

श्रीमद्भारतवर्षात्मानसमुत्पत्तिः
श्रीमद्भारतवर्षात्मानसमुत्पत्तिः

श्लोकः

कोशं शब्दार्थं चिन्तामणिं मयं रहितं पूर्णभावेन ।
कृत्वा श्रीसज्जनेशं त्रिदिवपथं गतं स्तत्प्रचाराय लोके
तत्पूनु स्तातभक्तो नरपति फतहः सिंह भूपैकवीर
विद्वत्कण्ठैकशोभा भरणं विधिरुचिः प्रेषयत्येक कोशम् ॥ १ ॥

श्रीम त्फतह सिंहस्य नृपतेः परमा इया ॥

कविराजः श्यामलाख्यः कोशं प्रेषयति ध्रुवम् ॥ २ ॥

By order of H. H. Maha Rawa Fatah
Presented to the Library, Asantia, India

Do by perre
July 2/88

Vol

NOTICE

THE SHABDARTH CHINTAMAN A NEW SANSKRIT LEXICON.

—*~*~*~—

This new and valuable work, in the compilation of which. Brahmā-vadhūta Shri Sukhānand Nātha of Delhi, spent more than thirty years of his life, contains (as its name implies) the meanings of all words in general and colloquial use.

The following is a resumé—of the plan on which this most useful work has been arranged:—

1st. The word-forms have been tested by the process suggested in the Grammatical Sūtras of Panini:—

2nd. The meanings of the words are derived from their roots, by which means not only correctness, but clearness of conception are secured. The Primary meaning is given first, and others are described according to their logical order.

The utmost care has been taken to express the meanings of the words in the best and simplest language – a feature in the construction of this work, which cannot fail to recommend it above all others for practical use.

3rd. Another point is well worthy of notice in the work, viz; that words which have special reference to Aryan Literature, whether the Smritis, Purānas or Vedas, are clearly and briefly explained.

4th. Special attention has been paid to the full definition of Scientific and Technical terms, whether these occur in the Vedas, Vedāngas, Śāstras, Chemistry, Mechanics or Music.

5th. The descriptions of weapons of warfare, metals, precious stones; and the directions for preparing the different kinds of soil for planting garden – and forest-trees are fully given.

6th. The officinal and non-officinal properties of drugs and the immediate causes of those diseases for which they may be given, have been fully described according to the best Medical Treatises on the subject.

7th. The author has specially adapted his work for Educational purposes in explaining

excite, and by describing the di Metres.

8th. In the arrangement words the Alphabetical order is preserved.

From these points it will be seen that this excellent work will unerring guide to those who seek information on Political as well as Pr matters.

Fully convinced of the use of such a Lexicon, Adī Gaur, Pt. -Rām (late Gumasta of Govt. Co Agre.) resolved to undertake the -cation of the first 2 Vols. as far as letter [न] but on account of the wa pecuniary assistance, he could not the remaining portion of the Dicti

About 16 years ago, the first volumes were published, and are in the libraries of many of the (Nobles and Pandits of India, who regret that the remaining 2 vols. not in their possession.

However, no one seemed willing to undertake this arduous and important task until H. H. the late Mahā Sajjan Singh, G. C. S. I. of Meerut, who during his life-time was the Pat of Art and Literature, on hear through Kavi Rāja Shyāmal Dās of unfinished Dictionary, issued or that the remaining 2 vols [3rd & should be printed in the Rāj Press all possible rapidity. So minute H. H. the late Mahā Rānā's direct that he expressed the desire that same kind of paper be used and t equal clearness and legibility om as in the first two volumes.

In fulfilment of His Highness's wishes, the work has been completed.

It is therefore requested that who are desirous of obtaining the Lexicon send their names and address to the undersigned.

Oodeypore,) Pandit B. S. 2

June 1

श्रीः देवाही ।

शब्दार्थचिन्तामणिः

(०—॥—॥—०)

श्रीमत्सज्जन सिंहजीर पतिभिः संसुद्रितः पतिं भाक् श्रीमत्सज्जन
बाय श्रीसद्गिदेशादयः कीर्तिं गायतिगापयत्यखिलसत्कार्येषु
करानां निधिरेष योषिजयतेशब्दार्थचिन्तामणिः

तु सुखार्थं सततं संस्कृतं विद्यैक रसिकानाम् ।

कीर्तिं गौरीं गिरिचिन्तामणि रिवसमस्तशब्दार्थः ॥

श्री सुखा नन्द न.थे न रचितो मुद्रितः पुरे ॥

उदये कविराज श्री श्यामल प्रेरणावशात् ॥१॥

—॥—॥—

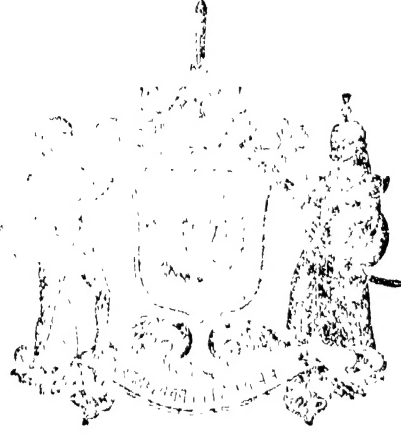
चतुर्थभागः यवगादिः

श्रीमन्महाराजाधिराज रविकुलावतंस महोमहेन्द्र यादवार्थं कुलकमल
दिवाकरमेदपटदेशे श्री १०८ श्रीमत्सज्जनभूपतिरोमश्याज्ञया कविराज
राजप्रेरणया मुद्रणारब्धः श्रीमत्सज्जन सिंहसना धिरुटसर्वाधि
कर सपद श्री १०८ श्री फतहसिंह महोप मुकुटेन
हं वंगत्यधिकवत्वारिणसमे १८४२ वैक्रमेष्टेराजधान्युदयपुरे
श्रीमत्सज्जन यन्त्रालये ब्राह्मणेयिवशोधरप्रबन्धतः श्रीमे
दपटिप्रवरकोशधनव्ययतः पूर्यतांनौतः

—॥—॥—

SIO
491.23
S1137
V.4

श्रीमदेकलिंगोविजयते

यक्ष :

यः । पुं० वायी ॥ यवने ॥ गन्तरि ।
यशसि योगे ॥ योने ॥ सर्वनाम
यदर्थ ॥ यकारे ॥ आदिनघौ
। ५५ ॥

यकृत् । न० कुलदैर्घ्याभास्यमांस
खण्डे । कालखण्डे ॥ अधोदक्षिण
तथापि हृदयाद्यकृशस्थितिः । त
त्तुरञ्जकपित्तस्थ नशोणितजंसल
म् रोगविशेषे ॥ यथा । ग्रीहाम
यस्मिन्हेत्वादि समस्तं यकृशमये ।
क्षितुस्थितस्तयोर्ज्ञेया वामदक्षिण
पार्श्वयोः ॥ यमनम् । यमउपरमे
। सम्पदादित्वात्किप् । गमादौना
मितिमलोपः । आगमानित्यत्वाद्
तुक् । यं० संयम० कृत्कृति । कृतौ
। किप् । तुक् ॥

हात्मिका । स्त्री० परोष्याम् ।
यिकायाम् ॥

पुं० ग्रीहमे । रो

यक्षधूपः

कुवेरे ॥ शक्रसद्मनि ॥ चि० पृज्य
॥ यक्ष्यते० पृज्यते । यक्षपूजायाम्
। अकर्तरिचकारदेरञ्जायामिति०
कर्मणि घञ् । पुं० मातृघोषः । य
हा । ईलक्ष्मीमन्त्रोत्तव्याप्नोति
अक्षूच्याप्नोति । कर्मण्यण् ॥ यहा ।
। इः कामस्तस्यैवाक्षिणी अथ । इ
रक्षिप्रयथवा । बहुव्रीहौ सक्थ्यत्वा
रिति षच् ॥

यक्षकर्ममः । पुं० कर्पूराद्यैः समैः
कृतौऽनुलेपनविशेषे ॥ यथा । क
रागुरुकस्तूरीककोलघुसृणानिच ।
एकीकृत्यमिदं सर्वं यक्षकर्ममउच्यते ॥
अपिच । कुङ्कुमागुरुकस्तूरीकर्पूरच
न्दनंतया महासुगन्धमित्युक्तं नाम
तृतीयक्षकर्ममः ॥ यक्षप्रितकर्म

यक्षतरुः । पुं०

र

यज्ञा

यजनम्

सि । सरलद्रवे । तरपन
गौ० दे० भाषा० ॥

पुं० मध्वासवे । पुष्पमद्ये
रसः ॥

पुं० गुह्यकेश्वरे । कुवेरे ॥
पुराजते । राज० । सत्सूद्विषेति

कौप् ॥ महानारङ्गचत्परे ॥

वराजः । पुं० कुवेरे ॥ यज्ञाणां
राजा । राजाहः सन्निभ्यष्टश्च ॥

यज्ञराट्पुरी । स्त्री० अलकायाम् ॥

यज्ञरात्रिः । स्त्री० दीपान्वितायाम् ।

यज्ञाणारात्रिः ॥

यज्ञाधिपः । पुं० कुवेरे ॥

यज्ञमाधनम् न० यज्ञोपासनायाम्
यज्ञामलकम् । न० पिण्डखर्जूरफलं ।

यज्ञवासः । पुं० दट्टवृक्षे ॥

यज्ञिणी । स्त्री० अलकायाम् ॥ यज्ञाः

सन्तियन्ताम् । इनिः । डीप् ॥

कुवेरपत्न्याम् ॥ यज्ञभार्यायाम् ।

यज्ञी । स्त्री० कुवेरपत्न्याम् ॥

यज्ञोदुस्वरकम् । न० अश्वत्थफले ।

यज्ञः । पुं० रोगराजे ॥ यज्ञते

यज्ञः । योत्तं सुखितिमन् ॥

पुं० स्त्री० द्राक्षायाम् ॥

यज्ञि । राजयज्ञ-

तांयज्ञाद्व्याधेर्यज्ञेनयज्यते । सब

यज्ञाप्रोच्यतेलोकैः शब्दभाषाविशार-

दैः ॥ यजते० वध्यतेषा । यज्ञ०

मग्निन् ॥

यज्ञो । चि० ज्ञयरोगिणि ॥

यज्यः । चि० पूज्ये ॥

यजन् । न० यागकर्तारि । यजति ।

यज० । शतृ० ॥

यजतः । पुं० ऋत्विजि ॥ यजति ।

यज० । भृशदृष्टियज्ञीत्यादिनाऽतच्

॥ यजतः ०० यष्टव्यइतिवेदभाष्य-

म् ॥

यजतिः । पुं० यागे ॥

यजत्रः । पुं० अग्निहोत्रे ॥ यज्यन्तेऽ

अदेशाः । यज० । अग्निनक्षियजि ।

वधिपतिभ्योऽचन् ॥ यजनीये ॥

यजनम् । न० समन्वजहविः प्रक्षेप-

णादिक्रियायाम् । यागे ॥ अस्यलक्ष

णं यथा । पशुक्षीराज्यपुरोडाशस्मे-

सौषधिचरुप्रभृतिभिर्हविर्भिः ख-

दिरपलाशाश्वत्थन्ययोधोदुस्वरप्रभृ-

तिभिः समिद्धिः स्तुक्स्तुवीदूख-

लमुसलकुठारखनिषयूपदारुदभं-

चर्मयावपयिचभाजनर्दिभिर्द्रव्यै-

पकरणैरुद्गातृहोत्रध्वयुर्व्रत्तादि-

भिर्हवित्विग्भिः काम्यनैमि-

पुं० पर्यकाणां यथोक्तम् ॥

यज्ञः

यजनकर्त्ता । पुं० यजनव्यापारवति०
 यत्त्विति । त्रीणादित्वादिनिः ॥
 यजमानः । पुं० अध्वरे० पादेष्टरि ।
 तिमित्र । यष्टरि ॥ यजते । यज-
 देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । पूज-
 यजोः शानन् । शानज्वा । आने
 मुक् ॥

यजाकः । त्रि० दानकर्त्तरि ॥

यजिः । पुं० यागकर्त्तरि । यजभा-
 ने ॥ यजते । यज० । सर्वधातुभ्य-
 इनिः ॥

यजुर्वेदः । पुं० गणाधिपतयज्ञतथाशा-
 त्तकीयथा । रुचिः प्रजज्ञेयमान्य
 ज्ञोनामादिपूजयः अर्च्योगिति ॥
 शुक्राधिपेदेद्विभेदः ॥ आध्यधिप
 जुभिः स्वादृग्भिर्हीनैश्चोप-
 माः । औद्गात्रं सामभिश्चक्रवर्त्तय
 स्वाप्यध्वभिः ॥

यजुर्वेदाधिपः पुं० भृगो । शुक्रं ॥

यजुः । न० वेदविभेदे । गीतिरहि-
 ताऽनियताक्षरपादेवेदभागे ॥ इज्य
 तेऽभेन । यज० । अस्तिपृवपिध-
 जितनिधनितपिभ्योनिदिच्युसिः ॥

यज्ञः । पुं० आत्मनि । नारायणे ।

विष्णौ ॥ हुताग्ने ॥ सवे । अध्व-
 रे । यागे सप्ततन्तौ । मुखे । क्र-
 तौ । विताने ॥ दक्षिणादौ जाचय
 जस्यपत्नी ॥ अयूपे ॥ अग्निष्टोमा-
 दौ । अग्निहोचदशपूर्णमासादौ

यज्ञः

श्रौतयागे ॥ स्मार्त्तवैश्वदेवादी ।
 महायज्ञत्वेनश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धे ।
 देशयज्ञः पितृयज्ञः भूतयज्ञः मनु-
 ष्ययज्ञइतिचतुर्विधेस्मार्त्तयज्ञे ॥
 अध्यापनादिपञ्चविधमहायज्ञे ॥ य-
 या । अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञ
 स्तुतर्पणम् । होमोद्देवावलिर्भौतो
 नृप्रभोतिथिपूजयमिति ॥ यज्ञ-
 व्याख्यायासोद्भवदेवतायागइति
 कृत्यकारेर्होमोद्देवितद्भवत्यागोय-
 ज्ञइतिगिरतः । सवययज्ञतिनाजु-
 होतिनापोदितत्वेन यागोन्मेषे
 तिरितिधः । उतिउत्तोमाः । का-
 रप्रयोगान्तायाग्यापुरीतुवाक्यान्ता
 यजतयः । उतिउत्तोमाः स्वाहा-
 कारप्रयोगान्तायाग्यापुरीतुवाक्वर-
 तितानुदेवतयज्ञतिकृत्यकारेर्व्याख्या-
 ताः ॥ अग्निहोचदशपूर्णमास-
 चातुर्नास्त्वयुतध्व्योतिष्ठोमादिः ।
 सचद्विनिधः कास्योनित्यश्च ॥ अ-
 दृष्टाव । स्वाग्रमोचितधर्मं चतो
 न्द्रिये ॥ समाध्यन्त्यायांसर्वेन्द्रि-
 यवृत्तिनिरोधः आवादीनीन्द्रिया-
 ण्यन्ये द्रव्यकृत्वात्सप्तकीयज्ञः ।
 व्युत्थानावस्थायां रागद्वेषराहित्ये
 विषयभोगीयः साऽपरोयज्ञः
 शब्दादीन्विषयानन्येन्द्रियान्नि-
 षुजुष्यतीत्युक्तत्वात् ॥ अन्येव्यु-
 त्थितानवस्थाः श्रोत्रादिभिरविरुद्ध

यज्ञपुरुषः

विषयग्रहणं स्पृहागून्यत्वे नानन्य-
साधारणं कुर्वन्ति । स एव तेषां हिमः
॥ सर्ववैदिकश्रेयः साधनरूपे ॥
यज्ञः सात्त्विकादिभेदेन त्रिविधः ।
यथा । अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञा वि-
धिदृष्टो यद्वज्यते । यष्टव्यमेवेति-
मनः समाधाय स सात्त्विकः ॥
अभिसम्भाय तु फलदं सार्यमपि चैव
यत् । इज्यते भरतश्चेष्टतं यज्ञं विवि-
राजसम् ॥ विधिहीनमरुष्टान्नं
मन्त्रहीनमदक्षिणम् । श्रद्धाविरहि-
तं यज्ञं तामसं परिचचक्षते ॥ स चा-
नेकविधो यथा । द्रव्ययज्ञास्तपो
यज्ञायोगयज्ञास्तयापरे । स्वाध्याय-
ज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ॥
यज्ञानां जपयज्ञोऽप्योतिभगवतो विभु-
तिस्वरूपे जपयज्ञे ॥ जप्ये नैव तु स-
सिद्धिं ब्राह्मणो नावसंशयः । कुर्याद-
न्यन्नं वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ।
इज्यते । अनेन वा । अचवा । यज-
याचेति नङ् ॥ वर्णानां स्वधर्मयज्ञा-
यथा । आरम्भयज्ञाः क्षत्राः स्युर्ह-
विर्यज्ञा विशः स्मृताः । परिचार-
यज्ञाश्शूद्रास्तु जपयज्ञास्तु ब्राह्मणा-
इति ॥ यजनौये । पूज्ये ।
यज्ञकृत् । पुं० यागकर्त्तरि ॥ यज्ञं
कराति । कृप् तुक् ॥
यज्ञपशुः । पुं० घोटके ॥
यज्ञपुरुषः । पुं० विष्णो ॥ यज्ञवारा

यज्ञसूत्रम्

हे ॥

यज्ञभाजनम् । न० यागपात्रे ॥
यज्ञभूषणः । पुं० श्वेतदर्भे
यज्ञयेग्यः । पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि०
यागार्हे ॥
यज्ञञ्जो । स्त्री० सोमलतायाम् ॥
यज्ञवाटः । पुं० यागस्थाने ॥
यज्ञवित् । पुं० यज्ञानां ज्ञातरि ॥
यज्ञानां कर्त्तरि ॥ ते च विधायनाद-
यः । ते हि ज्योतिष्टोमादयो यज्ञाव-
स्तुभृता भवन्तीति मन्यन्ते । तच्च तेषां
भ्रान्तिमात्रम् । यज्ञं व्याख्यास्यामी-
द्रव्यदेवतायादयः । अत्रैकैक-
स्मिन् । य । ज्ञानाभावात् । स-
मुदाय । अवस्तुत्वात् ॥ यज्ञान्वे-
त्ति । ज्ञाति । विन्दति लभते वा
। विद् । विदुषा । क्तिप् ॥
यज्ञाजः । पुं० । जति । सुग-
र्भे ॥ वटी । च ॥
यज्ञयात्रा । स्त्री० । उदयजने ॥
यज्ञशिष्टाधी । पुं० । वैश्वदेवादियज्ञा-
वशिष्टाश्च तमोजिनि ॥
यज्ञनेत्रः । पुं० । होमावशिष्टा ज्यपुरो-
डाशादी ॥
यज्ञपेष्टा । स्त्री० । सोमवल्क्याम् ॥
यज्ञसारः । पुं० । यज्ञोदुम्बरे ॥
यज्ञसूत्रम् । न० । उपवीते । यज्ञोप-
वीते ॥ अक्षप्रमाणं यथा ॥ ऊर्ध्वं तु
त्रिवृतं सूत्रं सध्वानिर्मितं शनैः ।

यज्ञाङ्गः

अनुवचमधोष्ठतं यज्ञसूत्रं विदुर्बुधाः
 । त्रिगुणं तदयन्त्रियुक्तं वेदप्रवरस-
 म्मितम् ॥ शिरोधराभ्याभिमध्यात्
 पृष्ठार्धपरिमाणकम् ॥ यजुर्विदां
 नाभिमितं सामगानामयं विधिः ।
 नामस्कंधेन विधृतं यज्ञसूत्रं वलप्रदम्
 ॥ इति कल्किपुराणे ४ अध्यायः य-
 ज्ञसूत्रम् । यज्ञार्थं धृतं सूत्रं वा ।
 शाकपार्थिवादिः ॥

यज्ञसिनः । पुं० द्रुपदे ॥

यज्ञस्थानम् । न० यज्ञवने ॥

यज्ञाङ्गः । पुं० ईमदुग्धके । उदुम्बरे

। यज्ञमङ्गति । अगिगतौ । कर्म-

स्थाय । खदिरवृक्षे । ब्राह्मणयष्टि-

कायाम् ॥ वराहमूर्त्तौ । यज्ञाङ्ग-

ज्ञान्यस्य ॥ यज्ञवराहस्याङ्गान्युक्ता-

निहरिवंशे । वेदपादोपदंष्ट्रः क-

तुहस्तस्थितो मुखः । अग्निजिह्वो-

दभरौमा । ब्रह्मशीर्षी महातपाः ॥

अक्षराक्षेपेणोदिव्यो वेदाङ्गश्रुतिभू-

षणः । आज्यनासः सुवस्तुण्डः

सामघोषस्तु नेमहान् ॥ धर्मसत्य-

मयः श्रीमान्क्रमविक्रमसत्क्रियः

प्रायश्चित्तनखाघोरः पशुवानुम-

हामुखः उद्राचाम्बो होमलिङ्गः फ-

ल्गवीजमहीपथिः । वाय्वन्तरात्मा

मन्त्रसिद्धग्विकृतः सामशोणितः ॥

वेदिस्त्रयोद्विगन्धे । इत्यकव्याति-

थेनवान् । प्राक्शकायोद्युतिमा-

यज्ञायुधम्.

नानामादौ चाभिरर्चितः दक्षिणा
 इदयोयागीमहासत्रमयो महान् ।

उपाकर्माष्टरुचकः प्रवर्त्यावर्तभू-

मणः ॥ नानाच्छन्दोगतिपथोऽगु-

ह्यापनिषदासनः । ह्यायापन्नोस-

हायो वै मे रुग्णमिवोष्णतद्गति ॥

न० प्रयाजादौ ॥ यज्ञे हि द्विविधम-

ह जातं भवति । सिद्धरूपं । साध्यरू-

पञ्च । तत्र सिद्धरूपं जातिद्रव्यसङ्-

ख्यादि । साध्यरूपं क्रियैव । तच्च

द्विविधम् । सन्निपत्योपकारकमारा-

दुपकारकञ्च । तत्र द्रव्यादिसंस्कार-

कत्वेन विधीयमानं यागस्वरूपान्तर्भू-

तं कर्म सन्निपत्योपकारकम् । ब्रीहिन-

वहन्यात् । ब्रीहिनोऽक्षतीत्येवं विहि-

तावघातप्रोक्षणादि । तद्विपरीतञ्च

फलजननसामर्थ्यजनकत्वादिना या-

गेन तत्कर्मारादुपकारकम् ॥

यज्ञाङ्गा । स्त्री० सीमन्तल्ल्याम् ।

यज्ञान्तः । पुं० अवसृजे । यागशेषे ।

यज्ञायज्ञीयम् । न० सामविशेषे ॥ यज्ञा-

यज्ञांप्रदयुक्तं साम० यज्ञायज्ञीयम् ।

इति व्याख्यातारः । यज्ञायज्ञाशब्दो

ऽस्मिन्नस्ति । मतीच्छः सूक्तसामो

रिति च्छः ॥

यज्ञायुधम् । न० स्फुरयकपालादिदश-

सु । तानियथा । स्फुरयकपाला

निचामिहोचवववीचसुर्पञ्चकणा

जिनश्च शम्पाचो लूखलसमुत्तलश्च

यज्ञोपवीतम्

यज्ञोपलाचेतानि वै दृश्यन्तायुधानी
 तिदर्शपूर्णमासयोः श्रुतानि ॥
 यज्ञायुधी । पुं० यजमाने ।
 यज्ञारिः । पुं० शिवे ॥ राक्षसे ॥
 यज्ञियः । पुं० किंशुकद्रुमे । पलाशवृक्षे
 वापरयुगे ॥ त्रि० यज्ञकर्माहं । य-
 ज्ञानापात्रे । क्रतुक्रियासम्पादनयो-
 ग्ये द्विजद्रव्यादौ ॥ यज्ञमर्हति
 यज्ञार्त्विग्भ्यामिह्यत्र० तत्कर्मार्ह-
 त्युपसङ्ख्यानात्० घः ॥ यज-
 नीये ॥
 यज्ञियदेशः । पुं० यागकरणोपयुक्त-
 कुरुपञ्चालादौ ॥ कृष्णसरसुचर-
 तिमृगोयत्रस्तुभाषतः सत्तयोय-
 ज्ञियोदेशोऽस्मिन् देशस्त्वतः परः ॥
 यज्ञियस्त्रासीदेशश्च ॥
 यज्ञियशाला । स्त्री० यज्ञार्थशालाया-
 म् ॥ यागमण्डपे ॥
 यज्ञीयः । पुं० उदुम्बरवृक्षे । त्रि०
 यागसम्बन्धिनि ॥
 यज्ञीयब्रह्मपादपः । पुं० बिकङ्कतवृ-
 क्षे ।
 यज्ञेश्वरः । पुं० शिवे ॥ विष्णौ ।
 यज्ञेष्टम् । न० दीर्घरोहिषकवृक्षे ।
 यज्ञोदुम्बरः । पुं० उदुम्बरे । बल्लु-
 फले ॥
 यज्ञोपवीतम् । न० यज्ञसूत्रे । यज्ञा-
 र्थधृतसुपवीतम् । शाकपार्थिवा-
 दिः । यज्ञोपवीतम्वा । यज्ञस्य

यतन्

श्रौतस्यस्मार्तस्यचविविधस्यद्रव्यत-
 पीयागस्त्राध्यायज्ञानादेरुपसामी-
 प्येनविशेषेणनित्यसंयोगेन० इतं
 प्राप्तवेत्यर्थः ॥ ब्राह्मणेनयदादेवा
 च्छिद्रं यज्ञोपवीतकम् । मनस्ता-
 पेनशुद्धिः स्यादापस्तम्बाऽब्रवीन्-
 मुनिः ॥
 यज्युः । पुं० यजुर्वेदविदि । अध्वर्यो
 ॥ यजति । यज । यजिमनीति-
 युच् ।
 यज्वा । पुं० धेद्विधानतः कृतया-
 गे । इष्टवान्० यजतेस्मवा । यज
 देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । सुय-
 क्षीर्षानिप् ।
 यज्यनःस्पतिः । पुं० चन्द्रे ॥
 यत् । घ० हेतौ । पश्चाच्चयद्० चव्य-
 यम् ॥
 यत् । त्रि० यदर्थे । गच्छति । एति ।
 इण्गती । शतृप्रत्ययः ॥ यच्छब्दे-
 नोच्यतेयार्थस्तत्पदस्तस्माच्चकः ॥
 यतम् । न० हस्तिप्रस्थायं० पादाघा-
 ते ॥ पादकर्मयतंप्रोक्तं यातमङ्गुशृङ्गार-
 णम् । त्रि० संयते ॥ नियते ॥
 यतचेताः । त्रि० संयतचित्ते ॥ यतं
 चेतायस्य ॥
 यतन् । त्रि० प्रयत्नवति ॥ यथा । ना-
 हंनमामिदेवान्देवानतोत्यनसिबते-
 देवः । नतदनुकरातिविधानंतस्मै
 यततेनमोनमीमह्यम् । इतिपूज्य

यतात्मा

पादानामार्या । अहं देवान् नमामि । ननमस्करामि । यो देवान् तौत्य ।
 चतित्कम्यस्थितः स देवो देवान् नमसे
 बते । तदनुतदनन्तरं विधानं विध्युक्तं
 कर्मन करेति । तस्मै सर्वात्मभूताय
 यतते प्रयत्नवते मञ्जु नमो नम इत्याद
 रार्थे हिरुक्तिः ॥

यतमः । वि० बहूनां मध्ये निर्धारिते ।
 एकस्मिन् ॥ बावहूनां जातिपरिप्र-
 शेडतमच् ॥

यतमानः । वि० व्याप्रियमाणे । प्र-
 यतमाने ॥ यतीप्रयत्ने । शानच् ।
 मुक् ॥ प्रार्थयमाने ॥

यतमानसंज्ञा । स्त्री० वैराग्यविशेषे ॥
 यथा । रागादयः कषायाश्चित्तव-
 र्त्तिनः तैरिन्द्रियाण्यथास्त्वविषये
 षु प्रवर्त्यन्ते । तन्मा प्रवर्त्तिष्यतविष-
 येष्विन्द्रियाणीति । तत्परिपाचना
 यचारम्भः प्रयत्नो यतमानसंज्ञा वैरा-
 ग्यम् । अथ जगत्किंसारं किमसा-
 रमिति गुरुशास्त्राभ्यां ज्ञासामीत्यु-
 द्योगे ॥

यतरः । वि० द्वयोर्मध्ये निर्धारिते । ए-
 कस्मिन् ॥

यतः । अ० यदर्थे ॥ इती ॥ यस्मा-
 त् । पञ्चम्यास्तसिह् । व्यदाद्य-
 त्वम् ॥

यतात्मा । वि० संयतचित्ते । संयत
 चरीरेन्द्रियादिसङ्घाते ॥ निदि-

यतिपात्रम्

ध्यासनपरिपाकोषपरमात्मन्येवैका
 यचित्ते ॥

यतिः । पुं० यत्निनि । निर्जितेन्द्रिय
 व्यूहे ॥ कुटोचरवहृदकहसरमहंसे
 षु सन्यासिषु ॥ विदित्तात्मनि । अ-
 वधृते ॥ यत्नशीले । मुनी ॥ यत-
 ते । यतीप्रयत्ने । सर्वधातुभ्यङ्-
 न् ॥ नहुषसुराज्ञीज्येष्ठापत्ये ॥ नि-
 कारे ॥

यतिः । स्त्री० विरतौ । पाठविच्छे-
 दे । द्रुतमध्यविलम्बितरूपायां परि-
 पाद्याम् ॥ विधवायाम् ॥ यमेः
 स्त्रियां क्तिन् । मलोपः ॥ रागे ॥
 सन्धौ । वाद्याङ्गप्रबन्धविशेषे ॥

यतिचान्द्रायणम् । न० व्रतविशेषे ॥
 यथा । अष्टावष्टीसमग्रीयात्पिण्डा-
 न्मध्यन्दिने स्थिते । नियतात्मा ह-
 विष्यशोयतिचान्द्रायणं चरन् ॥ द्रु-
 तिमनुः । यतिचान्द्रायणे पादोन
 धेनुचतुष्टयं तदशक्तौ सपादैकादशका-
 षां णा इति प्रायश्चित्तविशेषः ॥

यती । पुं० यती । निर्जितेन्द्रियग्रामे-
 ॥ यमनम् । यमउपरमे । भावेकः
 । मलोपः । यतमुपरमणमस्ति नि-
 च्छं वायस्य । अतश्च निठनाविती-
 निः । वशिष्ठादौ ॥

यतिनी । स्त्री० विधवायां ॥

यतिपात्रम् । न० पलाश्यादिपात्रे ॥
 पलाशुं दारुपात्रं च मन्त्रयवैदलं तथा

यथा

। एतानियतिपात्राणिमनुः स्वाय
म्भुवाब्रवीत् ।

यतिमैथुनम् न० सुञ्जनरते यति-
गोप्यरतौ ।

यती । स्त्री० गच्छन्त्याम् । वृणः शत
रि० ङीप् । विधवायाम् ॥

यतुका । स्त्री० }
यतूका । स्त्री० } वृक्षविशेषे ।

यत्तः । त्रि० यत्नवति ॥

यत्नः । पुं० प्रयत्ने ॥ उत्साहे । उ-
द्योगे । यतनम् । यत्न्यतेऽनेनाच-
वा । यतौ० । यजयाचयतेतिन-
ङ् । रूपादिचतुर्विंशतिगुणान्तर्ग-
तगुणविशेषे ॥ सचित्रविधः । प्र-
वृत्तिः निवृत्तिः जीवनयोनियु-
ति ॥

यत्नवान् । त्रि० प्रयत्नविशिष्टे । यत्न-
मन्तरेणनकिञ्चिन्नश्यते० एवंज्ञात्वा-
यत्नतत्परे ॥ यत्नोत्पत्त्यस्य । मतुप् ॥
यत्न । अ० अनवकृप्तौ । अमर्षे । ग-
र्हायाम् ॥ आचर्ये यस्मिन् । स-
प्तम्यासुल् ॥

यथा । अ० तुल्यार्थे माने ॥ प्रशंसा-
याम् ॥ निदर्शने । दृष्टान्ते ॥ नि-
र्दिष्टे ॥ हेतूपपत्तौ ॥ ध्यायतायो-
म् ॥ वीप्सायाम् ॥ पदार्थानति-
वृत्तौ ॥ येनप्रकारेण । प्रकारवचने
बाल् ॥ विभक्तित्वात् । व्यदाद्यत्व-
म् ॥

यथापूर्वम्

यथाकथञ्चित् । म० येनकेनप्रकारेण-
त्यर्थे ॥ यथाच० कथञ्चित् ॥

यथाकथाच । अ० अनादरे ।

यथाकामी । त्रि० स्वेच्छाचारिणि । स्व-
तन्त्रे । स्वरुचौ । स्वच्छन्दे । स्त्रैरि-
णि । निर्यन्त्रणे ॥

यथाकालम् । अ० विहितकाले ॥

यथाक्रमम् । अ० क्रमानुरूपे परिपो-
स्याम् । मूलावधिक्रमे ॥ क्रममनति
क्रम्यवर्ततइत्यर्थे पदार्थानतिवृत्ताव-
व्ययीभावव्ययम् ॥

यथाज्ञातः । त्रि० मूर्खे ॥ ज्ञातंजन्म-
कालविशेषमनतिक्रम्यवर्तते । पदा-
र्थानतिवृत्तावव्ययीभावः । तदंशो-
स्ति । अर्शचाद्यच् ॥ नीचे ॥

यथाज्ञातरूपधरः । त्रि० दिगम्बरे ॥
परमहंसे ॥ यथा । यादृशंज्ञातमात्र-
स्वरूपंधारयतीतितथो ॥

यथातथम् । अ० न० यथावर्ततितथेत्ये-
र्थे ॥ यथार्थे । सत्यार्थे । सत्यमनति-
क्रम्य । पदार्थानतिवृत्तावव्ययीभा-
वः यथाशब्दस्तथाशब्दोवांसत्वार्यः
। यथार्थेव्ययीभावोवा । सनपुंसक
मितिनपुंसकत्वम् । इस्त्रो नपुंसक
इतिइस्त्वम् ॥

यथापूर्वम् । अ० पूर्वदिग्देशकालानु-
रूपे ॥ यथा । अकृतायांप्रतिष्ठायां
प्राणानांप्रतिमासुच । यथापूर्वतया
भावः स्वर्वादीनामविष्णुता ।

यथार्थानुभावः

यथामुखम् । अ० प्रतिविम्बे ॥ मुखस-
हृद्यम् । यथामुखम् । निपातनाद-
व्ययीभावः । पदार्थानतिवृत्तौ यथा
शब्दोवा ॥

यथामुखीनः । चि० मुखप्रतिविम्बा-
श्रये । दर्पणे ॥ यथामुखं दर्शनः
यथामुखसंमुखं दर्शनः ख-
लूतिष्ठः ॥

यथायथम् । अ० यथार्थे ॥ अनतिरुद्ध-
मनेत्यर्थे ॥

यथायथम् । न० यथास्वमित्यर्थे ॥
यथास्वये० यथाशब्दस्यादित्वं नपुं-
सकत्वेन निपात्यते । यथास्वे यथा-
यथमिति सूच्यते ॥ योयमात्मा० द-
क्षात्मीये० तदयथास्वम् । आत्मनि
ज्ञाताः सर्वपदार्थादयथायथम् । य-
थास्वभावमिति चर्थः ॥ आत्मीये ।
सर्वेष्वानुदयथायथम् । यदादात्मीय-
मिति चर्थः ॥

यथायोग्यम् । अ० यथोचिते ॥
यथार्थम् । अ० सत्यार्थे ॥ अर्थमनति-
क्रम्य । पदार्थानतिवृत्ताव्ययी-
भावः ॥

यथार्थः । चि० युक्ते ॥

यथार्थानुभावः । पुं० तद्वतितत्प्रका-
राऽनुभवे ॥ स एव प्रमेय्युच्यते । य-
थार्थानुभवस्तुर्विधः । प्रत्यक्षानु-
मित्युपमिति शब्दभेदात् । तत्कर-
णमपि चतुर्विधम् । प्रत्यक्षानुमा-

यथेष्टाचरणः

नोपमानशब्दभेदात् ॥

यथार्हम् । अ० यथायोग्ये ॥

यथार्हवर्णः । पुं० चरे । प्रणिधौ ॥

अर्हति । अर्ह० । अच् । योग्योर्हौ

यथार्हवर्णोरूपमस्य ॥

यथाविधि । अ० यैः सह यथोचितमि-
त्यर्थे ॥ यथाविधानमित्यर्थे ॥

यथावृत्तः । चि० यथाचारे ॥

यथाशक्ति । अ० साध्यानुसारे ॥ शक्ति-
मनतिक्रम्य । यथार्थे पदार्थानतिवृ-
त्ताव्ययीभावः । अव्ययीभावश्चे-
त्यव्ययत्वम् ॥

यथाशास्त्रम् । अ० शास्त्रसम्मतम् ॥ शा-
स्त्रमनतिक्रम्य । यथार्थेऽव्ययीभावः ॥

यथास्थितः । चि० सत्ये ॥

यथास्वम् । अ० यथार्थे ॥ यथायथमि-
त्यर्थे । स्वात्मीये ॥ यथास्वमिति
वोप्सायामव्ययीभावः । योयमात्मा
यदादात्मीयं तदयथास्वमिति च्यते ॥

यथेष्टम् । अ० कामम् । प्रकाम-
मित्यर्थे ॥ इष्टानतिक्रमे । निष्का-
मे ॥ आप्तुमिष्टम् । आप्तुव्याप्तौ ।
सन् । क्तः । आप्तुपृथगीत् ।
अव्ययविभक्तीत्यव्ययीभावः ॥

यथेष्टम् । न० इष्टमनतिक्रम्यस्थिते ॥

यथेष्टचारी । पुं० पक्षिणि ॥

यथेष्टाचरणः । चि० यथेष्टाचारिणि

॥ यथा । क्रियाहीनस्य मूर्खस्य मङ्ग-

रोगिण्येव च । यथेष्टाचरणस्याहु-

यदा

मरणान्तमशौचकम् ॥

यथेष्टाचारी । त्रि० स्वेष्टाचारिणि ॥

यथेष्टमाचरितुंशीलमस्य । णिनिः ॥

यथोक्तकारी । त्रि० काम्यनिषिद्धवर्ज

नपुरस्सरं निश्चयाद्यनुष्ठानलब्धं श्वर-

प्रीती ॥ यथाज्ञाकारिणि ॥

यथोचितः । त्रि० यथायोग्ये । यथा

प्राप्ते ॥

यथोत्तरम् । अ० उत्तरमुत्तरं प्रतीत्य-

र्थे ॥

यथोदितम् । न० यथोक्ते ॥

यथोपजीवम् । अ० यथासुखमि-

त्यर्थे ॥

यद् । अ० हेतौ ॥ यच्छ्रुति । यम०

। क्रिप । अनुदात्तोपदेशे त्यनुना-

सिकलोपः ॥ यदर्थे ॥

यत्० द् । त्रि० यदर्थे ॥ बुद्धिस्थश्चो-

पलक्षितधर्मावच्छिन्ने । जी० इ-

तिभाषा ॥ यत्तदोर्नित्यसम्बन्धः

यच्छब्देनोच्यते योयं सच्छब्दस्तस्य-

वाचकः ॥ अपिच । तच्छब्देन तु

यच्छब्दो बोध्यः सततं बंधैः ।

उदाहृते तु यच्छब्दे तच्छब्दः स्या

दुदाहृतैः ॥ प्रजे स्थजितनियन्त्रिभ्यो

डिदित्यदिः ॥

यदा । अ० यस्मिन्काले ॥ यथा ।

यदायदा सतां हानिर्वेदमार्गानुसा-

रिणाम् । तदा तदा कलेर्वृद्धिरनुमे-

याविष्यत्यर्थः ॥ सर्वैकान्येत्यादि-

यदृच्छालाभः

मा० दा ॥

यदि । अ० पदान्तरे ॥ सम्भावनाया

म् । चेदर्थे । असन्देहे सन्देहे च

चने ॥ यद्वेदाः प्रमाणं स्युः ।

वेदाः प्रमाणं हि चेत्तद्व्यादियथा-

॥ यतनम् । यती० । इन् । पृ

षोदरादित्वात्तस्यदः ॥

यदीयः । त्रि० यत्सम्बन्धिनि ॥

यदु । पुं० देवयान्याययातेर्जातिर्ज्ये

ष्ठपुत्रे ॥ दशार्हदेशे ॥ तद्देशवासि

नि० यद्वः ॥

यदुतुङ्गम् । न० तीर्थविशेषे ॥

यदुदेवः । पुं० वसुदेवे ॥

यदुनाथः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

यदुपतिः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

यदूनापतिः ॥

यदुवंशः । पुं० यदोः सन्ताने ।

यदृच्छा । स्त्री० स्वातन्त्र्ये । स्वरिता

याम् ॥ स्वारसिक्यामिच्छायाम् ।

शास्त्रानुमतप्रयत्नव्यतिरेके । अच्छ

ममृच्छा । अच्छगत्यादौ । गुरोश्च

त्यः । याच्छा । विशिष्यमिति

समासः ॥ सहसार्थे । निर्निमित्ते

॥ यथायदृच्छाशब्दः । अथमतं प्रवृ

त्ति निमित्तमनपेक्ष्ययः शब्दः प्र

योक्तृभिप्रायेणैव प्रवर्तते सयदृच्छाश

ब्दोद्धित्यादिरिति ॥ देवगतौ ॥

यदृच्छालाभः । पुं० अप्रार्थितोपस्थि

तेलाभे ॥

यन्त्रम्

यदृच्छालाभसस्तुष्टः । पुं० तत्त्वज्ञे ॥
शास्त्रानुमतप्रयत्नव्यतिरेकात्० य
दृच्छा० तयैवयोलाभोऽप्राप्तादनादेः
शास्त्रानुमतस्य० सयदृच्छालाभः
तेनसस्तुष्टः० तदधिकतृष्णारहितः
तः ॥ यतयोभिन्नार्थं यामंप्रविशन्ती
तिशास्त्रानुमतस्तु प्रयत्नः कर्तव्य
एव ॥

यद्गविष्यः । जि० मुखे ॥ दैष्टिके ॥

यद्गविष्योविनश्यति ॥

यद्यपि । अ० अवधारणे ॥ अप्यर्थे ॥

यद्युवा । अ० यदि ॥

यद्वत् । अ० प्रश्ने ॥ वितर्के ॥

यद्वा । अ० पदान्तरे ॥

यन्ता । पुं० मेढे । इस्तिपके ॥ सूते

॥ सारथौ ॥ यच्छति । यम० ।

तृप् ॥

यन्त्रम् । न० देवाद्यधिष्ठाने ॥ पाष

० भेदे ॥ नियन्त्रणे । कुन्दा० ताला

इ० भा० ॥ वन्त्रने ॥ मृगवन्त्रन

विशेषे ॥ यच्छति । यम० । गुधृवी

पन्नियमीतिचः । यन्त्र्यतेनियम्य

ते० निगृह्णाति० असाधून्० चाय

ते० असाधून्० अनुगृह्णाति

सम्भून् इतिचयन्त्रमितिचतुर्हरीनी

ककण्ठः ॥ तीप०० अग्नइत्यादि

भाषाप्रसिद्धमहत्यग्नियन्त्रे ॥ बन्दू

कइतिप्रथितेसौसगुलिकोत्क्षेपणा

यैलघ्नग्नियन्त्रे ॥ इतिमहाभारत

यन्त्रिका

टीकायांमौलकण्ठः ॥ वाद्ये ॥

यथा । यन्त्रस्यगुणदोषौनविचार्यौ

मधुसूदन । अहंयन्त्रंभवान्दन्तौ

नमेदोषानमेगुणाः ॥ दास्यन्ता

दौ ॥ कल० इ० भा० ॥ यथा

। ईश्वरः सर्वभूतानांहृद्देशेर्जुनति

ष्ठति । भामयन्सर्वभूतानियन्त्राक

ठानिमायया ॥ औषधस्यचपाकार्यं

यानियन्त्राणिसन्तिहि । तानिभाव

प्रकाशादौद्रष्टव्यानिमनीषिभिः ॥

तत्रकेपास्त्रिन्नामानि लिख्यन्ते ।

वलकच्छपपाताल दोलाभूधरबालु

काः । वकाद्यायन्त्रभेदाः स्युर्व्या

म्वाद्याश्चमृषिका इतिशब्दचन्द्रिका ॥

यन्त्रकम् । न० यन्त्रकाष्ठे । कुन्द० इ०

गौ० दे० भा० प्रसिद्धे ॥ यस्यते

काष्ठमनेन । यम० पूर्ववत्चः । स्वा

र्थकः ॥

यन्त्रगृहम् । न० तैलशास्त्रायाम् ॥

यन्त्राणांस्थाने ॥

यन्त्रगोलः । पुं० मटरइतिप्रसिद्धेक

लाये ॥

यन्त्रणम् । न० रक्षणे ॥ वन्त्रने ॥ नि

यमने ॥

यन्त्रणा । स्त्री० पीछायाम् ॥

यन्त्रपेष्णी । स्त्री० पेष्णार्थयन्त्रे ।

जांता० चाक्री० इतिभाषाप्रसि

द्धे ॥

यन्त्रिका । स्त्री० पत्न्याः कनिष्ठभ

यम :

गिन्याम् ॥ यथा । कनिष्ठाश्यालि
काहालौयन्तिकाकीलिकुक्षिकेतहे
मचन्द्रः ॥

यन्त्रितः । चि० यधिते ॥ वधे ॥ नि
यमिते ॥ वशीकृते ॥

यन्त्री । चि० यस्त्वति ॥ अस्त्यर्थे ॥
इतिः ॥

यम्भूलः । चि० यदाश्रयभूते । यत्
सत्तातिरिक्तसत्ताशून्ये ॥

यमः । पुं० दक्षिणाशापतौ । शमने ।
काले । धर्मराजे । पितृपतौ । स
मवर्त्तिनि ॥ यमः संयमतामहम्
। संयमतांधर्माधर्मफलदानेन०
नियहानुयङ्कुर्वतांमध्ये० यमोवै
वस्वतोभगवद्भिभूतिः ॥ अस्यानुशा
नयथा । केवलंयेज्जगदाममनन्तं-
मुपाश्रिताः । भवद्भिः परिहार्या
स्तेतेषांनास्तीहसंस्थितिः ॥ नमः
कृष्णाऽच्युतानस्तवासुदेवेत्युदीरित
म् । यैर्भावर्भावितैर्दूतास्ते चत्वाज्याः
सुदूरतइतिवाङ्मपुराणम् ॥ सर्वेषां
संयमनात्यमः यच्छ्रुतिः ॥ उपर
मयतिप्रारब्धक्षीणे प्राणैर्धियोज
यतिइतियमः ॥ आदित्ये ॥ शनौ
काकि । ध्वाङ्क्षे ॥ संयमे ॥ श
रीरसाधनापेक्षनित्यकर्मणि ॥ उपा
यान्तरनिरपेक्षशरीरमात्रेणसाध्यनि
त्ययावज्जीवमवश्यकार्ययत्कर्म० अ
हिंसादि० तद्यमइत्यर्थः ॥ अहिं

यमौ

सासत्यवचनं ब्रह्मचर्यमकल्कता ।
अस्तेयमिति पक्षे ते यमावैपरिकीर्ति-
ताः ॥ निषिद्धानाचरणे ॥ इन्द्रि
याणां विषयेभ्यो निवारणे ॥ यमा
न्सेवेतसततं न नित्यं नियमान्बु-
धः । यमान्पतत्यकुर्वाणो नियमां
न्केवलान्भजन् ॥ अहिंसासत्यास्ते
यत्र ब्रह्मचर्यापरिग्रहायमादृतिपातश्च
लसूत्रम् ॥ सर्वे ब्रह्मेति विज्ञानादिन्द्रि
ययामसंयमः । यमौ यमिति स
म्प्रोक्तौ भ्यसनीयो मुहुर्मुहुः ॥ यम
ः यति । यमउपरमे । शिष्टत्वाद् अ
यच्छ्रुतिः अनेन वा । यमनं वा । य
म० । पचाद्यच्० यमः समुपनिवि
पुचेत्यप्० वा ॥ उपरमे । उपरति
मात्रे ॥ ब्रह्मचर्यादिदशसु ॥ यथा
। ब्रह्मचर्यं दयाक्षातिध्यानं सत्यमक
ल्कता । अहिंसास्तेयमाद्युर्येयमश्चे
तियमाः स्मृताः ॥

यमौ । पुं० द्विवचनान्तः ०० एकयो
क्त्यानकुलसहदेवयोः ॥

यमौ । चि० यमजे ॥ बौद्धेऽन्तर्वायुना
भिम्ने द्वौजीवौकुक्षिमागतौ । यमा
वित्यभिधीयेते धर्मेतरपुरः सूरौ ।
धर्मस्तदितरोऽधर्मः ॥ तौपुरः स-
रौययोः । तेनयमौधर्मादधर्माच्च भ
वतः इत्यर्थः ॥ तयोर्ज्यैष्ठत्वनिरूप
णं यथा । बहिर्वर्णेषु चारित्याद्यम
मयोः पूर्वकल्पातः । यस्यजातस्य

यमघण्टः

यमयोः पश्यन्तिप्रथमंमुखम् ॥ सन्ता
नः पितरस्यैवतस्मिन्ज्यैष्ठ्याप्रतिष्ठि
तम् ॥ जन्मप्राथम्यात् ॥ ज्यैष्ठ्यायम
योः ॥ नतुनिषिक्तप्राथम्यात् ॥ जन्म
प्राथम्यसन्देहमुखदर्शनप्राथम्यात् ।
इत्युदाहृतत्वम् ॥

यमकः । पुं० संयमे । व्रते ॥ न० श
ब्दालङ्कारे । तल्लक्षणंयथा । अर्थेस
त्यर्थंभिन्नानांवर्णानांसापुनः श्रु
तिः । यमकंपादतद्वागवृत्तितद्यात्य
नेकताम् ॥ वर्णवृत्तविशेषे । यथा ।
नगणमनुद्विलघुकुरु । फणिभणित
यमकमिति ॥ यथा । विषमतरविष
मशर । प्रहरमपिनचिरमपि ॥ चि०
यमजे ॥

यमकालिन्दी । स्त्री० संज्ञायाम् । सू
र्यपत्न्याम् ॥

यमकीटः । पुं० कीटविशेषे । । घु-
र्चुरे ॥

यमकीटिः । स्त्री० पुरीविशेषे । सा
चभद्राश्रववर्षश्चनिरक्षदेशेलङ्कायाः
पूर्वपृथिव्याश्चतुर्थेभागेवर्तते ॥ य
था । लङ्काकुमध्ये यमकीटिरस्याः
प्राक् पश्चिमरोमकपत्तनञ्च । अध
स्ततः सिङ्गपुरंसुमेरुः सौम्येऽथ
याम्येवडवानलञ्च ॥ कुवत्तपादा
न्तरितानितानिस्थानानिषड्गोल-
विदोवदन्ति । इति ॥

यमघण्टः । पुं० अशुभयोगविशेषे ॥

यमपत्नी

यथा । रवीमघाचन्द्रदिनेविशाखा
चाद्रांकुजेचन्द्रसुतेचमूला । जीविऽ
नलर्धभृयुजेविधियहस्ताशनीस्या-
द्यमघण्टयोगः ॥

यमजः । चि० समकालौनैकगर्भजा-
तसन्तानद्वये ॥

यमदग्निः पुं० ऋचीकमुनिपुत्रे । प
रशुरामपितरिमुनिविशेषे ॥

यमदूतकः । पुं० कृतान्तचरे ॥ का
के ॥

यमदूतकः । पुं० वायसे ॥ यमस्य
चरे ॥

यमदूतिका । स्त्री० चम्पिकायाम् ।
तिन्तिडौवृक्षे ॥ विशेषतः चारभू
मौप्राणदायमदूतिका ॥

यमदेवता । स्त्री० भरणीनक्षत्रे ॥

यमद्रुमः । पुं० शाल्मलिवृक्षे ॥

यमद्वितीया । स्त्री० कार्तिकशुक्रद्विती
यायाम् ।

यमधारः । पुं० पार्श्वद्वयधारयुक्ताक्ष-
विशेषोद्विधाराणांडा० इ० भा० ॥

यमनः । पुं० यमे ॥ न० बंधने ॥
उपरतौ ॥

यमनिका । स्त्री० जवनिकायाम् ।
व्यवधायकवाससि । तिरस्करिण्या
म् ॥ यस्ययति । दम० । ल्युट् ।
स्वार्थेकन् ॥

यमपत्नी । स्त्री० धूमोण्यायाम् विज-
यायाम् ।

यमानिका

यमप्रियः । पुं० बटवृक्षे ।
 यमभगिनी । स्त्री० यमुनायाम् ॥
 यमभटः । पुं० यमदूते ॥ अरेयमभ
 टाः गठाः । कपटविषयेष्वभटानि वै ।
 इवतवीवचसावनवाधिकारोमयि ।
 अहनुयिवसुन्दरीवरणचारुपद्मेरुव
 सखलनमधुसुधासवंसमपिवन्म-
 जानोतरे ।
 यमराट् । पुं० यमने । यमे ॥ यमे
 नसंयमेनराजते । राज० । क्षिप् ।
 यमराजः । पुं० यमे ।
 यमलम् । न० युग्मे । युगले ॥ द्विगु
 चिते ।
 यमलपत्रकः । पुं० अश्वत्थकवृक्षे ॥
 कोविदारवृक्षे ॥
 यमलार्जुनहा । पुं० श्रौतृणां ॥
 यमलो । स्त्री० चोटीहये । चाटीहये ।
 यमलेखकः । पुं० चित्रगुप्ते ॥ यमस्य
 लेखकः ।
 यमवान् । चि० संयमिनि ।
 यमशहनः । पुं० मन्त्रिणे ॥
 यमव्रतम् । न० पृथ्वीपतेर्वसंविशेषे
 ॥ यया । ययायमः प्रियवर्ध्याप्राप्ते
 कावेनियच्छति । तयाराज्ञानियन्त
 य्याः प्रजास्तद्वियमव्रतम् ।
 यमलसा । स्त्री० यमुनायाम् । कालि
 न्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ यमस्यल-
 सा ॥
 यमानिका । स्त्री० यजमोदायाम् ॥

ययोः

ब्रह्मदभायाम् ॥ यमेनचनिति ।
 यन० । यवुल् ॥
 यमानो । स्त्री० यमानिकायाम् ।
 यमानकः । पुं० शिवे ॥ यमस्यच
 नकः ।
 यमो । चि० संयमविशिष्टे ॥ यमवति ।
 यमो । स्त्री० यमुनायाम् ॥
 यमुना । स्त्री० कालिन्याम् । सूर्यत-
 नयायाम् । यमनस्तसरि ॥ यच्छ-
 ति । यमउपरमे । अजियमिणी
 शीघ्रययच्छुनम् ॥ दुर्गायाम् ।
 ययोक्तदेवीपुराणे । सङ्गमाङ्गमना
 ह्मालीकैदेशीविभाव्यते । यनक
 भगिनीयातायमुनातेनसामतेति ।
 यमुनाजनकः । पुं० सूर्ये ।
 यमुनाप्रभवः । पुं० तीर्थविशिष्टे ।
 यमुनाभित् । दु० । पुं० बलभद्रे ।
 यमुनाभाता । पुं० कृतान्ते । यमने
 । यमे । यमुनायाः भाता ॥
 यमेरुका । स्त्री० दण्डठकायाम् ॥
 ययातिः । पुं० नहुषात्मजे पुराणप्रसि
 द्धेनृपतेनाहुषो ॥ यस्यायंलोकः ।
 यत्पृथिव्यांत्रोद्विष्यवंचिरण्यं पश्यः
 स्त्रियः । नदुद्यन्तिमनः प्रीति-
 पुंसः कामहतस्यमे ।
 ययातिपतनम् । न० भौमतीर्थवि-
 शेषे ।
 ययोः । पुं० महादेवे । मोक्षमार्गे ॥
 यात्यनेनया । यात्यः किद्वेदे

यवः

तिर्हः ॥

यवः पुं० अश्वमेधीयतुरगे ॥ तुरङ्ग-
मे । इये । याति । याप्रापणं यो-
देचेत् ॥ यहिं । अ० यस्मिन्-
चचे । यदार्थे ॥ यस्मिन्काचे । अ
नयतनेर्हिलन्यतरस्यां ।

यवः । पुं० खनाम्नाप्रमिहं शुक्लधान्ये
। शितशुके । यवस्तु शितशुकः स्या
मिः शुकोति यवः स्मृतः । तो
कस्तद्वत्सङ्गरितस्ततः स्यात्पृथकी
त्तितः ॥ यवः कृषायामधुरः
शीतलोलेखनो मृदुः । अर्णोति-
कवत्पप्योरुक्ष मेधाग्निवर्धनः ॥
कठपाकीऽनभिष्यन्दीस्वर्गवल्करो
गुरुः । बहुवातमलोवण्यः स्त्री-
यंकारोचपिक्किलः ॥ कण्ठस्वगा
मयश्चेत्पित्तमेदः प्रणाशनः ।
पीनसश्वासकासोरुस्तम्बलोहितह
ट्प्रणत् ॥ अस्मादतियथेन्यूनस्तो
क्मेन्यूनतरः स्मृतः ॥ षट्भि
गौस्सर्षपैः परिमितेपरिमाणवि
शेषे ॥ सर्षपाः षट् यवोमध्यङ्कित
मनूक्तेः । मध्यानस्थलीनापिसू-
क्ष्मोयवोभवतोत्थयः ॥ अपिच ।
जालान्तरगतेभानौयज्ञाणुदृश्यते-
रजः । तैयतुभिर्भवेद्विजालि-
चाषट्भिस्सर्षपः । षट्सर्षपै
र्यवस्त्वेकागुण्येकातुयवेस्त्रिभिः ॥
योति० ययतीवा । युमिश्रणे । अ-

यवजः

अ० अप् ॥ यदा यवस्य फलं य
वः अवयवेचप्राणीत्यप् । फलपा
कशुषामितिऽपु । लुपियुक्तव-
त् ॥ पृथक्कृते ॥ इन्द्रयवे ॥ यव
सदृशबीजत्वात् ॥ अङ्गुलिस्थयवा-
काररेखाविशिषे ॥ यथा । तज्जं-
मीमूलसम्पृक्तौयवौपुत्रार्थदीकमा
त् । मध्यमायायवस्यैवाङ्गुष्ठेऽपूर्वं
धनप्रदः ॥ अपिच । मध्यमायाय-
दियवोदृश्यतेचसुशोभनः । तदा-
न्यसस्त्रितद्रव्यंप्राप्नोत्यङ्गुष्ठकेयवे ॥
वस्यापिचक्रमङ्गुष्ठे यवपूर्णं सुदृश्य-
ते । तदापितामहादीनामर्जितं-
कभतेधनम् ॥

यवकः । पुं० शुक्लशून्ययवे ॥

यवक्यम् । वि० यवभवनेचित्तस्य-
चे ॥ यवानां भवनं च यम् । यवय
वकेतियत् ॥

यवधारः । पुं० यवायुर्ज । पाक्ये ।
यवानां धारः ॥ यवक्षारिलघुः
स्निग्धः सुमृक्षोऽन्दिदोषनः ।
निर्हन्तिशूलवातामयं पात्रं सगला
मयान् ॥ पाण्डुरीयवत्पाण्डुत्वाना
इतीहहृदामयान् ॥ सिरः ५ भा०
प्रचारे ॥

यवघोदः । पुं० विदरः । यवघ्नः ॥

यवगण्डः । पुं० यूनामण्डः । यववि-
शिषे । युवगण्डे ॥

यवजः । पुं० यवक्षारः । यवजाम् ।

यवनाचार्यः

यवजोद्धवम् । न० तवक्षीरे ।
 यवतिक्ता । स्त्री० लताप्रभेदे । महा-
 तिक्तायाम् । दृढपादविसर्पिण्या
 म् । सूक्ष्मपुष्पायाम् ।
 यवतैलम् । न० यवचूर्णादियुक्तपक्वतै-
 लविशेषे ॥ यथा । यवचूर्णादिकुडवं
 मञ्जिष्ठोर्बपलेनतु । तैलप्रस्थशतगु-
 णिकाञ्जिकीसाधितोजयेत् ॥ ज्वरदा
 हंसहारीगमङ्गानाञ्चाप्रहर्षणम् ॥
 यवहीपः । पुं० सप्तखण्डात्मके० उप-
 हीपविशेषे ॥
 यवनः । पुं० देशविशेषे ॥ वेगाधि-
 काश्वे ॥ गोधूमे ॥ गर्जरहणे ॥
 तुरुष्के ॥ सुदाम्नः पितरिनृपान्त-
 रे ॥ जातिविशेषे । ययातेः पुत्रस्तु-
 त्वसोर्वशे ॥ यथोक्तमाश्रये । य-
 दोस्तुजातायदवस्तुर्वसोर्यवनाः सु-
 ताः । द्रुह्योस्तुतनयाभोजाचनो-
 स्तुस्तेज्जातयः ॥ पुरोस्तुपौरवोव-
 शोयवजातोसिपार्थिवइति ॥ सु-
 निविशेषे ॥ यथा । जातंदिनंदूष-
 यतेवसिष्ठश्चाष्टौचगर्गीयवनोदशा-
 हम् । जन्मास्यमामंफलंभागुरिद्य-
 क्षीरेविवाहेपिचक्षणंवेधे ॥ वि०
 वेगिनि ॥
 यवनहिष्टः । पुं० गुग्गुली ॥
 यवनप्रियम् । न० मरिचे ॥
 यवनाचार्यः । पुं० ज्योतिः शास्त्र-
 कर्त्तरिमुनिविशेषे ॥

यवसंम्

यवनानी । स्त्री० यवनानांलिप्याम् ॥
 इन्द्रवरुणेत्योदिना० नुगागमीक्षीष्-
 च ॥
 यवनारिः । पुं० श्रीकृष्णे ॥
 यवनालः । पुं० देवधान्ये । जूनावह-
 ये । बीजपुष्पिकायाम् । जुवार०
 वाजरा० इ० भा० ।
 यवनालजः । पुं० यवक्षारे ।
 यवनिका । स्त्री० जवनिकायाम् ।
 यवनी । स्त्री० यवनस्त्रियाम् । यवन-
 स्पस्त्रीजातेरितिङीष् ।
 यवनेष्टः । पुं० लशुने ॥ राजपला-
 गडौ । निम्बे । पलागडौ ॥ न०
 सीमके । मरीचे ॥ गृध्रने । सल-
 गम० इ० भा० प्र० ।
 यवनेष्टा । स्त्री० खर्जूर्याम् ॥
 यवफलः । पुं० वेणीत्त्वक्सारि ॥ यव-
 इवफलान्यस्या ॥ मांस्याम् । कुट-
 जी । स्रजवृक्षे ॥
 यवमध्यम् । न० चान्द्रायणप्रभेदे ॥
 यवमयः । वि० यवस्यवि कारे ॥ असं-
 ज्ञायामितिमश्ट ॥
 यवलासः । पुं० यवक्षारे ॥
 यवशाकम् । न० वास्तूकशाके । बथु-
 चा० इ० भा० प्र० ॥ प्रायशोयवमध्ये
 स्याद्यवशाकमिदंततः ॥
 यवशूकः । पुं०)
 यवशूकजः । पुं०) यवक्षारे ॥
 यवसम् । न० घासे गवाद्यदनीयवृक्षे

यवानी

॥ यौति० यूयतेवा । युमिश्रणेऽ
मिश्रणेष । बहियुभ्याणिदित्यसच्
। संज्ञापूर्वकत्वाद्गृह्यति ॥

यवसुरम् । न० यवजातसुरायाम् ।
यवागूः । स्त्री० यवद्रव्यविशेषे ॥ य
वद्रव्यलपक्वघनद्रवद्रव्यविशेषे ।
आणायाम् ॥ यथा । यवागूः षड्
गुणे तोयेसंसिद्धाघनसिक्थिका ।
पृथग्द्रव्यैस्तुविरजैः संयुक्ताज्वरि-
णेहिता ॥ यवागूर्दीपनीलघ्नीट
ण्माघीवस्तिशोधनी ॥ श्रमग्लानिह
रौपथ्याज्वरेचैवातिसारके ॥ यौ
ति० यूयतेवा । यु० । सयुवचिभ्यो
ऽन्यजागूजक्तुषट्ठ्यागूच् ॥

यवायजः । पुं० यवक्षारे । यवाया
ज्यायतेस्य । जनी० । पञ्चम्यामि
तिङः ॥

यवानः । त्रि० वेगिनि ॥
यवानिका । स्त्री० ब्रह्मदर्भायाम् ।
अजबायन० द्र० भा० । यवान्याम् ।
दुष्टोदवः । इन्द्रवरुणेति० छीषा
नुक्ती । इवार्थे० स्वार्थेवाकन् ॥

यवानी । स्त्री० यमान्यामोषधी । य
वानिकायाम् ॥ अस्यानामानिगु
णाश्च । यवानिकीयगन्धाचब्रह्मदर्भा
जमोदिका । सैवाक्तादीप्यकोदीप्यं
तथास्याद्यवसाह्वया ॥ यवानीपाच
नीरुच्यातीक्ष्णोष्णाकटुकालघुः ।

दीपनीचतयातिक्तापित्तलाशुक्रशूल

यवीयान्

इत् ॥ वातश्लेष्मोदरानाहगुल्मप्ली-
हकृमिप्रणुत् ॥ दुष्टोदद्वयार्थे० इ
न्द्रवरुणे तिसूत्रस्थयवादोषप्रतिवा
त्तिकात् । यवशब्दस्यानुगागमस्त
तोडीपच । अयमेवास्त्रदोषोयदुत
यवस्त्वजातेरभावेपितदाकारानुक्क-
तिरिति ॥

यवानीशाकम् । न० यवान्याः शाकी
॥ यवानीशाकमाग्नेयं रुच्यं वातक
फप्रणुत् । उष्णं कटुचित्तपित्त
लंलघुशूलहृत् ॥

यवापचम् । न० यवक्षारे ॥

यवाम्मजम् । न० सौवीरके ॥

यवासः । पुं० यासे । दुस्पर्शायाम् ।
रोदन्याम् । दुरालभायाम् । जवा
सा० इ० भा० ॥ खदिरि ॥ यौति
। यु० ऋतन्यङ्गीति० आसः ॥

यवासकः । पुं० यवासे ॥ स्वार्थेकः ॥
यवासशर्करा । स्त्री० यवासरसघटित
शर्करायाम् । सुधामोदके । तव-
राजे ॥

यवासा । स्त्री० गुण्डासनीदृष्टे ॥

यवाह्वः । पुं० यवक्षारे ॥

यविष्ठः । त्रि० कनिष्ठे ॥ अयमेवा
मतिशयेनयुवा । अतिशायनद्वती-
ष्ठन् । स्थूलदूरेति० यणादिषोप
गुणौ ।

यवीयान् । त्रि० अतितरुणे ॥ कनि
ष्ठे ॥ अयमनयोरतिशयेनयुवा ।

यशः

द्विवचनविभज्योपपदेतरधीयसुना-
बितीयसुन् । स्थूलदूरयुवेत्यादि
नायणादिलोपगुणौ ।

यवोत्थम् । न० सौवीरके ॥

यव्यम् । चि० यवक्ये ॥ यवानांभव
मंक्षेत्रम् । यवयवकषष्ठिकाद्यात् ॥

यवेभ्योहितंवा । खलयवेतियत् ॥

पुं० मासे ॥ वैशाखे ॥

यशःपटङ्गः । पुं० उक्तायाम् । महा-
राजप्रयाणसमयेवाद्यस्य० शचीः
सकाशात्पाप्मराज्यस्यस्वकीयस्वसू-
चनायताडमानवाद्यस्यचठोल० इ-
तिख्यातस्यैकतोबादनीयस्यनाम्नि
॥ यशः स्यापकः पटङ्गः । शाक
पार्थिवादिः ॥

यशः शेषः । पुं० अरण्ये । चि०
सृते ॥

यशदम् । न० यसदे ।

यशः । न० सुख्यातौ । कीर्त्तौ । सम-
न्नायाम् ॥ दानादिप्रभवाकीर्त्तिः
शौर्यादिप्रभवंयशः । इतिमाधवी-
। अतएवयशः कीर्त्त्योर्भेदादृश्यते ।
यशः कीर्त्तिपरिभ्रष्टोजीवन्नपिन-
जीवतीतिकस्यचित्प्रयोगः धर्मनि-
मित्ताजीवतीलोकशाघारूपाप्रसि-
द्धिर्यशः । सृतस्यख्यातिः कीर्त्ति
रितिकेचित् । तद्वसाधु । कीर्त्ति
सोऽपदृतिर्कीर्त्तिप्रयोगदर्शनात् ॥

अश्रुते० व्याप्नोति । अश्रुव्याप्नोति

यशोदा

इवातेच । अश्रुदेवनेयुट्चेत्यसुन्०

प्रकृतेर्युडागमस्य ॥ विश्रुतत्वे ॥

यशस्करः । चि० कीर्त्तिकारके । सु-
ख्यातिजनके ॥ यशः करोति ।

हुक्काञ् । कृञोश्चित्त्वितिहेतौटः ॥

यशस्करी । स्त्री० विद्यायाम् । टित्वा
नृङीप् ॥

यशस्यः । चि० यशस्करी ॥ यशसेहि-
ति ॥ यशसीनिमित्ते ॥ यशसीनि-
मित्तसंयोगउत्पातोवा । गोद्युच-
इत्यादिनायत् ॥

यशस्या । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥ ऋचि
नामीषधी ॥

यशस्तान् । चि० यशस्विनि ॥

यशस्वी । चि० यशोविशिष्टे । कीर्त्ति-
मति । यशोऽस्यस्य । अस्मायामेवा
अजोविनिरिति विनिः ॥

यशस्विनी । स्त्री० वनकापांस्याम् ॥
यवतिक्तायाम् ॥ महाज्योतिष्मन्ता-
म् ॥ कीर्त्तिमत्याम् ॥ पलङ्गपु-
रः स्थायांनाडारम् ॥ यथा । यश-
स्विनीशङ्खवर्णापिङ्गलापूषदेश-
गा । याम्यभागस्यमूर्द्धादिपादङ्गुष्ठा
क्तमाश्रिता ॥

यशोदः । पुं० पारदे ॥ चि० यशोदा
तरि ॥

यशोदा । स्त्री० नन्दपत्न्याम् ॥ यशो-
दयते । देहपालने । आतृतिक्कः
। यशोददातिवा । हुक्काञ् ॥

यष्टियह :

चातुर्वर्तिकः ॥

यष्टीधनः । चि० स्वयंशोरक्षके य
शोधनार्नाहियशोगरीयः ॥यष्टीधरैयः । पुं० बाहुले । शक्यमु-
नेः पुत्रे ।यष्टीवती । स्त्री० मेरोद्यक्तभाटाख्यो-
र्भमेखलायार्शानदिशि० ईशानपु-
ष्पाम् ॥ यष्टीकं श्रीमृगेन्द्रसंहिता-
याम् । ज्वलललाटदग्धस्मरम्भ्य
यष्टीभूतः । पुरीयशोवतीसर्वरत्न-
कारुद्रसेविता ॥ ज्वलताहतीयेना
च्यादग्धौकामकालीयेन० अतएवत
याविधसकलजगदैरिविनाशाद्-
यष्टीभूतईशाननायस्यसर्वरत्नमिर्मि-
तावद्रेः सिधिताच० यष्टीवतीनाम
पुरीस्त्वयः ॥ (*)

यष्ट्यः । चि० यज्ञेषु यजनीये ॥

यष्टिः । पुं० ध्वजदण्डे ॥ पुं० स्त्री०
० हारलतायाम् ॥ भार्याम् ॥ मधुय-
ष्ट्याम् ॥ शस्त्रभेदे । दण्डे । लगु-
डे ॥ तन्तौ ॥ यज्ञेः क्तिन्-
क्तिञ्चा ॥

यष्टिकः । पुं० जलकुक्कुटे । दण्डे ॥

यष्टिका । स्त्री० मीनगोधिकायाम् ।

बाप्याम् । लगुडे । यष्ट्याम् । ल-
हो० इ० भा० ॥ हारभेदे मधुय-
ष्ट्याम् ॥ स्तार्थेकः । इत्युक्तः ॥

यष्टियहः । पुं० लगुडयाहिशि । य-

ष्टिधारके । कडीवरदार० इ० भा०

यष्टः

। लठेत० दूतिव ॥

यष्टिमधु । न० यष्टिमधुकायाम् ॥

यष्टिमधुका । स्त्री० क्रीतके । मधुय-
ष्टिकायाम् । मुलहठी० इतिख्या-
तौषधी ॥ यष्टिः मध्विवास्याः ।
कपः ॥यष्टिहेतिकः । चि० बाष्टीके । लठै-
त० इ० भा० । यष्टिहेतिर्यस्यसः ॥
यष्टी । स्त्री० यष्टिमधुनि ॥ यष्टीहि-
मागुरुः स्वाहीचक्षुष्याः जलवर्णं कृ-
त् । मुस्निग्धाशुक्रलाकेष्यास्वर्यापि
त्तानिलास्रजित् ॥ व्रणशोथविषच्छ-
र्दिष्टाग्निानिजयापहा ॥ वद्धा-
दिधातृपक्षे ङीष् ॥

यष्टीकम् । न० यष्टिमधुनि ॥

यष्टीपुष्पः । पुं० पुत्रजीववृक्षे ॥

यष्टीमधु । न०
यष्टीमधुकम् । न० } यष्ट्याम् । मधु-
यष्टीमधुकम् । न० } यष्टिकायाम् ॥

यष्टा । पुं० यजमाने । यागकर्त्तरि ॥

यजते । यज्ञदेवपूजासङ्कतिशरणदा-
नेषु । लृच् ॥

यष्ट्याह्वयम् । न० मधुयष्ट्याम् ।

यसदम् । न० रङ्गसदृशे । रीतिहेतौ
जस्तद्वतिभाषा । यमदंतुवरंतिक्तं
शीतलंकफपित्तदृत् । चक्षुष्यं परमं
मेहान्पाण्डुंश्वासघ्ननाशयेत् ॥

यस्कः । पुं० मुनिविशेषे ॥

यष्टः । चि० महति । यान्द्यनेन ।

यागः

या० । शिवयज्ञजिह्वेति० वन्० धा
तोर्ह्रस्वोद्गागमस्य॥ अन्येतु० यज
मैर्जकारस्यङ्कारोनिपात्यतद्रत्याहुः
॥ यजमाने ॥

या । स्त्री० यात्रायाम् ॥ आप्तौ । धू
मिते ॥ त्यागे ॥ वारणे ॥ योगे ॥ स
मन्त्रायाम् ॥ याने ॥ यानम् । या०
सम्पदादिस्वात्क्रिप् ॥

याचः । पुं० देवसर्गविशेषे ॥

यागः । पुं० देवतोद्देशेनद्रव्यत्यागे यज्ञे ॥
तत्रश्रौताग्निहोत्रविशेषाः सप्त
यथा । अग्न्याधानम्० तदेवाग्निहो
त्रम् । १ । दर्शपौर्णमासौ । २ ।
पिण्डपितृयज्ञः । ३ । आययणम्
। ४ । चातुर्मास्यः । ५ । निरुद्ध
पशुबन्धः । ६ । सौत्रामणिः । ७ ।
स्मार्त्ताग्निहोत्रपाकयज्ञाः सप्तय
था । औपासनाम् । १ । वैश्वदेवः
। २ । स्थालीपाकः । ३ । आययण
म् । ४ । सर्वबलिः । ५ । ईशान
बलिः । ६ । अष्टकान्वष्टका । ७
श्रौताग्निहोत्रसंस्थायथा । सोमया
गः० सएवाग्निहोमः । १ । अथ
ग्निहोमः । २ । उक्थ्यः । ३ ।
षोडशी । ४ । वाजपेयः । ५ । स
द्विविधः० संस्था० कुक्ष्य० अतिरा
चः । ६ । अप्तूर्यामः । ७ । उत्त
रक्रमतोवह्वीयथा । महाव्रतम्
। १ । सर्वतोमुखम् । २ । राजसूयः

याचनकः

। ३ । पौण्डरीकम् । ४ । अभि
जत् । ५ । विश्वजित् । ६ । अश्व
मेधः । ७ । वृहस्पतिसवः । ८ ।

आङ्गिरसः । ९ । चमनान्यष्टादश
। २० । इत्यादिश्रौतसूचम् ॥
गन्धादिनादेवपूजायाम् ॥ गन्ध
पुष्पादिनादेवपूजायागोभिधीयते ॥
इज्यतेऽनेनात्रवा । यजदेवपूजास
ङ्गतिकरणदानेषु । घञ् । यजनंवा
। भाववचनास्येतिभावेघञ् ॥

यागमण्डपः । पुं० न० यजनगृहे ॥ या
गायमण्डपः ॥

याचकः । त्रि० बनोयके । याचनके
। मार्गणे । अर्थिनि । याञ्जाकर्तारि
॥ याचति । टुयाचृयाञ्जायाम् ।
श्वल्लुत्चावितिश्वल्लुत् । तृणादपिल
घुस्तूलस्तूलादपिचयाचकः । वायु
नाकिञ्चनीतोऽसौकिञ्चित्प्रार्थनश
ङ्कया ॥ जगत्पतिर्हिंयाचिञ्चाविष्णु
र्वामनतांगतः । कोन्योऽधिकतरस्त
स्योर्थीयातिभलाघवम् ॥

याचन् । त्रि० याचके ॥ याचति । टु
याचृ० । लटःशट् ॥ मुखभङ्गस्त्रोदी
नागात्रस्त्रेदीमह्वयम् । मरणे यानि
चिह्नानितानिचिह्नानियाचतः ॥
याचनम् । न० याञ्जायाम् ॥ याचि
भाविह्युट् ॥

याचनकः । त्रि० याचके ॥ याचति
[टुयाचृ० । ल्युः । स्वार्थेकञ् ॥

याज ;

याचना । स्त्री० याज्जायाम् ॥ याचे
चुरादिस्थानान् ग्यासश्रन्योयुच
टाप् ॥

याचमानः । वि० याचके ॥ यथा ।
नवीनदीनभावस्य याचमानस्यमा
निनः । वचोजीवितयोरासीत्पुरो
निः सरणेरणः ॥ इतिवरक
चिः ॥

याचितः । वि० प्रार्थिते । टुयाचु०
। क्तः न० याचनवृत्तौ । मृते
मृतन्तुयाचितप्रोक्तमितिमनुः ॥

याचितकम् । न० याज्जालब्धे ॥ या
चितेनानर्हत्तम् । अपमिष्ययाचि
ताभ्यांककनावितिकन् ॥ प्रत्य
र्पणीयत्वेनयाज्जवायत्प्राप्तमलङ्का
रादिवस्तुतयाचितकम् । कार्या
नन्तरं वस्तुस्वामीयत्पुनर्गृह्णाति०
तदिच्छर्थः । मंगनीकी० इ०
भा० ॥

याचिष्णुः । वि० याचके ॥

याच्यम् । वि० याचितुंयोग्ये ॥ टुया
चु० । ष्टल्लोप्यत् । यजयाचेति
कुत्वनिषेधः ॥

याज्जा । स्त्री० याचने । अभिशस्तौ ।
याचनायाम् । अर्थनायाम् । भि
जायाम् । अर्दनायाम् । मांगना
इ० भा० ॥ याचनम् । टुयाचु० ।
यजयाचेतिनङ् ॥

याजः । पुं० वाजि । प्रसादने । अग्ने

याजि :

। भक्ते ॥

याजकः । पुं० गार्जिके ॥ राजकुष्ठ
रे ॥ ऋत्विजि ॥ यथा । चाम्नीध्रा
द्याधनैर्वर्गाऋत्विजोयाजकाश्चते
इत्यमरः । यजमानेनधनैर्वर्गाः
धनानिदद्या० दृष्टसम्पादनायत्रिय
न्तेप्राप्यन्तेयेभाम्नीनाभतयस्तेऋ
त्विजोयाजकाश्चकाम्नीनाभतयस्तेऋ
जकयाम् ॥ यथायथा । अ
ब्राह्मणास्त्वपि । अथर्विभिस्तत्तु-
दर्शिभिः । अथोराजभृतस्तेषां-
द्वितीयः क्रयिक्रयी ॥ तृतीयो-
बहुयाज्यः स्यादतुर्थीयामयाज-
कः । पञ्चमस्तुभृतस्तेषांयामस्यन
गरस्यच ॥ अनादिह्याष्टयः पूर्वा-
सादिह्याष्टैवपश्चिमाम् । नोपा-
सीतद्विजः सन्ध्यांसपष्टोऽब्राह्मणः
स्मृतः । यजति । यज० । ख
ल् । पुरोहिते ॥

याजनम् । न० ब्राह्मणस्यकर्मविशेषे ।
यागक्रियाकारणायाम् । यागकरा
वणाइ० भा० ॥ अविदित्वातुषः
कुर्याद्याजनाध्यापनंजपम् । होम-
मन्तर्जलादीनितस्तुचाख्यंमूलंभवे-
दितियाज्ञबल्क्यः ॥

याजमानम् । न० यजमानस्यभावक-
र्मणोः । युषादित्वादण् ॥

याजिः । पुं० यष्टरि ॥ यागकर्त्त-
रि ॥ यागे । यजति । यज० । व-

यात :

सिधपियजिराजीत्यादिना • इज् ।
प्रार्थनायाम् ।

याजुषः । चि० यजुर्वेदसम्बन्धिनि ।

याज्ञवल्क्यः । पुं० यजुश्शाखावि-
शिष्यप्रवर्तके • सुनिविशेषे । ब्र-
ह्मरात्रौ । योगिनि । योगीश्वरे ॥
यज्ञस्यवल्कः ब्रह्मा • यज्ञवल्कः ।
यज्ञवल्कस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादि-
भ्योयज् ॥

याज्ञसेनी । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ याज्ञ-
सेनस्यापत्यं स्त्री । अण् । ङीप् ॥

याज्ञिकः । पुं० याजके । आध्वर्यवा-
दियज्ञकर्मकुशले ॥ यज्ञकाण्डद्रष्ट-
रिक्तपौत्रमधीते • वेत्तिवा । क्र-
तूकथादीतिठक् ॥ कुशे । रक्तखदि-
रे ॥ पलाशे अश्वत्थे ॥

याज्ञिक्यम् । न० याज्ञिकानां धर्मे •
आज्ञायेष । छन्दोगौक्थिकेति •
अज्यः ॥

याज्यः । चि० याजनीये । यजमाने ।
यष्टुयोग्यः । यज० । ऋहलोर्ण्यं
त् । यजयाचेति कुत्तु निषेधः ।
याजयितुंयोग्योवा ॥ न० यागल-
ब्धनादौ ।

याज्या । स्त्री० यज्ञाङ्गसाधने । षीट्-
पाठ्याद्यामृचि ॥ इज्यतेऽनया । य-
ज० । ऋहलोर्ण्यंत् । यजयाचरुच-
प्रवचर्षयेति कुत्तु भावः ॥

यातः । चि० गति ॥ याप्रापणे ।

याता

ततः । न० अङ्गश्वारणे ॥ प्राद-
कर्मयतं प्रोक्तं यातमङ्गश्वारणमि-
ति हलायुधः ॥

यातना । स्त्री० प्रगाढायां वेदनाया-
म् । कारणायाम् । तीव्रवेदनाया-
म् ॥ यतनिकारोपस्कारयोः । अ-
स्माणि जन्तात् • ग्यासश्च्यति युच् ॥

यातयामः । चि० जीर्णे । पक्वे स-
तिग्रहरादिव्यवहिते • ओदनादौ •
शैत्यं प्राप्ते ॥ यथा । यातयामं-
गतरसं पूतिपर्युषितश्चयदिति ॥
यातो गतोयाम उपभोगकालो यस्य ।
परिभुक्तो ज्झिते । भुक्तसमुज्झिते ॥
यथा । दर्भाः कृष्णाजिनं मन्दा-
ब्राह्मणा हरिरज्जयः । अयातया-
मान्येतानि नियोज्यानि पुनः पु-
नः ॥

यातायातम् । न० गमनागमने ॥

यातु । न० राक्षसे ॥ पुं० काक्षे ।
याति । या० । कमिमनिजनिगा-
भायाहिभ्यश्चेति तुः । अर्हर्वादिः ।
चि० गन्तरि । पथिके ॥

यातुप्तः । पुं० गुग्गुली ॥

यातुधानः । पुं० राक्षसे । यातूनिर-
क्षांसिदधाति • पुण्याति • स्वजाति-
पोषकत्वात् । ङुधाञ् । बहुलः
मन्यवापीति युच् । कृष्यव्युक्ति-
व्युद्धा ।

याता । पुं० सारथ्यादौ । स्त्री० म-

यात्रा

तिभ्रातृपत्न्याम् ॥ भार्यास्तुभातृ
वर्गस्यायातरः स्याः परस्परम् ॥
त्रि० गमनकर्त्तरि ॥ यतते । यती
प्रयत्ने । यतवर्त्तित्वेति च्छन् ॥

कर्मणः । पुं० पान्ये ॥

यत्नः । त्रि० यतित्वे । यतनीये ॥

यत्ना । स्त्री० यापने । भोजनादि
भिर्वर्त्तने । वृत्तौ ॥ यथा० शरी-
रयात्रापिचतेन प्रसिद्धीदकर्मणश्च-
तिगीता । अपिच येनोपायेन म-
र्त्यानां लोकयात्राप्रसिध्यति । तदे-
व कार्यब्रह्मचरिदधर्मसनातनमि-
ति श्रीमहानिर्णयतन्त्रम् ॥ उत्सवे
॥ उपाये ॥ ब्रज्यायाम् । अभिनि-
र्वाणे ॥ प्रस्थाने । गमने । गमे ॥
यात्रालक्षणं यथा । यत्किञ्चित्कार्यं
मुद्दिश्य देशान्तरगमनं यात्रेति ज्ञा-
तिर्बिदः । साविधा । सङ्ख्याम-
बिजयाख्या० सामान्याचेतिभेदा-
त् । तत्रवशिष्टः । परविषयेविज-
यार्थं गन्तुर्थाचातुसमरविजयाख्या ।
निखिलापरयात्रायासामान्यासाच-
द्विविधास्यात् ॥ अन्यच्च । कथित-
तिथिशासकैष्वभिमतफलदाभवे-
जसामान्या । समरविजयाद्याया-
योगविलग्नक्षितीशयोगेषु ॥ साया-
त्रा० लग्नग्रहबलवशेन० नवधा य-
था । उत्तमा० मध्यमा० अधमा०
उत्तमोत्तमा० उत्तममध्यमा० म-

यात्रा

ध्यममध्यमा० मध्यमाधमा० अध-
माधमाचेति । आसालक्षणाद्याः
० वशिष्टः । सवीर्यालग्नप्रायस्यां
भास्करस्यसुहृद्यदि । सायात्राचात-
माज्ञेया० यातुरिष्टफलप्रदा ॥ १ ॥
लग्नेशो मध्यमबलीयस्यां सूर्यस्य मध्य-
मः । सायात्रामध्यमाज्ञेयायातुमं-
ध्यफलप्रदा ॥ २ ॥ हिरेशो दुर्बलीय-
स्यांप्रतिकूलो रवेर्यदि । सातुयात्रा
ऽधमाज्ञेया सर्वदाफलवर्जिता ॥ ३ ॥
वर्गोत्तमेस्वतुङ्गे बालगेशः सूर्यवा-
न्धवः । उत्तमोत्तमयात्रायाश्चैष्टाधि-
कफलप्रदा ॥ ४ ॥ उदयेशो बलीयस्यां
मनुक्तस्थोरवेः सुहृत् । कृच्छ्रेण फ-
लदायातुर्याचासात्तममध्यमा ५ ॥
हिरेशो बलवान्यस्यां शत्रुगः सूर्य-
बाधवः । उत्तमाधमयात्रासाशत्रु-
पुष्टफलप्रदा ॥ ६ ॥ उत्तलक्षणएवा-
सावनुक्तस्थानगीर्यदि । यातुः सा-
मध्यमायात्रादुःखाधिकफलप्रदा
॥ ७ ॥ उत्तलग्नाधिप्रायस्यामनुक्त-
स्थानगीर्यदि । प्राणार्थं हानिदानि-
त्यसयात्राऽधममध्यमा ८ ॥
उत्तलग्नाधिप्रायस्यां शत्रुस्थानगती-
र्यदि । अधमाधमयात्रासामृष्य-
दाऽनर्थकारिणी ॥ ९ ॥ यानम्-
चनयावा । या० । हुयामाशुभसि-
ध्यन् ॥ प्राच्यांशक्रहरोचसौरि-
शशिनौ त्वाज्यौ नवाद्यातिथिः ।

याद :

याम्यामस्तकदासभंगुरुदिनंपंचत्र
यादश्यपि । पुष्ट्यारोहिणिकारवि-
भंगुक्तजीवहोमनु : पश्चिमे सौम्ये
विष्णुजभानधायमकरौदिग्देहिती
यातिथि रितिकश्चित् ॥

याथातथ्यम् । न० यथातथभावे ॥ ब्रा-
ह्मणादिस्वात्प्यञ् । यथातथा ॥
स्वार्थे प्यञ् ॥

याथार्थ्यम् । न० सत्त्वार्थतायाम् ।
वास्तवार्थे ॥ यथा अक्षरं गृह्य-
तो जन्मनिरीहस्य इति हिषः । स्वप-
तो जागरूकस्य याथार्थ्यं वेदकस्तवे-
ति सुरैः कृताक्षिणोः स्तुतिः ।
कीवेदकीवेत्ति । विदो लटो वेत्ति-
लादेशः ।

यादः पतिः । पुं० समुद्रे ॥ वरु-
णे ॥ यादसांपतिः ॥

यादईशः । पुं० समुद्रे ॥

यादवः । पुं० केशवे । प्रोक्तुषो व-
ष्णो ॥ न० गोमहिष्यादौ । पाद-
वन्धने ॥ यदारपथ्यम् । अण् ॥

यदूनामिदम् । तट्टदमिच्छन् ॥

यादधी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ यदूना-
मियम् । अण् ॥

यादः । न० कलकलौ । यातिविगेन

। या० । अमुन् बाहुलकात् ॥

दुक् ॥ यहा । याति । क्तिप् । या

मत्तिषद् ॥ अमुन् । यादस्यतिवा

दमुत्पद्यते । क्तिप्

यानपाचम्

यादसां नाथः । पुं० वरुणे ॥

यादसांपतिः । पुं० समुद्रे ॥ वरुणे

॥ तत्पुरुषे कृतीत्यलुक् ॥

यादृक् । चि० यादृशि । जैसा० इ०

भा० ॥ यद्वदृश्यते । यमिषपश्य

तिना । दृगिर् ॥ त्वदादिष्वित्यञ्

कसोपि वाच्य इति क्तः । आसर्वनाम्नः

। अच्चेति दीर्घः ॥

यादृक् । चि० यदृक्वाप्राप्ते ।

स्वप्रयोजनमद्वयशुल्ये ॥

यादृक् । चि० यथाविधे । यादृशि ॥

यमिषपश्यति । यद्वयायं दृश्यते ।

दृगिर् ॥ त्वदादिषु दृश इति क्तिन्

। आसर्वनाम्न इत्यात्वम् ॥

यादृशः । चि० यादृशि ॥ त्वदादिषु

दृशोनालोचने कञ्चेति कञ् । पू-

र्ववद्विग्रहादिकम् ॥

यादो नाथः । पुं० समुद्रे ॥

यादो निवासः । न० जले ॥

यानम् । न० युग्ये । पञ्चे । स्थादिवाच-

ने ॥ गती । शचीरास्कन्दने । वि-

जिगीषोररिम्प्रति यात्रायास् ॥

यथा । परस्परचक्षयं सत्त्वास्वभाववि-

निरीक्ष्य च । राज्ञा यानमुक्तं त्वय

मित्याहुर्नयकीविदाः । वाच्यञ्

। या० ल्युट् ॥ यान्यनेन वा ।

करणेति ल्युट् ॥

यानपाचम् । न० निष्पद्यमानविशि-

ष्टे । यद्विचक्षे । वेदित्वे । कर्त्तुम्

याप्य :

धीते । जहाज इतिसामान्यजनभा
 षाप्रसिद्धे । समुद्रयाने ॥
 यानपाचकम् । न० यानपात्रे ॥
 यानमुखम् । न० रथादेः पुरीभागे ।
 धुरि । षोडशब्धनस्थाने ॥ यानस्य
 मुखम् । पुरीभागः ॥
 यापकम् । चि० प्रापके ॥
 यापनम् । न० वर्तने ॥ कालक्षेपे ॥
 निरसने । निरासे ॥ यातेय्यन्ता
 ल्ल्युट् । अतिद्वीच्यादिनापुगाग
 नः ॥
 यापितः । चि० अपसारिते ॥ प्रस्था
 पिते ॥
 याप्ता । स्त्री० जटायाम् ॥
 याप्यः । चि० यापनीये । क्षेपणीय
 कालादौ ॥ निन्दिते । गर्हिते ॥
 याप्यतेस्य । या० । स्थानाद् ।
 पचोयत् ॥ क्वाचित्के ॥ व्याधिविश्रे
 षि ॥ यथा । साध्यायाप्याससाध्या
 य व्याधयस्त्रिविधाः स्मृताः ।
 सुखसाध्यः कष्टसाध्यो द्विविधः
 साध्य उच्यते ॥ यापनीयन्तुतंविद्यात्
 क्रियाधारयतेहिताम् । क्रियायान्त
 निवृत्तायांसद्योयश्चविनश्यति ।
 प्राप्ताक्रियाधारयतिसुखिनंयाप्यमा
 तुरम् । प्रपतियदिवागारंस्तम्भोय
 त्वेनयोजितः ॥ साध्यायाप्यस्त्वमा
 ग्रान्तियाप्यासाध्यासाध्यतांतथा । प्रन्ति
 यापनसाध्यास्तु नरायामक्रियाव

यामलम्

ताम् ॥ अक्रियावतांचिकित्सारहि
 तानाम् ॥
 याप्ययानम् । न० शिबिकायाम् । पाल
 कौ० इ० भा० । महापाया० इ०
 गौ० दे० भा० ॥ याप्यैरधर्मेयान
 म् । दाप्यस्याशक्तस्यवायानम् ॥
 यामः । पुं० न० मैयुने ॥
 यामः । पुं० दिवसस्य० रात्रेस्य०
 चतुर्थभागेकभागे । प्रहरे । याति ।
 या० । अर्तिस्तुसुहृद्वतिमन् ॥ संय
 मे । उपरतिमात्रे । यमे ॥ यमर्जम्
 । यमः समुपनिविष्टपुचेतिपक्षेवञ्
 यामकौ । पुं० २ पुनर्वसोः ॥
 यामघोषा । पुं० कुक्कुटे । यामेघोषा
 स्य ॥
 यामघोषा । स्त्री० यन्त्रविशेषे । याम
 नाल्याम् । घञ्याम् । घञी० इ०
 भा० ॥
 यामतूर्य्यः । प्रहरावसानसूचकेवाद
 नीययन्त्रे ॥ यामस्यतूर्य्यः ॥
 यामदन्त्यः । पुं० परशुरामे ॥
 यामनादौ । पुं० कुक्कुटे ॥
 यामनाली । स्त्री० नाल्याम् । यामघो
 षायाम् ॥
 यामनेमिः । पुं० शशीपती । इन्द्रे ॥
 यामलम् । न० युगले ॥ तन्त्रशास्त्रवि
 शिष्ये ॥ तन्त्रक्षणयथा । सृष्टिशब्दो
 तिषाख्यानंनित्यकृत्य प्रदीपनम् ।
 क्रमसूत्रं वर्षभेदोवातिभेदस्तथैव

वामिचभट :

। कुण्डलम'सङ्ख्यातो वामलया
 डलचयम् ॥ ततवद्विधम् यथा
 । आदित्रयविष्णुसदृशेषादित्यमे
 दतः । षड्विधं वामलप्रोक्तं वारा
 शीतलसम्मतम् ॥ तथाहि । वाम
 लाः षट्चसङ्ख्याता सप्तदावादि
 वामले । द्वाविंशसहस्रायिचयस्त्रिं
 शसुखदानिच ॥ द्वितीयेत्रय संघे
 तु द्वाविंशतिसंख्यया । सहस्राणिश
 तान्यवतान्ये वक्ष्यितानिच ॥ २ ॥
 तावत्संख्यासहस्राणिशतानिपरि
 संख्यया । विंशतिस्तथासंख्याशो
 कानिविष्णुयामले । ३ ॥ कालसं
 ख्यासहस्राणिवेदसंख्याशतानिच ।
 पञ्चवटिस्तथा शोकाः कनिष्ठे रुद्र
 यामले ॥ ४ ॥ नवशोक्तसहस्राणि
 यथोदयशतानिच । द्वाविंशतिसं-
 ख्याशोकाः गणेशयामलेः तमे ॥ ५ ॥
 रविसंख्यासहस्राणि आदित्याख्येतु-
 यामले ॥ ६ ॥

वामती । स्त्री० रात्री ।

वामाता । पुं० वामातरि ॥

वामाङ्गम् । न० प्रहराङ्गम् ।

वामिः । स्त्री० स्वतरि । भगिन्याम्

। कुक्षियाम् । याति । या० ।

वाहुलाकान्मिः ॥ जाम्बाम् ।

रात्री ॥

वामिचभटः । पुं० प्रहरिणे । चौकी

वाहिः प्रतिभावा ।

वानी

वामिचम् । न० जन्मात्समनेभवन्ति ।

वामिचवेधः । पुं० विवाहः दौवर्जं नी

वेधविशेषः । यथा । जन्माच्छ्रमा

दतः कुराः सौम्याद्यसमनेवदि ।

तदायामिचवेधः स्याद्विवाहंतय

वर्जयेत् । मुहूर्तचिन्तामणौतु ।

लम्बाश्चन्द्राम्भनभवनगेखेटेनस्या

दिहपरिणयनम् । किंवायायाशुग

५५ मितजवगीयामिचध्यादशुभकर

मिदम् ॥ किंवेति । यहाधिष्ठित

राशेर्नवमार्गमारभ्य । वायाशुग५५

मितलवगे । पञ्चपञ्चाशन्मितनवां-

शगेवन्द्रे लग्ने वायामित्रं सूक्ष्मं स्या

त् । यथा । मेघे पञ्चमनवांशेभीमो

सिः । तस्मात्तुलायां पञ्चमनवमांशे

स्यवन्द्रेनिषिद्धः । अन्येष्टौनवांशा

स्तुलायांशुभाः एवविधं सूक्ष्मया

मित्रमशुभकरं स्यादिति । विशेषमा

हंशुवः । चन्द्रात्सतमरायिख्याः

ख्याज्याः सूर्यादयोयहाः । जनि

दात्रलवन्तघेद्वलहोनानतादृशाः ॥

वामिनी । स्त्री० रात्री ॥ भीतिहेतु

स्वाप्तिन्दितायामायस्याः । इन्द्रो

पतापगर्वादितिनिंदायामिनिः ।

जीप् ॥ हरिद्रायाम् ॥

वामिनीपतिः । पुं० चन्द्रमसि ॥ वा

मिन्याः पतिः ॥ कर्पूरे ।

वामो । स्त्री० जाम्बाम् । यमसम्भ

मिन्याम् ॥ दक्षिणदिशि ॥

वायावर :

वामुनम् । न० चबुध्ये । सीवोराक्षने
 ॥ वमुनायांभवम् । अण् ॥ यदा ।
 वमुनायाइदम् । तद्व्यामत्वात् ॥
 देवविशेषे ॥ कुलत्याकारेप्रसरे ॥ व
 मुनाजले ॥ यथा । विभिः सारस्व
 तंतोयंसप्तभिस्त्वययामुनम् । नामं
 इंदयभिमांसैगांइवर्षेणजीर्यति ॥
 वि० यमुनातीरवासिनि ॥ यमुना
 सम्बन्धिनि ॥

वामुनेष्टकम् । न० सीसकै ॥

वामेवः । पुं० भागिनेये ॥

वाम्यः । पुं० अगस्त्यमुनी ॥ अन्दने ॥
 वमलायम् । यमाद्यतिष्ठः ॥ न०
 भरणीनक्षत्रे ॥

वाम्या । स्त्री० प्रवाच्याम् । दक्षिण
 लांदिशि ॥ भरणीनक्षत्रे ॥

वाम्यायनम् । न० दक्षिणायने ॥ या
 म्यायनेइतीसुतं तर्षस्वर्मादिबर्जयेत्
 ॥ याम्येचयनम् ॥

वाम्योद्धूतः । पुं० श्रीतालहृदे ॥

वायज्जः । पुं० पूज्याशीले । भूयो
 भूयोयागकर्तारि । पुनः पुनः ॥
 वांवायजते । यजदेवपूजादी । त्रि
 शासमभिहारि । इति यज् । यजजय
 दशांयज्ब्रह्मणः ॥

वायावरः । पुं० अंशमेधोयाश्वे ॥

जरत्कारमुनी वि० अश्वत्थमनशी
 ले ॥ पुनः पुनरतिशयेनयाति । त
 शीलः । वा० । यययज्इति याते

वायदर्थः :

बंङ्गनाहरच् ५

वायी । पुं० वैरिणमुद्दिश्यजिगमिषी
 राक्षि ॥ वाति । या० । यक्षादि
 स्वास्थिनिः । वातीयुग् ॥ विनश्वरे ॥

वावः । पुं० चलते । लाचारसे ॥
 योति० पूयतेवा । यु० । अच्० रुद्धो
 रव्वा । यवपद । प्रज्ञाद्यन् ॥ पाक
 प्रभेदे ॥

वावकः । पुं० कुलपि । अलतकि ।
 योति । यु० । हाज्वादिभ्योवुञ् ।
 लतः प्रज्ञाद्यन् ॥ यदा । यवश्च वि
 कारः । अण् । दवादिभ्यदृतिस्वा
 र्थेकन् ॥ यावान्ने ॥

वावज्जीवम् । न० वावदायुषि । जीव
 नययन्ते ॥

वावत् । अ० काव्ये ॥ अ धारणे ॥ प्र
 संसायाम् ॥ परिच्छेदे ॥ माने ॥
 अधिकारे ॥ सम्भ्रमे ॥ पञ्चाक्षरे ॥
 अवधी ॥ यत्पारिमाणम् ॥ तदि
 ताइति ॥ इवचनेनान्येऽनुतापपित

विताञ्जादिताः । तेन० डापतुः ।

वावान् । वि० परिमाणविशेषे ।

जितना० इतिभा० ॥ यत्परिमाण

मय । यत्तदेतैभ्यः परिमाणेवतु

य । वासर्वनाम्न इत्यात्वम् ॥

वावतिथिः । वि० वावतांपूरणे ॥ त

स्यपूरणेडट् । वतोरियुक् ॥

वावदर्थः । वि० देहनिर्वाहाधिकस्य

वायून्ये ॥ वावदर्थमेवाथोयस्य । न

याष्टीक :

ध्यमपदलोपीसमासः । यावताच
यदिहनिर्वाहयेन • यस्य वा ॥

यावतः । सिङ्गके । नागौरीगूदवृत्ति
प्रसिद्धे धूपे ॥ यवनदेशे भवः । तत्र
भवद्वयम् ॥ याव्यते वा । यौतैर्यं
कालं लुब्धुः । जुवार • येन हरीवृत्ति
ख्याते धान्यप्रभेदे ॥ यावनालोहि
तः स्वादुर्लोहितः श्रेष्ठपित्तजि
त् । अरुणसुवरोरुचः कंदकृतक
स्थितो लघुः ॥

यावनालः । पुं • धान्यभेदे । वृत्तत
ण्डुली दीर्घनाले । दीर्घशरे । छेवे
क्षौ । द्रुपक्षे । यावने । जुवार •
इ • भा • ॥

यावनालशरः । पुं • शरविशेषे । न
दीजे । दृढस्त्वचि । बारिसम्भवे । ख
रपचे । जोहुरली • इति भाषा ।
यावनाली । स्त्री • यावनालशर्कराया
म् । हिमोत्पन्नायाम् । हिमशर्क
रायाम् ॥

यावशुकः । पुं • यवचारे ॥ इति रत्न
माला ।

यावसः । पुं • न • घ • क्षे ॥ लणसङ्घा
ते ॥ यूयते । युं • । वहियुभ्यां णि
दित्यासच् ॥

याव्यः । त्रि • मिश्रणोये ॥

याशोधरेयः । शाक्यमुनिपुत्रे ॥

याष्टीकः । त्रि • यष्ट्यायोधिनि । य-
ष्टिहेतुके ॥ यष्टिः प्रहरणमस्य ।

यियासु :

यक्तियष्टोरीकञ् । स्त्रियाङोपि •
याष्टीको ॥

यासः । पुं • दुरालभायाम् । यवासी •
यासः स्वादुः सरस्वतस्तुवरः शी
तलोक्तघुः । कफमेदामदभान्ति
पित्तासृक्कुष्ठकासनुत् ॥ तृष्णाविसर्प
वातास्रवमिज्वरहरः क्षुतः । यं
वासस्य गुणैस्तुल्या बुधैरुक्ता दुराल
भा ॥ यसनम् । यसुप्रद्वे । भावे
घञ् ॥ यासोऽस्यस्य । अश्वचायश्च
॥ याति । बाहुलकादसच् ॥

यासा । स्त्री • मदनशलाकापक्षिणि ।
यासापद्मम् । न • विकसितोत्पले ।
सद्योविकसितपद्मं यासापद्मं प्रचक्ष
ते ।

यास्कः । पुं • मुनिविशेषे ॥ यस्क-
स्यापत्यम् । शिवादिभ्यो ण् । बहु
त्वे • यस्काः ॥

यियच्चमाणः । चि • यष्टुमिच्छति •
यजते । सन्नन्ताल्लटः शानच् ॥

यियक्षुः । त्रि • यष्टुमिच्छी ॥ यजेः
सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

यियासन् । चि • यातुमिच्छति । या
ते सन्नन्ताल्लटः शचादेशः ॥

यियासितः । चि • जिगमिषिती । या
तुमिष्टे ॥ यातेः सन्नन्तात्कर्मणि
क्तः ॥

यियासुः । चि • यातुमिच्छी ॥ या-
तेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

युक्तिः

युक्तम् । न० इस्तचतुष्टये ॥ त्रि० यु-
ति । अपृथग्भूते । मिलिते । औप-
यिके । न्यायगतद्रव्ये ॥ युक्तिसि-
द्धे । यथार्थे ॥ स्थिते ॥ नियुक्ते ।
अवहिते । अप्रमत्ते । निगृहीतम-
नसि । समाहितचित्ते । ईश्वराये-
वैतानिककर्माणि नममफलायैष्ये वम
भिप्रायवति ॥ परिमिते ॥ पुं० अ-
भ्यस्तयोगे ॥ यथा । योगीतुष्टिबि-
भः प्रीतियुक्तयुञ्जानभेदतः । यु-
क्तस्य सर्वदाभानं चिन्तासहकृतोप-
रः ॥ युज्यतेस्म । युजिर्योगे-
०क्तः ।

युक्तदण्डः । पुं० यथापराधदण्डे ० नृ-
पे । उद्देक्षयतितीक्ष्णनिमृदुनापरि-
भूयते । दण्डे न नृपतिस्तस्माद्युक्तद-
ण्डः प्रशस्यते ।

युक्तरसा । स्त्री० राज्ञायाम् । काटा-
याम् रुली० इ० गौ० दे० भा० । एका
पण्डीम् ॥ युक्तीरसीयस्याः ।

युक्ता । स्त्री० एलानी० इ० गौ० दे० भा०
० प्र० वृक्षविशेषे ॥

युक्तिः । स्त्री० न्याये । कौशलकारण-
बोरभेदसाधने ० न्यायोपयोगे । मृदि-
मृदात्मना घटे प्रागस्तिति ० मृद्विद्यो-
नस्यात् ० तस्यात् ० कार्यकारणयोर-
भेद एव । कार्यकारणयोरन्यत्वे ०
एककारणप्राप्तात् ० सर्वकार्यज्ञानं न
स्यादित्यादिः । योगी । योजन-

युगम्

याम् ॥ लोकव्यवहारे ॥ धर्मशास्त्र
विरोधेतुयुक्तियुक्तोविधिः स्मृतः ।
अनुमाने ॥ अपूर्वार्थप्राप्ते । सन्धि
विग्रहयानासनद्वैधीभावसमाश्रया
स्थेषु षड्गुणेषु ॥ शास्त्रदोषिका
यांयुक्तिशब्दस्य ० प्रमाणपरतयाव्या-
ख्यानात् ० प्रत्यक्षादिषट्सुप्रमाणे-
षु ॥ योजनम् । युजिः स्त्रियार्थे
न ॥ नाव्यालङ्कारविशेषे ॥ तल्ल-
क्षणं यथा । युक्तिरर्थावधारणमि-
ति ॥ उदाहरणं यथा । यदि समर-
मपास्य नास्ति मृत्योर्भयमिति युक्तमि-
तौन्यतः प्रयातुम् । अथमरणमव-
श्यमेव जन्तोः किमिति मुधामलि-
नं यशः कुरुष्वमिति ॥

युगः । पुं० रथहन्ताद्यङ्गे । जूषा० इ-
तिभाषा ॥

युगम् । न० युग्मे ॥ इस्तचतुष्टये ।
वृद्धिनामौषधे ॥ कृतादिषु चतुर्षु ॥
देवानां द्वादशसहस्रवत्सररेण ० चतुर्यु-
गं भवति । मनुष्यान्मानेन चतुर्युगप-
रिमाणं विंशतिसहस्राधिकविचत्वा-
विंशज्जन्तम् । ४३२०००० ॥ तत्र स-
त्ययुगस्यमानम् १७२८००० वर्षाः ।
चेतायुगस्यमानम् । १२८६०००
वर्षाः । द्वापरयुगस्यमानम् ।
८६४००० वर्षाः । कलियुगस्यमा-
नम् । ४३२००० वर्षाः । तेषां
भारतवर्षं भवति कथं यथा । चतुर्ग-

युगशब्दः

भारतेष्वेयुगानिमुनयोऽब्रुवन् ।
 कृतं च तादापरश्चकलितेतिचतुर्यु-
 गम् । चतुर्युगैः सहस्राणिवर्षा-
 णामुक्तं युगम् । तस्यतावत्क-
 तीसन्ध्यासन्ध्यांशश्चतयाविधः ।
 इतरेषु ससन्ध्याषु ससन्ध्यांशेषु च
 त्रिषु । एकापायेनवर्त्तन्ते सहस्रा-
 णिशतानि च । यदेतत्परिसङ्ख्या-
 तमादावेवचतुर्युगम् । एतद्द्वाद-
 शसहस्रं देवानायुगमुच्यते ॥ इ-
 तिमनुः । तथाविष्णुपुराणे ।
 चत्वारिचौण्डे चैकं कृतादिषु यथा-
 क्रमम् । दिव्याब्दानांसहस्राणि-
 युगमाहुः पुराविदः ॥ तत्प्रमा-
 णैः शतैः सन्ध्यापूर्वातत्राभिधी-
 यते । सन्ध्यांशस्तु तत्तुल्यो युग-
 स्थानन्तराहिसः ॥ सन्ध्यासन्-
 ध्यांशयोरन्तर्यः कालो मुनिसत्तम ।
 युगाख्यः स तु विज्ञेयः कृतचेता-
 दिसंज्ञितः ॥ इति ॥ योजनम् ।
 युज्यते वा । युजिर्योगे । घञ् ।
 कुत्वम् । संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणः ।
 रथयुगेति निपातनाद्वा ॥

युगकीलः । पुं० युगकीलके ।

युगकीलकः । पुं० युगकाष्ठस्यकील-
 के । शम्पायाम् । जुएशीकील-
 इ० भाषा ॥ स्तार्यकम् ॥

युगशब्दः । पुं० महाप्रलये । युगानां
 वधायस्मिन् ।

युगांशकः

युगश्वरः । पुं० यत्रययुगकाष्ठमास-
 प्यते तस्मिन्काष्ठे । कूबरे । युगं वा
 दृक्स्थनकाष्ठम् धारयति । संज्ञायां
 भृतृवृजिधारौति खच् । अरुहिं पद-
 जन्तस्येति मुम् ॥ पर्वतविशेषे ॥

युगपत् । अ० एकदा । एकस्मिन्निव
 काले । युवन्त्यस्मिन्काले । यु० ।
 गपतक्प्रत्ययः ॥ यद्वा । युगंपय-
 तेस्मिन् । पयगती । छत्प्रत्ययः ॥

युगपत्रः । पुं० कीविदारै । रत्नका-
 ष्चनारवृक्षे ॥ युगंपत्रमस्य ॥ युग्म-
 पर्णवृक्षमात्रे ॥

युगपत्रकः । पुं० कीविदारै । रत्न-
 काञ्चनद्रुमे । युगं युग्मंपत्रमस्य ॥

युगपत्रिका । स्त्री० शिंगपावृक्षे ॥

युगपाश्वर्गः । पुं० दमनकालेकगृहा-
 रोपितकाष्ठवाहे । प्रष्टौहि ॥ यु-
 गस्यस्त्र्यम्भकाष्ठस्यपाश्वर्गश्च्यति । प-
 न्येष्वपीतिङः ॥

युगलम् । न० युगे । युग्मे ॥ युज्य-
 ते । युजिर्योगे । वृषादिभ्यः कल-
 सित् । न्यङ्कादित्वात्कुत्वम् ॥
 युगंलातिश । आतइतिकः ॥ यु-
 गंयुग्ममस्यस्य श । सिध्मादित्वा-
 ल्लच् ।

युगलाख्यः । पुं० वरुणवृक्षे । चि-
 युग्मनामके ॥

युगांशकः । पुं० वत्सरे ॥ युगवि-
 भाजके ॥

युग्मादरणम्

युगादिः । स्त्री० त्रिथिविशेषेषु ॥ यथा
। वैशाखमासस्यसितातृतीया० न
वस्यसौकार्तिकशुक्लपक्षे । नभस्य
मासस्यचक्रणपक्षे चयोशीपञ्चदशी
चमाघे ॥ एतायुगादयः प्राक्ताः
स्वाध्यायं वज्रं ये बुधः । महापुण्य
प्रदायैतादत्तस्याद्यकारिकाः ॥
विशेषमाह नारदः । कार्तिकैशुक्ल
नवमीचादिः कृतयुगस्य च । चैता
दिर्माधवेशुक्लतृतीयापुण्यसम्मिता-
॥ कृष्णापञ्चदशीमाघेष्वापरादिरुदी
रिता । कल्पादिः स्यात्कृष्णपक्षे
नभस्ये च त्रयोदशीति ॥ कालविशे
षे ॥ युगस्य प्रादिः ॥

युगान्तः । पुं० प्रलये ॥ युगशेषे ।
युग्मम् । न० द्वन्द्वे । युगले । युगे
। जोडा० जोडी० इ० भा० ॥
युज्यते । युजिर्योगे । युजिरुजि
तिजांकुर्धतिमक् ॥ द्वयोः श्लोकयो
रन्वये ॥

युग्मपदः । पुं० रत्नकाञ्चने कोविदा
रे ॥ न० युगलपणे ॥ युग्मप
दमस्य ।

युग्मपत्रिका । स्त्री० शिंशपावक्षे ॥
युग्मपणः । पुं० कोविदारैः ॥ सप्त
पणं वक्षे ॥

युग्मफला स्त्री० इन्द्रवर्भिव्याम् ॥
युष्मिकाल्याम् । गन्धिकायाम् ॥

युग्मादरणम् । न० युग्यतिविपुष्यता

युञ्जानः

याम् ॥ द्वयोर्मन्यत्वे ॥

युग्यः । पुं० प्राप्तङ्ग्ये । शाकटे ।
युगादीनां बोद्धरि ॥ युगं रथाद्यङ्गं वह
तितद्वहति रथयुगप्रासङ्गमिति यत् ॥
न० याने ॥ हस्त्यश्वादिवाहने ॥
युज्यते । युजिर० । युग्यस्य पञ्चद्वति
क्यवन्तो निपातितः ॥ युगायहितो
वा । उगवादिभ्यो यत् युगमर्हति
वा । दण्डादित्वा यत् ॥

युक्ती । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे ।
यथा । गङ्गापुत्रस्य कन्यायां वीर्येण वेश
धारिणः । वभूव वेशधारो च पुत्रो
युक्ती प्रकीर्तितः । इ० ब्र० वै० पु० ॥

युक्० ग्० । चि० समाधिमति ।
युग्मे ॥ युज्यते समाधत्ते । युजस
माधीदैवादिभः । किप्चेति किप् ॥
युङ् । पुं० योगकर्तरि । मेलनकर्त-
रि । युनक्ति । युजिर्योगे । ऋत्वि
गादिना किन् । युजिरसमासे । इ०
नुम् । किन्प्रत्ययस्य युः । इति न
स्य कुत्वे न० सानुनासिकोऽकारः ॥

युजो । पुं० नित्यद्विवचनान्तः । च
श्विनीकुमारयोः ॥

युजानः । पुं० सारथौ ॥

युञ्जानः । पुं० सारथौ ॥ विप्रैः ॥

भावनासहकारेण सर्वज्ञे योगिविशे-
षे ॥ यथा । योगीतुद्विविधः प्रो
क्तो युक्तयुञ्जानभेदतः । युक्तस्य सर्व-
दाभानं चिन्तासहकृतोऽपरः ॥ इ०

युतयामिषवेधः

भा० प० ॥ युक्तस्येति० योगभ्यासा
वगत्वावशीकृत समाधिसमासादि
तोविषयसिद्धियुक्तइत्युच्यते० अ
यमेवविशिष्टयोगवत्वात् युक्तइत्युच्य
ते । सर्वदेतिचिन्तासहकारंविनेत्य
र्थः । भानंसर्वविषयाणांप्रत्यक्षम्
अपरोयुञ्जानः । विषयव्यावृत्त्यामा
नससमाधिस्थः । अयञ्च । युञ्जान
उच्यते । चिन्ताध्यानम्० तदेवका
रणम्० तत्सहकारात्स्थूलसूक्ष्म-
व्यवहितविप्रकृष्टानर्थान्समः प्रत्य
क्षीकरोतीत्यर्थः । इतिसिद्धान्तमु-
क्तावली ॥

युत् । अ० कुत्सायाम् ।

युतम् । न० हस्तचतुष्टये । चि० यु
क्ते । अपृथग्भूते ॥ पृथग्योगे ॥

युतकम् । न० संशये । युगे ।

युग्मे ॥ नारीवस्त्राञ्चले । पटाञ्चले

॥ जलनाये । पादाये ॥ युक्ते ॥

धीतके ॥ स्त्रीवस्त्रप्रभेदे । सूर्याये

॥ मैत्रीकरणे ॥ योगिसंस्थे ॥

युतयामिषवेधः । पुं० वेधविशेषे ।

सयथा । पापात्सप्तमगः शशीयदि

भवेत्पापेनयुक्तीयत्रायत्ने नाशुविव

र्जयेन्मुनिमित्तोदोषोपयंक्यते । या

चायांविप्रदोष्टेसुतवधः क्षीरचरो-

नागमोवैधव्यविषहव्रतेचमरणंशुक्त

पुस्तकमपि । अस्यापवादोयथा

तुह्यन्तीतिमिषमन्दिरगोवर्णी

युधामन्युः

मित्रर्क्षसौम्यगृहगोयतदौक्षितीवा-
यामिषवेधविहितानपहृत्यदोषान्
दोषाकरः सुखमनेकविधं विधत्ते
हृषककंटसि'हकन्यामियुनधनुर्मी-
नतुलास्ये चन्द्रे शुभयज्ञवीक्षितोवा-
० युतयामिषदोषानास्ति ॥

युतवेधः । पुं० वेधविशेषे । सयथा

। चन्द्रः करोतिरविणासहितोव

नाशंभीमान्वितः पतिविनाशकर

स्तुचन्द्रः । स्वर्भानुकेतुशनिभिर्भू-

तिमादधातिनामासुखानिक्कविना-

गुरुणाबुधेन ।

युधम् । न० यायोधने । जग्ये प्रथमे

मृधे । रणे युद्धे । लडाई । इ-

भा० ॥ योधनम् । युसम्प्रहारि ।

भावेक्तः ॥

युद्धरङ्गः । पुं० कार्तिकेये ।

युद्धसारः । पुं० घाटके ॥

युद्धाचार्यः । पुं० युधार्थमायुधविद्या ।

पदेशके ॥

युत् स्त्री० समिति । चाक्री । सङ्-

ग्रामे । युद्धे ॥ योधनम् युध० । स

म्पदादित्वात्किप् ॥

युधाजितः । पुं० केकय्याभातरि । भ

रतमातुले ॥

युधोनः । पुं० क्षत्रिये ॥ युध्यते ।

युध० । युधिबुधिविद्वः किञ्चिज्जा

नम् ।

युधामन्युः । पुं० नृपतिविशेषे ।

युवती

युधिष्ठिरः । धर्मात्मके । कुल्यागर्भ-
धर्मादुत्पन्ने । चर्जुनायजे । प्रथमपाण्ड-
वे । अजातशत्रौ । शल्यारौ । अ-
जमीढे ॥ युधिरणे जयभागित्वेन
स्थिरः । इन्द्रनादित्यलुक् । ग-
वियुधिभ्यांस्थिरइतिषत्वम् ॥

युधः । पुं० धनुषि । संयुगे ॥ यु-
ध्यते । युध० । इषियुधीत्यादि-
नामक् ॥ बाणैः ॥

युयुक्खुरः । पुं० जुद्रव्याघ्रे ॥

युयुत्सुः । चि० युद्धेच्छौ ॥ युधः
सन्ननादुप्रत्ययः ॥ धृतराष्ट्राद्वैद्या
यांजाते ॥

युयुधानः । पुं० सात्यकौ । शिने-
नर्मरि ॥ इन्द्रे । अचिये ॥ योद्ध-
रि ॥

युवगण्डः । पुं० यूनागण्डस्यव्रण-
विशेषे । यवगण्डे । वयस्फोटे ॥

युवतिः । स्त्री० प्राप्तयौवनायांस्त्रि-
याम् । तरुण्याम् ॥ यौति० निष्प-
न्नैमित्तकांम्येषु सर्वेषु कर्मसु मि-
श्रीभवतिपाणियद्वर्णेनसहाधिका-
रात् । युमिश्रणे । कनिन् युव-
षितक्षीतिकनिन् । यूनस्तिः ॥
हरिद्रायाम् ॥ स्त्रीसामान्ये ॥

युवती । स्त्री० तरुण्याम् । दिक्षयां
म् । वयांयाम् । युवती ॥ तस्या
जवणादियथा । चाषोडशाहविहा-
सतद्वयोचिंशंतामता । पञ्चपञ्चा-

युवनाश्रयः

यतः प्रौढावृष्टाभवतितत्परम् ।
वालातुप्राणदाप्रौक्तायुवतीप्राणहा-
रिणी । प्रौढाकरोतिवृष्टत्वं वृष्टाम-
रणमादिशेत् । निदाघशरदोर्वा-
लाप्रौढावर्षावसन्तयोः । हेमन्तो-
शिशिरेयोग्यामवृष्टाकापिशस्यते ॥
योग्या० युवती ॥ हरिद्रायाम् ॥
यौति० शास्त्रविहितसर्वकर्मसु मिश्री
भवति० दम्पत्योः सहाधिकारात् ।
युमिश्रणे । लट् : शत । उगितस्ते
तिङोप् ॥ यद्वा । युवतिशब्दात्०
सर्वतोक्तिन्नर्थादितिङोप् ॥ स्त्री-
सामान्ये ॥

युवतीष्टा । स्त्री० स्वर्णयूथिकायाम् ॥
युवा । पुं० वयस्ये । तरुणे । षोडश
वर्षमारभ्यत्रिंशद्वर्षपर्यन्तावस्थाव-
ति । मतान्तरेणषोडशवर्षादिरभ्यस-
प्ततिवर्षपर्यन्तवयस्कं ॥ यथा । चाषो
डशाहवेदालस्तरुणस्ततउच्यते । वृष्ट-
स्यात्सप्ततेरुद्ध्वं वर्षीयाहवतेः पर-
मितिस्मृतेः यौति । यु० । कनिन् यु-
वृषीतिकनिन् ॥ चि० अल्पवयसि ॥
अष्टे ॥ निसर्गबलशालिनि । अष्टिव-
त्सरान्तगतमवमवत्सरे । तत्फलं
यथा । महार्घजायतेसर्वघृततैलर-
सादिकम् । प्रजानाञ्चभवेद्विद्वि-
निसंवत्सरेशुभे ॥

युवनाश्रयः । पुं० सूर्यवंशीयरान्वि-
श्वे ॥ माभ्यादपितरि ।

यूप :

यूपः । पुं० । मात्वातरिन्दपे ।
 यूपराजः । पुं० । नाभ्योक्त्या । राजपु-
 त्रे । कुमारे । भट्टं दारके । पित-
 रिराज्यं कुर्वन्त्येव सर्वनिर्वाहकत्वे
 नाभिषिक्तेषु च ॥ युवाचासौराजा
 च । राजाहः सखिभ्यष्टब् ॥ भा
 विबुधविशिषे । मैत्रेये । अजिते ।
 त्वम्भिः भवति । त्वत्पदवाची ॥
 युष्यति । युषसौचोधातुर्भजनै ।
 युष्यसिभ्यामदिक् ॥

यूः । स्त्री० । यूपे ॥

यूकः । पुं० । केशकौटे । स्नेहने । षट्
 पदे ॥ यौति । यु० । अजियुध-
 नोभ्योदीर्घश्चेति कन् ॥ तुलाराशौ ॥

यूका । स्त्री० । यूके । केशकौटे । जू०
 इ० भाषा ॥ लिच्छाष्टके । टाप् ॥

यूतिः । स्त्री० । मिश्रणे । मिश्रीभावे ॥

युवनम् । यु० । जतियूसौत्यादि
 नात्तिन् । निपानाद्दीर्घः ॥

यूयः । पुं० । न० । सजातीयसमूहे । ति
 रश्चाङ्गणे ॥ गण्ये । समूहे ॥ यौति०

यूययतिवा । यु० । तिथपृष्ठगूथयू
 यप्रोयाइतिसाधुः ॥

यूयचरः । पुं० । हस्तिशूकरादौ ॥

यूयनाथः । पुं० । यूथपे । वन्यहस्ति
 नांसमूहेऽप्ये । यूथमुख्यद्विपे ॥ यू
 थयहस्तिवृन्दस्यसायः ॥

यूयपः । पुं० । यूयनाथे ॥ यूथहस्ति
 वृन्दपाणि । मा० । पातोनुपैति

यूप :

कः ॥

यूयधट्टः । पुं० । यूथात्पक्षाविति मञ्जि ।

यूयिका । स्त्री० । अन्जानके ॥ जूही०

इति श्रूयते । पुष्ये । यूय्याम् । यू

थमस्यस्याः । अतश्च निठनाविति ठा

॥ यद्वा । यूयिकायाः पुष्पम् । पुष्प

मूलेषु बहुलमित्यनुदात्तादेरञ्जोऽणश्च

लुप् । लुपियुक्तावङ्गावः ॥

यूयी । स्त्री० । प्रहसन्त्याम् । मागध्या

म् । जूहीति प्रसिद्धे पुष्ये ॥ श्वेतपौ

तप्रभेदेन प्रोक्तं यूयीयुगं बुधैः ॥ यू

यीयुगं हिमंतिक्तं कटुपाकं सरलं च

मधुरं तुवरं हृद्यं पित्तघ्नं कफघातकम्

॥ व्रणास्रमुखदन्ताक्षिरारोगवि

षापहम् ॥ यूय्याः पुष्पम् । पुष्पमूले

षु बहुलमित्यनुदात्तादेरञ्जोऽणश्च लु

प् । लुपियुक्तायुक्तावत् । गौरादिः

॥ कुरण्टके ॥

यूथेनः । पुं० । यूथपे ॥

यूथ्यः । त्रि० । यूथं भवे ॥ दिगादि
 त्वाद्यत् ॥

यूनिः । स्त्री० । योगे । मिश्रणे ॥

यूनी । स्त्री० । युवत्याम् ॥

यूपः । पुं० । जयस्तम्भे ॥ यज्ञस्तम्भे ॥

व्रह्मदारुणि । नूदे ॥ पुं० । न० । यज्ञं सं

तपशुबन्धनकाष्ठे ॥ वेदे वैश्वः ॥

दिरोवायूपः । स्यादित्युच्यते । त

स्यपरिभाषादिष्वंशस्य तौ ॥ अतु

॥ अतोभवेयुः सौम्यवृक्षसमूहः ॥

यूषः

वर्तुलः शोभनः स्थूलः कर्तव्यो-
 वृषमीलितः ॥ भविष्ये । बिल्व-
 स्त्रवकुलस्थे वकलीयूपः प्रशस्यते ॥
 इतिसामवेदिनां वृषात्सर्गतत्वम् ॥
 यूपवत्त्वेन । यु० । कुबुभ्याश्चे-
 ति० योदीर्घश्च ॥ यूपवन्ति वृषवत्त्वं
 स्थितं पशुमिति वा ॥
 यूपकटकाः । पुं० चशाली ॥ यूपस्था
 ये कृतः कटकाकारः ॥ यूपमूले
 निहिते लोहस्य वक्तव्ये ॥
 यूपकणः । पुं० यूपैकदेशे । घृता
 वनी ॥
 यूपखण्डः । पुं० तक्ष्यमाणस्य यूप-
 स्य प्रथमपतितेशकले ॥
 यूपद्रुः । पुं० खदिरवृक्षे ॥
 यूपद्रुमः । पुं० खदिरवृक्षे ॥ यूप
 द्रुमः । तत्रोपयुक्तत्वात् ॥ रक्त
 खदिरः ॥
 यूपवर्धः । पुं० पतञ्जलिपञ्चिणि ॥
 यूपायम् । न० तस्मिन् । यूपस्थाय
 भोगे ॥ यूपस्थायम् ॥
 यूपः । पुं० न० मुद्गादिजायरसे ।
 जूस० इ० भा० ॥ मुद्गामलकयु-
 त्तुभेदीदीपनपाचनः ॥ यद्वयु-
 प्यो गिषड् यूपं यथा । मुद्गयूपं र-
 संतप्तं धान्यजीरकसंयुतम् । सै-
 र्वेनाग्नितद्व्यात्पड् यूपमिति-
 शीतितम् । रस० लघु यो हि मांसभव-
 न् ॥ मृदाशुक्लश्च ॥ यूपति० यु-

योगः

य० । अच् ॥ इगुपधेतिकोवा ॥
 येयः । चि० यातव्ये ॥ यातुयोग्यः ।
 या० । अचोयत् । ईदति ।
 गुणः ॥
 याक्ता । चि० योगकर्त्तरि ॥ युजेः
 कर्त्तरिट् ॥
 याक्त्वम् । न० मन्यन् रज्जौ । आब-
 न्धे ॥ योचि ॥ युज्यतेऽनेन । यु-
 जिर० । दास्त्रीशसयुज्येतिष्टन् ॥
 योगः । पुं० सङ्ग्रहणे । कवचादिधा-
 रणे ॥ उपाये ॥ ध्याने ॥ सङ्गत्या-
 म् ॥ युक्तौ ॥ अपूर्वार्थसम्प्राप्तौ ।
 अलब्धलाभे ॥ वयुः स्थैर्ये ॥ प्र-
 योगे ॥ भेषजे ॥ विस्त्रवघातके ।
 द्रव्ये । धने ॥ कामर्णे ॥ नैया-
 यिके ॥ चारे ॥ सूत्रे ॥ विष्कम्भा-
 दिषु ॥ तैयथा । विष्कम्भः प्रीति-
 रायुषान् सौभाग्यः शोभनस्तथा-
 अतिगण्डः सुकर्मधृतिः शुलस्त-
 येवच ॥ गण्डयेव विधुर्वचो ब्रह्मावातो
 हवन्तस्तथा । वज्रसामुग्न्यतीपा-
 तो बरीयान् परिघः शिबः ॥ सि-
 बः साध्यः शुभः शुक्रो ब्रह्मन्द्वा-
 वेधुतिस्तथेति ॥ संयोगमात्रे ॥ प-
 रस्परसमागमे । पित्तवृत्तिनिरोधे
 ॥ सम्यग्दर्शनोपायं ॥ निष्कामक-
 र्मणि ॥ समाधौ ॥ दुःखसंयोग-
 वियोगे ॥ अन्तःकरणशुद्धिरूपे-
 राख्ये ॥ अक्वटनष्टनासामर्थ्याति

योग :

शये ॥ प्रभावे ॥ निरतिशयज्ञा
नेश्वर्यादिशक्तौ ॥ चित्तेकाग्रत-
त्वात्मतत्त्वस्वानुभावारुढत्वे ॥
मनोनाशवासनाद्ययानुकूले पुरु-
षप्रयत्ने ॥ चित्तसात्माकारप्र-
त्ययेन निर्वृत्तिज्ञतापादने ॥ सि-
द्ध्यसिद्ध्याः समत्वे ॥ ध्या-
मार्थं बीरासनादिनामनिर्गरीरव-
न्धे ॥ जीवात्मपरमात्मैक्ये ॥ सं-
योगोयोगव्युत्पत्तौ जीवात्मपरमात्म
निरित्युक्तेः ॥ जीवात्मपरमात्मैक्य
लक्षणे ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्यजनिते ॥
अखण्डसाक्षात्कारे ॥ सर्वयोगफल
भूते ॥ योजनम् ॥ युजसमाधौ ॥ यु-
जिर्योगेवा ॥ षज् ॥ अवयवार्थे ॥
परमात्मचिन्तने ॥ योगिनि ॥ भग-
वदर्पणबुद्ध्याफलाभिसन्धिराहित्ये
न ॥ कृतानि शास्त्रौ याणि कर्मा-
णि योगाः ॥ तेविद्यन्ते यस्तस्य
योगाः ॥ अर्थादित्वान्मत्वर्यीयाच्-
ङ्गश्वरसङ्कल्पे ॥ योगोजीवात्मनो
रेक्यपूजनसिक्केशयोः ॥ सर्वब्रह्मा-
तिविदुषोनयोगोनचपूजनमिति म-
हानिर्वाणतन्त्रम् ॥ याचायोगविशे-
षे ॥ यथा ॥ बुधगुरुशुक्राणामध्ये ॥
एकोयङ् ॥ केन्द्रे ॥ अथवापञ्चमे-
नवमेवास्थितश्च तत्तदायोगः स्यात्
तच्चयाताचमंजभते ॥ युज्यतेजीवो
मयायाम् ॥ युज्यते ॥ करणेच

योगप्रतिपक्षः

अ ॥
योगचरः ॥ पुं ॥ अस्त्रनानन्दने ॥ महा-
धीरे ॥ अनुमति ॥
योगसङ्गः ॥ अलौकिकसन्निकर्षनिमित्ते ॥
न ॥ अगुरुणि ॥ योगोत्पत्ते ॥
योगतारा ॥ स्त्री ॥ दीप्तिमत्तारायातारा
याम् ॥ यथा ॥ स्वतारागणमध्वे तु
यातारादीप्तिमत्तरा ॥ योगतादेति
साप्रोक्तानक्षत्राणांपुरातनैः ॥
योगदानम् ॥ न ॥ कृत्स्नदानम् ॥
योगनाविष्कः ॥ पुं ॥ मत्स्यविज्ञे ॥
गगांटे ॥
योगनिद्रा ॥ स्त्री ॥ हरेः परमानन्दम-
व्यांशकौ ॥ योगः स्वात्मनिष्ठेव ॥
निद्रेवनिद्रा ॥ योगः संमाधिः ॥
तद्रूपानिद्रावा ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा
॥ यानिज्ञानः स्थलाधस्ताजगदखण्ड-
कपालतः ॥ विभक्त्यपुरुषंवातियोग-
निद्रेतिसिच्यते ॥
योगपदकम् ॥ न ॥ पूजादीधार्म्ये ॥ उत्त-
रीयविशेषे ॥ योगपटा ॥ इ ॥ गौ-
दे ॥ भा ॥ यथा ॥ चिद्विधयोगपद-
कमाद्यव्याघ्रात्मिनाहवम् ॥ द्वितीयं
मृगचर्माद्यं तृतीयं तन्तुनिर्मितम् ॥
चतुर्माचप्रविस्तारं देव्यैष्यच्चसूचय-
त् ॥ चतुर्माचम् ॥ चतुरङ्गसमाचम्
योगपौठम् ॥ न ॥ देवानांयोगासने ॥
योगप्रतिपक्षः ॥ पुं ॥ योगमन्त्रे ॥ योग-
प्रतिपक्षः ॥

योगविद्

योगमलः । पुं० अन्तरायशब्दवाच्ये-
षु व्याधिस्थानादिषु ॥ चित्तविच्छे-
दे ॥

योगमाया । स्त्री० सर्वसङ्कल्पाधिष्ठान
भूतायां भवगत्यां चिच्छक्तौ । ईश्वर
सङ्कल्पवशवर्तिन्यां मायायाम् ।
सत्तुरजस्तमसां च याणां गुणानां या-
गीयुक्तिर्घटनमाया । योगस्य मा-
या ॥

योगयज्ञः । यमनियमादियोगाङ्गानु-
ष्ठाने ॥ योगएव यज्ञः ॥ चि० त-
त्परे ॥

योगरूढः । पुं० योगार्थसहभावेन रू-
ढ्यर्थबोधकशब्दे ॥ यथा । योगरू-
ढाश्चरूढाश्च योगिकाश्च तितेचिधा ।
तैश्चरूढास्त्रिधा भवन्ति । योगरूढाः
पङ्कजादयः । पङ्कजनिडप्रत्ययैः
पङ्कजनिकर्त्रभिधायकेन योगेनापि
पञ्चार्थेष्वप्रतिपाद्यते न कुसुमादर्थः
कृतिः । योगार्थपुरस्कारेणापि रूढ्य-
र्थेति ॥ योगरूढः । एवमौश्वर-
सङ्केतमहिम्ना भटिति पद्मस्यैव स्मृ-
तेः ॥

योगवाही । चि० मध्वादी । संसर्ग-
गुणग्राहके ॥

योगवाही । स्त्री० द्वारविशेषे । सर्जि-
कायाम् ॥

योगविद् चि० प्राप्तयोगयोगं विन्द-
ति च भवे । विद्वत् ॥ सत्पूजिष्य

योगारूढः

दिनाक्तिप् ॥

योगः । न० समाधौ ॥ युनक्ति । यु-
जिर० । अञ्च्यञ्जियुजिभृजिभ्यः
कुञ्जे ल्यमुन् कवर्गस्यान्तादेशः ।
योगसी० योगांसि ॥

योगसारः । पुं० तन्त्रविशेषे ॥ सर्व-
रोमहरोपाये ॥

योगाङ्गम् । न० यमनियमासनप्राणा-
यामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधि-
षु ॥

योगात्मा । पुं० निरस्तसमस्तप्रपञ्चे
परमात्मनि ॥ यं विनिद्राजितश्रवा-
साः संतुष्टाः संयतेन्द्रियाः ।
ज्योतिः पश्यन्ति युष्मानास्तस्मै यो-
गात्मने नमः ॥

योगाधमनम् । न० क्लीनबन्धके ॥

योगाधियोगः । पुं० यात्रायोगान्त-
रे ॥ यथा । एकाञ्चिज्यसितेषु पञ्च
मतपः क्षेत्रेषु योगस्तथा । द्वौ च त-
तैष्वधियोगेषु सकला योगाधियो-
गः स्मृतः ॥ योगे च ममथाधियो-
गगमने च मं रिपूणां वधश्चाद्योक्षः
यशोवनीचलभते योगाधियोगे ब्रज-
न् ॥

योगान्तरायः । पुं० योगमले ॥ योग-
स्य योगेवापन्तरायः ॥

योगारूढः । पुं० नारङ्गे ॥

योगारूढः । चि० बुद्धिद्वयार्थतत्त्वाध-
नकर्मानासक्ते ॥ यथा । यदाहिने

योगिनी

न्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुपपन्नते । सर्वसङ्कल्पसंन्यासी योगारूढस्तदेव च्यते ॥

योगासनम् । न० ब्रह्मासने । ध्यानासने ॥

योगिदण्डः । पु० बैचै ॥

योगी । चि० वसुरुद्रादिद्यादिदेवताभक्ते ॥ दरिद्रब्राह्मणे । ध्याननिष्ठे ॥ निरतिशयज्ञानैश्वर्यादिशालिनि ॥ समाधिनिष्ठेऽन्तर्दृष्टौ ॥ परमहंसपरिव्राजके ॥ परवैराग्ययुक्ते ॥ योगयुक्ते ॥ योगेन निश्चयसम्बन्धिनि ॥ योगारूढे ॥ सद्बिबिधोऽपरमः परमस्य । तच्चोत्पन्नतत्त्वज्ञानोऽनुत्पन्नजीवन्मुक्तिरपरमः । उत्पन्नतत्त्वज्ञानउत्पन्नजीवन्मुक्तिस्तु परमोयोगीति ॥ स्वर्णलोष्टं गृहेरण्यं सुस्निग्धं चन्दने तथा । समताभावनाय ससयोगौपरिकीर्तितः ॥ आत्मौपम्येन सर्व्वं च समं पश्यति योर्जुन । सुखं वायदिवा दुःखं सयोगी परमेमतः ॥ योगोऽस्यास्ति । अतश्च निठनावितीनिःकर्मयोगिणि ॥ यथा । योगिनः कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वात्मशुद्धयं व्रति ॥

योगिनी । स्त्री० योगयुक्तायां नार्याम् ॥ भगवत्याः सखीरूपास्त्वावरणदेवतासु । ताः कोटिविधा । तासांच

योगिनीचक्रम्

तुः षष्टिः प्रधानाः । तास्तद्योगिन्यो यथा । ततोष्टपत्रेष्वङ्गेषु जयेदष्टयोगिनीः । शैलपुत्रीचण्डचण्डास्क्रन्दमातरमेव च । कातराचिञ्चपूर्वादिचतुर्दिचुप्रपूजयेत् ॥ चण्डिका मथकृष्णार्द्धी तथा कात्यायनी शुभाम् । महागौरीश्चाम्बिकीणैर्ऋत्यादिषु पूजयेत् ॥ इन्द्रजाद्योगिनः स्त्रीष्वविवक्षाया मृन्नेभ्योऽङ्गीवितिनाम्बलक्ष्णोऽङ्गीप् ॥ पश्चाच्च योगिनीचक्रम् । मङ्गलादिषु । यथा मङ्गलापिङ्गलाधन्याभामरीभद्रिका तथा । उक्तासिद्धिः सङ्कटाचर्योगिन्या ष्टौ प्रकीर्तिताः ॥

योगिनीचक्रम् । न० तिथिविशेषे दिग्विशेषा वस्यति योगिनीषु ॥ यथा । ब्रह्माणी संस्थिता पूर्वे प्रतिपन्नवमीतिथौ । माहेश्वरी चोत्तरे च द्वितीया दशमीतिथौ । स्थिताग्नेये च कौमारी तृतीये कादशीतिथौ । नारायणी च नैर्ऋत्ये चतुर्थी द्वादशीतिथौ ॥ पञ्चम्याश्च त्रयोदश्यां वाराही दक्षिणे तथा । षष्ठ्याश्चैव त्रयोदश्यामिन्द्राणी पश्चिमे स्थिता ॥ सप्तम्यां पीणि मास्यां च चामुण्डा वायुगोचरे । अष्टम्यां वास्योऽथ महालक्ष्मीशगोचरे ॥ योगिनीसम्मुखेनैव गमनादिप्रकारयेत् ॥ अपि च । नवमीप्रतिपत्पूर्वे । बहिरुद्रे म्बिकीणकी ।

योगेश्वरः

चयोदशशरेयाम्य • वेदादित्ये च नै
कृते । चतुर्दशरसेऽस्मात् • पूणि
मासु निमासते । दशपक्षोत्तरे दर्शा
ष्टमीशाने च योगिनी ॥ वामेशभप्र
दापृष्ठे बाह्यितार्थप्रदायिनि ॥ द
क्षिणे भगवन्मूर्तिचसम्मुखेऽस्त्युदायि
नी ॥

योगौन्दः । पुं • शिवे ॥ योगः पर
मात्मचिन्तनम् • तदुत्तुम्रेष्ठः ॥

योगीशः । पुं • शिवे ॥ विष्णौ • अ-
न्य योगिनो योगान्तरा यैर्हन्यन्ते • स्व
स्वरूपात्प्रमादयन्ति • अयन्तु तद्रहि
तत्वात् तेषामौशः ॥ याज्ञवल्क्य
मुनी ॥

योगीश्वरः । पुं • शिवे ॥ योगिनामी
श्वरः ॥ याज्ञवल्क्यमुनी ॥

योगीश्वरी । स्त्री • दुर्गायाम् । यथा
। योगिशक्तादयो देवाः सनकान्ता
स्तपोवलाः । तेषां स्वामी तथा योगी
श्वरी प्रभुपालना ॥ आत्मेन्द्रियम
नादीनां संधो योगगुच्छते । तेषां
बायेऽर्जुना योगी योगेश्वर्यविवोधने
ति देवीपुराणम्

योगेशः । पुं • याज्ञवल्क्ये ॥

योगेश्वरः । पुं • सदाशिवे ॥ सर्वज्ञ
सर्वज्ञशक्तौ भगवति । श्रीकृष्ण
॥ सर्वेषां मणिमादिसिद्धिपालिनां
योगिनामीश्वरः । सर्वयोगसिद्धी
नामीश्वरः ॥

योग्यता

योगेश्वरी । स्त्री • वराटदेशस्थिताया
मदुर्गायाम् ॥ बभ्याकर्कोटिक्याम् ॥
योगेष्टम् । न • सौसके । तागे । सी-
साङ्गतिप्रसिद्धे धातौ ॥ योगेधातु-
सम्बन्धे दृष्टम् । सप्तमौतिसमासः ॥
योग्यम् । न • कृद्धिनामीषधी ॥ वृद्धि
नामीषधी ॥ पुं • पुष्यनक्षत्रे ॥
त्रि • प्रवीणे ॥ योगार्हे ॥ उपाये
योग्ये नार्थः कस्य न स्याज्जनस्य ॥
शक्ते ॥ युज्यते । युजिर् • । कृह
लोच्यत् ॥ यद्वा । योगाय प्रभवति
। योगाय च ॥ अभ्यासे ॥ यथा ।
अपरः प्रणिधानयोग्ययामरुतः प
ञ्चशरीरगोचरानितिरघुः । प्रणि-
धानयोग्यया समाध्यभ्यासेन वशमन
यदितिसम्बन्धः ॥

योग्यता । स्त्री • वाक्यार्थज्ञानहेतौ ।
अर्थाबाधे ॥ अग्निना सिद्धे दिति
नप्रमाणम् • योग्यताविरहात् ॥
भावेतत् ॥ शाब्दबोधकारणविशे
षे ॥ सतुपदार्थानां परस्परसम्बन्धे
बाधाभावः । इति साहित्यदर्पणः
॥ न्यायमते • तत्पदार्थेतत्पदार्थं
वत्ता । यथा । पदार्थेतत्तद्वत्ता
योग्यतापरिकीर्तितः । एकपदार्थे
ऽपरपदार्थसम्बन्धो योग्यता इत्यर्थः
। तज्ज्ञानाभावाच्च वक्रिना सिद्धतौ
त्यादौ न शब्दबोधः ॥ क्षमतायामि
तिलोकाप्रसिद्धिः ।

योगनवष्टिका

योग्यरथः । पुं० धैर्ययुक्ते ॥
योग्या । स्त्री० अभ्यासे । चर्कयोगि
ति । शस्त्राभ्यासे । खुरल्याम् ।
अमे ॥ टाप् ॥

योजकः । चि० नियोगकर्त्तरि ॥
योजयति । यु० । क्वत् ॥

योजनम् । न० परमात्मनि । योगे ॥
चतुष्क्रोश्याम् । क्रोशचतुष्टये ॥
यथा । द्वादशाङ्गुलिकः शङ्कु
स्तद्वयन्तुशयः स्मृतः । तच्च
तुष्कंधनुः प्रोक्तक्रोशोधनुः सह
सिकः ॥ तच्चतुष्कयोजनं स्यादि
त्यादिमानशास्त्रम् ॥ एतन्मतेषां
उपसङ्गसङ्गस्यैर्योजनं भवति ॥ द्वा
विंशत्यङ्गुलस्यैर्योजनमुक्तं लौकिकं
वर्त्तमानं यथा । यदीदरेरङ्गुलमष्टसङ्क
स्यैर्हस्तोक्तैः षडङ्गुलितैश्चतुर्भिः
। हस्तैश्चतुर्भिर्भवतीदृशः क्रो
शः सहस्रद्वितये न तेषाम् ॥ स्या
द्योजनं क्रोशचतुष्टये न । तथाक
राणां दशकैर्न वंशः ॥ इति ॥ युजे
क्युट् ॥

योजनगंधा । स्त्री० कस्तूर्याम् । सी
तायाम् । व्यासमातरि । सत्यव
त्याम् ॥ योजनाद्गंधायस्याः ॥

योजनगंधिका । स्त्री० योजनगंधार्थे ॥
स्वार्थकः । प्रत्ययस्यादितीत्यम् ॥

योजनपर्णी । स्त्री०)

योजनवष्टिका । स्त्री०) मस्त्रिष्ठायाम् ॥

योधसंरावः

योजनवल्ली । स्त्री० मस्त्रिष्ठायाम् ॥
योजनगामिनीवल्ली ॥

योजना । स्त्री० युक्ती । योगकारणा
याम् ॥

योजितः । चि० नियुक्ते ॥ प्रवर्तिते
॥ सम्पादिते । युज्यतेऽस्य । युजेः
कर्मणिक्तः ॥

योटकः । पुं० विवाहोपयोगिविद्या
रविशेषे ॥ सच० वर्षावष्ट्यादिक
टभेदादष्टधा । तदुक्तम् । वर्षाव
ष्ट्यंतयातारायोनिश्चयमैवकम् ।
गणमैव भक्तुस्त्रिमाहौधैर्तेगुणाधि
काः ॥ एते वर्षादिमैत्र्यां सत्यां गु
णाधिकाः स्युः । यथावर्णमैत्र्या
मैत्रीगुणः । वर्षावष्ट्यादिविद्यादि ॥

योतुः । पुं० परिमाणे ॥

योधम् । न० योद्धा । वृषादेर्गौरीयुगध
मधने ॥ युध्यतेऽनेन । यु० । दास्यी
तिष्टन् ॥

योधा । पुं० योधि । भट्टे । युद्धकर्त्त
रि ॥ युध्यते । युधसम्प्रहारे । द
च् ॥

योधः । पुं० योधरि । युध्यते । युध०
। पचाद्यच् ॥ सात्यकौ ॥

योधनम् । न० योद्धे । यु० ॥

योधसंरावः । पुं० क्रन्दने । योद्धा
न्यस्पर्धयायोधानामाजाने । यो
धानांसंवरणम् । दृश्यते । उपस
र्गोदयति ॥

योनिक्लृटः

योनिकलः । पुं० यवनाले । जूर्णाङ्गये
देवधान्ये । जुहुरौ० जुषार० इ०
प्र० धान्ये ॥

योनिः । पुं० स्त्री० आकारे ॥ कार
णे ॥ तीये ॥ स्मरमन्दिरे । भगे
। वराङ्गे । उपस्थे । रतिगृहे ।
जन्मवर्त्मनि । गर्भाधानस्थाने ।
तस्यलक्षणं यथा । शुभः कमठपृष्ठा
भागजस्कन्धापमोभगः । वामोन्न
तश्चेत्कन्याजः पृच्छजीदक्षिणोन्न
तः ॥ आखुरोमाणूठमणिः सु
स्थिष्टः संहतः पृथुः । तुङ्गः
कमलवर्णाभिः शुभो श्वत्थदला
कृतिः ॥ कुरङ्गखुररूपोयश्चुल्लिको
दरसन्निभः । रामशोबिवृतास्यश्च
दृश्यनाशोतिदुर्भगः ॥ शङ्कावर्त्तौ
भगोयस्याः सागर्भमिहनेच्छति ।
चिपिटः कर्पराकारः किङ्करीप
ददेभगः ॥ वंशवितसपत्राभोग
जरोमोक्षनासिकः । विकटः कु
टिलाकारो लम्बगल्लस्तथाशुभः ॥
अपिच । शङ्खनाभ्याकृतितर्योनि
सर्व्यावर्त्तासाप्रकीर्तिता । तस्यास्तु
तीयेत्वावर्त्तेगर्भशय्या प्रतिष्ठिता ॥
यौति । युमिश्रणे । वहिशीतिनिः
॥ प्रकृतौ ॥

योनिक्लृटः । पुं० योनिरोगविशेषे ॥

योनिक्लृटः । पुं० वैवाहिकविचारो
पयोगिनि । योटकविशेषे । सयथा

योनिमुद्रा

। तीयेशाश्विभयोस्तुरङ्गउदितौवा
तार्कयोः कासरः पूर्वाभाद्रपदि
ष्ठयोर्मृगपतिर्यामान्त्ययोः कुम्भ-
रः । मेषोग्नीज्यभयोर्जलश्रवणयोः
कीशोऽभिजिह्वैश्वर्योर्वभ्रुव्राक्षशशा
ङ्गयोरहिर्षपज्येष्ठानुराधर्क्षयोः ॥
वातायुः शिवमूलयोस्तुसरमागौर्यं
मोयान्त्ययोर्व्याघ्रश्चित्रविशाखयोः
फणिपुनर्वसोस्तुमार्जारकः । आ-
खुः पितृभगर्क्षयोस्तु कथितायोनि
स्तुभानामियंवैरश्वापितयोर्हयोरपि
महत्पाणियहंवर्जयेत् ॥ गोव्याघ्रं
गजसिंहमश्वमहिषं श्वैराश्ववभ्रुरगं
वैरवानरमेषकश्चसुमहत्तदहहिडा-
लीन्दुरम् । लोकानां व्यवहारतो
न्यदपि चक्षात्वाप्रयत्नादिदं दम्पत्यो
नृपभृत्ययोरपिसदावर्ज्यं शुभस्वार्थि
भिः ॥ एकयोनिषुसम्पत्तिर्दम्पत्यो
सङ्गमः सदा । भिन्नयोनिषुमभ्या
स्यादरिभावो न चेत्तयोः ॥ अपवा
दश्च । योमेरभावेनोडाहः कार्यः सतु
विधेर्गदः । राशिवज्रश्चयद्यक्षि-
कारयेन्नतुदोषभाग् इति ॥

योनिजः । त्रि० योनिनिः सृतंशरी
रे ॥

योनिदेवता । स्त्री० पर्वफलागो-
नक्षत्रे ॥

योनिमुद्रा । स्त्री० देवतापूजायां प्रदश
नीयाङ्गुलीरचितयान्ता कारमुद्रा

योषित्

कारविशेषे ॥

यानिरोगः । पुं० भगगदे ॥

योन्यर्थः । न० भगजातरोगविशेषे ।
कन्दसंज्ञे ॥

योषा । स्त्री० यवलायाम् । नार्याम् ॥

योषति० योषयतिवा । युषसौचः

सेवायाम् । पचाद्यच् ॥ युष्यते०

योष्यतेवा । घञ् ॥

योषित् । स्त्री० स्त्रीमात्रे । योषायाम्

॥ साचिविधो । यथा । योषितस्त्रि

विधाव्रह्मन्पृथिव्यां मूढचेतसाम् ।

साध्वीभोग्याश्च कुलटाताः सर्वाः

स्वार्थतत्पराः ॥ परलोकाभयात्सा

धौतयेदृश्यसात्मनः । कामस्त्रेहा

श्चकुरुतेभर्तुः ॥ स्त्रेहश्चसन्ततम् १ ॥

भोग्याभोग्यार्थिभीशश्चत्कामस्त्रेहि

ऽयकेवलम् । कुरुतेप्रतिसिवाश्चनच-

भोग्यादृष्टश्चयम् ॥ वस्त्रालङ्कारस-

न्भोग्यमुस्त्रिधाधारमुत्तमम् । यावत्

प्राप्नोतिताभोग्यातावच्चवशगप्रिया

॥ २ ॥ कुलाङ्गारसत्तानारीकुलटा

कुलनाशिनी । कपटात्कुरुतेसेवां

स्वामिगोनचभक्तितः ॥ सदापुंयोग

मांशुमंशसामदनातुरा । आहारा

दधिकंज्वारंप्रार्थयन्तीनवनवम् ॥

ज्वारार्थेखपतितातद्वन्तुमिच्छतिपुंश्च

स्त्री । तस्यांयो विप्रसेनाढ्ठावीवनं

तस्यनिष्फलम् ॥ कथितायोषितः

सर्वाउत्तमाधममध्यमाः । स्वात्मा

यौतकम्

रामाविजान्तिमनसातांनपण्डिता

॥ योषते युष्यतेवा । युष० । इम्

रुहियुषिभ्यङ्गतिः ॥ अवध्याः सवः

भूतानांयोषितः क्षम्यतामिति ।

योषिता । स्त्री० योषिति ॥ युषेणिञ्

न्तात्कर्मणिक्तः ।

योषित्प्रिया । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

यौक्तिकः । पुं० नर्मसचिदे । चि०

युक्तियोग्ये ॥

यौगपदम् । न० एकतायाम् ॥

यौगिकः । चि० योग्ये ॥ योगनित्यम

हंति । छेदादित्वाद्भञ् ॥ प्रकृतिप्र

त्यययोगलभ्यार्थवाचके ॥ योगायप्र

भवति । योगाद्यञ्चेति० ठञ् ॥ यो

गरुटाश्चरुटाश्चयौगिकाश्चेतितेविधा

आदितेयादिशब्दायौगिकाः । च-

दित्याचपत्यमिति० कृदिकारादक्ति

नङ्गतिङीषन्तात्स्त्रीभ्यामितिठक्

प्रत्ययेनकेवलंयोगार्थेण ॥

यौजनशक्तिकः । चि० शतयोजनया-

यिनि ॥ योजनानांशतम्० योजन

शतम् । योजनशतंगच्छति । ठञ् ।

पुं० आचार्ये । योजनशतादभिगम

नमहंति । ततोभिगमनमहंतीति

चबलव्यमितिठञ् ।

यौजनिकः । चि० योजनमात्रयादि

नि ॥ योजनंगच्छति । योजनंगच्छ

तीतिठञ् ।

यौतकम् । न० यौतुके । परिचयन

यौवनम्

व्यसोधने । युतकं यो निसम्बन्धः ।
। तत्रभवम् । तत्रभवद्वत्यण् ॥ युत
योर्वधूवरयोर्वा । इदम् । तस्येदमि
ण् ॥

यौतवम् । न० द्रव्ये । परिमाणे ।
यौतेर्वाङ्गुलकाज्ञावे । कर्तरि वा तुन् ।
। योतुः शोधनम् । शोधकीवा ।
तस्येदम् । अण् ॥

यौतुकम् । न० यौतुके ।

यौधः । पुं० योधे । योधएव । स्वा-
र्थिकः प्रज्ञाद्यण् ॥

यौधिष्ठिरः । त्रि० युधिष्ठिरसम्बन्धि
मि ॥ साचयौधिष्ठिरीसीनागाङ्गे यश
रिताङ्गिता । प्रतिपत्पाठशौलानां
विद्येवतनुताङ्गता ॥ युधिष्ठिरस्या
यम् । तस्येदमित्यण् ॥

यौधिष्ठिरिः । पुं० युधिष्ठिरात्मजे ।
कुर्वादिण्यं बाधित्वा । बाध्वादिवा
दिङ् । बहुल्ये । युधिष्ठिराः ।
बह्वचङ्कितलुक् ॥

यौनः । पुं० कन्यादानादिसम्बन्धे ॥
न० योमिसंवन्धाधीनपापे ॥

यौवतम् । न० युवतीनांवृन्दे ॥ परि
माणे । युवतीनांसमूहः ।
यौतेः शत्रन्तादुगितश्चेतिङ्गीपि ।
अनुदात्तादेरञित्यञ् ॥ कास्यप्रभे
दे ॥

यौवनम् । न० अवस्थाविशिष्टे । ताव
त्ये ॥ यूजोभाषः । दाबर्नातित्यण्

यौष्माकः

अन्नितिप्रकृतिभावः ॥ कौमारं प
ञ्चमाब्दान्तं पौगण्डं दशमावधि । कै
शोरमापञ्चदशा यौवनान्ततः पर
म् ॥ नवयौवनलक्षणं यथा । दरोहि
मस्तनं किंचिच्चलाक्षमे दुरस्मितम् ।
मनागभिस्फुरद्भावं नय्यं यौवनमुच्य
ते ॥ नय्ययौवनकारकमौषधं यथा
अश्वगन्धानागवलागुडमांसविषैवि
णाम् । रूपं भवेद्यथा तद्वन्नवयौवनचा
रिणाम् ॥ इति ॥ युवतिवृन्दे ॥
युवतीनांसमूहः । अचङ्गियुनस्ति
रिति । त्यक्तो युवतिशब्दः । तस्मा
द्विधादित्वादणिविवक्षिते । पुं वद्वा
वेऽन्नितिप्रकृतिभावः ॥

यौवनकण्टकः । पुं० न० युवगण्डे ।
वयस्फोटे ॥

यौवनलक्षणम् । न० लावण्ये ॥ कुच ॥

यौवनाश्रयः । पुं० मांघातरिनृपे ॥

यौवनाश्रयोऽयमांघाताचक्रवर्त्यवनी
प्रभुः । सप्तशीपवतीमेकः शशासा
च्युततेजसा ॥ यावत्सूयं उदेति स
यावच्चप्रतिलिष्ठति । सर्वतयौवना
श्रयमांघातुः क्षेपमुच्यते ॥ इति
वज्रपुराणम् ॥

यौवनाश्रयकः । पुं० मांघातुनृपे ॥

यौष्माकः । त्रि० युष्मदीये । युवयो
र्भुष्माकं वाऽयम् । युष्मदस्मदीोरन्य
तरस्यां खञ्चेत्युक्तेः पक्षेऽण् ।
प्रकृत्युष्माकादेशः ॥

रकार :

यौष्माकीषः । चि० युष्मत्सम्बन्धिनि
। युष्मदीये । यौष्माके ॥ युषयोयुं
ष्माकंवाऽयम् । युष्मदस्मदैरिति ख
ष्मत्स्मिन्नणिचयुष्माकास्माकी ॥

० : * : ०

रः । पुं० पावके । दृष्टने ॥ तौक्ष्णे ॥
कामाग्नी ॥ रेफे ॥ लघुसम्ये ऽऽ
पुं० न० ॥

रंस्तन् । चि० रमसाये ॥

रंङ्गः । न० वीगे ॥ रमतेऽनेन । रमन्ती
डायाम् । रमेङ्गं कचेत्यमुन् । रुगा
गमस्य ॥ रंङ्गत्यनेनवा । रंङ्गंवा ।
रंङ्गितौ । असुम् । अचैववदन्ति
रंङ्गेरमुनासिर्वा । रंङ्गेरमुनि० रंङ्ग
इतिमाभूदिति० रमेरितिसूचम् । त
याच । स्थान्मध्योपचतुष्टयत्वमंङ्गीरं
इसस्तयेतिदिरूपकीशः । एवञ्च०
रंङ्गः सङ्केऽसुराणां जगदुपकृतये
नित्ययुक्तस्ययस्यसौतिप्रौतिप्रसन्नो
म्वहमहिमरुचेः । सीऽवतात्समन्द
नीरुद्विपाठेऽनुप्रासरसिकोनाप्रा
मादिकइति ॥ सवैगगतिवचनैश्च
प्रयोगः ॥ वीगाख्यगुणे ॥

रकारः । पुं० रेफाख्यवर्णे । वासक
पविधिना० रात्कारप्रत्ययैपिभव-
ति । रकारादीनिनामानिभूएवती

रक्तः

ममपावन्तीतिलिङ्गात् ॥

रक्तः । पुं० बन्धूके ॥ लोहितवर्णे
यथा । पाणिपादतलौरक्तीनेचान्ता
निनखानिच । जिह्वातास्वधराड्यौ
चसप्तरक्तीधनीभवेदितिसामुद्रिकम्
॥ कुसुम्भे ॥ छिज्जले ॥ न० कुङ्कु
मे ॥ ताम्बे ॥ प्राचीनामलके ॥
पद्मके ॥ सिन्दूरे ॥ हिङ्गुके ॥
रक्तचन्दने ॥ शरीरस्थसप्तधात्वन्तर्ग
तधातुविशेषे ॥ रुधिरै । अस्थिजि
हीहितै । अस्त्रे । क्षतजे । शीघ्रिणि
। कीलाणि । त्वग्जे । रक्तात्० इ०
भा० प्र० ॥ रक्तस्यस्वरूपमाह । ब
हारसीयक्यातितचरंजकपित्तत ॥
। रागंपाकश्चसम्प्राप्यसभवेद्रक्तसंज्ञ
कः ॥ रक्तं सर्वशरीरस्थं जीवस्याभा
रुत्तमः ॥ क्षिग्धं गुरुचकं स्वादुविद
ग्धं पित्तवद्भवेत् ॥ जीवस्याभारुत्त
मइति । यतच्चाह । जीवोवसति
सर्वस्मिन् देहेतचविशेषतः । जी-
यैरक्ते मन्त्रेयस्मिन्सीयेवातिशयं च
यात् इति ॥ जीयैरक्ते मन्त्रेयशरीरा
रम्भके । बाग्भटेऽक्तपरिमाणनिते
शुद्धे जीवोवसति० नतुदुर्ध्वं प्रवृद्धे
रक्तस्यावयोपदेशस्यवैयर्थ्यं प्रसङ्गात्
। पित्तवद्भवेत्० अस्मभवेदित्यर्थः ॥
। रक्तस्यस्थानमाह । यजुत्प्रीडा
चरक्तस्यमुखं स्थानंतथाः स्थितम्
। अन्यत्रापिस्थितप्रसारत्वात्कामोक्

रक्तकाण्डा

कभवेत् ॥ इति ॥ रक्तदीपनाशक
मौषधं यथा । ब्रह्मयष्टिफलं पिष्टं-
वारिष्ठातनुलेपनः । तेन चूडं रक्त
दोषः प्रपश्यति न संशयः ॥ रज-
तिम्ब । रज्यतीबा । रञ्जरागे । मल्ल
र्थेतिक्तः । कर्मणिक्तोबा ॥ त्रि०
चनुरक्ते ॥ नील्यादिरंजिते ॥ ला-
हिते ॥ क्रीडारते ॥

रक्तकः । पुं० अम्बाने ॥ बन्धुके ॥
रक्तवस्त्रे ॥ रक्तविद्यौ ॥ रक्तैर-
गुह्ये ॥ न० हिङ्गुले ॥ त्रि० चनुरा-
मिणि ॥ विनीदिनि ॥ रक्तपुष्पत्वा
त्० रक्तः । स्वार्थे कन् ॥

रक्तकन्दः । पुं० विद्रुमे ॥ राजपत्ना
रुहौ ॥ रक्तालौ ॥

रक्तकन्दलः । पुं० प्रवालै ॥

रक्तकमलम् । न० रक्तोत्पले ॥ कोक-
नदे ॥

रक्तकम्बलम् । न० रक्तोत्पले ॥ यथा
पादौ । रक्तकमलैः कुसुदैः पुष्पैः
कम्बलैरुक्तकं वक्षेरिति ॥

रक्तकरवीरकः । पुं० रक्तप्रसवे । ग-
च्छेत्कुसुमे । चण्डीकुसुमे । भूत-
द्राविणि । रविप्रिये । लालकनेर०
इतिभाषाप्रसिद्धे ॥

रक्तकाञ्चनः । पुं० रक्तकोविदारद्रु-
मि । चमरिके ॥

रक्तकाण्डा । स्त्री० रक्तपुनर्नवाया-
म् ॥

रक्तचिचकः

रक्तकाष्ठम् । न० पतङ्ग ॥

रक्तकुसुदम् । न० रक्तकैरवे ॥

रक्तकुसुमः । पुं० पारिभट्टे ॥ धन्वन-
वृक्षे ॥

रक्तकेशरः । पुं० पारिभट्टे ॥ सुना-
गवृक्षे ॥

रक्तकैरवम् । न० रक्तकुसुदे ॥

रक्तकोकनदम् । न० रक्तोत्पले ॥

रक्तखदिरः । पुं० रक्तसारे । बहुश-
ल्ये । याज्ञिके ॥

रक्तगन्धकम् । न० बाले ॥

रक्तगुल्मः । स्त्रीणां रक्तजगुल्मरोगे ।
तस्यौषधं यथा । द्विजयष्टीचिकटुकं
चूर्णं पीतं हरेच्छिव । तिलकाथेन-
संयुक्तं रक्तगुल्मं स्त्रिया हर ॥

रक्तघ्नः । पुं० रोहितकटुर्षे ॥

रक्तघ्नी । स्त्री० दूर्वाविशेषे । मांठिया-
दूर्वाङ्गुली० दे० भा० प्र० ॥

रक्तचन्दनम् । न० समान्नाप्रसिद्धे च
न्दने । पत्राङ्गे । कुचन्दने । ताम्र-
सारि ॥ रक्तं शीतं गुरुत्वादुर्हर्दिह-
ष्मापित्तहृत् । पित्तनेत्रहितं वृष्यं
ज्वरत्रयविषापहम् ॥ रक्तचतुर्च-
न्दनञ्च ॥ रक्तसारे ॥ रक्तचन्दनमि-
व । रक्तसारत्वात् ॥

रक्तचिचकः । पुं० चतुर्पविशेषे ।
कालि । कालमूले । दाहके । चि-
चाङ्गे । राजचिता० द० गौ० दे० भा०
षाप्र० ॥

रक्तपत्रिका

रक्तचूर्णम् । न० सिन्दूरे ॥ रक्त-
 वर्णचूर्णमात्रे ॥
 रक्तजन्तुकः । पुं० भूनागे ॥ र-
 क्तवर्णजन्तुमात्रे ॥
 रक्तजिह्वः । पुं० सिंहे ॥ त्रि० र-
 क्तवर्णजिह्वायुक्ते ॥
 रक्तभिण्टी । स्त्री० कुरुबकौ ॥
 रक्ततुण्डः । पुं० शुक्रपक्षिणि ॥
 त्रि० लोहितमुखयुक्ते ॥
 रक्ततुण्डकः । पुं० भूनागे ॥
 रक्ततृणा । स्त्री० गोमूत्रिकायाम् ॥
 रक्तचिह्नत् । स्त्री० रक्तवर्णचिह्न-
 तायाम् । विपुटायाम् । ताम्रपु-
 ष्पिकायाम् ॥
 रक्तदन्तिका । स्त्री० चण्डिकाया-
 म् ॥ तत्स्थाने ॥
 रक्तदला । स्त्री० नलिकायाम् ॥
 चिबिल्लिकायाम् ॥
 रक्तधातुः । पुं० गैरिके ॥ ताम्बे ॥
 रक्तनालः । पुं० जीवशाके ॥
 रक्तनासिकः । पुं० पेचके ॥ त्रि०
 लोहितनासिकाविशिष्टे ॥
 रक्तपः । पुं० यातुधाने । राक्षसे ॥
 रक्तपिबति । पा० । आतौनुपे-
 तिकः त्रि० रक्तपानकर्त्तरि ॥
 रक्तपेटः । पुं० वैनाशिकविशेषे ॥
 साङ्ख्यभिन्नौ ॥
 रक्तपत्रिका । स्त्री० माकुल्याम् ॥ रक्त-
 पुनर्नवायाम् ॥

रक्तपुनर्नवा

रक्तपट्टी । स्त्री० समझायाम् । सुद्रु-
 पविशेषे ॥
 रक्तपद्मः । पुं० न० रक्तोत्पले । कोक-
 नदे ॥
 रक्तपल्लवः । पुं० अशोकवृक्षे ॥ लो-
 हितपत्रे ॥
 रक्तपा । स्त्री० जलौकायाम् ॥ डाकि-
 न्याम् ॥ रक्तपिबति । पा० आतौ
 नुपसर्गकः ॥
 रक्तपाकी । स्त्री० वृहल्याम् ॥
 रक्तपोता । स्त्री० जलौकायाम् ॥
 रक्तपादः । पुं० शुक्रपक्षिणि ॥
 रक्तपाद्री । स्त्री० लज्जाली ॥ हंसप-
 द्याम् ॥
 रक्तपायी । स्त्री० रक्तपानशीले ॥
 रक्तपायिनी । स्त्री० जलौका-
 याम् ॥
 रक्तपारदः । पुं० न० हिङ्गुले ॥
 रक्तपिण्डम् । न० जशपुष्पे ॥ इ०
 शब्दरत्नावली ॥
 रक्तपिण्डकः । पुं० रक्तालौ ।
 रतालू० इ० भा० ॥
 रक्तपित्तम् । न० रोगविशेषे ॥
 रक्तपित्तही । पुं० रक्तघ्न्याम् ॥
 रक्तपुष्पिका । स्त्री० ब्राह्मण्याम् ।
 ब्राह्मणीतिप्रसिद्धजन्तुविशेषे ॥
 रक्तपुनर्नवा । स्त्री० रक्तपुनर्नवा-
 शाके । मण्डपपत्रिकायाम् । रक्त-
 तकाण्डायाम् । रक्तपुष्पिकाया

रक्तमल्यः

म. शोणपत्रे ॥

रक्तपुष्पः । रक्तकरवीरे ॥ रक्ता
र्क ॥ बन्धूकवृक्षे ॥ पुन्नागवृक्षे ॥
बकवृक्षे ॥ दाडिमे ॥ रौहितकवृक्षे
॥ रक्तकांचनवृक्षे ॥

रक्तपुष्पकः । पुं. रौहितकद्रुमे ॥ पला
शवृक्षे ॥ पर्पटे ॥ शाल्मलिहृक्षे ॥

रक्तपुष्पा । स्त्री. शाल्मलिहृक्षे ॥ र
क्तपुनर्नवायाम् । सिन्दूर्याम्
रक्तानिलोहितानिपुष्पाण्यस्याः ॥

रक्तपुष्पिका । स्त्री. लज्जाली ॥ रक्त
पुनर्नवायाम् ॥ भूपाटली ॥

रक्तपुष्पी । स्त्री. पाटलिहृक्षे ॥ ज
वायाम् ॥ आवर्तकीलतायाम् ॥
नागदमन्याम् ॥ करुणीहृक्षे ॥ उष्ट्र
काण्ड्याम् ॥

रक्तपूरकम् । न. वृक्षाम् ॥

रक्तप्रसवः । पुं. रक्तकरवीरे ॥
रक्तान्जलि ॥

रक्तफलः । पुं. वटवृक्षे ॥

रक्तफला । स्त्री. पीलुपर्ण्याम् ।
विम्बिकायाम् । कुंदुर्ब. कुंदूरी.
इतिख्यातीषधौ ॥ रक्तानिफला
न्यस्याः । अजादित्वाष्टाप् ॥

रक्तफेनजः । पुं. धामपार्श्वस्थीको
जि । पुष्पसे ॥

रक्तवालुकम् । न. सिन्दूरे ॥

रक्तमुरः । पुं. निचुलवृक्षे ॥

रक्तमल्यः । पुं. रक्तशोणमल्यविशेषे

रक्तलशुनः

॥ यथा । योरक्ताङ्गोनातिदीर्घोमहा
ल्योनातिस्थूलोरक्तमल्यः । सत्
क्तः । शीतीरुच्यः पुष्टिकृद्दोषनो
सौनाशधत्ते किञ्चदोषत्रयस्य ॥

रक्तमालः । पुं. चिरविल्वे । करञ्ज
के ॥

रक्तमूलकः । पुं. देवसर्पपत्रवृक्षे ॥

रक्तमेहः । पुं. प्रमेहरोगविशेषे ॥

रक्तमोक्षणम् । न. शोणितस्रावे ॥

वेदनापशमार्थायतथापाकशमायच

। अचिरोत्पतितेशिथिशोणितस्रवणं

चरेत् ॥ चरेत्. कुर्यात् । एकतस्तु

क्रियाः । सर्वारक्तमोक्षणमेकतः ।

। रक्तं हि वेदनामूलं तच्च द्वास्ति न

चापिरुक् ॥ विषर्णे कठिनेऽप्यावेव्रणे

चाच्यन्तवेदने । सविशेषे विशिष्येण ज

लौकीभिः पदैरपि ॥ शोणितस्राव

णं चरेदित्यनेनान्वयः ॥

रक्तयष्टिः । स्त्री.)

रक्तयष्टिका । स्त्री.) मञ्जिष्ठायाम् ॥

रक्तयावनालः । पुं. तुषरयावनाले ॥

रक्तरजतम् । न. शोणमुक्ताफले ।

रक्तरणुः । पुं. सिन्दूरे ॥ पलाशको

रके ॥ पुन्नागे ॥ रक्तारेणवीस्य ॥

रक्तरणुका । स्त्री. पलाशकलिकाया-

म् ॥

रक्तरैवतकम् । न. महापारिजाते ॥

रक्तलशुनः । पुं. महाकन्दे । गृद्ध

ने । दीर्घपत्रके । पृथुपत्रे । स्थूल

रक्तबीजका

रक्तबीजः । यवनेष्टे ॥ गृध्रनखमधुरं
कटुकम् । नालमप्यपदिशन्तिकषा
यम् । पञ्चसङ्ख्यमुशन्तिसत्तित्सूर
यालवणमस्थिबदन्तौतिराजनिर्घ-
ण्टः ॥

रक्तला । स्त्री० काकतुण्डायाम् ॥
रक्तलीचनः । पुं० कपोते ॥ त्रि०
लोहितलीचनयुक्ते ॥ रक्तलीच
नेयस्यसः ॥

रक्तबटो । स्त्री० मसूरिकायाम् ॥

रक्तवर्गः । पुं० किंशुके ॥ दाडिमे
बन्धुके ॥ लाच्यायाम् ॥ निशादये
कुसुमपुष्पे ॥ मंझिठायाम् ॥

रक्तवर्णः । पुं० इन्द्रगोपे ॥

रक्तवर्धनः । पुं० वात्ताकौ ॥

रक्तवर्षाभूः । स्त्री० रक्तपुनर्नवा
याम् ॥

रक्तवसनः । पुं० सन्ध्यासिनि ॥
त्रि० लोहितवस्त्रवति ॥ न० रक्
तवर्षाभू ॥

रक्तवातः । पुं० रोगविशेषे ॥ नारि
केलस्यैवमूलं छागीक्षीरेण संयुतम्
। पिवेच्चत्रिविधस्तस्य रक्तवातावि
नश्यति ॥

रक्तवालुका । स्त्री० सिन्दूरे ॥

रक्तविन्दुः । पुं० रुधिररक्तयो ॥

रक्तबीजः । पुं० दाडिमे । शुभ
निशुभयोः सेनापतावसुरविशेषे ॥

रक्तबीजका । स्त्री० तरदीवृक्षे ॥

रक्तसर्पः

रक्तवृन्ता । स्त्री० शिफालिकाया
म् ॥

रक्तवृष्टिः । स्त्री० रुधिरवर्षणरूपे०
उत्पातविशेषे ॥ तत्फलं शस्त्राद्या
गोबथा रक्तैश्चोद्यागैर्मांसास्थि
वसादिभिर्मरकः । धान्यहिरण्य-
त्वक्फलकसुमार्यवर्षितैर्मयं वि-
द्यात् ॥

रक्तशालिः । पुं० रक्तवर्षधान्यवि-
शेषे ॥ ताम्रशाली । शोणशाली ॥

रक्तशासनम् । न० सिन्दूरे ॥

रक्तशिशुः । पुं० रक्तशोभाञ्जनवृ
क्षे । रक्तके । मधुरे ॥ रक्तमधुरः
• रक्तकण्ठानामिति दर्शनात् ।
सचासौ शिशुः । रक्तौ वर्णो मपु
ष्पेण वा ॥

रक्तशीर्षकः । पुं० सरलद्रवे ॥

रक्तशृङ्गिकम् । न० विषे ॥

रक्तसंज्ञः । पुं० कुङ्कुमे ॥

रक्तसन्दशिका । स्त्री० जलीका-
याम् ॥

रक्तसन्ध्यकम् । न० रक्तकण्ठारि ।

हृल्लके ॥ रक्तसन्ध्यकम् । रुक्मार्थे
कन् । कणः ॥ रक्तानुसन्धीन-

कति । चक्रकुटिलायां गती । मूल
विभुजादित्वात्कोवा ॥

रक्तसरोरुहम् । न० रक्तपद्मे ॥

रक्तस्रुतसरोरुहम् ॥

रक्तसर्पः । पुं० राजिकायाम् ॥

रक्ताङ्गः ।

रक्तसङ्घः । स्त्री० रक्ताम्बाने ॥
 रक्तसारः । पुं० रक्तखादरे ॥ अ
 म्बवेतसे ॥ न० रक्तचन्दने ॥ पत्त
 ने । शकम् । इति ख्याते ॥
 रक्तसौगन्धिकम् । न० रक्तकङ्का
 रे । रक्तसीधी० इ० भा० प्र० ॥ र-
 क्तवर्णशिकालविकाशिमुष्णबृक्षे ॥
 रक्तञ्जतत्सौगन्धिकञ्च ॥
 रक्तस्रावः । पुं० रक्तपतने ॥
 रक्तहंसा । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥
 रक्ता । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ लाजाया
 म् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ उष्ट्रकाण्डा-
 म् ॥
 रक्ताकारः । पुं० प्रबाले ॥
 रक्ताक्तम् । न० रक्तचन्दने ॥
 चि० शोणितमिश्रिते ॥
 रक्ताक्षः । पुं० कासरे । मङ्गिषे ॥
 क्रूरे ॥ पारावते ॥ चकोरे ॥ सा-
 रसे ॥ षष्टिवत्सरान्तर्गतवत्सरवि-
 शेषे ॥ दुर्भिक्षमरणरोगोधान्यौष-
 धिप्रपीडनम् । पापरोगाभवेद्देवि-
 रक्ताक्षेऽमरवन्दिते ॥ ५८ ॥ चि०
 रक्तनेत्रवति ॥ रक्तेष्टिणीयस्य-
 सः । अक्षोदर्शनादिस्थि ॥
 रक्ताङ्गः । पुं० भौमयज्ञे ॥ कम्पि-
 ष्ठे ॥ प्रबाले ॥ मत्कुण्डे ॥ मण्ड-
 ले ॥ ककलासे ॥ न० विद्रुमे ॥ धी
 रे । रक्तचन्दने ॥ कुङ्कुमे ॥
 रक्ताङ्गा । स्त्री० जीवन्तिकायाम् ॥

रक्ताङ्कः ।

रक्ताङ्गी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥
 रक्तातिसारः । पुं० रोगविशेषे ॥ पित्त
 कृत्तुयदाक्षर्यद्रव्यमश्नातिपैत्तिके ।
 तद्दोषाज्जायते शौघ्रं रक्तातिसार
 उल्लेखः ॥ वत्सकतरुत्वगाद्रादा-
 डिमफलसम्भवात्त्वक्च । त्वग्युग-
 लंपलमानं विपचेदष्टाङ्गसन्मितेतो-
 ये ॥ अष्टमभागं शेषं क्वाथं मधुना-
 पिवेत्पुरुषः । रक्तातिसारमुख्य
 णमतिशयितं नाशयेद्भियतम् । कु
 टजदाडिमक्वाथः ॥ गोदुग्धनव-
 नीतन्तुमधुनासितयासह । लीढं
 रक्तातिसारे तु ग्राहकं परमं मह-
 त् ॥ नवनीतावलेहः ॥ पीतं मधु-
 सितायुक्तं चन्दनं तण्डुलाम्बुना
 । रक्तातिसारजिद्रक्तपित्तटड्दाह
 मेहनुत् ॥ चन्दनमत्र श्वेतम् । च-
 न्दनकल्कः ॥
 रक्ताधारः । पुं० चर्मणि ॥
 रक्तापहम् । न० बाले ॥
 रक्तापामार्गः । पुं० क्षुद्रापामार्गे ।
 पाघटके ॥
 रक्तास्वरम् । न० वज्रिशिखाख्यकुसु-
 मरञ्जिते वस्त्रे ॥ काषायवस्त्रे ॥
 चि० तद्वति ॥
 रक्ताम्बः । पुं० कोशाम्बे ॥
 रक्ताम्बानः । पुं० कुरुषके ॥
 रक्ताङ्कः । पुं० अर्कपर्णे । बिकीर-
 णे ॥ रक्ताङ्कपुष्पं मधुरं सति तत्तु

रक्तबीजका

रक्तबीजः । यवनेष्टे ॥ गृञ्जनस्यमधुरं
कटुकन्दं नालमप्यपदिशन्तिकषा
यम् । पत्रसञ्चयमुशन्तिसत्तित्तंमूर
यालवणमस्थिवदन्तौतिराजनिर्घ-
ण्टः ॥

रक्तला । स्त्री० काकतुण्डायाम् ॥

रक्तलोचनः । पुं० कपोते ॥ त्रि०
लोहितलोचनयुक्ते ॥ रक्तलोच
नेयस्यसः ॥

रक्तवटो । स्त्री० ममूरिकायाम् ॥

रक्तवर्गः । पुं० किंशुके ॥ दाडिमे
वम्भूके ॥ लाजायाम् ॥ निशादये
कुसुमपुष्पे ॥ मंझिठायाम् ॥

रक्तवर्णः । पुं० इन्द्रगोपे ॥

रक्तवर्धनः । पुं० वार्ताकौ ॥

रक्तवर्षाभूः । स्त्री० रक्तपुनर्नवा
याम् ॥

रक्तवसनः । पुं० सन्ध्यासिनि ॥
त्रि० लोहितवस्त्रवति ॥ न० रक्
तवर्षाभू ॥

रक्तवातः । पुं० रागविशेषे ॥ नारि
केलस्यैमूलकागीक्षीरेणसंयुतम्
। पिवेच्चत्रिविधस्तस्यरक्तनवातीवि
नश्यति ॥

रक्तवालुका । स्त्री० सिन्दूरि ॥

रक्तविन्दुः । पुं० रुधिररक्तके ॥

रक्तबीजः । पुं० दाडिमे । शुभ
निशुम्भयोः सेनापतावसुरविशेषे ॥

रक्तबीजका । स्त्री० तरदौष्ठे ॥

रक्तसर्षपः

रक्तवृन्ता । स्त्री० शिफालिकाया
म् ॥

रक्तवृष्टिः । स्त्री० रुधिरवर्षणरूपे०
उत्पातविशेष ॥ तत्फलंशस्त्रीया
गोक्षया रक्तैश्चस्त्रीयागैर्मांसास्थि
वसादिभिर्मरकः । धान्याहरण्य-
त्त्वक्फलकसुमार्यवर्षितैर्भयवि-
द्यात् ॥

रक्तशालिः । पुं० रक्तवर्षधान्यवि-
शेषे ॥ ताम्रशाली । शोणशाली ॥

रक्तशासनम् । न० सिन्दूरि ॥

रक्तशिशुः । पुं० रक्तशोभाञ्जनवृ
क्षे । रक्तके । मधुरे ॥ रक्तामधुरः
० रक्तकण्ठानामितिदर्शनात् ।
सचासौशिशुः । रक्तसौवर्णेनपु
ष्पेणवा ॥

रक्तशीर्षकः । पुं० सरलद्रवे ॥

रक्तशृङ्गिकम् । न० विपे ॥

रक्तसंज्ञः । पुं० कुङ्कुमे ॥

रक्तमन्दशिका । स्त्री० जलीका-
याम् ॥

रक्तसन्ध्यकम् । न० रक्तपल्लवरे ।
हल्लके । रक्तसन्ध्यव । इवार्थे
कन् । केषः ॥ रक्तानुसन्धीन-
कति । अककुटिलायांमती । मूल
विभुजादित्वात्कोवा ॥

रक्तसरोरुहम् । न० रक्तपद्मे ॥

रक्तस्रुतसरोरुहम् ॥

रक्तसर्षपः । पुं० रक्तकायाम् ॥

रक्ताङ्गा

रक्तसहा । स्त्री० रक्ताम्बाने ॥
 रक्तसारः । पुं० रक्तखादरे ॥ अ
 म्भवेतसे ॥ न० रक्तचन्दने ॥ पत्त
 णि । वकम् । इति ख्याते ॥
 रक्तसौगन्धिकम् । न० रक्तकल्ला
 रे । रक्तसींधी० इ० भा० ग्र० ॥ र-
 क्तवर्णश्चिकालविकाशिपुष्पवृक्षे ॥
 रक्तञ्चतत्सौगन्धिकञ्च ॥
 रक्तस्रावः । पुं० रक्तपतने ॥
 रक्तहंसा । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥
 रक्ता । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ लाजाया
 म् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ उष्ट्रकाण्डा-
 म् ॥
 रक्ताकारः । पुं० प्रवाले ॥
 रक्ताक्तम् । न० रक्तचन्दने ॥
 चि० शोणितमिश्रिते ॥
 रक्ताक्षः । पुं० कासरे । महिषे ॥
 क्रूरे ॥ पारावते ॥ चकोरे ॥ सा-
 रसे ॥ षष्टिवत्सरान्तर्गतवत्सरवि-
 शेषे ॥ दुर्भिक्षमरणरोगोधान्यौष-
 धिप्रदीडनम् । पापरोगाभवर्हे वि-
 रक्ताक्षेऽमरवन्दिते ॥ ५८ ॥ चि०
 रक्तनेत्रवति ॥ रक्तेक्ष्मिण्यौषध-
 सः । अक्ष्णीदर्शनादिस्थिच ॥
 रक्ताङ्गः । पुं० भौमयज्ञे ॥ काम्य-
 ज्ञे ॥ प्रवाले । मत्स्ये ॥ मण्ड-
 ले ॥ कृकलासे ॥ न० विद्रुमे । धी
 रे । रक्तचन्दने ॥ कुङ्कुमे ॥
 रक्ताङ्गा । स्त्री० जीवतिकायाम् ॥

रक्तार्कः

रक्ताङ्गी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥
 रक्तातिसारः । पुं० रोगविशेषे ॥ पित्त
 कृत्तयदात्तार्थद्रव्यमग्नातिपैत्तिके ।
 तद्दोषाज्जायते शोघ्रं रक्तातिसार
 उल्लेखः ॥ यत्सकतरुच्वगाद्रादा-
 डिमफलसम्प्राप्त्यक्च । त्वग्युग
 लंपलमानं विपचेदष्टाङ्गसम्मितेतो-
 ये ॥ अष्टमभागं शिपं क्वाथं मधुना-
 पिवेत्पुरुषः । रक्तातिसारमुख्य
 णमतिशयितं नाशयेन्नियतम् ॥ कु
 टजदाडिमकृष्णः ॥ गोदुग्धनव-
 नीतन्तुमधुनासितया सह । लीढं
 रक्तातिसारितुग्राहकं परमं मह-
 त् ॥ नवनीतावलेहः ॥ पीतं मधु-
 सितायुक्तं चन्दनं तण्डुलाम्बुना
 । रक्तातिसारजिद्रक्तपित्तहृद्दाह
 मेहनुत् ॥ चन्दनमवश्यं तम् । च-
 न्दनकल्कः ।
 रक्ताधारः । पुं० चर्मणि ॥
 रक्तापहम् । न० वीले ॥
 रक्तापामार्गः । पुं० क्षुद्रापामार्गः ।
 आघट्टके ॥
 रक्ताम्बरम् । न० वज्रिणिखाख्यकुसु-
 मरञ्जिते वस्त्रे ॥ काषायवस्त्रे ॥
 चि० तद्वति ॥
 रक्ताम्बः । पुं० कोशाम्बे ॥
 रक्ताम्बानः । पुं० कुरुवके ॥
 रक्तार्कः । पुं० अर्कपर्णे । विकीर-
 णे ॥ रक्तार्कपुष्पमधुरसतिक्तकु

रक्ष : सभम्

ष्ठकमिन्नं कफनाशनम् । आखोर्वि
षं हन्ति च रक्तपित्तं सङ्घाद्विगुल-
प्रवयथौ हितं तत् ॥

रक्ताभ्रम् । न० नेत्ररोगविशेषे ॥ तक्ष
क्षयं यथा । पद्माभ्रं मृदुरक्ताभ्रं य-
न्मांसं चोपयते सिते ॥

रक्ताब्जः । पुं० उपपापो ह्वे रोगविशेषे ॥

रक्ताश्वः । न० अश्वरोगविशेषे ॥

रक्तालुः । पुं० रक्तपिण्डालौ । रक्त-
कन्दे । लोहितालौ । रतालु० रत
गडा० इ० भा० प्र० कन्दे ॥

रक्ताशोकः । पुं० वृक्षविशेषे ॥

रक्तिका । स्त्री० गुच्छायाम् । रक्ती० घं
घची० चिरमिठी० इ० भा० प्र० भिन्न
भूषणायाम् ॥ राजिकायाम् ॥ र-
क्तिकापरिमाणे ॥

रक्तिमा ॥ पुं० लोहितस्त्रे ॥

रक्तेक्षुः । पुं० रक्तवर्णक्षौ । सूक्ष्मपत्रे ॥

रक्तैरण्डः । पुं० व्याघ्रे । हस्तिक-
र्णे । रुधौ ॥

रक्तैर्वाहः । पुं० इन्द्रवारुण्याम् ॥

रक्तोत्पलः । पुं० शाल्मलिवृक्षे ॥
न० कोकनदे । रक्तसरोरुहे ॥

रक्तोत्पलाभः । पुं० शीणवर्णे । त्रि०
तद्वति ॥

रक्तोत्पलम् । न० गैरिके ॥

रक्षः । पुं० मन्त्रगुप्तसमर्थे ॥ रक्षति
। रक्षपालने । पचाद्यच् ॥

रक्षः सभम् । न० रक्षः समूहे ॥

रक्षा

रक्षकः । त्रि० रक्षितरि ॥ अनाथवा-
ल्लहृद्वानां रक्षकाः सर्वदेवताः ॥

रक्षति । रक्ष० । ण्वुल् ॥

रक्षणम् । न० पालने ॥ रक्षल्युट् ॥

आपदर्थे धनं रक्षेद्दरान् रक्षेन्नैर

पि । आत्मानं सततं रक्षेद्द्वारैर

पि धनैरपि ॥ त्रि० रक्षके । पाल

के ॥ रक्षति० पालयति । रक्ष०

। नन्द्यादिस्त्र्याल्ल्युः ॥

रक्षणिः । स्त्री० चायमाणायां लता
याम् ॥

रक्षणीयः । त्रि० रक्ष्ये । रक्ष० । अ
नीयर् ॥

रक्षन् । त्रि० रक्षितरि ॥ रक्षति । र
क्ष० । शट् ॥

रक्षः । न० राक्षसे । निरुक्तिप्रभृतौ

। रावणादौ । रक्षन्त्यस्मात् । रक्ष०

। सर्वधातुभ्यङ्ग्यमुन् ॥ निर्दये ॥

यथा । दृष्ट्वा तु विकलान् व्यङ्गानना

थान् रोगिणस्तथा । दयानजायते य

स्य सरन्नइति मे मतिः ॥

रक्षा । स्त्री० जतुनि । रक्ष्ये । वा

धानि वृक्षौ ॥ योगयुक्तोजनार्दनं

चिन्तयेदित्यत्सास्यचिन्तकस्य प

रारक्षेत्त्यहमन्ये । यथोक्तं सङ्क्ष

नामभाष्ये । निश्चयं चिन्तयेदेष

योगयुक्तोजनार्दनम् । सास्यरक्षा

परामन्ये कोहिनस्य च्युताश्रयमि

ति ॥ रक्षणम् । रक्ष० । गुरोश्च हल

रक्षा

इत्यः । टाप ॥ भस्मनि ॥ श्राव
 ग्यांपौर्णमायान्तरक्षावन्धनमिष्यते
 । यथा । पौर्णमास्यांहरेरक्षावन्धनं
 विधिपूर्वकम् । ब्रजराजकुमारत्वा
 त्केचिदिच्छन्तिसाधवः ॥ तत्रभ
 द्रासङ्गावेतामतिक्रम्यैककुर्यात् ।
 तथाचस्मृतिः । भद्रायांहेमकर्त्त
 व्यश्रावणीफाल्गुनीतथा । श्राव
 णीनृपतिं हन्तियामान्दहतिफाल्
 गुनीति ॥ विधिसुभविष्यात्तरे ।
 उपाकर्मदिनेप्रोक्तमृषीणांचैवतर्प
 णम् । ततोऽपराह्णसमयेरक्षापोट
 लिकांशुभाम् ॥ कारयेदक्षतैः
 शस्तैः सिद्धार्थैर्हेमभूषिताम् । ध
 स्त्रैर्विचित्रैः कार्पासैः क्षौमेर्वा
 मलवज्जितैः ॥ विचित्रं ग्रथितं
 सूत्रं स्थापयेद्वाजनोपरि । उपलशि
 लागृहमध्ये दण्डवतुष्कं न्यसेच्छुभं
 पीठम् । तत्रोपविशेद्राजासामा
 ल्यः सपुरोहितः समुहत् ॥ तद
 नुपुरोधानृपतेरक्षावधीतमन्त्रेण ।
 येनबद्धीवलौराजादानवेन्द्रोमहाब
 लः । तेनत्वांप्रतिवधामिरक्षेमा
 चलमाचल ॥ यदावधंदाज्ञायणा
 इत्यादिबैदिकोप्यत्रमन्त्रः पठनी
 यः ॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः
 शूद्रैश्चान्यैश्चमानवैः । कर्त्तव्यो
 रक्षणाचारोविप्राज्जसम्पूज्यशक्ति
 तः । अनेनविधिनायस्तुरक्षिका

रक्षोहा

वन्धमाचरेत् । ससर्वदोषरहितः
 सुखंसम्बत्सरं वसेत् । इति ॥
 रक्षापत्रः । पुं० भूर्जवृक्षे ॥ न० भू
 र्जत्वचि ॥
 रक्षिका । स्त्री० रक्षायाम् । राखडी०
 इ० भा० ॥
 रक्षितः । त्रि० ज्ञाते । गोपयिते ।
 गुप्ते ॥ रक्ष्यतेस्म । रक्ष० । क्त० ॥
 रक्षिता । त्रि० रक्षाकर्त्तरि । रक्षके
 ॥ यथा । आयव्ययज्ञोलोकज्ञोदेशो
 त्यत्तिविशारदः । कृताकृतज्ञोभृत्या
 नांज्ञेयः स्यादेपरक्षिता ॥
 रक्षी । त्रि० रक्षके ॥ अवश्यंरक्षति ।
 रक्ष० । णिनिः ॥
 रक्षिवर्गः । पुं० अनीकस्थे । राजर
 क्षकगणे ॥ अवश्यंरक्षन्ति । रक्ष
 पालने । आवश्यकैतिणिनिः । र
 क्षिणांवर्गः ॥
 रक्षोघ्नः । पुं० सिद्धार्थे । सितसर्ष
 पे ॥ भस्मातकवृक्षे ॥ न० काञ्चि
 के ॥ हिङ्गुनि ॥
 रक्षोघ्नधूपः । पुं० गुग्गुल्वगुरुसर्जरस
 वचागौरसर्षपचूर्णैर्लवणनिम्बपत्र
 व्यामिश्रे घृतसंयुक्तं ॥
 रक्षोघ्नी । स्त्री० वचायाम् ॥ दुर्गाया
 म् ॥
 रक्षोजननी । स्त्री० रात्र्याम् ॥ राक्ष
 समातरि ॥
 रक्षोहा । त्रि० रक्षसांहन्तरि ॥ पुं०

रघूदह :

गुग्गुली ।

रक्षणः । पुं० आणे ॥ रक्ष० । यज
यार्धं तिनङ् ॥रघुः । पुं० सूर्यवंशीयदिलीपराज
पुत्रे । श्रीरामचन्द्रस्यप्रपितामहे ।
लङ्घते । लघिगती । लघिवंध्योर्न
लोपश्चेति कुर्नलोपश्च । बालमूलल
घुङ्गुलीनां बालारत्यमापद्यते । इतिर
त्वम् ॥ रङ्गतेनाशङ्कतीति व्युत्प
पत्त्या । व्यष्टिसमष्टिरूपेऽन्नमयको
षे ॥रघुकारः । पुं० कालिदासकवी ॥
रघुं काव्यविशेषं करोति । एकज्०
। कर्मण्यण् ॥रघुनन्दनः । } रामचन्द्र ॥
रघुनाथः । }रघुपतिः । पुं० श्रीरामे ॥ यथा । य
दुःखेः कथंतामधुरापुरीरघुपतेः
कथतोत्तरकोशला । इतिविचिन्त्य
कुसुममनः स्थिरं न सदिदं जगदित्य
वधारयेति रूपगोस्वामी ।रघुवंशः । पुं० रघोः सन्तती ॥ र-
घोर्वंशः ॥ कालिदासकृते काव्य-
विशेषे ॥रघुवंशवैतुः । } श्रीरामे ॥
रघुवंशतिलकः । पुं० }
रघुवरः । }रघूदहः । पुं० श्रीरामे ॥ उदहति ।
बह० । पचाद्यच् । रघूनामुदहोना
यकः ॥

रङ्गः

रङ्गः । त्रि० कृपणे ॥ मंदे । रमते ।
रमेर्बाहुलकात्कः ॥रङ्गुः । पुं० शबलपृष्ठे । मृगविशेषे ।
रमते । रज्यते वा । मृगव्यादित्वात्
साधुः ॥ जनपदविशेषे ॥रङ्गः । पुं० रागे ॥ नृत्ये ॥ नृत्यस्थाने
॥ रणचिंतौ ॥ टङ्गणे ॥ खादिर-
सारि । पुं० न० त्रयुणि । आपूषे
। वङ्गे । कुरुष्ये । पिच्छटे । पूतिग
न्ये । रांग० इ० भा० ॥ तद्विशेषो
यथा । श्वेतं गदुगधुसुच्छं स्निग्धमु
ष्णसहृदिमम् । सूत्रपत्रहरं कान्तं च
पुष्पमृदाहृतम् ॥ दुरकं मिश्रकञ्चा
पिदिविधं रङ्गमुच्यते । उत्तमं चुरकं तत्र
मिश्रं त्वहिकं मतम् ॥ तस्याशुहस्य
दोषो यथा । रङ्गो विधत्ते खलु शुद्धिही
नस्तथा ह्यपकञ्च किलासगुल्मी । कुष्ठो
निशूलं किल यात शीघ्रं पाण्डुं प्रमेह
श्च भगन्दरश्च ॥ विधापमं रक्तपिका
रवृन्दं क्षयस्तदाच्छाणिकपञ्जरश्च ।
मेहाशरीविद्रधिमुख्यै रोगान् नागी
पिदुर्थात् कथितान् विकारान् ॥
तस्मिन्निधनं यथा । वङ्गनागीप्रतप्ती
च गालितौतीनिर्धेययेत् । त्रिधा
त्रिधाविशुद्धिः स्याद्रविदुर्ध्वपिच
त्रिधा ॥ तैजसक्रकास्त्रकगीमूत्र
कुलत्वं कार्यं दुप्रत्येकं त्रिधा त्रिधा ।
ततोऽर्कदुग्धत्रिधा ॥ अथमारण्य
विधिः । मृत्पात्रे द्रावितेरङ्गे

रङ्गदृष्टा

चिञ्चाश्रवत्यत्वचोरजः । क्षिप्त्वाव
 ह् चतुर्थीगमयोदव्याप्रचालयेत् ॥
 चिञ्चाश्मिली । रजः सूर्याम् । अ-
 योदधींलोहवी० करच्छली ॥ ततो
 द्वियाममात्रेणवङ्गभस्मप्रजायते । अ-
 यभस्मसमंतालंक्षिप्त्वास्त्रेनविमर्द-
 येत् ॥ ततो गजपुटेपक्त्वापुनरस्त्रेन
 मर्दयेत् । तालेनदशमांशेनयाममे-
 कंततः पुटेत् ॥ एवंदशपुटैःपक्त्वा
 वङ्गंभवतिमारितम् ॥ अस्यगुणायथा
 । रङ्गंलघु, सरंरूक्षंकुष्ठमेहकफकृमौ-
 न् । निहन्तिपागुडं सश्वासंचक्षुष्यं पि-
 त्तलंमनाक ॥ सिंहो गजौघन्तु यथा
 निहन्ति तथैवरङ्गेखिलमेहवर्गम् ।
 देहस्यसौख्यं प्रदद्वेन्द्रियत्वं नरस्यप,
 ष्टिं विदधाति नृनम् ॥ रङ्गति । रगि-
 गती । पचाद्यच् ॥ रज्यत्यस्मिन् ।
 रज्यतेऽनेनवा । रञ्जरागे । अकृत्तं
 : • रिचिदिघञ् । कुत्तुम् ॥
 रङ्गकारः । त्रि० वस्त्रादीनांरङ्गकर्त्तरि
 । रंगरेज० इ० भा० ॥
 रङ्गकाष्ठम् । न० पतङ्गे ॥
 रङ्गजम् । न० सिन्दूरे ॥
 रङ्गजीवकः । पुं० चित्रकरे ॥
 रङ्गदः । पुं० टङ्गणे ॥ खादिरसा-
 रे ॥
 रङ्गदा । स्त्री० स्फटिकायाम् ॥
 रङ्गदायकम् । न० कङ्कुष्ठे ॥
 रङ्गदृष्टा । स्त्री० स्फटिकायाम् ॥

रङ्गावतारकः

रङ्गपत्रो । स्त्री०)
 रङ्गपुष्पो । स्त्री०) नीलीवृक्षे ॥
 रङ्गभूतिः । स्त्री० कोजागरपूर्णं
 मायाम् ॥
 रङ्गभूमिः । स्त्री० मल्लभूमौ ॥ ना-
 यभूमौ ॥
 रङ्गमल्ली । स्त्री० वीणायां ॥
 रङ्गमाणिक्यम् । न० माणिक्यरत्ने ॥
 रङ्गमाता । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥ जतु-
 नि । लाजायाम् ॥ चुड्याम् ॥
 रङ्गमाटका । स्त्री० लाजायाम् ॥
 रङ्गलासिनी । स्त्री० शिफालिका-
 याम् ॥
 रङ्गवीजम् । न० रूप्ये ॥
 रङ्गशाला । स्त्री० नाय्यगृहे । नाच-
 घर० इतिभाषाप्र० ॥
 रङ्गसदृशम् । न० यसदं । जस्त०
 इ० भा० ॥
 रङ्गाङ्गा । स्त्री० स्फटिकायाम् ॥
 रङ्गाजीवः । पुं० चित्रकारे ॥ रङ्गे-
 • रङ्गजीवति । जीव० । उगुपधेतिकः
 ॥ रङ्गः आजीवीस्यतिवा ॥
 रङ्गारिः । पुं० कावीर ॥
 रङ्गावतारकः । पुं० रङ्गावतारि-
 णि । शैलूषे । भरते । नटे ॥ नृच्य-
 गीतस्यनेगीतवाद्यादिनातदनुगु-
 णतयाप्रसङ्गिनि ॥ इ० प्रायश्चि-
 त्तविवेकः । नटगायनव्यतिरिक्तेर-
 ङ्गावतरणजीविनिद्वितकुङ्कुक्-

रज :

भट्टः ॥

रङ्गावतारी । पुं० नटः ॥

रङ्गिणी । स्त्री० कैवर्तिकायाम् ॥
शतमूल्यां ॥

रङ्गोपजीवी । पुं० नटमल्लादिभ्यस्तौ ॥

रङ्गोपजीविप्रभृतीनामन्नादानां-
नरकप्राप्तिरुक्ताविष्णुपुराणे २ अं
शे ॥ यथा । रङ्गोपजीवीकैवर्तः
कुण्डाशीगरदस्तथा । सूचीमाहिषि
कश्चैवपर्वकारोचयेद्विजः ॥ आ
गारदाहीमिचघ्नः शकुनिर्गामया
जकः । रुधिराभ्येतन्येतसोमंवि
क्रौणतेचये इति ॥रङ्घः न० रंहसि ॥ इतिभरतहि
रूपकोषः ॥

रचनम् । न० गत्यने । निर्माणे ॥

रचना । स्त्री० कुसुमप्रकारादेः पत्रा
वल्यादिश्चरचने । परिस्यन्दे ॥

रचप्रतिपत्ते । चुरादिरदन्तः ।

ग्यासश्रयोयुच् । रच्यते । इतिषा

॥ यथाक्रमेणस्थापने । निवेशे ।

स्थितौ ॥ निर्मितौ ॥ यथा । अ-

साधारणचमत्कारकारिणोरचनादि

निर्मितिः । तत्पर्यायाः सन्दर्भः ।

। गुम्फः । सत्यनम् ॥ गत्यनम् ॥

रचितः । त्रि० कल्पिते । कृते ॥

स्थापिते ॥ रच० । कर्मणिक्तः ॥

रजः । पुं० रेणौ । धूलौ ॥ परागे ॥

आर्षवे ॥ गुणान्तरे । रञ्जयति ।

रजतम्

रञ्जरागे । घञर्थकप्रत्ययः ॥ न०

स्त्रीकुसुमे ॥

रजः शयः । पुं० शुनि । रजसिशे
ते । शीङ्० । अधिकरणे श्रुते
रिच्यच् ॥

रजः सारथिः । पुं० वायौ ॥

रजकः । पुं० निर्विकके । वस्त्रधावके

॥ अयश्चतोवरपत्न्यांधोवराज्जातः

सङ्करजातिः वासांसिफलकैः

श्लक्ष्णेर्निगिज्याद्रजकः शनैः ।

अतान्यथाहिकुर्वीतदण्डाः स्या

द्रुक्प्रमाणकम् ॥ रज्यति । रञ्ज

० । नृतिखनिरञ्जिभ्यइति० प्लुन् ।

असि० चक्रे० अनेचरञ्जिर्नलोषः ।

। पित्वान्छोपि० रजकौ । भाष्य

मते० क्लृन् । टाप० रजिका ॥ शु-

के ॥ रजकौधातकशुकावितिहैमः ॥

रजतम् । न० दुर्वणे । रूप्ये ॥ अ

स्योत्पत्तिर्यथा । विपुरश्चवधार्याय-

निर्निमेषैर्विलोचनैः । निरीक्षया

मासशिवः क्रीधेनपरिपूरितः ॥

ततस्तूलासप्तपतत्तस्यै कस्मादि

लोचनात् । ततोऽरुद्रः समभवद्वैश्वान

नरमिवज्वलन् ॥ द्वितीयादपतन्ने

चादशुविन्दस्तुवामकात् ॥ तस्मा

द्रजतमुत्पन्नमुक्तकर्मसुयोजयेत् । क

श्चिमञ्चभवेत्तद्विरङ्गादिरसयोग

तः । पश्यास्यगुणान् रूप्ये ॥ हारे

दन्तिदन्तयोः ॥ शोषिते ॥ हृदे

रजनीजलम्

। शैले ॥ स्वर्णे । रजतिरज्यतेऽने
नवा । रञ्ज० । पृषिरञ्जिभ्यांकिदि
त्यतच् ॥ त्रि० शुक्ते ॥

रजतद्युतिः । पुं० हनुमति ॥

रजतप्रस्थः । पुं० कैलासाचले ॥

रजताचक्षुः । पुं० रौप्यपर्वते ॥

रजताद्रिः । पुं० कैलासपर्वते ॥

रजनम् । न० स्वर्णे । सुवर्णे । कुसु
मादिरागे ॥ रज्यतेनेन । रञ्जः
क्युन् ।

रजनिः । स्त्री० निशि । रात्रौ ॥ रं
जन्ति० अनुरक्ताभवन्ति० रागिणो-
स्याम् बाहुलकाद्रञ्जेरनिर्नलो-
पश्च ।

रजनिकरः । पुं० चन्द्रे ॥

रजनी । स्त्री० नीलिन्याम् ॥ रात्रौ ॥
हरिद्रव्यायाम् ॥ जतुकायाम् । ला-
क्षायाम् । रंजन्यनुरक्ताभवन्त्यस्यां
रागिणः । रञ्ज० । क्षिपेः क्विच्
तिचकारादनिः । कित्त्वान्नलो-
पः । बाहुलकाद्वा० रजनिः । गौ
रादित्त्वान्डीष् ॥

रजनीकरः । पुं० हिमांशौ ॥

रजनीगन्धा । स्त्री० पुष्पविशेषे ॥

रजनौचरः । पुं० राजसे । रात्रिच-
रे ॥ रजन्यांचरति । चरेष्टः ॥
चौरे ॥ यामिकभटे ॥

रजनीजलम् । न० नीहारे । ओस०
इ०भा० । रजन्याजलम् ॥

रजः

रजनीपुष्पः । पुं० पूतिकरञ्जे ॥

रजनीमुखम् । न० प्रदीपे ॥ रजन्या-
मुखमिव ॥

रजनीहासा । स्त्री० शिफालिकापुष्पे
हारशृङ्गार० परिजात० इ० लो
क प्रसिद्धे ॥ रजन्यांश्चासोय
स्याः ॥

रजः । न० गुणान्तरे । प्रकृतिगुण-
विशेषे । रागद्वेषात्मकेदुःखहे-
तौ ॥ रजोरागात्मकं विहितप्यास-
ङ्गसमुद्भवम् । तन्निवध्नातिकौर्त्त-
यकर्मसङ्गेन देहिनम् । आर्त्तवे ।
स्त्रीपुष्पे ॥ परागे । सुमनोरज-
सि ॥ रेणुमात्रे । धूलिमात्रे ॥
निषिद्धाऽनिषिद्धं रजोयथा । आयु
प्लामोनसेवेततथासम्मार्जनीरजः ।
तथाश्वरथधान्यानांगशस्त्रैवरजः शु-
भम् ॥ अशुभञ्च विजानीयात् । उरो-
ध्राजाविकेषु च । गवां रजोधान्यर-
जः पुत्रस्याङ्गभवं रजः ॥ एतद्रजो
महाशस्तं महापातकनाशनम् ॥
अजरजः खररजस्तथासम्मार्जनी
रजः । स्थिथः पादरजोराजनश्च
क्रादपि हरेच्छियम् इ० ल० च० ॥
रञ्जयति० रजनम्० रज्यतेऽनेनवा ।
रञ्जरागे । भूरंजिभ्यांकिदित्यसुन् ।
नलोपः ॥ असृजि ॥ दिवसे ॥
असृगहनीरजसी उच्यते० इति निरु-
क्तोक्तेः ॥ स्वस्तिहीनं रजोहीनं शि

रजित :

रे।नामविवर्जितम् । सुद्राहीनंहस्त
दत्तंपत्रं सिद्धिकरं नहीतिलक्ष्यम् ॥

रजसानुः । पुं० मेघे ॥ चित्ते ।

रजखलः । पुं० महिषे । सैरिभे ॥ चि०

सरजस्ते ॥ रजाऽस्त्यभ्य । रजः
कृषीतिवल्च ।

रजखला । स्त्री० स्त्रीधर्मिण्याम् । अ

व्याम् । आत्रे व्याम् । पुष्पत्र्या-

स्त्रियाम् । उदक्यायाम् । द्वादशा

दत्तराटूर्ध्वमापञ्चाशत्समाः स्त्रि

यः । मासिमासिभगद्वाराप्रकृत्यै

वात्तं वस्त्रवेत् ॥ तत्र । प्रथमेऽहनि

चण्डाली द्वितीये त्रिज्जावातिनी । तृ-

तीये रजकोप्रं सावथावर्ज्यातथाङ्ग-

ना ॥ शुद्धाभक्तुं चतुर्थे च शुद्धादे

वपै च योः । दैविकर्मणिपै चै चप-

द्धमेऽहनि शुद्ध्यति । रजोऽस्त्यस्याः ।

रजः कृष्यासुतिपरिषदोऽल्लव् ।

तसौमत्त्वयद्विभक्त्यम् ॥ सिंहक-

र्कटस्थर्केनयाम् ॥ यथा । सिंहक-

र्कटयोर्मध्ये सर्जनद्वारजखलाः ।

तासुस्नानं कुर्वीतवर्जयिष्यासमु-

द्रगाः ॥ उपाकर्मणिचोत्सर्गे प्रत-

स्नाने तथैव च । चन्द्रसूर्योपरागे चर

जीदिधानविद्यते ॥ दशवर्षाधिका

यांनार्याम् ॥

रजिः । पुं० चन्द्रवंशीयराजविशे-

रजः । पचि० आकृष्टे ॥ रज्जिः ।

रजः । पचि० आकृष्टे ॥ रज्जिः ।

रजः । पचि० आकृष्टे ॥ रज्जिः ।

रज्यमान :

न्तात्कर्मणिक्तः । रज्जे र्णो मृगरम-
णद्वयपधानकारलोपः ॥

रजागुणः । पुं० अप्रीत्यात्मके प्रकृते-

गुणे ॥ अप्रीतिरात्मभावो यस्य । उ

पष्टम्भकंचलश्चरजः । सत्त्वतमसौ

स्वयमक्रियत्वात्स्वकार्यप्रवृत्तिं प्रत्य

वसीदन्ती रजसोपष्टभ्येते । उत्साहं प्र

यत्नं कार्यते । तदिदमुक्तमुपष्टम्भकं

रजइति । कस्मादित्यत उक्तं । चलमि

ति । तदनेन । रजसः प्रवृत्त्यर्थं च

दर्शितम् । यद्दुः खहेतुस्तद्दुः खा

त्मकरजः । रजः कार्ये हास्यहर्षादौ ॥

रजानिमीलितः । चि० रजागुणाव

त्ते । अपथेपदमप्यन्ति हि श्रुतव-

न्तापिरजानिमीलितः ॥

रजावलम् ।)

रजारसम् ।) न० अन्धकारे ॥

रजाविशालः । पुं० भूर्लोकं । मध्ये

रजाविशालः सवधर्माधर्मानुष्ठा-

नपरत्वात् । दुः खबहुलत्वाच्च । रजा

विशालइति साङ्ख्याचार्याः ॥

रजोहरः । पुं० रजके ॥

रज्जुः । स्त्री० वेण्याम् । बन्धनसाध

नश्चुनि । शुल्के । वराटके । गुणे

। डोरी । रस्मी । इ० भा० । सृज्यते ।

सृजविसर्गे । सृजिः समुच्च । चात्

सलोप उपप्रत्ययश्च । ससृज्यत्वेन शः

कश्चत्वेन जः ॥ मध्यगुरौ । ऽ।० ॥

रज्यमानः चि० लोहितायमाने ॥

रणतूर्यम्

रञ्जैर्देवादिकात्कर्तरिशानच् । अ
निदितामिति नलोपः ॥

रञ्जकः । पुं० कुसुमादिना वस्त्रादि
रागकर्तरि ॥ कम्पिस्थके ॥ प्रीति
जनके ॥ न० हिङ्गुलि ॥

रञ्जनः । पुं० रागजनने ॥ मुञ्चत
यि ॥ न० रत्नचन्दने ॥ हिङ्गुलि ॥ प
तङ्गे । वक्त्रम् । इ० भा० ॥ वर्यान्त
रापादने ॥ रञ्जयति । रञ्जरागे । य्य
न्तः । युच्० ल्युङ्वा ॥

रञ्जनकः । पुं० कट्फले ॥

रञ्जनी । स्त्री० गुणहारोचनिकायाम्
॥ नील्याम् । मञ्जिष्ठायाम् ॥ श्रे-
ष्ठाङ्गिकायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ प
र्पय्याम् । रञ्जयति । रञ्ज० । ल्यु
ट् । किलिपस्यस्थानिवक्त्रावाद्शन
यि ॥ स्त्रेतिवानलोपान् ॥ रञ्जतेऽनये
तिविद्यहेतु० करणे तिल्युटिभवत्ये
व । रञ्जैः क्युन्निति वा ॥

रञ्जनीयः । त्रि० रागेत्यादनयोग्ये ॥

रटितः । चि० कथिते ॥ रटेः कर्म
णिक्तः ॥ न० कथनमाचि ॥

रणः । पुं० कौण्ये । वीणादिवादनम् ॥
कण्ये । पुं० न० युधि । समरे । यु
धे ॥ रणनम् । रणन्ति० शब्दायन्तेऽ
स्मिन्निति वा । रणशब्दे । वशिरण्यो
रित्यप् ॥ रणति । रण्यः पचाद्यज्वा ॥

रणन् । पुं० ध्वनति ॥

रणतूर्यम् । न० सङ्ख्यामपठहि । अ

रतम्

भयङ्गिण्डमे । युद्धवाद्ये ॥

रणप्रियः । पुं० श्येनविहगे ॥ न० उ
शीरे । वीरसञ्जमूले ॥

रणमत्तः । पुं० हस्तिनि । द्विपे ॥

रणमुष्टिः । पुं० विषमुष्टिश्चुपे ॥

रणरङ्गः । पुं० रणकातरहस्तिनि । प्र
तिमे ॥

रणरणः । पुं० मशके ॥ न० उद्वाहने

रणरणकः । पुं० उत्कृष्टायाम् ॥ का
मे ॥

रणसङ्कुलम् । न० तुमुले । व्याकुले र
ण्ये ॥ रणस्यसङ्कुलम् ॥

रणसमुद्यमः । पुं० युद्धोद्योगे ॥

रणङ्गनम् । न० युद्धस्थले ॥

रणालङ्कारः । पुं० कङ्कपक्षिणि ॥

रणडः । त्रि० अर्धचर्मावच्छिन्नावयवे
॥ धूर्त्ते ॥

रणडकः । पुं० अफलद्रुमे ॥

रणडा । स्त्री० मूषिकपण्याम् ॥ विध
वायाम् ॥ रमन्तेऽत्र । रमक्रीडा
याम् । जमन्ताड्डः । टाप ॥

रणडाशमी । पुं० अष्टचत्वारिंशदक्ष
रापरिभार्याविहीने ॥ यथा । अ
त्वारिंशदक्षराणां साष्टानां च परेय
दि । स्त्रियावियुज्यते कश्चित्सतुर
णडाशमीमतः ॥

रतम् । न० मैथुने । सुरते ॥ तद्वि
विधम् । यथाहवात्स्यायनः ।

वाङ्मयाभ्यन्तरश्चेति द्विविधं रतम् ॥

रतार्थिनी

च्यते । तत्राद्यं चुम्बनाङ्गेष्वनखद-
न्तक्षतादिकम् । द्वितीयं सुरतं
साक्षाद्गानाकारेण कल्पितमिति ॥
त्रि० गुह्ये ॥ अभिरते । अनुरक्ते
रमणम् । रम० । नपुंसकेभावेक्तः
। अनुदात्तोपदेशेति नलोपः ॥

रतकीलः । पुं० कुक्कुरे ॥

रतकूजितम् । न० रतिकालकथाया
म् । मणिते ॥

रतगुरुः । पुं० भर्त्तरि हृदये ॥

रतज्वरः । पुं० काके ॥

रतताली । पुं० षिङ्गे ॥

रतताली । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥

रतनाराचः । पुं० नारीणां शीत्कारे
॥ स्मरे ॥ शुनि ॥ षिङ्गे ॥

रतनिधिः । पुं० खञ्जने ॥

रतरागः । पुं० सुरताभिलाषे ॥

रतर्बिकम् । न० दिवसे ॥ मुखच्छा-
ने ॥ अष्टमङ्गले ॥

रतव्रणः ।)

रतशायी ।) पुं० कुक्कुरे । शुनि ॥

रतहिण्डकः । पुं० स्त्रीचौरे ॥ लम्प-
टे ॥

रतान्दुकः । पुं० कुक्कुरे ॥

रताम्बी । स्त्री० कुञ्जक्यां ॥

रतामर्दः । पुं० कुक्कुरे ॥

रतायनी । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

रतार्थिनी । स्त्री० मैथुनाभिलाषिण्या
म् ॥ कामुक्याम् ॥

रतिनागः

रतिः । स्त्री० स्मरदारेषु । कामदेव-
स्यपत्न्याम् ॥ आषाढिस्थानस्था-
यां दिव्याम् ॥ सुरते ॥ गुह्ये ॥ रा-
गे ॥ अनुरागे ॥ यथा । भगवान्-
ब्रह्म० कात्स्न्येन चिरन्वीक्ष्य मनीष-
या । तदध्यवस्यत्कूटस्थोरतिरात्म-
न्यतो भवेत्तद्वति ॥ रम्यतेऽनया
रम० । क्तिन् । अनुदात्तोपदेशवन-
तितनोऽद्यादीनामनुनासिकलोपो-
भक्तिकडिति० इति मलोपः ॥ चेतः
परितोषे ॥ इष्टार्थसंयोगजनितायां
क्रीडायाम् ॥ इच्छाविशेषे ॥ य-
था । यूनोरन्योन्यविषयस्यायिनी-
च्छारतिः स्मृतेति रसार्णवमुधा-
करः ॥

रतिकुहरम् । न० भगे । योनौ ॥

रतिकूजितम् । न० मणिते । मैथुनश-
ब्दे ॥ रतेः कूजितम् ॥

रतिक्रिया । स्त्री० संवेगे । मैथुने ॥

रतिगृहम् । न० योनौ ॥ रमणम-
न्दरे ॥

रतिचक्रम् । न० कामिन्यासङ्क्रोड-
ने ॥ यथा । शास्त्रस्य विषयस्तावद्या-
वन्मन्दरसोनरः । रतिचक्रे प्रवृत्ते
तु नशास्त्रं नापि चक्रमः ॥

रतिनागः । पुं० षोडशबन्धान्तर्गतप-
ञ्चदशे बन्धे ॥ तल्लक्षणं यथा ॥ षोड-
शे दूरयुग्मेन कामुकं कामिनीयदि ।
रतिनागः समाख्यातः कामिनी

रतिमित्रः

नामनारमः ॥

रतिपतिः । पुं० कामदेवे ॥ रतेः

पतिः ॥ देशविशेषस्य स्त्रीणां स्था-

नविशेषितस्याविर्भावायथा । वाचि

श्रीमायुरीणां जनकजनगदस्यायिनी

नांकटाक्षे० दन्तेगौडाङ्गनानां० सु

ललितजघनेचोत्कलप्रेयसौनाम् ।

तैलङ्गोनां नितम्बे० सजलघनरुचौके

रलीकेशपाशे० कार्णाटीनांकटौच-

स्फुरतिरतिपतिर्गुर्जरीणांस्तनेषु ॥

रतिपाशकः । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥ यथा

। पौडयेदूरयुग्मेन कामुकी यदि सुन्द

रीम् । रतिपाशस्तथाख्यातः का

मिनीनां सुखावहः ॥

रतिप्रियः । पुं० कामदेवे ॥ रतिः

प्रियायस्य । सुरतप्रिये ॥

रतिबन्धः । पुं० पद्मासनादिषोडश

सु ॥ ते यथा । पद्मासनो नागपाशो

लताविष्टोऽङ्गसम्पुटम् । कुलिशं सु

न्दरश्चैव तथाकिशरएवच ॥ हिल्लो

लीनरसिंहोपिवपरीतस्तथापरः

। क्षुब्धो वै धेनुकश्चैव मुत्कंठस्तुततः

परम् ॥ सिंहासनोरतिर्नागो वि

द्याधरस्तुषोडशः ॥

रतिमदा । स्त्री० अप्सरसि । स्वर्वे

श्यायाम् ॥

रतिमन्दिरम् । न० योनौ ॥ मैथुन

गृहे ॥

रतिमित्रः । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥

रत्नम्

यथा । पातयेदूरयुग्मे च कामुकं य

दिकामुकी । रतिमित्रस्तथाख्यातः

कामिनीनां सुखावहः ॥

रतिरमणः । पुं० कामदेवे ॥

रतिलक्षम् । न० निधुवने ॥

रतिलाभः । पुं० सुरतसुखप्राप्तौ ॥

यथोक्तं रतिरहस्ये । सस्ततावपुषि

मीलनं दृशोर्मूर्च्छना च रतिलाभल

क्षणम् । श्लेषयेत्स्वजघनं मुहुर्मुहुः

सीत्करोति गलगद्गदाकुलिति ॥

रतिसत्त्वरा । स्त्री० चिरस्त्रीवायाम् ।

पिडिङ्गशाक० द्र० गौ० दे० भा० ॥

रतिमुन्दरः । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥

यथा । नारीपदद्वयं कामीधारयेद्दृ

दये यदि धृतकंठोरमेत्कामी बन्धः

स्याद्रतिमुन्दरः ॥

रतूः । स्त्री० देवनयाम् सत्यवाचि

॥ ऋदिति मौञ्चाधातुः । ततः ऋ

तेरमृचैति कृः अमागमश्च ॥

रतोदहः । पुं० कोकिले ॥

रत्नङ्गम् । न० भगे । योनौ ॥ रतेः

सुरतस्य चङ्गम् ॥

रत्नम् । न० स्वजातिश्रेष्ठे ॥ जातौ

जातीयदुत्कृष्टं तद्रत्नमभिधीयते ॥

मणौ ॥ धनार्थिना जनाः सर्वे रम

न्तं स्मिन्नतीवयत् । ततो रत्नमिति

प्राक्तं शब्दशास्त्रविशारदैः ॥ तत्तु

पाषाणभेदोऽस्मिन्मुक्तादिचतुर्दश

तानि नवधानिरूपितानि यथा । व

रत्नपञ्चकम्

अङ्गारुत्तमं पुष्पं रागाभाषिक्यमेव
च । इन्द्रनीलसुगोमेदस्तथा वैदूर्यं
मित्यपि ॥ मौक्तिकं विद्रुमश्चेति र
त्नान्युक्तानि वै न यः । रत्नमणिभित्तितानि
स्युर्मन्त्राणि सराणि च । चक्षुष्याणि
च शीतानि विषमनिधृतानि तु ॥ मङ्ग
ल्यानि मनोज्ञानि यद्दोषहराणि च ।
माणिक्यं तरणे : सुजातममलं मु
क्ताफलं शीतगोमार्हयस्य तु विद्रुमो
निगदितः सौम्यस्य गारुत्तमम् ।
देवेभ्यस्तु च पुष्परागमसुराचार्यस्य च
अंशमेनीलं निर्मलमन्यथो निर्गदि
ते गोमेदवैदूर्यके ॥ रत्नानां शोधन
मारणविधिर्वर्ज्यो ह्यध्या । रमयति
। रमक्रीडायाम् । रमतेऽस्मिन्वा
। रमेस्तर्चेति नः । नेट् । माणि
क्ये ॥ वज्रं ॥ सगणं ॥ ५० ॥

रत्नकन्दलः । पुं० प्रबाले ॥

रत्नकूटः । पुं० पर्वतविशेषे ॥

रत्नगर्भः । पुं० समुद्रे ॥ रत्नानि ग
र्भेऽस्य ॥ कुवेरे ॥

रत्नगर्भा । स्त्री० भूमौ ॥ रत्नानि गर्भेऽ
स्याः ॥ उपचाराद्गुणवत्पुत्रायाम् ॥

रत्नचपकः । पुं० न० स्फटिकादि
मणिपात्रे ॥

रत्नहीपः । पुं० न० रत्नप्रचुरेहीपविशेषे ॥

रत्नधनुः । स्त्री० महादानविशेषे ॥

रत्ननिधिः । पुं० खञ्जनपक्षिणि ॥

रत्नपञ्चकम् । न० सुवर्णादिपञ्चसु ॥

रत्नपरीक्षा

यथा । सुवर्णं रजतं मुक्तालाजावर्तं
प्रबालकम् । रत्नपञ्चकमाख्यातं
मुनिभिः कर्मवेदिभिः ॥

रत्नपरीक्षा । स्त्री० मणिविचारे ॥ तत्र
मणीनां तावद्गुणप्रधानार्थमाह । र
त्ने न शुभेन शुभं भवति नृपाणामनि
ष्टमशुभेन । यस्मादतः परीक्ष्य दै
व्यं रत्नाश्रितं तज्ज्ञैः ॥ द्विपश्यव-
नितादीनां स्वगुणविशिषेण रत्नशब्दो
स्ति । इह तूपलरत्नानामधिकारो व
क्ष्यपूर्वणाम् ॥ रत्नानामुत्पत्तिप्रद
शर्नार्थं ममतभेदमाचार्याणामाह ।
रत्नानि बलाद्द्वैत्याद्दधीचतो न्येव द-
न्ति जातानि । केचिद्गुणः स्वभावा
द्द्वैचित्यं प्राहुरुपलानाम् ॥ वज्रं च
नीलमरकतकर्कतनपद्मरागरुधिरा
ख्याः । वैदूर्यपुलकविमलकराजम
णिस्फटिकशशिकान्ताः ॥ सौग-
न्धिकगोमेदकशङ्खमहानीलपुष्प
रागाख्याः । व्रह्ममणिष्योतीरसस-
स्यकमुक्ताप्रबालानि । वेणातटे विशु
द्धं शिरीषकुसुमोपमञ्जुकौशलकम् ।
सौराष्ट्रकमातामङ्गलशार्परसम्भू-
तम् ॥ ईषत्ताम्रं हिमवतमतङ्गलं
वज्रपुष्पसङ्काशम् । आपीतं कालि-
ङ्गं श्यावं पीण्डेषु सम्भूतम् ॥ ऐद्रं
षडश्रियुक्तं याम्यं सर्पास्यरूपमसित
सु । कदलीकाण्डनिकाशं वैष्णवं
मितिसर्वसंस्थानम् ॥ वारुणमव-

रत्नपरीक्षा

लागुह्योपमंभवेत्कर्णिकारपुष्पनि-
 भम् । शृङ्गाटकसंस्थानं व्याघ्राक्षि
 निभश्चहीतभुजम् ॥ वायव्यश्चयवो
 पममशोककुसुमप्रभंसमुद्दिष्टम् ।
 स्रोतः खनिप्रकौर्णकमित्याकरस
 स्मवस्त्रिविधः ॥ १० ॥ रक्तं पीञ्च
 शुभं राजन्यानांसितं द्विजातीनाम्
 । शैरीषं वैश्यानां शूद्राणां शरत्तेऽ
 सिनिभम् ॥ ११ ॥ वज्रमणौ स्मू-
 ल्यपरिज्ञानार्थमाह । सितसर्प-
 पाष्टकंतण्डुलोभवेत् तण्डुलैस्तु वि-
 शल्या । तुलितस्य द्वे लक्षे ह्यूनं द्वि-
 हान्ति ते चैतत् ॥ पादव्यंशादीनां
 द्विभागपञ्चांशषोडशांशश्च । भाग-
 ष्यपञ्चांशशतिकाः स्यात्साहस्रिक-
 श्यैः ॥ १२ ॥ शुभवचलचणान्या-
 ह । सर्वद्रव्याभेदां लघ्वस्मसितरति-
 रस्मिन्वत्स्निग्धम् । तडिदनलश-
 क्रावापोपमश्च वज्रं हितायोक्तम् ॥
 कदा शुभलक्षणम् । काकपदमक्षि-
 काकेशं वा तु युक्ता निशार्करं विडम् ।
 द्विगुणाग्निदग्धकलुषत्रसाविशीर्णा-
 निनशुभानि ॥ यानि च दुद्ददलि-
 ताग्रविपिटवाशीफलप्रदीपानि ।
 सर्वेषाञ्चैतेषां मूल्याद्वागोष्टमोहा-
 निः ॥ १६ ॥ वज्रं न किञ्चिदपि
 धारयितव्यमेकेषु त्रार्थिनीभिरवला-
 गिरुशतितज्ज्ञाः । शृङ्गाटकत्रि-
 पुटधान्यकवत्स्थितं यच्छीषीनिभ-

रत्नाङ्कः

सुशुभदंतनयार्थिनीनाम् ॥ स्वज-
 नविभवजीवितक्षयजनयति वज्रम-
 निष्टलक्षणम् । अशनिभयविषारि-
 नाशनं शुभमुपभोगकरश्च भूभृताम्
 । इति शाराद्यांसप्तसप्ततितमः ॥
 रत्नपारायणम् । न० सर्वरत्नस्थाने
 ॥ यथा । समुद्रोपत्यका हैमोपर्वता-
 धित्यकापुरी । रत्नपारायणं नाम्ना-
 लङ्केति मम मैथिली ॥
 रत्नप्रभा । स्त्री० जिनानां नरकविशे-
 षे ॥
 रत्नभूः । स्त्री० मणिप्रधानभूमौ ॥
 रत्नमुख्यम् । न० हीरके ।
 रत्नमुट् । त्रि० मणिचौरे ॥ रत्नं
 मुष्णाति । मुषस्तीये । क्षिप् ॥
 रत्नराट् । पुं० माणिक्ये ॥ रत्न-
 श्रेष्ठे ॥
 रत्नवती । स्त्री० भूमौ ॥ रत्नानि
 विद्यन्ते यस्याम् । मतुप् । उगि-
 त्वान्० डीप् ।
 रत्नवर्पुकम् । न० पुष्पकरये ॥ त्रि०
 रत्नवर्पणशीले ॥
 रत्नसानुः । पुं० सुरालये । सुमेरु-
 पर्वते ॥ रत्नानि सानौ शिखरे
 ऽस्य ॥
 रत्नसूः । स्त्री० भूमौ ॥
 रत्नाकरः । पुं० जलनिधौ । रत्ना-
 नां माणिक्यमुक्तादीनामाकरः ॥
 रत्नाङ्कः । पुं० विष्णुरथे ॥ रत्नचि-

रथकार :

ॐ ॥

रत्नाचलः । पुं० दानार्थमणिमय
पर्वते ॥

रत्नाभरणम् । न० मणिमयालङ्करणे
। जडाजगहना० इ० भा० ॥ तस्य
धारणगुणाः । धन्यं यशस्यमायुष्यं
श्रीमद्व्यसनसूदनम् । हर्षणं का
म्यमोजस्यं रत्नाभरणधारणम् ॥

रत्निः । पुं० वज्रमुष्टिकरे ॥ ऋच्छ
ति० अर्थतेऽनेनवा । ऋगतौ ।
ऋतन्यञ्जीत्यर्त्तः कत्निच् । य
ण् ॥

रथः । पुं० शताङ्गे । स्यन्दने ॥ पादे
। चरणे ॥ वेतसे ॥ देहे । शरीरे ॥
रथवहयस्थानीयैरिन्द्रियैराकृष्यमा
णत्वाच्छरीरस्य ॥ रम्यतेऽत्र० रमन्तेऽ
त्रानेनवा । रम० । हनिकुषीति-
क्थन् । अनुनासिकलोपः ॥ ए-
केनसहयोहरि ॥ सगणे० ॥ ५० ॥
पीरुषि ॥

रथकव्या । स्त्री० रथवन्दे ॥ रथानांस
मूहः । इतिषक्क्यचक्षे तिकव्यच् ॥

रथकारः । पुं० रथकारे ॥ रथस्य-
कारः ॥

रथकारः । पुं० तक्षणि । धर्षकी ।
रथनिर्माणकर्त्तारि । माहिष्यात्
करण्यामुत्पन्ने जातिविशेषे । ऋठ
ई० तखाण० इतिभाषाप्रसिद्धे
॥ माहिष्येणकरण्यान्तरथकारः प्र

रथन्तरम्

जायते० इ० याज्ञवल्क्यः ॥ रथं
करोति । डुकृञ्० । कर्मयण् ॥
रथकुटुंबी । पुं० सारथी ॥ रथकुटु
म्बयितुंशीलमय । कुटुम्बधारणे ।
सुपीतिणिनिः ॥ यद्वा । रथएवकुटु
म्बम् । रथकुटुम्बमस्यास्ति । इ
निः ॥

रथगर्भकः । पुं० स्कन्धवाहयाने ।
नररथे । कर्णीरथे । प्रवहणे । ह-
यने ॥

रथगुप्तिः । स्त्री० वरूथे । परप्रहरणा
भिघातरक्षार्थंरथस्यसन्नाहवदावर-
णे ॥ रथस्यगुप्तिरावरणम् ॥

रथगोपनम् । न० रथगुप्तौ ॥

रथचरणः । पुं० कीकपक्षिणि । च
क्रवाके ॥ रथचक्रे । पैय्या० इ०-
भाषा ॥

रथद्रुः । पुं० तिनिशब्दे ॥ रथस्य ।
द्रुः । तत्रोपयुक्तत्वात् ॥

रथद्वितीया । स्त्री० आषाढशुक्लद्विती
याथाम् ॥ यद्वा । आषाढस्यसितेप
क्षेद्वितीयापुष्यसंयुता । तस्यांरथेस
मारोप्यरामंमांभद्रयासह ॥ याज्ञो-
त्सवंप्रवृत्त्याथप्रीणयेच्चद्विजान्बहू-
न् । ऋक्षाभावेतिवैकार्यासदासाप्रोत
येममेतिस्कन्दपुराणम् । सायाचा ।
मांजगन्नाथम् ॥

रथन्तरम् । न० सामविशेषे ॥ रथेन-
तरति । तुल्यवनसन्तरयथाः ।

रथावर्त्त :

संज्ञायांभृतृवृज्जीतिखच् । व्युत्पत्ति
माचंनस्त्ववयवार्थानुगमः ॥

रथपय्यायिः । पुं० वेतसवृक्षे ॥ रथः
पय्यायोऽस्य ॥

रथपादः । पुं० चक्रे ॥

रथव्रजः । पुं० रथकव्यायाम् ॥ रथा
नांव्रजः ॥

रथपुष्पा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ रथंपि-
बति । पा० । कः । पारस्करादि
स्वात्सुष्टुषस्वेनिपातसिद्धे ॥

रथसाधकः । पुं० तिनिशे ॥ रथस्य-
साधकः ॥

रथाङ्गः । पुं० कीकपक्षिणि ॥ अप-
स्करे । चक्रभिन्नेरथारम्भके ॥ न०-
चक्रे ॥ रथस्यअङ्गम् ॥

रथाङ्गपाणिः । पुं० विष्णौ ॥ रथाङ्गं
पाणीयस्यसः । प्रहरणार्थेभ्यः परे
निष्ठासप्तम्यौभवतः ॥

रथाङ्गाङ्गयः । पुं० चक्रवाके ॥ रथाङ्ग
स्याङ्गयोनामयस्य ॥

रथाङ्गी । पुं० श्रोहरी ॥ रथाङ्गचक्र
मस्यास्ति । इनिः ॥

रथाङ्गौ । स्त्री० ऋद्धिनामौषधौ ॥

रथान्तरः । पुं० कल्पभेदे ॥

रथाभः । पुं० वेतसवृक्षे ॥

रथावरोही । पुं० रथस्ययुवकर्त्तरि ।
रथिनि ॥

रथावर्त्तः । पुं० धूमावतीदक्षिणाङ्गे
तीर्थविशेषे ॥

रथ्यः

रथिकः । वि० रथिनि । रथस्वामि
नि । रथोस्यास्ति । अतद्वनिठना
वितिठन् ॥ रथेनचरतिवा पर्या
दिभ्यष्ठन् ॥ पिहौरादिभ्यश्चेतिङी
षि० रथिकी ॥

रथिका । स्त्री० क्षुद्ररथे । त्वाष्ट्राम् ॥
रथी । पुं० स्यन्दनारोहे । रथावरोहि
णि । रथस्वामिनि । रथिके ॥ रथो
ऽस्यास्ति । इनिः ॥

रथिनः । पुं० रथिनि । रथस्यइनः
। शकन्ध्वादिः ॥

रथिनी । स्त्री० रथकव्यायाम् ॥ रथा
नांसमूहः । खलादिभ्यद्वनिर्वृत्त
व्यः ॥

रथिरः । पुं० रथिके । रथोस्यास्ति ।
मेधारथाभ्यामिरन्निरजौवक्तव्यावि
तीरच् ॥

रथी । स्त्री० शकव्याम् । मज्झोली
० इ० भा० ॥ वज्रादिभ्यश्चेतिङी
ष् ।

रथोद्धता । स्त्री० विष्ट, प् ११ प्रभे
दे ॥ रात्परैर्नरलगैरथोद्धता ।
यथा । राधिकादधिभिलोडनस्थि
ताकृष्णवेणुनिनदैरथोद्धता । यामु
नंतटनिकुञ्चमञ्जसासाजगामसलि
लाहृतिच्छलात् ॥ रथवदुद्धता ॥

रथ्यः । पुं० रथवाहकाग्रे । रथभोट
रि ॥ रथंवहति । तद्वहतिरथयुग
प्रासङ्गमितियत् ॥ रथांसे । चक्रे

रद :

॥ रथस्याङ्गम् । रथाद्यत् ॥
 रथ्या । स्त्री० रथौघे । रथानांसमूहः
 । खलगोरथादित्यत् ॥ प्रतोल्या
 म् । विशिखायाम् । राजमार्गेत
 रमार्गे । जनसञ्चारिणिमार्गे । वत्स
 न्याम् । पथि ॥ चत्सरे ॥ रथाय
 हिता । यत्प्रकरणे : रथाच्चेति
 यत् ॥ रथंवहतिवा । तद्वहतीति
 यत् ॥

रदः । पुं० विलिखने ॥ दंते ॥ पुरुष-
 दन्तलक्षणं यथा । विषयेर्धनहीना
 यदन्ताः स्निग्धघनाः शुभाः ।
 तीक्ष्णादंष्ट्राः समाः श्रृंष्ठाजिह्वा-
 रक्तासमाशुभा ॥ अपिच । कुन्दकु
 ड्मलसङ्काशैः प्रकारैर्दंशनैर्दुर्गपः ।
 ऋचवानरदन्तसन्निव्यचुपरिपी-
 डिताः ॥ हृष्टिदन्ताः खररदाः
 स्निग्धदन्तागुणान्विताः । करालैर्वि-
 प्रमैर्दीर्घैर्दंशनैर्दुः खजीविनः ॥
 द्वात्रिंशदन्ताराजानएकोनोच्चशुभो
 गरात् ॥ त्रिंशदन्तानरायेतेसुखदुः
 खस्थभागिनः ॥ एकोनत्रिंशदंश-
 नाः पुरुषादुः खजीविनः । अ-
 ष्टाविंशददंशेषांतेतिदुः खस्थभा-
 जनाः ॥ स्त्रीदन्तलक्षणं यथा । कु-
 न्दपुष्पसमादन्ताभाषितंकोकिलास
 मम् । दाक्षिण्ययुक्तमशठहंसशब्द
 सुखावहम् ॥ नासासमासमपुटा-
 स्त्रीणान्तरुचिराशुभा । करालविष

रन्तिदेव :

मादन्ताः क्लेशायचभयायच ॥ चौ
 र्यापक्वष्टमांसाश्चदीर्घाभर्तुस्मृत्यवे
 । इति ॥ दन्तस्थलग्नशुचिच्वं
 यथा । दन्तवहन्तलग्नेषुजिह्वास्प
 र्शिशुचिर्भवेत् ॥ अपिच । दन्तलग्न
 समंहार्धलेपमन्येतदन्तवत् । नत
 चवहुगः कुर्याद्यत्नमुद्धरणेपुनः ॥
 भवेदशौचमत्यर्थं तणवेधाद्गुणेकृते ॥
 रदति । रदविलिखने । पचाद्यच् ॥

रदच्छदः । पुं० ओष्ठे ॥

रदनः । पुं० रदे । दन्ते ॥ रद्यतेने-
 न । रद० । करणेतिल्युट् ॥ न०
 उत्खनने ॥

रदनच्छदः । पुं० ओष्ठे ॥ अधरे ॥

रदनाच्छाद्यन्तेनेन । छदसंवरणे०
 चुरादिः । पुंसौतिघः । क्वादे-
 र्घञ्जतिङ्गलः ॥ अस्यशुभाशुभलक्ष
 णं यथा । मांसलेशधनोपेताश्वक्रौ
 रधरैर्दुर्गपाः । विस्वोपमैश्चस्फुटितैरे
 षैरुक्षैश्चखण्डितैः । विषतेर्धनहीना
 यदन्ताः स्निग्धघनाः शुभाः ॥

रदनी । पुं० हस्तिनि ॥

रद्री ।)

रन्तव्यः । त्रि० रन्तुयोग्ये ॥ रम० ।
 तव्यः ॥

रन्तिदेवः । पुं० साङ्कृतिपुत्रेभरता
 न्वयोत्पन्ने० चन्द्रवंशौयन्तपतिश्रेष्ठे ।
 यस्ययशः पुराणेप्रसिद्धम् । यस्य-
 करुणावतोयंश्रीकः । नकामयेहं

रम्य वंश :

तिमीश्वरात्परामर्शयुक्तामपुन-
र्भवच्च । आर्त्तिप्रपद्यो खिलदेहभा-
जामन्तः स्थितोयेनभक्त्यदुःखाः ॥
गरुडध्वजे । विष्णौ ॥ कुकुरे ॥

रम्युः । पुं० वत्सर्नि ॥ स्त्री० नयाम् ॥
रंधनम् । न० पाके । छदने ॥

रम्यम् । न० दूषणे ॥ छिद्रे ॥ रमण-
म् । सम्पदादित्वात्किप् । संज्ञा
पूर्वकत्वाद्गदीर्घः । रमं क्रीडां धर-
ति । मूलविभुजादित्वात्कः । य-
द्वा । रंधयति । रधिर्हिंसासंराध्योः ।
बाहुल्यकोट्रक् ॥ अष्टमभवने ॥ अ-
श्वस्यकुक्षिनाभिमध्यभागे ॥ यथो-
क्तम् । कुक्षिनाभ्यन्तरे रम्यमुपरम्यं
तथोपरीति ॥

रम्यकण्टः । पुं० जालवृक्षके ॥

रम्यकरः । चि० छिद्रस्यकारके । र-
म्यं हितौ विधेरा० इ० भाषा० प्र० ॥

रम्यं करोति । कृजो हितुताच्छील्या
नुलोम्ये ध्वितिकृजः दृष्ट्ययः ॥

रम्यवभ्रुः । पुं० उंदुरौ ॥

रम्यवंशः । पुं० सच्छिद्रवंशे । क्रीच-
काङ्क्षये । मस्करे । सुषिरास्ये ॥
अस्यगुणायथा । वंशौत्वल्लीकषायौ
चकिञ्चित्तिक्तीचशीतली । मृचक-
च्छ्रप्रमेहार्शः पित्तदाहस्रनाशनौ ॥
विशेषोरम्यवंशस्तुदीपनोजीर्णनाश-
कः । रुचिकृत्पाचनोद्दयः शूल-
घ्नोगुल्मनाशनः ॥

रमण :

ररः । न० पापे ॥

रभसः । पुं० हर्षे ॥ यथा । शुचां पा-
त्रं धात्रीपरिणतिरमेध्यप्रचयभुरयं भू-
तावासो विमृशकियतीयातिनदशा-
म् । तदस्मिन्धीराणां क्षमपिकिमा-
स्यातुमुचितं फलीकारः कीयं यदह-
महमेवेति रभसद्वृत्तिशिल्पमिश्राः ॥
पुं० अभिधानविशेषे ॥ पौर्वापर्यवि-
चारे ॥ चि० तद्वृत्ति ॥ रभते । रभ-
राभस्ये । अत्यविचमीत्यादिनाऽस-
च् ॥ तद्वृत्त्यर्थं आद्यच् ॥

रमः । पुं० कान्ते ॥ रक्ताशोकद्रुमे ॥
स्मरे ॥ रमते । रम० । पचाद्यच् ॥
रमणे ॥

रमकः । पुं० विलासिनि । कान्ते ॥
रमते । रम० । रमेरस्यलोवेतिक्कु-
न् ॥ केनापि कर्मणा पररञ्जके ॥ र-
मयति । कुन् ॥

रमठम् । न०) हिङ्गुनि ॥

रमठध्वनिः । पुं०)

रमणः । पुं० धवे । प्रिये । पत्न्यौ ॥
स्मरे । कामदेवे ॥ रमयति । र-
म० । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ व-
र्णवृत्तान्तरे ॥ सगणीरमणः । क-
विनाकथितः ॥ यथा । धनदोधन-
दः । भवतां भवतात् ॥ रासभे ॥
वृषणे ॥ महारिष्टे ॥ न० पटोल-
मूले ॥ जघने ॥ जम्बने । याम्यधर्मे ।
सुरते । मैथुने । क्रीडारत्ने ॥ महा-

रमण्यः

सुखे ॥ क्रीडने ॥

रमणकम् । न० लम्बुद्वीपस्योपद्वीप
विशेषे । रम्यकर्षणे ॥ यथा । एवमेवो
त्तरेचौण्षिषर्षाणिचतपोधन । कुरु
वर्षसिन्धुकूलाच्छृङ्गवानवधिः स्मृ
तः ॥ हिरण्मयंततोवर्षं प्रवेताव
धिनिगद्यते । रम्यकञ्चततोवर्षं नौ
लस्तस्यावधिः स्मृतः ॥ अपिच ।
दक्षिणेनतुष्वेतस्यनिषधस्योत्तरेण
तु । वर्षं रमणकं नाम जायन्ते तच्च
मानवाः ॥ शुक्लाभिजनसम्पन्नाः
सर्वमुप्रियदर्शनाः । दशवर्षं सहा-
स्याणि गतानि दशपञ्चच ॥ जीवन्ति
ते महाभागनिश्च्युतमुदितमानसाः ॥
इति पाद्मे भूखण्डः ॥

रमणा । स्त्री० रमण्याम् ॥

रमणी । स्त्री० विशेषाङ्गनायाम् । ना
र्याम् ॥ रमयति० रम्यते वास्याम् ।

रम० । ल्युट् ॥ बालाख्यबुद्धे ॥

वेदिकायाम् ॥ • (*) •

रमणीयः । त्रि० सुन्दरे । शोभने ॥

रम० । अनौयर् ॥

रमणीयकम् । न० कन्दोविशेषे । रा
त्रभद्वितयैरुदितं रमणीयकम् ।
इति लक्षिते ॥

रमणीयचरणः । त्रि० सुकृतिनि । पु
ण्यकर्मणि ॥ रमणीयं शोभनं चर-
णं शीलं यस्य ॥

रमण्यः । त्रि० रमणीये ॥ रमतेऽस्मि

रम्भा

न् । रम० । श्रुतस्योद्येत्यन्यः ॥

रमतिः । पुं० नायके ॥ नाके ॥

कामदेवे ॥ काले ॥ रमतेऽस्मिन् ।

रम० । रमे निर्दिश्यतिः ॥

रमा । स्त्री० लक्ष्म्याम् । पद्मालयाया
म् । सर्वचरमसे यस्माद्रमा तस्माद्-
विष्यसीति विष्णुशपोत्रहेतुरुक्तः
श्रीदेवीभागवते ॥ हालां हलो नैव-
विषं विषं रमा परं जनाव्यक्षयमेवम-
न्वते । योगेन जागर्त्तिं निपीयतं
शिवः स्मरन् रमां मुह्यति निद्रया ह-
रिः ॥ रमयति । रमक्रीडायाम् ।
पचाद्यचि० टाप् ॥ शशिवृजराजक-
न्यायाम् । कल्किदेवपत्न्याम् ॥
शोभायाम् ॥

रमाधवः । पुं०)

रमानाथः । पुं०)

रमापतिः । पुं०) विष्णौ ॥ रमाया
धवः ॥ नाथः पतिर्वा ॥ *

रमाप्रियम् । न० पद्मे ॥

रमावेष्टः । पुं० श्रीवासे ॥

रमितः । त्रि० रतिप्रापिते ॥

रमेश्वरः । पुं० विष्णौ ॥

रम्भः । पुं० वैष्णो ॥ वैष्णवदण्डे ॥

वानरविशेषे ॥ महिषासुरस्यपित

रि रभते । रभराभस्ये । पचाद्य

च् । रभेरशबलिटोरिति नुम् ॥

रम्भा । स्त्री० कदल्याम् ॥ अपस्रो

भेदे ॥ दुर्गायाम् ॥ गोध्वनौ ॥ वे

रय :

श्यायाम् ॥ रभते । रभ० अच् ।
 टाप ॥ रभ्यतेवा । घञ् ॥
 रम्भात्तृतीया । स्त्री० व्रतविशेषकाले ॥
 रम्भारूः । स्त्री० स्त्रीविशेषे ॥ रम्भे०
 कदलीस्तम्भाविबजरुयस्याः सा ।
 जरुत्तरपदादीपम्यद्वत्यङ् ॥
 रम्यः । पुं० चम्पके ॥ बम्पकवृक्षे ॥
 न० पटोलमूले ॥ प्रधानधातौ ॥
 त्रि० मनोज्ञे । हृद्ये । स्वभाव
 सुन्दरे ॥ रम्याणां विकृतिरपि श्रियं
 तनोति ॥ रम्यतेक्रीडां तयत्र । रम
 ० । पोरदुपधादितयत् ॥ बलकरे ॥
 रम्यकम् । न० पटोलमूले । नील
 गिरेरुदग्दशिवर्त्तमाने० वर्षावि
 शेषे ॥ नीलनीरजरम्यस्यरम्यकेडा
 दशस्थितिः । जनस्योद्दसहस्राणि
 न्ययोधफलमश्रुतः ॥
 रम्यपदपाठः । पुं० देवतापदस्तोभैः
 ० कालेपूरणे ॥
 रम्यपुष्पः । पुं० शालालिपादरे ॥
 रम्यफलः । पुं० कारस्करवृक्षे ॥
 रम्या । स्त्री० रात्रौ ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥
 रम्भः । पुं० अरुणवर्णे ॥ शोभायाम् ॥
 रयः । पुं० वेगे । वेगाख्यगुणे ॥ स
 वेगगतिश्चनेत्यप्रयोगः ॥ प्रवाहे
 ॥ रयत्यनेन । रयणं वा । रयगतौ
 । पुंसीतिघः । रीणात्यनेन वा ।
 रीगतिरेषणयोः । पुंसीतिघः ॥
 हलस्येतिघञितु० संज्ञापपूर्वकत्वा

रवयः

० हृष्टभावः ।
 रयिः । पुं० अन्ने । जले ॥
 रराटौ । स्त्री० ललाटे ॥
 रत्नकः । पुं० कम्बले ॥ कम्बलमृगे
 ॥ पञ्चमणि ॥ रमते । रम० । क्ति
 प् । गमादीनां कावितिमलोपः
 । तुक् । लाति । ला० । क्तिप् ।
 रक्षासीलाद्य । स्वार्थेकन् । केऽण
 इतिह्रस्वः ॥ यद्वा । रमणम् ।
 रमेः सम्पदादिक्किप् । रत्क्रीडा
 लय्यतेऽनेन । लक्ष्म्यास्वादने ।
 घः ॥ रतं लातिवाक्कुन् ॥ स्त्रीणां
 सिन्दूरमरण्याम् ॥
 रत्नकभक्तकम् । न० सिन्दूरमरणी
 मांगङ्ग० भा० ॥ गिरः सिन्दूरम
 रणिः स्त्रीणां रत्नकभक्तकमित्युक्तेः
 ॥ सीतारत्नकभक्तभग्नहृदयः स्वस्था
 नलङ्घ्ये प्रहरद्वितिलच्यम् ॥ रत्नकीभ
 क्तकमिव ॥
 रवः । पुं० ध्वाने । खने । शब्दे ॥
 रवणम् । रुशब्दे । ऋदोरप् ॥ ल
 घुवर्णे ॥
 रवणः । पुं० उष्ट्रे ॥ कोकिले ॥ खरे
 ॥ न० कांस्ये ॥ रवे । त्रि० शब्द-
 ने । तीक्ष्णे ॥ भगवत्के ॥ चञ्चले ॥
 रीति० तच्छीलः । रु० । चलन
 शब्दार्थादकर्मकाद्यच् । सुयुक्तजो
 युजितियुज्वा ॥
 रयः । पुं० कोकिले ॥ रीति ।

रविपार्श्वग :

रु० श्रीङ्गपिरुगमीत्यादिनाऽथप्र
त्ययः ॥

रविः । पुं० सूर्ये । आदिस्थे । दिवा
करे ॥ रसान्नादत्ते । इतिरविः
। अत्ररसशब्दसलोपः वीक्ष्यछादा
नमर्थः । वीगत्यादावितिधातोर्ध्व
तिरूपम् । पृषादरादिच्चात्साधु
त्वम् । पृषादरादित्वकल्पनामूल
न्तुविष्णुधर्मीत्तरवचनम् । तद्य
था । रसानाश्चतथादानाद्रविरिच्य
भिधीयतेइति ॥ प्रकाशानांमध्येर
विर्विष्णोर्विभूतिः ॥ रूयते० स्तूयते
रुशब्दे । अचङ्कः ॥

रविकान्तः । पुं० सूर्यकान्तमणौ ॥
रविचक्रम् । न० नराकारसूर्यचक्रवि
शेषे ॥

रविजः । पुं० शनैश्चरे ।

रवितनयः । पुं० सावर्णिकमनौ ॥
शनौ ॥ यमे ॥

रविनन्दनः । पुं० सुग्रीवाख्यवानरे
॥ वैवस्वतमनौ ॥ सावर्णिमनौ ॥
शनौ ॥ यमे ॥

रविनाथम् । न० बभ्रुजीवके ॥
पद्मे ॥

रविपत्रः । पुं० आदिस्थपत्रक्षुपे ॥

रविपार्श्वगः । पुं० चण्डांशः पा
श्विकेषु ॥ तैयथा । माठरः पिङ्ग
लादण्डश्चण्डांशः पारिपाश्वि-
काः ॥ अपिच । बाहुः शोषः खरः

रश्मिः

पक्षीहारकोकानुकारकः । पिंशा
यजश्चपुरुषः प्राप्तयातप्रतापकौ ॥
आश्विनेथीतथादण्डीकुल्माषः पा
श्वर्गारवेः ॥

रविप्रियः । पुं० आदिस्थपत्रे ॥ र-
क्तकरवीरे ॥ लकुचे ॥ न० ताम्बे
॥ रक्तकमले ॥

रविप्रीता । स्त्री० सुवर्चलायाम् ॥

रविरत्नकम् । न० माणिक्ये ॥

रविलोचनः । पुं० बिष्णौ ॥ रविलो-
चनमस्यधिराडात्मनइतिरविलोच
नः ॥

रविलोहम् । न० ताम्बे ॥

रविसंज्ञकम् । न० ताम्बे ॥

रविमुतः । पुं० सुग्रीवे ॥

रविसूनुः । पुं० शनौ ॥

रवीन्दम् । न० पद्मे ॥

रवीषुः । पुं० कामे ॥

रश्मिना । स्त्री० काञ्च्याम् । कटिभूषणे

॥ अश्रुते । अश्रुङ्वाप्तौसङ्घा-
तेच । अश्रुभोजनेषा ॥ अशेरशचेति
युच्० धातेरशदेशः । यद्वा ।

रशति । रशशब्देसौत्रः । बहुलम
न्यत्रापीतियुच् ॥ जिह्वायाम् ॥

रश्मिः । पुं० दीधितौ ॥ पक्ष्मणि ।

नेत्रपत्रे ॥ अश्रुरक्षौ । प्रयहे ।

रथादियुक्ताश्वदीनांसंयमनरक्षौ

। अश्रुतेनेनवा । अश्रु० । अश्रुते

रशचेतिमिः ॥ सूर्यस्वरश्मिना

रस :

जलादानादानेयथा । तेजोभिः सर्व
लोकेभ्यो ह्यादत्तेरश्मिभिर्जलम् । स
मुद्राहायुसयोगाद्ब्रह्म्यापो गभस्तयः
॥ ततस्तु पयसां काले परिवर्त्तन्दिवा
करः । नियच्छत्यपो मेघेभ्यः शुक्ला
शुक्लैस्तुरश्मिभिरिति ॥ अत्रयादवः
। तासां शतानि चत्वारिरश्मीनां वृ
ष्टिसर्जने । शतत्रयं हि मोक्षार्गेताव
द्गर्भस्य सर्जने ॥ आनन्दाश्च हि मे
ध्याश्च नूतनाः पतन्ना इति । चतुः
शतं वृष्टिवाहास्ताः सर्वाश्च मृतास्त्र
य इति ॥

रश्मिपतिः । पृ० आदित्यपञ्चगुणे ॥

रसः । पृ० गन्धरसे ॥ जले ॥ विषे ॥

वीर्ये ॥ द्रवे ॥ रोगे ॥ स्वादे ॥ रस

नायाश्चे गुणे ॥ सचकालसहायभू

मि विषदनि लानलसंसर्गेण परिणामा

न्तरंगतः षड्विधा भवति । तत्र

१. पृथिव्यस्वगुणबाहुल्यान्मधुरः १ ।

तोयाग्निगुणबाहुल्यादम्लः २ । पृ

थिव्यग्निगुणबाहुल्याल्लवणः ३ ।

वाय्वग्निगुणबाहुल्यात्कटुकः ४

। वाय्वाकाशगुणबाहुल्यात्तिक्तः

५ । पृथिव्यनिलगुणबाहुल्यात्क्ष

यः ६ । आपोरसानामाधारकार

णम् ० अत आप्यानाम् । अपां पृथि

व्यामनुप्रवेशात् पृथिव्यप्याधारकार

णमेव । तेन जलक्षिती अपितदाधा

रतयारसानामभिव्यक्तौ कारणे ।

रस :

अभिव्यक्तेश्च मधुरादिरूपमन्तरेणास
त्त्वात् ० मधुरादिविशेषेऽपि जलक्षिती

कारणे । अग्न्यादयस्तु त्रयोनीरसत

यामधुरादिविशेषे प्राधान्येन निमि

तकारणम् । तद्व्यतिरेकेणान्नादि

रसाभावात् । रसाभिव्यक्तेश्च ० अ

ग्न्यादिभूतत्रयसन्निधानं विनानुपल

ब्धेरभिव्यक्तौ वैषि ० अग्न्यादीनां कार

णत्वम् । अत्राह माधवाचार्यः ।

कफवाती वातकफौ वातः पित्तश्च वृ

द्धिशमौ । त्रिभिराद्यैस्त्रिभिरन्यै

स्त्रिभिराद्यपरैस्तदन्यैश्च १ ॥ अ

ग्न्याद्यावाद्यमाद्यान्त्यावन्त्यं कोपशमं

मलम् । मध्यमध्यतरौ मध्यं प्रयोगा

न्नयतस्त्रिकौ ॥ २ ॥ आद्यमध्यं न

यन्त्यन्त्यं मधुराद्याः शमेतरी । आ

द्यमध्यान्त्यमाद्यश्च मध्यमान्तिमम

न्तिमम् ॥ ३ ॥ आद्यमध्यश्च मध्या

न्त्यमाद्यमध्यान्तिमं क्रमात् । आद्य

दोषं रसाः प्रायः प्रयोगपरिशीलि

ता इति ॥ ४ ॥ मधुराम्ललवणक

टुतिक्तक्षयायाः षड्रसाः । तत्र त्रि

भिराद्यैर्मधुराम्ललवणैः कफवाती

यथाक्रमं वृद्धिशमौ वातः । यातइ

त्यर्थः । कफे वृद्धिं याति वातः शमं या

तीत्यर्थः । वातइति वागतिगन्धनया

रिच्यस्य धातोरूपम् । वातइति सर्व

त्रसम्बध्यते ॥ अन्यैस्त्रिभिः कटु

तिक्तक्षयायैः वातकफौ वृद्धिशमौ

रस :

वात : वातोष्ठिं वातिकफ : शमं
यातीत्यर्थः । आद्यपरैस्तदन्यैरेवंपि
त्तं वृद्धिं वातिष्यं वशाद्बचनविपरि
णामः । आद्योमधुरः तस्मात्परैरस्त्र
लवणकटु, कैस्त्रिभिः पित्तं वृद्धिं वातित
दन्यैस्तेभ्योन्यैर्मधुरतित्तकषायैः शमं
याति । केचित्तु तदन्यैरित्येवमपि ठित्वा
सचन्यैरेवेति विग्रहं कृत्वा समधुरः च
न्यौ तित्तकषायौ तैर्मधुरतित्तकषा
यैरिति व्याख्या नयन्ति ॥ पिण्डार्थस्तु
कफवाती • वातकफौ • त्रिभिरास्त्रै
स्त्रिभिरन्यैश्च यथासङ्गं त्रिभिर्मौ
वातः । पित्तञ्च त्रिभिः । अतस्तद
न्यैर्बृद्धिं शमौ वातीत्येकादशः ॥ १
अन्येति । अन्यस्त्रिकः कटु, तित्त
कषायाख्यः । त्रयाणांसङ्गः त्रि
कः । आद्यस्त्रिको मधुरास्त्रलवणा
ख्यः । एतौ द्वौ त्रिकौ • आद्यं मलं
वातं कोपशमौ नयतः । मध्यमध्येत
रौ त्रिकौ मध्यश्च मध्यौ च विद्वान्ते यस्मि
न्नसीमध्यः इतरश्च तौ त्रिकौ • मधु
रास्त्रलवणाः आद्यस्त्रिकः • तत्रम
ध्योऽस्त्रः प्रथमातिरिक्तकारणाऽभा
वात्स्वाहस्त्रलवणकटु, तित्तकषाये
षुषट्सु मध्यौ लवणकटु समध्यस्त्रि
कः इतराऽस्मादन्यो मधुरतित्तक
षायाख्यः • एतौ मध्यं वातपित्तक
फेषु पित्ताख्यं क्रमेण कोपशमौ नयतः
। अन्यं कफमाद्यान्यौ • आद्यस्त्रिको

रस :

मधुरास्त्रलवणाख्यः । अन्यस्त्रि
कः कटु, तित्तकषायाख्यः क्रमे
ण कोपशमौ नयतः ॥ २ ॥ (+)
मधुराद्याः षड्रसाः प्रयोगेषभ-
क्षणादिना परिशो लिता अभ्यस्ताः
क्रमेण आद्यमध्यमन्यमिच्छादीन् प्रा
यो बाहुल्येन • शमेत रौ शमं प्रशममि
तरं कोपं तेन यन्ति प्रापयन्ति । तत्र
मधुराद्यामध्यम् आद्यश्च मध्यश्चेति-
हन्द्वाक्यम् । आद्यं वायुममध्यं-
पित्तं शमं नयति । अन्ये भवमन्यं
कफं कोपं नयति । अस्त्रः आद्यं
वायुं शमं नयति मध्यान्त्यम् पित्तक-
फौ कोपं नयति ॥ लवणः आद्यं
वायुं शमं नयति मध्यमान्तिमं पित्तं
कफौ कोपं नयति ॥ कटु, रन्तिमं कफं
शमं नयति आद्यं मध्यश्च वातपित्तौ
कोपं नयति । तित्तः मध्यान्त्यं-
पित्तकफौ शमं नयति आद्यं वायुं को
पं नयति ॥ कषायः मध्यान्तिमं-
पित्तकफौ शमं नयति आद्यं वायुं को
पं नयति प्रायश्चित्तिव्यभिचारात् ।
यथामधुरशीतापि जीवन्ती कफं शम
यति । मधुरोरसावायुं कोपयति ।
एवं कटु, कोपिरसो नावायुं शमं नय-
ति । एवमस्त्रादिष्वपि कचिद्व्यभि
चारः ॥ ३ ॥ ४ ॥ तदुक्तं चरके ।
रसनाथोरसस्तस्य द्रव्यमापः क्षिति
स्तथा ; निष्ठं सौ च विशेषेण प्रत्ययाः

रस :

खाद्यसयः ॥ एतेचरसाः परस्प
रसंयोगात्सप्तपञ्चाशद्वन्तीतिचक्र
पाणिदत्तः ॥ अपिच । स्वादुल
वणास्तितः कटुकश्चकषायकः ।
अमीतुषड्रसाः ख्याताः निर्वलो
चपरः परः ॥ न्यायमतेतु । रस
स्तरसनायाद्योमधुरादिरनेकधा ।
सहकारोरसज्ञायानित्यत्वादिचपू
र्ववत् ॥ सहकारीति । रासनज्ञानेर
सकारणमित्यर्थः । पूर्ववदिति ।
जलपरमाणोरसोनित्यः अन्यः
सर्वोपरिसोऽनित्यद्वयर्थः ॥ शृङ्गा
रादौ ॥ तैयथा । शृङ्गारहास्यकरु
णारौद्रवीरभयानकाः । बीभत्सा
द्भुतसंज्ञीचेत्यष्टौनाय्ये रसाः स्मृ
ताः ॥ चण्डात् । शान्तोपिनवमः प्रे
क्तोवात्सल्यदशमः स्मृतः । अष्टावि
हप्रसिद्धत्वादित्यस्यान्यत्रविस्तरः ॥
देहस्यधातुप्रभेदे । रसिकायाम् ।
खेदमातरि । चर्मसारे । रक्तसारे
॥ भुक्तस्यपक्वस्यसारभूतोयोद्रवः
सरसः सोपिपच्यते । इतिभिष
जः ॥ अस्यस्वरूपञ्चाहुः । यथा
। सम्यक्पक्वस्यभुक्तस्यसारोनिगदि
तोरसः । सतुद्रवः सितः शीतः
खादुः क्षिग्धश्चलोभवेत् ॥ तस्य
स्थानमाह । सर्वदेहचरस्यापिरस
स्यहृदयस्थलम् । समानमरुता
पूर्वयदयं हृदयेधृतः ॥ तस्यकर्मा

रसगन्धकः :

ग्याह । चारुश्चधमनीर्गत्वाधातून्
सर्वानयंरसः । पुण्यातितदनुखी
यैर्व्याप्नोतिचतनुगुणैः ॥ गुणैः
शीतक्षिग्धपोषकत्वैः ॥ मन्दवह्नि
विदग्धस्तुकटुर्वाम्बोभवेद्रसः ।
सकुर्याद्वह्णिलान् रोगान् विषकृत्यं क
रोत्यपि ॥ पारदे ॥ रसायनार्थिभि
र्लीकैः पारदोरस्यतेयतः । ततो
रसद्विप्रोक्तः सचधातुरपिस्मृतः
॥ रागे ॥ तृणायाम् ॥ क्षुद्रमुख
रागे ॥ सविकल्पकानन्दे ॥ रसय
ति ॥ आस्ताद्यते । रसचाखादने ।
चुरादिरदन्तः । एरच् ॥ रस्यते ॥
॥ स्ताद्यते ॥ नेनवा । कर्मणिघञ्
। अत्रापस्यस्थानिवत्त्वान्नवृद्धिः ॥
अपांसारोरसद्वयन्यत्र ॥ षष्ठाह्नि ॥
लघ्वादिविकले ॥ ५ ॥ माचामा
चे ॥ न० बोले ॥

रसकः । पुं० निष्कायमांसे ॥ न०
खर्परीतुल्ये ॥ येगुणास्तुत्यकेप्रोक्ता
स्ते गुणारसकेस्मृताः ॥

रसकर्पूरः । पुं० न० कर्पूररसे ।
रसकपूर इतिख्याते ॥

रसकेशरम् । न० कर्पूरे । सिता
म्भे ॥

रसगन्धः । पुं० गन्धरसे । बोले ॥
गन्धवान् रसोऽस्य । राजदंता
दिः ॥

रसगन्धकः । पुं० गन्धरसे । बोले

रसना

॥ स्वार्थकङ्कतिकः ॥ गन्धकी ॥
 रसगर्भम् । न० रसाञ्जने ॥ रसोग
 भऽस्य ॥ हिङ्गुले ॥
 रसघ्नः । पुं० टङ्गणे ॥
 रसजम् । न० रक्ते ॥ रसाञ्जने ॥
 मद्यकीटे ॥ गुडे ॥
 रसज्ञः । त्रि० रसिके ॥ रसजाना
 ति । ज्ञा० । आतीनुपेतिकः ॥
 रसज्ञा । स्त्री० जिह्वायाम् ॥ टाप ॥
 रसज्ञेष्टः । पुं० मधुररसे ॥ रसज्ञा
 नाभिष्टः ॥
 रसज्येष्ठः । पुं० मधुररसे ॥ शृङ्गार
 रसे ॥
 रसत् । द्वि० गर्जति ॥ रसति । रस-
 शब्दे । लट् : शट् ॥
 रसतेजः । न० रक्ते ॥
 रसशब्दः । पुं० सशब्दमेघे ॥
 रसदालिका । स्त्री० पुण्ड्रकेक्षौ ॥
 रसद्रावी । पुं० मधुरजम्बीरे ॥
 रसधातुः । पुं० पारदे ॥
 रसधेनुः । स्त्री० दानार्थेक्षुरसनिर्मि
 तधेनौ ॥
 रसनम् । न० स्वदने । स्वादे । ध्वनौ ॥
 रसग्रहणलिङ्गेन्द्रिये । जिह्वाया-
 म् ॥
 रसना । स्त्री० रास्नायाम् ॥ काञ्च्या
 म् ॥ रञ्जौ ॥ गन्धालिकायाम् ॥
 जिह्वायाम् ॥ अस्याः शुभाशुभल-
 लक्षणं यथा । कृष्णाजिह्वाभवेद्य-

रसमूर्च्छनम्

स्यसमलायदिवाभवेत् । नषापवान्
 भवेन्मर्त्यउष्णांस्थूलांयथाभवेत् ॥
 श्वेतजिह्वानराः क्षयाः शौचा-
 चारविवर्जिताः । पद्मपत्रसमाजि
 ह्वासूक्ष्मादीर्घासुशोभना ॥ नस्थू-
 लानातिविस्तीर्णयिषांतेमनुजाधि
 पाः । निम्नदीर्घाचक्रस्वाचरक्ता-
 यारसनायदि ॥ सर्वविद्याप्रवक्ता
 सौभवेन्नास्त्यत्रसंशयः ॥ रसयति ।
 रसआस्वादने । नन्दादिस्त्वल्-
 ल्युः ॥ रसयन्त्यनया । ग्यासश्च-
 न्येतियुज्वा ॥ रसति । रसशब्दे ।
 बहुलमन्यत्रापीतिवायुच् ॥
 रसनाथः । पुं० पारदे ॥
 रसनायकः । पुं० शिवे ॥
 रसनालिट् । पुं० कुकुरे ॥
 रसनेत्रिका । स्त्री० मनः शिलाया-
 म् ॥
 रसपाकजः । पुं० गुडे ॥
 रसफलः । पुं० नारिकेलवृक्षे ॥
 रसभवम् । न० रक्ते ॥
 रसमर्दनम् । न० पारदचूर्णीकर्णे ॥
 रसमानः । त्रि० कूजनशीले ॥ रस-
 तेः परस्मैपदित्वात् ० ताच्छील्यत्र-
 योवचनशक्तिपुचानश्प्रत्ययानशा-
 नच् ॥
 रसमारणम् । न० पारदस्यमारणे ॥
 रसमूर्च्छनम् । न० पारदस्यमूर्च्छां-
 रणे ॥

रसाञ्जनम्

रसरजः । पुं० पारदे ॥ रसाञ्जने ॥
 रसवान् । त्रि० सरसे ॥
 रसवती । स्त्री० पाकस्थाने । महान-
 से ॥ रसाः सन्त्यस्याम् । रसादि-
 भ्यश्चेति मतुप् । उगितश्चेति ङीप् ॥
 रसजिह्वः । पुं० पारदे ॥
 रसविक्रायी । त्रि० इच्छादिरसविक्रे-
 तरि ॥
 रसवित् । त्रि० रसज्ञे ॥
 रसशेषः । पुं० अपक्वरसे ॥ भुक्तस्य प-
 कस्यसारभूतो यो द्रवः सरसः । स
 चापकः सरसशेष इत्युच्यते ॥
 रसशोधनम् । न० टङ्कणे ॥ पारदशु-
 द्धौ ॥
 रससिन्दूरम् । न० सिन्दूररसाख्यौ-
 षधौ ॥
 रसस्थानम् । न० हिङ्गुले ॥ हृदये ॥
 रसा । स्त्री० रसनायाम् । रसनायाम्
 ॥ पाठायाम् ॥ शल्लक्यामोषधौ ॥
 कङ्ग्वाम् ॥ भूमौ ॥ द्राक्षायाम्
 ॥ काकोल्याम् ॥ रसोऽस्यामस्ति ।
 अर्गञ्चाद्यच् ॥ रस्यतेष्वारसञ्चास्त्रा-
 दनेचुरादावदन्तः । घञ्० अञ्च् ॥
 रसाखनः । पुं० कुकुटे ॥
 रसायनम् । न० रसाञ्जने ॥
 रसाञ्जनम् । न० रसजाताञ्जनविशेषे ।
 रसगर्भे । ताक्ष्यशैले । रसवत् ० र-
 सौत इति भाषा ॥ रीत्यानुभाय
 मानायां तत्किट्टनुरसाञ्जनम् ।

रसायनम्

तदभावे तु कर्तव्यं दावीकायसमुद्भव-
 म् ॥ इति राजनिर्घण्टः । अपिच
 । दावीकायसमं क्षीरं पाकं नौत्वा य-
 थाघनम् । तदारसाञ्जनाख्यं तत्रैव
 योः परमं हितम् ॥ रसाञ्जनं ता-
 क्ष्यशैलं रसगर्भञ्च ताक्ष्यं कम् । रसा-
 ञ्जनं कटुश्लेष्मविषनेत्रविकारनुत् ॥
 उष्णं रसाञ्जनं तिक्तं केदनं व्रणोदोषहृत्
 । इति ॥ रसयुक्तमञ्जनम् । शाक-
 पार्थिवादि ॥
 रसाख्यः । पुं० आम्नातके ॥ त्रि० स-
 रसे ॥
 रसातलम् । न० पाताले ॥ रसायाभु-
 वस्तलमधः ॥
 रसात्मकः । त्रि० रसस्वभावे ॥ रस-
 आत्मायस्य ॥
 रसादानम् । न० शोषणे ॥ रसा-
 नामादानम् ॥ भूमिदाने ॥
 रसाधारः । पुं० सूर्ये ॥ रसस्याधारे ॥
 रसाधिकः । पुं० टङ्कणे ॥ अधिक-
 रसे ॥
 रसाधिका । स्त्री० काकोलीद्राक्षाया-
 म् ।
 रसाभासः । पुं० अनीचिस्थविशिष्ट-
 रसे ॥
 रसाम्लः । पुं० अम्लवेतसे ॥ न० ह-
 वाम्ने ॥ चुक्रे ॥
 रसायकः । पुं० तृणविशेषे ॥
 रसायनम् । न० जराव्याधिजिदौषधे ॥

रसालसा

॥ नसूतेनविनाकान्तानकान्तेनवि
नारसः । सूतकान्तसमायोगाद्रसा
यनमुदीरितमितिराजनिर्घण्टः ॥
भावप्रकाशितल्लवणादियथा । यज्ज
राव्याधिविध्वंसिवयसस्तम्भकंतथा
। चक्षुष्यं हृणं हृण्यं भेषजंतद्रसायन
म् ॥ दीर्घं मयुः स्मृतिमेधामा
रोग्यंतक्षणं वयः । देहेन्द्रियफलं का
न्तिनरोविन्देद्रसायनात् ॥ विशेषो
स्त्यभावप्रकाशादिपुद्गलव्यः ॥ विषे
॥ कटो ॥ तक्रो ॥ पुं० पक्षिराज ।
गरुडे ॥ विडङ्गे ॥

रसायनफला । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

रसायनानिफलान्यस्याः ॥

रसायनश्रेष्ठः । पुं० पारदे ॥

रसायनी । स्त्री० मञ्जिठायाम् ॥ गुडू
च्याम् । काकमाच्याम् ॥ महा
करञ्जे ॥ गोरतदुधायाम् ॥
मांसच्छदायाम् ॥

रसालः । पुं० आर्ये ॥ इक्षौ ॥ रस
मलति । अल० । कर्मण्यण् ॥
यदा । रसेनअलति० अल्यतेवा०
पूर्यते० पूरयतिवा । अलेख० व-
ञ्ज्वा ॥ पनसे ॥ कुन्दरटणे ॥ गो
धूमे ॥ पुण्ड्रकनामेवो । न० वा-
ले ॥ सिद्धके ॥

रसालवटः । पुं० यच्चपुर्थावटयच्चि-
णीस्थाने ॥

रसालसा । स्त्री० नाड्यां ।

रसाला

रसाला । स्त्री० रसनायाम् । जिह्वा-
याम् ॥ दूर्वायाम् ॥ विदार्याम्
द्राक्षायाम् ॥ शिखरिणीतिप्रसिद्धा
याम् । मार्जितायाम् ॥ अस्याः
करणप्रकारोवया । आदीमां हिषम
स्त्रमम्बुरहितंदध्याठकंशर्करांशुभां प्र
स्थयुगोन्मितांशुचिपटेकिञ्चिच्चकि
ञ्चित्चिपेम् । दुग्धेनार्द्धवनेनमृन्म
यनवस्थाल्यांदृढंस्त्रावयेदेलावीज-
वक्त्रचन्द्रमरिचैर्योग्यैस्तद्योजयेत्
॥ भीमेनप्रियभोजनेनरचितानाम्ना
रसालास्त्रयंश्रीकृष्णो नपुरापुनः पु
नरियंप्रीत्यासमास्त्रादिता । एषाये
नवसन्तवर्जितदिनेसंसेव्यतेनित्यश
स्तस्यस्यादतिवीर्यवृद्धिरनिशंसर्वेन्द्रि
याणां बलम् ॥ ग्रीष्मे तथा शरद्विषे
रविशोषिताङ्गायेचप्रमत्तनितासुर
तातिखिन्नाः । येचापिमार्गपरि
सर्पणशौर्णगात्रास्तेषामियंवपुषि
पोषणमाशुक्रुयात् ॥ रसालाशुक्र
लावल्यारोचनीशतपित्तघ्नित् ।
दीपनीवृंहणोन्निग्धामधुराशिशि
रासरा ॥ रक्तपित्तंतृषांदाहप्रति
श्रयायंविनाशयेदिति ॥ अपिच ।
अर्धाठकंसुचिरपर्युषितस्यदध्नः ख
ण्डस्यषोडशपलानिशशिप्रभस्य ।
सर्पिण्यलंमधुपलंमरिचंक्षिकर्षेशु
खण्डाः पलार्द्धमपिचार्द्धपलंचतुर्थां
म् ॥ सूक्ष्मपटेलनयाम्दुपाचिषु

रसिकेश्वर :

टाकपूर्धूलिसुरभौकृतपात्रसंस्था
 एषावकोदरकृतासरसारसालाया
 स्वादिताभगवतामधुसूदनेनेति ॥
 रसान्भालाति । ला० । मूलविभु
 आदिस्वात्कः । टाप० ॥
 रसालिहा । स्त्री० शीर्णनालायाम् ।
 पृथक्पण्याम् । चाकुलिया० इ०
 गौ० दे० भाषा ॥
 रसालो । स्त्री० पुंड्रकेक्षी ॥
 रसाश्लासा । स्त्री० पलाशीलतायाम् ॥
 रसास्वादः । पुं० अखण्डस्त्ववलम्ब
 मेनाविविक्तवृत्तेः सविकल्पका
 मन्दास्वादे । धन्योहमित्याद्यानं
 दाकारवृत्तौ ॥
 रसास्वादो । पुं० भ्रमरे ॥ त्रि० रसा
 स्वादविशिष्टे ॥ रसानामास्वादो ॥
 रसाह्वः । पुं० सरलद्रुमरसे ॥
 रसिकः । पुं० सारसखगे । तुरंगे ॥
 इस्तिनि ॥ त्रि० सरसे । रसज्ञे ।
 रसिधाः इ० भा० रसोऽस्यश्चास्मि
 न्वाठन् ॥
 रसिका । स्त्री० रसालायाम् ॥ इक्षुर
 से ॥ कटिसूत्रे । काञ्च्याम् ॥
 रसनायाम् ॥ रागवच्याम् । रसी
 ली० इ० भा० ॥ टाप० ॥
 रसिकेश्वरः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ वृन्दा
 वनान्तरे रम्यरासीत्यवसमत्पुङ्गवम्
 । रासमण्डलमध्यस्थेनमामिरसि
 केश्वरम् ॥

रसीनः

रसिकेश्वरी । स्त्री० श्रीराधिकाया
 म् ॥
 रसितम् । न० कृते ॥ स्तनिते । मेघ
 निर्घोषे ॥ त्रि० स्वर्णादिखचिते ।
 मूर्णादिलिप्ते ॥ रसशब्दे । भावे
 क्तः ॥
 रसितवान् । त्रि० आस्वादितवति ॥
 रसप्राप्तादने । क्तवतुप्रत्ययः ॥
 उगितश्चेतिङीपि० रसितवती ॥
 रसुनः । पुं० कन्दविशेषे । लशुने ॥
 रसेन्द्रः । पुं० पारदे । रसानामिन्द्रः ॥
 रसोत्तमः । पुं० पुद्गे ॥ श्रेष्ठरसे ॥
 त्रि० तवति ॥
 रसोद्भवः । न० हिङ्गुले ॥ त्रि० रस
 जाते ॥
 रसीनः । पुं० लशुने । रसानके ॥
 रसप्राप्तादने० चुरादिरदन्तः ।
 जनः । पातकहेतुत्वात् । जन
 परिहाणे । चुरादिरदन्तः । एर
 च् । घञ्वा ॥ लशुनस्तुरसीनः
 स्यादुग्रगन्धोमहौषधम् । अरिष्टो
 म्नेच्छकन्दस्यवनेष्टोरसीनकः ॥
 अस्यात्पत्तिर्यथा । यदासृतं वै न ते
 योजहारसुरसत्तमात् । तदाततोऽ
 पतद्दिन्दुः सरसीसोभवद्भुवि ॥
 पञ्चभिश्चरसैर्युक्तोरसीनाम्बुनवर्जि
 तः । तस्माद्रसीनवृत्त्युक्तोद्रव्या
 णांगुणवेदिभिः ॥ कटुकश्चापि मू
 लेषुतिक्तः पत्रेषुसंस्थितः ।

रह :

नालिकषायउद्दिष्टोनालाग्रेलवणः
स्मृतः ॥ वीजितुमधुरः प्रोक्तोर
सस्तद्गुणवेदिभिः ॥ तस्यभक्षणगु
णाः । रसीनाबृंहणोद्विष्यः स्निग्धो
ष्णः पाचनः सरः । रसेपाकैचक
टुकस्तौक्ष्ण्यमधुरकोमतः ॥ भग्न
सन्धानकृतकण्ठयोगुरुः पित्तास्र
वृद्धिदः । वलवर्णकरोमेधाहिताने
त्योरसायनः ॥ हृद्रोगजीर्णज्वरकु
क्षिशूलविषम्भगुल्मारुचिकासशोफा
न् । दुर्नामकुष्ठानलसादजन्तुसमी
रणश्वासकफांश्चहन्ति । मद्यं मां
संतथा म्लच्छहितंलशुनसेवितम् ।
व्यायाममातपंरोषमतिनीरपयोगु
डम् । रसीनमग्नन्पुरुषस्यजेदेत
न्निरन्तरं ॥

रसीनकः । पुं० रसीने । सूर्यकन् ॥
रसीपलम् । न० मौक्तिके ॥
रसीदनम् । न० पुं० मांसरसेनसिक्तशो
दने । रसीदनेगुरुवृष्योवल्गोवा
तज्वरापहः ॥

रक्षम् । न० द्रव्ये ॥ रस्यते० चास्राद्य
ते । रस० । दृषिशुषिरसिभ्यः कि
दितिनः ॥

रस्यम् । न० रक्ते ॥ त्रि० चास्राद्यो
मधुररसप्रधाने ॥

रस्या । स्त्री० पाठायाम् ॥ राक्षा-
याम् ॥

रहः । अ० विजने । विवित्ते ॥ रद्य

राकिनी

ते । रहिरमुन् ॥ रमन्ते ऽचवा । र-
सेर्देशेहचेत्यमुन्० ह्यन्तादेशश्च ॥

रहः । न० तत्त्वे ॥ रते । गुह्ये ॥ र
ह्यते । रहत्यागे । अमुन् ॥ यद्वा ।
रमन्ते ऽत्र । रमेर्देशेहचेत्यमुन्हा-
न्तादेशश्च ॥

रहस्यम् । त्रि० अभिप्राये । उपनिष-
दि ॥ उपासने । अतिगोप्ये ॥ गो
पनीयत्वं सर्वचसमानम् । रहस्यरो
मस्यर्शनिषेधायथा । नसर्पश्स्त्रीः
क्रीडे तस्मानिखानिचनस्पृशीत् ।
रोमाणिचरहस्यानिनाशिष्टे नसदा
व्रजेत् ॥ इ० रहोभवम् दिगादि
त्वाद्यत् ॥

रहस्या । स्त्री० सरिद्विशेषे ॥ पाठा
याम् ॥ राक्षायाम् ॥ टाप् ॥

रहितः । त्रि० वर्जिते ॥

रहूगणः । पुं० पुराणप्रसिद्धेसिन्धुसौ
वीरदेशयो० नृपतिविशेषे ॥

रा । स्त्री० दाने । काष्ठने । विभमे ।

राका । स्त्री० पूर्णेन्दुपूर्णमांशाम् ॥ न
दीविशेषे ॥ कच्छूरोगे । नवजात-
रजः स्त्रियाम् ॥ रातिशुभम् । रा
दाने । कृदाधारार्चिकलिभ्यः क-
इत्थौणादिकः कप्रत्ययः । बाहु
लकाग्रकस्येत्संज्ञा । संज्ञापूर्वक-
विधेरमित्यत्वात्केचनइतिहस्तीन ॥

राकिनी । स्त्री० दुर्गायाश्चनुचरीविशे
षे ॥

राक्षसी

राक्षसः । पुं० कौणपे । क्रव्यादे ।
 आशरे । रात्रिचरे । यातुधाने ॥
 रक्षन्त्यस्मात् । रक्षपालने । अमु
 न् । प्रज्ञाद्यणि० राक्षसः । सार्थि
 काः प्रकृतितोलिङ्गवचनान्यतिव
 र्तन्तइतिपुंस्त्वम् ॥ विवाहविशेषे ।
 यथा । हत्वाच्छत्वाचभित्वाचक्रो
 शन्तीरुदतीं गृहात् । प्रसह्यकन्या
 हरणं राक्षसीविधिरुच्यते ॥ रक्षस
 इवायम् । अण् । षष्ठिवत्सरान्तर्ग
 तवत्सरविशेषे ॥ यथा । कोद्रवाः
 शालिमुद्गाद्यपीडयन्तेवरवणिं नि ।
 सर्वौषधानिधान्यानि राक्षसीनिष्ठ
 राः प्रजाः ॥

राक्षसिका । स्त्री० राक्षसीसङ्क्रान्ती ॥
 राक्षसी । स्त्री० चण्डायाम् । धनहर्या
 मौषधी ॥ कौणप्योम् । राक्षसस्त्रि
 याम् । दंष्ट्रायाम् । डाढ दाढ०
 इ० भा० ॥ सायाङ्गवेलायाम् ॥
 मूर्यसंक्रान्तिविशेषे ॥ यथा । शनौ
 तौष्णसंज्ञे भवेद्राक्षसीसामुखायान्त
 जानांतदामासमेकम् ॥ तामस्यां प्र
 कृतौ ॥ अविहितहिंसाहेतुर्द्वेषप्र
 धानाराक्षसीप्रकृतिः । बौद्धिक
 निषेधातिक्रमेण स्वभावसिद्धरागद्वे
 षानुसारिसर्वानर्थहेतुप्रवृत्तिहेतु
 भूतातामसी हिंसाप्राधान्येन द्वेष
 प्राबल्याद्राक्षसीत्वमस्याः ॥ रक्ष
 सद्रयम् । तस्येदमित्यण् । डीप् ॥

रागः

राक्षसेन्द्रः । पुं० रावणे ॥
 राक्षा । स्त्री० लाक्षायां ॥ रक्ष्यतेऽ
 नया । रक्ष० । गुरोश्चलद्वयः
 । प्रज्ञाद्यण् । अजादिच्चाट्टाप ॥
 रागः । पुं० मात्सर्यं ॥ लोहितादि
 षु ॥ जपाकुसुमादिद्रव्ये ॥ क्ले
 शादौ ॥ अनुरागे । परस्परप्रीतौ ।
 स्नेहे ॥ तल्लक्षणं यथा । सुखमप्यधिकं
 चित्ते सुखत्वे नैवरक्ष्यते । यतस्तु प्रणये
 त्कर्षात् सरागइतिकीर्त्यते ॥ इति ॥
 सुखानुशयिनि । साधनरहितस्या
 पि० सर्वसुखजातीयमेभूयादिति वि
 पर्यविशेषे । महामोहे ॥ मोहादनु
 भूयमानं सुखमनुशेते कश्चिद्बीजवृत्तिवि
 शेषो राजसः सर्वसुखजातीयमेभू
 यादिति । तच्च दृष्टादृष्टसामग्रभा
 वात्सम्पादयितुमशक्यम्० अतः
 सचित्तं कलुषीकरोति । यदा तु० सु
 खिषु प्राणिष्वयं मैत्रीभावयेत्० सर्वे
 प्येते सुखिनो मदीया इति० तदा तत्
 सुखं स्वकीयमेव सम्पन्नमिति भावय
 तस्तच्चरागो निवर्तते । यथा स्वस्य रा
 ज्यनिवृत्तावपि पुत्रादिराज्यमेव सु
 कीयं राज्यं तद्वत् । निवृत्तचरागे०
 वर्षाव्यपाये जलमिव चित्तं प्रसीद
 ति ॥ रक्ष्यते विषयेषु पुरुषोऽनेनेति
 व्युत्पत्त्या० कामे । गर्हे । तत्तत्फल
 लक्षणायां ॥ प्राप्नो विषयः क्षय
 कारणं सत्यपि न क्षीयतामित्येवमा

राग :

कारश्चित्तवृत्तिविशेषोरञ्जनात्कारा-
गः ॥ सदाकामाभिनिविष्टस्वरूपो
भिष्वङ्गोरागः ॥ शोभनाध्यासनि-
बन्धनोविषयेषुरञ्जनात्मकश्चित्तवृ-
त्तिविशेषोऽत्यन्ताभिनिवेशरूपोरा-
गः ॥ रागोलिङ्गमबोधस्यचित्तव्या-
यामभूमिषु । कुतः शाङ्कतातस्य
यस्याग्निः कोटरतरोः ॥ रागाद-
यः सन्तुकामंनतद्वावोपराध्यति ।
उत्खातदंष्ट्रोरागवदविद्याकिंकरिष्य
तोतिचाचार्यः ॥ सितादोनांवि-
कारविशेषः ॥ यथा । सितामध्वा-
दिमधुरोद्राक्षादाडिमजीरसः ।
विरलश्चेत्कृतोरागइति ॥ गान्धा-
रादौ ॥ नृपे ॥ चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ लाक्षा
दौ ॥ रक्तिमस्त्विति ॥ रञ्जने ॥ गा-
नशास्त्रोयरागेषु ॥ यथा । भरतम-
ते ॥ हनुमन्मतेचरागः षड्विधः ।
तेषां नामानियथा । भैरवः १ कौ-
शिकः २ हिन्दोलः ३ दीप-
कः ४ श्रीरागः ५ मेघः । हनु-
मद्भरतयोर्मतेप्रत्येकमेषांपञ्चरागि-
ण्यः । सीमेश्वरकलानाथयोर्मतेप्र-
त्येकमेतेषांपञ्चरागिण्यः । एतेषांप्र-
त्येकमष्टौपुत्राः एकैकापुत्रभार्या-
च ॥ कलानाथसीमेश्वरमतेषांपञ्चरागा
यथा । श्रीरागः १ वसन्तः २ पं-
चमः ३ भैरवः ४ मेघः ५ नट
नारायणः ६ । इतिनानासङ्गीत

राग :

शास्त्रम् ॥ अथरागस्यव्युत्पत्तिसङ्-
ख्यास्थानानि । यैस्तुचेतांसिरज्य-
न्ते लगत्त्रितयवर्त्तिनाम् । तेराग-
इतिकथ्यन्ते मुनिभिर्भरतादिभिः
॥ गोपीभिर्गीतमारब्धमेकैकं कृष्ण-
सन्निधौ । तेनजातानिरागाणांस-
हस्राणितुषोडश ॥ रामेषुतेषुषड्-
त्रिंशद्वागाजगतिविश्रुताः ॥ काल-
क्रमेणतत्रापिक्लासएवतुष्टयते ॥
केचिद्वदन्तितेरागाः सर्वेसन्तीति
निश्चितम् । मेरोरुत्तरतः पू-
र्वेपश्चिमेदक्षिणे तथा ॥ समु-
द्रकण्ठेयेदेशास्तत्रामीषांप्रचारणा
। तथाच । अङ्गवङ्गकलिङ्गते
लिङ्गभूलिङ्गहावङ्गसुरङ्गपूपलङ्गखेल
ङ्गसौवीरकौरकाश्मीरनाभीरनाहौ
रसिन्धुजालन्धरमगमगधनिषधम
लयहीहयगजाह्वयमालवजालवम
रुमरुचोलोत्कलकुन्तलसिंहलहरि
केलकेरलकोशलमल्लिवालमल्लभल्ल
सौविदल्लवातकिञ्जातगुजरातगुञ्ज
रकांजरगौडद्रविडोड्ढान्तर्वेदिका
क्षीपाञ्चालसौराष्ट्रशबरलीहावरख
शकौकशबरूपकामरूपहरिगर्भवि
दर्भदुर्मटवाटकीकटदेवेङ्गनटङ्गन
नाटभोटकवाटकरहाटकणाटकुन्ति
कावन्तिकुकनकाञ्जकान्यकुञ्जभोज
काम्बोजतोजतुखारविहारबलिहा
रराजगेहविदेहवाल्मीकचक्षुरीकवी

राग :

गर्तानर्तादिदेशेषु रागाः प्रचरन्ती
ति ॥ यस्यश्रवणमात्रेणरञ्ज्यन्ते स
कलाः प्रजाः । सर्वाघरञ्जनाहेतो
स्तेनरागइतिस्मृतः ॥ अथरागाः
। आदौमालवरागेन्द्रस्ततोमङ्गारसं
ज्ञितः । श्रीरामश्चतस्रः पञ्चादस
न्तस्तदनन्तरम् ॥ हिल्लोलश्चाथक
र्णाटएतेरागाः षडेवतु । षट्त्रिं
शद्रागिणीतत्रक्रमशः कथितामया
॥ धानसीमामसीचैवरायकीरीच
सिन्धुडा । आशावरीभैरवीचमाल
वस्यप्रिया इमाः ६ ॥ विलावलीपू
रवीचकानडामाधवीतथा । कोडा
कीदारिकाचापिमङ्गारदयिताइमाः
६ ॥ गान्धारीशुभगाचैवगौरीकौमा
रिकातथा । वेलीयारीचवैरागीश्री
रागस्यप्रियाइमाः ॥ ६ ॥ तुडीचप
ञ्चमीचैवललितापठमञ्जरी । गुज्ज
रीचविभाषाचवसंतस्यप्रियाइमाः
६ ॥ मायूरीदीपिकाचैवदेशकारीचपा
हिडा । वराडीमोरहाटीचहिल्लोल
स्यप्रियाइमाः ६ ॥ नाटिकाचाथभू
पालीरामकेलीगडातथा । कामो
दाचापिकल्याणीकर्णाटस्यप्रियाइ
माः ६ ॥ ३६ ॥ अथकालनियमः
। विभाषाललिताचैवकामोदौषठ
मंजरी । रामकीरीरामकेलीवेलीया
रीचगुज्जरी देशकारीचशुभगा
पञ्चमीचगडातुडी । भैरवीचाथकौ

राग :

मारीरागस्योदशपञ्चच ॥ एताः
पूर्वाहणकालेतुगीयन्ते गायनोत्तमैः
। वराडीमायूरीकोडावैरागीचाथ-
धानुषी ॥ विलावलीमोरहाटीसप्तै
तारागयोषितः । गेयामध्याह्नका-
लेतुयथाभरतभाषितम् ॥ गान्धारी
दीपिकाचैवकल्याणीपूरवीतथा ।
कानडाशावरीचैवगौरीकीदारपाहि
डा ॥ मायूरीमालसीनाटीभूपाली
सिन्धुडातथा । सायाह्ने ताश्चरा-
गिण्यः प्रगायन्तिचतुर्दश ॥ पुरु-
षावस्तुभूषाद्यारागास्ते मालवादयः
। प्रदोषेचापराह्णेचरजन्यांगान-
गोचराः ॥ दशदण्डात्परंरात्रौस
र्वेषांगानमीरितम् । मेघमङ्गाररा-
गस्यगानंवर्षासुसर्वदा ॥ श्रीपञ्च-
मीसमारभ्ययावज्जन्मोत्सवंहरः ।
तावद्वसन्तरागस्यगानमुक्तंमनीषि
भिः ॥ शक्रोत्थानंसमारभ्ययावदु
र्गामहेत्सवम् । गीयतेतदुधैर्नित्यं
मालसीसामनोहरा ॥ सर्वेषामिह
रागाणांरागिणीनाञ्चसर्वशः । र-
ङ्गभूमौनृपाज्ञायांकालदोषानविद्य
ते ॥ रागञ्चालापायेदादौतत्पत्नी
स्तदनन्तरम् । नान्यपत्नीप्रगातव्या
नृपाज्ञायांनदृषणम् ॥ रागाः षडथ
रागिण्यः षट्त्रिंशच्चारुविद्यहाः
आगताब्रह्मसदनात्ब्रह्माणंसमुपास
ते ॥ अथध्यानम् । नितम्बिनीच ।

राग :

स्वितवक्तपद्मः शुक्रयुतिः कुरण्ड
 लवान्प्रमत्तः । सङ्गीतशालीप्रविश
 न्प्रदेशेमालाधरोमालवरागराजः
 ॥ १ ॥ नीलात्पलंकर्णयुगेवहन्ती-
 श्यामासुकेशीचसुमध्यभागा । कृष्ण-
 त्महासाम्बुजरम्यवक्त्रासाधानसीप-
 द्ममुचारुनेत्रा ॥ १ ॥ करेयुताचा
 म्बुजयुग्मरम्यादृतस्ततश्चामुविलोक
 यन्तो । कण्ठस्फुरन्मौक्तिकरत्नहा
 रामामालसौसङ्कथिताविचित्रा ॥ २ ॥
 प्रतप्तचामीकरचारुवक्त्राकर्णाः तंसं
 कमलंवहन्ती । पौष्पधनुः पुष्पश
 रैर्दधानाचन्द्राननारामकिरीप्रदि-
 ष्टा ॥ ३ ॥ महेन्द्रनीलयुतिर
 म्बुजाक्षीप्रवादयन्तीकपिलाशयन्त्र-
 म् । विचित्ररत्नाभरणासुकेशी-
 सासिन्धुडाकान्तसमीपसंस्था ॥ ४ ॥
 ॥ जवाप्रसूनयुतिविम्बवक्त्रास
 कञ्जपद्मकरयोर्दधाना । क्षौमां
 शुकाच्छादितगात्रयष्टिराशावरीरङ्ग
 कलाविदग्धा ॥ ५ ॥ सरोवरस्था
 स्फटिकस्थमन्दिरोसरीरुहैः शङ्कर
 मर्चयन्ती । तालप्रयोगप्रतिरङ्गगी
 तैर्गौरीतनुभैरविकासतीयम् ॥
 ६ ॥ अथमञ्जारः । विहारशीला
 तिसुकान्तिदेहः कान्ताप्रियोधार्मि
 कशीलयुक्तः । कामातुरः पिङ्गल
 नेत्रयुग्मोमङ्गाररागः प्रियकृतसु
 वेशः ॥ २ ॥ सङ्कतितीतफुल्ल

राग :

तानिकुञ्जकृतस्थितिः कान्तसमा
 गमाय । वेलावलीचम्पकमौलिनी
 सावालाविचित्राभरणानिरुक्ता ॥
 १ ॥ रहः सुकान्तहृद्यमाणपत्रं
 रम्यंवहन्तीकुचकुम्भयुग्मे । दूर्वाद
 लश्यामतनुः सकामापुरातनैः
 सापुरधीनिरुक्ता ॥ २ ॥ अशोक
 वृक्षस्यतलेविषण्णावियोगिनीवाष्प
 कणाञ्चिताङ्गी । विभूषिताङ्गीजटि
 लेशवालासाकानडाहमलतेवतन्वी
 ॥ ३ ॥ सङ्ख्यसङ्ख्यगलेदधानाप्र
 सूनमालादयितेनवाला । गौरीस्व
 कान्ता ननचुम्बितास्यात्सामुन्दरी
 माधविकानिकुञ्जे ॥ ४ ॥ सुकच्छ
 पीवाद्यतिस्वभर्तुर्गानार्थमभ्यस्य
 तिसम्मुखिन । सदैवतालाविहि
 ताचमाला कोडाकलातानवतीम
 तासा ॥ ५ ॥ सत्त्वासमुत्तीर्णव
 तीमुदेहकेशप्रणिरुन्दितवारिवि
 न्दुः । निष्पीडयन्तीतिमिरांशु
 कान्तकेदारिकारक्तपयोधरश्रीः ॥
 ६ ॥ अथश्रीरागः । लीलावतारेण
 वनान्तराणिचिन्वन्प्रसूनानिवधूस
 हायः । विलासवेशोद्यतिदिव्यमू
 र्त्तिः श्रीरागएषप्रधितः पृथिव्या
 म् ॥ ३ ॥ संध्यामुकालेगृहमध्यदे
 शेप्रवादयन्तीहृदिनाकयन्त्रम् । धा
 राधराधातुविचित्रिताङ्गीगाभारि
 कागन्धसूत्रनिधत्ते ॥ १ ॥ रस

राग :

नयासुविचारितकौतुकं विदधतीक
 विकीविदकौतुकम् । सुकवितामृ
 तभावनतत्पराभगवतौसुभगासमु
 दाहता ॥ २ ॥ पुष्पाद्यानेसार्द्धमा
 लीकलापैः क्रीडन्त्यबंकीकिला
 काकलीषु । रामाश्यामासद्गुणा
 नाञ्चसीमागौरीगौरीगौरवालीक
 दिष्टा ॥ ३ ॥ अट्टालिकायांस्फुट
 कौमुदीभिः प्रकाशितायांरजनीवि
 हारम् । अङ्गायकान्तेनसमं वसन्ती
 कौमारिकाकामकलांवहन्ती ॥ ४ ॥
 गौरीपादाम्भोजमभ्यर्चयन्तीगन्धोद्भू
 तगन्धमाल्यंदधाना । नानारत्नो
 पयनैर्भक्तिभाषैर्वेलोयारीकथ्य
 तैवालिकेयम् ॥ ५ ॥ उल्लासयन्ती
 धम्मिल्लेरहः स्थान्प्राणबन्धुना ।
 मालतीकुमुदस्रग्भिर्वैरागौरागि
 णीस्मृता ॥ ६ ॥ अथवसन्तः ।
 चूताङ्कुरैणैवकृतावतंसोविधूर्ण
 मानारुणनेत्रपद्मः । पीताम्बरः
 काञ्चनचारुदेहोवसन्तरागोयुवती
 प्रियञ्च ॥ ७ ॥ सुनृत्यमानातिमुशी
 लयुक्तमुक्तालताकल्पितहारयष्टिः
 । चूताङ्कुरं पाणियुगेवहन्तीजवा
 रुणाङ्गीतुडिकेरितेयम् ॥ १ ॥ स
 क्रीतगोष्ठीषु गरिष्ठभावं समाश्रिता
 गायनसम्प्रदायैः । खर्वङ्गिनीनू
 पुरपादपद्मासापञ्चमीपञ्चमवेदवेत्री
 ॥ २ ॥ उरसिकेशचयस्यसुसारं विद

राग :

धतीशयनोत्थितचारुवेशम् । विलु
 लितालकवल्लिकुशाङ्गीभासुराललि
 ताकथितावुधैः ॥ ३ ॥ सखीक
 लापैः परिहास्यमानावियोगिनी
 कान्तवियोगदेहा । पीनस्तनीचैव
 धराप्रसुप्ताश्यामासुकेशीपठमञ्ज
 रीयम् ॥ ४ ॥ कर्णोत्पलालम्बिमधु
 व्रतालीशृणोतिसामञ्जसकूजिता
 नि । कान्तान्तिकंगन्तुमनाः प्रदो
 षे सागुर्जरीवेशकलोचिताङ्गी ॥
 ५ ॥ अध्यापयन्तीनिजशिष्यवृन्दं
 संगीतशास्त्राणिविवेचनाभिः ॥ म
 नीहराहारलताभिरामासमस्तभा
 पाकुशलाविशेषा ॥ ६ ॥ अथहिहो
 लः । हासाभिलासेनपतन्पृथि
 व्यामुत्थापितस्तत्क्षणमालिवृन्दैः
 । उल्लालसंगीतरसैर्विदग्धोहिहो
 लरागः कथितैरसज्जैः ॥ ५ ॥ मयूरके
 काश्रवणोल्लसन्तीमयूरिकानृत्यततं
 किरन्ती । मयूरकांतीवसितिंदधा
 नामायूरिकासङ्कथितागुणज्ञैः ॥ १ ॥
 प्रदोषकालेगृहसम्प्रविष्टाप्रदीपह-
 स्तारुणंगात्रवस्त्रा । सीमन्तसिन्दू-
 रविराजमानासुरक्तमालाकिलदी-
 पिकेयम् ॥ २ ॥ सार्द्धं सखीभिर्वि
 जनेवसन्तीविचित्रवच्चोजनितम्बस
 ह्ना । निरीक्ष्यमाणाननदर्पणाया
 सादेशकारीकथितागुणज्ञैः ॥ ३ ॥
 भर्तुर्दधानाचरणारविन्दं निषेधय

राग :

स्त्रीपरदेशयानम् । प्रकामदाम्पत्य
 सुखेनिमग्नासोपाहिडासङ्कथिता-
 कवीन्द्रे : ॥ ४ ॥ कर्णदधानासुर-
 पुष्पयुग्मं स्फुरत्सुवचोजमनोहरा-
 ह्नी । स्मेराननाचारुविलोलनेत्रा
 वराङ्गनेयंकथितावडारी ॥ ५ ॥ उ-
 त्पन्नमात्रे प्रथमापराधेमानंपुनः क-
 र्तुमनास्थिरेण । ऋजुस्वभावान्नि-
 यतंरुदत्तीसामोरहाटीहठकेलिरु-
 ष्टा ॥ ६ ॥ अथकर्णाटः । कृपाण-
 पाणिस्तुरगाधिरूढोमयूरकण्ठाति-
 मुकण्ठकान्तिः । स्फुरत्सितस्नि-
 ग्धरसः प्रशान्तः कर्णाटरागोह-
 रितालवर्णः ॥ ६ ॥ चिरंनटन्ती-
 शुभरङ्गमध्ये संप्रार्थयन्तीनटिन्वस-
 न्तम् । सुगौततालेषुकृतावधाना-
 नटीषुनाटीपरिधानदेहा ॥ १ ॥
 स्वनायकंपुष्पलतादिरूढाहसन्मुखी
 सर्वमुदंबहन्ती । स्वनानिशश्वदित
 नोतिमुग्धाभूपालिकासास्वलदु-
 त्तरीया ॥ २ ॥ अध्यापयन्तीशुक
 सारसारीः श्रीरामरामेतिमुवेशल
 क्ष्मीः । वामस्तनार्द्धस्खलितांशुक
 श्रीः श्रीरामकेलीकथिताकवीन्द्रेः
 ॥ ३ ॥ विशेषवैदग्ध्यवतीसमस्ता
 न्कलाधिलासेनविमोहयन्ती । वृ-
 हन्नितम्बापरिपुष्टदेहावडाप्रलम्बस्त
 नभारभय्या ॥ ४ ॥ भर्तुः समं
 पाथसितस्तरन्तीपयोविहारेणसरो

राग :

रुहाणि । विचिन्वतीसौरभमोद
 मानाकामोदरागिण्युदितागुणज्ञैः
 ॥ ५ ॥ व्याधूतानटनृत्यपरिश्रमेण
 बालालीलाभिः सुदलीकृतादरा
 । नटीनांकल्याणोक्लयतिमतह
 स्तीएणप्रस्थानंमुखरिताकिङ्कणीक
 लापम् ॥ ६ ॥ अथरागरागिणीनां
 भावनिरूपणम् । मालवः श्रीशु-
 ब्धिहोलीमङ्गारसदनन्तरम् । गाय-
 न्तिगायकाधीरसानन्देनचतुष्टय-
 म् । वसन्तरागः कर्णाटोद्दीवीरीभव
 तः क्रमात् ॥ धामसीमालसीचै-
 वभैरवीमाधवीतथा ॥ सुभगापञ्चमी
 नाटीवेलीयारीचगुर्जरी । कामो-
 दाचापिकल्याणीकोडाकिदारिका
 तुडौ ॥ कौमारीमायुरीचैवदेशका
 रीचसिन्धुडा । रामकेलीचभूपाली
 रागिण्यष्टेतिविंशतिः ॥ आनन्दं-
 शाङ्कतिप्रोक्तागीयन्तेगानकीर्तिद्वैः
 । पूर्वोक्तानडागौरीरामकौरी-
 चदीपिका ॥ आशात्रसेविभाषाच
 वडारीचगडातथा । एताश्चनवरा
 गिण्योवीरांशेगानमुत्तमम् ॥ वेला
 वलीचगाभारीललितापठमञ्जरी ।
 वैरागिरागिणीचापिमोरहाटौच-
 पाहिडा ॥ करुणांशाविजानौया
 त्सप्तैतारागयोषितः ॥ रागेण
 रसभागेनषट्त्रिंशत्तरागिणीषु च
 । करुणानन्दवीरेषु ज्ञापनार्थमत

रागवृत्तः

जयम् ॥ इतिसंगीतदामोदरे शिव
नारदसंवादे १३ अध्यायौ ॥ रञ्जन
म् । रञ्ज् । भावे घञ् ॥ रज्यतेऽने
नेति वा । अकर्त्तरि चकारके सञ्ज्ञाया
मिति घञ् । घञि च भावकरणयो
रितिरञ्जेर्नलोपः ॥

रागचूर्णः । पुं० दन्तधावने । खदिरे
॥ मकरध्वजे । कन्दर्पे । लाक्षारसे
॥ फलाचूर्णे । गुलाल० द्र० भा० ॥
सिन्दूरे ॥

रागच्छन्नः । पुं० कामदेवे । त्रि० रा
गे च छन्ने ॥

रागदः । पुं० तैरणीक्षुपे । त्रि० राग
द्रातरि ॥

रागदालिः । पुं० मसूरे ॥

रागपक्षः । पुं० कामादिषु ॥ काम
श्चमत्सरश्चैव स्पृहाटणातथैव च । लो
भोमायाचदम्भश्च रागपक्ष इतीरितः ॥

रागपुष्पः । पुं० बन्धूके रक्ताम्ला
ने ॥

रागपुष्पी । स्त्री० जवायाम् ॥

रागप्रसवः । पुं० बन्धूके ॥ रक्ताम्
लाने ॥

रागवन्धू । त्रि० रागप्रवर्त्तके ॥

रागयुक् । पुं० माणिक्ये ॥

रागरज्जुः । पुं० कामदेवे ॥

रागलता । स्त्री० रत्याम् । कामप्रिया
याम् ॥

रागवृत्तः । पुं० कामदेवे ॥

राघवः

रागषाडवः । पुं० दाडिमद्राक्षायुक्त
मुद्गयूषे ॥

रागसूत्रम् । न० तुनासूत्रे ॥ पट्टसू
त्रे ॥

रागाङ्गी । स्त्री०)

रागाढ्या । स्त्री०) मञ्जिष्ठायाम् ॥

रागारुः । त्रि० आशां दत्त्वादानहीने ॥

रागाशनिः । पुं० बुद्धे ॥

रागिणी । स्त्री० विदग्धायां नार्याम् ॥

मेनकाया ज्येष्ठकन्यायाम् ॥ जय

श्रीनाम् न्यालक्ष्म्याम् ॥ षड्रागा

णां त्रिषु ॥ ताश्च हनुमन्मते भरतम

ते च त्रिंशत्प्रकाराः ॥ सीमेश्वरम

ते कलानाथमते च षट् त्रिंशत्प्रका

राः । आसां विवरणं रागशब्दे द्रष्टव्य

म् ॥

रागी । त्रि० कामाद्याकुलचित्ते । का

मुके । रक्तरि । अनुक्ते ॥ रागि

णो देहलोहिसदेवामुरमानुषाः ॥

यथोक्तभागवते व्यासिन । रागी विष्णुः

ः शिवो रागी ब्रह्मापिरागमयुतः ।

रागजनप्रिचातुर्धा हि देहद्वयलक्ष्यत

इति । रज्जेः सम्पृचानुरुधे तित

च्छीलादिषु विनुण् ॥ तणधान्यवि

शेषे । लाञ्छने । बहुतरकणिशे ।

गुच्छकणिशे ॥

राक्० ग्० । त्रि० समर्थे ॥ राघति ।

राघुसामर्थ्ये क्तिप् ॥

राघवः । पुं० रघुवंशजे । श्रीरामे

राजकम्

पुराणप्रसिद्धे च धर्महामीने ॥ यथा
 । अस्ति मत्स्यस्ति मिनामशतयोजन
 विस्तृतः । तिमिङ्गिलस्तद्विलोपित
 द्विलोप्यस्ति राघवः ॥ इति ॥ ब्रह्मा
 ण्डाभिमानिनि ॥ रङ्गतिनाशंगच्छ
 तौतिरघुरन्नमयः कीशः । तत्र वि
 दितः । अण् ॥
 राघवायणः । पुं० रामायणे ॥ यथा
 । सीतहासपुराणानिराघवायणभा
 रतम् । समाप्तिरहितान्ये वसन्ति ता
 नि श्रुतानि ते ॥ इत्यग्निपुराणम् ॥
 राङ्गलः । पुं० द्रुमकण्टके ॥
 राङ्गवम् । न० मृगरामजिदस्त्रे ॥ रङ्गौ
 भवम् । रङ्गोरमनुष्येण चित्यण् ॥
 मृगरामजिद्व्यञ्चमृगशब्देन पशुमात्रं
 याच्यन् । तेन कम्बलाद्यपिराङ्गवम्
 । पुं० गवि ॥ रङ्गौ देशविशेषे भ
 वः । पूर्वेणाण् ॥
 राङ्गवकः । पुं० मनुष्ये ॥ रङ्गौ भवः
 । मनुष्यतत्त्वस्थयोर्बुञ्ज् ॥
 राङ्गवायणः । चि० राङ्गवार्थे ॥ रङ्गौ
 भवः । रङ्गोरमनुष्येण चित्तिष्कक् ॥
 राङ्गणम् । न० रङ्गन्० इ० गौ० भा०
 प्र० पुष्पविशेषे ॥
 राट्० ड् । पुं० राजनि । राजते । रा
 जृदीप्ती ॥ सत्स्वित्तिष्कप्
 राजकम् । न० नृपवंदे ॥ राज्ञांसमूहः
 । गोत्रोक्तोष्टोरभराजराजन्यराजपु
 त्रसमनुष्याणां हुञ् ॥ पुं० राजनि ।

राजघः

राजकदम्बः । पुं० कदम्बविशेषे ॥
 राजकन्या । स्त्री० केषिकापुष्ये ॥ भू
 पसुतायाम् ॥
 राजकर्कटी । स्त्री० चीनाकर्कश्याम् ॥
 राजकशेरुः । पुं० न० जलजकंदविशे
 षे ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥
 राजकीयः । चि० राजसम्बन्धिवस्तु
 नि ॥ राजद्रुदम् । राज्ञः कर्चति
 ष्छः ककारान्तादेशः ॥
 राजकुमारः । पुं० राजपुत्रे ॥
 राजकूष्माण्डः । पुं० वार्ताक्याम् ॥
 राजकोशातकी ॥ स्त्री० धामार्गवे ।
 तारजो० इ० भा० प्र० फलशाकीरा
 जकोशातकी गीतामधुराकफकात
 ला । पित्तघ्नी दीपनी श्वासज्वरका
 सकृमिप्रणात् ॥
 राजचवकः । पुं० सर्पे ॥
 राजखर्जूरी । स्त्री० श्रेष्ठखर्जूर्याम् ।
 पिण्डखर्जूरिकायाम् । राजपिण्डा
 याम् । नृपप्रियायाम् ॥
 राजगामि । चि० राजसम्बन्धिनि ॥
 राजगिरिः । पुं० शाकप्रभेदे । राजा
 द्वौ । राजशाकिन्याम् ॥
 राजगुह्यम् । न० सर्वेषां गुह्यानां रा
 ज्ञिः ॥ गुह्यानां राज्ञः । राजदन्तादिः ॥
 राजगृहम् । न० । तीर्थविशेषे ॥
 राजगीवः । पुं० मत्स्यविशेषे ॥ मदा
 र्भदे ॥
 राजघः । चि० तीक्ष्णे ॥ राजहन्तरि ॥

राजदन्त :

राजानंहन्ति । इन० । राजघउप-
सङ्ख्यानादृक् ॥ टिलीपीघत्वञ्च
निपात्यते ॥

राजचिह्नम् । न० नृपाज्ञासूचकेल
क्षमविशेषे ॥ चिह्नानाराजा । रा
जदन्तादि ॥

राजचिह्नकम् । न० उपस्थे ॥ चिह्ना
नांस्त्रीपुंविभाजकानाराजा ॥

राजजम्बू : । स्त्री० पिण्डखर्जुरे ॥
जम्बूप्रभेदे । फलीन्द्रे । फरीदा०
इ० भा० । राजजम्बूफलंस्त्राटुवि
ष्टम्निगुरोचनम् ॥ जम्बूनांरा
जा ॥ राजदन्तादि : ॥

राजतम् । न० रजते ॥ त्रि० रज
तनिर्मिते । रूप्यमये ॥ रजतस्यवि
कार : । प्राणिरजतादिभ्याजि
त्यञ् ॥

राजतरु : । पुं० कर्णिकारवृक्षे ॥
आरम्बधे ॥

राजतरुङ्गी । स्त्री० पुष्पविशेषे । महा
सहाय्यम् । वर्णापुष्पे । अस्नाने
। सुपुष्पे । सुवर्णापुष्पे ॥

राजता । स्त्री० राजत्वे ॥

राजताल : । पुं० स्वनामख्यातपा
दपे ॥ गुवाके ॥

राजतेमिष : । पुं० नाट्ये ॥ सु
खाशे ॥ इ० त्रिकारुडशेष : ॥

राजदण्ड : । पुं० राजशासने ॥

राजदन्त : । पुं० अधोदन्तपङ्क्तिस्थ

राजा

मध्यदन्तयुग्मे ॥ दन्तानाराजा ।

राजदन्तादिषुपरम् ॥ उपरिश्रे
णीस्यमध्यवर्तिदन्तद्वये ॥ यथा ।

राजदन्तौतुमध्यस्थावुपरिश्रे णिकौ
कचिदितिहेमचन्द्र : ॥

राजदेशीय : । पुं० राजकल्पे । राज
देश्ये ॥ ईषदूनोराजा । ईषदसमा
माप्तीकल्पपद्देश्यदेशीयरः ॥

राजधत्तूरकः । पुं० वृहत्तूरके । रा
जधूर्त्ते । महाशठे ॥

राजधर्म्मः । पुं० राज्ञांकर्त्तव्यकर्म-
णि ॥ सचमनुस्मृते : सप्तमाध्याये०
कालीपुराणस्य ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अ-
ध्याययो : महाभारतस्यशान्तिपर्व-
णिपद्मपुराणस्यम्वर्गखण्डे ॥ १३८ ॥
अध्यायेचद्रष्टव्यः ॥

राजधानकम् । न० राजपुरे ॥ (*) ॥

राजधानी । स्त्री० कोट्टे । राजपुरे ।
स्कन्धावारे ॥ धीयतेऽस्याम् इति०
धानी । करणाधिकरणयोस्त्यधि-
करणे ल्युट् । डीप् । राज्ञांधानी ॥

राजधान्यम् । न० श्यामाके ॥

राजधूस्तूरकः । पुं० वृहत्तूरके ॥

राजधूर्त्ते । महाशठे । निस्त्रैणपु
ष्पके । भान्ते । राजस्वर्णे ॥

राजा । पुं० प्रभौ ॥ क्षत्रिये ॥ मृगा-
ङ्गे । रजनीपतौ ॥ यक्षे ॥ शक्रे ॥

नृपे । पार्थिवे । राज्याभिषिक्तेक्ष
त्रिये ॥ अभिषिक्तजनपदपुरपाल-

राजा

यित्पुरुषश्रेष्ठे । क्षमाभूति । भूपे ।
 प्रणताशेषसामन्ते ॥ अराजके हि
 लोकेस्मिन्सर्वतोविद्रुतेभयात् ।
 रक्षार्थमस्य सर्वस्य राजानमसृजत्प्र-
 भुः ॥ अथ व्युत्पत्तिर्विष्णुपुराणे ।
 यथा । महाराजराज्येन पृथुर्वैश्वः
 प्रतापवान् । सोभिषिक्तामहातेजा
 विधिवद्वर्त्मकोविदैः ॥ पित्राऽपर-
 क्षितास्तस्य प्रजास्तानानुरक्षिताः
 अनुरागात्ततस्तस्मिन्नामराजेत्यभा-
 षतेति ॥ राजकर्त्तव्यकर्माण्यथा
 मदालसोवाच । वत्स राज्ञाभिषिक्ते
 न प्रजारञ्जनमादितः । कर्त्तव्यमवि-
 रोधेन स्वधर्म्मं समहीभृता ॥ अविसे-
 धेन । धर्मशास्त्राविरोधेन । व्यस-
 नानिपरिच्यज्य सप्तमूलहराणिवै ।
 आत्मारिपुभ्यः संरक्ष्योर्वर्हिर्मन्त्रवि-
 निर्गमात् ॥ अष्टधानाशमाप्नोति
 स्वचक्रस्यन्दनाद्यथा । तथाराजाप्य
 सन्दिग्धं बहिर्मन्त्रविनिर्गमात् ॥
 दुष्टादुष्टांश्च जानीयादमात्यानरिदो-
 षतः । चरैश्चरास्तथाशत्रोरन्वेष्ट-
 व्याः प्रयत्नतः ॥ विश्वासीनतु क-
 र्त्तव्ये राज्ञामिवात्मबन्धुषु । का-
 र्ययोगादभित्रीषु विश्वसीतनराधिपः
 ॥ स्थानवद्विचयज्ञेन षाड्गुण्यविदि-
 तात्मना । भवितव्यं नरेन्द्रेण नका-
 मवशवर्त्तिना ॥ प्रागात्मा मन्त्रिण-
 स्यैव ततोभूत्यामहीभृता । जयाश्चा

राजा

नन्तरं पौराविरुद्धो तततोरिभिः ॥
 यस्त्वेतानविजित्यैव वैरिणे विजि-
 गीषते । सोऽजितात्माजितामा-
 त्म्यः शत्रुवर्गेण वाध्यते ॥ तस्मात्
 कामादयः पूर्वजियाः पुत्रमहीभृ-
 ता । तज्जयेद्विजयेराज्ञो राजानश्च
 तितैर्जितः ॥ कामः क्रोधश्च लोभ-
 समदोमानस्तथैव च । हर्षश्च शत्रु-
 ह्येतेनाशाय । कुमहीभृताम् ॥ का-
 मप्रसक्तमात्मानं स्मृत्त्वा दण्डं निपा-
 तितम् । निवर्त्तयेत्तथा क्रोधादनु-
 द्वादं हतात्मजम् ॥ हतमैलंतया लो-
 भान्मदावेनं द्विजैर्हतम् । मानादना-
 युषः पुत्रं हतं हर्षात्पुरञ्जयम् ॥
 एभिर्जितैर्जितं सर्वमरुते नमहात्म-
 ना । स्मृत्त्वा विवर्जयेदेतान् षड्दो-
 षांश्चमहीपतिः ॥ काककोकिल-
 भृङ्गाणां च कव्यालशिखण्डिनाम् ।
 हंसानां लिङ्गकुट्टानां शिखीतचरितं-
 नृपः ॥ काकात् । सर्वशङ्किता । को-
 किलात् । माधुर्यम् । भृङ्गात् । अपी-
 डयाऽर्थादानम् । वकात् । शत्रुग्रह-
 णे एकाग्रताम् । व्यालात् । दुरुपस-
 र्पित्वम् । शिखण्डिनः चिचता-
 म् । सर्पग्रहणाय मूकताम् । राजा-
 वात्मगोपनञ्च । हंसात् । सारयाहि-
 त्वम् । लीङ्गकुट्टात् । संधानम् ॥ कौ-
 शिकस्य क्रियां कुर्याद्विपक्षे मनुजेश्व-
 रः । चेष्टां पिपीलिकानाञ्च कालीभू

राजा

पः प्रदर्शयेत् ॥ कौशिकस्य० उलू-
कस्यरात्रीकाकावस्कन्दनम् पिपी-
लिकानाम्० सेनावहुत्वंसर्पभक्ष-
णश्च ॥ अग्नियग्निविष्क, लिङ्गानांवी-
जचष्टाचशाल्मलिः । चन्द्रसूर्यस्व-
रूपस्यनीत्यर्थेपृथिवीक्षिता ॥ अ-
ग्निविष्क, लिङ्गात्० दूराद्वाहः । वी-
जात्० महदर्थनिष्पादनम् । उष्ण-
काले० चन्द्रः सुखदायी० शीतका-
लेन । एवंसूर्यः शीतेसुखदायीउ-
ष्णकालेनएवंकालानुसारेणसुखदुः-
खदातृत्वम् ॥ वधकात्पद्मसरभशू-
लिन्यागुर्विणोस्तनात् । प्रजानृपे-
षचादेयातथाचण्डालयोषितः ॥
वधकात् निर्वृणत्वम् । पद्मात्०
कण्टकगोपनम् स्मितमुखताच ।
सरभात्० हत्वापिशवूनोर्द्रकः ।
यथासरभोऽष्टापदः परोन्नतिंन
सहते । शूलिन्याभक्तिंज्ञापनम् ।
गुर्विण्याः स्तनात्कालिर्यादानम् ।
चण्डालयोषित्शौनिको० कागशि-
रोदर्शयित्वा अन्यदिक्रीणाति ॥
शक्रार्कयमसोमानांतद्वहयोर्मही-
पतिः । रूपाणिपञ्चकुर्वीतमहीपा-
लनकर्मणि ॥ यथेन्द्रश्चतुरोमासान्
वार्योघेणैवभूतलम् । आप्याययेत्
तथालोकान्परिचारैर्महीपतिः
॥ परिचारैरर्थदानादिभिः ॥ मा-
सानष्टीयथासूर्यस्तोयंहरतिरग्नि-

राजा

भिः । सूर्येणैवाभ्युपायेनतथाशू-
ल्वादिनानृपः ॥ यथायमः प्रिय-
हृष्यीप्राप्तेकालेनियच्छति । तथा
प्रियाप्रियीराजादुष्टादुष्टेसमीभवेत्
॥ पूर्णन्दुमालिक्वयथाप्रीतिमान्
जायतेनरः । एवंचप्रजाः सर्वा
निर्वृतास्तच्छिव्रतम् ॥ मरुतः
सर्वभूतेषुनिगूढश्चरतेयथा । एवं
चरेन्नृपश्चारैः पौरामात्यारिबन्धु-
षु ॥ नलोभार्थेनकामार्थेनार्थार्थे
यस्यमानसम् । पदार्थैः क्षुष्यते
धर्मात्सराजास्वर्गमृच्छति ॥ ला-
भादिप्रयोजनैः उत्पथग्राहिणो
मूढान्स्वधर्माच्चलितान्नरान् । यः
करोतिनिजधर्मेसराजास्वर्गमृच्छ-
ति ॥ उत्पथग्राहिणः पापिनः ॥
वर्णधर्मानसीदन्तियस्यराष्ट्रं तथाश्र-
माः । राज्ञस्तस्यसुखंतातपरश्चेह
चशाश्वतम् ॥ एतद्राज्ञः परं कृत्यं
तथैतद्वृद्धिकारणम् । स्वधर्मेस्था-
पनंनृणांचाल्यतेनकुबुद्धिभिः ॥ पा-
लनेनैवभृत्यानां कृतकृत्यामहीप-
तिः । सम्यक्पालयिताभागंधर्म-
स्याप्रोतिवैयतः ॥ एवमाचरतेरा-
जाचातुर्वर्ण्यस्यरक्षणैः । समु-
खीविहरत्येषशक्रस्यैतिसलोकता-
म् ॥ इतिमार्कण्डेयपुराणेमदाल-
सापाख्यानाध्यायः ॥ राजते । रा-
जृ० । कनिन्युहषीतिकनिन् ॥

राजन्य :

दोषिमति ॥ सत्तरपदेचे त्प्रष्टार्थ
वाचकः ॥

राजनम् । न० सामविशेषे ॥ त्रि०
राज्ञः शुद्रायामुत्पन्ने ॥ राज्ञोऽ
पत्यम् । राजश्वशुरायत् । राज्ञो
जातावेवेतिवार्त्तिकात् शुद्रायामु
त्पन्ने चत्रियजातित्वाभावाद्दण् ।
अन्नतिप्रकृतिभावः ॥

राजनामा । पुं० पटोली ॥
राजनीतिः । स्त्री० नीतिशास्त्रे । रा
जवृत्तौ ॥ पश्यान्वदनीतिराजनी
तिश्च ॥

राजनौतम् । न० मरकतमणौ ॥
राजन्यः । पुं० चत्रिये ॥ अष्टविधि
बाधितानिकर्माण्यथा । राजन्या
नाद्युसदृशसङ्ग्रामोभूमिशासन-
म् । अथाशक्तोवर्णिगुत्तशृद्रवृत्त
मथाश्रयेदिति ॥ अस्यनिषिद्धकर्मा
ण्यथा । राजन्यानांकरादानंवि
नावैवाष्टिकक्षयः । प्रतियहः स
निंद्योत्रपरत्रचामुखप्रदः ॥ युद्धेप
लायनञ्चैवतथाकातरतार्थिषु । अ
पालनं प्रजानाञ्चदानेधर्मविरक्तता-
। अनवेक्षास्वराष्ट्रयन्त्रास्त्राणानाम-
नादरः । अनाध्यानामसन्मानंते
षां कर्मानवेक्षणाम् ॥ भृत्यानाञ्चप
रौहासीनिषिद्धः क्षत्रजन्मनामिति
॥ राज्ञापत्यम् । राजश्वशुरायत् ।
राज्ञो जातावेव । यैवाभावकर्मणा

राजपणी

रितिप्रकृत्या ॥ राजपुत्रे ॥ वक्त्रौ
॥ क्षीरिकाद्रुमे ॥ राजति । राज०
। राजिरन्यः ॥

राजन्यकम् । न० क्षत्रियसमूहे ॥ रा
जन्यानांक्षत्रियाणांसमूहः । गो
त्रेक्षेत्रोरभराजराजन्येतिवृज् ।
प्रकृत्याअकेराजन्यमनुष्ययुवानः ॥
पुं० राजन्यादेशे । राजन्यानांविष
येदेशः । राजन्यादिभ्यावृज् ॥
राजन्यवन्धुः । पुं० दुर्वृत्तनृपतौ ।
राजाभासे ॥ राजन्यावन्धवाऽप्य ॥
राजन्यान् । त्रि० सुराक्षिदेशे । यत्र
देशेखधर्मशौलिराजा० तत्रदेशे ।
राजाअस्तिअस्याचवा । प्रशंसायां
मतुप् । राजन्यान्सौराज्ये० इ-
तिनिपातनाञ्जलिपाभावः ॥ रा
जन्यती० भूमिः ।

राजपटोलः । पुं० पटोली ॥
राजपटोली । स्त्री० मधुपटोल्याम् ।
राजपट्टः । पुं० मणिविशेषे । विरा
जते ॥

राजपट्टिका । स्त्री० चातकखगे ॥
राजपथः । पुं० राजमार्गे ॥ राज्ञः
पत्न्याः । ऋक्पूरितिसमासांतः ॥
तल्लक्षणंयथाधनूषिदशविस्तीर्णं
श्रीमान् राजपथः स्मृतः । नृवा
जिरथनागानामसम्बाधः सुसञ्चरः
इति ॥

राजपणी । स्त्री० प्रसारिणीलतायाम् ।

राजपुत्र :

राजपलाण्डु : । पुं० रक्तवर्णपलाण्डौ
। यवनेष्टे । राजप्रिये । महामूले ।
दीर्घपत्रे । रक्तकन्दे । लालकांदा०
लालप्याज० इ० भो० ॥

राजपीलु : । पुं० महापीलुवृक्षे ॥

राजपुत्र : । पुं० बुधयज्ञे ॥ महाराजा
म्ने ॥ राजनन्दने । युवराजे । रा-
जकुमारे । भर्तृदारके ॥ कुमार
रक्षाकर्त्तव्यारक्षायत्ने न सर्वदा ॥
तथाहि । राजपुत्रस्वरक्षाचकर्त्त
व्यापृथिवीक्षिता । आचार्यैश्चास्य
कर्त्तव्यं नित्यमुक्ते स्वरक्षणम् ॥ धर्म
कामार्थशास्त्राणि धनुर्वेदश्च शिच
येत् । रथे च कुञ्जरे चैनं व्यायामं
कारयेत्सदा ॥ शिल्पानि शिचये
च्चैव नास्ते मिथ्याप्रियं वदेत् । गुणा
धानमशक्यन्तु यस्य कर्त्तुं स्वभावतः
॥ बन्धनं तस्य कर्त्तव्यं गुप्ते देशे सुखा
न्वितम् । अविनीतकुमारं हि कुल
माशुविशीर्यते ॥ अधिकारेषु सर्वे
षु विनीतं हिनियोजयेत् । आदौ
स्वल्पे षु तत्पपञ्चात्क्रमेणायमहत्
स्वर्पि ॥ मृगयापानमक्षांश्च वर्जयेत्
पृथिवीपतिः । एतान्यासे वमाना
स्तु विनष्टाः पृथिवीक्षिताः ॥ बह
वोनूपशार्दूलायेषां सङ्ख्या न विद्य
ते । वृथाटनं दिवास्त्रं प्रविशेषेण वि
वर्जयेत् ॥ वाक्पारुष्यं न कर्त्तव्यं
दण्डपारुष्यमेव च । परोक्षनिन्दा

राजपुत्र :

चतथावर्जनीयामहीक्षिता ॥ अर्थ
स्य दूषणं राजा हिः प्रकारं विवर्ज
येत् । अर्थानां दूषणञ्चैव तथा चार्थे
षु दूषणम् ॥ अकारणात्समुच्छे
दं दुर्गादीनामसत्क्रिया । अर्था
नां दूषणं प्रोक्तं विप्रकीर्णत्वमेव च ॥
अदेशकालियदानमपाचे दानमेव च
। अर्थस्य दूषणं प्रोक्तमसत्कर्मप्रवर्त्त
नम् ॥ कामं क्रोधं मदं मानं ला
भं ईर्ष्यां तथैव च । जितव्यमरिषड्गु
सादरं पृथिवीक्षिता ॥ एतेषां विज
यं कृत्वा कार्यभृत्यजयं ततः । कृ
त्वा भृत्यजयं सर्वं राजा जनपदं जये
त् ॥ कृत्वा तु विजयं तेषां शत्रून्
बाह्यांस्ततो जयेत् । बाह्याश्च वि
धाञ्छेयास्तुल्याभ्यन्तरकृत्रिमाः ॥
गुरवस्ते यथापूर्वतेषु यत्नपरो भवेत्
। पितृपैतामहं मित्रं सामन्तञ्च त
थारिपोः ॥ कृत्रिमञ्च महाभा
गमित्रं विविधमुच्यते । तथा
पित्रगुरुः पूर्वमेवेत्तत्रापि चा-
दृतः ॥ स्वाम्यमात्यो जनपदो दुर्ग-
सैन्येतथैव च । कोषो मित्रश्च धर्म
ज्ञसप्ताङ्गराज्यमुच्यते ॥ सप्ताङ्गस्या
पिराज्यस्य मूलं स्वामी प्रकीर्तितः ।
तन्मूलत्वात्तथाङ्गानं राजारक्ष्यः
प्रयत्नतः ॥ षडङ्गरक्षाकर्त्तव्या त-
थातेन प्रयत्नतः । अङ्गेभ्यो यस्त-
थैकस्य द्रोहमाचरते त्यधीः ॥ बधस्त

राजपुत्र :

स्यतु कर्त्तव्यः शीघ्रमेवमहीक्षिता ।
 नराज्ञासृदुनाभाव्यं सृदुर्हिपरिभू-
 यते ॥ नभाव्यं दारुणे नापितीक्ष्णा
 दुद्विजतेजनः । कालेसृदुर्योभवति
 कालेभवतिदारुणः ॥ राजालोक
 दयापेक्षीतस्यलोकंद्वयंभवेत् । भृ-
 त्यैः सहमहीपालः परिहासंवि-
 वर्जयेत् ॥ भृत्याः परिभवन्तीह नृ-
 पं हर्षवशङ्कतम् । व्यसनानिचस-
 र्वाणिभूपतिः परिवर्जयेत् ॥ लो-
 कसङ्गुहणार्थायकृतकव्यसनोभवेत् ।
 शौटीरस्यनरेन्द्रस्यनित्यमुद्रितचेत-
 सः ॥ जनाविरागमायांतिसदा-
 दुः सेव्यभावतः । स्मितपूर्वाभि-
 भाषीस्यात्सर्वस्यैवमहीर्षितः ॥ म-
 र्ध्यं प्वपिमहाभागभृकुटिनसमाच-
 रेत् । भाव्यंधर्मभृतांशेष्ठस्यूललक्षे-
 णभूभृताः ॥ स्यूललक्षस्यवशगासर्वा
 भवतिमेदिनी । अदीर्घसूत्रस्यभवे-
 त्सर्वकर्मसुपार्थिवः ॥ दीर्घसूत्र-
 स्यनृपतेः कर्महानिर्ध्रुवंभवेत् । रा-
 गेद्वेषेचकामेचद्रोहेपापेचकर्मणि ॥
 अप्रियेचैवकर्त्तव्येदीर्घसूत्रः प्रश-
 स्यते । राज्ञासम्भृतमन्त्रेणसदाभा-
 व्यं द्विजोत्तम ॥ तस्यासम्भृतमन्त्रस्य
 क्षीयाः सर्वापदोद्भवाः । कृत्या-
 न्येवतु कर्माणिजायन्ते यस्यभूपतेः ॥
 नारश्चानिमहाभागतस्यस्याहमुधा-
 वशी । मन्त्रमूलंसदाराज्यं तस्मा-

राजपुत्र :

न्मूलंसुरक्षितम् ॥ कर्त्तव्यं पृथिवी
 पालैर्मन्त्रभेदभयात्सदा । मन्त्रवि-
 त्साधितोमन्त्रः संयतानांमुखाव-
 हः ॥ मन्त्रच्छलेनवह्मबोविनष्टाः
 पृथिवीक्षितः । आकारैरिङ्गितैर्ग-
 त्याचेष्टयाभाषितेनच ॥ नेत्रवक्त्रा-
 धिकारैश्चगृह्यतेन्तर्गतंजनः । न-
 यस्यकुशलैस्तस्यवशेसर्वावसुम्भरा ॥
 भवतीहमहीभर्तुः सदापार्थिवन-
 न्दन । नैकस्तुमन्त्रयेन्मन्त्रनराजा
 बहुभिः सह ॥ नारोहद्विषमां ना-
 वं नापरीक्षितनाविकाम् । येचा-
 स्यभूमिंजयतोभवेयुः परिपन्थिनः
 ॥ तानानयेद्वशेसर्वान्सामादिभि-
 रुपक्रमैः । यथानस्यात्कृषोभावः
 प्रजानामनपेक्षया ॥ तथाराज्ञाप्रक-
 र्त्तव्यंस्वराष्ट्रंपरिरक्षता । मीहाद्रा-
 जास्वराष्ट्रंयः कर्षयत्यनपेक्षया ॥
 सोचिराद्भ्रष्ट्यतेराज्याज्जीविताश्चस-
 वाभ्यवः ॥ भृतोवत्सजातबलः
 कर्म्मयोग्योयथाभवेत् । तथाराष्ट्रं
 महाभागभृतंकर्मसंभवेत् । योरा-
 ष्ट्रमनुगृह्णातिराजास्वंपरिरक्षति-
 ॥ सङ्घातमुपयाचेत्तु विन्दतेसम-
 त्फलम् । राष्ट्रादिरण्यं धान्यञ्चमहो-
 राज्ञामुरक्षिता ॥ नित्यंस्वैभ्यः
 परिभ्यश्चयथामातायथापिता । नि-
 त्यंराजास्वराष्ट्रंयः कर्षयत्यन्यस्यचे-
 क्षया ॥ गोपितानिसदाकुर्यात्-

राजफलम्

मविभागीप्रियाणि च । अजस्रभुप
 योक्तव्यफलं तेभ्यस्तथैव च ॥ धर्म
 कर्मदमायत्तविधानेदेवमानुषे ।
 तयोर्देवमचिन्त्यं हि पौरुषे विद्यते क्रि
 या ॥ एवं महीं पालयतोऽस्य भर्तुर्लो
 कानुरागः परमो भवेच्च । लोका
 नुरागप्रभवाचलक्ष्मीर्लक्ष्मीवतश्चैव
 पराचक्षीर्त्तिः ॥ इति मात्स्ये १६४
 अध्यायः ॥ रजपूत इति लोकप्रसिद्ध
 वर्णसङ्करजातिविशिष्टः ॥ यथा । वै
 श्यादम्बष्ठकन्यायां राजपुत्रस्य सम्भ-
 वः इति पराशरपद्धतिः ॥ करणक
 न्यायां च चित्राज्जातश्चेति पुराणम् ॥
 राजपुत्रकम् । न० राज्ञः पुत्राणां स
 मूहे ॥ राजपुत्राणां समूहः । गो
 चाक्षीष्टोरभेत्यादिना वृज् ॥ पुं०
 राजार्म् ॥
 राजपुत्रिका । स्त्री० राजकन्यायाम् ॥
 शूरारिपक्षिणि ॥ जाल्याम् ॥ राज्ञः
 पुत्रिकेव ॥
 राजपुत्री । स्त्री० राजकन्यायाम् ।
 मालाल्याम् ॥ रेणुकाख्यौषधी ॥
 ॥ कटुतुम्ब्याम् ॥ राजरीतौ ॥
 कुक्कुन्दर्याम् ॥
 राजपुष्पः । पुं० नागकेशरहस्ये ॥
 राजपुष्पी । स्त्री०)
 राजप्रिया । स्त्री०) करुणीवृक्षे ॥
 राजफणिज्भक्तः । पुं० नागरहस्ये ॥
 राजफलम् । न० पटाले ॥

राजमाषः

राजमाला । स्त्री० जम्बू ॥
 राजवदरः । पुं० उत्तमकोली । नृप
 श्रेष्ठे । नृपवदरे । राजवल्लभे ।
 पृथुकोले । तनुवीजे । मधुरफ
 ले । राजकोले ॥ न० रक्तामलके
 ॥ खवर्णे ॥ लवल्याम् ॥
 राजवला । स्त्री० गंधालिकायाम् ।
 प्रसारण्यामौषधी ॥ वलानां बलप्र
 दानां राजिव । राजदन्तादिः ॥
 राजभट्टिका । स्त्री० हापुत्रीपक्षिणि ॥
 राजभूयम् । न० राजत्वे ॥
 राजभोगीणम् । न० राज्ञः शरीरा
 यहिते ॥ राज्ञोभोगः शरीरम् । त
 स्मै हितम् । आत्मन् विश्वजनभो
 गोत्तरपदात्खः ॥
 राजभोग्यः । पुं० पियालवृक्षे ॥ न०
 जातीकीषे । जातीफले ॥
 राजभोजी । पुं० वाजपेययज्ञे ॥
 राजमण्डूकः । पुं० बृहद्वृक्षे । महा
 मण्डूके । पीताङ्गे । वर्षाघाघे ॥
 राजमल्लः । पुं० नृपमल्ले । उत्पिक्ते
 । उद्धते ॥ राज्ञां मल्लः । मल्लानां
 राजावा ॥
 राजमोर्गः । पुं० राजपथे ॥
 राजमाषः । पुं० वर्बट । नीलमाषे
 । महामाषे । चौरा । लाविषावडो
 इ० भा० ॥ राजमाषागुरुः स्वादु
 स्तुवरस्तर्पणः सरः । रुक्षावातक
 रोरुच्यः स्तन्याभृरिमलप्रदः ॥

राजयोग :

श्वेतारक्तस्तथाकृष्णस्त्रिविधः स
प्रकीर्तितः । योमहांस्तेषु भवति
सएवोक्तोगुणाधिकः ॥ अपिच ।
राजमाषं परं हृद्यं कफपित्तहरं पर-
म् । आध्यानवातकुट्टाहोतत्पचं
तद्गुणावहम् ॥ माषाणां राजा ।
राजदन्तादिः ॥

राजमुद्गः । पुं० मकुष्ठके ॥

राजयक्ष्मा । पुं० क्षयरोगे । यक्ष्मणि
॥ राज्ञश्चन्द्रमसोयस्मादभूदेषकि-
लामयः । तस्मात्तं राजयक्ष्मेति
केचिदाहुर्मनीषिणः ॥ षष्ठीतत्पु-
रुषः कर्मधारयोवा । तथाहवा
गम्भटः । अनेकरोगानुगतो बहुरो-
गपुरः सरः । राजयक्ष्माक्षयः
शोषो रोगराडिति च स्मृतः ॥ नक्ष-
त्राणां हि जानाञ्च राज्ञो भूयदयं पुरा
। यच्च राजा च यक्ष्मा च राजयक्ष्मा त-
तो गतः ॥ इति । महापातकज-
चिह्नमप्ययम् । यथाह विष्णुः ।
अथ नरकानुभूतदुःखानां तिर्यक्-
त्वमुत्तीर्णानां मानुष्ये लक्षणानि भ-
वन्ति । कुष्ठप्रतिपातकी० ब्रह्महा-
यक्ष्मी० मुराघः श्यावदन्तकः सुव-
र्णहारी कुनखी गुतत्पगोदुश्चर्म-
त्यादिकूर्मपुराणम् ॥

राजयज्ञः । पुं० अश्वमेधे ॥ राज्ञ ए-
व तत्राधिकारात् ॥ राज्ञो यज्ञः ॥

राजयोगः । पुं० ज्ञानपरिपाके । व्य-

राजवंश्यः

व्यहारेष्वविच्छिन्नचित्ततालक्षणयो-
गविशेषे ॥ राजत्वात्सर्वयोगानां-
राजयोग इति स्मृतः । राजवह्नीप्य-
मानं तं परब्रह्माणमव्ययम् ॥ देहि-
नं प्रापयेद्यस्तुराजयोगः स उच्यते-
इत्युक्तेः ॥ राज्ञ उपयुक्तो योगः ।
योगानां राजेति वा ॥ इष्टयोगो देह-
आयासकरः । अयं गुरोरवाप्तश्च त्रि-
रायासेन मोक्षरूपपुरुषार्थप्रदः ।
इष्टवदस्याप्यष्टाङ्गानि सन्ति ॥

राजयोगी । चि० ज्ञानपरिपाकयुक्ते ।
व्यहारेष्वविच्छिन्नचित्ततालक्षणयो-
गश्चेष्टवति ॥

राजयोग्यः । चि० राजार्हे ॥

राजरङ्गम् । न० रजते ॥

राजराजः । पुं० धनाधिपे, कुबेरे ॥ रा-
ज्ञां यक्षाणां राजा । राजाहः सखि-
भ्यष्टच् । नृपेशे । सार्वभौमे ॥ सु-
धाकरे । चन्द्रे ॥

राजरीतिः । स्त्री० पित्तलविशेषे ।
पाकतुण्डग्राम् । महेश्वर्याम् । क-
पिलायाम् ॥

राजर्षिः । पुं० प्रभुत्वे सति सूक्ष्माथं
निरीक्षणक्षमे० प्रजापालनाधिका-
रिण्युक्तपण्यं निमिप्रमुखे ॥ राजा
चासौ ऋषिश्च ॥

राजलक्ष्मा । पुं० युधिष्ठिरे ॥

राजवंश्यः । चि० राजबीजिनि । रा-
जवंशोद्भवे ॥ वंशे भवः । दिगादि-

राजवृक्ष :

त्वाद्यत् । राज्ञोवंश्यः ॥ राजवंशे
 साधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥
 राजवान् । त्रि० राजमात्रयुक्तदेशे ॥
 सुराक्षिदेशे राजन्वान्स्यात्ततोन्वच
 राजवान् । राजास्त्वस्यास्मिन्वा ।
 मतुप् ॥
 राजवत्सम् । न० घण्टोपथे । राजप
 थे ॥
 राजवला । स्त्री० भद्रवलायाम् ॥
 राजवल्लभः । पुं० राजादन्याम् ॥ रा
 जाम्ने ॥ राजवदरे । मारायणदा
 सकविराजकृतद्रव्यगुणग्रन्थविशेष
 ॥ त्रि० नृपतिप्रिये ॥
 राजवल्ली । स्त्री० तोयबल्ल्याम् ।
 उक्ता० इ० गौ० दे० भा० ॥
 राजवारुणी । स्त्री० सुराप्रभेदे ॥
 राजवाहः । पुं० घोडके ॥ बाहानां
 राजा । राजदन्तादिः ॥
 राजवाद्यः । पुं० राजवाहकहस्तिनि
 । उपवाद्ये । विजयकुञ्जरे ॥ त्रि०
 राजवहनीये ॥
 राजवीजी । त्रि० राजवंश्ये । राज्ञो
 वीजयितुंशीलमस्य । वीजव्यजनेऽ
 दन्तः । सुपीतिणिनिः ॥ यद्वा ।
 राज्ञोबीजम्० राजबीजम् । तद
 स्यास्ति । अतइनिः ॥
 राजवृक्षः । पुं० गिरिमाल० इतिप्र
 सिद्धे सुशर्णके । आरम्भधे ॥ राजा
 चासौवृक्षश्च ॥ वृक्षाणां राजावा ॥

राजसः

राजदन्तादिः ॥ रोगाणां राजानं
 वृक्षतिवा । ओव्रयूकेदने । बाहुल
 कात्सुक् ॥ पियाले ॥ लङ्का
 स्यायिनिवृक्षे । लङ्कायू० हर० इ०
 भा० ॥
 राजवृक्षम् । न० नृपचारित्र्ये । तच्च
 तुविधम् । यथाहकामन्दकः ।
 न्यायेनार्जनमर्थस्यवर्द्धनंपालनं त
 या । सत्पात्रे प्रतिपत्तिश्च राज्ञोवृक्षं
 चतुर्विधमिति ॥
 राजशयः । पुं० पट्टवृक्षे । पाटसन
 ० इ० भा० ॥
 राजशफरः । पुं० इक्षिमत्स्ये ॥
 राजशय्या । स्त्री० राज्ञः शयनीये ।
 महाशय्यायाम् ॥
 राजशाकः । पुं० वास्तूके ॥
 राजशास्त्रम् । न० नीतिशास्त्रे ॥
 राज्ञांशास्त्रम् ॥
 राजशिखः । पुं० निष्पावे ॥
 राजशुकः । पुं० प्राज्ञे । शतपत्रे ।
 नृपप्रिये । राजसूत्रा० इ० भा०
 प्र० मन्त्रिणि ॥
 राजशृङ्गः । पुं० मङ्गरमत्स्ये ॥ न०
 राजशृङ्गे । कनकदण्डके ॥
 राजसः । पुं० राजसाहङ्कारे । इन्द्रि
 याणांकारणं । तैजसे ॥ त्रि०
 रजोगुणोद्भवे । रजोगुणप्रधाने ॥
 तल्लक्षणे यथा । आरम्भरुचिताधैर्यं
 मसत्कार्यपरिग्रहः । विषयोपसे

राजसर्पः

वाचाजसं राजसंगुणलक्षणम् ॥
 चारम्भरुचिताफलार्थं कर्मानुष्ठान
 शीलता ॥ अपिच । येनास्मिन्
 कर्मणालोकीख्यातिमिच्छति पुष्क
 लाम् । नचशोचत्यसम्पत्तौ तद्विज्ञे
 यन्तुराजसमिति ॥ राजसोयम् ।
 अण् ॥

राजसदनम् । न० राजगृहे । सौधे-
 ॥ राज्ञः सदनम् । योग्यत्वात् ॥
 यद्वा । सदनानां राजा । राजदन्ता
 दिः ॥ तन्नेदायथा । सौधोऽस्त्री
 राजसदनमुपकारार्थोपकारिका । स्व
 स्तिकः सर्वतोभद्रो नन्द्यावर्त्ताद
 योपिच । विच्छन्दकः प्रभेदादि
 भवन्तीश्वरसद्वनाम् ॥

राजसधनम् । न० धनविशेषे ॥ यथा
 । कुसीदकृषिवाणिज्यशुल्कगानानु
 वृत्तिभिः । कृतोपकारादाप्तचरा
 जसंसमुदाहृतम् ॥ अनुवृत्त्या
 या ॥

राजसभा । स्त्री० नृपतिसमाजे ॥
 राज्ञः सभा । सभाराजेत्यत्रराज्ञे
 पर्यायस्यैवग्रहणात्प्रकीर्तित्वम् ॥
 राजसयज्ञः । पुं० सकामानां यज्ञे ॥
 अभिसन्धायतुफलं दम्भार्थं मपिचैव
 यत् । इज्यतेभरतश्चेष्टतं यज्ञं विद्धि
 राजसम् ॥

राजसर्पः । पुं० सर्पविशेषे । भुज
 क्कभोजिनि ॥

राजस्वर्णः

राजसर्पः । पुं० राजिकायाम् ।
 चासुर्याम् ॥ तिसृभिर्लिङ्गाभिः
 परिमिते ॥

राजसायुज्यम् । न० राजत्वे । राज्ञः
 सायुज्यम् ॥

राजसारसः । पुं० मयूरे ॥

राजसाहङ्गारः । पुं० तैजसाहङ्गारे
 । इन्द्रियाणां कारणे ॥

राजसाह्वारः । पुं० रजोगुणिनाम्नो
 जने ॥ यथा । कटुमूलबणाद्युष्ण
 तीक्ष्णरूक्षविदाहिनः । आह्वारा
 राजसंश्लेषा दुःखशोका मयप्र
 दाः ॥

राजसी । स्त्री० दुर्गायाम् । रजोगुण
 सम्बन्धिन्याम् ॥

राजसूयः । पुं० राज्ञाकर्तव्ये यज्ञ
 विशेषे । नृपाध्वरे । क्रतुराजे ।
 क्रतूत्तमे ॥ राज्ञासोतव्योऽभिषवद्वा
 रानिष्पादयितव्यः । षुञ्ज्यभिष
 वे । यद्वा । लतात्मकः । सोमोरा
 जाससूयते कण्डातेऽत्रेत्यधिकर
 णेक्यम् । राजसूयसूर्येत्यादिना
 निपातनाद्दीर्घः ॥

राजसूयकी । स्त्री० राजसूयस्य दक्षि
 णायाम् ॥

राजस्कन्धः । पुं० घोटके ॥

राजस्वम् । न० करे । राजयाज्ञभा
 गे ॥

राजस्वर्णः । पुं० राजधूसूरके ।

राजानुजीवी

राजहंसः । पुं० कलहंसी ॥ चरणै
सुसहितैर्लीहितायेस्त्रयंसिताः
। तेराजहंसाविख्याता इत्याहुः
कोषकोषिदाः ॥ हंसानां राजा ।
राजदन्तादिः ॥ कादम्बे । बालि
हंसः । इतिगौडदेशप्रसिद्धे । नील
हंसीयम् ॥ नृपोत्तमे ॥

राजहंसिनी । स्त्री० रसालायाः प्रभे
दे । राजहंस्याम् ॥ निर्नीरं पाचि
तं क्षीरं माहिषं तद्भवं दधि । शुभ्रश
कं रथैलाढ्यं गाजितं राजहंसिनी
॥ राजहंसीसुमधुराबल्यावृष्यतरा
हिमा । अत्यर्थं पित्तशमनी किञ्चित्
कुफकरीष्मृता ॥

राजहर्षणम् । न० तगरपुष्पे ॥

राजहस्ती । पुं० राजगजे । मारीचे ।
याजकगजे । मदोत्कटे ॥

राजहासकः । पुं० मत्स्यविशेषे । का
तरे । कतले । राजीवे ॥

राजातनः । पुं० पियालवृक्षे ॥ रा-
जानमृत्तति । अत० । कर्तारि-
ल्युट् ॥

राजादनः । पुं० फलाढ्ये । क्षीरि-
कायाम् । न० पियाले ॥ राजभि-
रद्यते । अद० । कर्मणि ल्युट् ॥
किंशुके । विपचके ॥

राजादनो । स्त्री० क्षीरिकायाम् ।
खिनी० इ० भा० ॥

राजानुजीवी । वि० राजापजीविनि ।

राजानुजीवी

तस्य कर्माणि यथा । मत्स्यउवाच ।
यथानुवर्त्तितव्यं श्रान्मनो राजापजी-
विना । तथा ते कथयिष्यामि निवा-
धगदितो मम । आज्ञासर्वात्मना-
कार्यास्वशक्त्यारविनन्दन । आत्ति-
व्यश्च नन्तस्य न वक्तव्यं तथा वचः ॥
अनुकूलं प्रियं तस्य वक्तव्यं ज्ञानसंसदि-
रहोगतस्य वक्तव्यमप्रियं यद्वितं भवे-
त् ॥ परार्थं मस्य वक्तव्यं स्वस्थं चेत-
सि भागं व । स्वार्थः सुहृद्भिर्वक्तव्यो
न स्वशक्त्युक्ता च न ॥ कार्याभिघातः
सर्वेषु रक्षितव्यः प्रयत्नतः । न-
च हिंस्यं धनं किञ्चिन्नियुक्तं न च कर्म-
णि ॥ नोपेक्ष्यं भाष्यमाणं च तथा रा-
ज्ञः प्रियो भवेत् । राज्ञश्च न तथा-
कार्येष्वभाषितचेष्टितम् ॥ राज-
लीलानकर्त्तव्या तद्विद्विष्टं विवर्जये-
त् । राज्ञः समोधिको वा न कार्यो-
वेशो विज्ञानता ॥ द्यूतादिषु तथै-
वास्थकौशलं च प्रदर्शयेत् । प्रदर्श-
कौशलं चास्य राजानश्च विशेषयेत् ॥
अन्तः पुरधनाध्यक्षैश्च रदूतैः समा-
गतैः । संसर्गं न ब्रजेद्राजन् बिना पा-
रिबशासनम् ॥ निःस्नेहतां चाव-
मानं प्रयत्नेन च गोपयेत् । यच्च गुह्यं
भवेद्राज्ञो न तल्लोके प्रकाशयेत् ॥ नृपे-
ण श्रावितं यत्स्याद्वाच्या वाच्यं नृपो-
त्तम । न तत्संश्रावयेन्नो केतदा रा-
ज्ञः प्रियो भवेत् । आज्ञाप्यमाने-

राजानुजीवी

चान्यस्मिन्समुत्थायस्वरान्वितः ।
 अहंकिंकरवाणीतिबाह्योराजावि-
 जानता ॥ कार्यावस्थाश्चविज्ञाय-
 कार्यमेवतथाभवेत् । सततंक्रियमा-
 णेस्मिन्लाघवन्तुब्रजेद्भुवम् ॥ रा-
 ज्ञः प्रियाणिवाक्यानिनचात्थर्थपु-
 नः पुनः ॥ नहास्यशीलश्चभवेन्न-
 चापिभृकुटीमुखः । नातिवक्तान-
 निर्वक्तानचमत्सरिकस्तस्या । आ-
 त्मसम्भावितश्चैवनभवेत्तुकथञ्चन ॥
 दुष्कृतानिनरेन्द्रस्यनतुसङ्गीर्तयेत्
 कचित् । वस्त्रंशस्त्रमलङ्कारंराज्ञा
 दत्तञ्चधारयेत् । औदार्येणनतद्वे-
 यमन्यस्मैभूतिमिच्छता । तच्चैवो-
 पासनंकार्यंदिवास्वप्नंविदग्ध्यते ॥
 नानिर्दिष्टं तथाहारेप्रविशितकदाच-
 न । नच पश्येतराजानरुयोग्यासु-
 चभूमिषु । राज्ञस्तुदक्षिणेपार्श्वेवा-
 मेवोपविशेत्तथा । पुरस्तात्तथाप-
 स्वादासनन्तुविगर्हितम् ॥ जम्भानि-
 ष्ठीवनंकासंकोपं पर्यस्तिकाश्रयम् ।
 भृकुटींवान्तमुद्गारंतत्समीपेविब-
 र्जयेत् ॥ स्वयंतचनकुर्वीतस्वगुणा-
 ख्यापनंतथा । स्वगुणख्यापनेचैव
 परमेवप्रयोजयेत् ॥ हृदयंनिर्मलं
 कृत्वापरांभक्तिमुपाश्रितैः । अनु-
 जीविगुणैर्भाष्यंनिच्य राज्ञामतन्द्रि-
 तैः ॥ शाठ्यंलौल्यञ्चपेशन्यंना-
 स्तिक्वंचद्रतांतथा । चापल्यञ्चप-

राजानुजीवी

परित्याज्यंनित्यंराजानुजीविना ॥ शु-
 तेनविद्याशिल्पैश्चसंयोज्यात्मानमा-
 त्मना । राजसेवांततः कुर्याद्भूत-
 येभूतिवर्हिनीम् ॥ नमस्कार्याः
 सदाचाष्टपुत्रवल्लभमन्त्रिणः । स-
 विवैसास्यविश्वामासेनतुकार्यः क-
 थञ्चन ॥ अपृष्टयास्यनब्रूयात्का-
 मंब्रूयात्तथायदि । हितंपथ्यञ्च
 वचनंहितैः सहसुनिश्चितम् ॥
 चित्तञ्चैवास्त्रविज्ञेयंनिच्यमेवोप-
 जीविना । भर्तुराराधनंकुर्याच्चित्त-
 ज्ञोमानवः सुखम् ॥ रामापरागौ-
 चैवास्त्रविज्ञेयौभूतिमिच्छता । त्यज-
 हृत्सिंभिरक्तस्तुरक्तोष्ठतिन्तुकारयेत् ।
 विरक्तःकारयेन्नाशंविपक्षाभ्युदयन्तथा
 । आशावर्धनकंकृत्वाफलनाशंकरो-
 तिच । अकीर्णोपिपिसकीपान्तःप्रसन्नो-
 ऽपिचनिष्फलः । वाक्यंसमन्द-
 दतिवृत्तिच्छेदंकरोतिच । प्रदेश-
 वाक्यमुदितो नसम्भावयतेन्यथा ।
 आराधनामुसर्वासुसुप्तवञ्चविचंष्टते ।
 कथामुदोषंक्षिपतिवाक्यभङ्गंकरो-
 तिच । लक्ष्यतेविमुखैश्चैवगुणस-
 ङ्गीर्तनेकृते ॥ दृष्टिंक्षिपत्यथान्य-
 चक्रियमाणेचकर्मणि । विरक्तलक्ष-
 णंक्षेत्तच्छृणुरक्तस्यलक्षणम् ॥ द-
 ष्ट्वाप्रसन्नोभवति वाक्यं गृह्णाति
 चादरात् । कुशलादिपरिप्रश्री-
 संप्रसञ्छतिचासनम् । विरक्तदर्शने

राजाहर्ष

चाक्षरहस्ये च न शङ्कते । जायते-
दृष्टवदनः श्रुत्वा तस्य तु तत्क-
थाम् ॥ अप्रियाण्यपि वाक्यानि
तदुक्तान्यभिनन्दते । उपायनञ्च गृ-
ह्णाति स्तोकमप्यादरात् तथा ॥
कथान्तरेषु स्मरति प्रहृष्टवदनस्तथा ।
इति रक्तस्य कर्तव्यासं वारविकुलोद्भ-
वम् ॥ आपत्सु न त्यज्यते पूर्वविरक्तमपि
सेवितम् । मित्रं न चापत्सु तथा च
भृत्यं त्यजन्ति ये निगुणमप्रमेयम् । प्र-
भुं विशेषेण च ते ब्रजन्ति सुरेन्द्रधामा-
मरवन्दजुष्टम् ॥ इति मत्स्यपुराणे
राजधर्मेऽनुजीविवृत्तिनामाध्यायः
॥ १६० ॥

राजान्नम् । न० आम्बुदेशोद्भवशालिवि-
शेषे । राजाहर्षे । दीर्घशुकके ।
धान्यश्रेष्ठे ॥ राजस्वामिकभक्ते ॥

राजाम्बुः । पुं० न० आम्बुविशेषे ।
राजफले । मधुरे । कामाह्वे ।
टङ्के ॥ राजाम्बुतुवरं स्वादुविशदं
शीतलंगुरु । ग्राहिरुजं विवन्धाध्म-
वातकृत्कफपित्तनुत् ॥

राजाम्बुः । पुं० अम्बुवेतसे ॥

राजाकर्कः । पुं० सितार्कवृक्षे । वसुके
। मन्दारे । सदापुष्पे । अलर्के ॥

राजाहर्षम् । न० जोहर्षके । अगुरुणि ।
त्रि० राजयोग्ये ॥ राजानमर्हति
। अच ॥

राजाहर्षा । स्त्री० जम्ब्वाम् ॥

राजिमत्फला

राजालावूः । स्त्री० स्वादुतुम्ब्या-
म् । महातुम्ब्याम् । शाकाला-
व्यां ॥

राजालुकः । पुं० महाकन्दे । मूलके ॥

राजावर्त्तः । पुं० उपरत्नभे-
दे । आवर्त्तमणौ । रेवटी० इ०
भा० प्र० ॥ राजावर्त्तः प्रमेहघ्नश्च
हि हिक्कानिवारणः ॥ विराटदेशज-
हीरके । विराटजे ॥ राजपट्टे ॥

राजाहिः । पुं० द्विमुखसर्पे । विषा-
युधे । अहीरणी ॥ अहीनाराजा
। राजदन्तादिः ॥

राजिः । स्त्री० धीय्याम् । पङ्क्तौ ॥
रेखायाम् । निरन्तरं पङ्क्तिसाधा-
रणे ॥ राजति । राज० । इन् ।
वसिष्ठप्रियजिराजीत्यादिना० इज्-
वा ॥

राजिका । स्त्री० आसुर्याम् । ज्वे ।

जुधाभिजनने । राजसर्पे । रा-

ई० इ० भा० ॥ राजिकाकफपित्त-

प्रीतीक्ष्णोष्णारक्तपित्तकृत् । किञ्चि-

द्रूचाग्निदाकण्डूकुष्ठकीष्ठकमीन्-

हरेत् । अतितीक्ष्णाविशेषेण तद्व-

त्कृष्णापिराजिका ॥ केदारे ॥

रेखायाम् । पङ्क्तौ ॥ राजति०

राजयति वा । राज० । कृन् ॥

राजिकाफलः । पुं० गौरसर्पे ॥

राजिफला । स्त्री० चीनाकर्कश्याम् ॥

राजिमत्फला । स्त्री० राजकोशात-

राजाहेजनसंज्ञक :

क्याम् ।

राजिल : । पुं० ड, ण्ड, भसर्पं ॥ राजि
लोनिर्विष सर्पः ॥ राजि : रेखाऽ
स्थास्ति । सिद्धादित्वाच्च ॥ यद्वा ।
राजिलाति । लाऽऽशने । आतोनुपे
तिकः ॥

राजो । स्त्री० निष्कद्रपङ्क्ती ॥ कृ-
दिकारादितिडीष् ॥

राजीफलः । पुं० पटोले ॥

राजीवः । पुं० हरिणप्रभेदे ॥ राजो
वस्तुमृगोच्चयोरराजीभिः परितो-
ष्ठतः । राजीवस्तुगुणैर्ज्ञेयः पृष-
तेनसमोजनैः ॥ राड्खड्ङ्ङितिख्या
तेवृहन्मध्यविशेषे ॥ हस्तिनि ॥ सा
रसपक्षिणि ॥ न० नलिने । पद्मे ॥
राजीरेखाऽस्थास्ति । अन्येभ्योपिष्ट-
श्र्यतइतिशक्तिर्कादः ॥ केशरक्षरा
ज्यस्यास्तीतिवा ॥ त्रि० राजापजी-
विनि ॥

राजीवलोचनः । त्रि० कमलनयने ॥

राजेन्द्रः । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥ मण्ड-
लेश्वरादशगुणैराजनि ॥ यथा । च
तुर्थीजनपर्यन्तमधिकारोनुपस्यच ।
योरराजातच्छतगुणः स एवमण्डले
श्वरः ॥ तस्मादशगुणोराजाराजे-
न्द्रः परिकीर्तितः ॥ इ० ब्र० वैव-
र्त्तपुराणे ॥

राजाहेजनसंज्ञकः । पुं० भूताङ्कुश
वृक्षे ॥

राज्याङ्गम्

राज्ञी । स्त्री० राजप्रियायाम् । नृप-
तेः पत्न्याम् । राणी० इ० भा० ॥
भास्करस्यभार्यायाम् ॥ कांक्षे ॥
नीत्याम् ॥ चैलोक्यात्मनः कोश
छपश्चिमदिग्भागे ॥ राज्ञावरुणे-
नाधिष्ठितत्वात् । सन्ध्यारागये-
गाद्वा ॥

राज्यम् । न० नीवृत्ति । जनपदे । दे-
शे । विषये । उपवर्तने ॥ तल्लक्ष-
णमुक्तंवरदातन्त्रे । यथा । लक्षा-
धिपत्यंराज्यंस्मात्साम्राज्यं दशलक्ष-
के । शतलक्षे महेशानिमहासाम्रा-
ज्यमुच्यते ॥ इति ॥ अपिच ॥ स्वा-
न्यमाच्योपुरंराष्ट्रं कोशदण्डोमुह्यत
या । सप्तप्रकृतयोद्धेताः सप्तारङ्ग-
राज्यमुच्यते ॥ इति ॥ राज्ञः क-
र्मभाविवा ॥ पत्यन्तपुरोहितादि-
भ्योयक् ॥ राज्यं नैच्छयतिः पि-
त्रादत्तं तत्परिणामवित् । यत्रप्र-
विष्टः पुरुषश्चात्मानंनावबुध्यते ।

राज्यक्ता । स्त्री० पिष्टराजिकादधिल-
वणमिश्रितवास्तूकादौ । रायता०
इ० भा ॥ राज्यक्तयातिरोचन्यापाच-
न्यातांस्तुभक्षयेत् ॥ तान्त्रिकान् ॥

राज्यमूलम् । न० मन्त्रसंरक्षणे ॥

राज्याङ्गम् । न० राज्यस्त्रोपाये । प्र-
कृतौ । स्वाम्यमाच्यसुहृत्कोषराष्ट्र-
दुर्गवलेषु ॥ राज्यस्यराजकर्मणो
ङ्गसाधनम् । स्वामी० राजा० पुरो

राठौय :

हितइतिश्रीधरः । अमात्योमन्त्री
। मुहृत्० मित्रम् । कोशीभाण्डा
गारः । राष्ट्रदेशः । पर्वतादीनि
दुर्गाणि । वलंसैन्यम् । उक्तञ्चकाम
न्दकीये । स्वाभ्यमात्यश्चराष्ट्रदुर्ग-
कोशिवलमुहृत् । परस्परपकारी
दंसप्ताङ्गं राज्यमुच्यते । पौर्येष्ट्या
सहाष्टाङ्गमपिराज्यंप्रकीर्तितमिति
॥ सप्ताङ्गस्यापिराज्यसामूलंस्वामो-
प्रकीर्तितः । तन्मूलत्वात्तथा
ज्ञानंराजानरज्यः प्रयत्नतः ॥ पड
ङ्गरक्षाकर्तव्यातथातेनप्रयत्नतः ।
अंगेभ्योयस्त्वशेषाद्रोहमाचरतेऽ-
ल्पधीः ॥ वधस्तुकर्तव्यः श्री
भ्रमेवमहोचिता ॥

राठिः । स्त्री० युद्धे । राड० इ०भा०
प्र० ॥

राडिः । स्त्री० शरारिखगे ॥

राठः । पुं० मदनद्रुमे । मयनफ
लाख्ये ॥

राठकः । पुं० स्वनाम्नाख्यातेदेशे ॥
यथा । प्राच्यांमागधशौचवारे
न्दोगौडराठकाः । इतिज्यातिष
तंस्त्रिम् ॥

राठा । स्त्री० वनपदविशेषे । मुहृत् पु
॥ शोभायाम् ॥ गौडदेशेपुरीवि
शेषे ॥

राठिः । स्त्री० युद्धे ॥

राठौयः । त्रि० राठदेशाद्भवे ॥

रात्रिजागर :

रातः । त्रि० दत्ते ॥

रात्रम् । न० ज्ञाने । यथा । रात्रश्चज्ञान
वचनंज्ञानंपंचविधंस्मृतम् । तेनदं
पंचरात्रं चप्रवदन्तिमनीषिणः ॥

रात्रकाः । पुं० पण्डितवृत्तान्तवर्षवा
सिनि । रात्रात्मरात्रिव्याप्यवेष्ट्या
वेष्टानिनासिनि ॥ न० पंचरा
त्रे ॥

रात्रिः । स्त्री० सूर्यकिरणानवच्छिन्न
काशे । निनाकात् । निशीथि
न्याम् । शिवाभायाम् । रात०
द्र० भा० ॥ तस्याः कारणंयथा
। यदादिशुचिचन्द्रादुपेराभूमीत
कोक्तम् । तदायामवेत्तवदारात्रिः
स्याच्चतद्विरहादिनम् ॥ इतिवर्द्ध
पुराणम् ॥ इत्यंक्तान्छपत्नी । प
श्यसन्ध्यायाम् ॥ रात्रिमुखम् । रा०
। राशदिभ्यांविप् ॥ रात्रिः पूर्वी
त्तरौयामीवेदाभ्यासिनतीजयेत् ॥
हरिद्रावाम् ॥

रात्रिचरः । पुं० रात्रसे ॥ रात्रौचर
ति । चरेष्टः । रात्रेः कृतिविभा
षेतिपंचेमुमभावः ॥ त्रि० रात्रौग
मनकर्त्तरि ॥

रात्रिचरी । स्त्री० रात्रस्याम् ॥ टित्त्वा
न्डीप् ॥

रात्रिजलम् । न० कुज्झटिकायाम् ।

रात्रिर्जलम् ॥

रात्रिजागरः । पुं० कुक्कुरे ॥ त्रि०

रात्रिविगमः

रात्रौजागरणकर्त्तरि ॥

रात्रिजागरदः । पुं० मशके ॥

रात्रिचरः । पुं० यातुधाने । राक्षसे
॥ रात्रौचरति । चरेष्टः । रात्रेः
कृतिविभाषेतिपक्षेमुम् ॥ त्रि० रा
त्रौगमनकर्त्तरि ॥

रात्रिचरौ । स्त्री० राक्षस्यम् ॥

रात्रिन्दिमम् । अ० अक्षोरात्रयोः ॥

रात्रौचदिवाच । अचतुरेत्यादिना
ऽधिकरणार्थयोर्द्वन्द्वसमासान्तो-
निपातितः । अव्ययान्तत्वादव्य-
यम् ॥

रात्रिपुष्पम् । न० उत्पले ॥

रात्रिमटः । पुं० राक्षसे ॥ अ-
टति । अटगती । पचाद्यच् । स
प्तमोतियोगविभागात्समासः ॥
रात्रौअटतिवा । रात्रेः कृतिविभा
षेतिमुम् ॥

रात्रिर्माणः । पुं० चन्द्रे ॥ रात्रेर्म-
णिरिव ॥

रात्रिवासः । पुं० अश्वकारे ॥ रात्रौ
वासीऽस्य ॥

रात्रिवासः । न० रात्रौशयनकाली
नपरिधयेवस्त्रे ॥ यथाशयनश्चाश्व-
कारेपुत्रात्रिवासीदिनेतथा । स्नाना
स्वरंकुवेशश्च वर्जयेच्छुष्कभोजन
म् ॥

रात्रिविगमः । पुं० प्रभाते ॥ रात्रे
विगमोऽत्र

राधना

रात्रिविज्ञेयगामी । पुं० चक्रवाके ॥

रात्रिवेदः । पुं० कुक्कुटे ॥

रात्रिवेदी । पुं० कुक्कुटे ॥

रात्रिहासः । पुं० श्वेतोत्पले ॥

रात्रिहिण्डकः । पुं० अन्तः पुरर-
क्षके ॥

रात्री । स्त्री० निशायाम् । रात्रौ ॥

कृदिकारादितिपाक्षिकोऽप्ये ॥

रात्रौ । अ० निशि ॥

रात्र्यन्धः । त्रि० रात्रौदृष्टिहीनेनरे ।

रतस्या० दू० भा० ॥ तन्नाशकौषधं य-
था । देवदारोश्च वैचूर्णमजामूत्रेण-
भावयेत् । एकविंशतिवारमक्षिणी
तेनचाञ्चयेत् ॥ रात्र्यन्धतापटलता
नश्येदिति विनिश्चयः ॥ इतिगोरु-
डो ॥ १८६ ॥ अध्यायः ॥ का-
कादौ ॥

राहः । त्रि० पक्षे । सिद्धे ॥ ल-
ब्धे ॥ राध्यति । राध० ॥ राधे
रनिटः क्तः ॥

राहान्तः । पुं० सिद्धान्ते ॥ राहः
सिद्धोन्तोनिष्ठयोयस्मिन् ॥

राधः । पुं० वैशाखमासे । माधवे ॥
राधा० विशाखा० तद्वतीपौर्णमासी०
राधी । सास्मिन्नस्ति । सास्मिन्पौ-
र्णमासीत्यण् ॥

राधनम् । न० साधने ॥ प्राप्तौ ॥
तोषे ॥

राधना । स्त्री० भाषणे ॥

राधा

राधरङ्गः । पुं० मुनासीरे ॥ सौर-
के ॥ घनीपले ॥ शीकरे ॥ इ०
मेदिनी ॥

राधरङ्गः । पुं० राधरङ्गार्थे ॥ इति
हिमचन्द्रः ॥ *

राधः । न० ऐश्वर्ये ॥

राधा । स्त्री० गोपीविशेषे । तस्याना-
मानियथा । राधारासेश्वरीरासवा-
सिनीरत्तिकेश्वरी । कृष्णप्राणाधि-
काकृष्णप्रियाकृष्णस्वरूपिणी । कृष्ण-
वामांशसम्भूतापरमानन्दरूपिणी ।
कृष्णावृन्दावनीवृन्दावृन्दावनविनी-
दिनी ॥ चन्द्रावतीचन्द्रकान्ताश-
तचन्द्रनिभानना । नासां चेतानि
साराणितेषामभ्यन्तराणि वेति ॥
राधेत्येवञ्चसंसिद्धाराकारोदानवा-
चकः । स्वयंनिर्वाणधात्रीयासारा-
धापरिकीर्तिता इतिब्रह्मवैवर्तपु-
राणम् । राधोतिसकलान्कामांसा-
न्तोरुधेति कीर्तितेतिदेशीभागवत-
म् । राधोतिसाधयतोत्थयः ॥
महालक्ष्म्याम् ॥ यथा । यन्माय-
यामोहितास्रब्रह्मविष्णुशिवादयः
। वैष्णवास्तामहालक्ष्मीपराराधांव-
दन्ति ते ॥ यदर्धाङ्गामहालक्ष्मीः
प्रियानारायणस्य च ॥ धन्विनां चि-
त्तभेदे । वेधविशेषे ॥ विशाखान-
क्षत्रे ॥ आमलक्याम् ॥ विष्णुक्रा-
न्तायाम् ॥ विद्युति ॥ राधोति

राधाकान्तः

कार्यमनया । राधसंसिद्धौ । शूरो-
सहलङ्घ्यकारः ॥ यद्वा । राधय-
यति । ञच् । टाप् ॥

राधाकान्तः । पुं० श्रीकृष्णे ।

राधाकृष्णः । पुं० राधाऽविनाभूत-
कृष्णे । श्रीकृष्णे । द्विभुजे । मुरली-
धरे ॥ राधानामोच्चारणानन्तरंकृ-
ष्णनामोच्चारणे विधिर्यथा । नारद-
उवाच । आदौ राधांसमुच्चार्य पश्चा-
त्कृष्णं विदुर्वृधाः ॥ निमित्तम-
त्रमांभक्तवदभक्तजनप्रिय ॥ श्रीना-
रायणउवाच । निमित्तमस्यचिचि-
धं कथयामिनिशामय जगन्माता
चप्रकृतिः पुनश्च जगत्पिता ॥ ग-
रीयसीतजगतां माता शतगुणैः
पितुः । राधाकृष्णं तिगौरीशेत्ये-
वंशब्दः श्रुतीश्रुतः ॥ कृष्णराधे-
शगौरीतिलोकेन चकदाश्रुतः ।
प्रसीदरोहिणीचन्द्रगृहाणार्घ्यमिदं
मम । गृहाणार्घ्यं मयादत्तं सञ्जया
सहभास्कर । प्रसीदलमलाकान्त
गृहाणममपूजनम् ॥ इतिदृष्टं सा-
सवेदेकौष्टुसेमुनिसत्तम । राशब्दो-
च्चारणादेव स्वीतोभवतिमाधवः
। धाशब्दोच्चारतः पश्चाद्वावत्येव
ससम्भ्रमः । आदौगुरुषमुच्चार्य
पश्चात्प्रकृतिमुच्चेरेत् । सभवेन्मा-
तृगामीचवेदातिक्रमणे मुने ॥ इ०
इ० ब्र० वै० पु० ॥

राम :

राधातनयः । पुं० कर्णनामनि ॥

राधायास्तनयः ॥

राधावल्लभः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

राधावल्लभी । पुं० सम्प्रदायविशेषे ॥

राधावल्लभीयः । चि० सम्प्रदायवि

शेषयुक्ते वैष्णवे ॥ न । तत्तिलक

विशेषे ॥ यथा ॥ आनासामूलमा

श्रित्यशिरोमध्यगतं मुने । हरिपादा

कृतं नासा मूलमाश्रित्य यत्नतः ।

हरिमन्दिरवत्सर्वतद्राधावल्लभीय

कम् । श्रीराधावल्लभीयं यत्तिलकं

मुमनोहरम् । यौगुलं तत्तु विज्ञेयं

यदि मध्ये सुरंगितम् इति पद्मपुरा

णम् ॥

राधाभेदी । पुं० अर्जुने ॥

राधावेधी । पुं० अर्जुने ॥

राधासुतः । पुं० कर्णे । चम्पाधिपे

। अंगराजि । अर्कतनये ॥

राधेयः । पुं० राधासुते । कर्णे ॥ रा

धायाः अपत्यम् । स्त्रीभ्योऽठक् ।

राभस्यम् । न० उपक्रमे ॥

रामः । पुं० राघवे दशरथतनये ।

श्रीरामचन्द्रे ॥ रामः शस्त्रभृतामह

म् । युद्धकुशलानां मध्ये रामोऽखि-

लराक्षसक्षयकरः परमवीरो भगव

द्भिभूतिः ॥ अयमवतारस्वेतायुगा

न्ते रावणादिवधार्थः ॥ रैणुकेयः ।

परशुरामे ॥ हलायुधे । बलभद्रे ॥

भार्गवो राघवो गोपस्त्रयोरामाः प्र-

राम :

कौर्त्तिताः ॥ राशक्तिरिति विख्या

तामः शिवः परिकौर्त्तितः ।

शिवशक्त्यात्मकं ब्रह्मरामरामेति गी-

यते । राशब्दो विश्ववचनो मद्यापी

श्वरवाचकः । विश्वेषामीश्वरो यो

हितेन रामः प्रकौर्त्तितः ॥ रमते र

मया सार्धं तेन रामं विदुर्बुधाः । रमा

णारमणस्थानं रामं रामविदो विदुः ।

राचे तिलक्ष्मीवचनो मद्यापीश्वरवा

चाचकः । लक्ष्मीपतिगतिरामं प्रव-

दन्ति मनीषिणः ॥ नाम्ना सहस्रं दि

व्यानां स्मरणे यत्फलं भवेत् । तत्

फलं लभते नूनं रामोच्चारणमात्रतः ॥

वरुणे । हये ॥ पशुभेदे ॥ न० वा-

स्तुके ॥ कुष्ठौषधी ॥ तमालपत्रे ॥

त्रि० चारौ । मनोरमे ॥ सिते ॥ अ

सिते । श्यामे ॥ परमात्मनि ॥ र-

मन्ते योगिभनन्ते निश्चानन्दे चिदा

त्मनि । इति रामपदेनासौ परं ब्रह्मा

भिधीयते ॥ इति पद्मपुराणम् ॥ र-

मते । रमक्रीडायाम् । ज्वलितिक

सन्ते भ्योणः ॥ यद्धारमन्ते सत्यज्ञा

नानन्दलक्षणं योगिनोऽस्मिन्ननेन-

वा । हलश्चेति घञ् ॥ रमयतीति

वा ॥ मथुराचविलोमेन मध्यमेन य

दक्षरम् । योनस्मरतिलोके स्मिन्स्त

न्मध्यं तन्मुखोपरि ॥ रामोपासक

स्य तिलकं यथा । श्रीरामोपासनाय

स्य तिलकं तूर्द्धपुण्ड्रकम् । भुवोर्मध्ये

रामदूत :

सविन्दुः स्यात्पदिविप्रमनोहरम् ।
रामकरी । स्त्री० रामकलीरागि-
ण्याम् ॥

रामकर्पूरकः । पुं० स्वनाम्नाख्याते-
तृण्ये ॥

रामगिरिः । पुं० स्वनाम्नाप्रसिद्धे० प-
र्वते ॥ चिचकूटपर्वते० इति कश्चित् ॥

रामचन्द्रः । पुं० श्रीरामे । राव-
णारौ ॥

रामजननी । स्त्री० रेणुकायाम् ॥ कौ-
शल्यायाम् ॥ रोहिण्याम् ॥

रामठः । पुं० अङ्गोष्ठवृद्धे ॥ न० हि-
ङ्गुनि ॥ रामठदेशोद्भवत्वादुपचा-
रः । रमन्ते ऽनेन वा । रम० । रमे
वृद्धिश्चेत्यठः ॥ रमयति वा ॥

रामंठो । स्त्री० नाडीहिङ्गुनि ॥

रामणः । पुं० गिरिनिम्बे ॥ ति-
न्दुके ॥

रामणीयकम् । न० मनोहरत्वे ।
रमणीयत्वे ॥ रमणीयस्य भावः ।
योपधाद्गुणीयत्वात् ॥

रामण्यकम् । न० रमणीयतायाम् ॥

रामतरणी । स्त्री० लताविशेषे ॥

रामतरुणी । स्त्री० तरुणीपुष्पे । सेव-
ती० इ० भाषाप्र० ॥

रामतीर्थम् । न० गोमत्याम् प्रसिद्धे-
॥ सूर्यारके ॥

रामदूतः । पुं० हनूमति ॥ यथा
। मनोजवंमारुतदुल्लेखे गजितेन्द्रि-

रामबाणः

बुद्धिमतांवरिष्ठम् । वातात्मजं वा
नरयूथमुख्यं श्रीरामदूतं मनसा स्मरा-
मीति रामायणं ॥ रामस्य दूतः ॥

रामदूतिः । स्त्री० तुलसीविशेषे ।
विशल्यायाम् ॥

रामदूतिका । स्त्री० नागिन्याम् । ना-
गपुष्प्याम् ॥

रामदूती । स्त्री० पर्वपुष्प्याम् । वि-
शल्यायाम् ॥

रामनवमी । स्त्री० चैवशक्लनवम्या-
म् ॥ रामनवमीव्रते पारणकालस्तु
। नवमीचाष्टमीविहात्याज्याविष्णु-
परायणैः । उपोषणं नवम्यां वै दशम्या
मेव पारणमिति ॥

रामपदम् । न० तीर्थविशेषे ॥

रामपूगः । पुं० पूगभेदे । कामीने ।
मुनिपूगे । सुरेष्ठे ॥

रामभद्रः । पुं० श्रीरामे ॥

रामलवणम् । न० रामके । सांभर-
इ० भा० ॥

रामवल्लभम् । न० त्वत्वे ॥ त्रि० राम-
प्रिये ॥

रामबाणः । पुं० औषधविशेषे ॥ य-
था । पारदामृतलवङ्गगन्धकभागयु-
ग्ममरिचं नमिश्रितम् । तत्र जाति-
फलमर्द्धभागिकं तिन्त्रिणीफलरसेन-
मर्दितम् ॥ वज्रिमान्द्यदशवक्त्रना-
शनो रामबाणवृत्तिविश्रुतो रसः ।
सङ्ग्रहग्रन्थे हि कुम्भकर्णकमामश-

रामानुज :

तखरदूषणं जयेत् । दीयते तु शा
यकानुमानतः सद्य एव कठराग्नि-
दीपनः । राचकः कफकुलान्तका-
रकः श्वासकासबमिजन्तुनाशनः ।
पारदभागः १ विषभागः १ लवङ्गभा-
गः १ गन्धकभागः १ मरिचभा-
गाः ८ जातीफलभागौ २ रामबा-
णोरसेऽजीर्णे । रामस्य शरे । राम
शरे ॥

रामबीणा । स्त्री० बीणाप्रभेदे ॥

रामशरः । पुं० शरउत्तभेदे । राम
काण्डे ॥

रामशीतला । स्त्री० आरामशीतला
याम् ॥

रामसखः । पुं० सुग्रीवे ॥ रामस्य स-
खा । टच् ॥

रामसेनकाः । पुं० भूनिम्बे ॥ कट-
फले ॥

रामकदः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

रामा । स्त्री० उत्कृष्टवेषिति । रमते
गीतकलाभिरिति० रमयति पुरुष
मिति जापुरुषरमणकारिण्यामवला-
याम् ॥ रम० । ज्वलादित्वाच् ॥
हिङ्गुलिन्याम् । वाण्टकार्याम् ॥
मृदकन्यायाम् ॥ आरामशीतला-
याम् ॥ अशीके ॥ गोरारचनाया-
म् ॥ गैरिके ॥ हिङ्गुले ॥

रामानुजः । पुं० लक्ष्मणे ॥ श्रीकृष्णे ॥
आधुनिकवैष्णवसंप्रदाये ॥ न०

रायभाटी

तिलकविशेषे । यद्बर्षपुण्ड्रं तिलकं
श्रीभनंतन्मनोहरम् । तन्मध्यपीत-
रेखं च श्रीमद्रामानुजं विदुः ॥

रामायणम् । न० बाल्मीकीयमहा-
काव्ये । इक्ष्वाकूणां वंशउत्पन्ने
महदाख्याने । रामेण रावणवधका-
व्ये । कुशलवोपदिष्टचतुर्विंशतिस-
हस्रश्लोकसंख्याकआदिकाव्ये ॥ य-
था । प्राप्तं राज्यं स्य रामस्य बाल्मी-
किर्भगवानृषिः । चकार चरितं क-
तं च विचित्रपदमर्थवत् ॥ चतुर्विं-
शत्सहस्राणि श्लोकानामुक्तवानृष्ट-
पिः । तथा सर्गशतान् पञ्चषट्का-
ण्डानि तथोत्तरम् । तच्च शतकीटिसंख्या-
कमपि । चरितं रघुनाथस्य शतकीटि-
प्रविस्तरम् । एकैकमक्षरं पुंसां महा-
पातकनाशनम् । तत्तु सम्पूर्णं ब्रह्म-
लोकीस्थितमित्येति तत्त्वम् ॥ रामस्य अ-
यनं चरितम् । पूर्वपदादितिण्यत्वम् ॥
रामालिङ्गनकामः । पुं० रक्तास्त्राने ॥
रामावधजीपमः । पुं० चक्रवाके ॥
रामावरजः । पुं० लक्ष्मणे ॥ श्री-
कृष्णे ॥
रामिलः । पुं० रमणे ॥ कामे ॥
रामः । पुं० व्रतिनो वैष्णवेदण्डे ॥ र-
मस्य वेषोर्विकारः । पलाशादि-
भ्यो वेत्यञ् ॥

रायभाटी । स्त्री० आशीउ० इ० गौ०
प्र० । नदीकीर्तिविशेषे ॥

रावणगङ्गा

रायस्पोषः । पुं० धनपुष्टौ ॥ रायो
 धनस्पोषः । अलुक्समासः ।
 छान्दसोविसर्गस्यसकारः ॥
 रालः । पुं० स्वनाम्नाप्रसिद्धे० यक्ष
 धूपे ॥ अस्यनामानिगुणाश्चयथा ।
 रालस्तुसालनिर्यासस्तथासर्जरसः
 स्मृतः । देवधूपोयक्षधूपस्तथास
 र्वरसश्चसः ॥ रालोद्दिमोगुरुस्ति
 क्तः कषायोयाहकोहरेत् । दोषा
 सखेद्वोसर्पज्वरव्रणविपादिकाः
 ॥ यहभन्नाग्निदग्धाश्चमूलातीसार
 नाशनः ॥

रालकार्यः । पुं० सालवृक्षे ॥
 रावः । पुं० शब्दे । ध्वनौ ॥ रवणम्
 । रुशब्दे । भावेघञ् ॥
 रावणः । पुं० लङ्केश्वरे । दशग्रीवे ।
 पौलस्त्ये । पङ्क्तिग्रीवे ॥ रावणो लो
 करावणद्वितिन्यायात्० रावयति ।
 रु० । नन्द्यादिच्चात्ल्युः । तदुक्त
 मुत्तरकाण्डे । यस्माद्धोक्त्रयचै
 तद्वरावितंभयमागतम् । तस्मात्त्वं
 रावणो नाम नाम्नावीरो भविष्यसी
 ति ॥ यद्वा । विश्वसोपत्यम् ।
 शिवादिषु० विश्वसोविश्ववणरव
 यावादेशौ निपातितौ० अण् च ॥
 रावणगङ्गा । स्त्री० सिंहलदेशस्थनदी
 विशर्षे । येतुरावणगङ्गायां जाय
 न्ते कुरुभिन्दकाः । पद्मरागाघनं
 रागं विभ्राणाः स्वस्फुटाचिषः ॥

राशिचक्रम्

रावणारिः । पुं० श्रीरामे ॥ रावण
 स्यपरिः ॥
 रावणिः । पुं० रावणस्यज्येष्ठपुत्रे ।
 इन्द्रजिति ॥ अक्षाख्ये रावणकुमा
 रे ॥ रावणस्यापत्यम् । अतद्वञ् ॥
 राशिः । पुं० पुष्पे । उत्करे । कूटे
 । धान्यादिसमूहे ॥ मेषादिस्वरूपे
 ज्योतिषक्रस्यद्वादशांशे ॥ तस्यसं
 स्थानं यथा । विषुवत्क्रान्तिवृत्तौ
 क्वात्पूर्वभागस्थितास्थिराः । मे
 षाद्याः राशयः क्रान्तिवृत्तयः पू
 र्वदिक्क्रमात् ॥ ते यथा । मेषावृषो
 यमिथुनं कर्कटः सिंह एव च ॥
 कन्यातुलावृश्चिकश्च धनुर्मकर एव
 च ॥ कुम्भोमीनश्चविज्जियाराशयो
 द्वादशैव ते ॥ रश्मिरे० रशतिवा ।
 रशद्वितिसौचाधातुः स्वनार्थः ।
 बाहुलकादिण् । णिजन्तादश्चद्वर्वा
 ॥ यद्वा । अश्रुते । अश्रुव्याप्ती ।
 अशिपणाः खीरुडायलुको चेति०
 इण्० धातोरुडागमस्य ॥ गणिते ॥
 राशिचक्रम् । न० मेषादिद्वादशराश्या
 दियुक्तवृत्ते । भचक्रे । ज्योतिष
 चक्रे ॥ सप्तविंशतिभैर्ज्योतिषक्रं
 स्तिमितत्रायुगम् । तदर्कांशोभवे
 द्राशिर्नवर्चचरणाङ्कितः ॥ तद्विष
 रणं यथा । भचक्रं ध्रुवयोर्वहमा
 च्छिप्तं प्रवहानिलैः । पर्येत्यजस्रं
 तन्नहाय हकजायथाक्रमम् ॥ उप

राशिचक्रम्

रिष्यस्यमहतीकक्षात्पाधः स्थित
 स्य च । महत्याकक्षयाभागामहान्तो
 ल्पास्तथाल्पया ॥ कालेनाल्पेनभ
 गणंभुङ्क्तेऽल्पभ्रमणाश्रितः । य
 हः कालेनमहतामण्डलेमहतिभ्र
 मन ॥ स्वऽल्पयातुवहून्भुङ्क्ते
 भगणान्शीतदीधितिः । महत्या
 कक्षयागच्छन् ततः स्वल्पंशनैश्च
 रः ॥ मन्दादधः क्रमेणस्युच्चतुर्था
 दिवसाधिपाः । वर्षाधिपतयस्तद्व
 त्तृतीयाः परिकीर्त्तिताः ॥ ऊ
 र्ध्वक्रमेणशनिनामासानामधिपाः
 स्मृताः ॥ होरेशः सूर्यतनयाद
 धोधः क्रमशस्तथा । भवेत्तत्कक्षा
 तिगमांशोर्भ्रमणंषष्टिताडितम् ।
 सर्वोपरिष्ठाद्भ्रमति योजनैस्तैर्भ्र
 मण्डलम् ॥ तत्रकक्षाक्रममाह ।
 ब्रह्माण्डमध्ये परिधिर्धर्मकक्षाभि
 धीयते । तन्मध्येभ्रमणंभानामधो
 धः क्रमशस्तथा ॥ मन्दामरेज्यभू
 पुतसूर्यशुक्रेन्दुजेन्दवः । परिभ्रम
 न्त्यधोधः स्याः सिद्धिद्विधाधराघ
 नाः ॥ रविर्मासनिशानाथः सपा
 ददिवसद्वयम् । पक्षत्रयंभूमिपुत्रो
 बुधोष्ठादशवासरान् ॥ वर्षमेकं सु
 राचार्योष्ठाविंशदिनंभृगुः ।
 शनिः सार्द्धद्वयवर्षंस्वर्भानुः सार्द्ध
 वत्सरम् ॥ एवंप्रमाणात्सकलाः
 स्वराशिंभुञ्जतेग्रहाः ॥ इतिराशि

राष्ट्रः

भोगः ॥

राशिविभागः । पुं० अश्विन्यादिन
 क्षत्रैर्मेषादीनांविभजने ॥ यथा ।
 सपादद्वयनक्षत्रैरश्विन्यादिभिरेवच
 । राशयः कथितास्तेतेषादिद्वाद
 शक्रमात् ॥ तथाहि । अश्विनीभर
 णीकृत्तिकापादोमेषः १ । कृत्ति
 काशेषपादत्रयंरोहिणीमृगशिरार्द्ध-
 षष्ठः २ । मृगशिरः शेषार्द्धमाद्रां
 पुनर्वसुपादत्रयंमिथुनम् ३ । पुन-
 र्वसुशेषपादेकंपुष्याश्लेषाकर्कटः ४
 । मघापूर्वफल्गुन्युत्तरफल्गुमीप्र-
 थमपादः सिंहः ५ । उत्तरफल्गुनी
 शेषपादत्रयंहस्ताचित्रार्द्धश्चकन्या ६
 । चित्राशेषार्द्धंस्वातीविशोखापाद
 त्रयंतुला ७ । विशाखाशेषैकपादो
 ऽनुराधाज्येष्ठावृश्चिकः ८ । मूलं
 पूर्वाषाढात्तराषाढाप्रथमपादोधनुः
 ९ । उत्तराषाढाशेषपादत्रयश्रवणा
 धनिष्ठादर्धश्चमकरः १० । धनि
 ष्ठाशेषार्द्धंशतभिषापूवंभाद्रपाद
 त्रयंकुम्भः ११ । पूर्वभाद्रशेषपाद
 उत्तरभाद्ररेवतीमीनराशि १२ ।
 रिति ॥ उक्तञ्च । सप्तविंशतिभै
 र्योतिश्चक्रंस्तिमितषायुगम् । तद
 कांशोभवेद्वाशिनर्वर्चवरणाङ्कितद्व-
 त्ति ॥

राष्ट्रः । पुं० न० उपवर्त्तने । चक्रे ।
 जीवति । देशे । विषये ॥ उद्भव

रासभी

॥ राजति । राजृ० । वृन् । वृधे
तिषः ॥

राष्ट्रनिवासी । त्रि० जानपदे । देश
वास्तिनि ॥

राष्ट्रिका । स्त्री० कण्टकारिकायाम्
॥ राष्ट्रमस्त्यस्याः । अतद्वनिठना
वितिठन् ॥

राष्ट्रियः । पुं० नाव्योक्त्याराजश्याले
॥ राष्ट्रेऽधिकृतः । राष्ट्रावारपारा
दधखावितिघः । घस्येयादेशः ॥
राष्ट्रीयः । पुं० राष्ट्रिये ॥ त्रि० राष्ट्र
सम्बन्धिनि ॥

रासः । पुं० कीलाहले ॥ ध्वने ॥
भाषाशृङ्खलके ॥ विलासे गोवानां
गोपीभिः सहक्रीडाविशेषे ॥ रास
ते । रासशब्दे । अच् ॥ गर्ज्जिते ॥
रासगोष्ठी । स्त्री० हज्जोपके ॥ तल्लक्षणं
यथा । पृथुसुवृत्तमसृणं वितस्तिमा
ओन्नतं कौविनिखन्यशङ्कुम् । आ
क्रम्यपदभ्यामितरेतरगुहसौभमी
यं खलुरासगोष्ठीतिहरिवंशटीकायां
नीलकण्ठः ॥

रासनः । पुं० रसे ॥ रसनया रुद्धते
। शेषद्वत्यण् ॥

रासभः । पुं० गर्दभे । रासते ।
रासृ० । रासिपल्लिभ्यश्च ल्यभच् ।

रासभवन्दिनी । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥

रासभी । स्त्री० गर्दभ्याम् । गधी० इ०
भा० ॥ जातिलक्षणीडीष् ॥

रास्ना

रासमण्डलम् । न० श्रोत्राक्षरासक्री
डास्थले ॥

रासेरसः । पुं० रासगोष्ठ्याम् ॥ रा
से ॥ शृङ्गारे ॥ रससिद्धौ ॥ रसा-
वासे ॥ षष्ठीजागरके ॥ उत्सवे ॥
परिहासे ॥

रासेश्वरी । स्त्री० राधायाम् ॥

रास्ना । स्त्री० स्ननामध्यातयताविशि
षे । नाकुल्यास् । सुरसायाम् ।
भुजङ्गायाम् । रादसन० जैत० इ०
भा० प्र० ॥ रास्नातुत्रिविधाप्रोक्तामृ
लंपचं लणं तथा । ज्ञेयौसूलदली-
शिष्टौलणारास्नातुमध्यमा ॥ इ०
रा० नि० ॥ अपिच । नाकुलीतुव-
रातिक्ताकटुकीणाधिनाशयेत् ।
भोगिलूतावृश्चिकाखुविषज्वरकृमि
व्रणान् ॥ इ० भा० प्र० ॥ रास्नागो
धामवातघ्नोतिराजवृद्धभः ॥ एला
वती० इ० दे० भा० प्र० औषधिविशि-
षे । एलापर्ण्याम् । सुभहायाम् ।
युक्तरसायाम् । कांटाश्रामरुली०
इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ अस्यागुणाय
या । रास्नामपाचनीतिक्तागुरुष्णक
फवातजित् । शायश्वाससमीरा-
स्नवातगूजोदरापचा ॥ कामज्वर-
विषाशीतिवातिकामयहिष्महन् ॥
राति० रायतेबा । रासते० रायतेबा
। रादाने । रसया स्वादने० रास
शब्दे वा । रास्नासाम्नेतिसाधुः ॥

रिक्थम्

राहुः । पुं० तमोयष्टे । स्वर्भानौ ।
सैहिकीये । रहति० गृहीत्वात्यजति
चन्द्राकौ । रहत्यागे । बाहुलका-
दुष् ॥

राहुगृहम् । न० कन्याराशौ ॥ राहो
गृहम् ॥

राहुग्रहः । पुं०)

राहुग्रहः । पुं०) उपरागेचन्द्रसूर्य
योर्ग्रहणे ॥

राहुच्छत्रम् । न० आर्द्रके ॥

राहुदर्शनम् । न० राहोऽष्टाक्षुषज्ञा
ने । ग्रहणे ॥

राहुमेदी । पुं० मिथौ ॥

राहुमूर्ध्नि । पुं० केशवे ॥

राहुरत्नम् । न० गोमेदके ॥

राहुलसूः । पुं० बुद्धे । सुगते ॥

राहुस्पर्शः । पुं० उपरागे ॥

राहुहा । पुं० विष्णौ ॥

राहुच्छिष्टः । पुं०)

राहुत्सृष्टः । पुं०) लग्ने ॥

रिक्तः । त्रि० शून्ये । यथा । रिक्तह
स्तेननोपेयाद्राजानदेवतांगुलिमि-
ति ॥ निर्हने ॥ न० वने ॥ रि-
च्यतेस्म । रिचवियोजनसम्पन्न
योः । क्तः ।

रिक्तकम् । त्रि० शून्ये ॥ स्वार्थे कञ् ॥

रिक्ता । स्त्री० चतुर्थीनवमीचतुर्दशौ
षुतिथिषु ॥

रिक्थम् । न० धनमात्रे । वसुनि ॥

रिपुः

रिच्यते । रिचिर्विरेषणे । प्रातृतु
दिबचिरिचीतिथक् ॥

रिक्थहारी । त्रि० दायादे ॥

रिक्थादः । पुं० पुत्रे ॥

रिक्थौ । त्रि० धनहरिणि ।

रिक्ता । स्त्री० लिङ्गायाम् । स्त्रीख०

इ० भा० इतिहेमचन्द्रः ॥ लक्ष्य
ते । लक्ष्मालोचने । घञ् । पृ
षादरादिः ॥

रिङ्खणम् । न० सुखलने । धर्मादि
खलने ॥ बालानां हस्तपादाभ्यां च-
लने । रिखिगती । भावे ल्युट् ॥

रिङ्गणम् । न० सुखलने ॥ धर्मादिखल-
ने ॥ बालानां हस्तपादाभ्यां चलने
। रीगणा० इ० भा० प्र० ॥ औ
चिख्यात्पिच्छिलादेशसुखलनं रिङ्ग-
णं क्वचित् ॥ रिगिगती । भावे ल्यु
ट् ॥

रिङ्गन् । त्रि० जानुभ्यांगच्छति ॥ ग
च्छति ॥

रिधम् । पुं० कामे । वसन्ते ॥

रिपुः । पुं० शत्रौ । अहितकारि
णि ॥ आभ्यन्तरारिपवो यथा । का
मक्ताधौलोभमोहीमदोमात्सर्यपव-
च । आभ्यन्तराहुमेप्राक्तास्त्रिपवस्त-
त्त्ववेदिभिः ॥ अनित्याः शत्रवो
वाच्याविप्रकृष्टाश्च ते यतः । अतः
साभ्यन्तरान्निहन्त्यान्षट्पूर्वमजय-
द्विपून् । अनिष्टं रपति । रपव्य

रिष्ट :

क्तायांवाचि । रपेरिञ्चोपधायाङ्गति
 कुः ॥ लम्नात्षष्ठभवने ॥ चारक्
 नामगन्धद्रव्ये ॥
 रिपुघातिनी । स्त्री० लताविशेषे ।
 कुचिकायाम् । कुचुङ्ग० गौ० दे०
 भा० प्र० ॥ शत्रुनाशकारिण्याम् ॥
 रिपुदः । पुं० दक्षिणोत्तरद्वारगृहे ॥
 रिपुभम् । न० षष्ठराशौ ॥
 रिप् फम् । न० व्ययभवने ॥
 रिप्रः । त्रि० अर्धमे । कुत्सिते ॥
 रीयते । रीङ् स्ववर्णे । लीरीडोङ्
 स्वः पुट् चतुरीर्ज्ञ पणकुत्सनयोरि
 तिरप्रत्ययोधातोर्ङ् स्वः प्रत्ययस्य पु
 ट् च ॥
 रिमेदः । पुं० अरिमेदे ॥
 रिरंसा । स्त्री० रन्तुमिच्छायाम् ॥
 रमेः सन् ॥ अप्रत्ययात् । टाप् ॥
 ररंसुः । त्रि० रन्तुमिच्छौ ॥ रमेः
 सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥
 रिरक्षा । स्त्री० रक्षितुमिच्छायाम् ॥
 रिरक्षिषुः । त्रि० रक्षितुमिच्छौ ॥
 रिरौ । स्त्री० पित्तले ॥
 रिश्यः । पुं० मृगे ॥
 रिष्टः । पुं० खड्गे ॥ फे निले । री
 ठा० इ० भा० ॥ न० एनसि ।
 पापे ॥ क्षे मे । कुशले ॥ अशुभे ।
 अकल्याणे ॥ अभावे । नाशे ॥
 क्षे मांशुभाभावेषु ॥ रेषणम्०
 रिष्यतेस्मि तिवा । रिषहिंसायाम्

रीति :

। त्तः ॥
 रिष्टकः । पुं० फे निले । रीठा० इ०
 भा० ॥
 रिष्टिः । पुं० खड्गे । असौ ॥ स्त्री०
 शुभे ॥ रेपति । रिष० क्तिष् ॥
 रिष्फम् । न० व्ययभवने ॥
 रिष्यः । पुं० मृगप्रभेदे ॥ रिष्यते ।
 रिष० । अघ्न्यादित्वात्साधुः ॥
 रिष्वः । त्रि० हिंस्त्रे ॥ न० शस्त्रे ॥
 रिष्यतेऽनेन । रिष० । सर्वनिष्ठेष्व
 रिष्वेतिसाधुः ॥
 री । स्त्री० गतौ ॥
 रीठा । स्त्री० रीठाकरञ्जे ॥
 रीठाकरञ्जः । पुं० खनामख्यातवृक्ष
 । गुच्छके । गुच्छपुष्पके । गुच्छफले
 । फे निले ॥
 रीठकः । पुं० पृष्ठवंशे ॥
 रीठा । स्त्री० अवमाननायाम् । अव
 ज्ञायाम् ॥ रेहणम् । रिहवन्धे ।
 औणादिकः त्तः । स्त्रीत्वलोका
 त् ॥
 रीणः । त्रि० सुतजलादौ । क्षरिते ।
 सुते ॥ रीयतेस्म । रीङ् स्ववर्णे ।
 त्तः । स्वादयेओदितः । ओदित
 स्तेतिनत्वम् ॥ क्षीणे ॥
 रीतिः । स्त्री० स्पन्दे । गतौ ॥ प्रचा
 रे ॥ लोहकिट्टे ॥ दग्धस्वर्णादिम
 ले ॥ सीमनि ॥ स्ववर्णे ॥ स्वभा
 वे । रूपे । लक्षणे । भावे । आत्म

रीति :

नि । प्रकृतौ । सहजे । पित्तले ॥
 पित्तलन्तारकूटं स्यादारोरीतिश्च
 कथ्यते । राजरोतिर्ब्रह्मरोतिः
 कपिलापिङ्गलापिच ॥ रीतिरप्युप
 धातुः स्यात्तान्मस्यसदस्यच । पि
 त्तलस्यगुणाज्ञेयाः स्वयोनिसदृशा
 जनैः संयोगजप्रभावेण तस्थान्ये
 पिगुणाः स्मृताः रीतिकायुगलं
 रूक्षं तिक्तं चलणं रसे ॥ शोधनं
 पाण्डुरोगघ्नं कृमिघ्नं नातिलेखनम्
 । कांस्यशब्दे स्यादव्ययः शोधनेमा
 रणे विधिः ॥ वैदर्भ्यादौ ॥ रीति
 रात्माकाव्यस्य । विशिष्टापदरचना
 रीतिरिति च वामनमूत्रे । गुणभेदे
 न तद्विभागमाह । आजः प्रसाद
 माधुर्यं गुणत्रितयभेदतः । गौड
 वैदर्भ्यपाञ्चालीरीतयः परिकीर्त्ति
 ताः प्रत्येकमेवांलक्षणानि यथा ।
 आजः समासभूयस्त्वं मांसलं पद
 डम्बरम् । व्यक्तार्थपदमयस्य प्र
 सादः परिकीर्त्तितः शब्दार्थयो
 स्तुरसवन्मधुरं परिकीर्त्तितम् ।
 सर्वलोकावगम्यं यदुपस्यतदभिधी
 यते ॥ सुश्राव्यमपिगम्भीरं प्रसन्नमु
 पनागरम् । याम्यं यथा । कन्ये
 मन्येऽप्यसौधन्यायस्त्वामद्यविवाह
 येत् । नाल्पे नतपसालभ्यः सुन्द
 रस्त्रीसमागमः ॥ उपनागरं यथा
 । तन्मिद्वदधरं मृदुना विदं न विदो

रीतिपुष्पम्

जनाः वसुधायां सुधाभावान्मृषा
 सुगंयियासवः ॥ शब्दालङ्करणं
 तत्स्याद्यदनुप्रासभासुरम् । वर्णा
 वृत्तिरनुप्रासः पादेपादेविधीयते
 पदावृत्तिस्तु यमकमादिमध्यान्तसर्व
 गम् । क्रमेण रीतिचयाणां मुदाहर
 णानि । गंगोत्तुंगतरंगसंगतज
 टाजूटाग्रजायत्फणिस्फूर्जत्फूत्
 कृतिभौतिसम्भूतिचमत्कारस्फुर-
 त्सम्भ्रमा । अनन्दामृतवापिकां
 विदधतौ चित्तं गिरीशप्रभोस्त्वां पा
 यान्नवसंगमे भगवती लज्जावती पा
 र्वती ॥ भवतोतिरहव्याधिमधिग
 म्यससम्भ्रमा । कामिनीयामिनीका
 न्तं कृतान्तमिबपश्यति ॥ हनालि
 सन्तायनिवृत्तयेऽस्याः किन्तालवृ
 त्तंतरलीकरोषि । उतापएणान्तर
 तोपहेतुर्न तन्भुवनव्यजनापनेयः
 ॥ द्रुतिकाव्यचन्द्रिका ॥ अपिच ।
 वैदर्भीसायपाञ्चालोगौडीयावन्ति
 कातथा । लाटीयामागधीचेतिषो
 ठारोतिर्निगद्यते ॥ रीयते । रीणा
 तिवा । रयणं वा । रीस्रवणे । रीग
 तिरेषणयोः । त्तिच् । त्तिन्वा ॥
 रितिकम् । न० पुष्पाञ्जने ॥
 रीतिका । स्त्री० कुसुमाञ्जने पित्तले ॥
 रीतिपुष्पम् । न० कुसुमाञ्जने रीति
 कायां धायमानायां जाते मले ॥ री
 तेः पित्तलस्य पुष्पमिव । तन्मल-

रुक्माङ्गद :

स्वास् ॥
 रीतिहेतुः । पुं० रङ्गे । वङ्गे ॥ री
 तेहेतुः ॥
 रुः । पुं० शब्दे ॥
 रुक्कः । वि० बहुप्रभेदे ॥
 रुक्प्रतिक्रिया । स्त्री० रोगनिवार-
 णे । चिकित्सायाम् ॥ रुजः प्रति
 क्रियानिरसनम् ॥
 रुक्कम् । न० काष्ठने ॥ धूसूरे ॥
 लोहे ॥ नागकेशरे ॥ रोचते । रु
 चदीप्तौ । युजिरुजितिजांकुष्ठे ति
 मक् ॥
 रुक्मकारः । पुं० स्वर्णकारे ॥ रुक्मं
 करोति । डुकृज् । कर्मण्यण् ॥
 रुक्मकारकः । पुं० स्वर्णकारे ॥
 रुक्मकारणव । स्वार्थेकः ॥
 रुक्मवती । स्त्री० पङ्क्तिच्छन्दः १०
 प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । रुक्मवती
 सायवभमसगौ ॥ यथा । कायम
 . नावाङ्गैः परिशुद्धैर्यस्य सदा कंसदि-
 पिभक्तिः । राज्यपदे हर्म्यालिरुदा
 रा रुक्मवतीविघ्नः खलु तस्य ॥ इय
 मेवः चम्पकमाला० रूपवतीचवो
 ध्या ॥ वि० स्वर्णवति ॥
 रुक्मवेदी । स्त्री० काष्ठनवेदिकाया-
 म् ॥ रुक्मं हिरण्यं तन्मयाभिरिष्ट
 काभिस्त्रितावेदी० रुक्मवेदी ॥
 रुक्माङ्गदः । पुं० परमभागवतेनृप
 तितिलके ॥

रुचकः

रुक्मिणी । स्त्री० कृष्णाय प्रधानमहि
 प्याम् । लक्ष्म्याम् । हरिप्रि
 यायाम् ॥
 रुक्मिणीव्रतम् । न० व्रतविशेषे ॥
 रुक्मिदम्पः । पुं०)
 रुक्मिदारी । पुं०) बलरामे । बल-
 भद्रे ॥
 रुक्मी । पुं० भीष्मकात्मजे । रुक्मि
 णीभातरि ॥
 रुक्मिभित् । पुं० बलदेवे ॥
 रुजः । वि० अप्रेम्णि । परस्मै ॥ अ
 चिक्रणे । अस्त्रिगर्थे ॥ रुखा० इ
 त्युभयोर्भाषा ॥ रुजयति । रुजपा
 रुष्ये । पचाद्यङ् ॥ यद्वा । रुहेरी
 णादिकः सः ॥
 रुग्णः । वि० रोगादिना कुटिलीक
 तेभुग्ने । वक्त्रे ॥ रुज्यतेस्म । रुजो
 भङ्गे । क्तः । सोदितश्चेति नत्व
 म् ॥ रोगिणि
 रुक्० ग्० । स्त्री० श्रेभायाम् ॥ तेजसि
 ॥ द्युतौ ॥ इच्छायाम् ॥ रोचते
 । रुचदीप्तौ । क्तिप् । शारिकाशुक
 वाचिः ॥
 रुचः । वि० शोभमाने ॥ रुचे रिगु
 पधेति कः ॥
 रुचकः । पुं० बीजपत्रे ॥ निष्के ॥
 दन्ते ॥ कपोले ॥ एरण्डे ॥ न०
 सर्जिकाक्षारे ॥ अश्वस्याभरणे ॥
 माल्ये ॥ सोवर्चले ॥ यथा । रु-

रुचिफलम्

चक्रं रोचनं भेदि दीपनं पाचनं परम् ।
सस्नेहं वातनुन्नातिपित्तलं विशदं ल-
घु ॥ उद्गारशुद्धिदं सूक्ष्मं विवन्धाना
हशूलहृत् ॥ माद्वल्यद्रव्ये ॥ उत्क
टे ॥ रोचनायाम् ॥ विडङ्गे ॥
लवणे ॥ पुं० न० राजवेस्मविशि
ष्टे ॥ वनान्तरे ॥ रोचतेऽनेन ।
रुचदीप्तावभिप्रीतीच । अन्तर्भावि
तण्यर्थः । कुन् शिल्पिसंज्ञयोरि
तिकुन् ॥

रुचा । स्त्री० इच्छायाम् । दीप्ती ॥ शो
भायाम् ॥ शारिकाशुक्लवाचि ॥
रुचिः । पुं० प्रजापतिविशिष्टे । आकृ
तीपतीरोच्यमनोः पितरि ॥
रुचिः । स्त्री० दीप्ती ॥ शोभायाम् ॥
अभिष्वङ्गे । उत्कटानुरागे ॥ अभि
लाषे ॥ रोचते । रुच० । इगुपधा
त्किद्वितीन् ॥ वुभुक्षायाम् ॥ गो
रोचनायाम् ॥ आलिङ्गनविशिष्टे ॥
तल्लक्षणं यथा । नायिकायानायक
स्य सस्नेहं खिलान्वोरुपय्युपविश्य बच्च
सिञ्चोदत्वायदवस्थानमिति काम
शास्त्रं ॥

रुचिकरः । त्रि० रोचने ॥

रुचितः । त्रि० द्रष्टव्यमद्वये ॥ रुचिः
कर्तारक्तः ॥ यद्वा । रोचते । रुच०
। रुचिवचीति कितच् ॥

रुचिफलम् । न० अमृताह्वे । अमृत
फले ॥

रुच्यः

रुचिरम् । न० मूलके ॥ कुङ्कुमे । ल
वङ्गे । त्रि० सुन्दरे ॥ सौम्ये ॥
मिष्टे । रोचते । रुच० । इषिमदि
मुदोतिकिरच् ।

रुचिरा । स्त्री० गोरोचनायाम् ॥ अति
जगतीकृन्दः १२ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणा
दियथा । जभौसजौ गितिरुचिराच
तुर्गहैः । यथा । पुनातुबोहरिरिति
रासविभ्रमी० परिभ्रमन्ब्रजरुचिराङ्ग
नान्तरे समीरणोत्तसितलतान्तराल
गोयथामरुत्तरलतमालभूरुहः ॥
इतिमात्रावृत्तान्तरेपियथा । सप्तच
तुष्कलकलितसकलदलसंशोभितकु
ण्डलरुचिरा । नक्षुरपयोधरमिहफ
णिपतिवरभणितमिदं वृत्तं रुचिरा ॥
यथा । कस्यतनुर्मनुजस्यसितासित
सङ्गममधिविधितः पतित्ता । यस्य
कृतेकरभोरुविषीदसिमिहिरातप
निहतेवलता ॥

रुचिराञ्जनः । पुं० शोभाञ्जने ॥

रुचिराश्लः । पुं० नृपतिविशिष्टे ॥ शो
भनतुरगे ॥ त्रि० तद्वति ॥

रुचिष्यः । त्रि० द्रष्टव्यस्तुनि ॥ रोचते
रुच्यतेवा । रुच० । रुचिभुजिभ्यां
क्लिष्यन् ॥ अभिप्रैते ॥

रुचि । स्त्री० दीप्ती ॥ रुक् रुची रुचयः
समाङ्ग्ये कार्यसङ्घः ॥ कृदिका
रादितिङीष् ॥

रुच्यः । पुं० कतकवृक्षे ॥ शालिधा ॥

रुदन्ती

न्य ॥ पच्यौ ॥ न० सौवर्चले ॥ चि०
मनीज्जे । सुन्दरे ॥ रोचते० रुच्यते
वा । रुच० । राजसूयेतिसाधुः ॥
रुच्यकन्दः । पुं० सूरणे ॥
रुग् । स्त्री० रोगे ॥ रुजतिदेहम् । रु-
जोभङ्गे । क्तिप् ॥ रोजनंवा । सम्प-
दादिक्तिप् ॥ कुष्ठौषधौ ॥
रुजा । स्त्री० रोगे ॥ भङ्गे ॥ रुजति ।
रुजोः । भिदादिपाठात्० रुजार्या-
नामिति निर्देशाद्वाऽङ्किटाप् ॥ इ-
गुर्धेतिकोशः ॥ कुष्ठे ॥ मेघ्याम् ॥
रुजाकरः । पुं० व्याधौ । न० कर्मर-
ङ्गफले ॥ चि० पीडाकारिणि ॥
रुजासहः । पुं० धन्वनवृत्ते ॥
रुणस्करा । स्त्री० सुवतायाम् । सुख-
सन्दोद्यायांगवि ॥
रुण्डः । पुं० कश्मले ॥
रुण्डका । स्त्री० हारपिण्डायाम् । देह-
ल्याम् ॥ दूतिकायाम् ॥ रणभूमौ ।
रुतम् । न० वाशिते । तिरश्चांशब्दः ।
कृजिते ॥
रुदथः । पुं० कुक्कुटे ॥ शुनि ॥ शि-
शौ ॥ रोदिति । रुदिर्अश्रुविमोच-
ने । रुदिविदिभ्यांङिदित्यर्थः ॥
रुदन्तिका ।) स्त्री०
रुदन्ती ।) स्त्री० लुद्रलुपविशेषे ।
स्रवत्तोयायाम् । सञ्जोवन्याम् । रो-
माञ्चिकायाम् । चणपल्याम् ॥ अ-
स्याः स्वरूपं यथा । चणपत्रसमं प-

रुद्रः

चञ्चुपक्षैवतयाकृतिः । शैशिरेज-
लविन्दूनां स्रवन्तीति रुदन्तिका ॥ रु-
दन्तीवङ्किङ्कदृष्यापित्तघ्नीचरसाय-
नी ॥
रुदितम् । न० क्रन्दिते । क्रुष्टे ॥ रु-
दिर्० । भावेक्तः ॥ चि० तद्वति ॥
रुद्रः । चि० नदोप्राकारादिनाकृतवे-
ष्टने । वेष्टिते । बलयिते । संवी-
ते । आवृते ॥ रुध्यतेस्य । रुधिर-
आवरणे । क्तः ॥
रुद्रः । पुं० गणदेवताविशेषे ॥ एका-
दशरुद्रेषु ॥ तेषां नामानियथा ।
अजैकपादहिब्रह्मो विरूपाक्षो धरैव-
तः । हरश्च बहुरूपश्चत्यम्बकश्च सुरे-
श्वरः ॥ सावित्रश्च जयन्तश्च पिनाकी-
चापराजितः । एते रुद्राः समा-
ख्याता एकादशगणेश्वराः । एते-
षां मानसानान्तु त्रिशूलवरधारिणा-
म् । कोटयश्चतुरशीतिस्तत्पुत्रा-
द्याक्षमामताः ॥ दिक्षु सर्वासु ये-
रक्षां प्रकुर्वन्ति गणेश्वराः पुत्रपौत्र-
सुतास्त्वैते सुरभीगर्भसम्भवाः ॥
इति मात्स्ये ५ अध्यायः ॥ शिवे ।
शम्भौ । ईशे ॥ रोदयत्यसुरान् ।
संहारकाले प्रजाः संहरन् रोदय-
ति वा । रुदिर्० । रोदिर्गिलुक् च-
तिरक् षलुक् ॥ सर्वगत रुजां द्रा-
वणात्० रोदनहननाद्वा रुद्रः । त-
था च स्कान्दे । रुजः सर्वगता

रुद्रचण्डी

यस्माद्द्रावयामिजगत्प्रहम् । रौद्रं न
 हन्मियस्माच्चरुद्रस्तस्मादहंप्रिये ॥
 यद्वा । रुतं वेदात्मकं शब्दं कल्पादौ
 ब्रह्मणो रातिन्ददाति । रादाने ।
 आतोनुपसर्गेकः ॥ यद्वा । रुता
 नादेन सकलं जगदिदं द्रावयति रज्जु
 यतीति । नादात्मकत्वाद्गुद्र ॥ यद्वा ।
 रुतानादेन प्रणवरूपेण वेदरूपेण
 वा द्रावयति । इष्टमर्थमिति रु
 द्द्रः । यद्वा । रुतं संसारदुःखं तद्विमुक्तं
 वा द्रावयतीति रुद्रः । तदुक्तं रुतं दुः
 खं तद्विमुक्तं विद्रावयति यः प्रभुः
 । रुद्र इत्युच्यते तस्माच्छिवः परम
 कारणमिति ॥ विष्णु रुद्रयोरभेदो
 यथा कौर्म । सदैव देशो भगवान्म
 हादेशो न संशयः । मन्यन्ते ये जग
 द्योनिं विभिन्नं विष्णुमीश्वरात् ॥
 मेहादवेदनिष्ठाया तैयान्तिनरकं
 नराः । वेदानुवर्तिनं रुद्रं देवं ना
 रायणं तथा । एकीभावेन पश्यन्ति
 मुक्तिभाजो भवन्ति ते । श्रोमहागवते
 देव्याङ्गौ रुद्रौ परिकीर्तितौ । यथा ।
 इच्छया ब्रह्मणो वक्त्राद्वरदानार्थमुद्र
 भौ । मूलरुद्रस्यांशभूतो रुद्रनामा
 द्वितीयक इति ॥ आदित्यपञ्चम
 ॥ एकादशाङ्के ॥ न० रौद्रसे ॥
 रुद्रकोटी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥
 रुद्रगणः । पुं० शिवपार्षदसमूहे ॥
 रुद्रचण्डी । स्त्री० रुद्रयामलाक्तदेवी

रुद्राक्षः

माहात्म्ये ॥

रुद्रजः । पुं० पारदे ॥
 रुद्रजटा । स्त्री० लताविशेषे । रौद्रायाम् ।
 सौम्यायाम् । सुगन्धायाम् । सुपत्रा
 याम् । सुगन्धपत्रायाम् । पञ्चवल्क्या
 म् । जटावल्क्याम् ॥ अस्या गुणाः । क
 टुरसत्वनम् । श्वासकासहृद्दोगभूत
 रक्षोनाशित्वञ्चेति ॥
 रुद्रपत्नी । स्त्री० चण्डायाम् । दुर्गा
 याम् ॥ अतस्याम् ॥
 रुद्रप्रिया । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ रुद्रा
 याम् ॥
 रुद्रशीणा । स्त्री० सङ्गीतनारायणो
 क्तवीणाविशेषे । रुद्रायाम् ॥
 रुद्रसर्गः । पुं० रुद्रकर्तृकभूतवेता
 लादिमृष्टौ ॥
 रुद्रसावर्णिः । पुं० द्वादशे मनौ ॥
 रुद्रसूः । स्त्री० एकादशपुत्रप्रस्राम् ॥
 रुद्राक्रीडः । पुं० श्मशाने ॥
 रुद्राक्षः । पुं० खनाम्नोप्रसिद्धे वृक्षे ।
 तणमेरौ । अमरे । पुष्पचामरे ।
 अरुफले । शिवाक्षे । सर्पाक्षे । भू
 तनाशने ॥ विनाभस्मत्रिपुण्ड्रेण
 विनारुद्राक्षमालया । पूजितोपि
 महादेशो न स्यात्तत्फलप्रदः ॥ वि
 नामन्त्रेण यो धर्त्त रुद्राक्षं भुविमान
 वः । सर्पातिनरकान् घोरान् या
 वदिन्द्रास्तु हंशेति पद्मपुराणम् ॥
 रुद्राक्षान्कण्ठदेशे दशन रर परि

रुद्रास्पदम्

मितान् • मस्तकीविंशति ४० प
ट् ६ षट् ६ कर्णप्रदेशे • करयु
गलकृतेद्वादशे १२ द्वादशे १२ व
। बाह्यारिन्दो : कलाभि १६ न
यनयुगकृतेत्वेक १ मेकं १ शिखा
याम् • वक्षस्पष्टाधिकं य : कलय
तिशतकं १०८ सखयनीलकण्ठ :
इतिदेवीभागवतम् ॥ मन्त्रेणेति
द्विजेतरविषयम् । सर्वाश्रमाणां व
र्णानां रुद्राक्षचधारणम् । कर्त्त
व्यं मन्त्रत : प्राक्तं द्विजानां नान्यव-
र्णानामिति नारायणवचनात् ॥
रुद्राणी । स्त्री० शिवायाम् । भवा
न्याम् । सर्वमङ्गलायाम् ॥ रुद्रस्य
स्त्री० इन्द्रवरुणभवसर्वरुद्रमृडहि-
मारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामा
नुगिति० डीपानुकौ ॥
रुद्रावर्त्तः । पुं० तीर्थविशेषे ॥ अद्रि
कूटस्थानस्यायां परमेश्वर्याम् । रु
द्रं जटाश्राम् ॥
रुद्रास्पदम् । न० तीर्थविशेषे ॥
रुद्रौ । स्त्री० रुद्रवीणायां ॥
रुधिरः । पुं० अङ्गारके । कुजे । भौ
मे । मङ्गलग्रहे ॥ न० कुङ्कुमे ॥ श-
रीरस्य रसभवधातौ । रक्ते । अ-
स्त्रे । त्वग्जे । शोणिते । असृजि ।
लोहू० इ० भा० ॥ रुग्णद्वि० रुध्यते-
वा । रुधिर० । इषिमदिमुदीति-
किरच् ॥

रुमा

रुधिराख्यम् । न० मणिप्रभेदे । यथो
क्तं गरुडपुराणे । हुतभुगरूपमादा
यदानवस्य यथेप्सितम् । नर्मदायां-
निचिन्ने पक्विस्त्रिहीनादिभूतले ॥
तत्रेन्द्रगोपकलितं शुकवक्त्रवर्णं सं-
स्थानतः प्रकटपीलुसमानमात्र-
म् । नानाप्रकारविहितं रुधिराख्य-
रत्नमुद्भूत्य तस्य खलु सर्वसमानमेव ॥
मध्ये न्दुपाण्डुरमतीव विशुद्धवर्णं त
च्चन्द्रनीलसदृशं पटलंतुल्येष्ठात् ।
सैश्वर्यं भूत्य जननं कथितं तदेव पक्वञ्च
तत्किल भवेत्सुरवच्चरणम् । इति
गारुडे ॥ ७८ ॥ अध्यायः ॥
रुधिरोद्गारी । पुं० पष्ठिसंवत्सराणां
मध्ये वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा ।
महिषीगोहिरण्यादिताम्रकांस्थादा
शेषतः । तत्सर्वं देविविक्रीयकर्त्त
व्यो धान्यसञ्चयः ॥ रक्ते संवत्सरे दे-
विक्रूरबुद्धिर्भराधिपः । मानवाः क्रूर
चैष्टास्य सङ्ग्रामेन जयेय भवेत् ॥ ५८ ॥
रुमग्वान् । पुं० लवणाचले ॥ लव-
णमस्यस्मिन् । मतुप् । आसन्दौ
वदिति० लवणस्य रुमग्वभावः ॥ ल
वणाकरवाचकरुमन् गव्यस्यैतन्निपा
तनं नलोपाभावार्थेण त्वार्थञ्चेत्यपि
मतम् ॥
रुमा । पुं० लवणाकरे ॥
रुमा । स्त्री० सुग्रीवदारिषु ॥ विशिष्टल
वणाकरे ॥

रुषित :

रुम्भ : । पुं० रमणे ॥ अरुणे ॥ रम्य-
ते अस्मिन् । रमक्रीडायाम् । चकि
रम्योर्च्चोपधायाङ्गतिरक् ॥

रुरु : । पुं० मृगविशेषे । हरिणजात्य
न्तरे । भारशृङ्गाख्ये ॥ रुरुर्महान्-
कृष्णसारङ्गतिरयादवः ॥ व्याघ्रे ॥ य
था । गो। गोपौ। गोपवीतो। रुक्मखवि-
लसत्कण्ठभूषश्चिरं वदति ॥ दैत्य-
भेदे ॥ रौति । रुशब्दे । जम्बादय
श्चेति साधुः ॥ रुशातिभ्यां कुन्वा ॥

रुवु : ।) पुं०

रुवुक : ।) पुं० एरण्डे ॥ इतिरत्न-
माला । रक्ते रण्डे ॥ इतिराजनि
चंगटः ॥

रुशन् । चि० निन्द्यार्थायां वाचि ॥ रु
शति । रुशहिंसायाम् । तोलव्यान्तसौ
दादिकसस्माच्छ्रुतप्रत्ययः । रुशन्
शब्दः । रुशतीहिंसा । रुशद्वच
नम् ॥

रुशती । स्त्री० निन्द्यार्थायां वाचि ॥ श-
चन्तान् डीप् । आच्छीनयोरिति नु
म् । विकल्पान्नमभावः । स्त्रियां वा
हल्ये नास्ति दर्शनम् ॥

रुट् । स्त्री० क्रोधे ॥ रुशहिंसायाम्
। सम्पदादित्वात्किप् ॥

रुपा । स्त्री० अमर्षः । कोपे । मन्यौ
। क्रोधे ॥ किवन्ताङ्गागुरिमतेनटा
प् ॥

रुषित : । चि० रुष्टे । क्रोधयुक्ते ॥ रु

रुक्षा

प्यतेस्म । रुषरोषे । क्तः । रुष्यम्
त्वरेतिपच्चे ० इड्विकल्पः ।

रुष्टः । चि० रुषिते । शिवेरुष्टे गुरुस्मा
तागुरौरुष्टे नकञ्चन । रुष्यतेस्म । रु-
ष० । क्तः । रुष्यम् । त्वरसङ्घुषा
स्वनामितिपच्चे इडभावः ॥

रुहः । चि० जाते ॥ आरुढे ॥ रुहेः
कर्त्तरिकः ॥

रुहकम् । न० क्तिट् ॥

रुहा । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ किन्नापिरोह
ति । हवीजरुजन्मनिप्रादुर्भावे इ-
गुपधन्नापृक्किरः कः । टाप् ॥ म
हासमङ्गायाम् ॥

रुहिरुहिका । स्त्री० उत्कठायाम् ॥ इ
तिपुराणम् ॥

रुह्वा । पुं० वृक्षे ॥ रोहति । रुह०
शीङ् क्रुशिरुहौत्यादिना० कनिप् ॥

रुक्षः । पुं० वृक्षे ॥ वरकटर्षे ॥ चि०
अप्रेम्णि । परुषे ॥ अचिक्रणे ।

अस्त्रिगधे । रुखा० इतिभाषायाम् ॥

रुक्षयति । रुक्षपारुष्ये । पचाद्यच् ॥

रुक्षगन्धकः । पुं० गुग्गुली ॥

रुक्षणात्मिका । स्त्री० लङ्काधान्ये ॥

रुक्षदर्भः । पुं० हरिदर्भे ॥

रुक्षपत्रः । पुं० शाखोटवृक्षे ॥

रुक्षप्रियः । पुं० ऋषभौषधे ॥

रुक्षस्वादुफलः । पुं० धन्वनवृक्षे ॥

रुक्षा । स्त्री० दन्तीवृक्षे ॥ क्रूरायाम् ॥

अस्त्रिगधायाम् ॥

रूढ :

रूढः । पुं० प्रकृतिप्रत्यायार्थमनपे-
क्ष्यशब्दबोधजनकेशब्दे ॥ यथा । मु-
ख्योलाक्षणीकोणीयः शब्दः स्या-
दौपचारिकः । यौगिकीयोगरूढो
वारूढोवामुख्यएवसः ॥ इतिशा-
ब्दः । अपिच । रूढमालक्ष्य-
ति० विभजतेच । रूढं सङ्केतवन्नाम
सैवसंज्ञेति कीर्त्यते । नैमित्तिकीपा-
रिभाषिक्यौपाधिक्यपितद्भिदा । य-
न्नामयादृशार्थेसङ्केतितमेव० नतुयौ-
गिकमपि० तद्रूढम् । योगरूढन्तुप-
ङ्कजादिकंनतथारूढानामेवचसंज्ञाप-
देनाभिलष्यते । नतुरूढादिवत्सं-
ज्ञानाम्नोऽवान्तरभेदः । येनविभा-
गव्याघातः स्यात् । संज्ञायाश्चययो-
र्भेदा नैमित्तिकीपारिभाषिकी० औ-
पाधिकीचेति । पाचकपाठकादय-
स्तुनसंज्ञाः सङ्केतशून्यत्वात् ॥ ये-
नरूढस्यनामस्यतुर्विधत्वमाहुस्तन्म-
तमुपन्यस्यति । जातिद्रव्यगुणस्य-
न्दैर्धर्मैः सङ्केतवत्तया । जाति-
शब्दादिभेदेनचातुर्विध्यं परेजगुः ॥
गोश्वयादीनांगोत्त्वादिजात्या । प-
श्वाद्यादीनांलाङ्गूलधनादिद्रव्ये-
ण । धन्यप्रशुनादीनांपुण्यदोषादि-
गुणेन । चलचपलादीनाञ्चशब्दानां
कर्मणाऽवच्छिन्नशक्तिमत्त्वाच्चातुर्वि-
ध्यमेवरूढानामिति । यदुक्तं दण्डा-
चार्यैः । शब्दैरेवप्रतीयन्ते जाति-

रूढ :

द्रव्यगुणक्रियाः । चातुर्विध्यादमी-
षान्तुशब्दउक्तस्यतुर्विधवृत्तिः ॥ तदे-
तज्जडमूर्खादीनामन्यशून्यादीना-
ञ्चशब्दानामपरिग्रहापत्त्यापरित्य-
क्तमस्माभिः ॥ नैमित्तिकसंज्ञाल-
क्षयति । जात्यवच्छिन्नसङ्केतवती
नैमित्तिकीमता । जातिमात्रेहिस-
ङ्केतादव्यक्तेर्भानंसुदुष्करम् ॥ यन्ना-
मजात्यवच्छिन्नसङ्केतवत्सानैमि-
त्तिकीसंज्ञा । यथागोचैचादिः ।
साहिगोत्त्वचैचादिजात्यवच्छिन्नमे-
वगवादिकमभिधत्ते नतुगोत्त्वादि-
जातिमात्रम् । गोपदंगोत्त्वसङ्केति-
तमित्याकारकग्रहणमानयेत्यादी-
गोत्त्वादिनागवादेरन्वयानुपपत्तेः
एकशक्तत्वग्रहणान्यानुभावकत्वेऽ-
तिप्रसङ्गात् ॥ पारिभाषिकीमौ-
पाधिकीश्चसंज्ञाक्रमेणलक्षयति । उ-
भयावृत्तिधर्मेणसंज्ञास्यात्पारिभा-
षिकी । औपाधिकीचनुगतोपाधि-
नायाप्रवर्त्तते ॥ उभयावृत्तिधर्माव-
च्छिन्नसङ्केतवतीसंज्ञापारिभाषि-
की । ग्रंथाकाशडित्यादिः ॥ याचा-
नुगतोपाध्यवच्छिन्नसङ्केतवतीसं-
ज्ञासात्वौपाधिकी । यथाभूतद्रुता-
दि । साहिसचेतनवृत्तविशेषगुणव-
त्तुवात्ताहारकत्वाद्यनुगतोपाधिपुर-
स्कारिणैवप्रवर्त्तते । इतिशब्दशक्ति-
प्रकाशिकाचि० जाते । प्रसिद्धे ।

रूपम्

रुहेर्गन्धैर्येतिक्तः । ठसुधसुष्टुत्वठ
लोपदीर्घः ॥

रुठपदः । चि० वचमूले ।

रुठिः । स्त्री० शिष्टप्रयोगे ॥ प्रसिद्धौ
॥ अनादिव्यवहारसिद्धेसम्बन्धवि
शेषे ॥ मुख्यशब्दवृत्तेर्भेदे ॥ सा
चस्वरूपेणजात्यागुणेन वानिर्देशा
ईवस्तुनिसंज्ञासंज्ञिसङ्केतेनप्रव
र्तते । यथा । डित्यः डवित्यः
गौः शुक्लवृत्तिः ॥ रूठशब्दनिष्ठश
क्तौ ॥

रूपम् । न० वाच्याकारे । स्वभावे ॥
सौन्दर्ये । मनोहराकृतौ । तल्लल
क्षणं यथा । अङ्कान्यभूषितान्येव
केनचिद्भूषणादिना । येनभूषितव
ज्ञान्तितद्रूपमितिकथ्यते ॥ इत्यु
ज्ज्वलनीलमणिः । नाणकी । प्रश
स्ते ॥ पशौ ॥ शब्दे ॥ यस्यावृत्तौ
नाटकादौ ॥ आकारे ॥ श्लोके ॥
अथकाशादिद्विपदान्ते नानाविकार
विशेषे ॥ रूपन्तुषोडशविधं मोक्ष
धर्मे प्रकीर्तितम् । यथा । द्रुस्रम्
१ दीर्घम् २ स्थूलम् ३ चतुरस्र
म् ४ वृत्तम् ५ शुक्लम् ६ कृष्णम्
७ नीलीरुणम् ८ रक्तम् ९ पीतम्
१० कठिनम् ११ धिक्कणम् १२
स्रक्कणम् १३ पिच्छलम् १४ मृदु
१५ दारुणम् १६ मिति ॥ चक्षुर्मा
त्रयाद्ये गुणे ॥ तच्चशुक्लनीलपीत

रूपकम्

रक्तहरितकपिशचिचर्भेदात्सप्तवि
धम् । पृथिवीजलतेजोवृत्तिः । तत्र
पृथिव्यासप्तविधम् । अभास्वरं शु
क्लं जले । शुक्लं भास्वरं तेजसि ॥ मा
चामात्रे ० ॥ चि० उत्तरपदस्थि
त्यास्वसदृशे ॥ यथापितरूपं मुचःमा
तृरूपाकन्या ॥ प्रापकी ॥ रोपयतिवि
मोहयति । रूपविमोहने । अच् ॥
यद्वा । रूप्यते ऽनेन । खण्डशिल्पशब्दे
तिसाधु ॥ रौतिषा । इशब्दे ।
खण्डशिल्पेतिपः रौतेर्दीर्घश्च ॥
अतिरूपन्तुनिन्दितम् ॥

रूपकम् । न० नाटके ॥ मूर्त्ते ॥ रूप्ये
॥ काव्यालङ्कारे ॥ तल्लक्षणादि
यथा । विषय्यभेदाद्रूप्यरञ्जनं वि
षयस्ययत् । रूपकं तत्त्वविधाधिक्य
न्यूनत्वानुभयोक्तिभिः ॥ अयं हि
धूर्जटिः साक्षाद्येनदग्धाः पुरः
क्षणात् । अयमास्तेविनाशभुस्तार्त्त
यीकंबिलोचनम् ॥ शम्भुर्विश्वमवलम्ब्य
स्वीकृत्यसमदृष्टिताम् । अस्यामुखेन्दु
नालब्धेनेत्रानन्दे किमिन्दुना ॥ सा
ध्वीयमपरालक्ष्मीरमुधासागरोदिता
। अयंकलङ्किनश्चन्द्रान्मुखचन्द्राति
रिच्यते ॥ सङ्ख्याविशेषे ॥ यथा
। सञ्चालीप्रीच्यतेगुह्यासातिस्रो
पकं भवेत् । रूपकैर्दशभिः प्रोक्तः
कलङ्गीनामनामतः । चि० । मू
र्त्तिमति ॥ पुं० । इडादिसप्तसु ॥

रूपमाली

तैयथा । दृढः प्रौढोऽथ खरो विभ
वश्चतुरक्रमः । निशारुक्कः प्रतिता
लः कथिताः सप्तरूपकोऽतिदामो
दरः ॥

रूपकभेदः । पुं० अभिनेयप्रकारे ॥

रूपतत्त्वम् । न० शीले ॥

रूपधारी । वि० सौन्दर्यविशिष्टे ॥

रूपधेयम् । न० रूपे ॥ रूपमेव । भाग

रूपनामभ्याधेयः ॥

रूपनाशनः । पुं० पेचके

रूपवान् । वि० आकारविशिष्टे ॥ सौं
दर्ययुक्ते ॥

रूपस्कन्धः । पुं० विषयप्रपञ्चे । वास
नामयचित्तेन निरूप्यमाणे पुशब्दस्य
शादिषु । पञ्चेन्द्रियेषु च ॥ रूप्यन्ते
एभिर्वाविषयाकृतिकर्मकरणव्युत्प
त्तिभ्यां सविषयाणीन्द्रियाणिरूपस्क
न्धः । रूप्यमाणपृथिव्यादीनां वाद्य
त्वेपि देहस्यत्वादिन्द्रियसम्बन्धाच्चा
ध्यात्मिकत्वम् ॥

रूपमाली । स्त्री० वारस्त्रियाम् । वेश्या
याम् ॥ रूपमालीवास्याः ॥

रूपमाली । स्त्री० वर्णवृत्तविशेषे ॥ य
था । चत्वारोऽस्यां कर्णा जायन्ते हृन्दस्ये
वंहारकुर्वन्ते । भव्यावर्णापादे राज
न्ते रूपमालीवृत्ततत्त्वान्ते ॥ यथा
। हत्वाशचुन्तत्यान्ती चण्डसाचण्डी
वः कल्याणं कुर्यात् । देवेन्द्राद्याः
प्रौढ्यासम्प्राप्ताः संसिबन्ते तत्पादा

रूप्यम्

भोजम् ॥

रूपास्त्रः । पुं० कामदेवे ॥ रूपमस्त्रम
स्य ॥

रूपिका । स्त्री० श्वेतार्कवृक्षे ॥ ओङ्
पुष्पे ॥

रूपी । वि० रूपवति ॥ मूर्तिमति ॥

रूपेश्वरी । स्त्री० देवीविशेषे ॥

रूप्यम् । न० आहत रजते ॥ आहत हि
मनि ॥ तारे । चन्द्रहासे । रजते
चन्द्रलोहके । चांदी० इ० भा० ॥
अस्य लक्षणं गुणादयश्च यथा । गुरु
स्निग्धं मृदु खेतं दाहच्छेदघनक्षमम्
। स्वर्णाव्यं चन्द्रवत्स्वच्छं रूप्यं नवगु
णं शुभम् ॥ मारणाय योग्यम् ॥
काठिनं कृत्रिमं रूक्षं रक्तं पीतं दलं ल
घु । दाहच्छेदघनैर्नष्टं रूप्यं दुष्टं प्र
कौत्सितम् ॥ मारणाय योग्यम् रूप्य
शोतं कशाया म्नां स्वादुपाकरसंसार
म् । वयसः स्थापनं स्निग्धं लिखनं वा
तपित्तजित् ॥ प्रमेहादिकरोगांश्च
नाशयत्यचिराद्भुवम् ॥ तारं शरी
रस्य करोति तापं विड्वन्मन्यच्छति
शुक्रनाशम् । वीर्यं बलं हन्ति तनोश्च
पुष्टिं महागदान् पोषयति ह्यशुभम्
। अथ शोधनविधिः । पत्तलीकृत्य प
चाणितारस्याग्नीप्रतापयेत् । निषि
ञ्चेत् तप्ततप्तानि तैलितक्ते च काञ्जिके
॥ गोमूत्रे च कुलत्थानां कषाये च त्रिधा
त्रिधा । एव रजतपचाणां विशुद्धिः स

रूप्याध्यक्षः

प्रजायते । अथास्यमारणविधिः ।
भागैकं तालकं मर्दयाममस्त्रेन केन
चित् । तेन भागत्रयं तारपत्राणि प-
रिलेपयेत् ॥ धृत्वा मूषापुटे रुद्ध्वा पुटे
तृविंशद्वनोपलैः । समुद्धृत्य पुन
स्तालं दत्त्वा रुद्ध्वा पुटेपचेत् ॥ एवं च
तुर्दशपुटैस्तारभस्मप्रजायते ॥ अ-
न्योपि प्रकारो यथा । सुहीचीरेण स-
म्पिष्टं माक्षिकं तेन लेपयेत् । तालक-
स्य प्रकारेण तारपत्राणि बुद्धिमान् ।
पुटे च तुर्दशपुटैस्तारभस्मप्रजाय-
यते ॥ इति ॥ अथ रूप्यकरणम् ।
मध्वाज्यं गुडताम्रं च करेणामाक्षि-
कं रसम् । धमनाच्च भवेद्वै।प्यं सुवर्णं
करणं शृणु ॥ इति गारुडे १८८
अध्यायः ॥ काष्ठापणे ॥ त्रि० रूप-
वति । सुन्दरे ॥ आहतं । प्रशस्तं
वा० रूपमस्यास्ति । रूपादाहतप्र-
शंसयोरित्यत् ॥ रूप्यते । रूप-
रूपक्रियायाम् । ख्यन्तः ॥ अच०
वा ॥

रूप्यकः । पु० लङ्कादिद्वीपवत्समुद्रा-
न्तर्बर्त्तिनिद्वीपविशेषे ॥

रूप्यमाषकः । पु० कृष्णालादयमि-
तेरूप्यमाने ॥ द्वे कृष्णाले समधृते विज्ञे-
यारूप्यमाषकः ॥

रूप्यशाला । स्त्री० टकसाल० इति
प्रसिद्धे रजतादिमुद्रागृहे ॥

रूप्याध्यक्षः । पु० नैष्किके ॥ रूप्यस्य

रेखा

अध्यक्षः ॥

रूप्यकः । पु० एरण्डे ॥

रूमः । पु० शकदेशे । यथा । योरू-
मदेशाधिपतिं शकेश्वरं जित्वा गृही-
त्वा ज्ञयिनीं महाहवे । आनीय सम-
भ्रातृसुमोचतन्त्वहो श्रीविक्रमार्कः
समसद्यविक्रमः ॥

रूपकः । पु० वासके ॥

रूपणम् । न० मिश्रणे ॥ रूप० ।
ल्युट् ॥

रूपितः त्रि० गुणिते । गुणिते ॥

रूप्यते स्म । रूप्यतेऽपि । रूपादिद्रष्टव्याभूदेरवृत्कृत-
त्वात् । क्तः । रूचीकृते ॥ लिप्ते
॥ लग्ने । लगा० इ० भा० ॥ रूप-
त० क० विस्फुरणे० इति कविक-
ल्पद्रुमः । अरु रूपत् ॥

रे । अ० सम्बोधनविशेषे ॥ यथा ।
सम्बोधनेऽहोः पाट्पाट्हेहैहैहो
ऽरेरेपिचितिहेमचन्द्रः ॥ अनादरे ॥

रेकः । पु० शंकायाम् ॥ नीचे ।
हीने ॥ विरेचने ॥ भेके । गूढव-
चसि ॥

रेका । स्त्री० सन्देहे ॥

रेक्षणः । न० सुवर्णं । स्वर्णं । रिणक्ति ।
रिचिर् विरेचने । रिचैर्धनेष्वित्य-
ऽसुन् । चात्प्रत्ययस्य नुट् । धित्वा
त्कुत्वम् ॥

रेखा । स्त्री० अल्पके ॥ छद्मनि ॥

रेचनक :

आभोगे । उल्लेखे ॥ उल्लेखस्त्वत्र
दण्डाकारलिपिविशेषः । डंडी
र० लकीर० रेख० इ० भा० ॥ राज्या
म् ॥ लिख्यते । लिखचक्षरविन्या
से । भिदादित्त्वादङ्गुणैरलयो
रेकत्वम् ॥

रेखाभूमिः । स्त्री० वारप्रवृत्तिस्थले । लङ्का
सुमेर्भीर्मध्यसूत्रगतदेशे ॥ यथा ।
यल्लङ्काज्जयिनीपुरोपरिकुरुर्वा
दिदेशान्सपृशन्सूत्रमेरुगतं बुधै
र्निर्गदितासामध्यरेखाभुवः । आदौ
प्रागुदयोऽपरत्रविषयेपद्यादधिरेखो
दद्यात्स्यात्तस्मात्क्रियतेतदन्तरभु
वखेटेष्णुणस्त्वंफलमितिसिद्धा
न्तशिरोमणिः ॥

रेचकः । पुं० यच्चारे ॥ जयपालव
च्चे ॥ तिलकवच्चे ॥ क्रीडार्थजल
निक्षेपयन्त्रे । पिचकारी० इ०
भा० प्र० ॥ प्राणवायोः शनैर्वा
नासापुटाहक्षिण नासापुटादा०
सव्यापसव्यन्यायेनवह्निर्निस्सरणे
॥ सुच्यमानस्तुरेचकइतियाज्ञवल्
क्यः । श्वासइतिशेषः ॥ अनात्मो
पेक्षायाम् ॥ निषेधनंप्रपंचस्य
रेचकाख्यः समीरणः ॥ न० कङ्
कुष्ठमृत्तिकायाम् ॥

रेचनम् । न० मलभेदने । प्रस्कन्दने
। विरेके । विरेचने ॥

रेचनकः । पुं० कम्पिलके ॥

रेणुका

रेचना । स्त्री० काम्पिले ॥

रेचनी । स्त्री० विवृतायाम् ॥ दन्
त्याम् ॥ गुन्द्रायाम् ॥ रोचनका
याम् ॥ रिचिर्० । ल्युट् । डीप्
कालाञ्जन्याम् ॥ काम्पिले ॥

रेचितम् । न० उत्तेजिताख्ये । यथा
। उत्तेजितमध्यवेगं योजनं श्रयव
लायेति ॥ रेचनम् । रिचिर्० ।
क्तः ॥ चि० रिक्तीकृते ॥ अश्वग
तिविशेषे ॥

रेची । स्त्री० अङ्कोठे ॥ कम्पिल
के ॥

रेजः । चि० तेजिते ॥ रेजति ।
रेजतेवा । रेजृदीप्तौ । पचाद्य
च् ॥

रेणुः । पुं० पर्पटे ॥ रेणुकायाम्
॥ पांशौ ॥ पुं० स्त्री० धूलौ ॥
दीपखट्वात्तनुच्छायाच्छिन्नकेशनखा
दिकम् । अजमार्जाररेणुसहस्रं
पुण्यं पुराकृतम् ॥ इ० क० लो०
॥ रिणाति० रीयतेवा । रीगतिरे
षण्योः । अजिह्वरीभ्योनिच्चेति
णुः ॥

रेणुकम् । न० कङ्कुष्ठभेदे ॥

रेणुका । स्त्री० मरिचाक्तातसुगन्धि
द्रव्यविशेषे । द्विजायाम् । हरेणौ
। भस्मगन्धिन्याभीषधौ ॥ अस्यागु
णाः रेणुकाकटुकापाकीतिक्कानु
ष्णाकटुलघुः । पित्तलादीपनी

रेप :

मेध्यापाचनीगर्भपातनी ॥ बलास
 वातवैक्लव्यट्टकण्डूविषदाहनुत्
 ॥ परशुराममातरि ॥ रेणुरस्यास्ति
 । ब्रीह्यादित्वाहन् । इमुसुक्तान्ता
 त्कः ॥ रेणुरिववा । सञ्ज्ञायामि
 तिकन् ॥
 रेणुकातीर्थम् । न० तीर्थविशे
 षे ॥
 रेणुकासुतः । पुं० परशुरामे ॥
 रेणुरूपितः । पुं० गर्दभे ॥ चि०
 धूलिसन्निहिते ॥
 रेणुवासः । पुं० भभरे ॥
 रेणुसारः । पुं० कर्पूरे ॥
 रेणुसारकः । पुं० कर्पूरे ॥
 रेतजा । स्त्री० बालुकायाम् ॥
 रेतनम् । न० वीर्ये । शुक्रे ॥
 रेतः । न० वीर्ये । शुक्रे ॥ अप्सु
 रेतः पातनिषेधोयथा । नवामह
 स्तेनाहृत्यपिविद्वक्त्रेणवाजलम् ।
 नोत्तरेदनुपस्पृश्यनाप्सुरेतः समु
 त्सृजेत् ॥ पारदे ॥ रिणाति । री
 गतिरेषणयोः । स्त्रीभ्यां तुट्चेत्य
 सुन् ॥ पुं० । कार्ये ॥ अथातोरे
 तसः सृष्टिरित्यादौ रेतः शब्दस्य
 कार्यपरत्वेन व्याख्यानात् ॥
 रेचम् । न० रेतसि ॥ पीयूषे ॥ पट
 वासे । सूतके । पारदे ॥
 रेपः । चि० निन्दिते । विगर्हिते ॥
 क्रूरे ॥ री० बाहुलकात्पः ॥

रेवती

रेपाः । चि० अधमे ॥ क्रूरे ॥ कृपणे
 ॥ रपति । रपव्यक्तायां वाचि । रमे
 रतएवेत्यसुन् ॥
 रेफः । पुं० रवर्णे ॥ रादिफः ॥
 रिफ्यते । रिफतिवा । रिफेर्षञ्
 पचाद्यज्वा । रागे ॥ चि० अव
 द्ये । कुत्सिते ॥ रिफति । रिफकाल्य
 नयुवनिन्दाहिंसादानेषु । अकत्तं
 रिचेति घञ् ॥ यद्वा । रिफते ।
 अवद्यावमाधमेति अप्रत्ययान्तो नि
 पातः ॥
 रेभणम् । न० इम्भायाम् । गोधु
 नौ ॥
 रेरिहाणः । पुं० वृषाङ्के । सह
 देवे । सदाशिवे ॥ अम्बरे ॥
 रेवटः । पुं० शूकरे ॥ वीणौ ॥ वातु
 ले ॥ विषवैद्ये ॥ न० दक्षिणावर्तं
 शङ्खे ॥
 रेवतः । पुं० जम्बीरे ॥ आरम्बधे
 ॥ रेवतौपितरि० नृपतिविशेषे ।
 बलरामश्वशुरे ॥
 रेवतकम् । न० पारेवते ॥
 रेवती । स्त्री० ककुब्जिकन्यायाम् ।
 बलदेवपत्न्याम् ॥ मातृभेदे ॥
 अनृत्यनक्षत्रे ॥ अस्मिन्नक्षत्रे जात
 स्यफलं यथा । चारुशीलविभषोजि
 तेन्द्रियः सत्कुले स्वभवने कमान
 सः । मानवो ननु भवेन्महीपती
 रेवतीभवतियस्य जन्मभम् ॥ बाल

रे

ग्रहविशेषे ॥ रेवतमनुमातरि ॥
धेनौ ॥ दुर्गायाम् ॥ रेवतीनक्षत्रे
० इतिगौरादिषु पाठान्डीष् ॥
रेवत्यांजातायाम् ॥ चित्रारेवती
तिनक्षत्राण्योलुक् ॥ पिप्पल्यादित्वा
न्डीष् ॥

रेवत्यः । स्त्री० सामविशेषे ॥ नित्य
बहुवचनान्तोच्चरेवतीशब्दः ॥

रेवतीजानिः । पुं० रेवतीरमणे ॥
रेवतीजायायस्य । जायायानिडि
तिसमासान्तोनिडादेशः । लोपो
व्योर्बलीतियलोपः ॥

रेवतीभवः । पुं० शनैश्चरे ॥

रेवतीरमणः । पुं० रामे । हलायुधे
। बलदेवे ॥ रेवत्यारमणः ॥

रेवतीशः । पुं० बलभद्रे । रेवती
रमणे ॥

रेवन्तः । पुं० सूर्यात्मजविशेषे ॥
गुह्यकाधिपतौ ॥

रेवन्तप्रसूः । स्त्री० सञ्ज्ञायाम् ।
सूर्यपत्न्याम् ॥

रेवा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ नर्मदाया
म् । मेकलकन्यायाम् ॥ रथ्याम् ।
मन्मथयोषिति ॥ नीलीवृक्षे ॥
दुर्गायाम् ॥ रेवते । रेवतवगतौ ।
पचाद्यच् । टाप् ॥

रेषणम् । न० वृक्षशब्दे ॥ हिंसाया
म् । रिषहिंसायाम् । ल्युट् ॥

रे । अ० दाने ॥ अनादरे ॥

रोगः

राः । पुं० स्वर्णे ॥ वित्ते । धने ॥
जलदे ॥ ध्वनौ । शब्दे ॥ रातिसु
खम् ॥ रायतेवा । रादाने । राते
डेः ॥

रैक्कः । पुं० संवर्गविद्याविदिमुनि
विशेषे ॥

रैणुकेयः । पुं० पशुरामे ॥ रैणु
कायाचपत्यम् । स्त्रीभ्योट्क् ॥

रैभ्यः । पुं० ऋषिविशेषे ॥ रेभस्य
गोत्राऽपत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् ॥

रैवतः । पुं० सुवर्णालौ ॥ शैलभेदे
॥ शङ्करे ॥ जयन्ते ॥ दैत्यविशेषे
॥ वर्तमानकल्पीयेपंचमेमनौ ॥

रैवतकः । पुं० हारकासमौपस्थे प
र्वतविशेषे । उज्जयन्ते ॥ अतिपु
राणप्रसिद्धे परमहंसे ॥ न० पारे
वतवृक्षे ॥

रोकः । पुं० क्रयभेदे ॥ दीप्तौ ॥
न० नावि ॥ चरे ॥ विले । क्रिद्रे
॥ चि० चंचले ॥ रोचतेऽत्र । रुच
दीप्तौ । हलश्च तिघञ् ॥ निष्ठासि
ट्त्वान्न्यक्कादित्वात्कुत्वम् ॥

रोगः । पुं० कुष्ठौषधौ । दोषवैषम्ये
। व्याधौ आमये । गदे ॥ दुष्कर्म
जानृणारोगायान्तिचैवक्रमाच्छम
म् । जपैः सुरार्चनैर्होमैर्दानैस्ते
षांशमोभवेत् इतिकर्मविपाकः ॥

रोजनम् । भावेघञ् । रुजतिवा
। रुजोभङ्गे । पदरुज्जेतिघञ् ॥

रोगी

मज्जतेपीडातेदेहानेनेतिवारोगः ॥
 रोगघ्नम् । न० औषधे । त्रि० रोग
 नाशके ॥
 रोगभूः । स्त्री० शरीरे ॥
 रोगरोजः । पुं० पापरोगे । राजय
 क्ष्मणि ॥ रोगाणां राजे । टच् ॥
 रोगलक्षणम् । न० निदाने ॥
 रोगशान्तकः । पुं० वैद्ये ॥
 रोगशिला । स्त्री० मनः शिलाया
 म् ॥
 रोगशिल्पी । पुं० शरालु० इ० गौ०
 दे० भा० प्र० हृत्त्रयिषे ॥
 रोगश्रेष्ठः । पुं० ज्वरे ॥ रोगेषु श्रे
 ष्ठः ॥
 रोगहम् । न० औषधे । भैषज्ये ॥
 रोगहारी । पुं० चिकित्सके । वैद्ये
 ॥ रोगहरतितष्ठीलः । सुपीति
 णिनिः ॥ त्रि० रोगनाशके ॥
 रोगितरुः । पुं० अशोकवृक्षे ॥
 रोगी । त्रि० रोगयुक्ते । व्याधिते ।
 आतुरे । अभ्यमिते । रोगार्त्ते ॥
 रोगमस्यास्ति । इनिः ॥ अथवर्त्त
 चिकित्सार्थं परीक्षां रोगितस्य हि ॥
 तत्राहवाग्भटः । दर्शनस्पर्शन
 प्रश्नैः परीक्षित्य रोगिणम् । आयु
 रादिदृशास्पर्शाच्छीतादेः प्रश्नतोऽ
 परम् ॥ आयुरादीत्यत्रादिशब्दात्
 साध्यत्वाऽसाध्यत्वादिविध्यम् । दृ
 शा० दर्शनेन । अत्रसम्पदादिभ्यश्च

रोचनः

तिभावेक्लिप् । स्पर्शात्० शीतादेः
 । शीतोष्णामृदुकठिनत्वादिनापरौ
 च्यञ्च । प्रश्नतः । उदरलाघवगौ
 रवत्तपाऽतृषा० बुभुक्षाऽबुभुक्षावला
 ऽवलादिना । मिथ्यादृष्टाविकाराश्चि
 दुराख्यातास्तथैव च । तथादुष्परि
 पृष्टाश्च मोहयेयुश्चिकित्सकान् ॥
 तत्रदर्शनं नेत्रजिह्वामूत्रादेः कर्त्त
 व्यम् ॥
 रोगिवल्लभम् । न० भैषज्ये । औषधे
 त्रि० रोगिप्रिये ॥
 रोग्यम् । त्रि० अपथ्ये । अहिते ॥ रो
 गायहितम् । यत् ॥ रोगसम्बन्धिनि ॥
 रोचकः । पुं० बुभुक्षायाम् । अशना
 याम् । जिघत्सायाम् । कदल्याम्
 ॥ राजपलाण्डौ ॥ अत्रदंष्ट्रे ॥ यन्त्रि
 पण्यभेदे । निशाचरे । धनहरे ।
 कितवे । गणहासके । नैपालदे
 शभण्डउर० इतिप्रसिद्धे ॥ अस्यग
 णाः । रोचकोत्सधुरस्तित्तः कटु
 पाकः कटुर्लघुः । तौक्ष्ण्यहृद्यो
 हिमोहन्तिकुष्ठकण्डूकफानिलान् ॥
 रक्षोऽश्रोस्त्रेदमेदोस्त ज्वरगंधविषत्र
 णान् ॥ त्रि० रुचिकारके ॥
 रोचनः । पुं० कूटशात्मलौ ॥ श्वेत
 शिग्रौ ॥ पलाण्डौ ॥ आरग्वधे ॥
 करञ्जे ॥ अङ्गोठे ॥ दाडिमे ॥ त्रि०
 रोचके । रुचिकरे ॥ रोचते । रुच
 दीप्तौ । अनुदात्ते तर्षतियुच् ॥

रोचिष्णुः

रोचयति । नन्दादित्वाल्ह्युर्वा
 बहुलमन्यत्रापीतियुक्त्वा ॥
 रोचनकः । पुं० लम्बीरे ॥
 रोचनफलः । पुं० बीजपूरके ॥
 रोचनफला । स्त्री० चिभिंटायाम् ॥
 रोचना । स्त्री० रक्तकङ्कारे ॥ गोपि
 त्ति ॥ वरयोषिति ॥ रोचते ।
 रुच० । बहुलमन्यत्रापीतियुक्त्वा
 टाम् ॥
 रोचनिका । स्त्री० वंशरोचनायाम् ॥
 शुण्डारोचन्याम् ॥
 रोचनी । स्त्री० आमलक्याम् ॥ गोरेच
 नायाम् ॥ मनः शिलायाम् ॥
 श्वेतत्रिहतायाम् ॥ काम्पिल्यौष
 धौ ॥ रोचते । रुचदीप्तावभिप्रीतौ
 च । कृत्यल्युट् इति ल्युट् ॥
 रोचमानः । पुं० अश्वस्ययीवास्थे रो
 मावर्त्ते ॥ यथा । श्रीवृक्षो हृदयाव
 र्त्तिरोचमानो गजो ह्रव इति चिका
 गण्डशेषः ॥ अपिच । कण्ठजो रोच
 मानश्च स्वामिसौभाग्यवर्त्तन इति वै
 जयन्ती ॥ त्रि० अत्यन्तदीप्यमाने
 ॥ रोचते । रुच० । लट् : शानच्
 । आनेमुक् ॥
 रोचितः । त्रि० प्रकाशिते ॥
 रोची । त्रि० रोचिणी ॥
 रोचिष्णुः । त्रि० अलङ्कारादिना शोभ
 माने । विभाजि । भाविणी ॥
 रोचतेतच्छीलः । रुच० । अलङ्क

रोदनम्

अति० कृष्णच् ॥
 रोचिः । न० शोचिषि । त्विषि ।
 प्रभायाम् । दीप्तौ ॥ रोचतेऽनेन
 । रुच० । बाहुलकादिसिः ॥
 रोची । स्त्री० हिलमोचिकायाम् ॥
 रोच्यः । त्रि० प्रकाश्ये ॥ प्रीतिवि
 षये ॥
 रोटिका । स्त्री० रोटी० इति भाषा
 प्रसिद्धेपिष्टकविशेषे ॥ अस्याः क
 रणप्रकारो यथा । शुष्कगोधूमचूर्णे
 न किञ्चित्पुष्टाक्षपोलिकाम् । तप्त
 केस्वेदयेत्कृत्वा भूयाङ्कारेपितापचे
 त् । सिद्धे पारोटिकाप्राक्तागुणान
 स्याः प्रचक्ष्महे । रोटिकावलकृद्
 च्यावहणीधातुवर्त्तनी ॥ वातघ्नी
 कफकृद्बीदीप्ताग्नीनां प्रपूजिता
 । यवजरोटिकारुच्यामधुराविश
 दालघुः । मलशुक्रानिलकरौघ
 ल्याहन्ति कफामयान् ॥ पीनसश्चा
 सकासांश्च मेदोमेहगलामयान् ॥
 रोडः । पुं० छोदे ॥ त्रि० तप्ते ॥
 रोदनम् । न० क्रन्दने । शोकादिना
 स्तुपतने । रोना० इ० भा० ॥
 अस्ते । अश्रुणि । आंसू० इ० भा०
 रुद्यते । रुदिर्अश्रुविमोचने । वा
 हुलकात्कर्म्मणिल्युट् । तस्यशु
 भाशुभं यथा । अनस्रुस्त्रिगुरुदि
 तमदीनं शुभदं नृणाम् । प्रचुरा
 श्रुदीनं रुदश्चरुदितं नमुखावहम् ॥

रोधवक्रा

॥ रोदनाश्रुपतनेनमृतानांनरकं
 यथा ॥ ज्ञानिनामारुदन्येवमारो
 हीः पुत्रसाम्प्रतम् ॥ रोदनाश्रु
 प्रपतनान्मृतानांनरकंभुवम् ॥ मृ
 तम्, हिश्यरोदननिषेधायथा ॥ अ
 श्वाश्रुवाभवेसुंक्तं प्रेतोभुङ्क्तेयतो
 ऽवशः । अतो नरोदितव्यं हि क्रिया
 कार्याविधानतः इति ॥
 रोदनिका । स्त्री० यवासी ।
 रोदनौ । स्त्री० कच्छुरायाम् । दुराल
 भायाम् । यवासी ॥ रोदयति । रु
 दिर्० । ल्युट् । डौप् ॥
 रोदः न० दिवि । भूमौ । द्यावापृ
 थिव्योः ॥ रोदितिसर्वमस्मिन् ।
 रुदिर्० । असुन् ॥
 रोदसी । अ० द्यावापृथिव्योः ॥ दि
 वि ॥ भूमौ ॥
 रोदसी । स्त्री० स्वर्गे । भूमौ ॥ द्यावा
 भूम्योः ॥ गौरादिस्वात्पक्षेडौष् ॥
 रोदसी । स्त्री० द्विवचनान्तः । भूमि
 स्वर्गयोः ॥
 रोधः । पुं० नदीतीरे । कूले ॥ रुण
 हि । रुधिरावरणे । पचांदाच् ॥ प्र
 तिबन्धे ॥
 रोधकः । त्रि० रोधिनि । रुधिर्० ।
 खलु ॥
 रोधनः । त्रि० रोधकर्त्तरि । न०
 रोधि ॥
 रोधवक्रा । स्त्री० सरिति ॥ रोधेन-

रोपणम्

वक्रा ॥

रोधः । न० तीरे ॥ रुणहि । रुधि
 र्० । सर्वधातुभ्यासुन्निति० असुन् ॥
 रोधावक्रा । स्त्री० नद्याम् ॥ रोधसा
 वक्रा ॥
 रोधावती । स्त्री० नद्याम् ॥
 रोधः । पुं० गालवे । क्षीध्रे । न० अ
 पराधे ॥ क्लिप्तिषे ॥ रुणहि । रु
 धिर्० । बाहुलकाद्रन् ॥
 रोधपुष्पः । पुं० मधूकवृक्षे ॥
 रोधपुष्पिणी । स्त्री० धातकौवृक्षे ॥
 रोपः । पुं० रोपणे ॥ इषी । वाणे ॥
 न० क्षीध्रे ॥ रोप्यतेऽनेनवा । रूपनि
 मोहने । ग्लान्तः । घञ् । यडा ।
 रुयतेऽनेन । हलश्चेतिघञ् ॥
 रोपकः । पुं० सुवर्णसप्ततितमेभा
 गे ॥ यथाहविष्णुगुप्तः । दीनारा
 रोपकैरष्टाविंशत्यापरिकीर्त्तितः ।
 सुवर्णसप्ततितमेभागेरोपकउच्य
 तइति ॥
 रोपणम् । न० विमोहने ॥ अनने ॥
 प्रादुर्भावे ॥ रूपेर्भावे ल्युट् ॥ अ
 ज्ञानविशेषे ॥ यथा । रोपणं रसकं
 पिष्टासम्यक्सम्प्राप्यशरिणा । गृ
 ह्णीयात्तज्जलंसर्वत्यजेच्चूर्णमधा
 गतम् ॥ शुष्कञ्चतज्जलंसर्वपपटी
 सन्निभंभवेत् । विचूर्ण्यभावयेत्स
 म्यक्चिवेलंचिफलारसैः । कर्पूर
 स्वरसंतचदशमांशेननिः क्षिपेत् ।

रोमकन्द :

अञ्जयेन्नयनेतेननेचाखिलगदच्छि-
दः ॥

रोपणचूर्णम् । न० नयनाञ्जनविशि-
षे ॥ यथा । शिलायारसकंपिष्ट्वास
म्यगाभ्याप्यवारिणा । गृह्णीयात्त
ज्जलंसर्वजलेचूर्णमधोगतम् । शु-
ष्कतञ्जलंसर्वपर्पटीसन्निभंभवेत्
। विचूर्ण्यभावेत्सम्यक्निवेलं-
चिफलारसैः ॥ कर्पूरस्वरजस्तत्रद
शमांशिननिः क्षिपेत् । अञ्जयेन्नय-
नंतेनसर्वदोषोपशान्तये ॥ समस्त
नेत्ररोगघ्नं चूर्णमेतन्नमंशयः ॥

रोपणवर्तिः । स्त्री० नेत्राञ्जनप्रभेदे ॥
यथा । अशीतिस्तिलपुष्पाणिषष्टिः
पिप्पलतण्डुलाः । जातीपुष्पाणि
पञ्चाशन्मरिचानिचषोडश ॥ सू-
क्ष्मपिष्टाभ्वावर्तिः कृताकुसु-
मिकाभिधा । तिमिरार्जुनशुक्रा-
णां नाशिनीमांसवृद्धिनुत् ॥ एतस्या
अञ्जनेप्राप्तामात्रासार्द्धहरेणुका ।
कुसुमिकावटी० रोपणी ॥

रोप्यातिरोप्यः । पुं० धान्यविशेषे ॥ य-
था । रोप्यातिरोप्यालघवः शीघ्रपा-
कागुणोत्तराः । अदाहिनादोषह-
रावल्यामूत्रविवर्धनाः ॥

रोमम् । न० जले ।

रोमकम् । न० पांशुलवर्णे । अथस्कां
तप्रभेदे । पुं० रुमाभिधेनगरे ॥

रोमकन्दः । पुं० पिण्डालौ ॥

रोमलता

रोमकपत्तनम् । न० पश्चिमेकेतुमाल-
वर्षस्यनिरक्षदेशेविद्यमानेपत्तने ॥
रुमे ॥ तच्चाधुनारुमश्याम् ॥ इति
नाम्नाप्रसिद्धम् ॥

रोमकूपः । पुं० रोममूले ॥

रोमकेशरम् ।
रोमगुच्छम् ।
रोमगुच्छकम् } न० चामरे । अव
रोमगुत्सम् । } चूलके ॥

रोमः । न० लोम्नि । अङ्गजे । तनू-
रुहे ॥ तस्यफलंयथा । अल्परोमयुता
श्रेष्ठाजङ्घाहस्तिकरोपमा । रोमे
कैकंकूपकेस्यात्तृपाणान्तुमहात्म-
नाम् ॥ द्वेद्वेरोमेपण्डितानांश्रोत्रि-
याणांतथैवच । रोमचयंदरिद्राणां
रोगीनिर्मांसजानुकः ॥ अपिच ।
रोमेकैकंकूपकेपार्थिवानांद्वेद्वेक्ष्ये
पण्डितश्रोत्रियाणाम् । त्याद्यैर्निः-
स्वामानवादुः स्वभाजः केशाश्चैवं
निन्दिताः पूजिताश्चेति ॥ रोह-
ति । रुह० । नामन्सीमन्व्याम-
न्रोममित्रित्यादिनासाधु । यद्वा ।
रूयते । रुशब्दे । रुङ्गतौ । भा-
षणेवा मनिन् ॥

रोमन्यः पुं० उद्गीर्यचर्वणे । पशूनांव
र्वितस्याकृष्यपुनश्चर्वणे । जुगार०
इ० भा० ॥

रोमभूमिः स्त्री० चर्मणि ॥

रोमलता । स्त्री० रोमावल्याम् ॥

रोमाञ्चित :

रोमवान् । त्रि० रोमशे । लोमवि
शिष्टे ॥

रोमविकारः ।) प० रोमाञ्चे ।
रोमविक्रिया ।) स्त्री० रोमहर्षणे ।

रोमशः । पु० पिण्डाली । मेघे ॥
कुम्भिनि ॥ शूकरे । त्रि० अतिशय
लोमविशिष्टे ॥ रोमाणिसन्त्यस्य
। लोमादिच्वात्० शः । रलयो
रभेदः ॥

रोमशफलः । पु० डिण्डिशे । मुनि
निर्मिते । डिण्डिसो० टिण्डा०
इ० भा०

रोमशा । स्त्री० टग्धावृक्षे ॥

रोमशूकम् । न० स्थौण्यके ॥

रोमहर्षः । पु० पुलकितत्वे ।
रोमाञ्चे ॥

रोमहर्षणः । पु० सूते । इतिहासपु
राणानां धारके व्यासशिष्ये ॥ अस्य
ते सर्वे रोमाणि च स ह्यपि तानियत्
। द्वे प्रायनस्य भगवंस्तौ वै रोमहर्षणः
॥ भवन्तमेव भगवान् व्याजहारस्व
यंप्रभुः ॥ विभीतकवृक्षे ॥ न० रो
माञ्चे ॥ रोम्णां हर्षणम् ॥

रोमाञ्चः । पु० रोमहर्षणे । रोमाङ्ग
मे ॥ रोम्णां मञ्चनं पूजनम् । भा
वे घञ् ॥

रोमाञ्चिका । स्त्री० रुदन्तीवृक्षे ॥

रोमाञ्चितः । त्रि० जातपुलके । हृष्ट

रोमाणि ॥ रोमाञ्चः सञ्जातोऽस्य ।

रोषः

तारकादिच्वादितच् ॥

रोमाली । स्त्री० वयः सन्धौ ॥ रोमा
वल्याम् ॥

रोमालुः । पु० पिण्डाली ॥

रोमालुविटपी । पु० कुम्भीवृक्षे ॥

रोमावली । स्त्री० नाभेरुपरिलोमशे
य्याम् ॥

रोमाश्रयफला । स्त्री० भिक्षुरिष्टाशु
चे ॥

रोमाङ्गमः ।) पु० रोमहर्षणे ।
रोमाद्भेदः ।) पु० रोमाञ्चे ॥

रोलः । पु० पानोयामलके ॥

रोलम्बः । पु० भ्रमरे ॥

रोला । स्त्री० मातावृक्षान्तरे ॥ यथा
। रोलावृक्षमवेहिनागपतिपिङ्गल-
भणितं प्रतिपदमिह चतुरधिककला
विंशतिपरिगणितम् । एकादश
मधिविरतिरखिलजनचित्ताहरणं
मुललितपदमदकारिविमलकविक
ण्ठाभरणम् ॥ यथा । तरतिपयेऽनि
धिसलिलमयतिगिरिशिखरशिखा
परि० विंशतिरसातलमटतियशस्त
वसकलदिशोपरि । गगनगमनम
भिनयतिसमंशशिनाश्रयमञ्चति-
चित्रमिदं तथापि भवन्तं भूपविमु-
ञ्चति ॥

रोट । त्रि० अधके । हिंसे ॥ रोषति
। रुष० । विच् ॥

रोषः । पु० क्षीपे । क्रोधे ॥ अपमे

रोहि :

यमुदेतुमिच्छतातिमिरं रोषमयं धि
यापुरः । अविभिद्यनिशाकृतं त
मः प्रभयानां शुभताप्युदीयते ॥
रोषणम् । रुषहिंसायाम् । भावे
घञ् ॥

रोषणः । पुं० पारदे ॥ हेमहर्षणे ॥
उपले ॥ ऊषरे ॥ चि० क्रोधने ।
अमर्षणे ॥ रोषतितच्छौलः ।
रुषः । क्रुधमण्डार्थे भ्यश्चेति यु
च् ॥

रोषमयः । चि० रोषादागते । मयङ्
तिसमयट् ॥

रोषितः । चि० रोषं प्रापिते । रुष्टे ॥

रोहः । पुं० अक्षुरे ॥ सादिनि ॥

रोहकः । पुं० प्रेतविशेषे ॥ चि०
रोठरि । रोहकारे ॥ रुहवीजजन्म
निप्रादुर्भावे । ण्वुल् ॥

रोहणः । पुं० गिरिप्रभेदे । विदूषाद्री
॥ न० शुक्रे ॥ जन्मनि ॥ प्रादुर्भा
वे ॥

रोहन्तः । पुं० द्रुमविशेषे ॥ रुद्धात्
। रुहः । रुहिमन्दित्रीविप्राणि
भ्यः षिदाशिषीति भक्त् ॥ वृक्षमा
न्ते ॥

रोहन्ती । स्त्री० लतान्तरे ॥ पित्वान्
ङीष् ॥

रोहिः । पुं० बीजे ॥ वृक्षे ॥ धार्मि
के ॥ व्रतत्याम् ॥ रोहति । रुहः ।
इपिशिरुहिवृतिविदिच्छिदिकीर्ति

रोहिणी

भ्यश्चेतीन् ॥ गन्धमृगे ॥

रोहिणः । पुं० भूदृष्टे ॥ वटवृक्षे ॥

रोहितकवृक्षे ॥ न० कालभेदे ।

रोहिणे । दिनस्मनवमेमुहूर्ते ॥

सप्तपूर्वाह्णश्राद्धस्य गौशकालत्वे

नोत्तरावधिः । अपराह्णश्राद्ध

स्य पूर्वावधिः । एकोद्दिष्टश्राद्धस्य

समानकालः ॥ रोहति । रुहः ।

रुहश्चेति० इन् ॥ चि० रोहिण्यां

जाते । नक्षत्रे भ्यावहुलमिति लुक्

। लुक् तद्धितलुकि ॥

रोहिणिः । स्त्री० रोहिणीनक्षत्रे ॥

रोहिणिका । स्त्री० रागादिनारक्तव
र्णायां स्त्रियाम् ॥

रोहिणी । स्त्री० अश्विन्यादिषु चतुर्थं

नक्षत्रे । ब्राह्मणाम् ॥ तच्च जातस्य

फलं यथा । श्राद्धमकार्यं कुशलः

कुलीनः सुचारुदेहाविलसत्कले

वरः । स्मराम्निनाचाकुलिताखि

लाशयोयारोहिणीजः सधनीसमा

नी ॥ इति ॥ रोहिणीनक्षत्रे इति

गौरादिषु पाठान्ङीष् ॥ कण्ठ

रोगविशेषे ॥ अस्य नामानि सङ्

ख्याचयथा । रोहिणीपञ्चधा प्रोक्ता

कण्ठशालूकएवच । अधिनिहस्य

बलयाऽलासनामैकवृन्दकः ॥

ततो वृन्दः शतघ्नीचगिलायुः क

ण्ठविद्रधिः । गलौघः प्रस्तरन्नस्य

मांसतालस्तथैवच ॥ विदाहीकण्ठ

रोहित्

देशेतुरोगाद्यष्टादशस्मृताः । इति
॥ धेनी । सौरभेय्याम् ॥ रोहित
वर्णयोगात् । डीव्नी ॥ रोहिता
याम् ॥ रोहितशब्दात्स्त्रीत्वच्छा
यां । वर्णादनुदात्तात् तोपधात्तोने
तिङीप्त्कारस्वनकारादेशश्च ॥
तडिति । कटम्भरायाम् । कटु
रोहिण्याम् ॥ सोमवल्के ॥ जिना
नांविद्यादेवीविशेषे ॥ बलदेवस्य
मातरि ॥ सुरभिकन्यायाम् ॥ न
ववर्णीयायांकन्यायाम् ॥ हरीत
क्याम् ॥ वृत्तासारोहिणीस्मृतेति
लक्षणात् । कपिलवर्णावर्तुलाका
राविरचनेप्रशस्ता ॥ काश्मर्याम् ॥
रागाद्यैरक्तितस्त्रियाम् ॥ रोहिण्यां
जातायाम् ॥ चिचारेवतीरोहि
णीभ्यः स्त्रियामिति न च चाणोलुक्
। गौरादिस्त्वान्डीष् ॥

रोहिणीपतिः । पुं० इन्द्रो ॥ रोहि
ण्याः पतिः ॥ इन्द्रमे ॥

रोहिणीरमणः । पुं० वृषमे ॥ वसुदे
वे ॥ चन्द्रे ॥

रोहिणीवल्लभः । पुं० चन्द्रमसि
वसुदेवे ॥

रोहिण्यष्टमी स्त्री० रोहिणीयुक्तभा
द्रकृष्णाष्टम्याम् ॥

रोहित् । पुं० अर्कः । भानी ॥ स्त्री०
मृग्याम् ॥ लताप्रभेदे ॥ रोहिति ।

रोहितः

रुहः । हृस्वरुहियुषिभ्यङितिः ॥

रोहितः । पुं० मीनविशेषे । रोहू
इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ अस्यलक्षणं गु
णाद्यथो । कृष्णाः शल्कीश्वेतकु
क्षिस्तुमत्स्यायः श्रेष्ठोसौलोहितो
वृत्तवृत्तः । कोणवल्क्यरोहितस्या
पिमांसंवातं हन्ति स्निग्धमृध्नातिवी
र्यम् ॥ अपिच । रक्तोदरोरक्तमुखो
रक्ताक्षोरक्तपद्मतिः । कृष्णपद्मोभ
षश्चेष्टारोहितः कथितोबुधैः ॥
रोहितः सर्वमत्स्यानां वरो वृष्योर्दि
तार्त्तिजित् । कषायानुरसः स्वादु
र्वातघ्नो नातिपित्तकृत् ॥ ऊर्ध्वज-
त्रुगतान् रोगान् हन्याद्रोहितमुण्ड
कम् ॥ अस्यपाकप्रकारोयथा । रो
हितोदरखण्डाश्चकासमर्देनमर्दि
ताः । कटुतैलपरिभृष्टाहिङ्गसै
न्धवसंयुताः ॥ शकलंपृष्ठसम्भूतं
रोहितं दधिमर्दितम् । विसवारान्वि
तंपाच्यं प्रलेहविधिनाभ्युषम् ॥ त-
न्मुण्डयतु । रोहितस्योत्तमं देहं प्रले
हेनावलेपितम् । योश्नात्तौहन-
रः पूर्वमभवेत्सस्मररूपभृत् ॥ रोहि
तः प्रवरो मत्स्यानातिपित्तकरो गु
रुः । वातहापुष्टिदोह्यः स्निग्धः
पथ्यः समीरिणः ॥ इति ॥ मृग
विशेषे ॥ रोहितकद्रुमे ॥ हारभेदे
॥ रक्तवर्णे ॥ कृष्णभाद्रिवासिगन्ध-
र्वविशेषाणां संज्ञायाम् ॥ न० कु

रोहिताश्व :

कृ, मे ॥ रक्ते ॥ ऋजुशक्रशरासने ।
दण्डाकारे नानावर्णैर्दिविदृश्यमा
नेज्योतिर्विशेषे ॥ इन्द्रधनुरेवा-
त्खातादिनाऋज्वक्त्रसद्रेहितं स्या
त् ॥ चि० रक्तवर्णविशिष्टे ॥ रोहि
ति । रुह० । रुहरश्चलोवेतीतन् ॥
यद्वा । रोहणं रोहः । सजातीऽ-
स्य । तारकादिस्वादितच् ॥

रोहितकः । पुं० वृक्षविशेषे । रोहि
णि । ग्रीहशची । दाडिमपुष्पके ।
सदाप्रसूने । रोहिडा० इ० भा० -
प्र० ॥ रोहितोवर्णोऽस्यास्ति । अ-
च् । स्वार्थेकन् ॥

रोहितगिरिः । पुं० पर्वतान्तरे । रो
हितासङ्ग० भा० प्र० ॥

रोहितगिरीयः । पुं० आयुधजीवि
विशेषे ॥ रोहितगिरिरभिजना -
स्यायुधजीविनः । कृः ॥

रोहिता । स्त्री० रागादिनारक्तवर्णा-
यांस्त्रियाम् ॥ वर्णादनुदात्तादिति
पाक्षिकोऽङ्गोपत्तकारस्यनकारादेश
श्चन ॥ . .

रोहिताश्वः । पुं० अग्नौ । वैश्वानरे
॥ रोहिताश्वायस्य । वरुणस्त्व
सितानश्वान्० कुबेरः कुमुदोप
मान् । हुताशनः किंशुकाभान्०
वायुर्बभूस्तथावृणोदिति शालिहो-
त्रात् ॥ रलयोः सावर्ण्यात् रोहि
ताश्वः ॥ रोहितोऽमृगोवाहनमस्ये

रौद्रः

तिवा ॥ हरिश्चन्द्रनृपात्मजे ।
रोहितिका । स्त्री० कोपादिनारक्तव
र्णायाम्स्त्रियाम् ॥

रोहितेयः । पुं० रोहितके ॥ ग्रीहा
रीरोहितेयः स्याद्रक्तपुष्पश्चरोहित
इतिरत्नकोषः ॥

रोही । पुं० रोहितके ॥ अश्वत्ये ॥
वटद्रुमे ॥ अवश्यं रोहति । रुह०
आवश्यकेणिनिः ॥

रोहिषः । पुं० रौहिषे ॥ न० तृणा
न्तरे ॥

रोहीतकः । पुं० रोहितकद्रुमे ॥ रो
हीतकः ग्रीहघातीरुच्यारक्तप्रसा-
दनः रोहीतकीयकृत् ग्रीहगुल्मीद
रहरः स्मृतः ॥

रौच्यम् । न० रूक्षतायाम् ॥ पारुष्ये
॥ रूक्षस्यभावः । ष्यञ् ॥

रौच्यः । पुं० मनुविशेषे ॥ ॥ रुचेः
प्रजापतेः पुत्रोरौच्योनामभविष्य
ति ॥ बिल्बकाष्ठदण्डे । वैत्त्व ॥

रौद्रः । पुं० घर्मे । सूर्यतेजसि । आ
तपे ॥ अस्यगुणायथा । आतपः
कटुकीरूक्षः स्वेदमूर्च्छातृषावहः
दाहवैवर्ण्यजननेनेचरोगप्रकोपणः
॥ रसविशेषे ॥ षष्ठिवत्सरान्तर्गतव
त्सरविमूषे ॥ तत्फलं यथा । अल्प
तोयाचनाश्चैवकीटकाः प्रवृत्ताः
स्मृताः विरुद्धाः पार्थिवादेविरौद्रे सं
वत्सरेप्रिये ॥ ५४ ॥ अङ्गाराद्यष्टर

रौहिणः

सान्तर्गतविशेषरसे । उये ॥ चि०
तीव्रे ॥ भीषणे ॥ रुद्रसम्बन्धिनि
॥ रुद्रदेवत्ये ॥ रुद्रस्येदम् ।
अण् ॥

रौद्री । स्त्री० षण्ड्याम् ॥ डीप् ॥

रुद्रजटायाम् ॥

रौप्यम् । न० रूप्ये ॥

रौप्यमाक्षिकम् न० तारमाक्षिके ॥

रौमम् । न० रौमके ॥ रुमायांभव
म् । अण् ॥

रौमकम् । न० सांभरि० इ० भा०
प्र० लवण्ये । रौमे । वसुके ॥ रुमा
यांभवम् । तत्रभवद्वत्यण् । सञ्जा-
यांकन् चि० रौमकेभवस्ततश्चा
गतावा । पलयादिष्ठादण् ॥

रौमहर्षणिः । पुं० उग्रश्रवसि । सू
ते । रौमहर्षणस्यापत्यम् । अत
इज् ॥

रौरवः । पुं० नरकविशेषे । घारे ।
चि० चञ्चले ॥ घारे । धूर्त्ते ॥ रुद्र
सम्बन्धिनि ॥ रुद्रभारिशृङ्गाख्यः
प्राणिविशेषः । तस्यायम् । तस्यो
दमित्यण् ॥

रौहिणः । पुं० चन्दनहृत्वे ॥ न०
दिनस्थानवसेमुहूर्त्ते । यथा । अत्र
पूर्वाह्णे आहमभिधायरौहिणस्तु-
नलङ्घयेदित्यभिधानेनपूर्वाह्ण
आहससङ्गवात्परोरौहिणपर्यन्तगौ
णपूर्वाह्णकालः प्रतीयते । तेन

रौहिणी

रौहिणं पूर्वाह्ण आहस्यगौणका-
लत्वेनोत्तराह्णः अपराह्णश्चाद्
धस्यपूर्वाह्णधिरित्यवगम्यते । ततश्च
पूर्वदिनेसङ्गवात्परोरौहिणपर्यन्तं
तिथेर्लाभेपरदिनेमुहूर्त्तत्रयमात्रे-
तत्तिथिलाभेपूर्वदिनेश्चाद्धम् ।
रौहिणान्तरूपगौणपूर्वाह्णलाभान्
नपरदिनेतथास्त्वभावात् । उग्रयदिने
सङ्गवलाभेपरदिने । शुक्लपक्षे तिथि
यांश्चेतिवचनात् । रौहिणस्तुदिव-
सस्यनवममुहूर्त्तस्तस्योतिषाक्त-
रौहिणीदेवतत्त्वात् रौहिणत्वमिति
इतिश्चाद्धतत्त्वम् ॥ चि० रौहि
ण्यांजाते ॥ सन्धिवेलादौत्वेनेना
ण् ॥

रौहिणेयः । पुं० बुधयज्ञे ॥ हलायु
धे । बलदेवे ॥ न० मरकतमणौ
चि० गोवर्त्तसे ॥ रौहिण्यापत्य
म् । शुभादित्वाट्ठक् ॥

रौहिषः । पुं० मृगविशेषे । रौहिषं त
णभेदमस्ति । शेषद्वत्यण् ॥ रौहित
मस्ये । न० कस्तूर्ये । रौहितइति०
रौहिसइतिचख्यातेत्यण् ॥ रौहिषंतुव
रंतिक्तकटुपाकं व्यपोहति । हृत्क
रुहव्याधिपित्तास्रशूलकासकफज्व-
रान् ॥ रौहति । रुह० । रुहवृद्धि
स्येतिटिप् ॥

रौहिणी । स्त्री० मृग्याम् । दूर्वायाम् ॥

॥ रकारसमाप्तः ॥

सकारस्यप्रारम्भः

लक्ष्मणम् ।

लः । पुं० इन्द्रे । शक्रो ॥ लकारे ॥
लघ्वक्षरे । ० ॥ न० पृथ्वीवीजे ॥
स्त्रीयते । लीङ् । अन्यभ्यापिद-
श्यतइतिङः ॥

लकच :। पुं० डही । लकुचे । इ-
तिशब्दरत्नावली ॥

लकुचः । पुं० लिकुचे । डही । ह-
ठवल्कलि । स्थूलस्कार्थे । चन्द्रपन-
सी । वडहल० द्र० भा० प्र० ॥

अस्यगुणाः । आमंलकुचमुष्णाच्चगुरुवि
ष्टम्भकृततथा । मधुरश्चतथाम्लश्चदो
षञ्चितयरक्तकृत् ॥ शुक्राम्निनाशन
श्चापिनेत्रयोरहितंस्मृतम् । सुप-
कं तत्तुमधुरमम्लं चानिलपित्तकृ-
त् ॥ कफशब्दिकारंरुच्यं वृष्यं विष्ट-
म्भकश्चतत् ॥ लक्ष्यते । लक्षणास्वा
दने । बाहुलकादुचः ॥

लक्तकः । पं० जीर्णवस्त्रखण्डे । क
पैठे । लक्ता० इ० भ० प्र० ॥ द्रवद्र
व्यं येन पूयते तत्र हठो यमिति स्वाभी ।
तत्तुल्यं वस्त्रं पिवर्त्तते । मलिन-
त्वादिदुष्टजीर्णवस्त्रखण्डे० इति मुकु
टः ॥ प्रखेदादिमार्जनार्थं हस्तस्य
वस्त्रखण्डस्य संज्ञं यमिति न व्याभा-
हुः ॥ लज्जते । आलजीब्रीडे । बाहुल
कात्तन् । स्वार्थे कन् । यद्वा । लक्ष्यते
स्म । लक० । क्तः । स्वार्थे कन् ।

संज्ञकान्मा । पुं० पट्टिकाख्ये । रत्नव

लक्षणम्

या'लाधे ॥

लक्षम् । न० व्याजे । अपदेशे । परद्वौ
हफलकातिरिक्तव्याजे ॥ शरव्ये ॥
न० स्त्री० दशायुतसङ्ख्यायाम्-
१००००० खाखवृ०भा० ॥ लक्षण
म् । लक्षआलीचने । घञ् ॥ ल
क्ष्यतेवा ॥

लक्षकः । त्रि० लक्षयितरि । लक्षय
तियस्तस्मिन् ॥ यथा ॥ लक्षकं नाम
लक्षयति । यादृशार्थसम्बन्धवति
शक्त्युपपत्तेवेत् । तत्रतल्लक्षकं नाम त
शक्तिविधुरं यदि ॥ यादृशार्थसम्ब
न्धवतियन्नामसङ्केतितंतदेवतादृशा
र्थलक्षकम् । यदि तादृशार्थशक्तिशून्यं
भवेत् । सैव्यथादयस्तुशब्दास्तुरगा
दिसम्बन्धनि० लक्षणादाविवतुरगा
दावपिशक्ताएव । गङ्गादयस्तुती
रादावसङ्केतिताः । तत्सम्बन्धि
नीरादिशक्तत्वेन गृहीताएवतीरा-
द्यन्वयं बोधयन्ति तत्रलक्षकाएव ॥

लक्षणम् । न० नामि ॥ चिह्ने ॥ स्व
रूपे ॥ फले ॥ लक्ष्यते ज्ञायते पदा
र्थानि न । लक्षदृशनाङ्गनयोः । क
रणे ल्याट् ॥ तद्द्विविधम् । इतरमे
दानुभाषकम् । व्यवहारप्रयोजकश्च
तिन्यायमतम् ॥ व्याकरणमतन्तु ।
कृत्तद्धितसमासानामभिधानं नि-
यामकम् । लक्षणन्त्वनभिज्ञानां
तदभिज्ञानसूचकमिति ॥ सजाती

लक्षणा

यविजातीयव्यावर्तकोलक्ष्यगतः
 कश्चिल्लोकप्रसिद्धाकारोलक्षणमि
 तिमौमांसकाः ॥ ऋषयोपिपदार्था
 नानान्तंयातिपृथक्त्वशः । लक्ष
 णेनतुसिद्धानामन्तंयान्तिविपश्चित
 इतिपूर्वाचार्याः ॥ स्वरूपंतटस्थं
 द्विधालक्षणंस्यात्स्वरूपस्यबोधोय-
 तोलक्षणाभ्याम् । स्वरूपेप्रविष्टात्
 स्वरूपेऽप्रविष्टाद्यथाकाकबन्तोऽगृहाः
 खंबिलक्ष्णं ॥ शास्त्रे ॥ इतिवैयाकर
 णाः ॥ पुं० रामभ्रातरि । सौमि
 त्री ॥ सारसखगे ॥ लक्षेसुरादिग्न्य
 न्ताल्लक्षेऽर्च्येतिनप्रत्ययस्तस्याडा-
 गमश्च ॥

लक्षणा । पुं० वृत्तिविशेषे ॥ यथा ।
 अभिधेयाविनाभूतप्रवृत्तिलक्षणं
 प्यते ॥ साचत्रिविधा । जहल्लक्षणा
 • अजहल्लक्षणा • जहदजहल्लक्षणेति
 । यथास्थानमासंलक्षणमनुसन्धे
 यम् ॥ शक्यसम्बन्धे ॥ यथा ।
 लक्षणाशक्यसम्बन्धस्तात्पर्यानुपप
 त्तितः ॥ अस्यार्थः । गङ्गायांघो
 षट्त्वादी • गङ्गापदस्यशक्यार्थेप्रवा
 हरूपे • षोषस्यान्वयानुपपत्तिस्तात्
 पर्यानुपपत्तिर्वायच प्रतिसम्धीयते
 तत्रलक्षणयातीरस्यबोधः । साच
 शक्यसम्बन्धरूपा । तथाहि प्रवा
 हरूपशक्यार्थसम्बन्धस्यतीरेगृहीत
 स्वात्तीरस्यस्मरणंततः शाब्दबो

लक्षणा

धइतिसिद्धान्तमुक्तावली ॥ शब्दा
 नामौपचारिकीषुप्रवृत्तिषु ॥ य
 था । आधारेकारणेकार्येसमीपे
 चोपकारके । धर्माद्यनुकृतौचेति
 लक्षणांसूरयोजगुः ॥ मुख्यार्थानु
 गमानुपपत्तेर्गुणार्थप्रतिप्रतीतिका
 रिणीलक्षणांसूरयस्तद्विदोऽजगुः ऊ
 चुः । कुत्रकुत्रेत्याह । आधारइ
 त्यादि । तत्रतावदोधारेयथा ।
 मञ्चाः क्रोशन्तीति । अत्रहिमञ्चा
 नामधिकरणभूतानामाचैतन्यात्
 • रोदनलक्षणेनक्रोशनार्थेनाननु
 गमादानर्थक्यात् • तत्स्थानांबाला
 नांसम्बन्धितत्क्रोशनंतत्तेषुतात्
 स्यात्सलक्षणयोक्तम् ॥ कारणे
 तुलक्षणायथा । शालीनवृष्टौदेव
 इति । अत्रहिमुख्ययावृत्त्याशालि
 वर्षणस्यार्थोन्नितइतिलक्षणया •
 कालोचितायांबृष्टौशालिकारणभू
 तायांप्रतिबन्धवैकल्पयोरसम्भाव
 नात् • सम्पन्नमेवशालिलक्षणंका
 र्यमुपचर्यते । अथवा आयुर्घृतमि
 ति । आयुष्कारणेघृते • आयुषस्त
 त्कार्यस्योपचारः ॥ एवंकार्येपि
 लक्षणासम्भवति • यथा । ऊर्णाः
 प्रावरणाः केचिदपरेतूलावास
 इति । अत्रकिसूत्रभावंविना
 भाविना कम्बलपटादिभावेना
 परिणतयो रूर्णातूलयोर्मुख्ययावृ

लक्षणा

त्याप्रावरणत्वमसम्भावितम् • तत्
कार्यक्षकस्वलपटात्मनएवतदुपपत्तेः
। ततश्चकस्वलपटादौचतयोः कार
णभूतयोर्हर्णाकार्पासयोरुपचारः
कृतः ॥ समीपार्थलक्षणायथा ।
गंगायांघोषद्विति । अत्रहिमुख्यया
वृत्त्याप्रवहज्जलरूपस्रोतः गुणवृ
त्त्याबातद्विशेषंयदिकिञ्चित्गंगाश
ब्दः कथयेत् तदास्यासम्भाव्येवया
माधिकरणतेति सामर्थ्यात्तत्तत्सा
मीप्यलक्षणत्वेनतद्व्यवतिष्ठते ॥
उपकारकेपिलक्षणादृश्यते यथा ।
भिच्चाषासयन्तिकारीषोऽध्यापयती
ति । अत्रहिकिलनभिच्चास्तत्प्राव
रणांचलंकरेणगृहीत्वागमननिषेधं-
कुर्वन्ति • नापिसर्वथाऽस्मात्स्या
नान्नगन्तव्यमितिप्रणयवचनैरवस्था-
पयन्ति । अपितुप्रचुरांनव्यञ्जनवृ
त्त्यस्तृप्तिहेतुत्वान्निरसनक्रियासुपका
रकत्वेनसम्भाव्यमानाः प्रयोजक-
त्वेनोपचर्यन्ते । एवंचनकारीषोऽङ्ग
पुत्राधीष्वेतिब्रुवन्माणवकमध्याप
यति । नापितच्छरीरमनुप्रविश्यभू
तवेतांलादिभिरिवैनं पाठयति ।
किन्तहिंशीतापनुतिहेतुतयाध्यय-
नविध्युपकारकत्वेनानुकूल्यंभजं
स्तत्प्रयोजकत्वेनोपन्नरितः ॥ किं
चधर्माद्यनुकृताविति । आदियह
णादाकारानुकृतीषा । तत्रधर्मानु

लक्षणीयः

कृतौयथा । सिंहेमाणवकः • गौ
वाहीकद्विति । अत्रकिललक्षणाया
सिंहधर्माणांशीर्षादीनामनुकृत्यर्थं
माणवकेसामानाधिकरण्येनसिंह
शब्दः प्रवृत्तः • मुख्ययावृत्त्यातस्य-
सिंहत्वस्यासम्भवात् । वाहीकेति
पृष्ठबहनत्वासम्भवात्तिष्ठलक्षणग
च्छन्तृणादिबलीबद्धगतधर्मानुक
रणायगोशब्दः सामानाधिकरण्ये-
नोपचरितवृत्तिरेवप्रवृत्तः • मुख्यया
वृत्त्यातथाऽनन्वयात् ॥ एवमाकारा
नुकृतौयथा । सूचिभेद्यैस्तमोभिरि
ति । अत्रहितमसोऽमूर्तत्वात्सूचि
भेद्यत्वंमुख्ययावृत्त्यानसङ्गतमतोल
क्षणायातिनिविडत्वंबन्तुमाकृतिः सू
चिभेद्यत्वेनानुकृता । एवंनामघ
नानितमांसियद्वस्त्रादिष्वत्सूच्यादि-
नाभेदमप्येषांबन्तुशक्यमित्यर्थः ॥
मानान्तरापरार्धमुख्यार्थस्यापरिग्रहे
जाते । मुख्याविनाकृतेर्यथावृत्तिः
सैवलक्षणाप्रोक्तीतिपूज्यपादाचा-
र्याः हंसयोषायाम् ॥ प्रमाणे ॥
लक्ष्येऽनयेतिलक्षणा । टाप ॥
सारस्यालक्षणाकचिदितिमेदिनि-
करः ॥

लक्षणार्थः । पुं • लक्षणस्यप्रयोजने ॥
समानासमानजातीयव्यवच्छेदे ॥
लक्षणस्यचर्थः ॥

लक्षणीयः । वि० लक्ष्ये ॥ भाव

लक्षणा

नीये ॥

लक्षतुम् । न० लक्षणावृत्त्याज्ञाप्यत्वे ॥

लक्षा । स्त्री० दशायुतसङ्ख्यायाम् ॥

लक्षितः । त्रि० ज्ञापिते ॥ आलोचि

ते ॥ दृष्टे ॥ अङ्किते ॥ लक्षेः कर्म

णिक्तः ॥ लक्षणाश्रये ॥

लक्षितलक्षणा । स्त्री० लक्षितलक्षणा

याम् ॥

लक्षिता । स्त्री० परकीयान्तर्गतनायि

कोभेदे ॥

लक्ष्मणः । पुं० सौमित्रौ । श्रीरामभा

तरि ॥ सारसि ॥ यज्ञे । न० चिह्ने

॥ नामनि ॥ लक्षयति । लक्ष० । चु

रादिपञ्चाक्षरे रट् चतिनप्रत्ययस्त

स्ममुडागमोपीर्यके ॥ त्रि० श्रीयुक्त

सश्रीके ॥ लक्ष्मीरस्यस्य । यामादि

त्वान्नः । लक्ष्म्याचञ्चेतिगणसूत्रेणा

त्वंवाध्यं ॥

लक्ष्मणप्रसूः । स्त्री० सुमित्रायाम् ॥

लक्ष्मणा । स्त्री० सारसस्त्रियाम् ॥ श्वे

तकण्टकार्याम् । कटुवार्त्ताकिन्या

म् । कटुवार्त्ताक्याम् नि० स्नेह

फलायाम् । चन्द्रपुण्यायाम् ॥ औष

धीभेदे । पुत्रकन्दायाम् । पुत्रदा

याम् । नागपञ्चाम् । अस्रविन्दु

च्छदायाम् । लक्ष्मणाकन्दवृत्तिना

स्नागौडदेशप्रसिद्धे ॥ गुणास्तुयथा

। पुत्रकाकाररक्ताल्पविन्दुभिर्ला-

ञ्छितासदा । लक्ष्मणापुत्रजननी

लक्ष्मीजनार्दनः

वस्तुगन्धाकृतिर्भवेत् ॥ कथितापु

त्रदावश्यं लक्ष्मणामुनिपुङ्गवैः ॥ अ-

दन्तत्वाद्वाप ॥ दुर्योधनकन्ययाम् ।

साम्बपत्न्यां ॥

लक्ष्म । न० चिह्ने ॥ प्रधाने ॥ लक्ष

यति० लक्ष्यतेवा । लक्ष० । मनि

न् ॥

लक्ष्मीः । स्त्री० विष्णुपत्न्याम् । प

द्मालयायाम् । पद्मायाम् । लोक

मातरि । मायाम् ॥ सम्पत्तौ ॥

शोभायाम् ॥ ऋद्धौषधे ॥ षड्विना

मौषधे ॥ फलनौवृत्ते ॥ सीताया

म् । वीरभार्यायाम् ॥ स्थलपद्मि

न्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ शम्याम्

द्रव्ये ॥ मुक्तायाम् ॥ मोक्षप्राप्तौ

॥ लक्षयति० पश्यतिनीतिज्ञम् ।

लक्ष० । लक्षे मुट् चेति० ईप्रत्य

यस्तस्यमुट् ॥ लक्षते० लक्ष्यतेवा

दुर्गायाम् ॥

लक्ष्मी । स्त्री० लक्ष्म्यर्थेषु ॥ कृदिति

ङीप् ॥ लक्ष्मीर्लक्ष्मीहरिद्रिया

मितिद्विरूपाभिधानम् ॥

लक्ष्मीकान्तः । पुं० नारायणे ॥

लक्ष्मीगृहम् । न० रक्तोत्पले ॥ ल

क्ष्म्यागृहमिवगृहम् ॥ लक्ष्म्यावे

श्मनि ॥

लक्ष्मीजनार्दनः । पुं० शालग्रामवि

शेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । एकद्वारेचतु

श्चक्षुर्नवीननीरदोपमम् । लक्ष्मी

लक्ष्मीशान्

जनाहं नञ्जं यं रहितं वनमालया ॥
 इति ब्रह्म वैवर्त्ते प्रकृतिखण्डम् ॥
 लक्ष्मीतालः । पुं० श्रीतालवृत्ते ॥
 तीर्थं चिकणपरिच्छेदविशेषे ॥
 लक्ष्मीनारायणः । पुं० शालियाम
 विशेषे । तल्लक्षणं यथा । एकहारे
 चतुष्टकं वनमालाविभूषितम् ।
 नवीनमीरदाकारं लक्ष्मीनाराय
 णाभिधम् ॥
 लक्ष्मीनृसिंहः । पुं० शालियामवि
 शेषे ॥ तल्लक्षणम् । द्विचक्रं विस्तृ
 तास्यस्रवनमालासमन्वितम् । ल
 क्ष्मीनृसिंहं विज्ज्ञं यं गृहिणास्तु
 खप्रदम् ॥
 लक्ष्मीपतिः । पुं० वासुदेवे । नारा
 यणे ॥ लक्ष्म्याः पतिः नरपती
 ॥ पूगे ॥ लक्ष्म्यैवृत्ते ॥ सम्पत्तियु
 क्ते ॥
 लक्ष्मीपुत्रः । पुं० कामदेवे तुरङ्ग
 मे ॥ लवे ॥ कुशे ॥
 लक्ष्मीपुष्पः । पुं० पद्मरागमणौ ।
 लक्ष्मीफलः । पुं० विल्ववृत्ते ॥ ल
 क्ष्मीप्रदं प्रियं वाफलमस्य । शोक
 पार्थिवादिः ॥
 लक्ष्मीवान् । पुं० पनसवृत्ते ॥ श्वे
 तरोहितवृत्ते ॥ त्रि० श्रीले ।
 श्रीमति । श्रीसमन्विते ॥ लक्ष्मीर
 स्यास्ति । मतुप् । मादुपधायाङ्
 तिवत्त्वं ॥

लग्नकः

लक्ष्मीवेष्टः । पुं० श्रीवेष्टे ॥
 लक्ष्मीशः । पुं० श्रीशे । विष्णौ ॥
 लक्ष्मीसमाह्वया । स्त्री० रामपत्न्या
 म् । सीतायाम् ॥ लक्ष्मीसमाह्व
 यायस्याः ॥
 लक्ष्मीसहजः । पुं० चन्द्रे ॥
 लक्ष्म्यारामः । पुं० वनविशेषे ॥
 लक्ष्म्याः पारामः ॥
 लक्ष्यम् न० शरवेध्ये । शरव्ये ॥
 व्याधे । अपदेशे ॥ त्रि० अनुमेये
 ॥ लक्षणयाबोध्ये । दर्शनीये ॥
 लक्षणम्० लक्ष्यतेवा । लक्ष्मालो
 चने । ग्यत् ॥
 लक्ष्मीकृतः । त्रि० वेङ्गमिष्टे ॥
 लगडम् । त्रि० चारुणि । बम्हुरे ।
 मनोज्ञे ॥
 लगितः । त्रि० सङ्गयुक्ते । लगाङ्०
 भा० ॥ लगेसङ्गि । क्तः ॥
 लगुडः । पुं० दण्डे । दण्डकाष्ठे ।
 लाटी० वृ० भा० ॥
 लग्नः । पुं० स्तुतिपाठके । प्रातर्गये
 ॥ न० मेषादिराशीनामुदये । त्रि०
 शङ्गाणात्मके ॥ त्रि० लज्जितेसक्ते
 ॥ लगतिफले । लगे० । लुब्धस्वा
 न्ते तित्तस्ये डभावो निष्ठानत्वमपि
 निपात्यते ॥
 लग्नकः । पुं० प्रतिभुवियोहिदायं वि
 नाऽन्यकृतकृणस्य परिशोधकत्वं
 मात्मानं स्वीकरोति० यथा । यद्य

लघु :

यमृषापनयनं न करिष्यति • तच्च
हं करिष्यामीति तस्मिन् । जामन •
इ • भा • ॥ लजतेस्म । ओलजी
ब्रीडने । गत्यर्थे तिक्तः । स्वार्थे
कः ॥

लघट् । पुं • पवने, वायौ ॥ लङ्गते
। लघिगतौ । लङ्गेर्नलोपश्चेत्य
टिः ॥

लघटिः । पुं • वायौ ।

लघिमा । पुं • शिवेश्वर्यप्रभेदे ॥
येन लघु भवति • यतः सूर्यरश्मी
नालम्ब्यादित्यलोकं याति । लघु
तायाम् ॥ लघोर्भावः । इमनि
च् ॥

लघिष्ठः । चि • अत्यल्पके अयमेषा
मतिशयेन लघुः । अतिशयने •
इष्टन् • भेले ॥

लघीयान् । चि • अतिशयेन लघौ ।
लघुतरे ॥ यथालघीयान्शब्दोप
देशोगरीयानपशब्दोपदेश इति ॥
अयमनयोरतिशयेन लघुः । ईय
सुन् ॥

लघुः । पुं • एकमात्रे वर्णे ॥ यथा
। गुरोर्विभिन्नोलघुरेकमात्रोद्ग्रा
दिपूर्वोपिलघुर्विकल्पात् । क्वचित्
सविन्दुः क्वचिद्विन्दुरोकारयु
क्तोपिलघुः क्वचित्स्यात् । उच्चा
यमाणास्वरितप्रयत्नात् द्विजाद्यव
र्णाः क्वचिदेकभावम् । भजन्ति

लघु पञ्चमूलम्

भाषास्वयसंस्कृतेषु विनार्थमित्यं
बहुधानयोज्यम् । स्त्री • पृक्काना
मीषधौ ॥ न • शीघ्रे ॥ कृष्णागुरु
णि ॥ लामज्जके ॥ सत्वगुणे ॥
विशेषनत्वाद्दौ । यथा । पुण्या
श्विन्यभिजिबस्तालघुक्षिप्रं गुरुस्त
या । अचपण्यरतिज्ञानं भूषाशिल्प
कलादिकम् ॥ चि • अगुरौ • मनो
घ्ने ॥ निः सारे । इस्ते । लङ्गते
। लघि • लघि वं ह्योर्नलोपश्चेति
कुर्नलोपश्च । लङ्गतेवा ॥

लघुकामः । चि • अल्पयाचके ॥

लघुकायः । पुं • अल्पायुषि । छागे
। वर्करे । चि • क्षुद्रशरौरे ॥

लघुकाश्मर्यः । पुं • कट्फलवृक्षे ॥

लघुक्रियः । चि • क्षिप्रव्यापारे ॥

लघुखटिका । स्त्री • आसन्द्याम् ।
क्षुद्रखट्टायाम् ॥

लघुगर्गः । पुं • चिकण्टकमत्स्ये ॥

लघुचर्मिटा । स्त्री • मृगेरारौ ॥

लघुजङ्गलः । पुं • लावकपक्षिणि ॥

लघुतमः । चि • लघिष्ठे ॥ अतिश
यनेतमप् ॥

लघुदन्ती । स्त्री • क्षुद्रदन्तीवृक्षे ॥

लघुदुन्दुभिः । पुं • द्रगडवाद्ये ॥

लघुद्राक्षा । स्त्री • काकलीद्राक्षायाम्
। निर्वीजायाम् ॥

लघुनाम । न • अगुरुणि ॥

लघुपञ्चमूलम् । न • क्षुद्रपञ्चमूलम् ॥

लघु राजसृगाङ्क :

पाचने । तद्यथा । शालपर्णीपृश्नि
पर्णीवाताकीकण्टकारिका । गोक्षु
रः पञ्चभिस्तैः कनिष्ठपञ्चमूल
कम् ॥ असृग्गुणाः । पञ्चमूलं लघु
स्वादुवल्गुं पित्तानिलापहम् । ना
त्युष्णं हृणं ग्राहिज्वरश्रद्धासाश्रमी
प्रणुत् ॥

लघु, पञ्चमूली । स्त्री० लघु, पञ्चमूले
। शालपर्णादौ ॥ पञ्चानामूला
नांसमाहारः पञ्चमूली । लघ्वी
चासौपञ्चमूलीचेतिविग्रहः ॥
लघु, पत्रिका । स्त्री० रोचन्याम् ॥ गु
ण्डारोचन्याम् ॥

लघु, पत्री । स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥
लघु, पिच्छिलः । पुं० भूकर्वुदाशके ।
लघु, पुष्पः । पुं० भूमिकदम्बे ॥
लघु, बदरः । पुं० क्षुद्रकोली । सूक्ष्म
फले ॥

लघु, बदरी । स्त्री० भूवदर्याम् ॥
लघु, ब्राह्मी । स्त्री० क्षुद्रब्राह्म्याम् । जलो
द्भवयाम् । सूक्ष्मपत्रायाम् ॥
लघु, मन्यः । पुं० क्षुद्राम्निमन्ये ।
लघु, मांसः । पुं० तिलिरिपक्षिणि ॥
लघु, मांसी । स्त्री० गन्धमांस्याम् ।
भूतकीश्याम् ॥

लघु, राजसृगाङ्कः । पुं० औषधिविशि
ष्टे ॥ यथा । घृततीक्ष्णयुतः सुर
सास्त्ररसोलघु, राजसृगाङ्क इतिप्रथि
तः । अपहृत्यनिलान्सबलान्बहु

लङ्का

लाम्निजभक्तारिपूनिवचक्रधरइति
लोलिम्भराजः ॥ ५

लघु, लयम् । न० वीरणमूले । नलदे
॥ लङ्कतेरोगाङ्क० लङ्घ्यतेवाभस्य
त्वात् । लघि० । लंघिवंक्षीरिति
कुः । लीयते । लीड्येपणे ।
अच् । लघु, चतत्लयश्च ॥

लघु, सदाफला । स्त्री० क्षुद्रोदुम्बरे ॥
लघु, हस्तः । पुं० शीघ्रवेधिनि ॥
लघु, हस्तकः । पुं० कृतहस्ते ॥
लघु, हंसदुग्धा । स्त्री० लघुदुम्बरिका
याम् ।

लघुदुम्बरिका । स्त्री० क्षुद्रोदुम्बरि
कायाम् । लघु, सदाफलायाम् ॥
लघु, क्षरम् । न० मात्राकाले ॥ निमे
षोन्मेषणेमात्राकालोलघ्वक्षरन्त
येतिपुराणम् ॥

लघ्वाशी । वि० परिमितमेध्याग्निनि
लघु, परिमितमेध्याग्निगितुशी
लयत् ॥ निद्रालस्यादिचित्तलय
कारिरहिते ॥

लघ्वो । स्त्री० लाघवयुक्तायाम् ॥
स्पन्दनस्यप्रभेदे ॥ पृक्तायाम् । द-
न्त्याम् ॥ लघु, स्त्रियाम् ॥

लङ्का । स्त्री० दक्षिणेभारतवर्षे
निक्षेपदेशेविद्यमानायांरक्षः पुर्या
म् । अधुनाशैलम् । इतिख्याता
याम् ॥ लम्बूद्वीपस्योपद्वीपविशेष
शाखायाम् ॥ शाकिन्याम् ॥

लङ्का :

कुलटायाम् । धान्यविशेषे ।
करालत्रिपुटायाम् ॥ लक्ष्यतेसुख
मस्याम् । लक्ष्म्यास्वादाने । चुरा
दिः । एरच् । घञ्वा । पृषोदरा
दिच्चाङ्गम् । नुम्यनुपधत्वाङ्ग
तिः ॥ यद्वा । रमन्ते स्याम् । बा
हुलकात्कोलत्वञ्च ॥

लङ्कादाही । पुं० हनूमति ॥

लङ्काधिपतिः । पुं० रावणे ॥
लङ्कापतिः ।

लङ्कापिका । स्त्री० पृक्कायाम् ।
पिडिङ्शक० इ० गौ० दे० भा०
प्र० ॥

लङ्कामलयः । पुं० लङ्काद्वीपस्थमलय
शैले ।

लङ्कायिका । स्त्री०)
लङ्कारिका । स्त्री० लङ्कायिका
याम् ॥

लङ्कास्थायी । पुं० वृक्षविशेषे ।
लङ्कास्त्रुष्टाम् । लङ्कासिज०
इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

लङ्केशः । पुं० रावणे ॥

लङ्कोपिका । स्त्री० पृक्कोपधौ ॥ ल
ङ्कायामुप्यते । टुवप्धीजसन्ताने
। कुन् । वचिस्वपीतिवस्यउः ॥

लङ्कोयिका । स्त्री० पृक्कायाम् ॥ ल-
ङ्कायामुप्यते । जयौतन्तुसन्ताने
। कुन् ॥

लङ्काः । पुं० लङ्का ॥ पिङ्गे । नाङ्-

लङ्का

इ० गौ० भा० प्र० विटे ॥

लङ्कूलम् । न० लाङ्कूले । पुच्छे ॥
लङ्कनम् । न० उपवासो ॥ कर्षणे ॥

चतुष्प्रकारासंशुद्धिः पिपासामा
रुतातपौ । पाचनान्युपवासश्च
व्यायामश्चेतिलङ्कनमितिचरकोक्ती
यथानिर्णीतत्वात् ॥ अनशने ॥

लङ्कनेनक्षयं नीतेदोषे सन्धुक्षितेऽ
नले । धिज्वरत्वंलघुत्वञ्चक्षुचैवा
स्योपजायते ॥ इत्यचानशनरूपस्य

लङ्कनस्यफलकथनात् ॥ त्रिरात्रं
पञ्चरात्रं वा दशरात्रमथापि वा ।

लङ्कनं सन्निपातेषु कुर्यादारोग्यद
र्शनादितिचक्रपाणिदत्तः ॥ क्रम
र्थे ॥ ज्ञाने ॥ अश्वत्थतीयगती ॥

प्रुतन्तुलङ्कनं पक्षिमृगगत्यनुहारक
मितिहेमचन्द्रोक्तेः ॥ क्रमणे । यथा

। नचाग्निंलङ्कयेहीमान् नोपद
ध्यादधः क्वचित् । नचैनं पादतः
कुर्यान्मखे ननधमेदुधः ॥

लङ्कारिका । स्त्री० लङ्काली । बरा
हक्रान्तायाम् । समङ्गायाम् । ति
क्तगन्धायाम् । नमस्कारायाम् ॥

लङ्का । स्त्री० मन्दाक्षे । अपायाम्
सुशीलस्यभार्येयम् । पश्यशान्ति
म् ॥ कृतेऽकरणौयेपरञ्चानसशङ्क

यादुःखे ॥ अकरणीयाप्रवृत्ति
जनकेऽन्तः करणस्यवृत्तिविशेषे

॥ लङ्कनम् । शोलसजीब्रीडने ।

लट्

गुरोश्चलद्वयः । भलांजशुभ-
 शि । टाप् । लज्जाली ॥
 लज्जालुः । पुं० स्त्री० वराहक्रान्ताया
 म् । नमस्कार्याम् । खदिरपत्रिका
 याम् । सङ्कोचिन्याम् ॥ लज्जा
 लुः शोतलातिक्ताकषायाकफपि-
 त्तनुत् । रक्तपित्तमतोसरंयोनिरा-
 गान्विनाशयेत् ॥
 लज्जाशीलः । त्रि० अपचपिण्णौ । ल
 क्किते ॥
 लज्जितः । त्रि० लज्जायुक्ते । सल
 क्ते । ह्रीणे । ह्रीते ॥ लज्जासञ्जा-
 तास्य । तारकादिस्वादितच् ॥
 लज्जिरो । स्त्री० लज्जाली ॥
 लज्जा । स्त्री० लज्जायाम् ॥ इतिश-
 व्दरत्नावली ॥
 लज्जः । पुं० पदे ॥ कच्छे ॥ पुके ॥
 लज्जिका । स्त्री० वेश्यायाम् ॥
 लटः । पुं० प्रमादवचने । दीषे ॥ ल
 • टति । लट्वाल्थे । अच् ॥
 लटकः । पुं० दुर्जने ॥ संज्ञायांकन् ॥
 लटपर्णम् । न० त्वचं ॥
 लटः । पुं० दुर्जने ॥
 लट् । जातिविशेषे । नट० इ० भा० ॥
 रागभेदे ॥ तुरङ्गमे ॥ इत्युणादि-
 कोषः ॥
 लट् । स्त्री० करञ्जप्रभेदे । फले ॥ अ
 वद्ये ॥ पक्षिविशेषे ॥ कुसुम्भे ॥
 लटति । लट् । अशूप्रपिलटीति

लताकस्तूरिका

कन् । टाप् ॥
 लडङ् । त्रि० मनोस्ते ॥ इतिचिका
 गडशेषः ॥
 लङ् । त्रि० दुर्जने ॥ इतिशब्दरत्ना-
 वली ॥
 लङ्कः । पुं० मोदके । लङ्कू० लाङ्कू०
 इ० भा ॥ लङ्कूकोदुर्जरागुरुरिति-
 राजवल्लभः ॥ दधिशाल्पं तथादुग्ध
 कानिक्यामाषपर्पटाः । शूरबाट्र
 ककूष्माण्डशालूकामिषमख्यकाः ॥
 नालिकेरप्रियालस्यमज्जाकूष्माण्ड-
 कादयः । एतेषांलङ्काः प्रो-
 क्ताः सम्भवन्त्यन्यतोपिच ॥
 लण्डः । पुं० लण्डन्इतिख्यातेइङ्
 लपुरे ॥
 लण्डजः । पुं० लण्डजे । इङ् रेजे ॥
 लता । स्त्री० प्रियङ्गी ॥ शाखाया-
 म् ॥ पृक्कायाम् ॥ ज्योतिष्मत्या-
 म् ॥ लताकस्तूरिकायाम् ॥ मा-
 धव्याम् ॥ दूर्वायाम् ॥ शाखिशा
 खायाम् ॥ अशनपण्याम् ॥ कैष-
 र्त्तिकायाम् ॥ सारिवायाम् ॥ वल्
 ल्याम् । व्रतती ॥ लतति । ल-
 तिः सौत्रोवेष्टनार्थः । लतआघा
 तेवा । पचाद्यच् टाप् ॥
 लताकस्तूरिका । स्त्री० लताकस्तूर्या
 म् । दक्षिणदेशजायाम् । मुष्कदा
 ना० इतिख्यातायाम् ॥ लताकस्त-
 रिकातिक्तास्वाहीवृष्याहिमालघुः ।

लतालकः

चक्षुष्याच्छेदनीयं घटणावस्थाय
रोगहृत् ॥

लताजिह्वः । पुं० सर्पे ॥ लतेवजि-
ह्वाऽस्य ॥

लतातरुः । पुं० तालवृक्षे ॥ नारङ्गवृ-
क्षे ॥ शालवृक्षे ॥

लताद्रुमः । पुं० लताशाले । अश्व-
कर्णाक्षये । तार्क्ष्ये ॥

लतापनसः । पुं० चंचाले । चित्रफ-
ले । सुखाशे । नाटाम्ने । तरमु-
ञ्छति० तरवृजद्व० चख्याते ॥

लतापृक्का । स्त्री० समुद्रान्तायाम् ।
पिडिङ्गशाक० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

लताफलम् । न० पटोले । लतायाः
फले ॥

लताभद्रा । स्त्री० भद्रालीवृक्षे ॥

लतामणिः । पुं० विद्रुमे । प्रवालम् ॥

लतामरुत् । स्त्री० पृक्कायाम् ॥

लतायष्टिः स्त्री० भण्डोर्याम् । मञ्जि-
ष्ठायाम् ॥

लतायाऽकम् । न० प्रवालम् ॥

लतारसनः । पुं० सर्पे ॥

लतार्कः । पुं० दुद्रुमे । हरिद्वर्णप-
लाण्डौ ॥ लतासुअर्क्यतेअर्क्यतेवावि-
रुहलक्षणयानिन्द्यते । अर्कस्तव-
ने० अर्चपूजायांवाघञ् ॥

लतार्ककः । पुं० दुद्रुमे ॥ स्वार्थे-
कन् ॥

लतालकः । पुं० गजे । हस्तिनि ॥

लपनम्

लतावेष्टः । पुं० देशविशिषि ॥ रतिव-
न्मप्रभेदे ॥ यथा ॥ बाहुभ्यां पादयु-
ग्माभ्यांवेष्टयित्वास्त्रियंभवेत् । लघु-
लिङ्गताडनंयोनौलतावेष्टोयमुच्य-
ते ॥

लतावेष्टितकम् । पुं० अलिङ्गनभेदे ॥

लताशङ्कः । पुं० शालवृक्षे ॥

लताश्रमः । पुं० लतामण्डपे ॥ ल-
ताविशिष्टः आश्रमः ॥

लतिका । स्त्री० लतायाम् । स्वार्थेक-
न् । प्रत्ययस्यादितीत्यम् ॥

लत्ता । स्त्री० योगविशिषि ॥ यथा । ज्ञ-
राहुपूर्णेन्दुसिताः स्वपृष्टे० भंस-
प्रगोजातिशरे ७ । ६ । २२ । ५
मितंहि । संलत्तयन्तेऽर्कशनीज्य

भौमाः सूर्याष्टतर्काग्निमितं १२८ ।
६३ पुरस्तात् ॥ अस्याः फलयथा
। रवेर्लत्तावित्तहरीनिच्यकौजीवि-
निर्दिशेन्मरणम् । चान्द्रीनाशं
कुर्याद्वैधीनाशंवदत्येवम् ॥ सौ-
रीमरणं करोतिबधूविनाशं बृहस्प-
तेर्लत्ता । मरणं लत्ताराहाः कार्य-
विनाशं भृगोर्वदति ॥

लत्तिका । स्त्री० गोधायाम् । लतिः
सौत्रः । कृदिभिदिलतिभ्यः कि-
दितितिकन् ॥ लत्तायाम् ॥

लपनम् । न० आनने । मुखे ॥ लप्य-
तेनेन । लपव्यक्तायांवाचि । कर-
णेल्युट् ॥ भाषणे ॥

लब्धा

लपितम् । न० वचने ॥ लप० । भा
वेक्तः । त्रि० उक्ते । कथिते ॥ ल
प्यतेस्म । लप० । क्तः ॥
लप्सिका । स्त्री० सर्पिः पयेभ्यांपक्व
खाद्यवस्तुनि । लपसी० क्लापसौ
तिष० स्यातायाम् ॥ सायथा ।
समितांसर्पिषाभृष्टांशर्करांपयसि-
क्षिपेत् । तस्मिन्वनौकृतन्यस्येक्ष
ङ्गमरिचादिकम् ॥ सिद्धैषालप्सिका
स्यातागुणानस्यावदाम्यहम् ॥ ल-
प्सिकावृंहणीवृष्यावल्पापित्तानि-
लापहः । स्निग्धाश्चेककौगुर्वीरा
वनौतर्पणीपरम् ॥
लब्धः । त्रि० प्राप्ते ॥ सातेभवतुसुपी
तादेवौशिखरवासिनी । उयेणत
पसालब्धाययापशुप्रतिः पतिरिति
लभ्यतेस्म । डुलभष्प्राप्तौ । क्तः ॥
लब्धप्रशमनम् । न० न्यायलब्धधनस्य
सत्पात्रेप्रतिपादने ॥ राज्यश्चिर
लब्धस्यशमनंपरिपन्थिनाम् । रञ्जन
प्रतिकाराभ्यांलब्धप्रशमनंविदुः ॥
लब्धलक्षः । त्रि० आयुधविदि । ल
क्षादप्रच्युतशरे ॥ लब्धलक्षयेन ॥
लब्धवर्णः । पुं० विचक्षणो ॥ विदुषि
। पण्डिते ॥ लब्धावर्णः स्तुति-
र्येन ॥
लब्धव्यः । त्रि० प्राप्तव्ये । लभ्ये ॥
लब्धस्वार्थः । त्रि० प्राप्तप्रवेशे ॥
लब्धा । स्त्री० नायिकाभेदे ॥

लब्धकर्णः

लब्धिः । स्त्री० प्राप्तौ ॥ डुलभष् ।
स्त्रियांक्तिन्नावादिभ्यः ॥
लभसः । पुं० धने ॥ याचके ॥ वाजि
वन्धनरञ्जौ ॥ लभते । डुलभष्० ।
अथ्यविचमितमौल्यादिना० असच् ।
लभ्यः । त्रि० युक्ते ॥ लब्धव्ये ॥ ल
भ्यते । डुलभष्० । पौरदुपधादि
तियत् ॥ लाभे ॥
लभकः । पुं० ऋषिविशेषे ॥ रमते ।
रम० । रमेरस्यलोवेतिकुन् ॥
लम्पटः । पुं० पिङ्गे ॥ मूर्खे ॥ यथो
क्तश्रीभागवते । यथैहिकामुष्मिकका
मलम्पटः सुतेषु दारिषु धनेषु चिन्तय
न् । शङ्केत० विद्वान्कुक्कलेवराच्यया
त्० यस्तस्ययत्नः श्रमएवकेवलमिति ॥
ऐहिकामुष्मिककामेषु० लम्पटोमू
र्खः सुतादिषु योगक्षेमं चिन्तयन्०
कुत्सितस्यकलेवरस्य० अस्ययात्
मृत्त्योः शङ्केत० । तथाविद्वानपि
सन्यः शङ्केत० तस्ययत्नः श्रमएव
त्यर्थः ॥ लोलुपे ॥
लम्पाकः । पुं० लम्पटे ॥ देशविशेषे ॥
लम्पापटहः । पुं० वाद्यप्रभेदे । पटहे ॥
लम्फः । पुं० मृतगतौ । लाम्फ० ड० भा० ॥
लम्बः । पुं० नर्तके ॥ अङ्गे । कान्ते
उत्काचे ॥ अक्षभेदे ॥ क्षेपादौ
लम्बमानरेखासूत्रे ॥ त्रि० दीर्घे
॥ लम्बते । लम्बिषवसंसने । अच् ॥
लम्बकर्णः । पुं० अङ्गोठपादपे ॥

लम्बितः

कगले । राक्षसे । हस्तिनि ॥ श्ये
नपक्षिणि ॥ दीर्घश्रोत्रे ॥ त्रि०
दीर्घश्रोत्रवति ॥

लम्बकर्णी । स्त्री० गोविशेषे ॥

लम्बकेशः । पुं० बिष्टरे ॥ सतुविबाह
कालिवरोपवेशनार्थं सार्द्धद्वितयवा-
मावर्त्तवलिताधोमुखापसङ्ख्याताद-
र्भाः । यथा । ऊर्ध्वकेशोभवेद्ब्रह्मा
लम्बकेशस्तुविष्टरः । दक्षिणावर्त्त-
कोब्रह्मावामावर्त्तस्तुविष्टरः । केशो
ऽत्रायम् । त्रि० दीर्घकेशयुक्ते ॥

लम्बदन्ता । स्त्री० सैहलीपिप्पल्या
म् । त्रि० वृहदृश्नविशिष्टे ॥

लम्बनः । पुं० कफे ॥ लम्बते ।
लवि० । मन्दादित्वाल्ल्युः ॥
न० नाभिलम्बितकण्ठिकादौ ।
ललन्तकायाम् ॥

लम्बमानः । त्रि० लम्बायमानेवस्तु
नि ॥

लम्बबोजा । स्त्री० सैहल्यापिप्पल्या
म् ।

लम्बा । स्त्री० पद्मालयायाम् । गौ-
र्याम् ॥ तित्ततुम्व्याम् ॥ दक्षदुहि-
तविशिष्टे ॥ हिमालयकन्याविशि-
ष्टे ।

लम्बिका । स्त्री० घण्टिकायाम् ।
उपजिह्वायाम् । तालूईसूक्ष्मजिह्वा-
याम् ॥

लम्बितः । त्रि० लम्बमानेमात्यादौ

लयः

॥ शब्दिते ॥ संसिते ॥ लम्बते ।

लवि० । क्तः । डट् ॥

लम्बादरः । पुं० श्रीगणेशे । गजान-
ने ॥ उद्गने ॥ त्रि० चाद्यूने ।
पौदरिके ॥ लम्बमुदरं यम्यसः ॥

लम्बोष्ठः । पुं०)

लम्बोष्ठः । पुं०) उष्ट्रे त्रि० लम्बितौ
ष्ठे ॥ लम्बाविष्टौ यम्यसः । चात्वे-
ष्ठयोः समासे वा ॥

लम्बनम् । न० प्रतिलम्बे । लाभे
॥ ध्वनी ॥

लम्बनीयः । त्रि० प्रापणीये ॥

लम्भा । स्त्री० बाटशृङ्खलायाम् ॥

लम्बितः । त्रि० प्रयुक्ते ॥ प्रापिते
याहिते ॥ लभेष्ट्यन्तात्कर्मणि
क्तः । रभेरशब्दलोपितिरित्यनुमाग-
मः ॥

लम्बुक्तः । त्रि० लम्बनशीले । लब्ध-
रि ॥

लयः । पुं० विनाशे ॥ संश्लेषे
॥ तौर्यत्रिकसाम्ये । गीतवा-
द्यपादादिन्यासानां क्रियाकालयोः
साम्ये ॥ लयनम् । लीड् श्लेषणे
। एरच् । लीयन्ते श्लिष्यन्ते चनेन
वा । प्रलये । मोक्षे । लीयते स्या-
नद्वयमस्मिन्निति । सुषुप्तौ ॥ अख-
ण्डवस्त्वनवलम्बनेन चित्तवृत्तेर्नि-
द्रायाम् ॥ न० उशीरे । लीयते ॥
लीड् । पचाद्यच्

ललनाप्रिय :

लयनम् । न० गृहे । वेश्मनि ॥ ली
यतेऽस्मिन् । लीडोऽल्युट् ॥
लयपुत्री । स्त्री० नर्तक्याम् ।
लयारम्भः । पुं० सर्ववैशिननिनटे ॥
लयालम्बः । पुं० विलासि ॥ लडति ।
लडविलासि । ललतेषा । ललर्द्धप
सायाम् । पचाद्यच् । पूर्ववडल
योरैक्यम् ॥ ईप्सायाम् ॥
ललज्जिह्वः । पुं० क्रमेलके । उष्ट्रे ॥
शुनि ॥ त्रि० हिंसे ॥
ललत् । त्रि० विलासयुक्ते ॥ उन्नम्य
नविशिष्टे ॥ जिह्वाक्रियाविशिष्टे
॥ सक्षेपे ॥ ललतेः कर्त्तरिशब्द
॥ ईप्साविशिष्टे ॥ उपसेवायुक्ते
॥ भाषणविशिष्टे ॥
ललदम्बुः । पुं० लिम्पाके ॥
ललनः । पुं० वाली ॥ साले ॥ प्रिया
ले ॥ न० केली ॥ चालने ॥ अति
विस्तारवदनाजिह्वाललनभीषणा ॥
ललना । स्त्री० विशेषाङ्गनायाम् ।
कामिन्याम् । नारीभेदे ॥ जिह्वा
याम् ॥ ललते । लल० चुरादीनां
बाणिजितपक्षे ल्युयुज्वा ॥ लड
ति । लडविलासि । बहुलमन्यत्रा
पीतियुच् । डलयोरैक्यम् । टा
प् ॥
ललनाप्रियः । पुं० कदम्बे । कामि
नीवल्लभे । न० ह्रीवरे ॥

ललाटम्

ललन्तिका । स्त्री० लम्बने । आनाभि
लं विकसितकायाम् ॥ किञ्चिदवल
म्बमानकण्ठभूषणे ॥ लडति ।
लड० । लटः शब्द । उगितश्चेति
डोप् । डलयोरैक्यम् । ललन्त्ये
व । स्वार्थेकन् ॥ गोधायाम् ॥
ललाकः । पुं० मेहने ॥
ललाटम् । न० अलिके । गौधौ ॥
भाले ॥ ललभुवोरुपरिस्थाने ।
विलासमीप्सांवा । अटति । अटग
तौ । कर्मण्यण् ॥ लडतिललतेषा
। लडललधातुभ्यांवाहुलकादाटच्
॥ अस्य शुभाशुभलक्षणमुक्तं गारुडे
यथा । उन्नतैर्विपुलैः शङ्खैर्लला
टैर्विषमैस्तथा । निर्हनाधनवन्त
श्च अर्द्धेन्दुसदृशैर्नराः ॥ आचा
र्याः शुक्तिविशालैः शिरालैः पा
पकारिणः । उन्नताभिगिराभिस्तु
खस्तिकाभिर्बनेश्वराः ॥ निम्नैर्ल
लाटैर्बद्धार्हाः क्रूरकर्मरतास्तथा ।
संवृत्तैश्चललाटैश्चक्रपणाउन्नतैर्नृ
पाः ललाटोपसृतास्तिस्रोरेखास्युः
शतवर्षिणाम् । नृपत्वं स्याच्चतसृ
भिरयुः पञ्चनवत्यथ ॥ अरेखेणा
युर्नवतिर्विष्टिन्नाभिश्चपुंसलाः
। केशान्तोपगताश्चिश्चशील्यायुर्न
रोभवेत् ॥ पञ्चभिः सप्तभिः
षड्भिः पञ्चाशद्वह्निस्तथा ।
चत्वारिंशच्चक्राभिस्त्रिंशद्भूलम्ब

ललामकम्

गामिभिः ॥ विंशतिर्वाभक्राभि
रायुः क्षुद्राभिरल्पकम् । नपृथु
बालेन्दुनिभे भूषाद्यललाटकम्
॥ शुभमर्हेन्दुसंस्थानमतुङ्गं स्याद
लामशम् । इति ६५ अध्यायः ॥

ललाटकम् । न० प्रशस्तललाटे ॥

ललाटमात्रे ॥

ललाटान्तपः । पुं० सूर्ये ॥ ललाटं
तपति । तपसन्तापे । असूर्यलला
टयोरितिवशः । मुम् ॥

ललाटिका । स्त्री० स्वर्णादिक्रतेभाल
भूषणे । पत्रपाश्यायाम् । पानेपा
टी० विन्दीवेना० टोकाटीकी० इ
तिख्याते ॥ ललाटस्यालङ्कारः ।
ललाटे भवोऽलङ्कारोवा । कर्णल
लाटात्कनकलङ्कारे ।

ललामम् । न० पुं० लाञ्छने ।
ध्वजे ॥ शृङ्गे ॥ प्रधाने ॥ भूषायाम् ॥ रम्ये ॥ बालधौ ॥ पुण्ड्रे ।
अश्वदादीनांभालेऽन्यवर्णचिह्ने ॥
तुरङ्गे ॥ प्रभावे । अश्वस्यभूषायाम् ॥ लङ्घनम् । लङ्कालये० ल
ङ्घविलासेषा । सम्पदादित्वाक्तिप् ।
लङ्घ्योरेकता । ललममतिप्रमग
त्यादौ । कर्मण्यण् ॥

ललामकम् । न० पुरोभागेन्यस्ते
ललाटपर्यन्तमागतेशिखालंबिमा
ल्ये ॥ ललाममिव । द्रवार्थेकन्
॥ मुण्डमालायाम् ।

ललितः

ललाम । न० अश्वे ॥ चिह्ने ॥ शृ-
ङ्गे ॥ पताकायाम् ॥ रम्ये ॥ प्रधा
ने ॥ भूषायाम् ॥ पुण्ड्रे ॥ पुच्छे
॥ प्रभावे लङ्घनम् । लल । लल
माद्यमति । अम० । बाहुलकात्
कनिन् ॥

ललामी । स्त्री० उत्क्षिप्तिकायाम् ।

करणाभरणविशेषे ।

ललितः । पुं० प्रातर्गेयेरागविशेषे
॥ यथा । प्रातर्गेयास्तुदेशागोललि
तः पठमञ्जरी । विभाषाभैरवीचै
लकामोदेगोण्डकीर्यपि ॥ अस्यस्व
रूपंयथा । प्रफुल्लसमच्छदमाल्पधा
रीयुषातिगौरोऽलसलोचनश्रीः ।
विनिःसरन्वासगृहात्प्रभातेवि
लासिवेशोललितः प्रदिष्टः ॥ न०
स्त्रीणांशृङ्गारभावजक्रियाविशेषरू-
पेहावविशेषे ॥ सुकुमारविधानेनभू
नेचादिक्रियासचिवकरचरणाङ्गवि
न्यासोललितम् । तथाच । सुकु
माराङ्गविन्यासेमसृणाललितंभवेत्
। यथा । सभूभङ्गंकरकिशलयाम्-
त्तंनैरापतन्तीसालिम्यन्तीललित-
ललितालोचनस्याञ्जनेन । विन्य
स्यन्तीचरणकमलेलीलयालैरयाते-
निःशङ्काचप्रथमवयसानर्त्तिताप
ङ्गजाक्षी ॥ भूनेचादिक्रियाशालि
सुकुमारविधानतः । हस्तपादाङ्ग
विन्यासस्तरुणाललितंविदुरिच्यन्ते

लल्ल :

पि ॥ अनाचार्योपदिष्टं स्याल्ललितं
रतिचेष्टितमिच्छन्त्ये । अपिच ।
विन्यासभङ्गिरङ्गानां भूविलासमनो
हरा । सुकुमाराभवेद्यच्चललितं त
दुदीरितम् ॥ विषमवृत्तप्रभेदे । य
था । नयुगसकारयुगलसुभवतिय
दिचेत्तृतीयके । तदुदितमुरुम-
तिभिर्ललितं यदिशेषमस्य सकलं य-
थोद्गता ॥ यथा । ब्रजसुन्दरीसमु
दयेनमुदितमनसाम्मपीयते । हि
मकरगलितमिषामृतकंललितं मुरा
रिसुखचन्द्रविद्युत्तम् ॥ वि० ई-
स्पिते ॥ कोमले ॥ ललिते । मधु
रे ॥ लडेलेलैर्वाभावेक्तः । डल
योरभेदः ॥ सुन्दरे ॥

ललितकान्ता । स्त्री० मङ्गलचण्डि
कायाम् ॥

ललिता । स्त्री० देवीविशेषे ॥ गोपी
विशेषे ॥ नदीविशेषे ॥ सागरा
हंक्षणात्पूर्वमहादेवावतारिता ।
वैशाखशुक्लपक्षस्य तृतीयायां नरस्तु
यः । कुर्याद्वै ललितास्नानं सशम्भु
सदनं व्रजेत् ॥ कस्तूर्याम् ॥ लप्सि
काभेदे ॥ मेघरागस्य रागिण्याम् ॥

ललितासप्तमी । स्त्री० भाद्रशुक्लसप्त
म्याम् ॥

ललितिका । स्त्री० शान्तनुतीर्थे ॥

लल्लः । पुं० आचार्यविशेषे । वराह
मिहिरसुते ॥

लवण :

लवः । पुं० लेशे ॥ विनाशे ॥ छेदने
कालभेदे । अष्टादशनिमेषास्तुका-
ष्टादशयन्त्रणद्वयतिहेमचन्द्रोक्ते ॥ पक्षि
विशेषे । लवा० इ० भा० प्र० गो
पुच्छलोमसु ॥ रामनन्दने ॥ लवो
न्मृष्टोलवः । वाल्मीकिना० लवै
र्गोपुच्छलोमभिरुन्मृष्टोगर्भक्ते दो-
यस्य ॥ नवांशे ॥ लवनम्० लूयते
वा । लूज्छेदने । ऋदोरप् ॥
विलासे । इति विनाशस्थाने पाठो
विश्वहेमचन्द्रयोः सञ्मतः ॥ न०
लामञ्जके ॥ जातोफले ॥ लवङ्गे ।
लवङ्गम् । न० देवकुसुमे । श्रीसञ्ज्ञे
। श्रीपुष्पे । वारिसम्भवे । भृङ्गारे
। लौंग० इ० मा० प्र० ॥ गुणा
स्तु । लवङ्गकटुकं तिक्तं लघुनेत्र
हितमतम् । दीपनं पाचनं रुच्यं
कफपित्तासनाशकम् ॥ तृणां कृद्धिं
तथाश्मानं शूलमाशुविनाशयेत् ।
कासं श्वासञ्च ह्रिक्वाञ्च यन्त्रयति
ध्रुवम् ॥ लुनाति० लूयतेवा । लू-
ज्छे० । तरत्त्यादिभ्यश्चेत्यङ्गच् ॥

लवङ्गकम् । न०) लवंगे
लवंगकलिका । स्त्री०)

लवंगलता । स्त्री० पुष्पविशेषे । ग-
न्धराज इति कथितम् ॥

लवणः । पुं० समुद्रविशेषे ॥ राक्षस
भेदे । लवणासुरे ॥ रसविशेषे ।
पटौ ॥ पृथ्व्यग्निगुणवाङ्मयाल्लव

लवण :

णस्य च सम्भवः । अणुगुणायया ।
 लवणः शोधनोरुच्यः पाचनः क
 फपित्तदः । पुंस्त्ववातहरः
 कायशैथिल्यमृदुताकरः ॥ सीति
 युक्तेऽक्षिपाकासपित्तकोष्ठक्षयाप-
 क्तत् ॥ अपिच । लवणोरुचिकृद्र
 साग्निदायीपचनः स्वादुकरश्च । र
 सितोनितरांजरासृपित्तश्रितिमा
 नश्च ददातिकुष्ठकारी ॥ पुनश्च ।
 लवणः क्लेदनस्तीक्ष्णः पाचनोदी
 पनः सरः स्निग्धोरुचिकरः स्य-
 न्दीदृष्टिशुक्रहरोलघुरिति ॥ पु
 नश्च । अस्थिभेदः ॥ न० सैन्धवादी ॥
 तथाहि । सामुद्रयत्तु लवणमक्षीवं
 वशिरश्चतत् । सैन्धवोस्त्रीशीतशि
 वं माणिमन्यश्चसिन्धुजे ॥ रौमकं
 वसुकं पाक्यं विडञ्चकृतकेद्वयम् ।
 सौवर्चलेऽक्षरुचके । तिलकं तचमे
 चके इत्यमरः । लवणनेत्रयोर्वे
 पिप्रायशः सैन्धवं विनेतिविशेषः
 पूर्वाह्णकाले चाश्वानां प्रायशो लव
 णं हितम् । शूलानाहविवस्वप्नं ल
 वणं सैन्धवं वरमिति सिद्धयोगीश्वर
 सङ्ग्रहः । त्रि० लवणरसयुक्तं ।
 सलवणं । सलूणा० द्र० भा० ॥
 लुनातिजाडाम् । लूज्ज० । न
 न्द्यादि त्वाल्थुः । लवणासुगिति
 लिंगास्तत्त्वम् ॥ लवणं न संसृष्टः
 । लवणः सूपः० लवणायवागूः०

लवणाचलः

लवणं शाकम् । संसृष्टे र्थे जातस्य
 ठके लवणासुगितिलुक् ॥ लवणो
 सत्त्वस्यास्मिन्वा । अर्थभाद्यच् ॥
 लवणकिंशुका । स्त्री० महाज्योतिष्म
 त्याम् ॥
 लवणक्षारः । पुं० क्षारविशेषे । क्षा
 णारे ॥
 लवणखानिः । स्त्री० रुमायाम् । सांभ
 रलवणोत्पत्तिस्थाने ॥ लवणाकर
 मात्रे ॥
 लवणतणम् । न० लोणतणे । तणा
 म्ने । पटुतणके । अम्लकाण्डे ॥
 लवणत्रयम् । न० विड्गुचकसैन्धवे
 षु ॥
 लवणधेनुः । स्त्री० दानार्थं लवणा
 दिनिर्मितधेनौ ॥
 लवणपञ्चकम् । न० सैन्धवादिषु ॥
 सैन्धवरुचकश्चैव विडं सामुद्रकं ग
 डम् ॥
 लवणमदः । पुं० लोणारिः । लवण
 क्षारे ॥
 लवणा । स्त्री० नदीविशेषे । त्विषि
 महाज्योतिष्मत्याम् ॥ लोनाख्यव
 क्षे० इति कश्चित् ॥
 लवणाकरः । पुं० लवणोत्पत्तिस्थले
 ॥ रुमायाम् ॥
 लवणाकरजम् । न० लोणारे ॥
 लवणाचलः । पुं० दानार्थं लवणादि
 कृते पर्वते ॥

लवाक :

लवणाब्धिः । पुं० लवणोदे । क्षारा
ब्धि ॥

लवणाब्धिजम् । न० सामुद्रलवणे ॥

लवणाभ्याः । पुं० लवणाब्धौ ॥ लवणं
क्षारमम्भोयस्य ॥

लवणारजम् । न० लोणारक्षारे ॥

लवणाष्टकम् । न० सैन्धवादिषु ॥
तेयथा । लवणाष्टकमेतच्चसैन्धवश्चमु
वर्चलम् । विडंसमुद्रसञ्ज्ञातमुद्रि
दंरोमकंगडम् ॥

लवणोत्तमम् । न० सैन्धवे ॥

लवणोत्थम् । न० लोणारक्षारे ॥

लवणोदः । पुं० लवणार्णवे ॥ लव
णमुद्रकंयस्य । उत्तरपदस्यचक्षुद
कस्योदादेशः ॥

लवणम् । न० छेदने । अभिलावे ।

लूणनाडति भाषाप्रसिद्धे ॥ लूञ्
ल्युट् ॥

लवणी । स्त्री० फलवृक्षविशेषे । यौ
धजायाम् । अयिमायाम् । लोना
इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

लवणपतिः । पुं० नवांशिशे ॥

लवणी । स्त्री० सुगन्धमूलायाम् ।
कोमलवलकलायाम् । नोयाडि
इ० गौ० दे० भा० प्र० फलवृक्षे
॥ अस्यफलगुणायथा । लवलीफल
मस्त्रार्थः कफपित्तहरगुरु । विश
दंरोचनंरूखंस्वादस्त्रंतुषरंरसि ॥

लवाकः । पुं० छेदनद्रव्ये ॥

लस्तक :

लवाणकः । पुं० दात्रादौ ॥

लूयतेऽनेन । लूञ् । पाणकोलूधुशि
ङ्गिधोज्झित्याणकः ॥

लविः । त्रि० छिदुरे ॥

लवित्रम् । न० दात्रे ॥ लूयतेऽनेन ।

अर्तिलूध्वित्यादिना । इत्रः ॥

लशुनः । पुं० न० रसोने । अस्थप
र्यायादयोयथा । रसोनोलशुनोरि
ष्टोस्त्रेष्कन्दोमहौषधम् । महाक
न्दोरसोनोन्योगृष्मनादीर्घपत्रकः ॥

गन्धाकृतिरसैस्तुल्योगृष्मनस्तुप

लाण्डुना । दीर्घनालायपत्रत्वाद्

भियतेसौपलाण्डुतः ॥ अग्राति

• अग्नतेवा । अशभोक्षणे । अग्न

व्याप्तौवा । अग्नेर्लश्वेत्युनन् ॥

लघ्वः । पुं० नर्तके ॥ लघ्यते । लघ

कान्तौ । सर्वनिष्ठुष्वेतिसाधुः ॥

लसत् । त्रि० उल्लसति ॥ प्रकाशमा
ने ॥

लसमानः । त्रि० दीप्यमाने ॥

लसा । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

लसिका । स्त्री० लालावाक् ॥

लसितम् । न० च दृष्टे ॥

लसीका । स्त्री० इक्षुरसे । त्वहमांस
मध्यगेरसे ॥

लस्तः । त्रि० श्लिष्टे । क्रीडिते ॥ शि

ल्पयुक्ते ॥ लस्तैस्त्रि । लस्तश्चैष

णक्रीडनयोः । क्तः ॥

लस्तकः । पुं० धनुषोमध्यभागे ॥

लाक्षातैलम्

स्वार्थे कन् ॥

लक्ष्मी । पुं० लक्ष्मी । धनु
षि ॥

लहरिः । स्त्री०)

लहरी । स्त्री०) तरङ्गे ॥ महातरङ्गे

। उल्लोले ॥ कल्लोले ॥

ला । स्त्री० दाने । ग्रहणे । लातेः
क्षिप् ॥

लाक्षकी । स्त्री० सौतायाम् ॥

लाक्षणिकः । त्रि० लक्षणाभिज्ञे ॥

लक्षणमधीते० वेदवा । क्रतूकथा
दिमूत्रान्तादृक् ॥ लक्षणयाप्रतिपा
दके । लक्षणागम्येर्थे ॥

लाक्षा स्त्री० राद्यायाम् । लतुनि ।

यावे । अलक्ते । द्रुमामये ॥ लाक्षा
वर्णाहिमावल्यास्निग्धाचतुर्वराल
घः । अनुष्णाकफपित्तास्रहिकाका
सज्वरप्रणुत् । ब्रणोरः क्षतबीसर्प
क्षमिकुष्ठगदापहा । अलक्तकोगुणे
स्तद्विशेषाद्व्यङ्गनाशनः ॥ लाप्यते
। लषशिल्पयोगेचुरादिः । बाह्
लकात्सः । यद्वा लक्ष्यते । लक्ष
आलोचने । घञ् । पृषादरादित्वा
त्० लाक्षारोचनेति निर्देशाद्वा दौ
र्घः । लक्ष्यतेऽनयावा । गुरोश्च
हलद्वयः । प्रज्ञाद्यण् । अजादि
त्वाद्याप् ॥

लाक्षातरुः । पुं० पलाशवृक्षे ॥

लाक्षातैलम् । न० लाक्षादितैलमिति

लाङ्गलम्

प्रसिद्धं पक्वतैलविशेषे ॥ तद्विधिं
स्वल्पं वृद्धेति ॥लाक्षापुष्पा । स्त्री० गुलाबाख्यशतप
ल्याम् ॥लाक्षाप्रसादः । पुं० पट्टिकालो
धे ॥लाक्षाप्रसादनः । पुं० रक्तलोध्रे ।
क्रमुके । पट्टिकायाम् ॥ लाक्षाप्र
सीदत्यनेन । षट्छ० । करणेति
ल्युट् ॥लाक्षावृक्षः । पुं० कोशाम्बे ॥ पला
शवृक्षे ॥

लाक्षिकः । पुं० लक्षाभिज्ञे ॥

लाक्ष्यिकः । पुं० लक्ष्याभिज्ञे । अ
ध्यतरिवेदितरिच० क्रतूक्यादिसू
त्रस्यानुसूक्त्यलक्षणे० इतिवार्त्ति
काट्ठक् ॥लाघवम् । न० आरोग्ये ॥ अप्रभुत्वे
अनादरविशये । लाघमनि ॥ का-
थोद्गमनेहेतुर्धर्मोलाघवम्० गौरव
प्रतिदन्द्ध्यतेऽग्नेरुद्भूज्वलनम्-
भवति । तदेव लाघवं कश्चित्
तिर्यग्गमनहेतुः यथाबायोः । यथा
करणानां वृत्तिपटुत्वहेतुर्लाघवम्०
गुरुत्वे मन्दानि पटुरिति ॥ सत्वगु
णे । लघोर्भाषः । इगन्ताञ्चलद्यु
पूर्वादित्थण् ॥

लाङ्गलम् । न० कुसुमविशेषे ।

भूमिकर्षणयन्त्रविशेषे । गोदारणे

लाङ्गूलम्

। सौर । हले । टणराजे । ताले ॥
 गृहदारविशेषे । लिङ्गे ॥ लाङ्गु-
 ति । लगिगती । बाहुलकात्कल-
 च् । दीर्घश्च ॥

लाङ्गुलघट्टः । पुं० कृषके ।

लाङ्गुलचक्रम् । न० कृषिकर्मणि
 लाकारेचक्रविशेषे ॥

लाङ्गुलदण्डः पुं० ईषायाम् । हल-
 युगयोर्मध्यकाष्ठ ॥ लाङ्गुलस्य
 दण्डः ॥

लाङ्गुलपद्धतिः स्त्री० सीतायाम् । हल-
 रेखायाम् ॥ लाङ्गुलस्य पद्धतिः ॥

लाङ्गुलिकः पुं० स्थावरविषभेदे ॥

लाङ्गुलिका । स्त्री० लाङ्गुलीवृक्षे ॥

लाङ्गुलिकी । स्त्री० अग्निशिखीष-
 धी ॥ लाङ्गुलपुष्पविशेषोऽस्य

स्याः । अतद्वनिठनावितिठन् ।

जातेरितिगौरादित्वाडाङ्गीष ॥

लाङ्गुली । पुं० बलदेवे ॥ हलिनि
 । नारिकेली ॥ सर्पे ॥ लाङ्गुलमस्य
 स्य । इति ॥

लाङ्गुली । स्त्री० लाङ्गुलाकारपुष्पज-
 लशांकविशेषे । शारदाम् । ताय-
 पिप्पल्याम् ॥ कांचडा० इ० गौ०
 दे० भा० लाङ्गुलाकारोऽस्यस्याः
 चक्ष् । गौरादिः ।

लाङ्गुलम् । न० पुष्के ॥

लाङ्गुली । पुं० कपिकक्ष्वाम् ।

लाङ्गुलम् । न० पुष्के । लूने ।

लाञ्छनः

वालहस्त । वालधी ॥ लाङ्गति
 । लगि० । खर्जपिप्पलादिभ्यञ्जरील-
 चाबिल्लूलच् । लाङ्गेर्बुद्धिश्च ॥

शेफसि । शिश्ने । कुसूले ॥

लाङ्गूलिका । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

लाङ्गुली । पुं० वानरे । कृषभना-
 मोषधी ॥

लाजः । पुं० चार्द्रतण्डुले ॥

लाजाः । पुं० भूस्त्रिभजते । भृष्टधान्ये ।

एतेचब्रीहयोभृष्टस्तेलाजाद्वृत्तिसंज्ञि-

ताः । यथादयश्चयेभृष्टास्तधानाः

परिकीर्त्तिताः ॥ लाजाश्चयध-

नाश्चतर्पणाः पित्तनाशनाः ।

गोधूमयावनालित्वाः किञ्चिदुष्णा-

श्चक्षोपनाः ॥ तणातोसारगमना-

धातुमाम्यकरः परः मन्दाग्निवि-

षमग्नीनां बालस्यविरयेऽपिताम् ॥

देयश्चसुकुमाराणां लाजमण्डः सुसं-

स्कृतः ॥ अपिच । येषां सुस्तण्डु-

लास्तानिधान्यानि सतुषाणि च । भृ-

ष्टानि स्फुटितान्याहुर्लाजाद्वृत्तिम-

नीषिणः लाजाः स्युर्मधुराः शौ-

तालवन्दीपनाश्च ते स्वल्पम् चमला-

ह्लाबल्याः पित्तकफच्छिदः ॥ क-

र्द्यतोसारदाहासमेहमेदस्तृषापहाः

॥ न० उग्रौरे ॥ लज्यन्ते । लज्ज-

भर्जने ॥ घञ् ॥

लाजा । स्त्री० पक्षते ।

लाञ्छनः । पुं० रागौधान्ये । न०

लाभः

नामनि ॥ चिह्ने ॥ लाञ्छ्यते ।

लाञ्छलक्षणं ल्युट् ॥

लाटः । पुं० देशविशेषः । स यथा । अचन्तीतः पश्चिमेतुवैदर्भा इक्षियोत्तरे । लाटदेशः समाख्यातस्तत्रेशोशक्तिसङ्गमे ॥ अंशुके । वस्त्रे ॥ जीर्णभूषणादिषु ।

लाटानुप्रासः । पुं० शब्दालङ्कारेषुवृत्तिप्रभं दे ॥ यथा । शब्दस्तु लाटानुप्रासोभेदेतात्पर्यमाचतः ॥ शब्दगतोनुप्रासः । शब्दार्थयोरभेदेऽप्यन्यमात्रभेदाच्चाटजनवत्त्वमत्वाच्च । लाटानुप्रासः ॥ एषपदानुप्रास इत्यन्ये । पदानांसः । सङ्गति लाटानुप्रासः उदाहरणम् । यस्य नसविधेदयितादनदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य । यस्यचसविधेदयितादवदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य ॥ पदस्यापि ॥ अपिशब्देनसङ्गतिसमञ्जीयते । उदाहरणम् । बदनंवरवरवर्णिन्यास्तस्याः सत्यंसुधाकरः । सुधाकरः कनुपुनः कलङ्कविकलीभवेत् ॥

लापः । पुं० कथने । लपनम् । लप० । घञ् ॥

लाभः । पुं० मूलधनादधिकार्जिते । विक्रेत्रापटादीनामूल्यादधिकया द्रव्ये । फले । इष्टप्राप्तौ ॥ आत्मलाभात्परोलाभो नास्तीति

लालसा

विदुषांमतम् ॥ प्राप्तौ ॥ लम्नादेकादशेस्थाने ॥ लभ्यते । कुलभष्प्राप्तौ । अकतरौतिघञ् । सञ्ज्ञायामित्यस्यप्रायिकत्वात् ॥ उत्कृष्टपुरुषार्थलाभेसम्भवत्यधमं कामयमानोमुखः ॥

लामज्जकम् । न० वीरयमूले । नलदे । उशीरवत्पीतच्छविष्टविशेषः ॥ लामज्जकं हिमंतिक्तं लघुदोषत्रयास्त्रजित् । त्वगामयस्त्रेदकच्छदाहपित्तास्ररोगानुत् ॥

लालनम् । न० अत्यन्तस्नेहकरणे । प्रेमपूर्वकबालकादरणे ॥ यथा । लालनेवहवोदोषास्ताडनेवहवीगुणाः । तस्मात्पुत्रश्चुशिशुसुताडयेन्नतुलालयेत् । अतुर्वर्षावधिसुतान् लालयेत्पालयेत्पिता । ततः षोडशपर्यन्तं गुणान् विद्याञ्च शिष्ययेत् ॥ विंशत्यब्दाधिकान् पुत्रान् प्रेरयेद्गृहकर्मसु । ततस्तान् लालयेत् । सुलभभावेनमत्वास्त्रेहंप्रदर्शयेत् ॥

लालसः । पुं० लालसायाचरणे । चि० उत्सुके । भृशं लसनमिच्छयेयङ्न्तादृषः ॥

लालसा । स्त्री० अतीसुक्ते । ललसातिरेके ॥ महाभिलाषे ॥ याज्ञायाम् । लाली ॥ दोहदे ॥ ललईप्तायाम् । औषादिकोषसम् ॥ यथा । लसकान्तौ । भृशं लसन

लालाटिक :

मिथ्यर्थे यङ्क्तादः । टाप् ॥ बद्धा
। ललसनम् । लसदीप्तौ । यगन्तः
। अप्रत्ययात् । टाप् ॥

लालसीकम् । न० पिच्छले ॥ विजि
ले ॥

लाला । स्त्री० सृष्टिकायाम् । स्यन्दि
न्याम् । मुखस्तावे । लाल० इ० भा०
॥ लालवते । लल० । चुरादिः ।
पचाद्यच् ॥

लालाटिकः । पुं० चाक्षेपणविशेषे
॥ मौहूर्तिकानां योगविशेषे ॥
यथा । लग्ने १ के व्ययलाभयो १२
। ११ भृगुमुतेकर्मस्थिते १० भूमि
जं० राहोर्धर्मविनाशयो ८ । ८
रविमुते । द्यूने ७ ५ रिसून्वो ६
। ५ विधी । बन्धो ४ च्छे० सहजा
र्थयोः ३ । २ सुरगुरावेव ललाटो
ङ्गवेयोगेनाशमुपैतिमानवपतिः पू
र्वादिकाष्ठांगतः ॥ याचालग्नौ सूर्य
स्थिते सति पूर्वस्थां लालाटिको योगः
स्यात् । एवं द्वादशैकादशस्थानस्थि
तेशुक्ते० आग्नय्याम् । दशमस्थिते
कुजे दक्षिणस्याम् । नवमाष्टमस्था
नस्थे राहौ नैऋत्याम् । सप्तमस्थे
शनौ पश्चिमायाम् । षष्ठपञ्चमस्थान
स्थिते बिधौ वायव्याम् । चतुर्थस्था
नस्थिते बुधे उत्तरस्याम् । तृतीय
द्वितीयस्थानस्थिते गुरौ वैशान्यां ला
लाटिको योगः ॥ इति । एवं लला

लालाटिक :

टोङ्गवेयोगे पूर्वादिदिशाङ्गतान् पो
नाशमुपैतीत्यर्थः ॥ प्रकारान्तरश्च
यथा । दिनेशाधिष्ठितो राशिर्यदा
लग्नगतस्तदा । यातुर्मृत्युप्रदः
प्राच्यादिशिसूर्यो ललाटगः ॥ सूर्य
स्य राशितस्तस्माद्द्वादशे लग्नगे गृहे
। एकादशे वा आग्नेय्यादिशिशुक्रो
ललाटगः ॥ ललाटगः कुजे या
म्ये दशमे लग्नगे गृहे ॥ लग्नगे नवमे
राशावष्टमे वापि नैऋते । ललाट
गः सैहिके यो यातुर्द्राक्निधनप्रदः
॥ लग्नगे सप्तमे राशौ शनिः प्रच्युत
लाटगः । षष्ठराशौ लग्नगते पञ्चमे
वापि चन्द्रमाः । ललाटगो वायुदि
शियातुर्मृत्युप्रदस्तदा ॥ चतुर्थ
राशौ लग्नस्थे बुधः सौम्ये ललाटगः
राशौ तृतीये लग्नस्थे द्वितीये चन्द्रपू
जितः । ललाटगश्चन्द्रमौलिर्दिशि
यातुर्विनाशदः । लालाटिर्निदि
गधीशे दिग्बलिविहगे ललाटगो वापि
। प्रतिभृगुजे प्रतिशशिर्जं कालाशु
द्धौ च सन्त्यजे द्याचाम् ॥ स्पष्टमाह
मार्त्तगुडे । लग्नोऽर्केन्दुजशुक्रसौ
रिगुरवः प्राप्तिव्यये विद्भृगूखे शु
क्रार्ककुजेन्दुजा अथतपो मृत्योः
सितज्ञासुराः । द्यूने शुक्रकुजार्क
जारिपुमुते चन्द्रज्ञशक्राः सुखे चै
ते स्वविक्रयोः सितज्ञगुरवः प्रा
च्यादिलालाटिनः ॥ चि० प्रभोर्भा

लाव :

लदशिर्निसेवके । प्रभुभावनिद
शिर्नि ॥ ललाटकीपप्रसादचिह्नं
ललाटमेववापश्यति । संज्ञायांल
लाटकुक्ष्यौपश्यतीतिठक् ॥ का
र्याक्षमेसेवके ॥ दूरेस्थित्वाप्रभालं
लाटं पश्यतिनतुकार्येषूपतिष्ठत इ
त्यर्थः ॥ त्रि० ललाटसम्बन्धि
नि ॥

लालाभक्षः । पुं० नरकविशेषे ॥
लालामिकः । त्रि० ललामयाहिणि
॥ ललामं गच्छति । प्रतिकण्ठार्थं
ललाक्षेतिठक् ॥

लालामेहः । पुं० प्रमेहविशेषे ॥ य
था । लालातनुयुतं मूत्रं लालामे
हेनपिच्छिलम् । प्रमेहतीतिशेषः
शेषधन्तु । गुडूच्याः खरसः पे
योमधुनासर्वमेहजित् । हरिद्रा
चूर्णं युक्तोवारसोधात्याः समाक्षि
कः ॥

लालाविषः । पुं० लूतादौ ॥
लालास्त्रावः । पुं० ऊर्णनाभे ॥
लालिकः । पुं० महिषे ॥
लालितः त्रि० पालिते ॥ उपस्कृते ॥
लालित्यम् । न० ललितस्यभावे ॥
प्यञ् ॥

लावः । पुं० पक्षिविशेषे । लवा.
इ० भा० प्र० ॥ अस्यप्रभेदामांस
गुणाश्चयथा । लावाविष्करवर्गस्य
स्तेचतुर्नामतावुधैः । पांशुलोगी

लावण्यम्

रकोन्योस्तिपौण्ड्रकोदभं कस्तथा ।
लवावज्जिकराः त्रिगन्धाज्वरघ्नाया
हिणोहिमाः । पांशुलः स्रष्टाल
स्तेष्वीर्योणी निलनाशनः ॥
गौरोलघुतरोरुक्षोवज्जिकारीचिदा
षजित् । पौण्ड्रकः पित्तकृत्कि
ञ्चिन्नघुर्वातकफापहः ॥ दभंको
रक्तपित्तघ्नो हृदामयहरोहिमः पौ
ण्ड्रकः क्षिप्तिद्रक्तः ॥ लावयति ।
लूञ् ० । स्वीर्येण्यन्तः । अच् ॥
छेदे ॥

लावकः । पुं० लावपक्षिणि । लघु
जङ्गले ॥

लावणम् । न० लवणे ॥ नस्ये ॥
इतिरत्नमाला ॥ त्रि० लवणेनसं
स्कृते ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ लवण
सम्बन्धिनि ॥

लावणिकः । पुं० लवणवणिजि ॥
लवणं पश्यमस्य । लवणाद्वज् ॥
त्रि० लावण्यवति ॥ लावण्यं का
न्तिविशेषोस्यास्ति । अतइनिठना
वितिठन् । ठस्येकः । यस्येतिचे
त्यङ्गोपेहलस्तद्वितक्षेति यलोपः ॥
लवणेनसंस्कृते ॥

लावण्यम् । न० कान्तिविशेषे ॥
तस्यलक्षणं यथा । मुक्ताफलेषु च्छा
यायास्तरलत्वमिवान्तरो । प्रतिभा
तियदङ्गे षु लावण्यं तन्निगद्यते ॥
लवणात्विट् विद्यतेयस्यतल्लवणम्

लासक :

। अर्शं आदिभ्योऽञ् । लवणस्य भा
वः । दृढादित्वात्प्यञ् ॥ यद्वा ।
लवणात्विट् । सैव । चतुर्बर्णादि
त्वात्स्वार्थेप्यञ् ॥ रूपे ॥
लावण्यार्जितम् । न० विवाहकाली
मिश्रशराभ्यां दत्ते धने ॥ यथा । प्री
त्यादत्तस्य यत्किञ्चित् । श्वश्रवावा
श्वसुरेणवा । पादवन्दनकथं यत्
तत्लावण्यार्जितमुच्यते । लाव
ण्यां शीलनैपुण्यादि० तथाच पाद
प्रणतायै शीलादिमत्यैवास्त्रियै श्वश
रादिना दत्तं तृतीयं स्त्रीधनमित्य
र्थः ॥
लावा । स्त्री० लावपक्षिणि ।
लावुः ।) स्त्री० तुम्ब्याम् ।
लावुकम् ।) न० ।
लावुका । स्त्री० तुम्बिकाभेदे ॥
लावुकी० सूचवीणायाम् ॥ इ० हा०
ली० ॥
लावू । स्त्री० तुम्ब्याम् ॥
लावुक ! । त्रि० लघनशीले ॥ लघ्य
ति० लघप्रतिवातच्छीलः । लघका
न्तौ ॥ लघपतपदेत्युक्ञ् ॥
लासः । पुं० नृत्यमात्रे ॥ स्त्रीणां नृ
त्ये ॥ यूपे ॥ लसनम् । लसन्नेष
णक्रीडनयोः । घञ् ॥
लासकः । पुं० लास्यकारिणि । नर्त
के ॥ कैकिनि । मयूरे ॥ वेष्टके ॥
लसति । लस० श्वुल् ॥

लिङ्गा

लासिका । स्त्री० नृत्यकारिण्याम् ॥
नर्तक्याम् । लसति । लस० श्वुल् ।
प्रत्ययस्थादित्वात् ॥
लास्फोटनी । स्त्री० आस्फोटन्याम् ।
वेधनिकायाम् ॥
लास्यम् । न० नृत्ये । सुकुमारमृत्यु ।
ताललयाश्रये ॥ पुं० नृत्यं ताण्डवं
प्राहुः स्त्रीनृत्यं लास्यमुच्यते ॥
अपिच । कुरितं यौवतश्च तिला
स्यं द्विविधमुच्यते । यत्राभिनयाद्यै
र्भावे रसैराश्लेषचुम्बनैः ॥ नायि
कानायकौ रङ्गं नृत्यतश्च कुरितं हि
तम् । मधुरं वदलीलाभिर्नटीभि
र्यच्च नृत्यते ॥ वशीकरणविद्याभं
तल्लास्यं यौवतं मतमिति ॥ लस०
। ऋहलोर्यत् ॥ तौर्यत्रिके ॥
पुं० नर्तके ॥
लास्यकम् । न० नृत्ये ॥
लास्या । स्त्री० नर्तक्याम् ।
लिकुचः । पुं० लकुचे । डहौ । वड
हलङ् । भा० प्र० ॥ लक्यते । लक
आस्वादने । बाहुलकादुचप्रत्ययः
। पृषोदरादिः ॥ न० चुके ॥
लिका । स्त्री० लिङ्गायाम् ॥
लिङ्गा । स्त्री० यूक्ताण्डे । लिङ्गिका
याम् । लीक० लीख० इ० भा०
प्र० केशकीटे । यूक्ताभेदे ॥ ल
च्यते । लक्ष्मालोचने । घञ् ।
पृषोदरादित्वादस्येत्वम् ॥ परि

लिङ्गम्

मोक्षविशेषे । कचायाष्टके ॥ यथा । चसरेणवोष्टौविज्ञेयालिङ्गैकापरिमाणतः । इतिमनुः ॥ अपिच । जालान्तरगतेभानौयज्ञाणुष्टुयतेरजः । तैस्तुभिर्भवेद्विज्ञालिङ्गापस्त्रिंशत्सर्पपद्धतिः ॥

लिङ्गिका । स्त्री० लिङ्गायाम् ॥

लिखनम् । न० लिखने ॥ चखण्डनीयायांविधिलिपौ ॥ यथा । यस्ययस्त्रिखनं पूर्वयत्रकालेनिरूपितम् । तदेवखण्डितुराधेक्ष्येनाहस्रकीविधिः ॥ विधातुश्चविधाताहयेषांयस्त्रिखनं कृतम् । ब्रह्मादीनाञ्चक्षुद्राणांनतत्खण्डांकदाचन ॥ इ० ब्र० वै० पु० ॥

लिखितः । पुं० धर्मशास्त्रप्रवर्तके मुनिविशेषे ॥ न० वर्णसंस्थाने, लिपौ ॥ लिख्यतेस्म । लिखच्चरविन्यासे । क्तः ॥ चि० लिखितपञ्चादौ ॥ यथा । प्रमाणंलितंभुक्तिः साक्षिणश्चेतिक्तीर्त्तितम् ॥ इतिमिताक्षरायांयाज्ञवल्क्यः ॥

लिखिताक्षरविन्यासः । पुं० लिपौ ॥

लिङ्गः । पुं० मूर्खे ॥ भूपदेशे ॥ मृगे ॥ न० चित्ते ॥ लिङ्गति । लगेसङ्गे । खरुशङ्कितिकुप्रत्ययान्तः साधुः ॥

लिङ्गम् । न० चिह्ने ॥ शिवमूर्तिवि

लिङ्गम्

शेषे ॥ यथा । नेहलिङ्गाचंनात्किञ्चित्पुण्यमभ्यधिकंक्वचित् । इतिविज्ञाययत्नेनपूजनीयः सदाशिवः ॥ तथा । दुर्गाचंनरतोनिह्यंमहापातकसम्भवैः । दोषैर्नलिप्यतेवीरपद्मपत्रमिबाम्भसेख्याचारादर्शभविष्यपुराणम् ॥ साङ्ख्योक्तप्रकृतौ ॥ हेतौ ॥ धर्मे ॥ व्याप्ये । व्यापकश्चास्मारके ॥ व्यक्ते ॥ तच्चलिङ्गं प्रधानस्य । महदादिसूक्ष्मपर्यन्ते ॥ लिङ्गनाञ्जनापनाबुद्ध्यादिषु । लयङ्गच्छतीति० सूक्ष्मशरीरे । पञ्चज्ञानेन्द्रियाणि० पञ्चकर्मेन्द्रियाणि० पञ्चप्राणाः मनोबुद्धिश्चेतिसप्तदशात्मके ॥ यथा । बुद्धिकर्मेन्द्रियप्राणपञ्चकैर्मनसाधिया । शरीरं सप्तदशभिः सूक्ष्मं तस्मिन्मुच्यते ॥ लिङ्गातेगम्यतेयेनेति० बुद्ध्यादौ ॥ अनुमाने ॥ तत्त्वविधम् । अन्वयव्यतिरेकिकेवलान्वयिकेवलव्यतिरेकिचेति ॥ उपक्रमादिषट्सु ॥ यथा । उपक्रमोपसंहारावभ्यासोऽपूर्वताफलम् । अर्थवादोपपत्तीचलिङ्गतात्पर्यनिर्णये ॥ प्रमाणविशेषे ॥ शब्दसामर्थ्यंलिङ्गम् । यथाहुः । सामर्थ्यं सर्वभावानांलिङ्गमित्यभिधीयते । इति० । सामर्थ्यंरूढिरेव० समाख्यातोभेदः । तेनवर्हिर्देवसदनन्दा

लिङ्गम्

मीतिमन्त्रस्य कुशलवनाङ्गत्वं न तु •
 उलपादिलवनाङ्गत्वम् । तस्यार्द्धं
 दामीतिलिङ्गात्तत्त्वजनं प्रकाशयि
 तुं समर्थत्वात् । एवमन्यत्रापि
 लिङ्गादिनियोगो द्रष्टव्यः । त
 दिदं लिङ्गं वाक्यादिभ्यो बलवत् ।
 अतएव स्थानं ते सदनं कृणोमीति म
 न्त्रस्य पुरोडाशसदनकरणाङ्गत्वं
 सदनं कृणोमीतिलिङ्गात् • न तु
 वाक्यात् । मनसि । अबगम्यते ज्ञा
 यते ऽबगच्छति येन तल्लिङ्गमिति पू
 ज्यपादाः ॥ पुंस्त्वादौ ॥ शिफसि
 । मेहने । अस्य शुभाशुभलक्षणं
 यथा । दीर्घं लिङ्गेन दारिद्र्यं स्थू
 ललिङ्गेन निर्धनः । कृशलिङ्गे
 न सौभाग्यं ह्रस्वलिङ्गेन भूपतिः ॥
 कर्कशैः कठिनैर्लिङ्गैः परदा
 ररतः सदा । रमते च सदा दासीम्
 निर्धनो भवति ध्रुवम् ॥ कृशलिङ्
 गेन सूक्ष्मेण रक्तलिङ्गेन भूपतिः
 परस्त्रीरमते नित्यं नारोणां वृद्धभो भवे
 त् ॥ कृशलिङ्गेन रक्तेन लभते चा
 सम्राट् गनाम् । राज्ञं सुखञ्च दि
 व्याङ्ग्याः कन्यकायाः पतिर्भवे
 त् ॥ इतिसामुद्रकम् ॥ अपिच ।
 दक्षिणावर्त्तं लिङ्गीयः स भवेत्
 पुत्रवान्नरः वामावर्त्तं तथा कन्याः
 सुवृद्धाश्च भवन्ति च । स्थूलैः सि
 रालैः कठिनैर्नरादारिद्र्यभाजनाः

लिङ्गशरीरम्

। ऋजुभिर्बर्त्तुलैर्लिङ्गैः पुरुषाः
 सुखभागिनः । यस्य पादोपविष्टस्य
 भूमिं स्पृशति मेहनम् । भोगवान्
 स तु विज्ञेयानरो दारिद्र्यभाजनः ॥
 भूमौ पादोपविष्टस्य स्पृशति मेह
 नम् । भोगवान् स तु विज्ञेयस्तथा तु
 रगमेहनः ॥ स्थूलग्रन्थियुते लिङ्
 गेन रोऽति सुखभाग् भवेत् । लिङ्गे
 न मृदुना मर्त्यैर्भियते कृच्छ्रपीडित
 इति ॥ लिङ्ग्यते ऽनेन । लिङ्गिग
 तौ । हलयेति घञ् । वेषे ॥
 लिङ्गकः । पुं • दन्तशठे । कश्चित् ॥
 लिङ्गधारिणी । स्त्री • देवीविशेषे
 । नैमिषे तु महास्थाने देवीसालिङ्
 गधारिणीति देवीगीता ॥
 लिङ्गपुराणम् । न • लैङ्गे महापु
 राणे ॥ तच्छ्लोकसंख्या यथा ।
 एकादशसहस्राणिलिङ्गाख्यं चा
 तिबिस्तृतमिति ॥
 लिङ्गवर्धनः । पुं • कपित्थवृक्षे ।
 लिङ्गवर्धनी । स्त्री • अपामार्गे ॥
 लिङ्गवृत्तिः । पुं • धर्मध्वजिनि ।
 जीविकार्थं जटादिचिह्नधारिणि ॥
 जीविकादिनिमित्ततुयो विभक्तिं ज
 टादिकम् । धर्मध्वजौ लिङ्गवृ
 त्तिर्द्वयं तत्र निगद्यते ॥ लिङ्गमाश्र
 मादिचिह्नधारणं वृत्तिर्जीविकाहेतु
 र्यस्य सः ॥
 लिङ्गशरीरम् । न • सप्तदशावयवे

लिपि :

सूक्ष्मशरीरे ॥ सप्तदशावयवास्तु ।
ज्ञानेन्द्रियपञ्चकम् कर्मेन्द्रियपञ्च
कं प्राणादिवायुपञ्चकं बुद्धिमन
सीवेति ॥ लिङ्ग्यते ज्ञायते प्रत्य
गात्मसद्भावायेन • तल्लिङ्गम् ।
लिङ्गि • हलश्चेति घञ् । लिङ्गश्च
तत्शरीरश्चेति विग्रहः ॥

लिङ्गस्थः । पुं • ब्रह्मचारिणि । व-
र्णिनि ॥

लिङ्गानुशासनम् । न • वररुच्यादि-
कृतेनाम्नां लिङ्गबोधकेत्यर्थे ॥ तच्च
शः सनानर्हम् । लिङ्गमशिष्यलोका
श्रयत्वाल्लिङ्गस्येति समासान्ताङ्गति
सूचभाष्यात् लिङ्गानुवदनं लोका
देवसिद्धिमिति निर्णयात् ॥

लिङ्गालिका । स्त्री • दीनायाम् ।
क्षुद्रमूषिके ॥

लिङ्गी । पुं • प्रव्रजितादिषु । ब्रह्म
चार्यादिषु ॥ धर्मध्वजिनि ॥ वेश-
धरे ॥ गजे ॥ आत्मनि ॥ लिङ्ग
मस्यास्ति । इति : ॥ न • व्यापके ॥

लिङ्गिनी । स्त्री • लताविशेषे ।
बहुव्रत्याम् । शिवधत्तिकायाम् ।
चित्रमल्लायाम् । चारुडाल्याम् ।
आपस्तम्बिन्याम् । पञ्चगुरिया •
द्रु • भाषाप्रसिद्धे ॥

लिन्दुः । त्रि • पिच्छुलि अशुः ॥ वै
दिकीयम् ॥

लिपिः । स्त्री • लिखितान्तरे । लि-

लिपि :

वी ॥ सापञ्चविधायथा । सुद्रालि-
पिः शिल्पलिपिलिपिलेखनिसम्भ
वा । गुण्डिकागुणसम्भूताल्लिपयः
पञ्चधा स्मृताः ॥ एताभिर्लिपिभि
र्व्याप्ताधरिचीशुभदाहरतिवाराही-
तन्त्रोक्तेः ॥ लेखन्यालिखितं विप्रै-
र्मुद्राभिरङ्कितञ्च यत् । शिल्पादिनि
र्मितं यच्च पाठ्यं प्रार्यञ्च सर्वदेति मुण्ड
मालातन्त्रोक्तेः ॥ लिप्यते । लिप-
उपलेपे । इगुपधात्किद्वितीन् ॥
लिपिः प्रमाणं सर्वेषां सर्वत्रैव प्रश-
स्यते । विशेषाद्युपहारेषु न विनश्ये-
च्चिरं यत इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्र-
म् ॥

लिपिकरः । पुं • लेखके ॥ लिपिंक-
रोति । डुकृञ् • । दिशविभे-
तिटः ॥

लिपिका । स्त्री • लिपौ ॥

लिपिकारः । पुं • लेखके ॥ लिपिंक-
रोति । कर्मण्यण् ॥

लिपौ । स्त्री • लिपौ ॥ लिप्यते लिपेरि
ब्रन्तात्कृदिकारादतिङ्गौष् ॥

लिप्तः । त्रि • कृतलेपने । विलि-
प्ते ॥ विषदिग्धे विषाक्ते । भु-
क्ते । भक्षिते ॥ दिग्धि ॥ लिप्यते-
स्मः लिप • । क्तः ॥ यहा । लि-
नाति । लीयते षणे । लीयते वा ।
लङ्गि षणे । लीरीडोर्ङ्खः पु-
ट् चतरीशेषणकुत्सनयोरितितप्र-

लिम्पाक :

ल्ययोधातोऽङ्गस्वः प्रत्ययस्य पुट् ॥
 मिलिते ॥
 लिप्तकः । त्रि० विषाक्तवाणे । दि-
 र्गधे ॥ स्वार्थे कन् ॥
 लिप्ता । स्त्री० घटिकायाम् । दण्डे ॥
 लिप्तिका । स्त्री० दण्ड ॥ लिप्तैव ।
 स्वार्थे कन् ॥
 लिप्ता । स्त्री० इच्छायाम् । वाञ्छा-
 याम् ॥ लभेः सन्नन्तादप्रत्यया-
 दिति० अः ॥ लभेच्छायाम् ॥ य-
 था । अर्थिनिबिलसतिलिप्तादात्
 रिदित्सातुदूरतोपास्ता । आस्तां क-
 षणकथेयं रमापतेनाचिताभवती-
 ति ॥
 लिप्सुः । त्रि० लब्ध्, मिच्छौ । गृ-
 ध्रौ ॥ लुब्ध् । अभिलाषुके ॥ ल-
 भेः सन्नन्तादुः ॥
 लिबिः । स्त्री० लिपौ । लिखितवर्णे ॥
 लिप्यते । लिप० । इगुपधात्लि-
 ष्-दितोन् । बाहुलकात्पस्यवत्त्वम् ॥
 लिबिः सौबोधातुर्बा ॥
 लिबिकरः । पुं० लिपिकरे । लिबिं
 करोति । डुकृञ् । दिशविभे-
 त्तिट् ॥
 लिम्पः । पुं० लेपनकर्त्तरि ॥
 लिम्पट् । पुं० पिङ्गे ॥ इतिहारा-
 वली ॥
 लिम्पाकः । पुं० जम्बीरे ॥ खरे ॥
 न० निम्बूके । पातनीवू० इ०

लीला

भा० ॥
 लघ्वः । पुं० नर्तके । लप्यते । ल-
 षकान्ती । सर्वनिघृष्यं तिसाधुः
 उपधेत्वम् ॥
 लीः । पुं० श्लेषणे ॥ अपले । लीड्ः
 क्तिप् ॥
 लीका । स्त्री० लिजायाम् । इतिश-
 लीजा । स्त्री० लिजायाम् । इतिश-
 व्दरत्नावली ॥
 लीठः । त्रि० आस्वादिते । भक्षिते
 ॥ लिङ्घ्यतेस्म । लिहआस्वादने ।
 क्तः । ट्त्वधत्त्वष्ट्, च्वलोपदीर्घाः ॥
 लीनः । त्रि० प्राप्तलये । विलीने ॥
 कृन्ने ॥ लीयतेस्म । लीड्-श्लेषणे ।
 क्तः । स्वादयच्चदितइतिनत्त्वम् ॥
 लीला । स्त्री० केली ॥ विलासे ॥ शृ-
 ङ्गारभावचेष्टायाम् । गतिहा-
 स्येक्षणादिभिः शृङ्गारभावतो-
 ज्ञातक्रियानुकरणे ॥ प्रियस्यानुकृ-
 तिलोलाश्लिष्टावाग्वं प्रचेष्टितैः । अ-
 लब्धप्रशसमागमयास्वचित्तस्त्रिना-
 दर्थं प्रियस्ययावेशगतिदृष्टिहसितभ-
 गितैरनुकृतिः क्रियतेसालीलेत्यर्थः
 तथोहि । अप्राप्तवल्लभसमागमना-
 यिकायाः सख्या । पुरोचनिजच्चि-
 त्तस्त्रिनादवद्भ्या । आलापवेशग-
 तिहासविलोकनाद्यैः प्राणं श्वरा-
 नुकृतिमाकलयन्तिलीलामितिभर-
 तः ॥ शोभायाम् ॥ लयनलीः

लीलावती

लीङ् • । सम्पदादिस्वात्किप् ।
लियंलाति । ला० । आतेनुपेति
कः । यद्वा । लेलायनम् । लेला
दीप्तौ • कण्डादिः । भिदाद्यङ् ।
अप्रहयादितिवो । पृषादरादिः
॥ यद्वा । लयनम् । लीडोवाहुल
कास्त्रोगुणाभावश्च ॥

लीलाखेलः । पुं० । अतिशर्करीकृन्दः
१५ प्रभेदे । तल्लक्ष्णोदाहरणे यथा
एकन्यूनौबिद्युन्मालापादौचेल्लीला
खेलः । यथा । पायाङ्गो गोविन्दः
कालिन्दीकूलक्षीणीचक्रे • रासा
ल्लासः क्रीडद्गोपीभिः सार्धं ली
लाखेलः । मन्दाकिन्यास्तीरोपा
न्ते स्वरक्रीडाभिर्लीला • यद्देवा
नामीशः स्वर्गेश्याभिः खेलन्तोभिः
॥ चि० विलाससुभगे ॥

लीलावती । स्त्री० । केलियुक्तायाम् ॥
विलासवत्याम् ॥ शृङ्गारभावचेष्टा
ऽन्वितायाम् । खेलाविशिष्टाया
म् ॥ भास्कराचार्यरूपतन्याम् ॥
भास्कराचार्यकृतेपाटीगणितग्रन्थे
॥ न्यायग्रन्थविशेषे ॥ वैश्याविशेषे
॥ मात्रावृत्तविशेषे ॥ तल्लक्ष्णोदाह
रणे यथा । लघुगुरुवर्णनियमविर
हितमिहहिमुकलयचतुष्कलमष्टग
णम् । हात्रिंशत्कलविरचितमिद
मतिशयसहृदयहृदयदुःखहरण-
म् । लीलावतिकाभवतिचकरक्षणं

लुगटाकः

द्विजगणजगणभगणकलिता० फ
णिनायकपिङ्गलविरचितमङ्गुतवृत्त
ममलगुम्फनललिता ॥ यथा । गो
कोटिप्रतिदिनमिहवितरन्द्विजवर-
निवहेमुदमातनुषेरिपुतिमिरदलन
करहस्तकुशेशयमपिलक्ष्मीवसतिंत
नुषे । । दुरितविलयमिलितस्वज
नोदयनृपराजबलयमबलयसिरणे-
त्वयिचलतिचलतिबसुधांबसुधाधि
पकीर्त्तिंसिंहधरणीरमणे । लीला
श्रीभाऽस्यस्याम् । मतुप् । डीप् ॥
लीलाद्यानम् । न० । देववने ॥
लुकायितः । चि० । अन्तर्हिते ॥
लुङ्गः । पुं० । मातुलुङ्गे । वीज
पूरे ॥ लुञ्ज्यते । लुजिभाषार्थः ।
वञ् । अजोरितिकुत्वम् । न्यङ्गा
दित्वाडा ॥

लुङ्गुषः । पुं० । कूलङ्गे ॥
लुठनम् । न० । वेत्तने । अश्वसुभूमौ
पुनः पुनः श्रमोपहनने । लोट
न० । इ० । भा० । प्र० ॥
लुठितः । चि० । श्रमशान्त्यर्थमुहुर्मुहुः
परावृत्तिं प्रवे । उपावृत्तिं ॥ वेत्तते
। अपावृत्तिं । परावृत्तिं ॥ लुठति
स्म । लुठप्रतिघाते । अकर्मकत्वा
त्तत्तः ॥

लुगटाकः । पुं० । शाकविशेषे । नव्या०
इ० । गौ० । भा० । प्रसिद्धे ॥
लुगटाकः । पुं० । चौरैः ॥

लुप्ताब्दः

लुण्टाकौ । स्त्री० चौरायांस्त्रिया
म् ॥

लुण्टकः । त्रि० स्तं यकारके ॥

लुण्टनम् । न० इयलुठिते ॥ लूटइति
प्रसिद्धे साहसे ॥ लुठिते ये । ल्यु
ट् ॥

लुण्टाकः । पुं० परमृत्यौ । द्विके ।
काके ॥

लुण्डका । स्त्री०)
लुण्डी । स्त्री०) न्यायसारिण्याम् ।

लौंडी० इ० भा० प्र० ।

लुप्तम् । न० चौर्यधने । त्रि० विलु
प्ते । लोपवति ॥

लुप्तवर्णपदम् । न० यस्ते ॥ लुप्तोव
र्णः पदं वायव्यवाक्ये पदेवातत् ॥

लुप्तसंवत्सरः । पुं० विलुप्ताब्दे ॥

यथा । अतिचारगतोजीवस्तं राशिं
नैतिचेत्पुनः । लुप्तसंवत्सरोच्चे
योगार्हितः सर्वकर्मसु ॥ अस्या

पवादंश्च वृषिमेघेभ्योऽकुम्भे यदातीचा
रगोगुप्तः । नतत्रकाललोपः स्या

दित्वाहभगवान्यमः ॥ अन्यच्च ।

मासान्दर्शकादशवाप्रभुज्यराशेर्यं
दाराशिमुपैतिजीवः भुङ्क्ते नपू

र्वचपुनस्तथापि न लुप्तसंवत्सरमा
हुरार्याः ॥ लुप्ताब्ददोषोऽत्रिमते

नमध्येसीमोद्गवायाः सुरनिम्नगा
याः ॥

लुप्ताब्दः । पुं० लुप्तसंवत्सरे ॥

लुलितः

लुब्धः । पुं० व्याधे ॥ लम्पटे ॥ त्रि०
आकाङ्क्षिणि । यक्षौ । परधना

भिलाषुके ॥ धर्मार्थस्वद्रव्यत्यागा

समर्थे ॥ मातरं पितरं भ्रातृन्सर्वा

श्चसुहृदस्तथा । प्रन्तिद्यसुतृपोलुब्धा

राजानः प्रायशीभुवि । लुभ्यति

स्म । लुभगार्ह्ये । गत्यर्थे तित्तः ॥

लुब्धकः । पुं० व्याधे ॥ स्वार्थे० सं
ज्ञायांवाकन् । आर्द्रायाम् ॥

लुलायः । पुं० महिषे ॥ लुडति । लुडसं

श्लेषणे । इगुपधेतिक् । डलयो

रेकत्वम् । आप्रैति । आप्लु० ।

अच् । लुलयासावायश्च । यद्वा ।

लुडाते । लुडलोडने । भिदाद्यङ्

। लुलाबिलोडिताचापोयेन । लुल

विमर्दनेसौत्रोधातुर्वा ॥

लुलायकन्दः । पुं० महिषकन्दे ॥

लुलायकान्ता । स्त्री० महिष्याम् ॥

लुलायः । पुं० महिषे ॥ लुडति ।

लुड० । कः । डलयोरभेदः ॥

यद्वा । लुडाते । लुडविलोडने ।

भिदाद्यङ् । लुलविमर्दनेसौत्रो

धातुर्वा । बाहुलकादायप्रत्ययः ॥

यद्वा । अयते । अय० । अच् ।

लुलयासौपयश्च ॥

लुलितः । त्रि० आन्दोलिते । तरलि

ते । उत्पृष्टे ॥ लिप्ते । यथा । वा

ल्पेदुः खातिरेकीमललुलितवपुरि

ति ।

लूमम्

लुषभः । पुं० मत्तमातङ्गे । मत्तग
ले ॥ रोषति । रुषहिंसायाम् ।
रुषेर्निर्लुप्चेत्यभच्० इतिरुषि
रभच् नित्किङ्घातोर्लुषादेशश्च ॥
लूः । स्त्री० लवने ॥ लवनम् । लूञ्
भावेकिप् ॥ लुनातिवा । अत्रवा
च्यलिङ्गः ॥

लूता । स्त्री० ऊर्णनाभे । मर्कटके ॥
प्रिपीलिकायाम् ॥ रोगविशेषि । म
र्मव्रणे ॥ लुनाति । लूञ्० । ह
सिमृगिण्वामीतितन् । संज्ञापू
र्वकत्वाद्गुणाभावः ॥

लूतातन्तुः । पुं० मर्कटकजाले । मक
डीकाजाला० इ० भा० लूताया
न्तुः ॥

लूतामर्कटकः । पुं० लूतामर्कटकः
पुत्री० नवमालिकयोः कपाविति-
हेमचन्द्रः ॥

लूतारिः । पुं० दुग्धफेनीक्षुपे ॥

लूतिका । स्त्री० ऊर्णनाभौ । मर्कट-
के । मकडी० इ० भा० ॥ लूतैव ।
स्वार्थकः ॥

लूनः । त्रि० छिन्ने । लूयतेस्मां लूञ्० ।
क्तः । त्वादिभ्यश्चेतिनच्तुम् ॥

लूनकः । पुं० भिन्ने । भेदिते ॥ प-
शी ॥ यावादिषु० पशीलूनविपात-
इतिस्वार्थकन् ॥

लूनिः । स्त्री० केदे ॥

लूमम् । न० पुच्छे । लाङ्गूले ॥ लूय-

लेखकः

ले । लूञ्० । बाहुलकान्मक् ॥
लेखः । पुं० अदितिनन्दने । देवे
सुरे ॥ ध्यानार्थं चित्रादीलिख्यते ।
लिखञ्जरविन्द्यासे । अकर्त्तरिच
कारकेसंज्ञायामितिकर्म्मणिघञ् ।
ग्रीवाहस्तादेपुतिस्त्रोलेखाः सन्ति
यस्येतिवा । अर्शश्चाद्यच् ॥ ले-
ख्ये ॥

लेखकः । पुं० लिपिकरे । अक्षरचु-
क्षी । लेखनकर्त्तरि । लिखारी०
इ० भा० ॥ लिखति । लिख० । शि
ल्पिनिध्वन् । गवुल्वा ॥ अक्षल-
क्षणानियथा । सर्वदेशाक्षराभिज्ञः
सर्वशास्त्रविशारदः । लेखकः क
थितोराज्ञः सर्वाधिकरणेषुवै ॥ श्री
र्षापितान्सुसम्पूर्णान्समश्चिण्ण-
तान्समान् । अक्षरान्वैलिखेद्यस्तुले
खकः सवरः स्मृतः ॥ उपायवा
क्यकुशलः सर्वशास्त्रविशारदः ।
बह्वर्थवक्ताचाल्येनलेखकः स्याद्
गूत्तम ॥ वाक्याभिप्रायतत्त्वोद्देश
कालविभागवित् । अनाहार्यीनृपे
भक्तोलेखकः स्याद्गूत्तम ॥ इति
मात्स्ये १८६ अध्यायः । अपि-
च । सकृदुक्तगृहीतार्थो लघुहस्तो-
जिताक्षरः । सर्वशास्त्रसमालोकी
प्रकृष्टोनामलेखकः ॥ राजलेखक
लक्षणं यथा । ब्राह्मणोमन्त्रणाभिज्ञो
राजनोतिविशारदः । नानालिपि

लेखर्षभः

ज्ञोमेधावीनानाभाषासमन्वितः ॥
मन्वणाचतुरोधीमान्नीतिशास्त्रा-
र्थकोविदः । सन्धिविग्रहभेदज्ञोरा-
जकार्येविचक्षणः ॥ सदाराजहिता-
न्वधोराजसन्निधिसंस्थितः । कार्या-
कार्यविचारज्ञः सख्यवादीजितेन्द्रि-
यः ॥ स्वरूपवादीशुद्धात्माधर्मज्ञो-
राजधर्मविदः । एवमादिगुणैर्युक्तः
स एव राजलेखकः ॥ नृपानुवर्त्ती
सततं नृपविश्वासरक्षकः । नृपते-
र्हितकान्वेषी स एव राजलेखकः ॥
इति पत्रकौमुदी ॥

लेखनः । पुं० काशि । न० छद्मे ॥
भूर्जे । लिपिन्यासे ॥ लिख० ।
ल्युट् ॥

लेखनाञ्जनं । न० अञ्जनविशेषे ॥ य-
था । दक्षाण्डत्वक्शिलाकाचशङ्ख-
चन्दनसैन्धवैः । चूर्णितैरञ्जनं प्रो-
क्तं पुष्पार्मादिनिष्कृतनम् ॥ कुक्कुटा-
ण्डस्यत्वक् । शिलामनः शिला ॥
लेखनिकः । पुं० लेखहारे ॥ लेखिषु-
परहस्ते न स्वहस्तस्य च लेखके । यः
स्वहस्तं परहस्ते न लिखितेषु विलेख-
येत् ० तत्र ॥

लेखनी । स्त्री० कलमे । वर्णतूलिका-
याम् ॥

लेखनीयः । त्रि० लेख्यं ॥

लेखर्षभः । पुं० जिष्णौ । शक्रे ।

इन्द्रे ॥ लेखिषु ऋषभः । सप्तमी

लेखस्थानम्

तियोगविभागात्समासः । लेखं
ऋषभइवेतिवा । उपमितसमासः ॥

लेखहारः । पुं० पत्रवाहके ॥ लेख-
लेखहारकः । पुं० हारति । हृज् ० । कर्मग्यण् ॥

लेखा । स्त्री० लिपी ॥ राजिकाया-
म् । रेखायाम् ॥ लिख्यते । लिख०
। भिदादिपाठादङ्गुणौ ॥ ज्याया-
म् ॥

लेखार्हः । पुं० श्रीतालवृत्ते । मृदु-
च्छदे ॥

लेख्यम् । न० भागदानादिव्यवहार-
करणे । पत्रे ॥ त्रि० लिखितव्यं ।
लेखनीये । व्यवहाराङ्गक्रिया-
पादाङ्गे । यथा । यन्मासिकेपि
समयेभ्यः सञ्जायते यतः । धा-
त्राक्षराणि सृष्टानि पञ्चरूढान्यतः पु-
रा ॥ लेख्यन्तु द्विविधं प्रोक्तं स्वहस्ता-
न्यक्तं तथा असाक्षिकं साक्षिमञ्चसि-
द्धिदेशस्थितेस्तयोः ॥ मृतास्तु सा-
क्षिणो यत्र धनिकर्णिकलेखकाः तद-
प्यपार्थकरणमृतेत्वाधेः स्थिराश-
यात् ॥ दर्शितं प्रतिकालं सप्रठितं
श्रावितञ्च यत् । लेख्यसिद्धयति सर्व-
त्र मृतेष्वपि च साक्षिषु ॥

लेख्यचूर्णिका । स्त्री० तूलिकायाम् ॥

लेख्यपत्रः । पुं० तालद्रुमे ॥ न० ले-
खनीयपत्रे ॥

लेख्यस्थानम् । न० यन्मकुल्याम् ।

लेप्यमयी

दफ्तरइतीतरजनभा० प्र०
 लेण्डम् । न० गूथे । शकृति । लेण्ड
 इ० भा० प्र० ॥
 लेण्डुजः । पुं० इड्येजे ॥ इड्ये
 जानवषट्पञ्चलेण्डुजास्यापिभावि
 नइत्यागमात् ॥
 लेपः । पुं० लेपने ॥ जग्धी । अश
 ने ॥ अनुशये । अनुवन्धे ॥ सच०
 इदमहमकार्षमेतत्फलंभोक्ष्ये० इ
 त्यनुसन्धानकर्तृत्ववासनानिमि-
 त्तः । सचपुण्ये कर्मणिपुण्यरूपः०
 पापेचपश्चात्तापरूपेभभवति ॥ लेप
 नम् । लिप० घञ् ॥ सुधायाम् ।
 चृना० इ० भा० प्र० ॥
 लेपकः । पुं० पलगण्डे । राज इ०
 प्र० जातो ॥ वि० लेपकर्त्तरि ॥
 लिंपति । लिप० गृण्वल् ॥
 लेपनम् । न० लेपे । चन्दनागुर्वादि
 नाङ्गविलेपने ॥ देवगृहादिलेपने
 । लीपना० इ० भा० लिपेर्लुट्
 ॥ पुं० तुल्यनामगन्धद्रव्ये ॥
 लेपभुक् । पुं० पितामहपित्रादिषु ।
 लेपी । पुं० लेपके । पलगण्डे । शैक
 र० इ० गौ० दे० भा० । राज०
 इ० दे० भा० ॥
 लेप्यः । वि० लेपनीये ॥
 लेप्यकृत् । पुं० लेपके ॥
 लेप्यमयी । स्त्री० काष्ठादिघटितपुत्तलि
 कायाम् । अञ्जलिकारिकायाम् ॥

लेष्टुः

लेभिरम् । न० उलूखले ॥
 लेयः । पुं० सिंहराशौ ॥
 लेलायनम् । न० चलने ॥
 लेलायमानः । वि० अतिशयचलन
 विशिष्टे ॥ यथाग्निर्हविर्गह्वायलेला
 यमानोभवति ॥
 लेलिहः । पुं० सर्पे ॥
 लेलिहा । स्त्री० जीवन्त्यासमुद्राया
 म् ॥ यथा । तर्जनीमध्यमानामास
 माः कुर्यादधी मुखाः । अनामा
 यांक्षिपेद्दृष्ट्वा मूर्त्तित्वाकनिष्ठिका
 म् । लेलिहानाममुद्रेयंजीवन्त्या
 सेप्रकीर्त्तिता ॥
 लेलिहानः । पुं० शिवे ॥ सर्पे ॥
 वि० ललज्जिह्वे ॥ लेलिहातिशय
 कारके । पुनः पुनर्लेहनकर्त्तरि-
 ॥ लिहेर्यङ्लुगन्तात्ताच्छील्ये चा
 नश्प्रत्यये० गुणोयङ्लुकोरित्य
 भ्यासङ्गुणः ॥
 लेलिहाना । स्त्री० लेलिहायांमुद्राया
 म् ॥
 लेगः । पुं० अल्पे कणे ॥ लिशति
 । लिशगती । पचाद्यच् ॥ लिश्य
 तेवा । घञ् ॥
 लेशैजः । वि० अतिकम्पने ॥ लेशे
 नाल्पेनापिपजति । एजू० । पचा
 द्यच् ॥
 लेष्टुः । पुं० दृढमृत्पिण्डे । लोष्टे ।
 ठीम्० ठेला० डलाइ० भा० प्र० ॥

लैङ्गी

लिङ्ग्यते • लिङ्गतिवा । लिङ्ग • । वा
हुलकात्तुन् ॥

लेष्टुः । पुं • लोष्टमेदने ।

लेष्टुमेदने : । पुं • कोटिशि । लोष्टमे
दनमुद्धरे ॥

लेसिकः । पुं • कटिरोहके । हस्त्या
रोहके ॥

लेहः । पुं • आहारे । भोजने । खाद
ने ॥ लेहने ॥ लेहनम् लिहयाखा
दने । घञ् ॥ लेठि । शास्त्राधेति-
योवा ॥

लेहनम् । न • जिह्वाखादे । जिह्वया
रसग्रहणे । घाटना • इ • भा • ॥ लि
हेत्युट् ॥

लेह्यम् । न • अमृते । सुधायाम् ।
त्रि • लेहयोग्ये । आखाद्ये । यजि
ह्वायांनि : क्षिप्ररसाखादेननिगी-
यतेकिञ्चिद्ब्रवीभूतगुडरसालादित
व ॥

लैङ्गः । पुं • वैयाकरणे ॥ वैयाकरणा
हिस्त्रीपुंनपुंसकंशब्दजातंतत्त्वमि-
तिषण्यंतितदयुक्तम् । स्त्रादे :
शब्दस्वभावत्वे सर्वादीनांत्रिलिङ्ग-
त्वायोगादेकस्यानेकभावत्वायोगा
त् । औपाधिकधर्मस्ये चतस्यावस्तु-
त्वात् ॥ न • लिङ्गपुराणे ॥ त्रि •
लिङ्गसम्बन्धिनि ॥ लिङ्गस्येदम् ।
तस्येदमिच्छण् ॥

लैङ्गी । स्त्री • लिङ्गिन्यामोषधौ ॥

लोकचक्षुः

लोकः । पुं • जने आत्मनि ॥ लो
क्यतेअनुभूयतेशास्त्रोपदेशशैलित-
बुद्ध्यायमितिव्युत्पादनात् ॥ दर्श
ने ॥ लोक्यमनेविषये ॥ प्राणिनि
काये । भुवने ॥ त्रयोलोकाः स्वर्ग
मर्त्यपातालानि ॥ अत्रसप्तलोकना
मानियथा । भूर्भुवः स्वर्गहृद्यैव-
जनस्यतपएवच । सत्यलोकश्चसप्तै
तेलोकास्तुपरिकीर्त्तिताः ॥ दृश्य
वर्गे ॥ याज्ञयाज्ञविषयेस्मिन्शरी
रे ॥ लोकोद्दिष्टविधः प्रोक्तआ-
त्मानात्मविभेदतः । मनुष्यपितृदे
वाख्याऽनात्मलोकस्त्रिधामतः ॥
आत्मलोकस्वस्वरूपमित्योहुः शा
स्त्रदर्शिनः ॥ मनुष्यलोकः पुत्रे
णपितृलोकस्तुकर्मणा । विद्यायादे
वलोकश्चेत्यब्रवीत्सङ्ग्रहंश्रुतिः ॥
लोक्यतेऽनुभूयते • दृश्यते • भुज्यते -
वा । लोकदर्शने । घञ् ॥ कर्मफ
ले ॥ प्रसिद्धिमागमः प्राप्तोलोकइ-
त्यभिधीयते ॥ चतुर्दशविद्यास्था-
नानिजोकावृत्तिव्याख्यातारः ।
लोक्यतेज्ञायतेधर्मब्रह्मादिरूपोऽर्थ
एभिरितिनिरुक्तेः ॥ चिदानन्दस्व
रूपब्रह्मातिरिक्तस्यसर्वस्यलोकपदा
र्थत्वाद्देहस्यापिलोकान्तर्गतत्वम् ॥
लोककान्ता । स्त्री • अट्टिनामौषधे ॥
लोकचक्षुः । पुं • सूर्ये ॥ जनलो-
चने ॥

लोकलोचनः

लोकवित् । पुं० त्रिने । लोकं त्रयति ।
 जि० । सत्सूद्विषे स्थदिनाक्रिप् ।
 तुक् । लोकान् जयत्युपरमयतीति
 वा । चि० लोकजेतरि ।
 लोकतुषारः । पुं० कपूर् ।
 लोकत्रयम् । न० सर्वस्मिन्जगति ॥
 लोकानां त्रयम् ।
 लोकदम्भकः । पुं० निः क्षेपापहा-
 रादिनाजनवधुके ॥
 लोकधातुः । जम्बुद्वीपे ॥
 लोकनाथः । पुं० शिवे । ब्रह्मणि ॥
 विष्णौ ॥ बुधे ॥ लोकानां ना-
 थः ॥ लोकैर्नाथ्यते याच्यते वाक-
 म्पि षञ् ॥
 लोकपालः । इन्द्रादिषु ॥ ते यथा ।
 इन्द्रे षक्लिः पितृपतिर्निर्ऋतिर्वरु-
 णोऽनिलः । धनदः शङ्करश्चैव-
 लोकपालाः पुरातनाः ॥ रा-
 जनि ॥
 लोकबाम्भवः । पुं० रवौ । सूर्ये ॥
 लोकभावनः । पुं० लोककर्त्तरि ॥
 लोकमाता । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ लो-
 कानां माता ॥
 लोकयात्रा । स्त्री० लोकनिर्वाहे ॥
 लोकाचारे । येनोपायेन मर्त्यानां
 लोकयात्राप्रसिद्धाति । तदेवकार्यं
 ब्रह्मज्ञैरिदं धर्मसनातनम् ॥ लो-
 कानां यात्रा ॥
 लोकलोचनः । पुं० सूर्ये ॥

लोकाध्यक्षः

लोकवाञ्छः । नि० सर्वाचारविबर्जि-
 ते । लोकावाञ्छः ॥
 लोकवित् । पुं० पौराणिके भूर्भुवः
 स्वरिति त्रयो लोकाः वस्तुभूताः
 सन्तीति सकल्पयति ॥
 लोकविनायकः । पुं० ग्रहविशेषे ॥
 लोकविश्रुतिः । स्त्री० जनश्रुती ।
 लोकवृत्तम् । न० विचित्रपरिहासक
 थादिके । असत्प्रियास्थाने ॥ न
 लोकवृत्तं वर्त्तते तद्वृत्तिहेतोः कथञ्च
 न । अजिह्वा मशठां वृत्तिं जीविद्वा
 क्षणजीविकाम् ॥ लोकानाम् वृत्त-
 म् ॥
 लोकसङ्ग्रहः । पुं० लोकानां स्वेस्वे ध-
 र्मे प्रवर्त्तने ॥ उन्मार्गान्निवर्त्तने च
 ॥ सङ्ग्रहणं सङ्ग्रहः । लोकानां
 सङ्ग्रहो ग्रहणम् ॥
 लोकसारः । पुं० प्रणवे ॥
 लोकाकाशास्तिकायः । पुं० लोका-
 नामन्तराकाशे ॥
 लोकात्मा । पुं० परमेश्वरे ॥ यथा ।
 यस्याग्निरास्यं द्यौर्मूर्धा खं नाभिश्चर-
 णौ चित्तिः । सूर्यश्चक्षुर्दिशः श्रो-
 त्रे तस्मै लोकात्ममेनमः ॥
 लोकादिः । पुं० अमनौ लोकाना-
 मादिः प्रथमशरीरत्वात् ॥
 लोकाध्यक्षः । पुं० परमेश्वरे ॥ लोकं
 दृश्यवर्गं सौभाषिकेन बोधेन साक्षा-
 त्पश्यतीति । लोकाध्यक्षः । लोका-

लोकेश :

नामध्यक्षः । लोकाग्रध्यक्षायस्य
तिवा, लोकानुग्रहयतीतिकर्मा
यश्चिउपपदसमाप्तिवा ॥

लोकापवादः । पुं० लोककर्तृकायां
निन्दायाम् ॥ लोकापवादाद्भय
म् ॥

लोकायतम् । न० तर्कभेदे । चार्वा
कदर्शने ॥ लोकैवायतम् ॥

लोकायतिकः । पुं० चार्वाकि ।

लोकालोकः । पुं० परमेश्वरे ॥ लो
कचात्रहस्तस्वपर्यन्तः अलोक्यते

प्रकाशयतेयेनसः ॥ चक्रवालेऽद्रि
विशेषे ॥ लोकालोकावहितस्या

लोकालोकनियामकः । योजना
युतविष्कम्भस्तुङ्गशृङ्गपरिच्छदः

॥ अन्तःस्थितलोकवहिःस्थि
तश्चालोकनियमयतीति० लोका

लोकनियामकः । तद्वाद्यलोका
भावादित्यर्थः ॥ लोकादर्शने ।

भावेघञ् । नलोकः अलोकः ।
लोकश्चालोकश्च० लोकालोकौ० प्र

काशान्धकारावचस्तः अन्तर्वहिः
सूर्यकिरणानांस्पर्शास्पर्शाभ्याम् ॥

लोकालोकी । त्रि० त्रैलोक्यदर्शिनि
॥ लोकानालोकते० तच्छीलः ।

णिनिः ॥

लोकेशः । पुं० हिरण्यगर्भे । ब्रह्मा
णि ॥ लोकानामीशः ॥ बुद्धभेदे
॥ पारदे ॥

लाचनम्

लोकेशार्थिष्ठतः । पुं० राजनि ॥

लोकेश्वरः । पुं० शिवे ॥ लोकानां
नानास्वरेश्वरः प्रभुः ॥ बुद्धभेदे ॥

लोकेश्वरात्मजा । स्त्री० बुद्धशक्तिवि
शेषे । तारायाम् । श्रियि । मनो
रमायाम् ॥

लोकैषणा । स्त्री० देवलोकादिकाम
नायाम् ॥ लोकैषणेत्येतिदेवादिलो
कार्थोपासनार्थिता ॥

लोकात्तरः । त्रि० लोकातीते ॥

लोकाहारः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

लोक्यः । त्रि० परलोकादिसाधने ।
लाकार्यहिते ॥

लाचनम् । न० अश्रुणि । वास्ये ॥

लाचकः । पुं० मांसपिण्डे ॥ अत्रि
तारकायाम् ॥ कञ्जले ॥ स्त्रीभा

लभूषणे ॥ कदल्याम् ॥ नीलव
स्त्रे ॥ कर्णपूरे । कर्णिकायाम्

। कर्णाभरणे ॥ ज्यायाम् । मौ
व्याम् ॥ भ्रूयश्चर्मणि ॥ निर्मो

के ॥ त्रि० निर्वुद्धौ ॥

लाचनम् । न० अक्ष्णिचक्षुषि ॥ अ

स्यशुभाशुभलक्षणं यथा । कर्णान्तेः
पद्मपत्राभैर्लोचनैः सुखभागिनः ।

मार्जारलोचनैः पापेमाहात्मा मधु
पिङ्गलैः ॥ क्रूराः केकरनेत्राश्च

रिणाद्याः सकल्मसाः । जिह्वैश्च
लोचनैः क्रूराः सेनान्योगजलोच

नाः । गम्भीराक्षार्द्रेश्वराः शुम्भ

लोषा

ल्विषः स्यूलवच,षः। नीलोत्पला
 चाविदांसः सौभाग्यंश्रावच,षा
 म् ॥ स्यात्कुण्ठातारकाद्याम-
 च्छामुत्पाटनंकिल । मण्डलाच्चा
 चपापाः स्युर्निस्त्राः स्युर्दीर्घलो
 चनाः ॥ दृक्स्निग्धाविपुलाभोगे
 अल्पायुर्यातिचोन्नता । विशालोन्न
 तामुखिनिर्दरिद्राविषमभुवः ॥ इ
 तिगारुडे ६६ ॥ लोच्यतेनेन ।
 लोचदृग्ने । ल्युट् ॥ अलोचने ॥
 लोचनहिता । स्त्री० तुल्याघ्ने ॥
 लोचना । स्त्री० बुद्धशक्तिविशेषि ॥
 लोचनामयः । पुं० चक्षुरोगविशेषि ।
 अभिमन्ये ॥
 लोचनी । स्त्री० महाश्रावणिका-
 याम् ॥
 लोचमर्कटः । पुं० लोचमस्तके ॥
 लोचमस्तकः । पुं० खराश्रायाम् ।
 कारव्याम् । दीप्ये । मयूरे । म
 यूरशिखौषधे । रुद्रजटाङ्गौ । गौ०
 दे० प्र० ॥ लोच्यते । लोचदृग्ने
 घञ् ॥ यद्वा । लोचयति । लोचु
 भासार्थः । पचाद्यच् । लोचोदृग्
 नीयोभासमानोवा० मस्तकोऽथ ॥
 लोठनम् । न० इतस्ततश्चालने ।
 लोडनम् । न० प्रतिघाते ।
 लोढणम् । न० लवणटण्ये ॥
 लोणा । स्त्री० क्षुद्राम्लिकायाम् । चा
 ह्न्येयाम् ॥ लोणौशाके । लोनिजा०

लोघः

लोनी० इ० भा० श्रुते ॥ अस्मगु
 णाः । लोणारूक्षागुरुः कटौवात
 श्लेष्महरीपटुः । अशीर्णौदीपनीचा
 म्नामन्दाम्निविषनाशिनी ॥
 लोणामूला । स्त्री० क्षुद्राम्लिकायाम्
 । चाह्न्येयाम् ॥
 लोणारम् । न० चारविशेषि । लवणो
 त्ये । लवणाकारकी । लवणक्षारे ।
 लवणमदे ॥
 लोणितम् । न० लोनिवास्यशक्ते ॥
 शाकलोणितसंज्ञकंसुदलितंतमेघते
 तापितंहिंग्वार्द्रेणविमिश्रितंसलवणं
 तक्रोणसंपाचितम् । नौवास्वेद्यमि
 दंसुहृद्गुह्यसहितं तैलेनवावासितं
 स्निग्धं तण्डुलसंयुतंसलवणं तक्रैर्वि-
 नापाचितम् ॥ लोणितं शुभशौतो
 ण्यारूक्षं विष्टम्भकारकम् । दोषहृन्
 मधुरं पाके वातहृच्चाम्लपित्तकृत् ॥
 लोणी । स्त्री० लोणायाम् ।
 लोतः । पुं० न० वास्ये । अश्रुणि ।
 नेत्रास्त्रुणि ॥ न० लोप्त्रे ॥ लुना
 ति । लूञ् । हसिमृग्नित्यादिना
 तन् । लोतोमेषद्वतित्तक्तवतूनि
 छेदितिसूत्रकैयटः ॥
 लोचम् । न० लोप्त्रे ॥ नेत्रजले ॥
 लूञः सर्वधातुभ्यद्वितिष्ठन् ॥
 लोघः । पुं० गालवे । शावरि । ति
 रीटे । तिख्ये । मार्जने । लोध०
 इ० भा० प्र० ॥ लोघोयाहीलघुः

लोपत्रौ

शोतस्रजुष्यः कफपित्तनुत् । क
षायारक्तपित्तासृग्ज्वरातीसारशो
यद्वत् ॥ रुणद्धि । रुधिरः । वा
हलकाट्ठन् । कपिलकादिः ॥

लोध्रवृक्षः । पुं० गालवे ॥

लोध्रपुष्पकः । पुं० शालिप्रभेदे ॥

लोपः । पुं० अदर्शने ॥ गम्यमाना
र्यस्यप्रयोगएवलोपः । यथाविभक्त
धनेषु० विभक्ताभातरः अत्रोत्तर
पदस्यधनस्यलोपः ॥ लुप्यते । लु
प्लुच्छेदने । कर्मणिघञ् ॥ कृदे ॥

लोपा । स्त्री० लोपामुद्रायां ॥

लोपाकः) पुं० शृगाले । फेरी ॥
लोपापकः)

लोपायिका । स्त्री० शृगाल्याम् ॥

लोपामुद्रा । स्त्री० अगस्त्यमुनेः पत्
न्याम् ॥ नमुदंरातिअमुद्राआतो
नुपेतिकाः । लोपेधर्मलोपाअमुद्रा
हर्षनलमतद्रूप्यर्थः ॥

लोपामुद्रापतिः । पुं० अगस्त्यमुनी ॥

लोपाशकः । पुं० शृगाले ॥

लोपाशिका । स्त्री० शृगाल्याम् ॥

लोपचम् । न० चारिते । चौरधने ॥
लुप्लुट् ॥ घृन् ॥

लोपत्रौ । स्त्री० हस्तलालनयः कृते०
धारिमिश्रितगे धूमादिचूर्णपिण्डे ।
लोथी० पेडो० इतिबलीकभाषा
यांप्रसिद्धे ॥ पित्तवान्डीष् ॥ लो
पत्रे ॥

लोभः

लोभः । पुं० धनतृष्णायाम् । मङ्ग
तिधनागमेजायमाने प्यनुक्षणं नर्ह
मानेतदभिलाषे । स्वविषयप्राप्त
निश्चये० इच्छाविशेषे ॥ आत्मनो
ऽनुकूलेषुमुखहेतुषुदृश्यमानेषुश्रूय
माणेषुस्मर्यमाणेषुवातद्गुणानु
सन्धानाभ्यासेनयोरन्यात्मकीगर्वा
भिलाषसृष्ट्या० लोभः ॥ धर्म
विरोधेनपरद्रव्येच्छायाम् ॥ यथा
। परवित्तादिकदृष्टानेतुंयोद्धदि
जायते । अभिलाषोद्विज्येष्ठसलो
भः परिकीर्तितइति ॥ सतुनाश
कारणम् । यथा । लोभप्रमादवि
श्र्वासैः पुरुषानश्रयतेचिभिः ।
तस्मात्लोभेनकर्त्तव्यः प्रमादो नन
विश्र्वसेत् ॥ अपिच । त्रिविधेनर
कस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः । का
मः क्रोधस्तथालोभस्तस्मादेतत्त्र
यंत्यजेदिति ॥ अस्यस्वरूपं यथा ।
सन्त्येतेमददन्तिनामदजलप्रज्ञान
गण्डस्यलावातव्यायतपातिनस्तुर
गाभूयेऽपिलप्स्येपरान् । एतन्नश्च
मिदं लभं पुनरिदं लब्ध्वाधिकंध्या
यतांचित्ताज्जर्जरतेतसावतनृणां
कोनामशान्तेः कथा ॥ अपिच ।
क्षेत्रग्रामवनाद्रिपत्तनपुरोद्दीपक्षमा
मण्डलप्रत्याशापानसूत्रवद्धमनसां
लब्ध्वाधिकंध्यायताम् । तृष्णा दे
वियदिप्रसीदसितनोप्यङ्गानितुङ्गा

लोमघ्नः

निर्घत् तन्नोः प्राणभृतांकुतः
 शमकथाव्रह्माण्डलक्षैरपीति ॥ लो
 भएवमनुष्याणां देहसंस्थो महारिपुः
 । सर्वदुःखाकरः प्रोक्तो दुःखदः
 प्राणनाशकः । सर्वपापसमुलं हि
 सर्वदा तृणयान्वितः । विरोधकृ
 त्त्रिवर्णानां सर्वांशैः कारणं तथा
 ॥ लोभात्स्यजन्ति धर्मवैकुलधर्मं त
 थैव हि । मातरं भातरं हन्ति पित
 रं बान्धवं तथा ॥ गुरुं मित्रं तथा भा
 मं पुत्रं च भगिनीं तथा । लोभाविष्टो
 न किं कुर्यादकृत्स्नं पापमोहितः ॥
 क्रोधात्कामादहङ्कारास्त्रोभएव
 महारिपुः । प्राणां स्यजति लोभे
 न किं पुनः स्यादनाहतम् ॥ त
 स्मास्त्रोभाभिभूतस्तु किं न कुर्यान्नरः
 किलेति देवीभागवतम् ॥
 लोभनी । स्त्री० महाश्रावणिकायाम् ॥
 लोभनीयः । त्रि० तृणोत्पादके ॥
 लोभी । त्रि० गृध्री । सुब्धे । लोभयु
 क्ते ॥ लोभोऽस्यस्य । इतिः ॥
 लोभ्यः । पुं० मुद्गे ॥ त्रि० लोभनो
 ये ॥
 लोमम् । न० पुच्छे । लाङ्गूले ॥
 लोमकरणी । स्त्री० मांसच्छदायाम् ॥
 लोमकर्णः । पुं० शशके । त्रि० लो
 मयुक्तकर्णविशिष्टे ॥
 लोमघ्नः । पुं० इन्द्रलुप्तकीरागे ॥ त्रि०
 लोमघातके ॥ लोमानिहन्ति ।

लोमशमाज्जारः

इन० । अमनुष्यकटुं किंचित्तिटकम् ॥
 लोम । न० लनूरुहे । रोमणि ॥ रोह
 ति । रुह० । नामन्सौमन्योमन्
 रोमन्लोमघ्नितिसाधु ॥ यद्वा ।
 रूयते । रुशब्दे । रुह्यतौ भाषणे वा
 । मनिन् । कपिलकादित्वास्तत्त्वम्
 लूयते वा ॥
 लोमपादः । पुं० ऋष्यशृङ्गमुनेः पु
 त्रे । अङ्गदेशीयराजविशेषे ।
 लोमपादपूः । स्त्री० चम्पापुर्याम् ।
 मालिन्याम् । कर्णपुरि ॥
 लोमफलम् । न० भव्ये ॥
 लोमवान् । त्रि० लोमशे ॥ लोमानि
 सन्त्यस्य । मतुप् ॥
 लोमविषः । पुं० व्याघ्रादौ ॥
 लोमशः । पुं० मुनिविशेषे ॥ मेघे
 ॥ त्रि० अतिशयलोमान्विते ॥ य
 था । कदाचिद्वनुरोमखः । कदा
 चिन्नोमशः सुखी । कदाचित्तुन्दि
 लोदुःखी कदाचिच्चक्षुलामती ॥
 लोमानिसन्त्यस्य । लोमादिभ्यः
 शः ॥
 लोमशकान्ता । स्त्री० कर्कश्याम् ॥
 लोमशपर्णिनी । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥
 लोमशपुष्पकः । पुं० शिरीषवृक्षे ॥
 लोमशमाज्जारः । पुं० पूतिके ।
 मार्जातके । सुगन्धिनि । मूत्रपतने
 । गन्धमाज्जारिके गन्धगीकुला० इ०
 गौ० दे० भा० प्र० ॥ गन्धमाज्जार

लोला

वीर्यन्तुवीर्यकृतकफवातहृत् । क
गडूकीठहरनेव्यं सुगन्धंस्नेदगन्धनु
त् ॥

लोमशा । स्त्री० काकजङ्घायाम् ॥
मांस्थाम् ॥ वचायाम् ॥ शुकशि
म्व्याम् ॥ महामेदायाम् ॥ काशी
शे ॥ शाकिनीभेदे ॥ शृगाल्याम् ॥
अतिबलायाम् ॥ घण्टारवायाम्
। शणपुष्प्याम् ॥ एवारी ॥ गन्ध
मांस्थाम् ॥ लोमानिसन्त्यस्याः ।
लोमादिच्चाच्छः । टाप् ॥

लोमशातनम् । न० लोमपातने ॥
लोमहर्षः । पुं० रोमहर्षे रोमाश्चे ॥
लोमहर्षणः । पुं० सूते । व्यासशि
ष्ये ॥ न० रोमाश्चे ॥

लोमहृत् । पुं० हरिताले ॥
लोमालिका । स्त्री० शृगालिकायाम्
। दीप्तजिह्वायाम् । उल्कामुख्यां ॥
लोमावली । स्त्री० रोमावल्याम् ॥
लोलः । चि० सटण्णे ॥ चेषुले ॥
लोडति । लुडविलोडने । क्वचिद
पवादविषयेप्युत्सर्गप्रवृत्तेरच् । ड
लयेऽरेकत्वम् ॥ यद्वा । लोडति
। लोडुन्मादे । पचाद्यच् ॥ देश
विशेषे ॥

लोलमानः । चि० चलनशीले ॥ ता
च्छील्येतिचानश् ॥ लुण्ठमाने ॥
लोला । स्त्री० जिह्वायाम् ॥ कमला
याम् । श्रियि ॥ चञ्चलायानार्या

लोष्टः

म् ॥ कामनायाम् ॥ शर्करौकन्दः
१४ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । द्विः
सप्तच्छदिलोलाम् सौम्यगौचरण
चेत् ॥ यथा । मुग्धयौवनलक्ष्मो
र्विद्युद्विभ्रमलोला ॥ चैलोक्याद्भुत
रूपोगोविन्दोतिदुरापः तद्दृन्दाव
नकुञ्जं गुञ्जद्भृङ्गसनाथेश्रौनाथेनसमे
तास्त्रच्छन्दं कुरुकेलिम् । लोलाष्टा
प् ॥

लोलार्कः । पुं० सूर्ये । काशिस्ये
रवी ॥ लोलाकं केशवीकोटीगङ्गा
ज्यानगरं धनुः । कलिलं चः शरो
धर्मः शिवो धन्वो पुनातु माम् ॥

लोलिका । स्त्री० चाङ्गेय्याम् ॥
लोलितः । चि० वर्तुलीकृते ॥ चा
लिते ॥ श्रथे ॥ लोलः सञ्जातो ऽ
स्य । इतच् ॥

लोलुपः । चि० अतिलुब्धे ॥ गर्हितं
लुम्पति । लुप् लृच्छेदने । लुपसदे
तियङन्तादच् ॥

लोलुभः । चि० लोलुपे ॥ भृशं लुभ्य
ति । लुभगाद्यो । धातोरेकाचड्
तियङन्तादच् ॥

लोष्टः । पुं० न० मृत्खण्डे । पांशु
पिण्डे । लोष्टौ । ठीम् । ठेला०
इ० भा० ॥ लोष्टति । लोष्टसङ्का
ते । पचाद्यच् ॥ यद्वा । लुनाति ।
लृञ् । लोष्टपलितावितिक्रः त
स्यसुट् । धातोर्गुणसन्निपातनात्

लोह :

॥ न० लोहमले ॥

लोहघ्नः । पुं० लेष्टुभेदने ॥

लोहभेदनः । पुं० कोटिशे । लोष्ट
भङ्गसाधनकाष्ठे ॥

लोष्टमर्ही । चि० 'लेष्टुमर्ह'नशोले ॥

लोष्टुः । पुं० लोष्टे । दृढमृत्पि
ण्डे ॥

लोहः । पुं० सर्वलोहितच्छागे ॥

पुं० न० लोहे । लोहविकारे ॥

जीह्वके । अगुरुणि ॥ सर्वतैजसे

रुधिरि ॥ कृष्णायसे । दृष्टत्सारे ।

शस्त्रके । कालायसे । लोहा० इ०

भा० प्र० अथलोहस्योत्पत्त्यादयो

यथा । पुरालोमिनदैत्यानांनिह

तानांमुरैर्युधि । उत्पन्नानिशरीरे

भ्यलोहानिबिधानिच ॥ लोहाऽ

स्त्रीशस्त्रकंतीच्छा पिण्डं कालायसा

यसी । गुरुतादृढतात्कृदकश्मलं

दाहकारिता ॥ अश्मदोषः सुदु

र्गश्च दोषाः सप्तायसंस्तु । लोहं

तित्कसरंशौतमधुरंतुवरंगुरु ॥

रुजं वयस्त्र्यं चक्षुष्यं लेखनं चानिनं

जयेत् । कफं पित्तं गरंशूलं शोथं

शर्मः प्रीहपाण्डुताः ॥ मेदे मेहकृ

मोन्कुष्ठं तत्किट्टं तद्वदेशिह । षण्ठ

त्वकुष्ठामथमृत्पुद भवेद्वद्भोगशूलौ

कुरुतश्मरौ च । नानारुजानाञ्चत

थाप्रकीपं करोतिहृन्नासमशुब्दलोह

म् ॥ जोहारिमदकारिचायमं

लोह :

चेदशुद्धिमदसंस्कृतं ध्रुवम् ॥ पा

टवं न तनुते शरीरकेदारुणां हृदि रु

जाञ्चयच्छति ॥ अथलोहदोषप्रभा

न्तयेशोधनमभिधीयते । पत्तलीकृ

तपत्राणि लोहस्याग्नीप्रतापयेत् ।

निषिञ्चेत्तप्ततप्तानि तैलैस्तत्रैव

काञ्चिके ॥ गोमूत्रं च कुलत्थानां

कषाये च त्रिधा त्रिधा । एवं लोहस्य

पत्राणां विशुद्धिः सम्प्राप्यते ॥

अथास्थमारणविधिः । शुद्धलोह

भवं चूर्णं पातालगरुडोरसैः म

र्दयित्वा पुटेद्वह्नीदद्यादेवं पुटत्रय

म् ॥ पुटत्रयं कुमायांश्च कुठारच्छि

ल्लिकारसैः । पुटषट्कं ततो दद्या

देवं तीक्ष्णमृतिर्भवेत् ॥ अन्यच्च ।

क्षिपेद्दहादशमांशिनदरदं तीक्ष्णचूर्णं

ततः । मर्दयेत्कन्यकाद्रात्रैर्यामयु

ग्मततः पुटेत् ॥ एवं सप्तपुटैर्म

त्युं लोहचूर्णं मवाप्नुयात् । सत्यानु

भूतायेगीन्द्रैः क्रमेण्यलोहमार

णं ॥ कण्यतेरामराजेन कौतूहल

धियाधुना सूतकाद्विगुणं गन्धं

दत्त्वा कुर्याच्चक्रजलीम् । हया । स

मं लोहचूर्णं मर्दयेत्कन्यकाद्रात्रैः

॥ यामयुग्मततः पिण्डं कृत्वा ता

म्रश्च पात्रके । घर्मे धृत्वा रुक्कस्य प

त्रैराष्ठादयेद्बुधः ॥ यामहयाहवे

दुष्णधान्यराशीन्यसेत्ततः । दत्त्वा

परिशरावञ्च त्रिदिनान्ते समुद्धरेत् ॥

लोहकण्टक :

पिष्टाचगालयेदस्त्रादेवंवारितरं
भवेत् । दाडिमस्यदलं पिष्टातच्चतु
र्गुणवारिणा ॥ तद्रसेनायसस्रूर्णं
सन्नीयात्प्रावयेदपि आतपेशोषये
त्तच्चपुटे देवं पुनः पुनः ॥ एक
विंशतिरात्रैस्तन्म्रियतेनाचसंश
यः एव सर्वान्पिलोहानिस्वर्णादीन्य
पिमारयेत् ॥ एवंमारितस्यलोहस्य
मात्रा । गुष्णामेकांशमारभ्ययावत्
स्युर्नवरत्तिकाः । तावन्लोहं सम
श्रीयाद्यथादोषानलं नरः ॥ कृष्णा
गुडं तिलतैलञ्चमाषान्नं राजिकांत
था । मद्यमन्तरसस्त्रैर्वर्ज्यैस्लोहसेव
कः ॥ लुह्यते । लुहगात्रो । घञ्
लोहतिवा । अच् ॥ यद्वा । रोह
ति । रुह । अच् । रलयोरैक्यम् ॥
रुह्यतेवा । घञ् । कपिलकादिः
॥ लूयतेऽनेनवा । लूज् । बाहु
लकात् । होवा ॥ यदातुषायसे
पात्रे पक्कमश्नातिवै द्विजः । स पा
पिष्ठीपिभुङ्क्तेऽन्नं रौरवेपरिपच्य
ते हृतिमत्स्यसूक्ततन्त्रं लोहपात्रे
भक्षणनिषेधः ॥ ब्रह्मवैवर्तेपि ।
यथा । अथः पात्रेपयः पानं
गन्धं सिद्धान्नमेव च । भृष्टादिकं
मधुगुडं नारिकेलोदकं तथा । फ
लं मूलं च यत्किञ्चिद्भक्ष्यं मुनिरन्न
भोदिति ॥

लोहकण्टकः । पुं० । मदनद्रुमे ॥

लोहल :

लोहमयकण्टके ॥

लोहकान्तः । पुं० । अयस्कान्ते ॥ लो
हः कान्ताऽस्य ॥

लोहकारः । पुं० । लोहकारके ।

व्योकारे ॥ लोहं करोति । डुकृञ्
० । कर्मण्यण् ॥

लोहकारकः । पुं० । लोहकृति । व्यो
कारे । लोहार । इ० भा० । कर्म
कारे ॥ सङ्करजातिरयं यथा । गो
पालात्तन्नुवाय्यावै कर्मकारोप्य
भूत्सुतः । इ० प० पु० ॥

लोहकिट्टम् । न० । लोहमले । किट्टे
॥ यस्लोहं यद्गुणं प्रोक्तं तत्किट्टमपि
तद्गुणम् ॥ लोहस्यकिट्टम् ॥

लोहचूर्णम् । न० । लोहकिट्टे ॥

लोहजम् । न० । कांस्ये ॥ लोहकि
ट्टे ॥

लोहद्रावी । पुं० । टङ्कने ॥

लोहधमनो । स्त्री० । भस्त्रायाम् ॥

लोहनालः । पुं० । नाराचे ॥

लोहपृष्ठः । पुं० । कङ्कपक्षिणि ॥ लो
हमिवपृष्ठमस्य ॥

लोहप्रतिमा । स्त्री० । लोहमय्यांप्रति
मायाम् । सूर्म्याम् ॥

लोहमयः । चि० । लोहात्मके ॥

लोहमारकः । पुं० । शालिचशाके ॥

लोहराजकम् । न० । कलधीते ।
रूप्ये ॥

लोहलः । पुं० । शृङ्गलाधार्ये ॥ चि०

लोहाभिहारः

अव्यक्तवाचिनि ॥ लोहनं लोहः
 लुहकल्पनादाविति स्वामी । लुह
 षीगाहो इति बोपदेवः । भावे घञ्
 । लोहं लाति । आतोनुपेति कः ॥
 यद्वा । रोहयते बाहुलकादलच् ।
 कपिलकादित्वास्तत्त्वं ॥

लोहवरम् । न० स्वर्णे ॥

लोहशिङ्गाणिका । स्त्री० लोहमले ।
 मण्डूरे ॥

लोहश्लिषणः । पुं० टङ्गने ॥

लोहसङ्करम् । न० वर्त्तलोहे ॥

लोहसारः । पुं० साराख्यलोहे ॥ क्षमा
 भृष्टिखराकारान्यङ्गान्यस्तेन लेपि
 ते । लोहेऽप्युपसूक्ष्माणितसारम
 भिधीयते ॥ लोहसारो ह्यहन्त्यात्
 यद्वर्णमतिसारकम् । अर्द्धसर्वाङ्ग
 जंवातं शूलञ्च परिणामजम् । छर्दि
 च्चपीनसंपित्तं श्वासमाशुष्यपोहति ॥

लोहाख्यम् । न० अगुरुणि ॥

लोहाभिसारः । पुं० भूपानां नीराज
 नाविधौ । महानवस्यां प्राक्प्रस्था
 नाच्छस्त्रवाहनादिपूजनविधौ । लो
 हाभिहारे । लोहस्य शस्त्रस्य अभितः
 सरणम् । मृगतौ । भावे घञ् ॥
 लोहाभिसारोऽस्त्रभृतां राज्ञां नीरा-
 जनाविधिः ॥

लोहाभिहारः । पुं० लोहाभिसारे ।
 लोहस्य शस्त्रस्य अभितो हरणम् । ह
 ओभावे घञ् । लोहाभिहार इत्यु

लोहिता

लोविधिर्नीराजनात्तरः ॥

लोहार्गलः । पुं० तीर्थविशेषे ॥ न०
 स्त्री० लोहकौलके ॥

लोहि । न० श्वेतटङ्गने ॥

लोहिका । स्त्री० खरसेन्द्रे । खर
 पात्रे । लोहपात्रे ॥

लोहितः । पुं० नदविशेषे ॥ भीमे
 । मङ्गले । रक्तवर्णे । रोहित म
 त्स्ये ॥ मृगविशेषे ॥ सर्पे ॥ सुरा
 न्तरे ॥ मसूरे ॥ रक्तालौ । रक्त-
 शालौ । बलभेदे । न० रक्तगोशीर्षे
 कुङ्कुमे । रक्तचन्दने ॥ पद्मरागेपतंगे
 ॥ हरिचन्दने । हृणकुङ्कुमे । रु
 धिरे ॥ युद्धे ॥ चि० रक्तवर्णान्वि
 ते ॥ रोहति । रुद्धते वा । रुद्धं ।
 रुद्धिरस्य लोवेतौ तन् ॥

लोहितकः । पुं० पद्मरागमणौ ।
 भीमयुद्धे ॥ लोहितएवमणिः । लो
 हितान्मणावितिकन् । न० रीतौ ।
 लोहितचन्दनम् । न० कुङ्कुमे ॥ लो
 हितश्चतस्रचन्दनं च । रक्तचन्दने ॥

लोहितपुष्पः । पुं० दाडिमवृक्षे ।
 लोहितपुष्पकः । पुं० ॥

लोहिमृत्तिका । स्त्री० गैरिकी रक्तवर्ण
 मृत्तिकायाम् ॥ लोहिताचासौ
 मृत्तिका च ॥

लोहिता । स्त्री० रागादिरक्तायाम् ॥
 वराहक्रान्तायाम् ॥ रक्तपुनर्नव
 याम् ॥ वर्णादनुदात्तादिति पाश्चि

लौकायतिक :

क्रौडोवभावस्तकारस्यनकोरादेश-
स्यन ।

लोहिताक्षः । पुं० विष्णौ ॥ प्रति
ष्टायामग्निशेषे ॥ कोकिले ॥ त्रि०
रक्तवर्णचक्षुर्युक्ते ॥ लोहितेक्ष्णि
ष्योयस्यसः । बहुव्रीहौसक्य्यक्ष्णोः
स्वाङ्गात्पञ्च ॥

लोहिताङ्गः । पुं० कुत्रे ॥ कम्पित
के ॥ लोहितान्यङ्गान्यस्य ॥

लोहिताननः । पुं० नकुले ॥ त्रि०
रक्तवर्णमुखे ॥

लोहितायः । न० ताम्ने ॥

लोहितायसम् । न० रक्तवर्णलोहिजा
तौ ॥

लोहितिका । स्त्री० लोहितायाम् ॥
लोहितैव । लोहिताम्नयाविल्यत्र
० लोहिताक्षिङ्गवाधनंवेतिकन् ॥

लोहित्यः । पुं० अश्वौ ॥ नदे ॥
ब्रीहौ ।

लोहितिका । स्त्री० लोहित्याम् ।
लोहित्यैव । लोहिताक्षिङ्गवाधनंवे
तिकन् ॥

लोहिनी । स्त्री० लोहितायाम् ॥ वर्णा
दनुदात्तादितिङोप् ० तकारस्यच
नकारादेशः ॥ गुञ्जायाम् ॥

लोहितात्तमम् । न० स्वर्णे काञ्चने ॥
लोहिषुसर्वतैजसेषुउत्तमम् ॥

लौकायतिकः । पुं० चांर्वाकदर्शना
भिज्ञे ॥ लौकायतमधौतेवेदवा ।

लोहभाण्डः

उक्त्यादित्वात् ० क्रतूक्त्यादिसूत्रा
न्ताड्ढक् ॥ तार्किकभेदे ॥

लौकिकः । त्रि० अप्राप्तशास्त्रपरिशी
लनजन्यबुद्धिप्रकर्षे । प्रतिपाद्ये ।
लोकप्रसिद्धे ॥ लोकव्यवहारमात्र
परे ॥ लोकानुरञ्जनमेवतत्त्वमिति
लौकिकानांभ्रान्तिमात्रमेव । लोक
स्यभिन्नरुचित्वात् ० तदनुरञ्जनस्यै
श्वरेणापिकर्तुमशक्यत्वात् ॥ यथा
हुः । विद्यतेनखलुक्षुदुपायः
सर्वलोकपरितोषकरायः । सर्व
थास्वहितमाचरण्यौयंकिंकरिष्यति
जनोबहुजल्पइति ॥ लोकेविदि
तः । अर्थशास्त्राद्विज्ञाने ॥ लो
कसर्वलोकाट्ठञ् । भवार्थत्वध्या
त्मादित्वाट्ठञ् ॥ स्मृत्युपनिषद्वे
धर्मादौ । न० जागरिते ॥

लौकिकाग्निः । पुं० असंस्कृताग्नी ।
लौल्यम् । न० चापल्ये ॥ लोलस्यभा
वः प्यञ् ॥

लोहः । पुं० न० लोहे ॥ लोहएव
। प्रज्ञाद्यण् ॥ लोहस्यविकारः ।
रजतादित्वादञ् ॥

लोहचारकः । पुं० नरकभेदे ॥

लोहजम् । न० मण्डूरे ॥

लोहभाण्डः । पुं० अयस्यभाले । हि
नामूलिस्ता । इति आधारणभाषा
प्रसिद्धे ॥ न० लोहनिर्मितभा
ण्डे ॥

वंश :

लौहभू : । स्त्री० कठिन्याम् ॥
लौहशङ्कु : । पुं० नरकविशेषे ॥ लौ
हनिर्मितकौलके ॥

लौहा ।) स्त्री० कठिन्याम् ॥
लौहात्मा ।) स्त्री० कठिन्याम् ॥

लौहितः । पुं० लोहिते ॥ चि० लोहि
तसम्बन्धिनि ॥

लौहितीकः । पुं० स्फटिके ॥ चि०
लोहितवर्णतुल्ये ॥ लोहितद्वय ।
कर्कलोहितादीकक् ॥

लौहिह्यः । पुं० नदविशेषे । वृहस्प-
तप्रसिद्धे ॥ अश्वी । सागरे ॥
द्वौही ॥ न० लोहितस्ये । रक्तिम-
नि ॥ तीर्थविशेषे ॥ + * +

लकारस्यमसः

• + — + •

वकारस्य प्रारंभः

व० । अ० इवार्थे । औपम्ये ॥ पाद-
पूरणे ॥

वः । पुं० वकारे ॥ सान्त्वने ॥ वाते ॥
वरुणे ॥ वातिवानंवा ॥ वागति-
गम्यनयोः । डः ॥ वाही ॥ मन्त्र
णे ॥ कल्याणे ॥ वलवति ॥ शा-
दूले ॥ वस्त्रे ॥ शालूके ॥ वन्द-
ने ॥ न० प्रचेतसि ॥ वरुणबीजे ॥

वंशः । पुं० पितृपितामहाद्युत्पादक
प्रथमे । सन्तती । गोत्रे । जनने ।

वंशकः

कुले । जन्मनैकलक्षणं । सन्ताने ॥
शिष्याचार्यसन्तानाविच्छेदे ॥ स्व
कसारे । कर्मारे । स्वधिसारे । तृण
ध्वजे । वांस० इ० भा० प्र० ॥ अस्य
गुणायथा । वंशः सरोहिमः स्वा
दुः कषायावस्तिशोधनः । छिद
नः कफपित्तघ्नः कुष्ठाक्षत्रणशाय
जित् ॥ तत्करीरः कटुः पाकिर-
सेरुक्षोगुरुः सरः । कषायः क-
फकृत्स्वादुर्विदाहौघातपित्तलः ॥
तदवास्तुसराख्याः कषायाः क
टुपाकिनः । वातपित्तकराउष्णा-
वहमूत्राः कफापहाः ॥ पृष्ठावय-
वे ॥ वर्गे । सङ्घे ॥ वाद्यविशेषे ।
वंसो० वांसी० इ० भा० ॥ इक्षुविशे-
षे । वंशके ॥ सालवृक्षे ॥ वम-
ति० वम्यतेवा । टू० वमउद्गिरणे ।
बृभृवमिभ्यः शक्० इतितुन । उ-
क्तसूत्रस्योज्ज्वलदत्तादिसूत्रवृत्तिध्व-
दर्शनात् ॥ अनुनासिकस्थे स्युपधा-
दीर्घप्रसङ्गाच्च ॥ वनति० वन्यते-
वा । वनशब्दे ॥ वनसम्भतीवा । वा
हुलकात् ० शः ॥ उद्गते ॥ वष्टिवो ॥
वशकान्तौ । घञ् ० अक् ० वा । स-
ङ्ख्यावंशेनेतिनिर्देशान्नुम् । आ
च्छीत्यनुमितियोगविभागाद्वा ॥
वंशकः । पुं० इक्षुविशेषे । वडोखा०
इ० देशभा० प्र० । वांशा० सोमसा-
डा० इ० अ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ दीर्घ

वंशपत्र :

पोरः सुकठिनः सक्षारोवंशकः
स्मृतः ॥ वंशकस्तुनभिष्यन्दीलघु-
दीर्घचयापहः ॥ वंशद्वय । इवेप्र-
तिकृतभित्तिकन् ॥ वंशपातामा-
च० इ० गौ० दे० भा० प्र० मत्स्ये ॥ न०
अगुरुणि ॥

वंशकठिनः । पुं० देशविशेषे ॥ वं-
शाः वेणवः कठिनायस्मिन्-
सः ॥

वंशकफम् । न० इन्द्रतूले । वृद्धसूत्र-
के । यौष्महासे । बुटियाकासूत०
इ० भा० प्र० ॥

वंशकर्पूररोचना । स्त्री० वंशरोचना-
याम् ॥

वंशक्षीरो । स्त्री० वंशरोचनायाम् ॥

वंशात्क्षीरमस्याः । गौरादिः ॥

वंशगुल्मः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

वंशजः । पुं० वेणुयवे । वंशबीजे ॥
त्रि० वंश्य । सहंशजाते ॥ वीज्ये ॥

वंशजातः । जनी० । उः ॥

वंशजा । स्त्री० वंशरोचनायाम् ॥ वं-
शात् जायते । जनी० । पञ्चम्या-
मितिङः ॥

वंशतण्डुलः । पुं० वेणुयवे । वं-
शधान्यम् । न०

शयवे ॥

वंशनालिका । स्त्री० वंशीषाद्ये ॥

वंशनेत्रम् । न० इक्षुमूले ॥

वंशपत्रः । पुं० नले ॥ न० वंशस्यदले ॥

वंशरोचना

वंशपत्रकः । पुं० प्रवेत्तेक्षौ ॥ वंशः
पातामाच० इ० गौ० दे० भा० प्र० क्षु-
द्रमत्स्ये ॥ नले ॥ न० हरिताले ॥

वंशपत्रपतितम् । न० अत्यष्टिच्छदः
१७ प्रभेदे ॥ यथा । दिङ्मुनिवं-
शपत्रपतितंभरनभनलगैः ॥ य-
था । नूतनवंशपत्रपतितंरजनिजल-
लवं० पश्यमुकुन्दमौक्तिकमिवोत्त-
ममरकतगम् । एषचतंचकीरनिक-
रः प्रपिवतिमुदितो० वान्तमवेत्य-
चन्द्रकिरणैरमृतकणमिव ॥

वंशपत्री । स्त्री० वेणुपत्र्याम् । हिङ्गु-
पत्र्याम् ॥ हिङ्गुपत्रीगुणाविज्ञैर्ध-
शपत्रीचकीर्त्तिता ॥ नाडीहिङ्गु-
नि ॥ तृणविशेषे । वंशदलाया-
म् ॥ अथागुणाः । सुमधुरत्वशि-
शिरस्त्वपित्तरक्तदोषनाशित्वरुच्यत्वा-
नि० पशूनांदुग्धदायित्वञ्चैतिराज-
निर्घण्टः ॥

वंशपीतः । पुं० कणगुग्गुली ॥

वंशपुष्पा । स्त्री० सहदेवौलताया-
याम् ॥

वंशपूरकम् । न० इक्षुमूले ॥

वंशमूलकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

वंशयवः । पुं० वंशधान्ये ॥ यवावं-
शभवारूक्षाः कष्याः कटुपा-
किनः । वह्मूचाः कफघ्नाश्वा-
तपित्तकराः सराः ॥

वंशरोचना । स्त्री० त्वक्क्षीर्याम् वै

वंशाङ्कुरः

णव्याम् । श्वेतायाम् ॥ गुणाय-
या । वंशजावृंहणीवृष्यावल्यास्वा
होचशीतला । तृणाकासज्वरश्रवा
सत्त्वयपित्तास्रकामला : । हरेत्कु-
ष्ठत्रणं पाण्डुं कषायावातकृच्छ्रजि-
त् ॥ रोचते । रुच० । नन्द्यादि : ।
वंशस्थरोचना ॥

वंशरोचनिका । स्त्री० । वंशरोचनाया
म् ॥

वंशलोचना । स्त्री०) वंशरोचना
वंशशर्करा । स्त्री०) याम् ॥

वंशशलाका । स्त्री० । वीणामूलं ॥
वंशस्तनितम् । न० । वंशस्थविले ॥
वंशस्थम् । न० । जगतौ १२ प्रभेदे ॥
यथा । पुरोजकारः परतस्तसंज्ञ-
कौगणोजकारोरगणस्ततः परम् ।
निवेशितश्चेद्यशवन्तभूपतेव्रवीतिव-
शस्थमदस्तदाफणी ॥ जतौतुवंश-
स्थमुदीरितंजरावितिचास्यलक्षण-
म् ॥ त्रि० वंशेस्थिते ॥

वंशस्थविलम् । न० । जगति १२ प्रभे-
दे । वंशस्थेवृत्ते ॥ यथा । वदन्ति
वंशस्थविलंजतौजरी । यथा । वि-
लासवंशस्थविलंमुखानिलैः प्रपू-
र्ययः पञ्चमरागमुद्गिरम् । ब्रजाङ्क-
नानामपिगानशालिनांजहारमानं
सहरिः पुनातुनः ॥

वंशायम् । न० । वंशाङ्कुरे ॥

वंशाङ्कुरः । पुं० । करीरे । वंशाये ।

वक्कः

यवफलाङ्कुरे ॥

वंशानुचरितम् । न० । वंशचरिचव-
र्णने ॥

वंशिकम् । न० । अगुरुणि ॥ वंशोस्थ-
च । अतद्वनिठनावितिठन् ॥

वंशिका । स्त्री० । वंश्याम् । वेषी ॥ अ-
गुरिणि ॥

वंशी । स्त्री० । मुरलीवाद्ये । वंसरी०
इ०भा० ॥ कर्षचतुष्टये ॥

वंशीधरः । पुं० । श्रीकृष्णे ॥ धरतीति
धरः । वंश्याधरः ॥ त्रि० वंश्याधा-
रके ॥

वंश्यः । त्रि० । सवृंशजाते । कुल्ये ।
वीज्ये ॥ वंशेभवः । दिगादित्त्वा
द्यत् ॥

वंहिष्ठः । त्रि० । अत्यन्तबहुले ॥ अय-
मेषामतिशयेनबहुलः । अतिशय
नेतमविष्ठनावितीष्ठन् ॥ प्रियस्थि-
रस्फिरोरुबहुलगुरुबृहत्प्रदीर्घवृ-
न्दारकाणांप्रस्थस्फुवर्वाहगर्वषिच-
व्द्राघिष्ठन्दावृत्तिवृद्धादेशेनसाधुः ।

वंहीयान् । त्रि० । बहुलतरे ॥ अयमन-
योरतिशयेनबहुलः । द्विवचनं व-
भज्योपपदेतरवीयमुनावितीयमुनि
प्रियस्थिरेत्यादिनावृद्धादेशः ॥

वक्कः । पुं० । वकार्येषु ॥ यन्त्यविशेषे ॥

यथा । जलकच्छपपातालदोलाभूध-
रबालुकः । वकादायन्तभेदास्युर्व-
कात्वादाश्चमूषिकाः ॥ दीर्घक-

वक्तृम्

गुणकाचकुप्यागिलयेत्स्वल्पभागड-
कम् । तिर्यक्कृत्वापचेच्चुल्याव-
कयन्मिदंस्मृतम् ॥ असुरवि-
शेषे ॥

वक्तृवृत्तिः । पुं० वक्तृवृत्तौ ॥ तत्त्वज्ञ
णं यथा । अधोदृष्टिर्नैकृतिकः
स्वार्थसाधनतत्परः । शठेऽमिथ्या
विनोतस्ववक्तृवृत्तिरुदाहृतः ॥

वकुलः । पुं० वकुले ॥ न० अस्य फ-
ले ॥ अस्य गुणाः । वकुलमधुरं
याहिदन्तस्थैर्यकरं परम् ॥ पुष्पगु-
णास्तु । पद्मकषायमधुरं शीतं
पित्तकफासनुत् । तद्वद्वकुलपुत्रा
गङ्गाहारात्पलपाटलम् ॥

वक्तव्यः । त्रि० कुत्सिते । बिहितक-
र्मत्यागालोकाविगर्हिते ॥ ह्रीने
वचनार्हे । अधीने ॥ वचनार्हः ।
वचपरिभाषणं । ब्रूज् आदेशो वा
तव्यः ॥ न० वचने ॥

वक्ता । त्रि० पण्डिते ॥ वदे । वदावदे
। यो हि वक्तुं जानाति तस्मिन् औ-
चित्याद्बहुविशिष्टो वादति तत्रैत्य-
र्थः ॥ सुष्ठु वक्तरि । बहुभाषिणि
। वाचायुक्तिपटौ । वाग्मिनि ।
वावटूके ॥ वक्ति । वचपरिभाषणं
। तन् ॥

वक्तृम् । न० आस्ये । मुखे ॥ यथा ।
सौम्यञ्च संवृतं वक्तृममलं यस्य देहि-
नः । महाराजा भवेन्नित्यं विपरोते

वक्तृः

तु निर्वन इति ॥ उच्यतेऽनेन । वच-
० । ब्रूजावचिर्वा । गुधृवीपचिव
चियमिसदिच्चदिभ्यश्च ॥ वस्तुभेदे
तगरमूले । विषमवृत्तान्तरे ॥ तस्य
लक्षणादियथा । भवत्यर्थसमं वक्तुं
विषमञ्चकदाचन । तयोर्द्वयोरुपा-
न्ते च षष्ठ्यन्तदधुनोच्यते ॥ वक्तृयुग्म्या
मगौ स्यातामभ्येयोऽनुष्टुभिख्यात-
म् ॥ अचहिरावृत्त्याद्योक्तः पूरयि-
तव्यः ॥ वक्ताभोजसदास्ये रं च
क्षुर्नीलोत्पलफुल्लम् । वल्लवीनां
मुरारातेष्टे तोभृङ्गजहारीचैः ॥

वक्तृखुरः । पुं० दन्ते ॥

वक्तृजः । पुं० ब्राह्मणे ॥ त्रि० मुख-
जाते ॥

वक्तृतालम् । न० मुखवाद्ये ॥

वक्तृपट्टः । पुं० अश्वान्नभोजनपात्रे
। तोवडा । इ० भा० प्र० ॥

वक्तृभेदो । पुं० तित्तरसे ॥ त्रि० सु-
खभेदके ॥

वक्तृवासः । पुं० नागरङ्गे ॥ मुखग-
म्ये ॥

वक्तृशोधनम् । न० भव्ये ॥ मुखश-
द्विकरणे ॥

वक्तृशोधी । पुं० जम्बोरे । त्रि० आस्य-
शोधके ॥

वक्तासवः । पुं० अधरमधुनि ॥

वक्तृः । पुं० शनैश्चरे ॥ मङ्गलगृहे ॥

रुद्रे ॥ त्रिपुरासुरे ॥ पर्पटे ॥ वक्तृ

वक्रम :

गतिविशिष्टेग्रहे ॥ न० सरिद्धके पुट
भेदे ॥ चि० अन्तर्जौ । अराले । कु
टिले । क्रूरे ॥ वक्षतिस्म । वक्षुग
तौ । स्फायितस्त्रीतिरक् । न्यङ्का
दिच्चात्कुत्स्वम् ।

वक्रकण्टः । पुं० वदरहत्ते ॥

वक्रकण्टकः । पुं० खदिरहत्ते ॥

वक्रखड्गः । पुं० करबाले ॥

वक्रग्रीवः । पुं० उष्ट्रे ॥

वक्रचक्षुः । पुं० शुके । कीरे ॥

वक्रतालम् । न०) मुखवाद्ये ॥
वक्रताली । स्त्री०)

वक्रतुण्डः । पुं० गर्गेशे ॥ शुकख
गे ॥

वक्रदंष्ट्रः । पुं० शूकरे ॥

वक्रनक्रः । चि० खले । पिशुने ॥

पुं० शुकखगे ॥

वक्रनालम् । न० मुखवाद्ये ॥

वक्रनासिकः । पुं० पेचके ॥ चि०

कुटिलनासायुक्ते ॥

वक्रपट्टः । पुं० तलसारके । तङ्ग०

इ० भा० प्र० ॥

वक्रपुच्छः । पुं० कुकुरे ॥

वक्रपुष्पः । पुं० पलाशद्रुमे ॥ वक्र
वृत्ते ॥

वक्रबालधिः । पुं० शुनि ॥

वक्रभणितम् । न० कृकीकृतौ । कुटि
लवाक्ये ॥

वक्रमः । पुं० पलायने

वक्रोक्तिः

वक्रलाङ्गूलः । पुं० कुकुरे ॥

वक्रवक्रः । पुं० शूकरे ॥

वक्रशल्या । स्त्री० कुटुम्बिनीक्षुपे ।

वक्रशृङ्गी । स्त्री० गोविंशेषे ॥

वक्रा । स्त्री० शृङ्गाम् । अजशृङ्ग्या
म् ॥

वक्रायम् । न० कवाटवक्रहत्ते ॥

वक्राङ्गः । पुं० हंसे । न० कुटिलाव
ववे ॥

धीकृ । पुं० बुद्धे ॥ चि० वक्रगतिवि
शिष्टे ॥

वक्रोक्तिः । स्त्री० काकूतौ ॥ शब्दा

लङ्कारप्रभेदे । यथा । यदुक्तमन्य

थावाक्यमन्यथात्वे नयोज्यते । श्ले

षेणकाकायाज्ञेया सावक्रोक्तिस्त

थाविधा ॥ तथेति श्लेषवक्रोक्तिः

काकुषकोक्तिश्च ॥ पदभङ्गश्लेषेण यथा

। नारीणामनुकूलमाचरसि चेज्जाना

सि कश्चेतनो वा मानां प्रियमादधा

सि हि स कृत्रैवऽवलानां भवान् ।

युक्तं किं हितकर्त्तनं ननु बलाभाऽप्र

सिद्धात्मनः सामर्थ्यं भवतः पुर

न्दरमतच्छेदविधातुं कुतः ॥ अ

भङ्गश्लेषेण यथा । वहेकिनेदृशीव

हृदि रूपातश्च निर्मिता । चिगुणा

श्रूयते बुद्धिर्न तु दारुमयी कचित्

॥ काकायथा । गुरुजनपरतन्त्रतया

दूरतरं देशमुद्यतो गन्तुम् । अलिकु

लको किल ललितेनैष्यति सखि सुरभि

वचोरुहम्

समयेसौ ॥ कुटिलोक्तौ ॥ यथा ।
वादीव्याकरण विनैवविदुषांधृष्टः
प्रविष्टः सभांजल्पन्नल्पमतिः स्म
यात्पटुवटुभूभङ्गवक्रोक्तिभिः ।
ह्रीतः सन्नपहासमेतिगणकोगोला
नभिज्ञस्तथान्योतिर्वित्सदसिप्रग
ल्भगणकप्रश्नप्रपञ्चोक्तिभिः ॥

वक्रोष्ठिका । स्त्री० स्मिते । अदृष्टिर
दहास्ये । ईषहास्ये ॥

वक्ष्यम् । पुं० वक्षसि ॥

वक्षाः । पुं० अनङ्गुहि ॥ वक्षति ।
वह० । वहिहाधाज्भ्यश्चन्दसीत्य
मुन्० प्रत्ययस्यचमुट् इतिवृत्तिक
त् ॥

वक्षः । न० अवयवविशेषे । हृदयादु
परिकंठादधोभागे । क्रोडे । भु
जान्तरे । उरसि । वत्स ॥ अस्यशु
भाशुभलक्षणं यथा । अन्नवान्सम
वक्षाः स्यात्पीनैर्वक्षोभिरूर्जितः
। वक्षोभिविषमैर्निःस्वः शस्त्रेण
निधनस्तथेतिगारुडे ६६ ॥ अर्थ
वान्समवक्षाः स्यात्पीनैः शूरा
धनान्विताः । अल्पैश्चविकलादी
नाविषमैः शस्त्रमृत्यवद्वतिसमुद्रः
॥ वक्षति । वक्षसङ्घाते । अमुन् ॥
उच्यतेऽनेनवा । वच० । पचिवचि
भ्यामुङ्ङित्यमुन् ॥

वक्षोजः । पुं०) कुचे । स्तने ॥
वचोरुहम् । न०)

वङ्क्ष्यः

वगला । स्त्री० देवीविशेषे ॥ यथा ।
वैद्यनाथेतुवगलास्थानं सर्वोत्तमं म
तमिति ॥

वगलामुखी । स्त्री० महाविद्याविशे
षे । पीतांवरायाम् । वगलायाम् ॥
वगाहः । पुं० अवगाहे ॥ भागुरीच्छ
यास्त्रोपः ॥

वम्बुः । पुं० वक्तरि ॥ वक्ति । वच०
। वच् गर्ग्येतिनुः ॥

वङ्कः । पुं० पर्याणभागे । पर्याणको
टी ॥ नदीपात्रे ॥ भङ्गुरे । व
क्रे ॥ इतिमेदिनिकरः ॥

वङ्कसेनः । पुं० अगस्तिद्रुमे ॥

वङ्का । स्त्री० वल्गायभागे ॥

वङ्किलः । पुं० कण्टके । द्रुमनखे ।
द्र० त्रि० शेषः ॥

वङ्क्यः । वि० वक्त्रे ॥

वङ्क्त्रिः । पुं० न० वाद्यप्रभेदे ॥
वङ्कते । वक्त्रिकौटिल्ये । वङ्क्याद
यश्चेतिक्त्रिन्तः साधुः ॥ गृहदा
रुणि ॥ पाश्चाऽस्थनि । पशुंके ॥

वङ्क्रिमः । वि० कुटिले ॥

वङ्क्ष्यः । पुं० वस्त्यधजरुमेद्राणा
मन्तरालसन्धौ ॥ वाङ्क्षति० वाङ्
क्ष्यतेवा । वाक्षिकाङ्क्षायाम् ।
ल्युट्वाहुलकाहातोर्ह्रस्वः ॥
वङ्क्षतेवङ्क्ष्यद्वतिस्वामी ॥ यहा
। वक्षति । वक्षरोषसंहत्योः ।
ल्युट् । आक्षीनद्योर्नुमित्यत्र०

वड् शुल्वमम्

नुमितियोगविभागानुम् ॥

वङ्क्षुः । स्त्री० गङ्गास्रोताविशि
षे ॥ यथा । तस्याः स्रोतसिसी
ताववङ्क्षुर्भद्राचकीर्तिर्तेतिश
ब्दमाला ॥ सातवर्षातितादिश्च
तुर्वाप्रतिपद्यते । सीताचालकन
न्दाववङ्क्षुर्भद्राचवैक्रमात् ॥
सागङ्गा ॥ वङ्क्षुश्चपश्चिमगिरीनती
त्यसकलंततः । पश्चिमंकेतुमाला
स्यवर्षमन्वेतिसार्णवम् ॥

वङ्गः । पुं० कार्पासि । घृन्ताकि । चन्द्र
वंशीयबलिराजपुत्रे । वङ्गाः पुं०
भूमि०० जनपदविशेषे ॥ रक्षाकरं-
समारभ्यब्रह्मपुत्रान्तगंशिवे । वङ्गदे-
शोमयाप्रोक्तः सर्वसिद्धिप्रदर्शकः ॥
यद्भानानिवासीजनपदः वङ्गाः ।
निवासीणोजनपदेलुप् । लुपियुक्तव-
ङ्गावः ॥ न० रङ्गे । वपुणि । स्वर्ण-
जे । नागजीवने । मृदङ्गे । रङ्गे ।
सिंहजे । रांगङ्ग० भा० प्र० धातुविशे-
षे ॥ खुरकंमिश्रकंवापिद्विविधं वङ्गमु-
च्यते । उत्तमं खुरकं तत्र० मिश्रकं त्वहि-
तं मतम् ॥ पश्याचरङ्गम् ॥ सीस-
के ॥ वङ्गति । वगिगतौ । पचा-
द्यच् ॥

वङ्गजम् । न० सिन्दूरे ॥ त्रि० वङ्ग
देशजाते ॥

वङ्गन : । पुं० वार्षिकी ॥

ब्रह्मशुत्वजम् । न० कांस्ये ॥

वचनीय :

वङ्गसेनः)
वङ्गसेनकाः) पुं. वक्तृमे । अग-

स्त्रिवृत्ते । मुनिद्रुमे ॥ चक्षुष्यगु-
णाः । वासकस्यचपुष्पाणिबहुंसे
नस्यचैवहि । कटुपाक्कानितक्ता-
निकासक्षयकराणिच ॥

वङ्गला । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥

बङ्गारि : ' पं. हरिताले ॥

वङ्गाल : । पुं० भैरवरागपुष्पे ॥

वङ्गाली । स्त्री० भैरवरागस्य रागि-
ण्याम् ॥

वचः । पुं० कीरे । शुकपक्षिणि ॥ व-
 क्षि । वक्षपरिभाषणे । पचाद्यच् ॥
 वचकनुः । पुं० विप्रे । ब्राह्मणे ॥
 ऋषिप्रिषि ॥ चि० वा० दूके ॥ व-
 क्षि । वच० । स्युवचिभ्योन्युजागू-
 जकनुचइत्यकनुच् ॥

वचण्डा । स्त्री० वरिण्डार्थे ॥

वचण्डौ । स्त्री० शारिकायाम् ॥ व-
त्तो० ॥ शस्त्रप्रभेदे । कुरिकायाम् ॥

वचनम् । न० इरायाम् । उत्तौ । वा
चि । भाषणे । श्रुतिमात्रात्सुधातु
ल्यं सर्वकालसुखाद्वचनम् । सत्यंसा
रं हितकरं वचनं श्रेष्ठमौषितम् ॥

वचेर्भाविर्ल्युट् उच्यते०ऽनेनवा ॥

शुण्ठाम् ॥ वाचोवृत्तौ ॥

वचनग्राही । वि० वचने स्थिते ॥

वचनौयः । त्रि० वल्लभ्ये ॥ वचनौयः
यत् ॥

वचः

वचनीयता । स्त्री० निंदायाम् । लो
कापवादे ॥ भावेतल् ॥

वचनेस्थितः । चि० विधेये । विनय
ग्राहिणि । आश्रये । प्रवृत्तिनिवृ-
त्त्योर्विधातुंशक्ये ॥ वचनेतिष्ठति-
स्म । षा० । गत्यर्थेतिक्तः । तत्पु
रुषेकृतौच्यलुक् ॥

वचनोपक्रमः । पुं० वाक्यारम्भे । उ
पन्यासे ॥

वचरः । पुं० कुक्कटे ॥ शठे ॥

वचलुः । पुं० वैरिणि ॥ शत्रौ ॥

वचः । न० वाक्ये । वाचि । वच-
ने ॥ वच० । सर्वधातुभ्योऽसुन्नि-
त्यसुन् ॥

ववसाम्पतिः । पुं० सुरगुरौ । वृह-
स्पतौ ॥

वचा । स्त्री० शारिकायाम् ॥ उद्यग-
न्धौषधौ । षड्यन्यायाम् । गाली
म्याम् । शतपर्विकायाम् । अस्या
गुणायथा । वचोद्यगन्धाकटुकाति
क्लोष्णावान्तिक्लिक्लत् । विवन्धा-
धानशूलघ्नीशकृन्मूत्रविशोधनी ॥
अपस्मारकफान्मादभूतजन्वनिला
न्हरत् ॥ अपिच । अङ्गिर्वापयसा-
ज्येनमासमेकतुसेविता । वचाकुर्या
न्नरप्राञ्जंश्रुतिधारणसंयुतम् ॥ चन्द्र
सूर्यग्रहेष्वीतपलमेकपयान्वितम् ।
वचायास्तत्तज्जणंकुर्यान्महाप्रज्ञान्वि
तंनरम् ॥ अथवचामेदाः । पारसी

वज्रः

कवचाशुक्ताप्रोक्ताहेमवतीतिसाहे
मवच्युदितातद्वच्छूंसंहन्तिविशेष-
तः ॥ अथमहाभरीवचा० यस्याः
कुलञ्जन० इतिभाषायांनामान्तर-
म् । सुगन्धाप्युद्यगन्धाचविशेषात्क
फकासनुत् । सुखरत्नकारीरुच्याह
त्कण्ठमुखशोधनी ॥ अपरासुगन्धा
स्थूलग्रन्थिर्यस्यालीकेमहाभराइति
नाम । स्थूलग्रन्थिः सुगन्धान्यात-
तोहोनगुणामृता ॥ द्वीपांतर
वचा० याचोपचीनीतिनाम्नाली
केविख्याता । द्वीपान्तरवचाक
ट्वीतिक्लोष्णावक्लिदीप्तिकृत् । विव
न्धाधानशूलघ्नीशकृन्मूत्रविशोधनी
॥ वातव्याधिमपस्मारमुन्मादंतनु
वेदनामव्यपेहतिविशेषणफिरड्
गामथमुद्धतम् ॥ वक्ति । वचे
रन्तर्भावितव्यर्थत्पचाद्यच् । टा
प् ।

वचाग्रहः । पुं० कर्णे ॥

वचाहरः । चि० दृते ॥ वचाहरति ।
हरतेरनुद्यमनेऽच् ॥

वज्रः । पुं० श्रीकृष्णस्यप्रपौत्रे ॥ अ
निरुद्धात्सुभद्रायांवज्रानामनृपोभ
वत् इतिगारुडे १४४ ऽ ध्यायः
॥ विष्कम्भादिषुपञ्चदशयोगे ॥
अवजातफलयथा । गुणीगुणज्ञो
बलवान्महौजाः सद्रवश्चादिप्र-
रोक्षकः स्यात् । वज्राभिधानेयदि

वचः

चेत्प्रसूतोवज्रोपमः स्याद्रिपुका
मिनोनाम् ॥ कोकिलाक्षवृक्षे ॥
श्वेतकुशे ॥ सिंहगण्डवृक्षे ॥ न.
बालके ॥ धात्र्याम् ॥ काञ्चिके
॥ वज्रपुष्पे ॥ लोहविशेषे ॥ सच
बहुविधायथा । नीलपिण्डम्.
अरुणाभम्. मोरकम्. नागकेश
रम्. तित्तिराङ्गम्. स्वर्णवज्रम्.
शैवालवज्रम्. शोणवज्रम्. रोहि
णीकाङ्कालम्. यन्त्रिवज्रकम्. मद
नाख्यमित्यादि एतेषां नामानुरूपं
चिह्नमिति पुराणम् ॥ अभविशेषे ॥
अस्योत्पत्त्यादियथा । पुरावधायवृ
क्षस्य वज्रिणा वज्रमुद्धृतम्. विस्फु
लिङ्गस्तत्तत्स्य गगने परिसर्पिताः ।
॥ तेन पितृर्धनध्वनाच्छिखरेषु म
हीभूताम्. तेभ्य एव समुत्पन्नं तत्
तद्गिरिषु चाभकम्. तद्वज्रं वज्रजा
तत्त्वादभमभरवोद्भवात् । गगना
त्स्खलितं यस्माद्गगनञ्चततोमत
म् ॥ पिनाकं ददुरं नागं वज्रं चेति
चतुर्विधम् । वज्रन्तु वज्रवृत्तिष्ठत्
तद्गान्धोविकृतिं व्रजित् ॥ सर्वाभे
षु वरं वज्रं व्याधिवाहक्यमृत्युहृत् ।
पुं. न. इन्द्रास्त्रविशेषे । ज्वादि
न्याम्. कुलिशे । भिदुरे । पक्षी
। शतकोटी । स्वरी । शम्भे । दम्भो
ली । अशनी । दधीचेरस्थिसम्भवे
ऽस्त्रे । आयुधानां मध्ये भगवतो वि

वचः

भूतौ । वज्रवारकविधिर्यथामुनेः
कल्याणमिव श्रजे मिनैश्चापिकौर्त्त
नात् ॥ विद्युदग्निभयं नास्ति पठि
तं च गृहीदरे । लिखिते च गृहीदरे.
वृत्तिवापाठः ॥ जैमिनिश्च सुमन्तु
श्च वैशम्पायन एव च । पुलस्त्यः पु
लहश्चैव पञ्चैते वज्रवारकाः ॥ रत्न
विशेषे । अभेद्ये । हीरके । हीरा.
इ. भा. प्र. अवविशेषो यथा ।
स्वच्छं विद्युत्प्रभं स्निग्धं सौन्दर्यं ल
घुल्लेखनम् । षडारतीक्ष्णधारश्च
सुशाम्यारं श्रियं दिशेत् ॥ भस्मा
भंकाकपादश्च रेखाक्रान्तश्च बर्तुल
म् । आधारमलिनं विन्दुसन्तासे
स्फुटितं तथा ॥ नीलाभं चिपिटं
रूतं तद्वज्रं दोषलं त्यजेत् ॥ वज्रस्य
चतुर्वर्णं लक्षणं यथा । श्वेतल्लाहि
तपीतमेव कतया कृत्वा सतस्र क्रमा
दिप्रादिस्वमिहास्यत्सुमनसः श
संतिसत्यं ततः । स्फीतां कीर्त्तिम
नुत्तमां श्रियमिदं दत्तं यथा सन्धृतं
मर्त्यानामयथा यथं तु कुलिशं पथ्यं
हितं जात्यतः ॥ तस्य परीक्षायथा
। यत्पाषाणतलेनिकाशनि करेणोद्
घृष्यते निष्ठुरेयञ्चो न्योपललीहमुद्गर
मुखं लेखाग्रयात्याहनम् । यच्चा
न्यं निजलीलयै वदत्येदं वज्रं यथा
भिद्यते तज्जात्यं कुलिशं वदन्ति कुश
लाः श्लाघ्यं महाघ्यं च तत् ॥ तस्य

वचः

वर्णगुणीयथा । विप्रः सोपिरसाय
 नेषुबलवानष्टाहसिद्धिप्रदो राजन्य
 स्तुनृणां बलीपलितजिन्मृत्युं जयेद
 क्षसा । द्रव्याकर्षणसिद्धिदस्तुमुत
 रां वैश्योऽथ शूद्रो भवेत्सर्वव्याधिहर
 स्तदेषकथितो वचस्य वर्णगुणः ॥ अ
 पिच । वचस्य नाम लक्षणगुणायथा ।
 शीरकः पुंसि चोस्त्री चन्द्रो म
 णिवरश्च सः । स तु श्वेतः स्मृता
 विप्रो लोहितः क्षत्रियो मतः ॥
 पीतो वैश्योऽसितः शूद्रश्चतुर्वर्णा
 त्मकश्च सः । रसायने मतो विप्रः
 सर्वसिद्धिप्रदायकः । क्षत्रियो व्या
 धिविध्वंसी जरा मृत्युहरः परः ।
 वैश्यो धनप्रदः प्रोक्तस्तथा देहस्य दा
 व्यं कृत् ॥ शूद्रो नाशयति व्याधीन्
 वयस्तन्मम करोति च । पुंस्त्री न पुंस
 काश्चैते लक्षणीयाश्च लक्षणीः ॥ सु
 वृत्ताः फलसम्पूर्णस्ते ज्ञेयुक्ताश्च
 क्षराः । पुरुषास्ते समाख्यातारिखा
 बिन्दुबिबर्जिताः ॥ रेखा बिन्दु
 समायुक्ताः षडस्त्रास्ते स्त्रियः स्मृ
 ताः । षडस्त्राः षट्कोणाः ॥
 त्रिकोणाश्च मुदीर्घाश्च ते बिज्जि यान
 पुंसकाः ॥ तेषु पुरुषाः
 श्रेष्ठारसवन्धनकारिणः । स्त्रियः
 कुर्वन्ति कायस्य कान्तिं स्त्रीणां मुख
 प्रदाः ॥ न पुंसकास्त्ववीर्याः स्यु
 रकामाः सत्वबर्जिताः । स्त्रियः

वचः

स्त्रीभ्यः प्रदातव्याः क्लीबाः क्लीवे
 पुयोजयेत् ॥ सर्वेभ्यः सर्वदा देयाः
 पुरुषावीर्यवर्धनाः ॥ अशुभं कुरु
 ते वज्रं कुष्ठं पाश्वर्यं व्यथां तथा । पा
 ण्डुं तापं गुरुत्वं च तस्मात्संशोध्य
 मारयेत् ॥ शोधनविधिस्तु । कुलत्प
 को द्रवकाये दोलायन्ते विपाचयेत्
 । व्याघ्रीकन्दगतं वज्रं त्रिदिनं तद्वि
 शुध्यति ॥ व्याघ्रीकण्टकारिका ।
 अन्यः शोधनविधिर्यथा । गृहीत्वा
 क्लिशुभं वज्रं व्याघ्रीकन्दोदरे क्षिपे
 त् । महिषी विष्टया लिप्त्वा करी
 षाग्नी विपाचयेत् ॥ त्रियामायां च तु
 र्यामं यामिन्यन्ते श्वमूत्रके । सेचये
 त्पाचयेदेवं सप्तरात्रेण शुद्ध्यति ॥
 अथास्य मारणविधिः ॥ हिङ्गुसैन्ध
 वसं युक्ते क्षिपेत् काये कुलत्पजे ।
 तप्तं तप्तं पुनर्वज्रं भवेत्तन्मम चिसप्त
 धा ॥ अन्यो मारणप्रकारो यथा ।
 मेषशृङ्गं भुजङ्गास्थिकूर्मपृष्ठास्त्वेत
 सम् । शशदन्तं समं पिष्ट्वा वज्रीक्षीरे
 ण गोलकम् ॥ कृत्वा तन्मध्यगं वज्रं
 म्रियते धृमातमेव हि ॥ मारितस्य
 वज्रस्य गुणायथा । आयुः पुष्टिं व
 लंबीर्यं वर्णं सौख्यं करोति च । से
 वितं सर्वरोगघ्नं मृतं वचं न संशयः
 ॥ शेषरत्नानां शोधनमारणविधिः
 ॥ वचवत्सर्वरत्नानि शोधयेन्मारये
 त्तथा । शुद्धानां मारितानां च

वज्रचर्मा

तेषांशृणु गुणानपि ॥ मणयोवीर्यतः
शीतामधुरास्तुवरारसात् । चक्षु-
ष्यास्तेखनाद्यापि सारकाविषहार-
काः ॥ धारणात्तेतुमङ्गल्याग्रह-
दुष्टिहराश्चपि ॥ वज्रगणनांतस्यो-
त्पत्तिपरीक्षामूल्यानिचपश्यान्वच-
युक्तिकल्पतरुप्रभृतिषु ॥ मणिवेध-
कीरत्नविशेषे । मणिवेधकसूच्याम्
॥ वज्रतिगच्छतिपर्वतादौ । वज्रग-
तौ । ऋजुन्द्रेतिरन् ॥ सगणे ॥ ५० ॥

वज्रकम् । न० वज्रक्षारे ॥ दुग्धपाच-
णे ॥ वज्रकंदुग्धपाचनमिति हरा-
वली ॥

वज्रकङ्कटः । पुं० हनुमति ॥

वज्रकण्टकः । पुं० कीकिलाक्षवृक्षे ॥
ऋहीवृक्षे ॥

वज्रकण्टकशाल्मली । स्त्री० नरकविशे-
षे ॥

वज्रकन्दः । पुं० वज्रकर्णे । सकरक-
न्द इ० भा० प्र० ॥

वज्रकन्दा । स्त्री० ऋक्षां ॥

वज्रकपाली । पुं० बुद्धविशेषे ।
हेरुके ॥

वज्रकालिका । स्त्री० मायादेव्याम् ॥

वज्रकूटः । पुं० स्रक्षदीपस्थाद्रिप्रभेदे ॥

वज्रकेतुः । पुं० नरकराजे ॥

वज्रजारम् । न० चारभेदे । वज्रके-
धूमीत्ये । चारश्रेष्ठे ॥

वज्रचर्मा । पुं० खड्गिनि । गण्डके

वज्रपुष्पम्

वज्रजित् । पुं० गरुडे ॥

वज्रज्वाला । स्त्री० वज्राग्नौ ॥

वज्रटौकः । पुं० बुद्धविशेषे । चक्रमं-
बरे । वज्रकपालिनि ।

वज्रतुण्डः । पुं० गणेशे ॥ गरुडे
गुप्ते । मशके ॥

वज्रदन्तः । पुं० शूकरे ॥ मूषिके ॥

वज्रदशनः । पुं० मूषिके ॥

वज्रदुः । पुं० ऋहीवृक्षे ॥ वज्रना-
मादुः ॥

वज्रद्रुमः । पुं० ऋहीवृक्षे ॥

वज्रधरः । पुं० इन्द्रे ॥ जिनविशे-
षे ॥

वज्रध्वनिः । पुं० वज्रनिर्घोषे ॥

वज्रनिर्घोषः । पुं० अशनिशब्दे ॥
वज्रस्यनिर्घोषः ॥

वज्रनिष्पेषः । पुं० स्फूर्जयौ । व-
ज्रनिर्घोषे ॥ निष्पेषणम् । पिष्ल-
सञ्चूर्णने । घञ् । इदुदुपधस्येति
षः ॥ निष्पेषशब्दस्तदुत्पत्त्यर्थपरः
। सङ्घट्टमात्रपरवत्यन्ये । वज्रस्य
निष्पेषः ॥

वज्रपञ्जरः । पुं० यात्रायोगान्तरे ॥
यथा । उच्चमूलविकीर्णेषु भवनेषु
शनैश्चरः । वज्रपञ्जरयोगाय हन्ति
क्रूरानरीन्प्रति ॥

वज्रपाणिः । पुं० पुरन्दरे । इन्द्रे ॥

वज्रपाणीयस्यसः ॥

वज्रपुष्पम् । न० तिलपुष्पे ॥ वज्र

वज्रलेपः

मिवपुष्पं ॥

वज्रपुष्पा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

वज्रबाहुः । पुं० वृन्द्रे ॥

वज्रमूली । स्त्री० माषपण्याम् ॥

वज्ररथः । पुं० लचिये ॥

वज्ररटः । पुं० शूकरे ॥

वज्रलेपः । पुं० कल्कविशेषे ॥ स
चाक्तो वाराह्यायथा । आसांतिन्दु
कमामंकपित्यकंपुष्पमपिचशाल्म
ल्याः । बीजानिमल्लकीनां बन्धन
कल्कस्त्वचाचेति ॥ एतैः सलिल
द्राणः क्वाथयितव्योऽष्टभागशेषश्च
। अशतार्थीत्यचकल्कोद्रव्यैरेतैः
समनुयोज्यः ॥ श्रीवासकरसगुग्गु
लुभङ्गातककुर्मरुकसर्जरसैः ।
अतसीविल्वैश्चयुतः कल्कोऽयं व
ज्रलेपाख्यः ॥ ३ ॥ अस्य गुणाना
ह । प्रासादहर्म्यबलभीलिङ्गप्रति
मासुकुडाकूपेषु । सन्तप्तोदात
व्यावर्षसहस्रायुतस्थायी ॥ ४ ॥
अन्यमप्याह । लाक्षाकुन्दकगुग्गुलु
गृहधूमर्कापत्यविल्वमध्यानि । ना
गफलनिम्बतिन्दुकमदनफलमधुक
मञ्जिष्ठाः ॥ सर्जरससालकानिचेति
कल्कः कृताद्वितीयायाम् । वज्राख्यः
प्रथमगुणैरथमपितेष्वेवकार्येषु ॥ ५ ॥
अपिच । गोमहिषाजविषाणैः खर
रोम्णामहिषचर्मगव्यैश्च । निम्बक
पित्तरसैः सहवज्रत्रिलोनामकल्को

वज्राभः

न्यः ॥ ७ ॥ अपिच । अष्टौसीसक

भागाः कांस्यस्यैतुरीतिक्वाभा-

गः । मयकृषितोययोगाविर्जो यो

वज्रसङ्घातः ॥ ८ ॥ इति ॥

वज्रवल्ली । स्त्री० अस्थिसंहारलता-
याम् ॥

वज्रवारकः । पुं० जैमिन्यादौ ॥

यथा । जैमिनिश्चमुमन्तुश्चवैशम्या

यनएव । पुलस्त्यः पुलहश्चैवप-

ञ्चैतेवज्रवारकाः ॥

वज्रवाराही । स्त्री० मायादेव्याम् ।

मारीच्याम् । त्रिमुखायाम् ॥

वज्रबीजकः । पुं० लताकरञ्जे ॥

वज्रवृक्षः । पुं० सिंहगण्डवृक्षे ॥

वज्रव्यूहः । पुं० वज्राकाररचनयात्रि
धाव्यवस्थितवले ॥

वज्रशल्पः । पुं० शल्पकनामजन्तौ ॥

वज्रशृङ्खला । स्त्री० विद्यादेव्याम् ॥

वज्रसारः । त्रि० वज्रवत्कठिने ॥

वज्रमूर्त्यः । पुं० बुद्धिप्रिये ॥

वज्रा । स्त्री० स्नुह्याम् । गुडूच्याम् ॥

दुर्गायाम् ॥ वज्राङ्कुशकरीदेवीव

ज्रातेनेपगीयतेइतिदेवीपुराणम्

वज्राङ्गः । पुं० भुजङ्गमे ॥ त्रि० वज्र

तुल्याङ्गयुक्ते ॥

वज्राङ्गी । स्त्री० अस्थिसंहारिणि ।

हाडजोडा दू० भा० प्र० ॥ गवे

धुक्तायाम् ॥

वज्राभः । पुं० दुग्धपाषाणे ॥ त्रि०

वञ्चना

वञ्जसमानदीप्तिमति ॥

वञ्जायुधः । पुं० इन्द्र ॥

वञ्जाशनिः । पुं० स्त्री० वञ्ज ॥

वञ्जाशनम् । न० अष्टाङ्गयोगस्य तृतीयाङ्गविशेषे ॥ यथा । ऊर्ध्वः पादौ क्रमाद्यस्य कृत्वा प्रत्यङ्मुखाङ्गुली । करौ निदध्यादाध्यातं वञ्जासनमनुत्तममिति ॥

वञ्जास्थिरुड्खला । स्त्री० कोकिलाक्षवृक्षे ॥

वञ्जी । पुं० देवाधिपे । शक्ते ॥ वञ्जास्यास्ति अतद्वनिठनावितीनिः । वुञ्जे ॥

वञ्जी । स्त्री० स्नुहीप्रभेदे ॥

वञ्जचकः । पुं० जम्बुके । शृगाले । गृहभ्रमे ॥ वि० खले । धूर्त्ते । परप्रतारणसभावे । सुवर्णादिद्रव्यं गृहोत्त्वऽपद्रव्यप्रक्षेपेण वञ्चनशीले ॥ वञ्चयति । वञ्चुगती । ख्यन्तः । खलु । वञ्चयतेवा । वञ्चुप्रलम्भने । आकुस्मीयः । खलु ॥

वञ्चयः । पुं० धूर्त्तः ॥ वञ्चति । वञ्चुः । शीङ्गपौल्यादिनाऽथ प्रत्ययः ॥ कोकिले ॥ वञ्चनायाम् ॥

वञ्चनम् । न० प्रतारणे ॥ शाठ्ये ॥

वञ्चुप्रलम्भने । ल्युट् ॥

वञ्चना । स्त्री० प्रतारणायाम् । प्रमादे ॥ यथा । मन्यते स्मपि वतां विली

वटः

चनैः पक्षपातमपि वञ्चनामनङ्ग० ११

सर्गेरघुः ॥ ३६ ॥

वञ्चनीयः । वि० प्रतारणीये ॥ वञ्चितुमर्हः । अर्हे कृत्यत्तच्छेति वञ्चेरनौयर् ॥

वञ्चितः । वि० प्रतारिते । विप्रलब्धे । वञ्चनामिश्रिते ॥ वञ्च्यते स्म । वञ्चुः । ख्यन्तः । क्तः ॥

वञ्जुलः । पुं० तिनिशि ॥ अशोकवृक्षे । वानीरे । वेतसे ॥ वञ्च्यते । बाहुलकादुलोज्ज्वलञ्च । वञ्जति वा । वञ्जगती । बाहुलकादुलञ्चनुम्व । दीर्घपत्रवेतसे । स्थलपत्रे ॥ पक्षिविशेषे ॥

वञ्जुलकः । पुं० कर्णशालखगे ॥

वञ्जुलद्रुमः । पुं० अशोकवृक्षे ॥

वञ्जुलप्रियः । पुं० वानीरे । वेतसे ॥

वञ्जुला । स्त्री० बहुक्षीरायांगवि ॥

वटः । पुं० वृक्षविशेषे । न्यग्रोष्ठे । बहुपदि । पादरोहणे । यक्षावासे । अस्य गुणाः । वटः शीतौ गुरुग्राही कफपित्तत्रणापहः । वण्यो विसर्पदाहघ्नः कषाये योनिदोषहृदिति । कपर्दे । वराटके ॥ मोले । गुणे । रज्जौ ॥ भर्त्य । बडाङ्ग० भा० प्र० ॥ साम्ये ॥ पिशाचविशेषे ॥ पश्यवक्त्रम् ॥ वटति । वटवेष्टने । अच् ॥

बटारका

बटक : । पुं० तोलके । पिष्टकप्रभेदे ।
 । बडा० भक्षा० इ० भा० प्र० भक्ष्ये
 ॥ तस्यनिर्माणादियथा । माषाणां
 पिष्टिकांयुक्तांलवणाद्रकहिङ्गुभिः
 । कृत्वाविदध्यावटकांस्तांस्तैलेषुप
 चेच्छनैः ॥ विशुष्कावटकावल्या
 हं हणावीर्यवर्धनाः । वातामय
 हरारुच्याविशेषादद्दितापहाः ॥
 विवस्वभेदिनः श्री भक्तारिणोत्थग्नि
 पूजिता । सञ्चर्य निष्क्षिपेत्तत्तत्र
 भृष्टंजीरकहिङ्गुच ॥ लवणं तत्रव
 टकान्सकलानपिमज्जयेत् । शुक्र
 लस्तत्रवटकोबलकद्रोचनोगुरुः ॥
 विवस्वहृदिदाहीचक्षुष्मलः पवना
 पहाः । राज्यक्षयातिरोचन्यापाच
 न्यातांस्तुभक्षयेत् ॥ बटति । बट०
 । कुन् ॥

बटपत्रः । पुं० बर्बराप्रभेदे । सिता
 र्जके । न० न्यग्रोधपर्णे ॥

बटपत्रा । स्त्री० त्रिपुरमालीपुष्पवृक्षे ।

बटपत्री । स्त्री० मोहिन्याख्यलताया
 म् । ऐरावत्याम् ॥ बटपत्रीकषा
 योष्णायोनिमूत्रगदापहा ॥

बटवासी । पुं० यक्षे ॥ त्रि० बटवृक्ष
 वासकर्त्तरि ॥

बटाकरः । पुं० शुल्बे । रज्जौ । आ
 करोति । पचाद्यच् ॥ बटस्थआ
 करः ॥

बटारका । स्त्री० रज्जौ ।

बटु :

बटावीकः । पुं० नामचौरे ॥

बटिः । स्त्री० उपजिह्विकायाम् ॥
 बटिकायाम् ॥ बटति । बट० ।
 सर्वधातुभ्यङ् ॥

बटिका । स्त्री० बध्याम् । मोदके
 गुटिकायाम् । पिण्डायाम् ॥ व्यञ्ज
 नोपयोगिमाषादिद्रव्ये । बडी०
 इत्युभयोर्भाषायांप्रसिद्धिः । अस्या
 निर्माणविधिर्यथा । माषाणांपिष्टि
 काहिङ्गुलवणाद्रकसंयुता । तथा
 विरचितावस्त्रे बटिकाः साधुशो
 षिताः ॥ तलितास्तप्ततैलेताअथ
 बामुप्रलेहिताः । बटकस्यगुणैर्यु
 क्ताज्ञातव्यारुचिदाभृशम् ॥ कु
 प्पाण्डकवटीक्षीयापूर्वाक्तबटिकागु
 णा । विशेषात्पित्तरक्तघ्नौलघ्वीच
 कथिताबुधैः ॥ मुद्गानांबटिकातद्व
 द्रचितासाधितातथा । पथ्यारुच्या
 ततोलघ्वीमुद्गसूपगुणास्मृतेति ॥

बटितम् । न० शिलापिष्टमांसे ॥

त्रि० शिलापिष्टद्रव्ये ॥

बटी । स्त्री० बटिकायाम् ॥ वृक्षविशे
 षे । नदीवटे । यज्ञवृक्षे ॥ त्रि०
 रज्जौ । गुणे ॥ बटति । बट० । अच्
 ॥ बध्यतेवा ॥ खनीघवेतिघः ।
 गौरादिः । यथा । सिताचतुर्गु
 णादेयावटीषुद्विगुणोगुडइति ॥

बटुः । पुं० ब्रह्मचारिणि ॥ ब्राह्मण
 माणवके ॥ बालके ॥ कुटन्नटवृक्षे ।

वडवाकृत :

श्यानाकी । वटति । वट० । अण

सं तिसूत्रेणादु : ॥

वटुक : । पुं० । बालके । माणवके ।

भैरवविशेषे ॥

वटुकरणम् । न० । उपनयने ॥

वटेश्वरपुरम् । न० । तीर्थविशेषे ॥

वठर : । पुं० । मूर्खे । अम्बष्टे ॥ शब्द

कारे । वक्त्रे ॥ चि० । शठे । मन्दे

वक्ति । वच० । वचिमचिभ्यांकिञ्चि

त्यरष्टोन्तादेशश्च ॥

वडभी । स्त्री० । मुदनी० । गृहचूडा०

इ० । गौ० । दे० । भा० । प्र० । कुडि

पुच्छादनार्थं दत्ते वक्त्रकाष्ठे । गोपा

नस्याम् ॥ बलते । बलसंवरणे ।

बाहुलकादभवत् । गौरादिस्त्वान्

डीष् । चन्द्रशालायाम् ॥ चन्द्र

शालाचवडभीस्यांतांप्रासादमूर्धनी

तिश्रीधरः ॥

वडवा । स्त्री० । द्विजयोषिति । ब्राह्म

ण्याम् । अश्लायाम् । घोटक्याम् ।

कुम्भदास्याम् ॥ नारीजात्यन्तरे ॥

बलंसामर्थ्यमतिशयितमृष्टाः । अ

न्येभ्योपौतिवः । डलयोरिकता ॥

बलंवातिवा । आतोनुपेतिकः ॥ व

लेनवजतिवा । अन्येभ्योपौतिडः ॥

वडवाकृतः । पुं० । पञ्चदशदासान्तर्ग-

तदासविशेषे ॥ यथा । भक्तदासश्च

विज्ञेयस्तथैववडवाकृतः ॥ वडवा

दासीतज्ञोभादङ्गीकृतदास्यइत्य

वडिशम्

र्थः ॥

वाडवाम्निः । पुं० । समुद्राग्नौ । सलि

लेभ्यने । वडवाम्नौ ॥

वडवादुग्धम् । न० । अश्वज्जीरे । अस्य

गुणाः ॥ रूक्षोष्णं वडवाक्षीरं बल्यं

शाखानिलापहम् । अन्नं पटु, लघु,

स्वादुसर्वभैकशफंतथा ॥

वडवानलः । पुं० । और्वे । वाडवे ।

वडवाम्नौ ॥ वडवाद्याचनलः ।

आराधाधेयभावएवसम्बन्धत्वेनष-

ष्ठार्थः । पुराकिलौर्बेणमुनिना०

अयोनिर्जं पुत्रमिच्छतावक्षोमथितं

तत्रज्वालामयः पुरुषोजातः सचस

मुद्रे वडवामुखेऽवस्थापितइतिपौरा

णिकाः ॥

वडवामुखः । पुं० । और्वे । अश्व्यम्नौ

वडवानले ॥ न० । पाताले ॥

वडवासुती । पुं० । २ अश्विनौकुमार

योः स्वर्वेद्ययोः ।

वडवाकृतः । पुं० । वडवाकृते । दा

सविशेषे ॥ वडवागृहदासीतयाह

तस्तत्त्वोभेनतामुदाहृदासत्त्वं नप्र-

विष्टः ॥

वडा । स्त्री० । वटके ॥

वडिशम् । न० । मत्स्यधरणार्थं वक्त्रलौ

हकण्टकविशेषे । मत्स्यवेधने ॥

बलिनामत्स्यान्श्रयति । शीतनू

करणे । आतोनुपेतिकः । डल

योरिकता ॥

वण्टालः

वडिशौ । स्त्री० वडिशे ॥
 वड्डः । चि० वड्डति । वडा० वडौ०
 इ० भा० ॥ वलते । वलसंवरणे
 सञ्चरणे च । बहुलमन्यचापीतिर-
 क् । डलयारेकत्वस्मरणाङ्गुष्ठः ॥
 वणः । पुं० शब्दे ॥
 वणिकपथः । पुं० हट्टे । आपणे ॥
 स्थलवणिज्यायाम् ॥ स्थलजलादि
 नावाणिज्यमितिकुल्लूकभट्टः ॥
 वणिक् । पुं० क्रयविक्रयकर्त्तरि । वा
 णिज्यकारके । वैदेहके । सार्थवाहे
 । नैगमे । पण्याजोवे । क्रयविक्रयि
 के ॥ करणान्तरे ॥ स्त्री० वणिज्या
 याम् ॥ पणते । पण० । पणे रिज्या
 देखवः ॥
 वणिज्या । स्त्री० विपण्ये ॥ न० वणि
 जः कर्मभावयोः ॥ दूतवणिग्
 भ्याश्चेति यः । माधवस्तु० वणिज्या
 शब्दः स्वभावात्स्त्रीलिङ्गोभावएवा
 अप्रत्ययेन तु कर्मणीत्याह ॥ भाष्ये
 तु० वार्त्तिकमेव नास्ति ॥
 वण्टः । पुं० अंशे । भागे । वाण्टा०
 इ० भा० ॥ दात्रमुष्टौ । वैण्टा०
 इ० भा० ॥ अनूठपुरुषे ॥
 वण्टकः । पुं० अंशे । भागे ॥ वण्ट
 ते । वटिविभाजने । कर्मणि घञ्
 । स्वार्थे कः
 वण्टालः । पुं० युग्मभेदे । शूरयुगे
 ॥ नौकायाम् ॥ खनित्रे ॥

वतंसः

वण्टः । पुं० अकृतोदाहे ॥ खर्वे ॥
 कुन्तायुधे ॥ भृत्ये । वांठ० इ०
 प० भा० प्र० वण्टते । वठि एकच
 र्यायाम् । अच् ॥
 वण्टरः । पुं० स्थगिकायाम् ॥ रज्जौ
 कुक्कुरस्य लाङ्गूले ॥ करीरकोषे ।
 तालस्य पल्लवे ॥ पयोधरे ॥ वण्टर
 रच् ॥
 वण्डः । पुं० अनावृतनेट्रु । दुश्चर्म
 णि ॥ चि० हस्तादिवर्जिते ॥ छि
 म्मलाङ्गूले । वांडा० इ० भा० प्र०
 ॥ छिन्नहस्त ॥ वनुते । वनुयाच
 ने । वनतिषा । वनसम्भक्तौ ।
 जमन्ताड्डः ॥
 वण्डा । स्त्री० पांशुलायाम् ॥ अजा
 दित्वाट्टाप ॥
 वत् । अ० सादृश्ये ॥ तेन तुल्यमित्या
 दिभिर्विहितो वतिप्रत्ययः । यस्तू
 पसर्गादात्त्वर्थद्वयविहितः स न गृ
 ह्यते ॥
 वत । अ० आमन्त्रणे । सन्तोषे ॥
 खेदे । अनुक्राशे ॥ विस्मये ॥ वय
 तेस्म । वयगतौ । गत्यर्थेति क्तः ।
 नेट् यलोपः ॥ वन्यतेस्मश्वा । वनु
 याचने । क्तः अनुदात्तापदेशेति-
 नलोपः ॥
 वतंसः । पुं० कर्णपूरे । कर्णाभरणे ॥
 शिराभूषणे । शिखरे ॥ अवतंस
 पति० अवतंस्यतेऽनेन वा । तसिः

वत्सनाभः

सौत्रोभूषार्थः । पचाद्यच् । हल
श्चेति घञ्वा । भागुरिमतेनाका
रलोपः ॥

वतण्डः । पुं० मुनिविशेषे ॥

वतोका स्त्री० अवतोकायाम् । स्व
लितगर्भायाम् ॥

वत्सः । पुं० पुत्रादौ । वच्चा० वृ० भा०
॥ तर्णके । शक्तत्करी ॥ वदत्यभी-
क्ष्णं मातरम् । वदव्यक्तायां वाचि०
वदस्यैर्येवा । वृत्तवदीतिसः ॥ ऋ
षिविशेषे ॥ वर्षे ॥ न० । उरसि ।
वक्षसि ॥

वत्सकः । पुं० कुटजवृक्षे । न० पुष्प
कासीसे ॥ सञ्जायांकन् ॥ अनुक-
म्पितवत्सम् । अनुकम्पितो वत्सः ।
अनुकम्पायामितकः ॥

वत्सकबीजम् । न० इन्द्रयवे ।

वत्सकामा । स्त्री० वत्साभिलाषिण्यां
गवि । वत्सलायाम् ॥ पुत्रादिका
मनाविशिष्टायानार्याम् ॥

वत्सतरः । पुं० दम्ये । वत्सभावमती
त्यद्वितीयवयः प्राप्ते ॥ तनुर्वत्सः
वत्सोच्चाश्वर्षभेभ्यस्तनुक्त इति-
ष्टरच् ॥

वत्सतरी । स्त्री० वत्सायाभावमतीत्यद्वि-
तीयवयः प्राप्तायाम् । त्रिहायण्यां
गवि ॥ तन्वोवत्सा । ष्टरच् ।
ङीष् ॥

वत्सनाभः । पुं० विषमव्यतिरेके । अ

वत्सरः

मृते । उग्रे । महीषधे । मारुते ।
माहुरावृ० भा० प्र० ॥ अस्रस्वरूप
निरूपणं यथा । सिन्धुवारसहकृप
चोवत्सनाभ्याकृतिस्तथा । यत्पा
श्वेनतरोर्वृद्धिर्वत्सनाभः सभाषित
इति ॥ अस्रगुणाः । अतिमधुर
त्वम् । वातकफकण्ठरुक्सन्निपात-
नाशित्वम् । पित्तसन्नापकारकत्व-
ञ्चेति राजनिर्घण्टः ॥ वत्सान्न
भ्रातिर्हिनस्ति । णभर्हिंसायाम् ।
कर्मण्यण् ॥ वत्सस्य नाभिरिव नाभि
रस्येति वा ॥

वत्सपः । पुं० वत्सचारकपालके ॥

वत्सपत्तनम् । न० भारतवर्षास्त्रीशरै
देशविशेषे । कौशाम्याम् ॥

वत्सपालः । पुं० बलदेवे । श्रीकृष्ण-
णि ॥ वत्सपे ॥

वत्सरः । पुं० द्वादशमासात्मकेका-
ले । संबत्सरे । अर्द्धे । हायने । श
रदि । समायाम् । वर्षे । सचसं
वत्सरादिभेदेन पञ्चधा भवति । त
थाहि । शकाब्दात्पञ्चभिः श्रे-
ष्ठात्समाद्यादिषु वत्सराः । सम्परी
दनुपूर्वास्तथादापूर्वकामताः ॥
अथ षष्टिसंवत्सराणां गणना । माने
गुरोरगभिदः । परिवत्सराणां षष्टिः
स्मृता मुनिवरैः । प्रभवादिकाना-
म् । स्यादेकवत्सरमिति गुरुमध्यमे-
कराश्विस्तुभोगमिति रेवसदा तथाहि ॥

वत्सर :

प्रभवा० विभवः० शुक्ल० प्रमोदो०
 थ० प्रजापतिः । अङ्गिराः श्रीमु
 खी० भावा० युवा० धातेश्वराभिधौ॥
 बहुधान्यः प्रमाथीच० विक्रमी० वृ-
 षसंज्ञकः । चित्रभानुः सुभानुश्च०-
 तारणः पार्थिवो० व्ययः सर्वजि
 त्० सर्वधारीच० विरोधो० विकृतस्त
 तः । खर० नन्दनसंज्ञीच० विज-
 यो० जय० मन्मथौ ॥ दुर्मुखस्तदनु
 प्राक्तो० हेमलम्बकसंज्ञकः । विल
 म्बाख्यो० विकारी० स्याच्० छर्बरी-
 म्बवसंज्ञकौ ॥ उक्तः शुभकृतस्तस्माद
 वृद्धः शोभनकृतस्मृतः । क्रोधी०-
 विश्वा० सुज्ञेयो० वत्सरोहिपराम
 बः । मङ्गलः कीलकाख्यो० थसौ
 म्यः साधारणाह्वयः ततोविरो
 धकृद्गामा० परिधावि० प्रमाथिनी ॥
 आनन्दो० राजसः प्रीक्तो० ऽनलः
 पिङ्गलसंज्ञकः । कालयुक्ताख्यसि
 द्धार्थो० रौद्रो० दुर्मतिदुन्दुभी । रु
 धिरे० द्वारिरक्ताक्षी० क्रोधनः० चयक
 न्ततः । वत्सराणांगुरो० मनिषाष्टि
 रियमुदाहृता ॥ वत्सरानयनं य-
 था । नगैर्नखैः सन्निहतादिधाश
 कः सखचिशक्रो० चयमाङ्गभाजि-
 तः । गताः सतल्लव्यशको० भषड्ढ
 तो० शेषके० थुः प्रभवादि वत्स-
 राः । अत्र० आद्यातुविंशतिर्ब्राह्मी
 द्वितीयावैष्णवीस्मृता तृतीया रुद्रदे

वद :

वत्स्याश्रेष्ठामध्याधमाभवेत् । वसन्त्य
 स्मिन्नयनर्तुमासपक्षादयः । वस
 निवासी । वसेद्ये तिसरप्रत्ययः ।
 सख्यार्धधातुक इति सस्यतः ॥
 वत्सरान्तकः । पुं० फाल्गुने मासि ॥
 वत्सलः । पुं० शृङ्गारादिरसान्तर्गत-
 रसविशेषे । वात्सल्ये । तृणा-
 ग्नौ । त्रि० स्नेहयुक्ते । स्निग्धे । व
 त्सेपुचादिके हपाचे ऽभिलाषा स्या-
 स्ति । वत्सांसाभ्यां कामबले । इति
 लच् ॥
 वत्सला । स्त्री० वत्सकामायां धेनौ ।
 वत्सशालम् । न० ।
 वत्सशाला । स्त्री० । वत्सानांगृहे ॥
 वत्सानांशाला पुं० । विभाषासिनेति० प
 क्षेप्तीवता ॥ त्रि० वत्सशालीत्य-
 न्ने ॥ वत्सशाले जातः । जातार्थ
 स्य बालुक् ॥ पक्षेणि० वात्सशा-
 लापि ।
 वत्सा । स्त्री० पुल्याम् ॥ वयसि प्रथ-
 म इति ङोपवाधित्वा० अजादित्वा
 टप् ॥
 वत्साक्षी । स्त्री० गोडुम्बायाम् । चि
 चायाम् ॥
 वत्सादनः । पुं० वृके ॥
 वत्सादनो । स्त्री० किन्नरहायाम् ।
 गुडुच्याम् । वत्सैरद्यते । अद० ।
 ल्युट् ॥
 वदः । चि० वक्तरि ॥ वदति । वद-

बधूजन :

व्यक्तायां वधि । पचाद्यच् ॥
 वदनम् । न० आनने । मुखे ॥ वद-
 न्यनेन । वद० । करणे ल्युट् ॥
 वदनासवः । पुं० अधरमधुनि । वक्रा
 सवे ॥ वदनस्य आसवः ॥
 वदन्ति : ।) स्त्री० कथायाम् ॥
 वदन्ती ।)
 वदन्यः । त्रि० वदान्ये ॥
 वदान्यः । त्रि० अच्युदारे । दानशौ
 रण्डे । बहुप्रदे । मांयाचस्वेति वद
 ति । वद० । वदेरान्यः ॥ चारुवा
 दिनि । प्रियवादिनि ॥
 वदामम् । न० फलविशेषे । मुफले ।
 वातवैरिणि । वातादे ॥
 वदालः । पुं० पाठौनमत्स्ये । वाचा-
 लि० इ० गौ० दे० भा० प्रा० ॥
 वदावदः । त्रि० वक्तरि ॥ वदति ।
 वद० । पचाद्यधि० चरिचलीति हि
 त्वादि ॥
 वदि । अ० कृष्णपक्षे ॥
 वधः । पुं० हिंसके ॥ हिंसायाम् ॥
 वधुका । स्त्री० वध्वाम् ॥
 वधूः । स्त्री० स्नुषायाम् । वृद्ध० इ०
 भा० प्रसिद्धे ॥ वहति० उच्यते वा । व
 हप्रापणे । वहिधस्य ल्युः ॥ शारि
 वीपयी ॥ शय्याम् ॥ नवीठायाम् ॥
 भार्यायाम् ॥ पृष्ठायाम् ॥ अङ्ग
 नायाम् ॥

बधूजनः । पुं० योषिति ॥

वनकोद्रवः

वधूटः । पुं० यौवने ॥
 वधूटशयनम् । न० गवाक्षे ॥
 वधूटी । स्त्री० स्वल्पवध्वाम् ॥ स्नुषा
 याम् ॥ सुवासिन्याम् ॥ युवतौ ॥
 वयस्यचरमद्वितीया ॥
 वधूत्सवप्रसवः । पुं० रक्तास्नाने ॥
 वध्रम् । न० हयरज्जौ ॥ वध्यतेऽनेन ।
 वधेरीणादिकः एन् ॥
 वध्रिः । स्त्री० वध्रे ॥
 वध्रो । स्त्री० वध्रे ॥ पित्तवान्डीष् ।
 चक्ष्वाः पश्यवध्रिकाः पश्येति भा-
 ष्यम् ॥
 वनम् । न० नीरे । जले ॥ निवासे ।
 आलये ॥ प्रसवणे ॥ कानने । स्व-
 तः सिद्धेष्ठसमूहे । गहने । व-
 ना० इ० भा० ॥ प्रवासे । वन्यते०
 सम्भज्यते० सेव्यते० याच्यते वा । व-
 नसम्भक्तौ० वनुयाचने वा । हलश्चेति
 कर्मणि घञ् । संज्ञापूवकत्वाद्-
 दध्यभाजः ॥ कर्त्तरि पचाद्यज्व ॥
 त्रि० वननीये ॥ सम्भजनीये ॥
 वनकदली । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥
 वनकन्दः । पुं० सितशूरणे ॥ धरणौ
 कन्दे ॥
 वनकार्पासी । स्त्री० त्रिपर्णायाम् ।
 भारद्वाज्याम् । वनकपास० इ०
 भा० ॥
 वनकुलत्पः । पुं० कुलत्पायाम् ॥
 वनकोद्रवः । पुं० उद्दाले ॥

वनतिक्ता

वनकोलि : । पुं० वनजवदर्याम् ।

ककशिकायाम् ॥

वनगौ : । पुं० स्त्री० गवये ॥

वनगोचर : । पुं० नारायणे ॥ वनं

जलं गोचरे निवासस्थानं यस्य स :

॥ व्याधि ॥

वनचन्दनम् । न० अगुरुणि । देवदा
रुणि ।

वनचन्द्रिका । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥

वनचम्पक : । पुं० वनदीपे । हेमा
ङ्ग ॥

वनचर : । पुं० किराते ॥ वनमृगे
॥ वने चरति । चर० । चरेष्टः ॥

वनच्छाग : । पुं० वनच्छगले । एडके
। शिशुवाद्यके ॥ शूकरे ॥

वनज : । पुं० मुस्तके ॥ स्तम्बेरमे ॥

वनशूण्ये । अम्बुजे । त्रि० वनो
त्पन्ने ॥ वने जायते । जनी० ।

डः ॥

वनजा । स्त्री० मुद्गपर्णायाम् ॥ वनका

र्पायाम् ॥ बन्योपोदक्याम् ॥

अश्वगन्धायाम् ॥ गन्धपत्रायाम् ॥

मिश्रेशायाम् ॥ ऐन्द्रे । वनार्द्रका
याम् ॥

वनजायतेक्षणः । त्रि० पद्मलोचने ॥

वनजीर : । पुं० सूक्ष्मपत्रे । अरण्य
जीरे ॥

वनतिक्तः । पुं० रोहितकद्रुमे ॥

वनतिक्ता । स्त्री० वनतिक्तिकायाम् ॥

वनमाला

वनतिक्तिका । स्त्री० पाठायाम् ॥ ह

रीतक्यां ॥

वनदः । पुं० घने । मेघे ॥ वनं ज

लं ददाति । डुडाञ् । कः ॥

त्रि० वनदातरि ॥

वनदमनः । पुं० अरण्यदमने ॥

वनदीपः । पुं० वनचम्पके ॥

वनधेनुः । स्त्री० गवय्यां ॥

वननीयः । त्रि० सम्भजनीये ॥

वनपल्लवः । पुं० शोभाञ्जनवृक्षे ॥ अ
रण्यजपत्रे ॥

वनपांशुलः । पुं० व्याधि ॥

वनपिप्पली । स्त्री० क्षुद्रपिप्पल्या
म् ॥

वनपुष्पा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

वनपूरकः । पुं० वनबीजपूरे ॥

वनप्रियः । पुं० परभृते । कीकिले ॥

न० त्वचे । गुडत्वचि ॥ त्रि० अर
ण्यप्रियमात्रे ॥

वनभुक् । पुं० ऋषभौषधे ॥

वनमञ्जिका । स्त्री० दंशे ॥ वनस्य म
ञ्जिका ॥

वनमल्लिका ।) स्त्री० वने । हवमल्लिका
वनमल्ली ।) याम् ॥

वनमाला । स्त्री० श्रीकृष्णसजि सप
ल्लपुष्पग्रथितायामाजानुलम्बिन्यां
सजि । तस्याः स्वरूपं यथा । आ
जानुलम्बिनीमालासर्वतुङ्कुसुमो
ज्वला । मध्ये स्थूलकदम्बाद्यावन

वनराजि :

मालितिकीर्तिता ॥ वनपुष्पस
जि ॥

वनमाली । पुं० हरी । श्रीकृष्णे ॥
वनं वनपुष्पं तन्मालाचस्येति० वन
माली । ब्रौह्मादिस्वादिनिः । सप
ल्लवपुष्पययितासक् वनमालेत्यन्ये
॥ आपादपद्मं यामालावनमालिति
सामतेतितुकलिङ्गः । सास्य स्त्री
तिषा ॥ वनं मलितुं शीलमस्येति
वा । मलधारणे । सुपौतिणिनिः
॥ यद्वा भूततन्मात्ररूपां वैजयन्त्या
स्यां वनमालां वहन् वनमाली । व
नमालापरिचिप्तं धन्याः पश्यंतिते
मुखमिति हरिवंशोक्तिः ॥

वनमालिनी । स्त्री० वाराह्याम् ॥ हा
रकापुर्याम् ॥

वनमुक् । पुं० जलदे । मेघे ॥ वनं नी
रमुच्चति मुच्छल० । क्षिप् ॥

वनमुद्गः । पुं० मकुष्ठके ।

वनमुद्गा । स्त्री० मुद्गपण्याम् ॥

वनमूर्धजा । स्त्री० कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

वनमेथिका । स्त्री० मेथिकाप्रभेदे ॥

वनमोचा । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥

वनरः । पुं० वानरे ॥

वनराजः । पुं० मृगेन्द्रे ॥ वनस्य रा
जनि ॥

वनराजकः । पुं० सिंह ॥

वनराजिः । स्त्री० वनवृक्षाणां पङ्
क्तौ ॥

वनशृङ्गाटकः

वनरुहम् । न० पद्मे । वनेरोहति ।

रुह० । इगुपधेतिकः ॥

वनलक्ष्मीः । स्त्री० कदल्याम् ॥

वनवव्वरः । पुं० कृष्णार्जके ॥

वनवव्वरिका । स्त्री० अरण्यजवर्वर्या
म् । सुप्रसन्नके । विषघ्नि । सूक्ष्मप
त्रके । निद्राली ॥

वनवल्ली । स्त्री० निःश्रेणिकाटणे ॥

वनवल्लीः । पुं० दवानले ॥

वनवासनः । पुं० गन्धौती । खट्वा
श्री ॥

वनवासो । पुं० नीलमहिषकन्दे ।

शात्मलिकन्दे ॥ पाटल्याम् । मु

ष्ककट्वर्चे ॥ शृङ्ग्याम् । ऋषभौ

षधे । शूकरकन्दे । वाराहीकन्दे

॥ त्रि० वनवासकर्त्तरि ।

वनबीजः ।

वनबीजकः । { मातुलुङ्गिका
पुं० याम् ॥ अर
वनबीजपूरकः । ग्यजातबीजपू

रे । अत्यन्तायाम् ॥

वनवृक्षाकी । स्त्री० वृक्ष्याम् ॥

वनव्रोहिः । पुं० नीवारे ॥

वनशूकरौ । स्त्री० शूकशिम्व्याम् ॥

अरण्यवाराह्याम् ॥

वनशूरणः । पुं० वनोद्भवोत्ते । सित
शूरणे । वनकन्दे ॥

वगशृङ्गाटः । पुं० गोक्षुरके ॥ वनस्य
शृङ्गाटवृक्ष ॥

वनशृङ्गाटकः । पुं० गोक्षुरके ॥

वनाटु :

वनशोभनम् । न० पद्मे ॥ त्रि० वन
 स्थशोभाकर्त्तरि ॥
 वनश्रवा । पुं० गन्धमाज्जरि ॥ वञ्चके
 । गोमायौ ॥ व्याघ्रे ॥
 वनसङ्कटः । पुं० मसूरे ॥
 वनसद् । त्रि० वनेचरे ॥
 वनसमूहः । पुं० वन्यायाम् ॥ वना
 नांसमूहः ॥
 वनसरोजिनी । स्त्री० वनकार्पास्या
 म् ॥
 वनस्थः । पुं० मृगे ॥ त्रि० वनवा
 सिनि ॥
 वनस्था । स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥
 वनस्पतिः । पुं० द्रुममात्रे ॥ विना
 पुष्पफलशालिनिवृक्षे ॥ अपुष्पाफल
 वन्तोये तेवनस्पतयः स्मृता इति
 मनुः ॥ स्थालीवृक्षे । नन्दीवृक्षे
 ॥ वनस्पतिः । पारस्करादित्वात्
 सुट् ॥ वटे ॥
 वनहरिद्रा । स्त्री० काननोत्पन्नहरि
 द्रायाम् । शोलिकायाम् ॥
 वनहासः । पुं० अश्वबाले । काशट
 णि ॥ कुन्दवृक्षे ॥
 वनहासकः । पुं० काशट्ठणि ॥
 वनाखुः । पुं० शशके ॥
 वनाखुकः । पुं० मुद्गे ॥
 वनाजः । पुं० वनच्छागे । इडिक्के ॥
 वनाटुः । पुं० स्त्री० बर्वणायाम् ।
 नीलमल्लिकायाम् ॥

बनिता

बनाधिवासी । त्रि० वनस्थे ॥ वनम
 धिवसतितच्छीलः । णिनिः ॥
 वनामलः । पुं० करमर्दे । कृष्णपा
 कफले ॥
 वनाम्रः । पुं० कोषाम्ने ॥
 वनायुः । पुं० हरिणे ॥ देशविशेषे ॥
 वनायवः । पुं० बहुवचनान्तोयम् ।
 देशविशेषे ॥
 वनायुजः । पुं० इयविशेषे । वनायु
 जे ॥ वनायुषुदेशेजातः । सप्तम्या
 म्जनेङ् ॥
 वनारिष्टा । स्त्री० वनहरिद्रायाम् ॥
 वनार्चकः । पुं० पुष्पजीविनि ।
 मालाकारे ॥
 वनार्द्रका । स्त्री० ऐन्द्रे । वनभवाद्र्
 के ॥
 वनालिका । स्त्री० वञ्चबल्ल्याम् ।
 हस्तिशुण्डायाम् ॥
 वनाश्रयः । पुं० द्रोणकाके ॥
 वनाहिरः । पुं० दन्तायुधे । शूकरे ॥
 वनिः । पुं० अग्नौ ॥ वन्यतेयाचते ।
 वनुयाचने । खनिकप्यज्यसिर्वासि
 वनिसंनिध्वनियन्त्यबलिचरिभ्यस्ते
 ति० इप्रत्ययः ॥
 वनितः । त्रि० याचिते । सेविते ॥
 बनिता । स्त्री० उत्पादिताच्यर्थानुरा
 गनार्याम् ॥ योषिन्मात्रे ॥ वन्यते
 स्म । वनुयाचने० वनसम्भक्तौवा ।
 क्तः । यस्यविभाषेत्यस्यानित्यत्वा

वनौका :

दिट् ॥ यद्वा । वनतेर्बाहुलकादि
तन् ॥

वनौ । पुं० कन्दमूलफलाद्याहारेणसा
निहोत्रे० निरग्निहोत्रे० वासानप्र
स्थे । तृतीयाश्रमे ॥ वनं निवासस्था
नमस्यास्ति । अतद्वनिठनाबिती
निः ॥

वनौ । स्त्री० विप्रिने । गहने ॥ वनति
। वन० । पचाद्यच् । गौरादिः ॥

वनौपकः । त्रि० याचके ॥ वनौपा
ति । आतद्धितकः । ततः संज्ञा
यांकन् ॥

वनौयकः । त्रि० याचके ॥ वननम्
। वनु० । सर्वधातुभ्यङ् । वनि
र्याञ्जा० तामिच्छति । सुपञ्चात्मनः
क्यच् । ण्वुल् ॥

वनेक्षुद्रा । स्त्री० करञ्जे ॥

वनेचरः । पुं० किराते ॥ त्रि० अर
ण्यचारिणि ॥ वनेचरति । चरेष्ट
इतिट् ॥ तत्पुरुषकृतौत्यलुक् ॥

वनेज्यः । पुं० वहरसाले ॥

वनेसद् । पुं० वनेचरे ॥ वनेसीदति
। षट् ॥ क्तिप् । तत्पुरुषद्वया
दिनाऽलुक् ॥

वनेसज्जः । पुं० असनवृत्ते ॥

वनोद्भवा । स्त्री० वनकार्पास्याम् ॥
त्रि० वनजे ॥

वनोपलः । पुं० आरण्यगोमये ॥

वनौकाः । पुं० वानरे ॥ वनस्थिते ।

वन्दनमाला

पुलिन्दे ॥ वनमोकीस्य ॥

वनौषधी । स्त्री० वनोद्भवौषधिमात्रे
॥ प्रायोजनाः सन्तिवनेचराद्यागो
पादयः प्राकृतनामतज्ज्ञाः । प्र
योजनार्थावचन प्रवृत्तिर्यतस्ततः
प्राकृतद्वयदोषः ॥ किञ्च । रसवी
र्यविपाकेभ्योमूलात्पञ्चात्फलाद्
लात् । आकाराद्देशकालादेर्वनौ
षध्यर्थमुन्नयेत् ॥

वन्दकः । पुं० नीलबल्ल्याम् । व-
न्दायाम् ॥ त्रि० वन्दनकृति ॥

वन्दका । स्त्री० वृक्षादन्याम् । वन्दा
याम् ॥

वन्दथः । त्रि० स्रोतरि ॥

स्तुत्ये ॥ वन्दते० वन्दयतेवा । वदि
अभिवादनस्तुत्योः । शीङ्शपिरुं
गमिवस्त्रिजीविप्राणिभ्योऽथद्वयत्र
वक्षीत्यस्यस्थानेवन्दौतिपाठोपिबहु
श्रुतौ निर्धारितद्वतिवन्देरथः ॥

वन्दनम् । न० नतौ । प्रणामे ॥ वन्दे
ल्युट् ॥ मुखे ॥

वन्दनमाला । स्त्री० तोरणे । रम्भा
स्तम्भचतुष्टयवेष्टितामपचरचितमा
लायाम् ॥ यथा । कुर्याद्वन्दनमा
लांयोरम्भास्तम्भैः सुशोभनैः । चूत
वृक्षोद्भवैः पञ्चैर्जागरेचक्रपाणिनः
। युगानिपञ्चसङ्ख्यानांस्वर्गेतस्म्यो
त्सवोभवेत् । पूज्यतेवासवाद्यैश्च
क्रीडतेचाप्सरोहतः ॥

वन्दाक :

वन्दनमालिका । स्त्री० वहिर्द्वारोपरि
शुभदायांमालायाम् ॥ यथा । तो
रणोर्ध्वतुमङ्गल्यं दामवन्दनमालि
का ॥

वन्दना । स्त्री० समीच्याम् । स्तुतौ
। हेमभस्मनातिलके ॥ यथा ।
ऐशान्यामाहरेङ्गस्मश्रुचावायश्रुवेण
वा । वन्दनांकारयेत्तेनशिरः क
ण्ठांसकेषुच ॥ कश्यपस्येतिमन्त्रेण
यथानुक्रमयोगतद्गतिवशिष्टः ॥

वन्दनी । स्त्री० नतौ ॥ जीवातौ ॥
वक्ष्याम् ॥ पाचनकर्म्मणि ॥
वन्दनीयः । पुं० पीतभृङ्गराजि ॥ त्रि०
नमस्ये । वन्द्ये । स्तवनीये ॥
वन्दितुमर्हः । वदि० । अनौ
यर् ॥

वन्दनीया । स्त्री० गोरोचनायाम् ॥
अजादित्त्वाष्टाप ॥

वन्दा । स्त्री० वृक्षापरिष्ठातेवृक्षे । वृक्षा
दन्याम् । वृक्षरुहायाम् । जीव
न्तिकायाम् । वन्दाके ॥ वृक्षे वि
जातीयप्ररोहोवन्दा । वन्द्यते ।
वदि० । गुरोश्चेत्यः ॥ भिक्षुक्याम्
। वन्द्यां ॥

वन्दाकः । पुं० द्रुमरुहायाम् । वन्दा
याम् ॥ यथा । वन्दाकः स्याद्विम
स्तिक्तः कषायोमधुरोरसे । मङ्ग
ल्यः कफघातास्त्रक्षोत्रणविषाप
हः ॥ † † †

वन्द्या

वन्दाका ।) स्त्री० वन्दायाम् ।
वन्दाकी ।) वृक्षादन्याम् ॥

वन्दारुः । त्रि० वन्दनशीले । अभि
वादके ॥ वन्दते । वदि० । शूवन्
द्योराकः ॥

वन्दिः । स्त्री० निवहमनुजादौ ।
प्रग्रहे । उपग्रहे । वन्दी० इ०
लोक० प्र० ॥ सोपानके ॥

वन्दिग्राहः । पुं० अग्न्यायुधदेवता
गारभेदके ॥

वन्दिचौरः । पुं० माचले । सन्धि
चौरे ॥

वन्दितः । त्रि० पूजिते ॥

वन्दी । पुं० राजादेः स्तुतिपाठिनि
। स्तुतिपाठके । भाट० इ० प्र० ॥
प्रस्तावानुवक्तरि ॥ वन्दिनस्त्वमल
प्रज्ञाः प्रस्तावसदृशोक्तयः ॥ वन्द
ते । वदि० । यद्यादित्त्वादावश्यकै
तिवाणिनिः ॥ पणमध्यस्थ ॥

वन्दिपाठः । पुं० भोगावल्याम् ।
स्तुतिग्रन्थे ॥

वन्दी । स्त्री० आहतस्त्रियाम् ॥ पण
मध्यस्थायाम् ॥ वन्द्यते० वन्दते
वा । वदि० इन् । डीष् ॥ शूद्रा
यांचत्रियेणात्पादितायाम् ॥

वन्दीकारः । पुं० वन्दिग्राहे । प्रस
न्नचौरे । माचले ॥

वन्द्याः । त्रि० स्तव्ये । वन्दनीये ॥
वन्द्या । स्त्री० स्तव्यायाम् । वन्दनीयाया

वपनम्

मृ। गोरोचनायाम् ॥ वन्दायाम् ॥
 वन्द्रः । त्रि० पूजके ॥ पुं० गुरौ ॥
 वन्दते० वन्द्यतेवा । वदि० ।
 स्फायितस्त्रीत्यादिनारक् ॥ न०
 कल्याण ॥
 वन्यः । पुं० वनौल्ले । वनशूरणे ॥
 वाराहीकन्दे ॥ देवनले ॥ न०
 कीवर्तीमुस्तके ॥ त्वचे ॥ त्रि० वने
 झूते ॥ वनेभवः । यत् ॥
 वन्या । स्त्री० वनसमूहे ॥ अम्बुसमू
 हे ॥ वनानांसमूहः । पाशादि
 भ्यायः ॥ गोपालकर्कश्याम् ॥
 मुहपण्याम् ॥ गुञ्जायाम् ॥ भद्र
 मुस्तायाम् ॥ गन्धपत्रायाम् ॥
 मिश्रयायाम् ॥
 वन्यापोदकौ । स्त्री० लताप्रभेदे वन
 आयाम् । वनसाङ्गयायाम् ॥ इ
 तिराजनिर्घण्टः ॥
 वन्नः । त्रि० अंशिनि । भागिनि ॥
 वनति । वनसम्भक्तौ । ऋञ्जेन्द्राये
 त्यादिनारन् ॥
 वपः । पुं० मेदसि ॥ केशमुण्डने ॥
 बीजवपने ॥ वपति । टु० वप्० ।
 पचाद्यच् ॥ वपति यदि कुषाणः
 क्षेपमासाद्यबीजम् ॥
 वपनम् । न० बीजाधाने ॥ मुण्डने
 ॥ यथा । गङ्गायां भास्करक्षेत्रे मा
 तापित्रोर्गुरोर्मृतौ । आधाने सा
 मपाने च वपनं सप्तमुस्मृतम् ॥

वप्रः

टु० वप्० । ल्युट् ॥ अन्यचनिध
 नात्पत्युः पत्नीकेशान्नवापयेत् ॥
 धीर्ये ॥
 वपनी । स्त्री० नापितशालायाम् ॥
 वपा । स्त्री० विवरे । छिद्रे ॥ मेदसि
 ॥ उप्यतेऽच । टु० वप्० । भिदाद्य
 ङ् ॥ यद्वा । वपति । पचाद्यच्
 । टाप् ॥
 वपिलः । पुं० पितरि ॥
 वपुस्त्रयः । पुं० शरीरस्थरसधातौ ॥
 वपुनः । पु० देवे । सुरे ॥
 वपुषा । स्त्री० हवुषायाम् । ह्रीव्वेर०
 इ० भा ॥
 वपुष्टमा । स्त्री० पद्मचारिण्याम् ॥
 वपुः । न० तनौ । शरीरे ॥ प्रशस्ता
 कृतौ ॥ वपति० उप्यतेवा । टु० व
 प् बीजसन्ताने । अतिपृथ्वीत्यु
 सिः ॥
 वप्रव्यः । त्रि० अर्पणीये ॥ भूमौ बी
 जं हि वप्रव्य० सुर्वरायां न चोषरे ॥
 वप्ता । पुं० जनके ॥ त्रि० बापके ।
 वपति । टु० वप्० । खल्लुत्वावि
 तित्वच् ॥ कबौ ॥
 वप्रः । पुं० ताते ॥ प्रकारे । न०
 सीसके ॥ पुं० न० प्राकाराधारवे
 दिकायाम् । चये ॥ तथा चार्थशा
 स्त्रम् । खातादुद्धृतमृदावप्रकारये
 त् ॥ तस्योपरि प्राकारमिति ॥ महा
 वप्रो यथा । महाद्यानां महावप्रां

बमि :

तडागशतशोभिताम् । प्राकारगृह
सम्बाधामिन्द्रस्येवामरावतीम् ॥
महान्बप्रोयस्याः । प्राकाराधार
भूताकृत्रिमोच्छिताभूमिर्वप्रसंज्ञे
तिबि० पु० ॥ रोधसि । तटे ॥
रेणौ ॥ घे च । केदारे । सानुनि ॥
उप्यतेऽच । टुवप० । वधिवपिभ्यां
रन् ॥

वप्रक्रीडा । स्त्री० वृषभादीनांवप्रक्रि-
यायाम् ॥ यथा । उत्खातकेलिश्रु
क्वाथैर्वप्रक्रीडानिगदातेद्वतिशब्दा-
र्थावः ॥

वप्रा । स्त्री० मस्त्रिष्ठायाम् ॥

वप्रिः । स्त्री० घे च ॥ वपति । टुव
प० । वङ्क्रादित्त्वात्साधुः ॥

वप्री । स्त्री० बल्मीके ॥

वमः । पुं० स्त्री० वमने ॥

वमथुः । पुं० वमने । गजस्यकरशी-
करे ॥ वमनं० वम्यतेवा टुवमउ
द्विरण्णे ॥ ट्वितोयुच् ॥

वमनः । पुं० शण्णे ॥ न० कृद्दने ॥

अर्द्दने ॥ आहृती । आहरणे ॥

वमनो । स्त्री० जलीकायाम् ॥

वमनीया । स्त्री० मस्त्रिकायाम् ॥

त्रि० वमनयोग्ये ॥

वमिः । पुं० हुताशने । अग्नेौ ॥

धूर्त्ते ॥ स्त्री० वान्तौ । कृद्दने ॥

वमनम् । टुवम० । इक्कृष्ट्या

दिभ्यः ॥

वयः

वमितः । चि० कृतवमने ॥ यथा ।

वमितंलङ्घयेत्प्राञ्चोलङ्घितंन
तुवामयेत् । वमनेक्ते शबाहुल्याह
न्यालङ्घनकर्षितम् ॥

वमी । स्त्री० वमने ॥ कृदिकारादिति
ङीष् ॥

वम्भः । पुं० वंशे ॥

वम्भी । स्त्री० उपलिङ्गायाम् । सीम

क० इ० दे० भा० । बालबी० इ०

महारोष्ट्रभाषा ॥ इ० हे० न्द्रः ॥

वम्भीकूटः । पुं० बल्मीके ॥

वयः । पुं० पक्षिणि । खगे ॥ तारु

ण्ये ॥ यौवने ॥ कालकृतायांयौव

नादिरूपायांशरीरावस्थायाम् । वा

ल्यादौ ॥ अत्रहिचयः पक्षाः ।

यथा । कौमारयौवनमध्यस्त्वस्थिबि-

रत्त्वानिचत्वारिवयांसीत्येकः प

क्षः । तथाचाहुः । आद्येवयसि

नाधीतंहितीयेनार्जितंधनम् । तृती

येनतपस्तप्तंचतुर्थेकिंकरिष्यतीति ॥

त्रीणिवयांसीत्यन्ये । यदाहुः ।

पितारक्षतिकौमारेभर्त्तारक्षतियौ-

वने ॥ पुत्रास्तुस्याविरेभावेनस्त्रीस्वा

तन्त्यमर्हतीति ॥ अन्यं तु कौमार

यौवनस्थिबिरत्त्वानि च्रीणीच्छन्ति ।

आहुयते । आप्रेडशाद्भवेदालीयावत्

क्षौरनिवर्त्तकः । मध्यमः सप्तति

र्यावत्परतोष्ठउच्यतइति ॥ के-

चित्तुउपचयापचयलक्षणे वयसौ

वयस्या

इच्छन्ति अस्मिन्पक्षे यौवनस्य प्रथम
वयोवाचित्वाद्यायसिप्रथमवृत्तिवधू-
टीचिररौच्यवडौपिसिर्बे । वय
स्य चरमवृत्तिनवक्तव्यमिति स्थितम् ।
यस्त्वर्थप्रकरणादिकमनपेक्ष्यश्रवण
मात्रेण वयः प्रतिपादयति । सत्र
योवाचीत्युच्यते । अन्तरङ्गत्वात् ।
तेनेह न । उत्तानशया । लोहित
पादा । इहप्रकरणादिनावयसः
प्रतीतावपि । शब्दादप्रतीतेः । अ
वालापि हि व्याध्यादिवशादुत्तानाशे
ते । अलक्तकेन चरत्तचरणाभवति
॥ वयते । वेति । अजतिवा । वय
गतौ । वीगत्यादौ । अजगतौश
अमुन् ॥ वयस्तु चिद्विधं वाल्यमध्य-
मं वाच्यं कंतयेति मुश्रुतः ॥

वयस्यः । त्रि० मध्यमवयसि । तरु
णे ॥ वयसितिष्ठति । सुपौतियो
गविभागात्क्वः ॥

वयस्या । स्त्री० ब्राह्म्याम् ॥ गुडू

च्याम् ॥ आमलक्याम् ॥ सूक्ष्माला
याम् ॥ काकील्याम् । पथ्याया
म् । पूतनायाम् । हरीतक्याम् ॥
सोमलतायाम् ॥ शाल्मली ॥ क्षी
रकाकील्याम् ॥ अत्यम्लपण्याम् ॥
मत्स्याल्याम् ॥ वयोयौवनं तिष्ठ
त्यनया । षा० । घञर्थेकः । युवतौ ।
तरुण्याम् । सख्याम् । आल्या

वरः

म् ॥ खर्परेशरिवाविसर्गलोपः ॥
वयस्यः । पुं० समानवयस्के । स्त्रि
ग्धे । सवयसि ॥ वयसातुल्यः
। नौवयोधर्मेत्यादिनायत् ॥ स
ख्यौ ॥

वयस्या । स्त्री० सख्याम् ॥ टाप् ॥

वयस्यौ । पुं० तरुणे ॥

वयुमः । पुं० देवतालये ॥ न० प्रज्ञा
ने ॥ कर्मणि ॥ अजति । अज० ।
अजियमिश्रीङ्भ्यश्चेत्युनन् चित्
। अजेर्वी गुणयादेशौ ॥

वयोधाः । पुं० यूनि । तरुणे ॥ वयो
दधाति । डुधाञ् । वयसिधाञ्
इत्यसिङित् ॥

वयोवङ्गम् । न० सीसके ॥

वयोवाची । पुं० अर्थप्रकरणादिकम
नपेक्ष्यश्रवणमात्रेण वयसः प्रतिपा
दकेकुमारादिशब्दे ॥

वरः । पुं० देवाहृते । देवतादेरभौ
षिते ॥ तपोभिरिष्यतेयस्तुदेवेभ्यः
सत्ररोमतवृत्तिभरतः ॥ भर्त्तरि ॥
जामातरि ॥ वृत्तौ । वरणे ॥ वि
टे । पिङ्गे ॥ गुग्गुलौ ॥ कन्या
र्थिनि ॥ वरं परीक्ष्य कन्यादेया ।
तथा हि विद्यां प्रभावं ज्ञानं च परीक्ष्य
वृणुयाद्वरम् । अत्रोक्तं देवीभागवते
। वराय गुणहीनाय वृद्धाया ज्ञानिने
तथा । दरिद्राय च मूर्खाय रोगिणि
कुत्सिताय च ॥ अत्यन्तकीपयुक्ताय

वरट :

वाऽत्यन्तदुर्मखायच । पङ्कवेपङ्क्ति
हीनायत्ताम्नायवधिरायच ॥ जडा
यचैवमूकायक्लोवतुल्यायपापिने
। ब्रह्महत्यांलभेत्सापियः स्वकन्यां
प्रयच्छति ॥ शान्तायगुणिनेचैवयूने
चविदुषैपिच । साधकायसुतांदत्त्वा
दशयज्ञफलंलभेदितिनवमः स्क-
न्धः ॥ न० कुङ्कुमे ॥ किञ्चिदिष्टे
। मनाक्प्रिये ॥ तथाहि । वरं प्रा-
णास्थ्याज्यानचशिशुविनाशेष्वभिर-
तिर्वरंमौनंकार्यंनचवचनमुक्तंय-
दनृतम् । वरंक्लीवंभाव्यंनचपरक-
लचाभिगमनंवरंभिक्षाशित्वंनच
परधनानांहिहरणम् ॥ त्रि० श्रेष्ठे
॥ साधुनि ॥ त्रियते० वरणंवा ।
वृज्जवरणे । यद्वद्वित्यप् ॥ यद्वा
। वृणोति० वरतिवा । पचादाच् ॥
वरकः । पुं० वनमुद्धे ॥ पर्पटं ॥
तृणधान्यप्रभेदे । स्थूलकङ्कौ । ची-
णा० इ० भा० प्र० ॥ मधुरोवर-
कोरूक्षः कषायावातपित्तकृत् ॥
न० पत्राण्ये । धौताधौतसाधार-
णवस्त्रे ॥ पोताच्छादने ॥
वरक्रतुः । पुं० इन्द्रे । मरुत्वति ॥
वरचन्दनम् । न० कालीये ॥ देव-
दारुणि ॥ वरश्चतच्चन्दनञ्च ॥
वरटः । पुं० हंसि ॥ गन्धोल्याम् ।
वरडै० इ० प्र० कीटे ॥ म्लेच्छ-
जातिविभेदे ॥ न० कुन्दपुष्पे ॥

वरणीय :

वृणोतिसेवतेसरः । वृङ्सम्भक्तौ ।
वृणोतिवा । वृज्ज्वावरणे । शका-
दिभ्योटन् ॥
वरटा । स्त्री० हंसस्ययोषिति । हंस्या-
म् ॥ गन्धोल्याम् । वरडै० इ०
भा० प्र० कीटे ॥ कुसुम्भबीजे ।
वरट्टिकायाम् ॥ यथा । वरटान-
धुरान्निग्धारक्तपित्तकफापहा ।
कषायाशीतलागुर्नी स्याद्वृष्यानि-
लापहा ॥ + +
वरटौ । स्त्री० हंस्याम् । वरडै० इ०-
प्र० सपक्षकीटे । गन्धोल्याम् ॥ गौ-
रादिः ।
वरट्टिका । स्त्री० वरटायाम् । कुसुम्भ-
बीजे ॥
वरणः । पुं० तिक्तयाके । वरुणद्रुमे ॥
प्राकारे । साले ॥ उष्ट्रे ॥ सङ्क्रमे ॥
न० कन्यादिवरणे ॥ वेष्टने । वृत्त्या-
म् ॥ त्रियते० वृणोतिवा । वृज्ज्० ।
युच् ॥ कर्तृकरणयोर्बाल्युट् ॥ व-
रुणे । यथा वरंवृग्वन्तितदेवावर-
दशवरार्थिनाम् । धातुवैवरणंप्रा-
क्तस्तस्मात्शवरणः स्मृतः ॥ इति
साम्बपुराणम् ॥ पूजनादौ ॥
वरणसी । स्त्री० दाराणस्याम् ॥
वरणा । स्त्री० काश्य उत्तरसीमिस्थि-
तायांनद्याम् ॥
वरणीयः । त्रि० उपासनीये । व-
रुण्ये ॥

वरत्त्वच :

वरण्ड : । पुं० अन्तरावेदाम् । वर
ण्डके ॥ समृद्धे । सङ्घे ॥ वदना
मये । वयस्फोडा० इ० भा० प्र० ॥
वृणोति । वृज्० । अण्डन्कृष्टभृ-
वृज्जुष्ट्यण्डन् ॥

वरण्डक : । पुं० अन्तर्वेदी । वरण्डे ।
मातङ्गवेदाम् ॥ अभ्यासकालिका
स्वनवेदिमन्तर्वायदन्तिनौयोधयेतिङ्
तिप्रसिद्धिः ॥ यौवनकण्टके ॥ सं
वर्तुले । गोलङ्गतिष्ठ्याते ॥ भि-
त्तौ ॥ चि० विशाले ॥ भयस्म-
न्न ॥ कृपणे ॥

वरण्डा । स्त्री० शरिकायाम् । व
र्ध्याम् । शस्त्रविशेषे । कुरिका
याम् ॥

वरण्डालु : । पुं० फलपुच्छे ॥

वरतिक्त : । पुं० कुटजवृक्षे ॥

वरतिक्तिका । स्त्री० पाठायाम् ॥

वरत्करी । स्त्री० रेणुकानामनिगन्ध
द्रव्ये ॥

वरत्रा । स्त्री० नदध्याम् । चर्ममयर
ज्जी० । वरत० इ० भा० प्र० ॥ दू
ष्यायाम् । वक्षायाम् । गजमध्य
वन्धनरज्जी० । त्रियतेऽनया । वृ
ज्० । बाहुलकादत्र : । वृज्जुष्टिदि
त्यन्त्रा ॥ यद्वा । वरं प्रायते ।
चैङ्गपालने ॥ आतीनुपेतकः ॥

वरत्त्वच : । पुं० निम्बवृक्षे ॥ न० श्रेष्ठ
वल्कले ॥

वरप्रदा

वरद : । चि० प्रसन्ने ॥ अभीष्टदात
रि । समर्पके ॥ शान्तचित्ते ॥ व
रंददाति । बुदाज्० । आतीनुप
सर्गइतिकः ॥ पुं० अम्नौ ॥ शा
न्तिकर्मणिपुष्टौचवरदोऽव्यवाहन
इत्यागमात् ॥

वरदा । स्त्री० कन्यायाम् । कुमारि
कायाम् । वरदाय्याम् ॥ अश्वग
न्धायाम् । आदिष्यभक्तायाम् ॥
टाप् ॥ तिथिविशेषे माघशुक्लच
तुर्थ्याम् ॥

वरदाचतुर्थी । स्त्री० माघशुक्लचतु
र्थ्याम् । तस्यांगौरीपूज्या । यथा ।
भविष्योत्तरेमाघशुक्लमधिकृत्य ।
चतुर्थीवरदानामतस्यांगौरीसुपूजि
ता । सौभाग्यमतुलंकुर्यात्पञ्चस्यां
श्रीरपिश्रियम् ॥

वरदातु : । पुं० भूमिसङ्घे ॥

वरदात्री । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

वरदानम् । न० भौमेतीर्थभेदे ॥ यत्र
विष्णवेदुर्भाससावरोदकः ॥

वरदारुः । पुं० शाकवृक्षे ॥

वरदासङ्गमः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

वरपर्णास्थः । पुं० क्षीरकच्छुको-
वृक्षे ॥

वरप्रदः । चि० वरदे ॥

वरप्रदा । स्त्री० अगस्त्यमुनेः पत्न्या
म् । क्षीपासुद्रायाम् ॥ वरंप्रददा-
ति । बुदाजः कः । टाप् ॥

वरवर्णिनी

वरफः । पुं० पिशाचविशेषे ॥ यथो-
क्तं शूलिनो मन्त्रविधाने । सङ्ख्यं प्र-
जपेन्मन्त्रं शूलिन्यायं स्पृशन्नरः । व-
टाश्च वरफाश्चैव न स्पृशन्तिकदा च-
नेति ॥

वरफलः । पुं० नारिकेलवृक्षे ॥ वराणि
फलानियस्य ॥ न० श्रीष्ठफले ॥

वरम् । अ० ईषदुत्कर्षे ॥ मनागिष्टे ॥
वरमुखी । स्त्री० रेणुकाभिधगन्धद्र-
व्ये ॥

वरम्बरा । स्त्री० पृश्निपण्याम् ॥

वरयिता । पुं० भर्त्तरि ॥ वरणकार-
यितरि ॥

वररः । चि० वरप्रदे ॥ वरान् राति ।
रादाने । आतद्धृतिकः ॥

वररुचिः । पुं० पुनर्वसौ ॥ कात्या-
यनमुनी ॥ विक्रमादिस्थराजसभा-
स्थेऽर्कविविशेषे ॥ वरेषु रुचिर्यस्य ॥

वरलः । पुं० वरटे । गन्धोल्याम् ॥

वरलब्धः । पुं० चम्पकवृक्षे ॥ चि०
वरप्राप्ते ॥

वरला । स्त्री० गन्धोल्याम् ॥ हंस्याम् ॥

वरली । स्त्री० वरटायाम् ॥

वरवत्सला । स्त्री० श्वश्रुयाम् ॥

वरवर्णिनी । स्त्री० वरारोहायाम् ।

मस्तकाशिन्याम् । उत्तमायां नार्या-

म् ॥ अस्याः लक्षणं यथा । शीते सु-

खोष्णा सर्पाङ्गौ मीमांसा सुखशीत-

ला । भर्तृभक्ता च यानारी सा भवेद्वर-

वराङ्कम्

वर्णिनी ॥ इति रुद्रः ॥ वरो वर्णी-
स्य स्याः । इनिः । डीप् ॥ लाच्चा-
याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ रोचनाया-
म् ॥ फलिन्याम् ॥ साधीयस्याम्
वरस्यासी वर्णस्य सोम्यस्याः । इ-
निः । डीप् ॥ श्रियि ॥ गौर्याम् ॥
सरस्वत्याम् ॥

वरवाह्लीकम् । न० कुङ्कुमे ॥

वरवृद्धः । पुं० सुप्रसादे । शिवे ॥
वरेषु वृद्धः ॥

वरा । स्त्री० फलचिके । त्रिफलाया-
म् ॥ पाठायाम् ॥ रेणुकाख्यगन्ध-
द्रव्ये ॥ गुडूच्याम् ॥ मेदायाम् ॥
ब्राह्म्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ विड-
ङ्गे । श्रीष्ठायाम् ॥ ग्रहवृद्धिच्यवन्ता-
द्वृजष्टाप ॥

वराकः । पुं० सङ्करे । रणे । युद्धे ॥
त्रि० शोचनीये । शोच्ये ॥ अश-
रे ॥ वृणीते तच्छीलः । वृड्सम्भ-
क्तौ । अल्पभिन्नकुट्टलुगटवृडः । पा-
कान् ॥

वराकौ । स्त्री० अवरोयाम् ॥ डीप् ॥

वराङ्कः । पुं० पुष्करिणि । गजे ।

मातङ्गे ॥ न० योनौ ॥ मस्तके ॥

गुडत्त्वचि ॥ शोभनावयवे ॥ त्रि०

शोभनावयवविशिष्टे ॥ वरश्चतद-

ङ्गश्च । वराण्यङ्गान्यस्य ॥

वराङ्कम् । न० गुडत्त्वचि । त्वक्प-

चि । त्वचे ॥ वरमङ्गमस्य । शेषा-

वराटक :

विभाषितिकम् ॥

वराङ्गना । स्त्री० । अतिप्रशस्ताङ्गयुक्ता
बांस्त्रियाम् ॥ यथा । शिरः सपुष्पं
चरणौसुपूजितौवराङ्गनासेवनम-
ल्पभोजनम् । अनम्रशायित्वमपर्व
मैथुनम्चिरप्रनष्टांश्रियमानयन्ति
षट् ॥

वराङ्गरूपेयः । वि० । श्रेष्ठरूपयुक्ते ।
सिंहसंहनने ॥ अङ्गानिचरूपश्च-
ङ्गरूपाणि । वराणिचतानिअङ्गरू-
पाणिच० तैरुपेतः ॥

वराङ्गी । पुं० । अम्लवेतसे ॥

वराङ्गी । स्त्री० । हरिद्रायां ।

वराटः । पुं० । कपर्दके ॥ तस्यभेदाः
पञ्चयथा । सिंहो० व्याघ्रो० मृगो०
हंसी० विदन्तेतिराजनिर्घण्टः ॥ र
ज्ज्यौ ॥ वरमटति । अटगतौ । क-
र्मण्यण् ॥

वराटकः । पुं० । पद्मबीजकोषे ॥ रज्ज्यौ
॥ कपर्दके कौडी० इ० भा०
प्र० ॥ तस्यसङ्ख्याभेदेनसंज्ञाभेदा
यथा । वराटकानां दशकद्वयं यत्
साक्षात्किणीताश्चपण्यतस्तः तेषो
डशद्रुमद्वहावगम्योद्रुमैस्तथाषोड
शभिश्चनिष्कः ॥ इतिलीलावती ॥
अपिच । ताम्रिकः कार्ष्णिकः
पण्यइतियाज्ञवल्क्यवचनेन० गुञ्जाः
पञ्चादमाषकस्तेषोडशान्तः कर्षो
ऽस्त्रीत्यमरसिंहेति नचअशीतिरक्ति

वरारोहः

कापरिमिततान्त्रे पण्यशब्दः सङ्के-
तितः सचतावत्सङ्ख्यकवराट्
कैर्लभ्यतेइतिवराट्कोष्वपितथाव्यव-
हारः । एतन्मूलकंभविष्यमत्स्य
सूक्तयोर्बचनंयथा । अशीतिभिर्व
राटकैः पण्यइत्यभिधीयते । तैः
षोडशैः पुराणस्याद्रजतंसप्तभि
स्तुतैरितिप्रायश्चित्ततत्त्वन् ॥ तेच
दक्षिणार्थंविधीयन्ते । यथा । इत
मश्रेचियंदानंइतोयज्ञस्त्वदक्षिणः
। तस्मात्पण्यंकाकिणीबाफलपुष्प
मथापिवा ॥ प्रदद्यादक्षिणायज्ञे त
याससफलोभवेत् । इतिशुद्धितत्त्व
म् ॥ त्रियतेदलैः । वृज् आवर
णे । अन्यभ्योपीत्याटच् । ततः
स्वार्थेकः ॥ यहा । वरंदलवर्णं
मटति । अट० । कर्मण्यण् । त
तः स्वार्थेकन् ॥ वराटकारजाः

। पुं० । नागकेशरवृक्षे ॥

वराटिका । स्त्री० । कपर्दके ॥

वराणः । पुं० । इन्द्रे ॥ वरुणवृक्षे ॥

वराणसी । स्त्री० । काश्याम् ॥

वरादनम् । न० । राजादने ॥

वराभिधः । पुं० । अम्लवेतसे ॥ श्रेष्ठ
नामनि ॥

वरारकम् । न० । हीरके ॥

वरारोहः । पुं० । परमेश्वरे ॥ वरभा
रोहीत्य । पुनरावृत्त्यसम्भवात्० व
रमारोहणंयस्मिन्वा ॥ गङ्गारो

वराह :

हे ॥ अश्वरोहे ॥
 वरारोहा । स्त्री० मत्तकाशिन्याम् ।
 वरवर्णिन्याम् । वरवारोहेनित
 स्त्रोऽस्याः ॥ कटौ ॥
 वरालिका । स्त्री० आर्यायाम् ।
 पार्वत्याम् ॥ वृ० त्रि० ॥
 वराशिः । पुं० स्थूलवस्त्रे । स्थूल
 शाटके ॥ वरं श्रेष्ठं वरणं वा अश्रुते
 । अश्रुत्याप्तौ । इन् ॥
 वरासनः । पुं० पिङ्गे ॥ द्वारपा
 ले ॥ न० शोडशपुष्पे ॥ श्रेष्ठास
 ने ॥
 वरासिः । पुं० स्थूलशाटके ॥ खड्
 गधरे ॥
 वरासी । स्त्री० स्नानवस्त्रे ॥
 वराहः । पुं० विष्णौ ॥ मानप्रभेदे ।
 तीर्थप्रभेदे ॥ अद्रिविशेषे । मुस्ता
 याम् ॥ शिशुमारे । वाराहीकन्दे
 ॥ अष्टादशद्वौ पान्तर्गतश्चन्द्रहीपवि
 शेषे ॥ यथा । गन्धर्वी० वरुणः सौ
 म्यावराहः कङ्कएवच । कुमुदश्च
 कशेरुश्च नागो भद्रारकस्तथा ॥ चन्द्रे
 न्द्रमलयाः शङ्खयवाङ्गकगभस्ति
 मान् । ताम्राङ्गश्च कुमारौ चतत्र
 द्वीपादशाष्टभिरिति ॥ सूकरे ।
 कैले । भूदारे ॥ अस्य मांससाधना
 दियथा । वराहस्य तनुं तोयैः स-
 म्यक् प्रक्षालितां मुहुः । तृणाग्निनाथ
 वादग्धां किञ्चित्तीयेन सेकिताम् ॥

वराहव्यूहः

शस्त्रेण दंशयेत्तान्नुयावन्निर्लीमता
 भवेत् । ततोतितीक्ष्णशस्त्रेण कट्ट
 यित्त्वा यथाचितम् ॥ गृह्णीयाच्चा
 मिषं तस्य पृथगङ्गविभागशः । र
 म्येव बहुधा व्रजप्रलेहतलनादिकम् ॥
 स्वेदनं वृंहणं वृष्यं शोतलं तर्पणं गु
 रु । अमानिलहरं स्निग्धं वाराहं बल
 वर्धनम् ॥ वरं श्रेष्ठमाहन्ति । इ
 न० । अन्येभ्यो पीतिडः ॥ तन्मां
 संविष्णावेन देयम् ॥ तदुक्तं विष्णु
 सूत्रे । नाभक्ष्यं नैवेद्यार्थं भक्ष्यं
 जामहिषीक्षीरं वर्जयेत् । पञ्चनख
 मस्य वराहमांसानि चेति ॥ आर
 ण्यवराहमांसं श्राद्धादौ विहितम् ।
 अश्रन्तीत्यनुवृत्तौ । महारण्यवासिन
 श्ववराहांस्तथेति हारोतीति ॥
 वराहकन्दः । पुं० वाराह्याम् ।
 वराहकर्णी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥
 वराहक्रान्ता । स्त्री० वाराह्याम् । व
 द्राद्रुमे ॥
 वराहकाली । स्त्री० सूर्यमणिपुष्पव
 द्धे ॥ सूर्यावर्त्ते ॥
 वराहक्रान्ता । स्त्री० लज्जालौ । ति
 क्तगन्धिकायाम् । नमस्कार्याम् ॥
 वराहनामा । पुं० वाराहीकन्दे ॥
 वराहपुराणम् । न० वाराहे ॥
 वराहव्यूहः । पुं० वराहाकृतिवत्कृ
 त रचने व्यूहे ॥ सूक्ष्ममुखपद्याज्ञा
 गः पृथुमध्यो वराहव्यूहो भवति ।

वरिष्ठ :

अनेनपाश्वर्योर्भयेसतियातव्यंमा
गं व्रजेत् ॥

वराह्याङ्गी । स्त्री० दन्त्याम् ॥

वराहिका । स्त्री० कपिकच्छी ॥

वराही । स्त्री० भद्रमुस्तायाम् ॥ शु
करकन्दे ॥

वरिमा । पुं० उरुत्वे । विशालता
याम् ॥ उरोर्भाषः । पृथ्वादित्वा
दिमनिच् । प्रियस्थिरेति० उरो
र्भाषः ॥

वरिवः । न० परिचर्यायाम् ॥ धने ॥

वरिवसितः । चि० उपासिते ॥ वरि

वः कृतम् । नमोवरिवद्वितिक्यच् ।

क्ताः क्यश्चविभाषेतिपक्षेयलोपः ॥

वरिवसिता । चि० नमस्कृत्तरि ॥

वरिवस्या । स्त्री० शुश्रूषायाम् । से

वायाम् ॥ वरिवसः करणम् । व

रिवश्शब्दः पूजार्थः । नमोव

रिवश्चिञ्ङः क्यच् । अप्रत्ययादि

ह्यः । टाप् ॥

वरिवस्थितः । चि० उपासिते । वरि

वसिते ॥ वरिवसः क्यच् । क्ताः ।

क्यश्चविभाषेतिपक्षेयलोपाभावः ॥

वरिशी । स्त्री० मत्स्यवेधने ॥

वरिषम् । न० वत्सरे ॥

वरिषाः । स्त्री० भूमि० वर्षासु ।

प्रावृषि ॥ *

वरिषाप्रियः । पुं० चातकीखगे ॥

वरिष्ठः । पुं० तित्तिरी ॥ नारङ्गवृक्षे

वरुडः

॥ न० मरिचे ॥ ताम्ने च० वरतमे ॥

उरुतमे ॥ अयमेषामतिशयेनवरः

० उरुर्वा । अतिशायने० इष्टन् ।

प्रियस्थिरेति० उरोर्भाषः ॥ वत्से ॥

वरी । स्त्री० शतावर्याम् ॥ नीलोत्प

लाकारपुष्पत्वात् । वृणोति । वृ

ज् । पचाद्यच् । गौरादिः ॥ सू

र्ययोपिति ॥

वरीयान् । पुं० बिष्कम्भादिष्वष्टादशे

योगे । तत्रजातस्यफलंयथा । दा

तादयालुः सुतरांसुवेशः सत्कर्म

कर्त्तामधुरः स्वभावः नरोबलौया

न्धनवान्जनाढ्योयोगोवरीयान्

यदिजन्मकाले ॥ चि० अतियूनि

॥ श्रेष्ठे । अतिविस्तारे ॥ अयमन

योरतिशयितउरुर्वरावा । द्विवचने

तीयसुनिप्रियस्थिरेति० उरोर्भाषा

देशः ॥

वरीवर्दः । पुं० वलीवर्दे ॥

वरुटः । पुं० स्त्रीच्छजातिविशेषे ॥

यथा । पुलिन्दानाहलानिष्ठ्याः

शवरावरुटाभटाः । मालाभिज्ञाः

किराताश्चसर्वेपिस्त्रीच्छजातयः ॥

इतिहेमचन्द्रः ॥

वरुडः । पुं० अन्यजजातिविशेषे ॥

यथा । रजकश्चर्मकारश्चनटोवरु

डएवच । कैवर्त्तमेदभिज्ञाश्चसप्तैते

चात्यजाः स्मृताः ॥ एतेषांचस्त्रियो

गत्वाभुक्त्वाचप्रतिगृह्यच । पतत्य

वरुणानी

ज्ञानतोविप्रोज्ञानात् साम्यन्तुगच्छ
ति ॥ इतियमः ॥ अस्योत्पत्तिर्य
था । कैवर्त्तश्चकन्यायांशौगिड
कादेवसौचिकः । सौचिक्यांशौ
गिडकाज्जातोनटोवरुडएवच ॥ इ०
प० प० ॥

वरुणः । पुं० पश्चिमाशापतौ । प्रचे
तसि । पाशिनि । यादसांपतौ ।
अप्यतौ ॥ यादसांमध्यं तेषां राजा
वरुणो नाम भगवतो विभूतिः ॥ त्रिय
ते० वृणोतिवा । वृज्० । कृष्टदा
रिभ्यउनन् ॥ अप्सु । जले ॥ स्वर
श्मि स वरणात्सायङ्गतेसूर्य ॥ तरु
विशेषे । वरणे । सेतौ । तिक्तशा
के । कुमारके । अश्मरीघ्ने । श्वेत
वृक्षे । तमाले । वरुणा० इ० भा०
प्र० ॥ अस्य गुणाः । वरुणः पित्त
लोभेदीश्रोश्मकृच्छ्रोश्ममारुतान् ।
निहन्ति गुल्मवातास्त्र कृमींश्चोष्णो
ग्निदीपनः ॥ कषायोमधुरस्तिक्तः
कटुकोरूक्षकोलघुः ॥ अपिच ।
वरुणो निलगूलघ्नोभेदीचोष्णोश्मरो
हरः । पुष्पं वरुणजं ग्राही पित्तघ्न
सामवातजित् ॥ *

वरुणजा । स्त्री० मदिरायाम् ॥

वरुणात्मजा । स्त्री० मदिरायाम् ॥ व

रुणालयोपिवरुणः । तस्य आत्मजा ॥

वरुणानी । स्त्री० वरुणस्यपत्न्याम् ॥

वरुणस्यस्त्री० । इन्द्रवरुणेतिडी

वरुणः

षानुकौ ॥

वरुणालयः । पुं० समुद्रे ॥ वरुणस्य
आलयः ॥

वरुचम् । न० प्रावरणे । उत्तरीयव
स्त्रे ॥ वृणोति । वृज्० । अग्नित्रा
दिभ्यइच्चावितिउच्प्रत्ययः ॥

वरुजः । पुं० सम्भक्ति ॥

वरुथः । पुं० रथगुप्तौ । परप्रहरणा
भिघातरक्षार्थं रथस्य सन्नाहवदावर
णकद्रव्ये ॥ वरुथोरथगुप्तिर्याति
रोधर्त्त रथस्थितमिति सज्जनः ॥
पिके ॥ काले ॥ समूहे ॥ त्रि०
वरणीये ॥ न० चर्मणि ॥ वर्म
णि ॥ वैश्मनि ॥ त्रियतेरथोऽनेन
। वृज् वरणे । जृवृज्भ्यामूयन् ॥

वरुथाधिपतिः । पुं० सेनान्याम् ।
वरुथी । त्रि० गुप्तिमति ॥ रथिनि ॥
वरुथिनी । स्त्री० सेनायाम् ॥ वरु
थाः सन्त्यस्याम् । इनिः डीप् ॥

वरुणः । पुं० वज्रौ ॥ प्रजापतौ ॥
ध्यानेन सूर्यमगडलेद्रष्टव्यं पुरुषे ॥
तथाचयोगियाज्ञवल्क्यः । वरुणं
वरणीयं च जन्मसंसारभीरुभिः ॥
आदित्यान्तर्गतं यच्च भर्गाख्यं वासु
मुक्षुभिः । जन्ममृत्युविनाशाय
दुःखञ्चिविदस्यच । ध्यानेनपु
रुषायस्तुद्रष्टव्यः सूर्यमगडलेद्वति
॥ न० कुङ्कुमे ॥ त्रि० प्रधाने
॥ वरणीये ॥ त्रियते । वृज्० ।

वर्कर :

वृजएण्यः ॥

वरेन्द्री । स्त्री० गौडदेशे ॥

वरेश्वरः । पुं० सदाशिवे । वराणा

मीश्वरः ॥

वरोटम् । न० मरुवकपुष्पे ॥

वरोलः ।) पुं० वरटे ॥

वरोली ।) स्त्री०

वर्करः पुं० नर्मणि । परिहासे ॥

युवपथौ ॥ छागे । वकरा० इ० भा०

प्र० अस्यमांसगुणाः । यथा सहिष्णु

नाज्ये नयुतं सुपक्वमजासुतस्यामिष

मल्पकस्य । एलालवङ्गोषणयोगयो

गात्करोतिपुष्टिं जठरानलस्य ॥ अ

जासुतस्य बालस्य मांसं गुह्यतरं स्मृत

म् । हृद्यं मृदुतरं श्रेष्ठं सुखादुबलदं

स्मृतम् । वर्कर्यास्तु । सिद्ध्यर्थं सम्भवेति

लेघ्यते वापस्करान्विते । साधितञ्चा

प्रसूतायाः पलमाजं गुणोत्तमम् ।

अजाऽप्रसूतासम्भूतं मांसं पीनस-

नाशनम् । शुक्रकासारुचेशोफेहित

मग्ने च दीपनम् ॥ अजासुतस्य पीन-

स्य यौवनस्य स्यादधितम् । घृतराम

ठसं युक्तोपस्करैरसवत्पलम् ॥ वा

तपित्तहरं बल्यं सुखादुरुचिकारक-

म् । हृद्यं पीनसकासार्यः शोथ-

घ्नं पुष्टिकृत्परम् ॥ इति पिठौरा ॥

अथ क्लिप्ताधिया । स्थूलनिष्कासि-

तान्त्वम्यमांसं कृतमजश्च । रन्धितं

बहुधासूदैराखुरादिकमस्तकम् ॥ त

वर्गोत्तमः

न्मांसं मांसदं बल्यं रुच्यं पित्तानिला

पहम् । सुखादुमधुरं पाके किञ्चित्क

फकरं स्मृतम् । वर्कते । वृकभादा

ने । बाहुलकादरन् ॥

वर्कराटः । पुं० कटाक्षे ॥ तरुणादि

त्यरोचिषि ॥ नारीपयोधरोत्स-

ङ्गकान्तदत्तनखक्षते ॥ इति मेदि

निकरः ॥

वर्गः । पुं० स्वजातीयसमूहे । समा

नधर्मिभिः प्राणिभिरप्राणिभिर्धो

पलक्षिते हन्ते ॥ यथा । कवर्गः

पशुवर्गः । इति ॥ अन्यपरिच्छे

दे ॥ यथा । सर्गोवर्गपरिच्छेदोद्-

घाताध्यायाङ्गसङ्ग्रहाः । उच्छ्वा

सः परिवर्त्तश्चपटलः काण्डम-

स्त्रियाम् ॥ स्थानं प्रकरणं पर्वाङ्गि

कञ्चयन्यसन्धयः ॥ समानाङ्गद्वय

स्य पूरणे । कृतौ ॥ वृज्यते । वृजीव

र्जने । घञ् । कुत्त्वम् ॥

वर्गोत्तमः । पुं० नवांशानां मध्ये स्वां

श्रे ॥ यथा चराणां मेषकर्कटतुलाम

करराशीनां प्रथमोऽंशः । स्थिराणां

वृषसिंहवृश्चिककुम्भानां पञ्चमोऽंशः ।

ह्यात्मकानां मिथुनकन्याधनुर्मीना

नां नवमोऽंशः । चराणां प्रथमे चांशे

स्थिराणां पञ्चमे तथा । नवमे ह्यात्म

कानां अष्टमोऽंशः इति स्मृतः ॥

अपि च । मेषाद्यामकराद्यास्तुला

द्याः कर्कटादयः । क्रमान्नवांशा

वर्णः

राशीनां स्वांशावर्गीतमाः स्मृताः ॥

इति ॥

वर्णाः । पुं० चन्द्रात्मजे ॥ यथा । रो
हिण्यामभवद्वर्णावर्चस्वीयेनचन्द्र-
माः । त्रि० ॥ न० रूपे ॥ विष्टायाम् ॥
तेजसि ॥ वर्चते । वर्चदौ
मौ । सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥

वर्चस्कः । पुं० न० गूथे । पुरीषे । वि
ष्टायाम् ॥ वर्चते । वर्चतिवा । व-
र्च० । असुन् । कुत्सायांकन् ॥
वर्चस्वी । पुं० चन्द्रमसि ॥ त्रि० वर्चो
विशिष्टे ॥ अस्मायामेधेतिमत्त्वर्थी
योविनिः ॥

वर्ज्जनम् । न० हिंसायाम् ॥ त्यागे ॥
वर्जनीयः । त्रि० त्यागार्हे । वर्ज्ये ॥
वर्जितः । त्रि० परित्यक्ते ॥ वृजेः ॥
क्तः ॥

वर्जः । त्रि० त्याग्ये । वर्जनीये ॥

वर्णः । पुं० हिजादौ । ब्राह्म-
णादौ । ब्राह्मणे । क्षत्रिये ।
वैश्ये । शूद्रे ॥ देवेषु वर्णायथा ।
आदित्याः क्षत्रियास्तेषां विषयमरु-
तस्तथा । अश्विनौ च स्मृतौ शूद्रौ त-
पस्युग्रे स मास्थितौ । स्मृतास्त्वाङ्-
गिरसा देवा ब्राह्मणा इति निश्चयः ।
अपि च । चत्वारः कथिता वर्णा आ-
श्रमा अपि सुव्रते । आचाराश्चापि वर्-
णानामाश्रमाणां पृथक् पृथक् ॥ क-
तादौ कलिकाले तु वर्णाः पञ्च प्रकी-

वर्णः

र्त्तिताः । ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः
शूद्रः सामान्य एव च ॥ सामान्यो वर्-
णसङ्करः ॥ शुक्लादौ ॥ सच बहु-
विधायथा । श्वेतः १ । पाण्डुः २ ।
धूसरः ३ । कृष्णः ४ । पीतः ५ ।
हरितः ६ । रक्तः ७ । शोणः ८ ।
अरुणः ९ । पाटलः १० । श्या-
वः ११ । धूम्रः १२ । पिङ्गलः
१३ । कर्बुरः १४ । यथाहामरः ।
शुक्लशुभशुचि श्वेतविशदश्वेतपाण्ड-
राः । अवदातः सितोगौरोऽवल-
लोधवलार्जुनः ॥ १ ॥ हरिणः
पाण्डुरः पाण्डु २ । रौषत्पा-
ण्डुस्तुधूसरः ३ । कृष्णनीलासि-
तश्यामकालश्यामलमेघकाः ४ ॥
पीतागौरोहरिद्राभः ५ । पालाशा-
हरितोहरित् ६ । लोहितोराहितो
रक्तः ७ । शोणः कोकनदक्षविः
८ ॥ अव्यक्तरागस्त्वरुणः ९ । श्वे-
तरक्तस्तुपाटलः १० । श्यावः स्या-
त्कपिशो ११ । धूम्रधूमलौ कृष्णलो-
हिते १२ ॥ कडारः कपिलः पि-
ङ्गपिशङ्गौ कद्रुपिङ्गलौ १३ । चि-
वकिर्मीरकल्माषशबलैताश्च कर्बु-
रे १४ ॥ गुणे शुक्लादयः पुंसि गुणि-
लिङ्गास्तुत इति । इति । यशसि ॥
गुणे । गजक्षिप्रकम्बले । प्रवेण्या-
म् । आस्तरणे ॥ हाथीकीभूले ॥
इ० भा० ॥ स्तुतौ ॥ काञ्चने ॥

वर्णकवि :

व्रते ॥ गीतक्रमे ॥ न० कुङ्कुमे ।
 पुं० न० भेदे ॥ रूपे ॥ विलेपने ॥
 अक्षरे । अकारादिवर्णसचद्विवि-
 धः । ध्वन्यात्मकोऽक्षरात्मकश्च ॥
 अक्षरात्मकस्योच्चारणमक्षरदात-
 त्वे । यथा । श्रीश्रिप्रउवाच । वि-
 शेषकथयाम्यद्यप्राश्नार्याः कण्ठतः ।
 स्वराः । ऋइयंजिह्वयामूर्ध्नाल्लव्यं
 जिह्वदन्तजम् ॥ मुखस्यानाहलोवा-
 च्याः क्षकारः कण्ठवातजइति ॥
 बिच्चे ॥ शब्दे ॥ तालविशिषे ॥ ष-
 ड्जादिगती ॥ अङ्गरागे ॥ त्रिष-
 तेऽनेन । षज्० । कृष्टजुसिद्रुपन्य-
 निस्त्रिभिभ्योनिदितिनः ॥ यडा ।
 वहवैवर्णाः सन्त्यस्य । अर्शभा-
 यच् ॥ वर्ण्यतेऽर्थीऽनेनवा । व-
 र्णवर्णने० वर्णप्ररणेवा । षज्०
 ॥ वर्णयतिवा । अच् ॥

वर्णकः । पुं० चारणे ॥ मण्डले ॥
 न० हरिताले ॥ घृष्टचन्दनादिले-
 पमात्रे ॥ गात्रानुलेपनयोग्यपिष्टे
 घृष्टे वासुगन्धिद्रव्ये ॥ चन्दने ॥
 पुं० स्त्री० हिङ्गुलहरितालका-
 चनैलीकादी ॥ पुं० न० चन्दने
 ॥ विलेपने ॥ त्रि० वक्तरि ॥ वर्ण-
 कराति० वर्णयति० वक्तीतिवा ।
 वर्ण० ॥ गज्जुल् ॥

वर्णकम्बलः । पुं० आस्तरणे ॥

वर्णकविः । पुं० कुवेरात्मजे ॥

वर्णदात्री

मायुराजि ॥

वर्णका । स्त्री० प्रावर्णभेदे ॥ व-
 र्णवर्णक्रियाविस्तरगुणवचनेष्विति
 चौरादिकः । ततोऽगुल् । वर्ण-
 कातान्तवद्वतोऽस्त्वन ॥

वर्णकूटः । पुं० योऽटकविशिषे ॥ य-
 था । क्षात्रविट्शुद्रविप्राः स्युः
 क्रमान्मेधादिराशयः । तत्रवर्णा-
 धिकाकन्यान्वेवाह्याकदाचन ॥
 दोषस्तु । वर्णज्येष्ठातुयानारीवर्ण-
 ह्योनस्तुयः पमान् ॥ विवाह्यदि-
 कूर्ध्वीततस्याभर्ताविनश्यतीति ॥

वर्णकूपिका । स्त्री० मसौधान्याम् ॥
 वर्णक्रिया । स्त्री० वर्णकरणे ॥ यथा ।
 वर्णस्थकरणे देयंकुङ्कुमंरक्तचन्दन-
 म् । ताम्बूलंयत्रयद्यत्तातत्रतत्र
 प्रयोजयेत् ॥ पाक्षिषुगुरुणादेयो-
 गोत्पञ्जीक्षीरजेषुच ॥ शिषिषुपाक-
 योगेषुधूपयेद्विड्गुसर्पिषा ॥

वर्णचारकः । पुं० चित्रकारे ॥

वर्णज्येष्ठः । पुं० ब्राह्मणे ॥ वर्णानां०
 वर्णेषुवाज्येष्ठः ॥ त्रि० स्वर्णापि
 क्षयोत्तमवर्णे ॥

वर्णतूलिः ।)

वर्णतूलिका ।) स्त्री० लेखन्याम् ॥
 वर्णतूलौ ।)

वर्णदम् । न० कालीयके ॥ त्रि० व-
 र्णदातरि ॥

वर्णदात्री । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

वर्णधर्मः

त्रि० वर्णदातरि ॥

वर्णदूतः । पुं० लेखे । बाधिकहार
के ॥

वर्णधर्मः । पुं० न० वर्णाधिकृत
धर्मः ॥ वर्णस्वमेकमाश्रित्ययोधर्मः
सम्प्रवर्तते । वर्णधर्मः सउक्तस्तु
ययोपनयनं नृपेतिभविष्यपुराणम्
॥ अपिच । यजनं याजनं दानं ब्रा
ह्मणस्यप्रतिग्रहः । अध्यापनं चाध्य
यनं षट्कर्माणि द्विजोत्तमाः ॥
दानमध्ययनं यज्ञो धर्मश्च त्रिवैश्व
योः । दण्डो युष्मच्च त्रियस्य कृषिवै
श्वस्य शस्यते ॥ शुश्रूषैव द्विजाती
नां शूद्राणां वर्णसाधनम् । कारुक्
मैतथा जीवः पाकयज्ञोऽपि धर्मतः
॥ क्षमादमोदयादानमलोभस्याग
एव च । आजर्बं चानसूयाचतीर्था
नुसरणं तथा ॥ सत्यं सन्तोषश्चास्ति
क्यं शृङ्गाचेन्द्रियनियहः । देवता
भ्यर्चनं पूजा ब्राह्मणानां विशेषतः
॥ अहिंसाप्रियवादित्वमपैशुन्यम
कल्कता । सामासिकमिमं धर्मं
चातुर्वर्ण्येऽब्रवीन्मुनिः ॥ प्राजा
पत्यं ब्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रिया
वताम् । स्थानमैन्द्रं च त्रियाणां
सङ्ग्रामेष्वपलायिनम् ॥ वैश्यानां
मारुतं स्थानं स्वधर्ममनुवर्तताम्
। गान्धर्वं शूद्रजातीनां परिचारेतुव
र्तताम् । इति कौर्मै २ अध्या

वर्णमाला

यः ॥

वर्णनम् । न० उपवर्णने ॥ स्तवने
॥ शुक्लपीतादिवर्णयोजने ॥वर्णना । स्त्री० प्रशंसायाम् । गुण
कथने । स्तवे ॥वर्णनीयः । त्रि० वर्ण्ये । वर्णित
व्ये ॥वर्णपात्रम् । न० चित्रकारस्य नील्या
दिवर्णाधारे ॥वर्णपुष्पः ।) पुं० महासहायाम्
वर्णपुष्पकः ।)

। राजतरुणीपुष्पवृक्षे । अस्त्रानि ॥
वर्णपुष्पी । स्त्री० उष्ट्रकाण्डीपुष्पवृ
क्षे ॥

वर्णप्रसादनम् । न० अगुरुणि ॥

वर्णमाता । स्त्री० भारत्याम् ॥ लेख
न्याम् ॥

वर्णमातृका । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥

वर्णमाला । स्त्री० क्रमागताकाराद्य
क्षरसमूहे । मातृकायाम् ॥ वर्णा
नां मालेव ॥ तत्र संस्कृतवर्णाः ५० ।
जपमालायाम् ५१ । इङ्गे जीयव
र्णाः २६ । फरासीयाः २३ । हि
व्रु० अर्थात् इहूदीयाः २२ । आ
रबीयाः २८ । पारसीयाः ३१ ।
तुरस्कीयाः ३३ । रूमीयाः ४१ ।
यिक० अर्थात् इयुनानीयाः २४ ।
लाटिन्देशीयाः २२ । डच्०
अर्थात् पोलन्दाजीयाः २६ । स्थान्

वर्णसि :

देशीया : २७ । इटेलीदेशीया :
 २० । तातारीया : २०२ । वर्म
 देशीया : १६ । चीनदेशीयवर्णा :
 शब्दात्मका : तच्छब्दसङ्ख्या :
 ८०००० ॥ इतिशब्दकल्पद्रुमेरा
 धाकान्तदेश : ॥

वर्णरेखा ।)
 वर्णलेखा ।) स्त्री० कठिन्याम् ॥
 वर्णलेखिका ।)

वर्णवती । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ चि०
 वर्णविशिष्टे ॥ वर्णोम्यस्याम् ।
 रसादिभ्यश्च तिमतुप् । उगित्वान्
 ङीप् ॥

वर्णविक्रिया । स्त्री० वर्णापचारे ॥ †
 वर्णविलोडकः । पुं० श्लोकस्तेने ।
 काव्यच्छायाहृति ॥ सन्धिवौरे ॥
 वर्णसङ्करः । पुं० सङ्कीर्णाक्षरे ॥
 मिश्रितजाती । मूर्धाभिषिक्तमाहि
 प्यकरणाद्यनुलोमप्रतिलोमजातेऽ
 न्तरालजाती ॥ वर्णयोर्वर्णानांवास
 ङ्करोयस्मिन्जनयितव्येसवर्णः सङ्क
 रः ॥ व्यभिचारेणवर्णानामवेद्यावे
 दनेनच । स्वकर्मणाश्चत्यागेनजाय
 न्तेवर्णसङ्कराः ॥

वर्णसङ्घातः । पुं० अक्षरसमाम्नाये ॥
 वर्णसमाम्नायः । पुं० वर्णमालाया
 म् ॥

वर्णसिः । पुं० ज्ञले । हणोति । ह
 अ० । सानसिवर्णसीत्यादिना०

वर्णाश्रमधर्मः :

असिप्रत्ययोधातोर्नुक्च ॥
 वर्णा । स्त्री० आठक्याम् ॥
 वर्णाङ्गा । स्त्री० लेखन्याम् ॥
 वर्णाटः । पुं० गायने ॥ चिचकरे ॥
 स्त्रीकृतजीवने ॥
 वर्णात्मा । पुं० शब्दे ॥
 वर्णाश्रमधर्मः । पुं० वर्णाश्रमोभयाऽ
 धिकृतधर्मे ॥ यथा । वर्णत्वमाश्रम
 त्वच्चयोधिकृत्यप्रवर्तते । सवर्णाश्र
 मधर्मस्तुमौञ्जीयामेखलायथा ॥
 वर्णाश्रमयोर्धर्मे ॥ सचोक्तः श्री
 महानिर्वाणतन्त्रे । यथा । श्रुत्वा
 धर्मान्बहुविधान्भवानीभवमोचि
 नो । हितायजगतांमाताभूयः श
 ङ्करमब्रवीत् ॥ श्रीदेव्युवाच । श्रुतं
 बहुविधं धर्ममिहामुचसुखप्रदम् ।
 धर्मार्थकामदं विघ्नहरं निर्वाणकार
 णम् ॥ साम्प्रतं श्रोतुमिच्छामिब्रू
 हिवर्णाश्रमान् विभो । यत्रयेविहि
 ताचाराः कृपयावदतानपि ॥ श्री
 सदाशिवउवाच ॥ चत्वारः कथि
 तावर्णाश्रमाश्चपिसुवते । आचा
 राश्चापिवर्णानामाश्रमाणांपृथक्पृ
 थक् ॥ कृतादौ० कलिकालेतुव
 र्णाः पञ्चप्रकीर्त्तिताः । ब्राह्मणः
 क्षत्रियोवैश्यः शूद्रः सामान्यएवच
 ॥ एतेषांसर्ववर्णानामाश्रमौद्दामहे
 श्वरि । तेषामाचारधर्माश्चशृणुष्व
 द्येवदामिते ॥ पुरैश्चकथितं तावत्

वर्णाश्रमधर्मः :

कलिसम्भवचेष्टितम् ॥ तपः स्वा
ध्यायहीनानान्दणामल्पायुषामपि ।
क्लेशप्रयासाशक्तानांकुतोदेहपरिश्र
मः ॥ ब्रह्मचर्याश्रमेनास्तिवानप्र
स्थोपनिप्रिये । गार्हस्थ्योभैक्षुकश्चै
व चाश्रमौहोक्कलौयुगे ॥ गृहस्थस्य
क्रियाः सर्वाश्चागमोक्ताः कलौयु
गे । नान्यमार्गैः क्रियासिद्धिः
कदापि गृहमेधिनाम् ॥ भैक्षुके
प्याश्रमेदेविवेदोक्तदण्डधारणम् ।
कलौनास्थिवतत्त्वज्ञेयतस्तच्छीत
संस्कृतिः ॥ शैवसंस्कारविधिना
ऽवधूताश्रमधारणम् । तदेव कथि
तं भद्रे संन्यासग्रहणं कलौ ॥ विप्रा
णामितरेषाञ्च वर्णानां प्रवर्जकलौ ।
उभयत्राश्रमेदेविसर्वेषामधिकारि
ता ॥ सर्वेषामेव संस्काराः कर्मा
णि शैववर्त्मना । विप्राणामितरेषां
ह्यकर्मलिङ्गं पृथक् पृथक् ॥ जात
मात्रो गृहस्थः स्नातृसंस्कारादाश्र
मो भवेत् । गार्हस्थ्यं प्रथमं कुर्याद्य
थाविधिमहेश्वरि ॥ तत्त्वज्ञाने समु
त्पन्ने वैराग्यं जायते यदा । तदा सर्वं
परित्यज्य संन्यासाश्रममाश्रयेत् ॥ वि
द्यामुपाज्जयेद्बाल्ये धनं दारांश्च यौव
ने । प्रौढे धर्म्याणिकर्माणि चतुर्थे प्रव्र
जेत्सुधीः ॥ मातरं पितरं वृद्धभार्या
श्चैव पतिव्रताम् । शिशुञ्च तनयं हि
त्वानाबधूताश्रमं व्रजेत् ॥ मातृ :

वर्णाश्रमधर्मः :

पितृन् शिशून् दारान् स्वजनान् वा
भवानपि । यः प्रव्रजति हित्वैता
न् समहापातकी भवेत् ॥ मातृहा
पितृहा स स्थातृबीबधी ब्रह्मघातकः
। असन्तप्य स्वपित्रादीन् यो गच्छेत्
भिक्षुकाश्रमे ॥ ब्राह्मणो विप्रभिन्न
श्च स्वस्ववर्णोक्तसंस्कृतिः । शैवेन
वर्त्मना कुर्यादश्रमः कलौयुगे ॥
श्रीदेव्युवाच । को वाधर्मो गृहस्थस्य
भिक्षुकस्य च किं विभो । विप्रस्य वि
प्रभिन्नानां संस्कारादीनि मे वद ॥
श्रीसदाशिव उवाच ॥ गार्हस्थ्यं प्र
थमं धर्मं सर्वेषां मनुजानाम् ।
तदेव कथयाम्यादौ शृणु कौलि नित
त्त्वतः ॥ ब्रह्मनिष्ठो गृहस्थः स्याद्ब्र
ह्मज्ञानपरायणः । यद्यत्कर्म प्रकु
र्वीत तद्ब्रह्मणिसमर्पयेत् ॥ न मि
थ्याभाषणं कुर्यात् न च शाठ्यं समा
चरेत् ॥ देवतातिथिपूजासु गृहस्थो
निरतो भवेत् ॥ मातरं पितरश्चैव
साक्षात्प्रत्यक्षदेवताम् । मत्वा गृ
हीनिषेवेत सदा सर्वप्रयत्नतः ॥ तु
ष्टायां मातरि शिवेतुष्टे पितरि पाब
ति । तव प्रीतिर्भवेद्देवि परब्रह्म प्र
सीदति ॥ त्वमाद्ये जगतां मातापि
ता ब्रह्मपरात्परम् । युवयोः प्रीण
नं यस्मात्तस्मात्किं गृहिणां तपः
॥ आसनं शयनं वस्त्रं पानं भोजनमे
व च । तत्तत्समयमाज्ञायमाचै

वर्णाश्रमधर्मः :

पित्रे नियोजयेत् ॥ श्रावयेन्मृदुलां
 वार्षीं सर्वदा प्रियमाचरेत् । पित्रोरा
 ज्ञानुसारी स्यात्सत्यञ्च : कुलपाव
 नः ॥ औदत्यं परिहासञ्च तर्जनं
 परिभाषणम् । पित्रोरग्रे न कुर्वीत
 यदीच्छेदात्मनो हितम् ॥ मातरं
 पितरं बौद्ध्यनत्त्वोत्तिष्ठेत्ससम्भ्रमः
 । विमाञ्जयानोपविशेत्संस्थितः
 पितृशासने ॥ विद्याधनमदोन्मत्ते
 यः कुर्यात्पितृहेलनम् । स याति
 नरकं घोरं सर्वधर्मवहिष्कृतः ॥
 मातरं पितरं पुत्रंदारानतिथिसो
 दरान् । हित्वा गृहीन भुञ्जीयात्प्रा
 णैः करुणतैरपि । वसुधित्वा गु
 रुन्वन्धून् यो भुङ्क्ते स्त्रोदरम्भरः
 । इहैव लोकी गच्छी सौपरचनारकौ
 भवेत् ॥ गृहस्थो गोपयेद्दारान् विद्या
 मभ्यासयेत्सुतान् । पोषयेत्स्वज
 नान् वन्धून् प्रेक्षधर्मः सनातनः ॥
 जनन्यावर्जितो देहे जनकेन प्रपोषि
 तः । स्वजनैः शिञ्चितः प्रीत्या
 सो धमस्तान् परित्यजेत् ॥ एषामर्थे
 महेशानि कृत्वा कष्टशतान्यपि । प्री
 णयेत्सततं शक्त्या धर्मी ह्येव सना
 तनः ॥ सधन्यः पुरुषो लोके स कृ
 ती परमार्थवित् । ब्रह्मनिष्ठः सत्य
 सम्प्रदाया भवेद्भुवि मानवः ॥ नभार्या
 ताडयेत्क्रापि मातृवत्पालयेत्सदा
 । न त्यजेद्घोरकष्टेऽपि यदि साध्वी

वर्णाश्रमधर्मः :

पतिव्रता ॥ स्थितेषु स्त्रीयदारेषु चि
 यमन्यां न संस्पृशेत् । दुष्टे न चेतसा
 विद्वानन्यथानारकौ भवेत् ॥ विरले
 शयनं वासं त्यजेत्प्राज्ञः परस्त्रिया
 । अयुक्तभाषणञ्चैव स्त्रियं शौर्येन द
 र्शयेत् ॥ धनेन वाससा प्रेम्णा श्रद्ध
 यामृतभाषणैः । सततं तोषयेद्दो
 रान्नाप्रियं क्वचिदाचरेत् ॥ उत्स
 वेलोकयाचायां तीर्थेष्वन्यनिकेतने
 । न पत्नीं प्रेषयेत्प्राज्ञः पुत्रामात्य
 विवर्जिताम् ॥ यस्मिन्नरेमहेशानि
 तुष्टाभार्या पतिव्रता । सर्वधर्मकृतं
 तेन भवती प्रिय एव सः ॥ चतुर्वर्षा
 वधिसुतान् लालयेत् पालयेत्पिता
 । ततः षोडशपर्यन्तं गुणान्विद्या
 च्छिञ्चयेत् ॥ विंशत्यब्दाधिकान्
 पुत्रान् प्रेरयेद्दृढकर्मसु । ततस्तां
 सुल्यभावेन मत्वा स्नेहं प्रदर्शयेत् ॥
 कन्याप्येव पालनीया शिञ्चणीयाति
 यत्नतः । देयावराय विदुषे धनरत्न
 समन्विता ॥ एवमक्रमेण भातृं स्वस्व
 सृभ्रातृसुतानपि । ज्ञातीन् मित्राणि
 भृत्यांश्च पालयेत्तोषयेद्गृही ॥ त
 तः स्वधर्मं निरतानेकग्रामनिवा
 सिनः । अभ्यागतानुदासीनान्
 गृहस्थः परिपालयेत् ॥ यद्येवं
 नाचरेद्देवि गृहस्थो विभवे सति ।
 पशुरेव स विज्ञेयः स पापी लोकाग
 र्हितः ॥ निद्रालसं देहयत्वं केशवि

वर्णाश्रमधर्मः :

न्यासमेव च । आसक्तिमशनेव स्वे-
नातिरिक्तं समाचरेत् ॥ ५१ ॥ यु-
क्ताहारो युक्तनिद्रो मितवाङ् मितमे-
युनः । स्वच्छानमः शुचिर्दक्षो यु-
क्तः स्यात्सर्वकर्मसु ॥ शूरः श-
चीबिनीतः स्याद्वाग्वेगुरुसन्नि-
धौ । जुगुप्सितान् न मन्येत नावम-
न्येत मानिनः । सौहार्दं व्यवहारां
श्च प्रवृत्तिं प्रकृतिं नृणाम् । सहवासे
न तर्कैश्च विदिष्वपि श्वसेत्ततः ॥
असेद्द्वेष्टुरपि क्षुद्रात् समं यं बीक्ष्य
बुद्धिमान् । प्रदर्शयेत् स्वप्रभावा-
न् नैव धर्मं विलङ्घयेत् ॥ स्वीयं य-
शः पौरुषञ्च गुप्तयेत् कथितञ्च यत् ।
कृतं यदुपकाराय धर्मज्ञो न प्रकाशये-
त् ॥ जुगुप्सितप्रवृत्तींश्च निश्चितेऽपि
पराजये । गुरुणा लघुना चापि यश-
स्वीन विवादयेत् ॥ विद्याधनयशो-
धर्मान् यतमानोऽपार्जयेत् । व्यस-
नञ्चासंतां सङ्गं मिथ्याद्रेहं परित्यजे-
त् ॥ अवस्थानुगतां स्त्रींष्टाः समया-
नुगताः क्रियाः । तस्मादवस्थांस-
मयं बीक्ष्य कर्म समाचरेत् ॥ योगेन
मरतोऽक्षो धार्मिकः प्रियवान्मयः
। मितवाङ् मितहासः स्यान्मा-
न्याये तु विशेषतः ॥ जितेन्द्रियः
प्रसन्नात्मा मुचिन्त्यः स्याद्दृढव्र-
तः । अप्रमत्ता दीर्घदर्शी मा चास्य-
शान् विचारयेत् ॥ सत्यं मृदुप्रियं

वर्णाश्रमधर्मः :

धीरो वाक्यं हितकरं वदेत् । चात्मौ-
त्कर्ष्यं तथा निन्दां परेषां परिवर्जये-
त् । जलाशयाश्च वृक्षाश्च विश्रामगृ-
हमध्वनिः । सेतुः प्रतिष्ठितो येन ते-
न लोकत्रयं जितम् ॥ सन्तुष्टौ पितरौ
यस्मिन्ननुरक्ताः सुहृन्नाः । गाय-
न्ति यद्यशो लोकास्ते न लोकत्रयं जित-
म् ॥ सत्यमेव व्रतं यस्मादयादीनेषु-
सर्वेषु । कामक्रोधादौ वशीयस्य ते न लो-
कत्रयं जितम् ॥ विरक्तः परदार-
ेषु निस्पृहः परवस्तुषु । दक्षमात्म-
र्यहीनो यस्ते न लोकत्रयं जितम् ॥ न
विभेति रणाद्यो वै सङ्ग्रामेष्वपराङ्-
मुखः । धर्मयुक्ते मृतो वापि ते न लो-
कत्रयं जितम् ॥ असंशयात्मा सुश्र-
द्धः शान्तवाचारतत्परः । मच्छास-
नेहितो यस्ते न लोकत्रयं जितम् ॥
ज्ञानिना लोकायाश्च यैः सर्वत्र समदृष्टि-
ना । क्रियन्ते येन कर्माणि ते न लोक-
त्रयं जितम् ॥ शौचन्तु द्विविधं प्रोक्तं-
वाह्याभ्यन्तरभेदतः । ब्रह्मण्यात्मा
परिणयत् तच्छौचमात्तरिकं स्मृतम् ॥
अङ्गिर्वाभस्मभावापि मलानामपक्-
र्षणम् । देहशुद्धिर्भवेद्येन बहिः
शौचं तदुच्यते ॥ गङ्गानद्योऽङ्गदावा-
प्यस्तथा कूपाश्च क्षुल्लकाः । सर्वं पवित्रं
जननं सुगुणं दीकृतमतः प्रिये ॥ भस्माच-
याजिकं श्रेष्ठं मृतञ्चातु मलवर्जितम् ।
वासीऽजिनतृणादीनि मृह्ज्यानी-

वर्णाश्रमधर्मः :

हि सुव्रते ॥ किमत्र बहूनां कृतेन शी-
चा शीच विधौ शिवे । मनः पूत भवे
द्ये न गृहस्थस्तत्तदाचरेत् ॥ निद्रा
न्ते मैथुनस्थान्ते त्यागान्ते मलमूत्रयोः ।
भोजनान्ते मले स्पृष्टवहिः शीचं वि-
धीयते ॥ सन्ध्याञ्चैकालिकौ कार्या
वैदिकी तान्त्रिकौ क्रमात् । उपास-
नायाभेदेन पूजां कुर्याद्यथाविधि ॥
ब्रह्ममन्त्रोपासकानां गायत्री जपना-
त्प्रिये । ज्ञानाद्ब्रह्मेति तद्वाच्यं स
न्ध्याभक्तिवैदिकी ॥ अन्येषां
वैदिकी संध्यान्सूर्योपस्थानपूर्वक
म् । अर्घ्यदानं दिने शाय गाय
त्री जपनं तथा ॥ अष्टोत्तरसहस्रं वा
शतं वा दशधापि वा । जपानां निय-
मे भद्रे सर्वं वाङ्मिककर्मणि ॥ शू-
द्रसामान्यजातीनामधिकारोऽस्ति के-
वलम् । आगमोक्तविधौ देविसर्व-
सिद्धिस्ततो भवेत् ॥ प्रातः सूर्योद-
यः कालो मध्याह्नस्तदनन्तरम् ।
सायं सूर्यास्तसमयश्च कालानामयं-
क्रमः ॥ श्रीदेव्युवाच । विप्रादि
सर्ववर्णानां विहिता तान्त्रिकी क्रिया ।
त्वयैव कथितानाथ सम्प्रार्थ प्रबलेक-
लौ ॥ तदिदानीं कथं देव विप्रानुवै-
दिककर्मणि । नियोजयसितत्स-
र्वं विप्रो ह्यहं महर्षि । श्रीसदाश-
व उवाच ॥ सत्यं ब्रवीष्ये तत्त्वज्ञः स
र्वेषां तान्त्रिकी क्रिया । लोकानां भो

वर्णाश्रमधर्मः :

गमो ज्ञाय सर्वं कर्म सुसिद्धिदा ॥ इ-
यन्तु ब्रह्मसावित्रीयथाभवति वैदि-
की । तथैव तान्त्रिकी ज्ञेया प्रशस्तौ
भयकर्मणि ॥ अतो च कथितं देवि
द्विजानां प्रबलेकलौ । गायत्र्या मधि-
कारोऽस्ति नान्यमन्त्रेषु कर्हंचित् ॥
तारोद्याकमलायाचवाग्भवाद्याय
था क्रमात् । ब्राह्मणक्षत्रियविशांसा
वित्रीकथिता कलौ ॥ द्विजातीनां
प्रभेदार्थं शूद्रेभ्यः परमेश्वरि ।
सन्ध्ये यं वैदिकी प्राक्ता प्रागेवाङ्गि-
ककर्मणाम् ॥ अन्यथा शांभवे मर्-
गैः कीदृशैः सिद्धिभाग् भवेत् ।
सत्यं सत्यं पुनः सत्यं सत्यं तत्त्वसं-
शयः ॥ कालाच्ययेपि सन्ध्यायं क-
र्त्तव्या देववन्दिते । उत तस्मद्ब्रह्म
चोच्चार्य मेघे सुभिरनातुरैः ॥
आसनं वसनं पात्रं शय्यायानं नि-
केतनम् । गृह्यकं वस्तुजातं च स्व-
च्छात्स्वच्छं प्रशस्यते ॥ समाप्याङ्गि-
ककर्मणि स्वाध्यायं गृह्यकर्म वा ।
गृहस्थानियतं कुर्यान्नैवतिष्ठेन्निरु-
द्यमः ॥ पुण्यतीर्थेषु पुण्यतिथौ गृह-
स्थे चन्द्रसूर्ययोः । जपं दानं प्रकु-
र्वाणः श्रेयसां निलयो भवेत् ॥ क-
लावन्नगताः प्राणानोपवासः प्रशस्य-
ते । उपवासप्रतिनिधावेकं दानं
विधीयते ॥ कलौ दानं महेशानिम-
र्वसिद्धिकरं भवेत् । तत्पात्रं

वर्णाश्रमधर्मः :

केवलं ज्ञेयादरिद्रः सत् क्रियान्वि-
तः ॥ मासवत्सरपक्षाणामारम्भ-
दिनमम्बिके । चतुर्दश्यष्टमीशुक्ला-
तथैवैकादशीकुम्भः ॥ निजजन्म-
दिनं चैव पित्रोर्मरणवासरः ।
वैधात्सवदिनञ्चैव पुण्यकालः
प्रकीर्तितः ॥ गङ्गानदामहानयो-
गुरोः सदनमेव च । प्रसिद्धदेवता-
श्चैव पुण्यतीर्थं प्रकीर्तितम् ॥
त्यक्त्वासुध्ययनं पित्रोः शुश्रूषां
दारक्षणम् । नरकाय भवेत्तीर्थं ती-
र्थाय ब्रततान्दणाम् ॥ नतीर्थं सेवा-
नारीणां नोपवासादिकाः क्रियाः
। नैव ब्रतानां नियमो भर्तुः शुश्रूष-
णं विना भर्तव्ये । पितांतीर्थं त-
पोदानं ब्रतं गुरुः । तस्मात् सर्वा-
त्मनानारोपतिसेवां समाचरेत् ॥
१०१ ॥ पत्युः प्रियं सदा कुर्याद्वच-
सापरिचयं या तदाज्ञानुचरीभू-
त्वा तोषयेत् पतिबान्धवान् ॥ नेष्टे-
तत्पतिं क्रूरदृष्ट्या श्रावयेन्नैव दुः-
खः । नाप्रियं मनसा वापि चरेद्भर्तुः
पतिव्रता ॥ कायेन मनसा वाचा सर्वं
दाप्रियकर्मभिः । याप्रीणयति भ-
र्तारं सैव ब्रह्मपदं लभेत् ॥ नान्य-
वक्त्रं निरोक्ष्य तनान्यैः सम्भाषणं-
चरेत् । न चाङ्गदंश्येदन्यानां भ-
र्तुराज्ञानुसारिणी ॥ तिष्ठेत्पित्रो-
र्वंशे बाल्ये भर्तुः सम्प्राप्तयौवने

वर्णाश्रमधर्मः :

। बार्हक्ये पितृवम्भूतानामुत्तन्वा भवे-
त्कुचित् ॥ अज्ञातपतिमर्यादा-
मज्ञातपतिसेवनाम् । नोद्वाहयेत्
पिताबालामज्ञातधर्मशासनाम् ॥
नरमांसं न भुञ्जीयात् नराकृतिपशूंस्त-
था । वृहस्पकारकान् गायमांसादा-
नं रसवर्जितान् फलो नियाभ्य-
वन्यानि मूलानि विविधानि च । भू-
मिजातानि सर्वाणि भोज्यानि स्वेच्छ-
याशिवे ॥ १०६ ॥ अध्यापनं याज-
नश्च विप्राणां ब्रतमुत्तमम् । अगत्तौ-
क्षत्रियविशांस्तैर्निर्वाहमाचरेत् ॥
राजान्यानाञ्च सद्धृत्तं सङ्ग्रामोभू-
मिशासनम् । अचाशक्तौ वणिग् वृ-
त्तं शुद्रवृत्तमथाश्रयेत् ॥ बाणिज्या-
शक्तवैश्यानां शुद्रवृत्तमदूषणम् । शुद्रा-
णां परमेशानि सेवा वृत्तं विधीयते ॥
सामान्यानां तु वर्णानां विप्रवृत्त्यन्यवृ-
त्तिषु । अधिकारोऽस्ति देवेशि देहया-
याचा प्रसिद्धये ॥ अद्वैष्टानिर्ममः शा-
न्तः सत्यवाद्भोजितेन्द्रियः । नि-
र्मत्सरो निष्कपटः स्ववृत्तौ ब्राह्मणो
भवेत् ॥ अध्यापयेत्पुत्रवृद्धां शि-
ष्यान् सन्मार्गवर्तिनः । सर्वलोका-
हितैषी स्यात्पथपातविनिर्मुक्तः
॥ मिथ्यालापमसूयांचव्यसनाप्रिय-
भाषणम् । नीचैः प्रसक्तिं दम्भश्च
सर्वथा ब्राह्मणस्त्यजेत् ॥ युयुत्सा-
गर्हितासम्भौ सन्मानैः सन्धिरुत्त-

वर्णाश्रमधर्मः :

मा । मृत्युर्जयोवायुश्चेतुराजन्त्या
नांवरानने ॥ अलिभीस्यात् प्रजा
वित्ते गृह्णीयात् सन्मितं करम् ।
रक्षन्नङ्गीकृतं धर्मं पुत्रवत् पालयेत्
प्रजा : ॥ न्यायं युक्तं तथा सन्धिं कर्मा
ग्यन्या नियानि च । मन्त्रिभिः सह
कुर्वीत विचार्य सर्वं यानृपः ॥ धर्मं
युक्तेन यो हव्यं न्यायदण्डपुरस्क्रियाः
। करणीया यथाशास्त्रं सन्धिकुर्याद्य
थाबलम् ॥ उपायैः साधयेत्कार्यं
युक्तं सन्धिञ्च शत्रुभिः । उपाया-
नुगताः सर्वाजयक्षे मविभूतयः ॥
स्त्रात्रीचसङ्गाद्विरतः सदा विद्वज्ज
नप्रियः । धीरो विपत्तौ दक्षश्च शी
लवान् सन्मितव्यथी ॥ निपुणो दु
र्गसंस्कारेश्च शिश्वा विचक्षणः ।
स्वसैन्यभावात् न्वेषीयात् शिष्येद्र-
णकौशलम् ॥ न हन्यान्मूर्च्छिता
न युद्धे त्यक्तशस्त्रान्पराङ्मुखान्
। बलानीतान् रिपून् देविरिपुं दौ
रशिश्नुनपि ॥ जयलब्धानि वस्तूनि स
न्धिप्राप्तानियानि च । त्रितरेता
नि सैन्येभ्यो यथायोग्यविभागतः ॥
शीर्यं वृत्तं च योऽङ्गुणां च यं राज्ञापृथ
क् पृथक् । बहुसैन्याधिपं नैकं
कुर्यादात्महिते रतः ॥ नैकस्मिन्-
विश्वसेद्राजानैकं न्यायेनियोजयेत्
। साम्यं क्रौडोपहासश्च नौचैः सह
विवर्जयेत् ॥ बहुश्रुतः स्वल्पभा

वर्णाश्रमधर्मः :

षीजिज्ञासुर्ज्ञानवानपि । बहुमा
नोपि निर्दम्भो धीरो दण्डप्रसादयोः
स्वयं वाचारदृष्ट्या वा प्रजाभावान् वि
लोकयेत् । एवं स्वजनभृत्यानां भावा
न् पश्येन् नराधिपः ॥ क्रोधाद्-
भात् प्रमादाद्वा सन्मानं शासनं तथा
। सहसानैव कर्तव्यं स्वामिना तत्त्वद
दर्शिना ॥ सैन्यसेनाधिपामात्यव-
नितापत्यसेवकाः । पालनीयाः
सदोषाश्च ददण्डाराज्ञायथाविधि
॥ उन्मत्तानसमर्थांश्च बालांश्च मृत-
वांश्च बान् । ज्वराभिभूतान् बृद्धां
श्च रक्षयेत् पितृवन्नृपः ॥ वैश्यानां
कृषिबाणिज्यवृत्तं विदधिसनातनं-
म् । येनोपायेन लोकानां देहया
चाप्रसिध्यति ॥ अतः सर्वात्मना दे
वि बाणिज्यकृषिकर्मसु । प्रमादव्य
सनालस्य मिथ्याशाठ्यं विवर्जयेत्
निश्चित्य वस्तुतन्मूल्यमुभयोः सन्म
तौ शिवे । परस्परान्नाकरणं क्रय
सिद्धिस्ततो भवेत् ॥ मत्तविक्षि
प्रबालानामरियस्तनूणां प्रिये । रो
गविभ्रान्तबुद्धीनामसिद्धौदान
विक्रयौ ॥ क्रयसिद्धिरदृष्टानां गुण
श्रवणतो भवेत् । विपर्यये तद्गुणा
नामन्यथा भवति क्रयः ॥ कुञ्जरोष्ठ
तुरङ्गाणां गुप्तदोषप्रकाशनात् ।
वर्षातीते पितृत्वे यमनायाकर्तुं म
र्हति ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां भाज

वर्णाश्रमधर्मः :

नमानववपुः । अतः कुलेशित
 त्क्रियोनसिद्धिं नमशासनात् ॥
 यवगोधूमधान्यानांलाभोवर्षेगते
 प्रिये । युक्तश्चतुर्थीधातूनामष्टमः
 परिकीर्तितः ॥ ऋषेः कृषौ च वाणि
 ज्ये तथा सर्वेषु कर्मसु । यद्यदङ्गीकृतं
 मर्त्यैस्तत्कार्यं शास्त्रसम्मतम् ॥
 दक्षः शुचिः सत्यभाषी जितनिद्रो
 जितेन्द्रियः । अप्रमत्तो निरालस्यः
 सेवावृत्तौ भवेन्नरः प्रभुर्विष्णुसमी
 मान्यस्तज्जायाजननीसमा । मान्या
 स्तद्वान्धवाभृत्यैरिहामुचसुखेप्सुभिः ॥
 भर्तुर्मित्राणि मित्राणि जानीयात्
 तंदरीनरीन् । समीतिः सर्वदा
 तिष्ठेत्प्रभोराज्ञांप्रतीक्ष्यन् ॥ अप
 मानं गृहच्छिद्रं गुप्त्यर्थं कथितञ्च य
 त् । भर्तुर्ग्लानिकरं यच्च गोपयेदति
 यत्नतः ॥ अलोभः स्थात्स्वामिध
 ने सदा स्वामिहिते रतः तत्सन्निधा
 वसन्नापं क्रीडां हास्यं परित्यजेत् ॥
 न पापमनसा पश्येदपितद्गृहकिङ्क
 रीः । शिविक्तशय्यां हास्यञ्च ताभिः
 सह विवर्जयेत् ॥ प्रभोः शय्यास
 नं यानं वसनं भाजनानि च । उपा
 नङ्गूषणं शस्त्रं नात्मार्थं विनियोजये
 त् ॥ क्षमां कृतापराधश्चेत्प्रार्थयेद्
 यत्नतः प्रभोः । प्रागल्भ्यं प्रौढवा
 दञ्च साम्याचारं विवर्जयेत् ॥ सर्वे
 वर्णाः स्वस्ववर्णं ब्राह्मीहाहंतथाश

वर्णाश्रमधर्मः :

नम् । कुर्वीरन् भैरवीचक्रात्तत्त्व
 चक्रादृते शिवे ॥ उभयत्र महेशानि
 शैवोद्वाहः प्रकीर्तितः । तथाद
 ने च पाने च वर्णभेदो न विद्यते ॥ श्री
 देव्युवाच ॥ गृहस्थानामशेषेण ध
 र्मानकथयः प्रभो । संन्यासविहि
 तान् धर्मान् कृपया वक्तुमर्हसि ॥
 श्रीसदाशिव उवाच ॥ अश्वधूताश्र
 मे देविकलो संन्यास उच्यते । विधि
 नायेन कर्तव्यस्तत्सर्वं शृणु साम्प्रत
 म् ॥ ब्रह्मज्ञाने समुत्पन्ने विरते सर्व
 कर्माणि । अध्यात्मविद्यानिपुणः
 स न्यासाश्रममाश्रयेत् ॥ विहाय वृद्धौ
 पितरौ शिशुभार्यां पतिव्रताम् ।
 त्यक्त्वाऽसमर्थान् बधून् च प्रव्रजन् नार
 की भवेत् ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वै
 श्यः शूद्रः सागान्य एव च । कुला
 वधूतसंस्कारे पञ्चानामधिकारि
 ताः ॥ सम्पाद्य गृहकर्माणि परि
 तोष्य परानपि । निर्ममो निलयाद
 ष्छेन्नृष्कामो विजितेन्द्रियः ॥ आहू
 यस्व जनान् बधून् ग्रामस्थान् प्रतिवा
 सिनः । प्रीत्यानुमतिमन्विच्छेद्
 गृहाज्जिगमिपुर्जनः ॥ तेषाम
 नुज्ञामादाय प्रणम्य परदेवताम् ।
 ग्रामं प्रदक्षिणीकृत्य निरपेक्षो गृहा
 दद्यात् ॥ मुक्तः संसारपाशेभ्यः
 परमानन्दनिवृतः । कुलावधूतं
 ब्रह्मज्ञंगत्वासम्प्रार्थयेदिदम् ॥ गृ

वर्णाश्रमधर्मः :

हाश्रमेपरब्रह्मन्ममैतद्विगतं वयः । प्रसादं कुरुमेनाथसश्यासयह्वयं प्रति ॥ निवृत्तगृहकर्माणं विचार्य विधिवद्गुरुः । शान्तं विवेकिनं वीक्ष्य द्वितीयाश्रममादिशेत् ततः शिष्यः कृतस्नानोयतात्माविहिताङ्गिकः । ऋणत्रयविमुक्त्यर्थं देवर्षी न चरेत्पितृनिव्यादिबिधानेन द्वितीयाश्रमं स्वीकृत्य यथातिष्ठेत्तदाह । ततो निर्दुन्दुरूपोऽसौ निष्कामः स्थिरमानसः । बिहरेत्स्वेच्छया शिष्यः साक्षाद्ब्रह्ममयो भुवि ॥ आब्रह्मस्तस्वपर्यन्तं सद्रूपेण विभावयन् । विस्मरन्नामरूपाणि ध्यायन्नात्मनमात्मनि ॥ अनिकेतः क्षमावृत्तो निःशङ्कः सङ्गवर्जितः । निर्ममो निरहङ्कारः सश्यासी विहरेत्चित्तो ॥ मुक्तो विधिनिषेधेभ्यो नियोगक्षेमत्रात्मवित् ॥ सुखदुःखसमो धीरो जितात्मा विगतस्पृहः स्थिरात्मा प्रासदुःखोऽपि सुखे प्राप्तेऽपि निस्पृहः । सदानन्दः शुचिः शान्तो निरपेक्षो निराकुलः ॥ मेढ्रे जकः स्याज्जीवानां सदा प्राणिहिते रतः । विगतामर्षभौर्दान्तो निष्कल्यो निगद्यमः ॥ शोकद्वेषत्रिमुक्तः स्याच्छत्रौ मित्रे समो भवेत् । शीतवातातपसहः समो मानापमानयोः ॥ समः शुभाशुभेतुष्टोयद-

वर्णाश्रमधर्मः :

क्षाप्राप्तवस्तुना । निस्त्रैगुण्यो निर्विकल्पो निर्लोभः स्यादसञ्चयी ॥ यथासत्यमुपाश्रित्य मृषाभिष्ववं प्रतिष्ठते । आत्माश्रितस्तथा देहाजानन्नेवं सुखी भवेत् ॥ इन्द्रियाण्येव कुर्वन्ति स्वं स्वं कर्म पृथक् पृथक् । आत्मा साक्षी विनिर्लिप्तो ज्ञात्वा वैभोक्षभाग्भवेत् ॥ धातुप्रतियहं निन्दामनृतं क्रौडनं स्त्रिया । रेतस्यागमसूयाश्च सन्यासी परिवर्जयेत् ॥ सर्वत्र समदृष्टिः स्यात्कीटे देवे तथा नरे । सर्वं ब्रह्मेति जानीयात्परिव्राट् सर्वकर्मसु ॥ विप्रान्नं श्वपचान्नं वायस्मास्तस्मात्समागतम् । देशकालंतथापात्रमश्नीयादविचारयन् ॥ अध्यात्मशास्त्राध्ययनैः सदा तत्त्वविचारयैः । अवधूतानयेत्कालं स्वेच्छाचारपरायणः ॥ सश्यासिनां सृतं कायं दाहयेन्न कदाचन सम्पूज्य गन्धपुष्पाद्यैर्निखने द्वाप्सु मज्जयेत् ॥ अप्राप्तयोगमर्त्यानां सदा कामाभिलाषिणाम् । स्वभावाज्जायते देवि प्रवृत्तिः कर्मसङ्कुले ॥ तत्रापि ते सानुरक्ता ध्यानार्चाजपसाधने । श्रेयस्तदेव जानन्तस्तत्रैव दृढनिश्चयाः ॥ अतः कर्मविधानानि प्रोक्तानि चित्तशुद्ध्ये । नामरूपं बहुविधं तदर्थकल्पितं मया ब्रह्मज्ञानादृते देविकर्मसंशयसंविना । कुर्वन्कल्पशतं

वर्णिनी

कर्मनभवेन्मुक्तिभागजानः ॥ कु-
लावधूतस्तत्त्वज्ञोऽवन्मुक्तो नराकृ-
तिः । साक्षाद्भारायणं मत्वा गृहस्य
स्तंप्रपूजयेत् ॥ यत्तेर्दर्शनमात्रेण वि-
सुक्तः सर्वपातकात् । तीर्थव्रततपो
दानसर्वयज्ञफलं लभेत् ॥ इति श्री
महानिर्वाणतन्त्रेऽष्टमोऽस्त्रासेवर्णांश्च
मधर्मनिरूपणम् ॥

वर्णाङ्गः । पुं० मुङ्गे ॥

वर्णिः । न० सुवर्णः ॥ वर्णेर्वलिस्थाहि-
रण्यद्वयमुक्तेः । अहिरण्येतु० व-
लिः ॥

वर्णिकः । पुं० लेखके ॥

वर्णिका । स्त्री० कथनस्योत्कर्षः ॥ क-
ठिन्याम् ॥ मसौ ॥ नील्यादिरा-
गे ॥ व्याख्यायिकायाम् । ग्रन्थवि-
शेषस्य व्याख्यायाम् ॥ स्तोत्रकव्या-
म् ॥ वर्ण० । चौरादिकः । ततो
खल् । प्रत्यस्यादितीत्वं ॥

वर्णितः । वि० स्तुतियुक्ते । अभि-
ष्टते । ईडिते । वर्ण्यते स्म । वर्णव-
र्णक्रियोविस्तारगुणश्चनेषु । क्तः ॥

वर्णी । पुं० लेखके ॥ चित्रकरे ॥ ब्रह्म-
चारिणि ॥ वर्णः अष्टविधमैथुनाऽ
भावरूपास्तुतिः साक्षास्ति । वर्णा
ब्रह्मचारिणीति० इति । वि० व-
र्णावति ॥

वर्णिनी । स्त्री० वनितायाम् ॥ हरि-
द्रायाम् ॥

वर्त्तनः

वर्णिलिङ्गी । पुं० ब्रह्मचारिवेशवति
॥ वर्णीब्रह्मचारी० तस्य लिङ्गं चि-
ह्नमस्यास्ति । इति । ॥

वर्णुः । पुं० सूर्ये ॥ नदविशेषे ॥ वृ-
णोति । वृज्० । अजिह्वरीभ्यानि
च्चेति णुः ॥ देशविशेषे ॥ वर्णु-
नदसमीपदेशे वर्णुः । अदूरभवश्च
त्यर्थः । सुवास्त्वाद्यणो जनपदेलुवि-
तिलुप् ॥

वर्ण्यः । वि० वर्णनीये । श्लाघ्ये ॥
व्याख्यातव्ये ॥

वर्त्तकः । पुं० अश्वस्यखुरे ॥ व्याघ्रा-
टपक्षिणि । भारद्वाजः । गौ०
दे० भा० प्र० ॥ अस्य मांसगुणाय
था । वर्त्तकोऽग्निकरः शीतोऽज्वर-
दोषत्रयापहः । सुरुच्यः शुक्रदो-
बल्यो वर्त्तकाल्पगुणात्ततः ॥ वर्त्तते
हतुवर्त्तने । खल् । न० वर्त्तलो-
हे । नीललोहे । विदर० इ०
भा० इ० केचित् ॥

वर्त्तका । स्त्री० वर्त्तिकायाम् ।
व्याघ्राटशकुनौ । वटेर० इ० भा०
प्र० खगे ॥ वर्त्तकाशकुनौ प्राचा-
मितीत्वं न ॥

वर्त्तकी । स्त्री० अश्वस्यखुरे । व्याघ्राटे ॥
वर्त्तजन्मा । पुं० अश्वदे । मेघे ॥

वर्त्तनः । पुं० वामने ॥ न० वृत्तौ
। जीविकायाम् ॥ वहवो वर्त्तनो-
पायाः ऋषिभिः परिकीर्त्तिताः ।

वर्तमान :

सर्वेषामपिचैवैषांकुसीदमधिकं वि
दुः ॥ विशेषः कुसीदेद्रष्टव्यः ॥
वर्त्ततेऽनेन । हतुवर्त्तने । ल्युट् ॥
साधारणवर्त्तुलं ॥ न० स्त्री० तूल
नालायाम् ॥ तर्कुपीठे ॥ जीवने
॥ त्रि० वर्त्तिष्णो ॥ वर्त्तनशीलः ।
हतु० । अनुदात्ते तस्येतियुच् ॥
वर्त्तनिः । पुं० पूर्वदेशे ॥ स्त्री० प
थि ॥ वर्त्ततेऽनया । हतु० । वृत्ते
त्यनिः ॥
वर्त्तनी । स्त्री० पथि । वर्त्तने ॥ त
कुपीठे । प्रेषणायाम् ॥ कृदिका
रादितिडीप् ॥
वर्त्तमानः । पुं० अतीतानागतभि
न्नकाले ॥ आख्यापरिसमाप्तिव
र्त्तमानः कालः । यथा । महा
भारतं पठति । सचतुर्विधः यथा
। प्रवृत्तोपरतश्चैव० हत्ताविरत
एवव ॥ निच्यप्रवृत्तः सामीप्यो
वर्त्तमानश्चतुर्विधः ॥ क्रमेणोदा
हरणानि । मांसं न खादति । आ
दौ प्रवृत्तं मांसं भोजनं निवर्त्तय-
ति० इत्यर्थः । ब्रह्मकुमाराः क्री
डन्ति० तदानीन्तनक्रीडनाभावेपि
पूर्वक्रीडानां बुद्धौ वर्त्तमानत्वात्
त् । पर्वतास्तिष्ठन्ति० निच्यप्रवृत्
तत्वात् । किञ्च पर्वतानां स्थितत्वं
वर्त्तमानत्वं पिभूतमविष्यत्काला
भ्यां सम्बन्धविबक्षया पर्वतास्तस्युः०

वर्ति :

स्थास्यतीत्यपि स्यात् । सामीप्यो
द्विविधः । भूतसामीप्ये यथा ।
कदा आगतासि० इति प्रश्ने० अ
ध्वखेदादेर्वर्त्तमानत्वात्० एषा
हमागच्छामि० इत्यागतोपि वदति
मविष्यत्सामीप्ये यथा । कदा०
गमिष्यसीति प्रश्ने० एषो हंगच्छा-
मोति गमनक्रियमाणोऽपि वद-
ति० इति मुग्धबाधटीकायां दुर्गा-
दासः ॥ प्रयोगाधिकरणीभूतज्ञा
लावर्त्तमानः कालवर्त्तनैवाधि
काः ॥ अद्यतने । अधुनातने ॥
त्रि० तत्कालवृत्ते । विद्यमाने
। स्थिते ॥ वर्त्तते । हतु० ।
शानच् । । मुक् ॥
वर्त्तरूकः । पुं० दौः साधिके ।
द्वारपाले ॥ नदीभेदे ॥ काकनीडे
जलावटे ॥
वर्त्तलीहम् । न० लीहविशेषे । ली
हसंकरे । नीललीहे । विदरं०
इ० भा० प्र० इतिकेचित् ॥
वर्त्तिः । स्त्री० बटिकायाम् । भेष
जनिर्माणे ॥ नयनाञ्जने । लेखे ॥
गात्रानुलेपन्याम् ॥ दोषकस्य द
शायाम् ॥ दीपे ॥ वर्त्त्यते । हतु०
। ण्यन्तः अचङ् । वर्त्ततेऽनया
वा हतु० । हृदि शिरुह्येत्यादि
नेन्वा ॥ वृत्तेऽकन्दसीति० इवा
। स्वरेभेदः । बाहुलकाच्चोकेपि ॥

वर्त्तिव्यमाण :

वर्त्तिविशेषे ॥ यथा ! कतक्कस्यफलं
शङ्कः सैन्धवंल्युषणवचा । फे नो
रसाञ्जनंक्षौद्रं बिडङ्गानि मनः
शिला ॥ एषांवर्त्तिर्हन्तिकासन्ति
मिरपटलं तथेति ॥

वर्त्तिकः । पुं० पक्षिविशेषे । वर्त्तिके
। वटेर० इ० भा० प्र० ॥

वर्त्तिका । स्त्री० वर्त्तिकायाम् । व्या
घ्राटे । वटेर० इ० भा० प्र०
खगे ॥ अस्यामांसगुणायथा वर्त्ति
कामधुरारूक्षाकफमारुतनाशनी
॥ अजशृङ्गाम् ॥ वर्त्ती । वर्त्ती०
इ० भा० ॥ सापञ्चविधायथा ।
पद्मसूत्रभवादभंगभंसूत्रभवायवा
शिगजावादरीवापिफलकोषोद्भवा
यथा । वर्त्तिकादीपकृत्येषुसदापञ्च
विधास्मृता ॥ वर्त्तते० वर्त्त्यतेवा
। वृत्तु० गवत् । उदीचांमते० प्रत्य
यस्यादितोत्वम् ॥ वस्तुतस्तुवृत्तेस्ति
कन्नितिकन्बोधः ॥

वर्त्तितः । त्रि० नीते ॥ निष्पादिते
॥ गथिते ॥

वर्त्तितव्यः । त्रि० वर्त्तितुमर्हे ॥

वर्त्ती । त्रि० वर्त्तिष्णी ॥

वर्त्तिष्णुः । त्रि० वर्त्तने ॥ वर्त्तनशी
लः । अलङ्कृजितीष्णुच् ॥ वर्त्ति
नि ॥

वर्त्तिष्यमाणः । त्रि० भविष्यत्काला
दौ ॥ वर्त्तनप्रागभावाश्रये ।

वर्द्धकः

वर्ती । स्त्री० वर्ती ॥

वर्तुलः । पुं० कलायविशेषे । बाटु
ला० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

यथा । कलायस्थत्रयोभेदास्त्रिपु
टोवर्तुलोद्धटी । इतिशब्दमाला

॥ न० गृह्णने ॥ त्रि० गोलवस्तु
नि । निस्तले । वृते ॥ वर्तते ।

वृत्तु० । बाहुलकादुलच् ॥

वर्तुला । स्त्री० तर्कुपीठ्याम् । टे को
रवांटुल इ० गौ० भा० ॥ इति
हारावली ॥

वर्त्तुली । स्त्री० गजपिप्पल्याम् ॥

वर्त्म । न० नेत्रच्छेदे ॥ मार्गे ।
अध्वनि ॥ वर्त्ततेऽनेनास्मिन्वा ।

वृत्तु० । मनिन् ।

वर्त्मनिः । स्त्री० पथि ॥ वर्त्तन्तेऽ
नया । वृत्तु० । वृत्तेश्चत्यनिः ।

चान्मुडितिगोवर्द्धनः ॥

वर्त्मनी । स्त्री० पथि ॥ कृदिकारादि
तिङ्गीष् ॥

वर्त्यन् । त्रि० वर्द्धिष्यमाणे । लृटः
सहेतिसदादेशे० वृद्भ्यः स्यसनो
रितिभिभाषयापरस्मैपदम् ॥

वर्द्धः । पुं० ब्राह्मणयष्टिकायाम् ।
पूर्ती ॥ कृदे ॥ न० सीसके ॥

वर्द्धकः । पुं० ब्राह्मणयष्टिकायाम् ।
भार्ग्याम् ॥ वर्द्धते । वृधुच्छेदने ।

गवल् ॥ त्रि० पूरके । कृदे
के ॥

वर्धमानक :

वर्धकिः । पुं० त्वष्टरि । रथकारे
तक्षणि । बठई० इ० तखाण०
इ० भा० प्र० । वर्धते । वर्धच्छे
दने । अच् । वर्धकषति । कष
हिंसायाम् । बाहुलकाङ्गिः ॥
वर्धकी । पुं० बठई० इ० भा० प्र०
वर्णसङ्करजाती । त्वष्टरि । सूत्र
धारे । रथकारे । काष्ठतक्षके ॥
वर्धनम् । न० वृद्धी ॥ छेदने
। वर्धच्छेदनपूरणयोः ल्युट्
॥ चि० वर्धिष्णी ॥ वर्धतेत
च्छीलः । वृधुवृद्धी । अनुदात्ते
तद्धेतियुच् । वर्धयति । नन्द्या
दिच्वाल्ल्युर्वा ।
वर्धनी । स्त्री० गलन्तिकायाम् ।
सनालजलपात्रे । वधना० वधनी
० इ० भा० सम्भाष्यन्त्याम् । बठ
नौ० इ० भा० ॥
वर्धमानः । पुं० प्रश्नभेदे ॥ शरावे
। एरण्डे । वीरजिने । चरमती
र्थकृति । महावीरे । विष्णौ ।
नारायणे । स्वस्तिके । रावणह
विशेषे । दक्षिणद्वाररहितोवर्धमा
नोधनप्रदः ॥ वर्धते । वर्धच्छे
दनपूरणयोः । शानच् । स्वना
म्नाप्रसिद्धेदेशविशेषे । चि० वृ
द्धिमति ॥
वर्धमानकः । पुं० शरावे ॥ वर्ध
ते । वृधु० । शानच् । शप् ।

वर्मा

सुक् । संज्ञायांकन् । चि०
वृद्धिर्विशिष्टे ॥
वर्धापनम् । न० नाडीच्छेदने ॥
वर्धितः । चि० प्रसृते ॥ छिन्ने ॥ पृ
रिते ।
वर्धिष्णुः । चि० वर्धने । वृद्धिशी
ले ॥ वर्धिते० तच्छीलः वृधु०
। अलङ्कारजितीष्णुच् ॥
वर्धः । पुं० न० अपुणि । सौसे ॥
वरचायाम् ॥ वर्धते० दृढवन्धनेन
दीर्घीभवति । वृधु० । वृधिवपिभ्यां
रन् । लघूपधगुणोरपरः ॥
वर्द्धी । स्त्री० नङ्ग्राम् । वरचायाम् ।
चर्मरज्जौ । वृत्ती० इ० भा० ॥
वर्धते । वृधु० । रन् । गौरादिच्वा
न्डौष् ॥ यहा । औणादिकः
घ्रन् । गुणोरपरः । प्रत्ययतकार
स्य० भषस्तथोर्ध्वइतिधत्वे० वि
त्त्वान्डौष् ।
वर्पः । न० रूपे ॥ वृणीते । वृङ् स
म्भक्तौ । वृङ्शीङ्भ्यांरूपस्वाङ्गयोः
पुट्चिच्चसुन् । प्रत्ययस्यपुट् ॥
वर्मकण्टकः । पुं० पर्पटे ॥
वर्मकषा । स्त्री० चर्मकषायाम् ।
सप्तलायाम् ॥
वर्मा । पुं० क्षत्रियस्यपदवी ॥ यथा
। वर्मान् ब्राह्मणक्षत्रियवर्मान्
क्षत्रियस्य च । गुप्तदासात्मकं नाम
प्रशस्तं वैश्यशूद्रयोः ॥ न० कवचे ।

वर्बर :

। तनुवे । वृणोतिदेहम् । बृञ् व
रणे । मनिन् ॥
वर्म्मिः । पुं० मत्स्यविशेषे । बांघौ०
बामौ० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥
वर्म्मिकः । चि० वर्म्मणि । वर्म्मास्था
स्तिब्रीह्यादित्वात्० ठक् ॥
वर्म्मितः । चि० धृतसन्नाहे । सन्नवे
। सञ्जे । वर्म्मसञ्जातमस्य । तार
कादित्वादितच् ॥
वर्म्मि । चि० वर्म्मवति । वर्म्मिके ॥ व
र्म्मास्थास्ति ब्रीह्यादित्वादिनिः ॥
वर्म्मिमत्स्यः । पुं० बांघोतिख्याते
मत्स्ये । वर्म्मिमस्योहरेवातपि
तृतरुचिकरोलघुः ॥
वर्म्मिषः । पुं० बामिरूप० इ० गौ०
दे० भा० प्र० मत्स्ये ॥
वर्म्म्यः । पुं० कन्दर्पे । स्मरे ॥ चि०
वरेण्ये ॥ वर्म्म्यते । वर्म्म्यसायां
चुरादाबदन्तः । अचोयत् ॥
वर्म्म्या । स्त्री० पतिंवरायाम् ॥ अव
द्यपण्यवर्म्यागच्छपणितव्यानिरोधे-
ष्विति० अप्रतिबन्धविषये० बृङ्
सम्भक्ताविध्यस्मात्० यत् ॥
वर्म्म्या । स्त्री० बृहन्मक्षिकायाम् ।
नीलमक्षिकायाम् ॥ वरिति । व
णति । वणशब्दे । अच् ॥ यद्वा
। वर्म्मति । वर्म्मगतौ । युच् ॥
वर्म्मरः । पुं० पामरे । नीचे ॥ कीशे । वक्र
कीशे । बावरी० इ० भा० ॥ चक्रले ॥

वर्बरा

देशविशेषे । यथा । मायापुरंसमा
रभ्यसप्तशृङ्गात्तथोत्तरे । वर्बरा
ख्योमहादेशः प्राक्तः श्रीशक्तिसङ्ग
मे । पारसिकेजने । वृक्षविशेषे ।
सुमुखे । गरभे । गन्धपत्रे । का
लवाबुद्ध० गौ० दे० भा० प्र० ॥
वर्बर्त्ति । बृञ्० । यङ्लुगन्त ।
पचाद्यच् ॥ यद्वा । वृणोति । वृ
ञ्० । कृगृशृबृञ्चतिभ्यः घ्वर
च् ॥ न० ङिङ्खे । पीतचन्दने
बोले । हिमवत्प्रान्तेयक० बद्ध०
प्र० यूपविशेषे । यथा । जलेना
लोडितं शालिपिष्टकांखण्डमिश्रित
म् । धारायूपकश्चत्पाच्यतइवे
वर्बराख्यकम् ॥ वर्बरंवलकृतमद्यः
श्रेष्ठं पित्तानिलोपहम् । रोचनं
कफकृच्छोतहृद्यं हृत्तासनाशनं ।
वर्बरकम् । न० चन्दनभेदे । श्वेत
वर्बरके ॥
वर्बरा । स्त्री० शोकविशेषे । तुङ्
ग्याम् । खरपुष्पायाम् । अजग
न्धिकायाम् । वाबुद्ध० इ० भा०
प्र० । कृष्णार्जकस्तथाशुक्रोवटप
चस्ततोपरः । वर्बराचितयंरुचंशी
तंकटुबिदाहिच ॥ तीक्ष्णं रुचिकरं
हृद्यं दीपनं लघुपाकिच । पित्त
लंकफवातास्रददृक्कमिविषापहम्
। पुष्पप्रभेदे ॥ वृणोति । वृञ्०
कृगृशृबृञ्चतिभ्यः घ्वरच् । अनि

वर्षकरी

ल्यः षिताङ्गोष् ॥
 वर्षरी । स्त्री० वर्षराऽर्थे ॥ षित्वान्
 ङीष् ॥
 वर्षरीकः । पुं० भाग्याम् । ब्राह्म
 ण्यष्टिकायाम् ॥ कुटिलकुन्तले ।
 वावरी० इ० भा० ॥ अजगन्धिकाया
 म् । वावुइ० इ० भा० ॥ यूनि ॥
 वृणुते । वृज् ० । शृष्टृजांहेरुक्
 चाभ्यासस्येति० ईकन् ॥
 वर्षा । स्त्री० वर्षर्याम् ॥
 वर्विः । पुं० वस्मरे ॥ वृणुते । वृ-
 ज् ० । वृष्टृभ्यांविन् ॥
 वर्वुरः । पुं० युगलाक्षे । तीक्ष्णकण्ट
 के । गोशृङ्गे । कफान्तके । ववूर०
 ववल० इ० प्र० वृक्षे ॥ वर्वुरः कफ
 नुद्गाहीकुष्ठकमिविषापहः ॥
 वर्वूरः । पुं० वर्वुरे ॥ इतिराजनि-
 र्घण्टः ॥
 वर्षः । पुं० न० भारतादौ ॥ जम्बुद्वी
 पे ॥ अर्द्धे । समायाम् । वत्सरे ॥
 वृष्टौ ॥ वर्षधरे । मेघे ॥ वर्षणम्०
 वृष्यतेषो । वृषुसेचने । अज्विधौ-
 भयादीनामुपसङ्ख्यान्मित्यच् ॥
 वर्षयति० वर्षतिवा । पचाद्यच् ॥
 यद्वा ॥ वृणाति । वृज् वरणे । वृ-
 तृवदीतिसः ॥ वर्षशब्दोदिवसप-
 रोपिदृश्यतेच० दीर्घसचाणिवार्षश
 तिकानि० वार्षसहस्रिकाणिचेति ॥
 वर्षकरी । स्त्री० भिक्षिकायाम् ॥

वर्षा :

वर्षकेतुः । पुं० रक्तपुनर्नवायाम् ॥
 वर्षकोषः । पुं० दैवज्ञे ॥ मासे ॥
 वर्षः कोषाऽस्य
 वर्षजः । त्रि० वृष्टिजाते ॥
 वर्षणम् । न० वृष्टौ ॥ वृषुसेचने ।
 ल्युट् ॥ नचाऽचाल्युटाबाधः वृष
 भोवर्षणादितिभाष्यप्रयोगात् ॥ ल्यु
 ङपिभवतीतिकैयटादयः ॥
 वर्षणिः । स्त्री० वर्तने ॥
 वर्षपर्वतः । पुं० वर्षविकृतौ । भाजकगिरौ
 ॥ यथा । हिमवान्हेमकूटश्चनिषधोमे
 रुरेवंच । चैत्रः कर्णोचशूङ्गोचसप्तै
 तेवर्षपर्वताः ॥ इतिहाराबली ॥
 वर्षपाकी । पुं० आस्मातके ॥
 वर्षपुष्पा । स्त्री० सहदेवीलतायाम् ॥
 वर्षप्रियः । पुं० चातकपक्षिणि ॥
 वर्षवरः । पुं० शण्डे । अत्यन्तान्त-
 मंहल्लके । खोजा० इ० भा० प्र० ॥
 वृणोति० वरतिवा । वृज् वरणे०-
 वरणावरणेवा । अच् । वर्षस्त्रव-
 रः । येत्त्वल्पसत्त्वाः प्रथमक्तीवा-
 श्चस्त्रीस्त्रभाविनः । जाच्यानदु-
 ष्टाः कार्येषुतेवैवर्षवराः स्मृताः ॥
 वर्षवृद्धिः । स्त्री० जन्मतिथौ ॥
 वर्षाः । स्त्री० भूम्नि० प्रावृट्काले ।
 नभोनभस्ययोः । आबणभाद्रयोः ॥
 आषाढादिचतुर्षुमासेषु ॥ यथा ।
 वर्षासुसविषं तोयंदिव्यमप्याश्विनं-
 विनेति ॥ वर्षवर्षणमचास्ति ।

वर्षुक् :

अर्थाद्यच् । टाप् ॥
 वर्षाशः । पुं० मासे ॥
 वर्षाघोषः । पुं० महाभेके ॥
 वर्षाङ्गः । पुं० मासे ॥
 वर्षाभवः । पुं० रक्तपुनर्नवायाम् ॥
 त्रि० वर्षासुजाते ॥
 वर्षाभूः । पुं० भेके । गण्डूके ॥ भूल
 तायाम् । गण्डूपदे । किञ्चुलुके ॥
 इन्द्रगोपे ॥ वर्षासुभवति । भू०
 । भुवः सञ्ज्ञान्तयोरितिक्रिप् ॥
 वर्षाभूः । स्त्री० शीयघ्न्याम् । पुनर्न
 वायाम् ॥ भेक्याम् ॥
 वर्षाभ्वी । स्त्री० भेक्याम् । वर्षासुभव
 ति । भू० । क्रिप् । वर्षाभ्वीत्यसा
 धुः । डीष् विधायकाभावात् ॥
 गौरादित्त्वाद्वाडीष् ॥ पुनर्नवाया
 म् ॥
 वर्षाधिः । पुं० कुजे । भौमे ॥
 वर्षावसानः । पुं० शरत्काले ॥
 वर्षाष्ठः । त्रि० अतिवृद्धे ॥ अयमेषा
 मतिशयेनवृद्धः । इष्टनि० प्रियस्थि
 रिति० वृद्धस्यवर्षि० आदेशः ॥
 वर्षीयान् । त्रि० वृद्धतरे । ज्यायसि
 ॥ अयमनयोरतिशयेनवृद्धः ।
 द्विवचनेतीयसुनि० प्रियस्थिरेतिव
 र्षि० आदेशः ॥
 वर्षुक् । त्रि० वृष्टिकारिणि ॥ वर्ष
 तितच्छीलः । वृषुसेचने । लघप
 तपदेत्यादिनोकञ् ॥

वर्हिचूडा

वर्षुकाब्दः । पुं० वर्षाणशीलमेघे ॥
 वर्षेजः । त्रि० वर्षाकालजाते । वर्ष
 जे ॥ विभाषावर्षाक्षरशरवरादित्य
 लुक् ॥
 वर्षोपलः । पुं० करकायाम् ॥ वर्षा
 याउपलः ॥
 वर्धम् । न० देहे ॥ इतिद्विरूपको
 षः ॥
 वर्धम् । न० देहे । तनौ ॥ प्रमाणे
 । प्रमाणमात्रोन्नतिरितिस्वामौ ।
 इयत्तेतिभरतः ॥ अतिसुन्दराकृ
 तौ ॥ वर्धति० वृध्यतेवा । वृषु०
 । मनिन् ॥
 वर्धम् । न० पुं० कलापे । मयूरपि
 ष्के ॥ दले ॥ न० यन्त्रिपर्णे ।
 स्थौण्ये ॥ परीवारे ॥ वर्धति ।
 वृहवृद्धौ । पचाद्यच् ॥ वर्धतेवा
 । वर्धहिंसायां । घञ् ॥
 वर्धणम् । न० पत्रे ॥
 वर्हिः । पुं० पावके ॥
 वर्हिः पुष्पम् । न० यन्त्रिपर्णे ॥
 वर्हिः शुष्मा । पुं० अग्नौ ॥ वर्हिः
 कुशः शुष्मबलमस्येतिवियहः ॥
 वर्हिः । न० स्थौण्ये । कुरुरौधा०
 इ० भा० ॥ वर्हिः प्रशस्तमस्य ।
 अतद्वनिः ॥
 वर्हिकुसुमम् । न० यन्त्रिपर्णे ॥
 वर्हिचूडा । स्त्री० खराश्वायाम् ।
 मयूरशिखेतिप्रसिद्धायाभौषधौ ॥

वलज्ज :

वर्हिणः । पुं० मयूरे ॥ वर्हमस्त्यस्य
। फलवर्हाभ्यामिनच् ।

वर्हिणवाहनः । पुं० षडानने ॥

वर्हिध्वजा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

वर्ही । पुं० मयूरे ॥ वर्हीस्त्यस्य ।
इनिः ॥

वर्हिपुष्पम् । न० ग्रन्थिपर्णे ॥

वर्हिर्ग्योतिः । पुं० अग्नौ ॥

वर्हिमुखः । पुं० गीर्वाणे । देवे ॥

वर्हिरग्निमुख्यस्यसः ॥

वर्हिषद् । पुं० दैत्यदानवादीनां पि
तृषु ॥ यथा । दैत्यदानवयक्षाणां

गन्धर्वीरगरक्षसाम् । सुपर्णकिन्न

राणाञ्चस्मृतावर्हिषदोत्रिजाः ॥

वर्हिष्ठम् । न० बाले । क्लीबेरे । बा-

ला० । इ० भा० प्र० ओषधी ।

वर्हिषिकुशेतिष्ठति । सुपिस्थइति

कः । अस्वास्वेतिषत्वम् ॥

वर्हिः । पुं० हुताशने ॥ चित्रके ॥

यज्ञे ॥ दौप्तौ ॥ न० ग्रन्थिपर्णे ॥

पुं० न० कुशे । दर्भे ॥ वर्हिर्द्वि

विधम् । मुख्यं गौणञ्च । तत्र मुख्यं

कुशकाशादिदशदर्भमयम् । गौण

न्तु० तत्सदृशं तृणान्तरम् । वर्हति

वर्हिषद्बधौ । ओष्ठ्यादिः । वर्हेर्न

लोपश्चेति० इतिः । वर्हिः सा

न्तः ॥

वलम् । न० सैन्ये ॥

वलज्जः । पुं० शुक्रवर्णे । धबले ॥

वलाकः

चि० तद्वति ॥ बलते । बलसंवर
णसञ्चरणे च । कृिप् । बलमक्षत्य
स्मिन् । अक्ष० । घञ् ॥ अवलक्ष
तेषा । अकारलोपः ॥

बलज्जगुः । पुं० चन्द्रे ॥ बलज्जाः
गाबोयस्यसः । गोस्त्रियोरिति क
स्वः ॥

बलभी । स्त्री० गोपानस्याम् । कुडो
पुष्पादनार्थं दत्तवक्रकाष्ठे । वडभ्या
म् ॥ पटलाधारवंशपञ्चरे ॥ बल
ति । बल० । बाहुलकादभच् । गौ
रादिः ॥

बलयः । पुं० कण्ठरोगे ॥ बेलायाम्
॥ पुं० न० कङ्कणे । कटके । प्रको
ष्ठाभरणे ॥ बल्यते । बल० ।
बलिमलितनिभ्यः कथन् ॥ अस्थि
विशेषे ॥ यथा । पाण्ड्योः पार्श्वयु
गेपृष्ठे वक्षोजठरपायुषु । पादयोर
पिचास्थीनिबलयानिबभाषिरे ॥
लघ्वादित्रिकले० । ऽऽ० ॥ गुर्व
चरेपुं० ॥

बलयितः । चि० वेष्टिते । नद्यादि
नारुबे ॥ बलयं जातमस्य । तार
कादित्वादितच् ॥ यद्वा । बलयव
तृकृतम् । तत्करोतीति णिच् ॥
क्तः ॥

बला । स्त्री० बलायाम् । वाय्यालके ॥

विद्याविशेषे ॥

बलाकः । पुं० जुद्रवके । बलायाम् ॥

वल्कवान्

वलाहकः । पुं० वलाहके ॥
 वलिकरः । चि० वलिकर्त्तरि ॥ वलिं
 करोति । डुकृञ् । दिवाविभे
 तितः ॥
 वलितः । चि० वेष्टिते ॥
 बलिरः । चि० केकरे । निम्नोन्नता
 क्षिप्ता ॥ बलते । बल० । बाहुलका
 त्किरच् ॥
 वलिशम् ।) न०
 वलिशिः ।) स्त्री० बलिशे । बडिशे ॥
 वलिशी ।)
 वली । स्त्री० मध्यमरेखायाम् ॥ ऊर्म्या
 म् ॥ क्षीणं त्वचि ॥ गृहदारुणि ॥
 वल्कः । पुं० न० त्वचि । वल्कले ॥
 शल्के । खण्डे । पुं० पट्टिकाली
 ध्रे ॥ बलते । बल० । शुल्कवल्को
 ल्कादृतिकक् ॥ यद्वा । वल्कयति
 । वल्कपरिभाषणे । पचाद्यच् ॥
 वल्कतरुः । पुं० पूगवृक्षे ॥
 वल्कद्रुमः । पुं० भूजवृक्षे ॥
 वल्कलः । पुं० न० द्रुमत्वचि । वल्के
 वल्कल० ब्र० भा० प्र० ॥ त्वचे ।
 दालचीनीतिभा० प्र० ॥ बलति ।
 बल० । बाहुलकात्कलः ॥ वल्कं
 लातीतितुखामी ॥
 वल्कला । स्त्री० शिलावल्कायाम् ॥
 वल्कलोध्रः । पुं० पट्टिकालीध्रे ॥
 वल्कवान् । पुं० मत्स्ये ॥ चि० वल्क
 युक्ते ॥

वल्गाः

वल्किलः । पुं० कण्टके ॥
 वल्गाः । पुं० न० अभ्यवहारे । जेम
 ने ॥ वल्गाभोजने । अच् ॥
 वल्गान् । चि० धावति ॥
 वल्गानम् । न० बहुभाषणे ॥ भुतगमने ॥
 वल्गा । स्त्री० दन्तालिकायाम् । अव
 क्षेपण्याम् । अश्वमुखरज्जौ ॥
 साचीत्क्षिप्तादिभेदेनचतुर्दशविधा
 क्ताहयलीलावत्याम् । उत्क्षिप्ता
 शिथिलातथोत्तरवतीमन्दाचवैहा
 यसीदिक्षिप्तैककरार्द्धकम्बरसमात्
 कौर्णाविभक्तातथा । अत्युत्क्षिप्तत
 लाद्भुतेखलुतथा व्यागृढगोकर्णिके
 बाहानाङ्गथिताश्चतुर्दशविधावल्गा
 प्रभेदाश्चमीति ॥ तल्लक्षणा नितुतचै
 वद्रष्टव्यानि ॥ अश्वप्रेरणविशेषे ॥
 वल्गाविभागकुशलः । चि० बाहानां
 षड्विधप्रेरणाभिज्ञे ॥ यथाहभो
 जः । बाहनं प्रतिबाहानां षड्वि
 धंप्रेरणं विदुः । रागावल्गाकषा
 पाष्णिप्रतोदरवभेदतः ॥ वल्गा
 याविभागो विविच्यप्रयोगः तत्रकु
 शलः ॥
 वल्गातम् । न० घोटकस्य विशेषगम
 ने । देगेन विजिप्तोपरिचरणे ॥
 गमने ॥ बहुभाषणे ॥ वल्गानम् ।
 वल्गा गतौ । भावेक्तः ॥
 वल्गाः । पुं० कृानि ॥ चि० मनोज्ञे ।
 सुन्दरे ॥ यथोक्तम् । क्षणमात्र

वल्गव :

मतिवल्गुजगदेतदतिफल्लु। धन
लोभमपहायनमपद्मनयनाय॥ वल्लते
। वल्ल० । वल्लिर्गुक्चेत्युः॥ वाचा
ले ॥

वल्गुकम् । न० चन्दने ॥ विपिने ॥
पथे ॥ चि० रुचिरे ॥

वल्गुपत्रः । पुं० वनमुद्गे ॥

वल्गुला । स्त्री० वाकुच्याम् ॥ पक्षि
विशेषे । वल्गुविष्टायाम् । वाटुड०
द्रुतिभाषा ॥

वल्गुलिका । स्त्री० तैलपायिकायाम् ॥
वल्गुली । स्त्री० स्वविष्टादेपक्षिविशे
षे ॥

वल्भनम् । न० भक्षण्ये ॥

वल्मीकः । पुं० न० वामलूरे । वल्मी
के । तन्मृत्तिकयाशौचनिषेधोयथा
। वल्मीकमृत्तिकोत्खातांमृदमन्त
र्जलांतथा । शौचावशिष्टांगेष्टाच्च
नादद्याल्लेपसम्भवाम् । अन्तः
प्राण्यवपन्नाश्च हलोत्खातांनकङ्क
माम् ॥

वल्गरिः । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥ वल्गते ।
वल्ग० । क्लिप् । ऋच्छति । ऋगती
अचङ् । वल्गुचासावरिश्च ॥ मेथि
कायाम् ॥ चिचमूले ॥

वल्गवः । पुं० गोदोग्धरि । गोपे ॥
भीमसेने ॥ चि० सूपकारे ॥ वल्ग
नम् । वल्गसंवरणे सञ्चरणे च ।
वल्गिः सौभवाप्रीती । भावेवञ्

वल्गुरम्

। वल्गोस्यास्ति । अन्येभ्योपीतिवः
॥ वल्गुवार्ति० वायतिवा । वानति
गन्धनयोः ओवै शीषण्ये वा । आ
तानुपेतिक् ॥

वल्गवी । स्त्री० आभीर्याम् । गिपिका
याम् । महाशूद्रायाम् ॥

वल्गुलिः । स्त्री० वल्गुल्याम् । लता
याम् । पृथिव्याम् ॥ वल्गुलते ।
वल्गुल० । सर्वधातुभ्यङ् ॥

वल्गुलिकगटकारिका । स्त्री० अग्निद
मनौलुपे ॥

वल्गुलिदूर्वा । स्त्री० मालादूर्वायाम् ॥
वल्गुलिशाकटपोतिका । स्त्री० मूल
पोत्याम् ॥

वल्गुलिशूरणः । पुं० अत्यम्नपण्याम् ॥
वल्गुली । स्त्री० व्रतव्याम् । गुडूच्या
दिलतायाम् ॥ याभूमेष्ठंक्षमारे
हन्तितावल्गुल्यः ॥ अजमोदायाम्
॥ कुसुमान्तरे । वेलाङ्क० भा० प०
॥ कृदिकारादितिङोष् ॥

वल्गुलीगडः । पुं० मत्स्यविशेषे ॥
भोला० बालिकडा० इ० च०
गौ० दे० भाषाप्रसिद्धे ॥

वल्गुलीजम् । न० मरिचि । वेल्गुली ॥

वल्गुलीबदरौ । स्त्री० भूवदर्याम् ॥

वल्गुलीमुद्गः । पुं० मकुष्ठके ॥

वल्गुलीष्ठः । पुं० सालष्ठ्ये ॥

वल्गुलुरम् । न० शाहले ॥ क्षेप्ते ॥
गहने ॥ औषधे । कुक्षे । मञ्जु

वशंवद :

र्याम् । औषधे । निर्जलस्थाने ।
विश्वधरणिशब्दरत्नावलिषु । वल्लर-
मितिपाठः ॥

वल्लूरम् । त्रि० आतपादिनाशुष्कमां
से ॥ वनक्षेत्रे ॥ बाहने ॥ ऊषर-
भूमौ । कौलमांसे ॥ वल्लते । वल्ल्या
तेवा । वल्ल० । खर्जादित्वादूरः ॥

वल्ल्या । स्त्री० धात्रीवृत्ते ।

वल्लजाः । पु० भूमि० उज्ज्वले । वध-
ही० इ० प्र० दृग ॥ वल्लते । वल्ल० ।
क्विप् । वल्लति । वल्लगतौ । अ-
च् । वल्लासौ वल्लस्य । एको वल्लज
इतिभाष्यादेकत्वे पि ॥ यद्वा । व-
ल्लतेभुवंवेष्टयतिविश्रादिस्त्वाहप्रत्य-
ये० वल्लः पर्वतः तत्रजाताः
वल्लजाः । इत्यन्ये । स्वभावा
बहुल्वेवल्लजाः ॥ अतएव० सुमनोऽ
प्सरोवल्लजादेवेतिपाक्षिकबहुत्वाऽ
र्थक्रमदौश्वरसूचम् ॥

वल्लजा । स्त्री० । दृग्विशेषे । दृढपत्या
म् । दृगोच्ची । मौञ्जीपचायाम् । सा
वेवागे० इ० भा० ॥

वज्रः । पुं० । एकादशकर्णान्तर्गतप्रथ
मकर्णे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा ।
ववाभिधानेजननंहियस्यशूरातिधौ
रोमनुजः कृतीस्यात् । पद्मालया
तन्निलयेनिवासंकरोतिनिव्यं सुवि-
चक्षणः स्यात् ॥

वशंवदः । त्रि० आयत्तकरवाक्यस्यव

वशिका

त्तरि । दृष्टवादिनि । वशंवशकरंम
धुरंवदति । प्रियवशेवदः खच् ।
मुम् ॥

वशः । पुं० कान्तौ । स्पृहायाम् । इ-
च्छायाम् । वेश्यागृहे । आयत्तता
याम् ॥ योयस्यवशमापन्नः सतस्य
किङ्करः किल ॥ प्रभुत्वे । जन्म
नि ॥ न० आयत्तत्वे । इच्छाया-
म् ॥ प्रभुत्वे । त्रि० आयत्ते ॥ व-
शनम् । वशकान्तौ । वशिरण्योरुप
सङ्ख्यानमित्यप् ॥ वष्टि । अज्वा ॥

वशका । स्त्री० वश्यायांनार्याम् ॥
वशक्रिया । स्त्री० वशीकरणे । संबद-
ने । मणिमन्त्रौषधैरायत्तीकरणे ॥
वशस्यकरणम् । कृञ् । शच् ॥

वशगः । त्रि० वशीभूते ॥

वशा । स्त्री० वन्ध्यायाम् । सुताया-
म् । दुहितरि ॥ योषायाम् । ना-
र्याम् ॥ वन्ध्यगव्याम् । करिष्या-
म् । हस्तिन्याम् ॥ वष्टि । वश० ।
पचाद्यच् । उश्यतेवा । वशिरण्यो-
रुपसङ्ख्यानमित्यप् ॥

वशाढ्यकः । पुं० शिशुमारे ॥

वशापायी । पुं० कुक्कुरे ॥

वशि । न० वशित्वे ॥

वशिकः । त्रि० रिक्ते । शून्ये । उश्य-
ते । वश० । सर्वधातुभ्यङ् । सं-
ज्ञायांकन् ॥

वशिका । स्त्री० अगुरौ ॥

वशिकारसञ्ज्ञा

वशिता । स्त्री० वशित्वे ॥ वशीकृत्या
स्ति । इति : । वशिनेभाषः ।
तत् ॥

वशित्वम् । न० शिवैश्वर्यविशेषे । अ
ष्टभूतिष्वेकस्याम् ॥ येनभूतंभौति
कञ्चावश्यमेववशीभवति ॥

वशी । पुं० जितेन्द्रिये ॥ अव्यसनिनि ॥
स्ववशीकृतकार्यकरणसङ्घाते ॥
स्वतन्त्रे । परमेश्वरे ॥ यतः सर्वज्ञ
सृजगद्वशेवर्त्तते० इतिवशी ॥

वशिनौ । स्त्री० शमौवृत्ते ॥ वन्द्या-
याम् ॥

वशिरः । पुं० किण्विद्याम् । अपामा-
गे ॥ इतिपिप्पल्याम् ॥ चव्ये ॥
वचायाम् ॥ न० अक्षौवे । सामुद्रल
वणे ॥ वष्टि । वश० । बाहुलका
त्किरच् । संज्ञापूवकत्वान्नसम्प्र-
सारणम् ॥ यद्वा । वशनम् । व-
श० । इन् । वशिराति । रा० ।
आतीनुपेतिकः ॥

वशिष्ठः । पुं० स्वनाम्नाप्रसिद्धेमुनी ।
अथर्वनिधौ । अरुन्धतीपतौ ॥ त्रि०
वशकर्त्तरि ॥ श्रेष्ठतमे ॥

वशीकरणम् । न० मणिमन्त्रौषधैराय
त्तीकरणे । वशक्रियायाम् ॥

वशीकारसञ्ज्ञा । स्त्री० ज्ञानप्रसाद
रूपायां तन्त्राविरोधिन्याम् चित्तवृ-
त्तौ । दृष्टानुश्रविकविषयवितृष्णा-
स्यवैराग्ये ॥ औत्सुक्यमात्रस्यापि

वश्यात्मा

निवृत्तिरूपस्थितेष्वपि दृष्टानुश्रवि-
कविषयेषु यासंज्ञात्रयात्पराचीना
सावशीकारसंज्ञावैराग्यम् । उक्त
सुपतञ्जलिना । दृष्टानुश्रविकवि-
षयवितृष्णास्यवशीकारसंज्ञावैरा-
ग्यमिति ॥

वशीकृतः । त्रि० जिते ॥

वशीभूतः । त्रि० वश्यात्माप्ति ॥
अवशोवशीभवति । त्रि० । अस्य
च ॥

वशीरः । पुं० गजपिप्पल्याम् ॥

वश्यम् । नलवङ्गे ॥ आयत्तीकरणे ॥
वश्यंजनानांसर्वेषांविधेयत्वमुदाहृ-
तम् ॥ त्रि० प्रणये । प्रवर्त्तयितुं
निवर्त्तयितुंवाशक्ये ॥ वशमधीन
त्वंगतः । वशंगतइतियत् ॥

वश्यका । स्त्री० वशगायाम् ॥

वश्यकूटः । पुं० वैबाहिकविचारवि-
शेषे । यथा । सिंहस्यसर्वेवशगा
विनालिंविहायसिंहंवशिनोन्रा-
याम् । भक्ष्यास्तथेषांजलराशयस्ते
वश्यास्तुलोकव्यवहारतोन्ये ॥ एवं
वश्यसमायोगेदम्पत्न्योः प्रीतिरुत्त-
मा । वश्याभावेपिदम्पत्योर्विबाहः
कलहप्रदः ॥

वश्या । स्त्री० वशगायाम् ॥ टाप ॥

वश्यात्मा । पुं० स्वाधीनान्तःकरणे
॥ वैराग्यपरिपाकेण० वासनाद्य-
येसति० वश्यः स्वाधीनोविषयपा-

वसति :

रतस्त्राशून्यः आत्माभक्तः कर
णंयस्यसः ॥
वषट् । अ० देवहविर्दानमन्त्रे ॥
उद्यतेऽनेन । वह० बाहुलकात् ।
उषट् ॥
वषट्कारः । पुं० देशयज्ञे । आहु
तौ । हेमे ॥ वषट्क्रियाक्रिय
तेयस्मिन् अधिकरणे घञ् ॥ वि
ष्णौ ॥
वषट्कृतम् । चि० हुते । अग्नौ प्र
क्षिप्ते ॥ अग्नौ हुतन्तु यद्व्यं तत्
स्यात्त्रिषु वषट्कृतम् ॥ वषडि
ति मन्त्रोपलक्षणम् । वषट् मन्त्रे
ण कृतम् । अग्नौ प्रक्षिप्तम् ॥
वष्कयः । पुं० तरुणवत्स ॥ एकहा
यने वत्स ॥ वष्कते । वष्कगती ।
बाहुलकादयन् ॥
वष्कयणी । स्त्री० वष्कयिण्याम् ।
चिरप्रसूतायांगवि ॥ वष्कयस्त्वैक
हायने वत्स इति शाकटायनः ।
तेन नीयते । णीञ् । क्लिप् ।
सर्वतौ क्लिप्तार्थादिति डीष् । गौरा
दित्वाद्वा । पूर्वपदादिति णत्वम् ॥
वष्कयिणी । स्त्री० वष्कयिण्याम् ॥
वष्कयस्तरुणो वत्सः । सोऽस्य स्याः ।
अत इति । अट्कुप्प्राडिति णत्व
म् ॥
वसतिः । स्त्री० वासे । अवस्थाने ॥
यामिन्याम् । निशायाम् ॥

वसन्तकुसुमाकरः

निकेतने । सद्ने ॥ वसन्त्यस्याम्
० वसनं वा । वसनि ववासे । वहि
वस्यसि भ्यश्चिदित्यतिः ॥
वसती । स्त्री० वसतौ ॥ कृदिकारा
दिति डीष् ॥
वसनम् । न० क्वादने ॥ वस्त्रे ॥ अ
स्यधारणे नक्षत्रादयो यथा । धाता
नुराधवसुपुष्पविशाखहस्ताचित्रोत्त
राश्विपवनादिति रेवतीषु । जन्म
र्त्त जीववधशुक्रदिनोत्सवादी धार्य-
नवं वसनमौश्वरविप्रतुष्टावितिसम
यप्रदीपः ॥ वस्यतेऽनेन वा । वस
आप्छादने ॥ ल्युट् ॥ निवासे ॥
स्त्रीकटीभूषणे ॥
वसना । स्त्री० स्त्रीकटीभूषणे । सा
रसने ॥
वसन्तः । पुं० ऋतुराजि । पुष्पसमये
। कुसुमाकरे । सुरभी । पिकान
न्दे । कामसखे । मधुमाधवयोः ।
चैत्रवैशाखयोः ॥ वसन्त्यत्र पठनोत्स
वाः । वस० । तृभूवहिवसिभा
सीति भक्त् । अतिसारे ॥ रागवि
शेषे ॥ तालविशेषे ॥ वसन्तताले
कर्त्तव्यानगणो मगणस्तथा ॥ श्रेया
नाकविशेषे ॥ क्रतुविशेषे ॥
वसन्तकः । पुं० श्रेयाः नाकप्रभेदे ॥ व
सन्ते ॥
वसन्तकुसुमः । पुं० शैलवृक्षे ॥
वसन्तकुसुमाकरः । पुं० औषधवि

वसन्तदूत :

शेषे ॥ यथा । प्रबालरसमौक्तिका
स्वरमिदं चतुर्भागभाक्पृथक्पृथग
यस्मृतेरजतहेमतीक्ष्णशके । अयो
भुजगरङ्गकंचिलवकंविमर्द्याखिलं-
शुभेहनिविभावयेद्भिषगिदंधिया
समशः ॥ द्रवैर्बृषनिशेच्यजैः क
मलमालतीपुष्पजैः पथः कदलि
कन्दजैर्मलयजैर्णनाभ्युङ्गवैः । व
सन्तकुसुमोकरोरसपतिर्हिबस्त्राशि
तः समस्तगदहृद्भवेत्किलनिजानु
पानैरयमितिहृदयोगतरङ्गिणी ॥
वसन्तजा । स्त्री० वसन्तीलतायाम् ।
वसन्ततिलकम् । न० शर्करौकन्दः १४
प्रभेदे । सिंहेहावृत्ते ॥ यथा ।
ज्ञं यंवसन्ततिलकंतभजाजगौगः ।
यथा फुल्लंवसन्ततिलकंतिलकंवना
ल्यालीलापरंप्रिककुलंकलमन्त्ररौति ।
वाल्मेयपुष्पसुरभिर्मलयाद्रिवातो-
यातोहरिः समयुरांबिधिनाहता
स्मः ॥ पुष्पविशेषे ॥ औषधविशे
षे ॥ यथा । अक्षारलूदहनसैम्बववि
श्वशक्रचूर्णंकरस्त्रसहितंमयितेनपी
तम् । नैवंप्ररोहतिपुनर्गुदजः स्व
हेतोस्तस्मै वसन्ततिलकैरपिकल्पक
ल्पम् ॥

वसन्ततिलका । स्त्री० वसन्ततिलके ।

यथा । उक्तावसन्ततिलकातभजा
जगौगः ॥

वसन्तदूतः । पुं० चैत्रे ॥ पिके पञ्च

वसिरम्

मरागे ॥ चाम्ने ॥

वसन्तदूती । स्त्री० घाटलीवृक्षे ॥ अ
तिमुक्तं । माधवीलतायाम् ॥ ग
णिकार्याम् । कोकिलायाम् ।
पिक्याम् ॥

वसन्तदुः । पुं० चाम्नेवृक्षे ॥
वसन्तदुमः । पुं० चाम्नेवृक्षे ॥

वसन्तमालिका । स्त्री० विषमवृक्षप्र
भेदे ॥ यथा । विषमेससजागुरुस
मेचेत्सभरायस्त्ववसन्तमालिकासा ॥

वसन्तसखः । पुं० कामदेवे ॥

वसन्तोत्सवः । पुं० हिलाकायास् ॥

वसा । स्त्री० मांसप्रभवधातुविशेषे
कायस्नेहे । मेदसि । वपायाम् ॥
वसति० दस्ते वा । वसनिवासे०
वसचाष्ठादनेवा । पचाद्यच्० भि
दाद्यङ् वा ॥ मांसरोहिण्याम् ॥

वसाव्यः । पुं० शिशुमारे ॥

वसादनी । स्त्री० सिंहमुष्ट्याम् । वा
सके ॥

वसानः । चि० आच्छादयति । वस०
। शानच् ॥

वसापायी । पुं० कुक्कुरे ॥

वसिः । पुं० वसने ॥ वस्ते० वस्यतेवा
वसचाष्ठादने । खनिकाप्यज्यसी
त्यादिनाङ् ॥

वसिरम् । न० अक्षीवे । सामुद्रलव
णे । वशिरे वस्ते वस० । वा
हुलकात्किरच् ॥ यद्वा । वसनम् ।

वसुक्क :

। वसुस्तम्भे । इन् । वसिंराति ।
रादाने । आतोनुपेतिकः । करि
पिप्पल्याम् ।

वसिष्ठः । पुं० वसिष्ठमुनी । अरुन्धती
जानी । अरुन्धतीनाथे ॥

वसुः । पुं० देवभेदे । गणदेवता
विशेषे ॥ यथा । धरोध्रुवश्चसामश्च
विष्णुश्चैवानिलोऽनलः । प्रत्युष
श्चप्रभासश्चवसवोऽष्टौक्रमात्स्मृताः
॥ धनाधिपे ॥ भायाम् । दीप्तौ
॥ अग्नी ॥ योक्ते ॥ वकवृक्षे ।
शिवमल्ल्याम् । पाशुपते ॥ रा
जनि ॥ साधौ ॥ पीतमुद्गे ॥
शिवे ॥ सूर्ये ॥ अष्टसङ्ख्या
याम् ॥ धनिष्ठानक्षत्रे ॥ पुष्करि
य्याम् ॥ क्लीबे ॥ वृक्षौषधे ॥ अ
श्वे ॥ विष्णौ ॥ वसन्तिसर्वभूता
न्यत्र ॥ तेष्वयमपि वसतीति वा वसुः ॥
न० रत्ने ॥ धने । रायि ॥ हाटके ॥
जले ॥ स्त्री० दीप्तौ । वृक्षौषधे ॥
त्रि० मधुरे ॥ शुष्के ॥ वसतिसर्व-
त्र ॥ उष्यते वा गुणैः सर्वत्रोष्यतेऽने
न वा० वस्ति० वस्यतीति वा । वसनि वा
से० वसपाच्छादने वा । शृङ्खुलिहि
अप्यसि वसिहनिक्लिदि वन्निमनिभ्य
स्तेत्युः ॥

वसुकः । पुं० शिववल्ल्याम् । वकपु
ष्पे । सुरेष्टे ॥ अकर्पणे । रक्ता-
की । मन्दारे ॥ न० रौमके । साम्भ

वसुधारा

रिलवणे ॥ पांशवे ॥ वासूके ॥
स्वार्थेकम् ॥ वसुकायतिवा । कै० ।
आतोनुपेतिकः । वस्त्रेव । यावा
दित्वात्कन्वा ॥ वस्त्रस्थस्मिन् ।
ब्रीह्यादित्वाट्ठक् । इमुस्विति-
कोवा ॥

वसुकीटः । पुं० याचके ॥

वसुचरणम् । न० भगवन् ॥ ५ ॥ ० ॥

वसुष्मिद्रा । स्त्री० महामेदावृक्षे ॥

वसुदः । पुं० धनाधिपे । कुबेरे ॥

हरौ ॥ त्रि० धनदातरि ॥ वसुदय

ते । देङ्पालने । वसुददातिवा ।

डुदाञ् ॥ आतद्धतिकः ॥

वसुदानः । त्रि० सर्वफलदे ।

वसुदेवः । पुं० श्रीकृष्णजनके । आ
नकदुन्दुभौ । शूरे । वसुपुधनेषुदी
व्यतिमोदते । दिवु० । पचाद्यच् ॥

वसुदेवता । स्त्री० धनिष्ठानक्षत्रे ॥

वसुदेवभूः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

वसुधा । स्त्री० चितौ ॥ वसुदधाति ।

डुधाञ् ॥ आतद्धतिकः ॥

वसुधाखर्जूरिका । स्त्री० भूखर्जूरि
कायां ॥

वसुधाधिपः । पुं० भूपती ॥ जग-
णे ॥ ५ । ० ॥

वसुधानः । पुं० कोशे ॥ वसुधीयते
स्मिन् ॥

वसुधारा । स्त्री० वृद्धिप्राप्तपूर्वकर्तव्य
चेदिराजवसूदे श्यककुडालमघृत

वसुमना :

धारायाम् । यथा । कुडालनां व
 सीधारांसप्तवारान् घृतेन तु । कार
 येत्पञ्चवारान् वानातिनीचानचो
 च्छिताम् ॥ आयुष्मानिति शान्त्य
 र्थं जप्त्वा तत्र समाहितः । षड्भ्यः
 पितृभ्यस्तदनुश्रावदानमुपक्रमेत् ॥
 इतिकात्यायनः । अपि च । देह-
 ल्यानां भिमात्रायां प्रादेशपरिमाण-
 तः । सप्तवापञ्चवाविन्दून् दद्यात्
 सिन्दूरचन्दनैः ॥ प्रत्येकविन्दुम-
 तिमान् कामं मायां रमां स्मरन् । घृ
 तधारामविच्छिन्नां दत्त्वा तत्र वसुं यजे
 त् ॥ कुवेरपुर्याम् ॥ धनसन्ततौ ॥
 जिनशक्तिविशेषे । तारायाम् ॥ व
 सीस्येदिराजस्य धारा ॥ भौमे तीर्थ-
 विशेषे ॥

वसुनन्दकः । पुं० खेटके । धनवृद्धि
 जीवके ॥

वसुम्भरा । स्त्री० गोत्रायाम् । उर्या
 म् ॥ वसूनि धारयति । संज्ञायाम्
 तृजिधारीति खच् । खचिङ्गस्यः ।
 अरुर्द्धिषदिति मुम् ॥

वसुप्राणः । पुं० वक्त्रौ ॥

वसुमती । स्त्री० भुवि ॥ यथा सप्तदी-
 पा वसुमतीति । वसुधनमस्य ऽस्या
 म् ॥ मतुप् । डीप् ॥

वसुमनाः । पुं० विष्णौ ॥ वसुशब्दे
 न प्राणस्य लक्ष्यते । वसुप्रशस्तं मनो
 यश्च । रागद्वेषादिभिः क्लेशैर्म

वस्तगन्धा

दादिभिरुपक्लेशैश्च यतीनकलुषि
 तं चित्तं ततस्तन्मनः प्रशस्तम् ॥

वसुरोचिः । न० यज्ञे ॥ वसवः
 रोचन्ते अस्मिन् । रुचदौप्तौ । वसौ
 रुचेः संज्ञायामिति । इति ॥

वसुलः । पुं० देवतायाम् ॥

वसुश्रेष्ठम् । न० रूप्ये ॥

वसुसेनः । पुं० कर्णे । अस्याधि
 पे ॥

वसुस्थली । स्त्री० कुवेरपुर्याम् ॥

वसुहृदः । पुं० वक्त्रे ॥

वसूकः । पुं० वक्त्रवृत्ते ॥ न० सास्त्र
 रिलवणे ॥

वसूत्तमः । पुं० भीष्मपितामहे ॥

वस्कयः । पुं० वक्त्रे ॥

वस्कयनी ।) स्त्री० वक्त्रे ॥
 वस्कयिनी ।) वक्त्रे ॥

चिरप्रसूतायां धेनौ ॥ वस्कयिन्या
 च्छिदोषघ्नं तर्पणं बलकृत्पयः ॥

वस्कराटिका । स्त्री० वृश्चिकायाम् ।
 कालिकाक्षुपे ॥

वस्तः । पुं० क्रागे ॥ वस्तयते । वस्त
 अर्हनेचुरादिः । पचाद्यच् ॥

वस्तकम् । न० कृत्रिमलवणे ॥ वस्त
 इव । अजगन्धित्वात् । इवेति
 कृतावितिकन् ॥

वस्तकर्णः । पुं० शालवृक्षे ॥

वस्तगन्धा । स्त्री० अजगन्धायाम् ॥

वस्तगन्धोऽस्याः । वस्तशब्दः

वस्ति :

स्वगन्धेलाक्षणिकः ॥

वस्तमोदा । स्त्री० अजमोदायाम् ॥

वस्तमोदयति । मुद० । ग्यन्तः

कर्मण्यण् ॥

वस्तान्त्री । स्त्री० कृगलान्त्रीक्षुपे । वृ

वगन्धायाम् । मेषान्त्याम् ॥ व

स्तस्येवान्तमस्याः । गौरादिः ॥

वस्तिः । पुं० स्त्री० नाभेरधोभागे ।

नाभिलिङ्गयोरन्तरे ॥ मूत्राशयो

धनुर्वक्त्रावस्तिरित्यभिधीयते ॥ ना

भेरधस्तादलावूसदृशमधोनालमने

कक्षिद्रं मूत्रभाजनं वस्तिरुच्यते ॥

अस्यालक्षणं यथा । विसृतीर्णामांस

लास्निग्धावस्तिः पुंसांप्रशस्यते ।

निर्मांसाकर्कशाखुत्तादुःखदारिद्र्या

दास्यता । गोमायुसदृशस्यखरो

ष्टमहिषस्य च । सभवेद्दुःखिता

नित्यधनहीनश्चमानवः ॥ वसति

मूत्रमत्र । यद्वा । वस्ते० वस्यते

वा । वस० निवासे० आच्छादने

वा । वस्यतिवा । वसुस्तम्भे । व

सेस्तिः ॥ चिकित्साविशेषे ॥ य

था । वस्तिर्द्धिधानुवासाख्योनिरूह

स्यततः परः । यः स्नेहैर्दीयतेस

स्यादनुवासननामकः ॥ कषाय

क्षीरतैलैर्योनिरूहः सनिगद्यते ।

वस्तिभिर्दीयतेयस्मात्तस्माद्वस्तिरि

तिस्मृतः ॥ वस्तिभिः मृगादीनां

मूत्राशयैः ॥ भूम्नि० वस्तयः --

वस्त्यम्

वस्त्रान्तावयवेषु ॥ दशासु ॥

वस्तिकर्माव्यः । पुं० अरिष्टवृक्षे ।

फेनिले ॥

वस्तिमलम् । न० मूत्रे ॥

वस्तु । न० द्रव्ये ॥ यदर्थे ॥ जग

तिवस्तुद्वयं भावोऽभावश्चेतिन्याय

शास्त्रम् ॥ वस्तु० सच्चिदानन्दा

द्वयं ब्रह्मेतिवेदान्तशास्त्रम् ॥ वस

ति । वस० । वसेस्तुन् ॥ लक्षणप्र

माणाभ्यांहिवस्तुसिद्धिर्भवतीतिव्या

ख्यातारः ॥

वस्तुकम् । न० वास्तुके ॥

वस्तुकी । स्त्री० प्रवेतचिल्लीशाके ॥

वस्तुपरिच्छेदः । पुं० सजातीयभेदा

विजातीयभेदः स्वगतभेदश्चेतिचि

विधभेदे ॥ जीवेश्वरभेदः० जीवज

गन्धेदः० जीवपरस्परभेदः० ईश्वरजग

द्भेदः० जगत्परस्परभेदइतिपञ्चवि

धभेदे ॥ वस्तुनः परिच्छेदः परि

च्छिन्नत्वम् ॥

वस्तुविवेकः । पुं० अनित्यान्नित्यस्य

पृथक्करणे ॥ नित्यमात्मस्वरूपं

हिदृश्यं तद्विपरीतगम् । एवंयानि

स्यः सम्यक् विवेकावस्तुनः सवै

॥ वस्तुनाविवेकः ॥

वस्ता । पुं० वास्तव्ये ॥ वसति । व

स० । तच् ॥

वस्त्यम् । न० निशान्ते । गृहे ॥ वस

नम् । वस० वसेस्तिः ॥ तच्सा

वस्त्ररञ्जनः

धुरितियत् । यद्वा । अवस्थाय
ति । छ्यैस्थैशब्दसङ्घातयोः ।
आतद्योपसर्गद्वितिकः । वष्टीत्य
होपः ॥

वस्त्रम् । न० आच्छादने । वाससि ।
चेलि । वसने । अंशुके । कपडा०
इ० भा० प्र० ॥ वस्यतेऽनेन । व
सआच्छादने । सर्वधातुभ्यः ण् ॥
वस्त्रकुट्टिमम् । न० वस्त्रजालये । तं
बूटी० इ० भा० प्र० ॥ वस्त्रस्यकु
ट्टिममल्पगृहम् ॥ कृत्रे ॥

वस्त्रगृहम् । न० पटवेश्मनि । प
टवापि । पटमये । दूष्ये । स्थले ।
तम्बू० इ० भा० प्र० ॥ वस्त्रस्य
गृहम् ॥

वस्त्रयन्त्रिः । पुं० उच्चये । नीव्याम् ।
परिधान वस्त्रस्ययन्त्रने ॥

वस्त्रपञ्चलः । पुं० कोलकन्दे ॥

वस्त्रपुत्रिका । स्त्री० वस्त्रनिर्मितपुत्र
लिकायाम् । गुडिया० इ० भा० ॥

वस्त्रभूषणः । पुं० शाकरुण्डवृक्षे ॥

वस्त्रभूषणा । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

वस्त्रयोनिः । पुं० स्त्री० वसनेत्यपत्ति
कारणं त्वगादौ । त्वक्फलकमिरो
मसु ॥ वस्त्रस्ययोनिः कारणम् ॥

वस्त्ररञ्जकम् । न० कुसुम्भे । वज्रिणि
खे ॥ वस्त्राणारञ्जकम् ॥ त्रि० व
स्त्राणकुसुम्भादिनारञ्जनकर्त्तरि ॥

वस्त्ररञ्जनः । पुं० कुसुम्भे ॥

वस्त्रोक्तसारा

वस्त्ररञ्जनी । स्त्री० मञ्जिष्ठा
याम् ॥

वस्त्राभासः । पुं० मायामयेरञ्जुस
र्पादौ० कृष्णोगौरोदीर्घोऽस्त्रद्विति
व्यवहारे ॥ वस्तुधर्मिद्रव्यम्० त
द्वदवभासते० इतितथा ॥

वस्त्रः । पुं० मूल्ये । अवक्रये ॥
न० वेतने ॥ वस्त्रे ॥ धने ॥ मू
ल्ये ॥ मृतौ ॥ द्रव्ये ॥ त्वचि ॥
वसत्यत्रवा । वस० । धापृवस्यज्य
तिभ्योनः ॥

वस्त्रनम् । म० कटिभूषणे ॥

वस्त्रसा । स्त्री० वायुवाहिन्यांनाड्या
म् । स्नायौ ॥ वस्त्रेशरीरम् । व
सआच्छादने । धापृवस्यज्यतिभ्यो
नः । वस्त्रचर्म० स्यति । धापृवस्यक
र्मणि । आतोनुपसर्गद्वितिकः ।
टाप् ॥

वस्त्रिकः । त्रि० वस्त्रजीवातौ ॥ व
स्त्रेनमूल्येनजीवति । वस्त्रकृत्य
विक्रयाट्ठन् । यद्वा । वस्त्रमू
ल्यंहरति० वहति० आवहति०
। वस्त्रद्रव्याभ्यांठन्कनाविस्थाहीय
ष्ठन् ॥

वस्त्रोक्तसारा । स्त्री० अलकायाम् ।
कुबेरपुर्याम् ॥ कुबेरनलिन्याम् ॥
मानसीत्तरशिखरवर्त्तिन्यामिन्द्रस्य
नगर्याम् । इन्द्रपुर्याम् ॥ इन्द्रन
लिन्याम् ॥

वहला

वस्त्रोक्तसारिका । स्त्री० वस्त्रोक्तसारा-
याम् ॥

वहलिहः । पुं० गवि ॥ वहः स्कन्ध
स्तं लिटि । लिह० । वहाम्भे लिहद्
तिखश् । मुम् । खशोडित्त्वान्न-
गुणः ॥

वहः । पुं० वृषभस्कन्धे ॥ वाहे । ह
ये ॥ गम्भजहे । वायौ ॥ पथि ॥
मदे ॥ वहतियुगमनेन । वहप्राप-
थे । गोचरसञ्चरेतिसाधुः ॥

वहतः । पुं० वृषे ॥ पान्ये ।
वहतिः । पुं० गवि ॥ सचिवे ॥ वा
यौ ॥ वहति । वह० । वहिवस्य-
त्तिभ्यश्चिदित्यतिः ॥

वहतुः । पुं० पथिके ॥ वृषभे ॥ वह
ति । वह० । एधिवद्योद्यतुः ॥

वहनम् । न० प्रापणे ॥ होडि । तरा
म्बी । हुडि० दू० गौ० भा० प्र० नौका
विशेषे ॥ वह० । ल्युट् ॥

वहन्तः । पुं० वायौ ॥ त्रि० बालके ।
वहति । वह० । तृभूवहिवसी-
त्यादिनाभ्चपित् ॥

वहलम् । न० वार्वटेपोते ॥ त्रि० व
हुले ॥ दृढे ॥

वहलगम्भम् । न० शम्बरचन्दने ॥

वहलचक्षुः । पुं० मेषशृङ्गाम् ॥

वहलत्वचः । पुं० श्वेतलीध्रे ॥

वहला । स्त्री० शतपुण्यायाम् ॥ स्थू-
लैलायाम् ॥

वहिव्यवमानः

वहा । स्त्री० नद्याम् ॥ वहति । व-
ह० । अच् ॥

वहिः कुटीचरः । पुं० तिर्यग्याने ।
कुलीरे ॥

वहिः प्रज्ञः । पुं० विश्वस्मिन् । व्यष्ट्य
पुहितचैतन्ये ॥ वहिः स्वात्मव्यति-
रिक्ते विषयेप्रज्ञायस्यसः ॥

वहितः । त्रि० अवहिते ॥ अवधीय-
तेस्म । डुधाज् । क्तः । दधाते-
हिं । भागुरिमतेऽङ्गोपः ॥

वहिचम् । न० पोते । वार्वटे ॥ व
हति । वह० । अशिवादिभ्यङ्ग्री-
चाविति०ङ्ङप्रत्ययः ॥

वहिचकम् । न० जलयाने । यान-
पात्रे ॥

वहिद्वारम् । न० द्वारवाद्यभागे । तो
रणे ॥ वहिद्वारात् । वहिद्यतद्वार-
श्चेतिवा ॥

वहिद्वारप्रकीर्षकम् । न० प्रचाणे ॥

वहिर्भूतः । त्रि० वहिर्गते ॥

वहिर्मुखः । त्रि० विमुखे ॥ यथा ।
शैवावावैष्णवावापियोवास्यादन्य-
पूजकः । सर्वपूजाफलंहन्तिशिव-
रात्रिवहिर्मुखः ॥

वहिस्रः । पुं० कर्कटे ॥

वहिष्ठः । त्रि० वहिर्भवे । वहिः
स्थिते ॥

वहिव्यवमानः । पुं० याज्ञिकस्तो-
त्रे । सामगानांसूक्तत्रयगानसाध्ये

वह्निगन्धः

स्तोत्रे ॥

वह्निः । अ० बाह्ये ॥ वहति । वह० ।

इत् ॥

बहुलः । पुं० अग्नौ ॥ कृष्णपर्चे ॥

न० आकाशे ॥ सितमरिचे ॥ त्रि०-

प्राज्ये । प्रचुरे ॥ कृष्णवर्णे ॥ वहू-

मर्थान् लाति । ला० । आतद्गत-

कः ॥ वहति । वह० । बाहुलका-

दुलब्धः । बहुलायां जाते ॥ सन्धिवे-

लाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण् । तस्यश्चविष्ठा-

पाठे तिलुक् ॥

बहुला । स्त्री० नीलिकोयाम् ॥ एलाया-

म् ॥ गवि ॥ मानसाचलस्य देवी-

विशेषे ॥

बहुलाः । स्त्री० भूमि० कृत्तिकासु ॥

वहेडुकः । पुं० विभीतकवृक्षे । व-

हेडा० इ० भा० प्र० ॥

वह्निः । पुं० वैश्वानरे । बीतिहोत्रे ।

धनञ्जये । अग्नौ ॥ स्वाहादेवी वह्नि-

पत्नी ॥ चित्रकास्थौषधी ॥ भस्मात-

के ॥ निम्बके ॥ वहति द्रव्यम् । देवे-

भ्यो हविः प्रापयति वा । वहप्रोप-

णे । वह्निश्चिश्रुयुद्ग्लहात्त्वरिभ्यो-

निदिति० निः ॥

वह्निकरी । स्त्री० धातुपुष्प्याम् । धा-

तक्याम् ॥

वह्निकाष्ठम् । न० दाहागुहणि । दा-

हकाष्ठे ॥

वह्निगन्धः । पुं० यक्षधूपे ॥

वह्निवस्त्रभः

वह्निगर्भः । पुं० वंशे ॥

वह्निगर्भा । स्त्री० शमीद्रुमे ॥

वह्निचक्रा । स्त्री० कलिकारीवृक्षे ॥

वह्निज्वाला । स्त्री० धातकीवृक्षे ॥

वह्नेरिवज्वालाऽस्याः । वह्नेर्ज्वालि-

ववा । रक्तपुष्पत्वात् ॥

वह्निदमनी । स्त्री० अग्निदमनीक्षुपे

वह्निदीपकः । पुं० कुसुम्भे ॥

वह्निदीपिका । स्त्री० अजमोदायाम् ।

वह्निनामा । पुं० चित्रके ॥ भस्मात-

के ॥

वह्निनी । स्त्री० जटामांस्थाम् ॥

वह्निपुष्पी । स्त्री० धातक्यां ॥

वह्निभोग्यम् । न० घृते ॥

वह्निमन्यः । पुं० गणिकारिकावृ-

क्षे ॥

वह्निमन्यकः । पुं० अग्निमन्ये ॥

वह्निमारकम् । न० जले ॥

वह्निमित्रः । पुं० बायौ ॥

वह्निरेताः । पुं० शिवे । कृशानुरेत-

सि ॥ वह्नीरेतोऽस्य ॥

वह्निलोहकम् । न० कांस्ये ॥

वह्निवक्त्रा । स्त्री० कलिहार्याम् ।

लाङ्गल्याम् ॥

वह्निवधूः । स्त्री० अग्न्यायाम् ।

स्वाहायाम् ॥

वह्निवर्णम् । न० रक्तोत्पले ॥

वह्निवस्त्रभः । पुं० सज्जरसे । धून-

के ॥ अनिले ॥ वह्नेर्वस्त्रभः ॥

वांशिक :

वज्रिबीजम् । न० निम्बूके ॥ स्व
र्णे ॥

वज्रिशिखम् । न० कुसुम्भे ॥ वज्र
वत्० शिखाऽस्य ॥

वज्रिशिखरः । पुं० लोचमस्तके ॥
वज्रिशिखा । स्त्री० अनंतायाम् ॥
फलिन्याम् ॥ कलिकार्याम् ॥
धातक्याम् ॥

वज्रिसञ्ज्ञः ।) पुं० चित्रकाख्यौ
वह्निःसञ्ज्ञकः ।)

वधौ ॥ वज्रः सञ्ज्ञायस्यसः ॥
वह्निःसखः । पुं० बायी ॥ जीरके ॥
वह्न्यम् । न० बाहने ॥ शकटे ॥
वह्न्यनेन ॥ वह० । वह्निंशरण
मितियत् ॥

वह्नी । स्त्री० मुनिपत्न्याम् ॥
वह्नीकः । देशविशेषे ॥ वह्नते । व
ह्नप्राधान्ये । बाहुलकादीकन् ॥
वा । विकल्पे ॥ उपमायाम् । उप
माने ॥ वितर्के ॥ पादपूरणे ॥
समुच्चये ॥ विस्मये ॥ नानार्थे
॥ अतीते ॥ एकार्थे ॥ अवधारणे
वाति । वागतिगमनयोः । क्ति
प् ॥

वांशः । त्रि० वंशसम्बन्धिनि ॥
वांशिकः । पुं० वंशीवादके । वैण
शिके ॥ वंशीशदनंशिल्पमस्य ।
ठक् ॥ भोरभूतान्वंशान्हरति
० वहति० आवहतिवा । तहरति

वाकुलम्

वहतीत्यादिनाठञ् ॥

वांशी । स्त्री० वंशरोचनायां ॥

वाः किटिः । पुं० शिशुमारे ॥ कु
म्भारे ॥ वारीजलस्यकिटिःशूकरः ॥

वाः सदनम् । न० जलाधारे ॥ ज
लान्तस्थगृहे । जलमन्दिरं इ०
भा० प्र० ॥

वाकः । पुं० वाचि ॥ उच्यतेऽनये
ति । वचपरिभाषणे । करणेघञ्
॥ न० वकसमूहे ॥ वक्तानांसमू
हः तस्यसमूहइच्छण् ॥ त्रि० व
कसम्बन्धिनि ॥ वकस्यावयवोवि
कारोवा । प्राणित्वादञ् ॥

वाक्को । त्रि० वाग्विशिष्टे ॥ वाक्कोवि
द्यतेऽस्य । अतइनिः ॥

वाकुची । स्त्री० आपविशेषे । सा
मराज्याम् ॥ सुप्रभायाम् । काम्वा
ज्याम् । पूतिगन्धायाम् ॥ वाकु
चीमधुरातिक्ताकटुपाकारसायनी
। विष्टम्भहृदिमोरुच्यासराश्लेष्मास
पित्तनुत् ॥ रुक्षाहृद्याश्वासकुष्ठमे
हज्वरकृमिप्रणुत् । तत्फलं पित्त
लंकुष्ठकफानिलहरंकटु ॥ केश्यं
त्वच्यं क्रंसीश्वासकासशोथामपाण्डु
हृत् ॥ वातं सङ्कोचयति । कुचश
ब्दतारे । मूलविभुजादित्वात्कः
पृषादरादिः ॥

वाकुलम् । न० वकुलफले ॥ वाकु
लमधुरं ग्राहिदन्तस्यैर्यकरं परम् ॥

वाक्पारुष्यम्

वाकीवाक्यम् । न० तर्कशास्त्रे ॥
उक्तिप्रत्युक्तिरूपेवैदिकग्रन्थे ॥ यथा
किं स्विदावपनमहत् । भूमिरावप
नमहदिति ॥

वाक्कोरः । पुं० श्यालके ॥

वाक् छलम् । न० छलविर्भेदे । वा
क्यव्याजि ॥ यथा । अविशेषाभिहिते
र्थे वक्तुरभिप्रायादर्थान्तरकल्पना-
वाक् छलम् ॥ यत्र शक्यार्थद्वये सम-
वतिः । एकार्थनिर्णयैकविशेषाभा-
वादनभिप्रेतशक्यार्थकल्पनेन दूष-
णाभिधानंतद्वाक् छलम् । लक्षण-
न्तु० शक्यैकार्थशाब्दबोधतात्पर्यक-
शब्दस्य शक्यार्थान्तरतात्पर्यकत्वक-
ल्पनया दूषणाभिधानम् । यथा ।
नेपालादागतोयं नवकम्बलवत्त्वादि-
त्युक्ते० कुतोऽनवसङ्ख्याकाः
कम्बला इति ॥ एवं गौर्विषाणीत्यु-
क्ते० कुतो गजस्य शृङ्गम् । श्यं तोधा-
वतीति श्वेत रूपवदभिप्रायेणोक्ते०
श्वं तोनधावतीत्यभिधानमित्यादि
कमूह्यम् ॥

वाक्पतिः । पुं० वृहस्पतौ ॥ वाचां
पतिः ॥ चि० वागीशे । पटुव-
चने ॥

वाक्पारुष्यम् । न० अप्रियवाक्यो-
च्चारणे । तत्सप्तधा व्यसनान्तर्गत-
व्यसनविशेषः । यथा । मृगयाक्षाः
स्त्रियः पानं वाक्पारुष्यार्थदूषणे ।

वाक्यम्

दण्डपारुष्यमित्येतज्ज्ञेयं व्यसनस-
प्तकम् ॥ तल्लक्षणमाह नारदः । दे-
शजातिकुलादीनामाक्रोशन्यङ्गसंयु-
तम् । यद्वचः प्रतिकूलार्थवाक्-
पारुष्यं तदुच्यते इति । देशादीना-
माक्रोशः० न्यङ्गमवयवम्० तदुभययु-
क्तं यत्प्रतिकूलार्थमुद्वेगजननार्थं
वाक्यं तद्वचःपारुष्यं कथ्यते ॥

वाक्यम् । न० परस्परकाण्डोपेतप-
द्वये० तिङ्मुबन्तवये । तिङ्मन्तानां
वये यथा । पचति पश्येत्त्यादिवाक्य-
म् । सुबन्तानाञ्चये यथा । प्रकृतिसि-
द्धमिदं हि महात्मनामित्यादि । का-
रकान्वितक्रियायाम् ॥ धात्वर्थः
क्रिया० कारकैः कर्षादिभिरन्वि-
तासम्बद्धार्याकारकान्विता० अन्वि-
तत्वञ्चक्रियाकारकाणामाकाङ्क्षा-
योग्यतासन्निधिवशाज्ज्ञेयम्० ति-
ङ्मुबन्तचयात्मकोपिसम्बद्धार्यता
बोध्या० असम्बद्धार्यस्याप्रयोगात्०
अतएव परस्परभिसम्बन्धः पदस-
मूहो वाक्यमिति वृद्धाः । कारका-
न्विताक्रियायथा० घटमानयेत्यादि ॥
वाक्यस्वरूपमाह । वाक्यं स्याद्योग्य-
ताकाण्डासत्तियुक्तः पदोच्चयः ।
वाक्योच्चयो महावाक्यमित्यं वाक्यं
द्विधामतम् ॥ उक्तञ्च । स्वार्थवा-
धसमाप्तानामङ्गाङ्गित्वव्यपेक्षया ।

वाक्यम्

वाक्यानामेकवाक्यत्वं पुनः सम्भूय
जायत इति ॥ अत्र वाक्यं यथा ।
शून्यं वासगृहमिच्छादि । महावा
क्यं यथा । रामायणमहाभारतरघु
वंशादि । इति ॥ पुनश्च तद्द्विवि
धम् । लौकिकं वैदिकञ्चेति । वै
दिकमीश्वरीकृत्वात् सर्वमेव प्रमाण-
म् लौकिकमृत्वाप्तोक्तं प्रमाणम् ।
अन्यदप्रमाणम् ॥ समभिहारो वा
क्यम् । समभिहारश्च साध्यत्वादि
वाचकद्वितीयाद्यभावेऽपि वस्तुतः श्रे
यशेषि वाचकपदयोः सहेत्वारण
म् । यथा । यस्य पर्णमयी जुह्वर्भ
वति न स पापंश्चेत्कं शृणोतीत्यत्र । प
र्णता जुह्वोः समभिहारादेव पर्ण
तायाः जुह्वत्वं । न चानर्थक्यं
जुह्वोः सिद्धत्वादिति वाच्यम् ।
जुह्वशब्देन तत्साध्या पूर्वलक्षणात्
तथा च वाक्यार्थः । पर्णतयाऽऽन्नह-
विर्हारणद्वारा जुह्वपूर्वभावेऽदिति ।
एवञ्च पर्णतया यदि जुह्वः क्रियते त
दैवतसाध्यमपूर्वभवति नान्यथेति ग
म्यते । इति न पर्णताया वैयर्थ्यम् ।
अऽन्नहविर्हारणद्वारेति चावश्यं वक्त
व्यम् । अन्यथा स्रुवादिष्वपि पर्णताप
त्तेः । सियं पर्णता । अनारभ्याधीता
पि सर्वा प्रकृतिष्वेवान्वेति न विवृतिषु
• तत्र चोदकेनापि तत्प्राप्तिसम्भवात्
पौनरुक्त्यापत्तेः । तदिदं वाक्यं प्र

वागधिपः

करणादिभ्यो बलवत् । अत एवैन्द्रा
ग्नीद्वदहविरित्यादेरेकवाक्यत्वाद्
शाङ्गत्वम् । न तु प्रकरणादर्थपूर्णं
मासाङ्गत्वम् ॥ उच्यते इति वाक्यम्
। वचेर्यत् । अजोरिति कुत्वम् ।
शब्दसंज्ञात्वात् • वचोऽशब्दसंज्ञाया
मिति निषेधेन ॥ शुभाशुभवाक्या
नितु । नैव राज्ये न महतान चैवार्थं
स्थराशिभिः । प्राप्यते ज्ञानकथनं
परलोकसुभाषितम् ॥ स्वर्गापवर्गं
सिद्ध्यर्थं भाषितं यत्सुशोभनम् । वा
क्यं मुनिवरैः शान्तैस्तद्विज्ञेयं सुभा
षितम् ॥ रागद्वेषान्तक्रोधकामद
णानुसारितम् । वाक्यं निरसहेतुत्वा
त् तदभाषितमुच्यते ॥ संस्कृतेनापि
किन्तेन मृदुना ललितेन वा । अवि
द्यारागव्याक्येन संसारकेशहेतुना ॥
यच्छ्रुत्वा जायते पुण्यं रागादीनाञ्च स
ङ्क्षयः । निरुद्धमपि तद्वाक्यं विज्ञे
यमतिशोभनम् ॥ इति बह्मपुराण
म् ॥

वाक्यलक्षणवित् । पुं० मीमांसाशास्त्र
ज्ञे ॥

वाक्याध्याहारः । पुं० आकाङ्क्षितै
कदेशपूरणे ॥ वाक्यस्य अध्याहारः ॥
वाक्याभिधायी । त्रि० पृष्ठमांसादि ॥
वाक्यं अभिधायी पुरुषः पृष्ठमांसाद उ
च्यत इति चिकित्साशेषः ॥

वागधिपः । पुं० बृहस्पतौ । वाचा

वागुरा

मधिपः ॥

वागरः । पुं० गतातङ्के । परित्यक्तभ
ये ॥ मुमुक्षौ ॥ वातवेष्टके ॥ विशा
रदे । पण्डिते ॥ विषाण्ये ॥ निर्ण
ये ॥ वारके ॥ शाण्ये ॥ वाडवे ॥ वृ
के ॥

वागारुः । त्रि० आशाहन्तरि ॥ यथा
। आशावलवतीदत्तायोहन्तिपिशु
नाजनः । सजीवासापिवागारुद्रुं
णो०दानुस्तदातरि ॥ इतिशब्दमा
ला

वागाशनिः । पुं० वृद्धे ॥

वागाशीः । पुं० शुभवाचि ॥ वाचि
आशीर्यक्षसः ॥

वागीशः । पुं० जीवे । वृहस्पतौ ॥
त्रि० वाक्पतौ ॥

वागीशा । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥ वाचा
मौशा ॥

वागीश्वरः । पुं० ब्रह्मणि ॥ वृहस्पतौ
॥ ऋग्वेदादिरूपाणांवाचामौश्वरः
। मञ्जुघोषे ॥ त्रि०वाचामौश्व
रे ॥

वागीश्वरी । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥

वागुजी । स्त्री० सोमराज्याम् ॥ वाचं
गुञ्जति । गुञ्जिष्यत्ते शब्दे । मूल
विभुजादित्वात्कः । पृषोदरादिः ॥

वागुणः । पुं० कर्मरङ्गे ॥

वागुरा । स्त्री० मृगबन्धनार्थजाले । मृ
गबन्धन्याम् ॥ खावल० खावली०

वाग्मी

इ०जाल०इ०च०भषा ॥ अवागुरते
। गुरौहिंसायाम् । इगुपधेतिकः
। वष्टिभागुरौच्यवाकारलोपः ॥

वागुरिकः । पुं० व्याधविशेषे । जालि
के ॥ वागुरयाचरति । चरतीतिठ
क् ॥

वाग्गुदः । पुं० पक्षिविशेषे । वाग्गुड०
वाड०इ०भा०प्र० ॥

वाग्गुलिः । पुं० ताम्बूलिनि । रा
ज्जांताम्बूलदातरि ॥ जातिविशे
षे ॥

वाग्गुलिकः । पुं० ताम्बूलदे ॥

वाग्जालम् । न० शास्त्रमात्रे ॥ यथा
। परिनिर्मध्यवाग्जालंनिर्णीतमि
दमेवहि । नापकारात्परोधर्मानाप
कारादधपरम् ॥

वाग्दरिद्रः । त्रि० वाग्ये । मितभा
षिणि ॥ वाचादरिद्रः ॥

वाग्दलम् । न० दन्तवाससि । ओष्ठा
धरयोः ॥

वाग्दुष्टः । पुं० ब्राह्म्ये ॥ त्रि० वाचा
दूषिते । परुषभाषिणि ॥ वाचादु
ष्टः ॥

वाग्देवता ।) स्त्री० सरस्वत्याम् ॥
वाग्दशै ।)

वाग्वन्धः । पुं० पण्ये । समये ॥ #

वाग्मी । पुं० सुराचार्ये ॥ त्रि० पटौ ॥

वक्तरि । विविधशास्त्राभ्यासाधिवा
सितप्रशस्तवाग्युक्ते ॥ वाग्मीसत्त्व

वाङ्मयी

वाग्भवतीतिनिश्चितार्थः ॥ प्रश
स्ताबागस्य । वाचाग्मिनिः । गका
रोच्चारणं प्रत्ययेभाषायामित्यनुना
सिकाभावाय । उत्तरसूत्रस्य बहुभा
षिणीत्यस्यापिसम्बन्धात् । सम्यग्वहु
भाषिणि० वाग्मीतिबोधयम् ॥
वाग्यः । चि० निर्वेदे ॥ कल्पे ॥ वा
ग्दरिद्रे ॥
वाग्यतः । चि० यतश्चि । मौनिनि
॥ वाचियतः ॥
वाग्यामः । चि० योच्चशक्त्यादिनावा
चयच्छतितस्मिन् ॥
वाग्वचः । पुं० शपे ॥ वागेववचोहिं
सकत्वात् ॥
वाग्वित् । चि० वैयाकरणे । वाक्यका
विदे ॥ वाचः बिन्दति० वक्तुं० वि
वेकञ्चजानातिवा । सत्सूद्विषेत्त्या
दिनाक्किप् ॥
वाग्विसर्गः । पुं० वाचः प्रयोगे ॥
वाङ्कः । पुं० कचङ्गले । समुद्रे ॥
वाङ्गती । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा ।
हिमाद्रेस्तुङ्गशिखरात्प्रोद्भूतावाङ्
मतीनदी । भागीरथ्याः शतगुणं
पवित्रं तज्जलं स्मृतम् ॥
वाङ्मयः । चि० वाक्यात्मके ॥ यथा
। म्यरस्तजभूगैलान्तेरेभिर्दशभिरक्ष
रैः । समस्तं वाङ्मयं व्याप्तं चैलो
क्यमिव विष्णुना ॥

वाङ्मयी । स्त्री० परापश्यन्तीमध्यमा

वाक्

वैखरीरूपायां वाण्याम् । सरस्वत्या
म् ॥
वाङ्मात्रा । स्त्री० वाचा मात्रायाम्
॥ यथा । निमेषोन्वेषणं पुंसामङ्
गुल्याक्किटिकाद्यवा । गुर्वच्चरोच्चार
णं वावाङ्मात्रेयं स्मृताबुधैः ॥
वाङ्मुखम् । न० वचनोपक्रमे । उप
न्यासे ॥ वाचा मुखमिव मुखम्० उप
क्रमः ॥
वाक् । स्त्री० वाण्याम् । भारव्याम् ।
अर्थपरिज्ञानफलायाम् । सर्वस्यार्थ
स्याप्रकोशिकायां संस्कारवाण्याम् ॥
योच्चार्थसम्यगवबुध्यते तेनैव सा सम्य
कश्रुता भवति । प्रत्यक्षेण शब्दस्वरू
पमुपलभमानोऽपि अर्थपरिज्ञानान्न
पश्यति न शृणोतीत्यनुभवात् ॥ शब्द
सामान्ये ॥ वचने । वाक्ये ॥ तीक्ष्णा
नारुन्तुदाबुद्धिः कर्मशान्तप्रतापव
त् । नोपतापिमनः सोमवागेका
वाग्मिनः सतः ॥ कण्ठतात्वादि
स्थाने० इन्द्रिये ॥ जिह्वामूलादिष्वष्ट
मुख्यानेषु विपक्षे चान्ये वर्णानामभि
व्यञ्जकेकरणे ॥ अकारादिवर्णेषु ॥
वर्णाद्यर्थसङ्केतपरिचिन्ना एतावन्त ए
वंक्रमप्रयुक्ता इत्येवंतदभिव्यङ्ग्यः
शब्दः पदं वागित्युच्यते ॥ इति भा
ष्यम् ॥ वक्तौति० उच्यते०ऽनया वा ।
वचपरिभाषणे । क्तिब्बचीत्यादि
नाक्किप्० दौर्घोऽसम्प्रसारणञ्च ॥

वाचनिक :

वाचः । पुं० मत्स्यविशेषे । वाचा०
बृ० गौ० दे० भा० ॥

वाचंयमः । पुं० मुनी । मौनव्रतिनि
॥ वाचंयच्छति । यमउपरमे । वाचि
यमोव्रतइतिखच् । वाचंयमपुरन्द
रौचैत्यमन्तत्त्वम् ॥

वाचकः । पुं० शब्दे ॥ यथा । शास्त्रे
शब्दस्तुवाचकः । शास्त्रे व्याकरणा
दीयोवाचकः साधुशब्दः सएवनि
रूपपदेनशब्दशब्देनव्यवहियते ॥
वर्णव्यतिरिक्तस्यपदस्यवाक्यस्यवावा
चकत्वमिच्छन्तिवैयाकरणाः । वर्णा
नांप्रत्येकंवाचकत्वे द्वितीयादिवर्णौ
च्चारणानर्थक्यप्रसङ्गादितिकैयटः
॥ कथके । पुराणादिपाठके ॥ सचब्रा
ह्मणएवभवति । यथा । ब्राह्मणंवा
चकंविद्यान्नान्यवर्णजमादरात् ।
श्रुत्वान्यवर्णजाद्राजन्वाचकान्नरकं
ब्रजेदिति ॥ त्रि० वक्तरि ॥ वक्ति ॥
वाचक्रवौ । स्त्री० वचक्रोर्दुहितरि ।
गार्ग्याम् ॥

वाचनम् । न० कथने ॥ पठने ॥ यथा
। शुद्धिनानन्यचित्तेनपठितंव्यंप्रयत्न
तः । नकार्यासक्तमनसाकार्यंस्तो
त्रस्यवाचनमितिबाराहीतन्त्रम् ॥

वाचनकम् । न० प्रहेलिकायाम् ॥ वा
यने । व्रतोपायने । यूपविशेषे ॥

वाचनिकः । त्रि० वचनप्राप्ते ॥ वच
नादागतः । ठक् ॥

वाचालः

वाचनीयः । त्रि० वाचयितुमर्हे ।

वाचस्पतिः । पुं० जोषे । बृहस्पती
॥ वाचः समस्तविदारूपस्तवचसः
पतिः । षष्ठ्याः पतिपुत्रपृष्ठपारपद
पयस्यार्धे ध्वितिसत्त्वविधानात् । ष
ष्ठ्याञ्चलुक् ॥

वाचस्पतिबल्लभः । पुं० पुष्परागमणौ
। पोखराज० इतिभाषाप्र० ॥

वाचस्पत्यम् । न० वाग्मिन्त्वे ॥ ब्राह्म
णादित्वाद्वावेष्ट्यञ् ॥

वाचा । स्त्री० वाचि । वाण्याम् । कि
वन्ताद्वाचा० भागुरिमतेटाप् ॥

वाचाटः । त्रि० जल्पाके । वाचाले ।
बहुगच्छंवाचि ॥ कुत्सितं बहुभाष
ते । आलजाटचौबहुभाषिणि । कु
त्सितइतिवक्तव्यमितिवाक्शब्दादा
टच् ॥ सुबहुभाषिण्यपिजल्पाकवा
चाटवाचालावर्त्तन्ते । वाचाटोवा
चालोजल्पाकः सुबहुभाषीस्यादि
तिश्लोकार्द्धपर्यायेवोपालितः ।
निश्चप्रगल्भवाचालोमुपतिष्ठेसर
स्वतीमितिमुरारिश्च ॥

वाचारम्भणम् । न० अन्तजडानात्म
रूपे ॥ निरूप्यमाणेस्वतः सत्ताही
नमपियदपरोक्षव्यवहारगोचरतया
गम्यतेतदिच्छर्थः ॥

वाचालः । त्रि० वाचाटि ॥ कुत्सितं
बहुभाषते । वाचोबहुषोस्त्वसन्तिवा ।
आलजाटचौबहुभाषिणि । कुत्सित

वाच्यम्

द्रुतिवक्तव्य मितिवाच्यमालम् ॥
 वाचिकम् । न० सन्देशवाचि ॥
 वाचोव्याहृतार्थाया मितिठक् ॥
 वाचिकं तद्भवेद्यत्र दूतत्वेनाभिशंसन
 मितिशब्दरत्नावली ॥ पुं० वाक्या
 रम्भे ॥ यथा । आलापश्चविलापश्च
 संलापश्चविलापकः । अनुलापो
 पलापश्चसन्देशश्चातिदेशिकः ॥
 अपदेशोपदेशौचनिर्देशोव्यपदेशकः
 । कीर्तितावचनारम्भाद्वाद्वा
 मीमनीषिभिरित्युज्ज्वलनीलमणिः
 ॥ चि० वाचा० वचसाकृते ॥ यथा ।
 आधिकंवाचिकंवापिमानसंवायथा
 मति । आराधनेपरिश्रमभावशुद्धि
 विधीयते ॥
 वाचिकहारकः । पुं० लेखे । बर्णयि
 ते ॥
 वाचोयुक्तिः । चि० वाग्मिनि ॥ वा
 चावचसः युक्तिः सयुक्तिकत्वम्
 । वाक्दिक्पश्यद्भ्यायुक्तिदण्डहरे
 ध्वितिषष्ठाञ्चलुक् ॥
 वाचोयुक्तिपटुः । चि० सुवक्तरि । वा
 ग्मिनि । वाचोयुक्तिश्चासौपटुश्च ॥
 वाच्यम् । न० प्रतिपादने । दूषणे ॥
 चि० कुत्सिते ॥ हौने ॥ वचनार्हे ॥
 अभिधेये ॥ यद्यस्माच्छब्दान्निघमत्
 : प्रतीयते । तत्तस्यवाच्यम् । यथा
 । गामानयेच्छस्मिन्वाक्ये० गोशब्द
 स्यगीत्वम् ॥ उच्यते । वचपरिभाष

वाजसनेयः

णे । ग्यत् । वचोऽशब्दसंज्ञायामि
 निनकुत्वम् ॥ अर्थोवाच्यश्चल्यश्च
 व्यङ्ग्यश्चेतिविधामतः । वाच्योर्थो
 भिधयावोध्यलक्ष्यलक्षणयामतः
 । व्यङ्ग्योव्यञ्जनयाताः स्युस्तिष्ठः
 शब्दस्यशक्तयः ॥
 वाच्यमानः । चि० प्रस्तूयमाने ॥ व
 चेद्यौरादिकात्कर्मणिलटः शान
 च् ॥
 वाजः । पुं० निखने । शब्दे ॥ प
 क्षे ॥ शरपक्षे ॥ वेगे ॥ सुनौ ॥
 न० घृते । यज्ञे ॥ अग्ने ॥ वारि
 णि ॥ वज्रत्यनेन । वज्रगती । इल
 खेतिघञ् । निष्ठायांसिट्त्वाञ्चकु
 त्वम् ॥ वाजयतिवा । ग्यन्तः ।
 पचाद्यच् ॥
 वाजपेयः । पुं० न० अन्नसुराप्रधाने
 यागविशेषे । वाजपेयप्रतिपादके
 गत्ये ॥
 वाजपेयिकः । पुं० वाजपेययागविदि
 तरि ॥ वाजपेयप्रतिपादकगत्या
 ध्येतरि ॥ वाजपेयमधीते । वेदवा
 । क्रतूक्यादिसूत्रान्ताट्ठक् ॥
 वाजभोजी । पुं० वाजपेययज्ञे ॥
 वाजश्रवाः । पुं० अन्नदानादिनिमि
 त्तयशोविशिष्टे ॥ वाजमन्नं तद्वा
 नादिनिमित्तं श्रवायशोयशसः ॥
 वाजश्रवसः । पुं० वाजश्रवसोपत्ये ॥
 वाजसनेवः । पुं० जनमेजयकृतवेदा

वाजिभोजन :

ययन्ये ॥ सतुवैशम्पायनशापादु
च्छिन्नः ॥

वाजसनेयी । पुं० यजुर्वेदिनि ॥
वाजिगन्धा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥
वाजिता । स्त्री० अश्वत्वे ॥ पक्षे ॥
वाजिदन्तः । पुं० वासके ॥ वाजी
दन्तोऽस्य० वाजिदन्ताभकेशरत्वा
त् ॥

वाजिदन्तकः । पुं० वैद्यमातरि ।
अटरूपि ॥ स्वार्थकः ।

वाजी । पुं० अश्वे ॥ पक्षिणि । खगे
॥ वाणे ॥ वाजाः पक्षाः सन्त्य
स्य । अतइनिः । पूर्वसङ्घाः स
पक्षाआसन् । तथाचशालिहेच
म् । सपक्षावाजिनः पूर्वसङ्घा
ताव्योमचारिणः गन्धर्वभ्यायथा
कामंगच्छन्तिचसमन्ततइति ॥
अवश्यं वज्रति । वज्रगतौ । आव
श्यकेतिणिनिर्वा ॥

वाजिनम् । न० आमिघाजले ॥ घ
नीभूतः पिण्डआमिघा० जलं वा
जिनमितिव्यवहारात् ॥

वाजिनी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥
अश्वायाम् । वडवायाम् ॥

वाजिपृष्ठः । पुं० अम्बानवृक्षे ॥

वाजिभजः । पुं० चणके ॥ वाजि
वाजिभक्ष्यः । पुं० चणके ॥ वाजि
नाभक्ष्यः ॥

वाजिभोजनः । पुं० मुह्ये ॥

वाञ्छा

वाञ्छिमान् । पुं० पटाले ॥

वाञ्छिवाहनः । पुं० गन्धर्वे ॥

वाञ्छिशाला । स्त्री० मंदुरायाम् । घृ
डशाला० इ० भा० ॥ वाञ्छिनां
शाला ॥

वाञ्छीकरः । चि० वाञ्छीकरणे ॥

वाञ्छीकरणम् । न० वीर्यवर्धकद्र
व्ये ॥ येनस्त्रीषुविषयेषाञ्छौवनरः
सामर्थ्यं प्राप्नोति । अस्यलक्षणात् ।
यद्द्रव्यं पुरुषं कुर्यात्वाञ्छिषत्सुरत-
क्षमम् । तद्वाञ्छीकरमाख्यातं मुनि
भिर्भिषजांवरैरिति ॥ वाञ्छीकरणत
त्त्वं नाम० अदुष्टविशुद्धक्षौणरेत
सामाध्यायनप्रसादोपचयजनननि-
मित्तं प्रहर्षजननार्थं चेति मुश्रुतः ॥
विधिमाह । नरोवाञ्छीकरान्यो
गान्सम्यक् शुद्धीनिरामयः । स
प्रत्यन्तं प्रकुर्वीतवर्षादूर्ध्वं नृषोऽश
त् ॥ नचवैषोऽशद्वर्षात्सप्तत्याः
परतोनच । आयुष्कामो नरः स्त्री
भिः संयोगं कर्तुमर्हति ॥

वाञ्छनम् । न० वाञ्छायाम् ॥

वाञ्छा । स्त्री० इच्छायाम् । काङ्
क्षायाम् । स्पृहायाम् । वाञ्छ
नम् । वाक्छिच्छायाम् । गुरोश्चे
त्यः । टाप् ॥ आत्मवृत्तिगुणवि
शेषइति नैयायिकाः । साद्विधि
॥ यथा । उपायविषयिणी० फल
विषयिणीवा । फलंसुखं दुःखा

वाटी

भाष्य । तत्र० फलेच्छाप्रतिफल
ज्ञानकारणम् । उपावेच्छाप्रति०
दृष्टसाधनताज्ञानकारणमितिसि-
द्धास्तमुक्तावली । ननाकपृष्ठं न च
सार्वभौमं न पारमेशानं रसाधिपत्य
म् । न योगसिद्धीरपुनर्भवं बावा
न्वन्तितत्पादरजः प्रपन्नाः ॥

वाञ्छितम् । चि० अभिलषिते ॥

वाञ्छनी । स्त्री० वाञ्छनीयायां ना
याम् । लज्जिकायाम् । कलत्
लिकायाम् ॥

वाटः । पुं० पथि । मार्गे ॥ वृत्ति
स्थाने । वृत्तौ । वाड० डू० भा०
॥ न० वरगडे ॥ अङ्गे ॥ अन्नप्रभे
दे । पुष्पादिवाटिकायाम् ॥

वाटधनः । पुं० भूर्जकण्टकोख्यस
ङ्कीर्णजाती ॥

वाटरम् । न० मधुविशेषे ॥ वटरेः
कृतम् । क्षुद्राभमरवटरेत्यञ् ॥

वाटशृङ्गला । स्त्री० पथरोधकशृङ्ख
लायाम् । लंभायाम् ॥

वाटिका । स्त्री० द्विद्वयपत्याम् ॥ कु
य्याम् ॥ वास्तुनि ॥ वाय्यालके ॥
गृह्याद्याने ॥ वध्यते । वटवेष्टने ।
संज्ञायामिति गवल् । टाप् । प्र
त्ययस्यादितीत्यम् ॥

वाटी । पुं० वाय्यालके ॥ त्रि० वेष्टित-
म्यले ॥

वाटी । स्त्री० कुय्याम् । वास्तो ॥ गृ-

वाडवेयौ

होद्याने । पूगपुष्पादिकृतीपवने ॥

वाय्यालके ॥

वाटीदीर्घः । पुं० वृत्कटवृत्ते ।

वाडकम् । न० भृष्टयवे ॥

वाय्यपुष्पी । स्त्री० वाय्यालके ॥

वाय्या । स्त्री० बलायाम् । बरिचा-
रा० डू० भा० ॥

वाय्यालः । पुं० वाय्यायाम् ॥

वाय्यालकः । पुं० क्षुपविशेषे । वा
य्यायाम् ॥ वाटीमलति । अलभू
षणादौ । कर्मण्यण् । स्वार्थे कन्
। गवल् ॥ वाय्यालकोवा ॥

वाय्याली । स्त्री० वाय्यालके ॥

वाडः । पुं० वेष्टने ॥

वाडवः । पुं० ब्राह्मणे ॥ बडवानले
॥ न० स्त्रीणांकरणे ॥ घोटकौघे
॥ पुं० न० पाताले ॥ बडवायां
भवः । तत्रभवइत्यण् ॥ बडवा
यांजातः । तत्रजातइत्यण् वा ॥
बडवानांसमूहः । खण्डिकादि
भ्यश्चेत्यञ् ॥

वाडवाग्निः । पुं० वाडवाम्नी ॥ वा
डवस्यासावग्निश्च ॥

वाडवाग्न्यः । पुं० ब्राह्मणश्रेष्ठे ॥

वाडवेयः । पुं० अश्विनीसुते ॥ बीजा
ऽश्वे ॥ बडवायावृषः । बडवा
यावृषेवाच्ये० इतिठक् ॥

वाडवेयौ । पुं० द्विवचनान्तः नासत्य
योः ॥

वाण :

वाडव्यम् । न० विप्रहन्ते ॥ वाडवा
नांसमूहः । ब्राह्मणमाणववाडवा
द्यन् ॥ वाडवतायाम् ॥ वाडवस्यक
र्मभावोवा । ब्राह्मणादिस्वात्प्यञ् ॥
वाड्त्रलिः । पुं० वाग्वादस्यापत्ये ॥
अपत्ये० अतद्वञ् । वाचोवादेड
त्त्वबल्भावद्योत्तरपदस्येञि ॥
वाठम् । न० दृढे । भृशे । अतिशये
॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ चि० अतिशयि
नि ॥ आवेष्टके ॥ बाहते । बाहप्र
यत्ने० ओष्ठ्यादिः । गत्यर्थेतिक्त
प्रत्यये० क्षुब्धस्वान्तेतिनिपातित
म् ॥ उच्चतेस्मवा । बहप्रापणे ।
क्तः । क्षुब्धस्वान्तेतिसाधुः ॥
वाठम् । अ० स्त्रीकारे । अङ्गी-
कृतौ ॥
वाणः । पुं० काण्डे । शरे । पृषत्के
। विशिखे । अजिह्वगे । खगे । क
लम्बे । मार्गणे ॥ गोस्तने ॥ के
बले ॥ अम्भौ ॥ शरस्यावयवे ॥
वृक्षविशेषे ॥ भद्रमुष्णे ॥ दैत्यवि
शेषे । बलेर्ज्येष्ठपुत्रे ॥ कविवरे
॥ मुष्णे ॥ नीलभिण्ड्याम् ॥
ध्वनौ । चि० ध्वनियुक्ते ॥ वाण
यति० रोषमुत्पादयतिशब्दम् ।
वणशब्दे । स्वार्थेऽण्यन्तः । पचा
द्यच् ॥ वण्यते । कर्मणिघञ्वा ॥
वणनम् । भावेघञ्वा ॥ वाणः
शब्दोऽस्त्यस्य । अशंआद्यञ्वा ॥

वाणयुद्धम्

वाणगङ्गा । स्त्री० रावणवाणनिर्भि
न्नसोमेश्वरगिरिप्रभवनदीविशेषे ॥
यथा । सोमेशाद्वक्षिणेभागेवाणे
नाद्रिंविभियवै । रावणेनप्रकटि
ताजलधारातिपुण्यदा ॥ वाणगङ्गे
तिविख्यातायास्नानादवहारिणी ।
स्नात्वातुवाणगङ्गायां दृष्ट्वावाणे-
श्वरंविभुम् । गङ्गास्नानफलंप्राप्य
मोदतेदेवबह्विवि ॥
वाणदण्डः । पुं० वापदण्डे । वै
मनि ॥
वाणपुङ्गा । स्त्री० शरपुङ्गायाम् ॥
वाणपुरम् । न० देवीकीटे । शी
णितपुरे ॥ वाणस्यअसुरविशेषस्य
पुरम् ॥
वाणभट्टः । पुं० गन्धकारविशेषे ॥
वाणयुद्धम् । न० वाणासुरेणसहश्री
कृष्णस्ययुद्धम् ॥ शरैर्मृधे ॥
वाणलिङ्गम् । न० नर्मदानद्युक्त
वशिखलिङ्गे ॥ यथा । नर्मदाजल
मध्यस्थंवाणलिङ्गमितिस्मृतम् । वा
णलिङ्गेस्वयंभूतेचन्द्रकाम्नाह्वयंस्थि
तम् ॥ चान्द्रायणशतंकार्यैशम्भोर्नै
वेद्यभक्षणात् । याज्ञायाह्यविभा-
गीयंवाणलिङ्गेनविद्यते ॥ तदर्पि
तंजलंवाङ्मयाह्यंप्रासादसंज्ञया ।
शिवनाभमयंलिङ्गंसदापूज्यमह-
र्षिभिः ॥ यतश्चसर्वलिङ्गेभ्यस्त-
दधिपूज्यतमंमतम् । चतुरङ्गुल

वाणिनी

मुच्छायंरभ्य वेदि कयायुतम् ॥ उत्त
मं लिङ्गमाख्यातं पञ्चसूत्रसुसाधित
म् । तदर्धमध्यमं प्रोक्तं तदर्धं
मवरं स्मृतम् ॥ तस्य न्यूनं पूजनीयं
न कदापि न तत्फलम् ॥ रुद्राक्षं शि
बलिङ्गस्य लस्य लं प्रशस्यते । शा
क्यामेनामर्दस्य सूक्ष्मसूक्ष्मो विशि
ष्यते ॥

वाणवारः । पुं० भटादेशोलाकृतिस
न्नाह । वारवाणे । चोलके ॥

वाणवारकः । पुं० कञ्चुके । वाणस्य
वारकः ॥

वाणसुता । स्त्री० ऊषायाम् ॥ वाण
स्य सुता ॥

वाणहा । पुं० विष्णौ ॥

वाणा । स्त्री० वाणमूले । पुं० स्त्री०
नीलभिण्टायाम् ॥ वण्यते । वणश
ब्दे । कर्मणि घञ् ॥

वाणाख्यः । पुं० मुञ्जे ॥ वाणद्वया
ख्यास्य ॥

वाणाश्रयः । पुं० धनुषि ॥

वाणासनम् । न० धनुषि ॥

वाणिः । स्त्री० वस्रादेर्वयनक्रियाया
म् । व्यूती ॥ वयने ॥ वायदण्डे
ष्वुदे । मूले ॥ सरस्वत्याम् ॥
वाणनम् । वण० । चुरादिः ।
अचङ् ॥

वाणिनी । स्त्री० नक्षत्र्याम् ॥ मत्ता
यांनार्याम् ॥ विदग्धवनितायाम् ॥

वातः

अवश्यं वणति । वण० । आवश्यक्के
ति यच्चादित्वाहाणिनिः ॥ अष्टिमं
ञ्जककन्दः १६ प्रभेदे ॥ नजभजरे
र्यदा भवति वाणिनी गयुक्तेः ॥ यथा
। स्फुरतु ममाननेऽद्य ननु वाणिनी-
तिरस्यं तव चरणप्रसादपरिपाकतः
कवित्वम् । भवजलराशिपारकर
णक्षमं मुकुन्दं सततमहंस्तवैः स्वर
चितैस्तवानिनिच्यम् ॥

वाणौ । स्त्री० सरस्वत्याम् । भारत्या
म् ॥ वायक्रियायाम् । व्यूती ॥
वचने । वण्यते । वण० । सर्वधा
तुभ्यङ्निति । इन् । कृदिकाराद
क्तिनङ्निति डौष् ॥

वातः । पुं० पवने । श्वसने । वायौ
॥ निमित्तभेदेनास्य गुणायथा । व्य
जनस्यानिलस्तृष्णास्वेदमूर्च्छाश्चमा
पहः ॥ तालवृन्तभवावातस्त्रिदो
षशमनोमतः ॥ वंशव्यजनजः सो
ष्णोरक्तपित्तप्रकोपनः । चामरोव
स्त्रसम्भूतो मायूरो वेचजस्तथा ॥ ए
ते दोषजितावाताः स्निग्धा हृद्यास्तु
पूजिताः ॥ वाति । वागतिगम्य
नयोः । हसिमृगिण् वाऽमिदमि
लपूधूर्विभ्यस्तन्नितितन् ॥ स्वाति
नक्षत्रे ॥ रोगावशेषे ॥ हिमन्तवर्षा
शिशिरेषु बायोः प्रकोपो भवति ।
यतः । मार्गे पौषितयामाघे चाषा
ढे श्रावणे पिच । भाद्रे मासि चिकि

वातचक्रम्

त्साक्षैर्वातिराजाप्रकीर्तितइति ।
वातकः । पुं० शीतले । अपराजि
बायाम् । शणपण्याम् । वातक
रिति । डुकुञ्ज० । अन्येभ्योपी
तिङः ।

वातकम् । न० मरुत्क्रियायाम् ।
पर्दने ।

वातकी । त्रि० वातरोगयुक्ते । वात
रोगिणि । वातोऽतिशयितोऽस्य ।
वातातीसाराभ्यांकुक्चेतीनिः ।

वातकुम्भः । पुं० गजकुम्भाधोभागे ।

वातकेतुः । पुं० पांशौ । धूलौ ।

वातकेलिः । पुं० कलालापे । चक्षुरी
क्षि । षिङ्गदन्तक्षते ।

वातखुडा । स्त्री० वाच्यायाम् । पि
च्छिलस्फोटि । बामायाम् । वात
शोणिते ।

वातगुल्मः । पुं० वातूले ववण्डर०
धवूला० इतिभाषाप्रसिद्धे ।

वातघ्नम् । न० तैले । त्रि० वातना
शकर्त्तरि । वातंहन्ति । हन० अ
मनुष्यकर्तृकेवेतिटक् ।

वातघ्नी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् । शा
लपण्याम् । शिमूडौक्षुपे ।

वातचक्रम् । न० आपाद्यांवायुविचारे
। तच्चोक्तं वीराद्यांभट्टोत्पलेन । य
था , आपाडपौर्णमास्यान्तुयथैशा
नानिलोभवेत् । अस्तंगच्छतिती
क्ष्णांशीसस्यसम्पत्तिरुत्तमा । पूर्वः

वातचक्रम्

पूर्वसमुद्रवीचिशिखरप्रस्फालनाघू
र्णितश्चन्द्राकांशुसटाकलापकलि-
तोवायुर्यदाकाशतः । नैकान्तस्थि
तनीलमेघपटलाशारद्यसंघर्षितावा
सन्तोत्कटसस्यमण्डिततलासर्वा
महीशोभते ॥ यदावह्नौवायुर्वहतिग
गनेखण्डिततनुः प्रवक्ष्यस्मिन्योगे
भगवतिपतङ्गेप्रवसति । तदानि
त्योद्दोषाज्ज्वलनशिखरालिङ्गिततला
स्त्रगोत्राप्नोच्छ्वासैर्वमतिवसुधाभस्म
निकरम् ॥ तालीपचलतावितान
तरुभिः शाखामृगान्नर्त्तयन्योगेस्मि
न्प्रवतिध्वनिः सुपरुषोवायुर्यदाद
क्षिणः । तद्वद्योगसमुत्थितस्तुगज
वत्तालाङ्कुशैर्घट्टिताः कीनाशा
द्वयमन्दवारिकणिकामुञ्चन्तिमेघा
स्तदा ॥ सूक्ष्मैलालवलीलवद्गनि
चयान्वायुर्णयन्सागरेभानोरस्त
मयेप्रवक्ष्यविरतोवायुर्यदानैर्ऋतः
। क्षुत्क्षणावृतमानुषास्थिशकल
प्रस्तारभारच्छदामत्ताप्रेतवधूरिवी
यचपलाभूमिस्तदालक्ष्यते ॥ (५)
यदारेणूत्पातैः प्रविचलसटाटोप
चपलः प्रघातः पश्चाच्चेद्दिनकर
करापातसमये । तदासंक्षोपेताप्र
वरनिकरावहसमराक्षितिः स्थान
स्थानेष्वविरतवसामांसरुधिरा ॥
आषाढीपर्वकालेयदिक्षिरणपतेर
स्तकालोपपत्तौ वायव्योदहवेगः

वातपुत्रः

पवनघनवपुः पन्नगाधानुकारी ।
 जानीबाहारिधाराप्रमुदितमुदितं
 मुक्तमण्डूककण्ठांसस्योद्गासैकचि
 त्तुमुखबहुलतया भाग्यसेनामिवो
 र्वा ॥ मेरुग्रस्तमरीचिमण्डलत
 स्त्रिषीप्रायसानेरथी वात्यामोदिक
 दम्बगन्धसुरभिर्वायुर्यदाचोत्तरः ।
 विद्युद्भ्रान्तिसमस्तकान्तिकलना
 म्पत्तास्तदातीयदाउन्मत्ताडवष्टव
 न्द्रकिरणागांपूरयन्त्यस्युभिः ॥
 इतिवातचक्रनामाध्यायः । १७ ॥
 वृत्तायामाषाढ्यांकृष्णचतुर्थ्यामजै
 कपादर्धे । यदिवर्षतिपर्जन्यः
 प्रावृष्टश्चस्तानचेन्नततः ॥
 वातचटकः । पुं० वार्त्तिकेखगे ।
 बटेर० इ० भा० ॥
 वाततूलम् । न० मरुबुजै । वृद्धसू
 चे । आकाशे० उद्भूयमानसूत्रे ।
 ग्रीष्महासे ॥
 वातथुडा । स्त्री० वातखुडा
 र्थे ॥
 वातध्वजः । पुं० मेघे ॥
 वातपित्तजशूलम् । न० शूलरोगवि
 शेषे ॥ तस्यौषधयथा । मातुलुङ्ग
 स्थनिर्यासंगुडाज्येनसमन्वितम् ।
 वातपित्तजशूलानिहन्तिवैपानयो
 गतः ॥

वातपुत्रः । पुं० महाधूर्त्त ॥ भीमसे
 ने । हनूमति ॥

वातमण्डली

वातपोतः । पुं० पलाशे ॥
 वातपोतकः । पुं० पलाशे ॥

वातपोथः । पुं० पलाशे । किंशुके
 । पर्णे । केतू० इ० भा० प्र० वृक्षे
 ॥ वातं पोथयति । पुथहिंसोयाम्
 । कर्मण्यण् ॥

वातप्रमी । पुं० स्त्री० वातमृगे । वा
 ताटहरिणे । निः शृङ्गेभृगाकृतौ
 ॥ वातं प्रमिमीते० वाताभिमुख
 धावनात् । माङ्माने । वातप्रमी
 ल्युणादिसूत्रेणमाङ्गप्रत्ययः कित्
 । स्त्रीत्वकृदिकाशदितिवाडीषित्ये
 के । अन्येतुकारग्रहणस्तपराधं
 त्वाद्दीर्घान्तान्डीप्नेत्याहुः नहि
 कारग्रहणं केवलग्रहणमितिमुनि
 चयेणपरिभाषितम् । अतएव०
 वातप्रमीशीलक्ष्मीतिपक्षेङान्ताः
 मुसाधवइतिरक्षितः ॥ अश्वे ॥
 नकुले ॥

वातफुल्लान्त्रम् । न० पुष्पसे
 वातमजः । पुं० वातप्रमी । वाताट
 हरिणे ॥ वातमजति । अजगति
 क्षेपणयोः । वातशुनीतिलशर्द्धे
 प्वजघेटतुदजहातिभ्यउपसङ्ख्या
 नमितिखण् । अरुद्धिपदितिमु
 म् ॥

वातमला । स्त्री० वातमृग्याम् ॥
 वातमण्डली । स्त्री० वायुसंहती ।
 वाच्यायाम् ॥

वातल :

वातमृगः । पुं० वातमर्ज । वातप्र
मी ॥ वातद्वय० वातस्यवामृगः ॥
वातरक्तम् । न० रोगविशेषे ॥
वातरक्तघ्नः । पुं० कुकुरे । यन्त्रिपर्णे ॥
वातरक्तारिः । पुं० पित्तघ्न्याम् । गु
डूच्याम् ॥

वातरङ्गः । पुं० अश्वत्थे ॥

वातरथः । पुं० मेघे ॥ वातौरथास्य
॥ गन्धे ॥

वातरश्मिः । त्रि० दिग्वाससि । दिग
म्बरे ॥

वातरायणः । पुं० उम्भते ॥ निष्
प्रयोजनपुरुषे ॥ काण्डे । साय
के । करपत्रे । कक्कचे ॥ कूटे ॥
शरसङ्क्रमे ॥ परसङ्क्रमे ॥ इ०
मेदिनी ॥ सरलद्रुमे ॥

वातरूषः । पुं० वातूषे ॥ शक्रका
मुके ॥ उत्कटे । इ० मेदिनी ॥
उत्कोचे । इ० हेमचन्द्रः ॥

वातरोगः । पुं० वायुव्याधौ । चलात
ह्नि । अनिलामये ॥

वातरोगी । त्रि० वातरोगयुक्ते ।
वातकिनि ॥ वातरोगीयांसि ।
इन्द्रोपतापेतीनिः ॥

वातरुचिः । पुं० काष्ठलौहभयनिर्मि
तपात्रे । काष्ठलौह्याम् ॥

वातलः । पुं० चणके ॥ त्रि० वायु
कारके ॥ वातलाति । ला० ।

कः ॥

वातात्मजः

वातलमण्डली । स्त्री० वात्स्यायाम् ॥
वातवैरी । पुं० वातात्मे ॥ त्रि० वा
तहरे ॥ वातस्यवैरी ॥

वातव्याधिः । पुं० वातरोगे ॥ कृष्णम
न्त्रिणि । उद्वेगे ॥

वातशीर्षम् । न० वस्तौ ॥

वातशोणितम् । न० वातरक्तरोगे ॥

वातष्टीला । स्त्री० वातव्याधिविशेषे
॥ यथा । नाभेरधस्तात्सञ्जा
तः सञ्चारोयदिवाचलः । अष्टी
लावद्वनोयन्तिरुर्ध्वमायतमुन्नतः
। वातष्टीलां विजानीयाद्वह्निर्गनि
रोधिनीम् ॥

वातसहः । त्रि० अत्यन्तवायुयुक्ते ॥
वातूले ॥

वातसारथिः । पुं० चमौ ॥

वातस्कन्धः । पुं० आकाशस्यभाग
विशेषे ॥

वातहा । त्रि० वातघ्ने । वायुनाश
कौषधौ ॥

वातहुडा । स्त्री० वातयुद्धार्थे ॥

वातह्वः । पुं० वायुयस्ताङ्गे ॥ वा
तह्वः पारदारिकः ॥

वाताटः । पुं० सूर्यघोटके ॥ वातमृगे ॥

वाताण्डः । पुं० मूष्णरोगविशेषे ॥
तल्लक्षणं यथा । वृषणौ दूषयेद्वायुः
श्रेष्ठप्रणयस्यसंवृतः । तस्य मूष्णस्य
लत्येकीरोगो वाताण्डसंज्ञकः ॥

वातात्मजः । पुं० हनुमति ॥

वातारि :

वातादः । पुं० वदामपादपे । नेत्रो
पमफले ॥ वातादउष्णः सुस्निग्धो
वातघ्नः शुक्रकृद्गुरुः । वातादम
क्षामधुरेष्ठः पित्तानिलापहः ॥
स्निग्धोष्णः कफकृद्घ्नो रक्तपित्त
विकारिणाम् । वातमत्ति । अद० ।
कर्मण्यण् ॥

वाताध्वा । पुं० वातायने ॥

वातापिः । पुं० इल्ललभातर्यसुरवि
शेषि । वातमाप्नोति । आभू० । फ
लियहिरात्मभरिस्त्रितिवकारादिन् ॥

वातापिद्विट् । } पुं० अगस्थसु
वातापिसूदनः । } नौ ॥
वातापिहा । }

वातामः । पुं० वातादे ॥

वातायनः । पुं० एकशफे । अश्वे ।
इये ॥ न० गवाक्षे ॥ ईयतेऽनेन ।
इण्० । करणे तिल्युट् वातस्य
यनम् ॥ चि० शीघ्रगे ॥

वातायुः । पुं० मृगे । कुरङ्गे । हरि
ये ॥ वातमयते । अय० । बाहुल
कादुण् ॥

वातारिः । पुं० रक्तैरण्डे ॥ सयथा ।
वातारिवीजं प्रस्थञ्चसुपक्वं निस्तु
षीकृतम् । क्षीरंद्रोणार्धसंयुक्तं
भिषक् मन्दाग्निनापचेत् ॥ घृत
प्रस्थार्धसंयुक्तं खण्डप्रस्थद्वयं क्षिपेत् ।
न्यूपणञ्चतुर्जातं ग्रन्थिकं बहिचि
चकम् ॥ कृत्वा मिसीशटीबिल्वं दौ

वातिकः

प्यग्नीरौ निशायुगम् । अश्वगन्धा
वलं पाठाहपुषावेरपौष्करम् ॥ श्व
दंष्ट्रा र्ग्वधादारुवेल्लजं बालकंबरी ।
एतानि पिचुमाचाणि चूर्णयित्वा वि
निः क्षिपेत् ॥ वातव्याधिसंशूलश्च
राज्यक्ष्मांतथोदरम् । आनाहं ब
धं गुल्मश्च आमवातं कटियहम् ॥ ज
रुयङ् तथा हिष्माश्वासकासहृदाम
यान् । अर्दिताक्षे पविश्वोक्षी गृध्र
सीमपतन्त्रकम् ॥ पक्षाघातं पाण्डु
वातं भङ्गदण्डापतानकम् । मन्या
स्तम्भं हनुस्तम्भं नाशयेदपिवेगतद्व
ति ॥ पुत्रदाक्षीलतायाम् ॥ यवा
न्याम् ॥ श्रेफालिकायाम् ॥ कु
द्याम् ॥ भाग्याम् ॥ विडङ्गे ॥ शु
रणे ॥ भल्लातके ॥ जतुकायाम् ॥
शतमूल्याम् ॥

वाताली । स्त्री० वातसंहती । वा
त्यायाम् ॥

वाताश्वः । पुं० कुलीनाश्वे । इयात्त
मे । जात्ये । आजानेये ॥

वातासहः । चि० वातूले ॥

वातिः । पुं० अनिले । वायौ ॥ सू
र्ये ॥ सीमे ॥ वाति । वागतिगन्ध
याः । क्तिच् । वातेर्निदिश्य
तिर्वा ॥

वातिकः । पुं० क्लोयुजव्याधी । न०
वातस्य शमने ॥ वातस्य कोपने ॥
वातपित्तस्योष्णभ्यः शमनकोपनयो

वातोर्मी

रुपसङ्ख्यामितिठञ् ।
 वातिगः । पुं० मण्टाक्याम् ॥ चि०
 धातुवादिनि ॥
 वातिगमः । पुं० वार्त्ताकौ ॥
 वातिङ्गणः । पुं० वार्त्ताकौ । मण्ड्य०
 भटा० इ० च० प्र० फलशाके ॥
 वातीयम् । न० काष्ठीके ॥
 वातुलः । पुं० वाच्यायाम् ॥ चि०
 वायुरोगिणि ॥ वातमुखसेवनयोर
 दन्तः । बाहुलकादुलच् ॥ उ
 न्मत्ते ॥
 वातुलिः । स्त्री० तरुतूलिकायाम् ।
 वादुड० इ० भा० ॥
 वातूलः । पुं० वाच्यायाम् ॥ चि० वा
 तासहे । मारुतासहे ॥ वातानांस
 मूहः । वातनसहतेवा । वातात्
 समूहेचेत्थूलः । चात्तदसहने ॥
 यडा । वाताः सन्धस्यास्मिन्वा ।
 सिन्धादिस्त्राज्ञच् । वातदन्तवलल
 लाटानामूड्चेत्थूङ् ॥ उन्मत्ते ॥
 वाता । पुं० वाते । वाति । वागति
 गम्भनयोः ॥ टच् ॥
 वातोना । स्त्री० गोजिह्वाचुपे ॥ चि०
 वायुहीने ॥
 वातोर्मी । स्त्री० चिष्टपुक्कन्दः ११
 प्रभेदैः ॥ तल्लक्षणादियथा । वातो
 र्मीयंगदिताम्बीतगौगः । यथा ॥
 ध्यातामूर्त्तिः क्षणमप्यच्युतस्यश्रे
 षीनाम्नांगदिताहेलयापि । संसा

वादः

रेऽस्मिन्दुरितंहन्तिपुंसांवातोर्मी
 पोतमिवाभोधिमध्ये ।
 वाच्या । स्त्री० वातसमूहे । वाताल्या
 म् ॥ वातानांसमूहः । पाशादिभ्यो
 यः ॥
 वात्सकम् । न० वत्सानां वन्दे । वत्सा
 नांगणे ॥ वत्सानांसमूहः । गोत्रो
 क्षाष्टेतिवुञ् ॥
 वात्सल्यः । पुं० रसविशेषे ॥ न० प्रेम्
 णि ॥ चि० तद्वति ॥
 वात्सल्यतो । स्त्री० कृपालुत्वे ॥
 वात्सीपुत्रः । पुं० नापिते ॥
 वात्स्यः । पुं० मुनिविशेषे ॥ वत्सस्य
 गोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्यो यञ् । व
 हुत्वि० वत्साः । यज्जोष्टेति लु
 क् ॥
 वात्स्यायनः । पुं० शब्दादयोविषया
 भूयोभूयोभुज्यमानास्तत्त्वमतिकल्प
 नापरेऋषिबिशेषे । मन्दनागे । प
 क्षिले । स्वामिनि ॥
 वादः । पुं० यथार्थबोधेच्छीर्वाक्ये ॥
 अरिविद्विषाईयोः कथायाम् ॥ व्य
 क्तवाक्ये ॥ भगवद्भिभूतिविशेषे ॥
 यथोक्तं भगवद्गीतायां वादः प्रवद
 तामहमिति । अस्यार्थः । प्रवद
 तांवादिनांसम्बन्धिनो वादजल्पवि
 तण्डाख्यास्तिस्रः कथाः प्रसिद्
 धाः । तासांमध्ये वादोऽहम् । यत्र
 हाभ्यामपिप्रमाणतस्तर्कतस्तत्त्वपक्षः

वाद :

स्थाप्यते. परपक्षकूलजातिनियह
 स्थानैर्दूष्यतेसकल्पोनाम । यत्तत्त्वं
 कः स्वपक्षंस्थापयति. अन्यस्तु.
 कूलजातिनियहस्थानैस्तत्पक्षं दूष
 यति. नतुस्वपक्षंस्थापयति. सा
 वितण्डानामकथातत्रजल्पवितण्डे
 विजिगीषमाणयोर्वादिनोः शक्ति
 परीक्षामात्रफले. वादस्तुवीतराग
 योः शिष्याचार्य्योरन्ययोर्वातत्त्व
 निरूपणफलः । अतोऽसौश्रेष्ठत्वा
 न्मादिभूतिरिच्छ्यर्थः । इतिश्रीध
 रस्वामिनः । अस्यलक्षणं गीतमे।
 क्तं यथा । प्रमाणतर्कसाधनोपाल
 लम्भः सिद्धान्ताविरुद्धः ॥ १ ।
 ४१ ॥ अत्रच. वादइतिलज्यनि
 र्देशः. पक्षप्रतिपक्षौविप्रतिपक्षि
 कीटौ. तयोःपरिग्रहस्तत्साधनो
 दृश्यकोक्तिप्रत्युक्तिरूपवचनसन्दर्भः
 तावन्मात्रञ्चकथान्तरसाधारणम
 तच्चाह. प्रमाणेत्यादि । प्रमाण
 तर्काभ्यांतद्रूपेणज्ञाताभ्यांसाधनो
 पालम्भोयत्रसतथा । उभयत्रापि
 प्रमाणादिसद्भावकीटिद्वयस्यापिसि
 द्धिः स्यादतस्तद्रूपेणज्ञाताभ्यामि
 ति । ज्ञानमनाहार्यविवक्षितम्.
 उपालम्भोदूषणम्. कल्पादौतुप्र
 माणाभासत्वादिनाज्ञाताभ्यामपि
 साधनोपालम्भोभवतइतितद्वारणं
 तथा. इतरथातुतद्धेतोरेषदुष्टत्व

वाद :

म्. इत्यञ्चप्रमाणाभासत्वप्रका
 रकज्ञानविषयकरणकसाधनोपाल
 ल्भयोग्यान्यत्वेसतीत्यर्थः । तेन
 तादृशकल्पविशेषेनातिव्याप्तिः। तत्र
 चनियहस्थानविशेषनियमार्थसिद्धा
 न्तेत्यादिविशेषणद्वयम्अन्येतुतदपि
 लक्षणघटकमेव. तदर्थञ्च. तावन्मा
 त्रचनियहस्थानयोग्यत्वम्. तावद
 तिरिक्तनियहस्थानोपन्यासायोग्य
 त्वंवा. नियहस्थानंप्रतिज्ञाहान्या
 दीनामेकंधृत्वा. तदुपन्यासायोग्य
 त्वमितिनिष्कर्षः । तेनोक्तजल्प
 विशेषवारणमित्याहुः । सिद्धो
 न्ताविरुद्धइत्यन्येनापसिद्धान्तो
 ज्ञावनम्. पञ्चावयवोपपन्नइत्य
 नेनन्यूनाधिकीज्ञावने। अवयवा.
 भासस्यदृष्टान्तासिद्ध्यादेशोज्ञावनम्
 .प्रमाणेत्यनेनचप्रमाणाभासत्वेनहे
 त्वाभासानांतर्काभासश्चोपन्यासो
 नियम्यतेतथाचाचहेत्वाभासन्यूनाधि
 कापसिद्धांतरूपनियहस्थानचतुष्ट
 योज्ञावनमितिबदंति। वस्तुतस्तुवाद
 स्यवीतरागकथात्वेन. तत्त्वनिर्णयस्यो
 दृश्यतथापुरुषदोषस्याविज्ञातार्थादे
 रिवन्यूनाधिकयोरपिनेज्ञावनमुचि
 तम्। अतएवपञ्चावयवावश्यकत्व
 मपिभाष्यकारो नानुमेने। हेत्वाभा
 साद्युज्ञावनेनापिचतदेवकथाविच्छे
 दोयदिहेत्वक्षरेणापिसाधयितुंनश

बाद :

कथंते • इतरथातुतद्धं तोरेवदुष्ट
त्वम् । इत्यञ्चपञ्चावयवोपप
न्नइतिप्रायिकत्वाभिप्रायेणैतितत्
त्वम् । वादाधिकारिणस्तुतत्त्वबुभुत्स
वः • प्रकृतोक्तिकाः • अविप्रल
म्भकाः • यथाकालस्फूर्तिकाः
• अनाक्षेपकाः युक्तिसिद्धप्रत्ये
तारः । अनुविधेयस्थेयः सभ्य
पुरुषवतौजनतासभा अनुविधेयो
राजादिः स्थेयान्मध्यः साचवा
देनावश्यकीबीतरागकथात्वादिति
॥ १ । ४१ ॥ अपिच । वादफलस्यत
त्त्वनिर्णयस्यदुर्दुर्लभवादिनिराक
रणेन • संरक्षणार्थं विजगोपुकथं
जल्पवितण्डे • जयपराजयमात्रप
र्यन्ते । तदुक्तम् । तत्त्वाध्यवसाय
संरक्षणार्थं जल्पवितण्डे बीजप्ररो
हसंरक्षणार्थं कण्टकशखाप्रावरण
वदिति ॥ कलजातिनिराहस्यानैः
परपक्षोदूष्यते • इतिजल्पे वितण्डा
याञ्चसमानम् । तच्चवितण्डा
यामिकेनस्वपक्षस्थाप्यतएव • अन्ये
नचसदूष्यतएव । जल्पेतुं • उभा
भ्यामपिस्वपक्षः स्थाप्यते • उभा
भ्यामपिपरपक्षोदूष्यतइतिविशेषः
। तदुक्तम् । यथोक्तोपपन्नश्चलजो
तिनिराहस्यानसाधनीपालम्भोज
ल्पः ॥ १ । ४२ ॥ सप्रतिपक्षस्थाप
नाहीनोवितण्डेति । १ ॥ ४३ ।

बाद :

अतीवितण्डादय शरीरतत्त्वाज्ज
ल्योनामनैकाकथा • किन्तु शक्त्य
तिशयज्ञानार्थं समयबन्धमात्रेण प्र
वर्त्तत इति खण्डनकाराः ॥ तत्त्वा
ध्यवसायपर्यवसायित्वे न तु बादस्य
श्रेष्ठत्वमेव ॥ सङ्घातादिबादेषु ॥
तेचात्तारामगौतीतात्मवेयथा । सङ्घा
तबादोलोकायतिकानानास्तिका
नाम् । अनादौ चणिकेलिकेनेश्व
रादिरपेक्ष्यते । प्रत्यक्षसङ्घातभेद
शक्तिभिः सर्वसिद्धितः ॥ यथौ
प्रधानांसङ्घातेमादारागिरसायनम्
। तथैव भूतसङ्घाते चैतन्यकान्य
जीवता ॥ १ ॥ यथाचारम्भबादस्त्री
किंकाणांमीमांसकानाञ्च । आ
त्माकाशाणामुखतः कारणपूर्व
मिष्यते । कुलालादिवदण्डमुच्यते
वज्जन्मनाशभाक् ॥ पृथिव्यम्भो
ग्निवायूनां कर्मसंयोजिताणवः ।
द्याणुकादिक्रमेणाण्डमारभन्त इदं
महत् ॥ २ ॥ यथाचपरिणामबादः
साङ्ख्यपातञ्जलपाशुपतानाम् । गु
णसाम्यं प्रधानं स्याद्गुणाः सत्त्वं र
जस्तमः । सुखदुःखमोहरूपं दृश्य
तेहिस्फुटं जगत् ॥ प्रधानं स्थान्महा
न्सीऽहङ्कारोऽसौषोडशात्मना ।
जायते पञ्चतन्मात्राण्यष्टास्यैका
दशापिबत् ॥ तन्मात्राणितुभूतानि
जायन्ते तच्च सङ्ख्यया । चतुर्विंशति

वाद :

रेतानितचात्मापञ्चविंशतिः ॥ स
देवकार्यमुत्पत्तेः पूर्वकारकरूप
कम् । आबिर्भावतिरोभावौजन्म
नाशबुद्धिरितौ ॥ ३ ॥ यथाचजी
वोत्पत्तिर्बादः पाञ्चरात्राणाम् ।
ब्रह्मणोवासुदेवाख्याज्जीवः सङ्कर्ष
णाभिधः । जायतेचमनस्तस्मात्प्र
द्युन्नाख्यंततः पुनः ॥ अहङ्कारोऽ
निरुद्धाख्यसत्त्वारोविश्वरूपकाः ।
वासुदेशराधनाद्यैर्जायतेवन्मोक्ष
णम् ॥ ४ ॥ यथाचक्षयिकविज्ञो
नातिरिक्तभावाभावबादोबौद्धिना
म् । विज्ञानं बुद्धिरिति नार्थान्तर
म् । यदन्तर्ज्ञेयतत्त्वतद्विर्विदव
भासते । स्वप्नवज्जागरेमुप्तावभावः
स्फुटएव हि ॥ ५ ॥ यथाचवाद्या
स्तित्वबादोबौद्धिकदेशिनाम् । समु
दायोऽणुसम्भूतोवाद्याभूम्यापगादि
कः । आन्तरः स्कन्धजश्चित्तश्चे
त्यरूपसत्तौजगत् ॥ मृदम्बुबद्धिवा
यूर्नाखरस्निग्धोष्णचक्षुलाः । चतु
र्धात्राणवः पञ्चस्कन्धारूपादिभेद
तः ॥ रूपः शब्दादयस्तेषांव्यक्ति
विज्ञानमुच्यते । धेदनामुखदुःखे
स्तः संज्ञाडित्यादिनामयत् ॥ सं
स्कारोवासनाचैवमुक्तसङ्घद्वया
त्मकम् । जगत्प्रत्यक्षतः सिद्ध
किमन्यपरिकल्पनैः ॥ ६ ॥ यथा
चसप्तपदार्थबादपार्श्वतानाम् । जी

वाद :

वाजीवात्मकं विश्वं चेतनः स्वशरी
रवत् । परिणामावयववानऽजीवः
षड्विधः स्मृतः ॥ महीधरादिरे
कः स्यात्पञ्चधाचास्त्रवादिक्कः ।
आस्त्रवः संचरानिर्जरोवन्मोक्ष
एव च ॥ बुद्धिर्वाग्यविवेकादिः के
शीलुश्चादिभिस्तपः । जन्मान्युर्द्ध्व
गतिश्चेति पञ्चानामर्थ उच्यते ॥ स्या
दस्तीत्यादिनासप्तभङ्गीन्यायेन वा
दिनः । सप्तैव क्रमशोऽपास्य स्वमतं
साधयेत्सुधीः ॥ सत्त्वासत्त्वोभयाऽ
वाच्यवादिनः स्युस्तुर्विधाः । द्वि
धाऽऽद्याद्यावाच्यतोक्तावादिनः स
प्तकौर्त्तिताः ॥ ७ ॥ एतेषां बादा
नांप्रमाणानपेक्षस्वायद्दमात्रमूलत्वा
हच्यमाणप्रमाणवाधितत्वाच्चनसाम
ञ्जस्यम् । तथा हि । तावत्सङ्घा
तवादेन युक्तिसहः । घटोपलब्धि
वत्सङ्घोपलब्धिभिर्व्यतिस्फुटम् ।
साजीवोममदेहायमितिभेदानुभूति
तः ॥ योगिनश्चाथभूतादेर्देहान्तर
गतिः स्फुटम् । आत्माभावेकृत
ध्वंसेच्छकृताभ्यागमस्तथा ॥ क्षणिक
कान्तोकार्यजन्मसहकार्यप्रतीक्षि
णः । सहकारिप्रतीक्षायां क्षणिक
त्वं पराहतम् ॥ ईशानुमानन्तुपुण्य
दन्तः समर्थयामास । अजन्मानो
सीकाः किमवयववन्तोपिजगताम
धिष्ठातारं किं भवविधिरनादृत्य भ

बाद :

वति । अनौशावाकुर्याद्भुवनजनने
कः परिकरोयतोमन्दास्तां प्रत्यमरव
रसं शिरतद्भवे ॥ इति । यतोवाङ्मा
निभूतानि जायन्ते येन जातानि जीव
न्ति बत प्रयस्यभिसं विशन्ति तद्गच्छे
त्यादिश्रुतयस्तु स्वतन्त्रमेव प्रमाणम्
॥ १ ॥ आरम्भवादोपिनयुक्तिस
हः । यथा । अणुसंयोजकं कर्म
निर्निमित्तं यदा भवेत् प्रलयस्तर्हि
न भवेत् सनिमित्तं कथं बद् ॥ शरी
राभावतस्तत्र प्रयत्नादेरसम्भवात् ।
निश्चत्वादीशयत्नोपिकादाचित्केऽ
र्हितो न हि ॥ जीवात्मसमवेतत्वाद्
दृष्टं नाणुषु कश्चित् । एवमादिवि
चारेण दुष्टाणु परिकल्पना ॥ कुला
लवतु तटस्थश्च दीश्वरस्तर्हि मत्समः
। शरीरोपस्कराकाङ्क्षी विषमो नि
ष्ठुं नस्तथा ॥ ईशे वेदः प्रमाणश्चेत्त्या
ज्या तर्हितस्तथा । यतः स्फुटं निरो
वाधं मायित्वं तत्र वक्ष्यते ॥ अखण्डस
च्चिदानन्दो जगद्रूपेण भासते । मा
यायां दुर्घटं नास्ति किञ्चित्तत्तद्गूष
णाहिसा ॥ परमाणवादिकल्पना
विरोधिन्यः श्रुतयः । एकोऽहं
बहुस्यां प्रजाययेति । एतस्मादात्म
नचाकाशः सन्नूतः आकाशाद्वा
युर्वायोरग्निरग्नेरापः अद्भ्यः पृ
थिवीति । मायानुप्रकृतिं विद्या
न्मायिनस्तु महेश्वरमिति । इन्द्रो

बाद :

मायाभिः पुरुषपदैयते • इत्येव
माया असङ्ख्याता एव । एवं स्मृ
तीतिहासवाक्यान्यपि ॥ २ ॥ परि
णामवादोपिनयुक्तिसहः । यथा ।
विचित्रजगतो हेतुर्न प्रधानमचेतन
म् । चेतनोपि हि निश्चिन्नीनसहाय
त्वमर्हति ॥ गुणकार्यं सुखादीना
मान्तरत्वमनिस्रयात् । घटादावन्व
यो नास्तिक्यमव्यक्तकार्यता ॥ कि
ञ्चापरिणततस्मिन् कार्योत्पत्ति
र्नयुज्यते । परिणामे तस्य नाशः
कार्यस्यापि निराश्रयात् ॥ नच प्र
धानकल्पनायाम् • अजाने कालो
हितशुक्लकृष्णमित्यादिश्रुतिः प्र
माणम् । तस्याः यदग्नेरोहितं
रूपं तेजसस्तद्रूपं यच्छुक्लं तदपांय
तृक्लं तदन्नस्येति च्छान्देग्योक्तते
जीवन्नात्मकप्रकृतिपरत्वेन मायापर
त्वेनापि सूरिभिर्व्याख्यातत्वात् । ए
वमन्यत्स्वयंसमाधेयम् ॥ ३ ॥ जीवो
त्पत्तिश्च नयुक्तिसहः । यथा । जीवोत्प
त्तिर्नयुक्तेति जीवस्यानादिताश्रुता ।
विनाशे कृतनाशः स्यादकृताभ्या
गमस्तथा ॥ ४ ॥ विज्ञानवादोपि
नयुक्तिसहः । यथा । जागरे बाध्य
ते स्वप्नो जागरे नैव बाध्यते । तव त
द्वाधकाभावाद्वाङ्मस्युपलब्धितः
॥ बहिर्बदिते तेष्युक्तिर्बाह्यमर्थं
प्रसाधयेत् । एवं नयुज्यते बुद्धे

बाद :

जगदाकारतातव ॥ स्थिरचेतन
 राहिल्यात स्वयञ्चक्षुषिकत्तुत :
 । स्मृत्यादिव्यवहारस्यलोपस्यतव
 दारुणः ॥ ममत्तु० जागरादिभमा
 धिष्ठानस्याखण्डविधानन्दरूपस्यत्र
 ह्यणः साक्षात्कारोबाधकीस्ति ॥
 ५ ॥ बाह्यास्तित्ववादो ऽपिनयुक्ति
 सहः । यथा । स्थिरचेतनराहिल्या
 त्स्वयञ्चाचेतनत्वतः । नस्क
 भ्यानामणूनांवासमुदायोऽत्रयुज्य
 ते ॥ ६ ॥ सप्तपदार्थीवादश्चनयु
 क्तिसहः । यथा । एकस्मिन्सदस
 तत्त्वादिबिरुद्धप्रतिपादनात् ।
 अपन्यायः सप्तभङ्गीनचजीवस्यसां
 यता ॥ अस्यार्थः । स्यादस्ति १
 । स्यान्नास्ति २ । स्यादस्तिचनास्ति
 च ३ । स्यादवक्तव्यः ४ । स्याद
 स्तिचाऽवक्तव्यः ५ । स्यान्नास्तिचा
 वक्तव्यः ६ । स्यादस्तिचनास्तिचा
 वक्तव्यश्चेति ७ । सप्तभङ्गीवाक्यानि
 । तेषुचस्याच्छब्दः द्वैषदर्थबाचौ
 निपातः । तदयेचपूर्वपक्षश्लोको
 क्तानांसद्वायसद्वायुभयवाद्यनिर्ब
 चनीयवाद्यसदनिर्बचनीयवाद्यु
 भयानिर्बचनीयवादिनांमतानि ।
 क्रमेणाभिहितानि । तेचवादिनः
 समागत्याहंन्तप्रतिक्लित्वम्नते
 मोक्षोत्तीच्यादिसखमतंक्रमेणपृ
 ष्णन्ति । तच्चाहंन्तान्प्रतिप्रत्ये

बाद :

कंक्रमेणतान्येववाक्यानीषत्तन्म
 ताभ्युपगमनार्थकानिपृथक्पृथगे
 बोधस्त्वेनब्रूते । तावतासर्वे
 वादिनोनिर्विषण्णाः सन्तीनो
 स्तरंप्रतिपद्यन्तेएवंविधस्तेषांसप्त
 भङ्गीरूपेयं न्यायोऽपन्याय एव०
 अपक्वष्टोन्यायोन्यायाभ्यास एव
 च्यर्थः । कुतश्च्यतच्चाह ।
 एकस्मिन्निति । एकस्य जीवप
 दार्थस्यसहादिनंप्रतिसद्रूपत्वम्०
 असहादिनंप्रत्यसद्रूपत्वञ्चैत्येवमा
 दिबिरुद्धधर्मप्रतिपादकत्वात् ।
 नचजीवस्यसावयवत्वंयुज्यते० श
 रीरादिषदनिच्यत्वप्रसङ्गात् । तद
 निच्यत्वमेव : कस्यपुरुषार्थः स्या
 त् । तस्माद्यायाभासेनसप्तभङ्गाख्य
 नजीवादिपदार्थानांसिद्धिरिति
 ॥ ततश्चपारिषेध्याज्जगतीमायाम-
 यत्वसिद्धिः । तदुक्तम् । ततोनि
 रंशश्चानन्दे विवर्त्तीजगदिष्यताम् ।
 अथस्यान्तरभानन्तुविवर्त्तीरज्जुसर्प
 वत् ॥ मायाशक्तिः कल्पिकास्या
 दिन्द्रजालिकशक्तिवत् । शक्तिः श
 क्तात्पृथङ्नास्तितवदृष्टेनचाभि-
 दा ॥ प्रतिबन्धस्यदृष्टत्वाच्छक्त्यभावे
 तुकस्यसः । शक्तेःकार्यानुमेयाया
 अनिर्वाच्यत्वमिष्यताम् ॥ इति ॥
 वदनम् । वदव्यक्तायाम्वाचि ।
 घञ् ॥

वादवित्

वादकः । चि० वाद्यकरे ॥ वक्तरि ॥
 वादनम् । न० वाद्ये ॥ शिवागारेभ
 ककषसूर्यागारेचशङ्खकम् । दु
 र्गागारेवंशिवाद्यंमधुरीष्मनवादयेत्
 वादफलम् । न० तत्त्वनिर्णये ॥
 वादरम् । न० कृष्णालाबीजे । काक्
 चिज्च्याबीजे ॥ दक्षिणावर्त्तंश
 ङ्खि ॥ बीरे ॥ काकचिष्ठायाम्
 ॥ भारध्याम् ॥ कृमिजे ॥ जले ॥
 कार्पासीफले ॥ बदरायाविकारः
 फलम् । अवयवेचेत्यण् । तस्यफ
 लिलुक् । बदरस्यविकारः । तस्य
 विकारइत्यण् । चि० कार्पासी
 निर्मितवस्त्रादौ ॥

वादरङ्गः । पुं० अश्वत्थवृक्षे ॥
 वादरा । स्त्री० कार्पास्याम् ॥
 वादरायणः । पुं० व्यासदेवे ॥
 वादरायणिः । पुं० शुकदेवे ॥ व्यास
 तनये ॥ वादरायणस्यापत्यम् । अ
 तइज् ॥ व्यासदेवे ॥
 वादलम् । न० मधुयष्टिकायाम् ॥
 वादवादी । पुं० जिनभेदे । चार्हते ॥
 वादवित् । चि० धातुवादीमन्त्रशद
 छेष्ट्यादयोवादावस्तुभूतामवन्तीति
 वादञ्जे ॥ कल्पनैवैषा० ताम्नादि
 भावेस्थितेनष्टे चकनकादिस्वभावा
 सम्भावात् । मन्त्रवादेपि० कालद
 ष्ठोनजीवति । अकालदष्टः स्वय
 मेधात्यास्यतीत्यभ्युपगमात्० व्या

वादिराजः

मोहमात्रमेव ॥ वादञ्जे ॥
 वादान्यः । चि० बहुदातरि । बहु
 प्रदे ॥
 वादमम् । न० वादामे । वातादे ॥
 वादालः । पुं० मत्स्यप्रभेदे । सहस्र
 दंष्ट्रे । वायालि० इ० गौ० दे०
 भाषोप्रसिद्धे ॥
 वादिः । चि० विदुषि ॥ वक्तरि । वा
 दयति । वद० । वसिष्ठपियत्रिरा
 जिब्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्य
 इज् । सूत्रेवादीतिस्थितोविर्दि
 टः । बाहुलकादण्यन्तादपि । त
 थाचभूवादिसूत्रे० वदन्तीतिवाद
 योवाचकाइतिन्यासकारादयः ॥
 वादिचम् । न० आतीये । वाद्ये ॥
 वाद्यते० ध्वन्यते । वदेण्यन्तात् ।
 भूषदिगृभ्याणिचल्० इति० णि
 चल् ॥
 वादी । चि० वक्तरि । वदनशीले ॥
 अर्थिनि । विवादकर्त्तरि । पुका
 रु० वादू० इ० भा० प्र० पूर्वप
 क्षकर्त्तरि ॥ वादोऽस्यास्ति । इनिः ॥
 वादिरम् । न० बदरीसदृशसूक्ष्मफल
 वृक्षे ॥
 वादिराट् । पुं० पूर्वजिनि । मञ्जु
 घाषि ॥
 वादिराजः । चि० वादिश्रेष्ठे ॥ वा
 दिनाराजा । टच् ॥ पुं० मञ्जु
 घाषि ॥

बाद्यम्

बादिशः । त्रि० साधुवादिनि ॥
 बाद्यम् । न० बादनीये । बादित्रे ।
 आतोद्ये ॥ बाद्यते० ध्वन्यते । वदेयं
 तादृचोयत् ॥ तच्चतुर्विधं यथा ।
 ततंबीणादिकं बाद्यमानदधंशुर
 वादिकम् । वंश्यादिकन्तुशुषिरं
 कांस्यतालादिकं घनम् ॥ अथवा
 दानि । तालिनराजतेगीतं ताली
 बादित्रसम्भवः । गरीयस्तेन बादि
 चतच्चतुर्विधमुच्यते ॥ ततंशुषिर
 मानदधंघनमित्यं चतुर्विधम् ।
 ततंतन्त्रीगतं बाद्यं वंशादांशुषि
 रन्तथा । चर्मावनदधमानदधंघनं
 तालादिकं मतम् ॥ तच्चततं यथा
 । अलावनीब्रह्मबीणाकिन्नरीलघु
 किन्नरी । विपश्चीवल्लकीज्यैष्ठाचि
 चाज्योषवतीजया ॥ हस्तिकाकुञ्जि
 काकूर्मीशारङ्गीपरिवादिनी । त्रि
 शवीशतचन्द्रोचनकुलीष्ठीचटंसबी॥
 औडम्बरीपिनाकीचनिबन्धः शुष्क
 लस्तथा । गदावारणहस्तयरुद्रोऽथ
 शरमण्डलः ॥ कपिलासामधुस्पन्दी
 घोणेऽप्यादिततं भवेत् ॥ अलावणी
 यथा । कनिष्ठिकापरिध्यर्हमध्यच्छि
 द्रेण संयुतः । दशयष्टिमितोदण्डः
 खादिरोवैणवीथवा ॥ अधः करभ
 वानूक्कवावल्याभिशीभितः । न
 बाङ्गुलादधच्छिद्रोपरिचन्द्रार्द्धसन्नि
 भाम् ॥ निवेश्यचुम्बिकांभद्रालावु

बाद्यम्

खण्डं निवेशयेत् । द्वादशाङ्गुलवि
 स्तारं दृढपक्कमनोहरम् ॥ तुम्बिका
 विधमध्येन दण्डच्छिद्रे तु निर्मिताम्
 । अलावुमध्यगांडौर्बीकृत्वा खल्पा
 न्तुकाष्ठिकाम् ॥ तथा संवेष्ट्य तन्म
 ध्ये काष्ठिकांभामयेत्ततः । यथा
 स्यान्निखलालावुर्बन्धसकरभोपरि ॥
 पञ्चाङ्गुलिषु सन्त्यज्यालावुं खल्पाच्च
 बन्धयेत् । केशान्तनिर्मितापट्टम
 यीसूचकृताथवा ॥ समासूक्ष्मादृढा
 तच्चतत्रदेयाविचक्षणैः । एतल्लक्षण
 संयोग्यान्त्यालावणीप्रकीर्तिता ॥
 विन्दुनानसमुपेतं तुम्बनिः क्षिप्य
 वक्षसि । मध्यमानामिकाभ्याञ्च
 बाद्यादक्षिणपाणिना ॥ तारिमद्रे
 चघोषेचित्रिस्थाने विन्दुरिध्यते ।
 तुम्बीमूलं समुत्पत्य वामाङ्गुष्टेन
 धारयेत् ॥ ततस्ताभिस्तु सर्वाभिः
 स्वरव्यक्तिर्विधीयते । त्रिस्वरोदक्षि
 णः पाणिर्बामस्तत्रचतुः स्वरः ॥
 अलावण्यां स्थिता ज्ञेयाः सप्तषड्
 जादयः स्वराः । रागव्यक्तिर्यथारा
 गे भवेत्षड्जादिभेदतः ॥ अंश
 न्यासविभेदाच्च तथा चापि विधीयते
 । द्वयमलावणीप्रोक्ता मनः श्रवणर
 स्मृनी ॥ प्रत्यक्षाशारदादेर्बीवीणा
 रूपेण संस्थिता । इत्यलावणी ॥
 अन्ये षालक्षणे विस्तरभयाज्ञोक्तम्
 ॥ शुषिरं यथा । वंशीयपारीमधु

वाद्यम्

रीतित्तिरीशङ्काहला : । तौडही
 मुरलीवृक्काशृङ्गिकास्वरनाभय : ॥
 शृङ्गंकापालिकं वंशश्चर्मवंशस्तथा
 परः । एते शृङ्गिरेदास्तुकथिताः
 पूर्वमूरिभिः ॥ वर्तुलः सरलश्चै
 कपर्वदोषविवर्जितः । बैणवः
 खादिरोवापिरक्तचन्दनजीयवा ॥
 श्रीखण्डजैयसौवर्णोदन्तिदन्तमयो
 ऽपिवा ॥ राजतस्ताम्रजोवापिलौह
 जः स्फाटिकीयवा । कनिष्ठाङ्गुलि
 तुल्येनगर्भरन्ध्रेणशोधितः शि
 ल्पविद्याप्रबौधेनवंशः कार्योम
 नोहरः ॥ वंशेनैवमतोपीतिमतज्ञ
 मुनिनोदितम् । ततोऽन्येपितदा
 कारावंशाएवप्रकीर्तिताः ॥ तत्र
 च्यम्बाशिरोदेशादधोऽङ्गमितमङ्गु
 लम् । फूत्काररन्ध्रकुर्वीतमित
 मङ्गुलिपर्वणा ॥ पञ्चाङ्गुलानिसन्
 त्यज्यतावद्वन्ध्राणिकारयेत् । कु
 र्यात्तथान्यरन्ध्राणिसप्तसङ्ख्या
 निकौशलात् ॥ बदरोवीजतुल्या
 निसन्त्यज्यार्द्धमङ्गुलम् । प्रा
 क्तयोर्वन्धनंकार्यस्वराद्यैर्नादहेतवे
 ॥ सिक्थकेनकलादेयातेनमुखरता
 भवेत् । पञ्चाङ्गुलियंवंशः स्या
 देकैकाङ्गुलिवद्धितः ॥ षडङ्गु
 लानिनाम्नास्याद्यावदष्टादशाङ्गु
 लम् । फूत्कारताररन्ध्रस्याद्यावद
 ङ्गुलिमन्तरम् ॥ तदेवनामवंश

वाद्यम्

स्यवांशिकैः परिकीर्त्यते । एका
 ङ्गुलीद्वाङ्गुलस्यत्यङ्गुलस्यतुर
 ङ्गुलः ॥ अतितारतरत्वेनवांशि
 कौः समुपेक्षितः । चयोदशाङ्गु
 लीवीणापरः । निन्दितोयंशतत्त्व
 ज्ञैस्तथासप्तदशाङ्गुलः ॥ महान
 न्दस्तथानन्दोविजयोयजयस्तथा ।
 चत्वारउत्तमावंशामतङ्गमुनि
 सम्मताः ॥ दशाङ्गुलीमहानन्दो
 नन्दएकादशाङ्गुलः । द्वादशा
 ङ्गुलमानस्तुविजयः परिकीर्त्ति
 तः ॥ चतुर्दशाङ्गुलमितोजयइ
 च्यभिधीयते । ब्रह्माकटोरविर्बिष्णुः
 क्रमादत्रव्यवस्थिताः ॥ नैविडां
 प्रौढताचापिसुस्वरत्त्वञ्च शीघ्रस्त
 । माधुर्यमितिपञ्चामीफूत्कृतेषु
 गुणाः स्मृताः ॥ शीत्कारबहुलः
 स्तब्धोविस्वरः स्फुटतोलघुः ।
 अमधुराश्चविज्ञेयाः षड्दोषाः
 फूत्कृतेक्रमात् ॥ वृथाप्रयोगवाहु
 ल्यमल्पतागीतशदने । एभिर्दोषै
 र्युतोतोवनिन्दितोवांशिकोमतः
 ॥ स्थानकादिलयाभिज्ञोगमकाटाः
 स्फुटाक्षरः । शीघ्रहस्तः कलाभि
 ज्ञोवांशिकोरक्तउच्यते ॥ प्रमुक्ति
 र्बहुमुक्तिश्चयुक्तिश्चेत्यङ्गुलीर्गुणाः
 । मुख्यान्त्वंमुखरत्त्वमङ्गुलीसा
 वनक्रिया ॥ समस्तगमकज्ञानंराग
 रागाङ्गवेदिता । क्रियाभाषाविभा

वाद्यम्

षामुदक्षतागीतवादने ॥ स्वस्थाने
 चापिदुः स्थानेनादनिर्माणकौश
 लं । गातृणांस्थानदातृत्वतद्दो
 षाच्छादनंतयो ॥ वांशिकस्यगुणा
 एतेमयासङ्क्षिप्यदर्शिताः । इति
 वंशः ॥ ॥ काहलास्त्रीनिषङ्गः
 । तोडहीमुरलीवृक्कादृत्य तेचस्त्रि
 यांसप्तस्वराणांनाभिरिवस्वरनोभिः
 स्त्रियांबर्त्तते । इतरेषांविस्तरभया
 म्नोक्तम् ॥ ॥ आनद्धंयथा ।
 आनद्धंमदलः श्रेयान् इत्युक्तं
 भरतादिभिः । अपिच । मुरजपट
 हटकाविस्वकीदर्पवाद्यंपणवचनस
 रुझालावजाह्वचिषल्यः । करठक
 मठभेरीस्यात्कुडुकाहुडुकाभनस
 मुरलीभल्लीटुकलीदौगिडगाना ॥
 डमरुटमुक्किमडुः कुण्डलीस्तडु
 नामारणमभिघटवाद्यंदुन्दुभीचर
 जय । क्वचिदपिटुटुकौस्याद्दुरं
 चाप्युपाङ्गप्रकटितमनवद्धंवाद्यमि
 त्यंजगत्याम् ॥ त्रिपुरमथनकर्त्तुं
 स्ताण्डवेतत्प्रयाणे ततमुखशुषिर
 स्त्रानवमित्यंघनञ्च ॥ ॥ मर्दलः
 खादिरः श्रेष्ठोहीनः स्यादन्यदा
 रुजः । रक्तचन्दनजीवाद्योगभीर
 धनिरुच्चकौः ॥ सार्द्धहस्तप्रमाणस्तु
 दैर्घ्यमस्यविधीयते । त्रयोदशाङ्गु
 लं वाममथवाद्वादशाङ्गुलम् ॥ द
 क्षिणञ्चभवेद्धीनमेकैनार्द्धाङ्गुलेन

वाद्यम्

वा । करणानववदनेमध्यैवैवपृ
 थुर्भवेत् ॥ षण्मासीयोभवेदस्त
 स्तश्चर्मकरणमतम् । मृत्तिकानि
 र्मितश्चैवमृदङ्गः परिकीर्तितः
 ॥ पातयेत्खरलिंवाद्यमादनार्थं
 च्छमर्दले । विभूतिर्गैरिकंभक्तंकेन्दु
 किनचसंयुतम् ॥ यद्वाचिपीठकं
 देयंजीवनीसत्त्वमिश्रितम् । सर्वं
 मेकत्रपिष्टंतल्लेपः खरलिरुच्यते
 ॥ वामाख्येपूरिकांकृत्वालेपंदद्या
 च्चदक्षिणे ॥ एवमर्दलकः प्रोक्तः
 सर्ववाद्योत्तमोमतः ॥ अस्यसंयोग
 मासाद्यसर्वंवाद्यञ्चशोभते ।
 एतदङ्गेष्वोजकाष्ठेदलमर्द्धाङ्गु
 लंविदुः ॥ तदधिधोतेमितिक्षियाः
 पाठवर्णाः मृदङ्गजाः । थोदं
 ठेधिकठस्तद्धीताकंदंद्योगंधि
 धि ॥ खर्भाभिर्नंगटंदंघाकूटपा
 टामताश्चभी । तथिथोदंतक्कधीदो
 दंदंधिगणांततंतधि ॥ तक्कतंधं
 धिदींताधिपाटखण्डेत्ययंक्रमः ॥
 तथाचयतिमानेपाटखण्डः । द्रग
 तथेजांद्रगतथेजांधोधाधिकताधि
 काथोजांधोजांतकतताधिकाथोता
 द्रगतताधिधिधिधिकतताकडना
 थोधिकथोजांधोताद्रगतताद्रतता
 धि । इतियतिमानेपाटखण्डः ॥ ॥
 यतिरोटाप्यवच्छेदो गजरोरूपकं
 ध्रुवम् । गल्पः सारिणीचनोद

वाद्यम्

सकथितं तथा ॥ प्रहरणं वृन्दनञ्च
 प्रवन्धाद्वाद्यस्मृताः । यथा । दं
 यातइत्येकताल्यांयतिः ॥ षोड
 वाद्यंयथा । दांतयोतधिकतधिक
 दंथादंथायोधियोधितत्ततत्तयविष
 विदिश्यांदिश्यांठटुनकिटटुनकित
 दटङ्गतंतंदगथवटङ्गथवटङ्गत
 गिनगितगिनगिदांदांदंददींदींदा
 तथा । इत्योठवाद्यम् ॥ अवच्छेद्यै
 वाद्यंयथा । दंथातः दंथातः धि
 क्किधिक्षिदिगणंदंथातः । इत्यव
 च्छेदवाद्यम् ॥ ॥ गजावाद्यं
 यथा । थोकटेजनेजठेडंगयोगयो
 डंगटेङ्गयोगतक्किधिकटेङ्गनधिधि
 कटतकथोकतधिकटतक्ककतथोग
 तद्धीम् । इत्येकताल्यांगजरः ॥
 रूपकवाद्यंयथा । तक्कधिकतक्क
 धिक्कथवितक्किथवितक्किधिकदंथातः
 । इतिरूपकवाद्यम् ॥ ध्रुवकवा
 द्यंयथा । तक्कतक्कटधिकधिकट ।
 इतिनिसारतालेध्रुवकः ॥ ॥
 गलपेयथा । तधिद्धिधिकतकतधि
 गलगंथाथादंतथाठेनज ॥ इत्ये
 कताल्यांगलपः ॥ ॥ सारिगी
 णीयथा । थोडंगटेज्जत्तक्कधिकत
 कधिकतकथोहटङ्गनहटङ्गनयो
 गकथोः । इतिप्रथमखण्डः ॥ ॥
 टेअथोः धियोहः टेअटेअदक्
 कतगदक्कधिकक्कतदिदक्कदंगदं

वाद्यम्

गयोगयोक्कतकतक्कधिकतधिकत
 धोटेअधोटेअथटेगलखोगलखो
 गखोहटगेठगेखोहटज । इत्यस्यह
 न्दनम् । इतिसारिगीणी ॥ ॥
 नादोयथा । दांकारचितयंपूर्वदां
 धिगिति ततस्त्रयम् । दांदांधिक्क
 चयंयक्कइतिनादः शचीप्रियः ॥
 इतिनादः ॥ । द्रुतमानसमार
 व्धंशुद्धं कूटविनिर्मितम् । सप्त
 खण्डमयंवाद्यंकथितंतदिहोच्यते
 ॥ द्रुतमानच्चात्प्रतितालेयथा ।
 तत्तततत्तततक्कितक्कदिदंधि
 गनयोधिगनयोधिक्कधिकधिकक्क
 धिक्कधिकनगिनगमियोथोधिधि
 धिः दांदांधिक्कथोथोथोहथोह
 नजिथोनजियोथोहथोहडेटिडे
 टियोहथोहतटितटितटुकर्गीगींध
 गिधगितततधेततधेततगिडी
 जडीथोगथोगथोथोगगथोगथातत्ता
 ता । इतिसप्तपदान्याहुः कथितं वा
 द्यपण्डितैः । प्रतितालेनतालेन
 पादवर्णसमासतः ॥ गन्धर्वपति
 नापूर्वमूर्वशीलास्यनर्तने । सुध
 मारिञ्जनार्थञ्चकथितंप्रकटीकृतम्
 ॥ ॥ प्रहरणंयथा । थोगक्का
 तद्धिकाथागकटगर्गेदंथोगदिद्
 धिक्कधिकक्कदिकटेअ । इत्येकता
 ल्यांप्रहरणम् ॥ ॥ वाद्यंविमुच्य
 तेयेनकृन्दनंतन्निगद्यते । यथा ।

बादाम्

तद्विधोदिजटेजतन्नः । इति
 छन्दनम् ॥ ॥ कलासीबिकलास
 सटाकलीचार्द्धटाकली । जाला
 टाकलिकाचैव मोमुद्रौमुरजस्तथा
 ॥ अलावुजवाद्यन्ते छवाद्यम् ।
 मर्दलस्रयोदशाङ्गुलवाममुखोद्वाद्
 शाङ्गुलदक्षिणमुखः । मुरजस्त्वष्टा
 दशाङ्गुलवाममुखः सप्तदशाङ्गुलद
 क्षिणमुखः । मर्दलमुरजयोरयंभे
 दः ॥ -॥ घनयथा । अनुरक्तविर
 त्तज्ज्वलिविधंघनवाद्यकम् । गीता
 नुगमनुरक्तविरक्ततालसंश्रयम् ॥ कर
 तालः कांश्चवलीजयघण्टोद्यशुक्ति
 - का । कम्बिकापटवाद्यज्ज्वलपट्टा
 , तोषञ्चघर्जरम् ॥ भृज्भृतातालश्च
 मञ्जीरकर्त्तर्युङ्कुरद्वयपि । द्वादशै
 वेमुनीन्द्रेणकथिताघनसंज्ञकाः ॥
 त्रयोशाङ्गुलव्यामौशुद्धकांस्थवि
 निर्मितौ । मध्यमुखौस्तनाकारौत
 म्मध्ये रज्जुगुम्फितौ । पद्मिनीपञ्च
 सदृशौकराभ्यांरज्जुयन्त्रितौ । कर
 तालाबुभौवाद्यौपाटेभानटकैरि
 ति ॥ यद्वात्रयोदशयवव्यामं वक्रय
 धान्मितम् । यवपञ्चकगम्भीरंमध्ये
 चयवसप्तकम् ॥ विमृतंवर्तुलंनि
 म्नयवचयमितंततः । पृष्ठतौमध्य
 देशेचशिवलिंगसमाकृतम् ॥ अ
 च्यम्नपैष्टीनिर्दिग्धशुद्धकांस्थवि
 निर्मितम् । संरक्ताङ्गुलिमुक्ति

बादाम्

गधसुदीर्घमधुरध्वनिम् । घनानि
 साविसंरक्तं दृढं शुष्कमनेहरम् ।
 काश्मीरादिसमुद्भूतं तालमाहुर्मनी
 षिणः ॥ सुनादं दक्षिणतालततो
 हीनज्ज्वलामकम् । कुर्वीततद्द्व
 यंकार्यं तर्जन्यङ्गुष्ठयोगतः । बा
 महस्तस्थतालश्च मध्यमं सन्निनादि
 तम् । तिर्यग्दक्षिणतालश्च परि
 व्युत्थिततालयेत् ॥ तालादौवादये
 चैवभूतदीर्घलघुद्रुतैः । इतिक
 रतालविशेषः । कर्त्तरीघनविशे
 षः । उङ्कुरश्चघनविशेषोऽदन्तरेफा
 लपुंस्त्रिङ्गः अन्येषांलक्षणंविस्तर
 भयाम्नीकृतम् ॥ ॥ रुक्मिण्याः स
 च्यभामायाः कालिन्दीमित्रविन्द
 योः । जाम्बवत्यानाग्निजित्याल
 क्ष्मणाभद्रयोरपि ॥ कृष्णस्याष्टमहि
 षीणांपुरोद्वाहमहेत्सवे । ततंशुधिर
 मानद्धंघनज्ज्वलपञ्जनाः ॥ अवा
 दयन्नसङ्ख्यातमितिपौराणिकी-
 श्रुतिः । ततंवाद्यन्तुदेवानांगम्य
 वाणज्ज्वलौघिरम् ॥ आनद्धं
 राक्षसानान्तुकिन्नराणांघनंविदुः ।
 निजावतारिगोविन्दः सर्वमेवानय
 त्क्षितौ ॥ यावन्तिवादयभांडानि
 रामरावणयोर्युधि । तावन्त्योनाभ
 वन्सेनाः कुरुपाण्डवसङ्गरे ॥
 किञ्च । निलिम्पहृत्कम्पनतोम
 रेणरणे सुरारिर्मथनात्सुरेण । अ

वानम्

भूततादयैरपिसिंहनादैः साप
अचशब्दीतिकणादवादः ॥ युद्धे
सैन्यानांयोऽहङ्काररवः ससिंहना
दः । ततादिभिरेभिस्तुर्भिर्बादयै
समूनांसिंहनादैश्चपञ्चशब्दीवादा
मभूत् । सिंहनादेनसहवादांपञ्च
विधंभवतीत्यर्थः ॥ इतिसङ्गी
तदामोदरः ॥ शिवागारिभक्तक
अचसूर्यागारेचशङ्खकम् । दुर्गा
गारेवंशीवादांमाधुरीञ्चनवाद
येत् ॥ भक्तकंकांस्यनिर्मितकर
तालम् । इतियोगिनीतन्त्रम् ॥
मत्स्यपुराणेपि । गीतवादित्रनि
र्घोषदेवस्याग्रेचकारयेत् । विरि
ष्टेस्त्रगृहेठकांघण्टालक्ष्मीगृहेत्यजेत्
॥ घण्टाभवेदशक्तस्यसर्ववादाभ्ययी
यतः ॥

वाद्यभागडम् । न० वादनीयपात्रे ॥

वाद्याकरः । चि० वादित्रकर्त्तरि ।

वज्रस्त्रीतिभाषाप्रसिद्धे ॥

वाधनम् । न० वाधायाम् ॥

वाधुक्यम् । न० विवाहे ॥

वाधूः । पुं० वहिचे ॥

वादभौणसः । पुं० खड्गे । गण्डके

॥ वार्ध्नीणसे ॥ पक्षिविशेषे ॥

यथा । रक्तपीथोरक्तशिरोः प्रेत

पक्षोविहङ्गमः । सर्वेवाधौणसः

प्रोक्तइत्येवानेगमीश्रुतिः ॥

वानम् । न० स्तुतिकर्मणि । सौवने

वानरी

॥ कटे ॥ गतौ । गमने ॥ जलस
ममुतवातोर्म्याम् ॥ सुरङ्गायाम्
॥ सौरभे ॥ गोक्षीरजितवक्षीरे ॥
वाजिनागतौ ॥ चि० शुष्कफले ॥
शुष्के । वनके । वनसम्बन्धिनि
॥ वायतिस्म । पैषोवैशेषणे ।
गत्यर्थाकर्मकैतित्तः । ओदितस्ते
तिनत्वम् ॥ वन्यते । वनुयाचने ।
घञ्वा ॥

वानप्रस्थः । पुं० मधूकहर्षे । गुड
पुष्पे । किंशुके । पलाशवृक्षे ॥
तृतीयाश्रमे ॥ सचकलौनास्थेव ॥
वनमिषप्रस्थोवनस्यवाप्रस्थः प्रवे
शः । वनप्रस्थेवनैकदेशेभवः ।
तत्रभवः इत्यण् ॥

वानरः । पुं० मर्कटे । कपौ । प्रव
ङ्गे । शाखामृगे । वन्दर० इ०
भा० ॥ वनेभवम्० फलादि० वा
नम् । अण् । वानराति । रा० ।
आतीनुपसर्गेकः ॥ यहा । वान
म् । वा० । सम्पदादित्वात्किप्
। वा० गमनेपि० नृणाति० वाल
कम् नृनये । पचादाच् ॥

वानरप्रियः । पुं० क्षीरिष्ठे ॥

वानराक्षः । पुं० वनच्छागे ॥

वानराघातः । पुं० लोभवृक्षे ॥

वानरी । स्त्री० मर्कट्याम् । वांदरी

० इ० भा० ॥ वानरस्यस्त्री । डीप्

॥ शूकशिम्व्याम् ॥ वानरीइषविवि

वानेयम्

धचेष्टाहेतुत्वात् ॥

वानरेन्द्रः । पुं० सुयोधे । वानराणा
मिन्द्रः ॥

वानलः । पुं० वायवे । कालीबावु
इ० इ० भा० ॥

वानस्पत्यः । पुं० पुष्पजातफलवृक्षे
॥ वानस्पत्यः फलैः पुष्पादित्य
मरः ॥ वनस्पतिः । पारस्करा
दित्वात्सुट् । वनस्पतीभवः
। दिव्यदिव्यादित्यपत्युत्तरपदादयः
वनस्पतिसमूहे । तस्यसमूहइत्य
र्थे० पूर्वेष्वण्यः ॥

वाना । स्त्री० वर्तिकापक्षिणि ॥

वानायुः । पुं० हरिणे ॥ वनवनमु
वमयते । अय० । बाहुलकादुण् ॥
भारतवर्षस्योत्तरपश्चिमस्थदेशविशे
षे ॥ बहुवचनान्तः ॥

वानायुजः । पुं० हयविशेषे ॥ वनायु
पुजातः । सप्तम्यांजनेङ् । सए
व । प्रज्ञादाण् ॥

वानीरः । पुं० वेतसे । वज्रुले ॥
वायति । पैचोबैशेषणे । क्तिप्
वांशुष्कमांसमन्तान्नीरमस्य ॥

वानीरकः । पुं० मुञ्जतृणे ॥

वानीरजम् । न० कुष्ठे । कूटइ० प्र०
ओषधी ॥

वानेयम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके । मो
थास्ये । वनेपानीयेजायते । नदा
दिभ्योठक् ॥

वापी

वान्तम् । न० उद्गीर्णे ॥ त्रि० कृतव
मने ॥

वान्तादः । पुं० कुक्कुरे ॥ वान्तम
त्ति । अण् ॥

वान्ताशी । त्रि० उद्गीर्णाशिनि ॥ पुं०
शुनि ॥

वान्तिः । स्त्री० उल्लेखने । वमने ॥
वान्तिकृत् । पुं० मदनद्रुमे । मयनफ
ल० इ० भा० प्र० ॥ वान्तिकरोति ।

डुकृज् ० । क्तिप् । तुक् ॥

वान्तिदा । स्त्री० कटुक्याम् ॥

वान्या । स्त्री० वनसमूहे ॥

वापः । पुं० क्षेत्रे ॥ उप्यतेस्मिन् । ड्
वप्घञ् ॥ वपने ॥

वापकः । त्रि० वपनकारयितरि ॥

वापदण्डः । पुं० तन्तुवायदण्डे । वेम
नि ॥ वपनम् । ड् वप् ० । घञ् ।
वापस्यदण्डः ॥

वापिः । स्त्री० वापिकायाम् ॥ उप्य
तेपद्मादास्याम् । ड् वप् बीजसन्ता
ने । वसिवापियजिराजिब्रजिसदिह
निवाशिवादिवारिभ्यङ् ॥ भावे
ङ् ० वपादिभ्यङ्तीज्वा ।

वापिका । स्त्री० वाप्याम् ॥

वापितः । त्रि० मुण्डिते ॥ बीजाकृ
ते । उपकृष्टे ॥ न० धान्यविशेषे ।

वायाधान० इ० भा० ॥ वापितंगुरु
तद्धान्यं किञ्चिद्धीनमवापितं ॥

वापी । स्त्री० दीर्घिकायाव ॥ वद्धसी

बाप्यम्

पानकूपि ॥ पाषाणैरिष्टिकाभिर्वा
 बद्धकूपावृत्तरा । ससीपानाभवे
 द्वापीप्रोहः ॥ शास्त्रविशारदाः ॥ प
 परिमाणेन द्रोणदशगुणावापीति ।
 यथा । नव्यवर्द्धमानधृतोवशिष्टः
 । शतेनधनुभिः पुष्करिणी० चि
 मिः शतैर्दीर्घिका० चतुर्भिर्दीर्घः
 पञ्चभिस्तडागः द्रोणादशगुणावा
 वापी । तेनचतुर्दिक्षु पञ्चत्रिंशद्ध
 स्तान्यूनतायां द्वादशशतहस्तान्तरा
 न्यूनत्वेनदीर्घिका ॥ चतुर्दिक्षु च
 त्वारिंशद्धस्तान्यूनतायां षोडशश
 तहस्तान्तरान्यूनत्वेन द्रोणः । चतु
 र्दिक्षु चिंशदधिकशतहस्तान्यून
 तायाम् षोडशसहस्रहस्तान्तरान्यून
 त्वेनवापीतिजलाशयोत्सर्गतत्त्वम् ॥
 येवापोमथवाकूपदेशेवारिविवर्जि
 ते । खानयेत्सदिवंयातिविन्दौ
 विन्दौशतंसमाः ॥ तज्जलगुणा
 स्तु । बाप्यंगुरुकटुचारंपित्तलंकफ
 वातजित् ॥ इ० ॥ उप्यतेपद्मादिक
 मस्याम् । ड, वप० । बसिदपीत्या
 दिना० इज्ज । ततः कृदिकारा
 तिपाक्षिकोडीष ॥ यात्रायामा
 न्तरे ॥ यथा । एकान्तरगतेलगना
 ष्कुभेखेटेऽथवाऽशुभे । वापीयो
 गस्त्वरित्राततिमिरौघदिवाकरः ॥

वापीहः । पु० चातकखगे ॥

बाप्यम् । न० कुष्ठीषधे । पारिभा

वामदेव्यम्

व्ये ॥ बाप्यांभवम् । दिगादिभ्यो
 यत् ॥ वापीजले ॥ बाप्यंवारियदि
 चारंपित्तकृत्कफवातहृत् । तदे
 वमिष्टं कफकृत्वातपित्तहरंभवेत् ॥
 चि० वापीभवे ॥

वाभवी । स्त्री० चण्ड्याम् । दुर्गाया
 म् ॥ वभोरपत्यंस्त्री । अण् ।
 डीप् ॥ वभोर्विष्णोरियंवा ॥

वाम् । अ० युवामित्यर्थे ॥

वामः । पु० उमानाथे । हरे ॥
 कामदेवे । पयोधरे । न० धने ॥
 वास्तूके ॥ पुण्यकर्मफले ॥ चि०
 बल्मी । चारौ । शोभने । अ
 तिसुन्दरे ॥ प्रतीपे । प्रतिकूलं ॥
 सव्ये ॥ वमति० वम्यतेश । टु
 वमउद्गिरणे । ज्वलितिकसन्तेभ्योऽणः
 भाषेघञ्वा ॥ यद्वा । वाति ।
 वागतिगमनयोः । अर्चिस्तुस्वि
 तिमन् ॥

वामदृक् । स्त्री० वनितायाम् ॥

वामामनोहरादृक् दृष्टिर्यस्या सा ॥

वामदेवः । पु० शिवे ॥ वामयति०
 पुष्टानांमदमिति वामः । टु, इम् ॥
 । शिजन्तात्पचाद्यच् । वामस्यासौ
 देवश्च ॥ लोकविपरीतत्वात् ॥
 सुन्दरत्वाद्वावामः । सचासौदेव
 श्च ॥ ऋषिविशेषे ॥

वामदेव्यम् । न० सामविशेषे ॥

वामदेवेनदृष्टम् । वामदेवात्

वाममार्गः

डात्डौ ॥

वामनः । पुं० अच्युते । हरौ । मन्व
न्तरेप्यसम्प्राप्ते तथा वैवस्वते दिव्य ।
वामनः कश्यपादिष्णुरदित्यांस
स्वभूवहेति विष्णुपुराणम् ॥ अङ्-
कोष्ठवर्त्त । दक्षिणाशास्यः । दग्गजे ॥
मुमुक्षुभिः सम्भजनीये ॥ त्रि० च
तिखर्वे । ह्रस्वे । बीना० इ० भा
प्र० ॥ खर्वत्त्वाद्दामनः वामयति-
त्याजयतिमदम् । टुबम् । नन्द्या
दिस्त्वाल्ल्युः ॥ वामशब्दादस्त्यर्थे
पाक्षिकीनाम्बा ॥ न० अयुतं वामना
ख्यञ्चेत्युक्तसङ्ख्याविशिष्टे महा-
पुराणविशेषे ॥

वामनतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥ त
चकौशिकीदेवीतिष्ठति ॥

वामनीः । पुं० अक्षिस्थे निरञ्जनेपु
षि ॥ वामानिपुण्यकर्मफलानि० पु
ण्यानुरूपं प्राणिभ्योनयतिप्रापयती
तितथा ॥

वामनी । स्त्री० खर्वायांगवि ॥ वमन
प्रदौषधिप्रभेदे ॥

वामनेत्रम् । न० सव्येचक्षुषि ॥ नेत्र
स्थाधः स्फुरणमसकृत्सङ्करेभङ्गहेतु
र्नेत्रोपान्ते हरतिनयनं नेत्रमूलिच-
मृत्त्युः । नेत्रस्थोर्द्व्यहरतिसकलं
मानसं दुःखजातं वामेचैवंफलम
विकलंदक्षिणेवैपरीत्यम् ॥

वाममार्गः । पुं० पुनः पुनर्गम-

वामा

नागमनवर्जिते विद्यावतां मार्गे ।
देवयानाख्येऽर्चिरादिमार्गे शुक्लकृ
ष्णगतीह्ये तेजगतः शाश्वते मते ।
एकयायास्यनावृत्तिमन्यथावर्त्तते
पुनः ॥ दक्षिणादुत्तमं वाममित्यु
क्तञ्चकुलार्णवे ॥ अग्नेनयसुपथेति
मन्त्रे० सुपथेतिविशेषणं दक्षिणमा
र्गं निवृत्त्यर्थम्० निर्विसोऽहं दक्षि
णेन मार्गेण गतागतलक्षणेन० अतो
याचेत्त्वांपुनः पुनर्गमनागमनव
र्जितेन शाभनेन पथानयेत्याचार्य्य
भाष्यम् ॥

वामलूरः । पुं० नाको । वल्मीके ।
वांवी० इ० भा० प्र० ॥ वामैर्वा
मंवा० लूयते । लूञ्छेदने । वा
हुलकाद्रक् ॥

वामलोचना । स्त्री० उत्कृष्टस्त्रीविशे
षे ॥ वामः कामोलोचने अलोच
ने० नेत्रे वा० यस्याः यद्वा । वा
मे सुन्दरे लोचने चक्षुषो यस्याः ॥

वामशीलः । त्रि० वक्रस्वभावे ॥ सु
न्दरस्वभावे ॥

वामा । स्त्री० नोर्याम् । वनिताया
म् ॥ वमतिस्नेहम् । टुबम्० ज्व
लादित्वाणः ॥ यद्वा वामः का
मेऽस्थस्याः । अर्गं आद्यच् ॥
दुर्गायाम् ॥ वं मं विरुद्धरूपन्तुविप
रीतन्तुगीयते । वामेन मुखदा देवी
वामातेन मता बुधैः ॥ पक्षिविशेषे ॥

वायदण्डः

वामाक्षी । स्त्री० वामलोचनायाम् ॥

वामेमनोहरेऽक्षिणीयस्याः । ष

च् । डीप् ॥

वामाचारः । पुं० देवयानमार्गसाध

केदक्षिणाचारादुत्तमेसदाशिवोक्ता

चारविशेषे । वामस्यासावाचारश्च ॥

वामापीडनः । पुं० पीलुवृक्षे ॥

वामिका । स्त्री० चण्डिकायाम् ॥

वामी । पुं० वामाचारयुक्ते ॥ वामः

सव्यः सुन्दरोवादक्षिणादुत्कृष्टत्वा

दाचारः० स्त्री०ऽस्यास्ति । अतइनि

ठनावितोनिः । नतचदक्षिणाया

न्तिनाविद्वांसस्तपस्विनः । तत्रब्र

ह्मलोके ॥

वामिलः । त्रि० दाम्भिके । वामे ॥

वामी । स्त्री० शृगाल्याम् ॥ वडवा

याम् ॥ रासभ्याम् ॥ करभ्याम्

वामयति । टुबम्० स्वार्यग्यन्तः ।

मितांङ्गस्वइत्यत्रवेत्यनुवृत्तिर्नङ्गस्वः

॥ यद्वा । वंवरुणममति । अमग

त्यादौ । कर्मण्यण् । घञ्वा ।

गौरादिः ॥

वामोरुः । स्त्री० नारीविशेषे ॥ वा

मौसुन्दरौजहयस्याः । संहितश

फलक्षणवामादेशेत्युङ् ॥

वायकः । पुं० गणे । समूहे ॥ तन्त्र

वायविशेषे ॥

वायदण्डः । पुं० वेमनि । वापदण्डे ॥

वयनम् । वेज्जतन्तुसन्ताने । भा

वायसी

वेघञ् । चातोयुक् । वायस्य

दण्डः ॥

वायनम् । न० ब्रतोपायने । ग्रहेण

के । वायना० इ० भी० प्र० पू

पादिद्रव्ये ॥

वायवी । स्त्री० वायुकीर्णे ॥

वायव्यम् । न० वायुदेवताकहवि

षि ॥ वायुदेवताकेऽस्त्रविशेषे ॥

वायुर्देवतास्य । वाय्वृतुपिचुषसि

यत् । गुणावादेशौ । चि० वा

युसम्बन्धिदिगादौ ॥ न० षट्शत

श्लोकाधिकचतुर्विंशतिसहस्रश्लोका

त्मकेमहापुराणविशेषे ॥ वायव्यं

षट्शतानिचचतुर्विंशतिसङ्ख्या

तद्वतिदेवीभागवतोक्तेः ॥

वायसः । पुं० अगुरुवृक्षे ॥ श्रीवा

से ॥ ध्वाङ्क्षे । काके ॥ वयते

। वयगतौ । वयस्येत्यसच् । णि

त् ॥ वायससमूहे ॥ तस्यसमूह

इत्यण् ॥

वायसविरुतम् । न० शकुनविशेषे ॥

वायसादनी । स्त्री० तेजावत्याम् ॥

महाज्योतिष्मत्याम् ॥ काकतु

ण्डायाम् ॥

वायसारातिः । पुं० पेवके ॥ वायस

स्यकाकस्यारातिः ॥

वायसाब्हा । स्त्री० काकनामनि ॥

काकमाच्यां ॥

वायसी । स्त्री० काकोदुम्बरिकाया

वायु :

म् ॥ काकमाच्याम् । महाज्योति
 ष्मत्याम् ॥ काकनामनि ॥ काकतु
 ण्डाम् ॥ वायसानामियम् । त-
 स्वेदमित्यम् । डीप् ॥ काक्याम् ॥
 वायसेक्षुः । पुं० काशे । इक्षुगन्धा-
 याम् ॥
 वायसोलिका । स्त्री० काकोल्याम् ॥
 वायसोली । स्त्री० काकोल्याम् ॥ वा
 यसान्मोलण्डयति । ओलडिउत्
 क्षेपे । अन्येभ्योपीतिङः । शक-
 म्वादिः ॥
 वायुः । पुं० श्वसने । स्पर्शने । मा
 तरिष्वनि । शब्दतन्मात्रसहितात्
 स्पर्शतन्मात्रादुत्पन्ने शब्दस्पर्शगुणे
 सर्वदाचलनस्वभावैरूपरहितस्पर्श
 ब्रतिमाकृते ॥ शरीरान्तर्वाङ्मयेदेन
 वायुर्दशविधायथा । प्राणः ॥ १ ॥
 तस्यकर्मवहिर्गमनम् । अपानः
 ॥ २ ॥ तस्यकर्मधिगमनम् । व्या-
 नः ॥ ३ ॥ तस्यकर्मकुञ्चनप्रसार
 णादि । समानः ॥ ४ ॥ तस्यकर्मा
 ऽशितपीतादीनांसमंनयनम् । उ
 दानः ॥ ५ ॥ तस्यकर्मजडूनय
 नम् । उद्गारेनाग ॥ ६ ॥ आख्या-
 तः कूर्मः ॥ ७ ॥ उन्मीलनेस्मृतः ।
 कृकरः ॥ ८ ॥ क्षुत्करोक्षेयेदेव
 दत्ता ॥ ९ ॥ विलम्बणः ॥ नजहा
 तिमृतश्चापिसर्वव्यापीधनञ्जयः
 ॥ १० ॥ अन्यदप्युक्तं यथा । द्वितीयं

वायु :

मारुतोभूतं त्वगध्यात्मञ्चविश्रुता ।
 स्पृष्टव्यमधिभूतञ्चविद्युत्तत्राधिदै
 वतम् ॥ अस्यगुणायथा । स्पर्शस्त्व
 गिन्द्रियञ्चापिलघुतास्पन्दनंतनाः
 । चेष्टासर्वशरीरस्यवायोरितेगुणाम
 ताः ॥ अपिच । वायोरनियमस्य
 शीवादस्थानं स्वतन्त्रता । बलं शै
 ग्रान्तमेतच्चकर्मचेष्टात्मताभवः ॥
 इ० म० भा० मोक्षधर्मः । अस्या-
 र्थः । अनियमस्पर्शः अनुष्णाशी
 तस्पर्शः ॥ १ ॥ वादस्थानम् । वा
 गिन्द्रियगोलकानि ॥ २ ॥ स्वतन्त्र
 ता० गमनादौ ॥ ३ ॥ बलम् ॥ ४ ॥
 शैग्राम् ॥ ५ ॥ मोक्षः सूत्रादेः
 ॥ ६ ॥ कर्म० उत्क्षेपणादि ॥ ७ ॥
 चेष्टा० श्वासप्रश्वासादि ॥ ८ ॥ आ
 त्मता० प्राणरूपेणचिदाधित्वम् ॥ ९ ॥
 भवः जन्ममरणे ॥ १० ॥ इतित
 ट्टीका ॥ न्यायमतेऽस्यगुणादिर्यं
 था । अपाकजानुष्णाशीतस्पर्शस्तुप
 बनेामतः । तिर्यग्गमनवानेषन्ने
 यः स्पर्शादिलिङ्गकः ॥ पूर्ववन्नि
 त्यताद्युक्तं देहव्यापित्वगिन्द्रियम् ।
 प्राणादिस्तु महावायुपर्यन्तोविषयो
 मतः ॥ वायुं निरूपयति । अपाकज
 इति । अनुष्णाशीतस्पर्शस्यपृथि
 व्यामपिसत्त्वात् । अपाकजइति ।
 अपाकजस्पर्शस्यजलादावपिसत्त्वा
 दुक्तम् । अनुष्णाशीतइति । एतेन

वायु :

वायोर्विजातीयस्पर्शोद्दिष्टः । त
ज्जनकतावच्छेदकं वायुसुमितिभा
वः । एष वायुः स्पर्शादिलिङ्गकः । वा
युर्हिस्पर्शशब्दधृतिकम्पैरनुमीयते ।
विजातीयस्पर्शेन • विलक्षणशब्देन
• तृणादीनां धृत्या • शाखादीनां क
म्पनेन च • वायोरनुमानात् । तथा
च वायुर्न प्रत्यक्षः । वायुर्निश्च्योऽ
निश्च्योवा • परमाणुरूपो निश्च्यस्तद
न्योऽनिश्च्यः समवेतश्च । सोऽपि त्रि
विधः शरीरेन्द्रियविषयभेदात् ।
अत्र शरीरमयो निजं पिशाचादीना
म् । देहव्यापीति । शरीरव्यापकं
स्पर्शग्राहकमिन्द्रियत्वम् । तच्च
वायवीयम् रूपादिपुमर्थे स्पर्शस्यैव
व्यञ्जकत्वात् । अङ्गसंसर्गिसलिल
शैत्यव्यञ्जकव्यजनवातवत् । विष
यं दर्शयति • प्राणादिरित्यद्यप्यनि
श्च्यवायुस्तु त्रिविधः तस्मात्तु त्रि
ध्यानादिना • इत्युक्तमाकरे ।
तथापि सङ्घं पादत्रयै विध्यमुक्तम्
• प्राणस्त्वं कणश्च द्वादिना नास्या
नवशान्मुखनिर्गमादिनां नाक्रिया
वशाच्च • मानासंज्ञां भवत इत्यर्थः ।
॥ सप्तवायवो यथा । भूवायुराव
ह इह प्रवहस्तदूर्ध्वं स्यादुद्वहस्तदनुसं
वहसं क्षितयः । अन्यस्ततोपि सुबहः
परिपूर्वकोऽस्यादयाहः परावह
इमे पथनाः प्रदिष्टा इति निरोमणिः

वायु :

॥ प्रावाहो निवहस्यैव उद्वहः संवह
स्तथा । विवहः प्रवहस्यैव परिवह
स्तथैव ॥ अन्तरीक्षे च वाद्ये ते पृथ
ङ्मार्गविचारिणः । महेन्द्रप्रवि
भक्ताङ्गामरुतः सप्तकीर्त्तिताः ॥
॥ वायोः सप्तस्कन्धायथा । वायु
स्कन्धाः सप्ततेषामेकैकं सप्तसप्त
भिः । आमेया देवा बह्वादि रूपयुं प
रिसंस्थिताः ॥ आबह प्रवहानुवह
उद्वह इ • पाठान्तरम् संवह विवह
परावहान्धपरिवहति पाठान्तरम्
वर्त्तेति भेदात् सप्तवायोः स्कन्धाः
॥ तथा च पुराणम् । आवाहः
प्रवहस्यैव तथा चैवोद्वहः परः ।
संवहो विवहस्यैव तदूर्ध्वं स्यात्परावहः
॥ तथा परिवहस्योर्ध्वं वायो वै सप्तने
मय इति । तेषां स्थानानियथा ।
मध्ये भूमे च योर्वायुरावहः प्रवहस्त
तः । मेघभास्करयोः सूर्यशशिना
रुद्वहस्ततः ॥ चन्द्रनक्षत्रगणयोः
संवहो विवहस्ततः । नक्षत्रग्रहम
ध्यस्थी ग्रहसप्तर्षिमध्यगः ॥ परा
वहः परिवहः सप्तर्षिध्रुवमध्यगः
॥ इत्येवं वायवः सप्तवहन्ति भु
वनत्रयमिति ॥ वाति । वा • ।
कृवापाजीत्युण् । आतोयुगितियु
क् ॥ वायुरायुर्वलं वायुर्वायुर्धाता
शरीरिणाम् । वायुर्विश्वमिदं सर्वं
प्रभुर्वायुः प्रकीर्त्तितः ॥ बाह्यम

बायुसख :

गडलचक्रे पुयथाराजाप्रशस्यते ।
 तथाशरीरमध्ये पिवायुरेकः परेवि
 भुः ॥ बायोः पत्नीस्वस्तिदेवी ॥
 बायुकेतुः । पुं० क्षितिकर्णे । धूलौ ॥
 बायुगण्डः । पुं० अजीर्णे ॥
 बायुगुल्मः । पुं० आवर्त्ते । अम्भसा
 बायुगुल्मकः) पुं० ॥
 भूमे ॥
 बायुयस्तः । चि० विक्षिप्तचित्ते ॥
 बायुदारुः । पुं० व्योमधूमे । मेघे ॥
 बायुपुत्रः । पुं० भीमसेने ॥ हनू
 मति ॥
 बायुफलम् । न० शक्रकार्मुके ॥ जल
 दोपले ॥
 बायुभक्ष्यः । पुं० सर्पे । चि० वात
 भक्षके ॥
 बायुवर्त्म । न० ख । नभसि ॥ बायो
 वर्त्म ॥
 बायुवाहः । पुं० धूमे ॥
 बायुवाहनः । पुं० विष्णौ । बहतः
 सप्त० जावहादीन्वाहयतीतिग्य
 न्तादृष्ट्युः ॥
 बायुवाहिनी । स्त्री० बायुसञ्चारिण्यां
 शिरायाम् ॥
 बायुषः । पुं० मत्स्यविशेषे । काल
 बायुषपीना० इ० गौ० दे० भा०
 प्र० । बायुषोष्ठहृणोष्ठयोमधुरा
 धातुवर्द्धनः ॥
 बायुसखः । पुं० पावके । बह्वी ॥

बारकौरः

बायोः सखा । राजाहः सखिभ्य
 एच् ॥
 बायुसखा । पुं० अनले ॥ अग्नौ ॥
 बायुः सखास्येति तथा । टजभा
 वादनङ्साविच्यनङ् ॥
 वाय्व स्पदम् । न० आकाशे ॥
 वाः । न० जले ॥ बारयति । वृजो
 ग्यन्तात्किप् ॥
 बारः । पुं० सूर्यादिवासरे ॥ यथा ।
 रविः सीमामङ्गलस्रबुधोजीवः सि
 तः शनिः । एतेषां नामतोवारावि
 ख्याताः सर्वकर्मसु ॥ सितेन्दु
 बुधजीवानां वाराः सर्वचशोभनाः
 भानुभूसुतमन्दानां शुभकर्मसुकेष्व
 पि ॥ द्वारे ॥ हरे ॥ कुजवृद्धे ॥
 निबद्धे । वृन्दे ॥ अवसरे ॥ क्षणे ॥
 बारयति । त्रिधतेषा । वृज् । प
 चाद्यच् । घञ् वा । यद्वा । वार्यते०
 आच्छद्यतेऽनेन । वृजश्चुरादेः पुं०
 सीतिघः ॥ स्यन्दने ॥ न० मदि
 रापात्रे ॥
 बारकः । पुं० अश्वगतौ ॥ अश्वविशे
 षे ॥ न० कष्टस्थाने ॥ ह्रीवरे ॥
 चि० कार्यनिषिधके । बारयति
 वृज् । खलु ॥
 बारकौ । पुं० शत्रौ ॥ चित्राश्वे ॥
 पण्याम् ॥ जीवे ॥ पर्णाजीविनि
 पयोधौ ॥ इ० मेदिनिकरः ॥
 बारकौरः । पुं० श्याले ॥ दारयाहि

बारप्रवृत्ति :

णि ॥ बाडवे ॥ यूकायाम् ॥ विणि
वेधिन्याम् ॥ जलौकायाम् ॥ नी
राजितहये ॥

बारङ्गः । पुं० पक्षिणि ॥

बारङ्गः । पुं० खड्गादिमुष्टौ ॥ वा
रयति० त्रियतेश । वृज्० । स्रष्ट
जोर्ध्वद्धिष्ठे त्यङ्गच् ॥

बारटम् । न० जीर्णे ॥ जीर्णसमूहे ॥

बारटा । स्त्री० हंस्याम् ॥

बारणः । पुं० मतङ्गजे । गजे ॥

बाणबारे ॥ न० प्रतिषेधे । प्रवृ
त्तिविधाते ॥ नदेवगुरुविप्राणां दी
यमानन्तुवारयेत् । नचात्मानं प्रशं
सेद्वापरनिन्दाञ्चवर्जयेत् ॥ बार
यतिश्च बलम् । वृज्भावरणे ।
ल्युः ॥

बारणवल्लभा । स्त्री० कदल्याम् ॥

बारणवुसा । स्त्री० कदल्याम् । र
म्भायाम् ॥ वुस्यते । वुसउत्सर्गे ।
इगुपधच्चापृकिरः कः । बारणा
नांवुसा ॥

बारणसी । स्त्री० बारणस्याम् । का
श्याम् ॥ वरश्चतदनश्च० वरानः
श्रेष्ठोदकम् । तस्यचदूरेभवा । अ
दूरभवश्चेत्यण् । वृद्धिः । डीप्
। पृषादरोदिः ॥

बारप्रवृत्तिः । स्त्री० रेखादेशस्थलोका
नांसूर्यावलोकनसमये ॥ रेखाभूमौ
विबारप्रवृत्तिर्भवति । रेखाभूमि

बारप्रवृत्ति :

स्य० लङ्का सुमेरुपर्वतयोर्मध्यसूत्रग
तीदेशः । यथा । यङ्गङ्गाज्जयनौपु
रोपरिकुरुक्षेत्रादिदेशान्स्पृशन्
सूत्रमेरुगतं बुधैर्निर्गदितासामध्य
रेखाभुवः । आदौप्रागुदयोऽपरववि
षयेपश्चाद्धिरेखादयात् स्यात्त
स्मात् क्रियतेतदन्तरभुवखेटेष्वृणं
स्वफलम् ॥ इतिसिद्धान्तशिरोमणिः
॥ अपिच । रेखाक्तासूर्यसिद्धा
न्त्यथा । रेखामधिकृत्य । राक्ष
सालयदेशैकश्रैल्योर्मध्यसूत्रगाः
। रौहितकमवन्तीचतथोसन्निहतं
सरः ॥ अस्मार्थः । लङ्कासुमेरुप
र्वतयोर्मध्यसूत्रगादेशारेखासंज्ञि
ताः । तान्देशानाह । रौहितक
देशोऽवन्तीदेशः सन्निहतं सरः कु
रुक्षेत्रश्चेत्यर्थः । रेखायाः पूर्व
देशे० परदेशेच० यथासङ्ख्यंसूर्यो
दयकालात्परकालम्० पूर्वकाल
श्च० बारप्रवृत्तिः स्यादित्यर्थः । ए
तेनैतदुक्तं भवति० रेखासंज्ञकदेशस्थ
लोकायदासूर्यपश्यन्ति० तदैवसर्व
देशेबारप्रवृत्तिरित्यर्थः । तत्र० रे
खापूर्वस्थाः सन्निहितत्वादादौ
सूर्यपश्यन्ति० तदनन्तरं रेखास्थाः
। अतोरेखापूर्व० सूर्योदयात्परं
बारः । तथारेखास्थैः सूर्योदृष्टे स
ति । पश्चात् रेखापरस्थाः पश्यन्ति
अतोरेखापरदेशे सूर्योदयात् पूर्वबार

वारवन्तीयम्

इत्यर्थः । तत्रकालपरिमाणमा
ह । रेखातोयोवन्तिदेशान्तरयो
जनानि० तत्परिमिताभिर्विघटो
भिः पलैः पादहोनाभिः चतु
र्थभागहीनाभिर्वारप्रवृत्तिः स्यादि
त्यर्थः । देशान्तरसाधनप्रकारस्तु
सूर्यसिद्धान्ते० उक्तः ॥ रामदै
वज्ञोप्याह । पादोनरेखापरपूर्वं
योजनैः पलैर्युतोनास्तिथयोदि
नार्द्धतः । जनधिकास्तद्विचरोद्भ
वैः पलैरुद्भूतथाधोदिनप्रवेशन
मिति ।

वारमुख्या । स्त्री० जनैः सत्कृतायां
वेष्टायाम् ॥ वारे० वेष्टावन्दे सु
ख्या ॥

वारम्बारम् । अ० पौनः पुन्ये ॥

वारम्बारेण । अ० शश्वदर्थे ॥

वारयिता । पुं० भर्त्तरि ॥ चि० निषे
धके ॥

वाररुचः । पुं० वररुचिनाकृतेयस्य ॥
कृतेयस्यइत्यण् ॥

वारला । स्त्री० गन्धोल्याम् । वरटा
याम् ॥ हंसकान्तायाम् ॥

वारलीकः । पुं० बल्वजायाम् ।
वावुङ्क० इ० भा० ॥

वारवधूः । स्त्री० वेष्टायाम् ॥ वार
स्य० समूहस्यवधूः साधारणत्वा
त् ॥

वारवन्तीयम् । न० सामविशेषि ॥ वा

वारसिद्धा

रवन्तशब्दोऽस्मिन्नस्ति । मत्तौक्चः
सूक्तसाम्नोरितिक्चः ॥

वारवाणः । पुं० न० लोहशर्मणि ।
कवचे । कश्चुके । चोलकाकृतिस
न्नाहे ॥ वाणं वारयति० वृणोति वा
। वृज्० गद्यन्तोवा । कर्म ग्यण् ।
राजदन्तादित्वात्परनिपातः ॥
वारमाष्ठादकंबानमस्यवा । पूर्व
पदादितिणत्वम् ॥

वारवाणिः । पुं० वंशीवादके । उत्तम
गायके ॥ धर्माध्यक्षे ॥ संवत्सरे ॥

वारवाणिः ।) स्त्री० वेष्टायाम् ।
वारवाणी ।)

शूलायाम् । भर्त्तरायाम् ॥

वारविलासिनी । स्त्री० वेष्टायाम् ॥

वारे० जनसमूहे० विलासिनी०
विलसनशीला ॥

वारवेला । स्त्री० यामार्द्धविशेषे ॥

यथा । चतुः सप्तद्विपञ्चाष्टत्रिषट्

सूर्यादिवारतः । यामार्द्धं वारवेला

स्थानशुभाशुभकर्मसु ॥ अपिच ।

कृतम् नियमशरमङ्गलरामर्तुपुभा

स्करादियामार्द्धे । प्रभवति हि वारवे

लानशुभाशुभकार्यकरणाय ॥

इति ॥

वारसिद्धा । स्त्री० वासरविशेषेनन्दादि
तिथौ ॥ यथा । वारेनन्दापूर्वदे
वाचिंताङ्ग्रेभद्राविद्याऽऽरेजया०
सैनिरिक्ता । पूर्वांगीर्वाण्ये शबन्त्ये

वाराणसी

ऽखिलेषुकर्मस्वै वन्दोषवच्छस्त्रिसि
 द्धा ॥ भौमादिवारेणताएवनेष्टा
 यथा । सर्वारम्भे भूमिदायादभान्वो
 नन्दा० गुर्विन्दोषभद्रोजयाज्ञे ।
 रिक्ताधिष्ठा० हेलिसूनीष्टिपूर्णा०
 क्षीयायागारहा० कालविद्धिः ॥
 वारमुन्दरी । स्त्री० वेश्यायाम् । म
 झिकायाम् ॥ वारणजनतायाः
 सुन्दरी० स्त्रीसामान्यत्वात् ॥
 वारस्त्री । स्त्री० गणिकायाम् । वेश्या
 याम् ॥ वारस्यवृन्दस्यस्त्री । साधार
 णत्वात् ॥
 वारांनिधिः । पुं० अम्बुधौ । समु
 द्रे ॥
 वाराणसी । स्त्री० विश्वनाथनगर्याम्
 । काश्याम् । तपस्यल्याम् । महा
 श्मसाने ॥ अविमुक्ते । आनन्दका
 नने ॥ मोक्षसुदुर्लभं मत्वा० सं
 सारश्चातिभीषणम् । अश्मनाचर
 णौहत्वा वाराणस्यां वसेन्नरः ॥
 वरणायास्तथाचास्यामध्यं वाराणसो
 पुरी । वाराणस्यां महादेशज्ज्ञानं
 लब्ध्वा विमुच्यते ॥ वरणासीवन
 द्यौर्देवपुण्ये पापहरे उभे । तयोरन्त
 र्गताया तु सैषा वाराणसोऽस्मृता ॥
 विशेषोऽसि शब्दे द्रष्टव्यः ॥ वरज्ज
 तत् अनस्य वरानः श्रेष्ठोदकम् ।
 तस्य अदूरे भग । अदूरभवस्येत्यण्
 । आदिषुदृधिः । डीप् । पूर्वप

वाराही

दादसंज्ञायामगङ्गातिष्ठत्त्वम् ॥
 वाराणसीचेचम् । न० सिद्धर्चनविशे
 षे । काश्यां ॥
 वाराणसेयः । त्रि० वारणसीभवे ।
 वाराणस्यांजातादिः । मद्यादिभ्यो
 ढक् ॥
 वारासनम् । न० जलालये । वाः स
 दने ॥
 वाराहः । पुं० महापिण्डोत्कृष्टचे
 ॥ वराहार्थं ॥ वराहएव । अण् ॥
 त्रि० वराहसम्बन्धिनि ॥ न० चतु
 र्विंशतिसहस्रश्लोकात्मके महापुरा
 णविशेषे ॥ चतुर्विंशतिसहस्रं वारा
 हं परमाद्भुतमिति भागवतोक्तेः ॥
 वाराहकर्णी ।) स्त्री० अश्वगन्धायाम् ।
 वाराहपत्नी ।)
 वाराहाङ्गी । स्त्री० दन्तीवृक्षे ॥
 वाराहो । स्त्री० मातृप्रभेदे ॥ योगिनी
 विशेषे ॥ तीर्थविशेषे वराहदेवस्य शक्तौ
 श्यामापक्षिणि ॥ विष्वक्सेनप्रियाया
 म् । घृष्टिभेषजे । गेठी० इ० भा०
 । अस्य गुणायथा । वाराहो पित्तला
 वल्याकटोत्तित्तारसायनौ । आयुः
 शुक्राग्निहृन्मेहकफकुष्ठानिलापहा
 ॥ वाराहो कन्दसंज्ञस्तु पश्चिमे गृष्टि
 संज्ञकः । वाराहो कन्दएव न्यैश्च
 र्मकारालुको मतः ॥ अनूपे सभ
 वेदशे वाराह इव सीमवान् ॥ वराह
 स्थियम् । प्रियत्वात् । तस्येदमिच्छण् ।

वारिवा

वाराणा । स्त्री० शूकर्याम् ॥ वराह
 स्थापत्यं स्त्री । अतइज् । तस्य०
 अविजोरनाथं योगुरुपोत्तमयोः
 प्यङ्गीच० इति प्यङ्गादेशः ॥
 वारिः । स्त्री० वाचि । सरस्वत्या
 म् । गजवन्धनभूमौ ॥ वन्द्याम्
 । वारयति० वार्यते ऽनयावा । व
 सिवपियजिराजीतीज् ॥ न० वा
 लके । ऋवेरे ॥ अम्बुनि । जले ।
 नीरे । रसोरसिन्द्रियं शैत्यं के हस्य
 गुरुतातथा । सर्वद्रवसमूहश्च शुकं
 वारिगुणास्मृताः ॥
 वारिकण्टकः । पुं० शृङ्गाटके । मिं
 घाडा० इ० भा० ॥
 वारिकर्णिका । स्त्री० कुम्भिकाया
 म् । खमूलिकायाम् ॥
 वारिकर्पूरः । पुं० इक्षिणमत्स्ये ॥
 वारिकुञ्जः } पुं० वारिकण्टके ।
 वारिकुञ्जकः } शृङ्गाटके ॥
 वारिक्रिमिः । पुं० जलमक्षिकायाम् ॥
 वारिचत्वरः पुं० कुम्भिकायाम् ॥
 वारिचरः । पुं० मत्स्ये ॥ यादोमात्रे ॥
 वारिचामरम् । न० शैबले ॥
 वारिजः । पुं० शङ्ख ॥ गम्बूके ॥
 न० पद्मे ॥ द्रोणीलवणे ॥ गौर
 सुवर्णे ॥ लवङ्गे ॥
 वारितस्करः । पुं० सूर्ये ॥ मेघे ॥
 वारिवा । स्त्री० जङ्गमकुट्याम् । रा

वारिपालिका

जानके० वारिवरस्तेमे० चलत्तौ
 तम्बू० इ० भा० यथा । जलवा
 जङ्गमकुटौकावारौर्मूर्धकपर्परीति
 हारावली । कृत्रे ॥
 वारिदः । पुं० जलदे । मेघे ॥ मु
 लके ॥ वारिददाति । उदाज्०
 । चात्तानुपसर्गेकः ॥ न० बाला
 याम् । ऋवेरे ॥
 वारिधरः । पुं० मेघे ॥
 वारिधारः । पुं० अद्रिचित्रे ॥
 वारिधारा । स्त्री० जलधारायाम् ॥
 वारिधिः । पुं० समुद्रे । अक्षुषारे ।
 अर्णवे ॥ वारोणिधौयन्ते ऽत्र ।
 उदाज्० । कर्मण्यधिकरणे च
 ति० किः ॥
 वारिनिधिः । पुं० वारिधौ ॥
 वारिपथिकः । चि० जलपथेनागते ॥
 जलपथगामिनि ॥ वारिपथेनाहत
 म् । तेनगच्छतिवा० । ठक् ॥
 वारिपर्णिका । स्त्री० वारिपर्ण्याम् ॥
 वारिपर्णी । स्त्री० कुम्भिकायाल् ।
 खमूल्याम् । वारिपर्णी हिमाति
 त्तालम्ब्वीखादौ सरापटुः । दोषच
 यकरीरूक्षाश्रानितज्वरशोषकत् ॥
 वारिणिपर्णान्यास्याः ॥ पाककर्णे
 तिङ्गीष् । यद्वा वारिपिपत्तिं ।
 पुं० । धापृवस्यज्यतिभ्योनः । जाते
 रितिङ्गीष् ॥
 वारिपालिका । स्त्री० खमूल्याम् ॥

वारिसम्भवः

वारिप्रवाहः । पुं० निर्भरे । भरे ।
 उत्सान्निर्गतजलप्रवाहे । वारिणः
 प्रवाहः ॥
 वारिप्रशी । स्त्री० कुम्भिकायाम् ॥
 वारिवदरम् । न० प्रोचीनामलके ॥
 वारिभवम् । न० स्नातोष्मने ॥
 वारिमसिः । स्त्री० पाथोदे । मेघे ॥
 वारिमुक् । पुं० खतमालि । मेघे ॥
 वारिमूली । स्त्री० वारिपण्याम् ॥
 वारिणिमूलयस्याः । पाककर्णेति
 ङीष् ॥
 वारिरथः । पुं० नावि । तरिके ॥
 वारिराशिः । पुं० समुद्रे ॥
 वारिरुहम् । न० कमले । वारिणि
 रोहति । रुह० । इगुपधेतिकः ॥
 वारिलिमा । पुं० अप्यती । वरुणे ॥
 वारिवल्लभा । स्त्री० विदार्याम् ॥
 वारिवासः । पुं० सुराजोविनि । शौ
 गिडके ॥
 वारिवाहः । पुं० जलदे । मेघे ॥ वा
 रिबहति । बह० । कर्मण्यण् ॥
 मुस्तोयम् ॥
 वारिवाहकः । पुं० बलाहके । मे-
 घ ॥ वारिणीवाहकः ॥
 वारिवाहनः । पुं० वारिदे ॥
 वारिशः । पुं० विष्णौ ॥
 वारिशिरौषिका । स्त्री० शिरौषिका-
 याम् ।
 वारिसम्भवः । पुं० यावनालशरे ॥

वारुणी

न० उशोरे । लवङ्गे ॥ सीवीरा-
 क्षुने ॥
 वारी । स्त्री० गजबन्धन्याम् । हस्ति-
 शालायाम् ॥ कलस्याम् ॥ वार्यतेऽन
 या । वृज् । ग्यन्तः । वसिर्वाप
 यनिराजोतीज् । बद्धादित्वान् ङी
 ष्वा ॥
 वारीटः । पुं० गजे । हस्तिनि ॥
 वारीशः । पुं० समुद्रे ॥
 वारुः । पुं० विजयकुक्षरे ॥
 वारुठः । पुं० अन्तश्चय्यायाम् ॥
 व रुडकिः । पुं० वरुडापत्ये ॥ व्या
 मवरुड् । च्यादिनेज् । अकडादेशश्च ॥
 वारुणः । पुं० भारतवर्षो योप-
 दीपविशेषि ॥ न० उपपुराणविशि ॥
 शतभिषर्त्ते ॥ जले ॥ चि० वरुणस
 म्वन्धिनि ॥
 वरुणकर्म । न० जलाशयखननादौ ॥
 वारुणव्रतम् । न० नृपतेर्नियमविशि-
 षे ॥ यथा । वरुणे नयथापाशैर्व-
 द्धएवाभिहृष्यते । तथापापान्नि
 गृह्णीयाद्व्रतमेतदधिवारुणम् ॥
 वारुणिः । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥ व-
 सिष्ठे ॥
 वारुणी । स्त्री० गण्डदूर्वायाम् । प
 क्षिमायाम् । प्रतोच्यादिशि ॥ इ-
 न्द्रवारुण्याम् ॥ दूर्वायाम् । शत-
 भिषानक्षत्रे ॥ तिथिविशेषि ॥ य
 था । वारुणमसमायुक्तमधीकृष्या

वारुणि :

अगीदशी । गङ्गायांयदिलभ्येतसू
र्ययद्वशतैः समा ॥ वरुणं शतभि
षा ॥ इयमेवशनिवारयुक्ताचेन्महा
वारुणीतिशुभयोगयुक्ताचेन्महाम
हावारुणीतिसंज्ञांलभते । यथा ।
शनिवारसमायुक्तासमहावारुणी-
स्मृता । गङ्गायांयदिलभ्येतकोटिसू
र्ययद्वैः समा ॥ शुभयोगसमायुक्ता
शनौशतभिषायदि । महामहेति
स्थिवातात्रिकोटिकुलमुद्धरेत् ॥
सुराधिदेवतायाम् । प्रथमाभिमा
नित्यामहत्यां देवतायाम् । शत्रो
वारुणीतिश्रुतैः ॥ ६ ॥ अन्नमय्यां
सुरायाम् । पैष्ट्याम् ॥ पुनर्नशा-
शालिपिष्टैर्विहितावारुणीस्मृता ।
संहितैस्तालखजूररसैर्यासापिवारु
णी ॥ सुरावद्वारुणीलघ्वीपीनसा
धानशूलनुत् ॥ वरुणप्रेरितवृ
न्दावानस्थकदम्बतरुकोटरनि ;
सृतायांबलदेवपीतवारुण्याम् ॥
यथा । पराशरउवाच । वनेविचर
तस्तस्यसहगोपैर्महात्मनः । मा
नुषच्छदमरूपस्यशेषस्यधरणीभृतः
निष्यादितौरुकाय्यस्यकार्योर्वी-
विचारिणः । उपभोगार्थमत्यर्थं व
रुणः प्राहवारुणीम् ॥ अभीष्टा
सर्वदायस्यमदिरत्वंमहीजसः । अ
नन्तस्योपभोगायतस्यगच्छमुदेशुभे ॥
इत्युक्तावारुणीतेनसन्निधानमथाक

वारुट :

रोतुहन्दावनवनोत्पन्नकदम्बतरुको
टरे ॥ विचरन्बलदेवोपिमदिराग
स्यमुत्तमम् । आप्रायमदिरातर्षम
वापाथपुरातनम् ॥ ततः कदम्बात्
सहस्रामयधारांसलाङ्गली । पतन्ती
बीज्यमैत्रेयप्रययौपरमांसुदम् ॥ प
पौचगोपगोपीभिः समवेतोमुदा
न्वितः । उपगौयमानोललितं
गीतवाद्यविशारदैः ॥ इतिविष्णु
पुराणेपञ्चमांशे २५ अध्यायः ॥ अ
चाहाधिकारिणः प्रतिश्रीसदाशि
वः । सम्यग्बिधिविधानेनसुस
माहितचेतसा । पिवन्तिमदिरांस
र्त्याअमर्त्याएवतेजितौ ॥ इयञ्चेद्वा
रुणीदेवीनिपीताविधिवर्जिता । नृ
णांविनाशयेत्सर्वबुद्धिमायुर्यशोध
नमितिकुलार्णवसेतु ॥ कुलार्ण
वोपिनिसङ्कोनिर्भयोवीरोनिलज्जो
निष्कृतूहलः । निर्णीतवेदशास्त्रा
र्थीवरदावारुणीपिवेदिति ॥ वरुण
स्येयम् । तस्येदमित्यण् । डीप् ॥
वारुणीवल्लभः । पुं० वरुणे । वारु
णीवल्लभायस्सः ।
वारुण्डः । पुं० फणिनारान्ति ॥ पुं०
न० सेकपाचे । नौस्थजलनिस्सार
णभाजवे ॥ नेत्रमले ॥ कर्णमले ॥
वारुण्डी । स्त्री० द्वारपिण्डायाम् ॥
वारुटः । पुं० वस्त्राञ्चले ॥ कपाटे
॥ अमौ ॥ पञ्चरे ॥ शम्बले ॥

वार्ता

इतिमेदिनिकरः ॥

वारेन्द्रः । वि० वरेन्द्रांजाते ।
अण् ॥

वरेन्द्री । स्त्री० देशविशेषे । राजसा
ही० इतिगौडदेशभाषाप्रसिद्धे ॥

वार्धम् । न० वने । वृक्षाणांसमूहः
। तस्यसमूहवृक्ष्यण् ॥ चि० वृक्षस
म्बन्धिनि ॥

वार्ध्यदुर्गाम् । न० वृक्षैः समन्तादु
दृष्टेपुरेपुरादृष्टिः सर्वतोऽयोजनमा
त्रं व्याप्यतिष्ठतिमहावृक्षकण्टकिगु-
ल्मलताद्याचितेराज्ञोवासस्थाने ॥

वार्ची । स्त्री० स्त्रीविशेषे । इतिमहाभा
रतम् ॥

वार्जम् । न० पद्मे ॥

वार्णवः । त्रि० वर्णदेशजे । कच्छा
द्यण् ॥

वार्णिकः । चि० लेखके ॥

वार्त्तम् । न० निस्सारे ॥ आरो
ग्ये । पाठवे । स्वास्थ्ये ॥ चि० वृ
त्तिमति । वृत्तिशालिनि ॥ नीरे
गे ॥ वृत्तिरस्यस्य वृत्तश्चेतिणः ॥

वार्त्तकः । पुं० पश्चिमिषे । बटे
रद्र० भा० । वर्त्तके ॥ न० वर्त्त
कानांगणे ॥ वर्त्तकानांसमूहः
। तस्यसमूहवृक्ष्यण् ॥

वार्त्ता । स्त्री० वर्त्तने ॥ वातिङ्गने ॥
वार्त्ताक्याम् ॥ कृष्यादौवृत्तौ ॥

यथा । कृषिर्वाणिज्याददृष्टव्यतीयं

वार्त्ताकुः

पशुपालनम् । विद्यादेतामहाभा
गवार्त्तावृत्तिदयाश्रया ॥ चतुर्विधा
पिसाप्रोक्ताकृष्णनपितरंप्रति । कृ
षिर्वाणिज्यागेरक्षाकुसीदन्तुर्यमुच्य
तेइति ॥ जनश्रुतौ ॥ उदन्ते ॥
वृत्तान्ते ॥ वृत्तिर्लोकावृत्तम्
तदस्थस्याम् । वृत्तश्चेतिवार्त्ति
किन० चः ॥ दुर्गाद्याम् । यथा ।
पश्यादिपालनाद्देवीकृषिकर्मानका
रणात् । वर्त्तनाद्वारणाद्वापिवार्त्ता
सोऽप्यगीयते ॥

वार्त्ताकः । पुं० वार्त्ताकौ ॥ वातिङ्ग
ण्ये । वनभगटा० इतिख्याते ॥ वा
र्त्तमारोग्यमाकयति । अककुटि
लायाङ्गतौ । ग्यन्तः कर्मस्थ्यण् ॥
वार्त्तफलम् अकयस्थवा ॥ वार्त्तक
पक्षिणि ॥

वार्त्ताकी । स्त्री० हिङ्गुल्याम् । भ
गटाक्यम् ॥ जातेरितिङौष् ॥ वृह
त्याम् ॥ वातिङ्गण्ये । वनभगटा०
इतिभा० ॥

वार्त्ताकुः । स्त्री० हिङ्गुल्याम् । भ
गटाक्याम् । वृत्ताकी । अष्टागुणा
यथा । अग्निप्रदामारुतनाशिनीच
शक्रप्रदाशोणितवर्धनीच । इज्जा
सकासारुचिनाशिनीचवार्त्ताकुरे
षागुणसप्तयुक्ता ॥ सावालाकफ
वातघ्नीपक्कासघ्नारपित्तला । सदा
फलात्रिदोषघ्नीरक्तपित्तप्रसादनी ॥

वार्त्तमः

अङ्गारपक्वावार्त्ताकुः क्लिष्टित्पित्त
करीमता । कफमेदोऽनिलहरासरा
लघुतरापरा । पुंस्त्रिङ्गोपीतिचिका
गडशेषः ॥ वत्तंते । वृत्तु० । वृत्तेवृ
द्विष्टेतिक्काकुः ॥ बाहुलकादुका
रस्यात्त्ववार्त्ताकमपि ॥

वार्त्तायनः । पुं० । हरिके । गूढपुरुषि
। प्रवृत्तिज्ञे । प्रणिधौ । चरे ।
इतिहेमचन्द्रः ॥

वार्त्तावहः । पुं० । कृषिवाणिज्यादि
जीवे । वैवधिके ॥ वार्त्तायाव
हः ॥

वार्त्ताहारी । पुं० । चारे । यथाह्व
यो ॥

वार्त्तिकः । पुं० । वार्त्तिके । वटेर०
इ० भा० ॥ वार्त्तिकोमधुरोरुक्षः
शोतश्चकफपित्तनुत् ॥ वार्त्तिकौ ॥
चरे । स्पशे ॥ वैश्ये ॥ न० उक्ताऽ
नुक्तदुरुक्तार्थव्यञ्जकसङ्ग्रहे ॥ उक्ता
नुक्तदुरुक्तार्थचिन्ताकारितुवार्त्तिक
मितिहेमचन्द्रः ॥ वृत्तिमधौते०
वेदवा । उक्थादित्त्वद्वक् ॥ वृ
त्तौसाधुर्वा । कथादिभ्यष्टक् ॥

वार्त्तिका । स्त्री० । वार्त्तिकायाम् ।
विष्णुलिङ्गाम् । वटेर० इ० भा०
॥ वार्त्तिकेतिहारावली ॥

वार्त्तमः । पुं० । पार्थे । अर्जुने ॥ वृ
षभोऽपत्यम् । अण् ॥ जयन्तचि०
वृत्रहसम्बन्धिनि ॥

वार्धुषिकः

वार्धुलः । पुं० । मेलानन्दायाम् ।
न० दुर्दिने । बादला० इ० भा०
॥ मस्याम् ।

वार्धकम् । न० । वृद्धसङ्घाते ॥ वृ
द्धानांसमूहः । वृद्धाच्चेतिवक्त
व्यमितिबुञ् ॥ वृद्धस्यभावकर्म
णोः । वृद्धत्वे । यौवनात्पराव
स्थायाम् ॥ यथा । तिथिवर्षमतं
बाल्यं चिंशद्वर्षन्तुयौवनम् । मु
ख्यगौणं द्विधाभिन्नं वार्धकन्तुततः
परम् ॥ वृद्धस्यकर्मभावोवा ।
मनोज्ञादित्त्वाद्बुञ् ॥ वार्धकेतप
चातिष्ठेदितिशाखोदितं वचः ॥

वार्धक्यम् । न० । वृद्धत्वे । वार्धके ॥
वृद्धसङ्घाते ॥ वार्धकमेव । चतु
र्वर्णादित्त्वात् । स्वार्थेप्यञ् ॥

वार्धिः । पुं० । समुद्रे ॥ वारीणिधीय
न्तेऽच । कर्मण्यधिकरणं चेतिधा
ञः किः ॥

वार्धिभवम् । न० । द्रोणीलवणे ॥ *
वार्धिषिः । चि० । वृषाजीये ॥ वृद्ध
र्थद्रव्यं वृद्धिः तत्प्रयच्छति ।
प्रयच्छन्तौतिगच्छं मितिठक् । वृ
द्धेर्वृधुषिभावः ॥ पृषोदरादि
त्वात्कलोपः ॥

वार्धुषिकः । वि० । कुसीदिके । वृद्ध
ध्याजीवे । वार्धुषौ । बहुरा० इ०
भा० ॥ तल्लक्षणं यथा । समर्पधा
न्यमादायमहापथः प्रयच्छति ।

बार्ध्वाणस :

सर्वे बार्ध्वाणिकोनाम हव्यकव्यश्चि
 ष्कृतः ॥ तस्य बृद्धिग्रहणनियमो
 यथा । अशीतिभागं गृह्णीयान्मा
 साद्बार्ध्वाणिकः शतात् । द्विकंशतं
 बागृह्णीयात्सतांधर्ममनुस्मरन् ।
 द्विकंशतस्य गृह्णानोनभवत्यर्थं कि
 ल्विधीति । शतकार्षापणेऽशीति
 भागं विंशतिपणाः । द्विकं पुराण
 द्रव्यम् । एवं विधेः नियममतिक्रम्य
 अनापदि । स्वयमन्यद्वारा वा स्वाच्छ
 न्ये नयो व्यवहरति तस्यैव प्रायश्चित्त
 म् । आपदितु स्वयङ्करणे । नियमा
 तिक्रमे च न दोषः । इति प्रायश्चित्त
 विवेकः ॥ वृद्ध्यर्थं द्रव्यं बृद्धिः
 । तां प्रयच्छति । प्रयच्छति गच्छंति
 ति ठक् । बृद्धिर्बृधुषिभावो वक्त
 व्यः ॥

बार्ध्वाण्यम् । न० धान्यवर्धने ॥

बार्ध्वाण्यम् । न० द्रोणीलवणे ॥

बार्ध्वाण्यम् । न० स्त्री० चर्मणि ॥ व-

ध्यै इदम् । चर्मणोऽन्वि० बध्ना
 स्य विकारे । तस्य विकार इत्यण् ॥

बार्ध्वा । स्त्री० चर्मरज्जुम् । बही० इ०

भा० । बार्ध्वाण्यं० डोष् ।

बार्ध्वाणसः । वुं० बार्ध्वाणसे । काग

विशेषे ॥ यथा । त्रिपिबंस्त्विन्द्रिय

शीर्णं श्वेतं वृद्धमजापतिम् । वा

र्ध्वाणसमिति प्राहुर्वाञ्जिकाः पितृक

र्मणीति निगमे । एकचरे । गण्ड

बार्ध्वाणस :

कि । गौडा० इ० भा० ॥ पक्षिभिश्चे
 षि । यथा । नीलयो बोरक्तशीर्षः
 कृष्णपादः सितच्छदः । बार्ध्वाण
 सः स्यात्पक्षीशो मम विष्णोरिति प्रि
 यः ॥ रोहितश्च तु मत्स्यस्य मांसैर्वा
 र्ध्वाणसस्य च । तस्मिन्माप्नोति वर्षाणां
 शतानि त्रीणि मत्प्रिया ॥ महिषा
 णाञ्च खड्गानां रुधिरैः शतवर्षि
 कीम् । तस्मिन्माप्नोति परमांशादूर्ल
 रुधिरैस्तथा ॥ इति कालिकापुरा
 णे ६६ अध्यायः ॥ बार्ध्वाणनासि
 काऽस्य । अञ्नासिकाया इत्यच्०
 नसादेशश्च । पूर्वपदादिति णत्वम् ।
 बार्ध्वाणसः । पुं० नक्रं । कुम्भीरे । वा
 रिजले० भटः ॥

वार्ध्वाण्यम् । न० वर्मसमूहे ॥ वर्मणां
 समूहः । भिक्षादिभ्यो ण् ॥

वार्ध्वाण्यम् । न० वर्मिणां समूहे ॥

वार्ध्वाण्यम् । पुं० अम्भोदे । मेघे ॥

वाः मुञ्चति । मुञ्च० । क्तिप् ॥

वार्ध्वाण्यः । पुं० ऋत्विजि ॥ त्रियते ।

वृद्धसम्भक्तौ । गद्यत् । क्यप् तु० व

वृञ् एव ॥ — * — ॥

वार्ध्वाण्यः । त्रि० वरणीये ॥ वारिसम्ब
 धिनि ॥

वार्ध्वाण्यम् । न० पद्मे । त्रि० जलजे ।

वार्ध्वाण्यः । पुं० समुद्रे ॥ इति पुरा

णम् ॥

वार्ध्वाण्यः । पुं० बहिजे ॥

वार्षिकम्

वार्षिका । स्त्री० वर्षणायां ॥
 वार्षिकम् । न० सुशुक्लतपृथिवीद
 शभागान्तर्गतभागविशेषे ॥
 वार्षगण्यः । पुं० पतञ्जली ॥ वृषग
 णस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादिस्त्वा
 द्यञ् ॥
 वार्षभाणवी । स्त्री० वृषभाणुकन्या
 याम् । श्रीराधायाम् ॥ यथापरा
 त्परः कृष्णस्तथेयं वार्षभाणवीति
 पद्मपुराणम् ॥
 वार्षलम् । न० वृषलकर्मणि ॥ य
 था । नक्षत्रमनकुर्वीतत्राक्षयः क
 र्मवार्षलम् । वृषलः कर्मचत्रा
 क्षपतनोयेहितेतयोः ॥
 वार्षिकम् । न० चायमाणायाम् । ब
 लभद्रिकायाम् ॥ वृष्टिजले ॥ य
 था । वार्षिकं तद्दृष्टं भूमिष्ठम
 हितं जलम् । तिरावमुषितं तत्तु
 प्रसन्नममृतोपमम् ॥ त्रि० वर्षाभ
 वे ॥ वर्षासुभवम् । जातम् । साधु
 वा । वर्षाभ्यष्ठक् । ठल्लेकः ॥ व
 र्षाभवे । वात्सरिके । वर्षासम्बन्धि
 नि ॥ यथा । वार्षिकाश्चतुरामासा
 दुर्गमाः पथिसर्वदा । तस्मादेकत्र
 त्रिवृधैः स्यात्तव्यमिति निश्चयः ॥
 षष्ठौ मासांस्तु प्रवसेत्सदाकार्यवशा
 द्विजः । वर्षाकालेन गन्तव्यं प्र
 वासेमुखमिच्छते ति भागवते नार
 दः ॥

वार्हस्पत्यः

वार्हिकी । स्त्री० चायमाणायादमोष
 धी ॥ वेलङ्क० प्र० पुष्पविशेषे ॥
 यथा । श्रीः दोषट्पदानन्दावार्हि
 कोमुक्तवन्धनेति भावप्रकाशः । वा
 र्हिकी शीतलालव्हीति क्ता दोषत्रया
 पहा । कर्णाक्षिमुखरोगघ्नो० तत्तैलं
 तद्गुणं स्मृतम् ॥ इति च ॥ वर्ष
 कर्तव्यपूजादौ ॥ वर्षासुभवा । ठ
 क् । डीप् । कालाट्ठञ् वा ॥
 वार्हिला । स्त्री० कर्कायाम् ॥
 वार्होयः । त्रि० वृष्णांशे । इवे ॥
 वार्हतम् । न० वृहतीफले ॥ वृहत्याः
 फलम् । मन्त्रादिभ्यो ण् विधानसा
 मर्थ्यात्तत्फलनलुक् ॥
 वार्हद्रथः । पुं० } नृपे ॥ वृहद्रथस्या
 वार्हद्रथिः । पुं० }
 पत्यम् । षण् इज् वा ॥
 वार्हस्पत्यः । पुं० नास्तिके ॥ यथा
 । स्याद्वाद्याहृतः स्या० ऋण्य
 वादीतुसौगतः । नैयायिकस्त्वत्र
 पादो० योगः साङ्ख्यस्तुकापिलः
 वैशेषिकः स्यादौलूक्यो० वार्हस्प
 त्यस्तुनास्तिकः । चार्वाकालौका
 यतिकश्चैतेषडपिताकिंकाः ॥ मै
 त्रेये ॥ कस्याश्चिद्विद्यायामैत्रेयोवृ
 हस्पतेः शिष्यः ॥ न० नीतिशा
 स्त्रे ॥ वृहस्पतिदेवताके त्रि० वृ
 हस्पतिसम्बन्धिनि ॥ वृहस्पतिर्दे
 ताऽस्य० वृहस्पतेरिदं वा । दित्य

बावय :

दिह्यादिह्यपशुत्तरपदाह्यः ॥

बालकः । पुं० न० पारिहार्ये ॥ त्रि०
अङ्गुरीयके ॥ बालकोऽस्त्रीपारिहा
र्ये० त्रिषुस्यादङ्गुरीयके । इ० मेदि
निः ॥ बालके ॥

बालवः । पुं० द्वितीयकरणे ॥ तत्र
जातस्य फलं यथा । कार्यस्य कर्ता स
जनस्य भर्ता सिनाप्रयेताकुलशीलयु
क्तः । उदारबुद्धिर्बलवान्मनुष्य
स्येद्बालवाह्ये जननं हि यस्य ॥

वाल्कम् । न० क्षौमादिवस्त्रे ॥ त्रि०
वल्कभवे ॥ वल्कस्य वल्कलस्य० वि
कारः । तस्य विकार इत्यण् ॥

वाल्कलम् । त्रि० वल्कलनिर्मिते ॥
वल्कलस्येदम् । अण् ।

वाल्कली । स्त्री० मदिरायाम् ॥

वाल्मिकिः ।
वाल्मीकः । पुं० } कविर्ज्येष्ठे ॥
वाल्मीकिः ।

प्राचितसेभृगुवंशोयमुनिविशेषः ॥

वाव । अ० अवधारणार्थे ॥ प्रसि
द्धौ ॥

बावदूकः । त्रि० बावोयुक्तिपटौ ।

बाग्मिनि । वक्तरि ॥ कुर्वादिषु

बाददूकशब्दपाठसामर्थ्याद्देहकः

॥ यद्वा । पुनः पुनरतिशयेन वाव

दति० वृत्ति० वदेर्यङन्तात्० उलू

कादयश्चेत्युक्तः ॥

बावयः । पुं० तुलसीविशेषः । बावुङ्गः

बाशुरा

इ० भा० ॥ वृत्तिशब्दचन्द्रिका ॥

बावृतः । त्रि० कृतवरणे । वृते ।
वृत्ते । स्वयंवरादिनास्त्रीकृतवरा
दौ ॥ बावृत्यतेस्म । बावृतुवत्
ने । क्तः ॥

वाशा । स्त्री० बासके ॥ वाश्यते ।

वाशृशब्दे । गुरोश्चेत्यः । टाप् ॥

वाशिः । पुं० छेदनसाधने । कुठा

रप्रभेदे ॥ अग्नौ ॥ वाश्यते । वा

शृ० । वसिषपीत्यादिनाङ्ज् ॥

वाशिका । स्त्री० बासके ॥ वाश्यते ।

वाशृ० । गुरोश्च हलङ्ग्यः । टाप् ।

कः । यद्वा । उश्यते । वशकान्तौ

। संज्ञायामित्यनेन० शबुल् ॥

वाशितम् । न० पशुपत्यादिशब्दे ॥

वाशनम् । वाशृ० भावेक्तः ॥

वाशिनायनिः । पुं० वाशिनापत्ये ॥

उदीर्चावृद्धोदगोच्चादिति० फि

ञ् दाण्डिनायनेति० टिलोपा

भावः ॥

वाशिष्ठः । त्रि० वशिष्ठसम्बन्धिनि ॥

वाशिष्टौ । स्त्री० । गोमत्यांनद्याम् ॥

तीर्थविशेषे ॥ अत्रैव वक्त्रपि कुल्या

तीर्थम् ॥ वशिष्ठसम्बन्धिन्याम् ॥

बाशुरः । पुं० गर्दभे ॥ वाश्यते ।

वाशृ० । मन्दिवाशिमथिचित्तच

ङ्गाङ्गिभ्यउरच् ॥

बाशुरा । स्त्री० रात्रौ ॥ वाश्यन्ते

ऽस्याम् । वाशृ० । मन्दिवाशी

वास :

त्युरच् । टाप् ॥

वाश्रः । पुं० दिवसे ॥ शकुनौ ॥
रासमे ॥ न० मन्दिरे ॥ चतुष्पथे ॥
वाश्र्यते । वाश्रु० । स्थायितश्चिव
स्रोत्यादिना - रक् ।

वाष्पः । पुं० न० नेत्रजले । भाफइ०
भा० प्र० ॥ ऊष्मणि ॥ वायति ।
ओषैशोषणे० वातिवा । वागत्या
दौ । खष्पशिल्पशष्पवाष्परूपपर्य
तल्पाः इतिसाधुः । बाधतेनेत्र
मितिवा । बाधतेः षोनिपातना
त् ॥ लोढे ॥ इतिमेदिनीकरः ॥

वाष्पकः । पुं० मारिषे । यथा । मा
रिषोवाष्पकोमार्षः । श्वेतोरक्तश्चस
स्मृतः ॥

वाष्पका । स्त्री० हिङ्गुपत्न्याम् ॥

वाष्पायमाणः । चि० वाष्पमुहमति ॥

वाष्पिका । स्त्री० हिङ्गुपत्न्याम् । कार
व्याम् ॥ वाष्पमिव इवेप्रतिक्लता
वितिकन् ॥

वाष्पी । स्त्री० वाष्पिकायाम् ॥

वाष्पीका । स्त्री० त्वक्पत्न्याम् । वाष्पि
कायाम् । रांधुनी० इ० गौ० दे०
भा० प्र० ॥ वाष्पमिव । कन् ।
टाप् । पृषोदरादिः ॥

वासः । पुं० वेश्मनि ॥ अवस्थाने ॥

वासके । वसन्त्यत्र । वसनिवासी ।
हलस्यतिवज् ॥ लघ्वादिविक
ले० । ऽ० ॥

वासनम्

वासकोषः । पुं० बस्त्रपेटके ॥

वासकः । पुं० वैद्यमातरि । वृषि ।

अटरुषि । सिंहास्ये । वांसा० वासू
टी० इ० भा० प्र० वृक्षे ॥ अस्य

गुणायथा । वासकोवातकृतस्वयंः

कफपित्तासनाशनः । तिक्तस्तुवर

कोहृद्योलघुः शीतस्तृड्तिहृत्

॥ श्वासकासज्वरच्छर्दिमेहकुष्ठक्षया

पहः ॥ गानाङ्गविशेषे ॥ चि० गन्ध

कृति ॥ वासयति । गवुल् ॥ यद्वा

। वस्ते० आच्छादयति । वसन्ना

च्छादने । गवुल् ॥

वासकर्णौ । स्त्री० यज्ञशालाया
म् ॥

वासकसज्जा । स्त्री० स्त्रीयादिनायिका

भेदे ॥ अद्यमेप्रियवासरः० इत्यं

निश्चित्य० या० सुरतसामर्थीसज्जी

करोतिसा० वासकसज्जा । वास

कोवासरः ॥

वासका । स्त्री० वासकवृक्षे ॥

वासगृहम् । न० गर्भागारे । गृहमध्य

भागे ॥ शयनगृहे ॥ स्थितिगृहे ॥

वासार्थं० वासस्त वागृहम् ॥

वासतेयी । स्त्री० रोचौ ॥ वसनम्०

वसतिः वसतौसाधुः । पथ्यति

थिवसतिस्वपतेठंज् ॥

वासनम् । न० धूपने ॥ वारिधान्या

म् ॥ वस्त्रे ॥ निक्षेपाधारे ॥ वासि

॥ ज्ञाने ॥ चि० वसनेनक्रीते ॥

वासना

शतमानविंशतिकसहस्रवसनाद
य ॥

वासना । स्त्री० प्रत्याशायाम् ॥ ज्ञाने
॥ देहात्मबुद्धिजन्यमिष्ट्यासंस्कारे
॥ दुर्गायाम् ॥ यथा । वसत्यदृष्टा
सर्वेषुभूतेष्वन्तर्हितायच । धातुर्व
सनिवासेतोवासनातेनसाम्प्रतिति
॥ स्मृतिहेतौ । संस्कारे । भाव
नायाम् ॥ धर्माधर्मरूपेजीवगत
संस्कारविशेषे ॥ वासनाद्विविधा ।
मलिना० शुद्धाच । शुद्धा०
दैवीसम्पत्० शास्त्रसंस्कारप्राव
ल्यात्तत्त्वज्ञानसाधनत्वेनैकरूपे
व । मलिनातु० त्रिविधा ।
लोकवासना० शास्त्रवासना० देह
वासनाचेति । सर्वेजनायथा ननि
न्दन्ति० तथैवाचरिष्यामीति० अश
क्यार्थाभिनिवेशो लोकवासना ।
तस्याश्चकालिकमाराधयितुमसम
र्थइतिन्यायेन० सम्प्रादयितुमशक्य
त्वात्० पुरुषार्थानुपयोगित्वाच्चम
लिनत्वम् । शास्त्रवासनातु० त्रिवि
धा । पाठव्यसनम्० बहुशास्त्रव्य
सनम्० अनुष्ठानव्यसनञ्चेति ।
क्रमेण० भरद्वाजस्य० दुर्वाससो०
निश्वाचस्यचप्रसिद्धा । मलिनत्व
स्याः । केशवहत्वात्० पुरुषार्था
नुपयोगित्वात्० दर्पहेतुत्वात्०
जन्महेतुत्वाच्च । देहवासनापित्रि

वासना

विधा । अत्मत्वभ्रान्तिः० गुणा
धानभ्रान्तिः० दोषापनयनभ्रान्ति
श्चेति । तत्रात्मत्वभ्रान्तिर्विरोच
नादिषुप्रसिद्धा० सोर्बलौकिकी
। गुणाधानं द्विविधम्० लौकिकं०
शास्त्रीयञ्च । समीचीनशब्दादिभि
षयसम्प्रादनम् लौकिकम्० गङ्गा
ज्ञानशालग्रामतीर्थादिसम्प्रादनं
शास्त्रीयम् । दोषापनयनमप्रिद्वि
विधम्० लौकिकं० शास्त्रीयञ्च ।
चिकित्सिकोक्तैरौषधैर्व्याध्याद्यपन
यनं लौकिकं० स्नानाचमनादिभि
रशौचाद्यपनयनं वैदिकम् । एत
स्याश्चसर्वप्रकाराया मलिनत्वम्०
अप्रामाणिकत्वात्० अशक्यत्वात्०
पुरुषार्थानुपयोगित्वात्० पुनर्जन्म
हेतुत्वाच्चशास्त्रप्रसिद्धम् । तदेत
ल्लोकशास्त्रदेहवासनात्रयमविवेकि
नामुपादेयत्वेनप्रतिभासमानमपि
० विविदिषोर्वेदनोत्पत्तिविरोधि
त्वात्० विदुषोऽज्ञाननिष्ठाविरोधि
त्वाच्च० विवेकिभिर्हेयम् । तदेवं
बाह्यविषयवासना० त्रिविधानिरू
पिता । अभ्यन्तरवासनातु० काम
क्रोधदम्भदर्पाद्यसुरसम्पद्रूपसर्वा
नर्थमूलं मानसोवासनेत्युच्यते ।
तदेवं बाह्याभ्यन्तर वासनाचतुष्टय
स्य० शुद्धवासनयाज्ञयः सम्प्राद
नीयोविवेकिभिः ॥ अत्रवशिष्टः

वासनाक्षयः

॥ शुभाशुभाभ्यां मार्गाभ्यां वदन्ती वा
सनासरित् । पौरुषेण प्रयत्नेन योज
नीयाशुभे पथि ॥ अशुभेषु समाविष्टं
शुभेर्ध्वं शवतारयेत् । स्वमनः पुरु
षार्थेन बलिन बलिनां वर ॥ अशुभा
ञ्चालितं याति शुभं तस्मादपीतरत्
। जन्तोश्चित्तन्तुशिशुवत् तस्मात्
तच्चालयेद्वलात् । अपि च । वास
नानां परिच्छागे यद्विषयं करोष्यलम्
। तत् तेश्चिद्विलतां यान्ति सर्वा धिया
धयः क्षणात् । पौरुषेण प्रयत्नेन
बलात् सन्त्यज्य वासनाः । स्थितिं
बध्नासि चेत् तर्हि पदमासादयस्य ल
मिति ॥

वासनाक्षयः । पुं० वासनानाशि ॥
यथा । पूर्वापरपरामर्शमन्तरेण
सहसोत्पद्यमानस्य क्रोधादिवृत्तिवि
शेषस्य० हेतुश्चित्तगतः संस्कार
विशेषो वासना । पूर्वपूर्वाभ्यासेन
चित्तं वास्यमानत्वात् । तस्याः
क्षयानाम० विवेकजन्यायां चित्तप्र
शमनायां दृढायां सच्चिद्विवाद्ये
निमित्ते क्रोधाद्यनुत्पत्तिः । तत्र०
तत्त्वज्ञाने सति० मिथ्याभूते जगति
• नरविषाणादाविव० धीवृत्त्यनुद
यात्० आत्मनश्च द्रष्टृत्वेन० पुनर्ह
त्यनुपयोगात्० निरिभ्यनाग्निवन्
मनो नश्यति० नष्टे च मनसि० संस्का
रोद्बोधकस्य बाह्यनिमित्तस्याऽप्र

वासन्तः

तिपत्तौ० वासनाक्षीयते । एवं
क्षीयमाणायां वासनायां० हेत्वभावे
न क्रोधादिवृत्त्यनुदयात् मनो नश्य
ति० नष्टे च मनसि० शमदमादिसम्प
त्त्या० तत्त्वज्ञानमुदेति० एवमुत्पन्ने
तत्त्वज्ञाने० रागद्वेषादिरूपा वासना
क्षीयते० क्षीणायाश्च वासनायां प्रति
बन्धाभावात् तत्त्वज्ञानोदय इति
परस्परत्वं दर्शनीयम् ॥ वासनायाः
क्षयः ॥

वासनाक्षयाभ्यासः । पुं० वासनाक्ष
यस्यावृत्तौ ॥ यथा । दृष्टोत्सम्भ
वो धेनुरागद्वेषादितानवैः । रति
र्धनोदितायासौ ब्रह्माभ्यासः स उ
च्यते ॥

वासनात्यागः । पुं० पूर्वसंस्कारो
पेक्षायाम् ॥ वासनायाः त्या
गः ॥

वासनापरित्यागः । पुं० मनो नियत
स्थापायविशेषे ॥ यस्तु० विद्यामदा
दिदुर्वासनयापीडमानो न साधून्
नुवर्त्तितुमुत्सहते० तस्य विवेकेन
वासनापरित्याग एवापायः ॥ वास
नायाः परित्यागः ॥

वासनिकः । पुं० निवासे । मार्गे
निवासे ॥

वासन्तः । पुं० परपृष्टे । कोकिले ।
करभे । उष्ट्रे ॥ बिटे ॥ मुङ्गे ॥
कृष्णमुङ्गे ॥ मदनवृक्षे ॥ त्रि० अब

वासन्ती

हिते ॥ वसन्तीहवे ॥ वसन्तोभवः
 सन्धिवेलाद्युत्तुनक्षत्रेभ्याम् ॥
 वासन्तिकः । चि० वसन्तसम्बन्धि
 नि ॥
 वासन्तिकः । पुं० बिटूपके । केलि
 किले ॥ चि० वसन्तजात्सवे ॥
 वसन्तसहचरिताध्ययनवति ॥ वस
 न्तमधीतेवेदेवा । वसन्तादिभ्यश्च
 क् ॥
 वासन्ती । स्त्री० लताविशेषे । माध
 व्याम् ॥ यूध्याम् ॥ पाटलायाम्
 ॥ स्मरोत्सवे । चैत्रावल्याम् ।
 मधूत्सवे । गणिकार्याम् ॥ पुष्प
 लताविशेषे । प्रहसन्त्याम् । वसन्त
 जायाम् ॥ नवमल्लिकायाम् । नेशा
 रा० निवारी० इ० प्र० पुष्पवृक्ष
 विशेषे ॥ यथा । नेपालीकथिता
 तज्ज्ञैः सप्तलानवमालिका ।
 वासन्तीशीतलालघोतिकादेःषचया
 स्त्रजित् वसन्तेषुष्यति । का
 लात् साधुषुष्यत्पच्यमानेष्वि
 त्यण् ॥ शर्करीच्छन्दः १४ प्रभेदे
 ॥ तल्लक्षणं यथा । मात्तेनामोगौ
 यदिगदीतावासन्तीयम् । यथा ।
 भास्यङ्गुलीनिर्भरमधुरालापेद्गीतैः
 श्रीखण्डाद्रेरङ्गुतपवनैर्मन्दान्दो
 ला । लीलालीलापुल्लवविलसदसो
 स्त्रासैः कंसारातेनृत्यतिसदृशी
 वासन्तीयम् ॥ वासन्तीदुर्गापूजा

वासवः

प्रमाणं यथा । चैत्रे मासिसिर्तपक्षे
 सप्तम्यादिदिनत्रये । पूजयेद्विधिश्च
 गौदशम्याश्च विसर्जयेत् ॥ अपिच
 । श्रीनारायणउवाच । पुरास्तुता
 सागेलोके कृष्णेन परमात्मना ।
 । सम्पूज्यमधुमासिचप्रीतेन रासम
 ण्डले ॥ मधुकौटभयोर्युक्ते द्वितीये
 विष्णुनापुरा । तत्रैकालिसादुर्गा
 व्रज्जणाप्राणसङ्कटे ॥ इतिब्रह्मवैव
 र्तेप्रकृतिखण्डे ६३ अध्यायः ॥
 वासयोगः । पुं० चूर्णायाम् । पाट
 वासादिक्षौदे । गन्धचूर्णे ॥ वासे
 सुगन्धीकरणे योगउपायः ॥
 वासरः । पुं० न० अहि । दिने ॥
 रागप्रभेदे ॥ वासयति वसतेत्यु
 न्तात् ० अर्त्तिकमिभमीत्यादिनाऽ
 रः ॥
 वासरच्छविः । स्त्री० प्रकाशे । आत
 पे ॥
 वासवः । पुं० इन्द्रे । मरुत्वति ।
 मघानि । देवाधिपतौ ॥ सचदेश
 नांमध्ये भगवतो विभूतिः ॥ वसवो
 देवाः ० वसूनि रत्नानि वा ० अस्य स
 न्ति । ज्योत्स्नादिच्छादण् ॥ वासा
 रपत्यं वा ॥ दैत्यानां वासं वाति ।
 वागतिगन्धनयोः । आतीनुपसर्गे
 कः । चि० वसुदेवताके । सास्य
 देवतेत्यण् ॥ वसुशब्दात्स्वार्थि
 कः प्रज्ञाद्यण्वा ॥

वासि :

वासवदत्ता । स्त्री० गद्यरूपे० आख्या
यिकाग्रन्यविशेषे ॥ वासवदत्ताम
धिकृत्यकृता० आख्यायिका । वृषा
च्छः । तस्यलुक् ॥

वासवानुजः । पुं० उपेन्द्रे ॥ वासव
श्चानुजः ॥

वासवी । स्त्री० व्यासमातरि । सत्य
वत्याम् । दास्य्याम् । उपरचर
सुवसीर्वीर्यजातायाम् ॥ वसोरा
क्ष्मपत्यम् । अण् । डीप् ॥
इन्द्राण्यम् ॥

वासवेयः । पुं० व्यासे । पाराशर्ये ॥
वासव्याश्चपत्यम् । स्त्रीभ्योठक् ॥
वासः । न० वस्त्रे ॥ वस्त्रेऽनेनवा०
वस्त्रेशरीरं वा । वसचाच्छादने ।
वसेर्णिदित्यमुन् ॥

वाससञ्जा । स्त्री० नायिकाप्रभे
दे ॥

वासा । स्त्री० अटरूपे । वासके ॥
वासायांविद्यमानायामाशयांजौ
वितस्यच । रक्तपित्तत्रयीकासीकि
मर्थमवसीदति ॥ वासयति । वस
निवासे । ग्यन्तः । पचाद्य
च् ॥

वासागारम् । न० भोगगृहे । कन्या
टे ॥ वासश्चागारम् ।

वासिः । पुं० कुठारभेदे । छेदनसा
धने । वसूला० इ० भा० ॥ वास्या
दीनामिवकरणानां कर्तृव्यापार्यत्व

वासु :

नियमादितिवैशेषिकाः ॥ वसति
० वस्तेवा । वसनिवासे० आच्छा
दनेवा । वसिषपियजीत्यादिना०
वृज् ॥

वासिका । स्त्री० वासके ॥ वासैव ।
स्वार्थेकन् । प्रत्ययस्यादितौत्व
म् ॥

वासितम् । न० कृते । खगाऽऽरावि ॥
ज्ञानमात्रे ॥ वि० सुरभीकृते ।
धूपितव्यञ्जनादौ । भाविते ॥ वस्त्र
च्छन्ने ॥ वास्त्रेऽस्म । वासस्त्रेऽना
दौ । चुरादिः । क्तः । वासउपसे
वायाम्वा ॥ ख्याते ॥

वासिता । स्त्री० करिण्याम् ॥ नाय्या
म् ॥ वासयति । वसनिवासे०
ग्यन्तः । वाससेवायाम्वा । क्तः
। टाप् ॥

वासिनी । स्त्री० सितभिगट्याम् ॥

वासिष्ठः । पुं० वसिष्ठात्मजे ॥ ऋष्य
ण् । बहुत्वे० वसिष्ठाः । न० रु
धिरे ॥ उपपुराणविशेषे ॥ वसिष्ठ
कृतयोगशास्त्रादौ ॥ त्रि० वसिष्ठ
सम्बन्धिनि ॥

वासी । स्त्री० तक्षण्याम् । वसूली० इ०
भा० प्र० ॥

वासुः । पुं० विष्णौ । नारायणे ॥
वसतिसर्वभूतेषु जीवरूपेणान्तर्या
मिरूपेणवा० वासयतिसर्वाणिभूवा
निस्वात्मनिवा । वस० । बाहुलका

वासुदेव :

दुग् ॥ पुनर्वसौ ॥ विश्वरूपे ॥
 वासुकिः । पुं० अहिराजि । सर्पराजि
 । सर्पजातिभेदानामध्ये । भगव
 तोविभूतौ ॥ वसुः रत्नं किमूङ्घ्रि
 यस्य । वसुकायतिषा । कौशब्दे ।
 आतीनुपसर्गेकः । वसुकस्यापत्
 त्यम् । अतइज् ।
 वासुकीयः । पुं० अहिराजि ॥
 वासुकीयस्वसा । स्त्री० विषय्याम् । म
 नसादेव्याम् ॥ आस्तीकस्यमुनेर्मा
 ताभगिनीवासुकीस्तया । जरत्कारमु
 नेः पत्नी मनसादेविनमोस्तुते ॥
 वासुदेवः । पुं० चित्ताधिष्ठातरि ।
 विष्णौ । नारायणे ॥ वृष्णीनांम
 ध्ये ० वसुदेवपुत्रत्वेनप्रसिद्धे ० ऽ
 र्जुनोपदेष्टरिभगवद्विभूतौ ॥ तस्ये
 श्वरस्यापिविभूत्यन्तः पाठस्तेनरू
 पेणचिन्तनार्थः । एवंप्रामादावप्य
 वगन्तव्यम् ॥ वसुदेवस्यापत्यम् ।
 ऋष्यन्धकेत्यण् ॥ यद्वा । वसतीति
 वासुः । वस० बाहुलकादुग् ।
 वासुश्चासौदेवश्च ॥ विष्णुपुराणे
 नामव्युत्पत्तिर्यथा । सर्वत्रासौस
 मस्तच्चवसत्यत्रेतिवैयतः । ततोसौ
 वासुदेवेतिविद्वद्भिः परिगीयते ॥
 इतिविष्णुपुराणम् ॥ यद्वा । वस्ति
 आष्ठादयति० स्वमाययाआवृणो
 तिजगदितिवासुः । वसेरौणादि
 कउः । अन्येषामपिदृश्यतइतिव

वास्तव्यः

सुशब्दाकारस्यदीर्घः । बाहुलकादु
 णप्रत्ययोवा । दीव्यतिप्रकाशतइति
 देवः वासुश्चासौदेवश्च ॥ ऋद
 यामिजगत्सर्वभूत्यासूर्यदृग्भुभि
 रितिमोक्षधर्मेभारतम् ॥ लक्ष्मण
 चयथा । दक्षिणेतुकरेचक्रधस्ता
 त्पद्मेवच । वामेशङ्खगदाधस्ता
 द्वासुदेवस्यलक्षणमित्यग्निपुराण-
 म् ॥
 वासुदेवप्रियङ्करौ । स्त्री० शतावर्या
 म् ॥ श्रीकृष्णप्रियकारिण्याम् ॥
 वासुदेववरीयसी । स्त्री० शतावर्याम् ।
 वासुपूज्यः । पुं० जिनविशेषे ॥
 वासुभद्रः । पुं० श्रीकृष्णे ॥
 वासुरा । स्त्री० वासितायाम् ॥ रा
 त्री ॥ भुवि । वासतेयभूमौ ॥
 वासूः । स्त्री० नाय्योक्त्याबालाया
 म् ॥ वास्यते० स्वगृहे । वसेर्यन्ता
 द्बाहुलकादूः ॥
 वासौकः । न० शयनास्यदे । वासम
 न्दिरे ॥
 वास्तवम् । न० परमार्थभूते । पर
 मात्मनि ॥ वस्त्वेव । स्वार्थेऽण् ॥
 जीवे ॥ वस्तुनोश्च्चात् ॥ मायाया
 म् ॥ वस्तुनः शक्तित्वात् । जगति
 वस्तुनः कार्यत्वात् ॥
 वास्तविकः । चि० परमार्थभूतेव
 स्तुनि ॥
 वास्तव्यः । चि० वस्तुरि । वासकत्त

वास्तुकी

रि । वसति । वस० । वसेस्तव्यत्
कर्त्तरिणिच्चेति तव्यत् । वासयो
ग्ये ॥ पुं० वसतौ ॥

वास्तु । न० वास्तुकशाके । वास्तूके ॥
पुं० न० पुर्याम् । सीम्नि ॥ सुरहा-
याम् । गृहार्हभूमौ । वेश्मभूमौ ।
वसन्त्यश्च । वसनिवासे । वसेस्तुन् ।
अगारेणिच्च । पुं० दैत्यविशेषे ॥
जलाशयगृहारामसेतुसङ्क्रमशा-
खिनाम् । देशतानांप्रतिष्ठायां वा
स्तुदैत्यं प्रपूजयेत् ॥ अनर्चयित्वा
योवास्तुं कुर्यात्कर्माणि मानवः ।
विघ्नंतस्य चरेद्वास्तुः परिवारगणैः
सहेति निर्वाणतन्दम् ॥ अपिच ।
मारीभयेरोगभयेडाकिन्यादिभयेत
था । औत्पातिकेपत्यदोषेव्यालिर
क्षाभये पिचेति ॥ ध्यात्वाचपू-
जयेद्वास्तुं सर्वशान्तिस्ततो भवेदि-
त्यूहः ॥

वास्तुकम् । न० वास्तूकशाके । वयु
वा० इ० भा० प्र० ॥ यथास्यगुणाः
। लघुदीर्घपञ्चभेदाद्वास्तुकद्वितयं
मतम् । वास्तुकद्वितयं स्वादुचारं पा-
केकटूदितम् ॥ दीपनं पाचनं रु-
च्यं लघुशुक्रबलप्रदम् । सरंजोहा
सपित्तार्थः कृमिदोषत्रयापहम्
॥ वास्तौभवम् । अध्यात्मादित्वा
ट्ठञ् । इमुमुक्तान्तात्कः ॥

वास्तुकी । स्त्री० चिह्नीशाके । जुद्र

वास्यः

वास्तुके ॥

वास्तुपुरुषः । पुं० वास्तुरक्षसि । पू-
र्वमासीन्महद्भूतंसर्वलोकभयङ्करम्
। तद्देवैर्निर्हृतं भूमौ स वास्तुपुरुषः
स्मृतः ॥

वास्तुविद्या । स्त्री० वास्तुविधानशा-
स्त्रे ॥ पश्यवाराहौमन्यत्रच ॥

वास्तूकम् । न० वास्तुके । वयुवा०
इ० प्र० शाके । वसतिदेहेचिरम्
गुणावाऽस्मिन्वसन्ति । वस० । उ-
लूकादयश्चेतिसाधु ॥

वास्त्यम् । त्रि० वस्ति सट्ठे ॥ वस्ति
रिव । वस्ते ठञ् । डीपि० वा-
स्त्ययी ॥

वास्तोप्यतिः । पुं० सुरपती । वला
राती । इन्द्र ॥ वास्तोर्गृहजे वस्य०
पतिरधिष्ठाता । वास्तोप्यतिर्गृहमे-
धाच्छचेति निपातनादलुक्० षत्प-
ञ्चत्येके । इणः परत्वात्० क-
स्कादिषु चेतिसत्तम् ॥ देवे ॥

वास्तोप्यतीयम् । न० वास्तोप्यत्ये०
हविषि ॥ वास्तोप्यतिर्देवतास्य ।
द्यावापृथिवीत्यादिनाक्तः ॥

वास्तोप्यत्यम् । न० वास्तोप्यतीये ।
वास्तोप्यतिर्देवताऽस्य । द्यावापृ-
थिवीत्यादिनायत् ॥

वास्त्यः । त्रि० वस्त्रावृत्तरथे ॥ वस्त्रे
णपरिवृत्तरथः परिवृत्तरथ इत्यण् ।

वास्यः । त्रि० जलस्ये ॥

वाहनम्

वाह्यः । त्रि० आच्छाद्ये ॥ वसश्चाच्छा
दने । कर्मणि ग्यत् ॥
वाहः । पुं० भुजे ॥ धान्यमानप्रभे
दे यथाहुः । पलंप्रकुञ्चकमुष्टिः
कुण्वस्तुचतुष्टयम् । चत्वारः कु
डवाः प्रस्थश्चतुः प्रस्थमथाठकम् ॥
अष्टाठकोभवेद्वाणोद्दिष्टोणः सूर्प
उच्यते । सार्द्धं सूर्पोभवेत्खारीव
खार्य्यौगोण्युदाहृता ॥ तामेवभा
रंजानीयाद्वाहोभारचतुष्टयमिति
॥ अश्वे ॥ हृषे ॥ वायौ ॥ वहति
वहप्रापणे । हलश्चेति घञ् ॥ उ
ह्यते ० नेनवा । वह्नेः कर्मणि०
करणे वा० घञ् वाह्यतेवा । ग्य
न्तः । अच् ॥ वाहतेवा । वाहप्र
यत्ने । अच् ॥ रथादौ ॥ त्रि० व
हनकर्त्तरि ॥
वाहकः । त्रि० वहनकर्त्तरि ॥ वह
ति । वह० खलु ॥
वाहद्विषन् । पुं० महिषे ॥ वाहानां
द्विषन्० वाहेयुद्विषन्वा । सप्त
मीतियोगविभागात्समासः ॥
वाहनम् । न० हस्त्यश्वरथादौ । याने
। युग्ये । पत्रे । धोरणे ॥ देव्यावा
हनानि यथा । विष्णुब्रह्मशिवैर्दे
वैर्भ्रियतेसाजगन्मयी । सितप्रेतो
महादेवो ब्रह्मालोहितपङ्कजः ॥ ह
रिर्हरिस्तुविज्ञेयोवाहनानिमहौज
सः । खमूर्त्यावाहनत्वन्तुतेषां यस्मा

वाहा

न्नयुज्यते ॥ तस्मान्मूर्त्यन्तरं कृत्वा
वाहनत्वं गतास्त्रयः । यस्मिन् य
स्मिन् महामायाप्रीणातिसततं शि
वा ॥ तेन तेनैवरूपेण आसनान्यभ
वंस्त्रयः । इतिकालिकापुराणम्
॥ वहत्यनेन । वह० । करणे तिल्यु
ट् । वाहनमाहितादिति निपातना
द्दीर्घः ॥ यद्वा । बाहयति । वह्नेः
स्वार्थं ग्यन्तात्कर्त्तरित्युट् ॥ वा
हाहानांप्रेरणे ॥ यथा । वाहनंप्रति
वाहानां षड्विधंप्रेरणं विदुः । रागाव
बलगाकषापाणिप्रतोदरवभेदतः ॥
चतुर्थं भवने ॥
वाहनश्रष्टः । पुं० अश्वे । हये ॥
वाहना । स्त्री० निर्बाहयितृत्वं ॥ ग्या
सश्रन्योयुच् ॥
वाहवेगः । पुं० पशुभेदे ॥
वाहाः । पुं० अनडुहि ॥ वहति ।
वह० । वहिहाधाज्भ्यश्चन्दसीत्य
सुन्० णित् । शोणाणां नृवाह
सा ॥
वाहसः । पुं० अजगरे । शयौ ।
शयालौ ॥ जलनिर्याणे ॥ सुनिष
स्यके ॥ वहति । वह० । वहि
युभ्यां णिदिष्यसच् । णित्वाद्द्विः
॥ वाहंगतिं स्मृतीति वा । घोक्तक
र्मणि । आतोनुपेतिकः ॥
वाहा । स्त्री० बाही । भुजे ॥ अजा
दित्वाट्टाप ॥

वाहीक :

वाहिकः । पुं० टक्कायाम् ॥ गोवा
हे । शकटादौ ॥

वाहितः । चि० लङ्किते ॥

वाहित्यम् । न० हस्तिकुम्भाधीभागे ॥

कुम्भोऽत्रवातकुम्भः । वाहित्यं वा
तकुम्भाध्वजतिभागुरिः । सचलला
टाधीभागः । अवश्यं वहति । वह०

। आवश्यकेणिनिः । सतिष्ठत्यत्र ।

घञर्थेकः । पृषोदरादित्वात्स
स्यतः ॥

वाहिनी । स्त्री० तरङ्गिण्याम् । शैव

लिन्याम् ॥ सेनायाम् ॥ सेनाधि

श्रेष्ठे । त्रिपुगणेषु ॥ यथा । इभा :

८१ । रथाः ८१ । अश्वाः २४३ ।

पदातयः ४०५ । एतत्परिमाण

परिमितायां सेनायामित्यर्थः ।

समस्तसङ्ख्यया ८१० ॥ वहति ।

वह० । यद्यादिस्वाण्णिनिः ॥

वाहाः सन्त्यस्यांवा । इनिः ॥

वाहिनीपतिः । पुं० सेनापतौ । से

नान्याम् ॥ समुद्रे ॥ वाहिन्याः

सेनायाः । वाहिनीनां नदीनां वा

पतिः ॥

वाहीकः । पुं० देशविशिष्टे ॥ जर्त्ति

कजातौ जाट० जट० इ० भा०

प्र० जातौ ॥ यथोक्तं कर्णपर्वणि

२०० अध्याये । तत्रहहः पुराह

ताः कथाः काश्चिद् द्विजोत्तमः

। वाहीकदेशं मद्राङ्गकुक्षयन्वाक्य

वाद्यप्रपञ्चः

मन्त्रवीत् ॥ पञ्चानां सिन्धुषष्ठानां

मन्तरं ये समाश्रिताः । तान् धर्मं

वाद्यान् शुचीन् वाहीकान् परिवर्जं

येत् ॥ शाकलं नाम नगरमापगा

नाम निखगा । जर्त्तिकानामवाही

कास्ते पावृत्तं मुनिन्दितमिति ॥

शतद्रुविपाशैरावतीवितस्ताचन्द्र

भागेति पञ्चनद्यः सिन्धुः षष्ठः

तन्मध्यदेशीवाहीक इति व्याख्याता

रः ॥ स्नेच्छप्रभेदे ॥ गवि ॥ वाह

के ॥ वहति । वह० । अलीकादि

त्वात्कीकन् । वहतेवृद्धिश्च ॥

चि० वाह्ये ॥ प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थे

पु० ईकक्चेति वार्तिकेन । ईकक्

० वहिषष्टिलोपश्च ॥ वाहीकाः

पुं० भूम्नि । देशविशिष्टे । टक्कनाम

मु ॥ वाहीका टक्कनामानोवाही

कावह्लिका ह्यया इति हिमचन्द्रः ॥

वाहुवारः । पुं० स्नेष्मांतके । बहु

वारे ॥

वाह्यम् । न० याने । युग्ये । पत्रे ।

वाहने । वह्ये ॥ चि० वहनीये ।

वलीवर्दादौ ॥ वहिरर्थे ॥ वहिर्भ

वे ॥ वाहयितुं योग्यः । वह्येयं त्

॥ वहिर्भवावा । वहिषष्टिलोपोय

ज्चेति यञ् ॥

वाद्यप्रपञ्चः । पुं० आन्तरप्रपञ्चाति

रित्ते ॥ सयथा । पृथिव्यादिपञ्च

भूततज्जन्यब्रह्माण्ड तदन्तर्भूतोप

वाङ्मन्यम् *

धुपपरिविद्यमानभूमिः स्वमहजं
नस्तपः सत्यनामकाधोधाविद्यमा
भातलवितलमुतलतलातलमहात
लरसातलपातालनामकचतुर्दशभु
वनतन्निष्ठजरायुजागडजस्वेदजोद्भि
ज्जचतुर्विधभूतयामसमुदायोयथा
धोग्यं विविधनाम रूपगुणधर्मश्च
क्षयाश्रयो वाङ्मन्यप्रपञ्चः ॥ *

वाङ्मन्यमानः । त्रि० पृष्ठे नोद्यमाने ॥
वाङ्मन्यवृत्तिः । पुं० श्रोत्रवागादौ ॥
वाङ्मन्यास्तित्ववादः । पुं० बौद्धैकदे
शिनांवादे ॥ सयथा । समुदायोऽ
णुसम्भूतोवाङ्मन्यभूम्यापगादिकः
। आन्तरः स्कन्धजश्चित्तचेत्यरूपश्च
तौजगतः ॥ मृदस्त्वज्जिवायूनां
खरस्निग्धेष्णाचक्षुलाः । चतुर्धात्रा
णवः पञ्चस्कन्धारूपादिभेदतः ॥
रूपशब्दादयस्तेषां व्यक्तीविज्ञानमु-
च्यते । वेदनासुखदुःखेस्तः संज्ञा
डित्यादिनामयत् ॥ संस्कारोवास
नाचैवमुक्तसङ्घट्टयात्मकम् । ज
गत्प्रत्यक्षतः सिद्धं किमन्यपरिक
ल्पनैरिति ॥ नायंवादोयुक्तिसङ्घः
। यतः । यथा । स्थिरचेतनराहि
त्यात्स्वपञ्चाचेतनत्वतः । नस्क
न्धानामणूनांवासमुदायोचयुज्यते ।
वाङ्मन्यम् । न० श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जि
व्हाग्राणेषु ॥ वाक्पाणिपादपा
यूपस्थेषु ॥

वाङ्मन्यम्

वाङ्मन्यविषयम् । न० श्रोत्रादिवि
षयेषु ॥ यथाहुः । बुद्धीन्द्रिया
णितेषांपञ्चविशेषाविशेषविषयाणि
। वाग्भवतिशब्दविषयाशेषाणितुप
ञ्चविषयाणि ॥ अस्मात्तुः । तेषांद
शानामिन्द्रियाणांमध्ये० पञ्च० वि
शेषाविशेषविषयाणि० विशेषाः०
स्थूलाः शब्दादयः शान्ताघोरासू
टाः पृथिव्यादिरूपाः० अविशेषाः
तन्मात्राणि० सूक्ष्माः शब्दादयः
। तन्मात्रग्रहणेन० स्थूलभूतभा
वमपाकुरोति० विशेषाश्चअविशे-
षाश्चविशेषाविशेषाः० तएवविषया
येषांबुद्धीन्द्रियाणांतानि० तयो
क्तानि । तत्रोद्भूतैरतर्सायोगिनां
चश्रोत्रम्० शब्दतन्मात्रविषयंस्थू
लशब्दविषयञ्च० अस्मादादीना
न्तुस्थूलविषयमेव । एवंतेषांस्व
क्० स्थूलसूक्ष्मस्पर्शविषया० अ
स्मादादीनान्तुस्थूलस्पर्शविषयेन ।
एवंचक्षुरादयोपि० तेषामस्मादा
दीनाञ्चरूपादिषुस्थूलेषुद्रष्टव्याः
एवंकर्मेन्द्रियेषुमध्ये० वाग्भव
तिशब्दविषया० स्थूलशब्दविषया०
तदेतत्त्वात्० नतुशब्दतन्मात्रस्यै
तुः० तस्माद्द्वारकार्यत्वेन० वा
गिन्द्रियेणसहैककारणत्वात् । शेषा
णितुचत्वारि० पाणिपादपायूप
स्थानि० पञ्चविषयाणि० पाण्य

वि

द्याद्याणांपटादीनांपञ्चशब्दा-
द्यात्मकत्वात् ॥

बह्विः । पुं० अश्वयोनौदेशविशेषे ॥

बाह्विकः । पुं० बाह्वीकदेशे ॥ बा-
ह्वीकदेशोत्पन्नेऽश्वे ॥ न० धीरे ।
कुङ्कुमे ॥ हिङ्गुनि ॥ बह्विकदेशे
भवः । कोपधादिस्थान् ॥

बाह्विजः । पुं० बाह्विदेशोत्पन्नेतु-
रग्रे ॥

बाह्वीकः । पुं० बलख० इ० भा०
प्र० देशविशेषे ॥ यथोक्तशक्तिस-
ङ्गमे । कम्बोजदेशमारम्यमहा-
स्येच्छात्पूर्वके । बाह्वीकदेशोदे-
वेशिअश्वोत्पत्तिपरायणः ॥ तद्दे-
शोत्पन्नाश्वे ॥ न० हिङ्गुनि ॥ धी-
रे । कुङ्कुमे ॥ उच्चते० बह्वतिवा ।
बह्वप्रापणे । अलीकोदयश्चेतिसा-
धुः ॥ यद्वा । बह्वते । बह्वप्राधान्ये ।
बाहुलकादौकान् ॥ त्रि० बह्वीकदेशो-
द्वये । बह्वीकदेशेभवः । कच्छादिभ्य-
श्चेत्यण् ॥ पुं० गन्धर्वविशेषे ॥

। अ० नियुक्ते ॥ नियोगे ॥ पदपूर-
णे ॥ निश्चये । सहने ॥ हेतौ ।
अव्याप्तौ ॥ विनियोगे ॥ ईषदर्थे ॥
परिभवे ॥ शुद्धावलम्बने ॥ वि-
ज्ञाने ॥ श्रेष्ठे ॥ अतीते ॥ विग-
ते ॥ विशेषे ॥ गतौ ॥ आलम्बे ।
पालने ॥ नानार्थे ॥ गते ॥ वि-
रुद्धे ॥

विकम्

विः । पुं० स्त्री० पक्षिणि । वागति-
गन्धनयोः । बातेडिं चेतौण् ॥

विंशः । त्रि० विंशतेः पूरणे विंश-
तितमे ॥ तस्यपूरणे डट् ॥

विंशकः । त्रि० विंशतौ ॥ विंशत्या-
क्रीते ॥ विंशतिविंशद्भ्यांङ्बुन्न-
संज्ञायाम् । त्रिंशतेडिंतीति-
लीपः ॥

विंशतिः । स्त्री० सङ्ख्याविशेषे ।
एकाऽधिकोनविंशतौ ॥ सङ्ख्या-
र्थे० एकद्विवहुवचनान्तः । सङ्-
ख्येये० एकवचनान्तः । यथा । विं-
शत्याद्याः सदैकत्वे सर्वाः स-
ङ्ख्येयसङ्ख्ययोः । सङ्ख्या-
र्थेद्विवहुत्वेस्तस्मात्पुनश्चान्वतेः स्त्रि-
यः ॥ द्वौदशतौपरिमाणमस्य ।
पक्षिविंशतौतिनिपातनात्० प्रकृ-
तेर्विन्भावः शतिप्रत्ययस्य ॥

विंशतिकः । त्रि० विंशत्याक्रीतद्व-
य्यर्थे ॥ विंशतिविंशद्भ्यांङ्बुन्नसं-
ज्ञायामित्यचयोगविभागात्कन् ॥

विंशतितमः । त्रि० विंशे ॥ विंश-
तेः पूरणः ॥ तस्यपूरणे डट् ।
विंशत्यादिभ्यस्तमङन्यतरस्याम्०
इतिडटस्तमडागमः ॥

विंशी । पुं० विंशतौ ॥

विकम् । न० सद्यः प्रसूतायाः गोः
क्षीरे ॥ यथा । क्षीरंसद्यः प्रसूता-
याः पेयूषः पालनं विकमिति शब्द-

विकटा

चन्द्रिका ॥

विकट्टः । पुं० गोक्षुरे ॥ इतिशब्द
माला ॥विकट्टतः । पुं० स्वादुकण्टके । सु-
बाह्वे । ग्रन्थिले । व्याघ्रपादि । मृ-
दुफले । वंङ् च् । इ० गौ० दे० मा० प्र०
विकट्टते । ककिगतौ । अतच् प्र-
त्ययः ॥ विकट्टतफलपक्वमधुरं स-
र्वदे।प्रजित् ॥

विकट्टता । स्त्री० अतिशलायाम् ॥

विकचः । पुं० क्षपणे । केतुग्रहे ॥
त्रि० अकेशे । केशशून्ये ॥ विकसि-
ते । स्फुटिते । कचति । कचव-
न्धने । पचाद्यच् ॥ विगतः क-
चोऽस्माद्वा ॥विकचा । स्त्री० महाश्रावणिकाया-
म् ॥विकच्छः । वि० कच्छरहिते । मुक्त-
कच्छे ॥विकटः । पुं० बिस्फोटके । साकुरु-
ण्डवृक्षे ॥ त्रि० उरौ । विशाले ।
पृथुले ॥ पृथौ ॥ विकराले ।
रम्ये । सुन्दरे । दन्तुरे । कटाभा-
वे । विकटति । कटे वर्षावरण-
योः । पचाद्यच् ॥ यद्वा । सम्प्रो-
दये तिचकारादृरपिकटच् ॥विकटा । स्त्री० बौद्धदेव्यन्तरे । माया-
देय्याम् । मारीच्याम् । त्रिमुखा-
याम् । वज्रकालिकायाम् । वज्र-

विकर्णः

बाराह्याम् । गौर्याम् । पोच्चिर-
थायाम् ॥विकटाननः । पुं० राक्षसान्तरे ॥
त्रि० भीषणाख्ये ॥विकण्टकः । पुं० विकट्टते ॥ दुरा-
लमायाम् ॥ विरुद्धः कण्टको-
ख्य ॥विकत्यनम् । न० मिथ्याज्ञाघाया-
म् ॥ यथा । ज्ञाघाप्रशंसार्थं वा-
दः सातुमिथ्याविकत्यनम् । ब्र०
हिमचन्द्रः ॥ विकत्यते । कत्य-
ज्ञाघायाम् । भावेल्ह ट् । त्रि० तच्छी-
लि । ताच्छीलिकेषु । वासरूपविधिर्ना-
स्तीत्यस्य प्रायिकत्वात् । वौकषलसे-
तिघिनुण् विषये । चलनशब्दे तियु-
च् । स्वगुणज्ञाघनादौ ॥विकत्यौ । त्रि० विकत्यनशीले ॥ वि-
कत्यते । तच्छीलः । कत्य० । वौक-
षलसकत्यस्यम् ॥ इतिघिनुण् ॥विकथा । स्त्री० अध्ययनेऽनुपयुक्तायां
कथार्या ॥विकनीनिकः । त्रि० काणे । विग-
ताकनीनिकातारायस्मात् ॥विकम्पितः । त्रि० विशेषेणकम्प-
विशिष्टे ॥विकरः । पुं० रोगि । विकीर्यते ।
कृ० । जहदोरप् । त्रि० करशून्यं ॥

विकरालः । त्रि० भयानके ॥

विकर्णः । पुं० त्रिदिशि । कोणे ।

विकल :

इयोस्मंध्ये ॥ यथा । शक्रादीनां पु
रेतिष्ठन्स्पृश्यं प्रपुरत्रयम् । वि
कर्णोद्दौ । विकर्णं स्पृशन् कोशान्
हेपुरेतयेति विष्णुपुराणम् ॥ दुर्यो
धमानुजे ॥ त्रि० कर्णं रक्षिते ॥

विकर्णिकः । त्रि० कर्णिकारक्षिते ॥
पुं० भूमि० सारस्वतदेशे ॥ यथा ।
काश्मीरस्तुमाधुमताः सारस्वता
विकर्णिकाः । इति हेमचन्द्रः ॥
विकर्णी । स्त्री० अयाङ्कुशेशरे० उवा
रेऽन्वहारिणि ॥

विकर्त्तनः । पुं० अर्के । मार्त्तगण्डे ।
सूर्ये ॥ विकर्त्तयति भक्तं रागात् ।
कृतीर्कदने । निष्कर्त्ता ल्युट् ॥
यद्वा । विशेषणकर्त्तनं यस्य । वि-
श्वकर्मणो यन्नोस्तीठत्वात् ॥ अर्क-
वृक्षे ॥

विकर्मकृत् । त्रि० निषिद्धकर्मका
रिणि ॥

विकर्म । न० शास्त्रप्रतिषिद्धे० व्या
पारे ॥

विकर्मस्थः । त्रि० निषिद्धकृति ।
और्ध्वदैहिकस्य कर्मणो विरोधीनि
यानि कर्माणि अगम्यागमनादीनि
तत्कारिणि ॥

विकर्षः । पुं० । कर्षणे ॥ विकर्षणम् ।
कृष० । घञ् ॥ बाणे ॥

विकर्षणम् । न० आकर्षणे ॥

विकलः । त्रि० ऊने ॥ विह्वले ॥ स्व

विकसत्

भावहीने ॥ विगताकलायस्य ॥
निष्कले ॥

विकलपाणिकः । पुं० कुणौ । कुक
रे । विकृतकरे ॥ विकलः पा
णिर्यस्य ॥

विकला । स्त्री० ऋतुहीनायाम् ॥ रा
श्यादिकलायाः षष्ठितमांशे ॥

विकलाङ्गः । त्रि० स्वभावतो न्यूना
धिकाङ्गे । अपोगण्डे ॥ विकल
मङ्गमस्य ॥

विकली । स्त्री० ऋतुहीनायाम् ।
गौरादि त्वान्ङीष् ॥

विकल्पः । पुं० भमे । भान्तौ ॥ क
ल्पने ॥ सङ्कल्पविपर्यये ॥ बित
र्के ॥ संशये ॥ तुल्यबलरूपविरो
धे विकल्पो भवति ॥ शब्दज्ञानानु
पातीवस्तुशून्यो विकल्पः ॥ विक
ल्पनम् । कृप् सामर्थ्ये । भावे च
ञ् । विविधकल्पे ॥ विशिष्टक
ल्पे ॥

विकल्पकः । त्रि० निर्मातरिभा

विकल्पितः । त्रि० विपरीतत्वेन क
ल्पिते ॥

विकषा । स्त्री० मांसरोहिण्याम् ॥ म
ञ्जिष्ठायाम् ॥ विकषति । कषट्ठिं
सायाम् । पचाद्यच् ॥

विकसः । पुं० सिन्धुनन्दने ॥ च
न्द्रे ॥

विकसत् । त्रि० जुम्भमाणे ॥

विकारहीनः ।

विकसनम् । न० स्फुटने ॥
 विकसा । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥ विक
 सति । कसगतौ । अच् ॥
 विकसितः । त्रि० उज्जृम्भिते । वि
 निद्रे । दलानामन्यान्यविशेषे ।
 दलिते । व्यकासीत् । कस० ।
 गत्यर्थेतिक्तः ॥
 विकस्वरः । त्रि० विकसनशीले । वि
 काशिनि ॥ विकसति । कस० ।
 स्थेशभासपिसकसीवरच् ॥
 विकस्वरा । स्त्री० रक्तपुननंवाया
 म् ॥
 विकारः । पुं० प्रकृतेरन्यथाभावे ।
 विकृतौ ॥ स्वरूपपरित्यागेनरूपान्त
 रापत्तौ । कार्ये ॥ पञ्चमहाभूतान्य
 कादशेन्द्रियाणीतिषोडशकेगणे ॥ ज
 न्मादिनाशान्ते परिणामे । सचयास्के
 नपठितोयथा । जायते० अस्ति० बर्द्ध
 ते० विपरिणमते० अपक्षीयते० विन
 श्यतीतिषट्भावविकाराः इति ॥ शा
 न्तंन्योति० कथमनुदितानस्तनिच्यप्र
 कोशंविश्वेत्पत्तौव्रजतिविकृतिंनि
 प्कलंनिर्मलं । शश्वत्रीलात्पल
 दलरुचामम्बुवाहावलीनांप्रादुर्भावे
 भवतिनभसःकीदृशोवाविकारः ।
 विकरणम् । कृज्० । घज् ।
 रुजि । रागे ॥

विकारहीनः । त्रि० निर्विकारे । जा
 यतेऽस्तीत्यादिषड्भावविकारशून्ये ॥

विकालिका

विकारावृत्तिः । न० निगुंणे० भगव
 द्रूपे ॥ विकारेषुनवत्तंतद्वतितयो ॥
 विकारौ । पुं० षष्टिवत्सरान्तगतव
 त्सरविशेषे ॥ विषमस्यजगतसर्व
 विरोधेभयसम्प्रबम् । विकारीस
 र्वतोऽपायोममवाक्यन्तुनान्यथा ॥
 ३३ ॥ वि० उपचयादिमति । परि
 णामिनि ॥ विकारोऽस्यास्ति । इ
 निः ॥ षड्भावविकारयुक्तेदेहव
 ति ॥ तथाहि । ब्रह्मादितृणपर्यं
 नादेहवन्तोविकारिणः । किंविशु किं
 शिवोब्रह्मामघवाकिं वृहस्पतिः ।
 देहवान्प्रभवत्येवविकारैः संयु
 तः सदेतिव्यासः ॥

विकार्यः । पुं० सीमादौ० कर्म
 शेषे ॥ विक्रियते । डुकृज्० ।
 शिभाषाकृतवधैरितिक्यवभावे० ऋह
 लीर्णत् । वृद्धिः ॥ अहङ्कारे ॥
 विविधंकार्यमस्य । सचत्रिविधः
 । तामसेराजसःसात्त्विकइतिभेदा
 त् । तत्रतामसाज्जडानिभूतसू
 क्ष्माणिजायन्ते० राजसाद्वहिर्मुखा
 निदशेन्द्रियाणि० सात्त्विकान्मन
 इन्द्रियदेस्ताश्चजायन्ते ॥

विकालः । पुं० दिनान्ते । सायाह
 नि ॥ दैवपैत्रादिकर्मणिबिरुद्धः
 कालः ॥

विकालकः । पुं० विकाले ॥

विकालिका । स्त्री० ताम्र्याम् । मा

विकिरः

नरन्ध्रायाम् । तांबी० इ० गौ
दे० भा० प्र० बाय्ये ॥

विकाशः । पुं० विजने । रहसि ॥
प्रकाशे । व्यक्ते ॥ विकाशनमस्मि
न वा । काश्टदौप्तौ । भाविहलस्ये
त्यधिकरणे वाचज् ॥ यद्वा । विक
शनमत्रवा कशशब्दे । पूर्ववद्व
ज् ॥ विजृम्भणे ॥

विकाशनम् । न० विकाशे ॥

विकाशी । चि० विकस्यरे । विकास
शीले ॥ विकाशीऽस्यास्ति । अतद्व
निः ॥

विकाशी । चि० विकाशिनि ॥ बौक
षेतिघिनुण् ॥

विकासः । पुं० विसृष्ट्यरे ॥

विकासी । चि० विकस्यरे । विकसति
। कसगतौ ॥ बौकषेतिघिनुण् ।
पृषादरादिः ॥ विकासीऽस्यास्ति
वा । अतद्वनिः ॥

विकिरः । पुं० खगे । पक्षिणि । वि
किरति । कृविज्ञेये । इगुपधेति
कः ॥ कूपे ॥ पूजासमयेविघ्नो
त्सारणार्थं प्रणीयलाजादौ । य
था । लाजाचन्दनसिद्धार्थं भस्मद्रु
र्वाकुशाक्षताः । विकिरादृतिस
न्दिष्टाः सर्वविघ्नौघनाशकाः ॥
अग्निदग्धादौनांपिण्डदाने ॥ न०
जलविशेषे ॥ यथा । नद्यादिनिक
टे भूमिर्याभवेदालुकामयी । उद्गा

विकूननम्

व्यतेततीयत्तु तज्जलं विकिरं विदुः ।

॥ विकिरं शीतलं सूक्ष्मं निर्दोषं ल
घुचस्मृतम् । तुवरं स्यादुपित्तघ्नं
मनाक् कफकरं स्मृतम् ॥

विकीरणः । पुं० रक्ताकर्षणे ॥ वि
किरति । कृविज्ञेये । कृवृद्धतिक्यु
न् । इत्वंरपरत्वम् । बाहुलकाद्दो
र्घः ॥ विज्ञेये पणे । वखेरणा०

इ० भा० ॥ विहिंसने । विज्ञाने ॥

विकीर्णः । चि० विस्तीर्णः । लुप्तिते
कीर्णः । विक्षिप्ते । विखरादिति
ख्याते ॥ विललापविकीर्णमूर्धजे
ति० कुमारसम्भवः ॥ विकीर्यते
स्म । कृ० । क्तः ॥

विकीर्णरोम । न० स्थौण्ये । कुकु
रौधा० इ० भा० प्र० ओषधी ॥

विकीर्णानिरोमाण्यस्मिन् ॥

विकीर्णसज्जम् । न० स्थौण्ये ॥ *

विकुण्ठितः । चि० कुण्ठीकृते ॥

विकुर्वाणः । चि० हर्षमाणे । हृष्ट
चित्ते ॥ विकुरुते । करोते स्थानश
० शानच्वा ॥ विप्रियमाणे ॥ वि
कृते ॥

विकुसः । पुं० चन्द्रे ॥ विकसति ।

बौकसेरितिरक् । उच्चोपधायाः ॥

विकूणिका । स्त्री० नासिकायाम् ॥

विकूननम् । न० आस्यगतविकारे ।

विरावना० कूटकटावना० कील

ना० इत्यादिभाषाप्रसिद्धे ॥

विक्रमः

विकृतम् । न० विकारे ॥ तल्लक्षणं य
था । क्षीमतेषां दिभिर्यत्र नोच्यते
स्वविवक्षितम् । व्यज्यते चेष्टयैवेदं
विकृतं तद्विदुर्बुधाः ॥ पुं० वत्सर
विशेषे ॥ तत्फलं यथा । सर्वाः
प्रजाः प्रप्रीडान्ते व्याधिः शोक
श्च जायते । शिरो बद्धोच्चिरो गच्छ पा
पाद्विधिविकृते जनाः ॥ २४ ॥ त्रि०
बीभत्से ॥ रागिते ॥ असंस्कृते
। बीभत्साख्यरसान्विते ॥ विक्र
रणं विकृतम् ० जुगुप्साप्रभवत्वा
त् ॥ विक्रियते स्म यथा । क्तः ॥

विकृतिः । स्त्री० विकारे ॥ रुजि ॥
डिम्बे ॥ यत्र न समयाह्निपदेशः
सा विकृतिरिति मीमांसकाः ० यथा
सौर्यादिः । तत्कृतिपयाऽङ्गाना
मतिदेशेनापि प्राप्तत्वात् ॥ मयादी
॥ विकरणम् । क्तञः क्तिन् ॥

विकृष्टः । त्रि० दीर्घे ॥ आकृष्टे ॥

विकृष्यते स्म । कृषविलेखने । क्तः ॥

विकेशः । त्रि० केशरहिते ॥

विकेशी । स्त्री० केशशून्यायाम् ॥ प
ठवर्त्थाम् ॥

विकोक्तः । पुं० वृकासुरपुत्रे ॥

विकोषः । त्रि० कोषरहिते । नि
प्कोषे ॥

विक्रः । पुं० यारिशावकी । कलमे ॥

विक्रमः । पं० पादविन्यासे ॥ आ
क्रमे । क्रान्तिमात्रे ॥ शक्तिसम्प

विक्रमादित्यः

तौ ॥ यथा । प्रमत्तं च भियुक्तेषु
दैवेन प्रवृत्तेषु च । विक्रमास्तच्च सिद्
धान्तिपरीक्ष्य विधिना कृताः ॥ इ
तियुद्धकाण्डे रावणं प्रति विभीष
णवाक्यम् ॥ शौर्यातिशये ॥ चर
णे ॥ शिवाशास्त्रप्रयोगकौशले ॥
लग्नात् तृतीयभवने ॥ प्रभवादिषु
चतुर्दशेष्वर्षे ॥ यथा । जायन्ते स
सर्वं शस्यानि मेदिनीनिरुपद्रवा ।
लवणं मधुगव्यश्च महार्घ्यं विक्रमे प्रि
ये ॥ विक्रमादित्यभूपतौ ॥ विक्र
मणम् ० अनेजवा । क्रमुपादवि
क्षेपे । घञ् ॥ त्रि० क्रमात्
च्युते ॥

विक्रमादित्यः । पुं० स्वनास्त्रातिप्र
सिद्धे नृपतिश्रेष्ठे । साहसाङ्के ।
शकारौ ॥ विक्रमे चादित्य इ ॥
अथ विक्रमाकर्षणं नमः सन्दधाति-
ज्योतिर्विदाभरणसमाप्तौ शोकालि
दासः । वर्षे श्रुतिस्मृतिविचारविवे
करस्य श्रीभारते खट्वृत्तिसंज्ञित १८०
देशपीठे । मत्तोऽधुना कृतिरियं स
तिमालवेन्द्रे श्रीविक्रमाकर्षणं पराज
वरे समासीत् ॥ प्रथमं नृपसभायां
पण्डितवर्गं वर्णयति । शङ्खः सुवा
ग्वररुचिर्मणिरंशुदत्तो जिष्णुस्त्रि
लोचनहरी घटखपराख्यः । अन्ये
पिसन्तिकवयोऽमरसिंहपूर्वायस्यै
व विक्रमनृपस्य सभासदोऽमी ॥

विक्रमादित्य :

सख्योवराहमिहिरः श्रुतसेननामाश्री
 वादरायणमणित्यकुमारसिंहा :
 । श्रीविक्रमार्कनृपसंसदिसन्ति
 चैतेश्रीकालतन्त्रकवयस्त्वपरे मदा-
 द्या : ॥ धन्वन्तरि : जपणकीऽमर
 सिंहशङ्खवेतालभट्टघटखपरका-
 लिदासा : । ख्यातीवराहमिहिरो
 नृपते : सभायांरत्नानिवैवररुचिर्न
 वविक्रमस्य ॥ अथपरिजनान्बर्ण
 यति । अष्टौयस्यशतानिमण्डलध
 राधीशा : सभायांसदास्यु : संस
 त्परिणाहकोटिसुभटा : सत्पण्डि
 ता : षोडश । दैवज्ञादशषण्मि
 ता • सभिषजो • भट्टा • स्तथा • ठड्ठि
 ना • वेदज्ञारसचन्द्रमा १६ विजयते
 श्रीविक्रमः साधिभू : ॥ अथास्य
 सैन्यबर्णयति । यस्याष्टादशयोज
 नानि कटक • पादातिकोटिचयम्
 ३००००००० बाहानामयुतायुतम्
 १००००००० च • नवतेस्त्रिणा । कृ
 ति २४३०० हस्तिनाम् । नौकाल
 क्षचतुष्टय • विजयिनायस्यप्रयाणे
 मवेत् • सायं विक्रमभूपतिर्विजयते •
 नान्यो धरिषीबले । अथास्यशाकप्र
 षत्तिं दर्शयति । येषास्मिन् वसुधा
 तक्षिशकगणान्सर्वादिशः सङ्करेह
 स्वापध्वनवप्रमान् ५५५५५५५५५
 कलिमुनिशाकप्रउचिः । अथा
 श्रीविक्रमभूयसाप्रतिदिनं नृका

विक्रमादित्य :

मणित्यर्णोसप्तौभाद्यपवर्जनेनवि
 हितो धर्मः सुवर्णाननः ॥ अथा
 स्यादिग्विजयमाह । उहमद्रविडद्र
 मैकपरशुर्लाटाटवीपावकोवल्गादृङ्ग
 भुजङ्गराजगरुडोगौडाभिकुंभोद्भवः
 । गर्ज्जङ्गुर्जरराजसिन्धुरहरिधारा
 म्भकारार्थमाकाश्वोजास्वजचन्द्र
 माविजयते श्रीविक्रमार्कनृपः ॥
 अथास्यप्रभुत्वादिगुणान्बर्णयति
 । येनाप्युग्रमहोधरायविषयेदुर्गास्थ
 सद्यान्यहीनीत्वायानिनतीकृतास्त
 दधिपादतानितेषांपुनः । इन्द्रा
 भोध्यसरद्रुमस्मरसुरक्ष्माभृद्गुणेना
 छस । श्रीमद्विक्रमभूताखलजनाभो
 जेंदुनामण्डले ॥ अस्यपुरीवर्णय
 ति । यद्राजधान्युज्जयिनीमहापुरी
 सदामहाकालमहेशयोगिनी । स
 माश्रितप्राण्यपवर्गदायिनी श्रीवि
 क्रमार्कीऽवनिपोजयत्यपि ॥ योरु
 मदेशाधिपतिं शक्षेश्वरं जिह्वाग्रही
 त्वोज्जयिनीमहाहवे । आभीयस
 स्माम्यसुमोचतन्महीश्रीविक्रमार्कः
 समस्तद्यविक्रमः ॥ तस्मिन् सदा
 विक्रममैदिनीशिविराजमानेसमव
 न्तिकायाम् । सर्वप्रभामण्डलसौ
 ख्यसम्पदभूवसर्वेष्वेदकस्य ॥ श
 ड्कादिपण्डितवराः कवयस्त्वने
 केज्योतिर्विदः समभवंशवराहपू-
 र्वाः । श्रीविक्रमार्कनृपसंसदिसा

विक्रयः

मृदुबिस्तरप्यहनृपसखाकिलका
लिदासः ॥ इतिज्ज्वोतिर्विदाभरण
म् ॥ पाकविशिष्टे ॥ यथा । घृतेगु
म्दपलं विंशत्पचेत्सम्यग्भिषग्वरः
। उत्तार्यचक्षिपेदेष्टांखण्डञ्चपलविं
शतिः ॥ तालमूलीतुरङ्गीचशुण्ठी
चेतिपलार्धकम् । जातीफलञ्चक
कोलंलवङ्गञ्चेतिकार्षिकम् ॥ मा
लतीञ्चकुलिञ्चञ्चकबावंकरभञ्चच
म् । एतेषांकोलमात्राञ्चत्रायसस्य
पलद्वयम् ॥ पलैकंमोदकं कृत्वाए
कैकंभक्षयेद्दिने । धातुक्षीणोग्नि
क्षीणश्चबलानलकरं परम् ॥ नेत्र
रोगेषुसर्वेषुकासश्वासेचकामले ।
प्रमेहान् विंशतिहन्त्याद्विक्रमादि
त्यमोदकइति ॥

विक्रमाक्षः । पुं० विक्रमादिच्ये ॥
विक्रमी । पुं० सिंह ॥ त्रि० शक्ति
मति ॥ विक्रमः शौर्यम् । तद
स्यास्मिन्वाचस्ति । अतइनिठना
वितोनिः ॥

विक्रयः । पुं० विक्रयणक्रियायाम्
। विपण्ये । मूल्यग्रहणपूर्वकद्रव्य
त्यागे । वेचा० इ० भा० ॥ क
न्याविक्रयेदोषो यथा । यः कन्या
पालनं कृत्वाकरोतिविक्रयं यदि ।
विप्राधनलोभेन कुम्भीपाकं सग
च्छति । कन्यासूत्रपुरीषश्चतस्रभज
ति । तस्मिन् । कस्मिभिर्देशिताः का

विक्रीतः

कैर्यावदिन्द्रास्तुर्हंशः । मृतस्यव्याध
योनौच सलभेष्वात्मनिष्ठितम् ।
विक्रीणोतेमांसभारं बह्व्ये वदिषा
निशमितिब्रह्मवैवर्त्तपुराणे ॥
विक्रयणम् । डुक्रीञ्द्रव्यविनिम
ये । एरच् ॥

विक्रयणम् । न० विक्रये ॥ यथा ।
यमाहिशक्रान्निहुताशपूर्वानेष्टाः
क्रयेविक्रयणे प्रशस्ताः । पौष्णान्नि
वित्राशतविन्दुवातिताः क्रयेहिता
विक्रयणे निषिद्धाः ॥

विक्रयिकः । त्रि० विक्रेतरि ॥ विक्र
येणजीवति । वस्तुक्रयविक्रयः । ठ
न् । क्रयविक्रयग्रहणं सङ्घातविग्र
होत्तार्यम् ॥

विक्रयो । त्रि० विक्रयकर्त्तरि ॥

विक्रान्तः । पुं० शूरे ॥ विक्रान्तस्य
लज्जाभूषणम् ॥ सिंह ॥ न०
वैक्रान्तमणौ ॥ नीचवज्रे । कुष
ज्जे ॥ विक्रामतिस्म । क० मु० गच्छ
र्येतिक्तः ॥

विक्रान्तिः । स्त्री० अश्वगतौ । पुला
यिते ॥ विक्रमे ॥

विक्रयिकः । त्रि० विक्रेतरि ॥

विक्रिया । स्त्री० विकारे । विकृतौ
॥ विकरणम् । कृञः शच् ॥
विविधत्वेनक्रियतेइतिवा ॥ विशि
ष्टाकारे ॥

विक्रीतः । त्रि० कृतविक्रये । वच्

विशालित :

दिशा० मा० ॥ विक्रीतेकरिणिकि
मङ्गुशिविवादः ॥

विक्रुष्टः । त्रि० निष्ठुरे ॥

विक्रोता । त्रि० विक्रयकर्त्तरि ॥ वि
क्रयिके ॥ विक्रीणाति । डुक्रीञ्
०टच् ॥

विक्रेयः । चि० विक्रययोर्म्यद्रव्ये ।
पणितव्ये । विक्रयक्रियाकर्मणि
॥ विक्रीयते । डुक्रीञ्० । अचा
यत् । गुणः ॥

विक्रवः । चि० विह्वले । भयादिना
भिभूते ॥ विक्रवते । कृङ्कती । प
चाद्यच् ॥

विक्रवता । स्त्री० भीरुतायाम् ॥ भव
तिहिविक्रवतागुणोद्जनानाम् ॥

विक्रिप्तिः । स्त्री० विक्रीदने ॥ क्ति
म् ॥

विक्रिधिः । पुं० विचर्चिकादियुक्तदे
हे ॥

विक्रिन्नः । चि० करसाचीर्णे ॥ शी
र्णे ॥ आर्द्रे ॥ विक्रियतिस्म ।
क्लिट्० । कर्त्तरिक्तः ॥

विक्षतः । पुं० विशेषेणक्षते ॥

विक्षरः । त्रि० अविनाशिनि ॥ वि
विगतः क्षरेर्विनाशायस्यसः ॥

विक्षरणम् । न० विक्षावे । कासे ॥
टुक्षुशब्दे । ल्युट् ॥

विक्षारः । पुं० मोक्षनादौ ॥

विक्षालितः । चि० धीते ॥

विक्षेपः

विक्षायः । पुं० विक्षरणे ॥ शब्दे ॥
विक्षरणम् । टुक्षु० । वैक्षुश्रुव
इतिघञ् ॥

विक्षिप्तम् । न० चित्तस्थभूमिकाविशे
षे ॥ यथा । सर्वदाविषयासक्तम
पि० कदाचिद्दधाननिष्ठं क्षिप्ताविशि
ष्टतया० चित्तम्० चित्तस्थतृतीया
भूमिः । तच्च० क्षिप्तमूढयोः स
माधिग्रहैवनास्ति० विक्षिप्ते तुचे
तसि० कादाचित्कः समाधिर्वि
क्षेपप्राधान्याद्योगपक्षे नप्रवर्त्तते०
किन्तु । तीव्रपवनविक्षिप्तप्रदीपवत्
स्वयमेव नश्यति ॥ चि० विप्रसृते
॥ विक्षेपयुक्ते ॥ विक्षिप्यतेस्म ।
क्षिपप्रेरणे । क्तः । ल्यक्ते ॥

विक्षौरः । पुं० अर्कवृक्षे ॥

विक्षुब्धः । चि० कुट्टिते । कूटांगथा
इ० भा० ॥

विक्षेपः । पुं० प्रेरणे । त्यागे । वि
क्षेपणे ॥ ताडने ॥ अखण्डवस्त्व
नबलस्वनेन० चित्तवृत्तेरव्यापल
स्वने । विषयस्फुरणे ॥ ज्ञानेना
वरणे नष्टे विक्षेपस्त्ववशिष्यते० इ
षाराहेक्तिः ॥ विक्षेपंलक्षयति
योतमः कार्यव्यासङ्गात्कथाविच्छे
देविक्षेपः । इति ॥ अण्यार्थः ।
कार्यव्यासङ्गात्० कार्यव्यासङ्गमु
ज्ञाव्येत्यर्थः० ल्यव्लोपेपञ्चमी ।
कार्यव्यासङ्गस्यासम्भवात्कालान्त

विचि पशक्ति :

रक्तत्वेनारोपितः० तेनतादृशकथा
विच्छिंदाविच्छि पः । तेनराजपुरुषा
दिभिराकारणे० गृहजनादि मिर्वा
वश्यककार्यार्थमाकारणे० स्वगृह
दाहादिकंपश्यतीगमनेवा० शिरो
रागादिनाप्रतिबन्धेवा० नविच्छि
पः । ननुकार्यव्यासङ्गोद्भावनं
कुतः० सभाक्षोभादिनाचेत्० अन
नुभाषणमेव० उत्तराप्रतिपक्ष्याचे
त्० अप्रतिभेवेतिचेन्न । उत्तराव
सराभावात् । वस्तुतस्तूत्तरस्फू
र्त्तावपि० तददूषणसम्भावनावि
च्छेपसम्भवात् । यथाचित्तिः सक
र्त्तृकाकार्यत्वादित्युक्तम्० अत्राहुरे
व्यभिचारस्तावन्मयोदाहृत्यः० तच्च
चेदयंपक्षसमस्त्वंब्रूयात्० तदामे
किमुत्तरम्० अतीजमहावर्षवलि
खितंमयाचविचारितम्० किञ्चि
त्कार्यमुद्भाव्यगृहेगत्त्वादृश्यते० इ
त्थंविच्छेपसम्भवादिति ॥ वि
च्छेपणम् । छिप० । मावि० घञ्॥
विच्छेपशक्तिः । स्त्री० अज्ञानसाम
र्थ्ये । मायाशक्तौ ॥ यथा० रज्ज्व
ज्ञानं० स्वाहतरज्जौ० स्वशब्दा०
सपरोक्षमुद्भावयति । एवम्० अ
ज्ञानमपि० स्वाहतात्प्रति० तथा
विच्छेपशक्त्या० आकाशादिप्रपञ्च
गुणावभतित्तादृशंसामर्थ्यम् । वि
च्छेपशक्तिर्लिंगादिब्रह्माण्डानांविग

विखु :

तत्सज्जिदिच्छुक्तेः । विविधस्वरूपेण
भवनंविच्छेपशक्तिः ॥
विच्छेपसहम् । पुं० अन्तरायविशि
ष्टेषु ॥ तेचयोगसूत्रेणदर्शिताः ।
यथा । दुःखदौर्मनस्वाङ्गमेजयत्वभ्या
सप्रश्नासाविच्छेपसहभुवः० इति ॥
अस्यार्थः । कुतश्चिन्मिच्छादुत्प
न्नेषुविच्छेपेषु० एतेदुःखादयः
प्रवर्त्तन्ते । तत्रदुःखंचित्तस्यराग
जः परिणामोबाधनालक्षणः० य
दाधात्प्राणिनस्तदपघातायप्रवर्त्त
न्ते । दौर्मनस्वाङ्गाभ्यन्तरैः
कारणैर्मनसोदौस्थाम् । अङ्ग
मेजयत्वंसर्वाङ्गाणांविषयरासनवनः
स्थैर्यसंवाधकः । प्राणीयद्वाद्या
युमाचोमतिसप्रश्नासः । यत्कौ
ष्ठ्यवायुनिः श्वसितिसप्रश्नासः
। तएतं विच्छेपैः सहप्रवर्त्तमाना
यथोदिताभ्यासवैराग्याभ्यानिरोह
व्याः समाहितचित्तस्यैतेनभवन्ति
० निश्चितचित्तस्यैवभवन्तीतिविच्छे
पसहभुवोऽन्तरायाएव । एतेचभ्या
सवैराग्याभ्यानिरोहव्याः ईश्वर
प्रणिधानेनवा ॥
विखुः । वि० विगतनासिके ।
विखुनाः । पुं० सहरि । ब्रह्मणि ॥
विखुः । वि० गतनासिके ॥ विगता
नासिकोऽयं । खुख्रौषवत्तद्व्यावि
तिनासिकायाः खुः ॥

विगतज्वर :

विखुरः । पुं० राजसे । चौरै ।
विखिदः । चि० गतमोहे ॥ विगतः
खेदोऽस्य ॥

विख्यः । चि० विखौ ॥ विगताना
सिकाचस्य । ख्येतिनासिकाया
ख्यादेशोऽचप्रत्ययश्च ॥

विख्यातः । चि० प्रसिद्धे । ख्यात्या
पन्ने ॥ विपूर्वात्ख्यातेः क्तः ॥

विख्यातिः । स्त्री० अतिप्रसिद्धौ ॥
विख्यानम् । ख्याप्रकथने । स्त्रियां
क्तन् ॥

विख्यापनम् । न० व्याख्याने ॥ प्रका
शने ॥

विख्रुः । चि० विख्ये ॥ विगतानासि
कास्य । खुख्रीचवक्तव्यावितिनासि
कायाः ख्रुः ॥

विगणनम् । न० गणमुक्तौ । ऋणा
दिनिर्यातने ॥

विगतः । चि० निष्प्रभे । अरोक्ते ।
प्रभारहिते ॥ बीते । गते ॥ विग
च्छतिस्म । गच्छृगतौ । गच्छर्थेति
क्तः ॥ च्युते ॥

विगतकल्मषः । चि० निर्गतमले ।
निर्मले । स्वच्छे ॥ संसारहेतुध-
र्माधर्माहरिते ॥

विगतक्लमः । चि० शरीरक्लेशर-
हिते ॥

विगतज्वरः । चि० ऐहिकपारविकदुर्ग
शीनरक्पातादिनिमित्तशोकरहि

विगमः

ते ॥ ज्वरहीने ॥

विगतश्रीकः । चि० निःश्रीके ।
श्रीरहिते ॥ विगताश्रीर्यस्यसः ॥

विगतस्पृहः । चि० देहजीवितभोगे
ष्वपिवाञ्छारहिते । सर्वदृश्येषुदे
षदर्शनेन० निच्छेदविधपरमानन्दरू
पमेतद्गुणदर्शनेनच० सर्वतोविरक्ते
॥ स्पृहारहिते ॥ विगतास्पृहाय-
स्य ॥

विगतात्तबा । स्त्री० निष्कलायाम् ।
पञ्चषष्ठाशद्वेभ्योनिष्ठतरजसिस्त्रि
याम् ॥ विगत'चात्त'वरजोऽ-
स्याः ॥

विगन्धकः । पुं० इङ्गुयाम् ॥

विगन्धिका । स्त्री० इबुषायाम् ॥

विगमः । पुं० नाशे । यथा । एकद
ण्डिनोविदान्तिनस्तु० यदुपाध्यनवच्छि
न्नस्यब्रह्मणोविशुद्धरूपता० तादृशो-
पाधिविगमएवकैवल्यम् । चिद
ण्डिनस्तु० आनन्दमयपरमात्मनि०
जीवात्मनोत्तयोमोक्षः । जीवात्म
परमात्मनोरभेदेपि० उपाधिविशेष
विशिष्टस्यात्मनोजीवरूपतया० त
स्योपाधिकाः परमात्मभेदः । इति
भेदकोपाधिविगमएवजीवस्यपरमा
त्मनिलयः । यथाघटाकाशस्यघट
विगमएवशुद्धाकाशेतस्यलयः ।
लिङ्गशरीरावच्छिन्नस्यैवात्मनो
जीवभावः इतिलिङ्गशरीरनाश

विगाहमान :

एवमर्थवसितीमोक्षः । इति सु
क्तिवादः ॥

विगर्हणम् । न० विगर्हणायाम् ।

विगर्हणा । स्त्री० निन्दने । मत्स्यना
याम्

विगर्हितः । चि० जुगुप्सिते । निन्दि
ते ॥ निषिद्धे ॥

विगलितः । चि० सुखलिते ॥ यथा ।
विगलितवसनं परिहृतवसनं घटय
क्षधनमपिधानम् । किशलयशयने
पङ्कजनयने निधिमिव हर्षं निधान
म् ॥

विगाढः । चि० प्रविष्टे । विगाहते
स्म । गाहूबिलोडने । क्तः ॥ क
ठिने ॥ प्रकृष्टे ॥ स्नाते । चवगा
हते ॥

विगाथा । स्त्री० माचावृत्तप्रभेदे ॥ य
था । गोथाद्वितीयतुयौ० पादौ भव
तो यदा च विपरीतौ । सेयं भवति वि
गाथा० फणिनायकपिङ्गलेनाक्ता ॥
यथा । वन्दारण्यविहारी० बल्लवनारी
मनोहारी । गोपालीकरताली० न
र्त्तनशालीपुनातुवनमाली ॥

विगानम् । न० निन्दायाम् ॥ परदै
वते ॥ विरुहंगानम् ॥

विगाहनम् । न० स्नाने ॥

विगाहमानः । चि० प्रविशमाने ॥

विगाहते । गाहू० । शानच् ।

मुक् ॥

विग्रहः ,

विगीतः । चि० निन्दिते ॥

विगुणः । चि० गुणवैपरीत्यविशि
ष्टे ॥ यथा । ययामनेममाचष्टने
यं मातातयामम । विगुणे च्चपिपु
चे पुनमाताविगुणामवेत् ॥ च
ङ्गविकलि ॥

विगूढः । चि० गर्हिते ॥ गुप्ते ॥

विगृह्यवादः । पुं० जयपराजयप्रधा
ने जल्पन्याये ॥

विग्नः । चि० भीते ॥

विग्रः । चि० गतनासिके ॥ विग
तानासिकाऽस्य । वेद्योवक्तव्यः ।
प्रादिभ्यो धातुजस्ये तिसमासः ॥

विग्रहः । पुं० काये । शरीरे ॥ वि
भागे ॥ विस्तारे ॥ समासवाक्ये ।
विस्तरे । वृत्त्यर्थबोधकेशक्ये ॥ पुं०
न० राज्ञागुणभेदे । वीरे । रणे ।
युद्धे । कलहे । सङ्ग्रामे ॥ सम
व्याध्याभ्यांसन्दधीत० हौनेन विगृ
हणीयात् । यथा । बालीवृद्धादी
र्वरोगी तथा ज्ञातिर्विह्वलः ।
भीरुको भीरुकजने लुब्धा लुब्धजन
स्तथा ॥ विरक्तप्रकृतिश्चैव विषयेष्वति
शक्तिमान् । अनेकचित्तमन्त्रशुद्धेव
ब्राह्मणनिन्दकः ॥ दैवेनापहतश्चैव
दैवचित्तकएवच । दुर्भिक्षव्यसने
पेतावलव्यसनसंयुतः ॥ अदेश
स्थाबहुरिपुयुक्तकालविपर्ययः ।
सत्यधर्मव्यपेतसविंशतिः पुरुषा

विघसाशी

धमाः । एतेः सन्धिनकुर्वीत
 विगृहणीयात्कुर्वीत इतिकामन्द
 कीर्तिः । विरुद्धं विविधं वा ।
 ग्रहणम् । ग्रहः । ग्रहद्विष्टम् ॥
 विविधैर्व्याधिभिर्गृह्यते वा । अप्
 । विविधं सुखदुःखादिगृह्णाति
 वा । अप् । वि० ग्रहशून्ये ।
 विग्रहावरम् । न० पृष्ठे ।
 विस्लापनम् । न० अमहेतौ । विस्ला
 पयति । स्त्री० । ल्युट् ।
 विघटनम् । न० विरुद्धनिर्माणे ।
 विघटिका । स्त्री० । पले ।
 विघटितः । वि० नाशिते ॥
 विघटी । स्त्री० । पले ॥
 विघटनम् । न० सङ्कर्षे ।
 विघटितः । वि० अभिहतौ ॥ विशेषे
 णचालिते ॥ विपूर्वात् । घटतेः
 क्तः ॥ इट् ॥
 विघसः । पुं० भुक्तशेषे । अतिथिगु
 षादिभुक्तावशेषे ॥ विशिष्टैरुच्यते ।
 अद् । उपसर्गेऽद्वयम् । घञो
 सेतिघसल्ल ॥ आहारे ॥ न० सि
 क्थके ॥
 विघसाशी । वि० अतिथिगुषादिभुक्त
 शेषभुजि ॥ विघसंभुक्तशेषमेवाश्रा
 ति । अशः । णिनिः ॥ विघसा
 शीभवेन्नित्यं नित्यं वाऽमृतभोजनः
 । विघसाभुक्तशेषस्तु यज्ञशेषं तथा
 मृतम् ॥

विघ्नविनायकः

विघातः । पुं० मारणे ॥ हननं घातः
 । विशिष्टो घातः ॥ व्याघाते ।
 आघाते ॥
 विघातौ । वि० निधारके । घातके ॥
 विघूर्णम् । वि० भ्रमति ॥ घुर्ण
 णं भ्रमणे । अनुदात्तत्प्रयुक्तात्म
 नेपदश्च । चक्षिडोऽङ्गित्वेनानिष्टत्वं
 ज्ञापनात् । परस्मैपदम् । *
 विघ्नः । पुं० अन्तराये । प्रत्युह ।
 समाप्तिप्रतिबन्धकदुरिते ॥ विहन
 नम् । विघ्नन्तिमनां स्मृत्तिन्वा ।
 विहन्यतेऽनेन वा । हन० । घञ
 र्थकः ॥
 विघ्नकारी । वि० घोरदर्शने ॥ वि
 घातिनि । विघातशृङ्गारके ॥
 विघ्नचतुष्टयम् । न० लयविघ्ने पक्षघा
 यरसास्वादलक्षणेषु चतुर्षु ॥ नि
 र्विकल्पसमाधौ क्रियमाणे चैते चत्वा
 रो विघ्नाः सम्भवन्ति ॥ विघ्नानां च
 तुष्टयम् ॥
 विघ्ननायकः । पुं० गणेशे ॥ विघ्नानां
 नायकः ॥
 विघ्ननाशकः । पुं० विनायके । गणे
 शे ॥ विघ्नानां नाशकः ॥
 विघ्ननाशमः । पुं० गणेशे ॥
 विघ्नराजः । पुं० विनायके । गणा
 धिपे ॥ विघ्नानां राजा । राजाहः
 सखिभ्यष्टच् ॥
 विघ्नविनायकः । पुं० श्रीगणेशे ॥

विचयनम्

विघ्नहारी । पुं० गणाधिपे । लम्बो
दरे ॥ अवश्यं हरति । ङ्ज० ।
शिनिः । विघ्नस्यहारी ।
विघ्नितः । वि० सञ्ज्ञातविघ्ने ॥ इ
तच् ॥
विघ्नेशः । पुं० हेरम्बे ॥ विघ्नाना
मौशः ॥
विघ्नेशवाहनः । पुं० महामूषके ॥
विघ्नेशस्यवाहनः ॥
विघ्नेशानकान्ता । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥
विह्वः । पुं० अश्वत्थुरे । पुटे ॥
विह्वः । स्त्री० अश्वत्थगतिप्रभेदे ॥ शु
शिम्व्याम् ॥ नर्त्तने । इ० मेदि
निकरः ॥
विचकिलः । पुं० मल्लीप्रभेदे । द्विपु
टायाम् ॥ मदनवृक्षे ॥ इतिमेदि
निकरः ॥
विचक्षणः । पुं० पण्डिते ॥ विचष्टे
चक्षिङ् ० । अनुदात्ततश्चह्लादे
रितियुच् । कर्त्तरिल्युङितिन्या
सकारः ॥ त्रि० विचारकुशले ॥
निपुणे । तत्तत्कालकर्त्तव्यतायां
चतुरे ॥ निपुणतरवस्तुदर्शिनि ॥
विचक्षणा । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥
विचक्षुः । त्रि० विमनसि ॥ चक्षु
र्हीने ॥
विचक्षुः । पुं० अन्वेषणे ॥ विचीय
ते । विञ्चयने । कमण्येरच् ॥
विचयनम् । न० मार्गणे ॥ संवीक्ष

विचारजा

णे ॥ विविधम् ० चयनम् ॥ चि
ञ् ० । ल्युट् ॥
विचर्चिका । स्त्री० रोगविशेषे । पा
मनि । पामायाम् ॥ दाह्यतेत्वक्
खरारूक्षापाण्योर्ज्ञेयाविचर्चिका ।
पादेविपादिकाज्ञेया स्थानभेदा
द्विचर्चिका ॥ दाह्यते ० ॥ विदार्य
ते ॥ विचर्च्यते । चर्चअध्ययने ।
रोगाख्यायांखल्वहुलम् । प्र
त्ययोपसर्गाभ्यारोगप्रतीतिः ॥
विचलः । त्रि० अस्थिरे ॥
विचलनम् । न० विभ्रमे ॥
विचलितः । त्रि० सुखलिते । पति
ते ॥ स्थानान्तरप्राप्ते ॥
विचारः । पुं० कार्याकार्यरूपेविम
र्शे ॥ तत्त्वनिर्णये । सन्दिग्धवस्तु
निप्रमाणेनतत्त्वपरीक्षायाम् । वि
तर्के । प्रमाणैर्वस्तुतत्त्वपरीक्षाया
म् । चर्चयाम् । सङ्ख्यायाम् ॥
सन्दिग्धसंप्रयोजनस्य ० विचारमर्ह
ति ॥ विवेके ॥ कोङ्कषमिदंजा
तंकोवैकर्त्तास्त्वबिद्यते । उपादा
नंकिमस्तीहविचारः सायमीदृ
शः ॥
विचरणम् । न० विचरन्त्यनेनवा ।
चर० । घञ् ॥
विचारजा । स्त्री० विद्यायाम् ॥
यथा । परोक्षाचापरोक्षाचविद्याइ
धाविचारजा । तच्चापरोक्षविद्यायाम्

विचिकित्सा

विचारोऽयं समाप्यते ॥ वि० वि
चारोत्पन्न । विचाराज्जाते ॥ ज-
नी० । डः ॥

विचारणम् । न० विचारे ॥ चरसंश-
येचुरादि : युच् ॥

विचारणा । स्त्री० विचारे । चर्चाया
म् ॥ मीमांसाशास्त्रे ॥ चरसंशये०
चुरादि : । ण्यासश्चोयुच् ।
टाप् ॥

विचारणीयम् । न० शास्त्रे ॥ वि०
विचार्ये ॥

विचारितः । वि० कृतविचारे । वि-
ज्ञे । विस्ते ॥ विचार्यतेस्मा । चर-
मतौ० ग्यन्तः । क्तः ॥ विचारः
सञ्जातोऽस्त्रया । तारकादित्वादित-
तव् ॥

विचार्यः । वि० विचारयोग्ये । वि-
चारितव्ये । विचारणीये ॥

विचार्यमाणः । वि० चिन्त्यमाने ॥
ज्ञानं ज्ञेयं तथा ज्ञाता ज्ञितयं भाति
माद्यया । विचार्यमाणे ज्ञितये चा-
त्मैकैकोऽवशिष्यत इति श्रीमहानि-
र्वाणतन्त्रम् ॥

विचालः । पुं० न० अन्तरे । अभ्यन्त-
रे । अन्तराले ॥ रूपान्तरापत्तौ ॥
यथापयसोदध्यादिरूपताविचालः ॥

विचिः । पुं० स्त्री० अल्पतरङ्गे ॥

विचिकित्सा । स्त्री० संशये । विरुद्धा-
नेकैकोऽवशिष्यत इति ज्ञाने ॥ विचिकि

विचिन्वन्

त्सनम् । कितसंशये । गुप्तित्ज-
किङ्गाः सन् । ततः अप्रत्यया-
दित्यकारप्रत्ययः । टाप् ॥

विचिकित्सितः । वि० संशयिते ।
सन्दिग्धे ॥ विचिकित्सासञ्जाता-
या । तारकादित्वादितव् ॥

विचिकिलः । पुं० द्विपुटायामल्लिका-
याम् ॥ दमनके ॥ इ० हे० चन्द्रः ॥

विचितः । वि० अन्विष्टे ॥

विचितः । वि० उन्मत्ते ॥

विचित्रम् । न० कर्तुरवर्णे ॥ पुं०
न० अलङ्कारविशेषे ॥ विचित्रं स्त्रि-
रुदयस्य फलस्य स्यात्समुद्यमद्वतिल-
क्षणात् ॥ वि० विचित्रवर्णवति ॥
नान्नाधिधे ॥

विचित्रकः । पुं० भृजं हृजं ॥

विचित्रदेहः । पुं० मेवे ॥ वि० चास-
यं शरीरे ॥ नानावर्णदेहे ॥

विचित्रवीर्यः । पुं० चन्द्रवंशीयनृ-
पतिविशेषे ॥

विचित्रवीर्यसूः । स्त्री० सत्यवत्या-
म् ॥

विचित्रा । स्त्री० मृगेवारी ॥ चित्रो-
स्य नाड्याम् ॥

विचित्राङ्गः । पुं० केकिनि । मयूरे ।
व्याघ्रे ॥ वि० चासयं शरीरे ॥ वि-
चित्राणि० अङ्गानियस्यसः ॥

विचिन्वन् । वि० मृगयमाणे । अ-
न्विष्यति ॥

विच्छाया

विचो । स्त्री० वीच्याम् । तरङ्ग ॥

इ० द्विरूपकोषः ।

विचेतनः । चि० चेष्टारहितै । विम
ताचेतनायस्यसः ॥ (७) ॥

विचेताः । चि० दुर्मनसि । अन्तर्म
नसि । विमनसि । विगतचित्ते ।
भगवदज्ञानजनितदुरितप्रतिबद्ध
विवेकविज्ञाने । विक्षिप्तचित्ते ॥
उद्विग्नचित्ते ॥

विचेयः । चि० मृग्ये ॥

विचेष्टकम् । न० अङ्गपरिवर्तने ॥

विचेष्टितम् । न० विरुद्धाचरणे ॥
व्यापारे ॥

विच्छन्दः । पुं० विच्छन्दके ॥ वि
शिष्टच्छन्दोऽयम् ॥

विच्छन्दकः । पुं० ईश्वरसङ्गप्रभेदे ।
विशिष्टच्छन्दोऽभिप्रायोऽयम् ॥ य
द्वा । विशिष्टान्० छन्दयति० साभि
लाषान् करोति । कृदि० । खलु
ल्० कुन्वा । उपर्युपरियङ्गेऽतद्वि
च्छन्दकसंज्ञकमिति भरतः ॥

विच्छन्दकः । पुं० विच्छन्दके ॥
उच्छृदिर्दीप्तौ ॥ खलुल् ॥

विच्छायः । पुं० मणौ ॥ न० पक्षिणां
कायायाम् । चि० हतप्रभे ॥ काया
रहिते । विगताकायायस्य ॥

विच्छाया । स्त्री० पक्षिच्छायायाम् ॥
लोवतोचिता० कायाबाहुल्यवृत्तिसम
रणात् ॥

वजनः

विच्छतिः । स्त्री० अङ्गहारे ॥ विच्छि
दे ॥ हावभेदे ॥ यथा । मण्डनाना
दन्यासाविच्छितीरुपदर्पतः । आ
भरणविलेपनादीनांकुतश्चित्प्रिया
पराधादीर्घ्यानादरेष्यत्तानांसखी
मांप्रव्रताधारणविच्छतिः । प्रि
यश्चदत्तंप्रीतिनिबन्धनं स्वल्पमपि वि
भूषणविच्छित्तिरिच्यते । आका
ल्यकल्पनाल्पापि विच्छित्तिः का
न्तिपोषकदित्युज्ज्वलनीलमणिः ॥
विच्छेदनम् । क्तिदिर्दुधीकरण
। क्तिन् । क्तिदे० विनाशे० विच्छित्ति
रिति चिकायडशेषः ॥ गेहावधौ ।
वृत्तिहेमचन्द्रः ॥

विच्छिन्नः । चि० समालम्ब्य । कृते ।
काटा० इ० मा० ॥ विभक्ते ॥ कुटि
ले ॥ विशेषविच्छिन्नः ॥

विच्छिन्नावस्था । स्त्री० विच्छेदावस्था
याम् । अभिव्यक्तस्य जनितकार्यं
स्यापि० कीनचिदुलबताभिभवे ॥

विच्छेदः । पुं० वियोगे । विरहे ॥
कान्तायाः कान्तविच्छेदो मरणा
दतिरिच्यते ॥ विच्छेदनम् । क्ति
दिर् । घञ् ॥

विच्छेदावस्था । स्त्री० विच्छिन्नावस्था
याम् ॥

विच्युतः । चि० विचरिते ॥ विगते ॥

विच्युतिः । स्त्री० वियोगे ॥

विजनः । चि० निजने । विविक्ते ॥

विजय :

नि : प्रलापे । रहसि ॥ यथा ।
आहारनिर्हारविहारयोगा : सदेव
सङ्घिर्विजयैर्विधेया : ॥ अखण्डान
न्दे ब्रह्मणि ॥ आदोबन्तेचमध्यचज
नोवस्मिन्नविद्यते । तेनेदंसततव्या
प्तसदेशविजयः स्मृतः । विगतौ
जनाऽस्मात् ॥

विजयनम् । न० प्रसवे ॥ पुं० सूति
मासि । दिवायतेऽस्मिन् । जमी० ।
करचेतिष्टुट् ।

विजय्या । पुं० मैत्रे । सुधन्वाचार्य्ये ।

विजयपिलम् । म० पिचक्रिले ॥

विजयः । पुं० जये । भेषु पराजयनि
मित्तउत्कर्षे ॥ पार्थे । अर्जुनपा
ण्डवे ॥ विमामे । विष्णुनृपवरविशि
षे ॥ वृत्ताईत्पितरि ॥ जिनबल
देवे ॥ यमे ॥ कल्किपुत्रे । बल
रविशिषे ॥ तत्फलंयथा । अस्त्यती
यास्तथामेघावर्षन्तिखगडमण्डले ।
नश्यन्तिसर्वशस्त्रानिविजयेनाप्रसं
शयः ॥ २७ ॥ याचायागान्तरे ॥
यथा । दिगीशीदिग्वशीचेत्स्यान्न
भ्रंशस्तुष्टयदि । विजयानामयो
पायंयाताराजाजयीभवेत् । सम
रयाचायोगे ॥ गुरौवीर्येकेन्द्रयुतेबु
धेवाभृगुनन्दने । विजयानामयो
पायंयातुर्विजयदः सदा ॥ विजय
बम् । विजये । एरच् ॥ एकादशे
सुहृते ॥ चतुर्दिग्द्वारगृहे ॥ परमे

विजया

श्वरे ॥ विजयतेज्ञाभवेराग्यैश्वर्या
दिगुणैर्विश्वम् । विपुर्वाजयते :
पञ्चादश ॥

विजयक्षः । पुं० विजयेकुशले ॥ या
वर्षादिस्वात्क्षम् ॥

विजयकुक्षरः । पुं० राजवाद्य मा
तङ्गी ॥

विजयच्छन्दः । पुं० पञ्चशतमीति
कहारे ॥

विजयनन्दनः । पुं० दुर्ज्वाकुजंशत्र
राजविशिषे ॥ जये । अभिमन्यौ ॥

विजयनन्दनः ॥

विजयमर्दलः । पुं० टञ्जायाम् ।
जयटाक० दु० भा० ॥

विजयसखः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ विज
यसखा । राजाहः सखिभ्य-
ष्टच् ॥

विजया । स्त्री० उमायाम् । स्वाय्या
यन्याम् । दुर्गायाम् ॥ यथा । वि
जिह्वपक्षमासानंदैत्यराजंमहाबल
म् । विजयातेममादेवीलीलीकैवाप
राजितेतिदेवीपुराणम् ॥ उमास
ख्याम् ॥ तिथिविशेषे ॥ यथा ।
द्वप्रमासिसितादशमीविजयाशुभ-
कर्मसुसिद्धिकरीकाता । अथर्च
युतामुतरांशुभदानृपतैस्तुगमेजयस
न्धिकरी ॥ अस्यानीलकरदृशनं
विधिर्यया । कृत्त्वानीराजनंराजा
बलवद्वेयथाबलम् । शोभनंखड्ग

विजया

नंपश्येज्जलगे।गोष्ठसन्निधौ ॥ द
 र्शनानन्तरंतन्नमस्कारमन्तीयम् ।
 नीलश्रीशुभश्रीवसर्वकामफलप्रद
 । पृथिव्यामवतीर्थीसखञ्जरीटन
 जोस्तुते ॥ त्वंयोगयुक्तीमुनिपुत्रक
 स्त्वमदृश्यतामेपिशिखोद्गमेन । त्वं
 दृश्यसेपावृषिनिर्गतायां त्वंखञ्जना
 सूर्यमयोनमस्ते ॥ द्रव्यविशेषापरि
 स्थितस्य तस्य दर्शनफलं यथा ॥ अ
 ङ्गे पुगी।गुगजवाजिमहोरगेपुराज्य
 प्रदः कुशलदः शुचिशाहलेषु ।
 भस्मास्थिकेशमखलामतुषेषुदृष्टो-
 दः खंददातिबहुशः खलुखञ्ज
 रीटः ॥ अशुभदर्शनेप्रायश्चित्तं य
 था । अशुभंखञ्जजं दृष्टुः देवब्राह्म-
 णपूजनम् । दानं कुर्वीत कुर्याच्च स्ना-
 नं सर्वौषधीजलैरिति ॥ मादकद्रव्य
 विशेषे । भङ्गायाम् ॥ तस्याना
 मानिगुणाश्च यथा । भङ्गागञ्जा
 मातुलानीमादनीविजयाजया ।
 भङ्गाकफहरोतिक्तायाहिणीपाच
 नीलघुः । तीक्ष्णोष्णपित्तलामोह
 मद्वाग्वाङ्मूर्धनी ॥ इतिभावप्र
 काशः ॥ अपिच । शक्राशनंतुती
 क्ष्णीष्णामोहकृत्कुष्ठनाशनम् । बल
 मेधाग्निक्वच कृष्णदोषहारिरसाय-
 नम् ॥ जातामन्दरमन्यनाज्जलनि
 धौपीयूषरूपपुराचैलोक्ये विजय-
 प्रदेतिविजयाश्रीदेवराजप्रिया ॥ ला

विजाता

कानांहितकाम्ययाचितितलेप्राप्ता
 नरैः कामदोसर्वातङ्कविनाशरूपं
 जननीयैः सेवितासर्वदादृतिरा
 जयलभः ॥ वचायाम् ॥ यमभार्या
 याम् ॥ हरीतक्याम् ॥ अलावुव
 ताविजयेतिलक्षणम् ॥ जयन्त्या
 म् ॥ शिफालिकायाम् ॥ मञ्जि
 षायाम् ॥ शमीभेदे ॥ अग्निमन्ये
 । गणिकार्याम् ॥ अष्टमहाद्वाद
 श्यन्तर्गतद्वादशीविशेषे ।
 विजयासप्तमी । स्त्री० सप्तमीतिथिप्र
 भेदे ॥ सायथा । शुक्रपक्षस्य सप्तम्यां
 सूर्यवारोदयदाभवेत् । सप्तमीविज
 यानामतत्र दत्तं महाफलम् ॥
 विजयी । चि० विजयशीले ॥ विशेषे
 ण जेतुंशीलमस्य । जिह्वीत्यादि
 ना० इति ॥
 विजरः । पुं० वेदान्तवेद्ययात्मनि ॥
 चि० जरारहिते ॥ विगताजरा
 यस्य ॥
 विजलम् । न० विजिले । पिच्छिले
 इति हेमचन्द्रः ॥ चि० जलग्न्ये ॥
 विजल्पः । पुं० वाक्यविशेषे ॥ यथा
 । व्यक्तयासूययागूढमानमुद्रान्तरा
 लया । अथ द्विषिकटाक्षोक्तिर्विज
 ल्पोविदुषां मतः ॥ इत्युज्ज्वल
 मीलमणिः ॥
 विजातः । चि० विज्ञते ॥ ज्ञाते ॥
 विजाता । स्त्री० जातापत्न्यायाम् ।

विजित :

प्रजातायाम् ॥
 विजातीय : । त्रि० विभिन्नधर्माक्रा-
 न्ते ॥ बिलक्षणे । भिन्ने ॥ यथाष्ट
 जातिजातीय : शिलादि : ॥
 विजिगीष : । त्रि० जयेच्छौ ॥
 विजिगीषा । स्त्री० विजयेच्छायाम् ॥
 स्त्री० स्तोदरपूरणासक्तिनिमित्तकनिन्दा
 त्यागेच्छायाम् ॥
 विजिगीषाविवर्जित : । त्रि० आद्य
 ने । औदरिके ॥ स्तोदरपूरणास
 क्तिनिमित्तकनिन्दात्यागोविजिगी
 षा० व्यवसाय : कश्चित्प्रकर्षोवा०
 आलस्यात्तेनविहीनाय : केवलमु
 दराधीनइतिभाव : ॥
 विजिगीषु : । त्रि० जयैषिणि । जये
 ष्काशीले । प्रतिवादिजयकामे ॥
 यथा । जेतुमीषणशौलस्यविजिगी
 पुरितिस्मृत : । इति ॥ शक्तस्यहि
 विजिगीषो : कार्यसाधनप्रधानम्०
 अन्यत्समथरक्षणाद्यशक्त्येतिनी
 ति : ॥ विजेतुमिच्छाधातोः कर्म
 णइतिसन् । सनाशंसभिन्नउ : ॥
 विजिघत्सु : । त्रि० विगताशनेच्छे ॥
 विगताजिघत्साजुधायस्य ॥
 विजिज्ञासितव्य : । त्रि० स्वसंवेद्य
 तामापादयितव्ये० निजात्मनि ॥
 विशेषणज्ञातुमेष्टव्य : ॥
 विजित : । त्रि० पराजिते ॥ विजयीय
 तेस्म । जिघमिभवे । क्त : ॥

विजृम्भितम्

विजितात्मा । त्रि० स्ववशीकृतदेहं ॥
 वशीकृतान्त : करणे ॥ विजित
 आत्मादेहा० मनोवायेन ॥
 विजिताश्व : । पुं० पृथा : पुत्रे ॥
 त्रि० वशीकृततुरगे ॥
 विजिति : । स्त्री० विजये ॥ यथाह
 दण्डी । क्षितिर्विजितिस्थितिर्विहि
 तिव्रतरतय : परगतय : । उरुरु
 धुर्गुरुदुधुवुर्युधिकुरव : स्वमरिकु
 लम् ॥ इति ॥
 विजिलम् । त्रि० पिच्छिले । मण्डयु
 क्तजलयुक्तव्यञ्जनयो : ॥ विजनं वि
 जि : । ओविजोभयचलनयो : ।
 इगुपधात्किदितौन् । विजिला
 ति । ला० । आतानुपसर्गेक : ॥
 विजिविल : । त्रि० विजिले ॥ इतिहे
 मचन्द्र : ॥
 विजिहीर्षा । स्त्री० विहर्तुमिच्छा-
 याम् ॥
 विजिह्वः । त्रि० कुटिले । वक्त्रे ॥
 विशेषणजिह्वः ॥
 विजुलः । पुं० शोल्मलीकन्दे ॥
 विजृम्भणम् । न० विभ्रमे ॥ विका
 से ॥ जृम्भणे ॥
 विजृम्भितम् । न० चेष्टायाम् ॥ त्रि०
 विकस्वरे । विकसनशीले ॥ अच्यु
 र्जिते ॥ उल्लसिते ॥ जृम्भायुक्ते ॥
 विजृम्भासञ्जातास्य । तारकादिच्चा
 दितच् ॥

बिटका

त्यर्थ इतिकल्पतरुः । अहमितिप्रत्य
 योविज्ञानस्कन्धवृत्त्यानन्दगिरिः ॥
 विज्ञानावसितः । चि० विज्ञानेननि
 स्थिते ॥
 विज्ञानिकः । चि० वैज्ञानिके । प्रवी
 णे ॥ विज्ञानमस्यस्य । ब्रह्मादि
 त्वान्मत्त्वर्थीयष्ठम् ॥
 विज्ञापनम् । न० बोधने । ज्ञानावना०
 बुक्तावना० इ० भा० प्र० ॥ विपूर्वाण्
 ग्यन्तजानातेर्ल्युट् ॥
 विज्ञेयम् । न० परमात्मतत्त्वे ॥ चि०
 विज्ञातव्ये । इदमेवमितिबिस्पष्ट
 चानार्हे ॥ विज्ञातुंयोग्यः । ज्ञा० ।
 अधीयत् । ईदृशति ॥
 विज्यम् । न० निगुणधनुषि ॥ विग
 ताज्यायस्मिन्० यस्माद्वा० तत् ॥
 विज्वरः । चि० विगतज्वरे ॥ विगत
 मनस्तापे ॥ विगतेज्वरोयस्य ॥
 विभर्भरः । चि० विषमे ॥
 विज्ञामरम् । न० चक्षुषः शुक्लैर्च ॥
 इतिकश्चित् ॥
 विज्ञाली । स्त्री० बीड्याम् । पङ्क्तौ ॥
 बिटः । पुं० अद्रौ ॥ लब्धविशेषि ॥
 षिङ्गे । स्त्री० ॥ मूषिके ॥ खदि
 रे ॥ कामुकानुचरे ॥ धूर्ते ॥ काम
 तन्त्रकलाकीविदे ॥ नारङ्गवृत्ते ॥ वि
 टति । बिटशब्दे । इगुपधलक्षणः
 कः ॥

बिटका । स्त्री० बीटिकायाम् ॥ इति

बिटप्रियः

कश्चित् ॥
 बिटङ्कः । पुं० न० गृहप्रान्ते रचितप
 क्षिस्थाने । कपोतपालिकायाम् ॥
 विशेषिणटङ्कान्ते ऽच । टक्विबन्धने ।
 हलस्येतिघञ् ॥ तौरणस्तम्भयोरुप
 रितर्यङ्निहितेदारुणि ॥ चि० सु
 न्दरे ॥ यथा । तस्मिन्नतीक्ष्णमुनयः
 षडसज्जमानाः कक्षाः समानव
 यसावयसप्तमायाम् । देवावचक्षत
 गृहीतगदौपरार्द्धाकियूरकुण्डलकि
 रीटबिटङ्कवेशौ ॥ इतिभा० ढ० स्क
 न्धे १५ अध्यायः ॥

बिटङ्कितः । चि० अलङ्कृते ॥
 बिटपः । पुं० बिटाधिपे । पारदारिकश्रे
 ष्ठे ॥ आदिष्यपत्रे ॥ पुं० न० शाखा
 पञ्चवसमुदाये । विस्तारे ॥ सन्धे ।
 गुल्मे ॥ शाखायाम् ॥ पञ्चवे । मु
 ष्कवङ्क्षणयोरन्तरे महाबीज्ये
 ॥ बिटान्पाति । पा० । आतेनपे
 तिकः ॥ यडा । बिटानांपानम् ।
 पा० । घञर्थेकः ॥ वेटति० बिच्य
 सेवा । बिटआक्रोशे० शब्दे च । बि
 टपबिष्टपविशिपोलपाः ० इ० सा
 धुः ॥

बिटप्री । पुं० पादपे । तरौ । वृक्षे ॥
 बटे ॥ बिटपः शाखाविस्तारोऽस्या
 स्ति । अतइनिः ॥

बिटप्रियः । पुं० सुहृद्वृक्षे । मोगरा०
 इ० भा० प्र० ॥ बिटानांप्रियः ॥

विट्पति :

विट्माक्षिकः । पुं० धातुविशेषे ।
ताप्ये । नदीजे । कामारौ ।

विटिः । स्त्री० पीतचन्दने ॥

विट्कारिका । स्त्री० पक्षिविशेषे ।
गोराव्याम् ।

विट्खदिरः । पुं० दुर्गन्धिखदिरः ।
अरिमेदे ॥ विड्गन्धिः खदि
रः ॥

विट्चरः । पुं० ग्राम्यशूकरे ॥ वि
षं विष्टांचरति । चर० । पचाद्य
च् । मूलविभुजादिच्वात्कोवा ॥
विषसरोवा ॥

विट्टलः । पुं० अज्ञानुग्राहकेदेवे ॥
यदाहुरर्वाचीनादाक्षिणाच्याः ।
विदाज्ञानेनठान्शून्यान्लाति
अदत्ते आत्मीयतयागृह्णाति ।
ला० । आतीनुपसर्ग इतिक्कः ।
विदाज्ञानेनठान्शून्यान्लातिगृ
ह्णाति यः स्वयम् । अज्ञानुग्रह
० कर्हो वा विट्टलः कथ्यते बुधैरिति
प्रक्रियाप्रसादः ॥

विट्पतिः । पुं० जामातरि ॥ य
था । मातामहमातुलश्चस्त्रीयं श्व
शुरंगुरुम् । दौहित्रं विट्पतिं व
न्मृत्विग्याज्यौ च भोजयेत् । एता
न्मातामहादीन् दशमुख्यशोभिया
द्यसम्भवे भोजयेद् गुरुर्विद्यागुरुरा
चार्यादिः । विट्दुहितातस्याः
पतिः । इति कुल्लूकभट्टः ॥ भोज

विडम्वा :

येत्० ग्राहि० इति शेषो वैध्यः ॥ नृ
पतौ ॥ वैश्यवर्त्ये ॥

विट्सारिका । स्त्री० पक्षिविशेषे ।
कुण्ठ्याम् । गुयासालुक्० इ० गौ०
दे० भा० प्रसिद्धे ॥

विठरः । पुं० बाग्मिनि ॥

विडम् । न० कृच्चिमलवणे । पाक्ये । खा
रीलूण० इ० भा० ॥ अस्य गुणायथा
। विडंसञ्चारमूर्द्धाधः कफवातानु
लोमनम् । ऊर्ध्वं कफमधोवातं सञ्चा
रयेदित्यर्थः । दीपनं लघु तौक्ष्ण्यं
ष्णं रूक्षं रुच्यं व्यवायिच । विबन्धना
हविष्टग्महृद्रुग्गौरवशूलनुत् ॥ विड
ति । विडभेदने ॥ इगुपधञ्जाप्रीकि
रः कः ॥

विडङ्गः । पुं० म० वेङ्गे । चित्रतण्डु
लायाम् । कृमिघ्ने ॥ विडङ्गकटु
तौक्ष्ण्यं रूक्षं वाङ्मकरं लघु । शू
लाध्मानोदरश्नं पाकमिवातविबन्ध
नुत् ॥ त्रि० अभिज्ञे ॥ विडति ॥
विड० । विडआक्रोशेवा । विडा
दिभ्यः क्तिदिच्यङ्क्च ॥

विडस्वचम् । न० अनुक रणप्रतारणे ॥
विडम्बना । स्त्री० विडम्बने । अनु
कृती ॥

विडम्बमानः । त्रि० अनुक्रियमाणे ॥

विडम्बितः । त्रि० अनुकृते ॥

व्यस्ते ॥ दुर्गते ॥ उपहसिते ॥

विडम्बाः । त्रि० उपहासास्यदे ॥

विडोजा :

विडारः । पुं० विडाले ॥ रलयार
भेदः ॥

विडारकः । पुं० विडाले ॥

विडालः । पुं० आतौ । मार्जारि ।
षष्ठदंशके ॥ नेत्रपिण्डे ॥ विडति०
विडतिवा । विडआक्रोशे ॥ तमि
विशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपक्षि
भ्यः कालन् ॥ मैत्रौषधविशेषि ॥ र
गणे० ५ । ५० ॥

विडालकम् । न० हरिताले ॥ पुं० ने
त्ररोगौषधविशेषि ॥

विडालपदः । पुं० तेलकद्वयपरिमा
णे ॥ न० मार्जारचरणे ॥

विडालपदकम् । न० कर्षपरिमाणे ॥
विडाली । स्त्री० भूमिकृष्णाण्डे । वि
दार्याम् ॥ मार्जार्याम् ॥

विडीनम् । न० खगानांगतिप्रभेदे ॥
विशिष्टं डयनम् । डीड् विहायसा
गतौ । स्वादिः । नपुंसकेभावैक्तः ।
स्वादयत्रोदितद्वयतिदेशात्ओदि
त्त्वान्निष्ठानत्वम् ॥ विडीनं विचि
चंपक्षिणः पतनमिति महाभा-
रतं ॥

विडुलः । पुं० वेतमवृक्षे ॥

विडोजाः । पुं० इन्द्र ॥ वेवेष्टि ।
विष्णुव्याप्तौ । क्लिप् । विट्० व्या
पकम् ॥ अजस्ते जाऽस्य ॥ विट्
सुप्रजासु० मनुष्येषु वा० अजीयस्ये
ति वा ॥

वितण्डा

विडौजाः । पुं० पाकशासने । इ
न्द्रे ॥ विडति । विडभेदने । इगु
पधैतिकः । विडंभेदकमोजाऽ
स्य । सान्तः ॥

विङ्गन्धम् । न० विड्लवणे ॥

विड्जः । त्रि० विष्टायां जाते ॥

विड्लवणम् । न० विडे ॥

विड्वराहः । पुं० विट्चरे ॥

वितंसः । पुं० वीतंसे ॥

वितण्डा । स्त्री० कच्चौशाके ॥ शिला
ह्वये ॥ करवीर्याम् ॥ दर्व्याम् ॥ वा
दप्रभेदे । परपक्षप्रतिवादे । स्वपक्ष
स्थापनाहीनायाम्बिजिगीषुकथाया
म् ॥ तथाचन्यायसूत्रम् । सप्रतिप
क्षस्थापनाहीनोवितण्डा । यद्यपि
तच्छब्देन जल्पो न परामर्शक्यते०
जल्पस्य स्थापनादयवतः प्रतिपक्ष
स्थापनाहीनत्वस्य विरुद्धत्वात् । त
थापि स्थापनादयवत्त्वं विहाय० जल्पे
कदेशः परामृश्यते । प्रतिपक्षोद्दि
तीयपक्षः । तथाच० प्रतिपक्षस्थाप
नाहीनाविजिगीषुकथा० वितण्डति
। नवस्वस्य स्थापनीयाभावात्कथमि
यंकथाप्रवर्त्ततामिति वाच्यम् । पर
पक्षखण्डनेन जयस्यैवोद्देश्यत्वात् ।
परेतु० यत्परपक्षखण्डनेनैव स्वपक्ष
सिद्धिरथादेव सिद्धे तत्साधनाभावेपि
न प्रवृत्त्यनुपपत्तिरिति वदन्ति ॥

१ । ४२ ॥ वितण्डाते परक्षाऽनया

वितर्ही

। तडिअघाते । गुरोश्चेत्यः ॥
 विततः । चि० विस्तृते ॥ विशेषणतः ॥
 विततिः । स्त्री० विस्तारे ॥
 वितथम् । न० अन्तेवचसि ॥ चि०
 तदुति ॥ विगतंतथासत्यं यस्मात्
 तत्० वितथम् । अजितियोगविभा
 गात्समासान्तोऽच् ॥
 वितन्द्रः । चि० जागरुके ॥ तन्द्रार
 हिते ॥ विगतातन्द्रायस्यसः ॥
 वितन्यमानः । चि० वितायमाने ॥
 तनोतेः कर्मणि लट् । शानजा
 देशः ॥
 वितन्वन् । चि० विस्तारयति ॥
 वितमाः । चि० तमोगुणरहिते ॥
 वितरणम् । न० दाने ॥ तृप्पवनतरण
 योः विपूर्वः । भावे ल्युट् ॥
 वितर्कः । पुं० ऊहे ॥ संशये ॥ विप
 रीततर्के ॥ वितर्कणम् । तर्कभा
 ष्यार्थश्चुरादौ । भावे घञ् ॥ ज्ञानसू
 चके ॥
 वितर्कणम् । न० वितर्के ॥ तर्क० ।
 ल्युट् ॥
 वितर्हिः । स्त्री० वेदिकायाम् ॥ वि
 गतातर्हिः हिंसाऽप्याः । तर्हि हिंसाया
 म् । सर्वधातुभ्यङ्नितीन् ॥
 वितर्हिका । स्त्री० वेदिकायाम् ॥
 स्वार्थकः ॥
 वितर्ही । स्त्री० वेदिकायाम् ॥ कृदि

वितिष्ठमानः

कारादितिङीप् ॥
 वितलम् । न० पातालप्रभेदे ॥
 वितस्ता । स्त्री० नदीविशेषे ॥ तीर्थ
 विशेषे ॥ काश्मीरे वितस्ताख्यं नाग
 सदनमस्ति ॥
 वितस्तिः । पुं० स्त्री० क्षनिष्ठया सह
 वितस्तेङ्गुष्ठे । द्वादशाङ्गुलपरिमा
 णे ॥ वितस्यति० वितस्यतेवा । तसु
 उपचये । वीतसेरितितिः ॥
 वितानः । पुं० न० यज्ञे ॥ क्रतुकर्म
 णि । गार्हपत्यकुण्डस्य नामग्नौ ना
 माहवनीयदक्षिणाग्निकुण्डयोर्विहा
 रे ॥ कदके । उक्ते च चन्द्रातपे ॥
 विस्तारे ॥ न० वृत्तविशेषे । अवसरे
 चि० मत्ते ॥ तुक्ते ॥ गृह्ये ॥ म
 न्दे ॥ वितननम् ॥ वितन्यतेवा ।
 तनुविस्तारे । घञ् ॥
 वितानकः । पुं० माडह्ये ॥ पुं० न०
 चन्द्रातपे ॥
 वितानतनिसा । स्त्री० पटमण्डपर
 ज्ञी ॥
 वितानमूलकम् । न० उगोरे ॥
 वितायमानः । चि० वितन्यमाने । वि
 स्तीर्यमाणे ॥ वितनोतेः कर्मणि
 लट् । शानजादेशः । तनोतेर्यकीति०
 वा० आकारादेशः ॥ विटङ्किते ।
 अलङ्कृते ॥
 वितिष्ठमानः । चि० अतिष्ठमाने ॥
 समप्रविभ्यस्यङ्ख्यात्मनेपदम् ॥

वित्तम्

वित्तीर्णः । वि० दत्ते ॥ अथगाढे ॥
वितुन्नम् । न० सुनिषण्णे । विषखप
रिया० इ० भा० प्र० शाक्ते ॥ शै
वाले ॥ विगतनुन्नं व्यथनमस्मात्
॥ वि० व्यथिते ॥

वितुन्नकः । पुं० न० धन्याक्षे ॥ भाटा
मलीषधौ । तामलक्याम् । भू
स्यामलक्याम् ॥ सुस्तावत्पेलवपु
रंशुकाभंस्यावितुन्नकम् ॥ वितुन्न
कं हिमंतिक्तं कपायंकटुकान्तिदम् ॥
कफपित्तास्रशसर्पकुष्ठकण्डूविषप्र
णुत् ॥ वितुद्यतेस्म । तुद्व्यथने
कर्मणिक्तः । स्वार्थेकान् ॥ विगत
नुन्नदुः खमस्मादा । कप् ॥

वितुन्ना ।) स्त्री० तामलक्याम् ।
वितुन्निका ।) भूस्यामलक्याम् ॥ वितुन्नके ॥

वित्तपः । वि० सन्तुष्टे ॥ विशेषेण
तप्तः ॥

वित्तपः । वि० निष्कामे ।

वित्तम् । न० धने । न्यायाज्जितध
मे । धर्माययशसेऽर्थायकामायस्वज
नायच । पञ्चधाविभजंन्वित्तमि
हामुक्चमोदते । प्रभूतेऽहिरण्य
रत्नादौ ॥ ज्ञाने ॥ लम्बादिद्वितीय
भवने । वि० ख्याते । विज्ञाते ।
विचारिते ॥ विद्यतेस्माद्विद्विचार
णे । क्तः ॥ नुदविदेतिपक्षेनत्वा
भावः । यद्वा । अवेदि । विद्ल

विधुरः

लाभे । क्तः । वित्तोभोगप्रत्यय
योरितसाधुः । लब्धे ॥

वित्तदः । पुं० पूर्वदक्षिणोत्तरद्वारै
रुहि ॥ वि० धनदातरि ॥ वित्तद
दाति । हुदाञ्दाने । आतङ्क
तिकः ॥

वित्तपः । पुं० कुबेरे ॥ वि० धनर
क्षके ॥ वित्तपाति । पा० क्तः ॥

वित्तमयः । वि० धनप्राये ॥

वित्तिः । स्त्री० विचारे । ज्ञाने ॥
यथा । सत्त्वं भोवनवित्तिर्व्यपनुद
तियतः कर्मनाश्रयो घटादिर्मिथ्या
भूतंचकर्मचपयतिनतथावित्तिघा
त्ययतस्तत् । इत्यंसिद्धविभागेशु
तिंशिखरगिरावित्तिघाच्छप्रतीतोव
भ्योमिथ्येतिसिद्धं नतदपहतयेक
मंभातंसमर्थम् ॥ इति ॥ लाभे ॥

सम्भवे ॥ विदेर्भावादौस्त्रियांक्तिन् ।

वित्तेशः । पुं० धनपतौ । कुबेरे ॥

वित्तैषणा । स्त्री० धनलाभेच्छायाम् ॥
कर्मणांसाधनेवित्तैषणावित्तैष-
णामता ।

विचस्तः । वि० चासयुक्ते ॥ विप
र्वात्चसेः क्तः ॥

विचासः । पुं० भये । असीउद्द
गे । विपूर्वः । घञ् ॥

विच्छनः । पुं० वृषभे ॥

विधुरः । पुं० चौरै । राक्षसे ॥ व्य
थते ॥ व्यथभयचलनयोः । व्यथेः

विदर :

सम्प्रसारणं किञ्चेष्टुरच् ॥
 विथ्या । स्त्री० गोविज्जायाम् ॥
 वित्० द् । चि० विदुषि ॥ न० ज्ञा
 ने ॥ वेदनम् । विदज्ञाने । सम्प्र
 दादिस्वात् भावेक्तिप् ॥
 विदः । पुं० पण्डिते । वेत्ति । वि
 द० क् ॥
 विदंशः । पुं० अवदंशे ॥ विदंश्यते ।
 दंश० । कर्मणि० भावेवाघञ् ॥
 विदग्धः । चि० चतुरे । दक्षे ॥ ना
 गरे ॥ पण्डिते ॥ अल्लन्तपक्के ॥
 विदग्धता । स्त्री० विदग्धत्वे ॥
 विदग्धा । स्त्री० परकीयास्तर्गतनायि
 काप्रभेदे ॥
 विदथः । पुं० योगिनि ॥ कृतिनि ।
 प्राप्ते ॥ वेत्ति । विदज्ञाने । रुदिवि
 दिभ्यांङिदिस्थथः ॥ यच्चे ॥ वेत्ति०
 अस्मिन्देवान् ॥
 विदन् । चि० पण्डिते ॥
 विददङ्क्षुः । चि० विदंष्टुमिच्छी ।
 उपदंशेष्ठावति । दंशेः सन्नन्ताद्
 प्रच्ययः ॥
 विदन्ता । स्त्री० नातिदीर्घायां वराटि
 कायाम् ॥
 विदरः । पुं० स्फुटने । मिदायाम् ।
 कटना० इ० भा० । विदरणम् । द्रुवि
 दारणे । छदोरप् ॥ न० विश्वसार
 के । नामफणीयूहर० इ० भा० ॥ चि०
 हरशून्ये । निर्भये ॥

विदायः

विदरम् । न० विदरे ॥ विद्रक्षी ॥
 विदर्भः । पुं० कुण्डिनपुरे ॥ सतुवङ्ग
 देशस्य दक्षिणपश्चिमे वर्त्तते । अधुना
 बडानागपुर० इति स्यात् । भद्रका
 लीमहापूर्वैरामदुर्गाच्चपश्चिमे । श्री
 विदर्भाभिधोदेशो वैदर्भीतिष्ठति
 ॥ चि० दर्भशून्ये ॥ कर्मठे ॥ वि
 शिष्टे नदर्भेणोपलक्षितः ॥
 विदर्भजा । स्त्री० अगस्त्यसुनेः पत्न्या
 म् । कौशीतक्याम् । लोपामुद्राया
 म् ॥ दमयन्त्याम् । रुक्मिण्याम् ॥
 विदर्भराजः । पुं० विदर्भदेशाधिपतौ
 । भौमाभिधे पुराणप्रसिद्धे राजनि ।
 दमयन्तीजनके ॥
 विदर्भसुभूः । स्त्री० दमयन्त्याम् ॥
 विदर्भाधिपतिः । पुं० कुण्डिनपतौ
 । भौष्मकाभिधे । रुक्मिणीजनके ॥
 विदलः । पुं० रक्तकाञ्चने । पिष्टके
 ॥ न० वंशादिकृतपात्रविशिष्टे ॥ वेणु
 दले ॥ शिफाविदलरज्ज्वाद्यैर्विदध्या
 न्नृपतिर्दममितिमनुः ॥ दाडिमव
 ल्कले ॥ द्विधाकृतकलायादौ । दा
 ल० इ० भा० ॥ स्वर्णादेरवयवे ॥
 विदला । स्त्री० चित्रति ॥ पञ्चशून्या
 याम् ॥
 विदा । स्त्री० ज्ञाने ॥ मनीषायाम् ॥
 मिदादित्त्वाद्विदेरङ् । टाप् ॥
 विदायः । पुं० गमनानुमतौ ॥ यथा
 । क्षणं वाचम्यकबनंगच्छवातिष्ठसु

विदारण :

न्दरि । जणंगृहस्थयास्यामिविशिष्टं
कार्यमस्तिमे । विदायंदेहिसम्प्रीत्या
जणंमांप्राणवक्त्रमे ॥ इतिब्रह्मवैवर्ते
श्रीराधांप्रतिश्रीकृष्णवाक्यम् ॥

विदारः । पुं० जलोच्छ्वासे । आजौ
। युधि ॥ दारणे ॥ विदार्यते । दृ०
। कर्मणिघञ् ॥

विदारकः । पुं० शुष्कनद्यादौवार्यर्थक
तगर्ते । कूपके । नद्यादौस्रोतोदौ
धकारिणितरुशिलादौ । कूपके ॥
यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । मार्गेशः
शनिसंयुक्तः सप्तमेऽस्तगतीग्रहः
॥ विदारकमिमं मन्ये प्राहुः पत्नीवि
नाशकम् ॥ पुनश्च । मार्गेशात्सप्त
मेभानुः पञ्चमेक्रूरखेचरः । विदा
रकाख्यएवासौभार्यामरिबशंनयेत्
॥ न० वच्चच्चारै ॥ विदार्यते । दृ० वि
दारणे । णिच् । बाहुलकात्कर्म
णिग्वल् ॥ यद्वा । विदार्यते । क
र्मणिघञ् ॥ कुत्सितोविदारः ।
कुत्सायंकः ॥ चि० विदारणकर्त्तरि ॥
विट्ठणाति । दृ० । ग्वल् ॥

विदारकसमाख्यः । पुं० यात्रायांनि
विद्येयोगान्तरे ॥ यथा । भार्येशाव्य
यगोनीचपुत्रस्थानेशनैश्चरः । विदा
रकसमाख्योयंयातुः पत्नीनिहन्तिवै
॥ विदारकेणसमाख्यायस्यसः ॥

विदारणः । पुं० कर्णिकारहृद्वे ॥
न० विडम्बे । विडम्बने । भेदे ॥

विदारी

भेदने । पुं० स्त्री० रणे । सम्परा
ये । समौके ॥ विदार्यतेऽनेन दृ०
। ग्यन्तः । ल्युट् ॥ विदारय
तिवा ॥

विदारिका । स्त्री० शालपण्याम् ।
विदार्यर्थे ॥ विदार्यब । स्वार्थकः ॥
विदारिगन्धा । स्त्री० अंशुमत्याम् ।
शालपण्याम् ॥ विदार्याः गन्धः वि
दारिगन्धः । ड्रापोरितिङ्गस्वः ।
सोऽख्यस्याः ॥

विदारिणी । स्त्री० काश्मर्या ॥

विदारितः । चि० भेदिते ॥ विदार्य
तेस्मा । दृ० । ग्यन्तः । क्तः ॥

विदारी । चि० विदारणकर्त्तरि ॥
विपूर्वाद्दृष्टातेः कर्त्तरिणिनिः ॥

विदारी । स्त्री० शालपण्याम् । अष्टा
दशप्रकारकण्ठरोगान्तर्गतरोगवि
शेषे ॥ यथा । सदाहृतोयंश्वयथुंसु
ताम्रमन्तर्गलेपूतिविशीर्णमांसम् ।
पित्तेनविद्याहृदनेविदारीपार्श्वेविशि
षात्सतुयेनशेते ॥ सपुरुषायेनपा
श्वेन० विशेषाद्बाहुल्येनशेते० त
स्मिन्पार्श्वेसाविदारीभवतीत्यर्थः
॥ इक्षुगन्धायाम् । श्वेतभूकूप्या
गडं ॥ विदारीक्षीरशुक्लेक्षुगन्धा
कोष्टीचेत्यमरः । अस्याः गुणास्तु ।
विदारीनधुरास्निग्धाहं हृणीस्तन्यशु
क्रदा । शीतास्वर्यामूचलाचजौव
नोबलवर्णदा ॥ गुरुः पित्तास्रपव

विदिक्

नदाहं हन्ति रसायनीति ॥ विदारय
ति । दृषिदारणे ० ग्यन्तः । पचा
द्यच् । गौरादिः ॥ विदार्याः फलं
मूलञ्च ० विदारी । अनुदात्तादेशे
त्यञ्चः ० पुष्पमूलेषु बहुलमिति ० लु
पि ० युक्तबद्भाषः ॥

विदारुः । पुं ० क्रकचपादे । कृक
लासे ॥

विदाहि । न ० परिणामेऽमूलपाकमु
पयाते ० दाहजनकद्रव्ये ॥ विदा
हिद्रव्यमुद्गारमस्त्रं कुर्यात्तथाटपा
म् । हृदि दाहञ्च जनयेत्पाकं गच्छ
तितच्चिरात् ॥

विदिक् चङ्गः । पुं ० हरिद्राङ्गप
क्षिणि ॥

विदितः । पुं ० कथौ ॥ चि ० बुधि
ते । अवगते । ज्ञाते । विदिक्रिय
यातिशयेनाप्ते । विदिक्रियाकर्म
भूते ॥ यथा । तस्मिन् ब्रह्मणि वि
दिते विश्वमशेषं भवेद्विदितम् ।
आरण्यमृदिविदितायां घटकर्काद्या-
यथाऽवगम्यन्ते ॥ ७५ ॥ श्रुते ॥
अर्थिते ॥ वृत्तान्तज्ञानवति ॥ अ
भ्युपगते ॥ व्याकृते ॥ विद्यते स्म ।
विदज्ञाने । क्तः । यस्य विभाषिती
ट् ॥ विदितं वेदनमस्यास्ति वा । अ
र्थं आद्यच् ॥

विदिक् । स्त्री ० अपदिशं । अपदिशे
। दिशोर्मध्ये । अग्निनिर्गतिं वा

विहरम्

व्यौशानकोणचतुष्टये ॥ दिग्भ्यां
विनिर्गता ० शान्ताविदिक् ॥
विदिशा । स्त्री ० नगरीविशेषे ॥
विदीर्णः । चि ० कृतविदारणे ।
चीरा ० फाडा इ ० भा ० ॥ दृ ० ।
कर्मणि क्तः । ऋतुद्वय ० रपरः ।
रदाभ्यामिति नत्वम् । णत्वम् ॥

विदुः । पुं ० हस्तिकुम्भयोर्मध्यभागे
॥ कुम्भौतुपिण्डौ शिरसस्तयोर्मध्ये
विदुः पुमान् । वेत्तिसंज्ञामत्रघा
तेन । विद ० । बाहुलकात्कुः ॥

विदुरः । पुं ० नागरे ॥ धीरे ॥ धृत
राष्ट्रानुजे । कौरवाणां मन्त्रिणि ॥
चि ० ज्ञानशीले ॥ वेदनशीलः ।
विदिभिदिच्छिदेः कुरच् ॥

विदुलः । पुं ० अम्बुवेतसे ॥ वेतसे ॥
गन्धरसे । बाले ॥ वेत्तिविद्यते वा ।
बाहुलकादुलच् ० गुणाभावश्च ॥ न
सवेतसे ॥

विदुषी । स्त्री ० पण्डितायां नार्याम् ।
वेत्ति । विदेः शतुर्वसुः । उगित
श्चेति ङीप् ॥

विदुष्मती । स्त्री ० पण्डितवत्यां पु-
र्याम् ॥

विदूनः । चि ० परितप्ते ॥ विदूयते
स्म । टुदु उपतापे । क्तः । ल्वादि
भ्यश्चेति निष्ठानत्वम् ॥ विश्लेषेण दू
नावा ॥

विहरम् । न ० देशविशेषे । बालवा

विदेहमुक्तिः

ये ॥ बालवायाद्रेः समीपवर्ति
निनगरे ॥ त्रि० अतिदूरस्थदेशा
दौ । विप्रकृष्टे ॥

विदूरजम् । न० वैदूर्यमणी ॥
विदूरथः । पुं० राजविशेषे ॥
विदूरभूमिः । स्त्री० विदूरदेशे ॥
विदूराद्रिः । पुं० रोहणपर्वते ॥
विदूषकः । पुं० क्रीडनीयैकपात्रे ।
षिङ्गे । विटे । व्यलीके । काम
केली । चाटुबटौ । बासन्तिके ।
वैहासिके । प्रहासिनि । परनिन्दा
करे । खले । अभीरौ । सूषके ।
कण्टके । परहेषिणि ॥ नायकवि
शेषे ॥

विदेशः । पुं० परदेशे ॥ कीर्तिभा
रः । समर्थानां किंदूरं व्यवसायिना
म् । कीर्तिविदेशः । सविद्यानां कः
परः । प्रियवादिनाम् ॥

विदेहः । पुं० जनकान्वयभूमिपे ।
मैथिले ॥ विदेहाः । पुं० । मूखे ।
देशविशेषे । तीरभुक्ता । तिरुहि
त० इ० भा० प्र० ॥ यथा । गण्ड
कीतीरमारभ्य च स्यारगद्यान्तर्वांशि
व । विदेहभूः । समाख्याता तीरभु
क्त्यभिधः । सतु ॥ त्रि० कायशून्ये ।
निर्देहे ॥

विदेहमुक्तिः । स्त्री० मुक्तिविशेषे ॥
सायथा । ततः । कालवशादेव प्रार
ब्धं तु क्षययुक्ते । विदेहीमामकीमु

विद्वध्वंसः

क्तिं याति नास्त्य च संशयवृत्तिः । त
तो जीवन्मुक्त्यन्तरम् ॥

विदेहा । स्त्री० मिथिलायाम् ॥
विद्वः । त्रि० वेधिते । कृतच्छिद्रे ॥
क्षिप्ते । सदृशे । बाधिते । ताडि
ते ॥ विध्यते स्म । व्यधताडने ।
क्ताः । ग्रहण्येति सम्प्रसारणम् ॥
विद्वक्कर्णः । पुं० विद्वक्कर्णम् ॥
त्रि० कृतकर्णध्वे ॥ विद्वक्कर्णौ
यस्य ॥

विद्वक्कर्णः ।) स्त्री० विद्वक्कर्णम् ।
विद्वक्कर्णिका ।)

विद्वक्कर्णौ । स्त्री० पाठायाम् । अस्व
ष्टायाम् ॥ विद्वक्कर्णौ यथा । यस्या
वा । पाककर्णेति डीप् ॥

विध्यर्थः । पुं० विधिफले ॥ कृति
साध्यत्वमर्थहेतुत्वमनर्थहेतुत्वञ्चे
तितार्किकाणां दर्शनम् ॥ भाटमते
विद्वध्यर्थस्तु । श्येनफलस्यैवाभिचार
स्यानर्थहेतुत्वाद् धर्मत्वम् । श्येनस्य
तु विहितस्य समीहितसाधनस्य धर्म
त्वमेव । अर्थपदव्यावर्त्यन्तु । कल
स्त्रमक्षणादेर्निषिद्धस्यैवेति । फल
तोऽनर्थहेतुत्वेन तु । शिष्टानां श्येना
नौनधर्मत्वेन व्यवहारः । तदुक्त
म् । फलतोऽपि भयत्कर्मनानर्थ
मानुबध्यते । केवलप्रीतिहेतुत्वात्
तद्धर्मवृत्तिकथ्यते ॥

विद्वध्वंसः । पुं० विनाशे ॥ विशि

विद्या

ष्टोधंस : ॥

विद्यमानः । चि० वत्तमाने ॥

विद्या । स्त्री० उमायाम् । शिवायाम् ।
 । दुर्गायाम् ॥ मन्त्ररूपायाम् ॥ दे-
 वताज्ञाने । उपासनायाम् ॥ विज्ञा-
 ने ॥ अयोविषयायाम् । ब्रह्मविद्या-
 याम् ॥ अनाहतसंवितादात्म्यापन्ना-
 यांब्रह्माकारान्तःकरणवृत्तौ ॥ आ-
 त्मसाक्षात्कारे ॥ वेदार्थपरिज्ञाने ॥
 शास्त्रे ॥ आन्वीक्षिकीत्रयीवाक्ताद-
 गडाख्यासुचतसृषु ॥ यथा । आन्वी-
 क्षिकीत्रयीवाक्तादगडनीतिस्तुपाथं-
 वः । तद्विधेस्तत्क्रियोपेतैस्त्रिन्तयेद्वि-
 नयान्वितः ॥ आन्वीक्षिक्यात्मवि-
 ज्ञानं० धर्माधर्मौत्रयीस्थितौ । अर्था-
 नर्थौतुवाक्तायांदगडनीत्यांनयानर्थौ
 ॥ विद्याश्चतस्रएवैतायोगचेमायदे-
 हिनाम् । विद्याविनीतोन्टपतिर्न-
 कृच्छ्रेष्ववसीदति ॥ इति ॥ पुराणा-
 दिचतुर्दशसु ॥ यथा । पुराणन्याय-
 मीमांसाधर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः । वे-
 दाः स्थानानि विद्यानांधर्मस्यचच-
 तुर्दश ॥ इति ॥ अष्टादशविद्यासु
 ॥ यथोक्तं विष्णुपुराणे । अङ्गानिवे-
 दाश्चत्वारोमीमांसान्यायविस्तरः ।
 धर्मशास्त्रपुराणसुविद्याश्चैताश्चतु-
 र्दश ॥ आयुर्वेदोधनुर्वेदोगार्ग्यवे-
 तितेजयः । अर्थशास्त्रंचतुर्थं सुवि-
 द्याश्चाष्टादशैवताः ॥ इति ॥ तत्रा-

विद्या

ङ्गानिषट्० यथा । शिञ्जाकल्पोव्या-
 करणं निरुक्तं छन्दोज्योतिषमिति ।
 ऋग्यजुः सामाथर्वाख्याः वेदाश्च
 त्वारर्द्धरिताः । विचारो वेदवाक्या-
 नांमीमांसाप्रोच्यते बुधैः ॥ साचपू-
 र्वोत्तरभेदाद्विधा । तथाहि । कर्म-
 प्रतिपादनपराजैभिनिप्रणीताद्वाद-
 शाध्यायी० पूर्वमीमांसा । ब्रह्मप्रति-
 पादनपराव्यासप्रणीताचतुरध्यायी०
 उत्तरमीमांसेति । पदार्थनिर्णयप-
 रंतर्कशास्त्रं न्यायः० अथैववैशेषिक-
 नयस्यान्तर्भावः । मन्वत्रिविष्णुहा-
 रीतादिप्रणीतंधर्मशास्त्रम् । कापिलपा-
 तञ्जलपाशुपतपाञ्चरात्रादीनामाग-
 मानामपि धर्मशास्त्रेष्वन्तर्भावः ।
 सर्गादिपञ्चलक्षणलक्षितम्० मन्त्र-
 मार्कण्डेयभविष्यभागवतब्रह्मव्रह्मा-
 गडब्रह्मवैवर्त्तवायुवामनविष्णुवरा-
 हविष्मिनारदीयपद्मलिङ्गगुरुडकूर्मस्क-
 न्दभेदादष्टादशविधंपुराणम् । तदु-
 क्तम् । महयं महयश्चैव० ब्रह्मयं वचतु-
 ष्ठयम् । अनापलिङ्गकृत्स्नपुराणा-
 निविदुर्बुधाः ॥ उपपुराणानामप्य-
 चैवान्तर्भावः । रोगोपशमपूर्वका-
 नन्दफलकोऽष्टस्थानसंयुतआयुर्वे-
 दः । शस्त्रास्त्रप्रयोगोपसंहारप्रति-
 पादकमन्त्रसहितः पादचतुष्टयात्म-
 कोधनुर्वेदः । पदावस्थिततानपरि-
 ष्वेदप्रयुक्तावधानेपृथक्षड्जादि

विद्यादलः

स्वरसमुदायोगाभ्यर्षवेदः । चतुः
षष्टिकलासङ्ग्याहकमीशनसादिशा
स्त्रमर्थशास्त्रमिति ॥ सर्वद्रव्येषु वि
द्यैवद्रव्यमाहुरनुत्तमम् । अद्वैत्यं
त्वादनर्थत्वादक्षयत्वाच्चसर्वदा ॥
विद्याददातिविनयं विनयादयाति
पाचताम् । पाचत्वादधनमाप्नोति
धनाद्धर्मस्ततः सुखमुद्भतिविष्णु
शर्मा ॥ दानेनतपसायज्ञैरुपवास
व्रतैस्तथा । नतांगतिमवाप्नोति वि
द्यायायामवाप्नुयादितियमः ॥ वि
दन्त्यनयाः अस्त्रामितिवा । विद-
ज्ञाने । संज्ञायांसमजनिषदनिपत
मनविदेषुञ्जीङ्भृजिषद्विद्वत्
पु ॥ ब्रह्मविद्याहिं दृश्यमिथ्यात्वं
दृग्वस्तुनः स्वकाशत्वं बोधयति ॥ प
रापरविभेदेनविद्याद्वैविध्यमीरित
म् । ऋग्वेदाद्याऽपराविद्यापरात्त्व
क्षरतत्परा ॥ व्यवहारस्यदशेयं वि
द्याविद्येतिभेदपरिभाषा । नास्त्ये
वतत्त्वदृष्ट्यातत्त्वं ब्रह्मैव नान्यदस्त्य
स्मात् ॥ तत्त्वदृष्ट्या ब्रह्मात्मैक
तृप्तिबान्तदृष्ट्या । तत्तुम् यथार्थं
स्वरूपम् ॥ गणिकार्यामिषधौ ॥
विद्यागुरुः । पुं० आचार्यातिरिक्तज्ञ
पाध्यभ्यादौ ॥
विद्यातीर्थम् । न० सन्ध्यातीर्थे ॥
विद्यादानपात्रे ॥

विद्यादलः । पुं० भूर्जवृक्षे ॥

विद्यादानम्

विद्यादाता । वि० विद्यादानकर्त्त
रि ॥ यथा । अन्नदाताभयदाताप
त्रीतातस्तथैवच । विद्यादाताज
न्मदातापञ्चैतेपितरोनृणाम् ॥
विद्यादानम् । न० अध्यापने ॥ पुस्त
कदाने ॥ अन्नदानं महादानं वि-
द्यादानं ततोधिकम् । अन्नेन च-
णिकादभिर्यावज्जीवन्तु विद्याया ॥
अपिच । वाजपेयसहस्रस्यसम्यगि
ष्टस्ययत्फलम् । तत्फलं समवा
प्नोतिविद्यादानोन्नतसंशयः ॥ त
स्माद्देवालयेनित्यं धर्मशास्त्रस्यवा
श्रुते । पठनं कारयेद्राजन्यदीप्तेष्व
र्मात्मनः ॥ गोभूषिरण्यवासां
सिश्यनान्यासनानिच । प्रत्यहं ते
मदत्तानिभवन्तिनृपसत्तम ॥ ध
र्माधर्मं न जानातिलोकोऽयं विद्याया
विना । तस्मात्सदैवधर्मात्मन् वि
द्यादानरतोभव ॥ इतिवज्रिपुराणे
विद्यादाननामाध्यायः ॥ अपिच
गारुडे ५१ अध्याये । विद्यादत्ता ब्रा
ह्मणाय ब्रह्मलीकेमहीयते । दद्याद
हरहस्तान्तुश्रवया ब्रह्मचारिणे ॥ स
र्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मस्थानमवाप्नुया
त् इति ॥ यस्तु देव्या गृहेनित्यं विद्या
दानं प्रवर्त्तयेत् । स भवेत्सर्वलोका
नांपूज्यः पूजापदं व्रजेत् ॥ धर्मा
र्थीयचनस्यातां शुश्रूषावापितविधा
। तत्रविद्यानवमव्याशुभं बीजमिव

विद्याधनम्

परे ॥ विद्यायेवसमंकाममन्त्रं व्यं
 त्रवादिना । आपदापि हि घोरया
 नत्तेनामिरिणेवपेत् ॥ विद्याब्रा
 ह्मणमेत्याहशेवधित्तेऽस्मिरक्षमाम्
 । असूयकायमांमादास्तथास्यांवीर्यं
 वत्तमा ॥ यमेवतुशुचिंविद्यान्निय
 तं ब्रह्मचारिणम् । तस्मैमां ब्रूहि वि
 प्रायनिधिपायाप्रमादिने ॥ इति-
 मनुः ॥

विद्यादेवी । स्त्री० विद्याधिष्ठात्या
 म् । सरस्वत्याम् ॥ जिनषाडश
 देवीषु ॥ यथा । विद्यादेव्यस्तुषाड
 श ॥ १५२ ॥ रोहिणीप्रज्ञप्तौबज्रशृ
 ङ्खलाकुलिशोङ्कुशाः । चक्रेश्व
 रीनरदत्ताकाल्यथोऽसौमहापरा ॥
 गौरीगाम्भारीसर्वास्त्रामहाज्वालाच
 मानवी । वैराग्याकुसुमानसीमहा
 मानसिकेतिताः ॥ १५४ ॥ इ०
 हे० च० ॥

विद्याधनम् । न० विद्ययापार्जिते
 विक्ते ॥ यथाहकात्यायनः । उप
 न्यस्तेतुयज्ञब्धंविद्ययापणपूर्वक
 म् । विद्याधनन्तुतद्विद्याद्विभा
 गेननियोजयेत् ॥ शिष्यादात्त्विज्य
 तः प्रश्नात्सन्दिग्धप्रश्ननिर्णयात्
 । स्वज्ञानशंसनादादाज्ञब्धंप्राप्यय
 नाच्चयत् ॥ विद्याधनन्तुतत्प्रोह
 विभागेनप्रयोजयेत् । शिल्पेष्वपि
 हिधर्मीयं० मूल्याद्यच्चोधिकंभवेत्

विद्याधनम्

साधारणस्वर्णादिकमादाय० कुण्ड
 लादिकंनिर्माय० स्वर्णादिमूल्यात्०
 शिल्पगुणेनयदधिकमूल्यंस्यात्त
 दित्यर्थः ॥ परंनिरस्ययज्ञब्धंविद्य
 याद्यूतपूर्वकम् । विद्यातिशयने
 पुण्येन० द्यूतपूर्वकंयज्ञब्धमित्यर्थः
 ॥ विद्याधनन्तुतद्विद्याद्विभाज्यं
 ब्रह्मस्पतिः ॥ अस्यार्थवचनार्थानु
 क्रमेणाह । यदीति । यदिभवान्भ
 द्रमुपन्यस्यति० तदाभवति० एवम
 यैतद्वेयमितिपणितंयज्ञोपन्यासंनि
 स्तीर्यलभतेतन्नविभाज्यम् ॥ शिष्या
 दध्यापितात्० आत्त्विज्यतः ६
 यजमानाद्विज्ञयाज्ञब्धधनम्० द
 क्षिणाचनप्रतियहेवेतनरूपत्वात्त
 स्याः । तथायत्किञ्चिद्विद्ययाप्रश्ने
 निस्तीर्णे० अपणितमेवयदिकश्चि
 त्परितीषाद्विदति० प्रश्ने निस्तीर्णे०
 प्रश्नस्यसम्यगुत्तरेदत्तइत्यर्थः सन्दि
 ग्धप्रश्ननिर्णयादितिव्याचष्टे । तथे
 ति० तथायोद्यस्मिन्शास्त्रार्थेममसं
 शयमपनयति० तस्मैसुवर्णमिदं द
 दानीत्युपस्थितस्यसंशयमपनीययज्ञ
 ब्धम् । तच्चैवविकल्पेनव्याख्यान्तर-
 माहयद्वेति । यदा० वादिनावा
 दसन्देहे० न्यायकरणार्थमागतयोः
 सम्यङ्निरूपणेनयज्ञब्धंषष्ठांशादि
 कम् । स्वज्ञानशंसनादितिव्याच
 ष्टे० तथेति० तथाशास्त्रादिषुप्रकृ

विद्याधनम्

एज्ञानं विभाव्ययत्प्रतिग्रहादिनाल
 अम् । वादादिष्वस्यार्थमाह । तथे
 ति । तथाद्वयोः शास्त्रज्ञानविवादे ।
 अन्यत्रापि यत्र कुचविदन्योन्यज्ञान-
 विवादे । निर्जिह्वयल्लभम् । नि
 र्जिह्व । एककोटिव्यवस्थापनेन वि
 वादमपनीय । लब्धम् । वादिपणि
 तं राज्ञा वा प्रसाददत्तमित्यर्थः । प्रा
 ध्ययनादिति व्याचष्टे । तथेति । त
 थैकस्मिन् देये वृद्धनामुपप्लवे । येन
 प्रकृष्टमधीत्य । यल्लब्धम् । शिल्पे
 प्वपीत्यस्यार्थमाह । तथेति । तथा
 शिल्पादिविद्यया । चित्रकरमुवर्ण
 कारादिभिर्यल्लब्धम् । शिल्पगुणेन
 यदधिकं लब्धम् । तथाद्यूतेनापि
 परं निर्जिह्वयल्लब्धम् । तत्सर्वं विद्या
 धनमविभाज्यमितरेरित्यर्थः । त
 स्मादायाकयाचविद्यालब्धमर्ज-
 कस्यैव तन्नेतरेषामिति । प्रदर्शना
 र्थन्तु काल्यायनेन विस्तारितमिति दा-
 यभागः । अत्र नारदः । कुटुम्ब-
 विभृयाद्भ्रातुर्यो विद्यामधिगच्छतः
 । भागं विद्याधनात् तस्मात्सलभे
 ताश्रुतेऽपि सन्निति ॥ विभृयोदित्ये
 कवचननिर्देशान्नब्रह्मः । यदि वि
 द्यामभ्यस्यते भातुः कुटुम्बमपरा
 भातास्वधनव्ययशरीरायासाभ्यां सं-
 वर्धयति । तदा तद्विद्वान्निर्जितधने
 तस्याधिकारः । अश्रुतेऽमूर्खः ॥

विद्याधिकारी

विद्याधरः । पुं० । देवयानिविशेषे ।
 जीमूतवाहनपुष्पदन्तादौ । कामरु
 पिथि । खेचरे ॥ विद्यायागुटिका
 स्तनादिविषयिण्याः । धरोधारकः
 ॥ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नायांज
 रुयुगंधृत्वाकराभ्यां ताडयेत्पुनः ।
 कामयेन्निर्भयं कामी बन्धो विद्याधरो
 मतः ॥ यन्त्रविशेषे ॥ यथा ॥
 विद्याधरयन्त्रम् । न० । डमरुयन्त्रे ॥
 विद्याधारः । पुं० । वर्णवृत्तान्तरे ॥
 यथा । नागाधीशेनोक्तं वृत्तं विद्या
 धारम् । षड्विः कर्णैः शिरो पूर्णभू
 मौसारम् । स्यादस्मिन् विश्वो मे वैदे
 वै देवैर्देवैः । कृत्वा यस्यात्पूर्णधीरः की
 र्त्यायुक्तः ॥ यथा । बन्देपादाब्धौ
 अन्नित्यंसीताभर्तुः कृत्वा सिन्धौ
 सेतुं रक्षोनाथं हन्तुः । पैत्यामाज्ञां
 ज्ञात्वा प्राप्तं राज्ञं हातुः स्वयैः स
 वैर्लोकैः साकं नाकं यातुः ॥ वि
 द्यां धरति । धृञ् । कर्म
 यण् ॥

विद्योधिकारी । त्रि० । उपनिषद्भिर्ब्रह्म
 नेनोक्ते ॥ विद्यायाः ब्रह्मविद्या
 याः अधिकारी ॥ सद्ब्रह्मविधः ।
 कृतोपास्तिरकृतोपास्तिश्च । तत्रो
 पास्तिमात्रात्कारपर्यन्तामुपासनां
 कृत्वा यो ज्ञाने प्रवर्तते समुद्धा विद्या
 धिकारी । इदानीन्तनस्तु प्रायेणा
 कृतोपासन एवौत्सुक्यमात्रात्सहसा

विद्याधिकारी

विद्यायांप्रवर्ततेसतुगौणोधिकारी ।
 तस्यज्ञानस्यसवातप्रदेशप्रदीपवत्स
 हसानिवर्त्तनात् । ननुसर्वेषाम
 पिविदुषामात्मनोनिष्ठप्राप्तिरूपो
 मुख्याधिकारः किन्नस्यादविशेषा
 दविद्यानिवृत्तेरितिचेत् । शृणु । अ
 स्थायम्भावः । यस्तूपाद्यदेवतासा
 साक्षात्कारपर्यन्तंसगुणोपासनं वि
 धायविद्यायांप्रवृत्तस्तस्यविचारेणज्ञा
 नात्पक्षौविचे प्राभावात् । आत्मधो
 निष्ठप्राप्तेव । यः पुनरुपासनमकृ
 त्वाश्रयणाद्यनुष्ठायतस्त्वनिष्ठिनोति
 तस्यचित्तवशीकरणाभावेविचे पस
 म्भावात्तत्प्रतिनियमविधिः । नच
 तत्त्वज्ञानेनाज्ञानस्यनष्टत्वाद्विधिवै
 यर्थ्यमितिशङ्क्यम् । वशीकरणा
 भावे । शास्त्रेणनश्यत्परमार्थबुद्धिरि
 त्यज्ञानेपरमार्थत्वांशनाशेपि । जन्म
 हेत्वज्ञाननाशयोगात् । अन्यथा
 वेदान्तेषूपान्तिविधीनामैकाग्र्यद्वारा
 ऽद्वितीयब्रह्मपरत्वंनस्यात् । अ
 तस्तेषांश्रुतिप्रसिद्धप्रणवोच्चारणपूर्व
 कमप्रतिबद्धसाक्षात्कारायनिरन्तरं
 निगुणब्रह्मभावनाकार्या । अतएव
 शास्त्रे । विदुषोविधिर्नास्तीत्युक्ता ।
 पुनर्विद्वानज्जवद्विधिमहतीतिब्रह्म
 निष्ठाविधीयते । इत्याद्युक्तिर्नविरु
 धाते । अधिकारिभेदेनव्यवस्थास
 म्भावात् ॥

विद्युत्

विद्यानिधिः । पुं० विद्यासम्प्रदाय
 प्रवर्त्तके ॥
 विद्यानैपुण्यकामः । त्रि० विद्याति
 शयमाचार्यनि ॥
 विद्याप्रयोजनम् । न० आत्मान्तिव्यासं
 सारनिष्ठसौब्रह्मप्राप्तिलक्षणायां ॥
 विद्यायाः प्रयोजनम् ॥
 विद्याभीप्सी । त्रि० विद्यार्थिनि ॥
 विद्यारम्भः । पुं० प्राप्तेतुपञ्चमेवर्षे
 विद्यारम्भकारयेदितिबचनबोधि
 तैविद्यायाः प्रारम्भे ॥
 विद्यार्थी । त्रि० विद्याभीप्सिनि ॥
 विद्यैवार्थः । सोऽस्यास्तीति । इ-
 निः ॥
 विद्यावान् । त्रि० विद्याविशिष्टे ॥
 पण्डिते ॥ विद्यास्यस्य । म-
 तुप् ॥
 विद्याविषयः । पुं० परब्रह्मणि । प्र
 त्यगात्मभूते ॥ विद्यायाः विष
 यः ॥
 विद्युज्जिह्वः । पुं० राक्षसविशिष्टे ॥
 त्रि० तडिदाभजिह्वे ॥
 विद्युज्जाला । स्त्री० कलिकारीवृ-
 क्षे ॥ तडित्प्रभायाम् ॥
 विद्युत् । स्त्री० मेघेपुट्टये । दीर्घाका
 रे । ज्योतिषि । तडिति । सौदा
 मिन्याम् । चक्षुलायाम् ॥ साचतु
 र्विधायया । वातायकपिलाविद्युदा
 तपायहिलोहिता । पीतावर्णायवि

विद्योपयोग :

ज्ञियादुर्भिन्नायासिताभवेत् ॥ स
न्यायाम् ॥ विशिषेणद्योतते । द्यु
तदीप्तौ । भाजभासितिक्रिप् ॥
वि० निष्प्रमे ॥

विद्युत्केशः । पु० । राजसविशिषे ॥
विद्युत्प्रियम् । न० कांस्थे ॥
विद्युत्वान् । पु० । मेघे ॥ विद्युतः
सन्त्यस्मिन् । मतुप् ॥

विद्युन्माला । स्त्री० । अनुष्टुप् । छन्दीमे
दे ॥ यथा । सोमोगोगोविद्युन्मा
ला । वासीवल्लीविद्युन्मालावर्हश्रे
णीशाक्रश्रापः । यस्मिन्नास्तांतापो
क्षित्यै गोमध्यस्थः कृष्णाभोदः ॥
अपिच । उक्तायस्यामष्टौवर्णाः पा
देपादेसर्वेदीर्घाः । विश्रामः स्याद्वे
दैर्वेदैः साविद्युन्मालानिर्दिष्टा
॥ यथा । आगामिन्यो नोयामिन्यो
यायायाताभूयोभूयः । अभक्ष्याया
वक्षारुण्यमानेनानेनस्यात्किन्ति ॥

विद्युन्माली । पु० । राजसविशिषे ॥
विद्योपयोगः । पु० । विद्ययेष्टसिद्धौ ॥
चतुर्भिश्चप्रकारैर्विद्योपयुक्ताभवति
। आगमकालेन । आगमकालश्चवि
द्यायहणकालः । १ । स्वाध्यायको
लेन । स्वाध्यायकालश्चाभ्यासकालः
। २ । प्रवचनकालेन । प्रवचनकालोऽ
ध्यापनकालः । ३ । व्यवहारकालेन ।
व्यवहारोयज्ञानुष्ठानकर्मणि । ४ ।

तत्राद्ययोर्विद्यार्थ्यंयंबुद्धिमानिच्छाद

विद्रधिनाशनः

रपूर्वकमन्नवस्त्रादिलाभरूपोपयोगः
। तृतीयेप्रतिष्ठा० सक्खिष्यलाभद्वारा
रार्थप्राप्तिः सत्कारविशिषश्च । चतु
र्थे० यज्ञादानुष्ठानकालेऽपशब्दप्रयो
गप्रयुक्तप्रायश्चित्तोभावः० कर्मसा
ङ्गता० दक्षिणालाभः प्रतिष्ठाचेत्युप
योगः० तादृशस्योपयोगः सर्वाध्य
यनएवेतिमहाभाष्यकारादयः ॥

विद्रम् । न० । छिद्रे ॥

विद्रधिः । पु० । रोगविशिषे । हृद्गन्धौ
। हृद्गन्धे ॥ अस्यसम्प्राप्तिपूर्वकंसा
मान्यंलक्षणंयथा । त्वयक्तमांसमेदां
सिप्रदुष्यास्थिसमाश्रिताः । दोषाः
शायंशनेर्वीरंजनयन्त्यायताभृशम् ॥
महामूलंरुजावन्तं वृत्तं व्याप्यथवाय
तम् । सविद्रधिरितिख्यातोविज्ञे
यः षड्विधश्चसः ॥ पृथग्दोषैः स
मस्तैश्चक्षतेनाप्यसृजातया । विद्रधि
ः षड्विधः प्रोक्तोविशिषोभाषसङ्ग्रहे ॥
जलोकापातनंशस्तं सर्वस्मिन्नपि विद्र
धौ । मृदुर्विरकीलध्वन्नं खिदः पिप्तो
त्तरं विना ॥ वेदनम् । प्रिदेर्वहुल
मन्यत्रापिसंज्ञाछन्दसोरिति वारक्
। यद्वा । विद्रास्वप्नेपलायने । आ
तस्योपसर्गव्रतिकः । विद्रंधीयतेऽ
स्याम् । उ० धाज्० । कर्मण्यधिक
रणेचेतिकिः ॥ यद्वा । विद्रस्यधा
नम् । इक्कृष्यादिभ्यः ॥

विद्रधिनाशनः । पु० । शोभाञ्जनवृत्ते ॥

विद्वान्

विद्वद्भिः । पुं० विद्वत्तौ । पलायने ॥ धि
यि । वुद्धौ ॥ विद्वद्व्ययम् । द्रुगत्तौ ।
कृदोरप ॥ निन्दायाम् ॥ क्षरणे ॥
विद्वद्विद्वत्तः । चि० पलायिते ॥
विद्वत्तः । चि० पलायिते ॥ प्रचलिते
॥ द्रवीभूतेस्त्वतः । प्राप्तद्रवीभावे ।
विलीने । द्रुते ॥ विद्वद्विद्वत्तः । द्रु
गत्तौ । गच्छर्थेतिक्तः ॥
विद्वत्तः । स्त्री० पलायने । प्रद्रावे ॥
विद्वत्तः । पुं० रत्नवर्त्त ॥ प्रबाले
॥ किशलये ॥ विशिष्टोद्रुमः ॥ य
द्वा । विशिष्टे द्रौढवर्त्त भवः । विशि
ष्टोद्रुवर्त्तोलोस्यस्यवा । द्युद्रुभ्यांमः
॥ चि० विगतद्रुमेभू मपर्वतादौ ॥
विद्वत्तमलता । स्त्री० नलीनामौषधी ॥
शुषिराविद्वत्तमलताकपोताङ्घ्रिर्नटी
नली ॥ विद्वत्तमलता ॥
विद्वत्तमलतिका । स्त्री० विद्वत्तमलतायो
म् ॥
विद्वत्तकल्पः । चि० कृषद्रुने विद्वत्तः ।
विद्वद्वेशीये ॥
विद्वत्तसंन्यासः । पुं० सम्यगनुष्ठितैः
श्रवणमनननिदिध्यासनैः परन्तत्त्वं
विदितवद्भिः सम्पाद्यमाने । ज्ञा
नफलभूतेचतुर्थाश्रमे ॥ तच्चयाज्ञव
ल्क्यादयः सम्पादयामासुः ॥
विद्वान् । चि० प्राप्ते । दत्ते ॥ परिण्ड
ते ॥ वेदविदि ॥ विदितसकलवे
द्ये । आत्मविदि ॥ व्युत्थानमप

विधरणः

रियद्वयं तित्दयं विविदिषूणांसाध-
नत्वेनोक्तम् ० तत् ० विदुषांस्त्व
तः सिद्धमित्याह । लोकावयवार्थेष
णाभ्योव्युत्थानञ्चापरियहः । द्युयं
विधमहिमैवविदुषांस्तुयद्वतः ॥
आनन्दैकस्वभावस्वमात्मानं पश्य-
तः कुतः । क्रोमः परियहोवा
स्याद्योकासद्वतिचश्रुतेः ॥ वेत्ति
। विद्वज्ज्ञाने । विदेः शतुर्वसुरिति
पाक्षिकोवमुरादेशः ॥ नशिष्वादि
ज्ञानयुक्ते विद्वच्छब्दः प्रयुज्यते ॥
विद्वत्त्वच्चनृपत्वञ्चनैवतुल्यं कदाच
नास्वदेशेपूज्यते राजाविद्वान्सर्वत्रपू
ज्यते ॥
विद्विट् । चि० शत्रौ ॥
विद्विषः । पुं० विद्विषणे । द्विषश्च
प्रीती । घञ् ॥
विद्विषकः । चि० विद्विष्टरि । द्वि
षकर्त्तरि ॥ विद्विष्टि । द्विषः गन्तु
ल् ॥
विद्विषणम् । न० विद्विषे । वैरे ॥
अभिचारकर्मविशिषे ॥ स्निग्धानां
द्विषजननमिथोविद्विषणं मतम् ॥
विद्विषणी । स्त्री० स्त्रीविशिषे ॥
विद्विषी । चि० शत्रौ । वैरिणि ॥
विद्विषोऽस्यस्यास्मिन्वा । इनिः ॥
विधनम् । चि० विनाशयति ॥
विधवनम् । न० कम्पने ॥
विधरणः । चि० विधारयितरि ॥

विधानग :

विधवा । स्त्री० रण्डायाम् । मृतभ
 तृकायाम् । विप्रवस्तायाम् । प
 तिहीनाचयानारीकामंभवतुपुत्रि
 णी । धनधान्यसमृद्धापिविधवेष्टु
 च्यतेभुधैः । विगतोधवाभर्त्तास्याः ॥
 विधा । स्त्री० गजाशने । प्रभात्रे ।
 ऋद्धौ । विधी । विधानम् । डु
 धाज्धारणपोषणयोः ॥ आतद्र
 तिकः ॥ वेतने ॥ कर्माणिविधी
 युक्तोऽनया ॥ प्रकारे ॥ वेधने ॥
 विधाता । पुं० वेधसि । दृष्टिणे ॥ स्म
 रे । कामदेवे ॥ विशेषेणदधाति ।
 डुधाज्० । दृच् । विरन्योपसर्ग
 निवृत्त्यर्थः ॥ मदिरायामितिरा
 जनिर्वण्टः ॥ भृगुमुनेः पुत्रे ॥
 विष्णो कर्माणिदृश्यपूर्णमासादौ
 नि० तत्फलानिस्वर्गादीनिचविद
 धातिसृजति । पूर्ववत्तृच् ॥
 विधातृभूः । पुं० नारदमुनी ।
 विधात्रायुः । पुं० सूर्यशोभायाम् ॥
 ब्रह्मणोवयसि ॥
 विधात्री । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥ म
 द्ये ॥ विधानकर्त्र्याम् ॥
 विधानम् । न० इस्तिकवले ॥ विधी ॥
 करणे ॥ अप्रवृत्तप्रवर्त्तने ॥ वेदे
 ॥ विधीयन्तेऽनेनकर्माण्याग्निहो
 चादीनि । डुधाज्० । ल्युट् ॥
 विधानगः । पुं० पण्डिते ॥ विधानं
 गायति । गैशब्दे । गापोष्टक् ॥

विधिः

विधानोक्तः । चि० विधिशास्त्रबोधि
 ते ॥ विधानेनउक्तः ॥
 विधाय । अ० कृत्वेत्यर्थे ॥
 विधायकः । चि० विधेर्ज्ञापकः ।
 विधानस्त्रकर्त्तरि ॥ विपूषीबाओ
 खलु ॥
 विधायी । चि० विधानकर्त्तरि ॥
 विधारकः । पुं० विधरणे ॥
 विधिः । पुं० ब्रह्मणि । परमेष्ठिनि ।
 काले ॥ देवे । नियतौ ॥ विधाने
 ॥ विधिवाक्ये ॥ प्रकारे ॥ कल्पे
 ॥ क्रमे ॥ नियोगे ॥ विष्णौ ॥ वै
 द्ये ॥ यागोपदेशयन्ये ॥ कर्माणि
 ॥ लिङादर्थे ॥ वेदे ॥ कुर्यात्क्रि
 येतकर्त्तव्यंभवेत्स्यादितिपञ्चमम्
 । एतत्स्यात्सर्ववेदेषुनियतंविधि
 लक्षणमितिन्यायविदांस्मरणम् ॥
 तथाच० पुरुषार्थमुद्दिश्य० कर्मापा
 सनाज्ञानात्मककाण्डत्रयविधायको
 वेदो० विधिरितिफलितार्थः ॥ प्रज्ञा
 तज्ञापकोवेदभागे० विधिरितिमीमां
 सकाः । सचतादृशप्रयोजनवदर्थं
 विधानेनार्थवान्० यादृशंचार्थं
 प्रमाणान्तरेणाप्राप्तंविधत्ते । य
 था० अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गं का
 मद्वृत्तिविधिर्मानान्तरेणाप्राप्तंस्वर्गं
 प्रयोजनवद्धोमंविधत्ते० अग्निहो
 त्रेमेनस्वर्गंभावयेदितिवाक्यार्थबो
 धः । यच्चकर्ममानान्तरेणाप्राप्तं०

विधि :

तत्रतदुद्देशेनगुणमात्रंविधत्ते । यथादध्नाजुहोतीत्यत्र० होमस्याग्निहोत्रं जुहुयादित्यनेन प्राप्तत्वाद्देमोद्देशेन० दधिमात्रविधानं० दध्ना होमंभावयेदिति । यत्रतूभयमप्राप्तं० तत्रविशिष्टं विधत्ते । यथा० सोमेनयजेतेत्यत्र० सोमयागयोरप्राप्तत्वात्० सोमविशिष्टयागविधानम् । सोमपदेमत्त्वर्थलक्षणया० सोमवतायागेनेष्टंभावयेदिति० वाक्यार्थबोधः । नचोभयविधानेवाक्यभेदः० प्रत्येकमुभयस्याविधानात्० किन्तु० विशिष्टस्यैकस्यविधानात्॥ विधिस्यतुर्विधःनियोगविधिरधिकारविधिःप्रयोगविधिश्चेति॥ विधिरत्यन्तमप्राप्तौनिपमःपाक्षिकेसति । तस्यचान्यस्यचप्राप्तौपरिसङ्ख्याविधीयते ॥ अप्राप्तप्राप्तौविधिरितिवैयोकरणाः॥ न्योयमतेविधिर्यथा । प्रवृत्तिः कृतिरेवाचसा चेच्छातोयतस्यसा । तज्ज्ञानंविषयस्तस्यविधिःस्तज्ज्ञापकोयवा ॥ विधिजन्यज्ञानात्० प्रवृत्तिर्दृश्यते० सा० दृष्ट्यातः० चिकीर्षातः० चिकीर्षाचकृतिसाध्यत्वेष्टसाधनत्वज्ञानात्० तज्ज्ञानस्यविषयःकार्यत्वमिष्टसाधनत्वञ्चविधिरितिप्राचीनमतम् । स्वमतमाह० तज्ज्ञापकोयवेति । दृष्टसाधनत्वानुमायकप्राप्ताभिप्रायोविधिप्रत्ययार्थः । इति

विधिदृष्टः

हरिदासीयकुसुमाञ्जलिः ॥ विधिर्विधायकइतिन्यायसूत्रम् । दृष्टसाधनताबोधकप्रत्ययसमभिव्याहृतशार्क्यविधिः० अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामइत्यादि ॥ विधीयेतेचनेनमुखदुःखे । उधाजः० उपसर्गेधाः किः० ॥ विधत्तइतिविधिर्या । बाहुलकात्कर्त्तरिक्किः॥ यद्वा । विधविधाने । इन् । इगुपधात्किदितिकित्त्वान्नगुणः ॥ विधानमनेनवा । पूर्ववत्किः ॥ विधिगोचरः । त्रि० विधिकिङ्करे ॥ विधिज्ञः । त्रि० शास्त्रज्ञे ॥ विधित्समानः । त्रि० विधातुमिच्छति ॥ विधित्सा । स्त्री० विधातुमिच्छायाम् ॥ विपूर्वाद्दधातेः सनिमीमेत्यादिना० इकारः । अत्रलोपोभ्यासस्येत्थभ्यासलोपः ततः स्त्रियामित्यनुवृत्तौ० अप्रत्तायादितिअप्रत्तायेटाप् । विधित्सितः । त्रि० विधातुमीप्सिते । कर्त्तुमिष्टे ॥ विधित्सुः । त्रि० विधातुमिच्छौ ॥ विपूर्वाद्दधातेः सन्नन्तादुपत्तायः ॥ विधिदर्शी । पुं० सदस्ये । न्यूनाधिकबिचारकेकृत्त्विविशेषे ॥ विधिंद्रष्टुशीलमस्य । णिनिः ॥ विधिदृष्टः । त्रि० यथाशास्त्रंनिश्चिते ॥ विधिनादृष्टः ॥

विधुरम्

विधिदेशकः । पुं० सदस्ये । विधिद
र्शिनि ॥

विधियज्ञः । पुं० विधितोनुष्ठीयमा
नेवाज्ञयन्ते । दर्शपोष्यसंस्तुतौ ॥

विधिविषयेयज्ञः ॥

विधिमतः । अ० यथाविधि । विध्यनु
सारेणेत्यर्थे ॥

विधिविषयः । चि० विधिजन्यप्रय
त्नभावे ॥ विधेर्विषयः ॥

विधिहीनः । चि० यथाशास्त्रवोधित
विपरीते ॥ विधिनाहीनः ॥

विधुः । पुं० सुधांशौ । सीमे । चन्द्रे
॥ कर्पूरे । अच्युते । हरौ ॥ ब्रह्म
णि ॥ राजसे ॥ विध्यतिविरहिणम्
॥ विध्यत्यसुरान्वा । व्यधताडने ।
पृभिदिव्यधिगृधिधृषिभ्यः कुः ।
यहिज्येतिसम्प्रसारणम् ॥

विधुक्षयः । पुं० अमावास्यायाम् ॥

विधुतः । चि० त्यक्ते ॥ निरस्ते ॥ क
म्पिते ॥ विश्लेषेणधुतः ॥

विधुतिः । स्त्री० कम्पने ॥

विधुन्तुदः । पुं० राहौ । सैहिकेये ।
विधुन्तुदति । तुद० । विध्वरुषोस्तु
ददतिखण्ड । मुम् ॥

विधुपञ्जरः । पुं० खड्गे ॥

विधुप्रिया । स्त्री० चन्द्रपद्मगाम् ॥ दा
यायिण्योविधुप्रियाः । इतिकीषा
न्तरम् ॥

विधुरम् । न० प्रविशेष्टे ॥ वैकल्ये

विधेयः

चि० विकले ॥ विगतधूः कार्यभा
रः । ऋक्पूर्वित्ताप् । धुरोविगतवृ
त्तिप्रादिसमासीदा ॥ न० प्रत्यवाये ॥
कष्टे ॥

विधुरा । स्त्री० रसालायाम् । इ० मे० ॥

विधुरितः । चि० विह्वलिते ॥

विधुवनम् । न० विधूनने । कम्पने ॥
धूविधूनने । ल्युट् । गाङ्कुटादि
भ्यङ्गतिङित्त्वाद्गुणाभावः ॥

विधूतः । चि० कम्पिते ॥ त्यक्ते ॥ वि
धूयतेस्म । धूज्कम्पने । क्तः । य
स्यविभाषितिनेट् ॥

विधूननम् । न० कम्पने । विधुवने ।
धूज्कम्पनेचुरादिः । ल्युट् । धू
ज्प्रियोनुग्वक्तव्यः ॥ अश्वत्थदीना
मृगाचकम्पने ॥

विधूनितः । चि० व्याहते ॥ कम्पिते
॥ धूजोप्यन्तात्कर्मणि० क्तः । धूज्
प्रीजोरितिनुगागमः ॥

विधुम्बः । पुं० धूसरे । कृष्णरक्तमिश्रि
तवर्णे ॥ चि० तद्वति ॥

विधुतः । चि० विधारिते ॥ विश्लेषेण
धुते ॥ विष्टब्धे ॥

विधुतिः । स्त्री० विधरणे ॥

विधेयः । पुं० मन्त्रे ॥ विधीयतेवि
नियुज्यतेब्राह्मणवाक्येनकर्माङ्गत्वे
नेतिहरिहरभाष्यम् ॥ चि० विनय
याहिणि । वचनेस्थिते ॥ विधिज
न्यवोधविषये ॥ यथा । अनुबोध्यम

विनमः

मुक्तातुनविधेयमुदीरयेत् । नञ्चल
 व्यासदंकिञ्चित्कुञ्चित्प्रतितिष्ठति
 ॥ विधातुं शक्यः । अचायत् । ई
 द्यति । । गुणः ॥ विधिगम्ये । अ
 मुष्टये । कर्त्तव्ये ॥ वश्ये ॥
 विधेयता । स्त्री० विधेयत्वे । विधिज
 न्यबोधविषयत्वे ॥ यथा ॥ यथात्र
 ह्यप्रधादिषुपापस्यनिषितयोपयुक्त
 ब्राह्मणादिज्ञानेवैगुण्यं । तथागङ्गा
 ज्ञानादिषुपुण्यस्यविधेयतावच्छेदक
 गङ्गादिज्ञानेवैगुण्यमितिप्रायश्चित्तत
 त्वम् ॥
 विधेयवर्त्ती । त्रि० वशवर्त्तिनि ॥ वि
 धेयेवर्त्तते । विधेयंवर्त्तयतिवा । नि
 निः ॥
 विधेयात्मा । पुं० वशीकृतान्तः कर
 णे ॥ विधेयआत्माअस्य ॥
 विनतः । त्रि० प्रणते ॥ भुम्ने ॥ शि
 क्षिते ॥ विनमतिस्म । रम् । क्तः
 ॥ विशेषेणनतोवा ॥
 विनता । स्त्री० तोत्त्यञ्जनन्याम् । सुप
 णायाम् ॥ पिटकाभेदे ॥
 विनतासूनुः । पुं० अरुणे । सूर्यसा
 रथौ ॥ गरुडे । खगेश्वरे ॥ विनता
 याः सूनुः ॥
 विनतिः । स्त्री० विनये ॥ विशिष्टान
 तिः ॥
 विनदः । पुं० छपाके । शिलीमुखे ॥
 विनमः । त्रि० विनयिनि ॥ विशेषे

विनययाही

वनमः ॥

विनम्रकम् । न० तगरपुष्पे ॥

विनयः । पुं० शिक्षायाम् ॥ प्रणतौ
 । विनीतत्वे । निरहङ्कारे । सौशी
 ल्ये । अनौदत्ये । अवनतौ ॥ वि
 नयप्रशंसायथो । विनयोपयङ्गमभू
 त्वैकुर्वीतनृपतिः सुतान् । अवि
 नीतकुमारंहिकुलमाशुविशीर्यते ।
 विनीतमीरसंपुत्रं यौवराज्येऽभिषेच
 येत् ॥ अपिच । वृहांश्चनिच्यसेवेत
 विप्रान्वेदविदः शुचिन् । वृहसे
 वीहिसततरन्जोभिरपिपूज्यते ॥ ते
 भ्योधिगच्छेद्विनयंविनीतात्मापिनि
 च्यशः ॥ विनीतत्मादिनृपतिर्नवि
 नश्यतिकर्हिचित् ॥ बहवोऽविनया
 न्नष्टाराजानः सपरिच्छदाः । वन
 स्याअपिराज्यानिविनयात्प्रतिपेदि
 रे ॥ वेणोविनष्टोऽविनयान्नदुष्यैव
 पार्थिवः । सुदासोयवनश्चैवसुमुखो
 निमिरेवच ॥ पृथुस्तुविनयाद्राज्यं प्रा
 प्तवान्मनुरेषच । कुवेरश्चधनैश्चर्यं
 ब्राह्मण्यश्चैवगाधिजः ॥ इतिमनुः
 ॥ द्विर्बिंधोविनयः स्वाभाविकः कृ
 त्रिमश्चेतिकौटिल्यः । विशिष्टो न
 यः ॥ दण्डे ॥ त्रि० वणिजि ॥ चि
 मे ॥ निगृते ॥ विजितेन्द्रिये ॥
 विनययाही । त्रि० विधेये । वचनेस्थिते
 । आश्रये ॥ विनयंयहीतुंशीलमस्य
 । सुपीतिणिनिः ॥

विनामक :

विनयस्य : । त्रि० विधये । आश्रये ।
वचनेस्थिते । आज्ञाकारिणि ॥ वि
नयेतिष्ठति । ष्टा० । कः ॥

विनया । स्त्री० बलीषधौ । बाव्याल
के ॥

विनयी । त्रि० विनयान्विते ॥ विनयो
स्यास्ति । इति : ॥

विनहः । पुं० ऋषभकृजितसमेखर
विशेषे ॥ विशिष्टोनहः ॥

विनशनम् । न० तीर्थविशेषे । कुरुक्षेत्रे । सरस्वत्याः प्रथमादर्शनस्य
ले ॥ विनाशे ॥

विनष्टः । त्रि० अन्तर्हिते ॥ विनश्यति
स्म । अशब्ददर्शने । गत्यर्थेतिक्तः ॥
छिन्ने । भिन्ने ॥ नाशायथे । ध्वंस
विशिष्टे ॥ पतिते ॥

विनष्टिः । स्त्री० विनाशे ॥ अशेषां
वेक्तिन् ॥

विनसः । त्रि० विधे । गतनासिके ॥

विना । अ० वर्जने । पृथक् । अन्तरे
ण । ऋते । हिरक् । विनज्भ्याना
नाजौनसहेति० निषेधार्थाद्विशब्दा
न्ना ॥

विनाकृतः । त्रि० विरहिते । भिन्ने
॥ इ० त्रि० ॥

विनामः । पुं० शरीरस्य नम्रतायाम् ।
व्यग्रयावपुषोनमने ॥ विनमनम् ।

णम । घञ् ।

विनामकः । पुं० अधिमासे ॥

विनाहः

विनायकः । पुं० विघ्नराजे । गजान
ने । हरिश्च ॥ तार्क्ष्ये ॥ विघ्ने ॥
जिने ॥ गुरौ ॥ विनयतिष्ठितमनु
शास्ति । णीज् ० । गवुल् ॥ विशि
ष्टोनायकइतिवा ॥ विगतीनायका
नियन्ताऽस्मेतिवा ॥ त्रि० नायकव
र्जिते ॥

विनायिका । स्त्री० तार्क्ष्यपत्न्याम् ॥

विनारुहा । स्त्री० त्रिपर्णिकायाम् ॥

विनाशः । पुं० अदर्शने । विनष्टे ॥
ध्वंसे ॥ विनशनम् । अशब्ददर्शने ।
घञ् ॥

विनाशकः । त्रि० विनाशकर्त्तरि ॥
विनाशयतितच्छीलादिः । अश०
। विपूर्वीहितुमण्यन्तः । निन्दहिंस
क्लिशखादिविनाशपरिधिपेक्ष्यादि
नावुज् ॥

विनाशी । त्रि० अनिच्छे । देशकालव
स्वात्मकविविधपरिच्छेदवति ॥
विनष्टुशीलमस्य । णिनिः ॥ विना
शकरणशीले ॥

विनाशीन्मुखः । त्रि० पक्ते ॥ नाशा
यते ॥ विनशनंविनाशः । भावेघ
ञ् । उद्धतंमुखमारम्भात् ॥ विना
शीन्मुखः ॥

विनासकः । त्रि० अनासिके । गतना
सिके ॥ विगतानासायस्यसः ॥

विनाहः । पुं० कूपाननपिधानके ॥
अहवन्धने । हलश्चेतिघञ् ॥

विनियोगविधि :

विनिगमकः । वि० विशिष्यनितरां
बोधके । आपके ॥

विनिगमना । स्त्री० एकतरपक्षपा
तिन्यायुक्तौ । वैकल्पिकेस्तुन्येक
स्मिन्नवधारणाशक्तौ ॥

विनिद्रः । वि० उन्मीलिते । विक्
सिते । स्फुटिते । निद्रारहिते ॥
विगतानिद्राऽस्य ॥

विनिद्रत्वम् । न० निद्रारहितत्वे ॥
प्रबोधे ॥

विनिनीषुः । वि० विनेतुमिच्छौ ॥

विनिपातः । पुं० निपाते । अ-
पाते ॥ देवादिव्यसने । देविकान
ये ॥ विशिष्टोनिपातः ॥ अव-
माने ॥

विनिमयः । पुं० परिदाने । प्रति
दाने ॥ व्यतिहारे ॥ व्यत्यये । अ
न्यस्मिन्नन्याभासे ॥ वन्धके ॥ य
था । विक्रयैर्गाविनिमयैर्दत्त्वागोमां
सखादके । व्रतं चन्द्रायणं कुर्यादधे
साक्षादधीभवेत् ॥ इतिगोभिलव
चनम् ॥ विशिष्यनिमीयते । मौ
ख्यं हिंसायाम् । एरच् ॥

विनियोगः । पुं० विनियोजने ॥

अनेनेदन्तुक्त्तव्यंविनियोगः प्रकी
र्तितः ॥ विशिष्टोनिनियोगः ॥ वि
भजने ॥ विनियोगोऽप्यंफले ॥ इ०
हेमचन्द्रः ॥

विनियोगविधिः । पुं० अङ्गप्रधानसम्ब

विनिवृत्तः

न्वधाधकेविधौ ॥ यथा । दध्नाजु
हातीति । सहिततीयाप्रतिपन्नाङ्ग
भावस्यदध्नीहोमसंस्वन्वविधत्ते ॥ द
ध्नाहोमंभाषयेदिति । गुणविधौच
धात्वर्थस्यसाध्यत्वेनैवान्वयः । क
विदाश्रयत्वेनापि । यथादध्नेन्द्रि
यकामस्यजुहुयादित्ताच ॥ दधिकर
णत्वेनेन्द्रियंभाषयेत् । तच्चकिन्नि
ष्ठमित्याकाङ्क्षायां ॥ सन्निधिप्राप्त-
होमश्चाश्रयत्वेनान्वेति । एतस्य
धेः सहकारिभूतानि ॥ श्रुतिलिङ्ग
वाक्यप्रकरणस्थानसमाख्यारूपाणि
षट्प्रमाणानि । एतत्सङ्कृतीनाने
नविधिनाङ्गत्वंपरोक्षसाध्यप्रवृत्त
कृतिसाध्यत्वरूपं पाराध्यापरपर्यायं
ज्ञाप्यते ॥

विनियोजितः । वि० प्रवर्तिते ।
विनियुक्ते ॥

विनिर्णीतः । वि० विचार्यस्थापिते
॥ विशिष्यनिर्णीतः ॥

विनिर्देश्यः । वि० वक्तव्ये ॥

विनिवृत्तः । वि० दुरवस्थयाचलिते
॥ विशिष्यनितरांकम्पिते ॥ ससु
न्मूलिते ॥ परिच्यक्ते ॥

विनिर्भयः । पुं० साध्यगणविशिष्ये ।
वि० भयरहिते ॥

विनिर्मुक्तः । वि० वियुक्ते ॥

विनिर्मोक्तः । पुं० विनिर्मुक्तौ ॥

विनिवृत्तः । वि० निष्पन्ने । समाप्ते ॥

विनेता

विनिवृत्तः । नवृत्तविशिष्टे । निर
स्थे । क्षान्ते ॥

विनिवृत्तकामः । त्रि० विवेकवैराग्य
द्वारात्तत्सर्वकर्मणि ॥ विशेषेण नि
वृत्तः कामोऽस्य ॥

विनिवेशितः । त्रि० प्रतिष्ठापिते ।
स्थापिते ॥

विनिश्चितः । त्रि० प्रमाणतानिर्णीते ॥

विनिष्कलः । त्रि० निरवयवे ॥ विशे
षेण निर्गताः कलाः यस्य त् ॥

विनिवृत्तः । त्रि० विनष्टे ॥

विनीतः । पुं० सुवशाखे । साधु वा
हिनि ॥ वणिजि ॥ दमनकवृत्ते
शिक्षितवृषभादौ ॥ त्रि० जितेन्द्रि
ये । अपनीते । हृते । निभृते ।
विनयान्विते । अनुवृते । नम्ने ॥
शिक्षिते ॥ क्षिप्ते ॥ कृतदण्डे ॥
व्यनायि० विनीयतेस्मवा । षीञ्
प्रापणे । क्तः ॥

विनीतकः । पुं० दमनकवृत्ते ॥ पुं०
न० विनीतके । परम्परावाहने ॥

विनीयः । पुं० पिष्टमोषधिविशेषे ।
कल्के ॥ कपटं ॥ विनीयतेसिद्धिं
प्राप्यत ॥ षीञ् ॥ विपूयविनीये
तिक्थप् ॥ प पे ॥

विनीयमानः । त्रि० शिक्ष्यमाणे ॥

विनेता । पुं० देशके । निधामके ॥
राजनि ॥ इ० मे० ॥ विशिष्टोने
ता ॥ देशिके ॥ इ० हे० चन्द्रः ॥

विनोदितः

विनेयः । त्रि० नेतव्ये ॥ विनेतुं यो
ग्यः । षीञ् ॥ अचोयत् ॥ दण्डे ॥

विनेयकः । पुं० आदेशके ॥ राज्ञि ॥

विनोक्तिः । स्त्री० अलङ्कारविशेषि
॥ यथा । विनोक्तिश्चेद्दिनाकिञ्चित्
प्रस्तुतं हीनमुच्यते । विद्याद्वयापि
सावद्याविनाविनयसम्पदम् ॥ क्षि
ञ्चित् ॥ विनाप्रस्तुतं शृण्वं हीनं द्रष्टु
च्यते चेत्तदा विनोक्तिर्नामालङ्कार
इत्यर्थः ॥ प्रकारान्तरमपि । तच्च
त्किञ्चिद्दिनारम्यं विनोक्तिः सापि
कथ्यते । विनाखलैर्विभाष्य पाराजि
न्द्रभवतः सभा ॥ तत्प्रस्तुतं कि
ञ्चिद्दिनारम्यं चेत्सापि विनोक्तिर्ना
मालङ्कारः कथ्यते ॥

विनोदः । पुं० क्रीडायाम् ॥ यथा ।
विनोदाय चैतन्यमेकं विभज्य द्विधा दे
वि० जीवस्वरूपेति नाम्ना । शिवस्या
जीवत्त्वमापादयन्ती पुनर्जीवमेनं शि
वं गच्छति ॥ कुतूहले ॥ चर्म
त्कारविशेषे ॥ अपनोदे ॥ राजगृह
विशेषे ॥ चालिङ्गनविशेषे ॥ तच्च
अयं यथा । नायकीनायिकायादक्षि
णपादं वामपादं वा स्वमध्यदेशे ॥ स्वद
क्षिणपादं वामपादं वा ० नायिकामध्य
देशे निधाय ० वक्षसि वक्षः ० बाह्वो
ष्ठं दत्त्वा यदा स्निध्यत इति कामशा
स्त्रम् ॥

विनोदितः । त्रि० अपनीते ॥ सञ्ज्ञा

विन्दुसरः

कविनादे ॥ तारकादित्वादितच् ॥
 विन्दुः । पुं० विजयाख्ये मुहूर्ते ॥ वि
 न्दति । विद्रुलामे । अनुपसर्गाक्षि
 म्पविन्दधारीत्तादिनाथः । शिशु
 चादौनामितनुम् ॥
 विन्दुः । पुं० जलकणायाम् । विप्रुषि
 । पृषते ॥ दन्तक्षतान्तरे ॥ भुवो
 मध्ये ॥ रूपकार्यप्रकृतौ ॥ लवे ।
 अनुसारे ॥ नादोक्तवे ॥ त्रि० वेदि
 तरि । ज्ञातरि । विज्ञानशैले ॥
 विन्दति० विदिषयवे । बाहुलका
 दुः । पवर्गीयादिः ॥ यद्वा । वे
 त्तात्तच्छीलः । विन्दुरिच्छुरितिसा
 धुः ॥ दातरि ॥ वेदितरि ॥
 विन्दुचित्रकः । पुं० मृगविशेषे ॥
 विन्दुभिस्त्रिः ० सण्यकः ॥
 विन्दुजालम् । न० विन्दुजालके ॥
 विन्दुजालकम् । न० तोरुण्याज्जाय
 मानेगजमुखादिष्विन्दुसमूहे । प
 षके ॥ विन्दुनांजालकमिव ॥
 विन्दुतन्त्रः । पुं० शारिफलके ॥ तु
 रङ्गके ॥
 विन्दुपत्रः । पुं० भूर्जवृक्षे ॥
 विन्दुरेखकः । पुं० पक्षिविशेषे ॥
 विन्दुसरः । न० हैमवते० सरोविशेषे
 ॥ यथा । अभ्युत्तरेणकैलासंशिवंस
 र्वैषधिगिरिम् । गौरन्तुपर्वतश्चैष्ठं
 हरितालमयंप्रति ॥ हिरण्यशृङ्गः
 ० सुमहान् दिव्यौषधमयोगिरिः ।

विन्ध्यकूटः

तथापादेमहद्विष्यंसरः काञ्चनस
 न्निभम् ॥ रम्यं विन्दुसरोनामयवरा
 ज्ञाभगीरथः । गङ्गार्धेसतुराजर्षिरु
 वासबहुलाः समाः ॥ दिव्याश्च
 न्तिमेपूर्वेगङ्गातीयपरिप्लुताः । त
 चत्रिपथगादेवीप्रथमन्तुप्रतिष्ठिता ॥
 सीमपादात्प्रसूतासप्तधाप्रतिभ
 ज्यते । यूपामणिमयास्तत्रितयश्च
 हिरण्यमयाः ॥ तत्रेष्टाक्रतुभिः
 सिद्धः शक्रः सुरगणैः सह । दि
 व्यच्छायापथस्तत्रनक्षत्राणानुमण्ड
 लम् ॥ दृश्यतेभास्वरारात्रौदेवीत्रि
 पथगातुसा । अन्तरीक्षं दिव्यैवभा
 वयित्वाभुवंगता । भवस्यस्वाङ्गे प
 तितासंरुद्धायोगमायया । तस्याये
 विन्दवः केचित्क्षुब्धायाः पतिता
 भुवि ॥ कृतस्तुतैर्विन्दुसरस्ततो
 विन्दुसरः स्मृतम् ॥ इतिमाख्ये
 १०२ अध्यायः ॥
 विन्ध्यः । पुं० जलवालके । विन्ध्याचले
 ॥ व्याधे ॥ विरुद्धं ध्यायति । ध्यै चि
 न्तायाम् । आतशोपसर्गइतिकः
 पृष्णिदरादिः ॥ यद्वा । विद्रुम्यते
 । जिह्वीदीप्तौघ्यात् । अन्तर्भावि
 तग्यर्थः । शक्रन्ध्वादिः । अघ्न्या
 दिर्वा ॥ नर्मदासुरसाद्याश्चनद्योवि
 न्ध्यविनिर्गताः ॥
 विन्ध्यकूटः । पुं० अगस्त्यमुनी । वि
 न्ध्याद्रिशृङ्गे ॥

विन्ध्याचलनिवासिनी

विन्ध्यवासिदेशः । पुं० विन्ध्यस्थदेशे
 षु ॥ यथा । मालवाश्चक्ररूपाश्चमे
 कलास्योत्कलैः सह । उत्तमाशा
 दशार्णसमेजाः किष्किन्विधैः
 सह ॥ तोषलाः कोशलाश्चैवचै
 पुरावैदिकास्तथा । तुमुरास्तुमुरा
 श्चैवपटुमाद्विषधैः सह । अनूपा
 सुगण्डकेराश्चशीतिहेत्राचबन्तयः ।
 एतेजनपदाः स्याताविन्ध्यपृष्ठनिवा
 सिनः ॥ इतिमत्स्यपुराणम् ॥
 विन्ध्यवासौ पुं० व्याहृिमुनौ ॥
 विन्ध्यवासिनी । स्त्री० विन्ध्याचलनि
 वासिन्यादुर्गायाम् ॥ विन्ध्यैवतीयं
 देवार्थं हतौ चोरोमहाभटः । अद्या
 पितृवसावासातेनसाविन्ध्यवासि-
 नी ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥
 विन्ध्यस्थः । पुं० व्याहृिमुनौ ॥ चि०
 विन्ध्याचलस्थिते ॥ विन्ध्येतिष्ठति
 षा० । कः ॥
 विन्ध्या । स्त्री० लवलोच्च ॥ चुटौ
 । सूक्ष्मैलायां ॥
 विन्ध्याचलनिवासिनी । स्त्री० विन्ध्य
 वासिन्याम् ॥ नन्दगीपगृहेजाता
 यशोदागर्भसम्भवा । ततस्तौनाश
 यिष्यामि विन्ध्याचलनिवासिनी ।
 विन्ध्याचलैतच्चाप्रिगङ्गातीरेनि
 वासिनीतिवोध्द्यम् । अयमवता
 रोभगवत्याजातएवेतिपुराणप्रसि
 दम् ॥

विपक्षी

विन्ध्याबली । स्त्री० बलिपत्न्याम् ।
 बाणराजमातरि ॥
 विन्ध्याबलीपुत्रः । पुं० बाणासुरे ॥
 विन्ध्याबलीसुतः । पुं० बाणराजे ॥
 विद्रः । वि० विचारिते । लब्धे ॥
 स्थिते ॥ जाते । विद्यतेऽस्मा । विद
 विचारिणे । क्तः । नुदविदेतिवा
 नत्वम् ॥
 विन्यस्तः । चि० क्रमेणस्थापिते ।
 रचिते ॥ कृतविन्यासे ॥ विशिष्टे
 णत्यक्ते ॥ विन्यस्तैस्मा । असु०
 । क्तः ॥
 विन्याकः । पुं० इवाकौ ॥
 विन्यासः । पुं० विभज्यस्थापने ॥
 यथा । गृहेषु मणिविन्यासाविष्मि-
 थानचदण्डवत् । विशुद्धशोरकन्या
 साविधेयः सदनोपरि ॥ तेनस
 र्वाणिनश्यन्तिपरिष्टानिमहोभुजा-
 मितियुक्तकल्पतरुः । विन्य
 सनम् । असुद्धेपणे । विनिपू
 र्णः । ततोघञ् ॥ सङ्गवेशि ॥
 विशिष्टोन्यासः । रचने ॥
 विपक्षः । पुं० रिपौ । द्विषि । अहि
 ते । शत्रौ ॥ स्वाभाववति ।
 निश्चितसाध्याभाववति ॥ यथा०
 धूमवत्तु हेतौद्दः ॥ विरुद्धः प
 क्षोऽस्य । विविधः पक्षोऽस्यवा ॥
 विपक्षिका । स्त्री० विपक्ष्याम् ॥
 विपक्षी । स्त्री० बीणायाम् । बलवती

विपत्ति :

म् ॥ विपक्षीषु सप्तस्वरान् वा
दयन्त्यस्तद्वारिगायन्ति गन्धर्वक-
न्याः । क्षणं सावधानेन चित्तेन मा-
तः समाकर्णयित्वं मया प्रार्थितासि
विपक्षपतिविस्तारयति शब्दं ॥ पक्षि
विस्तारे । ग्यन्तादच् । गौरादिः
॥ केलौ । लीलायाम् ॥

विपणः । पुं० विक्रये । विक्रयक्रिया
याम् ॥ विपणनम् । पणव्यवहा-
रे । घञ् । सञ्ज्ञापपूर्वकत्वाद्गुणवि-
॥ खनो घचेति घोषा ॥

विपणिः । पुं० स्त्री० विक्रयार्थं प्रसा-
रितनानाद्रव्यायां बणिग्वीथ्याम् ।
पण्यवीथिकायाम् । बणिज् व्यवहा-
र० बजार० बाणिजावीथी० इति च
भाषाप्रसिद्धायाम् । पण्यवीथ्याम् ।
बणिजां विक्रयस्थाने ॥ विपण्यते०
अस्थायी । पण० । सर्वधातुभ्यङ् ॥

विपण्यन्ते ऽत्र वा । इक्कृष्यादिभ्यः ॥

विपणी । पुं० बणिजि । विपणीव्यव-
हारः सांख्येयः । इनिः ॥ बुध
भेदे ॥

विपणी । स्त्री० पण्यवीथ्याम् ॥ कृदि
कारादिति ङीष् ॥

विपण्युः । वि० विगतव्यवहारे ॥

विपत्तिः । पुं० खगेश्वरे । गरुडे ॥

विपत्तिः । स्त्री० यातनायाम् ॥ आ-
पदि । विपदि ॥ मरणे । विनाशे
॥ यथा । यस्मिन् राशिगते भानौ विप

विपरीतः

त्तिं यान्ति मानवाः । तेषां तत्रैव क-
र्त्तव्यापिण्डदानादकक्रिया ॥ विपद-
नमनयावा ॥ पदगतौ । स्त्रियां क्तिन् ॥
पुं० विशिष्टे पदातौ ॥

विपथः । पुं० निन्दितपथे । व्यर्ध्वे ।
दुरर्ध्वे । कदध्वनि । कापथे ॥ वि-
रुद्धः पन्थाः । प्रादयो गताद्यर्थङ्
तिसमासः । ऋक्पूरिष्यः ॥

विपत्० द् । स्त्री० विपत्तौ ॥ विपदनम्
नयावा । सम्पदादिच्चात्क्लिप् ॥
तृतीयतारायाम् ॥

विपदम् । न० नभसि ॥ बीनां वयसां
पदं विहारस्थानम् ॥ त्रि० विगतप्र-
तिष्ठे ॥

विपदा । स्त्री० विपदि ॥

विपन्नः । पुं० भुजङ्गमे ॥ त्रि० विपदा-
क्रान्ते ॥ नष्टे ॥ विपद्यते स्म । प-
द० । क्तः । नस्त्वम् ॥

विपरिणामः । पुं० विशिष्टेः परि-
णामे ॥

विपरिश्रमः । पुं० आयाससत्यपि श्र-
मरहिते ॥

विपरीतः । त्रि० तमः प्रकाशावि-
बान्द्योन्यव्यावृत्तरूपे । प्रतिकूलौ ।
उल्टा० इ० भा० ॥ गथा० धर्मविप-
रीतो ऽधर्मः ॥ पुं० रतिबन्धविशेषे
॥ यथा । पादमेकमुरीकृत्वा द्वितो-
यंकटिसंस्थितम् । नारीषुरमते
कामी विपरीतस्तु बन्धकः ॥ अपि च ॥

विपर्ययः

। पादमेकमुरीकृत्वा द्वितीयं स्कन्धसं
 स्थितम् । कामिन्याः कामयेत्का
 नीधन्यः स्याद्विपरीतकः ॥
 विपरीतभावना । स्त्री० अतस्मिंस्तदु
 द्धौ ॥ यद्यथावर्त्तते तस्य तत्त्वहिंसा
 अन्यथा त्वधीः । विपरीताभावना
 स्यात्पिचादावरिधीर्यथा ॥
 विपरीता । स्त्री० कामुक्याम् ॥
 विपर्ययः । चि० पणरहिते ॥
 विपर्ययकः । पुं० पलाशवृक्षे ॥ चि०
 पत्ररहिते ॥
 विपर्ययः । पुं० व्यतिक्रमे । व्यत्या
 से । विपर्यासे । व्यत्यये ॥ मिथ्या
 ज्ञाने ॥ यथाशुक्लं बिन्दुरजतमिति
 ॥ अन्यथाभावे । देहादिष्वत्माभि
 मानलक्षणे ॥ यथार्थानिश्चये । अ
 तत्त्वज्ञाने ॥ विपर्ययादिप्यतेवन्धः
 । अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवे
 शाः यथासङ्ख्यं तमोमोहमहामो
 हतामिस्राभ्यतानिस्तसज्जकोः पञ्च
 विपर्ययभेदाभवन्ति ॥ लक्षणञ्च यथा
 । किञ्चित्साभान्यतोन्यत्रमतिरन्या
 विपर्ययः । किञ्चित्साधारण्यादन्य
 स्मिन्नन्यादृशौ बुद्धिर्विपर्ययः । मरु
 मरौचिकास्त्रिवजलावगतिः ॥ अ
 पिच । विपर्ययस्तमेयोनिर्मिथ्या
 रूपतया सच । सामान्यमात्रकाभा
 सात्सत्त्वात्मेति विनिश्चितः ॥ वि
 पर्ययस्य मिथ्यारूपत्वात्तमः प्रभ

विपाकः

वत्वम् । सच विपर्ययः साधारण्य
 मात्रप्रयनात्प्रकाशरूपः सत्त्वात्म
 कोपिनिश्चितः ॥ विपर्ययणम् । द्र
 ण्यगतौ । एरच् ॥
 विपर्ययस्तः । चि० मिथ्याज्ञानविशि
 ष्टे ॥ विपरीते ॥
 विपर्ययायः । पुं० विपरीतमयने ।
 अन्यस्यैव रूपग्रहणे ॥
 विपर्यासः । पुं० विपर्यये । व्यत्य
 ये । व्यतिक्रमे । अतस्मिंस्तदु
 द्धौ । अविवेके ॥ विपर्ययसन्तम् । अ
 सु० । घञ् ॥
 विपच्यः । चि० शोधनीये ॥
 विपश्चित् । चि० विदुषि । दोषज्ञे ।
 पण्डिते । अत्यन्तविवेकिनि । मे
 धाविनि ॥ सर्वज्ञे । निरस्तभेदे । अ
 विपरिप्लुतचैतन्यस्वभावे ॥ परमात्म
 नि । विप्रकृष्टनिश्चिनाति । चेतति ।
 चिन्तयति वा । पृषादरादिः ॥
 विपाकः । पुं० पचने ॥ स्वादे ॥
 कर्मणो विसदृशिफले ॥ कर्मणः
 परिणामे । दुर्गतौ ॥ जात्यायु
 भौगात्मकैकर्मफले ॥ पचनपा
 कः । विशिष्टपाकः । विरुद्धः पो
 कोऽस्य वा ॥ विपच्यते वा । घ
 ञ् ॥ विपाककट्टयत्कर्मनतच्छ
 सन्ति पण्डिताः ॥ जाठरेणा
 ग्निना यो गात्थदुदेतिरसान्तरम् ।
 रसाणां परिणामान्ते सविपाकवृत्ति

विराट्

स्मृतइतिमुश्रुतः ॥ अपिच । मि
टः कटुश्चमधुरमम्लोऽम्नपच्य
ते रसः । कटुतिक्तकषायाणां पा
कः स्यात्प्रोद्यशः कटुः ॥ तथा
चवाग्भटः । विधारसानां पाकः
स्यात्स्वादहृन्कटुकात्मकः । प्रा
यः पदेन । ब्रीहिः स्वादुरम्लविपा
कः शिवाकषायामधुपाका । शु
ण्ठीकटुकमधुरपाकेत्यादिः ॥
विपाकानां गुणायथा । स्निग्धकृन्म
धुरः पाकीवातपित्तहरोमतः ।
अम्लमुकुरुतेपित्तं वातश्चेष्मगदा-
पहः ॥ कटुः करोतिपचनं कफं
पित्तञ्चनाशयेत् । विशेषणपरसतो
विपाकानां निदर्शितः ॥

विपाचनम् । न० नरके ॥

विपाटः । पुं० वाणे अस्त्रकण्टके
। शरे ॥ विपाटयति । पचाद्यच् ॥

विपाण्डुः । पुं० शुभे ॥ अति
शुभे ॥ चि० तद्वति ॥

विपादिका । स्त्री० । पादस्फोटे । वि
वाङ् । इ० भा० ॥ प्रहेलिकायाम् ॥
वैपादिकं पाणिपादेस्फुटनं तीव्रवेद
नम् । कण्डुमहिः सरागैश्च ग
ण्डैरलसकंचितम् ॥ विपादिका
वातश्चेष्मोद्भवेतिमाधवः । अयं कु
ष्ठरोगः ॥

विपाट् । स्त्री० विपाशायाम् ॥ पश
शं विमोचयति । सत्यापपाशेत्या

विपीडः

दिना० पाशान्मोचनइतिणिच् ।
किप्चेतिक्किप् ॥

विपाशः । चि० पाशरहिते ॥

विपाशा । स्त्री० नदीविशेषे । विपा
शि ॥ पाशं विमोचयति । सत्या
पपाशेत्यादिना० पाशान्मोचनइति
णिच् । ततः पचाद्यच् । पुत्र
शोकादेवगलेपाशं बद्ध्वाप्रविष्टं विशिष्टं
पाशच्छेदात्विपाशितवतीविमुक्त
पाशं कृतवतीतिविपाशा । अस्या
जलस्य गुणायथा । शतद्रोर्विपा
शायुजः सिन्धुनद्याः सुशीतल
घुस्वादुसर्वमयघ्नम् । जलं निर्मलं
दीपनं पाचनञ्च प्रदत्तं बलं बुद्धिमेधा
युषश्चेतिराजनिर्घण्टः ॥

विपिनम् । न० अरण्ये । गहने ।
वने ॥ वेपथीऽत्र । टुषेपृकम्पने ।
वेपितुद्योर्ह्रस्वश्चेतीनन् ॥ विशेषे
णपियत्त्वचो । पिगती । वाहुल
कान्नक् ॥

विपिनतिलकम् । न० अतिशर्करा
कन्दः प्रभेदे ॥ तल्लज्जयथा ।
विपिनतिलकं नसनरेफयुग्मैर्भवे
त् । यथा । विपिनतिलकं विकसि
तं सित्तागमेमधुकृतमदैर्मधुकरैः
क्षणद्विवृतम् । मलयमरुतारचित
लास्यमालोकयन् नृजयुवतिभिर्विह
रतिस्मसुग्धाहरिः ॥

विपीडः । चि० निर्वाधे ॥

विपूय :

विपुल : । पुं० मेरुपश्चिमभूधरे । मे
रो : स्थैर्यायवेधसासृष्टे पुचतुर्षु वि
ष्कम्भशैलेषु० प्रतीच्यां विपुलीनाम
विष्कम्भशैलीनीलवर्णः । पञ्चाश
त्सहस्रयोजनोच्छायोस्ति० यच्चयोज
नसहस्रोन्नतिमानश्रवत्यपादपोस्ति ॥
सुमेरौ ॥ हिमाचले ॥ त्रि० पृथुले ।
विशाले ॥ अगाधे । दक्षिणपश्चिमो
त्तरद्वोरगृहे ॥ विपेलति । पुलमह
स्वे । इगुपधेतिकः ॥ विशिष्टपुलके ॥

विपुलपुलिना । स्त्री० नयाम् ।

विपुलरसः । पुं० इक्षौ ।

विपुला । स्त्री० क्षोण्याम् । त्रितौ ॥

आर्याप्रभेदे ॥ यथा । पथ्याविपुला
चपलामुखचपलजघनचपलाच ।
गीच्छुपगौच्छुद्धीतयचार्यागीतिश्चन
वधार्या ॥ संलङ्घ्यगणचयमादिमं
शकलयोर्द्वयो भवतिपादः । यस्या
स्तां पिङ्गलनागोविपुलामितिसमा
ख्याति ॥ पुंसां कलिकालव्यालह
तानां नास्त्यपहतिरत्पापि । वीर्यं
विपुलामुखेचेत्स्याद्गोविन्दाख्यम
न्वोक्तिः ॥

विपुलांसः । त्रि० मांसलान्नतभुज
शिरस्के ॥

विपुलाश्रवा । स्त्री० गृहकुमार्याम् ॥

विपूयः । पुं० रज्ज्वादिकरणाय
शोधयितव्ये० मुञ्चे ॥ विपूयते ।
पूज्यवने । विपूयविनीयेतिक्य

विप्रकृत्यम्

प् । मुञ्चे ॥ यथा । वसानां
बल्कलेशुद्धेविपूयैः कृतमेखला
म् । क्षामामञ्जनपिण्डाभां दण्ड
नीमजिनान्तरामितिभट्टिः ॥

विपोयितः । त्रि० आघातेनाधः
पातिते ॥ आमर्दिते ॥

विप्रः । पुं० ब्राह्मणे ॥ तस्यल
यथा । जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः
संस्कारैर्द्विज उच्यते । विद्याया
तिविप्रत्वं चिभिः श्रीचियलक्ष्मि
तिप्रायश्चित्तविवेकः ॥ विशेषेण
प्रातिपूरयतिषट्कर्मणि । प्रा
पूती । आतस्यापसर्गद्वितिकः ॥
उप्यतेधर्मबीजमन्त्रा । सुवप्
कृच्छ्रेन्द्रेतिसाधुः ॥ विपातिषा०
विपतिवा । विपक्षेपे ॥ अशु
त्ये ॥

विप्रकर्षः । पुं० विशेषे । विशि
ष्टः प्रकर्षः ॥

विप्रकारः । पुं० अपकारे । निष्का
रे ॥ विप्रकरणम् । कृजोभा
वेधञ् ॥ तिरस्कारे ॥

विप्रकाष्ठम् । न० तूलवृक्षे ॥

विप्रकृतः । त्रि० तिरस्कृते । नि
कृते । यस्यापकारः कृतस्तस्मि
न् ॥ विप्राकारि । त्तः ॥ वि
प्रेणकृते ॥

विप्रकृतिः । स्त्री० विप्रकारे ।

विप्रकृत्यम् । न० ब्राह्मणस्यकर्तव्ये ॥

विप्रचिति :

यथा । अध्यापनसुध्यायनसुधाजनं
दानं द्विजस्युर्यजनं प्रतिग्रहः । क
र्माणिषड्वैयजनापवर्जनैत्रिकर्मवा
नध्ययनंतथेतिराट् ॥ वैश्यः सदा
प्रापणिकोऽङ्गिजन्मा द्विजन्मसेवारति
रेतदीयम् । कर्मेत्यऽकृत्यव्यवहार
आनिकर्माण्यनेकान्यपरान्यजाना
म् ॥ यद्वर्णं कर्माणितदेवकाले संसा
धितान्येव हि यन्ति सिद्धिम् । तत्स्व
स्ववर्णव्यवहारकालं नयेन्मनीषी युग
पन्नयर्हिम् ॥ अथ विप्रादीनां स्वभाव
कृत्यमाह । शमोदमः सत्यमथा
र्जवंक्षमाशौचं तपो ज्ञानकथामरार्च
नम् । तीर्थं तथा स्तिव्यमभिन्नसङ्ग
तिः स्वभावकर्मायजनेर्मखव्रतम्
॥ शौर्यं बलं धैर्यं धृतिर्धृतिर्मृधं विद्या
मुदीचे श्रवतापवर्जनम् । क्षमा
भृतः कर्मनिसर्गजं विशिवाणिज्य
गो जीवनकर्षणस्त्विति ॥ द्विजाति
सेवावनिदेवतास्तथा धर्मो विधिः शु
द्रनिसर्गकर्मच । स्वभावकर्मप्रविहा
ययोन्यथा स्वयं सरेत् सोम्यजकर्मनर्म
भाक् ॥ इतिकालिदासः ॥

विप्रकृष्टः)

विप्रकृष्टकः) वि० दूरे ॥ विप्रकृष्ट्य

तैस्य । कृषिः कृषिः । स्वार्थे कनि विप्र
कृष्टकोपि ॥

विप्रचितिः । पुं० दनोर्गर्भे कश्यपा
ज्जातेऽसुरविशेषे ॥

विप्रयोगः

विप्रतिपत्तिः स्त्री० विरुद्धकोटिद्वयोप
स्थापकेशब्दे ॥ विरुद्धाप्रतिपत्तिः ॥
विरोधे ॥ विकृतौ ॥

विप्रतिपन्नः । वि० विरुद्धतयावगते ॥

विप्रतिषिद्धः । वि० निषिद्धे ॥

विप्रतिषेधः । पुं० तुल्यबलविरोधे ॥
परस्परविरोधे ॥ विप्रतिपूर्वात् कर्म
व्यतिहारेवर्त्तमानात् सेधते घञ् ॥

विप्रतिसारः । पुं० पश्चात्तापे ॥ विप्र
तिसरणम् । सगतौ । घञ् । उप
सर्गस्य घञीति पाश्चिको दीर्घाभावः ॥

विप्रतीसारः । पुं० पश्चात्तापे । अ
नुतापे । कौकृत्ये ॥ अनुशये ॥ रु
षि । रोषे ॥ विप्रतिसरणम् । रु०
। घञ् । उपसर्गस्य घञीति दीर्घः ॥

विप्रदेहः । पुं० फलमूलादिशुष्कद्रव्ये ॥ ब्रा
ह्मणतनौ ॥ विगतः प्रदेष्टुः विशेषण
प्रकृष्टोवादेशोऽस्य । विप्रस्यवादेशः ॥

विप्रप्रियः । पुं० पलाशे ॥ विप्राणां
प्रियः । विष्णौ ॥ श्रीरामचन्द्रे ॥ वि०
ब्राह्मणबलमे ॥ विप्राः प्रियायस्यसः ॥

विप्रदासः । पुं० कायस्थे । मसीशे ॥

विप्रयाणम् । न० पलायने ॥

विप्रयुक्तः । वि० विभिन्ने । विस्त्रिष्टे ॥

विप्रयोगः । पुं० विरुद्धे ॥ ब्राह्मणेः

सहसङ्गमे ॥ विप्रयोजनम् । युजिर्

योगे । घञ् ॥ विरुद्धः प्रयोगो

वा ॥ विशेषणप्रकृष्टोवायोगः ॥

विप्राणांवायोगः ॥ विप्रलम्भे ॥

विप्रलिप्सु :

विरहोविसम्बादे। वीतिस्वामी ॥ रा
गियोर्विच्छेदे ॥ इतिसुभूतिः ॥

विप्रलब्धः । चि० वक्ष्यते ॥ विप्रल
भ्यतेस्म । डुलभप्रप्ता । त्तः ॥

विप्रलब्धा । स्त्री० स्त्रीयादिनायिकाभे
दे ॥ सङ्केतनिकेतनेप्रियमनवलोका
समाकुलहृदयाविप्रलब्धे तिलक्षणा
म् ॥

विप्रलब्धा । चि० प्रतारके ॥

विप्रलम्भः । पुं० विसंवादे । अङ्गीकृ
तासम्पादने ॥ वक्ष्यते ॥ वियोगे ।
विरहे । रागियोर्विधोक्ते ॥ विशे
षविप्रलम्भनम् । डुलभप्रप्ता । घ
ञ् । उपसर्गादितिनुम् ॥ विप्रल
ब्धः । लभेर्घञ्वा ॥

विप्रलम्भकः । पुं० मिथ्यावचनेः पर
स्ववक्ष्यते । ठगश्च० भा० प्र० ॥

विप्रलापः । पुं० विरोधोक्ता । अन्यो
न्यविरुद्धवचने ॥ यथा० एकीब्रूते०
आगताकल्याणीति० अन्योब्रूतेनही
ति । तथाभ्युदाजहारसर्वानन्दः ।
एकःस्वप्नधुसरोजमवैतिवक्त्रम
न्यः सुधाकिरणविम्वमदोमृगाच्याः
। यूनोर्मुहुर्विबदतोर्वदनेवभूवुः
सिद्धान्तधनमधुपराविगतागतानी
ति । विरुद्धः प्रलापः ॥ अनर्थक
वाक्ये । अपार्थवचने ॥

विप्रलिप्सा । स्त्री० वक्ष्यतेच्छायाम् ॥

विप्रलिप्सुः । चि० वक्ष्यते ॥

विप्रुताक्षः

विप्रलुम्पकः । चि० अन्धावेनधनया
हिणि ॥

विप्रलोभी । पुं० अशीकपादपे । वि
क्षिराते ॥

विप्रवसितः । चि० कृतदूरदेशग-
मने ॥

विप्रश्रिका । स्त्री० जनानालक्षणादि
नाशुभाशुभनिरूपिण्याम् । ईक्षणि
कायाम् । दैवज्ञायाम् ॥ विवि
धः प्रशोक्त्यस्याः । ठन् ॥

विप्रसृतः । चि० विक्षिप्ते ॥ विप्रस
रतिस्म । स्रगती । गच्छर्थेति-
क्तः ॥

विप्रियः । पुं० अपराधे । आग-
सि । चि० अप्रिये ॥

विप्रियकृत् । चि० शठे ॥

विप्रुट् । स्त्री० विन्दौ । जलकणे ॥
प्रुषुदाहे । सम्पदादिच्चाङ्गावेक्तिप् ।
विगताकृदावाप्रुट्दाहेऽस्मात् ॥

विप्रवः । पुं० डिम्बे । धाकडलुण्ट
नादौ ॥ अशस्त्रकलहे ॥ विप्रवन
म् । मुङ्गती । नृदोरप् । परच
क्रादिभये । राष्ट्राद्युपद्रवे ॥ ना-
शे ॥ मतिसम्प्राप्ते ॥

विप्रावः । पुं० अप्रस्यप्रुतगती ॥

विप्रुतः । चि० व्यसनार्त्ते । विप्रुकी ।
खण्डिते ॥ विप्रवनम् । मुङ् ।
क्तः ॥

विप्रुताक्षः । चि० अशुपूर्णनयने ॥

विवन्धः

विप्रतिः । स्त्री० स्वभावच्युती ॥
 विप्रुष्टः । चि० निर्दग्धे । विशेषे
 षप्रुष्टः ॥
 विफलः । चि० निरर्थके । मोघे ॥
 विगतफलं यस्य ॥
 विफला । स्त्री० कीतक्याम् ॥ चतु
 हीनायाम् ॥
 विवधः । पुं० पर्याहारे । उभयतो-
 बद्धशिक्योक्तम्बवाद्येकाष्टे ॥ अध्व
 नि ॥ भारे ॥ विगतीवधोऽस्मा
 त् ॥
 विवधिकः । चि० वैवधिके ॥ विव
 धेनहरति । विभाषाविवधादिति
 छन् । ङीष् । विवधकी ॥
 विवन्धः । पुं० आनाहे । आध्या
 ने । मूत्रादिरोधे ॥ अथास्त्रचि
 कित्सा । तुल्यकारणकार्यत्वादुदा
 वर्त्तहरौक्रियाम् । अनाहेपिचकु
 र्वीतविशेषस्याभिधीयते ॥ चिह्नत्
 कृष्णाहरोतक्योद्विचतुष्पञ्चभागि-
 काः । गुडेनतस्यावटिकाहरत्या
 नाहमुख्यणम् ॥ वतिंस्त्रिकटुक
 सेन्धवसर्पपण्डुधूमकुष्ठमदनफलैः
 । मधुनिगुडेवापक्वैर्निहितास्वाङ्ग
 छपरिमाणा ॥ वतिरियंष्टफला
 शनैः प्रणिहितागुदेवृताभ्यक्ते ।
 आनाहेदावतींशमयतिजठरंतथा
 गुल्मम् ॥ चिकटुकाद्यावतिर्भावं
 प्रकाशे ॥ विवन्धनम् । वन्धवन्धने

विभक्तः

। घञ् ॥ करखेवाघञ् ॥
 विवाधा । स्त्री० विहेठने ॥
 विविधः । चि० नानाप्रकारे ॥
 विबुधः । चि० तत्त्वसाक्षात्कार-
 वति ।
 विबुधः । पुं० ज्ञे । पण्डिते ॥ सु
 रे । देवे ॥ चन्द्रे । विशिष्टोवाधा
 यस्तु । विशेषणबुध्यतेनस्त्वपितीति
 वा । बुधअवगमने । इगुपधे
 तिकः ॥
 विबुधानः । पुं० आचार्य ॥ पण्डि
 ते ॥ देवे ॥
 विबुधानुगः । पुं० किन्नरादिषु ॥
 विबुभूषुः । चि० विविधंभवितुमि
 च्छी ॥
 विवोधः । पुं० प्रवोधे ॥
 विवोधनम् । न० प्रवोधने । जगा
 वना० इ० भा० ॥
 विभक्तः । चि० विभज्यस्यापिति । क्त
 तविभागे ॥ विभिन्ने । परस्पर
 व्यावृत्ते ॥ प्राप्तविभागे ॥ विभज्य
 तेस्म । भज० । कर्मण्यक्तः ॥
 विभक्ताभातरद्वयचतुः । विभक्तमे
 षामस्तीतिमत्त्वर्थीयोऽर्शआद्यजि-
 त्यच् । नतुकर्त्तरिक्तः । सकर्मके
 भ्यस्तस्यविधानाभावात् ॥ अथवा
 त्तरपदलोपोद्रष्टव्यः । विभक्तध
 नाविभक्ताः । गन्धार्यस्याप्रयोगए
 वलोपोभिमतः । तेनविभक्ताभा

विभक्तः

तरङ्गस्य च धनस्य यदि भक्तस्त्वन्तत् ।
 भातृष्वा रोप्यते ॥ विभक्ते पि धने
 यस्तु स्त्रीयांशं प्रतिपादयेत् । पुनर्वि
 भक्त्यतद्द्वयमप्राप्तांशाय दापयेत् ॥
 विभक्तजः । पुं० विभागानन्तरं जाता
 पत्य ॥ पु० चैः सह विभक्तेन पि
 चायत्स्वयमर्जितम् । विभक्तजस्य तत्
 सर्वमनौशाः पूर्वजाः स्मृताः ॥
 विभक्तिः । स्त्री० विभागे ॥ सुप्ति
 ङीः ॥ यथा । सङ्ख्यात्स्वव्याप्य
 सामान्यैः शक्तिमान् प्रत्ययस्तु यः ।
 सा विभक्तिर्विधा प्रोक्ता सुप्तिङ्चेति
 प्रभेदतः ॥ सङ्ख्यात्स्वान्तर
 ज्ञात्स्ववच्छिन्नशक्तिमान्यः प्रत्य
 यः सा विभक्तिः । सुप्तिङिति
 भेदात्सा द्विधेति शब्दशक्तिप्रकाशि
 का ॥ कारकशक्तौ ॥ विभज्यते प्रा
 तिपदिकार्थोऽनया । स्त्रियांक्ति
 न् ॥
 विभजनीयः । चि० विभा
 ज्ये । विभागयोग्ये ॥ भज
 नाहं ॥
 विभज्यः । चि० विभक्तव्ये ॥ ऋह
 लोऽर्थातिप्राप्ते । द्विवजनविभज्योप
 पदे । इतितदपवादोयन्निपात्यते
 । तेन विभाग्यमिति न भवति ॥
 विभक्तः । पुं० रायि । धने ऐश्व
 र्य्ये ॥ विभवति । भू० । पचा
 द्यच् ॥ भिक्षाप्राणस्य रक्षार्थं कन्या

विभाजितः

शीतनिवारणी । अचलाकेशवे भ
 क्तिर्विभवैः किंप्रयोजनमिति स
 आसिधम् ॥ निर्वृत्तौ ॥ मो
 क्षे ॥ विगतः भवार्थस्मिन् ॥ अ
 ष्टित्सरान्तर्गतद्वितीयवत्सरे । य
 था भविष्य भैरव उवाच । सुभिधं
 क्षेममोरोऽग्यं सर्वव्याधिविधर्जिताः
 । प्रशान्तामानवास्तववदुशस्यावसु
 त्वरा । इष्टास्तुष्टाजनाः सर्वे वि
 भवे च वरानने ॥ २ ॥
 विभवौ । चि० ऐश्वर्य्यवति ॥ विभ
 वोऽस्मास्ति ॥ इति ॥
 विभा । स्त्री० शोभायाम् ॥ प्रकाशे ॥
 किरणे ॥ उदीच्यांसीमस्य पुर्याम् ॥
 विभाकरः । पुं० अम्नौ । बङ्गौ ॥
 सूर्ये । विभां करोति । दिवा वि
 भानि शिंतिटः ॥ अकृष्टं ॥ चि
 चकृष्टं ॥
 विभागः । पुं० अंशे । भागे ॥ वि
 वेके ॥ विविच्यप्रयोगे । संयोगना
 शकीनवद्रव्यवर्तिनिगुणे ॥ स्वत्व
 निर्णयानुकूले व्यापारे ॥ विभ
 ज्यते । विभजनं वा । भज० । भा
 वे वा घञ् ॥
 विभङ्गी । चि० अंशनि ॥ विभा
 गोऽस्मास्ति । अतश्च निठनाविती
 निः ॥
 विभाजितः । चि० विभागेन स्या
 पिते ॥

विभावरी

विभाज्यः । वि० विभजनीये । विभा
गयोग्ये ॥ विपूर्वाण्यन्ताङ्गिरचाय
त् ॥

विभाण्डकः । पुं० ऋष्यशृङ्गपितरि०
मुनिविशेषि ॥

विभाण्डो । स्त्री० आवर्त्तकौलतायां ॥

विभान् । वि० भासमाने ॥ शब्दन्तः ॥

विभातम् । न० प्रभाते । प्रच्छूषि ॥ वि
भातुं प्रवृत्तम् । भा० । आदिकर्म
णिक्तः ॥

विभातकम् । न० प्रच्छूषे ॥

विभावः । पुं० परिचये ॥ रसस्योद्दी
पनादौ ॥ रज्ज्यादीनांकारणेषु । ल
लनाद्यानादिष्वालम्बनाद्दोषनकार
णेषु ॥

विभावनम् । न० विभावनायाम् ॥

विभावना । स्त्री० अलङ्कारविशेषि ॥

विभावनाविनापि स्यात्कारणं का
र्यजन्मचेत् । अप्यलङ्कारसासित्तं
रक्तंतच्चरणद्वयम् ॥ अत्रलङ्कारसा
मेककारणाभावेऽपि रक्तिमाकथितः
स्वाभाविकत्वेन विरोधपरिहारः ॥

विभावरी । स्त्री० तमस्विन्याम् ।

रज्जन्याम् । यामिन्याम् ॥ नि

शायाम् । हरिद्रायाम् । कुट्ट

न्याम् ॥ वक्तव्योपिति ॥ वि

बादवस्त्रगुण्ट्याम् ॥ विभातिन

क्षत्रादिभिः । कनिष् । वनो

रचेति ङीव्री । मौख्यं निरतस्त्रि

विभीतकः

याम् ॥ मेदावृत्ते ॥

विभावसुः । पुं० ग्रहपती । सू
र्ये ॥ अकवृत्ते ॥ पावके ॥

हारभेदे ॥ चित्रकवृत्ते ॥ चन्द्रे ॥

विभाप्रभावसुधनयस्य ॥ असुरवि
शेषे ॥ मणौ ॥

विभावितः । वि० अभ्यूहिते । ज्ञाते

॥ विचिन्तिते ॥ विशिषेणोत्पादिते ॥

विशिषेणप्रापिते ॥ विमिश्रयिते ॥

विशिषेणभावितः ॥

विभावि । वि० प्रभावसम्पन्ने ॥ विभा
वास्यास्ति । इनिः ॥

विभाव्यः । वि० संलक्ष्ये ॥

विभाषा । स्त्री० विकल्पे ॥ विभाष्यते
॥ विकल्पते । भाष्यक्तायां वाचि । गु
रोश्चलद्रव्यकारः । ततश्चाप् ॥

विभिन्नः । वि० मिश्रिते ॥ विदारि
ते ॥ विदीर्ण्ये ॥ विभक्ते ॥ समाल
ब्धे । पक्षिभिर्ने ॥ विकसिते ॥

विभीतः । वि० विभीतके ॥ विगतं
भीतं रोगभयमस्मात् ॥ वि० निर्भ
ये ॥

विभीतकः । वि० कर्षफलम् । भूतवा

से । कलिद्रुमे बहिर्दुके । बहिर्दुके ।

इति स्थितिः ॥ विभीतकं स्वादुपाकं क

षायं कफपित्तनुत् । उष्णवीर्यं हिम

लस्पृशं भेदनं कासनाशनम् ॥ रुचं

ने च हितं केश्यं कुमिवैस्त्र्यनाशनम् ।

विभीतकमज्जातट्कृद्दिकफवातहरेः

विभु :

लघु : ॥ कषायोमदक्तवायधाटम
ज्वापितङ्गुणा ॥ विगतंभीतंरोगभ
यमस्मात् ॥ स्वार्थेकः स्त्रियां० जा
तेरितिङीष् ॥

विभीषणः । पुं० रावणानुजे ॥ नल
तर्ण ॥ त्रि० भयानके ॥ विशेषेणभी
षयते । जिभीभये । नन्द्यादित्वा
ङ्गाः । भियोहेतुभयेषुक् ॥ निर
स्तावित्ये ॥ विगतंभीषणंभयङ्करम
ज्ञानयस्यसः ॥

विभीषिका । स्त्री० भयप्रदर्शने ॥ य
था । कृत्वाशस्त्रविभीषिकांकतिप
ययामेषुदीनाः प्रजाः ० मयूक्तो
बिटजल्पितैरुपहृताः क्षीणीभुजस्ते
किल । विहांसोपिषयंपरंविजगतां
सर्गस्थितिव्यापदामौशस्तत्परिचर्य
यामगणितोयैरेषनारायणः ॥ इति
शिक्षणमिश्रः ॥

विभुः । पुं० शङ्करे । सदाशिवे ॥ प
रमेश्वरे ॥ सर्वमूर्त्तसंयोगिनि । प
रममहत्त्ववति ॥ सतु० आत्मादिर्य
था । आत्मेन्द्रियाद्यधिष्ठाताकरणं
हिसकर्तृकम् । विभुर्वृष्टादिगुणवा
नृबुद्धिस्तुद्विविधामतेतिभाषापरिच्छे
दः । विभुरिति० विभुत्वपरममह
त्त्वमितिसिद्धान्तमुक्तावली ॥ काल
खात्मदिशांसर्वगतत्वंपरममहदिति
भाषापरिच्छेदः ॥ अर्हति ॥ निच्ये
॥ भृत्ये ॥ विष्णौ । त्रि० व्यापके ॥

विभूषितः

प्रभौ ॥ सर्वगते । दृढे ब्रह्मणि ॥ य
था । निवृत्तेः सर्वदुःखानामौशा
नः प्रभुरव्ययः । अद्वैतः सर्वभा
वानां देवस्तुर्योविभुः स्मृतइत्यागमः
॥ विविधंभवतिअस्मात् । भू० । वि
प्रसम्भादितिङुः ॥

विभुता । स्त्री० सोमय्ये ॥ भावेतल् ॥
विभूतिः । स्त्री० भूतौ । ऐश्वर्ये । अ
णिमादिषु ॥ यथा । अणिमालघि
माप्राप्तिः प्राक्काम्यमहिमातथा । ई
शितावशिताचैवतथाकामावशायि
तेति ॥ भस्मनि ॥ शिवधृतभस्मनि
॥ अंशे ॥ विविधभावे । विशेषेणभ
वनम् । स्त्रियांक्तिन् ॥ विभूतिरिति
कथनमन्यप्रादिनिवृत्त्यर्थम् ॥

विभूतिहादशी । स्त्री० विष्णोर्ब्रतविशे
षे ॥

विभूतिमत् । त्रि० ऐश्वर्ययुक्ते ॥ विभू
तिर्विद्यतेऽस्य । मतुप् ॥

विभूमा । त्रि० परिपूर्ण ॥ विगतोभू
मायस्मात् । यमपेक्ष्यान्यत्रमहत्त्वं
नास्तीति ॥

विभूषणम् । न० अलङ्कारे । आभर
णे ॥ विशिष्टंभूषणम् । विभूष्यते
ऽनेनवा । भूषअलङ्कारे । ल्युट् ॥
पुं० मञ्जुघोषे ॥

विभूषा । स्त्री० शोभायाम् ॥ आभर
णे ॥

विभूषितः । त्रि० अलङ्कृते ॥

विभ्रमः

विभ्रतः । चि० धृते ॥ पुष्टे ॥
 विभ्यत् । चि० भयंकुर्वति ॥
 विभेदः । पुं० विशेषे ॥
 विभ्रंसः । पुं० नाशे ॥
 विभ्रत् । चि० धारणकर्त्तरि ॥ पोषण
 कर्त्तरि ॥
 विभ्रमः । पुं० भ्रान्ती ॥ संशये ॥ शो
 भायाम् ॥ भ्रमणे ॥ हावप्रभेदे । स्त्री
 णांशृङ्गारभावजातक्रियाविशेषे ।
 तथाहि । मदरागहर्षजनितविपर्या
 सोविभ्रमः । यथा । अन्यनिमित्तमा
 नसादुत्यायान्यत्रगमने । प्रियारब्धक
 यामाक्षिप्यसख्यासहालपन० मुञ्चैर्ह
 सितक्रोधी० पुष्पादीनांयाज्वा० सह
 सैवतत्परिह्यागः । वस्त्राभरणमा
 ल्यानामकारणतः खण्डनमाननञ्च
 । यदुक्तम् । क्रोधः स्मितञ्चकुसुमाभर
 णादियोज्जातहर्जनञ्चसहसैवविम
 गडनञ्च । आक्षिप्यकान्तवचनंलपनं
 सखीभिर्निष्कारणोत्थितगतं बद्धवि
 भ्रमगतत् ॥ इति ॥ चित्तवृत्तानवस्थानं
 शृङ्गाराद्विभ्रमोमतः । इत्यन्यत्र ॥ अ
 पिच । विभ्रमस्त्वरयाकालिभूषास्थान
 विपर्ययः । यथा । श्रुत्वायातंवहिः
 कान्तमसमापितभूषया । भालेञ्च
 नदृशोर्लाक्षाकपोलेतिलकः कृतः
 । इति ॥ घोषितांयौवनजोविको
 रोविभ्रमदृष्ट्येके ॥ अपिच । वस्त्रभ
 प्राप्तिविलायांमदनावेशसम्भ्रमात् ।

विमनीकृतः

विभ्रमोहारमाल्यादिभूषास्थानवि
 पर्ययः ॥ विविधंभ्रमणम् । भ्रमु
 षनवस्थाने । घञ् । नोदात्तोपदे
 श्रितिनञ्चिः ॥
 विभ्रमा । स्त्री० विस्तसायाम् । जरा
 याम् । बार्हक्ये ॥
 विभ्राट्०ङ् । चि० भाजिष्णी । रोचि
 ष्णी । अलङ्कारादिनाशोभमाने ॥
 विशेषेणभाजते । भाजृदीप्तौ भा
 जभासेतिक्लिप् ॥
 विभ्रान्तः । चि० विभ्रमयुक्ते ॥ यथा ।
 विभ्रान्तबुद्धेर्मनुजात्कार्याकार्यम
 जानतः । स्वानिष्टञ्चपरानिष्टंजाय
 तेस्मात्पदेपदे ॥ इतिमहानिर्वाणत
 न्नम् ॥
 विभ्रान्तिः । स्त्री० विभ्रमे ॥
 विमतः । चि० विरुद्धमतिविशिष्टे ॥
 विमतिः । स्त्री० नानामती ॥ विरुद्ध
 मती ॥
 विमत्सरः । चि० मात्सर्यरहिते ॥ अ
 द्वितीयात्मदर्शनेननिर्वैरबुद्धौ । वि
 गतोमत्सरोयस्मात् ॥
 विमनाः । चि० दुर्मनसि । अन्तर्मन
 सि । विन्दादिनाव्याकुलचित्ते ॥
 विमनस्कः । चि० विमनसि ॥
 विमनीकृतः । चि० विमनस्यप्रापिते
 ॥ अविमनाः विमनाः सम्प्रयमा
 नः कृतः । अरुर्मनश्चक्षुषे तोरहो
 रजसांलोपश्चेतिचिप्रत्ययसलोपो ।

विमल :

अष्टावितीकारः ॥

विमयः । पुं० परिवर्तने । विनिमये ॥ विमयीयते । मीञ्० । एरच् ॥ विमर्दः । पुं० कालकृतवर्जः । चक्रमर्दः ॥ युञ्जे ॥ व्यालोडने ॥ सङ्घर्षे ॥

विमर्दकः । पुं० चक्रमर्दः । कसौ० दीतिप्रसिद्धभाण्डे ॥

विमर्दनम् । न० कुङ्कुमादिनामर्दने । परिमले । मृदक्षोदे । ल्युट् ॥

विमर्दना । स्त्री० कुङ्कुमादिमर्दः ॥

विमर्दीत्यः । पुं० परिमले । मर्दनाज्जातिमुगन्धादौ ॥ यथा । अथगन्धे परिमलोविमर्दीत्यमलोहरे । दूरगामीमनोहरीगन्धश्चासौदर्दरितर्जितशब्दरत्नावली ॥

विमर्शः । पुं० विचारे ॥ न्यायमार्गेणविचारे ॥ संशयात्मिकायां हृत्तौ ॥ विमर्शनम् । न० परामर्शः । वितर्के ॥ विमर्शितः । चि० विचारिते ॥ विमर्शः । सञ्ज्ञातोऽस्य । तारकादिष्वदितात् ॥

विमर्षः । पुं० विचारणायाम् ॥ इति जटाधरः ॥ विशिष्टायां चमायाम् ॥ विमर्षणम् । न० ज्ञाने ॥ कर्मणा कर्मनिर्हारो नद्यात्यन्तिक इष्यते । अविद्वदधिकारित्वात् प्रायश्चित्तं विमर्षणम् ॥ इति भागवतेषष्ठस्कन्धः ॥

विमलः । पुं० सूर्यपरिवारे ॥ अर्हति

विमातृकः

। जिनि ॥ न० तारहेमद्विधाकृते० उपरसविशेषे । निर्मले । स्वच्छधातुके ॥ त्रि० निर्मले । बीधे ॥ विगतं मलयस्मात् ॥ चारी ॥ रागादिशून्ये ॥ विमलतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे । यथा द्यापिमौवर्णराजतमत्स्यादृश्यन्ते ॥ विमलदानम् । न० निश्चयनैमित्तिककाम्यदाने ॥ यथा त्तंगमुडपुराणे । निश्चयनैमित्तिककाम्यविमलदानमीरितम् । चेतनासत्त्वयुक्ते नदानं तद्विमलं स्मृतमिति ग० पु० ॥ ईश्वरप्रीणनार्थदाने ॥

विमलमणिः । पुं० स्फटिके ॥

विमला । स्त्री० शीतलायाम् । सप्तलायाम् । सौहृण्डप्रभेदे ॥ भुवः प्रभेदे ॥ देवीप्रभेदे ॥ यथा । उत्कले नाभिदेशस्तु विरजोद्भवे मुच्यते । विमलात्रमहोदेवी जगन्नाथस्तु भैरवः ॥ विमलात्मकः । त्रि० बीधे । निर्मले । स्वभावनिर्मले ॥ विमलआत्मा स्वभावात् ॥

विमलाद्रिः । पुं० शत्रुघ्नयपर्वते ॥

विमले श्वरः । पुं० शिवे ॥ विश्वेशादेव्यधिष्ठिते पुण्यस्थाने ॥

विमाता । त्रि० गणयितरि ॥

विमाता । स्त्री० मातुः सपत्न्याम् ॥ विरुद्धामाता । प्रादयो गते तिसमासः ॥

विमातृजः । पुं० सापत्नभातरि ।

विमुद्र :

वैमात्रये ॥ विमातुर्जातः । पञ्च
स्यामजातादितिङः ॥

विमानः । पुं० न० देवतायाने । व्योम
याने ॥ सार्वभौमगृहे । चोटके । या
नपात्रे । विशिष्टमानयन्त्यनेन । पुं
सिसंज्ञायामितिकरणघः ॥ विशे
षणमान्यस्मिन्नितिवा । अधिकरणे
ल्युट् ॥ विगतमानमुपमाऽस्येति
वा ॥ त्रि० मानहीने ॥

विमानकः । पुं० विमाने ॥

विमानता । स्त्री० तिरस्कारे ॥

विमानितः । त्रि० अनादृते ॥

विमार्गः । पुं० कुपथे ॥

विमिश्रः । त्रि० विभिन्ने ॥

विमुक्तः । त्रि० विरहिते ॥ पृथग्भू
ते ॥ सर्वेषणाविनिर्मुक्ते ॥ निश्च
मुक्ते चिदानन्दरसआत्मनि ॥ विशे
षेण० अविद्याकामक्राधादिभिर्मुक्तः
परित्यक्तः ॥ क्षिप्ते ॥ जीवन्मु
क्ते ॥ जीवन्ने बहृष्टवभ्यात्कामादे
र्विशेषेणमुक्तः सन् देहपातेभावि
बभ्याद्विशेषेणमुच्यते । विमुक्तश्चवि
मुच्यतइतिश्रुतेः ॥

विमुक्तिः । स्त्री० मोक्षे ॥ विमोच
ने । अनुध्यानरूपेऽनुग्रहे ।

विमुखः । त्रि० पराङ्मुखे ॥ विरु
द्धंमुखंयस्य ॥

विमुद्रः । त्रि० प्रस्फुटे । प्रफुल्ले ॥ सु
द्रारहिते ।

विमोक्षणम्

विमूढः । त्रि० विविक्षिते ॥ अनुत्पन्न
ब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कारे । दृष्टादृष्ट
विषयभोगवासनाकृष्टचेतस्तयाआ-
त्मानात्मविवेकायोग्ये । अदूर
दर्शिनि ॥ विगतमूढभावेऽतिचतु
रे० श्रुत्यर्थविवेचनकुशले ॥

विमूढभावः । पुं० व्याकुलचित्तत्वे ॥

विमूढात्मा । त्रि० रागद्वेषादिदूषिता
न्तःकरणे ॥ विमूढात्मायस्यसः ॥

विमूढेनः । त्रि० मूर्खशिरोमणौ ।

देहात्मवादिनि । श्रुत्यनादरकारि
णि ॥ विमूढानामिनः ॥

विमूल्यः । त्रि० अमोलविमोलवृत्तिभा
षायांख्याते । महार्घे ॥

विमृत्युः । पुं० विगतकामाविद्ये ।
वेदान्तवेद्यआत्मनि ॥

विमृशः । पुं० विमर्शे ॥

विमृष्टः । त्रि० विभाविते ॥

विमृष्यः । त्रि० विचार्ये ॥ विमृषेः
ऋदुपधाच्चाकृपिचृतेरितिक्यप् ॥

विमृष्यकरी । त्रि० विवेक्षिनि ॥ वि
मृष्यकरोति । णिनिः ॥

विमोक्षः । पुं० विमोचने ॥

विमोक्षः । पुं० मुक्तौ ॥

विमोक्षणम् । न० विमोचने । परि
त्यजने ॥

विमोचनम् । न० दूरीकरणे । विमु
क्तौ । विपूर्वाङ्गमुच्युट् ॥ ती
र्थविशेषे ॥

विम्बिका

विमोहः । पुं० भ्रमपरम्परायाम् ।
 विशिष्टोमोहः ॥
 विमोहनम् । न० आकुलीकरणे । वै
 चित्तीकरणे ॥
 विमोहितः । चि० विविधं मोहं भ्रम
 परम्परां प्रापिते । मोहयुक्ते ।
 विम्बः । पुं० कृकलासे ॥ न० प्रति
 विम्बे ॥ विम्बीफले ॥ वर्षावृत्तान्त
 रे ॥ नगणकरगम्भकर्णं भवति नवव
 र्णपूर्णम् । फणिवदनभूषणं यत्त
 दितिकिलविम्बमेतत् ॥ यथा ।
 कपटकृतगोपवेशः शयनवरभूत
 शेषः । जयति कृतनन्दहर्षी गिरि
 विधुतशतवर्षः ॥ पुं० न० सूर्य
 चन्द्रमण्डले ॥ वेतिशोभते । वीग
 त्यादिषु । उल्वादयश्चेति० वन् न
 मागमङ्गलत्त्वानि ॥ विम्बोच्छाद
 यशान् ॥ जात्यन्तरे ॥
 विम्बकम् । न० मण्डले ॥ विम्बी-
 फले ॥
 विम्बजा । स्त्री० विम्बिकायाम् ॥
 विम्बटः । पुं० सर्पपे ॥
 विम्बभूतः । चि० कारणभूते ॥
 विम्बा । स्त्री० विम्बिकायाम् ॥
 विम्बिका । स्त्री० तुण्डिकेर्याम् ।
 रक्तफलायाम् । पीलपण्याम् ।
 कंदूरी० कंदुरुद्रतिभाषा ॥ विम्बी
 कायति ॥ कैशब्दे । आतेन, प
 सर्गेकः । ड्यापौरितिङ्गलः ॥

विद्यातः

विम्बी । स्त्री० विम्बिकायाम् ॥ गौ
 रादित्त्वान्डीष् ॥
 विम्बीफलम् । न० विम्बिकायाम् । कं
 दूरी० द्र० प्र० फले । विम्बीफलं स्वा
 दुशीतं गुरुपित्तास्रवातजित् । स्तम्भ
 मं लेखनं रुच्यं विबम्बाभानकारक
 म् ॥
 विम्बुः । पुं० गुवाके ॥
 विद्यञ्चारी । पुं० चित्तस्वगे ॥ चि० आ
 काशगामिनि ॥
 विद्यत् । न० विष्णुपदे । गगने । आ
 काशे ॥ विविश्वतएतिव्याप्नोति ।
 द्रव्यः शब्दः । यद्वा । विद्यच्छति०
 नविरमति । विपूर्वाद्यमेरन्त्येभ्यो
 पीतिक्विप् । कौषगमादीनामिति
 मलोपेतुक् ॥
 विद्यद्वक्त्रा । स्त्री० मन्दाकिन्याम् । स्व
 र्णं द्याम् । सुरदीर्घिकायाम् ॥
 विद्यति० विद्यतोवागङ्गा ॥
 विद्यद्भूतिः । स्त्री० तमसे । अम्बका
 रे ॥
 विद्यन्मणिः । पुं० सूर्ये । सहस्रांशौ ॥
 विद्यतोमणिरिव ॥
 विद्यमः । पुं० सयमे ॥ विविधयमने
 ॥ विद्यमनम् । यमः समुपनिवि
 षुचेतिपच्चे० अप् ॥
 विद्यातः । पुं० धृष्टे । निर्लज्जे ॥ वि
 रुद्धयातंचष्टितयस्त्र ॥ विरुद्धमया
 मोहा । गत्यर्थेतिङ्गलः ॥

विरक्तिः

वियामः । पुं० संयमे । विविधयमने
॥ वियमनम् । यमः समुपनिविषु
चेति० अवभावेचञ् ।

वियुक्तः । चि० वियोगविशिष्टे ।

वियोगः । पुं० विच्छेदे । विप्रलम्भे
। रागिणोर्वियोजने । विरहे ॥ स्मृ
त्वावियोगजन्दुः खञ्जस्रहंप्रिये
जने । अतिस्नेहपरिष्वङ्गादतिरा
द्रापिदह्यते ॥ वियोजनम् । युजि
र्योगे । घञ् । वियुज्यतेऽनेनवा ॥

वियोगभाक् । चि० विच्छेदयुक्ते ।

वियोगी । पुं० चक्रवाके । कोष्के ।

चि० विरहिणि । वियोगयुक्ते ॥ वि
योगोऽस्यास्ति । इनिः ॥

वियोगिनी । स्त्री० विरहिण्याम् ॥

वियोजितः । चि० पृथक्कृते । वि
योगं प्रापिते

विरक्तः । चि० विरागवति ॥ सच,
कुटोचकबहूदकहंसपरमहंसभेदाश्च
तुर्विधः ॥ विपूर्वाद्रच्चेः क्तः ॥
अतिरक्तवर्णे ॥

विरक्ता । स्त्री० सांसारिकविषयेषु वि
रागविशिष्टायाम् ॥ दुर्भंगायाम्
॥ अननुकूलायाम् ॥ यांचिन्तया
मिसततं मतिसाविरक्ता ॥

विरक्तिः । स्त्री० वैटण्या ॥ तीव्राती
व्रतराचेतिविरक्तिर्द्विविधामता । त
वसंस्थान्तुतीव्रायान्यसेद्योगोक्तीच
के । शक्तेबहूदकेतीव्रतरायांहंसं

विरजाक्षेत्रम्

क्षिते । मुमुक्षुः परमेहंसेसाक्षादि
ज्ञानसाधने ॥ रञ्जेः क्तम् ॥

विरङ्गम् । न० कङ्कुष्ठे ॥

विरचनम् । न० निर्माणे ॥ विशेषे
णरचनम् ॥

विरचितः । चि० निर्मिते ॥ विशेषेणर
चितः ॥

विरजम् । न० तीर्थविशेषे ॥

विरजाः । वि० विगतधर्माधर्मे ॥ र
जोगुणरहिते ॥ विगतं रजोयस्य
सः ॥

विरजाः । स्त्री० विगतार्त्तवायाम् ॥

विरजस्तमाः । पुं० द्रुयातिगे । निवृ
त्तरजस्तमोगुणे ॥ रजस्तमोभ्यांविग
तः । निरादयइतिसमासः ॥ वि
गतेरजस्तमसीयस्मादितिवा ॥

विरजा । स्त्री० कपित्थपण्याम् ॥

दूर्वायाम् ॥ यथातिमातरि ॥

गोलिकेश्रीकृष्णसखीविशेषे ॥ दौ

ष्टाविशेषे ॥ देवयानपथवर्त्तिन्यां

नद्याम् ॥ जगन्नाथजिज्ञे ॥ यथा

। मुण्डनच्छोपवासस्रसर्वतीर्थेष्वयं

विधिः । बर्जयित्वागयांगङ्गांविशा

लांविरजांतथा ॥

विरजाक्षेत्रम् । न० पुरुषोत्तमतो

र्थे ॥ यथा । उत्कलेनाभिदेश

न्तुविरजाक्षेत्रमुच्यते । विमलासा

महादेवीजगन्नाथस्तुभैरवः इति

तन्त्रबूडामणौपीठनिर्णयः ॥

विरलद्रवा

विरजाहामः । पुं० अवधूतत्वस
म्पादके० आगमप्रोक्तकर्मविशेषे ॥
विरञ्चः । पुं० दृष्टिणे । ब्रह्मणि ॥
विरचयति । रचप्रतियत्ने । पचा
द्यच् । पृषादरादित्वाङ्गुमागमः ॥
विरञ्चिः । पुं० सृष्टरि । ब्रह्मणि
॥ विरचयति । रच० । स्वार्थण्य
न्तादवङ्गः । पृषादरादित्वाङ्गु
म् ॥
विरणम् । न० धीरणतृण्ये ॥
विरतः । त्रि० निवृत्ते । विरक्ते ॥
विरतिः । स्त्री० आरती । उपरा
मे । निवृत्तौ ॥ विरमणम् । र
मक्रीडायाम् । क्तिन् ॥
विरथः । त्रि० भग्नरथे ॥
विरमणम् । न० विरतौ ॥ विपू
र्वाद्रमेत्युट् ॥
विरमितः । त्रि० निरस्ते ॥
विरलम् । न० दध्नि ॥ वि० अवका
शे । पेलवे । तनौ । सान्तरे ॥
विराति । रादःने । बाहुलकात्क
लन् ॥ पुं० निर्जने ॥
विरलजानुकः । त्रि० बक्रजानुवि
शिष्टे । प्रज्ञौ । प्रज्ञे ॥ इ०
हे० चन्द्रः ॥
विरलद्रवा । स्त्री० शृङ्गायवोग्वाम्
॥ यथा । यथागुरुणि काश्राणा
सैवतुद्रुतसिकथिका । विलेपीत
रलाचस्य तसाम्ना विरलद्रवा ॥

विराट्

विरसः । त्रि० रसहीने ॥ विग
तीरसीयस्मात् ॥
विरहः । पुं० विप्रलम्भे । वियो
गे । विच्छेदे ॥
विरहिणी । स्त्री० वियोगिन्याम् ॥
विच्छेदविशिष्टायाम् ॥ नार्याम्भु
तौ ॥ डौप् ॥
विरहितः । त्रि० त्यक्ते । विहीने
विशेषणरहितः ॥
विरही । पुं० वियोगिनि । विरह
विशिष्टे ॥ विरहास्यास्ति । अ
तद्वनिः ॥ रहतेराभीक्ष्ण्येर्धेनिर्वा ॥
विरहात्कण्ठता । स्त्री० नायिका
विशेषे ॥ चिरम्यत्युरनालीके
विरहात्कण्ठतोन्मनेतलक्षणात् ॥
विरोगः । पुं० वैराग्ये । रागप्र
तिवन्निनि ॥ त्रि० गताभिला
षे ॥ विगतः रागोस्य ॥
विरगर्हः । त्रि० विरागयोग्ये ।
वैरङ्गिके ॥ अर्हति । अर्ह० ।
पचाद्यच् । विशिष्टोरागः विरा
गः । विरागस्य अर्हः ॥ धन
वति ॥
विरागी । त्रि० विरक्तिमति ॥
विराट् । पुं० विविधराजमानत्वा
त्स्थूलसमष्ट्युपहितचैतन्येभगवतः
स्थूलरूपे ॥ यथा तत्कार्यस्य वि
राट् देहः स्थूलदेहायमात्मन इति
। पञ्चीकृतभूतानां यत्कार्यतत्का-

विराधः

यैविराट् देहाभवतिसचदेहः प
 रमेश्वरस्य लदेहः ॥ आत्मनोममभ
 गवत्याङ्कदेभो ॥ विराडात्माना
 मस्य लप्रपञ्चाभिमानीसूर्यमण्ड
 लात्मकः समष्टिदेहस्य चूर्णलकह
 यानुयाहकोद्विरण्यगर्भः क्षत्रज्ञा
 भ्यामर्थान्तरमतिव्याख्यातारः ॥
 विशेषेण राजते । राज्ञ दीप्तौ । विवि
 धं राजतेषा । सत्सूद्विषेति कृत् ॥
 क्षत्रिये ॥ स्त्री ॥ दशाक्षरायां वृत्तौ ॥
 विराजः । पुं० विराजि ॥
 विराजमानः । चि० दीप्तिविशिष्टे ।
 शोभमाने ॥
 विराजितः । चि० शोभिते । दीप्ते ॥
 विराट् । पुं० मत्स्यदेशे ॥ वैदर्भदे
 शादूर्ध्वं चन्द्रप्रस्थाच्चदक्षिणे । म
 रुदेशात्पूर्वभागे विराट् । परि
 कीर्तितः ॥ मत्स्यदेशाधिपे ॥
 नगरविशेषे ॥
 विराटकः । पुं० राजपट्टे ॥ इति
 हेमचन्द्रः ।
 विराटजः । पुं० विराटदेशोयहीर
 के । राजपट्टे । राजावर्त्ते ॥ चि०
 विराटराजजाते ॥
 विराणी । पुं० इक्षिनि ॥ इति श-
 ङ्गमाला ॥
 विराधः । चि० विप्रकृते ॥ राधेर
 निटः कर्मणि ॥
 विराधः । पुं० रामायणप्रसिद्धराध

विरुद्धः

सविशेषे ॥
 विराधनम् । न० पीडायां ॥
 विराध्यन् । चि० अपकुर्वाणे ॥
 विरामः । पुं० अवसाने ॥ वितर्कवि
 चारानन्दास्मितादिरूपचिन्तात्या
 गे । वृत्त्युपरमे ॥ विपूर्वाद्रमेभावि
 घञ् ॥ विरमन्ते निवर्त्तन्तेऽस्मि
 न्निति वा ॥
 विरावः । पुं० शब्दे । स्वाने । आ
 रावे ॥ विरवणम् । रु० उपसर्गे रु
 वङ्गतिभावे घञ् ॥
 विरिक्तः । चि० सञ्जातविरेके ॥
 विरिष्ठः । पुं० वैकुण्ठे । विष्णौ ॥
 परमेष्ठिनि ॥ शिवे ॥ इ० श० रत्ना
 बलो ॥
 विरिञ्चनः । पुं० विरञ्चने । द्रुहि
 णे ॥ इ० हे० चन्द्रः ॥
 विरिञ्चिः । पुं० शिवे । विष्णौ ॥
 विधातरि । परमेष्ठिनि । सुरज्ये
 ष्ठे ॥ भूतानि विरचयति । रचप्र
 तियत्वे । स्वार्थे ण्यन्तादचङ् ॥
 पृषोदरादित्वादकारस्येत्त्वं नुमाग
 मश्च ॥
 विरिञ्चः । पु० स्वरे ॥ रेभृशब्दे
 सौचः । क्तः । ऋअस्वान्तध्वान्ते
 त्यादिनानिपातितः ॥
 विरिष्टः । चि० विच्छिन्ने ॥
 विरुद्धः । पुं० हेत्वाभासान्तरे । सा
 ध्याभावव्याप्ते हेतौ ॥ यथाशब्दे नि

विरूपाक्ष :

स्थः कृतकत्वादिति । कृतकत्वं
हि नित्यत्वाभावेनानित्यत्वे न व्या-
प्तम् ॥ न्यायसूत्रश्च । सिद्धोन्तम-
भ्युपेत्य तद्विरोधी विरुद्धः । अत्र
च सिद्धान्तसाध्यम् । प्रतिज्ञायां हि प-
क्षस्य सिद्धस्यान्तसाध्यमभिधीयते ।
तथा च साध्यमभ्युपेत्य उद्दिश्य प्रयुक्त-
स्तद्विरोधी साध्याभावव्याप्तद्विफ-
लितार्थः । यथा वज्रिमान् हृद-
त्वादिति । एतस्य साध्याभावानु-
मितिसामग्रीत्वे न साध्यानुमिति
प्रतिबन्धी दूषकतावीजम् । न च
सत्प्रतिपक्षाविशेषः । तत्र हेत्व-
न्तरसाध्याऽभावसाधकम् । इदं तु
रेव साध्याभावसाधकः साध्यसाध-
कत्वे न त्वयोपन्यस्तव शक्तिविशि-
ष्टान्नापकर्तुं न विशेषात् ॥ १ । ४६
३० ॥ विपरीतधर्माक्रान्ते ॥ वि-
रोधविशिष्टे ॥

विरुद्धः । त्रि० अङ्कुरिते । विरुद्धा०
इति ख्याते ॥ विपूर्वाद् द्विर्गन्त्यर्थ-
तिक्तः । ठत्वधत्तृष्ट, तृठलोपदी-
र्घाः ॥ आरोहणविशिष्टः ॥

विरूपम् । न० पिप्पलीमूले ॥ त्रि०
कुरूपे ॥ विरुद्धं रूपं यस्य सः ॥

विरूपा । स्त्री० अतिविषाणाम् ॥ दु-
रालभायाम् ॥ कुरूपायाम् ॥

विरूपाक्षः । पं० त्रिलोचने । श-
म्भौ । ईशे । शिवे ॥ रुद्रविशेषे

विरचनम्,

॥ विविधानिरविचन्द्राग्निरूपाय्य-
क्षीणियस्य । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्योः
स्वाङ्गात्पञ्च ॥ विरूपेष्वपि० अ-
जित्पाददृष्टिर्यस्येति वा । विवि-
धरूपाणि० विविधरूपेषु० अक्षा-
णीन्द्रियाण्यस्येति वा ॥ असुर वि-
शेषे ॥

विरूपिको । स्त्री० कुरूपायाम् ।

विरूपी । पुं० जाह्नके ॥ त्रि० कुरु-
पविशिष्टे ॥

विरेकः । पुं० मलभेदे । रेचने ।
रेके । रेचनायाम् । विरेचने ।
पृथक्त्वे ॥ यथा । यत्र यदध्यासस्त-
द्विरेकाग्रहणनिवन्धने भ्रम इति भा-
ष्यम् ॥

विरेचकः । त्रि० विरेककारके ॥
यथा । चूर्णमध्ये त्रिहृत्चूर्णस्वरसे-
कारवेज्जकम् । स्नेहेष्वेरगडजं ते-
लं फलेष्वेव हरीतकीति वाग्भटः ।

विरचनम् । न० विरेके ॥ तत्कारकौ
प्रधंयथा । हरीतकीसमगुडामधु-
ना सह पेयिता । विरेचनकरीरुद्र-
भवतीति न संशयः ॥ त्रिफलाच्चि-
कंचित्तथा कटुकरोहिणी । ऊरु-
स्तम्भहरोद्योष उत्तमन्तु विरेचनम् ।
अपिच । त्रिफलावदरं द्राक्षापिप्प-
लीचविरेचकम् । हरीतकीसोष्णा-
नीरालवणश्च विरेचकम् । इति गरु-
डपुराणे ॥ पं० पीलुवृक्षे ॥

विरोधः

विरोधः । पुं० नदमात्रे ॥ चि०
रेफशून्ये ॥

विरोधितः । चि० शब्दिते ॥

विरोकः । पुं० सूर्यकिरणे ॥ न०
छिद्रे । रन्ध्रे ॥ विरोधतेऽनेन । रु
च० । घञ् । चञ्जिः कृषिण्या
तीरितिकृत्वम् । लिङ्गमशिष्यं लि
काश्रयत्वाल्लिङ्गस्येति नपुंसकत्वा-
विरोधः ॥

विरोचनम् । न० स्फुरणे ॥

विरोचनः । पुं० प्रह्लादतनये ॥ अ
र्के । सूर्ये ॥ अग्नेौ । चन्द्रे । अ
र्कश्च ॥ रोहितकवचे ॥ श्यो
नाकप्रभेदे । घृतकरञ्जे ॥ विशेषेण
रोचते । रुचदीप्तौ ॥ अनुदात्ते त
च्छृङ्खलादेरितियुच् । वि० रो
चके ।

विरोचनसुतः । पुं० बलिराजाख्य
दैत्ये ॥ विरोचनस्य सुतः ॥

विरोधः । पुं० वैरे । विहेषे ॥
यथा । प्रधानस्य प्रधानेन सह विरो
धानतु दुर्बलेनेति ॥ विरोधकरणे
दोषायथा । अथपुत्रेण कासाकृ
त्वास्नेहात्स्वश्चसि । उवाच किञ्चिद्
चनं परिणामसु खावहम् ॥ अविरो
धाभवाच्चैव सर्वमङ्गलमङ्गलम् । वि
रोधानाशबीजश्च सर्वोपद्रवकारणम्
॥ अकर्तव्यो विरोधश्च दारुणैः क्ष
त्रियैः सह । प्रतिज्ञाचैषा कर्तव्या

विरोधः

मदीयं च नष्टम् ॥ इति ॥ अपि
च । नक्त्यां दुर्गुभिः सार्वविरो
धबंधुभिस्तथा । आत्मनः प्रति
कूलानि परेषां न समाचरेदिति ॥
विरोधेनोत्तमैर्गच्छेन्न अधमैश्च सदा
बुधइति च ॥ विरोधनम् । रुधिर
आवरणे । घञ् ॥ अलङ्कारवि
शेषे । यथा । विरोधः सोऽविरो
धेऽपि विरुद्धत्वेन यद्वचः । वस्तुत
त्ते रविर्दधेऽपि विरुद्धयो रिव यद-
भिधानं स विरोधः । जातिस्तुर्भि
र्जात्याद्यैर्विरुद्धाभ्यां न स्त्रिभिः
। क्रियादाभ्यामपि द्वयद्रव्येणैवेति
तेदं ॥ अभिनवनलिनीकिसलय
मृणालबलयादिद्वयदहनराशिः ।
सुभगकुरङ्गदृशोऽस्याविधिवशतस्त्व
द्वियोगपविद्याते ॥ गिरयोऽप्यनु
न्नतियुजो मरुदप्यवलोऽव्ययोऽप्यग-
म्भीराः । विश्वम्भराप्यतिलघुर्नरनाथ
तथान्तिकेति नियतम् ॥ (*)
येषां कण्ठपरिग्रहप्रणयितां सम्प्राप्य
धाराधरं स्तोत्रं । सोऽप्यनुरज्यते च क
मपि स्त्रिंशद्वारोऽपि । तेषां सङ्गरस
ङ्गसक्तमनसां राज्ञां त्वया । नृपते पांशूनां
पटलैः प्रसाधनविधिर्निर्वर्त्यते कौ
तुकम् ॥ सृजति च जगदिदमवति च
संहरति च हेलयैभ्यो नियतम् । अथ
सरवशतः शफरोजनाह्ननः । सोऽपि
चित्रमिदम् ॥ सततं मुसलासक्ताव

विरोधः

हुतरगृहकर्मघटनयानृपते । द्विज
पत्नीनांकठिनाः सतिभवतिकराः
सरोजकुसुमाराः ॥ पेशलमपिख
लवचनं दहति तरां मानसं सुतत्त्ववि
दाम् । परुषमपि सुजनवाक्यं मलय
जरसवत् प्रमोदयति ॥ क्रीडाद्रिरुद्धा
मदपट्टोयं यन्मार्गणानर्गलशातपा
ते । अभून्नवाभोजदलाभिजातः स
भार्गवः सत्यमपूर्वं सर्गः ॥ परिच्छे
दातीतः सकलवचनानामविषयः
पुनर्जन्मन्यस्मिन्ननुभवपथेन गत
वान् । विवेकप्रध्वंसादुपचितमहा
मोहगह्वरो विकारः कोप्यन्तजडय
ति च तापश्चकुरुते । अयं वारामेको नि
लयद्वयतिरक्ताकरद्वयतिश्चित्ताऽस्माभि
स्तृणातरलितमनोनिर्जलनिधिः
। कएवं जानीते निजकरपुटीकोटरग
तं वणादेनं ताम्यत्तिमिमकरमापास्य
तिमुनिः ॥ समदमतङ्गजमदजलनि
रुन्दतरङ्गिणीपरिध्वङ्गात् । क्षिति
तिलकस्त्वयितटजुषिगङ्गरचूडापगा
पिकालिन्दो । इति ॥ अनैक्ये
विपरीतार्थे ॥ यथा । श्रुतिस्मृति
विरोधे तु श्रुतिरेव गरीयसी । अवि
रोधे सदा कार्यं स्मार्त्तं वैदिकवत्सता
॥ असमानाधिकरण्ये ॥ न्यायमते
• साध्यव्यापकाभावप्रतियोगित्वमि
ति चिन्तामणिः । साध्यासमानाधि
करण्यमिति दीधितिः । अहिनकु

विलः

लादेरन्यतरेणापरस्मरणे ॥ विरोच
नाहवस्तुनि ॥
विरोधकृत् । पुं० वत्सरविशिषे ॥ तत्फ
लयथा । वासवो वर्षते देवि देशे चा
खण्डमण्डले । अहिच्छेदकान्यकु
क्षे विरोधी कृपिनाशकृत् ॥ ४५ ॥
त्रि० विरोधकर्त्तरि ॥
विरोधनः । पुं० विद्विषि । न० पर्यव
स्थायाम् । विरोधे ॥ रुधिर० । ल्यु
ल्युङ्वा ॥
विरोधी । पुं० शत्रौ ॥ विरोधास्यास्य
स्मिन्वा । इनिः ॥ वत्सरविशिषे ॥
यथा । अनग्निप्रबलालोकाधान्यौष
धिप्रपीडनम् । जायते मानुषिकष्टं
विरोधिनिनसंशयः ॥ त्रि० विवा
दिनि ॥ विरोधविशिष्टे ॥
विरोधिनो । स्त्री० विरोधकारिकाया
म् ॥ विरोधविशिष्टायाम् ॥
विरोधाक्तिः । स्त्री० विप्रलापे । पर
वचनविरोधिवचने ॥ विरोधस्तु उ
क्तिः ॥
विलः । पुं० उच्चैः श्रवसि । इन्द्रस्य
हृये ॥ वेतसे ॥ न० छिद्रे । रभ्ये
गुहायाम् ॥ विलतिभिनसि । वि
लभेदने • भीष्मादिः । इगुपधेति
कः ॥ विल्यतेवा । कृत्यल्युटाव
हुलमिति • इगुपधेतिकः । घञर्थे
कीवा । खनेघचेतिचे • संज्ञापू
कत्वाद्गुणाभावावा ॥

विलम्बः

विलम्बकारकः । पुं० मूषके ।
 विलम्बकारी । पुं० मूषिके ॥ गच्छ
 कारके ॥
 विलम्बः । चि० विस्मयान्विते । पर
 कौवधर्मशीलादौप्राप्ताद्यर्थे ॥ विशेष
 णलक्षणयति । लक्षणालोचने । प
 चाद्यच् ॥ लक्षाद्भष्टे ॥ लज्जि
 ते ॥ विलक्षण्ये ॥
 विलक्षणम् । न० हेतुशून्यायांस्थि-
 तौ । निष्प्रयोजनस्थितौ ॥ यथा ।
 विलक्षणं मतं स्थानं यद्वेदनिष्प्रयोज-
 नमिति भागुरिः ॥ चि० भिन्ने । अ
 न्यलक्षणे ॥ विशेषलक्षणयुक्ते ॥
 विगतलक्षणमालोचनं यत्र ॥
 विलक्षणा । स्त्री० शय्याविशेषे ॥
 विलक्षितः । चि० क्लृप्ते ॥ विशेषणल-
 क्षितः ॥
 विलम्बः । पुं० न० मध्ये ॥ न० जम्भ
 लम्बे ॥ मेषादिलम्बमात्रे ॥ चि०
 लम्बे । संसक्ते ॥ विशेषणल-
 ग्नः ॥ वियुक्ते ॥
 विलङ्घनम् । न० अतिक्रमणे ॥
 विलङ्घितः । चि० अतिक्रान्ते ॥
 विलङ्घाः । चि० अतिक्रमणीये ॥
 विलज्जः । चि० लज्जयाहीने ॥ वि
 गतालज्जायस्यसः ॥
 विलपनम् । न० विलापे ॥ भाष-
 णे ॥
 विलम्बः । पुं० उचितकालाधिकका

विलसन्

ले ॥ लम्बने ॥ गौणे ॥ वत्सरविशि-
 षे ॥ तत्फलं यथा । तत्स्करैः पा
 र्थिवैश्चैव अभिभूतमिदं जगत् । अ
 र्घीभवतिसामान्यो विलम्बे तु भयं
 महत् ॥ ३२ ॥
 विलम्बनम् । न० अशीघ्रे ॥
 विलम्बितम् । न० तत्तात्पर्यनृत्त्या
 दौ ॥ विशेषणलम्बन्ते करचरणाद-
 यः प्रत्येकं गतिविशेषप्रदर्शना-
 यात्र । लविश्वस्रंसने ॥ ओष्ठोप-
 धः कौधिकरणे चेतिकः ॥ चि०
 आश्रिते । विलम्बमाने ॥
 विलम्बी । चि० लम्बमाने ॥ विशेष
 णलम्बमाने ॥
 विलम्बः । पुं० अतिसज्जने । दा-
 ने ॥ विलम्बिः । डुलभप्रप्राप्तौ
 । घञ् । उपसर्गात्खलघञोरि-
 तिनुम् ॥
 विलयः । पुं० प्रलये ॥ विशेषेण
 लीयन्ते पदार्थाश्चस्मिन् । लीड् श्रे-
 षणे । एरच् ॥ यथालवणस्य
 तोये ॥
 विलला । स्त्री० श्वेतबलायाम् ॥
 इ० राजनि ॥
 विलवासः । पुं० आहकजन्तौ ॥
 विलवासौ । पुं० सपे ॥ विलीवस-
 ति । णिनिः ॥
 विलशयः । पुं० विलेशये ॥
 विलसन् । चि० विलासयुक्ते ॥

विलासी

विलसितम् । न० चेष्टिते ॥ भावे
क्तः ॥ उद्भूते ॥

विलापः । पुं० परिदेवने । अनुशा
चनोक्तौ । शोकोक्तौ ॥ विलपन
म् । लपेभविषज् ॥ दुः खजे
वचसि ॥

विलापितः । चि० घृतवद्बोक्त
ते । विलीनतांप्रापिते ॥

विलालः । पुं० यन्त्रे ॥

विलासः । पुं० लीलायाम् । हाव
भेदे । सयथा । प्रियसमीपगमने
यः स्थानासनगमनविलाकनेषुवि
कारोपकस्माच्चक्रोधस्मितचमत्कार
मुखविकूननंसविलासः । तथा
हि । योवत्तमां चानुगताविकारोग
स्थानासनविलाकनेषु । तथा
स्मितक्रोधचमत्कृतौचविकूननश्चा
स्यगतंविलासः ॥ अपिच । वि
लासीक्तेविशेषायः प्रियाप्तावास
नादिषु । इति । विलसनम् ।
लसत्येषणे । घञ् ॥ प्रकाशे ॥
शारीरिकसुखानुभवे ॥

विलासकाननम् । न० क्रौडावने ॥

विलासायुधः । पुं० कामदेवे ॥

विलासी । पुं० भोगिनि ॥ व्याले
सर्पे । विष्वक्सेने । हरौ ।

अग्नौ ॥ चन्द्रे ॥ विलसनशूलः

। विपूर्वाक्षसेर्वोक्कषलसेतिघिनु-
ष् ॥

विलेखनम्

विलासिनो । स्त्री० नार्याम् । वे
श्यायाम् ॥

विलिप्तः । चि० श्लिष्टे ॥ विशिष्य
लिप्तः ॥

विलिम्पन् । चि० उपदिष्टाने ॥
विलिम्पति । लिप० । शब्द ॥

विलीनः । चि० स्वतः प्राप्तद्रवी
भावेघृतादौ । विद्रुते । द्रुते ।
श्लिष्टे । संसक्ते ॥ विलीयते
स्म । लौङ्शेषणे । गत्यर्थेति
क्तः । स्वाद्यक्षोदितकृतिनत्वम्
॥ विशिष्यलौलोवा । विशिष्य
लयङ्गते ॥ यथा । विलीनोवैवैवस्व
तनगरकोलाहलभरोगतादूतादूरं-
कचिदपिपरेतान्मृगयितुम् । वि
मानानांवातेविदलयतिवीथीर्दिवि-
षादांकयातेकल्याणौयदवधिमही-
मण्डलमगात् ॥ विश्लिष्टे ॥

विलुप्तः । चि० संहृते ॥ चारिते ॥

विलुप्ताब्दः । पुं० लुप्तसंवत्सरे ॥
यथा । गीजान्त्यकुम्भेतरमेऽतिचा
रगोनापूर्वराशिंशुकरेतिवक्रितः त
दाविलुप्ताब्दइहातिनिन्दितः शुभे
षुरेवासुरनिम्नगान्तरे ॥

विलुम्पकः । चि० अपहर्तारि ॥

विलुलितः । चि० आकुलिते ।
आकषण्याकुलिते । विधुते ॥

विलेखनम् । न० कंदने । आक
षणे ॥ लेखने ॥

विलेशय :

विलेपः । पुं० लपे ॥ लिपेर्भाविघञ् ।
 विलेपनम् । न० कुङ्कुमाद्यनुलेपने
 । समालम्भे ॥ गात्रानुलेपनया
 ग्ये पिष्टे घृष्टे वासुगन्धद्रव्य । गा
 त्रानुलेपन्याम् । घृष्टचन्दनादिले
 पमात्रे । बिलप्यतेऽनेन । लि
 प्यतेऽनेन । ल्युट् ॥
 विलेपनी । स्त्री० यवाग्वाम् ॥
 सुवेशस्त्रियाम् ॥
 विलेपी । चि० विलेपनकर्त्तरि ॥
 विलेपी । स्त्री० यवाग्वाम् । उष्णि
 कायाम् ॥ अस्त्राविधगुणाश्च
 । चतुर्गुणाम्बुसंसिद्धाविलेपीचन
 सिक्थिका । पृथग्द्रव्यैराहता
 स्यातामिथिलभक्तिका ॥ संसि
 द्धा० अतीवसिद्धा । विलेपीगिल
 ह्यो० इतिलोके । विलेपीदीपनी
 बल्याह्यासङ्ग्याह्नीलघुः ।
 ब्रणोच्चिरोगिणापथ्यातर्पणीतड्-
 ज्वरापहा ॥ बिलिम्पति । लि
 प० । पचाद्यच् । गौरादिः ॥
 विलेवासी । पुं० सर्पे ॥
 विलेशयः । पुं० सर्पे । मूषि
 के ॥ गोधादिषु ॥ यथा । गो
 धाशशभुजङ्गाखुशङ्क्याद्याविलेश
 याः । विलेशयावातहरामधुरो
 रसपाकयोः । उड्ग्यावड्गिणाम्
 चावौर्येष्वाचपिकीर्तिताः । वि
 लेशेति । अधिकरणेऽनेन । इत्यच्

विलोमजिह्वकः

। शयवासेत्यलुक् ॥
 विलोकनम् । न० दर्शने ॥ लोक्
 दर्शने । ल्युट् ॥
 विलोकितः । चि० दृष्टे ॥ लोक्
 । क्तः ॥
 विलोचनम् । न० चक्षुषि ॥ विलो
 च्यतेऽनेन । लोचुः । ल्युट् ॥
 दर्शने ॥
 विलोटकः । पुं० नलमीने । वा
 लियामाच० इ० गौ० भा० प्र
 सिद्धे ॥
 विलोडनम् । न० मथने ॥ आलो
 डने । विलोडना० इ० भा०
 प्र० ॥
 विलोडितः । चि० आलोडिते ।
 मथिते । विलोया० इ० भा०
 न० तक्ते ॥
 विलोपः । पुं० विशिष्टलोपे ॥
 विलोभः । पुं० विलोभने ॥ वि
 लुभेर्घञ् ॥
 विलोमः । पुं० सर्पे । वरुणे ॥ शु
 नि । न० अरघट्टके । पिषण्यन्त्रे
 । चि० प्रतीपे । विपरीते ॥
 विलोमकः । पुं० प्रतिकूले । विपरी
 ते ॥
 विलोमजिह्वः । पुं० अन्तः स्वेदे ।
 महामृगे । इक्षिनि । विलोमजि
 ह्वायस्यसः ॥
 विलोमजिह्वकः । पुं० पीली । सि

विल्व :

म्युरे । हस्तिनि । विलोमाजिह्वा
यस्य । कप० ॥

विलोमवर्णः । पुं० । वर्णसङ्करजा
तौ ॥

विलोमो । स्त्री० । आमलक्याम् ॥

विलोलः । त्रि० । चञ्चुले । यथा । का
पिविलासविलोलविलोचनजनित
मनोजम् । ध्यायतिमुग्धवधूरधिकं
मधुसूदनवदनसरोजम् ॥

विलोलितः । त्रि० । विद्राविते ॥

विल्वम् । न० । तले । तस्मै । आलवा
ले । हिङ्गुनि ॥

विल्वः । पुं० । श्रीफलद्रुमे । शाण्डि
ल्ये । शैलूषे । मालूरे । श्रीफले ॥
अस्यफलगुणाः । श्रीफलस्तु वरुक्षि
क्तोयाहीरुक्षोऽग्निपिप्तकृत् । वात
श्च पित्तहरो वल्योलघुरुष्णस्रपाचनः ॥
अपिच । विल्वं बालं कषायिणां पाच
नं बह्विदीपनम् । सङ्ख्याहितिक
कटुकं तीक्ष्णं वातं कफापहम् ॥ प
क्वं सुगन्धिमधुरं दुर्जरं चाहिदोषलम्
। फलेषु परिक्रियोगुणः समुदाह
तः ॥ विल्वादन्यत्र सन्निधौ विल्वमा
मंगुणोत्तरम् । कफवातामपि पित्ती
याहिणी विल्वपेषिका ॥ अन्यच्च ।
काष्ठीके संस्थितं विल्वमग्नि सन्दोष
नं परम् । इति ॥ अत्र भावप्रकाशा
यथा । बालं विल्वफलं याहिदीपनं
पाचकं कटु । कषयोणां लघुस्निग्धं

विल्वपेषिका

तिक्तं वातकफापहम् । पक्वं गुरुचि
दोषं स्याद्दुर्जरं पूतिमोक्तम् । वि
दाहि विष्टम्भकरं मधुरं बह्विमान्यकृ
त् ॥ फलेषु परिपक्वं यद्गुणवत्तदुदा
हृतम् । विल्वादन्यत्र विज्ञेयमास
न्तविगुणाधिकम् ॥ द्राक्षा विल्वशि
कादीनां फलं शुष्कं गुणाधिकमिति
च ॥ अस्य शाकप्रकारस्तु । बाह्लीक
सौरभ्यकृतप्रकाशवैल्वं फलं खण्डित
मेव तैले । विपाचितं वल्लजचूर्णं की
र्यं रुचिं विधत्ते भयवहारकाले ॥ कफा
निलहरं स्निग्धं कषायं दीपनं लघु ।
बालं तिक्तं फलं वैल्वं वृद्धं वैल्वं विषम्यकृ
त् । इति ॥ विलति । विलभेदने
। उल्वादिः । न० विल्ववृक्षस्य फले
॥ पलपरिमाणे ॥

विल्वकर्कटी । स्त्री० । बाले विल्वफले ।

विल्वपेषिकायाम् ॥

विल्वजम् । न० । विल्वशाके ॥ यथा ।
सुकृतं विल्वजं शाकं क्षिप्रमाज्ये सहिष्णु
के । उषितं कथितं तक्रं शुक्लवर्णं सु
पाचितम् ॥ विल्वजं कटुकं शाकं
तिक्तञ्च लघुपाचितम् । सुगन्धं सुर
संप्रोक्तं मुशीतरुचिकारकम् ॥

विल्वपत्री । स्त्री० । विल्वशुण्ठायाम् ।

ज्वरापहायाम् । शुष्कं विल्वखण्डे ॥

विल्वपेषिका । स्त्री० । विल्वकर्कट्या

म् । वेलशूठा० ब० गौ० भा॥ याहि

णी कफवातामशूलघ्नी विल्वपेषिका

विवरत्

विस्वमूला । स्त्री० वाराहीकन्दे ॥
 विस्वशुगठौ । स्त्री० विस्वपत्न्याम् । वे
 लमूठा० दू० गौ० दे० भा० प्र० ॥
 विस्वसूः । स्त्री० दशपुत्रायाम् ॥
 विस्वा । स्त्री० हिङ्गुपत्न्याम् ॥
 विवः । त्रि० पक्षिवाहने ॥ विनापक्षि
 णावातिगच्छति । वा० । आतद्वति
 कः ॥
 विवक्षा । स्त्री० कथनेच्छायाम् ॥ श
 क्ती ॥
 विवक्षितः । त्रि० कथनेच्छाविषये । व
 क्तुमिष्टे ॥ शक्यार्थे ॥
 विवक्षुः । त्रि० वक्तुमिच्छौ ॥
 विवक्षा । स्त्री० नष्टापत्त्यायाम् ॥
 विवदमानः । त्रि० विवादकृतरि ॥
 विवधः । पुं० पर्याहारे । बीवधे ॥ अ
 ध्वनि ॥ भारे ॥ विविधोवधोऽहमनं
 गमनंवाचामेनवा । प्रादिभ्योधातु
 ल्येति समासोत्तरपदलोपी ॥
 विवन्धः । पुं० मलाप्रवृत्तौ ॥
 विवरम् । न० दूषणे । गर्ते । छिद्रे ॥
 अलक्ष्यस्थाने ॥ विवृणोति । वृञ् व
 रणे । पचाद्यञ् ॥ यडा । विव्रिय
 ते । यङ्गुटनिश्चिगमये ञ्यप् ॥ वि
 गतेवरेऽस्मः ॥ बीनापक्षिणां व
 रंवा ॥ पुं० अतलादिविलेपु । यथा
 । अतलं प्रथमं प्रोक्तं द्वितीयं विलेत
 या । तृतीयं मुतलं प्रोक्तं चतुर्थं वेत
 लातलम् । महातलं पञ्चमस्तुलं प्रो

विवर्तवादः

क्तरसातलम् । सप्तमं विप्रपातालं
 समैते विवराः स्मृताः । एतेषु विल
 स्वर्गेषु दिवेष्वधिकमेव च । कामभो
 गेश्वर्यसुखं समृद्धं भवनेषु चेति देवीभा
 गवत्तम् ॥
 विवरणम् । न० व्याख्यायाम् । अर्थ
 स्फुटीकरणे ॥ वधने ॥
 विवरनालिका । स्त्री० वंश्याम् । विणौ ।
 विवरेसद् । त्रि० मध्यवर्तिनि ॥ वि
 वरेसीदति । षट्छु० । सत्सूक्ष्मे
 ण्यादिना क्षिप् । सत्पुरुषेण तोष्या
 दिनाऽलुक् ॥
 विवर्णः । त्रि० पामरे । नीचे । स
 क्वरे ॥ विगतेवर्णाय ॥ वस्त्रादा
 मलिने ॥
 विवर्णवासाः । त्रि० काषायवाससि ॥
 विवर्तः । पुं० समुद्राये । सङ्घे ॥
 अपावृत्तौ । अपवर्तने ॥ नर्तने ।
 नृत्ये ॥ स्वरूपानुपमर्दनकार्याकारा
 पत्तौ । अप्रच्युतपूर्वस्वरूपस्य नृत्य
 नानाऽऽकारावभवे ॥ यथा । सत
 त्वतोऽन्यथाप्रथाविकारवृत्त्युद्दीरि
 तः । अतस्त्वतोऽन्यथाप्रथा । विवर्त
 वृत्त्युद्दीरितवृत्तिः ॥ विवर्तनम् । वृ
 तु० । घञ् ॥
 विवर्तनम् । न० परिभ्रमणम् ॥ प्रस्था
 वृत्तौ ॥ पराङ्मुखविलुगठने ॥
 विवर्तवादः । पुं० वादविषये । ब्रह्मवा
 नादनिर्वचनीयाविद्यावशाज्ज्ञानाद

विवस्वान्

पेषविवस्वते • मुखमिव तत्तज्जलाद्या
कस्वनभेदादित्येवंनिर्हारिते ॥ त
थाहि । ततो निरंशानन्दविवस्वी
जगदिष्यताम् । अवस्थान्तरभान्तु
विवस्वीरज्जुमर्पयत् ॥ मायाशक्तिः
कालिकास्यादिन्द्रजालिकशक्तिवत्
। शक्तिः शक्तात्पृथङ्नास्तितवद
ष्टेनचाभिदा । प्रतिबन्धश्चदृष्टत्वा
चक्षुष्यभावेतुकस्यसः । शक्तेः
कार्यानुमेयाया अनर्थाच्चत्वमिष्य
ते ॥

विवस्वितः । वि० परिमण्डलिते ॥
विवर्धनः । पुं० विशेषणवृद्धिहेतौ ॥
विषयः । वि० अस्वतन्त्रे । अवस्थात्म
नि । अरिष्टदुष्टधोषे । आसन्नमर
णसूचकलक्षणनदुष्टमती ॥ विरुद्धं
वाष्टि० कामयते । वण० । अच् ॥
कातरे ॥

विवसनः । पुं० अर्हति । जिने ॥ वी
हे ॥ वि० दिग्गम्यरे । विगतं वसनं
यस्यासः ॥

विश्वस्तः । वि० जग्ने ॥

विवस्वान् । पुं० सर्वज्ञचिद्वंशबीजभू
ते • आदित्ये । सूर्ये ॥ विविधवस्तु
• अस्कादयति । वस० । क्तिप् ।
विवारश्मिरस्माति । मतुप् । तसौ
मन्त्रार्थे • तमत्त्वाद्भुत्वाभायः ॥ वि
वस्तु जा । तसोतिश ॥ अर्कः ॥
वसुधै • सुरे • अरुणे ॥ वैश्वत

विवादः

मनी ॥

विवस्वतो । स्त्री० सूर्यनगर्याम् ॥

विवाहः । पुं० दारपरिग्रहे ॥ बायोः
पञ्चमेस्कन्धे । सयथा । स्रुस्ताह
गौडगन्यासुदृक्प्रतिष्ठितसम्मतौः
सम्भवश्चेत्यायहेभ्यः पञ्चमो विवहो
गणः । ५ ॥

विवाकः । वि० विवेचनकर्त्तरि ॥ य
था । अर्थिप्रत्यर्थिनेर्वचनविरुद्धावि
रुद्धसंभ्यैः सहविविनक्तिविवेचयति
वा • विवाककृतिमितोक्षरा ॥

विवादः । पुं० व्यवहारे । कृष्णादि
न्याये ॥ सचधनविभागादिविषय
न्यायादिः । यथा । कृष्णादिदाय
कलहेद्वयोर्वहुतरस्यवा । विवादोव्य
वहारस्यद्वयमेतन्नगद्यते ॥ अष्टादश
विवादस्थानानियथा । तेषामाद्य
मृणादाननिः । क्षेपोऽस्वमिविक्र
यः । सम्भूयचसमुत्थानंदत्तस्थान
पकर्मव ॥ वेतनश्चैवचादानंसंविद
स्यत्यतिक्रमः । क्रयविक्रयानुमयो
विवादः स्वामिपानयोः ॥ सीमा
विवादधर्मश्चपारुष्येदगडवाचिके ।
स्तं यच्चसाहसश्चैवस्त्रीमङ्गहणमेवच
॥ स्त्रीपुत्र्यर्माविभागश्चदूतमाह्वयमे
वच । पदान्यष्टादशैतानिव्यवहार
स्थिताविहेतिमनुः । मियोविरुद्ध
वादे । पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहेणविरुद्ध
वदने ॥ विरुद्धोवादेविवादः ॥

विवाहः

विवादानुगतः । त्रि० विवादकर्त्तरि
विवादो त्रि० विवादवति ॥ मत्वर्थी
यद्वनिः ॥ विवादकर्त्तरि ॥

विवाधनम् । न० शठ्ये ० पौडायाम् ॥

विवाधा । स्त्री० पौडायाम् ॥

विवारः । पुं० वस्तीक्षारणे प्रयत्नवि
शेषे ॥ विवारयति विक्रयस्य स्यात्
मिति विवारइति कैयटः ॥

विवासः । पुं० समाप्तौ ॥

विवाहः । पुं० भार्याप्राप्तिहेतौ । दार
परिग्रहे । उपयमे । परिणये । उदाहे
। उपयामे । पाणिप्रीडने ॥ धर्मप्र
कारत्यर्थी । विवाहः । विवाहे
ऽष्टविधः प्रोक्तः स्मृतिशास्त्रे पुमू
रिभिः । ब्राह्मणैर्विभेदेन कलौ
सद्विविधो मतः ॥ परिणीतास्तु या
नार्थो ब्रह्मैवांगैर्वक्तृभिः । ता
एव दारावित्तेयः अन्ये सर्वाः परस्मि
य० इति महानिर्वाणतन्त्रम् ॥ विवा
हानन्तरकन्यायाभर्तृगृहगमनकाले
पित्रादीनां रोदनं पुराणसिद्धम् । यथा
दुर्वाससा सहस्रौर्वकन्यायाः कन्द
क्याविवाहे । कन्यासमर्पणं कृत्वा
मोहादुच्चैरुदाव । मूर्खमवापस
मुनिः स्वकन्याविरहातुरः ॥ अ
पत्यभेदशोकोऽपि स्वोत्तारामनमु
च्यति । चर्षनचेतनांप्राप्यविधया
भासकन्यकाम् ॥ मूर्खितां तात

विविक्तितः

विच्छेदाद्रुदन्तीशोकसंयुताम् ॥

इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ विशिष्टं
बहनम् । बहप्रापणे । घञ् ॥

विवाहकः । पुं० विवाहे । स्वार्थिकः ॥

विवाहितः । पुं० स्त्री० कृतविवाहे ॥

विवाह्यः । त्रि० विवाहये ग्ये ॥

विविक्तः । पुं० वसुनन्दने ॥ त्रि० अ

सम्पृक्तः ॥ एकान्ते । रहसि ॥ ज

नसम्पर्करहितदेशे ॥ पूते ॥ विवे

किनि ॥ विविचन्ति जनाश्च । वि

चिर् ॥ ध्रौव्यार्थत्वाद्द्व्यर्थत्वाद्वा

० क्तोधिकरणं च तत्तः । विविच्य

ते । विविच्यते वा । विजिर्पृथग्भा

वे । विचिर् । विरेचने वा । क्तः ॥ ए

काग्रे

विविक्तदेशः । पुं० जनसम्बन्धविविक्त्तिं

हेतुदेशे । स्वभावतः संस्कारावा

० शुद्धे । ऽशुचिभिः संप्रव्याघ्रादि

भिश्चरहितं । सुरधुनिपुलिनादी । चि

त्तप्रसादकरदेशे ॥ विविक्तस्यासीदे

शब्दः ॥

विविक्तसेवी । त्रि० एकान्तावामसमावे

विविक्तानि ॥ विविक्तजनसम्पर्क

रहितं । पूतं । यदस्य गिरिगुहादि

० तत्सेवितुं शीलं यस्य ॥

विविक्ता । स्त्री० दुर्भगायाम् ॥

विविग्नः । त्रि० भौते ॥

विविक्ता । स्त्री० वेदितुमिच्छायाम् ॥

विविक्तातः । त्रि० चातुमिष्टे । ल

विविधप्रहरणनामा

अ, मिष्टे ॥

विविदिषा । स्त्री० वेदितुमिच्छायाम् ॥

विविदिषासत्र्यासः । पुं० ब्रह्मजन्मनि

जन्मान्तरवासस्यगनुष्ठितैर्वेदानुव

चनादिभिरुत्पन्नग्रा० विविदिषया०

सम्पादितेज्ञानसाधनभूतेत्यागे ॥

अथसुविधिविधः । जन्मापादककर्मा

दित्यागमात्रात्मकः प्रैषोच्चारणपू

र्वगण्डधारणाद्याश्रमरूपश्चेति ।

तथाद्ये० स्त्रिये०प्यधिक्रयन्ते । अ

तएव० वेदे० येनाहनामृतास्थांकिम

हन्तेनकुर्णमित्यादिभैत्रयीवाक्यमा

स्त्रायते । ब्रह्मचारिगृहस्थजनप्रस्था

नां० केनचिन्नामत्तन० सत्र्यासाश्रम

स्वोकारेप्रतिषेधे० स्वाश्रमधर्मेष्वनु

ष्ठेयमानेष्वपि० वेदनार्थीमानसक

र्मादित्यागेनविरुद्धाते० श्रुतिस्मृती

तिहासपुराणेषु० लोकेषु० तादृशांत

त्त्वविदां बहूनामुपलभ्यात् । यस्तुद

ण्डधारणादिरूपावेदनहेतुः परम

हसाश्रमः सपूर्वाच्च यथैहधाप्रपञ्चि

तस्तत्तदाकथैरवधेयः ॥

विविदिषुः । त्रि० विविदिषासत्र्यासव

ति ॥ यथा । ऋतुविविदिषुः पु

त्रवित्तलाकैषणाश्रय । अनुतिष्ठति

विद्यार्थश्रवणादीन्यनुनिर्गमम् ॥

विविधः । त्रि० बहुविधे । नानाप्रका

रे ॥ त्रिचित्राविधायकसः ॥

विविधप्रहरणनामा । पुं० पञ्च-

विवेकः

कले० ॥ १० ॥

विवीतः । पुं० भविष्यति । यथा ।

सममेपांविधीतेपिखुरेष्टमहिषोस

मम् ॥ विवीतः ० प्रचुरतृणकाष्ठो

रव्यमाणः परिगृहीतोभूप्रदेशस्त

दुपघातेपौतरक्ष्यसमदण्डमेषामहि

ष्यादीनांविद्यात्० इतिस्वामिपाल

विवादेमिताक्षरा ॥

विवीतभर्ता । पुं० विवीतभूस्वामिनि ॥

विश्वक्खः । त्रि० छिन्नम् ॥

विहृतः । त्रि० विस्तृते ॥ उद्घाटि

ते । व्याप्ते । वयो० इ० भा० ॥ प्र

काशोक्तते ॥

विहृता । स्त्री० क्षुद्ररुग्मेदे ॥

विहृताक्षः । पुं० ताम्रचूडे ॥ त्रि०

व्यादितास्ये ॥

विहृतिः । स्त्री० व्याख्यायाम् । वि

वरणम् । वृत्तम् । त्रि० विद्यांज्ञानम् ॥

विहृतः । त्रि० लुठिते ॥ तिर्यक्च

लिते । परावृत्ते ॥

विहृता । स्त्री० क्षुद्ररुग्मेदे ॥

विहृतिः । स्त्री० स्फुरिते ॥ घूर्णने ।

चक्रवद्भ्रमणे । विवर्तनम् । वृत्तु

० । क्लिप्तम् ॥

विवेकः । पुं० विचारे । मित्याव्यावृ

त्त्यास्तुस्वरूपमिच्छये । इदंहेयमिद

मुपादेशमिति विविचनयाम् ॥ य

यः नित्यानित्यवस्तुनाः ॥ तत्त्वज्ञा

नस्यश्रवणादिकसाधनभूमनोना

विवेकौ

शस्ययोगः । वासनक्षयस्यप्रतिकूलवा
 । सनोत्यादनमिच्छे वंविचिच्य निश्च
 ये ॥ पृथगात्मतायाम् । पृथग्भा
 वे । प्रकृतिपुरुषादिभेदज्ञाने । व्य
 ताव्यक्तज्ञविज्ञानेविवेचनम् । वि
 चिर्पृथग्भावे । घञ् ॥ तत्त्वाव
 धारणे । विद्यामदधनमदकुलाचार
 मदादिमदानांविरोधिनि । सच
 दर्शितोजनकेन । अद्ययेमहतांमू-
 र्द्धितेदिनेर्निपतन्त्यधः । हन्ताच
 त्तमहतायांकैषाविश्वस्ततातव ॥
 कधनानिमहोपालाब्राह्मणाः कजग
 न्तिवा । प्राकृतानिप्रयातानिकेयं
 विश्वस्ततातव ॥ कोटयोब्रह्मणांया
 तागतासर्गपरम्पराः । प्रयातापां
 शुबङ्गपाः काधृतिर्ममजीविते ॥
 येषांनिमेषणोन्मेषौजगतः प्रल
 योदयौ तादृशाः पुरुषायातामा
 दृगांगणनैवका ॥ इति ॥ जलद्रो
 ष्याम् ॥ पृथग्भावविचारे ॥ वि
 भागे ॥ एकान्ते ॥

विवेकिता । खो० विवेकिस्त्वे । का-
 र्याकार्यविचारतायाम् ॥ मदमूढबु
 द्धिषुविवेकिताकुतः ॥

विवेकौ । चि० मनौषिणि । गुरुणा
 स्नाद्युपदेशयुक्ते ॥ विवेकोऽस्यास्ति
 । अतद्वनिः ॥ शास्त्रदृष्टिर्विवेकि-
 नाम् ॥ विचारकर्त्तरि ॥ पुं० देव
 सेनराजपुत्रे ॥

विशङ्कटः

विवेचकः । पुं० विवेचनस्यकर्त्तरि ॥

विवेचयति । विचिर्० । गबुल् ॥

विवेचनम् । न० विवेके ॥

विवेचनीयः । चि० विवेच्ये । विवे
 चितव्ये ॥

विवोढा । पुं० परिणेतारि । बरे ।
 पथौ ॥

विव्रुवन् । चि० विरुद्धवक्त्रारि ।

विव्वोकः । पुं० हावविभेदे । स्त्रीणां
 शृङ्गारभावजायांक्रियायाम् ॥ य
 थाक्तम् । विव्वोकोऽभिमतप्राप्ताव
 पिगर्वादनादरद्वति ॥ विवानम् ।
 वागतौ । विवुर्गतिविशेषः । मृ
 गय्यादित्वात्कुप्रत्ययः । उच्यतेसम
 वैत्यत्र । उचसमवाये । हलश्चेति
 घञ् । घञर्थेकोवा । ओकउचः
 के० इतिनिपातितः । विवेरोकः
 स्थानम् ॥

विट् । पुं० मनुजे ॥ वैश्ये ॥ प्रवेशे ॥

विशति । विशप्रवेशने । क्तिप् ।

व्रश्चेतिषत्वम् । जश्त्तुचत्तु ॥

विशम् । न० विसे । मृणाले ॥

विशकण्ठी । स्त्री० बलाकायाम् ॥

विशङ्कः । चि० निशङ्के । शङ्कार-
 हिते ॥

विशङ्कटः । चि० पृथौ । विशाले ॥

विस्तृतार्थवृत्ते विशब्दात्० वेः शा

लच्छङ्कटचौ ॥ स्त्री० विशङ्कटी ।

बद्धादिभ्यश्चेतिङीष् ॥

विशल्या

विशदः । पुं० शुक्ले । शुभे । श्वे
 ते । पाण्डुरे । धवले ॥ वि० धवल
 वर्णयुक्ते ॥ प्रसन्ने । विमले ।
 व्यक्ते । विविक्तादयवे । यथा० ख
 रविशदमभ्यः । हार्यमभ्यमिति ॥
 विशीयते ० दृष्टान्ते । अच् ॥
 विशदप्रभः । वि० निर्मलकान्तौ ॥
 विशद्वनम् । न० प्रतिज्ञाने ॥ शब्दे
 नप्रकटीकृताभिप्राये ॥
 विशम्बरा । स्त्री० पत्न्याम् । इतिरा
 जनिर्घण्टः ॥
 विशयः । पुं० संशयेष्वस्यमर्थो नवे
 तिसन्देहे ॥ विविधशयनम् । श्री
 ङ्स्वप्ने । एरच् ॥
 विशयी । वि० संशयिनि ॥
 विशरः । पुं० वधे । मारणे ॥ विश
 रणम् । शृङ्गिंसायाम् । ऋदोरप् ॥
 विशरणम् । न० अवयवानांविशेषे ॥
 मारणे ॥ भेदने ॥
 विशल्यः । वि० शल्यरहिते ॥
 विशल्यकरणी । स्त्री० अषधिविशेषे ॥
 विशल्यकृत् । पुं० अचोटके । भूपला
 शे । हापरमालात० गा० दे० भा०
 प्र० वृत्ते ॥ वि० विशल्यकारिणि ॥
 विशल्यं करोति । ङ्कृञ् ० । क्ति
 प् ॥
 विशल्या । स्त्री० अग्निशिखायाम्
 लाङ्गलिक्याम् । लघुदन्त्याम् । गु
 ङ्ङ्याम् ॥ विपुटायाम् ॥ शल्ये

विशाखलम्

नरहितायाम् । लक्ष्मणाख्यौषधी
 ॥ अजमेदायाम् । कलिकार्याम्
 ॥ विगताशल्यात् । विगतंशल्यमन
 या० यस्यावा । तीर्थं वृक्षे ॥
 विशल्यः नदी । स्त्री० तीर्थं विशेषे ॥
 विशसनः । पुं० तरवारौ ॥ खड्गे
 नरकान्तरे ॥ न० मारणे ॥ शसुहि
 सायाम् । ल्युट् ॥
 विशसितः । वि० मारिते ॥ विपूर्वा
 ण्यसेः क्तः ॥
 विशसिता । वि० पञ्चे रङ्गानां कर्त्त०
 र्यादिनापृथक्पृथक्कारके ॥
 विशस्तः । वि० अविनीते ॥ शसु० ।
 क्तः । धृषिशसौवैयाख्ये । एतौनि
 षायामविनयएवानिटीस्तः ॥
 विशस्ता । पु० चाण्डाले ॥
 विशाकरः । पुं० भद्रचूडे ॥
 विशाखः । पुं० शिखिवाहने । कर्त्ति
 क्ये । षडानने ॥ विशाखति । शा
 खुः । ख्याप्तौ । पचाद्यच् ॥ विशा
 खायांजातइतिवा । सन्धिवेलादी
 ण्यण् । अविष्टफला नीत्यादिनात
 स्यलुक् । लुक् तद्धतलुकि । धन्वि
 नांसमरकाले । वितस्त्यन्तरेणस्थितेपा
 दद्वयेसतिविशाखाख्यस्थानंभवति०
 तस्मिन् । याचञे । तर्कके । पुनर्न
 वायाम् ॥
 विशाखलम् । न० योधानां पादविन्या
 सभेदे ॥

विशालता

विशाला । स्त्री० दीडशेनक्षत्रे । राधा
याम् ॥ अक्षांजातसफलं यथा । स
दानुरक्तो विविधक्रियायां सुवर्णका
रेरपि सख्यमेति । यस्य प्रसूतो च भवि
विशाखासखानकस्यापि भवेत् प्रसू
तः ॥ पाक्षिकमेकवचनम् ॥ अज
न्माष्टाप् ॥ कठिलके ॥

विशायः । पुं० उपशये । यामिनां क्र
माच्छयने ॥ यथा । उपशया विशा
यस्य पर्यायशयनार्थकौ । विशयन
म् । शौङ्ख्ये । व्युपयोः श्रुतेः
पर्यायद्वयवचनम् ॥

विशारणम् । न० मारणे ॥ इति हेम
चन्द्रः ॥

विशारदः । पुं० सर्वज्ञे । ईश्वरे ॥
वकुले ॥ मद्यगन्धे ॥ चि० पण्डिते
॥ धृष्टे ॥ प्रगल्भे ॥ प्रसिद्धे ॥ श्रेष्ठे
॥ विशिष्टो विपरीतो वा शारदः ।
प्रादयोगतेति समासः ॥ विशुद्धे ॥

विशारदा । स्त्री० क्षुद्रदुरात्मभायाम् ॥

विशालः । पुं० मृगप्रभेदे ॥ पक्षिवि
शेषे ॥ नृपान्तरे ॥ वृक्षविशेषे ॥ चि०
पृथुले ॥ विस्तृतार्थवत्तेर्विशब्दात् ।
विः शालच्छब्दवाचिति० शालच् ॥
यद्वा । विशति । विशप्रवेशने । त
मि विशि बिडोत्यादिना कालन् ॥
विस्तीर्णे ॥

विशालता । स्त्री० पाश्वर्गविस्तारे ।
परिणाहे । पनहा । इ० भा० ॥

विशालाक्षी

विशालस्य भावः । तस्य भावस्त्व
तलाविततल ॥

विशालतैलगर्भः । पुं० अङ्गोष्ठवृक्षे ॥
विशालत्वम् । न० विशालतायाम् ॥
विशालत्वक् । पुं० समपर्वणवृक्षे ॥
विशालात्वगस्य । वृक्षत्वचि ॥

विशालपत्रः । पुं० कासाली । का
कणदेशप्रसिद्धो यम् । मृदुताले ।
श्रीताले । विशालानि पञ्चाण्यस्य ॥
विशालफलिका । स्त्री० निष्पाव्या
म् ॥

विशाला । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥
अन्येन्द्रवारुणौ प्रोक्ता विशाला तु -
महाफला । विशाला कफघातघ्नी
मेहकुष्ठहरासरा । उज्जयिन्याम् ॥
विशलति । शलचलने । ज्वलितौ
तिणः ॥ यद्वा । विशति । वि
श० । तमि विशि बिडोति कालन् ।
विशालशब्दात् स्त्रियामजायतवृत्ति
तिटाप् ॥ उपोदक्याम् ॥ बदरि
काश्रमे ॥

विशालाक्षः । पुं० हरे । महेश्वरे
॥ तार्क्ष्ये । गरुडे ॥ चि० वि
शालनयने । सुनेत्रे ॥ विशा
ले शक्तिणो यस्य । बहुव्रीहौ सक्
त्यक्षणेः स्वाङ्गात्पच ॥

विशालाक्षी । स्त्री० वरस्त्रियाम् ॥
नामदत्त्याम् ॥ देवताविशेषे ॥
वाराणस्याम् विशालाक्षी विशाला-

विशिष्टाद्वैतवादी

यामपिस्थिता ॥ योगिनीविशेषे ॥
 पित्वान्डीष् ॥
 विशालाया । स्त्री० पोटलायाम् ॥
 विशाली । स्त्री० अजमोदायाम् ।
 वनयवान्याम् । वस्तगन्धायाम् ॥
 बद्धादिभ्यश्चतिडीष् ॥
 विशिखः । पुं० शरे । बाणे ॥
 तोमरे ॥ शरवृक्षे ॥ विशिष्टा
 शिखाचयमस्य ॥ त्रि० शिखारहि
 ते ॥ यथा । विशिखोप्युपवीतीच
 यत्करोतिनतत्कृतमितिस्मृतिः ॥
 विशिखा । स्त्री० खनित्याम् ॥ र
 घ्यायाम् ॥ नलिकायाम् ॥ वि
 श्रुते ॥ शीङ्० । शीङ्ः किदध
 स्वश्चेतिखः । टोप् ॥
 विशिपम् । न० गृहे । मन्दिरे ।
 विशन्यच । विश० बिटपविष्टप
 विशिपोलपाङ्गति० विशेः कप-
 न्० प्रत्ययोदेरिखश्च ॥
 विशिष्टः । पुं० विष्णो ॥ त्रि० प्र
 कृष्टज्ञानवति ॥ अधिके ॥ युक्ते
 ॥ विशेषेणशिष्टः ॥ यद्वा । वि
 शिष्यतेसर्वज्ञात्वादिभिः सर्वेभ्योऽ
 तिरिच्यते । विपूर्वात् । शिष्यत्
 विशेषणद्वयतः कर्मणिक्तः ॥
 विशिष्टाद्वैतवादी । त्रि० प्रकृतिपु
 रुषयोर्भिन्नत्वे पिमितयोस्तयोर्ब्रह्म
 त्ववादिनि ॥ तस्यमतंयथा । पु
 रुषस्तदतिरिक्ताकृतिः० किन्तुभ

विशुद्धम्

यमितं ब्रह्म । चणकद्विदलवत् । इ
 त्यं ब्रह्मण्येकत्वं व्यवस्थितम् । चि
 त्परमाणुस्वरूपोजीवः० समस्तवि
 श्वं ब्रह्मांशः । इतिमाधवभा-
 ष्यादिः ॥
 विशीर्णः । त्रि० बिध्वस्ते ॥ गलि
 ते ॥ विशीर्यतेस्म । शृङ्गिंसाया
 म् । क्तः ऋतद्रूपपरः । रदा
 भ्यामितिनः । णत्वम् ॥ विशौ
 र्णः प्रारम्भोबपुरपिजराव्याधिवि
 धुरंगतंदूरेविप्रखजनभरणंवाञ्छि
 तमपि । इदानीं व्यामोहादहवि-
 परीतेहतविधौविधेयंयत्तत्वंस्फुर-
 तिममनाद्यापिहृदये । इतिशिङ्ग
 णमिश्रः ॥
 विशीर्णपणः । पुं० निम्बवृक्षे ॥
 विशीर्णवाक् । त्रि० सखलित व
 चने ॥
 विशुद्धम् । न० । अज्ञानतत्कार्यम
 लरहितत्वान्निष्प्रपञ्चे वेदान्तप्रसि-
 द्धे ब्रह्मणिषट्चक्रान्तर्गतपञ्चमं च
 क्रीकण्ठस्थे । विशुद्धितनुतेय
 स्माज्जीवस्यहंसलोकनात् । विशु
 द्धं पद्ममाख्यातमाकाशाख्यं महा-
 शुतम् ॥ जीवस्यहंसस्य परमात्म
 नावलोकनाज्जीवयस्माद्विशुद्धं-
 तनुते० ततोविशुद्धमित्यन्वयः ॥
 त्रि० उज्ज्वले । विमले । शुद्धे
 ॥ केवले ॥ निभृते ॥ सत्ये ॥

विशेष :

विशेषेण शुद्धः ॥ विषयोपराग
शून्ये ॥

विशुद्धविज्ञानम् । न० कार्यकारणो
पाधिविनिर्मुक्तेवृक्षणि ॥

विशुद्धात्मा । त्रि० निर्मलाऽन्तः क
रणे ॥ विशुद्धोरजस्तमोभ्यामकलु
षितभात्माऽन्तः करणरूपसत्त्वय
स्यसः ॥

विशुद्धिः । स्त्री० समे ॥ शोधने ॥
सर्वकर्मण्युपादेयाविशुद्धिश्चन्द्रतार
योः ॥

विशुद्धखलः । त्रि० शृङ्गलारहिते ।
अक्षे ॥ अप्रतिह्वे ॥ दिगताशु
द्धखलायस्य ॥

विशेषः । पुं० तिलके ॥ प्रभेदे ॥ अ
तिशये ॥ प्रकर्षे । इतरव्यावर्त्तके
असाधारणधर्मे ॥ सप्तपदार्थान्तर्ग
तपदार्थभेदे ॥ विशेषानिरूपयति ।
अन्योनित्यद्वयवृत्तिविशेषः परि
कीर्तितवृत्ति । अन्ते अवसानेवर्त्त
ते । इति अन्त्यः । यदपेक्षयाविशि
ष्टानास्तीत्यर्थः । घटपटादीनां ह्य
णुकपर्यन्तानां तत्तदवयवभेदात्प
रस्परभेदः । परमाण्वनाभेदको
विशेषएव । सतुल्यतएव व्यावृत्तः ते
न तत्र विशेषान्तरापेक्षानास्तीत्यर्थः
॥ इति मुक्तावली ॥ पञ्चतन्मा
वेभ्यो यथा सङ्ख्यामाकाशादीनि
यानि पञ्चभूतानि । एते स्मृताविशे

विशेषज्ञः

षाः कुतः शान्ताघोरासमूढाश्च

तिसाङ्ख्याः ॥ अलङ्कारप्रभेदे ॥

यथा । विशेषः ख्यातमाधारं वि
नाप्याधेयवर्णनम् । गते सूर्येऽपि ह्यो

पस्यास्तमश्चिन्दन्ति तत्कराः ॥ १ ॥

विशेषः सोपियद्येकं वस्त्वनेकवच

य्यते । अन्तर्बहिः पुरः पश्चात्

सर्वदिश्यपि सैवमे ॥ २ ॥ किञ्चिदा

रम्भतोऽशक्यवस्त्वन्तरकृतिश्चसः ।

त्वांपश्यतामया लब्धं कल्पवृक्षनिरी

क्षणम् ॥ ३ ॥ विशिष्यते । शि-

ष्लुविशेषणं । चञ् ॥ त्रि० शेष

शून्ये ॥

विशेषकम् । न० तमालपत्रे । लला

टकृततिलके ॥ जयाणां श्लोकानाम

न्वये ॥ पुं० तिलकवृक्षे ॥ पुं० न०

तिलकविशेषे ॥ त्रि० विशिषयितरि

। विशिषाधायके प्रभेदे ॥ विशिन

ष्टि । शिष्लु० । श्वलु ॥

विशेषकच्छेदम् । न० चतुः षष्टि

कलान्तर्गतषष्ठकलायाम् ॥ सातु

तिलकेषु नानाविच्छेदरचनेति शैब

तन्त्रम् ॥

विशेषगुणः । पुं० बुद्ध्यादिषट्कि ।

रूपादिचतुष्टये ॥ स्त्री ॥ स्वाभा

विकटवस्त्वे ॥ अट्टे ॥ भावनाया

म् ॥ शब्दे ॥ इति भाषापरि-

च्छेदः ॥

विशेषज्ञः । त्रि० सारविद्धि ॥

विशेषविधि :

विशेषणम् । न० विशेष्यधर्मः । स
सुगुणादिवर्था । नीलोत्पलमित्या
दि । व्यवच्छेदके ॥ ददभमापो
हृद्यविशेषणकृतम् । विशिष्यते
येनत इशेषणम् । कर्तुः करण
त्ववचनायांल्यट् ॥ सुवन्त इय
थानेकमृत्तस्यविशेषणम् । त
थातिङन्तमप्यहृस्तिङन्तस्यविशेष
णम् । पश्यसृगेधावतौत्यादौसृग
कर्तृकंगमनहृशक्तियायांशस्मिन्प्र
धानन्तहृशक्तिर्यैव ॥

विशेषणविशेष्यभावः । पुं० पदार्थ
योः सस्वस्यविशेषः ॥ इयोर्हिप्रतौ
तपदार्थकयोर्लौकिकविशेषणविशेष्यभा
वोभवतातिपहभाष्यम् ॥ सस्वस्यव
दुभयवनिहूपणौयत्वात् यथासीयंद
बद्धत्वंतवोक्तेः सशब्दार्थतत्काल
विशिष्टदेवदत्तस्य अयशब्दार्थतत्काल
लविशिष्टदेवदत्तस्यचान्यानभेदस्या
वर्तकतयाविशेषणविशेष्यभावः ॥ इ
न्द्रियार्थसन्निकर्षे अभवप्रत्यक्षे
विशेषणविशेष्यभावः सन्निकर्षे च
टभावावब्रूतनमित्यत्र चक्षुः संयुक्त
भूतलेषट्भावास्त्वविशेषणत्वात् ॥

विशेषतः । अ० विशेषादिस्वर्यः ॥

विशेषप्रतिपत्तिः । स्त्री० उत्कृष्टस
म्भावनायाम् ॥

विशेषविधिः । पुं० अल्पविषयकविधौ
यथा । तथासामान्यकार्येभ्योविशे

विश्वः

षकविधिर्वली । बहुवोविषयायस्य
ससामान्योविधिर्भवेत् । अल्पः
स्याद्विषयोयस्यसविशेषविधिर्मतः
॥ सामान्यविशेषयोर्मध्ये विशेषवि
धिर्वलवान् ॥

विशेषव्योमिः । स्त्री० व्याप्तिभेदे ॥ त
ल्लक्षणंयथा । प्रतियोगिव्यधिकरण
स्वममानाधिकरणात्प्रताभावाप्रति
योगित्वमितिचिन्तामणिः ॥

विशेषितः । वि० व्यवच्छेदने ॥

विशेषोक्तिः । स्त्री० अलङ्कारभेदे ॥ त
ल्लक्षणोदाहरणंयथा । कार्यजनित्वि
शेषोक्तिः सतिपुष्कलकारणे । इ
दिस्रेहलयेन भूतस्मारदोषेज्वलस्य
पीतचन्द्रालेके ॥

विशेष्यः । पुं० व्यवच्छेद्ये । भेदे ॥

विशोकः । पुं० वेदान्तवेद्यभात्मनि
॥ विगतः शाकडूटादिवियोगनि
मित्तोमनसः संतापयस्य ॥ अशो
कवृत्ते ॥ वि० शोकरहिते ॥

विशोधनम् । वि० विशुद्धिसाधने ॥

विशोधनी । स्त्री० दन्तौष्ठे । शोध
न्याम ॥

विशोधनीबीजम् । न० दन्तौष्ठे ।
लयपाले ॥

विशोधनी । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥

विश्वः । पुं० दीप्तौ ॥ गत्ताम् ॥ वि
च्छदीप्तौ गतौवा । यजयाचयतवि
च्छप्रच्छरक्षानङ् । कित्त्वःसुगुहः ॥

विश्रामः

विश्रामम् । न० विश्रामे । इ० अ०
२० ॥

विश्रामः । वि० अनुकूटे शान्ते ।
विश्रामे ॥ अर्थः । गाढे ॥

विश्रामवेष्टा । स्त्री० सुगन्धवेष्टा
भेदे ।

विश्रामः । पुं० विरतो । अश्रान्ती ॥

विश्राम्यतेऽस्मिन्निति व्युत्पत्त्या विश्राम
आधारः । अमापनेदे । आस्यते
चञ् । नोदात्तापदेशस्यमान्तस्या
माचमेरिति वृद्धाभावः ॥

विश्रामणम् । न० विश्रामे ।

विश्रामः । पुं० विश्रामे ॥ विश्रामण
म् । अश्रुविश्रामे । चञ् ॥ केलि
कलहे ॥ प्रणये ॥

विश्रामनम् । न० विश्रामे । दाने ।
सम्प्रेषणे । परिस्थाने ॥ अणदाने
। चुरादिः । प्रायेणविपूर्वः । भावे
ल्यट् ॥

विश्रामतः । वि० दत्ते ॥

विश्रामः । वि० विगतकामे ॥ विगत
विनाद्विदे ॥ अमेः क्तः । अनु
नासकस्यतिदौर्घः ॥ आन्तिगु
त्तं

विश्रामः । स्त्री० विश्रामेतीर्थविशे
ष ॥ विश्रामेः क्तन् ॥

विश्रामः । पुं० विरतो । विरामे ॥
अश्रुगुणस्तु । विश्रामोवक्तव्यत्वे
दशम जन् अस्यादः शुभः । इ

विश्रामः

ति । शयनगृहे । परमात्मनि ॥

संसारसागरिणत्पिपसादृक्-
र्मिभन्तरङ्गिते० अविद्यायैर्महा

कशेमदादिभिरुपकीर्णैश्च । वशी

कृतानां विश्रान्तिकं कृत्यमाणानां

विश्राममेव करोतीति विश्रामः प

रमात्मा ॥ विश्रामणम् । भावे च

ञ् ॥ विश्रामइति त्वपशिनीय

म् । नोदात्तोपदेशस्येति वृद्धभा

वात् अमेः शुद्धाद्विभक्तं दुर्लभ

त्वादिभावः । यदि तु ध्रुवान्

विश्रामयेत्त्यादाविव० विचित्राद्वि

माश्रित्यणिजन्तादेरचक्रियते० त-

दारूपं सिद्ध्यत्येव । अर्थस्तु विश्राम

तद्वृत्तिभावः । निवृत्तप्रेषणाद्विधाताः

प्राकृतार्थविजितिविवक्षायास्तु०

नदेशद्वयवधेयम् ॥

विश्रामगृहम् । न० पान्यानां० प

थि० निवासचित्तेर्गृहे यथा ।

अलाशयास्रवृत्ताश्रयविश्रामगृहमध्व

नि । सेतुः प्रतीष्ठतेऽयनेन तेनलो

कवर्थजितमितमहानिर्वृत्ततन्त्र-

म् ॥

विश्रामस्थानम् । न० पान्यानां०

पथिनिवासायस्थानविश्रामे ॥

विश्रामः । पुं० प्रख्यातो । अति

प्रसिद्धौ ॥ विश्रामणम् । अश्रुव

र्ण ॥ विश्रामइति चञ् ॥

विश्रामः । पुं० मृत्यौ ॥

विश्वः

विश्रुतः । त्रि० ख्याते । प्रसिद्धे
 ॥ व्यश्रुति । श्रु० । ज्ञातः ॥ ज्ञाते
 ॥ हृष्टे ॥ विशेषेणश्रुतः ॥
 विश्रुतात्मा । पुं० विष्णौ ॥ अना
 द्यविद्यावशान्मनुष्योहं ब्राह्मणोहं क
 र्ताहं भोक्ताहमित्यन्ततायात्मनाप्रती
 यमानोप्यन्तजडदुःखात्मकेभ्योदे
 हादिभ्योविशेषेणवैलक्षण्येनवेदान्त
 वाक्यैः सत्यज्ञानादिलक्षणः सन्
 श्रुतः श्रवणादिनाऽवगतयात्मापते
 विशेषेणश्रुतत्वाद्विश्रुतात्मा । सचक्षे
 चक्षः । क्षेचक्षश्चापिमांविदधीतिभ
 गवद्वचनात् ॥ ब्रह्मविदि । विशेषे
 णश्रुतयात्मायेन । ज्ञानीत्वात्मैव
 मेमतमितिभगवद्वचनादस्यविष्णु-
 रूपत्वं सुप्रसिद्धमेव ॥

विश्रुतिः । स्त्री० कीर्त्तौ ॥ वि
 ख्यातौ ॥

विश्लथः । चि० शिथिले ॥

विश्लिष्टः । चि० शिथिले ॥

विश्लेषः । पुं० विधुरे ॥ वियोगे
 विभागे ॥

विश्वः । पुं० विश्वरूपभगवति ॥

व्यष्टयुषहितचैतन्येव्यष्टिस्यूलशरी
 रोपहितस्य० विश्वशब्दाच्चत्येहे
 तुः सूक्ष्मशरीरमपरित्यज्यस्यूलश
 रीरादिप्रविष्टत्वादिति । सूक्ष्मश
 रीरकारणशरीरं तदपरित्यज्य०
 स्थूलशरीरादौ० तदपेक्षयास्थूल

विश्वः

शरीरंलिङ्गशरीरंतदादिर्यस्यपरमस्य
 लशरीरस्य तितद्गुणसंबिज्ञानोव-
 हुत्रीहिः । तस्मिन्प्रविष्टत्वात् ।
 तथाहि । जीवस्यचयउपाधयः सु
 सुप्त्यादौ बुद्ध्यादिसंस्कारोपरिज्ञा
 तमज्ञानमात्रमुपाधिः । स्वप्नेजा
 यहासनामयंलिङ्गशरीरमुपाधिः ।
 जाग्रदवस्थायान्तुसूक्ष्मशरीरसंसृष्ट
 स्थूलशरीरमुपाधिः । तथाचपूर्वं
 पूर्वोपाधिविशिष्टस्यैवात्तरोपाधि
 प्रवेशात्सर्वशरीरप्रविष्टत्वेनैवस्थू
 लभोगायतनाभिमानोविश्ववृत्ति
 संज्ञा ॥ यद्वा । सूक्ष्मशरीरंलिङ्ग
 शरीरंतदपरित्यज्य० स्थूलशरीरंवि
 राट् व्यष्टितदादिर्यासांचक्षुरादिव
 र्त्तीनां० तत्तद्विषयाकाराणाञ्चतत्
 प्रविष्टत्वादितिहेतुयोजनाविश्वशरी
 रवर्त्तित्वादिश्वः ॥ गणदेवतावि
 शेषेषु ॥ तेयथा ॥ क्रतुर्दक्षोवसुः
 सत्यः कालः कामोधृतिः कुरुः
 पुरुरवामाद्रवाद्यविश्वेदेवाश्चसू
 ताः ॥ इष्टिशादधे क्रतुर्दक्षः स
 सत्योनाम्दीमुखेवसुः । नैमित्ति
 केकालकामौकाम्येचधुरिलोचनौ
 ॥ पुरुरवामाद्रवाद्यपावर्णेसमु
 दाहृतौ ॥ तेतु० धर्माद्वचकन्या
 याविश्वयांजाताः ॥ विश्रुतिः क
 र्मस्वितिविश्वः । विश्वप्रवेशने ।
 अश्रुप्रविलटिकाणखटिविशिभ्यः

विश्व :

कश्चित्कन ॥ ब्रह्मणि ॥ विश्वानि
सर्वाणिभूतान्यस्मिन् ॥ तत् ॥ अनुप
वेश्युत्था ॥ विश्वतिसर्वमितिवा ॥
पञ्चोक्तपञ्चमहाभूततत्कार्यात्म
कीवेरोजशरीरे ॥ भुवने ॥ जगति ॥
सर्वं स्मन्प्रपञ्चजाले ॥ विश्वतिस्रका
रवमितिनिरुक्ते ॥ अष्टकारणस्य
रूपादिविषयेतर्कजालंनकर्तव्यंमा
यामयत्नादिद्व्याहकिमिदं किमस्यरू
पंकवमिदमभूदमुष्यकोऽेतुः ॥ इति
नक्तदापिबिचिन्त्यचिन्त्यं मायेतिधो
मताविश्वम् ॥ दान्निदःरुविकारे
दाहतिरोभवतिसिपितवैव ॥ जग
तितथापरमात्मापरमात्मन्यपिजग
त्तिरोधत्ते ॥ ८४ ॥ इति ॥ अपि
च ॥ मूलोच्छेदंविनाकाश्चित्प्ररोह
न्तिपुनः पुनः ॥ यथालतास्तथावि
श्वमञ्जानप्रशमंविना ॥ अपिचः ॥
॥ विश्वदर्पणदृश्यमाननगरोत्तुल्यं
निजान्तर्गतं पश्यन्नस्मिन्माययाबहि
रिवाहृतंशयानिद्रया ॥ यः साक्षा
त्कुरुतेप्रबोधसमयेस्वात्मानमेवोद
यंतस्मैश्वरोरुमूर्त्येनमदृश्यादधि
शामूर्त्ये ॥ इति ॥ अपिचाहुर्गोड
पादाचार्याः ॥ स्वप्नमायेयथादृष्टे ग
न्धर्वनगरंयथा ॥ तथाविश्वमिदं दृष्टं
वेदान्तेषुविचक्ष्यैरिति ॥ नागरे
शुष्कग्राम ॥ वाजे ॥ अयोदशाह्ने ॥
चि० अखिले ॥ कृत्स्ने ॥ विश्वतिस्र

विश्वगन्ध :

कारणम् ॥ विश्व ॥ कर्त्तरिकन ॥
अनन्ते ॥ विश्वंशतंसहस्रस्रसर्वमण
यवाचकमितिभारतम् ॥ सर्वनाम
संश्लोयम् ॥ आधुनिकसंज्ञास्वैवसर्व
नामस्वपर्युदासात् ॥
विश्वकद्रुः ॥ पुं० ॥ आखेटशुनि ॥ मृगा
याकुशलकुकरे ॥ ध्वनौ ॥ ध्वने ॥
चि० खले ॥ पिशुने ॥ विश्वकंसर्वद्र
वति ॥ द्रुगती ॥ मितद्रुवादिस्वात्
हुः ॥ यद्वा ॥ विश्वकन्दते ॥ कदि
आज्ञानादौ ॥ जत्रादिः ॥
विश्वकर्मजा ॥ स्त्री० ॥ विश्वकर्मसुतायाम् ॥
विश्वकर्मा ॥ पुं० ॥ सहस्रांशौ ॥ सूर्ये ॥
मुनिविशिषि ॥ देवगिल्पिनि ॥ त्वष्ट
रि ॥ देववर्द्धकी ॥ द्यौप्रोक्तौविश्वक
र्माणीमयस्त्वष्टाचयोगवित् ॥ विश्व
कर्माऽस्मादखवेति ॥
विश्वकर्मसुतः ॥ स्त्री० ॥ सूर्यभार्याया-
म् ॥ संज्ञायाम् ॥
विश्वका ॥ स्त्री० ॥ गङ्गाचिन्ताम् ॥
विश्वकृत् ॥ पुं० ॥ देवगिल्पिनि ॥ विश्व
कर्मणि ॥ ब्रह्मणि ॥ परमेष्ठिनि ॥
विश्वं करोति ॥ हुक्कज् ० ॥ क्तिप्
॥ तुक् ॥
विश्वकेतुः ॥ पुं० ॥ कामे ॥ मदने ॥ वि
श्वस्मिन् ॥ विश्वव्यापीवाकेतुर्गोति
रख ॥ अनिरुद्धे ॥
विश्वगः ॥ पुं० ॥ ब्रह्मणि ॥
विश्वगन्धः ॥ पुं० ॥ पलायणौ ॥ न० वा

विश्वपा :

ले ॥

विश्वगन्धा । स्त्री० भूमौ ॥ क्षितौ ॥

विश्वस्मिन्गन्धोऽस्याः ॥

विश्वयन्त्रिः । स्त्री० हंसपदाम् ॥

विश्वचक्रम् । न० महादानविशेषे ॥

विश्वचक्रात्मा पुं० विष्णौ ॥

विश्वजनः पुं० सर्वसाधारणवेश्यादौ

रामजनौ० दू० भा० प्र० ॥

विश्वजनौनः त्रि० सर्वजनहिते ॥

विश्वद्यासौजन्य० तस्मै हितम् । आ

त्मविश्वजनभोगोत्तरपदात् खः ॥

विश्वजनौयः । त्रि० विश्वजनहिते ॥

विश्वस्यजनः सर्वसाधारणवेश्यादिः

। विश्वजनोऽस्यात् वयहेपि० सपवा

न्यपदार्थः । तस्मै हितम् । कर्मधा

रपादेवेष्टतद्वृत्तीष्टरजनखः कित्तु

कएव ॥ विश्वेषांजनायहितोवा ॥

विश्वजित् । पुं० सर्वस्वदक्षिणे यज्ञ

विशेषे । सर्वमेधे ॥ त्रि० सर्वजेत

रि ॥ विश्वंजयति । जि० क्तिप्

चेति क्तिप् । तुक् ॥

विश्वतः । अ० सर्वतद्व्यर्थे ॥ विश्व

स्मात् । पञ्चम्यास्तसिल् ॥

विश्वतोमुखः । त्रि० सर्वतोमुखे ॥

विश्वतोमुखान्यस्य ॥

विश्वदेवः । पुं० गणदेवताविशेषे ॥

यथा विश्वदेवोक्ततुदक्षीसर्वास्त्रिष्टि

षु विश्रुती । निष्पन्नान्दीमुखश्चाद्धे

वमुसख्योचपैटके ॥ नवान्नालम्भ

विश्वपा :

नेदेवौकामकालौसदैवहि । अपि

कन्यागतेसूर्यश्चाद्धेचध्वनिचोरकौ

॥ पुरुरवामाद्रवास्त्रविश्वदेवोचपर्व

णिद्व० वक्रिपु० ॥ चक्षुरादिषु प्रा

णेषु ॥ देवसस्ये ॥ ऋग्वेदेषु

कायाम् ॥

विश्वदेवा । स्त्री० ऋग्वेदेषुकाया

म् ॥ गौरक्षचाकुलिया० दू० गौ०

दे० भा० प्र० ॥ नागबलायाम् ॥ अरु

णपुष्पदण्डोत्पले ॥

विश्वधायाः । त्रि० विश्वस्यधारके ॥

विश्वं दधाति । डुधाञ् ० । वहि

हाधाञ् भ्यश्चन्दसीत्यमुन् ० णित् ।

आतोयुक् ॥ वैदिकोयम् ॥

विश्वधृक् । पुं० श्रीपती ॥ विश्वधृ

णोतिज्ञानैश्वर्यादिभिर्ब्रह्मादीन्

वाऽभिभवति । जिधृषा० । कि

प् । कुत्वात्यूर्वाजश्वं नडः ।

गः । कः ॥

विश्वनाथः । पुं० विश्वेश्वरे । शि

वे ॥ विश्वेषांनाथः ॥

विश्वनाथनगरी । स्त्री० काश्याम् ॥

यत्र देहपतनेन देहिनां मुक्तिरेव भवती

ति निश्चितम् । पूर्वपुण्यनिचयेन

लभ्यते विश्वनाथनगरी गरीयसी ॥

विश्वपः । पुं० अम्नी ॥ विश्वं पा

ति । पा० । आतोनुपसर्गे कः ॥

विश्वपाः । पुं० अम्नी ॥ बिधी ॥

रवी ॥ प्रजापती ॥ विश्वपा-

विश्वम्भर :

ति । पा० । आतोऽनुपसर्गद्वितिके
प्राप्ते० वासरूपन्यायेन० आतोमनि
न० क्त निप्पनिपस्ते तिच्चेनविच् ॥
देवे ॥

विश्वप्सा । पुं० । षक्नौ ॥ चन्द्रे ॥
सूर्ये ॥ समौरणे ॥ कृतान्ते ॥
विश्वप्साति । प्साभक्षणे । श्व-
न्नुच्चन्नितिसाधुः ॥

विश्ववोधः । पुं० । धर्मकाये । बु-
दधे ॥

विश्वभुक् । पुं० । विष्णौ ॥ विश्वं
कृत्स्नं जगद्भुङ्क्ते संहरतिप्रलयका-
लेद्वति० भुनक्तिपालयतिस्थितिका-
लेद्वतिबाभुजेः परिपालनाभ्यवहा-
रकर्मणः कृत्वा ॥

विश्वभूः । पुं० । बुद्धप्रभेदे ॥

विश्वभेषजम् । न० । शुण्ठ्याम् ॥

विश्वस्यदोषस्यभेषजम् ॥

विश्वभोजाः । पुं० । इन्द्रे ॥ विश्वं
भुङ्क्तेभुनक्ति । भुज० । वि-
दिभुजिभ्यांविश्वे० इत्यसिप्रत्ययः ॥

विश्वमदा । स्त्री० । अग्नेर्जिह्वाविशे-
षे ॥

विश्वम्भरः । पुं० । अच्युते । वि-
ष्णौ ॥ विडौजसि । शक्ते ॥

विश्वविभर्त्ति । ड, भृज्० । सं-
ज्ञायांभृतृष्वजिधारिसहितपिदमद्व-
तिखच् । अरुर्दिषदितिमुम् ॥
अग्नौ ॥ विश्वस्यभरणाद्विश्वम्भरो

विश्ववेदा :

ग्निरितिभाष्यकाराः ॥ विसम्भ-
रा० इ० भा० प्राणिविशेषे ॥

विश्वम्भरा । स्त्री० । धरायाम् । स्थि-
रायाम् । पृथिव्याम् ॥ विश्वम्भ-
रातद्धरणाज्ञानन्तानन्तरूपतः ।

इतिपुराणम् ॥ विश्वस्विभर्त्ति०

डुभृजधारणपोषणयोः । संज्ञाया

मित्यादिनाखच् । मुम् । टाप्

विश्वयोनिः । पुं० । भगवति ॥ वि-

श्वस्ययोनिः कारणम्० निमित्तो

पादानात्मकम् ॥

विश्वरूपः । पुं० । विराजि । विष्णौ

॥ आदिस्थे । सूर्ये ॥ विश्वानि

बहूनिरूपाण्यस्य ॥ विश्वानिन ना-

विधानि० रूपाणिश्वेतपीतादिगु-

णात्मकानियस्यसः ॥ मणिविशेषे

॥ सवनानारूपोऽवभासते० उपा-

धिसन्निधानात्० नस्वतोनेकरूपः ॥

न० । अगुरुणि ॥

विश्वरूपकम् । न० । अगुरुणि ॥

विश्वरेताः । पुं० । ब्रह्मणिविधोत

रि ॥ विश्वस्यरेतः कारणम् ॥

विश्वं सर्वकार्यत्वेनाभिमतरताः का-

र्यस्यस्यविश्वरेताः परमेश्वरः ॥

विश्वरोचनः । पुं० । नाड्येचशाक्ते ॥

विश्ववेदाः । पुं० । अग्नौ ॥ सर्वज्ञे

॥ विश्वं वेत्ति० विदन्तिवा । वि-

द० । विदिभुजिभ्यांविश्वद्वति०

असिप्रत्ययः ॥

विश्ववाची

विश्वसनम् । न० मुनिविश्वामदेशे-
। मुनिविश्वामदेशोयस्तत्तुविश्वस-
नंस्मृतमिति वचनात् ।

विश्वसदा । स्त्री० ब्रह्मेर्जिह्वाविशेषे

विश्वसारम् । न० तन्त्रविशेषे ॥

विश्वसारकम् । न० विद्वत्तन्त्रे ।

फाणमनसो० इ० गौ० भा० ।

नागयूहर० इ० भा० प्र० ॥

विश्वसितः । चि० विश्वस्ते । कृत
विश्वसि ॥

विश्वसृष्ट्० इ० पुं० विधी । ब्रह्मा

वि ॥ विश्वसृष्टति । सृज० । कि

प् । किन्प्रत्ययस्येति कुत्वं न० र

ज्जुसृष्ट्वाभ्यामिति भाष्यप्रयोगात् ।

यदासृजयज्योः पदान्ते पत्ववि

धेः कृत्वापवादत्वात् ॥

विश्वस्तः । वि० जातविश्वसि । अ
शङ्कते ॥

विश्वस्ता । स्त्री० विधवायाम् । वि

फलंशंसति । श्वसप्राणने । ग

त्यर्थे तत्तः । आगमशास्त्रस्थानित्य

त्वाच्चेष्ट ॥

विश्वस्या । स्त्री० शतावर्याम् ॥

विश्व । स्त्री० अतिविषादयाम् ॥ श्व

शठ्याम् । शतावर्याम् ॥ विश्व

ति । विश्व० । अश्वप्रुषीतिकन्

टाप् ॥ पिप्पल्याम् ॥

विश्वकषायः । पुं० शृङ्गीकाये ॥

विश्ववाची । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

विश्ववासुः

विश्वत्मा । पुं० परमेश्वरे । विश्व
मात्मनियस्य ॥ प्रतीचि ॥ विश्व
स्मिन्पञ्चोक्ततपश्चमहभूततत्का-
यात्मकेषु क्षेत्रगतवैराजशरीरे०
जागरितेष० अत्माचहमनेत्यभि
मानोऽयम् । विश्वस्यस्योपरजहमा
त्मकस्यप्रोणिजातकात्माप्रत्ययूषा
वा ॥

विश्वामिचः । पुं० ब्रह्मर्षिविशेषे ।

गाधिजी । विश्वदुयाजिनि । कौ

शिके ॥ विश्वेषामिचः । विश्व

अयययोमैर्जीकर्तुमिच्छति धर्मतः

। विश्वामिचः सङ्कतिभागवतीः

॥ अत्मनि ॥ विश्वस्यमिचं निरुपा

धिप्रेमगोचरतया प्रियान् । आत्मान

मेव प्रियमुपासीतेति श्रुतिः ॥ मि

चोचर्षाविति विश्वशब्दस्य दीर्घः ॥

चि० सकलशाचवे ॥ विश्वेषाम

मिचः ॥

विश्वामिचतोयम् । न० तीर्थविशेषे ॥

विश्वामिचप्रियः । पुं० नारिकेले ॥

विश्वाराट् । पुं० विश्वस्मिन् राजमाने ॥

विश्ववासुः । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥ वि

श्वंवासुः यस्य स विश्वस्य वसुः । टारि

तिपूर्वपदोन्तस्य दीर्घः ॥ बत्सरविशि

षे ॥ तत इफं दया । सर्वजगदेष्ट

मंसर्वशस्य महार्घता । विश्ववासौव

रारोहिणीर्षासस्य महार्घता ॥ स्त्री०

राचौ ॥

विट्

विश्वासः । पुं० विश्रम्भे । इदमित्य
मेव नान्यथेति निश्चये ॥ विश्वसन्
म् । श्वस० । घञ् ॥ लोभप्रमाद
विश्वासैः पुरुषो नश्यति त्रिभिः । त
स्माद्धोभोनकर्त्तव्यः प्रमादान्नवि
श्वसेत् ॥ साश्रयीर्यान्मदं कुर्यात्समु
खीकृष्याद्याज्झितः । तन्मित्रं यस्मै
विश्वासः पुरुषः सक्तिरेन्द्रियः ॥
अपि च सौहार्दं व्यवहारं च प्रवृत्तिं
प्रकृतं तन्तुणाम् । सहवासेन तर्कं च
विदित्वा विश्वसेत्ततः ॥

विश्वायः । चि० श्रवणवचने ॥

विश्वे देवाः । पुं० अग्नी ॥ आह देवे ॥
क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यः कामः काल
स्तथा धनिः । रोचकश्चाद्रवाश्चैव
तथा चान्यः पुरुरवाः ॥ विश्वे दे
वा भवन्त्येते दश सर्वं च पूजिताः ॥

विश्वेशः । पुं० परमेश्वरे ॥ विश्वेष्वां
सर्वेषां मीशानि यस्ता ॥

विश्वेशा । स्त्री० विमलेश्वरेषत्माना
यां देव्याम् ॥

विश्वेश्वरः । पुं० काशिस्ये शिवे । का
शीनाथे लिङ्गविशिषे ॥ विश्वेषामी
श्वरः ॥ दृष्टो विश्वेश्वरो देवो ज्ञात
व्यामणि कर्णिका ॥

विश्वौषधम् । न० शुरुणाम् ॥ विश्वे
षामौषधम् । विश्वस्तुतदौषधस्तेति
वा ॥

विट् । स्त्री० विद्यायाम् ॥ वेवेष्टि ।

विषल्लव्याती । क्षिप् । जश्त्वच्
त्वे ॥ दुहितरि ॥ विट्पतिशब्द
निर्देशात् ॥ व्यापने ॥

विषम् । न० कले । तीये ॥ बत्सनाभा
भिधे ॥ बोले ॥ सामान्यविधि ॥ पुं०
न० च्छेडे । गरले । तद्देदायथा ।
पुंसि क्लीबे च काकोलकालकूटहलाह
लाः । सौराष्ट्रिकः शौक्लिकेयाव
क्षपुचः प्रदीपनः ॥ दारदोवत्स
नाभश्च विषमेदाचमीनव ॥ अपि च
। विषंतुगरलं च्छेडस्तस्य मेदानुदाह
रेत् । बत्सनाभः सशरिद्रः सक्त
कक्षप्रदीपनः ॥ सौराष्ट्रिकः शृङ्ग
कक्षकालकूटस्थैव च । हालाहला
वक्षपुत्रो विषमेदाचमीनव ॥ ब्राह्म
णः पांडरस्ते पुच्छविलोहितप्रभः
। वैश्यः पीतोऽसितः शूद्रो विषउ
क्तस्तुर्विधः ॥ रसायने विषं विप्रं
क्षत्रियं देहपुष्टये । वैश्यं कुष्ठविनाशा
य शूद्रं दध्याह्वयहि ॥ अथास्यगुणाः
। विषं प्राणहरं प्रोक्तं व्यवायि च विका
सि च । आग्नेयं वातकफहृद्योगवाहि
मदावहम् ॥ व्यवायि० सकलकाय
गुणव्यापनपूर्वकप्रोकागमनशीलम्
। विकासि० चोजः शोषणपूर्वकं स
न्धिवन्धशियिलीकरणशीलम् । आ
ग्नेयम्० अधिकाग्न्यंशम् । योगवाहि
० संसर्गगुणवाहकम् । मदावहम्०
तमोगुणोधिक्येन बुद्धिविध्वंसकम् ॥

विषघाती

तदेवयुक्तियुक्तस्तुप्राणदायिरसाय
नम् । योगवाहिपरंवातश्चेप्पजित्
सन्निपातहत् ॥ योगवाहिचिदोषघं
बृंहणंवीर्यवर्धनम् । येदुर्गुणाविषे
ऽशुद्धेतेस्युर्हीनाविशोधनात् ॥ तस्मा
द्विषंप्रयोगेषुशोधयिस्त्वाप्रयोजयेत् ।
अथशोधनविधिः । गोमूत्रेचिदि
नंस्याप्यंविषंतेनविशुद्धान्ति । रक्तस
र्षपतैलाक्तं तत्राधार्यंस्त्राससि ॥
येगुणागरलेप्रोक्तातेस्युर्हीनाविशोध
नात् ॥ तस्माद्विषंप्रयोगेषुशोधयि
स्त्वाप्रयोजयेत् ॥ स्थावरजङ्गमश्चैव
द्विविधंविषमुच्यते । दशाधिष्ठान
मायस्तु • द्वितीयंषोडशाश्रयम् ॥
विशेषाभावप्रकाशेदृष्टव्यः ॥ वेवेष्टि
कायम् । विषल • विषविप्रयोगेषा
। इगुपधेतिक्तः ॥ हलाहलानैव
विषंविषंरमापरंजनाव्यत्ययमेवम
न्यते । योगेनजागर्तिनिपीयतंशि
वः स्मरन् रमांमुद्यतिनिद्रयाह
रिः ॥

विषकण्टकिनो । स्त्री • बन्ध्याककोट
क्याम् ॥

विषकन्दः । पं • नीलकन्दे ॥

विषक्तः । रि • अतिस्त्रिष्टे । लग्ने ॥
आश्रिते ॥

विषघा । स्त्री • गुडूच्याम् ॥

विषघाती । पुं • शिरीषवृक्षे ॥ विष
नाशके ॥ चि • ॥

विषस्तु :

विषघ्नः । पुं • शिरीषद्रुमे ॥ यवासे
॥ विभीतकी ॥ चम्पकवृक्षे ॥ चि •
विषनाशके ॥ विषं हन्ति । इन • ।
हन्तेरमनुष्यकर्तृकेषुचेतिठक् ॥ वि
षघ्नौषधानिमात्स्ये १६२ ऽध्यायेद्र
ष्टव्यानि ॥

विषघ्नधूपः । पुं • धूपविशेषे ॥ तथा
। सक्तुः सक्तरसीपेतः स्पर्षपा
एलवालुकैः । सुवर्णातस्करतरोः
कुसुमैरर्जुनस्यतु ॥ धूपोवासगृहेह
न्तिविषंस्थावरजङ्गमम् । नतचकी
टाः सविषानददुंरसरीसृपाः । न
क्तल्याकर्मणस्तत्रधूपोयंयवदह्यते ॥
विषघ्ना । स्त्री • चिह्नतायोम् ॥ गुडू
च्याम् ॥

विषघ्नी । स्त्री • हिलमोचिकायाम् ।
वृन्दवारुण्याम् । वनवर्वरिकाया
म् ॥ खल्पफलायाम् ॥ भूम्याम
ल्याम् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ हरि
द्रायाम् ॥ वृषिकाल्याम् ॥ महा
करञ्जे ॥ हवुषायाम् ॥

विषघ्नी । चि • मिथः स्त्रिष्टे ॥

विषजिह्वः । पुं • देवताडवृक्षे ॥

विषज्वरः । पुं • महिषे ॥ विषजज्व
रे ॥

विषगुडम् । न • मृणाले ॥

विषस्तुः । चि • विषादप्राप्ति ॥ भग्ना
त्साहे । दुः खिते ॥ विषोदतिस्र
। षट्ख • । गच्छर्थेतिक्तः । रदा

विषपुष्पक :

भ्यामितिनत्वम् ॥

विषसूता । स्त्री० अडतायाम् ॥

विषतिन्दुः । पुं० कुपीलौ ॥ कारस्क
रहणे ॥विषदम् । न० पुष्पकासीसे ॥ चि० वि
षदातरि ॥ यथा । विषदः श्याव
शुष्कास्थो विलक्ष्णो वीक्ष्यते दिशः ।
स्वेद्वेपथुमांसो भूतः स्खलति
कृन्मते ॥ विषददाति । बुदाज् ॥
आतड्भूतिः ॥

विषदंष्ट्रा । स्त्री० सर्पकङ्काल्याम् ॥

विषदन्तकः । पुं० सर्पे ॥

विषदर्शनमृच्युकः । पुं० अक्षोरपक्षि
णि ॥ जीवञ्जीवस्तुगुन्द्रालो विषदर्श
नमृच्युक इति हिमचन्द्रः ॥

विषद्रुमः । पुं० कारस्करहणे ॥

विषधरः । पुं० आशौविषे । सर्पे ॥

विषस्थधरः ॥

विषधर्मा । पुं० कुलक्षयायाम् । शु
कश्चिन्म्याम् ॥

विषधोत्री । स्त्री० विषध्याम् ॥

विषनाशनः । पुं० शिरीषहणे ॥ चि०
विषनाशके ॥विषनाशिनो । स्त्री० सर्पकङ्काल्या
म् ॥ नाकुल्याम् ॥

विषनुत् । पुं० श्योनाकहणे ॥

विषपुष्पः । पुं० मदनद्रुमे । मयनफलद्रु
मः ॥ न० नीलपद्मे । विषयुक्तपुष्पे ॥

विषपुष्पकः । पुं० मदनहणे ॥ ज्वरे

विषमः

॥ विषपुष्पमक्षणजन्यरोमि ॥ विषपु
ष्यैर्जनितः । कालप्रयोजनाद्रोगइ
तिकन् ॥विषमक्षणम् । न० विषखादने ॥ अ
चमुहूर्त्तमाह । चराचरेन्द्रुलघूडु
चित्राविषाशने भानुकबीन्दुभौमान्
। यद्वृहतेऽनेकविधानितावत्सका
लकूटानिसदेतिवैना ॥

विषभिषक् । पुं० विषवैद्ये ॥

विषमः । पुं० अलङ्कारविशिषे ॥ यथा

। कचिद्यदतिवैधर्म्यान्नशेषो घटना

मियात् । कर्तुः क्रियाफलावाप्ति

र्नेवानर्थस्य हवेत् ॥ गुणक्रियाभ्यां

कार्यस्य कारणस्य गुणक्रिये । क्रमेण

अविरुद्धेयत्स एव विषमो मतः ॥ इ

यैरत्यन्तविलक्षणतयोऽयदनुपपद्य

मानस्येऽयोगः प्रतीयते ॥ यच्च कि

ञ्चिदारभमाणः कर्त्ता क्रियायाः

प्रणाशान्नकेवलमभीष्टं तत्फलं न ल

भेत ॥ यावदप्रार्थितमप्यनर्थं विषयमा

सादयेत् ॥ तथा सत्यपि कार्यस्य कारण

रूपाऽनुकारेयत्तयोर्गुणौ क्रिये च प

रस्परविरुद्धतां व्रजतः ॥ ससमविष

यं यात्मा ॥ चतुरूपो विषमः । क्रमेणो

दाहरणम् । शिरीषादपिमृहङ्गीके

यमायतलोचना । अयं कचकुक्कुला

ग्निर्कर्कशो मदनानलः ॥ सिंहका

सुतसन्धस्तः शशः शीतांशुमाशि

तः । अयं सैसाश्रयंततमन्यः सिं

विषमः

हिकासुतः ॥ सद्यः करणार्थमवा
प्यविचरन्ते रणे यस्य कृपाय लेखा ।
तमालनीलाशरदिन्दुपाण्डुयशस्त्रि
लिक्याभरणप्रसूते ॥ आनन्दमम
न्दमिसंकुबलयदललोचने ददासित्व
म् । विरहस्त्वयैव जनितस्तापयति
तरांशरीरमे ॥ चञ्चानन्ददानंशरीर
तापेन विरुह्यते ॥ एषम् ॥ विपुलेन सा
गरशयस्य कुक्षिणा । भुवनानियस्य प
पिरियुगक्षये । मदविभ्रमासकलया
पपे पुनः सपुनः नैकतमयैकदृशा
॥ इत्यादावपि विषमत्वं यथायोगम
वर्गितव्यम् ॥ तालाधिशिषि ॥ यथा ।
चतुर्विधः परिच्छेद्यस्तालः कङ्कण
नालकः । पूर्णः खण्डः समश्चै
व विषमश्चैव कथ्यते ॥ सचतुष्कांगशौ
पूर्णखण्डे विन्दुद्वयगुरुः । यगण
स्तुममेज्जी यस्तगणो विषममेधेदिति
॥ अयुग्मराशौ ॥ न ॥ विषमाशने ॥
बहुस्तोका मकाले च भुक्तं यद्विषमं हि
तत् ॥ पद्यस्य त्रिविधं वृत्तान्तर्गतं वृत्त
विशेषे ॥ यथा । पद्यं चतुष्पदी तच्च
वृत्तं जातिरिति द्विधा । वृत्तमक्षरस
ङ्ख्यातं जातिर्मात्राकृता भवेत् ॥
सममर्द्धसमं वृत्तं विषमश्चेति तत् त्रि
धा । समंसमचतुष्पादं भवत्येव समं
पुनः ॥ आदिस्तृतीयवदस्य पादस्तु
र्यो द्वितीयवत् । भिन्नचिह्नचतुष्पा
दं विषमं परिकीर्तितम् ॥ स्पष्टे ।

विषमर्दनो

उन्नतानते । उच्चनीचस्थाने ॥ वि०
असमाने ॥ कोपने ॥ अयुग्मे ॥ वि
गतः समः सदृशीऽस्य । सुविनि
र्दुर्भ्यः सुपिसूतिसमावृतिषत्त्वम् ॥
विषमच्छदः । पुं० सप्तपथं । हतवि
नीतिप्रसिद्धे ॥ विषमाच्छदो यस्य
सः ॥

विषमज्वरः । पुं० चतुर्थकादिज्वरवि
शेषे ॥ तस्य निदानाद्याह । दोषा
ल्योऽहितसम्भूतो ॥ ज्वरोत्पद्यते वा
पुनः । धातुमन्यतमं प्राप्य करोति वि
षमज्वरम् ॥ सन्ततरससक्तस्यः स
ततरक्तधातुगः । दोषः क्रुद्धो ज्वरं
पुमांसीऽन्यद्युः पिशिताश्रितः
॥ मेदो गतस्तृतीयेऽङ्गिष्यमज्जग
तः पुनः । कुर्याच्चतुर्थकं चोरस
क्तकरो गसङ्करम् ॥ यः स्यादनि य
तात्कालाच्छीतोष्णाभ्यां तथैव च । वे
गतस्यापि विषमो ज्वरः स विषमः स्मृ
तः ॥ अस्य भेदा यथा । सन्ततः स
ततोऽन्यद्युस्तृतीयकचतुर्थका वि
ति ॥

विषमनयनः । पुं० शिवे ॥ विषमो
निमयनानियस्य ॥

विषमन्त्रः । पुं० जाह्नव्याम् । विष
विद्यायाम् ॥

विषमर्दनिका । } स्त्री० गन्धनाकुल्या
विषमर्दनी । }
म् ॥

विषय :

विषमस्थः । चि० दरिद्रे ॥ विषमेतिष्ठ
ति । षो० । सुपिस्थितिकः ॥ उ
पग्रवदेशस्थे ॥

विषमाद्यः । पुं० शिवे ॥ विषमाद्या
जीविष्यस्यसः ॥

विषमायुधः । पुं० कामे । प-
क्षुशरे ॥ विषमायुधानि-
यस्य ॥

विषमाशनम् । न० अकाले बहुचालं
वाभुक्तन्तुविषमाशनमितिलक्षिते ॥
बहुस्तोकमकालेवाभुक्तं तद्विषमाश-
नम् ॥

विषमितः । चि० विषमीकृते
विषमीयम् । त्रि० विषमदेशभवे ॥
गहादिभ्यश्चेतिङ् ॥

विषमुष्टिः । पुं० महानिम्बे ॥ क्षुप-
विशेषे । सुमुष्ट्याम् । रणमुष्टिके ॥
विषमुष्णाति । मुष० । क्तिच् ॥

विषमृत्युः । पुं० चकोरे ॥

विषमेषुः । कामे ॥ विषमाद्वषवीय
'स्यसः ॥

विषमोन्नतः । चि० स्यपुटे ॥

विषयः । पुं० चक्षुरादिसाक्षीरूपादी
न्द्रियार्थे । गोचरे ॥ न्यायमतेक्षि
त्यप्तेजीवायूनांविषया यथा । तत्र
क्षितिर्गन्धद्वेतुर्नानारूपधर्मीयता ।
षड्विधस्तुरसस्तत्रगन्धोपि द्विविधी
मतः ॥ स्पर्शस्तस्यास्तुविज्ञेयोऽनु-
ष्णाशीतपाकजः । नित्यानित्याचसा

विषय :

हेधानित्यास्यादगुलक्षणा ॥ अनि-
त्यातुतदन्यायात्सैवावयवयोगिनी
साचविधाभवेद्देहद्वन्द्वियंविषयस्त
था ॥ योनिजादिर्भवेद्देहद्वन्द्वियंघ्रा-
णलक्षम् । विषयोऽव्यगुकादिष्व
ब्रह्माण्डान्तउदाहृतः ॥ वर्णः शु-
क्लो रसस्पर्शौ जलेमधुरशीतलौ । स्ने-
हस्तत्रद्रवत्वन्तु सांसिद्धिकमुदाह-
ृतम् ॥ नित्यतादिप्रथमवत्किन्तुदेह-
मयोनिजम् । द्वन्द्वियंरसनंसिन्धुर्हि
मादिर्विषयोमतः ॥ स्पर्शउष्णास्ती-
जसस्तु स्याद्रपंशुक्तभास्वरम् । नैमि-
त्तिकंद्रवत्वन्तुनित्यतादिचपूर्ववत् ॥
द्वन्द्वियंनयनं बह्विस्वर्णादिर्विषयो
मतः ॥ अपाकजोऽनुष्णाशीतः
स्पर्शस्तुपक्षेनेमतः । तिर्यग्गमन-
वानेषज्ञेयः स्पर्शादिलिङ्गकः ॥
पूर्ववन्नित्यताद्युक्तं देहव्यापिस्वगि-
न्द्रियम् । प्राणादिस्तुमहाबायुपर्य-
न्तोविषयोमतः ॥ विषिग्वन्तिवि-
षयिणमवबध्नन्ति स्वेनरूपेणनिरूप-
णोयंकुर्वन्ति । इतिविषयाः । पिञ्ज-
बन्धने । पचाद्यच् । परिनिबीतिष-
त्वम् । विषयणमत्रवा । विप्रियोति
षा । पिञ्जएरच् । पुं०ीतिघोषा ।
पचाद्यञ्वा ॥ विषस्यविषयाणाञ्च
दूरमत्यन्तमन्तरम् । उपभुक्तंविषं
न्तिविषयाः स्मरणादपीतिविषया
नुसन्धानस्यनिन्दितत्वादिन्द्रियार्थेषु

विषयवित्

विषयवित् । विषयेतिसतांमतम् ॥ य
योक्तम् । दीपिणतीव्रे विषयः कृष्ण
सर्पविषादपि । विषं निहन्ति भोक्ता
रं द्रष्टारश्चक्षुषाप्ययम् ॥ अपिच ।
विषयविषयधराणां दीपदंष्ट्रेऽत्कटानां
विषविषमविसर्पव्यक्तदुष्टेष्टिताना
म् । विरमविरमचेतः सन्निधानाद
मीषाम् सुखकणमणिहेतोः साहसं
मास्मकापीः ॥ इति ॥ नियामके
यथा । विशब्देऽहि विषेणार्थः सि-
नेतिर्वन्मुच्यते । विशेषेण सिनेती
ति विषयेऽतो नियामकः ॥ इति ॥
प्रबन्धाद्यस्योच्चातस्तत्र ॥ यथा जीव
ब्रह्मैक्यशुद्धचैतन्यं प्रमेयं वेदांतानां
विषयः ॥ कुरुपञ्चालादिदेशः । ज
नपदे ॥ अयत्ने ॥ शुक्ले ॥ आश्रये
। आश्रये ॥ भोगसाधने ॥ सर्वमेव
हि कार्यमदृष्टधीनम्यच्चकार्थयदृष्ट
दधीनेतत्तदुपभोगं साक्षात्परम्पर
याजनयत्येव ॥ नहि योजप्रयोजना
भ्यां विना कस्यचिदुत्पत्तिरस्ति ॥ तेन
द्व्यङ्गुक्तादिब्रह्माण्डान्तसर्वमेव विष
यो भवतीत्यर्थः ॥ इति सिद्धान्तमु
क्तावली ॥

विषयवित् । पुं० वात्स्यायनादिमुनि
षु । तैचेत्यं कल्पयन्ति-शब्दादयो वि
षयाः भूयोभूयोभुज्यमानास्तत्त्वमि
ति तदेतत्कल्पनं तेषां विभ्रममा
त्रम् । विषयविषयाणाञ्च तिविष

विषयैरिणी

यानुसन्धानस्य निन्दितत्वात् ॥
विषयाज्ञानम् । न० तन्द्रायाम् ॥
विषयाधी । पुं० रात्रि ॥ वैषयिकज
ने । इन्द्रिये ॥ कामदेवे ॥ विषया
सक्तपुरुषे ॥
विषयी । पुं० नृपती ॥ कामदेवे ॥ वै
षयिके ॥ ध्वनी ॥ विषयोऽस्यास्ति
। अत इति ॥ देशे ॥ यद्यादित्वा
स्मिन्निर्वृद्ध्यभावः प्रत्यक्षनिपात्यते
॥ न० इन्द्रिये ॥ त्रि० विषयासक्ते ॥
आरोप्यमाणे ॥

विषयेगः । पुं० तिथिवारयोर्योगवि
विशेषे ॥ यथा । षष्ठीशशाङ्के नवमी
चशुक्ले बुधे द्वितीयातपने चतुर्थी । जी
वेष्टमी ॥ सौरिकुजं सप्तमीयोगावि
षाख्याः कुलनाशकाः स्युः ॥ बु
धवारभद्रारूपेण सिद्धयोगस्तु सप्त
मीषादर्श्याश्चरितार्थो न तु द्वितीया
यामिति । अन्यथा दृष्टव्यादिवाक्य
विरोधः स्यादिति ॥

विषयरूपा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥

विषलम् । न० विषे ॥

विषलता । स्त्री० इन्द्रवारुण्यम् ॥

विषविद्या । स्त्री० विषघ्नमन्त्रे ॥

विषवेद्यः । पुं० कथाप्रसङ्गे गारुडि
के । जाङ्गुलिके ॥ विद्यामधीते ॥ वे
त्तिवा । तदधीते तद्देष्टव्यम् । विष
स्यवेद्यः ॥

विषयैरिणी । स्त्री० निर्विषायाम् ॥

विषाणी	विषायुध :
विषशालूक : । पुं० पद्मकन्दे ॥	टके ॥
विषशूक : । पुं० भृङ्गरोले ॥	विषाणी । स्त्री० क्षीरकाकोल्याम् ॥
विषशृङ्गः । पुं० चकोरे ॥	अजशृङ्ग्याम् ॥ फलस्थानशृङ्गस
विषसूचकः । पुं० चकोरे ॥	दशत्वात् । विषाणमस्त्यस्याः ।
विषसूचका । स्त्री० भृङ्गरोले ॥	अश्विनाद्यच् । गौरादिः ॥ ति
विषहन्ती । स्त्री० अपराजिताया	न्तिङात् ॥ कृषभौषधे ॥ वृश्चि
म् ॥ निर्विषायाम् ।	कोल्याम् ॥
विषहरः । पुं० गरलनाशकौषधोदौ ॥	विषादः । पुं० अश्वसादे । उपता
विषहरा । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥	पे । स्नेहविषयौभूतस्वजनविच्छे
विषहरी । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥	दाशङ्कानिमित्तेशोकापरपर्यायेचि
विषहा । स्त्री० देवहालीलतायाम् ॥	तव्याकुलीभावे ॥ इष्टनाशकृतेम
विषा । अ० बुद्धौ । विपूर्वात् स्तत्तेर्वि	नोभङ्गे ॥ तदुक्तम् । विषादश्चेत
याविहेत्याप्रत्ययः ॥	तसोभङ्गउपायाभाशनाशयोरिति-
विषा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ विषा	विषदनम् । पदल० । घञ् । मो
साष्णाकटुस्तिक्तापाचनौदीपनौह	हे ॥ विषादात्मकस्तमोगुणः ॥
रेत् । कफपित्तातिसारामविषकास	विषादनी । स्त्री० पलाशीलतायाम् ।
वमिकृमीन् ॥ बुद्धौ ॥ विवेष्टि । नि	विषादौ । चि० सततमसन्तुष्टस्वभा
षल० । विषप्रयोगेवा । इगुपधेति	वश्च नोनशोचनशीले ॥
कः ॥	विषाननः । पुं० सर्पे ॥
विषाङ्कुरः । पुं० शल्याख्ये ॥	विषान्तकः । पुं० शिवे ॥ चि०
विषाणम् । न० पशुशृङ्गे ॥ इभदन्ते	विषनाशके ।
॥ कुष्ठनामौषधे ॥ क्षीले ॥ व्यस्ति	विषापहः । पुं० पाटली । मुष्कके ॥
। असभुवि । चानश्चसोरलोपः ।	विषापहा । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥
उपसर्गप्रादुर्भ्यामितिषत्वम् ॥	निर्विषायाम् ॥ नागदमन्याम् ।
विषाणिका । स्त्री० मेषशृङ्ग्याम्	अर्कमूलायाम् ॥ सर्पकङ्का-
॥ सातलायाम् ॥ कर्कटशृङ्ग्या	लिकायाम् ॥
म् ॥ आशर्त्तक्याम् ॥	विषाभावा । स्त्री० निर्विषायाम् ॥
विषाणी । पुं० हस्तिनि ॥ शृङ्गि	विषायुधः । पुं० सर्पे । न० विष
णि ॥ कृषभनामौषधे ॥ शृङ्गा	युक्तास्त्रे ॥

विषुवत्

विषारः । पुं० सर्पे ॥
 विषारातिः । पुं० कृष्णधत्तूरे ॥
 विषारिः । पुं० घृतकरञ्जे ॥ महा
 चक्षुःशाली ॥
 विषास्यः । पुं० अही ॥ चि० वि
 षयुक्तमुखे ॥
 विषास्या । स्त्री० भस्मातके ॥
 विषीदन् । चि० विषादं कुर्वति ।
 अतिदुःखिते ॥
 विषु । अ० नानार्थे ॥ साम्ये ॥ सर्व
 तीर्थे ॥
 विषुणः । पुं० विषुवदाख्ये काले ।
 विषुवे ॥ विषुनानाञ्चस्मिन्निति
 विष्मत्ति । तान्यस्य सन्ति । पामा
 दिषु० विष्मगित्युत्तरलेपस्याकृतस
 र्वरितिगणसूत्रान्नप्रत्ययउत्तरपद-
 लेपश्च । विषुवदाख्यकालस्य हिना
 नागतानि दिनानि सन्ति । दिनान्त
 राणां न्यूनाधिकभावस्य तन्मूलक-
 त्वात् ॥
 विषुवम् । न० समरात्रिन्दिवेकाले-
 । तुलामेषयोरकर्षसङ्क्रमे ॥ वि
 पुसाम्यमस्यास्ति० तुलया मेषेण स-
 हवेत्यर्थे० वप्रकरणे अन्येभ्योपीत्यु
 क्तं वै ॥
 विषुवत् । न० विषुवे ॥ प्रथमेकृत्ति
 कोभागे यदा भास्वास्तदा शशी । वि
 शाखानां चतुर्थे शिमुनेतिष्ठत्यसंशय-
 म् ॥ विशाखायां यदा सूर्यश्चरत्य

विष्कम्भकः

शततीयकम् । तदा चन्द्रविजानी
 यात्कृत्तिकाशिरासस्थितम् ॥ तदैव
 विषुवाख्यो वैकालः पुण्यो विधीय
 ते । तदा दानानि देयानि देवेभ्यः
 प्रयतात्मभिः ॥ इति विष्णुपुराण
 म् ॥ विषुसाम्यमस्यास्ति० तुल
 यामेषेण सहवेत्यर्थे मत्तुप् प्रत्ययः ॥
 विषूचिः । स्त्री० नानागतौ । पृथ
 क्फले ॥
 विषूचिका । स्त्री० प्रवाहिकायाम् ॥
 विषूचीनः । चि० सर्वतः प्रसृते ॥
 विषीषधी । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥
 विष्कः । पुं० विंशतिवर्षकगले ॥
 विष्कम्भः । पुं० योगविशेषे ॥ तत्रो
 त्पन्नस्य फलं यथा । विष्कम्भयोगाय
 दिजन्मकालिकार्ये स्वतन्त्रो मनुजस्त
 दानीम् । सुदृढकलचात्मजसौख्य
 मुयं गृहस्य निर्माणविधौ समर्थः ॥
 विस्तारे ॥ प्रतिबन्धे । अर्गला
 याम् । आगल० इति भाषा ॥
 योगिनां बन्धभेदे ॥ विष्कम्भाति ।
 स्कम्भुः सौवीरो धनार्थः । कर्म
 ग्यम् । वैः स्कम्भातेरिति षत्वम्
 हर्त्ते ॥
 विष्कम्भकः । पुं० पूर्वनटसङ्क्षेप
 पूर्वकतत्प्रतिपक्षोत्कृष्टनटप्रवेशे
 ॥ यथा । वृत्तवर्तिष्यमाणानां क
 थां शानान्तुसूचकः । विष्कम्भक इ
 ति ख्यातो हीनपात्रप्रयोजक इति ॥

विष्ट :

विष्कम्भशैलः । पुं० मेरोदाठ्यार्थस्थि
तेषु चतुर्षु पर्वतविशिषेषु ॥ यथा ।
विष्कम्भशैलाश्चत्वारो मेरोः स्थैर्या
यवेधसा । लक्षावर्षोऽतयः कृष्णा
स्तेषां पूर्वेषामन्दरः ॥ श्वेतो हरिद्रा
चूर्णाभो याम्यतो गन्धमादनः । प्रती
च्याविपुलीनीलः सुपाश्र्वः सौम्य
तोऽरुणः ॥ सहस्रयोजनोच्छ्रया
स्तेषु कल्पद्रुमाः स्थिताः । कदम्बज
म्बूषश्रवत्यन्ययोर्धौ चोत्तरान्तिका ॥

विष्कम्भि । न० अर्गलायाम् ॥ वि
ष्कम्भाति० रुणद्धि । स्कम्भु० । आ
वश्यकेषिणिः ॥

विष्कलः । पुं० याम्यशूकरे ॥ इ०
रा० नि० ॥

विष्किरः । पुं० खगे । पक्षिणि ॥
पक्षिविशेषाणां गणे ॥ यथा । वर्त-
कालावविकिरकपिञ्जलकतित्तिराः
। कुलिङ्गकुक्कुटाद्याश्च विष्किराः स
मुदाहृताः ॥ विकीर्य्यभक्षयनृत्येते
यस्मात्तस्माद्विविष्किराः ॥ विष्कि
रामधुराः शीताः कषायाः कटु
पाकिनः । बल्यावृष्यास्त्रिदोषघ्नाः
पथ्यास्ते लघवः स्मृताः ॥ विक्कि-
रति । कृ० । इगुपधितिकः । वि-
ष्किरः शकुनिर्विकिरो वेति पक्षे सु
ट् । परिनिविभ्यङ्गतिप्रत्वम् ॥

विष्टः । चि० प्रविष्टे ॥ संबद्धे ॥ विश
ति । विश० । क्तः ॥

विष्टरः

विष्टपम् । न० पुं० विष्टपे । भुवने ॥
विशन्त्यस्मिन्मुक्तितनः । विशप्रवे
शने । विष्टपविष्टपविशिपोलपा
इति विशिरीषादिकः कपन्प्रत्ययः
। प्रत्ययस्य तुट् । ब्रह्मेति प्रत्वम् ।
सूत्रे विष्टपस्थानेपिष्टपइति प्रकारादि
पाठस्तु ज्वलदत्तरीत्योक्तइति बोध्य
म् । नायं युक्तः यत्र ब्रध्नस्य विष्टपमि-
त्यादौ । दन्तोष्ठादिपाठस्य दर्शनात्

विष्टव्यः । चि० विधृते ॥

विष्टम्भः । पुं० प्रतिबन्धे ॥ आसद्यस्य
प्रभेदे । आनाहरोगे ॥ तल्लक्षणन्तु ।
आमंसकुक्षानिचितं क्रमेण भूयो विव
धं विगुणानिलेन । प्रवर्त्तमानं न यथा
स्वमेनं विकारमानाहमुदाहरन्ति ॥
आममपक्रमाहारसारम् । शक्तत्पु
रीषं वा क्रमेण निचितं सञ्चितम् । भू
यो विगुणानिलेन दुष्टवायुना विवधं
व्यामयोषितम् वा यथास्वं पूर्ववत्प्र
वर्त्तमानम् । एनं विकारमानाहमा-
हुः ॥ उत्तरदेशगतिप्रतिबन्धे ॥
आक्रमे ॥

विष्टम्भी । चि० विष्टम्भरोगजनके ॥
विष्टम्भरोगवति ॥

विष्टरः । पुं० विष्टपिनि । महीरुहे ॥
दर्भमुष्टी ॥ पीटाद्यासने ॥ आदि
नाकुशासनादिगृहः ॥ ससध्ययन्य
दर्भासने ॥ विष्टरलक्षणम् यथा ।
विष्टरस्तु । सार्द्धद्वितयवामावर्तवलि ॥

विष्टिः

ताधिमुखायाचसंख्यातदर्भाः ।
 तथाचगृह्यसङ्ग्रहः । ऊर्ध्वकेशीभवेद्
 ब्रह्मालम्बकेशस्तुविष्टरः । दक्षिणा
 वर्तकोब्रह्मायामावर्तस्तुविष्टरः ॥
 इति ॥ दर्भसङ्ख्यानविहितावि
 ष्टरास्तरणेष्वपीति च ॥ विस्तीर्य
 ते । स्तृञ्चाच्छादने । वृक्षासनयो
 विष्टरइतिसाधुः । विपूर्वात्स्तृञ्
 इत्येतस्मात् । ऋदोरप् । इत्यपि ।
 षत्त्वं निपातनादित्यर्थः ॥

विष्टरश्च वाः । पुं० विष्णौ ॥ विष्टरेव
 क्षेय्यते । असुन् । वृक्षस्याश्रय्यो
 भिमतः । अश्रय्यः सर्ववृक्षाणां
 मित्युक्तेः ॥ विष्टरोदर्भमुष्टिरिवश्च
 वसीकर्णविस्थेति वा ॥

विष्टरा । स्त्री० गुण्डासिन्याम् ॥

विष्टरुहा । स्त्री० स्वर्णकेतक्याम् ॥

विष्टिः । स्त्री० वेतनं विना हठाङ्गरी
 इहनादिकेशे । आज्जाम् । वेठी०
 वेठू० वेगारी० इति भाषा ॥ ह
 ठादभृतिक्तेः केशीविष्टिराजस्रकौ
 ष्यते ॥ वेतने ॥ कर्मणि ॥ प्रे
 षणे ॥ करणान्तरे । भद्रायाम्
 ॥ अस्मात्पत्तिमाह । भद्रापुरा
 संयुगर्द्वयविग्रहोद्भववामीषदना-
 मरासुरे । लाङ्गूलिनीसप्तशयात्रि-
 पदतीवराटकादृग्वनघोषकस्वना
 ॥ वामीरासभीतद्वदनंमुखंयस्याः ।
 घनोनिविडः । कुत्सितोघोषोघोष

विष्टिः

कः कुत्सितकांक्षान्तदत्तस्वनः श
 व्योयस्याः ॥ आक्षिप्रविष्टाकुण्ठापां
 शुकाभ्यराऽमरद्विषामयजकाननेत
 दा । परेतगाधूमनिभावलोचतो
 बाह्यवसाभूदतिदौर्ध्वविग्रहा । जा
 लिसमूहे । अयजकानने । पितृव
 ने । परेतगा० शववाहना ॥ त
 स्यात्सदाचानशिरऽमरारयः कलि
 न्दकोसोदरधामपद्वतिम् । अवाप
 साकर्णपदंकपर्दिनोवज्रवायुधान-
 न्दवतोमरुद्रया ॥ आनशिरः । ज
 र्गम् । वज्रवायुधा० अग्निश
 स्त्रा । आनन्दवतः । परमसुखयुक्त
 स्य ॥ विधेयमेवाऽग्निशिखायता
 लुका० फलनसाशितवराऽत्तिमङ्गल
 म् । नरैरतः स्वात्महितोपलब्धि
 भिस्तदाश्रितं स्वाश्रितकर्मसिद्धिजम्
 शेतवरा० शादीशात्कृतः प्राप्ते
 वरोयथा । अग्निशिखायतः लुका०
 बह्वज्वालोयदत्तालुकंयस्याः ।
 स्वाश्रितकर्मसिद्धिजम् । स्वयावि
 ष्ट्याश्रितं विहितकर्मतस्यसिद्धि-
 स्तस्याजातम् । भद्रायांकृतकार्य-
 निष्पत्तिजातम् । तदाश्रितम् ।
 विष्टिवेलाप्राप्तम् । मङ्गलमुदाहा-
 दिकंनविधेयम् । स्वात्महितोप
 लब्धिभिः । स्वात्मनेनिजजीवाय०
 हिता० हितकारिणी० उपलब्धि
 बुद्धिः प्राप्तिर्ज्ञानंवायेषांतेः ॥

विष्टि :

विष्टियोग्यकालमाह । शुक्लेऽष्टमी
 पौर्णमास्याः पूर्वाह्णे विष्टिसम्भवः
 । एकादशीचतुर्थीश्चपराह्णे विष्टिरौ-
 रिता ॥ दशम्याश्चतृतीयायाः प-
 राह्णे कृष्णपक्षके । चतुर्दश्याश्चसप्त-
 म्याः पूर्वाह्णे विष्टिरेवहि ॥ वि-
 ष्टिस्तुसर्पाकृतिरेव । आननेपञ्चदं-
 डाः स्रुवक्षः स्थानेचतुर्दश । म-
 ध्ये चाष्टौ विलानीया विष्टिपुष्के चयः
 स्मृताः ॥ फलंतु । आननेदेह-
 नाशः स्याद्वज्रः स्थानेमहद्भयम् ।
 मध्ये चमध्यमं विद्या विष्टिपुष्के ध्रुवं
 जयः ॥ प्रकारान्तरञ्चापि । मुखे
 पञ्चगले च्चैकादशस्यैकादशस्मृताः
 । नाभौ चतस्रः षट् कक्षांतिस्तः
 पुष्के तु नाडिकाः ॥ फलंतु । मु-
 खे कार्यं ध्वस्तिर्भवात् । मरणं चा-
 यगलके । धनम् । निर्वद्यत्यथ कटित-
 टेऽधुदधिविलयः । कलिर्नाडीदेशे
 विजयमथ पुष्के च जगदुः शरीरं भ-
 द्रायाः पृथगिति फलं पूर्वमुनयः ॥
 मनुष्यमुनितियुगदशशिवगुण-
 सहस्र्यामुतिथिपुष्पबान्ध्याः १४
 । ८ । ७ । १५ । ४ । १० । ११ ।
 ० । ३ । आयाति विष्टिरेषा पृष्ठे शुभ-
 दापुरस्त्वशुभदा ॥ पूर्वान्ध्याः । पू-
 र्वान्ध्यादिदिङ्मुखी भवतीत्यर्थः ॥
 विष्ट्या विषयौ द्रोणि विष्टिं सर्वं च व-
 र्जयेत् । विष्टिपुष्के विदग्धेऽपि

विष्णु :

श्रिषिकार्यशुभावहम् । वि० कर्मकरे ॥
 विशतिके शम् । विष्णुः क्लिच् ॥ यद्वा
 । विष्णाति । विषविप्रयोगे । क्लिच्
 ॥ यद्वा । विष्यते कर्मणि । क्लिन् ॥
 विष्टुतिः । स्त्री० । सामगानां स्तुतिप्र-
 कारविशेषे । तस्या विष्टुतेरुद्यती-
 तिनाम । एवं परिवर्तिनीकुलायि-
 नोतिष्ठेतिष्टुती ॥
 विष्ठा । स्त्री० । उच्चारः । शमले गूथे । विषि-
 पुरीषे ॥ विविधप्रकारेण तिष्ठति उद-
 रे । अनया वा । पुरुषः । ष्ठा० । आ-
 तङ्गतिकः । उपसर्गादितिषः ॥
 विष्ठारुहा । स्त्री० । स्वर्णकेतव्याम् ॥
 विष्णुः । पुं० । नारायणे । देशकालव-
 स्तुपरिच्छेदशून्यव्यापनशीले परमा-
 त्मनिवासुदेवे ॥ यथा विष्णुपुराणे
 । ज्योतीर्षि विष्णुर्भुवनानि विष्णुर्व-
 नानि विष्णुर्गिरयो दिग्गजनयः स-
 मुद्राश्च स एव सर्वो यदस्ति यन्नास्ति च वि-
 प्रवर्धेति ॥ यथावा । तच्चादिनीचैः
 मुक्तानसत्त्वान्पाषाणमृदारुमया-
 दिदेवान् । भजन्तियेमाधवनिन्दका-
 स्ते पूर्णः सदानन्दमयो हि विष्णु-
 रिति ॥ अपिच । वेदेरामायणे चैव
 पुराणे भारतेतथा । आदावन्ते च म-
 ध्ये च विष्णुः सर्वत्र गीयत इति । अ-
 च्छजातवैकवचनं वैध्यम् ॥ द्वादशा-
 दित्यानां मध्ये भगवतो वासुदेवस्य वि-
 भूतो । आदित्यानामहं विष्णुरित्यु-

विष्णुक्रान्ता

क्तैः ॥ वेवेष्टिव्याप्नोतिविश्वम् ।
 विष्वक्त्याप्नोति । विषेः किञ्चेति नुः ।
 । रषाभ्यामितिणत्त्वम् ॥ वेषति ।
 सिञ्चति । आप्यायतेविश्वम् । इति
 वा । विष्णाति । वियुङ्क्तेभक्तान् ।
 मायापसारणेनसंसारादितिवा ।
 पूर्ववद्भुः ॥ विशति । भूतेन्द्रियम
 नोजीवभावेनसर्वप्राणिनः । विश
 न्तिसर्वभूतान्यनेतिवा । यस्माद्वि
 ष्टमिदंसर्वतस्यगत्यामहात्मनः ।
 तस्मादेवोच्यतेविष्णुर्विशधातोः प्र
 वेशनात् ॥ यद्वा । रोदसीव्याप्यको
 न्तिरभ्यधिकास्थितास्येति तथा । व्या
 प्तं मेरोदसीपार्थकान्तिरभ्यधिकास्थि
 ता । विशिषेणक्रामति । क्रमु । वि
 पूर्वः । अस्मात्प्राप्रत्ययोधातुलो
 पञ्चपृषोदरादिच्चात्क्रमणाद्यप्यहं
 पार्थविष्णुरित्यभिधीयते ॥ यच्चे ॥
 वानने ॥ वेवेष्टिचिभिर्विक्रमैरेवलो
 कत्रयमितितथा ॥ शुद्धे ॥ वसुदेव
 ताग्राम् ॥ वज्रौ ॥ धर्मशास्त्रकर्तृमु
 निविशे ॥

विष्णुऋक्षम् । न । श्रवणार्धे ॥

विष्णुकन्दः । पुं । मूलविशेषे ॥ वि
 ष्णुगुप्ते । जलवासे । वृहत्कन्दे ।
 दीर्घपञ्चे ॥

विष्णुक्रान्ता । स्त्री । अपराजिताया
 म् ॥ अपराजितायाअन्याक्षुपजा
 तिरपिविष्णुक्रान्ता । तत्पर्यायाः

विष्णुपदम्

। हरिक्रान्ता । नीलपुष्पा । अपराजि
 ता । नीलक्रान्ता । सुनीला । विक्रान्ता
 । कृदिकेतिराजनिर्घण्टः ॥

विष्णुगुप्तः । पुं । कौण्डिन्यमुनी ॥
 विष्णुगुप्तकम् । न । आणक्यमूलके ॥
 विष्णुगृहम् । न । विष्णुमन्दिरे । स्त
 म्यपुरे ॥

विष्णुचक्रम् । न । सुदर्शनचक्रे ॥ क
 रस्थरेखामयचक्रे ॥ विष्णुचक्रंकरे
 चिह्नं सर्वेषांचक्रवर्तिनाम् । भव
 त्वव्याहृतोयस्यप्रभावस्त्रिदशैरपि ॥
 विष्णुतैलम् । न । भैषज्यरत्नावल्या
 द्युक्तेलघुवृहद्भेदभिन्नेतैलविशेषे ॥

विष्णुदत्तः । पुं । परिचित्रपती ॥

विष्णुदेवतम् ।) त्रि । विष्णुधिष्ठातृ
 विष्णुदेवस्थम् ।)

देवताके ॥ श्रवणे ॥

विष्णुदेवस्था । स्त्री । एकादश्याम् ॥
 द्वादश्याम् ॥ एकादशीद्वादशीचप्रो
 क्ताश्रीचक्रपाणिनः ॥

विष्णुधर्मः । पुं । शास्त्रविशेषे ॥ वि
 द्याविशेषे ॥

विष्णुधर्मोत्तरम् । न । संहिताविशे
 षे ॥ तत्रप्रश्नकर्त्ताजनमेजयसुतः
 • वक्तारः शौनकादयः ॥

विष्णुपञ्जरम् । न । विष्णुकवचविशि
 षे ॥

विष्णुपदम् । न । वियति । आकाशे ॥

विष्णोः पदम् । आस्पदंस्वरूपं वा ॥

विष्णुभक्तः

पक्षे । विष्णोः । न्याने ॥ यथा ।
 अपुण्यपुण्योपरमेष्ठीणाश्चैवार्तिहे-
 तवः । यत्रगत्वानशोचन्तितद्वि-
 ष्णोः परमंपदम् ॥ पुं० क्षीरोदे ॥
 विष्णुपदी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ विष्णुः
 पदंस्थानयथाः सा । गौरादित्वा
 नङ्गीष् ॥ हारिकायाम् ॥ रवेः स
 ङ्क्रान्तिविशिष्टे । वृषालिघटसिंहेषु
 विष्णुपदार्कसङ्क्रमे ॥
 विष्णुपुरम् । न० बैकुण्ठे ॥ विष्णोः
 पूः । ऋक्पूरित्यप्रत्ययः ॥
 विष्णुभक्तः । चि० वैष्णवे । विष्णु
 भक्तिविशिष्टे ॥ तल्लक्षणं यथा । म
 त्कर्मकृतमत्परमोमद्भक्तः सङ्ग-
 र्जितः । निर्वैरः सर्वभूतेषुयः स
 मामेतिपाण्डव ॥ नचलतिनिजवर्ण
 धर्मतीयः सममतिरात्मसुहृद्विपक्ष
 पक्षे । नहरतिनचहन्तिक्विसिद्धिदुष्टैः
 सितममसंतमवेद्विष्णुभक्तम् ॥
 विसलमतिरमत्सरः प्रशान्तः शुचि
 चरितोऽखिलसत्त्वमित्रभूतः । प्रिय
 हितवचनोस्तमानमायोवसतिसदा
 हृदितस्यवासुदेवः । सकलमिदमह
 सुवासुदेवः परमपुमोन्परमेश्वरः
 सएकः । इतिमतिरचलाभवत्यन
 न्तेहृदयगतेब्रह्मतानुविहायदूरात् ॥
 यमनियमविधूतकल्मषायामनुदि
 नमच्युतसक्तमानसानाम् । अपगत
 मदमानमत्सराणांब्रजभटदूरतरेण

विष्णुवाद्यः

मानशानामिति ॥

विष्णुभक्तिः । स्त्री० भगवत्सेवाया
म् ॥

विष्णुमाया । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ चि
 ष्क्तौ ॥ अव्यक्तं व्यक्तरूपेणरजः स
 च्चतमोगुणैः । विभज्ययार्थं कुरुते
 विष्णुमायेतिसिद्ध्यते ॥ विष्णुरेव
 माया । एकैवशक्तिः परमेश्वरस्य
 भिन्नाचतुर्धाव्यवहारकाले । भागेभ
 वानीपुरुषेषुविष्णुः कोपेषुकाली
 समरेषुदुर्गा । इत्यनेनविष्णुकालि
 कयोरेकमूर्तित्वप्रतिपादनात् ॥

विष्णुयथाः । पुं० ब्रह्मयशः पुत्रे ।
 कल्किपितरि ।

विष्णुरथः । पुं० नागान्तके । गरुडे
 ॥ विष्णोरथइव ॥ यद्वा । रथः
 पौरुषदेहयोरितिचिकाण्डशेषः ।
 विष्णोरथः पौरुषदेहाद्वा ॥ विष्
 णोः स्पन्दने ॥

विष्णुरातः । पुं० अभिमन्युसुते ।
 परीक्षितनृपतौ ॥ विष्णुनारातः ॥
 विष्णुलिङ्गी । स्त्री० वर्तिकापक्षिणि ॥
 विष्णुवल्लभा । स्त्री० तुलस्याम् ॥ लक्ष
 म्याम् ॥ अग्निशिखायाम् ॥

विष्णुवाहनम् । न० अरुणावरजे ।
 गरुडे ॥ विष्णोर्वाहनम् ॥ गरुडः
 शालमल्यरुणावरजोविष्णुवाहन
 इतिहेमचन्द्रः ॥

विष्णुवाद्यः । पुं० गरुडे

विष्वक्सेन :

विष्णुस्थानम् । न० तीर्थविशेषः ।

विष्यन्दनः । पुं० रोचकवस्त्वन्तरे ।

विष्यंदे ॥ यथाक्तं सुदशाक्षे । दधि
क्षीरे समेपक्त्वा त्वर्द्धभागावशेषिते ।
षष्ठमांशं क्षिपेत्ततश्छुल्लान्निस्त्वच
स्तिलान् ॥ प्रियालपनसाम्राणांम
ज्जामाचंसमंक्षिपेत् । क्षीरादूर्द्ध्वं
तश्चेवशर्करासुतयान्यसेत् ॥ सिद्ध
स्त्रिकटुकोपेतः कपर्देणाधिवासि
तः । एष विष्यन्दनो नाम देवलोके
पिदुर्लभः ॥ यस्मिन्पक्त्रे हि घृतं स्य
न्दते सर्वतो मुखम् । तस्मात्सूपवि
धानञ्चै विष्यन्दन इति स्मृतः ॥ वि
ष्यन्दो बृहद्यो ह्ययः पित्तानिलहरो
गुरुः । रुच्या बहुतरं स्वादुर्बलशुक्र
करो हि मः ॥ इति ॥

विष्यः । चि० विषयधोचिते ॥ विषय
बध्यः । नीत्ययो धर्मविषय्यादना
यत् ॥ विषयाय ह्येवा । उगवा
दिभ्या यत् ॥

विष्वः । चि० हिंसे ॥

विष्वक्पर्णी । स्त्री० भूम्यामलक्याम्
॥ विष्वक्षिपर्णान्यस्य ॥

विष्वक्सेनः । पुं० जनार्दने । वि
ष्णौ ॥ विष्णुना नाचस्रति गच्छतीति
। ऋत्विगादिना क्तिन् । उगितश्चेति
ङीप् । विष्वक्षी सेनायस्य । मकार
परत्वादेति सञ्ज्ञायामगादिति नष
त्वम् ॥ विष्वगश्चतिपलायन्ये दैत्य

विसम्

सेनायद्रथोद्योगमात्रेणेति वा ॥ वि
ष्णोर्निर्माल्यधारिणि ॥ यथादक्षेम
नी ॥

विष्वक्सेनप्रिया । स्त्री० वाराह्यामोष
धी । चामारमालू० दू० गौ० दे० भा०
। लक्ष्म्याम् ॥ विष्वक्सेनस्य प्रिया ॥
विष्वक्सेना । स्त्री० प्रियङ्गी । फलि
न्याम् ॥ विष्वक्सेनाति विष्
वन्धने । कृष्टजुमौल्यादिनामः ॥

विष्वक् । अ० पारतः । समन्तादर्थे
॥ नानाविधगतौ ॥ तुल्याहाराच
काले । विषुषश्चति । अशु० । क्ति
न् ॥

विष्वङ् । पुं० पुरुषे । आत्मनि । क्षे
पञ्चे ॥ विविधं स्पृष्ट्वा चस्रति । अशु
० । क्तिन् ॥

विष्वणनम् । न० मेजने । मल्लकर
णे ॥

विष्वद्गच्छ । चि० सर्वतो गच्छति । वि
ष्वग्गतिके । विष्वगश्चति । ऋत्वि
गादिनाञ्चेः क्तिन् । विष्वग्देवयो
रित्यदस्यादिशः । स्त्रियां विष्वद्रीची ॥

विष्वाणः । पुं० भक्षणे ॥

विसंवादः । पुं० विप्रलम्भे । अङ्गीकृ
तासम्पादने ॥ विरुद्धसम्यग्बदन
म् । वदेर्भाविघञ् ॥

विसंवादि । चि० विलक्षणे ।

विसम् । न० मृषाक्षे । अज्ञादीनाम्
क्षे । विसति । विसप्रेरणे । इगु

विसर्जनम्

पधितिकः ॥

विसकस्थिका । स्त्री० बलाकायाम् ॥

विसकुसुमम् । न० कमले ।

विसङ्कटः । पुं० सिंह । मृगेन्द्रे ॥

इन्द्रदीप्तये ॥

विसतन्तुः । पुं० मृणालसूत्रे

विसनाभिः । पुं० पद्मिन्याम् ॥

विसपुष्पम् । न० नलिने ॥ विसस्य
पुष्पम् ॥विसप्रसूनम् । न० अम्भोरुहे । नलि
ने । पद्मे ॥ विसस्यप्रसूनम् ॥विसम्बादः । पुं० विप्रलम्भे । मि
थ्याख्यानेनबध्ने । अज्ञौकतास
म्पादने ॥विसरः । पुं० सन्दोहे । ब्रजे । समू
हे । विसरति । स्रगती । पचाद्य
च् । प्रसरे ॥विसर्गः । पुं० दाने ॥ ज्ञागे ॥ म
लनिर्गमे पायूपस्थयाव्यापारे ॥
विभासीरयनभेदे ॥ विसर्जनौये ॥
यथा । शृङ्गबहोलबत्सस्यबालि
काकुचयुग्मवत् । नेत्रवत्कुण्डलसर्प
स्यविसर्गोद्यमितिस्मृतः ॥ विशेष
सृष्टौ ॥ यथा । पुरुषानुसृष्टीताना
मेतेषां वासनामयः । विसर्गीयंस
माहारोबीजादौ जंचराचरम् ॥ वि
सर्जनम् । सृज० । घञ् ॥ वि
विधंसृज्यतेक्षिप्यतेवा० घञ् ॥

विसर्जनम् । न० दाने ॥ परिह्यागे

विसारः

॥ सम्प्रपणे ॥ सृजेर्विपूर्वाद्वावे
ल्युट् ॥विसर्जनौयः । पुं० विसर्गे । द्विवि
न्दुके ॥विसर्पः । पुं० रोगविशेषे । सधि
वामये ॥ अश्विप्रकृष्टनिदानंस
ङ्ख्यानिरुक्तिश्चाह । लवणाम्बक
टूष्णादिसेवनाद्दोषकोपतः । वि
सर्पः सप्तधास्तेयः सर्वतः परि
सर्पणात् ॥ आदिशब्दाच्चरकोक्तह
रितशाकशिण्डाकीप्रभृतीनां गृह्य
म् ॥ सप्तधात्वं विवृणोति । पृथ
क्चयस्त्रिभिश्चैको विसर्पादनुद्वा-
स्ययः । वातिकः पैत्तिकश्चैव क
फजः सान्निपातिकः । चत्वारण
तेत्रीसर्पावक्ष्यन्तेद्वन्द्वजाम्बयः ॥
आग्नेयोवातपित्ताभ्यां घ्न्यास्यः
कफवातजः । यस्तुकर्दमकोघोरः
सपित्तकफसम्भवः ॥ एषां लक्षणा
दिकं घ्न्यान्तरादवधेयम् ॥विसर्पणम् । न० प्रसरे । तन्तुव
णादेर्विसर्पणे ॥ सृप्लगती ।
ल्युट् ।

विसर्पिः । पुं० विषर्पे ॥

विसलम् । न० किसलये । पक्ष
वे ॥विसारः । पुं० मत्स्ये ॥ विशेषेणसर
ति । स्रगती । व्याधिमत्स्यबले
पुचेतिवाच्यमितिघञ् ॥

विसूची

विसारिणी । स्त्री० । भाषणार्थम् ॥

विसारितः । चि० । प्रसारिते । विपू-
र्वात्सर्त्तेः क्तः ॥

विसारी । त्रि० । प्रसरणशीले । प्रसा-
रिणि ॥ विसरणम् । स० । घञ्
विसारीत्यास्ति । चतुर्निः । अ-
भौक्ष्या विसरतिवा । बहुलमाभी-
क्ष्ये । इतिणिनिः ॥

विसिनौ । स्त्री० । पद्मिन्याम् ॥ मृ-
णाले ॥ विसमस्त्यस्याः । पुष्करा-
दिभ्यइतिङनिः ॥

विसूचिका । स्त्री० । अजीर्णक्षेतुकेरा-
गविशेषे । विसूच्याम् ॥

विसूची । स्त्री० । विसूचिकायाम्
अस्यालक्षणन्तु । मूर्च्छातिसारोपम-
युः प्रिपासाशूलंभमोर्द्वेष्टनजृम्भदा-
हाः वैद्यक्यम्पौष्टद्वयेरुजस्रभव-
न्तितस्यांशिरसस्रभेदः ॥ अस्याउ-
पद्रवायथा । निद्रानाशोऽरतिः
कम्प्योमूत्रावातोविसंच्रता । अमी-
उपद्रवाघोराः विसूच्याः पञ्चदा-
रुणावृत्तिः । निरुक्तिर्बर्थाहः । सू-
चीभिरिबगात्रोणितुदन्संनिष्ठतेऽ-
निलः । यत्राजीर्णेचसावैद्यैर्विसू-
चीतिनिगद्यते । नतांपरिमिता-
हारालभन्ते विदितागमाः । मू-
ठास्तामजितात्मानालभन्तेऽशन-
लालुपाः । अस्याश्चिकित्सायथा ।
लशुनजीरकसैन्धवगन्धकचिकटुरा

विस्तारः

मठबूष्णमिदंसमम् । सपदिनिम्ब-
रसैनविसूचिकाहरतिभोरतिभोग-
विचक्षण इतिलीलिलम्भराजः ॥

विसूरितम् । न० । अनुतापे ॥ इ०
ज० ध० ॥

विसृतः । त्रि० । विसृते । विसर-
तिस्म । स० । गत्यर्थे तिक्तः ॥

विसृच्यतः । चि० । विसृते ॥

विसृत्वरः । चि० । प्रसारिणि प्रसरण-
शीले ॥ विसरतितच्छीलः । स०
। इण् नञ्जीतिक्वरप् । ह्रस्वस्येति
तुक् ॥

विसृमत्वम् । न० । विसृते ॥

विसृमरः । त्रि० । विसृत्वरे ॥ वि-
सरतितच्छीलः । स० । घञ्दः
क्वरच् ॥

विसृष्टः । चि० । निक्षिप्ते । उत्पादिते
॥ विपूर्वात्सृजिः क्तः ॥ मुक्ते-
॥ दत्ते ॥ विशिष्यसृष्टः ॥

विस्तः । पुं० । हेम्नोच्चे । सुवर्णे ।
हेम्नः षोडशसुमासेषु । अमीतिर-
क्तकापरिमिते । स्वर्णे ॥ विस्यते ।
विसउत्सर्गे । क्तः । आगमशास्त्र-
स्यानिच्यत्वान्नेट् ॥

विस्तारः । पुं० । शब्दस्यविस्तारे । वा-
क्प्रपञ्चे ॥ विस्तारे ॥ प्रणये ॥
विस्तरणम् । स्तृञ् आच्छादने ।
कटोरप् ॥ घीठे ॥ समूहे ॥

विस्तारः । पुं० । त्रियंगायतौ ।

विस्फारित :

विस्तृतौ । प्रसृतावयवेसमूहे ॥ वि
टपे । शाखापद्मवादिसमुच्चये ॥
सूखे ॥ विस्तीर्णतायाम् । विघ
हे । व्याप्ते ॥ विस्तरणम् । स्तृञ् ।
। प्रथमेवावशब्दप्रतिषेधः ॥ विभू
तौ ॥ यद्यो । विस्तारः सर्वभूतस्य
विष्णोः सर्वमिदं जगत् । द्रष्टव्य
मात्मनस्तस्मादभेदेनविचक्षणैरि
ति । सर्वभूतस्यसर्वात्मकस्य ॥

विस्तारितः । चि० विस्तृते ॥ प्राप्तवि
स्तारे ॥

विस्तीर्णः । चि० विपुले । विशाले ॥
विस्तीर्यमेका । स्तृञ् । तः ।
रदाभ्यामिति नः ॥

विस्तीर्णपण्यः । पुं० न० मानकद्रुमे
। महापत्रे ॥

विस्तृतः । चि० विस्तृते । तले । वि
स्तारिते । लब्धविस्तारे ॥ विस्तार्यते
स्म । स्तृञ् । गत्यर्थेतिक्तः ॥

विस्तृतिः । स्त्री० विस्तारि ॥ विस्तर
णम् । क्तिन् ॥

विस्पष्टः । चि० सुव्यक्ते । सुस्पष्टे ॥
न० प्रकटोदिते । प्रकटोक्ते ॥

विस्फारः । पुं० धनुषः खाने । यो
धानांधनुर्गुणशब्दे ॥ विस्फुरणम् ।
स्फुरस्फुरणे । घञ् । स्फुरतिस्फु
ल्लस्योर्घञोत्थात्त्वम् ॥ स्फुरस्फुर
णेवा ॥

विस्फारितः । चि० निर्घोषिते ॥ वि

विस्मयाविष्टः

वर्त्तिते ॥ प्रकाशिते ॥ विपूर्वाण्य
व्यक्तस्फुरतेः ङः ॥

विस्फुरणम् । न० सर्वत्रप्रसरणे ॥

विस्फुरितः । चि० स्फूर्त्तिविशिष्टे ॥

विस्फुल्लङ्गः । पुं० विषप्रभेदे ॥ अ
ग्निकथे ॥

विस्फूर्ज्युः । पुं० उद्रेके । द्विती
युच् ॥

विस्फूर्जितः । चि० सङ्क्षुभिते ॥

विस्फोटः । पुं० विरुद्धस्फोटके । पि
टके । पिटकायाम् । पिडिया । फो
डा । इ० भा० ॥ विस्फोटितः । स्फु
टिर्बिशरणे । अच् ॥ करणे घञ्
वा ॥

विस्फोटकः । पुं० व्रणविशेषे । वि
स्फोटे ॥ विस्फोटाते । स्फुटिर्
राजुल् ॥

विस्मयः । पुं० चङ्गते । आश्चर्ये । अ
लौकिकचमत्कारविशेषे ॥ यथा ।
विविधेषुपदार्थेषुलोकसीमातिवर्त्ति
षु । विस्फारणं तसोयस्तुसविस्मय
उदाहृतः ॥ गर्वे । दर्पे ॥ विस्मय
नम् । झिङ् । ईषसने । एरच् ॥
सन्देहे ॥

विस्मयान्वितः । चि० विलम्बे ॥ वि
स्मयेनआश्चर्येणान्वितः ॥

विस्मयाविष्टः । चि० चङ्गुतदर्शनज
न्याश्चर्येणव्याप्ते ॥ विस्मयेनआश्चर्यं
बुद्ध्याभाविष्टोव्याप्तः ॥

विसृम्भः

विसृम्भणम् । न० विसृम्भतौ ॥ स्मृषाध्या
ने । ल्युट् ॥

विसृम्भायनः । पुं० कुहके । इन्द्रजाले
॥ गन्धर्व्वनगरे ॥ स्मरे । कामदेवे ॥

विसृम्भितः । चि० विसृम्भयमाश्चर्य्यकृते ।
विसृम्भयान्विते ॥ षिङ् । कर्त्तं
रित्तः ॥

विसृम्भृतः । चि० अन्तर्गते । स्मरणा
विषये ॥ विसृम्भयतेस्म । स्मृ० ।
क्तः ॥

विसृम्भृतिः । स्त्री० विसृम्भरणे ॥ विसृम्भ
रणम् । स्मृ० । क्तिन् ॥

विसृम्भिरः । चि० विसृम्भयशीले । विसृम्भय
तेतच्छीलः । नमिक्कम्पीत्यादिना
रः ॥

विसृम्भम् । न० आमगन्धिनि ॥

विसृम्भंसनम् । न० अवसृम्भसने । अधः
पतने ॥

विसृम्भंसमानः । चि० ध्वंसमाने ॥

विसृम्भगन्धः । पुं० हरिताले ॥ चि० दु
र्गन्धिनि ॥ विसृम्भगन्धोऽस्य ॥

विसृम्भन्वा । स्त्री० हवुषायाम् ॥

विसृम्भगन्धः । पुं० हरिताले ॥

विसृम्भः । चि० अनुकृष्टे ॥ गाढे ॥
विश्वस्ते ॥

विसृम्भः । पुं० कैलिकलहे ॥ विश्वा
से ॥ प्रणये ॥ प्रणयः परिचयः शृ
ङ्गारप्रार्थनावेत्यमरमाला । क्रीडा
पौरतन्त्रामितिकसित् ॥ बधे ॥ प

विहङ्गिका

रिचये ॥ विप्रलम्भे ॥ विसृम्भणम् ।
विसृम्भयतेऽनेनवा । सन्धु विश्वासे ।
घञ् ॥

विसृम्भितः । चि० विश्वासंप्रापिते ॥
विसृम्भी । चि० प्रणयिनि ॥ विश्वासि
नि ॥ अस्यर्थेऽङ्निः ॥

विसृम्भसा । स्त्री० जरायाम् । विसृम्भ
तेऽनया । सन्धु सुबधः पतने । भिदा
द्यङ् ॥

विसृम्भस्तः । चि० विच्युते ॥

विसृम्भ । स्त्री० हवुषायाम् ॥

विहङ्गः । चि० पक्षिणि ॥ अशुगेवार्ण
॥ गृहे ॥ विहायसा० विहायसिवा
गच्छति । गम्ल् ० । अन्यत्रापिह
श्रयतइतिङ् । उ० अविहायसोवि
हादेशोऽक्त्यः ॥

विहङ्गः । चि० पक्षिणि ॥ आशुगे । वा
णे ॥ पुं० चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ मेघे ॥
विहायसा० विहायसिवागच्छति ।
विहायसोविहङ्गगमेः सुपीतिखच्
। खच्चडिदा ॥

विहङ्गमः । पुं० विहङ्गे । खगे ॥ वि
हायसागच्छति । गम्ल् ० । विहा
यसोविहङ्गगमेः सुपीतिखच् ॥

विहङ्गमा । स्त्री० भारयष्ट्याम् ॥

विहङ्गराजः । पुं० गरुडे ॥ विहङ्गा
नाराजा । टच् ॥

विहङ्गिका । स्त्री० भारयष्ट्याम् । व
हङ्गी० इ० भा० ॥ विहङ्गप्रतिकृतिः

विहाया :

। इवेप्रतिष्ठतावितिकन् ॥ विहा
 यसामच्छतिबा । गमयेतिखच् ।
 विहायसोविहच । स्वञ्चवाडिहाच्यः
 । यावादिस्वात्कन् । टाप ॥
 विहतः । चि० विनष्टे । विशेषेणहतः ॥
 विहननम् । न० विघ्ने ॥ हिंसायाम्
 ॥ तूलपिञ्जले । तूलधनुषि ॥
 विहरः । पुं० वियोगे ॥
 विहरणम् । न० विहारे ॥ विपूर्वाष्ट
 आल्युट् ॥
 विहरन् । चि० क्रीडति ॥
 विहर्तुम् । अ० क्रीडितुमित्यर्थे ॥
 विहसितम् । न० महत्त्वाल्पत्वहीने
 मध्यहास्ये ॥ यथाहुः । आकुञ्चित
 कपोलाक्षंसखनंनिखनंतथा । प्र
 स्तावीत्यंसानुरागमाहुर्विहसितं
 धाः ॥ हसेहसने । भास्वितः ॥
 विहस्तः । चि० पण्डिते ॥ विह्वले ।
 व्याकुले ॥ करग्रन्थे ॥ विगतोवि
 चित्तोबाह्वस्तोऽस्य ॥
 विहा । अ० स्वर्गे ॥ विशेषेणजहाति
 । आहाक्न्यागे । विषाविहेत्याप्रत्य
 यः ॥ न्यायेनोपार्जितस्यधनादेः
 सत्पार्श्वविनियोगे ॥
 विहापितम् । न० दाने ॥ विहापन
 म् । आहाक् । ग्यन्तात्त्तः ॥
 विहायाः । पुं० खगे । शकुने ॥ पुं०
 न० गगने । आकाशे ॥ विशेषेणहा
 ययति० गमयति० विमानादीन् ।

विहीनः

हयगती । ग्यन्तादमुन् ॥ विजहा
 तिभुवंषा । आहाक् । विहाधा
 अभ्यच्छन्दसीत्यमुन् । णिदिष्यस्या
 नुवर्त्तेयुक् । कश्चिच्छान्दसाअपि
 भाषायांप्रयुज्यन्तेतेनलोकपि ॥
 विहायसम् । न० व्याप्ति ॥
 विहायसा । अ० नभसि ॥
 विहारः । पुं० क्रीडार्थपङ्गांसञ्चरणे
 । परिक्रमे । भ्रमन् ॥ स्कन्धे ॥ ली
 लायाम् ॥ सुगतस्ये ॥ विहरण
 म् । हज्ज् । घञ् ॥ यानादौ ॥
 विहरत्यनेन । करणे घञ् । क्रीडा
 स्थाने ॥ विहरन्त्यत्र । अधिकरणे
 घञ् ॥ विन्दुरेखखगे ॥ चि० हार
 वर्जिते ॥ विगतोहारोऽस्य ॥
 विहारगृहम् । क्रीडागारे ॥
 विहारवित् । पुं० श्रीकृष्णे ॥ चि० वि
 हारञ्जे ॥
 विहारवेदिका । स्त्री० वितर्काम् ॥
 विहारस्थानम् । न० क्रीडाप्रदेशे ॥
 विहारी । चि० परिक्रमिणि । विहार
 कर्त्तरि ॥ मत्स्वर्थायइनिः ॥
 विहितः । चि० सृष्टे । निर्मिते ॥ वि
 धेये । विध्योगतोचितकृत्ये ॥ वि
 धीयतेस्म । डुधाज् । क्तः । द
 धातेर्हः ॥ अभिहिते । विपूर्वस्य
 दधातेः क्रियासा मान्यवाचित्वात्
 विहितः । स्त्री० विधाने ॥
 विहीनः । चि० विगते । विशेषेणही

बीक :

ने । त्यक्ते । वप्स्यते । बोधविही
ने श्रोतरि वृत्तार्वाक्यं प्रयाति वैफल्यम्
। नयनविहीने भर्तृरिलावस्थमिव
खञ्जनाक्षीणाम् ॥

विहृतम् । न० स्त्रीणां स्वाभाविकदशा
लङ्कारान्तर्गतालंकारविशेषः ॥ यथा
। लोलबिलासे विच्छित्तिर्विव्धैकः
किलकिञ्चित्तम् । मेढ्रायितं कुट्टमि
तं ललितं विहृतं तथा ॥ विभ्रमश्च
स्थलङ्कारः । स्त्रीणां स्वाभाविकद
शेति हेमचन्द्रः ॥ तल्लक्षणं यथा ।
वक्तव्याभाषणव्याजाद्विहृतं दर्शितेति
तम् ॥ विहरणम् । वृज् । भावेक्तः ॥

विहृतिः । स्त्री० सञ्चारे ॥ विहरणम्
। वृज् । क्तिन् ॥ विशेषेण हरणे ॥

विहेठः । पुं० विहेठने ॥

विहेठनम् । न० हिंसाग्राम् ॥ मर्द्दने
॥ विडम्बने । हेठविबाधायाम् ।

ल्युट् ॥ दुःखे ॥

विहेठनम् । न० विहेठनार्थे ॥ हेड्
। ल्युट् ॥

विह्वलः । वि० भीत्याद्यभिभूते । स्वा
ङ्गान्यवधारयितुमगत्ते । विह्वले ॥

विह्वलति । ह्वलचलने । अच् । मू
च्छिते ॥ मिलीने ॥ विवशे ॥

वीः । पुं० गमने । वेति । वीगत्वा
दौ । क्तिन् ॥

वीकः । पुं० वारुणी । जातिः ॥ पक्षिणि
। खगे ॥ अजतिः । अज० । अजिपु

बीचिमाक्षी

धूनीभ्यो दीर्घश्चेति कान् ॥ मनसि ॥

वीकाशः । पुं० रहसि । विजने ॥

विकाशे । प्रकाशे ॥ विकाशनम् ॥

अस्मिन्वा । काशदौघौ । भावे ॥

लक्ष्ये स्थधिकरणे वाच्यः । इकः

काशइति दीर्घः ॥ यदा । विकश

नमच्चा । कशश्च । पूर्ववत् ॥

ज् दीर्घौ ॥

वीक्षणम् । न० विलोकने ॥ विशिष्ट

मीक्षणम् ॥

वीक्षणीयः । वि० गुरुमुखादवगत्य

विचारणीये ॥ वीक्षितुं योग्ये ॥ ई

च० । अनौयर् ॥

वीक्षापन्नः । वि० विस्मयान्विते ॥ वी

क्षणम् ॥ वीक्षातामापन्नः ।

वीक्षितः । वि० अवलोकिते । दृष्टे ।

विशेषेण वीक्षितः ॥

वीक्ष्यः । पुं० लासके ॥ वाजिनि ।

घोटके । न० विस्मये । दृष्ट्ये ॥ वि०

शनीये ॥ *

वीङ्खा । स्त्री० शूकशिम्बराम् ॥ ग

तिभेदे ॥ नर्तने ॥ अश्वगतिभेदे ॥

सम्बो ॥

वीचिः । पुं० स्त्री० खलपतरङ्गे । ज

म्याम् ॥ अवकाशे । वीच० इ० भा०

॥ सुखे ॥ वयति० जयते वा । वेज्

तन्तुसन्ताने । वेजोच्छिन्नं ति० ईचिः

॥ अल्पे ॥ पोल्याम् ॥

बीचिमाक्षी । पुं० समुद्रे ॥ बीचीनां

बीजम्

माला० साक्षिचक्षुः। ब्रीह्यादित्वा
दिनिः ॥

बीची । स्त्री० बीचिशब्दार्थे ॥

बीचीतरङ्गः । पुं० न्यायविशेषे ॥ स

तुश्रोत्रेशब्दस्योत्पत्तिकारणरूपः ।

यथा । बीचीतरङ्गन्यायेन तदुत्पत्ति

स्तुकीर्तिता । कदम्बगोलकन्याया

दुत्पत्तिः कस्यचिन्मते ॥ इ० भा०

प० ॥ ननु मृदङ्गाद्यवच्छेदेनोत्पन्ने

शब्दे श्रोत्रेक्यमुत्पत्तिरित्यत आह

। बीचीति आद्यशब्दस्य० वहिर्द

शदिगवच्छिन्नोऽन्यः शब्दस्तेनैव शब्दे

न जन्यते । तेन चापरस्तद्व्यापक एव क्र

मेण श्रोत्रेत्पन्नो गृह्यत इति । कदम्ब

इति । आद्यशब्दादृशदिच्चुदशश

ब्दा उत्पद्यन्ते० तैश्चान्येदशशब्दा उत्प

द्यन्त इति भावः । अस्मिन् कल्पे गौ

रबादुक्तं कस्यचिन्मत इति ॥

बीजम् । न० अङ्कुरकारणे ॥ हेतौ ।

तत्त्वे ॥ आधाने ॥ शुक्रे । रेतसि

। सर्वभूतानां प्ररोहकारणं बीजं त

न्मायोपाधिकं चैतन्यं भगवद्भिभूतिः

॥ विशेषेण जायतेऽनेन । उपसर्गे

च संज्ञायामिति डः । अन्यं प्रामपी

तिदोषः ॥ यथा । विशेषेण० ईजते ।

ईजगति कुत्सनयोः । अच्० बीज्य

तेषां । घञ् । कुत्स्वन्तु न भवति० च

जीरित्यच निष्ठायां निट इति वाप्ति

कृतापूरितत्वात् । अक्षचनिष्ठा

बीजपूरः

यांसेट्त्वात् ॥ यथा । बीजयति०

बीज्यतेऽनेन वा । बीजव्यजने । अ

च्० घञ् वा ॥ मज्जनि ॥ गणित

विशेषे० अव्यक्तगणिते ॥ मन्त्रे ॥

बीजकः । पुं० मातुलुङ्गे ॥ असनव

च्चे । पीतसारके । विजयसार० इ०

भा० ॥ बीजकः कुष्ठबीसर्पश्चित्र

मेहगुदकमीन् । इन्तिश्चेष्टास्रपि

तच्चत्वच्यः केश्योरसायनः ॥

बीजकृत् । न० बाजीकरणे ॥

बीजकोशः । पुं० बीजकोषे ॥

बीजकोशी । स्त्री० शिम्बायाम् ॥

बीजकोषः । पुं० वराटके । कर्णिका

याम् ॥ बीजस्थकोषः पात्रमाधार

इति यावत् ॥ बीजाभिधाने ॥

बीजगर्भः । पुं० पटले ॥

बीजगुप्तिः । स्त्री० शिम्ब्याम् ॥

बीजधर्म्मिणौ । स्त्री० सर्वेषां सहदादी

नां विकाराणां बीजत्वेनावस्थितायां

प्रकृतौ ॥

बीजधान्यम् । न० धान्याके ॥

बीजनम् । व्यजने ॥ कोके । चक्रवा

के ॥ चकोरे । वस्तुनि ॥ विधूनने

॥ बीजव्यजने । चुरादिः ॥ ल्युट् ॥

बीजपादपः । पुं० भस्मात् ॥

बीजपुष्पम् । न० मरुवके ॥ मदनद्रौ ।

बीजपूरः । पुं० फलपूरे । मातुलु

ङ्गे । टावालेवू० इ० बगी० दे० भा० बङ्ग

भाषाच ॥ गुणास्तु । बीजपूरफलं

बीजरुहः

खादुरसेस्मदीपनंलघु । रक्तपित्तह
रंकण्डजिह्वाहृदयशोधनम् ॥ श्वा
सकासारुचिहरं हृद्यं हृष्टाहरं स्मृत
म् ॥ सैन्धवाद्रेकसंयुक्तं बीजपूरक
मस्तियः । शाकिनीभरिवाकृष्टं
विशत्युदरमोदनम् ॥ केशरं मातु
लुङ्गस्यलघुस्त्रेष्णामिलापहम् । रो
चनं दीपनं हृद्यं गुल्मशूलार्शसांजये
त्इति ॥ काथेस्यमूलं याद्यमित्या
हुः ॥ बीजिनपूर्यते । पूरीषाप्याय
ने । द्रुगपधितिकः । कर्मविषञ्
वा ॥ देशभाषयाविजोरा इति प्र
सिद्धोयम् ।

बीजपूर्णः । पुं० बीजपूरे ॥ ह्योल्ले ।
बीजपेशिका । स्त्री० अण्डकीषे ॥
बीजप्रदः । पुं० पितरि । गर्भाधा
नस्यकर्तारि ॥

बीजफलकः । पुं० बीजपूरे ॥
बीजसूः । स्त्री० द्विती ॥
बीजमातृका । स्त्री० पद्मबीजे । प
द्माद्ये ॥

बीजरुहः । पुं० माषकलाये ॥

बीजरुहः । पुं० शाल्यादौ ॥ य
था । कुरण्टायाश्चयबीजामूल-
जास्तूतपत्तादयः । पर्वयानयद्व
त्वाद्यास्त्वभजाः ॥ शङ्खकीमु
खाः ॥ शाल्यादयो बीजरुहाः स
मूच्छंजास्तूतादयः । सुर्वनस्य
तिकावस्यपठेते मूलजातयद्व० हे

बीजा

मचन्द्रः ॥

बीजरचनम् । न० जयपालि ॥
बीजवपनम् । न० क्षेत्रे बीजक्षेपणे ॥
बीजवृक्षः । पुं० असनवृक्षे ॥
बीजसञ्चयः । पुं० बीजसङ्ग्रहे ॥
बीजसन्तामः । पुं० वपने । क्षेत्रे
बीजानां विकरणे ॥ गर्भाधाने ॥
बीजसूः । स्त्री० भूमौ । पृथ्व्याम् ॥
बीजाकृतम् । न० उप्तकृष्टे । सवीज
कृष्टे क्षेत्रे ॥ बीजिनसहकृतं कृष्ट
म् । कृजोद्वितीयेति डाच् ॥

बीजाम्बम् । न० तन्नाम्बे ।
बीजी । पुं० पितरि ॥ त्रि० बीज
विशिष्टे ॥

बीजादकम् । न० करकायाम् ॥ बी
जाकृष्ट्यदकम् । शाकपार्थिवादिः ॥
बीजीमित्रकम् । न० बीजवपनजन्य
शुभाशुभज्ञानार्थसर्पाकारचक्रे ॥

बीज्यः । त्रि० कुलसम्भवे ॥ बीज्य
ते । बीजव्यजनेऽदन्तः । अर्चाय
त् ॥ यद्वा । बीजमस्यास्ति । अ
न्येभ्योपि दृश्यत इति यप् । बीजिभ
वः साधुर्वा ॥

बीटिका । स्त्री० सुसज्जीकृतताम्बु
ले ॥ इतिकेचित् ॥

बीषा । स्त्री० तडिति । विद्युति ।
वज्रक्याम् । विपञ्च्याम् ॥ वेति
जायते स्त्रोस्याम् । बीगत्यादि
षु । राज्ञोऽसास्त्रास्युषाबीषा इति

बीणास्य :

नम्रस्थयोणस्वंगुणाभावश्च निपाति
तः ॥ अस्याः प्रभेदायथा । वि
श्रवावसीस्तुष्ठतीतुम्बुरोस्तुकलाव
तीमहतीनारदस्यस्यात्सरस्वस्यास्तु
कच्छपी ॥ अपिच । शिवस्यबी
णानालम्बीसरस्वस्यास्तुकच्छपी ।
महतीनारदस्यस्यात्गणानासुप्रभा
वती ॥ विश्रवावसीस्तुष्ठतीतुम्बु
रोस्तुकलावती । चण्डालानांश्च
कण्डालबीणाचाण्डालिकापिच ॥
तस्याचङ्गानां नामानियथा । का
यः कीलम्बकस्तस्याउपमाहेनिब
न्धनम् । दण्डः पुनः प्रबालः
स्यात्ककुभस्तुप्रसेवकः । मूलेवंश
शलाकास्यात्कलिकाकुम्भिकापि-
चेति ॥ रमणे • ५ । ५० ॥

बीणादण्डः । पुं० बीणास्थिताला
वूपरिकाष्ठे । प्रबाले ॥ बीणाया
दण्डः ॥

बीणानुबन्धः । पुं० उपमाहे ॥

बीणालः । चि० बीणावति ॥ पुं०
नारदे ॥ बीणाचस्तिचस्य । सि
धादित्वाल्लच् ॥

बीणावादः । चि० वैणिके ॥ बीणां
वादति । वदेय्यन्तात् । कर्म
य्यञ् ॥

बीणावादकः । पुं० वैणिके ।

बीणास्यः । पुं० नारदे ॥ बीणा
स्यस्यमिबप्रधानंयस्य ॥

बीतम्

बीतम् । न० असारगजे । युवाजमे
वृत्तिनि ॥ अस्मरतुरगे । युवाज
मेघाटके ॥ अङ्कशकम्पणि । क
रिणः पोदाघातपूर्वकाङ्कशवार
णे ॥ पादकर्मयतंप्रोक्तायातमङ्क
शवारणम् । उभयं बीतमाख्यातमि
तिहलायुधः ॥ वेति० अजतिस्म
वा० युवादिक्कर्मणः बीगण्यादौ०
अजगतीश । गत्यर्थेतिक्तः ॥
अनुमानप्रभेदे । अन्वयमुखेनप्रवर्त
मानेविधायकेऽनुमानविधिषे ॥ बी
तानुमोनश्चहेधा । पूर्ववत्० सा
मान्यतोदृष्टश्च । दृष्टस्वलक्षण
सामान्यविषययत्तत्पूर्ववत् । पू
र्वप्रसिद्धम्० दृष्टस्वलक्षणसामान्य
मितियावत् । तदस्यविषयत्वं ना
स्त्यनुमानज्ञानस्येतिपूर्ववत् । य
था धूमाहङ्गित्वसामान्यविशेषः
पर्वतेअनुमीयते । तस्यवङ्गित्वसामा
न्यस्यस्वलक्षणं वङ्गिविशेषोदृष्टोरसव
त्याम् । अपरञ्चबीतंसामान्यतोदृ
ष्टम्० अदृष्टस्वलक्षणसामान्यविष
यम् । यथेन्द्रियविषयमनुमानम्० अ
वङ्गिरूपादिज्ञानानांक्रियात्वेनकर
णत्वमनुमीयतेयद्यपिचकरणत्वसा
मान्यस्यच्छिदादीवास्यादिसलक्षण
मुपलब्धम्० तथापियज्जातीयंरूपा
दिविज्ञानेकरणमनुमीयतेतज्जाती
यस्यकरणस्यनदृष्टस्वलक्षणं प्रत्यक्षेण

वीतरागभयक्रोध :

इन्द्रियजातीयं हितत्करणम् • न चेन्द्रियत्वस्य सामान्यस्य स्वलक्षणमिन्द्रियविशेषः प्रत्यक्षगोचरो बाग्दृशाम् • यथा वज्रित्वस्य सामान्यस्य स्वलक्षणं वज्रः सीयं पूर्ववत्तः सामान्यतो दृष्टस्य अपि वीतत्वे न तुल्यत्वे विशेषः । अत्र च दृष्टदर्शनम् • सामान्यस्य सार्वविभक्तिकस्तसिल् • अदृष्टस्वल्पस्य सामान्यस्य • दर्शनमनुमानमित्यर्थः ॥ त्रि • शान्ते ॥ निवृत्ते ॥ आच्छादिते ॥ विरहिते ॥ विशेषेण दृतः ॥

वीतंसः । पुं • मृगाणां पक्षिणामपि बन्धनोपाये ॥ मृगाणां पक्षिणाञ्च विप्रवासहेतोः प्रावरणे ॥ वितंस्तुते । तसि अलङ्कारे । घञ् । उपसर्गस्येति दीर्घः ॥

वीतदम्भः । त्रि • त्यक्तदम्भे ॥

वीतनः । पुं • कृकपाश्वर्द्धये ॥ यथा । कृकस्तुकम्यरामध्यं कृकपाश्वर्त्तु वीतनौ । इति हेमचन्द्रः ॥

वीतभयः । त्रि • निर्भये ॥ वीतं विगतं भयं यस्य ॥

वीतमन्युः । त्रि • विगतरोषे ॥

वीतरागः । पुं • वृद्धे ॥ त्रि • निस्पृहे । रागशून्ये ॥ विशेषेण दृतः गतः • रागः प्रीतिर्मात्सर्यं वा • यस्य • यस्माद्वा ॥

वीतरागभयक्रोधः । त्रि • शुश्रूषत्वे ॥

बीधि :

रागभयक्रोधाः • वीताः विवेकेन विगता यस्मात् ॥

वीतरागी । त्रि • ब्रह्मसुखार्थफलभागरहिते ॥

वीतशोकः । पुं • अशोकदुःखे ॥ त्रि • आत्मज्ञे ॥ आत्मज्ञ एव वीतशोको भवति नानात्मज्ञः ॥ शोकहीने ॥ वीतः विशेषेण गतः शोको यस्य यस्माद्वा ॥

वीतस्पृहः । विरक्ते ॥

वीतिः । पुं • अश्वे ॥ स्त्री • नती दीप्तौ ॥ प्रजने ॥ अशने ॥ धावने ॥ वेति । बीगत्यादौ । क्तिच् • भावे स्त्रिशक्तिन्वा ॥ निवृत्तौ ॥

वीतिहोत्रः । पुं • धनसूये । अग्नौ ॥ वीयते । बीगतिप्रजनकात्स्थसनखादनेषु । कर्मणि क्तिन् । वीतिर्भक्ष्यं पुरोडाशादि • हूयते ऽस्मिन् । हुदानादनयोः । हुयामाशुभसिभ्यस्त्रन् • इति चन् ॥ वीतिरश्वो द्वाचं हवनमस्येति वा ॥ अर्के । सूर्य्ये ॥

वीतः । त्रि • विशेषेण दत्ते ॥ विदीयते स्म । डुदाञ् • । क्तः । अच उपसर्गात्तद्वृत्तितादेशः दस्तीति दीर्घः ॥

बीधिः । स्त्री • बीध्याम् । अश्वसञ्चारस्थाने ॥ तास्य नव । यथा । सि

बीथि :

धंमुत्तिनवसुबीथिपुक्खिदश्वंखला
विभागकुशलीगमयास्वभूवेतिमाघ
व्याख्यानावसरेमस्त्रिनाथः । नव
सुबीथिषुसञ्चारस्थानेषुगमयास्वभू
व० बीथयेनवाश्वानांसर्वत्रधारादा
र्थाः परिमिताः प्रचारदेशाः
। तासुतिसिद्धयैके० नवेत्यन्ये०
तत्रोत्तरपक्षमाश्रित्येकं कविना न-
वस्विति । यथाहभोजः । बीथ्य
सिखेऽयधाराणांलघ्वीमध्योत्तमाः
क्रमात् । तासांस्यादनुषांमानम
शीतिर्नवतिः शतम् ॥ श्रेष्ठमध्यो
त्तमानान्तुवोजिनांबीथिकाः स्मृ-
ताः । नवानांकथिताबीथ्योदुष्टा
नांक्रमणक्रमे ॥ अन्येषामपिसर्वत्र
गतिद्वयार्थमीरिताः ॥ समेन्नतासा
विषमाम्बुकीर्णाशुधानतायाटणवी०
रुदाद्या । स्याणुप्रकीर्णोपलसंप्रकी-
र्णापाश्वीन्नताख्यानवधेतिबीथ्यः ॥
सर्वबीथिषुयोषाजीदृढशिखासम-
न्वितः । तेनराजारणेनित्यंमृग
यायामुदंजिदिति ॥ अन्येतु०
उरसाल्यादयो गतिविशेषाबीथयइ-
त्याहुः । उरसालीवरश्वालीपृथु-
लामध्यनामकः । आलीढः शोभ-
नैरङ्गैः प्रच्छालीढस्तथापरः ॥ उ-
पधेनवउक्तसुपादचालौचसर्वगः ।
निर्दिष्टाबीथयस्त्वेतादृति ॥ विध्य
तेनया । विद्यथाचने । इगुपधा

वीधः :

त्किदितीन् । बाहुलकादौर्ध्वः ॥
बीथिका । स्त्री बीथ्याम् ॥
बीथी । स्त्री० पङ्क्तौ ॥ गृहाङ्गे ।
गृहपिण्डकायाम् ॥ नाट्यरूपके-
। बर्त्मनि ॥ विध्यतेऽनया । वि-
थृ० । घञ् । पृषोदरादिः । गी-
रादिः ॥ यद्वा । विध्यते । इगु
पधात्किदितीन् । बाहुलकादौ-
र्ध्वः । कृदिकारादितिपाञ्चिकी
ङीष् ॥

बीथ्यङ्गः । चि० नाटकभेदे ॥

वीधः । पुं० अग्नौ ॥ बाधौ ॥ न०
नभसि ॥ चि० विमले ॥ बीन्धे
। जिह्म्वीदीप्तौ ॥ बाविन्धेरिति०
क्रन् ॥

वीनाङ्गः । पुं० दृष्टकादिभिर्विशेषक-
पदमस्ति ॥ विनक्षतेऽनेन० कूप-
मुस्त्रम् । णङ्वन्धने । हलश्चेति
घञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

वीपा । स्त्री० विद्युति ॥

वीप्सा । स्त्री० व्याप्तुमिच्छायाम् ॥
नानार्थकशब्दाधिकरणानांक्रिया
गुणाभ्यांप्रयोज्युर्गपद्याप्तुमिच्छा
वीप्सा ॥ शैलेशैलिनमाणिकांमौ-
क्तिकंमगजगज्जि । देशेशिनविद्वांस
श्चंदनंनवनेत्रने ॥

वीधः । पुं० पर्याहारः । उभय-
तावद्विशिष्येस्त्वन्धवाच्चेकाष्टे ।

विहङ्गिकायाम् ॥ अध्वनि । भा

वीर :

रे ॥ मोगे ॥ धान्यादिप्राप्तौ ॥ वि
विधेयविधाननंगमनंवाऽत्रानेनवा
। प्रादिभ्योधातुजस्येति समासात्
रपदलोपौ अन्येषामपीति दीर्घः ॥
वीरविक्रमः । वि० वाक्तावहे ॥ वीर
धेनहरति । एकदेशविक्रतस्यान
न्यत्वात् । विभाषाविवधादितिष्ठ
न् । षोडशेः ॥
वीरः । पुं० शूरे । विक्रान्ते ॥ वि
ष्णौ ॥ जिने ॥ शृङ्गाराद्यष्टरमा
न्तर्गतस्त्विति । उत्साहवर्द्धने
॥ उत्तमप्रकृतिर्वीरउत्साहस्थायि
भावकः । महेन्द्रदेवतोद्दिमवर्णो
ऽयंसमुदाहृतः । ककुभद्रमे ॥
ब्राह्मणे । भावविशिष्टे । न०
अम्ना ॥ तण्डुलीये । वराहकन्दे
॥ लताकरञ्जे ॥ करवीरे ॥ शृङ्गा
म् ॥ नले ॥ मरिचे ॥ पुष्करमूले ॥
काञ्चिके ॥ उशीरे ॥ चारुके ॥ चि०
उत्तमे ॥ श्रेष्ठे ॥ वीराचारविशिष्टेयथा
। कुलाचाररतोवीरः कुलसङ्गीसदा
भवेत् । संविदासेवनंकुर्यात्सामपा
नंमहेश्वरि ॥ सर्वदाकुरुतेदेविवीर
सोदतमानसः ॥ पुं० वीरयति । शूर
वीरविक्रान्तौचुरादिः । पचोद्यच् ।
यहा । विशिष्टेण० ईर्त्ते० ईरयतिवा ।
ईरगतौ । कोऽज्वा ॥ यहा । अज
ति । अजगतिचोपययोः । स्फाथि
तस्तीतिरक् । अजदी ॥ विविधानां

वीरपत्नी

शङ्खणाभीरयितावा ॥ यहा । ईरण
म् । ईरगतौकम्पनेच । भाविष्य
। ईरः पलायनं कम्पनञ्च० तदुभये
परवीरप्रयुक्तं विगतमस्येति वीरः ॥
वीरकः । पुं० करवीरे ॥
वीरकुलम् । न० ब्राह्मणानांगणे ॥
वीरगतिः । पुं० स्वर्गे ॥
वीरजयन्तिका । स्त्री० रणे वीराणां
नृत्ये ॥
वीरणम् । न० उगीरस्यटणे । वीरत
रे । बहुमूलके । गौडरुतिख्याते
टणे ॥ वीरणं पाचनं शीतं स्तम्भनं ल
घुतिक्तकम् । मधुरं ज्वरनुहान्तिम
दक्षित्कफपित्तहृत् ॥ टण्णासुविष
बीसपंक्तच्छदाह्नयोपहम् ॥ कुशा
दीनांगणे । यथा । कुशः काशश्च
दर्भश्चकतृणं भूतघ्नं तथा । श्वेतदू
र्बानीलदूर्वागण्डदूर्बेति वीरणम् ॥
विपक्षिणमीरयति । ईरगतौकम्प
नेच । ल्युयुज्वा ॥
वीरतरः । पुं० वीर्यं छे ॥ श्वे ॥
न० वीरणे ॥ अतिशयितो वीरः ।
द्विवचनविभज्येति तरप् ॥
वीरतरुः । पुं० अर्जुनवृक्षे ॥ वीरसा
सैतरुश्च ॥ कोकिलाक्षवृक्षे ॥ वि
त्त्वान्तरवृक्षे ॥ भस्मातके ॥
वीरपणम् । न० सुरपण्ये ॥
वीरपत्नी । स्त्री० वीरभार्यायाम् ॥ वी
रः पतिर्यस्याइति विग्रहे० नित्यं स

वीरवत्सला

पत्न्यादिष्विति० पतिशब्दस्य नकारा
न्तादेशे० ऋर्न भ्यङ्गिति ङोप् ॥ नहि
वीरपत्नीनामलभ्यं नाम किञ्चिदस्ति ॥
वीरपत्ना । स्त्री० विजयोयाम् ॥
वीरपाणम् । न० वीराणां समयविशेषे
क्रियमाणे भक्षपाने ॥ यथा । वीरपा
नक्तुयत्पानं हस्तेभाविनिवारणे ॥
वीराणां पानम् । बाभावकरणयो
रितिणत्वम् ॥
वीरपुरुषः । पुं० परैरपराजिते ॥
वीरपुष्पी । स्त्री० सिन्दूरपुष्प्याम् ॥
वीरप्रमोदः । पुं० तीर्थविशेषे ॥
वीरभद्रः । पुं० अश्वमेधाश्वे ॥ वीर
श्रेष्ठे ॥ वीरणे ॥ दत्ताध्वरध्वंसि
निशिवगणविशेषे ॥
वीरभद्रकम् । न० वीरणे ॥
वीरभाय्या । स्त्री० वीरपत्न्याम् ॥
वीरस्य भाय्या ॥
वीरमाता । स्त्री० वीरस्वाम् ॥ वीरस्य
माता ॥
वीररजः । न० सिन्दूरे ॥
वीररात्रिः । स्त्री० निशाविशेषे ॥ यथा
। दीपावल्याममायां वैयङ्ग्यं यदि
तत्र वै । वीररात्रिर्महेशानीत्याग
मः ॥
वीररेणुः । पुं० भीमसेने । नागवल्ली ॥
वीरवती । स्त्री० मांसरोहिण्याम् ॥
वीरजनन्याम् ॥
वीरवत्सला । स्त्री० श्वश्रुम् ॥

वीरा

वीरवत्सला । स्त्री० वीरजनन्याम् ॥
वीरविप्लावकः । पुं० शूद्रद्रव्येण होम
कर्तारि ॥ यथा । वीरविप्लावको जु
ह्वनेः शूद्रसमर्पितैरिति हेमचं
द्रः ॥
वीरहजः । पुं० भस्मातके ॥ ककुभद्र
मे ॥ बिल्वन्तरे ॥ देवधान्ये । अश्व
रीहरे ॥ वीरद्ववहजः ० दुस्पर्शत्वा
त् ॥
वीरव्रतः । पुं० दृढव्रते ॥ नैष्ठिके ॥
वीरसूः । स्त्री० वीरमातरि ॥ वीरंसू
ते । षूढप्राणिगर्भविमोचने । स
त्सूद्विधितिक्रिप् ॥
वीरसेनः । पुं० नलाभिधभूपपित
रि ॥ न० आरूकवृक्षे ॥ चालुके ॥
वीरसेनजः । पुं० नलाभिधनृपे ॥
वीरहा । पुं० त्यक्तयज्ञाग्नी । नष्टा
ग्नी । प्रमदादिनायस्त्राग्निहोत्रि
णोऽग्निर्नष्टो निर्बाणः शान्तस्तस्मि
न् ॥ वीरोऽग्निस्तंहन्ति । हन० ।
क्रिप् ॥ हरौ ॥ वीरान् अमुरभटा
न् ॥ हिरण्यकशिपुप्रभृतीन् दाहन्ती
तितथा ॥
वीरा । स्त्री० सुरायाम् । मदिरया
म् ॥ वीरकाकोल्याम् ॥ तामल
क्याम् ॥ एलबालुके ॥ पतिपुत्रव
त्त्याम् । पत्न्यासुतेन च युक्तायाम् ॥
रम्भायाम् ॥ विदार्थाम् ॥ विदा
रीस्थाने गम्भारीति पाठान्तरम् ॥

वीरासनम्.

कक्किल्याम् ॥ महाशतावर्याम् ॥
 गृहकन्यायाम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ अ
 तिविषायाम् ॥ शिशपावृष्टे ॥
 वीराध्वा । पुं० शूराणां ध्वनिः ॥
 वीराणां गङ्गा मेघनिर्गतां गो
 व्रज्याणां गङ्गा स्ल्यादयः ॥ कसटकवृष्टि
 कसर्पासिंह्यान्नाद्यभौतानामध्वा ॥
 वीराकुकम् । न० आरूके ॥
 वीराशंसनम् । न० अतिभयप्रदायां
 युद्धभूमौ ॥ सावीराशंसनं युद्धभू
 मिर्या तभयप्रदा ॥ वीराः शंसन्ते
 च । आडः शसिष्ठायाम् ।
 ल्युट् ॥
 वीराश्रमः । पुं० तीर्थविशेषे ॥ अत्र
 कार्तिकेयस्तिष्ठति ॥
 वीरासनम् । न० रात्रीखड्गहस्तस्य
 विष्ठतो जागरणं ॥ ऊर्ध्वस्थाने ॥
 वीराणामासनम् । योगिनामासन
 विशेषे ॥ तदुक्तं योगशास्त्रे बसिष्ठे
 न । एकं पादमथैकस्मिन् विन्यसे
 दूरुसंस्थितम् । इतरस्मिन् स्तथावा
 हं वीरासनमिदं स्मृतम् । इति ॥
 अपिच । एकं पादमधुः कृत्वा वि
 न्यस्योरोरुतथैतरम् । ऋजुकाया वि
 श्रैः श्रान्ती वीरासनमितीरितमिति त
 त्वशास्त्रम् ॥ श्रीभागवतेऽपि । कृत्वो
 रोदक्षिणस्य पादपद्मञ्चजानुनि ।
 बाहुप्रकोष्ठे क्षमालामासीनं तर्कमु
 द्रयेति ॥

बौर्यम्.

वीरिणी । स्त्री० दक्षप्रजापतेः प-
 त्नाम् ॥
 वीरुत् । स्त्री० शाखापत्रप्रचयवृष्ट्या ल
 तायाम् । गुल्मिन्याम् । उपले ॥
 विटपे ॥ विरुणद्धि । रुधिरं ।
 क्षिप् । अनर्थघामपीति दीर्घः ॥
 वीरुधा । स्त्री० वीरुधि । भागुरिम
 तेन टाप् ॥
 वीरेशः । पुं० शिवे ॥
 वीरेश्वरः । पुं० सदाशिवे ॥ वीरा
 यामीश्वरः ॥
 वीरोज्जोः । पुं० होमाकर्त्तरि ॥ य
 था । अभ्युदिताभिनिर्मुक्तौ वीरो
 ज्जोनजुहोतियः ॥ इति हेमच-
 न्द्रः ॥
 वीरोपजीविकः । पुं० जीविकार्थम
 ग्निहोत्रिणि ॥ यथा । अग्निहोत्र
 क्षुलाद्यान्नापरो वीरोपजीविक इति
 हेमचन्द्रः ॥
 बौर्यम् । न० शुक्रे । रेतसि ॥ य
 था । हरितालं हरेर्भीरुं लक्ष्मीवी
 र्यं मनः शिला । पारदं शिववीर्यं
 भ्यात्गन्धकं पार्वतीरजः ॥ इति ॥
 प्रभावे ॥ तेजसि ॥ इन्द्रियसाम
 र्य्ये ॥ अतिशयशक्तिभाज्यत्मा हि ॥
 शक्तौ ॥ साचपृथिव्यादीनां यः सा
 रभागस्तदतिशयरूपा । सा द्विवि
 धा चिन्त्याचिन्त्यक्रियाहेतुत्वेन ।
 तत्र चिन्त्यक्रियाहेतुर्थाद्रव्यरसादीनां

वृहण :

स्वस्वकर्मविस्वभावसिद्धाशक्तिः ।
 अचिन्त्यक्रियाहेतुप्रभावापरपर्या
 यः द्रव्याचारसाद्यनुरूपकार्यकर
 यशक्तिः । उक्तञ्च । भूतप्रभावा
 तिगयोद्रव्यपाकेरसिस्थितः । अचि
 न्त्यऽचिन्त्यक्रियाहेतुर्भीर्यधन्वन्तरे-
 मन्तमिति ॥ अस्याधिमाह । या
 मंक्रत्कृत्तयावीर्यमखिलं चूर्णञ्चप
 च्चयं पणमासान् चृतमोदकौ सहगु
 डौ मासत्रयं गुग्गुलीः । सिद्धानां
 सभस्मनां सुविपुलं वीर्यञ्च वर्षत्रयम्-
 क्विञ्चिद्गन्धविर्जितं गुणपरतैलं पुरा
 णं महदितिनारायणदासकृतापरि-
 भाषा ॥ बीरे । अक्लीवसाधु । त
 चसाधुरितियत् ॥ यहा । वीर्यते
 ऽनेन । बीरविक्रान्तौ । अचोयत्
 । अघ्न्यादिर्वा ॥ त्रिले ॥
 वीर्यवान् । त्रि० मांसले । वीर्यम
 स्थस्यास्मिन्वा । मतुप् ।
 वीर्यं वृद्धिकरम् । न० वृष्ये । बाजी
 करणे । शुक्रवृद्धिकारकौषधादौ ॥
 वीर्या । स्त्री० अतिशयशक्तौ ॥
 वीर्यम् । पुं० विसर्पे ॥
 वीरारः । पुं० बुद्धमन्दिरे । महा
 लये ।
 वृकः । पुं० वृकपोदपे । शिबमल्
 ल्याम् ॥ वाति । वा० बाहुल
 कात्कुक् । कुनोकारस्योत्त्ववा ॥
 वृहणः । पुं० यावकास्ये । खाद्य

वृकोदरः

भेदे ॥ संयावी वृहणो गुरुः ॥ त्रि०
 पुष्टिकारके ॥
 वृंहितम् । न० करिगर्जिते ॥ वृह
 यम् । वृद्धिध्वनौ । नपुंसके
 तित्तः ।
 वृकः । की० की० ईदामृगी । हुं डार०
 इ० भेडिया० इ० चभाषा० प्र०
 ॥ वर्कते । वृकपादानि । इगुप
 धेतिकः ॥ यहा । वृणाति । वृ
 ज् । स्वभृशुषिमुषिभ्यः कक् ॥
 शृगाले ॥ कृचिमधूपे ॥
 वृकदंशः । पुं० कुकुरे ॥ वृकान्
 दंशयति । दंश० । कर्मण्यण् ।
 वृकधूपः । पुं० नानासुगन्धिद्रव्यकृ
 तधूपविशेषे । कृचिमधूपे ॥ सर
 लद्रवे । वृकधूपे । श्रीवेष्टे ॥ वृक
 इवधूपः ॥ धूप्यतेऽनेन । धूप
 सन्तापे । घञ् । वृकनामाधूपः
 शाकपार्थिवादिर्वा ॥
 वृकधूर्त्तः । पुं० शृगाले ॥
 वृका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् । पाठा
 याम् ॥
 वृकाक्षी । स्त्री० त्रिवृति ॥
 वृकारातिः । पुं० कुकुरे ॥
 वृकारिः । पुं० कुकुरे ॥
 वृकी । स्त्री० पाठायाम् ॥
 वृकोदरः । पुं० भीमास्यपाण्डवे ।
 भीमसेने ॥ यस्य तीक्ष्णवृकोनाम
 जठरे हृश्यवाहनः । मयोदत्तः स

वृक्षभेदी

धर्मात्मातेनचासीवृक्षोदरः ॥ इ०
 मत्स्यपु० ॥ वृक्षबदुदरंयस्यसः ॥
 वृक्षः । पि० किल्ले । वृक्ष्यते
 स्म । ओन्नच्छूकेदने । कः ॥
 वृक्षः । पुं० महीरुहे । शाखिनि ।
 विटपिनि । पादपे ॥ पुष्पिणः फ
 लिनश्चैववृक्षास्तूभयतः स्मृताः ॥
 वृक्षतिवृक्षवरणे । पचायच् । य
 हा । वृक्षत्युष्णम् । वृक्ष्यते । य
 ओन्नच्छू० । स्मृवृक्षिकृत्युषिभ्यः
 किदितिसः ।
 वृक्षकः । पुं० कूटवृक्षे ॥ कृस्व
 वृक्षः । कृस्ववृक्षिकः ॥
 वृक्षखण्डः । पुं० वृक्षाणांसमूहे ॥
 वृक्षादिभ्यः खण्डः ॥
 वृक्षचरः । पुं० वानरे ॥
 वृक्षधूपः । पुं० श्रीवासे । सरल
 द्रवे ॥
 वृक्षनाथः । पुं० वटवृक्षे ॥
 वृक्षपञ्चकम् । न० क्षीरिवृक्षपञ्चके ॥
 वृक्षपाकः । पुं० वटद्रुमे ॥
 वृक्षभक्षा । स्त्री० वन्दायाम् ॥
 वृक्षभवनम् । न० वृक्षकोटरे ॥
 वृक्षभित् । स्त्री० वृक्षभेदिनि । वा
 स्याम् ॥ वृक्षं भिनत्ति । भिदिर् ।
 क्षिप् ॥
 वृक्षभेदी पुं० कुठारविशिषे । वृक्षाद
 ने ॥ वृक्षं भेतुं शीलमस्य । भिदिर्
 विदारणे । सुपीतिखिनिः ॥

वृक्षान्नः

वृक्षमर्कटिका । स्त्री० वृक्षवृत्तिप्रसिद्ध
 पर्णमृगजाती ॥
 वृक्षमार्जारः । पुं० वृक्षविडासे । गि
 ल्हरौ । टिल्लरी । इ० भा० ॥
 वृक्षमृगः । पुं० जलवेतसे ॥
 वृक्षराजः । पुं० अम्बवेतसे ॥
 वृक्षरुहा । स्त्री० वन्दायाम् ॥ वृक्षरो
 हतिरुहेर्मूलविभुजादित्वात्कः ॥
 अमृतमृगायाम् ॥
 वृक्षवाटिका । स्त्री० अमात्यस्य गणि
 कायास्य गेहस्थोपवने ॥ वक्ष्यते ।
 वटवेष्टने । संज्ञायामितिगुल्
 टाप । प्रत्ययस्यादितौत्वम् । वृ
 क्षाणांवाटिका ॥
 वृक्षादनः । पुं० वृक्षभेदिनि कुठार
 विशिषे ॥ वृक्षमत्ति । अद० । कृत्य
 लुटइतिव्युट् । चलदले । मधुच्छ
 ने । पियाखे ॥
 वृक्षादनौ । स्त्री० वन्दायाम् । विदा
 रीकन्दे । विदारीगन्धिकौषधी ॥
 टित्वान्ङीप् ॥
 वृक्षादिरुहकम् ।) न० चालिङ्गने ॥
 वृक्षादिरुटकम् ।)
 वृक्षामयः । पुं० लाक्षायां ॥
 वृक्षान्नः । पुं० आन्मातके । न० शा
 कान्ने । तित्तिडौके । चुक्रे ॥ अ
 स्यगुणाः । वृक्षान्नमाममन्त्रोष्णं वा
 तघ्नं कफपित्तलम् । पक्कनुगुरुसङ्
 ग्राहिकटुकंतुवरंलघु । अस्त्रोष्णं

वृक्षायुर्वेदः

रोचनं रुचं दीपनं कफशतकृत् । त
च्छार्शोयहणीमुल्मशूलहृद्रोगजन्तुजि
त् ॥ वृक्षस्याऽम्भम् ॥ वृक्षेष्वम्भो
वा ॥

वृक्षायुर्वेदः । पुं० महोरुहाणां चिकि
त्सायाम् ॥ सञ्चोक्तावाराद्यां ५३
अध्याये । यथा । तत्रादौ प्रयेजनप्र
दशं बार्थमाह । प्रातश्चायाविनि
र्मुक्तानमनोश्चाजलाशयाः । तस्मा
दधोजलप्रान्ते प्वारामान् विनिवेशये
त् ॥ १ ॥ तत्रभूलक्षणम् । मृ
द्वीभूः सर्ववृक्षाणां हितातक्षांति
लान्बपेत् । पुष्पितांस्तान्मृदनी
यात्तत्कर्मप्रथमं भुवः ॥ प्रथम
रोप्यावृक्षाः । अरिष्टाशोकपुन्नाग
शिरीषाः सप्रियङ्गवः । मङ्गल्याः
पूर्वमारामे रोपणीया गृहेषु वा ॥ ३ ॥
काण्डरोप्याणां विधानमाह । पन
साशोककदलीभस्मृवकुलदाडिमा ।
द्राक्षापालीबतासैः भोजपूरातिमु
क्तकाः ॥ एतेद्रुमाः काण्डरोप्या
गोमयेन प्रलेपिताः । मूलाच्छेदेय
वास्त्रम्वेरोपणीयास्ततः परम् ॥ ५ ॥
कालनियमार्थमाह । अजातशा
खान् शिशिरेजातशाखान् हिमागमे
। वर्षागमे च सुस्कम्भान् यथादिक्
स्थान् प्ररोपयेत् ॥ छतोशीरतिल
क्षौद्रविडङ्गक्षीरगोमयैः । आमूल
स्कम्भलिप्तानां सङ्क्रामणविरोपण

वृक्षायुर्वेदः

म् ॥ ७ ॥ रोपणविधानम् । शुचि
भूत्वा तरोः । नूत्रां कृत्वा स्नानानुले
पनैः । रोपयेद्रोपितश्चैव पचैस्तै
रेव जायते ॥ ८ ॥ रोपितानां सेक
विधानम् । सायं प्रातश्च घर्मर्तौ शी
तकाले दिनान्तरं । वर्षासु च भुवः
शेषे सेक्तव्यं रोपितद्रुमाः ॥ ९ ॥
अनूपजानाह । जम्बूवेतसवानीरक
दम्बादुम्बराङ्गुनाः । बीजप्रूर
कमृशीकलकुचासद्यदाडिमाः ।
वज्रुलीनन्तमालक्षितिलकः पनस
स्तथा । तिमिरास्मातकौचितिषोड
शानूपजाः स्मृताः ॥ ११ ॥ रोपि
तानां वृक्षाणां किम्पमापमन्तरं का
र्यमित्याह । उत्तमं विंशतिर्हस्ता
मध्यमं षोडशान्तरम् । स्थानात्
स्थानान्तरं कार्यं वृक्षाणां द्वादशावर
म् ॥ १२ ॥ किमर्थमन्तरं कार्यं त
दाह । अभ्यासजातोस्तरवः स
स्पृशन्तः परस्परम् । मिश्रैर्मूल्यै
श्चनकलंसम्यग्यच्छन्ति पीडिताः
॥ २३ ॥ तेषां रोगज्ञानमाह । शी
तवातातपैरोगैर्जायते पाण्डुपच
ता । अबद्धधियप्रबालानां शाखाशो
षारसस्रुतिः ॥ १४ ॥ एतेषां चि
कित्सामाह । चिकित्सितमथैतेषां
शस्त्रेणादौ विविधधनम् ॥ विडङ्गघृ
तपङ्काक्तान् सेवयेत्क्षीरशरिणा
फलनाशे चिकित्सितमाह ॥ फल

वृक्षायुर्वेदः

नाशिकुलत्वे सभाषैर्मुद्गैस्त्रिलैर्य
 वै : । शृतशीतपयः सेकः फलपु
 ष्यसमृद्धये ॥ १६ ॥ वृद्ध्यर्थप्रयोगः ।
 आदिकाजशक्तचूर्णस्याठके
 द्वितिलाठकम् । सक्तप्रस्थोजलद्रो
 णोगीमांसतुलयासह ॥ समरात्रौ
 पितैरेतैः सेकः कार्योऽनस्यते ।
 । वल्लीगुल्मलतानाश्च फलपुष्पायस
 र्वदा ॥ १७ ॥ अथबीजानां वापन
 विधानम् । वासराणि दशदुग्धभा
 वितं बीजमाज्ययुतहस्तयोजितम् ।
 गोमयेन बहुशोषिरुक्षितं क्रीडमार्ग
 पिशितैश्च धूपितम् ॥ मांससूकर
 वसः समन्वित रोपितश्च परिकल्पि
 तावनौ । क्षीरसंयुतजतावसेचि
 तं जायते कुसुमयुक्तमेव तत् ॥ २० ॥
 अथ तित्तिरी विधानम् । तित्तिरी
 ह्यपिकरोति वल्लीरौत्री हि माषतिल
 चूर्णसक्तुभिः । पतुतिमांससहि
 तैश्च सेचिता धूपिता च सततं हरिद्र
 या ॥ २१ ॥ अथ कपित्थबीजरोप
 णम् । कपित्थवल्लीकरणाय मूला
 न्याम्पे तथा बीधवशाशिकानाम् ।
 पलाशिनो वितमसूर्यवल्ली श्यामाति
 मुक्तैः सहिता हसूलौ ॥ क्षीरशृ
 तंचाप्यनयामुशीते तालं शतं स्थप्य
 कपित्थबीजम् । दिनेदिने शोषित
 मकंपादैर्मांसैर्विधिस्त्वेष ततो धि
 रोप्यम् ॥ हस्तावतं तद्गुणं गभी

वृक्षारोपकः

रं खात्वा बटं प्रोक्तजलावपूर्णम् । शु
 ष्कप्रदग्धं मधुसर्पिषा तं प्रक्षेपयेद्ब्रह्म
 समन्वितेन ॥ चूर्णीकृतैर्माषति
 लैर्यैश्च प्रपूरयेन्मृत्तिकयान्तरम्यैः
 । मत्स्यामिषाभः सहितश्च दद्या
 द्यावद्वनस्त्वं समुपागतं तत् ॥
 उप्तश्च बीजं चतुरङ्गलाधो मत्स्यभ-
 सा मांसजलैश्च सिक्तम् । वल्लीभवच्छा
 शुशुभप्रबाला विस्त्रायनी मण्डपमा
 वृणोति ॥ २६ ॥ अथान्येषां रोप
 णम् । शतशीङ्गे ठसम्भूतफलकल्के
 न भावितम् । एतत्तैलेन वा बीजं
 श्लेष्मातकफलिनवा ॥ वापितं कर
 कीन्मिश्रमृदितं च वज्रकम् फ
 लभारान्विता शिखा भवतीति किम
 हृतम् ॥ २७ ॥ श्लेष्मातकरोपण
 म् । श्लेष्मातकस्य बीजानिष्फलीकृ
 त्त्वभावयेत्प्राज्ञः । अङ्गीकृत्वा विज्ज
 लाङ्गिकायायां सप्तकृत्वैव ॥ माहि
 षगे मयपिष्टान्यस्य करीषे च तानि नि
 क्षिप्य । करकाजलमृद्योगे व्युप्तान्य
 क्लृप्तफलकराणि ॥ वृक्षाणां रोपण
 न च प्राणि । ध्रुवमृदुमूलविशाखागु
 रुभंश्च वणं तथा श्विनं हस्तम् । उक्ता
 नि दिव्यदृग्भिः पादपसंरोपणे भा
 नि ॥ ३१ ॥ इति ॥

वृक्षारुहा । स्त्री० वृक्षरुहायाम् । वृ
 क्षमारोहतीति तथा ॥

वृक्षारोपकः । वि० वृक्षाणामारोप

वृत्ति :

यितरि ॥

वृत्ताक्षा । स्त्री० महामेदायाम् ॥

वृत्तालयः । पुं० खगे । पक्षिणि ॥

वृत्ताश्रयी । पुं० क्षुद्रोलूके ॥

वृत्तेशयः । पुं० विहगे ॥ वृत्तेशेते ।

शीङ् । अधिकरणे शेतैरिच्यच् ।

शयवासवासिष्वकालादिष्वलुक् ॥

वृत्तोत्पलः । पुं० कर्णिकारे ॥

वृत्जनः । पुं० केशे ॥ न० पापे ॥ आ

काशि ॥ वृणक्ति० वृण्यतेवा । वृजौव

जने । कृपृवृजौत्यादिनाक्युः ॥

वृत्तिनः । पुं० केशे ॥ न० कल्मषे ।

अवे ॥ रक्तचर्मणि ॥ कर्मफलै ।

धर्माधर्मरूपिसंसारफलैकर्मणि ॥

पापवत्पुण्यस्याप्यनिष्टफलत्वात् ॥

चि० कुटिले । वक्त्रे ॥ वृण्यते । वृ

जी० । वृजिः क्लिञ्चेति० इमच् ॥

वृत्तिमच्छित्० द् । चि० दुःखहन्तरि ॥

वृत्तः । चि० वृत्तं । व्यावृत्ते । कृत

वरणे ॥ स्वयं वरादौ स्त्रीकृतवरादौ

॥ त्रियतेस्म । वृज् वरणे । क्तः ॥

आवृत्ते ॥

वृत्तकीशा । स्त्री० देवदान्याम् ॥

वृत्तपत्रा । स्त्री० पुत्रदात्यामोषधी ॥

वृत्तपुत्रा स्त्री० वृत्तपत्रायाम् ॥

वृत्तिः । स्त्री० वरणे । वेष्टने । वाटे

। बाडङ्गतिग्रामीणप्रसिद्धिष्वयेक

ण्टकशाखावरणे ॥ वरणम् । वृज्

० । क्तिन् ॥ गोपने ॥

वृत्तकम्

वृत्तिकरः । पुं० विकङ्कतवृक्षे ॥ चि०

वृत्तिकारके ॥

वृत्तिस्थः । पुं० सरटे ॥ चि० वृत्तौतिष्ठति ॥

वृत्तः । पुं० कूर्मे पुं० न० पद्ये

यथा । पद्यंचतुष्पदीतश्च वृत्तं जा

तिरिति द्विधा । वृत्तमक्षरसङ्ख्या

तं जातिर्मात्राकृताभवेत् ॥ वृत्तौ

॥ चारित्र्ये ॥ वेदवोधिताचारस्यप

रिपालने ॥ कुन्दसि ॥ कृतिच्छ

न्दोभेदे ॥ यथा । वृत्तश्रीदृशन्तुनाम

ते रज्जोरज्जोरज्जौगुरुलघुश्च । यथा ।

चित्तवृत्तलीलयानिसर्गरम्यदेहक

पविभ्रमेण राजमानसद्वयोविलासस

म्पदाकलाकुतूहलेन । यः समं व्र

जाङ्गनाजनैः सुराङ्गनानिभैः

सुखंसमेत्यविष्णुरुल्लासचित्तपद्मा

कोषपट्पदः समे सदास्तु ॥ चि०

अधीते ॥ गेरध्ययने वृत्तमिति नि

पातितः । वृत्तं व्याकरणम्० अ

धीतमित्यर्थः ॥ अतीते ॥ अ

तिवर्त्तुलि ॥ वृत्ते ॥ स्मृते ॥ दृष्टे

॥ वर्त्ततेस्म० वृत्त्यतेस्मवा । वृत्तुवर

णे । गत्यर्थेति क्तः ॥ वर्त्तनम् ।

वृत्तुवर्त्तने वरणे वा । भावे क्तिष्वा ॥

वृत्तकम् । न० गद्यप्रभेदे ॥ तल्लज्जो

दाहरणे यथा । अकठाराऽक्षरं स्वल्पं

समासंवृत्तकं मतम् ॥ यथा । सहि

त्रयाणामेव जगतां गतिः परमपुरु

षः पुरुषोत्तमो दत्तदानवभरणभङ्ग

वृत्तत :

राक्षीमवनिमवलीक्यकरुणाद्रं हृद
यस्तस्याभारमवतारयितुं रोमकृष्ण
स्वरूपेणांशतोयदुषंशेऽवततारयस्तुप्र
सङ्गेनापिस्मृतोवागृहीतनामापुंसां
संसारपारमवलीकयति ॥

वृत्तकर्कटिका । स्त्री० वृत्तकर्कट्याम् ॥
वृत्तकर्कटी । स्त्री० वृत्तार्वारौ । षड्भु
जायाम् ॥

वृत्तगन्धि । न० गद्यप्रभेदे ॥ तल्लक्ष्यं
यथा । भवेदुत्कलिकाप्रायंसमासा
व्यं दृढाक्षरम् । वृत्तैकदेशसम्बन्धा
द्वृत्तगन्धिपुनः स्मृतम् । तदुदा
हरणं यथा । जयजयजयजनाहं नमु
कृतिमनस्तडागविकस्वरचरणपद्मप
द्मपचनयनपद्मापद्मिनीविनोदराज
हंसाभभास्वरयशः पटलपरिपूरि
तभुवनकुहर । हरकमलासभादिबृं
दारकवृन्दवन्दनीयपादारविन्दवृन्द
वृन्दनिर्मुक्तयोगीन्द्रहृदयमन्दिरावि
ष्कृतनिरञ्जनज्योतिः स्वरूपनौर
दरूपविरूपपचनायनायजगन्नायमा
मनवधिभवदुःखव्याकुलं रक्षरक्षर
श्च ॥

वृत्तगुण्डः । पुं० दृष्टविशेषे । दीर्घ
नालि । जलाशये ॥ अयं द्विधा । ल
घुस्थूलभेदात् । तत्र स्थूलोऽधिकगु
णः ॥

वृत्ततण्डुलः । पुं० यावनाले ॥

वृत्ततः । अ० वृत्तेनेत्यर्थः ॥

वृत्तानन्दम्

वृत्तनिष्पावी । स्त्री० वृत्तनिष्पाविकाया
म् । नखनिष्पावे ॥

वृत्तपर्णी । स्त्री० महाशयपुष्पिकाया
म् ॥ पाठायाम् ॥

वृत्तपुष्पः । पुं० कदम्बे ॥ शिरीषे ॥
बानीरे ॥ कुञ्जके ॥ मुद्गरे ॥

वृत्तफलः । पुं० दाडिमे ॥ बदरे ॥
न० मरिचे ॥

वृत्तफला । स्त्री० आमलक्याम् ॥ वा
र्ताक्याम् ॥ शशाण्डुल्याम् ॥

वृत्तमल्लिका । स्त्री० श्वेताके । मोदि
न्याम् ॥

वृत्तबीजः । पुं० भिंडायाम् ॥

वृत्तबीजका । स्त्री० पाण्डुरफल्ल्याम् ॥

वृत्तबीजा । स्त्री० चाटक्याम् ॥

वृत्तसम्पन्नः । चि० सदाचारवति ॥

वृत्ता । स्त्री० भिक्षिरिष्टायाम् । प्रि
यङ्गी । रेणुकायाम् ॥ मांसरोहि
ण्याम् ॥

वृत्ताध्ययनार्थिः । स्त्री० ब्रह्मवर्चसे ॥

वृत्तस्रोचारः । अध्ययनस्रगुरुमुखा
हे दाक्षरगह्वयम् । तयोर्द्विः ॥

वृत्तानन्दम् । न० माचावृत्तान्तरे ॥

तल्लक्ष्योदाहरणं यथा । एकादश
विश्रामि० सप्तविरामि० यदि वृत्तावृ
त्तं भवति । कंठो वृत्तानन्दमिह प्रा
नन्दकारिफणित्पतिरिति वदति ॥

यथा । मधुरस्मितनवशालियदिव
नमालिबदनकमलमवलीकये । अ

वृत्ति :

धरसुधारसधामपरमभिरोममवलम्बे
जीवितमये ॥

वृत्तान्तः । पुं० । वार्तायाम् । प्रवृ-
त्तौ । उदन्ते । समाचारे ॥ यथा
। अतीतजन्मवृत्तान्तं बाल्ये प्राये-
ण पश्यति । ऐहिकं यौवनेऽन्ते तु त-
पस्वीभाविबोध्यते । वार्ताजनश्रु-
तिराख्यायिकाचेति स्वामौ ॥ प्रभेदे
। विशेषे ॥ प्रक्रियायाम् ॥ कात्स्न्ये
। प्रस्तावे । अवसरे ॥ वृत्तोऽनुव-
र्तनीयो गवेषणीयोऽन्तः समाप्ति-
र्यस्य । वृत्तोन्तोऽस्य • वृत्तस्यान्त इति
वा । भावे ॥

वृत्तावृत्तम् । न० । मात्रावृत्तान्तरे
। तस्य लक्षणोदाहरणे यथा । बृह-
स्पतुष्कलगणनिर्मितपदचिह्नवि-
रामं भवति यदि । नागाधिपपिङ्गल-
भणितसुमङ्गलवृत्तावृत्तमिदं हि प-
दि ॥ यथा । हृदितावदनेकः स्फु-
रतिविवेकस्तपसि मनो नियतं भवति
। यावन्नवहरिणी नयनातरुणी स्मि-
तसुभगं न विलोकयति ॥

वृत्तिः । स्त्री० । व्याख्यानग्रन्थविशेष-
। विवरणे ॥ आजीवे । वर्तने ।
कृष्यादिजीवने । अनुष्णं दद्यांजी-
विकायाम् ॥ कैशिक्यादौ ॥ यथा
। भारतीसाख्यौ चैव कैशिक्यारभ-
टीतया । चतस्रो वृत्तयश्चैतायां सु-
नाख्यं प्रतिष्ठितमिति भरतः ॥ गृह्-

वृत्ति :

गारिकैशिकीबीरेसाख्यारभटीपु-
नः । रसेरौद्रे च षोभस्म वृत्तिसः । वं-
चभारती । चतस्रो वृत्तयो ह्येताः ।
सर्वनाख्यस्य मातृकाः ॥ प्रवर्तने
॥ विधृती ॥ व्यवहारे ॥ वर्ततेऽन-
या । वृत्तवर्तने । स्त्रियां क्तिन् । प्र-
माणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृत्यु-
पपञ्चविधासु ॥ लज्जादिवृत्तीनाम-
पि पञ्चस्वेवान्तर्भावः ॥ अर्थसन्निकृ-
ष्टेन्द्रिये ॥ इन्द्रियाणां व्यापारे ।
विषयाकारवृत्तिपरिणामे ॥ वृत्ती-
नामानन्त्यादत्रैव तत्तां सूचयति पत-
ञ्जलिः । वृत्तयः पञ्च तस्य क्लिष्टा
अक्लिष्टा इति । वृत्तयश्चित्तस्य प्र-
रिणामविशेषाः । रागद्विशादिक्लि-
शरूपाः • आसुरवृत्तयः क्लिष्टाः
। रागादिरहिता दैववृत्तयोऽक्लि-
ष्टाः । यद्यपि पञ्चस्वेव क्लिष्टानाम-
क्लिष्टानामन्तर्भावः • तथापि क्लिष्टा
एव निरोहव्यावृत्तिमन्दबुद्धिं वारयि-
तुं ताभिः सहा क्लिष्टा उदाहृताः ।
नामधेयलक्षणाभ्यां वृत्तीर्विशदयि-
तुं सूत्रघटकमाह । प्रमाणविपर्यय-
विकल्पनिद्रास्मृतयः । प्रत्यक्षानु-
नामागमाः प्रमाणानि । विपर्य-
यो मिथ्याज्ञानमतद्रूपप्रतिष्ठम् ।
अतद्रूपप्रतिष्ठम् • तस्यार्थस्य यद्रूपं
मतस्मिन्नरूपे प्रतिष्ठति • तस्यार्थस्य
यत्पारमार्थिकं रूपं न तत् प्रातिभा-

वृत्तिनिरोधः

सयतीति यावत् । संशयोप्यतद्रूप
प्रतिष्ठत्वांश्चिन्मिथ्याज्ञानम् । यथास्या
गुर्वापुरुषावेति । शब्दज्ञानानुपा
तीवस्तुशून्योविकल्पः । अभाषप्र
त्ययास्त्वनावृत्तिर्निद्रा । अनुभू
तविषयाऽसम्प्रमोषः स्मृतिः ॥
तत्रप्रमाणविपर्ययविकल्पाज्जायद
वस्था । तएवयदानुभवबलात्प्रत्य
क्षायमाणाः सास्वप्नः । निद्रात्त्वसं
वेद्यमोनविषयाः स्मृतिश्चप्रमाणविप
र्ययविकल्पनिद्रानिमित्तेतिव्याख्या
तावृत्तयः ॥ कृततद्धितसमासैक
शेषसनाद्यन्तधातुरूपासुपञ्चसु ।
विच्छिन्नस्यप्रतिविधाने ॥ अप्रति
बन्धे ॥

वृत्तिज्ञानः । चि० वृत्तिहीने ॥
वृत्तिज्ञानम् । न० घटाकारज्ञाने ॥
यद्यपिवृत्तिज्ञानमपिस्वरूपज्ञान
मेव । तथापि० अन्तःकरणदेवैस्त
त्तथातयाभातीतिततोभेदः ॥

वृत्तिनिरोधः । पुं० वृत्तीनांप्रति
हनने ॥ तत्माधनं सूत्रयतिभगवा
न्पतञ्जलिः । अभ्यासयैराग्याभ्यां
तन्निरोधः ० इति । प्रकाशप्रवृत्ति
नियमरूपाणांचित्तवृत्तीनामभ्या
सयैराग्याभ्यांप्रतिहननं सनिरोधः
यथातीव्रवेगोपेतं नदीप्रवाहं सितुश्च
भ्यनेननिवार्यकुल्याप्रणयनेनक्षेत्रा
भिमुखंतिथंकप्रवाहान्तरमुत्पाद्य

वृत्त्यनुप्रासः

ते । तथावैराग्येणचित्तनद्याविषय
प्रवाहंनिवार्य० समाध्यभ्यासेन० प्र
शान्तप्रवाहः सम्पाद्यते । एतदुक्तं
भवति । तासांविनिवृत्तबोद्धाभि
निवेशानामन्तर्मुखतयास्वकारणएव
चित्तेशक्तिरूपतयावस्थानम् । तत्र
विषयदोषदर्शनजनवैराग्येण० तद्वै
मुख्यमुत्पाद्यते० अभ्यासेनचमुखज
नकशान्तप्रत्ययप्रवाहप्रदर्शनैर्नदारेण
दृढंस्थैर्यमुत्पाद्यतइत्याभ्यांभवतिचि
त्तवृत्तिनिरोधः ॥

वृत्तिभेदः । पुं० प्रवृत्तिनिमित्त
भेदे ॥

वृत्तिमान् । चि० वार्ते ॥ वृत्तिर
स्यास्मिन्वास्ति । मतुप् ॥

वृत्तिविषयः । पुं० व्रत्तिव्याप्ये ॥
आत्मनि ॥

वृत्तिविस्मरणम् । न० ध्यातृध्यया
कारवृत्तिशून्ये । द्वैताननुसम्भा
ने ॥

वृत्तिव्याप्यत्वम् । न० विशिष्टशब्दा
दिप्रमाणबलात् । तत्तद्विषयाकारा
धीसमुन्नेषाभिव्यक्तत्वे ॥ ब्रह्मज्ञा
ननाशायवृत्तिव्याप्तिरपेक्षितो ॥

वृत्त्यः । चि० वरणीये ॥ वरणं० त्रिय
तेषां । वृज्वरणे । एतिसुशास्
वृहजुषः क्यप् ॥

वृत्त्यनुप्रासः । पुं० शब्दालङ्कारोन्तरे
। यथा । एकस्याप्यसकृत्परः । ए

वृथादानम्,

कस्य० अपिशब्दादनेकव्यञ्जनस्य० हि
बहुक्तस्त्रोवासादृश्यं वृत्त्यनुप्रासः
। यथा । युधिष्ठिरं हतवनिवनेचरद्व
त्यच० इयोः स्वरव्यञ्जनसमुदाययो
रेकादैवावृत्तिः ॥

वृचः । पुं० ध्वात्ते । अन्धकारे ॥ अ
रौ । शत्रौ ॥ त्वष्टुः पुत्रेदानत्रवि
शेषे ॥ वृजिनात्चातुमधुनायस्मा
च्छतोसिपुत्रक । तस्माद्वृचइति
ख्यातंतवनामभविष्यति ॥ घने ॥
शैलविशेषे ॥ वासवे । इन्द्रे ॥ वृ
थाति । वृज्० । बाहुलकात्त्रः
॥ वर्त्तते । वृत्तवर्त्तने । स्फाथित
स्त्रीत्यादिनारक्त्वा ॥

वृचद्विट् । पुं० इन्द्रे ॥ वृचं द्वेष्टि ।
द्विषणप्रतीतौ । सत्सु द्विषेत्यादिना
क्लिप् ॥

वृचभोजनः । पुं० गण्डौरे । समष्टि
लायाम् । समठ० इ० गौ० दे० भा० ॥

वृचहा । पुं० इन्द्रे ॥ वृचं हतवान् ।
ब्रह्मभूणवचनेपुक्लिप् ॥

वृचार्तिः । पुं० शक्र । इन्द्रे ॥

वृथा । अ० वन्धे । मुधा । अविधौ ।

निरर्थके ॥ यथा । वृथावृष्टिः समु
द्रस्य तप्तस्य भोजनं वृथा । वथादानं
समृद्धस्य नीचस्य मुक्तं वृथा ॥ नि
ष्कारणं ॥

वृथाजन्म । न० निरर्थकजनने ॥ *

वृथादानम् । न० परिहासनिमित्तं

वृद्धत्वम्,

पण्डादिभ्यो देये ॥ धूर्त्तवन्दिनिम
स्तेचकुर्वीत्येकितवेश्ठे । चारचार
वचौरेषुदत्तं भवति निष्फलम् ॥

वृथामांसम् । न० देवतादिकमनुहि
श्यकृतैमांसं ॥ तद्वक्षणे प्रतत्त्वं भव
तीत्युक्तं बह्निपुराणे । यथा । वृथा
रेतावृथामांसीवृथावादीवृथामतिः
। निन्दको द्विजदेवानां संप्रतीत्याय
तेनरइति ॥

वृद्धः । पुं० वृद्धदारके । न० गन्धद्रव्य
विशेषे । शैलजी । शैल्ये । अश्मपुष्पे
। रन्दूष० कुरीला० इत्यादिभाषाप्र
सिद्धे ॥ रूढे । त्रि० जीर्णे । प्रवय
सि । स्थविरे । जीने । गतयौवने
॥ सप्ततिवर्षानन्तरं वृद्ध उच्यते । य
था । वृद्धोजनोदुःखशतानिभुङ्क्ते
। इ० ॥ न तेन वृद्धो भवति येनास्यप
लितं शिरः । धावैयुषाप्यधोयानस्तं
देवाः स्थविरं विदुरिति मनुः । वृ
द्धस्य प्रत्युत्थायाभिवादनं कार्यम् ॥
ज्ञे । पण्डते ॥ वर्द्धते स्म । वृधुवृ
द्धौ । गत्यर्थेतिक्तः । यस्य विभाषि
तिनेट् ॥

वृद्धकाकः । पुं० काकीले । द्रोणका
के ।

वृद्धगङ्गा । स्त्री० कामरूपपीठस्थनदी
विशेषे ॥

वृद्धत्वम् । न० स्याविरे । वार्द्धक्ये ॥

वृद्धस्यभावः । तस्य भोवस्त्वतली ॥

वृद्धसङ्घः

वृद्धदारकः । पुं० कृगलान्नाम् ।
विधारा० इ० भा० ॥ वृद्धिदारकोऽ
स्मात् ॥ वृद्धत्वं दारयति वा ।
गबुल् ॥

वृद्धदारु । न० वृद्धदारके । विधा
रा० इ० भा० प्रसिद्धे ॥ यथा । वृद्ध
दारुद्वयंगील्यं पिच्छिलं कफवातनु
त् । वल्यं कासामदोषघ्नं द्वितीयं स्व
ल्पवीर्यदम् ॥

वृद्धनाभिः । त्रि० उन्नतनाभौ । तु
गिडले ॥ वृद्धाउन्नतानाभिरस्य ॥

वृद्धप्रपितामहः । पुं० प्रपितामह
स्य जनके ॥

वृद्धप्रपितामहौ । स्त्री० प्रपितामह
स्य जनन्याम् ॥

वृद्धवला । स्त्री० महासमङ्गाया
म् ॥

वृद्धवाहनः । पुं० आत्मवृद्धे ॥ सुप
क्तावृद्धवाहनइतिकेचित् ॥

वृद्धविभीतकः । पुं० आत्मातके ॥

वृद्धश्रवाः । पुं० सुनासीरे । इन्द्रे
॥ वृद्धेभ्यः शृणोति । श्रुश्रवणे
। असुन् ॥ वृद्धेश्रवसीचस्येति-
वा । वृद्धेषु पण्डितेषु श्रवणाय श्राय
स्येति वा । । वृद्धात् वृद्धस्यतेः
शृणोति वा ॥

वृद्धश्रावकः । पुं० कपालिनि ॥

वृद्धसङ्घः । पुं० वार्त्तिके ॥ वृद्धानां
सङ्घः ॥

वृद्धिः

वृद्धिसूचकम् । न० इन्द्रतूले । यौग
हासे । मरुद्ध्वजे । बुद्धिवाकासू
त० इ० भा० ॥

वृद्धा । स्त्री० गतयौवनायाम् । प
लिक्न्याम् । जरत्त्वाम् ॥ तदवस्था
कालायथा । आधिष्ठशास्त्रवेदुला-
तरुणीचिंशतोमता । पञ्चपञ्चाश-
तः प्रौढावृद्धाभवतितत्परम् ॥
महाश्रावणिकायाम् ॥ अङ्गुष्ठे ॥

वृद्धाङ्गुलिः । स्त्री० अङ्गुष्ठे ॥

वृद्धिः स्त्री० वर्धने । स्फाप्याम् ॥

विष्कम्भादिष्वेकादशेयोगे ॥ तच्च
जातस्य फलं यथा । प्रसूतिकाले यदि
वृद्धियोगिनरः सुभोगो विनयान्वित
तस्य । धनप्रयोगग्रहणे पुद्गलो विच
क्षणः स्यात्क्रयविक्रयाभ्यामिति ॥
अष्टवर्गो विधान्तरे । योग्यायाम् ।

ऋद्धौ । सिद्धौ । लक्ष्म्याम् ॥

अस्त्रागुणायथा । ऋद्धिर्द्धिश्च
मधुरासुस्निग्धातिक्लृणौतला । रु
चिमेधाकरीशं स्यात्कृत्क्रिमिहराप-
रा ॥ प्रयोगेष्वनयोरिकं यथालोभं
प्रयोजयेत् । यच्च यद्वा तुमिष्टिः स्या
द्वयमप्यत्र योजयेदितिराजनिर्घण्टः
॥ ऋद्धिर्द्धिर्द्धोरुत्पत्तिलक्षणना
मगुणायथा । ऋद्धिर्द्धिश्च कन्दौ
हीभवतः कोषयामले । श्वेतलो
मान्वितः कन्दोलताजातः सर-
न्ध्रकः ॥ स एव ऋद्धिर्द्धिश्च मे

वृद्धि :

दमप्येतयोर्बुधे । तूलयन्त्यसमाकृ
दधिर्वासावर्तफलाचसा ॥ वृद्धि
स्तुदधिणावर्तफलाप्रीतामहर्षि-
भिः । ऋद्धिर्योग्यसिद्धिलक्ष्म्यौ
वृद्धेरप्य। ह्ययादमे ॥ ऋद्धिर्बल्या
विदोषघ्नीशुकलामधुरागुरुः । प्रा
णैश्वर्यकरीमूर्च्छारक्तपित्तविनाशि
नी ॥ वृद्धिर्गर्भप्रदाशीताहं हणीमधु
रास्मृता । वृष्यापित्तास्रशमनी-
क्षतकासक्षयापहा ॥ राक्षामप्यष्ट
वर्गस्तुयतोयमतिदुर्लभः । तस्मा
दस्यप्रतिनिधिर्गृह्णीयात्तद्गुणंभि
षक् ॥ मुखश्लेष्मः प्रतिनिधिः ॥
प्रतिनिधिमाह । मेदाजीवकका
कोलीऋद्धिदुन्दुपिचासति । व
रीविदार्यश्वगन्धाराहीशकमात्-
क्षिपेत् ॥ मेदामहामेदास्थानेशता
वरीमूलम् । जीवकर्षभकस्थाने
विदार्यमूलम् । काकोलीचौरका
कोलीस्थानेऽश्वगन्धामूलम् । ऋ-
द्धिवृद्धिस्थानेऽपाराहीकन्दगुणै-
स्तुल्यंक्षिपेत् ॥ कलान्तरे । वृद्धौ
। लाभे । सूद । व्याज । दू । भा ।
॥ अभ्युदये ॥ समृद्धौ ॥ हर्षे ॥
मुष्कवृद्धौ । कुरण्डरोगे । शै
लेये ॥ धने ॥ समूहे ॥ नीतिवेदि
नाक्षयादित्रिवर्गान्तर्गतवर्गविशेषे
॥ क्रासाभावे ॥ वर्द्धनम् । वृधुवृ
द्धौक्तिन् । वर्द्धतेऽनयावा ॥ उत्त

वृन्ताकम्

मर्गेनमूलधनातिरिक्त्याद्यधने ॥
वृद्धिका । स्त्री । ऋद्धिनामौषधी ॥
वृद्धिजीविका । स्त्री । अर्थप्रयोगे ।
कुसीदे । ऋणदानजीविकायाम् ॥
वृद्ध्याजीविका ॥
वृद्धिजीवी । त्रि । कुसीदिके ॥ वृ
द्ध्यर्थद्रव्यवृद्धिः । तयाजीवितुं
शीलमस्य । शिनिः ॥
वृद्धिदः । पुं । जीवके ॥ शूकरक-
न्दे ॥ त्रि । वृद्धिदायिनि ॥
वृद्धिश्राद्धम् । न । आभ्युदयिकश्रा
द्धे ॥ नांदीमुखश्राद्धे ॥
वृद्धोक्षः । पुं । जरह्वे । वृद्धवृ-
षे ॥ वृद्धस्यासावुक्षाच । अचतुरे
तिसाधुः ॥
वृद्ध्याजीवः । त्रि । वृद्धिजीविनि ।
कुसीदिके ॥ वृद्धिराजीवीजीवि
काऽस्य ॥
वृधसानः । पुं । मनुष्ये ॥ वर्द्धते ।
वृधुः । ऋद्धिवृमन्दिसहिभ्यः
किदित्यसानच् ॥
वृन्तम् । न । फलपत्रादिर्येनधार्यते
तत्र । प्रसवबन्धने । वैटा । वीटा ।
दू । भा । ॥ वृणीति । वृज् । वा
हुलकादस्त्रिधृषीतिक्तोनुम्व ॥ घ
टीधारायाम् ॥ कुचाय । स्तन-
मुखे ॥
वृन्ताकम् । न । वार्ताकौ । अस्यगु
णायथा । वृन्ताकंकफपित्तकृत् ॥ अ

वृन्दारक :

पिच । वृन्ताकं स्वादुतीक्ष्णं कटु,
पाकमपित्तलम् । ज्वरवातबला
सघ्नं दीपनं शुक्रलं लघु ॥ तद्वलं क
फपित्तघ्नं वृद्धं पित्तकरं गुण ॥ वृ
न्ताकं पित्तलं किञ्चिद्द्वारपरिपाचि
तम् । कफमेदेनिलामघ्नमत्यर्थं
लघु दीपनम् । तदेव हि गुरुस्निग्धं
सतैलं लवणान्वितम् ॥ अपरं श्वेतवृ
न्ताककुक्कुटागुडसमं भवेत् । तदर्थं
स्त्रुविशेषेण हितं हीनस्य पूर्वतः ॥
पूर्वतः कृष्णात् ॥ भोजनं धिगवृ-
न्ताकं वृन्ताकं धिगवृन्ताकम् । सवृन्तं
धिगते लाढ्यं सतैलं धिगरामठम् ॥ स
र्वासां शाकजातीनां वृन्ताकं शाकना
यकम् ॥

वृन्ताकी । स्त्री • वार्ताक्यां ।

वृन्तिका । स्त्री • वृन्तितायाम् । कटु,
क्याम् ॥

वृन्दः । पुं • दशार्बुदे । शतकोटी ।
महार्बुदे । अजे ॥ न • समूहे ॥ वृण्यते
वृणभक्ते । वृन्दादयश्चेति साधुः ॥

वृन्दा । स्त्री • तुलस्थाम् ॥ जलन्यरस्य
पत्राणाम् ॥ केदारराजकन्यायाम्-
॥ राधाषोडशनामान्तर्गतनामवि
शेषे ॥

वृन्दारः । वि • मनोज्ञे ॥

वृन्दारकः । पुं • अमरे । देवताया-
म् । सुरे । प्रशस्तं वृन्दयस्यसः ।

शृङ्गवृन्दाभ्यामारकन् । स्त्रियां सूत

वृश्चिकः

कापुत्रिका वृन्दारकाणां वैतिवत्तव्य
मिति • वृन्दारका • वृन्दारिकीत्युभ
यम् ॥ यूथपती ॥ यथा । वृन्दा
रकः सुरेश्छे मनोज्ञे यूथपातरी
तिव्याडिः ॥ चि • मनोज्ञे ॥
श्रेष्ठे ॥

वृन्दावनम् । न • स्वनाम्नाप्रसिद्धे
तीर्थे विशिष्टे ॥ वृन्दावने केशजालमु
माना स्त्रीधदेवता । भूतेशो भैरव
स्तत्र सर्व्वसिद्धिप्रदायकः ॥ इ
त्यागमः ॥ वृन्दाय च तपस्ते पितृत्तु
वृन्दावनं स्मृतम् । वृन्दया च कृता
क्रीडा तेन वामुनिसत्तम ॥ इति पु
राणम् ॥ वृन्दायावनम् ॥

वृन्दावनेश्वरकः । पुं • श्रीकृष्णे ॥

वृन्दावनेश्वरी । स्त्री • राधायाम् ॥

वृन्दिष्ठः । चि • अतिवृन्दारके ॥ अथ
मेवामतिशयेन वृन्दारकः । वृष्ठन् ।

प्रियस्थिरेति साधुः ॥

वृन्दीयान् । चि • वृन्दारकतरे ॥ अथ
मनयोरतिशयेन वृन्दारकः । ईयसु
नि • प्रियस्थिरेति वृन्दारकस्य वृन्दा-
दिशः ॥

वृशः । पुं • आर्द्रके ॥ मूले ॥ वृणो
ति ॥ वृज् • । जनिदेत्यादिनाश
क् ॥ उन्दुरी ॥

वृशा । स्त्री • औषधीविशेषे ॥

वृश्चिकः । पुं • अली । द्रुणे । विष्णुः

इ • भा • प्र • । वृश्चिकविषस्य लक्षणं

वृश्चिपत्री

यथा । दहत्यग्निरिवादीचभिन-
तो०वोर्द्धमाशुव । वृश्चिकस्यविषं
यातिपश्चाद्दंशाऽवतिष्ठते ॥ औषध
न्तु । जीरकस्यकृतः कल्कोष्ठतसै
न्धवसंयुतः । सुखिणोमधुनालिपा
वृश्चिकस्यविषंहरत् ॥ गन्धमाघ्राय
मृदितसूर्यावर्तदलस्यतु । वृश्चिके
नमरोविद्धः क्षणाद्भवतिनिर्विषः

अष्टमराशौ ॥ तल्लग्नजातस्यफ
लंयथा । वृश्चिकोदयसञ्जातः शौ
र्यवानतिदुष्टधौः । भवेद्विज्ञानस
म्यन्नेविद्यहीसुभगः सुधीः ॥ शू
ककीटे । शुयपोका० इ०भा०प्र०
॥ आपधीविशेषि ॥ वृश्चति । आत्र
सूक्ष्मेदने । वृश्चिकृषाः किकन् ।
यहिज्येति सप्तासारणम् ॥

वृश्चिकप्रिया । स्त्री० पूति कायाम् ॥
वृश्चिकर्णी । स्त्री० आखुकर्णाम् ॥
वृश्चिका । स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे ।
नखपण्ड्याम् । पिच्छिलायाम् । अ
लिप्रियायाम् ॥

वृश्चिकाधिपः । पुं० मङ्गले ॥
वृश्चिकाली । स्त्री० क्षुपविशेषे
वृश्चिपत्याम् । विषघ्न्याम् ।
सर्पदंष्ट्रायाम् । भूरिदुग्धायाम् ।
भासुरपुण्यायाम् । बिक्काटी० इ०
गौ०भा० ॥ वृश्चिकालीविषघ्नी
तुकासमारुतनाशिनी ॥

वृश्चिपत्री । स्त्री० वृश्चिकाल्याम् ॥

वृषः

वृश्चीरः । पुं० श्वेतमूलपुनर्नवा-
याम् ॥

वृषः । पुं० धर्मः ॥ वर्षतिफलम् । वृ
षुश्रेष्ठेसेचनेच । इगुपधितिकः ॥
वर्षणात्सर्वकामानां धर्मोवृषः
इतिशङ्करभाष्यम् ॥ बलीवर्द्धे ।

उच्चणि । भद्रे । ऋषभे । वृषभे ।

अनङ्कुहि । सौरभेये । गवि ॥ शि

ववाहनवृषस्यस्वरूपंयथा । शृङ्गायु

धः शुङ्गायश्चतुष्पादसितक्षुरः

। वृहत्ककुत्क्षुणापुच्छः श्यामस्कं

धोवृषः स्मृतइति ॥ वृषोत्सर्ग

वृषि ॥ तल्लक्षणंयथा । चरणानिमु

खं पुच्छंयस्यश्वेतानिगोपतेः ।

लाक्षारससवर्णश्चतनीलमितिनि

र्दिशेत् ॥ एवंविधवृषाभावेऽन्यो

वृषभोयोयस्योपादेयः सीप्युक्तः ।

वर्णतस्ताम्रकपिलाब्राह्मणस्यप्रशस्य

ते । तथा । श्वेतोदरः कृष्णपृष्ठो

ब्राह्मणस्यप्रशस्यते ॥ स्निग्धरक्तो नव

र्णो नक्षत्रियस्यप्रशस्यते ॥ काश्चना

भेनवैश्यस्यकृष्णो नाप्यन्यजन्मनः ॥

इति । वृषोत्सर्गकालश्चअशौचान्त

द्वितीयदिनम् । कार्त्तिकीचैशीरे

वतीयुताश्विनपूर्णिमाचेति ॥ शृ

ङ्ग्याम् ॥ चतुर्विधपुरुषमध्येपुरु

षविशेषि ॥ तल्लक्षणन्तु । बहुगुण

बहुबन्धः शीघ्रकामो न दाहः सक

लरुचिरदेहः सत्यवादीवृषोयमि

वृषचक्रम्

ति । तावुरिसंज्ञे द्वितीयराशौ
एतद्राशिजातफलं यथा । स्थिरम
तिंसुमतिकमनीयतांकुशलतांहि-
नृशामुपभोगताम् । वृषगतीहिम
गुह्यं शमादिशेत्सुकृतिनः कृति-
नश्चसुखान्यपि ॥ तस्मिन्जातस्य फ
लम् । वृषलम्भे भवेज्जातो गुरुभक्तः
प्रियंवदः । गुणीकृती धनौलुब्धः शु-
रः सर्वजनप्रियकृतिः ॥ उत्तरपद
स्यः श्रेष्ठे ॥ वासी । वासके ।
चटूरुषे ॥ मूषिके ॥ शुक्ले ।
वास्तुस्थानभेदे ॥ रिपौ । कामे ॥
बलवति ॥ कृषभनामौषधे ॥ व
र्षतिफलमधुकामादीन् । वृषु ।
इगुपधितिकः ॥ वृष्यप्रयोगे ॥ श्री
कृष्णे ॥ पुष्ये ॥ वत्सविशेषे ॥
यथा । कीट्रवाः शालिमुद्गाश्च
सक्तुमाषास्तथैव च । महार्धे जाव
ते सर्वे वृषे च सुरवन्दिते ॥ १५ ॥ न.
जसे । पिच्छे ॥ वेतसे । चि. पु
ष्यवति ॥

वृषकर्षी । स्त्री. सुदर्शन्यायाम् । सु
दर्शनगुलुषु. इ. गौ. भा. ।
वृषकर्मा । पुं. भगवति । वृषाध
र्मलक्षणं कर्माद्य ॥

वृषकेतुः । पुं. कर्ष्यपुत्रे ॥

वृषगन्धा । स्त्री. अजान्त्याम् ॥

वृषचक्रम् । न. कृषिकर्मात्तद्वृषाका
रचक्रे ॥

वृषपर्षी

वृषः । पुं. मूष्के । चण्डकोषि ।
वृषणीभवतः सारौकफासृङ्मांस-
मेदसाम् । वीर्यवाहिशिराधारौह
षणीपुरुषावहौ । स्खललिङ्गेदरि
द्रः छाहुः स्येकवृषणीभवेत्
विषमेस्त्रीचक्षुलोबैरूपः स्नाद्वृष
णीसमे ॥ प्रलम्बवृषयोत्पायुर्निर्द्रव्यो
मन्त्रिभिर्भवेत् ॥ वर्षति । वृषु. से
चने । बाहुलकाल्प्युः । बहुल
मन्यचेतियुज्वा । संघ्रापूषं कत्वा
द्रुचाभावः ॥

वृषवश्रः । पुं. इन्द्रस्याश्वे । उच्येः
श्रवसि । श्वेतहये ।

वृषखसु । न. इन्द्रस्यवने । नन्दने
। कन्दसारे ।

वृषदंशकः । पुं. चाक्षुभुजि । वि
डाले ॥ वृषान्मूषिकान्दधति ।
दंश. । कर्मव्यय् । स्वार्थेकम् ॥

वृषध्वजः । पुं. वृषाङ्गे । शिवे ॥ वृ
षाध्वजश्चिह्नमस्य ॥ ईरम्भे ॥ पुष्य
वर्माचि ॥

वृषा । पुं. कर्ष्ये ॥ महेन्द्रे ॥ वृषभे
। तुरगे ॥ वर्षति । वृषु. । कनिन्
युवपितृशिराजौद्यादिना. कनिन्

वृषनाशनः । पुं. विडङ्गे ॥

वृषपतिः । पुं. शिवे ॥ वरुडे ॥

वृषपचिका । स्त्री. वस्तान्नाम् । अ
जान्त्याम् ॥

वृषपर्षी । स्त्री. वृषविशेषे । दध्या

वृषल :

ख्याम् । चक्राङ्ग्याम् । सुदर्शना
याम् । पुराती० इ० गौ० भा० ॥ आ
खुपण्याम् ॥

वृषपट्या । पुं० चम्पकसूदने । शम्भौ
। ईशे ॥ दैत्यप्रभेदे । शृङ्गारिणि ॥
कशिरौ ॥ वृषरूपादिपक्षांशस्य ॥

वृषभः । पुं० श्रेष्ठे ॥ गवि । वृषे ॥
चोषधीभेदे । शृङ्ग्याम् ॥ वर्षति
मूत्रेणभूमिसिञ्चति । वृषु० । ऋ
षिष्ठिभ्यांकिदित्यभच् । आदिभि
ने । कर्त्तरन्ध्रे ॥

वृषभगतिः । पुं० रैरिहाणे । शम्भौ
। वृषभेणगतियस्य ॥

वृषभध्वजः । पुं० महेश्वरे । शिवे ।
वृषभोध्वजश्चिह्नमस्य ॥

वृषभाक्षः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ सर्वका
माभिवर्षकेष्विषीयस्यसः । बहु
व्रीह्यावितिषच् । वृषभोधर्मोद्विष्ट
रस्यवा ॥

वृषभाक्षी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

वृषभानुः । पुं० सुरभानुपुत्रे । राधि
कापितरि ॥

वृषभासा । स्त्री० अमरावत्याम् ॥

वृषयः । पुं० आश्रये ॥ वृणोति । वृ
ज्ज्वरणे । वृद्धोः पुक्कुक्कौचितिक
यन्धातोः पुनागमश्च ॥

वृषलः । पुं० गृह्णने ॥ शूद्रे । चन्द्र
गुप्तनृपे ॥ बाजिनि । तुरगे ॥ अधा
मिके ॥ वृष्यते० वर्षतिवा । वृषु०

वृषली

। वृषादिभ्यश्चिदितिकलः ॥ वृषं
धर्म्मलुनातिषाः लूञ् ॥ अन्ये
भ्योपीतिङः ॥ वृषंलातिषा । ला०
। कः ॥ वृषाहिभगवान्धर्मस्तस्य
यः कुरुतेह्यलम् । वृषलंतंविदुर्देवा
स्तस्माद्धर्म्मनलोपयेत् ॥

वृषलपतिः । पुं० शूद्रे० चोराणांरा
जि ॥

वृषलवृत्तिः । पुं० शूद्रोपक्रमवृत्तौ ॥

वृषली । स्त्री० शूद्रायाम् । जातित्वा
मृडीष् ॥ स्त्रीमात्रे ॥ निरुक्तशकु
र्वन्ति । वृषस्यन्तीचपलयतिभर्त्ता
रमिति० वृषली० ब्राह्मणस्यपरिणी
ताब्राह्मण्यपिवृषलीति० आद्धभुग्
वृषलीतल्पमित्यत्रकुल्लूकभट्टः ॥
बन्धातुवृषलीज्ञेया० वृषलीतुमृत
प्रजा । अपरावृषलीज्ञेयाकुमारी-
यारजस्वला ॥ पितृगृहचविवाह
तायारजस्वलायांकन्यायां ॥ यथाऽ
चिकाश्रयौ । पितुर्गेहेवयाकन्या
रजः पश्यत्यसंस्कृता । भूबहत्या
पितुस्तस्याः साकन्यावृषलीस्मृता
॥ यस्तुतांवरयेत्कन्यांब्राह्मणोच्चा-
नदुर्वलः । अश्राव्यमपाङ्ग्यं
तंविद्यावृषलीपतिमिति ॥ स्वपतिं
परित्यज्यपरपतिगामिन्याम् । य
था । स्ववृषंवापरित्यज्यपरवृषे० वृ
षायते । वृषलीसाहिविज्ञेयानशू
द्रीवृषलीभवेदिति ॥

वृषाकपायी

वृषलीपतिः । पुं० सवर्णामपरिणीय
कृतशूद्राविवाहे ॥ वृषल्याः पतिः
॥ यस्तुतांवरयेत्कन्यात्राह्मणोऽज्ञा
नदुर्बलः । अथाद्यमपाङ्गं यंतं वि
द्यावृषलीपतिम् ॥ यदिशूद्रां व्रजेहि
प्रोवृषलीपतिरेवसः । तांपितुर्गृ
हे सञ्जातरजस्काम् ॥

वृषलीफेनः । पुं० शूद्राया अघररसे ॥
वृषलोचनः । पुं० मूषिके ॥ त्रि०
वृषनयने ॥

वृषबाहनः । पुं० शिवे ॥

वृषशत्रुः । पुं० विष्णौ ॥ द्व० त्रि० पः
॥ बिडाले ॥

वृषमृक्षी । पुं० भृङ्गरेले ॥

वृषस्यन्ती । स्त्री० कामुक्याम् । मैथु
नेच्छावत्याम् ॥ वृषनरं शुकलं वा
० द्रष्टव्यात्मनः । सुपचात्मनः
क्यच् । अश्वक्षीरवृषलवणानामा
त्मप्रीतीक्यचौतिमुक् । लट् : शत
। उगितश्चेतिङीप् ॥

वृषा । स्त्री० मूषिकपण्याम् ॥ कपि
कच्छाम् ॥ वर्षति । वृषेरिगुपधेति
कः । टाप् ॥

वृषाकपायी । स्त्री० श्रियाम् ॥ गौर्या
म् ॥ वृषाकपेः स्त्रीतिपुंयोगार्थे
वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामुदा
त्तद्रव्यकारादेशोऽङीप्च ॥ वर्याम्
। शतावर्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ श
च्याम् ॥ स्वाहायाम् ।

वृषाकृतिः

वृषाकपिः । पुं० हरे । स्मरहरे ॥
कृष्णे । बामुदेवे ॥ वर्षणात्सर्वका
मानांधर्मीवृषः । कात्तोयात्भू
मिमपोदितिकपिर्वराहः । वृषत्वा
त्कपिरूपत्वाच्चवृषाकपिः । कपि
र्वराहश्चेष्टश्चधर्मश्चवृषउच्यते ।
तस्माद्वृषाकपिंप्राहकश्यपोमांप्रजा
पतिरिति महाभारतम् ॥ जातवे
दसि । अम्नौ ॥ वृषंधर्मेनकम्प
यति । कपिकिञ्चिच्चलने । कु
ण्डिकम्प्यानलोपस्येति० इः । वृ
षाद्धर्मादाकम्पयतिदुष्टानितिवा
॥ यहा । वर्षतिकामान् । वृषु०
। इगुपधेतिकः । आकम्पयतिपा
पानि । पूर्ववदिः । वृषश्चासा
वाकपिश्च ॥ यहा । वृषाद्वन्द्वेन
कम्पते० आकम्पतेवाऽस्मात् ॥ य
हा । वृषाधर्मी० वृषाद्वन्द्वेवा० क
पिरिववश्यस्य ॥ यहा । वृषरक्षकः
कपिर्वराहः । शाकपार्थिवादिः
। अन्येषामपीतिदीर्घः ॥ यहा ।
वृषाद्वन्द्वस्य० अकम् वृषाकम्पिय-
ति० पिगतौ । अस्तर्भादितण्यर्थी-
वा । इन्द्रदुःखंप्राप्नोति० प्रापय
तिवः दैत्यान्० रक्षकत्वात् । विचि
संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणः । क्विपितु
आगमशास्त्रस्यानित्यत्वाद्गुणः ॥

वृषाकरः । पुं० माघे ॥

वृषाकृतिः । पुं० विष्णौ । नारायणे ॥

वृषोत्सर्गः

धर्मार्थावाक्यतिरस्य ॥ वृषशब्दस्ता
दर्थ्ये • आक्यतिराकारः शरीरम्
। वृषार्थाधर्मार्थावाक्यतिः शरीर
मध्येति ॥

वृषाङ्कः । पुं० शङ्करे ॥ साधो ॥ वृ
षः अङ्कश्चिह्नमस्य ॥ भङ्गातके
॥ मङ्गलके ॥

वृषाङ्कः । पुं० डमरुवाद्ये ॥ इ०
श० र० ली ॥

वृषाङ्कः । पुं० शिवे ॥ इ० त्रि०
षः ॥

वृषाङ्कः । पुं० महाकाले ॥ इ०
त्रि० षः ॥

वृषाधिपः । पुं० शुक्यहे ॥ वृषस्य
राशिविशेषस्य अधिपः ॥

वृषान्तकः । पुं० जनाङ्गने ॥ वि
डाले ॥

वृषायणः । पुं० चटके ॥ इ० हा०
ली० ॥

वृषासनः । पुं० शिवे ॥ वृषावली
वर्द्धः आसनं यस्य ॥ वृषरूपआ
सने ॥

वृषाहारः । पुं० विडाले ॥ वृषामू
षिकआहारोऽस्य ॥ इ० हा० ली० ॥

वृषी । पुं० मयूरे ॥ इ० श० ला० ॥

वृषी । स्त्री० यतीनामासने । व्रतिवि
ष्टरे ॥ वर्षातिसुखम् । वृषु० ।

इगुपधेतिक् । गौरादिः ॥

वृषोत्सर्गः । पुं० आवादीवत्सतरी

वृष्टिभूः

चतुष्टयसहितविशुलचक्राङ्कितवृष
प्यागे ॥

वृष्टः । त्रि० सिके ॥ वृषेः क्तः ॥

वृष्टिः । स्त्री० वर्षे । मेघाज्जलपत
ने । वर्षणे । वर्षणम् । वृषु० ।
स्त्रियांक्तिन् ॥ भाग्याख्यायाम्
तुष्टौ ॥

वृष्टिघ्नी । स्त्री० भृङ्गपरिणिकायाम् ।
सूक्ष्मलायाम् ॥ त्रि० वृष्टिना-
शके ॥

वृष्टिजीवनः । पुं० देवमातृकेदेशे ।
वृष्टिजीवनं यस्य सः ॥ वृष्ट्याजीव
नं यत्र वा ॥

वृष्टिप्रमाणम् । न० मेघाज्जलपतनेयता
याम् ॥ यथा । द्रोणोपपन्ननिमित्तग
र्भे • वीर्याढकानिपवनेन । षड्विद्यु
तानवाधैः स्तनितेन द्वादशप्रसवः ॥
इति वराहातीतौ दृष्टे राठकद्रोणप्रमा
णपरिज्ञानपराशरआह । आठका
श्चतुरो द्रोणमपां विद्यात्प्रमाणतः ।
धनुः प्रमाणमेदिन्यां विद्याद्द्रोणा
भिवर्षणम् ॥ समे विंशद्गुलाना
हे । द्विचतुष्काङ्गुलीच्छिते । भारुडे
वर्षातिसम्पूर्णं । ज्ञेयमाठकवर्षण
म् ॥ तथाचाचार्यः । हस्तवि
शालं कुण्डकमधिकृत्याम्बुप्रमाण
निर्देशः । पञ्चाशत्पलमाठकमने
नमिनुयाज्जलपतितमिति ॥

वृष्टिभूः । पुं० भेके ॥ वृष्टौभवति ।

वृहच्चक्षुः

भू० । भुवः संज्ञान्तरयोरिति-
क्षिप् ॥

वृष्णिः । पुं० बादवे ॥ मेघे ॥ श्रीकृ-
ष्णे ॥ वर्षति । वृषु० । सवृषि
भ्यांकिदितिनिः ॥ वि० पाषण्डे ॥
चण्डे ॥

वृष्णिगर्भः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ वृष्णा-
यागर्भेयस्यसः ॥

वृष्यः । पुं० माघे ॥ न० बाजीकर-
णे ॥ त्रि० शुक्रवृद्धिकारकौषधा-
दौ ॥ वृष्यते । वृषु० । विभाषाकृ-
तवृषारितिक्यप् । पक्षेण्यतितु० व-
र्ष्यम् ॥ वृषायहिते ॥ वृषायका-
मुकायहितम् । खलयवमाधिति-
यत् ॥

वृष्यकन्दा । स्त्री० विदार्याम् ॥

वृष्यगन्धा । स्त्री० वृद्धदारके ॥

वृष्यगन्धिका । स्त्री० अतिबलायाम् ॥

वृष्यवर्द्धिका । स्त्री० विदार्याम् ॥

वृष्या । स्त्री० ऋद्धिनामौषधे ॥ शता-
वर्ध्याम् ॥ आमलक्याम् ॥

वृषी । स्त्री० व्रतिनामासने ॥ ब्रह्म-
चार्याद्यासने ॥ ब्रुवन्तः सौदम्य-
स्याम् ॥ पृषादरादित्वाद्ब्रुवच्छ-
ब्दश्च० वृ० आदेशः । अन्येष्वपीत्य-
धिकरणेडः ॥

वृहच्चक्षुः । पुं० महाचक्षुशाकेपक्षि-
विशेषे । दीर्घपादे । कुलङ्ग-
भा० ॥

वेगवती

वृहच्चित्तः । पुं० बीजपुरे ॥

वृहच्छल्कः । पुं० चिङ्गटमत्स्ये ॥

वृहच्छुकः । पुं० दावाघाटी । कठ-
कीरवा० इतिख्यातेखगे ॥

वेकटः । पुं० वैकटिके । मणिकारे ।
मणिचारा० इ० भा० प्र० मेकटी० इ०
गौ० देशभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥ यू-
नि । जाततोरुग्ये ॥ विटूषके ॥

वेगः । पुं० जवे । रंजसि । रये ।
स्यदे ॥ प्रवाहे । ओघे । धारायो-
म् ॥ किम्पाके । महाकालफले ॥
रेतसि ॥ मूत्रादिप्रवृत्तौ ॥ यथा ।
वेगान्नधारयेज्जातुविष्मूत्रक्षवष्टट-
क्षुधाम् ॥ अपिच । वेगरोधानक-
र्त्तव्योद्यन्यचक्रोधवेगतः ॥ पुन-
श्च । स्वभावतः प्रवृत्तानांमलादौ-
नांजिजौविषुः । नवेगान्धारयेद्बी-
रः कामादीनाञ्चधारयेदिति ।
पृथिव्यादिचतुष्टयमनोवृत्तौसंस्का-
रे । वेजनम् । ओविजौभयचलन-
योः । घञ् ॥

वेगनाशनः । पुं० श्लेष्मणि ॥

वेगशान् । पुं० ईश्वरे ॥ वि० वेगि-
नि ॥ वेगोज्ज्वलास्ति । मतुप् ॥

वेगवती । स्त्री० अर्द्धसमवृत्तभेदे ॥

यथा । त्रिषमेप्रथमाक्षरद्वौनन्दाध-
कमेवहिवेगवतीस्यात् ॥ यथा ।
स्मरवेगवतीव्रजरांमाकेशववंशरवे-
रतिमुग्धा । रभसाव्रगुरुनृगव

वेणि :

नीकेलिनिकुञ्जगृहायकगाम ॥
 वेगसरः । पुं० वेगिहये ॥
 वेगितः । चि० सञ्ज्ञातवेगे । वेगवि
 शिष्टे ॥ वेगः सञ्ज्ञातोऽस्य । ता
 रकादित्त्वादितच् ॥
 वेगो । पुं० श्येनपक्षिणि ॥ चि० वेग
 वति । तरस्त्रिणि । जाङ्गिके ॥
 वेतिशयितोवेगोऽस्य । अतइनिः ॥
 वेगिहरिणः । पुं० श्रीकारीमृगे ॥
 वेङ्कटः । पुं० द्रविडदेशस्थोऽचलवि
 शेषे ॥
 वेचा । स्त्री० मूल्ये ॥ विचिर्० ।
 अच् । टाप् । वेचामूल्यस्रवेत-
 नमितिहलायुधः ॥
 वेजानी । स्त्री० सोमराण्याम् ॥
 वेजितः चि० भीते ॥
 वेडम् । न० सान्द्रविष्टिस्तचन्दने ॥
 वेडा ।) स्त्री० नौकायाम् ॥
 वेडी ।)
 वेणः । पुं० अज्ञात्सुनौधायामुत्पन्ने
 पृथोः पितरिः ॥ सत्पुत्रेणतु
 जातेनवेणोपिचिदिबन्धयौ । पुत्रा
 कोनरकात्चातः सतेनसुमहात्म
 नेतिविष्णुपुराणम् ॥ वणंसङ्कर
 जातिविशेषे ॥ यथा । वैदेहकेन
 त्वम्बष्ठामुत्पन्ने । वेणु उच्यतइतिम-
 नुः ॥

वेणा । स्त्री० भारतवर्षस्यनदीविशेषे ॥

वेणिः । स्त्री० वेण्याम् ॥ वेति०

वेणुः

वीयतेषा । वीगतिव्याप्तिप्रजनका
 नृत्यसनखदनेषु । वीज्याज्वरिभ्यो
 निः । बाहुलकात्मात्वम् ॥ यथा
 । वेणति । वेणु० । इन् ॥
 वेणिवेधिनी । स्त्री० जलीकायाम् ॥
 वेणी । स्त्री० केशबन्धे । प्रवेण्याम् ।
 प्रेषितभर्तृकादिधार्यकेशरचनावि
 शेषे ॥ यथा । जटानेयवेणीकृत
 कचकलापोनगरलंगलिकस्तूरीयंशि
 रसिशशिरेश्वानतिलकम् । इयं
 भूतिर्नाङ्गेप्रियविरहजन्माधवलि
 मापुरारातेर्भान्त्याकुमुमशरकिंमां-
 व्यययसि ॥ देवताडे ॥ नद्यादेर
 न्तरे ॥ सेतौ ॥ प्रवाहे ॥ मेण्या
 न् ॥ नदीविशेषे ॥ वेणति । वे
 णुगतिज्ञानचिन्तानिशामनयादि
 चग्रहणेषु ॥ इन् । कृदिकारा
 दितिडीष् ॥

वेणौरः । पुं० परिष्टवृक्षे ॥

वेणुः । पुं० नृपविशेषे । त्वक्सा
 रे । वंशे ॥ वंशवाद्ये ॥ यथा ।
 महानन्दस्तथानन्दोविजयोयजयस्त
 था । अत्वारउत्तमावंशामतङ्ग-
 मुनिसम्भताः ॥ दशाङ्गुलीमहा-
 नन्दानन्दएकादशाङ्गुलः । द्वाद
 शाङ्गुलमानस्तुविजयः परिकीर्त्ति
 तः । चतुर्दशाङ्गुलिमितोजयइत्य
 भिधीयते ॥ वेणति । वेणुगत्या
 दी । बाहुलकादुः ॥ यथा । अ

वेतस :

जति । अजिवृरीभ्योनिश्चेतिपुः ।
अजीर्णी ॥

वेणुकम् । न० तोचि । गजस्थतोदनद
ण्डे । वेणुनानिर्बृत्तम् । निर्वृत्ते
क्षयूतादिभ्यद्वितिठक् । वसुसुक्ता
न्तात्कः । संज्ञापूर्वकत्त्वान्नव
दिः ॥

वेणुकर्करः । पुं० करीरवृक्षे ॥

वेणुजः । पुं० वेणुयवे ॥

वेणुदारी । पुं० नरकात्मजे वाणा
सुरात्मजे ॥

वेणुधः । पुं० वैणविके । वंशीवाद
के ॥ वेणुधमति । धा० आतोनु
पसर्गेकः ॥

वेणुपत्री । स्त्री० वंशपत्रीवृक्षे ॥

वेणुयवः । पुं० वंशतण्डुले । वंशयवे ॥

वेणुवादः । पुं० वैणुके ॥

वेणुबीजम् । न० वंशयवे ॥

वेणवा । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

वेणवासङ्गमः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

वेतः । पुं० वेते ॥ इ० रा० नि० ॥

वेतनम् । न० कर्मकरस्य भृत्यौ । कर्म
ग्रायाम् । विधायाम् । भृत्यायाम्
। निर्वेशे । कामकरा इ० इ० भा० ॥

वीवनोपाये । आजीवे ॥ रूप्ये ॥

वीयतेऽमेन । वीगत्यादौ । वीपति
भ्यांतनन् ॥

वेतसः । पुं० लताविशेषे । रथे । अ
भपुष्पे । विदुले । शीते । बानीरे ।

वेच :

वञ्जुले । वेत० इ० भा० ॥ अचभावप्र
काशः । वेतसीविदुलीनस्रोवञ्जु
लीदीर्घपत्रकः । नादेयौगन्धपत्र
सजलोकासम्भृतस्तथा ॥ नदीकूल
प्रियस्त्वन्त्यः सुशीतोघनपुष्पकः
। जलजातस्तोयकामोविदुलीजलवे
तसः ॥ वेतसः शीतलीदाहशो
थार्श्यानिरुग्त्रणान् । इन्तिबीस
पङ्कच्छास्रपित्ताश्मरिकफानिलान्
॥ अयनम् । इण्० । नपुंसकवृत्ति
क्तः । वाविकल्पस्थः इतञ्चामंभ्य
ति । षोचन्तकर्मणि । आतोनुपेति
कः ॥ यडा । ऊयते । वेञ् । वेञ
स्तुट्चेत्यसच् । बाहुलकादात्त्वं न ॥

वेतसाम्नः । पुं० अम्नवेतसे ॥

वेतसी । स्त्री० वेतसे ॥

वेतसीका । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

वेतस्वान् । त्रि० बहुवेतसेदेशे ॥ वेत

साः सत्यञ्च । कुमुदनडवेतसेभ्यो

ङ्मतुप् । मादुपधायाङ्गतिवः ।

वेतालः । पुं० ईश्वरद्वारपाले ॥ भू

ताधिष्ठितशवे ॥ अकस्मान्नभस्या

भासमानेभूतविशेषे ॥ शिवमणाधि

पविशेषे ॥

वेत्ता । त्रि० वेदितरि । ज्ञातरि ॥

वेत्ति । विद० । लृच् ॥

वेचः । पुं० वेते । योगिदण्डे । सु

दण्डे ॥ वीयते । वीगत्यादिषु ।

गुह्यवीपक्षिवचीत्यादिना० चः ॥ वं

वेद :

श्रे ॥ फलिन्याम् ॥ पुं० असुरविशेषे ॥

वेचधरः । पुं० द्वारपाले ॥

वेचधारकः । पुं० वाः स्थिते ॥

वेचवान् । चि० वेचधारके ॥

वेचवती । स्त्री० नदीविशेषे ॥ सातुमा

लदेशात् ॥ कालपीसमीपेयमुनायां

मिलिता ॥ वेचासुरमातरि ॥ वेचा

णिसन्त्यस्याम् । मतुप् । डीप् ॥

वेचावती । स्त्री० वेचवत्यांनद्याम् ॥

वेचासनम् । न० वेचनिर्मितासने ।

चासन्द्याम् ॥ स्याद्वेचासनमासन्दी

ति ॥ हेमचन्द्रः ॥

वेचासुरः । पुं० असुरविशेषे ॥

वेची । पुं० द्वारपाले ॥ चि० वेचयुक्ते ॥

वेदः । पुं० आस्त्राये । श्रुतौ । क्रमो

पगृहीतवर्णात्मन्यपौरुषेयवाक्ये ॥

वेदयतिबोधयतिआत्मानम् । विद

ज्ञाने । इत्यतोऽप्यन्तात्पचाद्यच्

॥ नार्थबुद्धावेदसृष्टिः कालिदासा

दिवाक्यवत् । किन्तुश्वासद्वयायत्नो

तस्यादतोऽपौरुषेयता ॥ यथाहुरा

र्यायामाचार्याः । वेदेऽनादितया

वायद्वापरमेश्वरप्रणीततया । भवति

परमप्रमाणं वेधेऽनास्तिस्वतश्चपरतो

वा ॥ नापेक्षतेयदन्यदपेक्षन्तेऽ

खिलानिमानानि । वाक्यंतन्निग

मानांमानं ब्रह्माद्यतीन्द्रियावगतौ ।

मानं प्रवेधयन्तं वेधं मानेनयेबुभुक्ष

वेद :

न्ते । एधाभिरेवदहनंदग्धुंवाञ्छन्ति

तेमहात्मानः ॥ ४६ ॥ वेदानादिर

मुष्यव्यञ्जकईशः स्वयंप्रकाशात्मा ।

तदभिव्यक्तिमुदोच्यप्रोक्तोसौसूरि

भिः प्रमाणमिति ॥ रूपाणामव

लोकैचक्षुरिवान्यन्नकारणं दृष्टम् । त

ददृष्टावगतौवेदवदन्योनवेदकीहे

तुः ॥ निगमेषुनिश्चितार्थतन्त्रे क

श्चिद्यदिप्रकाशयति । तदिदमनुवा

दमात्रंप्रामाण्यंतस्यसिद्धातिनकि

श्चित् ॥ अंशद्वयवतिनिगमेषाधयति

हेतमेषकोशः । अद्वैतमेववस्तुप्र

तिपादयतिप्रसिद्धमपरींशः ॥ ५० ॥

सचवेदोमन्त्रब्राह्मणभेदाद्विबिधः ॥

विधिमन्त्रनामधेयनिषेधार्थवादभेदा

त्पञ्चविधश्चभवति ॥ अज्ञातज्ञा

पकोवेदइतिप्रमाणविदः ॥ अ

तोवेदार्थज्ञानप्रशंसामाहकूर्मपुराण

म् । नवेदपाठमात्रेणसन्तोषंका

रयेदुधः । पाठमात्रावसानस्तुपङ्के

गौरिवसीदति ॥ योऽधीत्यविधिव

दिप्रेवेदार्थंनविचारयेत् । ससान्व

यः शूद्रसमः पात्रतांनप्रपद्यते ॥

व्यासश्च । वेदस्याध्ययनंसर्वधर्मशा

स्त्रस्यवापियत् । अजानतार्थतत्स

र्वंतुषाणांकण्डनंयथा ॥ यथापशुर्भा

रवाहीनतस्यभजतेफलम् । हिजस्त

थार्थानभिज्ञोनवेदफलमश्नुते ॥ पा

ठमात्रवतेनित्यं हिजातींश्चार्थं वक्ति

वेद :

तान् । पशूनिवचतान्प्राज्ञोवाङ्-
माचेषापिनार्चयेत् । श्रुतहीनम-
धीतंयज्ञेहनामुचतव्वेत् । श्रुतन्तु
केवलमपिसमुहारायकल्पते । यो
धीतेनार्थतत्त्वज्ञस्तस्यतद्वारणाद्वया
। भारवाहोसमृतकः केवलंज्ञेशभा-
गम्भवेत् । तस्मादर्थपरिज्ञानेयत्नः
कार्योविज्ञानता । ज्ञानंकर्मचसंयु-
क्तंयुक्तार्थंकथितंमया । अधीतंश्रुत-
संयुक्तंतथाश्रेष्ठंनकेवलम् । अधीत्य
यत्किञ्चिदपितदर्थमवबुध्यच । स्व-
र्गलोकात्मवाप्नोतिधर्मानुष्ठानविहि-
तः । इति । अपिच । वेदार्थज्ञो ज-
पंजपत्वातथैवाध्ययनं हि जः । कुर्व-
न्स्वर्गमवाप्नोतिनरकस्तुविपर्यये । इ-
तिचव्यासः ॥ मनुः । वेदशास्त्रा-
र्थतत्त्वज्ञोयत्रतत्राश्रमेवसेत् । ब्रह्मे-
वलोकेतिष्ठन्सब्रह्मलोकायकल्पते
इति ॥ व्यासः । समुच्चितंस्तोक-
मपिश्रुताधीतंविशिष्यते । चतुर्णां
मपिवेदानांकेवलाध्ययनाद्विज्ञाः ॥
अनृचायन्तिनः श्रेष्ठायन्तिभ्योधा-
रिणोवराः । धारिभ्यश्चार्थतत्त्वज्ञा-
स्तेभ्योप्यध्यात्मचिन्तकाः ॥ पुस्त-
केवेदलिखननिषेधः पाश्चात्तरख-
ण्डे ११० अध्यायेयथा । वेदस्यलिख-
नंक्रत्वायः पठेद्ब्रह्महाभवेत् । पुस्त-
कंवागृहेस्याप्यवच्छपातोभवेद्भुवमि-
ति ॥ विदस्यनेनधर्मम् । विदज्ञा

वेदमा

ने । इत्यर्थेतिघञ् ॥ वेदार्थवेदन-
हेतुत्वाद्वाकरणे ॥ व्याकरणेनहि
पदादिविभागश्चतुर्वेदादयोज्ञाय-
न्ते ॥ अनुभवे । भावेघञ् ॥ वृत्तौ
॥ केशवे ॥ इन्द्रियादिदेवताप्रकाश-
के ॥ मौनशरीरावच्छेदेनभगवद्वा-
क्यमितिन्यायशास्त्रम् ॥

वेदगर्भः । पं० अजयोनौ । ब्रह्मणि
॥ ब्राह्मणे ॥ वेदोर्गर्भेयस्यसः ॥
वेदगर्भा । स्त्री० दुर्गायाम् । वेदजन-
यित्वाम् ॥ अस्मद्वत्तोभूतस्यनिश्च-
सितमेतद्वत्वेदइत्यादिश्रुतेः । म-
मेवाज्ञापराशक्तिर्वेदसंज्ञापुुरातनी
। ऋग्यजुः सामरुपेणसर्गादीसंप्रव-
र्त्ततइतिकूर्मपुराणे द्वादशाध्यायेऽप्य-
भगवत्सुक्तेषु । तथाचचत्वारोवेदाः
साक्षाः सरहस्यावहुधाभिन्नाः । ए-
कशतमध्ययुशोखाः । सहस्रवर्त्मा
सामवेदः । एकविंशतिधावाङ्मृत्य-
म् । नवधाथर्बोवेदइतिमहाभाष्य-
म् ॥

वेदज्ञः । चि० वेदपारगे । वेदंजानाति
। ज्ञा० । चातीनुपसर्गइतिकः ॥
वेदनम् । न० अनुभूतौ । संबेदने ।
विदज्ञाने । ल्युट्चेति० ल्युटिक्तीव-
त्वम् ॥ विवाहे ॥

वेदना । स्त्री० ज्ञाने । दुः खे । पी-
डायाम् ॥ विदवेदनाख्याननिवा-
सेषुपुरादिः । ण्यासेतियुच् ॥ व

वेदमाता

दा । विदज्ञाने । घट्टिवन्दिबिदिभ्य
स्तेतिवाच्यमितियुच् ॥

वेदनास्कन्धः । पुं० विषयज्ञानप्रपञ्चे ।
विज्ञानस्कन्धजन्ययोः सुखदुःखयोः
याप्रियाप्रियानुभयविषयस्पर्शसुख
दुःखतद्रहितविशिषावस्थायित्तस्य
जायते । सवेदनास्कन्धइतिवाच्य
तिः । सुखादिप्रत्ययोवेदनास्कन्ध
इत्यानन्दमिरिः ।

वेदनिन्दकः । पुं० नास्तिके । वेदनि
न्दाकरे ॥ वेदनिन्दति । णिदिकुत्सा
याम् । यवल् ॥

वेदपारगः । पुं० मन्त्रब्राह्मणात्मकशा
खाध्यायिनि ॥ वि० अथगतवेदार्थ
तत्त्वे । ज्ञानिनि । सञ्चासिनि ॥
वेदस्यपारंगच्छति । गम्ल् । अ-
न्तात्यन्तोतिगमेर्डः ॥

वेदभागः । पुं० मन्त्रब्राह्मणयोः ॥
पूर्वैरुदाहृतेषुहेत्वादिवु । तैयथा ।
'हेतुनिर्वचननिन्दाप्रशंसासंशयोवि
धिः । परकृतिः पुराकल्पोवधारण
कल्पनेतिहेत्वादयः ॥

वेदमाता । स्त्री० गायत्र्याम् ॥ सर्वेशा
क्ताद्विजाः प्रोक्तानशैवानचवैष्ण
वाः । उपासतेह्यादिदेवीं गायत्रींवे
दमातरम् ॥ अपिच । योधीतेऽहन्त्य
दन्येतांसाविर्भीवेदमातरम् । वि
ज्ञायार्थं ब्रह्मचारोसयातिपरमांगति
मिति । दुर्गायाम् ॥

वेदवित्

वेदमार्गाः । पुं० वेदबोधितेपथि ॥ य
था । जलौघैर्निरभियन्तसेतवोवर्ष
तीश्वरे । पाखण्डिनामसदादैर्बेद
मार्गाः कलौयथेतिश्री० । अपिच ।
एतस्माद्वेदमार्गाद्वियदन्यदिहजाय
ते । तत्तुद्रक्तर्मविज्ञेयंरौद्रंशौच
विशृङ्खितमितिष० पु० ॥

वेदवती । स्त्री० कुशध्वजराजकन्याया
म् ॥ विवेकस्यप्रतीकायाम् । वेद
विद्याभिमानिन्यादेवतायाम् ॥

वेदवदनम् । न० व्याकरणे ॥ यथा ।
योवेदवेदवदनंसदनंहिसम्यग्वा
ह्म्याः सवेदमपिवेदकिमन्यशास्त्र
म् । यस्मादतः प्रथममेतदधीत्य
धीमान् शास्त्रान्तरस्यभवतिश्रवणे
धिकारीतिसिद्धान्तशिरोमणिः ।
योगिनोतन्त्रेप्यथमेवपाठः ॥

वेदवादरतः । वि० वेदेयेसन्निवादाः
• अर्थवादाः • अक्षय्यं हवैचातुर्मा
स्ययाजिनः सुकृतंभवतीत्येवमाद
यस्तेष्वेवरते । वेदार्थसत्यत्वं नैव
मेवैतदितिमिथ्याविश्वसिनसन्तुष्टे ॥

वेदवासः । पुं० ब्राह्मणे । वेदस्यवा
सायस्मिन् ॥

वेदवित् । पुं० कर्मव्रह्माख्यवेदार्थवि
दि । कर्मकाण्डोपासनाकाण्डज्ञा
नकाण्डात्मकसर्ववेदार्थविदि ।
वेदस्त्रे ॥ ऋग्वेदादयोवेदास्तत्वारस्त
त्त्वानीतिवेदविदइति ॥ वेदवेदार्थ

वेदाङ्गम्

सुवेत्ति • विद्यते • विन्ते वा । विद
ज्ञाने • विदसत्तायाम् • विदविचार
ये वा । सत्स्विति • क्तिप् ॥

वेदव्यासः । पुं • शुक्रदेवस्त्रपितरि ।
माठरे । द्वैपायने । पाराशर्य्ये ।
बादरायणे ॥ वेदं व्यस्यति । असु •
। अण् ॥ यथा । वेदमेकंचतुर्भेदक
त्वाशाखाशतैर्विभुः । करोति बहु
लंभूयेवेदस्यासस्वरूपधृक् । द्वापरे
तुयुगेविष्णुर्वाससकूपीमहामुने । वे
दमेकंसबहुधाकुरुतेजगतोद्भूतः ॥
ययासुकुरुतेतन्वावेदमेकंपृथक्प्रभुः
। वेदव्यासाभिधानातुसासामूर्त्तिं
र्मधुद्विषद्विबिष्णुपुराणम् ॥

वेदः । न० धने ॥ विद्यते • लभ्यते ।
विदल्ललाभे । असुन् ॥

वेदसारः । पुं • श्रीदेवीभागवते ॥
वेदसत्यासी । पुं • विदविहिताग्निहो
त्रादिकर्मत्याग्नि ॥

वेदस्वामी । पुं • आगमपे । आगमा
धिपती ॥ यथाहकालिदासः । मु
रुशनेङ्गारकराजपुत्राञ्जयाः क्रमे
णागमपाः प्रवीण्यैः । निजागमे
शाहनिमेखलायाबन्धस्तदाचारकरे
निरुक्तः ॥ इति ॥ तदाचारकरः
• तेषांविप्रादीनामाचारकृत • उक्त
म् ॥

वेदायणी । स्त्री • सरस्वत्याम् ॥

वेदाङ्गम् । न० शिवाकल्पोव्याकरणं

वेदान्तः

निरुक्तं च्छन्दोज्योतिषमिति श्रुतिवि
धितेषुषट्सु ॥ तत्राकारादिवर्णा
नांस्थलकरणप्रयत्नविधिकाचकुहवि
सर्जनीयानां कण्ठइत्यादिकाशिक्षा
। यागक्रियाणामुपदेशः कल्पः ।
साधुब्रह्मन्वाख्यानं व्याकरणम् ।
वर्णागमोवर्णविपर्ययस्य त्यादिनानि
स्येनेनिरुक्तम् । श्रुतिच्छन्दसां
प्रत्यायकं छन्दः । यजुषादिगणन
शास्त्रं ज्योतिषमिति सङ्क्षेपः ॥
वेदस्य षडङ्गम् ॥ पुं • परमेश्वरे ॥
वेदा षडङ्गभूतावस्य ॥

वेदादि । न० प्रणवे ॥

वेदानुवचनम् । न० नित्यस्वाध्यायल
क्षणे मन्त्रब्रह्मणाध्ययने ॥ वेदस्य अ
नुवचनम् ॥ वेदोऽनुच्यते गुरुच्चार
णानन्तरं पठ्यते इति ॥ अथवा । वे
दस्य अनुपस्थात् गुरुपासनाऽनन्तरम्
वचनम् • पठनम् ॥

वेदान्तः । पुं • उपनिषदि ॥ तदुपका
रिशरीरकसूत्रादौ ॥ तथाच वेदाना
मन्तोऽवसानभागे वेदान्त इति व्युत्प
त्तियोगान्मूख्यो वेदान्तशब्दो वेदवि
भागेऽन्तरभेदेषूपनिषत्सु • शरीरका
दौतूपचरित इति ॥ वेदानामन्ते
निर्णये । प्रस्थानत्रयात्मकेशास्त्रे
॥ आमुप्तेरामृतेः कालं नयेद्वेदान्त
चिन्तयेतिसत्यासिबोधावप्जीवामि
हेचप्रयोगवन्निवृत्त्यर्थेन विहितं श्रवणं

वेदाभ्यासः

दि । गृहस्थादीनास्तु श्रवणादिका
म्यम् । तदुक्तम् । दिनेदिनेतुवेदा
न्तश्रवणाद्वृत्तिसंयुतात् । गुरुशुश्रू
षया लब्धात्कृच्छ्राऽशीतिफलं लभे-
दिति ॥ वेदेषु तिलेषु तैलवदन्तोऽ
वस्थितो यः । तैलवद्देवेदान्तः उ
प्रतिष्ठित इति श्रवणात् ॥

वेदान्तकृत् । पुं० वेदान्तार्थसम्प्रदा
यप्रवर्तके वेदव्यासादौ ॥

वेदान्तगः । पि० ब्रह्मज्ञे ॥ वेदा
न्तानामुपनिषदामर्थब्रह्मगच्छति ।
गच्छ० । उपस्थयः ॥

वेदान्तसारः । पुं० वेदान्तस्य मथि
तार्थे ॥ वेदान्तस्यसारः ॥

वेदान्ती । पुं० ब्रह्मतत्त्वज्ञे ॥ ये त्वे
तां विद्यात्मिकां चित्तेष्वस्तिमुपेक्ष्य के
वलतदनुकूलयुक्त्यनुसन्धानकौश-
लेनैव तुष्यन्ति । ते तु नैयायिकादिस
दृशानिन्दिता एव । तदुक्तम् । वेदा
न्ता बहुतर्ककर्ममतिरस्ताः परं
मायया० भाट्टाः कर्मकलाकुला
हतधियो ह्येति वैशेषिकाः । अ
न्ये भेदरता विवादकलहास्ते तत्त्वतो
बध्नितास्तस्मात्सिद्धमतं स्वभावकम
यंधीरः परं संश्रयेत् ॥ इति ॥ वे
दान्ता उपनिषदः प्रमाणमस्यास्ति
इति ॥

वेदाभ्यासः । पुं० वेदानुशीलने ॥ स
पञ्चविधायथावदक्षः । द्वितीयेषु

वेदिना

तथाभागे वेदाभ्यासाविधीयते । वे-
दाभ्यासाद्विप्रार्थापरमंतपउच्य-
ते । ब्रह्मयज्ञः परं ज्ञेयः षडङ्गसहि
तश्च यः । वेदलोकरूपपूर्वविचारो
ऽभ्यसनं जपः ॥ तद्दानस्यैव शिष्य
भ्यो वेदाभ्यासाद्विप्रस्रधा ॥ षडङ्ग
लिखितौ न वेदमनधोक्त्या न्यां वि
द्यामधीयीतान्यथ वेदाङ्गस्मृतिभ्यः ।

वेदारः । प० कृष्णसाहि ॥ इ० पि०
षः ॥

वेदारण्यम् । न० सुन्दर्यादेव्यासमधि
ष्ठितेषु ग्रन्थस्थाने ॥

वेदिः । पुं० पण्डिते । बुद्धि ॥ वे
त्ति । विद० । हृदि शिरुहिवृत्ति
विदीति इन् । न० अस्वष्टायाम्
॥ स्त्री० परिष्कृतायां भूमौ ॥ प
रिष्कृता० यज्ञार्थं० पशुबन्धना
य० यज्ञपात्रासादनाय चाहितसं-
स्काराभूमिर्बेदिरुच्यते ॥ विद्यते०
शोधनेन ज्ञायते० विचार्यते० प्रा
प्यते वा । पूर्ववद्देरिन् ॥ यद्वा ।
वेदयति० विद्यते वा । विदनिवा
सादौ० चुरादिः । अचद्वः ॥ अ
ङ्गुलिमुद्रायाम् ॥

वेदिका । स्त्री० चतुरस्रायां कर्मार्थवि
द्याम् ॥ वितर्क्याम् । प्राङ्गणादि
पुक्ताते० उपवेशनस्थाने । स्वा
र्थकः ॥

वेदिना । स्त्री० द्रौपद्याम् । इति हि

वेधनम्

मचन्द्रः ॥
 वेदितः । त्रि० ज्ञापिते ॥
 वेदितव्यः । त्रि० विदुरे । ज्ञातरि
 ॥ इ० हे० चन्द्रः ॥
 वेदी । पुं० पण्डिते ॥
 वेदी । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥ वेदिश
 व्दर्थे ॥
 वेदीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥
 वेदीशः । पुं० दृष्टिणे । विधौ । व्र
 ह्मणि ॥
 वेदोदयः । पुं० रवौ । सूर्ये ॥
 वेदोदितः । त्रि० वेदोक्ते ॥
 वेदोपकरणम् । न० शिञ्जादिवेदाङ्गे
 ॥ वेदस्य उपकरणम् ॥
 वेदुधव्यः । त्रि० ताडयितव्ये ॥
 वेद्यः । त्रि० वेदितव्यवस्तुनि । ज्ञे
 ये । संविद्विषयभूते ॥ वेदितुं यो
 ग्यः । विदेज्ज्ञानार्थात्कर्मणिण्य
 त् । सचार्हेकृत्यतृचस्यत्वार्थे । इ
 त्याहभगवान् शङ्करोभाष्ये । निः
 श्रेयसार्थिभिर्वेदनाहंत्वाद्विद्यवृत्तिः ।
 वेधः । पुं० व्यधे । वेधने ॥ वेधन
 म् । विधविधाने । धञ् ॥ क्षेप
 णे ॥ गभीरतायाम् । गह्वरा० वृत्ति
 भाषाप्र० ॥
 वेधकः । पुं० अस्त्रवेतसे ॥ कर्पूरे ।
 न० धान्याके । त्रि० वेधकर्त्तरि ॥
 वेधनम् । न० वेधे । बीधना० इ०
 भा० ॥ विध० ल्युट् ॥ वेधसाध

वेनः

ने ॥ विध्यतेऽनेन । करणेति-
 ल्युट् ॥
 वेधनिका । स्त्री० मणिशङ्खादिवेध
 नोपकरणे । आस्फोटन्याम् । भौ
 री० वर्मी० इ० भा० ॥ विध्यतेऽ
 नया । विधविधाने । ल्युट् । स्वा
 र्थेकः ॥
 वेधमुख्यः । पुं० कर्चूरे ॥ वेधमुख्यः ॥
 वेधमुख्यकः । पुं० कर्चूरके ॥ द्रावि
 डके । काल्यके ॥ स्वार्थेकन् ॥
 वेधमुख्या । स्त्री० कस्तूर्याम् वेधमुख्या ॥
 वेधाः । पुं० परमेष्ठिनि । धातरि ॥ वु
 धे ॥ विष्णौ । हृषीकेशे ॥ रवौ ॥
 श्वतार्के ॥ विदधाति । डुधा
 ज् । विधाजोवेधचेतिविधादे
 शोऽसिप्रत्ययश्च ॥ विधति । विध
 विधाने । अमुन्या ॥
 वेधसम् । न० ब्रह्मतीर्थे । अङ्गुष्ठमू
 ले । इ० श० च० का० ॥
 वेधितः । क्विद्रिते । विधे । विंधा०
 बीधा० इ० भा० ॥ वेध्यतेस्म । वि
 ध० ग्यन्तोऽने कार्यः ॥
 वेधी । पुं० अस्त्रवेतसे ॥ त्रि० वेधक
 क्त्तरि ॥ वेधविशिष्टे ॥
 वेधिनी । स्त्री० रक्तपाशाम् ॥ मेथि
 कायाम् ॥
 वेध्यम् । न० लक्ष्ये ॥ त्रि० वेध
 नीये ॥
 वेनः । पुं० प्रजापतौ ॥ अजति ।

वेलम्

अज० । धापृष्यज्यतिभ्योनः ।
 अजीर्णी ॥
 वेत्ता । स्त्री० नद्याम् ॥ बनति । वन
 शब्दसम्भक्तौवा । वनेरिच्छोपधाया
 कृति० नः । लघूपधगुणः ॥
 वेपथुः । पुं० कम्पे ॥ वेपनम् ।
 टुवेपृक्कम्पने । टितोऽयच् ।
 वेपनम् । न० कम्पने ॥ टुवेपृ० ।
 ल्युट् ॥
 वेपः । न० अनवद्ये ॥
 वेपमानः । चि० भयेनकम्पमाने ॥
 वेमः । पुं० वायदण्डे ॥ यथा । वा
 यदण्डः । पुंसिवेमावेमोनावेमनद्व
 योरिति श० र० इ० ली० ॥
 वेमा । पुं० न० वायदण्डे । तन्तुवा
 यदण्डोवेयु० इ० गौ० भा ॥ वयति०
 अनेन । वेज्० । वेजः सर्वत्र
 ति० इमनिच् । अर्हर्चादिः । सा
 मनी० वेमनो० इतिवृत्तिप्रयोगात् ॥
 वेमूनः । चि० वेमवति ॥ वेमाऽस्या
 स्ति । पामादित्वात् नः ॥
 वेरम् । न० क्लेशरे । शरीरे ॥ वाचा
 कौ । वृन्ताके ॥ कुङ्कुमे । घु-
 सृणे ॥
 वेरकम् । न० कर्पूरे ॥
 वेरटः । पुं० नौचे ॥ न० वरटीफले ॥
 चि० मिश्रीकृते ॥
 वेलम् । न० आरामे । उपवने । कृ
 चिमवने ॥

वेल्लन्तरः

वेला । स्त्री० काले । समये ॥ मर्यादा
 याम् । सीमायाम् ॥ हारायाम् ॥
 यथा । चतुर्विंशतिवेलाभिरहारात्रं
 प्रचक्षते । पश्चिमादह्वराचाह्विरा
 णांविद्यतेक्रमद् । बह्विपुराणम् अ
 ध्वेः कूले ॥ अध्वेर्विकारे । अध्वा
 स्वविकृतौ ॥ अक्लिष्टमरणे ॥
 रागे ॥ ईश्वरस्यभोजने ॥ बुधस्यभा
 र्यायाम् ॥ वाचि ॥ वेलाति । वेल्ल
 गती । पचाद्यच् ॥ वेल्यते० अनया
 वा । वेलकालोपदेशे । गुरोस्त्वल
 इत्यः । टाप् ॥
 वलाकूलम् । न० तामलिप्रदेशे ॥
 वेलायाम् । अ० कालपरिमाणे ॥
 वेल्लम् । न० पुं० विडङ्गे ॥ वेल्लति ।
 वेल्लचलने । पचाद्यच् ॥ अभ्यनुष्ठा
 ने ॥
 वेल्लजम् । न० मरिचे । वेलनम् ।
 वल्ल० । घञ् ॥ वेल्लजायते । ल
 नो० । अन्तर्भाविण्यर्थः । अन्ये
 भ्योपीतिङः ॥
 वेल्लनम् । न० भूमावश्वस्यलुण्ठने ।
 लुण्ठने । अङ्गपरिवर्त्तने ॥ बलनङ् ।
 प्र० रे।टिकोनिर्माणार्थकाष्ठे ॥
 वेल्लनी । स्त्री० मालोदूर्वायाम् ॥
 वेल्लन्तरः । पुं० सजलदेशप्रसिद्धे वृक्ष
 विशेषे । वीरतरी ॥ तथा । वेल्लन्त
 रोजगतिशीरतरुः प्रसिद्धः श्वेता
 सितारुणविलाहितनीलपुष्पः ।

वेशनम्

श्याज्जातितुल्यकुसुमः शमिसूक्ष्म
 पत्रः स्फोटकगटकीचलदेशजएष
 वृक्षः ॥ वेल्लत्तरेरसेपाकीतिक्तस्तू
 ण्णाकफापहः । सूत्रोघाताश्मज्जि
 द्याहीयोनिमूचानिलार्तिजित् ॥
 वेल्लहलः । पुं० केल्लिनागरे ॥
 वेल्लिः । स्त्री० लतायाम् ॥
 वेल्लिकाख्या । स्त्री० वृक्षविशेषे । मरु
 न्मालायाम् । बिस्वपत्न्याम् ॥
 वेल्लितम् । न० चेष्टिते ॥ गमने ॥
 त्रि० कुटिले । विधत्ते । कम्पिते ॥
 वेल्लतिस्म । वेल्ल० । गत्यर्थेतिक्तः ॥
 वेशः । पुं० वेश्यागृहे ॥ गृहमात्रे ॥
 नेपथ्ये । अलङ्कारादिकृतशोभाया
 म् ॥ विशन्त्यत्र । विशप्रवेशने । ह
 लश्चेतिघञ् ॥ विशति० वेशनम्०
 विश्रयतेषां । विश० । पदरुजविश
 स्तृशोघञ्० अज्वा । पण्यस्त्रियाः
 भृतौ । प्रवेशे ॥
 वेशकः । पुं० गृहे ॥ वेशएव । स्वा
 र्थकः ॥
 वेशजीवी । त्रि० वेशवति ॥
 वेशदानः । पुं० सूर्यशोभायाम् ॥
 वेशधारी । पुं० कलतपस्विनि ॥ त्रि०
 वेशधारके ॥
 वेशनम् । न० चणकचूर्णे । विसण०
 द्र० भा० प्र० ॥ यथा । दोलयश्चणका
 नान्तुनिस्तुषायन्त्वपेक्षिताः । तच्चू
 र्णवेशनं प्राक्तपाकशास्त्रविशारदैः ॥

वेश्म

वेशनमोदकः । पुं० बुंदियाकाला
 ह्० इतिख्यातेखाद्यप्रभेदे ॥ यथा ।
 सुक्लामोदकवत्कायांवेशनश्चमो-
 दकाः । मेवञ्चाखधवः शीतोः
 किञ्चिद्वातकरास्तथा । विष्टम्भिना
 ज्वरघ्नाद्यपित्तरक्तकफापहाः ॥ ७
 वेशनवटिका स्त्री० पकीरो० द्र० प्र०
 खाद्यद्रव्ये । वटिकाविधनघ्राक्त
 धितायां निमज्जिता । रुच्याविष्टम्भ
 जननीवस्थापुष्टिकरीस्मृता ॥
 वेशन्तः । पुं० पल्लवे । अल्पसरसि
 । विशन्त्यत्रभेकादयः । विश० ।
 लृबिशिभ्यांभक् ॥ अमनौ ॥
 वेशरः । पुं० अश्वतरे ॥
 वेशवारः । पुं० वेगर० द्र० भा० प्र० मां
 सादिसाधकद्रव्ये ॥ यथा । द्रव्या
 णिवेशवारस्सनागवल्लीदलानिहि ।
 तंडुलाखलवद्भानिमरिचानिसमा
 सतः ॥
 वेशिः । पुं० जम्बकासिसूर्याक्रान्तरा
 श्रिद्धितोयेरशौ ॥ यथा । सूर्याद्धितौ
 यमृच्छंवेशिस्थानं प्रकीर्तितं यथनैरि
 ति ॥
 वेशीजाता । स्त्री० पुत्रदात्रीलता-
 याम् ॥
 वेश्मकलिङ्गः । पुं० चटके ॥
 वेश्मकूलः । पुं० चचेण्डायाम् ॥
 वेश्म । न० गृहे । सद्गनि ॥ विशन्त्य
 च । विश० । मनिन् ॥

वेष्टक :

वेष्टनकुल : । पुं० गन्धमूषिके ॥
 वेष्टनभू : । स्त्री० गृहरचनावर्ष्मभू
 मी । वास्तुनि ॥ वेष्टनभू : ।
 वेष्टनम् । न० वेष्टनालये । वेष्टनभू : ।
 दिगादित्वाद्यत् ॥
 वेष्ट्या । स्त्री० वारस्त्रियाम् । गणिका
 याम् । रूपाजीवायाम् ॥ वेष्टनेनेप
 ध्येनसम्पद्यते । कर्मवेष्टाद्यत् ॥
 वेष्टेवेष्ट्यागृहेभवावा । दिगादित्वा
 द्यत् ॥ वेष्टः प्रवेष्टीसत्यस्यवा । अ
 न्येभ्योपीतियत् ॥ पाठायाम् ॥
 वेष्ट्यागणः । पुं० वेष्ट्यावारि । वेष्ट्या
 समूहे ॥
 वेष्ट्याचार्य्यः । पुं० पीठमर्हे ॥
 वेष्ट्याजनसमाश्रयः । पुं० । गणिकानृ
 हे । वेष्टे ॥ वेष्ट्याजनसमाश्रययावा
 सस्थानम् ॥
 वेष्ट्यालयः । पुं० वेष्टे ॥
 वेष्टः । पुं० वेष्टे । प्रसाधने । अलङ्का
 ररचनादिकृतशीमायाम् ॥ बिबेष्टि
 । विष्लुव्याप्तौ । अच् ॥
 वेष्टणः । पुं० कासमर्हे । पत्रोपस्करे ।
 वेष्टणा । स्त्री० वितुन्नके । धन्याके ।
 वेष्टः । पुं० वेष्टने ॥ निर्वसि । श्रीवे
 ष्टे । सरलरसि । वेष्टति । वेष्टवेष्टने ।
 अच् ॥
 वेष्टकः । पुं० कुष्माण्डे । पुष्पफले ॥
 प्राचीरे । वृत्तौ ॥ न० उष्णीषे ॥
 निर्वसि ॥ श्रीवेष्टे ॥ चि० वेष्टनका

वेसर :

रके संवेष्टके ॥
 वेष्टनम् । न० कर्णमष्कुल्याम् ॥ उष्णी
 षे ॥ मुकुटे ॥ वृत्तौ । गुग्गुली ।
 व्यावर्तने । वेष्टन० लपेटन० इ०
 भा० प्र० ॥
 वेष्टनकः । पुं० रतिवन्धविशेषे ॥ य
 था । ऊर्ध्वगंपादमेकस्रभुजान्तरेर्वेष्ट
 येद्यदि । कान्तकक्षाश्रितांनारींब
 न्धीवेष्टनकः स्मृतः ॥
 वेष्टनवेष्टकः । पुं० रतिवन्धविशेषे ॥
 यथा । ऊर्ध्वपादद्वयंनार्याभुजाभ्यां
 वेष्टयेद्यदि । कराभ्यांकण्ठमालिङ्
 ग्यवन्धीवेष्टनवेष्टकः ॥
 वेष्टनिका । स्त्री० वेष्टमिकायाम् ॥
 वेष्टवंशः । पुं० कण्टकिले ॥
 वेष्टसारः । पुं० श्रीवेष्टे ॥
 वेष्टितः । चि० बलयिते । संवीते ।
 रुष्टे । आवृत्ते ॥ न० लासके ॥
 स्त्रीणांकरणान्तरे ॥ वेष्ट्यतेस्म । वि
 ष्टवेष्टने । क्तः ॥
 वेष्ट्यः । पुं० जले । नीरे । पानीये ॥
 बिबेष्टि । विष्लु० । पानीविषिभ्यः
 पः । कृतिपः ॥
 वेष्ट्यः । पुं० नटे । विषिणक्तविमाका
 रेणसम्पद्यते ॥
 वेष्ट्या । स्त्री० गणिकायाम् ॥ बिबेष्टि ।
 विष्लुव्याप्तौ । अघ्न्यादित्वाद्यत्
 वेसनम् । न० चणकदालिचूर्णे । वेष्टने ॥
 वेसरः । पुं० सङ्हराश्वे । अश्वतरि ॥

वैकल्यम्

वैसवारः । पुं० व्यञ्जनादौसंस्कारार्थं
दीयमानेहिङ्गादौ । उपस्करे ॥
द्रव्याणिवैसवारस्वनागवल्लीदलानि
हि । तण्डुलाञ्जलवद्वाविमरिचानि
समासतः ॥ सर्वव्यञ्जनपरिभाषाया
न्तु । हिङ्गाद्रमरिचंभीरंहरिद्रांधा
न्यकंतथा । क्रमेणहिगुणंसर्ववैसवार
मिमंजगुः । स्तोकेनवारिणासर्वव
द्वितं वस्त्रगालितम् । माचयाव्यञ्जने
देयंकासमर्दं चतत्स्मृतम् ॥ वैसन
म् । विसंप्रेरणे । घञ् । विसंप्रेरणं
वारयति० वृणोतिवा । वृञ्० ।
कर्मण्यण् ॥

वैहत् । स्त्री० गभीरपवातिन्यामगवि ॥
विहन्तिगर्भम् । संखत्तृपदेहदित्य
तिप्रत्ययेनसाधुः ॥

वैहारः । पुं० स्वनाम्नाख्यातेदेशविशे
षे ॥ यथा । वैहारेचैवश्रीहृष्टे कोश
लेशवकर्णिके । अष्टादशभुजाकार्या
माहिन्द्रे चहिमालये० इतिमत्स्यसू
क्ते ५० पटलः ॥ महिषासुरमर्दि
नीतिशेषः ॥

वै । अ० हेतौ ॥ पादपूरणे ॥ सम्बो
धने ॥ विशिषे ॥ स्मरणार्थे ॥ अनुन
ये ॥ प्रसिद्धौ ॥ निश्चये ॥ वाति ।
वागतिगन्धनयो । ० वीगत्यादौवा
॥ डैः ॥

वैशतिकः । वि० विंशत्याक्रीते ॥

वैकल्यम् । न० तिर्यग्वर्त्तलखिमा

वैकारिकः

ल्ये ।

वैकल्यकम् । न० उरस्युपगीतवत्ति
र्यक्क्षिप्तमाल्ये ॥ विशिष्टः कचो
स्मात्० विकलसुरस्तवभवम् । तत्र
भवद्वत्यण् । स्वार्थेकन् ॥

वैकल्यतः । पुं० विकल्यते । विकल्य
तत्यावयवोविकारोवा । पलाशादि
त्वादञ् ॥

वैकटिकः । पुं० मणिकारे ॥

वैकर्णः । पुं० वाक्ये ॥ विकर्णस्या
पत्यम् । विकर्णशृङ्गच्छगलादत्सभ
रद्वाजाचिध्वित्यण् ॥

वैकर्ष्यः । पुं० काश्यपे ॥ विकर्ण
स्यापत्यम् । विकर्णकुपोतकात्का
श्यपइतिठक् ॥

वैकल्पिकः । वि० विकल्पे नभवे ॥

वैकल्पम् । न० विकलतायाम् ॥ अ
विवेके । विकलस्यभावः । घ्यञ् ॥

वैकारिकः । पुं० देवानाङ्कारणेसा
स्विकाङ्कारे ॥ देवतावर्गे ॥ बन्ध
विशेषे ॥ सचबन्धस्तोषां० यैविकारा
नेवभूतेन्द्रियाङ्कारबुद्धिरूपान्० पु
रुषबुद्ध्यापासते । तान्प्रतीदमुच्य
ते० दशमन्वन्तराणीइतिष्ठन्तोन्द्रिय
चिन्तकाः । भौतिकास्तुशतंपूर्णं स
हस्रम्वाभिमीनिकाः ॥ बीडादशस
हस्राणि तिष्ठन्ति विगतज्वराः । पुरु
षंनिर्गुणं प्राप्यकालसङ्ख्यानिवर्त्त
ते ॥ तेखल्वमीदिदेहाधिषांवैकृति

वैकुण्ठ :

कोबन्धः ॥

वैकुण्ठः । पुं० विष्णो । कृष्णो । वि
ष्टरश्चक्षुः ॥ विकुण्ठायाश्चपत्यम् ।
शिवाद्यान् । यथेति विष्णुपुराणे ।
चाक्षुषस्यान्तरदेवो वैकुण्ठः पुरुषो
त्तमः । विकुण्ठायामसौजस्ने वैकु
ण्ठदेवतैः सहिति ॥ अपिच । कु
ण्ठजडसुविष्यीषं विशिष्टञ्चकरोति
या । विकुण्ठांप्रकृतिर्वेदाश्चत्वारश्च
वदन्तिताम् ॥ गुणाश्रयेण भगवान्
तस्यां जातः स्वसृष्टये । परिपूर्णत
मंतेन वैकुण्ठश्च विदुर्बुधाः ॥ विग
ताकुण्ठानां श्रीयस्तु स विकुण्ठः ० वि
कुण्ठस्थानं ज्ञानं वा अस्ति स्वरूपत्वेन
आश्रयत्वेन वाऽस्या । ज्योत्स्नादि
त्वाद्वा ॥ यद्वा । विविधाकुण्ठा
मायाविद्यतेऽस्य ॥ अण् ॥ यद्वा ।
विकुण्ठानां जीवानामयं नियन्ता ।
ज्ञाता वा । तस्यैवमिति । शिषद्वयति वा
० अण् ॥ विगताकुण्ठाऽस्मात्प्रज्ञा
द्यन् ॥ प्रवृत्तौ पाभिधेविष्णोर्धाम
विशेषे । तद्वर्णनं यथा । उपरिष्ठा
त्क्षितेरष्टौ कोटयः । सद्यमौरितम्
। सत्यादुपरि वैकुण्ठो योजनानां प्रमा
णतः ॥ भूर्लोकं प्राप्तिं सङ्ख्यातः
कोटिरष्टादशप्रमेयः । यत्रास्तं श्रीप
तिः साक्षात् सर्वेषामभयप्रदः ॥
वैकुण्ठादुत्तरे शैबेलोकः षोडश
कोटयः । तिर्यगेवमहाराजकैला

वैकुण्ठः

साध्यस्तु पर्वतः ॥ पार्वत्या सहितः
शम्भुर्यत्रास्ते स्वर्गणैर्हृतः । इति
पाद्मे स्वर्गखण्डे ६ अध्यायः ॥
अपिच । अमृतं शाश्वतं नित्यमनन्तं
परमंपदम् । हिरण्यमयं मोक्षप्रदं ब्र
ह्मानन्दसुखाह्वयम् ॥ एवमादिगु
णोपेतं तद्विष्णोः परमंपदम् । यद्वा
त्वानमि वत्तन्ते तद्वा मपरमं हरेः ॥
न हि वर्णयितुं शक्यं कल्पकोटिशते
रपि । अपि द्रष्टुं शक्यं न ह्यह्यरुद्रा
दिदैवतैः ॥ ज्ञानेन शास्त्रमार्गेण
द्रव्यतया गिषुर्बुधैः । तत्स्थानमु
पभोक्तव्यमव्यक्तब्रह्मसेविनाम् ॥
श्रीगण्डर्विभक्तिसेवैकरसभोगविष
र्जिताः । महात्मानो महाभाग भ
गवत्पदसेवकाः ॥ तद्विष्णोः प
रमं धाम यान्ति ब्रह्मसुखप्रदम् । ना
नाजनपदकीर्णं वैकुण्ठं तद्वरेः प
दम् ॥ प्राकारैश्च विमानैश्च सौधैर
ब्रमयैर्युतम् । तन्मध्ये नगरी देव्या
स योध्यति प्रकीर्तिता ॥ चतुर्द्वार
समायुक्ता हिमगोपुरसंयुता । च
ण्डादिद्वारपालैस्तु कुमुदायैः सु
रक्षिता ॥ चण्डप्रचण्डौ प्राग्द्वारे
याम्ये भद्रमुभद्रकौ । वारुण्यांजय
विजयी सौम्यं धातुविधातरो । कु
मुदः कुमुदाक्षस्य पुण्डरीकीयवाम
नः । शङ्खकर्णः सर्पनिद्रः सुमु
खः सुप्रतिष्ठितः तस्मिन् नृष्यवि

वैकुण्ठाङ्गारः

निर्मुक्तः प्राप्य ते सुमुखं पदम् । यं
प्राप्य न निवर्त्तन्ते तस्मान्मोक्ष उदाह-
तः ॥ मोक्षं परं पदं लिङ्गममृतं वि-
ष्णुमन्दिरम् । अक्षरं परमं धाम वैकु-
ण्ठं शाश्वतं परम् ॥ निख्यसु परम-
व्योमसर्वोत्कृष्टसनातनम् । पर्या-
यवाचकान्यस्य परं धाम्नेत्युक्तम्-
हि ॥ इति पाञ्चउत्तरखण्डे २६
ऽध्यायः ॥ विवृतश्चैतन्नामसाङ्ग-
भाष्यकारैः विविधाकुण्ठागतेः
प्रतिवृत्तिर्विकुण्ठाः तथाः विकु-
ण्ठायाः कर्त्तव्ये कुण्ठः । तस्येद-
मिच्छन् । जगद्गारम्भे विशिष्टानि
भूतानि परस्परं संश्लेषयन् । तेषां ग-
तिं प्रतिवृत्तिरिति । मयानंश्च पिताभू-
मिरिद्विर्धिमववायुना । वायुश्च तेज-
सासाक्षे वैकुण्ठत्वं ततो ममेति शान्त-
पर्यणीति ॥ भूमिरिद्विः साङ्गम-
यासंश्च पितापरस्परधारेण स्यापि-
ताः पुण्यव्यादीनि भूतानि उत्तरे-
र्दशगुणैर्विकुण्ठयामीति विकुण्ठः
विकुण्ठ एव वैकुण्ठः । इति विकु-
ण्ठायाः कर्त्तव्येति त्रिंशोक्तार्थः ॥
शक्ते । वासवे ॥ सितार्जके ॥
वैकुण्ठः । वि० सात्त्विके । न० वैकु-
ण्ठ्ये । बीभत्सरसि ॥ विकृतमेष ।
प्रज्ञादाण् ॥ वि० बीभत्सरसालम्ब-
नेमांसशोषितादौ । दुर्निमित्ते ॥

वैकुण्ठाङ्गारः । पुं० सात्त्विकाभि-

वैखरी

माने ॥

वैकुण्ठ्यम् । न० बीभत्सरसि ॥ वि०
तदालम्बनेवैक्रान्तम् । न० मणिविशेषि । तत्प-
र्यायगुणीयथा । वैक्रान्तश्चैव विक्रा-
न्तनीचवचकुञ्जकम् । गीताशः
चन्द्रकुलिशं जीर्णं वचश्च गीनसः ॥वैक्रान्तमिव वैक्रान्तरसवोर्यादिकीस-
मम् । यद्यकुञ्जविविधसुपुष्टिदं सुर-
सायनम् । वैक्रान्तं वचसादृश्यं व-
चवदसवीर्यकम् । यथाप्यभावे व-
चस्य गच्छेत् वैक्रान्तमुत्तमम् ॥ व-
चाकारतयैव प्रसङ्गादहरणाय सर्वो-
पाशम् । तद्विक्रान्तिधत्ते तद्वै-
क्रान्तं बुधैरिदं कथितम् ॥वैकुण्ठ्यम् । न० वैकुण्ठ्यं ॥ व्याकुलता-
याम् ॥वैखरी । स्त्री० बुद्ध्यात्त्यतः कुण्ठगत-
नादरूपवर्णं ॥ यथा । मूलाधारा-
त्प्रथममुदितोयस्तुतारः पराव्यः
पश्चात्पश्यन्त्यथ हृदयगे बुद्धियुक् म-
ध्यमाव्यः । अन्ते वैखर्यथरुददिषा-
रस्यजन्तोः सुषुम्णाववस्तस्माद्व-
तिपवनप्ररितो वर्यसङ्घः ॥ इ-
त्यङ्गारकौस्तुभे प्रथमः किरणः ।
अस्यार्थः । सुस्तुतारो नादो वर्यरू-
पः सनाभिरुपमूलाधारात्प्रथममु-
दयप्राप्तश्चेत्परव्याख्यासंज्ञो वस्य-
तथाभूतो भवति । अथानन्तरं स ए-

वैखानस :

बहुदवंचित गतश्चेत्तुरादनसमये-
नासिकाहाराययाकयश्चरति ।
करुदिषाजन्तोर्नासामध्यस्थितसुपु-
म्भानाङ्गावहः । तथोचनासाहारे
वयथाकथञ्चिन्नादस्वरूपः प्रत्यक्षो
भवतीत्यर्थः । तस्मादेखरीदशा
पद्माद्वादात्पवनप्रेरितोवर्णसमू-
होवहः सर्वेषांप्रत्यक्षविषयोभव-
तीत्यर्थः । परापश्यन्तीदशापद्म-
स्तुयोगिनामेवप्रत्यक्षीनतुसर्वेषामि-
त्यपिबोध्यमितितट्टीका ॥ हरिर-
प्याह । वेखर्यामध्यमायाश्चपश्य-
न्त्याश्चेतदहृतम् । अनेकतीर्थभे-
दायास्त्रय्यावाचः परंपदमिति ।
तत्रश्रोत्रविषयावेखरीमध्यामाहृद-
यदेशस्थापदप्रत्यक्षानुपपत्त्याव्यव-
हारकारणम् । पश्यन्तीतुलीकव्य-
वहारातीतायोगिनान्तुतत्रापिप्रकृ-
तिप्रत्ययविभागावगतिरस्ति । प-
रायान्तुनेतित्रय्याद्व्युत्पत्तम् । स्वरु-
ज्यातिरेकान्तः परावागनपायि-
नी । तस्मादृष्टस्वरूपायामधिको-
रोनिवर्ततइत्युक्तेः । अनेनती-
र्थभेदायाः नामाख्यातादिबीषा-
वेषमुदङ्गशब्दादिरूपानेकभेदायाः
। आहखल्वपिचत्त्वरिवाक्परिमि-
तानौतिचङ्मन्त्रवृत्तितद्व्याख्या-
तारः ।

वैखानसः । पुं० तपोविशिष्टास्त्रावसं

वैजयन्तिका

स्त्री तापसविशेषे । मानप्रस्थे ॥ न-
क्षत्राणोनखाज्जातः । येनखास्तेवे-
खानसावृत्तिश्रुतेः ॥ यद्वा । विख-
नसमुनिप्रोक्तं सूचमधिकृत्यतन्मा-
गानुसारीवैखानसः ॥

वैगुण्यम् । न० विगुणत्वे
वैचक्षय्यम् । न० विचक्षय्यत्वे ।
वैचित्यम् । न० अविद्वेक्षे ।
वैचित्यम् । न० विचित्रतायाम् ॥
वैजननः । पुं० सूतिमासि । विजा-
यतेऽस्मिन् । जनी० कारणतिष्ठ-
ट् । विजननएव । प्रज्ञाद्यण् ॥
यद्वा । विजननस्यगर्भमेचनस्या-
यम् । तस्यदमित्यण् । नवमेदश-
मेवापिप्रबलैः सूतिमारुतैः ।
निस्सार्यतेवाण्डवजन्तुःच्छद्रेणस-
त्त्वरः ॥

वैजपायनः । पुं० ऋष्यन्तरे ।
वैजयन्तः । पुं० गुह्ये ॥ शक्रध्वज-
शक्रप्रासादे ॥ वैजयन्त्यः पताकाः
सन्त्यस्य अर्शभाद्यच् ॥
वैजयन्तिकः । पुं० धृतपताके । पता-
किनि ॥ वैजयन्त्यस्थास्ति । त्रीष्टा-
दिभ्यश्चेतिठन् ॥ यद्वा । वैजयन्त्या-
पताकयाचरति । चरतीतिठक् ॥
वैजयन्तिका । स्त्री० पताकायाम् ॥
जयन्तीवृक्षे । जाहीतिप्रसिद्धे ॥ अ-
ग्निमन्ये ॥ विजयन्त्येयम् । तस्ये-
दमित्यण् । स्तार्थेकन् ॥ यद्वा ।

वैज्ञानिक :

वैजयन्तोशब्दादिवैप्रतिष्ठताविति
कम् ॥

वैजयन्तो । स्त्री० पताकायाम् ॥ ज
यन्तोपादपे ॥ अग्निमन्ये ॥ विज
यते । निषभिभवे । तृभूवहीतिभच्
विजयस्तथेयम् । तस्येदमित्य-
श् ॥ पञ्चदशम्यांजानुपर्वन्तल
म्वितायांमालायाम् ॥ साचोक्ता-
विष्णुपुराणे । पञ्चस्वरूपायामा-
लावैजयन्तो गदाभृतः । साभूतहे
तुसङ्घातभूतमालाचवैदिजेति ।
पञ्चस्वरूपामुक्तामाशिक्यमरकतेन्द्र
नीलवज्रसमानवर्णाहरियावैजयन्त्या
ख्यामाला० साभूतहेतूनां पञ्चतन्मा
चाणांसङ्घातः पङ्क्तिः भूत-
मालाचमहाभूतपङ्क्तिश्चेतिसूक्ष्म
स्थूलभूतमयीत्यर्थः ॥

वैजयिः । पुं० अर्जुनात्मजे ॥ विज
यस्यापत्यम् । इज् ॥ जिनचक्रव
र्त्तविशिष्टे । सचवतिः ।

वैजयिकः । वि० विजयस्थानिमित्ते ।
विजयस्थानिमित्तं संयोगः उत्पा
तोवा । तस्यनिमित्तमितिठज् ॥

वैजवापः । पुं० गृह्यभेदे ॥

वैजिकः । पुं० सद्योद्भूते । न० शि-
यतेति ॥ द्विती । कारणे ॥ वि०
वीजसम्बन्धे ॥ प्रतिषिद्धमैयुनसङ्घ
ख्यादिनाचपैलकरेतोदोषजपापे ॥

वैज्ञानिकः । वि० प्रवीणे । निपु

वैषम्यम्

वे । शिञ्जिते । कृतमुखे । कुश
ले ॥ विज्ञानजनिते ॥ विज्ञानं बु-
द्धिः विज्ञानेन युक्तः । तच्चनियु
क्तवृत्तिठक् ॥ यद्वा । विज्ञानेन जय
ति । तेन दीव्यति स्वनतिजयति नि
तमितिठक् ॥

वैडालः । वि० विडालसम्बन्धिनि ।
वैडालव्रतम् । न० दुष्टाचारविशिष्टे ॥
यथा । यस्य धर्मध्वजीनित्यं शक्रध्व
जद्वेषाच्छ्रितः । प्रच्छन्नानि च पापा
नि वैडालं नाम तद्भूतम् ॥

वैडालव्रतिकः । पुं० कृष्णतापसे । स
र्वाभिसन्धिनि ॥ यथा ह मनुः । ध
र्मध्वजीसदालुव्यक्ताः शिकोलीकद
म्भकः । वैडालव्रतिकोऽर्चो यो हंसः
सर्वाभिसन्धकः । इति ॥ विडाल
व्रतेन चरतीति वैडालव्रतिकः । वि
डालो हि प्रायेण मूर्षिकादिहिंसारुचि
तवाध्याननिष्ठवृत्तिविनीतः सन्नव
तिष्ठतद्वत्पुपचरितोऽयं शब्दः ॥

वैडालव्रती । पुं० भण्डतापसे ॥ वै
डालव्रतिनः पापाः सर्वधर्मवि
नाशकाः । सद्यः पतन्ति पापेषु क
र्मणस्तस्य तत्फलम् ॥

वैषम्यम् । न० वैश्याफलम् ॥ वैष्योः फ
लम् । वित्त्वादिभ्योऽप्यविधिर्नाशो लु
क् । वि० वैशोर्विकारे दण्डादौ
॥ वैशोर्विकारः । पूर्ववदण् । पुं०
राम्भे । उपनयने वैश्वदण्डे ॥

वैतथ्यम्

वैश्विकः । चि० विष्णुवादे । विष्णुधो
॥ वैश्वोर्विकारः । चारज् । वैश्वं
शिक्ष्यमस्य । शिक्ष्यमितिठक् ॥
वैश्वी । स्त्री० यष्ट्यादौ । वंशरोचमा
याम् । वैश्वोर्विकारा । विख्याद्यन्
। ङीप् ॥

वैश्विकः । चि० वीणावादे । वीणा०
तल्लक्षणयातडादनं शिक्ष्यमस्य । शि
क्ष्यमितिठक् ॥

वैश्विकः । पुं० विष्णुवादिनि ॥ न० तो
च । गजस्य तोदनदण्डे । हस्तिचा
लनाथैलोहमुखे वंशदण्डे ॥ विष्णु
नानिर्वृत्तम् । निर्वृत्ते च यत्तादि
भ्यङ्गितिठक् । इमुसुक्तान्तात्कः ॥
साध्वये० गुडादिभ्यश्च ॥

वैश्वः । पुं० पृथुनासिधराधीशे ॥ य
था । वैश्वस्य मथिते पाणौ सस्वभूवमहा
मुने । वैश्वो नाममहीपाक्षायः पृ
थुः परिकौल्यंते ॥

वैतंसिकः । चि० कौटिके । मांसिके
। मांसविक्रेतरि ॥ वीतंसेनमृगप
क्ष्यादिशब्देनापायेन चरति । चरती
तिठक् ॥

वैतण्डिकः । चि० वितण्डावादिनि ।
वैतथ्यम् । न० महत्त्वे ॥ विततस्य भा
वः । ष्यञ् ॥

वैतथ्यम् । न० वितथस्य भावे । अस
त्यस्य ॥ वैतथ्यं सर्वभावानां स्वप्नश्च
हुमनीषिणः । भाषिष्यञ् ॥

वैतालिकः

वैतनिकः । चि० भृतके । भृतिभुजि
। वैतनेन कर्मकृति ॥ वैतनेन जीव
ति । वैतनादिभ्योजिघतीतिठक् ॥

वैतरणिः । स्त्री० वैतरण्याम् । इति रुद्रः
वैतरणी । स्त्री० यातुमातरि । राज
सानां जनन्याम् ॥ तौर्यविशेषे ॥
नरकनद्याम् । विष्णुमूत्रपूयशोणि
तकेशनखस्थिमिदेमांससंसावाहि
न्याप्रेतनद्याम् ॥ यथा । नदीवैत
रणीनामदुर्गन्धारुधिरावहा । उष्ण
तोयामहावेगाश्च स्थिकेशतरङ्गिण्योति
यमदग्निः ॥ विगतस्तरणिर्यत्र० त
त्र भवति । तत्र भवद्वयम् ॥ विगता
तरणिर्नीर्यवो । प्रज्ञाद्यन् ॥ वि
तरणी नदानेन लङ्घ्यते० इति वा ।
शेषद्वयम् । ङीप् ॥ यमहारिमहा
घोरितप्तावैतरणी नदी । सा स्रुतर्तुन्द
दास्येनां कृष्णावैतरणी श्वगामिति वै
तरणी गीदानानन्तरं प्रार्थनामन्त्रः ॥

वैतसः । पुं० अस्त्रवैतसे ।

वैतानम् । न० श्रौतकर्मणि । गा
हपत्यकुण्डस्थानग्नौ० आहवनी
यादिकुण्डेषु विततत्त्यक्रियत इति ।

वैतानिकः । पुं० श्रौतहोमे । अग्नि
होत्रे ॥ गार्हपत्यकुण्डस्थानाग्नौ
नामाहवनीयदक्षिणाग्नि कुण्डयोर्वि
हारो वितानम्० तत्र भवः । ठक्
कर्मयोगिनि ॥

वैतालिकः । पुं० खट्विताले ॥

वैदर्भः

वि०. वैधकरे । मङ्गलपाठके । स्तु
त्यादिना प्रातर्जागरणकारिणि ॥
विधिधेनतालेन० शब्दे न चरति ।
चरतीति ठक् ॥ वैतालिकास्तुक
विभिः कथ्यन्ते सौख्यशायिकाः०
इत्यन्यत्र ॥

वैतालीयम् । न०. छन्दोभेदे ॥ षष्ठ्य
षमेऽष्टौ समेकलास्तासु समेसुर्नानि
रन्तराः । न समानाच पराश्रिता कला-
वैतालीयेस्ते रलौगुरुः ॥ यथा ।
घुसृणु नमदेन चर्चितं तत्र यन्नन्दति
राधिके कुचम् । मुदमातनुतेऽप
क्वचिन्मन्तद्वैतालीयफलं हरेः ॥

वैदग्धी । स्त्री०. भङ्ग्याम् । बुभनि
मीलिकायाम् ॥ वैदग्ध्ये ॥ श्रो
भायाम् ॥ विदग्धस्य भावः ।
ब्राह्मणादित्वात्० प्यञ् । पित्वा
न्डौष् । यलोपः ॥ भर्त्तानिः श्व
सितेष्वसूयति० मनोजिघ्र । सप
त्वोगणः० श्वश्रू रिकृतदेवतं० नय
नयोरीहालिहेयातरः । तददूरा
दयमञ्जलिः० किमधुना दृग्भङ्गि-
भागेन ते वैदग्धीमधुरप्रवन्धरसिक्-
व्यर्थोयमवश्रमः ॥

वैदग्ध्यम् । न०. विदग्धभावकर्म
णोः । चातुर्यं । ब्राह्मणादित्वा
त्प्यञ् ॥

वैदर्भः । पुं०. विदर्भदेशाधिपती ॥
सतुदमयस्तापिताभीमसेन० रुक्मिणी

वैदिकः

जनको० भौष्मकश्च ॥ दन्तरीगवि
शेषि । यथा । घृष्टे पुदन्तमासि
पुंसं रम्भोजायते महान् । भवन्ति
दन्ताश्च पलाः सवेदर्भोऽभिघात
जः ॥ ८ न०. वाक्यवक्रत्वे ।
वि०. विदर्भसन्ध्यानि ॥

वैदर्भी । स्त्री०. काव्यरीतिभेदे ॥
यथा माधुर्यमृच्छकैर्वर्णैरचनाल
लितात्मिका अष्टतिरल्पवृत्ति
र्वावेदर्भीरीतिरिष्यते । उपमाग
रिकावृत्त्यमुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥
लोपामुद्रायाम् । दमयन्त्याम् ।
रुक्मिण्याम् ॥

वैदलः । पुं०. पिष्टके । पूषे ॥ शमी
धान्ये ॥ तद्गुणायथा । वैदला
मधुरारूचाः कषायाः कटुपाकि
नः । वातलाः कफपित्तघ्ना बद्ध
मूत्रमलाहिमाः ॥ ऋते मुद्गमसूरा
भ्यामन्यत्वा ध्यानकारकाः । मुद्ग
मसूरयोरना ध्यानकारित्वमन्यवैद
लापि क्षया० न च सर्वथा० एतयोर
पि किञ्चिदा ध्यानकारित्वदर्शनात्
॥ न०. भिक्षुकपात्रविशेषि । यथा
। अलावृदारुपात्रसमुत्पन्नं वैदलं त
था । एतानि यतिपात्राणि मनुः स्वा
यम्भुवोऽब्रवीत् ॥

वैदिकः । पुं०. वेदज्ञब्राह्मणे । वि०.
श्रुत्यपनिबद्धधर्मादौ । वेदोक्ते ।
अथोक्तं श्रीदेवीभागवते । यथा ।

वैदिक :

शुकउवाच । सन्देहावर्त्ततेचित्ते
नहिगच्छतिमेकचित् । भवताकथि
तंयत्तच्छृण्वतेमेनराधिप ॥ वेदधर्मे
षुहिंसास्यादधर्मबहुलाहिंसा । क
थंमुक्तिप्रदोधर्मेविदेत्तोवतभूपते ॥
प्रत्यक्षेणत्त्वमाचारः सीमपानंनरा
धिप । पशूनांहिसनंतदृक्क्षयंवा
मिषस्यतु ॥ सौचामणौतथाप्रोक्तः
प्रत्यक्षेणसुरायुजः । द्यूतक्रीडात
थाप्रेक्ताव्रतानिबिबिधानिच ॥ -
व्रतानि-ब्रह्मचारिपुंश्चल्योर्मैथुनादी
नि - ॥ श्रूयतेस्मपुराह्यासीच्छृणुष्वि
न्दुर्नृपोत्तमः । यज्वाधर्मपरोनि
त्यंबदान्यः सत्यसागरः ॥ गोप्ता
धर्मसेतूनांशास्ताचित्पथगामिना
म् । यज्ञाश्चविहितास्तेनबह्विभू
रिदक्षिणाः ॥ चर्मणांपर्वतोजातो
बिन्द्याचलसमः पुनः । मेदास्वप्रा
वनाज्जातानदीचर्मखतीशुभा ॥
सोऽपिगजादिवंयतः कीर्त्तिरस्या
चलोभुवि । एवंधर्मेषुवेदेषुनमेव
हिः प्रवर्त्तते ॥ - स्वर्गाद्यनित्यफ
लकत्वाद्देवोक्तस्यकर्मणः - ॥ स्त्री
सङ्गेनसदाभोगेसुखमाप्नोतिमानवः
। अलाभेदुःखमत्यन्तंजीवन्मुक्तः
कथंभवेत् ॥ जनकउवाच । हिंसा
यज्ञेषुप्रत्यक्षासाऽहिंसापरिकीर्त्ति
ता । उपाधियोगतोहिंसानान्यथेति
बिनिर्णयः ॥ - अहिंसेतिच्छेदः

वैदुष्यम्

अहिंसन्सर्वभूतान्यन्यत्रतीर्थेभ्यद्र
तिश्रुतेः । उपाधियोगतः कृति ।
रागरूपोपाधिनाकृतातुहिंसैवभव
ति - ॥ यथाचेत्स्वनसंयोगादमौधू
मः प्रवर्त्तते । तद्वियोगेतथातास्मि
न्निधूमस्त्वविभातिवै ॥ अहिंसा
सुतथाविदिवेदोक्तांमुनिसत्तम । रा
गिणांसापिहिंसैवानिस्पृह्याणांसाम
ता ॥ आर्द्रेभ्योपाधिनाबद्धेः स
धूमस्त्वमन्यथानिधूमस्त्वम् । तथा
रागाद्युपाधिनापञ्चालम्ब्यहिंसा
त्वमन्यथाहिंसात्त्वाभावइति - ॥
अरागेणचयत्कर्मतथाहङ्कारवर्जि
तम् । अकृतंवेदविद्वांसः प्रवदन्ति
मनीषिणः ॥ गृहस्थानान्तुहिंसैव
यायज्ञेद्विजसत्तम । - गृहस्थानांरा
गिणामित्यर्थः । - । अरागेणचय
त्कर्मतथाहङ्कारवर्जितम् । साहिं
सैवमहाभागमुमुक्षूणांजितात्मना
मित्यष्टादशोऽध्यायः प्रथमस्कन्धे ॥
वेदेभवः । अध्यात्मादित्वाद्विज्
न । वेदार्थज्ञाने ॥
वैदिकदर्शनम् । न० वैदिकानांसिद्धा
न्ति ॥ यथा । अन्योविज्ञानमयतत्रा
नन्दमयचान्तरः । अस्तीत्यवोपल
ब्ध्यइतिवैदिकदर्शनमिति ।
वैदुष्यम् । न० बिहत्तायाम् ॥ यथा ।
बाग्वैखरीशब्दभरीशास्त्रव्याख्या
नकीशलम् । वैदुष्यंविदुषांतद्वद्भु

वैदूर्यभूमि :

कथं भवमुक्तये इति ॥ विदुषः कर्म
भावो वा । ब्राह्मणादित्वात्प्यञ् ।
वैदूर्यम् । न० लसुनियाम् इति ध्याते
कृष्णपौतवर्णमणौ । बालवायजी ।
बालसूर्ये । केतुरत्ने ॥ तच्छायाल
क्षणं यथा । एकवैष्णवलाशकोमलरु
चामायूरकरुखिषामाजिरक्षणपि
कृतच्छविजुषाज्ञेयं त्रिधा कथयथा ।
यद्गात्रं गुरुतां दधाति नितरां स्निग्ध
न्तु देषोऽस्मिन् वैदूर्यं विशदं वदन्ति सु
धियः स्वच्छसुतच्छोभनम् । तस्य
कुलक्षणं यथा । विच्छायं मृच्छिलाग
र्भं लघुरुक्षसन्नतम् । सचासंपरुषं
कृष्णं वैदूर्यं दूरतां नयेत् ॥ तत्परी
क्षायथा । छष्टं यदात्मना स्वच्छं स्व
च्छायां निकषाश्रमि । स्फुटं प्रदर्श
येदत इदं वैदूर्यं जात्यमुच्यते । विशेषा
गारुडे युक्तिकल्पतरी च द्रष्टव्यः ॥
विदूरात् प्रभवति । विदूराज्ज्यः
नन्वर्थासङ्गतिः । बालवायाद्वा सौ
प्रभवति विदूरे तु संस्क्रियते । सत्यम्
। बालवायस्यापि विदूरमिति संज्ञा ।
अथवा । बालवायस्य । विदूरश्चादेशः
। अतएव भाष्ये । बालवायो विदूरश्च
प्रकृत्यन्तरमेव वेतिसमाहितम् ॥
वैदूर्यभूमिः । स्त्री० बालवायप्रभव
स्याने ॥ उरगेन्द्रमूर्धन्ययत्नाङ्कुरैः
सहेदितमेव ध्वनेर्विदूरभूमिरुद्भिन्ना
ङ्कुराभवतीति प्रसिद्धिः । उरगमू

वैदयः

ईश्वरलसन्निधानादकालेपि मेघागर्ज
न्तीति वार्त्ता । केचित्तु यत्रैवोरगर
त्वं । मेघरसितश्च । तत्रैव वैदूर्यभूमि
रित्याहुः ॥
वैदेहः । पुं० वणिजि ॥ निमिराज
पुत्रे । जनके ॥ वैश्याद्वा ह्याख्यामु
त्पन्ने सङ्करजात्यन्तरे । वि० विदेहदे
शजाते ॥
वैदेहकः । पुं० वणिजके ॥ शूद्राद्वै
श्यामुते ॥ विदेहेषु भवः । धूमादि
भ्यश्च तिवुञ् । विदेग्धिवा । दि
ह० । गवुल् । प्रज्ञायण् ॥ वै नि
श्चितः । देह उपचयो यस्येति वा । वि
देहेषु भवः । तत्र भव इत्यण् ॥ वि
देहस्यापत्यं वा । जनपदेत्यञ् । कः
स्वार्थे ॥
वैदेही । स्त्री० रोचनायाम् ॥ सीता
याम् । जानक्याम् ॥ वणिक्स्त्रि
याम् । वैदेहनार्याम् ॥ पिप्पल्या
म् ॥ विदेहेषु भवा । अण् । डीप् ॥
वैद्यः । पुं० मिषजि । रोगहारिणि
। अगदङ्कारे । चिकित्सके ॥ सचतु
र्विधः । रोगहरः १ । विषहरः
२ । शल्यहरः ३ । कृच्छाहरः ४
। इति भेदात् ॥ सञ्चयश्च प्रकोपश्च प्र
सरं स्यान्मेव च । दोषाणाञ्चैव यो वैद
स भवेद्विषगुत्तमः ॥ अघेस्तत्त्वपरि
ज्ञानं वेदनायाश्च निग्रहः । एतद्वैद्य
स्य वैद्यत्वं न वैद्यः प्रभुरायुषः ॥

वैद्यमाता

कुचेलः कर्कशादीनः कुग्रामीस्त्र
यमागतः । पञ्चरैद्यानपूज्यन्ते धन्व
न्तरिसमाञ्चपि ॥ सुश्रुतनश्रुतयेन
हारीतयेनहारितम् । नालोकिचर
कथेनसर्वेद्यावैद्यनिन्दितः ॥ हे
तौलिङ्गेप्रशमनेरोगाणामपुनर्भवे
। ज्ञानं चतुर्विधं यस्य सराजार्होभिष
क्तमः ॥ अपिच । एकंशास्त्रमधी
यानीनविद्याच्छास्त्रनिष्ठयम् । त
स्माद्दुश्रुतः शास्त्रं विजानीयाच्च
कित्सकः ॥ शास्त्रं गुरुमुखोद्गीर्णं
मादायोपास्य चासकृत् । यः कर्म
कुरुते वैद्यः सर्वेद्योऽन्येतुतस्करा
॥ इति सुश्रुतः ॥ विद्यामधीते ।
तदधीते तद्वैदेत्यण् ॥ वासकवृक्षे
॥ पण्डिते ॥

वैद्यकम् । न० आयुर्वेदे । चिकित्सा
शास्त्रे ॥

वैद्यनाथः । पुं० देशविशेषे ॥ शिवे
। महालिङ्गविशेषे ॥ यथा । भारख
गुडं वैद्यनाथो वक्रेश्वरस्तथैव च । वो
रभूमौ सिद्धिनाथारुढे च तारकेश्वर
॥ भैरवविशेषे ॥ यथा । हार्दपीठं
वैद्यनाथे वैद्यनाथस्तु भैरवः । देव
ताजयदुर्गाख्या । नेपाले जानुनीमस
॥ इति ॥

वैद्यवन्धुः । पुं० आरग्वधवृक्षे ॥ *
वैद्यमाता । स्त्री० अट् रूपे । वासकी ॥
वैद्यस्य मातेव ॥

वैध्यतः

वैद्यसिंही । स्त्री० वासकवृक्षे ॥
वैद्या । स्त्री० काकोल्याम् ॥
वैद्यी । स्त्री० वैद्यपत्न्याम् ॥
वैधः । त्रि० विधिविधिते ।
वैधहिंसा । स्त्री० वेदवैधितप्राणिवधे
॥ साचाहिंसैव । यथाहमनुः । या
वेदविहिताहिंसानियतास्मिंश्चराच
रे । अहिंसामेव तां विद्यां वेदाद्वर्मा
हिनिर्भाविति ॥

वैधात्रः । पुं० सनत्कुमारे ॥ विधा
तुरपत्यम् । अण् ॥ त्रि० विधातृस
म्बन्धिनि ॥ यथाहुः । कलत्रं वैधा
त्रं कृतिकर्तृभक्त्यन्तेन कवयः श्रि
यो देव्याः कोद्यानभवति । त्रिः कै
रपि धनैः । महादेवं हि त्वातवस
तिसतीनामचरमेकुचाभ्यामासङ्गः
कुरषकतरोरप्यमुलभइति ॥

वैधात्री । स्त्री० ब्राह्म्यामोषधी ॥
वैधृतिः । पुं० विष्कम्भादिपुष्पेषो
गे । तत्र जातस्य फलं यथा । मैथी
विहीनः कुटिलः खलस्य मूर्खोद
रिद्रः । परवच्चकस्य । कुकर्मकर्त्ता
परदारभर्त्ता भवेन्नरो वैधृतिलव्यज
न्मा ॥

वैधेयः । त्रि० सर्वे ॥ विधेयं । विधा
नम् । तस्यायमधिकारी । अविद्या
वद्विषयत्वाच्छास्त्राणाम् । तस्यैद
मित्यण् । त्रिधां वैधेयी ।

वैध्यतः । पुं० यमप्रतीहारे ॥

वैपरीत्यम्

वैनतेयः । पुं० खगेश्वरे । गरुडे ।
पक्षिणां मध्ये गरुडे भगवद्भिर्भूतिः ।
वैनतेयस्य पक्षिणामित्युक्तिः । वि
नताया अपत्यम् । स्त्रीभ्योऽठक् ॥
अरुणे । सूरसूते ॥

वैनयिकः । पुं० शस्त्राभ्यासरथे । या
ग्यरथे ॥ गुणविशेषे ॥ यथा । लोक
धीगुरुशास्त्रेभ्योभातिवैनयिको गुणः
। यस्तु सद्यथा बह्वितलोकबुद्धेर्गुरुतः
शास्त्राद्वा० समर्जितः सवैनयिको
भाति । समर्जितो वैनयिको मनो
वाक्त्तनुचेष्टया । यो मनोवाक्त्तनुचे
ष्टया शुद्धव्यापारेणाऽर्जितः सवैन
यिको वाहव्यः ॥ त्रि० विनयान्वि
ते ॥ विनयादिभ्यश्च गतिस्त्वर्थेऽठक् ॥

वैनायिकः । पुं० वीरे ॥ सर्वक्षणिक
त्ववादिनिपूर्णवैनायिके ॥

वैनायिकः । त्रि० क्षणिके । परतन्त्रे
। परायत्ते ॥ वीरे । असहादिनि
॥ पुं० ऊर्णनाभे ॥ न० नाडीनक्ष
त्रविशेषे ॥ निधनतारायाम् ॥

वैनीतकः । पुं० न० परम्परावाहने
॥ वीटपरम्परया० यद्वाह्यं० बहवो
वृषानराद्यवहन्ति शकटशिविकादि
यथा० तद्वैनीतकम् । विनीतकाना
मिदम् । तस्येदमित्यण् ॥ यद्वा ।
विनीयतेस्म । क्तः । संज्ञायां कन् ॥

वैपरीत्यम् । न० व्यत्यासे । विपर्या
से । विपर्यये । व्यत्यये ॥ इ० ङे०

वैभोजम्

न्द्रः ॥ विपरीतस्य । भावः । व्य
ञ् ॥

वैपरीत्यलज्जालुः । पुं० स्त्री० स्वल्प
स्य पष्ठहत्फलायां लज्जालौ ॥ यथा
। लज्जालुर्वैपरीत्यान्यास्वल्पस्य पष्ठ
हत्फला । वैपरीत्याचलज्जालुश्चा
भिधाने प्रयोजयेत् । लज्जालुर्वैपरी
त्याह्वाः कटुरुष्णः कफापनुत् ।
रसेनियामकश्चैव नानाविज्ञानकार
कः ॥ इ० रा० नि० षट् ॥

वैवधिकः । त्रि० वार्ताविष्टे । कांश्चि
या० इ० भा० प्र० ॥ त्रिवधेन० वीवधे
नवा० हरति । विभाषाविषधादिति
पञ्चेठक् । एकदेशि कृतस्याऽनन्त्य
त्वात्० वीवधादपिठक् ॥

वैविधिकः । पुं० वैतालिके । विवि
धः शीलमस्य । शीलमितिठक् ॥

वैभवः । पुं० विभवस्वरूपे । न० ऐश्व
र्ये ॥

वैभोज्यम् । न० विभाजयितुर्धर्म्ये ॥
तत्त्वधर्म्यमित्यधिकारे विभाजयितु
र्णिलोपञ्चाञ् वक्तव्यइत्यञ् णिलो
पञ्च ॥

वैभोजम् । न० सुराणामुदयानविशे
षे ॥ विपुलाख्यस्याद्रेर्मूले वैभोजा
ख्यं नाम वनमस्ति । यथा । वैभोजं
वैयुलेमूले सितोदयकदोतमः । दे
वैर्निषेव्यते कन्नः कामक्षैरंशुमतप्र
भैः ॥

वैयाघ्रपदयः

वैमात्रः । पुं० विमात्रजि ॥ विमातु
रपत्यम् । अण् ॥

वैमात्री । स्त्री० विमातुः कन्या-
याम् ॥

वैमात्रेयः । पुं० वैमात्रि ॥ विमातु
रपत्यम् । शुभोदिभ्यश्चेतिठक् ।
स्त्रीभ्योठगित्यञ् । स्त्रीप्रत्ययान्तस्य
इडात् ॥

वैमात्रेयी । स्त्री० विमातु कन्यायाम् ॥

वैमानिकः । चि० विमानयायिनिदे
वादौ ॥ विमानेनचरतीत्यर्थेठक् ॥

वैमेयः । पुं० विनिमये ॥

वैम्वकिः । पुं० विम्वत्तजि । विम्व
स्यजात्यन्तरस्यापत्यम् । व्यासवरु
डेत्यादिनेज् । प्रकृतेरकडादेशः ॥

वैयाकरणः । चि० व्याकरणशास्त्रो-
भिन्ने ॥ व्याकरणमधोते० वेदवा० त
दधीतेतद्वेदेत्यण् । ऐजागमः ॥
व्याकरणस्यव्याख्यानः व्याकरणे-
भवेवावैयाकरणः । अण् ऋगय
मादिभ्यङ् । स्त्री० वैयाकरणी ॥

वैयाघ्रः । चि० व्याघ्रचर्मवृत्तस्यन्द-
जे । द्रुपि ॥ व्याघ्रस्यविकारः ।
प्राणिरजतादिभ्योञ् । वैयाघ्रेण
चर्मणापरिवृत्तोरथः । द्रुपवैया-
घ्रादञ् ॥

वैयाघ्रपदयः । पुं० गोश्रुतौ० मुनिवि
शेषे ॥ व्याघ्रपदोऽपत्यम् । जा-
ङ् । इन्द्रयुक्कमुनौ ॥ व्याघ्रपदो

वैरङ्गिकः

गोत्रापत्यत्वात् ॥ यद्वा । व्याघ्रस्ये
वपादास्येतिबहुव्रीहौपादस्यलोपङ्
तिलोपेगर्गादिस्वातृयञिपादः प
दितिपद्भावेनव्याभ्यामित्यैच् ॥

वैयाल्यम् । न० अविनीततायाम् ॥
विरूपंयातंगमनम्० चेष्टनंयस्य ।
वियातस्यभावः । टटादिस्वातृ-
य्यञ् ॥

वैयासम् । न० व्यासोपन्यसिबच-
सि ॥ शेषइत्यण् ॥

वैयासकिः । पुं० शुकदेवे ॥ व्यासश्च
अपत्यम् । व्यासवरुडनिषादचण्डा
लविम्वानाश्चेतिबक्तव्यमितिबार्ति
कादिज् । अकडादेशश्च । नव्या-
भ्यामित्यैजागमः ॥

वैरम् । न० विरोधे ॥ तस्यसमुत्पानं
पञ्चविधम् । स्त्रीकृतम् १ यथाकृ
ष्णशिशुपालयोः । वास्तुजम् २
यथाकौरवपाण्डवानाम् । बागज
म् ३ यथाद्रोणद्रुपदयोः । साप
जम् ४ यथामूषिकमार्जारयोः ।
अपराधजम् ५ यथापूजनीव्रह्माद
त्तयोः ॥ वीरस्यकर्म । वैरमैयुनि
कथारितिनिर्देशात्० युवादिस्वाहा
ण् । अतिवादांस्तितिनेतनावम
न्येकसुन । नचेमंदेहमाश्रित्यवैरं
कुर्वीतकेनचित् ॥

वैरङ्गिकः । चि० विरामयोग्ये । वि
रागंनित्यमर्हति । छेदादिषु० वि

वैराग्यम्

रागविरहश्चेति पाठादङ्गं • विरहा
देशश्च ।

वैरञ्ज्यः पुं • सनकादिषु ॥

वैरहता । स्त्री • देव्यन्तरे ।

वैरनिर्यातनम् । न • वैरशुद्धी । प्रणी
कारे । कृतापकारस्य प्रत्यपकारे ।
वैरस्यनिर्यातनम् । यतनिकारा
दौचुरादिः । ल्युट् ॥

वैरप्राप्तक्रिया । स्त्री • वैरनिर्यातने ॥

वैरशुद्धिः । स्त्री • वैरनिर्यातने ॥ वैर
स्यशुद्धिः ॥

वैरस्यम् । न • विरसत्त्वे ॥

वैरागी । चि • विषयेच्छारहिते । वैरा
ग्ययुक्ते ॥ यथा । सनकश्च सनन्द
श्च तृतीयश्च सनातनः । सन-
तकुमारे वैरागौ चतुर्थः । पुत्रए-
वच ॥

वैराग्यम् । न • विषयेषु तुच्छबुद्ध्या
रागाभावे ॥ तस्यच • यतमानसं
ज्ञा • व्यतिरेकसंज्ञा • एकेन्द्रिय
संज्ञा • वशीकारसंज्ञेति चतस्रः
संज्ञाभवन्ति । तत्रैव द्रष्टव्यम् • वि
षयांस्त्यक्तमशक्तवृत्तापिसम्मानेच्छा
त्यागश्चाद्यवैराग्यम् । ततो विष
याणां मध्ये लवणादिव्यतिरेकेणापि
वृत्तिर्हितीयम् । तथा वृत्तावपि मन
सिरागशैथिल्येन • बाह्येन्द्रियैरेव
विषयसेवनं तृतीयम् । तत्राप्यौदा
सीन्यं चतुर्थम् । यथाहुः । वैरा

वैराग्यम्

ग्यमाद्यं यतमानसंज्ञं क्वचिद्विरागो
व्यतिरेकसंज्ञम् । एकेन्द्रियाख्यं-
हृदिरागमेक्षस्तस्याप्यभावस्तु वशी-
कृताख्यमिति । विषयेषु च यित्वा
दिदोषदर्शनेन • वैरहणी ॥ तद्वैरा
ग्यं नुपसायादर्शनश्रवणादिभिः ॥
देहादिब्रह्मपर्यन्ते च निश्चये भोग्यव
स्तुनि ॥ विषयेष्वौदासीन्यभावे ॥
ब्रह्मादिस्थावरास्तोषु वैराग्यविषये-
ष्वनु । यथैव काकविष्टायां वैराग्यं
तदधिनिर्मलम् । त्यागेच्छायाम्
॥ दोषदृष्टिर्जिहोसा च पुनर्भोगिष्वदी
नता । हेतुस्वरूपकार्याणि वैराग्य
स्य हि दुः क्रमात् ॥ परमपरश्चेति
द्विविधं वैराग्यम् ॥ दृष्ट्वानुश्र
विकेषुरा • भोगेषु • रागविरोधि
न्यामस्य ह्यात्मिकायाम् चित्तवृत्तौ-
दृष्टादृष्टविषयेषु • स्पृहाविरोधि चि
त्तपरिणामे ॥ वैराग्यात् प्रकृतिलयः
॥ असाक्षी • नवनीलनीरजदले पा
तातिमृदीतनुं त्वङ्माचान्तरिणा-
मिषां यदि पुनर्नैव प्रजानां पतिः ।
प्रत्ययचरदस्तमिश्रपिशितया सयहं-
गृध्रते । गृध्रध्वङ्क्ष्वकांसनौ निपत
तः को वा कथं वारयेत् ॥ अपिच । श्रि
योदालालीलाविषयजरसाः प्राप्ता वि
रसाः विपद्गहं देहं न हृदपि धनं भूरि नि
धनम् । बृहच्छोकीलीकः सततमव
लाऽनर्थ • हुला तथाप्यस्मिन् घोरपथि

वैरोधारः

वतरतानात्मनिरताः ॥ विराग
 एव । स्वार्थेष्वञ् ॥
 वैराजम् । न० । सामविशेषे ॥ पुं०
 अण्डरूपेविराजोदेहे ॥
 वैराज्यम् । न० । अविमादिसिद्धिभा
 क्ते ॥ विराजोभाषः । प्यञ् ॥
 वैराट् । पुं० । विराटतनये ॥ इन्द्र
 गोपक्रीटे ॥
 वैराटौ । स्त्री० । उत्तरोयाम् । अभिम
 न्युपतन्याम् ॥ विराटस्यापत्यं
 स्त्री । अण् । डीव् ॥
 वैरातङ्गः । पुं० । अर्जुनवृक्षे ॥
 वैरिष्ठः । पुं० । सनकादिषु ॥ त्रि०
 विरिष्ठसम्बन्धिनि ॥
 वैरी । पुं० । रिपौ । शत्रौ वैरमस्या
 स्ति । इनिः ॥ षष्ठ्यभवने ॥
 वैरूपम् । न० । सामविशेषे ॥
 वैरूप्यम् । न० । विरूपतायाम् ॥
 वैरोचनः । पुं० । रवेस्तनये ॥ विष्णु
 पुत्रे ॥ बलिदानये ॥ सिद्धगणे
 कुहे ॥ अग्निपुत्रे ॥ त्रि० । सवि
 तुः सम्बन्धिनि ॥ विरोचनस्याय
 म् । अण् ॥
 वैरोचननिकेतनम् । न० । पाताले ॥
 वैरोचनिः । पुं० । अर्कपुत्रे ॥ बलि
 दैव्ये ॥ सुपते ॥ विरोचनस्याप
 त्यम् । अतड् ॥
 वैरोचिः । पुं० । बाणासुरे ॥
 वैरोधारः । पुं० । कृतापकारस्यप्रत्यप

वैशम्पायनः

कारे । प्रतीकारे । वैरनिर्यातने ॥
 वैलक्ष्यम् । न० । विलक्षणत्वे ॥
 वैलक्ष्यम् । न० । व्यलौके ॥ विलक्षण
 स्यविस्मय व्यस्यभावः । प्यञ् ॥
 वैल्वः । पुं० । विस्वकाण्डे । वि
 स्वविकारे ॥ विस्वस्यावयवेविका
 रोवा । विल्वादिभ्योष् । वैल्वः
 खादिरोत्रायूपः स्यत् ॥ न० । वि
 स्वशके । विल्वफले ॥ त्रि० । वि
 स्वसम्बन्धिनि ॥
 वैवधिकः । पुं० । वाक्तावहे ॥ पसो
 री० । इ० । भ० । प्र० । विवधेनधान्य
 तण्डुलादिनाव्यवहरति । ठक् ॥
 कृषिबद्ध्यादिर्जीवे ॥
 वैवर्ग्यम् । न० । विवर्णतायाम् ॥
 वैवस्वतः । पुं० । श्रद्धादेवे । अस्त
 के । यमे ॥ सप्तमेमनौ । विवस्व
 तोऽपत्यम् । अण् ॥ रुद्रविशेषे ॥
 शनैस्वरे ॥
 वैवस्वती । स्त्री० । दक्षिणस्योदिशि ।
 वैवाहिकम् । न० । धनविशेषे ॥ यथा
 । वैवाहिकस्तुतद्विदुषाह्वार्ययायत्
 सङ्गागतम् । भार्याप्राप्तिकाले लब्ध
 मित्यर्थः ॥ त्रि० । विवाहसम्बन्धि
 न्यग्न्यादौविवाहेभवः । अध्यात्मा
 देष्टव्य इष्यते ॥
 वैवाह्यः । त्रि० । सम्बन्धिनि ॥
 वैशम्पायनः । पुं० । यजुर्वेदधरे । व्या
 सशिष्यमुनी । विशम्पायनोत्राप

वैशारद्यम्

त्यम् । अश्वदिभ्यः कञ् ॥
 वैशसम् । न० हिंसायाभ् ॥ यथा ।
 वरं हुतवहज्वालापुञ्जस्यान्तर्व्यवस्थि-
 तिः । नशौरि रचिन्ताविमुखजनसं-
 वासवैशसमितिकात्यानः । शौ-
 रिचिन्ताविमुखेषु तन्निन्दापरिपुजने-
 पुयः संवासः स एव वैशसं हिंसात-
 न्नवरमित्यर्थः ॥ नरकविशेषः ।
 वैशस्त्रम् । न० विशसितुर्धर्म्ये ॥
 विशसितुरिडलोपसृज्यक्तव्यः ॥
 वैशाखः । पुं० मासविशेषः । माधवे-
 । राधे ॥ वैशाखीपौर्णमास्यस्मिन्-
 सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ खज-
 के । मन्थानदण्डे । रङ्ग० इ०
 भा० प्र० ॥ विशाखाप्रयोजनम-
 स्य । विशाखाषष्ठ्यादित्यण् ॥ न०
 धन्विनांसंस्थानभेदे । वितस्त्यन्तरे-
 ण स्थिते पादद्वये विशाखास्य स्थानं भ-
 वति । विशाख एव । स्वार्थे ऽण् ॥
 वैशाखो । स्त्री० वैशाखपूणिमाया-
 म् ॥ विशाखयायुक्तापौर्णमासी-
 । नक्षत्रेण युक्तः काल इत्यण् । त-
 तो ङीप् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥
 वैशारदी । स्त्री० मायायाम् ॥ वि-
 शारदर्दश्वरः । तस्यैवम् । अण्-
 ङीप् ॥
 वैशारद्यम् । न० विशुद्धौ ॥ विशा-
 रदस्य भावः । दृढादिषु । वैर्यातला-
 भमतिमनः शारदानामिति ष्यञ् ॥

वैशेषिकः

वैशिकः । पुं० विविधनायकान्तर्ग-
 तनायकविशेषः ॥ बहुवैश्याभोगी-
 परसिको वैशिक इति तत्त्वक्षणम् ॥
 वैशिष्ट्यम् । न० विशिष्टत्वे । स-
 स्वस्वपदार्थे । विशिष्टधीनियामके ।
 वैशेषिकः । पुं० कणादमुनिकृतद-
 र्शनविशेषः । परमार्थतोद्भव्यादिस-
 मवायान्तपठ्यपदार्थवादिनि । य-
 था चात्मनोद्रव्यभूतस्य गुणबुद्ध्या-
 दयोनव । वासनात्वेन वेदोक्ता इ-
 ति वैशेषिकोदयः बुद्ध्यदिधर्मि-
 यमन्तः । कारणमेवात्मेति भवित्वा ।
 चात्मगुणा एव वासनात्वेन । यथा-
 । महारजनमित्यादिश्रुत्योच्यत इ-
 ति च दर्शनाकाणादा इत्यर्थः ॥ अ-
 यवैशेषिकग्रन्थविवरणम् । स तु
 विशिष्टपदार्थनिरूपकग्रन्थः । अ-
 स्य मतं न्यायदर्शनमततुल्यम् । अ-
 चञ्जगतः कारणपरमाणुपर्यन्तं
 निरूपितम् ॥ इह खलु निखिलप्रे-
 क्षावन्निसर्गप्रतिकूलवेदनीयतया-
 निखिलात्मसंवेदनसिद्धदुःखं जि-
 हासतस्तदानीं पायं जिज्ञासुः पर-
 मेश्वरसाक्षात्कारमुपायमाकलयति
 । यदा च सर्वदाकाशं वेष्टयन्ती हमा-
 नवाः । तदा शिवमविज्ञाय दुःख-
 स्यान्तो भविष्यतीत्यादिवचनं निश्च-
 यप्रामाण्यात् । परमेश्वरस्य साक्षा-
 त्कारस्य श्रवणमननभावनाभिर्भा-

वैशेषिक :

वनीयः । यदाह । आगमेनानुमानेन ध्यानाभ्यासवलेन च । विधाप्रकल्पयन् प्रज्ञां लभते योगमुत्तममिति । तच्च मननमनुमानाधीनम् । अनुमानश्च व्याप्तिज्ञानाधीनम् । व्याप्तिज्ञानश्च पदार्थविवेकसापेक्षम् । अतः पदार्थषट्कम् ॥ अथातो धर्मव्याख्यास्यामः । इत्यादिकायां दशलक्षणां कश्चन भक्ष्यभगवताव्यवस्थायि । तत्राह्निकद्वयात्मके प्रथमे ध्यायेत् । समवेता शेषपदार्थकथनमकारि । तत्रापि प्रथमाह्निके जातिमन्नरूपणम् द्वितीयाह्निके जातिविशेषयोर्निरूपणम् । आह्निकद्वयात्मके द्वितीये भूतदिकाललक्षणम् । तत्रापि प्रथमाह्निके भूतविशेषलक्षणम् । द्वितीये दिक्कालप्रतिपादनम् । आह्निकद्वयात्मके तृतीये आत्मान्तकरणलक्षणम् । तत्राप्यात्मलक्षणं प्रथमे । द्वितीयेऽन्तःकरणलक्षणम् । आह्निकद्वययुक्ता चतुर्थे शरीरतदुपयोगिविवेचनम् । तत्रापि प्रथमे तदुपयोगिविवेचनम् । द्वितीये शरीरविवेचनम् । आह्निकद्वयवर्तिपञ्चमे कर्मप्रतिपादनम् । तत्रापि प्रथमे शरीरसम्बन्धिकर्मचिन्तनम् । आह्निकद्वयशालिनिषष्ठे श्रौतधर्मनिरूपणम् । तत्रापि प्रथमे दानपरिग्रहधर्म

वैश्यः

विवेकः । द्वितीये चातुराश्रम्योचितधर्मनिरूपणम् । तथा विधेः समेगुणसमवायप्रतिपादनम् । तत्रापि प्रथमे बुद्धिनिर्पेक्षगुणप्रतिपादनम् । द्वितीये तत्सापेक्षगुणप्रतिपादनम् । समवायप्रतिपादनञ्च । अष्टमे निर्वाक्यकसविकल्पकप्रत्यक्षप्रमाणचिन्तनम् । नवमे बुद्धिविशेषप्रतिपादनम् । दशमे अनुमानप्रतिपादनम् । तत्रोद्देशालक्षणं परीक्षाचेति त्रिविधास्य शास्त्रप्रवृत्तिरिति वैशेषिकग्रन्थविवरणम् ॥ कणादमुनिकृतदर्शनशास्त्रवैतरि । श्रीलुक्के ॥ विनयादित्वात् स्वार्थे ठक् ॥ त्रि० विशेषविदि ॥ वैशेष्यम् । न० भागाधिक्ये ॥ भावेऽप्यञ् ॥

वैश्यः । पुं० ऊरव्ये । ऊरुजी । भूस्पृशि । तमउपसर्जनरजः प्रधानेतृतीयवर्णे । तच्च कृष्यादीनि तादृशानि कर्माणि भवन्ति । तानि च वर्गाश्रमशब्दे द्रष्टव्यानि । निषिद्धानि यथा । वैश्यानां धनलोभेन मिथ्यामूल्यप्रकाशनम् । अपालनं पशूनाञ्च अनिज्यादिभवे सतीति पाशे स्वर्गखण्डे २० अध्यायः ॥ लक्षयन्तु । विशल्याशुपशुभ्यश्च कृष्यादानरुचिः शुचिः । वेदाध्ययनसम्पन्नः स वैश्य इति संज्ञितः ॥ विशति ।

वैश्वानरः

विश्वः क्लिप् । स्वार्थे । घ्यञ् ॥
 वैश्वकर्म । न० कृषिगौरव्यवाणिज्यादौ ।
 वैश्या । स्त्री० अर्थाण्याम् । आर्यायाम् ।
 बुधशक्त्यन्तरे ॥ तारायाम् ॥
 वैश्ववणः । पुं० कुवेरे । विश्ववसोऽपत्यम् ।
 शिवादिषु विश्ववसो विश्ववसरवणावा
 देशीनिपातितौ । अण्च ॥
 वैश्ववणालयः । पुं० वैश्ववणावासे
 ॥ षट्ठच् ॥
 वैश्ववणावासः । पुं० षट्ठमे ॥ कुवे
 रपुर्याम् ।
 वैश्ववणोदयः । पुं० षट्ठच् ॥
 वैश्वः । पुं० उत्तराषाढनक्षत्रे ॥
 वैश्वदेवः । पुं० अन्नसार्धं होमवलि
 दानातिथिभोजनात्मकेसायम्प्रात-
 र्गृहस्थं प्रतिविहिते कर्मविशेषे ॥
 विश्वेदेवादेवताचस्य । सास्यदेवते
 ल्यण् । न० उत्तराषाढान् ॥
 वैश्वदेवो । स्त्री० आभिज्ञायाम् ।
 जगतीकन्दः प्रभेदे ॥ तल्लक्षणादि
 यथा । बाणाश्वैश्चत्वारैश्वदेवो म
 मौयौ । यथा । अर्चामन्येषां त्वं
 विहायामराणामद्वैतेनैकं विश्वं मभ्य
 र्च्य भक्ता । तत्राशिषात्मन्यर्चिते भा
 विनीतेभातः सम्पन्नाराधनावैश्व
 देवो ॥
 वैश्वदेव्यम् । न० सामविशेषे ।
 वैश्वानरः । पुं० अग्नी । वज्री ॥ अ
 न्यभिमानिन्यां देवतायाम् ॥ जाठ

वैषयम्

राम्नी ॥ चित्रकवृक्षे । विश्वेनराय
 स्य । नरेसंज्ञायामिति विश्वशब्दस्य
 दौर्घः ॥ विश्वानरस्यापत्यम् । ऋष्य
 ण् । गोत्रापत्ये । विदादित्वादञ्-
 वा । विश्वेषां नराणां कर्त्तरि ॥ ब्रह्म
 णि । जीवे ॥ विश्वनराभिमानि
 त्वात् । स्थूलसमष्ट्युपहिते चैतन्ये
 ॥ विश्वे च ते नराश्च । विश्वानराः ।
 पूर्वपदस्य दौर्घः । विश्वानरान्
 भोक्तृत्वे भव्यवस्थितान् प्रति । अनेक
 धाधर्माधर्मकमानुसारेण । सुखदुः
 खादिप्रापणात् । अयं परमात्मा कर्म
 णां फलदाता । वैश्वानरशब्दो भव
 ति ॥ अथवा । विश्वस्यासौ नरश्च ।
 विश्वानरः । नरेसंज्ञायाम् । वि
 श्वानर एव । वैश्वानरः । स्वा-
 र्थेऽण् ॥
 वैश्वानरमार्गः । पुं० दहनवीथ्या-
 म् । पूर्वोत्तराषाढयोः समीपे ।
 वैश्वानरीवीथी । स्त्री० दक्षिणमार्गे
 नक्षत्रविशेषाणां संज्ञाविशेषे ॥ य
 था । शतभिषक्तया । वैश्वानरी
 भाद्रपदेरेवतीचैव कीर्तिता । ए-
 तास्तु वीथयस्तिस्रो दक्षिणो मार्ग उ-
 च्यत इति ॥
 वैश्वी । स्त्री० उत्तराषाढानक्षत्रे ॥
 वैषम्यम् । न० द्विषमत्वे ॥ भावे । ब्रा
 ह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥
 वैषयम् । न० विषयाणां समूहे भि

वै स. दृश्यम्

वैष्णवः । त्रि० विष्णुपासके । वि
 ष्णुमन्त्रदीक्षिते । कार्ण्ये । हारे ॥
 तल्लक्षणमाहात्स्यादियथा । फल
 सन्धानरहिताविष्णुभक्ताश्चैष्णवाः
 । मत्प्रीतिभक्तिकामास्ते सर्वदास
 र्वकर्मसु । गुरुवक्त्राद्विष्णुमन्त्रोयस्य
 कर्ण्ये प्रविश्यते । जीवन्मुक्तवैष्णवं
 तंवेदाः सर्वेवदन्तिच ॥ पुरुषाणां
 शतंपूर्वंपैतृकश्चशतंपरम् । मा-
 तामहस्यचशतंमातरंमातृमातरम्
 भगिनींभ्रातरश्चैवभागिनेयश्चमातु-
 लम् । श्वश्रूश्चश्वशुरश्चैवगुरुपत्नीं
 गुरोः सुतम् ॥ गुरुश्चज्ञानदाता
 रंमित्रश्चसहचारिणम् । भृत्यंशि-
 ष्यंतथाचिटींप्रजाः स्वाश्रमसन्निधौ
 ॥ उड्ग्रेदात्मनासार्धंमन्त्रग्रहणमा-
 चतः । मन्त्रग्रहणमात्रेणजीवन्मु-
 क्तीभवेन्नरः । तच्छसंस्पर्शमात्रेणपू-
 तंतौर्यंश्चभारतम् । तस्यैवपादरज-
 सासद्यः पूतावसुधरा ॥ पादाद-
 कम्पितस्यानंतौर्यमेवभवद्दधुवम् ।
 इ० व्र० वै० ब० पुराणम् । यैकगठन

वैष्णवी । स्त्री • विष्णोः शक्तौ ॥ य-
था । एषाविशक्तिरुद्दिष्टानयसिद्धा
न्तगामिनी । एषाश्वेतापरामृष्टिः ।
सास्त्विकीब्रह्ममंस्थिता ॥ एषैवर
क्कारजसिवैष्णवीपरिकीर्तिता । ए
षैवकृष्णातमसिरौद्रौदेवीप्रकीर्त्ति
ता ॥ अष्टदशतयाः कोट्यैष्णव्या
भेदउच्यते । याविष्णोराजसौशक्तिः
पालनीचैववैष्णवी ॥ इतिबाराहपु
राणम् ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा । शङ्-
खधक्तगदाधारिविष्णुमातातथारि
हा । विष्णुरुपायवादेवैष्णवीते
नगीयते ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥ ग
ङ्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ अपराजि
तायाम् ॥ शतावर्याम् ॥

वैसादृश्यम् । न० विसदृशत्वे ॥

वाट्री

वैसारिणः । पुं० मत्स्ये ॥ विविधंसर
ति । सृ० । यच्चादित्वाण्णि-
निः । ततोविसारिणोमत्स्यद्वति-
स्वार्थेऽण् ॥ सिद्धे ॥

वैहायसः । पुं० खेचरे ॥

वैहायसी । स्त्री० भारतवर्षस्यनद्यन्तरे ॥

वैहव्यः । वि० परिहासेनलालनी-
येश्यालसंबंध्यादौ ॥

वैहासिकः । पुं० वासन्तिके । कैलि
किले । विटूषके । प्रहासिनि ॥

वाटा । स्त्री० चेच्याम् । दास्याम् ॥
इ० हि० न्द्राः ॥

वाट्टः । पुं० गानसाही ॥ भूषा-
न्तरे ॥

वाट्टी । स्त्री० पणचतुर्थे श्रे । बुडि०
इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

वाट्यः । वि० बहनौये ॥

वाटुः । पुं० मुनिविशेषे ॥

वाटा । पुं० भारिके ॥ सूते । वाट,
भर्हः । बह० । अर्हे कृत्यत्तचक्षे
तितत् । ठत्त्वधत्त्वष्ट, त्वठलोपाः ।
सहि० हीरोदवर्णस्थे लोकारः ॥
अलडुहिः ऋषभे ॥ परिणेतारि ॥
मूठे ॥

वाटः । वि० आर्द्रे ॥

वाटालः । पुं० पाठीनमत्स्ये ॥

वाट्रः । पुं० गानसाही ॥ भूषा-
न्तरे ॥

वाट्री । स्त्री० पणपादे । काकिन्याम् ॥

वाला

वारकः । पुं० लेखके ॥ इ० चि०-
शेषः ॥

वारटः । पुं० कुन्दपुष्पे ॥ इ० चि०-
शेषः ॥

वारपट्टी । स्त्री० मन्दरांशाम् । माद
री० कट्० चटाइ० इ० भा० प्र० ॥

वारवः । पुं० वारो० इ० गौ० भा० प्र०
धान्यविशेषे ॥ यथास्यगुणाः । वा
रवस्तुबुधैः प्रोक्तस्त्रिदोषस्यप्रकीर्ण
णः । मधुरसाम्बपाकश्चव्रीहिः पि
तकरोगुहः ॥

वारुखानः । पुं० पाटलवर्णाश्वे ॥
इ० हि० न्द्रः ॥

वालम् । न० गन्धरसे । अस्यगुणाः
। वालंरक्तहरंशीतमेध्यदीपनपाच
नम् । मधुरंकटुतिक्तस्रग्दृष्टिदक्षि
दोषजित् ॥ ज्वरापस्मारकुष्ठघ्नं ग-
र्भाशयविशुद्धिक्तम् । अपिच । वाल
स्रकटुतिक्तोष्णकषायंरक्तदोषनुत् ।
कफपित्तामयान्दन्तिप्रदरादिरुजा
पहम् । पुं० रसगन्धे ॥ वालय-
ति । बुलमज्जने । अच् । वातिवा
। वा० । पिञ्जादित्वाटूलच् ॥

वालकः । पुं० लेखके ॥

वाला । स्त्री० रोलावृत्ते ॥ यथा ।
द्विगुणितरविमितकलितकलाभिलं
लितनिबद्धा० मङ्गलपिङ्गलभणि
तगणितकलयाकिलनद्धा । एकाद
शकलविरतिविदिरामृदुगतिरिह-

व्यक्तदृष्टार्थः

बीला • यशसापूरितभुवनभुवनर
 सनासनबीला ॥
 बीलाहः । पुं० अश्वविशेषे ॥ यथा
 बीलाहस्त्वयमेवस्यात्पाण्डुकेशर-
 बालधिः ॥ इ० हे० न्द्रः ॥
 बीहित्यम् । न० यानपात्रे । पीते ।
 जहाज० इ० भा० प्र० ॥ इ० हे०
 न्द्रः ॥
 बीषट् । अ० देवद्विर्दानमन्त्रे ॥ स्वा
 हादेवद्विर्दाने श्रीषट्बीषट्बीषट्स्व
 धेत्यमरः ॥ उच्चातेऽनेन । बह० ।
 बाहुलकात्० डीषट् ॥
 व्यंशकः । पुं० पर्वते ॥ इ० मुद्राङ्घ्रि
 तद्विम चन्द्रः ॥
 व्यंसकः । पुं० धूर्त्ते ॥
 व्यंसितः । वि० वसिष्ठे ॥
 व्यक्तः । वि० स्फुटे ॥ मनोविशि ॥
 प्रत्यक्षे । हेतुमदनिश्चयव्यापिस
 क्रियमनेकमाश्रितं लिङ्गम् । सावय
 वंपरतन्त्रव्यक्तम् । इतिलक्षिते
 ॥ स्थूले ॥ यथा । अव्यक्तो व्यक्तका
 रणमिति ॥ व्यज्यतेऽस्म । अञ्जुव्य
 क्त्यादौ । क्तः । विपूर्वाद्भूतेः
 क्तेतु० अञ्जेर्नत्वे व्यक्तप्रतिषेधइति
 निष्ठातस्य अञ्जेन पादानङ्कतिनन-
 त्वम् ॥
 व्यक्तकालः । पुं० स्थितिकाले ॥
 व्यक्तदृष्टार्थः । पुं० प्रत्यक्षिणि ॥
 साक्षिणि । इ० वि० शेषः ॥

अयः

व्यक्तविशेषः । पुं० बुद्धौ ॥
 व्यक्तिः । स्त्री० पृथगात्मताम् ॥ प्र
 त्यक्षे । स्पष्टतायाम् । शरीरवि
 षयादिरूपायां भोगभूमी ॥ प्रभा
 वे ॥ व्यक्तिलक्षणमाहगीतमः ।
 यथा । व्यक्तिगुणविशेषाश्रयोमूर्ति
 रिति । अस्मार्थः । यद्यपि जात्या
 देरपि व्यक्तित्वात्प्रमेयत्वमेव व्यक्ति
 त्वम् । तथापि जात्याकृतिशक्तिवि
 षयव्यक्तेरिदं लक्षणम् । तथाच०
 गुणविशेषाजात्याकृतिसमानाधि-
 करणोगुणः । सङ्ख्यादिभिन्नस्तदा
 श्रयः० मूर्तिव्यक्तिरितिसमाना
 र्थकमित्यर्थः । परेतु० गुणारूपा
 दयः० विशेषाविशेषकाः० उत्क्षे
 पचादयस्तेषामाश्रयोद्रव्यम् । तेन
 जात्याश्रयोव्यक्तिरित्याशयः । वि
 शेषलक्षणमाहमूर्तिरिति । मूर्तिः
 संस्थानविशेषस्तद्वानित्याहुः । अ
 चचमध्यमदलेपौसमासद्वयाशयः
 । अन्यतु० व्यक्तेर्लक्षणमूर्तिरि
 ति० सैवकेत्याह । गुणविशेषाश्रय
 इति । गुणविशेषस्य० अचक्षिन्नप
 रिमाणस्याश्रयइत्यर्थइत्याहुः ॥
 १३२ ॥ व्यज्यतेऽनया । अञ्जु० ।
 स्त्रियां क्तिन् ॥ जन्ते ॥ इ० हे०
 चन्द्रः ॥
 अयः । वि० व्याहृते । व्याकुले ॥ अय
 वज्जिते ॥ सावयमे । व्यासक्ते ॥

वाचनम्

विविधं • विविधवाचयमस्य वहा ।
द्विदमगतिवा । अग • कृत्तुम्
तिसाधुः ॥

व्यङ्ग्यः । पुं • अद्रिप्रभेदे ॥

व्यङ्ग्यः । पुं • भेके । मुखरोगविशेषे
। तल्लक्षयया । क्रीधायासप्रकृ
पितावायुः पिता न संयुतः । मुख
मागम्यसहसामण्डलं विस्मृत्यतः ॥
नीरुजंतनुकंश्यावंमुखेव्यङ्ग्यं तमादि
श्रित् ॥ चि • हीनाङ्गे • छिन्नना
सिकादौ ॥ विकृतानि • विगतानि
वाचकान्यस्य ॥ विकले • विगतमङ्ग
मस्य ॥

वाङ्मकः । पुं • शैले । पर्वते इ • चि •
शेषः ॥

वाङ्माङ्गः । चि • विकलाङ्गे । व्यङ्गम
ङ्गयस्यसः ॥

वाङ्ग्यः । चि • व्यङ्गनवाविध्येऽर्थे
॥ यथा । वाच्यार्थोभिधयाविधौ •
लक्ष्योलक्षणयामतः । व्यङ्ग्योव्य-
ङ्गनयाताः स्युस्तिष्ठः शब्दस्य
क्षयः ॥ प्रकाशे । आन्तरेणशब्दे ॥

व्यञ्जः । पुं • तालवृत्ते । वाजन्त्यने-
न । अज • गोचरससुरेतिप्रत्यया
न्तोनिपातितः ॥

व्यञ्जनम् । न • वाजे । तालवृत्ते ॥
चामरे ॥ वाजन्त्यनेन । अज • ।
करणे ल्युट् । बोधावितिपञ्च-
वीन ॥

व्यञ्जितः

वाङ्मकः । पुं • अभिनये ॥ चि • व्य-
क्तिकारके । प्रकाशके ॥ वैखरीक
पेशब्दे ॥ घटप्रत्यक्षसमयेवालोका
व्यञ्जनीयया ॥ व्यञ्जनयाप्रतिपाद-
के ॥ इ • सा • द • च • ॥ व्यनक्ति ।
अङ्ग • । खलु ॥

वाङ्मनम् । न • निष्ठाने । तेमने । द
धिघृतादौ । सूपशाकादौ । तीक्ष्ण
इ • भा • प्र • ॥ चिङ्गे ॥ श्मश्रुचि ॥
अवयवे । स्त्रीपुंसयोः शुद्धदेशे ।
सत्यादिचिङ्गे ॥ अङ्गनि । दिने ॥
व्यञ्ज्यतेऽनेनवाल्गुट् ॥ स्वरहीन
वर्णे ॥ अचङ्गितस्यास्योच्चारणं न
भवति । नपुनरन्तरेणाचं व्यञ्जन
स्योच्चारणमपिभवतीतिभाष्योक्तेः ॥

व्यञ्जना । स्त्री • शब्दस्यवृत्तिविशेषे ॥
तस्यालक्षणं यथा । विरतास्वभिधा
द्यासुययार्थोविध्यतेपरः । साह-
तिर्व्यञ्जनानामशब्दकार्यादिकस्य-
च ॥ शब्दबुद्धिकर्मणां विरम्यव्यापा-
राभाववृत्तिनयेनाभिधोलक्षणाता-
त्पर्याख्यासुतिष्ठपुवृत्तिपुस्त्वस्मर्थ-
बोधयित्वोपक्षोणासु • ययान्योर्थो-
विध्यते • साशब्दस्यार्थस्यप्रकृतिप्र-
त्ययादेशवृत्तिर्व्यञ्जनध्वननगमन-
प्रत्यायनादिव्यपदेशविषयावाङ्म-
नानाम् ॥ विशिषः साहित्यदर्प-
णादौद्रष्टव्यः ॥

व्यञ्जितः चि • प्रकटीकृते ॥

व्यतिरेकः

व्यङ्ग्यः । पुं० एरण्डे ॥ व्यङ्ग्यं
लभ्यते । अविज्ञाने । अविज्ञा-
नम् ॥

व्यङ्ग्यम् । न० एरण्डे ॥ व्यङ्ग्यं लभ्य-
ते । अवि० । व्युट्० युञ्वा
॥ शुक्लैरण्डे ॥

व्यतिकरः । पुं० वासने ॥ व्यतिष-
क्तेः ॥ मिश्रणे ॥ क्षौभे ॥ स-
म्बन्धे ॥

व्यतिकर्षः । वि० संकीर्णे ॥

व्यतिक्रमः । पुं० व्यत्यये । अन्यथा
त्वे । क्रमविपर्यये । यथा । सर्व-
प्रपञ्चमुखादातायज्ञीताचउदङ्मुखः ।
एष एव विधिर्दाने विवाहे तु
व्यतिक्रमः ॥ व्यतिक्रमणम् । क्र-
म० । घञ् । नोदात्तोपदेशेति न
वृत्तिः । अन्याये ॥

व्यतिभेदः । पुं० समावेशे ॥

व्यतिरिक्तः । वि० व्यतिरेकविशिष्टे
। भिन्ने । अन्यस्मिन् ॥ व्यतिरि-
च्यते स्म । रिचिर्चिरेचने । क्तः ॥

व्यतिरेकः । पुं० अभावे । विरहे ।
कारणकार्याद्व्यवृत्तौ । कार्यव्य-
तिरेकप्रयोजकव्यतिरेकप्रतियोगि-
त्वे ॥ अलङ्कारविशिष्टे । यथा । व्य-
तिरेकाविशिष्टं दुपमानोपमेययोः
शैलाद्भवन्नताः सन्तः किन्तु प्रकृ-
तिकीमलाः ॥ अयमुपमेयाधिक्य-
पर्यवसायी व्यतिरेकः ॥ यथावा ।

व्यतिरेक्युदाहरणम्

पञ्चवतः कल्पतरोरिवविशिष्टः क-
रस्यते वीर । भूषयतिकर्षणैकः प-
रस्तुकर्षतिरस्तुक्तेः । तन् न्यून-
त्वपर्यवसायी । यथा । रक्तस्त्वं नव-
पञ्चवैरहमपि मन्त्राध्यैः । प्रियायागुणै-
स्त्वामायान्तिशिलोमुखाः स्मरधनु-
मुक्ताः सखेमामपि । कान्तापाद-
तलाहतिस्तवमुदेतद्वन्ममायावयो स-
र्वतुल्यमशोककेवलमहं धावा सशो-
कः कृतः । अनुभयपर्यवसायी य-
था । दृढतरनिबद्धमुष्टेः कोषनि-
पसाद्य स हजमलिनस्य । कृपणस्य कृ-
पाणस्य केवलमाकारतोभेदः । वि-
शिष्टः । व्यतिरेकः । पृथग्भावः ॥
विपर्यये ॥

व्यतिरेकव्याप्तिः । स्त्री० साध्यनिषे-
धसाधननिषेधरूपेण । प्रवृत्तायां व्या-
प्तौ । यथा । यच्च वज्रिर्नास्ति । तच्च
धूमेनास्तीति । यथाऋदे ।

व्यतिरेकसंज्ञा । स्त्री० वैराग्यविशिष्टे ।
परिपाचने चानुष्ठेयमाने केचित्क-
षायाः पक्ताः । पक्ष्यन्ते च केचित्
तच्चैव पूर्वावरीभावे सति पक्ष्यमाण-
भ्यः कषायेभ्यः पक्ताणां व्यतिरेके-
णावधारणे । स्वचित्ते पूर्वावद्यमा-
नदेष्टाणां मध्ये ऽभ्यस्यमानं विवेकेनै-
ते पक्ताः । एते ऽवशिष्टा इति चिकित्स-
कवद्विवेचनस्वरूपे ॥

व्यतिरेक्युदाहरणम् । न० उदाहरणम्

व्यतीत :

विशेषे ॥ अन्वगतमः । तद्विपर्य
याद्वाविपरीतं व्यतिरेक्युदाहरणमि
ति । अस्यार्थः । तद्विपर्ययात् सा
ध्यसाधनव्यतिरेकव्याप्तिप्रदर्शनात्
। तथाचसाध्यसाधनव्यतिरेकव्या
प्त्युपदर्शकीदाहरणं व्यतिरेक्युदा
हरणम् । यथाजीवच्छरीरं सात्म
कमप्राणादिमत्त्वात् यन्नैवम् तन्नै
वम् यथाघटइति । बाकारः प्र
योगमपेक्ष्य तथाचान्वय्युदाहरणं
व्यतिरेक्युदाहरणं वाप्रयोक्तव्यमि
त्यर्थः ॥ ३६ ॥

व्यतिषक्तः । चि० सम्बन्धाज्जाते । स
म्बद्धे ॥ व्यतिषज्यतेत्य । षष्ठस
ङ् । क्तः । उपसर्गात्सुनेतीत्या
दिनाषत्वम् ।

व्यतिषङ्गः । पुं० विनिमये ॥ सङ्गे ।
परस्परमेलने ॥ व्यतिषङ्गनम् । प
ञ्च । घञ् ।

व्यतिहारः । पुं० विनिमये । परस्पर
करणे ॥ यथा त्वमहमस्मि अहस्तु
त्वमसीतिव्यतिहारः सचेक्यता
त्यर्थावगम इतितीति ॥ व्यत्यये ।
अन्यस्मिन्नन्यावभासे ॥ व्यतिहरण
म् । ङ्ङ् । घञ् । व्यतिह्रिय
तेऽनेनात्रवा । घञ् । उपसर्गस्य
तिपाक्षिकीदीर्घाभावः ॥

व्यतीतः । चि० विगते । विशेषण
व्यतीतः ।

व्यत्यासितः

व्यतीपातः । पुं० महीत्याते । उपद्र
वे ॥ अपयाने । पलायने । योगवि
शेषे ॥ तत्रजातस्यफलं यथा । कठो
रवाक्यः । पिशुनस्त्रभावागदातुरो
मातृहितमनुष्यः । परस्यकार्यकृत
पक्षपातेऽयस्यप्रसूतौ ब्रूतिपातयोग
। व्यतिक्रम्यपतनम् । पतुलगतौ
। घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥
अन्ययोगे ॥

व्यतीहारः । पुं० परौवर्त्ते । व्यति
हरणम् व्यतिह्रियतेषा । ङ्ङ् ।
। घञ् । उपसर्गस्येतिपाक्षिकीदी
र्घः ॥ परस्परमेकजातीयक्रियाक
रणे ॥

व्यत्ययः । पुं० व्यतिक्रमे । व्यत्या
से । विपर्यासे । विपर्यये ॥ व्यत्य
यनम् । ङ्ङ् । एरच् ॥

व्यत्यस्तः । चि० व्यतिक्रमसहिते ॥
यथा । व्यत्यस्तपाणिनाकार्यमुपसं
यहणंगुरोः । सव्येनसव्यः स्प्रु
ष्टव्योदक्षिणेनचदक्षिणइतिमनुः
॥ उत्तानाभ्यांहस्ताभ्यांदक्षिणोपरि
भावेनव्यत्यासः शिष्टसमाचारात्
बोध्यः ॥

व्यत्यासः । पुं० व्यतिक्रमे । व्यत्य
ये ॥ व्यत्यसनम् । असुक्ष्मेपथे ।
घञ् ॥

व्यत्यासितः । चि० वैसादृश्यंप्रापि
ते ॥ तारकादित्वादितच् ॥

व्ययक :

व्ययकः । चि० व्ययाकारिणि । दुःख
जनके ॥ भयङ्करे । व्यययतिव्य
यभयचलनयोः । बहुल मन्यवापी
तिकुन् ॥

व्यथा । स्त्री० पीडायाम् । दुःखे ॥
व्यथ० । घटादयः पितृवृत्तिषित्वा
दङ् । टाप् ॥

व्यथितः । चि० दुःखिते । पीडिते ॥
व्यथासञ्जातास्य । तारकादित्वादि
तच् ॥

व्यधः । पुं० वेधे ॥ व्यधनम् । व्यधत्,
उने । व्यधजपोरित्यप् ॥ ताडने ॥

व्यधनम् । न० वेधने ॥

व्यध्यः । पुं० प्रतिकाये । धनुर्गुणे ॥

व्यध्वः । पुं० दुरध्वे । विपथे । निन्दि
तेषत्र्मनि ॥ विरुद्धाध्वा । प्रादये
गताद्यर्थे इतिसमासः । उपसर्गाद
ध्वनद्वयच् ॥

व्यपगतः । चि० निवृत्ते ॥

व्यपदेशः । पुं० शब्दे । नामनि ॥ क
पटे ॥ विशिष्टोऽपदेशः ॥ वाक्यविशि
ष्टे ॥ यथा । व्याजिनात्माभिलाषा
क्तिर्ब्यपदेशइतीर्यतइत्युज्ज्वलनी
लमणिः ॥

व्यपवर्गः । पुं० । व्यपवृत्तेभेदे ॥

व्यपाकृतिः । स्त्री० अपक्ववे । अ-
स्त्रीकारे ॥

व्यपाश्रयः । पुं० शरणे ॥

व्यपितः । चि० अपगते ॥

व्यभिचारी

व्यपीठः । चि० विपरीते ॥

व्यपीडः । पुं० व्यपीडने ॥

व्यपीडनम् । न० अपाकरणे ॥

व्यभिचारः । पुं० कदाचारे । भ्रष्टा

चारे ॥ परिलीपे ॥ सुखालित्ये ॥

दोषविशेषे ॥ तस्मिन्लक्षणं यथा । सा

ध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिता

काभाववृत्तित्वं हि व्यभिचारइतिव्य

धिकरणधर्मावच्छिन्नाभावचिन्ताम

णिः ॥ सचिविधः । साधारणोसा

धारणा नुपसंहारिभेदात् । तच्च वि

पक्षवृत्तित्वं साधारणत्वम् । सर्वं

सपक्षव्यावृत्तत्वमसाधारणत्वम् ।

व्याप्तिग्रहानुकूलैकधर्म्युपसंहारो

भावीयचसहत्वमिमतोऽनुपसंहार्यः

। इतिसर्वव्यभिचारचिन्तामणिः ॥

विशिष्टोभिचारः ॥ व्यभिचरणं वा

। चर० । घञ् ॥

व्यभिचारिणी । स्त्री० परपुरुषगामि

न्याम् । कुलटायाम् ॥ यथा । ह

ताधिकारांमलिनांपिंडमाचोपसिब

नीम् । परिभूतामधः शय्यांवासये

द्यभिचारिणीम् ॥ व्यभिचारोव्य

तिक्रमोस्त्यस्याः । इनिः । डीप् ॥

व्यभिचारी । पुं० चतुरस्त्रिंशत्प्रकार

शृङ्गारभावविशेषे । तेयथा । निर्बे

दग्लानिशङ्काख्यास्तथासुयामदश

माः । आलस्यस्यैवैन्यश्चचिन्तामो

हः स्मृतिर्धृतिः ॥ ब्रीडाचपलता

व्ययः

हर्षश्च वेगो जडता तथा गर्वो विषाद
 औत्सुक्यं निद्रा पश्मार एव च ॥ सुप्तो
 विवेधोऽमर्षश्चावहित्यश्चोद्यतामतिः
 । उपलभ्य स व्याधिस उन्मादे मरणं त
 था ॥ चासद्यैव वितर्कश्च विज्ञेयाव्य
 भिवारिण इति हेमचन्द्रः ॥ साहित्यद
 प्यं णे त्रियस्त्रिंशदुक्ताः । यथा । वि
 शेषादाभिमुख्येन चरन्तो व्याभिवारिणः
 । स्थायिन्युन्मत्तनिर्मन्त्रास्त्रयस्त्रिंशश्च
 तद्भिदाः ॥ स्थिरतया वर्तमाने हि
 रत्यादौ निर्वेदादयः प्रादुर्भासतिरे।
 भावाभ्यामाभिमुख्येन चरणाद् व्यभि
 चारिणः कथ्यन्ते । कीते । इत्या
 ह । निर्वेदावेगदैत्यश्रममदजडता
 औत्सुक्यमेहौ विवेधः स्वप्नापश्मारग
 र्वामरणमलसतामर्षं निद्रावहित्याः-
 । औत्सुक्योन्मादशङ्काः स्मृतिम
 तिसंहिताव्याधिसन्त्वासलज्जो हर्षासू
 याविषादाः सधृतिचपलताग्ला
 निचिन्तावितर्का इति ॥ त्रि० व्य
 भिवारविशिष्टे ॥

व्ययः । पं० अर्यापचये । वित्तम्या
 पगमे । उठाव० खरव० इ० भा० ॥
 पूर्वग्रहीतदेहेन्द्रयादिवियोगे । ध
 र्मादिषु विनियोगे । क्षये ॥ व
 त्सरविशेषे । तत्फलं यथा । दुर्भि
 क्षं जायते चे रं सर्वोपद्रवसंयुतम्
 अनवृष्टिः समाख्याताव्यये संवत्स
 रे प्रिये ॥ २० ॥ न० लग्नाद्वा दशैव

व्ययकलनम्

ने व्ययनम् । व्ययवित्तसमुत्सर्गे
 ऽदन्तः । घञ्० अज्वा । विपूर्वा
 दिश एरज्वा ॥

व्ययितः । त्रि० कृतव्यये ।
 व्ययी । त्रि० व्ययुक्ते ॥ यथा । द्रविणं
 परिमितमधिकव्ययिनं जनमा कुली
 कुरुते । क्षीणांशुकमिव पीनस्तनज
 घनायाः कुलीनायाः ॥

व्यर्थः । त्रि० निरर्थके । मोचे । वि
 फले ॥ यथा । भर्तानि श्वसितेऽप्य
 सूयति मनोजिघ्रसः सपत्नीगणः श्व
 श्रृरिङ्गितदैवतं नयत्ययोरौहालिङ्गा
 यातरः । तद्दूरादयमञ्जलिः कि
 मधुना दृग्भङ्गिभागेन ते वै दग्धीमधु
 रप्रवन्धरसिक्कव्यर्थोऽयमन्यमद्विति
 ॥ विशेषेण गतः अर्थीयस्मात् ॥

व्यर्थभाषणम् । न० निरर्थके व ग्वा
 पारे । यथा । देशराष्ट्रप्रसङ्गाच्च परा
 र्थपरिकल्पनात् । नर्महासप्रसङ्गा
 च्च भाषणं व्यर्थभाषणमिति देवलः ॥

व्यलीकः । पुं० नागरे । पिङ्गे ॥
 न० अप्रिये ॥ अकार्ये ॥ बैलक्ष्ये ॥
 पीडने ॥ व्यङ्गे । विशेषेण अलति ।
 अलभूषणादौ । अलीकादयश्चेति
 साधुः ॥ विगतं नृते । विगतम
 लीकम् ॥ विपर्यये पीतिस्वामी ॥

व्ययकलनम् । न० वियोगे । क्षीने ॥
 अक्षयान्तरकरणे । बाकि कोटा०
 इ० गौ० दे० भा० ॥

व्यवसायात्मिका

व्यवकलितः । चि० कृतव्यवकलने ।
 वियोजिते । न० व्यवकलने ।
 व्यवच्छिन्नः । चि० भिन्ने । विशेषिते
 व्यवच्छेदः । पुं० पृथक्त्वे । बाणमुक्तौ ।
 व्यवच्छेदकम् । न० विशेषणे ।
 व्यवच्छेदम् । चि० विशेष्ये ।
 व्यवधा । स्त्री० अन्तर्धायाम् । तिरोधाने । व्यवधानम् । डुधाञ्० ।
 आतस्योपसर्गइत्यङ् ।
 व्यवधानम् । न० अन्तर्धौ । तिरोधाने । बस्त्वत्तरकृतेऽवच्छेदे । खड्गादेः । कोषादिवदावरणे । व्यवपूर्वाङ्गाजाल्युट् ॥
 व्यवधायकः । चि० व्यवधानकर्त्तरि ॥
 व्यवधिः । पुं० विधाने । व्यवधाने ॥
 व्यवधानम् । डुधाञ्० । उपसर्गोच्चाः किः ॥
 व्यवसर्गः । पुं० दाने ॥ व्यवसर्जनं सृज्० । घञ् ॥
 व्यवसायः । पुं० उपजीविकायाम् ॥
 उद्यमेः फलाव्यभिचार्युद्यमे । यथा । व्यवसायिनांव्यवसायः फलाव्यभिचार्युद्यमोभगवद्भिभूतिरिति । निश्चये ॥
 व्यवसायात्मिका । स्त्री० निश्चयात्मिकायांबुद्धौ ॥ व्यवसायेनिश्चयः आ

व्यवस्थितिः

त्मायस्याः ।
 व्यवसायी । चि० कृतनिश्चये ॥ सादयमे ॥ व्यवसायविशिष्टे ॥ वाणिज्यकारके ॥ अनुष्ठातरि ॥
 व्यवसितः । चि० निश्चये ॥ प्रतारिते ॥ अनुष्ठिते ॥ विशिष्टमवस्थितिस्म० अवसीयतेस्मवा । षोअन्तकर्मणि । क्तः । द्यतिस्यतीतीत्वम् ॥
 व्यवस्था । स्त्री० संस्थायाम् । सहिषयकत्वनिर्धारणे ॥ विशिष्टावस्था ॥ शास्त्रनिरूपितविधौ । रचनानियमे ॥ व्यवतिष्ठतेऽनया । षा० । आतस्योपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥ व्यवस्थानं वा ॥
 व्यवस्थानः । पुं० श्रोत्रौ । यस्मिन् व्यवस्थितिः सर्वस्यसः ॥ जातिवर्णाश्रमतद्वर्मादिकान्बिभज्यकरोतिवा । कृत्थल्युटाबहुलमिति । बहुलग्रहणात्कर्त्तरिल्युट् । व्यवतिष्ठतेसर्वजगदसाङ्ख्येयान् । अधिकरणेल्युट्वा । न० व्यवस्थितौ ॥
 व्यवस्थापकः । पुं० व्यवस्थादातरि ॥
 व्यवस्थापितः । चि० निश्चिते ॥
 व्यवस्थितः । चि० अप्रचलिते । तत्तदुद्योगेनावस्थिते । प्रतिष्ठिते ॥ विशेषेणव्यवस्थितः ॥ व्यवस्थांप्राप्ते ॥ इतच् ।
 व्यवस्थितिः । स्त्री० अवस्थाने । व्यवस्थाने ॥

व्यवहारपदम्

व्यवहारः । अ० निश्चिच्छेद्यर्थे ॥
 व्यवहरणम् । न० व्यवहारे ॥
 व्यवहर्त्ता । पुं० व्यवहारकर्त्तरि ॥
 प्राङ्मुखाय ॥
 व्यवहारः । पुं० शास्त्रीयलौकिकादि
 व्यवहरणे । व्यवहारः इ० भा० ॥
 यथाहुः । अहमिदमिति चमति
 भ्यांसततं व्यवहरतिसर्वलोकोपि ।
 प्रथमाप्रतीचिचरमानिवसतिवपु-
 रिन्द्रियादिबाह्यार्थे ॥ इति ॥ द्रुम
 प्रभेदे । न्यासे ॥ पणे ॥ स्थिती
 व्युत्पत्तौ ॥ विवादे । ऋणदाना
 दिविषयचतुष्पात्राये ॥ ऋणदाना
 दष्टादशविषयो० विरुद्धार्थार्थप्र-
 त्यर्थिवाक्यजनितसन्देहहारौवि-
 चारणव्यवहारः । यथाहुकात्या
 यनः । विनानार्थेऽवसन्देहहरणं
 हारउच्यते । नानासन्देहहरणा
 व्यवहारइतिस्मृतइति ॥
 व्यवहारज्ञः । पुं० प्राप्तव्यवहारे ॥
 सतुषोडशवर्षानन्तरंभवति । यथा
 । बालाषाडशवर्षात्पौगण्डेपि
 निगद्यते । परतोव्यवहारज्ञस्वतन्त्रः
 पितरावृत्तेइति ॥ चि० व्यवहार
 ज्ञातरि ॥
 व्यवहारदर्शनम् । न० न्यायदर्शने ।
 विचारकरणे ॥
 व्यवहारपदम् । न० वादिनाराज्जिनि
 वेदने ॥ यथाहुवाज्जबल्लः । स्मृ

व्यवहारः

व्याचारव्यपेक्षितः । मार्गव्यवहितः
 परैः । आवेदयतिचेद्राज्जिव्यवहा-
 रपदंइतिदिति ॥
 व्यवहारपादः । पुं० व्यवहारांशे ॥ य
 था । पूर्वपक्षः स्मृतः पादोऽपि
 पादसोत्तरः स्मृतः । क्रियापा-
 दस्तथाचान्यस्तुर्थोनिर्णयः स्मृत
 इति ॥
 व्यवहारमातृका । स्त्री० व्यवहारोप-
 योगिक्रियायाम् ॥ साचमिताऽव-
 रातोनुसन्धेया ॥
 व्यवहारमार्गः । पुं० व्यवहारविषये
 । व्यवहारपदे ॥
 व्यवहारविधिः । पुं० धर्मशास्त्रे ।
 व्यवहारस्यविधाने ॥
 व्यवहारविषयः । पुं० व्यवहार-
 पदे ॥
 व्यवहारिका स्त्री० लोकायायाम् ॥
 वर्धन्याम् । सम्प्राप्त्न्याम् ॥ इङ्
 गुदे ॥
 व्यवहारी । चि० व्यवहारविशिष्टे ॥
 व्यवहार्यः । चि० व्यवहरणीये । व्य-
 वहर्त्तव्ये । व्यवहारयोग्ये ॥
 व्यवहितः चि० दूरेस्थिते ॥ व्यवधान
 विशिष्टे । सान्तरे । भित्त्याद्यन्तरि
 वे ॥ तिरोहिते ॥
 व्यवहृतः । चि० कृतव्यवहारे ॥
 व्यवहृतिः । स्त्री० व्यवहारे ॥
 व्यवहारः । पुं० सुरते । साम्यधर्मे ॥

व्यसनम्

मैथुने ॥ अन्तर्हो । व्यवधाने
॥ शुद्धावितिधरणः ॥ न० ते
जसि ॥ व्यवधानम् । इण्गती०
अयगतीबा । एरच्० घञ्बा ॥
व्यबाषी । बु० स्त्री० कामुके ॥ चि०
द्रव्यविशेषे ॥ व्यवधायिस्मिन्बा
ऽस्ति । इनिः ॥

व्यग्रुवानः । चि० व्याप्नुवति ॥ अग्ने
तेर्लटः शानजादेशः ॥

व्यष्टिः । स्त्री० व्यस्तव्यापिनि ॥
विशेषे । अध्यात्मादिविभागेनव्या
प्तिर्व्यष्टिरितोरिता ॥

व्यसनम् । न० अशुभे ॥ सक्तौ ॥ दै
वानिष्टफले । भ०से ॥ पापे ॥ विप
त्तौ । निष्फलोद्यमे ॥ स्त्रीपानमृ
गयादिष्वष्टादशविधेषु ॥ यथाक्तम
नुना । मृगयाद्योदिवास्वप्नः परि
बादः स्त्रियोमदः । तौर्यचिकंठ
याव्याचकामजीदशकीगणः ॥ पै
शुन्यसाहसंद्रोर्द्धर्ष्यासूयार्थदूषण
म् । बाग्दण्डमक्षपारुष्यक्रोधजी
पिगणेष्टकः ॥ कामजेषुप्रसक्तोहि
व्यसनेषुमहीपतिः । विद्युज्यतेर्ध
र्माभ्यांक्रोधजिष्वात्मनैवतु ॥ इयोर
प्येतयोर्मूलंयसर्वकवयाविदुः ।
तंयत्नेनजयेत्तोभंतज्जावेताबुभौग
यो ॥ पानमद्याः स्त्रियश्चैवमृगया
चयथाक्रमम् । एतत्कष्टतमंविद्याच्च
तुष्कं कामजिगणे ॥ दण्डस्यपातनं

व्यसनम्

चैववाक्पारुष्यार्थदूषणे । क्रोधजी
पिगणे विद्यात्कष्टमेतत्त्रिकंसदा
॥ सप्तकस्यास्यवर्गस्यसर्वचैवानुष
ङ्गिणः । पूर्वपूर्वगुरुतरंविद्याऽसन
मोत्सवान् ॥ तथाहि द्यूतात्पानंक
ष्टतरम् । मद्यपानेनमत्स्यसंज्ञाप्रणा
शात् । यथेष्टचेष्टयादेहधनादिबिरोध
इत्यादयोदोषाः । द्यूतेतुपाक्षिक्रीध
नावाप्तिरप्यस्ति । स्त्रीव्यसनात् ।
द्यूतकष्टम् । द्यूतेहिबैरोहवाद्योनी
तिशास्त्रोक्तादोषाः । मूत्रपुरीषवेग
धारणाच्चव्याध्युत्पत्तिः । स्त्रीव्यस
नेपुनरपत्योत्पत्त्यादिगुणयोगोप्यस्ति
। मृगयास्त्रीव्यसनयोः स्त्रीव्यसनंदु
ष्टम् । तथादर्शनंकार्याणांकालोतिपा
तेनधर्मलोपादयोदोषाः । मृगया
यांतुव्यायामेनारोग्यादिगुणयोगो
प्यस्तीत्येवंकामजचतुष्कस्यपूर्वपूर्वं
गुरुदोषम् ॥ क्रोधजिष्वापिबिषु । वा
क्पारुष्यात् । दण्डपारुष्यंदुष्टम् । अ
हच्छेदादेरशक्यसमाधानत्वात् । वा
क्पारुष्यतुः कोपानलो । दानमानपा
नीयसेकैः शक्यः शमयितुम् । अ
र्थदूषणात् । वाक्पारुष्यदोषवन्म
र्मपीडाकरम् । वाक्पारुष्यस्यदुश्चि
कित्स्यत्वात् । एवंपूर्वपूर्वंदुष्टत
रंत्यजिदित्यर्थः । यतोव्यसनासक्ति
रनर्थाविहा ॥ व्यसनस्यचमृच्छोश्च
व्यसनंकष्टमुच्यते । व्यसन्यघोषी

व्याकरणम्

व्रजतिस्त्रयांश्च व्यसनौमृतः ॥ इति ॥ अन्यत्रापि । एकैकव्यसनासक्ताः सर्वे मृत्युवशंगताः । यः पुनः संहतान्सेवेद्विषयान्विषयीनरः । सपतेन्महद्वैश्वर्याच्छिन्नमूलवृक्षद्रुमवृत्तिः ॥ शीघ्रं व्यसनान्यद्यकामजानिभवन्त्युत । मिथ्यावाक्यं परमज्ञतस्माद्गुरुतराबुभौ ॥ परदाराभिगमनं विनावैरक्षरौद्रतेतिरामायणम् ॥ व्यस्यते । असुखं पणं । भावकर्मकरणादौ ल्युट् ॥ सर्वथैतत्सम्पादयिष्यामीत्याद्यहो व्यसनम् ॥ वासनवारकः । पुं० राजर्षिर्विशेषे व्यसानात् ॥ चि० उपरक्ते । दैवमानुषान्यतरपीडयुक्ते ॥ व्यस्यतिश्रयोमार्गात् ० व्यसनम् ॥ तेनार्तः ॥ वासनी । चि० व्यसनयस्ते । पञ्चभद्रे । व्यसनमस्यास्ति ० अस्मिन्वा । इति ॥

व्यस्तः । दि० व्याकुले । व्यप्ते ॥ प्रत्येकम् । पृथक् पृथगर्थः ॥ विपरीते ॥ व्यस्यतेभ्यः । अमुर्ध्वप्रथे । क्तः ॥ विभक्ते ॥ विचिप्ते ॥

वास्तपदम् । न० कृष्णादोनाभियोगेपदान्तरेणोत्तरे ॥ यथा ॥ सुवर्णशताभियोगे ० अनेनाहंताडितइति ॥

व्यस्तारम् । न० हस्तिनामदप्रयोगे ॥

व्याकरणम् । न० वेदस्याननेशब्द

व्याकुलात्मा

शास्त्रे ॥ विशेषेण आक्रियन्ते व्युत्पाद्यन्ते शब्दाश्चनेन । डुकुञ्जल्युट् । प्रादिसमासः ॥ अक्षारमेषु द्विर्यथा । नयेच्छब्दशास्त्रागमरम्भकालं कृतौ शिमुषी शिशो विहितेषु । चलच्चिप्रमैत्रोडुशैवाश्रितेषु स्वतो धर्मशास्त्रादिकारिष्वकालमिति । अत्रोक्तं महाभाष्ये । पुराकल्पएतदासीत् । संस्कारकालोत्तरं ब्रह्मणा व्याकरणं स्थाप्यते ॥ तेभ्यस्तत्तत्स्थानकरणनादानुप्रदानिर्ज्ञेभ्यो वैदिकाः शब्दा उपदिश्यन्ते ॥ तदद्यत्वे न तथा ० वेदमधीत्य त्वरिता वक्तारो भवन्तीति । त्वरिता विधाहादादितिकैयटः । संस्कार उपनयनम् । करणमाभ्यन्तरप्रयत्नः । अनुप्रदानं नादादिशब्दः प्रयत्नः । तेन अभ्युत व्याकरणं शिर्षेभ्यः पूर्यर्थं इति विवरणम् ॥

व्याकारः । पुं० व्याकरणे ॥ कृञो घञ् ॥

व्याकीर्णः । चि० विकीर्णः । विचिप्ते ॥

व्याकुलः । चि० शोकादिभिरितिकर्तव्यतापरिज्ञानशून्ये ॥ विह्वले ॥ व्याकीलति । कुलसंस्थाने वन्मुपुष । इगुपधितिकः ॥ उपद्रुते ॥ सम्भ्रान्ति ॥

व्याकुलात्मा । चि० शोकाभिहतचित्ते ॥

व्याख्यानम्

व्याकृतः । पुं० कार्यब्रह्मणि । स
म्भूतो । हिरण्यगर्भे ॥

व्याकृतिः । स्त्री० भङ्ग्यां । व्यु-
त्पत्तौ ॥ व्याकरणम् । डुकृञ्०
। क्तिन् ॥ विशिष्टाकृतार्था ॥
व्यञ्जने ॥

व्याकीर्णः । वि० व्याकीर्षे । विक-
सिते ॥ व्यावृत्तः कीर्णः सङ्को-
चाऽस्मात् । प्रादिसमासः ॥

व्याकीर्षः । पुं० प्रफुल्ले । उत्फु-
ल्ले । विकसिते ॥ व्यावृत्तः की-
र्षः सङ्कोचाऽस्मात् । प्रादिभ्यो
धातुजस्य तिसमासः ॥

व्याक्षेपः । पुं० अन्तरये ॥ व्या-
क्षेपोऽभिप्रेत्यन्याः कार्यसिद्धेर्हित-
क्षणम् ॥

व्याख्याः । स्त्री० विवरणे । व्याख्या-
नम् । ख्या० । आतश्चापसर्गङ्-
ग्यङ् । टाप् ॥

व्याख्यागम्यम् । न० उत्तराभासभेदे
॥ यथा अस्तव्यस्तपदव्यापिनिगू-
ढार्थतथाकुलम् । व्याख्यागम्यम-
सारश्चमेत्तरं शस्यते बुधैः ॥ व्या-
ख्ययागम्यते ज्ञायते यत् गम्यते ॥
पौरदुपधादित्यत् ॥ *

व्याख्यातः । वि० विवृते । कथिते
। विस्पष्टमाख्याते ॥

व्याख्याता । वि० विवरणकर्त्तरि ॥
व्याख्यानम् । न० व्याख्यायाम् ॥

व्याघ्रः

यथास्यलक्षणम् । पदच्छेदः प-
दार्थोक्तिर्विग्रहीवाक्ययोजना । आ-
क्षेपस्यसमाधानं व्यख्यानं पञ्चलक्ष-
णम् ॥ व्याख्यानसौधने ॥ व्याख्या-
यतेऽनेन । ख्या० । करणे ल्यट् ॥

व्याघातः । पुं० विष्कम्भादिवोगा-
न्तर्गतयोगभेदे ॥ अवजातस्य फलं
यथा । व्याघातकर्त्ता तिसतां निता-
न्तं व्याघातजन्मामनुजः कठोरः ।

असत्यभाषी कृपया विहीनो मन्दो च
यो दीर्घतनुः कृशाङ्गः ॥ अन्तरा-
ये । विघ्ने । घाते । प्रहारे । विशि-
ष्टाघातः ॥ अलङ्कारविशेषे ॥

तस्यलक्षणं यथा । तद्यथा साधितं
केनाप्यपरेण तदन्यथा । तथैव यद्वि-
धीयेत स व्याघात इति स्मृतः ॥ ये-
नोपायेन यदेकेनोपकल्पितं । त-
स्यान्यं न जिगीषुतया तदुपायश्च मे-
व यदन्यथाकरणं । सख्यसाधितव-
स्तु व्याहतिहेतुत्वात् । व्याघातः ॥

उदाहरणम् । दृशादग्धं मनसि जं-
जौ भयन्ति दृशैव यथाः । विरूपाक्ष-
स्य जयिनीस्ताः सुवेवामलोचनाः ॥

व्याघ्रः । पुं० शार्दूलः । हापिनि ।
रक्षे रण्डे ॥ कारञ्चे ॥ नराद्युत्तर-
स्यः श्रेष्ठे ॥ यथानरव्याघ्रः ।
व्याजिघ्रत । घ्रा० । व्याडिघ्राते
सजाता वितिकः । यदा आतश्चा-
पसर्गङ्गितिकः । पञ्चाध्व घट्टजः ॥

व्याघ्रास्य :

शङ्कतिशेन । प्र : संज्ञायांनेतिनि
षेधात् ॥

व्याघ्रदल : । पुं० एरण्डे ॥

व्याघ्रनखः । पुं० स्तुहोष्ठ ॥ व्या
सनखे । त्यस्यफले ॥ व्याघ्रस्यनखे
॥ न० नखीनामनिगन्धद्रव्ये ।
व्याडायुधे । करके । चक्रकारके
कन्दविशेषे ॥ नखक्षतविशेषे ॥
व्याघ्रस्यनखमिव ॥

व्याघ्रनखकम् । न० नखक्षते ॥

व्याघ्रनायकः । पुं० शृगाले ॥ इ०
रा० सटः ॥

व्याघ्रपात् । पुं० विकङ्कते । यन्त्रि
ले ॥ व्याघ्रस्यपादाएवपादमूला-
न्यस्य ॥ मुनिविशेषे ॥ चि०
व्याघ्रतुल्यचरणे ॥

व्याघ्रपादः । पुं० विकङ्कतवृक्षे ॥
विकण्टकवृक्षे ॥ मुनिविशेषे ॥
रक्तैरण्डे ॥

व्याघ्रपुच्छः । पुं० एरण्डमात्रे ॥ व्या
घ्रपुच्छमिवपुच्छमस्य ॥

व्याघ्राटः । पुं० भरद्वाजपक्षिणि ॥
व्याघ्रमटति । अट० । कर्मण्यण् ।
व्याघ्रद्वयचटतिवा । अच् ॥

व्याघ्रादनो । स्त्री० चिह्नतायाम् ॥
व्याघ्रायुधम् । न० नखाख्यगन्ध-
द्रव्ये ॥

व्याघ्रास्यः । पुं० बिडाले ॥ न०
घ्रास्यमुखे ॥

व्याजनिन्दा

व्याघ्री । स्त्री० निदिग्धिकायाम् ।

कण्टकार्याम् ॥ व्याजिप्रति ।

घ्रा० । व्याघ्रादिभिरितिलिङ्गादा

तस्योपसर्गइतिकः० नतुशः । गौ

रादिः ॥ धूम्रवर्णायाम्बराटिका

याम् ॥ व्याघ्रस्त्रियाम् ॥ यथा

। व्याघ्रीवास्तेजराचायुर्यातिभि

न्नघटाम्बुवत् । निघ्नन्तिरिपुवद्रो

गास्तस्माच्छ्रेयः समाचरेत् ॥ इ०

कुलार्णवः ॥

व्याघ्रिः । पुं० व्यङ्गसुते ॥ अपत्ये
इज् । स्वागतादीनाञ्चेतिवृद्धिनि
षेधेजागमश्चन ॥

व्याचिख्यासितः । चि० व्याख्यातु
मिष्टे ॥

व्याचिख्यासुः । चि० व्याख्यातु-
मिच्छी ॥

व्याजः । पुं० शाठ्ये । कुसृती ॥

स्वरूपाच्छादने । अपदेशे । मिषे ॥

व्यजन्ति० क्षिपन्त्यनेन । अज्०

। हलश्चेतिघञ् । निष्ठायांसिट्

स्वात्रकुत्त्वम् ॥

व्याजनिन्दा । स्त्री० अलङ्कारविशेषे ॥

यथा ॥ निन्दोयानिन्दयाव्यक्ति

व्याजनिन्देतिगीयते । विधेस

निन्दोयस्तेप्रागेकमेवाहरच्छिरः ॥

अत्रहरनिन्दया० विषमविपाकंसं

सारंप्रवर्तयतोविधेनिन्दाव्यङ्

ग्या० व्याजनिन्दा ॥ यथावा । वि

व्याजीक्ति :

धिरेवविशेषगर्हणीयः करटस्वरट
कस्तवापराधः । सहकारतरीचकार
योसौसहवासं सरलेनकीकिलेन ॥ अ
न्यस्तुत्या • अन्यस्तुत्यभिव्यक्तिरिति
पञ्चमप्रकारव्याजस्तुतिप्रतिबन्दीयं
व्याजनिन्दा ॥ कपटकुत्सायाम् ॥
व्याजस्तुतिः । स्त्री • अलङ्कारविशेषे
॥ यथा । उक्तिर्व्याजस्तुतिर्निन्दा
स्तुतिभ्यांस्तुतिनिन्दया । कः स्व
धुनिविवेकस्तेपापिनेनयसेदिवम्
॥ साधुदूतिपुनः साधुकर्तव्यं
किमतः परम् । यन्मदर्थे विलू
नासिदन्तेरपिनखैरपि ॥ निन्दया
स्तुतेः • स्तुत्यानिन्दया • अशग
मनं व्याजस्तुतिः । कः स्वधुनी
त्युदाहरणे • विवेकीनास्तीतिनिन्दा
व्याजिन • गङ्गासुकृतिदेव • महा
पातकिनापि • स्वर्गनयतीतिव्याज
रूपयानिन्दयातत्प्रभावातिशयस्तु
तिः । साधुदूतीत्युदाहरणे • म
दर्थमियन्तं क्लेशमनुभूतवच्यसीति
व्याजरूपयास्तुत्या • मदर्शनगतासि
• किन्तुरन्तुमेवगतासि • धिक्त्वांदू
तिकांधर्मविरुद्धकोरिणीमितिनि
न्दावगम्यते ॥ कपटप्रशंसायाम् ॥
व्याजीक्तिः । स्त्री • कलवाक्ये ॥ अ
लङ्कारविशेषे ॥ यथा । व्याजा
क्तिरन्यत्तुत्यावदोकारस्यगोपनम् ।
सखिपश्यगृहारामपरागैरस्मिधूस

व्याख्युची

रा ॥ अत्रचौयैरसकृतसङ्केतभूपृष्ठ
लुण्ठनलम्नधूलिजालस्यगोपनम् ॥
कस्यवानभवेद्रोषः प्रियायाः स
ब्रणोधरे । सभृङ्गपद्ममाघ्रासीर्बारि
तापिमयाधुना ॥ उपपत्तिनाख
ण्डिताधरायानायिकायाः सका
शमागच्छन्तंप्रियमपश्यन्त्येवसख्या
नायिकांप्रतिहितोपदेशव्याजिनत
म्प्रति • नायिकापराधगोपनं च्छेका
पङ्कतेरस्यास्वायं विशेषः । यत्तत्स्यांव
चनस्थान्यथानयनेनापङ्कवः । अस्या
माकारस्यहेत्वन्तरवर्णनेन • गोपन
मिति • लक्षणे • लक्ष्यनाम्निचोक्तिय
हणमाकारस्यगोपनार्थहेत्वन्तरप्रत्या
यकव्यापारमात्रेणलक्षणम् ॥
व्याडः । पुं • हिंस्रपशौ ॥ मांसा
दिपशौ ॥ सर्पे ॥ व्याडति । अ
डउद्यमे । व्याडपूर्वः । पचाद्य
च् ॥ खले । बध्नुके ॥ इन्द्रे ।
व्याडायुधम् । न • व्याघ्रनखास्यगन्धद्र
व्ये ॥ व्याडस्यव्याघ्रस्यायुधमिव ।
व्याडिः । पुं • सुनिभेदे । विन्ध्यस्थो
नन्दिनीसुते । मेधाविनि ॥ व्यड
स्थापत्यम् । वृज् । स्वागतादित्वा
वृद्धिनिषेधेजागमश्चन ॥
व्यात्तः । त्रि • विवृते । बाया • इ •
भा • प्र • ॥ यथाव्यात्ताननः ॥
व्याख्युची । स्त्री • रसिकजनानाम
न्योन्यंजलक्रीडने । करपात्रे । ज

श्राधि :

लक्रीडायाम् । करपचिकायाम् ।
 क्रीटाखिलना • इ • क्रीटाक्रीटीसेखिल
 ना • इ • च • भा • ॥ व्यतिहारेण उ
 णञम् • परस्पराम्युक्षणम् । उच्चसेच
 ने । कर्मव्यतिहारेण च स्त्रियामि
 तिणञ्प्रत्ययः । णञः स्त्रियामञ् ।
 टिङ्ढाणजिह्वादिनाङीप् ॥

व्यादितः । चि • प्रसारिते ।

व्यादिष्टः । चि • सन्दर्शिते ॥ व्या
 ड्पूर्वादिश्रेः क्तः ॥

व्याधः । पुं • मृगवधाजीवे । मृ
 गयौ । लुब्धके ॥ अयंसर्वस्वभा
 र्यायाञ्चित्रियाज्जातः । यथेतां ब्रह्म
 वैवर्त्त । नापितादृगोपकन्यायांस
 र्वस्वी • तदुयोषिति । अचाहभू
 वव्याधस्यजबान्मृगहिंसकइति
 ॥ दुष्टे ॥ तारामयेखे ॥ भेदने ॥
 बिध्यति । बधताडने । श्लाघ्य
 धेतिणः ॥

व्याधभीतः । पुं • मृगे ॥

व्याधामः । पुं • बध्ने ॥ इ • हे
 न्द्रः ॥

व्याधिः । स्त्री • कुष्ठौषधी ॥ रोगे
 । धातुवैषम्यनिमित्ते • ज्वराती-
 सारादिरूपेविकारे ॥ चिकित्सा
 शास्त्रे • पञ्चमहाभूतशरीरिसमवा
 यः पुरुषइत्युच्यते । तस्मिन्क्रियासी
 ऽधिष्ठानम् • कस्मात्क्रियास्यैविध्या
 त् । लोकादिद्विविधः स्याद्वरोज

व्याधितः

इमञ्च । द्विविधात्मकएवामेयः
 सौम्यञ्च • तद्भूयस्त्वात् । पञ्चा
 त्मकोषा । तच्चतुर्विधिभूतया
 मः । खेदजागृज्जिद्भिज्जजरा
 युजसंज्ञः । तच्चपुरुषप्रधानम् ।
 तस्योपकरणमन्यत् । तस्मात्पुरु
 षाधिष्ठानम् । तद्दुःखसंयोगा
 व्याधयइत्युच्यन्ते । तच्चतुर्विधाः •
 आगन्तवः • शरीरा • मानसाः •
 स्वाभाविकाश्चेति । तेषामागन्त
 वाभिघातनिमित्ताः । शरीरास्त्व
 न्नपात्रमूलावातपित्तकफशोणित-
 सन्निपातवैषम्यनिमित्ताः । मान
 सास्तु • क्रोधशोकभयद्वर्षादि
 र्प्याभ्यसूयादैन्यमात्सर्यकामलोभप्र
 भृतयइच्छाद्वेषभेदैर्भवन्ति । स्वा
 भाविकाः क्षुत्पिपासाजरामृत्यु-
 निद्राप्रभृतयः तएतेमनः शरीरा
 धिष्ठानाः ॥ तेषांसंशोधनसंशम
 नाहाराचाराः सम्यक्प्रयुक्तानिय
 इहेतवः इत्यादिमुश्रुतेप्रथमाध्या-
 यः ॥ विगतआधिरनेन ॥ विवि
 धाआधवैस्माद्वा ॥ व्याधानंवा ।
 उपसर्गेवोः क्तः ॥

व्याधिघातः । पुं • आरग्वधे ॥ व्या
 धीन्हन्ति । हन • कर्मण्यण् ।
 हनस्तोषिसलीः ॥

व्याधितः । चि • व्याधियुक्ते । आम
 याविनि । आतुरे ॥ व्याधिः सञ्ज्ञा

व्यापक :

तीस्य । तदस्य सङ्घातं तारकादिभ्य
इतच् ॥

व्याधिहन्ता । पुं० वाराहीकन्दे ॥

चि० व्याधिघातके ॥

व्याधूतः । चि० कम्पिसे ॥ विशेषेण
आसमन्तादूतः ॥

व्यानः । पुं० विश्वगमनवत्यखिल
शरीरवर्तिनिदेशस्य पञ्चवाय्वन्तर्ग
तानिलविशेषे ॥ प्राणापानयोर्नि
यमनकर्माभरण्यामन्युत्पादनादधी
र्यवत्कर्महेतुत्वादखिलशरीरवर्ती
व्यानइत्यर्थः ॥ व्यानोविनामय
त्यङ्गव्यने व्याधिप्रकोपणः । प्रति
दानंतथाकण्ठाद्व्यापनाद्व्यानउ
च्यते ॥ व्याप्त्यापनित्यनेन हलश्चे
ति घञ् ॥

व्यानतम् । न० रतिवन्मान्तरे ॥
यथा । स्वेच्छया भ्रमति वल्लभेऽपि याये
षिदाचरति वल्लभायितम् । व्यानतं
रतमिदं यदि प्रियास्यादधीमुखचतु
ष्पदाकृतिः ॥

व्यानहः । चि० विशेषेणवहे ॥

व्यापकः । चि० अपरच्छिन्ने ।

अन्यूनदेशकालवृत्तौ ॥ विष्णौ ॥

स्वसत्ताप्रकाशोभ्यानामरूपेऽव्याप्नो

ति । आप्लव्याप्नौ । खलु लृट्चा

विति खलु ॥ तद्विज्ञातव्यन्ताभा

वाऽप्रतियोगिनि ॥ यथा । साध्य

स्य व्यापको यस्तु हेतोरव्यापकस्तथा ।

व्यापिका

सउपाधिभवेत्तस्मिन्निष्कर्षीयंप्रदर्शय
ते ॥ इ० भा० प० ॥ आच्छादके ॥

यथा । पक्षस्य व्यापकं सारमसन्दि
ग्धमनाकुलम् । अव्याख्यागम्यमि
त्येवमुत्तरंतद्विदो विदुः । पक्षस्य
भाषार्थस्य व्यापकमाच्छादकम्
अभियोगाप्रतिकूलमिति यावत् ।
इति व्यवहारतत्त्वम् ॥ लिंगिनि ॥
येन च प्रतिबद्धंतद्व्योपकम् ॥ वा
छे ॥

व्यापकता । स्त्री० व्यापकत्वे ॥

व्यापत्तिः । स्त्री० व्याधौ । मरणे ॥

व्यापद् । स्त्री० आपदि ॥ मृत्यौ ॥

व्यङ्पूर्वात्पदेः क्तिप् ॥ विशि
ष्टा आपद्व ॥

व्यापनम् । न० आच्छादने ॥ व्याप्नौ ॥

व्यापन्नः । चि० मृते ॥

व्यापादः । पुं० द्रोहचिन्तने ॥ व्या
पादनम् । व्यङ्पूर्वकपदधातो
र्ग्यन्ताद्भावे घञ् ॥

व्यापादनम् । न० मारणे ॥ व्यङ्
पूर्वात्पदधातोर्ग्यन्ताल्ल्युट् ॥

व्यापादितः । चि० मारिते ॥

व्यापारः । पुं० कर्मणि । क्रियाया
म् ॥ दशमभवने ॥

व्यापारितः । चि० नियुक्ते ॥

व्यापारी । चि० व्यापारविशिष्टे
व्यवसायिनि ॥

व्यापिका । स्त्री० व्यापिन्याम् व्या

व्याप्यम्

प्रोति । आप्ल० खलु । टाप् ।
इत्त्वम् ॥

व्यापी । त्रि० विभी । व्यापके-
। आत्मनि । पूर्णे ॥ सकलव
स्तुव्यः पनशीले । व्याप्तुंशीलमस्य ।
आप्ल० । सुप्यजाताविति णिनिः ॥
व्यापिनी । स्त्री० व्यापिकायाम् ॥
व्यापुखानः । त्रि० व्याप्रियमाणे ॥
व्यापृतः । पुं० कर्मसचिवे । आयुक्ते
॥ त्रि० व्यापारयुक्ते ॥

व्यापृतिः । स्त्री० व्यापारे ॥
व्याप्तः । त्रि० व्याप्ते । समाक्रान्ते
॥ यथा । यद्यत्कार्यकारणे न व्याप्त
मन्तर्बहिष्येति । कारणत्वेन सर्व
कार्याणां व्यापनाद्व्याप्तः परमात्मा
। पूर्णे ॥ व्याप्यतेस्म ॥ आप्ल० ।
गत्यर्थकर्मकेति क्त कात्स्न्येन स
स्वहे । तत्ते ॥ सर्वकार्यमुपादान
त्वेन व्याप्नोति । विपूर्वादाप्नोते ।
पूर्वेण कर्तरि क्तः ॥

व्याप्तिः । स्त्री० व्यापने ॥ रम्भे ।
इति मेदिनी ॥ लभ्भने । इति हेम
चन्द्रः ॥ यत्र धूमस्तत्राग्निरितिसा
दृश्यनियमे ॥ व्यापनम् । आप्ल०
० । तिन्नावादिभ्य इति तिन् ॥ आ
प्तौ ॥

व्याप्यम् । न० लिङ्गे । साधने ॥ अ
धिकदेशकालनियमं व्याप्यम् ॥ व्या
पकाभावि व्याप्याभावाभ्यायः ॥

व्याप्यत्वासिद्धः

व्याप्यते । आप्ल० । कृहलोप्यंत् ॥
कुष्ठौषधी । पालके । व्याधी । उ
त्पले ॥ त्रि० व्याप्तिविशिष्टे ।
व्याप्तिकर्मणि ॥ आन्तरे ॥ शक्ति
तसमारोपितोपाधिनिराकरणे न
च स्वभावप्रतिबन्धव्याप्यमितिसाङ्
ख्याः ॥ अस्यार्थः । सशययु
क्तः शङ्कितः । विपर्यययुक्तः स
मारोपितः । उपाधिर्विशेषणम्
स्वभावेति । भावः सत्ता । तथाप्र
तिबन्धमित्यर्थः । प्रतिबन्धगृहोत्त
म् । तेन लिङ्गिसत्ताभावेनाऽनुमानं
सिद्ध्यति भावः ॥

व्याप्यत्वासिद्धः । पुं० सोपाधिके ॥
साध्यव्यापकत्वे सति साधनाव्याप
कत्वमुपाधिः । साध्यसमानाधि
करणात्यन्ताभावाप्रतियोगित्वं सा
ध्यव्यापकत्वम् । साधनवन्निष्ठा
त्यन्ताभावप्रतियोगित्वं साधनोपा
पकत्वम् । पर्वतो धूमवान्वाङ्मि
रुत्वादित्यत्राद्रेः स्वनसंयोगउपाधिः
। यत्र धूमस्तत्राद्रेः स्वनसंयोगइति
साध्यव्यापकता । यत्र वाङ्मिरुत्वा
द्रेः स्वनसंयोगास्ति । अयोगालके ।
आद्रेः स्वनाभावादितिसाधनाव्याप
कत्वम् । एवं साध्यव्यापकत्वे स
तिसाधनाव्यापकत्वाद्रेः स्वनसंयो
गउपाधिः । सोपाधिकत्वादङ्गिम
त्वं व्याप्यत्वासिद्धेस्वभावात् ॥

व्यायामः

अव्यभिचारितसामानाधिकरण्या
भावे ॥

व्यामः । पुं० वाङ्मोः सकरयोस्ततयो
स्तियङ्गन्तरे । स्वस्वपाश्वर्त्तप्रसारित
योर्वाङ्मोर्मध्ये । व्यायामे । न्ययो
धे ॥ विशेषणचम्यतेऽनेन । अमग
तो । हलश्चेतिषञ् ॥

व्यामनम् । न० व्यामे ॥

व्यामिश्रः । चि० सङ्घीर्षे ॥

व्यामृषः । चि० प्रमृष्टे ॥

व्यामोहः । पुं० मोहे । विपरोतस्त्रा
ने ॥

व्यायच्छमानः । चि० व्यायामकुर्व
ति ॥

व्यायतः । चि० व्यापृते ॥ दीर्घे ॥

दृष्टे ॥ अतिशये ॥ विशेषणायतः ॥

व्यायामः । पुं० व्यामे ॥ दुर्गसञ्च
रे ॥ शरीरायासजनकेपौरुषेष्टमे ।

मल्लक्रीडायाम् ॥ अस्यगुणायथा ।

व्यामोहिसदापथ्योबलिनान्निग्रध
भोजिनाम् । सवशीतेबसन्तवतेषां

पथ्यतमः स्मृतः । सर्वेष्वृतुषुस
र्वे हि शरीरात्महितार्थिभिः । श

क्त्यर्बेनतुक्तसंव्याव्यायामोहन्यते ।

व्ययाम् ॥ कुक्षीललाटेग्रीवायांय
दाघर्मः प्रवर्त्तते । शक्त्यर्बेत्तंविजा

नीयादायतोच्छ्वासमेव ॥ लाघवं
कर्मसामर्थ्यस्यैर्बलेशसहिष्णुता ।

दोषक्षयोऽग्निवृद्धिश्चव्यायामादुपजा

यते ॥ व्यायामं कुर्वतीति स्थितिरु

दधमपि मोहनम् । विदग्धमविदग्धं

वानिर्दीर्घं परिपच्यते ॥ नचव्या

यामसदृशमन्यत्स्योत्पापकर्षणम्

। नचव्यायामिनं मर्त्यमर्दयन्त्यर

योबलात् ॥ नचैनंसहसाक्रम्यज

रासमधिगच्छति । व्यायामश्चक्षु

गात्रस्यपद्मासुदृष्टितत्त्वच ॥ व्या

धयेनोपसर्पन्तिनैतयमिवैरगाः

॥ रक्तपित्तीक्ष्णयोषीकासीश्वसी

क्षतातुरः । भुक्तवान्स्त्रीपुत्रक्षीणो

व्यायामं परिवर्जयेत् ॥ वातपित्ता

मयोबालावृद्धोऽजीर्णोऽसन्त्यजेत् ॥

अतिव्यायामतः कासीरक्तपित्तं

प्रजायते । अमः क्रमः क्षयस्तृष्णा

ज्वरश्छर्दिश्चजायते ॥ इति राजवल्ल

भः ॥ व्यामे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

व्यायामवान् । चि० व्यायामिनि ॥

व्यायामोऽस्त्यस्या बलादिच्चात्पक्षे

मतुप्तातदभावेऽङ्गानः ॥ व्यायामी ॥

व्यायासः । पुं० परिश्रमे ॥ विशिष्टः

प्रायासः ॥

व्यायोगः । पुं० दशविधरूपकान्तर्गत

रूपकविशेषे ॥ यथा । स्यान्नाटकं

प्रकरणं भणः प्रहसनं हिंसः । व्या

योगः समवाकारो विध्यङ्गोऽमृगा

इति । अभिनेयप्रकाराः सुभाषाः

षट्संस्कृतादिकाः ॥ इति हेमच

न्द्रः ॥

व्यायोगः

वते ॥ व्यायामं कुर्वतीति स्थितिरु

दधमपि मोहनम् । विदग्धमविदग्धं

वानिर्दीर्घं परिपच्यते ॥ नचव्या

यामसदृशमन्यत्स्योत्पापकर्षणम्

। नचव्यायामिनं मर्त्यमर्दयन्त्यर

योबलात् ॥ नचैनंसहसाक्रम्यज

रासमधिगच्छति । व्यायामश्चक्षु

गात्रस्यपद्मासुदृष्टितत्त्वच ॥ व्या

धयेनोपसर्पन्तिनैतयमिवैरगाः

॥ रक्तपित्तीक्ष्णयोषीकासीश्वसी

क्षतातुरः । भुक्तवान्स्त्रीपुत्रक्षीणो

व्यायामं परिवर्जयेत् ॥ वातपित्ता

मयोबालावृद्धोऽजीर्णोऽसन्त्यजेत् ॥

अतिव्यायामतः कासीरक्तपित्तं

प्रजायते । अमः क्रमः क्षयस्तृष्णा

ज्वरश्छर्दिश्चजायते ॥ इति राजवल्ल

भः ॥ व्यामे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

व्यायामवान् । चि० व्यायामिनि ॥

व्यायामोऽस्त्यस्या बलादिच्चात्पक्षे

मतुप्तातदभावेऽङ्गानः ॥ व्यायामी ॥

व्यायासः । पुं० परिश्रमे ॥ विशिष्टः

प्रायासः ॥

व्यायोगः । पुं० दशविधरूपकान्तर्गत

रूपकविशेषे ॥ यथा । स्यान्नाटकं

प्रकरणं भणः प्रहसनं हिंसः । व्या

योगः समवाकारो विध्यङ्गोऽमृगा

इति । अभिनेयप्रकाराः सुभाषाः

षट्संस्कृतादिकाः ॥ इति हेमच

न्द्रः ॥

व्यालायुधम्

व्यालः । पुं० दुष्टगजै ॥ सर्पे ॥
 श्वापदे ॥ सिंह ॥ चि० खले ॥ श
 ठे ॥ व्याडति । अडउद्यमेव्या
 ड्पूर्वः । पचाद्यच् । डलयोरेक
 त्वस्मरणाद्व्यालः यहा । विरुद्धमास
 मन्तादलति । अडतिवाचल० अड०
 । डलयोरेकत्वम् । पचाद्य
 च् ॥

व्यालकः । पुं० दुष्टगजै । गम्भी
 रवे'दनि ॥ इ० चि० शेषः ॥
 व्यालखड्गः । पुं० व्यालनखे ॥
 व्यालगम्भा । स्त्री० नाकुल्याम् ।
 रास्त्रायाम् ॥

व्यालयहः । पुं० व्याख्याहिनि ॥
 व्यालयाही । पुं० बाहितुसिडके ॥
 व्यालंगृह्णाति । नन्दियहीति-
 णिनिः ॥

व्यालजिह्वा । स्त्री० महासमङ्गा-
 याम् ॥

व्यालदंष्ट्रः । पुं० गीघुरे ॥
 व्यालनखः । पुं० गम्भद्रव्यविशेषे
 । व्याघ्रनखे ॥

व्यालपचा । स्त्री० एवारी ॥
 व्यालबलः । पुं० व्यालनखे ॥
 व्यालमालः । पुं० शिषे ॥ व्यालीः
 सर्पाएवमालायस्य ॥

व्यालमृगः । पुं० चिचव्याघ्रे ॥

व्यालम्बः । पुं० रत्नैरण्डे ॥

व्यालायुधम् । न० व्याडायुधे ॥ व्या

व्यावहारिकः

लक्षसिंहस्य आयुधमिव ॥

व्याली । चि० व्यालवति ॥

व्याली । स्त्री० दुष्टायाम् ॥

व्यालीडनम् । न० विमर्द्दने ॥

व्यालीलितः । चि० विलुलिते ॥

व्यावक्रोशौ । पुं० परम्पराक्रोश
 ने

व्यावर्त्तः । पुं० रोगभेदे ॥ विशि
 ट्पावर्त्ते ॥

व्यावर्त्तकः । चि० भेदके ॥

व्यावर्त्तनम् । न० इतरेतरवियोग
 स्थाने ॥ वेष्टने । वेठन० इ०
 भा०

व्यावर्त्तयितुम् । अ० बाधितुमि-
 त्यर्थे

व्यावर्त्तिका । स्त्री० बाधिकायाम् ।

प्रतिबन्धिकायाम् ॥ यथा । बी

भत्साप्रतिभान्तिकिन्नविषयाः कि

न्तुस्पृहायुष्मती० देहस्यापचयेम

तौनिविशतेगाढेगृहेषुयहः ।

ब्रह्मोपास्यमितिस्फुरत्यपिहृदिव्या

वर्त्तिकाबासना० कामामेयमत-

क्यमेहगहनादेवीसतायातना ॥

व्यावर्त्तितः । चि० बाधिते । परा
 ड्मुखीकृते ॥

व्यावहारिकः । चि० व्यवहारसि

द्धे ॥ व्यवहारेणचरति । चरती

तिठक् । स्वागतादिः ॥ विन

यादित्वात्स्वार्थेवाठक् ॥

व्यास :

व्यासः । वि० निवृत्ते ॥ वृत्ते ।
 व्यासः । स्त्री० व्यतिरेके । निर-
 सने । खण्डने । अष्टौ ॥ यथा
 सर्वसपञ्चव्यासतिरेवदोषाः । नदिष-
 च्चव्यासतिरपितस्याननुगुणत्वात् ॥
 व्यासः । वि० विभिन्नाश्रये । ना-
 नापक्षसमाश्रये ॥ विभिन्नाश्र-
 यः ॥
 व्यासः । पुं० मुनिविशेषे । बादरा-
 यणे । पाराशर्ये । भगवति ।
 कृष्णहैपायने । मुनीनामध्यभग-
 वतोविभूतो । येन० ऋग्वेदादि-
 विभागेन० चतुर्धाविदाव्यस्ताः ।
 तत्रर्वेदएकविंशतिधाकृतः । यजु-
 र्नाधिकशतधाकृतः । सामवेदः
 सहस्रधाकृतः अथर्वणः पञ्चाशच्छा-
 खाभेदेनकृतः । एवंविभागेनचतु-
 र्धावेदव्यस्ताः । अन्यानिचपुरा-
 णानि० व्यस्तान्यनेनेतिव्यासः ।
 तंवेदशास्त्रपरिनिष्ठितशुद्धबुद्धि-
 चर्मास्वरंसुरमुनीन्द्रनुतकबीन्द्रम्-
 । कृष्णस्वर्षकनकपिङ्गजटाकला-
 पंव्यासनमामिशिरसातिखकंमुनी-
 नाम् ॥ व्यस्यतिविभजतिविस्तार-
 यतिविपूर्वादप्यतेर्बाहुलकात्कर्त्त-
 रिषञ् । वेदविस्तारकरणाद्यासना-
 माभ्यन्मुनिरितिभागवतम् ॥ पाठ-
 कब्राह्मणे ॥ यथा । विस्पष्टमद्रुतं
 शान्तंस्पष्टाक्षरपदन्तथा । कलस्वर

व्याहरणम्

समायुक्तंरसभावसमन्वितम् ॥ बु-
 द्ध्यमानः सदर्पवैयर्थ्यार्थकृत्स्न-
 शानृपाब्राह्मणादिषुसर्वेषुयन्यार्थेष्व-
 र्पयैनृप । यएवंवाचयेद्ब्रह्मन्सवि-
 त्रेव्यासउच्यते ॥ विस्तृते । प्रपञ्चे
 । विस्तारे ॥ मानभेदे ॥ गोलका-
 मध्यरेखायाम् ॥ व्यसनम् । असु-
 क्षेपणे । घञ् ॥
 व्यासः । वि० व्यापृते । विशिषि-
 यासक्ते । संलग्ने ॥ व्यासः ।
 कार्यान्तरंविस्मरतीदृश्यसावधानो-
 क्तिः ॥
 व्यासः । पुं० विक्षेपे ॥ विशिष्टा-
 सङ्गे ॥ विशिष्ययासङ्गः ॥ अ-
 भ्यासि ॥
 व्यासमाता । स्त्री० सत्यवत्याम् ।
 वासव्याम् ॥
 व्यासिद्धः । वि० निषिद्धे ॥
 वासिधः । पुं० प्रतिषेधे । वासिध-
 म् । वाङ्पूर्वात्सेधतेर्घञ् ॥
 वाहतः । वि० बाधिते ॥ विधूनिते
 ॥ क्षयनीते ॥ विशिष्यवाहतः ॥
 वार्ये ॥
 वाहतिः । स्त्री० बाधाते ॥
 वाहन्यमानः । वि० प्रतिषिद्ध्यमा-
 ने ॥
 वाहरणम् । न० वाहारे । यथा ।
 स्नातुस्तुवरुणस्तंजिजुवृहतोऽग्निः
 श्रियंहरत् । भुञ्जानश्चयप्रस्त्वायुस्त

व्युत्पन्नम्

स्माद्भववाहरेत्विष्वितिभविष्योत्
रपुराणम् ॥

व्याहरन् । वि० शब्दवति ।

व्याहारः । पुं० उक्तौ । अपिते ।

वचसि ॥ व्याहरणम् । व्याहृ-
पूर्वात् । हजोभावेघञ् ।

व्याहृतम् । वि० उक्ते ॥ सन्दिष्टे ।

व्याहृतिः । स्त्री० भूरादिषु ॥ व्या-
हरतिभूरादिसप्तलोकान् । हज् ।

। व्याहृपूर्वस्ततः । क्तिन् । वा-
हारे ॥

व्युत्पन्नः । वि० विमुक्ते ॥ विशिषे-
षोऽङ्ग्रे ॥

व्युत्तः । वि० स्यूते ॥ इ० हि० की-
षः ॥

व्युत्तिः । स्त्री० व्यूतीङ् । हि० की-
षः ॥

व्युत्क्रमः । पुं० क्रमविपर्यये । व्यति-
क्रमे । उत्क्रमे । अक्रमे । विशिष्टउ-
त्क्रमः ॥

व्युत्क्रमणम् । न० पृथगवस्थाने ॥
वात्पूर्वात्क्रमेऽङ्ग्रे ॥

व्युत्पन्नम् । न० स्वातन्त्र्यकृत्ये । वि-
प्रमूढविष्विषास्यभूमिवये । समो-
धिपारणे ॥ विरुद्धमुत्पन्नम् । प्रा-
दयोगतिसमासः ॥ वैपरीत्येना-
त्योनेषा ॥ विरोधाचरणे । न्याय्यां
वृत्तिः समुल्लङ्घ्यतविरुद्धतयास्थि-
तिः । व्युत्पन्नमुदितराजः साम

व्युष्टिः

सोव्युत्पत्तिर्यथा ॥ एषणानुगुणत-
यास्थितिमतिक्रम्यतत्प्रतिकूलत्वेन
•यास्थितिः सा • व्युत्पन्नमित्यु-
दितंमहद्भिरितिशेषः । तत्रप्रसि-
द्धिप्रमाणयति । राज्ञश्चत ॥ प्र-
तिरोधने ॥ नृत्त्यमेदे ॥ विशिषिषो-
त्याने ॥

व्युत्पापनम् । न० बाधने ॥

व्युत्पत्तिः । स्त्री० सम्यग्ज्ञाने ॥
संस्कारे ॥ विशिषिषोऽपत्तिः ॥ वि-
विधावोत्पत्तिः ॥ शक्तिज्ञाने ॥

व्युत्पन्नः । वि० व्युत्पत्तियुक्ते ॥ स-
म्यग्ज्ञानवति ॥ संस्तुते । विशिषि-
णात्यन्तम् । उत्पन्नः परिचितः ॥

व्युत्पादकः । पुं० व्युत्पत्तिजनके ॥

व्युदसनम् । न० निरसने ॥

व्युदस्तः । वि० प्रतिषिद्धे ॥

व्युदामः । पुं० प्रतिषेधे ॥

व्युपितः । वि० पर्युपिते । वृत्ता • इ-
तिभाषाप्रसिद्धे ॥ व्युप्यनेस्म । उ-
षः । क्तः ॥ देशान्तरकृते ॥

व्युष्टम् । न० कल्पे । प्रभाते । काल-
इ० भा० ॥ फले ॥ दिने ॥ वि०
उपिते । पर्युपिते ॥

व्युष्टिः । स्त्री० फले ॥ समृद्धौ ॥
स्तुतौ ॥ व्युच्छनम् । व्युच्छतेषा । उ-
च्छीविषी ॥ स्त्रियांक्तिन् ॥ स्वक-
रणसंबेदविश्रुतत्वे । अपरीक्ष्यता-
तौ ॥

व्यूहभेदः

व्यूहः । चि० विन्यासे । व्यूहरचनया
स्थिते ॥ संहते ॥ पृथुलि ॥ विशे
षोक्तस्म । बह्मप्राप्ये । तः ॥

व्यूहककूटः चि० सन्नह । बर्माते ।
सज्जे । दंशिते । धृतसन्नाहे ॥ गू
ढोधृतः • ककूटः सन्नाहेयेन ॥

व्यूहः । स्त्री० व्यूहे ॥ विन्यासे ॥
संहतौ ॥ पृथुलतायाम् ॥

व्यूतः । चि० कते । तन्तुसन्तते ॥

व्यूतिः । स्त्री० बस्त्रादिधानेवाणौ ॥
विशिष्टाकृतिः । वज्रः • कृतिपू
तीच्यादिनाक्तनिनिपातितः ॥

व्यूहः । पुं० निर्माणे ॥ वृन्दे । समू
हे । विभागे ॥ तर्के ॥ देहे ॥ वि
स्तारे ॥ बलविन्यासे । युद्धार्थसिना
रचनायाम् । युद्धार्थसैन्यस्यदेशवि
शेषविभज्यदुर्लङ्घ्यस्वनि मत्तस्या
पने ॥ व्यूहते । ऊर्ध्वतर्के । इगु
पधेतिक्तः ॥ व्यूहतेबा । घञ् ॥
विशिष्टकृतिबा ॥

व्यूहनम् । न० सैन्यसंस्थाने ॥

व्यूहपाणिः । पुं० व्यूहपृष्ठे ।
प्रस्थासारे । सैन्यस्यपृष्ठधनुः श
तद्वयान्तरेस्थितसैन्ये ॥ व्यूहस्य
पाणिः पृष्ठभागः ॥

व्यूहभेदः । पुं० बलविन्यासस्यप्रभे
दे । व्यूहस्यभेदोविशेषः ॥ यथा
हुः । समयस्तुसैन्यस्यविन्यासः
स्थानभेदतः । सव्यूहइतिविख्या

व्यामधूमः

तायुधेषुपृथिवीभुक्ताम् ॥ व्यूहभे
दास्तुचत्वारोदण्डोभोगोस्त्रमण्डल
म् । असंहतश्चनिर्णीतामीतिसारा
दिसम्भताः । अन्येपिप्रकृतिष्व्यू
हाः क्रौञ्चचक्रादयः कचित् । त
च्च । तिर्यग्भुक्तिस्तुदण्डः स्यादो
गोन्वावृत्तिरेवच । मण्डलसंज्ञतो
वृत्तिः पृथग्भुक्तिरसंहतः ॥ इ
ति ॥ दण्डबदवस्थानंदण्डः । अ
न्योन्यानुगतोवृत्तिर्भोगः । सर्पश्च
रीरबदवस्थानं मण्डलम् । गजा
दीनांविजातीयैरभिप्रतानांस्थानम
संहतः । शकटसकरपताकासर्वतो
भद्रदुष्कायादयोऽन्येपिबहुवः स
न्तितेषांलक्षणंभारतादिपुद्गलव्यम् ।

व्या । अ० लोहे ॥

व्योकारः । पुं० लिङ्कारके ॥ व्यो
इत्यव्ययंलोहवाचीतिश्रीभोजः ।
व्योकरेति । डुकृञ् । कर्मण्यण् ॥

व्यामः । पुं० मयासुरपुत्रे ॥

व्यामकेशः । पुं० शिवे ॥ व्योमिके
शायस्य । गङ्गाधारणायव्यामव्यापि
नः केशायस्येतिवा ॥

व्यामचारी । पुं० देवतायाम् ॥ वि
हङ्गमे । यहे ॥ चिरजीविनि ॥
चि० व्योमचरे ॥

व्यामचारिपुरम् । न० देवानांपुरे ॥

व्यामचारिणांपुरम् । शीमे ॥

व्यामधूमः । पुं० मेघे ॥

वृज :

व्योम । न० वारिणि ॥ आकाशि ॥
भास्कराच'नाशये ॥ व्ययति ।
व्यंज'संवरणे । नामन्सीमन्व्यो
मन्त्रित्यादिनामन्नन्त'निपातितम् ॥
यदा । व्ययति । विप्रदवतेमं
निन् । ज्वरत्वरित्युठ् । सवण दौ
र्घ' : । भाव'धातुकेगुणः । अभके
॥ लग्न दृशमभवने ॥

व्योमनासका । स्त्री० पक्षिविशेषे ।
भारत्याम् । गरुडोधिनि ॥

व्योम । न० पताकायाम् ॥
वयोम गडलम् । न० आकाशि ॥

व्यममुद्गरः । पुं० निर्घाति ॥

व्यो । न० विमाने ॥ व्योम
याव्यनेन । करणे ल्युट् । व्योम
न्यल्युट् । बहुलमिति कर्त्त'
ल्युट् ॥

व्योमसद् । पुं० गन्धर्व ॥

व्योमस्थनी । स्त्री० भूमौ ॥

व्योमाभः । पुं० दुग्धे ॥

व्योमोदकम् । न० दिव्योदके ॥

व्योषः । पुं० करिबिशेषे ॥ न० चि
कटुद्रव्ये । विशेषेणोपति । उष
दाहि । पचाद्यच् ॥

व्रजः । पुं० गोष्ठे । गोकुले । गवांस्था
ने ॥ अघनि । अयने । वृन्दे । स
ङ्घे । व्रजति । व्रजगतीपचाद्यच्
व्रजन्यनेनवा । गोचरसञ्चरवृद्धव्रज
त्यादिनाघन्तः साधुः ॥

वृणक्तु

व्रजकः । पुं० तपस्विनि ॥

व्रजकिशोरः । पुं० ललितायामाधि
वनाधिपेश्रीकृष्णदेवे ॥

व्रजमाथः । पुं० श्रोतृशो ॥

व्रजभूः । पुं० सत्कदम्बे ॥ स्त्री० व्र
जभूमौ ॥

व्रजमण्डलम् । न० व्रजभूमौ ॥

व्रजमोहनः । पुं० श्रोतृशो ॥

व्रजवरः । पुं० जावटाधिपनाधिपेश्री
कृष्णदेवे ॥

व्रजवृक्षभः । पुं० श्रोतृशो ॥

व्रजाङ्गना । स्त्री० गेप्याम् ॥

व्रजेश्वरी । स्त्री० व्रजाधिष्ठातृदेव्याम्
॥ यशोदयाम् ॥ *

व्रज्या । स्त्री० अटाय्यायाम् । पर्यटने
॥ प्रस्थाने । जिगीषाः प्रयागे ॥

गमने ॥ वर्गे ॥ व्रजनम् । व्रज० ।

व्रजयजीर्णविक्य ॥

व्रणः । पुं० न० क्षते । ईर्म' अरु

षि ॥ व्रणोद्विधापरिक्षेपोदोषजा

गन्तुमेदतः । दाषजादुष्टदेपेः

स्यादन्यः शस्त्रादिसम्भव ॥ ईर्म'

धीग्यस्तु । आयतस्यविशालस्यसुवि

भक्तीराशयः । प्राप्तकालकृतस्या

पिब्रणः कर्मणिशस्यते ॥ व्रणति ।

व्रणशब्दे । पचाद्यच् ॥ यदा । व्रण

यति । व्रणगावविचूर्णनेऽदन्तः ।

अच् ॥ *

व्रणक्तु । पुं० भक्षोतके ॥ व्रण'करो

वृत्तम्

ति । डुकृञ् । कृप् । तुक् ॥

त्रि० क्षतकारके ॥

व्रणकेतुघ्नौ । स्त्री० दुग्धफेन्याम् ।

गोजापण्याम् ॥

व्रणद्विट् । पुं० ब्राह्मणयष्टिकायाम्

॥ त्रि० व्रणद्वेषके ॥

व्रणशोधनम् । न० व्रणपरिष्कारणे

यथा । व्रणस्यत्त्वविशुद्धस्यकायः शु

द्धिकरः परः । पटोलनिस्त्वपत्रस्य

सर्वं वैषप्रयुज्यते । वातिकेदगमू

लानांक्षीरिणांपैक्तिकेव्रणे । आर

म्बभादेः कफजकषायः शोधनं ह

तम् ॥

व्रणहः । पुं० एरण्डवृक्षे । त्रि० व्रण

घातके ॥

व्रणहा । स्त्री० गुडुच्याम् ॥

व्रणहृत् । पुं० कालकारीवृक्षे ॥

व्रणारिः । पुं० बेले ॥ अगस्त्यवृक्षे ॥

वृत्तम् । न० पुं० अशने । नक्षत्रे

॥ द्रव्यगुणादिकीषः ॥ पुण्यजनकी

पवासादौ । नियमे । शास्त्रविहिते

नियमानुष्ठाने । मधुमांसवर्जनादि

नियमे ॥ तथाचवेदेऽप्योवृत्तेष्व

क्षणीयवागुवृत्तेराजन्त्यः आसिद्धा

वृत्तेष्वैश्वर्यदृश्यं च्यते । वृत्तस्य नाम अ

भ्यवहारार्थमुपादीयते । शक्यञ्चा

नेनशालिमांसादीन्यपि वृत्तयितुम्

। तन्नियमः क्रियते इति भाष्य

म् । सत्यामर्थितायांपयएव वृत्तय

वृत्तवत्स्यः

तीतिनियमेयं न तु विधिरितिकैयटः

॥ उपनयने ॥ ध्रियते । वृञ् ० वृङ्

वा । पृषिरश्विभ्यां किदिन्यतच् ।

वाहुलकाहुजोपि । किञ्चाद्गुणः

॥ यद्वा । वृजन्त्यनेन स्वर्गम् । गोष

रसञ्चरेति घः । पृषादरादिः । क

न्यासङ्क्रान्त्यादौ स्त्रीणां वृत्तं निषेध

यत्तकालिदासीयथा । वणिर्नानां

वृत्तापासनं नाहितं कुम्भतीर्थोदयेव

णिर्नीम्येहरी । देवतासुप्तकालेऽथ

मासि धिके पूर्वदेव्यदेव्ययेरस्तके

॥ कुम्भतीर्थोदये । कुम्भे घटे । तीर्थये

निरुत्पत्तिर्यश्मसः ॥ कुम्भतीर्थः

॥ अगस्तिः तस्योदये ॥ मयेदं कर्त्तव्यं

मिदं न कर्त्तव्यं मित्येवं विधिसङ्कल्पवि

शिषे ॥

वृत्ततिः । स्त्री० विस्तरे ॥ बल्ल्या

म् ॥ वृक्षतोततिर्वस्तृतिरस्याः

। पृषादरादिः ॥ यद्वा । प्रतनो

ति । तनुर्वस्तारे । त्रिचक्षौर्त्तमं

ज्ञायाम् । पृषादरादिच्चात्यस्य-

वः ॥ वृत्तमित्रकरोति । वृत्तश

ब्दात् । तत्करोतीति ग्यन्ताहाहुल

काडङ्तिर्वा ॥

वृत्तती । स्त्री० बल्ल्याम् ॥ विस्तारे

। इ० द्विरूपकीषः ॥

वृत्तवत्स्यः । पुं० उपनयने ॥ वृत्तानां

शास्त्रीयाणां नियमानां वत्स्योवत्स्यनं-

यस्मिन्सः ॥

व्रातीनः

व्रतयज्ञः । पुं० संशितव्रते ॥
 व्रतसङ्ग्रहः । पुं० दीक्षायाम् ॥
 व्रतस्थः । पुं० ब्रह्मचारिणि ॥
 व्रतादेशः । पुं० उपनयने ॥
 व्रती । पुं० यजमाने । साधके ॥
 ब्रह्मचारिणि ॥ चान्द्रायणादिव्रत
 कारिणि ॥ व्रतमेणाजिनादिधा
 रणभोजनादिनियमोवास्यास्ति ।
 इति । यद्वा व्रतयति । व्रताहो
 जमत्तद्गृह्णीरित्येष । व्रतेइ
 तिगणितः ॥
 व्रतापनयनम् । न० व्रतस्थोद्यापने ॥
 व्रतापायनम् । न० वायने ॥
 व्रतयनः । पुं० स्वर्गादिष्केदनद्रव्य
 । पञ्चपरशौ । कुनी० इ० भा०
 व्रतयेऽनेन । चाव्रत० । कर
 णेति ल्युट् । न० कुदने ॥
 व्राजिः । स्त्री० वायौ ॥ वाताली
 ॥ व्रजति । व्रजगती । वसिष्ठपी
 थ्यादिना० इज् ॥
 व्रातः । पुं० सङ्घे । नानाजाती
 यानामनियतवृत्तीनामुत्सृज्य
 नांसङ्घे । न० तेषां कर्मणि ॥
 व्रज्यते० नियम्यते० मुण्डमिश्रे
 तिग्यन्तात् व्रतशब्दात्० घञ् ।
 व्रातस्फुञ्जोरितिलङ्गादृङिः ॥
 पुं० समूहमात्रे ॥ व्याधादौ ॥
 व्रातीनः । त्रि० सङ्घजोविनो ।
 शरीरायासजीविनि । व्रातेनशरी

व्रीहिः

रायासेनजीवति० नतुबृहिवैभवे
 न । व्रातेनजीवतीतिखञ् ॥
 व्राह्मः । पुं० षोडशादिवर्षपर्यन्त
 मयसंस्कृतेभ्रष्टगायत्रीकेविप्रादौ ।
 संस्कारहीने ॥ यथाइमनुः । आ
 षोडशाष्टाह्मण्यसावित्रीनातिव-
 र्त्तते । आष्टाविंशतृक्षत्रव्योराच
 तुविंशतेर्विशः । अतजध्वं चयो
 प्येत्यथाकालमसंस्कृताः सावित्री
 पतिताब्राह्मणभक्त्यार्यविगर्हिताः
 ॥ नैतैरपूतैर्विधिपदापदापिहिक
 र्हिचित् । ब्रह्मान्धौनांश्चसंस्कृता-
 नाञ्चरेद्ब्रह्मणः सहेति ॥ शरीरा
 यासजीवीव्याधादिव्रातः० सङ्घ
 । शाखादिभ्याम् ॥ यद्वा
 व्रातमर्हति । दण्डादिभ्यइति यत्
 । उपनयनादिसंस्कारहीने ॥
 व्रात्यस्तीमः । पुं० यज्ञविशेषे ॥
 व्रीडः । पुं० लज्जायाम् ॥ भावे
 घञ् ॥
 व्रीडनम् । न० लज्जायाम् ॥
 व्रीडा । स्त्री० लज्जायाम् । चपोयाम्
 ॥ गुरीश्चेत्यः । टाप् ॥
 व्रीडाकरवातः । पुं० गुदरवे । पर्दे ॥
 व्रीडितः । त्रि० लज्जिते ॥ भा
 वेक्तः ॥
 व्रीहिः । पुं० धान्यमात्रे ॥ षोडश
 धान्ये ॥ बर्हति० उपचयंगच्छ
 ति । वृहद्बोधौ । वृगुपधात्कि

ब्रीहिमयः

द्वितीन् । पृषादरादिः ॥ ब्रीयते ।
ब्रीङ्गस्थाम् । बाहुलकादिक्वा ॥
ब्रीहेः फलं वा । ब्रीहिः । विस्वादि
भ्योऽण् । फलपाकशुषामातुलु
पि० युक्तवद्भावः ॥

ब्रीहिकः । पुं० धान्यविशिष्टे ॥
ठन् ॥

ब्रीहिकाञ्चनः । पुं० मसूरे ।
ब्रीही । वि० ब्रीहियुक्तचोचादौ ॥
ब्रीह्यादिभ्यश्चेतिङ्निः ॥

ब्रीहिपर्णी । स्त्री० शालपण्याम् ॥

ब्रीहिमयः । पुं० पुरोडाशे । ब्रीहेवि
इत्यादि गौडकुलोत्पन्ना ङीचबालं

ब्रीहयम्

कारः पुरोडाशः । ब्रीहेः पुरोडा
शङ्कतिमयट् ॥

ब्रीहिराजकः । पुं० कामलिकाया
म् । कङ्कधान्ये ॥ चीनकधान्ये ॥

ब्रीहिश्रेष्ठः । पुं० शालिधान्ये ॥

ब्रीह्यगारम् । न० कुसूले । धान्य
गृहे ॥

ब्रीहः । वि० ब्रीहिनिर्मिते ॥

ब्रीहयम् । न० ब्रीहिभूस्थले । धान्यसा
मान्यकलमादेशोत्पत्तियोग्ये च
चे ॥ ब्रीहीणां भवनं चोचम् । ब्री
हिशाल्योऽठक्

प्रधानो पनाम तुलाराम मिश्रात्मज

श्रीधनपति मिश्रापरनाम्ना श्रीसद्गुरु कुलावधूत श्रीपरमहंस परिव्राज

काचार्य श्री मन्त्रिहरानन्द नाथ भारती शिष्येण ब्राह्मावधूत श्री

सुखानन्दनाथ परनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ यवर्गः

समाभिज्ञतः

श्रीसुखानन्दनाथ तच्छिष्य श्री जगदीशमिश्रा परनाम ब्राह्मावधूत

श्री जगदानन्दनाथ प्रीतिकामैः, श्रीमन्महा राजाधिराज रविकुलाव

तंस महोमहेन्द्र यावदार्थकुलकमल दिवाकरैः मेदपाटदेशाधीशैः अखिल

भूपाल मौलिमणिभिः श्री १०८ श्रीयुत सज्जनसिंहैः संस्थापिते

उदयपुरस्थ सज्जन यन्त्रालये मुख्यमन्त्रि कविराजिराज श्रीश्यामलदास

प्रेरणया पण्डितबाळपेयि वंशीधरेण अकिञ्चनान्नितदेव शर्मणाचशोधितः

हैडजीवनराम शम्भूनाथ गुलावराम लक्ष्मीनाथ प्राणनाथ लालसिंह

प्रभृतिभिर्दिज्ञैः वर्णक्रमेण दम्भितः सदावेग यवनेन गौरीशङ्करेण च

मार्गशीर्षशुक्ला चतुर्दश्यां सोमवासरे शब्दार्थ-

चिन्तामणिकोशस्य यवर्गो मुद्रितः

एकानविंशत्यैकाधिकचत्वारिंशत्तमे १८४१ वैक्रमाब्दे राजधा

न्युदयपुरे सज्जनयन्त्रालये श्रीमदपाटेश्वर

कोशधनस्यवात् बाजपेयिवंशीधरस्य

प्रबन्धनीमुद्रित :

शवर्गप्रारम्भः

शंस्ता

शः । पुं० शिवे ॥ शस्त्रे ॥ शकारे ॥
 शंयुः । त्रि० शुभान्विते ॥ शमस्य
 स्य । कंशंभ्यांभयुस्तितुतयसः
 इतियुस् । सकारः पदत्वार्यः ॥
 पक्षेऽनुस्वारस्यपरसवर्णेऽनुनासि-
 कोयः शय्युः ॥

शंवः । पुं० मुप्रलायस्यलौहमण्डल
 के ॥ वच्चे । त्रि० शुभान्विते ।
 शान्यत्यरीन् । अन्तर्भावितव्यथा
 च्छमेवम् ॥ शंशुभमस्यास्त्यस्याभेद्य
 त्वादितिवा । कंशम्भ्यामितिषः
 । पक्षेऽपिदन्त्योष्ठाः । अनुस्वा
 रस्यैकल्पिकेपरसवर्णेऽनुनासि-
 कोवः । शव्यः ॥

शंबट्० अन्तःकरणे ॥ आभिमुख्ये ॥
 शंसन् । त्रि० कथयति ॥

शंसनम् । न० शंसायाम् ॥ सूचने ॥
 कथने ॥ शंसुस्तुतौ । ल्युट् ॥

शंसा । स्त्री० वचसि । वचने ॥ वा
 ङ्छायाम् ॥ प्रशंसायाम् ॥

शंसितः । त्रि० निश्चिते ॥ हिंसि
 ते ॥ स्तुते ॥ अनुष्ठिते । शंसिः क्तः ॥

शंसितव्रतः । त्रि० अनुष्ठितव्रते ॥

शंस्ता । पुं० स्तोतरि ॥ होतरि ॥

शंसति । शंसुः । तन्तुचौशंसि
 च्छदादिभ्यः संज्ञायाश्चानिटावि-
 तितृन् । नप्चादियङ्गस्यनियमा
 यत्स्वान्नदीर्घः । शंसरौ० शंस्तर

शककारकः

इत्यादि ॥

शंशः । त्रि० स्तुत्ये ॥

शकः । पुं० स्त्रीच्छजातिप्रभेदे । श
 कदेशेऽङ्गवेपुरस्तात्क्षत्रिये० पश्चाद्वि
 हितक्रियालीपादिनाशुद्रत्वमापन्ने
 ॥ यथाहमनुः । शनकेस्तुक्रिया
 लीपादिमाक्षत्रियजातयः । वृष
 लत्वंगतालीकेव्राह्मणादर्शनेनच ॥
 पौण्ड्रकाद्यौद्रविडाः कःस्वजा
 यवनाः शकाः । पारदाः पक्ष
 वासीनाः किरातादरदाः खशाः
 ॥ इति ॥ अस्मत्सत्ययुगेसगरेणम
 स्तकार्धमुगडयित्वाविशान्यत्वंवेद
 वाङ्मत्स्यञ्चाऽकारि । अर्द्धंशिरः
 शकानान्तुमुगडयामासभूपतिरिति
 पाप्मेस्वर्गखण्डनिरूपितम् ॥ रु
 मङ्कतिप्रसिद्धेदेशे तत्तत्त्वाः स
 र्वेशकपदवाच्याः ॥ शालिवाहन
 नाम्नाप्रसिद्धेनृपतिलके ॥ तस्यन
 रणादिनाबधिवत्सरगणनाङ्कः श-
 काब्द० इतिमंज्ञयातिथिपञ्चेव्यवर्हि
 यते ॥

शककारकः । पुं० शकप्रवृत्तिकर्त्त-
 रिनृपतिवरे ॥ यथाहकालिदासः
 । निहन्तियोभूतलमण्डलेशकान्स
 पञ्चकोव्यञ्जदलप्रमान् ५५०००-
 ०००० कक्षौ । सराजपुत्रः श
 ककारकोभवेन्नृपाधिराजिह्युत-
 शाककर्तृहा । अस्मत्सतकोटिस्त

शकटव्यूहः

स्याद्विपश्चात्कोटिः ॥ कलौषट्श
ककारकानाह । युधिष्ठिरोविक्रम
शालिषाहनीनराधिनाथौविजया-
भिनन्दनः । वृमेनुनागार्जुनमेदि
नीविभुर्वलिः क्रमात्षट्शककार
का कलौ ॥ एषामन्तरालवर्षाण्या
ह । युधिष्ठिरार्हदयुगास्वरामनयः
३०४४ । कलस्वरविश्वे १३५
ऽभ्यख्वाष्टभूमयः १८००० इहायु
तं १०००० लक्षचतुष्टयं४००००
क्रमाममहाहनागा ८२१ इति
शकशस्त्रराः ॥ एषांलक्षभूमि
माह ॥ युधिष्ठिरोभूद्विहस्तिना
पुरे । तथेष्टयिन्यांपरिविक्रमा
ह्वयः । शालियधाराभृतिशालिवा
हनः सुचिचकूटविजयाभिनन्दनः
॥ नागार्जुनोरोहितकेक्षितौवलि
भविष्यतीन्द्रोभृगुकृष्णपत्तने । कृ
तप्रवृत्तस्तदनन्तरंभवेत्तदाभवि-
ष्यन्त्यवनीभृतोऽर्कतः ॥

शकटः । पुं० न० अनसि । कक
डा० इ० भा० ॥ गन्व्याम् । गा
ढी० इ० भा० ॥ शक्नोतिभारं-
वाटु० जीवयितुंवा । शक्नृशक्नौ
। शकादिभ्योऽटन् ॥ तिनिशठ-
घे ॥

शकटव्यूहः । पुं० शकटाकारेणलवि
न्यासि । सूच्याकारायः पश्चात्
पृथुतः शकटव्यूहोभवति । तेन

शकारिः

पृष्ठतोभयेसतियातव्यंमार्गंगच्छे
त् ॥

शकटहा । पुं० श्रीकृष्णे ॥ चि०

शकटनाशके ॥

शकटाह्वा । स्त्री० रोहिणीनक्षत्रे ॥

शकटिका । स्त्री० गन्व्याम् ॥

शकटी । स्त्री० मुनीनांवाहनविशेषि
॥ बह्वादित्वान् ङीप् ॥

शकट्या । स्त्री० शकटसङ्घे ॥ शक
टानांसमूहः । पाशादिभ्यायः ॥

शकलः । पुं० न० खण्डे एक
देशे ॥ न० रोहितादिमत्स्यनां-
त्वचि । रोगवस्तुनि ॥ बल्कले ।
पुं० ऋष्यन्तरे । शक्यते । शक्नो
तिवा । शक्नृशक्नौ । शकिशम्यो
निर्दिष्टकलः ।

शकलौ । पुं० मत्स्ये ॥ शकलं० शल्क
मस्यास्ति । अतइति ॥

शकलीकृतः । चि० खण्डीकृते ॥

शका । स्त्री० भाषास्तरे ॥ शक्नोतीत्य
र्थेपचाद्यच् ॥

शकान्तकः । पुं० विक्रमादित्ये ॥

शकारः । पुं० राज्ञोऽनूठायाः स्त्रि
बाभातरि ॥ यथा । मदमूर्खताभि
मानोदुष्कृतैश्चर्यसयुक्तः । सीय
मनूठाभाताराज्ञः श्यालः शकार
इत्युक्तः ।

शकारिः । पुं० विक्रमादित्ये । माह
साह्वे ॥

शकुन :

शकुनः । पं० पक्षिमात्रे ॥ पक्षिवि
शेषे । गृध्रे ॥ विप्रप्रभेदे ॥ उत्स
वादिषुमङ्गलार्थयोगैतविशेषः न०
शुभाशुभशंसिनिमित्ते । शुभा
शुभज्ञाननिर्णयहेतौ ॥ यथा । श
कुनंकथ्यतेतत्तु यच्छुभाशुभसूचक
म् । तथाहि । विप्राश्वेभफलाद्गु
ग्धदधिगेसिद्धार्थपद्मास्वरवेष्ट्यावा
द्यमयूरचाषनकुलाः बह्वैकपञ्चामि
षम् । सहाक्यकुसुमेक्षु पूर्णकलशच्छ
न्नाणिमृतकन्यकारत्वेऽप्यौषसितोक्ष
मद्यसमुतास्त्रीदौमवैश्वानराः ॥
आदर्शाञ्जनधौतवस्त्ररजकोमीनाज्य
सिंहासनंशावरोदनवज्जितं ध्वजम
धुच्छागास्त्रगोरोचनम् । भारद्वाज
नृत्यानवेदनमदामाङ्गल्यगोताङ्गुशा
दृष्टाः सत्फलदाः प्रयाणसमये
रिक्ताघटः खानुगः ॥ नरोनिरु
पः सितवाससाढ्यौषाचंप्रशस्तांम
धुराश्चजल्पन् । एषांविधाद्येषिद्
पिप्रयाणे प्रवेशकालिकुरुतेऽर्थसिद्धि
म् ॥ पृथ्वीपतिर्वाङ्मणहर्षयुक्तोवे
ष्ट्याकुमारोभुहदः सुवेशाः । ना
र्योनिराः श्वेतवस्त्राऽधिरुढाः शु
भायदृष्टाः सकलौद्यमेषु । श्वेता
स्वरश्वेतविलिपनाढ्याः श्वेतांस्रजं
मूर्धनिधारयन्ती । दृष्टोप्रदृष्टायादि
गौरवर्णाभारीनरेः स्यात्तदभौष्ट
सिद्धौ ॥ धृतातपत्रः शुचिशुक्रवा

शकुन :

साः पुण्याऽर्चितचन्दनचर्चिता
ङ्गाः । निःश्रावयुक्तः कृतभोज
नोवाविप्रः पठन्यच्छतिसर्वसिद्धि
म् । अभ्युपगच्छतिथस्ययियासाः
स्त्रीपुरुषोऽप्यथवाफलहस्तः । सर्व
समीहितसिद्धिरवश्यंतस्तनरक्षभव
त्यचिरेण ॥ आदायरिक्तकलशंज
लार्थीयदिव्यकीर्तिपिसहाध्वगेन ।
पूर्वसमादायनिवर्ततेसौयथाकृ
तार्थः पथिकस्तथैव ॥ गोधाजाह
कसूकरादिशशकानांकीर्तनंश्रीभ
नंनोऽब्धो० नविलोकनं० कपिच
क्षाणांशुनोव्यत्ययः । नद्युत्तारभ
यप्रवेशसमरेनष्टार्थसंक्षीर्णं व्यत्य
स्ताः शकुनानृपेक्षणाविधीयाचोदि
तः शोभनाः ॥ वामार्द्धेकोकिला
पलीपोरुक्तीशुक्तीवला । पिङ्गला
कुच्छुकाश्चैष्टाग्निवापुरुषसंज्ञिता
क्षिप्ररः पिप्यकोभासः श्रीकण्ठो
वानरोरुः । स्त्रीसंज्ञकाः काक
चक्षुश्चानः स्युर्दक्षिणे शुभाः ।
प्रदक्षिणगताः श्रेष्ठाः यात्रायांमृ
गपक्षिणः । शोकांमृगावृजन्तीति
पन्दापामेखरस्त्रनः ॥ श्यामाशि
वापिङ्गलिकान्यपुष्टापक्षीवलाशुक
रिकास्तथैव । कुच्छुन्दरीचापिशु
भायशामेपुद्गामधियाः शकुनाश्च
सर्वे । श्रीकण्ठक्षिप्रारुरुप्रवक्ताः
श्रीकण्ठभासीभषकोमयूरः । श्ये

शकुनोश्वरः

नः समः पिप्पकथाप्रशस्ताः श्री
नामधेयाश्चपिदक्षिणेन ॥ दुष्टेश
कुनेजातेयत्कर्त्तव्यं तदाह । प्रा
णायामांस्तत्रपञ्चस्मरन्नायायादाप्ते
शाकुनेवैबिरुद्धे । तिग्मान्कृत्स्ने
बन्धितेयेतृतीयेघस्रप्रख्यान्नेचतुर्थे-
गमः स्यात् ॥ घस्रप्रख्यान्हिंस
तुल्यान्निग्मान्तीक्ष्णान्प्राप्येत्य
र्थः शक्नोति । शक्नु० शक्नेरुनेन्तो
न्युनयद्भ्युनप्रत्ययः ॥

शकुनञ्चः । वि० शकुनञ्चातरि ॥
शकुनञ्चा । स्त्री० ज्येष्ठ्याम् । प
ल्ल्याम् ॥

शकुनाहतः । पुं० शालिविशेषे ॥
शकुनिः । पुं० विहगे । पक्षिणि ॥
सौत्रले । दुर्योधनस्यमातुले ॥ क
रणान्तरे ॥ तत्रजातस्यफलं यथा ।
परजनधनहर्त्ताविश्वकः क्रूरचेष्टः
करधृतकरवालिब्याहतः स्वामिप
क्षः । अतिशयपरदारासक्तचित्तः
सरोषाभवतिशकुनिजन्मामानवः
शौघकस्मा ॥ शक्नोतीत्यर्थे । शक्नेरु
नेन्तोन्त्युनयद्भ्युनिः ॥

शकुनिकः । वि० शकुनौकुशले ॥
आकर्षादित्वात्कन् ॥

शकुनिप्रपा । स्त्री० पक्षिणांपानीय
शालायाम् । श्रीयहे ॥

शकुनी । स्त्री० श्यामाख्यविहगे ॥

शकुनोश्वरः । पुं० गरुडे ॥

शकुलादनी

शकुलः । पुं० कौटविशेषे । भा
सपक्षिणि ॥ विहङ्गमात्रे ॥ श
क्नोति । शक्नेरुनेन्तोन्त्युनयद्भ्युति-
उत्तः ॥

शकुलजा । स्त्री० दुष्यन्तपत्न्य ।
भरतमातरि ॥ निर्जनेतुबनेयस्या
त् । शकुलैः परिरक्षिता । शकु
ललेतिनामाऽस्याः कृतञ्चोपिततो
मया ॥ कालिदासविरचितेना-
टके ॥

शकुललात्मजः । पुं० भरते ॥ य
न्नाम्नाभारतोवर्षः सुप्रसिद्धोधरा
तले ॥

शकुन्तिः । पुं० पक्षिमात्रे ॥ शक्नो
ति । शक्नेरुनेन्तोन्त्युनयद्भ्युतिशक्ने
रुन्तिः ॥

शकुन्दः । पुं० करवीरे ॥

शकुलः । पुं० मत्स्यविशेषे । कल
के । शउल् । इ० गौ० दे० भा०
प्र० ॥ शक्नोतिगन्तुं विगेन । बाहु
लकाच्छकैरुलच् ॥

शकुलगण्डः । पु० शालमत्स्ये ॥

शकुलाक्षकः । पुं० श्वेतदूर्वायाम् ।
गोलाम्याम् ॥ शकुलस्यमत्स्यस्येवा
क्षियस्याः । अक्ष्णोऽदर्शनादित्यच्
। स्वार्थेकन् ॥

शकुलाक्षी । स्त्री० गण्डदूर्वायाम् ।

शकुलादनी । स्त्री० कृष्णभेद्याम् । क
टुक्याम् ॥ कसृष्टशक्ने । जलपिप्प

शक्तः

ल्याम् । काचडादाम् । इति । गौ ।
 भा० प्र० ॥ मांश्याम् ॥ किञ्चु
 लिकायाम् ॥ शकुलैरयते ॥ अद्
 • । कर्मणि ल्युट् ॥ डीप् ॥ ग
 जीषणायाम् ॥ कट् फले ।
 शकुलाभं कः । पुं० । गडकमत्स्ये ॥ श
 कुलस्य मत्स्यविशेषश्च भं कः ॥
 शकुली । स्त्री० । मत्स्यविशेषे । सो
 री । इ० दे० भा० प्र० । मृगाल् इ०
 गौड० दे० भा० ॥ शकुलीयाहिणी
 ह्यमधुरातुषरास्मृतेति भावप्रका
 शः ॥ शकुलीरोहिताकाराभूमौ
 प्रायश्चरसौ ॥ गुर्भीपाकेषम धु
 रामेदिकादेः प्रकीर्णतिराजश्च
 भः ॥
 शकुन् । न० । विष्टायाम् ॥ शक्तोति०
 शक्यतेवानिष्कर्तुंवानिष्कारयितुंवा
 । शक्तेर्हतिन् ॥
 शक्तुत्करिः । पुं० । बन्धे ॥ शक्तुत्करो
 ति । स्वस्वशक्तौ रित् ॥
 शकुंद्वारम् । न० । गुदे । पाथौ ॥ श
 क्तौ द्वारम् ॥
 शकरः । पुं० । वृषे ॥ इ० हे० चन्द्रः ॥
 शकरिः । पुं० । इ० चि० शेषः ॥
 शकरो । स्त्री० । चतुर्दशाक्षरायां हतौ
 । शर्कराम् ॥ नदीप्रभेदे ॥ मेख
 लायाम् ॥
 शक्तः । पि० । शक्तिविशिष्टे । समर्थे ॥
 शक्तृ० । कर्मणि शक्तः ॥ शक्तानां

शक्तिः

भूषणं च मा ॥
 शक्तिः । स्त्री० । अस्त्रविशेषे । सेतु इ०
 भा० प्र० ॥ गौर्याम् । दुर्गायाम्
 ॥ यादेशीसर्वभूतेषु शक्तिरूपेण सं
 स्थिता ॥ चैतन्यरूपायाम् । चि
 क्कती । निर्विषयकसंविदि ॥ सा
 च सर्वचैकरूपा ॥ यथा । एकैव
 शक्तिः परमेश्वरस्य भिन्ना चतुर्धा
 व्यवहारकाले । भोगे भवानीपुरुषे
 पुत्रिणा कोपेष्कालौ समरेषु दुर्गा ॥
 अपि च । एकमूर्तिरपि भिन्नरूपि
 णीयाजगज्जननपालनक्षये । काच्यु
 ते श्वरतया विवर्त्तते ब्रह्मशक्तिमह-
 मानतोस्मितामिति ॥ तथा हि दे
 वीभागवते । निर्गुणाय सदानि
 त्याव्यापिकाऽविकृता शिवा । या-
 गगम्याखिलाधारातुरीयाया च संस्थि
 ता ॥ तस्यास्तु सात्त्विकी शक्ती राज-
 सीतामसौ तथा । महालक्ष्मीः स
 रस्वती महाकालीतिताः स्त्रियः
 ॥ तासां तिसृणां शक्तीनान्देहाङ्गी
 कारलक्षणः । सृष्ट्यर्थं च समाख्या
 तः सर्गः ॥ शास्त्रविशारदैरिति ॥
 सा च सच्चिदानन्दब्रह्मरूपिणी । त
 स्यादासात्त्विकी शक्तिस्तथाराजसी-
 तयतामसौ च या शक्तिः तत्तच्छक्ति-
 विशिष्टं यत्परस्व स्वेत्यर्थः । त-
 न्महालक्ष्मादयो याः प्रसिद्धाः स्त्रि
 यस्ताः स्त्रियो भवन्ति । सा म्यावस्था

शक्तिः

त्मकब्रह्मरूपिणीमूलदेवतातत्तदे-
कैकगुणविशिष्टब्रह्मरूपिण्योमहाल-
क्ष्मीादयोदेवताइतिभावः । अतए-
वश्रुत्यागमपुराणादिप्लासांसच्चिदा-
नन्तरूपत्वमुक्तान्तुकेवलजडशक्ति-
रूपत्वसृष्टार्थजगत्सर्जनाययस्ता-
सांसि सृष्ट्यांशक्तीनादेहाङ्गीकारोदे-
हधारणंतल्लक्षणीयः । सर्गः । साऽ-
वशास्त्रविशारदैः पण्डितैः सर्ग-
शब्देनसमाख्यातइत्यर्थः । अपि-
च । चौण्य बहिप्रमाणादिनिपठिता-
निसुपण्डितैः । प्रत्यक्षज्ञानुमा-
नचशाब्दस्यैवतृतीयकम् । अत्रा-
र्थेवेतरेप्राहुरूपमानयुतानिच । इ-
तरेनैवायकैकदेशिनः । अर्थाप-
त्तियुतान्यन्येषुप्राहुर्महाधियः ।
॥ सप्तपौराणिकाश्चैवप्रबदन्तिमहा-
पिणः । पूर्वाक्तानिपञ्चसाच्चिरूपं
पष्ठम् । ऐतिह्यं सप्तममिति सप्तप्रमा-
णानि । एतैः प्रमाणैर्दुर्ज्ञेयं य-
द्वृक्ष्यमस्मद्वृत्तम् । एतैरेकधा-
भेदभिन्नैः प्रमाणैर्दुर्ज्ञेयं यत्परंब्रह्म-
तदेवपरमं मुख्यं जगत्कारणमस्ती-
तिवेदान्ताचार्यैरिति शेषः । एव-
मेतानिसर्वमतानिर्वदे । एवमस्ति ।
तत्राकिंमतं मुख्यमिति विमर्शो दुर्घट-
एव । तथापियच्चश्रुतिवाक्यानां पर-
स्परविरोधस्ततोपक्रमोमसंहारादि-
लिङ्गे श्रुततात्पर्यं निर्णीयतात्पर्यं

शक्तिः

वतीश्रुतिः प्रबलेतिसिद्धान्तोत्तर-
मीमांसायामुक्तः । ननुतेनसिद्धो-
न्तेनब्रह्मैवजगत्कारणमिति सिद्धाती-
तिचेत्तच्चानुमानेनाप्येवमश्रुतिवा-
क्येनच । यद्ब्रह्मैकं सशक्तिकं जगत्का-
रणमुतशक्तिरहितमिति विचारः ।
कर्तव्यइत्याहवितर्कइति । वित-
र्कश्चात्रकर्तव्यावुदाचैवागमेनच ।
निश्चयात्मिकयायुक्त्याविचार्यचपु-
नः पुनः । वितर्कोऽनुमानमित्य-
र्थः । बुद्धेस्तस्यार्थोनिश्चयात्मि-
कयायुक्त्येति । प्रत्यक्षतस्तु विज्ञानं
चिन्त्यं मतिमतासदा । दृष्टान्तेना-
पिसततं शिष्टमार्गानुसारिणा ।
किञ्चमतिमताप्रलक्षितोयद्विज्ञानं ।
तदपिचिन्त्यं ग्राह्यम् । प्रमाणत्वेने-
त्यर्थः । शिष्टमार्गः शिष्टाचारस्त-
दनुसारिणादृष्टान्तेन व्याप्तिग्राहके-
णापिसततमनुमेयमिति शेषः । तमे-
वदृष्टान्तमाह । विदं सोपीति । वि-
दं सोपिबदन्त्येवंपुराणैः परिगीयते ।
दुर्हिणं सृष्टिशक्तिश्चरौपलनशक्ति-
ता । हरेसंहारशक्तिश्चसूर्यशक्तिः
प्रकाशिका । धराधरणशक्तिश्चशेषे-
कूर्मंतथैवच ॥ साद्याशक्तिः परि-
णतासर्वस्मिन्याप्रतिष्ठिता । दाह-
शक्तिस्तथावज्जीसमीरेप्रेरणात्मिका ।
साद्येति । यासर्वस्मिन् साद्याश-
क्तिरस्ति साशक्तिः परिणता । ततश्च

शक्ति :

क्तिरूपेत्यर्थः ॥ शिवोपि शक्तो
वातिकुण्डलिन्याविवर्जितः । श
क्तिहोनस्तुयः कश्चिदसमर्थः स्मृ
तेषुचैः ॥ एवं सर्वभूतेषु स्याव
रेषुचरेषुच । ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं
ब्रह्माण्डेऽस्मिन् महातपाः ॥ शक्ति
होनस्तु निन्द्याहस्तुमाचं चराचर-
म् । अशक्तः शक् विजयेगमनेभो
क्षनेतया ॥ तथाविहांसीवदन्तीत्य
न्वयः ॥ एवं सर्वगताशक्तिः सा
ब्रह्मोतिविच्यते । सा पास्यावि-
बुधैः सम्यक् विचार्या सुधियासदा
॥ एवमिति । यथाच संपदार्थ
त्वावच्छेदेन शक्तिमत्त्वव्याप्तिर्गृहीता
तथा ब्रह्मणोपि पदार्थत्वावच्छिन्नत्वे
न शक्तिरस्ति । सा च शक्तिः साम-
र्थ्यरूपा । न स्वाश्रयादिव्रत्वेन भा-
सते । अग्निशक्त्यादावदृष्टत्वात् ।
। कित्त्वभिन्नैव । तदेव दर्शयितुमे
वं सर्वगताशक्तिः सा ब्रह्मोतिविचि-
च्यते । इत्यनेन स्वाश्रयाद्देवोक्तः
तथाच श्रुतिप्रतिपाद्यं ब्रह्म । मा-
या एषानारसिंहीति न तस्य कार्यैक
रणस्य विद्यते । पराश्रयशक्तिर्विबिधै
बध्यते । इत्यादिश्रुतिभिरनुमाना
दिभिश्च सशक्तिकमेव भगत्कारणमि-
तितदेवोपास्यमिति भावः । एतेन
काशक्तिरित्यस्योत्तरं ब्रह्मसामर्थ्यरू-
पाशक्तिरस्योतिषाधितम् । सायास्ते

शक्ति :

ति । यतो ब्रह्मभिन्नानशक्तिस्ततस्त
स्याभक्षने । अग्निशक्त्याहोमेऽमौ
होमस्यार्थसिद्धत्वं ब्रह्मणोपासनं
जातमेवेति सर्वकारणभूता सैव
शक्तिः साम्यावस्थात्मकोपास्येत्य
र्थः । विष्णोच सा त्विकी शक्तिस्तथा
होनाप्यकर्मकत् । द्रष्टव्ये राजसी
शक्त्यर्थं या होना दृष्टकत् ॥ शि
वैचतामसी शक्तिस्तथा संहारकरकः
। इत्युच्चां मनसामर्थं विचार्य च पुन
पुनः ॥ ब्रह्मविष्णुरुद्रादिषु प्रसिद्धे
ष्वन्वयव्यतिरेकं दर्शयंस्तेषामेकैक
गुणवत्तयान् न त्वे न । नोपासाह्वं
श्रीभगवदपेक्षयेति दर्शयति ।
विष्णोचैत ॥ शक्तिः करोतु यथा ह्यं
सावैपास्यतेऽखिलम् । इत्युच्यते ।
हरत्येषा जदेगतचराचरम् ॥ नाशु
नं हरः शक्तो न ब्रह्मान च पावक । न
सूर्यो वरुणः शक्त्याः स्वस्वकार्यैक
यश्चन ॥ तथा युक्तादिकुशंतिस्त्वानि
कार्याणि ते सुराः । सैव कारणकार्ये
षु प्रत्यक्षेणावगम्यते ॥ सगुणानिर्गु-
णासातुं द्विधा प्रोक्तामनीषिभिः ।
सगुणारागिभिः सेव्यानिर्गुणातु
विरागिभिः । सगुणा एकैकगुण
विशिष्टा । निर्गुणा साम्यावस्थोपाधि-
कब्रह्मरूपेत्यर्थः ॥ धर्मार्थकाममो-
क्षाणां स्वाभिनीसानिराकुला । ददा-
ति शक्तितान् कामान् पूजिताविधि

शक्ति :

पूर्वकम् ॥ न जानन्ति जना मूढास्तां
सदामाययाहताः । जानन्तोपि न
राः केचिन्मोहयन्ति परानपि ॥ प
ण्डिताः स्त्रोदरार्थं वा पाखण्डानि
पृथक् पृथक् । प्रवर्त्तयन्ति कलिना
प्रेरिता मन्दचेतसः ॥ क्लृप्ता वस्त्रिणम्
महाभागानानाभिर्दसमुत्थिताः ।
नान्येयुगे तथा धर्मावेदवाच्या कथञ्च न
॥ विष्णुश्चरत्यसावुपंतपो वर्णाश्रये
कथः । ब्रह्माश्चरत्ययो देवाध्यायनः
कमपि ध्रुवम् ॥ कामयानाः सदा
कामं ते वयः सर्वदैव हि । यजन्ति
यज्ञान् विविधान् ब्रह्मा विष्णु महेश्व
राः ॥ यदि ब्रह्मादयो मुख्यास्तर्हि ते
ऽयं किमिति भजेयुः । भजन्ति च
तस्मान्मयी मुख्याः । किन्तु पराशक्ति
रेवेति भावः ॥ ते वै शक्तिं परां देवीं
ब्रह्माख्यं परमात्मिकाम् । ध्याय
न्ति मनसा नित्यं नित्यामत्वा सनात-
नीम् ॥ परं ब्रह्मैव तस्या रूपं नान्य-
मस्तीत्यभिप्रायेण । ब्रह्मात्मिका नि
त्युक्तम् । स्पष्टीकृतञ्चैतदस्याभिप्रा
ये दृष्टव्यं ॥ तस्याश्चक्तिः सदा से
व्या विवर्द्धिः कृतनिश्चयैः । निश्च
यः सर्वशास्त्राणां चातव्यो मुनिस
त्तमाः ॥ कृष्णाच्छ्रुतं मया चैतत्ते
न ज्ञातव्यं नारदात् । पितुः सुका
शत्सैनः पित्रह्मणा विष्णुवाक्यतः ॥
न श्रोतव्यं न स्मृतव्यं नान्यं पादचनं व-

शक्ति :

धैः । शक्तिरेव सदा सेव्या विवर्द्धिः
कृतनिश्चयैः ॥ यथा गजशरीरे प्र-
विष्टस्य चैतन्यस्य गजवृत्तिव्यवहारः
तथा प्रथमतो मायाशरीरे प्रविष्टस्य चै-
तन्यस्य मायाशक्तिरित्यव्यवहारस्त-
दनन्तरं गुणोत्पादादेकैकगुणवि-
शिष्टमायाशबलवत्पञ्चपञ्चवत्पञ्चावि-
ष्णुरूद्रवृत्त्यादिव्यवहारः । तथा च
सर्वकारणं ब्रह्म मायाशक्तिसाहित्यमेव
भवतीति मायाशक्तिदेवी भगवतोत्था
दिमुख्यगर्भदेवी पास्त्रेत्याह । श-
क्तिरेवेति ३ प्रत्यक्षमपि द्रष्टव्यमश-
क्तस्य विचेष्टितम् । अतः सर्वेषु भू-
तेषु ज्ञातव्या शक्तिरिति गहि ॥ इति
श्रीदेवीभागवतप्रथमस्कन्धे अष्टमो-
ध्यायः ॥ या शक्तिः परमात्मा
सौम्या सौम्या परमात्मता । अन्तरं नै-
तयोः कोपि सूक्ष्मं वेद च नारदेति
तृतीयस्कन्धे ७९ अध्यायः ॥ इति ॥
उत्साहादौ । नीतिवेदिनां प्रभाषा
स्याहमन्त्रजासुतिमृषु ॥ तत्र प्रभु-
त्वं साधकत्वात्कीशदण्डी प्रभुशक्-
तिः । विक्रमेण ह्यशक्ता विस्फुर-
णमुत्साहशक्तिः । सन्व्यादो मांसा-
मादो नास्तु । वायव्यानां मन्त्रशक्तिः
॥ वली । सशसि । शौर्यं । परा-
क्रमे ॥ बुद्धिस्तामर्थ्ये ॥ स्त्रिया
म् । योषिति । नार्याम् ॥ प्रक-
ती ॥ लक्ष्म्याम् ॥ अस्मात्पदा

शक्तिवयम्

यमर्थोविदुधव्यद्वतीश्वरसङ्केते ।
 शक्यतेजितुमनयावा । शक्तृशक्तौ
 । स्त्रियांशक्तिन् । कास्वाम् । शर्ष
 लास्त्रे ॥ पुं० शशिष्ठमुनेष्यष्ठ पुं०
 शक्तिगणः । पुं० शिवे ॥ कार्त्तिके
 ये ॥ शब्दशक्तिज्ञाने ॥ अस्मात्प
 दादयमर्थोविदुधव्यद्वतीश्वरेष्ठाशक्
 तिरितिताकिंकाः । तज्ज्ञानस्तु
 व्याकरणादिभ्यः । अतएव । शक्ति
 गहं व्याकरणोपमानकोषमशक्या
 शब्दहारतश्च । वाक्यस्य शेषाद्विभुते
 र्वदन्तिसान्निध्यतः सिद्धपदस्य वृत्ताः
 ॥ इतिप्राप्तः ॥

शक्तिगणकः । पुं० व्याकरणोपमा
 नादौ ॥ चि० शक्तिगणीतरि ॥
 शक्तिवयम् । न० ज्ञानेष्वातिशयस्य
 शक्तत्वये ॥ यथा । इच्छाक्रियात
 याज्ञानं गौरीवत्स्योतुवेषाधी । चि
 धःशक्तिः स्थितायवतत्परज्यो
 र्त्तरामिति ॥ राज्ञांप्रभुमन्त्रोत्साहा
 स्यामु । शब्दविजयार्थं राज्ञांशक्ति
 जमंसादरसादरणीयं न तुष्टापनीयम्
 ॥ चिन्मयत्वयोयथा । एषाचिन्मयशक्ति
 रुद्रिष्टानयसिद्धान्तगामिति । एषा
 श्वेताम्बराद्यष्टिः सान्त्विकीवत्सं
 स्थिता ॥ एषैव शक्तारक्षसिवेषात्री
 परिकीर्तिता । एषैव कृष्णात्मसि
 रीर्षीदेवीतुक्तीर्तिता ॥ परमात्माय
 यादेव एकएवविधास्थितः । प्रयोज

शक्यः

नयशास्त्रकतिरेकैवचिविधाभवेदि
 तिवाराहपुराणम् ॥ शक्तौनां चय
 म् ॥

शक्तिधरः । पुं० कार्त्तिकेये । स्क
 न्दे । चि० शक्तिभृतिः । शक्तेर्ध
 रः ॥

शक्तिपणः । पुं० सप्तपणं वृद्धे ॥

शक्तिपाणिः । पुं० कार्त्तिकेये ॥ चि०
 शक्तिधारिणि ॥ शक्तिः पाणीयस्य
 सः ॥

शक्तिवन्धनम् । न० प्रजननसामर्थ्ये ।
 शक्तिसम्बन्धे ॥

शक्तिभृत् । पुं० कार्त्तिकेये ॥ चि०
 शक्तिधारके ॥

शक्तिमान् । चि० शक्ते ॥

शक्तिहेतिः । चि० शक्तिधरे ॥

शक्तिहेतिकः । चि० शक्त्यस्त्रधारिणि
 । शक्तीये ॥

शक्ती । स्त्री० शस्त्रान्तरे । शक्तौ ॥ व
 ह्नादिषुशक्तिः शस्त्रइतिपाठात्प
 ञे डीप् ॥

शक्त्यर्षः । पुं० ग्रन्थाराकुक्षिललाट
 गौवालूत्यन्नेधर्मे दीर्घानः श्वासे
 च ॥ यथा । कुक्षिललाटगौवायांय
 दाधर्मः प्रवर्त्तते । शक्त्यर्धांतवि
 जःनौयादायतोक्त्वासमेवच ॥

शक्यः । चि० शक्तिविषये । शक्त्या
 यये । वाच्ये ॥ यथा । शक्यार्थोऽ
 विषयान्नेयः लक्ष्योक्त्यनयामतः

शक्रन्दनः

। व्यङ्गोन्नयान्नोवस्तिष्ठः शब्दस्तु
तयद्वति । ईश्वरसङ्केतः शक्तिस्त
याऽर्थबोधकपदंवाचकम् । यथागो
त्वादिष्विशिष्टविधकंगवादिपदं त
द्वाध्योर्वागवादिर्वाच्यः स एवमुच्यते
यद्वत्युच्यते । समर्थः ॥ शक्र० । श
क्तिसङ्केतितयत्साध्ये । शक्नीये
शक्यतावच्छेदकम् । न० शक्यां
शेभासमानार्थः ॥

शक्रः पुं० इन्द्रो देवराजः । कुटजवृक्ष
॥ शर्जुनपादपे ॥ शक्रोतिदैत्यान्
नाशितुम् । शक्र० । स्फायितश्चो
तिरक् ॥ ज्येष्ठानक्षत्रे ॥

शक्रक्रीडावनः । पुं० सुमेरुपर्वते ॥
शक्रगोपः । पुं० इन्द्रगोपक्रीटे ॥
शक्रजः । पुं० काके । शक्रके । गूढ
मेयुने ॥ इन्द्रपुत्रे ॥ शक्राज्जातः
। जनी० । डः ॥

शक्रजित् । पुं० इन्द्रजित् । रावणपु
त्रः । शक्रमजैषात् । जि० । सत्सु
द्विषित्यादिनाक्लिप् ॥

शक्रधनुः । न० शक्रायुधे शक्रस्यधनुः ।
शक्रध्वजः । पुं० इन्द्रध्वजः । उत्सववि
शेषः । चतुरस्रध्वजाकारं राजहारेप्र
तिष्ठितम् । आहुः शक्रध्वजं नाम
पौरलोकासुखावहम् ॥ विशिषादेवी
पुराणे । वाराहीसंहितादिषु बद्रष्ट
व्यः ॥ शक्रध्वज इव ॥

शक्रनन्दनः । पुं० जयन्ते । शर्जुने

शक्रशरासनम्

बालिनि । कोके ॥ शक्रश्वनन्दनः
शक्रपर्यावः । पुं० कुटजवृक्षे ॥ शक्रः
पर्यायिन्ना
शक्रपादपः । पुं० देवदारुवृक्षो शक्र
स्त्रपादपः ॥ कुटजः ।
शक्रपुष्पिका । स्त्री० शक्रपुष्पाम् ॥
शक्रपुष्पो । स्त्री० अग्निशिखावृक्षे ॥
शक्रोऽर्जुनतरुः पुष्पमध्याः । शक्र
शब्दस्तत्पुष्पेलाक्षयिकः । पाक
कर्णेतिङ्गीष् ॥

शक्रभवनम् । न० स्वर्गः ॥
शक्रभित् । पुं० इन्द्रजित् । रा
वणौ ॥ शक्रमभसीत् । भिदिर्
। क्लिप् ॥

शक्रभुवनम् । न० नाके । सुरलोके ॥
शक्रभुवनम् ॥

शक्रभूभवा । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥
शक्रमाता । स्त्री० भार्याम् ॥ इन्द्र
जनन्याम् ॥

शक्रमातका । स्त्री० इन्द्रध्वजादयष्टिंश
शेषे ॥

शक्रमूर्धा । पुं० वक्ष्योके ॥ इ० चि०
शेषः ॥

शक्रवल्ली । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥
शक्रशरणी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥
शक्रशङ्खः । पुं० मेघे ॥

शक्रबीजम् । न० इन्द्रयवे ॥ शक्रसं
ज्ञकबीजम् ॥

शक्रशरासनम् । न० इन्द्रधनुषि ॥

शक्रायुधम्

शक्रशाखी । पुं० कुटजवृक्षे ॥ शक्रा
स्यः शाखी ॥

शक्रशाला । स्त्री० प्रतिशये । स
शक्रशालिका ।)

भायाम् ॥

शक्रशिरः । न० बल्मीके ॥ इन्द्रम
स्तके ॥

शक्रसारथिः । पुं० मातलौ ॥

शक्रसुतः । पुं० जयन्ते ॥ बालिबान
रे ॥ अर्जुने ॥ काकि ॥ शक्रस्यसु
तः ॥

शक्रसुधा । स्त्री० कुन्दुरौ ॥

शक्रसृष्टा । स्त्री० हरीतक्योम् ॥

शक्रास्यः । पुं० पेरुके ॥ त्रि० इन्द्र
नामके ॥

शक्राणी । स्त्री० इन्द्रास्याम् ॥ शक्र
मणतिकौर्त्तयति । अणशब्दे । क
र्मण्यण् । टिट्ठेतिङीप् ॥

शक्रायुधम् । न० इन्द्रायुधे ॥ अस्यस
म्भवादिकंयथाबाराह्याम् । सूर्यस्य
विविधवर्णाः । पवनेनविघटिताः
कराः साभ्रे । वियतिधनुस्त्रा
नायेदृश्यंतेतदिन्द्रधनुः ॥ केचिद
नन्तकुलारगनिः श्वासीद्भूतमा
हुराचोर्याः । तद्याभिनांनृपाणाम
भिमुखमजयावहंभवति ॥ अष्टिन्न
मधनिगाढद्युतिमत्स्निग्धंवनंविबि
धवर्णम् । विरुषितमनुलोमश्चप्रश
स्तमम्भः प्रयच्छतिच ॥ विदिगुहृतं

शक्रा

दिक्पतिनाशंचव्यभजंमरककारि ।
पाटलपीतकनीलैः शस्त्राग्निक्षुत्क
तादोषाः ॥ जलमध्येऽनावृष्टिभू
विसंख्यवधस्तुरौस्थितेव्याधिः । ब
ल्मीकेशस्त्रभयंनिशिसचिववधायधनु
रैन्द्रम् ॥ वृष्टिंकरात्यवृष्ट्यांवृष्ट्यांव
ृष्टिंनिवारयत्यैन्द्याम् । पश्चात्सदै
ववृष्टिंकुलिशभृतस्थापमाचष्टे ॥ चा
पमद्योनः कुरुतेनिशायामाखण्ड
लायांदिशिभूपपीडाम् । याम्बाप
रोदक्प्रभवंनिहन्त्यात्सेनापतिनाय
कमन्त्रिणौच ॥ निशिसुरचापंसित
वर्णाव्यंजनयतिपीडांदिजपूर्वाणा
म् । भवतिचयस्यांदिशितदृश्यंनरप
तिमुख्यंनचिरादन्यात् । इति ॥

शक्राशनः । पुं० कुटजवृक्षे ॥ न० भ
ङ्गायाम् । विजयायाम् । संबिदि ॥
अस्यगुणायथा । शक्राशनन्तुतीक्ष्णो
षांमेहकृत्कुष्टनाशनम् । अलमेधा
ग्निकृत्क्षीरघ्नोऽपहारिरसायनम् ॥

शक्राह्वः । पुं० इन्द्रयवे ॥

शक्रोत्थानम् । न० शक्रध्वजात्सवे ॥

शक्रोत्सवः । पुं० ध्वजात्थाने । इन्द्र
स्योत्सवे ॥

शक्रः । त्रि० प्रियंवदे ॥ शक्रोति । श
क्र० । मूशक्यम्बिभ्यः क्तः ॥

शक्रा । पुं० हस्तिनि ॥ शक्ते ॥ श
क्रोति । शक्र० । क्षामदिपद्य
र्त्तिपृथक्किभ्योर्बानिप् ॥

अङ्गराज्यः

मकार : । पुं० वृषि ।

शक्रो । स्त्री० चतुर्द्वाचरायाहृन्दी
जातो ॥ मदीविशेषि ॥ मेखलावा
म् ॥ सामविशेषि० नित्यबहुवचना
न्तोयम्० शक्र्यङ्कृति० महानास्त्रीषु
चतुःशक्र्यङ्गौयन्ते ॥ शक्रो० चतुः
लिरिति मन्त्रव्याख्यानम् ॥ वनेर
चितिङ्गौ ॥

शङ्खः । पुं० शङ्खटवाङ्मय । स्वस्व
वाङ्मय । अथ धूर्तिः ॥ इ. इ. इ.
ली ॥

शङ्खनकः । पुं० च, द्रगङ्खि ॥ शङ्ख
ते । शक्तिशङ्खायाम् । कर्त्तरि०
अनुदात्ते तस्य षलादेरित्युच् । सं
ज्ञायाम् ॥

शङ्करः । पुं० सदाशिवे ॥ एकादशक
द्राणांमध्ये भगवद्विभूती ॥ शङ्क
ल्याङ्करोति । शमिधातोः सं
ज्ञायामिति० षच् ॥ यथा । शङ्क
रोमिसदाध्यानात् परमं यन्निरामय
म् । भूतानामसकृद्यस्मात्तेना
इशङ्करः स्मृतः ॥ इतिस्कान्दे ॥
चि० कल्याणकरे ।

शङ्कराचार्य्यः । पुं० खनाम्नाप्रसिद्धे
 •सहैतवादिनि० वेदान्तभाष्यकर्त्ता
 रि० नरावतारिषिप्रवेष्ट्वरे ॥ यथा
 हुः । सत्सम्प्रदायप्रथमावतिष्ठे
 शिष्यैश्चतुर्भिः सहयावतीर्षः ।
 उत्तमोद्बुद्धत्सङ्गमतन्वराजीयोशङ्करा

शब्द :

ਯਾਧੰਗੁਰੰਤਮੀ ਛੇ ॥

ग्रहाराधासः । पुं० कर्पूरप्रभेदे ॥ कौ
स्त्राशि ॥

शङ्करावाससंज्ञः । पुं० कर्पूरी ॥

शङ्करी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥ पाव
त्थाम् ॥ श्रोगिरौशङ्करीस्मृतेतिदे
वीगीता ॥ अर्प्येश्वराधिवासिन्या
मम्बायाम् ॥ श्रम्याम् ॥

शङ्खव्यम् । न० शङ्खुपयोगिदासुणि ।

शङ्खवेदितम् । उगमादिभ्यो यत् ।

शङ्का । स्त्री. चासि ॥ वितर्कः ॥ कृति
शब्दाण्यवः ॥

अक्षितः । नि० भूति । वितर्किते

। संगययुक्ते ॥ अविज्ञस्ते ॥ श
ह्वासञ्जाताऽस्य । तारकादित्वादित्
तच् ॥ पुं० चिरकनाम्निगम्यद्रव्ये
। दुष्पत्रे ॥

शङ्खतवर्णाः ।) पं. चौरि ॥

शक्तिवर्णकः ।)

शङ्कः । पुं० सङ्ख्याविशेषे ॥

मयथा। १.....॥

अस्त्रप्रभेदे । दीर्घांशुधे । कुन्ते ।

शल्ये । यादाभेदे । शङ्खोचमल्ये

॥ कौले ॥ दीपसूयं विष्कायापरि

माणार्थं काष्ठादिनिमित्तक्रमेणसू

क्षमाये द्वादशाङ्गुलपरिमितेकोशके

। ईशे । शम्भौ ॥ मेढ्रे ॥ कलुषे ।

राक्षसः ॥ मखीनामगन्धद्रव्ये ॥ ६

दशाङ्गुलपरिमाणे ॥ स्थाप्यो । श

शङ्ख :

खापचहरिततरौ ॥ पर्वनाखे ॥
 पत्रशिरानाखे ॥ शङ्खतेऽस्मात् ।
 शङ्खि० । खरुशङ्ख, पीयुनिलङ्ख, खि
 खितिकुप्रत्ययान्तः साधुः ॥
 शङ्खकण्ठः । पुं० गङ्गामे ॥ सिद्धमस्या
 मविशेषे ॥ शङ्खकण्ठेऽध्वनिः प्रा
 त्तोतिदेवीगीता ॥
 शङ्खकर्णौ । स्त्री० औषधिप्रभेदे । पा
 ककर्णेत्यादिनाडीषु ॥
 शङ्खचिः । पुं० शङ्खमत्स्ये ॥
 शङ्खतकः । पुं० शालवृक्षे ॥
 शङ्खकुरः । वि० भयदे ॥ चासदाधि
 नि ॥
 शङ्खला । स्त्री० उत्पलपत्रिकायाम् ।
 पूगकर्त्तव्याम् । सरोता० इ० भा०
 प्रः ॥ शङ्खतेऽस्मात् । शङ्खि० । वा
 डुलकाटुलच् । टाप् ॥
 शङ्खवृक्षः । पुं० शालवृक्षे ॥
 शङ्खशिराः । पुं० दानवविशेषः ।
 शङ्खश्रुतिः । पुं० पातालाधिपतिदे
 व्यविशेषे ॥
 शङ्खोचः । पुं० शङ्खकुमस्ये । शङ्खो
 च० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥
 शङ्खोचिः । पुं० शङ्खोचमस्ये ॥
 शङ्खः । पुं० अलिकासृष्टि । भा
 लाऽस्यनि ॥ कुवेरस्यनिधिप्रभेदे ॥
 मखीनामनिगम्यद्रव्ये । शृङ्गौ ।
 कौलदले ॥ कर्णसमीपास्यनि ॥
 अष्टनागनामकान्तर्गतनागविशेषे ॥

शङ्ख :

हस्तिदन्तमध्ये ॥ दशनिखर्षसङ्ख्या
 याम् । लङ्ककोटी ॥ धर्मशास्त्रप्रया
 सकमुनिविशेषे ॥ रणवाद्यविशेषे ।
 माचामाच० । ० ॥ पुं० न० कम्बौ ।
 अर्धोभवे । पावनध्वनी । अन्तः
 कुटिले । महानादे ॥ अस्थोत्प
 त्यादिरुक्ताप्रीदेवीभागवतेब्रह्मवैव
 तचयथा । अस्थिभिः शङ्खचङ्कस्यश
 ङ्खजातिर्बभूव ॥ नानाप्रकाररु
 पेषणशब्दत्पूतासुरार्चने ॥ प्रशस्तं श
 ङ्खतोयसुदेवानांप्रीतिदम्परम् । ती
 र्यतोयस्वरूपध्वनिविशंभुनाकिना
 ॥ शङ्खशब्दादिविद्वत्प्राप्तः सु
 संस्थिरः । नानाप्रकारेण । शङ्खेषु
 यः स्नातः शङ्खजलस्य । शङ्खो
 हरिरेधिष्ठानं यतः शङ्खस्ततोहरिः
 । तत्रैव प्रसर्तलक्ष्मीर्दूरीभूतममङ्ग
 लम् ॥ स्त्रीणाञ्च शङ्खध्वनिभिः शु
 द्धाणाञ्चविशेषतः । शीतारुष्टाया
 तिलक्ष्मीः स्थलमन्यत्स्थलात्पत
 इति ॥ भूताद्यहङ्कारात्मकेषाञ्च ज
 न्ये ॥ यथा ॥ भूतादिमिन्द्रिया
 दिच्चिद्धिवाहङ्कारमीश्वरः । विभ
 त्तिशङ्करूपेण शङ्खरूपेण च स्थितमि
 तिविष्णुपुराणम् ॥ शङ्खनति० जन
 यति । खनुप्रवदारणे । अन्येभ्यो
 पीतिङः ॥ शङ्खस्येतिवा ॥ शा
 म्यतिचलक्ष्मीवा । शमु० । अन्त
 र्भाषितव्यर्थः । शमेः खः ॥

शङ्खचूर्णम्

शाम्यत्यनेनवा ॥ असुरविशेषे ॥
 शङ्खकः । पुं० शिरोरोगविशेषे । त
 स्यलक्षणादियथा । पित्तरक्तानिला
 दुष्टाः शङ्खदेशे विमूर्च्छिताः । ती
 व्रतगुदाहरो गंघ्रिशयंकुर्वन्तिदारुण
 म् ॥ सशिरोविषवद्गाम्निरुध्याशु
 गलंतथा । चिराच्चाज्जीवितं हन्ति
 शङ्खको नाम नामतः । व्यहाज्जीव
 वतिभैषज्यं प्रत्याख्येयस्य कारयेत् ।
 पित्तरक्तानिला । अक्कफीपथि-
 ज्यः । कृतानुतापः कफपित्तर
 क्ते रितिसुश्रुतवचनात् । विमूर्च्छि
 ताः प्रवृद्धाः । चिराच्चात्चिरा
 चिमध्यमारयति । अष्टाचिकत्सा
 शिरोरोगभावप्रकाशेद्रष्टव्या । न०
 बलये । पुं० न० कम्बौ ॥
 शङ्खकोर । पुं० शुद्रागर्भे विश्वकर्मा
 रसजाते । वर्षासङ्करजातौ । शा
 ङ्खिके । शांखारी । इतिभा० ॥ श
 ङ्खङ्करोति । डुकृञ्० कर्मण्यण् ॥
 शङ्खचरो । स्त्री० ललाटिकायाम् ॥
 शङ्खचरति । चर० । पचादौचर
 ङित्युक्तेर्ङीप् ॥
 शङ्खचर्ची । स्त्री० ललाटिकायाम् ॥
 शङ्खचिह्नः । पुं० कम्पातायिनि ॥
 शङ्खचूड । पुं० दैत्यविशेषे ॥
 शङ्खचूर्णम् । न० शङ्खातचूर्णे ॥
 शङ्खचूर्णकटुचारमुष्णाक्तिमिहरं-
 परम् ॥

शङ्खपुष्पी

शङ्खजः । पुं० कपोतडिम्बवद्दृग्म
 तायाम् ॥ चि० शङ्खातवस्तु
 नि ॥
 शङ्खद्रावी । पुं० अम्बवेतसे ॥
 शङ्खधरा । स्त्री० हिलमोचिकायाम् ॥
 शङ्खधारी । पुं० छन्दोविशेषे ॥ ध्व
 जानन्दकर्णाः षडेवाचवर्णाः ।
 बुधानन्दकारौ भर्षस्वधारी ॥ य
 था । स्फुरद्गोपनारोपरीरम्भकारी
 । हरिः पातुहन्दावनाभ्यर्णचारी ॥
 शङ्खधमः । पुं० शङ्खवादके । शाङ्ख
 के ॥
 शङ्खधमाः । पुं० शाङ्खिके ॥
 शङ्खनखः । पुं० क्षुद्रशङ्खे ॥ शङ्ख
 स्यनखइव ॥ शङ्खनतिषा । बहु
 लमन्यवापीतियुच्युङ्वा । स्वा
 र्यकः । पृषादरादिः नखीनाम
 गन्धद्रव्ये । वृद्धन्नख्याम् ॥
 शङ्खनखा । स्त्री० शङ्खनख्याम् ॥ हि
 धाशङ्खनखास्यऽन्याश्रुत्याख्यावद
 रीकृदः ॥ इतिरत्नमाला ॥
 शङ्खपुष्पी । स्त्री० मङ्गल्यकुसुमायाम्
 ॥ शङ्खपुष्पीतुशङ्खाव्हासङ्गल्यकुसु
 मापिच । शङ्खपुष्पीसरामेध्यापुष्पा
 मानसरोगहृत् । रसायनीकषाया
 ष्णास्मृति कांतिबलाम्निदा ॥ दोषा
 पस्मारभूतासृक्कुष्ठकृमिबिषप्रणु-
 त् । इतिभावप्रकाशः ॥ पाकक
 र्येतिङीप् ॥

शङ्खिनी

शङ्खप्रस्थः । पुं० चन्द्रस्य चिह्ने ॥
 शङ्खभृत् । पुं० विष्णो ॥ भूता
 दहहार।त्मकं पाशुवन्याख्यं शङ्खं
 विभक्तिं । डभृज्० ॥ क्लिप् ।
 तुक् ।

शङ्खमुखः । पुं० कुम्भौरे ॥

शङ्खमूलम् । न० मूलके ॥

शङ्खसंज्ञा । स्त्री० यात्रायौगात्
 र । यथा । स्वांशसंस्थे बुधेलने
 शुक्रे वा देवपूजिते । शङ्खसंज्ञा
 ज्ञेयायोगायातुः कीर्तिप्रदः
 सदा ॥

शङ्खसेनः । पुं० चित्रगुप्तात्मजेका
 यस्थविशिषे ॥

शङ्खाख्यः । पुं० वृहन्नख्याम् ॥
 शङ्खाक्षुकम् । न० श्वेततायुक्ते क
 न्दविशिषे

शङ्खाक्षा । स्त्री० शङ्खपुष्पाम् ॥
 शङ्खिका । स्त्री० तृणविशिषे । चि
 रायाम् । चारवहुती० इ० गौ०
 भा० ॥

शङ्खी । पुं० हरौ ॥ समुद्रे ॥
 चि० शङ्खवर्ति ॥

शङ्खिनी । स्त्री० चारपुष्प्याम् ।
 केशिन्याम् । शाखाहुली० इ०
 भाषा ॥ श्वेतचुक्रायाम् । बधूमे
 दे । अवलाप्रभेदे ॥ तीर्थविशिषे
 ॥ बुधशक्तिविशिषे ॥ श्वेतपुष्पाणि ॥
 सवतिक्तायाम् ॥ श्वेतवन्द्याम् ॥

शचीशः

शङ्खवत्याम् ॥ चतुर्विधस्त्रीमण्यं
 स्त्रीविशिषे ॥ तल्लक्षणं यथा । दौ
 र्वासुदौर्घं नयनावरमुन्दरौ या कामो
 यभोगरसिका गुणशीलयुक्ता । रे
 खाचयेयचविभूषितकण्ठदेशासम्भो
 गकेलिरसिका कलशङ्खिणीसा ॥
 शशकपद्मिनी तुष्टाचिचिनीरमतेमृ
 गम् । वृषभं शङ्खिनी तुष्टाहस्ति
 नीरमतेयम् ॥ पद्मिनीपद्मगन्धा
 चमीनगन्धाचचिचिणी । शङ्खिनी
 चारगन्धास्यान्मदगन्धाचहस्तिनी ॥
 नाडौविशिषे ॥ गाभ्यार्याश्चसरस्व
 त्याः स्थितामध्ये च शङ्खिनी ॥ श
 शङ्खाः सन्त्यस्याः शङ्खाका
 रुप्यत्वात् । अतद्गनिः ॥

शङ्खिनीफलः । पुं० शिरीषवृक्षे ॥
 शङ्खिनीवासः । पुं० शशिाट-
 वृक्षे ॥

शचि । स्त्री० शच्याम् । इन्द्राण्याम्
 ॥ शचति । शचव्यक्तायां वाचि । स
 र्वधातुभ्यङ् ॥ स्त्रीकरणान्तरे ॥
 शची । स्त्री० पुलिमजायाम् । पौलो
 म्याम् । इन्द्राण्याम् । शचति०
 व्यक्तवर्दति । शच० इन्द्रन्तात्०
 कृदिकारादिति ङीप् ॥ शतावर्षा
 म ॥

शचीपतिः । पुं० इन्द्रे ॥ शच्याः
 पतिः ॥

शचीशः । पुं० इन्द्रे ॥

शङ्खचूर्णम्

शाम्यत्यनेनवा ॥ असुरविशेषे ॥
 शङ्खकः । पुं० शिरोरोगविशेषे । त
 स्यलक्षणादियथा । पित्तरक्तानिला
 दुष्टाः शङ्खदेशेविमूर्च्छिताः । ती
 व्ररुग्दाहरोगं हि शीथकुर्वन्तिदारुण
 म् ॥ सशिरोविषवद्गन्निरुध्याशु
 गलंतथा । त्रिरात्राज्जीवितं हन्ति
 शङ्खकोनामनामतः । व्यहज्जीव
 वतिभैषज्यं प्रत्याख्येयस्य कारयेत् ।
 पित्तरक्तानिला० अथकफोपियो-
 ज्यः । कृतानुतापः कफपित्तर
 क्तैरितिसुश्रुतवचनात् । विमूर्च्छि-
 ताः प्रवृद्धाः । त्रिरात्रात्त्रिरा
 त्रिमध्येमारयति । अथचिकित्सा
 शिरोरोगेभावप्रकाशेद्रष्टव्या ॥ न०
 बलये ॥ पुं० न० कम्बौ ॥
 शङ्खकोरः । पुं० शुद्रागर्भेविश्वकर्मा
 रसजाते० वर्षसङ्करजातौ । शा
 ङ्खिके । शांखारी० वृत्तिभा० ॥ श
 ङ्खकुरीति । डुकृञ् कर्मण्यण् ॥
 शङ्खचरो । स्त्री० ललाटिकायाम् ॥
 शङ्खचरति । चर० । पचादौचर
 डित्युक्तेडोष् ॥
 शङ्खवर्ची । स्त्री० ललाटिकायाम् ॥
 शङ्खचिह्नः । पुं० कम्पातायिनि ॥
 शङ्खचूडः । पुं० दैत्यविशेषे ॥
 शङ्खचूर्णम् । न० शङ्खातचूर्णे ॥
 शङ्खचूर्णकटुचारमुष्णाक्तिमिहर-
 परम् ॥

शङ्खपुष्पी

शङ्खजः । पुं० कपोतडिम्बवद्दृष्टम्
 तायाम् ॥ त्रि० शङ्खातवस्तु
 नि ॥
 शङ्खद्रावी । पुं० अस्त्रवेतसे ॥
 शङ्खधरा । स्त्री० हिलमोचिकायाम् ॥
 शङ्खधारी । पुं० छन्दाविशेषे ॥ ध्व
 जानन्दकर्णाः षडेवाचवर्णाः ।
 बुधानन्दकारौभवेच्छंखधारी ॥ य
 था । स्फुरद्गोपनारोपरीरम्भकारी
 । हरिः पातुवन्दावनाभ्यर्णचारी ॥
 शङ्खधः । पुं० शङ्खशदके । शाङ्ख
 के ॥
 शङ्खध्माः । पुं० शाङ्खिके ॥
 शङ्खनखः । पुं० क्षुद्रशङ्खे ॥ शङ्ख
 स्यनखइव ॥ शङ्खनतिषा । बहु
 लमन्यत्रापीतियुच्युङ्क्वा । स्वा
 र्थकः । पृष्ठादरादिः नखीनाम
 गन्धद्रव्ये । वृहन्नख्याम् ॥
 शङ्खनखा । स्त्री० शङ्खनख्याम् ॥ हि
 धाशङ्खनखास्यऽन्याश्रुत्याख्यावद
 रीकृदः ॥ वृत्तिरत्नमाला ॥
 शङ्खपुष्पी । स्त्री० मङ्गल्यकुसुमायाम्
 ॥ शङ्खपुष्पीतुशङ्खाव्हामङ्गल्यकुसु
 मापिच । शङ्खपुष्पोसरामेध्यापुष्पा
 मानसरोगहृत् । रसायनोक्तायो
 ष्णास्मृतिक्वांतिबलाग्निदा ॥ दोषा
 पस्मारभूतासृक्कुष्ठकृमिबिषप्रणु-
 त् । वृत्तिभावप्रकाशः ॥ पाकक
 र्थेतिडोष् ॥

शङ्खिनी

शङ्खप्रस्थः । पुं० चन्द्रस्यविष्टे ॥
 शङ्खभृत् । पुं० विष्णी ॥ भूता
 दहकारात्मकपाञ्चजन्याख्यं शङ्खं
 विभक्तिं । डुभूज्० ॥ क्लिप् ।
 तुक् ।

शङ्खमुखः । पुं० कुम्भारि ॥
 शङ्खमूलम् । न० मूलके ॥
 शङ्खसञ्ज्ञा । स्त्री० यात्रायोगान्त
 र् । यथा । स्वांशसंस्थे बुधेलमे
 शुक्रे वादेव पूजिते । शङ्खसंज्ञा
 ह्योयोगायातुः कीर्तिप्रदः
 सदा ॥

शङ्खसेनः । पुं० चित्रगुप्तात्मजेका
 यस्यविशेषि ॥

शङ्खाख्यः । पुं० बृहन्नख्याम् ॥
 शङ्खालुकम् । न० श्वेततायुक्तेक
 न्दविशेषि

शङ्खाङ्गा । स्त्री० शङ्खपुष्पाम् ॥
 शङ्खिका । स्त्री० तृणविशेषि । चि
 रायाम् । चिरवहुली० इ० गौ०
 भा० ॥

शङ्खी । पुं० हरौ ॥ समुद्रे ॥
 चि० शङ्खवति ॥

शङ्खिनी । स्त्री० चारपुष्पयाम् ।
 केशिन्याम् । शङ्खाङ्गुली० इ०
 भाषा ॥ श्वेतचुक्रायाम् । बधूमे
 दे । अवलाप्रभेदे ॥ तीर्थविशेषि
 ॥ बुधशक्तिविशेषि ॥ श्वेतपुष्पानि ॥
 सवतिक्तायाम् ॥ श्वेतवृन्दायाम् ॥

शचीशः

शङ्खवत्याम् । चतुर्विधस्त्रोमष्टे
 स्त्रीविशेषे । तक्षकण्यया । दी
 र्घासुदीर्घनयनावरमुन्दरीयाकामे
 पभोगरसिकागुणशीलयुक्ता । रे
 खाचयेणचविभूषितकण्ठदेशासम्भो
 गकीलिरसिकाकिलशङ्खिणीसा ॥
 शशकपद्मिनीतुष्टाचिचिनीरमतेष्ट
 गम् । वृषभं शङ्खिनीतुष्टाहस्ति
 नीरमतेष्टयम् ॥ पद्मिनीपद्मगन्धा
 चमीनगन्धाचचिचिणी । शङ्खिनी
 चारगन्धास्यान्मदगन्धाचहस्तिनी ॥
 नाडौविशेषे ॥ गाभ्यार्याससरस्व
 त्याः स्थितामध्येच शङ्खिनी ॥ श
 शङ्खाः सन्त्यस्याः शङ्खाका
 रपुष्पत्वात् । चतुर्निः ॥

शङ्खिनीफलः । पुं० शिरीषवृक्षे ॥
 शङ्खिनीवासः । पुं० शङ्खाट-
 वृक्षे ॥

शचि । स्त्री० शच्याम् । इन्द्राण्याम्
 ॥ शचति । शचव्यक्तायांवाचि । स
 र्वधातुभ्यङ् । स्त्रीकरणान्तरे ॥
 शची । स्त्री० पुलामजायाम् । पीला
 म्याम् । इन्द्राण्याम् । शचति०
 व्यक्तवदति । शच० । इन्द्रन्तात्०
 कृदिकारादितिङीप् ॥ शतावर्या
 म ॥

शचीपतिः । पुं० इन्द्रे ॥ शच्याः
 पतिः ॥

शचीशः । पुं० इन्द्रे ॥

शठ :

शठः पुं० देशान्तरे ॥ शठेरच्
। च० चस्ते ।

शठा । स्त्री० जटायाम् । शठति । श
ठकजाविशरणगत्यसादनेषु । अ
च् । टाप् ।

शठिः । पुं० शय्याम् । गन्धपला
श्याम् । शठ० । इन् ।

शठिका । स्त्री० शठीप्रभेदे । गन्ध
पचायाम् ।

शठी । स्त्री० गन्धशय्याम् । गन्धमू
ल्याम् । षड्यन्यिकायाम् । कर्ष
रे । पलाशे । गन्धपलाश्याम् ।
कचूर० इ० दे० भा० । बनचादा० इ०
गौ० दे० भा० ॥ गन्धपलाशीसुगन्ध
द्रव्यं काश्मीरेप्रसिद्धम् । शठति ।
शठ० । अच् । गौरादिः ॥

शट्टः । पुं० शट्टके ॥

शट्टकम् । न० शट्टे । सांटा० इ० भा०
प्र० । शालिचूर्णं घृततीयंमि श्रुतं
शट्टकं वदेत् ।

शठः । पुं० मध्यस्थपुरुषे ॥ धूसूरे
॥ धूसरे । परवचनार्थः मन्त्रयज्ञा
नन्त्रयन्त्रयावादिनि । गूढविप्रियक्त
ति । यथोक्तं विष्णुपुराणे । प्रियंव
क्तपुत्राऽन्यत्रविप्रियंकुरुतेभृशम् ।
न्यक्तापराधचेष्टशठोऽयंकथितोबु
धैरिति ॥ अपिच । परकार्यविमुखे
। यथा । मनसात्रयसायसदृश्यते
कार्यतत्परः । कर्मणाविपरीतश्च

शयपुष्पो

सशठः सङ्गिरुच्यते ॥ चतुर्विधप
त्यन्तर्गतपतिविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा
। कामिनीविषयकपटपटुरिति ॥
शठति० वस्रयति । शठकैतवे । प
चाद्यच् ॥ न० तगरे । कुङ्कुमे ॥
तीक्ष्णायसे ।

शठता । स्त्री० कुसुतौ । निक्षुतौ ।
मायोयाम् । शठ्य ॥ भावकर्म
शोस्तल् ॥

शठाम्बा । स्त्री० चम्पुषायाम् । छिन्न
पत्याम् ॥

शणः । पुं० स्वनाम्नाप्रसिद्धेषु पे ।
मात्स्यपुष्पे । कटुतिक्तके । त्वक्सा
रे । दीर्घपक्षवे ॥ न० भद्रायाम् ।
मातुलान्याम् ॥

शणचण्डिका । स्त्री० शणपुष्पयाम् ।
शणपत्रम् । न० शणवत्कलनिर्मितेप
त्रे । कागद० इ० प्र० ॥

शणपर्णी । स्त्री० शणपण्याम् । श
णः पर्णमस्याः । शणशब्दः शण
पर्णसदृशेलाक्षयिकः । पाककर्णे
तिङ्गौष् ॥

शणपुष्पम् । न० शणके ॥

शणपुष्पिका । स्त्री० घण्टारवायामे
षधी । शणाः पुष्पयस्याः । स्वा
र्थेकन् ॥

शणपुष्पो । स्त्री० घण्टारवायाम् ।
घण्टेतिष्ठतीषधी ॥ शणाः पुष्पं
यस्याः । शणशब्दस्तत्पुष्पसदृशेला

शण्ड :

अणिकः । पाककर्णेति ङीष् ॥

अणगुणीः । शणपुष्पीकटुस्तिक्ता
बामिनीकफपित्तजित् ॥ आठक्या
म् ।

शणसूचम् । न० शणदुमांशुसूचम् ।
पवित्रके ॥ शणोति । शणगतौ ।
पचायच् । शणस्यसूचम् ।

शणालुः । पुं० आरेवते । आरग्व
शणालुकः । पुं०

धे । इ० श० र० ली० ॥

शणिका । स्त्री० शणपुष्पयाम् ॥

शणीरम् । न० शोणमध्यस्थपुलिने
॥ दर्दरीतटे । इ० मेदिनिकरः ।

शण्डम् । न० शण्डे । अजादिसमूहे
॥ पुं० असुरपुरोहिते । शण्डते ।
शण्डिरजायांसङ्घातेच । अस्मात्
पचायच् ।

शण्डकः । पुं० देशविशेषे ।

शण्डलः । पुं० मुनिविशेषे । शण्ड
ते । शण्डि० । सलिकल्यनिमहिभ
डिभण्डिशण्डपिण्डतुण्डकुकिभू
भ्यङ्गलच् ।

शण्डः । पुं० गोपतौ । सांड० इ०
भा० ॥ आकृष्टाण्डे ॥ वर्षावरे ।
अन्तर्महल्लिके । अभ्यन्तरस्त्रीरक्ष
के ॥ तृतीयप्रकृतौ । क्रीवे ॥
शान्यतिशिष्टाभावात् । शमउप
शमे । शमेठः ॥ वन्ध्यापुरुषे ।
उन्मत्ते ॥

शतघ्ना

शतम् । न० दशगुणितदशसङ्ख्या
याम् । दशतौ । १००० दशदशतः
परिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशतीति नि
पातनात् । प्रकृतेः शभावः । त
सप्रत्ययः ॥ सङ्ख्येये ॥

शतकः । चि० शतसङ्ख्यविंश
ष्टे सङ्के । शतपरिमाणमस्य । स
ङ्ख्यायाश्चतिशदन्तायाः कन् ।
शतेनक्रीतोवा ॥

शतकीर्त्तिः । पुं० भाव्यहृदिशिषि ॥

शतकुन्दः । पुं० करवीरे ॥

शतकुम्भः । पुं० पर्वतविशेषे । उन्नत
करवीरे ॥

शतकोटिः । पुं० बच्चे ॥ शतको
टयोधाराः कोणलक्षणाः यस्यसः
॥ दशार्बुदे । अन्ते । पद्मे ॥

शतक्रतुः । पुं० इन्द्रे ॥ शतक्रत
वो यस्यसः ॥

शतखण्डम् । न० सुवर्णे ॥ चि० श
तभागे ॥

शतयन्त्रः । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

शतघ्नी । स्त्री० शिल्पविद्याप्रसिद्धे
शस्त्रविशेषे ॥ प्राकाररक्षार्थनि
र्मितेयन्त्रविशेषे ॥ शतहन्ति ।
हन० । अमनुष्यकर्तृकेचेति टक् ॥
ङीप् । लोहकण्टकसम्पृक्ताशतघ्नी
महतीशिलेति । विजयरक्षितः ॥
वसिकाल्याम् ॥ करझके ॥ शल
रोगविशेषे ॥

शतपत्र :

शतच्छन्दः । पुं० काष्ठकुट्टखगे ।
दावाघाटे ॥ शतच्छदाञ्चस्य ॥

शततमः । त्रि० शतस्यपूरणे । नि
त्यं गतादिमासार्धमाससंवत्सराच्चे
तिष्ठत्समङ्गोगमः ॥

शततारा । स्त्री० शतभिषायाम् ॥

शतदन्तिका स्त्री० नामदन्त्याम् ॥

शतद्रुः । स्त्री० सरिद्विशेषे । शतु

द्रौ ॥ अस्याजलगुणायथा । शत

द्रोर्विषाणायुजः सित्युनद्याः सु

शोतलघुः स्वादुसर्वामयघ्नम् । जलं

निर्मलदोषनपाचनसुप्रदत्ते बलबु-

द्धिनेधायुषश्च । शतधाद्रवति ।

द्रुगती । हरिमितयोर्दुवः शते

चेतकुः । मितद्रादित्वाष्टुर्वा ॥

शतधा ।) स्त्री० शतप्रकारे ॥ दूर्वा

शतधा ।) याम् ॥

शतधामा । पुं० विष्णौ । शतमन
त्तानिधामान्दस्य ॥

शतधारम् । न० पत्रौ । वच्चे । श
तंधाराः कौण्डलक्षणास्यसः त्रि०
शतधाराविशिष्टे ॥

शतधृतिः । पुं० इन्द्रे । शक्ते ॥ पर
मैष्ठिनि । सृष्टरि ॥ दिवि । स्वर्गे ॥

शतपत्रः । पुं० मयूरे ॥ दावाघा-
टे ॥ सारसे ॥ राजकीरे ॥ नू

रीतीता । इ० भा० न० कमले
शतपत्राय्यस्य ॥

शतपदचक्रम्

शतपत्रकः । पुं० दावाघाटे । काष्ठ
कुट्टखगे ॥ शतपत्राय्यस्य ॥

शतपत्रनिवासः । पुं० ब्रह्मणि ।
त्रि० पद्मस्थी ॥

शतपत्रिका । स्त्री० शतपत्र्याम् । से
वन्त्याम् ॥

शतपत्रो । स्त्री० सेवन्त्याम् । सेवती०

इ० भा० ॥ पाटलवर्णासी० गुलाब

इ० प्रसिद्धास्त्री० उभयोः पर्यायाय

था । शतपत्रोतरुयुक्ताकर्षिका

चारुकीशरा । सहाकुमारीगन्धव्या

लाक्षापुष्पातिमङ्गुला ॥ शतपत्रो

हिमाद्र्यायाहिणीशुक्लालघुः

दोषत्रयासजिह्वग्यातिक्ताकटौषपा

चनी ॥

शतपथः । पुं० षडैकदेशे ।

शतपथिकः । त्रि० शतपथाध्यतरि

॥ शतपथमधीतेवेदशा । इकान्

पदेत्तरपदात् ॥ शतपथेः पिकान्

पथः इतिपिकान् ॥ पित्वात् ॥

स्त्री० शतपथिकी ॥

शतपदचक्रम् । न० नास्मान्दवच्चा

नार्थचक्रे ॥ तद्यथा । चक्रं शत

पदं वक्ष्ये ॥ कृत्वांशाक्षरसम्भवम्

। मामादिषण्णोत्तोर्याकृत्तराश्रयं

शकास्तथा ॥ तिर्यग्गुह्यगतारेखा

रुद्रसङ्ख्यालिखिबुधः ॥ जायते

काष्ठकानाश्रयतेकानोचसंभवः ॥

अ० व० क० इ० ङीऐशान्यां ॥

शतपदचक्रम्

म० ट० प० र० ता० हरिति०
 चान्नेय्याम् । न० य० भ० ज०
 या० नैऋत्यां० ग० स० द० च०
 जा० वायव्याम् ॥ पञ्चपञ्चक्रमेणैव विं
 शत्यर्थान्प्रयोजयेत् । पञ्चस्वरसमा-
 योगे एकैकं पञ्चधा कु० ॥ अथर्थाद्या
 स्त्रयोच्चे वाः सन्ध्यक्षरयुतास्तथा ।
 सजातीयैक्यमास्यायपञ्चस्वरविनिर्ण-
 यः ॥ ऋट्छत्तोरप्यकारेण० श्रेष्ठ
 सप्तपरिग्रहः । कु० वा० तु० पु० भु०
 दु० स्यान्निष्पीड्यक्षराणि च ।
 कु० घ० ङ० ञा० भवेत्सप्तमे रौ
 द्रेत्योशानगोचरे । पु० ष० ष०
 ठा० भवेत्सप्तमे हस्ते चान्नेयसंज्ञ-
 के ॥ भु० ध० फ० ठा० भवेत्सप्तमे पू-
 र्वाषाढे च नैऋते । दु० थ० भ०
 ज० भवेत्सप्तमे वायव्ये भाद्रपदे उत्तरे
 एवं सप्तमचतुष्कञ्चातव्य स्वरवेदि-
 भिः । धिष्यानिक्तात्तिकादीनि प्रत्ये-
 कं चतुरक्षरैः । साभिजित्यंशका-
 स्तत्र शतैकं द्वादशाधिकम् । यद्दद्या-
 शककोष्ठस्थः क्रूरः सौम्योपि वा
 यद्दद्यात् तत्र स्थो विधयेत्सम्यक् पुं-
 सीनामादिमाक्षरम् । सौम्यैर्विंश-
 शुभंश्च यमशुभं पापखेचरैः ॥ मि-
 श्रैर्मिश्रफलं तत्र निर्वर्धनशुभाशुभम्
 । यद्वाच्यं सर्वतोभद्रं यद्वापयद्दमेद-
 तः । शुभाशुभफलं सर्वतदिहापि
 विचिन्तयेत् ॥ पञ्चस्वराः० अ०

शतपदचक्रम्

इ० उ० ए० ओकारास्तैर्योगे धि-
 ष्यानि मन्त्राणि । अत्र चतुर्भि-
 र्योगैरेकनक्षत्रं यथा । अ० इ० उ०
 ए० कृत्तिका । ओ० व० वि०
 यु० रोहिणी । वे० वो० क०
 ऋ० मृगशिरः । कु० घ० ङ०
 छ० आर्द्रा । के० को० इ० हि०
 पुनर्वसू । इ० हे० हो० ङ० पु-
 ष्यः । डि० डु० डे० डो० श्लेषा
 । म० मि० मु० मे० मघा । मो०
 टा० टि० टु० पूर्वाफाल्गुनी ।
 टे० टी० प० पि० उत्तराफाल्गु-
 नी । प० ष० ष० ठ० हस्तः । पे०
 पो० र० रि० विशाखा । रु० रे०
 रो० त० स्वाति । ति० तु० ते०
 तो० विशाखा । न० नि० नु० ने०
 अनुराधा । नो० य० यि० यु० ज्ये-
 ष्ठा । ये० यो० भ० भि० मूलम् ।
 भु० ध० फ० ठ० पूर्वाषाढा । भे०
 भो० ज० जि० उत्तराषाढा । जु०
 जो० जो० ख अभिजित् । खि०
 खू० खे० खो० श्रवणा । ग० गि०
 गु० गे० धनिष्ठा । गो० ग्र० शि०
 शु० शतभिषा । शे० धा० द० दि०
 पूर्वभाद्रपदा । दु० थ० भ० ज०
 उत्तरभाद्रपदा । दे० दो० च०
 चि० रेवती । चु० चे० चो० ल०
 अश्लेषा । लि० लु० ले० लो० भर-
 णी । ऋ ल्युक्तः अकारमुक्ते मन्त्रे

शतपदिका

यः । ऋस्तेनदीर्घोच्चेयः । ताल
 २ शकारेणदस्यसकारोच्चेयः ॥ इ
 तिशतपदचक्रम् ॥
 शतपदी । स्त्री० कर्णजलीकायाम् ॥
 शतंपादायस्याः । कुम्भपदीषुचे
 तिसाधुः ॥ शतावधाम् ॥
 शतपद्यम् । न० श्वेतकमले । पु० गृह
 रीके ॥
 शतपर्वा । पुं० वंशे । त्वक्सारे ।
 शतंपर्वाय्यस्य ॥ इच्छुविशेषे । शत
 पोरके ॥ यथा । शतपर्वाभवेत्
 किञ्चित्कीपकारगुणान्वितः । वि
 शेषात्किञ्चिदुष्णसञ्चारः पचना
 पट्टः ॥
 शतपर्वी । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ वचा
 याम् ॥ भार्गवभार्यायाम् ॥ कौजा
 गरपूर्णमायाम् ॥ कटुकोयाम् ॥
 शतंपर्वाय्यस्याः । पाक्षिकः कव
 भावः ॥
 शतपर्विका । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ वचा
 याम् ॥ शतंपर्वाय्यस्याः । शिषा
 दितिकम् ॥ यथा । शतंपर्वति ।
 पर्वपूरणे । स्त्रुल् ॥ धवे ॥
 शतपर्वेशः । पुं० शुक्रयष्टे ॥ शत
 पर्वायार्द्धगः ॥
 शतपात्-ट् । स्त्री० शतपद्याम् ॥ श
 तंपादायस्याः ॥ सङ्ख्यासुपूर्वं
 स्थितिसाधुः ॥
 शतपादिका । स्त्री० शतपद्याम् ॥ का

शतभिषक्

कोल्याम् ।
 शतपादी । स्त्री० शतपादिकायाम् ॥
 शतपुष्पा । स्त्री० सितच्छायायाम् ।
 अतिच्छायायाम् । मधुरायाम् ।
 सौफ । धानसेवा० इ० भा० प्र० ॥
 अस्यागुणायथा । शतपुष्पाकघुस्तीक्ष्ण
 पित्तकट्टीपनीकटुः । उष्णाज्वरानि
 लम्बेघ्नव्रणशूलान्निरोधकम् ॥ मित्रे
 यातन, वाप्रोक्ताविशेषाद्योनिशूलनु
 त् । अग्निमान्द्यहरीज्यावद्विट्क
 मिशुकम् ॥ रुक्षोष्णापाचनीका
 सवमिश्रेष्मानिलान्हरति ॥ अपि
 च । एकैवाहंहरसास्त्रबासेनैव
 वासिता । शतपुष्पावदत्येवंकृत्तदस्वा
 जिगीषया । शतंपुष्पाय्यस्याः ।
 सदच्काण्डेतिटाप् ॥
 शतपुष्पिका । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥
 शतपोरकः । पुं० शतपर्वाय्यस्य
 विशेषे ॥
 शतप्रसूना । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥
 शतप्रासः । पुं० करवीरवृक्षे । श
 तंप्रासः इवपञ्चोय्यस्य ॥ शतंपुष्पा
 शिप्रास्यातवा । असुघोषणे । कम्प
 य्यम् ॥
 शतबलिः । पुं० कपोनांबूयपतेर्वि
 शेषे ॥
 शतभिषक् । स्त्री० शतभिषानञ्च
 ॥ चि० शतभिषजिजाते । बत्तशा
 क्षितिजातायस्थशालुक् । पक्षे ॥

शतमूली

तभिषजः । शतभिषापि ॥
 शतभिषा । स्त्री० अश्विन्यादिषु चतु
 र्विंशे ॥ तच्चजातम्फलं यथा ।
 शीतभौतिरतिसाहस्रीसदामिष्ठुरो
 हिचतुरीनरोभवेत् । वैरिणामति
 शयोहिदाहृषोवारुषोड्यदियस्यस
 म्भवे ॥
 शतभीरुः । स्त्री० मल्लिकायाम् ।
 विला० विली० रायवेल० इ० च० भा०
 प्र० पुष्पे ॥ शतं बहुविधविद्यागिना
 भीरवोऽस्थाः ।
 शतमखः । पुं० इन्द्रे । शचीपती ॥
 शतं मखाचस्य ॥
 शतमन्युः । पुं० दिवस्यतौ ॥ इन्द्रे ॥
 शतं मस्यविद्यागाचस्य । शतेषु दै
 त्येषु मन्युः क्रोधोऽस्येति वा । शतं
 मन्यवो दैन्यान्यस्य वा । दैत्यैः प
 राजित्वात् ॥
 शतमानः । पुं० दशरूपधरणेषु । विं
 शत्यधिकरक्षिकाशतत्रयपरिमाणे
 इत्यर्थः ॥ धरणानि दशस्त्रेयः श
 तमामस्तुराजतद्वतिमनुः ॥
 शतमाज्यः । पुं० अज्यकारके ॥ इ०
 कश्चित् ॥
 शतमूला । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ वचा
 याम् ॥
 शतमूलिका स्त्री० द्रवण्याम् । मूषि
 कपर्द्याम् ॥
 शतमूली । स्त्री० बहुसुतायाम् ।

शतसहस्रकम्

शतावर्याम् ॥ शतं मूलान्यस्याः
 । पाककर्षोत्तडीषु ॥
 शतयष्टिकः । पुं० शतलतिकहारि ।
 देशकन्दे ॥
 शतरुद्रियम् । न० हविरादौ ॥ श
 तं रुद्रादेवताचस्य । शतरुद्राद्व
 स्येति घः ॥
 शतरुद्रीयम् । न० शतरुद्रिये ॥ श
 तरुद्राद्वस्येति चकाराच्छः । शत
 शब्दोऽनन्तरचनः ॥
 शतरूपा । स्त्री० स्वायम्भुवमनोः
 पत्न्याम् ॥ ब्रह्मणः कन्यायाम्
 पत्न्यास्येति माख्ये तृतीयाध्यायः ॥
 शतलुम्पः । पुं० किरातार्जुनीय
 शतलुम्पकः । पुं० किरातार्जुनीय
 काव्यकर्त्तरिभारविक्रमौ ॥
 शतवीर्या । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥
 शतं वीर्यायस्याः ॥ कपिलद्राचा
 याम् ॥ शतावर्याम् ॥
 शतवेधी । पुं० अस्त्रवेतसे ॥ शतं
 वेदितुंशीलमस्य । विधिविधामे ।
 सुपीति णिनिः ॥
 शतवेधिमौ । स्त्री० चुक्रिकायाम् ।
 चूकास्यशक्ते ॥
 शतव्रजः । पुं० अनन्तगतौ । अप
 रिमितगतौ ॥
 शतसहस्रम् । न० शतगुणितसहस्र
 । लब्धे ॥
 शतसहस्रकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

शतानन्द :

शतक्रदा । स्त्री० वच् ॥ विद्युति ।
सौदामिन्याम् ॥ शतक्रदाः ० व
र्षीभि० अगाधजलाशयावासस्थस्याः
। अच् ॥ शतक्रदायकाद्विदा
। पृषादरादित्वाङ् ॥

शतांशः । वि० शततमेभागे । स
ङ्ख्याशब्दस्यवृत्तिविषयेप्रकार्यत्व
म् । यथा । तस्याङ्घ्रिषाङ्घ्रिनिनया
गङ्गासुरपूजिता । शतांशिनैवतुल
सीतेनविष्णोः प्रियासदेतिमृत्युञ्ज
यतन्मम् । तस्याः सुरायादृतस
म्बन्धः ॥

शताक्षी स्त्री० पार्श्वत्वात् ॥ शत
पुष्पायाम् ॥ रात्र्याम् ॥ शतम
क्षीयस्याः । बहुव्रीहौ० षच् ।
ङीष् ॥

शताङ्गः । पुं० युद्धार्यर्थे । सन्दने
॥ शतमङ्गान्यवयवायस्यसः । ति
निशङ्कुमे ॥

शतानकम् । न० रुद्राक्रीडे । अ
शनि ॥

शतानन्दः । पुं० मुनिविशेषे ।
गौतमस्यमुतेदेवकीनन्दने ॥ गौत
ममुनी ॥ अनकपुरोहिते ॥ व
ह्मणि ॥ विष्णुरथे । शतमानन्दा
अस्य एकएवपरानन्दरूपाधिभिदा
प्यतधाभिद्यते ॥ शतमनेके० अन्तः
करणवृत्तिविशेषेपूपाधिष्वभिव्यज्य
मानाशानन्दाअस्यपरमानन्दसिन्धो

शताङ्गः :

ब्रह्मण्यवृत्तिषा ॥

शतानीकः । पुं० व्यासशिष्ये० मुनि
विशेषे ॥ वृद्धे ॥ नृपविशेषे । जन
मेजयपुत्रे ॥

शतायुः । वि० शतवर्षवयसि ॥ श
तवर्षाणामायुर्यस्यसः ॥

शतारम् । न० वच् ॥

शतारुषौ ।) स्त्री० कुष्ठमेदे ॥ रक्तश्यावं
शतारुः ।) न०

सदावृत्तिं शतारुः श्याववृत्तयम् ॥

शतावरी । स्त्री० शतमूल्याम् । इन्द्री
वयम् ॥ अस्मागुष्ठाः । शतावरी
गुरुः शीतातिक्तास्वाहीरसायनी ।
मेधाग्निपुष्टिदास्त्रिगधानेव्यागुल्मा
तिसारजित् । शुक्रस्तन्यकरौबल्या
वातपित्तास्रश्लेष्मिदिति ॥ अस्मा
पाक्षीयथा । शतावरीमूलकल्काकल्का
तृक्षीरंषतुर्गुणम् । क्षीरतुर्यधृतंग
व्यंसितयाकल्कतुल्यवा ॥ घृतशे
षंपचेत्तन्तुपक्वाह्वंलेहयेत्सदा । र
क्तपित्तंक्षाम्पित्तंक्षयंश्वाससृग्नाशये
त्तृप्तिलघुशतावरीपाकः ॥ अथ्या
म् । इन्द्रायाम् ॥ शतेनावृणोति
। वज्र० । पचाद्यच् । गौरादिः ॥

शतावर्त्तः । पुं० विष्णौ ॥ शतमाव
र्त्ताः प्रादुर्भावाअस्य ॥

शतावर्त्तीः । पुं० विष्णौ ॥

शताक्षिः । पुं० शतकीटौ ॥ वच् ॥

शताङ्गा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ।

शत्रु :

शत्रुः । इ० गौ० भा० ॥ मधु-
 रिकायाम् । अतिच्छायायाम् ॥
 शत्रिकः । चि० शत्रुः ॥ शत्रेनक्री-
 तः । शत्रुविकारोऽवयवोवा ।
 शत्रुस्थानिमित्तसंयोगउत्पातोवा-
 ॥ क्रीतवत्परिमाणादित्यतिदेशा-
 त् । शत्रुघटनयतावशतद्वतिठन् ॥
 शत्रैः । पुं० शत्रौ । हिंसायाम् ॥
 श्रीयते । शत्रुशतने । अस्तेच-
 खेरक् ॥
 शत्रुः । नि० शत्रिके ॥ शत्रिकव-
 दतिदेशाद्यत् ॥
 शत्रिः । पुं० कुञ्जरे । हस्तिनिः श्रीय-
 ते । शत्रुः । राशदिभ्यां चिप् ॥
 शत्रुः । पुं० । स्वविषयान्तरावनिपे-
 ॥ विषयान्तरोरारजित्यमरः ॥ नि-
 पातकारिणि । रिपौ । वैरिणि ।
 सपत्न । अरौ । अभिघातिनि ॥
 शत्रुर्द्धा । आभ्यन्तरोवाह्यश्च ।
 आभ्यन्तरः कामत्कोधादिरूपः ॥
 बाह्यदृष्टविघातादिकर्त्ता । अत्रा-
 हुः । एकः शत्रुर्न द्वितीयोऽस्ति
 शत्रुरज्ञानतुल्यः पुरुषस्य राजम् ।
 येनाविष्टः कुरुतेकार्यं तेनघाराणि
 कर्म्मणि सुदारुणानीति ॥ लम्नात्
 षष्ठ्याने । आतयति । शत्रुः ।
 । शत्रुः । कृशातिभ्यां कृन् । व-
 हुलमन्यवापीतिणिलुक् । प्रज्ञा-
 दिपाठाद्वाङ्मलः ॥ आतयितरि ।

शत्रुहा

हन्तरि ॥ यथा । इन्द्रशत्रुः ।
 इन्द्रस्यशत्रुर्हन्ता । इन्द्रः शत्रु-
 र्हन्तायस्येति बहुव्रीहिर्वा ॥
 शत्रुघ्नः । पुं० सुमित्रातनये । श-
 त्रुमर्द्दने । श्रीरामभातरि ॥ श-
 त्रुन्वृत्तवान् । इमं । मूलवि-
 भुजादित्वात्कः ॥ यद्वा । शत्रुञ्च-
 हन्ति । अमनुष्यकर्तृकेपिचेत्त्वपि
 शब्दात् । कृतघ्नशत्रुघ्नादयः सिद्धा-
 इतिदुर्गसिंहः । पाणिनौपेपि ।
 बहुलपङ्कजादयेष्टसिद्धिः । कृत्य-
 ल्युटो बहुलम् ॥ चि० अरिघ्ने ॥
 शत्रुघ्नजननी । स्त्री० सुमित्रायाम् ॥
 शत्रुजित् । पुं० भूपविशेषे । कुव-
 लयाश्वपतिरि ॥ ति० वैरिजय-
 कारिणि ॥ शत्रुञ्जयति अभिव-
 ति । जि० । कृप् । तुक् ॥
 शत्रुघ्नयः । पुं० विमलादौ ॥ हस्ति-
 नि । शत्रुञ्जयति जि० । संज्ञायां
 भृतृवृज्जीतिखच् ॥ शत्रुजितरि ॥
 शत्रुता । स्त्री० शत्रुत्वे । वैरिभावे
 । तल् ॥
 शत्रुन्तपः । चि० वैरितापकृति ॥
 शत्रुमर्दनः । पुं० शत्रुघ्ने । चि० वैरि-
 ष्णे ॥
 शत्रुबलः । चि० शत्रुमति । शत्रु-
 रस्यस्य । अन्येभ्योपिदृश्यतइति
 बलच् । असंज्ञात्वाहलइतिनदीर्घः
 शत्रुहा । पुं० क्रूरकर्मणिबह्वी ॥

शने :

शत्वरी । स्त्री० निशायाम् ॥
 शदः । पुं० फलमूलादौ ॥ शदेरच् ॥
 शद्रिः । पुं० अन्धोभरे । मेघे ।
 जिह्वौ ॥ हस्तिनि ॥ खण्डे ॥
 स्त्री० तडिति ॥ शीयते श्यते वा ।
 शद्लृ० । अदिशदीति क्तिन् ॥
 शनकावलिः । स्त्री० नक्षत्रपिप्पल्याम् ॥
 शनकैः । च० अत्तराशाम् ॥ शनैरेव
 । अथ्यवसर्वनाशामकचप्राक्ठेरित्य
 कच् ॥ सन्धमेवेत्यर्थे ॥
 शनपर्णी । स्त्री० असनपर्व्याम् ॥
 कटुक्याम् ॥
 शनिः । पुं० सप्तमयज्ञे । सौरौ ।
 शनैश्चरे । नीलवाससि । मन्दे ।
 छायात्मने ॥ कुक्कुरे ॥
 शनिगृहम् । न० मकरराशौ ॥ कुम्भ
 राशौ ॥ शनैर्गृहम् ॥
 शनिप्रसूः । स्त्री० द्वाबाशाम् । सूर्य
 प्रतन्याम् ॥
 शनिप्रियम् । न० नीलमन्त्री ॥
 शनिवारः । पुं० शनिमेखसावनदि
 ने ॥ तत्तु० छद्मकालादेदवका
 लः ॥
 शनैश्चरः । पुं० शनिश्चरे ॥ शनैश्च
 रति० पङ्क्त्यात् । चर० । अच् ॥
 चि० मन्दगामिनि ॥
 शनेः । च० क्रियामान्ये । स्त्रैरे ॥
 अत्तराशाम् । अद्रुते । शनैश्चरे ।
 शन्यति० । शानयति वा । शन्यदा

शफरी

ने० शानतेकनीवा । ऐसप्रत्ययः । पुं
 धिः दरादित्वात् । अस्थनः अस्त्रोवा
 शनानुः । पुं० प्रतीपभूपतनये । म
 हाभिषे ॥
 शपः । पुं० शपथे । निर्भत्सने ।
 शपथः । पुं० कारे ॥ आक्रोशे ॥
 दिग्घे । समये । सुतादिभिः शपने
 ॥ शपन्ति शपचाक्रोशे । शीघ्र
 पिङ्गमीत्यादिनाऽथप्रत्ययः ॥
 शपनम् । न० शपथे । शप० । ल्यु
 ट् ।
 शपमानः । चि० क्रोशति ॥ स्वरि
 तेत्वादात्मनेपदम् ॥
 शप्तः । चि० शपयस्ते । शप्यते स्म
 । शप० । क्तः । पुं० छद्म० दू०
 गौ० भा० प्र० दृष्टविशेषे ॥
 शफः । पुं० सुगन्धिद्रव्यविशेषे । न
 स्ते । कौलदले ॥ न० तरुणां
 मूले ॥ गवादीनां खुरे ॥ शंफव
 ति । फवगती । अन्येभ्योपोति
 ङः । पृषोदरादिः ॥
 शफरः । पुं० मत्स्यविशेषे । प्रोषट्या
 म् । यूँठो० दू० गौ० दे० भा०
 प्र० शफराति । रा० । आतीनु
 मेतिक् ॥
 शफराधिपः । पुं० इक्षिषे० मत्स्ये
 । बारिकर्पूरे ॥ शफराध्यामधिपः ॥
 शफरी । स्त्री० शफरे । प्रोषट्याम्
 ॥ आतीरिति ङीष् ॥

शब्द :

शब्दः । पुं० एते । कर्तुरे । वि
चे । किमरे । अपति० अक्रोश
तिवर्त्तन् । शब्द० शपेव' शैतिक
लप्रत्ययावत्त्वम् । अेष्वमध्यः ।
हि० तदति ।

शब्दः । पुं० अक्षरे । यशसि ॥
गीतौ । वाक्ये । खे । श्रवणे
। ध्वनौ । इति हेमचन्द्रः ॥ आ
चयाद्ये गुणपदार्थविशेषे । अस्म
पर्वयावथा । शब्दे० निनादनि
नदध्वनिध्वानरवस्वनाः । स्वाननि
र्घावनिर्झादनादनिस्वाननिस्वनाः
। अरवारावसंरावविरावाः । इ
त्यमरः ॥ प्रयोगेषाभिज्वलितचा
काशदेशः शब्दः । सहिविधः
ध्वन्यात्मको० वर्णात्मकश्चेतिभे
दात् । तथाहि । शब्दो ध्वनिश्च व
र्णश्च मृदङ्गादिभेदाध्वनिः । कण्ठ
संयोगादिजन्यावर्णास्ते कादयो म-
ताः ॥ सर्वः शब्देन भोवतिः
श्रोत्रोत्पन्नस्तु गच्छते । बोचीतरङ्ग
न्यायेन तदुत्पत्तिस्तु कीर्तिता । क
दम्बगीलकन्यायादुत्पत्तिः कस्य
चिन्मति । उत्पन्नः कौविनष्टः क
इति बुद्धेरनिच्छता ॥ सायंक इति
बुद्धिस्तु साक्षात्त्वमवलम्बते । तदेवौ
षधमित्यादौ सजातीयेऽपि दर्शना-
त् । इ० भा० प० शब्दं निरूप
यति । शब्द इति । न भोवति रा

शब्द :

काशममवेतः । दूरस्थशब्दस्या
ऽयद्वयादाह । श्रोत्रोत्पन्न इति ।
ननु मृदङ्गाद्यवच्छेदेनात्पन्ने शब्दे०
श्रोत्रे कथमुत्पत्तिरतथाह । बोचीत
रङ्गन्यायेनेति । आद्यशब्दस्यावहिर्दे
शदिगवच्छिन्नोऽन्यः शब्दस्तेनैव
शब्देन जन्यते० तेन चापरस्तद्व्याप
कः एव क्रमेण श्रोत्रोत्पन्नो गृह्यत इ
ति कदम्बगीलकन्यायादिति ।
आद्यशब्दादशदिषु० दशशब्दा उत्प
द्यन्ते । ततस्त्वान्ये दशशब्दा उत्पद्य
न्ते० इति भावः । अस्मिन् कल्पे
गौरवादुक्तं कस्यचिन्मत इति । ननु
शब्दस्त्वनित्यात्वादुत्पत्तिः कथम
तथाह । उत्पन्नः क इति । शब्दा
नामुत्पादविनाशप्रत्ययशालित्वा
दनित्यत्वमित्यर्थः । ननु स एवा
यं ककार इत्यादिप्रत्यभिज्ञानाच्छब्दा
नानित्यत्वम् । इत्येवात्पादविना
शबुद्धिर्भूमरूपा चेत्यतथाह । सायं
क इति बुद्धिस्तु साक्षात्त्वमवलम्बते इ
त्यादि । तत्र प्रत्यभिज्ञानं तस्य
जातीयत्वं विषयः । ननु तद्व्यक्त
भेदाविषयः० उक्तप्रतीतिविरोधा
त् । इत्युच्यते यारपि बुद्ध्योर्न भ्रमत्व
मिति । ननु स जातीयत्वं सायमिति
प्रत्यभिज्ञायां भावते० इति कुवदह
मित्यतथाह । तदेवेति । यदौषध
मया कृतं तदेवान्येनापि कृतमित्यर्थः

शब्द :

दिदर्शनादितिभावः । इतिमुक्ता
बलो ॥ अ प्रवाक्ये । आप्तश्रुतिरा
प्रवचनत्वे तसाह्व्याः । अपाप्त
वचनमितिलक्ष्यनिर्देशः । शेषल
क्षणम् । आप्ताप्र सायुक्तेतिवाचत् ।
आप्ताचासौश्रुतयः । आप्तश्रुतिः
श्रुतिर्वाक्यजनितं वाक्यार्थविज्ञान
म् । तच्च स्वतः प्रमाणम् । अपौरुषेय
वेदजनितत्वे नचसकलदोषाशङ्कावि
निर्मुक्तयुक्तं भवति । एवं वेदमूल
स्मृतौतिह । सपुराणव । क्यजनितम
पिज्ञानयुक्तम् । आदिषुदुष्यकल्प
दौ । कल्पान्तराधीतश्रुतिस्मरणसम्भ
वः । सुप्रप्र तबुद्धस्थेव । पूर्वद्युरव
गतानामर्थानामन्येद्युः । तथाचा
वव्यजै गोषव्यथैः संवादे । भगवा
न्जै गोषव्ये । दशमहाकल्पवर्तिज
न्मस्मरणमात्मन उवाच । दशसु
महाकल्पेषु परिवर्त्तमानेनमयेत्या
दिनाग्न्यसन्दर्भेण । आप्तगद
ण नच । अयुक्ताः शक्यभित्तुक
निर्यन्तिकसंसारमेवकादौनामा
गमाभासा । पराकृताभवन्ति । अयुक्त
त्वच्चे तेषां विगानादिच्छिन्नमूलत्वात्
प्रमाणविरुद्धार्थाभिधानात् । कैश्चि
देभ्यश्चादिभिः पुरुषोपसदैः
पशुप्रायै । परिग्रहादुक्तव्यम् । तु
शब्दे नानुमानाद्यवच्छिनत्ति । वा
क्यार्थो हि प्रमेयः । नचतद्धर्मावा

शब्द :

कथयेनतत्तल्लिङ्गं भवेत् । नचवाक्यं
वाक्यार्थविधायत्सम्बन्धग्रहणम
पेक्ष्यते । अभनवकाविरचितस्यवा
क्यसादृष्टपूर्वस्याननुभूतचरवाक्या
र्थविधकत्वादिति । अध्ययनकार्यः
शब्दः । शब्दइतिशब्दजनितमर्थ
स्वरूपज्ञानमुपलक्षयतिकार्यकारणो
पचारात् । साहितीयासिद्धिः सु
तारमुच्यते । तदिदं द्विधाश्रवणम् ।
अन्ये व्याचक्षते । यस्य साहस्यशास्त्र
पाठमन्यदीयमाकर्ण्य तत्त्वज्ञानमुत्
पद्यते सासिद्धिः । शब्दः शब्दपाठा
न्तरभावात् । इति साह्याः ॥
आप्तीपदेशः शब्दः इति गौतमसू
त्रम् । अस्यार्थः । शब्दइतिलक्ष्य
कथनं तदर्थः । प्रमाणशब्दइति ।
अप्तीपदेशइतिलक्षणम् । आप्तः
प्रकृतवाक्यार्थयथार्थज्ञानवान् ।
तस्योपदेशइत्यर्थः । प्रकृतवाक्या
र्थः । यथार्थज्ञानप्रयुक्तः शब्दइति
कलितार्थः । अथवा । आप्तोय
थार्थोपदेशः शब्दविधायकत्वात्त
त् । शब्दत्वसृजातिविशेषः । त
थाच । यथार्थशब्दज्ञानकरणत्वम
र्थः । अत्रचविशिष्टावृत्त्यप्रकारक
त्वतद्वतितत्प्रकारकत्वादिप्रमाल
क्षणानामेकम् । लक्षणपरसलक्ष्य
तावच्छेदके निवेशनीयमतीनाभेदः
॥ ७ ॥ विभजते । सहाविधे । दृष्टा

शब्द :

दृष्टार्थत्वात् । सप्रमाणशब्दः शब्दतदुपजीविप्रमाणातिरिक्तप्रमाणगम्यार्थकोदृष्टार्थकः । शब्दतदुपजीविप्रमाणमात्रगम्यार्थकोऽदृष्टार्थकः ।
 • तथाचदृष्टार्थकत्वादृष्टार्थकत्वभेदात् प्रमाणशब्दस्यैवविध्यमित्यर्थः ॥ ८ ॥ शप्यते । शपचाक्रोश । आशपिभ्याददनावितिदन् ॥ शास्त्रेशब्दस्तुवाचक इति । शास्त्रे • व्याकरणादिशास्त्रे • योवाचकः साधुशब्दः • स एव निरुपपदेन शब्दशब्देन व्यञ्जयते न ध्वनिर्न चापभ्रंशः । सद्विविधौ लौकिकवैदिकभेदात् । तत्र गौरवः पुरुषो हस्ती शकुनिर्मृगो ब्राह्मण इति लौकिकः । शम्भो देवीरभीष्टये • ईषत्वीर्जत्वा । अग्निमीलेपुरोहितम् • अग्न्यायाहिबीतय इति वैदिक इत्यर्थः ॥ वाक्यसन्दर्भे ॥ अस्म्यप्रयोगविषये यथा । महाञ्छब्दस्य प्रयोगविषयः । सप्तद्वीपावसुमती च यो लोकाश्चत्वारो विदाश्चाह्नास्वरहस्याबहुधाभिन्नाः । एकशतमध्ययशाखाः । सहस्रवर्त्तमानवेदः । एकविंशतिधा वाङ्मयम् । नवधा चर्षणीवेदः । वाको वाक्यम् । इतिहासः । पुराणम् । वैद्यकमित्येतावच्छब्दस्य प्रयोगविषयः । एतावन्तं शब्दस्य प्रयोगविषयमननुनिश्चयसम्बन्धप्रयुक्ता इति शचनकीव

शब्दभावना

लं साहसमेव । एतस्मिंश्चातिमङ्गति शब्दस्य प्रयोगविषये ते ते शब्दास्तत्र तन्नियतविषयादृश्यन्ते । तद्यथा । शक्तिर्गति कर्माण्यस्वाजीष्वेव भाषितो भवति । विकार एवैनमार्याभाषन्ते शब्द इति । इक्ष्मतिः सुराष्ट्रेषु रंहतिः । प्राच्यमध्यमेषु । गमिमेव त्वार्याः प्रयुञ्जते । दातिर्लव्नार्थे प्राच्येषु • दाचमुदीच्येषु । इतिमङ्गाभाष्यम् । जीवतो मृतावस्थाविकारस्तत्रेत्यर्थः ॥ इति कैयटः ॥ शब्दचतुर्विधः । जातिगुणक्रियायदृक्काशब्दभेदात् । तत्र जातिशब्दो यथा गौरवः पुरुषो हस्ती शकुनिर्ब्राह्मण इत्यादिः । गुणशब्दो नीलो हरित इत्यादिः । क्रियाशब्दः पचति पठति गच्छतीत्यादिः । यदृक्काशब्दो ङित्यो ङित्यच्चाङ्गस्त्वो ङालम्बज्ञ इत्यादिः ॥

शब्दकोषः । पुं • शब्दसमूहः ॥ शब्दानां कोषोऽयं समूहः शब्दकोषः ॥ शब्दग्रहः । पुं • कथं ॥ शब्दो गृह्यते ऽनेन । ग्रहग्रहनिश्चिगमश्चेत्यम् ॥ शब्दनः । चि • शब्दकारको । रक्षणं । शब्दयतितच्छीलः । शब्दशब्दक्रियायाम् । चलनशब्दार्थादितियुच् ॥ शब्दवृत्ता । न • वेदे ॥ शब्दभावना । स्त्री • शाब्दीभावनायाम् ॥ शब्दस्य भावना ॥ प्रेरणाधर्मकः

शब्दवृत्तिः

शब्दव्यापारः स्वज्ञानकरणकः स्तु
 त्यादिज्ञानितिकर्तव्यताकः पुरुष-
 प्रयत्नभाष्यनिष्ठः शब्दभावनाच्यते ॥
 शब्दभेदी । पुं० अर्जुने । तृतीयेपाण्डवे ॥ भे-
 दनंभेदः । सोऽस्मात् । भेदी । शब्दस्य
 भेदी । बाणविशेषः । इ० रामायणम् ॥
 शब्दयन् । चि० व्याहरति ॥ शब्दशब्दो-
 त् । तत्करीतोतिष्ठ्यन्ताक्षटः शत-
 प्रत्ययः । स्त्री० डीप् ॥
 शब्दयोनिः । पुं० भूधस्पर्धादिधातुषु
 ॥ शब्दस्नानोयोनिः ॥
 शब्दवृत्तिः । स्त्री० शब्दप्रवृत्ती ॥ सा
 चचतुर्विधा यथा । तत्स्थितवर्मता
 भ्यः सुतत्समीपतयापिच । तत्प्राह
 चर्याच्छब्दानां वृत्तिरुक्ताचतुर्विधा ॥
 साच० मुख्यलक्षणागुणभेदेन० वि-
 धा । मुख्यापिरूढियोगभेदेन द्वि-
 धारूढिस्थस्वरूपेण जात्यागुणेन त्रि-
 निर्देशार्हेवस्तुनि० संज्ञासंज्ञिसङ्के-
 तेन० प्रवर्तते । यथा० डित्यः उवि-
 त्यः ० गौः शुक इति । लक्षणाच-
 तेनैवसङ्केतेनाभिहितार्थसम्बन्धिनि-
 । यथागङ्गायां त्रोधइति । गौणीच०
 अभिहितार्थलक्षितगुणयुक्तेतस्मिन्
 शि । यथा० सिंहोदेवदत्तइति ।
 योगवृत्तिस्तु० एतत्त्रिविधवृत्ति-
 प्रतिपादितपदार्थयोः प्रकृतिप्रत्य-
 यार्थयोर्योगेन । यथा० पङ्कजम्०
 औपगवः ० पाचकइत्यादि ॥

शमः

शब्दवेधी । पुं० अर्जुने ॥ दशरथे ॥
 शब्दस्मृतिः । स्त्री० व्याकरणे ।
 शब्दहेतुः । पुं० यष्ट्यादिषु । यथा ।
 यष्टौगुणक्रियाजातिरूढयः शब्दहे-
 तवः । गोमानीलीत्पलञ्चैवपाच-
 कीघटएवच ॥ आकाशवृत्तिशब्दानां
 तत्तदर्थप्रवर्तकाः ॥
 शब्दाधिष्ठानम् । न० कर्णे ॥
 शब्दानुगासनम् । न० प्रकृत्यादिविभा-
 गेनशब्दव्युत्पादने ॥ उक्तञ्च यथा ।
 विविक्ताः साधवः शब्दाः प्रकृत्या
 दिविभागतः । ज्ञाप्यत्वेनतच्छास्त्र-
 मवगच्छानुगासनमिति ॥ व्याकरण-
 स्यदमन्वयेनासगच्छानुगासनमिति ॥
 शब्दार्थः । पुं० शब्दजन्यज्ञानविषये ।
 वस्त्वाकृतौ ॥ शब्दस्य अर्थः ॥ यत्
 परः शब्दः सशब्दार्थ इति गीमांस-
 काः ॥ संयोगोविप्रयोगश्चाहच-
 र्येयिरोधिता । अर्थः प्रकरणलिङ्गं
 शब्दस्मान्न्यसन्निधिः । सामर्थ्यं
 मौचित्योदेशः कालोव्यक्तिः स्वरा-
 दयः । शब्दार्थस्यानशब्देदिविशेष-
 स्मृतिहेतवः ॥
 शब्दितम् । चि० भाषितं ॥ गीते ॥
 प्रतिपादिते ॥ शब्दसंशब्दनेचौ-
 रादिकः । कर्मणिक्तः ॥
 शम् । च० कल्याणे ॥ सुखे ॥ शास्त्रे
 शमः । पुं० शान्ती । विषयेभ्य इन्द्रि-
 योपरतौ ॥ मोक्षे ॥ अक्षरिन्द्रियनिग्रहे

शमनीषद :

हे । अन्तःकरणोपरमे ॥ मनो नै
 सत्ये ॥ मनः प्रसादे ॥ अन्तःक
 रणस्य विषयेभ्यो निवृत्तौ ॥ अवशा
 दिव्यतिरिक्तविषयेभ्यो मनसो निव
 र्तने ॥ उपशान्तौ ॥ सर्वकर्मसंन्या
 से ॥ सदैववासनात्यागः शमो यमि
 ति शब्दितः ॥ शमनम् । शम
 उपशमे । भावे घञ् ॥ नोदात्तोप
 देशेति बहुव्ययभावः ॥ शान्तिरसि ॥
 शाम्यतेऽनेनेति व्याख्यानात् ॥ पा
 णौ । शये । हस्ते । शाम्यतिकण्डू
 र्मलाशानेन । हलस्येति घञ् ॥ उप
 चारे । चिक्कितायाम् ॥

शमकः । चि० शान्तिकारके ॥

शमयः । चि० शान्तौ । मन्त्रिणि ॥

शमनम् । शम० । शमादिभ्यो यच्

॥ शाम्यतिश । बाहुलकाद्वायप्रत्य
 यः ॥

शमनः । पुं० यमराजि । यमे । आ

हृदेवे । अन्तर्के । पितृपत्नी । मृग

विशेषि । कलापे ॥ न० शान्तौ ॥

वधे । हिंसायाम् ॥ परम्पराके ।

प्रोक्षणे । यज्ञार्थपशुहने ॥ चर्व

ये ॥ शमयति । शम० । णिजन्ता

ल्ल्युः । भावे ल्युङ् ॥

शमनस्वसा । स्त्री० कालिन्याम् । य

मुनायाम् ॥ शमनस्वस्वसा ॥

शमनी । स्त्री० उन्मूलिन्याम् ॥

शमनीषदः । पुं० निशाचरे । राक्ष

शमी

से ॥

शमपरो । स्त्री० तीर्थप्रभेदे ॥

शमयिता । चि० विनाशके ॥

शमलः । पुं० अपराधे ॥ न० बिष्टा

याम् ॥ शम्यते । शाम्यतिश ।

शम० । शकिशम्योर्निर्दिशकलः ॥

शमसुखम् । न० शान्त्यानन्दे ॥

शमादिषट्कम् । न० शमदमोपरति

तितिक्षासमोधानश्रदास, ॥ शमा

दीनां षट्कम् ॥

शमान्तकः । पुं० कामदेवे ॥ इ०

चि० शेषः ॥

शमिः । स्त्री० शिम्बायाम् ॥ शाम्य

ति । शम० । सर्वधातुभ्यङ् ॥

शमितः । चि० शान्ते । शीतोष्णस

ङ्गने ॥ शम्यतेस्य । शम० । क्तः ।

वादान्तशान्तेति पक्षे साधुः ॥ वि

नाश्रिते ॥ निर्वापिते ॥

शमी । चि० शान्ते ॥

शमिरः । पुं० शमौष्ठे ॥

शमी । स्त्री० सक्तुफलायाम् । शिवा

याम् । क्रींकरा० जाटी० इ० भा० प्र०

वृक्षे ॥ अस्याः गुणायथा । शमी

तिक्ताकटुः शीताक्षयारचनील

घुः । कम्पकासज्वरपासकुष्ठार्शः

क्षमिजितस्मृता ॥ शिम्बिकाया

म् ॥ यत्नान्याम् ॥ शाम्यति ।

शम० । अच् । गौरादिः । यद्वा

। शमयतिरोगान् । शमेरजन्तान्डी

शम्पाक :

ष. ॥

शमीकः । पुं० सुनिविशिवे ॥ शम्पति

। शम० । अलीकः दिक्वादीकन् ॥

शमीगर्भः । पुं० ब्राह्मणे ॥ अग्नौ ॥

शमीजः । पुं० शमीधान्ये ॥

शमीधान्यम् । न० वैदले । माषादौ ।

यथा । मुह्यमाषिराजमाषः कुलत्स

सुचकस्तिलः । काकाण्डाचीवरद्व

तिशमीधान्यगणः स्मृतः ॥ शम्पा

धान्यम् ॥

शमीपत्रा । स्त्री० खदिरशाम् । लज्जा

लौ । शमीपत्रसदृशानिपत्राण्यस्या

सा ॥

शमीफलम् । न० शम्पाः फले । सां

गर० सैगर० द्र० भा० प्र० । यथा । श

मीफलं कौमलभीजसंस्मृतं तप्तोदके

स्वेदितमेव केवलम् । प्रलेहयोगे वि

धिना विपाचितं सराजिकं वा दधिसे

न्धवान्वितम् ॥ शमीफलं लघु स्वादु

कुष्ठार्थः कफहृत्सरम् । मुरुच्यं पि

तलं रूक्षं मेध्यं पापविनाशनम् ॥

शमीरः । पुं० अल्पायां शम्पाम् । द्र०

स्वाशमीत्यर्थे । कुटीशमीशुण्डाभ्या

रः ॥

शम्पा । स्त्री० शतद्वयायाम् । विद्युति

॥ भयङ्करत्वात् शमुखं पिबति ।

पा० । आतीनुपेतिकः । टाप् ॥

शम्पाकः । पुं० आरम्बधे । चतुरङ्ग

ले ॥ शङ्कल्याणं पाकीस्य ॥ विपाके

शम्बरविद्या

॥ पावके ॥

शम्पातः । पुं० आरम्बधे ॥

शम्बः । पुं० शंवे । मुसलायस्य लोह

मण्डलके ॥ लोहकाञ्च्याम् । प

वौ ॥ शम्बसम्बन्धने चुरादिः । श

म्बयतिसम्बन्धातिशयचूर्णकृतविद्ये

पवर्गष्टतीयः । अच् ॥ प्रतिलिप्ते

। द्वितीयकर्षणे ॥ मथा । शम्बाक

रोति । अनुलोमं कृष्टं च प्रतिलोमं

कर्षतीत्यर्थः ॥ कृजो द्वितीयोतिडा

च् ॥ चि० शुभान्विते ॥ शमस्या

स्ति । कंशम्भ्यामिषिवः ॥ यथा ।

शाम्यति । शम० । शमेर्वन् ॥ द

न्त्वाष्टयः शोष्ठयवानपि ॥

शम्बरः । पुं० गवयान्मृगवृत्तिभृगविशि

षि । सायन० द्र० भा० प्र० ॥ अथमां

सगुणाः । शम्बरस्य पर्लं कृगं शीत

लं युक्त्वा स्मृतम् । रसेपाके च मधुरं

कफहरतापहृत् ॥ दैत्यविशेषे ॥

मत्स्यप्रभेदे ॥ गिरिविशेषे ॥ शंभुणा

ति । वृज् ० । पचाद्यच् ॥ शंभुसं

वरणं रातिवा । कः ॥ शंभयति ।

वाहुलकादरद्वितीया । शमिधातोः

संज्ञायामिलज्वा । न० सलिले ।

जले ॥ चिचे । बौद्धव्रतविशेषे ॥

शम्बरकन्दः । पुं० बाराहीकन्दे ॥

शम्बरचन्दनम् । न० चन्दनविशेषे ।

कैरातीवहुलगन्धे ॥

शम्बरविद्या । स्त्री० मायायाम् । श

शम्भु :

श्वरस्य दैत्यविशेषस्य विद्या ॥

शम्भरसूदनः । पुं० मदने । कामदेवे

॥ शम्भरदैत्यविशेषं० सूदितवान्०

सूदयति वा । सूद० । नन्द्यादित्वा

काः ॥

शम्भरारिः । पुं० मनसिजि । कामे

॥ शम्भरस्य दैत्यविशेषस्य० व्रतविशि

स्य वा० चरिः शब्दः ॥

शम्भरी । स्त्री० आखुपण्याम् ॥ मया

याम् ॥ शंभरोति । शब्द० । शमि

धातीरित्यच् । गौरादिः ॥

शम्भलः । पुं० न० कूले । तटे ॥

पोथये ॥ मत्सरे ॥ शम्भयति ।

शम्भ० । बाहुलकात् कलः ॥

शम्भली । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥ शंसु

खं० बलते० बलति वा । बलसंवर

णे० बलप्राप्तये वा । पचाद्यच् ।

गौरादिः ॥

शम्भाकृतम् । चि० द्विवारकृष्टं च ॥

द्वितीयाकृते ॥ शमस्यास्ति । कं

शम्भामिति वः । शंशब्दो द्विती

यकर्मणे वर्तते । शंङ्क्वत्कृतम् ।

कृञ्ओ द्वितीयतृतीयशब्दबीजात्

कृषावितिङाच् ॥ यद्वा । शंश्च

शब्दः प्रतिलोमे । अमुलोमेन कृ

ष्टं च पुनः प्रतिलोमेन कृष्टमित्य

र्थः ॥

शम्भुः पुं० शम्भूके ॥ यथा । श

म्भूकः शम्भुकीश्वरः पूर्वः का

शम्भु :

नस्तु सर्वदा । ककारेण विनाशे वि

दृश्यते अन्यविस्तरे ॥ इति षड्चन्द्रः ॥

शम्भूकः । पुं० शम्भूके ॥ शमेर्वाहु

लकादुक्प्रत्यये । बुगागमश्च ॥ श

म्भूकमपि शम्भूकमिति द्विरूपको

शः ॥

शम्भूकः । पुं० जलशुक्ती ॥

शम्भूकः । पुं० गजकुम्भान्ते । जल

शुक्तिकायाम् ॥ शुद्रतापसे ॥ ज

लजन्तुविशेषे ॥ दैत्यविशेषे ॥

शङ्खे ॥ शाम्यति । शम० । उ

ल्लाकादयस्येच्छूकीवृक्षश्च ॥ शुद्र

शखे ॥

शम्भूकपुष्पो । स्त्री० शङ्खपुष्पाम् ॥

शम्भूका । स्त्री० जलशुक्ती ॥

शम्भलः । पुं० यामविशेषे ॥ तत्र च

द्वितीयां निसान्तं० कल्कीचात्रिभूय

सहस्रं समाः स्यात्सति ॥

शम्भली । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥ शंसु

खं० बलते । भलपरिभाषणे । प

चाद्यच् । गौरादिः ॥

शम्भुः । पुं० महादेवे । ईशे । शि

वे ॥ परमेष्ठान । ब्रह्मणि ॥

विष्णौ ॥ सिद्धे ॥ चर्हति ॥

श्वेताकर्णपादपे ॥ शसुखं भवति०

भावयति भू० । मितद्रादित्वा

ङ्ङुः ॥ यद्वा । शंभवत्यस्मात् ।

भूस्ततायाम् । भूप्राप्तौ वा । वा

हुक्कादपादानेपि० मितद्रादि

शम्या

त्वाङ् : । बर्हत्तविशेषे ॥ यथा ।
 कुरुपाणिकङ्कणयुग्मालङ्कृतमयेरलं
 शारंत्वम् । चरणं सन्नपुनसंयुक्तं कु
 रुकर्णराजत्ताटङ्कम् । रसनामा
 योजयमञ्जीरद्वयमेवं शम्भुसदृशम्
 • भुविकान्तं गौरिचिरं सन्भावयतन्ना
 गाधीशेनाक्तम् ॥ यथा । जयमाशामा
 नवमूर्तेर्दानववंशध्वंसव्यापारौ ।
 वलमायोद्रावणहत्याकारणलङ्का
 लक्ष्मोसंहारी । कृतकंसध्वंसनध
 र्माशंसनगोगोपीगोपानन्दौ • बलि
 लक्ष्मीशासनलौलावामनदैत्यश्रे
 षीनिष्कन्दौ ॥

शम्भुतनयः । पुं० कार्तिकेये ॥ ग
 येशे ॥

शम्भुतिथिः । स्त्री० चतुर्दश्याम् ॥

शम्भुनन्दनः । पुं० कार्तिकेये ॥

गयेशे ॥ शंभोर्नन्दनः ॥

शम्भुप्रिया । स्त्री० गौर्याम् ॥ आम
 लक्याम् ॥ शम्भोः प्रिया ॥

शम्भुवल्लभम् । न० श्रुतं तत्कमले ॥

चि० शिवप्रिये ॥

शम्या । स्त्री० युगकीलके ॥ शम्य

तेऽनया । शम० । अव्यादिः ॥

यच्चाङ्गभूतेशूलाकारेकाष्टविशेषे ॥

दक्षिणहस्तएहीततालविशेषे ॥ य

थ्याम् ॥ यथा । धनुः शतंपरी

हारोयामस्यसात्समन्ततः । श

म्यापाताम्रयोवापि० त्रिगुणोनग

शयनम्

रस्यतु ॥ अथशम्यायष्टिरितिकुसु
 कभट्टः ॥

शम्याक्षेपः । पुं० भूमितक्षिप्तवष्टि
 प्राप्तवावत्भूप्रदेशे । शम्यापाते ॥

शम्यापातः । पुं० शम्याक्षेपे ॥ य
 था । भ्रामयित्वा बहुगुणं यष्टिः क्षि
 प्तासमाप्रयात् । भुवः प्रदेशं याव
 त्तं शम्यापातः स उच्यते ॥

शम्याप्राशः । पुं० व्यासाश्रमे ॥ य
 था । ब्रह्मनद्यां सरस्वत्यामाश्रमः
 पश्चिमेतटे । शम्याप्राशकृतिप्रोक्त
 ऋषीणांसचवर्जनकृति ॥

शयः । पुं० शय्यायाम् ॥ पञ्चश
 खे । पाणी । श्रितेऽस्मिन्सर्वम् ।
 शीङ्खले । पुंसोतिवः ॥ अही
 ॥ निद्रायाम् । पञ्चे ॥

शयण्डः । पुं० निद्रालौ । शयालौ ॥

शयथः । पुं० अजगरे ॥ निद्रालौ ।
 मरणे ॥ श्रिते । शीङ्शप्रिरुग
 मित्रश्चिजीविप्राणिभ्योऽयः । म-
 ल्ये । वराहे ॥

शयनम् । न० शय्यायाम् ॥ निद्रा

याम् । करणानामुपशमे ॥ सुर

ते । मयुने ॥ शीङोभावेत्युट्

॥ शय्यतेऽच । अधिकरेणल्युङ्

॥ शयनेविशेषायथा । श्वासान

ष्टौसमुत्तानस्तान्द्विः १६ पाश्वे

चदक्षिणे । ततस्तुष्टिगुणान् ३२

वामे० पश्चात्स्वप्याद्यथासुखम् वा ॥

शयित :

मदिशायामनलीनामेरुर्होस्तिकन्तु
नाम् । तस्मात्तु बामपाश्वर्येययो
तभुक्तप्रपाक्यार्थम् ॥

शयनासनम् । न० शयनरुहे । चास्य
तेऽस्मिन् । चास० । करणाधिक
रणयोरितिल्युट् । शयनस्य चास
नम् ॥

शयनीयम् । न० शय्यायाम् ॥ श्रुते०
शय्यतेऽत्र वा । कृत्यल्युट् कृत्यधिक
रणे शौडोऽनीयर् । चि० शयनयो
ग्ये ॥

शयनीयकम् । न० शय्यायोम् ॥

शयानः । चि० शय्यानिहिताङ्गे ।
शय्यायांसुप्ते । शयानाः भुञ्जतेयव
नाः । भुजिक्रियायाः शयनलक्ष
णम् । लक्षणहेत्वोः क्रियायादिति
लटः शानच् । निद्राङ्गते ॥ शया
नं न प्रवोधयेत् ॥ विश्रान्ते ॥

शयानकः । पुं० अजगरे ॥ ककलासे
॥ श्रुते । शयानकः शौड्भिषः ॥

शयोलुः । पुं० बाहसे । अजगरे ॥ कु
कुरे । शुनि । मृतकान्तके । शृगाले
। सियाल० सयाल० इ० भा० प्र०
चि० निद्रालौ । स्वप्नजि । निद्रा
ल० इ० भा० प्र० ॥ शयनशीलः । शी
डोवाच्यद्व्यालुच् ॥

शयितः । पुं० श्रुतौ । श्लेषान्तके ।
वसन्तकुसुमे । चि० निद्रिते । नि
द्राणे । श्रुतेऽस्म । शौड्० । अकर्म

शरटः

कत्वात्कर्त्तरिक्तः । निष्ठाशौडि
तिनकित्वम् । स्थिते ॥

शयितवान् । चि० निद्रिते ॥ श्रुतेऽस्म
। शौडोकर्मकर्त्तरिक्तवतुः । निष्ठा
शौड् स्विदिमिदिस्विदिधुषइतिन
कित्वम् ॥

शयिता । चि० शयनकर्त्तरि ।

शयुः । पुं० बाहसे । अजगरे ॥ श्रुते
। भृ० मृ० शी० तृ० चरि० तनि० धनि०
मि० मस्त्रिभ्यउः ॥

शयुनः । पुं० अजगरे ॥ श्रुतेऽत्यर्थं
म् । अजि० यमि० शौड् भ्यश्चेति शी
ङउनम् ॥

शय्या । स्त्री० शयनीये । तूलिकाद्या
स्तरणविशेषे ॥ शय्यतेऽत्र० श्रुतेऽस्यां
वा । संज्ञायांसमजतिशौडः क्य
प् । अयङ् यिक्ङितीति शौडोपङादे
शः । खट्वादौ । गुम्फने । शब्दगुम्फे ॥

शय्याजन्तुः । पुं० मत्कुणे ।

शरः । पुं० तेजनके । गुन्द्रे ॥
बाण्ये । काण्डे ॥ दध्यये । दधिसा
रे ॥ न० सलिले । नीरे । जले
॥ शृणाति० अनेनवा । शृङ्गिंसा
याम् । अच्० ऋदोरब्वा ॥

शरजम् । न० हैयङ्गदीनं ॥

शरजन्मा । पुं० षडानने । स्कन्दे
॥ शरषुजन्मास्य ॥

शरटः । पुं० सरटे ॥ शृणातिः
शकादित्वादटन् ॥ कुसुमशके ।

शरणापेक्षः

शरणम् । न० गृहे । रक्षितरि । व
धे ॥ रक्षणे ॥ शीर्यतेदुःखम
स्मिन्नितिव्युत्पत्त्याप्रपन्नानामाप्तिं
कृति । यथा । शरणं नहि मम जन
नीनपितानसुतामसीदरानान्ये ।
परमशरणमिदमेव चरणं मम मूर्खदे
शिकन्यस्तमिति ॥ आश्रये ॥ वा
तके ॥ शृणाति । शृंहिंसायाम् ।
ल्युट्० भाविना ॥

शरणदः । पुं० स्वप्नानदातरि० ई
श्वरे ॥ चि० शरणदातरि ॥

शरणा । स्त्री० प्रसारण्याम् ।

शरणागतः । चि० आश्रिते ॥ शर
णापन्ने । शरणार्थिनि ॥ शरणे
आगतः ॥ शास्त्रे पुनिष्कृतिर्दृष्टा
महापातकिनामपि । शरणागत
हातुस्तुनदृष्टानिष्कृतिः क्वचित् ॥
शरणागतमात्संस्तुयोजहातिनराध
मः । स एव नरकं याति यावदाहूतस
मस्रवम् ॥

शरणागतिः । स्त्री० शरणागमने ॥
साधद्विधायया । आनुकूल्यस्य
रूपः प्रातिकूलस्य वर्जनम् ।
रक्षयिष्यति विप्रवासी गोमृत्ववरणं
तथा ॥ आत्मनिक्षेपकार्पण्ये च
द्विधा शरणागतिः ॥

शरणार्थी । चि० शरणागते । अनु
गते ॥

शरणापेक्षः । पुं० शरणापन्ने । स

शरत्पुष्पम्

शारजीविनि ॥

शरत्पिः । स्त्री० पथि ॥ शृ० । वा
हुलकादनिः ॥ आबली ॥ शर
पिंहिसामिति वेदभाष्यम् ॥ पृथ्
व्याम् ॥

शरणौ । स्त्री० पथि ॥ प्रसारण्याम्
॥ जयंत्याम् । जयावधौ ॥

शरणदः । पुं० धूर्त्ते ॥ शरटे ॥ भू
षणान्तरे ॥ पक्षिणि ॥ कामुके ॥
चतुष्पदे ॥

शरत्पथः । चि० आर्त्तस्वरक्षितरि ।
जातरि ॥ शरत्पथे रक्षणे माधुः ।
तत्र साधुरितियत् ॥ शृणातिभयं
वा । शृ० । शूरस्योत्पन्नः ॥ श
रणमिव वा । शाखादिभ्यो यः ॥

शरत्पथा । स्त्री० शरणाहंयाम् । दुर्गा
याम् ॥ यथा । विषाम्निभवघोरे
पुशरत्पथास्मरणाद्यतः । शरत्पथे
नसादेवोमनिभिः परिकीर्त्तिता ॥

शरत्पथुः । पुं० वारिदे ॥ वाते ॥

शरत्पथम् । न० इक्षुप्रभेदे ॥

शरत्कामौ । पुं० कुक्षुरे ॥

शरत्पदमम् । न० सिताम्बुजि ॥

शरत्पर्व ॥ न० दुर्गोत्सवे । कीर्त्ता
गरे ॥

शरत्पुष्पम् । न० आहुल्ये ॥ चूपे ।

हलरास्ये । तमरे । शिखीफल ।

सुपुष्पे । पीतपुष्पे । काश्मीरेतरव

टनाम्नाप्रसिद्धे ॥ शारदपुष्पमात्रे ॥

शरपुङ्खः

शरत्०द् । स्त्री० हायने । संवत्सरे ।
वर्षे ॥ शृणातिभावान् । शृङ्गि
सायाम् । शृङ्गभसीऽदिः ॥ ऋतु
विशेषे । आश्विनकार्तिकेयौः ॥
वर्षावसाने ॥ शीर्यन्तेऽस्यां पाकिनी
षधयः । पूषं ददिः ॥ तत्रजात
रूपफलं यथा । नरः शरत्संज्ञकल
ब्धजन्मा भवेत्सुकर्मा मनुजस्तरस्त्री ।
शुचिः सुशीलोगुणवान् सुमानीध
नान्वितो राजकुलप्रपन्नः ॥

शरदः । चि० शरवर्षे ॥ शरंददा
ति । छ, दा, ज्० । आतद्धितकः ॥

शरदन्तः । पुं० हेमन्ते ॥ शरदान्तोऽ
स्मिन् ॥

शरदा । स्त्री० सम्बत्सरे ॥ शरहतौ ॥
शरदाभागुरिमतेटाप् ॥

शरदिजः । चि० शरत्कालजाते ॥

शरदुदाशयम् । न० शरत्कालिके स
रोवरौ ॥

शरधिः । पुं० तूष्णे । तूष्णीरे ॥ शरा
धीयन्तेऽस्मिन् । छ, धा, ज्० ।
उपसर्गे धाः क्तिः । कित्वादाकार
लोपः ॥

शरपर्णी । स्त्री० शेषधिविशेषे ॥

शरपुङ्खः । पुं० श्रोत्रशर्षी । सरफो
का० द० भा० प्र० शेषधौ ॥ अस्त्रमु
पायथा । शरपुङ्खो यत्तत्प्रीहगुल्मव
शविषापहः । तिक्तः कषायः
कोसासज्वरश्चासहरोलघुः ॥

शरभूमिजः

शरभः । पुं० मृगेन्द्रविशेषे । महामृ
गे । अष्टापदे । महासिंहे । पर्वता
श्रये ॥ अल्ललक्षणं यथामहाभारते
। अष्टपादूर्ध्वनयनजर्ज्वपादचतुष्टयः
। सिंहं हन्तुं समायाति शरभो वनगो
चरव्रति ॥ शृणाति । शृ० । कृशृ
शलिकलिगर्दिभ्योऽभच् ॥ करभे
उष्ट्रे । वानरविशेषे ॥ हरौ । विष्णौ
॥ शीर्यन्तद्वति । शराः शरीराणि०
शीर्यमाणत्वात् । तेषु प्रस्थितात्मतया
भाति । भादीप्तौ । आतद्धितकः
॥ पतङ्गे ॥ वर्षांस्तुविशेषे ॥ यथा
। द्विजवरतिलककलितमिहसगणं
कलयशरभमिदमलिसुहृदकरणम् ।
कविवरसकलहृदयकृतहरणं फणि
वरनरपतिवदनविहरणम् ॥ अत्र द्वि
जवरशब्दश्चतुष्कलणपञ्चमरूपवा
चकस्तद्रूपमचतुर्लघुतेषां तिलकेन
चितयेन कलितं द्वादशलघुभिरिति
यावत् ॥ यथा । सकलकमलद
लरुचिधरनयनः अधिजलनिधि
फणिपतिफणशयनः । दनुजवि
जयसुरपतिनतिमुदितो हरिरपहर
तुदुरितततिमुदितः ॥

शरभङ्गः । पुं० गीतमन्त्रजि । रामा
यचप्रसिद्धे । मुनिविशेषे ॥

शरभङ्गाश्रमः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

शरभूः । पुं० पार्वतौ नन्दने । स्कन्दे ॥

शरभूमिजः । पुं० गन्धके ॥

शरालि :

शरमयः । चि० शरनिर्मिते ॥
 शरमयः । पुं० खमविशेषे । गूथ
 लक्ष्णे ॥
 शरलकम् । न० लक्ष्णे ॥
 शरवनिहवः । पुं० स्तम्भे ॥
 शरवाणिः । पुं० शरमुखे ॥ शरजी
 विनि ॥ वदातो ॥
 शरवीजम् । न० पातुके । बीदुका
 स्थे ॥
 शरव्यम् । न० लक्ष्णे ॥ शरविहिंसा
 बहिस्तम् । उगवादिभ्योयत् ॥ व
 हो । शरान्वयति । व्योम् संवर
 चे । सम्प्रसारिणिभ्योऽङ् ॥
 शराघातः । पुं० प्रचलाके । बाघा
 घाते ॥
 शराटिः ।) स्त्री० शरारिविहने ॥
 शराडिः ।)
 शरातिः । स्त्री० शरारी । चाडि
 विहने ॥ शरनीरमतति । चत०
 अज्यतिभ्याश्चेतीच् ॥
 शराभ्यासः । पुं० उपासने । शर
 शिवायाम् ॥ शरशरमेवय्यच
 भ्यासः ॥
 शरारिः । स्त्री० सुरगार्ह० इ० भा०
 प्र० ॥ पक्षिविशेषे । चाटौ ॥ शरं
 नीरमृच्छति । कृगतीचचवृः ॥
 शराहः । चि० हिंसे ॥ मृच्छति ।
 मृ० । शृण्व्योराहः ॥
 शरालिः । स्त्री० शरारिपक्षिणि ॥

शरावाहम्

शरनीरमृच्छति । कृ० । चचवृः ।
 कपिलकादिस्वाज्ञत्वम् ॥
 शरालिका ।) स्त्री० शरालिविहने ॥
 शराजी ।)
 शरावः । पुं० कुडवहवपरिमाणे
 चतुःषष्टितालके । सिर० इ०
 भा० प्र० । माषिकायाम् ॥ मृत्पा
 चविशेषे । बर्धमानके । सरावा०
 इ० भा० प्र० शरचम् । मृ० ।
 मृदोरम् । मृच्छतिवा । चच ॥
 शरंशरादुवा० चवति । चवरचवा
 दौ । चच० चज्वा ॥
 शरावतो । स्त्री० रामात्मजम्यलवश्च
 राजधान्याम् ॥ मदीविशेषे ॥ इव
 क्षोत्तरपूर्वाभिमुखी० चक्षांश्चि
 यपूर्वक्षांश्चस्थितोदेशः प्राग्दे-
 शः उत्तरापरक्षांश्चस्थितउत्तग्दे-
 शः । तथाचैतत् । प्राग्दक्षौ
 विभजतेहंसः क्षीरोदकंयथा । वि
 दुर्वांश्चसिचार्थेसानः पातुशराव
 तोति ॥ शराः सन्वयाम् । मतु
 प् । शरादोनश्चेतिदीर्घः ॥
 शरावरः । पुं० कवचे ॥ तूषीरे
 ॥ यथा । शरावरौशरेः पूर्वी
 विभ्वस्तौपश्यसम्पत्तिरामावचम् ॥
 शरावापः । पुं० धनुषि ॥
 शरावाहम् । न० कुडवपरिमाणे ।
 दुवाचिंशजीलके । चाधसिरइ०
 भा० प्र० परिमाणे ॥

शरीरम्

शराश्रयः । पुं० तूष्णे ॥
 शरासनम् । न० क्रीदण्डे । चापे
 धनुषि ॥ शराश्रयन्तेऽनेन । अ
 मुष्णेपथे । करणेऽप्युट् ॥
 शरासम् । न० धनुषि ॥
 शरिः । पुं० हिंसे ॥ शूले ॥ शृणा
 ति । शृ० । इन् ॥
 शरिमा । पुं० प्रसवे । शृणाति
 यौवनम् । शृ० । इभृष्टम् । शृभ्य
 इमनिच् ॥
 शरी । स्त्री० गुम्दायाम् । एरका
 दये । गौरादित्वान्ङीप् ॥
 शरीरम् । न० कक्षिणरे । गात्रे ।
 वपुषि । संहनने । वष्पांश्च ।
 विषये । समष्टेन्द्रियकलापे । दे
 वपितृमनुष्यादौर्नादेहे । जरायुजा
 मृदुजाङ्गिष्वास्त्रभेदभिन्ने । पादा
 दिशिरोन्ते ॥ शीर्यति । तत्त्वज्ञाना
 दिनश्यतीति शरीरम् । शरीरलक्ष
 णं यथा । चेटेन्द्रियार्थाश्रयः श
 रीरमिति गौतमः । अचचेष्टादिमि
 लिताश्रयत्वं न लक्षणम् । वैयर्थ्यात्
 । अपितु । आश्रयपदस्य प्रत्येकमन्व
 यचेष्टाश्रयत्वादिलक्षणव्ययितात्पर्यं
 म् । चेष्टात्वञ्च । प्रयत्नजन्यताव
 ष्छेदकीजातिविशेषः । नचशरी
 रावयवेऽतिव्याप्तिः । अन्त्यावयवित्वे
 नविशेषात् । नचनिष्क्रियशरीरे
 ऽव्याप्तिः । तादृशमानामावात् ।

शरीरजः

अतएवाह । इन्द्रियाश्रयवृत्ति । इ
 न्द्रियाश्रयत्वञ्च । अवच्छेदकतास्य
 स्वरूपसम्बन्धविशेषः । अक्षुष्मान्दे
 वदत्तोयमित्यादिप्रतीतिः । अर्थाश्र
 यत्वमित्यर्थार्थशब्दोन्तरादिपरः ।
 तदाश्रयत्वञ्च घटादावतिव्याप्तिः ।
 किन्तुसुखदुःखान्यतरपरः । अतए
 वभाष्यं । यस्मिन्नायतनसुखदुःख
 योः प्रतिसंवेदनं प्रवर्तते । स एषा
 माश्रयस्तच्छरीरमिति । वस्तुतस्तु
 न्यतराश्रयत्वमपितल्लक्षणम् । कि
 न्तु सुखाश्रयत्वं दुःखाश्रयत्वं चेति
 लक्षणद्वयेतात्पर्यम् । शरीरस्य त
 दाश्रयत्वमवच्छेदकतासम्बन्धेन ह
 सादेरलक्ष्यत्वे त्वस्यावयवित्वेन वि
 शेषणीयम् । स्वर्गिशरीरेनारकिश
 रीरेव चादौ सुखदुःखलक्ष्मीकारमाव्या
 प्तिः । नचतच्छून्यलक्षणशरीरेऽव्या
 प्तिः । सुखाद्याश्रयवृत्तिद्वयत्वव्या
 प्यजातिमत्त्वस्य विवक्षितत्वात् । तादृ
 शजातिश्च मनुष्यत्वचैवत्वादिः ।
 कल्पभेदेन नरसिंहशरीराणां भेदा
 न्नरसिंहत्वजातिमादाय नरसिंहश
 रीरेलक्षणसमन्वयवृत्तिः ॥ १ ॥ शृ
 णाति । शीर्यतिरोमादिनावा ।
 शृ० । कृशृपृकटीतीरम् ॥ अर्ह
 चादिः ॥
 शरीरजः । पुं० रोमे । कामे ।
 पुत्रे । चि० देहजाते ॥ शरीरा

शर्करा

प्लाते । खनी । पञ्चम्यामिति
 डः ॥
 शरीरभाक् । चि० देहभक्षिः ॥ भञ्ज
 शिवः ॥
 शरीरभृत् । पुं० प्राणिनि ॥ शरीरं
 विभक्तिः । भृजः क्तिप् ॥ वि
 णी । श्रौहरी ॥ शरीरिणां श
 रीराणि चन्नरूपेण पोषयन् । प्राण
 रूपेण वाधारयन् । शरीरभृत् । स्व
 मायया शरीराणि विभक्तिं वा । ड
 भृज् ॥ क्तिपचेति क्तिप्तुक् ॥
 शरीरयात्रा । स्त्री० वपुषःस्थितौ ॥
 शरीरावरणम् । न० त्वचि । चर्म
 णि ॥ कायवेष्टने ॥
 शरीरौ । पुं० जीवे । प्राणिनि ॥
 शरीरमस्मास्ति । अतद्वनिठनावि-
 तौनिः ॥ चञ्चले ॥
 शरः । पुं० क्रीडे । क्रोधे ॥ बज्जे
 ॥ शरे । बाण्ये ॥ आयुधे ॥
 शृणाति । शृ० । शृत्वृत्तिहो-
 ल्यः ॥
 शरेष्टः । पुं० आम्ने ॥
 शर्करकः । पुं० मधुमखीरे ॥
 शर्करका । स्त्री० सिताखण्डे ॥
 शर्करा । स्त्री० खण्डविकृतौ । सि
 तायाम् । शुक्लायाम् । वूरा०
 इ० भा० प्र० ॥ मोनाखण्डायाम् ।
 सितोपलायाम् । खनी० इ०
 भा० प्र० ॥ उपलायाम् । अस्मरु

शर्करिलः

पायांश्चिदि ॥ मृत्तिकाभिश्च पुष्पद्व
 पाषाणेषु । कर्परांशे ॥ मृत्क
 पालखण्डे ॥ शर्करान्वितदेशे ।
 शकले ॥ रोगप्रभेदे ॥ यथा । प
 च्यमानाश्मरीपित्ताच्छोष्यमाणाश्च
 वायुना । विमुक्तककसन्धानाश्चरन्ती
 शर्करामता । शृणाति । श्रीयते वा
 शृ० । शः करन् । शर्कराऽस्त्य
 च । देशेलुबिलचौचेति मत्वर्थीय
 स्थानोलुप ॥
 शर्कराचलः । पुं० दानार्थकृत्रिमे
 शर्करामयेगिरिविशेषे ॥
 शर्कराधेनुः । स्त्री० दानार्थशर्करा-
 निर्मितायां धेनौ ॥
 शर्करापुष्पः । पुं० अर्कट्टमे ॥
 शर्कराप्रभा । स्त्री० जिनामानरक
 विशेषे ॥ यथा । रत्नशर्कराबालु
 कापङ्कधूमतमप्रभा । महत्तमप्र
 भावित्यधेधेनरकभूमय इति हेम० ॥
 शर्करावान् । चि० सशर्करदेशे । श
 क्करायाम् । शर्करिले । शर्करे
 शर्कराचस्त्यच । देशेलुबिलचौचे
 ति चान्मतुप् ॥
 शर्करावती । स्त्री० नदीविशेषे ॥
 शर्करासप्तमी । स्त्री० वैशाखशुक्लस
 प्तम्याम् ॥
 शर्करासवः । पुं० शर्करया कृतं तथा
 सवविशेषे ॥
 शर्करिलः । चि० शर्करावतिदेशे ॥

शय्या

शर्करायाम् । शाकरे । शर्कराऽस्य
 च । देशे लुबिलचौचितीलच् ॥
 शर्करौ । स्त्री० शर्कर्याम् ॥
 शर्करोदकम् । न० शर्करान्वितपानी
 ये । रस० रसवत० इ० भा० प्र० ॥ यथा
 ॥ खलेन गीतलेनैव चो लिता शुभशर्क
 रा । एला लवङ्गकरपूमरिचैश्च समन्वि
 ता ॥ शर्करोदकनाम्ने तत्प्रसिद्धं वि
 दुषां मुखे । शर्करोदकमाख्यातं शुक्र
 लं शिशिरं सरम् ॥ बल्यं रुच्यं लघु स्वा
 दुवातपित्तासनाशम् । मूर्च्छाहर्दि
 दृषादाहज्वरशान्तिकरं परम् ॥
 शर्हः । पुं० अपानशब्दे ॥ शर्हनम्
 । शृधुशब्दकुत्सायाम् । घञ् ॥
 शर्हस्तद्वः । पुं० मोषे ॥ शर्हमपान
 शब्दं जहाति । ओहाक् ॥ वात
 शुनीति जशर्हो ध्वतिखश् ॥ अरु
 हिषदिति मुम् । जहातिरचान्त
 भावितव्यार्थः ॥
 शर्हनम् । न० गुदशब्दे । पहे ॥
 शर्मा । पुं० ब्राह्मणस्योपपदे ॥ न०
 सुखे ॥ चि० तद्वति । शृणाल्यशुभ
 म् । शृ० । सर्वधातुभ्योमनिन् ॥
 शर्मरः । पुं० वस्त्रविशेषे ॥
 शर्मरा स्त्री० दारुहरिद्रायाम् ॥
 शर्मिष्ठा । स्त्री० दानवेन्द्रस्य वषट्पर्व
 षोदुहितरि ॥
 शय्या । स्त्री० रात्रौ ॥ इ० वाचस्पति
 क्षिपः ॥

शय्यरीकः

शय्यातिः । पुं० वैवस्वतमनोः पुत्रे ॥
 शय्यः । पुं० ईश्वरे । ईशाने । शि
 वे ॥ शृणाति० सर्वाः प्रजाः सह
 रतिप्रलये संहारयति वा । शृणाल्य
 सुरान्० भक्तानां पापं वा । शृ० ।
 कृगुशृङ्गभ्योवः ॥
 शय्यरी । स्त्री० निशायाम् । यामि
 न्याम् ॥ स्त्रियाम् ॥ शृणातिचेष्टा
 । शृ० । कृगुशृङ्गञ्चतिभ्यः ध्व
 रच् । पिप्त्वान्० डीष् ॥ वनिपितु
 ० वनेरचेति डीव्री ॥ हरिद्रायाम्
 ॥ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । क
 चिद्वर्षति पर्जन्यो देशे संकृन्नमण्ड
 लः । दुर्भिक्षं शय्यरीवर्षे व्यवहारो
 विपर्ययः ॥ ३४ ॥
 शय्यरीशः । पुं० निशायती । चन्द्रे ॥
 शय्यला । स्त्री० तामराखे । गण्डासा
 ० सवली० इ० भा० प्र० ॥ इक्षुष्ये
 सशल्यदण्डे । रायवांस० इ० गौ०
 भा० ॥
 शय्याणी । स्त्री० उमायाम् । कात्याय
 न्याम् । गौय्याम् ॥ शय्यं स्त्री ।
 इन्द्रवरुणभवशर्वत्वादिना० डीषा
 नुक्कौ ॥ शय्याणीमध्यमाभिधे । म
 ध्यमेश्वरस्थान इत्यर्थः ॥
 शय्यरीकः । पुं० हिंस्रे ॥ खले । शृ
 णाति । शृ० । शृणुहञादौ रुक्चा
 भ्यासस्येति० ईकन्० द्वित्वमभ्यास
 स्यचरुक् ॥

शलाका	शखली
<p>शलः पुं० मृत्विणि ॥ चेषप्रमेदे ॥ विधौ । व्रज्याणि ॥ दीर्घायुधे । कु न्ते । विषाङ्कुरे ॥ उष्ट्रे ॥ शल्या स्यन्तपे ॥ न० श्वाविस्त्रोम्नि शल ल्याम् । शलति ॥ शलति । शल चलने । पचाद्यच् ॥</p> <p>शलकः । पुं० मकंटे । लूतायाम् । मकडो मकडा इ० भा० प्र० ॥</p> <p>शलङ्गः । पुं० लोकापाले ॥ लवणवि शेषे ।</p> <p>शलभः । पुं० कीटविशेषे ॥ पत न्ते । इतिविशेषे । टिङ्गी० टी ङ्गी० इ० दे० भा० ॥ शलति । शल० । कृशुशलिकलिगर्दिभ्योऽ भच् ॥</p> <p>शललम् । न० शले । श्वाविस्त्रोम्नि ॥ शलते । शलचलनसंवरणयोः । ॥ वृषादित्वात्कलश्चित् ॥</p> <p>शलली । पुं० श्वाविधि ॥ शलल मस्यास्ति । इति ॥</p> <p>शलली । स्त्री० शलले ॥ गौरादि त्वाच्चातित्वाद्वाङ्गौष ॥</p> <p>शलाका । स्त्री० शल्ये ॥ मदन द्रुमे ॥ शारिकायाम् ॥ शल्यव्याम् कृत्रपञ्चरादिकाश्रयाम् ॥ तिलि ङ्ग० भाषा० शरे ॥ आलेख्यकूचि कायाम् ॥ शलते । शल० । व लाकादयश्चेतिसाधुः । धातु मय्यामञ्जनकलिकायाम् । सला</p>	<p>ईदृ० भा० ॥</p> <p>शलाकापुरुषः । पुं० वीहानादैव पुरुषेषु ॥ तैचत्रिषष्टिसङ्ख्यापरि मिताः ॥ तत्रद्वादशक्रवर्त्तिनः ॥ चतुर्विंशतिर्जिनाः । नववासु देवाः । नववलदेशाः । नवप्रति वासुदेवाः । इति ॥</p> <p>शलाटः । पुं० शकटपरिमाणे ।</p> <p>शलाटुः । पुं० बिल्वे । मूलवि शेषे ॥ चि० चामेफले ॥ शलते । शलचलनसंवरणयोः । पचाद्य च् । अटति । अटगतौ । मृग यादित्वात्कुः । शलखासायटुश्च ॥</p> <p>शलाभालिः । पुं० उष्ट्रे । इ० ई० न्द्र ॥</p> <p>शलालुः । न० सुगन्धिद्रव्यविशेषे ॥</p> <p>शलौ । स्त्री० श्वाविधि ॥</p> <p>शल्लम् । न० त्वचि । वल्लले ॥ शक ले । खण्डे ॥ मत्स्यत्वचि । शल ति । शलचलने । इण्भीकेति कम् ॥ शल्लैः काष्ठखण्डैरिति वेदभाष्यम् ॥</p> <p>शल्लली । पुं० मल्ल्ये । मीने ॥</p> <p>शल्ली । पुं० मीने ॥</p> <p>शल्लमलिः । स्त्री० शाल्लमलितरौ ॥ शलते । शल० । क्लिप् । मलते । मलधारणे । सर्वधातुभ्यङ्म् । शल्लासीमलित्थ ॥ इ० द्वि० यः ॥</p> <p>शल्लली । स्त्री० शाल्ललिद्रुमे ॥</p>

शल्यः

शल्यः । पुं० मदनद्रुमे ॥ श्वाविधि ॥
 मृपविशेषे । युधिष्ठिरमातुले ॥
 सोमि ॥ शलाकायाम् ॥ बिल्व
 हृद्ये ॥ मत्स्यविशेषे ॥ न० क्षु
 छि ॥ इषौ । शरी । तीमरे । क
 म्ते ॥ वंशकम्बिकायाम् ॥ पा
 पे । दुः सहे ॥ दुर्वाक्ये ॥
 पस्थि ॥ आयुर्वेदस्याङ्गविशेषे ॥
 यथाहमुच्यते । तत्र शल्यं नाम विविध
 त्वणकाष्ठपाषाणपांशुलोहलोष्टास्थि
 बालनखपूयास्त्रावान्तर्गमं शल्योऽर
 णार्थयन्त्रशस्त्रद्वाराग्निप्रणिधानव्रण
 प्रिनष्टयार्थश्चेति ॥ पुं० न० शङ्खौ
 । तीमरे । सेल इ० भा० ॥ शल
 ति । शलगती । अघ्न्यादित्वाद्य
 त् ॥ यदा । सानसिबणसीत्या
 दिनाशलेयः ॥

शल्यकः । पुं० मदनद्रुमे । राटे
 ॥ श्वाविद्वदृशेऽस्थूललोमवतिप्रा
 णिविशेषे ॥ तन्मांसगुणास्तु । श
 ल्यकः श्वासकासास्रशोषदोषत्र
 यापहः । इति ॥

शल्यकण्टकः । पुं० शल्यके ।
 शल्यलोम । न० शलल्याम् ॥
 शल्यहृत् । चि० व्रणचिकित्सके ।
 शल्यहर्त्तरि ।
 शल्यारिः । पुं० धर्मपुत्रे । युधि
 ष्ठिरे ॥

शल्यः । पुं० मेके ॥ न० त्वचि ॥

शवपादपः

शल्यकः । पुं० शोणवृक्षे ॥ न० त्वचि ॥
 शल्यको । स्त्री० श्वाविधि । शल्य
 मृगे । अस्यामांसगुणायथा । श
 ल्यमांसं गुणस्निग्धं शीतलं कफपित्त
 जिदिति ॥ द्रुमविशेषे । गजभ
 द्यायाम् । सुवहायाम् । अस्या
 गुणास्तु । शल्यकोतुवराशीतापित्त
 श्लेष्मातिसारजित् । रक्तपित्तव्रण
 हरीपुष्टिक्तृसमुदीरितेति ॥ सल
 ति । बलगतौ । कृन् । पृषाद
 रादिः । गौरादिः ॥ सत्कृत्यल
 क्यते । लकचास्वादने । कृन् ।

शल्यकोद्रवः । पुं० शिवायाम् ॥

शल्यः । पुं० मदनद्रुमे ॥

शवः । पुं० कुक्ष्ये । शवः ।
 न० तायि । शवः ।
 पचाद्यच् ॥

शवकाष्ठः । पुं० कुक्ष्ये ।
 शवयानम् । न० काष्ठमत्ते । शव
 हनार्थं खट्वायाम् ॥

शवरः । पुं० अरण्यवरेऽस्तेच्छविशेषे ॥
 अप्स । पानीये ॥ शङ्करे । शा
 स्त्रविशेषे ॥ हस्ते ॥ न० जले ॥
 चिचि ॥ धीवानां व्रतविशेषे ॥
 शवति । शव० बाहुलकादरः ॥
 शवरातिश रा० । कः ॥

शवरथः । पुं० शवयाने । अरथी०
 इ० भा० ॥

शवपादपः । पुं० लोघे ॥

शश :

शवरलोभः । पुं० श्वेतलोभे ॥
 शवरालयः । पुं० पक्ष्णे । भिक्षया
 मे ॥ शवरगृहे । शवरान्तोतिश
 वराः । तेषामालयः ॥
 शवरावासः । पुं० शवरालये । शव
 राखामावासः ॥
 शवरी । स्त्री० शवरभार्यायाम् ॥
 शवलः । पुं० शवले विभे । कर्बु
 रेवर्णे ॥ चि० तद्वर्णयुक्ते ॥ प
 श्यौष्ठमध्यम् ॥
 शवल्लिमा । पुं० विचित्रतायाम् ॥
 शवल्लस्यभावः । पृथ्वादिस्वादिम
 निच् ॥ वर्णवाचकत्वात् ॥ वर्ण
 दृढादिभ्यङ्गतिवा० इमनिच् ॥
 शवली । स्त्री० शवलवर्णायांगवि ॥
 शवलयोगादन्यतेऽङीष्
 शवः । न० वले । प्रव्रयति । ट्
 षोष्ठि० । श्वेः संप्रसारणश्चेत्य
 मुन् । शवसी० शवांसि० इत्यादि
 बोध्यम् ॥
 शवसानः । पुं० पथि ॥ शवति०
 श्वसेवा । श्वगतौ । रुन्दस्यसान
 च्शुक्भ्याम् ॥
 शव्यम् । न० शवकर्मणि ॥
 शशः । पुं० वीले ॥ क्षीप्ते ॥ प
 शुविशिषि । शशके । क्षीमकर्णे ।
 वनाखौ । सखा० इ० भा० ॥
 अस्यमांसगुणायथा । शशः शीतो
 लघुर्मांसीरुचः स्वादुः सदाहितः

शशधरः

। वज्रिकृतकफपित्तघ्नोवातसाधार
 यः श्रुतः ॥ ज्वरातीसारशोषा
 स्रग्वासाभयहरश्चसः । अपिच
 । निरस्यक्तपलमेवशाशंसहिङ्गना
 ज्येनक्तसुपाकम् । ससैभ्यवधूक
 नदत्तवासं करोति कोष्ठाग्निमतिप्र
 काशं ॥ शशादिमांसानिविष्वक्प्र
 दियानीत्याह । मार्गमांसं तथा
 प्लागंशाशंसमनुयुज्यते । एतानि
 हिप्रियाणिस्युः प्रयोज्यानिवसुश्व
 रे । इत्येकादशीतत्त्वम् ॥ चतुर्वि
 धपुरुषान्तर्गतपुरुषविशिषे । तल्ल
 क्षणं यथा । मृदुश्चनसुशीलः क्षी
 मलाङ्गः सुकेशः सकलगुणविधो
 नः सत्यवादीशशायमिति ॥ चन्द्र
 चिह्ने ॥ शशति । शशभृतगतौ
 । अच्
 शशकः । पुं० वनाखौ । शशे ॥
 शशघातकः । पुं० श्वेने । बाणदू०
 भा० प्र० ॥
 शशघ्नी । स्त्री० शकुन्याम् । शशंह
 न्ति । अमनुष्यकर्तृकइतिहन्तेष्ट
 क् । ङीप् ॥
 शशधरः । पुं० विधौ । चन्द्रे ॥
 यथा । विलोकावदनश्रयंशशधरो
 क्रियापाण्डुरः कुचौकमलकीरकः
 स्फुटतिवक्षसासंप्रतम् । रुदन्ति
 तुहिनफलाद्भवदलानिदन्तच्छदं
 प्रियेकथयजायतांसपदितन्विमूकः

शशाङ्गुली

पिकः । शशकधरोधारकः क
पूरे ॥

शशपानतीर्थम् । न० तीर्थविशेषि ॥

शशप्रतकम् । न० स्तनादिस्थनखा
घाते ॥

शशभृत् । पुं० विधौ । चन्द्रे ॥ शश
विभक्तिः । डुभृञ् । क्तिप् ॥

शशलोम । न० शशीर्षे ॥ शशकली
म ॥

शशविन्दुः । पुं० वासुदेवे ॥ राजा
नरे । चिचरयपुत्रे ॥ चन्द्रे ॥ श
शशविन्दुस्त्वम्लक्ष्यमक्ष ॥

शशशिविका । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥

शशकली । स्त्री० गङ्गायमुनयौर्मध्य
देशे । अन्तर्वेद्याम् ॥ इ० मुद्रित
चि० शेषः ॥

शशाङ्कः । पुं० चन्द्रमसि । कपूरे ॥

शशाङ्कमूर्तिः । पुं० चन्द्रे ॥ शशा
ङ्कामूर्तिर्यस्या ॥

शशाङ्गुली । स्त्री० कर्कटीप्रभेदे ।

बहुफलायाम् । तण्डुल्याम् । अ
स्याः पर्यायायथा । शशाङ्गुलीब
हुफलातण्डुलीश्चसम्भवा । च
द्रोन्मालीमशफलाधून्मशफलात
या ॥ अस्याः गुणाः । शशाङ्गुली
तिक्तकटु, सकोमलाकडुम्लयुक्तमधु
राकफापहा । पाकेतुसान्नामधु
राविदाहकृत्कर्फ तुशुष्कारुचिक
चदीपनी ॥

शशी

शशादः । पुं० विकृष्टिसंज्ञके राज
विशेषि ॥ ग्र्ये ने ॥

शशादनः । पुं० श्येनपक्षिणि ॥ श
शमसि । अद० ॥ ल्युः । ल्यु
ट्० युच्वा ॥

शशिकला । स्त्री० अतिशकरो १५ ल
न्दोविशेषि ॥ तल्लक्षणात् गुरुनिध
नममुलघुरिहशशिकला । यथा ।
मलयजतिलकसमुदितशशिकला ।
ब्रह्मयुवतिलसदलिकगगनगता स
रसिजनयनहृदयसलिलनिधिं व्यत
नुतविततरभसपरितरलम् ॥ शशि
नः वीर्यशशि ॥

शशिकान्तः । पुं० चन्द्रकान्तमणौ ॥
न० कुमुदे । कङ्कारे । कौरवे ॥ चि०
चन्द्रसमे ॥

शशिदेवः । पुं० रत्नदेवे ॥

शशिध्वजः । पुं० भङ्गटपुरनृपे ॥ क
ल्किपुराणस्य २५ अध्यायप्रसिद्धे ॥

शशी । पुं० हिमांशौ । चन्द्रे । नक्ष
त्रे शि ॥ नक्षत्राणां मध्ये शशीविंशो
विभूतिः । सचजलमयः । यथा
। सलिलमयेशशिनिरवेदीधितयो
मूर्च्छितास्तमोनैशम् । जपयन्तिद
र्पणोदरनिहिता इवमन्दिरशान्तवृ
त्तिः ॥ वर्षावृत्तप्रभेदे । नरेन्द्रो यदि
स्यात् । शशीकथ्यतेतत् ॥ यथा ।
जनानन्दकन्दः प्रियसाम् कुन्दः
॥ षण्माचस्यद्वितीयप्रभेदे ॥ ५५०

शशिशर्म

॥ अर्धद्वजविशेषि ॥

शशिशर्मम् । न० सुक्तायाम् ॥ कुमुदे

॥ चि० चन्द्रसमदोषियुक्ते ॥

शशिशर्मा । स्त्री० ज्योत्स्नायाम् ॥

शशिशर्मणः । पुं० चन्द्रशेखरे । शिवे ॥

शशिलेखा । स्त्री० चन्द्रमसः कला

याम् । इन्दुलेखायाम् ॥ गुड

च्याम् ॥ बाकुच्याम् । सोमराज्याम्

॥ चन्द्रलेखाभिधेयस्य । रसालायाः

प्रभेदे । यथा । शर्कराशुभयुक्तेन

नृतदुग्धचूतेन च । पटपूताशिवरि

षोऽशशिलेखेति कौत्सिता ॥ शशि

लेखाहिमावल्यारुच्यः पुष्टिप्रदालघु

। वातपित्तहराश्चेष्टामहादाघविना

शिनो ॥

शशिलेखिका । स्त्री० शशिलेखाया
म् ॥

शशिवदना । स्त्री० गायत्रीकन्दः ।

प्रभेदे ॥ शशिवदनान्धौ ॥ यथा ।

शशिवदनानां व्रजतरुणीनाम् । अ

धरमुधोर्मिमधुरिपुरैश्छत् ॥ चन्द्र

सममुखायां विधिति ॥

शशिवाटिका । स्त्री० धुननं वायाम् ॥

शशिशेखरः । पुं० ईश्वरे । चन्द्रमौ

लौसदाशिव ॥ बुधभेदे । चक्रसंखरे

। वज्रकपालिनि । वज्रटोके ॥

शशिशर्मम् । न० शशिलामनि ॥ शश

स्यजर्णः शशिशर्मम् । शशिशर्मकार

यंकरणमिति चन्द्रगोमिलिङ्गानुशा

शस्तकेशकः

सनात् क्लीबत्वम् ॥

शश्वत् । अ० आत्मप्रप्रे मङ्गले ॥

पुराकल्पे ॥ सदार्थे । निर्व्ये । नि

रन्तरे ॥ आभीक्ष्ये ॥ पुनरर्थे ॥ अथ

तिशयनं वा । शश्वः । बाहुबलात्

वत् ॥ सद्दार्थे ॥

शष्कुलः । पुं० छित्तौ । करञ्जे ॥

शष्कुली । स्त्री० पिष्टविशेषः । सीहाली

तिख्याते ॥ यथा । समितावाधृता

क्तायासीत् पूर्णकृत्वा च विलयेत् । आ

ज्येतां भवयेत् सिद्धाशष्कुलीक्रेनिका

गुणा । कर्णरम्भे ॥ यथा कर्णशष्कु

ल्यवच्छिन्नं न भवत्येवमिति ॥ सौ

री० इ० भा० प्र० मत्स्ये ॥ तद्गुणाय

था । शष्कुलीया हि शीघ्र्यामधुरा

तुषरास्मृता । गौरादित्वान्डीष

शष्पम् । न० नवीनदृष्टे । बालदृष्टे

॥ पुं० प्रतिभाहारी ॥ शस्यते । शु

ध्यतिवा । शसुहिंसायाम् । शुष

शेषणे वा । खप्पशिल्पशष्पेति पो

निपातनात् । पत्वस्र ॥

शसनम् । न० परम्पराके । यस्मात्

पशुजनने ॥ शसुः । भावेच्छुट् ॥

शस्तम् । न० श्वः श्रेयसी । शिवे ।

क्षेमे । चि० कल्याणयुक्ते ॥ स्तुते

॥ प्रशस्ते ॥ शस्यते स्म । शंसुस्तुती

। कस्मैचित्तः ॥

शस्तकम् । न० अङ्गुलिबाधे ॥

शस्तकेशकः । चि० प्रशस्तकेशवात्

शस्त्रकोशतः :

शस्त्राङ्गः । त्रि० रम्यतनौ ॥ शस्तान्य
ज्ञान्यस्य ॥ पुं० अतीतकल्पार्हहे
दे ॥

शस्त्रम् । न० लोहे ॥ तीक्ष्णायसे । अ
स्त्रे । आयुधे ॥ शस्त्रास्त्रं बहुवामु
क्तैरित्यादौ शस्त्रास्त्रयोर्भेदः ।
तथाहि । येन करधृतेन हन्यते तच्छ
स्त्रं अस्यादि । येन प्रक्षिप्तेन हन्यते
तदस्त्रं काण्डादिभ्यनयोर्भेदः ।
अपिच । अस्त्रमन्त्राभिमन्त्रितम् ।
शस्त्रं तदितरदिति । शस्यतेऽनेन ।
शसुहिंसायाम् । दास्तीतिष्टृन् ।
सर्वाधातुभ्यङ्गात्तवा ॥ अमिचिमि
दिशसिभ्यः क्त्वा ॥ अप्रगौतक
गजाति ॥ होत्रादिनाशंस्तमानङ्ग
त्वर्थः ॥ अप्रगौतमन्त्रसाध्यायांस्तु
तौ ॥ अप्रगौतमन्त्रसाध्यगुणनिष्ठगु
णाभिधानं शस्त्रमिति याजकामांशव्य
वहारः ॥ पुं० खड्गे । तरवारौ ॥

शस्त्रकम् । न० अयसि । लोहे ॥ श
स्यतेनेन । शसेः ष्टृन् । स्वार्थे
कः ॥

शस्त्रकर्म । न० वीद्यानां प्रधानिकर्म
विशेषे । तदष्टविधं भवति । यथा
। कृद्यं । भेद्यं । लेख्यं । वेध्यं । मेध्यमा
हार्यं । विस्त्राय्यं । सौव्यमिति भेदे
दात् ॥

शस्त्रकोशतः । पुं० महापिण्डीत
रौ ॥

शस्यम्

शस्त्रजीवी । पुं० शस्त्राजीवे ॥

शस्त्रधारणजीवकः । पुं० शस्त्राजीवे ॥

शस्त्रपाणिः । पुं० अस्यादिशस्त्रहस्ते
॥ आततायिविशेषे ॥

शस्त्रभृत् । पुं० शस्त्रधारिणि ॥

शस्त्रमाण्डः । पुं० असिधावके ।

शस्त्राजीवे ॥ शस्त्रमाष्टि । मृजुशु
बौ । कर्मण्यण् ॥

शस्त्रशास्त्रम् । न० अथर्ववेदस्योपवे
दे ॥

शस्त्रहतः । त्रि० शस्त्राघातेन मृते ॥

शस्त्रहस्तः । त्रि० शस्त्रपाणौ ॥

शस्त्राजीवः । त्रि० काण्डपृष्ठे । आ
युधीये । • आयुधिके ॥ शस्त्रमाजी
वति । उपजीवति । जीव० । कर्म
ण्यण् ॥

शस्त्राभ्यासः । पुं० शस्त्रशिक्षायाम् ॥

शस्त्रायसम् । न० पिण्डायसे । इस्
पात् । इ० भा० ॥

शस्त्री । त्रि० शस्त्रविशिष्टे ॥

शस्त्री । स्त्री० कुरिकायाम् ॥ ष्टृन् ।
षित्वान्ङीष् ॥

शस्यम् । न० वृक्षादिकले ॥ शंस्यते ।

शसु० । तत्किं शसिचतौ तयत् ॥

तालव्या अपि दन्त्याश्च शस्यशूकरपां

शवः ॥ क्षेपधान्ये ॥ यथा । शस्यं

क्षेपगतं प्राहुः स तुषधान्यमुच्यते

। आमं वितुषमित्युक्तं स्त्रिन्नमन्नमु

दाहृतमितिसूतिः ॥

शाक :

शस्यध्वंसी । पुं० तुन्नवृक्षे । नन्दीद्व
मे ॥ वि० शस्यनाशके ॥

शस्यमञ्जरी । स्त्री० कण्ठिनि । अभिन
वर्निगर्तधोन्यादिशौर्षके ॥ शस्य
स्यमञ्जरी ॥

शस्यशुकम् । न० यवाद्ययोः । किंश
री ॥ शस्यस्यशुकम् ॥

शस्यसंवरः । पुं० अश्वकर्णे । साल
वृक्षे ॥ शस्यैः संव्रियते । वृज्० ।
अप् ॥

शस्यसंवरणः । पुं० दीर्घपर्णे । अ
श्वकर्णे । जरणद्रुमे ॥

शस्यात् । वि० शस्यभक्षके ॥

शस्यारुः । पुं० शमीरे । अल्पशमीवृक्षे ॥

शंशपः । पुं० अमसे ॥ शिंशपायावि
कारः । अज् । देविकाशिंशपेत्या
त्वम् ॥

शंशपायनः । पुं० मुनिविशेषे ॥

शाकः । पुं० द्वीपविशेषे ॥ शाकेशाक

द्रुमस्तुङ्गः शाकसंज्ञानिवन्धनद्रुत्यु

क्तेः ॥ कर्कशपत्रमहतिद्रुमे । क्र

कचपत्रे । शरपत्रे । श्रेष्ठकाष्ठे ।

स्थिरसारे ॥ शक्तौ ॥ नृपविशेषे ॥

युधिष्ठिरविक्रमादित्यशालिवाहना

दिशकनरपत्नीनामतीताम्दे ॥ बवं

रे । गोयानाख्ये ॥ पुं० न० हरि

तके । शाकभात्रे ॥ मण्डूकपर्णी

पालङ्क्याचिक्षिकाचाप्यपीदका ।

चाङ्गेरौहिलमोचाचकलस्त्रीशाकजा

शाक :

तयः ॥ वास्तुके ॥ पत्रपुष्पादिषु ॥

तत्रपत्रनिम्बादेः ॥ पुष्पकोविदा

रादेः ॥ आदिपदात्फलंवात्तिका

देः ॥ मूलमूलकादेः ॥ कन्दः

शूरादेः ॥ अङ्गुरीवशादेः । आ

हव ॥ मूलपत्रकरीरायफलकन्दा

धिरुठकम् । त्वक्पुष्पकवकाश्चैव

शाकं दशविधं स्मृतम् ॥ अधिरुठकं

तालवीजं अङ्गुरास्थिमज्जादीति गौ

डाः । अन्येतु चोद्धृतस्यफलम्

लादेः स्वेदान्नवीजिन्नानङ्गुरान्मन्य

क्ते ॥ शक्यते ॥ शक्तीत्यनेनवाभोक्तु

म् । शक्नु० । अज् । यडा । श्य

ति । शीतनूकरणे ॥ बाहुलकात्

कन् । भावप्रकाशितुः षड्विधं शाक

मुक्तम् । यथा । पत्रपुष्पफलना

लंकन्दसंस्वेदजंतया । शाकं षड्वि

धमुद्दिष्टं गुरुविद्याद्यथोत्तरम् ॥ अ

थैतेषां गुणाः । प्रायः शाकानि स

र्वाणि विष्टम्भोनिगुरुष्विच । रुक्षा

णि बहुवर्चासि सृष्टविण्मारुतानि च

॥ शाकं भिनत्तिषपुरस्थिनिहन्ति ने

च वर्णं विनाशयति रक्तमथापिशुक्र

म् । प्रज्ञाक्षयं प्रकुरुते पक्षितश्च नूनं

हन्ति स्मृतिं गतिमिति प्रवदन्ति तज्

ज्ञाः ॥ शाकेषु सर्बेषु वसन्ति रोगा

स्ते हेतवे देहविनाशनाय । तस्माद्दु

धः शाकविषज्जनं शुकुर्यात् तथा

स्तेषु स एव दोषः ॥ अपिच । सामा

शाक :

न्यायेववाध्यानिशाकनिम्दावचां
सिंहि । विशेषस्तत्रतेषान्तुतत्रतत्र
निरूपितः ॥ शाकपाकविधयं
था । हिङ्गुजीरयुतेतैक्षिपिपेष्ठाकं
मुखण्डितम् । लवणसुार्द्रचूर्णा
दिसिद्धेहिङ्गूदकंक्षिपेत् ॥ इत्ये
वंसर्वशाकानांसाधनेभिहितवि
धिः ॥ वास्तूकंकाकमाचीक्षुतसुड
क्षीयः पुनर्नवा । केचुक्कनाणि
कापाठातस्थान्तेऽस्त्रेनतदुधैः । का
कमर्दीयमेथीचपुत्राटचणकोद्भवम्
। रसाद्रस्वस्वरहितं पक्वं सम्यक्
चक्षयैः । एवंवार्त्तिककूष्माण्ड
पटालादिफलैष्वपि । तलनेविधि
रुद्दिष्टोविशेषायः सकथ्यते ॥ त
प्तेतैलेक्षिपेष्ठाकंवास्तूकादिसुख
ण्डितम् । लवणंतीयमस्त्रक्षि
प्तंसिद्धेऽर्द्धमाचकम् ॥ सधान्यवेश
नेतक्रेगालितंक्षयितंक्षिपेत् ॥ त
तः शुण्ठीजीरकक्षिपेहिङ्गूदकं
क्षिपेत् ॥ इत्यमेवापरस्यापिषणं
स्करणीयदि । तत्सर्वंस्वेच्छयादे
यं वणं कृतं प्रथमं स्मृतम् ॥ एवं
यत्कथितं शाकं कषासं कटुतिक्तक
म् । तदुष्णनाम्बुनापूर्वतक्रेणतद
नन्तरम् । तप्ततैलेविनिः क्षिप्य
रन्वयेज्जययेच्छया । वणं स्करकणे दे
यं कुङ्कुमं रक्तचन्दनम् । ताम्बूलं च
त्रयद्युक्तं तत्रतत्रप्रयोजयेत् ॥

शाकम्भरीयम्

शाकचक्रिका । स्त्री । चिन्तायाम् ॥
शाकटः । पुं । शकटबोटारि ॥ श्ये
ष्मातके । बहुवारके ॥ चि । श
कटश्चेदमित्यर्थः । शकटापकरणे
॥ शकटं वहति । शकटादण् ॥
शकटवाह्यभारे ॥ शकटेन उच्यते
। शेषद्वयम् ॥
शाकटाख्यः । पुं । धवद्वये ॥
शाकटायनः । पुं । मुनिविशेषे ॥
शाकटिकः । चि । शकटेन यमनक
र्त्तारि ॥ शकटेन चरति । मच्छति
। चरतीति ठक् ।
शाकटीनः । पुं । विंशतितुलाप
रिमाणे । भारे । आचिते । श
लाटे ॥
शाकतरुः । पुं । शाकद्वये । सा
गौ न । इ । भा । ॥ शाकाख्य
तरुः ॥
शाकपत्रकः । पुं । पिथो ।
शाकम्भरी । स्त्री । चण्डालाम् । दु
र्गायाम् । शाकैर्भरणत्पोषणा
त् ॥ तस्याः स्थानं हिमाद्रेः प्र
त्यन्तपर्वतेप्रसिद्धम् ॥ तीर्थवि
शेषे ॥
शाकम्भरीयम् । न । सांभर । इ ।
भा । प्र । लवणविशेषे । अस्त्रप
र्यायगुणायथा । शाकम्भरीयंकथि
तंगडाख्यरोमकंतथा । गडाख्यं
लघुवातघ्नमस्युष्णमेदिपित्तलम् ।

शाकश्रेष्ठा

तीक्ष्णव्यवायिसूक्ष्मस्राभिष्यन्दिक
टुपाकिच ॥

शाकयोग्यम् । न० धान्याके ।

शाकराट् । पुं० वास्तूके ॥

शाकराजः । पुं० वास्तूके

शाकरण्डः । पुं० यन्त्रिफले ॥

शाकलः । पुं० उदीच्ययामे ॥ वा
हीकयामे ॥

शाकल्यः । पुं० ऋषिविशेषे ॥ श
कल्यगीत्रापत्यम् । गर्गादित्वा
द्यञ् ॥

शाकवातीयः । पुं० ब्रह्मयष्ट्याम् ॥

शाकविल्वः । पुं० वास्तूके ।
शाकविल्वकः । पुं० वास्तूके ।

शाकवीरः । पुं० जीवशाके ॥ पुन
नवायां ॥

शाकहृद्यः । पुं० शाके । खरप
चे । अर्जनीपमे । ककचपचे ॥

शाकशाकटम् । न० शाकक्षेत्रे ॥

शाकानां भवनङ्क्षेत्रम् । भवने
क्षेत्रे शाकटशाकिनाविति शाक-
टः ॥

शाकशाकिनम् । न० शाकशाकटे ॥

शाकानां भवनङ्क्षेत्रम् । भवने
क्षेत्रे शाकटशाकिनाविति शाकि-
नः ॥

शाकश्रेष्ठः । पुं० न० वास्तूकशाके ॥

शाकश्रेष्ठा । स्त्री० जीवश्याम् । वा
स्तूके ॥ डीडोचुपे ॥

शाकिनी

शाकाख्यम् । न० पत्रपुष्पादौ । य

था । मूलपत्रकरीरायफलकन्दा
धिरूढकम् । त्वक्पुष्पकवकक्षे

तिशाकं दशविधं स्मृतम् ॥ पुं०

शाकहृद्ये । अतिपत्रे । श्रेष्ठका

ष्ठे । स्थिरसारे । गृहद्रुमे । सा

गोनुद्गौ० भा० ॥

शाकाङ्गम् । न० मरिचे ॥

शाकाङ्गम् । न० वृक्षाङ्गे ॥

शाकाङ्गभेदनम् । न० चुक्रे । का
ञ्चिकप्रभेदे ॥

शाकालाङ्गः । स्त्री० राजतुम्बाम् ॥

शाकिनम् । न० महच्छाकवति ।

महच्छाकं शाकी० तद्वति ॥ मत्स्य

र्येषामादित्वाङ्गः । शाकोपलालो

दद्रूणाङ्गस्त्वष्ट्र ॥

शाकिनी । स्त्री० दुर्गायाश्चतुर्वीरि

शेषे ॥ शाकयुक्तायां भूमौ ॥ यथा

। शकटः शाकिनीगावोजालमस्य

न्दनं नमः । अनूपं पर्वतैराजादु

र्भितेन वृक्षतयः ॥ शकटे धान्या

दिवहनहारेणोपजीव्यः । पत्रपुष्प

फलादिषड्विधशाकयोगात् ० शा-

किनी० गृहवाटिका० शाकाद्या

हरणेन । गावा । दुग्धादिना ।

जालं । मत्स्याद्याहरणेन च स्यन्द-

नं स्वस्थानाऽऽलगा० कृषादिलभेन०

व्ययाधिक्यमिष्टव्याच । वनं फलपु

ष्पाद्याहरणेन । अनूपं बहुदकदे

शाक्त :

शः • समृच्चालशालकाद्याहरणे
न । पर्वतगैरिकमृदाद्याहरणेन ।
राजाभैक्षादिनेत्यर्थः ॥

शाकी । पुं० मङ्गल्यकी ॥

शकुनः । पुं० न० पशुपत्यादिरूप
शकुनद्वारामनुष्यशुभाशुभनिश्चाय
कथ्यते । वसन्तराजादौ ॥

शकुनिः । वि० पक्षिजीविनि ॥

शकुनिकः । पुं० जीवान्तके । पक्षि
हन्तरि । शकुनान् हन्ति । पक्षिम
त्ये । त्यक्षपर्यायस्यापि यद्व्याहृक् ॥

शकुनेवः । पुं० दुष्ट, खे । पिङ्गले ।
क्षुद्रपेचके । शकुनेरपत्यम् । शुक्ला
दिखाड्ठक् ॥

शकुन्तलेयः । पुं० भरते । शकुन्तला
याअपत्यम् । स्त्रीभ्यं ठक् ॥

शकुलिकः । पुं० मातृस्थिकविशेषे ।
शकुलान् हन्ति । पक्षिमत्स्येति
ठक् ॥

शाकरः । पुं० अनडुहि ॥

शाक्तः । वि० सर्वदेवमय्याः शक्तेरु
पासके ॥ शक्तिर्देवतास्य । सास्यदे
वतेत्यप् ॥ यथा । शाक्तः एव हि जाः
सर्वे न शैवानचवेष्णावाः । उपासते
यतीर्देवीं गायत्रीं परमाक्षरीम् ॥ श
क्त्युपासनानन्तरं मन्योपासननिषि
ध्यथा । अस्यासाराधनं कृत्वा नान्य
स्याराधनं चरेत् । अन्यस्य स्मरणा
द्देवियोगिनीशपमालभेतिदितिग

शाक्यमुनिः

वैश्वतन्त्रम् ॥ देवीभक्तापराधदुःख
दातृत्वमुक्तं मुखमालातन्त्रे ।

शाक्तान् हिंसन्ति गर्जन्ति नन्दन्ति
बहुअल्पकाः । छिनत्ति तेषां देवे
शीशिरांसि हरवत्समेति । गर्ज-
न्ति । कुप्यन्ति युध्यन्ति वेत्यर्थः ॥

शाक्तिकः । वि० शक्त्युपजीविनि ॥
शक्त्या जीवति । वितनादिखाड्ठ-
ञ् ॥

शाक्तीकः । वि० शक्तिहेतिके । श
क्तियोधनि ॥ शक्तिः प्रहरणम
स्य शक्तियष्ट्येरीकक् ॥

शाक्यः । पुं० बुद्धिः ॥ शकीऽभिज
नोमा । शण्डिकादिभ्योऽज्यः ॥
शाक्यमुनौ । भीमवत् ॥

शाक्यमुनिः । पुं० शौद्धोदनी ।
मायादेशीसुते ॥ शकीऽभिजना
ऽमा । शण्डिकाभ्योऽज्यः ॥ य
द्वा । शाक्यवत्प्रतिच्छिन्नं वासं यस्या
च्चक्रिरे । तस्यादिच्छाकुवंशास्त
शाक्या इति भविष्युताः इति सुन्द
रानन्दचरितागमे ॥ अयमर्थः ।
केचनैच्छुः कुवश्या राजपुत्राः पि
त्रावनशासाय दत्ताज्ञाः गीतमवंश
म्यकपिलस्याश्रमे । शाक्येभ्यो बस
तिं कृतवन्त इति हेतोस्त शाक्याः ।
शाकीभवाः । दिगादिखाद्यत् । त
द्वा शाक्यतीर्थीमुनिः । शाक्यस्या
सौमुनिश्चेति । शाक्यमुनिः ॥

शाखानगरम्

शाक्यसिंहः । पुं० सर्वाथसिन्धे ।
 शाक्यमुनी ॥ शाक्यः सिंहद्वय ।
 उपमितव्याघ्रेतिसमासः ॥
 शाक्री । स्त्री० दुर्गायाम् ।
 शाखः । पुं० छिन्नी । करञ्जे ॥
 शाखा । स्त्री० पक्षान्तरे ॥ बाही ॥
 गन्धमेदे ॥ अन्तिके ॥ दुर्मात्रे ।
 लतायाम् ॥ वेदभागी । ऋग्वेदादिक्र-
 मेणवेदोद्यत्वारः । तत्रैकविंशति
 शाखाऋचः । नवाधिकशतशाखा
 यजुषः । सहस्रशाखाः साम्नः ।
 पञ्चाशच्छाखाः अथर्वणस्य । अतोक्तं
 छन्दोगपरिशिष्टे । स्वशाशाश्व
 मुत्सृज्य परशाखाश्वस्ययः । कर्तुं
 मिच्छति दुर्मेधामेघंतत्तस्ययत्कृत-
 म् ॥ यन्नाम्नातं स्वशाखायां पारक्य
 मश्विरोधिपत् । विहङ्गिस्तदनुष्ठेय
 मग्निहोत्रादिकर्मवदिति ॥ बह-
 ल्यं बाह्वृग्वोक्तं यस्ययत्कर्मकीर्त्ति-
 तम् । तस्य तावतिशास्त्रार्थे कर्त्तव्यं
 बह्वृतं भवेदितिततापिशिषः ॥
 शाखति । शाखुव्याप्तौ । पचाद्य-
 च् । टाप् । यहा । श्रुतेऽस्यां प-
 क्षी । शीङोऽस्त्वस्येत्यत्र ० वृक्षादयश्च
 अचेतिदशपादानुसारिणः ॥
 शाखाकण्टः । पुं० स्नुहोवृक्षे ॥
 शाखानगरम् । न० यन्मूलनगरादन्य-
 त्पुरं० तस्मिन् । मुख्यपुराभ्यर्थां पु-
 रे । अभिष्यन्दिरमणे । यथा ।

शाखिः

आरभ्यमूलनगरादपरंनगरं हि बत ।
 तदभिष्यन्दिरमणं शाखानगरमित्य-
 पीतिशब्दरत्नावली ॥ तरुस्थानी
 यस्यामूलनगरस्य शाखेवनगरम् ॥
 शाखापित्तम् । न० पाणिपादांसमूल-
 दाहे ॥
 शाखापुरम् । न० शाखानगरे ॥ शा-
 खेवपुरं ॥
 शाखामृगः । पुं० कपौ । वलीमुखे
 । वानरे ॥ शाखाचरोमृगः पशुः
 । शाक्यपार्थिवादः ॥
 शाखामृगाधिपः । पुं० सुग्रीवे । शा-
 खामृगायामधिपः ।
 शाखाम्ना । स्त्री० वृक्षास्त्रायाम् ॥
 शाखारण्डः । पुं० स्वशाखांपरित्य-
 ज्यशाखान्तराध्ययनकर्त्तरि । अ-
 न्यशाखके । स्ववेदशाखामुत्सृज्या
 परशाखाश्वकर्मकुर्षाणे ॥
 शाखारथ्या । स्त्री० घाडगृहस्तप्रस्थं
 पथि । यथा । धनूंषिचैव चत्वा-
 रिशाखारथ्यास्तुनिर्मिताः । चि-
 करस्योपरथ्यास्तुदिकराप्युपरथ्य-
 का ॥ इतिदेशीपुराणम् ॥
 शाखालः । पुं० बानौरवृक्षे ।
 शाखाशिखा । स्त्री० मूलादारभ्या
 यंयावद् गतायां लतायाम् । अ-
 वरोहे ॥
 शाखिः । पुं० तरुष्के । तरुक्ता-
 न् । वृ० भा० प्र० देशे ॥ शा-

शाङ्करी

खृ० । इन् ॥

शाखी । पुं० पादपे ॥ वेदे ॥ तुरु
ष्काख्यजने ॥ राजभेदे ॥ शाखा
ऽस्यस्ति । ब्रीह्यादिस्वादिति ॥
यथा । अवश्यं शाखति । शाखु०
। आवश्यकैतिषिनि ॥

शाखाटः । पुं० सहोडा इ० भा०
प्र० हृषे । पीतफले । यथास्यपर्या
यगुणाः । शाखाटः पीतफलको
भूतावासः स्वरच्छदः । शाखा
टारक्तपित्तार्शोवातश्चेष्वातिसारजि
दिति ॥

शाखाटकः । पुं० शाखाटे ॥

शाङ्करः । पुं० बलीवर्हे ॥ न० छन्दो
भेदे ॥ चि० शङ्करसम्बन्धिनि । मा
हेश्वरे । शङ्करप्रोक्ते ॥ यथा । आ
गमेत्तविधिं हित्वायः श्राद्धं कुरुते
नरः । श्राद्धं तद्विफलं सोऽपि पितृभि
र्नरकं व्रजेत् ॥ तत्तोयं शोणितसमं
पिण्डो मलमयो भवेत् । तस्मान्मर्त्यः

प्रयत्नेन शङ्करमतमाश्रयेत् ॥ शङ्क
रस्यायम् । शङ्करेण प्रोक्तं वा । अ
ण् ॥

शाङ्करिः । पुं० स्कन्दे । गणेशे ॥

शाङ्करी । स्त्री० देवीविशेषे । श्रीगि
रौ शाङ्करी स्मृतेति देवी शाङ्करी तु म
हाकाली । इति च देवीगीता । अथ
शाङ्करी शाङ्करी व्यत्ययेन पाठो गीता
यां विध्यः ॥

शाठ्यम्

शाङ्कुची । स्त्री० शङ्कुयादसि ॥

शाङ्किकः । पुं० काम्बविके । शङ्कव
लयादिकर्तृरिजातविशेषे ॥ शङ्कः
शिल्पमस्य । शिल्पमिति ठक् ॥

शाङ्कुष्टा । स्त्री० गुप्तायाम् ॥ इ० र०
माला ॥

शाटः । पुं० वस्त्रविशेषे । शाटके ॥
शटैकस्मिन्निधञ् ॥

शाटकः । पुं० न० पटप्रभेदे । यथा
आजानुलम्बितमलीमसशाटकानां
मित्रादपि प्रथमयाचितभाटकानां
म् । पुत्रादपि प्रियतमैकवराटकानां
वञ्चदिवः पततुमूर्द्ध्वं कराटकानां
म् ॥ स्वार्थे कः ॥

शाटिका । स्त्री० शाठ्याम् ॥

शाटी । स्त्री० शाटके । स्त्रीपरिधेयव
स्त्रे । साडी इ० भा० प्र० ॥ शाठ्य
ते । पटश्चावायांचुरादिः । सर्व
धातुभ्यङ् । कृदिकारादिति डी
ष् ॥

शाठ्यायनः । पुं० मुनिविशेषे । न०
प्रकृतकर्मवैगुण्यप्रशमनार्थे हिमे ॥
नायं हिमः सर्वसम्मतः निर्मूल
त्वात् । समूलत्वे शाखास्तरीयत्व
मिति गौडाः ॥

शाठ्यम् । न० कुसुतौ । कपटे । व्या
जे । निरुतौ । शठतायाम् ॥ शठ
ति । शठकैतवे । पचाद्यच् । शठ
यञ्चमं । ब्राह्मणादिस्वात् ष्यञ् ॥

शापी

यद्वा । शठनम् । ऋषीणां च ॥
 शापः । पुं० माषचतुष्टये । निष्के ।
 टङ्के ॥ खड्गादितीक्ष्णीकरणयन्त्रे
 निष्के । कवे । कसौटौ । इ०
 भा० प्र० पाषाणे ॥ शय्यते । श
 युदाने । अक्षत्तरीतिवञ् ॥ श्य
 तिवा । शीतनूकरणे । बाहुलका
 तः ॥ न० शयनिर्मितवस्त्रे ॥
 शापकम् । न० शयपुष्पे ॥ तच्छो
 कप्रकारोयथा । सुखिन्नशापकंपु
 ष्यंतर्कै तैलेविपाचितम् । हिङ्गुना
 वासितं बल्लजचूर्णेनावचूर्णितम् ।
 शयपुष्पं सरं वल्यमसृक् प्रदरनाशन
 म् । मधुरं रुचिरं पाके किञ्चिद्विष्ट
 म्भकारकम् ॥
 शापानीवः । पुं० असिधावके । श
 स्त्रमार्जे ॥
 शापिः । पुं० पट्टवस्त्रे ॥
 शापितः । चि० तेजिते । निशिते ॥
 शापी । स्त्री० प्रावरणास्तरे । शय
 सूत्रमय्यांपट्टिकायाम् ॥ यथा ।
 शापीप्रोयाणिवस्त्राणि शमीप्रायाम
 हीरुह्यः । शूद्रप्रायास्तथावर्णाभ
 विष्यन्तिकलौयुगे ॥ इ० वि०
 पु० शापी० शयसूत्रमयीपट्टिका
 तत्तल्यानिवस्त्राणीतितट्टीका ॥
 किद्रवस्त्र ॥ हस्तकटाक्षादिमूचना
 याम् । सैन० इ० भा० ॥ शयस्य
 विकारः । तस्याविकारवृत्त्यन् । टि

शातकौशम्

टट्टेतिङ्गीप् ॥
 शाण्डकौ । स्त्री० मण्डलीशस्यानस्या
 यां देवतायाम् ॥
 शाण्डल्यः । पुं० शाचभक्तिसूचयोः
 कर्त्तरि मुनिविशेषे ॥ शाण्डल्यो
 मुनिवन्द्ये पुमान्योतीव प्रकीर्तितः ॥
 पावकविशेषे । मालूरे । बिल्व
 वृक्षे । शण्डते । शङ्खज्जायांस
 क्कातेषु । सलिलकल्यनिमहिभञ्जि
 भण्डिशण्डपिण्डतुण्डकुम्भ-
 भ्यङ्गलब्धम् । शण्डलक्ष्यम् । नेर्गीचा
 पत्यम् । गर्गादिभ्यो यञ् ॥ शा
 ण्डल्यद्वयमान्यात्वाद्वा ॥
 शाण्डल्यविद्या । स्त्री० मर्नामवात्म
 नउपासनायाम् ॥ शाण्डल्येन
 मुनिना दृष्टाविद्या ॥
 शातम् । न० सुखे । चि० दुर्व
 ले । निशिते ॥ सुखान्विते । शा
 यतेत्यम् । शी० । तः । शाप्यो
 रन्यतरस्यामिति पञ्चदश्याभावः ॥
 श्यतिदुःखं । शयतेवावाहुलका
 त्तन् ॥
 शातकण्ठिः । पुं० मुनिविशेषे ॥
 शातकुम्भः । पुं० अश्वमारके । कर
 षीरे ॥ न० काष्ठने ॥ शतकुम्भे
 पर्वतेभवम् । अण् ॥
 शातकौशम् । न० काष्ठने । स्वर्णे ॥
 शतकुम्भे पर्वतेभवम् । तच्चभवद्व
 ल्यम् । अनुशतिकादीनाञ्च लुभय

शादवः

पदवृद्धिरिति स्वामी ॥

शातकौभास्वरम् । न० सुवर्णरसाक्तं
वस्त्रे ॥

शातनम् । न० काश्ये ॥ विशीर्षणे
॥ यथा ! वसन्ते सर्वसंस्थानां जाय
ते पत्रशातनम् । मोदमानाद्यति
ष्ठन्ति यथा : कश्चिन्नशातनः ॥ श
दृष्टशातने । णिच् । शदेरगता
वितितस्त्रे ल्युट् ॥

शातपत्रः । पुं० शातपत्रके ॥ शत
पत्रमिव । शर्करादिभ्योऽण् ॥

शातपत्रकः । पुं० चन्द्रिकायाम् ।
ज्योत्स्नायाम् । प्रकाशे ॥ स्वार्थे सं
ज्ञायां वा । ककनी ॥ इ० श०
चं० का ॥

शातभौरुः । पुं० मल्लिकाप्रभेदे ॥

शातामनम् । त्रि० शतमानेन क्रीते ॥

शातयिता । त्रि० हन्तरि ॥

शातला । स्त्री० चर्मकषायाम् ।

सीहुण्डप्रभेदे ॥ शातं सुखं लाति

। ला० । कः ॥ शातलाकटुका

पाके वातलाशीतलालघुः । ति

क्तशोथककानाहपित्तोदावर्त्तरक्त

वित् ॥

शातकदम् । न० विद्युत्सम्बन्धिनि
ज्योतिषि ॥

शातितः । त्रि० छिन्ने ॥

शाचयः । पुं० द्विषि । शत्रौ । स्वा
र्थेऽण् ॥ न० शत्रुसंहर्ता ॥ श

शान्तः

श्रुत्वे । अण् ।

शादः । पुं० कर्हमे । अस्वात्ते ॥ श

क्ते ॥ शीयन्तेऽस्मिन्ननेन वा । श

दृष्ट० । घञ् । यद्वा । शीयते न

श्र्यति । ज्वलितकसन्तेभ्योऽण् ॥

यद्वा । श्र्यति । श्रो० । शाश्विभ्यां

ददमाविति दः ॥ शद्यतेऽनेन वा ।

शदृष्ट० । हलश्चेति भावेनाघञ् ॥

शादहरितः । त्रि० नवतृणप्रायदेशे

। शाहले । शादैर्बालटणैर्हरितः ॥

शाहरः । त्रि० शाहले ॥ रलयारभे

दः ॥

शाहलः । त्रि० शादहरिते ॥ शादो

बालटणमस्मिन् । नडशादाड्डु

लच् । शप्यवाचिन एव शादाड्डु

लच् । नतुपङ्गवाचिनोऽनभिधाना

त् ॥

शोनपादः । पुं० पारिपाचयैले ॥

चन्दनघर्षणपाषाणे ॥

शान्तः । पुं० अभियुक्ते । शान्तिनि

॥ रसविशेषे ॥ नयचटुः खंनमुखं

मचिन्तानदेषरागौनचकाचिदिच्छा

। रसः सशान्तः कथितो मुनीन्द्रैः

सर्वेषु भावेषु समप्रमाणः ॥ त्रि०

शमान्विते । शान्ति । संयतान्तः

करणे । अन्तरिन्द्रियनिग्रहकर्त्त

रि । प्रशान्तचित्ते । दान्ते ॥ उ

पप्लवरहिते । सर्वमर्थोपशमरूपे ।

जात्यादिरहिते । अविकृते । निरस्त

शान्ता

समस्तोपाधित्वादिचे पाद्विविकार
शून्ये • आत्मनि ॥ रागादिदे।परहि
ते । निर्वृत्तिवृत्तयानिरुद्धेन्द्रियव्या
पारे • संस्कारमात्रशेषे • चित्तविक्षे
परहितेयतौ • क्षुत्तृष्णारहिते ॥
सर्वविशेषप्रत्यस्तमितरूपे • अविक्रि
ये • सर्वान्तरे • सर्वबुद्धिप्रत्ययसाक्षि
णि • सुखआत्मनि ॥ आकाशादि
पुण्यलक्षणसत्त्वप्रधानतया • केचिद्विशे
षा : शान्ता : सुखा : प्रकाशका :
लघवस्ते शान्ता : कथ्यन्ते ॥ शान्त्य
तेऽस्म । शमः । शान्तः । तः ।
बादान्तशान्तेतिसाधुः ॥ निवृत्ते
॥ यथा • शान्तोरागः ॥

शान्तनवः । पुं० भीष्मे ॥ शान्त
नारपश्यम् । अण् ॥

शान्तनुः । पुं० कुरुवंशजेन्द्रपविशेषे ।
प्रातौपे । प्रतीपभूपतनये ॥ यो
यंगङ्गायांभीष्मजनयामास ॥ अयं
कराभ्यांस्पृशतिजीर्णयौवनमेष्यति
। शान्तिमाप्नोतिचैवाग्यांकर्मणा
तेनशान्तनुः ॥ ललितिकातीर्थे ॥

शान्तम् । अ० वारणे ॥

शान्तमानाः । चि० नियतचित्ते ।
वशीकृतमनसि ॥

शान्ता । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ सात्त्व
क्यामनसावृत्तौ । आमलक्याम् ॥
शमीप्रभेदे । शुभायाम् । भद्रा
याम् । अपराजितायाम् ॥ श

शान्तिः

मीढदस्यागुणाः ॥

शान्तावृत्तः । पुं० जयायाम् ॥

शान्तिः । पुं० वृत्तार्हद्विशेषे ॥

जिनचक्रवर्त्तिविशेषे ॥ दशमम
न्वन्तरोयेन्द्र ॥

शान्तिः । स्त्री० मङ्गले । भद्रे ॥

सम्पूजकानांकुलपालकानां वृत्ती-
न्द्रये।गीन्द्रतपोधनानाम् । देशस्य
राष्ट्रभ्यकुलस्यराज्ञः करोतुशान्तिं
भगवान्कुलेशः ॥ विषयेभ्यन्द्रि
योपरतौ । शमये । शमे । तृष्णा
क्षये ॥ तद्वचनं यथा । यत्किञ्चि
दस्तुसम्प्राप्यस्वल्पं वायदिवावहु ।
यातुष्टिर्जायतेचित्ते शान्तिः साग
द्यतेबुधैरिति ॥ सुशीलस्यभार्ये
यम् । यथा । शान्तिलंकाचभा
र्येदेसुशीलस्यचपूजिते । याभ्यां
विनाजनत्सर्वमुन्मत्तमिवनारदे
ति ॥ कामक्रोधाद्यभावे ॥ सर्व
संसारोपरतौ । मुक्तौ । सहेतुक
स्यसंसारस्योपशमे ॥ सर्वदृष्ट्युपर-
तौ ॥ विषयभोगस्पृष्टानिवृत्तौ ।
अन्तःकरणस्योपशमे ॥ सकार्या
विद्यानिवृत्तिरूपायांवेदान्तवाक्य
जन्यायां । ब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्-
कृतौ ॥ सर्वलौकिकालौकिकक
र्मविक्षेपनिवृत्तौ ॥ बाधितानुबु
द्ध्याऽविद्याकार्यनिवृत्तौ । अविद्या
तत्कार्यनिवृत्तिरूपायामुक्तौ ॥

शाफरिक :

दुर्गायाम् ॥ यथा । उत्पत्तिस्थिति
नाशेषुरजआदिगुणामता । सर्वज्ञा
सर्ववैतृत्वाच्छान्तित्वाच्छान्तिरुच्य
ते । गोपीविशेषे ॥ अनर्थनिवृत्तौ
॥ धर्म्महारोयद्दौष्ट्यादुः स्वप्नादि
सूचितेष्टिकानिष्टैतुदुरितनिवृत्तौ
॥ यथाशस्त्रप्रहाराणां कवचं विनि
वारकम् । तथादैवोपघातानां शा
न्तिर्भक्तिवारणम् ॥ अपिच । रो
गकृत्त्यायहादीनां निरासः शान्ति
रौरितेति ॥ शमनम् । शम० ।
स्वियांक्तिन् । अनुनासिकेति दीर्घः ॥
शान्तिकामः । त्रि० शान्त्यभिलाषि
णि ॥ श्रोकामः शान्तिकामो वाय
हयज्ञं समाचरेत् । वृष्ट्यायुः पुष्टि
कामो वातथैवाभिचरन्नपि ॥
शान्तियहम् । न० यज्ज्ञान्ते शान्त्या
ख्ये । शान्तिकुम्भजलैर्मन्त्रानगृहे ।
आथर्वणे । इ० हे० इन्द्र० : ॥
शान्तिमार्गः । पुं० दुस्तर्कादिरहिते
वंत्सर्नि ॥
शापः । पुं० आक्रोशे । इदमनिष्टमे
षामस्त्वित्येवंरूपे० अभिशापे ॥ शा
पदानात्तपः क्षयः । दिव्ये । श
पथे ॥ शपनम् । शप० । घञ् ॥
निन्दायाम् ॥ मिथ्याभिप्रायसने ॥
अनिष्टाचरणे ॥
शापास्त्रः । पुं० मुनौ ॥
शाफरिकः । त्रि० मात्सिकविशेषे ॥

शाब्दीभावना

शफरान् इति । पक्षिमख्ये तिठक् ॥
शाब्दः । त्रि० शब्दजन्ये ॥ शब्दसम्ब
न्धिनि ॥ शब्दे जातः ० शब्दे भवः
० शब्दस्यायं वा । अण् ॥
शाब्दबोधः । पुं० शब्दार्थज्ञाने ॥
न्यायमते० पदार्थज्ञानजन्यज्ञाने ॥
तस्यकरणं पदज्ञानं । तस्य कारणं
पदशक्तिज्ञानम् । कदाचिद्वक्ष्य
ज्ञानम् । एवमाकाङ्क्षायोग्यता
सत्तितात्पर्यज्ञानञ्च ॥ यथा । पद
ज्ञानानुकरणं द्वारंतवपदार्थधीः ।
शाब्दबोधः फलंतवशक्तिः धीः
सहकारिणीति० भा० प० ॥ सं
सारमोहनाशायशाब्दबोधो न हि क्ष
मः । न निवर्त्तततिमिरंकदाचिद्दी
पवर्त्तयेतिकुलार्णवे १ उल्लासः ॥
शाब्दिकः । पुं० वैयाकरणे ॥ शब्दं
करोति० प्रकृतिप्रत्ययविभागेनात्पा
दयति० अतैवार्थे० शब्ददुर्गं करो
तीतिठक्० अभिधानस्याभाव्यात्
। तेनेहन । शब्दं करोतिवर्त्तः ॥
आदिशाब्दिकायथाकविकल्पद्रुमे
। इन्द्रस्यन्दः काशकृत्स्नापिश
लीशाकटायनः । पाणिन्यमरजैने
न्द्राजयन्यष्टादिशाब्दिकाः ॥ इ
ति ॥
शाब्दीभावना । स्त्री० पुरुषप्रवृत्त्यनुकू
लेव्यापारविशेषे ॥ यथा । यजैत०
इत्यवाख्यं श्रवणम्० यजिधातुः प्र

शब्दीभावना

त्ययश्च । तत्रप्रत्ययेप्यस्य शब्दयम् •
 आख्यातत्वं • लिङ् त्वञ्च । तत्रा
 ख्यातत्वं दशलकारेषु विद्यते • लिङ्
 त्वञ्चकेवलेलिङ्येव । तत्राख्यातत्व
 लिङ्त्वाभ्यां भावनैवोच्यते । साहि
 विधा • शब्दीभावना • आर्थीभा
 वनाचेति । तत्रशब्दीभावनालि
 ङ्त्वांशेनोच्यते • लिङ् श्रवणे • अ
 यं मां प्रवर्त्तयति • मत्पुत्रस्त्यनुकूलव्या
 पारवानयमिति नियमेन प्रतीयमा
 नत्वात् । यच्चयस्मात् प्रतीयते • त
 त् • तस्यवाच्यम् । यथागेत्वम्
 । सचप्रवृत्त्यनुकूलव्यापारविशेषो
 लोकेपुरुषनिष्ठोभिप्रायविशेषः ।
 वेदेतुपुरुषाभावाल्लिङादिशब्दनिष्ठ
 एवशब्दीभावनेत्युपदिश्यते । सा
 चशब्दीभावना • अंशत्रयमपेक्षते •
 साध्यं • साधनं • मितिकर्त्तव्यताश्च
 । साध्यं स्वर्गादि • साधनं लिङादिज्ञा
 नल्यकरणत्वेनान्वयत्वम् • इतिकर्त्त
 व्यताप्राप्त्यस्त्यज्ञानमितिकर्त्तव्यता
 त्वेनान्वीयते । यथोषमं वा एतत् •
 यज्ञस्य क्रियते यत् प्रयजानुयाजा इ
 ति प्रयाजादिस्तुतिज्ञानम् । तथा
 हि • भाव्याकाङ्क्षायां • किं भाव
 येत् • स्वर्गं भावयेत् • कारणाका
 ङ्क्षायां केन भावयेत् • यागेन भाव
 येत् • कथम् भावाकाङ्क्षायां यत्
 सन्निधौ पठितमश्रूयमाणफलद्वक्ति

शाम्भवः

याजातंतदेवोपकार्याकाङ्क्षामामि
 तिकर्त्तव्यतात्वेनान्वयमनुभवितुं
 योग्यम् । तथाच • प्रयाजानुयाज
 सहकृतेन दर्शं पौर्णमासेन स्वर्गो भा
 व्यः • इति ॥

शामनी । स्त्री • अवाच्यांदिशि ॥

शामिता । त्रि • बधकर्त्तरि ॥

शामिचम् । न • बधरूपेशमितुः कर्म
 णि ॥

शामितकर्म । न • पशुहिंसने । शमि
 तुरिदंशामितम् • तच्चतत्कर्मचेति ॥

शामीलम् । न • भस्मनि । शमीभस्म
 नि • शम्योषिकारः । शम्याः प्ल
 लज् । पित्वान् डीप् । शामीली
 सुक् ॥

शाम्वरी । स्त्री • मायायास् । इन्द्रजा
 लादौ ॥ शम्बरस्य दैव्यविशेषस्येय
 म् । तस्येदमित्यण् । डीप् ॥

शाम्भवः । पुं • गुग्गुली ॥ कर्पूरे ॥
 शिषमल्ल्याम् । विषप्रभेदे ॥ शम्भु
 पुत्रे ॥ न • देवदारुणि ॥ त्रि • श
 म्भुसम्बन्धिनि ॥ कौलिके । माहे
 श्वरे ॥ पुं • शम्भुप्रोक्तआचारे ।
 कुलाचारे ॥ यथा । अगामवेनमा
 र्गेण देवतास्थापनं चरेत् । न सान्नि
 द्यं भवेत्तच्च देवतायाः कथञ्चन ॥
 इहामुत्तमफलं नास्ति कायक्ते शोधनच
 यः ॥ आगमोक्तविधिं हित्वायः
 श्राद्धं कुरुते नरः । श्राद्धं तद्बिफलं

शारदः

स्त्रीपिपित्भिर्नरकं व्रजेत् ॥ तत्तो
 यं शीयितसकपिण्डो मलमयी भवेत्
 । तस्मान्मर्त्यः प्रयत्नेन शाङ्करं मत
 माश्रयेत् ॥ बहुधा वक्षिमुक्तेन सत्यं
 सत्यं मयी च्यते । अशाम्भक्तं कर्म
 सर्वदेविनिरर्थकम् ॥ अस्तु ताव
 त्परो धर्मः । पूर्वधर्मोऽपि न श्रद्धि
 । शाम्भवाचारहो न स्य नरकाद्गैव नि
 ष्कृतिः ॥ शम्भोरयम् • शम्भो
 रागतः शम्भुमाप्रोक्तं वा ॥ अण् ॥
 शाम्भवी । स्त्री • पार्श्वत्याम् ॥ कुली
 नायाम् ॥ नीलदूर्वायाम् ॥
 शायिका । स्त्री • शयने ॥ शीङ्गीधा
 त्वर्थं निर्देशेण्वल् । इत्थम् ॥
 शारः । पुं • समीरणे । वाते ॥ अ
 क्षीपकरणे ॥ त्रि • शब्दे । कर्बु
 रे ॥ पीते ॥ शीर्यतेऽनेन शृणाति वा
 । शृङ्गसायाम् । शृङ्गायुवर्णनिष्ठ
 तेष्विति घञ् ॥ शृङ्गवन्त्यनेन द्यूत
 काराः परस्परम् । बाहुलकाद्घञ्
 ॥ शारोवर्णः । चित्रीकरणमिह
 धात्वर्थः ॥
 शारङ्गः । पुं • सारङ्गविहगे ॥ शारय
 ति • शीर्यते वातपादिना । शृ • ।
 तरत्यादिभ्यश्च ल्यङ् ॥ शब्दे ॥
 हरिणे ॥
 शारङ्गी । स्त्री • वाद्ययन्त्रविशेषे ॥
 शारदः । पुं • अर्द्धे । बत्सरे ॥ का
 शे ॥ बकुले ॥ पीतमुद्गे ॥ हरिन्मु

शारदीयः

द्वे ॥ रोगे ॥ न • सख्ये ॥ श्वेतप
 कुजे ॥ त्रि • शरज्जाति ॥ नवे । नू
 तने ॥ अप्रतिमे ॥ शालीने ॥ शृणा
 ति । शृ • । शृङ्गभसोऽदिरिति • अ
 दिः । प्रज्ञाद्यण् ॥ शरदिभवेः ।
 सन्निवेलाल्यण् ॥ शरदिपुष्प्यति
 कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेष्वित्य
 ण् ॥ शरदिपच्यन्ते शारदाः शाल
 यः ॥
 शारदकाः । पुं • भू • दर्भविशेषे ॥
 मुद्गविशेषे । शरदिजाताः । संज्ञा
 यां शरदोबुञ् ॥
 शारदा । स्त्री • सरस्वत्याम् ॥ दुर्गाया
 म् ॥ शरत्कालिपुरायस्मात्प्रबभूवा वि
 धितासुरैः । शारदासाममाख्याता
 पीठेलोके च नामतः ॥ ब्राह्म्याम् ॥
 शारिषायाम् ॥ शृणाति जाडाम् ।
 शृ • अदिः । अण् । टाप् ॥
 शारदिकः । पुं • रोगे । शारदे ॥ वि
 भाषारोगात्पथोरिति ठक् । पक्षे
 • शारदारोगात्पथोवा ॥ न • श
 रदिभवे • शब्दे ॥ शब्दे शरद्वृत्ति
 ठञ् ॥
 शारदी । स्त्री • तायपिप्पल्याम् ॥ की
 जागरपूर्णिमायाम् ॥ शरदिभवा
 । सन्निवेलाल्यण् । डीप् ॥ सप्तप
 र्ण्ये ॥ शरदिपुष्प्यति । कालात्सा
 धुपुष्प्यदित्यण् । डीप् ॥
 शारदीयः । पुं • दुर्गोत्सवे ॥ यथा ।

शारिवा

अदूरजगदम्बायाः शारदीयामहोत्स
वः ॥

शारदीयमहापूजा । स्त्री० शरत्कालि
जदुर्गमहापूजायाम् ॥

शारदतः । पुं० कृपे ॥

शारिः । पुं० अक्षीपकरणे । द्यूत
साधने । खेलन्याम् । शारे । गु
टिका० गोठ० सारि० इ० भा०
प्र० ॥ स्त्री० शकुनिकाप्रभेदे ॥ यु
द्धार्थं गजपर्याणं ॥ व्यवहारान्तरे ॥
शृणाति । शृं० । अः शकुनाविति
० इज्ज् ॥ कपटे ॥ बह्नादित्वात्प
क्षोडीषि० शारी ॥

शारिका । स्त्री० खगान्तरे । पीतपा
दायात । गौराद्याम् । मैना० इ०
भा० ॥ शृणातिदुः खं विरहिणीना
म् । शृं० । खलुल् । प्रत्ययस्यादि
तौत्वम् ॥ वीणावादनदण्डे ॥ इ०
हे०न्द्रः ॥

शारीफलम् । न० अष्टापदे । शारिखे
लनाधारे । शारीणां खेलनाधरपट्टे
। चौपड० इ० भा० शारीणांफल
म्० पट्टः ॥

शारिफलकः । पुं० न० शारिफले ।
अक्षपीठकोयाम् ॥

शारिवा । स्त्री० गोप्याम् । श्यामा
याम् । अनन्तायाम् । उत्पलशा
रिवायाम् ॥ अस्त्रागुण्याः । श्वेत
कृष्णप्रभेदेन शारिवाद्विधास्मृता

शरीरः

॥ शारिवायुगलंखादुष्मिगंधशुक्लकरं
सुखं । अग्निमान्द्याश्चिज्ज्ञानकोसा
मविषनाशनम् ॥ दोषत्रयामुप्रदर
ज्वरातीसारनाशनम् ॥ अपिच ।
एकं वा शारिवामूलं सर्वत्रयविशोध
नमिति ॥ शरथम् । शृं० । कृमृद्
त्वादिना० इण् । शारिरस्थस्याः
। अन्येभ्योपीतिवः ॥

शारिशृङ्खला । स्त्री० पाशकविश्रे
षि । पञ्चम्याम् ॥ यथा । चुच्चुरी
तिन्निडीद्यूतं० पञ्चमीशारिशृङ्
खला । नयपीठौचाष्टकाङ्गो० नवः
स्याज्जयपुत्रकः ॥ एतेपाशकभेदाः
स्यु० जंयकीलाहलापिच । इति
शब्दरत्नावली ॥

शारी । स्त्री० शारिपदार्थे ॥ कुशाया
म् ॥

शारीरः । पुं० जीवे ॥ न० वृषि ॥ त्रि०
देहजि ॥ शरीरिभवः शरीरेजातो
वा । अण् ॥ कर्मविशेषि । शरीर
स्थितिमात्रप्रयोजने० कौपीनाच्छा
दनादियहणभिच्छाटनादिरूपेयति
स्यतिशास्त्राभ्यनुज्ञाते ॥ शारीरंके
बलं कर्मकुर्वन्नाप्नोति किंस्विपमिति
भगवदुक्तेः ॥ शरीरप्रधानेः कर्त्ता
दिभिः साध्यैश्च कर्मणि न तु केवले
न शरीरेण० पञ्चैतैस्तस्यैतवद्भूतयु
क्तेः ॥ शरीरमात्रसाध्यैश्च कर्मणि
॥ तपोविशेषि ॥ यथा । देवद्विजगु

शार्ङ्गः

रुप्राप्तपूजनं शीघ्रमाकर्षम् । ब्रह्म
चर्यमहिंसा च शरीरं तप उच्यते ॥
शरीरकः । पुं० जीवे ॥ शरीरमेव
शरीरकम् । तत्रभवः । अणु-
॥ शरीरकं भाष्यमिति त्वमेदोपचा-
रात् ॥

शरीरकसूत्रम् । न० उत्तरमीमांसा
शाम् । अथोतीव्रह्मविघ्नासेत्या-
दिव्यासप्रणीतेषु० जीवयाथात्म्य-
वादिषु वेदान्तायं सङ्ग्रहवाक्येषु॥
शरीरको जीवः ससूच्यते याथातथ्ये-
न निरूप्यते स्तानोति व्याख्यानात् ॥

शरीरकोयः । पुं० अन्यविशेषे ॥
शरीरकमधिकृत्य कृतोऽन्यः । अ-
धिकृत्य कृतोऽन्य इत्यर्थः । उदाहृतः ॥

शारुक् । चि० हिंसके ॥

शार्ङ्गः । पुं० शर्करायाम् ॥

शार्ङ्गकः । पुं० दुग्धफले ॥ शर्करा-
पिण्डे ॥

शर्करः । पुं० दुग्धफले ॥ शर्करेव
। शर्करादिभ्योष् ॥ शर्करान्वित-
देशि । शर्करायाम् । शर्करिणे ॥
शर्करास्त्यक् । देशेलुबिलचौचति-
चादण् ॥ चि० शर्करासम्बन्धि-
नि ॥

शार्ङ्गराज्यः । पुं० जनाख्यपौ ॥

शर्कराज्यस्थापत्यम् । गोत्रापत्ये-
गर्गादित्वाद्यञ् ॥

शार्ङ्गः । पुं० न० विष्णोर्धनुषि ॥

शार्ङ्गललसितम्

कामुकमात्रे ॥ शृङ्गस्य विकारः ।

अनुदात्तादेशे ल्यञ् ॥ पुं० पक्षि-
चि ॥ शृणाति । शृ० । गणेश-

कुनाविति गण्० तस्यनुट् । अक्षि-

अक्षितीति धातोर्ह्रस्विः । चि०

शृङ्गसम्बन्धिनि ॥ न० चाद्रङ्के ॥

शार्ङ्गधन्वा । पुं० विष्णौ ॥ इन्द्र-

याद्यह्वारात्मकं० शार्ङ्गनामधनु-

र्यस्य । धनुषश्चेत्यनञ् ॥ यथा-

। भूतादिमिन्द्रियादिसृष्टिधाहकार-

मोक्षरः । विभक्तिशङ्करूपेण शार्ङ्ग-

रूपेण च स्थितिमिति वि० पु० ॥

शार्ङ्गपाणिः । पुं० विष्णौ ॥ शा-

र्ङ्गपाणौ यस्य सः । प्रहरणार्थेभ्यः

परनिष्ठासप्तम्यादिति पाणेः परनि-

पातः ॥

शार्ङ्गी । पुं० विष्णौ ॥ शार्ङ्गमस्या-

सि । अत इति ठनादिति० इनिः

॥ धन्विमात्रे ॥

शार्ङ्गलः । पुं० व्याघ्रे ॥ पशुविशे-

षे ॥ राक्षसे । उत्तरस्थितः स-

त्तमे ॥ अथा० राजशार्ङ्गलः ॥

अमनौ । चित्रके ॥ शारयति । शृ०

स्वार्थणिषः क्तिप् । दूयते । दूङ्-

परितःपे । अन्तर्भावितव्यर्थः ।

बाहुलकात्कक् । शार्ङ्गासौ दूलक्ष ।

यहा । शृणाति । पिप्पलादित्वदूल-

क्ष् । बाहुलकाद्दुक । वृद्धिः ॥

शार्ङ्गललसितम् । न० धृति १८

शाल :

कन्दः प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा ।
मः सीजः सतसादिनेशकृतुभिः
शाटूँललसितम् यथा । कृत्वाकंस
मृगेपराक्रमविधिं शाटूँललसितं यद्य
क्रोचितिभारकारिषुसुरारातिध्वति
दरम् । सन्तोषं परमन्तुदेवनिबद्धे
त्रैलोक्यशरणं श्रियो नः सतनोत्वपा
रमहिमालक्ष्मीप्रियतमः ॥

शाटूँलवाहनः । पुं० पञ्चविंशति
पूर्वजिनान्तर्गतजिने ॥

शाटूँलविक्रीडितम् । न० अतिधृति
१६ वृत्तप्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा ।
सूर्यायै मंसजस्तताः सगुरवः शा
शाटूँलविक्रीडितम् । यथा । गो
विन्दं प्रणमेत्समाङ्गरसनेत्वं घोषया
हर्निशम् पाणीपूजयतं मनः स्मर
पदेतस्मालयंगच्छतम् । एवं चे
त्कुरुताखिलं मम हितं शीघ्रादयस्तद्
ध्रुवमन्प्रेक्षे भवतां कृतैर्भवमहाशा
टूँलविक्रीडितम् ॥

शाव्वरम् । न० अश्वतमसे । ध्वा
न्ते ॥ त्रि० घातुकी शर्वर्याभवम् ।
तत्रभवद्भयम् । काणाट्ठञ्जुचि
तः ॥ शर्वरीसम्बन्धिनि ॥

शाव्वरी । स्त्री० शर्वर्याम् । रा
जी ॥

शावी । स्त्री० ऐगान्यादिशि ॥

शालः । पुं० मल्लविशेषे । गर्ज
के । गज्जाड० ड० प्र० ॥ शालि

शालग्रामः

वाहननूपे ॥ नद्विशेषे ॥ शाल
वृक्षे ॥ शाड्वाते । शाड्वावाया
म् । कर्मणि० घञ् । डलया
रैक्यम् ॥ श्रुति । शीतनूकर
णे । बाहुलकात्कालन्बा ॥

शालग्रामः । पुं० हरिश्चिचे । ग
ण्डकौशिलाग्रामः । विष्णुवादि
देवानां प्रतिविम्बरूपे पाषाणविशेषे
गण्डक्याश्चैकदेशे च शालग्रामस्थलं
स्मृतम् । पाषाणं तद्वन्वयत्तच्छा
लग्राममिति स्मृतम् ॥ शालवृक्षो
पलक्षितो ग्रामः शालग्रामः शाल
ग्रामे भवः । अण् ॥ अपि पापसमा
चारी ब्रह्महत्यायुतोपि वा । शाल
ग्रामशिलातोयं पीत्वा याति परांग-
तिम् ॥ तुलसीचन्दनचक्रं शङ्को
घण्टाचक्रकम् । शिलाताम्रस्य
पाचन्तु विष्णोर्नामपदं स्मृतम् ॥ प
दास्मन्तु नवभिः पापराशिप्रदाहक
म् । बद्धन्ति मुनयः शान्ताः स
सर्वं चास्त्रयं कोविदाः ॥ सर्वं ती
र्थं परिजानात्सर्वं क्रतुसमर्चनात्
पुण्यं भवति यद्राजन्विन्दौ बिन्दौ तद
ज्ञुतम् ॥ शालग्रामशिलायचपू
ज्यते पुरुषोत्तमैः । तत्र योजनमा
त्रन्तु तीर्थं कोटिसमन्वितम् ॥ शा
लग्रामाः समाः पूज्याः समेषु
द्वितयं न हि । विषमा एव पूज्या वै
विषमेषु च यं न हि ॥ इरावती भ

शालपर्णी

वचक्रंतयावै गण्डकीभवम् । उभ
याः सङ्गमोयचतत्रगङ्गासमुद्रगा ॥
शालयामोहरेर्मूर्तिर्जगन्नाथसभा
रतम् । कलेर्दशहस्तान्तं ययुस्व
त्ताहरेः पद्मम् ॥ विप्रक्षत्रियवै
श्यानांशालयामशिलाचर्चने अ
धिकारिणशूद्राणांहरैरर्चाचर्चनेत-
या ॥

शालयामगिरिः । पुं० शालयामोत्
पादकपर्वते ॥

शालङ्कटङ्कटः । पुं० मुकेशिनिराज
से ॥

शालङ्कायनः । पुं० मुनिविशेषे ॥ न
न्दिनि । शिवहारपाले ॥

शालङ्कायनकः । पुं० शालङ्कायनान
विषयेदेशे ॥ राजन्यादिभ्योवुञ् ॥

शालङ्कायनजीवसूः । स्त्री० व्यासमा
तरि ॥

शालङ्किः । पुं० मुनिविशेषे । पाणि
नी ॥

शालजः । पुं० गर्जकभक्षे । शालि ॥

शालनिर्यासः । पुं० धूनके । सर्जर
से ॥

शालपर्णिका । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥

शालपर्णी । स्त्री० ओषधिविशेषे । वि
दारिगन्धायाम् । अंशुमत्याम् ।

स्थिरायाम् । शालपाणी । इ० गौ०

भा० ॥ अस्यागुशाययाः शालपर्णी

गरुडर्दिज्वरश्वासातिसारजित् ।

शालाक्यम्

श्रीपदोषत्रयहरीवृंहण्युत्तारमायनी

॥ तित्ताविषहरीस्वादुः क्षतकास

कुमिप्रणत् ॥ पाककर्णेतिडीप् ॥

शालभञ्जिका । स्त्री० शालभञ्ज्या
म् ॥

शालभञ्जी । स्त्री० पञ्चालिकायाम् ।

दन्तकाष्ठादिनिर्मितपुत्रिकायाम् ।

वेद्यायां ॥

शालवः । पुं० लाघ्रे ॥

शालवेष्टः । पुं० धूनके । शालस्यवे
ष्टोनिर्वासः ॥

शालसारः । पुं० तरौ । दुमे ॥ हिङ्गु
नि ॥

शाला । स्त्री० गृहे ॥ गेहैकप्रदेशे ।

दुमस्वाशशाखायाम् । स्कन्धात्प्र

थमोत्पन्नप्रधानशाखायाम् ॥ शल

क्यञ् । शलगती । हलश्चेति० घ

ञ् ॥ यद्वा । शलति । शलचलने

। ज्वलित्तीतिणः ॥ श्यति । शा०

। बाहुलकात् । कालन्श ॥

शालाकटकम् । न० चाणक्यमूलके ॥

शालाकी । पुं० अस्त्रवैद्ये ॥ नापिते

॥ शिखधारिणि ॥ इतिकथित् ॥

शालाक्यम् । न० आयुर्वेदस्याङ्गविशि

षे ॥ यथाहसुश्रुतः । तत्र० शाला

क्यंनोम० ऊर्ध्वजङ्गुगतानांरोगा

णां० श्रवणनयनबदनघ्राणादिनां

श्रितानां व्याधीनामुपशमनायमि

ति ॥

शालि :

शालाग्निः । पुं० आबसय्यामनौ ॥
शालाक्षी । स्त्री० पुत्तलिकायाम् ।
पुत्तलिकायाम् ॥ इ० अ० र०
क्षी ॥

शालाजिरः । पुं० न० शरावे ॥
शालाक्षिः । स्त्री० शाकविशेषे । शो
लिष्ठे ॥

शालातुरीयः । पुं० पाणिनीयमुनौ
॥ शलातुरोभिजयोक्ष । तूदीशलातु
रेतिष्ठत् ॥

शालानी । विदार्याम् ॥

शालामृगः । शृगाले ॥

शालारम् । न० इस्तिनस्ते । पुरदार
स्थम्बचये ॥ सीपाने ॥ पक्षिपञ्च
रे ॥

शालावृकः । पुं० शृगाले ॥ सारमे
ये ॥ बलीमुखे । मर्कटे । बानरे ॥
शालावृषोति । वृज्० । सृष्टभूशु
षिभ्यः कक् ॥ बिडालि ॥

शालिः । पुं० गन्धोती । गन्धमार्जा
रे ॥ कलमादिधान्ये ॥ आदिश
ब्दात्प्राजशाल्याद्याबोद्ध्याः ॥
तीयथा । राजान्नघटिकसितेतररक्त
मुण्डस्य लालगुग्मतिरिषादिकशा
लिमंज्ञाः । त्रीहस्तयेतिदशधाभु
विशालयस्युस्तेषांक्रमेणगुणनामग
णं व्रवीमि ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥
शाडते । शाडृचाप्राप्त्ये । डलयो
रैक्यम् ॥ इन् ॥ शाल्यतेवा । शल

शालि :

चलये । व्यन्तः । अचदः ॥
बडा । शृणाति । शृ० । बाहुल
कादिञ्शारिः । कपिलकादित्वा
ज्ञत्वम् ॥ शाकयोदिविधाः प्रोक्ता
जलजाः स्थलजास्तथा । तत्र ।
कण्डनेनविनाशुक्ता हैमनाः शा
लयः स्यूताः ॥ शालीनांनामा
न्याह । रक्तशालिः सकलमः पा
ण्डुकः शकुनाहतः । सुगन्धकः
कईमकोमहाशालिसदृषकः ॥ पु
ष्पाण्डकः पुण्डरीकस्रयामहिषम
स्तकः । दीर्घशुकः कांचनकोडा
यनोक्षोभपुष्पकः ॥ इत्याद्याशा
लयः सन्निवहवोवहुदेशजाः ।
ग्रन्थविस्तरभीर्तेस्तेसमस्तानाचभाषि
ताः ॥ अथगुणाः । शालयैमधुराः
जिग्धावल्यावबाल्यवर्षसः । क
षायालघवोरुच्याः स्वर्यावृष्यासृष्ट
हृणाः ॥ अल्पानिलकफाः शीताः
पित्तघ्नामूचलास्तथा । शालयोदग्ध
मृत्पाताः कषायालघुपाकिनः ॥
सृष्टमूचपुरीषासरुक्षाः श्लेष्माप
कर्षकाः ॥ केदारावातपित्तघ्नागु
रवः कफशुक्लाः । कषायाचल्प
वर्षस्कामधुरासबलावहाः ॥ के
दाराः कृष्टवै वजाडमाः ॥ स्थल
जाः स्वादवः पित्तकफघ्नावातव
ह्निदाः । किञ्चित्तित्ताः कषाया
सविपाकेकटुकापि ॥ स्थलजाः

शाली

अकृष्टभूमिजाः स्वयंजाताः ॥ वा
 पितामधुरावृष्यावृष्याः पित्तप्र
 षाशनाः । श्लेष्मलाअल्पवर्चस्काः
 कषायागुरदोहिमाः ॥ वापिताः
 कृष्टक्षेत्रे • अकृष्टक्षेत्रे वा ॥ वा
 पित्तभोगुणैः किञ्चिद्बीनाः प्रो
 क्तास्त्ववापिताः । कृष्टक्षेत्रे • अकृ
 ष्टक्षेत्रे वा । रोपितास्तुनवावृष्याः
 पुराणालवराः स्मृतः ॥ रोपिता
 रोपिताभूयः शीघ्रपाकागुणाधि
 काः ॥ क्लिन्नरुढाहिमारूक्षावृष्याः
 पित्तकफापहाः ॥ बह्विट्काः
 कषायासलघवश्चाल्पतित्तकाः ॥
 रक्तगान्धर्वस्तोषुवृष्योषण्यंस्त्रिदो
 षजित् । अक्षुष्योमूत्रलः स्वर्यः
 शुक्लसूट्ज्वरापहः ॥ विषत्रण
 श्वसकासदाहनुहर्क्लपुष्टिदः ।
 तस्मादल्पान्तरगुणाः शालयोमह
 दादयः ॥ रक्तशालिः दीदखानी •
 द्रुतमगधदेश्रेयस्यप्रसिद्धिः ॥ इ
 तिभावप्रकाशः ॥
 शालिकरः । पुं • घण्टमात्रस्यत्रयो
 दशप्रभेदे ॥ १॥ ॥
 शालिका । स्त्री • विदार्याम् ।
 शालिष्ठः । पुं • शाकविशेषः । दौपने ॥
 शाली । वि • शोभायमाने ॥ शाल
 ते । शालकत्वने । तच्छीलः ।
 शिनिः ॥ पदान्तेयुक्तवाचकोयं
 यथा । स्मितशाली ॥

शालूकम्

शालिनी । स्त्री • चिष्टुष्ट ११ छन्दो
 भेदे ॥ तल्लक्षणंयथा । शालीगौ
 चेष्वालिनीवेदलोके ॥ यथा ।
 अहेहन्तिज्ञानवृद्धिंविधत्तेधर्मधत्ते
 काममर्थंक्षुते । मुक्तिंदत्तेसर्वं
 दोषास्यमानापुंसांश्रवाशालिनीवि
 ष्णुभक्तिः ॥ स्याधायाम् ॥
 शालिनीकरणम् । न • न्यगभाषने ।
 तिरस्कारवृत्तियावत् ॥ इ • चि • शेषः ॥
 शालिपर्णी । स्त्री • माषपण्याम् ।
 शालिपिष्टम् । न • स्फाटिकोपले ।
 धौतशिले ॥
 शालिवाहनः । पुं • वर्त्तमानशक
 कर्त्तरि नृपविशेषे ॥
 शालिहेतुः । पुं • अश्वे । मुहभु
 जि । घाटके ॥ मुनिविशेषे ॥
 शाली । स्त्री • कृष्णज्वरके ।
 शालीनः । वि • अधृष्टे । सलज्जे ।
 शालाप्रवेशमर्हति । शालीनकौ
 पीनअधृष्टाकार्ययोरितिसाधुः ॥
 शोभमाने ॥ यथा । वनहरिण
 शालीननयनादृत्याचार्याः ॥
 शालिना । स्त्री • मिश्रेयायाम् ।
 शालीयः । वि • शालायाम्भवे ॥
 शालुः । पुं • कषायद्रव्ये ॥ चौर
 काख्यौषधौ । भगडूके । भेके ॥
 न • शालूके ।
 शालुकम् । न • पद्मशूरणे । शालूके ।
 शालूकम् । न • सौगन्धिकादीनां

शाल्मल :

कन्दे । पङ्कशूरये ॥ शालूकंश्री
तलंष्ठ्यं पित्तदाहासनुद्गुह । दुर्ज
रंखादुपाकञ्चस्तन्या निलकफप्रदम्
॥ सङ्गाहिमधुरं रुच्यं भिक्षाण्डम-
पित्तद्रुणम् ॥ जातीफले ॥ शल्य
ते । शलतिश । शलचलनसं-
रणयोः । शलिमण्डभ्यामूकण्-
वृद्धिश्च ॥

शालूकिनौ । स्त्री० यामविशेषे ॥
शालूकानिसन्त्यस्याः देशे । पुष्क
रादिभ्योदेशद्वित० इनिः ॥ ती
र्थविशेषे ॥

शालूरः । पुं० प्रवि । ददुरे ॥ शा
डते । शाडगतौ । खर्जपिष्ठादि
भ्यजरोलवावित्यूरः । डलयोरैक्य
म् ॥ शालतेवा । शालकत्यने ॥
पूर्ववदूरः ॥

शालियः । पुं० मिसौ । मधुरायाम्
॥ त्रि० शाल्युद्भवच्चेच । धान्यसा
मान्यस्वकलमादेश्योत्पत्तियोग्ये च
चे ॥ शालीनाभवनं चेतम् । त्री
हिशाल्योठंक् । तदस्यास्ति । अ
र्थायच् ॥

शालियधानभृत् । पुं० गिरिविशेषे ।
शालिरमौ । इ० भा० प्र० । शालि
वाहनजन्मस्थाने ॥

शालिया । स्त्री० मिश्रयायाम् ॥

शाल्मलः । पुं० शाल्मलिद्रुमे ॥ शा
ल्मलिहीपे ॥

शाल्मलीकन्दः

शाल्मलिः । पुं० स्त्री० पिच्छलाया
म् । पूरण्याम् । मोचयाम् । स्थि
रायुषि । सैमल० सैमर० इ० भा०
। षष्टिवर्षं सहस्राणिवनेतिष्ठतिशा
ल्मलिः ॥ अस्यागुणायथा । शाल्म
लिः शीतलास्त्राक्षीरसेपाक्षिरसाय
मी । श्लेष्मलास्त्रिगधवीजाचव्वं हणी
रक्तपित्तजित् ॥ इति ॥ शालयति
। शलचलनेष्विजक्तः । क्विप् । म
लते । मलधारणे । सर्वधातुभ्यङ्
न् । शाल्चासौमलिश्च ॥ हीपविशे
षे ॥ सहस्रयोजनोन्नतः सूर्यद्युति
शाल्मलिष्ठः । शाल्मलिहीपेस्ति ।
यथा । शाल्मलीशाल्मलीह्वोहैमः
साहस्रिकीर्कभाः । प्रिये मराणां
तत्केतुः सतदास्यानिश्चयनइति ॥

शाल्मलिकः । पुं० रोहितकवृक्षे
। कूटशाल्मली ॥

शाल्मली । पुं० गरुडे ॥ इ० हा० लो ॥

शाल्मलिनिर्यासः । पुं० मोचरसे ॥

शाल्मलिनी । स्त्री० शाल्मलीवृक्षे ॥

शाल्मलिपत्रकः । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥

शाल्मलिष्ठः । पुं० गरुडे ॥ शाल्म

लिहीपस्यशाल्मलिह्वेतिष्ठति ।

छा० । कः ॥

शाल्मली । स्त्री० शाल्मलिष्ठे ॥ क
दिकारादितिष्ठोष् ॥

शाल्मलीकन्दः । पुं० शाल्मलिष्ठ
मूले । बिजुले । मलत्रे ॥

शाबरोत्सवः

शात्मलीपुष्पम् । न० पिच्छिलाकुसु
मे ॥ तच्छाकगुणाः । शात्मलीपु
ष्पशीकस्तुष्टतसैन्धवसाधितम् ।
प्रदर्नाशयत्येबदुः साध्यश्चनसं
शयः ॥ रसिपाकेचमधुरं कषायंशी
तलंगुरु । कफपित्तास्रजिद्व्याहिश
तलक्षप्रकोत्तितम् ॥

शात्मलीफलः । पुं० तेजः फलवृ
क्षे ।

शात्मलीवेष्टः । पुं० पिच्छायाम् ।
मोक्षरसे । मोक्षस्त्रावे सैमरगोद
इतिख्याते ॥ शाल्मल्यावेष्टः ॥

शावः । पुं० अर्भके । शिशौ । त्रि०
शवसस्वन्निनि । शव्यते । शवग
तौ । घञ् । शवध्यायम् । अण् ॥
शावकः । पुं० शिशौ । बाले । शव्य
ते । शव० । घञ् । स्वार्थेकन् ॥

शावरः । पुं० पापे ॥ अपराधे ॥
श्वेतलोध्रे । गालवे ॥ शवराणा
मधम् । तस्येदमित्यण् ॥ शवर
स्त्रामिकृतभाष्ये ॥ न० तन्त्रविशि
ष्टे ॥ मन्त्रविशिष्टे ॥ त्रि० शवरस
स्वन्निनि ।

शावरभेदाख्यम् । न० ताम्बे ॥

शावरी । स्त्री० शूकरशिव्याम् ॥
डौप् ॥

शावरोत्सवः । पुं० स्त्री० कृत्तुतात्स
वे ॥ यथा । पूजयित्वा महाष्टम्यां
वम्यां बलिभिस्तथा । तिस्रजं येदृश

शाष्कलिकम्

स्यान्तुशरणे शावरोत्सवे रित्यादिका
लिकापुराणम् ॥

शाश्वतः । पुं० वेदव्यासे । त्रि०
नित्ये० अनाद्यनन्ते० सदैकरूपे०
परमात्मनि ॥ शाश्वत् सर्वदाभव
ति० नापक्षीयतेनापक्षीयतेचयोह्य
शाश्वतासीऽपक्षीयतेऽपक्षीयतेच०
अयन्तुनतथा ॥ सतते । अना
रते । सापेक्षनित्ये ॥ शाश्वद्भवः ।
तत्रभवद्भूत्यण् । अनित्योऽव्ययानां
टिलिपोबहिषष्टिलोपविधानाज्ज्ञा
पकात् ॥ पारिभाषिकशाश्वतं
यथागारुडे । शाश्वतं देवपूजादि
० विप्रदानस्य शाश्वतम् । शाश्व
तीसगुणाविद्या० मुहूर्त्तमित्रस्य शाश्व
तमिति ॥

शाश्वतिकः । त्रि० नित्ये ॥ शाश्व
द्भवः । अध्यात्मादित्वाद्घञ् । शा
श्वतिकइतिनिर्देशान्नकादेशः ॥

शाष्कलः । त्रि० आमिषाशनि ॥ श
ष्कलीमांसीपलक्षणम् । तामत्ति ।
शेषद्वत्यण् । पृषादरोदिः ॥

शाष्कलिः । त्रि० मांसाशनि ॥ शष्क
लीमांसीपलक्षणम् । तामत्ति ।
शेषद्वत्यण् ॥

शाष्कलिकम् । न० शष्कलीवृन्दे ।

शष्कलीनांसमूहः । अचित्तहस्ति
धनेष्टक् । त्रि० शष्कलिप्रिये ॥ श
ष्कलीभक्तिरस्य अचित्ताददेशका

शास्ता

लाट्क् ॥ शष्कलीसदृशे ॥ श
ष्कलीव । अङ्गुल्यादिभ्यश्च ॥
शासकः । वि० शासनकृति । उ
पदेष्टरि । शास्तरि ॥ शास्ति ।
शासु० खल्ल् ॥

शासनम् । न० राजदत्तोर्व्याम् ॥
लेखे । लिपौ । लेखायाम् ॥
आज्ञायाम् । प्रवर्त्तनायाम् ॥
शास्त्रे ॥ शास्तौ ॥ पत्रे ॥ श्रुति
रूपेश्वराज्ञावले ॥ शासुञ्चनुशिष्टौ
। ल्युट् ॥ ॥ वि० । शासयि
तरि ॥ णिजन्ताच्छासेनान्यादि
त्वञ्छाः ॥

शासनहरः । पुं० राजदूते ॥ आज्ञा
बाह्वे ॥

शासितः । वि० कृतशासने ॥

शासिता । वि० शासनकृति । उ
पदेष्टरि । शास्तरि ॥ ब्रह्मादिस्त
म्बपर्यन्तस्य० चेतनचेतनस्य० ज
गतोनियन्तयन्तर्गामिणपरमात्मनि
॥ योयमन्यादीनामौष्णादिनिय
मोयद्यादित्यादीनां भ्रमणादिनिय
मेऽयच्चकर्मणां फलं प्रतिनियतमेतत्
सर्वपरमात्माधीनमस्ति ॥

शास्तिः । स्त्री० आज्ञायाम् ॥ रा
जदण्डे । शासु० । बाह्वलकात्
। तप्रत्ययः । इत्वाभावश्च ।

शास्ता । पुं० उपाध्याये ॥ पितरि ॥
राजनि ॥ वृद्धे ॥ समस्तभद्रे ।

शास्त्रम्

जिने ॥ वि० शासकी । देशके ।

शासितरि ॥ शास्तिविनेयान्०

कृति० शास्ता । तन्वृचौशंसिच्च

दादिभ्यः सञ्जायाञ्चानिटाविति

तन्० तज्वा । नमुदिमद्वय्यु

त्पत्तिपक्षे नियमार्थत्वाद्गदीर्घः ।

पितृत् ॥ शास्त्रशब्दः ॥ बोधाता

आबधाताचपौराणौजगतः पतौ

द्वौशास्तारौत्रिलोकेऽस्मिन्धर्माधर्मौ

प्रकीर्त्तिताविति ॥ ऋगुराणे तुसव

लत्वाविति तज्ज्वोध्यः ॥ प्रशासि

तरि । ईश्वरे ॥ सर्वेषां कर्माणिमा

णांतत्तत्रकर्मण्यधिकृतानां श्रुते

स्मृत्यादिभिरनुशिष्टिकरातो ततथा

। शासिर्यद्यपिसेट्कस्तथापि बहुत

रप्रयोगानुरोधादनित्यमागमशासन

मिति न्यायात्० यसितस्कभितेत्या

दिक्कन्दसिनिपातनाहोडभावः ॥

शास्त्रम् । न० । आज्ञायाम् । नि

देशे ॥ आगमे । वेदे । शिष्यत्वे०

अनुशिष्यत्वेऽपूर्वीर्योविध्यतेऽनेनेति

शास्त्रं वेद एव ॥ वेदोपजौबिषु० स्मृ

तिपुराणागमादिषु ॥ एकप्रयोज

नोपनिषद्वेदेष्वर्थप्रतिपादके ॥

कन्दोव्याकरणाभिधानकेष्वकलाच

तुर्गंगजतुरगखड्गादिलक्षणान्या

शास्त्राणि भवन्ति ॥ प्रवृत्तिर्मानिष्ठ

तिर्मानित्येन कृतकैर्न ॥ पुंसां ये

नोपदिश्येतातच्छास्त्रमभिधीयते ॥

शास्त्रम्

तच्छास्त्रं विविधं प्रोक्तं सात्त्विकादि
विभेदतः । यथेष्टं देवीभागवते
। सात्त्विकं तच्च वेदान्तं मौमांसारा
खसंमतम् । तामसं न्यायशास्त्र
सहितुषादाभियन्तितमिति ॥ त
थाध्यात्मशास्त्रातिरिक्तशास्त्रनिन्दा
यथाकुलार्णवे । षड्दर्शनमहा
कूपेपतिताः पशवः प्रिये । पर
मार्थं न जानन्ति पशुपाशनियन्तिताः
॥ वेदशास्त्रार्णवे चोरे उद्यमाना इत
स्ततः । षडूर्मिनिग्रहयस्तास्ति
ष्ठन्ति हि कुतार्किकाः ॥ वेदागम
पुराणज्ञः परमार्थं न वेत्ति यः ।
विडम्बकस्तस्य तस्य तत्सर्वकाकभा
षितम् ॥ इदं ज्ञानमिदं ज्ञेयमिति
चिन्तासमोकुलाः । पठन्त्यहमिंशं
देवि परतत्त्वपराङ्मुखाः ॥ वाक्य
च्छन्दोनिबन्धनकाव्यालङ्कारशो
भिताः । चिन्तयादुःखिताम्
टास्तिष्ठन्ति व्यकुलेन्द्रियाः ॥ अ
न्यथा परमं तत्त्वं जनाः क्लियन्ति
चान्यथा । अन्यथा शास्त्रसद्भावाव्या
ख्यां कुर्वन्ति चान्यथा ॥ कथयन्त्यु
न्मनीभावं स्वयं नानुभवन्ति च । अ
हङ्कारहताः केचिदुपदेशादिबर्हि
ताः ॥ पठन्ति वेदशास्त्राणि बोधय
न्ति परस्परम् । न जानन्ति परं तत्त्वं
दर्शनाकरसं यथा । शिरो बहति
पुष्पाणि गन्धं जानाति नासिका ।

शास्त्रम्

पठन्ति वेदशास्त्राणि दुर्लभे भावबो
धकः ॥ तत्त्वमात्मस्थमन्त्रात्वात् मू
ठः शास्त्रेषु मुह्यति । गोपः क
चमते छागे कूपं पश्यति दुर्मतिः ॥
संसारमोहनाशाय शास्त्रबोधानहि
क्षमः । न निवर्त्तते ततिमिरंकदा
चिद्दीपवार्त्तया ॥ प्रज्ञाहीनस्य पठ
नमन्वस्य दर्पणं यथा । देवी प्रज्ञा
वतः शास्त्रं तत्त्वज्ञानस्य साधनम्
अयतः पृष्ठतः केजित्पाश्वर्यो
रितिकेचन । तत्त्वं मीढक्तादृगि
ति विवदन्ति परस्परम् ॥ सद्विद्या
दानशौर्यादिगुणैर्विख्यातमानवः
। ईदृशस्तादृशश्चेति दूरस्थः कथ्यते
जनः ॥ प्रत्यक्षग्रहणं नास्ति वार्त्त
याग्रहणं प्रिये । एवं ये शास्त्रसम्भू
टास्ति दूरस्थानसंशयः ॥ इदं ज्ञा
नमिदं ज्ञेयं सर्वं तच्छ्रोतुमिच्छति ।
दिव्यवर्षसहस्रायुः शास्त्रान्तं नैव
गच्छति ॥ वेदान्दनेकशास्त्राणि
चाल्पायुर्विघ्नकोटयः । तस्मात्
सारं विजानीयात् क्षीरहंस इवाम्भ-
सः ॥ अभ्यस्य सर्वं शास्त्राणि तत्त्वं
ज्ञात्वाथ बुद्धिमान् । पलालमिव
धान्यार्थी सर्वं शास्त्राणिसन्त्यजेत् ॥
यथाऽमृतेन तप्तस्य माहारेण प्रयोजन
म् । तत्त्वज्ञस्य तथादेवि न शास्त्रे
ण प्रयोजनम् ॥ न वेदाध्ययनामु
क्तिर्न शास्त्रपठनादपि । ज्ञानादेव

शास्त्रम्

हिमुक्तिः स्यान्नान्यथावीरवन्दिते
 ॥ नागमाः कारणमुक्तेर्दर्शना-
 निनकारणम् । तथैवसर्वकर्म
 विज्ञानमेवकारणम् । मुक्ति
 दागुरुवागेका । विद्याः सर्वावि-
 ष्वम्बनाः । काष्ठभारसहस्रेषु ।
 एकसंज्ञीवमंपरम् ॥ अद्वैतं हि शि-
 वप्रोक्तं क्रियायासविवर्जितम् ।
 गुरुवक्त्रेण लब्धे तनाधोतागमकोटि-
 भिः ॥ आगमेत्वं विवेकीत्वं द्वि-
 धाज्ञानं प्रचक्षते । शब्दब्रह्मागम-
 मयंपरंब्रह्मविवेककम् ॥ अद्वैतं कि-
 चिदिच्छन्तिद्वैतमिच्छन्तिचापरे ।
 समंतत्त्वं न जानन्तिद्वैताद्वैतवि-
 र्जितम् ॥ द्वैपदेवभ्रमेऽप्य-
 निर्ममेतिममेतिच । ममेतिवध्य-
 तेजन्तुर्निर्ममेतिविमुच्यते ॥ तत्-
 कर्मयज्ञवन्ध्यायसाविद्यायाविमुक्ति-
 दा । आयासायापरंकर्मविद्यान्याशि-
 ल्पनैपुणम् ॥ यावत्कर्माणिदी-
 प्यन्ते यावत्संसारवासना । यावदि-
 न्द्रियचापल्यं तावत्तत्त्वकथाकुतः
 ॥ यावत्प्रयत्नविशेः स्ति यावत्-
 सङ्कल्पकल्पना । यावद्गमनसः
 स्थैर्यं तावत्तत्त्वकथाकुतः ॥
 यावद्देहाभिमानमममतायावदेव-
 हि । यावद्गुरुकारुण्यं तावत्-
 तत्त्वकथाकुतः ॥ तावत्तपो-
 व्रतं तीर्थं जपज्ञानार्चनादिकम् ।

शास्त्रम्

वेदशास्त्रागमकथायावत्तत्त्वं न वि-
 न्दति ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सर्वा-
 वस्थामुसर्वदा । तत्त्वनिष्ठो भवेद्दे-
 वियदीच्छेन्मोक्षमात्मनः ॥ धर्म-
 ज्ञानमुपुष्यस्वर्गभोगफलञ्च ।
 तापचयात्तिसन्तप्तश्चार्थमोक्षतरोः
 श्रयेत् ॥ इति ॥ ब्रह्मपुराणेऽपि ।
 पुराणं भारतं वेदो धर्मं शास्त्रं विद्या-
 निच । आयुषः क्षपणायैव धर्मं त-
 स्मिन्नचाचरेत् ॥ पुत्रदारादिसंसा-
 रः पुंसांसंस्मृष्टचित्तसाम् । विदु-
 षां शास्त्रसंसारः संयोगाभ्यासवि-
 म्रक्तः । इदं ज्ञेयमिदं ज्ञेयं यः
 सर्वज्ञातुमिच्छति । अपिबर्षते
 नापि शास्त्रान्तं नाधिगच्छति ॥ वि-
 ज्ञायाच्चरतन्मात्रं जीवितञ्चापि च-
 लम् । विज्ञाय शास्त्रजालानि पारली-
 किकमाचरेत् । पण्डितापि हि मु-
 खी सौशक्तियुक्तोऽप्यशक्तिकः ॥ यः
 संसारान्न चात्मानं समुत्तारयितुं च-
 मः ॥ इति ॥ शैवपाशुपतादिशा-
 स्त्रोत्पत्तिर्यथागन्धर्वतन्त्रे ॥ प्रथमं
 हिमयाप्रोक्तं शैवपाशुपतादिकम् ।
 मच्छक्यावेशितैर्विप्रैः सम्प्रोक्ता-
 निततः परम् ॥ कणादेन च सम्प्रो-
 क्तं शास्त्रं वैशेषिकं महत् । गौतमेन
 तथान्यायं साङ्ख्यं श्रुतकपिलेन हि ॥
 धिषण्येन तथाप्रोक्तं भार्वाक्यमतिगर्हि-
 तम् । दैत्यानां नाशनाथार्यायिष्णु-

शास्त्रज्ञः

नाबुद्धिपिशा ॥ बौद्धशास्त्रं तथा प्रोक्तं न मनोऽपटादिकम् । आपत्यं श्रुतिवाक्यानां दर्शनं लिङ्गगर्हितम् ॥ कर्मस्वरूपस्य ज्येष्ठमथैव प्रतिपद्यते । सर्वकर्मपरिभ्रष्टं कल्मषमुत दुष्यते ॥ गौतमप्रोक्तशास्त्रार्थनिरताः सर्वे एव हि । शास्त्रालोये निमापन्नाः सन्दिग्धाः सर्वकर्मस्थितिः ॥ शास्त्रविहीनाश्च : । यथेक्षम् । अनेकसंशयेऽपि परोक्षार्थस्य दर्शनं कम् । सर्वस्मिन् च न शास्त्रं यस्मिन्नास्त्यस्य एव सः ॥ इति ॥ शासनम् । शिष्यतेऽनेन वा । शासुचनुशिष्टौ । सर्वधातुभ्यष्टन् ॥ विहाय शास्त्रजालानियत्सत्यं तदुपाश्रिताम् ।

शास्त्रकृत् । पुं० कृषौ । मुनौ ॥
चि० शास्त्रकारे ॥

शास्त्रगण्डः । पुं० प्रघटाविदि ।
छात्रगण्डे ॥ पदाद्यविदि । श्लोकाद्यवेत्तरि ॥

शास्त्रवक्षुः । न० व्याकरणे ॥

शास्त्रचारुः । पुं० शास्त्रदर्शिनि ॥

शास्त्रज्ञः । चि० शास्त्रविदि । आगमज्ञे । वक्तुं याज्ञे ॥ यथा । अनियुक्तो नियुक्तो वा शास्त्रज्ञो वक्तुमर्हति । दैवी वाचं सवदात्म्यं शास्त्रमुपजीवतीति । शास्त्रं जानाति नारदः । आ० । कः ॥

शास्त्रितः

शास्त्रितस्त्वत्तः । परमार्थविदि ॥ गण्यके । शास्त्रितस्त्वजानाति । आ० । कः ॥

शास्त्रदर्शी । चि० शास्त्रज्ञे ।

शास्त्रदृष्टिः । स्त्री० विवेकिनश्चक्षुषा तावाम् ॥

शास्त्रयोनित्वम् । पुं० विदप्रमाणकी ; परमात्मनि ॥ शास्त्रयोनित्वम् : कारणप्रमाणमस्य । यतोऽशङ्कमानिभूतान् नीत्यादिशास्त्रादेव प्रमाणाज्जगता जन्मादिकारणं ब्रह्माधिगम्यते ॥ वेदात्मकनिष्ठासि ॥

शास्त्रयोनित्वम् । न० शास्त्रस्य वेदस्थापिकारणत्वे ॥ शास्त्रयोनित्वम् : कारणमप्रमाणं यस्य तस्य भावे ॥ शास्त्रवित् । पुं० । चि० अन्तर्वाणी । शास्त्रज्ञे ॥ शास्त्रवेत्ति । विद० । सत्सूत्रिष्वित्यादिना कृत्वा,

शास्त्रविधिः । पुं० शास्त्रसम्बन्धित्वं । कुर्वाणकुर्वादिभ्यश्च प्रवर्तनानिबर्तनात्मककर्तव्यकर्तव्यज्ञानहेतौ विधिविधास्ये ॥ विधिविधेति विधिरिक्तमपि ब्रह्मप्रतिपादकं शास्त्रमस्तीति सूचयितुं विधि शब्दः ॥

शास्त्रशिल्पिनः । पुं० भूमि कीरेषु । कश्मीरदेशे ॥

शास्त्रितः । वि० विहिते ॥ शास्त्रसंज्ञातमस्य । तारकादित्वादित

शिक्यम्

च. ॥
 शास्त्री. । त्रि. शास्त्रज्ञानवति ॥ शा
 स्त्रमस्त्यस्यास्मिन्वा । इनि : ॥
 शास्त्रीयः । चि. शास्त्रेण प्रीति ॥
 वृषाच्छः ॥
 शास्यः । त्रि. शासनयोग्ये । शास
 नीये ॥
 शिंशपा । स्त्री. पिच्छिलायाम् । अ
 गुरो । सौसौं इ. प्र. द्रुमे ॥ गु
 णायथा । शिंशपाकटुकातिक्ता
 कषायाशोषहारिणी । उष्णवीर्या
 हरेन्मेदः कुष्ठश्लेष्ममिक्तमीन् ॥
 वस्तिरुग्वृणदाहः स्रवलासान् गर्भपा
 तिनीति. भा. प्र. ॥ शिंशपा
 वातनाशिनीति राजवल्लभः ॥ शौ
 छ. शौर्षेवापाति । पा. । पात
 इतिकः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा ।
 शिमिल्यव्यक्तशब्द. शब्देन वा.
 शपति । शपत्राक्रोशे । पचाद्यच्
 ॥ शिंवाभिः शपतीति वा । दे
 विकाशिंशपेति निर्देशाद्वा शब्दलो
 पः ॥
 शिकुः । त्रि. अव्यवसायिनि ॥
 शिक्यम् । न. काचे । दर्भमौष्ठा
 दिरसनारचिते दुग्धदध्यादिद्रव्या
 धारविशेषे ॥ संन्यासिनां भिक्षा
 दिपात्राधारभूते । क्रीका इ. भा.
 प्र. ॥ संसृतेऽस्मात् । संसृजधः
 पतने । ससेः शिकुट् किक्षेति.

शिक्षितः

धातोः शिरादेश्चयत्प्रत्ययः कि
 त्. तस्य कुडागमश्च ॥
 शिक्या । स्त्री. शिक्ये । काचे ॥
 शिक्यतः । चि. काचते । शिक्य
 स्यापितवस्तुनि ॥ शिक्येधृतम्.
 प्रातिपदिकादात्वर्थकृतिविच्.
 त्तः ॥
 शिक्षकः । त्रि. शिक्षाकारके शि
 क्षाभिज्ञे ॥ शिक्षामधीते. वेदवा
 । क्रमादिभ्यो वृज्. ॥
 शिक्षणम् । न. विद्योपादाने ॥ शि
 क्षायाम् । शिक्षविद्योपादाने ।
 ल्युट्. ॥
 शिक्षा । स्त्री. वेदाङ्गविशेषे । अका
 रादिवर्णानां स्थानप्रयत्नादिवोधके.
 अथ शिक्षां प्रवक्ष्यामि पाणिनीयमतं
 यथेत्यादि पाणिन्यादिमुनिप्रोक्ते
 शास्त्रविशेषे ॥ शिक्षणे । श्रयोना
 कवच्चे । शिक्ष्यते स्थानादिकमन
 या । शिक्ष. । गुरोश्चेत्यः । टा
 प्. ॥
 शिक्षाकरः । पुं. वेदव्यासे । चि.
 शिक्षाकर्त्तरि । शिक्षके ॥
 शिक्षाकारः । पुं. पाणिन्यादिमु
 नौ. ॥
 शिक्षागुरुः । पुं. विद्यादातरि गुरौ ॥
 शिक्षितः । त्रि. कुशले । विज्ञे. बोधि
 ते ॥ शिक्षासंज्ञाताश्च. तारकादि
 स्वादितच्. ॥ यद्वा. अशिक्षित्.

शिखण्डी

शिक्ष० । अकर्मकत्वात्कर्तरि
क्षः ॥

शिक्षितोच्चरः । पुं० अक्षरमुखे । का
च ॥

शिक्ष्यः । वि० नियम्ये ॥

शिखण्डः । पुं० बर्हि । मयूरपिच्छे ।

मोरपङ्क० इ० भा० ॥ चूडायाम् ॥

शिखिनाचम्यते । अमगत्यादिषु ।

जमकाङ्कः । शकम्बादिः ॥

शिखण्डकः । पुं० काकपक्षे । पट्टे०

इ० भा० । शिखाचये ॥ यथा । वा

लानासुशिरः कार्षींशिशिखंमुसुह

मेवचिति ॥ पुं० न० केकिपुच्छे ॥

शिखण्डिकः । पुं० कुक्कुटे । शिख

ण्डोऽस्यास्ति । ठन् ॥

शिखण्डिका । स्त्री० शिखायाम् ॥

शिखण्डी । पुं० कलापे । बर्हि । मो

रपङ्क० इ० भा० ॥ मयूरे । बर्हि

णौ ॥ गाङ्गेयारौ । भीष्मरिपौ । द्रु

पंदराजपुत्रे ॥ कुक्कुटे ॥ बाष्पे ॥

गोपवेशधरेविष्णौ ॥ शिखण्डोबर्हिः

कलापोलङ्करणमस्त्रास्मिन्वास्ति

अतद्वनिठनावितीर्निः ॥

शिखण्डिनी । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ यू

थिकायाम् ॥ द्रुपदरोजकन्यायाम्

॥ मयूरपिच्छभूषणायाम् ॥ मयूरक

लाध्वजौ ॥ शिखण्डोऽस्यस्याः

। इन्द्रान्डीपः ॥

शिखण्डी । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ यूथि

शिखरिणी

कायाम् ॥ गौरादित्वान्डीप् ॥

शिखरः । पुं० न० द्रुमाये । शिरसि

। अये ॥ अद्विष्टङ्गे । कृटे । ण्डे ॥

पुलके ॥ कर्चे ॥ पङ्कदाडिमवीजा

भमाशिक्यशकले ॥ अये ॥ कोटी

॥ शिखाऽस्यास्ति । शिखायाङ्कस्व

स्वेतिरः ॥ शिखारातिवा । रा०

। कः । डापोरितिङ्कस्वः ॥

शिखरवासिनी । स्त्री० उमायाम् । दु

र्गायाम् ॥ सातेभक्तुमुप्रीतादेवीशि

खरवासिनी । उर्ये अतपसालब्धौ

यथापशुपतिः पतिः ॥

शिखरा । स्त्री० मूर्धायाम् ॥

शिखरिणी । स्त्री० रसालाप्रभेदे ॥

यथा । गव्यमावर्त्तितं दुग्धं निवधं

दधिमाहिपम् । एकौकल्यपटे घृष्टं

शुभ्रशर्करयासमम् ॥ एलालवङ्क

पूरमरौचैश्चसमन्वितम् । नास्त्राशि

खरिणीकुर्थाद्रुचिंसकलवृक्षभा ॥

अथष्टि १७ प्रभेदे ॥ यथा । रसेरु

द्रैश्चित्रायमनसभलागः शिखरि

णी ॥ यथा । क्षरादस्यभष्टेननुशि

खरिणीदृश्यतिशिमे । विंसीनाः

स्मः सत्यंनियतमभ्ययंतदखिलैः

। इतिवस्यद्गोमानुषितनिभृताला

पजनितस्मितं विभवेवोजगदवतुगो

वर्धनधरः ॥ दृशिच्यतिशिमे। इतिक्ते

द । नारीरत्ने ॥ मल्लिकायाम् ॥ रा

मावञ्जयाम् ॥ नवमालिकायाम् ॥

शिखाजट :

द्राक्षाविशेषे ॥ मूर्धायाम् ॥
 शिखरो । पुं० अपामार्गे ॥ शैले । प
 र्बते । पादपे । द्रुमे ॥ कोट्टे ॥
 कोयटो ॥ बन्दाके ॥ कर्कटशृङ्गा
 म् ॥ कुन्दरुसंज्ञकेनिर्यासि ॥ याव
 नाले ॥ शिखरमस्तिअप्य । अतद्व
 निः ॥

शिखलाहितः । पुं० कुरुरमुडो० इ०
 गौ० दे० भा० प्र० वृक्षे ॥

शिखा । स्त्री० शाखायाम् ॥ बहिचू
 डायाम् । माङ्गलिक्याम् ॥ अय
 माचे ॥ शिरोमध्यस्थकेशेषु । चू
 डायाम् । केशपाश्यायाम् । चोटी०
 इ० भा० ॥ अग्निज्वालायाम् । ज्वा
 ले । अर्चिषि ॥ प्रपदे । प्रधाने ।
 शिफायाम् । घृणौ । कामज्वरे ॥ मा
 चाकन्दः प्रभेदे । यथा । द्विजवर
 मिहहिरसगुणितमुपनयतदनुअग
 णमपिनिधेहस्वरगुणितमपरदलम
 प्रिकुरुवरफणितमुखभणितरुचि
 रशिखेहि । यथा । वकुलवनमृदु
 पवनरयनिहतविरहिशंतसुरभिरय
 मेति । द्रयिततमविरहिममहृदय
 मणितपतिसखियदिहतविधुरयमु
 देति ॥ शिने । जीडीज्जुष्टेतिखः
 । कृष्णविधिसातनगुणः ॥

शिखाकन्दम् । न० गृह्णने । सलगम

• इ० भा० प्र० ।

शिखाजटः । पुं० अशवारिविशेषे ॥

शिखिध्वजः

शिखैवजटाजातायस्यसः ॥ अपरे०
 शिरः केशामुगुडतायस्यतथावि
 धाव्रह्मचारी० शिखाजटद्वयव्य
 ते ॥

शिखाण्डकः । पुं० काकपक्षे ॥

शिखातरुः । पुं० दीपवृक्षे ॥ दीवट
 • इ० भा० प्र० दीपाधारविशेषे ॥

शिखाधरः । पुं० मयूरे ॥ मञ्जुघोषि ॥

शिखाधारः । पुं० मयूरे ॥

शिखामूलम् । न० गृह्णने ॥

शिखालुः । पुं० मयूरशिखायाम् ॥

शिखावान् । पुं० अग्नौ ॥ चित्रके ॥

केतुग्रहे ॥ चि० शिखायुक्ते ॥ शि
 खास्त्रास्त्रस्यमतुप् ॥

शिखावती । स्त्री० मूर्धायाम् ॥

शिखावरः । पुं० पनसद्रुमे ॥

शिखावलः । पुं० शिखिनि । मयूरे ॥

शिखास्यस्य । दत्तशिखासंज्ञाया
 मितिबलच् ॥

शिखावला । स्त्री० मयूरशिखायाम् ॥

शिखावृद्धिः । स्त्री० कायिकावृद्धौ ॥

शिखावृक्षः । पुं० शिखातरौ ॥

शिखिकण्ठम् । न० नीले । मयूरग्री
 वे । तुल्याञ्जने ॥

शिखिग्रीवम् । न० तुल्ये ॥ शिखिनी
 ग्रीवा । शिखिग्रीवाअस्यास्ति । त
 द्वात्वात् ॥ अर्शचाद्यच् ॥

शिखिध्वजः । पुं० कार्तिकेये ॥ शि
 खीमयूराध्वजचिह्नमस्य ॥ धूमे ॥

शिशु :

शिशुनो ध्वजः ॥

शिशो । पुं० अग्नौ वैश्वानरे ॥ चि
त्रकवर्धे ॥ बलीवर्धे ॥ शरे ॥ के
तुयहे ॥ द्रुमे ॥ मयूरे ॥ कुकुटे ॥
हये ॥ शिखाः सत्यस्य । शिखा
स्यस्यवा । इन्द्रोपतापेति० इ०
निः० ब्रौह्मादित्यादा ॥ अजलो
मनि ॥ सितावरे ॥ मेथिकायाम्
॥ शूकशिम्व्याम् ॥ चि० शिखायु
क्ते ॥

शिश्विनी । स्त्री० मयूर० शिखायाम् ॥
शिश्विपुच्छम् । न० मयूरपिच्छे ॥
शिश्विप्रियः । पुं० लघुवदरे ॥
शिश्विमण्डलः । पुं० वरुणद्रुमे ॥
शिश्विमूलम् । न० गृध्रने ॥
शिश्विमोदा । स्त्री० अजमोदायाम् ॥
शिश्वियूपः । पुं० श्रीकारीमृगे ॥
शिश्विवर्द्धनः । पुं० कृष्णगडे ॥
शिश्विवाहनः । पुं० कर्त्तिकेये । म
हासिने ॥ शिश्वीमयूरोवाहनमस्य ॥
शिश्विव्रतम् । न० व्रतविशेषे ।
शिशुः । पुं० शाकमात्रे ॥ शोभाञ्ज
ने । अल्पपर्यायायथा । शोभाञ्जने
शिशुतीक्ष्णगन्धकाक्षीवमेवकाः ।
रक्तोसौमधुशिशुः स्यादिति ॥ अस्य
गुणायथा । शिशुस्तुकटुकः पाके
तीक्ष्णोष्णोमधुरोलघुः । दीपनोरो
चनारूक्षः क्षारस्तिक्तोविदाहकृत् ॥
सङ्गाद्यः शुकलोदयः पित्तरक्तप्र

शिशुपुष्पम्

कोपणः । चक्षुष्यः । कफघात
घ्नोविद्रधिश्चयशुक्रमीनः । मेदाऽ
पचीविषघ्नीहगुल्ममण्डव्रणान् हरे
त् । श्वेतः प्रोक्तगुणोक्षीयविशे
षाहोहकविवेत् । ग्रीहानंविद्रधिह
स्तिव्रणघ्नः पित्तरक्तहृत् ॥ मधुशि
शुः प्रोक्तगुणोविशेषाहोपनः सरः
। शिशुवल्कलपत्राणांस्वरसंपरमा
त्तिहृत् ॥ अपिच । लोलिम्बराज
कविनावनितावतंसेशिश्वोरमुप्यक
थितोस्तिकिमुपयोगः । एतस्य
पल्लवरसात्समधोः किमन्यद्दृग्वा
धिसाचहरणे महिलागगम्ये ॥ इ
ति ॥ शिनाति । शिञ्जनिशाने ।
जम्बूादयश्चतिनिपातितः ॥ शीक्य
तेवा । शीकृसेचने । बाहुलकाद्रु
क्० इत्यो० गद्य ॥

शिशुकम् । न० बाल्मीकेपुप्रसिद्धेयाक
विशेषे ॥

शिशुजम् । न० श्वेतमरिचे । शोभा
ञ्जनस्यबीजे । अस्यगुणाः । चक्षु
ष्यशिशुजंभीजंतीक्ष्णोष्णंविषनाश
नम् । अठप्यकफघातघ्नं तद्वस्येनशि
रोत्तिहृत् ॥ चि० शिशुभवे ॥ शि
थीर्जायतेस्य । जनी० । डः ॥

शिशुपुष्पम् । न० शोभाञ्जनकुसुमे ।
तस्यागुणाः । शिशोः पुष्पस्तुक
टुकंतीक्ष्णोष्णंस्नायुशोथनुत् । क
मिहृत्कफघ्नंविद्रधिघ्नीहगुल्म

शिक्षा

जित् ॥ मधुशियोस्त्वक्षितंरत्नपि
त्तप्रसादनम् ॥

शियुमूलम् । न० शोभाञ्जनजटाया
म् ॥ अस्यगुणाः । धौतकुञ्जरदन्त
दोषिसदृशसिन्धुत्यतैलामुरीराशौ
सङ्क्रमितंतथोत्तररसंमूलंनवंशियुज
म् । तस्माद्दोषदनाम्बुजनिविशिते
श्रीषन्द्रचूडप्रिषापादस्मोरुहरेगुर
ञ्जितशिरायः प्राचिकासिपुमान् ॥
शियुमूलन्तुवातघ्नश्चेष्टमर्गोविनाश
नम् । शमनंस्त्रायुरोगश्चपित्तकृत्
कफनाशनम् ॥

शियुबीजम् । न० शियुजि ॥

शिङ्घ्राणम् । न० नासिकामले ॥
शिङ्घ्र्यते । शिघ्रिष्य प्रायो । आ
णकोलूधूशिङ्घ्रिधाज्भ्यः । पृषाद
रादित्वात्पञ्च कलोपः । पुं० शो
षणि ॥ न० काचपात्रे ॥ लिष्टम
ले । मंडूरे ॥

शिङ्घ्राणकः । पुं० शोषणि ॥ न० ना
सिकामले ॥ शिङ्घ्र्यते । शिघ्रि०
। आणकोलूधूशिङ्घ्रिधाज्भ्यः ॥

शिङ्घ्रिणी । स्त्री० नासिकायाम् ॥

शिङ्घ्रितः । चि० प्राते ॥

शिक् । स्त्री० शिक्व्ये ॥ लिङ्घाः सु
शिग्बिषविषादविषयः ॥ शिचिः
किप् ॥

शिक्षा । स्त्री० भूषणशब्दे । धनुर्गुण्ये
॥ शिक्षनम् । शिजिष्यत्युक्तेशब्दे

शितिः

॥ गुरोस्येत्यप्रत्ययः । टाप् ॥

शिञ्जितम् । न० भूषणध्वाने । नूपुर
शब्दे ॥ शिञ्जमम् । शिजि० । ता
लव्यादिः । भावेत्तः ॥ चि० श
ब्दायमाने । कर्त्तरिक्तः ॥

शिञ्जिनी । स्त्री० मौर्व्याम् । धनुर्गु
ण्ये ॥ शिङ्क्ते । शिजि० । आशय
के शिनिः ॥

शिण्डाकी । स्त्री० खाद्यद्रव्यविशेषे
राजिकायुक्तैः सर्षपस्वरसैर्बामूख
कद्रवैर्निष्पन्नशाल्यपिष्टके ॥ यथा
। शिण्डाकीराजिकायुक्तैः स्यान्मू
खकद्रव्यैः । सर्षपस्वरसैर्बापिश
लिपिष्टकसंयुतैः ॥ सहितेरिति शि
पः । शिण्डाकीराजिकीगुर्बापिप्त
शोषकसैस्मृता ॥ इतिराजनिर्घ
ण्टः ॥

शितः । चि० दुर्बले । कृशि ॥ तीक्ष्णे
। निशिते । शायतेस्म । शीतमूखा
रखे । शिङ्गतीवा । त्तः । शांको
रितिबेत्वम् ॥

शितद्रुः । स्त्री० शतद्रुमदाम् ॥
जौरमोरटे ॥

शितशूकः । पुं० यवे । योधूमे ॥ शि
तंगुक्तयस्य ॥

शितायः । पुं० कण्टके ॥

शितिः । पुं० भूर्जे ॥ चि० सिते ।
धवले ॥ असिते । श्यामले ॥ शी
यते । शिनातिस्रवा । शिज्निशा

शिविविष्ट :

ने । क्तिन्० क्तिज्वा । शते : सौ
चात् । क्रमितमिशतिस्तम्भामत
इति० इक्ष्वाक्यत् । चतुर्दा
देशावा ।

शितिकण्डः । पुं० शम्भौ । ईशे ।
शिवे ॥ शितिः कालः कण्ठोऽस्य
॥ दाह्युखगे ॥

शितिचरः । पुं० सुनिषण्णशके ।

शितिचारः । पुं० शकविशेषे ॥

शितिच्छदः) पुं० हंसे ॥
शितिपक्षः)

शितिसारः । पुं० तिन्दुके । स्फूर्ज
के । तैट् । इ० प्र० हृत्ते ॥ शि
तिः कालः सारोमज्जायस्यसः ॥

शितिसारकः । पुं० शितिसारे ।

शियिलम् । चि० श्रये । ठोला इ०
भा० । न० मन्दबन्धने ॥ श्रय
बन्धे ॥ संयोगविशेषे ॥ श्रयमो
चने । अक्षिरशिशिरशियिलितिकि
रच्० उपधायाद्वत्त्वम् । रेफलोपः
प्रत्ययरेफस्यलत्वञ्चनिपात्यते ॥

शियिलितः । चि० विश्लेषिते ॥

शिनः । पुं० सात्यके : पितामहे०
अचिचविशेषे ॥

शनिनप्ता । पुं० सात्यकौ ॥ शिने
नप्ता ॥

शिविः । पुं० रस्मौ ॥ पशौ ॥ पा० ॥

बाहुलकात्किः ॥

शिविविष्टः । पुं० खलती । खल्ला

शिव्वा

टे । दुर्धर्मिणि॥ पिनाकिनि॥ शिवे ॥
विष्णौ॥ यथा । शैत्याच्छयनयागा
श्च्युतवारिप्रचक्षते । तत्पानोद
क्षयाच्चैवशिपयोरश्मयोमताः ।

तेषुप्रवेशाद्विश्वेशः शिविविष्टइति
च्यते ॥ शिविषु० रश्मिषु पशुषु वा
विष्टः प्रतिष्ठितो यच्चरूपेणेतितथा ॥

शिवः । पुं० कालिकापुराणप्रसिद्धे०
सरोवरविशेषे ॥

शिव्रा । स्त्री० अदन्तिदेशप्रसिद्धपुष्प
सरिद्विशेषे ॥

शिव्वा । स्त्री० शटादिद्रुमाणांजटायाम्
। मूले ॥ सरिति॥ मांसिकायाम् ॥
मातरि॥ शतपुष्पायाम् ॥ हरिद्रा
याम् ॥ श्वेते । बाहुलकात्० शी
ङः फक् ऋस्त्वञ्च ॥

शिव्वाकः । पुं० पद्ममूले ॥

शिव्वाकन्दः । पुं० करहाटे । पद्म
मूले ॥ शिव्वामूलतरुप्ररोहः तत्स
हितः कन्दोमूलम् ॥

शिव्वाधरः । पुं० शाखायाम् ॥
शिव्वाधरा । स्त्री० ॥

शिव्वाकृष्टः । पुं० शट्ठव्हे ॥

शिव्वाडौ । स्त्री० क्षुपविशेषे । मति
दायाम् । द्रवत्पत्न्याम् । वात
घ्न्याम् । गुच्छपुष्पायाम् ॥

शिव्वः । पुं० रक्तचक्रमर्दके ॥

शिव्वा । स्त्री० सन्ध्याम् । वीजगुप्
त्याम् । सेमफली० इ० भा० ॥

शिरः शूलम्

शिनोति । शिञ् • । सखादय
थेति साधु : ॥

शिम्बाभवः । पुं० यमीधान्ये ॥
 शिम्बिः स्त्री० शिम्बायाम् ॥ शिम्बी
 पुस्तकशिम्बीतिभेदाच्छिम्बिर्द्विधा
 मता ॥ शिम्बिद्वयस्य मधुरं रसिपाके
 हिमंगुरु । बल्यदाहकरं प्रोक्तं श्लेष्म
 लं वातपित्तजित् ॥ शिनेति । शि
 अ० । इन् ॥

शिखिकः । पुं० कृष्णमुद्गे ॥
 शिखिका । स्त्री० शिखायाम् ॥
 शिखिलः । त्रि० शमीधान्ये ॥
 शिखिपर्णी । स्त्री० मुद्गपर्णायाम् ॥
 शिखो । स्त्री० मुद्गपर्णायाम् ॥ शूकशि-
 ख्याम् ॥ शिखायाम् ॥
 शिखीफलम् । न० अङ्गुल्ये । पीत-
 पुष्पे । काष्ठनपुष्पके ॥
 शिरः । पुं० पिप्पलीमूले ॥ मस्त-
 के । शिरसि । यथा । शिरोवा-
 चीशिरोऽदन्तीरजावाचीरजस्तथे-
 तिकोशान्तरम् । पिण्डं दद्याद्गया-
 गिरिद्विति वायवीये ॥ शृण्वान्तर्ध्वज-
 र्थकः ॥

शिशुफलः । पुं० नारिकेलः ।
 शः शूतम् । न० मस्तकवेदनारिः ।
 शः । तदीयधन्यथा । श्वेतापरान्ति
 तापूतं पिप्पलीशुशुसंयुतम् ।
 पारिप्लिशिलेपाष्करशूतबिना
 अनश्वः ॥

प्रिरस्थ :

शिरजः । पुं० केशे । चिकुरे ॥
शिरः । न० मस्तके । मूढि ॥
तद्वेगनाशकौषधं यथा । शिरोरे
गहरं लेपात् गुडामूलं सकाञ्चिकमि
ति ॥ सङ्कीर्तदामोदरे अङ्गहारवर्ण
ने शिरसश्चतुर्दंशभेदा उक्ताः । यथा ।
आकम्पितं कम्पितञ्च । धृतं । वि
धृतमेव च । परिवाहितं । माधू
तं । मधूतं । तथाश्चितम् । आ
कुञ्चितं । परावृत्तं । मुत्क्षिप्तं ।
स्वाप्यधोगतम् । लोलितं । प्रकृ
तञ्चेति । चतुर्दंशविधं शिर इति-
॥ प्रधाने ॥ सेनाये ॥ शिखरे ।
नगाये ॥ वृक्षाये ॥ श्रीयते ।
उष्णीषादिना । श्रिज्ज्ञेयाम् ।
श्रयते : स्वाङ्गे शिरः । किञ्चेत्यसु
न० धातोः शिरादेशश्च ॥

शिरसिजः । पुं० कृत्तलि ॥ बालि
। केशि ॥ शिरसिजातः । सप्तम्या
मितिङः । तत्पुरुषेकतीति० हल
दन्तादिति वाऽलुक् ॥

शिरस्कम् । न० शिरस्त्राणम् ।
 शिरस्कम् । न० शिरोरक्षणसंज्ञाहि ।
 शीर्षण्ये । शीर्षके । टाप० इ०
 भा० ॥ शिरः शायतेऽनेन । वै
 छ्पाजमै । आतद्गतकः ॥
 शिरस्त्राणम् । न० शिरस्त्रे ।
 शिरस्थः । पु० मिथ्याऽयुक्तकचे ।
 ज्ञानादिना० निमग्नकिंशे । श्री

शिरोधानम्

षण्ये । शिरसिभवः शिरसेष्टि
 तोवा । शरीरावयवाद्यत् ॥
 शिरा । स्त्री० धमन्याम् । ताड्या
 म् । शिमेति । शिञ् । बहुल
 मन्यत्रापौतिरक् ॥
 शिरोपत्रः । पुं० द्विन्तालवृक्षे ॥ क
 पित्ये ॥
 शिरालम् । न० कर्मरङ्गे ॥ चि०
 शिरासन्तते ॥
 शिरालकः । पुं० अस्थिभङ्गवृक्षे ॥
 शिरावृत्तम् । न० सीसके ॥
 शिरिः । पुं० शलमे हिंसे ॥
 हन्तरि ॥ शृणाति । शृ० । कृ
 गृशृपृक्, टौत्यादिनाङ् ॥ खङ्गे ॥
 शरे ॥
 शिरीषः । पुं० कपीतने । भण्डिले
 । सिरसङ्गत्तपविदवृक्षे । शिरी
 षोमधुरोनुष्णस्तिग्धश्चक्षुःशूल
 । दोषशोथविषसर्पहृत् । वायुपित्त
 पापहृत् ॥ शृणाति शीर्षं निषा ।
 शृ० । शृपृभ्यां क्विञ्चि । ईष
 न् ॥
 शिरीषपत्रिका । स्त्री० उर्वेतकिणि
 क्षाम् ॥
 शिरोगृहम् । न० चन्द्रशालायाम् ॥
 शिरसिगृहम् । इ० ई० न्द्रः ॥
 शिरोधरा । स्त्री० ग्रीवायाम् । शिर
 साधरा ॥ इ० ई० न्द्रः ॥
 शिरोधानम् । न० उच्छीर्षके । उप

शिरौषिका

धाने । गण्डौ । सिराहना० इ०
 भा० ॥ शिरोधीयतेऽत्र । डुधा
 जः करणाधिकरणयोश्चेत्यधिकर
 णोऽस्युट् ॥
 शिरोधिः । स्त्री० ग्रीवायाम् । शि
 रोधीयतेऽस्याम् । कर्मण्यधिकरणे
 चेतिकिः ॥
 शिरोमणिः । पुं० स्त्री० शिरोधार्य
 रत्ने । चूगडामणौ ॥ शिरसः
 मणिः ॥
 शिरोमर्मा । पुं० शुक्रे ॥
 शिरोरत्नम् । न० शिरोमणौ ॥
 शिरसोरत्नम् ॥
 शिरोरुजा । स्त्री० सप्तपर्णवृक्षे ।
 शिरोरोगे ॥
 शिरोरुहः । पुं० केशमूर्द्धजे । शि
 रसिरोहति । डगुपधितिरुहे का ॥
 शिरोरुगः । पु० शिरपौड्यायां ॥
 शिरोयस्त्री । स्त्री० वह्निचूडायाम् ॥
 शिरोवृत्तम् । न० मरिचे ॥ श्रीदेवी
 भागवतैकादशस्कन्धे श्रीनारायण
 प्रोक्ते व्रतविशेषे ॥
 शिरोवृत्तफलः । पुं० रक्तापामार्गे ॥
 शिरोवेष्टः । पुं० उण्यौषि । चालिगण्डु
 के । इ० चि० शेषः ॥
 शिरोवेष्टनम् । न० शिरोवेष्टे ॥
 शिरोस्थि । न० मस्तकास्थनि । करो
 टी । शिरस्त्राणे ॥
 शिरोषिका । स्त्री० वारिशिरोषिका

शिलाजतु

याम् ॥ यथा । चिदेष्टविषकुष्ठार्थी
हरीवारिशिरौषिका ॥

शिलः । पुं० न० कश्चिदाद्यर्जने । लू
नकेदारशेषधान्यं । मञ्जुर्वात्मका
नेकधान्योद्भवने ॥ शिलति । शि
लउच्छे । कौचञ्वा । संज्ञापूवं
कत्वान्नगुणः ॥

शिलकः । पुं० वेदप्रसिद्धे मुनिविशि
ष्टे ॥

शिलगर्भजः । पुं० पाषाणभेदने ॥

शिलहट्टः । पुं० देशविशेषे ॥ यथा ।
गणेश्वरं समारभ्य महेन्द्रध्वजगं शिवे
। शिलहट्टाभिधादेशः पर्वतेशिष्ठ
तिप्रिये ॥

शिला । स्त्री० पाषाणे । प्रस्तरे ॥ म
नः शिलायाम् ॥ हाराघः स्थित
दाकणि ॥ स्तम्भगीर्षे । कर्पूरे ।
टाप् ॥

शिलाकर्णी । स्त्री० शलकीवृक्षे ॥

शिलाकुट्टः । पुं० पाषाणदारणे
शिलाकुट्टकः । पुं० पाषाणदारणे

। टङ्गे । शिलावट० इ० भा० प्र० ॥

शिलाजम् । न० शैलिये । लिङ्गे ॥

शिलाजतु । न० पर्वतजातोपधातुवि
शेषे । सिलाजीत० इ० भा० प्र०
। अस्य पर्यायादयो यथा । गैरेयमर्थ्यं
गिरिजमस्मज्जशिलाजत्विज्यमरः
। शिलाव्याधौ ॥ निदाघघर्मसन्त
प्राधातुसारंधराधराः । निर्यासव

शिलाटिका

तृप्रमुञ्चन्ति तच्छिलाजतुकीर्तिमम्
॥ सौवर्ण्यं राजतं ताम्रमायसश्च
तुर्विधम् ॥ शिलाजत्वद्रिजतुष्ये
लनिर्वासकृत्यपि । गैरेयमस्मज्ज
पिगिरिजं शैलधातुजम् । शिलाजं
कटुतिक्तोष्णं कटुपाकं रसायनम्
। छेदियोगवहं हन्ति कफमेघाश्मश
कंराः ॥ मूत्रकृच्छ्रं च यं स्वासं वाता
सार्गसिपाण्डुताम् । अपस्मारं तथा
न्मादं शोथकुष्ठोदरकृमौ ॥ सौव
र्ण्यं तु जवापुष्पवर्णं भवति तद्रसात् ।
मधुरं कटुतिक्तोष्णं कटुपाकं रसा
यनम् ॥ छेदियोगवहं हन्ति बशीतलं
कटुपाकि च । राजतं पाण्डुरशीत
कटुकं क्वादुपाकि च । ताम्रं मयू
रकण्ठाभं तीक्ष्णमुष्णञ्च जायते । लौ
हं जटायुपक्षोभं तत्तिक्तं लवणं भवे
त् । बिपाके कटुकं शीतं सर्वश्रेष्ठमुदा
हृतम् ॥ अस्य शोधनप्रकारो भावप्रका
शादितोऽवधेयः ॥ शिलायाजत्वि
ज ॥ षष्ठीतत्पुरुषः ॥

शिलासुनी । स्त्री० कालासुनीवृ
क्षे ॥

शिलाटकः । पुं० चट्टे । चट्टालके
॥ बिले । गर्ते ॥ इ० मे० नी०
शिलाट्टयोरिति मुद्रितं हिमचन्द्रे पा
ठः ॥

शिलाटिका । स्त्री० रक्तपुननं वा
याम् ॥

शिलि :

शिलात्मजः । पुं० लोहै ॥
 शिलात्मिका । स्त्री० मृषायां ।
 शिलादद्रुः । पुं० शैलिये । शिला
 जतुनि ॥
 शिलाधातुः । पुं० सितोपले । ख
 व्याम् । सेलखडी । इ० भा० ॥
 खणंगैरिके । सीनागेरु । इ० भा०
 प्र० ॥
 शिलापट्टः । पुं० - तिलकागंशिला
 याम् । सिलद्रु० भा० ॥
 शिलापुत्रः । पुं० घर्षणालि । सिलव
 द्वा० लोटा० इ० भा० प्र० ॥
 शिलापुष्पम् । न० शैलिये । अश्वपु
 ष्ये । शिलाजतुनि ॥
 शिलाभवम् । न० शिलापुष्पे ॥
 शिलाभेदः । पुं० पाषाणभेदिनिष्ठ
 र्त्तं ॥ यावभेदकास्त्रे ॥
 शिलारम्भा । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥
 शिलावल्का । स्त्री० औषधद्रव्यविशेषे
 । वल्कलायाम् । शैलगर्भायाम्
 । शिलाशक् । इ० भा० प्र० ॥
 शिलाव्याधिः । पुं० शिलाजतुनि ॥
 शिलासनम् । न० शैलिये । पाषाण
 रचितसने ॥
 शिलासन्धिः । पुं० पर्वतगच्छरे ।
 गुहायाम् ॥
 शिलासारम् । न० लोहै ॥
 शिलाहम् । न० शिलाजतुनि ॥
 शिलिः । पुं० भूर्खपत्रवृक्षे । स्त्री०

शिलीपदः

द्वाराधः स्थितकाष्ठे ॥
 शिलिन्द्रः । पुं० मत्स्यविशेषे ॥ य
 स्मा । शिलन्दः श्लेष्मलावल्गोवि
 पाकेमधुरागुरुः । आमवातकरो
 हृद्योऽतपित्तहरोऽमतः । इ०
 रा० भः ॥
 शिली । स्त्री० गण्डूपद्याम् । स्त
 न्नशीर्षे । द्वाराधः स्थितदारुणि
 ॥ शिलति । शिल० । वृगपक्षे
 तिकः । जातीरस्त्रीति० ङीष् ॥
 शिलीन्ध्रः । पुं० मत्स्यविशेषे ।
 चित्रफले ॥ यथा । शिलीन्ध्रः
 श्लेष्मलावल्गोविपाकेमधुरागुरुः ।
 वातपित्तहरोऽहृद्यश्चामवातकरश्च-
 सः ॥ तरुप्रभेदे । न० कश्चि ।
 क्वाकि । कदलोपुष्पे ॥ त्रिपु
 टाख्ये ॥
 शिलीन्ध्रकम् । न० दिलीरे । गो
 मयच्छात्रिकायाम् ॥
 शिलीन्ध्री । स्त्री० विहगीविशेषे ॥
 गण्डूपद्याम् ॥ मृदि ॥
 शिलीपदः । पुं० श्लेष्मदाभिधपाद
 रोगे । पादवल्मीके । गोद० इ०
 गी० भा० प्र० । पीलुपांशु० इ०
 भा० ॥ अथविप्रकृष्टनिदानं । सा
 मान्यलक्षणश्चाह । पुराणैकभू
 यिष्ठाः सर्वस्तुपुत्रशीतलाः । ये
 देशास्तु पुजायन्ते श्लेष्मदाभिधविशेष
 तः ॥ यः सज्जरोऽङ्गुष्ठपङ्क्तिभू-

शिल्पम्

किं : श्रियोनृपापादगतः क्रमे
 नतश्चीपटंटात्करणं न च शिष्टं
 षष्ठ्यासामुपिकीचिदाहुः ॥
 शिलीमुखः । पुं० शिली । भ्रम
 रे ॥ काण्डे । बाणे । शिली०
 शल्यं मुखस्य ॥
 शिल्पः । पुं० कृषिविशेषः ॥
 शिलियम् । न० शैली । शिली ।
 शिलावाटः ॥
 शिलीचयः । पुं० शैली । गिरौ ॥
 शिलाभिरुच्यते । चिञ्० । ए
 रच् । शिखरे ॥
 शिलीञ्जः । पुं० उञ्जशिलीः
 शिलीत्यम् । न० शैलिये ॥
 शिली दुभयम् । न० शैलिये ॥ चन्द
 नविशेषः ॥ यथा । सुगीतलंचन्द
 नं यत्तैलपयिकमुच्यते । उभयौ
 तस्य पर्यायेसीमयोनिशिली दुभय-
 म् ॥
 शिलीकाः । पुं० गरुडे ॥
 शिल्पम् । न० सुवे ॥ क्रियायोग्यं
 । कलादिकर्मणि । हस्तव्यापार
 रूपे । चित्रादिकर्मणि ॥ कला०
 नृत्तगोतादिप्रपाचतुः षष्टिभेदभि
 र्नामैः । सवर्णकारादिकारुका-
 र्मयः । क्रियाकौशल्ये । क्रिया
 उभ्यासपूर्णकैज्ञानविशेषः ॥ शैल्य
 ती । शल्यनेत्रा । शीलसमाधौ०
 शल्यगतोदा । कृष्णशिल्पशयनः

शिल्पशास्त्रम्

अरूपपदं तत्पादितसाधुः ॥
 शिल्पकारः । पुं० शिल्पिनि ॥
 शिल्पकारौ । चि० शिल्पकर्मकर्तृदि
 । सङ्करजातिविशेषः ॥ तदुत्पात्तयं
 या । विश्वकर्माचशूद्रायावीर्याधा
 नं चकारसः । ततो बभूवुः पुत्रा
 खनयेन शिल्पकारिणः ॥ मालाका
 रः कर्मकारः शङ्करः कुबिन्द
 कः । कृष्णकारः कर्तृकारः षष्ठि
 तेशिल्पिनां त्राः ॥ सूत्रधारश्चित्रक
 रः स्वर्णकारस्तथैव च । पतितो ब्र
 ह्मशापादजात्याचर्षसङ्कराः ॥
 स्वर्णकारः स्वर्णचौर्याद्ब्रह्मणानां
 हिजात्तमः । बभूवसद्यः पतितो ब्र
 ह्मशापेन कर्मणा ॥ सूत्रधारो हिजा
 तौनाशापेन पतितो भुवि । शीघ्रञ्च
 यच्च काष्ठञ्च गददौ तेन हेतुना ॥ व्य
 तिक्रमेष्वचिचाणां सदाश्चकारस्तथा
 । पतितो ब्रह्मशापेन ब्रह्मणा नाश
 कोपतः कश्चिद्विद्विग्रेषसंस
 र्गात्स्वर्णकारिणः । स्वर्णं तीर्थादि
 दीपेष्वपतितो ब्रह्मशापतद्वतिव ॥ वै
 • पु० ब्र० खण्डे १०५ अक्षरः ॥
 शिल्पयोगः । पुं० क्रियाकौशल्ये ॥
 शिल्पशास्त्रा । स्त्री० स्वर्णकारादिका
 रूपां कर्मण्ये । आवेशने । कारखा
 ना० इ० प्र० । शिल्पशाला ।
 शिल्पशास्त्रम् । न० वास्तुशास्त्रादि
 शिल्पकर्मग्रन्थे ॥

शिवः ।

शिल्पिका । स्त्री० । तृणविशेषः ॥
 शिल्पो । नि० । कारौ । शिल्पविद्या
 व्यवसायिनि कारकर० इ० भा० प्र०
 ॥ यथा । तत्तावत्स्ववायस्यनापि
 तैरजकस्तथा । पञ्चमस्यमंकारश्च
 कारथः शिल्पिनीमताः ॥ अपि
 च । मालाकारः कर्मकारः शङ्ख
 खकारः कुविन्दकः । कुम्भकारः
 कंसकारः षडेनेशिल्पिनांशराः ।
 सूत्रधारश्चिकरः सुवर्णकारस्तथैव
 च । पतितास्ते ब्रह्मशापादजाल्या
 वर्णसङ्कराः ॥ शिल्पक्रियाकौश
 लमवाप्तिव्यतद्वनः ॥ शिल्पिनी
 वर्णसङ्कराः ॥

शिल्पिनी । स्त्री० । कीलदलीषधी ।
 शिल्पशाला । स्त्री० । शिल्पशाला
 याम् । आविशने ॥ शिल्पिनांश
 ला ॥

शिवः । पुं० । शम्भो । ईश । पशुपती
 । शूलिनि । महेश्वरे । महादेवे ।
 हरि । चन्द्रेश्वरे । अप्रतिवद्भिनिर
 तिशयसर्वार्थदत्तक्रियाशक्ती ॥ ना
 मस्मरणभावेणस्मृतृणां पावनः
 शिवः । परिशुद्धे परमानन्दबोधरूपे
 ॥ सर्ववैरोपशमत्वात् । तुरीये ।
 मेघे ॥ हरि । कीले । कीलकय
 द्वे ॥ वायव्ये । गुणगुली ॥ पुण्ड
 रीकद्रुमे ॥ लण्डधूसूत्रे । पारदे
 देवे । सुरे ॥ विष्णुभादिषुविंश

शिवश्चैवम् ।

तितमेयोगी ॥ अत्रजातस्यफलंयथा
 । महेशभक्तः श्रुतिपारदृष्टाजिते
 न्द्रियस्यारुतनुमंहात्मा । शिवाभि
 धानः खलुयोगराजः प्रसूतिका
 लीयदिमानवानाम् ॥ आर्द्रानिर्वाणे
 ॥ षष्ठमात्रस्यप्रथमपर्याये । मन्त्राय
 • ५५५ • ॥ श्रितेऽस्मिन् सर्वमंश्रितेऽ
 भिनवी । शीङ् सुप्रे । सर्वनिष्ठ
 ारध्वलध्वानिचपट्टप्रद्वध्वाचतन्त्रे ।
 कृतिगीष्णोवन् । द्रुसुचनिपाततः
 ॥ न० कल्याणे । मङ्गले । जेमे
 ॥ जले । सुखे ॥ समुद्रलवणे ॥
 सैन्धवे ॥ श्वेतटङ्गणे ॥ शिवंसुखं
 तदस्यास्ति । अर्शयाद्यच् ॥ शि
 वयतातिवा । तत्करोतीतिग्यन्ता
 त् । पचाद्यच् ॥

शिवकः । पुं० । कीलकी । बन्धनशा
 ष्टे । खूटा० इ० भा० । शवां
 गाचकण्डूयनार्थगीष्ठे निखातसूत्रे
 • इति सुभूतिः ॥ इतिगात्रक
 कण्डूम् । श्रितेऽत्रवा । शान्तकर्म
 णि० शीङ् सुप्रेका । सर्वनिष्ठ
 ध्वेतिसाधुः । स्वार्थकः ॥

शिवकरः । नि० । मङ्गलकारके ॥ पुं०
 अतीतकल्पाहर्दभेदे ॥

शिवकीर्त्तनः । पुं० । भृङ्गरीटिशिवग
 ने ॥ असुरदिशि । हरौ ॥ शै
 वे ॥

शिवश्चैवम् । न० । स्थापितिशक्तप

शिवस्तोत्रम्

रितः शतहस्तप्रमाणे सिद्धयन्ति ।
 तदुक्तं श्रीमहानिर्वाणे । यथा
 लिङ्गरूपधरं शम्भुं परितोदित्स्वदिश
 च । शतहस्तप्रमाणेन शिवायैव
 प्रकीर्तितम् ॥ अस्ममाह आत्मा
 पि । ईशश्चैव महागुण्यं सर्वतीर्थी
 तमोत्तमम् । यथा मरा विराजन्ते
 सर्वतीर्थानि सर्वदा ॥ अथ माचं
 ससर्वपापनिर्मुक्तोयात्यन्ते शङ्कराल
 यम् ॥ अत्र यत्क्रियते कर्म स्वल्पं
 बावहुलं तथा । प्रभावाद् धूर्जटिस्त
 स्य तत्तत्कीटिगुणं भवेत् ॥ यत्र
 तत्र कृतात्पापान् मुच्यते शिवसन्नि
 धौ । शैबलो च कृतपापश्च लोप
 समं प्रिये ॥ पुरश्चर्याजपदानं ग्राहं
 तर्पणमेव च । यत्करोति शिवश्चै
 चेतदनन्ताय कल्पते ॥ पुरश्चर्याश
 तं कृत्वा यद्देशशिदिने शयोः । य
 त्फलं तदशप्रोतिसकृत्पत्वा शि
 वास्तिके ॥ गयागङ्गाप्रयागेषु कीटि
 पिण्डप्रदानतः । यत्प्राप्नोति तद
 तैः सकृत्पिण्डप्रदानतः ॥ अति
 पातकिने च महापातकिनश्च ये ।
 शैवतीर्थे कृतश्राद्धास्तं पिशानि पर
 कृतिम् ॥ लिङ्गरूपी जगन्नाथो विद्या
 यो दुर्गया सह । यत्रास्ति तत्र तिष्ठ
 न्ति भुवनानि चतुर्दश ॥ स्यापि ते
 शम्भुमाह आत्मा किञ्चिदतत्प्रकाश

शिवदास

तम् । अनादिभूतभूतेशिमाह मा
 वागगीचरः ॥ महापीठे त्ववाचं
 यामस्पृश्य स्पृशं दूषयाम् । विद्यते विद्य
 तेनैतलिङ्गरूपधरे हरे ॥ यथा च क्रा
 चं न देविकोऽपि देवान् विद्यते । शि
 वश्चैव महातीर्थे तथा जः नो हि कानि
 के ॥ बहुना किमिहोक्तं न तद्योगे
 सत्यमुच्यते । प्रभावः शिवोऽपि जग
 त्पतां गमयति ॥ अथुक्तं हि
 तं लिङ्गं युक्तं वेदिकया प्रिये । सा
 धकाः पूजयेद्भक्त्या स्वाभीष्टफल
 सिद्धयेदिति ॥

शिवगतिः । पं० भूतार्जुनशिषि ॥

शिवधर्मजः । पं० महल्लयहरे ॥

शिवद्वारः । वि० महल्लकर्णारि । श्री
 महारे ॥

शिवचतुर्दशी । स्त्री० चतुर्दशी कृतं
 व्यशिवप्रतविशिषि ॥ फाल्गुनकृ
 त्चतुर्दश्याम् । शिवरात्रौ ॥

शिवज्ञा । स्त्री० शिवोपासिकायाम्
 । श्रीमच्छायाम् ॥

शिवज्ञानम् । नि० शुभाशुभकालो
 धकशास्त्रे ॥

शिवतातः । स्त्री० कल्याणकारि
 ण्याम् । श्रीमच्छायाम् ॥

शिवदः । वि० परमसुखदे ॥

शिवदत्तम् । न० विष्णुचक्रे । वि०

शिवेन । शिवोपवादो देवमात्रे ॥

शिवदास । न० देवदासश्च ॥

शिवमहाकरः

शिवदूतिका । स्त्री० मोटकाविशेषे ॥

शिवदूती । स्त्री० भवान्याम् । दुग

याम् ॥ यतोनियुक्तौदीत्येनतयादे

व्याशिवः स्वयं । शिवदूतीतिलो

केस्मिंस्ततसाख्यातिमागता ॥ शि

वेनदूतयतिसन्देशम्प्रापयतीत्यर्थे

• गौरादेराकृतिगणत्वान्ङोष् ।

बहुव्रीहौतुटाप्स्वादित्याहुः । व

स्तुतस्तु • दुनोतेदुर्तनिभ्यांदीर्घश्च

तिमिष्टायांदीर्घमत्वल्पसन्देशप्रापक

त्वविबक्षायांक्तादल्वाख्यायामिति •

बहुव्रीहावपिङोप्सम्भवति ॥ सा

तमेदे ॥ योगिनीविशेषे र्

शिवद्रुमः । पुं० बिल्वे मालूरुवृक्षे ॥

शिवद्विष्टा । स्त्री० केतक्याम् ॥

शिवधातुः । पुं० पारदे ॥

शिवनाभिः । पुं० शिवनाभिवि

शिवपुराणम् । न० उपपुराणशिव

शिवपुरी । स्त्री० काश्याम् ॥

शिवप्रियः । पुं० वक्रद्रुमे ॥ स्फुटि

• के । धत्तूरे । धत्तूरधूर्त्तरुणे

न्दुनिवासयोग्यस्थानेपिशाचपति

नाविनिवेशितासि । किंकैरबाणि

विकसन्तितमः प्रयातकिंवाहि

रुक्मसतिकिंदृषदः स्तवन्ति ॥ न०

रुद्राक्षे ॥ त्रि० शिवैष्टद्वये ॥

शिवस्थप्रियः ॥

शिवप्रिया । स्त्री० उमायाम् ॥

शिवमहाकरः । पुं० सर्वेशाना

शिवरात्रिः

मीशिते ॥

शिवमल्लकः । पुं० अर्जुनपादपे ॥

शिवमल्लिका । स्त्री० वसुके । वक्रवृक्षे ॥

शिवमल्ली । स्त्री० वक्रवृक्षे ॥ शिवप्रि

यामल्ली ॥

शिवरसः । पुं० अन्नोद्दोजे । त्रि

रात्रस्यापितान्नाख्यरसे ॥

शिवरात्रिः । स्त्री० शिवचतुर्दश्या

म् ॥ अस्यामुपवासः प्रधानम् ।

यथा । नस्नानेननवस्त्रेणनधूपेन

नचार्चया । तुष्यामिनतथापुष्यै

र्यथातत्रोपवासतः ॥ ततोरात्रौ

प्रकर्तव्यंशिवप्रौणनतत्परैः । प्र

हरेरस्नानं पूजाचैवविशेषतः । शै

वीशवैष्णवावापियोवात्तादन्यपूज

कः । सर्वपूजाफलं हन्तिशिवरा

त्रिवहिर्मुखः ॥ शिवरात्रिर्ब्रह्मका

लशुद्धिमाह । यथा । माघं निशी

थानुगताचतुर्दशीपक्षेऽपरेयाशिव

रात्रिसंज्ञिका । भवेदुपोष्यासज

यापिशाऽप्रयायुताचरिक्तांप्रविहाय

पारणा ॥ यदानिशीथद्वयगामिनौ

भवेच्चतुर्दशीसापरपूर्वगाक्रमात् ।

वृद्धिचयत्वादुतमुक्तद्वयगामौविधि

याकिलकालवेदिभिः ॥ इति ज्यो

तिर्शिदाभरणम् ॥ जयन्तौशिवरा

त्रिश्चकार्येभद्रजयान्विते । कृत्वो

पवासंतिथ्यन्तेतदाकुर्याच्चपारणम्

॥ तिथ्यन्तपारणंतुजयन्तीभद्रप

शिवः

म् । चतुर्दश्यामेवपारणम् । यथा
क्तम् । ब्रह्माण्डोदरमध्येतुयानिती
यानिसन्निवै । पूजितानिभवन्तो
हभूताहेपारणे कृतैवृत्ति ॥

शिवलिङ्गम् । न० महादेवस्यशिश्रे ॥

शिवलोकः । पुं० कैलासे ॥

शिवशङ्खम् । चि० शिवप्रिये ॥ शि

वशङ्खम् । शिवोपशङ्खभोस्यवा ॥

शिवशङ्खभा । स्त्री० शतपल्याम् ॥

शिवशङ्खिका । स्त्री० लिङ्गाम् ।

शिवशङ्खी । स्त्री० श्रीवल्ल्याम् ॥

लिङ्गान्याम् ।

शिवशाहनः । पुं० वृषभे ॥

शिवबीजम् । न० पारदे ॥

शिवशेखरः । पुं० शकट्रुमे ॥ ध

त्तरे ॥ शिवमस्त्ये ॥

शिवसायुज्यम् । न० शिवेनसहयोगे ॥

शिवसुन्दरी । स्त्री० भवनेहिन्याम्

। गौर्याम् ॥

शिवः । स्त्री० गौर्याम् । भवान्याम्

॥ यथा । शिवसुक्तिः समाख्या

तायामिनांविद्वत्तानिनी । शिवः

यथाजपद्विषीशिवलोकिततः ॥

तेतिदेशोपुराणम् ॥ अपिच । शि

वाकल्याणरूपाचशिवदाचशिवप्रि

या । प्रियेदातरिवाशब्दः शिवतेन

प्रकीर्तितेतिशब्दः ॥ वी० पुराणम् ॥ पु

नश्च । शिवकल्याणवचनद्वरेवात्कृ

ष्टवाचकः । समूहवाचकस्यैववा

शिवफला

कारोदाटवाचकः । श्रेयः सङ्

घोत्कृष्टदात्रीशिवतेनप्रकीर्तिता

। शवराशिमूर्त्तिमतीशिवतेन

प्रकीर्तितेतिचत्र० वी० पु० ॥ आ

त्मानुभूतिनिष्ठाताहैतभावविव-

ज्जिताः । तेपिप्रेम्णाभजन्ये

नामित्यसर्वोत्तमाशिवेत्युमासंदि

ता ॥ मुक्तौ ॥ फेरी ॥ सक्तफला

याम् । भाटामलौषधी ॥ अभ

यायाम् ॥ आमलक्याम् ॥ श

म्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ दूर्वाया

म् । गीरोचनायाम् ॥ बुद्धिशक्ति

विशेषितारायाम् ॥ शिवमस्त्यस्याः

शिवोस्त्रिभट्टत्वेनयस्याइतिधा ।

अशंभायाम् ॥ शिवः शिववा

देशताअस्तिअस्याः अशंभायाम् ।

शकुनावेदकत्वात् । शिवंकरेति

। तत्करेतीतिणिच् । पचायाम् ॥

शिवयतिवा ॥

शिवक्षम् । न० रुद्राक्षे ॥

शिवषाटिका । स्त्री० वंशपल्याम् ॥

शिवः । न० सैन्धवे ॥ त्रि०

शिवमये ॥

शिवानी । स्त्री० जयन्तीवृक्षे ॥ दु

र्गायाम् ॥

शिवपीडः । पुं० चन्द्रमसि ॥ व

कवृक्षे ॥ शिवस्यआपीडः ॥

शिवप्रियः । पुं० छागे ॥

शिवफला । स्त्री० शमीवृक्षे ॥

शिविरम्

शिवारातिः । पुं० सारमेयै ॥
 शिवाकृतम् । न० शृगोल्यानिनादे ॥
 शिवालयः । पुं० हरमन्दिरे ॥ र
 क्ततुलस्याम् ॥ श्मशाने ॥
 शिवालुः । पुं० शृगाले ॥
 शिवास्मृतिः । स्त्री० जयन्तीवृक्षे ॥
 शिवाङ्गादः । पुं० वक्रवृक्षे ॥ शि
 वस्थानन्दे ॥
 शिवाङ्गयः । पुं० पारदे चि० शिव
 नामके ॥
 शिवाङ्गा । स्त्री० रुद्रजटायां ॥
 शिविः । पुं० उशोनरदेशाधिपतौ
 भूपतिपतेः ॥ औशोनरे ॥ उदारो
 यमहीपतिर्येनस्वमांसंशयेनायदत्वा
 शरणामतः ॥ कपोताराक्षतः ॥ भू
 र्जपवृक्षे ॥ व्याडे । हिंस्रपशौ ॥
 शिविका । स्त्री० याययाभे । भूपा
 न० डोला० चौपाला० पालकी० इ
 त्यादिभाषाप्रसिद्धे बहुविधे । शि
 वीरये ॥ शिवैव । शिवंकरोतिवा
 । तत्करोतिष्यन्तात् ॥ सवुत् ॥
 शिविरम् । न० युद्धवेष्टानि ॥ नि
 वेशे । आगन्तुकसैन्यवसती ॥ यलो
 यावासस्थाने ॥ राजनिवेशे ॥ अ
 यशिविरलक्षणम् । श्रीभगवानुवा
 च । शिविरं परिखायुक्तमुच्चैः प्रका
 रवेष्टितम् युक्तशङ्कशरसिंहद्व
 रपुरस्कृतम् ॥ युक्तं चित्रैर्विविक्तैश्च
 कृत्रिमैश्चकपाटकैः । निषिद्धद्वार

शिशिरः

शितं प्रसिद्धैश्चपुरस्कृतम् ॥ सुत
 जगं चन्द्रवेधं प्राङ्गणस्य तथैव चे-
 ति । विशिषोन्नतवैवर्त्ते द्रष्टव्यः
 कृष्णखण्डके १०२ आध्यये ॥ शव
 मूल्यच । शवगतौ । बाहुलकात्कि
 रच् ० अतद्वत्त्वञ्च ॥ यद्वा । शेरते
 राजवलान्यस्मिन् । शीङ्स्वप्ने ।
 बाहुलकात्किरच् । शीङोवुग्य
 स्वञ्च ॥
 शिवी । स्त्री० गौर्याम् ॥ पुंयेगिडो
 प् ॥
 शिवीरथः । पुं० शिविकायाम् । ५
 ० चाली ॥
 शिवेष्टः । पुं० वक्रवृक्षे ॥ चि० शि
 वप्रिये ।
 शिवेष्टा । स्त्री० दूर्वाशाम् ॥
 शिशयिषुः । चि० शयितुमिच्छी ॥ शे
 तैः सन्नन्ताटुप्रत्ययः ॥
 शिशिरः । पुं० हिमे । तुषारे ॥ ह्रीपा
 न्तरप्रसिद्धगिरिविशेषे ॥ पुं० न०
 ऋतुविशेषे । तपस्तपस्त्रयोः । माच
 फल्गु, नवोः । कम्पने । शीते ।
 हिमकूटे ॥ अमृगुणायथा । शिशि
 रः शीतलोऽतीवहृदीवाताग्निवर्द्ध
 नः । अपिच । शिशिरं शीतलं वृष्य
 शीतवातप्रकोपकमिति ॥ अत्रजा
 तस्यफलम् । मिष्टान्नभोगीमधुरप्र
 णादीकलतपुत्रादियुतः च, धातुः
 । क्रोधोमुधीषारुकलेवरश्च यद्यप्रसू

शिशुचान्द्रायणम्

तिःशिशिराभिधाने । इति ॥ वि०
शीतगुणयुक्ते ॥ यथा । सुशौमः
शिशिराजडः । तुषारः शीतलः
शीताहिमः सप्तान्यलिङ्गकाः ।
शशन्ति० धावन्ति यस्मिन्नग्निर्नामाः
। शशन्तुतगतौ । अजिराशिशिरशि
धिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिराः ०
इति कारक० शशिरुपधाया इत्वञ्च
निपात्यते ॥

शिशुः । पुं० पोते । पाके । अर्भके
। डिम्बे । पृथुके । श्रावके ॥ अस्य
लक्षणाद्युक्तं ब्रह्मशातातपेन यथा ।
शिशोरभ्युक्ष्य प्रोक्तं० बालस्याच
मनस्मृतम् । रजस्वलादिसंस्मृत्य
स्नातव्यं तु शुमारभौः ॥ प्राक्चूडा
काश्यादालः ० प्रागन्नप्राशनार्च्छ
शः ॥ अन्नमयि शोयायावन्मौ
ञ्जानि ॥ ॥ ग्यति० शायतेऽत
त्वा । शोतनूकरणे । शः कित्सन्
वञ्चेत्युः ॥

शिशुकः । पुं० संसृक् इ० गौ० प्र०
यादोविशेषे । उलूपिनि ॥ शिशुः
शिशुमारः ० तस्य प्रकृतिरिव । इ
वेप्रतिकृतावितिकान् ॥ शिशुमारे
। बालके ॥ ब्रह्मविशेषे ॥

शिशुगन्धाः । स्त्री० मधुमल्लयाम् ॥
शिशुचान्द्रायणम् । न० ब्रतविशेषे ॥
यथा । चतुरः प्रातरश्रीयात्पिण्डा
न् विप्रः समाहितः । चतुरोस्त

शिशुमारः

मितेसूर्ये शिशुचान्द्रायणं स्मृतम् ॥
शिशुता । स्त्री० शिशुत्वे ॥ शिशोर्भा
वः । तल् । टाप् ॥
शिशुत्वम् । न० शिशुतायाम् । शैश
वि ॥ शिशोर्भावः ॥ तस्य भावस्त्वत
लौ ॥

शिशुपालः । पुं० दमघोषसुतेनृपतौ
। चैद्ये । चेदिराजि ॥

शिशुपालकः । पुं० दमघोषसुते ।
सत्कदम्बे । शिशून्पालयति ।
पाल० । कर्मण्यण् । स्वार्थे कः ॥
त्रि० बालकपालके ॥

शिशुपालहा । पुं० श्रीकृष्णे ।
शिशुप्रियः । पुं० इक्षुपाके । गुडे ॥
त्रि० बालकाभीष्टवस्तुनि ॥

शिशुभावः । पुं० शिशुत्वे ॥ यथा ।
अये कस्यचिदस्ति कश्चिदभितः के
नापि पृष्ठे कृतः संसारः शिशुभा
वयौवनजराभावावतारादयम् ।
बालस्तं बहुमन्यतामसुलभं प्राप्तं यु
वासे व्यतां वृद्धस्तद्विषया हृदि कृतं बह
व्यावृत्त्यकिंपश्यति ॥

शिशुमारः । पुं० यादोविशेषे । संसृ
क् इ० भा० प्र० महोच्छ्वासे । अस्य प
र्यायायथा । जलकूर्मस्त्वम्बुकीशो
वसाव्यः शिशुकश्च स इति । त्रिका
ण्डशेषोक्ताः ॥ शिशून्मारयति
मृङ्गप्राणत्यागे । शिशुनात्कर्मण्य
ण् ॥ तारात्मकाच्युते । तस्य द्वि

शिशुमार :

रणं विष्णुपुराणे २ अंशे १२ अ
ध्यायेयथा । शिशुमारस्तुयः प्रोक्तः
सध्रुवायर्चतिष्ठति । सन्निवेशश्चत
स्त्रापिष्टगुणमुनिसत्तम ॥ यदङ्गाकु
रतेपापं दृष्ट्वा तन्निशमुच्यते । ताव
त्त्यस्यैव तारास्ताः शिशुमाराश्रिता
दिवि ॥ तत्त्वत्येव तु वर्षाणि जीवन्त्य
भ्यधिकानितु । उत्तानपादस्तस्योद्य
विज्ञेयोऽप्युत्तरोऽनुः ॥ यज्ञोऽधर
स्य विज्ञेयो धर्मो मूर्ध्नि नमाश्रितः ।
हृदि नारायणस्यास्ते अश्विनौ पूर्वपा
दयोः ॥ वरुणश्चायं माघैव पश्चिमेत
स्य सक्थिनी । शिशुसंस्तस्य स्तस्य मि
त्रोऽपानं समाश्रितः ॥ पुच्छेऽग्नि
स्य महेन्द्रश्च कश्यपेऽयततोऽधुवः । ता
रकाः शिशुमारस्य नास्तमेति चतुष्टय
म् ॥ इत्येष सन्निवेशोऽयं पृथिव्यां ज्यो
तिषां तथा । क्षीपानामुदधीनाश्च प
र्वतानाञ्च कौत्सितः ॥ वर्षाणाञ्च
नदीनाञ्च ये च तेषु सन्ति वै । तेषां
स्वरूपमाख्यातं सङ्क्षेपः श्रूयतां
पुनः ॥ पदन्तु वैष्णवः कायस्ततो
विप्रवसुम्भरा । पद्माकारासमुद्भूतः
पर्वताब्ध्यादिसंयुता ॥ ज्योतीषि
विष्णुर्भुवनानि विष्णुर्वनानि विष्णु
र्विदिशेदिशश्च । नद्यः समुद्राश्च
संयवसर्वे यदस्त्यन्नास्ति च विप्रवयं
॥ ज्ञानस्वरूपो भगवान् यतोऽसावशे
षमूर्तिर्न तु वस्तुभूतः । ततोऽहिशे

शिश्विदान :

लाध्विधरादिभेदान् जानीहि विज्ञा
नविजृम्भितानि ॥ यदा हि शुभं नि
जरूपसर्वकर्मक्षये चानमपास्तदो
षम् । तदा हि सङ्कल्पतरोः फला
निभवन्ति नो वस्तुपुवस्तुभेदाः ॥ मङ्गो
घटत्वं घटतः कपालिकाः कपालिकाः
चूर्णं रजस्ततोऽप्यगुः जनैः स्वक
र्मस्तिमितात्मनिश्चयैरालक्ष्यते
वस्तुकिमववस्तु ॥ इति ॥ अपिच
। तारामयं भगवतः शिशुमाराकृ
तिप्रभोः । दिविरूपं हरयत्तु तस्य
पुच्छेऽस्थितोऽधुवः ॥ सैप्रभमन्भा
मयति चन्द्रसूर्यादिकान् ग्रहान् ।
भमन्तमनुतं यान्ति न तत्तन्निश्चयक
वत् ॥ सूर्याचन्द्रमसौ तारान् च चा
णियहैः सह । वातानीकमयैर्वाभ्यै
र्ध्रुवैर्बद्धानि ताभिर्वै ॥ शिशुमारा
कृतिप्रोक्तं यद्रूपं ज्योतिषां दिवि । ना
रायणो यनं धाम्नां तस्याधारः स्वयंह
दोति ।

शिशुवाहकः । पुं० वनच्छागे ॥ चि०
बालकवेण्डरि ॥

शिशुवाहकः । पुं० एडके वनच्छागे ॥

शिशुः । पुं० मेढ्रे । मेहने । शिफसि

॥ शशति । शश० । शिनोतिवा ।

शिञ्जनिशानि । बाहुलकात्रक ।

पृषादरादिः ॥

शिशुकः । पुं० मेढ्रे ॥ स्वार्थिकन् ॥

शिश्विदानः । चि० अकृष्णकर्मणि ।

शिशुबुद्धिः

। पुण्यकर्मणि ॥ शिशुबुद्धेः । शिव
दिश्वेत्ये । बाहुलकास्त्रिष्टः । ज्ञानच्
। अनित्यत्वान्ननुम् ॥ यद्वा । श्वे
तितुमिच्छति । श्वितावर्णे । श्वि
तेर्दश्वेत्यान्नुम् । दः समालुक्च
॥ कृष्णकर्मत्वमरेपाठान्तरात् । पा
पाचारेपि ॥

शिशुः । चि० आर्य्ये । साधुव्यवहा
रान्विते ॥ यथा । नपाणिपादचप
लाननेत्रचपलैर्यातिः । नचवाक्च
पलश्चैवमिति शिशुलक्षणम् ॥
शान्ते ॥ स्वच्छस्वान्ते ॥ सत्कारणवा
दिनि । धर्मेणाधिगतोयैस्तुवेदः स
परिवृंहणः । तेशिशुः कृष्णस्त्रियाः
श्रुतिपत्यक्षहितवः ॥ उर्वरिते ॥
शिष्यते । शिष्य० । त० ॥

शिशुनमाचारे । पुं० आर्य्यव्यवहारे ।
शिशुवारः । पुं० सदाचारे । साधु
व्यवहारे ॥ यथा । दानं सत्यं तपोऽ
लोभो विद्वेज्यापूजनंदमः । अष्टौ
तामिसरिवाणि शिशुचारस्तलक्षण
म् ॥ शिशुयस्माच्चरन्त्येनमनुः
सप्तर्षिपञ्चये । मन्वन्तरेपुसर्वपुशि
ष्टाचारस्ततः स्मृतः ॥ श्रुतिस्मृति
भ्यां बहिर्तोषधर्मवर्णाश्रमात्मकः ।
शिशुचारः । ब्रह्मसुधर्मः ससाधुस
त्तातः ॥ शिशुनामाचारः ॥

शिशुबुद्धिः । चि० शास्त्राचार्यानुशि
ष्टमतौ ।

श्रीकरः

शिशुपरिग्रहः । पुं० सत्कारणवादि
भिः केनाप्यंशनागृहीते । अण्वा
दिवादे ॥ शिशुनामपरिग्रहायस्मि
न् ॥

शिशुः । स्त्री० आज्ञायाम् । शासने
॥ शासनम् । शासु० । स्त्रियां क्ति
न्नावादिभ्यः । शासद्दङ्ङ्लोः ।

शिष्यः । पुं० छात्रे । अन्ते वासिनि
। शासनयाम्ये ॥ तत्त्वक्षणं यथा ।
बोद्धुमनः कायवसुभिर्गुरुशुश्रूष
थेरतः । एतादृशगुणोपेतः शि
ष्यो भवति नारद ॥ देवताचार्यशुश्रू
षां मनोवाक्कायकर्मभिः । शुभ
भावो महेत्साहीवोहा शिष्य इति स्मृ
तः ॥ अपिच । शान्तो विनीतः
शुद्धात्मा शुद्धावान्धारणक्षमः
। समर्थश्च कुलीनश्च प्राप्तः सच्चरितो
व्रती ॥ एवमादिगुणैर्युक्तः शिष्यो
भवति नान्यथेति ॥ शिष्यते । शा
सु० । एतिसुशास्त्रज्ञः । क्यप् ।
शासद्दङ्ङ्लोः । शासिबसौति
षः ॥ पुत्रशिष्ययोस्तुल्यत्वं यथा ।
यथापुत्रस्तथा शिष्यो न भेदः पुत्रशि
ष्ययोः । तर्पणे पिण्डदाने च पाल
ने परिपेक्षणे ॥ यथाग्निदातापुत्र
स्तथा शिष्यश्च निश्चितम् । इतीदं का
ण्वशाखायामुवाच कमलोद्भवः ॥

श्रीः । स्त्री० शान्तौ । शयने ॥

श्रीकरः । पुं० वातसृतास्त्रि । वा

श्रीघ्रा

तास्तजले । अम्बुकरणेषु ॥ शीक
ते । शीकसेचने । तालव्यादिः ।
ऋच्छेररन्नितिवालुकादरन् ॥ न०
सरलद्रवे ॥

श्रीघ्रम् । न० उशीरे । नलदे । चक्रा
ङ्गे ॥ त्वरिते । लघुनि । क्षिप्र
धरे । द्रुते । सत्वरि । चपले । तृ
र्ध्वे । अविलम्बिते । आशुनि ॥ तृ
र्ध्वपर्यायिक्रियाविशेषणद्रव्येव
त्तमानः । क्लोवे । यथा० श्रीघ्रं
जुहोति । सत्त्वगामीतुवाच्यस्त्रिङ्गः
। यथा । कलौश्रीघ्राजरा० श्रीघ्रो
मृत्युः । श्रीघ्रंश्चयस्तथेति ॥ शिङ्गति
० व्याप्राति । शिधिआप्राण । श्री
घ्रादयश्चेतिरगन्तोनिपातितः ।
चि० द्रुतगतौ ॥

श्रीघ्रगः । चि० नभसुति । वायो ॥
चि० त्वरितगामिनि ॥

श्रीघ्रगामी । चि० आशुगमनशीले ।
द्रुतगतौ ॥

श्रीघ्रचेतनः । पुं० शुनि । चि० त्व
रितचेतनायुक्ते ॥

श्रीघ्रजन्मा । पुं० पूतिकरञ्जः ।

श्रीघ्रपुष्पः । पुं० वक्तृत्वे । अगस्त्या
ने ॥

श्रीघ्रवेधी । पुं० लघुहस्ते । शिञ्जिता
स्ते । आशुशरादिनालक्ष्यवेधकर्त्त
रि ॥

श्रीघ्रा । स्त्री० उदुम्बरपर्ण्यम् । इत्या

शीतकरः

म् ॥

शीतः । पुं० वानीरे । वज्रुलि । वे
तसञ्ज्ञे । शीतमस्यास्ति । अथ
आद्यच् । शीतोवीर्यफलपादादृश
मनाश्च ॥ उद्दाले । बहुवारके ॥
निम्बे ॥ पर्पटे । कपरे ॥ अशन
पर्ण्याम् ॥ नरकाक्षरे । हिमतीर्णे
॥ न० हिमगुणे । जले ॥ त्वचे ।
दारवीनी० इ० भा० ॥ शीतंतुषा
रबानीरबहुवारद्रुमेपुच्यजयः ॥
चि० शीतले ॥ अलसेशीतसर्पे ।
शीतंविद्यतेऽस्य । आर्थश्चद्यच् ॥
विशेष्यीभूतः शीतशब्देनप्रसक्त
म् । अस्मिन्द्रव्ये शीतः स्पर्श इ
त्यादौविशेषणीभूतस्तुशीतशब्देवि
शेष्यनिघ्नः ॥ श्यायतइतिशीतः
। श्येङ्गतौ । भावेक्तः । द्रवमूर्ति
स्पर्शयोः श्यइतिसम्प्रसारणम्
। हलइतिदोर्चः । श्येस्पर्शइति
पर्युदासान्ननिष्ठानत्वम् ॥

शीतकः । पुं० शीतकाले ॥ ऋतावु
ष्णयीते० इ० यावादिपुपाठात्०
सूर्येकान् ॥ अशनपर्ण्याम् ॥ चि०
सुस्थिते । सुस्थे ॥ अजसे । दीर्घं
सुचिणि । मन्दे ॥ शीतंकरोति ।
शीतोष्णोभ्यांकारिणीतिकम् ॥ इ
शुचिके ॥

शीतकरः । पुं० चन्द्रे ॥ चि० शी
तलप्राणियुक्ते ॥ शीतकारिणि ॥

श्रीतचारम्

श्रीतकषायः । पुं० हिमकषाये यथा
। च्चुसांद्रव्यपलंसम्यक्षण्डिर्जलप
लैः प्रुतम् । शर्वरीमुषतः स
स्याद्धिमः श्रीतकषायकद्रुतिवैद्य
कम् ॥

श्रीतकालः । पुं० हिमर्तौ । मार्गपौ
षयोः हिमन्ते । कूपोदकं बटच्छाया
श्यामास्त्रीदृष्टकागृहम् । श्रीतका
लेभवेदुष्णमुष्णाकाले च श्रीतलम् ।
हिमन्तशिश्नरेत्वीः ॥

श्रीतकिरणः । पुं० हिमांशौ ॥ चन्द्र
मसि ॥ यथा । कान्ते कोयमुदतिशी
तकिरणोजातः कुतोवारिधौ कस्ते
सुन्दरिसोदरः कारमहोदतं त्वदी
ये स्तम्भे । धन्यात्वं युवतीसतीकुल
वतीभातापि धन्यस्तव इत्थं श्रीपरि
हासकेलिकलयामुग्धीहरिः पातु
वः ॥

श्रीतकुम्भः । पुं० करवीरे ॥

श्रीतकुम्भी । स्त्री० जलजहलविशेषः ।
शिडलीकोप् । इ० गौ० भा० प्र०
। अस्याः पर्याया यथा । श्रीतलीश्रीत
कुम्भी च शुक्रपुष्पाजली इवेति रत्नमा
ला ॥

श्रीतकृच्छ्रः । पुं० व्रतविशेषः । यथा
। त्यहं श्रीतं पिवेन्नोयं त्यहं श्रीतं पयः
पिवेत् । त्यहं श्रीतं घृतं पीत्वा बभूव
व्यः परं त्यहं मितियमसृतिः ॥

श्रीतचारम् । न० श्वेतटङ्कणे ॥

श्रीतभीरुः

श्रीतगन्धः । पुं० श्वेतचन्दने ॥

श्रीतगुः । पुं० चन्द्रे ॥

श्रीतचम्पकः । पुं० चातपर्णः । त
पर्णः ॥ दिने ॥ दीपे ॥ दपर्णे ॥

श्रीतपर्णी । स्त्री० चर्कपुष्पिकायाम्
। सूर्यवलयाम् ॥

श्रीतपाकिनी । स्त्री० महासमङ्गाया
म् ॥ काकोल्याम् ॥

श्रीतपाकी । स्त्री० बाव्यालके । गुञ्जा
याम् ॥ काकोल्याम् ॥

श्रीतपुष्पः । पुं० चर्कवृक्षः । शिरोधि
॥ न० परिपेले ॥ शैलेये ॥

श्रीतपुष्पकः । पुं० चर्कवृक्षे ॥ न०
शैलेये ॥

श्रीतपुष्पा । स्त्री० अतिबलायाम् ॥

श्रीतप्रभः । पुं० कर्पूरे ॥ चि० श्रीत
प्रभायुक्ते ॥

श्रीतप्रियः । पुं० पर्पटि ॥ चि० श्री
तलप्रीतियुक्ते ॥

श्रीतफलः । पुं० उदुम्बरे ॥ बहुलश
रे । शैली ॥ पीली ॥ श्रीतानिफ
लानियस्य ॥

श्रीतबला । स्त्री० महासमङ्गायाम् ॥

श्रीतभानुः । पुं० चन्द्रे ॥ श्रीतार्भा
नत्रः किरणायस्यसः ॥

श्रीतभीतः । चि० श्रीतार्त्ते ॥

श्रीतभीरुः । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥

श्रीतात् । भीरुः ॥ चि० श्रीतभी
ते ॥

शीतलजलम्

शीतभीरुकः । चि० शीताक्ष
 शीतभीरुका । स्त्री० मल्ल्याम् ॥
 शीतमञ्जरी । स्त्री० शिफाल्याम् ॥
 शीतमयूखः । पुं० चन्द्रे ॥ कर्पूरे ॥
 शीतमरीचिः । पुं० इन्दु । क
 पूरे ॥

शीतमूलकम् । न० उशीरे ॥

शीतरस्यः । पुं० प्रदीपे ॥ चि० शी
 तैरमणीये ॥

शीतरश्मिः । पुं० चन्द्रे ॥ कर्पूरे ॥

शीतरसः । पुं० शीधुप्रभेदे ॥

शीतलः । पुं० अशनपण्याम् ॥ अहं
 द्विशेषि ॥ सुधांशी । चन्द्रे ॥ व्रत
 विशेषि ॥ चम्पके ॥ बहुवारिके ॥
 धूनके । राले ॥ कर्पूरभेदे ॥ न०
 पुष्पकासीसे ॥ शैलजे ॥ मलयो
 द्वये । चन्द्रे ॥ पद्मके ॥ मौ
 लिके ॥ शैत्ये ॥ वीरणमूले ॥
 चि० सुषीमे । शिशिरे ॥ शीतं
 गुणोऽस्ति । सिध्मादित्वाह
 व् ॥ शीतलातिवा । लाक्षादाने
 । अतद्रतिकः ॥

शीतलकः । पुं० मरुवके ॥ न०
 सितात्पले ॥

शीतलच्छदः । पुं० चम्पके ॥ शी
 तलपत्रे ॥

शीतलजलम् । न० उत्पले ॥ शि
 शिरोदके । शीताम्बुनि ॥ यथा
 मूर्च्छापित्तोऽदाहिविषैरक्षेमदा

शीतली

त्वये । भ्रमेभ्यमेविदग्धेने तमकेव
 मयौतथा । ऊर्ध्वगिरक्तपित्ते चशी
 तमम्भः प्रशस्यते ॥ पाश्वर्गुले
 प्रतिश्रयायेवातरोमिगलघहे । आ
 ध्मानेस्तिमितलोष्ठे सद्यः शुभौ
 नञ्जरे ॥ अरुचिचङ्गणीगुल्मश्वा
 सकासेपुविद्रधौ ॥ हिक्कायांस्नेह
 पानेचशीताम्बुपरिवर्जयेत् ॥

शीतलच्चम् । न० शीतलतायाम् ॥
 जडत्वे ॥

शीतलत्वकम् । न० शीतलत्वे ॥

शीतलप्रदः । पुं० चन्द्रे ॥ चि०
 हिमदातरि ॥

शीतवनम् । न० तीर्थविशेषि ॥

शीतलशतकः । पुं० असनपण्या
 म् ॥

शीतला । स्त्री० शीतलीवृक्षे ॥ य
 था । शीतलाशीतलीशीतकुम्भी
 पाण्डुरपुष्पकेतिशब्दचन्द्रिका ॥
 कुटुम्बिन्याम् । जलेरुहायाम् ॥
 बालुकायाम् । आरामशीतला
 याम् ॥ देवताविशेषि । विस्फोट
 कविशेषाधिष्ठायाम् ॥ यथा । न
 मामिशीतलां देवीं रासभस्यां दिगम्ब
 रीम् । मार्जनीकलशोपेतां सु
 र्यालङ्कृतमस्तकामितिस्कन्दपुराण
 म् ॥

शीतली । स्त्री० जलवृक्षविशेषि ।

शीतकुम्भ्याम् ॥ कालानुसारि

श्रीता

वायाम् ॥
 श्रीतश्लकः । पुं० उदुम्बरे ॥
 श्रीतशीर्षकः । पुं० श्लवश्च ॥
 त्रि० श्रीतलकीर्ष्ययुक्ते ॥
 श्रीतशिवः । पुं० सक्त, फलाह्व ॥ मधु
 रिकौषधी । न० सैन्धवेलषणे । मा
 णिमन्ये । श्रीलेयनामगम्यद्रव्ये ॥ श्री
 तमस्यास्ति । अच् । शिवमस्यास्ति ।
 अच् । श्रीतद्यासौशिवश्च ॥
 श्रीतशिवा । स्त्री० मिश्रेयायोम् ।
 शमोवृत्ते ॥
 श्रीतसहः । पुं० पीलुवृक्षे नीलसिन्धु
 वारके ॥
 श्रीतसहा । स्त्री० नीलसिन्धुवारः ।
 बासन्त्याम् ॥
 श्रीतहरः । पुं० कुचोष्मणि ॥ श्री
 तहरति । हृज् । हरतेरनुद्य
 मनेऽजित्यच् । त्रि० श्रीतापहे ॥
 श्रीता । स्त्री० रामपत्न्याम् । सोता
 याम् ॥ यथा । श्रीतानभः सरिति
 लाङ्गलपद्धती च श्रीतादशाननरिपोः
 सहधर्म्मिणी च । श्रीदंस्मृतं हिमगु
 षी च तदन्विते च श्रीताऽलसे च वृषा
 रतरौ च दृष्टः ॥ इति तालव्यादौ ध
 रणिः । दूर्वायाम् ॥ शिल्पिन्यामो
 षधी ॥ अतिवलोयाम् ॥ कुटुम्बि
 न्याम् । पयस्यायाम् ॥ कौमुद्या
 म् । ज्योत्स्नायाम् । श्रुतेस्म । ग
 ल्यर्थे त्यादिना शोडः क्तः । टाप् ॥

श्रीतीभावः

श्रीतांशुः । पुं० बिधी । चन्द्रे ॥ कर्पूरे
 श्रीतांशुतैलम् । न० कर्पूरतैले ॥
 श्रीताङ्गः । त्रि० श्रीतलाङ्गे ॥
 श्रीताङ्गो । स्त्री० हंसपद्याम् । गोधा
 पद्याम् ॥ श्रीतलाङ्गाम् ॥
 श्रीतादः । पुं० दन्तरोगविशेषि ॥ त
 द्विदानं यथा । शोणितं दन्तवैष्टभ्यो व
 स्त्राकस्मात्प्रवर्तते । दुर्गन्धीनिस
 कृष्णानि प्रक्ते दीर्घमिन्द्रनिच ॥ दन्त
 मांसानि गौर्यन्ते पञ्चतिचपरस्परम्
 । श्रीतादीनामसव्याधिः कफशो
 षितसम्भवः ॥ अश्लेषधं यथा । श्री
 तादेहतरक्ते तु तोषनागरसर्षपान् ।
 निष्कृष्य चिफलाश्चापि कुर्याद्गण्डूष
 धारणम् ॥ कामीसलीधकृष्णामनः
 शिलासप्रियङ्गुतेजो ह्वा । एतच्छूर्णं
 मधुयुक् श्रीतादेवूतिमांसहरम् ॥
 तेजो ह्वा । तेजश्वा । तैलघृतं वा वा
 तघ्नं श्रीतादेसम्प्रशस्पते ॥ इ० भा०
 प्र० शः ॥
 श्रीतार्त्तः । त्रि० श्रीतालौ ॥ श्रीतेन
 ऋतः ॥
 श्रीतालुः । त्रि० श्रीतार्त्ते । श्रीतेन
 सहते । श्रीताण्डुर्भ्यस्तदसहनइ
 त्यालुः ॥ श्रीतालुराच्छाद्यसे ॥
 श्रीताशला । स्त्री० महासमझायाम् ॥
 श्रीताश्मा । पुं० चन्द्रकान्तमणौ ॥ श्री
 तलपापाय ॥
 श्रीतीभावः । पुं० मोक्षे ॥ इ० त्रि०

श्रीधुगन्धः

शेषः ॥

श्रीतीक्ष्णमम् । न० जले ॥

श्रीत्कारः । पुं० वरस्त्रीणारतिकाल
ध्वनी ॥ यथा । श्रीत्कारोरतनारा

चः सुरतेवरयोषिताम् ॥

श्रीत्कृतम् । न० श्रीत्कारे ॥ इ० धर
णिः

श्रीधुः । पुं० न० इक्षुरसे । मद्ये ॥

पुं० स्त्री० आसवे । यथा । श्रीधु
रिचुरसैः पक्कैरपक्कैरासवे भवेत्

। इतिमाधवः । अपिच । इक्षोः

पक्कैरसैः सिद्धः श्रीधुः । पक्कर

सद्यसः । अमैस्तेरेवयः सिद्धः स

तुगीतरसः स्मृतः ॥ श्रीधुः पक्कर

सः श्रेष्ठः स्वराग्निबलवर्णकृत् ।

बातपित्तकरोद्दयः स्नेहनीरोचनो

हरेत् ॥ विवन्धमेदः शिफार्शः

शिषादरकफ/मथान् । तस्मादल्प

गुणः श्रीतरसः संलेखनस्मृः तः

॥ शेरतेऽनेन । श्रीडोधुक् । श्रीध्य

तेऽनेनेति श्रीधुरिर्मिमल्लिनाथः

श्रीधुगन्धः । पुं० वकुलवृक्षे ॥ मद्य

गन्धे ॥ यथा । वेद्यावेष्मसुश्रीधुग

न्धिल्ललनावक्रासवामीदितैर्नीत्वानि

भरमन्मथीत्सवरसैरुन्निद्रवन्द्राः

क्षपाः सर्वज्ञाद्विदोक्षिताद्विचि

रात्प्राप्ताग्निहेत्वाद्विब्रह्मज्ञाद्वि

तापसाद्विदिवाधूस्तेर्जगद्विद्यते

॥ इत्यं हि दाम्भिकाव्यवहरन्ति ॥

श्रीर्णपादः

श्रीधुगन्धः । त्रि० सुरागन्धयुक्ते ॥

श्रीधुपः । त्रि० मद्यपे । सुरापि ॥

श्रीधुपिबति । पापानै । गापोष्टगि

त्यव० पिबते । सुराश्रीध्वोरिति वा

सिक्कादृक् । स्त्रियां टित्वान् डीपि

० श्रीधुपी ।

श्रीधुपुष्पः । पुं० कदम्बे वकुले ॥

श्रीधुपुष्पी । स्त्री० धातव्याम् ॥

श्रीधुरसः । पुं० आसवे ॥

श्रीधुसंज्ञकः । पुं० वकुले ॥

श्रीनः । पुं० अजगरे । त्रि० सर्वे ॥

द्रव्यस्यायाः काठि । इक्षुता

दौ ॥ श्रैङ्गती । तः । द्रव

भूतिस्पर्शयोः श्रद्धातिसम्प्रसार

णम् । श्रयोऽस्पृश इतितत्पुनः ॥

श्रीभनः । पुं० श्रीकरे ॥

श्रीरः । पुं० अजगरसर्पे । सूर्ये ॥

श्रीते । स्फाडितश्चैति श्रीडोरक् ॥

श्रीणम् । न० स्थीणये ॥ त्रि० त

नी । कृशे ॥ विशीर्णं ॥ श्रीयते

स्म । शृ० । तः । कृतद्रुद्रपरः

। रदाभ्यामिति नः । णत्वम् ॥

श्रीर्णपत्रः । पुं० पट्टीलोघ्रे । कर्त्ति

कारवृक्षे ॥ निम्बे ॥ न० विशी

र्णपत्रे ॥

श्रीर्णपर्णः । पुं० निम्बवृक्षे । न०

विशीर्णपत्रे ॥

श्रीर्णपादः । पुं० महिषध्वजे ॥

यमे ॥

श्रीषण्णः

श्रीषण्णिका । स्त्री० अवाक्पुष्पा
म ॥
श्रीषण्णमाला । स्त्री० पृश्निपर्णाम् ॥
विश्रीषण्णमालायाम् ॥
श्रीषण्णन्तम् । न० गोडुम्बे । तरस्यु
जि ॥
श्रीषण्णङ्गुः । पुं० यमे ॥ वि० कृ
शपादे ॥
श्रीषण्णः । वि० हिंस्रे ॥ शृणोति
शृ० । लृशृस्तृजागृभ्यः क्तिन् ॥
श्रीषण्म । न० कालागुरुणि ॥ म
स्तके ॥ कुमारश्रीषण्णैरितिज्ञाप
कात् ० शिरसः श्रीषण्णदेशः ॥
श्रीषण्कः । पुं० विधुन्तुदे । राहुयहे
॥ श्रीषण्णप्रतिकृतिः इवेप्रतिकृ
तावितिकृन् न० शिरास्यु ॥
शिरारक्षयसज्ञाहे । श्रीषण्ण्ये ।
शिरस्त्रे । टापवृत्तिभाषा ॥ श्रीषण्
कं सुखमस्मात् ॥ जयपराजयप
त्रे ॥
श्रीषण्णैदिकः । वि० वध्ये ॥
श्रीषण्णैद्यः । वि० वध्ये ॥ शिर
स्त्रेदं नित्यमर्हति । श्रीषण्णैदा
द्यच्चैतियत् । प्रत्यययोगेनशिरसः
श्रीषण्णभावोविपात्यते ॥
श्रीषण्ण्यः । पुं० सुकेजि । विशदक
चे ॥ शिरस्त्रे । स्नानादिनामि
थोऽसक्तकचे ॥ शिरसिभवः ।
शरीरावयवाद्यव् । येचतद्वितद्वत्य

श्रीलः

च० वाकेश्वितिवचनोत् ० शिरसः
श्रीषण्णदेशः ॥ न० शिरस्त्रे ।
श्रीषण्के ॥ शिरसेहितम् । यत् ॥
येचतद्वितद्वतिश्रीषण्णदेशः । येचा
भावेतिटिलोपाभावः ॥
श्रीषण्णरक्षम् । न० शिरस्त्राणे । शि
रस्त्रे ॥
श्रीषण्ण । स्त्री० उष्णिकृच्छ्रः ० प्र
मेदे ॥ यथा । उक्तावर्णाः सप्ता
स्यां सर्वदीर्घाः स्युर्वास्याम् ।
एषाश्रीषण्णनिर्दिष्टाकैषांशर्वाज्ञादेष्टा
॥ यथा । दृष्टः कृष्णः कालिन्दी
। तीरगीपालानन्दी । वेणुकाण्यै
रक्तानां चोत्तोरत्तांगीपीनाम् ॥
श्रीषण्णदयः । पुं० रागिविशेषि ॥ यथा
। मिथुनकेशरीकन्यातुलावृश्चिक
भंतया । कुम्भीयमीनएवैतेसप्तश्री
षण्णदयाः स्मृताः ॥
श्रीलः । पुं० न० स्वभावे । सङ्ग
धर्मविशेषि ॥ सङ्गुप्ते । साधुवृत्ते
। सङ्गरिचे । हारीतोक्ते । ब्रह्म
ग्यतादिरूपे ॥ तदाह० हारीतः
। ब्रह्मग्यता० देवपितृभक्तता० सौ
म्यता० अपरीपतापिता० अनसूय
ता० मृदुता० अपारुध्यम् ० मैत्र
ता० प्रियवादित्वम् ० कृतज्ञता०
शरग्यता० कारुण्यताम् ० प्रशान्ति
चेतिचयादयविश्वंश्रीलम् ॥ चरि
चमार्च ॥ लनम् ० श्रीलक्ष्मीऽ

शुक :

नेनवा । शीलसमाधी० श्यन्ता
हा० घञ्० घोषा ॥ यदा । शी
डोमुक्लक्लञ्चालनइति० ल
क् । अर्धधादिः ॥

शीलनम् । न० पाठनिष्ठये । गुण
न्याम् । ध्विन्याम् ॥

शीलवान् । त्रि० सुखभाषयति । सु
शीले । सहृत्ते ॥

शीलहीनः । त्रि० अमिरतपुंस्को
दास्यादिजने ॥

शीला । स्त्री० कौस्तुभ्यमुनेः प
त्न्याम् ॥

शीलितम् । न० शीर्णे ॥ त्रि० अ
भ्यस्ते ॥ शील्यतेस्म । शील० ।
क्तः ॥

शीली । त्रि० शीलयति ॥ शीलम
स्त्यऽय ॥ श्यादिभ्यश्चेतीनिः ॥

शीवा । पुं० अजगरे ॥ जिते । शी
ड्स्वप्ने । शीङ्क्त्वा शिञ्जिदिदिङ्
धृभ्यः क्तिप् ॥

शीबलम् । न० शैलये ॥ शैः शिः ल
लेपेतिष्ठतिशीडोबलन् । बा० ।
काङ्क्षणाभावः ।

शु । अ० पूजायाम् ॥ आधर्त्ये ॥

शुकः । पुं० व्याससुते । वादराय
णौ ॥ कौरि । मेधाविनि । फला
शने । तोता० इ० भा० प्र० प
क्षिणि ॥ अष्टशुभसूचकत्वं यथात्र
सम्भराजि । वामः पठनुराजशुकः

शुकपुष्ककम्

प्रधाणे० शुभंभवेदक्षिणतः प्रवे
शे । वनेचराः काष्ठशुभाः प्रधा
तुः स्युः सिद्धिदाः सम्भ्रममाप
तन्तः । इति ॥ रावणस्यमन्त्रिणि
। शिरोपवृत्ते ॥ न० सन्ध्यापार्णे ॥
वस्त्र ॥ वस्त्राश्चले ॥ शिरस्त्रे ॥
शाचति० शयतिश्च । शुक्शोके०
शुगतौश । शुकवल्कोत्काइतिसा
धुः ॥ शोभते । शुभदीप्तौ ।
पूर्ववत्साधुः ॥ यदा । शोभति
। शुक्तगतौ ॥ इमुपवितिका ॥

शुकच्छदम् । न० स्थीणये

शुकजिह्वा । स्त्री० शुकाननायाम्
। सुवाटीठी० दृ० भा० प्र० ॥

शुकतरुः । पुं० शिरोपवृत्ते ॥

शुकतुण्डः । पुं० हिङ्गुलप्रवेदे ॥
सपीतः शुकतुण्डकः ॥

शुकद्रुमः । पुं० शुकतरौ ॥

शुकनामा । स्त्री० शुकजिह्वायाम् ॥

शुकनाशनः । पुं० दद्रुषे ॥ त्रि०
शुकनाशके ॥

शुकनासः । पुं० शोणकद्रुमे ॥ शु
कनासिःपुष्पमध्यास्ति । अर्धश्राव्य
त्वं त्रि० शुकश्रावसयुक्ते ॥

शुकपिण्डः । स्त्री० शुकशिम्व्या
म् ॥

शुकपुष्कः । पुं० गन्धके ॥ शुकय
लाङ्गुले ॥

शुकपुष्ककम् । न० स्थीणये ।

शुक्त :

शुक्लपुष्पः । पुं० शिरोषट्पत्रे ॥ न०
स्थौण्ये ॥

शुक्लप्रियः । पुं० शिरोषट्पत्रे ॥ चि०
शुक्लवज्रमे ॥

शुक्लप्रिया । स्त्री० जम्ब्वाम् । शिरीषे ॥

शुक्लफलः । पुं० चकवर्जम् ॥

शुक्लवर्हः । पुं० न० स्थौण्ये । य
न्यपण्ये ॥ गन्धद्रव्यविशेषे ॥

शुक्लवर्हकम् । न० यन्यपण्ये ॥

शुक्लम् । य० शैष्ये ॥

शुक्लपञ्चमः । पुं० दाडिमे । चि०
शुक्लप्रियवस्तुनि ॥

शुक्लाख्या । स्त्री० शुक्लजिह्वायाम् ॥

शुक्लादनः । पुं० दाडिमे ॥

शुक्लानना । स्त्री० शुक्लजिह्वायाम् ॥

शुक्ली । स्त्री० कश्यपस्यपत्नीप्रभेदे
। शुक्लीशुक्लानजनयदुल्लूकीप्रत्युल्लू
ककानितिगारुडम् ॥

शुक्लोदरम् । न० तालीशपत्रे ॥ कौरजठरे

शुक्लः । त्रि० अस्त्रे ॥ यथा । यन्म
स्त्वा ऽऽदिशुचीभागुसगुडचौ-
द्रकाञ्चिकम् । भान्यराशौविरा
विम्यं शुक्लं चुक्तंतदुच्यते । इति ॥

स्वभावतोमधुरादिरसानिकालव-
शेनादकवासादिनाचाम्बवन्तिता-

निमृक्तानीतिमन्वयं मुक्ताबल्यां-

कुल्लूकमटः । पू० । शटिने

। राडा० इ० भा० शच्यनेस्म

शुचिरातीभावेकः । द्रव्य

शुक्त :

विशेषे ॥ यथा । कन्दमूलफला
दौनिसस्त्रे हलवणानिचः यत्रद्रव्ये
भिषूयन्ते तच्छुक्तमभिधीयते ॥ शु-
क्तं कफघ्नं तीक्ष्णोष्णं रोचनं च नल-
चुः पाण्डुकमिहंरुक्षं भेदनं र-
क्तपित्तकृत् ॥ निष्ठरे । कर्कशे
॥ काञ्चिके । मांसे ॥

शुक्ता । स्त्री० चुक्तिकोषाम् ॥

शुक्तिः । स्त्री० कपालशकले । शङ्खे ॥

शङ्खनखे । नख्याम् ॥ अश्वत्थं

। यथा । वक्षस्याः शुक्तयस्तिस्त्रज

र्द्धरोमाजयावहाइति ॥ दुर्नामनि

। अशीरोगे । मुक्तास्फोटि । सोपी०

इ० भा० प्र० ॥ दृग्ग्याधिविशेषे ॥

कर्षयिष्यन्मते ॥ चतुस्रोत्तकपरि

माणे । अष्टमिकायाम् । शुच्यति

• शोचति • शोक्ततिवा । शुच्यभि

षवे • शुचशोके • शुक्लगतौवा ।

क्तिव् ॥

शुक्तिका । स्त्री० चुक्तिकायाम् ॥ शु-

क्तौ । मुक्तास्फोटि ॥

शुक्तिजम् । न० मौक्तिके ॥

शुक्तिमान् । पुं० कुलपर्वतविशेषे ॥

अपिकुल्याकुमाराद्याः शुक्तिमत्पा
दसम्भवः ॥

शुक्तिवीजम् । न० मौक्तिके ॥

शुक्तः । पु० दैलगुं । काव्ये । उ

गर्नासि । भार्गवे । कवी । सिते ॥

श्येष्ठसि ॥ धानी । चिकवृक्षे ॥

शुक्रास्तः

न० । मज्जजातधातो । तत्पर्याया
यथा । शुक्रं । तेजोरेतसीच० बी
जवीर्येन्द्रियाण्येति ॥ नेत्ररोगवि
शेषे ॥ शुक्रवर्णः । शुभ्रे । त्रि० त
द्वर्णविशिष्टे । शोचयति । कृच्छे
न्द्रेति निपातनाच्छुचिश्चस्यकः ।
रन्प्रत्ययश्च ॥ शोचतीति शुक्रः ।
शुचिशोके । पूर्ववत् ॥ शोचत्यने
नवा ॥ विरहिणः शोचन्त्यस्मिन्
• शुक्रोज्येष्ठमासः ५

शुक्रकरः । पुं० । मज्जि ॥ त्रि० बी
यंकारके ॥

शुक्रगृहम् । न० । वृषतुल्योः ॥

शुक्रभुक्० गु० । पुं० । मयूरे ।

शुक्रभूः । स्त्री० । मज्जनि । त्रि० बीर्यो
त्पन्ने ॥

शुक्रलः । त्रि० । बहुवीर्यवति । बीर्यं
दे ॥

शुक्रला । स्त्री० । उच्चटायाम् ॥

शुक्रवारः । पुं० । षष्ठवारे । शुक्रग्रह
भोग्यदिने ॥

शुक्रशिष्यः । पुं० । दितिसुते । असुरे ॥

शुक्रस्यशिष्यः ।

शुक्राक्षः । पुं० । मयूरे ।

शुक्रास्तः । पुं० । नष्टभृगौ । अत्रया

चादिनिषेधोपग्राहकद्राजमार्तल्ले-

। यात्राविवाहव्रतवन्धवेश्मपासाद

चूडाकरणं हितेशी ॥ नष्टभृगौना

पदिशेन्नराणां देशप्रतिष्ठामपिकर्णवे

धमिति ।

शुक्रियम् । न० । शुक्रदेवते । हविषि
॥ शुक्रोदेवताऽस्य । शुक्रादृघन् ॥

शुक्रः । पुं० । विष्कम्भादियोगान्तर्ग
तयोगविशिष्टे ॥ वर्णविशिष्टे । तत्
पर्यायायथा । शुक्रशुभ्रशुचिश्चैत
विशदश्येतपाण्डुराः । अशदातः
सितोगौरोवज्जलोधवलौ नृद्विति
॥ वस्त्ररविशेषे ॥ तत्फलं यथा
। रोगाबहुविधस्यैवमनुष्यावाजिक
क्षुराः । सर्वेष्वप्रपश्यन्तिशुक्लेव
पेशरानने ॥ इति ॥ शुक्रैरण्डे ॥

शुक्रपक्षे । न० । रजते । रूप्य ॥

नयनीते ॥ नेत्ररोगविशिष्टे ॥ यथा

। मुखे तं मृदुशुक्लामं शुक्रतद्वर्जते

चिरात् ॥ चिकित्सास्ययथाभुक्त्वा

पाणितलं घृष्टाचक्षुषोर्यदिदीयते

अचिरेणैव तदरिति मिराण्यव्यपो

इति ॥ स्नानं कृत्वा तलैर्वापि चक्षु-

ष्यमनिलापहम् । अमलैः सत

तं स्नानं परं दृष्टिपलापहम् ॥ शु

गुठीनिस्वदलैः पिण्डी मुखेष्वा

स्वल्पमेव वा । धार्यानित्रेऽनिलश्चे

प्राशोयकगडुव्यथाहरी ॥ त्रिफला

पिण्डकानेत्रे वा तपितकफोपहति

॥ शुभ्रवर्णं ॥ देवयानमार्गे ॥

त्रि० शुभ्रवर्णयुक्ते ॥ शुक्लोगुणोऽस्या

ऽस्ति० अस्मिन् वा । मतुप् । गुण

वचनेभ्यो मतुपो लुगिष्टइति लुक् ॥

शुद्धपक्ष :

प्राचतिवा । शुच० । सृजेन्द्राय
 त्यादिनारण० निपातनाप्पुचेष
 २२ : । पक्षरेफस्यनः ॥

शुक्लकः । पुं० शुक्ले ॥ शुक्लपक्षे ॥
 शुक्लकण्ठः । पुं० दाह्यह्ने ॥ त्रि०
 प्रवेतगलयुक्ते ।

शुक्लकान्दः । पुं० महिषकान्दे ॥ श्वे
तमूले ॥

शुक्लकण्डा । स्त्री० अतिविषायायाम् ॥

शुक्तमम् । । त्रि० अकृष्णकर्मणि ॥

शुक्लकुष्ठम् । न० श्वेतकुष्ठे ॥

शुक्लकृष्णम् । न० शुभशुभे ॥

शुक्लदीरा । स्त्री • काकैल्याम् ॥

शुक्रदुग्धः । पं. शृङ्गाटके ॥

शुक्लधातुः । पुं० कठिन्याम् ॥ शुक्ल
यासौधातुश्च ॥

[illegible]

शक्रा

शुक्लपुष्पः । पुं० । श्वकवचं । अतिच्छ
ले । कुन्दपुष्पवचं ॥ मरुक्षि ॥
वि० । अतकुसुमयुक्ते ।

शुक्लपुष्पा । स्त्री • नागदन्त्याम् ॥
शीतकुम्भाम् ॥

शुक्लपुष्पी । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥

शुक्लपृष्ठः । पुं० निसिन्धुके ।

शुक्लपृष्ठकः) । पं० सिन्धुबारे ॥

शुक्लवल्गुः । पुं० जिनविशिष्टः ।

शुक्लरोहितः । पुं० श्वेतरोहितवृ
ज ॥

शुक्लला । स्त्री० उच्चटायाम् ।

शुक्लवर्गः । पं० श्वेतवर्गसजातीय
वद्रव्ये । शुद्धशुक्तिकपर्दकादौ ॥

शुक्लयायसः । पं० वके । दीर्घान्
इ । वकेटे ।

शुद्धया लः । पुं० । अद्रिनिस्त्वे ॥ इ० ।
रा० गटः ॥

शुक्लः । स्तोत्रं शारदायाम् । सरस्व
 त्याम् । वाग्देवतायाम् ॥ शुक्लां
 ब्रह्मविचारसारपरमामाद्यां जगद्गा
 पिनीं वीणापुस्तकधारिणीं भयदां
 जाल्पान्धकारापहाम् । हस्तोत्प्लाटि
 कमालिकां बिदधतीं पद्मासनैर्भास्य
 तां भन्देतां परमेश्वरीं भगवतीं बुद्धिप्र
 दां शारदाम् ॥ गतिविशेषे । ज्ञान
 प्रकाशमयत्वादचिराद्दिगती । वा
 समार्गत्वे नागमप्रसिद्धे दिव्यानमा
 र्गे ॥ स्तुष्ट्याम् ॥ काकोल्याम् ॥

शुक्

विदार्याम् ॥ शुभवर्णायाम् ॥ टा
प् ॥

शुक्लाङ्गी । स्त्री० शिफालिकायाम् ॥
शुक्लापाङ्गः । पुं० मयूरे । वि० शु-
कवर्णनिचान्ते ॥

शुक्लार्जकः । पुं० सितपर्णसि । वर्ष-
राप्रभेदे ॥

शुक्लार्मम् । न० चक्षुरोगविशेषि ॥
सुखे तं मृदुशुक्लार्मशुक्लं तद्वर्जतेचि-
रात् ॥

शुक्लिमा । पुं० शुक्लत्वे ॥

शुक्लोपलः । पुं० श्वेतपाषाणे ॥

शुक्लोपला । स्त्री० शर्करायाम् ॥

शुक्लिः । पुं० वायौ ॥ तेजसि ॥ चित्रे
॥ शुष्यति । शुष्यशीषणे । शुषि-
कुषिशुषिभ्यः क्तः ॥

शुङ्गः । पुं० न० बटे । आम्नातके ॥
पक्क्याम् ॥ अङ्कुरे । कार्ये ॥

शुङ्गा । स्त्री० प्लवङ्गचे ॥ नवपल्लवकी-
श्याम् ॥

शुङ्गाकर्म । न० पुंसानसंस्कारवि-
शेषे ॥

शुङ्गी । पुं० प्लवङ्गचे ॥ बटद्रुमे ॥

शुक् । स्त्री० शोके ॥ शोचनम् । शु-
चशोकी । सम्प्रदादित्वात्किप् ॥

वशंप्राप्ते मृत्योः पितरितनयेवासुहृ-
दिवा० शुचासक्तप्यन्ते भृशमुदरता-
डजडधियः । असारे संसारे विरसप-
रिणामेतुविदुषां वियोगो वै राग्यद्रट-

शुचिः

यतिवितन्वन्शमसुखम् ॥

शुचा । स्त्री० शोके ॥

शुचिः । पुं० यौष्णे ॥ अग्नौ ॥ सौरा-

ग्नी ॥ यथा । पावकः पवमानश्च

शुचिरग्निश्च ते चयः । निर्मथ्यः प-

वमानः स्नाद्वैद्युतः पावकः स्मृ-

तः ॥ यस्यासौ तपते सूर्यः शुचिर-

ग्निस्त्वसौ स्मृतः । तेषान्तु सन्तता-

वन्ये चत्वारिंशच्चपञ्चच ॥ पावकः

पवमानश्च शुचिस्तेषां पिता चयः ।

एते चैकोनपञ्चाशदङ्गयः परिकी-

र्त्तिताः ॥ इ० कौर्म १२ अध्या-

यः ॥ चित्रके ॥ शृङ्गाररसे ॥ उत्त-

मयुषप्रकृतिकत्वेन० जुगुप्सारहि-

तत्वात्० शुचिः शृङ्गाररसः ॥ आ-

षाढेमासि ॥ शुचिं पवित्रं करोति०

शुचयति । तत्करोतीति ग्यन्ताद्

चङ् । यद्वा । शोचति । अन्तर्भावि-

त एव योऽङ्कुचे रगुपधात्किदितौ न्-

॥ शोचंति विरहिणोऽस्मिन्निति वा ।

शोचत्यनेन वा ॥ विदुषि ॥ शोचति ज-

नङ्क्लिश्यमानम् ॥ उपदाशुद्धमन्ति-

णि ॥ ज्येष्ठमासि ॥ स्त्री० कश्यप-

पत्न्यास्ताम्रायाः सुतायाम् ॥ वि०

धबले ॥ शुद्धे ॥ यथा । आसनं श-

यनं यानं जयापत्य कमण्डलुम् । आ-

त्मनः शुचिरेतानि परिषामशुचीनि

तु ॥ स्वभावतः संस्कारतश्च शुद्धे

॥ बाह्याभ्यन्तरणौ च सम्पन्न ॥ धा-

शुद्धी

र्थे शुचिर्हि स शुचिर्न मृद्वारि शुचिः ।
शुचिः ॥ अनुपहते । शुक्लगुणवि
शिष्टे ॥

शुचित्ता । स्त्री० शुचिश्च ॥

शुचिद्रुमः । पुं० पिप्पलवृक्षे ॥

शुचिप्रणौः । पुं० आचमने ॥

शुचिमणिः । पुं० स्फटिके ॥

शुचिमलिका । स्त्री० नवमालिकाया
म् । यौष्मोद्भवाम् ॥

शुचिरोचिः । पुं० चन्द्रमसि ॥

शुचिव्रतः । पुं० युधिष्ठिरे ॥

शुचिश्रयाः । पुं० विष्णौ । शुचीनि
पावनानि श्रांसिनामानि श्रवणीया
नियस्यसः ।

शुचिषट् । पुं० परमात्मनि ॥ शुचि
चित्ते सोदत्तः । षट् । सत्सूहि
षिष्ठिपि ॥

शुटीरता । स्त्री० वीर्ये । इ० चि० श्रि
ष्टः ॥

शुठिः । स्त्री० शुण्ठ्यान् । शुण्ठति
कफम् । शुठि० । इम् ॥

शुठो । स्त्री० शुष्काद्रिके । मृदोपधि
। विश्वे । नागरे । शिष्टोऽर्थः ॥

शृंगवेदे । कफारौ । तुम् ॥ इम् ॥

भा० अस्यागुणायथाभावप्रकाशे ।

शुद्धीकृत्यामवातघ्नीपाचनीकटुका
लघु । स्निग्धीष्णामधुरापाकीकफवा
तविषयानुत् ॥ वृष्यास्त्रयीवमिष्यास
शुद्धीकृत्यामवातघ्नीपाचनीकटुका
लघु । स्निग्धीष्णामधुरापाकीकफवा
तविषयानुत् ॥ वृष्यास्त्रयीवमिष्यास

शुद्धीकृत्यामवातघ्नीपाचनीकटुका
लघु । स्निग्धीष्णामधुरापाकीकफवा
तविषयानुत् ॥ वृष्यास्त्रयीवमिष्यास

शुद्धीकृत्यामवातघ्नीपाचनीकटुका
लघु । स्निग्धीष्णामधुरापाकीकफवा
तविषयानुत् ॥ वृष्यास्त्रयीवमिष्यास

शुद्धीपाकः

शोथार्थं चानाहेन्द्रमाकृतान् । चा
ग्नेयगुणभूषिष्ठं तीयांशं परिशोष्य
त् । सङ्गृह्णातिमलं तत्तुषादिशु
ण्ठादयो यथा ॥ विषयमेदिनीया
तुमाकथं याद्विणीमवेत् । शक्तिविं
वन्धमेदेष्टायतीनमलपातने ॥ शु
ण्ठतिकफम् । शुठिशोषणे । प
चाद्यच् । गौरादिः ॥ इति तु
कृदिकारादिति डौष् ॥

शुद्धीकायः । पुं० विश्वाकषायै ॥
सचोक्तो यथा । वातं निदं लयन्क
फं कषलयन् । लयन् पीनसं दृष्टि-
निर्मल्यन् । प्रभातं लयन् । हृद्रोगमु
त्सारयन् । निः श्रेयं जठराभयं प्र
शमयन् । हृदीपयन् । पाचकं कासश्लास-
निराससाधनमसौ विश्वाकषायः
कृत इति ॥

शुद्धीपाकः । पुं० विश्वमेघप्रधा
नेपाकविशेषे ॥ यथा । प्रस्थत्रयं
शुद्धशुण्ठ्याः पचिदुग्धे चतुर्गुणे
। शुद्धीसमंगवांसर्पिः खण्डं श्री
रसमपचेत् ॥ ताम्रायसेकटाहिव
दृष्ट्यापत्तुपनपचेत् । जातीफलं
लीरकीद्विशताञ्चापि फलतया । ए
लाद्राक्षोपकुल्याचविदारीवनशालु
का । बीजं खजूरकाणां च घनसार
कमेव च । पलाईमाचाचैतीषां मालिके
रफलस्य च । पलान्यष्टौ च पादांशौ
हतलोहस्य शृण्वते ॥ चारबीजं मि

शुण्डी

सिखापिगृह्यतेदि पक्षादिकः । वि
वृत्तायाः पलेच कसन्नखण्डपण्डिका
भवेत् ॥ हन्यगोतिवातरोगान् च
स्वारिशचपित्तजान् । विंशतिशो
प्रसम्भूतानष्टौचःपिज्वरोद्भान् ॥
दृग्मूचभयान् रोगान् चानपिनि-
वारयेत् । महीषधप्रसादिनपरमः
सुन्दरो भवेत् । इति पाक्षावली ॥

शुण्डाम् ।) न० शुण्डाम् ।
शुण्डाङ्गः ।) पुं० शुण्डाम् ।

शुण्डः । पुं० मदनिर्भरः ॥

शुण्डक । पुं० मण्डहोरके ॥ युद्ध
ध्वनी ॥

शुण्डरोहः । पुं० भूतणे ॥

शुण्डा । स्त्री० मद्यपानालम्बे ॥ ज
लहस्तिन्याम् । विद्यायाम् ॥ ह
स्तिहस्ते ॥ सुरायाम् ॥ नलिन्या
म् ॥ शन्यते । शु नगती । अम
न्त इः ॥

शुण्डापानम् । न० मदस्थाने ॥

शुण्डारः । पुं० शौण्डिके । स्वल्प
शुण्डायाम् ॥ ऋक्षशुण्डा । कु

टीगमौशुण्डाभ्योरः ॥

शुण्डालः । पुं० हस्तिनि ॥

शुण्डी । पुं० शौण्डिके ॥

शुण्डमषिका ।) स्त्री० कुक्कुन्द
शुण्डमूषी ।)

र्याम् ॥ इ० रा० नि० गट् ॥

शुण्डी । स्त्री० हस्तिशुण्डावृत्ते ॥

शुद्धमांसम्

शुद्धिः । स्त्री० शतद्रुमरिति ॥ शु
पूजितं तु दत्ति । तुद० । दृग्पधा
तुकिदितोन् । बाहुनकादुक् ॥

शुद्धि । अ० शुक्लपत्रे ॥

शुद्धम् । न० मरिचे सैन्धवे ॥

शुद्धः । वि० पूते । पवित्रे ।

अशुद्धिरहिते ॥ निर्मले । नि

र्लेपे ॥ निर्दोषे ॥ शुक्ले ॥ रा

गान्तरामिश्रितरागे ॥ प्रसन्ने ॥

नित्यनिरस्तसमस्तदोषपरसंविद्रुपे

॥ शुद्ध्यतिशुद्ध्यतेऽनेन वा । शु

धशैचि । क्तः ॥ प्रशस्ताशुद्धिर

स्य वा । अर्श्यादाच् ॥ ग्रहरहित

भवने ॥ रागाद्यशुद्धिरहितेपर

मात्मनि ॥

शुद्धचैतन्यम् । न० सर्वधर्मातीते ।

शुद्धजङ्घः । पुं० शुक्लकर्णे ।

गर्दभे ॥

शुद्धदत् । ति० शुक्लदन्तयुक्ते । शु

द्धदन्ते । शुद्धादन्तायस्यसः ॥

अग्रान्तशुद्धशुभ्रवपवराहेभ्यश्चेति

पक्षे दन्तादन्तादेशः ॥

शुद्धमतिः । स्त्री० पवित्रमती । सु

मती वि० सुमतिविशिष्टे ॥ प

विशुद्धियुक्ते ॥ शुद्धाचारीमतिश्च

॥ शुद्धाचारीमतिश्च ॥ पुं० च

तुर्भिः शक्तिभूताहृदन्तगर्तजिनविशे

धि ॥

शुद्धमांसम् । न० मांसव्यञ्जन

शुद्धान्तः

विशेषि । सुधर्मासः ६० भा० ॥
 यथा । पाकपात्रे घृतं दद्यात्तैलं
 वातदभावतः । तच्च हिङ्गुहरिद्राक्ष
 भर्जयेत्तदनन्तरम् । छागादेर
 स्थिररहितं मांसं तत्खण्डितं भृशम्
 । धीतं निर्गलितं तस्मिन् घृते तद्वर्ज
 येच्छनैः । सिद्धयोग्यं जलं दत्त्वा
 लक्षणं च पचेत्ततः । सिद्धे जलेन स
 म्पिप्य वेसवारं परिक्षिपेत् ॥ द्रव्या
 निवेसवारस्य नागवज्रिदलानि हि
 तण्डुलाश्च लवङ्गानि मरिचानि समा
 सतः ॥ अनेन विधिना सिद्धं शु
 द्धमांसमिति स्मृतम् । शुद्धमांसं
 संपरं वृष्यं वल्यं रुच्यं च हं हणम् ॥
 त्रिदोषघ्नमनश्रेष्ठं दौषघ्नं धातुवर्धनं
 नमिति भावप्रकाशः ॥

शुद्धवतः । स्त्री० वरुणस्य पुर्य्याम्
 ॥ यथा । शुद्धवत्यस्वनायकस्फ
 टिकोपलनिर्मिता । पाण्डुराभौ
 पमैर्यादः सेविता भाति धामभिरि
 तिसृगेन्द्रसंहिता ॥

शुद्धवर्जका । स्त्री० गुडूच्याम् ॥
 शुद्धसत्त्वम् । न० रजस्तमोभ्यामस्पृ
 ष्टे त्रिगुणायामायायाञ्चमूले० वि
 मलसत्त्वगुणे ॥ त्रि० शुद्धान्तः
 कारणे ॥ शुद्धं रागादिकषायरहितं
 सत्त्वमन्तःकरणं यस्य ।

शुद्धान्तः । पुं० भूभुजास्त्रागारे ।
 अन्तःपुरे अरोधने ॥ क्षा

शुद्धिः

भद्रहकक्षान्तरे । राजधानीस्थान
 विशेषेण सगृहास्थे० इति स्वामी ॥
 राजयोषिति ॥ शुद्धोन्तोऽस्य ।
 रक्षकाः शुद्धाचन्ते समीपेऽस्य वा
 ॥ अशौचान्ते ॥

शुद्धान्तपालकः । पुं० अन्तःपुररक्ष
 के । गृहदौवारिके । कक्षारक्षके ।
 रात्रिहिण्डके ॥ तल्लक्षणं यथा ।
 शुद्धः कुलेद्भतः सूक्तं पितृपताम
 हः शुचिः । राज्ञामन्तःपुरा
 ध्यक्षो विनीतस्तथेप्यते ॥ इ० म
 त्यप० ॥

शुद्धान्ता । स्त्री० राजयोषिति ॥

शुद्धापङ्कतिः । स्त्री० अलङ्कारवि
 शेषे ॥ यथा ॥ शुद्धापङ्कतिरन्य
 स्यारोपार्थो धर्मनिर्लभः । नायं
 सुधांशुः किन्तु हिंयोसगङ्गासरो
 रुहम् । इति ॥

शुद्धिः । स्त्री० । मार्जनं नायाम् ॥
 दोषनिरासे ॥ वैदिककर्माहंत्वप्र
 योजकसंस्कारविशेषे ॥ कलिकल्म
 षदोनानां हिजादीनां सुरेश्वरि ।
 मेध्याऽमेध्याविचारानां शुद्धिः
 श्रौतकर्मणा ॥ न संहिताद्यैः स्मृ
 तिभिरिष्टसिद्धिर्नृणां भयेत् । वि
 नाद्यागममार्गेण कलौ नास्ति गतिः
 प्रिये ॥ कलावागममुल्लङ्घ्येयान्य
 मार्गे प्रवर्तते । न तस्य गतिरस्तीति
 सत्यं सत्यं न संशयः ॥ दुर्गायाम् ॥

शुनाशीर :

यथा । स्मरणाच्चिन्तनाद्वापिशोध्य
तेसहिपातकात् । तेनशुद्धिस्समा
ख्यातादेवीरुद्रतनौस्त्रितेति ॥ शुधे
स्त्रिधांतिन् ॥ देवतायैसुराप्रदाने
द्रव्यान्तरसंज्ञायाम् ॥ यथा । मांसं
मीनश्चमुद्रावफतमूलानियानिच ।
सुधादानेदेवतायैसंज्ञैषांशुद्धिरी
रितेति ॥

शुद्धिलाभः । पुं० प्रायश्चित्ते ॥

शुद्धोदनः । पुं० नृपविशेषे ॥ शुद्धो
दनेऽयं । शकम्बादिः ॥ शुद्धो
दनायतौभुङ्क्तेत्यायवच्छुद्धमेदन
म् ॥

शुद्धोदनमुतः । पुं० शाक्यमुनौ ॥
शुनः । पुं० वायौ ॥ कुक्कुरे ॥ य
थाहवाचस्पतिः । कुक्कुरस्तुशु
निः श्वानः कपिलीमण्डलः शु
नइति ॥

शुनः शिपः । पुं० मुनिविशेषे । क
शुनः शिपः । न० मुनिविशेषे । क

स्वीकमुनिपुत्रे । आजीगर्त्ते ॥

शुनकः । पुं० कुक्कुरे । शुनति ।

शुनगनी । कुन्गिल्पिसंज्ञयोरपू
र्वस्यापि ॥

शुनकचक्षुका । स्त्री० क्षुद्रचक्षुक्षुपे ॥

शुनकचिह्नी । स्त्री० शाक्यविशेषे । श्वा
नचिह्निकायां ॥

शुनाशीरः । पुं० इन्द्रे ॥ शुनोवायु
• शीरः सूर्यः • तावस्सतः ।

शुन्यः

अर्थचाद्यच् । अन्येषामपीतिदी
र्घः ॥ शुनाशीरोदितालव्यः सु
नासीरोदितान्यकः । तालव्यादि
र्दन्यमध्यः शुनासीरश्चदृश्यते ।
इतिभरतः ।

शुनासीरः । पुं० इन्द्रे । पुरुहूते ।
पुरन्दरे । शुद्धत्वव्ययस्यपूजार्थक
त्वात् • शोभनंनासीरंसेनाविशेषा
यस्यसः ॥ यद्वा । शुनोवायुः सी
रश्चादित्यः • शुनश्चसीरश्चति ।
देवताहन्त्रेचेत्त्वानङ् इतिवृत्तिका
रः । दन्त्यवृत्तीयपाठावहुसम्मतः ॥

शुनासीरोयम् । न० शुनासीर्ये ॥
शुनासीरोदेवताऽस्येत्यर्थः • द्यावा
पृथिवीत्यादिनाङ् ॥

शुनासीर्यम् । न० शुनासीरोये • इ
विरादौ • शुनासीरोदेवताऽस्येत्य
र्थः • द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्व
दग्नीषामवास्त्वोपतिगृहमेधाच्छच
ति • चाद्यत् ॥

शुनिः । पुं० कुक्कुरे । सारमेये ।

शुनी । स्त्री० कुक्कुर्याम् । अश्वालक्ष
श्चशुनोलेख्यमत्र ॥ कुप्पाण्डगाम्
• गौरादित्वानङोष् ॥

शुनीरः । पुं० कुक्कुरोसमूहे । इति •
वि० शेषः ॥

शुन्यः । पुं० अग्नी । शुन्यति । शु
न्यशुद्धौ । यजिमनिशुन्धिदसिज
निभ्योऽयुच् ॥

शुभग्रह :

शुन्यम् । न० शुन्ये ॥ शुनेहितम् ।
 नवादिषुशुनः सम्प्रसारणं वाचदी
 र्घस्वमिति धत् ॥ शुनीनांसमूहे ॥
 शुभः । पुं० विष्कक्षादिषु० अयोविं
 शयोगे ॥ तन्नीत्यन्नस्यफलं यथा । शु
 भप्रसूतः शुभकृन्नराणां शुभोद
 येष्टीविदुषांसमाजे । करोति नित्यं
 शुभकर्मधौमान् शोभाधिकः शो
 भनवेशधारीति ॥ कागे ॥ शुभहिं
 सायाम् । इगुपधितिकः ॥ न०
 कल्पाणे । जेमे । भद्रे । मङ्गले ॥
 मौक्तिके ॥ पद्मकाष्ठे । इष्टफले ॥
 परमानन्दरूपत्वेन मङ्गलानां मङ्गले
 • मोक्षमुखे ॥ त्रि० सुखरूपे ॥ जे
 मशालिनि ॥ खसञ्चारिपुरे ॥ प्रश
 स्ते ॥ शोभने । शुभशोभायाम् ।
 इगुपधञ्जाप्रीकिरः कः ॥
 शुभयुः । त्रि० शुभान्विते ॥ शुभम
 स्थास्ति । शुभमिति मान्तमव्ययम्
 । अहंशुभामेयुस् ॥
 शुभकृत् । पुं० प्रभवादिबत्सरान्तर्गत
 बत्सरविशेषे । यथा । सुवर्णरूप्य
 धान्यानिजगत्सर्वसुशोभनम् । ब्रा
 ह्मणवणिजस्तुष्टाः सुभिचैः शुभ
 कृतिप्रिये ॥ ३६ ॥ त्रि० शुभकार
 के ।
 शुभगन्धकम् । न० बेली । त्रि० मङ्ग
 लगन्धयुक्ते ॥
 शुभग्रहः । पुं० सौम्यग्रहे ॥ अर्द्धाधि

शुभाङ्गी

कः शशीचैवगुरुः शुक्रस्तथैवच
 । पापाऽयुतेबुधश्चैवप्रोक्तास्तेतेशु
 भग्रहाः ॥
 शुभङ्करः । त्रि० क्षमङ्करे । धर्मका
 री ॥
 शुभङ्करी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥
 शुभदः । पुं० अश्वत्थवृक्षे । त्रि० शु
 भदातरि ॥
 शुभदन्ती । स्त्री० सुदन्त्याम् । सुदत्स्त्रि
 याम् । पुष्पदन्तेभयोपितः शुभौ
 शोभनौदन्तावस्थाः । नासिकोद
 रौष्ठेतिङ्गीप् ॥
 शुभपञ्चिका । स्त्री० शालपञ्चाम् ॥
 मङ्गलपञ्चिकायाम् ॥
 शुभम् । अ० जेमे । भद्रे ॥
 शुभवासनः । पुं० सुखवासकरगन्धे
 । सुखवासने ॥
 शुभस्थली । स्त्री० यज्ञभूमौ । भद्रभू
 मौ ॥
 शुभा । स्त्री० वंशरीचनायाम् ॥ गो
 राचनायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ शस्याम्
 ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ देवसभायाम्
 ॥ उमासखीविशेषे ॥ मङ्गलजनिका
 याम् ॥ काग्याम् ॥ टाप ॥
 शुभाङ्गः । त्रि० मङ्गलावयवयुक्ते ।
 सुन्दरावयविनि ॥ शुभानिलक्षण
 लक्षितान्यङ्गान्यस्य ॥
 शुभाङ्गी । स्त्री० कुवेरपत्न्याम् । का
 मदेवपत्न्याम् ॥ मङ्गलावयवयुक्ता

शुभालु :

याम् ॥

शुभाचारः । चि० शुभनाचारवति ।

शुभाचारा । स्त्री० उमासखीमेदे ॥

शुभाञ्जनः । पुं० शिखी ॥

शुभात्मिका । स्त्री० कल्पायाम् । शुभोक्तौ ॥

शुभान्वितः । चि० सङ्कलयुक्ते । शुभंयौ ॥ शुभेनान्वितः कर्तृकरण इतिसमासः ॥

शुभः । पुं० चन्द्रे ॥ शुक्लेवर्णं । शुभते । शुभंदोषौ । स्फुटयितस्त्रीतिरक् ॥ न० अभक्ते ॥ रूप्ये ॥ कौसीसे ॥ गडलवणे ॥ शाकशरीये ॥ चि० उद्दीप्ते । शुक्लगुणयुक्ते ॥

शुभदन् । चि० शुभदन्ते ॥ शुभादन्ता यस्यसः । अयान्तशुद्धशुभेतिदन्तस्यदत्वादेशः ॥

शुभदन्तः । चि० शुभदन्ति ॥

शुभदन्ती । स्त्री० पुष्यदन्तेभक्करिण्याम् ॥ शुभौदन्ती० अस्याः सा । नासिकोदरौष्ठजङ्घादन्तकणशृङ्गाश्चेतिङीष् ॥

शुभरश्मिः । पुं० चन्द्रे ॥

शुभा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ वंशरीचमायाम् । स्फुट्याम् ॥

शुभांशुः । पुं० सुधांशौ । औषधौशे । चन्द्रे ॥ शुभांशुनीयस्य ॥ कपूरे ॥

शुभालुः । पुं० महिषकन्दे ॥

शुल्कः

शुभिः । पुं० ब्रह्मणि । कमलोभमे ॥ दर्शनौये ॥ शुभने । शुभशुभनार्थे । अदिशदिभूशुभिभ्य क्तिञ् ॥

शुशः । पुं० कश्यपादित्यासुत्पत्तेः । निशुभनमुचिभ्याञ्ज्येठे । शिवाङ्गस्त्रयोयाप्राप्तवरे । यमुरोचसे ॥ यथा । कश्यपस्यदितिनभिभार्थासीदृष्टिजसप्तम । तस्याः पुत्रक्यञ्ज्येठे सङ्ख्याद्वाहलाधिकम् । ज्येष्ठः शुभइतिष्यादोनिशुभस्थाऽपरेऽसुरः ॥ तृतीयानसुचिर्नाममहाबलपराक्रमः । इतिवामनपुराणम् ॥

शुभघातिनी ।) स्त्री० महासरस्वत्या
शुभनिर्वाहिणी ।)
म् ॥

शुभपुरम् । न० एकवक्त्रे । हरिसुहे । शुभतद्वत्पुनाप्रसिद्धेपुरश्च ठे ॥

शुभपुरी । स्त्री० शुभासुरनगर्याम् । शुभपुरे ॥

शुभमयतौ ।
शुभमर्दिनी { स्त्री० दुर्गायाम् ।
महासरस्वत्यां ॥

शुभा । स्त्री० शुभायाम् ॥ शुभायति शुभशुभशुभायाम् । प्रचयच् ॥

शुल्कः । पुं० न० घट्टादिद्वये रत्नानिमित्तरूपेराजभागे । रत्नाभिर्बेशोराजभागः शुल्कः । इत्युक्तेः । स्थलजलपथादिना । वाणिज्याकारि

शुश्रुवान्

भ्योनियतस्थानेषु • द्रव्यानुसारेण •
 राजयाज्ञभागे । दान • इ • भा •
 प्र • ॥ घट्टादौत्यादिशब्दे न गुल्मप्रती-
 त्यादियहः • तत्रापि प्राविश्य नै-
 प्लास्यद्रव्येभ्यो • राजयाज्ञभागेऽस्ति
 ॥ वरादर्थं यद्वहणे ॥ गृह्णापस्करवा-
 ज्ञानां दौद्याभरणकर्मिणाम् । मू-
 ल्यं कञ्चन्तुयत्किञ्चिच्छुल्कं तत्प-
 रिकीर्तितम् ॥ गृहादिकर्मभिः
 शिल्पिभिस्तत्कर्मकरणाय • भर्ता
 दिप्रेरणार्थं स्त्रियैयदुत्कोचदानं तच्छु-
 ल्कम् • तदेव मूल्यं प्रवृत्त्यर्थत्वात् ॥
 व्यसिक्ते च । यथा । यदानौतं भर्तु-
 गृह्णेशुल्कं तत्परिकीर्तितम् ॥ भ-
 र्तृगृहगमनार्थमुत्कोचादियदुत्तं त-
 दित्यर्थः ॥ यज्ञादिदेयवस्तुनि ॥
 शुल्क्यते । शुल्कश्चित्सर्जने । च-
 ज् ॥

शुल्कशाला स्त्री • अयस्यानविशेषः ॥
 शुल्कम् न • ताम् ॥ यज्ञकर्मणि •
 आचारे ॥ जलसन्निधौ ॥ शलति ।
 शलगती उल्वादयस्येति साधुः ॥
 यद्वा । शुल्कयति । शुल्क्यते वा । शु-
 ल्कमाने • गत्यन्तः । एरच् • चज्-
 बा ॥ वराटि । रज्जौ ॥

शुल्का स्त्री • रज्जौ ॥

शुल्कारिः । पुं • गत्यके ॥

शुश्रुवान् । चि • श्रुतवति । शृणोतिः
 कसुः ॥

शुषिरः

शुश्रूः । स्त्री • मातरि । यथा । शि-
 श्राः शुश्रूषणाच्छुश्रू रिति महाभा-
 रते मेघधर्मः ॥

शुश्रूषणम् । न • सेवायाम् । शुश्रू-
 षायाम् ॥

शुश्रूषा स्त्री • उपासने । परिचर्या-
 याम् । सेवायाम् ॥ यथा ह भगवा-
 न् । नाहमिज्याप्रजातिभ्यां तपसी-
 पशमेन वा । तुष्येयसर्वभूतात्मगु-
 रुशुश्रूषया यथेति ॥ कथने ॥ श्रोतु-
 मिच्छायाम् ॥ शुश्रूषणम् । श्रुश्रव-
 णे । सन्नन्तः । अप्रत्ययात् ॥

शुश्रूषुः । पुं • परिचारके । श्रोतु-
 निच्छौ ॥ यथा खननं खनिषेण न-
 रो वार्यधिगच्छति । तथा गुरुगतां
 विद्यां शुश्रूषुरधिगच्छति । शृणो-
 तेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

शुषः । पुं • गर्त्ते । शोषणे ॥ इत्य-
 जयपालः ॥

शुषिः । स्त्री • शोषे ॥ शिले । शुषि-
 रे । शोषणम् । शुषिशोषणे । इ-
 गुपधात्किदतीन् । शुष्यत्वच्चे-
 ति वा ॥

शुषिरः । पुं • न • गर्त्ते ॥ बङ्गी ॥ मू-
 षिके ॥ न • वंश्यादिवाद्ये । आ-
 दिना वंशादियहः ॥ यथा । वंशा-
 ऽथपारीमधुरीतित्तरीशङ्खकाह-
 लाः । तौडहीमुरलौबुकाशृङ्गिका-
 स्वरनाभयः ॥ शृङ्गकापालिकं वंश-

शुष्कपत्रम्

यर्मवंगस्तथापरः । एतेशुषिरभी
दास्तुकायिताः पूर्वसूरिभिरिति ।
विवरे ॥ त्रि० सरम्भे । रन्धान्वि
ते । शुषिच्छिद्रमस्यास्मिन्वाऽस्ति
। जषशुषीतिरः ॥ यदा । शुष्य
ति । शुष० इषिमदिमुदीतिक्कि
रच् ॥ शुष्केपीत्यन्ये ॥
शुषिरा । स्त्री० नलीनामगम्यद्रव्ये ॥
शुषिराविद्रुमलताक्षपेताङ्घ्रिर्न
टौनलीत्यमरः ॥ शुषिरमस्त्यस्य
अस्यांवा । अर्थ आद्यच् ॥
शुषितः । पुं० समीरणे । बायौ ।
शुष्कः । त्रि० नीरसः । शुषेत्तः ।
शुषः कङ्कति । निष्ठातकारस्य-
ककारः ॥ यदा । शुष्यति । शुष०
। स्रष्टुभूशुषिमुषिभ्यः कक् ॥
शुष्कतर्कः । पुं० दुस्तर्कः । अनु
याहकमानहीनतया० निरालम्ब-
ने० ऽर्द्धवैनाशिकादिकल्पितेऽनु-
माने ॥
शुष्कपत्रम् । न० नीरसदले ॥ आ
तपादिशेषितपट्टशके । नालि-
ता० शुक्ता० इ० गौ० दे० भा०
प्र० । अस्यगुणायथा । शुष्कपत्रं
पर्यामिश्रं पित्तश्लेष्मज्वरोपहम् ।
तच्छुष्कपत्रं जलदोषनाशनं विशेष-
तः पित्तकफज्वरापहम् । जल
क्षतस्यापिचपित्तहारकं सुरोचनं व्य-
स्मनयोगकारकमिति राजवल्लभः ॥

शुष्मः

शुष्कमत्स्यः । पुं० आतपादिनानी-
रसेमीमे ॥ शुष्कमत्स्यानबल्याः
स्यर्द्धुर्ग्राविड् विवम्यनाः ॥
शुष्कमांसम् । न० आतपादिना०
अनान्द्रपिशिते । उत्तमे । बल्लूरे ॥ य
था । वृहानां दोषत्वं मांसं० बाला-
बलनं लघु । त्रिदोषकृद्ग्यालजु
ष्टं शुष्कं शूलकारं गुरु ॥
शुष्करेवती । स्त्री० मातृकाविशेषे ॥
शुष्कलः । त्रि० आमिषे ॥ शुष्क
मांसस्यापणिके ॥ पिशिताग्नि
॥ शुष्कलीमत्ति । शेषद्रव्यम् ।
संज्ञापूर्वकत्वाद्बृहत्भावः ॥
शुष्कली । स्त्री० शुष्कमांसे ॥ मांस
मात्रे ॥
शुष्कवृक्षः । पुं० पाण्डुरी ।
धवे ॥
शुष्कव्रणः । पुं० क्लिप्ते ॥
शुष्कङ्गः । पुं० धनवृक्षे ॥ त्रि० नि
स्नेहावयवे ॥
शुष्काङ्गो । स्त्री० गोधायाम् ।
शुष्काद्रमं । न० शुष्काम् ।
शुष्मा । पुं० सूर्ये ॥ बङ्गौ ॥ शुष्य
न्यनेन । शुष० । तृषिशुषिरसि
भ्यः क्तिदतिनः ॥
शुष्मः । पुं० सूर्ये ॥ अनी ॥
अर्चिषि ॥ न० तेजसि ॥ ओज
सि । बले ॥ शुष्यतिजलम्० शु
षिरन्तर्भाविताग्न्यात्० अविस्तिवि

शूकपिण्डी

सिशुषिभ्यः किदितिमन्प्रत्ययः
शुष्यत्यनेनवा । शुष० ॥

शुष्मा । पुं० अग्नौ ॥ चित्रकवृक्षे ॥
सूर्ये । न० तेजसि ॥ शुष्यत्य
नेन । शुष० । अन्येभ्योपौतिम
निन । संज्ञापूर्वकत्वन्नगुणः ॥
शुषयतिवा । बाहुलकः सात्त्विकः ।
शुष्मी । वि० बलिष्ठे । मत्ते ॥
अस्त्यर्थेदृनिः ॥

शूकः । पुं० शूके । शृङ्गातीक्ष्णाय
। किंशोरारन्यस्मिन् । शृङ्गाती
क्ष्णाय । सप्तादेरन्यवृष्टिका-
दिक्कण्टके ॥ श्रुति । शीतनूकर
णे । उलूकादयश्चेतिसाधुः ॥
दयायाम् । न० शूकटणे ॥

शूककः । पुं० प्राक्कटे । यवे । रसे
शूककौटः । पुं० वृष्टिके ॥ शूकवा
नकौटः । शूकयुक्तः कौटः ।
शाकपार्थिवादिः ॥ ऊर्णादिभक्ष
कः कौटविशेषोवृष्टिकः शूक
कौटश्च । भ्रमरप्रभेदोऽयम् ॥

शूककौटकः । पुं० शूककौटे ॥

शूकटणम् । न० वृष्टविशेषे । शूके ।
शूकाव्ये । कनिष्ठके ॥ इ० रा०
गटः ॥

शूकधान्यम् । न० यवगोधूमादौ ॥ शू
कस्यधान्यम् ॥

शूकपिण्डकाः । स्त्री० शूकपिण्ड्याम् ॥
शूकपिण्डी । स्त्री० शूकपिण्ड्याम् ॥

शूकशिखी

शूकरः । पुं० कूलेष्वरविशेषे । वराहे
क्रीडे ॥ शूकोस्त्यल्य० खररोमत्वा
त् । रः ॥ बद्धा । शूकराति । रा०
घातइतिकः ॥ यद्वा । शू० इति
ध्वनिकरोति । अच्० टावा ॥ श्रा
लिविशेषे ॥

शूकरकन्दः । पुं० वाराहीकन्दे ॥
शूकरपादिका । स्त्री० कोलशिख्याम् ।
सुवरासेमइतिभाषाप्रसिद्धायाम् ॥

शूकरमुखम् । न० जरकविशेषे ॥
शूकराक्रान्ता । स्त्री० वराहक्रान्ताया
म् ॥

शूकरी । स्त्री० शूकरस्त्रियाम् । जा
तेरितिङीष् ॥ इन्द्रस्याशुचिशूक
पस्पचसुखेदुः खेचनस्त्यन्तरंस्वेच्छा
कामनयोतयोरपिसुधाविष्टाचका
म्याशनम् । रम्भाचाशुचिशूकरोचप
रमप्रेमास्पदंमृत्युतः सन्नासीपि
समः स्वकर्मगतिभिद्यान्यान्यभा
वः समः ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥

शूकरेष्टः । पुं० कशेरुणि । वि० सू
करप्रियवस्तुनि ॥

शूकलः । पुं० दुर्बिनीताश्वे ॥

शूकवान् । वि० शूकयुक्ते ॥

शूकवती । स्त्री० कपिकच्छाम् ॥

शूकशिखा । स्त्री०
शूकशिखि । पुं० कपिकच्छाम् ॥
शूकशिखिका । स्त्री०
शूकशिखी । स्त्री०

शूद्रः

। कौचद्र० भा० ॥ शूकयुक्ताशिव्वा
• शिव्विः शिव्विका० शिव्वीवा ॥

शूकसिम्वा । स्त्री०
शूकसिम्बिः । पुं० कपिकच्छाम् ।
शूकसिम्बो । स्त्री०

भर्कश्याम् । कौच० भा० प्र० ॥

शूका । स्त्री० शूकशिम्वायाम् ॥

शूकाव्यम् । न० शूकतणे ॥

शूकापट्टः । पुं० तणयाहिण्य । त
णमणौ । कपूरद्र० भा० प्र० ॥ इ
• हा० स्त्री ॥

शूतिपर्णः । पुं० पारग्वधे ॥

शूद्रः । पुं० अवरवर्णः । वृषले । ज
घन्यजे ॥ अस्यान्नादियहणं वैदिक
ब्राह्मणे ममकर्तव्यमित्याह नाराय
णः । शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कं शूद्रेण
च सहसनम् । तेयान्तिनरकंघोरं
यावच्चन्द्रदिवाकराविति ॥ अस्त्य
त्तिरग्निपुराणे जातिमालायामुक्ता
। तथाहि । आदौ प्रजापतेर्जातामु
खादिप्राः सदारकाः । वाहोयज
त्रियाजाता ऊर्ध्वे श्याविजन्त्रिरे ॥
पादाच्छूद्रश्च सम्भूतस्त्रिवर्णस्य च से
वकः । इमनामा सुतस्तस्य प्रदी
पस्तस्य पुत्रकः । कायस्य स्तस्य-
पुत्रोऽभूषभूषलिपिकारकः । काय
स्य स्य चय पुत्रा विख्याता जगतीतस्मि
॥ चित्रगुप्तश्चित्रसेनो विचित्रश्च तथैव
च । चित्रगुप्तो गतः स्वर्गे विचित्रो

शूद्रकर्म

नागसन्निधौ ॥ चित्रसेनः पृथिव्यां
वैद्वतिशूद्रः प्रचक्षत इति ॥ शिच
ति । शुचशोके । शुचेर्दशेति रक्०
दीर्घश्च ॥ अहहारेत्वा शूद्रेति श्रुतो
तु० रुढेशधात् । योगएव पुरस्कृतः
तथा चैत्तरतन्त्रे भगवन्व्यासः ।
शुगम्यतदनादरश्रवणात् । तदाद्रव
णात्सूच्यते हि ॥ १ । ३ । ३४ । अ
स्यार्थः । छान्दोग्ये चतुर्थे प्रपाठ
के । शिष्यम् प्रतिशूद्रेति सम्बोधना
च्छूद्रेधिकार इति चेन्न । शुगस्तेति
। ऊर्ध्वगौर्हसैरज्जुत्वनोदतो जान
श्रुतिः । तदनादरश्रवणादयाशु
क् । तथा । आशीघ्नः । वैक्वगुर्वये
द्रवणात्स शूद्रः । एतद्विद्वत्तं । शू
द्रेति सम्बोध्य० सर्वज्ञत्वस्यापनाय
वैक्वेण सूच्यते ॥

शूद्रकः । पुं० अतिकृत्स्निते शूद्रे ॥
कुत्सायां कन् ॥

शूद्रकर्म । न० द्विजपरिचर्यायाम् ॥
यथा भगवान् । परिचर्यात्मकं
कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् इति ।
स्वभावजं रजउपमर्जनतमोगुणस्व
भावाज्जातम् कालिदासीपि ।
द्विजातिसेवाऽवनिदेवताज्ञयाधर्मी
विधिः शूद्रनिसर्गकर्म च । स्व
भावकर्म प्रविष्टाय योन्या स्वयञ्चरे
त्सेन्यजकर्म नर्म भागिति ॥ शू
द्रकर्म ॥ अस्यानिषिद्धानिकर्मा

शूद्रा

श्रियया । शूद्राणां सुमहाराजवृथै
वधनसञ्चयः । शूद्राणां कृतका
र्यस्य कृतसन्तानकर्मणः ॥ अभ्य
नुज्ञातराजस्य शूद्रस्य जगतीपते ।
अल्पान्तरगतस्यापि दशधर्मगतस्य
च ॥ आश्रमाविहिताः सर्वे वज्रं
यित्वानिराशिषमिति पादो स्वर्गं ख
ण्डः ॥

शूद्रकृत्यम् । न० शूद्रकर्तव्यकर्म
णि ॥

शूद्रधर्मः । पुं० शूद्रस्य शास्त्रवि
हिताचारे ॥ सचवर्णाश्रमशब्दे द्र
ष्टव्यः ॥

शूद्रप्रियः । पुं० पलाण्डौ ॥ चि०
तदिष्टद्रव्ये ॥

शूद्रप्रेष्यः । पुं० शूद्रस्य परिवारके
ब्राह्मणादौ ।

शूद्रयाजकः । पुं० शूद्रसम्बन्धियज्ञा
दावृत्तिजि ॥ शूद्रस्य याजकः ॥

शूद्रशासनम् । न० पट्टे । मकुतो ।
शूद्रस्य अधिकारे ॥ वृत्ति० चि०
शेषः ॥

शूद्रशिष्यः । चि० शूद्राङ्गाकरणा
स्य अध्ययनकर्तारि ॥

शूद्रा । स्त्री० शूद्रजाती । अन्यभार्या
यामपि शूद्रजातीयायाम् ॥ शूद्रौ श
ूद्रस्य भार्यायात् । शूद्रात्प्रातिरे
वच्यमरः ॥ शूद्राचामहत्पूर्वा
जातिरिति टाप् ॥

शून्यम्

शूद्रान्नम् । न० शूद्रस्वामिकान्ने ।
यथा ॥ शूद्रान्ने न तु भुक्ते न उदरस्य
नयो मृतः । सर्वैस्वरत्नमुष्ट्वं शूद्र
त्वञ्चाधिगच्छति ॥

शूद्राभार्यः । पुं० शूद्रस्वामिनि ॥
शूद्राभार्यायस्यः ॥

शूद्रार्त्ता । स्त्री० प्रियङ्गुवृक्षे ॥

शूद्रावेदी । पुं० सवर्णापरिणीयकृत
शूद्राविवाहे ॥ शूद्राविन्दति० प
रिणयति । विदेर्णिनिः ॥ शू
द्रावेदीपतत्त्वत्रेकतथ्यतनयस्य च ।
शौनकस्य सुमोत्पत्या तदपत्यतया भृ
गोः ॥ अपि च ॥ शूद्राशयनमारी
प्यब्राह्मणो यात्यधोगतिम् । जनयि
त्वमुत्तस्यां ब्राह्मणस्यादेवहीयते ॥

शूद्री । स्त्री० शूद्रस्य भार्यायाम् ।
भिन्नजातीयायाम् शूद्रभार्यायाम्
॥ शूद्रस्य स्त्री । पुं० योगादाख्या
यामिति ङीष् ॥

शूनः ।) वि० श्रायिनि, स्फूर्ति ।
शूनवान् ।)

वर्द्धते । उत्प्लौयते स्म । क्रमेण
श्रव्यते : • तत्तत्तत् । यजादित्वा
त्सम्प्रसाणे • पूर्वोरूपेभ्यो दित्वा
तिनत्वे बहुल इति दीर्घः ॥

शूनाजः । चि० । उच्छ्रिताजि ॥

शून्यम् । न आकाशे ॥ बिन्दौ ।
चि० निर्वर्जने देशादौ । तुष्णे । रि
क्ते । सूना० रीता० इ० भा० ॥

शून्यतिथिः

अविद्यजीवनं शून्यं दिक् शून्या चेद
वात्सवा । पुत्रहीनं गृहं शून्यं सर्वं शू-
न्यादरिद्रता ॥ खपुष्पादिवदत्यन्ता
भावरूपे । यथा । मृतदण्डाभ
सिन्नातः खपुष्पकृतशेखरः । ए-
ष वन्यासुतो याति शशशृङ्गधनुर्धरः
॥ शुनेहितम् । शुनः सम्प्रसा-
रणं वाचदोर्घस्वमिति यत् ॥

शून्यकम् । न० शून्यार्थे । त्रि० तु-
ष्के ॥ शून्यरिक्तद्वितीयादिषु पा-
ठात्कन् । स्वार्थे कोवा ॥

शून्यता । स्त्री० चित्तस्मृदेष्टे । राग-
द्वेषादितीव्रवासनया चित्तस्य स्तब्धी
भावे कषाये । क्षुब्धतायाम् ॥ ध्या-
नं चिन्ता हितानाम्पि : शून्यताश्वा-
सतापकृत् ॥ शून्यस्य भावः तत् ॥

शून्यतिथिः । स्त्री० तिथिविशेषे ॥ यथा
। अष्टमीनवमौ चैत्रपक्षयोः रुभयोर-
पि । माधवे द्वादशीत्याज्यापक्षयोः
रुभयोः कृत्या । ज्येष्ठे त्रयोदशीनि-
न्द्यासिते । कृष्णचतुर्दशी । आ-
षाढे कृष्णपक्षस्य षष्ठी । शुक्लच-
तुर्दशी । द्वितीया च तृतीया च श्राव-
णे सितकृष्णयोः । प्रथमा च द्विती-
या च नभस्ये मासि निन्दिता ॥ दश-
म्येकादशीनिन्द्या । मासीषे शुक्ल-
कृष्णयोः । ऊज्ज चतुर्दशी शुक्ला कृ-
ष्णपक्षे तु पञ्चमी ॥ सप्तमी चाष्टमी
सौम्ये पक्षयोः रुभयोरपि । पौषे पक्ष

शून्यराशिः ॥

द्वये चैव चतुर्थी पञ्चमी तथा ॥ मा-
घे तु पञ्चमी षष्ठी कृष्णे शुक्ले यथाक्रम-
म् । तृतीया च चतुर्थी च फाल्गुने-
सितकृष्णयोः । तिथयो मासशू-
न्याख्यावित्तवंशविनाशिकाः । आ-
सुश्रावं प्रकुर्वीत नैव मङ्गलमाचरि-
दिति वशिष्ठः ॥

शून्यनक्षत्रम् । न० शून्यमे ॥ यथा
। अश्विनो रोहिणी चैव शून्यमे परि-
कीर्त्तिते । चित्रा स्वाती च वैशा-
खे । ज्येष्ठे विश्वे ज्येष्ठारके ॥ भग-
वासवमाषाढे । श्रावणे हरिश्चित्र-
मे । नभस्ये वारुणान्यर्चमजपा-
दश्वयुज्यपि ॥ कार्त्तिके पिष्टवह्न्यु-
क्षे सौम्ये चित्रादिदैवते । पौषे द्वा-
सकराद्राः सप्तमि मूलश्च विष्णु-
भम् ॥ तपस्ये गङ्गाभरणी शून्यभा-
न्याहुर्यजाः । एषु यत्कृतं कर्म
धनैः सह विनश्यति ॥

शून्यभम् । न० शून्यनक्षत्रे ॥

शून्यमध्यः । पुं० नले । पाठ-
गले ॥

शून्यराशिः । पुं० मासविशेषगत-
राशिविशेषे । यथा । घटमत्स्य-
वृषा युग्म मेष कन्याः सवृश्चि-
काः । तुला चापकुलीराख्याम्-
गसिंहास्य राशयः ॥ चैत्रा-
दौ राशि शून्याख्यावित्तवंशविना-
शदाः ॥

शून्यालम्बः

शून्यलम्बनम् । न० दग्धलम्बने ॥ यथा । पचादितस्त्वोजतिथौघटैणौ मृगेन्द्रमक्रीमिय, नाङ्गनेच । चापेन्द्र, मेककर्कहरीहयान्यौगान्यौचनेष्टेतिथिशून्यलम्बने० तस्यांतसांतिथौ० दुदुलम्बनेष्टे० निषिद्धे ॥

शून्यवादी । पुं० माध्यमिके । सौगते ॥ अस्यमतंयथा । विज्ञानं क्षणिकं नात्माविद्य, दम्भनिमेषवत् । अन्यस्यानुपलब्धत्वाच्छून्यं माध्यमिकाजगुरिति । अस्यापवादो यथा । अभावाद्यैनभावेन ज्ञायते शून्यवादिना तस्य भावस्य सद्भावोदकेन निवार्यते ॥ अपिच । शून्यस्यापि हि शून्यत्वं तत्साक्षिणिसतोच्यते । असाक्षिकं चेतु तत्सिद्धं साक्षिवत्स्यात्स्वयम्प्रभमिति ॥ शून्यंवदत्यवश्यम् । आवश्यकेणिनिः ॥

शून्यवृत्तिः । स्त्री० अभाववृत्तौ ॥

शून्यशून्यः । वि० शून्यप्रकारे । अनर्थप्राये ॥ प्रकारेण वचनस्येति हि भावः ॥

शून्या । स्त्री० मल्लयाम् ॥ तूलिकायाम् ॥ महाकण्टकिन्याम् । नागयूहर० नागफलायूहर० इ० भा० ॥ वन्यायाम् ॥

शून्यालयः । पुं० निर्जनमन्दिरे ॥

शूरसेनः

शूरः । पुं० भटे । वीरेयुश्चकर्मण्युत्साहवति ॥ यादवे । वसुदेवस्यपितरि ॥ सूर्ये ॥ शूरवति । शूरवीरविक्रान्तौ । पचाद्यच् ॥ यद्वा । शवति । शुः सौष्टोगत्यर्थः । शुसिचिमौनां दोषं चेतिक्रन् ॥ सिंहे । शूकरे ॥ कुक्कुरे ॥ चितकव्याघ्रे ॥ चितकवृक्षे ॥ साले । उड्डी । लकुचे ॥ मसूरे । रगणेऽ । ऽ ॥

शूरकः । पुं० कोकिलाक्षे ॥

शूरणः । पुं० अर्थोघ्ने । कंदे ॥ असागुणायथा । शूरणो दीपनोरुक्षः कषायः कण्ड, कृतकटुः । विष्टम्भीविशदोरुक्षः कफाश्रंः कृन्तमौलघुः ॥ विशेषादर्शसिपथ्यः ग्रीहगुल्मविनाशनः । सर्वेषां कन्दशाकानां शूरणः श्रेष्ठ उच्यते ॥ दद्रूणां रक्तपित्तानां कुष्ठानां नाहिमेहिंसः । सन्धानयोगसम्प्राप्तः ॥ शूरणोगुणकृतपरः ॥ शूयते । शूरीहिंसायां म् । बहुलमनात्वापौतियुच् । कर्त्तरिल्लुङ्गा ॥

शूरणोज्ज्वलः । पुं० हरिद्वजपक्षिणि ॥

शूरदेवः । पुं० भाव्यर्हद्विधिषि ॥

शूरसेनः । पुं० चन्द्रवंशीयेन्द्रपतिविशेषि ॥ शूराः सेनायां यसा ॥ शूराणां सेनासायसावा ॥ पुं० भूमि० मथुरादेशेषु ॥

शूर्पवात :

शूर्पः । पुं० द्रोणद्वयात्मकेपरिमाणे
 । पुं० न० प्रस्फोटने । सूप० इ०
 भा० । शूर्पयति । शूर्प्यतेऽनेनवा
 । शूर्पमाने । पचाद्यच् । पुंसीति
 घोषा ॥ यद्वा । शृणाति । शृ० ।
 सुशृभ्यानिच्चेतिपः । बाहुलकादु
 त्वम् । रपरत्वम् । हलिच्चेतिदीर्घः
 ॥ न० शोणितभाजने ॥

शूर्पकः । पुं० कामदेवारातावसुर
 विशेषे ।

शूर्पकर्णः । पुं० गज । नागे । ग
 र्णो शि । विघ्नराजि ॥ शूर्पाविषकर्णो
 यस्य ॥

शूर्पकारातिः । पुं० कामदेवे ।
 शूर्पकारिः ।)

शूर्पणखा । स्त्री० रावणभगिन्याम् ॥
 शूर्पणखानियस्याः । पृ० पदा
 दित्तिणत्वम् । नखमुखात्संज्ञाया
 मितिनङ्गीष् । केशलयौगिकत्वे तु
 ङ्गीष् ॥

शूर्पणखी । स्त्री० रावणस्वसरि ॥
 शूर्पशोणितभाजनम् । नखविदूष
 णइतिधातुः । शूर्पण० शोणित
 भाजनेनयज्ञादिक्रियानखयतिदूष
 यतीतिशूर्पणखी ॥ यद्वा । शूर्पा
 काराणिनखानियस्याः साङ्गीष् ॥

शूर्पपर्णी । स्त्री० मुद्गपर्ण्याम् ॥

शूर्पवातः । पुं० सूर्पवायौ । फुल्ल
 फाले ॥

शूलः

शूर्पश्रुतिः । पुं० हस्तिनि ॥ इ०
 हा० ली ॥

शूर्पणी । स्त्री० शूर्पणखायाम् ॥ गौरा
 दित्वानङ्गीष् ॥ लुद्रमूर्पे ॥

शूर्मः । पुं०
 शूर्मिः । स्त्री०
 शूर्मिका । स्त्री०
 शूर्मी । } शूर्मिकायाम्

। लीहप्रतिमायाम् ॥

शूलः । पुं० न० आयुधविशेषे व
 र्छा० भाला० इ० भा० प्र० । मृ
 त्यो । केतने ॥ विष्कम्भादिपुन
 वमयोगे । तत्रजातस्यफलं यथा ।
 भीतोदरिद्रोदयिताप्रियश्चशूलाङ्गवः
 शूलङ्गस्वप्न्योः । विद्यामयाभ्यां
 रहितोयशूलोकरोतिलोकेनहितं
 कदाचित् ॥ सुतीक्ष्णं ॥ बधहे
 तावय । कीलके ॥ व्यथायाम् ॥
 विक्रतव्ये ॥ यथा । अट्टशूलाज
 नपदाः शिवशूलाद्यतुष्यथाः ।
 प्रमदाः केशशूलिन्योभविष्यन्तिक
 लीयुगे ॥ इतिमहाभारतेषादिपर्व
 ॥ रोगविशेषे ॥ अस्यदानादिकं
 भावप्रकाशे० शूलाधिकारेद्रष्टव्य
 म् ॥ रात्राङ्गोरादिमध्यान्तेपुन
 र्यान्त्यादिमध्यतः । मध्येचान्तेतथा
 दीचदेष्टेनाल्पातिशूलरुक् ॥ भुक्ते
 जीर्यतिजीर्णेऽन्नेजीर्णेभुक्तेचजीर्ण
 ति । जीर्णजार्जतिभुक्तेचदेष्टेनाल्पा

शूलधन्वा

तिरुक्क्रमात् ॥ ३॥ दोषैर्वातिपि
 त्रकफैः शूलरुक् शूलाख्यो रोगः
 । रात्रिश्च अहश्च रात्र्यहनीतयोरिति
 मध्यान्ते पुभागेषु वातेन शूलरुक्
 न भवति शमं प्राप्नोति । अल्पा भवति
 ईषत् प्रादुर्भवति । अति भवति अ
 त्यन्तं भवति ॥ रात्राह्नोरन्यादिम
 ध्यतः अत्यादिमध्येषु पित्तेन शूलरुक्
 न अल्पा अत्यन्तश्च भवति ॥ तयोरेवम
 ध्या चान्ये चादौषकफेन शूलरोगेना
 त्प्रातिभवतीत्यर्थः । । भुक्त इति ।
 अन्ने भुक्ते अभ्यवहते सति जीर्यति पा
 कं गच्छति । जीर्णे पाकं गते अन्ने इ
 ति । सर्वं च सम्वध्यते । तेनायमर्थः
 । भुक्ते अन्ने वातशूलरुक् न भवति
 शान्तिं भवतीत्यर्थः । जीर्यति अ
 ल्पा भवति । जीर्णे चाति भवति ॥
 पित्तशूलरुक् जीर्णेऽन्नेन । भुक्ते
 ऽल्पा । जीर्यति अति भवति अत्र पा
 शूलरुक् जीर्णेऽन्नेन । जीर्यति
 अल्पा । भुक्ते ऽति भवति ॥ शूल
 ति । शूलरुजायाम् । इगुपधेति
 कः ॥

शूलयन्त्रः । स्त्री । मालादूर्वायाम् ॥

शूलघातनम् । न । मंडूरे ॥

शूलघ्नः । पुं । तुम्बुरुवृक्षे । तीक्ष्ण
 फले ॥ वि । शूलघातके ॥

शूलहिट् । पुं । हिङ्गुनि ॥

शूलधन्वा । पुं । शम्भौ । शिवे ॥

शूली

शूलधरः । पुं । शिवे ॥ वि । शूल
 धारिणि ॥

शूलधरा । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

शूलधारी । पुं । शूलिनि ॥

शूलधारिणी स्त्री । दुर्गायाम् ॥

शूलधृक् । पुं । शिवे ॥ स्त्री । दुर्गा
 याम् ॥

शूलनाशनम् । न । सौवर्चलिलव
 ये ॥

शूलपत्री । स्त्री । गौडदेशे शूलीति ख्या
 तैतृणे ॥

शूलपाणिः । पुं । ईश्वरे । शिवे ॥

शूलपाणीयस्यः । प्रहरणार्थे
 भ्यः परे निष्ठासप्तम्यौ भवतः ॥

शूलप्रोतः । पुं । नरकविशेषे ॥

शूलभृत् । पुं । शङ्करे ॥

शूलशत्रुः । पुं । एरण्डवृक्षे ॥

शूलहन्त्री । स्त्री । यवान्याम् ॥

शूलहृत् । पुं । सूपधूपने । हिङ्गु
 नि ॥

शूला । स्त्री । पण्ययोषिति ॥ दुष्टव
 धार्थकीलके ॥

शूलाकृतम् । वि । शूलविषपक्वमांसा
 दौ । भटिक्वे । शूल्ये । शूला । इ ।
 भा । प्र० ॥ शूलैर्नक्तम् । शूला
 त्पाक इति डाच् ॥

शूलिकः । पुं । शशके ॥ न । शू
 ल्ये अङ्गारपरिपाचिते मांसे ॥

शूली । पुं । शिवे । मङ्गेश्वरे ॥ यथा

शूल्यम्

। शूलं शूलीचक्रमादायचक्रीपाशं
पाशीवचनादायवचोधाबन्धये पृ
ष्ठतः पार्श्वतोवादुर्गादुर्गावादिना
रक्षणाय ॥ चि० शूलरीगयस्त्रे ॥
यथा । बर्जयेद्विदलं शूलीकुष्ठौमांसं
क्षयीस्त्रियमिति ॥ शूलमम्यास्ति ।
इति ॥

शूलिनः । पुं० भाण्डौरवृक्षे ॥
शूलिनी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥
शूली । स्त्री० तृणप्रभेदे । शूलपत्र्याम्
। धूम्रमूलिकायाम् ।
शूलात्खा । स्त्री० सोमराज्याम् ॥
शूल्यम् । चि० शूलके । लोहशलाक
यापक्वमांसि । शूलाकृते ॥ शूलसंस्कृ
तमांसम् । तत्रसंस्कृतमित्यर्थे ॥ शू
लाखाद्यत् ॥ तत्पाकप्रकाराय
था । कालखण्डानिमांसानिययि
तानिशलाकया । घृतं सलवणं दत्त्वा
निर्हूमेदहमेपचेत् ॥ तत्तु शूल्यमि
तिप्रोक्तं पाककर्मधिकक्षयैः । शू
ल्यं शूल्यं सुधातुल्यं रुच्यं वज्रिकरं लघु
। कफघातहरं हृष्यं किञ्चित्पित्तक
रं हितम् ॥ अन्योपि । अङ्गारकप
राभ्याश्च शूलयन्त्रे पुटयथा । भज
नं विविधं प्रोक्तं सूपकारविशारदैः
॥ जलेन स्वेदयेत्पूर्वं प्रोतं शूलैर्नरा
न्तरम् । दध्याद्राहृहृलवशैर्लि
प्तं स्निग्धारपाचितम् ॥ तच्छूल्यन्तु
सुधातुल्यं रुच्यं वज्रिप्रदं लघु । तदे

शृगालिका

वाङ्गारतप्तन्तुप्रपक्वं वारायातनम् ॥
शूल्यकम् । चि० शूलविषपक्वमांसि ।
भट्टिचे । शूल्यमेव । कन् ॥
शृगालः । पुं० शिवायाम् । भूरिमा
ये । गोमायौ । मृगधूर्तके ॥ सि
आल० इ० भा० ॥ सृजतिमायाम्
। सृज० । बाहुलकात्कालन् । न्य
ङ्कादिः । पृषादरादिः ॥ असृ
गालातिवा । पृषादरादिः ॥ मृगं
भिन्दिपालमन्सातिवा । पूर्ववत्
॥ तालव्यादिः । तालव्यापिदन्त्या
द्यश्वशम्बलशूकराः । रशनापिच
जिह्वायां शृगालः कलशोपिचेतिश
ब्दभेदात् ॥ दैत्यभेदे ॥ तामुदेवे ॥
खले । निष्ठुरे ॥ भौरौ ॥
शृगालकण्ठकः । पुं० सियालकांटी इ०
भा० प्र० क्षुपे ॥
शृगालकीर्तिः । पुं० क्षुद्रवदयाम् ।
गोघोण्टायाम् । भुङ्क्तेरौ इ०
भा० ॥
शृगालघण्टी । स्त्री० कोकिलाघ्ने ॥
शृगालजम्बूः । स्त्री० गोडिम्बे ॥
घोण्टाफले ॥
शृगालविन्ना । स्त्री० पृश्निशर्ण्याम् ॥
शृगालिका स्त्री० शृगालयोपिति ।
शिवायाम् । लोमालिकायाम् ।
दीप्तजिह्वायाम् । लोमडी इ०
भा० प्र० ॥ आसात्पलायने । विद्रु
ती । भाजड इ० भा० प्र० ॥

शृङ्ग ;

शृङ्गाली । स्त्री० बिद्रवे । डमरे । भी
त्यापलायने ॥ कीकिलाचे ॥ बिदा
र्याम् । सिराला० इ० भा० ॥

शृङ्गलः । चि० पुं० स्कटीवस्त्रवन्धे ।
कौधनी० इ० भा० प्र० ॥ पुं० स्कटी
भूषणे । तगडी० इ० भा० प्र० ॥
निगडे । पुरुषप्रचारनिरोधके । लो
हरज्जी । वेडी० इ० भा० प्र० ॥
वन्धने ॥ शृङ्गैः खलति । खलस
सुये । अच् । पृषादरादिः ॥

शृङ्गलकः । पुं० दारुविकारशृङ्गला
प्रायवन्धनयुक्ते० करभे । करभाः
भ्यः । शृङ्गलकादारवैः पादवन्ध
नैरित्यमरः । शृङ्गलवन्धनमस्य ।
शृङ्गलमस्यवन्धनंकरभङ्गितकन्
उट्टे ॥

शृङ्गलः । स्त्री० पुं० स्कटीवस्त्रवन्धे ॥
निगडे ॥ कपाटादिवन्धयोग्यवस्तु
नि । सङ्गल० सांकार० इ० भा०
प्र० ॥ परम्परायाम् । परिशब्दा
म् ॥ शृङ्गप्राधान्यंखलति । खल०
। अन्तर्भावितव्यर्थः । अच् । पृ
षादरादिः ॥ शृङ्गात्प्राधान्यात्
० खलत्यनेन । पुं० सोतिषः । भि
दास्यङ् । पृषादरादिः ॥ की
किलाचे ॥

शृङ्गली । स्त्री० कीकिलाचे ॥
शृङ्गलोक्षा । स्त्री० कीकिलाचे ॥

शृङ्गः । पुं० कूर्चशीर्षकवृक्षे । जीय

शृङ्गवेरम्

कौषधी ॥ मुनिविशेषे ॥ न० प्रभु
त्वे ॥ शिखरे । कूटे । पर्वतोपरि
भागे ॥ चिह्ने । क्रीडास्वयन्त्रे ॥
विषाणे ॥ उत्कर्षे ॥ पर्वतसमभू
भागे । सानी ॥ महिषादिशृङ्गनि
र्मितवाद्यविशेषे ॥ यथा । क्वचिद्
नाशायमनोदधद्भजात्प्रातः समु
त्यायवयस्यवत्सपान् । प्रवोधयन्
शृङ्गरवेणचारुणाभिनिर्गतावत्सपु
रस्सरोहरिः ॥ शृणोति । शृ० ।
शृणोतेर्ज्ञस्त्वस्येति० गन्तुत्च ॥
कामोदके ॥

शृङ्गकः । पुं० जीवकवृक्षे ॥ विषवि
शेषे ॥ परीक्षास्थयथा । यस्मिन्गो
शृङ्गकेवृक्षेदुग्धंभवतिलोहितम् ।
सशृङ्गकद्रुतिप्रोक्तीद्रव्यतत्त्वविशार
दैरिति ॥

शृङ्गकन्दः । पुं० शृङ्गाटके ॥

शृङ्गजः । चि० शृङ्गजाति ॥ न० अगु
री ॥

शृङ्गमूलः । पुं० शृङ्गाटके ॥

शृङ्गमोही । पुं० चम्पके ॥

शृङ्गला । स्त्री० अजशृङ्ग्याम् ॥

शृङ्गवान् । पुं० इलाहतस्त्रीत्तरश्चहि
सहस्रयोजनविस्तीर्णपर्वतोदीर्घे
कुपवर्षमर्षादागिरी ॥

शृङ्गवेरम् । न० चार्द्रके ॥ शृङ्ग्याम्
॥ शृङ्गमिश्रेशरीरमस्य ॥ राममि
त्रस्थानिषादाधिपतेर्गृह्यपुरे ॥

शृङ्गार :

शृङ्गवेरकम् । न० चार्द्रके ॥
 शृङ्गवेरपुरम् । न० तीर्थविशेषे ॥ अ
 चरामेगङ्गामुत्तीर्णः ॥
 शृङ्गवेराभमूलकः । पुं० गुन्द्रायाम्
 । गोंदपटेरा० इ० भा० प्र० ॥
 शृङ्गाटः । पुं० अम्बुकण्टके स्वादु
 कण्टके ॥ कामाख्यादेशस्थपर्वत
 विशेषे ॥ दीपवत्याः पूर्वतस्तु शृङ्गा
 टानामपर्वतः ॥ न० चतुष्पथे ॥
 शृङ्गाटकः । पुं० वारिकण्टके ।
 शृङ्गाटकम् । न० चतुष्पथे ॥ वारि
 कण्टके । सिंघाड़ा० इ० प्र० जल
 जलताफले ॥ गुणायथा । शृङ्गा
 टकंहिमंस्वादुगुरुवृष्यकषायकम्
 । याद्विशुक्रानिलश्लेष्मप्रदं पित्तोद्
 दाहनुत् ॥ मांसशृङ्गाटके ॥ शृ
 ङ्गप्राधान्यमटति । अट० । कर्म
 ण्यण् । संज्ञायांकन् ॥
 शृङ्गाटी । स्त्री० जीबन्याम् ॥
 शृङ्गारः । पुं० सुरते । जगभूषणे
 । राजमण्डने । मण्डने । नाय्यर
 से ॥ तल्लक्षणं यथा । पुंसः स्त्रियां
 स्त्रियाः पुंसिसंयोगप्रतिपत्त्या
 । शृङ्गारइतिख्यातैरतिक्रोडादि
 कारणम् ॥ अपिच । शृङ्गंहिमन्म
 थिक्केदस्तदागमनहेतुकः । उत्तम
 प्रकृतिप्राधारसः शृङ्गारइष्यते । इ
 ति ॥ शृङ्गमप्राधान्यमिथति ।
 स्त० । कर्मण्यण् । यद्वा । शृङ्गा

शृङ्गिणी

रभृङ्गाराविति० शृङ्गातिरारन्०
 नुम्० गक्० ऋसुश्च ॥ न० लघ
 ङ्गे ॥ नागसम्भवे । चूर्णे ॥ का
 लागुरुणि ॥
 शृङ्गारकः । पुं० शृङ्गारे ॥ स्वा
 र्थकः । न० सिन्दूरे ॥ चि० शृ
 ङ्गति ॥ शृङ्गमस्त्यस्य । शृ
 ङ्गवृन्दाभ्यामारकन् ॥
 शृङ्गारभूषणम् । न० सिन्दूरे ॥
 शृङ्गारयानिः । पुं० कामदेवे ॥
 शृङ्गारितः । चि० मण्डिते । अल
 ङ्गते । सिंगारा० इ० भा० ॥ शृ
 ङ्गारिमण्डनं सञ्जातमस्य । तार
 कादिस्वादितच् ॥
 शृङ्गारो । पुं० गजे । द्विषे ॥ पूने
 । क्रमुके ॥ पद्मरागे । मापिके ॥
 चि० सशृङ्गारे ॥ मुनिपे ॥ शृ
 ङ्गारिस्त्वस्मिन्धा । अतद्वनिठना
 वितीनिः ॥
 शृङ्गिः । स्त्री० मत्स्यविशेषे । शृङ्गा
 भू ॥
 शृङ्गिकः । पुं० न० विषप्रभेदे ॥
 शृङ्गिका । स्त्री० प्रतिविषाधाम् ॥
 शृङ्गिणः । पुं० मेघे ॥ शृङ्गौस्ती
 ऽस्य । ज्योत्स्नातमिस्राशृङ्गिणोत्वा
 दिनाशृङ्गादिनच् निपात्यते ॥
 शृङ्गिणी । स्त्री० माहेय्याम् । सौर
 मेय्याम् । गवि ॥ शृङ्गौस्तीऽस्याः
 । अतद्वनिः ॥

शृणि :

शृङ्गी । पुं० नागे । हस्तिनि ॥ वृत्ते
॥ पर्वते ॥ वर्षपर्वतविशेषे ॥ स्य
मौकर्षितनये ॥ वटे ॥ प्रलयाम्भ
सिशृङ्गवृत्तिसमस्तविशिषस्वरूपेहरी
॥ अतिसयः शृङ्गेः स्यस्य । इनिः
॥ चि० शृङ्गयुक्ते ॥

शृङ्गी । स्त्री० विषायाम् । अतिवि
षायाम् ॥ कुण्डलादिभूषणानांस्व
र्यो ॥ मोनविशेषे । मद्गुरुरग्रिया
याम् । सीगीमल्ली । इ० भा०
प्र० ॥ अस्त्रागुणावया । शृङ्गौतु
वातशमनीस्त्रिधाऽर्शः प्राक्कोपणी ।
रसितक्ताकषायोचलध्वीरुच्यास्मृ-
तवुधैरिति ॥ ऋषभौषधे । जीव
कौषधे ॥ अजशृङ्ग्याम् । यथा
स्यागुणाः । शृङ्गीकषायातिक्तो
प्याकफयातस्यज्वरान् । श्वासीर्ध
वाततट्क्वासर्हक्कासचिबमीर्हरेत्
॥ शृणाति । शृ० । शृणातेर्ह्रस्व
थेति० गन्० ऋस्वत्वं० नुडागम
श्च । पुंयोगादिति० जातेरितिवा
डीप् । गौरादिखाद्य ॥

शृङ्गीवनकम् । न० कुण्डलोद्यल
ङ्कारसुधयो ॥ शृङ्गिणामौ० शृ
ङ्गीकनति । कनीदौमौ । कुन् ।
शृणिः । पुं० स्त्री० अङ्गुशे । आंक
स० इ० भा० प्र० ॥ शृणाति ।
शृ० । शृणातेर्वाहुलकात्सिबिरिति
कश्चित् ॥ दन्त्यादिरेवसाधुः ॥

श्रिप :

शृतः । चि० क्षीरहविषोः पाके ॥
॥ आयतेस्म । आपाके । शृतं पाके०
इतिसाधुः । अनेनश्रातिश्रायत्यो
रदादिभ्वाद्योरकर्मकत्वात्कर्तरिक्त्वि
शृभावानिपात्यते० क्षीरहविषोः पा
के । यथा० शृतं क्षीरं० स्वयमेव
विक्रिन्नं पक्वं वैत्यर्थः । शृतं हविः
स्वयमेव ॥ क्षीराज्यपयसांपाके ॥
कथिते ॥ इतिरत्नमालाशब्दचन्द्रि
काय ॥ यथा । जलजलजलजलवाह
रेणुविश्वौषधशिशिरैः शिशिरंज
लं शृतं यदितिलालिम्भराजः ।

शृदरः । पुं० भुजङ्गमे ॥ शृणाति
। शृ० । कृदरादयश्चेत्यदरप्रत्ययान्तो
निपातितः ॥

शृधूः । पुं० शुदे । शर्द्धते । शृधुग
व्दकुत्सायाम् । नृतिशृध्वोः कृ० ॥
शेखरः । पुं० आपौड्रे । शिखाबिन्द्य
स्तमालायाम् ॥ शिरोभूषणे ॥ न०
लवङ्गे ॥ शिशुमूले ॥ शिङ्ख
ति । शिखिगतौ । बाहुलकादरः
। आगमशाम्भस्यानित्यत्वान्ननुम् ॥ प
क्षमाजिकल्पपञ्चमेप्रमेदे० ॥ ५०१० ॥

शेखरितः । चि० मुकुटवत्कृते ॥

शेखरो । स्त्री० वन्दायाम् ॥

श्रिपः । पुं० शिश्रे । शिफसि ॥ श्रिते
रेतः पाते । शौङ्सुप्ते । बाहुल
कात्पप्रत्ययः ॥

श्रिपः । न० शिश्रे ॥ श्रितेरेतः पाते ।

शेफालिका

वृङ्शीङ्भ्यांरूपस्वांगयोः पुट्
चेत्यसुन् ॥

शेपालः । पुं० न० शैबाले ॥ इ०
श० र० ली ॥

शेफः । पुं० मेढ्रे । शिश्रे ॥ शैते
रेतः पातानन्तरम् । बाहुलकात्
फप्रत्ययः ॥

शेफः । पुं० मेढ्रे । शिश्रे ॥ शैतेरे
तः पाते । शीङ् । वृङ्शीङ्
भ्यांरूपस्वांगयोः फुट्चेत्यसुन् ।
अत्रपदवर्गद्वितीयाप्यागमे ॥

शेफसी । स्त्री० शिश्रे ॥

शेफालिः । स्त्री० शेफालिकायाम् ॥

शेफालिका । स्त्री० सुबहायाम् ।

निगुण्डायाम् ॥ नीलिकायाम् ।

हारशृङ्गार० पारिजाता० इ०

भा० प्र० पुष्पवृक्षे । शिउको०

गौ० दे० भा० प्र० ॥ चत्वारि

शेफालिकामात्रे । शियलीतिख्या

तनीलपुष्पायांशेफालिकायामिति

केचित् । शेफालिकादिद्वयंशेफा-

लिकामात्रे० निगुण्ड्यादिद्वयं-

नीलपुष्पशेफालिकायामितिकेचि-

त् । न्यबारीतिख्यातेपुष्पविशिषे०

इतिचान्ये ॥ शब्दरत्नावल्युक्ताः

पर्यायास्तु । शेफाली० मलिका०

रजनीहासा० निशिपुष्पिका० सा

शुक्लाचेत् । श्वेतसुरसा० भूतवे

शीति ॥ राजनिर्घण्टोक्तास्तु ।

शैवः

शुक्लाङ्गीशीतमञ्जरी० विजया०

बातारिः० भूतकेशीति ॥ शैतेइ

तिशेः० शीङोविच् । शयंफालय

ति । अफलाविशरणे । अण् ।

स्वार्थेकन्कुन्वा ॥ शेफालिकायाः

पुष्पम् । शेफालिका । पुष्पमूले

पुष्पहुलमिति० अनुदात्तादेरओऽ

णश्चलुप् । लुपियुक्तवत् ॥ शैर

तेशेफाचलयोऽस्याम् । वा । डीष्

। स्वार्थेकन् ॥

शेफाली । स्त्री० निगुण्डायाम् । शे

फालिकायाम् । न्यबारीतिख्याते

पुष्पवृक्षे । हारशृङ्गार० इ० च०

भा० प्र० । शैरतेशेफाचलयोऽ

स्याम् । वाडोष् ॥ नीलसिन्दुवा

रे । संभालू० इ० भा० ॥

शैमुषी । स्त्री० बृहती । प्रज्ञायाम् ।

मती ॥ शैतेइतिशेः । शीङोविच् ।

शेः० मेढ्रेः० तंमुष्णातीति० शैमु-

षी । मुषस्तेये । मूलविभुजादि

त्वात्कः । गौरादित्वात्डीष् ॥

शैयालः । पुं० जलनील्याम् । शैब

ले । जलशैते० तिष्ठति । शीङो

वालन् ॥ बाहुलकादस्यः ।

शैलुः । पुं० श्लेषातके । बहुशर

के । लसीडा इ० भा० प्र० ॥

शैलति । शैल० । बाहुलकादुः ।

शैवः । पुं० चण्वी ॥ शिश्रे ॥

चि० उन्नते ॥ शैते । इण्शीभ्यां

शेष :

वन्निति० शीङीबन् । शेषेऽत्यर्थम् । शेषयद्धेतिसाधुर्वा ॥ सुखे ॥

शेषधिः । पुं० सामान्यनिधौ । शेषकल्याणे० सौहेवा० अवधिः । तत्पुरुषद्वयलुक् ॥ यद्वा । शेषेऽनेनशेषसुखम् । द्रव्यशीभ्यांबन् । शेषधीयतेरस्मिन् । कर्मस्थधिकरणेचेति किः ॥

शेषलम् । न० शेषाले ॥

शेषालम् । न० शेषले ॥ जलेज्जतेति षटि । शीङीधुक्लक्बलज्बालनद्वतिबालन् ॥

शेषालिनो । स्त्री० नद्याम् ॥

शेषाली । स्त्री० आकाशमांश्याम् ॥

शेषः । पुं० भगवतोहितौघायांमूर्त्तौ ॥ यथा । एकाभगवतोमूर्त्तिर्ज्ञानरूपाशिवामला । वासुदेवाभिधानासागुणातीतासुनिष्कला ॥ द्वितीयाकालसत्ताऽन्यातामसीशेषसंज्ञिता । निहन्तिसकलांश्वान्तवैष्णोपरमातनुरितिकौर्म ४८ऽध्यायः ॥ सङ्कर्षणे । सीरपाणी । बलदेवे ॥ वधे ॥ अन्ते । नागजातिराजे । फणामहयतद्वते । शिष्यते । शिष्यत्वविशेषो० शिष्यसर्वोपयोगेवा । घञ् ॥ मयार्थः । शेषद्वतिमोमांसकाः ॥ षष्ठ्यर्थः ॥ पुं० न० उपयु

शेषा

क्तं तरे ॥ परमाधिकक्षपक्षमप्रभेदे० ॥ ॥ ५० ॥ त्रि० अन्ते । सूकृतेतरवस्तुनि ॥ अवशेषे । यथा । अत्यादरपरोविद्वानोद्दमानः स्थिरांश्रियम् । अग्नेः शेषमृणस्यापिशोः शेषंनशेषयेत् ॥ अपिच । ऋणशेषमग्निशेषंशत्रुजपंतथैवच । पुनः पुनःप्रवर्धन्तेतस्माच्छेषंनशेषयेदितिगरुडपु० २६६ अ० ॥ शिष्यतेपरिशिष्यते । शिष्येर्घञ् ॥

शेषत्वम् । न० उपकारित्वे । पारार्थ्ये । पराहेयप्रवृत्तिकत्वे ॥ यथा । शेषत्वमुपकारित्वंद्रव्यादावाहवादरिः । पारार्थ्यंशेषतातत्त्वसर्वेष्वस्तीतिनैमिनिरित्यधिकरणमालायांमाधवाचार्य्यः ॥

शेषभूतः । त्रि० अङ्गभूते ॥

शेषरात्रिः । स्त्री० रात्रिशेषे । उच्चन्द्रे । अपररात्रे ॥

शेषवत् । न० अभीतानुमाने ॥ शेषएवविषयतयाश्रयास्त्यनुमानज्ञानस्य० तच्छेषवत् ॥

शेषा । स्त्री० प्रसादेनस्वमिर्माल्यापणं । निर्माल्यदाने ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । छन्दोविद्धिः प्रोक्ताषद्विर्णैरेषा । सर्ववर्णायस्यादीर्घासाग्याच्छेषाः यथा । किंवाकुर्यांकान्तः । हंहीनैवायातः व्योमाभैरामयुगीकृताः प्राणास्तूर्णम् ॥

शैल :

शेषावस्था । स्त्री० बर्द्धक्ये ॥
 शेषितः । त्रि० उर्वरिते ॥
 शेषः । पुं० प्रथमारब्धवेदे । प्राथम
 कल्पिके ॥ शिक्षामधीते । तदधी
 तद्वत्यण् ॥ शिक्षायाचयम्० तत्र
 भषावा ॥ यद्वा । शिक्षालभते ।
 शेषवत्यण् ॥ यद्वा । शिक्षाशैल
 मस्थ । कृत्रादिभ्योण् ॥
 शैखः । पुं० सङ्कीर्णजातिविशेषे ।
 । भूर्जकण्टके ॥
 शैखरिक्कः । पुं० अपामार्गे ॥ शिख
 रेप्रायेणभवति । अध्यात्मादित्वाङ्
 ज् ॥
 शैखरेषः । पुं० अपामार्गे ॥
 शैत्यम् । न० शीतत्वे ॥ भावेऽप्यज् ।
 शैत्यं हि यत्सः प्रकृतिर्जलस्य ॥
 शैथिल्यम् । न० शिथिलतायाम् ॥
 अनुयमे ॥ भावेऽप्यज् ॥
 शैनेयः । पुं० शिनेर्नम्रि । सात्यकौ
 । श्रोकृष्णसारथौ ॥ शिनेर्गोत्रापत्य
 म् । इतश्चानिञ्जित्ठक् ॥
 शीर्षच्छेदिकः । त्रि० शीर्षच्छेदो ॥
 शिरश्छेदनित्यमर्हति । शीर्षच्छेदा
 द्यच्चेतिठज् । प्रत्यययोगेनशिरसः
 शीर्षभाष्य ॥
 शैलः । पुं० महीधरे । अचले । शि
 लाचये ॥ प्रचुराः शिलाः संत्यत
 । ज्योत्स्नादित्वादण् ॥ न० शैल्ये
 । तादृश्यैले । रसाञ्जने ॥ शिला

शैलराजसुता

जतुनि ।

शैलकम् । न० शैलजे ॥
 शैलगन्धम् । न० शावरचन्दने ॥
 शैलगर्भा । स्त्री० शिलावल्कायाम् ॥
 शैलगर्भाह्वा । स्त्री० शिलावल्कायाम्
 । इ० रा० नि० गट् ॥
 शैलजम् । न० शैल्ये । सुगन्धिद्रव्य
 विशेषे ॥ शैलेजातम् । जनी० ।
 समस्यांजनेडः । त्रि० पर्वतात्प
 नेवस्तुनि ॥
 शैलजा । स्त्री० गिरिजायाम् । पार्थ
 त्याम् ॥ शैलाज्जाता । जनी० ।
 पञ्चम्यामितिङ् ॥ गजपिप्यल्याम्
 ॥ सौहल्याम् ॥
 शैलधन्वा । पुं० शम्भौ । शिवे । इ०
 त्रि० शेषः ॥
 शैलधरः । पुं० गिरिधरे । श्रोकृष्णौ
 ॥ इतिधनञ्जयः ॥
 शैलधातुजम् । न० शिलाजतुनि ॥
 शैलनिर्यासः । पुं० अश्मजे । शिला
 जतुनि ॥ शैलस्यनिर्यासद्वय ॥
 शैलपत्रः । पुं० विल्वपत्रे ॥
 शैलपीलुः । पुं० अक्षौटे ॥
 शैलभित्तिः । स्त्री० टङ्के ॥
 शैलराजः । पुं० मेरुपर्वते ॥ हि
 मालये ॥ शैलानां राजा । टच् ॥
 शैलराजतनया । स्त्री० पार्वत्या
 म् ॥
 शैलराजसुता । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

शैली

दुर्गायाम् ॥ यथा । अरुपापर
भावत्वाद्दुरुपाक्रियात्मिका । जा
ताशैलेन्द्रगेहेसाशैलराजसुतात-
तः ॥ इतिदेवीपुराणे ४५ अ० ॥
शैलवल्कला । स्त्री० शिलावल्कला
याम् ॥
शैलशीजः । पुं० भक्षातकवृक्षे ।
शैलगिविरम् । न० बाढी । धर
णौप्लवे । समुद्रे ॥
शैलसुता । स्त्री० अम्बिकायाम् ।
पार्वत्याम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥
शैलाख्यम् । न० शैलजे ॥
शैलाग्रम् । न० शिखरे । शैल
शृङ्गे ॥
शैलाजम् । न० शैलये ॥ इ०
रा० गटः ॥
शैलाटः । पुं० देवले ॥ सिंहे ॥
शुक्लकाचे । किराते ॥ इ० मे०
करः ॥
शैलादिः । पुं० नन्दिनि । शिवग
णविशेषे ॥
शैलापगो । स्त्री० क्षुद्रनयाम् ॥
शैलाली । पुं० नटे ॥ शिलालि
नाप्रोक्तं नटसूत्रमधीते । पाराश
र्यशिलालिभ्यांभिद्युनटसूत्रयोरि
तिष्णिनिः ॥
शैलिक्यः । पुं० सर्वशिल्पिनि ॥
शैलिकस्यभावः कर्मवाप्यञ् ॥
शैली । स्त्री० सङ्केते ॥ प्रज्ञप्तिः

शैलेयी

परिभाषाशैलीसङ्केतसमवकारा-
द्यतिचिकामुद्रशेषः ॥ समवधान
पूर्विकायांप्रवृत्तौ ॥ यथाब्राह्मणेः
सहब्राह्मणभोज्यन्तेक्षत्रियैः सह
क्षत्रियादिति ॥ शैलीभवा । अण्
डोप् ॥
शैलूषः । पुं० विल्वे । मालूरुवृ
क्षे ॥ नटे ॥ शिलूषस्यापत्यम् ।
अण् । शैलूषइवेति० नानरूप
त्वात् ॥
शैलूषिकः । पुं० नटवृक्ष्यन्वेषिणि ॥
शैलूषिकौ । स्त्री० शैलूषिकजा
तिस्त्रियाम् ॥
शैलेन्द्रः । पुं० हिमाचले ॥
शैलेन्द्रस्यः । पुं० भूर्जवृक्षे ॥
शैलेयः । पुं० मधुपे । भक्षरे ॥
सिंहे । न० तालपट्याम् ॥ सैन्धवे
॥ शैलजे । शैलजातगन्धद्रव्ये । कुरी
ला० इ० भा० प्र० ॥ अष्टपर्यायाद
यायथा । शैलेयन्तुशिलापुष्पवृक्षं
कालानुसार्यकम् ॥ शैलेयंशीतलं
हृद्यं कफपित्तहरंलघु । कण्डूकु
ष्ठाश्मरीदाहविषहृद्गुदरक्तहृदिति
॥ चि० शिलातुल्ये ॥ शिलाया
मुत्पन्ने ॥ शिलायांभवः । न
नद्यादिम्यस्येतिठक् ॥ शिलेश्च ।
शिलायाद्वृत्तियोगविभागेनटञ्च्वा॥
डोपिशैलेयी ॥
शैलेयी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

शैवावधूत :

शैलोदा । स्त्री० निम्नगान्तरे ॥
शैलोद्गवा । स्त्री० क्षुद्रपाषाणभेदा
म् ॥ अम्बिकायाम् ॥

शैवः । चि० शिवोपासके । और्ध्व
स्त्रोतसिके ॥ न० शिवप्रोक्तेमा
र्गे ॥ यथा । नपादुकापरोमन्तो
नन्देवः श्रीगुरोः परः । महिषै
वात्परोमार्गोऽनपुण्यं कुलपूजना-
त् ॥ आचारविशेषे ॥ यथा ।
अष्टाङ्गयोगसंयुक्तोऽयजहोषीविधान
तः यावद्ग्रानसमाधिस्रुतावष्टौ
वः प्रचक्ष्यते ॥ विवाहविशेषे ॥
यथा । शैवाविवाहाद्विधिः कु
लचक्रे विधीयते । चक्रस्य नियमे
नैकोऽद्वितीयोऽजीवनावधिः ॥ अ
पिच । परिणोतानरमिताकन्य
काविधवाभवेत् ॥ साप्युद्वाद्यापु
नः पित्राशैवधर्मोऽप्ययं विधिः ॥
शिवम्यायम् । तल्लेदमित्यण् ॥
शिवे । स्वार्थे ऽण् ॥ बभुके । बक्त
हृत्ते ॥ धत्तूरे ॥ देशविशेषे ॥
शिवीनां विषयोऽदेयः । विषयोऽदे
शब्रत्यण् ॥ न० शिवपुराणे ॥
शैबाली ॥ चि० शिवसंबन्धि
नि ॥

शैबलः पुं० शैबाली ॥ न० पद्म
काष्ठे ॥ जलश्रेतेतिष्ठति । शौडो
घुक्कुक्वलज्ज्वालनइतिबलज् ॥

शैवावधूतः । पुं० अवधूतविशेषे

शैवः :

॥ सचेत्तः श्रीमहानिर्वाणसदा
शिवेन । पूर्णाभिषेकविधिनासं
स्कृतायैवमानवाः । शैवावधूता
स्ते ज्ञेयाः पूजनीयाः कुलाचिं
तेवृत्ति ॥

शैबलिनी । स्त्री० तरङ्गिण्याम् ॥
तटिण्याम् । नद्याम् ॥ शैबलम-
स्यस्याम् । अतद्वनिठनावितीनिः
। ऋन्नेभ्योऽङौप् ॥

शैबालम् । न० जलमौल्याम् ।
शैबाली ॥ शैबालंतुवरंतिक्तमधु
रगीतलंलघु । स्निग्धं दाहृदपा
पितरक्तज्वरहरंपरम् ॥

शैबालिनी । स्त्री० नद्याम् ॥

शैबी । स्त्री० शैवविवाहेनोद्वाहि
ताग्राम् ॥

शैव्यः । पुं० श्रीकृष्णरथस्याश्ववि
शेषे ॥ यथा । तुरगाः शैव्यसु
यीवमेघपुष्पबलाहकाः ॥ पाण्ड
वानांसेनापतिविशेषे ॥

शैशवम् । न० शिशुत्वे । बाल्ये
॥ शिशोर्भावं कर्मवा । इगन्ता
श्चलघुपूर्वादित्यण् ॥

शैशिरः । पुं० श्यामचटके ॥ दन्त
रागविशेषे ॥ चि० शिशिरसम्ब
न्धिनि ॥

शैशुमारम् । न० शिशुमाराकारे
ज्योतिश्चक्रे ॥

शैवः । पुं० मन्त्री । शुचि । व्या

शोकहारी

कुलतायाम् । इष्टवियोगानुचि-
 न्तने । इष्टवियोगनिमित्ते मनसः
 सन्तापे । इष्टवियोगे तस्मात्तान्-
 ताज्ञाने ॥ सदानुचितएव० यतः
 । शोचमानास्तु सन्नेहाभाभ्याः
 सुदृढस्तथा । यातयन्ति गतं स्वर्गाद-
 शुपतेन राघव ॥ भूरिद्युस्त्रोगतः
 स्वर्गपुच्छेन पतितः पुनः । शोचि-
 तो वसुवर्गैश्च मृते स्नेहपरित्यज ॥
 इति वल्लिपुराणे रामप्रतिवाशिष्ठो-
 क्तः ॥ विवेकिनां चित्ते तु नास्त्ये-
 व शोकावकाशः । यतः । पान्या-
 नामिव वत्सर्निः क्षितिर्हृद्गन्ध्या-
 मिव० भ्राम्यतां० मेघानामिव पु-
 ष्करैः० जलनिधौ सांयाचिकाणामि-
 व । संयोगः पितृमातृवभ्युत्तनय-
 भ्रातृप्रियाणां यदा सिद्धी० दूरवि-
 योगएव० विदुषां शोकादयः कस्त-
 दा ॥ शोचनम् । शुचशोके ।
 चञ् ॥ संसारे ॥ स्वसंस्पृष्टपुरु-
 षं शोचयतीति शोकस्तमेमूलः सं-
 सारः । उक्तञ्च श्रीविद्यारण्यगुरु-
 भिः । ज्ञाकंतरतिचात्मविदिति ॥
 शोकनाशनः । पुं० अज्ञाकवृत्ते ॥
 शोकं नाशयति । यशश्च दर्शने ।
 नन्द्यादिस्वाल्गुः ॥ परमात्मनि
 ॥ स्वाभेदसाक्षात्कारेण संसारिणां
 संसारशोकं नाशयति ॥

शोकहारी । पुं० वनवर्षरिकायाम् ॥

शोच्यः

शोकातिगः । चि० मानसैर्दुः खैर्ब-
 ङ्गिते ॥ शोकमतो ल्यगच्छतीति त-
 था ॥

शोकापनुदः । पुं० पुञ्च । शोकमप-
 नुदति । गृहप्रेरथे । तुन्दशोक-
 येः परिमृजापनुदेरिति सुखसा-
 हरणं कः ॥

शोकारिः । पुं० कदम्बवृक्षे ॥

शोकार्तः । चि० शोकाकुले ॥

शोचनम् । न० शुचि । शोके ॥ चि०
 शोकशोले ॥ शोचति० तच्छीलः
 । शुचशोके । जुषङ्गम्यदन्द्रम्यसृष्ट-
 धिञ्चलशुचलषपतपदः । इतियु-
 च् ॥

शोचना । स्त्री० शोकात्पादनायाम् ॥

शोचनीयः । चि० शोच्ये । शोचितुं
 योग्ये । यथा । क्षिप्रालभावेन पठन्ति
 विद्यां ये यौवनस्था अपधनाचदाराः
 । ते शोचनीया इह जीवन्तीति मनुष्य-
 रूपेण मृगाश्चरन्ति इति ॥

शोचिष्केशः । पुं० उषर्बुधे । चमनौ
 ॥ शोचिषिज्जालाः केशा इव स्य ।
 नित्यं समासीनुत्तरपदस्थस्येति षत्व-
 म् ॥ चिञ्कवृत्ते ॥

शोचिः । न० रोचिषि । प्रभायाम्
 ॥ शुच्यति० पूतीभवत्यनेन । इ-
 शुचिरपूतीभावे । अचिश्शुचिहुस्-
 पिष्ठादिष्छद्भिभ्यः इति ॥

शोच्यः । चि० तपस्विनि सापराधि ॥

श्रीणपञ्चकम्

अनुकम्प्य ॥

श्रीच्यकः । चि० च, द्रे ॥

श्रीठः । वि० मूर्खे ॥ अलसि । धू
र्त्ते । नीचे ॥ पापरते ॥श्रीणः । पुं० कृशानौ । अशौ श्योना
के ॥ लाहिताश्वे । नदविशेषे ।हिरण्यवाही ॥ योयममरकण्टक
देवात्पाटलिपुत्रे गङ्गायामिलितः ॥ समुद्रविशेषे ॥ रक्तेष्टी
॥ लवणाम्बुधेः पारस्ये रक्तजलेऽगाधेशीघ्रगामिनिप्रवहोपान्तर्व-
त्तिनिनदविशेषे ॥ अनुत्कटरक्ते। कौकनद्वर्णे ॥ श्योनाकप्रभे
दे । न० सिन्दूरे ॥ रुधिरं ॥वि० कौकनदृष्ट्याये । कौकनद्व
र्णवति ॥ ज्ञापति । ज्ञाणुवर्णगह्योः । पचादाव् । रक्तवर्णे ॥
श्रीणकः । पुं० श्योनाकतरौ । सीनापाटो । इ० भा० प्र० ॥ सू
र्येकः ॥श्रीणज्यातीरथीसङ्गमः । पुं० तीर्थवि
शेषे ॥ज्ञाणभण्डिका । स्त्री० रक्तसैरेये ॥
श्रीणभण्टी । स्त्री० कुरङ्के ॥ कण्टकिन्याम् ॥
श्रीणपत्रः । पुं० रक्तपुनर्नशायाम् ॥
श्रीणपद्मम् । न०) रक्तपद्मे ॥

श्रीणपद्मकम् । न०) रक्तपद्मे ॥

श्रीयः

श्रीणपुष्पः । पुं०) क, दाने ।
श्रीणपुष्पकः । पुं०) क, दाने ।कोविदारि । श्रीणानि० तद्वर्णं
तिपुष्पाख्यस्य ॥श्रीणपुष्पो । स्त्री० सिन्दूरपुष्पयाम् ॥
श्रीणप्रभवः । पुं० तीर्थविशेषे ॥श्रीणरत्नम् । न० पद्मरागमयी ॥ मा
णिक्ये ॥ श्रीणसुतद्रव्यम् ॥श्रीणा । स्त्री० श्रीणवर्णयुक्तायाम् ।
श्रीणयाम् ॥ श्रीणात्प्राचामित्यन्येषामतेटाप् ॥
श्रीणाकः । पुं० श्योनाकवर्णे । शुकनासं ।
श्रीणितम् । न० रुधिरं । रक्ते ॥ कुङ्कुमे ॥ श्रीणतिरम् । ज्ञाणु० । गत्य
र्थेतिक्तः ॥श्रीणितचन्दनम् । न० रक्तचन्दने ॥
श्रीणितपुष्पम् । न० बाणासुरपुरेसराहणे । इ० भा० प्र० ॥ श्री
णितसंज्ञकपुरम् ॥श्रीणितद्रुम् । न० कुङ्कुमे ॥
श्रीणितोत्पलम् । न० रक्तोत्पले ॥श्रीणी । स्त्री० रक्तायाम् । रक्तोत्प
लवर्णायाम् । स्थियाम् ॥ ज्ञाणात्प्राचामितिवाङोप् ॥
श्रीणीपलः । पुं० माणिक्ये ॥श्रीयः । पुं० श्रीफे । श्वयथौ । स्व
विवर्द्धने ॥ शब्दति । शबगतौ ।

बाहुलकात् । यः । स्फुरित्युठ् ।

श्री नी

आहुणः । संज्ञापूवकत्वादित्ये
 धलूठ्स्वितिनवृद्धिः यदा । शव
 ति । शुगतौ । पूर्ववत् । यः ।
 उड्गामौनरं दध्यामघोगामौमुखा
 तस्त्रियम् । उभयोर्वसिसञ्ज्ञातः
 वेधे हन्तिनसंशयः ॥
 शोधकः । पुं० शोधे ॥
 शोधकृत् । त्रि० शोफकारिणि ।
 शोधनः । त्रि० शोधनाशके ॥
 शोधनी । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥
 पुनर्नवायाम् ॥ शोधयं हन्ति । अ
 थपुनर्युक्तलक्षणेतिटक् । डी
 प् ॥ शालपय्याम् ॥
 शोधयितृ । पुं० भस्मातके ॥ पुनर्नवा
 याम् ॥ त्रि० शोफहारके ॥
 शोधयत् । पुं० भस्मातके ॥
 शोधः । पुं० शोधने ॥
 शोधकाः । त्रि० शोधकारके ॥ न०
 कङ्कष्टे ॥
 शोधनः । पुं० निम्बे ॥ निम्बूके ॥
 न० शुद्धौ । शोधे ॥ मलापनयने
 ॥ विष्टायाम् ॥ काशीसै ॥ वा
 तुनिर्दोषीकरणे ॥ ग्रणादिपरिष्क
 रणे ॥ लिखितपत्रादेः प्रमाणी
 करणे ॥ विरुद्धलिखितसंशुद्
 धीकरणे ॥ अङ्गस्यहरणे । त्रि०
 शुद्धिसाधने । शुद्धिकारके ॥
 शोधनी । स्त्री० सम्राज्जन्याम् । सी
 हनी । इ० भा० ॥ जाध्यतेऽनया

श्रीभनः

। शुभगौचे । करणे ल्युट् । डीप्
 ॥ ताम्रवल्याम् ॥ नील्याम् ॥
 शोधनीयः । त्रि० शोधितव्ये । शो
 ध्ये ॥
 शोधनीबीजम् । न० जयपाले । म
 लद्राविणि ॥
 शोधितः । त्रि० सम्मृष्टे । मक्षिका
 द्यपनयनेन कृतशोधने व्यञ्जनादौ ॥
 यथा । व्यञ्जने केशकोटादिशुद्धे स
 म्मृष्टशोधितेतिशब्दत्वावली ॥ अ
 पनीतमले । निष्कृते । मृष्टे ।
 धीते ॥ शोध्यतेऽस्म । शुध० । व्य
 त्तः कर्त्तरिक्तः ॥
 शोफः । पुं० शोधे ॥ शवति । शव०
 । बाहुलकात्फः । श्वोरित्युठ्
 । आहुणः । संज्ञापूवकत्वादित्ये
 धलूठ्स्वितिनवृद्धिः ॥ यदाशवति
 । शु० । पूर्ववत्फः ॥
 शोफकृत् । त्रि० शोधकृति ॥
 शोफघ्नी । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम्
 शालपय्याम् ॥
 शोफनाशनः । पुं० नीलवृक्षे ॥ त्रि०
 शोधनाशके ॥
 शोफहृत् । पुं० भस्मातके ॥ त्रि०
 शोधहारके ॥
 श्रीभनः । पुं० यज्ञे ॥ विष्कम्भादि
 द्विषु पञ्चमेयोगे ॥ तत्रजातस्यपञ्च
 यथा । स्याच्छ्रीभनः श्रीभनयोगज
 न्मादयो विपक्षप्रतिपक्षवित्तः ।

श्रीभा

सदुत्तरश्चाकषपुः सुधीरम. सम्मानयुक्तमनुजः प्रवीणः ॥ श्रीभक्तवत्सरे ॥ तत्फलं यथा । सुभिन्नं मे ससारोग्यं दृष्टमगोब्राह्मणाः प्रिये । सुस्थिताः श्रीभनेर्वेप्रजाः सर्वाः सुलोचने ॥ ३७ ॥ न. बारिजे । पद्मे ॥ त्रि. सुन्दरे । सुषमे । मनो . . . गामते । शुभदीप्तौ । अनुदान्त तस्यातयुच् ॥ श्रीभयति । नन्द्यादित्यु . . .

श्रीभनकाः । पुं. शिष्यौ । श्रीभक्तत् । पुं. श्रीभनेर्वे ॥ त्रि. श्रीभनकारके ॥

श्रीभना । स्त्री. गीरोचनायाम् । हरिद्रायाम् । इ. रा. गृह । श्रीभनीयः । त्रि. श्रीभितव्ये ॥ श्रीभमानः । त्रि. विराजमाने । यथा । मणिः शण्णोक्षोठ . समरविजयीहेतिदलितो . मदघोषो नागः शरदिसरितः श्रानपुलिनाः । कलाशेषसुन्दः सुरतसृदितावालवनितातनिष्ठा श्रीभक्ते गलितविभवास्त्रार्थिषु नृपावृत्ति ॥ श्रीभा । स्त्री. कान्तौ । युतौ ॥ अष्टालक्षयथा । साश्रीभारूपमिगाद्यैर्यस्यादङ्गविभूषणम् । श्रीभैवकान्तिराख्यातामन्मथप्यायनोल्ज्वलेति । इच्छायाम् ॥

श्रीषः

गीर्णविशेषे ॥ गीरोचनायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ कृतिच्छन्दः २० प्रभेदे ॥ यथा । रसाश्वश्वैः श्रीभानयुगलजठरामेघविस्फूर्जिताचित् ॥ यथा । सपीयूषान्मीलतसरसिजयुगलामध्यमन्त्राफलाभ्यामृतयोरुर्वराजततरलक्षिसलवाशिष्टसुस्निग्धनाम्ना । लसन्मुक्तारकीत्यलकुवलयवच्चन्द्रविम्बाश्चितायामहाश्रीभामौलीमिलदक्षिपटलैः कृष्णसाकापिवल्ली ॥ श्रीभयति । शुभशुभश्रीभायाम् । पद्यायच् ॥

श्रीभाञ्जनः । पुं. शिष्यौ । तीक्ष्णगन्धके । अर्च्ये । मोक्षके । सहजिनो . संभना . इ. भा. प्र. ॥ श्रीभाञ्जनः कटुस्तिक्तः शीथविद्रधिगुल्मनुत् ॥ श्रीभामनक्ति । अञ्जुव्यक्तिस्रक्षणकान्तिगतिषु । कर्त्तरि क्युट् । बहुलमन्यत्रापौतियुज्वा ॥

श्रीभितः । त्रि. श्रीभायुक्त ॥ श्रीभनी । स्त्री. श्रीभनीयायाम् ॥ श्रीली । स्त्री. वनहरिद्रायाम् ॥ श्रीषः । पुं. श्रीषण्ये ॥ यक्ष्मणि ॥ संशोषणाद्रसादीनां शोषद्रव्यभिधीयते ॥ अश्लेषधयथा । वचाचिकटुकश्चैव करसुन्देवदारुच । मञ्जिष्ठाविफलाश्चेताशिरिषारज-

शौक्ताम्

नीदयम् ॥ प्रियङ्गुनिम्बविकट,
गोमूत्रेणावघर्षितम् । नस्यमा
लेपनञ्चैः स्नानमुद्धर्तनं तथा ॥
अपस्मारविषोन्मादशोषालक्ष्मौज्व
रापहम् । भूतेभ्यश्चभयंहन्तराज
हारेचशासमिति ॥ रवेः पा
श्वर्ग्ये ॥ शोषयति । शुषशोषणे
पचाद्यच् ॥

शोषकः । चि० शोषणकर्त्तरि ॥

शोषणः । पुं० कामास्त्रविशेषे ॥

शोनाके ॥ न० रसाकर्षण्ये ।

रसादाने । शोषे ॥ त्रि० शोषके ॥

शोषसम्भवम् । न० पिप्पलीमूले ॥

शोषापहा । स्त्री० क्लीततके ॥

शोषितः । त्रि० जारिते ॥ यथा ।

समुद्रः शोषितोयेनतमगस्तिनमास्य
हन् ॥

शोकम् । न० शुकगणे ॥ शुकानां

समूहः । खण्डिकादित्वादञ् ॥

शुकस्यावयवोविकारोवा । प्राणिर

जतादिभ्योऽञ् ॥ स्त्रीणां करणान्त

रे ॥

शौकरम् ।) न० तीर्थविशेषे ॥
शौकरवम् ।)

शौक्तिकम् ।)

शौक्तिक्षेयम् । न०) मुक्तायाम् ।

शौक्तियम् ।)

शौक्तिके । शुकिसम्भावे ॥

शौक्ताम् । न० शुकतायाम् ॥

शौचम्

शौकः । पुं० भारवाजे ॥ शुक्लस्याऽ
पत्यम् । विकर्णशुक्लेत्यादिनाऽण् ॥

शौचम् । न० बाह्यभ्यन्तरभेदभिन्ने

पावित्यजनकेकर्मणि । शुचिताया

म् । तदुक्तं श्रीमहार्निर्वाणतन्त्रे ।

शौचन्तु द्विविधं देविवाह्यभ्यन्तरभेद

तः । ब्रह्मस्योक्तं पण्यतत्तच्छौ

चमान्तरिकं स्मृतम् ॥ अङ्गिर्वाभस्य

नावापिमलानामपकर्षणम् । देह

शुद्धिर्भवेद्येनवहिः शौचं तदुच्य

ते ॥ गङ्गानद्योऽङ्गदावाप्यस्तथाकूपा

स्यक्षुब्धकाः । सर्वपवित्रजननं स्व

र्णदीकृततः प्रिये ॥ भस्माचयास्त्रि

कंश्रेष्ठंमृतस्नातुमलवर्जिता । वा

सेऽजिनद्वयादौनिमृज्जानोहि

सुव्रते ॥ किमत्रबहुनेाक्तेनशौचा

शौचविधौशिवे । मनः पूतं भवेद्ये

नगृहस्यस्ततदाचरेत् ॥ निद्रान्ते

मैथुनस्यान्तेत्यागान्तेमलमूत्रयोः

भोजनान्तेमलेस्मृष्टेवहिः शौचं

विधीयते । इति ॥ अत्रवर्त्तमाने

प्रबलेकलौ ॥ शौचेयत्नः सदा

कार्यः शौचमूलाद्विजः स्मृतः

शौचाचारविहीनस्यसमस्तानिष्क-

लाः क्रियाः । मृज्जलादिभिः

कायादिद्वालनंहितमितमेध्याशना

दिच० बाह्यम् । मैत्रौमुदितादि

भिर्मन्दमानादिचित्तमलद्वालनमा

न्तरम् ॥ कायमलानांमृज्जलाभ्य

शौचम्

घातनं वाह्यम् । मरीमलानां रा
गद्वेषादीनां विषयदोषदर्शनरूपप्र
तिपक्षभावनयाऽपनयनमाभ्यन्तर
मिति विवेकः ॥ वैश्वधर्मस्तु चर्यं
प्रयोगादीमायाऽन्तर्गतादिराहित्यं
न तु मृष्यलादिजनितं वाह्यं ॥ स
र्वेषामेव शौचानामर्थं शौचं परं स्मृ
तम् । यथार्थं शुचिर्ह्यसंशुचिर्न मृ
द्वारिशुचिः शुचिरिति मनुः ॥ आ
ह्निके शौचविशेष उक्तः । गन्धलेप
क्षयककरं शौचं कुयादतन्द्रित इति
। एतत्तु सर्वसाधारणम् । गृहस्थ
स्तु, एकालिह्ने गुदेति स्रोदश
वामकरेतथा । उभयोः सप्तदातव्या
मृदः शुद्धिमभीप्सता । पादयोः
षट्प्रकीर्तिता इति च ॥ तृतीय
नीचभिन्नसुकुर्याद्विचित्रतुर्गुणम्
। यद्विशिष्टं शौचं तदहं निश्चिकी
र्तितम् ॥ तदहं मातुरे प्रोक्तमातु
रशार्द्धमध्वने । स्त्रीशूद्रशालवृद्धा
नामर्द्धमेनसि सूत्रवत् ॥ शौचवि
द्विषणं हस्तं । नाधः शौचे निया
जयेत् । तथैव वामहस्ते न नाभेरुर्द्धं
न शोधयेदिति ॥ मूत्रकरणे शौचं तु
एकालिह्नकरेति सप्त उभयोर्मृदुयं स्मृ
तमिति ॥ अशुद्धतानिरसनेन शू
द्वेरापादकत्वञ्चास्य स्वरूपम् । य
था । अभव्यपरिहारस्तु संसर्गं चा
प्यनिन्दितैः । स्वधर्मे च व्यवस्थानं

शौण्डः

शौचमेतत्प्रकीर्तितमिति ॥ स
त्यशौचं मनः शौचं शौचमिन्द्रिय
नियहः । सर्वभूतदयाशौचं जल
शौचं तु पञ्चमम् ॥ यस्य सत्यञ्च शौच
ञ्च तस्य स्वर्गनिदुर्लभः ॥ शुचिः क
र्मभावो वा । इगन्ताञ्च लघुपूर्वादि
त्यम् । गोकुले कन्दुशालायां तैल
यन्त्रे च यन्त्रयाः । अग्नीमांस्थानि
शौचानि स्त्रीपुत्रालातुरेषु च । अत्य
न्तमलिनो देहो देहो चात्यन्तनिर्मलः
। असङ्गो ह्यमिति ज्ञानं शौचमेतत्
प्रवक्षते ॥

शौचपरः । वि० वाह्याभ्यन्तरशौचयु
क्ते ॥

शौचिकः । पुं० वर्णसङ्करविशेषे ॥
यथा । कैवर्त्तस्य चकन्यायां शौण्ड
कदेशशौचक इति पराशरपञ्चतः ॥

शौचियः । पुं० रजके ॥ इ० श० र०
लो ॥

शौटीरः । पुं० धीरे ॥ त्यागिनि ॥
शौटति शौटगर्भे । कृशीपृकीटीपटि
शौटिभ्यर्द्धरन् ॥

शौटीर्यम् । न० वीर्ये । गर्भे ॥ तदे
तदतिशौटीर्यमौडुलोमेन मृष्यती
ति कल्पतरुः ॥ शौटीरस्य भावः ।
वाह्यादित्वात्प्यञ् ॥

शौण्डः । वि० मत्ते । मदिरामत्ते ॥
प्रगल्भे ॥ विख्याते ॥ शुण्डायां पा
नागारिभवः । तत्र भवद्वत्यम् ॥

श्रीधिका

श्रीगण्डकः । पुं० जातिविशेषे । आ
सुतीबले । मण्डहारके । मूडी० क
लवार० इ० भा० प्र० ॥ अस्थोत्प
त्तिर्यथा । ततो गाम्भिककन्यायां कै
वर्त्तदिश्रीगण्डकः । कैवर्त्तस्य च
कन्यायां श्रीगण्डकादेवसौचित्यः
॥ इ० प० पु० ॥ शुण्डासुरा० पण्य
मस्य । तदस्य पण्यमितठक् । शु
ण्डकादागतो वा । शुण्डकादिभ्यो
ण् ।

श्रीगण्डी । पुं० श्रीगण्डके ॥

श्रीगण्डी । स्त्री० शिवायाम् ॥ चव्ये
। कटभ्याम् । मधुरेणौ ॥ शुण्डा
यां मण्डपानट्टेभवा । तत्रभवद्व्य
ण् । डौप् ॥

श्रीगण्डीरः । वि० शूरे । अहङ्कारिणि
॥ श्रीटतिः । श्रीट् । औणादिक
ईरन् । पृषादरादित्वात्तुम् । टय
डण् ॥

श्रीगण्डीर्यम् । न० पीरवे । शीर्ये ।
भावे । प्यञ् ।

श्रीद्रः । पुं० द्वादशविधपुत्रान्तर्गतपु
त्रविशेषे । पारश्वे । वि० शूद्रस
व्यभिनि ॥

श्रीदोदनिः । पुं० शाक्यवंशजमुनि
विशेषे । सार्थसिद्धे । गौतमे ।
मायादेशीसुते । शुद्धोदनस्य नृपति
विशेषात्पत्यम् । अतइज् ॥

श्रीधिका । स्त्री० रक्तकङ्गीइ० हि०

शौर्यम्

चन्द्रः ॥

शौनः । वि० पशुधातिनि ॥

शौनकः । पुं० ऋषिविशेषे । अतिध
न्वनि ॥ शुनकस्यापत्यम् । विदा
द्यञ् । कापेयेमुनिविशेषे ॥

शौभः । पुं० निलिम्पे । देवे । सुरे
॥ गुवाके । न० व्योमपुरे । हरिश्च
द्रपुरे । हरचंदावली० इ० भा० प्र०
॥ वि० शुभान्विते ॥

शौभाञ्जनः । पुं० शिखी ॥ शौभाञ्ज
नपथ । प्रज्ञाद्यण् ॥ अस्यशोकप्र
कारस्तु । शिख्यसूत्रफलपुष्पकंशृतं
तैलपक्वमुदकेष्यधिश्रितम् । क्षिप्त
सैम्भवरजायुतहिङ्गुजायतंसपाददी
पनमग्नेः ॥ शिखुकः कटुतीक्ष्णो
ष्णः स्याद्युगोथसमीरजित् । कृमि
हृत्कासदोषघ्नस्तथातिश्रीहृत्पुष्पहा
शौभाञ्जनफलम् । न० शिखुफले ।
शौभाञ्जनफलं स्त्रुदुष्पायंकफपित्त
नुत् । शूलकुष्ठक्षयश्वासगुल्महृद्दी
पनंपरम् ॥

शौभिकः । वि० इन्द्रजालिके । कुह
ककारिणि ॥ इ० हारावली ॥

शौरिः । पुं० वसुदेवावासुदेवे । श्री
कृष्णे ॥ शूरस्यापत्यम् । वंशजत्वात्
। वृष्णित्वेन ऋष्यस्य कृष्णोत्पत्त्याभा
व्यम् । तथापि बाह्वादित्वादित्वात् ।
शनेश्वरे ॥

शौर्यम् । न० आरभयाम् ॥ ब्रले ।

शौष्कल :

शक्ती ॥ शूरस्यकर्मभावेवा । ध्य
ज् ॥ उत्साहे ॥

शौल्कः । पुं० शुल्कसम्बन्धिनि ॥

शौल्कशालिकः । पुं० शुल्कशालाया
अशक्ये ॥ अशक्यदृष्टिठक् ॥

शौल्किकः । चि० शुल्काध्यक्षे ॥

शौल्किकेयः । पुं० विषप्रभेदे ॥ शु
ल्किकदेशेभ्यः । दृष्टिकुक्षीतियो
गविभागाट्ठञ् ॥

शौल्किकः । पुं० कंसकारे । ताम्रकु
ट्टके । कसेरा० इ० भा० प्र० ॥ शु
ल्कघट्टनं शिल्पमस्य । शिल्पमिति
ठक् ॥

शौवः । पुं० श्वभिर्दृष्टे सामविशेषे ॥
दृष्टसामेष्ट्यण् ॥ न० शुनांसमूहे
॥ श्वणिडकादिस्त्रिदञ् ॥

शौवस्तिकम् । चि० भाविदिनस्यायि
निद्रये । श्वस्तने ॥ श्वाभवम् ।
श्वसस्तुट्चेति० ठक् ॥ ऐजागमः ॥

शौवापदम् । चि० श्वापदे । श्वापद
सम्बन्धिनि ॥ श्वापदस्येदम् । अण्
। पदान्तस्यान्यतरस्यामितिपञ्च०
ऐच् ॥

शौषिरः । पुं० दन्तरोगविशेषे । य
था । श्वयथुर्दन्तमूलेषुरुजावान्
कफरक्तजः । लालास्रावीसविज्ञे
यः शौषिरोनामनातः ॥ ४ ॥

शौष्कलः । पुं० शुष्कमांसस्यापणिके
चि० पिशिताशनि ॥ शुष्कलीशु

श्मश्रु

ष्कमांसं० मांसमात्रं वाच्यति । शि
षड्वत्यण् ॥

श्च्योतः । पुं० प्राचारे । चरणे ॥
श्च्योतनम् । श्च्युतिर्चरणे ।
घञ् ॥

श्च्योतन् । वि० चरति ॥

श्म । न० मांसः । मुखे ॥

श्मशानम् । न० प्रेतदाहभूमौ । श
वस्थाने । पितृश्राने ॥ शवाः शिरते
ऽत्र० शवानांशयनं वा । पृषादरा
दित्वात्साधु ॥ श्मशब्देनशवः प्रो
क्तः शानंशयनमुच्यते । निर्बन्धन्ति
श्मशानार्थं मुनेशब्दार्थकोविदाः ॥

श्मशानकाली । स्त्री० कालीविशेषे ॥

श्मशानवासी । पुं० शिवे ॥ चि० श्म
शानवासकर्त्तरि । श्मशानेवस्तुंशी
लंयस्य । वस० । सुपीतिणिनिः ॥
श्मशानवासिनी । स्त्री० कालिकाया
म् ॥

श्मशानवेश्मा । पुं० गिरिशे । शम्भौ ॥

श्मशानालयवासिनी । स्त्री० कालि
कायाम् ॥ श्मशानालयेवस्तुंशील
मस्याः । णिनिः । डौप् ॥

श्मश्रु । न० पुंमुखेलीमहदुधौडाढीङ्
० भा० केशश्मश्रुगारयतामग्याभ
वतिसन्ततिरितिदानधर्मभारतम्
॥ श्म० मुखंश्रयति । श्रिञ् ० । श्म
निश्रयतेर्ङुन् ॥ यद्वा । श्मनिमुखे
श्रूयते० उपलभ्यते । श्रु० । श्रि

श्यामक :

द्रादित्वात्ङु : । क्विब्बा आग
मशास्त्रस्थानित्यत्वान्नतुक् ॥
श्मश्रुमुखी । स्त्री० श्मश्रुयोषिति । पो
टायाम् ॥
श्मश्रुलः । चि० प्रवृद्धमुखरोमवति ।
सिन्धादित्वाङ्गच् ॥
श्मशानिकः । पुं० पितृवनेपाठादि
कर्त्तरि । मसाणिजा० इ० भा०
प्र० ॥ श्मशानेऽधीते । अध्यायिन्य
देशकालादितिठक् ॥
श्यानः । चि० शीतात्सङ्कुचिते । स
ङ्कुचितमात्रे ॥ श्यायतेस्म । श्यै
ङ्गती । क्तः । संयोगादेरातोधा
तोर्यण्वतद्धतिनिष्ठानत्वम् ॥
श्यामः । पुं० प्रयागस्यवटे । बारिदे ॥
वृद्धदारके । प्रिके । कोकिले ॥
कृष्णवर्णे ॥ हरिद्वर्णे ॥ श्यामाके
॥ पीलुवर्णे ॥ धत्तूरे ॥ दमनकवृ
क्षे ॥ गन्धवर्णे ॥ न० मरिचे ॥
सिन्धुलवर्णे ॥ चि० कृष्णवर्णवि
शिष्टे ॥ हरिद्वर्णवति ॥ श्यायतेम
नोवस्मात् । श्यैङ् ॥ इषियुधीधि
दसिश्वाधूसूभ्योमगितिमक् ॥ पुं
० ऋषभाद्रिजाते । तमालदलनि
भे० चन्दनविशिष्टे ॥ श्रीकृष्णे ॥
श्यामकः । पुं० श्यामाके । सांस्क
ृतिभाषाप्रसिद्धे ॥ न० रोहिष
वर्णे ॥ श्यामवर्णमन्त्रकति । च
क० । कर्मण्यण् । शकम्बादिः ॥

श्यामा

श्यामकण्ठः । पुं० मयूरे ॥ शिवे ॥
पक्षिविशेषे ॥
श्यामकन्दा । स्त्री० चतिविषायाम् ॥
श्यामकाण्डा ।) स्त्री० गण्डदूर्वाया
श्यामयन्त्रिः ।)
म् ॥ गण्डाल्याम् । मीननेत्राया
म् ॥
श्यामपत्रः ।) पुं० तमालपादपे ॥
श्यामपत्रकः)
श्यामलः । पुं० पिप्पले । कृष्णे ।
श्यामे ॥ नीलमार्कवे । चि० कृष्ण
वर्णविशिष्टे । सिन्धादित्वाङ्गच् ॥
श्यामलचूडा । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥
श्यामलता । स्त्री० शारिवायामोषधी
॥ श्यामलिम्बि ॥
श्यामला । स्त्री० पार्वत्याम् । कस्तू
र्याम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ जम्ब्या
म् ॥ कटभ्याम् ॥
श्यामलिका । स्त्री० नील्याम् ॥
श्यामलेक्षुः । पुं० कृष्णे स्त्री ॥
श्यामवल्कः । पुं० शिरौषे ॥
श्यामसुन्दरः । पुं० श्रीकृष्णे ॥
श्यामशालिः । पुं० कृष्णशालौ ॥
श्यामा । स्त्री० कलिकायाम् । दुर्गा
याम् । पार्वत्याम् ॥ श्यामायाउ
त्पत्तिर्यथा । ततः साकालिकादे
वौयोगनिद्राजगन्मयी । पूर्वत्य
क्तसतीरूपाजन्मार्थमेवकांययी ॥
समयस्यानुरूपेणमेवकाजठरेशिवा

श्यामा

। सम्भूयचसमुत्पन्नासालक्ष्मीरिव
सागरात् ॥ वसन्तसमयेदेवीनवम्यां
मृगयोगतः । अर्द्धरात्रौसमुत्पन्नाग
ङ्गेवशशिमण्डलात् ॥ ततस्तस्यान्तु
जातायांप्रसन्नाद्याभवन्दिशः । सा
नुकूलोवबौवायुगंभीरोगन्धिलः
शुभः ॥ बभूवपुष्पवृष्टिस्तोषवृष्टिः
परातथा । लज्जलुशान्तः श
न्ताजगजुंश्चधनाधनम् ॥ तस्यान्तु
जायमानायांसर्वस्वास्थामपद्यत ।
तान्तुदृष्टायथाजातानीलीत्पलदला
नुगाम् ॥ श्यामांसासेनकादेवीमु
दमायातिहविंता । देवोद्यहर्षम
तुलंप्रापुस्तत्रमुहर्मुहः ॥ तुष्टुबु
स्तामन्तरीक्षेगन्धर्वास्त्रासरीगणाः
। तान्तुनीलीत्पलदलश्यामांहिमव
तः सुताम् ॥ कालीतिनाम्नाहिमवा
नाजुहावकृतेदिने । बान्धवास्तुस्त
सन्तानानाम्नातांपार्वतीतिच ॥ का
लीतिचतयानाम्नाकोर्त्तितागिरिनं
न्दिनीतिकालिकापुराणे ४० अ
ध्यायः ॥ शारिषौषधी ॥ कृष्णश्वे
ताशारिषायासाश्यामेतिनिगद्यते
॥ अप्रसूताङ्गनायाम् ॥ नारीविशि
ष्टे । यौवनमध्यस्थायाम् ॥ अस्थाल
क्षयंयथा । स्निग्धनखनयनदग्ना
निरनुशयामानिनीस्थिरस्त्रेहा । सु
स्पृगंशिशिरमांसलवराङ्गनासाम
ताश्यामेति ॥ कथायाम् । भाषा

श्यामाङ्गः

नुरुपायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ वागुजौ
। सीमलतायाम् ॥ यमुनायाम् ॥
त्रियामायाम् ॥ कृष्णचिह्नसिकीष
धौ ॥ यथा । श्यामाचिह्नततोही
नगुणातीव्रविरेचिका । मूर्च्छादा
हमदभ्रान्तिकण्ठोत्कर्षश्चकारिणी
॥ नीलिकायाम् ॥ गुग्गुली ॥ गु
न्द्रायाम् । गुडूच्याम् ॥ कस्तूर्या
म् ॥ वटपल्याम् ॥ वन्द्यायाम् ।
रेचनायाम् ॥ नीलपुनर्नवःयाम्
॥ पिप्पल्याम् । कृष्णायाम् । ह
रिद्रायाम् ॥ नीलगव्याम् ॥ नील
दूर्वायाम् ॥ स्त्रियाम् ॥ पद्मवैजं ।
शिशपायाम् ॥ पक्षिविशेषे । वा
राह्याम् । पाण्डविकायाम् । श
कुन्याम् । पोतक्याम् । कालिका
याम् । शितिसिम्बिन्याम् ॥ श्या
मेवर्णोऽस्त्यऽस्याः । अर्शभाद्यच्
॥ मगन्ताडाटाप् ॥

श्यामाङ्गः । पुं० । तृणधान्यभेदे । श्या
मके । श्यामेविष्वक् । अविप्रिये
। राजधान्ये । सांवां० सांवक०
इ० भा० प्र० ॥ श्यामाङ्गः शोष
णोरुक्षोवातलः कफपित्तद्वत् ॥
श्यायते । शङ्कु० । पिनाकादय
श्चेतिसाधुः ॥ यद्वा । श्यामवर्ण
म्० अकति । अक० । कर्मण्य
ण् ॥

श्यामाङ्गः । पुं० । बुधग्रहे ॥ त्रि० श्या

श्याव :

मशरीरे ॥

श्यामाङ्गी । स्त्री० मेघाङ्ग्याम् । कृष्ण
कलेवरायाम् ॥

श्यामादनी । स्त्री० लाङ्गल्यां ॥

श्यामाङ्गी । स्त्री० दीर्घश्याविकायाम्
। नीलाम्ब्याम् ॥श्यामायमानः । वि० योहिश्यामद्वय
भवतितत्र । लोहितादिडाब्ज्यः
क्यष् । वाक्यषड्व्यात्मनेपदेशान
च् । आनेसुक् ॥

श्यामितः । वि० श्यामले ॥

श्यामैककर्णः । पुं० श्वेतद्वयविशेषि ॥

श्यालः । पुं० पद्मौसहोदरे । वा
क्षीरे । साला० इ० भा० प्र० ॥

श्यायते । बाहुलकात् । श्राडः

कालम् ॥ उच्छिष्टमधुर्गर्वाचौश्या

शब्दः । श्यालाति । आतीनुपेति
कङ्कतिमुकुटः ॥

श्यालकः । पुं० श्याले ॥ स्वार्थेकः ॥

श्यालिका । स्त्री० केलिकुञ्जिकायाम्

। पद्मीभगिन्याम् । साली० इ०

भा० प्र० ॥

श्याली । स्त्री० श्यालिकायाम् ॥

श्यावः । पुं० कपिशे । कृष्णपीतमि

श्रितवर्णे ॥ धूमे । शुक्लानुविधे कृ

ष्णवर्णे ॥ शक्वर्णे । द्रुतिभावप्र

काशः ॥ मुद्गाभवर्णे द्रुतिभट्टोत्पलः

॥ वि० तद्वर्णवति ॥ श्यायते ।

कृगुशृङ्भ्योवद्वति । बाहुलकात् ।

श्येतकालकः

श्यैडोवः ॥

श्यावदन् । वि० श्यावदन्ते । कृष्ण

पीतमिश्रितवर्णदन्तयुक्ते ॥ श्या

वादन्तायस्यसः । विभाषाश्या

वारोकाभ्यामितिपक्षे दन्तस्यदवादे

शः ॥

श्यावदन्तः । वि० जम्भनैवकृष्णाद

न्ते ॥ श्यावादन्तायस्य । विभाषा

श्यावारोकाभ्यामितिपक्षे दवादे

श्याभावः ॥

श्यावदन्तकः । वि० श्यावदन्ते ॥

प्रधानदन्तद्वयमध्यस्थेषु दन्तविशि

ष्टे ॥ प्रधानदन्तोपरिदन्तान्तरयुक्ते

॥ अवविष्णुः । अथनरकानुभूतदुः

खानातिर्यक्त्वमुत्तीर्णानामानुष्य

लक्षणानिभवन्ति । कुष्ठयतिपात

की० ब्रह्महायक्ष्मी० सुरापः श्या

वदन्तकः । सुवर्णहारौकुनखो०

शुक्ततल्पगेदुश्चर्माद्व्यादि ॥ दन्त

रोगविशेषि ॥ यथा । योऽसृङ्मिश्रे

णपित्तेनदग्धोदन्तस्त्वऽशेषतः ।

श्यावतांनौलतांवापिगतः सश्या

वदन्तकः । १८ ॥ स्वार्थेकः ॥

श्येतः । पुं० शुक्लवर्णे । श्वेते । पा

ण्डुरे ॥ वि० तद्वर्णयुक्ते ॥ श्या

यते । श्याभ्यामितिव्रिति० श्यै

डद्वतन् ॥

श्येतकालकः । पुं० मत्स्यविशेषि ।

राफरे । पुंटी० इ० गौ० भा० प्र० ॥

श्येनम्पता

श्येनः । पुं० पक्षिविशेषः । शशाद-
 नि । पक्षिणि । बाज० इ० प्र०
 । महाकायैर्मन्दविगः श्येन इत्यु-
 व्याख्यातारः । शायते । श्येङ्-
 । आस्थाहजविभ्यङ्गनच् । पाण्डु-
 रे । शुक्ले ॥ चि० तदति ॥
 श्येनघण्टा । स्त्री० दन्तौष्ठे । एरण्ड-
 फलायाम् ॥
 श्येनचित् । पुं० आङ्गवनीयधारणा-
 यै० इष्टकानिर्मितेऽल्लविशेषे ।
 श्येनइश्चितः । चिञ्० । कर्मण्य-
 न्याख्यायामित्किप् ॥
 श्येनजीवी । पुं० क्रयविक्रयोदिना-
 श्येनर्गौजीवति० तस्मिन् ॥
 श्येनी । स्त्री० शुक्लवर्णायाम् । व-
 र्णादनुदात्तोपधात्तोऽनङ्गति० डी-
 प्० तकारश्चनकारादेशश्च ॥
 शिष्टपुच्छः ११ प्रमेदे ॥ यथा-
 । श्येन्युदीरितारजौरलौगुरुः ॥
 यस्य कीर्तिरिन्दुकुन्दचन्दनश्येन-
 शेषलाक्षपावनौसदा । जल्लवीव-
 बिश्ववन्द्यविभ्रमातंभजामिभावग-
 म्यमच्युतम् ॥ श्येनयोषिति ॥
 श्येनीपुत्रः । पुं० जटायुषि । स-
 म्यातेरनुजी । दशरथराजसखे ॥
 श्येनम्पाता । स्त्री० मृगयायाम् ॥ प-
 तनम्पातः । श्येनस्यपातः ।
 कर्दषष्ठ्यासमासः । श्येनपाता-
 ऽस्यावर्त्तते । वज्रः साक्षात्क्रिये

श्रद्धा

तिष्ठः । श्येनतिलरूपातेर्ज०
 इतिमुसागमः ॥
 श्योनाकः । पुं० श्योनाकद्रुमे ।
 सोनागाक इ० गौ० भा० प्र० ॥
 अस्यपर्यायायथा । मण्डूकपत्रप-
 चोर्णनटकटुङ्कटुण्टुकाः । स्त्री-
 नाकशुकनासर्चदीर्घवृत्तकुटमृटाः
 ॥ शिथकसारलाविति । सोनापा-
 टा० इ० भा० प्र० । अश्वगुणा-
 यथा । श्योनाकादीपनः पाके-
 कटुकस्तुबरोहिमः । याहीतितो-
 निलशेषपित्तकासामनाशनः ।
 टुण्टुकस्यफलं बालं रुचं वातकफा-
 पहम् । हृद्यं कषायं मधुरं रोचनं ल-
 घुदोपनम् । गुल्माशः क्षमिहृत्
 प्रौढगुरुवातप्रकोपणम् । श्यायते
 । श्येङ्गतौ । पिनाकादीनिपा-
 तितः ॥
 श्रत् । अ० श्रद्धायाम् ॥
 श्रथनम् । न० वधे ॥ यत्ने ॥ पुनः
 पुनर्हर्षणे ॥ बन्धने ॥ मोक्षणे ॥
 शिथिलीकरणे ॥
 श्रद्धधानः । चि० श्रद्धायुक्ते । श्रद्धा-
 वति । यथा । श्रद्धधानः शुभां वि-
 द्यामाददीताश्चरादपि । अन्त्याद-
 पिपरंधर्मस्त्रीरवदुष्कुलादपीति ॥
 श्रत्० श्रद्धादधनोविभाणः ॥
 श्रद्धा । स्त्री० सम्प्रत्यये । आदरे ।
 आस्तिक्यबुद्धौ । शास्त्रार्थे प्रत्यये ॥

अद्धालु :

गुरुवेदान्तादिवाक्येषु विश्वासे ।
गुरुवेदान्तादिवाक्येषु • इदमित्य
मेवेतिप्रमारूपायामास्तिक्यबुद्धौ-
। शास्त्राचार्योपदिष्टेयं ऽननुभूते
प्येवमेवेतिदिति विश्वासे ॥ निग
माचार्यवाक्येषु भक्तिः श्रद्धेति-
विश्रुतेतिपूज्यपादोक्तिः ॥ प्रत्यया
धर्मकार्येषु दृढ श्रद्धेत्युदाहृता ।
नास्ति ह्यश्रद्धानस्य धर्मकृत्ये प्रयोज
नमिति स्मृतिः ॥ इयं वैराग्यस्य पत्नी
। वैराग्यस्य च द्वे भार्ये श्रद्धाभक्ति
स्येत्युक्तेः ॥ श्रद्धानम् । उद्धा
ज् • । श्रद्धन्तरोरुपसर्गवृत्तिर्वा
च्या । आतद्धोपसर्ग इत्यङ् । टा
प् ॥ इच्छायाम् । काङ्क्षायाम् ।
स्पृहायाम् ॥ चेतसः प्रसाद इति
पातञ्जलभाष्यम् ॥ श्रद्धाश्चिवि
धा । सात्त्विक्यादिभेदात् । यथा
हि । श्रीभगवानुवाच । त्रिविधा
भवति श्रद्धा देहिनां सात्त्विका
सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चैति-
तांशृणु ॥ सत्त्वानुरूपा सर्वस्य श्र
द्धा भवति भारत । श्रद्धामयोयं पु
रुषो धीयच्छ्रद्धः स एव सः । यज
न्ते सात्त्विका देवान् यक्षरक्षांसि राज
साः । प्रेतान् भूतगणांश्चान्ये यज
न्ते तामसा जना इति ॥

श्रद्धालुः । स्त्री • दीहृददत्ताम् ॥
श्रद्धाति । उद्धाज् • । स्पृहिष्ट

श्रमः

हि पतिदपि निद्रातन्द्राश्रद्धाभ्यसा
लुजित्यालुच् । श्रद्धतेतच्छीलावा
॥ चि • श्रद्धायुक्ते ॥
श्रद्धावान् । चि • श्रद्धे । अतिश
येन श्रद्धावान् । श्रद्धासमन्विते ॥
श्रद्धास्त्यस्यास्मिन्वा । मतुप् ॥
श्रद्धाविरहितः । चि • कृत्विग्देषा
दिनाश्रद्धारहिते । अश्रद्धावान् ॥
श्रद्धेयः । चि • विश्वसनीये । श्रद्धा
तुमहे । आगमोपपत्तिभ्यां हि निश्चि
तार्थः श्रद्धेयो भवत्यव्यभिचारा
दिति पूज्यपादाः ॥
श्रद्धः । पुं • श्रद्धने ॥
श्रद्धनम् । न • श्रद्धने । गुम्फे ॥ य
या । सन्दर्भरचना गुम्फः श्रद्धनं
श्रद्धनं समावृत्तिहेमः ॥
श्रद्धितः । चि • श्रद्धिते । गुम्फिते ॥
कृतवधे ॥
श्रद्धितः । चि • पक्के । घृतदुग्धजल
भिन्नपक्वद्रव्ये ॥ यथा । निष्पक्वद्रव्ये
ते पक्वत्वाज्यं क्षीरं पयः स्मृतम् ।
अन्यत्तु श्रद्धितं श्राप्य • समुदक्तीदृष्ट
ते समे • इति जटाधरः ॥ आपाके
क्तः ॥
श्रद्धिता । स्त्री • काश्चिके ॥ इति केचि
त् ॥
श्रमः । पुं • अभ्यासे । अभ्यसने ॥ श
स्त्राभ्यासे । खुरज्याम् । शरशिच
णे ॥ यत्नातिशये ॥ क्लमे । परिश्र

श्रवण :

सि । आयासे । व्यायामे ॥ तपसि ॥
खेदे । गमनादिप्रयुक्तस्वेदादौ । अ
मः खेदाऽध्वरत्वादेरितिलक्षणम्
॥ आस्यत्यमेन । अमुतपसिखेदे ।
घञ् । नोदात्तोपदेशश्चेतिष्ठदध्य
भावः ॥

अमणः । पुं० तपस्विनि । अमणः
परिव्राडितिपूज्यपादाः ॥ बुद्ध
भिच्छुके । नियन्त्ये । यतौ । जति०
• इ० भा० प्र० । न० अमे । वि०
निन्द्यजीविनि ॥ तपस्विनि ॥ आ
स्यति । अमु० । ल्युट् ॥

अमणा । स्त्री० सुदर्शनायाम् । मां
स्याम् । मुण्डीर्याम् । श्वरीमेदे ॥
अमणौ । स्त्री० चतुर्थाश्रमप्राप्तायाम्
। तपस्विन्याम् ॥

अमवारि । न० आयासेनस्वेदविन्दौ ॥
अमौ चि० अमयुक्ते ॥

अयः । पुं० अयथे । आये । अयण
म् । अयस्सेवायाम् । एरच् ॥

अयवम् । न० आये । आश्रये ॥ अजो
ल्युट् ॥

अवः । पुं० कर्णे । अवथे ॥ श्रूयतेऽ
नेनश्रवणं वा । श्रुश्रवणे । ऋदोर
प् ॥

अववः । पुं० नक्षत्रविशेषि । अववाया
म् । न० श्रुतौ । श्रुवकर्मणि । श्रु
तिस्रुतीतिहासपुराणे पुण्यवृत्तात्
श्रुवकारणे । तदर्थं निदर्शयितु

श्रवः :

कूनन्यायविचारे ॥ षड्विधलिङ्गैरश्री
षवेदान्तानामद्वितीयैस्तु नित्यतत्पर्या
वधारणे ॥ वेदास्त्रानामशेषाणामा
दिमध्यावसानतः । ब्रह्मात्मन्येव
तात्पर्यमितिधीः श्रवणं भवेदित्यु
क्तेः ॥ आचार्यसमुखादेवश्रवणं स
फलं भवेत् ॥ कर्णेन्द्रियेणसगुणस्य
निगुणस्यवाशब्देनज्ञाने । सुनना०
इ० भा० प्र० । पुं० न० कर्णे ।
कान० इ० भा० प्र० । कर्णेपुंन
पुंसकयोः । श्रवणावनिलस्यचेति
दर्शनात् । नस्त्रियांश्रवणः कर्णद्व
तिर्हेममास्यभिधानाच्च ॥ श्रूयतेऽ
नेन । करणे ल्युट् ॥

श्रवणदादशी । स्त्री० श्रवणानक्षत्रयुक्ता
यांभाद्रशुक्लाद्वादश्याम् ॥

श्रवणशीर्षिका । स्त्री० श्रावणीवृक्षे ।
मुण्डीर्याम् ॥

श्रवणा । स्त्री० द्वाविंशतितमेनक्षत्रे ॥

तत्रजातस्यफलंयथा । शास्त्रानुरक्तौ

बहुपुत्रमित्यः सत्पुत्रभक्तिर्विजि

तारिबर्गः । चेज्जन्मकालेश्रवणा

ह्रियस्यप्रमोपुराणश्रवणे प्रधीयः ॥

श्रावणपूर्णिमायाम् । श्रावण्याम्

॥ श्रवणेनयुक्तापौर्णमासीः नक्ष

त्रेणेत्यण् । तस्य० लुक्विशेषवृत्ति

लुप् । टाप् ॥ मुण्डीरीवृक्षे ॥

श्रवणाद्वा । स्त्री० मुण्डीरिकायाम् ॥

श्रवः । न० यशसि ॥ कर्णे ॥ श्रूयते

श्राद्धम्.

ऽनेनवा । श्रु० । सर्वधातुभ्योऽसु
न् ॥

अवाय्यः । पुं० यज्ञपथौ ॥ श्रयोति
। श्रु० । श्रुदद्विस्मृ हृगृहभ्यश्वाय्यः
॥ अवाय्यः ० श्रयोतीयकृतिवेदभा
ष्यम् । अस्मिन्नर्थे ० वाच्यलिङ्गः ॥
श्रविष्ठा । स्त्री० धनिष्ठानक्षत्रे ॥ श्रयणं
श्रयः । ऋदोरप् । प्रसिद्धः श्रवो
ऽस्त्यस्याः । मतुम् । अतिशयेनश्र
ववति । अतिशयेनेतमविष्टनावि
तीष्ठन् । विन्मतुपेर्लुगितिमतुपो
लुक् ॥

श्रविष्ठाजः । पुं० बुधग्रहे ॥ त्रि० त
त्रजातमात्रे ॥

श्रव्यम् । न० सुन्दरवाक्ये ॥

श्राणम् । त्रि० । पक्ते ॥ अति । श्रा
पक्ते । क्तः । संयोगादेरासीधा
तार्यत्वंतद्धितः । तस्यनः ॥ श्रपि
ते ॥

श्राणा । स्त्री० । उगिकायाम् । यवा
खाम् ॥ श्रायतेस्मा । श्रा० । कर्म
णिक्तः । संयोगादेरितिनिष्ठानत्वम्
॥ पक्तायाम् ॥

श्राद्धम् । न० श्राद्धोक्तविधानेनपितृ
णां कर्मणि ॥ तल्लक्षणं यथा । सं
स्कृतव्यञ्जनाद्व्यञ्जपयोदधिघृतान्वि
तम् । श्रद्धयादीयतेयस्मात्श्राद्धंतेन
निगद्यते ० इतिवचनम् । श्राद्ध
याऽन्नादिदानं श्राद्धमिति वैदिकप्रवे

श्राद्धम्.

गाधीनयौगिकमितिश्राद्धतत्त्वम् ॥
वेदवाधितपात्रालम्भनपूर्वकप्रसूत
देवताकित्यागविशिष्टे । सम्बोधनप
दोपनीतान् । पित्रादीन् । चतुर्थ्य
न्तपदेनोद्दिश्य ० इतिस्थाने ॥ तच्च
श्राद्धं द्वादशविधमवतिविश्वामि
त्रोक्तेः । तथाहि । नित्यं नैमित्ति
कं काम्यं हृद् धंश्राद्धं सपिण्डनम् ।
पार्ष्ण्यं चैतिविश्वेयं गेष्ठांशुद्वयं
मष्टमम् ॥ कर्माङ्गनवमं प्रोक्तं दैविकं
दशमं स्मृतम् ॥ । याचार्थे कादशं
प्रोक्तं पुष्ट्यर्थं द्वादशं स्मृतमिति ॥
विश्वतश्चैतद्विष्यपुराणं यथा । अ
हन्यहनियच्छ्राद्धं तन्नित्यमभिधीय
ते । वैश्वदेवविहीनं तदशक्ताबुदके
नतु ॥ एकोद्दिष्टस्तु यच्छ्राद्धं तन्नै
मित्तिकमुच्यते । तदप्यदैवं कर्तव्य
मयुग्मानाशयेद्विज्ञान् ॥ कामाय
विहितं काम्यमभिप्रेतार्थं सिद्धये ।
पार्ष्ण्येनविधानेनतदप्युक्तं खगाधिप
॥ वृद्धीयत्क्रियतेश्राद्धं ह्यश्राद्धं
तदुच्यते । सर्वप्रदक्षिणं कार्यं पूर्वा-
ह्णं सूपधीतिना ॥ गन्धोदकति
लैर्युक्तं कुर्यात्पात्रचतुष्टयम् ।
अर्घ्यार्थं पितृपात्रे सुप्रेतपात्रं प्रसेच
येत् । येसमानाकृतिहाभ्यामेतज्ज्ञे
यं सपिण्डनम् । नित्येनतुल्यं शेषं
स्यादेकोद्दिष्टं स्त्रियापि ॥ अमा
वास्यायत्क्रियतेतत्पार्ष्ण्यमुदाह

श्राद्धम्

तम् । क्रियतेवापर्षणियत्तत्पा
 र्षणमितिस्थितिः ॥ गोष्ठांयत्
 क्रियतेश्राद्धं गोष्ठीश्राद्धंतदुच्यते
 । बहूनांविदुषांसम्पत्सुखार्थं पि
 तृत्तृप्तये ॥ क्रियतेश्राद्धयेयत्तुब्रा
 ह्मणानान्तुभोजनम् । श्राद्ध्यर्थमि
 तितत्प्रोक्तं नैतेयमनीषिभिः ।
 निषेककालेसोमेवसौमन्तोन्नयनेत
 था । ज्ञेयं पुंसोऽनेनैवश्राद्धंकर्मा
 ङ्गमेवच ॥ देवानुद्दिश्ययच्छाद्धंतद्दे
 विकमिहेच्यते । इविष्येणविशि
 ष्टेनसप्तम्यादिपुयत्ततः ॥ गच्छन्
 देशान्तरंयत्तुश्राद्धंकुर्याच्चसर्पिषा ।
 याचार्यमिति तत्प्रोक्तं प्रवेशेचनसंश
 यः ॥ शरीरोपचयेश्राद्धमर्थोप
 चयएवच । पुष्ट्यर्थमेतद्विज्ञेयमौप
 चायिकमुच्यते । इति ॥ पञ्चविध
 मपिष्ठहस्पतिवचनात्तद्यथा । नि
 त्यनैमित्तकं कस्यं वृद्धिश्राद्धंतथैव
 च । पार्श्वेतिमनुनाश्राद्धंपञ्च
 विधं स्मृतमिति ॥ श्राद्धाचास्ति ।
 प्रज्ञाश्राद्धार्चाभ्योणइतिणः ॥ य
 हा । श्राद्धाप्रयोजनमस्य । चूडा
 दिभ्यउपसङ्गानमित्यण् ॥ कलाव
 स्नानुष्ठानमागमोक्तविधिनैवकार्यं
 म् । यथाहभगवान्सदाशिवः ।
 आगमोक्तविधिंहित्वायः श्राद्धं
 कुरुतेनरः । श्राद्धंतद्विफलंसापि
 पितृभिर्नरकं व्रजेत् । तत्ततोयंशो

श्रायः

णितसमंपिण्डोमलमयोभवेत् । त
 स्मान्मर्त्यः प्रयत्नेनशाङ्करमतमा
 ग्रयेत्इति ॥ त्रि० श्राद्धान्विते ॥
 श्राद्धदेवः । पुं० अन्तर्के । धर्मराज
 । यमे । श्राद्धस्यदेवः ० अंशभा
 क्त्वात् । पितृपतित्वाहा ॥
 श्राद्धप्रदेशः । पुं० खगृहतीर्थादिषु ॥
 श्राद्धशाकम् । न० कालशाके ॥
 श्राद्धधिकः । त्रि० श्राद्धिनि । अथ
 तनएवश्राद्धान्नभोजनि ॥ श्राद्ध
 शब्दः कर्मनामधेयंतत्साधनेद्रव्ये
 लक्षण्यावर्त्तते । श्राद्धंभुक्तमनेन
 । श्राद्धमनेनभुक्तमितिठनाविति
 ठन् ॥ श्राद्धसम्बन्धिद्रव्ये ॥
 श्राद्धी । त्रि० श्राद्धिके ॥ श्राद्धम
 नेनभुक्तमितीति ॥
 श्रान्तः । पुं० यतौ । शान्ते ॥ त्रि०
 क्लान्ते । श्रमयुक्ते ॥ श्रास्यतेः क्तः ॥
 श्रान्तकथः । त्रि० निवृत्तसंज्ञापे ॥
 श्रान्तसंबाहनम् । न० श्रमान्वितस्या
 सनादिप्रदानद्वाराश्रमोपशमने ॥
 श्रामः । पुं० मासे ॥ मण्डपे ॥ का
 ले ॥
 श्रामशेरः । पुं० जिनभिक्षोः शिष्ये
 । चेलुके । महापासके ॥
 श्रायः । पुं० आशये । श्रयणे ॥ श्रय
 णम् । श्रिज्सेवायाम् । श्रिषीभु
 वानुपसर्गइतिघञ् ॥ त्रि० श्रीदे
 वताकेइतिरादौ ॥ श्रीदेवताऽस्य

श्रावणी

। अण् ॥

श्रावः । पुं० अश्रवणे ॥

श्रावकः । पुं० शाक्यमुनेः शिष्ये ॥

काके । वायसे ॥ दूरध्वनौ । त्रि०

श्रावयितरि ॥ श्रावयति । श्रु० ।

शवल् ॥

श्रावणः । पुं० मासविशेषे । नभसि

। श्रावणिके ॥ श्रावणापौर्णमास्य

स्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यर्थे वि

भाषाफाल्गुनीतिपाक्षिकेण ॥ श

ब्दे ॥ श्रावणेन गृह्यते । शेषद्वत्यण्

॥ पाषण्डे ॥ इ० मेदिनिकरः ॥

श्रावणाः स्त्री० दध्यालीवधे ॥

श्रावणिकः । पुं० नभोमासि । श्राव

णे ॥ श्रावणापौर्णमास्यस्मिन्नस्ति ।

विभाषाफाल्गुनीश्रावणाकार्तिकीचै

त्रभ्यङ्गतिठक् ॥

श्रावणी । स्त्री० श्रावणायाम् । श्राव

णमासस्य पूर्णिमायाम् ॥ अस्या

मृषितपण्यं भवति । तत्रकालादि

कमाङ्ककालिदासः । पूर्णास्तकाल

समयाय्युतशरदान्ताया पूर्णिमान

भसिसङ्गगतुतस्याम् । विख्यायु

तोतरङ्गितामुनितपण्यं स्याच्च तस

ङ्गमोभवतिवायव्यं तद्दानं किञ्चित्स

समिच्छति तदेव तपण्यं श्रुतौ बह्वस्ते

श्रुतिशाखिना गृह्ये । स्यात्सङ्क्रमे

वासतिसर्वशाखिनां तत्तपण्यं श्रा

वणशुक्लपञ्चमी । स्यात्सङ्गवान्तेव

श्रीः

मुपाकृतौ स्यात्पूर्वान्वितावापि च पा

कयच्चे । तथासितापञ्चदशीसमु

क्ता तथाष्टकैतत्समयाभिरूपैः ।

श्री० २१ अध्यायः । ४६ ४८ ।

श्रावणेन युक्तापौर्णमासी । न च त्रै

त्यण् । ङोप् । मुङ्गोर्याम् ॥

श्रावन्ती । स्त्री० देशविशेषे । धर्मप

त्तने ॥

श्राविष्ठोयः । चि० श्राविष्ठायां जाते

कृष्णप्रत्ययः ॥

श्राव्यम् । चि० श्रुतिप्रथमधुरे ॥

श्रितः । चि० आश्रिते ॥ संलग्ने

॥ अश्रति । श्रिज् । गत्यर्थक

र्मकेतिकर्त्तरिक्तः ॥

श्रितशान् । चि० श्रिते ॥ श्रिज् ।

क्तवतु ॥

श्रीः । पुं० सीमेश्वरमतेषड्भागान्तर्ग

तप्रथमरागे ॥ हनुमद्भरतयोर्मते

पञ्चमरागे ॥

श्रीः । स्त्री० वेशरचनायाम् ॥ श्री

भायाम् ॥ भारत्याम् । सरस्व

त्याम् ॥ लवङ्गे ॥ सरलद्रुमे ॥

लक्ष्म्याम् । पद्मालयायाम् । प

द्मायाम् । कमलायाम् । हरि

प्रियायाम् ॥ त्रिशङ्गसम्पत्तौ ॥

विधायाम् ॥ उपकरणे ॥ वि

भूतौ ॥ नात्मानमवमन्येतपूर्वा

भिरसमृद्धिभिः । आमृच्छीः श्रयम

न्वच्छेन्नैनामन्येतदुर्लभम् ॥ म

श्री :

ती ॥ विल्वद्रुमे ॥ चंबुजी ॥ अ
धिकारे ॥ प्रभायाम् ॥ कीर्त्तौ
॥ वृद्धौ ॥ सिद्धौ ॥ वृत्ताहं
न्मातरि ॥ तारायाम्, । बुद्ध
देव्याम् ॥ अयतिहरिम् • अय
न्येतामितिषा । अिज् • । कि
व्वीति • किब्दीर्घौ ॥ कर्त्तरि
विहितस्यक्लिपः कर्मण्यसम्भारः
कृदिकारादितिङीप् • तुन • कृत्प्रत्य
यायङ्कारइतिव्याख्यानात् । कृ
दन्तंयदिकारान्तमितिपच्चे पि • कार
ग्रहणे तत्सामर्थ्यादेवकेवलग्रहणा
त् । दुर्वट्सु • ङीषि • श्रीमितापि
रक्षितइच्छतीत्याह ॥ विद्याशक्तौ
॥ अयतिपारतन्याच्चिदात्मानमिति
श्रीः ॥ राजलक्ष्म्याम् ॥ शरीर
शोभायाम् । सर्वोत्कृष्टत्वेना
न्तेस्वाश्रयतयास्वीक्रियतेप्रलयसुषुप्
तादौसर्वभूतेरित्युक्त्या • जीव
त्वीपाधिभूयामामविद्यायाम् ॥
देवादिनाम्नः पूर्वश्रीशब्दप्रयोगः
कर्त्तव्यइत्याह । देवंगुरुगुरुस्था
नन्वेवंचेत्वाधिदेवताम् । सिद्धंसि
द्धाधिकारांश्चश्रीपूर्वसमुदीरयेदि
तिप्रयोगसारः ॥ स्वर्गगामित्वा
दिनासिद्धेऽधिकारोयेषानराणा
मितानेन • जीवतांश्रीशब्दादित्वं
नाम्नोनतुमृतानांतथेताधुनिकशि
ष्टानामाचारः ॥ पञ्चश्रीशब्दः

श्रीकरी

नप्रमाणंयथा । षड्गुरोः स्वामि
नः पञ्चहेभृत्वेचतुरोरिषी । श्री
शब्दानां त्रयमिवएकैकंपुत्रभार्य-
योरिति ॥ उक्त्यायां १ वृत्तौ ॥
ग. श्रीः । यथा । श्रीस्ते । सास्त्रा
म् ॥

श्रीकण्ठः । पुं • नीलकण्ठः । शि
वे । कालकूटविषधारणात् • श्रीः
शोभाकण्ठेयस्यसः । धृतकण्ठे
विषधारंततः श्रीकण्ठताममेति
नीलकण्ठस्तथः ॥ कुरुजाङ्गल
देशे ॥

श्रीकण्ठपदलाञ्छनः । पुं • माल
तीमाधरनाटककर्त्तरि • भवभू
तिकर्षी ।

श्रीकण्ठसखः । पुं • कुवेरे । इ •
ह • युधः ॥

श्रीकन्दाः स्त्री • वन्ध्याकर्कोटक्या
म् ॥

श्रीकरः । पुं • विष्णौ ॥ स्मरतांशु
खतांस्तुवतांकीर्त्तयतामर्चयतांभ
क्तानांश्रियंमोक्षसाम्राज्यंलक्ष्मीक-
रोति । कृजोद्धेतुताच्छील्यानुलो
म्येध्वितकृजष्टः ॥ न • रत्नो
त्पले ॥ त्रि • श्रीकारके ॥ करो
ति । वृकृज् • । अच् ॥ श्रियः
करः ॥

श्रीकरणम् । न • लेखन्याम् ॥

श्रीकरो । स्त्री • शक्तिविशेषे ॥

श्रीधर :

श्रीकान्तः । पुं० विष्णौ ॥
 श्रीकारी । पुं० मृगविशेषे । वैशि
 हरिणे ॥ इ० रा० नि० णटः ॥
 श्रीकुञ्जम् । न० सरस्वत्यास्तोत्रे ॥
 श्रीखण्डः । पुं० न० चन्द्रः ॥
 इ० वि० शेषः ॥
 श्रीगर्भः । पुं० विष्णौ ॥ श्रीर्वि
 भूतिः गर्भेयस्य ॥ खड्गे ।
 श्रीग्रहः । पुं० पक्षिणांपानीय
 शालायाम् । शकुनिप्रपायाम् ॥
 श्रीघनः । पुं० सर्वज्ञे । बुद्धे
 जिने । मुनीन्द्रे ॥ श्रिया०
 ज्ञानपुण्यसम्भारेण० बुद्ध्यावा०
 घनः पूर्णः क्षुभादित्वाज्ञात्वं
 म् ॥ न० दधि ॥
 श्रीजः । पुं० कामदेवे ॥
 श्रीतालः । पुं० तालवृक्षसदृशेवृक्ष
 विशेषे । मृदुताले । विशालप
 त्रे । मसीलेख्यदले ॥
 श्रीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥
 श्रीदः । पुं० पुण्यजनेश्वरे । कुवे
 रे ॥ श्रियंदयते० ददातिवा । दे
 डोदाजीवा० आतड्गतिकः ॥ चि०
 श्रीप्रदे । श्रीभादातरि ॥
 श्रीदेवी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥
 श्रीधरः । पुं० विष्णौ ॥ श्रियाः व
 क्षसिधरेधारकः ॥ भूताहर्कदे
 ॥ शालग्रामविशेषे । यथा । अति
 क्षुद्रं हि चक्रन्तुवनमालाविभूषित

श्रीपर्णिका

म् । श्रीधरं देवि विज्ञेयं श्रीप्रदं गृहि
 णांसदा ॥
 श्रीनगरम् । न० श्रीविद्यास्थाने ॥
 श्रीनन्दनः । पुं० कामदेवे ॥
 श्रीनिकेतनः । पुं० विष्णौ ॥
 श्रीनिवासः । पुं० विष्णौ । नारा
 यणे ॥ श्रियोनिवासः । निनि
 स्येन० अपायविना० श्रीवसत्य
 जवायस्यवक्षसिचनपायिनिश्रीव-
 सति० सङ्गत्यर्थः । यथा । श्रि
 योनिवासीयस्योरः पानपात्रं मु
 खं दशाम् । बाह्वेलीकपालानां
 सारङ्गानां पदस्त्वजमिति ॥ यद्वा
 श्रीशब्देन श्रीमन्तो लक्ष्यन्ते । श्रीम
 मत्सु नित्यं निवासीऽस्य । यतो ल
 क्ष्मोस्ततो हरिरित्युक्ते ॥
 श्रीपतिः । पुं० पुरुषोत्तमे । विष्णौ
 ॥ अमृतमथने सर्वानसुरान्सर्वान्
 देवान् विहाय विष्णुमेव पतित्वेन वृ
 त्तवतीति विष्णुपुराणप्रसिद्धे ॥
 श्रियः पतिः ॥ नृपतौ । पृथिवी
 नाथे ॥
 श्रीपथः । पुं० राजमार्गे ॥ इ०
 हे० चन्द्रः ॥
 श्रीपर्णम् । न० अग्निमन्त्रे ॥ अक्षि
 । पद्मे । श्रीः पर्णे० पर्णे पुवा
 ऽस्य । अशंभाद्यम् ॥
 श्रीपर्णिका । स्त्री० फट् फलि । काय
 फलम् । इ० प्र० ॥ काश्मर्याम् ।

श्रीवल्ली

गम्भार्याम् ॥ स्वार्थकम् । ऋक्षः ॥
श्रीपर्णी । स्त्री० काश्मर्याम् । ग
म्भार्याम् ॥ इठे । कुम्भार्याम् । वा
रिपर्याम् ॥ श्रीयुक्तानिपर्णान्यस्याः
० श्रीपर्णेषुयस्यावा । पाककर्णप
र्णेत्यादिनाडीप् ॥ कट्फले ॥ शा
ल्वली ॥

श्रीपर्णतः । पुं० श्रीर्षले ॥ तीर्थवि
शेषे ॥

श्रीपिष्टः । पुं० सरलद्रुमरसे । सरल
द्रवे ॥ श्विषः सरलद्रुमस्यपिष्टः ०
तच्चूर्णेनजमितत्वात् ॥

श्रीपुत्रः । पुं० अश्वे ॥ कामदेवे ॥

श्रीपुष्पम् । न० लवङ्गे ॥ पद्मकाष्ठे ॥

श्रीप्रसूनम् । न० लवङ्गे ॥

श्रीफलः । पुं० विल्वे । मालूरे ॥

श्रीप्रदं० श्रीप्रियंवाफलमस्य । शा
कपार्थिवादिः । श्रीफलस्तुवरस्ति
क्तोग्राहीरुक्षीन्निपित्तकृत् । वात
श्लेष्माहरोबल्योलघुतणाद्यपाचनः ।
राश्रादनवृक्षे ॥

श्रीफला । स्त्री० आमलक्याम् ॥ नी
ल्याम् ॥ क्षुद्रकारवृक्ष्याम् ॥

श्रीफलिका । स्त्री० आमलक्याम् ॥
क्षुद्रकारवृक्ष्याम् ॥ महानीलीव
र्णे ॥

श्रीफली । स्त्री० धाव्याम् । आमलक्या
म् ॥ नीलिकायाम् ॥

श्रीवल्ली । स्त्री० कटुफलायाम् ॥

श्रीमदः

श्रीभद्रः । पुं० चित्रगुप्तसुतेकायस्थ
जातिविशेषे ॥

श्रीभद्रा । स्त्री० भद्रमुस्तके ॥

श्रीभागवतम् । न० पुराणार्कः । महा
पुराणान्तर्गतपुराणविशेषे ॥

श्रीभाता । पुं० घोटके । बिधौ । च
न्द्रे ॥ समुद्रोत्पन्नत्वात् ॥

श्रीमान् । पुं० तिलकवृक्षे । क्षुरके
॥ अश्वत्थवृक्षे ॥ शिषि ॥ बिष्णौ ॥

कुवेरे ॥ इन्द्रे ॥ बि० मनोज्ञे ॥

धनिके । श्रीक्षे ॥ सर्वातिशयितश्रि

यि । अखण्डितैश्वर्यसम्पन्ने ॥ म

हाराष्ट्रवक्रवर्त्तिनि ॥ श्रीः लक्ष्मीः

सम्पत् ॥ शिभा ॥ कान्तिर्बा ॥ सा

स्यास्मिन्वास्ति । तदस्यास्यस्मि

न्नितिमतुप् ॥ ऋचायजूषिसामा

निसा ॥ श्रीरमृतासताम् । तथा

युक्तामहात्मानः श्रीमन्तः शास्त्र

सम्भताः ॥

श्रीमतिः । स्त्री० राधायाम् ॥

श्रीमती । स्त्री० श्रीयुक्तायाम् ॥ योषि
तामभिधानस्यपूर्वमेतत्प्रयोजये
त् ॥

श्रीमदः । पुं० धनमदे । सर्वमदाध
मे ॥ यथा । नष्टान्योन्यपताजिष्या
न्बुद्धिभ्रंसारजिगुणः । श्रीमदादा
भिजात्यादिर्यत्तल्लीयूतमासवः ॥
हृद्यन्तेपशवोयवनिर्दयैरजितात्म
भिः । मन्त्रमानैरिमन्देहमजरामृ

श्रीवत्स :

स्त्री० नखरम् ॥

श्रीमलापहा । स्त्री० धूपपत्रायाम् ॥

गृध्रपत्रायां ॥

श्रीमस्तकः । पुं० रसीने ॥ इ० चि०
शेषः ॥श्रीमुखः । पुं० सप्तमेवत्सरे ॥ तत्फलं
यथा । सुभिन्नं च ममारोग्यं वर्षा
कालं सुप्रभातम् । सख्यविविधं विजा
नोयात् ॥ श्रीमुखे सुरवन्दिते ॥ ७ ॥

न० श्रीभित्तानने ॥

श्रीमूर्तिः । स्त्री० देवताविग्रहे ॥ वि
ष्णुप्रतिमायाम् ॥श्रीयुक्तः । चि० } लक्ष्मीविशिष्टे । श्री
श्रीयुतः । चि० }
मतिः ॥श्रीरङ्गः । पुं० पुण्यक्षेत्रविशिष्टे ॥ श्री
रङ्गाख्यं महापुण्यं यत्र सन्निहितो ह
रिरितितन्त्रम् ॥

श्रीरसः । पुं० सरलरसे । श्रीवेष्टे ॥

श्रीरागः । पुं० षड्रागान्तर्गततृतीय
रागे ॥

श्रीरामः । पुं० दशरथात्मजे ॥

श्रीलः । चि० श्रीमति । लक्ष्मीवति ॥
लक्ष्मणे । श्रियायुक्ते ॥ श्रीरस्यास्ति
। सिद्धादित्वात् ॥ श्रियंलाति
बाला० आदाने । आतीनुपसर्गे
कः ॥

श्रीलता । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥

श्रीवत्स । पुं० विष्णोश्चिह्नविशिष्टे ।

श्रीवारकः :

क्रुद्धस्य दुर्वाससः पदाघातरूपेरेखा
विशिष्टे ॥ महापुरुषलक्षणभूते० व
क्षस्यश्चेत्तवर्षदक्षिणावर्त्तं रोमावर्त्तं
विशिष्टे वा ॥ प्रदक्षिणावर्त्तं विचित्रं रो
मश्रीवत्ससद्विम्बविभूषिताङ्गमिति
गरुडपुराणात् ॥ वदति महत्त्वम् ।
वदव्यक्तोयां वाचि । वृत्तवदिह निक
मिकषिभ्यः सङ्गतिसः । श्रियुक्तो
वत्सः ॥ विष्णौ । कृष्णे । गृहवि
शिष्टे ॥ सुरङ्गाप्रभेदे ॥ अहं लोध्वजी ॥

श्रीवत्सकी । पुं० वृद्धतवक्त्रावर्त्तं हये ॥

श्रीवत्सभृत् । पुं० हरी । विष्णौ ॥

श्रीवत्सलाञ्छनः । पुं० विष्णौ । श्री
वत्सो महापुरुषलक्षणभूतश्चेत्तरो
मावर्त्तं विशिष्टो लाञ्छनं चिह्नमस्मि
ति विग्रहः ॥

श्रीवत्साङ्गः । पुं० विष्णौ ॥

श्रीवराहः । पुं० आदिवराहे । वि
ष्णौ ॥श्रीवज्रभः । पुं० परमात्मनि ॥ श्रि
याः विद्याशक्तिर्ब्रह्मस्तदाकारे ॥

श्रीवाटी । स्त्री० नागवज्रोभेदे ॥

श्रीवारकः । पुं० शाकविशिष्टे । सिता
वरे । सूच्याङ्गे । सूचीपत्रके । सि
राला० सिरयारा० सिरियारी०
इ० भा० प्र० ॥ तच्छाकप्रकारो य
था । श्रीवारकं दलं याश्च मारनात्सु
साधितम् । पीडिताक्षिडितं तैले
कासमदं समन्वितम् ॥ वातपित्तह

श्रीवृक्षकी

रावल्याविवन्धाधाननाशिनो । क
फकृन्मूत्रकृच्छ्रीभेदिनोसारसाय
नो ॥ सा० श्रीवालीत्यर्थः ॥

श्रीवाली । स्त्री० श्रीवारकी० शाकवि
शेषः ॥

श्रीवासः । पुं० विष्णो । नारायणे ॥

श्रीवासासः । अथर्वचसि० श्रीर
नपायिनो० वसतीत्यर्थः ॥ शिवे ।

हरे ॥ पञ्चजे । वृक्षधूपे । सरलद्र
वे । श्रीवेष्टे ॥ अथर्वगुणाः । श्रीवा
सीमधुरस्तिक्तः स्निग्धोष्णस्तुवरः
सरः । पित्तलोवातमूर्धाक्षिस्वररी
गकफापहः ॥ रक्षोश्रीस्वेददौर्गं
न्ययूकाकण्डूवृणप्रणात् ॥

श्रीवास्तवः । पुं० चित्रगुप्तात्मजकाय
स्यजातिविशेषः ॥

श्रीविद्या । स्त्री० महाविद्याविशेषः ।
परदेवतायाम् । त्रिपुरसुन्दर्याम् ॥

श्रीवृक्षः । पुं० वित्त्वृक्षे ॥ अश्वत्थ
वृक्षे ॥ श्रीप्रदः ० श्रीप्रियोवावृक्षो
स्य । शाकपाथिवादिः ॥

श्रीवृक्षकः । पुं० अश्वत्थवृक्षस्यावर्त्तः ॥

श्रीवृक्षकी । पुं० श्रीवृक्षकावर्त्तविशि
ष्टऽश्वे ॥ तल्लक्षणं यथा । वक्षोभवा
वर्त्तचतुष्टयस्य कण्ठे भवेद्यस्य चरोच
मानः । श्रीवृक्षकीनामद्वयः स भ
र्तुः श्रीपुत्रपौत्रादिविबुधयेत्यादि
ति ॥ श्रीवृक्षकीवक्षसिचेद्रोमावर्त्ती
सुखेपिचेतितुवेजयन्ती ॥

श्रुतम्

श्रीवेष्टः । पुं० सरलवृक्षस्वरसे । वृक्ष
धूपे । श्रीवासे ॥ तस्यगुणायथा ।

श्रीवेष्टः कटुकस्तिक्तकषायः श्ले
ष्मपित्तजित् । योनिदोषरुजाजीर्णं
व्रणवृन्नाधानदोषनुत् ॥ श्रीसंज्ञकः
० श्रिधावावेष्टोनिर्वासः ॥

श्रीशः । पुं० विष्णो ॥ श्रीरामे ॥ श्रि
यईशः ॥

श्रीशैलः । पुं० भारतवर्षस्थोपर्वत
विशेषः ॥ सिद्धिं तपाविधमनोविल
यांसमर्थाश्रीशैलशृङ्गकुहरेषुकदोप
लभ्ये । गात्रयथामरलताः परिवे
ष्टयन्तिकर्षे यथाधिरचयन्ति खगाश्च
नीडम् ॥ इतियोगतारावली ॥

श्रीसंज्ञम् । न० लवङ्गे ॥ श्रियः संज्ञा
सम्प्रज्ञायस्य ॥

श्रीहरिः । पुं० परमात्मनि ॥ श्रियं
जीवत्वोपाधिभूतामविद्यां हरति०
आत्मज्ञानप्रदानेन नाशयति० इति
श्रीहरिः ॥ श्रियं दधाने । विष्णो ॥

श्रीहस्तिनी । स्त्री० भूरुड्याम् । हाती
सूडा० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥
श्रियाहस्तः ० श्रीहस्तः । सविद्या
तीयस्याः । अतइति ॥ यद्वा ! इ
स्तं गृह्णाति हस्तयति । अवश्यं श्रि
यं हस्तयति । आवश्यकैति शिनिः ॥

श्रुप्रिका । स्त्री० } सज्जिकाद्वारे ॥
श्रुप्रो ।

श्रुतम् । न० शास्त्रे ॥ शास्त्रविचारे ।

श्रुतार्थः :

वेदे । श्रवणे । सुणना • द्रु • भा •
॥ त्रि • विद्युते । आकर्णिते । श्रु
वणगोचरे ॥ श्रूयते • श्रवणं वा ।
श्रुश्रवणे । क्तः ॥ अश्राविवा । श्रु •
। क्तः ॥

श्रुतकीर्त्तिः । पुं • देवर्षौ ॥ स्त्री • ज
नकभातुः कुशध्वजस्तकन्यायाम् ।
त्रि • कीर्त्तियुक्ते ॥

श्रुतदेवौ । स्त्री • सरस्वत्यां ।

श्रुतर्षिः । पुं • सुश्रुतादृषिषु ॥ सुश्रु
ताद्याः श्रुतर्षय इति चिकारुडशि
षः ।

श्रुतश्रवाः । त्रि • आकर्णितयशसि ॥
श्रुतश्रवा । स्त्री • श्रौक्त्वास्तपितृष्वस
रि । शिशुपालमातरि ।

श्रुतश्रवानुजः । पुं • शनैश्चरयहे ।

श्रुतश्रीणी । स्त्री • द्रवन्त्यां ।

श्रुतादानम् । न • ब्रह्मवादे ॥ द्रु • हा •
ली • ॥

श्रुताध्ययनसम्पन्नः । त्रि • धर्मशास्त्र
ज्ञे ॥ यथा । श्रुताध्ययनसम्पन्नाः
कुलीनाः सत्यवादिनः । राजासभास
दः कार्याः शत्रौमित्रेभ्येसमाः ॥

श्रुतान्वितः । त्रि • शास्त्रज्ञे ॥

श्रुतार्थः । पुं • शाब्दबोधविषयौभू
तार्थे । श्रवणमात्रबोधे ॥ यथा
। श्रुतार्थस्य परित्यागादश्रुतार्थस्य
कल्पनात् । प्राप्त्यबाधादित्येवं
परिसङ्ख्यात्रिदोषिकेति ॥

श्रुतिः :

श्रुतायुः । पुं • सूर्यवंशोयन्तपतिविशि
ष्टे ॥

श्रुतिः । स्त्री • वेदे । आस्माये । वेदा
ख्यपरदेवतायाम् ॥ विनियोगवि
धेः सहकारिभूतेप्रमाणविशिष्टे ॥
तच्चनिरपेक्षोरवः श्रुतिः । साच
त्रिविधा । विधात्री • अभिधात्री •
विनियोक्त्री च । तथाद्यालिङ्गाद्या
त्मिका • द्वितीयाब्रौह्मादिश्रुतिः
• यस्यशब्दस्यश्रवणादेवसम्बन्धः
प्रतीयतेसाविनियोक्त्री । साऽपि
त्रिविधा । विभक्तिरूपा • एकाभि
धानरूपा • एकरूपाचेति । तच्चवि
भक्तियुत्पादकत्वम् • यथाब्रौह्मि
यर्जितेति • तृतीयाश्रुत्या • ब्रौह्म
णांयागाद्वत्त्वम् • तदपिपुरोडाश
प्रकृतितया • अरुणयाएकहायन्या
गवासीमंक्रौष्णातीत्यस्मिन्वाक्येआ
रुण्यस्यापितृतीयाश्रुत्याक्रयाद्वत्त्व
म् • तदपिगौरूपद्रव्यपरिच्छेदहा
रा • नतुसाक्षादमूर्तत्वात् । ब्रौ
ह्मोन्प्रेक्षतीतिप्रोक्षणस्यब्रौह्मत्वं
द्वितीयाश्रुत्या • तच्चप्रोक्षणं • नब्रौ
ह्मिस्वरूपार्थतत्त्वतेनविनाप्युपपत्तेः
! किन्त्वपूर्वसाधनत्वप्रयुक्तम् • ब्रौ
ह्मोन्प्रेक्ष्ययानानुष्ठानेऽपूर्वानुपप
त्तेः । एवंसर्वेष्वङ्गेषु • अपूर्वप्रयु
क्तमङ्गत्वंबोध्यम् । एवमिमामष्टभ
षन्रसनामृतस्येत्यश्वामिधानोमा

श्रुति :

दत्त० इत्यत्र० द्वितीयाश्रुत्या० म
न्त्रस्याप्रवाभिधान्यङ्गत्वम् । यदाहव
नौयेजुहेतीत्याहवनीयस्य हेमाङ्ग
त्वंसप्तमीश्रुत्या । एवमन्योपि विभ
क्तिश्रुत्या विनियोगो ज्ञेयः । पशुना
यजेतेत्येकैकत्वपुंस्त्वयोः सामाना
धिकरण्यश्रुत्याकारकाङ्गत्वम् । य
जेतेत्याख्याताऽभिहितसङ्ख्याया
भाषनाङ्गत्वमसमानाभिधानश्रुतेरे
वपदश्रुत्याचयागङ्गत्वम्० नचामू
र्त्तायास्तस्याः कथंभाषनाङ्गत्वम्०
कर्तृपरिच्छेदद्वारातदुपपत्तिः । क
र्त्ताचाक्षेपलभ्यः० आख्यातेनहि
भाषनाच्यते० साचक्षर्त्तारविनाऽनु
पपन्नेतितमाक्षिपति । सेयंश्रुति
लिङ्गादिभ्यः प्रबला० लिङ्गादिषु
नप्रत्यक्षो विनियोजकः शब्देऽस्ति०
किन्तु कल्प्यः । यावच्चतैर्विनियो
जकः शब्दः कल्प्यते० तावत्प्र
त्यक्षयाश्रुत्याविनियोगश्च कृतृत्वान
तेषां कल्पकत्वशक्त्यर्थाहतत्वात् । अ
तएवैन्द्र्यालिङ्गत्रेन्द्रोपस्थानार्थत्व
म्० किन्त्वैन्द्र्यागार्हपत्यमुपतिष्ठत
इत्यत्र० गार्हपत्यमिति द्वितीया
श्रुत्या० गार्हपत्योपस्थानार्थत्वम् ॥
अत्रदेवीगीतायां देवीवाक्यं यथा ।
सर्वज्ञायाः सर्वशक्तेर्मतो वेदः
समुत्पत्यतः । अज्ञानस्य ममाभावा
दप्रमाणानवश्रुतिरितिसर्वज्ञात्-

श्रुति :

सर्वशक्तेः समस्तवृत्तिपाठेतुमत्तोमत्
स्वरूपादित्यर्थः ॥ प्रयोगविध्युप
यैः गिनिप्रमाणविशेषि ॥ तत्रक्रमप
रं चनंश्रुतिः । तच्चद्विविधम् ।
केवलक्रमपरम्० तद्विशिष्टपदार्थ
क्रमपरम् । तत्रवेदं कृत्वा वेदिकं
करोतीति केवलक्रमपरम्० वेदि
करणादेव चनान्तरप्राप्तत्वात् । वष
ट्कर्त्तुः प्रथममन्त्रवृत्तितुक्रमवि
शिष्टपदार्थपरम्० एकप्रसरताम
ङ्गभयेन भक्षानुवादेनक्रममाचख्यवि
धातुमशक्यत्वात् । सेयंश्रुतिरित
रप्रमाणापेक्षयावलवती० तेषां च
चनकल्पनद्वाराक्रमप्रमापत्वात् ।
अतएवाश्विनयज्ञस्य पाठक्रमात्तृ
तीयस्य नैयज्ञस्य प्रसक्तावाश्विनोद
शमेगृह्यतइतिवचनाद्वगमस्यानैय
ज्ञस्यमित्युक्तम् । कर्णः । अस्यप
र्यायाः । कर्णशब्दग्रहीश्रोत्रश्रुतिः
स्त्रीश्रवणंश्रवः ॥ अस्य शुभाशुभ
लक्षणं यथा । रक्ताल्पपरुषश्मशुक
र्णाः स्युः पापमृत्यवः । निर्भा
सेष्टिपिठैर्भीगाः कृपणाः स्वकर्म
काः ॥ शङ्कुकर्णाश्चाराजानो रोम
कर्णाः शतायुषः । हृत्कर्णाश्च
राजानो धनिनः परिकीर्तिताः
॥ श्रवणे । वाक्यजनितवाक्या
र्थविज्ञाने ॥ मनननिदिध्यासन
सङ्कृतेश्रवणज्ञाने ॥ श्रोत्रकर्मणि ॥

श्रुतिधर :

वार्तायाम् ॥ अभ्यासे ॥ षड्जा
दिस्वरारम्भकः वयवेषब्दविशिषे ॥
तदुक्तम् । प्रथमश्रवणाच्छब्दः श्रु-
यतेऽशब्दमात्रकः । साश्रुतिः सम्प-
रित्तो यास्वरवयवलयोति ॥ श्रव-
णार्थे ॥ श्रूयते । स्त्रियां क्तन्निति
कर्मणि क्तिन् ॥ श्रूयते धर्मोऽनयेति
वा । श्रुयजौषिस्तुभ्यः करणइति
क्तिन् ॥

श्रुतिकटः । पुं० प्राञ्चलोद्दे ॥ षट्ठी
॥ वापशोधने । प्रायश्चित्ते ॥ इ०
मेदिनिहेमचन्द्रौ ॥

श्रुतिकटः । पुं० कठोरशब्दे ॥

श्रुतिजौषिका । स्त्री० स्मृतौ ॥

श्रुततत्परः । त्रि० वेदाभ्यासरते
॥ सकार्थे ॥

श्रुतिधरः । त्रि० श्रुतमात्रेणधार-
के ॥ तदौषधमुक्तं गारुडं यथा ।
हरिरुवाच । हस्तिकर्णं ध्वैमूलं गृ-
हीत्वा चूर्णयेत् हरः । सर्वरोगविनि-
र्मुक्तं चूर्णं पलशतं शिब ॥ सक्षीरं
भक्षितं कुर्यात्सप्तदिनवध्वज । न
रं श्रुतिधरं शूरं मृगेन्द्रगतिविक्रमम्-
पद्मगौरप्रतीकाशयुक्तं दशशतायुषा
। षोडशाब्दाकृतिं विप्रसततदुग्ध-
भोजितम् । मधुसर्पिः समायु-
क्तं जग्धमायुष्करं भवेत् ॥ तज्जग्धं
मधुना साह्यं दशवर्षं सङ्गृह्णाम् ।
कुर्यान्नरं श्रुतिधरं प्रमदाजनं जग-
भ-

श्रेयः

मिति । १८१ अध्यायः ॥

श्रुतिवर्जितः । त्रि० बधिरः ॥ ना-
स्तिके ॥ श्रुतिभ्यां श्रुत्यावावर्जि-
तः ॥

श्रुतिवेधः । पुं० कर्णवेधे ॥

श्रुतिस्फोटा । स्त्री० कर्णस्फोटा-
याम् । त्रिपुटायां लतायाम् ॥

श्रुतीपनिषत्कः । त्रि० ज्ञानिनि ॥
श्रेटी । स्त्री० लोलावत्युक्ताङ्गविशिषे ॥

श्रेणिः । पुं० स्त्री० बीड्याम् ।

शालीपङ्क्तौ ॥ समानशिल्पि-
संज्ञौ । कारुसंज्ञौ । एकेनशिल्पे

नपण्ये नवायेजौबन्ति । तेषां समूहे

॥ श्रयति । श्रयतेषां । श्रिञ् ।

श्रिञ्श्रीतिनिः । एकमुख्ये सजाति-
समूहे ॥ सैकपात्रे ॥

श्रेणिकः । पुं० मगधदेशीयनृपति-
विशिषे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

श्रेणी । स्त्री० श्रेणिशब्दार्थे ॥

श्रेणीधर्मः । पुं० श्रेणिगादीनां धर्मे ॥

श्रेयः । न० मुक्तौ । निर्वाणे । निः-
श्रेयसे । वेदव्याधिते परमपुरुषार्थे

। स्वरूपावस्थाने । अनपायिसुखा

वाप्तिलक्षणे । आगमज्ञापिते हि ते

॥ यथा । इहैव नरकव्याधिसिक्तित्वां

न करोति यः । गत्वानिरोषधदेशं

व्याधिस्थः किं करिष्यति ॥ याव

तिष्ठति देहो यतावत्तत्त्वं समभ्यसेत्

। सन्दीपिभवनेकेऽनुकूपं खनति पार्व

श्रेष्ठ :

ति । व्याघ्रीवास्ते जराचायुर्याति
भिन्नघटास्त्वत् । निघ्नन्तिरिपुबद्रो
गास्तस्माच्छ्रेयः समाचरेत् ॥ या
वन्नाशयतेदुः खंशावन्नायान्तिचाप
दः । यावन्नेन्द्रियवैकल्यान्तावच्छ्रे
यः समाचरेत् ॥ कालानन्नायते
नानाकार्यैः संसारसम्भवेः । सुख
दुःखैर्जगोहन्तनवैतिहितमात्म
नः इतिकुलार्णवैप्रयमोक्षासः ॥
कल्याणं । मङ्गले । शुभे ॥ धर्मे ।
। वेदविहितैप्राणिनामभ्युदयनिः
श्रेयससाधने । प्रवृत्तिनिवृत्तिलक्ष
णे । पुण्ये ॥ चि० अतिप्रशस्ते ।
शस्ते ॥ इदमनयोरतिशयेनप्रशस्त
म् । द्विवचनेतीयसुन् । प्रशस्त्यस्य
। विद्यायाधिके ॥ धर्मार्थावुच्यतेश्रे
यः । कामार्थैः । धर्मैवच । अ
र्थैवेहश्रेयस्त्रिवर्गइतितुस्थि
तिः ॥ अथमुपदेशिबुभूत्सून्प्रति
वाध्यः ॥

श्रेयसी । स्त्री० करिपिप्यल्याम् ॥ अ
भयायाम् ॥ पाठायाम् । शठास्वा
याम् ॥ श्रेष्ठायाम् ॥ उगित्वान्ङी
प् ॥

श्रेयांसः । पुं० वृताहंदिशिषे ॥

श्रेष्ठः । पुं० कुबेरे । धनदे ॥ विप्रे
॥ नृपे ॥ मुख्यप्राणे । न० गीर्दु
ग्धे । गव्ये ॥ चि० अग्नये । वरे
। पुष्कले । सप्तमे । अतिशोभने ॥

श्रोतव्यः

अयमेषामतिशयेनप्रशस्त्यः । अति
शायनेतमविष्ठनावितीष्ठन् । प्रश
स्त्यस्यश्रेयः ॥ प्रधानभूते ॥ ज्येष्ठे ॥
वृद्धे ॥

श्रेष्ठकाष्ठः । पुं० शाकवृक्षे ॥

श्रेष्ठता । स्त्री० श्रेष्ठत्वे ॥

श्रेष्ठा । स्त्री० स्थलपद्मिन्याम् । उत्त
मायानार्थाम् ॥ ज्येष्ठानक्षत्रे ॥

श्रेष्ठास्त्रम् । न० वृक्षाम्ने ॥

श्रेष्ठी । पुं० कुलात्तमशिल्पिनि ॥

श्रोणः । चि० जङ्घाहीनेपङ्गी ॥ श्रो
णति । श्रोणसङ्घाते । पचाद्याच्
॥ यडा । शृणोति । श्रु० । बाहुल
कात्तः ॥

श्रोणिः । स्त्री० कक्ष्याम् ॥ श्रोणति ।

श्रोण० । इन् ॥ यडा । श्रूयतेपुं

म्भिः । श्रु० । बहिश्श्रियुद्गुला
हात्वरिभ्योनिदितिनिः ॥ पथि ॥

श्रोणीफलम् । न० कटौ ॥

श्रोणीफलकम् । न० कटिपार्श्वे ।

कटे ॥ श्रोणिः फलकमिव । चर्मां
कारत्वात् ॥

श्रोणिबिम्बम् । न० कटिसूत्रे ॥

श्रोणिसूत्रम् । न० खड्गवन्धनसूत्रे ।

परतला० इ० भ० प्र० ॥

श्रोणी । स्त्री० कक्ष्याम् ॥ पथि ॥ कृ

दिकारादितिपक्षेङ्गौष् ॥

श्रोतव्यः । चि० श्रवणीये । श्रोतुंश्री
ग्ये । श्रोतव्यः श्रुतिवाक्येभ्योम

श्रोत्रिय :

नव्यशोपपत्तिभिः ॥

श्रोतः । न० कर्णे ॥

श्रोता । त्रि० श्रवणकर्त्तरि । यो ह्यर्थस्य गवबुध्यते स एव श्रोता भवति ॥ यथा । वक्तुं रवहितज्जाडां श्रोताय न बुध्यते । इति ॥ अपि च । बोधविहीने श्रोतरिवक्तुर्बाक्यं प्रयाति वैफल्यम् । नयनविहीने भर्त्तरिलावस्थमिव खञ्जनाक्षीणमिति ॥ शृणोति । श्रु० । लृच् ॥

श्रोत्रम् । न० श्रुतौ । कर्णे । शब्दग्रहणलिङ्गे इन्द्रियविशेषे । शब्दाभिव्यञ्जक इन्द्रिये ॥ शृणोत्यनेनेति श्रोत्रम् । शब्दश्रवणं प्रति करणम् । श्रूयतेऽनेन श । श्रु० । ए० । इयः । माश्रुभसिभ्यस्त्रितिचञ् ॥ कर्णशब्दकृत्यवच्छिन्नं न भवति श्रोत्रम् ॥

श्रोत्रियः । पुं० कान्दसे । अधीतवेदः । विद्याचारवति । स्नातके ॥ कन्दोऽधीते । श्रोत्रियश्च कन्दोऽधीते । कन्दः शब्दस्य । श्रोत्रभावेऽनूप्रत्ययश्च कन्दोऽध्यायनिनिपात्यते ॥ कन्दोऽध्यायिनि ॥ श्रोत्रियलक्षणं यथा । जन्मना त्रास्यणीज्ञेयः संस्कारैर्द्विज उच्यते । विद्याभ्यासी भवेद्द्विजः श्रोत्रियस्त्रिभिरेव हि ॥ इति पाश्चात्तरखण्डे ११६ अध्यायः ॥ अपि च । एकां

श्रोतम्

शाखांसकल्पांवाषड्भिरङ्गैरधीत्य च । षट्कर्मनिरतोऽपि प्रः श्रोत्रिया नाम धर्मवित् ॥ इति दानकमलाकरः ॥

श्रोत्रियता । स्त्री० श्रोत्रे । श्रोत्रियत्वे ॥ श्रोत्रियत्वम् । न० श्रोत्रे । वेदवेदाङ्गपारगत्वे । वेदाङ्गार्थपारगत्वे । श्रोत्रियस्य भावः । त्वः श्रोत्रिये कामराहित्यात्सर्वानन्दाः सहस्यताः । सीश्रुते सकलान्कामान्सहति प्राहृतिचिरः ॥

श्रोतम् । न० अग्नित्रये । गार्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्निषु० । त्रि० वेदसम्बन्धे ॥ श्रुतौ भवम् । श्रुते रिदमित्याद्यर्थेषु वा । श्रौषिकेऽङ्ग । श्रुतिविहितधर्मादौ ॥ यथा । धर्मश्चैर्विहितो धर्मः श्रोतः स्मार्त्तौ द्विधा द्विजैः । दानाग्निहोत्रसम्बन्धमिज्यश्रोतस्य लक्षणम् ॥ स्मार्त्तौ विष्णोश्च माचारोऽयमैष नियमैर्युतः । पूर्वभ्योऽपि दयित्वे ह । श्रोतं सप्तर्षयो ब्रुवन् ॥ ऋचायजूंषसा मानि ब्रह्मणोऽङ्गानि सा श्रुतिः । मन्वन्तरस्य तीतस्य स्मृत्वा तन्मनुरब्रवीत् ॥ ततः स्मार्त्तः स्मृता धर्मो विष्णोश्च अमविभागश्च । एवमेव द्विविधो धर्मः शिष्टाचारः स उच्यते । विज्ञेयः श्रवणाच्छ्रुतः स्मरणात् स्मार्त्त उच्यते ॥ इत्यावेदात्मकः

श्लक्ष्णकम्

श्रीतः स्मार्त्तोवर्णाश्रमात्मकइति
मात्स्ये १२० अध्यायः ॥

श्रीतयज्ञः । पुं० अग्निहोत्रदर्शपौ
र्णमासादौ ॥ श्रुत्याप्रोक्तः श्रीतः
। अण् । सचासौयज्ञश्च ॥

श्रीतसंस्कृतिः । स्त्री० वेदेऽक्तसंस्क्रि
यायाम् । यथा । गृहस्थस्य क्रियाः
सर्वाऽगमेऽक्ताः कलौ शिवे । नान्य
मार्गैः क्रियासिद्धिः कदापि गृहमेधि
नाम् ॥ भैक्षुकेष्याश्रमे देविवेदे
त्तदङ्गधारणम् । कलौ नात्येव त
त्त्वज्ञेयतस्तच्च श्रीतसंस्कृतिरिति
म० नि० तन्त्रम् ॥

श्रीचम् । न० श्रोत्रियतायाम् । श्रो
त्रियस्य कर्मभाषाया । युवादिवा
दण्० श्रोत्रियस्य यत्नीपश्च ॥ श्रोत्रा
णांसमूहे ॥ भिक्षाद्यण् ॥

श्रीषट् । अ० देवहविर्दाने ॥ श्रूयते
ऽनेन । श्रु० । बाहुलकात्० डौष
ट् ॥

श्लक्ष्णः । त्रि० स्तोके । अस्य पर्यायाय
या । स्तोकाल्पक्षुल्लकाः सूक्ष्मं श्ल
क्ष्णं दर्भं कुशं तनु । खियां मात्राचुटि
० पुंसिलस्यैककणाणवः ॥ इति
॥ मनोहरे ॥ सुखस्पर्शे । अपरुषे
। स्निग्धे ॥ श्लिष्यते० श्लिष्यतिवा ।
श्लिष्यत्वालिङ्गने । श्लिष्येत्स्वीपधाया
इतिक्त् ॥

श्लक्ष्णकम् । न० पूगफलम् ॥

श्लीपदम्

श्लक्ष्णतीक्ष्णः यम् । न० श्लेष् । श्लेष् ॥
श्लक्ष्णकश्च तत्तीक्ष्णश्च० तच्च तद
यश्च ॥

श्लक्ष्णत्वक् । पुं० अश्मस्तकवृक्षे ॥ सु
न्दरवल्कले ॥

श्लक्ष्णभूमिः । स्त्री० कृष्णमृदि ॥
श्लयः । त्रि० श्रैथिल्याद्ये । शिथिले ॥
श्लाघनम् । न० अभिनन्दने ॥

श्लाघा । स्त्री० अभिलाषे । इच्छाया
म् ॥ उपास्तौ । परिचर्यायाम् ॥
प्रशसायाम् । अविद्यमानगुणसम्ब
न्धज्ञापने ॥

श्लाघिष्ठः । त्रि० श्लाघ्यतमे ॥

श्लाघ्यः । त्रि० प्रशंस्ये । श्लाघनीये ।
स्तुत्ये ॥ आशास्ये ॥

श्लिङ्गुः । पुं० सेवके । भृत्ये ॥ श्लिष्य
ति० यावत्कार्यं लगतिव्याप्रियते ।
श्लिष्यत्वालिङ्गने । श्लिषिः कथ्येति
कुः कथान्तादेशः ॥ पिङ्गे ॥ न०
ज्योतिः शास्त्रे ॥

श्लिषा । स्त्री० अलिङ्गने ॥

श्लिष्टः । त्रि० सम्पृक्ते । गत्यर्थाऽक
र्मकेति० श्लिषिः क्तः ॥ श्लेषयुक्त
शब्दादौ । भिन्नार्थकैकरूपान्वितत्वा
क्ये ॥ तत्त्वज्ञानं यथा । श्लिष्टमिष्टम्
विस्पष्टमेकरूपान्वितं बभूव इति ॥

श्लीपदम् । न० पादरुग्भिदि । पाद
बल्मीके ॥ अस्य निदानस्तु । यः
सज्वरो बद्धक्षण्याभृंगातिः शो

श्लेष :

धोऽनृणां पादगतः क्रमेश । तच्छ्री
पदं स्थात्करकर्णनेत्रशिरोष्ठनासा
स्वपिकेचिदाहुः ॥ पुराणोदकभू
यिष्ठाः सर्वं तु पुचशीतलाः । ये
देशास्ते पुजायन्ते श्रीपदानि विशेष
तः । इति ॥ विशेषत इत्युक्तेरन्य
त्रापि भवतीति बोध्यते ॥

श्रीपदप्रभवः । पुं० आत्मवृत्ते ॥
श्रीपदापहः । पुं० पुत्रजीववृत्ते ॥
श्रीपदौ । त्रि० व्याधिनाम्यूलचरणे ॥
श्रीलः । त्रि० लक्ष्मीवति । श्रीले ॥ श्रि
यंलाति । ला० । कः । कपिलका
दित्वात्त्वम् ॥

श्लेषः । पुं० संयोगे । सन्धौ ॥ शब्दा
लङ्कारविशेषे । तस्य लक्षणादयो य
था । वाच्यभेदेन भिन्नायद्युगपद्वाप
णस्पृगः । श्लिष्यन्ति शब्दाः श्लेषो
सावचरादिभिरष्टधा ॥ अर्थभेदेन
शब्दभेद इति दर्शने । काव्यमार्गस्व
रोनगण्यत इति च मन्ये । वाच्यभेदेन
भिन्ना अपि शब्दा यद्युगपदुच्चारणेन
श्लिष्यन्ति । भिन्नस्वरूपमपङ्गवत्ते ।
सश्लेषः । सवर्णपदलिङ्गभाषा
प्रकृतिप्रत्ययविभक्तिवचनः जामेदा
दष्टधा । क्रमेणोदाहरणम् । अल
ङ्कारः शङ्काकरनरकपालं परिज
ने । विशीर्णाङ्गी भृङ्गी वसु च वष
एको बहुवयाः । अवस्थे यं स्या
णो रपि भवति सर्वा मरुगुरोर्वि

श्लेष :

धौ वक्त्रे मूर्ध्नि स्थितवति वयं केपु
नरमौ ॥ विधीचद्रे एष । विधी
दैवैवक्त्रे कुटिले एव । वक्त्रे प्रतिकूले
० मूर्ध्नि मस्तके स्थितवति सति सर्वा
मरुगुरोर्महादेवस्यापीयमवस्थाभव
ति ० अमीमानुषावयंपुनः कौक
स्यांगणनः यामित्यर्थः । अर्चविधा
वित्युत्कर्षः । वर्णयोः श्लेषः ॥
पृथुकात्तस्वरपातं भूषितनिः
शेषपरिजनं देव । विलसत्करेण
गहनं सम्प्रति सममावयोः सदन
म् ॥ भक्तिप्रह्वविलोकनप्रणयिनी
। नीलालम्बार्धनो । ध्यानालम्बन
ताम् । समाधिभिरतैर्नीतिहित
प्राप्तये । लावण्यैकमहानिधो रसि
कतां लक्ष्मोदृशो स्तन्वती युष्मोकं
कुसतां भवार्तिगमनं नेत्रे तनुर्वा
हरेः । एषश्च न श्लेषोऽपि ॥ महदे
सुरसम्बन्धित मव सनासङ्गमागमा
हरणे । हरवहुमरणं तं वित्तमो
हमवसरउमेसहसा ॥ अयं सर्वाणि
शास्त्राणि हृदि क्षेपुचबध्यति । सा
मर्थ्यं कृदमिषाणां मित्राणाञ्च नृपात्म
जः ॥ रजनिरमणमौलेः पादप
द्मावलोकनसमयपराप्तापूर्वसम्प
त्सहस्रम् । प्रथमनिबद्धमध्ये जातु
वित्तप्रसादादहमुचितरुचिः स्यां
नन्दितासातयामे ॥ सर्वसंहरसर्व
स्वत्वं भवच्छेदतत्परः । नयोपकार

श्लेषकरः

साम्प्रत्यमायासितनुवर्त्तनम् ।
 भेदाभावात्प्रकृत्यादेर्भेदापिनव-
 मोभवेत् । नवमोपीत्यपिभिन्न
 क्रमः ॥ उदाहरणम् । याऽसक्त
 त्परगीचाणां पञ्चदशक्षमः ।
 शतकोटिदतां विभ्रद्विबुधेन्द्रः सरा
 जते ॥ अत्रप्रकरणादिनियमाभा-
 वात् । द्वावप्यर्थौ शब्दौ ॥ अर्थाल-
 ङ्कारविशिष्टः । तल्लक्षणादयोयथा ।
 श्लेषः सवाक्यएकस्मिन्वचने
 कार्यताभवेत् ॥ एकार्थप्रतिपा-
 दकानामेवशब्दानांयवानेकोर्थः
 सश्लेषः । उदाहरणम् । उद्य-
 मयतेदिङ्मालिन्यं निराकुरुतेत-
 राम् । नयतिनिधनं निद्रामुद्रांप्रव-
 तंयतिक्रियाः । रचयतितरांस्वे-
 राचारप्रवर्त्तनकर्तनम् । बतवतल
 सत्तेजःपुञ्जोविभातिविभाकरः ॥ अ-
 त्वाभिधायाश्चनियन्त्रणात् । द्वावप्य-
 कंभूपौवाच्यौ ॥ श्लेषश्चम् ।
 श्लेषः । घञ् ॥ ऐक्ये ॥ श्लेष्य-
 ति । श्याद्ध्यधेतिणः ॥

श्लेषणम् । न० । एकौभवने ॥

श्लेषकः । पुं० । कफे ॥

श्लेषकरः । चि० । कफश्चैकद्रव्येषु
 ॥ तानियथा । भोजनानन्तरंस्ना-
 नंजलपानं तृषांविना । तिलतैलं
 स्निग्धतैलंस्निग्धासामलकीद्रवम् ॥
 पर्युषितान्नं तक्रश्चपक्वम् । फलं द-

श्लेषा

धि । मायास्वशर्करातीर्यमुस्त्रि-
 ग्धस्थलसेवनम् ॥ नारिकेलीदकं
 रुक्षज्ञानं पर्युषितं जलम् । तरुमु-
 द्वापकफलं सुपक्वकर्कटीफलम् ॥
 खातस्नानश्च वर्षासु मूलकं श्लेष-
 कारणम् । तज्जलं ब्रह्मरन्ध्रे च मह-
 द्दीर्यं विनाशनमिति । ब्र० वे० १६
 अध्यायः ॥

श्लेषवना । स्त्री० । मल्ल्याम् ॥ कि-
 तव्याम् ॥

श्लेषघ्नः । चि० । श्लेषनाशके ।
 न० । मधुनि ॥ श्लेषाणांहन्ति ।
 हन० । अमनुष्येतिटक ।

श्लेषघ्ना । स्त्री० । मल्लिकायाम् ॥
 कम्पल्लिके ॥ इ० । हे० । न्द्रः ॥

श्लेषघ्नी । स्त्री० । मल्लिकाया । ॥ ज्यो-
 तिष्मत्प्रथाम् ॥ टित्वान्डीष् ॥ चि-
 कट, नि । व्योषे । इ० । मे० । करः ॥

श्लेषणः । पुं० । श्लेषले । बहु-
 वारके ॥ सन्धिस्थकफे । चि० ।
 श्लेषशतः । श्लेषास्त्यस्य । पा-
 मादित्वान्नः ॥

श्लेषणा । स्त्री० । वृक्षभेदे । तर्पण्या-
 म् । गुरुस्कन्धे ।

श्लेषा । पुं० । कफे ॥ तलप्रकीपहे-
 तुर्थथा । गुरुमधुरसातिस्निग्ध-
 दुग्धे च । भक्ष्यद्रवदधिदिननिद्राप-
 पसर्पिः प्रपूरैः । तुहिनपतनका-
 लेश्लेषणः सम्प्रकीपः प्रभवति

श्लेष्महर :

द्विषसादौभुक्तमात्रेवसन्ते ॥ तल्ल
क्षणं यथा । स्तौमित्यमधुरास्यता
शिशिरताशौक्ल्यं प्रसेकोमलप्राचु
र्यं स्थिरतारसखलक्षणः कण्डूरति
स्वल्पता । आलस्यंचिरकारिताक
ठिनताशोयारुचिः क्षिग्धतातन्द्रा
तपत्युपदेहकासगुरुतापताः क
फोक्ता रुजः ॥ तस्य प्रशमताकार
णं यथा । गुरुशीतमृदुक्षिग्धमधुर
स्थिरपिच्छिलाः । श्लेष्मणः
प्रशमं यान्ति द्विपरीतगुणैर्गुणाः ॥
रुजचारकषायतिक्तकटुकव्यायाम
निष्ठौवनस्त्रीसेवाधुनियुहजागरर-
तिक्रोडापदाघातनम् । धूमात्यु
ष्णशिरोविरेकवमनस्य दोषनाहादि
कंपानाहारविहारभेषजमिदं श्ले
ष्माणमुग्रं जयेत् ॥ श्लेष० । सर्व
धातुभ्योमनिन् ॥

श्लेष्मलः । पुं० श्ली । श्लेष्मात
के ॥ चि० श्लेष्मयुक्ते । कफि
नि ॥ श्लेष्मास्यास्ति । सिद्धादि
भ्यश्चेतिपक्षे लच् ॥

श्लेष्मशान् । चि० श्लेष्मली ॥ ल
जभावेमतुप् ॥

श्लेष्महः । पुं० कटुफलवृक्षे ॥

श्लेष्महरः । चि० श्लेष्महरद्रव्ये
षु ॥ तानियथा । बहिस्वेदंभृष्टभ
ङ्गपक्ततैलविशेषकम् । भ्रमणं
शुष्कभक्ष्यं शुष्कपक्वहरौतकी ॥

श्लोकः

पिण्डारकमपक्वचरम्भाफलमपक्व-
कम् । विशवारंसिन्धुवारमनाहा
रमपानकम् ॥ सघृतरोचनाचूर्णं
सघृतं शुद्धशर्करम् । मरीचं पिप्प
लीशुष्कमद्रकं क्षीरकं मधु ॥ द्र
व्याण्येतानि गन्धर्विसद्यः श्लेष्महरा
णि चेति त्र० वै० १६५ अध्यायः ॥

श्लेष्मातः । पुं० श्लेष्मातके ।
बहुवारके ॥

श्लेष्मातकः । पुं० श्ली । शीते ।
बहुवारके । लसीडा० इ० भा०
प्र० ॥ श्लेष्माणमतति । अत
सातत्यगमने । कुन्शिल्विसंज्ञयो
रपूर्वस्यापि ॥

श्लेष्मकः । चि० कफजी ॥ श्ले
ष्मणः शमनं कोपनं वा । बातपि
क्षौष्मभ्यः शमनकोपनयोरितित्ठ
ञ् । कफस्य शमने ॥

श्लोकः । पुं० पद्ये । अनुष्टुप् प्र
भेदे ॥ यथा । पञ्चमोलोगुरुः षष्ठः
सप्तमस्तुसमेलघुः । पादेहविष
मेगश्चेच्छ्लोकोऽनुष्टुप् च कीर्तितः
॥ कश्चित्पादेतुविषमेपञ्चमाद्यास्त्र
योपिलाः । तैक्वापिसर्वेगाः श्लोके
कश्चित्किञ्चलपञ्चमः ॥ यशसि ॥
यथा । पुण्यश्लोकानलोराजापुण्य
श्लोकीयुधिष्ठिरः । पुण्यश्लोका
च वै देहोपुण्यश्लोकाजनादर्नः
॥ वेदमन्त्रे ॥ सङ्घाति ॥ श्लोक्य

शब्दद्वय

ते ॥ श्लोकसङ्घाते । घञ् ॥
 श्लोककार । पुं० बाल्मीकिमुनी । श्लो
 ककृति । श्लोककरोतिकर्मण्यण् ॥
 श्लोक्यः । चि० पुण्यकीर्त्यङ् ॥
 श्वः कार्यम् । न० आगामिन्यङ्नि
 कर्त्तव्ये ॥ यथा । श्वः कार्यमद्य
 कुर्णीतपूर्वाह्ण्ये चापराह्णिकम् ॥
 नहिमृत्युः प्रतीक्षेत्तत्कृतं वाप्यथवा
 कृतम् ॥ इतिकुलार्णवतन्त्रम् ॥
 श्वः श्रेयसम् । न० शिवे । भद्रे ।
 कथ्याये । मङ्गले । शुभे । शस्ते
 अर्थपरपदस्यात्रश्वः शब्दः काल
 बाध्यपि । अभिधत्तेस्वभावेन० ते
 नेमौमङ्गलार्थकावितिपाणिनोयम
 तदर्पणः । परमात्मनि । परान
 न्दे । शर्मणि । शाते । सुखे ॥
 श्वः आगामीश्रेयोऽत्र । श्वसीव
 सीयः श्रेयसकृत्यच् समासात्तः ॥
 श्वः श्रेयइतिविग्रहे० मयूरव्यंस
 कादित्वात्समासः ॥
 श्वयणः । पुं० कुक्कुरसमूहे ॥
 श्वगणौ । चि० श्वनांपिषके ॥ श्वगणौ
 । स्थक्यङ्निः ॥
 श्वग्राही । चि० श्वनांपिषके ॥ श्वनां
 ग्राही ॥
 श्वचक्रम् । न० कुक्कुरचेष्टायाम् ॥ प
 श्यवारञ्चाम् ॥
 श्वदंष्ट्रकः । पुं० गोकुलरे ॥
 श्वदंष्ट्रा । स्त्री० गोकुलके । गोकुलके

वृत्तवा

श्वनोदंष्ट्रेव ॥
 श्वधूर्तः । पुं० शृगाले ॥
 श्वः । पुं० सामन्तग्रे । अस्य पर्याया य
 या । कौलेयकः सारमेयः कुक्क
 रोमृगदंष्ट्रकः । श्वनकीभषकः श्वः
 स्यादिति ॥ श्वनोलक्षणं यथा । पा
 दाः पञ्चनखास्त्रयोऽयचरणः प
 द्विनखैर्दक्षिणस्ताम्नीष्ठायनखौ
 मृगेश्वरगतिर्जिघ्रन्भुवंयातिच ।
 लाङ्गूलंससटं० दृष्ट्वसदृशी कर्णौच
 लम्बौ मृदू यस्य त्यात् सकरोतिपो
 टुरचिरात्पुष्टांश्रियं वै गृहे ॥ इति
 बाराही ॥ अस्यपरोक्षातुमृगयार्थं
 शाकुनार्थं कौतुकार्थमहीक्षिता ।
 श्वानः पोष्यास्ततस्तेषामत्रवक्ष्या
 मिलक्षणम् ॥ गुणजातिप्रभेदेनशु
 नेभेदाद्यनेकशः । सात्त्विकाराज
 साद्येवतामसाद्यविधामाताः ॥ अ
 श्वान्ताचपरिचीणाः पवित्राः स्व
 ल्पभोजिनः । श्वानस्ते सात्त्विकाः
 प्रोक्तादृश्यन्ते चक्रचित्कचित् ॥ १ ॥
 क्रुवावहुभुजिर्दीर्घागुरुबक्षस्तनूद
 राः । जाङ्गलस्याजाङ्गिकाश्चश्वान
 स्तेराजसामताः ॥ २ ॥ अल्पश्रमे
 ण्येथान्ताललज्जिह्वागुरुदराः ।
 श्वानस्तेतामसाश्च याः सन्ध्याव
 नसमाश्रयाः ॥ ३ ॥ ब्रह्मादिजाति
 भेदेनचतुर्होसर्वाएवहि । शुभादी
 र्वास्तव्यकर्णालघुपुष्पास्तनूदराः

श्वानिगमः

सुशुक्लखरदन्ताश्च श्वानस्ते ब्रह्मजा
तयः ॥ १ ॥ रक्ताङ्गास्तनुलोमा
ललत्कर्णास्तनूदराः । दीर्घादीर्घ
नखरदाः श्वानस्ते क्षत्रजातयः
॥ २ ॥ येषौतवर्णामृदवस्तनुलोमा
नएवच । क्रुधाक्रुधालवज्जिह्वास्ते
श्वानो वैश्यजातयः । ३ ॥ कृष्ण
वर्णास्तनुमुखादीर्घरीमा एवच ।
अक्रुधाः श्रमयुक्ताश्च ते श्वानः श
द्रजातयः ॥ ४ ॥ लघुप्रमाणास्तुग
रूदरा ये येऽमेध्यमन्त्रा बहुपुत्रकाश्च ।
प्रवृष्टपुष्कालघुसूक्ष्मदन्तास्त चान्य
जाः कुक्कुरजातयः स्युः ॥ ५ ॥
द्विजातिविहङ्गसंसर्गाद्विजातिः
श्वामभयावहः । लक्षणत्रयसम्बन्धा
त्त्रिजातिर्धननाशनः ॥ अचभो
जः । द्विजातिर्वात्रिजातिर्वात्रिजा
तिः श्वामहीभृताम् । भयं धन
क्षयं शोकं विदधाति यथाक्रमम् ॥ इ
ति भोजरः अकृतोयुक्तिकल्यतरः
॥ शून्यालक्षणं यथा । पादेपादेप
क्षपक्षाऽयपादेबामेयक्षपक्षन्खा-
मल्लिकाक्ष्याः । वक्रं पुच्छं पिङ्गला
मम्बकर्णीयासारः कुक्कुरीपातिपु
ष्टा ॥ इति वाराही ॥ श्वयति ।
टुषोश्च गतिवशीः । श्वद्रुक्षन्नि
तिसाधुः ॥ वास्तुनः स्थानभेदे ।
श्वनिगमः । न० श्वनिशायाम् ॥ व
स्यानिशयां श्वान उपवसन्ति । तां

श्वपचः

कृष्णतुर्हशीत्याहुः । तस्यां किञ्चि
च्चिच्छान उपवसन्ति । तथा चति
वर्गधिकरणे । श्ववरभाष्यम् । शु
नश्चतुर्हस्यामुपवसतः पश्यामवृत्ति
। शुनानि श्रुतिविद्यहे । विभाषासे
नासुराच्छायाशालानि शानामिति ।
निशान्ततत्पुरुषस्य पालिकं क्लीवत्व
म् ॥

श्वनिशा । स्त्री० श्वनिशि ॥ शुनानि
शा । विभाषासेनेति पक्षे क्लीवत्वाभा
वः ॥

श्वपक् । पुं० श्वपचे ॥ निषादः श्व
पचः श्वपगतिवोपाजितः ॥

श्वपचः । पुं० श्वपाके चण्डाले ।
अन्यः वसायीत्यस्य संज्ञान्तरम् ॥ अ
स्य धर्मयथा । चण्डालश्च पचानास्तु
बहिर्यामात्प्रतिश्रयः । अपपात्राश्च
कर्त्तव्या धनमेषां श्वगर्दभम् ॥ वा
सांसि मृतचेलानि भिन्नभाण्डेषु भो
जनम् । काष्णाय समलङ्कारः परि
ब्रज्याचनित्यशः । नतैः समयम
न्विच्छेत् पुरुषो धर्ममाचरन् । व्य
वहारो मिथस्तेषां विवाहः सदृशैः
सह । अन्नमेषां पराधीनं देयस्या हि
न्नभाजने । रात्रौ न विचरेयुस्ते श्वमे
षु नगरेषु च ॥ दिवा च रेयुः कार्याणि
चिह्निताराजशासनैः । अवात्स्वं
श्वपक्षे बनिर्हरेयुरिति स्थितिः ॥
वध्यां च हन्युः सततं यथाशौकं न

श्वयथु :

पाञ्चवा । वध्यवासांसिगृह्णीयुः
शय्याभरणानिचेतिमनुः ॥ च
गडालः श्वपचः चत्तासूनीवैदेह
कस्तथा । मागधायागवौचैवसप्त
तेत्खावसायिनः ॥ इत्यङ्गिराः ॥
श्वपचः डोम० डुमडा० इ० भा०
प्र० ॥ खानंपचति । डुपचष० ।
पचाद्यच् ॥

श्वपदम् । न० कुक्कुरपादे ॥

श्वपाकः । पुं० निषादे । चंडाले ॥
तथ्योत्यतिथंथा । चत्तुर्जातस्तथा
यायांश्वपाकइतिकीर्त्यते० इतिम
नुः । शूद्रेणवैश्यायांजातः चत्ता
० चतुर्येणशूद्रायांजाताउपा० ते
नतस्यांजातः श्वपाकइत्युच्यतइति
कुक्कुकभट्टः ॥

श्वफलः । पुं० बीजपूरे ॥

श्वफलकः । पुं० वृष्णिपुत्रे । अक्रूर
पितरि ॥

श्वफलपुत्रः । पुं० अक्रूराख्ययादेवे ॥

श्वभौरुः । पुं० फेनौ । शृगाले ॥

श्वभ्रमम् । न० भूकृद्रे । अस्त्रपर्याया
यथा । कुहरंशुषिरंविबरंबिलम् ।
किद्रंनिर्व्यथनंरोक्करम्श्वभ्रं वपा
शुषिरिति ॥ श्वभ्रयति । श्वभ्रग
तौ । ख्यन्तः । पचाद्यच् ॥ शुश्री
भगमभ्रं व्योमाचवा ॥ विदीर्णभू
भागे ॥

श्वयथुः । पुं० शीथे । त्वम्बिर्वर्जने

श्वशुष्ये :

श्वयति० श्वयनमनेनवा । टु, जी
श्विमतिवृद्धोः । टिनाऽयुच् ॥
श्वयौचिः । पुं० चन्द्रे ॥ व्याधी ॥
श्वयति । टु, जीश्वि० । श्वयते
छिदितिईचिः । गुणायादेशौ ॥
श्ववृत्तिः । स्त्री० सेवायाम् । चाक
री० इ० भा० प्र० ॥ सेवातुदौन
दृष्टिसंदर्शनस्वामितर्जननीचक्रिया
दिधर्मयोगात्० शुनोवृत्तिरिव ।
शुनइववृत्तिर्वा । सेवाश्ववृत्तिरा
ख्यातातस्मात्तांपरिवर्ज्येदिति
मनुः ॥

श्वव्याघ्रः । पुं० श्वपादे । व्याघ्रादि
हिंस्रपशौ ॥

श्वशुरः । पुं० पूज्ये ॥ पतिपत्नीः
पितरि ॥ पत्युः पितापत्याः श्व
शुरः० पत्न्याः पितापत्यः श्व
शुरः ॥ शुद्ध्याद्यर्थे० पूजायांवा
। शुभश्रुते० अश्रुतेवा । अश्रूव्या
प्तौ० सङ्घातेच । शावशिराप्तावि
त्युरन् ॥

श्वशुरा । स्त्री० ब्रह्म्याम् ॥

श्वशुरौ । पुं० २ सहात्तया० श्वश्रू
श्वशुरयोः । श्वश्रूसश्वशुरस्य
तौ । श्वशुरः श्वश्वेतिपाक्षि
कएकशेषः ॥

श्वशुष्येः । पुं० देवरे । श्रुजि ॥

श्वसुरस्यापत्नम् । राजश्वशुरा
द्यत् ॥

श्वसितम्

श्वशूः । स्त्री० साशुधियि । श्वशू
रभार्यायाम् । पतिवत्तः प्रस्थाम् ।
पत्युर्मातापत्न्याः श्वशूः । प
त्न्याः मातापत्युः श्वशूः । श्व
शुरभ्यस्त्री० श्वशुरस्योकाराकारलो
पस्येत्युङ् । पुं० योगलक्षणस्यङौषो
पवादः ॥

श्वशू श्वशूरी । पुं० २ सहोक्त्याश्व
शुरयोः ॥ श्वशूश्च श्वशुरस्यतौ ।
श्वशूः पूर्वजपत्नीचमाहृतुल्या
प्रकीर्त्तितेति श्वशूश्चभ्यर्हितत्वा
त्पूर्वनिपातः ॥

शुः । अ० अनागतदिने । आगामि
अहः पृषोदरादिः । ऐषमोक्षः ।
श्वसोन्यतरस्यामिति नदेशश्चात्रा
नुकूलः ॥

श्वसनः । पुं० स्पर्शने । वायौ ॥ मद
नद्रुमे । मयनफलेति प्रसिद्धे ॥ न०
श्वसिते । श्वसि ॥ श्वसित्यनेन । श्व
सप्राणने । ल्युट् ॥ निजलेपिश्व
सिति । नन्यादित्वाङ्गुर्वा ।

श्वसना । स्त्री० श्वसोच्छ्वासवहायाधम
न्याम् ॥

श्वसनाशनः । पुं० सर्पे ॥ श्वसनाश
नयस्यसः ॥

श्वसनेश्वरः । पुं० अर्जुनद्रुमे ॥

श्वसनेत्सुकः । पुं० अहौ । सर्पे ॥

श्वसितम् । न० श्वसि ॥ उच्छ्वासमारु
ते ॥ फत्कारे ॥ श्वसिति । श्वस०

श्ववाचित्० द्

। त्तः ॥

श्वसनः । पुं० क्षतघ्ने । कुक्करोधा०
इ० भा० प्र० वृक्षे ॥

श्वस्तनः । चि० शोभवेवस्तुनि ॥ ऐष
मोक्षः श्वसोन्यतरस्यामिति० त्यव
भावेव्यस्युली० तुट् च ॥ न० भवि
ष्यत्काले । इति राजनिर्घण्टः ॥

श्वस्त्यः । चि० शोभवे । श्वस्तने । ऐष
मोक्षः श्वसोन्यतरस्यामित्यप् ॥
श्वानम् । न० श्वानांसमूहे । खण्डिका
दित्वादज् ॥ पुं० कुक्कुरे ॥ इ०
श० र० ली ।

श्वानकः । पुं० श्वनि ॥

श्वानचिह्निका । स्त्री० शाकविशेषि
। श्वानकचिह्न्याम् ॥

श्वानलीमापहः । पुं० तीर्थविशि
षे ॥

श्वानी । स्त्री० श्वन्याम् ॥

श्वापदः । पुं० व्याघ्रादिहिंस्रपशौ
॥ व्याघ्रादयोवनचराः पशवः श्वा
पदामताः ॥ श्वनादंतदंष्ट्राकर्णकु
न्दवराहपुच्छपदेषु दोर्वीवाच्यइति दी
र्घः ॥ चि० श्वीवापदे ॥ श्वापद
स्येदम् । श्वापदस्यान्वतरस्यामि
ति पाञ्चिकेष्टनिषेधः ॥

श्ववाचित्० द् । पुं० श्वस्त्यपशौ । सा
उ० इ० प्र० सूक्ष्मलोमवति ॥ श्वा
नं विध्यति । व्यध० । क्षिप् । नहि
वतीति दीर्घः ॥

श्वासप्रश्वासधारणम्

श्वाश्च : । पुं० भैरवे ॥

श्वासः । पुं० श्वसिते । प्राणनिवा
ह्यस्यवायोरन्तः प्रवेशने । समा
ध्यङ्गेरेचकविरोधिनि । प्राणवा
यौ । श्वसिति । श्वस० । श्वाद्य
धेतिणः ॥ रोगविशेषे ॥ पिशु
नानरकः स्यान्तो जायते श्वासकास
वान् । घृततेन प्रदातव्यं सहस्रप
लसंस्मृतमतिशयात्तपीयकमं वि
पाकः ॥ अस्थौषधेयथाविभीतक
स्य वै चूर्णं मधु श्वासनाशनम् ॥
पिप्पलीचिफलाचूर्णं मधु सैन्धवसं
युतम् । सर्वरोगज्वरश्वासशीषपी
नसहस्रविदितिगारुड १८६ अध्या
यः ॥ घ्राणे ॥ हारोद्घाटने ॥

श्वासकासः । पुं० श्वासयुक्तकासरोगे
। श्वासजनककासे ॥ यथा । का
सवृद्ध्याभवेच्छ्वासः पूर्वोवादाषको
पनोरिति गरुडपुराणम् ॥

श्वासकुठारः । पुं० । श्वासरोगस्थौष
ध्विशेषे ॥ यथा । रसागन्धोषिष
श्चापि टक्कणश्चमनः शिला । ए
तानि कर्षमात्राणि मरिचश्चाष्टकर्षं
कन ॥ कटुचयंकर्षयुग्मं पृथग
च विनिः क्षिपेत् । रसः श्वासकु
ठारो यस्य सर्वश्वासनिवारण इति भा
षप्रकाशः ॥

श्वासप्रश्वासधारणम् । न० प्राणायामे
॥ श्वासप्रश्वासयोर्धारणं यजतत् ॥

श्वेतकः

श्वासहेतिः । पुं० निद्रायाम् । स्वापे ॥

श्वसासारिः । पुं० पुष्करमूले ॥

श्वसासी । पुं० वायौ । चि० श्वास
रोगिणि ॥

श्विचम् । न० श्वेतकुष्ठे । कुष्ठे ॥

श्वितते । श्वितावरणे । स्फायि

तश्चीतिरक् ॥ अस्थौषधन्तु । धा

चौखदिरयोः क्वाथं पीत्वा च जम्बुसं

युतम् । शङ्खेन्दुधवलं श्विचं ह

न्तितूर्णानसंशयः ॥

श्विचघ्नौ । स्त्री० पीतपण्याम् । वि

कुटी० इति० गौ० भा० प्र० ॥

श्विचौ । चि० श्वेतकुष्ठवति । श्वि

चमस्यास्मिन् शस्ति । अतद्वनिठ

नावितौनिः ॥

श्वेतः । पुं० शुभ्रवर्णे । सपे-

द० इ० भा० ॥ द्वीपविशेषे ।

श्वेतद्वीपे ॥ अद्रिबिशेषे । इला

वृत्तस्थोत्तरे हिमसहस्रयोजनविस्तीर्णे

प्रागायते हिरण्यवर्षाश्चमर्यादागि

रौ ॥ वानरविशेषे ॥ यथारामा

यणे । श्वेतोरजतसङ्काशचपला

भीमविक्रमः । बुद्धिबान् वानर

वरस्त्रिपुल्लिकेषु विश्रुत इति ॥ कप

र्दके ॥ शुक्रग्रहे ॥ शङ्खे ॥ श्वे

ताम्ने ॥ शिवावतारविशेषे ॥ न०

रूप्ये । चि० शुक्रवर्णविशिष्टे ॥

श्वेतते । श्विता० । पचाद्यच् ॥

श्वेतकः । पुं० वराटके ॥ न० रूप्ये ॥

श्वेतमरुत्

श्वेतकण्टकारी । स्त्री० नाकल्याम् ।

कण्टवात्ताक्यां ॥

श्वेतकन्दा । स्त्री० अतिनिषायाम् ।

श्वेतकिण्विहो । स्त्री० गिरिकर्णिका

याम् । शिरोषपत्याम् । विषमि

कायाम् ॥ श्वेताचासौकिण्विहोष

श्वेतकञ्जरः । पुं० ऐरावते ॥ शु

क्ताजि ॥ श्वेतकासौकञ्जरश्च ॥

श्वेतकृशः । पुं० तृणविशेषे ॥ सि

तदर्भे । ह्रस्वकृशे । पूते । यज्ञ

भूषणे । सूचीमुखे । पुण्यतृणे

। बहिर्षि ॥

श्वेतकुष्ठम् । न० शुक्लकुष्ठे ॥ अ

स्यौषधं यथा । सोमराजस्य बीजा

निनयनीतयुतानि वमधुना स्वादि

तानि स्युः शुक्लकुष्ठहराणि वै ॥

श्वेतकेतुः । पुं० उदालकस्य र्पेस्तन

ये । श्रुतिप्रसिद्धे आरुणे ये मुनी ॥

केतुग्रहविशेषे ॥ वृहे ॥

श्वेतकेशः । पुं० रक्तशियौ ॥ शुक्ल

कचे ॥

श्वेतकीलः । पुं० शकरमल्लये ॥

श्वेतखदिरः । पुं० शुक्लखदिरः ।

सोमवृक्षे । कदरे ।

श्वेतयजः । पुं० इन्द्रहस्तिनि ।

ऐरावणे । अभ्रमातङ्गे । चतुर्द

न्ते ॥

श्वेतगरुत् । पुं० हंसे ॥ श्वेता

गरुतोऽयम् ॥

श्वेतद्वीपः

श्वेतगुप्ता । स्त्री० चूडालायाम् ।

श्वेतकाम्बोज्याम् । काकादन्याम् ॥

श्वेतचन्दनम् । न० शुक्लचन्दने ॥

श्वेतचिल्ली । स्त्री० शाकभेदे । वा

स्तुक्याम् । सपथ्यायाम् । श्वेत

चिल्लिकायाम् । ज्वरघ्न्याम् । क्षु

द्रवास्तुक्याम् । बधुशा० इ० भा०

प्र० ॥ अक्षोगुणायथा । श्वेतचि

ल्लीसुमधुराक्षराचमिशिराचसा ।

त्रिदोषशमनी पथ्या ज्वरदोषविना

शिनौ ॥

श्वेतच्छदः । पुं० हंसे ॥ श्वेता

च्छदायश्चसः । गन्धपत्रे । बाबु

इ० इ० भा० ॥

श्वेतजीरकः । पुं० अजाण्याम् ।

गौरजीरके ॥

श्वेतटङ्कथम् । न० क्षारविशेषे । द्रा

वक्षरे । मालतीतीरसम्भवे ॥

श्वेतदूर्वा । स्त्री० पाण्डुरदूर्वायाम्

। अस्याः पर्यायास्तु । गोलोमीगत

वीर्याचगण्डालीशकुलाचक इति

गुणास्तु । श्वेतदूर्वाकषायासा

त्स्वादीवर्द्ध्याचजीवनी । तिक्ताहि

मात्रिसर्पसंलट्पित्तकफदाहनुत्

इति ॥

श्वेतद्युतिः । पुं० इन्दौ । चन्द्रे ॥

श्वेतद्वीपः । पुं० शक्रहस्तिनि ।

हस्तिमञ्जे । चतुर्दन्ते । ऐराव

णे ॥

श्वेतपुष्प :

श्वेतहोप : । पुं० विष्णोर्धामविशे
षि ॥ यत्रानिरुद्धमूर्त्तिर्भगवा
नास्ते ॥

श्वेतधातु : । पुं० खटिकायाम् ॥
शुक्लवर्णधातुमात्रे ॥

श्वेतधामा । पुं० इन्दौ । धनसारे
अश्वफले ॥

श्वेतनील : । पुं० अश्वदे । मेघे ॥
शुक्लनीलवर्णे ॥

श्वेतपत्र : । पुं० हस्ते ॥ न० शुभ्र
पर्णे ॥

श्वेतपत्ररथ : । पुं० स्रष्टरिवत्पणि ।
विधत्तरि ॥ श्वेतपद्मोहसैरथोवा
हनयत्य ॥

श्वेतपद्मम् । न० पुण्डरीके । सिता
म्भोजे । शंभुवत्तमे ॥

श्वेतपर्णा । स्त्री० कुम्भिकायाम् ।
वारिपण्याम् ॥

श्वेतपर्णासः । पुं० श्वेततुलस्याम्
अज्जंके । गन्धपत्रे ॥

श्वेतपाटला । स्त्री० शुक्लपाटलाया
म् ॥

श्वेतपिङ्गः । पुं० सिंहे ॥ इ० हे
न्द्रः ॥

श्वेतपिङ्गलः । पुं० सिंहे ॥ त्रि० शु
क्लकपिलवर्णयुक्ते ॥

श्वेतपिण्डोत्तकः । पुं० महापिण्डो
त्तके ॥

श्वेतपुष्पः । पुं० सिन्धुवारवृक्षे ॥

श्वेतरोहित :

श्वेतार्कः । श्वेतकरवीरे ॥ वरु
णद्रुमे ॥ न० शुक्लवर्णकुसुमे ॥

श्वेपुकप्यकः । पुं० करवीरवृक्षे ॥

श्वेतपुष्पा । स्त्री० मृदङ्गाम् । श्वे
तघोषा ॥ इ० गौ० भा० प्र० ॥

नागदन्त्याम् । मृगेश्वरी ॥ श्वेता
निपुष्पाणियस्याः ॥

श्वेतपुष्पिका । स्त्री० महाशणपुष्पिका
याम् ॥ पुत्रदाल्याम् ॥ इ० रा०
गटः ॥

श्वेतप्रसूनकः । पुं० वृक्षविशेषे । व
रुणद्रुमे ॥

श्वेतभण्डा । स्त्री० श्वेतापराजिता
याम् ॥

श्वेतमन्दारकः । पुं० पृथ्वीकुरङ्गे
। दीर्घायुष्ये । श्वेतअकड० भा०
प्र० ।

श्वेतमरिचम् । न० शिग्रवीजे ॥ श्वे
तमरिचमिव ॥ शुक्लमरिचे ॥

श्वेतरक्तः । पुं० पाटलवर्णे ॥ श्वेत
युक्तोरक्तः ॥

श्वेतरञ्जनम् । न० सीसके ॥

श्वेतरथः । पुं० दैत्यगुरौ । शुक्ले
॥ श्वेतरथोग् ॥ शुक्लवर्णसन्द
ने ॥

श्वेतराजी । स्त्री० चिचिडे । सुदो
र्घफले ॥

श्वेतराचिः । पुं० चन्द्रे ॥

श्वेतरोहितः । पुं० सितपुष्पे । सि

श्वेतशुक्ला

ताह्वये । श्वेतरोहिडा • इ • भा •
 प्र • वृत्ते ॥
 श्वेतलोध्रः । पुं • पट्टिकालोध्रः ॥
 श्वेतबचा । स्त्री • अतिविषायाम् ॥ व
 चाप्रभेदे । मेधायाम् । हैमवत्या
 म् । साकाशच • इ • भा • प्र • ॥
 श्वेतशल्कलः । पुं • उदुम्बरवृत्ते ॥ शु
 क्तत्वाच्च ॥
 श्वेतशजौ । पुं • चन्द्रे ॥ पार्थे ।
 अर्जुने ॥ कर्के । शुक्लश्वे ॥
 श्वेतशसाः । पुं • शुक्लश्लधारिस
 न्त्यासिनः ॥ इ • हलायुधः ॥
 त्रि • परिहृतशुक्लशसने ॥
 श्वेतशः । पुं • इन्द्रे ॥ श्वेताएनं वहन्ति
 । पृष्ठ • श्वेतेनाहयतेषाः । मन्त्रे
 श्वेतवहेतिश्वेनेविषये • श्वेत
 बहादीनां डस् पदस्येति • यच्चपद
 त्वं तव श्वेनेपशदाडम् । श्वे
 तवाहौ • श्वेतशह • श्वेतवा
 म्यामत्यादि ॥
 श्वेतवाहनः । पुं • चन्द्रे । शश्विनि
 ॥ धनञ्जये । अर्जुने ॥ मकरे ॥
 श्वेतवाहो । पुं • अर्जुने । पार्थे ॥
 श्वेतशुक्ला । स्त्री • वनतिक्तायाम् ।
 विसर्पिण्याम् । गिरिजायाम् ॥
 श्वेतहृत्ती । स्त्री • क्षुद्रवाताक्व्या
 म् । श्वेतफलायाम् ॥
 श्वेतहृत्तः । पुं • वरुणदुमे ॥
 श्वेतशरपुङ्खा । स्त्री • क्षुपविशेषे ।

श्वेता

सितत्तायकायाम् । सितपुङ्खाया
 म् ॥
 श्वेतशियुः । पुं • शुक्लशोभाञ्जने
 सुतौक्ष्ण्ये । मधुशियुके ॥
 श्वेतशिशपा । स्त्री • शुक्लशिशपा
 वृत्ते ॥
 श्वेतशिम्विकः । पुं • निष्पावे ।
 भटवांसु • इ • भा • प्र • ॥
 श्वेतशुङ्गः । पुं • यवे ॥
 श्वेतशूरणः । पुं • वनशूरणे ॥
 श्वेतसर्पः । पुं • शुक्लवर्णभुजगे
 । वरुणवृत्ते ॥
 श्वेतसर्षपः । पुं • गौरसर्षपे ॥
 श्वेतसारः । पुं • कदरे । खदिरे ॥
 श्वेतसुरसा । स्त्री • श्वेतपुष्पशफा
 लिकायाम् । भूतविद्याम् ॥ शि
 भनीरसेऽद्याः । श्वेताचासौसु
 रसाच्च ॥ श्वेततुलस्थाम् ॥
 श्वेतप्लन्दा । स्त्री • विष्णुक्रान्ता
 भेदे ॥
 श्वेतहयः । पुं • उच्चैः श्वसि ।
 वृषणश्वे ॥ अर्जुने । पार्थे ॥
 चन्द्रे ॥ शुक्लवर्णश्वे । कर्के ॥
 श्वेतहस्तौ । पुं • ऐरावते । शुक्ल
 गजे ॥
 श्वेता । स्त्री • वराटिकायाम् ॥
 काष्ठपाटलायाम् ॥ शङ्खन्याम् ॥
 अपराजितायाम् ॥ स्फुट्याम् ॥
 अतिविषायाम् ॥ श्वेतवृहत्याम् ॥

श्वेतादरः

श्वेतकण्टकाय्याम् । पाषाणभेद्या
म् ॥ श्वेतदूरीयाम् । शिलाव
स्फलायाम् ॥ वंशरोचनायाम्
॥ शर्करायाम् ॥ लताविशिषि ।
छुरिकापत्रिकायाम् । पर्वमूला
याम् ॥ अविप्रियायाम् ॥ गु
णास्तु । श्वेतातिमधुराशीतास्त
न्यदारुचिकारिका ।

श्वेताचिह्नत् । स्त्री० शुक्लचिह्नताया
म् । चिभागुडाम् ॥

श्वेतान्त्रिः । स्त्री० क्षुपविशिषि । अ
न्त्रिकायाम् पिष्टोडाम् ॥

श्वेताकं : । पुं० शुक्लाकं हवे ।
तपने । शर्करापुष्पे । वृत्तमन्त्रि
कायाम् ॥ अस्यगुणा । श्वेता
कं : कटुकस्तिक्तउष्णोमलविशि
धनः । मूत्रकृच्छ्रास्रशीकार्तित्र
णदेष्टविनाशनवृत्ति ॥

श्वेतावरः । पुं० सितारवणाके ।

श्वेताश्वः । पुं० अर्जुने ॥ सह
देवपाण्डवे ॥

श्वेताह्वा । स्त्री० सितपाटलाया
म् ॥

श्वेतेक्षुः । पुं० सितेक्ष्वी । वंशपत्र
के । पाण्डुरेक्ष्वी ॥ अस्यगुणाः ।

श्वेतेक्षुः कठिनोऽस्थीगुरुश्चकफ
मूत्रकृत् । दीपनः पित्तदाहघ्नो
विपाकेकोष्णलस्तथेति ॥

श्वेतादरः । पुं० कविरे ॥ इ० वि

षट्कर्मा

काण्डशेषः ॥

श्रीवसौयसम् । न० कल्याणे । मङ्ग
ले । वसुशब्दः प्रशंसावाची० ई
यसुव्रतः । श्रुस् शब्दउत्तरपदार्थ
प्रशंसामाशौर्विषयमाह । श्रीव
सौयइतिविग्रहे० मयूरव्यंसका
दित्वात्समासः । श्रुसौवसौयः
श्रेयसवृत्त्यच्समासान्तः अर्थपर
पदस्याचश्रुः शब्दः कालवाच्यपि
। अभिधत्तेस्वभावेनतेनेमौमङ्गला
र्थकावितिपाणिनीयमतदर्पणः ।
श्रीवसौयसन्तेभूयात् ॥

षकाक्षरस्य प्रारम्भः

षः । पुं० षकारे ॥ कचे ॥ चि०
विच्चे । निपुञ्चे ॥ श्रेष्ठे ॥

षट्कः । पुं० षष्ठांसङ्घे । सङ्
ख्यायाः संज्ञासङ्घसूत्राध्ययने
ध्वितिकन् ॥ षष्ठेनरूपेणगृह्णा
तीत्यर्थे तु० तावतिथेनगृह्णाती
तिकन्वक्तव्यः पूरणप्रत्ययस्यचनि
त्यलुक् । षष्ठेनरूपेणगृह्णाति०
षट्कोदेवदत्तः ॥

षट्कटु । न० षडूषणे ॥

षट्कर्णः । पुं० कर्णवेधहीनयोर
पत्ययोर्विद्यमानयोस्तृतीयस्यापत्य
स्यसम्भावनायाम् ॥

षट्कर्मा । पुं० यागादिभिर्युते
ब्राह्मणे ॥ षट्कर्माण्याध्ययनादौ
न्यस्य । तानिबध्ना । इत्याध्ययन

षट्चक्रम्

दानानियाजनाध्यापनेतथा । प्र
तियहश्चैतयुक्तः षट्कर्माविप्रउ
च्यतइति ॥ बहुषोष्यवर्गे गृहस्थव्रा
ह्मणे ॥ अदायाचित्तमै चक्रपिवा
शिन्यकुसीदानिषट्कर्माण्यस्य ॥
न० षष्ठां कर्मणां समाहारे । अध्या
पनादिषट्सुकर्मसु ॥ यथा । अ
ध्यापनमध्ययनं यजनं याजनं तथा ।
दानं प्रतियहश्चै वषट्कर्माण्ययज
न्मनइति ॥ शान्त्यादिषट्सुकर्म
सु ॥ तानियथा । शान्तियश्चस्तस्म
नानिषिद्धे पौष्ठाटनेतथा । मारणा
न्तानि शंसन्ति षट्कर्माणि मनीषि
यइति ॥ बि० षट्कर्मकर्त्तरि ॥
षट्काष्टकम् । न० विशाहादिविचारे
दोषविशेषे ॥ यथा । यदिकन्याष्टमे
भर्ता भर्तुः षष्ठे च कन्यका । षट्का
ष्टकं विजानीयात् वस्त्रिं तं चिदशैर
पि ॥
षट्कूटा । स्त्री० भैरवो देवताविशेषः ।
षट्कोशम् । न० षष्ठे ॥ षडस्रि ॥
लग्नात् षष्ठगृहे ॥
षट्कोशः । पुं० न० षड्भ्यः कोषे
भ्यउत्पन्ने वपुषि ॥ यथाहुः । पितृ
भ्यामशितादन्नत् षट्कोषं जयते व
पुः । ज्ञायवोऽस्थो निमज्जा च जायन्ते
पितृस्तथा । त्वङ्मांसशोणितमि
ति मातृतृप्तमभवन्ति हि ॥
षट्चक्रम् । न० शरीरस्य पञ्चाकारष

षट्पदः

ट्प्रकारचक्रे ॥
षट्चरणः । पुं० भ्रमरे ॥ यूक्यायाम् ॥
षट्तिली । पुं० माघशुक्लैकादश्यां भै
रव्यामुपवासं कृत्वा द्वादश्यां षट्तिला
चारविशिष्टे ॥ यथा । मृगशीर्षे श
शधरे माघमासि प्रजायते । एकाद
श्यां सिते पक्षे सोयवासी जितेन्द्रियः
॥ द्वादश्यां षट्तिलाचारं कृत्वा पा
पात् प्रमुच्यते । तिलस्त्रायी तिलोद
र्त्तितिलहोमी तिलोदकी ॥ तिलस्य
दाता भोक्ता च षट्तिलीना वसोदती
ति ॥
षट्त्रिंशत् । स्त्री० सङ्ख्याविशेषः ।
कृत्तीस० इ० भा० प्र० बि० । स
ङ्ख्येये ॥ यथा षट्त्रिंशदुपचाराः ॥
षट्त्रिंशत्तत्त्वम् । न० शैवशास्त्रप्र
सिद्धे तत्त्वसमूहे ॥ यथा । प्राणापा
नसमानाश्चोदानव्यानी च मायवः ।
भूतैश्च पञ्चभिः सार्वैश्चतुर्दशभिरि
न्द्रियैः ॥ चतुर्विंशतितत्त्वानि सा
ङ्ख्यशास्त्रविदो विदुः । महान्का
लः प्रधानस्रमायाविद्ये च पूरुषः
इति पौराणिकाः प्राज्ञस्त्रिंशत्त
त्त्वानितैः सह । विन्दुना दौ शक्ति
शिवौ शान्तः तीतो परततः ॥ ष
ट्त्रिंशत्तत्त्वमित्युक्तं शैवागमविशा
रदैरिति मानसोक्तासः ॥
षट्पदः । पुं० भ्रमरे ॥ षट्पदानि
यस्य ॥ यूक्यायाम् ॥ न० माघा

षट्पदेष्ट :

वृत्तान्तरे । यथा । षट्कलमादौ त
दनुचतुस्तुरगं परिसक्तनु ॥ श्रिषेष्टि
कलं कलचतुष्टयदमेवं सञ्चिनु ॥
कन्दः षट्पदनामभवति कणिना
वकगीतं ० रुद्रे विरतिमुपैति नृप
तिसुखकरमुपनीतम् । उष्णालयुग
लमस्ती भवेदष्टाविंशतिकलमिदम्
० शृणु पञ्चदशे विरतिस्मृतं पठने प
ण्डितजनहितम् ॥ तथा । बामक
रोदरकलितकमलसोदरकविबद्धना
० गुरुपुरतोपितवैवनामजल्पति गु
रुमदना ० भवदभिलषणविशेषरभ
सपरिशेषतद्विषया ० सुसुतिचन्द्र
भयेन रजनिमधिजौचितमपि सा ।
मिजहृदिविनिहितभवदभिसरणर
ङ्गतारङ्गमनङ्गवति ० भवदौय
विलीकनमन्तरानमनोरथमुपमनु
भवति ।

षट्पदप्रियः । पुं० नागकीशरव
न् ॥ न० रक्तोत्पली ॥

षट्पदा । स्त्री० यूकायाम् ॥

षट्पदातिथिः । पुं० आसवृक्षे ॥

षट्पदानन्दः । पुं० पुष्पवृक्षविशेषि ।
किङ्किराते । पीतभद्रे ॥

षट्पदानन्दवर्धनः । पुं० किङ्किराते
। अशोकपादपे ।

षट्पदी । स्त्री० यूकायाम् ॥ इ० इ०
न्द्रः ॥

षट्पदेष्टः । पुं० नीपे ! कदम्बे ॥

षडङ्गः

षट्प्रज्ञः । पुं० कामकिलौ । कामुके
पिङ्गे ॥ धर्मादिशास्त्रविज्ञे ॥ यथा
। धर्मायं काममोक्षे पुलीकतत्त्वार्थं
योरपि । षट्सुप्रज्ञास्ति शस्योच्चै ।
सषट्प्रज्ञ इति स्मृतः ॥ इ० त्रि०
शेषः ॥

षडः । पुं० पेशान्तरे । भेदे ॥

षडंशः । त्रि० षष्ठांशे ॥ सङ्ख्या
शब्दस्य वृत्तिविषये प्रणयार्थत्वम् ॥

षडङ्गः । पुं० वेदे ॥ षट्शिखादी
न्यङ्गान्यस्य । क्षुद्रगेचुरके ॥ न०
शिखादिषेदाङ्गिषु ॥ यथा । शि
खाकल्पो व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषं
तथा । कन्दस्येति षडङ्गानिवेदानां
बैदिकविदुः ॥ कन्दः पादौ तु
वेदस्य हस्तीकल्पस्तु कथ्यते । ज्यो
तिषामयनं नैव निरुक्तं श्रोत्रमुच्यते
॥ शिखाघ्राणस्तु वेदस्य मुखं व्याकर
णं स्मृतम् । तस्मात्साङ्गमधीत्यै
षव्रक्षालीकीमहोयते ॥ इ० स्मृतिः
॥ शरीरस्य षडङ्गवत् । यथा । जङ्घे
वाङ्गुशिरोमध्यं षडङ्गमिदमुच्यते ॥
इति ॥ हृदादिषु ॥ हृत्स्फिरस्य शि
खाचैव कश्चन यनयम् । करतला
करपृष्ठौ षडङ्गान्दसकर्मणः ॥
गव्यां शिषे ॥ यथा ॥ गोमूत्रं
गोमयं क्षीरं सर्पिर्दधि च रोचना ष
डङ्गमेतन्माहृत्य पवित्रं सर्वदा गवा
मिति स्मृतिः ॥

षडष्टकम्

षडङ्गित् । पुं० । जनाहंने ॥ चि०
षडङ्गजेतरि ॥

षडङ्गधूपः । पुं० । देवदेयेधूमविशि
षे ॥ यथा । गुग्गुलुगुरुणोशौरशर्क
रामधुचन्दनैः । धूपयेदऽज्यसंमि
श्रेणोचैर्देवस्यदेशिक इति ॥

षडङ्गित् । पुं० । शिक्षादिवेदाङ्गज्ञे
। पङ्क्तिपावनव्राह्मणे ॥ षडङ्गानि
• शिक्षादीनियोव्याचष्टेसः ।

षडभिज्ञः । पुं० । अत्रयवादिनि ।
सर्वज्ञे । बुद्धे ॥ दिव्यचक्षुः
श्रोत्रं । परचित्तज्ञानं । पूर्वनिवा
सानुस्मृतिः । आत्मज्ञानं । वि
यद्गमनं । कायव्यूहादिसिद्धिश्चेति
षट्षभितीज्जावमानानियस्यसः ।
षट्सु • दानशीलघातिचर्याध्यान
प्रज्ञासु • अभिज्ञा • आद्यं ज्ञानमस्ये
तिवा ॥

षडशीतिः । स्त्री० । अकंसङ्क्रान्ति
विशेषे ॥ यथा । षडशीतिर्भवे
च्चापन्युक्कन्याभूषणुचित ॥ ष
डधिकाऽशीतिसङ्क्रायाम् ॥

षडशीतिचक्रम् । न० । मिथुनकन्या
धनुर्मीनराशिस्थरवेः शुभाऽशुभफ
लज्ञानार्थं नक्षत्राङ्गनराकारचक्रे ।
यथा । मुखेवैकं करेवेदाः पादयु
ग्मेद्वयंद्वयम् । क्रीडेवाणस्तथावि
दाः करेसव्येतरपिच । द्वयंद्वयं
तथानेचेमस्तकेचितयंतथा । इत्यष्टौ

षडूषणम्

वतथागुह्ये षडशीत्यांस्वमेस्थिते ॥
मुखेदुःखं करेलाभः पादयोर्भू
मणां हृदि । कान्तास्मादभ्यनं वामेह
स्ते स्यात्स्त्रीयभेनृणाम् ॥ सम्मानं
नेत्रयोश्चैव अपमानधूमस्तके । गुह्ये
चैव भवेन्मृत्युः षडशीतिफलश्रुति
रिति ॥

षडष्टकम् । न० । षट्काष्टयोगे ॥ सतु
वरकन्ययोः स्वस्वराश्वपेक्षयापरस्प
रषष्ठाष्टमराशिसम्बन्धः । सचमि
चारिभेदेनद्विविधः । तत्रमित्रषड
ष्टकं यथामकरसमेतं मिथुनं । क
न्याकलसौम्येन्द्रमीनीच । वृषभ
तुलेषालमेषीककर्कटधनुषीचमित्र
विधौ ॥ षडष्टकाविंशतिशेषः ॥ अरि
षडष्टकमाह । मकरः करिकुलरि
पुणाकन्यामेषेणसहभूषस्तुलया ।
कर्कटौ वृषधनुषी वृश्चिकमिथुने
चवैरिविधौ ॥ यदि कन्याष्टमेभर्ता
भर्तुः षष्ठचकन्यका । षडष्टकं
विजानीयात्वाभिर्त्तचिद्देशरपि ॥

षडाननः । पुं० । कार्तिकेये । महा
सिने । स्कन्दे । गुह्ये ॥ कृत्तिका
नामग्निपत्नीनां षष्ठांस्तनपानार्थं ष
ट्पाननानियस्यसः ॥

षडूषणम् । न० । मिश्रितकटुषट्क
द्रव्ये । यथा । पञ्चकोलं समरिचं
षडूषणमुदाहृतम् । पञ्चकोलगु
णं तत्तुल्यमुष्णं विष्णोपहमितिभाव

षड्ग्रन्थिका

प्रकाशः ॥

षड्गया । स्त्री० षड्बिभ्रगयायाम्
॥ यथा । गयागजिगयादित्योगा
यचौचगदाधरः । गयागयासुरश्चैव
षड्गयामुक्तिदायिकेतिबायुपुराणे
गयापठति ॥

षड्गवम् । न० गोषट्कयुक्तहलादौ
॥ यथा । अष्टागवंधर्महलंषड्गव
जीविकार्थिनाम् । चतुर्गवन्नुशं
सानां द्विगवंब्रह्मवातिनाम् ॥ ष
सांगवसमाहारः । गौरतद्वितलु
कीकौतिसमासान्तष्टच् ॥

षड्गुणरहितः । पुं० मधुरादिष
ड्गुणरहितेपरमात्मनि ॥

षड्गुणेशः । पुं० षडिन्द्रियनि ॥
यन्तरि ॥

षड्ग्रन्थः । पुं० महाकरञ्जपादपे ।
षट्ग्रन्थयोयस्य । अचप्रत्यन्ववपूर्वा
दित्यञाजितियोगविभागादच् ॥
षट्ग्रन्थायस्यवा ॥

षड्ग्रन्था । स्त्री० वचायाम् ॥ षट्
ग्रन्थाः ग्रन्थयोयस्याः सा ॥ श
य्याम् ॥ शुक्लवचायाम् ॥

षड्ग्रान्थः । पुं० षट्पर्णि ॥
स्त्री० वचायाम् ॥ न० पिप्पली
मूले ।

षड्ग्रन्थिका । स्त्री० शय्याम् । ग
न्धमूल्याम् ॥ षट्बह्वीयग्रन्थो
याः । स्वार्थेकान् ॥

षड्भुजा

षड्जः । पुं० तन्त्रीसमुत्थिते० क
गठोत्थितेचस्वरविशेषे ॥ षड्भ्यः
स्थानेभ्योजातः । पञ्चम्यामिति
डः ॥ यथा । नासांकण्ठमुरस्ता
लुजिह्वांदक्कांश्चसंस्पृशन् । षड्भ्यः
सञ्जायतेयस्मान्तस्मात्षड्जइति
स्मृतः ॥ मयूरस्वरतुल्यमुरोयम् ।
यथा । षड्जरीतिमयूरौहिगाविन
दन्तिचर्षभम् । अजाबिरीतिगा
न्धारंक्रौञ्चीनदतिमध्यमम् ॥ ता
नसेनमतेसप्तस्वराणांमध्येप्रथमस्व-
रोयम् ॥

षड्धा । अ० षट्प्रकारे ॥ सड्
ग्यायाविधार्थेधा ॥

षड्विधः । चि० षट्प्रकारे ॥ षट्
विधाः प्रकारायस्य ॥

षड्भावविरहितः । त्रि० अस्ती
त्यादिशरीरधर्मरहितेपरमात्मनि
अस्तित्वादयोयथा । अस्तिजायतेव
र्द्धतेविपरिणमतेअपक्षीयतेविनश्य-
तीति ॥

षड्भुजः । त्रि० षड्ठस्तयुक्ते ॥

षड्भुजा । स्त्री० चण्डिकायाम् ॥
रुद्रचण्डायाम् ॥ चण्डशय्याम् ॥
न० षड्रेखाभिधिफललताविशेषे ।
मधुफलायाम् । वृत्तकर्कश्याम् ।
तिक्तफलायाम् । खरभूजा० इ०
भा० प्र० ॥ अस्याः फलगुणाय
यः । तिक्तंवात्येतदनुमधुरंकिञ्चि

षड् बर्गः

दम्नचपाकीनिष्कचेत्तदमृतसमं-
तप्यं पुष्टिदायि । वृष्यं दाहशम
विशमनं मूत्रशुद्धिं विधत्ते पित्तो-
न्मादापहरकफदण्डभुजं बौर्यका-
रौतिराजनिर्घण्टः ॥

षड्भसः । पुं० मधुरादिषट्प्रकार
रसे ॥ यथा । मधुरोलबणस्तित्तः
कषायोन्मः कटुस्तथा । सन्तीतिरस
नीयत्वादन्नाद्येषडमौरसाः ॥ ए
षानामलक्षणे यथा । मधुरंगौल्य
मित्याहुरिज्वादीसचलक्ष्यते । ल
वणस्तुपटुः प्रोक्तः सैन्धवादीसह
श्र्यते ॥ तित्तस्तुपिचुमर्दादौ व्यक्त
मास्वाद्यते रसेः । कषायस्तुवरस्तू
क्तः सचपूगौफलादिषु ॥ कटु
स्तुधारसज्ञः ग्यान्मरिचादीसचे
ष्यते । इतिराजनिर्घण्टः ॥

षड्राचम् । न० षडहे ॥

षड्रेखा । स्त्री० षड्भुजायाम् ॥
खर्वूजे ॥

षड्लवणम् । न० सपञ्चलवणे मृ
ज्जातलवणे । मृज्जापेतेपञ्चलव
णे ॥

षड्कुचः । पुं० कान्तिकेये ॥

षड्बुर्गः । पुं० लग्नहीरादिषु ॥ यथा
। त्रिशङ्गागात्मकं लग्नं हीरातस्योर्ध्वं
मुच्यते । लग्नत्रिभागेद्रेष्काणीन
वभागीनवांशकः ॥ द्वादशांशोद्वा
दशांशस्त्रिंशांशस्त्रिंशदंशकाः । ष

षण्डः

डबर्गः कथितास्तैतेषांक्रममुदी
रितम् ॥ षष्ठांशः ॥ षडिन्द्रिय
सुखे ॥

षड्दर्पः । त्रि० षड्दर्पाश्चिभूते । बाल
के ॥ तद्वितार्थे तिसमासः । चित्त
वतिनित्यमिति खठओस्तद्वितयोलुं
क् ॥

षड्वादः । पुं० भसरि ॥

षड्विन्दुः । पुं० हरौ । विष्णौ ॥ की
टविशेषे ॥ शिरोरोगापहे । पक्वते
लविशेषे ॥ यथा । एरण्डमूलं तग
रंशताह्वाजीवन्तिकासैन्धवरास्त्रिकी
च । भृङ्गविडङ्गमधुयष्टिकाचवि
श्वीषधं कृष्णतिलस्यतैलम् ॥ अजा
पयस्तैलविमिश्रितस्य चतुर्गुणे भृङ्ग
रसे विपक्वम् । षड्विन्दुविनासिक
योः प्रदेयाः सर्वाग्निहन्त्युः शिर
सो विकारान् ॥ च्युतांशकेशान्प
लितांशदन्ताग्निर्वध्यमूलान्सुदृढीक
रोति । सुपर्णगृध्रप्रतिमस्य चक्षुः
कुर्वन्ति बाह्वोरधिकां बलस्य । जीव
न्तिकाचहरीतकीशाकविशेषः ॥
इतिभावप्रकाशः ॥

षड्विन्ध्या । स्त्री० तैलिन्याम् ॥

षण्डः । पुं० गोपतौ । वृषभे ॥ समू
हे ॥ पुं० न० कदम्बे । अजादिक
दम्बे । पञ्चकुमुदादिसङ्घाते । स
नाति । षण्डदाने । अमन्ताङ्कः ।
बाहुलकात्सत्वाभावः ॥

षष्टिक :

षण्डाली । स्त्री० सरस्वाम् । कामुक
स्त्रियाम् । तैलमाने । कृटांक०
इ० भा० प्र० । इतिहेमचन्द्रोमेदि
निकरस्य ।

षण्डः । पुं० षण्डशब्दार्थे । शास्यति
शिश्राभावात् । शमउपशमे । शमे
ठः । बाहुलकात्षः । यद्वा । स
मति । षमष्टमवैकल्ये । जनिदेत्या
दिनाषमेठः । बाहुलकात्सत्वाभा
वः । षस्यदर्शनेसूर्यदर्शनम् । स्प
र्शनम् । स्पर्शनेतुक्तानसूर्याबला
कनसुप्रायश्चित्तम् ।

षण्मुखः । पुं० कार्तिकेये । स्कन्दे
। षट्मुखान्यस्य ।

षण्मुखा । स्त्री० षट्भुजायाम् । ख
रबूजा० इ० भा० ।

षट् । वि० सङ्ख्यान्तरे । छ कौ०
इ० भा० । सङ्ख्येये ।

षष्टिः । स्त्री० सङ्ख्यान्तरेसाठ० इ०
भा० । सङ्ख्येये । षट्दशतः प
रिमाणमस्य । प्रकृतेः षष्भाषस्ति
प्रत्ययेऽपदत्वञ्च० पङ्क्तिविंशतिविं
शत्चत्वारिंशदपञ्चाशत्षष्टीतिनि
पातनात् ।

षष्टिकः । पुं० न० यौष्मजि० धान्यवि
शेषे । साठौ० इ० भा० प्र० । षष्टि
काहिधान्यविशेषाः षष्टिकाः ष
ष्टिरात्रेणपच्यन्तइतितृतीयान्तात्क
न० रात्रशब्दलोपश्चनिपात्यते । धा

षष्टिक्यम्

न्यविशेषएवायंसाधुर्नमुद्गेषु० ते
पिषष्टिरात्रेणपच्यन्ते । षष्टिलक्षण
गुणाश्चयथा । गर्भस्याएवयेपाकांया
न्तितेषष्टिकामताः । षष्टिकः श
तपुष्पप्रमोदकमुकुन्दकौ । महा
षष्टिकइत्याद्याः षष्टिकाः समुदा
हृताः । एतेपिब्रीहयः प्रोक्ताब्रौ
हिलक्षणदर्शनात् । षष्टिकामधुराः
शौतालघवोबहुवर्षसः । वातपि
तप्रशमनाः शालीनांसदृशागुणैः
। तत्र० साठीगुणाः षष्टिकायाम्
॥ अपिच । गौरीनीलः षष्टिकोऽ
यद्विधास्यादाद्योरुच्यः शीतलोदो
षहारी । बल्यः पथ्यादोपनीषी
यंश्चिदत्तेतस्मात्किञ्चिदूनादि
तौयः ।

षष्टिका । स्त्री० साठीतिप्रसिद्धध
न्ये । अस्याः गुणाः । षष्टिका
प्रवरातेपान्ध्वीस्निग्धाविदोषजित्
। स्वाद्वीमृच्चोग्राहिणीचबलदाज्वर
हारिणीति ॥ रक्तशालिगुणैस्तु
ल्याततः स्वल्पगुणाः परे ॥ ते
षांषष्टिकशतपुष्पादीनाम् । परे०
षष्टिकशतपुष्पादयः । शरदिषष्टि
काभिः पावणन्नित्यमितिवाचस्प
तिमिश्राः ।

षष्टिक्यम् । न० षष्टिकधान्योत्पत्त्युचि
तभूमौ ॥ षष्टिकानांभवनङ्क्षेवम्
। यवयवकषष्टिकाद्यदित्यत् ।

षष्ठी

षष्टिजः । पुं० षष्टिकधान्ये
 षष्टितमः । वि० षष्टेः पूरणे ॥
 षष्टिदुर्गा । स्त्री० स्कन्दभार्यायाम् ॥
 तिथिभेदे ॥
 षष्टिधा । अ० षष्टिप्रकारे ।
 षष्टिमत्तः । पुं० गजे ॥ षष्टिष्षप
 र्यन्तंयः पूर्वाह्निस्थित्या० षष्टिमत्तो
 हस्तोत्तिसारस्वताभिधानम् ॥
 षष्टिलता । स्त्री० भ्रमरभार्याम् ॥
 षष्टिहायनः । पुं० गजे । हस्तिनि ॥
 धान्यविशेषे ॥ त्रि० षष्टिसङ्ख्यक
 वत्सरवयोयुक्ते ॥
 षष्ठः । त्रि० षष्ठांपूरणे ॥ तस्यपूर
 णे ङट् षिट् कतिकतिपयचतुरां
 यक् ॥
 षष्ठान्नकालिकः । त्रि० तृतीयदिनभो
 जिनि ॥ न० द्वित्रिदिनानन्तरभुक्ते
 ॥ यथा । ह्यन्तरित्यन्तरभुक्तमाहुः
 षष्ठान्नकालिकम् ॥
 षष्टिका । स्त्री० षष्ठाम् ॥
 षष्ठी । स्त्री० कात्यायन्याम् । गौर्या
 म् ॥ मातृकाविशेषे ॥ साचप्रकृतेः
 षष्ठीकला० स्कन्दभार्या च ॥ यथा ।
 प्रकृतेरतिसम्बन्धे० प्रधानांशस्वरूपा
 यादेवसेनाचनारद । मातृकासुपू
 ज्यतमासाषष्ठीचप्रकीर्तिता ॥ पु
 ञ्चपीवादिदात्रौचधात्रौचिजगतांस
 ती । षष्ठांशरूपाप्रकृतेस्तेनषष्ठीप्र
 कीर्तिर्तिथीदेशीभागवतम् ॥

षाडवः

तिथिविशेषे । गुह्यतिथौ ॥ षष्ठांपू
 रणायाम् । ङस्० ओस्० आम्०
 इतिचिके ॥ अष्टासप्तस्वन्धीर्थः
 सवरजपुरुषौपगवादिशब्दानांप्रवृ
 त्तौनिमित्तम् गोमान्धनवानित्या
 दौनांचप्रवृत्तिनिमित्तम्० अपत्याप
 त्यवत्सम्बन्धादेः शब्दप्रवृत्तिनिमि
 त्तत्वात् ॥ पूरणप्रत्ययान्तछटित्वा
 तङीष् ॥ षष्ठ्यान्तिथावुत्पन्नस्यफलं
 यथा । विद्वान्वरिष्ठश्चतुरः सुकी
 र्तिः प्रलम्बशङ्खवर्णकीर्णगात्रः
 । सत्यप्रतिष्ठोधनपुत्रयुक्तः षष्ठौप्र
 सूतोमनुजश्चित्रायुरिति ॥
 षष्ठीदण्डकपाठः । पुं० । ग्रन्थविशेषे
 ॥ यत्रैकशतं षष्ठ्यर्थाङ्कताः ॥
 षाट्कौशिकः । पुं० स्थूलदेहे ॥
 यथा । मज्जास्थिस्नायवः श्रुक्ताद्र
 तात्त्वङ्मांसशोणितम् । इतिषा
 ट्कौशिकानामदेहोभवतिदेहिना
 म् ॥
 षाडवः । पुं० गाने । रागस्यजाति
 विशेषे । सचषट्स्वरमिलितरा
 गरागिण्यौ । यथा । औडवः
 पञ्चभिः प्रोक्तः स्वरैः षड्भिस्तु
 षाडवः । सम्पूर्णः सप्तभिर्ज्ञेय
 एवरागस्त्रिधामतः ॥ रसविशेषे ॥
 सचरसविशेषोक्तः सौदशास्त्रे ।
 यथा । सितामध्वादिमधुरोद्राजादा
 डिमज्जरसः । बिरलश्चेत्कृतोरा

पु :

ग : सान्द्रश्चेत्पाडव : स्मृत : ॥
इति ॥ अपिच । पाडवामधुरास्ना
दिरससंयोगपाचिताइति ॥ गुडा
म्बुप्रभृतयः पाडवाइत्यर्थः ॥

पाडुर्गिकः । पुं० इन्द्रियषड्वर्गविषये ।
पाङ्गुण्यम् : न० राज्ञां राज्यकरणोपा
येषुषट्सु ॥ यथा । सभ्यानासनम्
• सन्धिकृत्वाऽवस्थानम् १ यात्रा
सभ्यानम् २ । विगृह्यासनम् •
वैरंकृत्वाऽवस्थानम् ३ । यात्रां
सम्परिगृह्यासनम् • शत्रोर्भयप्रद
र्शनार्थं यानं प्रदर्शयस्वस्थानेऽवस्था
नम् ४ द्वैधीभावः • उभयवस
न्धीकरणम् ५ । अन्येषां सश्रयः
• दुर्गादिर्महाराजस्य वाचाश्रयः ६
इति महाभारते राजधर्मः ॥ सन्धि
नादियहोयानमासनं दूधमाश्रयइ
त्यमरः ॥ षड्गुणा एव । चतुर्वर्णा
दित्वात्स्वार्थेऽप्यञ् ॥

पाङ्गुस तुरः । पुं० शक्तिधरे । कार्त्तिके
कथे ॥ यस्मां मातृशामपत्यम् । मा
तुरुत्सङ्ख्यासम्भद्रपूर्वायाइत्यणि
• उत्तरपरत्वञ्च ॥

पाष्ठः । त्रि० षष्ठे ॥

पिङ्गः । पुं० कामकेली । कामुके ।
नागरे । षिटे । लुच्चा • इ • भा • ॥
सेटिति । पिच्यतेवा । पिटचनादरे
। बाहुकाङ्गन् • सत्वाभावश्च ॥

पुः । पुं० गर्भविमोचने ॥

षोडशकला :

षोडन् । त्रि० षड्दन्तयुक्ते ॥ षट्द
न्ताश्चक्षुः । वयसिदन्तस्तेतिदन्तादे
शः । ततः षषउत्वं दददशधासूत
रपदादेष्टुत्वञ्च • धासुवेतिवाच्यम् ॥

षोडशः । त्रि० षोडशानाम्पूरणे ।
तस्यपूरणेऽट् ॥

षोडशः । पुं० नित्यं बहुवचनान्तः । ए
काधिकषड्दशसङ्ख्यायाम् ॥ ग
र्भाधानादिसंस्कारेषु ॥ तैयथा ।
गर्भाधानं पंसवनं सीमन्तोन्नयनंतथा
। जातकर्मभिधानञ्च निष्क्रमः प्रा
शनन्ततः ॥ चूडोपनयनं वेदव्रता
नाञ्चवतुष्टयम् ॥ गौदानं मेखला
न्मोक्षोविवाहः षोडशक्रमात् ॥ ष
ट्चदशचषडधिकादशवा । षषउ
त्वं दददशधासूतरपदादेष्टुत्वञ्च •
धासुवेतिवाच्यम् ॥ त्रि० सङ्
ख्येये ॥

षोडशकः । पुं० षोडशसङ्ख्यापरि
मिसिगणविशेषे ॥ यथा । षोडशक
स्तुविकारइति । षष्ठभूतानि • ए
कादशेन्द्रियाणि चेत्यानि विकारप
दवाच्यानि ॥

षोडशकलाः । स्त्री० चन्द्रमण्डलस्य
षडधिकदशभागेषु ॥ यथा । अमृ
तामानदापूषातुष्टिः पुष्टीरतिधृ
तिः । शशिनोचन्द्रिकाकान्तिर्न्या
त्प्रथीः प्रीतिरङ्गदा ॥ पूर्णापू
र्णामृताकामदायिन्यः शशिनः

षोडशत्विक्क्रतु :

कला : ॥

षोडशदानम् । न० श्राद्धादीषोडश
प्रकारदेयद्रव्ये ॥ तत्क्रममाहुः सा
म्प्रदायिका : । भूस्यासनंजलंघस्तं
प्रदीपोन्नंततः परम् । ताम्बूल
च्छत्रगन्धाद्यमाल्यफलमतः परम्
॥ शय्याचपादुकागावः काञ्चनंर
जतन्तथा । दानमेतत्षोडशकंप्र
तमुद्दिश्यदीयते ॥ तत्षोडशषोड
शकैरेकोदानसौगरीभवति ॥

षोडशभुजा । स्त्री० षोडशहस्तयुक्ता
यांदुर्गायां ॥

षोडशमातृका : । स्त्री० गौर्यादिषु ॥
यथा । गौरीपद्माशचीमेधासावित्री
विजयाजया । देवसेनास्वहाशान्तिः
प्रतिधृतिः क्षमा ॥ आत्मनोदेव
ताचैवतथैवकुलदेवता ॥

षोडशत्विक्क्रतु : । पुं० षोडशत्वि
क्साध्ये० ज्योतिष्टोमयागे० द्वाद
शाहसाध्यसत्रयागेच ॥ तच्चत्वि
क्षांनामानियथा । ब्रह्मा १ ब्राह्म
णाच्छंसी २ आग्नीध्रः ३ पोता
४ एतैसाववेदीयाः ॥ द्वाता ५ मै
त्रावरुणः ६ अक्कावाकः ७ याव
स्तीता ८ एतैः ऋग्वेदिनः ॥ अध्व
र्युः ९ प्रतिप्रस्थाता १० नेष्टा ११
उक्ता १२ एतैर्याजुषाः ॥ उक्ता
ता १३ प्रस्तीता १४ प्रतिहर्ता १५
सुब्रह्मण्यः १६ एतैसामगाः ॥

षोडशी

ज्योतिष्टोमेद्वादशशतगोदक्षिणावि
भागः षोडशत्विंशाम् । तद्विक्र
तीभूतेसत्रात्मकेद्वादशाहसाध्ये०
शतेनार्द्धिर्नोदीक्षयन्तीत्यादिदर्शने
ननिर्णीयते । तच्चविभागमनुरप्या
ह । सर्वेषामर्द्धिर्नोमुख्यास्तर्द्धे
नार्द्धिर्नोऽपरे । तृतीयिनस्तृतीयांशा
द्यतुर्थाश्चैकपादिनः ॥ दक्षिणागो
शतविभागायश्रौतकाख्यायनोपि ।
अथद्वादशद्वादशआद्येभ्यः षट् ष
ट् द्वितीयेभ्यश्चतस्रश्चतसस्तृतीयेभ्य
स्तिस्रस्तिस्रश्चतरेभ्यः । इत्यथषोड
शत्विंशंचतुरष्टतुरः कृत्वाचत्वा
रेषर्गाद्वैतिमलमासतत्त्वम् ॥

षोडशांशुः । पुं० शुक्रयष्टे ॥ षोडश
अंशवोऽस्य ॥

षोडशाङ्गः । पुं० धूपविशेषे । यथा
। गुग्गुलुं सरलं दारुपत्रं मलयसम्भ
वम् । क्लीवेरमगुरुं कुष्ठं गुडं सज्जरस
ङ्घनम् ॥ हरौतकीं नखीलाक्षांज
टामांसौक्ष्ण्यैलजम् । षोडशाङ्गं वि
दुर्धूपं दैर्घ्यपित्ये च कर्म्मणि ॥ त्रि०
षोडशावयववर्तते ॥

षोडशाङ्घ्रिः । पुं० कर्कटे ॥

षोडशारम् । न० षोडशदलपद्मे ॥

षोडशाश्विः । पुं० शुक्रयष्टे ॥

षोडशावर्त्तः । पुं० शङ्खे ॥

षोडशिकाम् । न० पलपरिमाणे ॥

षोडशी । पुं० यज्ञपात्रविशेषे ॥ सप्ता

संयत्

मकपाचविशेषे ॥ समयाध्युषिते
सूर्ये षोडशिनः स्त्रीचमुपीकरोति ॥
षोडशी । स्त्री० दशमहाविद्यान्तर्गत
महाविद्याविशेषे ॥ यथा । काली
तारामहाविद्याषोडशीभुवनेश्वरी ।
भैरवीकिन्नमस्ताचविद्याधूमावती
तथा ॥ अगलासिद्धविद्याचमातङ्गी
कमलात्मिका । एतादृशमहाविद्याः
सिद्धविद्याः प्रकीर्तिताः ॥ जनवि
श्रुतिपिण्डदानक्रियायाम् ॥ षोड
शानांपूज्यौ । डट् । डीप् ॥

षोढा । अ० षड्धा । षट्प्रकारे ॥
षोढाषट्धावाकुरु । सङ्ख्यायावि
धार्येधा । षषड्त्वदृढदशधासूत
रपदादेष्टुत्वञ्च० धासुवेतिवाच्यम् ॥

षीवनम् ।) न० फृत्कृत्यश्लेषणः
ष्टेवनम् ।)

प्रक्षेपे ॥ षिवुनिरसने । ल्युट् ।
षिवुसिञ्जोर्ल्युटिदीर्घावेतिस्वामी ।
ष्यूतम् । चि० षीवने ॥ षिवु० । क
र्मणिक्तः । ऋरित्युट् ॥ *

सकारक्षरप्रारम्भः

सः । पुं० सकारे । ईश्वरे । सप्ते । प
क्षिणि । विष्णौ । सगणे० ॥ ऽपुं० ॥
संयः । पुं० कङ्काले ॥ इ० श० च०
का ॥

संयत् । पुं० स्त्री० युद्धे । आधिधने ।
समितौ ॥ संयतनम् । संयमनंवा
। यतीप्रयत्ने० यमउपरमेवा । स

संयमः

म्यदादित्वात्किप् । गमादीनामि
तिमलोपः । तुक् ॥

संयतः । चि० वद्धे ॥ संयम्यतिस्म
। यम० । क्तः ॥ कृतसंयमे ॥
संयतेन्द्रियः । चि० वशीकृतेन्द्रिये ॥
संयतानिषिषयेभ्योनिवर्त्तितानि०
इन्द्रियाण्येनसः ॥

संयत्तः । चि० उद्युक्ते ॥
संयत्तरः । पुं० नृपे । संयच्छति ।
यम० । क्तिरश्चस्त्वरेतिप्वरच् ।
निपातनान्मस्यदः ॥

संयन्ता । चि० संयमनकर्त्तरि । नि
यन्तरि ॥ संयच्छति । यम० । स
म्पूर्वः । लृच् ॥

संयमः । पुं० व्रताद्यङ्गपूर्वदिनकर्त्त
व्याचारे । विद्यामे । विद्यसे । यामे
। यमे । संयामे । संयमने ॥ धार
णाध्यानं समाधिरिति त्रयमेकविषयं
० संयमश्चेन्नोच्यते । तथमेकत्र
संयमइतिपतञ्जलिः ॥ सर्ववर्णा
नुष्ठेयः सकलपुरुषार्थोपयुक्तोयसं
यमः । तथाचमनुः । इन्द्रियाणां
विचरतांविषयेष्वपहारिषु । संय
मेयत्नमातिष्ठेद्विद्वान्यस्तेववाजि
नामिति ॥ विद्वान् । विषयेषुवर्त्त
मानानामिन्द्रियाणाञ्चायित्वादिदो
षान्ज्ञानग्नित्यर्थः ॥ धर्माधर्मफल
दानेनानुग्रहेनियहेव ॥ संयमनम्
। यमः समुपनिविषुचेतिपक्षे ऽप

संघाव :

॥ संयते ॥

संयमकः । वि० नियन्तरि ॥ संयमिनि ॥

संयमनः । पुं० यमलोके ॥ न० वयने ॥ व्रते ॥

संयमनी । स्त्री० यमस्यपुण्याम् ॥ यथोक्तं श्रीमद्भगवद्गीतायां ॥ मृत्योः संयमनी तु क्लृप्ता ह्यप्राकारमण्डला । कालपाशपितृव्याधिप्रेतमारीनिषिक्ता ॥ कालपाशादिजुष्टा० ऽत्युद्धतायसप्राकारसमूहा० संयमनी नामदक्षिणस्यांयाम्यपुरीत्यर्थः ॥

संयमितः । वि० जातसंयमे ॥ तारकादिखादितच् ॥ यमिते ॥

संयमी । पुं० मुनी ॥ वि० संयमवति ॥ स्थितप्रज्ञे ॥ यानिशासर्वभूतानां तस्यां जागर्तिसंयमी ॥ संयमो ऽस्यास्ति । इति ॥

संयाता । स्त्री० सम्भूययातायाम् । पेतेनहीपान्तरगमने ॥ समुदिता नांगमने ॥

संयामः । पुं० संयमे ॥ संयमनम् । यमः समुपनिविपुचेतिपक्षे घञ् ॥ संयते ॥

संघावः । पुं० घृतक्षीरगुडगोधूमचूर्णसिद्धेर्भोज्यविशेषे ॥ यथा । संघावस्तु घृतक्षीरगुडगोधूमपाकजड्वति ॥ पिष्टकविशेषे । पिराक्० पिराकौ० इ० भा० प्र० ॥ यथा । पपय्यः

संयुगः

साज्यसमितानिर्मिताघृतभक्षिताः । कुट्टिताश्चोलिताः शुभाः शर्कराभिर्विमर्दिताः ॥ तत्र चूर्णे क्षिपेदलालवङ्गमरिचानि च । नालिकेरंसकपूर् रचारवीजान्यनेकशः ॥ घृताक्तसमितापुष्टीटिकारचितः ततः । तस्यांतत् पूरणं न्यस्य कुर्यान्मुद्रांढटांसुधोः ॥ सर्पिषिप्रचुरेतान्तुमुपचेन्निपुणोजनः । प्रकारज्ञैः प्रकाराय संघावइति कौर्त्तितः ॥ मठकेन समोच्चेयः संघावोपि गुणैर्जनैः ॥ लोके० गंभाइति प्रसिद्धो यम् ॥ संयूयते मिश्रीक्रियते गुडादिभिः । यु० । समियुद्धदुवइति घञ् ॥

संयुक्तः । वि० संलग्ने । संयोगाश्रये ॥ सम्यक् युक्तः ॥

संयुक्तसमवायः । पुं० सन्निकर्षे ॥ यथा० घटरूपप्रत्यक्षे संयुक्तसमवायः सन्निकर्षः । चक्षुः संयुक्ते घटरूपस्य समवायात् ॥

संयुक्तसमवेतसमवायः । पुं० सन्निकर्षविशेषे ॥ यथा० रूपत्वसामान्यप्रत्यक्षे० संयुक्तसमवेतसमवायः सन्निकर्षः । चक्षुः संयुक्ते घटरूपसमवेतम् । तद्वरूपत्वस्य समवायात् ॥

संयुगः । पुं० युगे । आधीधने । जन्योरथे ॥ संयोजनम् । युजिर० । घञ् । रथयुगेति निर्द्देशाद्गुणा

संयोग :

भाव : । प्रतिजनादिषुसंयुगशब्द
पाठाद्वा ॥

संयुक् । वि० गुणवति । सम्बन्धिनि
॥ संयुज्यते । युज० । क्तिप् चिति
क्तिप् ॥

संयुतः । वि० । संयुक्ते । वहे ॥

संयोगः । पुं० प्रश्नेषि । इमौसंयुक्ता
वितिव्यवहारहेतौ० नवद्रव्यवर्ति
नि ॥ मेलने । सम्बन्धे ॥ सन्निकर्ष
भेदे ॥ चक्षुषाघटप्रत्यक्षजननेसंयो
गसन्निकर्षः ॥ संबन्धमात्रे ॥ सं
युज्यतेनेन । युजिर्० । घञ् ॥
न्यायमतेसंयोगो गुणपदार्थः । स
चाप्राप्तवस्तुद्वयस्यप्राप्तिरूपः सम्ब
न्धविशेषः । सचिविधेयथा । एक
कर्मजन्यः । यथापर्वतेपक्षिसंयो
गः । १ । उभयकर्मजन्यः । यथा
मेषद्वयसंयोगः । २ । संयोगजन्य
संयोगः । यथाकपालतरुसंयोग
जन्यतरुकुम्भसंयोगः । ३ । कर्म
जन्यसंयोगोऽपिद्विविधः । अभि
घातः • तस्माच्छब्दोन्जायते । १ ।
नोदनः • तस्माच्छब्दोन्जायते
। २ ॥ अत्रप्रमाणम् । अप्राप्तयैस्तु
याप्राप्तिः सैवसंयोगईरितः । की
र्तितस्त्रिविधस्त्वेषामऽन्यतरक
र्मजः ॥ तथेभयोः कर्मजन्योभ
वैतुसंयोगजोऽपरः । अदिमः श्य
नशैलादिसंयोगः परिकीर्तितः

संयोगपृथक्त्वम्

॥ मेषयोः सन्निपातीयः सद्विती
यउदाहृतः । कपालतरुसंयोगात्
संयोगस्तरुकुम्भयोः ॥ द्वितीयः
स्यात्कर्मजोपिद्विधैवपरिकीर्तित
। अभिघातो नोदनश्चशब्दहेतुरिहा
दिमः ॥ शब्दाहेतुर्द्वितीयः स्यादि
भागेपिचिधामवेदितिभाषापरिच्छे
दः ॥ उदयात्पूर्वदशम्याः शेष
॥ यथा । उदयात्प्राक्दशम्यास्तुशि
षः संयोगइष्यते । उपरिष्ठात्प्रवे
शस्तुतस्मात्तांपरिबर्जयेत् ॥ स
न्निधौ ॥

संयोगपृथक्त्वम् । न० न्यायविशेषि
॥ यथा । एकस्यकर्मणोनित्यत्वका
म्यत्वाभ्यांद्वैरूप्याङ्गीकारे० नित्या
नित्यसंयोगविरोधः । मैवम्० सं
योगपृथक्त्वन्यायात् । सचन्याय
सुतुर्थाध्यायउक्तः । यथा । खादि
रेपशुंबध्नाति० खादिरंबीर्यकाम
स्ययूपकुर्वीतेतिश्रूयते । अत्रसंश
यः । किं काम्यस्यैवखादिरतानित्ये
पिस्थादुतनेति । तत्रफलार्थत्वेना
नित्यतया० नित्यप्रयोगाद्गतानयुक्ता
। यत्तुनित्येपिखादिरत्वश्रवणं० त
त्काम्यस्यैवपशुबन्धनाययूपाश्रय
ज्ञापनार्थमतीतनित्येखादिरतेति
प्राप्ते० राहान्तायचतुर्थाध्यायसूत्र
म् । एकस्यतुभयत्वेसंयोगपृथक्
त्वमिति । अत्रसंयोगः सम्बन्धमा

संरम्भी

वम् • पृथक्त्वभेदः । एकस्यस्वा
दिरस्यक्रत्वर्थत्वपुरुषार्थत्वरूपोभयो
त्मकत्वेवाक्यद्वयेनचक्रतुशेषत्वफल
शेषत्वलक्षणसंयोगभेदावगमाम्नि
त्यानित्यसंयोगविरोधः । नचा
श्रयज्ञानार्थमित्यवाक्यं • सन्निधा
नादेवाश्रयलाभात् । अतउभयार्था
खादिरतेति । एवंदध्राजुहोति • द
ध्रेन्द्रियकामस्येत्यादौबुभयार्थतेष
। दधित्वस्यदूधाश्रवणादितिप्राय
श्चित्तत्वम् •

संयोगितः । त्रि० जातसंयोगे ॥ तार
संयोगी । त्रि० संयोगविसिष्टे ॥
कादिस्त्वादितच् •

संयोजनम् । न० संयोगे ॥ रतिलक्षे । नि
धुवने । मैथुने ॥ इ० हारावली ॥

संयोजितः । त्रि० पदार्थान्तरेणसंयु
क्तीकृतेपदार्थे । उपाहिते । मेलि
ते । संयोज्यतेस्म युजिर् • । यद्य
न्तः । क्तः ॥

संरब्धः । त्रि० संलग्ने । कुपिते ॥

संरम्भः । पुं० आटोपे ॥ उत्साहे
॥ यथा । कार्यारम्भेषु संरम्भःस्ये
यउत्साहइष्यते ॥ क्रीपे । क्रोधे
॥ यथा । प्रणिपातप्रतीकारः सं
रम्भोहिमहात्मनाम् ॥ संरम्भणम् ।
रभराभस्ये । घञ् । रभेरप्रलुटा
रितिनुम् •

संरम्भी । त्रि० क्षुभिते । संरम्भयुक्ते ॥

सं व :

संरादिः । स्त्री० निष्पत्तौ ॥

संराधनम् । न० समाध्यादौ । भ
क्तिध्यानप्रसिधानाद्यनुष्ठाने ॥ सं
राध्यतेऽनेन । राध • । भावक
रणादौल्युट् •

संरावः । पुं० आरवे । आरावे । शब्दमा
त्रे ॥ संरवणम् । रुशब्दे । उप
सर्गेरुवङ्कतिभावेघञ् •

संरावी । त्रि० प्रशस्तशब्दविशिष्टे ॥
संरुद्धः । त्रि० प्रतिबद्धे ॥ घिरग
याङ्कतिख्याते ॥

संरुढः । त्रि० प्रौढे ॥ अङ्कुरिते ।
सम्पूर्वाद्गृहीत्यर्थेतिक्तः । ठत्वधत्व
ष्टुत्वठलोपदीर्घाः ॥

संरोधः । पुं० क्षेपे ॥ रोधि ॥ सं
रोधनम् । रुधिर । घञ् •

संलग्नः । त्रि० संयुक्ते ॥ सम्य
क्लग्नः ॥

संलयः । पुं० निद्रायाम् । शयने ॥
सम्यक्लीयतेऽत्र । लीड् स्त्रे षण्ये ।
एरच् ॥ प्रलये ॥

संलापः । पुं० प्रीत्यामियोभाषणे
। अन्वीन्यप्रीतिभाषणे ॥ संल
पनम् । लप • । घञ् • ॥ आ
लोपएकेनापिक्रियते • संलापस्तुपर
स्परभाषणमेवेतिभेदः ॥ उक्तिप्र
त्युक्तिमहाक्यंसंलापइतिक्वीर्यते
। इत्युज्ज्वललीलमणिः ॥

सं वः । पुं० शम्वे । वञ्जे । कुलि

संवत्सरमुखी

श्री । संवयते । वय० । अच् ।
संवत् । अ० वर्षे । वत्सरे ॥ संवय
ते । वयगतौ । क्लिप् । यत्तोपः ।
तुक् ॥

संवत्सरः । पुं० वत्सरे । अव्य० ॥
सम्यग्वसत्यवर्तविमासादयस्य ।
वसनिवासे । संपूर्वाच्चिदिसरप्रत्य-
यः । सस्यार्द्धधातुकइतिसंयुतः ।
संवत्सरपरिवत्सरेडावत्सरानुवत्स-
रोदावत्सरेषुप्रथमवत्सरे ॥ तत्रय
दाशुक्लप्रतिपदिसङ्क्रान्तिर्भवति ।
तदासौरचान्द्रयोर्मसियोर्युगपदुप-
क्रमोभवति । ससंवत्सरः । त
तः सौरमानेन । वर्षेषड्दिना
निवर्द्धन्ते । चान्द्रमानेन । ऋस-
न्तीयिहादशदिनव्यवधानादुभयोर-
यपद्याह्नाविभवति । एवंपञ्चवर्षा
णिगच्छन्ति । तन्मध्येद्वीमलमासी
भवतः षष्ठः संवत्सरोभवति ।
तदेवचान्तरमेदेन । संवत्सरादिप-
ञ्चकंसमामनन्ति ॥ एषामुद्धारस्तु
। शकाब्दात्पञ्चभिः शेषात्समा-
द्यादिषुवत्सराः । सम्परीदानुपू-
र्वाद्यतयोदापूर्वकामता । इति ॥
काष्ठात्मशास्थितेविष्णौ ॥

संवत्सरमुखी । स्त्री० ज्यैष्ठशुक्लदश-
म्याम् । दशहरायाम् ॥ यथा ।
ज्यैष्ठशुक्लदशमीसंवत्सरमुखी-
स्मृता । तस्यांस्तानंप्रकुर्वीतदान

संवर्तः

श्वैवविशिषत । इतिब्रह्मपुराण
म् ॥

संवत्सरा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥
संवद् । अ० वर्षे ॥ संबदतिभावा-
न् । वद० विच् ॥

संवदनम् । न० संवादे ॥ समाजो-
चे ॥ वशीकृतौ ॥

संवदनम् । न० वशीक्रियायाम् । व-
शीकरणे ॥ सम्पूर्वावनुयाचने
वशीकरणार्थः । ल्युट् ॥

संवरः । पुं० अनेकान्तवादिनांसप्त-
प्रदार्थान्तर्गतपदार्थविशिषि ॥ य-
था । इन्द्रियसंयमलक्ष्यप्रतिष्ठध्यान-
म् । आसन्ननिरोधात्मकत्वात् । सं-
वृणोत्यासन्नमितिसंवरश्चतुर्थः ।
वृड् वृज्भ्यां । यइवृ० द्वित्यादिना
कर्मण्यप् ॥

संवरणम् । न० गोपने ॥ सम्यक्-
वरणवेष्टनम् । आवरणे ॥

संवर्गः । पुं० प्राणे ॥ वायौ ॥
संवर्जनादर्यात्सङ्ग्रहणात् । स-
ङ्ग्रहसनादोऽग्न्यादीनां । वायुः
संवर्गः । संवृङ्क्ते । वृजि० ।
घञ् । कुत्वम् ॥

संवर्गविद्या । स्त्री० वायूपासनवि-
द्यायाम् ॥ संवर्गल्यविद्या ॥

संवर्तः । पुं० प्रलये ॥ संवर्ततेज-
गदत्र । वृत्तु० । हलश्चेतिघञ् ॥
मुनिविशिषि ॥ श्रुत्यादिप्रसिद्धेपर

संवर्द्धित :

महंसेऽयोरवतारे ॥ अचद्रुमे । क
र्षफल ॥ योगविशिषि ॥ यथा । स
प्तमीरविबारेचप्रतिपदधवासरे ।
संवर्त्तसंज्ञकौयोमोगर्हितः शुभ
कर्मसु ॥ मेघाधिपविशिषि । संवर्त्त
सुबहूदकः ॥

संवर्त्तकः । पुं० कालाग्निरुद्रे ॥ व
लदेवस्यलाङ्गले ॥ श्रीर्वे । बाडवा
ग्नौ ॥ त्रि० प्रवर्त्तके ॥ संवर्त्तय
ति । वृत्तु० ग्वुल् ॥

संवर्त्तकी । पुं० बलदेवे । अच्यु
ताऽयजे ॥ इ० त्रि० शेषः ॥

संवर्त्तबापी । स्त्री० तीर्थविशिषि ॥

संवर्त्तिः । स्त्री० पद्मादिनवपत्रे ।

संवर्त्तिकायाम् ॥ संवर्त्तते । वृत्तु

० । हृपिप्रिरुहिवृतिविदिच्छिदि
कीर्त्तिभ्यस्तौन् ॥

संवर्त्तिका । स्त्री० पद्मादीनांनवद
ले ॥ पद्मस्यकेसरसमीपस्यदले ॥

संवर्त्तिरेव । स्वार्थेकन् ॥ गुणा

स्तु । संवर्त्तिकाहिमातिक्ताकषाया

दाहट्टप्रणुत् । मूलकृच्छ्रगुदव्या

धिरक्लपित्तविनाशिनी ॥

संवर्द्धकः । पुं० संवर्द्धनकारिणि ॥

संवर्द्धनम् । न० सम्यग्बृद्धौ । सं

वर्द्धतेतच्छीलः । बहुबुद्धौ । अ

नुदात्तश्चेति युच् ॥ संदीपने ॥

संवर्द्धितः । त्रि० पुष्टे ॥ सम्यग्बृ

द्धिविशिष्टे ॥

संवाहनम्

संवलनम् । न० मिश्रणे ॥

संवलितः । त्रि० मिलिते । मिश्रि
ते । एकत्रीकृते ॥

संवसथः । पुं० ग्रामे ॥ संवसन्त्यत्र
। वस० । उपसर्गेवसद्व्ययच् ॥

संवहः । पुं० सप्तबाध्वन्तर्गतप्रथ

स्तवायौ ॥ सतदूहवायोरुपरिष्ठ

इतिसिद्धान्तशिरोमणिः ॥ वा

योश्चतुर्थस्कन्धे ॥ यथा । धवन्तो

नयउग्रसभीमः क्षेपससाह्वयः ।

श्वभियुग्मेथवाभेद्यश्चतुर्थः । सं

वहोगणः ॥ ४ ॥

संवाटिका । स्त्री० शृङ्गाटके ॥

संवाता । पुं० संवहतारि ॥ वाते
गंत्यथाच्छतप्रत्ययः ॥

संवादः । पुं० परस्परवचनाविरो

धे ॥ वाचिके । सन्देशवाक्ये ।

समाचारे ॥ संवदनम् । वद० ।

घञ् ॥

संवादिनी । स्त्री० सदृश्याम् ॥ य

था । षड्जसंवादिनीतिरघुः ॥

संवाय्यः । त्रि० संवरणीये ॥

संवासः । पुं० गृहे ॥ पुरवासि

नांविहारार्थपुरमध्येवहिर्वाऽनावृ

तस्थाने । सन्निवेशे । निकर्ष

ये ॥

संवाहकः । पुं० अहविमर्दके ॥

संवाहनम् । न० भारादेर्वाहने ॥

अहमर्हने । पादमर्हनादौ ॥ वह

संविधा	संवृत्ति :
प्रापये । स्थाय्यन्ताल्लुट् । वाहनमाहितादितिनिपातनादौर्घं इत्येके ॥	तिक : ॥ संविधानम् । न० उत्पादने ॥ संविभाग : । पुं० विभज्यप्रतिपा दने ॥
संवाहित : । चि० सञ्चारिते ॥ संविम्न : । चि० उद्दिम्ने । सम्भा न्ते ॥ ओद्विज्जीभयचलनयो : सं पूर्वः । क्तः । ओदितश्चेतिनः । प्रोदितकृतिनेट् ॥	संविद्यतीर्थम् । न० तीर्थं विशेषे ॥ संविषा । स्त्री० अतिविषायां ॥ संबीक्षणम् । न० अन्वेषणे । अप कृतवस्तुनस्तात्पर्येणान्वेषणे । सम्य क्तात्पर्येणविविधप्रकारैरीक्षणम् ॥
संविक्ति : । स्त्री० प्रतिपत्तौ ॥ ज नाववादे ॥ विदज्ञाने । स्त्रियांक्ति न् ॥	संवित : । चि० रुढे । अकृते । नदादिनावेष्टिते । संबीयतेस्म । व्यञ्जस्वरणे । क्तः ॥
संविच् । द० स्त्री० ज्ञाने । सम्भा षायाम् ॥ क्रियाकारे । आञौ । सङ्ख्यामे । नास्मि ॥ अङ्गीकारे ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ आचारे । तो षणे ॥ संयमे ॥ संकृते ॥ यथा । प्रवृत्तौचनिवृत्तौचसंविदः स्था पयेद्रणेइति । कृतव्यवस्थायाम् ॥ यथा । संविदश्चव्यतिक्रमइति ॥ मनीषायाम् ॥ संवेदनम् । संवि द्यतेऽनयावा । विदज्ञाने । विद चेतनादौवा । सम्पदादित्वात्कि प् ॥	संबीताङ् । चि० आच्छादितदेहे ॥ संवृत : । चि० सङ्कुचिते ॥ यथा । नासंवृतमुखः कुर्याद्वाक्यं स्मांतथाक्षुतमिति । निगूढे । गुप्ते । संवेष्टिते ॥ सम्पूर्वाङ् । क्तः ॥
संविदित : । चि० अङ्गीकृते । ज रोकृते । संविद्यतेस्म । विदज्ञाने । क्तः ॥	संवृत्ति : । स्त्री० बागिन्द्रियप्रयुक्ते व्यवहारे ॥ गोपने ॥ संवरणम् । वृञ् । क्तिन् ॥ संवृत्त : । चि० सञ्जाते । सम्यक्प्र वृत्ते ॥ सम्पूर्वाङ् । क्तः । पुं० वरुणे ॥
संविधा । स्त्री० भोग्यवस्तुनि । सा मर्थ्याम् ॥ संविधीयतेऽनया । संविपूर्वात्धाञ्चातश्चोपसर्गङ्-	संवृत्ति : । स्त्री० संवरणे ॥ अवि द्याविषयेलौकिकेव्यवहारे ॥ लौ किक्यांबुद्धौ ॥ अविद्यायाम् ॥ संज्रियते । आच्छाद्यतेतत्त्वयया । विभ्रमे ॥ संवर्त्तनम् । वृत्तु०

संशमः

क्तिन् ॥

संवेगः । पुं० सम्भ्रमे । हर्षादिना
कर्मसुत्वरणे ॥ अङ्गुतपरचक्रादि
दर्शनात्सत्वरतायाम् ॥ संवे
जनम् । भोविजो० घञ् ॥ सम्य
ग्वेगे ॥

संवेदः । पुं० वेदने । अनुभवे ॥

विदज्ञाने । सम्पूर्वः । घञ् ॥

संवेदनम् । न० संवेदे ॥

संवेद्यः । चि० ज्ञेये ॥

संवेशः । पुं० स्वापे । निद्रायाम् ॥

स्त्रीरतिबन्धे ॥ पीठे ॥ संवेशन

म् । विश० । घञ् ॥

संवेशनम् । न० मैथुने ॥ उपभो
गस्थाने ॥

संजोनम् । न० उत्तरीयवस्त्रे ॥ अं

श्रुके । बस्त्रे ॥ संवीयतेऽनेन ।

व्यञ्जसंवरणे । ल्युट् ॥

संशप्तकः । पुं० समयात् सङ्ग्रामा

दनिर्वर्तिनि ॥ समयात् कुला

चाराच्छपयाद्वा । सङ्ग्रामादमिति

नाऽपराङ्मुखाश्चपलायमानाश्चक्रो

श्चन्ति । तेसंशप्तकाः कथ्यन्ते ॥

नारायणस्यसेनाविशेषे ॥ शपनम्

। शपञ्चाक्रोशे । भाषितः । सं

शप्तंशपथं करोति । तत्करोतीति

णिच् । खलु० कृन्वा ॥ सम्य

क् । शप्तसत्यंयस्येतिवा ॥

संशमः । पुं० निरवशिष्यनाशे ॥ सं

संशयः

शमनम् । शम० भाषेघञ् ॥

संशमनम् । न० शमने । यथा ।

नशोधयतियद्दोषान्समान्नोदीरय

त्यपि । समीकरोतिसंबृष्टांस्तत्

मंशमनमुच्यते ॥ नशोधयति० नो

धाधामार्गाभ्यांपातयति । नोदी

रयति० नवर्द्धयति ॥ इ० भा० प्र०

शः ॥

संशयः । पुं० सन्देहे । हापरे ॥

अश्लक्ष्णंयथा । एकस्मिन्धर्मि

णिविरुद्धनानाधर्मवैशिष्ट्यज्ञानं

० संशयवृत्तिः । यथास्य शुर्वापुरु

षावेति ॥ विचिकित्सायाम् ॥ यो

गः साधनीयानवेत्युभयकोटिस्पृ

शिविज्ञाने ॥ अतद्रूपप्रतिष्ठत्वेन

विपर्ययान्तर्गतोपिसद्भुभयकोटि

स्पर्शित्वैककोटिस्पर्शित्वरूपावान्त

रविशेषविवक्षयाचविपर्ययाद्दे

विद्धव्यः ॥ प्रतिबन्धके ॥ सं

शयलक्षयतिगोतमः । समानाने

कधर्मोपपत्तेर्वप्रतिपत्तेरुपलब्धा

नुपलब्धव्यवस्थातस्त्वविशेषापेक्षोवि

मर्शः संशयः । १ । २३ । संशय

वृत्तिलक्ष्यनिर्देशः विमर्शवृत्त्यश्च

विशब्दोविरोधार्थः । मृशिक्षाना

र्थः एकस्मिन्धर्मिणोतिपूरणीय

म् । तेन० एकधर्मिणिविरोधेन

भाषाभावप्रकारकज्ञानम्संशयः

। तच्चकारणमुखेनविशेषलक्षणाया

संशयः

॥ समानेत्यादि । उपपत्तिज्ञानम् । तथाच । समानस्य विरुद्धकोटिद्वयसाधारणधर्मज्ञानादित्यर्थः । तथाच साधारणधर्मविरुद्धमिज्ञानजन्योऽसाधारणधर्मविरुद्धमिज्ञानजन्यश्चेत्यर्थः । विप्रतिपत्तिविरुद्धकोटिद्वयोपस्थापकः शब्दस्तस्मादित्यर्थः । यद्यपिशब्दस्य न संशयकत्वम् । तथापिशब्दात् कोटिद्वयोपस्थितौ मानसः संशय इति वदन्ति उपलब्धिज्ञानस्य अनुपलब्ध्यव्यतिरेकज्ञानस्य याऽव्यवस्थ्या स विषयकत्वा निर्वारणं प्रामाण्यसंशय इति फलितार्थः ॥ अन्येतु उपलब्ध्यव्यवस्था प्रामाण्यसंशयः । अनुपलब्धिरुपलब्धिभ्रमत्वम् । तदव्यवस्थ्य तत्संशय इत्याहुः । वस्तुतस्तु प्रामाण्यसंशयस्य न संशयहेतुत्वम् । किन्त्व गृहीता प्रामाण्यकज्ञानस्य विरोधितया सति प्रामाण्यसंशये तज्ज्ञानाया विरोधितया साधारणधर्मदर्शनादित एव संशयोत्पत्तिरिति । उपलब्धौ त्यादिकं तादृशम्यले संशयो भवतीत्येतावन्मात्रपरम् । चकारो व्याप्य संशयस्य व्यापकसंशयहेतुत्वं समुच्चिनोतीति वदन्ति । विशेषापेक्ष कोटिस्मरणसापेक्ष । वस्तुतस्तु संशयधारा बाह्यकत्वं स्यादत आह । विशेषेति । विशेषविशेषदर्शनम् ।

संशितः

अपेक्षते निवर्तकत्वेन । तथाच । विशेषदर्शननिवर्त्यत्वकथनमुखेन विशेषदर्शनजन्यसंशय इत्युक्तम् ॥ १२३ ॥ संशयनम् । शीङ्ग्रच् ॥ संशयात्मा । चि० इदमेव भवति न वेति सर्वत्र संशयाक्रान्तचित्ते । संशये । आत्मा मनो यस्य सः । संशयात्मा विनश्यति । संशयानः । चि० संशयापन्ने । संशययुक्ते ॥ संशयापन्नः । चि० संशयिनि ॥ संशयापन्नमानसः । चि० सन्देहके । संशयिते । सांशयिके ॥ संशयमापन्नमानसं यस्य । यस्मिन् विषये वा ॥ संशयालुः । चि० संशयितरि ॥ संशयितः । चि० सन्देहविषये । विचिकित्सते ॥ संशयिता । चि० सन्देहाश्रये । संशयकर्तारि । यथाहुः । अस्ति स्वयमित्यस्मिन्नर्थे कश्चात्ति संशयः पुंसः । अत्रापि संशयश्चेत् संशयितायः स एव भवति त्वम् ॥ ४ ॥ संशितः । चि० सम्यक्सम्पादिते ॥ संशितं व्रतम् । सम्यक्सम्पादितमित्यर्थः ॥ व्रतविषयक्यत्ववति ॥ संशितो ब्राह्मणः । व्रतविषयक्यत्ववानित्यर्थः ॥ सम्यक्शायते स्म

संश्रुतः

। शीतनूकरणे । ततः । शीतोरन्य
तरस्यामित्यत्र० श्रुतेरित्यम्० । व्र
तेनित्यमिति० नित्यमित्यम्ब्यवस्थि
तविभाषात्वाद्वा० व्रतविषयेऽश्रुते
र्नित्यमित्यम् । सुनिश्चिते ॥ सम्य
क्त्तनूक्ते । सूक्ष्मे ॥

संश्रितव्रतः । वि० व्रतयन्त्रे ॥ सम्य
क्श्रितानितौष्णीकृतानि० अति
दृढानिव्रतानियम्यसतथा । श्रुतेरि
त्यव्रतेनित्यम् ॥

संश्रुतः । वि० सम्यक्शुद्धिविशि
ष्टे ॥

संशुद्धिः । स्त्री० सम्प्राप्तिर्ने । शरी
रादिमात्रे ॥ शौचे ॥

संशुष्कः । वि० चातपादिनासंश्रा
पितवस्तुनि ॥

संशोकः । पुं० औष्ण्ये ॥

संशोकजः । वि० स्वेदजी ॥ औष्ण्या
ज्जः यमनेयूकादौ ॥ तेषांश्चाण्ड
जश्चन्तर्भावः ॥ यद्वा । औष्ण्याद्
मिमुहियजातेमशकादौ । तेषामु
द्भिज्जोऽन्तर्भावः । तथाचसंशोकजी
नाण्डजाद्भिज्जाभ्यामतिरिच्यते ॥

संशोधनम् । न० संशुद्धौ ॥ स्या
नादुद्भिर्नयेदूर्ध्वमधोबादोपसंश्रयम्
। संशोधनंतदेषकाहं वदालीफलं
यथा ॥

संशोधितः । वि० शुद्धीकृतवस्तुनि ॥

संश्रुतः । न० कुहके । इन्द्रजाले । मा

संसक्तः

यःयाम् ॥ संश्रुतिर्नाति । चिञ्च
यने । संश्रुतपदं हृदित्यतिः ।
निपातनात् । सुडिचारलोपश्च ॥

संश्रानः । वि० शीतेनसङ्गचिते ॥

संश्रयः । पुं० राज्ञामाश्रयाख्येगुणे
। परिणापीड्यमानस्यबलवदाश्रय
णे ॥ आख्यायाम् ॥ नवनेनन्दनो
द्देशेनचैत्रयसंश्रये० इतिरामाय
णेदर्शनात् ॥ आश्रये ॥ बले ॥

संश्रवः । पुं० अङ्गीकृतौ । प्रतिज्ञा
ने ॥ सम्पूर्णाच्छ्रुतेः । ऋदोर
श्चित्त्वप् ॥

संश्रितः । वि० अनुजीविनि । आ
श्रिते ॥

संश्रुतः । वि० अङ्गीकृते ॥ संश्रूयते
स्य । श्रुश्रवणे । ततः ॥

संश्लिष्टः । वि० आश्लिष्टे । मिलिते ॥

संश्लेषः । पुं० उपगूहने ॥ संश्लेष
णम् । श्लिषणालिङ्गने । धञ् ॥

संश्रुतः । न० संश्रुति । मायायाम्
॥ संश्रुतपदं हृदित्यत्र० सुभं
तिचन्द्रः सम्पूर्णाच्छ्रुतेः । संश्रु
दित्याह । संश्रुतकुहकेऽप्यसं
श्रुतत्वेवतेसमे । इत्युणादिको
पश्च ॥

संसक्तः । वि० अन्योन्यश्लिष्टे । अ
व्यवहिते । संलग्ने ॥ संसज्यतेस्य
। वञ्चसङ्गे । ततः । लोहदारुमयैः
पाशैर्दृढवद्धोविमुच्यते । स्त्रीधना

संसर्गाभावः

दिषुसंसर्गोमुच्यतेनकदाचन ॥
 संसक्तिः । स्त्री० संज्ञे षे ॥
 संसत्० द् । स्त्री० परिषदि । सभाया
 म् ॥ संसीदन्यध्याम् । षट्छबिण
 रणादौ । सम्पदादित्वात्किप् ॥
 संसरणम् । न० असम्बाधचमूगतौ
 । रथादीनामसम्बाधगमने ॥ घण्टा
 पथे । नगरस्थोपनिर्गमे ॥ संसारे
 ॥ रणारम्भे ॥ समारम्भे ॥ प्राणिल
 म्भनिः पुनः पुनर्योनिसम्बन्धे ॥
 गतौ । सम्यक्सरन्त्यनेन० सम्भू
 यसरन्त्यनेनाचवा । सृगती । कर
 णादौक्युट् । बाहुलकादाल्युट् ।
 युवतुयुक्तः । घस्यलुडपवादत्वात् ॥
 संसर्गः । पुं० सङ्गे । सङ्गमे । सम
 वायादिसम्बन्धे ॥ संसर्जनम्०
 समृज्यतेबा । सृज० । घञ् ॥
 संसर्गाभावः । पुं० सम्बन्धरहितत्वे
 ॥ न्यायमतेष्वभावपदार्थविशेषः ।
 सतुभेदभिन्नाभावः । सचचिविधः
 । प्रागभावः १ ध्वंसः २ अत्यन्ता
 भावः ३ इतिभेदात् । यथा । अ
 भावस्तुद्धिधोसंसर्गान्योन्याभावभेद
 तः । प्रागभावस्तथाध्वंसोप्यत्यन्ता
 भावएवच । एकैवविध्यमापन्नः
 संसर्गाभावइष्यते । इ० भा० प०
 ॥ भेदत्वादात्मसम्बन्धावच्छिन्न
 प्रतियोगिताकाभावत्वम् । विनाश्य
 भावत्वप्रागभावत्वम् १ जन्याभाव

संसारः

त्वमध्वंसत्वम् २ नित्यसंसर्गाभाव
 त्वमध्वंसत्वम् २ नित्यसंसर्गाभाव
 त्वमत्यन्ताभावत्वम् ३ । इतिसि
 द्धान्तमुक्तावली ॥
 संसर्गी । चि० संसर्गविशिष्टे ॥ म
 त्वर्थोयद्भनिः ॥ सङ्गिने ॥ सम्पूर्वा
 त्सृजिः सम्पूर्वानुरुधेतिघिनुण् ॥
 संसर्प्यः । पुं० मासविशेषे ॥ यथा
 । यदाक्षयमासोभवति० तदाक्षय
 मासस्यपूर्वोत्तरावधिमासोभवतः
 । तत्रपूर्वस्मिन्नधिमासे ॥ सचनम
 लमासः किन्तुशुद्धतुल्यः । उत्त
 रएवासंक्रान्तोमलमासः । तथाच
 आवालिः । एकस्मिन्नपिबर्षेचिद्द्वौ
 मासावधिमासकौ । पूर्वोमासः
 प्रशस्तः स्यादपरस्तुमलिम्बुचइति ॥
 संसर्प्यणे ॥
 संसर्प्यणम् । न० सम्यक्प्रकारेणग
 मने ॥
 संसर्पी । चि० संसर्प्यविशिष्टे । स
 म्यगगमनशीले ॥
 संसारः । पुं० मृषाज्ञानसम्भूतवा
 सनायाम् ॥ यथा । संसारश्चमिथ्या
 धोप्रभववाचासनेति ॥ भवे । स्वाह
 षोपनिबद्धशरीरपरिचये । जन्मम
 रणलक्षणे । प्रमादताप्रमुखिकटं
 त्वाद्यनर्थे ॥ चविद्यायाम् ॥ यथा
 त्तंशङ्कराचार्यैः । संसारः स्वप्रतु
 ल्योद्विरागद्वेषादिसङ्कुलः । स्व

संसारबन्धनिर्मुक्तिः

कालिसत्यवद्वातिप्रविधिऽसत्यवद्भवेदि
ति ॥ अपिच । अयमतिचारितचा
रुतयासंसारोभातिरमणीयः । अ
पुनः परमार्थदृष्टानकिमपिसा
रेणरमणीयवृत्तिशिल्हणमिश्रः ॥
दुःखे ॥ कृच्छ्रेणामेध्यमध्येनिय
मिततनुभिः स्थीयतेगर्भासे •
कान्ताविश्लेषदुःखव्यतिकरविषये
यौवनेषोपभोगः । यामाक्षौषाम
बन्नाविहसितवसतिष्ठंभावोप्यसा
धुः संसारिरेमनुष्याः वदतयदिसु
खंस्वल्पमप्यस्ति किञ्चित् ॥ संसरति
कालान्तरम् । सृ० । घञ् • ॥
संसरणम् • वा ॥ दुःखमूलं हि सं
सारः सद्यस्यास्ति सदुःखितः ।
त्यागः कृतोयेनसमुखीनापरः प्रि
ये ॥ प्रभवंसर्वदुःखानामालयं
सकलापदाम् । आश्रयंसर्वपापा
नांसंसारवर्जयेत्प्रिये ॥ अवध्यव
न्धनघोरमखीकृतमहाविषम् । अ
शस्त्रखड्गनंदेयिसंसारः सक्तचेतसा
म् ॥ आदिमध्याश्रमेषुदुःखंस
र्वमिदंयतः । तन्मातृसत्यज्यसं
सारंतत्त्वनिष्ठः सुखीभवेत् ॥ इ
तिकुत्रार्णवे १ उक्तासः ॥
संसारगुरुः । पुं० प्रद्युम्ने । काम
देवे । मनोजन्मनि । रूपाक्षे ॥ सं
सारगुरुः ॥
संसारबन्धनिर्मुक्तिः । स्त्री० नाना

संसारवृक्षः

योनिस्वन्निवृत्तौ ॥ संसारएव
बन्धः • तस्मन्नितरांमुक्तिः ॥
संसारमार्गः । पुं० मिथ्याज्ञाने ॥
भगे । योनौ ॥
संसारबीजम् । न० कामकर्मप्रवृत्ति
कारणे • अज्ञाने ॥
संसारवृक्षः । पुं० अव्यक्तादिस्थावरा
न्तेद्रुमसदृशे ॥ यथा । कदलीस्तम्भ
वन्निसारोऽनेकशतपाखण्डबुद्धिवि
कल्पस्पदस्तत्त्वविजिज्ञासुभिर्निर्वा
रितेदंतत्त्वो • विद्वान्निर्वाचितपर
ब्रह्ममूलसारो • ऽविद्याकामकर्मा
व्यक्तबीजप्रभवो • ऽपरब्रह्मविज्ञान
क्रियाशक्तिद्वयात्मकहिरण्यगर्भाद्गु
रः • सर्वप्राणिलिङ्गभेदस्कन्धः
• तत्तृणाजलावसेकोद्भूतदर्पो • बु
द्धोन्द्रियविषयप्रबालाद्गुरः • श्रु
तिस्रुतिन्यायविद्योपदेशपलाशो •
यज्ञदानतपचाद्यनेकक्रियासुपुण्यः
सुखदुःखवेदनानेकरसः • प्रा
ण्यपजोव्यानन्तफलस्तत्तृणासलि
लावसेकप्रवृत्तवह्नीकृतदृढदृढमू
लः सत्यनामादिसप्तलोकब्रह्मादि
भूतपञ्चिकृतनीडः • प्राणिसुख
दुःखोद्भूतवर्षशोकजातनृत्यगीत
वादिचक्षुडितास्फोटितहसिताक
ष्टरुदितहामुद्यमुद्येत्याद्यनेकशब्द
कृततुमुलौभूतमहारवो • विद्वान्
विहितब्रह्मात्मदर्शनसङ्गशक्तौ

संस्पृष्ट :

च्छेदएषसंसारवृत्तीनिरूपितोवेदा
न्तोप्राचार्यैः । तत्रोक्तं श्रोकणामि
श्रैः । अमुष्यसंसारतरारविधमूल
स्थवेन्मूलविनाशनाय । विप्रवेष्टरा
राधनवीजजाततत्त्वप्रवेधान्नपरेऽ
भ्युपायइति ॥

संसारहृत् । पुं० आत्मवेधि ॥

संसारहेतुः । पुं० आत्मनोऽविद्याया
म् ॥

संसारो । पुं० संसारविशिष्टे प्राणि
नि । भोक्तारि । संसारोऽख्यास्ति

। इति । ॥ कर्तृत्वादिधर्मवति ॥

संसिद्धिः । स्त्री० सम्यक्सिद्धौ

॥ प्रकृतौ ॥ स्वभावे । मदेयायां

स्त्रियाम् । मुक्तौ । मोघे । देहे

न्द्रियसङ्घातस्यऽशुद्धिद्वयेणस

म्यग्ज्ञानोत्पत्तियोग्यतायाम् । अ

वणादिसाध्यायांज्ञाननिष्ठायाम् ॥

फले । साङ्गयोगमनुष्ठायपरिसमा

पनंसंसिद्धिरितियोगिनः ॥ सं

सेधनम् । विधुसंराद्धौ । क्तिन् ॥

संस्पृष्टिः । स्त्री० संसारो । प्रवाहे ।

संसारणं । सृ० । क्तिन् ॥

संस्पृष्टः । चि० संसर्गे । वमनादि

नासंशुद्धे ॥ विभागानन्तरं प्रीत्या

पुनः संस्मृतिलिखने ॥ यथा । वि

भक्त्योयः पुनः पित्राभावाच्चैकत्र

संस्थितः । पितृव्येणायवीप्रीत्या

सतुसंस्पृष्टव्यसि । इतिष्ठहस्पतिः

संस्पृष्टिः :

॥ संसर्जनम् । सृज० । क्तः ॥

संस्पृष्टः । स्त्री० काव्यालङ्कारविशेषे

॥ यथा । सैयासंस्पृष्टिरेतेषांभेदेन

यदिहस्थितिः । एतेषांशब्दार्थाल

ङ्कारार्थायथासम्भवमन्योन्यनिरपे

क्षतयाः । यदिह । शब्दभागएव । अ

र्थविषयएव । उभयत्रापिबाऽवस्था

नं । सैकार्यसमवायसुभावसंस्पृष्टिः

। तत्रशब्दालङ्कारसंस्पृष्टिर्यथा । ब

दनसौरभलीभपरिभ्रमरसम्भ्रम

सम्भृतशोभया । अलितयाविदधेक

लमेखलाकलकलालकलालदृशान्य

या ॥ अर्थालङ्कारसंस्पृष्टिर्यथा । लि

भ्यतीवतमोद्गानिवर्षतोषाञ्जनन

मः । असत्पुरुषसेवेवदृष्टिर्निष्क

लताङ्गता ॥ पूर्वत्रपरस्परनिरपेक्षी

यमकानुप्रोसीसंस्पृष्टिप्रयोजयतः

। उत्तरत्वतुतयाविधे । उपमेतुप्रे

क्षे । शब्दार्थालङ्कारयोः संस्पृष्टि

र्यथा । सोणत्वि एत्य गामे जी

एषंमहमहत्तलाअणाम् । तरुणा

णं हिअपलुडिंपरसंप्रतीणिवारे

इसनास्तिअवयमेयएतांस्फुरत्ता

पण्णाम् । तरुणानां हृदयलुठ

नंपरिसङ्कामतिनिवारयतीतिसं-

स्कृतम् ॥ हृदयलुठनमितिरूपक

म् । आयुष्टं तमितिवत् । पूर्वादि

तुषनुप्रासः । एषंशब्दार्थालङ्कार

योः संस्पृष्टिरियम् ॥ अचानुप्रा

संस्कार :

सीरूपकस्यान्योन्यानपेक्षे । संसर्ग
सतयोरैकवचनक्ये कन्दसिबासमवे
तत्वात् ॥

संसृष्टौ । चि० संसृष्टत्वविशिष्टे ॥

संसेवनम् । ने० सम्यग्गन्नादौनाउपभो
गे ॥ तत्रनिघण्टादिप्रोक्तव्यतिरिक्ता
नांद्रव्याणांभक्षणंनिषेधति । अज्ञा
तजातिगुणरूपविधानकानामग्रादि
बीजरसपुष्पफलीषधानाम् । संसे
वनंसूक्ततसौख्ययशोभिष्टद्ध्येनिः
संशयंनरवरोविदधीतनाच ॥

संस्कारः । पु० अनुभवे । मानसक
र्मणि । वासनायाम् ॥ प्रतियत्ने
। उत्कृष्टगुणाधाने ॥ संस्क्रियते०
अनेन० श्रौतेनस्मार्त्तेनवाकर्मणःपु
रुषद्वतिसंस्कारः । स्वीयस्वीयजा
तीसामान्यविशिषविहितवैदिकस्मा
मार्तिकनुष्ठानद्वाराऽदृष्टविशेषाधा
यकद्वतियावत् । तन्मन्त्रणयातदर्थी
क्तदिनशुद्धादिरपिसंस्कारशब्देना
च्यते ॥ अशोक्तश्रीमहानिर्णयत
न्ते । संस्कारेणविनादेविदेहशुद्धि
र्नजायते । नासंस्कृतेऽधिकारोऽस्मा
द्वैवेपित्येचकर्मणि ॥ अतोविप्रा
दिभिर्भूयैः स्वस्ववर्णोक्तसंस्क्र
याः । कर्तव्याः सर्वथायत्नैरि
हमुवहितेषुभिः ॥ तेचदशषोडशा
ष्टचत्वारिंशदभिन्नाः प्रेक्तायथा
। जीवसेकः पुंसवनं सौमन्तोन्नय

संस्कार :

नंतथा । जातनाम्नीनिष्क्रमणमन्नाश
नमतपरम् ॥ चूडोपनयनोद्वाहाः
संस्काराः कथितादश । शूद्रार्थाशूद्र
भिन्नानामुपवीतनविद्यते ॥ तेषांन
वैवसंस्कारादिजातीनांदशस्मृताः ॥
नित्यानिसर्वकमाणितयानैमित्तिका
निच । काम्यान्पिवरारोहिकुर्या
च्छाम्भववर्त्मना ॥ षोडशयथा । ग
र्भाधानं पुंसवनं सौमन्तोन्नयनंत-
तः । जातकर्माभिधानञ्चनिष्क्र
मः प्राशनंतथा ॥ चूडोपनयनंवे
दव्रतानोच्चचतुष्टयम् । गोदानंमे
खलोन्मीळीविवाहः षोडशक्रमा
त् ॥ अष्टवत्वारिंशदयथा । गर्भाधा
नमथापिपुंसवनकंसौमन्तजातक्रि
यानामग्रादनचौलकीपनयनश्रीत
व्रतान्यय्यथ । चत्वारिंशत्पनंविवा
हकरणंपञ्चाभियन्ता अपिसंस्थाः
सप्तचसप्तसप्तद्वतितेसंस्कारजाचप्य
मौ । देवताप्रतिष्ठायांषट्संस्का
रायथा । जातनाम्नीनिष्क्रमणमन्नाश
प्राशनमेवच । चूडोपनयनञ्चैतेष
ट्संस्काराः शिवोदिताद्वतिमहा
निर्वाणतन्त्रम् ॥ संस्क्रियतेऽनेन
। कृत्वाध्वं । व्युत्थत्तौ ॥ न्या
यमतेगुणविशिषे ॥ सचिविधः वेगा
ख्यसंस्कारः १ अथममूर्तपदार्थ
स्थायी० कविबेगजन्य० कवित्कर्म
जन्यस्य । स्थितिस्थापकसंस्कारः २

संस्कार :

अयं पृथिवीगुणः • केषांश्चिन्मते
 पृथिव्यादिचतुष्पदार्थानां गुणः •
 अयमतीन्द्रियः स्यन्दनकारणश्च ।
 भावनाख्यसंस्कारः ३ अयमात्म
 नेऽतीन्द्रियगुणः • उपेक्षानात्म
 कनिश्चयजन्यः • अयं स्मरणप्रत्य
 भिज्ञयोः कारणश्च । यथाहविश्व
 नायतर्कालङ्कारः । संस्कारभेदो
 विगोप्यस्थितिस्थापकभावने । मूर्त्तं
 माचेतुर्विगः स्यात्कर्मजीविगजः
 क्वचित् । स्थितिस्थापकसंस्कारः
 क्षितौ केचिच्चतुर्विगः । • अतीन्द्रि
 यः सविज्ञेयः क्वचित् स्यन्दोपिका
 रणम् ॥ भावनाख्यस्तु संस्कारो जी
 ववृत्तिरतीन्द्रियः । उपेक्षाऽनात्म
 कस्तस्य निश्चयः कारणं भवेत् ॥ स्म
 रणे प्रत्यभिज्ञायामप्यसौ कारणं भवे
 दिति । अयं जातकर्मादिक्रियाक
 लापः समयः उक्तकालक्रमेण शरी
 रसंस्कारार्थं स्त्रीणामपि भवति । त
 षाचाचमनुः । अमन्त्रिकातु कार्ये
 यं स्त्रीणामावृद्विशेषतः । संस्कारा
 र्थं शरीरस्य यथाकालं यथाक्रमम् ॥
 वैवाहिकीविधिः स्त्रीणां संस्कारो
 वैदिकः स्मृतः । पतिसेवागुरौ वा
 सोऽगृह्यार्थोऽग्निपरिक्रियेति ॥ आह
 त् • जातकर्मादिक्रियाकलापः ।
 गृहकृत्यमेव सायंप्रातः समिद्धो
 मादिरूपेऽग्निपरिचर्येत्यर्थः ॥

संस्क्रिया

संस्कारजः । त्रि० संस्कारात्जाते ।
 संस्कारवर्ष्णितः । पुं० ब्राह्मे ॥ त्रि०
 गर्भाधानादिसंस्कारविधुरे ॥
 संस्कारस्कन्धः । पुं० वासनाप्रपञ्चे ।
 रूपविज्ञानवेदनासंज्ञास्कंधानां वा
 सनायाम् ॥ रागद्वेषाभिनिवेशेषु
 । रागादयः क्लेशाः • उपक्लेशा
 यमदमानादयो • धर्माधर्मौचित्यवा
 चस्पृतिमिश्राः ॥
 संस्कारहीनः । पुं० ब्राह्मे ॥ त्रि० ग
 र्भाधानादिसंस्कारवर्जिते ॥ संस्का
 ररूपनयनादिभिर्गर्भाधानादिभि
 र्वां हीनः ॥
 संस्कृत्यः । पुं० कर्मशेषे • ब्रीह्या
 दौ ॥ त्रि० संस्कारार्हे ॥
 संस्कृतम् । न० लक्षणीकृते । पाणि
 न्यादिव्याकरणवोधिते । गीर्वाणवा
 ग्याम् ॥ संस्कृतं नाम देवीषा गन्वा
 ख्याता महर्षिभिः ॥ त्रि० कृतिमे
 ॥ शस्ते ॥ भूषिते ॥ संस्कृत्यते स्म
 । क्तः ॥ व्युत्पन्ने ॥ अपगीतमले ।
 शोधिते ॥ कृतसंस्कारे ॥ पक्के ॥
 संस्कृतोत्तमा । पुं० दीक्षया दीक्षिते ॥
 संस्कृतिः । स्त्री० संस्क्रियायाम् ॥
 संस्करणम् । डुकृञ् • । क्तिन् ॥
 संस्क्रिया । स्त्री० संस्कृतौ । शब्दाहा
 दिक्रियायाम् ॥ मलापनयने ॥
 संस्कारायकरणम् । डुकृञ् • । कृ
 जः शचेतिशः । रिङ् इयङ् ॥ ब्राह्म

संख्याय :

यो विप्रभिन्नश्च स्वस्वार्थोक्तसंस्क्रियाम् । शैवेन वत्सर्गनः कुर्यादेषधर्मः । कलौ युगे ।

संस्तरः । पुं० प्रस्तरे । पल्लवादि रचि तयव्यायाम् । सांथरा० इ० भी० प्र० ॥ अश्वरे । यज्ञे ॥ संस्तोर्यते । स्तृञ्च्वाच्छादने । ऋदोरप् ॥

संस्तवः । पुं० परिचये । सङ्गतिस्तवने । संस्तवश्च । एञ्च्स्तुतौ । ऋदोरप् ॥ सम्यक्स्तुतौ ।

संस्तानः । वि० काग्निनि । संस्तौति । एञ्च् । सम्यानश्चस्तुश्च ल्यान्च ॥

संस्तवः । पुं० क्रतुपुद्भिर्जनानांस्तुतिभूमौ । यज्ञे हृन्दोगे । क्रियमौणायाः स्तुतेभूमौ । यज्ञे स्तावक विजायस्थानभूमौ ॥ समेत्यस्तुवन्त्यच । एञ्च् । यज्ञे समस्तुद्भित्तवधिकरणे ल्युटोपशादीघञ् ॥ संस्तवनं वा ॥

संस्तुतः । वि० सम्यक्स्तुतिविषयीभूते । संस्तूयतेस्मा । एञ्च् । क्तः । सदृशत्वेन निरूपिते ॥ परिचिते ॥

संस्थानम् । न० संहतौ । उपचये ॥ संख्यायः । पुं० सन्निवेशे ॥ संस्थाने ॥ विस्तृतौ । सङ्घाते ॥ संस्थानम् । एयैस्त्वैयब्दसङ्घातयोः । घञ् । आतीत्युक् ॥ गृहे ॥

संस्थिति :

यथा । संख्यायान् प्रविशियुरिति ॥ संस्थः । पुं० चरे ॥ निजराष्ट्रकेचरे ॥ क्रतुभेदे ॥ सन्तिष्ठतेऽनेन । षा० । अङ् ॥ वि० अवस्थिते ॥

संस्था । स्त्री० स्थितौ ॥ सादृश्ये ॥ नाशे ॥ न्याय्यपथस्थितौ । मर्यादायाम् ॥ सन्तिष्ठतेऽनया । सम्यगवस्थानं वा । षा० आतद्योपसर्गबुल्यङ् ॥ व्यवस्थायाम् । समाप्तौ ॥ व्यक्तौ ॥ प्रलयचतुष्टये । यथा । नैमिषिकः प्राकृतिकानित्यचान्तिको लयः । संस्थेति कविभिः प्रोक्तश्चतुर्हस्तस्वभावतद्वृत्तिपुराणम् ॥

संस्थानम् । न० अकृतौ ॥ मृतौ ॥ सन्निवेशे ॥ चतुष्टये ॥ संस्थीयते । ऽवानेनश० संस्थितिर्द्वा । षा० । भावाधिकरणादौ ल्युट् । चिह्ने ॥ वि० शिवादी ॥ समीचीनस्थानमस्य ॥

संस्थापनम् । न० स्थिरीकरणे ॥ संस्थितः । वि० मृते ॥ व्यवस्थिते । सम्यक्स्थिते । उत्थिते । सन्तिष्ठतेस्मा । षा० गत्यर्थकर्मकेति क्तः ॥ संस्थितिः । स्त्री० तत्त्वे । संस्थाने ॥ मृत्यौ ॥

संस्पर्शः । पुं० स्पर्शे । त्वगिन्द्रियग्राह्यगुणविशेषे । यथा । आलोपाद्वाचसंस्पर्शात् । निः प्रदा

संखेदजम्

सात्सहमेजनात् । सहशय्यासना
ध्यायात्पापसङ्क्रमतेनृणामिति-
च्छागक्षयः ॥ सम्प्रयोगे । सम्य-
म्भे ॥ संस्पर्शनम् । स्पृशसंस्पर्-
शनम् । अक्षरैरिचकारकेसंज्ञाया
मितिघञ् ॥

संस्पर्शजः । चि० विषयेन्द्रियसं-
बन्धाज्जातेभोगे । येहि संस्पर्शजा
भोगादुखयोनयएवते । आद्यन्तवन्तः
कौन्तेयनतेपुरमतेबुधः ॥

संस्पर्श । स्त्री० कतूकायाम् । जनी
नामगम्यद्रव्ये । स्पृशति । संस्पृ-
श्यतेवा । स्पृश० । पदरुज्जिति
घञ् । पचाद्यच् । कर्मणिघञ्
वा० ॥

संस्फुलः । पुं० मेघे ॥

संस्फुटः । चि० फुल्ले । विकसिते
॥ स्फुटति । स्फुटविकसने । इ
गुपधितिकः ॥

संस्फोटः । पुं० युद्धे । रण्ये ॥
संस्फोटनम् । स्फोटञ्जनादरे ।
घञ् ॥

संस्फोटः । पुं० युद्धे ॥ संस्फोट-
नम् । स्फुटिर् । घञ् ॥

संस्मरणम् । न० संस्कारजन्यज्ञाने ।
संस्मृती

संस्मृतिः । स्त्री० संस्मरणे ॥ स्मि-
यांक्तिन् ॥

संखेदजम् । न० खेदजशाकविशे

संहतिः

षि ॥ तथाहि । उक्तसंखेदजं
शाकंभूमिच्छृङ्गिलीम्बुकम् । क्षि-
तिगोमयकाष्ठं पुष्पादिषु तदुद्भवे-
सर्वसंखेदजाः शीतादीषलाः पि-
च्छिलाश्चते । गुरवश्छर्वातीसारज्व-
रक्षेप्पानयप्रदाः ॥ श्वेताः शुचि-
स्थलीकाष्ठवंशगोव्रजसम्भवाः । ना-
तिदोषकरास्तेषुः शेषास्तेभ्यो
विगर्हिताः ॥ चि० भुवः शरी-
रस्थसंखेदादृपणे जातेदंशमश-
कादिरुधिभूतयामे ॥

संहतः । चि० सङ्गते । मिलिते
दृढे ॥ दृढसंघी । संहन्यतेस्म
। क्तः ॥

संहतजानुः । चि० सञ्ज्ञौ । संह-
तजानुके ॥

संहतजानुकः । चि० सज्जौ ॥
संहतेमिलितेजानुनीयस्यसः ॥

संहतलः । पुं० मिलितपाणिद्वये
। प्रतले । सिंहतले । विस्तृता
हृत्पथोर्मिलितयोर्नामदक्षिणयोः पा-
थ्योः ॥ संहतसङ्घट्टलाति ।
ला० । आलोनुपसर्गइतिकः ॥

संहतिः । स्त्री० समूहे । वृन्दे ।
निकुरब्धे । कदम्बे ॥ अल्पानाम-
पिपस्तूनांसंहतिः कार्यसाधिका ।
तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्बह्वान्ते सत्तद-
न्तिनः ॥ संहतिः श्रेयसेषु सां-
स्वकुलैरल्पकैरपि । तुषेणापिप

संहितपुष्पिका

रित्यक्ताः न प्ररोहन्ति तण्डुलाः ॥
 वनतायाम् । संहन्यते । हन्तेः
 क्तिन् ॥ घाते ॥
 संहननम् । न० कञ्चिद्वरे । गात्रे ।
 शरीरे ॥ संहन्ति० संहन्यते वा
 । हन० । कृत्स्न्युट् इति ल्युट् ॥
 यद्वा । संहन्यन्ते ऽस्मिन् भूतानि
 । करणेति ल्युट् ॥ दृढाङ्गत्वे ॥
 संहननाङ्गः । चि० कठिनावयवे ॥
 संहन्यते निविडो भवन्ति० अङ्गानि
 यस्तसः ॥
 संहर्षः । पुं० स्यर्द्धायाम् ॥ मु
 दि । सुखे ॥ घर्षणे । घृष्टौ ॥
 प्रभञ्जने । पञ्चने ॥ संहर्षणम्
 । हृषतुष्टौ । घञ् ॥
 संहारः । पुं० प्रलये ॥ सङ्कोचने
 सङ्क्षेपे ॥ नरकविशेषे ॥ हर
 णंहारः । हृजोभाविघञ् । सम्य
 क् हारो ऽच ॥ यद्वा । संह्रियते
 ऽनेन । अध्यायन्यायेति घञन्तः सा
 धुः ॥ असिताङ्गादिभैरवान्तर्ग
 तभैरवविशेषे ॥
 संहारमुद्रा । स्त्री० विसर्ज्यनमुद्रा
 याम् ॥
 संहितः । त्रि० संहिते ॥ याजिते
 ॥ सम्भूयते स्म । डुधाजः कः
 । दधातेर्हिः ॥ मिलिते ॥
 संहितपुष्पिका । स्त्री० मिश्रया
 याम् ॥

सकष्टकः

संहिता । स्त्री० मन्वादिप्रणीतध
 र्मशास्त्रे ॥ पुराणसंहितासु ॥ प
 क्षसंहितायथा । ब्रह्मण्यश्विनियथा
 पिप्रह्लादस्यतथैव च । गौतमस्य क
 मारस्य संहिताः परिकीर्तिताः
 ॥ चतस्रो यथा । ब्राह्मीभागवती ये
 बीषेण्यभीषप्रकीर्तिताः । अतस्तः
 संहिताः पुण्याधर्मकामार्थमोक्ष
 दाः ॥ षट्संहितायथा । आद्या
 सनत्कुमारीक्ताद्वितीयासूतसंहि
 ता । तृतीयाशाङ्करीविप्राश्चतुर्थी
 धौष्ण्याबोमता । तत्परासंहिता ब्रा
 ह्मीसौरान्यासंहितामतीति ॥ स
 धौवर्णानामतिशयितसन्नधौ । व
 र्णसंयोगे ॥ वैदेकदेशे ॥ सम्पू
 र्णद्विधातेः कर्मणिक्तः । दधाते
 र्हिः ॥
 संदूतिः । स्त्री० बहुभिर्विंहिताङ्गा
 ने ॥ समाह्वानम् । सम्पूर्णात्०
 ह्येभः स्त्रियां क्तिन् । वचिस्त्वपीति
 सम्प्रसारणम् ॥
 संहृतः । त्रि० कृतसंहारे सङ्क्षि
 प्ते ॥
 संहृतिः । स्त्री० संहारे ॥
 संहृष्टः । त्रि० प्रहर्षिते ॥
 सकटः । पुं० शाखोऽवच्छेदः ॥
 सकटाक्षः । पुं० दराक्षे ॥ त्रि०
 कटाक्षसंहिते ॥
 सकष्टकः । पुं० शैबाले । पृती

सकामः

करञ्जे ॥ त्रि० कण्टकयुक्ते ॥
 सकरः । त्रि० सहस्ते ॥ राक्षस
 विशिष्टे ॥ शृङ्खलयुक्ते ॥ सकिर
 णे ॥ करेण सहवर्त्ततेयः सः ॥
 सकरुणः । त्रि० सदये । करुणा
 विशिष्टे ॥
 सकर्णः । त्रि० श्रवणशीले । श्रुति
 तत्परः ॥ सावधाने ॥
 सकर्मकः । पुं० कर्मयुक्तपञ्चत्वादि
 धातुषु ॥
 सकलः । पुं० सगुणेशिवे ॥ यथा
 त्कंशारदातिशये । निर्गुणः स
 गुणश्चेति शिवो ज्ञेयः सनातनः
 । निर्गुणः प्रकृतेरन्यः सगुणः
 सकलः स्मृत इति ॥ कलाप्र
 कृतिस्तया सहवर्त्तते ॥ त्रि० सम्पू
 र्णः । सर्वस्मिन् ॥ कलाभिर्युक्ते ।
 कलाभिः परिपूर्णः ॥
 सकलप्रियः । पुं० चणके ॥ त्रि०
 सर्वपांप्रीतिविषये ॥
 सकलान्जानम् । न० समष्ट्यज्ञाने ॥
 सकषायः । त्रि० सरागे ॥ कषाये
 षकामक्रोधादिमज्जेन सहवर्त्तमाने
 ॥ कषायविशिष्टे । कसैला० इ०
 भा० प्र० ॥
 सकामः । त्रि० कामनाविशिष्टे ।
 कामिनि ॥ पुं० सायाविषयापेक्षास
 काम इति भण्यते । तेन युक्तो दीन
 मनाः सकामः प्रीच्यते बुधैः ॥

सकृत्प्रजः

सकामाश्चैव निष्कामाश्चैव विधाभुवि
 मानवाः । कामिनां फलमित्युक्तं
 च यिष्युस्वप्नराज्यवत् । निष्कामा
 यान्तु निर्वाणं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
 सहकामेन वर्त्तते । सहस्रसः ॥
 सकाशः । पुं० समीपे ॥ त्रि० का
 शयुक्ते ॥
 सकुरुण्डः । पुं० साकुरुण्डवृक्षे ॥
 सकुलः । त्रि० कुलान्विते ॥
 सकुल्यः । त्रि० संगीते । सप्तम
 पुरुषानन्तरं दशमपुरुषपर्यन्तस-
 न्नातौ ॥ दशाङ्गेन सप्रिण्डास्तु शुध्य
 न्ति प्रेतसूतके ॥ त्रिगतेषु सकुल्या
 स्तु० स्नात्वा शुद्ध्यन्ति गोवकाः ॥
 दायाधिकारिसकुल्यास्तु० पञ्चमपुरु
 षावधयः । यथा ह्यवधायनः ।
 प्रपितामहः० पितामहः० पिता०
 सुयं० सोदर्यभ्रातरः सवर्णायाः
 पुत्रः० पौत्रः० प्रपौत्रो वा एतान् वि
 भक्तदायादान् सप्रिण्डानां च चते ।
 विभक्तदायादान् सकुल्योनां च चते
 सत्सु खड्गजपुतङ्गमीक्ष्योर्भवतीति ॥
 सकृत् । अ० सहार्थे ॥ एकवारम् ॥
 एकवारम् । एकस्मिन् कृत्वेति सु
 च् । संयोगात् कृत्वेति सुचि लोपः
 । सकृदंशो निपतति सकृत्कन्या
 प्रदीयते । सकृदाह ददानीति वी
 ण्ये तानि सतां सकृत् ॥
 सकृत्प्रजः । पुं० काके । बायसे ॥

सक्तः :

सक्तप्रजायस्यसः ॥ सिंहे ॥
 सक्तफलः । स्त्री० कदल्याम् ॥
 सक्तफलान्यथाः ॥
 सक्तद्वर्गः । पुं० खिसरे । खचर० इ०
 भा० प्र० ॥
 सक्तदिभातः । वि० एकदैवकृतस्त्रा
 ऽभिव्यक्तिः ॥ सदैवविभाते । सदा
 भारूपे ॥
 सक्तहीरः । पुं० एकबीरवृक्षे ॥
 सक्तः । वि० अक्षिरते । लग्ने ॥
 अभिनिवेशनलग्ने । कर्तृत्वभि
 मनेनफलाभिसन्धिनाचकम्भं ग्य-
 भिनिविष्टे ॥ सज्यतेस्य । सञ्ज
 सङ्गे । क्तः ।
 सक्तचेताः । वि० आसक्तचित्ते ॥
 यथा । अवध्यवम्भनंघोरमस्वीकृत
 महाविषम् । अगस्त्यखण्डनंदेवि
 संसारः सक्तचेतसाम् ॥
 सक्तिः । स्त्री० सङ्गे ॥ षष्ठेः क्ति
 न् ॥
 सक्तवः । पुं० न० भूमिबूर्णके
 । भृष्टयवादिषूर्णे । सक्तू० इ०
 भा० प्र० ॥ सचते । षष्ठसेवने
 । सितनिगमिमसिसच्यऽविधाञ्
 क्रुपिभ्यस्तुन् ॥ अस्यलक्षणादयो
 यथा । धान्यानिभ्राष्टभृष्टानियन्त
 पिष्टानिसक्तवः ॥ तत्रयवसक्तवो
 यथा । यवजाः सक्तवः शीतादी
 पनः लववः सराः । कफपित्त

सक्थिः :

हररुक्षलिखनाद्यप्रकीर्तिताः ॥
 ते शीतावलदावप्यावृणभेदनास्त
 था । तर्पणामधुरारुच्याः परि
 णामेवलावहा ॥ कफपित्तश्रम
 क्षुत्तटव्रणभेदः नयापहाः । प्रश
 स्ताघर्मदाहाव्यथायामार्तशरीरि
 णाम् ॥ अणकयवसक्तवस्तु । नि
 स्तुप्रेक्षणकैर्भृष्टैस्तुर्यांशैश्चयवैः
 कृताः । सक्तवः शर्करासर्पियुं
 क्तायीप्पेतिपूजिताः । शालिस
 क्तवीयथा । सक्तवः शालिसम्भू
 तावृद्धिदालप्रवेदिमाः । मधुरा
 याद्विणीरुच्याः पथ्याश्वबलशुक्रदाः
 नभुक्तानरदैश्चित्वा ननिशायान-
 बाबहून् । नजलान्तरितान्नुद्विः
 सक्तूनयामकेभलान् ॥ पृथक्-
 पानं पुमर्दानं सामिषं पयसानिधि
 । दन्तच्छेदनमुष्णाश्चसप्तसक्तुषुव
 र्ज्ययेत् ॥ अर्धैर्वादिः ।
 सक्तुकः । पुं० विषप्रभेदे ॥ यद्य
 न्यः सक्तुकेनैवपूर्णमध्यः संस
 क्तुकः ॥
 सक्तुफला । स्त्री० समीवृक्षे ॥ स
 क्तुवत्फलमस्याः । अजादित्वा
 त्तापः ॥
 सक्थि । न० जानूर्ध्वभागे । ऊरी ।
 सांथल० इ० भा० ॥ सजति० स
 ज्यतेवा । सञ्जसङ्गे । असिसञ्जिभ्यां
 कथिन् ॥

सखित्वम्

सक्रियम् । न० व्यक्ते । परिस्यन्दवति
 । तथाहि । बुद्ध्यादयउपासमुपा
 सदेहत्वजन्ति० देहान्तरस्योपादद
 तद्वृत्तितेषांपरिस्यन्दः । शरीरपृथि
 व्यादीनाञ्चपरिस्यन्दः प्रसिद्धएव
 ॥ चि० क्रियासहिते ॥

सञ्चयः । चि० कृतायसरे ॥

सञ्चलम् । अ० क्षत्रियाणांयोग्येक्षत्र
 त्वे ॥ क्षत्रियाणांसम्पत्तिः अव्ययं
 विभक्तौतिसम्पत्तावव्ययीभावः ।
 सम्यत्तिष्ठसमस्यमानोत्तरपदस्यो
 ग्यप्रवृत्तिनिमित्तम् ॥

सचमः । चि० क्षमतायुक्ते ॥ क्षमा
 विशिष्टे ॥

सञ्चारः । चि० लक्षणयुक्ते ॥

सखा । पुं० मित्रे । सुहृदि । वयस्ये
 । सवयसि । क्षिगधे । अहितेप्रति
 क्षिधसहितेचैवप्रवर्त्तनम् । व्यसने
 चापरित्यागस्त्रिविधंसखिलक्षणम्
 ॥ अपिच । सन्यागासहनेबन्धुः
 सदैवानुगतः सुहृत् । एकक्रियोभ
 विन्मित्रंसमप्राणः सखाभवेदिति
 ॥ समानः ख्यायतेलोके । ख्या
 प्रकथने । समानेख्यः सचादात्तद्व
 तोण् । सवडित् । यलोपः । स
 मानस्यतूदात्तः सङ्ख्यादेशश्च ॥ स
 हाये । अमात्यादौ ॥

सखिता ।) स्त्री० सख्ये
 सखित्वम् ।) न०

सगर्भः

सखी । स्त्री० अलौ । वयस्यायाम् ॥
 सख्यशिवीतिङीष् ॥

सख्यम् । न० मैत्र्ये । मित्रतायाम्
 । साप्तपदीने । सौहार्दे ॥ दशाब्दा
 ख्यं पौरसख्यं पञ्चाब्दाख्यं कलाभृता
 म् । व्यब्दपूर्वश्रीत्रियाणांखल्ये
 कापिस्त्रियोनिषु ॥ इतिमनुः ॥ स
 ख्युर्भावः कर्मवा । सख्युर्वाः ।
 सख्ये निषिध्यायथा । कृतवैरेशठेस्त
 व्वे कामुकेष्वगतघृणे । निर्लज्जेनैव
 कर्त्तव्यंसख्यंमतिमतासदेति । हि
 ताशंसने ॥

सगद्गदः । पुं० भयिनङ्गुपेणवाश्रुपूर्णं
 नेतृत्वे । सति० कफरुद्धकण्ठन
 तथायोवाचोमन्दत्वंसकम्पादिवि
 कारस्तस्मिन् ॥ त्रि० तद्वति ॥

सगम्यः । पुं० अंगके । ज्ञातौ दा
 यादे । चि० गन्धयुक्ते ॥

सगरः । पुं० अयोध्याधिराजौ । बाहु
 राजपुत्रे । सूर्यवंशीयेन्द्रपतिवरे ।
 नाममिदोनन्तु । सपत्न्यातुगरस्तस्यै
 दत्तो गर्भजिघांसया । गरेणसहते
 नैवजातस्तत्सगरोऽभवदिति ॥
 अहं हृदे । त्रि० गरसहिते । स
 विषे ॥

सगर्भः । पुं० सोदरे ॥ समानो गर्भो
 यस्यसः । सगर्भेतिनिर्देशात्समा
 नस्यसः ॥ अभ्यन्तरितसूक्ष्मपत्रा
 दियुक्तकुशादौ ॥

सङ्कट :

सगर्भा । स्त्री० गभं वक्ष्याम् ॥
 सगर्भ्यः । पुं० सहोदरे ॥ समानेग
 भंभवः । सगर्भस्यूथेति यत् । स
 गर्भेति निहेशात्सः ॥ यद्वा । स
 हतुल्ये गभं कुक्षौभवः ॥
 सगुणः । पुं० गन्धादिविशिष्टे । वि
 द्यादियुक्ते ॥ यथा : सगुणो जिगुं
 षीषापिसहायो बलवत्तरः । तुषेण
 पिपरिक्षुष्टस्तण्डुलो नाङ्कुरायते ॥
 मायाशबलिसर्वज्ञे सर्वशक्तियुक्ते व
 क्ष्याणि ॥
 सगुणा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ गुणव
 त्याम् ॥
 सगीचम् । न० गीच । कुले ॥ पुं०
 सप्तमादूर्ध्वपुरुषे । वि० अभिन्नगी
 चे । ज्ञातौ ॥ समानं गोलं कुलमस्य
 ज्योतिर्जनपदसमानस्यसः ॥
 सग्धिः । स्त्री० सहभोजने । अदनम्
 । अद० । स्त्रियांक्तिन् । बहुलं च
 दसीति घस् । घसिभसिर्हलीत्युप
 धालोपः । भलीभलीतिसलोपः
 भक्षस्तथोर्दीधः । भलांजशभगीति
 घस्थगः । समानाग्धिः । समान
 स्यल्लन्दसीतिसभावः ॥ सहग्धि
 र्वा । सहस्रसः सञ्ज्ञायाम् ॥
 सङ्कटः । ति० सम्वाधे । सङ्कीर्णं ।
 अल्पावकाशे । वर्त्मादौ । सम्यक्क
 टति० आश्रयोति । कटेवर्षावरण
 योः । पचाद्यच् ॥ यद्वाः सम्वाधा

सङ्कर :

यत्संशब्दात्सुमार्थे० सम्प्रोदक्षेति
 मटच् ॥ न० दुःखे ॥
 सङ्कटा । स्त्री० देवीविशेषे ॥ योगिनी
 प्रभेदे ॥
 सङ्कटाक्षः । पुं० धवठर्च ॥
 सङ्कथनम् । न० सम्यग्भाषणे ।
 सङ्कथा । स्त्री० परस्परभाषणे । सम्भा
 षणे । मिथः प्रेमगोष्ठ्याम् ॥
 सङ्करः । पुं० सम्मार्जन्यक्षिप्तधृत्या
 दौ । अवकरे । सङ्कारे ॥ सङ्कीर्यं
 ते । कृविच्चे पेह सायांवा । ऋ
 दोरप् । व्यामिश्रत्वे । मिश्रित
 त्वे ॥ परस्परात्यन्ताभावसमाना
 धिकरणयोरैकाधिकारस्थे ॥ यथा
 मूर्त्तत्वमनसि वर्त्तते । भूतत्वं ना
 स्ति । अकाशे भूतत्वं वर्त्तते मूर्त्तं
 त्वं नास्ति । पृथिव्यां भूतत्वं नास्ति
 । पृथिव्यां भूतत्वं वर्त्तते । मूर्त्तत्वं
 क्षालीति जातिमाह्वयमिति ॥ सा
 मान्यजातौ । वर्णसङ्करजातौ ॥ अ
 लङ्कारविशेषे ॥ यथा । अबिश्रान्ति
 जुषामात्मन्यङ्गाङ्गित्वन्तुसङ्करः ।
 एतएवालङ्कारायवात्मन्यनासादि
 तत्त्वतन्त्रभाषाः परस्परमनुयाह्या
 नुयाहकतांदधति० सएषांसङ्कीर्यमा
 णस्वरूपत्वात्सङ्करः । उदाहरण
 मयथा । आत्मीयमन्त्रविद्मर
 कतिनिहहेमताटङ्कपवेलुमायामेख
 लायां भटितिमणितुलाक्रीटियुग्मेष्ट

सङ्कर्षण :

हीते । शेषां विस्वीष्टकान्यात्वदरि
मृगदृशामित्वरीषामरण्ये राजन गु
ह्याफलानां सज्जतिशबरानैवह ।
हरन्ति ॥ अत्रतद्गुणमपेक्ष्यम् ।
न्तिमताप्रादुर्भूतं तदाश्रयेणचतद्गु
णः सचेतसांप्रभूतचमत्कृतिनिमि
त्तमित्यनयोरङ्गाङ्गभावः ॥ अस्या
न्येभेदाः काव्यप्रकाशादिपुद्ग
व्याः ॥

सङ्करी । स्त्री० सङ्कार्याम् ।

सङ्करीकरणम् । न० नवविधपापान्त
र्गतपापविशेषे । यथाहविष्णुः ।
अथपुरुषस्यकामक्रोधलोभाख्यैरिपु
भयंभवति । परिग्रहप्रसङ्गेभयिणे
षाद्गृहश्रमिणः । तेनायमाक्रान्ति
ऽतिपातकमहापातकानुपातकीप
पातकेषुवर्तते । जातिभ्रंशकरेषु ।
सङ्करीकरणेषु । अपाचीकरणेषु ।
मजावहेषु । प्रकीर्णकेषु । तद्यथा
। खराश्वीष्टमृगेभानामजाविकषध
स्तथा । सङ्करीकरणं ज्ञेयंसीनाहि
महिषस्यचेतिमनुः ॥ गर्दभतुरगो
ष्टमृगहस्तच्छागमेषमख्यसर्पसहिषा
णामप्रत्येकं बधः सङ्करीकरणं ज्ञे
यमितिकुल्लूकभट्टः ।

सङ्कर्षकः । चि० सङ्कर्षणकर्त्तरि ॥

सङ्कर्षणः । पुं० सौरपाणौ । बलभ
ट्टे ॥ सम्यक्कर्षतिशब्दशरीरमा
युधैः । कृषादिलेखने । नन्द्यादि

सङ्कल्पः :

त्वास्त्युः ॥ सम्यक्कृष्यतेवा । का
र्मस्थित्युट् ॥ गर्भस्यसम्यक्कर्ष
णादा । यथेत्तं हरिवंशे । गर्भसं
कर्षणांल्लोकेसोपिसङ्कर्षणः स्मृत
इति । अहङ्काराधिष्ठातरि ॥ द्रष्टृदृ
श्ययोः सम्यक्कर्षणमेकीकरणं येन
न० अन्यवस्थितस्यान्यत्रनयने ॥ आ
कर्षणे ॥ सम्यक्प्रकारेणकर्षणम् ॥

सङ्कलनम् । न० क्रमादुत्क्रमतोषाऽ
ङ्कयोगे । जिडदेना । इ० भा० प्र०
कलशब्दसङ्ख्यानयोः । सम्पूर्वः
। ल्युट् ॥

सङ्कलितः । चि० सङ्कलिते । सङ्कृहीते
एकत्रोक्तते । अङ्कान्तरेणैकीकृता
ङ्के । जिडदियाअङ्कइतिभाषा ॥
सङ्कल्यतेस्य । कलसङ्ख्याने । क्तः
॥ पुञ्जीकृतधान्यादौ ।

सङ्कल्पः । पुं० मानसकर्मणि । इदं
महंकुर्यामितिमनसोव्यापारे । इ
दङ्कुरिष्यामीत्यादिलक्षणेऽन्तः क
रणपरिणामे ॥ इदं नीलमिदं पीत
मिति विषयविवेचने ॥ इष्टसाधन
ताज्ञाने । समीचीनत्वेनभावने ॥
अहङ्करोमीतिकर्तृत्वाभिमाने ॥ दु
ष्टेष्वपि विषयेषु । अशोभनत्वादर्श
नेनशोभनाध्यासे । अनेनकर्मणे
दमिष्टफलंसाध्यते । इत्येवंविषया
यांबुधौ ॥ तिष्ठ्याद्युलेखपूर्वकनाम
नेचाद्युच्चारणपूर्वकेवाक्यविशेषे ॥

संकारः

काम्ये कामसि सर्व्वं तद्वुधः सङ्कल्प
माचरेत् । विधिवाक्यानुसारेण स
म्यूर्णमुक्तताप्रये इत्यागमोक्तेः ॥ य
था । स्मृत्वा विष्णुतत्सदिति मास
पञ्चतिथींस्ततः । समुत्तिष्ठ्य निमि
त्तानि सङ्कल्प्य रचयेत्सुधीः ॥ अत्र
हारीतः । मनसा सङ्कल्पयति । वा
चाऽभिलपति । कर्मणा चोपपादय
तीति ॥ सङ्कल्पेन विनाराज न्यत्
किञ्चित्कुरुते नरः । फलञ्चाख्यात्प
कांतस्य धर्मस्यार्द्धं च यो भवेत् ॥ सङ्क
ल्पनम् । क्लृप्सामर्थ्ये । भावे घञ्
॥ इच्छायाम् ॥ कामहेतौ ॥ सङ्क
ल्पमूलः कामो वै यज्ञाः सङ्क
ल्पमग्नवाः । ब्रतानियमधर्माद्यस
र्वे सङ्कल्पजाः स्मृताः । का
मजनानामते मूलं सङ्कल्पं तात्कि
ञ्चायसी । नत्वा सङ्कल्पयिष्यामि
समूलेन भविष्यसि ॥

सङ्कल्पजम् । पुं० मद्ने । काम
देवे ॥

भङ्गलसम्भयः ।)

सङ्कल्पमूलः ।) पुं० कामदेवे ॥

सङ्कल्पयोगः ।)

संकसुक्तः । वि० अस्थिरे । चलस्य
भव ॥ दुर्जनि ॥ संकसति ।

काशी । सन्निकसउकन् । सम्य

क कल्पन्ति यत्र यन्ते जनाः अत्राहा ॥

संकारः । पुं० परिपटकारि ॥

संकीर्णः

सम्प्राप्त्यर्थं पुञ्जिते । अवकरे ।
संकीर्णते । कृषिर्घोषे हिंसायां वा
। कर्मणि घञ् ॥

संकारी । स्त्री० नवदूषितकन्यायाम् ।

भुक्तकन्यायाम् । इतमेदिनि हेमचन्द्रौ ॥

संकाशः । पुं० अस्तिके ॥ वि०

उत्तरपदस्य स्तुत्यार्थे ॥ यथा० प

द्मसंकाशः ॥ यथावा । सम्पदः

स्वप्नसंकाशयौवनकुसुमोपमम् ।

तडिच्चपलमायुष्यं कस्य स्याज्ज्ञानतो

धृतिरिति ॥ संकाशते । काशु

दौप्तौ । पचाद्यच्

संकिलः । पुं० अन्निकुक्कुटे । द
हनेऽल्कायाम् ॥

संकीर्णः । पुं० अस्वष्टादिवण्डाल

पर्यन्तमिश्रितजातौ । तथा ह्यम

रः । आचण्डालात् संकीर्णश्च

स्वप्रकरणादयः । शूद्राविशोस्तुक

रणोऽस्वष्टो वैश्याद्विजग्मनाः ॥

शूद्राश्च त्रिवयोऽरुयोऽमागधः च त्रि

योविशोः । माहृष्योर्याश्च त्रिवयोः

क्षत्रार्यांशूद्रयोः सुतः ॥ ब्राह्म

ण्यां च त्रियात्सुतः । स्तथा वै देहकी

र्णः । रथकारस्तुमाहृष्यात्कर

ण्यां यस्य सम्भयः ॥ स्याच्चण्डाल

स्तुजनिता ब्राह्मण्यां वृषलेनयः ।

इति ॥ मिश्रितरागे ॥ नानाजा

तीयवर्णे ॥ वि० निचिते ॥ अश

ष्ठे ॥ जनादिभिर्निर्वकाशे । सं

संकुलम्

कुले । चाकीर्णं ॥ संकीर्णं स्म ।
कृबिन्नेपे । क्तः कृतद्वयातोः ।
रदाभ्यामिति नत्वम् ॥ संकटे ॥ प
रस्परविजातीये ॥

संकीर्तनम् । न० । सम्यगुक्तौ ।
सम्यक्प्रकारेण देवतादिनामोच्चार
रणे ॥ यथा । शमावालंजलं
वक्त्रं स्तमसाभास्करोदयः । क्षान्तिः
कलिरघौघघ्ननामसंकीर्तनं हरेरि
ति ॥ नामसंकीर्तनं नित्यं क्षुत्प्रस
खलितादिषु । विद्योगं प्रोत्तमः प्रीतिस
र्वानर्थानसंशयः । सम्यक्कीर्तन
म् ॥

सङ्कीर्तित । चि० । सम्यगुच्चरिते ।
सङ्कुचितः । चि० । सङ्कोचयुक्ते
निद्राणे । मीलिते । मुद्रिते ॥ यथा
। नरसङ्कुचितः पत्न्या येन वा
लीकृतो गतः । समयेतिष्ठसुग्रीव
मावालिपथमन्वगाः ॥ सङ्कुच
ति । छिन्नसङ्कोचने । सूचिवचिकु
चिकुटिभ्यः कितच् ॥

सङ्कुलम् । न० । परस्परपरावृत्तिरा
क्ये । क्लिष्टे । मातामहन्त्येति
विरुद्धार्थवचने ॥ यथा । याव
ज्जौषमहं मीनीव्रह्मधारीपितामह-
। माताचममहन्ध्यासौ तस्मै राभो
लुप्तमोभवात् । इति ॥ संकील
ति । कुलसंख्याने । द्रुगुपधत्वा
त्कः ॥ युद्धे ॥ वि० । जनादि

संकीचः

भिर्निरवकाशे । व्याप्ते । चाकी
र्णं । सङ्कीर्णं । अविस्पष्ट
वाचि ॥

सङ्कृतिः । स्त्री० । चतुर्विंशत्यक्ष
रायां वृत्तौ ॥

सङ्केतः । पुं० । स्वाभिप्रायव्यञ्ज
कचेष्टाविशेषः । प्रज्ञप्तौ । परि
भाषायाञ्च । शैल्याम् । समये ।
आकारे । न्ययमते । सङ्केता
धीयथा । सङ्केते लक्षणाचार्थे
पदवृत्तिः । वृत्त्यापदप्रतिपाद्योर्थ
एवपदार्थ इत्यभिधीयते । इदं पद
मिममर्थं बोधयत्विति । अस्माच्छ
ब्दादयमर्थो विबुधव्यङ्ग्येति चेच्छा । सं
केतरूपवृत्तिः । तत्राधुनिकस
ङ्केतः परिभाषा । तथार्थबो
धकंपदं पारिभाषिकम् । यथाशा
स्त्रकारादिसङ्केतितनदौ ब्रह्म्या-
दिपदम् । ईश्वरसङ्केतः श
क्तिः । तथार्थबोधकंपदं वाचकम् ।
यथागीत्यादिविष्णुविधकगवादि
पदम् । ततोऽर्थो गवादिर्वाच्यः
स एव मुख्यार्थं प्रलुच्यते । इति श
क्तिवादिना दीधरीटीका । सङ्के
तनम् । कितनिवासे । घञ् ॥

सङ्केतनिकेतनम् । न० । प्रियमेल
नाथावधारितपट्टे ॥

सङ्कीचः । पुं० । मीनविशेषः ॥ बन्ध
॥ बहुविधयथाशक्यार्थादिरत्युत्तिष्ठय

सङ्क्रमः

यस्यापने ॥ यथा । सामान्यश
ब्दार्थविशेषनिष्ठत्वं सङ्कोचः ॥ न०
कुंकुमे ॥ सङ्कोचति० सङ्कु
च्यतेवा । यथा । सङ्कोचयतिसङ्
कोच्यतेवाकुचसम्यचनकौटिल्यप्र
तिष्ठम्भिलेखनेषु । अच्० घञ्
वा । सङ्कुचतीतिविद्यहेनस
म्यङ् । कुचसङ्कोचनइत्यस्यकु
टादित्वेनगुणाभावप्रसङ्गात् ॥

सङ्कोचनी । स्त्री० लज्जालुलता
याम् ॥

सङ्कोचपिशुनम् । न० कुंकुमे ॥
सङ्क्रन्दनः । पुं० दुःखवने । इ
न्द्रे ॥ सम्यक्क्रन्दयति । कदि
क्रदिधाह्वानेरोदनेच । ल्युः ॥
न० रोदने ॥

सङ्क्रमः । पुं० क्रमणे । जला
परिगमनार्थकाष्ठपाषाणादिभिर्नि
र्मिते० मार्गे ॥ सङ्क्रमत्वा
प्रोक्षयामिलोकानांसंक्रमयथा ।
ददासीहतयास्वर्गसंक्रमेमेप्रदीय-
ताम् । भानोराश्वन्तरप्रवेशे ।
संक्रमणे ॥ वृटेः सहस्रभागे
यः सकालोरविसंक्रमः पुं०
न० दुर्गसञ्चरे । दुर्गद्वारेफलका
दिनिर्मितेसञ्चारमार्गे ॥ संक्रम
णम् । क्रमु० । घञ् । नोदा
त्तोपदेशस्यमान्तस्यानाचमेरितिन
वृद्धिः ॥

सञ्क्षेपः

संक्रमणम् । न० संक्रान्ती० सम्पूर्णा
तृन्नामेर्ल्युट् ॥ गमने ॥
संक्रान्तः । त्रि० सप्तङ्गे ॥ संक्रान्ति
विशिष्टे ॥ क्रमागतधनदौ ॥ प्रा
प्ते ॥ गते ॥

संक्रान्तिः । स्त्री० राश्वन्तरसंयोगा
नुकूलव्यापारे । सूर्यादीनांप्राया
यितोऽपरराशौसंक्रमणे ॥ तत्रसंज्ञा
विशेषायथा । अयनेइविषुवेइच
तस्रः षडशौतयः । चतस्रोविष्णु
पद्यस्तुसंक्रान्त्योद्वादशस्मृताः ॥
अपिच । षष्पालिघटसिंहेषुविष्णु
पद्यर्कसंक्रमे । षडशौतिर्भवेच्चा-
पनृयुक्कन्याभूषेषुच ॥ विषुवस्तुस
माख्यातंतुलामेषाभयोस्तथा । या
म्यायनकर्कटे स्थान्मकरचोत्तराय
णम् । संक्रमणम् । क्रमु० । स्त्रियां
क्तिन् । अनुनासिकस्थेतिदीर्घः ॥

संक्रामः । पुं० दुर्गसञ्चरे ॥

संक्लेदः । पुं० अर्द्धीभावे ॥

संक्लेशः । पुं० दुःखे ॥ संक्लेशन
म् । क्लिशुविवाधायाम् । घञ् ॥

संक्षयः । पुं० प्रलये ॥ नाणे ॥

संक्षिप्तः । त्रि० संक्षेपे ॥ कृतसं
क्षेपे । संक्षेपयुक्ते ॥

संक्षुब्धः । त्रि० आकुले ॥ आकु
लीभूते ॥

संक्षेपः । पुं० सङ्क्षेपे ॥ स्वल्पे ॥
समासे ॥ लोकेनभूयसीऽभिधा

सङ्ख्या

ने ॥ सङ्क्षिप्यते सङ्क्षेपणं वा ।
क्षिप० । घञ् ॥

सङ्क्षेपणम् । न० । विस्तृतानां संको-
चने । समसने सम्पूर्णत्वे नि-
र्णयः ॥

सङ्क्षेपयोगः । पुं० । ध्यानयोगश्च मू-
लस्थानीये योगे ॥ यमाहारजुनायश्री-
भगवान् । यथा । स्थानकृत्वः ।
हिर्वाद्यांश्च, यैवान्तरेभ्योः । प्रा-
णापानौ समीकृतवानासाभ्यन्तरचा-
रिणौ ॥ यत्तेन्द्रियमनोबुद्धिर्मुनि-
मोक्षपरायणः । विगतैष्काभयक्रो-
धोयः सदा मुक्त एव सः ॥

सङ्क्षेपा । पुं० । इरौ ॥ चि० । सङ्क्षे-
पकारके ॥ विस्तृतं सूक्ष्मरूपेण सङ्-
क्षिपति । क्षिपप्रेरणे । टच् ॥

सङ्क्षोभः । पुं० । सञ्चलने । चा-
ञ्चल्ये ॥

सङ्ख्यम् । न० । मृधे । आस्कन्दने ।
युद्धे ॥ सङ्ख्यानम् । चण्डिङ्०
ख्याप्रकथने वा । भावे को बाहुलका-
त् । चि० । सङ्ख्येये ॥

सङ्ख्या । स्त्री० । विमर्शे । चर्चयाम्
। विचारणायाम् । विचारे ॥ सम्य-
क् विवेकेनात्मकथने ॥ सम्यगात्म-
बुद्धौ ॥ एकदहादौ ॥ अत्राहा-
मरसिंहः । सङ्ख्याः सङ्ख्ये-
द्यादशत्रिषु । विंशत्याद्याः सदै-
कत्वे सर्वाः सङ्ख्येयसङ्ख्ययाः

सङ्ख्या

। सङ्ख्यार्थे द्विवहुत्वे सतामुच्चा-
नयतेः स्त्रियः ॥ पङ्क्तेः शत-
सहस्रादिक्रमादशगुणोत्तरमिति ॥
अस्यार्थः । आदश० दशशब्दमभि-
व्याप्य । आङ्मर्यादाभिविध्योरि-
त्यस्य यौभावः । नपुंसकादन्यतर-
स्यामिति पक्षे टच् न । एकादिकान-
वदशपर्यन्ताः । सङ्ख्याः सङ्-
ख्येये० चिलिङ्गाच्च । तेन सङ्ख्या-
सङ्ख्येययोः सामानाधिकरण्या-
नवतिः । यथा० एकः पटः ।
एकाशाटी० एकं वस्त्रम् । द्विशब्दो-
ऽवधारणे० सङ्ख्येय एव० न तु स-
ङ्ख्यायामित्यर्थः । तेन० एकोवि-
प्रवृत्त्यादिभवनितुविप्रस्थैकद्वया-
दि । किन्तु । द्व्येकयोर्द्विवचनैक-
वचनवृत्तिसूत्रे० द्व्येकयोरिति न-
र्देशात् सङ्ख्यामात्रेऽपि सम्भवः ।
तेन घटानां पञ्चेत्यपि स्यादिति सुभू-
तिः । वात्ताकुरेषागुणसप्तयुक्तेति
वैद्यकस्य सङ्गच्छते । विंशतिराद्या-
यासन्ताः सङ्ख्याः । सङ्ख्येय-
सङ्ख्यायोर्वर्तते० एकवचनान्ता-
श्च० यथा विंशतिर्गावः० गवां विंश-
तिः । विंशत्यादीनां यदा सङ्ख्या-
र्थस्तदा द्विवचनबहुवचनेऽपि स्तः
। यथा द्वे विंशती० गावः० गवां
वा तिस्रो विंशतय इति । तासु विंश-
त्यानवतिमभिव्याप्य स्त्रीलिङ्गाः ।

सङ्ख्या

भिन्नलिङ्गेनापिसमानाधिकरण्ये
 स्त्रीलिङ्गाः । यथाविंशत्यापुरुषैः
 कृतम् । विंशतिः कुण्डानीति ।
 पङ्केदंशगुणोत्तरं क्रमात् । शतस
 हस्रादिबिज्ञेयम् । यथा । एकं द
 शगुणितं पङ्क्तिरुच्यते । दशपङ्क्तयः
 शतम् । दशशतानि सप्तसहस्रम् । दश
 सहस्राण्ययुतमित्यादिज्ञेयम् ॥ य
 थाहिलीलावत्याम् ॥ एकदशशत
 सहस्रायुतलक्षप्रयुतकीटयः क्रमशः
 । अवंदमजं खर्वनिखर्वमहापद्मश
 ङ्खस्तस्मात् ॥ जलधिसान्यमध्यं
 परार्द्धमिति दशगुणोत्तरासंज्ञा । स
 ङ्ख्यायास्यानानां व्यञ्जहारार्थं कृता
 पूर्वैरिति ॥ बिष्णुपुराणे श्रीपराश
 रउवाच । स्थानात् स्थानं दशगुण
 मेकस्माद्गुण्यते द्विज । ततोऽष्टादश
 मेभागे परार्द्धमभिधीयते ॥ परार्द्धं द्वि
 तयं यत्तु प्राकृतः प्रलयो द्विज । त
 दाऽव्यक्तेऽखिलं व्यक्तं सहेतौ लयमे
 तिवै ॥ इति ॥ न्यायमतेतु । अ
 स्थागुणनव्यवहारेकारणत्वम् । एक
 त्वं नित्यवस्तु निनित्यमन्यथानित्यम्
 द्वैत्वादिपरार्द्धपर्यन्तमपेक्षाबुद्धेर्जा
 यते । एवमपेक्षाबुद्धिनाशेतेषां ना
 शः । पर्याप्तिसम्बन्धे नानेकाशयेति
 ष्टमि ॥ सङ्ख्यानम् । सङ्ख्याय
 तेऽनयावा । चक्षिङ् : ख्याज् ।

नखे त्यङ् ॥

संगः

सङ्ख्यातः । वि० कृतसङ्ख्ये ।
 गणिते । सङ्ख्यायतेस्म । ख्या०
 । क्तः । चक्षिङादेशोवा ॥ ख्याते ॥
 सङ्ख्यानम् । न० सङ्ख्यायाम् ।
 प्रकाशे ॥
 सङ्ख्यावान् । पुं० पण्डिते । सुधि
 यि ॥ सङ्ख्याविचारणाऽस्यस्य
 । मतुप् ॥ वि० सङ्ख्यायुक्ते ॥
 सङ्ख्येयः । वि० सङ्ख्यायोग्ये
 । गणनीये । गण्ये ॥ सङ्ख्यातुं
 योग्यः । ख्या० । यत् । ईत् ॥
 सङ्गः । पुं० सङ्गमे । मेलने ॥ सङ्गदो
 षायथा । निस्सङ्ग एवमोक्षः स्यादो
 षाः सर्वेऽपि सङ्गजाः । सङ्गात्पत
 त्यधिक्षान्नीचावश्यकिमुताल्पवित्
 ॥ सङ्गः सर्वात्मनात्याज्यः सचेत्
 त्यक्तुमशक्यते । ससङ्गः सङ्क
 र्त्तव्यः सन्तः सङ्गस्य भेषजम् । स
 त्सङ्गस्य विवेकस्य निर्मलं नयनद्वयम्
 । यद्यनास्ति नरः सोम्यः कथं न
 स्यादमार्गगः ॥ इति श्रीकुलाकर्णव
 तन्त्रम् ॥ सङ्गः सङ्गप्रकुर्वीतसि
 द्धिमामः सदानरः । नासङ्गिरिह
 लोकाय परलोकाय बाह्यतमिति गरु
 डपुराणम् ॥ बिष्णुपुराणमपि य
 था । मत्स्यस्य सङ्गादभवच्चयीमेसुता
 दिरागो मुषितोऽस्मितीन । निः स
 ङ्गतामुक्तिपदं यतीनां संगदशेषाः
 प्रभवन्ति दोषाः । इति ॥ रागे ॥

संगतिका

प्रकाशिलाषे । आसंगे ; अत्यन्तं
सुखहेतुरेवेत्येवंशोभनाध्यासलक्ष
णे प्रीतिविशेषे ॥ अभिनिवेशे । अ
हमेव कर्मोत्कर्षात्कर्मरूपे । कर्तृ
त्वाभिनिवेशे ॥ सञ्जनम् । षञ्जसं
गे । घञ् ॥ संगोऽप्रवृत्तिरिति धै
द्याः । यथा ; वातमूत्रपुरीषाणां
संगो ध्यानं क्रमो रुजा । जठरे वात
जाद्यान्त्य रोगाः स्युर्वातनियहात्
॥ रुजाजठरे • इतिसम्बन्धः ॥ प्र
तिबन्धे ॥

संगणिका । स्त्री० । अप्रतिरूपकथाया
म् । इ० । चि० । शिषिसङ्कीर्णवर्गः ॥
संगतम् । न० । सौहार्दं ॥ सुखजनको
क्तौ । हृदयङ्गमेयुक्तियुक्तवाक्ये ।
संगतियुक्ते ॥ सत्संयोगजफले ॥
चि० । तद्वति ॥ युक्ते ॥ उपसन्ने ॥
संगच्छतेस्मात् । गत्यर्थेति कर्त्तरि क्तः ॥
संगतिः । स्त्री० । संगमे ॥ ज्ञाने ॥
उपोद्घातादिषट्के ॥ यथा । स
प्रसंगउपोद्घातो हेतुताऽवसरस्त
था । निर्वाहकैक्यकार्यत्वे षोढासं
गतिरिष्यते ॥ संश्लेषे ॥ सङ्घट्टने
॥ सम्पूर्णज्ञाने : क्तिन् ॥

संगतिका । स्त्री० । वर्णवृत्तान्तरे ॥ य
था । सगणपुरः कुरुशिभितंजग
णद्वयं गुरुसंगतम् । फणिराजवक्
त्रनिवेदिताभवती हसंगतिका हि सा
॥ यथा । अवधेहि किञ्चिदनुत्तरं प्र

संगरहितः

बदामितेनृपसत्वरम् । तर्वादिक्षु
कीर्त्तिर्विलासिनीप्रतिभिर्क्षुगेष्टनि
वासिनो ॥

संगमः । पुं० । संगे । मेलके ॥ नद्या
दिमेलके ॥ स्त्रीपुंसयोर्मिथुनीभावे
॥ यथा । विदग्धस्य विदग्धेन संग
मो गुणवान् भवेत् । विदग्धाया इति
वा ॥ सवप्रथममध्यमोत्तममेदात्
त्रिविधः । यथा ह व्यासः । त्रिवि
धं तत्समाख्यातं प्रथमं मध्यमोत्तम
म् । अदेशकालभाषाभिर्निर्जने च
परस्त्रियाः ॥ कटाक्षविचक्षणस्य
प्रथमं साहसं स्मृतम् । १ । प्रेरणं
गन्धमाख्यानां धूपभूषणवाससाम् ।
प्रलीभनञ्चान्नपानैर्मध्यमं साहसं
स्मृतम् । २ । सहासनं विविक्तेषु
परस्परसमाश्रयः । कीर्त्तयिष्यह
स्यैव सम्यक्संयहणं स्मृतमिति मि
ताक्षरा ॥ संगमनम् । ग्रहवृद्धिति
गमेरप् ॥

संगरः । पुं० । युद्धे । सभरे ॥ आपदि
॥ क्रियाकारे ॥ संबिदि । विषे ॥
अङ्गीकारे ॥ न० । शम्यफले ।
सांगर० इ० । भा० । प्र० ॥ संगरण
म् । संगीर्यतेवा । अनेन वा । गृ
ह्यद्दे । ऋदारप् । पुंसौतिघोषा
। प्रतिज्ञायाम् ॥ यथा । सत्यसं
गरः ॥

संगरहितः । चि० । निःसंगे ॥ अ

सङ्गीतम्

हमेवमहायाज्ञिककृत्याद्यभिमान
रूपोहङ्कारापरपर्यायिराजसोगदं
विशिषः संगः तेनशून्यः । संगेन
रहितः ॥

संगश्च : । पुं० पञ्चधाविभक्तदिनस्यद्वि
तीर्थांगे । प्रातः कालात्परस्म
न्मुहूर्त्तं चये ॥ यथा । प्रातः का
ले मुहूर्त्तौस्त्रीन्मंगवस्तावदेवतु ।
मध्याह्न० चिमुहूर्त्तः स्यादपरा
हणस्ततः परम् । सायाह्नस्त्रिमुहू
र्त्तः स्याच्छ्रावणतत्रनकारयेदिति
॥ सम्यक् ॥

संगवर्जितः । वि० निःसंगे स
न्यासिनि ॥ संगैर्बर्जितः । बा
ह्यस्तुस्महाहीने ।

संगविवर्जितः । वि० चेतनाचेतन
सर्वविषयशोभनाध्यासरहिते ॥

संगी, वि० सक्ते । संगविशिष्टे ।
यथा । आनृत्युत्तानैवमनोरथाना
मन्तोस्तिविज्ञातमिदंमयाद्य । म
नोरथासक्तिपरस्यचित्तंनजायतेत्रै
परमार्थसंगि ॥

संगीतम् । न० तौर्यंशिके । प्रेक्षणा
र्थंनृत्यगीतवाद्ये । यथा । गीतवा
द्यनृत्यवर्षनाद्यंतौर्यंशिकस्यतत्
। संगीतंप्रेक्षणार्थेऽस्मिन्शास्त्री
ज्ञेनाय्यधर्मिकेतिहेमचन्द्रः ॥ अ
पिच । तालवाद्यानुगंगीतंनटीभि
र्यचगोयते । नृत्यस्यानुगतंरंगीत

सङ्गीपनम्

तसंगीतकमुच्यते ।

संगीतशास्त्रम् । न० नृत्यगीतवाद्या
नांशिक्षाशास्त्रे । तत्तु० सीमेश्व
रभरतहनुमतकलानाथमतभेदाच्च
तुर्विधम् । अधुनातुहनुमन्मतंप्र
चलितमस्ति । तस्याध्यायाः सप्त
। स्वराध्यायीरागाध्यायस्तालाध्या
योनृत्याध्यायोभावाध्यायः कीका
ध्यायोहस्ताध्यायश्चेति ॥ अष्टमुहू
र्तमाहकालिदासः । हरिर्भवेति
प्येभगश्चेहरिर्भवेतिचमैवेथवेष्टवे
हरिर्भवेति । हरिर्भवेतिविष्टाहयेत्येसद
क्लिकिलारम्भयेन्नाव्यसङ्गीतशास्त्रम्
। इति ॥ हस्तीमृगश्चष्टाचस्माति
चश्चश्चश्चतथा । पञ्चानांहरिभानां
हिअथाविध्यामनौषिभिः ॥

संगीतिः । स्त्री० आलापे ॥ संगी
ते ॥

संगीर्णः । वि० संविदिते । संश्रुते
। ऊरीकृते । अङ्गीकृते ॥ सङ्गीयं
तेस्म । गृनिगरणे । क्तः ।

सङ्गुप्तः । पुं० बुद्धभेदे । वि० संगी
पनाश्रये ॥

संगूढः । वि० सङ्कलिते । रेखादिना
पुञ्जीकृतधान्यादी । संगुह्यतेस्म ।
गुहू० । क्तः ॥

संगृहीतः । वि० एकत्रीकृते । सङ्क
लिते ॥

संगोपनम् । न० सम्यग्गोपने ।

संयहणम्

संयहः । पुं० समाहृतौ : एककर्तृ
काणामनेककर्तृकाणां वा एकाभि
प्रायाणां वा कथानां संयहणे । वृह
दुद्रङ्गे ॥ यहे ॥ सङ्घो पे । वि
स्तृतार्थानां समासेन निबन्धने । अ
र्जुने । संयहणम् । यहवृद्धिनिश्चि
गमस्येत्यप् ॥ सङ्घो पे गृह्यन्ते
नानास्थाने विप्रकीर्णा अर्था बुद्ध्य-
न्ते ऽस्मिन्निति । बाहुलकादधिकर
णो ऽप्येवा ॥ परमात्मनि । विष्णौ
॥ संयहणातिप्रलये सर्वजगतः स्वा
त्मन्युपसंहरतीति संपूर्वाद्ग्रहेः प
चाद्यच् ॥ अन्यविशेषे ॥ इतिकेय
टः । सचलजज्ञोक्तसङ्ख्यो व्याडि
कृतौ अन्यद्वतिप्रसिद्धिर्धरति विवर
णम् ॥

संयहणम् । न० संयहे तीर्थारण्ये ।
दिनिर्जनदेशे परस्त्रिया सहसम्भाष-
णादौ । सहस्रपणदण्डे । यथा ।
परस्त्रिययोः भिददेत्तीर्थारण्ये बने
पिशा । नदीनां वापि सन्धेः देससं
यहणमाप्नुयात् । उपचारक्रियाके
लिः स्पर्शभूषणवाससाम् । सह
खटुः सनस्रैव सर्वसंयहणं स्मृतम्
॥ स्त्रियं स्पृगेददेशियः स्पृष्टोऽमर्ष
येत्तथा । परस्परस्यानुमते सर्वसं
यहणं स्मृतम् । सम्यक् गृह्यते ज्ञाय
तेयमपरस्त्रीभोगाभिलाषवृत्तिः । स
म्यर्थात् । यहेल्युट् ॥

सङ्घाहः

संयहणी । स्त्री० यहणीरागभेदे । य
था । अन्यधिष्ठानमन्त्रस्य यहणाद्गु
हणीमता । अपक्वधारयेत्तवपक्व
तुयजतिवाप्यध्वजस्यः स्वरूपम्
। सुश्रुतोपि । यष्टोपितधरानाम
याकलापरिकीर्तिता । आमपक्वा
शयान्तः स्थायहणीसाभिधौ यतइ
। अस्याः प्रभेदः संयहणी । यथा
। द्रवचनंसितं स्निग्धं सकटौषेदनं-
भक्तत् । आमंबहुसपैच्छिद्यं सश
ब्दं मन्दवेदनम् ॥ पक्षान्मासा इवाब्दा
वानित्यं चापि विमुञ्चति । अन्नकू
जनमालस्यं दीवर्ण्यं सदनं भवेत् ।
दिवा प्रकीर्णो भवति रात्रौ शान्तिस्तुग
च्छति । दुर्विज्ञेया दुर्निवारा चिरका
लानुबन्धिनी । सा भवेदामवातेन
तेन संयहणीमतेति ॥

संयहभोजनम् । न० चन्द्रसूर्योपरा
गकालभोजने ॥

संयामः । पुं० युञ्जे ॥ संयामणम्
। संयामयुञ्जे । श्यन्तः एरच् ॥
सङ्गुसते । यमुषदने । यसेरा
चेति मन्वा ॥

सङ्घायामपटहः । पुं० रणतूर्य्य ॥ श
ङ्कादिरणवाद्ये ॥

सङ्घाहः । पुं० फलकमुष्टौ । फल
कयहणस्थाने ॥ मुष्टिवन्धनक्रि
यायाम् । मुष्टिवन्धे ॥ यथा ।
यहेमज्जस्य सङ्घाहः ॥ सङ्घाह

संघपुष्पी

णम् । गृहउपादाने । समिम् ।
 द्वावितिगृहेर्घञ् ॥
 सङ्ग्राहो । पुं० कृटजबुधे ॥
 सङ्गः । पुं० चये । समूहे ॥ सजा
 तीयानांविजातीयानाञ्चजन्तूनां व
 न्दे । यथापक्षिसङ्घोभिन्नसङ्घो
 वणिकसङ्गः ॥ संहन्यते० परि
 ष्ठित्यतेऽनेनसंहननंवा । सङ्गेद्
 घोषप्रशंसयोरितिटिलोपोऽप्रत्य
 योषत्वञ्चनिपात्यते ॥
 सङ्गवारी । पुं० मत्स्थे ॥ वि० व
 हुभिः सङ्गमिनी ॥
 सङ्गजीवो । पुं० ब्रातीने ॥
 सङ्गटनम् । न० योजनायाम् ॥
 सङ्गट्टः । पुं० अन्योन्यविमर्दे । घ
 टने ॥
 सङ्गट्टनम् । न० सङ्गट्टते ॥ मेल
 ने ॥ घटने ॥
 सङ्घट्टना । स्त्री० संघट्टने ॥
 संघट्टा । स्त्री० लतायाम् ॥
 संघट्टितः । वि० निचिते ॥
 संघट्टी । वि० पक्षभवे । पक्षी० इ०
 पक्षका० इ० भा० ॥
 संघतिथः । पुं० संघानांपूरणे ॥
 बहुपूगणसङ्घस्येति डटि०
 तिथ्युगागमविधानात् । सङ्घस्था
 संख्यात्वेपिडट् ॥
 संघपुष्पी । स्त्री० शङ्खपुष्पाम् ।
 घातक्याम् ॥

सङ्घुषितः

संघर्षः । पुं० स्यर्द्धायाम् ।
 पराभिभवेच्छायाम् ॥ संघर्षणे
 ॥ दृप्तसंघर्षस्तटस्थपौडाकरः ।
 यथावृषभकलहादुत्सपादभङ्गः०
 ॥ वृषसङ्घर्षे । घञ् ॥ संसर्पे ॥
 संघाटिका । स्त्री० युग्मे ॥ कृ
 द्न्याम् ॥ जलकण्टके ॥ प्रा
 णे ॥
 संघातः । पुं० घाते ॥ संहतौ ।
 सङ्घे । यथा । सङ्घाताः स्वप्रव
 त्सर्वेइत्यागमविदामुपदेशः ॥
 अप्रवृत्तावयवेसमूहे ॥ श्लिष्टावय
 वत्वे । पञ्चभूतपरिणामे । सेन्द्रि
 यशरीरे ॥ नरकविशिषे ॥ सम्य
 क्घातोऽत्र० सम्यक्घातयन्त्यवे
 तिवा । यद्वा । संहन्यन्तेऽत्र ।
 हन्तेर्घञ् । हनस्तोषिसालाः ।
 हेहन्तेरितिघः ॥ कफे ॥
 संघातपत्रिका । स्त्री० शतपुष्पा
 याम् ॥
 संघातवादः । पुं० लोकायतिका
 नानास्तिकानांवादे ॥ सयथा ।
 अनादौक्षणिकेलीकेनेश्वरादिरपे
 च्यते । प्रत्यक्षसङ्गतभेदशक्तिभिः
 सर्वसिद्धितः ॥ यथौषधानांस
 ङ्घातेमादोरागौरसायनम् । तथै
 वभूतसङ्घातेचैतन्यकान्यजीवते
 ति०
 सङ्घुषितः । वि० सङ्घुष्टे । सङ्घु

सचीनन्दनः

प्यतेस्म । घृषिर्विशब्दे । तः
रुष्यम् त्वरसङ्कुषास्वनामितिपक्षे
इट् ॥

सङ्कुष्टः । त्रि० सङ्कुषिते । संश
ब्दिते । सम्यग्घोषणाश्रये ॥ स
ङ्कुष्यतेस्म । घृषिर् । रुष्यम् त्वर
सङ्कुषास्वनामितिपक्षे इडभाषः ॥

सचलः । त्रि० अवलभिन्ने । अस्थिरे ॥
सचिः । स्त्री० शच्याम् ॥ सर्वेन्द्रि
येषु सचते । षचसमवाये । सर्व
धातुभ्यङ् ॥

सचिक्कः । त्रि० क्तिन्ननेचे ॥

सचिवः । पुं० अमात्ये । मन्त्रिविशे
षे ॥ कार्यसहायाः सचिवावुच्च
सहायाश्चमन्त्रिणः प्रोक्ताइतिभेदः
॥ अथसचिवाः तेचभेदाऽऽध्याये
५४५१धिश्लोकेद्रष्टव्याः । सहाये
चेटे । सचनम् । सच० । सर्वधा
भ्यङ् ॥ सचिवाति । वा० आ
त्रोनुपसर्गेकः ॥

सचिवामयः । पुं० विसर्परीगे ॥
सची । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥ कृदिका
रादितिङोष् ॥

सचीनन्दनः । पुं० जयन्ते । गौडदे
शित्यन्नेकलौवैष्णवविशेषधर्मप्रव-
र्त्तकेचैतन्यदेवे ॥ यथाशक्नुमिनि
व्योमयुगेन्द्रगण्ये १४०७ पुण्ये
तिथौफाल्गुनपौर्णमास्याम् । भै
लोक्यभाग्योदयपुण्यकोर्त्तिर्देवः

सजातीयः

सचीनन्दनचाविरासीत्इतिचैत
न्यचन्द्रोदयनाटकम् ॥

सचेतनः । त्रि० सप्राणो ॥

सचेताः । त्रि० अव्याकुलचित्ते ॥ प्र
सन्नचित्ते ॥

सचेष्टः । त्रि० चेष्टयासहवर्त्तमाने ॥

सच्चारा । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

सच्चित् । न० ब्रह्मणि ॥

सच्चिदानन्दम् । न० ब्रह्मणि ।
नित्यज्ञानसुखसूरूपे ॥ त्रि० सा
कारदेवविशेषणे ॥

सच्चिदानन्दलक्षणम् । त्रि० पर
मात्मनि ॥ सच्चिदानन्देः अनृ
तजडदुःखप्रतियोगिभिर्जन्यते
विरुद्धांशव्यागलक्षणयाभागलक्ष
णयाजायते । इतिसच्चिदानन्दल
क्षणम् ॥ यदा सन्तौसर्वदास्या
यिभीथौचिदानन्दौज्ञानानन्दौतौ
लक्षणसूरूपमस्य ॥

सच्छाकम् । न० आर्द्रके ॥

सजम्बालः । त्रि० पङ्क्तिः । पङ्क्तिवि
शिष्टे । जम्बाले नपङ्क्तेनसङ्घेति
विग्रहः ॥

सजातिः । पुं० समानजातिस्त्री
पुंसयोः पुत्रे ॥ यथ । सर्वार्थेभ्यः
सवर्णासुजायन्ते हि सजातयः । अ
नित्येषु विवाहेषु पुत्राः सन्तान
वर्धनाः ॥ त्रि० समानजातौ
सजातीयः । त्रि० समानजातीये ॥

सज्जना

जातौभवाजातीयः । समानस्यो
तियोगविभागात्सादेशः ॥
सज्जुः । अ० सहाय्ये ॥
सज्जुः । स्त्री० प्रीतियुक्तायाम् । सेवा
युक्तायाम् । जीषणम् । जुट् ।
जुषाप्रीतिसेवनयाः । भावेकिप् स
हजुषावर्त्तते । यासा० सज्जुः ।
बहुब्रीहौसहस्यसभाषः । ससज्जु
षारुः । वीरितिदीर्घः ॥
सज्जः । त्रि० सज्जद्धे । वर्मिंते ।
वद्धसज्जाहे ॥ सज्जतिस्म । षसज्ज
गती । अच् । सम्भृते ।
सज्जनः । पुं० महाकुली । कुली
ने । आर्ये । अस्थलक्षणं यथा ।
निजाचारसाहिण्येकुर्वन्तोवेदस
म्मतम् । पापाभिलाषरहिताः स
ज्जनास्ते प्रकीर्त्तिता इति । अत्रेति
यायोगसारे १६ अध्यायः । न०
उपरक्षणे । सैन्यरक्षणायनियुक्त
प्रहरिकादौ । गुल्मे । घट्टे ।
त्रि० कुलीने । सति । सत्त्वा
सौजन्यं सज्जन्तेऽनेन० सत्त्वं
शोभनम् । जन्यते वाऽनेन । षसज्जग
तौ । जनोप्रादुर्भावेवा । ल्युट् ॥
महात्मनि ॥
सज्जना । स्त्री० पत्न्याद्यादारीपण्ये
नैभसज्जोकरण । कल्पनायाम् ।
षसज्जगती । ग्यन्तः ग्यासश्च्येति
युच् । सस्यद्युत्वेनश० तश्चजश्

सञ्चाय्यः

त्वेनचः ॥
सज्जा । स्त्री० वेष्टि । सज्जाहे । साज
ना० इ० भा० प्र० ॥
सज्जितः । त्रि० वशीकृते ॥ भूषिते
। कृतसज्जे ॥ वर्मिंते । सज्जहे ॥
षसज्ज० । क्तः ॥
सञ्चः । पुं० पुस्तकलेखनाद्यपञ्चये
। सांची० इ० भा० ॥ यथा । श्री
ताडोपपत्तिसञ्चसमेपञ्चसुसञ्चिते ।
त्रिचिचकंविपाश्चैवचर्मणासम्पुटी
कृते । रक्तेनवायकृष्णेनमूर्द्धन्याव
र्द्धितेनच । दृढसूत्रमुबन्धेनएवंवि
धकृतेनच ॥ यस्तुहादशसाहस्रीसं
हितःसुपलेखयेत् । ददातिचाभियु
क्तायसयातिपरमाकृतिमितिदेवीपु
राणेविद्यादानमाहात्म्याफलनामा
ध्यायः ॥
सञ्चत् । पुं० प्रतारके ॥
सञ्चयः । पुं० समूहे । निबहे ॥ स
ञ्चीयते । चिञ् । एरच् ॥
सञ्चयनम् । न० सञ्चये ॥
सञ्चयी । त्रि० सञ्चयणीले । सङ्ग्रहक
र्त्तारि ॥ सञ्चयीऽस्यास्ति । इनिः
॥ सञ्चयीनावसीदति ॥
सञ्चरः । पुं० सेतौ । मार्गे ॥ देहे
॥ सञ्चरन्तेऽनेन । गोचरसञ्चरे त
साधुः ॥
सञ्चजनम् । न० कम्पने ॥
सञ्चाय्यः । पुं० कृतौ । यच्चे ॥ स

सं चिदा

चीयतेऽसी । सम्पूजां चिनेतिः ।
क्रतौ कुल्लपाय्यसंज्ञाय्याविति स्थ
दाय्यो निपात्येति ।

संसारः । पुं० निगमे । संसरण
म्० संसरण्यनेन वा । चरगती
। घञ् । गमने ॥ यथा । संसारो
निगमान्तवोधिध्विति ॥ चकुती
भवसंसारप्रकाराजनिधास्मिके
इति च ।

संसारणीयो । चि० संसारयिनि ॥
संसारिका । स्त्री० युगले ॥ कुट्ट
न्याम् । दूताम् ॥ घ्राणे । संव
रति० संसारयतिवा । चर० ।
खल ॥

संसारणी । स्त्री० गोधापद्याम् ॥
संसारणीलायाम् ॥
संसारो । पुं० धूपे ॥ बायी ॥
भाषविशेषि ॥

संसारितः । चि० संसाहिते ॥
संसाराली । स्त्री० गुह्यायाम् ॥ य
था । संसारालीप्रीच्यते गुह्यासाति
सौरूपकं भवेत् ॥

संचितः । चि० रचिते ॥ संभृते
। सम्पादिते ॥ भाविदेहारम्भके
कर्मविशेषि ॥

संचितकर्म । न० ज्ञानोत्पत्तेः
प्रागुत्पत्तेः । अनारम्भककर्मणि
॥ संचितचतत्कर्मच ॥

संचिदा । स्त्री० मूषिकपर्याम् ॥

संज्ञीवनो

मूषीकपर्याम् ॥

संचिन्तितः । चि० संचिन्त्ये गतते ।
संचिन्वानः । चि० संचिन्वकुर्वा
न् ॥ संचिन्वानकमेवेन कामाना
मविद्यमकम् । वकीवोरथमासा
द्यस्त्युरादायगच्छति ॥

संचिबः । चि० संचयनीये । संचि
तव्ये ॥

सञ्जम्नः । त्रि० चाष्ठादिते ॥

सञ्जः । पुं० विधौ । ब्रह्मणि ॥ व
द्रे । विधे ।

सञ्जननः । त्रि० उत्पादके ।

सञ्जयः । चि० रागदेषादिदोषाणां
सम्यक्जितरि ।

सञ्जवनम् । न० चन्त्योन्त्याभिमुख
शालाचतुष्टयगृहे । चतुः शाले
। सञ्जवन्यत् । जुगतौसीवः ।
अधिकरणे ल्युट् ॥

सञ्जा । स्त्री० अजायाम् । कान्याम् ।

सञ्जितः । त्रि० संलम्ने । सञ्जे
र्यन्तात्तः ॥

सञ्जिहानः । त्रि० परित्यजति ।

सञ्जीवनम् । न० सञ्जवने सम्यक्प्र
कारिणप्राणधारणे ।

सञ्जीवनी । स्त्री० चन्द्रचपविशेषि
अमृतस्रवायाम् । रुदन्तिकायाम्
यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । उच्चै
वगतचन्द्रोच्चोष्णसरविगुः ।

सञ्जीवनीसमाख्योऽमृतयुयोगाप

संज्ञास्कन्धः

हारकः ॥

संज्ञम् । न० । पीतकाहे ॥ त्रि० । ल
ज्जानुके । संज्ञतजानुके ॥ सं
ज्ञावति ।

संज्ञपनम् । न० । मारण ॥ मारण
तोषणनिगमनेषुज्ञा । ज्ञपमिञ्चे
तिवा । भाविल्युट् ॥

संज्ञप्तिः । स्त्री० । मारणे ॥ विज्ञप्ती ॥

संज्ञा । स्त्री० । नामनि ॥ ययाप्रत्या
य्यतेसासंज्ञेतिमहाभाष्यम् । प
र्यायमितियावत् । साञ्चसंज्ञिनं
बोधयति ॥ गायत्र्याम् ॥ चेतना
याम् । बुद्धौ । रथियोषिति ॥ ह
स्ताद्यैर्यस्यसूचनायाम् ॥ संज्ञा
मम् । ज्ञापवबोधने । आतडोप
सर्गङ्गुल्यङ् ॥ सम्यक्ज्ञायतेइति
कर्मणिवाङ् ॥ सङ्ज्ञेते ॥

संज्ञास्कन्धः । पुं० । नामप्रपञ्चे । दे
वदत्तादिनामधेये ॥ सविकल्पके
॥ सविकल्पप्रत्ययः । संज्ञासंसर्गं
योग्यप्रतिभासः । यथा । डित्यः ।
कुण्डली । गौरे । ब्राह्मणोगच्छ
तीत्येवंजातीयकवृत्तिवाचस्पतिमि
थाः । सविकल्पप्रत्ययवृत्त्यनेन ।
विज्ञानस्कन्धोनिर्विकल्पइतिभेदः
स्कन्धयोर्ध्वनितइतिक्लृप्तसुः ।
गौरश्वइत्यादिशब्दसञ्चलितप्रत्यय
इत्यामन्दगिरयः । गौरश्वइत्यादि
शब्दादिविशिष्टवस्तुविषयकसविक

सण्डोनम्

ल्यप्रत्ययइतिवृत्तिकाराः ॥

संज्ञौ । त्रि० । संज्ञावति ॥ संज्ञया
यः प्रतीयतेससंज्ञेतिमहाभाष्य-
कृत् ॥ संज्ञास्यास्ति । व्रीक्षादि
त्वादिनिः ।

संज्ञुः । त्रि० । संज्ञतजानुके ॥ संज्ञ
तेसंज्ञनेजानुनीषस्य । प्रसम्भां
जानुनेजुः ॥

सञ्चूरः । पुं० । अग्निजतापे । सन्तापि
॥ संज्वरयति । ज्वररोगे । ज्यन्ता
त् । पञ्चाद्यच् ॥

सटम् । न० । व्रतिनः शिखायाम्-
सटा । स्त्री० । जटायाम् ॥
यथा । जटाजटिर्जटौजटौजुटक
न्तुसटंसटा । कौटौरंजुटकंहस्तंशि
खायांव्रतिनामपीतिशब्दरत्नावली
॥ सटति । षट्पञ्चयवे । षच् ॥
केसरे ॥

सटाङ्गः । पुं० । सिञ्चे ॥ व्रतिनि ॥ स
टापङ्गुलिङ्गंयस्यसः ॥

सटिः ।
सटिका । स्त्री० । } शय्याम् । गन्धप
सटी ।

लाश्याम् । वनपादा । चम्पहरिद्रा ।
इ० । गौ० । भा० । प्र० ॥

सणः । पुं० । शण्डे ॥

सण्डिशः । पुं० । सन्दंशे ॥

सण्डोनम् । न० । खगगतित्रिया
याम् । पक्षिणोवृक्षादीपतने ॥

सत्

सङ्गतं हयनम् । डीङ् विहाय सा
गती । नपुंसकीभावेक्तः । स्वा
दयचोदितकृत्यादित्वान्निष्ठानत्वम्
॥ सङ्गीनं सम्यक्पतनमिति महा
भारतम् ॥

सङ्गीनङ्गीनम् । न० खगानां शिभ
नगमनमात्रे ॥

सङ्गीनेङ्गीनम् । न० खगानां शिभ
ने० ऊर्द्धगमने ॥

सत् । अ० आदरे ॥ आदरानादर
याः सदसतीति निपातसंज्ञा ॥

सत् । न० सत्ये । सदास्थायिनि ।
अनृतशून्यस्यावृत्ते । बाधाभा
वोपलक्षितस्वरूपसत्तात्मके । सत्
स्वभावे विद्वान्तसिद्धे परमेश्वरे । का
लत्रयाबाधे ब्रह्मणि ॥ यद्विषया
बुद्धिर्न व्यभिचारति । तत्सदि
तिभाष्यम् ॥ त्रि० सत्ये । भा
वत्वाश्रये ॥ साधौ । नित्यानित्य
वस्तुविवेकादिसाधनसम्पन्ने मुमु
क्षौ । शिष्टे । विदेहककारिणि
वेदशास्त्रानुसारेण वर्त्तमाने । धी
रे ॥ मान्ये ॥ प्रशस्ते ॥ धार्मिके
॥ विद्यमाने । अस्तौतिविधिमुखे
नप्रतीयमाने ॥ यत्सम्बन्धितयाय
द्विद्यते । तत्तत्सदित्युच्यते ॥
व्यक्ते । विधिमुखेन प्रमाणस्य विष
ये ॥ कर्मवैगुण्यापनोदनसमर्थे ॥
पृथिव्यप्रजस्य ॥ सद्भावे साधुभा

सततगः

वैषसदित्येतत्प्रयुज्यते । प्रशस्ते
कर्मणितया सच्छब्दः पार्थयुज्यते
॥ यच्चेतपसिदानेवस्थितिः सदि
तिर्वाच्यते । कर्मचेवतर्थायंस
दित्येवाभिधीयते ॥ अस्ति । अ
सम्भुति । लट् शब्दादेशः । असीरजो
पः ॥ सत्ताशालिनि । अस्तिता
मात्रे वस्तुनि ॥ शान्ते ॥ अस्ति
ब्रह्मेति ब्रह्मास्ति तत्त्वविदि ॥ आधि
ज्ञातो ज्ञातुमिष्टो ज्ञायमानो यविस्मृ
तः । स्मर्थते स्मृतइत्येवं सन्नेव
बहुधेऽप्युच्यते ॥

सततम् । अ० सर्वदार्थ्ये । निरन्तरे

सततम् । न० अनारते । अशान्ते ।

सन्तते । सन्तन्यते स्म । तनुविस्ता
रे । क्तः । अनुदात्तोपदेशेति नलो
पः । समेवाहितततयोरिति पक्षे
समीमलोपः ॥ क्रियान्तरे रव्यवधा
नमस्यार्थः । क्रियाविशेषणे स्यक्ती
वत्वम् । द्रव्यविशेषणे तु चिलिङ्गम्
॥ पुं० विषमज्वरविशेषे ॥ तल्लक्ष
णं यथा । अहोरात्रे सततकीर्त्तौ का
लावनुवर्त्ततइति । द्वौकालौ । अ
हन्येककालं रात्राविककालम्यतो दे
वाद्यामहोरात्रे प्रत्येकं द्वौ द्वौ प्रकीप
कालौ ॥

सततगः । पुं० वायौ ॥ त्रि० सर्व
दागमनशीले ॥ सततंगच्छति । ग
च्छ० । डः ॥

सतीनक :

सततविमुक्तः । चि० सर्वदेवमुक्ते •
 नकदाचिदपिवहे ॥
 सततयायी । चि० सदाविनश्वरे •
 सतताख्यतः । चि० निरन्तरमुद्युक्ते
 ॥ सततमूर्तित्वतः ॥
 सततम् । न० स्वभावे । याज्ञिक्ये ॥
 चि० तत्त्वे न सहिते ॥ तत्त्वे न वास्त
 वरूपेण सहवर्त्तते इति ॥
 सतकः । चि० सभये । तर्कसहज
 र्तमाने ॥
 सती । स्त्री० दाद्यावय्याम् । उमाया
 म् ॥ साध्व्याम् । पतिव्रतायाम्
 ॥ साध्व्याम् ॥ विद्यमानायाम्
 ॥ सीराष्टमृदि ॥ प्रमाणान्तरवाधा
 योग्यायाम् ॥ इयं सत्यपत्नी । यथा
 । सत्यपत्नीसतीमुक्तेः पूजिताज
 गतीप्रिया । यथाविना भवेत्लोकौघं
 धुतारहितः सदा ॥ यत्र सत्यशक्ति
 नास्ति । तत्राविश्वासात् । मनुष्यः
 स्त्रीं न करोति । इति वस्तुतारहि
 ते । भवतीति युक्तमेव ॥ प्रतिष्ठाप्य
 न्दः प्रभेदे ॥ न गिसती ॥ यथा ।
 मुररिपोतवपदम् । नमतिसाननु
 सती । अस्ति । एकस्मिन्पत्नी ।
 असः । अट । असोरलोपः । उ
 गित्वान्ङीप् ॥
 सतीनः । पुं० वंशे । कलायि । वा
 यौ ॥
 सतीनकः । पुं० वंशे । कलायि । ख

सत्कदम्बः

शिङ्के । मटरइ० भा० प्र० ॥ क
 लायचिपुटः प्रोक्तः सतीनिवत्
 क्षामतः इति व्याडिः ॥ सतिषी
 वेदनः प्रभुः । सञ्चायोमितिस
 मासः । हलदन्तादित्यलुक् ॥ स
 तौनबाहुं करोति । अन्धेभ्योपी
 तिङः ॥
 सतीर्थः । पुं० परस्परमेकगुरोः
 शिष्ये । सहाध्यायिनि । समाने
 तीर्थे गुरौ वसति । समानतीर्थेषा
 सोतियत् । तीर्थेयः इति समान
 स्यसः ॥
 सतीलः । पुं० सतीने ॥ वंशे । इ०
 मुद्राङ्किताङ्गारावली ॥
 सतीलकः । पुं० सतीनके । मटर
 इ० भा० प्र० कलायि ॥ तिलेन
 तिलवत्कृष्णवर्णचिह्नेन सहवर्त्तते
 इति सतीलः । निपातनादिकारस्य
 दीर्घः । स्वार्थकः ॥
 सतीला । स्त्री० कलायविशिषे । नि
 शिङ्कायाम् । चिपुटे ॥
 सतुषम् । न० तुषयुक्तसस्ये ॥ धान्ये ॥ य
 था । सस्यं चैव गतं प्राहुः । सतुषं
 धान्यमुच्यते । आसंबितुषमित्युक्तं
 खिन्नमग्नमुदाहृतम् ॥
 सतूय्यः । वि० वादिवसङ्गिती । तूय्यैः
 तूय्यघोषैः सहितः ॥
 सवट् । चि० दृष्टायुक्ते । दृष्टिती ॥
 सत्कदम्बः । पुं० वंशभुवि । कदम्बे ॥

सत्ता

सत्कर्म । न० वेदविहितक्रियायाम्
 ॥ सत्कर्मयोग्यो न कर्मो नैवापः
 शौचकारणम् । यस्मिन्ननुदिते त
 स्मिन्ने देवाय भासते । इति विष्णु
 पुराणम् ॥
 सत्काञ्चनारः । पुं० रत्नकाञ्चने ॥
 सत्काण्डः । पुं० चित्रे ॥
 सत्कारः । पुं० श्रद्धातिशये ॥ साधु
 रयंतपस्वी ब्रह्मचर्ये वं क्रियमाणा
 यांस्तुतौ ॥ कौमुद्यादिषु ॥ यथा ।
 तस्मादेताः सदा पूज्याः भूषणा
 ष्छादनाशनैः । भूतधामे नरै
 र्निर्तयं सत्कारेषूत्सवेषु चेति । ए
 ताः ० नायः ॥ पूजायाम् ॥
 सत्कृतः । वि० कृतसत्कारे । पूजते
 ॥ आदते ॥
 सत्कृतः । स्त्री० सत्क्रियायाम् । स
 त्कारे ॥
 सत्क्रिया । स्त्री० सत्कारे । आदर
 स्थक्रियायाम् ॥ श्रवदाहादिक्रिया
 याम् । सत्क्रियायाम् ॥
 सत्तमः । वि० पूज्यतमे । साधीयसि । इत
 मे । अतिशोभने । अथ मे षामतिशयेन स
 न् । अतिशयनेतमविष्णुना वितितमम् ॥
 सत्ता । स्त्री० सजातीयविजातीयस्व
 गतभेदरहितानुभूतौ । विद्यमान
 तायाम् । साधुतायाम् ॥
 विधिषु । इति भाषापरिच्छेदः ॥
 भाषितम् ॥

सत्ताः

सत्तामात्रम् । वि० केवलपरमात्मैव
 स्वरूपे ॥
 सत्त्वः । पुं० श्रीरामे । दशमुखान्तके
 ॥ विष्णौ ॥ यथा । अतमेप्यन्तरे वि
 ष्णुः सत्त्वैः सह स्वधीतमे । सत्त्वा
 यामभवत्सत्यः सत्यरूपो जनाहं
 न इति कीर्त्ति ४८ अध्यायः ॥ अथ
 त्यह्ये । नान्दीमुखश्राद्धदेवे । य
 था । इष्टिशाहे क्रतुर्दत्तः ० सत्त्वो
 नान्दीमुखेऽसुः । नैमित्तिके काल
 कामौ । काम्येष्वधुरिलोचनाविति
 ॥ तपोलोकादूर्ध्वतनेलीके । सत्त्व
 लोके ॥ यथे त्वा मृगेन्द्रसहिताया
 म् । ततः सत्त्वधियः स्थानं सत्त्व
 लोकः स्वयम्भुवः । कामातिश
 यसम्पन्नः कोटयेन वसतश्च । सा
 वित्रीमूर्त्तिर्मत्स्यास्ते यत्र वेदाद्यसा
 नुगाः ॥ ततस्तपोलोकानन्तरम् ०
 सत्त्वैकबुद्धित्वात् । प्राप्तकल्पाधि
 पत्यस्य व्रह्मणः स्थानम् ० इत्यर्थः
 । न० कृतशुगे ॥ शपथे ॥ यथेः क्तं
 श्रीमहानिर्वाणे । सत्त्वव्रशीमिस
 हलप्यस्पृष्टाकीलं गुरुं हिमम् । ग
 हातीयं देवमूर्त्तिकुलशास्त्रं कुला
 मृतम् । देवीनिर्माल्यमथ वाक्यनं
 शपथे भवेत् । तथानृतं बदनम्
 त्यः कल्पान्तं नरकं व्रजेत् ॥ अपा
 पजनिकार्याणां त्यागिवायह्ये पिशा
 । तत्कार्यं सर्वं यामर्त्यैः स्वीकृतं

सत्या :

अपयेनयत् ॥ स्त्रीकारोत्पत्त्या
 दध्युत्पत्तमेकमेवने : । भमेणा
 पितमुत्पत्त्या दद्यादशाहं कथाशने :
 ॥ कुलधर्मोपि सत्येन विधिना चैव
 सेवितः । मेच्छायश्रेयसेन स्यात्
 कीलेपापायकेवलम् ॥ इति ॥ त
 थ्ये । अथ भिचारिणि । अन्तर्वि
 रोधिनि । यथा दृष्टार्थभाषणे । प्र
 माणे नावबुद्धस्यार्थस्य तस्यैव भाष
 णे । यथा च । यथा तिष्ठन्ति पुण्यानि
 सत्यमाश्रित्य पावन्ति । तथाऽन्त
 तसमाश्रित्य पातकान्यखिलान्यपि
 ॥ अतः सत्यविहीनस्तस्य पापा
 श्रयस्तथा । ताडनादुदमनाद्राजान
 पापाहं । शिवाज्ञया ॥ अथ लघ
 यमुक्तं पादो क्रियायोगसारे । यथा
 यं कथनं यच्च सर्वं लोकसुखप्रदम् ॥
 तत्सत्यमिति विज्ञेयं न सत्यं तद्वि
 पर्ययमिति ॥ तस्याकारोक्तोक्तम
 हाभारते राजधर्मो यथा । सत्यं स
 मताच्चैव दमश्चैव न संशयः । अमा
 त्स्यं च माचैव ह्रीं स्तिष्ठानसूय
 ता ॥ त्र्यामीध्यानमथार्थत्वं धृति
 सततं दया । अहिंसा चैव राज
 न्द्रसत्याकाराख्योदयेति ॥ सत्य
 प्रशंसा यथा । न हि सत्यात्परीध
 र्मो नानृतात्पातकं परम् । न हि मा
 तुः परीवन्तुनं गुरुमन्त्रं शतं प
 रः ॥ इ० ब्र० वै० पु० ॥ अपि च

सत्या :

महानिर्वाणतन्त्रे । प्रकटोऽवकली
 देविसर्बधर्मादुर्वलाः । स्यास्य
 त्येकसत्यमात्रं तस्मात्सत्यमयो भवे
 त् ॥ सत्यधर्मसमाश्रित्य यत्कर्म कु
 रते नरः । तदेव सकलं कर्म सत्यं
 जानो हि स ब्रूते । न हि सत्यात्प
 रीधर्मो न पापमनृतात्परम् । तस्मा
 त्सर्वस्मिन्नामर्थः सत्यमेकं समाश्र
 येत् ॥ सत्यहीनो ह्यथाप्युक्तसत्य
 हीनो ह्यथोक्तपः । सत्यहीनं तपो
 व्यर्थं मूर्खैर्वचनं यथा ॥ सत्यं क्वाप
 रम् । सत्यं हि परमं तपः । सत्य
 मूलाः क्रियाः सर्वाः सत्यात्
 परतरं न हि ॥ अतएव मया प्रोक्तं
 दुष्कृतं प्रलेकली । कुलाचारोपि
 सत्येन कर्तव्योऽन्यत्तभावतः ॥ गो
 पनादधीयते सत्यं न गुप्तरनृतं वि
 ना । तस्मात्प्रकाशतः कुर्यात्
 शौलिकः कुलसाधनम् । कुल
 धर्मस्य गुप्यर्थं नानृतं स्यात्तु गुप्
 सितम् । यदुक्तं कुलतन्त्रे पुनश्च
 प्रलेकली ॥ कृते धर्मस्तु पाद
 स्त्रे जायां पादहीनकः । द्विपादे
 द्वापरे देविपादमाचं कक्षौ युगे ॥ त
 चापि सत्यं बलवत्तपः खंजं दया
 पि च । सत्यपादे कर्तृत्वापि धर्मलिपः
 प्रजायते । तस्मात्सत्यं समाश्रि
 त्य सर्वकर्मणि साधयेत् ॥ कुलाचा
 रं विना यत्र नास्य पायः कुलीश्वरि

सत्यः

। तत्रानृतप्रविशत्युक्तानि श्रेय
संभवेत् । इति ॥ अश्वमेधसहस्र
ससत्त्वतुलयाधृतम् । अश्वमेध
सहस्र दधिसत्यमेकं विशिष्यते ॥ अ
नृतभाषणरूपवाग्वापारनिरोधि
अनर्वागनुवन्धियथाभूतायं वचने
। प्रियहितयथार्थभाषणे ॥ अवा
धिततात्पर्यं विषयेतत्त्वावेदकेवेदा
ख्ये प्रमाणे ॥ तदुपजीविनिपु-
राणादौ ॥ प्रमाणमूलेऽवाधितार्थे
वाक्ये ॥ सिद्धान्ते ॥ भूतपञ्च
के ॥ सच्छब्देन पृथिव्यपतीर्णांसि
त्यशब्देन वाय्वाकाशौ । सञ्चत्य
श्च । अनयोः समाहारः ॥ मम
दर्शने । परमार्थरूपे । अद्वैत
वस्तुनि । परमब्रह्मणि ॥ द्वैताद्वै
तयोः प्रमाणभूतवेदप्रतिपादात्वा
त्कस्य सतत्त्वकस्यासतत्त्वमित्या
काङ्क्षाया माहाचार्यः अद्वैतमे
व सत्यं । तस्मिन् । द्वैतं । न सत्य
मध्यस्तम् । रजतमिव । शुक्लिका
याम् । मृगदृष्ट्या यामिव । दक
स्फुरणम् । आरोपितं यदिष्टा ।
दद्वैतवस्त्वऽवस्तुनि द्वैते । युक्तं
नैव । तदास्यात् । सत्ये । अ
ध्यासो । भवत्ये । ऽसत्यानाम्
यद्यारोपणं । सुभयो । स्तदातिरि
क्तस्य कस्यचिद्भावः । आरोपणं
नशुच्ये । तस्मात् । दद्वैतसत्यताया

सत्यकारकतः

द्या ॥ एषा भूतेऽहेति श्रुतिरेव प्रमा
णमिव ॥ प्रत्यक्षाद्यनगतं ।
श्रुत्या प्रतिपादनीयमद्वैतम् । द्वै
तं न प्रतिपाद्यम् । तद्वत्त्वमेव लो
कसिद्धत्वात् ॥ ५४ ॥ इति ॥
भूतपञ्चके । सच्छब्देन पृथिव्यप-
तीर्णांसि । तद्वच्छब्देन वाय्वाकाशौ ।
सञ्चत्यश्च सत्यमित्याख्यानात् ॥
व्यक्तकालिततः पूर्वमूर्द्धमप्यक
रूपकम् । सतत्त्वमग्निनाशं च सत्यं त
द्वस्तुकथ्यते ॥ चि । तथ्यवति ॥ अ
वाधे ॥ सतसत्त्वासाधुः तत्र सा
धुरिति यत् । पारमार्थिके । यथा
। सत्यस्य सत्यः परमेस्वरः । स
त्यस्य भूतपञ्चकस्य सत्यः पारमा
र्थिको नाशियः विशिष्यमाणरूपः ॥
सत्यकामः । पुं । जाबालर्षी ॥ ईश्व
रे ॥ सतया अवितायाः कामात्यस्य सः ॥
सत्यगङ्गा । स्त्री । कामरूपदेशप्रसिद्धा
यानद्यां ॥
सत्यंकारः । पुं । अवश्यं मयैतत्क
र्तव्यमितिसत्यकरणे । सत्याप
ने ॥ सत्यस्यकरणम् । भावे च
अ । कारिसत्यायदस्येति मुम् ।
समयकरणे ॥
सत्यंकारकतः । चि । अवश्यं मयै
तत्कर्तव्यमितिसत्यं कृत्वा यद्वै यं
तस्मिन् । वयानां । साङ् । भा
प्र ॥

सत्ययानि :

सत्यतपाः । पुं० मुनिविशिषे ॥

सत्यधृतिः । पुं० ऋषिविशिषे ॥
त्रि० अतितथैर्ये ॥ सत्याप
वितथविषयाधृतियं स्य ॥

सत्यनारायणः । पुं० स्कन्दपुरा
णप्रसिद्धदेवताविशेषवृत्तिकवि-
तः ॥

सत्यपरः । पुं० परमेश्वरे ॥ स
तयंपरंश्रेष्ठंप्राप्तिसाधनं वस्मिन्सः ॥

सत्यफलः । पुं० वित्तवृत्ते ॥

सत्यभामा । स्त्री० श्रीकृष्णस्याष्टम
। १६ ध्यान्तर्गतमहिषीविशिषे ॥ दुर्गा
याम् ॥

सत्यभारतः । पुं० कृष्णद्वैपायने ।
वेदव्यासे

सत्यम् । अ० अर्जुनीकारे ॥ प्रश्ने
॥ अभ्युपगते ॥ प्रतिषेधे ॥ स
त्ये ॥

सत्यभारा । स्त्री० द्रव्यहीनसमहत्वां
नयाम् ॥

सत्यवज्रः । पुं० पौलुषिनास्मिन्
निविशिषे ॥

सत्ययुगम् । न० चतुर्युगानांप्रथम
युगे । कृते ॥ यथा । कृतं सत्य
युगं वेताग्नायी० हापरयज्ञियौ ।
कलिर्भक्त्यरक्कः कर्मयुगमिति त्रि
काण्डशेषः ॥

सत्ययानिः । पुं० परमेश्वरे ॥ स
त्यस्य भूतपक्षकस्य यानिः कारणम् ॥

सत्यवाक्यः

सत्ययौवनः । पुं० विद्याधरे ॥

सत्यरतः । पुं० सत्यव्रतराक्षः पु
त्रे ॥ व्यासे ॥ त्रि० सत्यवाचि ॥
सत्यरतः ॥

सत्यलोकः । पुं० समलोकान्तर्गत
लोकविशिषे ॥ यथा । षड्गुणे
नतपोल्लोकात् सत्यल्लोको विराजते
। अपुनर्मरिकायत्रल्लोकोऽसिद्ध
तः ॥ अनल्लोकापेक्षयैव षड्गुणे
न द्वादशकीव्युच्छायेन तपोल्लोका
नन्तरं सत्यल्लोकः । अपुनर्मरिकाः
• पुनर्मृत्युशून्याः ॥

सत्तावर्चः । पुं० ऋषौ ॥ त्रि० स
त्तावादिनि ॥

सत्तावान् । पुं० नृपाक्षरे ॥
त्रि० सत्तावाचि ॥ सत्यमस्यस्मि
न् मतुप् । मादुपधाया इति मतो
र्मल्लवः ॥

सत्तावतो । स्त्री० व्यासमातरि
। काल्याम् ॥ नारदस्य पत्न्याम् ॥
ऋषौ कमुनेभार्यायाम् ॥ सत्यवा
चि विष्टायाम् ॥ उगित्वान्डीप ॥

सत्यवतोसुतः । पुं० व्यासे ॥

सत्यवाक् । पुं० ऋषौ ॥ काकौ ॥
त्रि० सत्यवादिनि ॥ सत्यवाग
स्य ॥

सत्यवाक्यः । पुं० भगवतीपुराणप्रसि
द्धे मुनिविशिषे ॥ त्रि० सर्वासत्यवा
च्यसत्यवचने ॥ सत्यवाक्यमस्य ॥

सत्याग्निः

सत्यवादी । त्रि० यथार्थवक्त्रिः । स
त्योद्ये ॥

सत्यवृत्तः । त्रि० अकपटवर्तिते ॥

सत्यव्रतः । पुं० ईश्वरे । सत्यव्रतं
सङ्कल्पोद्य ॥ सूर्यवंशीयस्य च्यव
णस्यात्मजराजर्षिर्विशेषः । योसौ
त्रिशङ्कुसंज्ञामवाप ॥ त्रि० सत्य
सङ्कल्पे ॥

सत्यसङ्कल्पः । त्रि० अमोघवाञ्छिते
। ईश्वरे ॥ सत्याः सङ्कल्पायस्य ।

सत्यसङ्करः । पुं० त्रिशिरसि । श्री
दे । कुर्वरे ॥ कूटास्त्रवर्जितेशूरा
णांयुद्धे ॥ त्रि० सत्यप्रतिज्ञे ॥

सत्यसन्धः । पुं० केकयीतनये । भ
रते । जनमेजये ॥ त्रि० सत्यप्र
तिज्ञे ॥ सतासन्धाप्रतिज्ञायस्य ॥

सतासन्धा । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥

सत्या । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ जनकात्म
जायाम् । सीतायाम् ॥ व्यासमातरि
। सत्यवत्याम् ॥ सत्यभामायाम्
॥ विनापिप्रत्ययमित्युत्तरपदलोपः
॥ सत्यभाषिण्याम् ॥ अविनाशि
न्यां ॥

सत्याकृतिः । स्त्री० सत्यापने । मयै
तदवश्यं कर्तव्यमितितथ्यकरणे ।
सत्यक्रिया । साङ्ग० भा० प्रसिद्ध
निश्चये ॥ सत्यस्यकरणं । स्त्रियांक्ति
न् । सत्यादशपथे । इतिडाच् ॥

सत्याग्निः । पुं० अगस्त्यमुनी । च्

सत्ताजित्

डाकर्मानी ॥

सत्यानृतम् । न० वाणिज्ये ॥ सत्यस
हितमनृतम् । शाकपार्थिवादिः ॥

सत्यापनम् । न० सत्यङ्कारे । सत्या
कृतौ ॥ सत्यस्यकरणम् । सत्याप
पाशेतिणिजापुको । भावेत्युट् ॥

सत्योद्यम् । न० सत्यवद्ये । सत्यस्यवद
ने ॥ वदः सुपिक्वप्चेतिक्वप् ॥

सत्तम् । न० कृतौ । यज्ञे ॥ सदादा
ने ॥ आच्छादने ॥ अरण्ये ॥ कैत
वे ॥ यज्ञविशेषे । गवायनादिकृतु

विशेषे ॥ यच्चयजमानाएवसमाना
चत्विगादिरूपेण । कर्मकुर्वन्ति ।

तस्मिन् यज्ञे सदक्षिणे सतताद्भदा
ने ॥ धने ॥ गृहे ॥ कर्मणि ॥ सी

दस्यवाऽनेनवा । षट्त्वविशरणग
त्यवसादनेषु । छन् ॥ गृधुबीत्या

दिनावाचः ॥ सतः साधून्वा
यतेवा । ऋङ्पालने । आतीनुपस

र्गकङ्कतिकः । नपुंसकत्वात्सब्र
ह्मेति ॥

सत्तम् । अ० सहाय्ये । सहचावते ।
वैङ्पालने । अम् । यरोदित्वम् ॥

सत्तगाला । स्त्री० प्रतिश्रये । अद्भदा
नाद्युदवसिते ॥

सत्ता । अ० सहाय्ये ॥ सत्ताकलवैर्गा
हंस्याम् ॥ सहचायते । ऋङ् ।

क्षिप् ॥

सत्ताजित् । पुं० कृष्णस्येश्वरेश्वरे ।

सत्त्व :

सत्तायणम् । न० बहुयजमानके० वै
दिकेकर्मणि ॥

सत्त्वः । पुं० गजे । इस्तिनि ॥ अर्द्धे
। मेघे ॥ चि० जयशीले ॥

सत्त्वजातकम् । न० व्यञ्जनविशेषे ॥
यथा । मांसं बहुघृतेभृष्टं सित्काचै
ष्याम्बुनामुहुः । कीरकाद्यै समा
युक्तं परिशुष्कं तदुच्यते ॥ तदेव घृ
ततत्क्राव्यं प्रदिग्धं सत्त्वजातकम् ॥

सत्त्वौ । पुं० गृहपतौ । सदान्नादिदा
नकर्त्तरि गृहस्थे ॥ नाशौचं सत्त्व
णांसत्वे० नकारुणां स्वकर्मणि ॥
ऋत्विजि ॥ सत्त्वं० यज्ञतन्त्रमस्या
स्ति । अतश्च निठनावितीनिः ॥

सत्त्वः । पुं० न० अन्तौ ॥ न० प्रकृ
तेर्गुणविशेषे । प्रीत्यात्मके सत्त्वगुणे
॥ येतु प्रीतिर्नन्दुः स्वाभावादतिरि
च्यते० एषं दुःखमपि न प्रीत्यभा
वादप्यदिति मन्यन्ते० तान् प्रत्या
त्मयज्जम् । नेतरैतराभावाः सु
खादयः० अपितुभावाः० आ
त्मगदस्यभावबचनत्वात्० प्रीति
रात्माभावायेषां ते प्रीत्यात्मानः ।
भावरूपता चैषां गुणानामनुभवसि
द्ध्या० परस्पराभावात्मकत्वे तु परस्प
राश्रयापत्तेरेकस्याप्यसिद्धेरुभया
सिद्धिरिति भावः । सत्त्वं लघुप्र
काशकमिष्टं साङ्ख्याचार्यैः । य
त्सुखहेतुस्तत्सुखात्मकं सत्त्वम् ॥

सत्त्वविशालः

चेतोऽधर्मविशेषे ॥ यस्मिन् सति न
कुतश्चिद्भयमुत्पद्यते न कस्यामप्य
स्थायाम् बिषादः समुपजायते त
त्सत्त्वमिति व्याख्यातारः । तथा
हि । एकाकिनीवनवासिनि अराज
लक्ष्मण्यनीतिशास्त्रज्ञे । सत्त्वोच्छि
ते मृगपतौ० राजति गिरः परिण
मन्ति ॥ पिशाचादौ ॥ वले । परा
क्रमे ॥ द्रव्ये ॥ स्वभावे ॥ आत्मत्वे
॥ व्यवसाये । असुषु । प्राणेषु ॥
चित्ते ॥ रसे ॥ आयुषि ॥ धने ।
विषे ॥ यथा । अन्यदुच्छृङ्खलं
सत्त्वमन्यच्छास्त्रनियन्त्रितम् । सामा
नाधिकरण्यं हितेजसि मिरयोः कु
त इति ॥ जौषात्मनि ॥ अन्तः क
रणे ॥ निर्विकारमनसि ॥ यथा ।
व्यसनेऽभ्युदये वापि ह्यविकारे सदा
मनः । तत्तु सत्त्वमिति प्रोक्तमि
ति ॥ उत्साहमक्तौ ॥ चित्तधैर्ये ॥
सतीभावे । तस्य भावस्त्वतलो ।
सौदन्यस्मिन् गुणाद्याः । षट्त्वं ॥
अन्येभ्योऽपि दृश्यन्त इति त्वन्वा ॥

सत्त्वतनुः । पुं० वासुदेवे ॥

सत्त्वरम् । न० शीघ्रे । अविलम्बिते
। त्रि० तदति ॥ सहत्वरयावत्तं ते
। सहस्रसः ॥ अविलम्बिते क्रिया
विशेषणत्वादद्रव्यवत्मानं क्लीबम्
। द्रव्ये तु त्रिलिङ्गं ॥

सत्त्वविशालः । पुं० भुवः प्रभृतिस

सत्पथ :

त्यान्ते लोके । चि० सत्त्वबहुले ।
ऊर्ध्वसत्त्वविशालः ॥ सत्त्वेन विशा-
लः ॥

सत्त्वसंशुद्धिः । सौ० अन्तःकरणस्य
निर्मलतायाम् । श्रवणादिपरंपरा-
केणान्तःकरणस्यासम्भावनाविप-
रीतभाबनादिमलराहित्ये सम्य-
क्शुद्धिः । संशुद्धिः सत्त्वसं-
शुद्धिः । तस्याः सम्यक्ताभगवत्त-
त्त्वस्फूर्तिर्योग्यता ॥

सत्त्वसङ्ख्यः । पुं० चित्तभङ्गे ॥
प्रारब्धकार्यासिद्ध्युद्देशादः स-
त्त्वसङ्ख्यः ॥

सत्त्वसमाविष्टः । चि० सत्त्वेन अत्म-
ना । अत्मविवेकज्ञानहेतुनाचित्त-
गतेनातिशयेन । सम्यग्ज्ञानप्रति-
बन्धकरजस्तमोमलराहित्येन । आ-
समन्तात्फलान्वयविचारेण । आवि-
ष्टे व्याप्ते ॥

सत्त्वसम्पन्नः । चि० सङ्गाबाधपन्ने ।

सत्त्वस्थः । चि० सत्त्ववृत्तिप्रधाने ॥
पुं० विष्णौ ॥ सत्त्वसत्त्वगुणप्रका-
शात्मकमधितिष्ठतिपालनेपाधित-
याविष्णुरूपेणैतिसत्त्वस्थोविष्णुः
। यद्वासत्त्वेषुसर्वप्राणिषुजीवरूपे-
णान्तर्धामिरूपेणचतिष्ठतीतिसत्त्व-
स्थः । छ० । सुपिस्थइतिकः ॥

सत्पत्रम् । न० संवर्त्तिकायाम् ॥

सत्पथः । पुं० अर्चितेऽध्वनि ॥ स

सत्सारः

सासौपन्यास । सन्महदितितत्पु-
रुषः । समासान्तष्टच् ॥

सत्पुत्रः । पुं० सद्पत्ये ॥ सत्पुत्रे-
णतुजातेनवेणोपित्तिदिव्ययौ । पु-
त्रास्त्रोनरकात्त्रोतः सत्तेनसुमहा-
त्मना ॥

सत्पुरुषः । पुं० पूज्यमानपुरुषे ॥
सत्प्रतिग्रहः । पुं० साधुजनदत्तद्र-
व्यग्रहणे ॥ सद्भ्यः साधुभ्यः प्र-
तिग्रहोदानग्रहणम् । यथा । सप्त-
विंशतिगमाधर्म्याद्यालाभः क्रियो-
जयः । प्रयोगः कर्मयोगश्चसत्प्र-
तिग्रहएवचेतिमनुः ॥

सत्प्रतिपक्षः । पुं० तुल्यव्यक्ती । प्र-
तियोगिनि ॥ न्यायमते । साध्या-
भावसाधकहेत्वन्तरंयस्यतस्मिन्-
॥ यथा । शब्दोनित्यः श्रवणत्वात्
शब्दवत् शब्देऽनित्यः कार्यत्वाद्
घटवदिति ॥ यद्वा । ऋदेवङ्गि मा-
नूधूमात् । इत्यादीवहृत्यभावव्या-
प्यवदुधदादिरिति ॥

सत्फलः । पुं० दाडिमवृक्षे ॥ शोभ-
नफलवृक्षे ॥

सत्सङ्गः । पुं० साधुसङ्गमे । सधर्म-
वर्त्तिजनसमागमे ॥ यथोक्तकुला-
र्णवे । सत्सङ्गश्चविवेकश्चनिर्मलंन-
यनइयम् । यस्यनास्तिनरः सो-
म्यः कथंनस्यादमार्गगइति ॥

सत्सारः । पुं० खादिरे । खदिरसा

सदसद्भ्यामनिर्वचनीयम्

रे । वृक्षविशेषि ॥
 सद्युत्कारम् । न० अस्मूकृते ॥ युत्का
 रेणसहवर्त्तमाने ॥
 सदंशकः । पुं० कर्कटे । कुलीरे ।
 वि० दंशयुक्ते ॥
 सदंशवदनः । पुं० कङ्कपक्षिणि । र
 णालङ्करणे । आमिषप्रिये ॥
 सदञ्जनम् । न० कुसुमाञ्जने ॥
 सदनम् । न० वस्त्ये । भवने । गृहे
 ॥ सीदन्यत्र । षट् । अधिकर
 णे ल्युट् ॥ तेऽये । जले ॥ ग्लानौ
 ॥ यथा । दौर्बल्यसदनं काश्यं कु
 क्षिशूलमथारुचिमिति ॥
 सदव्ययः । वि० विनाशपक्षयोपल
 क्षितसर्वधिकारगूढ्ये । संस्थासौ
 अव्ययश्चेति कर्मधारयः ॥
 सदश्वः । पुं० दान्ताश्वे ॥
 सदः । स्त्री० न० सभायाम् ॥ सीद
 न्यस्याम् । षट् । असुन् ॥
 सदसदात्मकम् । न० स्वरूपपररूपा
 भ्यां निरूपणौ यस्यैव सर्वस्मिन् जगति ।
 जगच्चेदव्यवहारदृष्ट्या सत् ० परमा
 र्थदर्गं नेनासत् । तत्स्वरूपम् ॥
 सदसतीचात्मा स्वरूपं यस्य सत् ॥
 सदसद्भ्यामनिर्वचनीयम् । न० अत्रा
 नस्योत्कृष्टलक्षणे ॥ नेदमसम्भवि
 ० अज्ञानस्य सत्त्वे चिदात्मवद्वाधाभा
 वप्रसङ्गात् । असत्त्वे च ० वस्त्यामुता
 दिवदपरोक्षप्रतिभासानुपपत्तेः

सदागतिः

वाध्यप्रतीत्योक्तो ज्ञाने प्रसिद्धत्वाद्य
 त्तस्यानिर्वचनीयत्वम् ॥
 सदसद्योनिः । स्त्री० धर्माधर्ममिश्र
 त्वाद्वाङ्मनादिमनुष्येषु ॥ तेषु हि
 राजसंमिश्रफलं भुज्यते ॥ सदसतो
 र्योनिः ॥
 सदसद्वादौ । पुं० अकलङ्कचितयप्रभृ
 तेषु ० अर्हत्सु ॥
 सदसद्विकारम् । न० जगति ॥ सत्
 आकाशवायुरूपममूर्त्तभूतद्वयम् ०
 असत्तेजोजलभूमिरूपममूर्त्तभूत
 त्रयम् । तयोर्विकारं तत्परिणा
 मरूपं यत्तत् ॥
 सदस्यतिः । पुं० सभाधिपतौ ॥ स
 दसः पतिः ॥
 सदस्यः । पुं० विधिदर्शिनि । सभा
 यामन्यूनधिकविचारके ० ऋत्वि
 ग्विशेषे ॥ सदसिसाधुः । तत्र सा
 धुरितियत् ॥ सभ्ये ॥ सदसियज्ञ
 सभायामृत्विग्भ्योऽन्ये मिलिता ये
 ब्राह्मणास्ते सदस्यः ॥
 सदा । अ० सर्वकाले । सर्वदार्थे ॥
 सर्वस्मिन्काले सर्वैकान्यकिंय
 त्तदः कालेदा । सर्वस्य सोन्यतर
 स्यादि ॥
 सदाकारः । पुं० आत्मनि ॥ अस्ती
 त्वेतन्मात्रव्यवहारकारणभूतआ
 कारो यस्य सः ॥
 सदागतिः । पुं० वाते । वायौ ॥

सदानन्दः

सदागतिरस्य ॥ नाके ॥ निर्वाणे
 ॥ सदीश्वरी ॥ सूर्ये ॥
 सदाचारः । पुं० प्रातः कृत्यादि
 नियमाचरणेन साधु व्यवहारे । शि
 ष्टाचारे ॥ अथमनुः । तस्मिन्
 देशीयसाधारः पारम्पर्यक्रममागतः
 वर्णानां सान्तरालानां सदाचार उ
 च्यते ॥ तस्मिन् देशे । ब्रह्मावर्तदे
 शे ॥ सतामाचारः ॥ सदाचार
 वतापुंसां जितौ लोकावुभावपि ।
 विशिषः कालिकावामनपुराणादौ
 द्रष्टव्यः ॥ वि० तदति ॥
 सदाचारवान् । वि० सदाचारविशि
 ष्टे । सदाचारिणि ॥
 सदातनः । पुं० विष्णौ ॥ वि०
 नित्ये ॥ सदाभवः । सायश्चिर
 मिथ्यादिना । व्युत्पद्यमाना तुट् च ।
 सदातीया । स्त्री० एतावन्त्याम् ।
 सदानीरायासरिति ॥
 सदादानः । पुं० अभिमतङ्गे । ऐ
 रावते । हेरम्बे । लम्बोदरे ॥
 गन्धहस्तिनि । मत्तगजे ॥ न०
 नित्यदाने ॥ वि० सर्वदादानशी
 ले ॥ सदादानंशस्य ॥
 सदानः । पुं० समदे ॥
 सदाननः । वि० शोभनवदने । स
 तृपाननंशस्य ॥
 सदानन्दः । पुं० सदाशिवे ॥ सदा
 चानन्दः सन्० सर्वदास्थायी वा

सदाफला

चानन्दोयस्य । सतः साधून् चा
 नन्दयतीति तथा ॥ वि० सतता
 लहादयुक्ते ॥ यथा । ममानन्दे
 सदानन्दः सदानन्दो भविष्यति ।
 ममानन्दे निरानन्दोऽपिरानन्दो भवि
 ष्यतीति पुराणे भगवतो वाक्यम् ।
 सदानन्तः । पुं० खञ्जनखगे ॥
 सदानीरवहा । स्त्री० करतीयायाम् ॥
 सदानीरा । स्त्री० करतीयायां सरि
 ति ॥ गौरीविवाहसमये । शङ्कर
 करगलितसम्प्रदानतोयप्रभवत्वात् ।
 सदानीरंयस्याः चरजखलत्वात् ।
 तथाचात्र स्मृतिः । प्रथमे कर्कटे
 देवीत्यङ्गहारजखला । सर्दारक्तव
 हानद्यः करतीयां स्तुवाहिनीति ॥
 सदापुष्पः । पुं० नारिकेलवृक्षे ॥
 श्वताक्षे ॥ न० कुदे । मा
 ष्वे ॥
 सदापुष्पी । स्त्री० चरुणाक्षे । चा
 दिरूपुष्पिकायाम् ॥
 सदाप्रदः । वि० सततदातरि ॥
 सदाप्रसूनः । पुं० अर्कवृक्षे ॥ रा
 हितके ॥ कुन्दवृक्षे ॥
 सदाफलः । पुं० कृत्यफलम् ॥ उदु
 म्वरे । नारिकेलम् । बिल्वे ॥
 सदाफलानियस्मिन् ॥
 सदाफला । स्त्री० त्रिसन्धिपुष्पवृक्षे
 ॥ वाताङ्गुलिशिवे । सदावैष्णवः
 इ० भा० ॥ सदाफलानिदोषघ्नौ

सदृक्

रक्तपित्तप्रसादनी । कण्डूकण्डूह
रीचैव० वार्ताकीगुणवत्तरेतिराज
वस्त्रभः ॥

सदाभद्रा । स्त्री० गम्भार्याम् । भद्र
पण्याम् ॥

सदामुदितम् । न० दानपदवाच्या
यांपञ्चम्यांसिद्धौ ॥ त्रि० सर्वदा
हृष्टे ॥

सदायोगः । पुं० स्वस्वरूपाविर्भावे ॥
सदायोगी । पुं० विष्णौ ॥ शिवे ॥
सदाविभूतस्वरूपे ॥ सदायोगी
स्त्यस्य । इतिः ॥ अन्येषांचित्त
वृत्तिनिरोधरूपयोगवशात्स्वरूपा-
विर्भावः । ईश्वरस्यतुस्वरूपानाद-
रणात्स्वरूपयाथात्म्याविर्भावः
सर्वदास्तीत्यर्थः ॥

सदाशयः । त्रि० साधुनिप्राय ॥
सत्तन्त्राशयोयस्य ॥

सदाशिवः । पुं० महादेवे । शम्भौ
॥ सदासर्वदा० शिवं कल्याणं य-
स्य० यस्माद्वा ॥

सदृक् । त्रि० सदृशे ॥ समानमात्म-
नापश्यति० समानद्वेषपश्यतिवा
। दृशिर्प्रेक्षणे । त्वदादिष्वित्यत्र०
क्वोपिवाच्यद्वितिक्रः । दृक्षे चेति
समानस्यसादेशः । रूढिरियं ना-
चावयवार्थोग्राह्यः ॥

सदृक् । त्रि० सदृक्षे ॥ समानमा-
त्मनापश्यति० समानद्वेषपश्यति

सद्भावः

वा । दृशिर्० । त्वदादिष्विति०
क्रिन् । दृग्दृशवतुष्वितिसभावः
रूढिशब्दीयमितिनावदर्शनक्रिया
पेक्षास्ति ॥

सदृशः । त्रि० तुल्ये । समे । सदृशि
॥ समानमात्मना० समानद्वेषाप-
श्यति । दृशिर्० । त्वदादिष्वि-
तिक्रञ् । दृग्दृशवतुष्वितिसभा-
वः । रूढिरियमितिनावदर्शनक्रि-
यापेक्षास्ति ॥ उचिते ॥

सदृशन्दनमस्य । न० निष्फन्दे ॥

सदेशः । त्रि० निकटे । देशान्विते
॥ समानादेशोऽस्य ॥

सद्गतिः । पुं० ईश्वरे ॥ सन्ति
ब्रह्मवादिनः सन्तः० तैर्गम्यते
प्राप्यतेद्वतितथा ॥ स्त्री० श्रीभन-
गती ॥ त्वत्तद्वाचापाम्यष्ट ॥ स-
तीगतिर्बुद्धिरस्य ॥ सतामस्तिव-
त्क्षेतिविदुषांगतिः प्राप्यंस्थानं स-
द्गतिः ॥

सद्गुरुः । पुं० कौले ॥ यथोक्तं महा-
निर्वाणे । शक्तेशाक्तोगुरुः श-
स्तः शैवेशैवोगुरुर्मतः । वैष्णवे
वैष्णवः सौरिसौरोगुरुरुदाहृतः
॥ गाणपेगाणपश्चैवकौलः सर्वत्रसद्ग-
रुः । अतः सर्वात्मनाधीमान्कौ-
लादीनांसमाचरेदिति ॥

सद्भावः । पुं० अविद्यमानत्वशङ्कायां
विद्यमानत्वे । सतः सन्मात्रस्येय

सद्यशौच :

भावाधर्मः सत्त्वप्रमेयत्वादित्स्मि
न् ॥ अस्तित्वे । देवदत्तस्य पुत्रा
दिकमस्तीत्यस्मिन्नर्थे ॥

सद्भूतः । त्रि० सत्ये ॥

सद्यः । न० विष्मनि । निकेतने । गृहे
॥ तीर्थे । पानीये । नौरे ॥ सी
दत्यत्र । षट्छविपरणगत्यवसा
दनेषु । मनिन् ॥

सद्यः कृतम् । न० नामनि ॥ त्रि०
तत्कालकृते ॥

सद्यः प्राणकरः । त्रि० तत्क्षणात्ष
लकारकद्रव्यादौ ॥ यथा । सद्यो मां
सं नवान्नस्य बालासौक्ष्मीरभोजनम् ।
घृतमुष्णोदकञ्चैव सद्यः प्राणकरा
णि षट् ॥

सद्यः प्राणहरः । त्रि० तत्क्षणात्ष
लायुषानाशकद्रव्यादौ ॥ यथा । शु
ष्कमांसं स्त्रियोष्ठदुधाबालार्कस्तृ
णदधि । प्रभाते मथुनं निद्रासद्यः
प्राणहराणि षट् ॥

सद्यः शुद्धिः । स्त्री० सद्यः शौचे ॥ यथा
। देशान्तरमृते बाले सद्यः शुद्धिर्यं
तौ मृते ॥ इ० गारुडे १०७ अ
ध्यायः ॥

सद्यः शोथा । स्त्री० कपिकच्छाम् ॥

सद्यः शौचः । पुं० कार्वादिषु ॥ ते
यथा । कारवः शिल्पिनीष्वेयाः
दासो दासस्तथैव च । राजानो रा
जभृत्याश्च सद्यः शौचाः प्रकीर्तिं

सद्भृतिः

ताः ॥ विशिष्टागरुडकूर्मपुराणशु
द्धिविवेकादौ द्रष्टव्यः ॥

सद्यः । अ० तत्क्षणे । सपदीत्यर्थे
॥ समानेऽहनि० इत्यस्मिन्नर्थे० सद्यः
परुत्परार्थे० समद्वयादिना समानस्य स
भावेऽद्यस्चाहनिनिपात्यते ॥

यथा । सद्यो बलहरानारो सद्यो
बलकरं पयः । स्त्रियंगच्छेत् पयः पो
त्वा ताश्च तृणापुनः पिबेदिति ॥

सदास्कः । त्रि० नवीने । नूतने ॥

सदेराजातः । पुं० शिवे । मत्स्ये ॥

त्रि० तत्क्षणीत्यन्ते ॥

सद्योनिः । पुं० देवे । सुरे ॥ सा
त्त्विकेऽफलभुजि ॥ सतीयोनिः ॥

सद्योभावी । पुं० तर्णके । गोब
ल्मे ॥ त्रि० सत्क्षणात्षलकारकद्रव्यादौ ॥

सद्रूपः । त्रि० अथाध्यसूरूपे । सर्व
दास्याधिभूतसूरूपे ॥ सत्सदास्यायी
रूपं यस्य ॥

सद्भक्ता । पुं० सत्कथने । सद्यः सौव
ज्ञाच ॥

सद्भूतम् । न० सत्त्वरिचे । साधुसु
भावे ॥ त्रि० तद्युक्ते ॥ यथा ।
नासमञ्जसशीले सुसहासौतकदा
चन । सद्भूतसंनिकर्षी हि चणार्द्धम
पिशस्यते ॥

सद्भृतिः । स्त्री० शास्त्राविरुद्धजोवने
॥ प्रमाणान्तरवाधायै ग्यायां ब्रह्मा
कारायां वृत्तौ ॥ सतीचासौ भृतिश्च

सध्यङ्

सतिसर्वदास्त्राविनिवृत्तिर्वा ॥
 सदृष्टिभाक् । चि० सदृष्टिविशिष्टे
 । यथा । पथ्याग्निनांशीलवतांनरा
 षांसदृष्टिभाजांविजितैन्द्रियाणा-
 म् । एवंविधानामिदमायुरवधि
 न्यंसदावृद्धमुनिप्रवादः ॥
 सधर्मचारिणी । स्त्री० गृहिण्याम् ॥
 सधर्मा । चि० तुल्ये ॥ समानधर्मी
 यस्यसः ॥ धर्मादिनिष्कृत्वात् ॥
 सधर्मिणी । स्त्री० समानधर्मवत्या
 म्भाष्यायाम् । पत्न्याम् ॥ सहध-
 र्मिस्त्यस्याः । कर्मसुपत्त्यासहा
 धिकारात् । धर्मशीलवर्णान्ताच्चे-
 ति० इति० । विपसर्जनस्त्रेतिवा-
 सः ॥
 सधर्मि । चि० समानधर्मचारिणि ।
 सधर्मा । स्त्री० पतिव्रताम् ॥
 सधिः । पुं० चम्पी ॥ सहधारणे ।
 सहस्यती ॥ धानधिः । सहधि-
 सधिः ॥
 सधिः । पुं० वृषभे ॥ सहते । षड्०
 । सहधयेतीसन् ॥
 सध्रीची । स्त्री० सख्याम् ॥
 सध्रीचीनः । चि० समीचीने ॥ विभा-
 पाश्चेरिति० खः । सहस्यसधिः ॥
 सध्यङ् । वि० सहधरे । सहगच्छति
 । सहस्यति । ज्वलगादिमाश्चैः
 विन् । सहस्यसधिः । धनदिता
 मितिनिष्कृत्वापः ॥

सनन्दनः

सनः । पुं० घण्टापाटलिद्वये ॥ पुं०
 स्त्री० हस्तिवर्णास्फाले ॥ दाने ।
 सनीतिषण्णुदाने । प० षष् ॥ वि०
 षष्ठ्यङ्गिते ॥
 सनक्तः । पुं० विष्णोः पारिषदभेदे
 । ब्रह्मणः सुते । मुनिविशेषे ॥
 सनत् । च० नित्यार्थे ॥
 सनत् । पुं० ब्रह्मणि । दृष्टिर्था ॥
 सनत्कमारः । पुं० वैद्यसंहिताप्र-
 केतरिव्रह्मणः पुत्रे । वैधाचे ॥
 सनत् । नित्यकुमारः । ब्रह्मा । स-
 नत् । ब्रह्मातमकुमारोऽपत्यम् ॥
 तन्मकारणमुक्तं हरिबन्धे । यद्योत्प-
 न्नस्तथैवाहकुमारइतिविद्भिमा-
 म । तस्मात् सनत्कमारोऽपत्यम्
 नामप्रतिष्ठितम् ॥ इति । जिना-
 नांदादयसावभौमानागतसावभौ-
 मविशेषे ॥ न० उपपुराणविशेषे ॥
 सनन्दः । पुं० सनन्दने । ब्रह्मणः
 पुत्रे । सयथा । सनक्तसुसनन्दसु
 सनातनमथात्मभूः । सनत्कुमा-
 रसुनीननिष्क्रियानूर्द्धरेतसः ॥
 षष्ठ्यङ्गितसम्बन्धः ॥
 सनन्दनः । पुं० ब्रह्मणस्तुर्थे पुत्रे ॥
 यथा । धर्मस्यभार्याऽहंसाख्यात-
 स्यापुत्रचतुष्टयम् । सम्प्राप्तं मुनि-
 श्राद्धं श्रयोगशास्त्रविचारकम् ॥
 षष्ठ्यङ्गितः सनत्कुमारोभूत् । द्वि-
 तीयसनातनः । तृतीयः सन-

सनातनी

कोनामचतुर्थसमन्दनइति ॥ स
नत्कुमारे ॥

सनपणी । स्त्री० असनपण्याम्
सना । अ० नित्ये ॥ सनति । षणस
भक्तौ । आप्रत्ययः ।

सनाखलः । पुं० सनखले ॥ यथा ।
महेन्द्रभीमबिमलकुरुक्षेत्रगयाः
खलाः । सनापदोत्तराः सादृष्टा
साः सनखलाः खग ॥

सनात् । अ० नित्यार्थे ।

सनातनः । पुं० अच्युते । विष्णौ ॥
शिवे ॥ अजी । वेधसि ॥ पितृणाम
तिथौ ॥ दिव्यमनुष्ये । ब्रह्मणः पु
त्रे । मुनिविशिषे ॥ परम्पराप्राप्ते । उ
पाधिपरिच्छेदेपिबस्तुतः परमात्म
स्वरूपत्वान्नित्ये । आत्मज्ञानंविनास्ते
तुममक्येसंसारवृत्ते ॥ चि० स्थिरे
। मुनिखले । सर्वदैकरूपे । अवि
नाशिनि श श्रुते ॥ सनाभवः ।

सायश्चिरामतिव्युद्युलौतुट्च् ॥
अनादिपरम्परागते । चिरन्तने ॥

सनातनी । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ सरस्व
त्वाम् ॥ दुर्गायाम् । भवान्याम् ॥
निर्बचनन्तु । सर्वकालेसनाप्रोक्तं
विद्यमानेतनीतिच । सर्वचसर्व
कालेषुविद्यमानोसनातनीति ॥ अ
पिच । निर्गुणस्यचनित्यस्यवाचक
ससनातनः । सदानित्यानिर्गुणा
वाकीर्तितासासनातनीति ॥ टि

सनिष्ठीवम्

त्वान्डीप् ॥

सनात्कुमारः । पुं० ब्रह्मणः पुत्रे ।
सनत्कुमारे ॥ सनात् । नित्यं कु
मारः ॥

सनाथः । चि० सस्वामिके । नाथव
ति ॥

सनाथा । स्त्री० पतिवक्ष्याम् ।
सनाथिका ।

जीवहर्तृकायाम् ॥

सनाभः । पुं० सौदरेभ्रातरि ॥

सनाभिः । पुं० ज्ञातौ । सपिण्डे ॥
सहोदरे । समानानाभिर्मूलपुरु
षोऽस्य । ज्योतिर्जनपदेतिसमानम्य
सः ॥ त्रि० तुल्ये । सदृशि ॥

सनामकः । पुं० शिभाश्रुते ॥ चि०
समाननामवति ॥

सनिः । स्त्री० भक्तौ । दाने ॥ सना
ति । षण्णुदाने । खनिकषीत्यादि
ना० इन् ॥ सननंवा ॥ अर्धे ष
णायाम् । गुर्वादिप्रार्थनयाकचिद
र्थेनियोजने ॥ यथा । हेस्वामिन्म
माभिषेकंकुरु । अपिच । त्राहिना
यकुलाचारनलिनीकुलवज्रभ । त्वत्
पादास्मोरुहच्छायांदिभिमूर्छि कृपा
निधे० इति ॥

सनितः । चि० प्रतिपन्ने ॥

सनिष्ठीवम् । न० सन्ने प्रवचसि । स
निष्ठेवे । निष्ठेवनम् । छिबुनिर
सने । वज्र । लघूपधगुणः । ट

सन्तति :

धादरादित्वादीकारः । सहनिष्ठौ
वेन० स्नेष्पकणादिनिर्गमनेनवर्त्त
तेद्वतिसनिष्ठौवम् ॥ त्रि० तद्वति ॥
सनिष्ठेवम् । न० सस्नेष्पवचसि । अ
म्बूकृते । निष्ठेवनम् । निष्ठेवः ।
। षिवु० । घञ् । लघूपधगुणः ।
सहनिष्ठेवेनश्नेष्पकणादिनिर्गमने
नवर्त्ततेद्वतिसनिष्ठेवम् ॥ अम्बूकृ
तंसनिष्ठेवमित्यमरः । त्रि० त
द्वति ॥

सनी । स्त्री० सनिशब्दार्थे ॥

सनीडः । त्रि० निकटे । समीपे ।

उपकण्ठे ॥ समानं नीडं वासस्था
नमस्य । सहनीडनेतिवा ॥

सनुतर् । अ० अन्तर्धाने ॥

सन्ततः । पुं० ज्वरविशेषे ॥ तल्लज्ज
णं यथा । सप्ताहं वा दशाहं वा द्वाद
शाहमथापि वा । सन्तत्यायेऽविस
र्पी आत्सन्ततः सनिगद्यतद्वति
॥ विकल्योवातिकादिभेदात् । स
न्तत्यानैरन्तर्येण । अविसर्पी अपरि
त्यागी ॥ न० सतते ॥ त्रि० त
द्वति ॥ व्याप्ते ॥ विस्तीर्णे ॥ सन्त
न्यतेस्म । तनु० । क्तः । अनुदात्तो
पदेशेतिनलोपः । समोवाहिततत
थोरितिपक्षे मलोपाभावः ॥

सन्ततम् । अ० सातत्ये ॥

सन्तताभ्यासः । पुं० स्वाध्याये ॥

सन्ततिः । स्त्री० गोत्रे । अभिजने ।

सन्तानः

सन्ताने ॥ पङ्क्तौ । पुत्रपौत्राणां
पारम्यर्थे ॥ विस्तारे ॥ तनये ॥
दुहितरि ॥ सन्तन्यते । तनोतिस्त्रि
यांतिन् । पारम्पर्ये ॥

सन्तप्तः । त्रि० अध्वगमनादिनाश्रान्ते
। तत्पर्वायायथा । सन्तापितस्तुस
न्तप्तौधूपितधूपायितौचदूनश्चेति
॥ सन्तप्यतेस्म । तपसन्तापे । क्तः
अकर्मकत्वात् कर्त्तरिवाक्तः ॥ प
रमोद्विग्ने ॥ अग्निजतापयुक्ते ॥

सन्तमसम् । न० विष्वग्धात्ते । व्याप
काभ्यकारे ॥ समन्तात् सर्वतः ॥
तमः । अवसमन्धेभ्यस्तमसङ्गत्य
च् ॥

सन्तरथम् । न० तरणे । पारगमने ।

ज्वनपूर्वकदेशान्तरगमने ॥

सन्तर्हन्म् । न० दृढसंश्लेषे ॥

सन्तर्पणम् । न० प्रीणने । तप्तौ ॥

द्राक्षादाडिमखर्जुरीकदलीशकर्करा

लाक्षाचूर्णमध्वान्यसम्मिलिते ॥

त्रि० तप्तिकारके ।

सन्तर्पितः । चि० सम्यक्प्रीणिते

सन्तानः पुं० सन्ततौ । विस्तारे ॥

गोत्रे । वंशे । अन्ववाये ॥ अप

त्ये ॥ सन्तन्यते । तनुविस्तारे ॥

घञ् ॥ सुरद्रुमे । कल्पवृक्षे ॥

सम्यक्तनीतिपुष्पाणिज्वलितौति

सूर्चं तनोतीरुपसङ्ख्यानाम् ॥

सम्यक्तन्यन्तेपुष्पाण्यस्मिन्नित्यधि

सन्तुष्ट :

करणे हवष्टेतिवञ्च्वा ॥
 सन्तानिका । स्त्री० मर्कटजालकी ॥
 कुरिकाफलि । फले ॥ जीरादिसा
 रे । मलाइ० इ० भा० ॥ सन्तानि
 कागुरुः भीतावृष्यापित्तस्रवातनु
 त् । तर्पणीवृक्षोस्निग्धावलासव
 लशुकदा ॥
 सन्तापः । पुं० अग्निजतापे । सञ्ज्व
 रे ॥ सन्तापयति । तपसन्तापे ।
 ग्यन्तः । पचाद्यच् ॥ सम्यगुत्तापे
 । औष्ण्ये ॥
 सन्तापनः । पुं० स्मराशुगविशेषे ॥
 त्रि० सम्यक्तापकारके ॥
 सन्तापितः । त्रि० अध्वादिमाश्रान्ते
 । सन्तापे ॥ सन्ताप्यतेस्म । तपदा
 हेचुरादिः । क्तः । अकर्मकत्वा
 त्कर्त्तरिवाक्तः ॥
 सन्तारः । पुं० सन्तरणे ॥
 सन्तिः । स्त्री० दाने ॥ अवसाने ॥
 पुं० मृत्ये ॥
 सन्तुष्टः । त्रि० उत्पन्नालम्प्रत्यये । नि
 वृत्तसुष्टे । सन्तोषयुक्ते ॥ यथा ।
 अप्राप्तं हिपरित्यज्यसम्प्राप्ते समतां
 गतः । अदृष्टखेदाखेदोयः सन्तु
 ष्टइतिकथ्यतइति ॥ असन्तुष्टादि
 जानष्टाः सन्तुष्टाश्चमहीभुजः । स
 कृष्णगणिकानष्टानिर्लज्जाचकुला
 कृणा ॥ पुं० अश्वखरजि । खच्चरइ०
 भा० प्रसिद्ध ॥

सन्दानम्

सन्तुष्टः । त्रि० विष्टे । व्याप्ते ॥
 सन्तोषः । पुं० विद्यमानभोगोपकर
 णादधिकस्यानुपादित्सारूपायां चि
 त्तवृत्तौ । आनमने । यदृच्छालाभ
 सन्तुष्टौपलाभेचाविषादे । अलम्
 दूधौ । यथासम्भवभृत्यात्मव्राणधा
 रणावश्यकपञ्चयज्ञाद्यनुष्ठानमात्रो
 चित्तधनानधिकायांस्तुष्टायाम् ॥
 सन्तोषामृतदत्तानांयत्सुखंशान्त
 चेतसाम् । कुतस्तदुधलुब्धानामि
 तश्चेतस्यभावताम् ॥ धृत्तौ । स्वा
 स्थ्ये ॥
 सन्तासः । पुं० साध्वसि । भयि ॥
 सन्दंशः । पुं० कङ्कमुखे । सन्दसीति
 ख्यातेल्लोहयन्त्रविशेषे । एकाङ्गानु
 बादेनविधीयमानयोरप्यङ्गयोरन्तरा
 लेभिहितत्वंसन्दंशः ॥ नरकवि
 शेषे ॥
 सन्दंशिका । स्त्री० सुचुड्याम् ॥ लौ
 हयन्त्रविशेषे । कातारि० इ० गौ०
 दे० भा० प्र० ॥
 सन्दर्भः । पुं० प्रबन्धे । रचनायाम्
 । ग्रन्थने ॥ प्रकरणे ॥
 सन्दर्शनम् । न० साक्षात्कारे । सं
 दृश्यते । दृशिर्० । व्युट् ॥ स
 म्यक्प्रकारेणदर्शनंवा ॥
 सन्दष्टः । त्रि० सम्यक्प्रकारेणदृष्टे
 सन्दानम् । न० दामनि । देहान
 कालिपादबन्धनरज्जौ ॥ सन्दोयते

सन्दिष्टार्थः

सम्पूर्णाद्वाण्बन्धनकृत्यऽस्माकृत् ॥
 पुं० गजस्याष्टौवतीरघोभागे ॥
 सन्दानिका । स्त्री० खरिखदिरे ।
 षिट्खदिरे ॥
 सन्दानितः । वि० बध्ने ॥ सन्दान्य
 तैस्म ॥ दानखण्डने । क्तः ॥
 सन्दानिनी । स्त्री० गोगृहे ॥
 सन्दावः । पुं० पलायने । प्रद्रावे
 ॥ सन्दबनम् । दुगतौ । समि
 युद्रदुषङ्कतिघञ् ॥
 सन्दाहः । पुं० मुखताल्खोष्ठदा
 हे ॥
 सन्दिग्धः । वि० संशययुक्ते । सं
 शययुक्ते ॥ सन्दिद्यतेस्म । दिह् ।
 । क्तः ॥
 सन्दिग्धमतिः । वि० सन्देहविष
 यीभूतबुद्धियुक्ते ॥
 सन्दिग्धार्थः । पुं० सन्देहविषयो
 भूतार्थे ॥ वि० तद्विशिष्टे ॥
 सन्दिहः । वि० बध्ने । अस्यपर्यायाः
 । षट्सन्दानितंमूतमुदितंसन्दि
 तंसितमिति ॥ सन्दोयतेस्म । दा
 अवखण्डने । क्तः ॥ सन्द्यतेस्म ।
 वा ॥ यथिते ॥
 सन्दिष्टम् । न० वार्तायाम् । स
 न्देशे । वि० व्याहृते । उक्ते ।
 कथिते ॥
 सन्दिष्टार्थः । वि० सन्देशहरे ॥
 इ० कथित् ॥

सन्देशहरः

सन्दिहानः । वि० सांशयिके । य
 था । सन्दिहानः सांशयिकः स
 शयापन्नमानसः ॥
 सन्दिह्यमानः । वि० संशयविषयी
 भूते । सांशयिके ॥
 सन्दो । स्त्री० खट्वायाम् ॥ निषद्या
 खट्टिकासन्दोतिचिकाण्डशेषः ॥
 सन्दोमः । वि० प्रज्वलिते । जलउ
 ठा० इ० भा० ॥ यथायावत्तिष्ठ
 तिदेहोयंतावत्तत्त्वंसमभ्यसेत् ।
 सन्दोमं भवनेकीनुकूपं खनतिपाव
 ति ॥ सन्दोप्यतेस्म । दौपीदौमौ
 । क्तः । ईदित्वाङ्नेट् ॥
 सन्दोप्यः । पुं० सबूरशिखावृक्षे ॥
 सन्दृशः । वि० सन्दर्शनविषये ॥
 नसन्दृशेतिष्ठतिरूपमस्य ॥
 सन्देशः । पुं० संवादः । सन्देशा०
 इ० भा० ॥ घोटकस्यहयोरपिद
 न्तप्राख्योर्मध्यवर्तिनीदौदौदन्तौ
 सन्देशावुच्येते ॥ सन्दिश्यते । दि
 शः । हलद्येतिघञ् ॥
 सन्देशवाक् । स्त्री० वाचिके । परे
 णोक्तार्थस्यपरम्प्रत्युक्तौ ॥ सन्दि
 श्यतेद्वतिसन्देशः । सन्देशार्थः
 तस्यवाक् ॥ सन्दिष्टोर्थीययिच्यते
 सा ॥
 सन्देशहरः । पुं० दूते । सन्देशं
 वचिकंहरति । ङ्ङ् ॥ हरतिरनु
 यमनेऽच् ॥

सन्धाता

संदेशहारकः । पुं० दूते ॥ संदेश
हारकः ॥

सन्देहः । पुं० विधिकित्सायाम्
। संशये । हृदयशङ्की ॥ यथा ।
व्याख्यानतोविशेषप्रतिपत्तिर्नहि
संदेहादलक्षणमिति । नहि सन्देह
मात्रादलक्षणताभवति । पुनः प्र
माणान्तरेण निश्चयोत्पादयति ।
संदेहनम् । दिह उपचये । भा
विषञ् । देहमध्यभागे ॥ सन्दि
ह्यते । उपचयीयते इति वा । पृथि
व्यादिभूतैरुपचितैश्चरीरे । अल
ङ्कारविशेषे ॥ यथा । विषयो विष
यीयचसादृश्यात्कविसम्भतात् ।
संदेहगोचरी स्यातां संदेहालङ्कृति
स्येति ॥

सन्दोहः । पुं० विसरे । समूहे ॥
सन्दुह्यते । दुष्टप्रपूरणे । घञ् ॥
सन्द्रावः । पुं० पलायने । अस्य प
र्यायायथा । प्रद्रावीद्रावसन्द्रावस
न्द्रावाविद्रावेद्रवः । अपक्रमोपथा
नञ्चेति ॥ सन्द्रवणम् । द्रुगती
। समियुद्रदुबद्धतिघञ् ॥

सन्धा । स्त्री० स्थिती ॥ प्रतिज्ञा
याम् ॥ सन्धाने । सन्धानम् ।
अववा । डुधाञ् । आतङ्गो
पसर्गश्च ॥

सन्धाता । पुं० श्रीहरी ॥ कर्मफ
ले । पुरुषान्सन्धाति । डुधा

संधिः

ञ्० । लृच् । सन्धत्तसंयोग्य
तिकर्मफलैः पुरुषान्वा । चि०
सन्धानकंत्तरि ॥

सन्धानम् । न० अभिषवे । मुराक
रणे । सुरात्पत्तिप्रकारे । मदचु
आवना० वृ० भा० ॥ सङ्कट्टने
। मिथोऽयवसंयोगने । जोड
जोडना० वृ० भा० ॥ सन्धीय
ते । डुधाञ् । ल्युट् ॥ का
ञ्जिके ॥ मदिरायाम् ॥ अवदंशे
॥ सौराष्ट्रे ॥ धनुषि शरयोऽजने ॥
यथा । तदाशुक्रतसन्धानं प्रति संह
रसायकम् । आतं चाणायवः श
स्त्रं न प्रहर्तुमनागति ॥

सन्धानितः । चि० सन्धानविशि
ष्टे । सङ्कट्टिते ॥ वृत्तच् ॥
सन्धानी । स्त्री० स्वर्णरूप्यान्यसद्म
नि । लुप्यशालायाम् ॥ संधा
ने । संधिकायाम् ॥

संधाय्यः । चि० अनुष्ठेये ॥

संधिः । पुं० राज्ञां षड्गुणान्तर्ग
तगुणविशेषे । स्वर्णादिदानेन वन्
धादिभिः प्रीत्युत्पादनान्मैत्रौ क
रणे । पणवंधेनैकाग्र्ये । अरिवि
जिगीषाव्यवस्थाकरणरूपे । ऐक्य
संधौ ॥ उभयोर्मेलने ॥ यथा ।
शत्रोर्द्विधिपरिज्ञाययं स्वस्थनिरी
क्ष्य च । स्वामिने कथयेत्संधिमन्वी
हितकरप्रभो ॥ तथाचोक्तं रामा

संधि :

यथेमाख्यावता । यथा । ततस्तु
महाप्राप्तिमाख्यावात्रामराक्षसः ।
रावणस्यैव : श्रुत्वा मातुः पैता
महेऽब्रवीत् ॥ विद्यास्वभिविनो
तीयोराक्षराजन्नयामुगः । स
शास्त्रिचरमैश्वर्यमरीशकुतेवशे
॥ सन्धानोद्दिक्कालेनविष्टहृणं
छारिभिः सह । स्वपक्षदर्शनं कुर्व
न् महदैश्वर्यमश्रुते ॥ ह्रीयमा
नेनकर्त्तव्योराज्ञासन्धिः समेन
च । नशब्दमवमन्येतज्यायान् कु
र्वीतविग्रहम् ॥ अधिकबलस्तुशत्रुं
नावमन्येतनेपिचेतः । किन्तुतेन
सहविग्रहं कुर्वीत । ह्रीयमानः स
मस्यसन्धिकुर्यादित्यर्थः ॥ तन्म
ह्यरोचतेसन्धिः सहस्रमेणरावण
। यदर्थमभियुक्तोः स्मसाचतस्मै
प्रदीयताम् ॥ तस्यदेवर्षयः स
र्वगन्धर्वाश्चयैषिणः । विरोधं
मागमस्तेनसन्धिस्तेनचरोच्यतामि
तिसन्धीयतेपूर्वीतररूपेऽस्मिन्निति
सन्धिः संयोगे । श्लेषे । सन्धा
ने ॥ सन्धानम् । भावेऽपि ।
पर्वसन्धी ॥ सन्धीयतेदानादिक
मस्मिन् । उ, धाञ् । उपसर्गे
चाः किः ॥ सुरुद्धायाम् ॥ भ
गे ॥ योनौ । सङ्कटने । एकप
क्षेनजीविनांसङ्गे । सावकाशे ॥
रूपकाणांमुखाद्यङ्गे । नाभ्याङ्गे ॥

संधिपूजा

यथा । मुखं प्रतिमुखं गर्भोऽवमर्शं
पसंहतिरितिसम्भवइति । भेदे ॥
व्याकरणेतुः वर्णद्वयमेकने । स
हितायाम् ॥ तत्रचक्षुषम्वया
अर्द्धमात्रोच्चारणकालेनाव्यवहितयो
र्वर्णयोर्द्विततरोच्चारणसन्धिरिति ।
सन्धिविधायकसूत्रविहितकार्यं वा
सन्धिका । स्त्री० अभिषवे । मद्यस
सन्धाने ॥
सन्धिचौरः । पुं० चौरविशेषे । कु
म्भिले । हारके ॥
सन्धिजा । स्त्री० पुष्पविशेषवृक्षे ॥
त्रिसन्धी ॥
सन्धिजीवकः । त्रि० कुसुमाविभवा
न्वेषिणि । पार्श्वके ॥
सन्धितः । त्रि० संधियुक्ते मिलिते ॥
सन्धित्स्वः । त्रि० सन्धातुमिच्छौ ।
दधातेः सन्नप्तादुप्रत्ययः ॥
सन्धिनालः । पुं० सुगन्धिद्रव्यविशेषे ।
नखे । शङ्खे ॥
सन्धिनी । स्त्री० कृतमैथुनादाहवि
। वृषभाक्रान्तायाम् ॥ अकालदु
ग्धोस्तायाम् । देहकालेऽस्याः ।
ब्रीह्यादित्वादिनिः । अवश्यंसन्ध
ते वा । आवश्यकैषिणि
सन्धिपूजा । स्त्री० शार्दीयमहापू
जान्तर्गततृतीयपूजायाम् ॥ यथा
। अष्टमीनवमीसन्धीतृतीयाखलुकथ्य
ते । तत्रपूज्यात्वहंपुत्रयोगिनीग

संध्या

असंयुता ॥ अपिच । अष्टम्यांसं
धियागेसकलपरिजनैः पूजयेत्स
त्वभावे रिति ॥

संधिवंधः । पुं० भूमिचम्पके ॥

संधिवंधनम् । न० शिरायाम् ॥

संधिखा । स्त्री० सुरुङ्गायाम् । गू

ठमार्गे । सुरङ्ग० इ० भा० प्र०

॥ नद्याम् ॥ मन्दिरे । ओक

सि ॥

संधिवल्ली । स्त्री० चिसन्धिपुष्पे ।

संधिवेला । स्त्री० कालविशेषे ।

अहोरात्रादिमेलनकालरूपे ।

संधिहारकः । पुं० कुम्भिले । स
ंधिचौरे ॥

संधुक्षिकः । त्रि० प्रदीपे ॥

सन्ध्यम् । न० स्वप्नस्थाने ॥ संध्यं

स्वप्नस्थानमिति वेदेदर्शनात् ॥

सन्ध्या । स्त्री० पितृप्रस्थाम् ॥ नदी

विशेषे । युगसन्धौ ॥ चिन्तायाम्

संशये । सौमि ॥ संधाने ॥ कुमु

मान्तरे ॥ दुर्गायाम् ॥ अहोरात्र

संधौ ॥ यथा । अहोरात्रस्यः

संधिः सूर्यनक्षत्रवर्जितः । सा

तुसंध्यासमाख्यातामुनिभिस्तत्त्वद

र्शिभिरिति । कालभार्येयम् । य

थाकालस्यतिस्रोभार्यासंध्यारात्रि

दिनानिच । याभिर्विनाविधावाच

सङ्गाकर्तुं न शक्यत इति ॥ संध्या

रात्रिवहिनानामपि कालाधीनत्वात्

सन्ध्या

स्त्रीसदृशत्वात्स्त्रीत्वम् ॥ प्रातर्मध्याह्न

सायाह्नरूपकालविशेषे ॥ त्रिकालवि

हितैकमविशेषम् ॥ अतोक्तमहानिर्वाण

तन्त्रे । संध्यात्रैकालिकीकार्यावेदि

कीतान्त्रिकीक्रमात् । उपासनाया

भेदेन पूजां कुर्याद्यथाविधि ॥ ब्रह्म

मन्त्रोपासकानां गायत्रीजपनात्प्र

ये । ज्ञानाद्ब्रह्म तितद्वाच्यं संध्या

भवति वैदिकी ॥ अन्येषां वैदिकी

संध्यासूर्योपस्थानपूर्वकम् । अ

र्घ्यदानं दिनेशाय गायत्रीजपनं तथा

॥ अष्टोत्तरसहस्रं वा शतं वा दशधा

पिवा । जपानां नियमो भद्रे सर्व

वाङ्मिककर्मणि ॥ शूद्रसामान्य

जातौ नामधिकारोऽस्ति केवलम् ।

आगमेन विधीदेव सर्वसिद्धिस्ततो भ

वेत् ॥ प्रातः सूर्योदयः कालो

मध्याह्नस्तदनन्तरम् । सायं सूर्यो

स्तसमयस्त्रिकालानामयङ्क्रमः

। इति ॥ तत्काले । उपास्या

अपि देवता । संध्या । तथा च याज्ञ

वल्क्यः । संधौ संध्यामुपासीत

नास्तगेनोद्धतेरवाविति ॥ उपासना

पक्रममोहसंवर्तः । प्रातः संध्यां

सनक्षत्रामुपासीत यथाविधि । सा

दित्यां पश्चिमां संध्यामहस्तमितभा

स्करामिति ॥ गायत्रीमभ्यसेत्ताव

द्यावदादित्यदर्शनमेतत्त्वनुदितघो

मौतरविषयम् । सन्ध्याकर्मांश

संध्या

सानेतु खयं हेमो विधीयत इति दक्षो
 त्ते ॥ संध्याऋतसन्ध्याया अष्टम
 मुहूर्तकालमाह स्मृतिः । पूर्वा
 परेतया सन्ध्या सनक्षत्रे प्रकीर्तिते ।
 सप्तसूर्ये प्रमध्याह्ने मुहूर्तः सप्त
 मोपरीति ॥ विंशतिमाह व्यासः
 गायत्रीनामपूर्वाह्णे । सावित्री
 मध्यमे दिने । सरस्वती च सायंकाले
 सैव सन्ध्या विष्णुस्मृता । प्रतियहान्न
 दोषाश्च पातकादुपपातकात् । गा
 यत्री प्रोच्यते तस्माद्गायन्तं वायते
 यतः ॥ सविद्योतनात् सैव सावि
 त्री परिकीर्तिता । जगतः प्रसवि
 त्रीत्वादायूषत्वात् सरस्वतीति ॥
 एतत् सन्ध्यावधं प्रोक्तं ब्राह्मण्यं य
 दधिष्ठितम् । यत्तल्लक्ष्यादस्त्वन्न
 स ब्राह्मण उच्यते इति । सन्ध्याही
 नोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्म
 स्थितिच स्मृतिः । सन्ध्याहीनः
 शूद्रवदव्यवहर्तव्यः । यथाऽहमनु
 । नतिष्ठति तु यः पूर्वा नोपास्ते यश्च
 पश्चिमाम् । स शूद्रवदहिष्कार्यः स
 र्वस्माद् द्विजकर्मण इति अनेनैव प्र
 त्यवायेन सन्ध्याप्राप्तनित्यता
 का । नित्यत्वेऽपि सर्वदापि क्षितपाप
 क्षयस्थफलत्वमपि रुद्धमिति कुल्लूक
 भट्टीगोडः । अत्र शातातपः । अ
 ब्राह्मणास्तु षट्प्रोक्तं ऋषिणा तत्त्ववा
 दिनः । आदौ राजभृतस्तेषां वि

संध्या

तीयः क्रयविक्रयो ॥ तृतीयोऽव
 ह्वायः स्याच्चतुर्थीयामवाकः ।
 पञ्चमस्तु भृतस्तेषां याममनगरस्थव
 ॥ अनादित्यास्तु यः पूर्वासादित्यां
 धैवपश्चिमाम् । नोपासीत द्विजः
 सन्ध्यां सवष्टौऽब्राह्मणः स्मृतः ॥
 राजभृते राजसेवकः । यामादेर्भृ
 ते भरणीयः ॥ जननमरणाद्यौ चैत
 न्निषिधीयथा । सन्ध्यां पञ्चमहाय
 ज्ञानैत्येकं स्मृतिकर्म च । तन्म
 ध्ये हापयेत् तेषां दशाहान्ते पुनः क्रि
 या ॥ सायं सन्ध्या निषेधकालो
 यथा । सङ्क्रान्तौ पक्षयोरन्ते द्वाद
 श्यां श्राद्धवासरे । सायं सन्ध्यां न
 कुरुर्भीतकृते च पितृहाभवेत् ॥ इ
 ति ॥ तत्कालं शयनादिनिषिधी
 यथा । स्वप्नमध्ययनं ज्ञानमुद्धर्त
 भोजनं गतिम् ॥ उभयोऽसंध्यो
 र्निर्त्यमाध्याह्ने चैव वज्रं येदिति ॥
 अस्यागुणफलमाह शातातपः । अ
 नृतं मद्यगन्धश्च दिशामैयुनमेव च ।
 पुनाति तृषणस्योन्नं बहिः सन्ध्याद्यु
 पासिता । गृहेषु प्राकृती सन्ध्या गो
 ष्ठे शतगुणा स्मृता । नदीषु शतसा
 हस्रींश्च नन्तां शिदसं विधौ । प्राकृ
 ती एकगुणा ॥ कालपरिमाणमाह
 याज्ञवल्क्यः । ऋतसंख्यो हि सततं
 दिवसानां यथ क्रमम् । सन्ध्यामु
 हूर्तमावं हि ऋतसंख्योऽपि सा समेति ॥

सन्ध्यापुष्पी

समाप्तिकालं चाह । जपज्ञासीतसा
 विधीं प्रत्यगातारको दधात् । सन्ध्यां
 प्राक् प्रातरेष्वहितिष्ठेदासूर्यदर्श
 नात् ॥ प्रत्यक् पश्चिमाभिमुखः ।
 प्राक् पूर्वाभिमुखः । आसीतति
 सायं जपेत् आसाततीर्थम् । तिष्ठे
 दिति प्रातर्जपेज्जैतवार्थम् । मध्या
 ह्नसन्ध्याजपेप्यर्द्धतैव ॥ सम्यग्ध्या
 यन्त्यस्याम् । ध्येद्विन्तायाम् । आ
 तश्चोपसर्गद्वयम् ॥ यदा । सन्द
 धाति । दुधाज् । अर्ध्यादित्वाद्य
 क् । आतीलोपः । तीर्थं शिषे ।
 सन्ध्यांशः । पुं० युगसन्धौ ॥ पश्चात्
 विवरणं युगे ॥
 सन्ध्याकालः । पुं० मुहूर्त्तमात्रे ॥ स
 न्ध्याकाले प्रणवव्याहृतिचरयोपेतांसा
 विधीं ब्राह्मणादिर्जपेत् ॥ सन्ध्या
 याः कालः ॥ आहारं मैथुनं निद्रां
 सन्ध्याकाले विवर्जयेत् । कर्म वा
 ध्ययनं श्रमस्तथादानप्रतिग्रहौ ॥
 सन्ध्याचलः । पुं० शैलविजिषे । स
 न्ध्यांश्चिष्ठः कृतवान् । तदयस्मा
 द्विधेः सुतः । अतः सन्ध्याचलं
 नाम तस्मै गायति देवताः ॥ सच द
 क्षिणस्यां काष्ठायां चोभकाख्यं शैला
 दैवान्यावर्तते ॥
 सन्ध्यानाटौ । पुं० शंभौ । शिवे ॥
 सन्ध्यापुष्पो । स्त्री० जाल्याम् । माल
 याम् । सुमनायाम् ।

सन्ध्याउपासनम्

सन्ध्याचलः । पुं० राक्षसे ॥
 सन्ध्याचलः । पुं० शिवालयात् सृष्ट
 वृषे ॥ येश्चिवायतने । तस्यैष्टास्ते सन्ध्या
 बलयो वृषाः ॥
 सन्ध्याभ्रम् । न० स्वर्णगैरिके ॥ सान्ध्य
 भेदे ॥
 सन्ध्यारागः । पुं० लोहिते । न० सि
 न्दूरे ॥
 सन्ध्यारामः । पुं० विधातरि ॥
 सन्ध्यालक्षणम् । न० सन्ध्यास्वरूपे ॥
 यथा । अर्द्धास्तमितानुदितात् सूर्या
 दस्यष्टभं नभोयावत् । तावत् सन्ध्या
 कालश्चिद्धैरेतैः फलं वाच्यम् ॥
 चिह्नानि फलानि च । वाराहीसंहि
 तायां द्रष्टव्यानि ॥
 सन्ध्याउपासनम् । न० संध्यायां ब्रह्म
 णोऽभिन्नाया गायत्र्या ध्याने ॥ यथा ।
 नभिन्नां प्रतपद्ये तगायत्रीं ब्रह्मणा
 सह । साहमस्मीत्युपासीतविधि
 नायेन केनचिदितिव्यासः ॥ सन्ध्या
 याः सन्ध्याकालाधिष्ठाय गायत्री
 देव्या उपासनं ध्यानम् ॥ यथा ।
 ब्रह्मणोपासिता सन्ध्या विष्णुना शङ्क
 रेण च । कस्तां नोपासयेद्देवीं सिद्धि
 कामो द्विजोत्तम इति याज्ञवल्क्येन
 देवीत्वेन कीर्तनात् सन्ध्यारूपाया
 देव्योः प्राणायामादिना उपासनमा
 राधनमित्यर्थः ॥ यदा । संध्ये
 ति प्राणायामादिकर्मनाम उपासनं

सन्नयः

सिद्धनमनुष्ठानमिति यावदित्यर्थः ॥
 सन्नः । पुं० पियालवृक्षे ॥ चि० अ
 वसादसंयुते ॥ शीर्णे ॥
 सन्नकः । पुं० पियालवृक्षे ॥
 सन्नकद्रुः । पुं० पियालवृक्षे । चार
 इ० भा० प्र० ॥ सन्नोलीनः कद्रुः
 पिङ्गलवर्णीयः ॥
 सन्नतः । वि० सम्यक्प्रज्ञोभूताह्ने
 । संनमतिस्म । णम० । क्तः ॥
 सन्नतिः । स्त्री० ध्वनौशब्दे । प्रणतौ
 ॥ नम्रतायाम् ॥ यथा । हरिवंशे ।
 यत्रङ्गीः श्रीः स्थिताः तत्र । यत्रश्री
 स्तत्रसन्नतिः । सन्नतिक्रींस्तयाश्री
 सनित्यं कृष्णे महात्मनि ॥ सम्यक्
 • नतिः ॥ अनुकूल्ये ॥
 सन्नद्वयः । वि० युद्धायसज्जे । धृत
 सन्नूहे । अश्वपर्व्यायायणा । सन्न
 दूधोवर्मितः सज्जीदंशितोव्यूढ
 कृद्धटः । इति ॥ व्यूहरचनयास्थि
 ते ॥ सन्नूद्यति० सन्नूद्यतेस्मवा ।
 यद्वयन्धने । अकर्मकत्वात्० कर्त्त
 रि० कर्मणिवाक्तः । मन्त्रादिसं
 युते ॥ सज्जाते ॥ यथा । लज्जितसन्न
 दूधमनोऽपपन्नवेतिरघुः ॥
 सन्नद्रुः । पुं० पियाली ॥
 सन्नयः । पुं० समवाये । समूहे ॥ पु
 ष्ठाष्टयिवले । अनुसैन्ये ॥ सन्नय
 नमसन्नीयतेवा । सन्नयतिवा । श्री
 अ० प्रापणे । एरब् । पचादब्जः ॥

सन्निधिः

सन्नहनम् । न० कवचादिधारणे ॥
 सन्नूहः । पुं० कवचे । बर्मणि ॥ सं
 बर्मयति० सन्नूह्यत्वात्मनेसप्पत्तौ
 त्यमो । सन्दंशते० दंशयते० स
 नूनाह्विपदपञ्चकम् ॥
 सन्नूनाद्यः । पुं० सन्नाह्वेयान्ये ॥ यु
 वाह्वगजि ॥
 सन्निकर्षः । पुं० सन्निधाने । समी
 पे । निकटे ॥ अतिशयितसन्निधौ
 ॥ लयस्थाने ॥ न्यायमतेन० विषये
 न्द्रियसम्बन्धे । सवज्ञानस्य कारण
 म् ॥ सन्निकर्षणम् । कृष० । घ
 ज् ॥
 सन्निकर्षणम् । न० सन्निधौ । सन्नि
 कर्षे ॥ कृदिच्छुट् ॥
 सन्निकुष्टः । वि० समीपे । सन्निकृ
 ष्यते स्म । कृषिः क्तः ॥
 सन्निधम् । न० सन्निधाने । सन्नि
 धौ ॥
 सन्निधानम् । न० सन्निधौ । निक
 टे ॥ आश्रये ॥ यथादिवाणांसन्नि
 धानमिति ॥ न० लयस्थाने ॥ स
 म्यङ्निधौयतेऽस्मिन् । ल्युट् ॥
 सन्निधिः । पुं० सन्निधाने । अन्तिके
 ॥ इन्द्रियगोचरे । प्रत्यक्षे ॥ वाक्या
 र्थज्ञानहेतौ । पदानामविलम्बेना
 स्मारणे ॥ प्रहरेप्रहरेऽसन्नित्तेना
 रितानि० गामानयेत्यादिपदानि
 नप्रमाणम्० सान्निध्याभावात् ।

संनिपातज्वरः

संनिधानम् । ङुधाज् । उपस
 र्गेषोः किः ॥
 संनिपतनम् । न० सम्यङ्निपाते ॥
 संनिपातः । पुं० सदमे । मैलने ॥
 तालविशेषे ॥ यथा । एकएवगुरुयं
 चसंनिपातः स उच्यते इति ॥ नि
 दीपजनितस्याधौ ॥ यथा । व्युत्प
 ष्ठैकेष्वधेः षट्, ह्रीन्मध्याधि
 केष्वष्ट । समैष्वैके विकारास्ते
 संनिपातास्त्रयोदश० इति चरके च
 योदशसंनिपात उक्ताः । ते यथा
 वातोऽक्षुणः १ । पित्तोऽक्षुणः २ ।
 कफोऽक्षुणः ३ । वातपित्तोऽक्षुणः
 ४ । वातश्लोऽक्षुणः ५ । पित्तश्लो
 ऽक्षुणः ६ । एष्वष्ट । अधिक
 वातोमध्यपित्तोऽहीनकफः १ । अ
 धिकवातोमध्यकफोऽहीनपित्तः २
 अधिकपित्तोमध्यवातोऽहीनकफः ३
 । अधिकपित्तोमध्यकफोऽहीनवातः
 ४ । अधिककफोमध्यवातोऽहीनपि
 त्तः ५ । अधिककफोमध्यपित्तोऽही
 नवातश्चेति षट् ६ । समैर्वातपित्त
 कफेष्वत्युक्त एकः १ । एतद्विधा
 इत्यसंनिपाताः ॥ संनिपतनम्
 । पठ् । घञ् ॥ समूहे ॥
 संनिपातज्वरः । पुं० विदोषज्वरे ॥
 विदोषजनकैर्वातपित्तश्लोमगैह
 गाः । वह्निर्निरस्यकोष्ठाग्निरमगा
 ज्वरकारिणः ॥ अत्राह । संनिपा

संनिवेशः

तस्यकालस्यकश्चिद्देहनिश्चयते ।
 चिकित्सकेऽन्येयस्तंतस्मात्कोक्ति
 प्रतापशान् ॥ विदोषाजगस्यस्तमे
 चयेयस्तुरैद्यराट् । आत्मापित्तस्य
 दातव्यः किंपुनः कनकादय इ
 तिलोऽलिम्बराजः ॥
 संनिपातनुम् । पुं०) नेपालनिम्बे
 संनिपातारपुः । पुं०)
 । दण्डनिम्बे । ज्वरान्तके ॥
 संनिषदः । त्रि० संयोजिते । सम्य
 ग्वचनयुक्ते ॥ संनिपूर्वाद्धेः
 क्तः ॥
 संनिभः । त्रि० सदृशे ॥ संनिभाति
 । भा० । आतद्योपसर्ग इति क्तः ॥
 संनिरोधः । पुं० लथि ॥
 संनिवायः । पुं० समुदाये ॥
 संनिविष्टः । त्रि० स्थिते ॥ उपविष्टे ॥
 संनिविष्टोद्धमः । पुं० उपविष्टस्या
 धिभावे ॥
 संनिवृत्तः । त्रि० प्रत्यागते ॥
 संनिर्वातः । स्त्री० सम्यङ्निव
 र्त्तने ॥
 संनिदेशः । पुं० पुरादीष्टहृदिरच
 नापरिच्छिन्नप्रदेशे । निकर्षणे ॥
 पुरादेर्वह्निर्विहारभूमौ ॥ नगरा
 दिवहिः स्त्रीरविहारचारुभूमिषु
 । तत्र ह्यनिगदितसंनिवेशोऽनिक
 र्षणमिति शब्दरत्नावली । संनिवि
 शन्तेऽत्रः विग० । हलश्चेति घञ्

सञ्चास :

॥ सम्यङ्निवेशने ॥ रचनायाम् ॥
संनिहितम् । न० कुरुवेवे । सरोवि
श्रेष्ठे ॥ त्रि० समीपस्थे ॥ निकटे ॥
संनिहितातीर्थम् । न० तीर्थविश्रे
ष्ठे ॥

संनोति : । स्त्री० सम्यङ्न्याये ॥ स
म्प्रापणे ॥

सन्मानम् । न० आदरे ॥ यथा । अ
सन्मानात्तमेवदुधि : सन्मानात्तु
तप : क्षय : । अर्चित : पूजितो
विप्रोदुग्धागौरिवगच्छतीति ॥ अ
पिच । तथाचरेतवैयोगोसतांधर्मं
सनुस्मरन् । जनायथाऽवमन्येरन्
गच्छेरन् नैवसङ्गतिमिति ॥ सञ्चत
न्मानञ्च ॥ महतांधने ॥ यथा । स
सारिपुनिमग्नानांस्वस्मिन्पूज्यत्वमा
निनाम् । ईश्वरात्कामकामानां स
न्मानमहतांधनं ॥

सन्मार्गः । पुं० सदाचारे । श्रुत्यनु
सारिणस्मृत्युक्तौर्थे ॥ वेदमार्गे ॥
सतांस्वतः प्रमाणभूतानामप्रामा
ण्यकारणरहितानांवेदानामार्गः ॥
ब्रह्मपरत्वम् ॥

सञ्चस्तः । त्रि० सम्यक्त्यागविशिष्टे
संन्यासिनि ॥ सम्यङ्न्यस्तानि०
आत्मातिरिक्तानियेन ॥ सम्यक्
त्यक्ते ॥ समर्पिते ॥

सञ्चासः । पुं० त्यागे । सर्वकर्मसं
तुफलपरित्यागे । सर्वकर्मणांभग

सञ्चास :

वतिसमर्पणे । सफलकाम्यकर्म
त्यागे । आत्यन्तिकत्यागरूपेचतुर्था
श्रमे ॥ यथा । यदामनसिबैराग्यं
जायतेसर्ववस्तुषु । तदैवसम्यसेह
हानन्यथापतितोभवेत् ॥ अपिच ।
वित्तस्यकर्महेतुत्वात्तत्त्यागोज्ञान
साधनम् । एषणाचयसञ्चासोवि
तत्यागेनलक्ष्यते ॥ ज्ञानस्यहेतुः
सञ्चासइतिशास्त्रेपुडिण्डिमः ॥
सचचिविधायका । सञ्चासस्त्रिविधः
प्रोक्तोविद्वद्ब्रह्मविद्याश्रमैरिति । त
मेतंवेदानुवचनेनत्राज्ञाणाविविदि
षन्तीतिश्रुतौ । ब्राह्मणादित्यच० प्रो
ब्राह्मणः प्रव्रजद्गृहादित्यचच०
ब्राह्मणशब्दस्यैववर्णिकपरः । ते
न० ब्राह्मणः क्षत्रियोवापिबैश्यो
वाप्रव्रजद्गृहादितिसमूहैरविरोधः
। तत्रैवनिर्णयआचार्याणाम् ।
यच्चतुर्थाश्रमरूपंदण्डधारणादिलिङ्ग
धारणतत्तुविप्राणामेव । यस्यसर्व
कर्मत्यागलक्षणस्तत्फलत्यागरूपो
वासञ्चासः । सतुत्रैववर्णिकसाधा
रणइति ॥ एतदेवस्यष्टमुक्तंश्रीम
हानिर्वाणतन्त्रे । चत्वारः कथि
तावर्णाश्रमाअपिसुव्रते । आ
चाराद्यापिवर्णानामाश्रमाणांपृथक्
पृथक् ॥ कृतादौकलिकालेतुवर्णाः
पञ्चप्रकीर्तिताः । ब्राह्मणः क्षत्रि
योवैश्यः शूद्रः सामान्यएवच ।

मन्यासः

एतेषां सर्ववर्णानामाश्रमोद्धीमहेच्छ
 रि । तेषामाचारधर्माश्चमृष्या
 योवदामि ते ॥ पुरेवकथितं तावत्
 कलिसम्भवे चिष्टम् । तपः स्था
 ध्यायज्ञानानां नृणां यथायुषामपि
 क्लेशप्रयासाशक्तानां कुतो देहपरिश्र
 मः ॥ ब्रह्मचर्याश्रमो नास्ति वानप्र
 स्थीपिनप्रिये । गार्हस्थ्यो भैक्षु कश्चै
 व चाश्रमो दीकलीयुगे ॥ गृहस्थश्च
 क्रियाः सर्वाभागमोक्ताः कलौ
 विधे । नान्यमार्गे । क्रियासिद्धिः
 कदापि गृहमेधिनाम् । भैक्षु केष्या
 श्रमे देवि वेदे तदण्डधारणम् । क
 लौ नास्त्येव तत्त्वज्ञेयतस्तच्छ्रौतसं
 स्क्रुतिः ॥ शैवसंस्कारविधिनाऽवधू
 ताश्रमधारणम् । तदेव कथितं भ
 द्रे ससंन्यासग्रहणं कलौ । विप्रो वा
 मितरेषां च वर्णानां प्रवक्ष्ये कलौ च
 भयचाश्रमे देवि सर्वेषामधिकारिता
 सर्वेषामेव संस्काराः कस्मादियं व
 यत्तमना । विप्रो वा मितरेषां च क
 र्माणि कृण्वन् कृण्वन् । आत्मा
 त्रे गृहस्थः क्वात्संस्कारादाश्रमो
 भवेत् । गार्हस्थ्यं प्रथमं कुर्यात् यथा
 विधिमहेच्छरि ॥ तत्त्वज्ञानेन स सु
 त्पक्षे वैराग्यं जायते वदा । तदा स
 वैपरित्यज्य स न्यासाश्रममाश्रयेत् ॥
 विद्यामुपाजं वैराग्ये धनं दारां च वी
 रणे । प्रौढे धर्माधिकर्माणि चतुर्थे

सन्यासः

प्रवर्जितसुधीः ॥ मातरपितरं वदुषं
 भार्यां चैव पतिव्रताम् ॥ मिश्रसूतन
 यं हित्वा नावधूताश्रमं व्रजेत् ॥ मा
 तुः पितुन् मिश्रसूतान् स्वजना
 न्वा न्यवानपि । यः प्रव्रजति हि
 त्वेतां समहापातको भवेत् ॥ मा
 तृहः पितृहः सस्यात् क्लीबधो ब्रह्मघा
 तकः । असन्तर्प्य स्वपित्रा दोन्ये
 गच्छेद्भिक्षुकाश्रमे ॥ ब्राह्मणे वि
 प्रभिन्नसंस्क्रियं कृतसंस्क्रियाः ।
 शैवेन वत्तमना कुर्यादेषधर्माः क
 लौ युगे । इति ॥ अपि च अवधूता
 श्रमे देवि कलौ सन्यास उच्यते । इ
 त्पुत्रकर्म्य । ब्रह्मज्ञानेन समुत्पन्ने
 विरते सर्वकर्मणि । अध्यात्मवि
 दानिपुणः संन्यासाश्रममाश्रये
 त् ॥ विहाय वदुषी पितरौ मिश्र
 भार्या पतिव्रताम् । स्वह्नाऽसमर्था
 न्बधूतप्रव्रजन् नारको भवेत् ॥ ब्रा
 ह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रः सा
 मान्य एव च । कृष्णवधूतसंस्कारे
 पञ्चाशामधिकारितेति ॥ सस्वङ्
 न्यासः सन्न्यासः । सस्वङ्वात्मा
 विहादिवत् । शैव उद्धरीतश्च न्या
 सस्वङ्गः । संन्यास इत्यर्थः । अ
 स्समुद्धूतमाह्मणसिदासः । सन्या
 सः श्रुतियुगसिद्धिश्चिदर्थे वैरश्चैव
 रुशिरसीन्द्रपूजितर्चः । नीरित्ते
 स्थिररुदनेऽप्यनसिद्धये सीमेन्य

सत्र्यासी

ज्ञखरकरेपुचेत्तरासु ॥ नीरिक्ते
स्थिरसदने • कुम्भराशिबन्धिते स्थि
रराशुदयेसतीत्यर्थः ॥

सत्र्यासी । पुं • चतुर्थाश्रमिणि । अ
वधूते । अल्पपर्यायायथा । भिक्षुः
परित्राट्कर्मन्दीपाराशयपिमस्क
रोति ॥ ज्ञानसत्र्यासिनः केचिद्वेद
सत्र्यासिनोऽपरे । कर्मसत्र्यासिन
स्त्वन्ये विविधाः परिकीर्त्तिताः ॥
यः सर्वसङ्गनिर्मुक्तो निर्द्वन्द्वश्चा
पिनिर्भयः । प्रोच्यते ज्ञानसत्र्यासी
• स्वात्मन्येव बध्यवस्थितः ॥ वेद
मेवाभ्यसेन्नित्यं निराशीर्निष्परिग्रहः
। प्रोच्यते वेदसत्र्यासीमुमुक्षुर्विजि
तेन्द्रियः ॥ यस्त्वग्नीनात्मसात्कृ
त्वा ब्रह्मापन्नपरीद्विजः ज्ञेयः सक
र्मसत्र्यासीमहायज्ञपरायणः ॥ अ
याणामपि चैतेषां ज्ञानी त्वभ्यधिको
मतः । न तस्य विद्यते कर्मनलिङ्गा
द्यादिपशितः ॥ युगमेदे सत्र्यासि
नानामातुपाधयश्च यथा । आदीवे
दान्ताचार्यो ब्रह्मा । द्वितीयाचार्यो वि
ष्णुः । तृतीयाचार्यो रुद्रः । चतुर्थाचा
र्यो विश्वः । पञ्चमाचार्यः शक्तिः । ष
ष्ठः परागरः । सप्तमो व्यासः ।
अष्टमः शुक्रः । नवमो गौडः । द
शमो गोविन्द एकादश श्रीशङ्कराचा
र्यः ॥ सत्ययुगे • आचार्यचयं ब्रह्मवि
ष्णुरुद्रोः । त्रेतायामाचार्यचयं

सत्र्यासी

दशविंशतिपरमराः द्वापरयाचार्य
चयं व्यासशुक्रौ । कलावाचार्यचयं
गौडगोविन्दशङ्कराचार्याः ॥ शङ्क
राचार्यस्य चत्वारि शिष्याः स्वरूपाचा
र्यः पद्मपादाचार्यः शोढकाचार्यः
• पृथ्वीधराचार्यश्चेति । अथ द
दशनामानि । स्वरूपः चार्यस्य शि
ष्योतीर्थाश्रमौ । पद्माचार्यस्य च
नारण्यौ । शोढकाचार्यशिष्याः
• गिरिपर्वतसागराः । पृथ्वीध
राचार्यस्य शिष्यत्रयं • सरस्वतीभार
तीपुरीचेति शङ्कराचार्यरचितसप्तम
सूचम् ॥ अपि च । तीर्थाश्रमश्च
नारण्यगिरिपर्वतसागराः । स
रस्वतीभारतीचपुरीति दशकीर्त्ति
ताः ॥ तेषां लक्षणास्त्रियथा । वि
वेकीसङ्गमेतीर्थतत्त्वमस्यादिलक्षणं
। स्नायीत तत्त्वार्थभावेन तीर्थना
मास उच्यते ॥ १ ॥ आश्रमग्रह
णो प्रौढपाशापाशविबन्धितः । या
तायातविनिर्मुक्त एतदोशमलक्षणम्
॥ २ ॥ सुरस्ये निर्भरदेशेऽनेवासं
करोति यः । आशापाशविनिर्मुक्तो
वननामास उच्यते ॥ ३ ॥ अरण्ये
संस्थितो नित्यमानन्दनन्दनेवने ।
त्यक्त्वा सर्वमिदं विष्वक्मारण्यलक्षणं
किल ॥ ४ ॥ वासी गिरिवरे नित्यं
गीताभ्यसेहितत्परः । गम्भीराच
लबुद्धिगिरिनामास उच्यते ॥ ५ ॥

सपक्ष :

वसित्पर्वतमूलेषुप्रौढीये। ध्यानधारणात् । सारात्सारं विजानातिपर्वतः परिकीर्तितः ॥ ६ ॥
वसित्सागरगम्भीरो वनरत्नपरियहः । मया दास्यनलङ्घितसागरः परिकीर्तितः ॥ ७ ॥ स्वरज्ञानवशो नित्यं मुरवादीकवीश्वरः । संसारसागरे साराभिज्ञो ये हि सरसुतौ ॥ ८ ॥ विद्याभारेण सम्पूर्णः सर्वभारं परित्यजेत् । दुःखभारं न जानाति भारती परिकीर्तितः ॥ ९ ॥ ज्ञानतत्त्वेन सम्पूर्णः पूर्णतत्त्वपदे स्थितः । पदब्रह्मरतो नित्यं पुरीनामास उच्यते ॥ १० ॥
इति ब्रह्मसूत्रविजये श्रीविद्यारण्यसुमिनः ॥ अष्टधर्माचरणादिकं मनुस्मृतौ ब्रह्मवैवर्तगरुडकूर्मपुराणादिषु द्रष्टव्यम् । विधानन्तुः श्रीमहानिर्णीतत्वे श्रीमदाश्विनेनात्तत्तत्तोऽप्यगन्तव्यम् ॥ सव्यासेऽस्यास्ति । अत इति ॥ अस्याग्निविधिमाह शौनकः । सर्वसङ्गमिबुर्त्तस्य ध्यानयोगरतस्य च । न तस्य दहनं कार्यं नैव पिण्डोदकक्रिया ॥ निदध्यात्प्रणवेनैव विलिभिज्ञोः कलिशरम् । प्रोक्षणं खननञ्चैव सर्वं तेनैव कारयेत् इति ॥

सन्मुखः । चि० अभिसुखे ॥

सपक्षः । चि० निश्चितसाध्यवति ।

सपत्नीकः

साध्यवत्त्वनियमविषये ॥ यथाधूमवत्वे० महानसम् ॥ अनुकृतिः ॥ समानः पक्षः ० इति विग्रहे० समानस्येतियोगविभागात्मादेशः ॥ यद्वा । सशब्दः सदृशवचनः । तेनास्त्वपदविग्रहो बहुव्रीहिः ० समानः पक्षोऽस्य० इति सपक्षः ॥
सपक्षः । पुं० ग्लहे ॥ पक्षे न सहवर्त्तमाने० व्यवहारविशिष्टे ॥ यथा यद्यहमत्र पराजिते भवामि० तदा शतं दास्यामीति ॥
सपत्ताक्षरणम् । न० अत्यन्तपीडने ॥ सपत्तनिष्पत्तादतिव्यथन इति डाच् ॥
सपत्ताकृतः । पुं० जतमृगादौ ॥ त्वि० अत्यन्तपीडिते ॥
सपत्ताकृतिः । स्त्री० अत्यन्तदुःखे । निष्पत्ताकृतौ ॥
सपत्रः । पुं० शत्रौ । सपत्नीच ॥ व्यन्सपत्तइति निर्देशादकारः । इवार्थे अन्प्रत्ययो वा ।
सपत्तारिः । पुं० चेष्टांशे ॥ शत्रोः शत्रौ ॥ सपत्तस्य अरिः ॥
सपत्नी । स्त्री० समानपतिकायाम् ॥ समानएकः पतिर्यस्याः ० इति विग्रहे० सपत्न्यादिषु समानस्य भावा निपात्यन्ते । नित्यं सपत्न्यादिष्विति डौप् ॥

सपत्नीकः । पुं० पत्नीसहिते ॥ सहपत्न्यावर्त्तते इति तथा न दृतश्चेति

सपिण्डः

कप. ॥

सपिण्डः ॥ च. तत्त्वच. शीघ्रे. स
म्यचतेऽस्मिन्. पदगतौ. इन्. ।
पृषादरादित्वात्समोऽप्येव. ।
सपय्या. स्त्री. पूजायाम्. पर्याया
स्तु. पूजानमथाऽपचितिः सप
यांवाह्याः समाकृतिः सपय्य
म्. सपरपूजायाम्. कण्डादि
म्योवक्. अप्रत्ययात्. ॥

सपादः. नि. परययुक्ते. चतुर्थं
भागवदिति. ॥

सपादपीठः. नि. पादपीठयुक्तसिं
हासनादौ. ॥

सपादमस्यः. पुं. मोडराभिधिमस्य
॥ सपादमस्योमेधाकृन्मदः खव
करयसः. वातपित्तकरयापिह
चिकित्परमोमतः. ॥

सरादकाण्डः. पुं. न. सुगन्धवि
शेषे. चाडो. इ. भा. ॥

सपिण्डः. पुं. सनाभौ. सप्तपुरुषा
वधिस्रुतौ. यथा. प्रपितामहः.
पितामह. पिता. स्वयंसीदयाम्.
तर. सवर्थाया. पुत्रः पौत्रप्रपौत्रः.
एतानविभक्तदायादान् सपिण्डाना
वचते. येनामयपिण्डदातायेवात
तृपिण्डदातारस्तेऽविभक्तपिण्डक
पदाधममन्तीत्यविभक्तदायादाः
सपिण्डाः. समानः पिण्डोदेहे.
मूलपुरुषानिवापोवाक्य. वाण्डसि

सपिण्डता

न. सपिण्डकृतिनिर्देशात्समानक
सः. वहा. सपिण्डेनवत्तीकृति
तथा. सपिण्डतातुपुरुषसप्तमेवि
निवर्तते. सचाशौचविवाहदावभे
दास्त्रिविधः. तत्राशौचसपिण्डक
सञ्चयंयथा. सप्तपुरुषान्त. गत
त्वे सतिगोत्रेऽप्यसतिदाहत्वमेत
त्वन्यतरसम्यग्येनपिण्डसिपान्यतर
वच्यम्. दत्तकन्यानास्तु. भर्तृसा
पिण्ड्येनसापिण्ड्यामृचदत्तानापि
चवधित्तिपुरुषसापिण्डवम्. विवा
हसपिण्डास्तु. पितृपितृवन्धुपेक्षया
सप्तमपुरुषावचवः मातामहमा
तृवन्धुपेक्षयापञ्चमपुरुषावधवच.
यथा. पञ्चमात्सप्तमादूर्ध्वमाहृतः
पितृतः क्रमात्. सपिण्डतानिब
र्ततेसर्ववधेऽववन्विधिः. दाव
सपिण्डास्तु. निपुरुषोऽवधवः.
तेषापितृपितामहप्रपितामहाः.
तेषापुत्रपौत्रप्रपौत्रदौहित्राः. सा
तामहप्रमातामहवृषप्रमातामहोः
। तत्पुत्रपौत्रप्रपौत्राश्चेतिदावभा
वः. ॥

सपिण्डता. स्त्री. सापिण्ड्ये. यथा
। विपभावस्तुत्यायाः पितायाः
पिण्डभागिनः. पिण्डदः सप्तम
स्ते प्रांसः पिण्ड्यंयामपौरुषमिति. ॥
समीचत्वे चैवसपिण्डता. सपिण्ड
तातुसर्ववधेऽवचतः साप्तपौरुषो.

सपीति :

तेनमातामहादीनामेकपिण्डसंख्ये
पिनसपिण्डता ॥ सपिण्डस्यभावः
। तल् । टाप् ॥

सपिण्डीकरणम् । न० । आहविशेषे ।
प्रेतपिण्डस्यपितृपिण्डेनसहमिश्री
करणे ॥ तत्पूर्णेसंबत्सरेसपि
ण्डीकरणमितिमुख्यकल्पः । तदश
क्तौनवमोमासः तदशक्तौषष्ठोमासः
तत्राप्यसक्तौविपक्षः तत्राप्यशक्ता
वशौचापगमेप्रथममासस्यद्वादशभि
र्दिनेर्द्वादशमासिकानिश्चाद्वानिनि
वर्त्यवयोद्देशः सपिण्डीकरणकालः ॥ सपिण्डीकरणविषयेकूर्मपु
राण्यथा । सपिण्डीकरणंप्रोक्तं पू
र्णेसम्बत्सरेपुनः । कुर्याच्चत्वारिपा
दाणिप्रेतादीनां द्विजोत्तमाः ॥
प्रेतार्थपितृपात्रेषुपात्रमासेवयेत्त
तः येसमानाहुतिहाभ्यांपिण्डा
नप्येवमेषहि ॥ सपिण्डीकरणेआ
हं देवपूर्वविधीयते । पितृनावाह
येद्यत्पृथक्पिण्डं च निर्दिशेत् । येस
पिण्डीकृता प्रेतानतेषां स्यात्पृथक्
क्रिया । यस्तुकुर्यात्पृथक्पिण्डंपितृ
हः सापिजायते । इति ।

सपीतकः । पुं० राजकीयातक्याम् ॥
सपीतिः । स्त्री० आत्मौयेनजनेनसह
मिलित्वैककालकृतेपाने । तुल्यपा
ने । पानम् । पापानेस्त्रियांक्तिन्
। घृमास्येतीत्त्वम् । समानापीति

सप्तजिह्वः

। समानस्रष्टन्दसीतिसभावः । स
हपीतिर्वा । सहस्यसः संज्ञायां ॥
सपीतिका । स्त्री० इक्षिवोषायाम् ।
सपुत्रः । त्रि० पुत्रेणसहवर्त्तमाने ॥
सप्तकः । पुं० सप्तसङ्ख्यायाम् ।
त्रि० सप्तसङ्ख्याविशिष्टे ॥ सप्त
भिः क्रोतेबस्तुनि ॥ सङ्ख्यायाश्च
तिशदन्तायाः कन्नित्यार्हयेष्वर्थे
पुक्कन् ॥

सप्तकी । स्त्री० मेखलायाम् । काञ्च्या
म् । कटिभूषणे ॥ सपति । षप
समवाये । बाहुलकात्तन् । स्वार्थे
कन् ॥ यद्वा । सप्तभिरनेकोभिः
किङ्क्षिणीभिर्वा । सप्तस्वरान्वा० का
यति । कौशब्दे । आतानुपसर्गे
कः । गौरादित्वान्डीप् ॥

सप्तगङ्गम् । न० तीर्थविशेषे ।
सप्तमोदावरम् । न० सप्तानांगोदावरी
णांसमाहारे ॥ तीर्थविशेषे ॥
सप्तच्छदः । पुं० सप्तपर्णेष्ठे । का
ण्डेकाण्डेसप्तच्छदाक्षस्य । सङ्
ख्याशब्दस्यवृत्तिविषयेषीप्साथत्वं
म् । न० तस्यपुष्पे ॥

सप्तजिह्वः । पुं० अनले । अग्नौ ॥ सप्त
काल्यादयो जिह्वापाहुतियसनाथी
यस्यसः । तायथा । कालीकराली
चमनोजवाचमुलोहिताचैवसुधूम
वर्णा । स्फुल्लिङ्गिनोविश्वरुचीचदे
वीलेलायमानेतिचसप्तजिह्वाः इति

सप्तदीधिति :

मुण्डकम् ॥ उत्तरार्धे • उद्याप्रदी
माचक्रपीटयोनिःसप्तैवकीलाः कथि
ताञ्जिह्वाः • इति पाठान्तरमन्यम् ॥

सप्तज्वालः । पुं • चम्नौ ॥

सप्ततन्तुः । पुं • यज्ञे । सवे । अध्व
रे । सप्तभिष्कन्दोभिरग्निजिह्वा
भिर्वा • तन्यते । तनु • । सितनि
गमीतितुन् ॥ यहा । सप्तजिह्वा
च्छन्दांसिवा • तन्यन्ते ऽत्र ॥ सप्त
तन्तवः स स्थायस्यवा ॥

सप्ततिः । स्त्री • दशाधिकषष्टिसङ्ख्या
याम् ७० । सप्तर • इ • भा • प्र •

॥ सङ्ख्येये ॥ सप्तदशतः परि
माणमस्य । पङ्क्तिविंशतित्रिंशच्च
त्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यश्रीति
नवतिशतमिति निपातनान् प्रकृते
सप्तभावास्तिप्रत्ययश्च ॥

सप्ततितमः । चि • । सप्ततेः पूरणे ॥
तस्य पूरणे षट् । विंशत्यादिभ्यस्तम
उन्यतरस्यामिति षट्सप्तमडागमः ॥

सप्तदशः । चि • सप्तदशानां पूरणे षट् ॥

सप्तदश । चि • । सङ्ख्याभेदे । स
प्ताधिकदशसु १७ ॥ सङ्ख्येये ॥

सप्तदशावयवम् । न • लिङ्गशरीरे ॥

सप्तदशवयववायस्यसः । तेषथा ।

ज्ञानेन्द्रियपञ्चकम् • बुद्धिमनसी
कर्मेन्द्रियपञ्चकम् प्राणादिपञ्चवाय
वइति ॥

सप्तदीधितिः । पुं • । स्वर्गदीधितौ ।

सप्तनामा

चम्नौ ॥

सप्तदीपपतिः । पुं • । सप्तदीपानाम
धिपतौ । दीपास्तु • जम्बूशाककुश
क्रौञ्चदयोर्दीपशब्दे द्रष्टव्याः ॥

सप्तद्वीपा स्त्री • । वसुमत्वाम् । भू
मी ॥ यथा । मनोः स्वायम्भुव
भ्यासन् दशपुत्रास्तुतत्समाः । यै
रियं पृथिवी सर्वासप्तद्वीपासप्त
ना ॥ सप्तमुद्राकरवतीप्रतिवर्षं
निवेशितेति ॥ अस्याः परिमाण
मुक्तं शेषतन्त्रे । कीटिद्बयं विप
श्चास्त्रदीपिचततः परम् । पञ्चाश
च्चसङ्ख्याच्च सप्तद्वीपासप्तागरा
॥ ततो हि मम यौ भूमिदं शक्यो व
रानने । देवानां क्रौञ्चनार्याश्चो
क्तास्तेऽस्ततः परमिति ॥ सप्त
द्वीपायस्यांसा ॥

सप्तधा । च • सप्तप्रकारे ॥

सप्तधातुः । पुं • शरीरे । सप्त
धातवस्त्वगादयोऽस्मिन् ॥

सप्त । चि • सङ्ख्याविशेषः । सा
तइति भा • प्र • ॥ सङ्ख्येये । य
था सप्तसमुद्राः ॥ सपति । अप
समवाये । सप्तशुभ्यां तुट् चेतिक
निन् ॥

सप्तनाडीचक्रम् । न • खरोदयो
क्ते षष्टिज्ञानार्थं यद्द्वन्द्वं चाद्वितसप्त
त नाडिकसर्पाकारचक्रे ॥

सप्तनामा । स्त्री • आदित्यभक्ता

सप्तपर्णः ;

याम् ॥

सप्तपत्रः । पुं० सप्तच्छदे ॥
मुद्गरवृक्षे । सप्तसप्तपत्रा
ण्यस्य ॥

सप्तपदार्थवादः । पुं० आर्हतानां वा
दे । यथा । जीवाजीवात्मकं वि
श्वं । चित्तनः स्वशरीरवत् । पर
णामावयवानजीवः षड्विधः स्मृतः
॥ महीधरादिरैकः स्थात्पञ्चधा
चास्रशदिकः । चास्रवः संवरो
निर्जरावन्मोक्षएव च ॥ इन्द्रि
याण्यविषेकादिः केशिलुष्पादिभि
स्तपः । जन्मान्यूर्ध्वगतिश्चेति पं
चानामर्थ उच्यते ॥ आदस्तौत्यादि
नासप्तमङ्गीन्यायेनवादिनः ।
सप्तैवक्रमशीऽपास्तमत्तयसाधये
त्सुधीरिति ॥

सप्तपदी । स्त्री० विवाहाः सप्तपदीग
मनि ॥ सप्तानां पदानां समाहारः
। द्विगोरिति ङीप् ॥

सप्तपर्णः । पुं० कृतवनीतिख्यातेवृक्षे ।
पर्यायास्तु । सप्तपर्णविशालत्वक
शारदेविशमच्छद इति ॥ सप्त
पर्णवृक्षे पञ्चवत्कुशासजन्तुजित्
॥ दीपनः श्वासगुल्मघ्नः स्निग्धो
ष्णुवरः सरः इति गुणाः ॥ का
ण्डिकाण्डे सप्तसप्तपर्णान्यस्य । कचि
त्सङ्ख्याशब्दस्य वृत्तिविषये बीप्सा
र्थत्वमिति केयटादिव्याख्यानात् ॥

सप्तपुत्रसूः

न० मिष्टान्नविशेषि ॥ यथा । द्रा
क्षादाडिमखजूरैर्मृदिताम्रं सशर्कं
रम् । लाजचूर्णं समध्वाज्यं सप्तपर्णं
मुदाहृतम् ॥

सप्तपर्णी । स्त्री० लज्जाली ॥

सप्तपलाशः । पुं० सप्तपर्णद्रुमे ॥
सप्तसप्तपलाशानि पञ्चाणि पर्वसु य-
स्यसः । न० सप्तपर्णस्य पुष्पे ॥

सप्तपातालम् । न० सप्तसङ्ख्याका
धीभुषणे ॥ यथा । चतलं वितलश्चै
व नितलश्च गभस्तिमत् । महाख्यं
सुतलश्चायां पातालं सप्तमं विदुरि-
ति । नामान्तराख्यपियथा । आ
भासं परतालाख्यं वितलं च गभस्ति
मत् । महातलं रसाकञ्चपातालं
सप्तमं मुनेः इति ॥ एतेषामधि
पायथा । सप्तध्वेतेषु दैत्येन्द्रभुजङ्ग
क्षणादाचराः । सप्तसप्तसमाख्या
तास्तानप्यथ निबोधमे ॥ दैत्याः
शङ्खश्रुतिः पूर्वोद्भूतः शिशुपा
लकः कर्कस्युको हिरण्याक्षो वृहद
भीर्बलिस्तथा ॥ काद्रवेयाः कुटि
लकीवासुकिः कम्बलस्तथा । का
र्कटकोयकाकाङ्क्षोददंशस्तक्षकस्त
था ॥ विकटाक्षो हितान्नश्च यमाख्यो
विकटाननः करालो भीमनिर्झादः
पिङ्गलश्चेति राजसाः इति ॥

सप्तपुत्रसूः । स्त्री० सुतवत्स्व
रायाम् । सप्तपुत्रायाम् ॥

सप्तभूरादयः

सप्तप्राणाः । पुं० ब० सप्तेन्द्रि
येषु ॥ यथा । अन्तःकरणत्वान्म
नस एकत्वेन० पञ्चकर्मेन्द्रियाणा
मेकत्वसङ्ख्यया च हे० पञ्चबुद्धौन्द्रि
याणि० सङ्कलनया सप्तेन्द्रियाणि
० सप्तप्राणपदवाच्यानिभवन्तीति
॥ श्रीषण्ण्येषु सप्तप्राणेषु ॥

सप्तभङ्गी । स्त्री० अनेकान्तवादिनां
न्यायविशेषे ॥ देहग्रहणात्पूर्वजौ
बः किमस्ति० उत्तनेतिथः पर्य
नुयुङ्क्ते० तम्प्रति० अनेकान्त
वादेभ्युपगन्तव्यः । स यथा । स्या
० दस्ति० स्यान्नास्ति० स्यादस्तिचना
स्तिच० स्यादवक्तव्यः० स्यादस्त
चावक्तव्यश्च० स्यान्नास्तिचावक्तव्य
श्च० स्यादस्तिचनास्तिचावक्तव्यश्च
ति । अत्र हि यद्यत्पर्यनुयोज्यं त
त्तत्सदसत्तया समाधेयम् । तत्र
वाच्यतयाऽवाच्यतयापि च विरोध-
हानिस्तु घटनीयः । इति सप्तभ
ङ्गसो घब्रह्माख्यतामजीयमिह किन्त
त् ॥ यत स्यादस्ति स्यान्नास्ति स्यादि
तिपुद्गलिभिर्भ्राम्यते जगत्सर्वमि
ति ॥

सप्तभद्रः । पुं० शिरोषष्ठे ॥

सप्तभूरादयः । पुं० ब० प्राणिनां
कर्मज्ञानफलापभोगस्थानविशेषि-
षु० यथा पाठकममुपर्युपरिवर्त्तमा
नेषु० भूर्भुवः सुर्मर्हर्जनतपः स

सप्तर्षयः

त्येषु ॥

सप्तमः । बि० सप्तानां पूरणे ॥
डट् । तस्य मङ्गागमः ॥

सप्तमी । स्त्री० तिथिविशेषे । सां
ते० इ० भा० प्र० ॥ तत्रोत्पन्नज
नस्य फलयथा । कन्याप्रजोदैरि
कुलेभिसंज्ञे विशालनेत्रः प्रथितप्र
भावः । देवाद्गुणार्चारसिको महा
त्मा स्यात्सप्तमीजः षट्बिम्बहर्ता
॥ व्रतादौषष्ठौ युताग्रह्या ॥ डि०
ओस्० सुप्० इति विके ॥ टि
त्वान्ङीप् ॥

सप्तरक्तम् । न० शरीरस्य रक्तवर्ण
विशिष्टेषु समाश्रयवेषु ॥ तत्र समुद्र
वाक्यं यथा । पाणिपादतलौरक्तौ
नेत्रान्तरनखानि च । तलुकाधर
जिह्वाश्च सप्तरक्तं प्रशस्यत इति ॥

सप्तर्षयः । पुं० भू० मरीच्यति मुखेषु०
चित्रशिखिण्डिषु । यथोक्तं पाद्ये मु
र्गखण्डे । सप्तर्षिमण्डलं तस्माद्
श्रूते सप्तर्षीति । तत्र सप्तर्षयः स
न्ति विनियुक्ताः प्रजापतिः ॥ मरी
चिरत्रिः पुलहः पुलस्त्यः क्रतुरङ्गि
राः । षशिष्ठश्च महाभाग । ब्रह्म
णो मानसाः सुताः ॥ सप्तब्रह्माण
इत्येते उच्यन्ते ब्रह्मवादिभिः । स
म्भूतिरनसूया वक्षमा प्रीतिश्च मन्त्र
तिः । अरुन्धतिस्तथालब्धा तत्पत्
न्यो लोका मातरः । एतासां तपसा

सप्तशलाकशः

चैतदुधार्यतेभुवनत्रयम् । सन्ध्यात्रयमु
पासीनागायत्रीजपतत्परा : । त
स्मिंस्तोत्रैश्चसन्ध्या तैव । स्त्रियात्रस्तथा
दिनकृतिपाद्मे ११९ध्यायः ॥

सप्तशला । स्त्री० । नवमालिकायाम् ॥

सप्तशलाति । ला० । आतोऽनुपेति
कः ॥ चर्मकषायाम् । सातला
याम् ॥ गुञ्जायाम् ॥ पाटलाया
म् ॥

सप्तशहनः । पुं० । आदित्ये ॥ सप्ता
श्रवावाहनान्यस्य । सप्तनामकएकी
श्रवोवाहनमस्यवा ॥ एकीश्रवोवह
तिसप्तनामेतिश्रुतेः ॥ वहति०
आदित्यरथम् ॥

सप्तशती । स्त्री० । सप्तशतिकायाम् ॥
सप्तशतमन्त्रात्मकदेवीमाहात्म्ये ॥
गौतायाम् ॥ सप्तानांशतानांसमा
हारः । द्विगोरितिङोप् ॥

सप्तशलाकः । पुं० । विवाहिपयोगि
वैधविशेषे ॥ यथा । ऊर्ध्वगाः
सप्तरेखास्तुतिर्यक् सप्तविलिख्यच
कृतिकादिचतुः सप्तचक्षुषाणिता
मुसंलिखित् ॥ चन्द्ररेखास्थनक्षत्रे
यहस्तिष्ठतिचेतदा । वैधः सप्त
शलाकाख्योविवाहतवर्ज्येति ॥
वद्रेखायांचन्द्रस्तिष्ठतिसाचन्द्ररेखा
• तत्रस्थितंयद्भवतस्मिन्पदिसू
र्यादीनामन्यतमोषः कश्चिद्वहस्ति
ष्ठति० तदासप्तशलाकाख्योवैधः

सप्तस्रोतः

स्यात्० । तत्रविवाहंवर्ज्येदिति ॥
यस्याः । शशीसप्तशलाकभिन्नः । पा
पैरपापैरयथाविवाहे । रक्तांशुकेने
वतुरोदमानाश्मशानभूनिप्रमदाप्र
यातीतिफलं ॥

सप्तशिरा । स्त्री० । नागबल्ल्याम् ॥
ताम्रल्ल्याम् ॥

सप्तशृङ्गः । पुं० । हिमाचले ॥ सप्त
शृङ्गवति । दक्षिणदेशप्रसिद्धेगि
रिविशेषे ॥ तत्रप्रसिद्धेभिका
स्थाने ॥

सप्तसप्ततिः । पुं० । दिवाकरे । सूर्ये ॥
सप्तगायत्र्यादीनिचन्द्रांसि० सप्त-
योऽश्रवा० यस्यसः ॥ यथा । हया
श्चसप्तचन्द्रांसितीषांनामानिमेशृणु
गायत्रीचवृहत्युष्णिग्जगतौत्रिष्टुप्
वच । अनुष्टुप् पङ्क्तिरेतानिचन्द्रां
सिहरयेद्वरेरितिबिष्णुपुराणम् ।
सप्ताश्वरूपाश्चन्द्रांसिबहन्तेवातरं
हसहतिमव्यपुराणञ्च ॥

सप्तसमिधः । स्त्री० । बहुवचनान्तः०
सप्तप्राणानांसप्तसुविषयेषु ॥ विष
यैर्हिंसमिध्यन्तेप्राणाः ।

सप्तसोमरः । पुं० । महादानविशेषे ॥
सप्तसारसूतम् । न० । तीर्थविशेषे ॥
सप्तसूः । स्त्री० । सुतवस्करायाम् ।
सप्तपुत्रप्रसूतायाम् ॥

सप्तस्रोतः । न० । तीर्थप्रभेदे । दक्षि
णेनहिमवतच्छपीयामोश्रमे ॥ यथा

सप्तपधातर :

स्रोतोभिः सप्तभिर्यवैस्त्रिभुवनैः सप्त
धाव्यधात् । सप्तानांप्रीतयेनाम्नास
प्तस्रोतः प्रचक्षते ॥

सप्तांशुपुंगवः । पुं० शनियह ॥

सप्तार्चिः । पुं० दमुनसि । शुक्रे ।
अग्नी । वैश्वानरे ॥ सप्तार्चिर्षि-
यस्य ॥ चित्रकवृक्षे । शनियह ॥
त्रि० क्रूरचक्षुषि । सप्तार्चि-
षिः सप्तप्राणानां दीपतयः स्ववि-
षयान्द्योतनानीत्यर्थः ॥

सप्तावर्तः । पुं० तीर्थविशिष्टे ॥

सप्ताश्वः । पुं० हरिदश्वे । उष्-
णरश्मौ । सूर्ये । सूर्ये ॥ सप्त-
शवाः सन्त्यस्य ॥ अकवृक्षे ॥

सप्ताश्वशङ्खनः । पुं० सूर्ये ॥

सप्तिः । पुं० घाटके । पीती । तु-
रये ॥ सप्तसिंहायांसमवैति । प-
पसमवायि । क्षिप् । बाहुलकात्
तिर्भा ॥

सप्तैन्द्रियम् । न० सप्तप्राणेषु ॥

सप्तोपधातवः । पुं० व० सप्तसङ्-
ख्यकीपधातुषु ॥ यथा । मासिकं
तुल्यकाभ्रे च नीलाक्षनशिलाऽऽल-
काः । रसकस्येति विज्ञेया एते स-
प्तोपधातवः ॥ शरीरस्य सप्तधातु-
भवसप्तोपधातुषु ॥ यथा । सन्त्यंर-
क्षणादीनां काजिभक्तिगच्छति ।
शुद्धमांसमवः स्नेहायः सासङ्गी-
त्येवसा ॥ स्वेदादन्तास्तथाकिंशा

सभा

तथैवोक्तसप्तममृद्वतिधा तु भवाच्च
या एते सप्तोपधातव इति ॥

सफलः । त्रि० फलिते । फलवति ॥

सफलः । त्रि० सैन्ययुक्ते । सामर्थ्यं
वति ॥ बलेन सहवर्त्तते इति ॥

सफलः । पुं० दिनावसाने । उत्सू-
रे । विकाले ॥ त्रि० बलिसहिते ॥

सबाधः । त्रि० पीडायुक्ते । निषेध-
युक्ते ॥ बाधया । बाधेन च सहवर्त्त-
मानः ॥

सब्रह्मचारी । पुं० समानवेदव्रताचा-
रिणि । यथाहामरः । एकब्रह्मव्रता-
चारामिथ सब्रह्मचारिण इति । ब्रह्म-
वेदस्तदध्ययनार्थं व्रतमप्युपचाराद्
ब्रह्म । एकस्मिन् ब्रह्मणि व्रताचरणं ये
षां ते मिथः परस्परं । सब्रह्मचारि-
णो भवन्तीत्यर्थः ॥ समानं ब्रह्मच-
रति । व्रतवृत्तिभिनिः । चरणे ब्र-
ह्मचारिणीति । समानस्य सः ॥ स-
माने ब्रह्मणि चरति वा ॥

सभर्तृका । स्त्री० पतिव्रताम् ॥ सह-
भर्तास्त्रियस्याः । नयुतस्येति कप् ॥

सभा । स्त्री० गोष्ठ्याम् । समज्यापरि-
षद्गोष्ठीसभासमितिसंसदः । अ-
स्थानीक्रीडमास्थानं स्त्रीनपुंसकयोः
सदः । इत्यमरः ॥ सहभाक्तिये-
यस्यां वा । भादीप्ता । सुपीतिकः
। अन्यत्रापीति डोवा । भिदाद्यङ्-
वा ॥ समानीभोक्त्र्यामिति वा ।

सभापति :

समानस्येतियोगविभागात् • सभा
याद्वृत्तिनिर्देशाद्वासमानस्यसादेशः
! अस्यालक्षणं यथा । यस्मिन् देशे
निषीदन्ति विप्रा विद्विदस्त्रयः । । रा
ज्याधिकृतो विद्वान् ब्रह्मणस्तांसभां
विदुरितमनुः ॥ चत्वारो विद्वध्मं
ज्ञाः पर्वतं द्वे दिव्यमेववा । साब्रूते
यंसधर्मः स्यादेकोवाध्यात्मवित्तमः
• इति याज्ञवल्क्यः ॥ विद्वत्संज्ञ
तौ । भाः प्रकाशस्तया सह वर्तते •
इत्युक्तं ॥ यामनगरादीनियत
जनसमूहस्याने ॥ समाजिके । स
भ्ये ॥ द्युते ॥ मन्दरे । राज्ञोऽमा
त्यादिदर्शनगृहे ॥ अनुविधेयस्थेयः
सभ्यपुरुषवतीजनतासभा । अनु
विधेयैराजादिः • स्थेयान्मध्य
स्थः ॥

सभागः । वि० सभाकृते ॥ अन्यैः पू
ज्यमाने ॥ भजनभागः • पूजा •
सिंहा । सहभागेन वर्तमानः ॥
भागसहिते ॥

सभाजनः । पुं० सभ्ये ॥ न० गमना
भ्रमनादिसमर्थे लुसुदादेराणिङ्गनारी
ग्यप्रश्रुतागतादिनानन्दोत्पादने ।
आनन्दने । आप्रच्छने ॥ सभाज
प्रीतिसेवनयोः । ल्युट् ॥

सभाजितः । वि० पूजिते ।
सभाज्यः । वि० पूज्ये । भजनौघे ॥
सभापतिः । पुं० समाजाधिपती ॥

सभासत् • द्

यथा । श्रीमहाप्रपुरसाक्षाद्वरना
मासभापतिरिति ॥

सभारचना । स्त्री० राजमन्दिरनिर्मितौ
॥ यथा । चापाकृति न्यस्तनृपास
नादरा सती तिक्रीणां नृपगौरवा
चिता । निष्ठातबीरैर्विदधीत म
न्त्रिणा नरै रनूचानरसामरैः
सभा ॥

सभासत् • द् । पुं० सभास्तारे । सभ्ये
। सामाजिके । सभासदानोह । श्रु
ताध्ययनसम्पन्नाः कुलीनाः सत्य
वादिनः । राज्ञासभासदः कार्या
शचीमिते च ये सभा इति याज्ञवल्क्यः
॥ श्रुताध्ययनसम्पन्नाः • धर्मं
शास्त्रज्ञाः । कुलीनाः • साङ्ख्यं
दोषशून्यमातापितृवंशपरम्पराका
॥ सभायामधिकृतत्वेन लोकानां
धर्माधर्मावलोकनार्थं सीदति उपवि
शति । षट्छ् • । सत्सूहिषेति
क्तिप् ॥ समाद्विवाकः सामाज्यः
सब्राह्मणपुरोहितः । ससभ्यः प्रे
क्षको राजा स्वर्गे तिष्ठति धर्मतः ॥
तत्र ब्राह्मणा अनियुक्ताः • सभ्योस्तु
नियुक्ता इति भेदः । तत्र नियुक्ता
नां यथावस्थितार्थं कथने प्रियदिराजा
न्यथा करोति तदाऽसौ निवारणीया
न्यथा दोषः । यथा इकात्ययनः ।
अन्यायेनापितं यान्तं येन यान्ति सभा
सदः । तेषु पितृणां गिनस्तस्माद्रोध

सम :

नीय : सतैर्नृपइति ।
 सभास्तार : । पुं० सभासदि ।
 सभांस्तृणाति । स्तृज्भाष्ठाद
 ने । कर्मण्यण् ॥
 सभिक : । पुं० द्यूतकारके । प्र
 तिभूत्वादिना द्यूतप्रयोजके ॥ स
 भाद्यूतमाश्रयत्वेनास्यास्ति । त्री
 द्यादित्वाङ्ङन् ॥
 सभोचित : । पुं० पण्डिते । त्रि०
 सभायोग्ये ॥
 सभ्य : । पुं० सभासदि ॥ यथा ।
 सभ्येनावश्यवक्तव्यं धर्मार्थसहितं व
 चः । शृणोतियदिनोराजास्त्रात्
 सभ्यस्तदाऽनृणः इति ॥ शीता
 पनोदाद्यर्थयाज्ञिकैः प्रणितेऽग्न
 विग्रेषे ॥ सभायांसाधुः । सभा
 यायः ॥ कुलीने ॥ साधौ ॥
 त्रि० प्रत्ययिते । विश्वासपात्रे
 ॥ सभासम्बन्धिनि ॥
 सम । अ० शोभनार्थे । समार्थे ॥
 सङ्गार्थे ॥ प्रकृष्टार्थे ॥ सर्वतो
 भावे ॥ समुच्चये ॥
 सम : । त्रि० समाने । तुल्यार्थे ॥
 साध्वर्थे ॥ सर्वशब्दार्थे ॥ रा
 गद्वेषादिरहिते । समर्त । य
 मबैक्ये । पचाद्यच् । सर्वार्थं
 सर्वनामसंज्ञा ॥ अवक्रो । नि
 यहानुपहयोरनारम्भात् । सर्वेषुभू
 तेष्वामौपम्येन सर्वेषु सुखदुःखस्य

सम :

पश्यतितस्मिन् ॥ न० सम्पूर्ण
 । सत्ताप्रकाशाभ्यां सर्वाभिन्ने । नि
 र्दिग्रेषे । सर्वविकारशून्ये । कूट
 स्थे । निच्छे । एकस्मिन् । सर्वत्रैक
 रूपे । प्रतिदेहमेकस्मिन् । ब्रह्मणि
 ॥ समम्याने ॥ सर्वमर्थे ॥ अल
 ङ्कारविग्रेषे ॥ यथा । समयोग्य
 तथायोगीयदिसम्भावित कश्चित् ।
 ब्रह्ममनयोः स्नाध्यमितियोग्यतया
 सम्बन्धनियतविषयमध्यवसानश्चे
 त्तदासमम् । तत्सद्योगेऽमद्यो
 गेव । उदाहरणम् । धातुः शि
 ल्पातिशयनिकवस्थानमेषां मृगाक्षी
 रूपेदेवोप्ययमनुपमोदत्तपत्रः स्मर
 स्थ । जातदेवात्सदृशमनयोः
 सङ्गतं यत्तदेतच्छृङ्गारस्थोपनतम
 धुनाराज्यमेकातपत्रम् ॥ यथावा ।
 चित्रं चित्रं वतवतमहश्चित्रमेतद्वि
 चित्रं जातोदैवादुचितरचनासंवि
 धाताविधात । यद्विस्वानां परिणत
 फलस्फोतिरास्त्रादनौयायश्चेतस्त्राः
 कबलनकलाकोविदः काकलोकाः
 ॥ नक्षत्रविग्रीषाणां संज्ञायाम् ॥
 यथा । समं मृदुविप्रसुश्रवोऽग्नि
 मघाचिपूर्वास्तपभमिति पञ्चदशमक्ष
 त्रेषु ॥ पुं० विष्णौ । मघाश्र
 यासङ्घर्षते इतितथा । सर्वका
 लेषु सर्वविकाररहितत्वाद्वा । राशि
 विग्रीषाणां संज्ञाविग्रीषे ॥ यथा ।

समङ्गः

क्रूराथसौम्यः • पुरुषाङ्गनाच •
 ओजोययुग्मं विषमः • समङ्गः । च
 रस्थिरदृष्टात्मकनामधेयामेषादयो
 मोक्तमश्चः प्रदिष्टाः • मानस्यप्र
 कारविशेषः • सतुयदागीतवाद्ययो
 स्तालो गानकर्तृर्हस्तपादादिचाल
 नश्च • एकादासमभाविनपततितदा
 भवतीतिसङ्गीतशास्त्रम् •

समकक्षः • त्रि • तुल्ये • समे •

समकन्या • स्त्री • विवाहोपयुक्तायाम्
 • इति धनञ्जयः •

समकालः • पुं • अवभञ्छे • द्विरस
 ने • सर्पे • इ • त्रि • शेषः •

समक्षम् • अ • अक्षोः समीपे • अ
 क्षोसमीपधीग्यं वा • अव्ययं विभ
 क्तीतिसमीपे • यथार्थे वाऽव्ययीभा
 वः • प्रातिपदरेतिटच् •

समगन्धकः • पुं • वृक्षधूपे •

समगन्धिकम् • न • उगीरे •

समयः • त्रि • समस्मिन् • सर्वस्मि
 न् • विश्वस्मिन् • अशेषे • सम्यु
 र्ध्वे • सङ्गतमयमस्य • समयसते
 वा • अन्येभ्योपीतियसेड् • शी
 भनायके • सहायेण फलेन विद्यतेय
 त्तत्त्व •

समङ्गः • पुं • मूषके • सम्यक् प्रका
 रेण छिद्रादिकरणेन • अङ्कयति •
 चिह्नयति वस्त्रादिकम् • अङ्क •
 अच् •

समञ्जसम्

समङ्गा • स्त्री • मज्जीठङ् • प्र • ओषधी
 • पर्यायास्तु • मञ्जिष्ठाविकसानि
 क्रोसमङ्गाकालमेषिका • मण्डूकप
 र्णीभण्डोरीभण्डोयीजनवङ्गयपी
 ति • लज्जाली • नमस्कार्याम् •
 गण्डकार्याम् • समन्ततोऽङ्गति •
 अङ्गि • पचाद्यच् •

समचित्तः • वि • इषं विषादशून्यम
 नसि • आत्मविदि • समंचित्तं य
 स्यसः • एकविषयकान्तः करण
 हतो •

समजः • पुं • पशूनां वृन्दे • संबीय
 तेऽववा • अज • समुदेरत्रः प
 शुष्वित्यप् • मूर्खसंहतो • न •
 विपिने •

समज्ञा • स्त्री • यशसि • कीर्त्तौ • स
 मीः सर्वज्ञायते • ज्ञा • घञर्थ
 कः •

समज्या • स्त्री • परिषदि • सभायाम्
 • समजन्यस्याम् • अज • सञ्ज्ञा
 यांसमजीतिक्यप् • अजीः क्यपिबो
 भाविन •

समञ्जसम् • न • उचिते • न्याये •
 सम्यगङ्गोऽव • अषप्रत्यन्ववेत्यच्
 ऽजितियोगविभागादच् • यद्वा • स
 ङ्गतमञ्जसातत्त्वमत्र • ऋत्विनपुंस
 केङ्गितिङ्गत्वम् • त्रि • समीचीने
 • अभ्यसि • अविरोधे • युक्ते •
 न्याये • ऋज्वदवाधे •

समधिक :

समष्टः । पुं० शाकभेदे । गण्डीरे ।
समती । स्त्री० साम्ये । समत्वे ॥ स
मत्वमाराधनमच्युतस्येतिप्रह्लादव
चनम् ॥ समवर्तित्वे । मध्यस्थत्वे ॥
चित्तस्थरागद्वेषादिरहितावस्थाया
म् । तत् ॥

समतिष्ठः । चि० अनुज्ञाते ॥

समतीतः । चि० चिरंविनष्टे ॥

समवबन्धु । न० समभागासुगुडशुण्ठी
हृद्योतकोषु ॥

समदर्शनम् । न० समाभट्टौ ॥

समदर्शी । चि० सम्यग्दर्शिनि । ज्ञा
निनि । सदैकरूपवस्तुदर्शनशीले
। पण्डिते ॥ समं ब्रह्मद्रष्टुंशीलं य
स्य । णिनिः ।

समदृक् । पुं० ज्ञानिनि । ब्रह्मात्मै
क्यज्ञानयति ॥ समं ब्रह्मपश्यति ।
दृशिर्० । क्तिप् ॥ अहीवाहारेवा
कुसुमशयनेवाहृषदिवामणौवालोष्टे
बावजबतिरिपोवासुहृदिव । तथे
वास्त्रेयेवाममसमदृशोयान्तुदिव
साः क्वचित्पुण्यारण्ये शिवशिवशि
वेतिप्रलपतः ॥

समदृष्टिः । स्त्री० सर्वचतुल्यदर्शने ॥
यथा । दुः खेमुखेचविप्रेन्द्रया
दृष्टिर्वर्ततेसदा । तथाशत्रौचमिते
चममदृष्टिश्चास्मृतेतिपद्मपुराणे
क्रियायोगसारे १६५ध्यायः ॥

समधिकः । चि० अधिके । अतिरि

समन्वयः

त्ते सम्यगधिकः ॥

समधिगतः । त्रि० प्राप्ते । अधिग
ते ॥ सम्यगधिगतः ॥ अधिगतप
रमार्थान्पण्डितान्मावमंस्यास्तु
णमिबलघुलक्ष्मीर्नैवतान् संरुण-
धि । अभिनवमदृशीभाश्यामगण्ड
स्थलानानभवतिविसतस्तुर्वारणं वा
रणानां ॥

समधुरः । त्रि० मधुररसयुक्ते ॥ स
मानभारे ॥ मधुरेवसहविद्यति ॥
समाधूर्भारीयस्यसः । ऋक्पूरिष्यः ॥
समन्तः । पुं० समन्ततोर्थे ॥ सी
मनि ॥

समन्ततः । अ० चतुर्दिगभिव्याप्ते ।
परितः । सर्वतः । बिष्वक् ॥
समन्तात् । आद्यादित्वात्तसिः ॥

समन्तदुग्धा । स्त्री० क्षुब्धीदृमे । सी
हुण्डे ॥ समन्ताद्दुग्धमस्त्राः ॥

समन्तपञ्चकम् । न० कुरुक्षेत्रे ॥

समन्तभद्रः । पुं० सुगते । बुद्धे । स
मन्तभद्रयस्यसः । समन्तात्सर्व
तः पुण्यसम्भारतो । ज्ञानसम्भार
तश्चभद्रः श्रेष्ठः । पञ्चमीतियोग
विभागात्समासः । पृषादरादिः ॥

समन्तभुक् । पुं० अनले । अग्नौ ॥

समन्तात् । अ० समन्ततोर्थे ॥

समन्युः । त्रि० सक्रोधे ॥

समन्वयः । पुं० लिङ्गैः शास्त्रकृतात्पर्व
सम्यग्ये ॥ भिन्नानांरूपतायाम् ॥

समभिहार :

सम्यगन्वयः ॥

समन्वारम्भणम् । न० समनुगमने ॥

समन्वितः । वि० सम्यगन्विते । सं
युक्ते ॥समन्वितलयः । पुं० एकताले ॥ स
म्यग्ध्वन्वितोलयीनृव्यगीतवाद्या
वांसास्यंधवसः ॥ सम्यगन्वितोल
यामध्यमलयोवायस्मिन् ॥समपदः । पुं० रतिवन्धविशेषि ॥ य
था । याषित्पादौहृदिस्थायकरा
भ्यांपीडयेत्स्तनौ । यथेष्टं ताडये
द्योनिबन्धः समपदः स्मृतवृत्ति ॥
न० युद्धकालेध्वन्विनां पादन्यासवि
शेषि । ध्वन्विनां पादयोस्तुल्यरूपतया
धारणे ॥ ध्वन्विनांस्थानि ॥

समपर्व्यासनम् । न० परिवर्त्तने ।

समपादम् । न० ध्वन्विनां पादयोस्तु
ल्यरूपतयाधारणे ॥समबुद्धिः । वि० सर्ववरागद्वेषशून्ये
॥ कः कौटुककर्मा । द्रष्टव्यापृत
स्तुद्धौ ॥

समभिव्याहारः । पुं० सहिते ॥

समभिव्याहृतः । वि० सहोच्चरिते ॥
सहिते ॥समभिहारः । पुं० आभीष्टार्थे । पी
नः पुन्ये ॥ भृणार्थे ॥ समभिहार
णम् । हृज् । घञ् ॥ सम्यगभि
हारोवा ॥ विप्रकीर्णानां द्रव्याणां रा
शीभावे । शेषशिषिवाचकपदयोः

समयाचारः

सहोच्चारणे ॥

समभूमिः । स्त्री० समानस्थाने ।
आजी ॥समम् । अ० सहाय्ये । सार्द्धम् । स
चम् ॥ समति । घम् । अम् ॥समयः । पुं० काले । दिष्टे । अनेह
सि ॥ सम्यगेति । इष्टगती । पचा
द्यञ् ॥ कार्यकाले ॥ समयेद्विस
र्गमुपकारिकृतम् । सर्वसमयेकृत
मुपकार्येवभवति ॥ शपथे ॥ आ
चारे ॥ सिद्धान्ते ॥ धियि । सं
विदि ॥ क्रियाकारे ॥ निर्देशे ॥
सङ्घते ॥ भाषायाम् ॥ सम्पदि ॥
नियमे ॥ अवसरे ॥ समयनम् । स
मीयन्तेऽन्वयेनवा । समेतिषा ।
इण् । इगतौवा । एरच् । पुंसी
तिघोवा । पचाद्यञ्वा ॥ सङ्ग
मे ॥

समयकारः । पुं० सङ्घते ॥

समयज्ञः । वि० कालज्ञे ॥ समयंजा
नाति । ज्ञा । कः ॥समयभेदी । वि० संविद् । तिक्रमका
रिणि ॥समया । अ० अन्तिके । निकटे ॥ म
ध्ये ॥ समेति । समयनंवा । इण् ।
आः समिण् । निकषिभ्याम् ॥ का
लविज्ञापने ॥समयाचारः । पुं० समयोचिताचर
णे ॥ तन्त्रविशेषे ॥

समर्थयिता

समयाध्युषितः । पुं० सूर्यनक्षत्रव
ज्जितेष्वास्ते ॥ समयः अध्युषितो
यस्मिन् ॥

समयी । पुं० भगवत्याद्यरणभक्तिभा
वप्रतिपादकशास्त्रनिष्ठे ॥

समरः । पुं० न० दुग्धे । रणे ॥ स
मरणम् । ऋगती० भ्वादिः । ऋदे
रप् ॥

समरभः । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥ य
था । स्वअङ्घ्रादयसंयुक्तं कृत्वा यो
षित्पदद्वयम् । स्तनौघृत्वारमेत्
क्षामीबन्धः समरभः स्मृत इति ॥

समरविजया । स्त्री० याज्ञाप्रभेदे ॥ स
मरविजयाक्षयायोगविलम्बितौ
श्रयोनिषु ॥ क्षितौ श्रयोनिषु० राज
योगेषु । सालम्बग्रहप्रलवशेननवधि
तियाचायांद्रष्टव्या ॥

समर्थः । वि० हिते ॥ शक्ते । शक्ति
सम्पन्ने ॥ संबद्धे । उपायकुश
ले । समर्थवते० समर्थ्यतेवा । अ
र्थउपयाज्यायाम् । पञ्चादय० अ
ज्वा ॥ सम्वद्धार्थे ॥

समर्थता । स्त्री० सामर्थ्ये ॥

समर्थनम् । न० अनुचितोचितनिष्ठ
ये ॥ सम्प्रधारणायाम् ॥ अर्थयतेः
सम्पूर्वात् । ञ्युट् । चोद्यपरि
हारि ॥

समर्थनो । स्त्री० समर्थने ॥ युष् ॥

समर्थयिता । वि० प्रतिपादयितरि ॥

समवायः

समर्थितः । वि० कृतसमाधाने ॥

समर्हकः । वि० वरदातरि । वरदे ।
इष्टार्थप्रदेदेवतादौ ॥ समृध्नोति ।
कृधुबद्धौ । खल् ॥

समर्पणम् । न० सम्यगर्पणे । आद
रेणार्पणे । सौपना० इ० भा०
प्र० ॥

समर्पितः । वि० कृतसमर्पणे ॥

सम्प्रोते । सम्प्रवेष्टिते ॥ स्थापिते ॥
समर्थ्यादिः । पुं० समीपे ॥ वि० म
र्यादासहिते ॥ समानामर्यादास्य ।
सहमर्यादयेतिवा ॥ हेमचन्द्रस्तु ।
समर्यादंमर्यादासहितेपिच । मुख्या
नुयायिनिशिशीप्रकृतस्यानुवर्तने
। दोषात्यादे० ब्रूयाद् ॥

समलः । वि० मलिते । आविले ॥

समवतारः । पुं० तीर्थे ॥

समवर्त्ती । पुं० परितराजि । धर्मरा
जि । पितृपती । यमे ॥ वि० तुल्य
वर्त्तनशीले ॥ समवर्त्तितुंशीलम
स्य । सुप्यजातावितिणिनिः ॥

समवसर्ग्या । स्त्री० रज्ज्याम् ॥ समश्च
ज्यते । सृज० । समवपूर्वाच्चेतिग्य
त् । चलीरितिकुत्वम् ॥

समवस्थितः । वि० अविनाशिनि
। जन्मादिविनाशान्तभावविकारशु
न्यतया० सम्यक्तयाऽवस्थिते ॥

समवाकारः । पुं० नाटकभेदे ॥

समवायः । पुं० समूहे ॥ कस्याच्चि

समवेतसमवायः

तृक्रियायांमेलने । सम्बन्धविशि
षे ॥ यथा । घटादीनांकपाला
दौद्रव्यपुगुणकर्मणोः । तेषुजातेषुस
म्बन्धः समवायः प्रकीर्तितः ॥
अथवाअयपिनी•गुणगुणिनीः •
क्रियाक्रियावती•जातिव्यक्तयो•नि
खद्रव्यविशेषयोश्चयः सम्बन्धः स
समवायइत्यर्थः ॥ यथावा•श्रोत्रेण
शब्दसाक्षात्कारे•समवायः सन्निक
र्षः • कर्णविवरवर्त्याकाशश्च
श्रोत्रत्वात्• शब्दस्याकाशगुणत्वा
त्•गुणगुणिनीश्चसमवायात् । स
चान्वयसम्बन्धः । सचएकएव ॥
समवायते । अयं • घञ् ॥

समवायिकारणम् । न• उपादानका
रणे ॥ यत्समवेतकार्यमुत्पद्यते•
तत्समवायिकारणम् । यथातन्त्र
यः पटश्च • पटश्चस्वरूपरूपादेः ।
यथावा • परमाणुर्हीणुकस्य•कपा
लश्चघटस्य । सर्व्वसमवायिकार
णद्रव्यमेव : समवायेऽस्त्यस्याद्गनिः
। तच्चतत्कारणञ्च ॥

समवेतः । वि• मिश्रिते । सङ्गते
॥ समवायसम्बन्धेनवृत्तौ ॥ यथा ।
यत्समवेतकार्यंभवतिअथेतुसम
वायिजनकतत् ॥

समवेतसमवायः । पुं• सन्निकर्षवि
शिषे ॥ यथा । शब्दत्वसाक्षात्का
रेसमवेतसमवायः सन्निकर्षः •

समसुप्तिः

श्रीचसमवेतेशब्दे • शब्दत्वसाक्ष
मवायात् ।

समश्रुवानः । वि• सम्यक्प्रकारेण
व्याप्तिविशिष्टे ॥

समष्टिः । स्त्री• सामान्ये । समस्त
व्याप्ते ॥ यथा । समस्तत्वेन
संव्याप्तिः समष्टिरितिकीर्तितेति
अपिच । समष्टिरीशः सर्व्वेषांस्वा
त्मतादात्म्यवेदनात् । तदभावात्
तदन्येतुज्ञायतेव्यष्टिसंज्ञयेति ।
सङ्गते ॥

समष्टिणः । पुं• क्षुपविशिषे । भण्डी
रे । नद्यास्त्रे । अस्त्रगन्धके । कोका
ये । कण्टकफले । उपदंशे ।
कोकुर्यां • इ• भा• ॥

समष्टिला । स्त्री• गण्डीरे । गण्ड
रदुगी • इ• प्र• शाके ॥ सम्यग
ष्टिलाबीजयस्याः ॥

समष्ट्यज्ञानम् । न• सकलाज्ञाने ॥

समष्टिलः । पुं• समष्टिले ॥

समष्टिला । स्त्री• समष्टिलायाम् ॥
समेतिष्ठति । मिथिलादयश्चेति
साधुः ॥

समष्टौला । स्त्री• समष्टिलायाम् ॥

समसनम् । न• समासीनादानामेक्य
साधने । अनेककणपदकणपदीभव
ने ॥ सङ्घोषणे ॥ असुखोपणे
। सम्पूर्णाल्लुट् ॥

समसुप्तिः । स्त्री• कल्पास्ते । महा

समांशहारी

प्रलये । तुल्यगयने ॥
 समस्तः । त्रि० सर्वावयवविशिष्टे ।
 सकृदि । समस्मिन् । पूर्णे ।
 समस्यतेऽस्य । अमु० । ततः ॥ सी
 पकरणे ॥ सफले ॥ पुष्पीकृते ।
 निः शिप्ते ॥
 समस्यः । त्रि० धनधान्यादियुक्ततया
 सम्यगवस्थिते ॥ समेतिष्ठति । छा०
 । सुपिस्थितिकः ॥ समभावेन
 स्थिते । समाने ॥
 समस्यली । स्त्री० शशस्यल्याम् ॥
 अन्तर्बोदं सरस्यलीति हेमचन्द्रः ॥
 समस्या । स्त्री० श्लोकैर्बेनपादेन०
 द्वाभ्यां चिभिर्वापूरणे । समासार्था
 याम् ॥ समसनमन्तीतप्रस्यक्षेप
 यम् । अमु० । यद्यत्० संज्ञापूर्वक
 त्वाद्बुद्ध्यभावः ॥ सुमीर्षीकृतवा
 द्यापिचित्रकानननागरैः । स्मर
 नारायणयेन्द्रे तारांरोदधीहतः ॥
 समा । स्त्री० शूलङ्कारद्वये ॥ सास
 मालङ्कृतिर्योगोऽस्तेनानुरूपयो
 रितिलक्षणत्वं ॥
 समा । स्त्री० शरदि । संवत्सरे । व
 त्सरे । शयने ॥ समन्ति० विक्त
 वं कुर्वन्ति सर्वम् । दमष्टरुदैर्लब्धे ।
 पचाद्यचि० टाप् । प्रायेणायं बहु
 वचनान्तः ॥
 समांशहारी । त्रि० समभागार्हे ॥ य
 था । समांशहारिणीमातापुत्राणां-

समाख्या

स्नाभूतेपतावितिदायतत्वम् ॥
 पतावितिप्रयोगस्तुप्रामादिकएव ॥
 समांशिकः । त्रि० समभागार्हे ॥
 यथा । यदिकुर्यात्समानंशान्प
 तन्त्यः कार्याः समांशिकाः । नद
 तं स्त्रीधनंयासांदत्ते त्वर्हं प्रकीर्तित
 मितिदायतत्वम् ॥
 समांशो । त्रि० तुल्यभागिनि ॥ य
 था । ण्येष्ठं वाथेष्ठभागेनसर्वेवाण्युः
 समांशिनइतिदायतत्वम् ॥
 समांसमीना । स्त्री० प्रतिवर्षप्रसूता
 यांगवि ॥ समायांसमायांबिजा
 यते । समांसमांबिजायतेइतिखः
 । उत्तरपदेष्वभिक्तयोर्लोपः । पूर्व
 दक्षिणलोपएव ॥
 समाकर्षः । पुं० सम्यगःकर्षणे ॥
 समाकर्षी । पुं० दूरगामिगन्धे ।
 निर्हारिणी ॥
 समाकूलः । त्रि० संगृहिते ॥
 समाकृष्टः । त्रि० सम्यगाकृष्टे ॥
 समाक्रान्तः । त्रि० सम्यक्कृताक्र
 मणे । व्याप्ते ॥ अधिष्ठिते ॥
 समाख्या । स्त्री० नाम्नि । संज्ञाया
 म् ॥ कीर्त्तौ । यशसि ॥ योग
 लभ्यार्थे ॥ विनियोगविधिः सह
 कारिभूतेप्रमाणविशिषे ॥ समा
 ख्यायौगिकः शब्दः । साचद्विवि
 धा । वैदिकीलीलिकीच । तत्र०
 हेतुसमसमञ्जसाद्वत्त्वं । हेतुचम

समाज्ञा

सङ्गतिः वेदिक्या समाख्या । प
ध्वर्गोस्तत्तत्पदाबाहुत्वञ्चीकिक्या
ध्वर्ववमिति समाख्येति सङ्घः पः
। अथर्वः ॥

समागतः । चि० सम्प्राप्ते ॥ आग
मनाश्रये । सम्यगागमनविशिष्टे ॥

समानमः । पुं० रुथीगे ॥ सम्यगा
गमने ॥ संप्राप्तौ ॥

समाघातः । पुं० ऋधे ॥ युद्धे ॥
समाहननम् । घञ् । हनस्तोधि
खलीः । हे हन्तेरितघः ॥

समाचयनम् । न० राशीकरणे ॥

समाचरणम् । समाचारे । समाङ्
पूर्वाश्ररेण्युट् ॥

समाचारः । सम्यगाचरणे । वर्णाश्र
मादिचर्माणामाचरणे ॥ समाच
रणम् । समाङ्शरेभविघञ् ॥
व्रतयत्ये ॥

समाजः । पुं० पशुभिन्नानां समूहे
। यथा० समाजिब्रह्मणानां । स
माजः क्षत्रियोणाम् ॥ अनेकेषां
प्रामाणिकजनानां वासस्थाने ॥ स
भायाम् । उत्सवेषु सङ्घाते ॥ सं
वीयतेऽयम् । अज० घञ् । अघञ्
पारित्युक्तेर्भीभावेन । मुजिब्रज्यो
येतिकृत्वमिधिवः ॥ हेस्तिमि ॥
इत्यनेकार्थकोषः ॥

समाज्ञा । स्त्री० ख्याती ॥ समाज्ञा
यते । समाङ्पूर्वात्ज्ञावविधने ॥

समाधिः

इत्यग्रादातथीपसर्गद्वयङ् ॥

समादरः । पुं० सम्माने ॥

समादानम् । न० सङ्ग्रहे । ममी
चीनयष्टयो ॥ भौगताङ्गिणी । स्त्री
दधानां निव्यकर्मणि । समाधा
याम् ॥

समाधानम् । न० ब्रह्मणिमनः स्थि
रीकरणे । अवधाने । प्रणिधाने
। चित्तैकाग्रानुसङ्गस्य समाधान
मिति न्मृत्तित्युक्तेः ॥ निगृह्यो
तस्य मनसः श्रवणादौ । तदनुगुणवि
षये च समाधिः समाधानमिति लक्ष
णलक्षिते ॥ श्रवणादावित्यत्रादिश
ब्दो मननादिमङ्ग्रहार्थः । तदनुगु
णोत्थत्वं । गुणशुश्रूषापुस्तकसम्पदन
तद्रक्षणं । श्रवणाद्यनुगुणो विधये ।
निर्दिश्यते । न पुन सुखवासद्रव्या
न्नादि सङ्ग्रहादेरप्यश्रवणाद्यनुकूल
त्वात् तदर्थमठारम्भप्रतिग्रहादावाप
चित्तसमाधिः कर्त्तव्यबुल्युपदिश्य
ते । दण्डमाच्छादनं कौपीनं परिग्र
हेच्छेषं विसृज्येदिति सञ्ज्ञा सकालित्या
जितस्य दण्डकौपीनाद्यतिरिक्तस्य
विना प्रतिप्रसवशास्त्रं सङ्ग्रहानुप
पत्तेरित्यर्थः ॥ यो न्ययोगसामर्थ्ये
। तत्परतायाम् । सम्यक्साधानम् ॥

समाधिः । पुं० समर्थने । समर्थन
मशक्ये । अध्यवसायो दुर्घटस्य घ
टनं वा । नीदाके ॥ नीषाकीवचना

समाधि :

भाववृत्तिस्वामी । धान्यादिषु मूल्यो
त्कर्षं पूर्वकीजनादवृत्तिसुभूतिः
॥ नियमे । अङ्गीकारे । मौनव्रता
दौ । सिद्धान्ते । इन्द्रियरोधे । ए
कान्तभक्तियोगे । ध्याने । काव्यगु
विशेषे । अलङ्कारप्रभेदे । यथा ।
समाधि सुकरं कार्यं कारणान्तरयोग
तः साधनान्तरोपकृतैर्नकार्त्वा । यद्
क्षेत्रेण कार्यमात्ममाधोयते । स समा
धिर्नाम । उदाहरणम् । मानम
स्थानिरोक्तीं पादयोर्मपतिष्ठतः
। उपकाराय दृष्ट्ये दमुदीर्णघनग
र्जितमिति ॥ समाधोयतेऽस्मिन्
मनोजने । उदाहृत् । उपस
र्गेषु । किरित्यधिकरणे किः ॥
कारणसामग्र्याम् ॥ ध्याने । चित्त
एवैवात्मनानिबलावस्थाने ॥ स
च समाधिर्द्विविधः । सविकल्पकी
निर्विकल्पकश्चेति । तद्विवरणं स
विकल्पकनिर्विकल्पकशब्दे द्रष्टव्य
म् । ध्यानमेवार्थमात्रनिर्भासं स्वरू
पशून्यमिव समाधिः । सर्वथा वि
जातीयप्रत्ययानन्तरतः सजातीय
प्रत्ययप्रवाहः । मतुचित्तभूमिभेदे
नद्विविधः । सम्प्रज्ञातोऽसम्प्रज्ञा
तश्चेति । चित्तस्थितपञ्चभूमयो भ
वन्ति । चित्तं मूढं विक्षिप्तमेकाग्रं
निरुप्तमिति । समाधोयतेऽस्मिन्
सर्वमिति व्युत्पत्त्या । समाधिरन्तः

समाधि :

करणमपरमात्मावा ॥ अङ्गीकारे
स्थवस्थानं समाधिरिति गोचरी । दि
विधेः हि समाधिर्भवति । लक्ष्यपूर्व
कीबाधपूर्वकश्चेति । तच्च । तदन
न्यत्वमारम्भशब्दादिभ्यवृत्तिन्याये
न । कारणव्यतिरेकीयकार्यस्यासत्त्वा
त् । पञ्चीकृतपञ्चमहाभूतकार्यं
व्यष्टिरूपं । समष्टिरूपविराट्कार्यं
त्वात् । तद्व्यतिरेकीयनास्ति । त
च्चापि । पृथिवी । शब्दस्पर्शरूपरस
गन्धाख्यपञ्चगुणाः । तथा समष्टिरूप
मपि पञ्चीकृतपञ्चभूतात्मकं कार्यं
म् । अङ्गीकृतपञ्चमहाभूतकार्यं
त्वात् । साचपृथिवी । गन्धेतरच
तुर्गुणाकार्यत्वात् । तद्व्यतिरे
कीयनास्ति । ताद्यतुर्गुणाच्चादौ ।
गन्धेतरचतुर्गुणात्मकतेजः । का
र्यत्वात् । तद्व्यतिरेकीयनसन्ति
तदपि त्रिगुणात्मकतेजः । गन्धेतर
रूपेतरत्रिगुणवायुकार्यत्वात् । तद्व्य
तिरेकीयनास्ति । सोऽपि दिश्यात्म
कीवायुः । शब्दमात्रगुणाकाश
कार्यत्वात् । तद्व्यतिरेकीयनास्ति
। सवशब्दगुणाकाशोऽङ्गीकृत्यमिति
परमेश्वरसङ्ख्यात्मकाङ्गीकारकार्यं
त्वात् । तद्व्यतिरेकीयनास्ति । त
दपीश्वररूपं महत्तत्त्वं मायापरिमा
णत्वात् । तद्व्यतिरेकीयनास्ति ।
तदपि मायाख्यकारणं जडत्वेन चेत

समाधि :

न्येऽध्यस्तत्वात् • तद्व्यतिरेकेणना
स्तोत्यनुसन्धानेन • विद्यमानेति का
र्यकारणात्मके प्रपञ्चे • चैतन्यमा
त्रगीचरोयः समाधिः • सलयपू
र्वक उच्यते । तत्र तत्त्वमस्यादिवेदा
न्तमहावाक्यार्थज्ञानाभावेनाऽविद्या
तत्कार्यस्याक्षीयत्वात् • एवचित्तने
पिकारणसत्वेन • पुनः कृतज्ञप्रप
ञ्चोत्थानात् • अयं सुषुप्तिवत् सबी
जः समाधिर्न मुष्यः । मुख्यस्तु •
तत्त्वमस्यादिमहावाक्यार्थसाक्षात्का
रेण • अविद्यायानिबृत्तौ सर्गक्रमेण
तत्कार्यनिवृत्तिरनाद्यविद्यायाश्च पु
नरुत्थानाभावेन तत्कार्यस्यापि पु
नरुत्थानाभावाग्निर्वीजाबाधपूर्व-
कः समाधिः । स एव • सर्वाणी
न्द्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे ।
आत्मसंयमयोगाग्नौ जुहति ज्ञानदो
पित इत्यनेन श्लोकेन प्रदर्शितः । त
थाहि । सर्वाणि निखिलानि स्थूल
रूपाणि संस्काररूपाणि च । इन्द्रि
यकर्माणि • इन्द्रियाणां श्रोत्रत्वक्
चक्षूरसनप्राणाख्यानां पञ्चानां • वा
क्पाणि पादपायूपस्थाऽऽख्यानां वा
ह्यानाम् • आन्तर्धीश्च मनो बुद्ध्योः
चर्माणि • शब्दश्रवणस्पर्शग्रहणरूप
दर्शनरसगन्धगन्धगन्धानि • वच
नादानगमनविहरणौत्सर्गान्दा-
ख्यानि च • सङ्कल्पाध्यवसायौ च ।

समाधि :

एवं प्राणकर्माणि च • प्राणानां • प्रा
णापानव्यानोदानसमानाख्यानां प
ञ्चानां कर्माणि • वह्निर्नयनमधानय
नमाकुक्षनप्रसारणाद्यशितपीतस
मानयनमूर्धनयनमित्यादीनि । अ
नेन पञ्चज्ञानेन्द्रियाणि • पञ्चकर्मे
न्द्रियाणि • पञ्चप्राणाः • मनो बु
द्धिश्चेतिसप्तदशात्मकं लिङ्गमुक्तम् •
तच्च सूक्ष्मभूतसमष्टिरूपं • हिरण्य
गर्भाख्यमिह विवक्षितमिति वेदितुं
सर्वाणीति विशेषणम् । आत्मसंय
मयोगाग्नौ • आत्मविषयकः सं
यमो धारणाध्यानसम्पन्ना तस्मादि
रूपस्तत्परिपाके सतियोगी • निरो
धसमाधिः । यं • पतञ्जलिः सू
चयामास । व्युत्थाननिरोधसंस्का
रयोरभिभवाद्वा दुर्भावा निरोधलक्ष
णचित्तान्वयो निरोधपरिणाम इति
। व्युत्थानं • क्षिप्तमूढविक्षिप्ताख्यं
भूमिचयम् • तत्संस्काराः स
माधिविरोधिनः तैर्योगिप्रयत्नेन
प्रतिदिनं प्रतिक्षणं चाभिभूयन्ति •
तद्विरोधिनश्च निरोधसंस्काराः प्रा
दुर्भवन्ति • ततश्च निरोधमात्रक्षणे
न चित्तान्वयो निरोधपरिणाम इति ।
तस्य फलमाह । ततः प्रशान्तवाहि
ता संस्कारादिति । तमेव राजसीः
स्रवाश्च विक्षेपशून्यत्वेन शुद्धसत्त्व
रूपचित्तं प्रशान्तमित्युच्यते । पूर्वं

समाधि :

पूर्वप्रथमसंस्कारपाटवेन तदाधि-
क्यं प्रशान्तवाहितेति । तत्कारणञ्च
सूचयामास । विरामप्रत्ययाभ्यास
पूर्वः संस्कारशेषान्यङ्गति । वि-
रामोऽस्य परमः तस्य प्रत्ययः का-
रणवृत्त्युपरमाथः पुरुषप्रयत्नस्त-
स्याभ्यासः पौनः पुन्येन सम्पाद-
नम् । तत्पूर्वकस्तज्जान्योऽन्यः स-
म्पन्नातादिलक्षणेऽसम्पन्नातइत्य-
र्थः । एतादृशीयथात्मसंयमयोगः स-
एवाग्निस्तस्मिन् । ज्ञानदीपिते । ज्ञा-
नवेदान्तवाक्यजन्यो ब्रह्मात्मैक्यसा-
क्षात्कारः । तेनाविद्यातत्कार्यनाश-
द्वारादौपिते चक्षन्तीज्जलितेऽधपूर्व-
के समाधौ समष्टिलक्षणरीरमपरेजुह-
तिप्रविलापयन्तीत्यर्थः । तदेकतान-
तामेतिसमाधिविधीयते ॥ तत्
• ध्यानम् • ऐकतानताम् • ध्येयै-
कनिर्भासत्वम् • यदाऽभ्येति • त-
दा • समाधिरिति शास्त्रेषु प्रदिश्यते
॥ लक्षणम् । निर्विकारतया वृत्त्या-
ब्रह्माकारतया पुनः । वृत्तिविस्मर-
णं सम्यक्समाधिर्ज्ञानसंज्ञकः ॥
अपिच । ध्यातृध्यानेपरिच्छिन्नक्र-
मादुद्ध्येयैकगीचरम् । निवातदोषव-
च्चित्तं समाधिरभिधीयतइति । पु-
नश्च । नित्यं शुद्धं बुद्धियुक्तं सत्यमो-
नन्दमहयम् । तुरीयमक्षरं ब्रह्मच-
हमस्मि परंपदम् । अहम्ब्रह्मैव

समानः

स्थानं समाधिरिति गीयते ॥ इ-
गा • ४४ ॥ अपिच । तस्यैव कल्प-
नाहीनं स्वरूपमवधारयितुं मनसा
ध्याननिष्पाद्यं समाधिः साभिधी-
यते ॥ इ • वि • पु • स च परञ्च
। इमंगुणसमाहारमनात्मत्वेन प-
श्यतः । अन्तः श्रोतकृतायश्च स-
माधिरितिकथ्यते । इतियोगवा-
शिष्ठे उपशमप्रकरणम् ॥ समाधी-
यते सर्वमस्मिन् • समाधानमनेन वा
। समाङ्पूर्वावाञ्जोऽधिकरणादौ •
उपसर्गेधाः किः ॥

समाधिविघ्नः । पुं • लयविक्षेपकषा-
यरसास्वादलक्षणेषु चतुर्षु ॥

समाधिस्थः । चि • व्युत्थितचित्ते ॥

समाधियुक्ते ॥ यथा । मनः स-
ङ्कल्पपरहितमिन्द्रियार्थानचिन्त-
यन् । यस्य ब्रह्मसंलीनं समाधि-
स्थः सकीर्तितः । ध्यायतः प-
रमात्मानमात्मस्थं यस्य योगिनः ।
मनस्तद्वयतांशतिसमाधिस्थः स-
कीर्तितः । इति गारुडगीता-
सारे २४ • अध्यायः ॥

समानः । पुं • इन्द्राभिसर्वसन्निवृत्तौ
वायुविशेषि । शरीरमध्यगतेऽग्नि-
तपोतान्नपानादिसमीकरणकरैवा-
यी । नाभिसंस्थिते ॥ यथा । पी-
तं भक्षितमात्रांतरं कृत्वा पित्तकफानि-
लम् । समं नयति नात्रैष समानो

समानयानकर्मा

नाममाकृतइति ॥ अइउक्त्तुवर्णे
 पु ॥ समानशब्देनपूर्वाचार्यनि
 ईशादकोभिधोयन्तेदशसमानाइ
 तिबचनादितिकीयटः । बचना
 दिति । अथा० इई उऊ ऋऌ
 ऌऌ दशसमानाइतिपूर्वव्याकरण
 बचनादित्यर्थइतिविधरणम् ॥ वि०
 सती । साधी ॥ समे । तुल्ये ।
 जनातिरिक्तवर्णे ॥ एकस्मिन् ॥
 समन्तादनित्यनेन । अन० । इल
 खेतिघञ् ॥ समतिवा षम० ।
 षाः षीत्यवयोबचनशक्तिषुचानश्
 । आगमशासनमनित्यमितिसुम्न
 ॥ सहमानेनवर्त्ततइतिश । विप
 सर्जनस्येति सभावः ॥ समानं
 मानमस्येतिवा । समानस्येच्छन्द
 सीतिसः ।

समानकालीनः । वि० समकाली
 त्यतिक्ते ॥ यथा । गोषुदुह्यमाना
 स्वागतः ० दुग्धास्वागतइत्यादौ
 समानकालीनत्वंभाषते । तिनगो
 विषयकवर्त्तमानदोहनकालीनग
 मनानुकूलकृतिमात्रम् । एवंगोविष
 यकातीतदोहनसमानकालीनाती
 तगमनानुकूलकृतिमानितिबीधः ॥

समानयानकर्मा । पुं० सन्धेः प्रभेदे
 ॥ यथा । तात्कालिकफललाभा
 र्यमुत्तरकालीनफललाभार्थंवावच
 राक्षान्तरेणसहान्यप्रतियानादिक

समानोदर्यः

मंक्रियते० ससमानयानकर्मासन्धि
 र्ज्ञेयः ॥

समानाधिकरणः । पुं० समानविष
 यी ॥

समानाभिहारः । पुं० समानगुणानां
 मिश्रणे ॥ यथा० तोयदमुक्तजल
 विन्दूनां० जलाशयेसमाभिहारः
 यथाशोमाहिषादिदुग्धपतितानां
 व्यदुग्धानाम् ॥

समानालङ्कृतिः । स्त्री० अलङ्कारवि
 शेषे ॥ यथा । समानालङ्कृतिर्यो
 गेवस्तुनोरनुरूपयोरिति ॥

समानिका । स्त्री० वर्षवृत्ताक्षरे ॥
 हारमेरुवायदासङ्कलाभवेत्तदा ।
 सप्तवर्षनिर्मितासासमानिकामता
 ॥ यथा । पद्मचारुचञ्चुषानीलनोर
 जस्त्रिषा ॥ आलिमन्मनेहृतं वं
 शवादमोहितम् ॥ अनुष्टुप्भेदेपि
 । ग्लौरजोसमानिकातु । यथा ।
 वल्लकृष्णपादपद्ममस्तिहृततडागस
 द्य । धीः समानिकापरेष्वने
 चित्ताचमत्सरेण ॥

समानोदकः । पुं० चतुर्दशपुरुषय
 र्यन्तेजन्मनामस्मृतिपर्यन्ते च ॥
 गोत्रजमात्रे ॥

समानोदर्यः । पुं० सहोदरे । सा
 दर्ये ॥ समानेउदरेययितः स्थि
 तः । समानोदरेययितोच्चादा
 तइतियत् । विभाषोदरइतिपा

समापित :

क्षिप्त्वात्सादेशान् ॥

समापः । पुं० देवयजने ॥ समाचा
पायस्मिन् । ऋक्पूर्वित्थः ॥

समापकः । चि० समापनकर्त्तरि ॥
समापयति । खलु ॥

समापत्तिः । स्त्री० यदृच्छवासङ्-
गतौ ॥

समापनम् । न० परिच्छेदे ॥ समा-
प्तौ ॥ वधे ॥ समाधाने ॥ कर्त्तव्ये ।
प्राप्ते ॥

समापन्नः । चि० समाप्ते ॥ प्राप्ते ।
क्षिप्ते ॥ वधे ॥

समापय्य । अ० समाप्तिप्रापयेत्यर्थे ॥

समापिका । स्त्री० वाक्यसमापकक्रि-
यायाम् ॥ तच्चतिबाह्योभवति ।

यथा । देवदत्तो गच्छति । कश्चित्
ज्ञानादिपदेनानिवाक्यसमाप्तिः ।

यथा । नाम्नादृष्टः शिवो जने ।

कश्चित्त्व्याद्यन्तक्रियाया अपि वा-
क्यसमापकत्वम् । यथा । मया

कांदिशंगन्तव्यम् । याकादन्तिक्रि-
याऽसमापिका । तत्रशब्दोदयोभव-

ति । यथा । गच्छन्भुङ्क्ते । भु-
क्त्वा ब्रजति पीत्वा स्वपिति ॥

समापितः । त्रि० कृतसमापने ॥

यथा । आरब्धमलमासात्प्राक्
यत्कर्मन समापितम् । आगतमल-

मासेपितत्समाप्यनसंशयद्वितिमल-
मासतत्त्वम् ॥

समारोपितः

समाप्तः । त्रि० समाप्तिंगते । स-
माप्तिविशिष्टे ॥ यथा । समाप्ते
यदिजानीयान्भवेत्तदन्यथाकृतम्
। यतस्तदन्यथाभूतततएव समाप-
येदितितित्य्यादितत्त्वं ॥

समाप्तिः । स्त्री० अवस्थाने ॥ सम-
र्थने ॥ समापनम् । आप्तुं । क्ति-
न्नावादिभ्यः ॥ परिप्राप्तौ ॥

समाप्तिका । स्त्री० समापत्यर्थे ॥

समापत्यर्था । स्त्री० समष्टायाम् ॥

समाप्यः । त्रि० समापनीये ॥

समायोगः । पुं० संयोगे ॥ समश-
ये ॥ प्रयोजने ॥ समीचीनत्वम् ।
युजिर् । घञ् ॥ युद्धे । र-
तौ । ण्वये । वशीकरणसा-
धने ॥

समारतः । चि० उपरते ॥

समारम्भः । पुं० उपक्रमे । आत्मार-
म्भे । यथा । समारम्भाभगनाः ।
कृतिकृतिनवारास्तवपुत्राः पिपा-
सोस्तुच्छे स्मिन् द्रविषमृगतृणाणं
बजले । तथापि प्रत्याभावि रमति न
तेऽद्यापि शतधानजीर्णं ब्रह्मेते नि-
पतमश्वनियावघटितमिति ॥ जी-
र्णम् । विदोषम् ॥ समारभ्यते
। रभेर्घञ् । रभेरश्वत्थुटीरिति
मुम् ॥

समारोपितः । चि० दिपधंयुक्ते ॥

सम्यक्कृतारोपणे । सम्यक्-

समावास :

लिपते ॥ सम्यक्चारोपितः ॥
 समारोहः । पुं० सम्यगारोहणे ।
 नीचादूर्ध्वगमने ॥ सोपाने ॥ समा
 रुद्धतेऽनेन० समारोहणम् । समा
 रोहतिवा । रुहेः कर्मणि० भावे
 बाधञ् । पचाद्यञ्वा ॥
 समालम्बी । पुं० भूतृषे ॥
 समालम्भः । पुं० विलिपने । कुङ्कुमा
 दिविलिपे ॥ समालम्भनम् । कुङ्कु
 मेषुप्राप्ती । घञ् । उपसर्गात्ख
 ल्घञोरितिमुम् । घातने ॥
 समालम्भनम् । न० विलिपे ॥ घातने
 ॥ सम्यक्स्पर्शने ॥
 समालिङ्गः । पुं० समालिङ्गने ॥
 समाली । पुं० कुसुमाकरे ॥
 समावर्त्तः । पुं० विष्णौ ॥ संसारच
 क्रमसम्यगावर्त्तकइतितथा । जन
 नमरणादिरूपसंसारचक्रमञ्जोषा
 न्प्रतिसम्यगावर्त्तयन्समावर्त्तइ
 त्यर्थः । समाङ्पूर्वाङ्तेर्गन्ता
 त्पचाद्यञ् । समावर्त्तनम् । व
 तु० । भावेघञ् ॥
 समावर्त्तनम् । न० साङ्गाधीतवेदस्य
 गुरोरनुज्ञयागृहागमे । वेदाध्यय
 नानन्तरगार्हस्थ्याधिकारप्रयोजकेक
 मर्णि ॥ सम्यूर्वाङ्तेर्ल्युट् ॥
 समावायः । पुं० समुदाये । समू
 हे ॥
 समावासः । पुं० स्थाने ॥

समासः

समाविष्टः । वि० आक्रांति ॥
 समावृत्तः । पुं० लब्धानुच्चे । साङ्ग
 वेदाध्ययनानन्तरंत्वमिदानीमृह-
 स्थोभवेतिगार्हस्थ्यायगुरोः प्रा
 मानुच्चे ॥ समावर्त्ततेत्यम् । वृत्तु०
 । मत्वर्थेतिक्तः ॥
 समावेदनम् । न० निवेदने ॥
 समावेशः । पुं० विन्यासे ॥ एकत्रस
 हावस्थाने ॥
 समावेशितः । वि० सहावस्थिते ॥
 प्रविष्टे ॥
 समाशः । पुं० सहभोजने ॥
 समाश्रयः । पुं० वासस्थाने ॥ सम्य
 क्० आश्रयः । सम्यगाधारे । स
 हाये ॥
 समाश्रितः । वि० सम्यक्शरणागते
 ॥ सम्यक्प्रकारेणाश्रितः ॥
 समाश्रयः । वि० सङ्घातविश्वासे ॥
 समाश्रयः । पुं० सम्यगाश्रयः ॥
 समासः । पुं० सङ्घेपे ॥ समर्थने
 ॥ ऐक्यपद्ये । पद्योः पदानांवाए
 कीकृतौ । समसने ॥ समसनम्०
 पद्योः पदानांवा० एकपदीकर
 णम्समासः सङ्घेपः । भावे
 घञ् । सचानेकपदैक्यम् । सच
 तुर्द्धा० प्रधानार्थस्यचातुर्विध्यात्
 । तथाचातुर्महाभाष्ये । इहकश्चि
 त्समासः पूर्वपदार्थप्रधानः ॥
 कश्चिदुत्तरपदार्थप्रधानः ॥ कश्चि

समास :

दन्यपदार्थप्रधानः • कश्चिदुभय
पदार्थप्रधानइति ॥ पुनश्चद्विविधा
निष्ठाऽनिव्यभेदात् । अव्ययहेनि
त्यसमासः • अस्वपदवियहेवा •
समस्यमानयावत्पदरहितवियहइ
तिवावत् । तद्विज्ञोऽनिव्यः ॥
अपिच । कृतत्तद्वितसमासैकश्रे
यसनाद्यन्तधातुरूपाः पञ्चवृत्तयः
। परार्थाभिधानं वृत्तिः • परशब्दस्य
यार्थस्तस्याभिधानमिति यावत् ।
वृत्त्यर्थं बाधकं शक्यं विग्रहः । सदि
धा । लौकिकोऽलौकिकश्च । परि
निष्ठितत्वात्साधु लौकिकः । प्र
योगानर्होऽसाधुरलौकिकः । य
थाराज्ञः पुरुषः । राजन् अस्
पुरुषसु • इति । अव्ययहेनिव्य
समासोऽस्वपदवियहेवा । समा
सश्चतुर्ध्वेति प्रायोवादाः • अव्ययी
भावतत्पुरुषबहुव्रीहिद्वन्द्वधिका
रश्चिभूतानामपि सप्तसुपेति विधा
नात् । पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययी
भावः • उत्तरपदार्थप्रधानस्तत्
पुरुषः • अन्यपदार्थप्रधानो बहुव्री
हिः । उभयपदार्थप्रधानो द्वन्द्वः
इत्यपि प्राचांप्रवादः प्रायोभिप्रायः
। सूपप्रति • उत्तमसगङ्गमिथ्याद्य
व्ययीभावे • अतिमालादौ तत्पुरु
षः । द्विजाः सपुत्रब्रह्मादिबहुव्री
हिः । दन्तोष्ठमिथ्यादिद्वन्द्वेषाभा

समासाद्यः

दात् । तत्पुरुषविशेषः कर्मधा
रयः • तद्विशेषादिगुः । अनेकपद
त्वं द्वन्द्वबहुव्रीह्योरेव • तत्पुरुषस्य
कविदेवेत्युक्तम् ॥ किञ्च । सुपां
सुपातिङानाम्नाधातुनाऽर्थतिङांति
ङा । सुवन्तेनेति च ज्ञेयः समासः
षड्विधोऽर्थः ॥ सुपा • राजपु
रुषः । तिङा • पर्यभूषत् । ना
म्ना • कृष्णकारः । धातुना • क
टपूः अजस्रम् । तिङां • तिङा •
पिवतखादत । तिङांसुपा • कृत्वा
विचक्षन्ति तयस्यां क्रियायां साकृन्त
विचक्षणा । एहीडादयोऽन्यपदा
र्थे इति • मयूरव्यंसकादौ पाठात्
समासः • समुदाये । समूहे ॥
समासस्तः । वि • सम्यगासञ्चिते ।
संयुक्ते ॥
समासञ्जनम् । न • समासङ्गं । मेलने
संयोगे ॥
समाससिः । स्त्री • संनिकर्षे ॥
समासन्नः । वि • प्रत्यासन्ने । निक
टवर्तिनि ॥ समासीदतिस्म । ष
दृष्ट • गत्यर्थेतिक्तः । समासा
द्यतेस्मवा ॥
समासदान् । पुं • तुन्ने । नन्दिष्ठ
चे ॥ वि • समासाश्रये । समा
सविशिष्टे ॥
समासादितः । वि • आहृते । प्राप्ते ॥
समासाद्यः । वि • प्राप्ये । गम्ये ।

समासीक्तिः

आप्तुं शक्ये । समासाद्यते । षट्
ल० । ऋहलीक्यत् ।
समासार्था । स्त्री० समस्थायाम् ।
पूरुषकृतपदाकाङ्क्षायां । क
विशक्तिपरीक्षार्थमपूर्णतयैव पठ्य
मानायाम् । यथा । शतचन्द्रं न
भस्मलमिति । तत्र० दामोदरक
राघातविज्वलीकृतचेतसा । दृष्टं चा
णूरमल्लेनेत्यादिना० सा० पूर्यते
॥ समासीर्थायस्याः ।

समासीक्तिः । स्त्री० अर्थालङ्कारभेदे
॥ यथा । परेतिर्भेदकैः श्लिष्टैः
समासीक्तिः । प्रकृतार्थप्रतिपाद
कवाक्येन० श्लिष्टविशेषणमाहात्म्या
न्नतुविशिष्यस्यसामर्थ्यादपि० यदप्र
कृतस्यार्थस्याभिधानं सा समासीक्तिः
॥ उदाहरणम् । लङ्घिजयतुभुवा
हुफ्रंसंजीएसकीविउल्लासी । जष
लक्ष्मीतुहविरहेणक्षालादुव्वलाय
सा ॥ अत्रजयलक्ष्मीशब्दकैवलं
कान्तावाचकत्वं नास्ति । प्राकृत
स्यसंस्कृतन्तु । लब्धातवबाहुस्पर्श
यस्याः सकीप्युल्लासः । जयलक्ष्मी
स्तवबिहरेथखलूज्ज्वलादुर्वलाननु
मेति ॥ अत्रबाहुस्पर्शलाभप्रयुक्तो
ल्लासादिसाधारणविशेषणबलाज्जय
लक्ष्मीष्ठतान्तेनायिकावृत्तान्तरूप
तयागम्यतइतिसमासीक्तिरलङ्का
रः ॥

समाह्वयः

समाहरणम् । न० समाहारे ॥
समाहारः । पुं० । समुच्चये । ससमुदा
यकरणे । एकत्रकरणे । बहूनांभि
न्नानांवाङ्मव्यापारेणबुद्ध्यावापञ्चमू
लीचिभुवननवद्राशीकरणे । सङ्क्षे
पे ॥ समूहे । संहतिप्रधानेवाथवि
शेषे ॥ यथा । कृषोपानहम्वाक्त्व
चम् । शमीदृषदमिति ॥ अत्र
संहतेरेकत्वादेकवचनंनित्यत्तोष
तावभवतो ॥ समाहरणम् । इ
ज्ज० । घञ् । सम्यगाहारे ॥

समाहितः । चि० यतात्मनि । अ
नन्यमनसि । समाहितत्वमैका
ग्र्यमनसः श्रवणादिषु ॥ समाधि
स्थे ॥ उक्तसिद्धान्ते ॥ आहिते
॥ निर्विबादीकृते ॥ प्रतिज्ञाते ।
संश्रुते । अङ्गीकृते ॥ समाधीयते
स्म । क्तः । दधातेर्हिः ॥ सम्य
गाहितः स्थितोवा ॥ सावधाने ॥
अलङ्कारान्तरे ॥

समाहितः । चि० सम्मेलिते ॥
समाहितः । स्त्री० सङ्ग्रहे ॥ समा
हरणम् । भावेक्तिन् ॥ एककटं
काणामनेककटंकाणांवाणकाभि-
प्रायाणांवाक्यानांसमाहरणे ॥ स
ङ्घियते० सङ्क्षेपेणप्रतिपद्यतेऽन
या । क्तिन् ॥

समाह्वयः । पुं० आहवे । सङ्गरे ॥
आह्वाने ॥ प्राणियते । पशुभिः

समिता

पक्षिभिर्गद्युते ॥ तस्य निषिद्धत्वं
यथा । द्यूतं समाह्वयस्त्रैवराजारा
ष्टान्निवारयेत् । राण्यान्तकरणादितौ
हौदोषौपयिर्बद्धिताम् । प्रकाशमे
तत्तात्स्न्यं यद्देवनसमाह्वयौ । त
योर्नित्यं प्रतीघातेनृपतिर्यत्नवान्भ
वेत् ॥ अप्राणिभिर्यत्क्रियते त
ल्लोके द्यूतमुच्यते । प्राणिभिः
क्रियते यस्तु स बिभ्र्येयः समाह्वयः
॥ द्यूतं समाह्वयस्त्रैवयः कुर्यात्
कायेतवा । तान्सर्वान्घातयेद्रा
जाशूद्रांश्च द्विजलिङ्गिन इति ॥ स
ममाह्वयन्ते ऽथ । ह्वेज्ज्स्पर्शायाम्
। पुंसौतिघः । बाहुलकाद्वा
त्त्वम् ॥

समाह्वा । स्त्री० गोविद्यायाम् । गो
विद्यालता० इ० भा० प्रसिद्धा ॥
समित् । अ० निन्दायाम् ॥

समित् । स्त्री० युद्धे । आयोधने ।
रणे ॥ समयनम् । इगतौ । सम्प
दादिस्वात्किप् । तुक् ॥

समितः । त्रि० सङ्गते ॥ सम्यक्
कृतः ॥

समिता । स्त्री० गोधूमचूर्णविशेषे ।
मयदा० इ० भा० प्र० ॥ यथा ।
गोधूममाधवलाधीताः कुट्टिताः शि
षितास्ततः । प्रेक्षितायन्निधि
ष्टशालिताः समिताभ्युतेति राजनि
र्घण्टः ॥

समित्

समितिः । स्त्री० पाजौ । सम्पराये
। अभ्यामर्हे । सङ्गमे । सभायाम्
॥ सङ्गमे । साम्ये ॥ संहतौ ॥
सहविद्यमानामिलितैर्वामितिः
प्रमाऽस्याम् । समयनम् । समी
यते वाऽस्याम् । इगतौ । तित् ।
समयन्त्यक्षां वा ॥

समितिक्षयः । पुं० श्रीहरी ॥ समि
तौ युद्धे जयति । जिजये । संज्ञा
यां भृत्तृक्कौल्यादिना खचिमुमाग-
मः ॥ समितिं युद्धं जयतीति वा ॥
समितिनन्दनः । त्रि० युद्धे । त्मुके ॥
नन्दतौ तिनन्दनः । समितौ युद्धे
नन्दनः ॥

समिधः । पुं० वज्रौ ॥ समेति । इ
ण् । समीण इति थक् ॥ सङ्ग्रामे
सम्यगेति जयार्थमञ्च ॥

समिद्धः । त्रि० प्रज्वलिते । सम्यग्
दीप्ते । समिद्धेन्नाबाहुतीर्जुहाती
ति यथा ॥

समिद्धरः । पुं० किंशुकवृक्षे ॥

समित् । स्त्री० अग्नितन्दोपनार्थं तृण
काष्ठादौ । इन्धने । एधसि । समि
न्धने । ईधन० इ० भा० प्र० ॥
समिद्ध्यते ऽनया । जिह्वन्धौदोषौ
। सम्पदादिस्वात्करणे किप् । न
लोपः । होमीयकाष्ठे ॥ तल्लक्षणं
यथा । प्रादेशभावात्सशिखाः स
वल्काश्च । नागिनीः । समिद्धः

समी

कल्पयेत्प्राज्ञः सर्वकर्मसुसर्वदे-
तिमत्स्यपुराणम् ॥ कन्दोगपरिशि-
ष्टेपि । नाङ्गुष्ठादधिकान्यूनासमि-
त्स्थूलतयाकचित् । ननिर्मुक्तस्व-
चाचैवनसकौटानपाटिता ॥ प्रा-
देशान्नाधिकानेनानतथास्त्रादिशा-
खिका । नसपत्नाननिर्वीर्याहिमे-
षुचविजानतेति ॥ निषिद्धलक्षणं य-
था । विशीर्णाविदलाऋक्षावक्राः ।
स्थूलादिधातुताः । कृमिदष्टाद्य-
दौर्घासमिधोनैवकारयेत् ॥ अत्र-
दोषायथा । विशीर्णायुः क्षयंकु-
र्वादिदलापुत्रनाशिनी । ह्रस्वाना-
शयतेपत्नीवक्रावभ्युविनाशिनी ॥
कृमिदष्टारोगकरीविद्वेषणकरीदि-
धा । पशून्मारयतेदौर्घास्थूलाचा-
र्यविनाशिनीतितन्त्रम् ॥ नवग्र-
हाणांसमिधोयथा । अर्कः पला-
शः खदिरस्त्वपामार्गीथपिप्पलः ।
उदुम्बरः शमोदूषाः कुशास्रसमि-
धः क्रमादिति ॥

समिधः । पुं० असिताचिंषि ।
अग्नी ॥

समिधनम् । न० समिधि ॥

समिरः । पुं० बायी ॥ इ० हि० च-
न्द्रः ॥

समी । स्त्री० शम्याम् । बीजगुपत्या-
म् ॥ समति । षम० । अच् । गौ-
रादिः ॥

समीपः

समीकम् । न० साम्परोधिके । युद्धे
॥ समनम् । षम० । अनीकादय-
स्येतिकन् ॥ सम्यग्यनंवा । ईगत्या-
दौ । बाहुलकात्कः ॥

समीक्षम् । न० साङ्ख्यशास्त्रे ॥

समीक्षणम् । न० सम्यङ् निरूपणे ॥
प्रेक्षणे ॥ सम्यक् प्रकारेण दर्शनं
दर्शनम् ॥

समीक्षा । स्त्री० तत्त्वे ॥ बुद्धौ ॥ नि-
भालने । समीक्षणे । दर्शने ॥
मीमांसाशास्त्रे ॥ सम्यगीक्षणमन-
यावा ॥ ईदृक् । गुरोश्चेत्यः । टा-
प् ॥ यत्ने ॥

समीच्यः । चि० समीचणीये । दर्श-
नीये ॥

समीच्यमाणः । चि० प्रेक्ष्यमाणे ॥

समीचः । पुं० समुद्रे । अङ्गुपारे ॥
संयन्निर्वाह्यम् ॥ इण्० । समी-
णद्वतिचट् दौर्घत्वसुधातोः ॥

समीची । स्त्री० मृग्याम् । एण्याम्
॥ बन्दनायाम् ॥ टित्वान्डीप् ॥

समीचौनम् । न० सत्ये । ऋते । त-
थ्ये ॥ चि० तद्वति ॥ सम्यगेव ।
विभाषास्तेरदिक् स्त्रियामितिखः
। समः समि ॥ शोभने ॥

समीनः । चि० समाम् । अधोष्टे ।
भृते । भूते । भाविनि । समायाः
खः ॥ मौनसहिते ॥

समीपः । चि० अत्यवहिते । निकटे

समुचित :

॥ सङ्गतायापियस्मिन् । ऋक्
पूरित्य : समासोक्त : । द्रव्यन्तर
पसर्गेभ्योपदेत् ॥

समीपकम् । न० निकटे ॥

समीपता । स्त्री० समीपत्वे । सामीप्ये
। नैकव्ये ॥

समीरः । पुं० मारुते । श्वसने । स्प
शने । वायौ ॥ सम्यगौरयतिगच्छ
ति । ईरयति प्रेरयति वा । ईरगती
कम्पनेच । षच् । स्वातिनक्षत्रे ॥
समीवृक्षे ॥

समीरणः । पुं० श्वसने । नभस्वति
। वाते । पवने ॥ सम्यगौरयति
गच्छति । सम्यगौरयति प्रेरयति वा
। ईर० । युच्० ल्युर्वा ॥ पथिके ।
पान्ये ॥ फणिज्भक्ते । मरुवके ।
मरुवा० इ० प्र० पुष्पवृक्षे ॥

समीरसारः । पुं० विल्वे ॥

समीरितः । चि० उद्दीपिते । क्षिप्ते
॥ समीर्यतेक्ष् । ईर० । क्तः ॥

समीहनः । पुं० बिष्णौ ॥ सृष्ट्याद्यर्थं
समीहते । ईह० । नन्द्यादित्वा
ल्ल्युः ॥

समीहा । स्त्री० बाष्क्यायाम् ॥ सम्यगी
हनमनया । ईह० । गुरोश्चेत्यः ॥

समीहितः । चि० बाष्क्यते ॥ सम्य
क् ईहितः ॥

समुखः । चि० बाग्मिनि । बाबटूके ॥

समुचितः । चि० यथायोग्ये । स

समुच्चयः

म्यगुचितः ।

समुच्चयः । पुं० सहावस्थानलक्षणे ।

एकाधिकरण्ये ॥ समाहारे । रा
शौकरण्ये । यथा । राशौढयोर्वहू
नासुसमाहारः समुच्चयः । चा
र्थविशेषे । परस्परनिरपेक्षस्थानेक
स्थैकस्मिन्नन्वये ॥ यथागार्ग्योवा
त्यस्यपचतिपठतिचवैचः ॥ समु
च्चयनम् । लिङ् । एरच् । वृ
न्दे ॥ अर्थालङ्कारभेदे । यथा । त
त्सिद्धिहितावेकस्मिन्न्यचान्यतुतत्
करंभवेत् । समुच्चयोऽसौ ॥ तस्य
प्रस्तुतस्यकार्यस्य । एकस्मिन्साध
केस्थिते । साधकान्तराण्यदसम्भ
वन्तिसमुच्चयः उदाहरणम् । दु
र्वाराः स्मरमार्गणाः प्रियतमोदू
रेमनोत्पुत्सुकंगाठं प्रेमनवंबयेऽ
तिकाठिनाः प्राणाः कुलंनिर्मल
म् । स्त्रीत्वं धैर्यविरोधिमन्मथसु-
हृत्कालः कृतान्तोक्षमीनोसस्यस्य
तुलाः कथंनुविरहः सोढव्यद्वैत्यं
शठः ॥ अत्रविरहासहत्वं स्मरमा
र्गणाएवकुर्वते । तदुप्रियतमदूरस्थि
त्याद्युपात्तम् । एषएवसमुच्चयः ।
सद्योगेऽसद्योगे । सदसद्योगेचप
र्यवस्यतीतिनपृथग्लक्ष्यते । तथा
हि । कुलममलिनंभद्रामूर्तिर्म
तिः श्रुतशालिनीभुजबलमलंस्फी
तालक्ष्मीः प्रभुत्वमखण्डितम् । प्र

समुच्छयः

कृतिसुभगाद्येतेभाषाऽमीभिरयंज
नोब्रजतिसुतरांदर्पराजस्तएवतवा
हुशः ॥ अतसतांयोगः उक्तोदा
हरणस्वसतांयोगः शशौदिवसधू
सरो गलितयौवनाकामिनी
सरीविगतवारिजं मुखमनघरं
खाकृते प्रभुर्जनपरायणः सत
तदुर्गतः सज्जनो नृपाङ्गणगतः
खली मनसिसप्तशल्यानिमे ॥
अतश्शशिनिधूसरेशल्येशल्यान्तरा
ण्यौतिशोभनशोभायोगः ॥ द्विती
यः समुच्चयेऽयथा सत्त्वन्यायुग
पद्यागुणक्रियाः गुणौचक्रियगुण
क्रियाः क्रमेणोदाहरणम् वि
दलितसकलारिक्लंतबबलमिदम
शवदाशुबिमलम् प्रखलमुखा
निनराधिपमलिनानिचतानिजाता
नि अयमेकपदेतयावियोगः प्रि
ययाचोपगतः मुदुः सहोमे न
बवारिधरोदयादहोभिर्भविष्यच्च
निरातपत्वरम्यैः कलुषञ्चतबाहि
तेष्वकस्मात्सितपङ्कुरुहसोदरशि
चक्षुः पतितश्चमहोपतेन्द्रतेषां
वपुषिप्रस्फुटमापदांकटाक्षैः ॥
बहूनांसमाहारे ॥ खलिकपोतन्या
येनबहूनांकार्यसाधने कारणानां
समुद्योगः सद्द्वितीयः समुच्चयः ॥

समुच्छेदः । पुं० विनाशे ॥

समुच्छयः । पुं० विरोधे । वैरे ॥ उ

समुत्पन्नः

त्सेधे । उन्नतौ ॥ सुष्टुजर्जश्रय
यम् । शिञ् । एरच् ॥

समुच्छायः । पुं० समुच्छये ॥ सम्य
गुच्छायः ॥

समुच्छितः । चि० उच्चे ॥

समुज्झितः । चि० ल्यक्ते ॥ समुज्झा
तेस्म । उज्झउत्सर्गे । क्तः ॥

समुत्क्रोशः । चि० सम्यगुल्लेखिते ।
विधे ॥

समुत्क्रमः । पुं० ऊर्द्धगमने ॥ स
म्यगुत्क्रमे ॥

समुत्क्रोशः । पुं० कुररपक्षिणि ॥
सम्यमुत्क्रोशति । कृश० । अच् ॥

समुत्तः । चि० क्लिप्ते ॥ समुत्तसि
। उन्दीकृदने । अकर्मकत्वात्
कर्तरिक्तः । नुद्विदेतिपक्षे नत्वा
ऽभावः ॥

समुत्थः । चि० समुद्भवे ॥ समु
त्थिते ॥

समुत्थनम् । न० समुद्योगे ॥ व्या
धीर्नानिर्णये ॥ ऊर्द्धगमने ॥
सम्यक्प्रकारेणोत्थाने । उठावना
ऊभाकर्ना । इ० भा० ॥ यथा ।
इन्द्रध्वजसमुत्थानं प्रमादोन्नतय
दि । तदाहादशमेवैककर्तव्यं ना
न्तरापुनः ॥

समुत्थितः । चि० सम्यगुत्थिते ॥

समुत्पत्तनम् । न० कूर्दने ॥

समुत्पन्नः । चि० समुद्भूते ॥

समुदायः

समुत्पिञ्जः । त्रि० अत्यंतव्याकुले ॥
समुत्पिञ्जते । पित्रिहिं जायाम् ।
अच् ॥ पुं० भृशमाकुलसैन्ये ।
पिञ्जते ॥

समुत्सृक्तः । त्रि० अनुरक्ते । स
म्यगुत्कण्ठिते ॥ सम्यगिष्टार्थीयु
क्ते ।

समुत् । त्रि० सानन्दे ॥ मुदास
हर्ततेइ० ॥

समुदक्तः । त्रि० कृपादेरुद्धृतजला
दौ । उद्धृते । समुदच्यतेस्म ।
अभु० । क्तः ॥

समुदयः । पुं० सङ्घे । गथे ।
समूहे ॥ संयुगे । रणे । युद्धे ।
समुद्गमे ॥ समुदीयते । समुदय
तेवा । इण्० । अयगतौवा ।
एरच्० । पचाद्यज्वा ॥ समेष्टो
दये ॥ राज्ञांधान्यहिरण्याद्युत्प
लिस्थाने ॥ समुदयन्ति । उत्पद्यन्ते
० अस्मादर्याः । एरच् ॥ दि
ने । न० लग्ने ॥

समुदागमः । पुं० समन्ताज्ज्ञाने ॥

समुदाचारः । पुं० अभिप्राये ।
आशये ॥

समुदायः । पुं० समूहे ॥ युद्धे ।
समुदायते । अयगतौ । आङ्
पूर्वः । अच् । समुदयनम् ।
अयदानादौ घञ्वा ॥ पृष्ठस्था
यिबले ॥ उद्गमे ॥

समुद्गमकम्

समुदितः । त्रि० समुत्पतिते
समुद्गते ॥ सम्यक्प्रकारेणकथिते ॥
समुदीषणम् । न० पक्षिणांपरस्पर
स्पर्द्धयागमने

समुद्गः । पुं० समुद्गके ॥ समुद्गच्छ
ति । गङ्ग० । अन्येष्वपीतिङः ॥
यमकभेदे ॥ अर्थाभ्यासः समु
द्गः स्यादस्यभेदास्त्रयोमताः ॥ त्रि०
मुद्गसहिते ॥

समुद्गकः । पुं० सम्पुटके । भूष
णाद्यावपने ॥ समुद्गच्छति । ग
ङ्ग० । अन्येष्वपीतिङः । स्त्री
र्थकम् ॥

समुद्गतः । त्रि० उत्पतिष्ठाती ॥

समुद्गमः । पुं० ऊर्ध्वगतौ ॥ उत्
पत्तौ ॥

समुद्गमकम् । न० चित्रकाव्यप्रभे
दे ॥ यथा । अयशोभिदुरालोके
कोपधामरणादृते ॥ अयशोभिदु
रा० लोके० कोपधा० मरणादृते ॥
अस्यार्थः । अयः शुभावहोविधिः ।
अयशोभी० भाग्यवान् । सचासौ
दुरालोकाः । तेजस्वित्वाद्दर्शश्चे
तिविशेषणसमासः । तस्मिन् । को
पधामकोपाश्रयः कृपितइत्यर्थः
। अतएवरणादृतः । रणाशीत्यर्थः
। कोपधामचासौ० रणादृतस्त
स्मिन् । एवविधिवीरलोके । अय
शोभिदुरा० स्वाम्यनादरनिमित्ता

समुद्भवः

पक्षोर्त्तिनिर्वात्तिका० उपधा० उपा
यः० मरणादृते० प्राणत्यागं विने
त्यर्थः । का० नकापीत्यर्थः ॥
समुद्भूतम् । वि० उच्चैर्गीते ॥
समुद्गोष्णः । वि० वसिते ॥ उत्तो
लिते । कथिते ॥
समुद्धतः । वि० अविनीते ॥ स
मुद्गोष्णः ॥ समुद्धन्तिस्म० स
मुद्धन्यतेस्म० । हन्तेर्गत्यर्थत्वा
त्कर्त्तरिक्तः कर्मणिवा ॥
समुद्धरणम् । न० उद्धरणे ॥ स
म्यगुद्ध्रियते । उद्धरतेर्लुट्०
भविषा ॥ बान्ताम्ने ॥ उन्नये ॥
भुक्तोष्णितोन्मूलितयोः स्यादुद्ध
रणमुन्नयेद्वतिरभसः ॥
समुद्धर्ता । वि० उद्धारकर्त्तरि ॥
श्रीगुरौ ॥ सम्यगनायासेन० उत्०
कर्त्तृसर्वबाधावधिभूतेशुद्धवृत्त-
स्थित्ता० धारयिता ॥ उन्मूलयि
तरि ॥ यथा ॥ अनस्त्राणांसमुद्ध
र्त्तुरितिरघुः ॥
समुद्धृतः । वि० समुत्कीर्णः ॥
अपनीते ॥ उत्थापिते ॥ यथा ।
जलौघमनासचराचराधराविषाण
काव्याखिलविश्वमूर्तिना । सम
द्धृतायेनबराह्रूपिणासमेखयम्भ-
र्भगवान्प्रसीदतु ॥ सम्यक्प्रका
रेणउद्धतः ॥

समुद्भवः । पुं० उत्पत्तौ ॥ कारणे

समुद्रकान्ता

सम्यगुद्भवः । समुद्भवत्यस्मादा ।
अपादनार्थे । भुवोऽद्देरप् ॥
समुद्भूतः । वि० समुत्पन्ने ॥
समुद्रः । पुं० अम्भोधी । तद्यपर्या
याः । समुद्रो० ध्विरकूपारः० पा
रावारः० सरित्पतिः । उदन्वानु
दधि० सिन्धुः० सरस्वान्० साग
रो० ण्यः । रत्नाकरो० जल
निधि० र्यादः पति० रपाम्यतिरि
ति । समुनत्ति० उन्दी० । स्फा
यीतिरक् ॥ चन्द्रोदयेसम्यक्उन्द
न्तिक्लियन्तिआपोयत्रवा । अपा
च्चैवसमुन्देनससमुद्रइतिस्मृतइ०
वायुपुराणम् ॥ समीचीनाः० उ
द्राः० जलचरविशेषायस्मिन्नितिवा
॥ सहसुद्रयामर्यादयावर्त्तते० इ
तिवा । परमात्मनि ॥ समुत्पद्य
भूतानिद्रवतिलयंगच्छन्त्यस्मिन्नि-
तिव्याख्यानात् ॥ सङ्ख्याविशेषे
॥ अन्याद्विश्रुतिगुणः समुद्रइति
रामायणटीकायांमाहेन्द्र्याव्याख्या
नात् ॥ ढगणस्यद्वितीयपर्याये
आदिगुरुत्रिकले० ५१०॥ वि० मु
द्रयासहितेपवादौ ॥
समुद्रकफः । पुं० समुद्रफेने ॥ स
मुद्रस्यकफइव ॥
समुद्रकान्ता । स्त्री० नयाम् ॥ समु
द्रस्यकान्ता । समुद्रः कान्तोयस्या
वा ॥ पृक्कायाम् ॥

समुद्रयात्रा

समुद्रगा । स्त्री० नद्याम् ॥
समुद्रगृहम् । न० जलयन्त्रालये ।
फुहारेकाघर० इ० भा० चि०
शेषः ॥

समुद्रचुलुकः । पुं० अगस्त्यमुनी ॥
समुद्रचुलुकीगण्डूषास्य ॥

समुद्रदयिता । स्त्री० नद्याम् ॥
समुद्रनवनीतम् । न० पौयूषे ॥ च
न्द्रे ॥ समुद्रनवनीतमिव ॥

समुद्रनेमिः । स्त्री० समुद्रमेखला
याम् । भूमौ ॥ समुद्रीनेमिरि
वनेमिरस्याः ॥

समुद्रफलम् । न० अब्धिफले ।
औषधविशेषे ॥ तद्गुणायथा ।
फलं समुद्रलक्षकटूष्णाकारि० वाता
पहंभूतनिरोधकारि । चिदोष
दाबानलदोषहारिकफामयभ्रान्ति
निरोधकारीतिरा० नि० घण्टः ॥

समुद्रफेनः । पुं० फेने । अब्धि
कफे । हिण्डीरे ॥ समुद्रफे
नश्चक्षुष्योलिखनः शीतलः सरः ।
कषायाविषपित्तघ्नः कर्णरुक्कफहृ
त्त्व ॥

समुद्रमेखला । स्त्री० भुवि । अ
चलायाम् । विश्वम्भरायाम् ॥
स्थिरायाम् ॥ समुद्रोमेखलाय
स्याः ॥

समुद्रयात्रा । स्त्री० पोतीनसमुद्रग
मने । समुद्रयात्रादयः कलौ

समुद्रलवणम्

निषिद्धायथा । समुद्रवाचास्त्रीका
रः कमण्डलुविधारणम् । द्वि
जानामसवर्णासुकन्यासूपयमस्तथा
। देवरेणसुतौत्पत्तिर्मधुपर्कपश्चा
र्वाधः । मांसादनंतथाश्राद्धे वा
नप्रस्थाश्रमस्तथा ॥ दत्तायाश्चैव
कन्यायापुनर्दानंवरस्यच । दी
र्घकालं ब्रह्मचर्यं नरमेधाश्रमेधकौ
॥ महाप्रस्थानगमनंगेमेधस्तथा
मखः । इमान्धर्मान्कलियुगेव
ज्यानाद्गर्भनीषिष्यद्वतिष्ठन्नारदो
यम् । अपिच । एतानिस्त्रीक
गुप्तार्थे कलेरादौ महात्मभिः । नि
वर्तितानिकर्माणि व्यवस्था० पूर्व
कंबुधेरिति ॥

समुद्रयानम् । न० पोती । बहिर्वा
॥ यथा । समुद्रयानेरत्नानिमहा
मूल्यानिसाधुभिः । रत्नपरीक्ष
कैः सार्द्धं मानयिष्ये बहूनिचेतिव
राहपुराणम् ॥

समुद्रयायी । चि० समुद्रे बहिर्वा
दिनाक्षीपान्तरगामिनिजने ॥ स
मुद्रयायीबन्दीचतैलिकः कूटका
रकः इतिमनुः ॥ समुद्रयायि
भिः सार्द्धं सविदंसूच्यनिर्गतद्व
तिवराहपुराणं ॥

समुद्ररसना । स्त्री० पृथ्व्याम् ॥
समुद्रोरसनाकाक्षीयस्याः ॥

समुद्रलवणम् । न० कौडके । चिकू

समुन्दनम्

टे । सामुद्रे ॥ समुद्रलक्षणम् ।
 समुद्रजलजातं लक्षणं वा ॥
 समुद्रवर्जः । पुं० वाडवे । बड
 षानले ॥
 समुद्रविजयः । पुं० वृत्ताहं तृपितरि ॥
 समुद्रसिन्धुसङ्गमः । पुं० । तौथं
 विशेषे ॥
 समुद्रसुभगा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥
 समुद्रा । स्त्री० शय्यां ॥ शय्यां ॥
 समुद्रान्तम् । न० जातीफलम् ॥ अ
 व्यावसाने ॥
 समुद्रान्ता । स्त्री० तुण्डिकेय्यम्
 कार्पाश्याम् ॥ समुद्रोत्तोयस्याः ॥
 यहा । मुद्रयासहवर्त्तमानान्तः
 समीपीयस्याः । आच्छादकत्वात्
 ॥ दुरालभायाम् । यासे । यवासे ॥
 समुद्रोत्तोऽस्त्यस्याः । अयं आद्य
 च् ॥ समुद्रोत्तोऽस्यावा ॥ मरु
 न्मालायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥ स
 मुद्रोत्तोऽस्याः ॥
 समुद्राम्बरा । स्त्री० पृथिव्याम् ।
 अवलायाम् ॥ समुद्रोम्बरवसनं
 यस्याः ॥
 समुद्रायणा । स्त्री० नद्याम् । स
 रित्ति ॥ समुद्रोऽयनं गतिर्यस्याः ॥
 समुद्रारुः । पुं० याहविशेषे ॥ से
 तुवन् ॥ तिमिङ्गले ॥
 समुद्रेकः । पुं० प्रादुर्भावे ॥
 समुन्दनम् । न० आर्दीर्भावे । तेमे ।

समुल्लिखन्

स्तेमे । उन्दी० ल्युट् ॥
 समुन्नः । त्रि० आर्द्रं । समुन्नत्ति ।
 उन्दी० अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्तः ।
 नुदविदेति पक्षं नत्वम् । सम्यगुन्नं
 क्तिन्नं वा ॥
 समुन्नतः । त्रि० समुन्नद्धे ॥
 स्तम्भविशेषे । इ० धरणिः ॥
 समुन्नतिः । स्त्री० समुच्छये । उत्से
 धे ॥ अतिष्ठौ ॥
 समुन्द्धः । त्रि० समुद्भूते ॥ प्र
 ण्डितस्तन्ये ॥ गर्विते । दृष्टे ॥
 ऊर्ध्वं बद्धे ॥ प्रभौ ॥
 समुन्नयः । पुं० समुच्छये
 समुन्नाहः । पुं० उच्छ्रये ॥
 समुपक्रमः । पुं० आरम्भे ॥ समुपक्र
 मणम् । क्रमु० । घञ् ॥
 समुपजीषम् । अ० आनन्दे । कल्या
 णार्थे ॥ समुपजीषणम् । जुषीषी
 तिसेवनयोः । अम्प्रत्ययः ॥
 समुपस्थितः । त्रि० प्राप्ते ॥
 समुपेतः । त्रि० सम्प्रप्ते ॥
 समुपेयिषान् । त्रि० सम्यगुपगते ॥
 समुल्लसत् । त्रि० सम्यगुल्लासयुक्ते ॥
 यथा । दरिद्रतसमुल्लसद्दनकान्ति
 पूराभूतैर्भवनलविभर्जितानि
 शमूर्जयन्तीनरान् । चिदेकमयच
 न्द्रिकाचयचमत्कृतितन्वतीतनेभु
 ममशंतनोः सपदिशन्तनोरङ्गना ।
 समुल्लिखन् । त्रि० पादादिनाभूमि

समृद्धः

खननकर्त्तरि ॥

समुल्लेखः । पुं० सम्यक्कथने । सम्यगुच्चारणे ॥

समृद्धः । वि० पुष्पिते । भुग्ने ॥ स योजाते ॥ अनुष्णुते ॥ शोधिते ॥ दमिते ॥ ऊढे ॥ विवाहिते ॥ समूरुः । पुं० अजिनयोनौ । हरिणप्रभेदे ॥ शोभनावूरुष्य ॥

समूलः । वि० सप्रमाणके । मूलसहिते ॥ मूलिनसहवर्त्तमान इति तथा ॥

समूहः । पुं० व्यूहे । सन्दोहे । व्रजे । समुदाये । समूह्ये ॥ ऊह । घञ् ॥

समूहचारः । पुं० चारनिकुरम्बे ॥ समूहगन्धम् । न० जवादिनि । गन्धव्य ॥

समूहनी । स्त्री० ऊहन्याम् । सम्मार्जन्याम् ॥

समूहितः । वि० एकवोक्तै ॥

समूह्यः । पुं० यज्ञाग्नौ । परिचाय्ये । उवाच्ये ॥ समुह्यते । समूह्यते वा । बहुप्रापणे । ऊहवितर्के वा । अग्नीपरिचाय्योपचाय्यममूह्य इति साधुः । अग्निधारणार्थे स्थलविशिष्टे ॥

समृद्धः । वि० अधिकदूर्ध्वे । समृद्धिदुक्ते ॥ समृद्धोत्तमः । ऋधुवदूर्ध्वे । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्तः ॥

सम्पत् द्

समृद्धिः । स्त्री० महदूर्ध्वे । एधायाम् । धनसम्पत्तौ । अपेक्षितार्थसम्पत्तौ ॥ समर्द्धनम् । ऋधु । क्तिन् ॥

समेतः । वि० मिलिते । संयुक्ते ॥ यथा । श्रीनाथेनसमेतः स्वच्छन्दंकुरुकेलिमिति ॥ अपिच । नामसमेतं कृतसङ्केतं वाद्यतेमृदुवेणुमिति ॥

समेत्य । अ० मिलित्वेत्यर्थे ॥

समेधितः । वि० सम्यग्वर्धिते ॥

समेदकम् । न० सधितार्धाम्बुदधिनि । उदश्विति ॥ सममुदकं यस्मिन् ॥

समेसा । पुं० खनाम्ने बलीकभाषायाम् । सूदशास्त्रे च प्रसिद्धे खाद्यविशेषे ॥ निर्माणप्रकारायथा । मण्डकस्य कृतापट्टीपूरणेन प्रपूरिता । वेष्ट्य शृङ्गाटकाकारं सन्धिलिये त्कनिष्ठया । घृते पचेत् समीसेति नाम्ना षष्ठोत्तिसूपकः ॥ मुरुच्यं वातजिद्वल्यं शय्यं पित्तापहंगुरु । शिश्निषाचगुणीयो हि मांसभेदात्सजायते ॥

सम्पत्तिः । स्त्री० विभषात्कर्षे । लक्ष्म्याम् । सम्पदि ॥ साविगानपत्नी यथा । देवानपत्नी सम्पत्तिः पूजिता च सुरैर्नरैः । सर्वलोकादरिद्राद्यजगत्सु च यथा विनेति भागवतम् ॥ इष्टप्राप्तौ ॥ सम्पदनमनया वा । पदगतौ । स्त्रियाङ्क्तिन् । मुक्तौ । ऋद्धिनामौषधी ॥ गुणोत्कर्षे ॥

सम्पत् द०

सम्पत् द० । स्त्री० भूतौ ॥ गुणोत्क
 र्णः ॥ हारमेदे ॥ सम्पदनमनयावा
 । पद० । सम्पदादित्वात्किप् ॥
 अथसम्पदउच्यन्ते स्वल्पेकर्मणिक
 मणः । महतश्चिन्तनं सम्पत्तया
 प्राप्यंमहाफलम् ॥ इतीयताराया
 म् ॥ वासनासन्ततौशरीरारम्भका
 लेपुण्यादिकर्मभिरभिव्यक्तायाम्
 । साविधा । दैवी० आसुरीति
 भेदात् । अनयोर्विस्तारस्तुभगव
 द्गोतायांषोडशाध्यायेयथा । श्रीभग
 वानुवाच । अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञा
 नयोगव्यस्थितिः । दानं दमश्च यज्ञ
 यस्वाध्यायस्तपश्चार्जवम् । अहिं
 सा सत्यमक्रोधस्त्यागश्शान्तिरपैशु
 नम् । दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं
 क्षीरचापलम् ॥ तेजः क्षमाधृतिः
 शौचमद्रोहनातिमानिता । भवं
 तिसम्पदं दैवीमभिजातस्य भारत
 ॥ दम्भोदर्पोभिमानश्चक्रोधः पात
 प्यमेव च । अज्ञानश्चाभिजातस्य
 पार्थसम्पदमासुरीम् ॥ दैवीसम्प
 द्द्विभेदायनिबन्धाथासुरीमता ।
 माशुवः सम्पदं दैवीमभिजातोसि
 पाण्डव ॥ द्वौभूतसर्गौलौकैस्मिन्
 देवेषासुरेष्वच । दैवीविस्तरणः
 प्रोक्तश्चासुरं पार्थमैश्वर्यम् ॥ प्रवृत्ति
 च्छनिवृत्तिश्चजनानविदुरासुराः ।
 मशौचं नापिचाचारानसत्यतेषुवि

सम्पत् द०

द्यते ॥ असत्यमप्रतिष्ठन्ते जगदाहु
 रनीश्वरम् । अपरस्परसम्भूतं कि
 मन्यत्कामहेतुकम् । एतां दृष्टि
 मवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्यबुद्धयः ।
 प्रभवन्त्ययकर्माणि । क्षयायजगतीऽ
 हिताः ॥ काममाश्रित्य दुष्पूरं दम्भ
 मानमदान्विताः । मोहाद्गृहीत्वा
 ऽसद्व्याहानं प्रवर्तन्ते ऽशुचिब्रताः
 ॥ १० ॥ चिन्तामपरिमेयाश्च प्रलया
 न्तामुपाश्रिताः । कामोपभोगपर
 म एतावदिति निश्चिताः ॥ आशा
 पाशशतैर्वन्धाः कामक्रोधपराय
 णाः । ईदृशं कामभोगार्थं मन्याये
 नार्थं सञ्चयान् ॥ इदमद्यमयालब्ध
 मिदं प्राप्स्येमनेरथम् । इदमस्ती
 दमपि मे भविष्यति पुनर्जनम् ॥ अ
 सौमयाहतः शत्रुर्हं निष्ये चापरा
 नपि । ईश्वरो हमहं भोगी सिद्धो
 हं बलवान्मुखी ॥ आद्यो भिजन
 बानस्मिको न्योस्ति सदृशो मया । य
 द्येदास्यामिमोदिष्यद्व्यज्ञानविमो
 हिताः ॥ अनेकचित्तविभ्रान्तामो
 हजालसमावृताः ॥ प्रसक्ता काम
 भोगेषु पतन्ति नरके ऽशुचौ ॥ आत्म
 सम्भाषितास्तव्यधनमानमदान्वि
 ताः । यजन्ते नामयज्ञैस्ते दम्भो ना
 विधिपूर्वकम् ॥ अहङ्कारं बलं दर्पं
 कामं क्रोधश्च संश्रिताः । ममात्म
 परदेहेषु प्रविष्टान्ते ऽभ्यसूयकाः ॥

सम्पराय :

तानहं द्विषतः क्रूरान्संसारेषु न
राधमान् । क्षिपाम्यजस्रमशुभानां
सुरीष्वेव यानिषु ॥ असुरीयेनि
मापन्नामूढाजन्मनिजन्मनि । मा
मप्राप्यैव कौन्तेय ततोऽयान्यधमांग
तिम् ॥ २० ॥ त्रिविधं नरकस्थे दं
हारं नाशनमोत्तमनः । कामः क्रो
धस्तयालोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत्
॥ एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमोहारै
स्त्रिभिर्नरैः । आचरत्यात्मनः श्रे
यस्ततोऽयाति परांगतिम् ॥ यः शा
स्त्रविधिमुत्सृज्य वर्त्तते कामचारतः
। न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां
गतिम् ॥ तस्माच्छास्त्रं प्रमाणन्ते का
र्याऽकार्या व्यवस्थितौ । ज्ञात्वा शा
स्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हं सि
॥ २४ ॥ इति ॥

सम्पदम् । न० । समेपदयुगे ।

सम्पद्यमानः । चि० । मिलिते ॥

सम्पदा । स्त्री० । अलङ्कृते । लाक्षारसे ॥

सम्पन्नः । त्रि० । सम्पत्तिर्वाहिते । स
मृद्धे ॥ साधिते ॥ सङ्गते । ए
कोभूते ॥ विशिष्टे ॥ सम्पद्यते स्म
। पद० । क्तः । रदाभ्यामिति न
त्वम् ॥

सम्परायः । पुं० । समीके । युद्धे ॥

आपदि ॥ उत्तरकाले ॥ सम्यक्

परेकालिर्ब्रूयतीति सम्परायः । पर

लोकस्तस्मिन् । इति व्याख्यातारः

सम्पादितः

॥ सम्परायणम् । इण्० । एरच्
अय० । द्रुगतीवा । घञ्

सम्परायकम् ।) न० । युद्धे ॥
सम्परायिकम् ।)

सम्परेतः । त्रि० । मृते ॥

सम्पर्कः । पुं० । मेलके ॥ रतौ । सुर
ते ॥ सम्बन्धे । संधागे ॥

सम्पर्की । त्रि० । सम्पर्कविशिष्टे ॥

सम्पाकः । पुं० । आरग्वधे ॥ सम्यक्

पाके ॥ त्रि० । तर्काके । याचके ॥

धृष्टे ॥ सम्यक्पाकीक्य ॥ सम्यक्

पचनम् । सम्यक्पच्यतेऽनेन वा ।

ङुपचप् । इलद्येति घञ् ॥

सम्पाटः । पुं० । तर्को । इ० । श०
माला ॥

सम्पातः । पुं० । पक्षिगतविशिष्टे । प

तने ॥ सम्भूयपतने ॥ सञ्चारी ॥

सम्यक्पतनम् । पत्तु० । घञ्

॥ सम्यक्पतन्त्यनेनेति व्युत्पत्त्या०

कर्मणः । घञे ॥

सम्पातिः । पुं० । पक्षिराजे । अरुणा
त्मजे । जटायुषोऽप्येष्टे भ्रातरि ॥ स
म्यक्पाति । पातेरतिः ॥

सम्पातिकः । पुं० । सम्पाती ॥

सम्पादकः । त्रि० । निष्पादके । सम्प
न्नकर्त्तरि ॥ धनादिसङ्ग्रहादके ॥

सम्पादनम् । न० । निष्पादने । अर्ज
ने ॥

सम्पादितः । चि० । धाजिते ॥ स

सम्प्रज्ञातः

स्थिते ॥

सम्पीडः । पुं० नादने ॥

सम्पीडनम् । न० सम्यक्प्रकारेण व्य-
यने ॥

सम्पुटः । पुं० कुरुषके ॥ समुद्रके ॥
पेटके ॥ एकजातीयोभयमध्यवर्ति-
नि ॥ रतिश्च विशेषे ॥ यथा । स-
म्प्रसार्योभयौपादौशय्यागतकपी-
लकः । भगलिङ्गसंयोगाद्रमते
सम्पुटोद्दिष्टः ॥

सम्पुटकः । पुं० समुद्रके । भूषणा-
द्यावपने । डव्वा० इ० भा० प्र० ।
सम्पुट्यते । पुटसंश्लेषणे । कुन् ॥
सम्पूर्णः । पुं० रागजातिविशेषे ॥
यथा । औडवः पञ्चभिः प्रोक्तः
स्वरैः षड्विस्तुषाडवः । सम्पूर्णः
सप्तभिः प्रोक्तोरागजातिस्त्रिधामते-
ति ॥ चि० न्यूनत्वदोषरहिते । क-
तृत्वे । परिपूर्णं ॥ साङ्गे ॥ सम्पू-
र्यतेस्म । पूरी० । यत्नः । कर्त्त-
रि० कर्मणिषोक्तः ॥

सम्पृक्तः । चि० खचिते । मिश्रिते ।
क्षरम्बे । कवरे । मिश्रे ॥ संयुक्ते
। संस्पृष्टे । सम्पृच्यतेस्म । पृची-
। क्तः ॥

सम्प्रजालः । पुं० तपोविशेषलब्धसं-
ज्ञकेवानप्रस्थविशेषे ॥

सम्प्रज्ञातः । पुं० समाधिप्रभेदे ॥
चि० सम्यक्प्रकर्षेण ज्ञाते ॥

सम्प्रदानम्

सम्प्रज्ञातसमाधिः । पुं० सबिकल्प-
कसमाधी ॥ ब्रह्माहमस्मीतिचिन्त-
यतो० यावच्चेतोव्यापृतस्तावत्स-
म्प्रज्ञातसमाधिः ॥

सम्प्रतापनः । पुं० कुम्भीपाके ॥
सम्प्रति । अ० अधुनार्थे ॥ सम्० प्र-
ति० एतयोः समाहारद्वन्द्वः ॥
न्याय्ये ॥

सम्प्रतिः । पुं० पूर्वकल्पस्याहंद्-
भेदे ॥

सम्प्रतिपत्तिः । स्त्री० उत्तरविशेषे ।
साध्यस्यसत्यकथने ॥ श्रुत्वाभिधी-
गंप्रत्यर्थीयदितंप्रतिपद्यते । सातु
सम्प्रतिपत्तिः स्थावरास्त्रविहित-
दाहता । निश्चये ॥ उत्पत्तौ ॥

सम्प्रतिपन्नः । चि० सम्यग्ज्ञाते ॥

सम्प्रतिष्ठा । स्त्री० स्थितौ ॥

सम्प्रतोति । स्त्री० सम्यक्ख्यातौ
॥ सम्यक्ज्ञाने ॥

सम्प्रत्ययः । पुं० आदरे । भक्त्यतिश-
ये ॥ ज्ञाने । निश्चये ॥ यथासंज्ञा-
सम्प्रत्ययायसंज्ञात्वनिश्चयायेतित-
दर्थः ॥

सम्प्रदाता । चि० दातरि । सम्प्रदा-
नकर्त्तरि ॥

सम्प्रदानम् । न० दानपात्रे । चतुर्थी-
कारके । त्यागीदृश्ये ॥ सम्यक्प्र-
कर्षेण दीयतेऽस्मीतत् ॥ सम्यक्प्र-
पूज्यदानं वा ॥

सम्प्रदाय :

सम्प्रदाय : । पुं० गुरुपरम्परागतस
दुपदेशे । आस्ताये ॥ आगमेता
वैष्णवसम्प्रदायायथा । श्रीशिवउवा
च । वैखानः सामवेदादौ श्रीराधा
बल्लभीतथा । गोकुलेशिमहेशानित
थावन्दावनीभवेत् ॥ पाञ्चरात्रः प
ञ्चमः स्यात्पष्ठः श्रीवीरवैष्णवः
। रामानन्दो हरिव्यासौ निम्बार्कश्च
महेश्वरि ॥ ततो भागवतो देविदश
भेदाः प्रकीर्तिताः । शिखीमु
गडीकटौ चैव द्विदण्डौ क्रमेण च ॥
एकदण्डो महेशानिवीरशेखरस्यैव च
। सप्तपाशुपताः प्रोक्ताश्च धावै
ष्णवमताः । एतेषां वासनं देवि
शृणुयन्नेन शान्तिवि । वैविष्टि सर्वसं
व्याप्यस्तत्प्रतिसर्गेष्ववः ॥ वैखान
समादिदौक्षाद्यैर्भूषितः स्मार्त्तवै
ष्णवः । श्रीराधावल्लभं देवि शृणुय
न्नेन शान्तिवि ॥ वैष्णवाचारनिर
तो विष्णुतन्त्रैकपारगः । अनन्यचे
ताः शान्तात्मा विष्णुचिन्तापरायणः
॥ श्रीराधावल्लभीदेवि गोकुलेशं शृणु
प्रिये । नानाभूषणसम्पन्नो नाना
सुगन्धिभूषितः । गङ्गाकुलप्रीण
यिता केलिकृष्णस्वरूपधृक् । शरीर
मर्थप्राणांश्च तन्निवेदनकारकः ॥
अन्तःशक्तिपरो देवि विहिर्षेणारू
पधृक् । गन्धर्वाचारनिरतो लतावे
ष्टनतत्परः ॥ सम्प्रदायी गोकुले

सम्प्रदाय :

शः सर्वसिद्धिकरो भुवि । वन्दाव
नाख्यं देवि शृणुयन्नेन साम्प्रतम्
॥ विगताशः प्रसन्नात्मा विष्णुभक्ति
परायणः । कामिनीसङ्गपल्लव
नक्रीडाविनोदधृक् ॥ सौगन्ध्य
भूषिततनुः स्त्रौध्यानेकपरायणः
। विष्णुसारूप्यतत्त्वज्ञः प्रोक्तो वन्दा
वनीशिवे ॥ पाञ्चरात्रो महेशानित
थैव वीरवैष्णवः । पूर्वमेव महेशा
निकौर्तितः परमेश्वरि ॥ राशक्ति
रितविख्यातामः शिवः परिको
र्तितः । तदानन्दो शान्तचित्ती प्र
सन्नात्मा विचारधृक् ॥ सर्ववसम
रूपस्वरामानन्दो प्रकीर्तितः । हरि
व्यासं महेशानियथावदवधारय ॥
पापसंहरणाशक्तौ विष्णुभक्तौ जिते
न्द्रियः । यमादिनियमैर्युक्तौ भक्त्या
चारपरायणः ॥ स्त्रीपयागफनया
ही परकार्यपरायणः । हरिव्यासी
महेशानिशिवभक्तिस्वरूपधृक् ॥ नि
म्बार्काख्यं सम्प्रदायं शृणुयन्नेन सा
म्प्रतम् । निष्कार्चनक्रमासक्तः
स्वतन्त्रैकपरायणः ॥ बाह्यपूजा
दिनिरतो नान्यभक्तः प्रसन्नधीः ।
आयं पञ्चान्वितः स्वच्छः स्वच्छन्दा
चारतत्परः ॥ स्वतन्त्रस्मार्त्तविहि
तौ निम्बार्की भगवान् हरिः ॥ अथ
भागवतं देविकथयामि शृणु प्रिये ।
विष्णुभक्त्येकविपुणो विजितात्मा

सम्प्रयोग :

प्रसन्नधीः ॥ स्मार्तगर्भान्वितादेवि
तदन्याचारतत्परः । आर्यपञ्चान्वि
तोदेवितथास्वरूपवेशधृक् ॥ शैवद्वेषी
तस्यसङ्गात्पुनः स्नानपरायणः ।
केवलंविष्णुतत्त्वज्ञः प्रीतोभागवतः
शिवे ॥ इतिश्रीशक्तिसङ्गमतन्त्रे १
खण्डे ८ पटलः ॥ पद्मपुराणोक्ता
वैष्णवसम्प्रदायभेदा यथा । श्रीम
न्नारायणोब्रह्मानारदोव्यासएवच ।
श्रीलमध्यपद्मनाभोनृहरिर्माधवस्त-
था ॥ अक्षोभाजयतीर्थसञ्ज्ञानसि
न्धुर्महानिधिः । विद्यानिधिश्चराज
न्द्रेणयधर्ममुनिस्तथा । पुरुषोत्त-
मोब्रह्मण्योव्यासतीर्थमुनिस्तथा ।
श्रीमांलक्ष्मोपतिः श्रीमान्माधवेन्द्र
पुरिस्तथा ॥ सम्प्रदायविहीनायैम
न्तास्तेनिष्कलामताः । अतः क
लौभविष्यन्तिचत्वारः सम्प्रदायि
नः ॥ श्रीमाध्विरुद्रसनकावैष्णवाः
क्षितिपावनादिति ॥ सम्प्रदानम् ।
हुडाज् । घञ् । आतइतियुक् ॥
सम्प्रधारणम् । न । विचारे ॥ सम्प्रश्ने
सम्प्रधारणा । स्त्री । उचितानुचितनि
श्चये । समर्थने । इदमुचितमेवेति
निश्चये ॥ सम्प्रधारणम् । धृज् ।
य्यन्तः । य्यासेतियुक् ॥
सम्प्रमोषः । पुं । विस्मरणे ॥
सम्प्रयोगः । पुं । रते ॥ निधुवने ॥
॥ अन्विता । सम्बन्धे ॥ कामन्धे ।

सम्पुष्प :

वशीकरणादिकर्मणि ॥ चि० प्रार्थि
ते ॥
सम्प्रयोगी । पुं० कलाकैली । कामे
क्षामके । सम्प्रयोजने ॥
सम्प्रश्नः । पुं० संप्रधारणे ॥
सम्प्रसादः । पुं० सुषुप्तिस्थाने ॥ स
म्यक्प्रसीदत्यस्मिन् । षट् । घ
ञ् ॥ विदुषि ॥ प्राथे ॥
सम्प्रसाधनम् । न० पवित्रीकरणे ॥
श्रीभाजनके ॥
सम्प्रहारः । पुं० गतौ ॥ युद्धे । रणे
सम्प्रहरणम् । हृज् । घञ् ॥
हनने ॥ इतिधरणि ॥
सम्प्रहृष्टः । चि० पुलकिते । पुलकि
तगात्रे ॥
सम्प्राप्तः । त्रि० समागते ॥ सम्यक्
प्रकारेणप्राप्तः ॥
सम्प्राप्तिः । स्त्री० सम्यक्प्रापणे ॥
सम्प्रैषः । पुं० नियोगे । विधी ॥
सम्प्रवृत्तः । पुं० एकीभावेनेतरेतरघ
नीभावे ॥ व्यामिश्रणे ॥ महापूरे ॥
वारिपूरे ॥ प्रलये ॥ सङ्क्षोभे ॥ उ
न्नते ॥ यथा । मेघः सम्प्रवर्तते ॥
सम्प्रवर्तनम् । भृज् । कृदोरम् ॥
सम्प्रवर्ततेवा । पचाद्यच् ॥
सम्प्रवोपलः । पुं० चन्द्रकांते ॥
सम्प्रालः । पुं० मेघे ॥
सम्पुष्पः । चि० विकषे । विकसि
ते । प्रफुल्ले ॥ सम्फलति । अफ

सम्बन्धः

लाविशरथे । ज्योतः क्तः , आदि
तश्चेतोडभावः ॥ उत्तफुल्लसम्पु
योरुपसङ्ख्यानमिति • तल्ललः ॥

सम्बन्धः । त्रि • बन्धनविशिष्टे । सम्यक्
प्रकारेण च । सम्बन्धयुक्ते ॥ सं-
बद्ध्यतेस्मा । बध • । क्तः ॥

सम्बन्धः । पुं • समृद्धौ । न्याये । इत्य
अयः । संयोगादौ ॥ आदिना •
समवायस्तादात्म्यं । षष्ठ्यविषयिभा
वश्चेति गृह्यण ॥ सम्पर्के । सच वि
विधः । विद्याज्जियोनिजः प्रोति
जद्येति भेदात् ॥ संसर्गं ॥ यथा ।
एकपदार्थेऽपरपदार्थसम्बन्धः सं
सर्गमर्थादयभासते • सच • प्रतिपे
त्यनुश्रित्य धाराधेयविषयविषय
भावादि रतिप्रथमव्युत्पत्तिबादीय
गादाधरी ॥ सम्बन्धो बहुविधोजन्य
जनकस्यैवैकत्राध्यवेधकप्रतिपा
द्याप्रतिपादकादिभेदात् ॥ प्रश्ने
षि ॥ संश्लेषे ॥ षष्ठ्यर्थे ॥ तृतीया
नुबन्धे ॥ यथा वेदांतिनां प्रत्यग्वृद्ध
णोरेकाग्रमेयस्य • तत्प्रतिपादकोप
निपत्प्रमाणस्य ब • वेध्यवेधकभा
वलक्षणः सम्बन्धः ॥ सम्बन्धः यैः
यथा । पदयोः सामानाधिकरण्यम
पदार्थयोर्विशेषणविशिष्टभावः •
प्रत्यगात्मपदार्थयोर्लक्ष्यलक्षणभाव
श्चेति । तदुक्तम् । सामानाधिक
रण्यविशिष्टं विशेष्यता । लक्ष्य

सम्बन्धोद्भवम्

लक्षणसम्बन्धः पदार्थप्रत्यगात्मना
मिति ॥ दायविभागीपयोगिनि ॥
सद्विविधः । यथा , सम्बन्धो द्विवि
धात्तयो विवाहाज्जन्मनस्तथा । त
त्रौहादिकसम्बन्धादपरो बलवत्तर •
इति ॥ बन्धनम् • बन्धः । बन्धे
हलधेति घञ् । सम्यक्बन्धः ॥
यावत्तः कुरुते जन्तुः सम्बन्धान्
मनसः प्रियान् । तावन्तोऽप्यनिष्ट
न्यन्ते हृदये शोकशङ्कवः ॥ स्वदेहम
पि जाविद्यमुक्तायातिकुलेऽह्वरि ।
स्त्रीमातृपितृपुत्रादिसम्बन्धः केन
हेतुना ॥ त्रि • शक्ते ॥ हिते ॥ स-
म्बध्यते । कर्मणि घञ् ॥

सम्बन्धी । त्रि • सम्बन्धविशिष्टे । गुण
वति । संयुजि ॥ मातृपक्षे । श्व-
शुरादौ । जामातृश्यालकादौ ॥
सम्बन्धोऽप्यास्ति । इति ॥

सम्बन्धः । पुं • दैत्यविशेषे । हरिणवि
शेषे ॥ मत्स्यभेदे ॥ शैलप्रभेदे ॥
जिनान्तरे ॥ सेतो ॥ न • सति-
ले । जले ॥ श्रीव्रतविशेषे ॥ सं
यमे । संबयति । पम्बसम्बन्धने ।
बाहुलकादरन् ॥

सम्बन्धरारिः । पुं • मनसिजी । काभदे
वे । सत्वरस्य देह • विशेषस्य अरिः ॥
सम्बन्धी । स्त्री • शतमूल्याम् ॥ सम्बन्ध्या
म् ॥

सम्बन्धोद्भवम् । न • गडलवणे ॥

सम्बोधनम्

सम्बलः । पुं० न० पाथिये ॥ ललिः ।
सम्बाकृतम् । वि० सम्बाकृतम् । वि०
तोयाकृते । सम्बन्धे । सम्बन्ध-
म् । सम्बन्धः । सम्बन्धः । सम्बन्ध-
म् । सम्बन्धितकथितम् ॥

सम्बाधः । पुं० सहृदये ॥ भगे । भो
नी ॥ भये । सम्यक्वाधनोऽयम् ।
बाधुलीडने । इत्येतिवज् ॥ अ-
न्योन्यपीडायाम् ॥ सम्बाधनम्
। भाविष्यत् ॥ सम्बाध्यते ॥ घ-
ञ्जन्तस्यापि विशेषनिमित्तत्वम् । सम्बा-
धमनुवर्तन्त इति भाष्यप्रयोगादिष्य-
ते । सम्बाधं वृद्धिपितृभूयत्स्मिन्
तिमाधः ॥

सम्बाधनम् । न० द्वाः । सद्ने । शु-
लाये ॥ द्वापराले ॥ इतिमोदि-
निकर ॥

सम्बुद्धः । वि० सम्बुद्धाति ॥
अर्थपाद्यजन्तः । यथा । ज्ञाने
नाकागच्छत्येवमज्ञानो गगनापम-
न् । ज्ञेयोऽभिज्ञेन सम्बुद्धस्तम् ।
वन्देद्विपदावरम् ॥ सञ्जाते । पुं०
बुद्धे । समन्तभद्रे । सुगते ॥

सम्बुद्धिः । स्त्री० सम्बुद्धौ ॥
सम्बोधनप्रयत्नाया एकवचने ॥

सम्बोधः । पुं० सम्यग्बोधे ॥ सम्बो-
धने ॥

सम्बोधनम् । न० आमन्त्रणे । अभि-
मुखोकरणे । अन्यत्रव्यासक्तस्य ॥

सम्भारः

कार्यान्तरेनियोजनार्थमाभिमुख्यवि-
धाने ॥ यथा । जेदेवदत्तः । हेवटे । इति
व्याकरणम् ॥ हेवत्तः । हिलते । हे-
फनः । इत्यादावचेतनेतूपचारः ॥
सम्भक्तिः । स्त्री० सम्भजने । सम्भ-
क्तिन ॥

सम्भली । स्त्री० कुट्टन्याम् । सम्यङ्
नार्यन्यपतिमङ्गमलते । भक्तपरि-
भाषणे । पचाद्यच् । गौरादिः ॥

संभवः । पुं० हेतो । कारणे ॥
सम्भवस्त्वस्मात् । अकर्तारिवक्ता
रक्तव्यधिकारादपदानार्थे । ऋदे-
रप् ॥ उत्पत्तौ ॥ मेनके । अधिय-
स्याधारानतिरिक्तत्वे । आधाराधि-
यैकहृष्ये । भूयः । सहचाराधीन-
ज्ञाने ॥ यथासम्भवेतिवाक्ये ।
विद्यासंभवतः । सहसंशतम् । यथा
स्वार्थद्रोणाटकप्रथाद्यङ्गमः ॥ वि-
ष्णौ ॥ स्वच्छया समीचीनं भवनम-
स्य । समीचीनी भवोजन्माश्चेति
बा । धर्मसंस्थापनोपायसंभवा-
मीतिवचनात् ॥ उत्पन्ने ॥ संभ-
वति । भू० । पचाद्यच् । सङ्ग-
ति ॥ अपाये । भवत्कल्पाद्द-
न्तरे ॥

सम्भारः । पुं० सम्भृती ॥ सङ्के-
तार्थे । सम्भियते । भृज् ॥
अकर्तारिवेतिवज् । साधने । उ-
पकरणे ॥ सर्वपूर्णत्वे ॥

संभिन्नः

सम्भावनम् । न० शक्यत्कषप्रका
शनायाच्युक्तौ ॥ यथा अपिस्तु
याद्विष्णुम् । अत्रावाङ्मनसगोच
रविष्णुमपिस्तुयादित्यधिकीक्तिः ।
एतादृशस्यान्यदीयस्तथनेसामर्थ्यम
स्तीत्यत्रकिंवक्तव्यमितिभावः ॥
सम्भाव्यते । ग्यत्तः । ग्यासश्रय्यो
युक् । सम्भावनं० क्रियसुयोग्य
ताध्यवसायइतिमुग्धवेधव्याकरण
म् ॥ अनङ्कारविशेषे ॥ यथा । स
म्भावनंयदोदस्यादित्युद्दान्यस्यमि
दृश्ये । यदिशेषोभवेद्वक्ताकथिता
त्युक्तुंशक्यम् ॥

सम्भावना । स्त्री० योग्यतायाम् ॥
सम्भाषनीयः । वि० सम्भाषनायो
ग्ये । संभाष्ये ॥

सम्भावितः । वि० मानिते । बहुमा
जंप्राप्ते । पृथताम्प्राप्ते । बहुम
ते ॥ यथा । भृत्याभावेभक्तिमरणं
किन्तुसम्भावितानामिति ॥ वि
निते ॥

सम्भाव्यः । वि० सम्भावितुंयोग्ये ।
सम्भाषनीये ॥

सम्भाषणम् । न० आभाषणे ॥ सम्पू
र्णविश्लेषणम् ॥ नन्वेच्छाशुच्यवा
र्मिकैः सहसम्भाषित ॥

सम्भाषा । स्त्री० संभाषणे ॥

संभिन्नः । वि० संयुक्ते ॥ सङ्कु
शिते ॥ सम्यग्भेदविशिष्टे ॥

संभूतिः

सम्भूः । पुं० जनितरि ॥ यजमाने
॥ सम्भवति । भू० । विप्रसम्भूयो
डुसंज्ञायामितिङ् ॥

सम्भूतः । वि० उत्पन्ने ॥ सम्भवति
स्म । भू० । क्तः ॥

सम्भूतविजयः । पुं० श्रुतकेवलिसं
ज्ञकेष्वीदृशविशेषे ॥

संभूतिः । स्त्री० विरक्ष्यगर्भाख्यायां
देवतायाम् ॥ सम्यग्भूतिरैश्व
र्ययस्याः । सम्भावनंवा०
संभूतिः । सम्भावमात्रे ॥ यथा ।
कामान्मातापिताभौनयदुत्पादय
तेमिथः । संभूतितत्त्वतांविद्या
दयशोनाशभिजायतइतिमनुः ॥
यशोनीमातृकुक्षाविजायतेअङ्गप्र
त्यङ्गानिजन्मते । तत्तत्स्यसम्भवमा
त्रं पश्वादिमाधारणं । यतः । आ
चार्यस्त्वस्ययांजातिविधिवद्वेदपा
रगः । उत्पादप्रतिमाविव्यासासा
ख्यासाऽजराऽमरेतिमनुः ॥

संभूयसमुत्थानम् । न० मिलित्वैक
मव्यावणिगादीनांकर्मकरणे ॥ आ
दिनानटनस्तंकाप्रभृतयोऽष्टहस्तौ ॥
तत्तुविवादपदविशेषः ॥

संभृतः । वि० सम्यादिते । संहते
॥ पूर्णः । सम्यक्पुष्टे ॥ जनिते
॥ सम्यक्प्रभारि । भृज्० । क्तः ॥

संभूतिः । स्त्री० सम्भारे । सम्यक्
पोषणे ॥ सम्यग्भरणे । सम्यग्धा

सम्भ्रमः

रणे ॥

सम्भेदः । पुं० सित्युसङ्गमे । सरितो
मिथः सङ्गमे । नद्योर्नद्योर्नदी
समुद्रयोश्चमेलके ॥ सम्भियन्ते मि
लन्त्यत्र । भिदिर्० । हलथेतिथ
ञ् । स्फुटने । सङ्गे । मेलने ॥

सम्भोगः । पुं० भोगे । रते । निधु
ने । सुरते ॥ स्त्रीणांसम्भोगेऽमण्ड
नम् । तदभावेऽसर्वमण्डनस्यायम
ण्डनत्वम् । जिनशासने । शुगडा
याम् ॥ हर्षे ॥ शृङ्गारविशिषे ॥ त
ल्लवषयथा । दर्शनस्पर्शनादीनि
निषेवितेष्विलासिनौ । यचानुरक्ता
बन्धोऽन्यसम्भोगः समुद्रादुत्पन्न
साहित्यदर्पणम् ॥

सम्भोगी । पुं० केलिनागरे ॥ त्रि० स
म्भोगवति ॥ सम्भोगोविद्यतेऽस्य ।
इति ॥

सम्भोजनी । स्त्री० बहुपुरुषभोजना
त्मिकायांमिष्टाम् ॥ यथाहमनुः ।
सम्भोजनीसाऽभिहितापैशाचौदृचि
णाद्विजैः । इहैवास्तुतुसांलोके
गौरव्येवैकविष्मनोति ॥ सहभुज्य
तेयथा । भुज्ज० । ल्युट् । डीप् ।
दक्षिणादानक्रियेत्यर्थः ॥

सम्भोज्यः । त्रि० संभोजयितव्ये ॥

सम्भ्रमः । पुं० भयादिजनितत्वरयाया-
म् । सवेगे ॥ साध्वसे । भये ॥
आदरे ॥ अप्राप्तप्राप्तीदिसम्भ्रमेऽभ

सम्भाष्यकः

वच्यनाप्तकामस्य ॥ सम्भ्रमणम् ।
भ्रमुषनवस्थाने । भावे । घञ् । ने
दात्तोपेत्थदधिः ॥ महाभ्रमे ।
सूचे ॥ इत्यजयपालः ॥

सम्भाष्यः । त्रि० संविद्भि ॥

सम्मतः । त्रि० निर्णीत ॥ अनुमते ।
सम्मानभाजि । महाजनाङ्गीकृते ॥

सम्मतः । स्त्री० अभिलाषि ॥ अनु
ज्ञायाम् ॥ अभिप्रायस्यविधाने ॥
पूजजने । यथा । देवदेवबन्धोऽसि ।
अत्रवाक्यादेरामन्वितस्येतिसम्मतौ
द्वित्वम् ॥

सम्मदः । पुं० हर्षे । त्रि० तद्वति ॥
भद्रीहर्षे । प्रमदसम्मदौहर्षद्वयम् ॥

सम्मर्दः । पुं० सम्बाधे । परस्परपी
डायाम् । भीड । ड । भाषा । प्र० ॥

सम्मर्दजः । पुं० गन्धप्रभेदे ॥ यथा ।
सगन्धकावोबिल्वगन्धनीतिलकांत
था । प्रभृतीनांरसोयोऽसौनिष्पद्य
परिगृह्यते । ससम्मर्दोद्गतोऽगन्धः
सम्मर्दज इत्युच्यते ॥

सम्मदः । पुं० मत्स्यविशिषे ॥

सम्मानम् । न० समादरे । गौरवे ।
यथा । सम्मानाद्ब्रह्मणोनित्यमुद्विजि
तविषादिव । अमृतस्येवचाकाङ्
क्षेदयमानन्तुसर्वतः ॥ इति ॥

सम्मानितः । त्रि० समाहते । गौर
विते ॥

सम्भाष्यकः । त्रि० सम्यङ्माजंन

सम्मुखः

कर्त्तरि ॥

सम्मुखार्जनम् । न० संशुद्धौ । सं
शोधने । मत्तापनयने ॥ सम्यङ्-
भार्जनम् ॥

सम्मुखार्जनी । स्त्री० शोधन्याम् । बर्ध
न्याम् । सीहनी० बटनी० इ० भा० ॥

सम्मुखार्ज्यतेऽनया । मृजुशुद्धौ ।

करणे ल्युट् । मृजिर्बुद्धिः ॥

सम्मुखार्जितः । वि० विरजस्के । मां
जा० इ० भा० ॥ सम्यङ्भार्जितः ॥

सम्मितः । वि० सदृशे । परिच्छिन्ने
। मिते । मिणा० मिन० इ० भा० ॥

सम्यङ्मितः ॥

सम्मिश्रः । वि० संयुक्ते ॥

सम्मुखः । वि० अभिमुखे । भज-
पृष्ठे ॥

सम्मुखीनः । पुं० दर्पणे । समंस
र्भमुखं । सम्मुखम् । समशब्दस्या
न्तोऽपि निपातसिद्धः । सर्वस्य
मुखस्य दर्शनः । यथा मुखसम्मुख
स्य दर्शनः खड्गतिखः ॥

सम्मूढः । वि० सम्यङ्मोहयुक्ते ।
मुग्धे ॥

सम्मुखार्जः । पुं० तृणादौ ॥

सम्मुखार्जनम् । न० अभिव्यप्ती ॥ उ
च्छ्राये । मोहि ॥ मुखमोहसमुच्छ्रा
ययोः । ल्युट् । उपधायाच्चेति
दीर्घः ॥

सम्मुखार्जोद्भवः । पुं० मत्स्यादौ ॥

सम्यग्ज्ञानम्

सम्पूर्णा । स्त्री० सकलेन्द्रियमनसां
स्वविषयग्रहणाशक्तिहेताववस्थावि
शेषि ॥

सम्पूर्णितः । वि० सम्प्लिङ्गते ॥
संज्ञतकरणे । विज्ञानशून्ये ॥ प्र
तिफलिते ॥

सम्मृष्टः । वि० संशोधिते । शुद्धान्ने
॥ संमृज्यतेऽस्य । मृजुशुद्धौ । कर्म
णितः ॥ मच्चिकाद्यपनयनेन शो
धिते व्यञ्जनादौ ॥

सम्मोदः । पुं० प्रीती ॥

सम्मोहः । पुं० विवेकायोग्यत्वे ।
कयाकार्याविवेकाभावे ॥ विकृत
सत्तित्वे ॥ सम्मोह्यतेऽनेन । सम्
पूर्वान्मुहर्घज् ॥

सम्मोहनम् । न० अस्त्रविशेषि । स
म्मोह्यतेऽनेन । मुहर्घैर्विच्छेद्युट् ॥

सम्मोहा । स्त्री० वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा
। डीकणीहारः सम्मोहासारः ।
वर्णाः पञ्चैवं नागाधीशोक्तम् ॥ य
था । दूरं याता लीघीरावन्यानी ।
कृष्णो मायावीनिर्बोदो भावी ॥

सम्मोहितः । वि० जातसम्मोहे । स
म्यङ्मोहविषयीकृते ॥ स्वरूपावर
णेन विक्षिप्ते ॥

सम्यग्ज्ञानम् । न० एकरूपज्ञाने ।
श्रीपनिषदेज्ञाने । यथाग्निरुष्णइ
ति ज्ञानं वस्तुतत्त्वादेकरूपम् । ए
वं निर्विशेषवैतन्यात्मकोऽहमिति

सयावसानम्

ज्ञानम् सम्यग्ज्ञानम् ॥

सम्यग्दर्शनम् । न० श्रद्धयात्मदर्शने
। शास्त्रीपपत्तिभ्यामवधारितेऽव्या
त्मदर्शने ॥ क्लेशानस्पृष्टत्वादात्
स्यैकस्त्वबुद्धिरेव सम्यग्दर्शनमित्या
हुर्भाष्यकाराः ॥

सम्यक् । अ० दृढे ॥ प्रशंसायाम् ॥
सम्यक् । वि० मनोऽज्ञे ॥ सङ्गते ॥
सत्त्ववचने । कृते ॥ संशयादिशू
न्ये ॥ अर्थेन सह सम्यगुच्चतिसङ्ग
च्छतयितिसम्यक् । अस्तु० षट्
त्विगादिना० क्तिन् । समः समी
तिसम्यादेशः ॥

सम्यग्व्ययः । पुं० आयतुरौशंश
व्यये ॥

सम्पाट् । पुं० राजसूययागकर्त्तारि
। राजसूयिनि । चतुरव्यसौमाष
च्छिन्नायाभूमेरीश्वरे । चक्रवर्त्त
नि । सार्वभौमेनृपश्वरे ॥ द्वादश
राजमण्डलस्थेश्वरे ॥ कियत्परि
माणायाभूमेराज्ञोनृपान्योभ्युत्थ
दाज्ञयाशास्ति० तस्मिन्नृपे ।
राज्ञश्चाज्ञयाशासके ॥ यथाह
येनेष्टं राजसूयेन० मण्डलस्थेश्वर
स्थः । शास्तिर्यज्ञायाराज्ञः स
सम्पाडित्यमरः ॥ सम्यक्० राज
ति ॥ राजृ० । क्तिप् । मोराजि
समः कौ ।

सयावसानम् । न० तीर्थविशेषे ॥

सरघा

सयोनिः । पुं० दृष्टे ॥ वि० समा
नयानी ॥

सरः । पुं० कटरे । दध्यधे । द
ध्युत्तरे । दध्रुवपरिप्लवमाने ॥ ग
तौ ॥ वीथे ॥ लवणे ॥ निर्भरे
॥ नौरे । जले ॥ सरोवरे ॥ वि०
सारके । भेदके ॥ सरति । सृ० ।
अव् । दधत्तूपरियोभागे घनः
स्नेहसमन्वितः । सल्लोके सरद्वत्यु
क्तोद्धर्त्तामण्डस्तुमस्त्विति ॥ सरः
स्वादुर्गुणवर्ष्यो वातवर्षिप्रणाशनः
सोऽस्तीवलिप्रधमेनः पित्तश्लेष्मवि
वर्द्धनः ॥

सरः काकाः । पुं० हंसे ॥

सरः कौको । स्त्री० वरटायाम् ।
हंस्याम् ॥

सरकः । पुं० न० शोधुपात्रे । शोधु
पात्रे ॥ इक्षुशोधुनि । अक्षिन्ना
ध्वगण्डुली । अक्षिन्नाध्वगानां
पण्डित्यस्मिन् । सरक० सडक०
इ० भा० प्र० वत्सनि ॥ न० ग
गने । आकाशे ॥ तोर्यविशेषे ॥
सरसि ॥ वि० गन्तरि । गति
शोले ॥ स्थिते । सङ्गतौ । क
जादिभ्यः संज्ञायांबुन् ॥ सरति ।
सङ्गतौ । प्रसृत्तः समभिहारेबु
न् । इतिबाबुन् ॥

सरघा । स्त्री० मधुसज्जिकायाम् ॥
रङ्घणम् । रघिगती । खजेघचे

सरण्ड :

तिवित्करणोदन्येभ्योपीतिघः

आगमशास्त्रस्यानित्यत्वाननुम् । सह
रघेणगत्यावर्त्तते ॥

सरलम् । न० नवनीते ॥

सरजाः । स्त्री० मलिषायाम् । रज
खलायाम् ॥ इ० चि० शेषः ॥

सरट् । पुं० वायौ ॥ वारिदे ॥ सर
वायाम् ॥ सरति । सृ० । सत्ते
रटिः ॥

सरट् । पुं० ककलासी । सरति ।
सृ० । शकादिभ्योऽटन् ॥

सरटिः । पुं० वासौ ॥ मेघे ॥

सरट् । पुं० सरटे ॥

सरणम् । न० गमने ॥ लाङ्गमले ॥
सरत्ततच्छीलः । सृ० । जुचङ्
क्रम्येत्यादिनायुच् ॥ धावने ॥ भा
वेत्युट् ॥

सरणा । स्त्री० गन्धालिकायाम् ।
प्रमारण्याम् ॥ चिह्नतायाम् ॥ स
रति । सृ० । बाहुलकात् युच्
। टाप् ॥

सरणिः । स्त्री० पङ्क्तौ । मार्गे ।
पङ्क्तौ । अथने ॥ सरन्त्यनया ।
स्रगती । अर्त्तिरुद्धवभीत्यनिः ॥

सरणी । स्त्री० कटम्भरायाम् ॥ प
थि । पङ्क्तौ ॥ डोप् ॥ सर
नार्द्धे । इतिहिमगिरिप्रसिद्धेनिष्पद
यानविशेषे ॥

सरण्डः । पुं० धूर्त्ते ॥ सरटे ॥

सरलः

भूषणविशेषे ॥ सरति । सृ० ।

अण्डन्कसृभृज्जडत्यण्डन् ॥ का
मुके ॥ खगे ॥

सरण्युः । पुं० वारिवाहे ॥ मात
रिश्चनि ॥ सरति । ससत्तिवा ।
सृ० । स्युश्चिभ्योऽन्यजागूकक्रुच
इत्यन्यच् ॥ सरण्युः शीघ्रगामी
तिवेदभाष्यम् ॥ जले ॥

सरत् । पुं० तनौः सूत्रे ॥

सरथः । त्रि० रथेनसङ्घर्त्तमाने ॥

सरहान् । पुं० गीतममुनौ ॥

सरपञ्चिका । स्त्री० पद्मपत्रे ॥

सरभसम् । त्रि० ससत्त्वरे ॥

सरमा । स्त्री० कुक्कुर्याम् ॥ देवशून्या
म् ॥ राक्षसोभेदे । विभीषणस्यप
त्न्याम् ॥ सरति । सृ० । बाहुल
कादम् ॥ कश्यपस्यस्त्रीविशेषे ।
भमरादीनामातरि ॥ त्रि० श्री-
युते ॥

सरयुः । पुं० पवने । वाते ॥

सरयुः । स्त्री० नदीविशेषे ॥ सरति
। सृ० । सत्तेरयुः ॥

सरयूः । स्त्री० नदीप्रभेदे । सरति
। सृ० । सत्तेरयूरित्येके ॥ सरयू
सलिजंखादुक्कलपुष्टिप्रदायकं ॥

सरलः । पुं० पीतद्रौ । पूतिकाष्ठे
॥ अक्षगुणाः । सरलेमधुरस्ति
ता । कटुपाकरसेलघुः । स्निग्धो
ष्णः कर्णकण्ठाक्षिरोगरक्षोहरः

सरसिजम्

स्मृतः । कफानिलस्वेदयूकाका
 सालक्ष्मीवृषापहः ॥ इति ॥ देश
 दारुणिशेषे ॥ बुद्धे ॥ अग्नौ ॥ स
 रति । सृ० बाहुलकादलम् । वृषा
 दिवाहाकलः । बाहुलकादलम्
 ॥ चि० उदारे ॥ कृत्तौ । अत्र
 ॥ यथा । सरलाविरलायन्ते घनाय
 न्ते कलिद्रुमाः ॥ नशमीनचपुत्रा
 गाभस्मिन् ससारकानने ॥
 सरलद्रवः । पुं० वृक्षधूपे । श्रीवेष्टे ॥
 सरलस्यदेवदारोः द्रवः ॥
 सरला । स्त्री० सर्वानुभूतौ । विपुटा
 याम् । चिब्रति । श्वेतत्रिधारिति
 ख्यातौषधी ॥ सरति । सृ० । बा
 हुलकात्कलन् । टाप् ॥
 सरलाङ्गः । पुं० श्रीवेष्टे ॥
 सरलायिका । स्त्री० सानेय्याम् ॥
 सरः । न० नीरे ॥ तडागे । सञ्जा
 नन्तीभयजलाशये । अस्त्रजलगुणाः
 । सारसंलघुत्वान्प्रबल्यं स्रष्टुक
 पायवदिति ॥ देशखातजलाशये ।
 स्त्रियते । सृगती । कर्मण्यमुन् ।
 सरसम् । न० सरसि । रसवतिमांसे
 ॥ चि० रससंयुक्ते ॥
 सरसम्प्रतम् । न० खुद्याम् । चि-
 कण्ठे ॥
 सरसा । स्त्री० द्राजायाम् ॥ रसविशि
 ष्टायाम् ॥
 सरसिजम् । न० पद्मे । सरसिजातं

सरस्वती

म् । जनजनने । जनोप्रादुर्भाविवा ।
 सप्तभ्याञ्जनेडः । तत्पुरुषवृत्तिः
 डेरलुक् ॥
 सरसी । स्त्री० कासारे । सरसि ॥
 स्त्रियते । सृ० । कर्मण्यमुन् ।
 गौरादिस्त्वान्डीप् ॥ प्रकृतिच्छ
 न्दः २१ प्रभेदे ॥ तल्लक्ष्णोदाह
 रणे यथा । नजभजजानरीयदित
 दागदितासरसीकवीश्वरेः ॥ चि
 कुरकलापथैवलकृतप्रमदासुलसद्र
 सोर्मिपु० स्रष्टवदनाम्बुजासुषिल
 सङ्गजवालनृषालबलिपु । कुचयुग
 चक्रवाकभियुनानुगतासुकलाकु-
 तूहली० व्यरचयदच्युतोत्रजमृगौन
 यनासरसीपुविभ्रमं ॥
 सरसीकः । पुं० सारसपक्षिणि ॥
 सरसीरुहम् । न० पद्मे । नलिने ।
 सारसे । सरस्वतीरुहति । रुह० ।
 इगुपधेतिकः । तत्पुरुषेक्षतीत्य
 लुक् ॥
 सरस्वान् । पुं० सागरे । अर्णवे ॥
 नदे । सरोनीर० गतिर्वाऽस्त्यस्मि
 न् । भूस्मिमतुप् । तस्मीमत्वर्थङ्
 तिभत्वान्नपदकार्यम् ॥ चि० रसि
 के ॥
 सरस्वती । स्त्री० वाण्याम् । वाचि ॥
 वाग्देव्याम् । पर्यायास्तु । ब्राह्मी
 तुभारतीभाषागीर्वाण्वाणीसरस्वती
 ति ॥ अस्माध्यानं यथा । वाणीम्

सरस्वती

पूर्णनिशाकरोज्ज्वलमुखीकर्पूर
कुंदप्रभाषन्द्रीर्वाङ्मितमस्तकांनिज
करैः संविभ्रतोमादरात् । वी
णामच्चगुणं सुधाढ्यकलशं विद्यासु
तुङ्गस्तनीदिव्यैराभरणं विभूषित-
तनुं हंसाधिरूढाभजे ॥ नदीवि-
शेषे । मत्तसमुद्भवयाम् ॥ वाक्
प्रदायाम् । ब्रह्मसुतायाम् ॥ अ
स्याजलगुणायथा । सरस्वत्याजलं स्वा
दुपूतं सर्वरुजापहम् । रुच्यं च
दीपनं पथ्यं देहकान्तिकरं लघु ।
सातुदेशभेदेन सप्तनाम्नीयथा । पु
ष्करेपितामहयज्ञे समाहूता । सु
प्रभा १ नैमिषे सचयाजिभिर्कृषि
भिराहूता । काञ्चनाक्षी २ गय
देशे गयराजयज्ञे आहूता । विशाला
३ उत्तरकोशलायामौद्दालकमुनि
यज्ञे समाहूता । मनोरमा ४ । क
षभदीपिकुरुक्षेत्रे कुरुराजयज्ञे स
माहूता । ओषधवती ५ । गङ्गाद्वारे
दक्षप्रजापतियज्ञे समाहूता । सुरे
णुः ६ । हिमालये ब्रह्मणः पुन
र्यज्ञे समाहूता । विमलीदा ७ । त
च्च सप्तसरस्वत्यः समागताः । अ
तस्तत्तीर्थं सप्तसारस्वतनाम्ना प्रसिद्धमि
ति महाभारतेशल्यपर्व ॥ स्त्रीरत्ने
॥ गवि ॥ नदीषु ॥ मनुपतन्याम्
॥ ज्योतिष्मत्याम् । ब्राह्म्यामौषधी
॥ सीमबल्ल्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥

सरिताम्यतिः

बुद्धिशक्तिविशेषे ॥ सरोऽस्त्यस्याः
। सरांसिसन्त्यस्यां वा । मतुप् । स्त्री
प् ॥ तीर्थविशेषे ॥
सरस्वतीसङ्गमः । पुं० तीर्थविशेषे ॥
सरस्वतीसागरसङ्गमः । पुं० तीर्थवि
शेषे ॥
सरस्वत्यरुणासङ्गमः । पुं० तीर्थवि
शेषे ॥
सरहस्यः । त्रि० मन्त्रदेवताज्ञानसहिते
सरा । स्त्री० चिन्तायाम् ॥ गन्धा
लिकायाम् । प्रसारण्याम् ॥ भरे ॥
सरागः । त्रि० रागसहिते ।
सरावः । पुं० शरावार्थे । सैर०
इ० भा० प्र० कुडबहयपरिमा
णे । मोनिक्कायाम् ॥ मृत्पात्रवि
शेषे । वर्द्धमानके ॥ यथा । वरंस
रापहस्तस्य चण्डालागारवीथिषु ।
भिचार्यमटनं काश्यां राज्यं नान्यच-
नौरिषु ॥ सरणम् । स्त० । ऋदो
रप् । सरतिवा । अच् । सरंस
रादाऽवति । अच् । अण् । अज्वा ॥
सरिः । पुं० स्त्री० निर्भरे । उत्से
॥ सरणम् । स्त० । अचङ् ।
सरिका । स्त्री० द्विङ्गुपत्याम् ॥
सरित् । स्त्री० नद्याम् । तरङ्गिण्या
म् ॥ सरति । स्त० । इच्छरुडियु
षिभ्यङ्गितिसर्त्तरितिः ॥ सूचि ॥
सरितामनाथः । (पुं० समुद्रे ॥
सरिताम्यतिः । (पुं० समुद्रे ॥

सरोजम्

सरिताम्बरा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ य
था । त्वं देवसरितां नाथः त्वं देवि
सरिताम्बरे । उभयोः सङ्गमेना
त्वामुच्चा मिदुरितानिवै ॥ इति ग
ङ्गासागरसङ्गमज्ञानमन्त्रः ॥

सरित्पतिः । पुं० समुद्रे । पारा
वारे । सरिताम्पतिः ॥

सरित्वरा । स्त्री० गङ्गायाम् । विष्णु
पद्याम् ॥ सरित्सुवरा ॥

सरिद्रायः । पुं० समुद्रे ॥

सरिमा । पुं० अनिले । वाथौ ॥ स
रति । सृ० । हृष्टधृष्टस्तृष्टभ्यङ्गम
निच् ॥

सरिलम् । न० सजिले । जले ॥ रल
येरिक्त्वम् ॥

सरिषपः । पुं० सर्पे । कटुस्नेहे ।

सरी । स्त्री० निर्भरे ॥

सरीसृपः । पुं० सर्पे । पृदाकी ।

आशीविशे ॥ कुटिलसर्पति । सृ

भृ० । निष्क्यौटिल्ये गतावितिय

ङ् । पचाद्यच् । यङोविचेति य

ङोलुक् ॥ वृद्धिकराशौ ॥

सरीसृपन् । वि० अतिशयेन चलति ।

सरूपः । वि० सदृशे ॥ समानरूपमस्य

। ज्योतिर्जनपदेति समानस्यसः ॥

सरोजम् । न० अञ्जे । पद्मे ॥ सर

सिजातम् । जनी० सप्तम्यां जनेर्ङः

। तल्लुपङ्गल्यबहुलोल्लेङ्गलुक् ॥

सरोजखण्डः । पुं० पद्मवने ॥ स

सर्गः

रोजानांसमूहः । कमलादिभ्यः
खण्डः ॥

सरोजन्म । न० पद्मे ॥

सरोजी । पुं० ब्रह्मणि । सुरज्येष्ठे ॥

लोक्नाथे । बुडभेदे ॥

सरोजिनी । स्त्री० कमलाकरे । पद्म

खण्डे ॥ पद्मे ॥ कासारि ॥ सरो

जानिसन्त्यस्याम् । पुष्करादित्वा

दिनिः ।

सरोत्सरः । पुं० सारसखगे ॥

सरोधः । वि० रुद्धे ॥ रोधेन सहवर्त्त
मानः ॥

सरोरुट् ।) पुं० अम्बुजे ॥

सरोरुहम् ।) न० ॥

सरोरुहासनः । पुं० ब्रह्मणि । कम
लासने ॥

सरोवरः । पुं० पद्माकरे । तडागे ॥

सर्गः । पुं० स्वभावे । निर्मोक्षे ॥

निर्मोक्षस्यागोमोक्षाभावोवा । मो

क्षाभावोयथा । ब्रह्मेवतैर्जितः स

र्गोयेषां साम्येभ्यतमनः ॥ निश्चये

॥ यथा । गृहाणशस्त्रं यदि सर्गं एष

ते । इति ॥ अध्याये । मोहे । उ

त्साहे ॥ अनुमतौ ॥ सृज्यते । सृज

विसर्गे । कर्मणि घञ् । सृष्टौ ॥

यथा । सर्गश्च प्रतिसर्गश्चेति ॥ कौ

मारषार्थः प्राजापत्योमानवद्वत्या

दिभेदैः पुराणेषु विस्तरेणोक्ते ।

इति प्रपञ्चे । स्थूलदेहात्पत्तौ । अचे

सर्जनम्

तनसृष्टौ ॥ सज्यन्ते येपुसृष्टव्या :
 प्राणिनाद्वित्युत्पत्त्या • पृथिव्यादि
 लोकाः सर्गपदवाच्याश्च ॥ अथो
 क्तगुणलक्षणान्महतस्त्रिवृत्तोद्यहम्
 । भूतसृज्मिन्द्रियार्थानां सम्भवः सर्ग
 उच्यते ॥ इति श्रीविष्णु भागवतम् ।
 सर्गक्रमः । पुं • प्रकृतेर्महदाद्युत्पत्ति
 क्रमे ॥ यथा । प्रकृतेर्महांस्ततोऽह
 ङ्कारस्तस्माद्गुणस्तुषाडशकः । तस्मा
 दपिषाडशकात्पञ्चभ्यः । पञ्चभूता
 नीति ॥ सर्गस्योत्पत्तेः क्रमः ॥
 सर्गावन्धः । पुं • महाकाव्ये ॥ सर्गा
 णां बन्धोऽथ ॥
 सर्जः । पुं • सालवृक्षे । सखुआ •
 इति श्रूयते ॥ सृजति । सृजेरिगुप
 धातिकाः ॥
 सर्जकः । पुं • पीतसाले । आसने
 । बभूकपुष्पे । विजयसार • इ •
 भा • प्र • वृक्षे ॥ सृजति । सृजि
 सर्ग । गवल् । यदा । सज्यते ।
 पर्जअर्जने कृन् ॥ वि • सृष्टिक
 सारि ॥
 सर्जगन्धाः स्त्री • रास्त्रायाम् ॥
 सर्जतैलम् । न • सर्जस्नेहे । रालतैल
 इ • भा • ॥ तैलसर्जरसोद्भूतं वि
 स्फोटव्रणनाशनम् । कुष्ठपामाकृमि
 हरं वातश्चे प्यामयापहम् ॥
 सर्जनम् । न • विसर्जने ॥ सृ
 ष्टौ ॥

सर्पः

सर्जनिर्यासः । पुं • राले । धूनके
 सर्जमणिः । पुं •
 सर्जरसः । पुं • धूनके । यक्षधूपे ।
 सर्जसालस्यरसः ॥ बाद्यभाण्ड
 विशेषे ॥
 सर्जिः । स्त्री •) सर्जिकाक्षारे ।
 सर्जिका । स्त्री •) सज्जी • इ • भा
 प्र • सर्जिकाल्पगुणातस्माद्विशेषा
 द्गुल्मशूलहृत् • । तस्मात् • यवक्षा
 रात् ॥
 सर्जिकाक्षारः । पुं • कापोते ।
 सुखवर्चके । सौवर्चले । रुचके ।
 सज्जी • साजी • इ • भा • प्र •
 सर्जिकारजसः क्षारः । शाकपा
 र्थिवादिः । सर्जिकादग्ध्वाक्रिय
 माणः क्षारइत्यर्थः ॥
 सर्जिक्षारः । पुं •) सर्जिकाक्षारे ॥
 सज्जी । स्त्री •)
 सर्जः । स्त्री • वणिजि । विद्युति ।
 सर्जति । पर्जअर्जने । कृषिचमि
 तनिधनिसर्जिखर्जिभ्यजः ॥
 अभिसारे ॥ हारे ॥
 सज्यः । पुं • सर्जरसे ॥
 सर्पः । पुं • अही । नागेभ्योपकृष्टे
 । अस्यपर्याया यथा । सर्पः पृदा
 कुर्भुजगोभुजङ्गोहिर्भुजङ्गमः ।
 आशौविषोविषधरश्चक्रोव्यालः स
 रोमृपः ॥ कुण्डलीगूढपाञ्चचुः श्र
 वाकाकीदरफणौ । दर्बीकरोदी

सर्पदन्ती

ध्वृष्टोदन्दशूकोबिलेशयः ॥ उरगः
पन्नगेभोगौजिह्वागः पवनाशनवृत्ति
॥ सर्पति । सृष्टगतौ । पचाद्यच्
॥ नागकिशरी । श्मश्रुधारिणिस्त्रिच्छ
जातिविशेषे ॥ पञ्चमाचक्ष्वद्वितीय
भेदेऽ । ५० ॥ षण्मात्रस्त्रिषष्ठप्रभेदे
॥ ५५ ॥ सर्पण्ये । गमने ॥

सर्पकङ्कालिका । स्त्री० वृक्षभेदे ॥ स
र्पकङ्कालिका । तीक्ष्णा । विषदंष्ट्रा
० विषापहेतिपर्यायाः ॥

सर्पकङ्काली । स्त्री० सहायाम् । स
र्पकङ्कालिकायाम् ॥

सर्पगन्धा । स्त्री० अहिभुजि । रक्तप
त्रिकायाम् ॥ वृक्षविशेषे । कृताकी
० सर्पगन्धाचरसनाचपलङ्घयति
पर्यायाः ॥

सर्पयहः । पुं० सर्पयहण्बुद्धौ ॥
सर्पघातिनी । स्त्री० सर्पकङ्काली
भेदे । सर्पसहायाम् । सपा-
ङ्ग्यां ॥

सर्पम् । त्रि० गच्छति ॥

सर्पदण्डः । पुं० नकुले ॥ इ० हे०
न्द्रः ॥

सर्पदंष्ट्रः । पुं० दन्तीवृक्षे ॥

सर्पदंष्ट्रा । स्त्री० वृक्षकाल्याम् ॥

सर्पदंष्ट्रिका । स्त्री० अजशृङ्ग्याम् ॥

सर्पदण्डा । स्त्री० सैहल्याम् ॥

सर्पदण्डी । स्त्री० गोरक्ष्यां ॥

सर्पदन्ती । स्त्री० नागदन्त्यां ॥

सर्पाक्षी

सर्पदमनी । स्त्री० वन्याकर्कोटि-
क्याम् ॥

सर्पनामा । स्त्री० सर्पघातिन्याम् ॥

सर्पनिर्भीचनः । पुं० धूपविशेषे ॥
यथा । कार्पासास्थिभुजङ्गस्यतथानि
र्भीचनं भवेत् । सर्पनिर्भीचनो धू-
पः प्रशस्तः सततंगृहे ॥

सर्पपुष्पो । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥

सर्पफणजः । पुं० सर्पफणजात
मणौ ॥

सर्पभुक् । पुं० मयूरे ॥ सर्पान्भु-
ङ्क्ते । भुज० । क्षिप् ॥ द्विमुखा
ह्यौ ॥ त्रि० सर्पभक्षके ॥

सर्पराजः । पुं० अहिराजि । बामु-
क्षौ ॥ सर्पाणाराजा । राजाहः स
खिभ्यष्टच् ॥

सर्पलता । स्त्री० नागशृङ्ग्याम् ॥

सर्पबिद्या । स्त्री० गारुडि ॥ सर्पा-
णांबिद्या ॥

सर्पसत्रम् । न० जनमेजयारब्धे स-
र्पनाशकेयज्ञविशेषे ॥

सर्पसती । पुं० जनमेजये ॥

सर्पसहा । स्त्री० सर्पघातिन्या-
म् ॥

सर्पसुगन्धा । स्त्री० राक्षस्याम् ॥

सर्पहा । पुं० नकुले ॥ इ० हे०
न्द्रः ॥

सर्पाक्षम् । न० रुद्राक्षे ॥

सर्पाक्षी । स्त्री० कन्दविशेषे । गन्ध

सर्पः

नाकुल्याम् ॥ वृक्षविशेषे । गण्डा-
 ल्याम् ॥ अस्याः गुणाः । सर्पाक्षी
 कटुकातिक्तासीष्णाकृमिनिकृन्त-
 नी । वृश्चिकीन्दुरुसर्पाणांविषघ्नी
 ब्रणरोपणीति ॥ सर्पानक्षति । अ-
 चूच्यामौ । कर्मण्यण् । डोप् ॥
 सर्पाक्षीनागफणीतिभावमिश्रः ॥
 सर्पाक्ष्यः । पुं० महिषकन्दभेदे । ना-
 गकेशरे ॥ त्रि० सर्पनामके ॥
 सर्पाक्षी । स्त्री० सर्पघातिन्याम् ॥
 सैहल्याम् । राज्ञायाम् ॥
 सर्पादनौ । स्त्री० व्यालगम्यायाम् ॥
 सर्पारातिः । पुं० गरुडे ॥ सर्पाणा-
 मरातिः ॥
 सर्पारिः । पुं० नकुले ॥
 सर्पावासः । पुं० श्वेतचन्दने ॥ पा-
 ताले ॥ सर्पाणामावासः ॥ बहुव्री-
 हिर्वा ॥
 सर्पाशनः । पुं० मयूरे ॥
 सर्पाक्षयः । पुं० नागकेशरे ॥
 सर्पाक्षी । स्त्री० सर्पस्थस्त्रियाम् ॥
 सर्पिर्दंभी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥
 सर्पिः । न० आज्ये । घृते ॥ सर्प-
 ति । सृष्ट् ० । अचिंशुचिहुसृपिच्छा-
 दिच्छदिभ्यङ्सिरितीसिः ॥
 सर्पी । स्त्री० सर्पिण्याम् ॥ जातित्वा-
 न्डोप् ॥
 सर्पेष्टम् । न० श्रीखण्डचन्दने ॥
 सर्म्पः । पुं० गमने ॥ सरति । सृ०

सर्वसहा

। अतिस्तुसुहृत्सितिमन् ॥
 सर्वः । पुं० ईश्वरे । शिवे । हरि ॥
 विष्णौ । हृषीकेशे । हरी ॥ यथा
 । असतस्रसतस्रैवसर्वस्यप्रभवाप्य-
 यात् । सर्वस्यसर्वदाज्ञानात्सर्व-
 मेतंप्रचक्षते ॥ असतः कारणात्म-
 कस्य० सतः कार्यात्मकस्यसर्वस्य
 प्रपञ्चस्यप्रभवाप्ययात्उत्पत्तिप्रख्य-
 स्थानत्वात् । तथाचसर्वापादानत-
 यासर्वात्मकत्वात्सर्ववृत्त्यच्युतेद-
 त्यर्थः ॥ सर्वति । सर्वहिंसाया-
 म् । इत्यतः । सर्वगताविध्यतोबा०
 वशयारभेदात्० पचाद्यच् । सरति
 । स्रगती । सर्पनिष्ठत्वेतिसाधुर्वा-
 स्रतमनेनविश्रुत्वा । पूर्ववत् ॥
 न० । नामरूपात्मकेनगतिः । चि०
 । विश्रुत्स्मिन् । समस्मिन् । अश्रे-
 षे । निरविशेषे । कृत्स्ने ॥ यथा
 । सर्वरत्नभयोमेतुः सर्वस्यमयं
 नभः । सर्वतीर्थमयीगङ्गासर्वदे-
 वमयोहरिरितिवाङ्मुराणं ॥
 सर्वसहा । स्त्री० वसुमत्याम् । भुवि
 । भूमौ ॥ सर्वसहते । षहमर्षणे
 । पूः सर्वयोरितिखच् । अरुद्धिं
 षदितिमुम् ॥ सर्वसहावसुमतौस-
 हतेनत्विदं दयम् । अकार्यपादघा-
 तस्रदीपतापन्तथैवच ॥ अतीभूमौ
 निराधारोदीपानसंस्थाप्यः ॥
 चि० सर्वसहिष्णुः ॥

सर्वगन्धम्

सर्वकर्ता । पुं० । स्मृतिरि । ब्रह्मणि ॥

सर्वकर्मसंन्यासः । पुं० । देहादिव्या
पाराणामविद्यायात्मन्यक्रियेसमारे
पितानां विद्यायाबाधे ॥ सर्वकर्मणां
संन्यासः ॥

सर्वकर्माणः । वि० । पुरुषे ॥ स
र्वकर्माणि व्याप्नोति । तत्सर्वादिरि
तिष्ठः ॥

सर्वकेशी । पुं० । नटे ॥ सर्वकेशोऽ
स्यास्ति । सर्वादित्येति । इति ॥

सर्वद्वारः । पुं० । बहुद्वारे । महा
द्वारे । सावनद्वा० भा० प्र० ।
मलवस्त्रविशोधने ॥

सर्वगः । पुं० । शङ्करे ॥ ब्रह्मणि । वि
भौ । आत्मनि ॥ सर्वगच्छति ।
गम्यते । अन्तात्यन्तेतिष्ठः ॥ न०
सलिले ॥ वि० । सर्ववर्गामिनि ॥

सर्वसत्तः । वि० । विभौ ॥ सर्वानु
स्यूते सन्मात्रे ॥ यच्च किञ्चिज्जगत्
स्मिन्दृश्यते श्रूयते पिवा । अन्तर्ब
हिष्यतत्सर्वव्याप्यनारायणः स्थि
तः ॥ सर्वगतत्वं सर्वव्यवधानमा
त्रमिति व्याख्यातारः । व्यापित्वमि
ति यावत् ॥

सर्वगन्धम् । न० । कुङ्कुमादिगन्धद्रव्यवृन्दे
॥ यथा । कुङ्कुमागुरकपूरकस्तूरी
चन्दनेषु ॥ चतुर्जातकादौ ॥ य
था ॥ चतुर्जातककपूरककीलागु
रुकुङ्कुमम् । लवङ्गसहितश्चैव सर्व

सर्वज्ञः

गन्धपिनिर्दिशेदिति ॥

सर्वगा । स्त्री० । प्रियङ्गौ ॥

सर्वगन्धिः । पुं० ।) पिप्पलीमूले ॥
सर्वगन्धिकम् । न० ।)

सर्वङ्गः । वि० । खले ॥ सर्वङ्ग
ति । कषाहिंसायाम् । सर्वकूला
भेति खच् । अरुहिंषादिति मुम् ॥

सर्वजनोऽनः । वि० । सावर्जनिके
सर्वजनीयः ।)

॥ सर्वज्ञासौजन्यः । पूर्वकाले
केतितत्पुरुषः । सर्वजनायहितः ।
सर्वजनादृज्खद्य । षष्ठौ तत्पुरु
षात्तु० छः ॥

सर्वजित् । पुं० । बत्सरविशेषे ॥ त
त्फलं यथा । उद्यतोऽर्षणमेघो
जलं नैवोपजायते । महार्घं सर्वं
जिह्वर्षे सर्वमेव वरानने ॥ वि० । स
र्वजयकर्त्तरि ॥

सर्वजीवः । पुं० । ईश्वरे । सर्वान्जी
वयति । जीव० । अच् ॥

सर्वज्ञः । पुं० । शिवे । ईश्वरे ॥ स
र्वज्ञानातिः । सर्वविषयावच्छिन्न
चैतन्यलक्षणज्ञानवानिति । ज्ञा०
। आतोऽनुपसर्गेकः ॥ यद्वा । सर्वे
ज्ञायस्य स्वात्मनः सर्वस्थापरोक्षत्वा
त् ॥ यद्वा । सर्वे ज्ञायस्मात् । सर्वे
ज्ञायेनवा ॥ सर्वज्ञासौज्ञश्चेति वा ॥
आनन्दमये ॥ यथा । अशेषप्राणिभू
त्तीनां वासनास्तव संस्थिताः । ता

सर्वतन्त्रसिद्धान्तः

भिः क्रीडोक्तं सर्वतेन सर्वज्ञं
रितः ॥ तत्र सौषुप्तेऽज्ञानेकार
रम्भूतेकाभूतानां सत्यं प्राप्तिबुद्धी
नां सासना निवसन्ति ताभिर्वासना
भिः सत्यं जगत् क्रीडोक्तम्
श्रिययोक्तम् तेन सर्वबुद्धिबास
नापदज्ञानोपाधिकत्वेन सर्वज्ञत्वमु
च्यते इत्यर्थः ॥ परमार्थं परिण्डते
॥ जिनेन्द्रे ॥ बुद्धे सुगते ।
त्रिः सकलज्ञातरि ॥

सर्वज्ञत्वम् । नः सर्वज्ञतायाम् ॥
परमार्थतोऽसङ्गत्वापि चैतन्यस्याध्या
सिकभावज्ञानद्वारा सर्वाभासक
तायाम् ।

सर्वज्ञा । स्त्रीः दुर्गायाम् ॥ सर्व
ज्ञासर्ववितृत्वाच्छान्तिरुच्छान्ति
रुच्यते ॥ इति देवीपुराणम् ॥

सर्वज्ञानश्मिन् ॥ त्रिः सर्वज्ञक
स्मृतिः ब्रह्मणि सगुणे निर्गुणे
च यज्ज्ञानं त्रिविधम् प्रमाणतः
प्रमेयतश्च प्रयोजनतश्च तत्र मूढे
सर्वप्रकारेण योग्ये ॥

सर्वतः प्राणिपादम् । नः क्षेत्रज्ञे ॥

सर्वतः शुभा । स्त्रीः प्रियङ्गुवृक्षे ।

सर्वतः श्रुतिमतः । नः क्षेत्रज्ञे ॥

सर्वतन्त्रम् । नः सकल शास्त्रे ॥

सर्वतन्त्रसिद्धान्तः । पुंः गीतमे

तसिद्धान्तविशेषे ॥ तथाहि ।

सर्वतन्त्राविरुद्धस्तन्त्रेऽधिकृतस

सर्वतोभद्रः

सर्वतन्त्रसिद्धान्तः ॥ अथार्थः ।

सर्वतन्त्राविरुद्धः सर्वशास्त्राभ्यु

पगतइति बहवः । वस्तुतोऽयथाश्रु

तएवार्थः । अन्यथा तन्त्रेऽधि

कृतइत्यस्यैवैय्यापत्तिः । अतएव

चजात्यादेरसदुत्तरस्त्वमपि सर्वतन्त्र

सिद्धान्तः । न च तन्त्रेऽधिकृतइति

स्पष्टार्थं लक्षणे तु न देयमेवेति वाच्य

म् । मनसद्वन्धित्वस्यापि सर्वतन्त्र

सिद्धान्ततापत्तिः । नव्यास्तु सूत्र

स्वीयलक्षणमावत्वात् । वादिप्रति

वाद्यभयाभ्युपगतः कथं नु कूला

र्थः स इति वदन्तीति ॥ २८ ॥

सर्वतः । अः समन्ततोऽर्थे ॥ सर्व

स्मात् । पञ्चम्यास्तसिल् ॥

सर्वतापनः । पुंः कामदेवे ॥ त्रिः

सर्वतापके ॥

सर्वतित्ता । स्त्रीः काकमाच्याम् ॥

सर्वतौर्थं वरज्जदः । पुंः तौर्थवि

शेषे ॥

सर्वतोभद्रः । पुंः चित्रकाव्यविशेषे

तदुदाहरणम्यथा ।

स	का	र	ना	ना	र	का	स
का	य	सा	द	द	सा	य	का
र	सा	ह	वा	वा	ह	सा	र
ना	द	बा	द	द	बा	द	ना

॥ अथार्थः ॥

पुनः क्रीडोसीना सकाराः स

सर्वतोमुखः

यद्वाः साक्षाद्वाः नाना नाना
विधासु ये चोराः चरौणांस
मूढाः तेषांकासाः गतिभेदाः
कायाः विग्रहास्तु तेषांसादं
ददति इतिसाददाः नाशका
रकाः सायकायस्थासातथोक्ता
रसेन रगेण आहवेयस्थाः
सा रसाहवा रसरगिणीत्यर्थः
बाहसाराणां बाह्येष्ठाणां येनादाः
द्वेषादिघोषाः तेषांसादं कलहं द
दति इतिसाददानि तेः सहक
लहायमानानि वादनानि वाद्यानि
यस्थांसा बाह्यरनादवादबाद
वा अतएवतेपांतुल्यतोक्तेरिति श
योक्तः सर्वतोभमणात्सर्वतोभ
द्राख्यश्चित्रवन्धः अतएवदण्डौ
तद्विष्टं सर्वतोभद्रमभमणं यदि सर्व
तद्वति नित्ये विष्णुरथे व्यू
हविशिषे सर्वतोभद्रमत्र सर्वतो
भद्रं यस्याहा न देवोद्यानविशि
षे हवेत्सर्गव्रतप्रतिष्ठादिषु पूजा
धारमण्डलविशिषे तच्च शारदादि
तन्त्रेषु द्रष्टव्यम् पुं न ईश्वर
सम्यविशिषे अतुहारालिन्दशीभि
राजगृहान्तरे अतुः शालस्तु
ह्वारः सर्वतोभद्रसंज्ञितस्तुत्युक्तेः
सर्वतोभद्रा स्त्री गम्भार्याम् न
टयोषिति सर्वतोभद्रं यस्याः
सर्वतोमुखः पुं विधौ ब्रह्मणि

सर्वथावर्तमानः

उये रुद्रे शिवे चैवम्ने
अत्मनि अग्नी ब्राह्मणे
स्वर्गे न चम्बुनि कले चा
काशे खे सर्वतोमुखान्यस्य
सर्वदिग्गमनात्
सर्वत्र अ सर्वस्मिन्काले सर्व
स्मिन्देशे सर्वस्थान्दिशि सप्त
म्यास्रल् सर्वत्रखलुदृश्यन्ते साध
बोधमचारिणः शूराः शरण्याः
सौमित्रे तिर्यग्योनिगतेष्वपि
सर्वत्रगः पुं वायौ त्रि सर्व
व्यापिनि सर्वकारणे सर्वत्रग
च्छति गम्लः उपकरणे सर्वत्र
पन्नयोरुपसङ्ख्यानाडुः
सर्वत्रगामी पुं अनिले त्रि
सर्वत्रदिग्देशकालिषुगमनकर्त्तरि
सर्वत्रसमदर्शनः त्रि सर्व
स्मिन्नरिमित्रादीसमदर्शनं यस्य त
स्मिन्
सर्वथा अ हेतौ बाढे सर्व
प्रकारेणैवार्थे सर्वैः प्रकारैः
प्रकारवचनेनाल् यथा विद्यते
नखलुकदिदुपायः सर्वलोकपरि
तोषकरोयः सर्वथास्वहितमाच
रणीयं किङ्करिष्यति कर्मो बहुकल्पः
प्रतिज्ञायाम् भृशे
सर्वथावर्तमानः त्रि सर्वथाप्रा
रब्धकर्मवशाद्विधर्मतत्क्रम्यवर्त
माने

सर्वधारी

सर्वदमनः । पुं० शकुन्तलात्मजः ।
 भरते ॥ कात्तवीर्य्यं ॥
 सर्वदर्शनः । पुं० त्रिणौ ॥ सर्वाणिदर्श
 नात्मकान्यक्षीणियस्यसर्वात्मकत्वा
 त् ॥
 सर्वदर्शी । पुं० विष्णौ ॥ सर्वेषां
 प्राणिनां कृताकृतं सर्वं पश्यति स्वाभा
 बिकेन बोधेनेति तथा ॥ बुद्धे ॥
 चि० सर्वज्ञे ॥ सर्वद्रष्टुंशीलम
 स्य । सुप्यजातौष्णिनिस्ताच्छील्ये ॥
 सर्वदा । अ० सर्वस्मिन्काले ॥ स
 र्वैकान्यकिंयत्तदः कालिदा ॥
 सर्वदुःखक्षयः । पुं० मोक्षे ॥ सर्व
 दुःखानां क्षयो विनाशोऽस्मिन्
 कृतितथा ॥ सर्वपीडानाशे ।
 सर्वदृक् । चि० सर्वज्ञे अखि
 लस्यपदार्थस्यावलीकयितरि । स
 र्वं पश्यति । दृशिर्० । कृप् ॥
 ईश्वरे ॥ सर्वमतोतानागतादि
 पश्यति स्वरूपबोधेनेति तथा । कि
 न्प्रत्ययश्चेत्यत्र बहुव्रीह्याश्रयणात्-
 कुत्वम् ॥
 सर्वदेवमुखः । पुं० अनले । अनी ।
 सर्वधातमः । चि० सर्वस्य धारयि
 त्तमे ॥
 सर्वधारी । पुं० बत्सरविशेषे ॥ तत्
 फलयथा । कीदृशः शालिमुद्गा
 शकङ्गमापास्तयेव च । सुलभं जा
 यते सुखं जगद्वै सर्वधारिणि ॥ चि०

सर्वन्दमः

सर्वधारणशीले ॥
 सर्वधुरावहः । पुं० सर्वधुरीणे
 ॥ सर्वाचासौधूषः सर्वधुरा । पु
 र्वकालैकसर्वेति समासः । ऋक्
 पूरित्यः । वहतीति । वहः । अ
 च् । सर्वधुरायाः वहः ॥
 सर्वधुरीणः । पुं० रथबाह्वलादि
 सर्वभाराणां वाहकगणादौ । सर्व
 धुरावहे ॥ सर्वधुरावहति । खः
 सर्वधुरादिति खः ॥
 सर्वनाम । न० सर्वादिपञ्चविंशत्सु
 ॥ तानियथा । सर्व० विश्व० उ
 भ० उभय० उत्तर० उत्तम० अ
 न्य० अन्यतर० इतर० त्वत्०
 त्व० नेम० सम० सिस० पूर्वप
 रावरदक्षिणोत्तरापराधराणिव्यव-
 स्थायामसंज्ञायाम् । स्वमज्ञातिध
 नाख्यायाम् । अन्तरं बहिर्धीनाप
 संव्यानयोः । त्यद्० तद्० यद्०
 एतद्० इदम्० अदस्० एक०
 द्वि० युष्मद्० अस्मद्० भवतु० कि
 म्० इति ॥
 सर्वनियन्ता । चि० परमेश्वरे ।
 चिदात्मनि ॥ परमार्थतोऽसङ्गस्या
 ऽपि चैतन्यस्य० आध्यासिकसम्बन्ध
 सखद्विज्ञानद्वारा सर्वजीवप्रवृत्तं
 कर्त्तृत्वेन० सर्वनियन्तृत्वमिति ज्ञे
 यम् ॥
 सर्वन्दमः । पुं० शाकुन्तलीये० भ

सर्वभूतात्मभूतात्मा

रते ॥

सर्वपत्रोऽयः । पुं० सारथी ॥ सर्वं
पदान्वयाप्रोति । तत्सर्वादि पथ्य
कर्मपात्रपात्रव्याप्रोतीतिखः ॥
सर्वपथीनः । पुं० रथे ॥ सर्वपथा
न्वयाप्रोति । तत्सर्वादिरितिखः ।
सर्वपात्रीणः । पुं० ओदने ॥ सर्वपा
त्रव्याप्रोति । तत्सर्वादिरितिखः ॥
सर्वपूर्णत्वम् । न० सम्भारे ।
सर्वभद्रः । त्रि० सर्वभद्रणकर्तारि ॥
सर्वभद्रा । स्त्री० गलस्तन्याम् ।
सर्वभद्र्या । स्त्री० छाग्याम् । अजा
याम् ॥ इ० इ० न्द्रः ॥

सर्वभूतगुहाशयः । पुं० चिदात्मनि०
परमेश्वरे ॥ सर्वभूतानांस्थायरज्ज
मानां गुहासुषुद्धिषुशेते । श्रीडो
धिकरणेशेतेरित्यच् ॥
सर्वभूतप्रणेता । पुं० लोकात्मनिपर
मेश्वरे ॥ यथाहुः । द्यामूर्धनयस्य
विप्राबदन्ति० खंवेनाभिचन्द्रसूर्यौ
चनेचे । दिशः शोके विविपादौ
चितिस्तुसोचिन्त्यात्मासर्वभूतप्रणे
ता । इति ॥

सर्वभूतात्मकः । त्रि० प्रत्यगभिज्ञे पर
मात्मनि ॥

सर्वभूतात्मभूतात्मा । पुं० आत्म
ज्ञानिनि ॥ यथा । जडाजडात्मकं
सर्वमात्ममात्रं प्रपश्यति । स एव स
र्वभूतात्मभूतात्माप्रोच्यतेबुधैरिति

सर्वमङ्गला

सर्वभूतात्मभूतश्च० आत्माखरु
पक्षय्यः ।

सर्वभूताशयस्थितः । त्रि० आत्मनि०
चैतन्याभन्दघनेचिन्मात्रे ॥ सर्व
भूतानामाशयेच्छेनेनारथामिरूपे
ण० प्रत्यगात्मरूपेणस्थितोयः
स एव सः ।

सर्वभृत् । त्रि० नामरूपात्मकस्यजगता
धारके० पोषकेच० चिदात्मनि० ॥
मायया० सदात्मना० सर्वङ्कल्पि
तं० धारयति० पोषयतिच० निर
धिष्ठानभ्रमायोगात् । डुभृज्धारण
पोषणयोः । क्तिप् । तुक् ॥

सर्वमङ्गला । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ सर्वे
भ्यः सर्वपात्रमङ्गला ॥ सर्वाणिम
ङ्गलानियस्यादृतिवा ॥ सर्वाणिहृद
यस्थानिमङ्गलानिशुभानिच । ददा
तिचैप्सितांशोकेतेनसासर्वमङ्गले
तिदेवीपुगाणम् ॥ अपिच । मङ्गलं
मोक्षवचनमाशब्देदादृष्टवाचकः । स
र्वान्मोक्षान्याददातितेनसासर्वमंग
ला ॥ इष्टेसम्पदिकल्याणेमङ्गलंपरि
कीर्तितम् । तान्ददातिचयादेशी
सा एव सर्वमङ्गला ॥ इ० ब्र० वै०
पु० ॥ अन्यच्च । सर्वमङ्गलशब्दश्च
सम्पूर्णश्रयवाचकः । आकारो
दादृष्टवचनस्तस्मात्सासर्वमङ्गला ॥
॥ इ० ब्र० वै० पु० श्रीकृष्णजन्म
खण्डे २० अध्यायः ॥

सर्वलिङ्गी

सर्वमयः । त्रि० सर्वात्मके ॥
सर्वमूल्यम् । न० कपर्दके ॥
सर्वमूषकः । पुं० अनेहसि ॥
काञ्चि ।

सर्वमेवः । पुं० सर्वस्वदक्षिणे० वि
श्वविद्यज्ञे ॥ यज्ञे ॥

सर्वम्भरिः । पुं० प्राणे ॥ सर्व
स्वभर्त्ति । सर्वस्थमुमागमोभृज्
इतिनिर्पातनात् ॥

सर्वयोगविनिर्मुक्तः । वि० असङ्गे ।
सर्वसम्बन्धविनिर्गते ॥ योगशब्दे
नसम्बन्धउच्यते । सर्ववर्तियोगाः
सम्बन्धास्तंभ्योविनिर्मुक्तः विनि
र्गतः ॥

सर्वरक्षणम् । न० कवचविशेषे ॥

सर्वरसः । पुं० सर्जरसे । धूनके ॥
बीणाप्रमेदे ॥ लवणरसे ॥ सर्वैर
स्यते । रसस्वादादने । अदन्तोप्य
न्तः । घञ्० अज्वा ॥ सर्वैरसा
यस्मिन्वा । परमानन्दे० अत्म
नि ॥ सर्वैरसाः सुखानिबिद्यन्ते
यस्मिन्सः ॥ पण्डिते ॥

सर्वरसायः । पुं० मण्डे ॥ रससा
सावयश्च । रससायद्रतिरा ॥ अ
योरसः । रमायः । राजदन्तोदि
र्वा । सर्वैररसायः ॥

सर्वरसात्मकः । पुं० लवणरसे ॥

सर्वस्तुपरिवर्त्तः । पुं० बत्सरे ॥

सर्वलिङ्गी । पुं० पाषण्डे । वेदवि

सर्ववेदाः

रुहाचारे० सर्ववर्षायमचिह्नधारि
णि ॥ नानाव्रतधरानानावेष्टाः
पाषण्डिनामताः ॥ सर्वाणिचतानि
किङ्कानिच । सर्वेषांलिङ्गानिसन्त्य
स्य । अतद्वनिः ॥

सर्वलोहः । पुं० लोहमयवाणे ।
प्रच्छेदने । समस्तधातौ ॥

सर्ववर्षिका स्त्री० गम्भार्याम् ॥
सर्ववस्त्रमः । त्रि० सर्वप्रिये ॥

सर्वश्लभा । स्त्री० असत्यामूनार्या-
म् ॥

सर्ववाङ्मयः । त्रि० सर्वमिन्दावाग्-
विषये ॥

सर्वविक्रयी । पुं० प्रतिषिद्धद्रव्याणां
विक्रोतरि ॥

सर्ववित् । पुं० परमेश्वरे ॥ त्रि०
विदितात्मतत्त्वे ॥ सर्ववसर्ववे
त्ति० विन्दतिवा । विद० विदुल
वा । सत्सुद्धिदिन्यादिनाकप

सर्वविषयातीतः । त्रि० सर्वान्तर्या
मिणि । सर्वमविद्यावत्कार्यात्म
कविषयमतौत्यावस्थितः ॥

सर्ववेदाः । पुं० विश्वविद्यष्टरि । स
र्वस्वदक्षिणीपेतयागकर्त्तरि ॥ य-
थाहमरः । सर्ववेदाः सयेनेष्टो
यागः सर्वस्वदक्षिणवर्त्ति ॥ सर्व
वेदयति० लम्बयति० ऋत्विग्भ्य-
ङ्गित्सर्ववेदाः । विदुलजामि ।
यन्तः । अमुन् ॥

सर्वसन्नहनार्थकः

सर्ववेशी । पुं० मर्त्तके । नटे । सर्व
पांवेशः । सीस्यस्य । इनिः । स
कलवेशधारिणि । बहुरूपी० इ०
भा० ॥

सर्वव्यापी । त्रि० आकाशवत्सकल
पदार्थव्यापनशीले । यथा । सर्व
व्यापिनमात्मानं ज्ञात्वा धीरो न शो-
चतीति ॥

सर्वशः । अ० सर्वप्रकारेणेत्यर्थे ॥
सर्वशाखामलम् । न० नक्षत्रविशेषि-
षु ॥ यथा । भरणीकृत्तिकापिष्य
विशाखाशक्रभानिच । सर्वशाखा-
मलं प्रोक्तं ब्रतंतत्र विवर्जयेत् ॥

सर्वशास्त्रवित् । त्रि० महानिर्वाणश-
मन्त्रे ॥

सर्वशान्तिकृत् । पुं० दीः प्यन्ती ।
शकुन्तलेये ॥ त्रि० सर्वशान्तिवि-
धायिनि ॥

सर्वसंसर्गलक्षणम् । न० औष-
रके ॥

सर्वसङ्गतः । पुं० षष्टिकायाम् ॥
त्रि० सर्वप्रिये । सकलसङ्गति-
युक्ते ॥

सर्वसत्त्वसमुद्भवा । स्त्री० प्राष्ठवि ॥
सर्वेषांप्राणिनांसमुद्भवउत्पत्तिताजी-
वनतश्चयस्याम् ॥

सर्वसन्नहनार्थकः । पुं० सर्वसै-
न्यसन्नहने । सर्वाभिसारे ॥ सर्व
षांसन्नहनम् । सर्वसन्नहनम् । स

सर्वाङ्गसुन्दरः

सर्वसन्नहनार्थोऽयस्यसः ॥

सर्वसन्नाहः । पुं० सर्वात्मनि ॥

सर्वसहः । पुं० गुग्गुली ॥ त्रि० स
कलसहिष्णौ ॥

सर्वसाक्षी । पुं० परमात्मनि ॥ सर्व
पांशुभाशुभकर्मणां साक्षी । सा
क्षाद्गृष्टा ॥ त्रि० सर्वविषयद्र-
ष्टरि ॥

सर्वसिद्धिः । पुं० श्रोफलेबिल्वे ॥
त्रि० सिद्धियुक्ते ॥

सर्वसुखप्रदः । पुं० परमात्मनि ॥
भगवति ॥

सर्वस्वम् । न० समस्तधने ॥

सर्वस्वी । पुं० गोपकन्यायांनापिता
ज्जातेसङ्करजाती ॥ त्रि० सर्वस्व
विशिष्टे ॥

सर्वहरः । त्रि० सर्वसंहारकारिणि ॥

सर्वहितम् । न० मरिचि ॥ त्रि० स
र्वेषांहितकारिणि ॥

सर्वाकारः । त्रि० समस्तदेहाद्याङ्गा-
रविशिष्टे । भगवति ॥ यथाहुरा-
चार्याः । सर्वाकारो भगवानुपास्य-
तेयेनयेनभावेन । तत्कम्भाबम्भू-
त्वाचिन्तामणिवत्समभ्येतीति ॥
सर्वापादानकारणत्वात् सर्वाकार-
त्वम् ॥

सर्वाङ्गम् । न० सकलावयवे ॥

सर्वाङ्गसुन्दरः । पुं० औषधविशेषि-
॥ यथा । रसगन्धकतुल्यांशौडौभा

सर्वात्मा

गौटमस्य च । मौक्तिकं विद्रुमं ग
 ड्खमवनीयसमांशतः । हेमभस्मा
 र्जभागश्चसर्वं खल्वे निधापयेत् । नि
 स्सुद्रवस्य येगेन पिष्टिकांकारयेद्भि
 षक् ॥ पञ्चाङ्गजपुटं दद्याच्छीतल
 क्षसमुधरेत् । हेमभस्मसमतोच्छां तो
 क्षार्धोदरदेमतः ॥ एतौ कृत्यस
 मस्तानि सूक्ष्मवूर्णानि कारयेत् ।
 ततः पूजां प्रकुर्वीत भक्त्येहिषसे शु
 भे ॥ सर्वाङ्गसुन्दरोच्छेषरोगराजनि
 क्ताननः । यातपित्तज्वरे चारे सन्निपा
 ते सुदरुणे ॥ अर्ग्यं स्याद्वर्षीरोगे मे
 हे गुल्मे भगन्दरे । निहन्ति वातजा
 न्त्रोगान् स्त्री स्निग्धांश्च विशेषतः ॥
 पिप्पलीमधुसंयुक्तं घृतयुक्तं मथापि
 वा । भक्षयेत् पर्णखण्डेन सितया
 चाद्रं केण वा ॥ गुडूचौ मत्स्यसहितं
 प्रमेहे च विशेषतः । रसरत्नकरः प्रो
 क्तः सिद्धयेगे रसीतमः । राजि
 कादिहृत्तैलास्त्राणां व्याविश्यये
 त् । इतभैषज्यरत्नावल्यां सर्वाङ्ग
 सुन्दरो रसः ॥

सर्वाङ्गोष्णः । पुं० तापे ॥ सर्वाङ्गानि
 व्याप्नोति । तत्सर्वादिरिति खः ॥
 चि० सर्वावयवसंबन्धयुक्ते ॥
 सर्वातिथिः । पुं० विश्वरक्षितरि ॥
 सर्वातिथिपूजके ॥ सर्वे० अतिथ
 येयस्य सः ॥

सर्वात्मा । पुं० सर्वस्वरूपे ॥ सर्वप्र

सर्वाभिसम्बन्ध

यन्त्रे ॥

सर्वात्मता । स्त्री० सर्वस्य सात्मभेदे
 ॥ भावेतल् ॥
 सर्वाध्यक्षः । चि० सर्वस्मिन्नधिकृते
 ॥ सर्वप्रत्यक्षे ॥ सर्वनियन्तरि ।
 सर्वाङ्गानुकारिणी । स्त्री० शालपथ्याम् ।
 सर्वाङ्गानुकारो । चि० सर्वसमे ॥
 सर्वाङ्गानुभूतिः । स्त्री० श्वेततत्रिह
 तायाम् ॥ सर्वाङ्गानुभूतयोऽस्याम्
 । सर्वैरनुभूयते वा । कर्मणि क्ति
 न् ॥ सकलज्ञाने । पुं० भूताहं
 दिशिषे ॥ भाव्यहं दिशिषे ॥

सर्वाङ्गभक्षकः । चि० उदरपिशाचे ।
 सर्वाङ्गभोजिनि ॥

सर्वाङ्गभोजी । चि० सर्वाङ्गीने ॥ स
 र्व्वेषामज्ञानि० सर्वाङ्गानि । सर्वा
 ज्ञानिभोक्तुं शीलमस्य । सुगीतिणि
 निः ॥

सर्वाङ्गीनः । चि० सर्ववर्णाङ्गभक्षके
 । सर्वाङ्गभोजिनि ॥ सर्वाङ्गानि भ
 क्षयति । अनुवादसर्वाङ्गेति खः ॥
 भिष्यौ ॥

सर्वाभिसम्बन्धः । पुं० परगुणासङ्ग
 तया सर्वाङ्गे प्रके । वैडालव्रतिका
 दी ॥ यथा ह्मनुः । धर्माध्वजी सदा
 लुब्धश्चादिकीलीकदम्बकः । वै
 डालव्रतिकाश्चेत्येहिंस्रः सर्वाभिसं
 न्धक इति ॥

सर्वाभिसम्बन्धी । पुं० वैडालव्रतिकी ।

सर्वार्थानुसाधनी

कृपतापसी । चि० सर्वार्थसंधान
विशिष्टे ॥

सर्वार्थभिसारः । पुं० सर्वोच्च । सर्वस
ब्रह्मनार्थके । अतुल्यसैन्यसन्नाहे ॥
सर्वेषु० अभिसरणम् । सू० । भा
विषय ॥

सर्वार्थसाधिका । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

चि० सकलप्रयोजनसाधके ॥

सर्वार्थसिद्धः । पुं० बुद्धिभेदे । शक्य
मुनी । शौद्धौदनौ । चि० लब्धा
र्थे । समस्तप्रयोजनसिद्धयुक्ते ॥

सर्वार्थेषु सानिध्यत्र । सिद्ध
शुक्लरक्तवर्धे० अतिसमासः ॥

सर्वार्थः सिद्धोऽतिवा ॥

सर्वार्थसिद्धिः । स्त्री० योगविशिष्टे
। सर्वार्थसिद्धिसहिते ॥ सर्वार्था
नांसिद्धिः ॥

सर्वार्थसिद्धिसहितः । पुं० योगभे
दे ॥ यथा । मूलोत्तराकरतुरङ्गम
पुष्पभानिसूर्ये० हरोन्दुविधिमैत्र
गुरुः शशाङ्के । सार्पिहुताशनउ
पान्त्यभमेवभीमे० बङ्गीन्दुमैत्रकर
भानिविधिसौम्ये ॥ मैत्रान्त्यपु
ष्यतुरगादितिभानिजीवे० इत्यन्त्य
मैत्रतुरगादितयशशुक्ते । ब्राह्मनि
सश्रवणभानिशने सराहे० सर्वार्थ
सिद्धिसहितः कथितोद्दिष्टागः ॥
सर्वार्थानुसाधनी । स्त्री० सर्वार्थसाधि
न्याम् । अम्बायाम् । दुर्गायाम् ॥

सर्वेश्वरः

यथा । धर्मादीश्चित्तितान्यस्मात्
सर्वलोकेषुयच्छति । ततोदेवीसमा
ख्यातासासर्वार्थानुसाधनीतिदेशो
पुराणे ४५ अध्यायः ॥

सर्वेश्वरः । पुं० निःसंपाति । अ
र्द्धरात्रे ॥ सर्वेषामवसरेऽस्मिन् ॥
इ० वि० शेषः ॥

सर्वेशी । वि० निषिद्धभोजनादि-
शीले ॥

सर्वैश्वर्यमयः । वि० अनेकाङ्गुतप्र
चुरे ॥

सर्वैश्वर्यमनमस्कृतः । पुं० अन्त्यश्रमे
। पारमहंस्ये ॥

सर्वैश्वरा । स्त्री० देशविशिष्टे ॥

सर्वैश्वर्यः । पुं० समस्तदिने ॥

सर्वैश्वर्यः । वि० सार्वे ॥ सर्वस्मैहित
म् । सार्वास्तीव्रतिपक्षे ॥

सर्वेन्द्रियगुणाभासम् । वि० ज्ञेयत्र
ह्मणि ॥ सर्वेषांश्रुतिः करणानांश्रो
तः दीना० मन्तः करणयेश्वरुद्धि
मनसोर्गुणै० रथ्यवसायसङ्कल्पश्रव
णवचनादिभिस्तत्तद्विषयतयऽवभा
सतद्रव० सर्वेन्द्रियव्यापारैर्व्यापृ
तमिषयत् ॥ तत्सर्वेन्द्रियाणिमु
णांश्चतुर्द्विषयानाभासयतिवा ॥

सर्वेशानः । पुं० परमेश्वरे ॥ सर्वे
षामीशानः ॥

सर्वेश्वरः । पुं० परशिवे ॥ परमार्थ
तोऽसङ्ख्यापिचैतन्यस्य० आध्यासि

सर्षपः

कसम्बन्धसम्बद्धाज्ञानद्वारसर्वम
यादाधारकमत्तः रूपत्वेन परमेश्वर
त्वम् । सर्षपाग्नौ ईश्वरः । आ
नन्दमये ॥ यथा । अयं यत् सृजते वि
श्वं तदन्वयितुं पुमान् । नकोपि
शक्तस्तेनायं सर्वेश्वर इति श्रुतः ॥
यथा । नारायणमात्मानं ज्ञात्वा
सर्गस्थितिप्रणयहेतुम् । सर्वज्ञः
सर्षभूतः सः । सर्वेश्वरो भव
तीति ।

सर्व्वीयः । पुं० । सर्गसन्नहनार्थके ।

सर्व्वीयश्चोदः । गुरुविशेषे ॥

सर्व्वीयश्चोदः । स्त्री० । ओषधिवर्गविशे
षे ॥ यथा । कुष्ठमांसौ हरिद्रेके मु
राग्रे लेशचन्दनम् । वचाकाशूरमु
स्तः स्याः सर्व्वीयश्चोदः प्रकीर्त्ति
ताः ।

सर्षपः । पुं० । सर्षपे । तुभे । कद
म्बके ॥ सरति स्नेहेऽस्मात् । छ०
। सर्षपः । युक्चैत्यपः पुगागम
श्च ॥ सर्षपस्तु (सेपाके) कटु, हृत्वाः
सतिक्तकः । तीक्ष्णोष्णः कफश
तघ्नोरक्तपित्ताग्निवर्द्धनः ॥ रजोह
रोजयेत् कण्डूकुष्ठकोष्ठकमिग्रहा
न् । यथारक्तस्तथागौरः किन्तुगौ
रो वरो मतः ॥ स्थावरविषप्रभेदे ॥
लिङ्गाष्टकपरिमाणे ॥ यथा । ज
लान्तरगतं भानौ यच्च गृह्यते रजः
। तैद्यतुर्भिर्भवेद्विजालिङ्गाष्ट

सलिरम्

सर्षपः ॥

सर्षपतैलम् । न० । सर्षपाणां स्नेहे ॥
स्नेहेतैले च् । दीपनं सर्षपतैलं
कटुपाकरसंलघु । लिखनं स्पर्शशी
र्षीणां तीक्ष्णपित्तासदूषकम् ॥ क
फमेदेनिलाशीघ्रशिरः कर्णामया
पहम् । कण्डूकोष्ठकमिश्रितकुष्ठदु
ष्टव्रणप्रणुत् ॥ तद्वद्राजिकयोस्तैलं
विशेषान्मूलकच्छकृत् ॥ राजिक
योः कृष्णराजिकादुरक्तराजिका
तयोः ॥

सर्षपनालम् । न० । सर्षपेकाण्डे ॥
तीक्ष्णोष्णं सर्षपं नालं वातघ्नेष्वा
त्रणापहम् । कण्डूकमिहरंदटु
कुष्ठघ्नं रुचिकारकम् ॥ पाकप्रका
रो यथा । सर्षपः कीमलोदण्डः
स्निग्धक्रोणपीडितः । ततस्तैले
सहिङ्गगण्ड्यैर्भर्जितः सैन्धवा
न्विते ॥ इति ॥

सर्षपशाकम् । न० । सर्षपे शाके ॥
कटुकां सर्षपाकां बहुमूलमलंगुण
। अम्लपाकं विदाहिस्यादुष्णं रुचं
विदेष्टकृत् ॥ सद्यारं लवणं तीक्ष्ण
स्वादुशाकेषु निन्दितम् ॥

सर्षपौ । स्त्री० । खड्गनिकायाम् ।

सलम् । न० । जले ॥ सलति । सल
। अच् ॥

सललितम् । वि० । सविलासि ॥

सलिरम् । न० । जले ॥ सलति । सल

सलिलकुन्तलः

सलिलकलोति० इलच् । रलयारे
कत्वम् ॥

सलिलम् । न० जले ॥ उपादाना
ख्यायाद्वितीयायांतुष्टौ ॥ सलति०
गच्छतिनिम्नदेशम् । सलगतौ । स
लिकल्यनिमहिभडिभगिडशगिड-
पिगिडतुगिडकुकिभूभ्यइलच् ।
सलिलव्यञ्जकदेशादगागंलेद्रष्टव्याः
। कश्चिद्विशेषितापिकालिदासीक्तो
यथा । अद्यार्जुनादुम्बरसिन्दुवाराः
पर्यप्रबोलातिविशालशाखाः । ब
ल्मीकपाश्र्वाः स्फुरगाहिद्वतवा
म्बुनिर्देश्यमलंसमाशु ॥ योष्णाति
शीतलवसत्त्वपुष्टिर्गीसाखादु
सान्द्रसलिलाकिलशीघ्रदादा ।
इत्थं विलोक्यदसुधाभिश्चकूपवापी
कासारकुण्डखननंविदधीतशश्वत्
॥ नीचगतजलदेशमाह । सिंधुप्र
तानमरुकाणं वगौडगंशेनिम्नधरा
न्तरगमम्बुनिसर्गभावात् । क्षारा
-क्कुण्डतरुवद्भुविनिस्तृणोर्व्यातद्व
नंविह्वलितमद्गुणमाहुरार्याः ॥ शु
भजलज्जानमाह । यामादुदीरितह
रित्युशनेजभागेक्षेत्रेभमण्डलवि
भागवतिप्रशस्तम् । वाच्यंवनंतदि
हगभंकवोन्दुभागेनिम्नाद्रंभूमित
टिनोनगदिक्शिराभिरिति ॥

सलिलकुन्तलः । पुं० शैवाले ॥ सलि
लकुन्तलजडव ॥

सवनम्

सलिलकोष्ठः । पुं० जलगृहे । ल
मंदिरम् । भा० प्र० ॥

सलिलजः । त्रि० जलोत्पन्ने ॥ न०
पद्मे ॥

सलिलनिधिः । पुं० समुद्रे ॥ यथा
। पीत्वागज्जन्त्यपस्ते दिशिदिशिज
लदास्त्वंशरण्योगिरीणांमुतामात्रा
सभाजाममरविटपिनांजन्मभूमि
स्त्वमेवागाम्भीर्यंकिञ्चतादृकत्वयिस
लिलनिधेकिन्तुविज्ञापयामः सर्वो
पायेनमेवावरुणिसुनिकृपादृष्टयः
काङ्क्षणीयाः ॥ जलानांनिधिः ॥

सलिलेम्बनः । पुं० वाडवान्मौ ॥ स
लिलमिम्बनंयस्य ॥

सलीलः । चि० लोलयासहवर्तमाने ।
सलीकता । स्त्री० समानलीकता-
याम् ॥

सल्लकी । स्त्री० गजभक्ष्यायाम् । शल्ल
क्याम् । सत्कृत्यलक्यतस्त्वाद्यतेन
क्षैः । लक० । कुन् । गौरादि ॥
सल्लक्ष्यम् । न० प्रत्यगभिन्नेब्रह्मणि ॥
सञ्चतल्लक्ष्यश्चेतितथा ॥

सवः । पुं० यज्ञे ॥ सीमोयत्राभिषू
यतेरसार्थंखण्ड्यतैयदाध्वरेससवः
॥ सव्यने ॥ सूयतेसीमेऽन । पु
ञ् । ऋदोरप् ॥ यद्वा । सूयते
ऽवानेनवा । षूप्तेरपे । अप् । घा
वा । न० जले ॥

सवनम् । न० यज्ञज्ञाने । सूच्याया

सविकल्पकः

। अभिषवे ॥ अध्वरे ॥ सैवमजि
देलने ॥ पुञ्चभिषवे । ल्युट् ॥
प्रसवे ॥ पुं० काले । समवे ॥ च
न्मसि ॥ सवति० सुनेलि० सुव
तिवा । ल्युट् लजोयुच् ॥

सवयाः । पुं० दधस्थे । स्निग्धे ॥
समानं बयोऽस्य । ज्योतिर्जनपदेति
समानस्यसः ॥

सवरः । पुं० सलिजे ॥ शिवे ॥
सवर्णः । चि० सदृशे ॥ तुल्यवर्णे ।
समानजातौ ॥ यथा । प्राणिय
हणसंस्कारः सवर्णासूपदिश्यते०
प्रति ॥ समानोवर्णेऽस्य । ज्यो
तिर्जनपदेतिसः ॥ तुल्यास्यप्रय
त्ने वर्णे ॥

सवर्णा । स्त्री० शनिमातरि । का
वायाग् ॥

सवर्णास्यम् । न० तीर्थविशेषे ॥
सवरा । स्त्री० चिह्निते ॥

सवरासकः । पुं० यणल्लतान्तरे ॥

विजयमाहरभगणमुपाहरः । अण
तिस्त्रयासकमितिगुणनायक ॥ य
था । तिरिवरनन्दिनिदुरितनिह
नानि । विहितनतौ सयिक्तुसकस
लाजपि ॥

सविकल्पकः । पुं० सञ्ज्ञातसमा
धौ ॥ तथाहि । सविकल्पकीनाज
ज्ञातज्ञानाद्विकल्पभेदलोपानपे
क्षयाऽद्वितीयवस्तुनिराकाराका-

सविता

शितायार्णवतुल्यैरवस्थानम् । ल
चोदाहरणम् । तदासुम्भयगकादि
भानेपि मृद्भानवत्० दूतभनेष्वद्वे
लंभसुभासते० इति । तदुक्तम् ।
दृशिस्वरूपंगगनेपमंपरंसकृद्भिभात
ज्वजमेकमकरम् । जलेपकंसर्वगतं
यद्वयंतदेवचासंसततंविमुक्तइति
॥ चि० सविकल्पसहिते ॥

सविकारः । चि० विकारसहिते म
हाभूतादिधूल्यन्ते ॥ विकारेण स
हितः ॥ कार्यमाचोपादानतया
सर्वकार्यतादात्म्यापन्ने ब्रह्मणि ॥

सविकाशः । चि० सप्रकाशे ॥

सविकासः । चि० विकासिनस्तत्त्व
तमाने ॥

सदियहः । चि० मूर्तिमति ॥

सविता । पुं० सूर्ये । सर्वभाषानां प्र
सवितरि ॥ यथाहयजुर्वेदः ।

सवितासर्वभूतानां सर्वभावात्प्रसू

यते । सवनात्प्रभवनाच्चैव सविता

तेनैवाच्यतइति ॥ बह्विपुराणवर्णने

यथा । धौषव्दवाच्यो ब्रह्माणं प्रचिद

यतिसर्वदा । सृष्टार्थं भगवान्प्रियम् ।

सवितास्तु कौर्त्तितः ॥ सर्वलोका

प्रसवनात्सवितास्तु कौर्त्तितः ।

यत्तत्तद्देवतादेवाणां विद्योत्युत्पत्तिरा

तइति ॥ विष्णुधर्मीतरेपि । र

सानाद्यतदादानाद्भवित्यभिधीय-

ते । प्रजानाञ्च प्रसवनात्सवितेत्य-

सथसाची

भिधीयतइति ॥ सथति ॥ सुष
 ति० कर्मणि लोकां प्रेरयति । यूपे
 रणे । तच् । अर्कवर्त्ते ॥
 सथितदेवतः । पुं० इस्तनचर्त्ते ॥ स
 वितादेवतयस्य ॥
 सथितम् । न० प्रसवसाधने ॥ सूय
 तेनेन । षू० । अर्त्तिलूधूसूख
 नेतीचः ॥
 सथिवियः । सूर्यसम्बन्धीये ॥
 सथिची । स्त्री० जनन्याम् । तजन्ता
 त्० डीप् ॥
 सथिवः । त्रि० अन्तिके । निकटे ॥
 समानाविधाऽस्य० सहविधयेतिवा
 ॥ सप्रकारे ॥
 सथिस्मयः । त्रि० आश्चर्ययुक्ते । वी
 षापन्ने ॥ विस्मयेन सहवर्त्ततइति
 तथा ॥
 सथेशः । त्रि० निकटे ॥ वेशान्विते
 समानावेशोऽस्य० सहदेशेमेतिवा ॥
 सथ्यः । पुं० विष्णौ ॥ त्रि० वामे । प्र
 तीषे । प्रतिकूले । दक्षिणे ॥ सूयते ।
 षू० । अचोयत् ॥ यथा । सुने
 ति । बाहुलवाद्यः ॥
 सथ्यभिचारः । पुं० हृत्वाभासात्
 रे ॥ यथा । अनैकान्तिकः स
 थ्यभिचारः । सचिविषः । साधा
 रणाऽसाधारणानुपसंश्रितरीदात् ॥
 सथ्यलोकः । त्रि० सापराधी ॥
 सथ्यसाची । पुं० अर्जुने । पार्थे ॥

ससंदेहः

सथ्येनयानेनइस्तोनापि० शशान्०
 सचितुंसञ्चातुंशीलंयस्य । शि-
 निः ॥
 सथ्येष्ठः । पुं० सारथी ॥ सथ्येतिष्ठ
 ति । सुपिस्थइतिक्रः । स्यास्थिन्
 स्युणामितिषः । हलदन्त्यादित्थ
 लुक् ॥
 सथ्येष्ठा । पुं० स० ते ॥ सारथी ॥
 सथ्येवामेतिष्ठति । षा० । सथ्ये
 स्यच्छन्दसीति० ऋः० डित्थ ।
 अम्बास्वित्थव० स्यास्थिन्स्युणामुपस
 ङ्गानात्प्रत्वम्० सुषामादिवाहा
 । हलदन्त्यादित्थलुक् । सथ्येष्ठरी०
 सथ्येष्ठरइत्यादिरूपाणि ॥
 सथ्यस्यः । त्रि० शस्ययुक्तेभूम्यादौ ॥
 सथ्यस्या । स्त्री० नागदन्त्याम् ।
 सथ्यस्युः । स्त्री० शस्ययुक्तस्त्रियाम् ।
 नरमागिन्याम् ॥
 ससत्त्वः । त्रि० प्राणियुक्ते ॥
 ससत्त्वा । स्त्री० गर्भिण्याम् ॥
 ससत्त्वेष्टः । पुं० अर्थालङ्कारप्रसेदे ॥
 यथा । ससत्त्वेष्टस्तुमेदीकौ० तदनु
 क्तौचसंशयः । मेदीकौयथा । अ
 यंमार्गण्डः किंसखस्तुरगैः स
 त्तिभिरितः छशानुकिंसर्वा प्रसरति
 दिशेनैवनिधत्तम् । छशानुः किं
 साध्यात्सहिप्रवहनेसावितिचिरं स
 मालोक्साजौत्योविदधतिविकल्पा
 न्प्रतिभटाः ॥ मेदीकौवित्यथैतन्नके

सस्यक :

बलमयं निश्चयगर्भायावन्निश्चयात्तो
 पिसन्देहः स्त्रीकृतः । यथा । इन्द्रः
 किं कलकलसरसिजमेतत्कमलकु
 वगतम् । ललितसविलासवचनैर्मु
 खमितिहरिणाक्षिनिश्चितं परतः ॥
 किन्तु निश्चयगर्भं इव नावनिश्चयः
 प्रतीयमान इत्युपेक्षितो भट्टोद्वेगः ।
 तदनुत्तरीयथा । अक्षाः सर्गविधौ
 प्रजापतिरभूच्चन्द्रो नृकात्प्रदः
 शृङ्गारैकरसः स्वयं नुमदनामासा
 नुपृष्ठाकरः । वेदाभ्यासजडः क
 थं नुविषयव्यावृत्तकौतूहलो निर्मा
 तुं प्रभवेन्मनोहरमिदं रूपं पुराणी
 मुनिः ॥ त्रि० सन्देहसहिते ॥
 ससुरः । त्रि० सदेवे । सुरासहिते ।
 सुरेण० सुरयावा० सहवर्त्तते इति ॥
 सस्मितः । त्रि० ईषहास्ययुक्ते ॥ य
 था । सस्मिताननसरोजमङ्गनेरिङ्ग
 माणमतिलालकुललम् । रोचना
 क्षसितभालमस्तुमेकैश्वर्यमनसि शै
 शवंबपुरिच्यनुमितौ जगदीशः ॥
 सस्यम् । न० शस्त्रे । वृद्धादिफले ॥
 धान्ये ॥ शस्त्रे ॥ गुणे ॥ सस्ति ।
 पसपसिखप्रे । माष्ठाससिभ्योयः ॥
 सस्यकः । पुं० मणिभेदे । नालिकेरा
 न्तः सस्याभमणौ । असौ । खड्गे
 ॥ वस्त्रे ॥ साधौ ॥ सस्येन गुणेन
 परिजातः सम्बद्धः । सस्येन परि
 जात इति कम् ॥

सहगमनम्

सस्यमारी । पुं० महामूषके ॥
 सस्यसंवरः । पुं० सालवृक्षे ॥ सस्येः
 संव्रियते । वृष्ण० । यद्वृष्टिस्त्यप् ॥
 सस्यसंवरणः । पुं० सालवृक्षे । स
 खवा० इ० भा० प्र० ॥
 सखेदः । चि० खेदसहिते ॥
 सखेदा । स्त्री० दूषितायाम्कन्याया
 म् ।
 सह । अ० आकल्पे ॥ विद्यमाने ॥
 सादृश्ये । यौगपद्ये । सार्द्धम्०
 साकम्० सचम्० सममित्यर्थे ।
 सहिते ॥ समृद्धौ । सम्बन्धे ॥
 सहते । षडमर्षणे । पचाद्यच् ।
 सहः । पुं० न० बले । पुं० मार्ग
 शीर्षे । न० पांशवे । लवणे ।
 त्रि० क्षमे ॥ क्षान्ते ॥ सहते ।
 क्षमते । षट् । पचाद्यच् ॥
 सहकारः । पुं० अतिसौरभास्त्रे ॥
 सहार० इ० भा० प्र० ॥ सहका
 रयति० मेलयति हन् इम् । अच् ।
 तुषारादयश्चेत्यान्तोवासाधुः ॥ सा
 ह्य्ये ।
 सहकारी पुं० प्रष्टव्ये ॥ चि० सह
 कार्य्यं कृतिः ॥
 सहकारित्वम् । न० तद्विन्नत्वे सति
 तज्जन्यजनकत्वे इति नैयायिक ॥
 सहगमनम् । न० । अनुगमने ॥ यथा
 ॥ अष्टौ लोकापालाद्यादित्यचन्द्रानि
 लाग्न्याकाशभूमिजलवृद्ध्यावस्थिता

सहजमितम्

न्यामिपुरुषयमदिनरात्रिसन्ध्याध
र्मायुयंसाक्षिणीभवतः ज्वलच्चित्तारे
हणेनपतिदेहेनसहगमनमहंकरो
मौल्यनुगमनेसङ्कल्पः ॥

सहचरः । पुं० नीलभिण्ट्याम् ॥ पी
तभिण्ट्याम् । पीयाशांसाङ्ग० भा०
प्र० ॥ त्रि० अनुचरे ॥ सहचरति
। चर० । पचाद्यच् ॥ वयस्ये ॥ प्र
तिवन्धकी ॥

सहचरितः । त्रि० सहोनुष्ठिते ॥ स
हेच्चारिते ॥

सहचरी । स्त्री० नीलभिण्ट्याम् ॥ पी
तभिण्ट्याम् ॥ भिण्टीमात्रे ॥ भा
र्यायाम् । पत्न्याम् ॥ वयस्य्यादा
म् ॥ सहचरति । चर० । पचादौ
चरडितितित्वनिपातनान्० डीप् ।

सहजः । पुं० निसर्गे । स्वभावे ॥
तृतीयभवेने ॥ त्रि० सहोत्थे । सह
सम्भवे । सहोदरे ॥ सहतुल्ये० उ
दरे० जात० । जनी० । अन्येष्व
पीतिङः ॥

सहजन्मा । पुं० सोदरे ॥ सहसमाने
उदरेजन्मयस्यसः ॥

सहजमितम् । न० स्वाभाविकमुद्बुद्धि
। यथा । अरिमितमुदासीनोऽन
करस्तत्परः परः । क्रमेणमण्डनं
चिन्त्यसामादिभिरुपक्रमैः ॥ अ
रिः० शत्रुः । मितम्० सुहृद्०
। उभयविलक्षणः० उदासीनः ।

सहदेवी

तेजवयस्त्रिविधाः । सहजाः०
कृत्रिमाः० प्राकृताद्येति ॥ सह
जमितम्० भागिनेयपैतृष्वस्रीय-
मातृष्वस्रोयादिरितिमिताक्षरा ॥

सहजा । स्त्री० भगिन्याम् । सहोदरा
याम् ॥ प्रकृतिप्रभेदे । आत्मनास
हैवजातायाम् ॥ यथापच्यादीना
माकाशगमनादिलक्षणाप्रकृतिः स
हजा ॥ टाप् ॥

सहजातः । त्रि० सहोदरे ॥ यमजे ॥
सहजारिः । पुं० स्वाभाविकेश्वरी ॥

यथा । सहजारिः सापत्न्यपितृव्य
तत्पुत्रादिरितिमिताक्षरायोमाचा
राध्यायः ॥

सहजकम् । न० अस्थिसहितेपक्रमंसे
। सास्थिरकमांसे । हडमांसद्विति
प्रसिद्धे ॥ यथा । छागादेमांसमू
व्यादिः कुट्टितंखण्डितं पुनः ।
शुद्धमांसविधानेनपचेदेतत्सहजक
म् ॥ सहजकं गुणयन्ये शुद्धमांसगु
णं स्मृतमितिभावप्रकाशः ॥

सहदेवः । पुं० पञ्चमपाण्डवे । मा
द्रौतनये । मकुलानुजे ॥ वरासंध
मुते ॥ त्रि० देवेनसहिते ॥

सहदेवा । स्त्री० बलायाम् ॥ दण्डो
त्पले । शारिवौषधी ॥ मरुदेवा
याम् । अर्हन्मातरि ।

सहदेवी । स्त्री० महाबलायाम् । पी
तपुण्यायाम् ॥ यथा । ज्वरं हन्ति

सहपानम्

शिरावडासहदेव्याजटाध्रुवम् ॥
ज्वरविषमज्वरम् । सर्पाक्ष्याम्
॥ पीतदण्डोत्पलायाम् ॥ सहदे
वस्यभार्यायाम् ॥

सहदेवीगणः । पुं० प्रतिष्ठायासद्देव
ज्ञानार्थमोषधीसमूहे ॥ यथा ।
पञ्चगव्यैः स्नापयेच्चसहदेव्यादिभि
स्ततः । सहदेवीवलाचैवशतमू
लीशताशरी ॥ कुनारीचगुडूचीच
सिंहोव्याघ्रोतथैवच । याभोषधी
तिमन्त्रेणस्नानमे पधिमङ्गलैः ॥

सहधर्मिणौ । स्त्री० वेदविधाने
नाटायाम् । पत्न्याम् । द्वितीया
याम् । भार्यायाम् ॥ सहधर्मौ
स्त्यस्याः ० पत्यासहकर्मस्त्रिका
रात् । धर्मशीलवर्णान्तास्त्रैतोनिः
। वीपसर्जनस्य ॥

सहनम् । न० क्षमायाम् । प्रतीका
रानिच्छायाम् ॥ यथा । सहनं
सर्वदुःखानां तितिक्षामाशुभाम
तेति ॥ त्रि० क्षमयान्विते । स
हिष्णी । क्षमिणि ॥ सहतेतच्छी
लः । षड्० अनुदात्तेतस्येतियुच्
। नन्द्यादित्वास्त्रा, र्वा ॥

सहनर्त्तनम् । न० एकत्रमण्डलाका
रनृत्यकरणे ॥

सहनशीलः । त्रि० सहिष्णी ॥

सहपांशुकिलः । त्रि० वयस्ये ॥

सहपानम् । न० समीची ॥

सहा :

सहभावी । त्रि० सहाधि ॥

सहभोजनम् । न० बहुभिः सम्मि-
ल्यैकपात्रभोजने । सगृही ॥ सह०
भोजनम् । सुप्० सुपेतिसमासः ॥

सहमरणम् । न० मृतस्वामिनासह
ज्वलञ्चितारोहणेनप्राणत्यागे ॥

सहमानः । त्रि० सहिष्णी ॥

सहमाना । स्त्री० चैलौक्यात्मनः क्षी
शस्यदक्षिणदिग्भागे ॥ सहन्तेस्थं
पापकर्मफलानियमपुर्याप्राणिनइ
तितथा ॥

सहयज्ञः । त्रि० कर्माधिकृते ॥ य
ज्ञेनविहितकर्मकलापिन० सहव
र्त्ततइति ॥

सहयायो । त्रि० मिलितगामिनि ।
स० यो० इ० भा० ॥

सहयुद्धा । त्रि० कारितयुद्धे ॥ सहयो
धितवान् । युध० सहचेतिकनिप् ॥

सहरसा । स्त्री० मुद्रणार्थ्या ॥

सहर्षः । त्रि० हर्षयुक्ते ॥

सहशसः । पुं० सहावस्थाने ॥

यथा । नसंबसेचपततेनंवाण्डा
लेनंपुक्रमैः । नमूर्खेनोबलिमैस्य
नान्यैर्नान्यावसायिभिरितिमनुः ॥

सहवासौ । त्रि० एकस्थानेयौगप
त्येनावस्थानकर्त्तरि ॥ यथा ।
सहवासौबिजानातिचेष्टितंसहवा
सिनामिति ॥

सहाः । पुं० मार्गशीर्षे । मार्गे ॥

सहस्रकिरणः

हेमन्तर्त्तौ । सहते । षह० । अ
मुन् ॥

सहः । न० बलि ॥ मानसपाटवे ॥
ज्योतिषि ॥ सहते० सद्यतेऽनेना
चवा । षह० । अमुन् ॥

सहसः । त्रि० सहासे ॥ हसेनसहस्र
संतद्रति ॥

सहसा । अ० हठादर्थे ॥ अबिमर्गे ॥
यथा । सहसाविदधीतनक्रियामवि
वेकः परमापदापदम् । वृणतेहि
विमृष्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वय-
मेवसम्पदः ॥ अतर्किते । आक
स्मिके । अकस्मादर्थे ॥ सहसानि
स्मृताभावायोऽनित्यं हृदिस्थि-
तः । नाकारोगूहितुं शक्योऽहस्प
तिसमैरपि ॥ तत्तन्नादर्थे ॥ दि
वः प्रसूनंसहसापपातितितथा ॥
सहते । षह० । असाप्रत्ययः ॥

सहसानः । ० पुं० मयूरे ॥ यज्ञे ॥
वि० जमायुक्ते ॥ सहते । षह० ।
कृष्णिष्ठधिमन्दिसहस्रभ्यः किदित्य
सानच् ॥

सहस्रः । पुं० पौषमासि । सहस्रिच
लिसधुः । तत्रसाधुरिति यत् ॥

सहस्रम् । न० दशशते० १००० ॥ अ
नन्ति ॥ त्रिंशत्सहस्रस्रस्रस्रम
क्षयशक्यमिति महाभारतम् ॥

सहस्रकाण्डा । स्त्री० श्वेतहृष्यायाम् ॥

सहस्रकिरणः । पुं० सूर्ये ॥ सहस्रं

सहस्रधारा

किरणायस्य ॥

सहस्रगुः । पुं० आदित्ये । भानौ ॥ स
सहस्रगशरश्मीनायस्यसः ॥ अत्र
यादशः । तासांशतानिवत्वारिरश्मा
नां वृष्टिसर्जने ॥ शतत्रयंहिमो-
त्सर्गतावद्भस्मसर्जने ॥ आनन्दा
द्यहिमेध्याद्यनूतनापूतनाद्रति । च
तुः शतं वृष्टिवाहास्ताः सर्वाश्मृ
तास्त्रियद्रति ॥

सहस्रजित् । पुं० हरी ॥ सहस्रा
ण्यसुराणां जयति । जि० । क्रिप् ॥
सहस्रणीः । पुं० भीष्मे । गङ्गेये ॥
सहस्रंरथिनेनयति० पालयति ।
णीज् ० । सत्सूक्ष्मेति क्रिप् ॥
सहस्रतमः । त्रि० सहस्रस्रपूरणे ॥
नित्यंशतादीति डटस्तमडागमः ॥
सहस्रदंष्ट्रः । पुं० पाठीनमत्स्ये ॥ स
हस्रदंष्ट्रायसः ॥

सहस्रदष्टो । स्त्री० पाठीने । धादा
लमत्स्ये ॥

सहस्रदः । त्रि० बहुप्रदे ॥ सहस्रं
ददाति । डुदाज् ० । कः ॥

सहस्रदोः । पुं० कात्तवीर्याङ्गुने ।
॥ सहस्रं देविषाहवीर्यस्यसः । ष
त्वस्यासिद्धत्वाद्वृत्त्वविसर्गौ ॥

सहस्रधारः । पुं० विष्णुचक्रे ॥

सहस्रधारा । स्त्री० देशतान्त्रानाथस
हस्रिद्रयुक्तपात्रगलितजलधारा
याम् ॥ यथा । सहस्रधारयादेवी०

सहस्रवदन :

स्नापयामिसुरेश्वरीमिति ॥
 सहस्रनयनः । पुं० इन्द्रे ॥ सहस्रं
 नयनान्यस्य ॥
 सहस्रनेत्रः । पुं० इन्द्रे ॥ विष्णौ ।
 सहस्रनेत्राण्यस्य ॥
 सहस्रपत्रम् । न० कमले । पद्मे ।
 नलिने ॥ सहस्रम्बहूनिपात्राण्य
 स्य ॥
 सहस्रपात् । पुं० विष्णौ ॥ सहस्रं
 पादायस्य । सङ्ख्यासुपूर्वस्येति
 पादस्यान्तलिपिः ॥
 सहस्रपादः । पुं० कारण्डे ॥ मार्त्त
 ण्डे ॥ यक्षपूरुषे । विष्णौ ॥
 सहस्रभित् । न० कस्तूर्याम् ॥ अम्ल
 वेतसे ।
 सहस्रभुजः । पुं० विष्णौ ॥ कार्त
 वीर्यार्जुने ॥
 सहस्रभुजा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ म
 हालक्ष्म्याम् ॥
 सहस्रमरीचिः । पुं० सूर्ये ॥
 सहस्रमूर्द्धा । पुं० श्रीहरी ॥ विष्णौ
 ॥ सहस्राक्षिपरिमितानि मूर्द्धा
 नाऽस्य ॥
 सहस्रमूली । स्त्री० द्रवन्त्यामौषधी ॥
 सहस्रमौलिः । पुं० विष्णौ ॥ अ
 नन्ते ।
 सहस्ररश्मिः । पुं० सूर्ये ॥
 सहस्रवदनः । पुं० शंखे ।
 विष्णौ ॥

सहस्री

सहस्रबाहुः । पुं० कार्तवीर्यार्जुने
 ॥ वाणासुरे ॥
 सहस्रवीर्या । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ स
 हस्रवीर्याण्यस्याः ॥ महाशताव
 र्याम् ।
 सहस्रवेधम् । न० काञ्जिकविशेषे ।
 चुक्रे ॥
 सहस्रवेधी । पुं० अम्लवेतसे । चुक्रे
 ॥ कस्तूर्याम् । न० रामठे ।
 हिङ्गुनि ॥ त्रि० सहस्रवेधकर्त्तरि
 ॥ सहस्रवेधितुंशीलमस्य । विध
 विधाने । सुपीतिशिनिः ॥
 सहस्रशिखरः । पुं० विन्ध्याचले ॥
 सहस्रा । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥
 सहस्रांशः । पुं० सहस्रतमेभागे ।
 सहस्रांशुः । पुं० भानौ । हसे । त
 पने ॥ सहस्रमंशवेयस्य ॥
 सहस्राक्षः । पुं० आखण्डले । इन्द्रे
 ॥ विष्णौ सर्वलोकाक्षिणि ॥
 सहस्रमक्षीण्यस्य । सहस्राण्यपरि
 मितान्यक्षीण्यस्यवा० । बहुव्रीहौ
 सक्य्यत्वात् । स्वाङ्गात्षच् ॥
 सहस्रारः । पुं० न० शिरोवस्थिता
 धेःमुखसहस्रदलकमले ॥
 सहस्राक्षिः । पुं० विष्णौ । सूर्ये
 सहस्राक्ष्यर्चीषयस्यसः । सहस्रा
 ण्यनन्तान्यर्चीषिभासीशस्यविश्वरू
 पधरस्यविष्णोरिति ॥
 सहस्री । पुं० सहस्रसङ्ख्यासैन्ययुक्ते ।

सहाय :

साहस्रे ॥ सहस्रं बलमस्यस्य । तपः
सहस्राभ्यां विनो नो • इतीनिः ॥
बलिनीयसहस्रेण साहस्रास्ते सहसि
णः ॥

सहा । स्त्री • नखभेषजी । दण्डोत्प
लायाम् । सहदेवायाम् ॥ सुहृप
ण्याम् ॥ घृतकुमार्याम् ॥ उर्व्या
म् । भूमौ ॥ सहते । षड् • । अ
च् । टाप् ॥ सैवन्त्योम् ॥ शुक्र
जिह्वयोम् ॥ सपंकङ्काल्याम् ॥
राक्षायाम् ॥ स्वर्णक्षेत्र्याम् ॥ त
रणीपुष्पे ॥ पीतदण्डोत्पलाया
म् ॥

सहाचरः । पुं • पीतभिण्ड्याम् । क
टसारिका • कटसरैया • इ • भा •
प्र • ॥ सहचरे ॥ सहसाचरति ।
चर • । अच् ॥

सहायः । पुं • चक्रवाके ॥ चि • सह
चारिणि । अनुचरे । अभिसरे ॥
.. सहचयते • अयतिषा । अय • । इ
गतौवा । पचाद्यच् ॥ राक्षः सहा
वायथा । सहस्राद्यतथापुष्टाः सत
तं प्रतिमानिताः । राज्ञासहायाः
कर्त्तव्याः पृथिवीजीतुतिच्छेति
माख्ये १८८ अध्यायः ॥ अशोक्तं
देशीभागवतेव्यसिन । शक्रायेत्यंम
तिर्देताहरिणावृत्तघातिने । प्रविष्टा
यपविबिष्णुः सहायः प्रत्यपद्यत
। जचापदिसहायोभूद्वासुदेवः क

सहिष्णुः

यश्चन । समयेस्वजनः सर्वः स
सारस्मिन् नराधिपः ॥ देवेबिसु
खतांप्राप्तेनकोप्यस्ति सहायवान् ।
पितामातातथाभार्याभ्राताबाधसहा
दरः ॥ सैवकीवापिमित्रं वापुत्रस्यै
वतथौरसः । प्रतिकूलगतैर्देवेनकी
प्येतिसहायतामिति ॥

सहायता । स्त्री • सहायौघे । सहाया
नामसूहः । गजसहायाभ्यामिति
तल् ॥ साहाय्ये ॥ सहायस्यकर्म
भावीवा । तल् ॥

सहायत्वम् । न • साहाय्ये ॥

सहारः । पुं • आस्रवृक्षे । रसाली ॥

महाप्रत्यये ॥ इतिहलायुधः ॥

सहारी । पुं • वर्षावृत्ताक्षरे ॥ आद्य
न्तकर्णाः पञ्चात्रवर्णाः । लघ्वेक
धारीवाच्यः सहारी ॥ यथो । कं
सादिकेतुंधर्मैकहेतुम् । बंदेष्ज
नःभम् • इन्द्रीवराभम् ॥

सहारोग्यः । द्वि • नीरुजि ॥

सहितः । वि • सहिते । संयुक्ते ॥
सम्भूयतेस्य । डुधोवः क्तः । दधा
तेहिः । समोहितततयावलीपः
॥ सम्यग्धिते । हितेनसहवर्त्त
माने ॥

सहिता । वि • सीटारि । सहनशीले
॥ सहते । षड् • । टच् । तौषस
हेतिवेट् ॥

सहिष्णुः । चि • सहने । चत्तरि ।

सहेक्ति :

तितितौ क्षमिणि । सहनशी
लः । यद्वा । सहते शीतोष्णादी
नि । षह० । अलङ्कृजिति० इ
दृष्टा, च ॥

सहिष्णुता । स्त्री० क्षमायाम् ॥

सहुरिः । पुं० आदिस्थे । दिवाक
रे ॥ स्त्री० क्षितौ ॥ सहते । ष
ह० क्षमिसहेरुरिन् । सहुरिः
सहनशीलवृत्तिवेदभाष्यम् ।

सहृदयः । वि० प्रशस्तचित्ते । हृद
योजी ॥ सहृदयेन । तेनसहे
तिबहुव्रीहिः । प्राणिमात्रस्यतथा
त्वादत्र० प्रशस्तपरत्वं हृदयशब्द-
स्य ॥

सहस्रेखम् । न० विचिकित्सितान्ने
॥ यथा । विचिकित्सातुहृदयेच
न्नेयस्मिन्प्रजायते । सहस्रेखन्तु
विज्ञेयं० पुरीषन्तुस्वभावतद्वति
प्रायश्चित्तविवेकः ॥

सहेक्तिः । स्त्री० अर्थानुद्धारविशेषि
॥ यथा । सासहेक्तिः सहायं
स्यवलादेकं द्विवाचकम् । एकार्था
भिधाकमप्रिसहायं बलाद्यदुभय
स्यावगमकं सासहेक्तिः ॥ यथा ।
सह० दिव्यस० णिसाहिं० दोहरा०
सासदण्डा० सहमणिवलएहिं० वा
हधारा० गलन्ति । सहच० तुह०
विभोए० उव्वेदणए० सीहअतणु
लदाए० दुव्वला० जीविदासा ॥

सहेठ :

अष्टसंस्कृतन्तु । सहदिवसनिशा
भिर्दीर्घाः । श्वासदण्डाः० सहम
णिवलयेर्वाप्यधारागलन्ति । सुभ
ग० तत्रविद्योगे० तस्या० उद्देग
शीलायाः० सहच० तनुलताया०
दुर्वला० जीविताशेति ॥ दूच्याना
यकंप्रतीयमुक्तिः । श्वासानांघन
प्रचुरतयादण्डत्वेननिरूपणम्० का
श्यान्मणिकङ्कणगलनम्० आशा
यादुर्वलत्वंकादाचित्कत्वम् । श्वा
सदण्डादिगतंदोषंत्वाद्विशब्दंदि
वसनिशादिगतन्तु० सहार्थं साम
र्थ्यं तत्प्रतिपद्यते । अत्रसहेक्तिर
लङ्कारः । अपिच । सहेक्तिः
सहभावश्चेदभासतेजनरञ्जनः ।
दिगन्तमगमत्तस्यकीर्तिः प्रत्यर्थि
भिः सहेति ॥ लक्षणान्तरमपि
। सहार्थेनान्वयोयत्रभवेदतिशयो
क्तितः । कल्पितौपम्यपर्यन्तासा
सहेक्तिरिदृष्यतइति ॥

सहेठजः । पुं० म० नीनांपर्णशाला
याम् । पर्णीटजि । यथा । म० नी
नाञ्चचित्ताकुप्यांपर्णीटजसहेठ-
जावितिहारावली ॥

सहेठः । पुं० द्वादशपुत्रान्तर्गतपु
त्रविशेषे ॥ यथा । यागभिर्णीसंस्
क्रियतेज्जाताज्ज्ञोतापिषासती । वा
टुः सगर्भीभवतिसहेठइतिचा
च्यतइतिमनुः ॥ संस्क्रियती० प

साराविणम्

रिणीयते । अदायादोद्यमम् ॥ स
हेद्यतेस्म । बह० । तः सम्प्रसा
रणम् । गुणः ॥ त्रि० कठेन सह
वर्त्तमानि ॥

सहाय्यः । पुं० तृतीयभङ्गे ॥
सहादरः । पुं० सहजः सादरेभा
तरि ॥ सहउदरेणवर्त्तते । वेप
सर्जनस्य ॥ सह० समानम् । उ
दरंयस्येतिवा ॥

सहेरः । त्रि० साधुनि ॥ सहते ।
षह० । किशोरादयस्येतिओरन् ।
सह्यः । पुं० मलयाद्रिसमीपवर्त्ति
निशैलविशेषे । न० आरोग्ये ॥
साम्ये । त्रि० सहनीये । सोढ
व्ये । सुमधुरे ॥ सह्यते । सोढुं
शक्योवा । षह० । शक्तिसहेत्ये
तियत् । गोदावरीभीमरथीकृष्णा
बेणादिकास्तथा । सह्यपादोद्भवा
नयः स्मृताः पापभयापहाः ॥
सा । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥
सांयात्रिकः । पुं० पातवणिजि । व
ह्निशगामिनिवणिगजने ॥ संयात्रा
हीपान्तरगमनायसम्भूययात्रासाप्र
येजनमस्य । तदहप्रयेजनमिति
ठञ् ॥

सांयुगीनः । त्रि० रणोत्सुके । युद्ध
कुशले ॥ सांयुगेरणेसाधुः । प्रति
जनादिभ्यः खञ् ॥

साराविणम् । अ० न० समन्ताच्छब्दं

सांवत्सरिकः

। दृष्टशब्दध्वनौ ॥ संहृती ॥
सांवत्सरः । पुं० गणके ॥ अत्यलक्ष
णमाहवरोहमिहरः । तत्रसांवत्स
रोऽभिजातः प्रियदर्शना० विनो
तवैशः० सत्यवाक्चनसूयकः० स
म० मुसंहितोपचितगात्रसन्धिरवि
कलधार० करचरणनखनयनचिबु
कदशनश्रवणललाटभूतमाङ्गोदपु
ष्पान्गम्भीरोदात्तघोषः० प्रायशरी
राकारानुवर्तिनाह्निगुणायुदोषा
द्यभवन्ति ॥ १ ॥ तत्रगुणाः शुचि
दर्शः प्रगल्भेबागमीप्रतिभानवा
न्देगकालवित्सात्त्विकानपरिषद्गी
रुः सहाध्यायिभिरनभिभवनीयः
कुशलेऽव्यसनीशान्तिकपौष्टिका
भिचारस्नानविद्याभिज्ञोविबुधार्च
नव्रतोपवासनिरतः स्वतन्त्राद्यर्थी
त्यादित्प्रभाषःपृष्ठाऽभिध्याय्यन्यत्र
दैवात्यथादुग्दहणितसंहिताहोरा
यन्यर्थवेत्ता ॥ २ ॥ विशेषाधाराह्यां
सांवत्सरसूत्रेद्रष्टव्यः ॥ सांवत्सरं
वेत्ति । तदधीतेतडेदेत्यण् ॥ न०
फले ॥ पर्वणि ॥ सन्धिवेलादिपु०
सांवत्सरात्फलपर्वणोरितिशैषिको
ऽण् ॥

सांवत्सरिकः । त्रि० सांवत्सरसम्बन्धि
नि । कालाद्व्यतिशैषिकेध्वर्थे
ष्वण् ॥ सांवत्सरंव्याप्यभूते ॥ प्रतिव
र्षकर्त्तव्येयाहादिकम्पणि ॥

सांसिद्धिकी

सांस्कृतिकः । पुं० प्रलयाम्नी । प्रलय
कर्त्तरि ॥

सांवादिकः । पुं० गैयायिकी ॥ इ०
ज० धरः ॥

सांगयिकः । त्रि० संशययुक्ते । संश
यापन्नमानसी । सन्दिहाने ॥ संश
यमापन्नः । संशयमापन्नवृत्तिठ
क् ॥

सांसर्गिकः । त्रि० संसर्गनिमित्ते ॥

सांसारिकः । त्रि० संसरसम्बन्धिनि
॥ सांसारिकसुखासक्तब्रह्मज्ञोस्मी
तिवादिनम् । कर्मब्रह्मोभयभ्रष्टं तं
त्यजेदत्यजं यथा ॥

सांसिद्धिकः । पुं० अणूनां गुणविशेषे
॥ यथा । विशिष्टधर्मसंस्कारसमुद्दीपि
तचेतसाम् । गुणः सांसिद्धिको
भातिदेहापायेपिपूर्वत् ॥ विशिष्टे
नेष्टापूर्तादिधर्मसंस्कारेण सम्यगुद्दी
पितंपरोक्षितंचेतोयेषां तेषां न परदेह
संयोगे । याददेहापायेपि प्रागुद्दी
गुणः प्रकाशते स सांसिद्धिको नाम-
बोद्धव्यः ॥ सम्यक्सिद्धिः सांसि
द्धिः । तच्च भवः । ठक् ॥

सांसिद्धिकी । स्त्री० प्रकृतौ यथा
योगिनांसिद्धानामणिनाद्यैश्वर्य-
प्राप्तिप्रकृतिः । सांसिद्धिकी स्वा
भाविकी सहजाचक्रता च या । प्रकृ
तिः सेति विज्ञेया स्वभावं न जहाति
वा ॥

साक्षात्

सांस्थानिकः । त्रि० समीचीनस्थाने
व्यवहर्त्तरि ॥ संस्थाने व्यवहरति ।
कठिनान्ते तिठक् ॥

सांहितिकः । त्रि० संहिताभिज्ञे ॥
संहितामधीतविदवा । कृतक्या
दीतिठक् ॥

साकम् । अ० सहार्थे ॥ सहचक्रन
म् । अमप्रत्ययः ॥ सहस्येति सः
। आभीक्ष्यण्यमुल्वा ॥

साकम्प्रस्थाप्यः । पुं० यागविशेषे ॥

साम्प्रस्थाप्येन यजेत पशुकामः ॥

साकल्यम् । न० अशेषतायाम् ॥ स
कलस्यभावः । व्यञ्ज् ॥

साकारः । त्रि० आकारविशिष्टे ॥
यथा साकारमन्तं विधीति । साका
रापिनिराकारामायया बहुरूपिणी
ति च ॥ अपि च । साकारश्च निराकार
सगुणं निर्गुणं प्रभुम् । सर्वाधारश्च
सर्वस्वस्वरूपं नमाम्यहमिति ॥

सकुरुगडः । पुं० वृक्षविशेषे । यन्त्रि
फले । कबुरफले ॥

साकेतम् । न० अयोध्यायाम् ॥

साक्तुकः । पुं० यवे ॥ सक्तुषु साधुः
। गुडादि यष्ठक् ॥ न० सक्तूनां
समूहे । अचित्तवृत्तिधेनोष्ठक् ॥

साक्षरः । त्रि० अक्षरयुक्ते ॥

साक्षात् । अ० प्रत्यक्षे ॥ यथा साक्षा
द्दृष्टा । सहचक्षेण । साक्षः । तमत
ति । क्षिप् ॥ तुल्ये ॥ यथा साक्षा

साक्षी :

साक्षी : तुल्यार्थसाक्षाच्छब्दयोगे.
तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यामिति. त
तीयाप्रयोगउचितः । साक्षात्साक्षी
रित्यादिप्रथमान्तप्रयोगेतु. प्रत्यक्षा
र्थकएवप्रतिभाति । • लक्ष्म्यासा
क्षादिति. लक्ष्म्यातुल्येतिवत्.
लक्ष्मीसाक्षादितिभवतिच
साक्षात्कारः । पुं. इदानीमित्यमेवैव
परोक्षज्ञाने ॥ प्रत्यक्षकरणे ॥
साक्षात्करणम् । कृजोघञ् ॥
साक्षी । त्रि. प्रत्यक्षदर्शने । वृत्त
ज्ञे ॥ साक्षादिन्द्रियार्थसन्निकर्षं
विनैवेक्षतेपश्यतिप्रकाशयतीति.
निर्विकारे. आत्मनि ॥ स्वप्रकाश
ज्ञानमात्रस्वरूपीप्यात्माऽविद्योपहि
तः सन्. साक्षीत्युच्यते । यथा
हुवात्तिककाराः । नर्त्तेत्यादिप्रि
यादुः खीसाक्षिताकारिकारिणः
धीविक्रियसहस्राणांसाक्ष्यतोहमवि
क्रियइति ॥ वधा । नेनस्वरूपवो
धेनपश्यतिसर्वमितिसाक्षी । वृत्ति
व्यवधानमन्तरेणसाध्यस्तंसर्वस्वरू
पचैतन्येनपश्यतीत्यर्थः । साक्षाद्
ष्टरिसंज्ञायामिति. इति : ॥ शून्य
वादिभिरपिशून्यसिद्धयेसाक्ष्यभ्युपे
य • किमुक्तव्यमितरैरित्याह । प्र
त्यक्षसाक्ष्यतिरेकेणनाभावेपिप्रसि
द्धति । किमुभावेजगत्सिद्धिन्सा
क्षीचानन्यसिद्धिः । अभावेपि.

सागर :

शून्यमपीत्यर्थः ॥ पुरेपौरीषपश्य
नूनरयुवतिनामाकृतिमयान्मुवेवा
नृस्वर्णालङ्करणकलितांश्चिसदृशा
न् । स्वयंसाक्षीद्रष्टेत्यपिचक्षत्यर्थं
स्तैः सहरमन्मुनिर्नव्यामेहंभव
ति गुरुदीक्षाक्षततमः ॥ साक्षाद्
ष्टरि । सर्वप्राणिनांसाक्षाच्छुभा
शुभद्रष्टरि ॥ चेतनत्वेनाविषय
यत्वेनचसाक्षित्वंद्रष्टुत्वञ्च । चेतनो
हिद्रष्टाभवति । यस्मैप्रदृश्यतेवि
षयः ससाक्षी ॥ तथालोके. अयं
प्रत्यर्थिनी. विवादविषयंसाक्षि
णेदर्शयतः । एवंप्रकृतिरपिस्वच
रितंविषयंपुरुषायदर्शयतीतिपुरु
षः साक्षी । नचचेतनोवा. वि
षयोवा. शक्योविषयंदर्शयितुमि
ति. चैतन्यादविषयत्वाच्चभवति
साक्षी । अतएवद्रष्टापिभवतीति
साङ्ख्यविदः ॥

साक्ष्यम् । न. साक्षिककर्माणि ॥ यथा
। समक्षदर्शनात्साक्ष्यंश्रवणाच्चेव
सिद्ध्यतीतिमनुः ॥

सांख्यम् । न. सख्ये ।

सागरः । पुं. समुद्रे । अथौ । सग
रपुत्रैः खातेजलाशये ॥ सगरस्य
राज्ञोपमं. सगरेणावतारितत्वा
त् । तस्मैदमित्यर्थः ॥ क्षीरोदादि
ष्वप्युपमयासागरव्यपदेशइतिहृद्
धाः ॥ मृगविशेषि ॥ दृश्यपश्यस

साङ्ख्यम्

क. ख्यायाम् ॥

सागरगा । स्त्री० नद्याम् ॥

सागरगामी । चि० सिन्धुगे । समुद्र
यायिनि ॥

सागरगामिनी । स्त्री० नद्याम् ॥ सू
क्ष्मैलायां ॥

सागरनेमिः । पुं० पृथिव्याम् ।
सागरनेखलाः । स्त्री० पृथिव्याम् ॥

सागरेनिनिर्मेखलावायस्याः ॥

सागरानूपः । पुं० समुद्रतीरप्रदेशे ॥
सागरस्थचनूपः ॥

सागराम्बरा । स्त्री० धरायाम् । चरि
व्याम् ॥ सागरोऽम्बरं वस्त्रम्य
स्याः ॥

सागरालयः । पुं० अप्यती । वरुणे ॥
सागरोत्थम् । न० समुद्रलवणे । चि०
सिन्धुजे ।

सागुरुः । पुं० शिशपायां ॥

सायः । चि० अयेणसहिते ॥

साङ्ख्यम् । न० सङ्करतायाम् ॥ जा
तिसाङ्ख्यम् । पङ्क्ति साङ्ख्यमि-
ति । तत्रपङ्क्ति साङ्ख्यं दोषाय-
था । नसंयसिचपतितैर्न चाण्डाले
न पुक्कसैः । नमूर्खैर्न शलिमैश्च ना
न्यैर्नान्यावसायिभिः ॥ एकशय्या
सनपङ्क्तिभागडपक्तामिश्रणम् ।
याजनाध्यापनेयानिस्तथैव सहभा-
जनम् ॥ सहाध्यायस्तुदशमः सह-
याजनमेव च । एकादशसमुद्दिष्टा-

साङ्ख्यः

दोषाः साङ्ख्यसंज्ञिताः ॥ समौ
पेचाप्यवस्थानात्पापसंक्रमतेनृणा
म् । तस्मात्सर्वप्रयत्नसंक्रयपरि
वर्जयेत् ॥ अङ्गसाङ्ख्यदोषवारणो
पायायथा । एकपङ्क्त्यु विष्टायेन
स्पृशन्ति परस्परम् । भस्मना कृतमया
दानतेषां सङ्करो भवेत् । अग्निना भ-
स्मना चैव षड्विः पङ्क्तिर्विभिद्यत इति
कूर्मे १५ अध्यायः ॥

साङ्ख्यम् । न० नगरविशेषे ॥ सङ्का
शेननिर्वातं नगरम् । सङ्काशादि
भ्याम् ॥

साङ्कृतिः । पुं० मुनिविशेषे । वैया
त्रपद्यगोत्रस्य प्रपरे ।

साङ्ख्यः । पुं० कपिलमुनिकृतदश
नविदिकापिले ॥ सङ्ख्यां प्रकुर्व
ते चैव प्रकृतिस्तु प्रचक्षते । तत्त्वानि
चतुर्विंशत्तेन साङ्ख्याः प्रकीर्त्ति-
ताः ॥ औपनिषदेषु षड्विंशतिः । सम्य-
क्ख्यायते । सर्वोपाधिगुण्यतया
प्रतिपाद्यते । परमात्मतत्त्वमनयेति ।
सङ्ख्या । उपनिषद् । तथैव तात्प-
र्यपरिसमाप्त्या प्रतिपाद्यते यः सा-
ङ्ख्यः । स औपनिषद् । पुरुष ए-
व । सत्यासे । सङ्ख्या सम्यगात्म-
बुद्धिः । तां ब्रह्मतीति । ज्ञानान्त-
रङ्गसाधनतया साङ्ख्यः । स च
सम्यासः ॥ न० वेदान्तशास्त्रे ॥
निरतिशयपुरुषार्थप्राप्त्यर्थं सर्वा

साङ्ख्यः

नयं विवक्ष्यर्थं स्रज्यातव्याः जीवाः
 ब्रह्म • तयो रैक्यं • तद्विधोपयोगि
 नयप्रवणादयः पदार्थाः • ते स
 ङ्ख्यायन्ते • व्युत्पादयन्ते ऽस्मिन् •
 चात्मज्ञाने • शुद्धात्मतत्त्वविज्ञानं
 साङ्ख्यमिदं विधीयते इति व्यसस्मृ
 तिः ॥ ज्ञानशास्त्रेषु षड्दर्शनांत
 र्गतं दर्शनं विशिष्टं । कापिले ॥ पञ्च
 मः कपिलानामसिद्धेशः कालवि
 म्रुतम् । प्रीवाचासुरये साङ्ख्यत
 त्वज्ञानविनिर्णयम् ॥ इति श्रीभा
 गवतम् ॥ साङ्ख्यं सङ्ख्यात्मक
 त्वाच्च कपिलादिभिरुच्यते • इ • म
 त्थपुराणम् ॥ सम्यक् स्रज्यायते प्रका
 श्यते च स्तुतत्त्वमनयेति • सङ्ख्या स
 म्यग्ज्ञानम् • तस्मात्प्रकाशमानमा
 त्मतत्त्वं साङ्ख्यमिति श्रीधरखा
 मी ॥ अपि चाहुः । साङ्ख्यं हि क
 पिलमुनिना संसारविमुक्तिकारणं
 प्रोक्तम् । एताः सप्ततिरार्याभाष्य
 स्वाप्यवगौडपादकृतम् ॥ एतत्प
 विचमयं मुनिरासुरये ऽनुकम्पया
 प्रददौ । आसुरिरपि पञ्चशिखायते
 न च बहुधा कृतं तन्त्रम् । शिष्यपरम्प
 रयागतमौख्यरक्षणं न चैतदार्था
 भिः । सङ्क्षिप्तमार्थमतिना सम्य
 ग्विज्ञायसिद्धान्तम् ॥ सप्तत्यां कि
 लये ऽर्थास्ते र्थाः कृत्स्नं प्रपठितन्त्रञ्च
 । आख्यायिकाविरचिताः परवाद

साङ्ख्यः

विवर्जिताद्यापि ॥ इति साङ्ख्य
 प्रवचनभाष्यम् । अस्याध्ययने प्रार
 म्भशुद्धिमाह कालिदासो यथा । वि
 द्युन्मीश्वरीयुग्मभैः सदृशहाणां समा
 रम्भितं साङ्ख्यशास्त्रादिशास्त्रम् ।
 सदुक्तिप्रशम्भूङ्गुशम्भूङ्गुयुक्तैर्दिने
 ष्वेव तद्विधिसिद्धिं ततोति ॥

साङ्ख्यमतम् । न • पठितन्त्रादौ ॥
 साङ्ख्यानमतम् ॥ यथा । दिगु
 णं यत्प्रधानं तत्पुरुषार्थे न हेतुना
 । प्रवृत्तते वा सनात्त्वत्कृप्ति • स्वत्रे
 तिकापिलाः ॥ नान्तःकरणमेवा
 त्मा • किन्त्वन्यः सर्वगतः स्वप्र
 काशः सत्यमेगापवर्गानुगुण्ये न
 हेतुना यत्प्रधानं सति तदात्मनैव
 स्थितमन्तःकरणं तत्समर्थकं प्र
 वर्तते • तदेव श्रुत्या वा सनात्वे नो
 च्यत इति वदन्तौ त्वर्थः ॥

साङ्ख्यायोगः । पुं • चिन्तनविशिष्टे ।
 निदिध्यासनपूर्वभाविनाश्रवणम
 नरूपेण • नित्यो नित्यविवेकादि
 पूर्वकीर्ण • इमे गुणत्रयपरिणामाश्च
 नात्मनः सर्वमिष्यीभूताः • त
 त्साक्षीभूतानि चो विभुर्निर्विकारः सत्यः समस्तजः सत्त्वस्थः शुभ्रः चा
 मात्यः हि वेदान्तवाक्यविचारज
 न्ये चिन्तने ॥

साङ्ख्यः । वि • अङ्गसहिते ॥ अङ्गेन
 अङ्गैर्वासहितः ॥

साटोपः

साङ्गतिकः । चि० लोकेषु विचित्रप
रिहासकथादिभिः सङ्ख्यावृत्त्यर्थि
नि । सङ्गतौभवे ॥
साङ्गसाः । पुं० सङ्गमे ॥
साङ्गुष्ठा । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥
साङ्गोपाङ्गः । चि० सम्पूर्ण ॥ अङ्गो
पाङ्गैः सहितः ॥
साङ्गहसूत्रिकः । चि० सङ्गहसूत्राभि
ज्ञे ॥ सङ्गहसूत्रमधीते । वेदवा ।
क्रतूक्यादिसूत्रान्तादृक् ॥
साङ्गहृदिकः । त्रि० सङ्गहृदामिज्ञे ॥
उक्त्यादित्वात्तृदृक् ॥
साङ्गग्रामिकः । त्रि० सङ्ग्रामोपया
गिरयादौ ॥ सङ्ग्रामेसाधुः ॥ गु
डादिभ्यश्च ॥
साङ्गदृष्टिकः । त्रि० सङ्गदृष्टे ॥ सङ्गदृ
ष्टे । उक्त्यादित्वात्तृदृक् ॥
साङ्गातिकः । त्रि० मारात्मके ॥ ज
न्मभात्प्राडशेनक्षत्रे ॥ सङ्घाते
साधुः । गुडादिभ्यश्च ॥
साचि । अ० वक्त्रे । तिरोधे । तिर्य
गर्थे ॥ सचनम् । षवसमवाये ।
इजजादिभ्यः ।
साचिवाटिका । स्त्री० श्वेतपुनर्नवा
याम् ॥
साचिव्यम् । न० साहाय्ये ॥ सचिव
स्यकर्मभावावा । व्यञ्ज ॥
साञ्जनः । पुं० कृकलसे ॥
साटोपः । चि० ससम्भवे ॥

सात्त्वान्

साट्टः । चि० । सान्ने ॥
सातस्थम् । न० अविच्छिन्नतयावर्त्त
माने । सततस्थभावः । व्यञ्ज ॥
सातवाहनः । पुं० शालिवाहननृपे ॥
सातिः । स्त्री० दाने ॥ अवसाने । स
मापनेसननम् । सानश्च । पणुदाने ।
घातकर्मणिचक्तिन् । कतिथ
तीदित्यादिना । स्यतेरीत्वाभावा
निपात्यते । सनेतिर्वा । जनसनेत्यात्त्व
म् । सनुताडा । क्तिष्त्तौवे
तिक्तिष् ॥
सातिसारः । चि० अतिसाररोगयुक्ते
। अतिसारकिणि ॥ सहचतिसारे
णवर्त्तते ॥
सातोनकः । पुं० कलाये । सती
नकएव । प्रज्ञादण ॥
सात्माः । चि० हिते ॥
सात्त्यः । चि० सत्त्यशीले । सत्त्यशी
लमस्य । कृवादिभ्योणः । स्त्रियां
। तच्छीलिकीणेपीति । डौपि ।
हलस्तद्धितस्येति यलोपि । साती ।
। सांघी । इ० भा० ॥
सात्त्यकिः । पुं० पार्थशिष्ये । युयुधा
ने ॥
सात्त्यवतः । पुं० साठरे । बाद
सात्त्यवतीयः । पुं० साठरे । बाद
रायणे । विदव्यासे ।
सात्त्वान् । चि० उपासके । भगवद्भ
क्ते ॥ सत्त्वदेन । सत्त्वमूर्तिर्भन

सात्त्वत :

वान् • सउपास्यतवाविद्यतेयस्य ।
 मतुर् । स्वार्थेऽण् । वृद्धिः ।
 अर्पत्वाद्गोऽश्वयम । यथा ।
 सूतजानांसिभद्रन्तेभगवान्सात्त्व
 ताम्पतिरिति ॥ सात्त्वतं नामतन्त्र
 म् • तत्करोति तदाष्टइतिविधि
 कृते • कृप्चेति कृप्प्रत्ययेरेनि
 टीतिणिलिःपेवकृतेपदंसात्त्वदिति
 सात्त्वतांपतिरितिनामभाष्यम् ॥
 तथाच • सात्त्वतांसात्त्वततन्त्रमाच
 खाणानांभक्तानांपतिः पालकइ
 तित्याख्येयम् ॥

सात्त्वतः । पुं • कामपाले । म
 धुप्रिये । बलदेवे । रामे । हरौ ।
 हिमवृद्धे । श्रीकृष्णे ॥ दगाह ।
 उपासके । भगवद्भक्ते ॥ यथोक्तपा
 णे • उत्तरखण्डे • सत्त्वसतत्त्व त्रयस
 त्त्वगुणंसेवितकेशवम् • योजन्यत्वेन
 मनसासात्त्वत समुदाहृतः ॥ वि
 हायकाम्यकर्मादीन्भजदेकाकिनं
 हरिम् • सत्त्वसत्त्वगुणपेतेभक्त्या
 तंसात्त्वतंविदुः ॥ सुकुंदपादसेवा
 यांतत्रामश्रयेपिच । कीर्त्तनेवर
 तीभक्तोनामः स्यात्स्मरणेहरेः ।
 बन्दनार्चनयोर्भक्तिरनिशंदास्यस
 खायोः । रतिरात्मार्पणेश्वरदृढा
 नलक्षणात्त्वतः । इति ६६ अध्या
 यः ॥ सत्त्वच्छब्दात्स्वार्थिकः प्र
 साधय • विजन्मनि । सुधन्वाचा

सात्त्विक :

ये • यादवे ॥ सत्त्वतीपत्त्वम्पुमा
 न् उत्सादिभ्योऽञ् • पुंभूम् •
 देशविशेषे ॥ यथा । यदवसुदशो
 र्हाः स्युः सात्त्वताः कुक्कुराश्च
 ते • इतिविकाण्डशेषः ॥ न. ७.
 सारावतन्त्रे ॥

सात्त्वततन्त्रम् । न. वैष्णवातन्त्रे ॥
 पञ्चरात्रागमे ॥ सात्त्वता नाम्भग
 वदुपासकानांतन्त्रम् ॥
 सात्त्वतसंहिता । स्त्री • महापुराणेशो
 भागवते । यस्मात्त्रैश्वर्यमाणायांकृ
 ण्येपरमपुरुषे । भक्तकृत्यद्यतेषु
 सः प्रियमेवहयागृहा ॥

सात्त्वतो स्त्री • शिशुपालमातरि ।
 कृष्णाग्रपितृष्वसुरि । सात्त्वतीऽप
 त्वन्त्रो । उत्सादिभ्योऽञ् । डीर् •
 नाख्यवत्यन्तरि ॥

सात्त्वतीसूनुः । पुं • चैद्यो । शिशु
 पाले ॥

सात्त्विकः । पुं • ब्रह्मणि । विधात
 रि • विविधभावान्तर्गतभाववि
 शेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । सत्त्वोत्क
 टमनसियेप्रभवन्तिभावास्तेसात्त्व
 काइतिविदुर्मुनिपुङ्गवाते । तेय
 या । स्तम्भः स्वेदाथरीमास्रः स्त्र
 रभङ्गोयवेपथुः । वैषण्यंमद्यु
 प्रलयइत्यष्टौसात्त्विकामुखाः ।
 प्रलयोमूर्च्छा ॥ यज्ञान्तरे ॥ यथा
 । अफलाकांक्षिर्यज्ञोविधिदृष्टोय

सात्त्विकी

इज्यते । यष्टव्यमेवेति मनः समा
धाय स सात्त्विकः ॥ आहारप्रभेदे ।
यथा । आयुः सत्त्वबलारोग्यसु
खप्रीतिविवर्धनाः । रक्षाः स्नि
ग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सात्त्विक
प्रियाः ॥ सत्त्वगुणे प्राधान्येन
स्थितः ॥ नगणः ॥ १० ॥ त्रि० स
त्त्वे गुणाद्व्ये ॥ सत्त्वेन मानो वृत्त्या
निर्वृतः ॥ तेन निर्वृत्तमिति ठञ् ॥
सत्त्वमेवावा । अथ त्मादित्वा-
द्वञ्च्वा ॥

सात्त्विकधनम् । न० शुद्धधने ॥ य
था । श्रुतार्थैर्यतः कन्याश्रित्य
याज्याऽन्वयंगतम् । धनसप्तविधं
शुद्धं मुनिभिः समुदाहृतम् ॥
श्रुतेन अध्ययनेन । गौर्यैः षजयादिना ।
कन्यागतङ्कन्यया सहागतं श्वश्रु
रादेर्लब्धम् । शिष्यागतं गुरुदक्षि-
णादिना । याज्यागतं आर्त्तज्वल
व्यम् । अन्वयागतम् दायदेस्योपव्य
म् । शुद्धं सात्त्विकमित्यर्थः ॥

सात्त्विकी स्त्री० दुर्गायाम् ॥ पूजा
विशेषः । यथा । शारदीयशुद्धका
पूजाविधिवापरिगीयते । सात्त्विकी
कीराजसौ चैव तामसोचिततत्त्वपूजुः ।
सात्त्विकी जपयज्ञाद्यैर्नैवेद्यैश्च नि
रामिषैः । माहात्म्यभगवत्प्राप्त
पुराणादियुक्तीर्णितम् । पाठस्त
स्य जपः प्रोक्तः पठेद्देवीमनास्तथे

सादृश्यम्

ति ॥ देवीप्रकृतौ ॥

सादः । पुं० सन्नतायाम् । अथ सा
दे ॥ सदनम् । षट् ॥ षज् ॥
कार्श्ये । कृशत्वे ॥ यथा । शरीर
सादादसमग्रभूषणतिरघुः ॥

सादनम् । न० गृहे । सदनम् ॥ स्वयं
गयन्तात् सदेर्लुट् ॥ मज्जने ॥
सादनो । स्त्री० कटुक्याम् । कृका
ङ्गाम् ॥ ङीप् ॥

सादिः । पुं० सारथी ॥ यैधे । यो
द्धरि । सोदति । षट् ॥ वसि
वपियजिराजिब्रजिमदिहनिवाशि
वादिवारिभ्यङ् ॥ त्रि० आदि
युते ॥

सादितः । त्रि० स्तम्भिते । बिध्वस्तौ
कृते ॥

सादी । पुं० अश्वारोहे । असवारः
ङ् ॥ भा० प्र० ॥ सातङ्गारोहे ॥ रथा
रोहे ॥ अवश्यं सोदति । सादयति
वा । षट् ॥ आवश्यकैतिशि
निः । यच्चादिर्वा ॥

सादृश्यम् । न० उपमायाम् । तुल्य
त्वे सदृशत्वे । तद्विभ्रत्वे स
तितद्वतभूयाधर्मावत्त्वे ॥ यथा
चन्द्रविभ्रत्वे मतिचन्द्रगताह्लादक
त्वादिनत्वं मुखे चन्द्रमादृश्यम् । त
त्परिभाषया । तमन्वेत्यनुवधा
तितच्छौचं तत् निषेधेति । तद्यथा
नुकरोतीति गन्धाः ॥ सदृश्यं च

साधनम्

का : इतिदण्डो ॥ सदृशस्यभावः
गुणवचनब्रह्मणादिभ्यः प्यञ् ॥
स्त्रियां षित्त्वान् डीषि० सादृशी ॥
प्यञ् : षित्करणदीकारौ बहुलमि
तिवामनसूत्रादौ कल्पिकः ॥

साधान्तः । पुं० रादृधान्ते ॥
साधस्कः । पुं० सोमयागविशिषे ॥
साधकः । चि० साधनकर्त्तरि । नि
ष्पादके ॥ श्रवणाद्यनुष्ठोतरि ॥ सा
धोति । साधसंसिद्धौ ग्वल् ॥
पुं० पुत्रजीवद्रुमे ॥ षष्ठतारायाम् ॥
साधकतमम् । न० करणे । क्रिया
सिद्धौ प्रकृष्टोपकारके ॥ हेतौ ॥
चि० अतिशयसाधके । अतिशय
नेतनप् ॥ प्रकृष्टसाधकसाधक
तमम् ॥

साधनम् । न० करणकारके ॥ साध्य
ते० कर्मनिष्पाद्यतेऽनेन । साध०
। ल्युट् ॥ मृतसंस्कारे । सैन्ये
॥ सिद्धौषधौ ॥ गतौ ॥ निवर्त्तने
। निवृत्तौ । उपाये ॥ साध्यमुद्दिश्य
साधनं निरूप्यते ॥ मेट्टे ॥ दापने
॥ अनुगमे । धने ॥ मारणे । दधे
। प्रमाणे ॥ मैत्रे ॥ मोहने ॥ ज
वे । वेगे ॥ मन्त्रसिद्धिकरणे ॥ सि
द्धौ । मोक्षसाधके धर्माविशिषे ।
साधनचतुष्टये । यथा । नित्यानि
त्यवस्तुविवेकः • इहामुत्रार्थफल
भोगविरागः • शमदमादिषट्क

साधर्म्यवैधर्म्यसमौ

सम्यत्तिः • समुच्चत्वञ्चेति ॥ सा
ध० । भावकर्मकरणादील्युट् ॥
साधयतिवा । नन्द्यादित्वात्तयुः
॥ तपसि । यथा । तपोभिः प्राप्य
तेभ्योऽनासाध्यं हितपस्यतः । दु
र्भगत्वं त्वं ले कीयहतेमतिसाधने
अल्पसाधनैरधिकारम्भेन सुकरः ॥
साधननिर्मुक्तः । चि० साधनाभ्यास
रहिते ।

साधना । स्त्री० आराधनायाम् ॥
साधनाव्यापकचतुर्म् । न० साधनवर्त्र
ष्टात्यन्ताभावप्रतियोगितायाम् ॥
साधनीयः । नि० साध्ये ॥
साधन्तः । चि० भिक्षुके । साधोति
साध० तृभूयद्विहसोत्थादिना० क्त
च्० पित् ॥

साधयन्तौ । स्त्री० सांसिकायाम् ॥
साधर्म्यम् । न० समानधर्मस्त्वे ॥
साधर्म्यवैधर्म्यसमौ । पुं० न्यायमते
जातिविशिष्टतत्त्वयोः • यथाहमेत
मः । साधर्म्यवैधर्म्यस्य समसं
हारितदधर्मविपर्ययोपपत्तेः सा
धर्म्यवैधर्म्यसमौ । २ ॥ उद्वहारे
साध्यस्योपमं हरणे • वादिना कृतं
• तदधर्मस्य साध्यरूपधर्मस्यो वि
पर्ययो व्यतिरेकतत्त्वसाधर्म्यवैधर्म्य
स्यांकिरताभ्यां व्याप्यनपेजाभ्यां यदु
पपादनं ततो हेतोः । साधर्म्यवैध
र्म्यमसावुच्यते । तदयमर्थः ।

साधारण :

वादिना • अन्वयेन व्यतिरेकेण वा सा
भ्ये साधिते • प्रतिपादना साधर्म्यमा
च प्रवृत्तहेतुना तदभावापादनं साध
र्म्यसमा । वैधर्म्यमाच प्रवृत्तहेतुना
तदभावापादनं वैधर्म्यसमा । तच्च
साधर्म्यसमायथा । शब्दोऽनित्यः
कृतकत्वात् • घटवत् • व्यतिरेके
ण वा व्योमवत् • इत्युपसंहृते • ने
तदेवम् • यद्यनित्यघटसाधर्म्यान्नि
त्याकाशवैधर्म्याडाऽनित्यः स्मृत
नित्याकाशसाधर्म्यादमूर्तत्वाद्ब्रह्म
स्यात् • विधिपेयावक्तव्यः • वैध
र्म्यसमायथा । शब्दोऽनित्यः • कृत
कत्वात् • घटवत् • अकारवद्वे
तिस्थापनायाम • अग्नौ घटौ
म्यादमूर्तत्वाद्ब्रह्मः • अग्नौ घटौ
मोक्तव्यद्वयं • अतः साधर्म्यत्वमत
वैधर्म्यत्वमतव गमकतौ पायक
मित्युभयमतमत्प्रतिपक्षदेग
नाम संक्षेपेनैकात्मिकदेशनाभा
सीतवार्तिके तु अन्यैकान्तकपट्ट्या
गात्प्रत्युत्प्रतिपक्षपरम् । एकान्त
तः साध्यसाधकत्वोभावात् ॥

साधारणः । पुं • वस्त्रविशेषः ॥ त
त्फलजं यथा । तैयपूणीमवेन्मेषो
वर्षं त्येव दिने दिने । निरुपद्रवाद्य
राजानः सर्वसाधारणे प्रिये ॥ ४४
॥ आङ्गलाऽनूपलक्षणसम्पन्नदेशे ।
यथा । मिथश्चिह्नस्तुथीदेगः सहि

साधारणधर्मः :

साधारणः स्मृतः । तस्मिन्देशेय
दुदकं तत्तुसाधारणं स्मृतम् ॥
साधारणाम्बुमधुरं दीपनं शीतलं
लघु । तर्पणं रोचनं तृणादहोरात्र
व्यप्रणुत् ॥ त्रि • समाने । अनेकस
म्बन्धिचेकस्मिन् । सामान्ये ॥
अनेकस्वामिकवस्तुनि ॥ यथा । सा
धारणसमाश्रित्ययत्किञ्चिद्वाङ्मना
युधम् । शौर्यादिना प्रोतिधनं भा
तरस्तवभागिनः ॥ सर्वगः । तत्त
दितरमस्यस्मिन् । सहसाधारणे
न रमते । वेदमर्जनस्येति • स
भावः । अग्नौ ध्रुवाधारणाभ्यामि
ति स्वार्थोऽजः ॥ साधकसंसिद्धेः
• आरण्यो नावकद्रव्यः ॥ स्त्रियां
साधारणी ॥ ईत्वाभावविशिष्टे ॥ य
था । अनेकान्तो विरुद्धाप्यसिद्धः
प्रतिपक्षितः । कालाख्ययापदिष्ट
यद्देत्वागामस्तुपञ्चधा ॥ आद्यः
साधारणस्तु स्यात्स्मादसाधारणोऽ
परः । तथैवानुपसंहारीविधानै
कान्तिको भवेत् ॥ यत्सपक्षे विपक्षे
दसतुसाधारणोमतः । यस्तूभय
स्मादव्यावृत्तः सत्वसाधारणोमतः
॥ तथैवानुपसंहारीकेष्वन्यथिप
क्षकः ।

साधारणत्वम् । न • असाधारणभि
न्नत्वे ॥

साधारणधर्मः । पुं • चतुर्बकणं

साधित :

तव्ये । यथा । प्रजनार्थं चियः
 सृष्टाः सन्तानार्थं चमानवाः । त
 स्मात्साधारणो धर्मः श्रुतौ पत्न्या
 सहेदितः ॥ अपिच । अहिंसा
 सत्यमस्तोयंशौचमिन्द्रियसंयमः । द
 मः क्षमार्जबन्धानं सर्वेषां धर्मसा
 धनमिति ॥ आत्मज्ञानं तितिक्षा
 च धर्मः साधारणो नृपेति च ॥
 साधारणस्त्री । स्त्री । वेश्यायाम् ॥
 साधारणानैकान्तिकः । पुं । हेतुत्वा
 भासान्तरे । साध्याभाववद्भूतौ ॥
 यथापर्वतोऽग्निमान् । प्रमेयत्वादि
 ति । प्रमेयत्वस्य बह्व्यभाववति हृदे
 दियमानत्वात् ॥ साध्यबदन्यवृ-
 त्तौ । यथा । शब्दो नित्यः ।
 निःस्पर्शत्वात् न च विरुद्धसङ्की
 र्णदोषः । उपधेयसङ्करेऽप्युपाधे
 रसङ्करात् ॥
 साधारणी । स्त्री । सदृशायाम् । स
 मानायाम् ॥ कुक्षिकायामिति हे
 मचन्द्रः ॥
 साधारण्यम् । न० । साम्ये ॥ कुक्षिका
 याम् । इति हेमचन्द्रः ॥
 साधारिका । स्त्री । घटिकायाम् ।
 नाडिकायां ॥
 साधिका । स्त्री । साधनकल्याणम् ॥
 सुषुप्तौ ॥ सुप्तसुसाधकेति हेमः ॥
 साधितः । चि० । दापिते । धनादिना
 यत्नीकृते । धनादिप्रदापिते ॥ प्र-

साधु :

दापितधने ॥ साध्यतेऽस्य । साध० ।
 क्तः ॥ सिद्धे ॥
 साधिमा । पुं० । साधुत्वे ॥ साधोर्भा-
 वः । इमनिच् ॥
 साधिष्ठः । चि० । अतिशयेन बाढे ।
 अतिहृदे । आर्य्ये ॥ न्याय्ये ॥ शी
 भनतमे । अयमेवामतिशयेन बा-
 ढः । अतिशायिनेतमविष्ठनावि
 तोष्ठन् । अन्तिकशठयोर्न दसा-
 धौ ॥
 साधिष्ठानः । त्रि० । जीवे । अधिष्ठानेन
 कूठस्थचैतन्येन सहित्वे ।
 साधीयान् । चि० । अतिबाढे ॥ अति
 शोभने । अतिसाधौ ॥ अयमनयो
 रतिशयितो बाढः साधुर्वा । द्विष
 चनेतीयमुनि० । अन्तिकशठयोरिति
 बाढशब्दप्रसाधादेशः । टेरिति
 साधीष्टिलोपः ॥
 साधुः । चि० । उत्तमकुलोत्पन्ने । अस्य
 पर्यायायथा । महाकुलकुलीनाय्यं
 सभ्यसज्जनसाधवद्भूति । बार्हृषि
 के ॥ चारौ । शोभने । मनोज्ञे ।
 स्वभावसुन्दरे ॥ प्रबौधे । योग्ये ॥
 स्वधर्मवर्तिनि ॥ अपकारिष्वप्युप
 कारणीले ॥ अद्रोहिणि ॥ पुण्यका
 रिणि । वेदमार्गस्थे ॥ शास्त्रवि
 हितकारिणि ॥ सर्वहिते ॥ नित्या
 नित्यवस्तुविवेकादिसाधनचतुष्टय
 सम्पन्ने सुमुक्षौ ॥ कुलधर्माश्रिते ॥

साधुवादः

सर्वपूज्ये ॥ यथा । शाक्तैर्विविध-
 वैः शैवैः सौरैर्माणपतैरपि । कौ-
 लधर्माश्रितः साधुः पूजनीया-
 तियत्नतः । साधोतिपरकार्यम्-
 धर्मम् अर्थम् कामम् मोक्षं
 वा । साधुः । कृत्वापित्युक् ॥ पुं-
 व्याकरणेनप्रतिपादितेशास्त्रीयश-
 ब्दे ॥ यद्यपिसाधूनेवभाषितेतिन-
 श्रूयतेतथापिफलनिर्देशवाक्ये त-
 न्निर्देशादेवदृशविधिः कल्प्यते-
 साधूनेवभाषितनापशब्दानिति ।
 मन्त्रोद्गीर्णः स्वरतोवर्णतोवेतिद-
 र्शनात् ॥ मुनौ ॥ जिने ॥
 साधुजः । त्रि० उत्तमकुलोद्भवे ।
 साधौ ॥
 साधुधीः । स्त्री० वरवत्सत्तायाम् ।
 श्वश्रुम् ॥ सुन्दरबुद्धौ ॥ त्रि०
 तद्वति ॥ साध्वीधीर्यस्याः ॥ कर्म
 धारयोबहुव्रीहिर्वा ॥
 साधुनिन्दितः । त्रि० प्रणाय्ये । सा-
 धुभिर्निन्दिते । साध्वसम्मतइतिया-
 वत् ॥
 साधुपुण्यम् । न० प्रपौण्डरीके । स्थ-
 लपद्मे ॥ साधुवतत्पुण्यञ्च ॥ उत्त-
 मप्रसूने ॥
 साधुभावः । पुं० असाधुत्वशङ्कायां
 साधुत्वे ॥
 साधुवादः । पुं० सतामनुमोदने ॥
 साधुवादीपर्वहितइतियथा ॥ सा

साधूतम्

धिरुत्तरे ॥
 साधुवाहः । पुं० विनीताश्वे ॥ सा-
 धुवासीवाहश्च ॥
 साधुवाही । पुं० विनीताश्वे । सुशि-
 क्षितेतुरगे । साधुवहनशीलः ।
 बह्वः । सुपीतिणिनिः ॥ त्रि० शी-
 भनाश्वयुक्ते ॥
 साधुवृक्षः । पुं० कदम्बद्रुमे ॥ वरुण-
 वृक्षे ॥ साधुवासीवृक्षश्च ॥ मनो-
 ज्ञतरौ ॥
 साधुवृत्तः । त्रि० सुचरित्रे । साधु-
 नांमित्रसमानसुखदुःखानांसुख-
 दांश्वृत्तम् ॥
 साधुवृत्तिः । स्त्री० उत्तमजीविकाया-
 म् ॥ सद्दिवरणे ॥ सुन्दरवृत्तने ॥
 साध्वीवासीवृत्तिश्च ॥ साध्वीवृत्ति-
 र्वा ॥ त्रि० तद्वति ॥ साध्वीवृत्ति-
 र्यस्य ॥
 साधुसङ्गमः । पुं० मनोनिग्रहस्थो-
 पायविशेषे ॥ यस्तुविधितमपितत्त्वं
 नसम्यग्वुध्यते । योवाविस्मरति । त-
 धीः साधुसङ्गमएवोपायः । साध-
 बोहिपुनः पुनर्बोधयन्ति । स्मारय-
 न्ति च ॥
 साधुसमागमः । पुं० साधुसङ्गमे ॥
 यथा । त्यजदुर्जनसंसर्गं भजसाधु-
 समागमम् । कुरुपुण्यमहीरातं स्मर-
 नित्यमनित्यतामिति ॥
 साधूतम् । न० बहिंसङ्घाते ॥ प

साध्यः

एवमिष्ट्याम् ॥ आतपने ॥ इत्यज
यपालः । पाठान्तरे । साध्यतम
पि ॥

साध्यः । पुं० गणदेवताविशेषः ॥
साध्यसिद्धिः । साध० । कृत्वा
र्यत् । इतिभावेण्यत् । साऽस्त्य
स्य । अर्थः प्रादुर्भावः । साध्याद्वादेश
विख्याताः पुराणेषु पुरातनैः ।
ते यथा । मनोमन्त्रस्य प्राणश्च न यथा
नो ह्यस्तथा । नारायणो नरस्यैव हं
सस्य चित्तया विभुः ॥ प्रमुखद्वाद
शैवैते साध्याः प्रोक्ताः पुरातनैरिति
॥ विष्णुस्माद्यन्तर्गतयोगविशेषः ॥
तत्रोत्पन्नस्य फलं यथा । असाध्यसा
ध्यः किल साध्यजातः शूरोतिथी
रो विजितारिपक्षः । बुद्ध्याद्युपा
यैः परिसाधितार्थः परं कृतार्थः
सुतरां विनोतः ॥ स्मरे । कामे ॥
देवे । सुरे ॥ चि० साधनीये ॥
कच्छीपायः सुखीपायोद्विधः
साध्य उच्यते ॥ साधनार्हाभिमतं ॥
साध्यतेऽत्र । सतुपक्षः । यथा ।
प्रतिज्ञादोषनिर्मुक्तं साध्यं सत्कार
णान्वितम् । निश्चितं लोकसिद्धं पक्ष
पक्षं पक्षविदो विदुः ॥ साध्यं साध
नार्हाभिमतं पक्षं विदुः । यद्यप्यन्य
असाध्यं ज्ञाप्यम् । तद्विशिष्टधर्मी
पक्ष इति भेदः । तथाप्यत्र वाक्प्रत्या
प्यर्पादिधर्मविशेषविशिष्टस्य पक्षत

साध्यसमः

या धर्मिणीऽधमर्णं पदैरेव साध्यत्वात्
साध्यपक्षयोरभेदाभिधानमिति व्यव
हारतत्त्वम् ॥ व्याप्ये ॥ साध्यते
ऽनेति व्युत्पत्त्यापक्षे ॥ यथा । प
र्वतो वज्रिमानित्यत्र पर्वतः ॥ सा
धयितुं योग्ये ॥ यथा पर्वतो वज्रिमा
नित्यत्र वज्रिः साध्यः ॥ साध्यस्य
वस्तुनोऽभावे साधनैः किंप्रयोजनम् ॥
साध्यतावच्छेदकम् । न० अनुमिति
विधेयांशि भासमानधर्मे ॥
साध्यव्यापकत्वम् । न० साध्यसमा
नाधिकरणात्यन्ताभावाप्रतियोगि
त्वे ॥
साध्यसमः । पुं० हेत्वाभासान्तरे ॥
यथा ह्येतातमः । साध्याविशिष्टश्च
साध्यत्वात् साध्यसमः ॥ ४८ ॥
साध्येन बहून्यादिना । अविशिष्टः ।
कुत इत्यत्र च । साध्यत्वादिति ।
साधनीयत्वादित्यर्थः । यथा हि ।
साध्यासाधनीयं । तथा हेतुरपि चेतु
० साध्यसम इत्युच्यते । अतएव चा
सिद्धद्वयव्यवक्रियते । अयस्मात्
यासिद्धिस्वरूपासिद्धिर्वाप्यत्वासिद्धि
धर्मेदात् । त्रिविधः । अथ यासि
द्धिश्च । पक्षे पक्षतावच्छेदकाभावः
। यथा काष्ठममयः पर्वतो वज्रिमा
नित्यादौ । स्वरूपासिद्धिः । प
क्षे हेतुताऽवच्छेदकावच्छिन्नस्याभा
वः । यथा क्रोदाद्रव्यं धूमादित्यादौ

साध्यसम :

। व्याप्यत्वासिद्धिश्च • अव्यभिच-
रितसामानाधिकरण्याभावात् ।
नवस्वरूपासिद्धिरेवसूत्राख्यत्वप्र-
तीतिर्नीमयोर्लक्ष्यत्वमितिवाच्यम् ।
। हेतुरितिपदंष्ट्रपूरणीयम् • हे-
तुपदस्रगमकहेतोर्व्याप्तिविशिष्टपक्ष-
धर्मस्यवचकम् • व्याप्तिविशिष्टप-
क्षधर्मइत्येववापूर्यताम् । तथा-
च • तस्यकिंस्त्रिदंशसाध्यत्वेनैव
साध्यसमत्वम् । अतएवसाध्यसा-
ध्यतावच्छेदकाभावः साधनेसाध-
नतावच्छेदकाभावश्चव्याप्यत्वासि-
द्धिः । यथा • पक्षतावच्छेदकाभा-
वपक्षतावच्छेदकवहेदादेरन्यतम-
त्वेनाश्रयासिद्धित्वम् • यथाच •
पक्षहेत्वभावहेतुमहेदादेरन्यतमत्वे
नस्वरूपासिद्धित्वम् • तथासाध्य-
तावच्छेदकाभावादेरन्यतमत्वेन
व्याप्यत्वासिद्धित्वम् • चित्तयान्य-
तमत्वञ्चासिद्धिसामान्यलक्षणनी-
लधूमत्वादेरपिव्याप्यत्वासिद्धिभाव-
न्तर्भावंबदन्ति । तेषामयमाशयः ।
व्याप्तिर्हि साध्यसम्बन्धितावच्छेदक-
रूपा • गुरुधर्मश्चसाध्यसम्बन्धितान-
वच्छेदकोऽतीनीलधूमत्वादेः सा-
ध्यसम्बन्धितानवच्छेदकत्वान्नव्या-
प्तिस्वरूपत्वम् । तथाचसाध्यताव-
च्छेदकाभावादिरेव • साधनताव-
च्छेदकेव्याप्यतानवच्छेदकत्वमपि

सानन्द :

भवतिव्याप्यत्वासिद्धिरिति ४८ ।
साध्यसिद्धिमाहः । पुं • व्यवहारस्य
चतुर्थपादे । सचनिर्णयपादः ।
यथा । प्रत्यर्थिनाऽपतीलेख्यमिति •
भाषापादः प्रथमः । श्रुतीर्थस्योत्त-
रंलेख्यमित्युत्तरपादोद्वितीयः ।
ततार्थीलेखयेत्सद्यङ्गितिक्रियापाद-
स्तृतीयः । तत्सिद्धौसिद्धिमा-
प्रोतीतिसाध्यसिद्धिपादश्चतुर्थः ।
यथा । भाषात्तरक्रियासाध्यसिद्धि-
भिः क्रमवृत्तिभिः । आक्षिप्तचतु-
रंशस्तुवतुष्पादभिधीयते । इतिमि-
ताक्षरा ॥

साध्यसम् । न • भये ॥ साधून्मस्य
ति । अस • । अजितिमुकुटः
तत्र । अणः प्रसङ्गात् । तस्मात् •
साधूनामस्यसः ॥ सम्भ्रमे ॥
साध्वी । स्त्री • दुर्गायाम् ॥ मेदाया-
म् ॥ पतिव्रतायाम् ॥ तल्लक्ष्य
माह्वारीतः । आर्तात्ते सुदिताह
ष्टे प्रोषितेमलिनाक्लृणा । मृतेस्मि-
येतथापत्यौसाध्वीन्नेयापतिव्रतैति
॥ मनुरपि । पतिंशानाभिचरति
मनोवाग्देहसंयता । साभतृक्षी
कानाप्रोतिसहिः साध्वीतिचोच्य-
ते • इति ॥ वीतीगुणवचनादिति
डौष् ॥ शोभनायाम् ॥

सानन्दः । पुं • गुच्छकरश्च ॥ ध्रुव-
कप्रभेदे । यथा । अष्टादशाक्षरे

सान्तपनम्

युक्तोयशोऽर्षप्रदेध्रुवः । कहस्क
संचकीतालेसामन्दोबोरकीरसे ॥
चि० पाङ्कदयुक्ते ॥
सानन्दूरः । पुं० तीर्थविशेष ॥
सानसिः । पुं० काञ्चने । सनेति
षण्णुदाने । सानसिषण्णसौख्यादि
नाचसिप्रत्ययउपधावृद्धये ॥ चि०
सम्भजनोये ॥
सानिका । स्त्री० वायुविशेष । सना
ई० इतिलोकप्रसिद्धे ॥ वंशी-
पाद्ये ॥
सानुः । पुं० न० स्त्री । प्रस्थे । पर्व
तस्यसमभूभागे ॥ वने ॥ बाह्या
याम् ॥ मार्गे ॥ अग्रे ॥ कीर्वादे
॥ सनेति । षण्णु० । दूषनिजनौ
तिज्जुण् ॥ अर्के ॥ पल्लवे ॥
सानुक्रोशः । चि० सदये ॥
सानुजः । पुं० तुम्बुरुहजे । तीक्ष्ण
पत्रे ॥ न० प्रपौण्डरीके ॥ चि० अ
नुजिनसद्वर्त्तमाने ॥ सानुजरा
ममीडे ॥
सानुवन्धः । चि० सपरिवारे ॥ अवि
च्छिन्ने । सानुसूते ॥
सानुमान् । पुं० पर्वते ॥ सानवीवि
द्यतेऽस्य । मतुप् ॥
सानियिका । स्त्री० सानेय्याम् ॥
सानेवी । स्त्री० वंश्याम् ॥ इ० श०
र० स्त्री० ॥
सान्तपनम् । न० कृच्छ्रसान्तपनाभिधि

सान्दृष्टिकम्

व्रतविशेष ॥ यथा । गोमूत्रं गोमयं
धीरदधिसपिः कुशोदकम् । ए
करात्रोपवासस्य कृच्छ्रं सान्तपनं स्मृ-
तम् ॥ गोमूत्रादिषड्द्रव्याख्ये कौ
कृत्यैकस्मिन्नहर्निभजयेत् नान्यत्
किञ्चिदद्यात् । अपरादनेचोपवास
इत्येतत् सान्तपनं कृच्छ्रं स्मृतमित्य
र्थः ॥ सन्तपति । तप० । ल्युट् ।
तस्येदङ्कर्म । अण् ॥
सान्तरः । चि० त्रिरले ॥ अन्तरेणस
हितः ॥
सान्त्वम् । न० अत्यर्थमधुरेवाक्ये ।
कर्ममनः प्रीतिजनके ॥ साम
नि । प्रियशार्दार्थप्रदानसम्बन्धादि
भिः क्रीडोपशमने । द्रव्यंदास्या
मितुभ्यंमाभौषीरित्यादिसमाधा-
नाक्तौ ॥ सान्त्वयति । षान्त्वसामप्र
थीगे । चुरादिरदन्तः । एरच् ॥ घञ्
वा ॥ दाक्षिण्ये ॥
सान्त्वनम् । न० प्रणये ॥ सामोपाये ॥
षान्त्व० । ल्युट् ॥
सान्त्वना । स्त्री० प्रणये ॥ प्रणयः सा
स्वमाननेतिकीषान्तरम् ॥ सामनि
सान्त्वनावादः । पुं० प्रियवचने ॥
सान्दोपनिः । पुं० मुनिविशेष ॥ अ
स्त्रादिविद्याभिज्ञे ॥ अवन्तिपुरवासि
निकाश्वेरामकृष्णयोगुरौ । सन्दो
पनस्यापत्यम् । अतइज् ॥
सान्दृष्टिकम् । पुं० व्यापारानन्तरं

सान्निपातिक :

आयमानि • सद्यः फले । सन्दृष्टौ प्र
त्यक्षे भवम् । अध्यात्मादित्वाद्वाङ्
॥ समानदृष्टिविषये ॥

सान्द्रम् । न० बने ॥ चि० घने । नि
विडे ॥ सृष्टौ । सह० अन्यते । अ
दिवन्धने । बाहुलकाद्रक् ॥

सान्द्रपुष्पः । पुं० विभीतकवृक्षे ।
सान्द्रस्निग्धः । चि० घनस्निग्धे ।
मेदुरे ॥

सान्धिकः । पुं० शौण्डिके ॥ चि०
सन्धिकर्त्तरि ॥

सान्धिवेलम् । न० संधिवेलायाम् भ
वे ॥ सन्धिवेलाद्युत्तुनक्षत्रेभ्योऽण् ॥

सान्ध्यः । पुं० स्वप्ने ॥ सन्धिभवे । स
न्ध्यायाम्भवः । सन्धिवेलादित्वा
दण् ॥

सान्ध्यकुसुमा । स्त्री० त्रिसन्धिपुष्पवृ
क्षे ॥

सान्नह्निकः । चि० योधानां रणसन्ना
हप्रवर्त्तके ॥ सन्नहनं प्रयोजनमस्य ।
तदस्य प्रयोजनमिति ठक् ॥

सान्नाय्यम् । न० हेतव्यद्रव्ये । इयि
षिसम्यङ् नोयते हेतुमायं मन्मिप्रति
। षीञ् । पाय्यसान्नाय्येति ण्यदा
यादेशः समोदौर्घं च निपात्यते ॥

सान्निध्यम् । न० नैक्ये ॥ निकटे ॥
सन्निधिरिव । चतुर्गुण्यादित्वात्
स्वार्थेऽप्यञ् ॥

सान्निपातिकः । चि० सन्निपातजरो

साभाव्यापत्तिः

गी । सन्निपातस्य समनङ्कोपनं वा
। सन्निपाताच्चेति ठञ् ॥

साव्यासिकः । पुं० भिक्षौ । पाराश
रिणि ॥

सान्वयः । चि० सम्बन्धिनि ॥ कुलस
हिते ॥ पुत्रपौत्रादिसहिते । यथा
। योनधौल्यद्विजीवेदमन्यवकुसुमीत्र
मम् । सजीववृक्षशूद्रत्वमाशुनक्ष
तिसान्वयः ॥

सापन्नः । पुं० सपत्नीतनये । सपत्न्या
अपत्यम् । शिवादिभ्यो ण् । तत्र स
पत्नेति पाठेपिलिङ्गविशिष्टपरिभाष
या । सपत्नीशब्दादपि सामान्यचि
न्तया • टकं वाधित्वेऽणिति बोध्यम्
॥ वैरिणस्तनये ॥ तस्यापत्यमित्यण्
• शिवादित्वाद्वा ॥

सापत्नेयः । चि० सपत्न्यास्तनये ॥
सपत्न्या अपत्यम् ॥ स्त्रीभ्यो टक् ॥

सापत्नेयी । स्त्री० सपत्न्यादुद्दितरि ॥

सापवपा । स्त्री० लज्जायाम् ॥

सापराधः । चि० कृतापराधे ॥

सापिण्डः । पुं० सपिण्डे ॥ प्रपञ्चा
दिभ्यश्चेति स्वार्थेऽण् ॥

सापिण्डाम् । न० सपिण्डतायाम् ॥

साप्तपदीनम् । सख्ये । मित्रत्वे ॥

साप्तभिः । पदैरवाप्यते । साप्तप
दीनं सख्यमिति साधु ॥

साफल्यम् । न० सफलतायाम् ॥

साभाव्यापत्तिः । स्त्री० साम्यप्राप्तौ ॥

साम

सामकः । पुं० तर्कुशाय ॥ सा
 माभिच्चे ॥ सामबधीते० वेदवा ।
 क्रमादिभ्योवुन् । न० मूलकृष्णे ॥
 सामगः । चि० ब्राह्मणविशेषे । का
 न्दोगे ॥ सामगायति । गैशब्दे ।
 गापोष्टगितिटक् । टोऽङ्गोऽर्थः ।
 तैनस्त्रियांसामगी ॥
 सामगभः । पुं० विष्णौ ॥
 सामग्री । स्त्री० कारणसमूहे । यथा ।
 सामग्रीचैत्रफलबिरहोव्याप्तिरेवेति
 तत्त्वमूढ० पदाङ्कदूतः ॥ द्रव्ये ॥
 सामग्राम् । न० समुदायत्वे ॥
 सामजः । पुं० गजे ॥ कुञ्जरे ॥
 चि० सामोत्ये । सामार्थे ॥
 सामञ्जसम् । न० औचित्ये । यु
 क्तियुक्ते ॥
 साम । न० सहस्रशाखिपितृदेवताकेवे
 दविशेषे ॥ गीतिविशिष्टायामृचि ॥
 कच्यधूठं सामोच्यते ॥ वाक्यवि
 शेषस्यायांगौतौ ॥ सामपदन्तुगी
 तिमाचक्षौ बाभिधायकमित्यन्यत् ।
 चतुर्णांविदानांमध्येमानमाधुर्येणा
 तिरमणीयत्वादिष्णोर्विभूतिः सा
 मेत्युच्यते । राज्ञांशत्रुवशीकरणा
 योपायविशेषे । सान्त्वे । प्रियवादा
 यूप्रदानसम्बन्धादिभिः शत्रोः
 क्रोधोपशमने ॥ यथा । परस्पररोप
 काराणांदशंनंगुणकीर्तनम् । स
 म्बन्धस्यसमाख्यानमायत्त्याः सम्प्र

सामयानि :

काशनम् ॥ वाचापिशलयासाधुतवा
 हमित्तिचापणम् । इतिसामविधा
 नच्चेः । सामपञ्चविधं स्मृतम् ॥
 स्यतिपापं० रोषं वाऽनेनवा । विच
 क्तकर्मणि । सातिभ्यामनिन्म
 निणावितिमनिन् ॥ सामनम् ।
 सामसान्वप्रयोगे । बाहुलकात्-
 कनिन्वा ॥ वि० शोभने । अनव-
 द्ये ॥
 सामनः । पुं० सामवति ॥ सामा
 स्यास्ति । पामादित्वान्नः ॥
 सामनौ । स्त्री० पशुवन्धनरक्षौ ॥
 सामन्तः । पुं० प्रतिवासिनि । सं
 लानोन्तएकदेशोऽस्य । प्रादिभ्योधा
 तुजस्येति समासः । समन्तायाः
 स्वदेशाव्यवहितभूमेरयम् । तस्येद
 मित्यण् ॥ माण्डलिके ॥ चतु
 र्दरिके ॥ वि० सहाये ॥
 सामन्यः । पुं० सामविदि ॥ साम
 सुसाधुः० प्रवीणो० योग्योवा । त
 वसाधुरितियत् । येचाभावकर्म
 णोरितिप्रकृतिभावः ॥
 सामयिकः । वि० समयोचिते । स
 मयेकार्यकर्तारि ॥ समयः प्राप्नो
 स्य । समयस्तदस्यप्राप्तमितिठञ् ॥
 विनयादित्वात्स्वार्थेठग्व्वा । सम
 योत्ये ॥
 सामयानिः । पुं० वस्त्राणि । द्रुहि
 णे ॥ कुञ्जरे । गजे । वि० सा

सामानाधिकरण्याम्,

सीत्ये ॥

सामरस्यम् । न० ऐकरस्ये ॥

सामर्थ्यम् । न० योग्यतायाम् ॥ श

क्तौ ॥ विशेष्यविशेषणभावावगाह्य

पस्थितिजनकत्वरूपे । एकार्थीभावे

॥ परस्पराकाङ्क्षाकारुपायां व्यपेक्षा
याम् ॥

सामर्थः । चि० सरोधि ॥

सामवायिकः । पुं० समाल्ये । स

न्विष्टि ॥ चि० समवायसम्बन्धि

नि ॥ समवायेत्ये ॥ सामूहिके

॥ समवायंसमवेति । समवाया

नसमवेतीति ठक् । इह समवपुर्वा

योर्थः प्रविष्टो कदेनैव भवनम् ।

तत्र गुणभूतं पविशं प्रति० प्रकृत्यर्थ

स्य कर्मता बोध्या । विशेष्यानुरो

धिनतु० । के सप्तमी प्रायेण प्रयुज्य

ते । कुरुक्षेत्रे समवेता इति यथा ॥

सामवित् पुं० उद्गातरि ॥ सामा

निवेष्टि । विद्० । क्षिप् ॥

सामवेदः । पुं० कृजाधिपे वेदवि

शेषे ॥

सामाजिकः । पुं० सभासदि । स

भास्तारे ॥ समाजंसमवेति । स

मवायान्समवेतीति ठक् ॥ समा

जं रक्षति वा । रक्षतीति ठक् ॥

सामाधिपतिः । पुं० भौमयज्ञे ॥

सामानाधिकरण्याम् । न० पश्योः

सम्बन्धविशेषे । पदयोरैकार्थनिष्ठ

सामान्यः

त्वे ॥ सचसम्बन्धो भिन्नप्रवृत्तिनि

मित्तानां शब्दानामेकस्मिन्नर्थे तात्प

र्यसम्बन्धः । यथा सीयं देवदत्त इति

वाक्ये तत्कालविशिष्टदेवदत्तवाच-

कस्य शब्दस्य० एतत्कालविशिष्टदे

वदत्तवाचकायं शब्दस्य च० एकस्मि

न्पिण्डे तात्पर्यसम्बन्धः ॥ यथा

क्षमाचार्यैः । एतद्वृत्तिरर्थे शब्दानां

भिन्नवृत्तिहेतुनाम् । सामानाधि

करण्यम् भवतो ल्ये वदन्ति लाक्षणि

का इति ॥ एकविभक्त्यन्तानां पदानां

विशेषणविशेष्यभावेनैकार्थनिष्ठत्वे ।

तच्च मुख्यगौणभेदेन द्विविधं यथा ।

सामानाधिकरण्योक्तिर्वस्त्वैक्ये मुख्य

तां व्रजेत् । खल्विद्रमुत्पलं नीलमि

त्यादौ तद्विज्ञात् ॥ अन्यस्यान्य

च सम्पत्त्यात्सिंहस्य पुरुषे यथा ।

सामानाधिकरण्यस्य गौणसिंहः पु

मानिति ॥ समानमधिकरणं यथा

स्तयोर्भाषः ॥ एकाग्रवत्त्वे ॥ च

न्यदुच्छृङ्खलं सत्त्वमन्यच्छास्त्रनिष्ठमि

तम् । सामानाधिकरण्यं हिते जति

मिरयोः कुतः ॥

सामान्यः पुं० पञ्चमेवर्त्ते । वचंस

हरे । यथोक्तं महाविर्वाचं । च

त्वारः कथितावर्णावाश्रमा अपि सु

व्रते । आचाराद्यापि वर्णानामाश्र

माणां पृथक्पृथक् । कृतादौ कलि

कासितुवर्णाः पञ्चप्रकीर्तिताः ।

सामान्यम्

ब्राह्मणः चरित्रोद्देश्यः शूद्रः
सामान्यएवचेति ॥
सामान्यम् । न. जाती ॥ तद्विविध
म् । यथा । सामान्यद्विविधम् प्री
क्तम् परस्वापरमेव च । द्रव्यादिचि
कवृत्तिस्तु सत्ता परतयोच्यते । पर
भिन्नाचयाजातिः सैवापरतयोच्य
ते । व्यापकत्वात्परापि स्याद्द्रव्याप्य
त्वादपरापि च । द्रव्यत्वादिकजा
तिस्तु परापरतयोच्यते । इति भाषा
परिच्छेदः ॥ तल्लक्षणं यथा । नि
त्यत्वे सत्यमेकसमवेतत्वमिति । अ
नेकसमवेतत्वं संयोगादीनामप्य-
स्ति । अतः सत्यन्तम् । नित्यत्वे
सतिसमवेतत्वं गगनपरिमाणादी
नामप्यस्ति । अत उक्तमनेकेति ।
नित्यत्वे सत्यमेकवृत्तिसामान्यमु
पेक्ष्य समवेतत्वमुक्तम् । एकव्यक्त
वृत्तिस्तु न जातिः । यत उक्तम् । व्य
क्तेरभेदस्तुल्यत्वं सङ्करोऽथानवस्थि
तिः । रूपज्ञानिरसम्बन्धो जातिवा
धकसङ्गः ॥ एकव्यक्तकत्वा
दाकाशत्वं न जातिः । तुल्यवृत्ति
कत्वाद्घटत्वं कलसत्वं न जाति इय
म् । सङ्कोचत्वाद्भूतत्वं मूर्तत्वं न
जातिः । अनवस्थाभयात् सामान्य
त्वं न जातिः । विशेषलक्षणावृत्त
स्वभावस्वरूपज्ञानिः स्यादतीति शि
ष्यत्वं न जातिः । समवायसम्बन्धा

सामान्याम्

भावात्समवायानजातिः । द्रव्या
दिचिकवृत्तिरिति । परत्वमधिक
देशवृत्तित्वम् । अपरत्वमल्पदेश
वृत्तित्वम् । सकलजात्यपेक्षया
ऽधिकदेशवृत्तित्वात्सत्तायाः पर
त्वम् । एतद्विधनाय द्रव्यादीति ।
तदपेक्षया चान्यासां जातीनामपर
त्वम् । परभिन्नासत्ताभिन्ना । व्या
पकत्वात्परापि स्याद्द्रव्यप्यत्वादप-
रापि च । पृथिवीत्वादपेक्षया व्या
पकत्वात् । अधिकदेशवृत्तित्वा
त् । द्रव्यस्य परत्वम् । सत्तायाः
ऽल्पदेशवृत्तित्वात् । द्रव्यस्य ।
अपरत्वस्य । तथा च धर्म इयस
माविशदुभयमविरुद्धम् । इति मुक्ता
वली ॥ नित्यमेकमनेकानुगतं सा
मान्यम् । तच्च द्रव्यगुणकर्मवर्ती-
ति । तर्कसङ्ग्रहः ॥ सामान्यगुण
साम्ये न यत्र बह्वन्तरैकतेतिलक्ष
लाक्षतकाव्यालङ्कारविशिषे ॥ य
थावा । प्रस्तुतकृद् येन गुणसाम्य
विवक्षया । ऐकात्म्यं व्यतीतीयात्
तत्सामान्यमिति स्मृतम् । अतादृ
शमपि तादृशतया विवक्षितुं यदप्रस्तु
तार्थेन सम्पृक्तमपरित्यज्य निजगुणमे
व तदेकात्मतयानिवध्यते । तत्समा
नगुणनिबन्धनात् सामान्यम् । उ
दाहरणम् । मलयज रसविलिप्ततन
वेन बहारलताविभूषिताः सितत

सामानाच्छलम्

रदन्तपञ्चतर्कचरुचौरुचिरामलां
शुकाः । शशभृत्तिततधाम्निधव-
लयतिधरामविभाव्यताङ्गताः प्रि-
यवसतिप्रयान्तिमुदमेवनिरस्तभि-
येऽभिसारिकाः ॥ अत्रप्रस्तुततद-
न्ययोरन्यूनानतिरिक्ततयानिवद्धं
धवलत्वमेकात्मताहेतुः । अतएव
पृथग्भावेनानयोरुपलक्षणम् ॥
यथावा । वैवस्वचातुल्यरुचां वधु-
नां कर्णायतो गगडतलागतानि । भृ-
ङ्गाः सहेलं यदिनापतिष्यन् क्रीवेद-
शिष्यत्रयचम्पकानि ॥ अत्रनिमित्ता-
न्तरङ्गनितापिनानास्त्वप्रतीतिः प्रथ-
मप्रतिपन्नं सरोदं न व्युद्मितुमुत्सहते
प्रतीतत्वात्तस्यप्रतीतेश्चबाधायोगात्
सामानाच्छलम् । वि० साधारणे । अवि-
शिष्टे । तुल्यतायाम् ॥ अनेकसम्य-
न्येकवस्तुनि ॥ उत्सर्गे ॥
सामानाच्छलम् । न० क्लृप्तप्रभेदे ॥
सम्भवतेऽर्थस्यातिसामानायोगाद्
सम्भूतार्थकल्पनासामानाच्छलम्
॥ ५३ ॥ सामानाविशिष्टसम्भवद-
र्थमिप्रायेणीकस्य ॥ अतिसामाना-
योगादसम्भवदर्थकत्तुकल्पनया ॥ दू-
षणाभिधानं सामानाच्छलम् । य-
था ब्राह्मणोयं विद्याचरणसम्पन्नइ-
त्युक्ते ॥ ब्राह्मणत्वेन विद्याचरणसम्प-
दं साधयतीति कल्पयित्वा ॥ परा-
वदतिकुतो ब्राह्मणतत्वेन ॥ विद्या

सामासिकः ।

चरणसम्पत् ॥ बाल्येव्यभिचारा-
त् ॥ ५३ ॥
सामान्यतोद्वहम् । न० घटदृष्टलक्ष-
णसामीन्यविषयैवीतऽनुमाने ॥
सामान्यलक्षणा । स्त्री० अलौकिक-
क्षिप्यविशिष्टे । सत्तु० अथप्र-
ज्ञापकसामान्यज्ञानम् । यथा
एक घटदर्शने सकलघटज्ञानं भव-
तिर्देहघटत्वाद्विज्ञानम् । तत्
प्रमाणं यथा । अलौकिकः सन्नि-
कर्षस्त्रिविधः परिकीर्तितः ।
सामान्यलक्षणाज्ञानलक्षणायोगज-
स्तथा ॥ आसत्तिराश्रयाणामनुमा-
मान्यज्ञानमिष्यते । तदिन्द्रियज-
तद्वर्मबोधसामयपेक्षते ॥ इति
भा० ॥
सामान्यविधिः । पुं० अनारभ्यवि-
धौ ॥ यथा । नहिंयात्सर्वाभू-
तानीति ॥
सामान्यशासनम् । न० सामान्या-
धिकारे ॥ राजलेख्यविशिष्टे ॥
सामान्या । स्त्री० नायिकभेदे या-
चान्तरे ॥ कथितं तथिदासरक्षे-
ष्वभिमतफलदाभवेच्च सामान्या ॥
सामानाभिनयः । पुं० बागङ्गसङ्ग-
जोभिनये ॥ यथा । सामाना-
भिनयेनामर्च्यो बागङ्गसङ्गजः इ-
ति ॥
सामासिकः । पुं० साङ्ख्येपिके ॥

सामुद्रम् ।

समाससमूहः ॥

सामि । अ० अर्धः ॥ निन्दायाम् ॥
सामयति । धामसान्त्वप्रयोगे ।
अचरः ॥

सामिधेनी । स्त्री० धाय्यायाम् । अ
ग्निज्वालनार्थमृचि । शृङ्गमामि
धेनीधाय्याचयास्यादग्निप्रमिस्रने
॥ समिधामाधानी । समिधाम
धानेपेय्यण । पित्वांन्डीष् । य
स्यहलङ्गितिलोपः ॥ समिधः ॥
सामिधेनाः । प० मन्त्रविशेषः ॥
समिधामाधानः । समिधामाधा
नेपेय्यण ॥

सामीची । स्त्री० बन्धनायाम् ।
सामीप्यम् । न० सान्निध्ये । देश
कालाभ्यांक्रतायाम् प्रत्यासत्तौ ।
अव्यवहितत्वे ॥ समीपमेव । चतु
र्वर्णादित्वात् । प्यञ् ।

सामुद्रम् । न० देहलक्षणे ॥ लक्षणवि
शेषः । कडके । बशिरि ॥ अथगुणा
यथा । सामुद्रं धुरं पाके सति क्तं म
धुरं गुरु । नात्युष्णं दीपनं भेदिसत्ता
रमर्षिदाहिव ॥ श्लेष्मलं वातनुत्तिक
मरुत्तं नातिशीतलम् ॥ समुद्रोदके
सामुद्रमुदकं चारं सर्वदोषप्रकोपण
म् ॥ समुद्रफेने ॥ धाराजलप्रभेदे
॥ तत्सु सत्तारलक्षणं शुक्रदृष्टिबला
पहम् । विसृष्टदेपलं तीक्ष्णं सधं
कर्मसुगर्हितम् ॥ सामुद्रन्वाग्नि

साम्पराधिकम्

नेमासिगुणैर्गाङ्गवदादिश्रेत् । य
तैः ऽगस्त्यस्य दिव्यर्षे रुद्रयत् सकलं
जलम् । निर्मलं निर्विषं स्वादुशु
क्रणं स्याददोषलम् ॥ तत् सामुद्रं
जलम् । अहव । फुत्कारविषया
तेन नागानां व्योमचारिणाम् । वर्षा
सुमविषं तीर्थं दिव्यमप्याग्निद्वन्द्वने
ति ॥ त्रि० समुद्रोत्पन्नवस्तुनि । स
मुद्रे भवम् । लक्षभवइत्यण् ॥

सामुद्रकम् । न० समुद्रलक्षणे ॥ स
मुद्रोक्तस्त्रीपुंलक्षणयस्ये । तीर्थवि
शेषः । त्रि० । स्त्रीपुंसयोश्चिह्न
वेत्तरि ॥

सामुद्रिकः । त्रि० स्त्रीपुंसयोश्चिह्न
ज्ञे ॥ वेत्तास्त्रीपुंसयोश्चिह्नं सामुद्रि
कउदाहृतइति हारावली ॥ समुद्र
सम्बन्धिनि ॥ समुद्रचारिणि ॥

सामूहिकः । त्रि० सामवाधिके । स
मूहं समर्थेति । समवायान् समवे
तीति ठक् ॥

साम्परायः । प० परलीके ॥ परदि
कसाधने । साम्परायः परलीकः
० तत्पाप्मप्रयोजने गालीयेनाध
नविशेदे ॥

साम्पराधिकम् । न० युद्धे । समीके
। समरे । त्रि० पारलीकिके ॥ य
था । प्रमुः प्रथमकल्पस्येति लुक्
त्येनोत्तते । न साम्पराधिकं तस्य
दुर्गतं विद्यते फलम् ॥ पारलीकि

साम्मुख्यम्

केसाधने ॥ सम्परायणम् । अथग
तौहगतीवा । घञ् । ततोविनया
दिखात्स्वार्थेठक् ॥ सम्परायाय
प्रभवति । सन्तापादित्वाट्ठञ् ॥
सम्परायार्हे । सम्परायमहंति ।
तदहंतीतिठक् ॥

साम्प्रतम् । अ० अधुनार्थे । इदानी
म् ॥ उचितार्थे सम्प्रतनम् ।
तनुविस्तारं ङम् । पृषोदरादि
त्वात्स्ममेदोर्घ ॥ यद्वा । सम्० प्र
ति० एतयोः समाहारद्वन्द्वः ।
तस्मात्० प्रज्ञाद्यण् । गणेषाठा
न्मात्तत्त्वम् ॥

साम्प्रतिकम् । न० समे ॥ न्याय्ये ॥
सम्प्रतिशब्दादिनयादिखात्स्वार्थे
ठक् ॥

साम्बम् । न० उपपुराणविशेषे ॥

साम्बरम् । न० गङ्गाक्षणे ॥

साम्बरी । स्त्री० मायायाम् ॥ शाम्ब
रीसाम्बरीमाया० मायाकृद्भिन्नकेन
टि० इ० शब्दरत्नावली ॥

साम्भवी । स्त्री० रक्तखेध्रे ॥

साम्मातुरः । पुं० भाद्रमातुरे ॥ स
तीतनये ॥ सम्मातुरपद्यम् । मा
तुवत्सङ्ख्यासम्भद्रपूर्वायाः ॥

साम्मुख्यम् । न० सायाङ्गव्यापिन्या
क्रियौ । साम्मुख्यनामसायाङ्ग
व्यापिनीदृश्यतेयदोतिस्क्रान्दीकः ।
॥ सम्मुख्ये ॥

सायकः

साम्यम् । न० तुल्यत्वे । समतावा
म् । चाण्डालान्स्त्रियोगत्वाभ्
क्ताचप्रतिगृह्यन् । पतञ्जलान्तो
विप्रोक्षानात्साम्यमुक्कृतम् । नि
र्विशेषे । सर्वभूतेषु विषमसमेष्व
पिषत्मानस्यब्रह्मणः समभावे ॥
समाङ्गवेद्यञ् ॥

साम्राज्यम् । न० सार्वभौमेपदे । द
शलक्षधिपत्ये ॥ यथा । रुष्या
धिपत्यंराज्यंत्वात् । साम्राज्यंदशल
क्षके । शतलक्षेभिरैशानिमहासा
म्राज्यमुच्यतइतिवरदात्मनेद्विती
यः पटलः ॥ साम्राज्यभाषः ।
ध्यञ् ॥

साम्राजिकहंसम् । न० जवादिनाम
निगम्यद्रव्ये । गम्याव्यं ॥ इ०
रा० नि० मृष्टः ॥

साम्राणिकम् । न० महापारिवर्ते ।

सायंसम्या । स्त्री० पितृप्रस्थाम् ॥

सायङ्गालोपास्यदेवतायाम् ॥

सायम् । अ० निशामुखि । दिनान्ते ॥

सानम् । षा० ङम् । युगागमः ॥

सायः । पुं० चाण्डे । घरे । वा
खे ॥ दिनान्ते । विक्काणि ॥ स्य
ति० समापवतिदिनम् । षा०
श्यादाधेतिवः ॥ घञ् वा । चातो
युक् ॥

सायकः । पुं० घरे । खड्गे ॥ स्य
ति । षा० । यषुल् । युक् ॥

सारः ।

सायकपुङ्खा । स्त्री० शरपुङ्खायाम् ॥
 सायङ्काक्षः । पुं० सायाङ्गे ॥
 सायम् । अ० निशामुखे । दिनान्ते ॥
 सानम् । धा० । यम् । युगा
 गमः ॥

सायम्प्रातिकः । त्रि० सायम्प्रातर्भ
 धि ॥ कालादृज् ॥

सायक्तनः । त्रि० सायङ्कालसम्बन्धि
 नि ॥

सायाङ्गः । पुं० विकालके । दिना
 न्ते । पञ्चधाविभक्तस्याङ्गः पञ्चमे
 भ०गे । यथा । सायाह्नुस्त्रिमुहूर्त्तं
 स्याच्छ्रावतवनकारयेत् । राक्षसी
 नामसावेलागर्हितासर्वकर्मसु ॥
 अह्नुः सायम् । सङ्ख्याविसाधि
 तिज्ञापकात्समासः । सायमेह
 मलोपद्वितीभाष्याद्वासाधुः ॥

सायिका । स्त्री० क्रमस्थितौ ।

सायुज्यम् । न० सयुग्भावे । एकदे
 'हदेहित्वेऐक्ये ॥ सयुज्जभाषः ।

ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥

सायोत्सवः । पुं० विकाले ।

सारः । पुं० बलि ॥ स्थिराग्नि ॥ यथा
 । विद्यान्यनेकशान्ताणिचात्पायुर्वि
 ष्णुकेऽयः । तस्मात्सारं विजानी
 यात्क्षीरहंसद्वयान्धसः ॥ मज्जा
 नि । मज्जायाम् ॥ बज्रद्वारे ।
 रोने । इतिधरणी ॥ दाडिमे ॥
 बाथी ॥ पाशके ॥ नवनीते ॥ इ

सारगन्धः ।

ध्यये । काव्यास्तङ्कारविशिष्टे ॥

यथा । उत्तरेत्तरमुत्कर्षाभवेत्सा

रः परावधिः ॥ पर । पर्यन्तभा

गोऽवधिर्गोस्थधाराधिरोहितयातये

वोत्कर्षस्थविश्रान्तेः । उदाहरण

म् । राज्ये सारं वसुधा । वसुधाया

म् पुरम् । पुरे सौधम् । सौधतल्पं

तल्पे वराहनाऽनङ्गसर्वस्वम् । न०

जले । धने ॥ न्याय्ये । नवनीते ॥

विपिने । लोहसारे । यथा । अ

माभृच्छिखरः कारागृहान्यस्ते नले

पिते । लोहस्य यत्र सूक्ष्माणितत्सा

रमभिधीयते ॥ लोहं साराह्वयं ह

न्याद्गृहणीमतिसारकम् । अर्द्धसर्वा

ङ्गजं वातशूलसुपरिणामकम् ॥

कृद्भिश्चपीनसंपित्तं श्वासमाशुष्यपी

हतिः । त्रि० वरे । श्रेष्ठे ॥ यथा ।

असारे खलु सारं सारमेतच्चतुष्टय

म् । काश्यां वासः । सतां सङ्गो

गङ्गाश्वः शिवपूजनम् ॥ दृढे ॥

विरन्तिष्ठन्सरतिकालान्तरम् । स०

। सृस्थिरे । इतिघञ् ॥ सारः श

बलपीतयोरिति विश्वः ॥

सारकः । पुं० तरलप्रवृत्तिहेतौ । ज

यपाले । त्रि० विरेचके ॥ सरति

। स० । गवुल् ॥

सारखदिरः । पुं० दुष्खदिरि । पञ्च

तरौ ॥

सारगन्धः । पुं० चन्दने ॥

सारङ्ग :

सारयाही । नि० सारयहणकर्त्तरि ॥
सारधम् । न० मधुनि ॥ सरघाभिः
कृतम् । सञ्ज्ञयामित्यण् ॥

सारङ्गः । पुं० एवम् । हरिणे ॥ चा
तकी । मतङ्गजे ॥ सिंहगन्तरे ॥
चक्षुरीकी । कवे । राजहंसे । चि
चमूगे । बाद्यभेदे । अशुके । चि
चवर्णे । मानावर्णे । मयूरे । का
मदेवे । धनुषि । कीशे । स्वर्णे ॥
आभर्णे ॥ ०च्चे । शङ्खे । चन्द
ने । कर्पूरे । पुष्पे । कोकिले ॥
मेघे । भूमौ । राज्ञी । दीप्ती ।
सिंहे ॥ न० सारङ्गैश्चमांसे ॥ य
था । सारङ्गजाङ्गलस्रग्ध्रमधुरं ख
पुत्रय्यदमितिराजनिर्घण्टः ॥ वर्णं
वृत्तान्तरे । कर्णध्वजं जाङ्गलं चाम
रदेहि चङ्गसतालं सदमं प्रवीधि
हि । सर्पाधिराजाधिराजस्तद्वृत्त
मूरीकरोतीहसारङ्गमेतद्भिः ॥ यथा
। अद्यापिनैवात्यनोनं कृतं कर्म
यातं जनुः कापिलभ्यनवैश्वर्यम् ॥
किन्दारदेहात्मजस्त्वर्षहृन्देन धेतो
रतिविन्दसे चैन्मुकुन्देन ॥ नि०
चित्रवर्णवति । शबले । भगवद्भक्ते
॥ यथा । श्रियोनिवासोयम्भोरः ।
पानपात्रं मुखदशाम् । वाह्वीसि
कपालानां । सारङ्गानां पदास्त्रज
मिति ॥ सरति । सृ० । सृष्टजोर्बृ
हिस्येच्छङ्गम् ॥ सारङ्गकृतम् ॥

सारङ्गः

गम्बू० । खच् । सारमङ्गयच्छ ।
शकम्बादिः । सङ्गारङ्गे च वा । सा
रङ्गावतिवा । गीशब्दे । गापि
ष्टक् ॥

सारङ्गकः । पुं० हरिणिके ॥ सा
रङ्गान् हन्ति । पश्चिमस्य मृगान् ह
न्तीति ठक् ॥

सारङ्गिका । स्त्री० वर्णवृत्तान्तरे ।
द्विजवरकर्णैर्भगवत्विचित्रयस्याच
रणम् । जगद्भिरामं हितयाभव
ति हि सारङ्गिकया ॥ यथा । प्रच
मतराधारमणं नमन्तुषवाधाशमनम्
। अनुमदापाहरणं यदुकुलचूडा
भरणम् ॥

सारङ्गो । स्त्री० वर्णवृत्तान्तरे । यस्या
मादौ कृत्व कर्णैर्दन्त्याहारं ताटङ्
म् । विद्यमानालापदं दद्यादन्तेहा
रं यद्वृत्तम् । नागाधौ जनेनात्तं तस्या
रङ्गीत्याख्यातं सङ्गितच्छ्रुत्वा रीमाश्च
न्ति प्रायः सर्वेषां गात्राणि ॥ यथा
। हृन्दारण्यं गीधुक्पर्णं गीपायनं
गीवृन्दं । वलैः साकं बालक्रीडा
शीलं वृन्दं गीविन्दम् । आभीरीषा
मौपन्यस्य व्याजाहासः कर्षन्तश्चे
लीकुञ्जसन्मञ्जुषीराधादृष्ट्वा हृष्यन्
म् ॥ शबलायाम् ॥ अन्यतोऽङ्गी
प्रतिष्ठैष ॥

सारङ्गम् । न० नवनीतिः ॥

सारङ्गः । पुं० अतीसाररीणि ॥ रा

सारभूत

वषमन्त्रिणि । दशकम्बरदूते ॥
 आसातकी । भद्रवलायाम् ॥ न०
 गन्धमेदे ॥ मलनिर्गमने ॥
 सारणिः । स्त्री० क्षुद्रनयाम् ॥ प्र
 सारण्याम् ॥
 सारिणो । स्त्री० प्रसारण्याम् ॥ सु
 स्वनयाम् ॥
 सारण्डः । पुं० सर्पाण्डे ॥
 सारतः । पुं० मुनी ॥ वि० अर्त
 नसहवर्त्तमाने ॥
 सारतरुः । पुं० काशलोष्ठे ॥ इ०
 ध० क्षयः ॥
 सारतः । अ० वलतद्व्यर्थे ॥ प
 क्षम्यस्तसिल ॥
 सारथिः । पुं० सूते । नियन्त्रि ॥
 अलक्षयं यथा । निमित्तगङ्गुन
 ज्ञानोद्देशिगन्धविहरदः । इयायु
 वेदतत्त्वज्ञोभूरिभागविशेषित् ॥
 स्वात्मभक्तोमहोत्सहः सर्वपाप
 प्रियवदः शूर्यकृतविद्यससारथ्य
 परिकीर्तित इति ॥ सरथ्यश्चान् ।
 अ० । अन्तर्भाविव्यर्थः । सत्तेर्य
 क्षतिगन्धिन् ॥
 सारथ्यम् । न० सारथेः कर्मणि०
 भावे च । पुरोहितादिस्वाद्यक् ॥
 सारदः । वि० सारदातरि ॥
 सारद्रुमः । पुं० खदिरे ॥
 सारपादः । पुं० धामनिवृत्ते ॥
 सारभूत । वि० सारयाहिनि ॥

सारसः

सारमितिः । स्त्री० वेदे । शुभौ ।
 सारस्थययर्थमितिः ॥
 सारमृषिका । स्त्री० देवदास्याम् ॥
 सारमेवः । पुं० कुकुरी । सरमा
 याचपत्यम् । स्त्रीभ्यांठक् ॥
 सारमेशदनः । पुं० नरकविशेषे ॥
 सारमेयो । स्त्री० शुन्याम् ॥ ठग
 नान्डोप् ॥
 सारनोदम् । न० खोदसारे ॥ इ०
 तिभूरिप्रयोगः ॥
 सारवः । वि० सरयुजातवस्तुनि ॥
 सारव्योभवः । त० अभ्युदयण् । दा
 ण्डिनागमेतियलिपः ॥ स्त्रियां
 टिड्ठेतिङीप् । सारवी ॥
 सारवान् । वि० समारे ॥
 सारवती । स्त्री० कन्दोभेदे । यथा
 । चिद्गगनितयक्रमतः । स्याद्गुरु
 लग्नोत्तमतः । अथशब्दस्तनूप्र
 शिता० सारवतीकावाभः कथि
 ता ॥ सारविशिष्टायां ॥
 सारमः । पुं० स्वनाम्नेवप्रसिद्धिप
 क्षिप्रिषे । पुष्काङ्गे ॥ अस्थय
 कुनयथा । इष्टयोर्मदुधः सक
 लासुदस्यप्रात्मारमहन्निबिजिक्
 नेन । शुवाभ्यपृतेनिनदनगच्छे
 त्सिद्धयन्मभीष्टंष्टष्टववस्मात् ॥
 वामेनयोपतृक्कुललाभकारीशब्द-
 स्तथायेनृगतेर्यलवध्यै । यः सा
 सारसभ्यांयुगपद्विराजः कालेचि

सारसिका

रेणक्रमतोपिबामः ॥ सर्वेदितव्यः
कथितार्थकारी • त्रौचुदयस्याप्य
यमेववर्गः ॥ इतिवसन्तराजः ॥
इन्दो ॥ हंसे ॥ न • सरसीरुहे ।
पद्मे । भौमपानोयविशेषे ॥ यथा
नद्याः शैलवराज्वाभोयवसंस्रुत्य-
तिष्ठति । तत्सरोजलजच्छत्रं तद-
म्भः सारसं स्मृतम् ॥ सारसंसलि-
लंबल्यं दृष्ट्वा घ्नं सधुरं लघु । रोच-
नंतु रंरुचं बद्धमूचमलं हितम् ॥
वि • सरोजाते ॥ सरसिधवः ।
अण् ॥

सारसनम् । न • तनुवनामोरखे ।
कञ्चुकद्वार्थिमध्यकायनिबद्धप-
ट्टिकादौ ॥ यथा । कञ्चुकोवारवा-
णोस्त्री • यत्तु मध्ये सकञ्चुकाः ।
बध्नन्ति तत्सारसनमधिकान्नेऽयथौ-
र्षकमिच्छमरः ॥ कञ्चुज्याम् ।
मेखलायाम् । कटिभूषणे । स्त्री
कव्यायस्त्रयन्यने । सारमुत्कृष्टं स-
नमस्य षण्मसम्भूतौ । घः । स
हारसनेनाल्पशब्देनवा । सारंस-
दीतिषा । षण्मुदाने कर्मणः शि-
ष्यविद्वद्भागम् । यथा । सारंवल-
नक्षत्री • दीप्यतेऽनेन । असनतदी-
प्यादावेषु । करणे तिल्युट् । श-
क्यन्धादि ॥

सारसिका । स्त्री • सारसाम् ॥ सू-
तेषः ॥

सारसूतो

सारसी । स्त्री • लक्ष्मणायाम् । सारस-
स्त्रियाम् ॥

सारस्वतः । पुं • देशविशेषे ॥ विल्व-
दण्डे ॥ कल्पविशेषे ॥ यथा । सार-
स्वतस्य कल्पस्य मध्ये येषु न राम-
राः । तद्भूतान् लोड्बं लिङ्गितद्वागव-
तमुच्यते ॥ इति मात्स्ये ५.५ ध्या-
यः ॥ सरस्वती नदीपुत्रे सुविशेषे-
षि ॥ इति कश्चित् । सारस्वतदेशी-
हवे ब्राह्मणे ॥ सवपस्त्रविधगौडेषु
प्रसिद्धः । यथा । सारस्वताः कान्य-
कुजा इति । न • ब्रह्मोच्यते । वि •
सरस्वती तीरवासिनि ॥ सरस्वती-
तीरसम्बन्धिनि ॥ सारस्वतदेशसम्-
बन्धिनि ॥

सारस्वताः । पुं • भूस्त्रि • देशविशेषे ।
विकर्णिकेषु ॥ यथा । कश्मीरास्तु-
मधुमताः सारस्वतास्तु विकर्णि-
या इति हिमचन्द्रः ॥

सारस्वतकल्पः । पुं • स्वायम्भुवमावृ-
त्तातन्वोक्तो जडादरे सरस्वच्छुपास-
नाप्रकरणे ॥

सारस्वतव्रतः । पुं • न • मत्स्यपुराणो-
क्तव्रतविशेषे ॥

सारस्वती । स्त्री • इष्टविशेषे ॥ याज्ञि-
काः । पठन्ति । आहिताग्निरपथ-
व्दं प्रयुज्य प्रायश्चित्तीयं सारसूतीमि-
ष्टिनिर्वपेदिति प्रायश्चित्तीयं आभूमे-
त्यध्वेयं व्याकरणमिति महाभाष्यम्

सागर्गल :

सारो । स्त्री० क्लृप्तीप्रभेदे ॥ दूर्वाया
म् कृष्णविवृतायाम् ॥

सारार्थः । त्रि० निष्कृष्टार्थे ॥

सारालः । पुं० तिले ॥

सारिः । पुं० स्त्री० पाशके ॥

सारिका । स्त्री० शारिकाख्यखगे ।
पीतपादायाम् । गौराटिकायाम्
॥ सरति । सृ० । गवुल् । प्रत्यय
स्यादितोच्चम् ॥ वृक्षान्तरे ॥

सारिणी । स्त्री० कपिलशिंशपायाम्
॥ कार्पासिकायाम् ॥ दुरालभा
याम् ॥ प्रसारण्याम् ॥ रक्तपुनर्न
वायाम् ॥ सहदेव्याम् ॥ इतिरा
जनिर्घण्टः ॥

सारो । चि० बलयुक्ते । सबले ।

सारिष्ठः । त्रि० अतिशयेनसारे ॥

सारो । स्त्री० सप्तलायाम् ॥

सारु । न० वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ हारदण्ड
धारिसारु ॥ यथा । नन्दनन्दनम्
भजामि ॥

सारुणः । चि० अरुणवर्णयुक्ते ॥

सारुणा । स्त्री० जपायाम् ॥

सारूप्यम् । न० सरूपतायां ॥

सारोष्ठः । पुं० देशभेदे ॥ सारउष्ट्रोय
स्मिन् ॥

सारोष्ठिकः । पुं० विषविशेषि ॥ सा
रोष्ठे देशेभवः । अध्यात्मादित्वाद्व
ज् ॥

सागर्गलः । चि० सप्रतिबन्धे ।

साप्यराज्ञी

सायः । पुं० जन्तुसङ्घे ॥ वणिक
समूहे ॥ समूहमात्रे ॥ याविक
जनानांसङ्घाते ॥ त्रि० सधने ॥
सफले । अभिधेयसहिते ॥ सरति
० स्थितेवा । सृ० । सत्तेर्णिदि
तिथन् ॥ अर्थेनसहवर्त्तमानोवा
॥ बापोप्विषस्रवन्तीषुवनेषूपवने
प्विव । सार्थाः स्वरैरतदीयेषुचिर
वैश्वस्त्रिवाद्रिषु ॥

सायकः । चि० सप्रयोजने ॥ अर्थे
नसहवर्त्तमानः । सार्थकः ॥

सायबाहः । पुं० वणिजि ॥ सार्थ
बहति । बह० । कर्मण्यण् ॥

सायिमः । त्रि० सार्थेस्थिते । साथी
तिख्याते ॥

साद्रः । त्रि० आर्द्रे ॥ पर्यायास्तु ।
आर्द्रसाद्रक्लिन्नतिमितस्तिमितं
समुन्नमुत्तस्तेति ॥ सहआर्द्रेणगुणे
नेतितथा ॥

साईः । त्रि० अर्द्धसहिते ॥ अर्द्धेनस
हवर्त्तमानः ॥

साईम् । अ० साकमर्थे । सत्रम् ।
समम् । सहार्थे ॥ ऋध्यति । ऋधु
वृद्धी । बाहुलकात्कम् । सहऋद्धं
वर्त्तते ॥

साप्यः । पुं० अश्लेषानक्षत्रे ॥ स
र्पोदेवताय । सास्रदेवतेष्वण् ॥

साप्यराज्ञी । स्त्री० सर्पराजस्यवासु
केः पत्न्याम् ॥

सार्पपम्

सार्पिषः । त्रि० सर्पिः । सस्वंधि
नि । सर्पिषासंस्कृते ॥ अण् ॥
सार्पिष्कः । त्रि० घृतसंस्कृते । स
र्पिषासंस्कृतं तेन संस्कृतमिति ठक् ॥
सार्पिष्कन्दाधिकं सर्पिर्दधिभ्यां स
स्कृतं क्रमादिति हेमचन्द्रः ॥

सार्प्यः । पुं० अर्हति । जिने ॥ त्रि०
सर्वहिते ॥ सर्वस्मै हितः । सर्वं
पुरुषाभ्यां णट्जाविति णः ॥

सार्प्यजनिष्कः । त्रि० सार्प्यजनीने ॥
सर्पोजनः । पूर्वकाले केति प्रमा
सः । सर्वजनाय हितः । सर्वजना
दृज् खश्चेति ठज् ॥

सार्प्यभौमः । पुं० सर्वपृथ्वीपती ।
चक्रवर्तिनि । कान्यकुब्जदेशे ।
उत्तरदिग्गजे । सर्वस्याम्भूभौ
विदितः । तत्र विदित इत्यण् । अ
नुगतिकादिच्चादुभयपदवृद्धिः ॥
सर्वभूमेरीश्वरो वा । तस्येश्वर इत्य
ण् ॥ सर्वभूमेर्निमित्तं संध्यागउ
त्पातो वा । सर्वभूमिपृथिवीभ्याम
णञावित्यण् ॥

सार्प्यजनीनः । त्रि० सार्प्यजनेसाधौ
॥ खज् ॥

सार्प्यलोकिकः । त्रि० सर्वलोकवि
दिते ॥ सर्वलोके विदितः । लोक
सर्वलोकादृज् । अनुगतिकादिः ॥

सार्पपम् । न० सर्पपयाकी ॥ गुणा
यथा । कटुकं सार्पपंशाकं बहुम्

सालरसः

वमलङ्गुमुध । अम्लपाकं विदाहि
स्वादुशंखं विदोषकृत् ॥ सक्षारं
लवणं तीक्ष्णं स्वादुमाकेषु निन्दितम्
॥ सर्पपतैले ॥ दीपनं सार्पपतै
लं कटुपाकरसंलघु । खेखनं स्पर्श
वीर्यीणां तीक्ष्णं पित्तसदृषकम् ॥
कफमेदो निलाशीर्गशिरः कर्णाम
यापहम् । कण्डूकीष्ठकमिश्रितकु
ष्ठद्रवणप्रणात् ॥ तद्वद्राजिकयोस्तौ
लं विशेषान्मूत्रकृच्छकृत् ॥ राजि
कयोः । कृष्णराजिकारक्तराजि
कयोः ॥

सार्पिता । स्त्री० समानर्द्धित्वे । स
मानैश्वर्ये ॥

सालः । पुं० वृक्षमात्रे ॥ प्राकारे ॥
सर्जपादपे । समुद्रा० इ० भा०
प्र० ॥ सस्यते । पलगतौ । कर्म
णिघञ् ॥ न० धूनके ॥

सालयामः । पुं० शालयामे ॥

सालनः । पुं० धूनके । सज्जं
सालनिर्यासः । पुं० धूनके । सज्जं
रसे ॥

सालपर्णी । स्त्री० सालपर्णायाम् ।
विदारिगन्धायाम् ॥ इ० श० र०
लो । सालः पर्णमस्याः । साल
शब्दस्य शालपर्णसदृशेलक्षणा । पा
ककर्णोतिङीष् ॥

सालपुष्पम् । न० स्थूलपद्मे ॥

सालरसः । पुं० राले । धूनके ॥

साल्वेयः

सालवेष्टः । पुं० धूनके ॥
 सालशृङ्गम् । न० प्राचौराग्रे ॥
 सालसारः । पुं० तरौ । छिड्गुनि ॥
 सालिका स्त्री० शारिकायाम् ॥ पल०
 । गवल् । इत्त्वम् ॥
 सालिक्यम् । न० एकलोकवासे ।
 सलोकतायाम् ॥
 सालिकः । पुं० पक्षिष्विषे । गूय
 लक्ते । छुद्रचूडे ॥
 साल्वः । पुं० देशविशेषे । तद्देशस्थे
 • पुं० भूमि० कारकुक्षीयेषु ॥
 साल्वास्तुकारकुक्षीयामरवस्तुदेशर
 क इति हेमचन्द्रः ॥ पुं० नृपति
 विश्वे ॥ न० मूलविशेषे ॥ सा
 ल्वस्यमूलम् । पुष्पमूलेषु बहुलमि
 त्यणोलुक् ॥ वृत्तिप्रामाण्यात्सा
 ल्वशब्दस्य बहुलत्वेऽपि बिल्वोदित्वं गच्छा
 दित्वं बाधोध्यम् ॥ त्रि० साल्वदे
 शजे । साल्वेषु भवः । कष्कादि
 भ्यश्चेत्यण् ॥ यथा० साल्वः पद
 • तिर्ब्रजति ॥
 साल्वकः । त्रि० साल्वदेशजे व्राह्मणा
 दौ ॥ गवि ॥ यथाग्वाम् ॥ सा
 ल्वेषुजातः । अपदाती साल्वादि
 ति० गायवाग्वोश्चेति ववुञ् ॥
 साल्वती । स्त्री० नाम्यवृक्षौ ॥
 साल्वहा । पुं० श्रीकृष्णे ।
 साल्वेयः । पुं० नृपान्तरे ॥ तस्या
 पत्ये ॥ साल्वेयस्यापत्यं० राजा

सावरः

वा । साल्वेयगाम्भारिभ्याश्चैत्यञ् ॥
 सावधानः । त्रि० समाहितान्तः क
 रणे ॥ सावधानेन सहार्त्तमानः ॥
 सचेतने ॥
 सावनः । पुं० यज्ञकर्मणि । यजमाने
 । प्रचेतसि । वरुणे । दिवसवि
 शेषे ॥ यथा । खरमरोच्यद्वय
 जन्तरं यदि हमावनसंज्ञदिनस्फुट
 म् ॥ अपिच । अहिरात्रेण चैकेन
 सावने दिवसः स्मृतः । इति । त्रिं
 शदिनात्मके मासि ॥ त्रिंशतासौ
 रदिवसैः सावनः परिकीर्तितः
 । न० सवनसम्बन्धिदिने । सीम
 यागे सवनवयस्याहिरात्रसाध्यत्वात्
 तत्सम्बन्धिदिनं सावनमिति साध
 बाचार्यः ॥
 सावयवम् । न० व्यक्ते ॥ अवयवनम
 वयवमिथः संश्लेषः मिश्रणं सं
 योग इति यावत् अप्राप्तिरूषिका
 प्राप्तिः संयोगः तेन सह वर्तते तद्व
 तिसावयवम् । तथा हि० पृथिव्याद
 यः परस्परं संयुज्यन्ते एवमन्ये
 पि । न तु प्रधानस्य बहुधादिभिः
 संयोगस्तादात्म्यात् । नापि सत्त्वर
 जस्तमसाल्परस्परं संयोगोऽप्राप्ते
 रभावात् ॥ त्रि० अवयवविशिष्टे ॥
 सावरः । पुं० मृगविशेषे ॥ न० त
 न्मांसि ॥ यथा । मांससावरसम्भूतं
 पापितं बहुधा वर्तते । विसवारीयणा

सावर्णिक :

कीर्णोद्दिष्टसैन्धवसम्भृते ॥ बलपुष्टि
करं रुच्यं विष्टम्भिगुरुपाचनम् । सा
वरं पललं शीतं सुखादुक्तफक्कन्मृतम् ॥
रसे पाके च मधुरं रक्तपित्तनिवारणम्
तद्भुक्त्वा शर्कराभूयो भक्षणाय प्रक
ल्पते ॥ भावप्रकाशिपि । सावरं पल
लं स्निग्धं शीतलं गुरु च स्मृतम् । रसे
पाके च मधुरं कफदं रक्तपित्तहृत् ॥
त्रि. अवरेण सहिते ॥

सौवर्णः । पुं. अष्टममनी ॥ यथो-
क्तं देवीभागवते । कृयासंज्ञासुते ।
योऽसौ द्वितीयः कथितो मनुः । पू
र्वजस्य सवर्णोऽसौ सावर्णः स्तेनकथ्य
त इति ॥

सावर्णिः । पुं. सूर्यतनये । अष्टम
मनी ॥ अष्टमेन्तरायाते सावर्णिं
भवितामनुः ॥ सवर्णाया अपत्य
म् । अत इज्. इत्यधिकारे. बाव
हादिभ्यश्चेति. वृज्. ॥ यथा । अय
जस्य वैवस्वतमने । सम. निवर्ण इ
ति सावर्णिः । यथे. क्तं विष्णुपुरा
णे । कृयासंज्ञासुते । योऽसौ द्विती
यः कथितो मनुः । पूर्वजस्य सव
र्णोऽसौ सावर्णिः स्तेनकथ्यत इति ॥
गोविशेषे ॥ यथा । बोध्यसाव
र्णिर्गोत्रयोरीर्वाच्यवनभार्गवजाम
दग्न्याप्रवतः प्रवरा इत्युदाहृत-
म् ॥

सौवर्णिकः । पुं. मन्वन्तरान्तरे ॥

सावित्री

सावर्णेः कः प्रकाशायस्मिन् ॥
अष्टममनी । सावर्णिकीनाममनु
भवान्भुवि भविष्यतीत्युक्ते ॥

सावित्रः । पुं. शङ्करे ॥ वसौ ॥ ब्रा
ह्मणे ॥ सूर्ये ॥ गर्भे ॥ न. यज्ञोप
वीते ॥ सवितुरयम् । तस्मिन् दमि
त्यण् ॥

सावित्री । स्त्री. सात्त्वदेशीयसत्त्व
द्राजपत्न्याम् । मद्रदेशीयाश्च प
तिराजकन्यायाम् ॥ ब्रह्मपत्न्या
म् । सवितुः पृथ्व्यामपत्न्यां
जातायाम् । उमायाम् ॥ तन्ना
मकारणं यथा । त्रिदशैरर्चिता दे
वी वेदया गेषु पूजिता । भावशुद्ध
स्वरूपा तु सावित्री तेन सा स्मृतेति दे
वीपुराणे ४४ अध्यायः ॥ नाव
त्यम् ॥ सर्वलोकाप्रसवनात्सवि
तासतुकीर्त्यते । यतस्तद्देवतादेशी
सावित्रीत्युच्यते ततः ॥ वेदप्रसव
नाच्चापि सावित्री प्रोच्यते बुधैरिति-
वङ्गपुराणे ब्राह्मणप्रशंसानामाध्या
यः ॥ सन्ध्यायामन्यत्र समये च
त्यक्तसावित्रीजपः सायंप्रातर्होमा
दिरूपयास्वकीयक्रियया च स्वकाकी
त्यक्तो ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्योऽपि सज्ज
निषु निन्दाङ्गकृतितस्मात्स्वकाकीसा
वित्रीजपस्वक्रियाश्च न त्यजेत्सवितु
रियम् । अण्. डोन्. पूज्यो
पप्रसिध्दायानयाम् ॥

साहस :

सावित्रीव्रतम् । न० ज्येष्ठकृष्णचतुर्थं

श्यामक्रीकृतं नियमविशिष्टं ।

वटसावित्री० इ० भाषाप्रसिद्धं ॥

सावित्रीसूत्रम् । न० यज्ञोपवीते ॥

सावङ्गः । त्रि० सभये ॥

साशूकः । पु० कम्बले । इ० हारा
बली ॥

साशुधीः । स्त्री० श्वश्रुम् इ० वि०
शेषः ॥

सासः । पुं० चापविशिष्टं ॥ आसिन
धनुषः सहवर्तते । तेन सहितवहु
व्रीहिः ॥

सासिः । त्रि० सखडगे ॥ सहसि
नावर्तते । तेन सहितितुल्ययोगव
तिबहुव्रीहिः ॥

सासुसूः । पुं० सवाणे ॥ असुसूभि
र्वाणेः सहिते ॥

सास्थितः सवर्धनम् । न० कांक्षे ॥ इ०
त्रि० षः ॥

साज्ञा । स्त्री० गलकम्बले । गवाङ्
गलस्थितेकम्बलाकृतिमांसे ॥ स
क्षि । षसस्त्रये । राक्षासाकृति
साधुः ॥

साहङ्कारः । त्रि० गर्भयुक्ते ॥

साहचर्यम् । न० साहित्ये । एकस्मि
यान्वयित्वे ॥ सामानाधिकरण्ये
एकाधिकरणवृत्तित्वे ॥ सहचरस्य
भावः । प्यञ् ॥

साहसः । पुं० अग्निविशिष्टं ॥ यथा ।

साहसिकः

प्रायश्चित्ते विधुर्ब्रह्माकथने तुसा

हसः । लक्षणेनेतुवज्जिः स्यात्को

टिहेमेशेष्टुताशनः ॥ इतितित्या

दितत्त्वम् ॥ दमे । दण्डविशिष्टं ॥

सचिविधायया । प्रथमः साहसः

स्मृतः । मध्यमः पञ्चविधः ।

सहस्रमूल्येवचात्तमः ॥ लोभात्

सहस्रदण्डतुमेहात्पूर्वन्तुसाह

सम् । भयाद्द्वौमध्यमौदण्डौमे

व्यात्पूर्व्वन्तुगुणमितिमानवे

साक्षिप्रकरणे ८ अध्यायः ॥ न०

षष्ठात्कारकतकार्ये । वलात्समस्य

क्रियमाणे पारुष्यादौ ॥ तथाचना

रदः । सहस्राक्षितैकमयत्किञ्चि

हलदर्पितैः । तत्साहसमिति

प्रोक्तं सहीबलमिहीच्यते ॥ मनुष्य

मोरणस्तेयपरदाराभिमर्षणम् ।

पारुष्यमन्ततश्च सहसासंपञ्चधास्मृ

तमिति ॥ दुष्कृतकर्मणि ॥ अवि

मृष्यकृतौ । पञ्चादोषमनालोच्यक

रणे ॥ द्वे षे ॥ जीवानपेक्षितकर्म

णि । सहसिबलीभवम् । तत्रभव

इत्यण् ॥ शास्त्रव्यागे

साहसाङ्गः । पुं० विक्रमादित्यभूप

तौ ॥ साहसिके ॥

साहमिकः । पुं० चौरः । अविचार्य

कारिणि ॥ वलेनगृहदाहधनादि

गृहणकारिणि ॥ अवराज्जाक्षमान

कार्या । यथाहमनुः । ऐन्द्रस्थान

साहस :

मभिप्रेष्य शश्याक्षयमव्ययम् । नो
पेक्षे तत्त्वमपिराजासाहसिकं नर
म् ॥ बाग्दुष्टातृत्स्कराश्चैव दण्डे
नैव च हिंसतः । साहसस्य नरः
कर्त्ता विज्ञेयः पापकृतमः ॥ सा
हसैव तन्मानन्तु शीमर्षयति पार्थिवः
। स विनाशं व्रजत्याशु विद्वेषं चाधि
गच्छति ॥ नमित्तकारणाद्राजा विपु
लाहाधनागमात् । समुत्सृजित्सा
हसिकान् सर्वभूतभयावहानिति
॥ सहसा बलेन वर्त्तते । चोजसस
हेम्भसा वर्त्तत इति ठक् ॥

साहसिक्यम् । न० सहसा प्रवर्त्तने ॥
साहसिकशकम् । ब्राह्मणादित्वा
त्प्यञ् ॥

साहसी । वि० साहसान्विते ॥

साहसः । पुं० सहस्रसङ्ख्याकगजा
दिसैन्यवति ॥ सहस्रं बलमस्य ।
अणुश्चेत्यण् ॥ न० सहस्रवन्दे
सहस्राणां समूहः । भिक्षादिभ्योऽ
ण् ॥ सहस्रमात्रे ॥ स्वार्थेऽण् ।
यथा । हरिस्ते साहस्रङ्गमलबलिमा
धाय पदयो र्यदेको मेतस्मिन्निजमुद-
हरन्नेव कमलमिति ॥ वि० सहस्र
गुणाधिके ॥ यथा । विधियन्नाञ्च
पयस्त्रोविशिष्टोदशभिर्गुणैः । उपां
शुः स्याच्छतगुणः साहस्रोमान
सः स्मृत इति ॥ सहस्रेण क्रीते ॥
शतमानविंशतिकसहस्रवसनाद-

सिंह :

ण् ॥ सहस्रसम्बन्धिनि ।

साहसकम् । न० तौर्यविशेषे ॥

साहसवम् । न० तौर्यविशेषे ॥

साहायकम् । न० साहाय्ये ॥ सहा
यस्य कर्मभावी वा । सहाया इति वु
ञ् । धीपधानुरुपोत्तमाद् अ-
तिश ॥

साहाय्यम् । न० सहायतायाम् ॥
सहायस्य कर्मभावी वा । ब्राह्मणा
दित्वात्प्यञ् ॥ साहाय्यं वरयामा
सेतियथा ॥

साहित्यम् । न० मेलने ॥ सहितस्य
भावः । प्यञ् ॥ तल्लक्षणं यथा ।
परस्परसापेक्षाणां तुल्यरूपाणां युग
पदेकक्रियान्वयित्वं साहित्यमिति
आह विवेकः ॥ एकक्रियान्वयित्वं
वा ॥ मनुष्यकृतरघुभट्टिमाद्यादि
यन्ये । काव्ये ॥

साह्यम् । न० साहाय्ये ॥ सहशब्दः
सहायवाची । राजसानां वधे साह्यं
लङ्कायाश्च प्रधर्षणे कृतिरामायणव-
चनात् ॥ सहितत्वे । मेलने ॥

साह्यः । पुं० समाह्वये ॥

सिंहः । पुं० मृगेन्द्रे । पञ्चाक्षे ।
कण्ठिरये ॥ महासिंहे ॥ हिमस्ति
। हिमिहिंसायाम् । पञ्चाक्ष-
। पृषोदरादिः ॥ सिंहः प्र
मुखानां पालने मुहूर्तमाह । स्त्रा
यमेण्युमिमन्त्याकृष्टानामङ्गिमै

सिंहनादः

इलघुभर्गकभैरवैः । कर्म-
पालनमुखं हि सपूर्वैः पुण्डरीकमु-
खं हेति नखानाम् ॥ इति ॥ प-
ञ्चमराशौ ॥ तस्मिन्तोत्पन्नस्य फलमा-
हः सिंहलम्नेसमुद्भूताभोगीशत्रु-
विमर्दनः । स्वल्पोदरेऽल्पपुत्रश्च
सोऽस्माद्दीगजविक्रमः ॥ उत्तरस्थः
स्मृतः श्रेष्ठे । रक्तश्रीभाङ्गने ।
अर्हतां ध्वजी ॥ सिञ्चति । प्रिचक्ष-
रणे । सिचिः सञ्ज्ञायां हनुमोक्त-
यः ।

सिंहकेलिः । पुं० पूर्वाङ्गिने । म-
ञ्जुघोषि ।

सिंहकेशरः । पुं० वकुले ॥ सिंह-
सटायाम् ॥

सिंहतलः । पुं० सिंहतले । सव्यद-
क्षिणयोः पाण्योर्मिलितयोर्विस्तृ-
ताङ्गुल्योः । प्रतले ॥ सिंहस्थे व-
तलमव ॥

सिंहतुण्डः । पुं० सौहण्डे । मृच्छा-
म ॥

सिंहद्वारम् । न० प्रवेशद्वारेः प्रवेश-
ने । सिंहपौल० इ० भा० प्र० ॥
द्वारायै स्तम्भापरिचिते । तारणे ॥

सिंहध्वनिः । पुं० सिंहशब्दे ॥

सिंहनादः । पुं० युद्धसैन्यानां योऽ-
हङ्काररवः ससिंहनादः । जुडा-
याम् ॥ सिंहवन्नदनम् । णद०
। घञ् ॥ सिंहनादेभटानां हि

सिंहलः

सिंहवन्नदनं स्मृतम् ॥ गजयूथ-
दर्शनात् । तद्वद्भाय० यथासिंहस्य
नादस्तथा० परबलभाङ्गाय० स्तोत्रा-
हविष्टव्येचयोरारवः ससिंहनादः
॥ कलहं साख्येऽन्दीभेदे गुग्गुली ॥
सिंहनादिका । स्त्री० दुरालभाया-
म् ॥

सिंहपर्णी । स्त्री० वासकी ॥

सिंहपुष्पः । पुं० यासके ॥

सिंहपुष्पिका । स्त्री० चित्रपर्णिका-
याम् । चन्द्रचाकुलिया० इ० गौ०
भा० ॥

सिंहपुष्पी । स्त्री० पृथ्वापण्याम् ॥ सिं-
हपुष्पाकारपुष्पत्वात् । उपमाना-
त्पञ्चपुष्पाच्चेति ङीष् ॥ माष-
पण्याम् ॥ वासकी ॥

सिंहपुष्पी । स्त्री० पृथ्वापण्याम् ॥

सिंहमुखी । स्त्री० वासकी ॥

सिंहयाना । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

सिंहरथा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

सिंहलः । पुं० जम्बुद्वीपस्थोपद्रोपप्र-
प्रमेदे । सिलोन० इ० गौ० दे०
प्र० । देशविशेषे ॥ यथा । दक्षिणे

ऽवन्तिमाहेन्द्रमलयाच्छायमुक्ताः
स्त्रिकूटमहारण्यकाश्चौ सिंहलकीड-

णा इति ॥ देशान्तरेपि च । मरुदे-
शात्पूर्वभागिकामाद्रेर्दक्षिणेशिवे ।

सिंहलाचोमहादेशः सर्वदेशोत्तमो-
त्तमः इति ॥ न० पित्तलि ॥ रङ्गे

सिंहसंहनन :

त्वचे ॥ दालचीनी • इ • भा • ॥
 सिंहलस्था । स्त्री • सैहल्याम् ॥ चि •
 सिंहलदेशवासिनि ॥
 सिंहलस्थ नः । पुं • तालवृक्षसदृश
 वृक्षविशेषः । प्रोत्फले ॥
 सिंहलीलः । पुं • रतिबन्धविशेषः ॥
 यथा । लिङ्गोपरि स्थितानारीभू
 मीदृशपदद्वयम् । हृदयेदत्तहस्ता
 चसिंहलीलः प्रकीर्तितः ॥ लि
 ङ्गोपरिस्थितानारीकान्तोरस्थपदद्व
 यम् । हृदयेदत्तहस्ताचसिंहलीला
 प्यसावपि ।
 सिंहवाहिनी । स्त्री • दुर्गयाम् ॥
 यथा । सिंहमारुह्यकल्पान्तेनिह
 तैमहिषायथा । महिषघ्नीकृतोदे
 वीकन्यावैसिंहवाहिनी ।
 सिंहविक्रान्त । पुं • अग्नेर्हये ॥ त्रि •
 सिंहतुल्यविक्रामवति ॥
 सिंहविज्रा । स्त्री • माघपर्याम् ॥
 सिंहबिलोक्तम् । न • माचावृत्ताना
 रे ॥ शृणुसिंहबिलोक्तवृत्तवरंवर
 यमकमनोहरचरणधरम् । धरणी
 पतिमानसमधिकलितद्विलवेदचतु
 ष्जलगणललितम् ॥ यथा । दिवसा
 दवसादिततिमिरवनंवनजाबलिवो
 धनिसर्गंधनम् । धनदेन्दुकृतान्तपा
 शिनमितममितभुवनतलनमदिवस
 कृतम् ॥ सिंहावलीकृते ॥
 सिंहसंहननः । चि • वराह रूपीपति

सिंहिका

॥ सिंहसंहननः सस्याद्योदिसर्वा
 वसुन्दरः ॥ सिंहस्यैवसंहननदेहो
 ऽस्य । कृटिशब्दीयम् ॥ न • सिं
 हस्यसम्यग्धे ॥
 सिंहसिनः । पुं • वृत्तार्हत्पितरि ।
 सिंहा । स्त्री • धमन्याम् ॥ नाड्या
 म् ॥
 सिंहाणम् । न • मण्डूरे । लोहमले
 । सिंहमानयति । अन • । कर्म
 स्थण् । पृषादरादिः ॥
 सिंहाधिपः । पुं • सूर्य्य ॥
 सिंहानम् । न • मण्डूरे ॥ सिंहव
 दनमिति । अन • अच् ॥
 सिंहासनम् । न • हिममयेराजासने
 । सिंहवद'सने ॥ सिंहाकारमास
 नम् । सिंहद्वयासनमृषा ॥ परासन
 स्थोये राजायेराज्यनिरासनः
 सपरैर्हन्यतेसिंहैरिवमत्तोगत्राधि
 यः ॥ पुं • रतिबन्धभेदे । यथा ।
 स्वजङ्गद्वयबाहूचक्रत्वविषापदद्वय
 म् । स्तनौधृतारमेत्कामोबन्धः । सि
 हासनामतः ।
 सिंहस्थः । पुं • वासके ॥ सिंहचाक
 मस्थः । सिंहचाकसदृशपुष्पत्वात् ॥
 चि • सिंहसमानरुखे ॥
 सिंहिका । स्त्री • राहुमातरि ॥ कश्यप
 पश्यगृहिणौतुसिंहिकाराहुवास्तु
 तनयावजीजनत् । पूर्वजाहरिनि
 कृतकम्बरीदैवतैरकीर्णपातितः

सिकतामयम्

सिंहिकात्मजः ।) पुं० राहोवि
सिंहिकासूनुः ।)

धनुदे ॥ बास्तुपुरुषे ॥

सिंहनी । स्त्री० माचावतुतान्तरे ।

यदिगाथातुर्यपदं विंशतिमात्रं चगा

थिनीभवति । फणिपतिपिङ्गलभ

षितंतद्वररीतनुसिंहनीवत्तम् ।

यथा । पर्याप्ताजलधाराविरमति

नचहन्तलोचनेजलधारा । जग्मुः

प्रसादमाशास्तदपिनमेभवतिजौवि

तस्याशा ॥

सिंहो । स्त्री० कण्टकार्याम् । वा

र्त्ताकी ॥ बासके ॥ राहुमातरि

॥ हिनन्ति । हिसो० पचाद्यच्

। पृषादरादिः । गौरादिः ॥

सुवर्णवर्णवराटके ॥ मुद्गपर्या

म् ॥

सिंहिलता । स्त्री० वृद्ध्याम् ॥

सिंहोदता । स्त्री० शर्करोदन्देभे

दे १४ । वसन्ततिलके ॥

सिकता । स्त्री० सिकतिले० देशे ॥

सिकतास्त्यऽत्र । देशेलुबिलचौचे

ति० सिकताशर्कराभ्याश्चेतिविहि

तस्याणोलुप् ॥ रुजि ॥

सिकताः । स्त्री० भूम्नि ॥ बालुका

याम् ॥ सिच्यते । पिच्यरणे ।

बाहुकादतच् । पृषादरादिः ॥

सिकतामयम् । न० बालुकामयदेशे

। सैकते ॥ सिकतानांकारः ।

सिच्यन्

मयडू तयोर्भाषायामभवाच्छादन
योरितिमयट् ॥

सिकतावान् । चि० बालुकावहुलेदेशे

सैकते ॥ चश्मप्रायमृदधिकेदेशे ॥

सिकताऽस्त्यच् । मतुप् ॥

सिकति । लः । चि० सिकतावति

॥ सिकताऽस्त्यव । देशेलुबिलचौ

चेति० ड्लच् ॥

सिक्तः । वि० अभिषिक्ते ॥ कृतसीच

ने । सैकः श्रये ॥ सिचिः क्तः ॥

एके मुनिः कुम्भकुशायहस्तचाम्न

स्यमूलेसलिलंदानः । अमृद्यसि

क्तः पितरश्चटप्ताएकाक्रियाद्व्य

र्थं करीप्रसिद्धा ॥

सिक्थः । पुं० भक्तपुलाके । यासे ॥

न० मधूच्छिष्टे । मैण० सिथा०

इ० भा० प्र० गोम० इतिच् । नी

ल्याम् ॥ सिच्यति । सिच्यतेवा ।

पिच० । पातृतुदिवचिरिचिसिचि

भ्यस्यक् ॥

सिक्थकम् । न० सिक्थे ॥ स्वार्थकः ॥

सिक्थवर्त्तिका । स्त्री० मधूच्छिष्टव

र्त्तिकायाम् । सिक्थदीपे । सिक्

थस्यवर्त्तिका ॥

सिङ्घाणम् । न० सिङ्घाणे ॥

सिक् । स्त्री० वस्ये ॥

सिचयः । पुं० वस्ये ॥ जीर्णवस्ये ॥

सिच्यन् । चि० स्तपयति ॥ पिचिः

शटप्रत्ययः ॥

सितच्छवा

सिद्धिता । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥
 सितः । पुं० शुक्रयष्टि ॥ अश्वदाते ।
 गौरवर्ण ॥ बाणे । शरे ॥ न० चन्द
 ने । रुप्ये ॥ मूलके । वि० समा
 से । अश्वसिते ॥ शुक्रवर्णविशि-
 ष्टे । धवले ॥ बद्धे । बन्धा० इ०
 भा० ॥ ज्ञाते । सीयतेस्म । पिञ्
 बन्धने । त्तः । स्यतिस्म । धा० त्तः ।
 स्यतिस्मतीतीत्स्ववा ॥ सिनीतिवा
 । अस्मिन्वृषिभ्यः त्तः ॥ समा-
 ज्ञप्ते ॥

सितकण्टा । स्त्री० श्वेतकण्ट-
 सितकण्टारिका) कार्याम् ॥

सितकण्ठः । पुं० दाह्यूपक्षिणि ॥
 सितकरः । पुं० चन्द्रे । कर्पूरे ॥
 सितकर्षी । स्त्री० वासके ॥
 सितकुञ्जरः । पुं० इन्द्रे ॥ इन्द्र-
 गजे ॥

सितगङ्गा । स्त्री० कामरूपप्रसिद्धन
 दीविशेषि । स्वर्णदाम् ॥ इ० का-
 लिकपुराणम् ॥

सितगुञ्जा । स्त्री० श्वेतगुञ्जायाम् ।
 काकपीली ॥

सितविह्वलः । पुं० बालुकागडे० म-
 ल्ये ॥

सितच्छत्रम् । न० नृपच्छत्रे ॥

सितच्छपा । स्त्री० श्वेतपुष्पायाम् ॥

सितवद्धंशुभ्रवाक्छत्रमस्याः ॥

सितवर्षाभूः

सितच्छचितः । वि० श्वेतच्छत्रयुक्ते ॥
 सितच्छदः । पुं० हंसे ॥ श्वेतच्छद
 विशिष्टे ॥ वि० सितताः शुभाः क
 दावस्य ॥

सितच्छदा । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥
 सिततुरगः । पुं० अर्जुनाख्यपा-
 रण्डवे ॥

सितदर्भः । पुं० श्वेतकुशे ॥

सितदीप्यः । पुं० श्वेतजौरके ॥

सितधातुः । पुं० कठिन्याम् ॥

सितपक्षः । पुं० हंसे । शुक्रपक्षे ॥
 वि० तद्वति ॥

सितपर्णी । स्त्री० अर्कपुष्पिकायाम् ॥
 सितपाटलिका । स्त्री० काष्ठपाटला
 याम् ॥

सितपुङ्खा । स्त्री० श्वेतशरपुङ्खा
 याम् ॥

सितपुष्पः । पुं० तगरवृक्षे ॥ श्वेत-
 रोहिते ॥ काशि ॥ न० कौवर्त्तीमु-
 स्तके ॥

सितपुष्पा । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥

सितपुष्पी । स्त्री० श्वेतापराजिताया-
 म् ॥ नागदन्त्याम् ॥

सितमरिचम् । न० शिगुबीजे ॥ शु
 भमरिचे ॥

सितमाषः । पुं० राजमाषे ॥

सितरञ्जनः । पुं० पीतवर्णे ॥

सितरश्मिः । पुं० चन्द्रे ॥

सितवर्षाभूः । पुं० पुनर्नवायाम् ॥

सिता

सितवात्री । पुं० चर्मने ॥
 सितशिशपा । स्त्री० श्वेतशिशपा
 याम् ॥
 सितशिश्विकः पुं० गोधूमे ॥
 सितशूरणः । पुं० वनजीर्णे ॥
 सितसर्पः । पुं० शोभे । सिषा
 र्थः ॥
 सितसायका । स्त्री० श्वेतशरपुङ्खाया
 म् ॥
 सितसारः पुं० शालिशुशुकी ॥
 सितसारकः । पुं० तिलुके ॥ शा
 लिष्ठे ॥
 सितसिंही । स्त्री० श्वेतकण्टकार्या
 म् ॥
 सितसिन्धुः । स्त्री० गङ्गायाम् ॥
 सिता । स्त्री० शर्करायाम् ॥ सिने
 ति । पित्रवन्धने । अञ्जिष्ठपभ्यः
 क्तः । टाप् । शुभ्रवर्णत्वाद्वा ॥
 खण्डतुल्यसिकतारूपं सुश्वेतं शर्करा
 सिता । सितामुष्णधुरारुच्यावात
 पित्तासदाहृत् ॥ मूर्च्छाकृद्द्विज्वरा
 नृहन्ति सुशीताशुक्रकारिणी ॥ मञ्जा
 म् ॥ तेजन्यान् ॥ जपायाम् ॥
 गिरिजातापराजितायाम् ॥ वा
 कुच्याम् ॥ वायमाणायाम् ॥
 मये ॥ पिङ्गायाम् ॥ विदार्या
 म् ॥ सितकण्टकार्याम् ॥ श्वे
 तदूर्वायाम् ॥ चन्द्रिकायाम् ॥
 कुटुम्बिन्याम् ॥ गङ्गायाम् ॥

सितालकः

सितांशुः । पुं० चन्द्रे ॥ कर्पूरे ॥
 सितांशुतैलम् । न० कर्पूरतै
 लम् ॥
 सिताखण्डः । पुं० मधुगर्करायां ॥
 सिताङ्गः । पुं० बालुकागडमख्ये ॥
 सिताङ्गः पुं० श्वेतरोहिते ॥
 सिताञ्जली । स्त्री० श्वेतजीरके ।
 सितादिः । पुं० गुडे ॥ सिताया
 आदिः ॥
 सिताननः । पुं० गरुडे ॥
 सितापाङ्गः । पुं० मयूरे ॥
 सिताञ्जम् । न० श्वेतकमले ॥
 सिताभः । पुं० कर्पूरे ॥
 सिताभः पुं० हिमबालुकायाम् ।
 कर्पूरे ॥ सितश्वेत्यं । बन्धनं वा
 • चन्द्रं वा । अभ्रत । अभ्रगती ।
 कमण्डलम् ॥ शुक्लत्वात् । सिता
 भ्रमिवशा ॥
 सिताभ्रकम् । न० कर्पूरे ॥
 सिताम्बरः । पुं० श्वेतश्चपरिहि
 तव्रतिनि ॥ वि० शुक्लः स्वव
 ति ॥
 सितांभोजम् । न० शुक्लपद्मे । पु
 ण्डरीके । सितशुक्लतदभोज
 क्ष ॥
 सिताङ्गकः । पुं० श्वेततुल्यस्यम्
 कुठुम्बके ॥
 सितालता । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥
 सितालकः । पुं० श्वेतमन्दारे ॥

सितापल :

सितालिकटभी । स्त्री० श्वेतकिण्वी
वृद्धे ॥

सितावरः । पुं० सूचीपत्रके । श्री
वारके । सिरिवाराद्विख्यातेशाके
॥ मुनिषस्ये ॥

सितावरो । स्त्री० वाक्क्याम् ॥

सितासितः । पुं० बलभद्रे । हला
युधे ॥

सिताह्वयः । पुं० श्वेतशिखी ॥ श्वे
तरोहिते ॥

सितेक्षुः । पुं० श्वेतक्षी ॥

सितेतरः । पुं० कृष्णशाली ॥ कु
ल्ये ॥ कृष्णे ॥ त्रि० कृष्णवर्ण
वति ॥

सितेतरगतिः । पुं० बङ्गौ ॥

सितादः । पुं० सरोधिशेषे ॥ वि
पुलाख्यस्याद्रेर्मूलेत्रैभ्राजाख्यं नत
वसितादकं नाम सरः । यदकं का
न्तिभिरञ्जैर्मण्डितं सुरैरासिष्यते ।
तदुक्तम् । वैभ्राजं वैपुलेमूलेसिता
दयङ्गदोत्तमः । देवैर्निषिष्यते क
नः कमलैरंशुमत्प्रभैरिति ॥ सि
तमुदकं यस्य । उत्तरपदस्य चित्पुद
कक्षीदादेशः ॥

सितादकः । पुं० सितेदे ॥ स्वा
र्थकः ॥

सितादरः । पुं० कुबरे ॥

सितापलः । पुं० स्फटिके ॥ शि
लाधातो ॥ सिताशमि । मि

सिद्धः

श्री० श्रीला० इ० भाषाप्रसिद्धा ॥

सितापला । स्त्री० शर्करायाम् ॥

शर्कराविकारमेदे । मिश्रीतिलौ
कविश्रुते ॥ सितापलासराजधौ-
वातपित्तहरीहिमा । यथायथाहि
नैर्मल्यं रत्नं तथातथा ॥ स्नेह
लाघवशेत्यानिसरत्त्वस्तथातथा ॥

सिद्धः । पुं० व्यासादौ ॥ देवयानि
विशेषे । अणिमादिगुणोपेतैवि
श्रवावसुप्रभृतौ ॥ विष्कभादियो
गान्तरगतयोगविशेषे ॥ तच्चलात
स्यफलं यथा । जितेन्द्रियः सर्वं
कलानिधानो गौरीतिशूरो मधुरो
बिनोतः । सत्योपपन्नः कृतभू
रिभेगो यस्य प्रसूतौ कलसिद्धयोगः

। इति ॥ गुडो असेधौत् । इति
सिद्धः पिधुहिंससंराह्योः । ग
त्यर्थाकर्मकेतिकर्तरिक्तः । सि
द्धिरस्यास्तौतिवा । अशंयाद्यच् ॥
कृष्णाधत्तूरे ॥ व्यबहारे ॥ रे ।

शब्दशृणोमीत्यादिव्यवहारेण प्रसि
द्धे ॥ न० सैन्धवलवणे ॥ त्रि०
योगिनि ॥ जन्मनैव विनाप्रय-
त्नं धर्मज्ञानैरग्यैश्वर्यातिशयं
प्राप्ते ॥ पूर्णमनोरथे ॥ अधिग
तपरमार्थे ॥ पुत्रभृत्यादिभिः
सहायैः सम्पन्ने ॥ प्रसिद्धे ॥
नित्ये ॥ यथासिद्धाद्यौ० सौद्
धापृथिवी० सिद्धमाकाशमिति

सिद्धपीठ :

॥ कार्येष्वपि यत्तते । तद्यथासि
द्धभीदम् । सिद्धः सूपः सि
द्धायवागूरिति ॥ मुक्ते ॥ नि
ष्पन्ने । पक्के ॥ सिध्यतिस्म ।
षिधुसराद्धौ । क्तः । सिद्धे
साधनाप्रयोगः ॥ सर्वभूतादीषि
शुद्धिष्ठाने परमेश्वरे ॥ उत्पत्त्या
लब्धात्मकां हि घटादिसिद्धमित्युच्य
ते । परमात्मा तु । सर्वदालब्धस
त्तात्मकः सङ्कोचकप्रमाणाभावा
दितिनित्यनिष्पन्नरूपत्वाच्च सिद्ध
ध्वस्युच्यते ॥ सिद्धिर्मीचीज्ञानं
वातदुभयमीश्वरस्य स्वतः सिद्धं द्र
व्यनन्याधीनसिद्धत्वात् सिद्धिर्वा
॥ सिद्धिर्विशिष्टे ॥

सिद्धकः । पुं० शालवृक्षे ॥ सिन्धु
वारे ॥

सिद्धकामेश्वरी । स्त्री० कामाख्यायाः
पञ्चमूर्त्यन्तर्गतप्रथममूर्त्तिः ॥

सिद्धकेरलः । पुं० केरलदेशान्तर्ग
तदेशविशेषः

सिद्धगङ्गा । स्त्री० मन्दाकिन्याम् ॥

सिद्धजलम् । न० काञ्चिके । पक्क
ताये ।

सिद्धदेवः । पुं० शिवे ।

सिद्धधातुः । पुं० पारदे ॥

सिद्धपीठः । पुं० सिद्धस्थाने ॥

यथा । जानालक्षवलिर्गतमेवा

कोटिसङ्ख्यकः । महाविद्याजपः

सिद्धसाधनः

कोटिः सिद्धपीठः प्रकीर्त्ति
तवति ॥

सिद्धपुरम् । न० भूगोलस्याधादेश
विशेषः ॥ तच्चोत्तरेकुरुवर्षस्यनिर
क्षदेशेस्ति ॥ यथा । लङ्काकुमध्ये य
मकोटिरक्षाः प्राक् पश्चिमेरोमक
पत्तनञ्च । अधस्ततः सिद्धपुरं सु
मेरुः सौम्येऽथयाम्ये बडवानलस्य
॥ कुवत्तपादान्तरितानितानि स्या
नानि षट् गोलविदेवदन्ति ॥

सिद्धपुरी । स्त्री० सिद्धपुरे ॥

सिद्धपुष्पः । पुं० करवीरवृक्षे ॥

सिद्धप्रयोजनः । पुं० गौरसर्पपे ॥
त्रि० लब्धकार्ये ॥ सिद्धप्रयोज
नयेन । यस्य वा ॥

सिद्धमन्त्रः । पुं० सिद्धिप्राप्तमन्त्रे
सिद्धमोदकः । पुं० तद्वराजीववृक्ष
गुडे ॥

सिद्धयोगिनी । स्त्री० योगिनीविशेषः ॥

सिद्धरसः । पुं० पारदे । रसे । त्रि०
व्याडिप्रभृतिषु ॥ सिद्धसामोर
सस्य ॥ सिद्धोरसायेषाम् ॥

सिद्धविद्या । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ म
हाविद्यायां ॥

सिद्धसङ्घः । पुं० कपिलादिसिषा
नांसमूहे ॥

सिद्धसलिलम् । न० काञ्चिके ॥

सिद्धसाधनः । पुं० गौरसर्पपे ॥

न० सिद्धस्यवस्तुनः साधने । सा

सिद्धान्तः

ध्यवत्त्वानिश्चयेसत्त्वेऽप्यनुमाने ॥
सिद्धसिद्ध्यः । स्त्री० धर्मद्रव्याम् । ग
ङ्गायाम् । आकाशगङ्गायाम् ॥

सिद्धानांसिद्ध्यः ॥

सिद्धसेनः । पुं० कार्तिकेये ॥
सिद्धसेवितः । पुं० भैरवे ॥ वि०
कपिलादिसिद्धोपासिते ॥

सिद्धा । स्त्री० ऋद्ध्याङ्गयौषधी ॥
सिद्धिरस्त्यस्याम् । अर्थं चाद्यचि
टाप् ॥ योगिनीविशेषे ॥

सिद्धान्तः । पुं० वक्तृतात्पर्यविष
यावधारणे ॥ पूर्वपक्षं निरस्यसिद्
धपक्षस्थापने । वादिप्रतिवादिभ्यां
निर्णीतेर्ये ॥ सिद्धान्तं लक्षयति
गीतमेव यथा । तन्त्राधिकरणाभ्यु
पगमसंस्थितिः सिद्धान्तइति ॥
अर्थः । तन्त्रशास्त्रं तदेवाधि
करणं ज्ञापकतया यस्य । तादृशीयो
भ्युपगमः । तस्य समीचीनतयाऽसं
शयरूपतया स्थितिः । तथा च शास्त्रि
तार्थनिश्चयः सिद्धान्तः । अत्र
चाभ्युपगम्यमानार्थः सिद्धान्तइति
भाष्यम् । अभ्युपगमः सिद्धान्तइ
ति वासिंकटीका । नचात्र विरोधः
शङ्कनीयः । आचार्यैः परिहृतत्वा
त् । तथा च विसूचीनिबन्धः । अ
र्थाभ्युपगमयोगुणप्रधानभावस्य वि
वक्षा तन्त्रत्वात् । अर्थाभ्युपगमोऽभ्यु
पगम्यमानो वाच्यः सिद्धान्तः । ते

सिद्धयिका

नसूत्रगाध्यवासिंकटीकासुनविरो
धः । अत्र च भाष्यानुसारात् सर्वत
न्त्रप्रतितन्त्राधिकरणाभ्युपगमः सि
द्धान्तान्यतमः सिद्धान्तइति
सूत्रार्यइतितुनयुक्तम् । अयिमसू
त्रानुत्थानापत्तेः । तन्त्रसिद्धान्त
त्वे न द्वयमनुगम्यतं चाधिकरणाभ्यु
पगमान्यतमसिद्धान्तइतिकश्चित्
॥ २६ ॥ सिद्धोन्तं विभजते । स
र्वतन्त्रप्रतितन्त्राधिकरणाभ्युपगमे-
स्थितो नामर्थान्तरभावात् ॥ २७ ॥
सचतुर्विधइति शेषः । सर्वतन्त्रा
दिसंस्थितो नामर्थान्तरभावात् । मे
दादित्यर्थः ॥ २७ ॥ राद्धान्ते
॥ सिद्धोऽन्तो निश्चयेऽयस्मिन् ॥
नवविधज्योतिर्यन्येषु । ब्रह्मसू
र्यसोमसृष्टस्पतिगर्गनारदपराशरपु
लस्त्यत्र शिष्टसिद्धान्तेषु ॥

सिद्धान्ताचारः । पुं० वामाचारा
दुत्तमआचारविशेषे ॥ यथा । आ
त्मानं देवतां मत्वा यजिद्देवीं च मान
सैः । सदा शुद्धः सदा शांतः सि
द्धान्ताचार उच्यते । इत्याचारभेद
तन्त्रम् ॥

सिद्धान्ती । पुं० सोमांसके ॥ सि
द्धान्तो विद्यतेऽस्य ॥ इति ॥

सिद्धापगा । स्त्री० स्वर्णायाम् । ग
ङ्गायाम् ॥

सिद्धायिका । स्त्री० जिनशासनदेव

सिद्धासनम्

ताविशेषे ।

सिद्धार्थः । पं० विष्णो ॥ सिद्धा
निष्ठं तो निष्पन्नः काम्यमानार्थोऽ
स्य । प्राप्तकामत्वादिति ॥ रत्नो
न्न । सितसर्पि ॥ शाक्यसिंहे ।
शौद्धेदनी ॥ वृत्ताहं तृपितरि ॥
जिनमस्रिषटीवृत्ते ॥ सिद्धार्थोऽ
स्मादस्य वा । वत्सरविशेषे ॥ तत्
फलं यथा । सायपूर्णाः स्मृता मे
घावहुसस्याचमेदनी । निष्ठुरापा
र्थिवादेविसिद्धार्थे च वरानने ॥ ५३
॥ त्रि० प्रसिद्धार्थे ॥

सिद्धार्था । स्त्री० वृत्ताहं तृपितरि ॥
सिद्धासनम् । न० ब्रह्मणि ॥ सिद्धं
यत्सर्वभूतादिविज्ञाधिष्ठानमव्य
यम् । यस्मिन्सिद्धाः समाविष्टा
स्तैः सिद्धासनं विदुः ॥ सिद्धश्च
तदासनश्च । सिद्धानामासनं वा
। कर्मधारयतत्पुरुषाभ्याम्० ब्रह्मै
वेत्यर्थः । योगिनामासनविशेषे ॥
यथा । योनिस्थानकमङ्गुलघटि
तं कृत्वा दृढं विन्यसेन्मेढ्रे पादमथै
कमेव दृढयेकत्वासमं विग्रहम् । स्था
णुः संयमितेन्द्रियोऽवलदृशापश्य
न्भुवोरन्तरेतिष्ठेदेतदतौ योगि
सुखदं सिद्धासनं प्रोच्यते ॥ इति
॥ योनिस्थानकमिति ॥ एकपादमू
लं लङ्गमूले ॥ द्वितीयपादमूलं वृषणा
धद्वयर्थः ॥

सिद्धिः

सिद्धिः । स्त्री० निष्पत्तौ ॥ पदुकाया
म् ॥ अन्तध ॥ वृद्धी ॥ षट्द्धी
नामौषधी ॥ दुर्गायाम् ॥ सम्पत्तौ
। योगे ॥ साङ्ख्यानामष्टविधसि
द्धी । यथा । ऊहः शब्दोऽध्ययनं
दुः खविघातास्त्रयः सुवृत्तासिः
। दानश्च सिद्धयेष्टी ॥ विहन्यमा
नश्च दुः खस्य त्रित्वात्तद्विघातास्त्र
यइति । इमामुख्यास्तिस्रः सिद्ध
यः । तदुपायतया चैतरांगीत्यः
पञ्चसिद्धयः । ता अपि हेतुहेतुम
त्तयाव्यवस्थिताः । तत्राद्याध्ययनं
लक्षणं सिद्धिर्हेतुरेव । मुख्यास्तु
हेतुमत्त्येव । मध्यमास्तु हेतुहेतुम
त्त्यः । पुम्प्रकृत्यादिविषयावुद्भिर्वा
सिद्धिरवसा । पुंस्यात्मनि० प्रकृ
ताव्यक्तौ० आदिग्रहणाद् व्य
क्ते च यावुद्भिर्विज्ञानं सासिद्धिरित्यु
च्यते ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ यथावर्गी
त्तमगते लगे शुभे वाथ वलान्विते ।
सिद्धिसंज्ञो महायोगायायिनां सिद्धि
दायकः । इति ॥ राज्ञां गतिवय
साध्यासु पुरुषार्थलाभात्मिकासु०
प्रभुसिद्धिमन्त्रमिदं ध्यात्वा हसिष्युः ॥
सहायाः साधनोपायाविभागो देश
कालयोः विनिपातप्रतीकारः सि
द्धिः पञ्चाङ्गद्वयते ॥ तथाच । कर्म
णामारम्भोपायः । पुरुषद्वयसम्पत्
। देशकालविभागः । विनिपातप्र

सिधम्

तीकारः । कार्यसिद्धिश्चेति
नोतिशास्त्रविदः ॥ मोक्षे ॥
सत्त्वशुद्धिद्वाराज्ञानात्पत्तौ ॥ ब्रह्म
भोक्त्रलक्षणायां । पुरुषार्थप्राप्ति
योग्यतारूपायामन्तःकरणशुद्धौ ।
ज्ञाननिष्ठालक्षणायां ॥ सिद्ध्यति
। विधुसंराद्धौ । क्तिच् ॥ यदा ।
करणे क्तिन् ॥

सिद्धिदः । पुं० प्रत्यगभिन्नब्रह्मा
परोक्षज्ञानद्वारास्वस्वरूपादस्थानल
क्षणमुक्तिप्रदेशोगुरौ ॥ परमेश्वरे ॥
सिद्धिमफलङ्कर्तृभ्यः स्वाधिकारा
नुरूपतोद्दाति । डुदाज् ० । आ
तद्धतिकः ॥ भैरवे ॥ चि० सिद्धि
दातरि ॥

सिद्धियोगः । पुं० शुभयोगविशेष ॥
यथा । शुक्रेनन्दाबुधमद्रा० शनौ
रिक्ता० कुजैजया । गुरौ पूर्णाचसं
युक्ता० सिद्धियोगः प्रकीर्तितः ॥
सिद्धियोगिनो । स्त्री० योगिनीवि
शेषे । बलिपुराणोक्तामुदयस्यप
श्चाशतत्कन्यासु

सिद्धिस्थानम् न० पुण्यस्थानविशेषे ॥

सिद्धेशः । पुं० कपिलमुनी ॥ सदा
शिवे ॥ सिद्धानामीशः ॥

सिद्धेश्वरः । पुं० शिवे ॥

सिद्धेश्वरी । स्त्री० देवीविशेषे

सिद्धौचः । पुं० गुरुक्रमविशेषे ॥

सिधम् । न० किलासरोगे । सिद्ध

सिनः

वां० इ० प्र० ॥ सिध्यति । विधुसं
राद्धौ । बाहुलकान्मक् ॥

सिधा । पुं० न० किलासरोगे ॥ सि
धाकिलासंत्वक्पुष्पसिधमितिहे
मवन्दः । किलाससिधद्वयमरः ॥

सिधलः । चि० किलासिनि ॥ सि
धमस्यास्ति सिधादिभ्यश्चेतिलच् ॥
सिधला । स्त्री० मत्स्यविक्रयिणी । मत्स्य
चूणे ॥

सिधवान् । चि० सिधले ॥ सि
धमस्यस्य । मतुप् ॥

सिध्यः । पुं० पुण्यनक्षत्रे ॥ सिध्यन्त्य
स्मिन्कार्याणि । विधु० । पुण्यसि
द्धौनक्षत्रद्वितिक्यपिनिपातितः ॥

सिधः । पुं० वृत्ते ॥ साधौ ॥ सिध्यति
। विधु० । स्फायितस्त्रीतिरक् ॥

सिधका । स्त्री० सौधद्वतिभाषाप्रसिद्धेवृत्ते
। सिधति० सिध्यतेवा । विधु० । बाहुलम
न्यत्रापीति० स्फायितस्त्रीतिवारक् ।
ततः स्वार्थेकन् । क्षिपकादिच्चादिच्चा
भावः ॥

सिधकारणम् । न० देवाद्याने

सिधकावणम् । न० सिधकारण्ये ॥

सिधकाणावनम् । वनम्पु रगामि
शक्येत्युत्तरपदस्यजनस्यणत्वम् ॥

सिनः । पुं० यासे ॥ पिण्डौक्ति
यमाणोयासीयदाद्ध्यादिव्यञ्जनव
शाहन्वनेनुकूलिभवतितदाकर्मणः
कर्तृत्वम् । तथासिनेतेर्यासक

सिन्दूरः

मकथेतिनिष्ठातथानः ॥ काणे
॥ सिनेति । षिञ् । इण् षिञि
तिनक् ॥ चि० शुक्लगुणविशिष्टे ।
सिनौ । स्त्री० शुक्लगुणवत्याम् । श्वे
तासितासनीश्वेनीतिव्याडिः ॥
सिनीशाली । स्त्री० दृष्टेन्दुकलामा
याम् ॥ चतुर्दशीयोगदृष्टचन्द्रा
सती० अमा० सिनी० शालीपद
वाच्य भवति । एनदिष्णानासहव
र्त्ततेसालक्ष्मीः । तयोगात्सि
नीचन्द्रकला । ब्रह्मादित्वादिनिः
। सिनौवलति । वल० । कर्म
ण्यण् । डीर् ॥ दुर्गायाम् । इ०
मे० नी० ॥

सिन्दुकः पुं० । सिन्दुवारे ॥ सन्द
ते । सन्दूपस्रवणे । सन्देः सम्प्र
सारणत्वस्येत्युः । वाहुलकादवधो
न । स्वार्थसंज्ञायांवाकान् ॥ श्वेत
नोलपुष्यभेदात्सिन्दुकोद्विविधीम
तः ।

सिन्दुवारः । पुं० निगुण्ड्याम् ।
सिन्दुके । म्पौडी० सलालू० व
ह्णा० इ० भा० प्र० ॥ निसिन्दा०
इनकर० इ० गौ० दे० भा० ॥ सि
न्दुवर्णोति० वारयतिश । वज्रव
रणेवज्रपादरणेश । कर्मण्यण् ॥
सिन्दूरः । पुं० वृक्षविशेषे । न० र
क्तवर्णचूर्णविशेषे । नागसम्भवे ।
सौमत्तके । तशरणात्स्वाम्यायु

सिन्दूरपुष्पो

षाठ्ठिर्भवति यथोक्तं काशीखण्डे
। हरिद्राककुमभैवसिन्दूरकज्ज
लंतथा । कार्पासकञ्चताम्बूलमा
हल्याभरणशुभम् ॥ केशसंस्कार
कभरोकरकर्णविभूषणम् । भर्तु
रायुष्यमिच्छन्तोद्वेग्नपतिव्रतेति
॥ अस्त्रपर्यायादयोदया । सिन्दूर
रक्तरागसनागगर्भसौसजम् । सौ
सौपधातुः सिन्दूरगुणैस्तत्सौस
बन्मतम् ॥ संयोगजप्रभावेणतस्मा
प्यन्यगुणाः स्मृताः । सिन्दूरमु
ष्णांबीसर्पकुष्ठकण्डूविषापहम् ॥
भग्नसंधानजननव्रणशीधनरोपण
म् ॥ अस्थशीधनंयथ । दुग्धाभ्न
येगतस्तस्मिन्निशुद्धिर्गदिताबुधैरि
ति ॥ सन्दते । सन्दू० । सन्दे स
म्प्रसारणस्येत्युः ॥

सिन्दूरकारणम् । न० सौसके ॥

सिन्दूरतिलकः । पुं० मतङ्गजे । वृ
क्षिनि ।

सिन्दूरतिलका । स्त्री० सधवादांना
य्याम् ॥

सिन्दूरपुष्पो । स्त्री० सिन्दूरीतिख्याते
पुष्पक्षुपविशेषे । तणपुष्प्याम् । क
रच्छदायाम् ॥ अस्यागुणाः । कटु
त्वम् । तिक्तत्वम् । कषायत्वम् ।
श्लेष्मघातशिरास्तिभूतनाशित्वम् ।
चण्डोप्रियत्वञ्चेति ॥ सिन्दूरइव
पुष्पाण्यथाः । पाककर्णेतिडीष् ।

सिंधुक :

सिन्दूररसः । पुं० रससिन्दूराभि
धौषधे ।

सिन्दूरितः । वि० सिन्दूरवत्कृते ॥
सिन्दूरवच्छब्दात्तत्करोतीतिग्य
न्तात्कर्मणिक्तः । याविष्ठवद्वावा
त० विन्मतेलुक् ॥

सिन्दूरी । स्त्री० रोचन्याम् ॥ रक्तचे
लिकायाम् ॥ धातव्याम् ॥ सिन्दू
रीविषपित्तास्रदृष्ट्यावाक्तिहरीहि-
मा ॥

सिन्धुः । पुं० अश्वी । समुद्रे ॥ स्य
न्दन्ते० आपोऽत्र । स्यन्द० । स्यन्देः
सम्प्रसारणधञ्छेत्युः ॥ वमथौ ॥
रामेणभरतायार्पितदेशविशेषे ॥ का
श्मीरदेशप्रसिद्धेनदविशेषे ॥ गज
मदे ॥ सिन्धुवारवृक्षे ॥ रोगविशे
षे ॥ श्वेततटङ्कने ॥

सिन्धुः । स्त्री० नद्यां । सरिति ॥ न
दीविशेषे ॥ तज्जलगुणायथा । शत
द्रोविपाशायुजः सिन्धुमद्याः सु
शीतलघुस्वादुसर्षामयघ्नम् । जलं
निर्मलं दीपनं पाचनञ्चप्रदत्तं बलं
बुद्धिमेधायुतञ्च ॥

सिन्धुकः । पुं० सिन्दुके । निगुं
ण्डायाम् ॥ सिन्धुशब्दात्स्वार्थेसं
ज्ञायांशकन् । गुणायथा । सिन्धु
कः स्मृतिदक्षिक्तः कषायः कटु
कोलघुः । केश्योनेचहितोदन्तिशु
लशायाममारुतान् ॥ कृमिकुष्ठारु

सिंधुवारः

विश्वेष्मन्नामिलापितद्विधा ॥ सि
न्धुवारजलं जन्तुवातश्च अहरं लघु
॥ वि० सिन्धुपुजाते ॥ सिन्धुपक्व
राभ्यांकन् ॥

सिन्धुकफः । पुं० समुद्रफेने ॥

सिन्धुप्रभवः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

सिन्धुरम् । न० श्वेततटङ्कने ॥

सिन्धुखिलः । पुं० सिन्धुदेशे ॥

सिन्धुजम् । न० सैन्धवलवणे ॥ सि
न्धुपुजातम् ॥ सप्तम्यांजनेडः ॥

वि० समुद्रजाते ॥

सिन्धुजन्मा । पुं० चन्द्रे ॥ न० सैन्ध
वलवणे ॥

सिंधुजा । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥

सिंधुडा । स्त्री० मालवरागभार्या-
याम् ॥

सिंधुनन्दनः । चन्द्रे ॥

सिंधुपुत्रः । पुं० चन्द्रे ॥ मर्कटन्दौ ॥

सिंधुपुष्पः । पुं० शङ्खे ॥

सिंधुमन्यजम् । न० सैन्धवलवणे ॥

सिंधुरः । पुं० हस्तिनि ॥

सिंधुरहषौ । पुं० सिंहे ॥

सिंधुरवदनः । पुं० श्रीगणेशे ॥

सिंधुराजः । पुं० समुद्रे ॥

सिंधुलवणम् । न० सैन्धवे ॥

सिंधुवारः । पुं० उत्तमाश्वे ॥ सिं

धुगरे । निगुंण्डायाम् ॥ सिंधुया

रोविषश्च अन्नणकुष्ठचयापहः ॥

सिंधुं वृणोति० वारयतिवा । वृञ्

सिम्वा :

चाष्ठादनेवा । कर्मण्यण् ॥
 सिंधुवारकः । पुं० सिंधुवारे ॥
 सिन्धुवारितः । पुं० सिन्धुवारे ॥
 चि० समुद्रेणवारिते ॥
 सिन्धुवेषणः । पुं० गम्भार्याम् ॥
 सिन्धुसङ्गमः । पुं० संभेदे । सिन्धुः ।
 सङ्गमोमेलः ॥
 सिन्धुसमम् । न० तीर्थभेदे ॥
 सिन्धुङ्गम् । न० सैन्धवलवणे ॥ सि
 ण्मुषुउङ्गवोऽस्य ॥
 सिन्धुपलम् । न० सैन्धवलवणे ॥
 सिप्रः । पुं० चन्द्रे । हिमांगौ ॥
 निदाघसलिले । स्त्रेदे ॥ न० स
 रोविशेषे ॥ यथोक्तकालिकापुरा
 णे । ततोहिमवतः प्रस्थेप्रतीच्य
 त्तः पुरस्थच । सिप्रं नामसरः पू
 र्णदृष्टशुद्धिणादयइति ॥
 सिप्रा । स्त्री० नद्यन्तरे ॥ सिप्राख्या
 त्सरसोयस्मान्निर्गतासामहान-
 दी । अतः सिप्रेतितन्नामपुरैवत्र
 , क्षणाकृतमितिकालिकापुराणम् ॥
 साविष्णयिनीदेशेवर्त्तते । तस्या
 स्रोतपतिः कालिकापुराणे २३
 अध्यायेद्रष्टव्या ॥
 सिमः । चि० समस्मिन् । सर्वशब्दा
 र्थे ॥ सिनोति । पिञ्० । अवि
 सिशुषिभ्यः क्तिदितिमन् ॥
 सिम्वा । स्त्री० शम्भ्याम् । शिम्वाया
 म् । बीजगुप्तायाम् । सिम० इ०

सिंहगण्डः

भा० प्र० ॥ फली० इ० प्र० च ॥
 समति । यमवैक्तव्ये । उल्खादय
 स्त्रेतिसाधुः ॥
 सिम्विः । स्त्री० शिम्वायाम् । सिम्वा
 याम् । नखनामगन्धद्रव्ये ॥
 सिम्बी । स्त्री० शिम्ब्याम् ॥
 सिरः । पुं० पिप्पलीमूले ॥
 सिरा । स्त्री० नाड्याम् । अम्बुबाहि
 न्यांनाड्याम् । सौर० इ० भा०
 प्र० सिनोति । पिञ्० । बहुलम
 न्यत्रापीतिरक् ॥
 सिरालः । पुं० सिरासन्तते ॥
 सिरिण्टिका । स्त्री० चूद्रकुटुम्बिन्या
 ह्वयक्षुपे । दुराधर्षायाम् ॥
 सिलकः । पुं० शलाघर्षापथ्ये० ऋ
 षिविशेषे ॥
 सिलकी । स्त्री० शलकीवृक्षे ॥
 सिषाधधिषा । स्त्री० साधनेच्छायाम्
 ॥ यथा । सिषाधधिषयाशून्यासि
 द्विर्यचनेविद्यते । सपक्षस्तवहन्ति
 त्वज्ज्ञानादनुमितिर्भवेत् ॥
 सिषिचा । स्त्री० सेक्तुमिच्छायाम् ॥
 सिष्टचन् । चि० स्त्रष्टुमिच्छति ॥
 सिंहगण्डः । पुं० ज्जहीवृक्षे ॥ सी
 तिहुण्डते । हुडिद्वयणे । पचा
 द्यच् ॥ सिंहगण्डस्यायमपभ्रंशइ
 तिस्रामी० पृषादरादिः ॥ अस्यगु
 णायथा । सिंहगण्डोरेचनस्त्रीच्छोदो
 पनः कटुकोगुरुः । शूलामाष्टी

सिद्धसारः

लिकाभानकफगुल्मोदरानिलान्
उन्मादमेहकुष्ठार्थः शोथमेदोश्म
पाण्डुराः । ब्रणशोथज्वरप्लीहपि
टूषोपिण्डरेत् । उष्णवीर्यस्रुहीचौ
रं स्रग्धश्चकटुकंलघु । गुल्मना
ड्कुष्ठिनाश्चापितथैवोदररेगिणा
म् । हितमेतद्विरेकार्थेयेचान्येदौ
र्वरेगिणः ॥

रिहुण्डदलम् । न०. स्नुहीपत्रे ॥
तच्छाकगुणायथा । रिहुण्डस्यद
लन्तोक्ष्णदीपनंरोचनंहरित् । आ
भनाष्टीलिलोगुल्मशूलशोथोदरा
णिव ॥

सिद्धः । पुं०. तुरुष्के । पिण्डके ।
यावने । लोषान०. इ०. भा०. प्र०
॥ सिद्धति । सिद्धपीतौ । अ
न्तर्भावितव्यर्थः । बाहुकाक्षक ।
पृषेदरादि० ॥

सिद्धकः । पुं०. सिद्धे । नागौरी
गूद०. इ०. भा०. लोषान०. इ०. य
वनभाषाप्रसिद्धे ॥ सिद्धकः कटु
कः स्वादेस्निग्धोष्णः शुक्लकान्ति
कृत् । वृष्यः कण्डूस्वेदकुष्ठज्वर
दाहयहापहः ॥

सिद्धकौ । स्त्री०. सप्तक्याम् ॥ सि
द्धे ।

सिद्धभूमिका । स्त्री०. शप्तक्याम् ॥

सिद्धसारः । पुं०. तुरुष्के । धूम
वर्णः । पीतसरे ॥

सौत्कारः

सौत्कारः । पुं०. श्रीकरे ॥ धनपाला
दिमतेदन्यादिः ॥

सीता । स्त्री०. काङ्गलपरतो हल
रेखायाम् ॥ जनकनन्दन्याम् ।
मैथिल्याम् । वैदेह्याम् ॥ सौता
लाङ्गलपङ्क्तिः । तदुत्पन्नत्वात्सी
तेतिनिर्दिश्यते ॥ यथा । अथमे
कपतः क्षींक्षलाङ्गलादुत्थिताततः
। क्षेक्षशोधयतालव्यानन्नासीतेति
विश्रुतेतिरामायणे ६६ सर्गः ॥

स्वर्गगङ्गायाम् ॥ यथा । पूर्वेष्वशौ
लात्सीतातुशैलयाच्यन्तरिक्षगा ।
ततश्च पूर्वेष्वर्षभद्राश्वेनैतिसार्ण
वम् ॥ सातुभद्राश्ववर्षगङ्गा । य
थोक्तं श्रीभागवते ; सीतातुवत्स
दनात्केशवाचलादिगरिशिखरिभ्यो
ऽधोऽधः प्रसवन्तीगन्धमादनमूर्धं
मुपतिस्त्वान्तरेणभद्राश्ववर्षप्रोच्यं
दिशिचारसमुद्रमभिप्रविशतीति ॥

श्रियि ॥ दुर्गायाम् । सखाधिदेव
तायाम् ॥ मदिराया गङ्गास्रोत
सि काङ्गनमालायाम् ॥ सौवर्त ।
विज्० । क्तः । पृषादरादिः ॥

सीताद्रव्यम् । न०. काष्ठकुहालादौ ॥

सीतापतिः । पुं०. रामचन्द्रे दा
सीतायापतिः ॥

शरथौ ॥

सौत्कारः । पुं०. मनुष्याणां गुण नुरा
गजशब्दे ॥ यथा । शब्दोगुणानु

सौमा

रागोत्थः प्रणादः सौत्कृतं नृणा
मिति हेमचन्द्रः ॥ दन्तनिष्पीडना
यां । सौरिति शब्दे ॥

सौत्कृतम् । न० सौत्कारे सुरतध्व
नी ॥

सौत्थम् । न० धान्ये ॥ त्रि० हल्ये ।
हलेन कृष्टे चोच्चे ॥ सीतया समितं
• सङ्गतं • निम्नोन्नतादिरहितङ्
कृतं • समीकृतमिति यावत् । नौ
वयोधर्मेति यत् ॥

सौदमानः । त्रि० अवसौदति ॥

सौद्यम् । न० अलक्ष्ये ॥

सौधुः । पुं० शोधुशब्दार्थे ॥

सौधुगन्धः । पुं० वकुले ॥

सौधुपुष्पः । पुं० कदम्बे ॥ वकुले ॥

सौधुपुष्पी । स्त्री० धातव्याम् ॥

सौधुरसः । पुं० आस्रष्टर्चे ॥

सौधुसञ्ज्ञः । पुं० वकुलद्रुमे ॥

सौपः । पुं० तर्पणार्थं तस्मादिनि
मित्ते जलपात्रे । अर्घा • कौषा •
• इ० भा० प्र० ॥

सौम् । अ० सर्पतोभवे ॥

सौमा । स्त्री० आघटे । मर्यादायाम्

। सौमायाम् । ग्रामादीनामवधारि

तान्तभागे । सौम० इ० भा० प्र०

॥ स्थितौ । क्षेत्त्रे । अण्डकेष्वे ॥

सौयते । षिञ् । नामन्सौमन्नि

त्यादिनानिपातितः । मन् इति न

डोप् । सौमानौ । सौमानः •

सौमा

इत्यादि ॥

सौमन्तः । पुं० सौमन्तोन्नयनसंस्का

रे ॥ पुं० न० केशवेषे । केशरच

नाभेदे ॥ केशेषु वस्त्रे नि । मूर्ध्नि

मध्यपदधत्तौ ॥ सौमन्तमस्त्रियां स्त्री

णां केशमध्ये तु पदधत्तिरिति वैजय

न्ती । सौमन्तोऽन्तः । शकन्ध्वादिः ॥

सौमन्तकः । पुं० नरकावासे ॥ यथा

। लक्षपञ्चैव नरकावासाः सौमन्त

कादय इ । हेमचन्द्रः । न० सि

न्दुरे ॥

सौमन्तितः । त्रि० सौमन्तिनौकृते ॥

सौमन्तशब्दान्मत्त्वन्तात् । तत्क

रोतीति ग्यन्तात् कश्मणिक्तः । णा

विष्ठबद्भावे । बिम्बितोलुक् ॥

सौमन्तिनी । स्त्री० नाय्याम् ॥ सौ

मन्तोऽस्त्यस्याः । अत इति । ना

न्तलक्षणीडो ॥

सौमन्तोन्नयनम् । न० गर्भाधानात् •

पष्ठेऽष्टमेवामासिकर्त्तव्ये • संस्का

रविशेषे ॥ यथा । मासि पष्ठेऽष्टमेवा

पिच्छन्ते पुंसवनादिते । रिक्ताहोने

तित्यौ कुर्यात्सौमन्तोन्नयनं स्त्रियोः ॥

सौमा । स्त्री० आघटे । मर्यादायाम्

। सौमनि । ग्रामादीनामवधारिता

न्तभागे । सौम० इ० भा० प्र० ॥

स्थितौ । क्षेत्त्रे । अण्डकेष्वे ॥ सि

नाति । सौयतेवा । षिञ् । ना

मन्सौमन्नित्यादिनानिपातितः ॥

सीलम् :

मनइतिनडीप् । डारुभाभ्यामिति
पञ्चडाप् । सीमे । सीमा : • इ
च्छादिविध्यम् ॥ विलायाम् ॥
सीमाविवादः । पुं० । यामादीनांसी
माविषयकेकलहे । सीमाविषयको
विवादः सीमाविवादः । सीमा
चतुर्विधा । जनपदसीमा । ग्राम
सीमा । क्षेत्रसीमा । गृहसीमेति
भेदात् ॥

सीमिकः । पुं० । वृक्षविशेषे ॥ वा
ल्मीके ॥ सूक्ष्मकमिजांती । वृक्ष
पत्रविभागकृतिकोटे । स्थमति ।
स्थमुशब्दे । स्थमे : सम्प्रसारणश्चे
तिक्विकम् ॥

सीरः । पुं० । अर्के । सूर्ये ॥ हले
। लाङ्गले ॥ सिनेति । सीयतेवा
। पिञ् । शुसिचिमीनादीर्घश्चे
ति । क्रन् । दीर्घत्वञ्च ॥

सीरकः । पुं० । शिशुमारि ॥ अर्के ॥
हले ।

सीरध्वजः । पुं० । चन्द्रवंशीयनपवि
शेषे ॥

सीरपाणिः । पुं० । बलभद्रे । कालि
न्दीभेदने ॥ सीरोलाङ्गलपाणा
वक्ष्य ॥

सीराङ्गम् । न० । कालाधारे ॥

सीरी । पुं० । बलदेवे ॥

सीलम् : । पुं० । मत्स्यविशेषे । सि
लिन्दा । इ० । गौ० । दे० । भा० । प्र०

सीसम्

॥ तद्गुणायथा । सीलम् : शुक्ल
लोष्ठयोर्विपाकेमधुरोगुरुः । वा
तपित्तहरोऽप्यभामवातकरश्चसः ॥
सीवनम् । न० । सीवने । सूतौ । तु
न्नवायकर्मणि । सीवना । इ०
भा० ॥ पित्तुतन्तुसन्ताने । ल्युट्
पृषादरादित्वादीर्घः ॥ छिबुसि
व्योर्ल्युटिवादीर्घइतिस्वामी ॥

सीवनी । स्त्री० । लिङ्गमण्यधः सूच
। लिङ्गायाद्गुञ्जपर्यन्तसीवने ॥

सीसम् । न० । सीसके । योगेष्टे । ना
गे । सीसा । इ० । भा० । प्र० । धा
तौ ॥ सिनेति । पिञ् । क्तिप्
। अनिष्टत्वाद्भुतुक् । ईष्यति ।
धा० । आतानुपेतिकः । सिच०
तत् । ईसञ्च । सीसम् ॥ अश्वगुणा
यथा । सीसंरङ्गगुणंज्ञेयंविशेषान्मे
हनाशनम् ॥ नागस्तुनागशततुल्य
बलं ददातिव्याधिं विनाशयतिजीव
नमातनेति । बह्निं प्रदीपयतिक्वा
मबलं करोतिमृल्युच्चनाशयतिसक्त
तसेवितः सः । पाकेनहनौक्कि
लवंगनागौक्कृष्टानिगुल्मांसतवाति-
कृष्टान् । पाण्डुप्रमेहानिलमन्दशो
थभगन्दरादीन्कुरुतः प्रभुक्तौ ॥
अश्वशीघ्रमसारणविधिर्यथा । त
स्यसाहजिकादोषावंगस्यैवनिदर्शि
ताः । शोधनंवापितस्यैव । भि
षग्भिर्गदितपुरा ॥ ताम्बूलरस

सौहृण्ड :

मिष्टशिलालिपात्पुनः पुनः ।
 हाविंशद्भिः पुष्टैर्नाशाविरुत्वंभ
 स्मजायते । शिलामनः शिला ।
 अन्यच्च । अश्वत्थविष्टात्वक्चूर्णं
 चतुर्थेशिननिः क्षिपेत् । मृत्पात्रे
 विद्रुतोनागोलोहदद्यात्प्रचालितः
 ॥ यामेकेनभवेद्भस्मतत्तुल्यास्यान्म
 नः शिला । काष्ठिकेनद्वयंपिष्टा
 पचेद्दृढपुष्टेनच ॥ स्वाङ्गशैतंपु
 नः पिष्टाशिलयाकाष्ठिकेनच ।
 पुनः पचेच्छरावाभ्यामेवंषष्टिपु-
 ष्टेऽस्ति । ॥ अपिच । तैलेतक्ते
 गर्भमूर्चेकाष्ठिकेचकुलत्यके । चि
 चाविधाविशुद्धिः स्यात्स्वर्णादीनां
 सनासतः ॥ मारणम्पुनः । कु
 ष्ठनागपचाणांकुनद्याः स्यात्प
 चार्द्धकम् । तण्डुलीधरसैर्यामंयामं
 वासारसैस्तथा ॥ सम्मर्द्यचक्रियाङ्
 कृत्वाघर्मेसंशोष्यतम्पुनः । सरा
 वसम्पुष्टकृत्वापचेदन्धोपलेभिर्षक्
 ॥ एवंपुष्टपुष्टैर्नागाभस्मीभवतिनि
 स्थितम् । द्विगुञ्जोयंघ्रवंहन्यातप्रमि
 हानखिलानपौतिवेद्यादर्पणः ॥
 सौसकम् । न० सौसि ॥ स्वार्थेकः ॥
 सौसपचकम् । न० सौसके ॥
 सौहृण्डः । पुं० कृच्छ्राम् । सिद्ध
 ण्डे ॥ सौतिहृण्डते । हृडिबद्धे
 । पचाद्यच् ॥ सिंहतुण्डस्यापभ्रंशो
 यमिशिलामी । पृषादरादिः ॥

सुकर्णकः

सु । अ० पूजायाम् ॥ भृशार्थे ॥ नि
 भरे । अतिमात्रे ॥ अनुमतौ ॥
 कृच्छ्रे ॥ सज्जद्धौ । अनायासे ॥
 सूयते । सवतिवा । सुगती । कि
 पि० तुगभाषः । डुर्बा ॥
 सुकण्टका । स्त्री धृतकुमार्याम् ।
 सुकण्डुः । पुं० कण्डुरागे ।
 सुकथा । स्त्री० नैमिषारण्याधिष्ठात्री
 देवतायां ॥
 सुकन्दः । कशेरुणि ॥ धरणीकन्दे ॥
 सुकन्दकः । पुं० पलाण्डौ ॥ शोभ
 नमतौवशः कन्दयति० भक्तकस्य
 आतिभ्रंशकरत्वात् । कदिरोदने
 । अच् । स्वार्थेकन् । गवल्वा ॥
 धरणीकन्दे ॥ वाराहीकन्दे ॥
 सुकन्दौ । पुं० सूरणे ॥
 सुकम् । अ० अतिशये ॥
 सुकरः । त्रि० सुखकरे । सुखिनक
 र्तुंशक्ये । सुसाध्ये ॥ ईषद्दुः सु
 ध्विति० भावे० कर्मणिषा० अकृ
 च्छार्थेखल् ॥ अल्पसाधनैर्वाधका
 रम्भोनसुकरः ॥
 सुकरा । स्त्री० सुगीलायाङ्गवि । अच्
 ण्डायाम् ॥ सुमुखङ्करोति । अ
 च् ॥ सुक्रियतेषा । ईषदुम्सुध्वि
 तिखल् ॥
 सुकर्णः । पुं० हस्तिकर्णे ॥ त्रि०
 शोभनकर्णवति ॥
 सुकर्णकः । पुं० हस्तिकन्दे ॥ त्रि०

सुकालुका

सुन्दरकर्णवति ।

सुकर्णिका । स्त्री० मूषोक्त्याम् ॥

सुकर्णी । स्त्री० इन्द्रभारुण्याम् ॥

सुकर्मा । पुं० विष्कभाद्यन्तर्गतयो

गविशेषे ॥ तज्जोतफलं यथा । परी

पकारीकुशलः कलामुद्धर्षयुक्तो

नितरां यशस्वी । प्रसूतिकालेयदिचि

त्सुकर्मनरः सुकर्मभवतिप्रसि

धः । देवानां शिल्पिनि । विश्वक

र्मणि ॥ त्रि० सत्क्रिये । शोभन

कर्मकरणशीले ॥

सुकलः । त्रि० दातृभोक्तृरिमानवे ।

यएकएवदाति० भुङ्क्ते च तत्र ।

दाताभोक्ता० इ० भा० प्र० ॥ सु

कल्पते । कलशब्दसङ्ख्यानयोः ।

। ईषदुष्मृत्पतिखल् । शोभनाक

लायस्योतिषा ॥

सुकल्पः । त्रि० अतिनिपुणे ॥

सुकाण्डः । पुं० कारवेक्षे ॥ त्रि०

शोभनकाण्डवति० वृक्षादौ ॥

सुकाण्डो । स्त्री० काण्डोरे । काण्ड

वेलङ्गति० गी० भा० प्र० लता-

याम् ॥

सुकाण्डोः । पुं० भक्षरे ॥

सुकामाः स्त्री० ज्ञायमाणायां । व

लेति० बहुलेति० गी० भा० प्र० ॥

सुकालो । पुं० वशिष्ठात्मजेषु शूद्रा

णां पित्रेषु ॥

सुकालुका । स्त्री० डोडोक्तये ॥ इ०

सुकुत्

रा० गटोः ॥

सुकाष्ठकम् । न० देशकाष्ठे ॥

सुकाष्ठा । स्त्री० कटव्याम् ॥ का

सुकाष्ठिका ।

ष्ठकदल्याम् ॥ इ० रा० गटः ॥

सुकुन्दनः । पुं० वधारे ॥

सुकुमारः । पुं० पुण्ड्रिणी वनचम्प

के ॥ जवे ॥ श्यामाके । त्रि० का

मले । मृदौ ॥ सुष्टुकुमार्यते । कु

मारकीडायाम् । चुराद्यदन्तः ।

पुंमौतिघः । एरज्वा ॥ यद्वा । सु

काम्यते । कामेः किदुद्धोपधाया

इत्यारन् ॥

सुकुमारकः । पुं० शालो । सुन्दरवा

लके ॥ न० तमालपत्रे ॥

सुकुमारतरः । त्रि० अतिपेलवे ॥

सुकुमारतरा । स्त्री० अतिपेलवायाम्

। प्रकृतौ ॥ यथाह । प्रकृतेः सुकु

मारतरं न किञ्चिदस्तौतिमेमतिभं

वति । यादृष्टास्मौतिपुनर्नदृशं न

सुपैतिपुरुषस्येति ॥

सुकुमारा । स्त्री० कदल्याम् ॥ माल

व्याम् ॥ नवमालिकायाम् ॥ ला

व्याम् ॥ पृष्ठायां ॥ त्रिसन्धि-

पुष्पे ॥

सुकुमारी । स्त्री० नवमालिकायाम् ॥

सुकुत् । त्रि० पुण्याद्ये ॥ धार्मिके

॥ सुष्टुकुतवान् । डुकुज् । सु

कर्मपापेति कुजः कृप् । तुक् ।

सुखम्

सुकृतम् । न० शुभे । स्वर्गादिप्राप
के । पुण्ये ॥ वि० सुविहिते । सु-
विधाने ॥ सुष्ठुकृतम् । प्रादिसमा-
सः ॥ सुष्ठुक्रियतइतिवा । क्तः ॥
सुकृतिः । स्त्री० सत्कर्मणि । शोभ-
नाकृतिः ॥

सुकृतो । वि० पुण्यवति । धन्ये ॥

सुकृतमस्यास्ति । अतइमिः ॥

सुकेतुसुता । स्त्री० ताडकायाम् ॥

सुकेशरः । पुं० वीजपुरे ॥

सुकेशी । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥ वि०
शोभनकेशयुक्ते ॥

सुकीमलः । वि० अतिमृदुले ॥ अ-
तिमनोज्ञे ॥

सुकीमला । स्त्री० सिन्दूरीतिप्रसिद्धे
पुष्पे ॥

सुकीलो । स्त्री० क्षीरकाकोल्याम् ॥

सुकीशः) पुं० कीषास्त्रे । ज-
सुकीशकः) पुं० कीषास्त्रे । ज-
द्रास्त्रे ॥

सुखंसुणः । पुं० खट्वाङ्गे ॥ इति०-
ष्टे० चन्द्रः ॥

सुखम् । न० आत्मवृत्तिगुणविशेषे ॥
मुदि । प्रीतौ ॥ इषे । सम्मदे ।
आनन्दे । शर्मणि । सर्वेषामनु-
कूलवेदनीये ॥ स्वर्गे । नाके । वि-
दिषे ॥ बुद्धिनामौषधे ॥ जले ॥
न्यायमते० धर्मजन्यजगतः उक्ता-
न्ये ॥ यथ सुखस्तु जगतामेवकाम्यं

सुखम्

धर्मेणजन्यते । अधर्मजन्यं दुःखं
स्यात्प्रतिकूलं सचेतसाम् ॥ तत्त्वम-
मीगोचरत्वं यथा । मनोयात्रां सु-
खं दुःखमिच्छाद्वेषोमतिः कृति-
रिति भा० प० द० ॥ सुखं चतुर्विंश-
तिगुणान्तर्गतगुणविशेषः । तत्तु-
नित्यं जन्यम् । निष्परमात्मनो
विशेषगुणान्तर्बन्धि । जन्यसुखं-
जीवात्मनोविशेषगुणान्तर्बन्धि ।
तच्च युभाट्टजन्यम्० धनमिच्छलाभा-
रोग्यमिष्टाक्षपानपुरीषात्सर्गपुष्पा-
दिजन्मतत्पाण्डित्यकान्तासम्भोगा-
दिजन्यम् । तस्य द्विजवस्थायित्वं
स्त्रीपरोत्पन्नानुभवनाश्रयत्वात् । सु-
खाद्युपरागेणैवात्मनेमानसवी-
धः । सुखं तदुपायश्चेष्टः । बाल-
सस्तन्यपानप्रवृत्तौ सुखसाधनत्व-
ज्ञानं हेतुः तच्च सुखस्यैवेष्टस्वम् ।
दुःखजनकगमनादिप्रवृत्तौ सुखो-
पायोधनं तदेवेष्टं० तत्साधनत्वज्ञा-
नमेव हेतुः । यागादिप्रवृत्तावपि पा-
रलौकिकसुखसाधनत्वज्ञानोक्ता-
रणम्० सुखोपायस्वर्गादिरूपेष्टसा-
धनत्वज्ञानमपि कारणम् । सुखस्य
कालावच्छेद्यत्वं शरीरावच्छेद्यत्वं
सुखतोऽव्याप्यवृत्तित्वम्० शरीरैक-
देशावच्छेदेन दुःखसम्भवेऽप्यन्यदे-
शावच्छेदेन सुखसम्भवात्० एकव-
यावच्छेदेन जीवस्य दुःखसम्भवेऽपि०

सुखम्

क्षणांतरावच्छेदेन सुखसम्भवाच्च-
 तत्तु विस्फोटकवतीनिष्ठमभोजना-
 दोदृष्टव्यमितितार्किकाः ॥ ३० ॥ सुख-
 रूपैव ह्यणि ॥ आत्मानन्दलक्षणान-
 दे ॥ सर्वतोनिर्गुणचित्तेन चित्तेन लय-
 विच्छेदविलक्षणो ॥ विच्छेदपेक्षितसत्त्वा-
 त् ॥ लये च मनसोऽपि स्वरूपेणाऽसत्त्वा-
 त् ॥ सर्वगुणान्तेन सूक्ष्मेऽयमनसो-
 सुखानुभवे समाधौ ॥ धर्मासाधार-
 णकारणकेऽनुकूलवेदनौघे ॥ निरु-
 पाधीच्छाविषयीभूतधर्मासाधारण-
 कारणिकायाश्चित्तवृत्तौ ॥ परमा-
 त्मसुखव्यञ्जिकायाम् ॥ मोक्षानन्दे ॥
 मोक्षनानन्तराद्भवे ॥ तृतीयः ॥ त-
 त्सत्त्विकादिभेदात् त्रिविधम् ॥
 यथा ॥ अभ्यासाद्रमते यच्च दुःखा-
 न्तश्च निगच्छति ॥ एतद्विदुषोति ॥
 यत्तदर्थं विषमिषपरिणामेऽस्मृतेऽप-
 पमम् ॥ तत्सुखं सात्त्विकम् प्रोक्त-
 मात्मबुद्धिप्रसादजनम् ॥ विषयेन्द्रि-
 यसंयोगाद्यत्तदर्थेऽस्मृतेऽपमम् ॥
 परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं-
 स्मृतम् ॥ यद्येवामुबन्धे च सुखं
 मोहनमात्मनः ॥ निद्रालस्यप्रमा-
 दाद्यत्तत्तमसमुद्भूतम् ॥ आ-
 त्मगुणे ॥ आत्मतत्त्वरूपे ॥ शा-
 भनानिपरिपुष्टानि ॥ खानोन्द्रिया-
 ण्येन तत् ॥ यथा ॥ सुखयति ॥
 सुखदुःखतत्क्रियायाम् ॥ पुरा

सुखम्

दिः ॥ पचाद्यच् ॥ चिन् ॥ अमेदेन-
 सुखविशिष्टे ॥ यथा ॥ त्रिषुद्रव्ये-
 पापपुण्यसुखादिवैलम्बितः ॥ पापपु-
 ण्यशब्दो सुखादयश्च सन्तान्तागुणे य-
 थोक्तलिङ्गाः उपचारात्तद्विद्वद्व्ये वि-
 शिष्यवर्तमानाश्च लिङ्गाः ॥ यथा ॥
 पापाच्छतुमतीकन्यापापिराजाप्यर-
 कः ॥ पापं व्याधकुलं हिंस्रं पापे विप्रश्च-
 सेवकः ॥ पुण्यं तीर्थं नदी पुण्याश्चाश्र-
 मः पुण्यएव च सुखाभूतिः सुखा-
 वासः सुखं कामौकुलमतम् ॥
 सुखसन्ध्ये ॥ अक्षेत्रे ॥ सुखे-
 तौ ॥ सुखदुःखसाधनानामस्थि-
 रत्वं सुखमनेन विज्ञासमाचरूपत्वं
 श्रोतुं विष्णुपुराणे ॥ यथा ॥ ब्रह्म-
 कमेव दुःखाय सुखायैर्व्याहृतं वाच ॥
 कोपाय च यत्तस्माद्ब्रह्मस्त्वैतमकङ्-
 कुतः ॥ तदेव प्रीतये भूत्वा पुनर्दुः-
 खाय जायते ॥ तदेव कोपाय ततः प्र-
 सादाय च जायते ॥ तस्माद्दुःखात्म-
 कं नास्ति न च किञ्चित् सुखं तमकमे-
 ॥ मनसः ॥ परिणामाय सुखदुः-
 खापलक्षण इति २ अंशे ६ अध्यायः
 ॥ सर्वकामविहीनेऽतः सुखं सर्वव्य-
 वस्थितमिच्छन्त्यच ॥ दुःखविष-
 सुखं प्राज्ञानवदन्ति सुखं किलेति देवी-
 भागवतम् ॥ सर्वेश्वरवशं दुःखं स-
 र्वमात्मवशं सुखम् ॥ एतद्विद्यात्-
 समासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥

सुखरात्रिका

सुखशरः । त्रि० सुकरे ॥
 सुखहरी स्त्री० क्षताविशेषे । जी०
 न्याम् ॥ सुखकर्षाम् ॥
 सुखङ्घ्रिः । पुं० शिखण्डाक्षे ॥ इ०
 त्रि० शेषः ॥
 सुखवरः । त्रि० सुखगाभिनि ॥
 सुखवारः । पुं० उत्कृष्टाश्वे ॥
 सुखजातः । त्रि० जातसुखे ॥
 सुखदः । पुं० परमात्मनि । दिव्यो ॥
 सद्वृत्तानां सुखमेव लक्षणं ददाति
 । उदञ्च० । असद्वृत्तानां सुख
 यतिः खण्डयति ॥ दा० । आत
 इतिकः । त्रि० सुखप्रदे । न०
 दिव्योः स्थाने ॥
 सुखदा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥
 सद्यः पातकमंहन्ती सदा दुःखविना
 शिनो । सुखदामोक्षदा गङ्गा गङ्गा
 परमागतिः ॥ शमोष्ठ्ये ॥ सु
 खदव्यम् ० स्वविश्यायाम् ॥
 सुखदेद्या । स्त्री० सुखमन्दोद्वायो
 ऽक्षि ॥ सुखेन दुह्यते । दुह० ।
 कटहले गृह्यते ॥
 सुखमेदा । स्त्री० शलकीवृक्षे ॥
 सुखरात्रिः । स्त्री० ॥ दोषान्वितामा
 सुखरात्रिका । स्त्री० ॥
 वास्यारक्षी ॥ यथा । तुलाराशि
 गते भानावमावास्यां नराधिपः । स्त्री
 त्वदिशन् पितृन् भक्त्या सम्पूज्याथ
 प्रणम्य च ॥ कृत्वा तु पावणश्राद्धं

सुखरात्रिका

धिचीरगुडादिभिः । ततोऽपराह्
 णसमये च षष्ठ्यगरेन्दुः । लक्ष्मोः
 सम्पूज्यतां लोका उल्काभिद्याभिचे
 उताम् ॥ ४ ॥ दर्शयेत्प्रदोषव्या
 प्त्यानि यः । तुलासंस्थे सहस्रां
 शीप्रदोषे भूतदर्शयोः । उल्का ह
 सानराः कुयुः पितृणां मार्गदर्श
 नम् ॥ त्रयतः प्रदोषप्राप्तौ च
 दिन एव । दैविकरत्नो योगो दर्श
 यस्यात्परिहर्तुः । तदा विहाय पु
 न्युः परिहर्तुः सुखरात्रिका । उ
 भयवत्प्रदोषव्याप्तावपि उल्कादानं
 परदिने । पूर्वोक्तपावणानुरोधेन
 । भूतहिंसे प्रकुर्वन्ति उल्काग्रहमचे
 तसः । निराशाः पितरीयान्तिगा
 पंक्षतामुदाश्रयम् ॥ अत्रैवलक्ष्मोः
 पूर्वाहिराक्षी पूज्या । अमावास्याय
 दाराक्षी दिवाभोगे वतुर्दर्शो । पूज
 नोयात्तदा लक्ष्मोर्विज्ञेया सुखरात्रि
 का ॥ उल्काग्रहणादिपटुक्रत्य
 स्वत्प्राचीनावीतिनादक्षिणामुखेन
 कर्तव्यम् ॥ तथा च मनुः ।
 प्राचीनावीतिना सम्यगपसव्यमत-
 न्द्रिणा । प्रित्यमानि धनात्कार्यं वि
 धिर्हर्मपाणिनेति ॥ उल्काग्रहण
 मन्त्रो यथा । शस्त्राग्रहणानां सुभू
 तानां भूतदर्शयोः । उज्ज्वलज्यो
 तिपादे हृदये व्योमवर्जितेति । दा
 नमन्त्रायथा । अग्निदग्धास्ये जीवा

सुखाधारः

येष्वदग्धाः कुलेमम । उज्ज्वल
ज्योतिषादग्धास्तियान्तुपरमाङ्गति
मिति । विसर्जनमस्वीयथा । यम
लोकपरित्यज्यभागतयिमहालये ।
उज्ज्वलज्योतिषावर्त्मप्रपश्यन्तीव्र
जन्तुते ॥ इति ॥
सुखलुब्धः । पुं० देहिनि ॥ यथा ।
मांसलुब्धोयथामत्स्योलीहशङ्कुनप
श्यति । सुखलुब्धस्तथादेहोयमवा
धानपश्यतीतिकुलाणं वतन्मम् ॥
सुखवर्चकः । पुं० सज्जिकाक्षारे । सुखं
वर्चयति । वर्चदीप्तौ । कृन् ॥
सुखवर्ष्णीः । पुं० सज्जिकाक्षारे ॥
सुखेनवर्चयिन् ॥
सुखवासः । पुं० तरसु० इ० प्र० फ
लविशेषे ॥
सुखवासनः । पुं० सुखवासनगन्ध
द्रव्ये । यथा । सुखवासकरीगन्ध
अमेदीमसुखवासनः । सुखवास
नद्रव्येकेशुभवासनद्रव्यपीतिशब्द
रत्नावली ॥
सुखसंविष्टिः । स्त्री० सुखानुभावे ।
सुखसन्दोहः । स्त्री० सङ्गस्थाम् । सु
व्रतायाम् सुखेनसन्दुध्यते । दु
ह० । ऋ० लो० ण्यत् ॥
सुखा । स्त्री० प्रचेतसः पुर्याम् ॥
अभेदेनसुखरथाम् ॥ श्रीभनेन्द्रि
ययाम् ॥
सुखाधारः । पुं० स्वर्गे ॥ चि० सुख

सुखी

स्थाधारिः ॥
सुखायतः । पुं० उत्कृष्टाश्वे । सु
शिक्षितेश्वरे ॥ यथा । सुखायतः
शुभमुखः सुखचारः सुखायनइ
तिगद्दमाला ॥
सुखायनः । पुं० उत्कृष्टघोटीके ॥
सुखेनचयनंगमनयेन ॥
सुखालुका । स्त्री० बहुश्लक्ष्याम् ।
जीवन्त्याम् ॥
सुखावती । स्त्री० बुद्धशक्तौ ॥
सुखावतीश्वर । पुं० बुद्धभेदे ॥
सुखावहः । पुं० भर्तारि ॥ चि०
सुखदातरि ॥
सुखाशः । पुं० वरुणे । प्रचेतसि ॥
सुखभोजने ॥ तरसु० जी० अक्षय
ययायया । स्थाञ्जेलानक्षिपफलः
सुखाशोराजतेमिषः । लतापन
सनाटाम्नीसिदुरितिचिक्काण्डशेषः ॥
सुखासनम् । न० नरवाहयानविशि
षे । खासा० इ० भा० प्र० ॥
सुखेनचासनंयक्षान् ॥
सुखितः । द्वि० सुखंरूपतःकृते ॥ सु
खंसज्जायतम् । इतच् ॥
सुखी । द्वि० सर्वथानीरोने ॥ निरा
यासस्थिते ॥ तृण्योज्झिते ॥ सु
खमस्त्यस्य । सुखादिशब्देति० इ
निः ॥ दुःखमूलं हि सकारः
सगस्यास्ति स दुःखितः । तस्यान्वा
गः कृतेयेनससुखीनापरः प्रियः

सुगन्धः

इति श्रीकुलाण्वतन्त्रम् । ब्रह्मा-
दित्यपदं तं मायया कल्पितं जग-
त् । सत्यमेकं परं ब्रह्म विदित्वैष सु-
खी भवेदिति महानिर्वाणतन्त्रम् ।
विदित्वागुरोर्मुखादध्यात्मविद्यायाः
श्रवणादिभिः ॥

सुखोत्सवः । पुं० भर्त्तरि । पत्न्यौ ॥

सुखस्य चत्सविऽस्मिन् ॥

सुखोदकम् । न० सुखोष्णे । सुखज-
नकोष्णजले ॥

सुखोष्णिकः । पुं० सज्जिकचारि ।

सुखोष्णम् । न० सुखोदके ॥

सुगः । पुं० गन्धर्वा । सुष्टु गायति ।

गौ० कः । न० विष्टायाम् । त्रि०

सुगमे ॥ सुखेन गच्छत्यत । उपक-
रणे० सुदुरीरधिकारण इति गमेर्भः ।

सुगतः । पुं० सप्तज्ञे । क्षणिकज्ञा-
नात्मयादिनि । बुद्धे । शोभनगतं
ज्ञानमस्येति सुगतः । सुष्टु अपु-
नरावृत्तये गत इति वा ॥ सुखेन संसा-
राद्गतो वा ।

सुगतिः । पुं० अतीतकल्याणं दे ॥
स्त्री० शोभनगतौ ॥ पुण्यात्मनां शरी-
रान्ते प्राप्य स्थाने ॥ यथा । सुवृत्तः
शीलसम्पन्नः प्रसन्नात्मात्मविद्व-
धः । प्राप्य ह्यलीके सन्मानं सुगतिं
प्रेक्ष्य गच्छतीति ॥

सुगन्धः । पुं० कर्पूरादिगन्धे । य-
था । कर्पूरोऽसुगन्धाभिस्तु कस्तूरील

सुगन्धपत्रिका

तिज्ञातया । गन्धमामरिषीर्य्यं च-
श्रीखण्डं पीतचन्दनम् ॥ कालीय-
करक्तकाङ्गपतङ्गमगुरुद्वयम् । दे-
षदारुणसरलसागरः पद्मकंपुरः ॥
सर्ज्जगिर्यासजीरोलः कुन्दुरुच्यशिला-
रसः । सिद्धकचलयङ्गञ्जजातीपची-
फलंतथा ॥ एतादृशं दारुचोनीत्वक्
पत्रं नागकेसरम् । बालुकंधीरण-
मांसीकुङ्कुमं रौचनानखम् ॥ सुग-
न्धपीरणं बालं जटामांसीमुराघनः
। शटौकचूरणकाङ्गीसुगन्धोयंगणो-
मतः ॥ रक्तशिशौ ॥ चणके ॥ ग-
न्धके ॥ भूटणे । न० क्षुद्रजीरके ॥
गन्धतणे ॥ प्रवृत्तचन्दने ॥ नौली-
त्पले ॥ यन्त्रिपर्या ॥ कृष्णजीरके ॥
काटणे ॥ पुं० तीक्ष्णगन्धे । रक्ततुल-
स्याम् ॥ त्रि० समवायातिरिक्तमस्य
स्येन सङ्गन्धविशिष्टे ॥

सुगन्धकः । पुं० गन्धके ॥ रक्ततु-
लस्याम् ॥ ककोडा० इ० भा० प० फ-
लशक्रे ॥ तस्य पर्याया यथा । ककी-
टकः किलासघ्नस्तितपत्रः सुग-
न्धक इति हेमचन्द्रः । कांकरोल-
इ० गौ० दे० भा० ॥ शालीविशिष्टे ॥
सुगन्धतैलनिर्यासम् । न० गन्धद्रव्य-
विशिष्टे । जवादिनि । सुगन्धमंज-
। कृदिमे ॥

सुगन्धपत्रा ।) स्त्री० रुद्रजाट-
सुगन्धपत्रिका ।)

सुगन्धि :

याम् ॥

सुगन्धभूतणम् । न० गन्धतणे ॥

सुगन्धमूला । स्त्री० राज्ञायाम् ॥

स्थलपद्मिन्याम् ॥ सुगन्धीमूलेय-
स्याः ॥

सुगन्धा । स्त्री० राज्ञायाम् ॥ श्रीभनो

गन्धः । कुगतीतिसमासः । सुग

न्धीस्त्यष्टाः । अश्वं चाश्वच् ॥ श

व्याम् ॥ गङ्गापत्याम् ॥ वन्ध्याक

कीटक्याम् ॥ गवमालिकायाम्

तुलस्याम् ॥ मधुकर्कटिकायाम्

॥ शतपुष्पायाम् ॥ खण्डयूथ्याम्

॥ रुद्रजटायाम् ॥ अनन्तमूले ॥

सल्लक्याम् ॥ माधव्याम् ॥ तीर्थ

विशेषे ॥

सुगन्धामलकम् । न० सर्वोपधिभिः

शृङ्गामलकत्वग्योगे । यथा । सर्वो

पधिसमायुक्ताः शृङ्गास्त्वामलक

त्वचः । यदातदाययोगः स्यात्

सुगन्धामलकाभिधः ॥ इतिराज

निर्वाण्टः ॥

सुगन्धिः । पुं० श्रीभनगन्धे । सुरभी

। घ्राणतर्पणे । इष्टगन्धे ॥ तुम्बुरु

वृक्षे । तीक्ष्णकल्के ॥ परमात्मनि

॥ इतिमोक्षधर्मटीकायानौलक-

ण्डः ॥ सहकारे ॥ न० एलबालु

के । तलेये ॥ कुसुम्बुरी ॥ धान्या

के ॥ सुलङ्गे ॥ कशेरुणि ॥ गन्धत

णे ॥ पिप्पलीमूले ॥ त्रि० सुगन्ध

सुगन्धिमूलम्,

युक्ते । श्रीभनो गन्धोऽस्त्र । गन्ध

स्त्रे दुत्पूतिसुसुरभिभ्यङ्गीतत्वम् ॥

गन्धस्त्रे त्वे तदेकान्तग्रहणं नाद्रिय

न्ते कवयः । यथा । कण्डू

यतः कटभुवङ्करिणो मदेनस्क

न्धं सुगन्धिमनुलोमवतानगन्धेति

माघे । सुगन्धिं श्रीभनगन्धमिच्छ

यात् ॥

सुगन्धिकः । पुं० सिद्धके । तुरुष्के

महाशाली ॥ गन्धके ॥ न० कल्ल

रे ॥ पुष्करमूले ॥ गौरमुषणे ।

वारिजे । पत्रशाकविशेषे ॥ सुपर्णे

॥ उशीरे ॥

सुगन्धिकुसुमम् । न० सुगन्धिपुष्पे

॥ पुं० पौतकरवीरे ॥ श्रीभनगन्धव

न्तिपुष्पाण्यस्य ॥

सुगन्धिकुसुमा । स्त्री० पृक्कायाम् ॥

सुगन्धिता । स्त्री० सौरभ्ये ॥ श्रीभ

नो गन्धायस्य । तस्य भावः । तल्

। टाप ॥

सुगन्धितीयम् । न० । सुगन्धिजले

। केतकादिपानीये ॥

सुगन्धिचिफला । स्त्री० जातीफलै न०

पूगफलेन च संयुक्ते लवङ्गकलिकोफ

ले ॥

सुगन्धिनौ । स्त्री० चारांसशीतलायाम् ॥

सुगन्धिमूलम् । न० उशीरे ॥

सुगन्धिमूषिका । स्त्री० च्छुहुन्दर्या

म् ॥

सुयोवी

सुगमः । चि० सुखेनगमनीयेस्थाना
दौ ॥ सुखेनगम्यतेप्राप्यते । ग
म्लु० । ईषहृस्त्वृध्वतिखल ।
यथासुगमः पन्थाः ॥

सुसरम् । न० रक्षणे । इङ्गुले ॥
सुगहनः । चि० निविडि ॥

सुगहनावृत्तिः । स्त्री० कुम्भायाम् ।
यज्ञस्थाने० अस्मृष्ट्यादिदृशंनवा
रण्यायनिविडेवैष्टने ॥ सुगहनानि
रवकाशावृत्तिः ॥

सुगृहः । पुं० अक्षुसूचीखगे । पीततु
ण्डे । वया० इ० भा० प्र० ॥ न०
श्रीभनालये । त्रि० श्रीभनगृहवति ॥

सुगृहीतः । चि० सुन्दररूपेणकृतय
हये ॥

सुगृहीतनामा । पुं० शुभकाम्ययाप्रा
तः स्मर्त्तव्ययुधिष्ठिरादौ ॥

सुगन्धिः । पुं० गन्धगणप्रभेदे । चो
रके ॥ श्रीभनाः गन्धयोयस्मिन् ॥

सुयोवः । पुं० कपियुङ्गवे । सूर्य
पुत्रे । क्लिप्तिव्याधिपे । श्रीरा
ममित्रे ॥ विष्णोरथहये ॥ देवी
म्रतिशुम्भनिशुम्भाभ्यांप्रेषितेदूतपि
त्रे ॥ वृत्तार्हत्पितरि । श्रीभ
नायोवायस्यसः ॥ शिवे । इन्द्रे ॥
राजहंसे ॥ असुरविप्रे ॥ पर्व
तविशेषे ॥ अल्लविशेषे । नाग
प्रभेदे ॥ चि० श्रीभनयोवायुक्ते ॥

सुयोवी । स्त्री० कश्यपपत्नीविशेषे ॥

सुचितबीजा

सुयोवेशः । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥

सुवेषः । पुं० विष्णौ । नारायणे ॥
श्रीभनोचेषः शब्दोवेदात्मकोवाऽ
स्य ॥ नकुलाख्यपाण्डवस्यशङ्खे ॥

सुवक्षुः । पुं० उदुम्बरे ॥ न० श्रीभ
नोचेषे ॥ वेदान्तजन्यज्ञाने ॥ यथा
। एषंविधंत्वांसकलत्मानामपिस्वा
त्मानमात्मात्मतयाबिच्छते । गुर्व
कलव्योपनिषत्सुवक्षुपायेतेतर
न्तीवभवान्ताम्बुधिम ॥ चि० उ
त्कृष्टाक्षे ॥ आत्मविदि । श्रीभने
अक्षुषीयस्यसः ॥ सुष्ठुश्रीभनस्यत
च्चक्षुस्त्वितिवा ॥

सुवक्षुः । पुं० महाचक्षुशक्ति ॥

सुचतुरः । चि० श्रीभनानिचत्वारि
यस्य० तस्मिन् ॥ अचतुरविचतुरे
त्यादिनासाधुः ॥

सुचरित्रः । चि० सुगौले ॥ श्रीभ
नचरित्रमस्य ॥

सुचरित्रा । स्त्री० साधव्याम् ॥ श्री
भनचरित्रमस्याः ॥

सुचर्मा । पुं० भूर्जवृक्षे चि० सु
चर्मावति ॥ श्रीभनचर्मास्य ॥

सुचारुः । चि० मनोहरे ॥

सुचितम् । न० श्रीभनचित्ते ॥

सुचितकः । पुं० मत्स्यरङ्गविहङ्गमे
॥ चित्रसर्पे । मातुलाहौ ॥ चि०
सुन्दरचित्तयुक्ते ॥

सुचितबीजा । स्त्री० विडंगे ॥

सुजाता

सुविधा । स्त्री० विभिंटायाम् ॥
सुविरायुः । पुं० सुरे । देवे ॥ मा
कं उड्यादौ ॥ शोभनचिरायु
र्यथ ॥

सुवृत्तिशाय । स्त्री० तिन्तिडायाम् ॥
सुवृत्ती । स्त्री० सन्दंशिकायाम् ॥ इ
ति सन्दंशिकाशब्दार्थेनेदिनिकरः ॥

सुचेलम् । न० शोभनवस्त्रे ॥ शोभन
स्त्रे लम् ॥ वि० शोभनवस्त्रवति ॥

सुचेलकः । पुं० तद्वस्त्रे । पठे ॥ सु
चेलकैव । स्वार्थे क्त्वा ॥ वि० त
द्वति ॥

सुच्छरी । स्त्री० शतद्रुसरिति ॥ इ०
प्र० र० शी० ॥

सुजनः । पुं० कृपाशाली ॥ सदाचारे ।
साधो । सज्जने ॥ यथा । दुर्जन
स्यादृष्टेन सुजनोपदिनश्यति । प्र
सन्नं जलमित्याहुः कर्हमेतः कलुषी
कृतम् ॥

सुजनता । स्त्री० सौजन्ये ॥

सुजलम् । न० कपले ॥ शोभने स
लिले । वि० शोभनजलयुक्ते ॥

सुजल्पः । पुं० वाक्यविशेषे ॥ यथा ।
यत्रार्जवात् कृपास्मीर्यसदैव्यसह
चापलम् । सीत्कण्ठश्चरिस्पृष्टः
समुजल्यो निगद्यति ॥ इत्युज्ज्वल
नोलस्यिः ॥

सुजोतः । वि० सुन्दरे

सुजाता । स्त्री० सौराष्ट्रप्रतिष्ठाया

सुतपाः

म् । तुषयामि ॥

सुजिह्वः । पुं० हृद्यबाहने ॥

सुजोषन्ती । स्त्री० स्वर्णजीवन्त्याम् ॥

सुज्ञः । वि० विज्ञे ॥ सुशोभनं
जानाति । ज्ञाचववोधने । चातक्षी
पसर्गद्वितिकः ॥

सुज्ञेयः । वि० सुष्ठुविज्ञेये ॥ सुखि
नज्ञातुं योग्यः । ज्ञा० । अचोयत्
। ईदृशी ॥

सुडौनम् । न० पक्षिणः सुकुमार
पातै ॥

सुतः । पुं० आत्मजे । तनये । पुत्रे
॥ मातृपितृस्वभावस्तत्स्वभावे सुत
कान्ये भवतः । यथाक्लृप्तिपुराणे
। शीलं सभाजते पुत्रो मातुस्तातस्य ये
सुता । यथाशीला भवेन्माता तथा
शीला भवेत्सुतः ॥ । यद्वर्णवैभवे
द्रुमिस्तद्वर्णसलिलम् भवेत् । मातृणां
शीलदेपि पितृशैलगुणेन च ॥ वि
भिन्नास्तु प्रजाः सर्वाः भवन्ति भव
शीलिनामिति । सूयते स्म । सौति
वा । पुञ्चभिषवे । पुप्रसभैश्वर्य
योर्वा । क्तः । नृपे । पार्थिवे ।

सुतजीवकः । पुं० पुत्रजीवे ।

सुतनुः । स्त्री० नाय्याम् । वि० सु
कृशे ॥ सुहृ ॥

सुतपोदिका । स्त्री० हंसपदाम् ।
गोधापदाम् ॥

सुतपाः । पुं० सूर्ये ॥ मुनिविश्वेदे

सुतारम्

१. मुनी ॥ नरनारायणरूपेभगवति
वदरिकाशमेमुशोभनं मनस्येन्द्रि
याणाञ्चैकाग्ररूपंतपोऽस्ते तिसुत
पानरनारायणः ॥

सुतारम् । अ० अत्यन्ते । अतिशये
॥ अवधारितार्थप्रतिपादके ॥ य
था । शृणुद्विजमहाबुधेदम्भेनापि
स्मृतीहरिः । ददातिमोक्षं सुतरां
किम्पुनर्दम्भवर्जनादिति ॥ द्वि
चनभिज्येत्यादिना । सुशब्दात्तर
प् । किमेतिष्ठव्ययेत्यादिनाम्प्रत्य
य । तद्वितस्तासर्वादिभक्तारित्यव्यय
संज्ञा ॥

सुतकरी । स्त्री० देवदालीलतायाम् ।
सुतर्दनः । पुं० ताम्राक्षे । को
किले ॥

सुतलः । पुं० अट्टालिकावस्थे ॥ ना
शलाकप्रभेदे ॥

सुतस्करा । स्त्री० सप्तपुत्रप्रख्याम् ॥

सुतश्रेणी । स्त्री० मूषिकपण्याम् ॥

सुतानांश्रेणिरस्याः ॥ पुत्रवृन्दे ॥

सुता । स्त्री० स्त्र्यपत्ये । कन्यायाम्
॥ दुरालभायां ॥

सुतात्मजः । पुं० पौत्रे ॥ दौहित्रे

॥ सुतस्यसुतायावाचात्मजः ॥

सुतात्मजा । स्त्री० पौत्र्याम् ॥ दौहि
त्र्याम् ॥ सुतस्यसुतायावाचात्म
जा ॥

सुतारम् । न० द्वितीयायाम्शब्दाख्या

सुतेला

याशुसिद्धौ ॥

सुतारका । स्त्री० बुद्धशासनदेवी
विशेषे ॥

सुतिक्तः । पुं० भूनिम्बे । किरात
तिक्ते ॥ पर्वटे । पित्तपापडा०
इ० भा० प्र० ॥

सुतिक्तकः । पुं० पारिभट्टे । भू
निम्बे ॥

सुतिक्ता । स्त्री० कोशातक्याम् । भू
द्वृक्षफलिकायाम् ॥

सुतिक्तिका । स्त्री० कोशातक्याम् ॥

सुती । चि० पुत्रवति ॥

सुतीक्ष्णः । पुं० शिग्रौ ॥ श्वेतशो
भाञ्जने ॥ रामायणप्रसिद्धे गुनि
विशेषे । नाम्नासुतीक्ष्णश्चरितेनदा
न्तः ॥ चि० अतिशयेनखरे ॥

सुतीर्थकम् । न० । तीर्थविशेषे ॥

सुतुङ्गः । पुं० नारिकेललग्ने ॥ य
हाणामुच्चांशविशेषे । अत्यन्ततुङ्गे
॥ चि० अतिशयेन ॥

सुतणः । पुं० कुन्दरे । उखवले ।
मृगवत्तमेतणविशेषे ॥

सुतेजनः । पुं० धन्वजे । धन्वन
वस्थे ॥

सुतेजाः । पुं० सुतेजस्त्वगुणविशि
ष्टेऽपुलीके ॥ स्वर्गे ॥ प्राक्कल्पाद्
विशेषे स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥
चि० तेजसान्विते ॥

सुतेला । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ।

सुदर्शनः

सुध्या । स्त्री० अभिषवे । सीमल
ताकण्डने ॥ अभिषवदिने ॥ स
वनम्० सूयसेमोऽस्मिन्० अस्यां
वा । पुञ् अभिषवे । संज्ञायां
समजीतिव्यप् ॥

सुधामा । पुं० गोत्रभिदि । इन्द्रे ॥
सुधुचायते० पालयति । ऋष्पा
लने । आतीमनिन्० सर्वधातु
भ्योमनिन्श ॥

सुध्या । पुं० अभिषक्कानि । य
ज्ञाज्ञानकर्त्तरि ॥ सुतवान् ।
पुञ्० । सुयजोर्ङनिप् । तुक् ॥
सुत्तरी । स्त्री० मातरि ॥ ङनिव
न्तात्० वनारचेतिङीव्री ॥

सुदग्धा । स्त्री० दग्धाख्यवर्धे । सु
दग्धिकायां ॥ मेरुजम्बुद्विमे ॥

सुदग्धिका । स्त्री० कुरुह० इ० गौ०
दे० भा० प० वृक्षे । दग्धकुरुहा
याम् । भस्मरोहायाम् ॥

सुदण्डः । पुं० विन्ने ।

सुदण्डका । स्त्री० गौरव्याम् ॥

सुदन् । नि० श्रीभनदन्तविशिष्टे ॥
श्रीभनादन्तायस्यसः । वयसिदन्तस्य
दन्त । नुम् ॥

सुदर्भा । स्त्री० वृषविशिष्टे । इक्षुद
र्भायाम् ॥

सुदर्शनः । पुं० । हरिश्चक्रे ॥ अक्ष
लक्ष्मणयथा । द्वादशारन्तुषट्को
णवलयत्रयसंयुतम् । चक्रं स्या

सुदामा

तदक्षिणवर्त्तः शंखचक्रश्रीहरेः स्मृ
तइति ॥ जिनानां वलदेवे ॥ वृ
त्ताहंतृपितरि ॥ श्रीभनदंशनम
स्य । भक्तैः सुखिनदृश्यतेवा । भा
षाषांशासियुधिदृशिष्टुषिमृषिभ्यो
युच् ॥ गन्धर्वे ॥ जम्बूद्वीपे ॥
सुदर्शनोकारत्त्वात् ॥ मेरी ॥
वंशि ॥ रोजभेदे ॥ न० शक्रन
गरे ॥ शक्रगमने ॥ ति० सुदृश्ये ॥

सुदर्शनचूर्णम् । न० भावप्रकाशिते
ज्वररोगस्यौषधविशेषे ॥

सुदर्शनद्वीपः । पुं० न० जम्बूद्वीपे ॥

सुदर्शना । स्त्री० आज्ञायाम् ॥ श्री
षधिप्रभेदे । सीमवृक्षायाम् । वृ
षपण्याम् । सुदर्शनगुलञ्चद० प
ञ्चगुलञ्च० इ० गौ० दे० भा० प्र०
॥ सुदर्शनास्वादुरुण्याकफशोफाच्च
वातजित् । मेरुजम्बुद्विमे ॥ सु
रोविशिष्टे ॥

सुदर्शनी । स्त्री० अमरावल्याम् ॥

सुदलः । पुं० क्षीरमोरटे ॥

सुदला । स्त्री० तरुण्याम् । गन्धा
व्यायाम् । सेवन्त्याम् । शालप
ण्याम् ॥

सुदान्तः । पुं० शाक्यमुनिशिष्यवि
शिष्टे । नि० तपःसहे ॥

सुदामा । पुं० वारिधरे । मेघे ॥ प
र्वतविशिष्टे ॥ गोपविशिष्टे । समुद्रे
॥ श्वेतद्वीपे । ऐरावते ॥ श्रीकृष्ण

सुदुर्लभः

मित्रेव्राह्मणविशिष्टे । त्रि० सुदात
रि ॥ सुष्ठुददाति । डुदाञ् ।
भातीमनिन् ॥

सुदामा । स्त्री० नदीविशिष्टे । टाप् ।
सुदायः । पुं० हरणे । कत्यादान
काले । व्रतभिच्चादीवदीयमानद्र
व्ये । सुष्ठुदीयते । डुदाञ् । घ
ञ् । युगागमः ।

सुदारुः । पुं० पारिपाचकपर्वते ॥
सुदारुः पारिपाचकइतिहेमचन्द्रः ।
न० शोभनदारुणि ॥

सुदि । अ० शुक्लपक्षे ॥

सुदिनम् । न० शुभदिनसे ॥ त्रि०
प्रशस्ते ॥ यथा । सुदिनासुसभा
सुकार्यमेतत्प्रविचिन्वीतविशेषतः
स्वयमितिप्रयोगः ॥

सुदीर्घः । त्रि० अतिविस्तारे ॥

सुदीर्घधर्मा । स्त्री० असनपण्याम् ॥

सुदीर्घफलिका । स्त्री० वार्त्ताकुविशि
ष्टे । सिद्धावैगन० इतिगौ० दे०
भा० प्र० ॥

सुदीर्घा । स्त्री० चीनाकर्कश्याम् ।

सुदुर्दृशः । त्रि० अत्यन्तद्रष्टुमशक्ये ॥
सर्वथादर्शनायोग्येपरमात्मनि ॥
तस्यादृष्टरूपत्वात् ॥

सुदुर्लभः । त्रि० अतिदुष्प्राप्ये ।
दुः खिनापिलब्धुमशक्ये ॥ यथा ।
बहूनांजन्मानामन्तेज्ञानवान्मां प्र
पद्यते । वासुदेवः सर्वमिति सप्त

सुधन्वाचार्यः

हात्मासुदुर्लभइति ॥ सुप्रतिमा
चंदुर्लभः ॥

सुदुष्करः । त्रि० अतिशयदुः खिना
चरणीये ॥

सुदुष्करः । त्रि० सर्वथाकर्तुमशक्ये
॥ अत्यन्तकेशकरे ॥

सुदुस्तरः । त्रि० अतिदुः खिनतर
णीये ॥

सुदूरः । त्रि० दूरीयसि । दक्षिणे ।
अतिदूरे ॥ यथा । सुदूरमपिगन्त
व्यं यत्तमः ईश्वरोजनः ॥

सुदूरपराङ्मत्तः । त्रि० अतिदूरनिरा
कृते ॥

सुदृढम् । न० अतिदृढे । गाढे ॥
त्रि० तद्वृत्ति ॥

सुदृढत्वक् । स्त्री० काश्मर्याम् ॥

सुदृक् । त्रि० शोभननेत्रयुक्ते ॥

सुदृश्यः । त्रि० सुन्दरकृतौ ॥

सुदेवी । स्त्री० नामेर्भाष्यायाम् । मेरु
जंज्वाम् ॥

सुदेशः । पुं० भक्ष्यदेशे । उत्तमदेशे ॥

सुद्युम्नः । पुं० वैवस्वतमनीः पुत्रे ॥
त्रि० बहुधने ॥ अतिवलशालिनि ॥

सुधन्वा । पुं० विश्वकर्माणि । त्वष्ट
रि । नृरविशिष्टे ॥ त्रि० धन्व
नि । प्रौढधानुष्के ॥ शोभनध
नुर्गन्धसः । धनुषश्चेत्यनङ् ॥

सुधन्वाचार्यः । पुं० ब्राह्म्यादेश्या
तृसवर्णायांजाते । जातिविशिष्टे ।

सुधांशुतैलम्

कारुषे । यथाहमनुः । वैश्यास्तु
जायनेत्राख्यात्सुधन्वाचार्यएवम् ।
कारुषयधियन्वाचमैवः सात्त्वत
एवंचिति ॥

सुधर्मः । पुं० जिनगणाधिनदिशिषे ॥
सुधर्मा । वि० धर्मशालिनि ॥ कु
टुम्बिनि ॥

सुधर्मा । स्त्री० देवसभायाम् । शा
मनोधर्मास्त्राम् । धर्मादिनिष्के
बलात् । डाडुभाभ्यामितपक्षे
टाप् । अनोबहुव्रीहिरितिडीव्न् ।
सुधर्म० सुधर्माइत्यादि । डाड
भाये । सुधर्माणी० सुधर्माण्ड
त्यादि ॥

सुधा । स्त्री० पीयूषे । अमृते ।
मये । सुरायाम् ॥ सुखेनधी
यते । घटपाने । आतद्योपस
गद्वितिकर्मण्यङ् । लिपने । कुराया
म् । मूर्च्याम् ॥ सुद्धाम् ॥
गङ्गेष्टकायाम् ॥ गङ्गायाम् ।
शालपण्याम् ॥ विद्युति ॥ सु
डूच्याम् ॥ जले ॥ तैये ॥
रसे ॥ धाव्याम् ॥ आमलक्या
म् ॥ पुष्परसे । मधुनि ॥ ह
रोतव्याम् ॥ सुष्ठुदधातिपुण्या
ति । डुधाज्० । विच् ॥

सुधांशुः । पुं० इन्द्री । चन्द्रे ॥

सुधायुक्ताअश्वीयस्यसः ।

सुधांशुतैलम् । न० कर्पूरतैले ।

सुधासंज्ञयोगः

सुधांशुरत्नम् ॥ न० मौक्तिके ॥ इ
न्दुकान्ते ॥

सुधाकरः । पुं० चन्द्रे ।

सुधाक्षारः । पुं० सौधनूपणे । चू
ना० इ० भा० प्र० ॥ सुधाक्षारो
ऽग्निसङ्काशः पाकीक्रीदीविदार
णः ॥

सुधाङ्गः । पुं० चन्द्रमसि ॥

सुधाजीवी । पुं० पलगण्डे । लिप
के । राज० इ० भा० ॥ सुधयालि
पनेनजीवति० तच्छीलः णिनिः ॥

सुधाधारः । पुं० चन्द्रे । इन्द्री ।
अमृतपात्रे ॥ सुधाया० आधारः ॥

सुधानिधिः । पुं० चन्द्रे ॥

सुधाभुक् । पुं० गीर्वाणे । देवे ।

सुधाभुङ्क्ते । भुज० । क्तिप् ॥

सुधासयः । पुं० सौधे । राजसदने
वि० अमृतात्मके ॥

सुधामोदकः । पुं० यवासशर्करा
याम् ॥

सुधामोदकजः । पुं० तक्षराजीकव
खण्डे ॥

सुधावर्षी । पुं० विधातरि । विश्वरू
जि । बुद्धभेदे ।

सुधावासः । पुं० चन्द्रे । न० अपु
षे ॥

सुधावसा । स्त्री० अपुष्याम् ॥

सुधासंज्ञयोगः । पुं० अमृतसिद्धिध्या
ने । यथा । हरावज्जैज्ये०

सुधीव :

जर्षनिजर्षनिजर्षं कृत्वा द० दा
समारे । जर्मैषम् । भवेदन्वधि
षण्णसुधिष्णं । कधिष्यं शनैचित्त
देवं सुधासं जयीत ॥

सुधासिन्धुः । पुं० अमृताब्जं ॥

सुधासूतिः । पुं० चन्द्रे ॥ यथा ।

प्रदीपज्वालाभिर्दिवसकरनीराजन
विधिः । सुधासूते सन्दोपलजल
कवैरर्घ्यघटना । स्वकीयैरस्मीभिः
सलिलनिधिसौहृदकरणां त्वदो
बाभिर्वाग्भिसवजननिवाचांस्तुति
रियमिति ॥ मखे । यज्ञे ॥ पद्मे ॥

सुधास्रवा । स्त्री० अधोजिह्विकाया
म् । गलगुण्डिकायाम् । घण्टि
कायाम् । इडानाड्याम् । रुद
नीवृक्षे ॥

सुधाहरः । पुं० गरुडे ॥ देवे ।
सुधाहृत् । पुं० गरुडे ॥ देवे ।

सुधितिः । पुं० स्त्री० स्वधितौ । प
रगौ ॥

सुधीः । पुं० विदुषि । सति । की
विदे । पण्डिते । न्यायगृहीतयो
स्त्रार्थयाचके । सुष्ठु ध्यायति । ध्यै
० । ध्यायते । क्विपिसम्पत्तारणम्
॥ स्त्री० सुन्दरबुद्धौ ॥ सुष्ठुधीः
त्रि० शोभनबुद्धियुक्ते ॥

सुधूपः । पुं० सरलद्रवे ।

सुधूम्यः । पुं० खादुनामगन्धद्रव्ये ॥

सुधीवः । पुं० धन्वन्तरौ । दिवे ।

सुनयना

दासे ।

सुधीवः । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

सुनन्दः । पुं० श्रीकृष्णपार्षदविशिषे ॥

द्वादशविधराजगृहान्तर्गतगृहवि
शिषे ॥ सचदेव्यैराज्ञः स्वहस्तमाने
नैकपञ्चाशद्वस्तः परिष्ठाद्विचत्वारिं
शद्वस्तश्च ॥ यथा । यद्यत्रैवाच्यते
मानं तस्मिन्नेव कल्पना । राज्ञः
स्वहस्तमेकन्तुदोर्घे सर्ववनिः क्षिपे
त् ॥ आयामीनसुनन्दः स्थाद्राज
हस्तैश्चपञ्चभिः । परिष्ठाद्विचतुभिं
शराजहस्तैः प्रतिष्ठितः । अस्या
धिदेवताभीमोरक्षतीमावसुम्बराम्
हाराणि निश्चयति स्थास्तरक्तचिवावृता
निच ॥ रक्तपट्टावृती गृहः सकला
यं प्रसाधकः । अवस्थित्त्वामहीपा
लः सुचिरं पाति मेदिनीमिति यु
क्ति कल्पतरुः ॥ देव्यै ५१ प्रस्त्रे
४० ॥ न० हलभृन्मुसले ॥

सुनन्दाः । स्त्री० राचनायाम् ॥ उ
मायाम् ॥ अङ्गनायाम् ॥ जनन्या
म् ॥ उमासखीभेदे ॥ अर्कपत्रीवृ
क्षे । इयैरमूलं । इ० गौ० दे०
भा० प्र० ॥

सुनन्दिनी । स्त्री० मङ्गभाषिणीक-
न्दसि ॥

सुनयनः । पुं० मृगे ॥ त्रि० शोभननेत्र
युक्ते ॥ शोभनेनयनेयस्यसः ॥

सुनयना । स्त्री० नार्याम् ॥

सुनिषण्णम्

सुरेन्द्राधिपः । पुं० यगण्ये । ५५ ॥
सुनाक्तः । पुं० कर्पूरके ॥ इ० श०
चन्द्रिका ॥

सुनाभः । पुं० मैनाकाचले ॥
सुनामहादशी । स्त्री० द्वादशमासी
यद्वादशीकृतव्यव्रतविशेषः ॥

सुमारः । पुं० शुनीस्तन्ये ॥ सर्पा
ण्डे ॥ चटके । कलविडके ॥

सुनालः । पुं० उद्योरे ॥ क्षामञ्जके ॥
सुनालकः । पुं० वक्रदुमे ॥ चि०
सुन्दरनालयुक्ते ॥

सुनासिका । स्त्री० काकनासायाम्
॥ शोभननासायाम् ॥ वि० तद्यु
क्ते ॥

सुनासीरः । पुं० इन्द्रे ॥ नासते ।
णास्यवदे । बाहुलकादीरन् । सु
ष्ठुनासीरसीनामुखम् । नासीराण
येसरावायस्यसः ॥

सुनिर्व्यासा । स्त्री० जिङ्गिन्याम् ॥

सुनिश्चितः । पुं० बहुधविशेषः ॥

सुनिषण्णम् । न० सुनिषण्णकशोके
। अमललिणिकासदृशे । चौपति
या० इ० प्र० जलप्रभवशोके । च
तुष्पत्याम् । अश्वगुणायकम् । चा
क्रेरीसदृशः पञ्चैष्टुर्दलद्वयोरितः
। शःकोजलान्वितेदेशे चतुष्पदीति-
षोच्यते ॥ सुनिषण्णोहिमोग्राही
मोहदोषत्रयापहः ॥ अश्विदोहोल
घुः स्वादुः कपायोरुच्यदीपनः ॥

सुनेपाली

॥ वृष्योरुच्योज्वरश्वासमेहकुष्ठभ्रम
प्रणुत् ॥ सितावरणाके । श्रीवार
के ॥ चि० सूपविष्टे ॥

सुनिषण्णकम् । न० शाकविशेषः ।
वितुम्ने । सुनिषण्णे ॥

सुनीतिः । स्त्री० ध्रुवमातरि । शो
भननये ॥ चि० शोभननौतियु
क्ते ॥

सुनीथः । वि० धर्मशीलके ॥ नीति
मतिः ॥ पुं० बटी ॥ ब्राह्मणे ।
सुष्ठुनयति । गीज् । इतिकुषि
नीत्यादिनाञ्जयन् ॥

सुनीथा । स्त्री० मृत्योः कन्यायाम् ।
वैष्णवमातरि ।

सुनीलः । पुं० नीलरत्ने ॥ दाडिने
॥ सुन्दरनीलवर्णे ॥ न० लाम
ञ्जके ॥

सुनीलकः । पुं० नीलरत्ने ॥ नीला
सने ॥ दाडिमे । नीलभृङ्गराजि
॥ न० वीरणाङ्घ्रौ ॥

सुनीला । स्त्री० तणविशेषः । चणिका
याम् । गोदुग्धायाम् । अतस्याम् ।
विष्णुकान्तायाम् । अरतीतणे ॥

सुनीलिका । स्त्री० सुनीलायाम् ॥

सुनेपाली । स्त्री० पिण्डखञ्जूरिका
प्रभेदे । तद्गुणायथा । सुनेपाली
सुसुदुलाबलिहीनफलाचसा । सु
नेपालीश्रमभ्रान्तिदाहमूर्च्छासपित्त
हृत् । सुलेमानौतिलोके ॥

सुन्दरी ।

सुन्दः । पुं० रामायणप्रसिद्धवानरवि
शेषि । राक्षसविशेषि ॥ कुरुणाकरो
परमेश्वरे । सुष्ठु उन्नति । आर्द्रोक्त
रोति । उन्दी० । पचाद्यच् । शकन्
ध्वादिः ॥

सुन्दरः । पुं० कामदेवे । सुन्दरी०
इति० गौ० दे० भा० प्र० वृत्ते ॥
चि० रुचिरे । चारुणि । शोभने ।
मधुले ॥ सुद्रियते । दृष्ट्वादरे ।
यष्टद्वित्यप् । पृषोदरादिः ॥
यथा । सुष्ठु उन्नति० चित्तद्रोशकरो
ति । उन्दीकृद्ने । बाहुलकाद
रः । शकन्ध्वादिः ॥

सुन्दरिका । स्त्री० तीर्थविशेषि ॥

सुन्दर । स्त्री० रूपलावण्यसम्पन्नायां
नार्याम् ॥ दुमान्तरे ॥ त्रिपुरसुन्द
र्यान्देव्याम् ॥ योगिनीविशेषि ॥
हरिद्रायाम् ॥ कांकमाच्यम् ॥
कुन्दोविशेषि ॥ अयुज्ययंदिस्त्रीजगौ
युजाः सभराल्गौयदिसुन्दरोत्तदा
। यथा । यदवीषदबेध्यमानिनीप
रितः स्नेहसयेनपक्षुषा । अपि
वागधिपस्यदुर्वचनं तद्विद्धीत
विस्मयम् ॥ वण्ठत्तान्तरेपि । कु
सुमगम्बरसैरभिभूषिताचरणसङ्ग
तनूपुरमण्डिता । करमुष्णलस
दूलयान्विताश्रुरतिकथ्यनचेतसि
सुन्दरि । यथा । नसुलभाशरदि
न्दुमुखोप्रियामनसिकामविचेष्टि

सुपथ्यः

तमोदयम् । मलयमाकृतचालित
मालतीपरिमलप्रसरोद्गतयासरः ॥
सुन्दरशब्दप्रगौरादित्वान्ङोप् ॥
पाठंख्याम् ॥

सुन्वन् । चि० सीमयाजिनि । सी
माभिषवङ्कर्वन्ति ॥ सुनीतेर्लटः
शतादेशः ॥

सुपक्वः । पुं० सुगन्ध्याम् ॥ त्रि०
शोभनपरिणते । परिपक्वे ॥

सुपक्वकः । पुं० सहकारार्थम् ॥

सुपत्रः । पुं० पत्रित्राहटणे ॥ आदि
त्यपच् । न० तेजपच् । पत्रके ।

सुपत्रकः । पुं० शिथी ॥

सुपत्रा । स्त्री० पालङ्ग्याम् ॥ शताव
र्याम् ॥ शय्याम् ॥ रुद्रजटाशाम्
। शालपण्याम् ॥

सुपत्रिका । स्त्री० जतुकायाम् ॥

सुपथः । पुं० । शोभनेवर्त्तन्ति । सत्य
थे ॥ यथा । सत्यथस्त्वतिपथ्या
सुपथ्याः सुपथोपिचेतेशब्दरत्नाव
ली ॥

सुपथ्याः । पुं० अर्चतेऽध्वनि । म
त्यथे । अतिपथि ॥ सुः पूजा
याम् । कुगतीतिरुमासः । नपू
जनादितिसमासात्कनिषेधः । हा
ससमान्तनिर्देशात् । पथः सङ्ख्या
व्यथादेरितिनङ्गीकृतम् ॥

सुपथ्यः । चि० अप्रीडाकरभोजना
दौ ॥

सुपर्वी

सुपर्व्या । स्त्री० श्वेतचित्रांम् ॥
सुपर्वः । पुं० व्याकरणविशेषे ॥ पुं०
न० शोभनारविन्दे ॥

सुपर्व्या । स्त्री० वचायाम् ॥
सुपर्वः । पुं० पन्नगशने । गरुडे ॥
कनकमयत्वात् । शोभनेपर्वे वक्ष्य
सः । स्वर्णचूडे । चाधि ॥ कृत
मालके । राजवृक्षे ॥ सुष्ठुपर्वा
न्यस्य ॥ भगवतिवासुदेवे ॥ शो
भनानिपर्वा निष्कन्दांसि० संसार
तरुपिण्योस्तु । मन्त्रद्वीपस्थे ऽद्रिनि
शेषे ॥ श्वेतप्रभेदे । वेगवानल्प
विग्रह सुपर्ण इति व्याख्यातारः ॥
सप्तपर्णे ॥

सुपर्वका । पुं० चारुवधे । सप्तच्छन्द
वधे ॥ गरुडे ॥

सप्तपर्णकेतुः । पुं० विष्णौ ॥

सुपर्वा । स्त्री० कमलिन्याम् । वि
नतायाम् ॥

सुपर्वाख्यः । पुं० नागकेतरे । तीर्थ
विशेषे ॥ यथा । उत्पलाक्षी सुपर्वा
ख्ये । इति ॥

सुपर्वाका । स्त्री० स्वर्णलौक्याम् ॥
पद्माश्याम् ॥ वाकुच्याम् ॥ रेणुका
याम् ॥ शालपण्याम् ॥

सुपर्णी । स्त्री० कमलिन्याम् ॥ वि
नतायाम् ॥

सुपर्णीतनयः । पुं० गरुडे । तार्क्ष्ये

सुपर्वा । पुं० सुमनसि । देवि ।

सुपाश्र्वकः

सुरे ॥ सुष्ठुपर्वचमावास्यादिचरित
म् । अङ्गुल्यादियान्यः उत्सवोवा
यस्य ॥ शरे ॥ वंशे ॥ पर्वणि ॥
धूमे ॥

सुपर्व्या । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥
सुपर्व्याङ्गना । स्त्री० देवललगायाम् ॥
यथा । सुपर्व्याङ्गनागानगक्षीरता
नखनत्स्वङ्गाभीषाविपक्षोरवेच ।
कथत्किङ्किणीनादपूर्णेनतूर्णमुले
नाम्बसम्पूर्णघूर्णाङ्करोहि ॥

सुपाश्र्विनो । स्त्री० गन्धपचायाम् ॥

सुपाश्र्वम् । न० विडम्बण्ये ॥

सुपाश्र्वम् । न० दानवीग्यव्यक्ती
शोभनभाजने ॥ चि० उत्तमपा
चयुक्ते ॥

सुपानः । चि० मानयोग्ये ॥ सुस्निग्धो
यते । पा० । कर्मणि ल्युट् ॥

सुपाश्र्वः । पुं० प्रवृद्धे ॥ वृत्तः इ
न्द्रे । सम्पत्तेः पुत्रे । पक्षिविशि
ष्टे । पञ्चाशत्सहस्रयोजने । पञ्चाशे
चतुष्टयवर्षे मेरोः सौम्यदिशि । त
स्य दार्ढ्यार्थि स्थिते । विष्कम्भशैले ॥
तत्र सहस्रयोजनेऽर्धतमाश्रयोधपा
दपोक्षि ॥

सुपाश्र्वकः । पुं० गदभांडे । क
न्दराले । कपोतने । प्रवृष्टे । गो
लम् । पीलखम् । निर्गोष्ठो । गौ
ष्ठो । इ० प्र० वृद्धे ॥ शोभनम् ।
पाश्र्वमस्य ॥ भाव्य इति विशेषः ॥

सुपूर्वप्रवेशः

सुपिङ्गला । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥ ज्यो
तिप्रत्यां ॥

सुपीतम् । न० गजरे ॥

सुपुटः । पुं० कोलकन्दे ॥ वि
ष्णुकन्दे ॥

सुपुत्रिका । स्त्री० लताविशेषे । जतु
कायाम् । जतुकार्याम् । तिर्य
क्फलायाम् ॥

सुपुष्करा । स्त्री० स्थलपद्मिन्या
म् ।

सुपुष्पः । पुं० राजतरुण्याम् । हरि
द्रौ । शिरीषे ॥ रक्तपुष्पके ।
पालितामदारः । इ० गौ० दे० भा०
प्र० ॥ न० लवङ्गे ॥ प्रपीण्डरी
के । तूले । तूदे । पोश्वदिप्यला
भिषे ॥ स्त्रीणां रजसि ॥ आहु
त्ये ॥

सुपुष्पिका । स्त्री० पाटलायाम् ।
जीर्णदारुणि ॥

सुपुष्पो । स्त्री० श्वेतापराजितायाम्
॥ कदल्याम् ॥ जीर्णफञ्ज्या
म् । जीर्णदारुणि ॥ द्रोणपुष्
प्याम् ॥ मिश्रेयायाम् ॥ शतपु
ष्प्याम् ॥

सुपूरः । पुं० बीजपूरे ॥

सुपूरकः । पुं० शकपुष्पवृक्षे ॥

सुपूर्वप्रवेशः । पुं० यात्रानिष्ठस्य
नन्तरङ्गप्रवेशे ॥ यात्रावसाने
तु सुपूर्वसंज्ञः ॥

सुप्तिः

सुपेशलः । वि० अतिरम्ये । सुन्द
रे ॥

सुपेशा । वि० सुकुमारे । कोमले ॥
सुरूपे ॥

सुप्तम् । न० साधिकायाम् । सुषु
प्तौ ॥ वि० निद्रिते । निद्रायाम् ।
शयितेसूता । इ० भा० ॥ अस्त्रवा
धनेविधिनिषेधौ यथा । क्षुधितस्तृ
पितः कामो विद्यार्थी कृषिकारकः
। भाण्डारो च प्रवासी च सप्तसुप्तान्
प्रबोधयेत् ॥ मन्त्रिकाभ्रमरीसर्पौ
राजा वैवालकस्तथा । परश्चापि च
मूर्खश्च सप्तसुप्तान् प्रबोधयेत् इति ॥
स्वापितिस्य । जिघ्रप्श्ये । क्तः ।
सम्प्रसारणम् ॥

सुप्तघातकः । वि० दशेरे । हिंसे ॥
इ० वि० ष० ॥

सुप्तजनः । पुं० अर्द्धरात्रे ॥ निद्रिते
जने ॥

सुप्तज्ञानम् । न० सुप्तविज्ञाने । स्व
प्ने ॥

सुप्तिः । स्त्री० स्पर्शान्नतारुणि ॥
विस्त्रम्भे ॥ शयने ॥ निद्रायाम्
। स्वापे विज्ञानविरतौ ॥ अस्या
स्त्रैविध्यमुक्तं यथा । आहारादिवि
भेदेन । सात्त्विकी राजसो तथा । ता
मसीति विधासुप्तिः सा पराऽमृश्यते
विधा ॥ सुखमस्वाप्समद्याद्यदुः
खमस्वाप्समद्यनु । याठमूढो ह म

सुप्रभातम्,

स्वाप्समित्युक्तिः सार्वलौकिकोक्तिः
 ॥ अिष्वपश्ये । क्तिच् । सुप्तः सुप्तिं
 नजानातिनासुप्ते स्वप्नजागरौ ॥
 सुप्तोत्थितः । चि० सुप्तादुत्थितः
 ते । आदौ सुप्तः पश्चादुत्थितः ॥
 सुप्रजाः । पुं० सत्सन्तानवति ॥ नि
 त्यमसिचप्रजामेधयोः ॥
 सुप्रतिभा । स्त्री० मदिरायाम् ॥ प्र
 गल्भतायाम् । क्षान्तिवर्षे ॥
 सुप्रतिष्ठा । स्त्री० शोभनप्रतिष्ठाया
 म् ॥ पञ्चाक्षरायां वृत्तौ ॥ सावि
 धा । पठ् क्तिप्रियाच ॥
 सुप्रतिष्ठितः । पुं० उदुम्बरे ॥ चि०
 शोभनप्रतिष्ठायुक्ते । सुस्थिरे ।
 यशस्विनि ॥
 सुप्रतीकः । पुं० ईशानदिग्गजे ॥
 शिवे ॥ कामदेवे ॥ शोभनाङ्गे ॥
 त्रि० साधौ ॥ शोभनाङ्गविशिष्टे
 शोभनाः प्रतीकाः अवयवायस्य
 ॥ यद्वा । सुप्रपूर्वादिणोऽलीका
 दिखात्कीकन् । वृणस्तुट् च ॥
 सुप्रभः । पुं० जिनविशिष्टे । श
 क्तवले ॥ त्रि० सुन्दरप्रभायुक्ते ॥
 सुप्रभा । स्त्री० बाकुच्याम् । अग्ने
 र्जिह्वाविशिष्टे ॥ सुप्रभापद्मरागा
 भाशरुण्यादिशिसंस्थितेति तत्त्वसा
 रः ॥ शोभनदीप्तौ ॥
 सुप्रभातम् । न० शुभसूचकप्रातः
 काले ॥

सुप्रिया

सुप्रभाता । स्त्री० शोभनप्रभातयुता
 यां रात्रौ ॥ प्रवृद्धीपल्लवरिति ॥
 सुप्रयुक्तः । त्रि० शोभनप्रयोगविशि
 ष्टे ॥
 सुप्रयुक्तशरः । पुं० कृतहस्ते ॥
 सुप्रयोगविशिष्टः । पुं० कृतहस्ते ।
 सुशिक्षितवाणमोक्षके । सम्यक्क
 तशरंभ्यासे ॥ शोभनप्रयोगोऽस्य
 सुप्रयोगः । सुप्रयोगोऽविशिष्टोऽस्य ।
 सुप्रलम्भः । चि० सुखलम्भे ॥
 सुप्रज्ञापः । पुं० सुवचने । सुष्ठूक्तौ ॥
 सुष्ठुप्रकृष्टं । लपनम् । घञ् ॥
 सुप्रसन्नः । पुं० कुबेरे ॥ कृष्णार्जके
 ॥ चि० सुप्रसादयुक्ते ॥
 सुप्रसन्नकः । पुं० कृष्णार्जके ॥
 सुप्रसरा । स्त्री० प्रसारय्याम् । गन्धा
 लिकायाम् लतायाम् ।
 सुप्रसादः । पुं० शिवे ॥ विष्णौ ॥
 शोभनप्रसादोऽस्य ॥ अपचारवतां
 शिशुपालादीनामपिमोक्षप्रदाह-
 त्वाद्वा ॥ सुप्रसन्नतायाम् ॥ त्रि०
 प्रसन्नमुखे ॥
 सुप्रातः । पुं० सुप्रभाते ॥ शोभ
 नंप्रातरस्य । सुप्रातसुश्रुत्यादि
 ना० बहुव्रीह्यावचप्रत्ययास्तीनिपा
 तितः ॥
 सुप्रिया । स्त्री० सुभगायाम् । भ
 र्तुः प्रियायाम् । सङ्ख्यायाम् ॥
 मवाकृत्वम् परिच्यज्ययदा सिद्धिगुरु

सुभगा

भवेत् । तत्राद्धेकन्यकाचीटासुभ
गासुप्रियाभवेत्कृतिमाण्डव्यः ॥
सुफलः । पुं० दाडिमे । बदरे । सुद्धे ।
कर्णिकारे । राजतरौ । भारग्वध
विशेषि । छोटसोनालु० इ० गौ०
दे० भो० प्र० ॥ कपिल्ये ॥ सत्फ
ले ॥ चि० शोभनफलवति । सुष्ठु
शोभनानिफलान्यस्य ।

सुफला । स्त्री० कृष्णगण्डामोषधौ ॥
इन्द्रवारुण्याम् ॥ काश्मर्याम् ॥ क
दल्याम् ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥
सुफेनम् । न० समुद्रफने ॥
सुवन्धः । पुं० तिले ॥
सुवत्सुपुत्री । स्त्री० गाम्भार्याम् ।
सुवल्ली । स्त्री० पुवदाव्याम् ॥
सुवल्ली । स्त्री० वाकुच्याम् । सीमरा
ज्याम् ॥ शोभनावल्लिरस्याः ॥ क
दल्याम् ॥
सुव्रह्मण्यः । पुं० ऋत्विग्विशेषि ॥
गृहे ॥ कीरलादिदेशप्रसिद्धे सर्पाधि
कृतिदेशे । तत्रत्ये सर्पराजिव ॥
सुव्रह्मण्या । स्त्री० निगदविशेषि ॥
सुव्रह्मवासुदेवः । पुं० ब्रह्मरूपवसु
देवसुते ॥
सुभगः । पुं० चम्पके ॥ अशोके ॥
रक्तान्जलि ॥ टङ्कणे ॥ चि० इष्टे
॥ सुन्दरोचक्षुष्ये ॥ शोभनम्
भगंश्रीयं ॥
सुभगा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ पतिप्रिया

सुभाषितः

याम् । सुप्रियायाम् ॥ शालिप
ण्याम् ॥ वनमल्लयाम् ॥ हरिद्रा
याम् ॥ सुवर्णकदल्याम् । चम्प
ककदल्याम् । चम्पाकिला० इ०
भा० प्र० ॥ नीलदूर्वायाम् । प्रि
यङ्गी ॥ कस्तूर्याम् ॥ तुल्लयाम् ।
कैवर्त्तिकायाम् ॥ शोभनम् । भ
गंश्रीयं स्याः ॥

सुभगासुतः । पुं० सौभागिनेये ॥
सुभगायाः सुतः ॥
सुभद्रः । पुं० नारिकेलवृक्षे ॥
सुभद्रः । पुं० विष्णौ । राजमेदे ॥
चि० सुमङ्गलयुक्ते ॥
सुभद्रकः । पुं० विमाने । विस्व
वृक्षे ।
सुभद्रा । स्त्री० श्रीकृष्णभगिन्याम् ॥
घृतमण्डायाम् ॥ श्यामास्ततायाम्
॥ काश्मर्याम् । गम्भार्याम् ॥
सुभद्राणी । स्त्री० त्यायन्याम् । वटुना
इ० गौ० दे० भो० प्र० ॥
सुभद्रिका । स्त्री० दुर्गायाम् ॥
सुभद्रेशः । पुं० अर्जुने ॥
सुभानु । पुं० बत्सरविशेषि ॥ तत्
फलं यथा । सुभिन्नं च ममारोग्यं
विश्वसन्निरुपद्रवम् । व्यवहारोभ
वेष्टः सुभानौदेवपूजिते ॥ १७ ॥
सुभाषितः । पुं० वृक्षे ॥ न० सुव
चने ॥ हितोपदेशवचने ॥ यथा
स्वर्गापवर्गसिद्ध्यर्थं भाषितं यत् सु

सुमत :

शोभनम् । वाक्यं मुनिवरैः शान्ते
 स्तद्धिज्ञेयं सुभाषितमिति ॥
 सुभिच्चः । वि० सुजन्मभैषद्ये ॥
 सुजन्मभैषद्युक्तकालादौ ॥
 सुभिच्चा । स्त्री० धातुपुण्याम् ॥ शो
 भनायाम् ॥ भिच्चायाम् ॥ वि०
 लब्धात्रे ॥ सुष्ठुभिच्यते० । भिच्च
 याच्चादौ । घञ् ॥
 सुभौरवः । पुं० पलाशवृक्षे ॥
 सुभूः । वि० सुजन्मनि ॥
 सुभूताः स्त्री० चैलाख्यात्मनः को
 शस्थोद्गमानी ॥ भूतिमङ्गिरीश्व
 रकुबेरादिभिरधिष्ठितत्वात् ॥
 सुभूतिकः । पुं० दित्ववृक्षे ॥
 सुभूमः । पुं० कात्तौर्बौर् ॥
 सुभृगम् । अ० वाढमिष्यर्थे ॥
 सुभ्रता । वि० स्निग्धभातरि । शो
 भनः स्निग्धभातायस्यसः । नद्य
 तथेतिकप्रतुनभवति । वन्दिते
 भ्रतुरिति निधेधात् ॥
 सुभूः । स्त्री० योषिति ॥ वि० शो
 भनभूषिणिष्टे ॥
 सुभम् । न० पुष्ये ॥
 सुमङ्गलम् । न० पुण्यादिद्रव्ये ॥ वि०
 सदाचारे ॥ अतिशयक्षेमवति ॥
 सुमङ्गला । स्त्री० वायसोल्याम् । अ
 हन्मातरि ॥
 सुमतः । वि० अनुमते । सुन्दरज्ञा
 नविषये ॥

सुमना :

सुमतिः । पुं० भरतात्मजे ॥ वृत्तः ह
 द्विशेषे । भूताहर्द्विशेषे ॥ स्त्री० शो
 भनमतौ । विष्णुयशसः पत्न्या
 म् । कल्किमातरि ॥ वि० सुबुद्धौ ।
 निपुणे ॥
 सुमदनः । पुं० असहज ॥
 सुमदात्मजा । स्त्री० स्पर्शानन्दाया
 म् । अप्सरसि ॥
 सुमधुरः । पुं० जीवशाके ॥ न०
 अत्यर्थमधुरवाक्ये । सान्त्वे ॥
 वि० अतिशयमधुररसयुक्ते ॥
 सुमनः । पुं० गोधूमे ॥ सुष्ठुमन्य
 ते । ममज्ञाने । अच् ॥ धत्तुरे ।
 वि० मनोहरे ॥
 सुमनः पत्रिका । स्त्री० जातोपल्याम्
 जाषित्वी० इ० भा० प्र० ।
 सुमनः फलम् । न० जातीफले ।
 पुं० कपित्थवृक्षे ॥
 सुमनाः । पुं० देवे । सुरे । धी
 रे । पण्डिते ॥ शोभनमनोय
 स्यसः ॥ पूतीकरञ्जे ॥ महा
 करञ्जे ॥ निम्बे ॥ गोधूमे ॥
 देवप्रायेणायम्भूम्भ ॥ वि० प्रश
 स्तमनसि ॥
 सुमनाः । स्त्री० सुमनसः स्त्री० भूम्नि०
 पुष्ये ॥ सुमनाः पुष्यमौल्योः
 स्त्रियांमिति मेदिन्यादेरेकत्वम् । वि
 श्याश्लशानसुमनाङ्गवद्वर्जनीयेति श
 कोक्तं च ॥ स्त्रियः सुमनसः

सुमर्षः

पुष्पम्प्रसूनङ्कुसुमंसुममिच्छमरो
क्षेः । भूस्त्रिस्त्रियः सुमनसइति
रत्नकोशाञ्चवहृत्त्वमपि ॥ सुष्ठुम
न्यतेचाभिः । मनः । असुन्ः
यदा । शिभनमनोऽस्याम् ॥ यतप
त्याम् ॥

सुमनः । न० पुष्पे । पुष्पंसुमनः
कुसुममितिनाममाला । अप्रच्छास्ये
येदाधिसुमनसोतिप्रयोगद्याभ्रक्री
वत्त्वेऽमुकूलः । क्रीवत्त्वकान्दस
मिच्छेके ॥

सुमना । स्त्री० मालत्याम् । जातीपु
ष्पवृक्षे । चम्बेलीतिभाषाप्रसिद्धे-
सुमनायाश्चपञ्चाणीतिसुश्रुतेदर्श
नाङ्गावन्तापि ॥

सुमनोरजः । न० परागे । सुमनसां
रजः ॥

समन्तुः । पुं० सुनिदिशिषे । अथर्वा
ङ्गिरसान्धारकेव्यासशिष्ये ॥

सुमन्त्रः । पुं० कल्किदेवस्यज्येष्ठे
भ्रातरि । यथा कल्केर्ज्येष्ठास्त्रयः
शूराः कविप्राज्ञसुमन्त्रकाः । ता
तमात्रप्रियकरागुरुविप्रप्रतिष्ठिता
इतिकल्किपु० २९०५ः ॥ दशरथ
भूपतेः सारथी ॥

सुमन्त्रा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

सुमर्षणः । चि० सुसहे ॥ सुखे
नमृष्यते । मृष० । भाषायांशा
सियुधीत्यादिनाखलयेयुच ॥

सुमुखी

सुमालतिका । स्त्री० वषट्ठतविशेषि
॥ यदाजगणविभवेदमलद्युः । फ
णीवितनोतिसुमालतिकीर्ति ॥ य
था । मनोज्ञशरेणविषस्यतरेण । अ
वादिनतेनभवद्वयितेन ॥

सुमित्रः । पुं० ईश्वरे ॥ सुष्ठुमि
त्रजीवपक्षिणः सखा ॥ वृताहं
तपितरि । इच्छाकुर्वंशीयवृद्धला
न्वयेसुरथराजपुत्रे ॥ न० हिते ॥

सुमित्रभूः । पुं० जिनचक्रवर्तिवि
शेषे । सगरे ॥

सुमित्रा । स्त्री० लक्ष्मणशत्रुघ्नयोर्ज
नन्याम् । दशरथराजपत्न्याम् ।
लक्ष्मणप्रसाम् ॥

सुमित्रानन्दवर्द्धनः । पुं० लक्ष्मणे ॥
सुमित्रायाञ्चानन्दवर्द्धयति । नन्या
दित्वाल्ल्युः ॥

सुमुखः । पुं० गरुडात्मजे ॥ नाग
विशेषे ॥ शाकप्रभेदे ॥ पण्डिते ॥
हिरस्वे ॥ वनवर्षरिकायाम् ॥ वर्षरे
सितोज्ज्वले ॥ प्राग्दक्षिणपश्चिमहा
रगृहे ॥ भगवतिवासुदेवे ॥ शिभ
नसुखमस्य ॥ न० मखस्यतविशेषि
॥ उत्तमाख्ये ॥ चि० पण्डिते । म
नोज्ञे । सुन्दरे ॥ सुन्दराननविशि
ष्टे । सुन्दरप्रदने ॥

सुमुखा । स्त्री० तार्क्ष्यध्वाम् ॥

सुमुखी । स्त्री० देव्यन्तरे ॥ तार्क्ष्यध
ध्वाम् । चिष्टपुण्ड्री ११ भेदे ॥

सुम्यम्

नज्जलगीर्गदितासुमुखी । यथा
। तरणिसुतातटकुञ्जगृहेवदनविधु
स्मितदीधितिभिः । तिमिरमुदस्य
मुखसुमुखीहरिमवलोक्यचुचुस्वचि
रम् ॥ सुन्दरवदनायाम् ॥ स्वाहा
श्रीपसर्जनान्दसंयोगोपधादितिडी
ष ॥

सुमुष्टिः । पुं० विषमुष्टिजुपे । डो
डिकायाम् ॥

सुमूलः । पुं० श्वेतशोभाज्जने ॥

सुमूलकम् । न० गजरे ॥

सुमूला । स्त्री० शालपण्याम् ॥ पुं
ष्णिपण्याम् ॥

सुमेखलः । पुं० सुखे ॥ वि० शो
भनमेखलायुक्ते ॥

सुमेधाः । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् ।
वि० सुवृद्धौ । विदुषि । शोभना
मेधाप्रज्ञायस्यसः । निश्चयमसिच्
प्रजामेधयोरित्यसिच्समासान्तः ॥

सुमेरुः । पुं० पर्वतविशेषे । मेरौ ।
हेमाद्रौ । रत्नसानी । सुरालये ॥
मिनातिक्षिपति । उच्चत्वाज्ज्यो-
तीषि । डुमिज्प्रक्षेपणे । मि
पीभ्यांरुः । सुमेरुरित्युपसर्गान्त
रनिष्ठत्यर्थम् ॥

सुम्रम् । न० मुखे ॥

सुम्पलुगठः । पुं० कर्पूरके ॥

सुम्भः । पुं० देशविशेषे । असुरभेदे ।

सुम्यम् । न० रज्जौ । सुपूजितंमौ

सुरः

यते । मीङ्गच्छाम् । एरच् । वा
हुलकाद्यण् ॥ सुमेपुष्पेसाधुर्वा ।
तत्रसाधुरितियत् ॥

सुयन्त्रितः । वि० शास्त्रीयनियमिते
विप्रादी ॥

सुयामुनः । पुं० वत्सराजे । प्रासादे ॥
अद्रिविशेषे ॥ अच्युते । श्रीकृष्णे
॥ श्रीभनायमुनासम्बन्धिनः परि
वेष्टारोऽस्य ॥ यामुनाः परि वेष्टा
रः पद्मासनादयः श्रीभनायस्ये
तिबा ॥

सुयोजितः । वि० नियुक्ते ॥

सुयोधनः । पुं० दुर्योधने । सुखेन
युध्यतेससुयोधनः । भाषायांश
सियुधिदृषिमृषिभ्योयुष् ॥

सुरः । पुं० अमरे । निर्जरे । देवे
। सुरति । पुरप्रसवैश्वर्ययोः । तु
दादिः । इगुपधेतिकः ॥ यथा ।
क्षीरसमुद्रोत्थासुराः । साअस्ति०
अस्येत्यर्थे० अर्थाद्याद्यच् ॥ सुरा
परिग्रहाद्वासुरः । तथाचार्धे रामा
यणे । वरुणस्यततः कन्यावारुणी
रघुनन्दन । उत्पपातरसात्त
स्मान्मार्गमाणापरिग्रहम् ॥ १६ ॥
दितेः युवानतांरामजगृह्वरुणा
त्मजाम् । अदितेस्तुसुताप्रीतीस्ता
मगृह्णन्तवैसुराः ॥ २७ ॥ सुरा
परिग्रहाद्देवाः सुरादित्यभिविश्रु
ताः । अपरिग्रहणात्तस्यादैतेया

सुरङ्ग :

सामुरास्तथेत्यार्षे रामायणे आदि
काण्डे अमृतेऽत्यतिनामनिषट् च-
त्वारिंशदध्यायेऽष्टोक्तः ॥ शोभनं
राजते । राजद्वीपौ । अन्येभ्योपौ
तिष्ठः ॥ यद्वा । सुनेति । पुञ्-
। सुसूधागृधिभ्यः क्तन् ॥

सुरङ्गः । पुं० अहिबिम्बे ॥ सुराङ्गो
ऽहिः । सुरायाश्चाहवित्कन ॥
सुरङ्गोन्द्रदर्पापहा । स्त्री० शङ्खाया
न् ॥ यथा । भगीरथपथानुगासुरङ्ग
बोन्द्रदर्पापहामङ्गेशमुकुटप्रभागिनि
शिरःपताकासिता । सुरासुरनरो
रगैरजभवाच्युतैः संस्तुताविमु-
क्तिफलदायिनीभगवतिस्त्वयंराजते
॥ इतिकल्किपुराणे ३४ अध्या-
यः ॥

सुरङ्गकः । पुं० विश्वकर्माणे ॥

सुरङ्गता । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

सुरङ्गः । पुं० रक्तचन्दने । वि० मधु
रकण्ठे ॥ अत्यन्तानुरङ्गते ॥ शोभ-
नरागयुक्ते ॥

सुरङ्गकः । पुं० कोशाम्ने । स्वर्णगै-
रिके ।

सुरङ्गणः । पुं० इन्द्रादिदेवगणे ॥

सुरङ्गण्डः । पुं० रोगविशेषे । वर-
ण्डे ॥

सुरङ्गुरुः । पुं० वृहस्पतौ ॥

सुरङ्गामणीः । पुं० इन्द्रे ॥

सुरङ्गः । पुं० नागरङ्गे ॥ भूमौगुप्त

सुरतम्,

मार्गात्मकीगतविशेषे ॥ न० पक्ष-
ङ्गे । वक्त० इ० भाषा० प्र० ।
हिङ्गुले ।

सुरङ्गकतः । पुं० खनकइतिइतिहा-
सप्रथितेभूमौगुप्तमार्गकर्त्तरि ।

सुरङ्गदम् । न० पक्षङ्गे ॥

सुरङ्गधातुः । षु० नैरिके ॥

सुरङ्गयुक् । पुं० सुरङ्गणापहर्त्तरि ।
कुजाम्बले ॥

सुरङ्गा । स्त्री० लताविशेषे । कौबर्त्ति-
कायाम् । दशरुहायाम् ॥ तिर्य-
ग्भूखाते । सन्धौ । सीध० इ०
सुरङ्गं इतिचभाषाप्रसिद्धे ॥ सुबहुर-
ज्यतेऽस्माम्भजसा । रत्नरागे । हल-
योतिषञ् । अजीरितकुर्त्तुः ॥

सुरङ्गिका । स्त्री० मूर्ध्नीयां ॥

सुरङ्गो । स्त्री० काकनासायाम् । र-
क्तशीभाञ्जने । इतिरत्नमाला ॥

सुरङ्गः कतः । पुं० पनपञ्चते ॥

सुरङ्गनी । स्त्री० रात्रौ ।

सुरङ्ग्येष्ठः । पुं० ब्रह्मणि ॥ सुरा-
णांसुरेषुश्रेष्ठः ॥

सुरङ्गनः । पुं० गोपदले । गुवाक-
वृक्षे ॥

सुरतम् । न० निधुने । मैथुने ॥
सुरतं द्विविधम् । योह्यमाभ्यन्तर-
श्च । तच्चबाह्यं प्रेक्ष्यभाषणाश्लेष-
णचुम्बनाद्यनेकविधम् । आभ्यन्त-
रश्चासनादिभेदेनापि ॥ वि० दया

सुरदीर्घिका

युक्ते ॥ अभिरते ॥
 सुरतकण्ठकः । पुं० रतकीले ॥ *
 सुरतताली । स्त्री० दृष्ट्याम् ॥ शिरः
 सज्जि ॥
 सुरतरङ्गिणी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥
 यथा । आगतावतजरेबहिमानीसे
 व्यतांसुरतरङ्गिणीसदा । कृष्ण
 वत्सनिगुणान्कलयन्तीजीवनेषुष
 घयन्त्यनुरागम् ॥
 सुरतरुः । पुं० देवतरौ ॥ अश्वत्थ
 द्रुमे ॥
 सुरता । स्त्री० देवत्वे ॥ देवतायाम्
 ॥ पूर्वभाषितम् । अपरचदेवा
 तलिति० देवशब्दोर्ध्वपरः ॥ यद्वा
 । सुराणांसमूहः । गजसहाया
 भ्याश्चेतिर्वास्तिके० चकारादन्यथा
 पितम् ॥
 सुरतोषकः । पुं० कौस्तुभमणौ ॥
 त्रि० देवप्रौतिकारके ॥
 सुरथः । स्वारोचिषेऽन्तरेचैतवशसमु
 हवेन्द्रपतिररे । सचचन्द्रांशौयः
 । यथोक्तव्रह्मवैवर्ते । श्रीनारायण
 उवाच । अविश्वव्रह्मणः पुत्रस्तथा
 पुत्रोनिशाकरः । सचक्रत्वारजसु
 यं द्विजराजोऽभूवृद्धः । गुरुपत्न्या
 सुतारायांतमभूवृद्धसुतः । बुध
 पुत्रश्चैतश्चात्पुत्रः सुरथस्तद्वति ॥
 सुरदारु । न० देवदारुणि ।
 सुरदीर्घिका । स्त्री० मन्दाकिन्याम्

सुरपर्विकः

विश्वज्ञायाम् ॥ सुराणां दीर्घिका
 ० बापीव ॥
 सुरदुन्दुभिः । स्त्री० तुलसाम् ॥
 इ० रा० गृहः ॥
 सुरद्रुमः । पुं० मन्दादिदेवतरौ ॥
 सुराणां द्रुमः ॥ देवनले ॥
 सुरद्विष्टः । पुं० असुरे । पूर्वदेवे ॥
 सुरान्द्वेष्टि । द्विषन्प्रतीती । स
 त्सूद्विषद्रुद्वेष्ट्यादिनाकिप् ॥
 सुरधनुः । न० इन्द्रायुधे । शक्रधनु
 षि ।
 सुरधूपः । पुं० धूपके ॥
 सुरनदी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥
 सुरनन्दा । स्त्री० नदीविशेषे ॥
 सुरनन्दिका । स्त्री० नदीविशेषे ॥
 सुरनायकः । पुं० इन्द्रे ॥
 सुरनालः । पुं० देवनाले । नली
 तमे ।
 सुरनिम्नगा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥
 सुराणां निम्नगा । जमुभादि ॥
 सुरनिगन्धम् । न० पत्रके ।
 सुरपतिः । पुं० इन्द्रे । बलाराती
 सुराणां पतिः ॥ आदिगुरुविक्रमे
 ० ५ । ० ॥ षष्ठमवस्थाचतुर्थप्रमे
 दे० ५ । ५ ० ॥
 सुरपत्तनम् । न० स्वर्गे ॥
 सुरपथम् । न० व्योम्नि ॥
 सुरपर्वम् । न० देवपर्वे ॥
 सुरपर्विकः । पुं० सुरपुत्रागे ॥

सुरभि :

सुरपणिका । स्त्री० पुत्राग्रे ॥
 सुरपणी । स्त्री० पलाश्याम्
 सुरपादपः । पुं० कल्पवृक्षे ॥
 सुरपुत्रागः । पुं० पुत्रागभेदे । न०
 मेरी ॥
 सुरपुरी । स्त्री० अमराश्याम् ॥
 सुरप्रियः । पुं० अगस्त्यवृक्षे ॥
 सुरप्रिया । स्त्री० जात्याम् ॥ स्वर्णं
 रत्नायाम् ॥
 सुरभिः । पुं० चम्पके ॥ वसन्ते ॥ जा
 तीफलम् ॥ सुगन्धौ ॥ चैत्रमासे ॥ क
 णगुग्गुली ॥ धूनके ॥ कदम्बवृक्षे
 ॥ वकुलद्रुमे ॥ गन्धवृक्षे ॥ शमी
 वृक्षे ॥ न० स्वर्णे ॥ गन्धोपले । ग
 न्धपाषाणे ॥ सधुगन्धे ॥ सुन्दरे
 । स्त्री० शङ्खक्यामोषधी । गजभ
 क्षायाम् ॥ मातृभिदि ॥ सुरायाम् ॥ गवि
 । रुद्रजटायाम् ॥ न
 वमालिकाशाम् । नवाल्याम् ॥ जा
 त्याम् । अपेतराक्ष्याम् । तुलस्या
 म् ॥ वर्बरीतुलस्याम् ॥ क्षायाम्
 म् । मेदिन्याम् ॥ सुरायाम् ॥ ग
 बांमातरि ॥ यथा । गवामधिष्ठातृ
 देवोगवामाद्यागवाम्प्रसूः । गवा
 म्प्रधानः सुरभिः । गोलिकेसास
 मुहवा ॥ त्रि० सुगन्धौ ॥ कान्ते ।
 शोभने ॥ विख्याते ॥ सचिवे ॥ धी
 रे ॥ सुहृद्भवते ॥ रभ्यतेवा ॥ सुहृ
 रभन्ते रभसयुक्ताभवन्त्यत्रवा । रभ

सुरभिः :

राभ्ये । सर्वधातुभ्यङ् । आग
 मानिह्यत्वाङ्गनुम् ॥
 सुरभिका । स्त्री० स्वर्णकदल्याम् ॥
 सुरभिगन्धा । स्त्री० मासुल्याम् । चंवे
 ली० इ० भा० प्र० ॥
 सुरभिगन्धिः । त्रि० शोभनगन्धवि
 शिष्टे । सुरभिर्गन्धोयस्य । गन्धस्ये
 दुत्पूतिसुसुरभिभ्यः ॥
 सुरभितः । त्रि० वासिते ॥
 सुरभिचिफला । स्त्री० सुगन्धिचिफला
 याम् ॥
 सुरभित्वक् । स्त्री० वृद्धदेलायाम् ॥
 सुरभिदारुः । पुं० सरलवृक्षे ॥
 सुरभिपत्रा । स्त्री० जम्बूयाम् ॥ राज
 जम्बूवृक्षे ॥
 सुरभिवल्कलम् । न० गुडत्वचि ॥
 सुरभिसवा । स्त्री० शङ्खक्याम् ॥
 सुरभी । स्त्री० चामोदमाने ॥ सुर
 भी । गवांप्रसां ।
 सुरभीरसा । स्त्री० शङ्खकौवृक्षे ॥
 सुरभूरुहः । पुं० देवदारुणि ॥ कल्प
 वृक्षादौ ॥
 सुरभृत्तिका । स्त्री० तुषार्याम् । का
 च्याम् । सौराष्ट्रभृत्तिकायाम् ।
 फट्करी० इ० भा० ॥
 सुरमेदा । स्त्री० महामेदायाम् ॥
 सुरराजः । पुं० इन्द्रे । सुराणां राजा
 । टच् ॥
 सुरभिः । पुं० नारदादौ ॥ नारदा

सुरसञ्च

द्याः सुरर्षयश्चलमरः । सुराक्षतेव
ह्यादिपुत्रत्वादपयश्च ॥ पृष्टीसमा
सोवा ॥ ब्रह्मर्षिर्देवर्षिराजर्षिमह
र्षिपरमर्षिकाण्डर्षिश्रुतर्षिभेदात्
सप्तप्रकाराकृष्यः । तच्चनारदा
द्याः सुरर्षयः ॥

सुरलता । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ।
सुरला । स्त्री० पुरन्दरायाम् । गङ्गा ।
याम् ॥

सुरलोकः । पुं० द्यवि । दिवि । स्व
र्गे ॥ सुराणालोकः ॥

सुरवत्सम् । न० स्त्री० आकाशे ॥ सुरा
णां वत्सम् । सुरानभूमिस्पृशान्तरी
क्षगास्तेन ॥

सुरवल्लीभा । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ।

सुरवल्ली । स्त्री० तुलस्याम् ॥

सुरवरी । पुं० अमुरे । दानवे ॥
सुरवत्सु । पुं० अमुरे । दानवे ॥

सुरशाली । पुं० कल्पवृक्षे ॥

सुरश्रेष्ठः । पुं० ब्रह्मणि ॥

सुरश्रेष्ठा । स्त्री० ब्राह्म्याम् ॥

सुरमः । पुं० मोचरसे ॥ सिन्धुवारि
॥ न० पर्णसि ॥ विले ॥ लचि ॥
दालचीनीतिभा० प्र० बल्कले ॥
गन्धद्वये ॥ वि० स्वादौ ॥ शोभ
नारसीऽस्य ॥

सुरसखः । पुं० इन्द्रसचिवि ॥ गन्ध
र्व ॥

सुरसञ्च । न० स्वर्गे ॥

सुरसाष्टः

सुरसम्भवा । स्त्री० आदिस्वभक्ता-
याम् ॥

सुरसरित् । स्त्री० गङ्गायां ॥

सुरसर्षपः । पुं० देवसर्षपे ॥

सुरसा । स्त्री० राज्ञायाम् ॥ नाग
मातरि ॥ तुलसीदेवायाम् । वर्ष
रीतुलस्याम् । तुलस्याम् । पर्णा
से ॥ सुरसास्त्रीतुपर्णासि । इति

शब्दरत्नावली ॥ पर्णासितुनपुंसक

मितिमुद्राङ्गितामेदिनौ । पर्णासिपुं

नपुंसकमितिहस्ताक्षरामेदिनौ ।

सुरसस्तुविषु स्वादौपर्णासिनपुंस-

कमितिचकस्यासिन्मेदिन्यां पाठः

पर्णासिसुरसास्त्रियामितितुवच्चः

॥ ब्राह्म्याम् ॥ महाशतावर्याम्

॥ कापित्यपर्याम् ॥ मिश्रयाया

म् ॥ काश्मीरप्रसिद्धावागन्धपला

श्यामितिभावप्रकाशः ॥ भारतव

र्षस्यनदीप्रभेदे ॥ अतिधृतिहृद्गुः

१८ प्रभेदे ॥ श्रीभूयैनागुरुक्षेत्र

स्वामुनिकरथैराहसुरसाम् । य

था । कामक्रीडासदृशोमधुसमय

समारम्भरभसात्कालिन्दीकलकुक्षे

विहरणकुतुकाकृष्टहृदयः । शिवि

न्दोबलवीमामधररससुधाम् प्राप्य

सुरसांशहृषीयूपपानप्रचयकृतसु

खंव्यस्मरदसौ ॥ श्रीभनारसी-

स्याः ॥

सुरसाष्टः । पुं० वृक्षमण्यविशेषे ॥

सुरा

यथा । निगुण्डीतुलसीवल्लीवृद्ध
तीक्ष्णकारिका । पुनर्नवेतिमुनि
भिः सुरसाष्टः प्रकीर्तितः ॥
सुरसिन्धुः । स्त्री० यङ्गायाम् ॥
सुरसुन्दरो । स्त्री० देशङ्गायाम् ।
दुर्गायाम् । धीगिनौविशेषि ॥
सुरा । स्त्री० चणके । सुरापानपात्रे
सरके । अनुतर्पणे ॥ अत्रभोजः
। यत्पानपात्रं भूपानातज्ज्ञेयं चष
कं बुधैः । कानकराजतञ्चैव स्फा
टिकङ्काचमेव च ॥ वृत्तं सुराष्ट्र
दिक्कोणं चतुर्णां पृथ्वीभूजाम् ।
इत्यन्यसम्मततैर्षानिर्णयः पाठ
सम्मतः ॥ समुष्टिसम्मतं रत्नै
श्चतुर्वर्ण्यं समन्वितम् । सात्तिं
कं रायफलं वा सर्वेषाम् प्रयुज्यते ॥
काष्ठजं धातुजं शैलं जाङ्गलादिम-
होभुजाम् । यदन्यत्तृतीयपा
नादिपात्रं पृथ्वोभुजां भवेत् ॥ ए-
वं तवापि नियम इति भोजस्य निश्च
य इति ॥ मद्ये ॥ तत्पर्यायाय
था । सुराहलिप्रियाङ्गलापरिस्तु
हकृणात्मजा । गन्धोत्तमाप्रसव्वेरा
कादम्बर्यः परिस्तुता । मदिराक
श्यमद्ये इति ॥ सुष्ठुरातियाम् ।
रादाने । सु० अतीवरायन्त्यनया
वा । रेगव्दे । पातश्चोपसर्गं वृ
त्त्यङ् । शोभनं राजन्तेऽनयावा ।
राजदोषी । अन्येभ्योपीतिङ् ।

सुरा

॥ गौडीपैष्टीतयामाध्वीविविधा-
चातमासुरा । सैन्नानाविधाप्रो
क्तातालखजूरमन्मशा ॥ तथादेश
विभेदेन नानाद्रव्यविभेदतः । बहु
धेयं समाख्याताप्रशसादेव तार्चने
येन केन समुत्पन्ना येन क्षिणा हता पि-
बा । नाचजातिविभेदेऽस्ति शोधि
तासर्पसिद्धिदेति जहानिर्णयत-
स्त्वम् ॥ अन्यथापि परिपक्वात्रमन्वा
न समुत्पन्ना सुरामतेति । अपि च ।
गौडीपैष्टीतयामाध्वीफलीत्याच सु
रास्मृतेति ॥ शास्त्रिपट्टकपिष्टादि
कृतं मद्यं सुरास्मृता । सुराशुर्भी
लस्तन्यपुष्टिमेदः कक्रप्रदा । या
हिषीशोथगुल्मशोचिह्नयोमृचक्षु
नुत् ॥ सुराशब्दः पैष्टीमात्रे सु-
ख्योगौड्यादिमादिरासुगुणव्यापि
सुराशब्दप्रयोगोपपत्तेः । अतएव
भविष्यपुराणे सुराचपैष्टीमुख्या
ज्ञानतस्यास्त्वितरे समे इति । साच
दिव्याप्रसन्नाकृतसुरादिभेदो बहुवि
धा भवति । समुद्रमयनेऽप्यन्नादि
व्यतिपरिकीर्तितः । उक्तचुरामा
यणे । शर्करासत्रमाध्वीकाः पु
ष्पासक्फनासत्राः । वासचूर्णैश्च वि
विधैर्दृष्टास्तेऽस्तेः पृथक्पृथगिति ।
तथाः पाने प्रायश्चित्तयथा । ब्रह्मघ्न
श्च सुरापानश्च स्त्रीयश्च कृतव्यगः ।
सेतुहृष्टादिशुद्ध्यन्ते तत्संयोगीच

सुरा

पञ्चमः ॥ ततो धेनुशतदद्याद्ब्राह्म-
णानाञ्चभोजनम् । इति गारुडे
२२६ अध्यायः । तत्पानेशुकशा-
पीयथः । सुरापानदृष्टनाम्प्राप-
यित्वा संज्ञामाशस्यैवमस्मात्तिघोर-
म् । दृष्ट्वा कवचापितथा विरूपपीतं,
तथा सुरयामोहितेन ॥ समन्युरुत्थाय
महानुभावस्तदोशनाविप्रहितचिकी-
र्षुः । काव्यः स्वयंवाक्यमिदं गगादसु-
रापानमप्रतिवैजातशङ्कः ॥ यो ब्रा-
ह्मणाद्यप्रभृतीह कश्चिन्मोहात्सुरां
पाद्यतीमन्दबुद्धिः । अपेतधर्मात्रह्य-
हचैव स स्यादस्मिन्लोकैर्गर्हितः ।
स्मात्परं च ॥ मया चिमां विप्रधर्मात्त-
सौमां मर्यादां वैस्थापितां सर्वलोके
मसीविप्राः शुश्रूषंति गुरुणां देवा-
देव्याश्चैव प्रशंसन्तु भर्तुः ॥ इति मा-
त्स्ये २५५ अध्यायः । ब्राह्मणश्च त्रिय-
विंशतिविधसुरापानप्रायश्चित्तादि-
यथा । सुरापीत्वा द्विजो मोहादग्नि-
बर्णे सुरो मपि वेत् । तथा स्वकाये नि-
र्दग्धे मुच्यते किल्बिषात्ततः । गो-
मूत्रमग्निशर्णावापि विदुदकमेव वा ।
पये घृतं वा मरणाद्गोशकृद्रसमेव वा
॥ कणोन्वाभक्षयेदद्दमपि ग्राह्यं वा
मकुक्षिशि । सुरापानापनुत्थयं वा
लवासाजटीध्वजी । सुरावैमलम-
त्रानामुपापमावमलमुच्यते । त-
स्माद्ब्राह्मणराजन्यवैश्यश्च न सुरां पि-

सुरा

वेत् । गौडीपैष्टीचमाध्वीचविर्ज-
याविविधसुरा । यथैका तथा स-
र्वांनपातय्या द्विजोत्तमैः ॥ यच्चः
रत्नः पिशाचान्नमद्यमांससुरास-
वम् । तद्ब्राह्मणे न नात्तव्यं देवानाम-
ग्रता हविः ॥ अमेध्ये वापतेन मत्तो-
वैदिकं वाप्युदाहरेत् । अकार्यम-
न्यत्कुर्याद्ब्राह्मणो मदमोहितः
॥ यद्यकायगतमत्र ह्यमयेनाप्राप्य-
ते सकृत् । तस्मै व्यपैति ब्राह्मण्य-
शूद्रत्वस्य सगच्छति ॥ एषा विविचा-
भिहिता सुरापानस्य निष्कृतिरिति
मानवे ११५ अध्यायः ॥ अत्राहेश्वरः
कुलोऽर्णवे । पियं मद्यं पलङ्कायां
समालोक्यं प्रिया मुखम् । इत्येवा-
चरणं जप्यं परंप्राप्यं परमपदम् ।
गुरुकारुण्यमुलभमीदृशङ्कुलदर्शन-
म् । त्वङ्गता एव जानन्ति नेतरैर्भुक्ति-
मुक्तिदम् ॥ गुरुपदे मरहिता महा-
न्तश्च केचन । मोहयन्ति जनान्
कांशित्स्वयम्पूर्वविमोहिताः ।
दुराचारपराः केचिद्वृथं तिहि-
पामराः । यथाभूतो भवेत्स्वामी से-
वकाः स्युस्तथा विधाः ॥ बहवः
कीलिकंधर्मस्मिथ्याज्ञानविडम्बका
। खलुदध्याकल्पयन्तीत्यं पारमपर्यं
विरज्जिताः ॥ मद्यपानेन मनुजा-
यदिसिद्धिं लभन्ति चेत् । मद्यपान-
रताः सर्वे सिद्धिं यासुः समोहिताम् ।

सुरा

मांसमद्यमात्रेण यदि पुण्या गतिर्भवेत् । लोको मांसाशिनः सर्वे पुण्यवन्तो भवन्ति च ॥ स्त्रीसम्भोगेन देवेशि यदि मोक्षं ब्रजन्ति चेत् । सर्वे पिबन्ति वेदोक्तमुक्ताः ॥ स्त्रीनिषेधकाः ॥ कुलमार्गीमहादेवि नमया निन्दितः कश्चित् । आचाररहितो येन निन्दितास्ते न चितरे ॥ अथ याकौलिके धर्मे द्वाचारः कथिता मया । विचरन्त्यन्यथ देवि मूढाः पण्डितमानिनः ॥ कृपाणधारागमनाद्याप्रवृत्त्या रलम्बनात् । भुजङ्गधारणाद्भूतमशक्यं कुतश्च नम् ॥ व्रथापानन्तु देवेशि सुगपानं तदुच्यते । तन्महापातकं त्रयं वेदादिषु निरूपितम् ॥ अनाद्यमना लोकायमस्पृश्यं सप्यपेयकम् । मद्यं मांसं पशूनां तु कौलिकानां महत्फलम् ॥ अमेध्यानि विजातीनां मद्यान्येकादयैव तु । द्वादशं तु सुरामद्यं सर्वेषामधमं स्मृतम् ॥ सुरावैमलमन्नानाम्पापमाचमलमुच्यते । तस्माद्ब्राह्मणराजन्यवैश्यधनसुराभ्यवेत् ॥ सुरादर्शनमात्रेण कुर्यात्सूर्यावलोकनम् । तत्समाप्राणमात्रेण प्राणायामत्रयं चरेत् ॥ आजानुभ्यां भवेत्ज्ञानं मौन्यभ्युपवसीदहः । ऊर्ध्वनाभे स्त्रिराचन्तु मद्यस्य शर्मे विधिः ॥ सुरापाणे कामकृते ज्वलन्ती

सुरा

तां विनिक्षिपेत् । सुखे तथा विनिर्दग्धो मृतः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ मद्यस्य गांदिदेवस्य प्रायश्चित्तमिति स्मृतम् । अविधानेन यो हन्यादात्मा यं प्राणिनम् प्रिये ॥ निवसेन्नरको घोरे दिनानि पशुरोमभिः सम्मिता निदुराचारस्ति यं ग्योनिपुजायते । अनुमन्ता विगसितानि हन्ता क्रयविक्रायी १ संस्कृतांचिप्रवृत्तिचखादिनाऽऽष्टौ च तैसमाः ॥ धनेन क्रयि को हन्ति ० खादितांचिपभोगतः । घातको बध्नाभ्यामिच्छेत् पञ्चविधो बधः ॥ मांसलदशनं कृत्वा सुरादर्शनं वञ्चरेत् । तस्मादविधिना मद्यं मांसं सेवेत न कश्चित् ॥ विधिवत् सेविते देवितरसात्त्वम् प्रसीदति । नाशयत्यविधानं सत्त्वमेतद्वरा नने ॥ तृणं वाप्यविधानेन च्छेदयेत्तद्वद्विधम् । विधिना गांदिजं वापि हत्वा पापैर्न लिप्यते ॥ बहुनाऽपि किमुक्ते न सारमेकां शृणु प्रिये । लोबन्मृत्तिमुखोपायः कुलगास्त्रेषु गोपितः ॥ यन्मृच्छोः फलं देविकनकस्यैव सौरभम् । कुलघ्नोऽप्युर्ध्ववित्प्राप्ते ज्ञानस्तत्त्वादनुरतमः ॥ कुलगास्त्राणि सर्वाणि मयैवात्मा निपावति । प्रमाणां निजसन्देहो न हन्तव्यानि हि तुभिः ॥ देवताभ्यः पितृभ्यश्च मधुवाताः कृतायते । स्वा

सुरा

दिष्टयामदिष्टया • क्षीरं सपिर्मधू
दकम् ॥ हिरण्यपात्रं स्वाहीति • वध
न्ते पुरुषं पशुम् । सद्यो दीक्षयती
त्याद्याः प्रमाणं श्रुतयः प्रिये ॥
इति श्रीकुलाण्वेदितो यो ह्यासः ॥
श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे पिश्रीसदाशिव
आह्वयथा । सुराद्रवमयी ताराजीव
निस्तारकारिणी । जमनी भोगमो
क्षाणां नाशनी विपदां रुजाम् ॥ दा
हिनी पापसङ्घानां पाविनी जगतां
प्रिये । सर्वसिद्धिप्रदाज्ञानबुद्धिवि
द्याविष्विर्जनी ॥ मुक्तैर्युं मुक्तुभिः
सिद्धैः साधकैः क्षितिपालकैः
। सेव्यते सर्वदा देवैराद्ये स्वाभीष्टसि
द्धये ॥ सम्यग्विधिबिधानेन सुस
माहितचेतसा । पिबन्ति मदिरोम
र्त्यामर्त्या एव ते क्षितौ ॥ प्रत्येक
तत्त्वस्वीकाराद्विधिना स्याच्छिवो न
रः । नञ्जाने पञ्चतत्त्वनां सेवनात्
किंफलम् भवेत् ॥ इयञ्चेद्वा रुणी देवी
निपीता विधिबर्जिता । नृणां विना
शयेत् सर्वबुद्धिमायुर्यशोधनम् ॥ अ
त्यन्तपानान्मद्यस्य चतुर्वर्गप्रसाधिनी
। बुद्धिर्विनश्यति प्रायो • लोकाणां म
त्तचित्तसाम् ॥ विभ्रान्तवृद्धेर्मनुजा
त्कार्याकार्यमजानतः । स्वाऽनि
ष्टसु परानिष्ठं जायतेऽस्मात्पदेपदे
॥ अतो नृपो वाचकेशो मद्यमादक
वस्तुपु । अत्यासक्तजनान्कायधन

सुरा

दण्डेन शोधयेत् ॥ सुराभेदाद्वाक्ति
भेदान् न्यूननाप्यधिकीनवा । देश
कालविभेदेन बुद्धिभ्रंशो भविष्यन्म
॥ अतएव सुरापाणादतिपानं मल
च्यते । स्वल्पवाक्पाणिपट्टगभि
रतिपानं विचारयेत् ॥ नेन्द्रियाणि
वशेयस्य मदबिह्वलचित्तसः । देवता
गुरुमर्यादां ह्यङ्घ्रिना भयरूपिणः ॥
निखिलानर्थयोग्यस्य पापिनः शि
वघातिनः । दहेज्जिह्वां हरेर्दथा
स्ताडयेत्तस्य पार्थिवः । विचलत्
पादवाक्पाणिभ्रान्तमन्मत्तमुद्धत
म् । तमुग्रं यातयेद्राजाद्रविणश्चा
हरेत्ततः । अपवाग्वादिनरुम
त्तलज्जाभयविष्वज्जितम् । धना
दानेन तं शास्त्रात्प्रजाप्रीतिकरेन
पः ॥ शताभिषिक्तः कौलश्चेद
तिपानात्कुलेश्वरि । पशुरेव सम
न्तव्यः कुलधर्मवहिष्कृतः ।
पिबन्नतिशयं मद्यं शोधितं वाप्यशो
धितम् । त्याज्यो भवति कौलानां
दण्डनीयोऽपि भूतः ॥ ब्राह्मीभा
र्यो सुरां मत्ताः पाययन्ती द्विजात
यः । शुश्रूयुर्भार्यया सार्द्धं पञ्चा
हं कणभोजनात् ॥ असंस्कृतसुरा
पानाच्छुद्ध्यदुपवसंस्तुहम् । भु
क्त्वाप्यशोधितं मांसमुपवासद्वयंचरे
त् ॥ असंस्कृते मीनमुद्रेखादयन्नपव
सेदहः । अवैधं पञ्चमं कुर्वन् नराज्ञो

सुरा

दण्डेनशुद्ध्यति ॥ अपिच । वीर
घातीवृथापायीवीराणां लोभस्त-
था । स्त्रियोमहापातकिनस्तत्संस-
र्गीवपञ्चमः ॥ कुलवत्सकुलद्रव्यं
कुलसाधकमेवच । येनिन्दन्तिदुरा-
त्मानस्तोगच्छन्त्यधमांगतिम् ॥ नृ-
त्यन्तिरुद्रडाकिन्योनृत्यन्तिरुद्रभैर-
वाः । मांसास्थिष्वप्यनन्दाः सु-
राकौलद्विषानृणाम् ॥ दयालवः
सख्यशैलाः सदापरहितैषिणः
तान्गृह्यन्तो नरकाग्निष्कृतिं या-
न्तिनकचित्कृति ॥ सुरामांसादि-
भिर्देवोगङ्गापिसुप्रसीदति । अत्र
प्रमाणंसीतायाः वाक्यमुस्पष्टमु-
च्यते । तथाहि । मध्यन्तुसमनुप्रा-
प्यभागोरथ्यास्त्वऽनिन्दिता । वैदे-
हीप्राञ्जलिभूत्वा तां नदोमिदमव-
ब्रवीत् ॥ पुत्रोदशरथस्यायं महारजस्य
धीमतः । निदेशं पालयत्येष गङ्गे त्व-
दभिरक्षितः ॥ चतुर्दशहिवर्षाणि
समयान्पुष्पकानने । भ्रात्रा सह म-
याचैव पुनः प्रत्यागमिष्यति । त-
तस्त्वां देवि सुभगे क्षेमेण पुनरागताय
क्ष्ये प्रमुदिता गङ्गे सर्वकामप्रदायिनि
॥ त्वंहि त्रिपथगे देवि ब्रह्मलोकं समी-
क्ष्यसे । भार्या चिदधिराजस्य लोके-
स्मिन्सम्प्रदृश्यते ॥ तां त्वां देवि नम-
स्यामि प्रशंसामि च शोभने । प्राप्त-
राज्ये नरव्याघ्रे शिवेन पुनरागते ॥

सुराग्यम्

गवांशतसहस्रञ्च वस्त्राण्यग्नश्च शोभ-
ने । ब्राह्मणेभ्यः प्रदास्यामितव-
प्रियाचिकीर्षया ॥ सुराघटसहस्रे-
ण मांसभूतोदनेन च । यक्ष्ये त्वां प्रय-
यता देवि पुरीं पुनरुपागता ॥ यानि
त्वत्तीरवासीनि दैवतानि वसन्ति हि
। तानि सर्वाणि यक्ष्यामि तीर्थान्याय-
तनानि च ॥ पुनरेवमुहावाचुर्मया
भ्रात्रा च सहतः । अयोध्यां वनवा-
सात् प्रविशत्त्वनघोऽनघे ॥ तथा
सम्भाष्यमाणा सा सीता गङ्गामनि-
दिता । दक्षिणा दक्षिणतीरं चि-
प्रमेवाभ्युपागमत् ॥ इत्यर्षिरामा-
यणे • अयोध्याकाण्डे द्विपञ्चाशत्-
सर्गः ॥ पुनश्च । कालिन्दीमध्य-
मायातीसीता त्वेनामवन्दत । स्व-
स्ति देवितरामित्वां पारयेन्मे पतिव्र-
तम् ॥ यक्ष्ये त्वां गीसहस्रेण सुराद्य-
घटशतेन च । स्वस्ति प्रत्यागते रामे पु-
रीमिच्छा कुपालिताम् ॥ कालिन्दी-
मथ सीता तु याचमाना कृताञ्जलिः ।
तौरमेवाभिसम्प्राप्ता दक्षिणां वरद-
शिनी ॥ इत्यर्षेरामायणे अयो-
ध्याकाण्डे पञ्चपञ्चाशत्सर्गः ॥
सुराकरः । पुं० नारिकेलद्रुमे ॥ म-
द्योत्पत्तिस्थाने ॥ यथा । आक्षराः
शुद्धयः सर्ववर्जयित्वा सुराकर-
म् ॥
सुराग्यम् । न० अमृते सुराणामग्यं

सुरापानम्.

श्रेष्ठम् ॥

सुरापाणी । स्त्री० देशपत्न्याम् ॥ अप्स
रपत्नी ॥सुरापातृः । पुं० वृद्धस्तृती । सुरा
पाताचार्यः ॥

सुराजकः । पुं० अष्टराजि ॥

सुराजा । पुं० शिभनेन्द्रे ॥

सुराजौपी । पुं० शौडिके ॥

सुरानन्दः । पुं० हरौ । सुराम् अन
न्दयत्यनन्दप्रदामेनेति तया । कौ

लि सुरया० सुरायांवानन्देऽस्य ॥

सुरापः । वि० मद्यमे । सुरापानक
र्त्तारि ॥ सुरांपितृति । पा० । गा

पीष्टमिच्छन् पिबति । सुराशी० ध्वो

रिति वाचिर्क दक् । टित्वात्स्त्रि

यांडोप् । सुरापी ॥ ब्रह्महाजाय

तीयक्ष्मे सुरापः श्वाबदन्तकः । सु

वर्णहारीकुनखौदुःस्मांसुरुतल्प-

गः ॥

सुरापगा । स्त्री० गङ्गायाम् ।

सुरापानम् । न० मद्यपाने ॥ सुरा-
याः पानम् अत्र दंशे ॥ वाभाव
करणयोरिति पक्षे णत्वम् ॥

सुरापाणाः । पुं० भूमि० प्राच्येषु ।

पूर्वदेशस्थेषु ॥ पीयत इति पानम् ।

कर्मणि ल्युट् । सुरापानं विषाम् ।

पानन्दे श्री० इ० णत्वम् ॥

सुरापानम् । न० सुरापोणे । मद्य

पाने ॥ सुरायाः पानम् । वाभा

सुराजः

वकरणयोरिति पक्षे णत्वाभावः ॥

ब्राह्मोज्झिताविदनिन्दाकौटसाख्यं

सुहृदधः । गर्हितो नाशयिर्जग्धिः

सुरापानसमानिषट् ॥

सुराभागः । पुं० सुरागे । सुरायाश्च
यभागे ॥

सुरानण्डः । पुं० सुरायाश्चयभागे ।

कारोत्तरे । सुरावामण्डः ॥

सुरारिः । पुं० दैव्ये । सुराणाम्
अरिः ॥

सुरारिहा ।)

सुरारिहन्ता ।) पुं० विष्णौ । श्री

हरौ ॥ सुरारौ नृहन्ति । सुरारौ
णां हन्ता ॥

सुरार्हम् । न० हरिवन्दने ॥

सुरालयः । पुं० सुमेरुगैले ॥ स्वर्गे ।

सुराणामालयः ॥ सुरायानिलये ।

सुराश्रयः । पुं० इन्द्रे ॥

सुराष्ट्रः । पुं० देशविशेषे । सुरत०

इ० भा० प्र० ॥ शिभनोपवर्त्तने ॥

सुराष्ट्रजः । पुं० कण्वासुद्रे ॥ वि

षविशेषे ॥ न० तुवरिकायाम् ।

सौराष्ट्रमृदि ॥ सुराष्ट्रे जातम् ।

जनौ । सप्तम्यां जनैर्दः । वि०

तद्देशजाते ॥

सुराष्ट्रजा । स्त्री० तुवरिकायाम् ।

सौराष्ट्राम् । टाप् ॥

सुराजः । पुं० देवदारुवि ॥ मह

वकी ॥ हरिद्रव्ये ॥

सुरेश :

सुरी । स्त्री० देशज्ञनायाम् ॥ पुरः
 सुरौणांभणकेवमानघो ॥
 सुरङ्गः । पुं० शोभःश्रुति ॥
 सुरङ्गा । स्त्री० सुरङ्गायाम् । सन्धि
 लायाम् । सन्धौ । सौध० इ०
 प्र० खातविशेषे ॥
 सुरङ्गाहिः । पुं० सन्धिचौरे । कु
 जम्भिले ॥
 सुरङ्गः । त्रि० चतुर्कमनौये ॥
 सुरूपः । त्रि० शोभनरूपयुक्ते । सुन्द
 रे । रुचिरे । मनोज्ञे । मनोर
 मे । शोभनरूपयस्यसः ॥ वि
 दुषि । विपश्चिर्त्त । न० तूले ॥
 सुरूपा । स्त्री० भाग्याम् । शालपण्या
 म् ॥ सुन्दर्याम् । रुचिरायाम् ।
 मनोरमायाम् । शोभनरूपयस्याः ॥
 सुरङ्गकः । पुं० गर्दभाश्वे । इ०
 हे० चन्द्रः ॥
 सुरेज्यः । पुं० वृहस्पतौ ॥
 सुरेज्या । स्त्री० तुलस्याम् ॥
 सुरेन्द्रः । पुं० इन्द्रे ॥
 सुरेन्द्रजित् । पुं० गरुडे ॥ सुरेन्द्रं
 जयति । नि० । क्तिप् । तुक् ॥
 इन्द्रजिति ॥
 सुरेभः । पुं० देवहस्तिनि ॥ शो
 भनवृंहणे । न० रङ्गे । मृदङ्गे ॥
 सुरेष्टः । पुं० रामपूगे मुनिपूगे
 सुरेशः । पुं० भगवति । विष्णौ ।
 शिवे ॥ सुराणामौशः स्वामौ ।

सुलभः

सुरेशलोकः । पुं० ब्रह्मलोके ॥ यथा
 । नयचवैकुण्ठकथासुधापगानसा
 धवोभागवतास्तदाश्रयाः । नयच
 यज्ञेशमहामहोत्सवाः सुरेशलोका
 पिमवैससीव्यतामितिदेवीभागवतं ॥
 सुरेश्वरः । पुं० इन्द्रे ॥ शिवे । श
 ङ्कराचार्यशिष्यविशेषे । धार्मिक
 कारे ॥
 सुरेश्वरी । स्त्री० दुर्गायाम् । मन्दा
 किन्याम् ॥ सुराणामौश्वरी ॥
 सुरेष्टः । पुं० वक्त्रवर्त्ते । शिवमङ्गा
 म् ॥ शाले ॥ सुरपुत्राणि ॥
 सुरेष्टा । स्त्री० ब्राह्म्याम् ॥
 सुरोत्तमः । पुं० सूर्ये ॥ त्रि० देव
 श्रेष्ठे ॥
 सुरोत्तरः । पुं० चन्दने ॥
 सुरोदः । पुं० सुरासिन्धौ । सुरास
 मुद्रे ॥ सुरा० उदकयस्य । उत्तर
 पदस्थेत्पुदकस्थोदादेशः ॥
 सुलक्षणः । त्रि० शोभनलक्षणविशि
 ष्टे ॥
 सुलक्षणा । स्त्री० उमायाः सखीवि
 शेषे ॥
 सुलभः । पुं० दिव्याय ॥ यथा । पत्रे
 पुपुष्पेषुफलेषुतोयेष्वक्रोतलभ्येषुस
 दैवसत्सु । भक्त्यैकलभ्येषुरुषिपुरा
 णे मुक्त्यैक्यनक्रियतेप्रयत्नः इति
 महाभारतम् ॥ त्रि० अनायासप्रा
 प्ये । सुखेनलभ्यते । इति । ईष

सुलोमा

दृ : सुधितिलमे : खल ॥
 सुलोमा स्त्री० तुल्यमाम् ॥ धूमपत्रा
 याम् ॥ माघपण्याम् ॥
 सुललाटः । वि० शोभनभालविशिष्ट
 । ललाटेयस्यदृश्यन्तेचतुस्त्रि
 दृश्येकरेखिकाइत्युक्तचतुर्लेखासौ
 भाग्यविशिष्टे ॥
 सुललितम् । न० साक्षाद्वृत्तविशिष्टे ॥
 द्विजवरयुगमिहरचयचिलघुकगण
 मयकलय । सुललितकलितरसपदि
 सरसिजमुखिभवतियदि । जगतिवि
 दितसुललितमितिबरफण्णितिरिति
 वदति ॥ यथा । प्रविचल कुबलयन
 यनजलनिधिकृतवरययन । दिति
 तनयनिवहृदमनशमनविविधभयश
 मन । मयिवरमुपनयमुचिरमभिनव
 जलधररुचिर ॥ वि० अतिसुभगे ॥
 सुकीमले ॥
 सुलेखा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥
 सुलोचनः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ शोभनं
 लोचनंनयनं । ज्ञानंवाक् ॥ मृगे
 । हरिणे ॥ त्रि० शोभननेत्रविशि
 ष्टे ॥ शोभनेलोचनेयस्यसः ॥
 सुलोचना । स्त्री० सुनेत्रायाम् ॥
 माधवराजपत्न्याम् ॥
 सुलोमधा । स्त्री० लज्जुच्चायाम्
 ॥ वि० शोभनलोभा ॥
 सुलोमा । स्त्री० मांसकृदायाम् ॥
 ताम्रवस्त्रायाम् ॥

सुबदना

सुलोचकम् । न० पित्तले ॥
 सुलोहितः । पुं० सुन्दररक्तवर्णे ॥
 वि० तद्वति ॥
 सुलोहिता । स्त्री० चर्मजिह्वावि
 शिष्टे ॥
 सुवक्तः । पुं० वनवर्षायां । न०
 सुन्दरानने । वि० तद्वति ॥
 सुवचनम् । न० सुप्रलापे । शोभनी
 कौ ॥ शोभनं वचनम् ॥
 सुवचाः । वि० वाग्मिनि ॥ सुष्ठु
 वक्ति । वच० । सर्वधातुभ्योऽसुन्
 ॥ यद्वा । मिथुनेऽसिः । उपसर्ग
 विशिष्टोधातुर्मिथुनम् । तवास्व
 नापवादोऽसिः । खरेभेदः ॥
 सुबदनः । पुं० श्रीगणेशे । शोभनं
 बदनमस्य ॥ त्रि० सुन्दराननवति
 ॥ न० शोभनानने ॥
 सुबदना । स्त्री० सुन्दराननविशिष्टा
 यांनार्याम् ॥ कृतिच्छन्दः २० प्र
 भेदे ॥ ज्ञेयासमाश्रयषड्भिर्मरभ
 नययुताभूलौगः सुबदना ॥ यथा
 । प्रत्याहृत्येन्द्रियाणित्वदितरविष
 याज्ञासायनयना० त्वांध्यायन्तीनि
 कुक्षेपरतरपुरुषं हर्षीत्यपुलक ।
 आनन्दाश्रुताक्षौषसिसुबदना
 योगैकरसिका० कामातिन्म्य-
 त्तुकामानमुनरकरिपोराधाममस
 खी ॥ सुष्ठुशोभनंदननं वस्त्राः
 सा ॥

सुवर्णः

सुवर्णः । पुं० दिवानाथं । सूर्ये ० व
ज्री ॥ सूते० सूयतेवा । षूङ्प्राणि
गर्भविमोचने । भू० सूधू० भस्त्रिभ्य
श्चन्दसोतिक्चुन् ॥

सुवर्णाः । स्त्री० प्रौढायाम् ॥

सुवर्णकः । पुं० सज्जिकाक्षारे ॥

सुवर्णला । स्त्री० सूर्यपत्नीविशेषः ।

मसृषायाम् । अतस्थाम् ॥ ब्राह्म्या
म् । आदित्यभक्त्यायाम् । हुलहु
ल० इ० प्र० शक्तेः । अस्यागुणा
यथा । सुवर्णलाहिमारुचास्वादु
पाकरसागुरुः । अपित्तलाकटुः ।
क्षाराविष्टम्भकफवातजित् ॥ अ
न्यातिक्ताकषायोष्णासराहृद्यालघुः
कटुः । निहन्तिकफपित्तास्रश्वा
सकासारुचिज्वरान् ॥ विस्फोटकु
ष्ठमेहास्रयोनिरुक्कमिपाण्डुताः ॥

सुवर्णाः । वि० दौर्ममतिः ॥ अति
तेजसिनि । शोभनं वर्चोयस्यसः ॥

सुवर्णिकः । पुं० सज्जिकाक्षारे ॥

सुवर्णिका । स्त्री० जतुकायाम् । त

रुबल्ल्याम् । जतुकार्याम् । नि
शाभ्यायाम् ॥ सज्जिकाप्रमेदे ।
सीरा० इ० भा० प्र० ॥ सुवर्ण
कासज्जिकावहोद्व्यागुणतोजनैः ॥

सुवर्णी । स्त्री० सज्जिकाक्षारे ॥

सुवर्णः । पुं० स्वर्णकर्षे । विस्ते

हेम्नोच्चे । हेम्नः । षोडशसुमाघेषु

॥ षोडशभिर्माषैः परिमितेपरि

सुवर्णः

माणविशेषः ॥ सुवर्णालौ ॥ सुव

र्णानामनियन्त्रे ॥ धत्तूरे ॥ लङ्का

दिहीपवत् ॥ समुद्रान्तर्वर्त्तिनिही

पविशेषः ॥ कणगुग्गुलौ ॥ न०

सीना० इ० भा० प्र० धातुश्रे

ष्ठे । तत्पय्यायायथा । स्वर्णसुव

र्णकनकं हिरण्यं हेमहाटकम् ।

तयनीयं शातकुम्भं गाङ्गेयं भर्मकं वृ

रम् ॥ चामीकरं जातरूपं महारज

तकाक्षने । रुक्मकात्तं स्वरं जाम्बू

नदमष्टापदोद्धियामिति ॥ तस्य धा

र्यत्वं सर्वदेवतात्मकत्वं स्तोत्रं रामाय

णे ॥ महाभारते च परशुरामं प्रति व

शिष्ठवाक्यम् । सर्वरत्नानि निर्म

य्यते जीराशिसमुत्थितम् । सुवर्ण

मेभ्यो विप्रेन्द्ररत्नं परमनुत्तमम् ॥

एतस्मात्कारणाद्देवगन्धर्वीरगराक्ष

साः । मनुष्याश्च पिशाचाश्च प्रयता

धारयन्ति तत् ॥ तथा । तस्मात्स

र्वपवित्रेभ्यः पवित्रं परमं स्मृतम्

॥ तथा । अग्निर्वैसक्लादेवाः सु

वर्णश्च तदात्मकम् । तस्मात्सुव

र्णं ददतादत्ताः स्युः सर्वदेवताः

॥ तस्मात्पादेन धार्यम् ॥ अष्टोत्प

त्तिर्हेम्नि ॥ गुणाश्च स्वर्णं द्रष्टव्याः ॥

कृष्णागुरुणि ॥ हरिचन्दने ॥ स्व

र्णं गैरिके । वित्ति । धने ॥ नाग

केशरे ॥ पुं० न० हेम्नोच्चे । अशी

तिरक्तिकापाणिमितीस्वर्णे ॥ वि०

सुवर्णयूथी

उत्कृष्टवर्णः ॥ शोभनोवर्णः सु
तिर्वासुष्ठुवर्णतेवा । वर्णवर्णने ।
ख्यन्तः । एरच् ॥

सुवर्णकः । पुं० चारवधवृद्धे ॥
पुष्पैः शोभनोवर्णोऽस्य ॥ न०
पित्तले ॥

सुवर्णकदली । स्त्री० कमकमोचा
याम् । चम्पकरभायाम् । चम्पा
केला० इ० भा० प्र० ॥

सुवर्णकारः । पुं० स्वर्णकारे ॥
सुवर्णकेतकी । स्त्री० हेमकेतक्याम् ॥
सुवर्णगैरिकम् । न० गैरिकप्रभेदे ।
स्वर्णधात्री । सुरक्तके । सन्ध्याभे ।
वानौमाटी० पीलागुरु० इ० भा०
प्र० ॥ सुवर्णगैरिकन्वन्यततार
क्ततरोहतत् । ततीगैरिकात् ॥
अस्रगुणाः । गैरिकमधुरंशीतं
कषायं व्रणरोपणम् । विस्फोटा
शीऽग्निदाहघ्नंवरंस्वर्णादिकं शुभ
म् ॥

सुवर्णनकुली । स्त्री० महाज्ज्योतिष्म
त्याम् ॥

सुवर्णपुष्पः । पुं० राजतरुण्याम् ॥

सुवर्णप्रसरम् । न० एलबालुके ॥

सुवर्णमाचिकम् । न० स्वर्णमाचि
के ॥

सुवर्णयूथी । स्त्री० सुगन्धायाम् ।

हेमपुष्पिकायाम् । सौनजुही० इ०
भा० प्र० ॥

सुवहः

सुवर्णवणिकः । पुं० चम्बडावैश्यक
न्यायांजातेवर्णसङ्करजातिविशेषे ।
कश्चद्वर्णविविशेषश्चसंसर्गात्स्वर्णका
रिणः । स्वर्णचौर्यादिदोषिणपति
तोव्रह्मशापतः ॥

सुवर्णवर्णः । पुं० विष्णौ । वि०
रुक्मवर्णे ॥ सुवर्णस्त्रेववर्णोऽस्य ॥

सुवर्णवर्णा । स्त्री० काञ्चन्याम् । इ
रिद्रायाम् ॥

सुवर्णविन्दुः । पुं० विष्णौ । हरी ॥
विन्दुवोऽवयवाः सुवर्णसदृशावस्य
॥ शोभनं वर्णमक्षरम् । विन्दुस्य
यस्मिन्मन्त्रे तदात्मकीवा ॥

सुवर्णी । स्त्री० स्वर्णचौर्याम् ॥ इ
रिद्रायाम् ॥ बाव्यालके ॥

सुवर्णाख्यः । पुं० नागकेशरे । धसू
रे ॥

सुवर्णी । स्त्री० चखुपण्याम् ॥

सुवर्णजम् । न० कालिङ्गे ॥

सुवर्जिः । स्त्री० सोमराज्याम् ॥
शोभनावज्जिरस्याः ॥

सुवर्जो । स्त्री० सोमराज्याम् ॥ क
टव्याम् ॥

सुवसन्तः । पुं० मधूत्सवे । चैत्राश
्विनाम् ॥

सुवसन्तकः । पुं० वासंथ्याम् ।
मदनीत्सवे ॥

सुवहः । वि० सुखवाह्ये । सुखेन
वहति । बह० । पचाद्यच् । पुं०

सुविदित :

वायो : प्रभेदे ।
 सुवहा । स्त्री० गोधापद्याम् ॥ सु
 वृहत्यामोदम् । बह० ॥ अच् ।
 टाप् ॥ शङ्खकौद्रुमे ॥ एलापद्यां
 म् । तुल्याम् ॥ वीणायाम् ॥
 रात्रायाम् ॥ शिफालिकायाम् ॥
 विवृतायाम् ॥ नीलसिन्धुवारके
 ॥ रुद्रजटायाम् ॥ हंसपद्याम् ॥
 मुसल्ल्याम् ॥
 सुवासः । पुं० शोभनगन्धे ॥ उत्त
 मनिवासे ॥
 सुवासाः । वि० । निर्णितवाससि ।
 सुवासिनौ । स्त्री० जटाल्पवयः स्त्रि
 याम् । चिरगट्टाम् ॥ सुअतीव
 वसतिपिटगेहे । तच्छीना । सुप्य
 जातावित्तिग्निः । अतोक्तं प्रा
 नार्थवे । विवाहितासुदेवेशिबाला
 एवकुमारिकाः । सुवासिन्योम-
 हाप्रौढाः संशयोनास्तिमुव्रते ।
 इति ।
 सुविक्रमः । पुं० सुष्ठुपादविन्यासे
 ॥ विक्रमस्यसौष्ठवंनामगजसिंहा
 दिगतिसदृशत्वम् । वि० तद्वति ।
 सुविघ्नः । वि० अतिनिपुणे ॥
 सुविघ्नेयः । वि० सम्यग्ज्ञातुं श
 क्ये ॥
 सुविद्वत् । न० कुटुम्बे ॥ सुष्ठुवे
 ति । विद्वज्ज्ञाने । सुविदेः कवः ॥
 सुविदितः । वि० प्रख्याते ॥

सुवेल :

सुविधिः । पुं० उत्तमविधाने ॥ अ
 र्द्धविशेषे ॥
 सुविनीतः । वि० अतिविनयविशिष्टे
 सुविनीता । स्त्री० सुकरायाम् ॥
 सुवीजम् । न० खसूखसे । वि० सा
 धुबीजे ॥
 सुवीरः । पुं० देशविशेषे । वि० सु
 वृवीरे । शोभनाविविधाद्वरागत-
 योऽस्य ॥ शोभनवीर्यपिते ॥
 सुवीरकम् । न० सौवीराङ्गने । पुं०
 एकवीरवृद्धे ॥
 सुवीरजम् । न० सौवीराङ्गने । सु
 वीरेजातम् । जनी० । डः ॥
 सुवीराम्बम् । न० काञ्चिके । सु
 वीरेषु० अभिषुतमम्बम् । शाक
 पार्थिवादिः ॥
 सुवीर्यम् । न० बदरे ॥ उत्तमवी
 र्ये । वि० तद्वति ॥
 सुवीर्या स्त्री० नाडीहिङ्गुनि ॥ वन
 कार्पाश्याम् ॥ महाशतावर्याम् ॥
 सुवृत्तः । पुं० शूरणे ॥ वि० सदा
 चारनिष्ठे । सुष्ठुवर्तुले । प
 रिवर्तुले ॥
 सुवृत्ता । स्त्री० काकलीद्राक्षायाम् ॥
 शतपत्याम् ॥
 सुवृष्टिः । स्त्री० सस्रहितेशोभनव
 र्षणे ॥
 सुवेगा । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥
 सुवेलः । पुं० चिकूटावले ॥ वि०

सुशान्ता

प्रणते ॥ शान्ते ॥
 सुविशः । पुं० श्वेतैक्षी । त्रि० उच्चि
 तशृङ्गारसम्पन्ने ॥
 सुव्रतः । पुं० श्रीहरी । शोभनं व्रत
 मस्य । यथा । सकृदेव प्रपन्नाय तवा
 स्मृतिवयाचते । अभयं सर्वथा त
 स्मै ददास्ये तद्व्रतं मेति ॥ यद्वा ।
 शोभनं व्रतयति भुङ्क्ते सुदामादत्त
 पृथुकादीनोति । सुष्टु व्रतयति भो
 जनान्निवर्त्तते नरनारायणरूपेण तप
 स्ररन्निति वा । व्रताङ्गीकरोति निवृत्तौ ।
 चितिणिजन्तात्पदादाच् ॥ शिव
 मज्जल्याम् ॥ भाषिकल्पोयाहं हि
 शेषि ॥ वक्तुं मां कल्पोयाहं हि शेषि
 चि० शोभनव्रतयुक्ते । सद्व्रते ॥
 सुव्रता । स्त्री० सुखसंदेश्यायाङ्गवि ॥
 शोभनं व्रतमस्याः ॥ सद्व्रतायाम्
 ॥ शय्याम् ॥ वक्तुं मानकल्पोयाहं
 नूमातरि ॥
 सुगर्भा । पुं० भारतादिप्रसिद्धे क्षत्रि
 यविशेषे ॥ शोभनं शृणाति । शृ०
 । अन्येभ्योपि दृश्यत इति मनिन् ॥
 मिथुनेमनिरिति मनिर्वी ॥
 सुशल्पः । पुं० खद्विरे ॥
 सुशाकः । पुं० तण्डुलोये ॥ पिण्डा
 याम् ॥ चस्यौ । पञ्चशोकविशेषः ।
 विजलायाम् । चस्युपचे ॥ न०
 आद्रंके ॥
 सुशान्ता । स्त्री० कल्किपुराणप्रसि

सुशुश्रुवान्

हायाम् शशिध्वजराजपत्न्यां ॥
 सुशिवः । पुं० अग्नौ । त्रि० उत्तम
 शिखावति ॥
 सुशिखा । स्त्री० मयूरशिखायाम् ॥
 सुशीतः । पुं० ऋक्षप्रभे ॥ न० पी
 तचन्दने ॥
 सुशीतलम् । न० गन्धद्वये ॥ वपु
 षे । खीरा० काकडो० इ० प्र०
 ॥ कत्तूणे ॥ त्रि० । अतिशीतगु
 णविशिष्टे ॥
 सुशीता । स्त्री० शतपल्याम् ॥
 सुशीलः । पुं० विष्णोर्दूतविशेषे ॥
 त्रि० सद्व्रत्ते । शोभनशीलयुक्ते
 ॥ शोभनं शीलं यस्य सः ॥
 सुशीला । स्त्री० श्रीकृष्णस्थाष्टमहि
 ष्यन्तगंतमहिषोविशेषे ॥ इति पद्म
 पुराणम् ॥
 सुश्राव्यम् । न० नलरामयुधिष्ठिरा
 दीनां यशसि ॥ शोभनवाक्ये ॥
 सुश्रीः । त्रि० सुन्दरे ॥ शोभनाश्री
 यंश्च ॥
 सुश्रीकः । त्रि० शोभनश्रीविशिष्टे ॥
 सुश्रीका । स्त्री० शङ्खक्यां ॥
 सुश्रुतः । पुं० विश्वामित्रमुनिपुत्रे ॥
 चिकित्साशास्त्रकर्त्तरि ॥ चिकि
 त्सायन्यविशेषे । सुश्रुतेन कृतं तन्त्रं
 सुश्रुतं बहुभिर्यतः । तस्मात् तत्
 सुश्रुतं नाम विख्यातं चितिमं उच्यते ॥
 सुशुश्रुवान् । त्रि० सुश्रुतवति ॥ शृणो

सुषिरम्

तैः कसुः ॥

सुषमः । चि० चारौ । रुचिरे । शी
भने । सुन्दरे ॥ समे ॥ सुशीभनं
समंसर्वमस्य । सुविनिर्दुर्भ्यङ्ग
तिषः ॥

सुषमा । स्त्री० परमायाशिभायाम् ।
अनन्तशीभायाम् ॥ जिनानाङ्का
लभेदे ॥ वर्णवृत्तविशेषे । कर्णोद्दि
ष्टेषुः कर्णोभगणः । शेषिगुरुणापू
र्णं चरणः । यस्यां भविता बाले पर
मासेषा सुषमादोव्यत्सुषमा ॥
यथा । राशौ नयने केलौ कलहे प्रेयान्
बदकिङ्किनीकुरुते । धन्यारमणौ स
र्वसहतेदुःखं सुखं स्वान्ते मनु
ते ॥ शोभनं समंसर्वमनया । सु
विनिर्दुर्भ्यः सुपिसूतिसमाङ्गति
षत्वम् ॥

सुषवी । स्त्री० कारव्याम् । कृष्णजी
रके । जीरके ॥ कारवेले ॥ सुखं
सुवति । अप्रेरणे । अच् । गौरा
दिः । उपसर्गात्सुनेतीतिषत्वम्
॥ सुषवणं वा । ऋदोरप् । सीस्य
स्थाः । पिप्पल्यादिः । चन्द्रकार
वेले । कृतिराजनिर्घण्टः ॥

सुषिः । स्त्री० छिद्रे ॥ सुष्ठुल्यति ।
षा० । उपसर्गेष्वाः किरितिबाहु
लकात्किः ॥

सुषिरम् । न० बिबरे । षिञ् । छिद्रे
सुषिरे ॥ सुषिरस्थस्य । ऊषसुषि

सुषुप्तः

सुष्कमधारः ।

सुषीमः । पुं० सर्पविशेषे ॥ चन्द्रका
न्तमणौ ॥ त्रि० शिशिरे । शीतगु
णयुक्ते ॥ चारौ । रम्ये । मने । ज्ञे
सुष्ठुसीमामर्यादायस्य । सुषामादि
पुचिर्तिषत्वम् ॥

सुषुप्तः । पुं० न० स्वप्नान्ते ॥ सुषुप्ता
स्थितमेऽज्ञानं बीजं स्वप्नप्रबोधयोः
॥ सुषुप्त्यवस्थायाम् ॥ यथा ।
यो जागरे बहिरनुक्षणधर्मिणोर्थान्
भुङ्क्ते ममत्करणैः । हृदि तत्स
द्विज्ञानं । स्वप्ने । सुषुप्त उपसंहरते
॥ स एषः स्मृष्टन्वयात्तिगुणवृत्ति
दृष्टिन्द्रियैः । इ० श्रीभा० ११
स्क० ११ अध्यायः ॥ त्रि० सुषुप्ति
युक्ते ॥

सुषुप्तस्थानः । पुं० प्राज्ञे ॥ सुषुप्तं
स्थानमस्य ॥

सुषुप्तिः । स्त्री० सर्वोपरमावस्थायाम् ।
अहं किमपि न जानामि सुखे
न मयानिद्राऽनुभूते चैव प्रकारे स
त्त्वप्रधानेऽज्ञाने ॥ तस्यानामान्तर
ङ्कारणशरीरम् । आनन्दमयको
पश्चेति ॥ सर्वस्थस्थूलसूक्ष्मोपा
धेः कारणीपाधीनीलत्वं सुषुप्ति
त्वमितितल्लक्षणम् ॥ शोभना सु
प्तिः सुषुप्तिः ॥

सुषुप्ताः । चि० स्वप्निष्ठाः ॥ स्व
प्तेः सन्नन्तादुपस्ययः । रुदबिदेत्या

सुसंस्कृतः

दिनासनः । किंत्वाइविस्वपोष्यादि
नासम्प्रसारणम् ॥

सुषुम्णा । स्त्री० नाडोविशिषे ॥

साच । ब्रूडापिलङ्गयोर्मध्येवर्त्तमाना०
पृष्ठवंशान्तर्गतानाडो० सुषु
म्णेऽप्युच्यते ॥ शोभनं सुखं सुखं
यस्याम् ॥ पुं० ॥

सुषेणः । पुं० करमर्दे ॥ विष्णौ ।
सुयोवर्षेद्ये ॥ तारायाशलिभा
र्यायाः पितरि ॥ वेतसे ॥ शोभ
नासेनायस्य । एतिसंज्ञायामगादि
तिषत्त्वम् । रधाभ्यामितिषत्त्वम् ॥

सुषेयिका । स्त्री० कृष्णशिवतायाम्
॥ सुष्ठुसेनयति । सेनाशब्दात्
सन्त्यापप्राप्तिनिष् । पचाद्यच्
। एतिसंज्ञायामगादितिषत्त्वम् । ण
त्त्वम् । स्वार्थेकन् ॥

सुषेणी । स्त्री० त्रिवृति ॥

सुषोमा । स्त्री० नदीभेदे ॥

सुष्ठु । अ० प्रशंसने ॥ अत्यर्थं ॥

सुतिष्ठति० सुस्थानं वा ॥ षा० । अप
दुष्पुष्ट्यङ्गितिकुः । सुषामादिच्चा
त्त्वम् ॥

सुसंयत । त्रि० कृतसंयमे । यथावि
धिसंयमविशिष्टे ॥

सुसंवतः । त्रि० सिद्धे ॥ अतिनि
गूढे । आहारनिर्हारविहारयोगाः
सुसंवताधर्माविदातुकाय्याः ॥

सुसंस्कृतः । त्रि० घृतादिनानाद्रव्ये

सुज्ञातकः

णप्रयत्नतः सुयक्त्रव्यञ्जनादौ । प्र
यस्ते ॥ सुष्ठुसंस्कृत्यतेत्यम् । कमं
षितः । सम्परिभ्यामिति सुट् ॥

सुसंस्थानः । त्रि० शोभनाकृतौ ॥

सुसत्या । स्त्री० जनकभावायाम् ॥

सुसम्पत् । दृ० स्त्री० परभागे ॥

सुसम्पृष्टः । त्रि० अलङ्कृते ॥

सुसहः । त्रि० दुः सहभिन्ने ॥

सुसाध्यः । त्रि० सुकरे ॥

सुसारः । पुं० रक्तखदिरे ॥ मणिवि
शिषे ॥ त्रि० अतिशयसारवति ॥
शोभनः सारोऽस्य ॥

सुसारवत् । न० स्फाटिके ॥

सुसिकता । स्त्री० शर्करायाम् ॥ शो
भनबालुकायाम् ।

सुसीमा । स्त्री० साधुसीम्नि ॥ वृत्ता
हन्मातरि ॥

सुसेवः । त्रि० सुष्ठुसेवितुंयोग्ये ॥

सुस्थः । त्रि० नीरोगे । स्वस्थे ॥

सुस्थता । स्त्री० आरोग्ये ॥

सुस्थिरः । त्रि० चाञ्चल्यरहिते । स्थि
रतरे ॥

सुज्ञा । स्त्री० खड्गकारी । खिसारो०
इ० प्र० शमोधान्ये ॥ सुज्ञोदुर्वा
लतारुक्षाकषायाविषदागुरुरिति-
राजनिर्घण्टः ॥

सुज्ञातः । पुं० यज्ञान्तज्ञानकृतिः ।

त्रि० सुन्दररूपिणकृतज्ञाने ॥

सुज्ञातकः । पुं० शोभनज्ञातके ॥

सुहृत्

सुस्मितः । वि० सुन्दरेष्वामयुक्ता ॥
 सुखादुः । वि० सुमधुरे ॥
 सुहृत्तिः । पुं० वीरभेदे ॥
 सुहितः । वि० विहिते ॥ वृत्ते ॥
 सुहिता । स्त्री० अग्नेर्निर्वाविशेष ॥
 सुहृत्तमः । वि० उपकारानपेक्ष्योप
 कारके ॥
 सुहृत्प्राप्तिः । स्त्री० चम्पकाख्यायां
 सिद्धौ । सुहृदांगुलिष्यसब्रह्मचा
 रिणांसंवादकानांप्राप्तिः । न्याये
 नस्यपरौचित्यमप्यर्थतावन्नशब्दध
 ते । यावद्गुरुष्यसब्रह्मचारिभिः
 सहनसंवाद्यते ॥
 सुहृत् । पुं० मित्रे । सदैवानुगते
 आकरः स्वपरभूरिकयानांप्रायशो
 हि सुहृद्देः सहवासः ॥ शस्त्रचि
 त्ते । प्रत्युपकारनिरपेक्षतयोपका
 रिणि । प्रत्युपकारमनपेक्ष्य० पूर्व
 क्लेशसम्बन्धविनैवीपकर्त्तरि ।
 कृतोपकारे ॥ सम्बन्धिनि । शोभ
 नहृदयमस्य । सुहृद्दृष्टिर्दाबिति
 साधुः ॥ सहाये ॥ यथाहवस्तुवि
 चारः । चन्द्रचन्दनमिन्दुधामधव
 लारव्योद्विरेफावलीभङ्गारोन्मुखरा
 धिलासविपिनोपान्तावसन्तोदयाः
 । मन्द्रध्वानधनेदधास्यदिवसाम-
 न्दाः कदम्बानिलाः शृङ्गारप्रमु
 खाशकामसुहृदेनार्याञ्जितायाञ्जि
 ताः ॥ कामसुहृदः सहाया

सूक्तम्

नार्याञ्जितायाञ्जिताः ० सर्वेषां
 सुपरस्मकत्वात् ॥ सर्वान्तर्यामिणि ॥
 सुहृदवः । वि० सुचेतसि । सहृद
 ये । हृदयालौ ॥ शोभनहृदयम
 स्य । मित्रत्वाविवक्षयाहृदयस्य
 हृत्तावः ॥
 सुहृद्गुणः । पुं० शुचितादौ । मित्र
 सगुणे ॥ यथा । शुचितात्यागि
 ताशीर्थसमानमुखदुःखिता । अ
 नुरागसदाक्षिण्यसत्यताचसुहृद्गु
 णाः ॥
 सुहृदः । पुं० वानरविशेषे ॥ चन्द्रव
 शोयहृदिपुराजपुत्रे ॥
 सुहृत् । पुं० आतिथिशेषे ॥ पुं० भू
 त्ति० नीलहृदिशेषे ॥ सुहृन्नांनिवा
 सोकनपदः ० सुहृत्ताः । अणोलु
 प् । लुपियुक्तब्रह्मवः ॥
 सूः । पुं० प्रसवे । सवनम्पूज्प्रा
 णिप्रसवे । क्लिप् ॥
 सूक्तः । पुं० वाद्ये ॥ वाते ॥ उ-
 त्पन्ने ॥
 सूकरः । पुं० बराह् । शूकरे । कुम्भ
 कारे ॥ मृगविशेषे ॥ सवनम् । पू
 ज्प्राणिगर्भविमोचने । सम्पदा
 दिः । सुवंप्रसवकराति । कुञ्जो
 हेत्त्वितिटः ॥
 सूकरी । स्त्री० क्षुपविशेषे ॥ बराह
 क्रान्तायाम् ॥ शूकरस्त्रियाम् ॥
 सूक्तम् । न० प्रवचने ॥ वि० गम्भी

सूक्ष्म :

राथे ॥ शोभनीतिविशिष्टे ॥ धि
दीक्षस्तोषमन्त्रादौ ॥

सूक्तवाकः । पुं० इदं द्यावापृथिवीभ
द्रमभूदित्यादिकेमन्त्रे ॥ मन्त्रमात्रे
। सुभाषिते । सूक्तं वक्ति । वच०
। घञ् ॥

सूक्ता । स्त्री० चित्राख्याम् । शारिका
याम् ॥

सूक्तिः । स्त्री० शोभनीकौ ॥

सूक्ष्मः । पुं० अणौ ॥ कतके । सू
क्ष्मात्मनि ॥ जातिक्रियोदिप्रवृत्तिनि
मिरुशून्यस्त्वान्मनावागादोन्द्रिया
णामगीचरेपरमात्मनि ॥ आत्मा
सूक्ष्मोऽणुपरिमाणद्रव्यकश्चित् । त
न्न । युगपदशेषशरीरव्यापिवेदना
नुसन्धानासिद्धेः ॥ न० कैतवे ॥
शाठ्ये अध्यात्मे । सूक्ष्मशरीरे
॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । कुतो
पिलक्षितः सूक्ष्मोप्यर्थीन्यस्मै प्रका
श्यते । धर्मेण केनचिद्यत्नतरासूक्ष्मं
परिचक्षते ॥ कुतोप्याकारादिहि
ताङ्गसूक्ष्मः स्तोत्रमतिमवेद्यः
। उदाहरणम् । वक्त्रस्यन्दिस्तेद्वि
न्दुप्रबन्धैर्दृष्ट्वाभिन्नकुङ्कुमं कापि
कण्ठे । पुंस्त्वं तन्व्याव्यञ्जयन्तीव
यस्यास्मि त्वापाणी खड्गलेखांलिखे
॥ अत्राकृतिशालीक्यकयापिचित
किंतं पुरुषायितममिलतालिखनैव
वैदग्ध्योदभिव्यक्तिमुपनीतं पुंसा

सूक्ष्मपत्रः ।

मेवकृपाणपाणितायोग्यत्वात् । य
थावा । सङ्केतकालमनसं विटं क्त्वा
त्वादिदग्धवा । ईषमेवापि ताकृ
तं लीलापद्मनिमीलितम् ॥ अत्र
जिज्ञासितः सङ्केतकालः । क
याविदिहितमात्रेण विदिता निशा
समयशंसिनाकमलनिमीलनेन लो
लयाप्रतिपादितः । चि० अल्पे
। स्तोके ॥ इन्द्रियागीचरे ॥ सूक्ष्म
ते । सूक्ष्मैश्वर्ये । सूचिः स्मन् ॥
सूक्ष्मकृष्णफला । स्त्री० मध्यमजम्बू
वृक्षे ॥

सूक्ष्मतण्डुलः । पुं० खसखसे ॥
सूक्ष्मतण्डुला । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥
सूक्ष्मदर्शी । चि० प्रण्डते ॥ कुशाग्रो
यमती । प्रत्युत्पन्नमती । विशेष
ज्ञे । इन्द्रियेभ्यः पराङ्मर्षादित्यादि
प्रकारेण सर्वविशेषसूक्ष्मतापारम्प
र्यदर्शनेन । परं सूक्ष्मद्रष्टुं शीलं य
स्यतस्मिन् ॥

सूक्ष्मदलः । पुं० देवसर्पमे ॥

सूक्ष्मदला । स्त्री० दुरालभायाम् ॥

सूक्ष्मदारु । न० किलिङ्गे ॥ तनुका
ष्ठे ॥

सूक्ष्मपत्रः । पुं० धान्यके ॥ वनजीर
के ॥ देवसर्पमे ॥ लघुवदरे ॥ सुर
पर्णे ॥ वनवर्षायाम् ॥ लीलितेक्षो
ः ताम्रचूडे । कुक्कुरद्वौ । कुकुरौ
धा० इ० भा० प्र० ॥ बाबलवृक्षे

सूक्ष्मभुवनाष्टकम् ।

। स्वर्गपुष्पे ॥ न० वितुन्नके ॥ सू
क्ष्मपत्रे ॥
सूक्ष्मपत्रकः । पुं० सूक्ष्मपत्रे ॥ स्त्री
पत्रकः ॥
सूक्ष्मपत्रा । स्त्री० लुद्रलम्बुम् ॥ स्त्री
वल्याम् । दीर्घपत्रायाम् । डो-
डाम् ॥
सूक्ष्मपत्रिका । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥
शतावर्धाम् । लुद्रोपोदकायाम्
दुरालभायाम् । आकाशमांस्याम्
॥ लघुब्राह्म्याम् ॥
सूक्ष्मपत्रौ । स्त्री० आकाशमांस्याम् ॥
सूक्ष्मपर्णा । स्त्री० जीर्णदारुणि । जी
र्णफलज्याम् ॥ डोडाम् ॥
सूक्ष्मपर्णी । स्त्री० रामहत्याम् । ना
गदर्शिकायां ॥
सूक्ष्मपिप्पली । स्त्री० धनपिप्पल्या
म् ॥
सूक्ष्मपुष्पौ । स्त्री० यवतिक्तायाम् ॥ गर्भे
सूक्ष्मप्रयस्य । पुं० हिरण्यगर्भे ।
सूक्ष्मफलः । पुं० भूकर्वुदारे ॥
सूक्ष्मफला । स्त्री० तामलक्यां ॥
सूक्ष्मवदरी । स्त्री० भूवदर्यां ॥
सूक्ष्मभुवनाष्टकम् । न० अमरपुरविशि
षेषु ॥ यथा । सूक्ष्मा मरपुराण्यष्टौ
बुद्धौपैशाचमादितः । राजसंया
जगाम्यर्वमाहेद्रक्षमहर्षिमत् ॥ सी
म्यं प्राजिश्वरं ब्राह्मदीपपरमयाशि
येति । बुद्धितत्त्व० सूक्ष्मभुवनाष्ट

सूक्ष्मशरीरम्

कम् । तेषुपैशाचमादितद्व्यादी
पैशाचम् । ततोराक्षसादि । ब्राह्मं
दीपपरमयाश्रियेति । महर्षिमतो
महिन्द्रादप्यतिशयाय । अधिककान्ति
॥ इ० मृ० सं० ता ॥
सूक्ष्मभूतम् । न० अपस्वीकृताका
शादिभूते ॥
सूक्ष्मममलकः । पुं० ममके ॥
सूक्ष्ममूला । स्त्री० जयायाम् । वै
जयान्तिकायाम् । जाहि० इ० प्र०
पुष्पवृक्षे सूक्ष्ममूलमस्याः ॥
सूक्ष्मवदरी । स्त्री० भूवदर्याम् ॥
सूक्ष्मवल्लो । स्त्री० जतुकायाम् ॥ ता
सवल्ल्याम् ॥
सूक्ष्मवस्त्रम् । न० श्लक्ष्णवस्त्रे ॥
सूक्ष्मशीजः । पुं० स्वस्वस्मि ॥
सूक्ष्मव्रणः । पुं० किण्वे ॥
सूक्ष्मशरीरम् । न० सप्तदशावयवे
लिङ्गशरीरे ॥ विज्ञानमयतनीम
यप्राणमयकीर्णाः । ज्ञानिच्छाक्रि
याशक्तिप्रधानाः एतत्कीशवय
मिलितसत् । सूक्ष्मशरीरमित्यु
च्यते । यथाहभगवतीहिमाद्रिप्र
तिदेवीगीतायाम् । ज्ञानेन्द्रियाणिम
ध्वैषपञ्चकर्मेन्द्रियाणिच । प्राणादि
पञ्चकध्वैषधियाचसहितमनः ॥
एतत्सूक्ष्मशरीरं स्थान्मसमलिङ्गं
यदुच्यते । इति । सूक्ष्मशतत्
शरीरञ्च ॥

सूचकः ।

सूक्ष्मशर्करा । स्त्री० वासुकायाम् ॥
 सूक्ष्मशाखः । पुं० जालवृन्दे ।
 सूक्ष्मशालिः । पुं० अणुधान्यविशेषः । सूचिशाली ॥
 सूक्ष्मषट्चरणः । पुं० पक्ष्मयुक्ते ॥
 सूक्ष्मा । स्त्री० युधिकायाम् ॥ वासुकायाम् ॥ क्षुद्रैलायाम् ॥ करुणायाम् ॥ सूचिः स्मृतिवृत्तिटापः ॥
 आमातकीश्वराधिवासिन्यामस्वायाम् ॥
 सूक्ष्मेक्षणम् । न० शिल्पविद्याप्रसिद्धयेत्यन्तविशेषः ॥
 सूक्ष्मैला । स्त्री० उपकुक्षिकायाम् । त्रिपुण्याम् । कुटी । छोटीइलायवी० इ० भा० ॥ अष्टागुणायथा । एतामूक्ष्माक्षफणासकासार्थी मूर्च्छच्छब्दत् । रसेतुकटुकाशीता कण्ठागतहरीमता ॥
 सूचः । पुं० दर्भाक्षुरे ॥ सीव्यति । विवृतन्तुमन्तानि । सिवष्टेरुचेति चट् ॥
 सूचकः । पुं० सीवनद्रव्ये । वाधकी ॥ शुनि । चोतौ । विडालि ॥ फाकी । बायसी । बुद्धि । सिद्धि ॥ पिशाचे ॥ कथके ॥ सूक्ष्मशाली ॥ सूचधारे ॥ बि० पिशुने । दुर्जन । कर्णेलपे । परदोषाद्वासकी । परस्म्यसतामसतासुदोषाणां व्यापकी ॥ सूचयति । सूचपेशुन्ये० द

सूचिशालिः

न्यादिरदन्तः । खलु ॥
 सूचनम् । न० गन्धने ॥ ज्ञापने ॥
 सूच० । ख्युट् ॥
 सूचना । स्त्री० व्यधने । विधनेदृशि । दृष्टौ । गन्धने । अभिनये । टापः ॥
 सूचिः । स्त्री० व्यधिन्याम् । सूच्याम् । सुद्धः इ० भा० प्र० ॥ मृत्प्रभेदे ॥ शिखायाम् । सूच्यतेऽनया । सूच० । अवदः ॥ अल्पगति ॥
 सूचिकः । पुं० सौचिकी । तुल्यशायि ॥
 सूचिका । स्त्री० सूच्याम् । सौवनद्रव्ये ॥
 सूचिकाधरः । पुं० गजि । इस्तिनि ।
 सूचिकापुष्पः । पुं० केतक्याम् ॥
 सूचिकाभरणम् । न० औषधविशेषः ॥
 सूचिकासुखम् । न० जलकरङ्गे । जलजिगङ्गे । बि० सूच्यास्त्रे ॥
 सूचितः । बि० ज्ञापिते ॥ सङ्क्षेपतोदार्शिते । सूच० । क्तः ॥
 सूचिपत्रकः । पुं० शितावरणकी ॥
 सूचिपुष्पः । पुं० केतकवृक्षे ॥
 सूचिरेमा । पुं० शूकरे ॥
 सूचिचान् । पुं० गरुडे ॥ इ० श० र० ली ॥
 सूचिचदनः । पुं० नकुलि । मशके ॥
 सूचितुल्यचदनं यस्या ॥
 सूचिशालिः । पुं० सूक्ष्मशाली ॥

सूच्यः

सूची । स्त्री । सीवनसाधने ॥ चाङ्गि
काऽभिनयान्तरे । अङ्गद्वाराचेष्टा
याम् ॥ स्त्रियाः करणं ॥ सीव्य
तेऽनया । षिबुतन्तुसन्ताने । सि
वेष्टेरुचेतिचट् । टित्वान्डीप् ॥
त्रि० पिशुनइति० श्रीधरस्वामि
नः ॥

सूचीदलः । पुं० सितावरे ॥

सूचीपत्रा । स्त्री० गण्डदूर्गयाम् ॥
जलस्थायाम् ॥

सूचीपाशः । पुं० सूचीवन्धनहेतुभूते
श्चिद्रे ॥

सूचीपुष्पः । पुं० केतक्यां ॥

सूचीमुखः । पुं० शुक्लदर्भे ॥ व्यूह
विशेषे ॥ न० हीरके ॥ नरकान्त
रे ॥ त्रि० सूच्याम् ॥

सूचीरोमा । पुं० सूकरे । त्रि० सूची
तुल्यरोमविशिष्टे ॥ सूचीसदृश
निरोमाणियस्तसः ॥

सूचीव्यूहः । पुं० सूच्याकारेव्यूहवि
शेषे ॥ पिपीलिकापङ्क्तिरिवाय
षस्याङ्गवेन० संशतरूपतया० यच्च
यच्च० सैनिकावस्थानं० सशस्त्रप्रवी
रपुरुषमुखः सूचीव्यूहः । तेना
ग्रतोभयेसतियायात् ॥

सूच्यः । पुं० खरच्छदे । उलूख
ड० इ० गौ० दे० भा० प्र० तृण
विशेषे ॥ न० दर्भे ॥ सूच्य
भागे ॥

सूतः

सूच्यस्थूलकः । पुं० तृणविशेषः ॥
यथा । सूच्यस्थूलकोद्भूतजूर्ण
स्थसखरच्छदइतिरत्नमाला ॥

सूच्याम् ॥ पुं० मृषिके ॥ महानर
केसप्रभेदे ॥ त्रि० सूचीतुल्यमुखे ॥

सूच्याङ्गः । पुं० सितावरे ॥

सूतः । पुं० सारथी ॥ सुशतिगम

यतिस्माश्वान् । धू० । गत्यर्थत्वा

तुक्तः ॥ त्वष्टरि । तच्छि ॥ ब्रा

ह्मण्यांश्चित्रियाज्जाते ॥ यथा । च

ित्रियाद्विप्रकन्यायांसूतोभवतिजा

तितइति । अत्रविवाहासम्भवात्

कन्याग्रहणं स्त्रीमात्रप्रदर्शनार्थम् ॥

ब्राह्मण्यांश्चित्रियाज्जात्यासूतकामा

सजायते ॥ पितामहदेवत्येपृथी

र्वेण्यस्ययज्ञेसूत्यांसोमाभिषवभूमौ

सीत्येहनिसमत्पन्नेनारायणांशे०

पुराणानांशक्तिरि । पौराणिके ॥

यथोक्तंविष्णुपुराणे । हस्तेतुदक्षिणे

चक्रंदृष्ट्वातस्यपितामहः । विष्णो

रंशंपृथुंमत्त्वापरितोषंपरंययौ ॥

तस्यवैजातमाचल्ययज्ञैपैतामहेशु

भे । सूतः सूत्यांसुमुत्पन्नः सी

त्येहनिसहामते ॥ तस्मिन्नेवमहा

यज्ञेजज्ञेप्राज्ञीयमागधः । प्रोक्ती

तदाम्निवरैस्तावभौसूतमागधौ ॥

स्तूयतामेषनृपतिः पृथुर्वैश्वः

प्रतापवान् । इति १ अंशे १३

ऽध्यायः ॥ वन्दिनि ॥ सूर्वे ॥

सूतपुत्रक :

पुं० न० पारदे ॥ चि० प्रसूते ॥
प्रेरिते ॥ सुवति० सुयतेऽस्त्ववाशिवे
न । षू प्रेरणे । क्तः ॥

सूतकः । पुं० न० पारदे । रसे ॥
न० जनौ । जन्मनि ॥ जनना
शौचे ॥ यथा । यावन्नष्टिद्यतेना
लंतावद्वाप्रोतिसूतकम् । छिन्ने
नालिततः पश्चात्सूतकन्तुविधीय
ते ॥ अपिच । मूत्रेनसूतकंगच्छे
न्नेतरत्सूतकेनतु ॥ वृद्धमनुरपि ।
शाश्वद्योपरिशाबेतुसूतकोपरिसूतके
। शेषाहेभिर्विशुद्धिः स्यादुदक्या
सूतकंक्षिनेति ॥ मरणाशौचे ॥
यथा । सर्वगोचमसंस्पृश्यं तत्रस्था
त्सूतकेसति । मध्येपिसूतकेदद्यात्
पिण्डान्प्रेतस्तप्तयद्वति ॥ प्रति
बन्धकी ॥ यथा । व्रतयज्ञविवाहे
पुत्रादुधेहेमेऽर्चनेजपे । आरब्धे
सूतकंमष्टादनारब्धेतुसूतकमि-
ति ॥

सूतका । स्त्री० सूतकायाम् । सूता
शब्दात्स्वार्थेकन् । भूतकापुत्रिका
वृन्दारकाणांवेतिसाधुः ॥

सूतकागृहम् । न० सूतिकागृहे ॥
सूतकायागृहम् ॥

सूततनयः ।
सूतनन्दनः ।
सूतपुत्रः ।
सूतपुत्रकः ।

पुं० कर्णे । कुन्त्या
ज्येष्ठाऽपत्ये ॥

सूतिकावासः

सूतराट् । पुं० पारदे । रसे ॥
सूतिः । स्त्री० प्रसवे ॥ सीमाभिष
बभूमौ ॥

सूतिका । स्त्री० सूतकायाम् । नव
प्रसूतायाम् ॥ तदन्नभोजनप्राय
श्चित्तयथा । चाण्डालान्नभूमिपा
त्रंसजजोषिष्वजीविनाम् । शौण्डि
कान्नसूतिकात्रंभुक्त्वामासंव्रतीभवे
दितिशङ्खः ॥

सूतिकागारम् ।
सूतिकागृहम् ।
सूतिकागृहम् ।
सूतिकाभवनम् ।
सूतिकावासः ।

प्रसवालये
न० । अरिष्टे
॥ तस्याक्त
तिथ्या ।
पुं० षष्ठ्यस्तय

तंचारुचतुर्हस्तविशालकम् । प्रा
चीदारमुदगद्वारंविदध्यात्सूतिका
गृहम् ॥ तत्रापिशाचानांवासीय
था । सर्वचगानप्रतिघान्सूतिका
गृहसेविनः । पृष्ठतः पाणिपादां
स्पृष्टग्रीवान्सुरहसः । एवंविधा
नृपिशाचांषट्पञ्चानुकम्पया ।
अन्तर्द्धानंवरंप्रादात्कामशायित्वमे
वचेतिवज्रपुराणम् ॥ अपिच ।
सूतिकावासनिलयाजन्मदानामदे
वताः । तासांयागनिमित्तन्तुशुद्धि
जन्मनिकीर्त्तिता । षष्ठेज्जिरात्र
यागन्तुजन्मदानान्तुकारयेत् । इति
सूतैवस्वार्थेकन् । सूतिकापुत्रिकी
तिपक्षेऽतद्वत्त्वम् । सूतिकायाः ॥

सूत्रम्

आगारं • गृहम् • गेहम् • भवन
म् • आवासीवा ॥
सूतिकारोगः । पुं • नवप्रसूतायाव्या
धिभेदे ॥
सूतिकाषष्ठी । स्त्री • सूतिकागारेजा
तवालकस्यषष्ठदिनेपूज्यदेवीविशेषः ॥
सूतिगृहम् । न • सूतिकागारे ॥
सूतिमासः । पुं • जन्ममासे । वैज
नने ॥ सूतेः प्रसवस्यमासः ॥ सू
तिमासीवैजननेनवमेदशमेपि
चेतिजटाधरः ॥
सूक्तम् । न • गुडत्वचि । त्वक्पत्रे
। चाचे
सूत्यानः । वि • दन्ते । चतुरे ॥ सु
ष्टु • उत्थानमुद्योगोऽस्य ॥ न • शो
भनोत्थाने ॥
सूत्या । स्त्री • यज्ञज्ञाने । अभिषवे
। सवने ॥ युवस्थाम् । सूतयुवस्था
मितिष्यडादेशः ॥ सोमलतारस
पाने • इतिर्काश्चित्भरतः ॥
सूचम् । न • सूतद्रु • भा • प्र • वस्त्रा
रम्भके । तन्तौ ॥ व्यवस्थायाम् ॥
शास्त्रादिसूचनाग्रन्थे ॥ पदसाधक
ग्रन्थे ॥ सूत्रलक्षणम् । यथा । सं
ज्ञाचपरिभाषाचविधिर्निर्घमएवच
। प्रतिषेधाधिकारश्चषड्विधं सूत्रल
क्षणम् ॥ अपिच । अष्टपाक्षरमसं
दिग्धं सारवद्विश्वतोमुखम् । अस्ती
भ्यमनवद्यश्चसूचं सूचविदोविदुरि

सूत्रधारः

ति ॥ सूचनात्सूत्रमुच्यतइतिच ॥
सूत्र्यते । सूत्रवेष्टने • अदन्तः । एर
च् ॥ सौव्यतेनेनवा । पिबु • । सि
विमुच्योष्टे रुचेतिचकारात् • कि
त्प्रन्चप्रत्ययः ॥ भूतकारणे ॥
यथा । अण्डारम्भकभूतानामपञ्ची
कृतभूतजम् । सूत्रङ्कारणमित्ये
तदागमेनैवगम्यते ॥ अण्डारम्भक
पञ्चभूतकारणस्यापञ्चीकृतपञ्चभूत
तत्कार्यात्मकसूत्रस्यागमैकगम्यत्वा
त्तत्कारिगम्यत्वम् । तत्रस्मृतिमुप्रमा
णयति । अश्विन्याः खलुयेभावा
नतांस्तर्कणयोजयेत् । सूत्रान्त-
र्याम्यक्षराणिताकिंकानानुमन्वते
। तर्काभासोभवेत्तेषुहेतुदृष्टान्तव
र्जनादिति ॥ पत्रपात्रपवित्सूत्र
च्छवाः पुंसिचेतिपुंस्त्वमपि ॥
सूचकगठः । पुं • विप्रे । द्विजन्मनि
॥ खञ्जरोटखगे ॥ कपोले ॥
सूचकीणः । पुं • उमरौ ॥
सूत्रगण्डिका । स्त्री • एषण्याम् ॥
सूत्रतन्तुः । पुं • सूत्रे ॥
सूत्रतर्कुटौ । स्त्री • तर्कुस्याम् । तर्कु
वा • इ • भा • ॥
सूत्रधारः । पुं • इन्द्रे ॥ शचीपतौ
॥ नान्द्यन्तरसञ्चारिणि • नटवि
शेषे । सतुरङ्गभूमिंपरिक्रम्य-
नाटकीयकथासूत्रसूचकः । त
ल्लक्षणंयथा । चतुरोवाद्यनिष्णा

सूत्रवेष्टनम्

तेषामेकभूषासमावृतः । नाना
 भाषणतत्त्वज्ञानानानाव्यर्थतत्त्ववि
 त् ॥ नानागतिप्रचारज्ञोरसभाव
 विशारदः । वेद्योपचारचतुरेना
 नाशिल्पिकलान्वितः । कुन्दोऽभि
 धानतत्त्वज्ञः सर्वशास्त्रविचक्षणः
 । तत्तद्गोतानुगणकः कलातालाव
 धारणः ॥ अवधार्यप्रयोक्ताचयोक्तृ
 णामुपदेशकः । एवंगुणगणोपेत
 स्वधारः स उच्यते ॥ शिल्पकारि
 प्रभेदे । त्वष्टरि । रथकारे । बट
 इ० इ० दे० भा० । कुतार० इ०
 गौ० दे० भा० प्र० ॥ सूत्रंधरति
 । धञ् ० । कर्मगण ॥
 सूत्रपुष्पः । पुं० कापसि ॥
 सूत्रभित् । पुं० सौवनकृतः । सौचि
 के । तुन्नवाये ॥
 सूत्रमध्यभूः । पुं० धूनके । यक्षधू
 पे ॥
 सूत्रयन्त्रम् । न० वापसूत्राव्यकाष्ठे
 । सूत्रवेष्टनकाष्ठे । तांत० इ०
 गौ० भा० प्र० ॥ यथा । आवा
 पनं सूत्रयन्त्रं यत्सूत्रैरभिवेष्ट्यते ॥
 इतिशब्दमाला ।
 सूत्रला । स्त्री० तर्कुव्याम् ॥ इ०
 हा० लो० ॥
 सूत्रवीणा । स्त्री० वीणाप्रभेदे । ला
 वुव्याम् ॥ इतिहाराबली ॥
 सूत्रवेष्टनम् । न० तन्तुवायोपकरणे

सूदः

। वसरे । तासनी० इ० गौ०
 भा० प्र० ॥ सूत्रवेष्टनम् ॥ सू
 त्रं वेष्टतेवानर्थं यत्वेतितुल्यमी ॥
 सूत्रात्मा । पुं० समष्टिलिङ्गशरीराभि
 मानिनिचैतन्ये । हिरण्यगर्भे ॥
 सर्वत्रानुष्ठूतत्वात्० सूत्रात्मा ॥
 बायी ॥ यथा । योण्डावहिः
 स्थितोवायुः सूत्रात्मेतिश्रुतीरि
 तः ॥
 सूत्रात्मा । पुं० ऐलभिदि । कुन्दे सु
 षु० उत्० अत्यर्थं मपुनःपुनस्त्रा
 यते । वैड्पालने । आतोमनि
 द्विष्ट्यादिनामनिन् ॥
 सूत्राली स्त्री० गलसूत्रे । गलमेख
 लायाम् ॥ इतिहाराबली ॥
 सूत्री । पुं० काके । अष्टपयायाय
 या । काकेतुकरटारिष्ट बलिपुष्ट
 सकृत्प्रजाः । ध्यांज्ञात्मवेद्यपर
 भृङ्गलिभुग्वायसाअपीत्यमरः । का
 केरतज्वरः सूत्रीश्रावकीयूटमैथु
 नः । कारवः परमृत्युसलुगटाकी
 भौङ्गलिर्दिकः । शक्रजः सत्यवा
 क्काणोऽपक्रष्टीनगरीवकः । ऐ
 द्विष्टनाडौजङ्गसविकाण्डेकाकवाच
 काः ॥ त्रि० सूत्रविशिष्टे ॥
 सूत्रोद्देशः । पुं० भूमिकायां ॥
 सूदः । पुं० रूपकारे बल्लवे । आ
 रालिके ॥ व्यञ्जने ॥ सारथ्ये ॥
 लोभे ॥ अपराधे ॥ पापे ॥

सूना

सूयते • सूदयति वा । षूदक्षरणे
एरच् । पचाद्यज्व ।

सूदनम् । न • इनने ।

सूदशाला । स्त्री • रसवत्याम् । पा
कस्थाने । महानसे । रसोद् • इ •
भा • ॥ सूदानां सूपकाराणां शाला ॥
सूदाध्यक्षः । पुं • पाकशालाध्यक्षे
। पौरोगवे । तल्लक्षणं यथा । अना
हार्यः शुचिर्दक्षिणैः कृत्स्नतविशा
रदः । सूदशास्त्रविशेषज्ञः सूदा
ध्यक्षः प्रशस्यते ॥ इति मात्स्ये
१८६९ अध्यायः ॥

सूनम् । न • प्रसवे । पुष्पे ॥ पुं •
किरणे । सूर्ये । त्रि • पुष्पिते ॥
जाति । सवनम् • सूयते वा । षूङ्
प्राणिप्रसवे । भावे कर्मणि वाक्तः ।
स्वादयञ्चोदित इति निष्ठानत्वम् •
सूना । स्त्री • पुल्याम् ॥ अधिजिह्वा
याम् । गतशुण्डिकायाम् । घण्टि
कायाम् ॥ जन्तुवधस्थाने । यथा
। पञ्चसूना गृहस्थस्य चुल्लोपेषण्यप
स्करः । कण्डनीचोदकमुष्णस्य ध्यते
यास्तु बाहयन् । सूने । सूना •
हिंसास्थानगुणयोगात् ॥ शुण्डा
याम् । वेष्टायाम् । सुजेत्यस्या
म् । पुञ्जचभिषवे । सुजोदीर्घं
येति नः ॥ यद्वा । सवनम् • सू
यते वा । षूङ् प्राणिगर्भविमोचने
भावे कर्मणि वाक्तः । स्वादयञ्चोदित

सूपः

इति निष्ठानत्वम् ॥

सूनुः । पुं • पुत्रे ॥ अनुजि ॥ अर्के ।
रक्षी । सूयते । षूङ् प्राणिप्रसवे ।
सुषः किदिति नुः ॥ स्त्री • कन्या
याम् ।

सूनूः । स्त्री • कन्यायाम् ॥

सूनृतम् । न • प्रियसत्त्वोक्तौ । सत्य
प्रियवाक्ये । इन्द्रो भवानिति प्रिय
म् • न सत्यम् । काणो भवानिति
सत्यम् • न प्रियम् । मङ्गले ॥ सु
ष्ठु नृत्त्यन्येन । नृतौ । चञ्चर्
कः । अन्येषामपीति दीर्घः ।
त्रि • तद्वति ॥

सूनृता । स्त्री • प्रियसत्त्वेष्वसि । ऋ
ते । ऋतश्च सूनृतावाणीष्युक्ते ॥
सून्मादः । त्रि • उन्मत्ते ॥
सून्मादः । त्रि • उन्मन्दिष्णौ । उन्म
त्ते । उन्मादरोगविशिष्टे ॥ सु •
अतिप्रयित उन्मादेऽस्य । सोपसर्गं
त्वान्मादेर्वाञ् ॥

सूपः । पुं • सूदे ॥ भाण्डे । व्यञ्ज
ने । दाल्याम् ॥ यथा । दलितन्तु
शमीधान्यदालिर्दालीस्त्रियामुभे ।
दालौ तु सलिले सिञ्चालवणाद्रं कहि
ङ्गुभिः । संयुक्ता सूपनास्त्री स्यात्
कथ्यन्ते तद्गुणाय ॥ सूपो विष्टम्भ
कोरुचः शीतस्तु सविशेषतः । नि
स्तुबीभृष्टसिद्धः सलाघवं सुतरां ब्र
जित् ॥ शोभनाभापोऽस्मिन् । ऋक्

सूपधूपनम्

सूरित्यः ॥ कुमुदुभ्यश्चेत्यपचत उ
त् ॥ ऊर्द्वनारित्यचदीर्घनिर्देशा
दन्यथाप्यदिति वा ॥ यद्वा । सब
तिरसम् । सुप्रसवादौ । सुगृभ्यां
निच्चेतिपोदीर्घश्च ॥

सूपकारः । पुं० पाककर्त्तरि । व
ल्लवे । पारालिके ॥ औदनिके ॥
तल्लक्षणं यथा । इक्षितोकारतत्त्व
ज्ञोवलवान्मिष्टपाचकः । शूरस्य
कांठनस्यैवसूपकारः स उच्यते ।
अपिच । पितृपैतामहेदन्नः शा
स्त्रज्ञो मिष्टपाचकः । शौचयुक्तो
यमक्तस्यसूपकारः स उच्यते ॥ भवे
युष्मामिकाः स्निग्धाः सूपकाराः
प्रमागताः । धृतोष्णोपाद्यशुच
यस्तथायेद्यवशीस्थिताः ॥ अन्येपित
चयेकेचिच्चरन्तिपरिवारकाः । तेषां
चैवंविधा एतदध्यक्षोपितादृशद्व-
ति ॥ सूपं करोति । कृ० । का
र्मण्यम् ॥ शूद्रपाकीपजीविनि ॥
सूपकारपतिः । पुं० पाचकाध्यक्षे
तल्लक्षणं यथा । सूपकारपतिस्तत्र
प्रायेऽवैद्यगुणान्वितः । तत्तद्व्य
घ्ननतत्त्वज्ञस्तत्तत्प्राशनतत्परः । जी
वनंजीवनामन्नं तद्गुक्तं विधिपाचि
तम् । तदेवाविधिनामुक्तं परिणा
मेविधिपमम् ॥ सूपकाराणां प
तिः ॥

सूपधूपनम् । न० हिङ्गुनि ॥

सूरिः

सूपपर्णी । स्त्री० मुद्गपर्ण्याम् ॥
सूपश्रष्टः । पुं० मुद्गे ॥
सूपाङ्गम् । न० हिङ्गुनि ॥
सूप्यः । पुं० वैदले । श्रमोधान्ये ॥
सूमम् । न० पुं० क्षीरे ॥ नभसि
॥ सूते । षूङ्प्रोणिगर्भविमोच
ने । सूयतेवा । षूङ्प्राणिप्रसवे
। इषियुधोधिदसिश्वाधूसभ्योम
क् ॥ पुं० चन्द्रे ॥

सूर । पुं० सूर्ये । रवौ ॥ सुवति
प्रेरयतिकर्मणि लोकात् । रप्ते । सु
णे । सुसूधांगृधिभ्यः क्तन् ॥
यादवे । वसुदेवजनके । वृत्ताहं
त्पितृविशेषे ॥

सूरणः । पुं० अशीन्नि । शूरणे ।
कन्दे ॥ सूर्यते । सूरौ हिंसायाम्
। यहुलमन्यवापीतियुच् । कर्त्त
रित्युङ्बा ॥ बाहुलिमूरणा
द्यात् ॥

सरतः । चि० कृपालौ ॥ सुष्ठुरम
ते । रम० । क्तः । बाहुलकात्
पूर्वपदस्य दीर्घः ॥ सूरौ क्ङ्वत्
पतिषा । डः ॥ उपशान्ते ॥ सौ
रमेः क्षौरमेः पूर्वपदस्य दीर्घः
। कित्त्वादनुनासिकलोपः ॥

सरसूतः । पुं० अरुणे । गरुडा
ग्रजे ॥ सरस्वरवेः सूतः सारथिः ॥

सूरिः । पुं० क्षीरे ॥ पण्डिते । सङ्
ख्यावति ॥ सूते । सूयतेवा । षू

सूक्ष्मी

ङ् प्राणिगर्भविमोचने । प्राणिप्रसवे
 वा । सूङ्ः क्रिः ॥ यादवे ॥ सूर्ये ॥
 सूरौ । पुं० पण्डिते । विदुषि ॥ सूर
 रः सूर्योऽस्त्युपास्यतयाऽस्य । अ
 तद्वनिठनावितीनिः ॥ न० धूमे ॥
 सूरौ । स्त्री० कुन्याम् । पृथायाम् ॥
 सूर्यस्य स्त्री । पुंयोगादिति ङीष् ।
 सूर्यतिष्यागस्त्येतियलोपः ॥ रा
 जसर्षपे । राजिकायाम् ।
 सूर्वाणम् । न० आदरे ॥ सूर्वाचा
 दरे । ल्युट् ।
 सूर्यः । पुं० माषे ॥
 सूर्पः । पुं० प्रस्फोटने ॥ शीणित
 भाजने ॥ कुम्भपरिमाणे । द्रोणह
 यपरिमाणे । इति त्रैद्यकपरिभाषा
 । ससर्पति । सृगतौ । सृशृभ्याम्
 ङ् चितिदशापादौस्यपाठात्पः ॥
 सूर्पणखी । स्त्री० रावणस्य भगिन्या
 म् ॥ सूर्पशीणितभाजनम् । नख
 विदूषणे । सूर्येण शीणितभाजने
 नयनादिसत्क्रियानखर्यातिदूषयतो
 तिसूर्पणखी ॥
 सूर्पपर्णी । स्त्री० मुद्गपर्णाम् ॥ प
 र्वापदादिति णत्वम् ।
 सूर्परकम् । न० तीर्थविशेषे । राम
 तीर्थे ॥
 सूक्ष्मी । स्त्री० अयः प्रतिमायाम् ॥
 शोभनाजस्मिः । बहुव्रीहिर्वा । स
 र्वशोक्तिमर्थ्यादिति गौरादित्वाद्वा

सूर्यकान्तः

ङीप् ॥ सूक्ष्मीज्वलन्तीमालिङ्गे
 न्मृत्त्यवेगुरुतल्पगः ॥
 सूर्यः । पुं० अर्कपथे ॥ सूरौ । अ
 र्यमणि । आदिष्ये । तपने । स
 वितरि । रवी ॥ अस्य दध्यादिभिः
 पूजोक्तावराडपुराणे । यथा । उ
 दयाग्निः सृतं चर्षयस्तुभक्त्या नरो
 द्विजः । दध्यक्षताञ्जलिभिस्तु तस्य
 भिः पूजयेच्छुचिः । तस्य भावप्र
 पदस्याशुभं यत्समुपाज्जितम् ।
 तत्क्षणादेव निदर्शय भस्मीभवतित
 स्थतदिति ॥ रश्मिनां प्राणानां रसा
 नाञ्च स्वीकरणात् सूर्यः ॥ यद्वा ।
 सरत्त्याकाशे । सृ० । कर्त्तरि क्यप्
 । निपातनादुत्त्वम् । तस्य परत्त्वा
 बलित्वेति दीर्घः ॥ यद्वा । सुवर्ति
 कर्मणि लोकं प्रेरयति । प्रेरणे
 । कर्त्तरि क्यप् । निपातनात् क्य
 योरुडागमः । उभयवराजसूर्यसूर्ये
 च्यादिनानिपातनम् ॥ यत्तेजनय
 तिसर्जगदितिया । षूङ् प्राणि
 गर्भविमोचने । पूर्ववन्निपातनम्
 सर्वावभासके ॥ पौर्णमासी चन्द्रे
 ॥ यथा । परीतन्तु दिवा प्रोक्तं विपरो
 तन्तु गर्वरी । पौर्णमासी गतश्चन्द्रः
 सूर्य इत्यभिधीयत इति ॥
 सूर्यकान्तः । पुं० अग्निमणौ ।
 अग्निगर्भे । सूर्यमणौ । सूर्याग्नि
 नि । पुष्पवृक्षविशेषे । सूर्यमणौ

सूर्यग्रहणम्

। पुष्परक्ते । पञ्चत्पुटे ॥ स्फ
टिके ॥ सूर्यः काकोऽस्य ॥
सूर्यकान्तिः । स्त्री० पुष्पविशेष ॥
यथा । सूर्यकान्तिस्तस्मिन्वर्णाषोड्
पर्यायवृत्त्यपीतिशब्दचन्द्रिका ॥ स
र्यद्युतौ ॥
सूर्यकालः । पुं० दिने ॥
सूर्यकालानलचक्रम् । न० स्वरोदय
प्रसिद्धमानवानांशुभाशुभज्ञानार्थ
मन्त्रव्यवहितचक्रविशेष ॥ विवा
देयसन्नेयुद्धेरागाभोगमनेतथा ॥
सूर्यकालानलचक्रं ज्ञातव्यन्तुप्रयत्न
तः ॥
सूर्यग्रहम् । न० सिंहराशी ॥ अ
बाहकालिदासः । मञ्जाननाख्यो
हियथेभचक्रपञ्चाननाख्योस्तितथा
भचक्रे । एनंहरिः पालयितुं
मेऽस्यकृतं तदित्येतदगारमाद्यैरि
ति ॥ सूर्यस्यग्रहम् ॥
सूर्यग्रहः । पुं० सूर्योपरागे । सूर्य
ग्रहणे ॥ यथा । सूर्यग्रहः स
र्यवारेसोमेसोमग्रहीभवेत् । च
डामणिरथयोगतत्रानलाफगंस्म
तम् ॥
सूर्यग्रहणम् । न० सूर्योपरागे ॥ त
त्कारणमुक्तं वज्रपुराणे । सूर्यो
नृहीरुपरागस्तुगोलककाययाभवे
त् । अन्योन्ययोस्तयोरेवव्यामयेति
वकारणात् ॥ यासमोचौतुजायेते

सूर्यभक्तः

तत्रातः पूर्वपश्चिमौ । तत्रपुण्य
फलाङ्गारः कृतोराष्ट्रस्तुष्टिने
ति ॥
सूर्यजः । पुं० यमे पितृपती ॥
शनैश्चरे ॥ सुग्रीवशानरे ॥ क
र्णे । कृत्यात्मजे ॥ सूर्याज्जात
। जनी० । डः ॥
सूर्यजा । स्त्री० कालिन्द्याम् ।
यमुनायाम् ॥
सूर्यतनयः । पुं० यमे ॥ शनियुद्धे ॥
कर्णे ॥ सुग्रीवशानरे ॥
सूर्यतनया । स्त्री० कालिन्द्याम् । य
मुनायाम् ॥ सूर्यस्यतनया ॥
सूर्यतीर्थम् । न० तीर्थविशेष ॥
सूर्यपत्रः । पुं० अर्कपत्रे ॥ या
दित्यपत्रे ॥ सूर्याभानितौक्ष्णा
निपर्णानिपर्णाच्यस्य ॥
सूर्यपुत्रः । पुं० सूर्यजे सूर्य
तनये ॥
सूर्यपुत्री । स्त्री० यमुनायाम् ।
यथा । यमस्वसनंमस्तेस्तुयमुने
लोकपूजिते । वरदाभवमेनित्यं स
र्यपुत्रिनोस्तुते ।
सूर्यफणचक्रम् । न० स्वरोदयोक्तोम
नुजानांसर्वकार्यशुभज्ञापकचक्रवि
शेष ॥
सूर्यवल्ली । स्त्री० अर्कपुष्पिकावृक्षे ॥
सूर्यभक्तः । पुं० बन्धुके ॥ वि०
अर्कपूजके ॥

सूर्य्यायाम्

सूर्य्यभक्ता । स्त्री० सुवर्चलायाम् ।
आदित्यभक्तायाम् । हुल् हुल्०
इ० भा० ॥

सूर्य्यमणिः । पुं० सूर्य्यकान्तमणी ॥
पुष्पवृक्षविशेषे । पत्रत्पुटे । पुष्प
रत्ने ॥

सूर्य्यमण्डलम् । न० अर्कविम्बे ॥ सूर्य्य
क्षमण्डलम् ॥

सूर्य्यमण्डलमेदी । पुं० परिव्राजि ।
योगिनियश्चरणे ऽभिसुखिभूत्वा हत
स्तस्मिन् ॥

सूर्य्यमता । स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ।
सूर्य्यमुखी । स्त्री० सूर्य्यमुखीतिष्या
तीपुष्पवृक्षे ॥ सूर्य्यमुख्याहरितस्फो
टयोनिरुक्तामिषाण्डताम् । अ
र्कवृत्तिशेषः ॥

सूर्य्यलोकः । पुं० सौरभुवने ॥

सूर्य्यवंशः । पुं० सूर्य्यसन्ताने ।

सूर्य्यसञ्ज्ञम् । न० कुङ्कुमे ॥

सूर्य्यसारथिः । पुं० अरुणे ।

सूर्य्यहृदयम् । न० सूर्य्यक्षरवि
शेषे

सूर्य्या । स्त्री० सूर्य्यदेवतायाम् यो
षिति सूर्य्यदेवता । सूर्या
देवतायां चाप । इन्द्रवारुणासो
षधी । विशालायाम् ॥ नबीठा
याम् ॥

सूर्य्यध्वम् । न० सूर्य्यसम्प्रदान
कार्य्ये ॥

सूर्य्येन्दुसङ्गमः

सूर्य्यालोकः । पुं० जातपे ॥

सूर्य्यावर्तः । पुं० हुल् हुल्० वृत्ति
प्रसिद्धे च पविशेषे । सुवर्चलायाम्

॥ सूर्यावर्तीविषयघ्नः । सुलचि

था० इ० गौ० दे० भा० प्र० शा

कविशेषे । अक्षपर्यायायथा । पा

वर्तयेयश्चक्रभोवशिरः कपिपिप्प

लो । आसातासौक्ष्म्यत्प्रोक्तसूर्या

वर्तःसितोऽपरद्वितिरत्नमाला ॥ वरा

हकालीकथितः सूर्यावर्तस्तुधादि

कैरितिह राश्लोशिरोरोगविशेषे ॥

यथा । सूर्य्येदयंयाप्रतिमन्दमन्दम

चिध्वंरुक्समुद्वेतिगाढम् । वि

द्वर्द्धतेचांशुमतासहैवसूर्यावर्ततोवि

निवर्ततेच ॥ शीतेनयान्तिंलभने

चकिञ्चिदुष्णंनजन्तुःसुखमाप्नुयाद्वा

। सर्गात्मकंकष्टतमंविचारंसूर्याव

र्ततमुदाहरन्ति ॥ सूर्य्येदयमिति

खलोक्तधारभ्येतियावत् । सूर्याव

र्ततो० सूर्य्यप्राधोगतो ॥ इति ॥

सूर्यावर्ता । स्त्री० आदित्यभक्ताया-
म् ॥

सूर्य्यश्वा । पुं० सूर्य्यकान्तमणी ।

सूर्य्यश्वः । सूर्य्यघोषके । सूर्याश्वे

वाताटहरितोसमावितित्रिकाण्ड

शेषः ॥

सूर्य्यहम् । न० ताम्ने ॥ पुं० अर्क

वृक्षे ॥ त्रि० सूर्य्यनामके ॥

सूर्य्येन्दुसङ्गमः । पुं० दग्धे । यमा

सृका

वक्ष्यायाम् ॥ सूर्येन्दुसङ्गच्छे तोच
स्त्रिन् । चः ॥

सूर्योदः । पुं० सूर्यास्तकालप्राप्तेऽति
थौ ॥ यथा । सूर्योदस्तसमप्राप्ते
यः सूर्येऽस्तङ्गतेऽतिथिरिति हेमच
न्द्रः । अप्रणोद्योऽतिथिः सायंसू
र्योदोदमेधिनेति मनुः । सूर्ये
जठः प्रापितः ॥ अस्तगतसूर्ये ॥
यथा । दिवातिथौ तु विमुखे गते यत्
पातकं भवेत् । तदेवाष्टगुणं रिद्या
त्सूर्योदो विमुखे गत इति विष्णुपुरा
णम् ॥

सूर्योदयः । पुं० भागीः प्रकाशि । सय
यादेवो भागवते । पञ्चपंच ५५ उषः
कालः सप्तपंचा ५७ रुषोदयः ।
अष्टपंच ५८ भवेत्प्रातः शेषः सू
र्योदयः स्मृत इति । तत्र शयनं नि
श्चिद्यथा । सूर्योदये चास्तमिते च
शायनं विमुच्यति श्रीरपि चक्रपाणि
नमिति ॥

सृकः । पुं० वाणे ॥ कुमुदे । कौ
रवे ॥ उत्पले । पद्मे वाते । वा
यो ॥ सरति । ससत्तिंवा । सृग
तौ । सृकभूशुषिमुषिभ्यः कक् ।
सृकंसरणशीलमिति वेदभाष्यम् ॥

सृकण्डुः । पुं० कण्डुरागे ॥

सृका । स्त्री० शब्दवर्त्यां रत्नमय्यां मा
लायाम् ॥ अकुत्सितायां कर्मम
य्यांगतौ ॥ टाप ॥

सृणिः

सृकालः । पुं० सृगाले ॥

सृकम् । न० सृकणि ॥

सृकणी । न० २ षोडश्याः प्रान्तभा
गे । सृजतिलालादि । सृजविष
गे । बाहुलकात्कनिन् । अत्य
म् ॥ प्रान्ताविष्ठस्य सृकणी इत्यम
रः । षोडश्यातिजातावेकत्रचनं ।

सृक ।) न० सृकणि ॥
सृक ।)

सृकि । न० सृकणि ॥ इत्यरुणोभ
रतश्च ॥

सृगः । पुं० भिन्दिपाले ॥ सरति
। सृ० बाहुलकात् । गक् ॥

सृगालः । पुं० गोमायौ । अम्बुके ।
सिपाल० इ० भा० प्र० मृगधू
तके ॥ सृजतिमायाम् । सृज०
। बाहुलकात्कालन् । न्यङ्का
दिः । असृगालातिवा । कः । पु
षादरादिः ॥ सृगंनलातिवा । पू
र्व्ववत् ॥ दैत्यविशेषे ॥

सृङ्गा । स्त्री० सृकायाम् ॥ सृतौ ।

सृङ् । पुं० सृष्टिकर्त्तरि ॥ सृजिः
क्रिप् ॥ सृजौसृज० इत्यादिरू
पाणि ॥

सृजकाक्षरः । पुं० सर्जिकाक्षरे ॥

सृज्यमानः । चि० सृज्यमानसङ्घे ॥

सृजयः । पुं० पाण्डवानां सिनापतौ ॥

सृणिः । पुं० चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ वा
यो ॥ सरति । सृ० जनिदेव्या

सृदाकु :

दिनासर्तः : किन् ॥ शची । पुं०
स्त्री० चक्षुषे ॥ सृणिः स्त्रियामि
त्यमरः । सृणिः स्यादङ्गुलिपुमा
नितिकीशान्तरम् । तिनाभवलि
कीयमङ्गुलि ॥ सरतिचन्तरंगकृति
० अनयावा । सृ० । सृषिभ्यां
किदितिनिः ॥

सृणिका । स्त्री० लालायाम् ॥ संज्ञा
यांकन् ॥

सृणीका । स्त्री० लालायाम् । सर
ति । सृ० । सर्तर्नुम्वेति० ईक
न् ॥

सृतः । चि० गते । सृषातोः । क्त
प्रत्ययेननिष्पन्नः ॥

सृतिः । स्त्री० गमने ॥ मार्गे ॥
सरत्यनया । सृगतौ । क्तिन् ।
सृकायाम् । कुत्सितायांमूढजनप्र
वृत्तायांगतौ ॥

सृत्वा । पुं० विसर्पे ॥ पक्षिणि ।
वृषी ॥ प्रजापतौ । सरति । सृ०
। शीङ्गुशीत्यादिनाक्किन् । तुक् ॥
सृत्वरः । चि० यमनशीले ॥ सरति
तच्छीलः । सृ० इण् नशजिस
त्तिभ्यः क्तरप् ॥

सृत्तरो । स्त्री० नमनकल्याम् ॥
टिट्ठेतिङीप् ॥

सृदरः । पुं० । सर्पे ॥

सृदाकुः । पुं० वायौ ॥ वज्रे ॥
ज्वलने ॥ अग्नी ॥ प्रतिसूर्यके ॥

सृष्टिप्रदा

दावांगनावितिहैमः ॥ सरत्यत्य
थम् । सृ० । सरर्तेदुक्कवेति
काकुप्रत्ययः ॥

सृदाकुः । स्त्री० नयाम् ॥
सृपाटः । पुं० सृपाव्याम् ।
सृपाटिका । स्त्री० चक्षुषाम् ॥
सृपाटौ । स्त्री० साने । गौरादित्वा
नृङीष् ॥ रक्तधारीवासम् ।

सृप्तः । चि० गते । प्रविष्टे ॥

सृप्यमाणः । चि० पच्यमाने ॥ सृ
प्यमाणं पयोयस्मिन्पतन्त्युपरिगाः
खगाः ॥

सृपः । पुं० चन्द्रे । निशाकरे ॥
सर्पति । सृप्लगतौ । स्फोयि
तश्चिषश्चिषश्चीत्यादिनाक्क ।
सृमरः । पुं० मृगविशेषे ॥ यस्य
नीलबालः कान्ताकचसाहाय्यं
क्रियते । सचमहिषाकृतिर्भवति ।
सरणशीलः । सृगतौ । सृघस्रदः
क्तरच् ॥

सृष्टः । चि० निर्माते । रचिते
। युक्ते ॥ निश्चिते ॥ प्रचुरे ।
प्राज्ये । भूषिते ॥ मुक्ते । त्यक्ते
। सज्जनम् । सृज० । भावेक्तः ॥
सृष्टिः । स्त्री० सर्गे । निर्माणे । नि
र्मितौ ॥ स्वभावे । त्यागे ॥
सज्जनम् । सृज० क्तिन् । सृ
ज्यतेद्वितिकर्माणिवाक्तिन् ॥

सृष्टिप्रदा । स्त्री० गर्भदात्रीचुपे ।

सैतिका

सै : । खी० । मयुज्जभार्याशाम् । इ
नाकासेनसरत्तमाना । वीपस
जंनहति सः ।

सैक : । पुं० । सैवने । घारे । सैव
नम् । पिच० । घञ् । अभषिके ।

सैकद्रोणी । स्त्री० । सैकपात्रे । सैक
स्थ० । सैकायवाद्रोणी ।

सैकपात्रम् । न० । सैकद्रोण्याम् । सैक
ने । नीत्यजलनिस्सारणपात्रे ।
येननादीजलमुद्रप्रियते । सिंउ
नी० । इ० । गौ० । भा० । । सैकस्थपा
त्रम् ।

सैकभाजनम् । न० । सैकपात्रे । सैक
स्थभाजनम् ।

सैकिकम् । न० । मूलकी ।

सैता । पुं० । भर्त्ता । त्रि० । सैवज
कात्तर । सिञ्चति । पिच० ।
लृट् ।

सैक्यम् । न० । सैकपात्रे । सिञ्चतेऽ
नेन । पिचरणे । दास्त्रीयसयुयु
जितिकरणे एन् ।

सैवकः । पुं० । सैवे । त्रि० । सैकत्तर ।
सिञ्चति । पिच० । शवुन् ।

सैवनम् । न० । सैकपात्रे । खरणे ।

सैके । सिञ्चतेऽनेन । पिच० । क
रणेति ल्युट् । रचणे ।

सैट् । पुं० । चिखाने । कतापनसि ।
गे. ड्. स्यायाम् ।

सैतिका । स्त्री० । अयोध्याशाम् ।

सैतुबन्धः

सैतुः । पुं० । आली । व्यवस्थापकः ।
अष्टोदङ्क्षेत्रमष्टोदङ्क्षेत्रमिति
व्यवस्थाहेतौमृदादिमये । डौली०
मिंउ० । भिंउली० । इ० । भा० । प्र० ।
पिंउली । सस्यार्थजलधारणे ।
उदकसन्तानस्यविधातरि । जलव
न्धे । सञ्चरे । बन्ध० । इ० । भा० । प्र०
पुन० । इ० । भा० । प्र० । नदीसङ्क्रमे
। भांझी० । इ० । गौ० । भा० । । सैतो
र्ध्वविध्यमुक्तनारदेन । सैतुषट्ठिवि
धाज्ञेयः । खियोऽन्यस्तथैवच । सै
यप्रवर्त्तनात्खियोऽन्यः । स्थातुत
मिप्रवर्त्तनादिति ॥ धर्ममर्यादाया
म् । अस्त्रीयनिधमे ॥ मर्यादाया
म् । कुमारकी । दुरुणवृत्ते । मन्त्र
विश्रये । सिनीति० । सौयतेवा ।
पिञ्चवन्धने । सितनीतितुक् । ति
तुक् । तिङिट् ।

सैतुक् । पुं० । वरुणद्रुमे ।

सैतुबन्धः । पुं० । लङ्कागमनार्थश्रीरा
मकृतसमुद्रदन्धनसैतौ । समुद्रारौ
। अलिबन्धे । सैतुबन्धनेशुद्धिमा
हकालिदासः । सशरिवारीशतमौ
शत रकालघुघ्रुवाधिष्वजभाववास
रान् । यमार्थमार्थास्तुजितौ-
निराकुलानुशन्यविद्याश्वसैतुबन्ध-
ने । पादेशुभातपञ्चतुपञ्चचांशिस
प्तोदरेपञ्चपरांशकैः । पादेस
दापञ्चमिताः परस्मिन्ताराबराः ।

सेनाग्रग :

सेतुसंमूर्द्धसंस्थाः ॥ लग्नशुद्धिमा
ह । लेयेतिमीतावुरिभेनियेऽस्त्रिणि
द्विपुंसिलग्नससदस्वरायने । चतु
ष्टयेविक्रमवैरिलाभगीरसाधुभिः
सेतुनिबन्धनश्रियै ॥ इति १६ अ
ध्यायः ॥

सेतुभेदौ । पुं० दन्तीवृक्षे ॥

सेतुवृक्षः । पुं० वरुणद्रुमे ॥

सेवम् । न० बन्धनद्रव्ये । निगडे ।

वेडौद्र० भा० प्र० ॥ सीयतेऽनेन

। पिञ्चवन्धने । दाम्नीशसेतिकर
णं द्रुम् ॥

सेदिबान् । चि० निषण्णे । षट्पद०

। भाषायांसद्वयमुपवदति । लिट् :

कस्त्रादेशः । लिटिधासैरिति द्वित्वे

• अतएकहल्मध्यवृत्तिः । एत्वा

भ्यासलोपौ । इट् ॥ स्त्रियामुगित

श्चेतिडौपि० वसैरिति सप्रसार

णं बलादित्वाऽभावाच्चेट् । से-

दुषी ॥

सेदुः । पुं० नाट्याम् । राजतेमिवे ।

तरम्बुजौ ॥

सेनाः स्त्री० ध्वजिन्याम् । बाहिन्या

म् । पृतनायाम् । सैन्ये । वृत्ता

हन्मातरि ॥ सिनाति । पिञ्च०

। कृष्टजुसिद्रुन्यनिस्त्रपिभ्योनिदि

मिनन् । टाप् ॥ सहद्वनेनस्त्रामि

जावा ॥

सेनाग्रगः । पुं० सेनापतौ ॥ सेनाया

सेनापतिः

अग्रगच्छतिगच्छ० । डः ॥

सेनाग्रणीः । पुं० सेनाग्रसरे ॥

सेनाङ्गम् । न० हस्त्यादिचतुर्षु ॥ ते

यथा । हस्त्यश्वरथपादात् सेनाङ्ग

स्याच्चतुष्टयमिति ॥ अत्र० नाविका

टविकादीनांपदातावन्तर्भावः । नौ

कानांरथेष्वन्तर्भावः । महिषादीनां

गजाश्वेन्तर्भावः । सेनायाश्चङ्गम् ॥

सेनानायकः । पुं० यत्नाध्यक्षे । से

नापतिदशकस्यैकस्मिन्पथ्यौ ॥

सेनानिवेशः । पुं० शिविरे ॥

सेनानीः । पुं० अग्निभुवि । गृहे ।

कार्तिकेये । सेनापतौ ॥ पृतना

धिपे ॥ सेनानयति । णीञ् ॥

सत्सूद्विषेतिक्लिप् ॥

सेनानुकारी । पुं० सेनाग्रगे ॥ सेना

मनुष्याङ्गानिकरोति । णिनिः ॥

सेनापतिः । पुं० सैन्यपे । बाहिनी

पतौ ॥ पतिदशकस्यैकः पतिः

सेनापतिरुच्यते । तल्लक्षणं यथा ।

कुलीनः शीलसम्पन्नो धनुर्वेदवि

शारदः । हस्तिशिखाश्वशिखासु

कुशलः श्लाघ्यभाषणः ॥ निमित्ते

शकुनज्ञानेधेताचेवचिकित्सिते ।

कृतज्ञः कर्मणांशूरस्तथाक्ते शसहो

हृत्तुः । व्यूहतत्त्वविधानज्ञः फ

ल्गुसारविशेषवित् । राज्ञा सेनाप

तिः कार्यव्राह्मणः चरित्रोपवेति

मात्स्ये राजधर्मः । कार्तिकेये ।

सेर :

महासेने । षडानने । गुहे । स्क
न्दे । सेनायाः बाहिन्याः प
तिः ॥

सेनामुखम् । न० तिसृषुपत्तिषु ॥ य
था । एकेभै करयात्यश्वपत्तिः प
ञ्चपदातिका । पत्यङ्गै स्त्रिगुणैः
सर्धैः क्रमादाख्याययोत्तरम् ॥
सेनामुखं गुल्मगणौ बाहिनीपृतना
चमूः । अत्रोक्तिनीदयानौ कित्य
चौहिणीति । तेन सेनामुखे ॥ इ
भाः त्रि ३ । रथाः ३ । अश्वः
६ । पदातयः पञ्चदश । समस्तस
ङ्ख्याया ३० भवन्ति । एतत्परि
माणपरिप्रितासेनासेनामुखमुच्य
ते । सेनायामुखमुपक्रमः ॥

सेनारक्षः । पुं० सैनिके । प्रहरिका
दौ । प्रहरिया ० इ० भा० प्र० ॥
सेनारक्षति । रक्षपालने । कर्म
ण्यम् ॥

सेनिका स्त्री० वर्णवृत्तविशिष्टे ॥ हा
रशङ्खकुण्डलेनमण्डितायाप्रयो
धरेणवीणयाङ्किता । रूपनूपुरेण
चापिदुर्भासेनिकाभुजङ्गराज
वल्लभा ॥ यथा । सायुषाष्टबाहुरा
जिमण्डितारक्तबीजरक्तपानमण्डि
ता । चण्डमुण्डशुम्भदम्भमण्डिका
मङ्गलानिनीददातुवण्डिका ॥

सेपुरम् । न० बाहीकयामविशिष्टे ।

सेरः । पुं० तुरुष्कपरिकल्पितयात्रा

सेवनम्

कप्रसिद्धसंज्ञयाविख्यातैधान्यमा
नविशिष्टे यथा । पादानगद्याणक
तुल्यटङ्कैर्हिमप्रतुल्यैः कथितोच
सेरदितिलोलावती ॥

सेराहः । पुं० पौष्ट्यवर्णाश्वे ॥ सतु
दुग्धवच्छ्रुतवर्णाः । इ० हेमच
न्द्रः ॥

सेवः । पुं० सोवने । सेवते । सेव
पचात्यच् ॥ न० सेविवदरे ॥ य
था । सुष्टिप्रमाणवदरं सेवमाहु
भिषग्वराः । सेवसमोरपित्तघ्नं
वृंहणं कफकृद्गुरु । रसेपाकीचमधु
रं शिशिरं रुचिशुक्रकृत् ॥

सेवकः । पुं० प्रसेवे । त्रि० अ
नुजीविनिपरिकर्मणि । परिकरे
। भृत्वे । सेवककर्त्तरि ॥ क्षिग्धः
स्थिरबलवान् सेवायां सेवकोमत
॥ अस्यप्रभुमन्त्रिधौप्रश्नकरणक्षमत्वं
यथा ॥ किङ्करः किङ्करोवापिस
र्वथाप्रष्टुमौत्तरम् । योयस्यसेवा
निरतः सकंपृच्छतितंविना ॥
सेवते । सेवसेवने श्वल् ॥

सेवकालुः । पुं० दुग्धपुच्छाम् ।
निशामङ्गायाम् । दुग्धपेया ॥ इ०
गौ० भा० प्र० वृत्ते ॥

सेवती । स्त्री० कुमार्याम् । भङ्गे
ष्टायां । तरुण्याम् ॥

सेवनम् । न० उपास्ती । चित्तानु
वृत्ती । सेवनायाम् ॥ सूच्यादि

सेवि :

नावस्त्रादिसीवने । स्त्री । वि
बुतन्तुसन्तानि ल्युट् ॥ सेवसेव
नेवा ॥

सेवना । स्त्री । परिवर्त्ययाम् । सेवा
याम् ॥

सेवनी । स्त्री । मूच्याम् ॥ शरीराश्रय
वसयोगविशेषे ॥ यथा । सेवन्यः
सप्रतासान्तुभवेयुः पञ्चमस्तके ।
एकाग्रिफासजिह्वायामेकाविधेन
ताः क्वचिदितिभावप्रकाशः ॥

सेवन्ती । स्त्री । शतपथ्याम् ॥

सेवा । स्त्री । सेवने । भक्तौ ॥ से
व्यचित्तानुवृत्तौ । सर्वभावेनसेव्या
नुकूलकारितायाम् । श्ववृत्तौ । वे
तनग्रहणेनाज्ञाकरणंसेवेतिव्याख्या
तारः । सेवातुदोनदृष्टिसन्दर्भेन
स्वामितर्जननोपक्रियादिधर्म्मयो
गात् । शुनइतिवृत्तिर्भवेति । ब्राह्मणे
नसानकार्या । सेवाश्ववृत्तिराख्या
तातस्मात्तांपरिवर्ज्येदितिमनुष्य
नात् ॥ सेवनम् । सेव । गुरोश्च
लङ् । टाप् ॥ सेवनमोराधन
मुपभोगाश्रयणाच्चेति । ययदिष्णु
सेवते । सुखसेवते । तोर्थसेवतेसा
धुरिति । परस्मैपदपञ्चतु । नीचं
समृद्धमपिसेवतिनीचएव । स्वाधी
नेत्रिभवेप्यहोनरपतिसेवतिकिंमा
निनः । इत्याद्युदाहरन्ति ।

सेविः । न० । सेवे । सेविते । मुष्टि

सैहली

प्रमाणवदरे ॥

सेविका । स्त्री । दुग्धपक्वाल्पपिष्टके ।
सिमज्जो । सेवी । इ० भाषा । प्र०
॥ यथा । समितावर्तिताः कृ
त्वासुसूक्ष्मायवसद्भिभाः । शुष्काः
क्षीरेणसंसाध्याः भोज्यघृतसिता
न्विताः ॥ सेविकातर्पणी बल्या
गुर्वीपित्तानिलापहा । ग्राहिणी
सन्धिकृद्रज्यातांवादेनातिमात्र
या ॥

सेविकामादकः । पुं० । लङ् । कश्चि
षि । सेवकालङ् । इ० भा० प्र० ॥
तत्प्रक्रियायथा । घृताव्ययासमि
तयाकृत्वासूत्राणितानितु । नि
पुणोभर्जयेदाज्ये खण्डपाकिनयोज
येत् । युक्तोन्नमोदकान्कुर्यात्तैगु
णैर्गठकायथा ॥

सेवितम् । न० । सेविषदरे । सेवफले
॥ चि० । समुपसितेगुर्वाद्गौ । वरि
वसिते । अनुष्ठिते ॥ उपभुक्ते ॥
आश्रिते ॥

सेव्यः । पुं० । अश्वत्थवृक्षे ॥ हि
ज्जलद्रुमे ॥ न० । उगौरे । क्षीरण
मूले ॥ चि० । सेवार्हे ॥ सेवि
तुमर्हः । वेवसेवने । ख्यत् ॥

सेव्या । स्त्री । वृन्दावती ॥

सैहली । चि० । सिंहसम्बन्धिनि ॥ सिं
हस्ययम् । अण् ॥

सैहली । स्त्री । सिंहपिप्पल्याम् ।

सैनःपत्न्यम्

सपदण्डायाम् ॥ कुरुव्याम् ॥
 त्रि० सिंहलक्ष्मीपत्नी ॥
 सैहिकः । पुं० राहो ॥ इ० श०
 र० बली ॥
 सैहिकेशः । पुं० विभ्रुतुदे । राहो ।
 स्वर्गानो । सिंहकायापत्न्यम् ।
 ठक् ।
 सैकतम् । न० बालुकामयतटे । सि
 कतामये । त्रि० सिकतामये । सि
 कतावर्त । सिकतिले । सिकताः
 सत्यऽस्मिन् । सिकताशर्कराभ्या
 च्छेतिमत्त्वर्थेऽण् ॥ सिकतेववा ।
 शर्कराद्यण् ॥
 सैकतिकः । पुं० सय्यस्ते ॥ क्षपण
 के । न० मातृयात्रायाम् ॥ मह
 लसूत्रे ॥ त्रि० भ्रान्तिजीविनि ।
 सन्देहजीविनि ।
 सैकतेष्टम् । न० चार्द्रके । त्रि०
 सैकतिलप्रिये ।
 सैतवाहिनी । स्त्री० नदीदिग्गेषे । वा
 हुदायाम् ॥ सितानिवाहनाभियस्या
 र्जुनस्य० तस्ययम् । तस्येदमित्यणि
 टिट्ठेतिङीप् ॥ यद्वा सितस्य र्जु
 नस्ययंसैतौ । सैतीवासीवाहिनी
 नदीच ॥
 सैहान्तिकः । त्रि० सिद्धधान्तज्ञे ॥
 सैनापत्यम् । न० सेनापतेः कर्म
 णि ॥ पत्न्यन्तपुराहितादिभ्योय
 क् ॥ यद्वा । दिव्यादिभ्योय

सैन्धी

पत्न्यन्तरपदाण्यः ॥ सेनापतिस
 स्वस्मिन् ॥ सेनापतेः कर्म०
 सेनापतेरिदंवा ॥
 सैनिकः । पुं० सेनारक्षे । प्रहरका
 दौ ॥ सेनारक्षति । रक्षतीति
 ठक् ॥ सैन्ये । सेनायांसमवेते ॥
 सेनांसमवेति । सेनायावेतिष्ठोऽ
 भावे० ठक् ॥
 सैन्धवः । पुं० जयद्रथनृपे । सिन्धु
 देगकाश्वे ॥ सिन्धुरभिजनेऽस्य ।
 सिन्ध्वादिच्वाद्यण् ॥ पुं० न० ल
 वणोत्तमे । माणिमन्ये । सिन्धुकी
 ॥ अष्टगुणायथा । सैन्धवलवणं
 स्वादुदौपनंपाचनंलघु । क्षिप्रंरु
 च्यं हिमं ब्रूयं सूक्ष्मं नेत्यं त्रिदोषहृत्
 । सैन्धवद्विधिधेयंसितरक्तमिति
 क्रमात् । रसवैर्यविपाक्षिषुमुणा
 व्यंकथितंसितम् ॥ अपिच ।
 पूर्वाह्नकालिचाश्चानांप्रायशील
 यं हितम् । शूलानाहविवस्वन्नल
 वणसैन्धववरम् ॥ त्रि० सिन्धुदेश
 भवे । सिन्धुकी ॥ सिन्धुजुजातो
 भवोवा । कच्छादिभ्यश्चेत्यण् ।
 अणञौचेतिवा ॥ पुं० सिंधुदेशे ॥
 स्वार्थेऽण् । लङ्काप्रदेशमारभ्यमका
 लंपरमेश्वरि, सैन्धवाख्योमहादेश
 पर्वतेतिष्ठतिप्रिये ॥
 सैन्धी । स्त्री० तालादिमद्ये । ताला
 याम् ॥ सैन्धीशीताकषायास्त्रापि

सैरिख :

तदाहविनाशिनी । वातदाराजनि
वण्टे नरसिंहनवचिंता ।

सैन्यम् । न० बली । सेनायाम् । से-
नैव । चतुर्वर्षादिस्वात्पृथग् । चि०
सेनासमवेति । सैनिकी । सेनांसम
वेति । सेनायावेतिष्यः । सेना-
यांसमवेतायेसैन्यास्ते सैनिकाद्यते
इत्यमरः । मिलितइत्यश्वरथूपा
दातंसैना० तत्रयेसमवेताएकदेशी
भूतास्ते सैन्याः सैनिकाश्च ।

सैन्यनिर्याहिका । स्त्री० चक्रयइत्या
म् । मोरचाइतियस्यायवनभाषा ।
सैन्यपृष्ठम् । न० प्रतियहे । यत्रस्थि
तीराजास्तसैन्यंप्रतिगृह्णाति ।
सैरम्भी । स्त्री० सैरिम्भ्याम् । सौरंधर
ति । धृञ्० । मूलविभुजादित्वा
त्कः । बाहुलकादलुक् । सौरम्भ
स्येवम् । तस्येदमित्यण् । शिल्प
करणात्कर्षकस्त्रीवत् ॥ यहा ।
सौरं स्वाच्छन्द्यंधरति । प्राग्व-
त्कः । पृषादरादिः । गौरादिः
चतुःषष्टिकलाभिन्नाशीलरूपादि
सेवनी । प्रसाधनोपचारज्ञासैर
म्भीपरिकीर्त्तताइतिकात्यः ॥ द्रौ
पद्याम् ॥

सैरिखः । पुं० इलिकी० वधि । लाङ्
लिकी । चि० सौरसम्बन्धिनि । सी
रेणखनति । तेनदीव्यतिखनतीति
ठक् सौरस्येदंवा । इलसीराड्क् ।

सैरीय :

सैरिम्भूः । पुं० बागुरावृत्ती० सङ्कीर्ण
जात्यन्तरे ॥ यथाहमनुः । प्रसाध
नोपचारज्ञमदासंदासजोवनम् ।
सैरिम्भं बागुरावृत्तिं सूतेदस्युरयो-
गवे० इति ।

सैरिम्भी । स्त्री० सैरन्ध्याम् । परवे
श्मस्यशिल्पकृत्स्नश्चस्त्रियाम् ॥ सै
रन्ध्रीपरवेश्मस्यास्त्ववशाशिल्पकारि
केत्यमरः । चतुष्षष्टिकलाभिन्ना
शीलरूपादिसेविनी । प्रसाधनोप
चारज्ञासैरम्भीपरिकीर्त्तितेति का
त्यः ॥ वणं सङ्करसम्भूतस्त्रियाम् ॥
महस्त्रिकावाम् ॥ द्रौपद्याम् । नि
त्ययौवनायाम् । याज्ञसैन्याम् ॥
सौरंधरति । धृञ्० । मूलविभुजा
दित्वात्कः । बाहुलकादलुक् ।
सौरम्भस्येवम् । तस्येदमित्यण् ।
शिल्पकरणात्कर्षकस्त्रीवत् । पृषा
दरादिः ॥ यहा । सौरं स्वाच्छन्द्यं
धरति । प्राग्वत्कः । पृषादरा
दिः । गौरादिश्च ॥

सैरिभः । पुं० लुलाये । महिषे ।
कासरे ॥ सैरीऽस्त्येषाम् । अत
इति । सौरिणां कर्षकाणामिभ
इव । शकम्भ्यादिः । प्रज्ञाद्यण् ।
यहा । सौरस्यसूर्यसङ्गमइव० पुत्र
वाहनत्वात् । पूर्ववत् । शकमभव
ने । स्वर्गे ॥

सैरीयः । पुं० श्लिष्ट्याम् । सैरेभ

सीत्प्रास :

वः । तत्रभवद्वृत्त्यन् । कर्षः ।
सैरेभवः । वृत्ताच्छः ॥ सैरीयः
कफवातहृत् ॥

सैरीयकः । पुं० भिण्ट्याम् ॥ सञ्जा
यांकन् ॥

सैरेयः । पुं० भिण्ट्याम् ॥ सैरेभ
वः । नद्यादिभ्योठक् ॥

सैरेयकः । पुं० भिण्ट्याम् ॥ सैरेय
शब्दोत्सञ्जायांकन् ॥ अस्यगुणाय
या । सैरेयः कुष्ठवातास्रकफकण्डु
विषापहः । तिक्तोष्णोमधुरोदन्त्यः
सुस्निग्धः केशरञ्जनः ॥ इति ॥

सैवालम् । न० शैवालि ॥

सोठः । वि० चान्ते । सहिष्णो ।
सह्यतेस्म । षष्ठमर्षणे । क्तः । स
हिषहेरोदणर्ष्य ॥

सोठा । वि० तित्तिचासंयुक्ते । सहित
रि । शक्ते ॥ सहते । षष्ठमर्षणे ।
गवुल्लुत्वावितितृच् ॥

सोत्कण्ठः । वि० उत्कण्ठायुक्ते ।
उत्के । उन्मनसि ॥

सोत्प्रासः । पुं० सशब्दहाणे । आ
च्छुरितकी । श्यादाच्छुरितकहा-
सः । सीत्प्रासिद्वयमरः ॥ उत्प्रा
सनम् । असुलोपणे । असुगति
द्दीप्त्यादानेषुवा । घञ् । उत्सहि
तः । सीत्प्रासः । उत्प्रासिनाधिक्ये
नलोपणे नवासहितः सीत्प्रासः ॥
न० सीत्प्रासः । प्रियशक्ये ॥

सीपकरण :

सीदकः । पुं० पिण्डप्रदातारंपुरुष
मारभ्यदशमपुरुषान्तेषु ॥ यथा ।
पिण्डदात्सप्तपुरुषाः सपिण्डाः क
थिताः प्रिये । सीदकादशमात्माः
स्युस्ततः क्षिप्रलगाचजाड्यति ॥

सीदयः । वि० उदयेनसहवर्त्तमाने
वृषियुक्ते । लाभसमेतः इ० भाषा ॥
सीदरः । पुं० सहोदरे ॥ सहउ
दरेणवर्त्तते । वीपसर्जनस्येतिसः
। सहसमानमुदरंयस्येतिसा ॥ ल
गनात्तृतीयस्थाने ॥

सीदरा । स्त्री० सहोदरायांभगिन्या
म् । टाप् ॥

सीदर्यः । पुं० समानोदर्ये । सग
र्भ्य । सहजी । समानेउदरेणयि
तः स्थितः । सीदराद्यः । वि
भाषोदरे । इतिसमानस्यसः ॥

सीनहः । पुं० लशुने ॥ इ० श०
र० लो ॥

सीन्मादः । वि० उन्मदिष्णौ । सीन्मा
दे । सहोन्मदेनवर्त्तते । वीपसर्ज-
नस्य ॥

सीपकरणः । वि० उपकरणेनसह
वर्त्तमाने । उपकरणविशिष्टे ॥

सीपकारः । वि० उपकारविशिष्टे ॥

सीपधम् । वि० सच्छब्दानादौ ॥

सीपपदा । स्त्री० अनध्यायविशेषे
यथा । सितार्ज्येष्टेद्वितीयाचक्षा
श्विनेदशमीतथा । चतुर्थीद्वादशी

सोमानम्

माघिपताःसोपपदाः स्मृताः ॥

इति ॥

सोपपन्नः । पुं० राहुयस्ते० इन्दौ ॥
राहुयस्तेपूषणि । राहुयस्तेत्वि
न्दौच० पूषणिच । सोपपन्नोपर
त्तौवाविध्यमरः । राहुकर्त्तृकयह
णकर्म्मभूतचन्द्रेपूषणिच । उपर
त्ते ॥ सहउपपन्नेनराहुणा० इति
सोपपन्नः । तेनसहेतौतिसमासः
। वापसर्जनस्येतिसहस्रसः ॥
चि० आपन्नते ॥

सोपमर्हः । चि० तिरस्कारस्येत ॥
सोपवासः । चि० उपवासविशिष्टे ।
सोपाकः । पुं० चण्डालिनपुक्कस्यांज
नितेऽन्त्यजविशिष्टे । भङ्गौतिप्रसि
द्धे ॥ मारणोपितापरधे० राजा
देशेनमारणम्० तेनास्यवृत्तिः ।
यथा* । चण्डालिनतुसोपाकोमूल
व्यसनवृत्तिमान् । पुक्कस्यांजायते
पापः सदासज्जनगर्हितः ॥ इ
तिमनुः ॥

सोपाधिः । त्रि० उपाधियुक्ते ॥
प्रतिष्ठाभेच्छादिनादानादौ ॥

सोपानम् । न० पाषाणादिरचिते०
सौधाद्यारोहणे । पारोहणे ।
पैठो० इ० भा० प्र० । सहविद्य
मानउपरिचानागमनमशिन । आ
रोहणसुसोपानं पैठोइतिसमाह्वये
। सोपानेकाष्ठघटितेति श्रेणि

सोमधारा

स्वधिरोहिणीतिथ्यन्तरत्नाबली ॥

सोभाञ्जनः । पुं० शोभाञ्जने ॥

सोमः । पुं० शिवे ॥ उमयासहि
तः । हिमदौधितौ । चन्द्रे ॥

सोमेऽमावास्यायामरुणोदयमारभ्य
स्नानकालपर्यन्तंभीनोभूत्वास्ना
नात्गोसहस्रदीनफलम्भवतीत्या
हयामः । मिनीशालोकहर्वापि

यदिसोमदिनेभवेत् । गोसहस्रफ
लंदद्यात्स्नानंयन्मोनिनाकृतमि
ति । अमृतसौति० सोमः ।

पुप्रसवैश्वर्यायाः । अतिस्तुसुह
सृष्टृञ्जिन्नुभायावापदियक्षिणीभ्यो
मन्नितिमन् ॥ वानरे ॥ कुबेरे ॥

पितृदेवे । यमे ॥ समोरयो ॥ व
सुप्रभेदे । नीलवसौ ॥ कर्पूरे ॥

सोमलतौषधी ॥ सोमलतारसे ॥

सोमवृतासाधनक्रीयागे ॥ दिव्यो
षध्याम् ॥ अमृते ॥ पर्वतविशि
ष्टे ॥ न० भीरे । लले ॥ काञ्चि

के ॥ स्वर्गे ॥

सोमगर्भः । पुं० विष्णौ ॥ सोमा
गर्भेऽप्य ॥

सोमजः । पुं० बुधे ॥ न० दुग्धे

॥ चि० चन्द्रजे । सोमाज्जातः

। जनी० । उः ॥

सोमतौर्यम् । न० प्रभासतौर्ये ॥

सोमधारा । स्त्री० देवपथे । नभः

सरिति ।

सोमयाजी

सोमा । पुं० चन्द्रे । इन्दो । अमृतं सौति । पुप्रसवने । नामन्सोमन्सोमद्विच्यनीनदशपाद्यानिपातितः सोमानातः ।

सोमपः । पुं० सोमपीतिनियोगी । तसोमलतारसे । सोमपिबति । पापानि । पातानुपेतिकः ।

सोमपत्रः । पुं० उल्लेखे । कोमलतृणम् ।

सोमपाः । पुं० सोमपे । यज्ञे सोमलतारसपानकर्तारि । सोमपिबति । पा० कृष् । भृगोः पुत्रेषु । ब्राह्मणानांपितृषु ।

सोमपीती । पुं० यागेपीतसोमरसे । सोमपि ॥ सोमद्यपीतम् । सोमपीतमध्यास्ति । इतिः ।

सोमपीथः । पुं० सोमपानम् ।

सोमवन्धुः । पुं० कुमुदे ॥ सोमो बन्धुरस्य ॥ सूर्यबुधयोः । यथा । मित्राणिसूर्याण्यग्निभौमजीवाः । सूर्येन्दुजी । सूर्यश्चन्द्रजीवाः । आदित्यशुक्रौ । रविचन्द्रभौमाः । बुधार्कौ चन्द्रजभार्गवौ चेति । ज्योतिस्तत्त्वम् ॥

सोमभूः । पुं० बुधयज्ञे ॥ जिनराजभेदे ॥ त्रि० सोमवंशीहवे ॥

सोमाहवति । भू० कृष् ॥

सोमयागः । पुं० सोमलतारसपानाद्वैवापि कयज्ञविशेषः ॥

सोमयाजी । पुं० सोमयागकर्तारि ।

सोमलता

सोमयोनि । न० चन्दनविशेषः । यथा । सुगौतलं चन्दनं यत्तेलपिबिकमुच्यते । उभौ तु वस्त्रपर्यायौ सोमयोनिः । शिलोद्भवमिति शब्दचन्द्रिका ।

सोमराजः । पुं० चन्द्रे । हिजराजी । सोमरासौराजा च । टच् ॥

सोमराजिका । स्त्री० सोमराजिनि । बाकुच्याम् ॥

सोमराजी । पुं० चोवधिविशेषः । तत्पर्याया यथा । चवल्गुजः सोमराजीसुवर्णसोमवर्णिका । कालमेजीकृष्णफलावागुजीभूतिफल्यपीति । सोमराजः । इ० इकुचः । इ० च० गौ० दे० भा० ॥ सोमद्वयः । सोमेनवा० राजति । राज० । उपमानवृत्तिवामुप्यजाताविति बाणनिः ॥

सोमराजी । स्त्री० सोमलतायाम् । बागुज्याम् । सोमराजिनि । नायवौ हृन्दो मेदे ॥ यकारद्वयेन प्रवृत्तादिवातिः । भवेत्सोमराजीतयाशङ्खनारीद्वयासोमराजीत्त्वपिलच्छलक्षणम् । यथा । हरे सोमराजीसमतेव श्रौः । जगन्मण्डल्यच्छिनश्चकारम् । डीप् ।

सोमलता । स्त्री० स्वनाम्नाप्रसिद्धाय लतायाम् । तथाः पर्यायागुचः यथा । सोमवर्णीसोमलतासोमाचोरीद्विजप्रिया । सोमवर्णो वि-

सोमवल्ली

दोषघ्नोऽकटुः स्निग्धः सारसायनीति ॥
 अपिच । सोमवल्लीमहागुल्मावज्ज
 श्रेष्ठधनुर्जाता । सोमार्हागुल्मवल्ली
 ययज्ञाश्लोद्विजप्रिया । सोमक्षीरा
 चसोमाशयज्ञाङ्गारुद्रमण्डल्यया ।
 सोमवल्लीकटुः । शीतासधुरापित्त
 दाहकृत् । लघ्वाविजापशमनी
 पावनीयज्ञाधनीतिरा० नि० गृहः
 ॥ ब्राह्मोपधी ॥
 सोमलतिका । स्त्री० गुह्य्याम् । सोम
 वल्ल्याम् ॥
 सोमवृक्षः । पुं० वृभिर्दिरे अजात
 शची । चन्द्रवंशे ॥ सोमवृक्षः ॥
 सोमवल्कः । पुं० धवलकटुफले ।
 खदिरे । रोठाकरश्चे ॥ करश्चे ॥
 सोमवृक्षवल्कोवल्कलमस्य ॥
 सोमवल्कलः । पुं० कदरे । श्वेत
 खदिरे ॥ सोमवृक्षवल्कलमस्य ॥
 सोमवल्ली । स्त्री० ब्राह्म्यासोपधी ॥
 सोमवल्ली । सोमलतायाम् ॥
 सोमवल्किका । स्त्री० सोमराजिनि ॥
 सोमवल्ली । स्त्री० स्वार्थिकान् ॥
 सोमवल्ली । स्त्री० यत्नादन्याम् । कि
 न्नदहायाम् । गुह्य्याम् ॥ सोम
 वल्ली ॥ वागुण्याम् । सोमलता
 याम् ॥ सोमवल्लीविदोषघ्नीकटु
 स्निग्धः सारसायनी ॥ पातालगरुड्या
 म् । ब्राह्म्याम् ॥ सुदुर्गन्धा
 याम् ॥

सोमसिद्धान्तौ

सोमवारः । पुं० सोमस्थभोम्यदिने ॥
 सोमविक्रयी । पुं० सोमलतारसवि
 क्रयकर्त्तारि ॥
 सोमवृक्षः । पुं० कटुफलवृक्षे ॥ श्वे
 तखदिरे ॥
 सोमवल्कला । स्त्री० शशाण्डल्याम्
 ॥ चन्द्रखण्डविशिष्टावाम् ॥
 सोमसञ्ज्ञम् । न० कर्पूरे ॥
 सोमसदः । भूमि० पितृगणान्तरे ॥
 बिराट्सुताः सोमसदः साध्या
 नापितरः स्मृताः ॥
 सोमसवनः । पुं० ब्रह्मलीकस्याश्च
 त्यवृक्षे ॥ सोमोऽमृतं सवतीति ।
 युष् ॥
 सोमसारः । पुं० खदिरे ॥
 सोमसिद्धान्तः । पुं० बौद्धविश्वे ॥
 सोमसिद्धान्तौ । पुं० सोमसिद्धा
 न्तवैत्तरि । कापालिके ॥ तत्रैक
 पादिकं वथा । नरास्थिमाणाकृत
 चारुभूषणः स्नानवासीन्द्रपा
 लभोजनः । पश्यामिथो गच्छन्तु
 दूधदधनीजगन्मियोभिन्नमभिन्न-
 मोक्षरात् ॥ अपिच । मसिष्कात्ता
 वसाऽभिघारितमहामांसाहृतीषु
 ज्ञतां । ब्रह्मवृक्षपालनिमित्तमु
 रापानेननः पारवाः सद्यः क
 तकठोरकण्ठविगलत्कीलावधारे
 चणैरर्ध्यान्ः पुरुषोपहारवनिभि
 र्देवीमहाभैरवइति ॥

सौरहा

सोमसिन्धुः । पुं० राहुमूर्धभिदि ।
विष्णी ॥

सोमसुता । स्त्री० नर्मदायाम् ॥

सोमसूत्रम् । न० देवालयज्जलनिर्ग
मस्थानि ॥ यथा । शिवप्रदक्षिणे म
न्त्रीषर्द्धवन्द्यक्रमेण तु । सव्यासव्य
क्रमेणैव सोमसूत्रं नलङ्घयेत् ॥

सोमाख्यम् । न० रक्तोत्पले ॥

सोमालः । वि० कोमले ॥

सोमाश्रमः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

सोमेश्वरः । पुं० काश्यांसोमकर्तृक
प्रतिष्ठितेशिवे ॥

सोमोद्गवा । स्त्री० शिवोदगाम् । नर्म
दायाम् ॥ सोमात्सोमवंशजारा०
पुरुषसउद्भवतिसोमवतारित्वात्
॥ यद्वा । सोमोऽमृतमुद्भवत्यस्याः
स्वर्गप्रदत्वात् । अप् ॥ सोमाद्गुद्रा
दुद्भवतिवा । पचाद्यच् ॥ सोमोद्भि
विशेषः उद्गवायस्यावा ॥

सोम्यः । पुं० उपहोपभेदे ॥ वि०
प्रियदर्शने ॥ सोमद्रव । शाखादि
भ्योयः ॥

सौरहा । स्त्री० मावावृत्तान्तरे । न
त्सौरहावृत्तममलसुरगपतिरिति व
दति । यद्वा हाधिपरीतमिहजनह
दिसुदमुपनयति ॥ यथा । अभिन
वज्जनिधिनीलममलकमलदलक्षी
चमम् । सखिपश्यामिकदापिमह
मयनं भवमोपनम् ॥

सौख्यम्

सौख्यलुठः । पुं० सौख्यलुठने ॥

सौख्यलुठनम् । न० सोषपर्वदुहती
। स्तुतिपूर्वकीदुर्वादे । स्वमुखवत्त्वा
दिवोषकवाक्ये ॥ लुठति । लुठि
षालस्ये प्रतिघाते च । लुठ् । लु
लुठनेन सहितम् ॥

सौख्यलुठ्योक्तिः । स्त्री० सख्यलुठ्योक्ती ।
सौकर्यम् । न० चनायासि । सुकर
सक्रियायाम् ॥

सौकुमार्यम् । न० माद्वि ॥

सौक्ष्म्यम् । न० सूक्ष्मतायाम् ॥

सूक्ष्मस्यभावः । व्यञ्ज् । असत्तल
भावे । गुणविशेषे ॥ अक्तः सख
त्यरूपत्वं यस्यानां सौक्ष्म्यमुच्यते ॥

सौखराचिकः । वि० सुखराचिप्रश्न
कर्त्तरि ॥ सुखराचिपृच्छति । पृ
च्छती सुस्नातादिभ्यद्वतिठक् ॥

सौखयायनिकः । वि० सुखययनप्र
श्नकर्त्तरि ॥ सुखययनपृच्छति ।
पृच्छती सुस्नातादिभ्यद्वतिठक् । अ
नुगतकादिः ॥

सौखसुप्तिकः । वि० वेतालिके । वे
तालिकाशेषकराचिकाः सौख्य
सुप्तिकाः इ० हि० चन्द्रः ॥

सौखिकः । वि० सुखादिभिः । सौ
खोनद्वतिभाषाप्रसिद्धे । इ० म०
मा० राजधर्मः ॥

सौख्यम् । न० सुखे । सुखमेव । स्वा
र्थे व्यञ्ज् । अक्रिष्टिदपिकुर्वाचः

सौचिक :

सौख्येदं : खान्यपोहति ॥
 सौगन्धिमम् । न० तीर्थविशेषः ।
 सौगतः । पुं० नीदुषविशेषः । शून्य
 वादिनि । माध्यमिकी । सुगतीषु
 दूधोर्मन्तिमंजनोद्योगः । भक्तिरि
 च्छब्दः ॥
 सौगन्धम् । न० कस्तूरी । सौगन्धि
 की ।
 सौगन्धिकः । पुं० गन्धवासान् । ग
 न्धकी । सुगन्धव्यवहारिणि । गन्ध
 वणिचि । गन्धीतिभाषाप्रसिद्धे ।
 नपुंसकविशेषः । नसायेनी । यः
 पूतिथीनीजायेतसहि सौगन्धिकी
 भवेत् ॥ न० कङ्कारे । प्रवेतीत्यले
 । सौधीदृ० भा० प्र० ॥ पद्मारागम
 यी ॥ कस्तूरी ॥ नीलोत्पले । इति
 राजनिर्घण्टः । सुगन्धेव । स्वा
 र्थे० विनयादिभ्यष्टक् ॥ श्रीभनी
 गन्धोद्य० श्रीभनीगन्धोद्य० । सुग
 न्धः प्रयोजनमद्य । प्रयोजनमिति
 ठग्व् ॥
 सौगन्धिका । स्त्री० पद्मभेदे ॥ इ० म०
 भा० वनपर्व ॥
 सौचक्यम् । न० सूचकस्यकर्मभाष
 योः पुरोहितपुदित्वाद्यक् ॥
 सौचिः । पुं० सौचिकी ।
 सौचिकः । पुं० सूचिजीविनितुम
 वाये ॥ कर्णसङ्करप्रभेदोद्यम् । क
 र्त्तव्यवकन्यायांशीण्डकादेवसौ

सौदामनी

चिकइतिपराशरपद्धतिवचनात् ।
 सूचीशिल्पमस्य । शिल्पमिति
 ठक् ॥
 सौचिक्यम् । न० सौचिकस्यकर्मभा
 वयोः ॥ पत्न्यन्तपुरोहितादिभ्यो
 यक् ॥
 सौजन्यम् । न० सौहार्दे । सुजनलो
 याम् । यथा । सौजन्यं० दरबं
 जन्म० विभवा० दौर्घायु० रारा
 ग्यतादिज्ञत्वंधिनवित्व० मिन्द्रि
 वशः ० सत्पाचदभिरुचिः । स
 म्मन्त्री० समुतः ० प्रियाप्रियतमा
 ० भक्तिघनारायणे० सत्पुण्येन
 विनाभयोदशगुणाः संसारिणाम्
 दुर्लभाः ॥
 सौख्यम् । न० सारथ्ये ॥ सूतस्यक
 र्मभाषाया । व्यञ्ज् ॥
 सौचः । पुं० ब्राह्मणे । नियतप्रयो
 गाभावेधातुविशेषः ॥ त्रि० सूचस
 ख्वन्विनि ॥
 सौवासणी । स्त्री० सुरोद्यप्रधानेव
 दिकीयागविशेषः । सौदामण्यां सुरा
 याहान्गृह्णीयादिति श्रुतिविहि
 तिः । सौदामण्याकुलाचारिब्राह्मणः
 प्रपिवेत्सुराम् । अत्यवकाशतः
 पीत्वापतितस्तुष्टिः भवेत् ॥
 सौदामनी । स्त्री० तद्धिति । विद्युति
 सुदामणेरावतगजः । इन्द्राक्षए
 कदिक् । तेनैकदिगित्यर्थः । अ

सौध :

द्वितिप्रकृतिभावाट्टिलोपाक्षीपीन
भवतः । यदा । सुदामावर्ततः
सुदामावर्तित्वाएकदिक् । पूर्व
वदन् प्रकृतिभावी । स्फटिकादिम
यवर्ततप्राप्तमभवाट्टिलियुदतिस्तु
टाभवतोत्थयात् । सुदामामाला
। तत्रभववाधा । सौदामनी । माक्षा
कारेण्यः । तडिद्विशेषे ॥ अप्प
रः प्रमेदे । देवविशेषे । इत्यत्र
यः ॥

सौदायिकम् । न० स्त्रीधनविशेषे ॥
अपाङ्ककाव्यायनः । ऊटयाकन्य
यावापिपण्डुः पितृगृहेयवा । भ
र्तुः सकाशात्पिपीबालव्यं सौदा
यिकं स्मृतम् । सौदायिकं धनं प्रा
प्यस्त्रीणां स्वातन्त्र्यमिष्यते । यस्मा
त्तदानीन्तनस्यार्थं तदंशं तत्प्रभी
षणम् । सौदायिके सदा स्त्रीणां स्वा
तन्त्र्यां परिकीर्तितम् । विक्रये चैव
दाने च यथेष्टं स्थावरं च पीति । सु
दायिभ्यः पितृमातृभर्तृकुलसम्ब
न्धिभ्यो लब्धं सौदायिकम् । अनृणं
कम् । अनैष्ठुर्यम् । इति दायत
त्वं ॥

सौदासः । पुं० इत्याकुर्वन् शीयन्नयो
ध्याधिपतौ । कल्मषपादे । मि
त्रसहे ॥

सौधः । पुं० न० राजसदने । सुधा
लेपेऽस्मात् । ज्योत्स्नादित्वाद

सौपर्ण्यौ

ण् । सुधयाऽवलितं वा । रीत्ये
॥ चि० सुधासम्बन्धिनि । पुं० दु
ग्धपाषाणे ॥

सौधभूषणम् । न० कटशर्करावाम्
। जूना० इ० भाषाप्र० ।

सौनः । चि० सूनायां भाषे ।

सौनन्दम् । न० बलभद्रसुसजे ॥

सौनन्दो । पुं० बलदेवे ॥ सौनन्दम
स्थासि । इति नः ॥

सौनिकः । पुं० षडस्थानाधिकारि
णि । वैतसिके । मांसिके । शा
कुनिके ॥ सूनयाचरति । ठक् ।

सौनिको । स्त्री० दीक्षणीयेष्याम् ॥

सौन्दर्यम् । न० सुन्दरतायाम् ॥ त
ल्लस्यं यथा । अङ्गप्रबलकानां यः

सन्निवेशीयधीचितम् । सुस्निग्धसम्ब

न्धं यत्तत्सौन्दर्यं सुदृढतन्निष्ठं

ज्ज्वलनोत्पत्तिः ॥ सुन्दरस्य भावः

। प्यञ् ॥

सौपर्णम् । न० मरुति । शुक्ल्य
म् ॥ गारुतमतास्त्रे ॥ चि० सुप
र्णसम्बन्धिनि ॥

सौपर्णी । स्त्री० पाताळगच्छीकता
याम् ॥

सौपर्ण्यः । पुं० गरुत्मति । गरुडे
॥ सुपर्णावाचपञ्चम् । स्त्रीभ्यो
ठक् ॥

सौपर्ण्यौ । स्त्री० सुपर्ण्याः पुण्याम्

॥ सुपर्ण्याचपञ्चं स्त्री । स्त्रीभ्योठ

सौभाग्यम्

क् । टिट्ठाणजित्तिडीप् ॥
 सौमिकम् । न० रात्रिमारणे । रात्रि
 युगे ॥ महाभारतसप्तविंशति ॥
 त्रि० सुप्तिसम्बन्धिनि ॥
 सौभम् । न० खसञ्चारिपुरे ॥ हरि
 चन्द्रपुरे ॥
 सौभगम् । न० सुभगत्वे ॥
 सौभद्रः । पुं० सुभद्रातनयेऽभिमन्यौ
 ॥ सुभद्रायाश्चपत्यम् । अठ्ठाभ्यो
 नदीमानुषोभ्यद्वत्यम् ॥ सङ्ग्रा
 मविशेषे ॥ सुभद्राप्रयोजनमस्य ।
 सङ्ग्रामेप्रयोजनयोद्धुभ्यद्वत्यम्
 यन्यविशेषे ॥ सुभद्रामधिकृत्यक्र
 तीयन्यः । अधिकृत्यकृत्यन्ये
 द्वत्यम् ॥ त्रि० सुभद्रासम्बन्धि
 नि ॥
 सौभद्रेयः । पुं० अभिमन्यौ ॥ सुभ
 द्रायाश्चपत्यम् । स्त्रीभ्योऽठक् ॥
 विभौतकवृत्ते ॥
 सौभरम् । न० सामविशेषे ॥
 सौभरिः । पुं० पुराणप्रसिद्धेपरम
 हंसे । मुनिविशेषे । *
 सौभागिनेयः । पुं० सुभगासुते ।
 सुभगायाश्चपत्यम् । कल्याण्यादी
 नामिनङित्तिठक् । पुनङादेशस्य
 । हृद्गोत्पुभयपदवृद्धिः ॥
 सौभागिनेयी । स्त्री० सुभगात्मजायाम् ॥
 सौभाग्यम् । न० विष्कंभाद्यन्तर्गत
 योगविशेषे ॥ तज्जातफलंयथा ।

सौभाग्यम्

सौभाग्यजन्मासुभगोऽमनुष्यः श्लाघ्यो
 जनानां धनवान्गुणज्ञः । उदार
 चित्तो बलवान्विवेकी महाभिमानी
 प्रियभाषणश्चेति ॥ सिन्दूरे ॥ टङ्क
 णे ॥ सुभगत्वे । तज्जल्लयंयथा ।
 अल्पनिद्रोऽल्पभुक्वाग्मीमितभाष्य
 नसूयक इति । सुभगस्य कर्मभावावा
 । प्यञ् । हृद्गोत्पुभयपदवृद्धिः ।
 सौभाग्यकरणम् । न० बाह्यभ्यहेतौ ॥
 यः सार्वजन्यं सुभगत्त्वमिच्छेद्गु
 णान्सर्वस्यैव देतुं परीक्षम् । प्रा
 प्रोतिदोषानसतीत्यनेकान् परस्य
 योदोषकथां करोति ॥
 सौभाग्यचिन्तामणिः । पुं० सारको
 मुयुक्तभौषधविशेषे ॥
 सौभाग्यशृङ्गो । स्त्री० पाकविशेषः । य
 था । नागरस्यपलान्यष्टौघृतं देयञ्च
 तत्समम् । चौरं चिप्रस्यसंयुक्तं ख
 ण्डस्यार्द्धगतं पलम् । पचेन्मृदग्नि
 नासम्यक् यथापाको भवेत्तदा ।
 चूर्णं दद्यात्विजातस्य श्लोऽष्टचप
 लान्मितम् ॥ भक्षयेन्नाशयत्याशुशि
 रःशूतश्चमारुतम् । सूर्यावर्त्तं ह
 नुस्तम्भं मन्यास्तम्भं गलयहम् ॥ व
 लवर्णं करं वृष्यं बलीपालतनाशन
 म् । अ मयातप्रशमनं सौभाग्यकर
 मुत्तममिति पाको बली ॥
 सौभाग्यम् । न० सुभातृणां भावे ॥ यु

सौमेरवः

बादित्वादण् ॥

सौमदत्तिः । पुं० क्षत्रियविशेषः ।
भूरिश्रवसि ॥ सौमदत्तस्याऽपत्यम्
। अतइज् ॥

सौमनसा । स्त्री० जातिपत्न्याम् ॥

सौमनसायनी । स्त्री० जातिपत्न्याम्
। मालतीपत्रिकायाम् । जावित्री
० इ० भा० प्र० ॥

सौमनस्यम् । न० शोभनमयोभवे ॥

कुमुदसमूहे ॥ आर्द्धपिण्डदाना
नन्तरं ब्राह्मणहस्ते पुष्पदानसम्बन्धे

सौमनस्यवान् । वि० प्रीतिमति ॥

सौमनस्यायनी । स्त्री० मालतीकलि
कायाम् । यथा । मालतीपुष्पक
लिकांसौमनस्यायनीविदुरितिविका
रुडग्रीष्म ॥

सौमिकः । न० सौमरससाध्येऽग्नि
होमार्थः

सौमिको । न० । इ०
हे० लङ्

सौमित्रः । पुं०

सौमित्रः । पुं० रामासुते
॥ सुमित्रायाश्चपत्यम् । बाह्य
त्वादइज् ॥

सौमी । स्त्री० ऋग्विशेषः ॥ रं प्रो
देयताऽस्याः । सोमाद्यण् । हो
प । यज्ञोपः ॥

सौमेधिकः । पुं० सिद्धे ॥

सौमेरवः । वि० सुमेरुसम्बन्धिनि ॥

सौम्यत्वम्

सौमेरुकम् । न० सुपर्णे ॥

सौम्यः । पुं० सोमात्मजी । बुधे ॥

वत्सरविशेषः ॥ तत्फलं यथा । सु
भिक्षं क्षेममारोग्यं सुखञ्च निरुपद्रव
म् । सौम्यदृष्टिर्भवेद्राजासौम्ये

सौम्यप्रकीर्तितमिति ॥ ४३ ॥

भास्करे ॥ इति धरणीविशेषः । उ

दुस्वरुद्धे ॥ भूखण्डविशेषः ॥

क्षुब्धव्रतविशेषः ॥ न० सुगशिरो

मक्षरे ॥ तीर्थविशेषः ॥ करमध्ये

सौम्यतीर्थम् ॥ वि० अनुग्रे ॥

साधो ॥ मनेच्छे ॥ सोमदेवते

॥ सोमद्रव्यसौम्यः । शाखादिभ्यो

य । ततः प्रज्ञायण् ॥ सोमो

देतास्यवा । सोमाड्यण् ॥ य

था । सोमद्रव्यसौम्यः । ततश्चतुर्व

णादित्वात्प्यञ् ॥

सौम्यकृच्छ्रः । पुं० व्रतविशेषः ॥ य

था । पिण्याकाशामतक्राम्युस

क्तृणां प्रतिभासरम् । एकीकमुप

वासयकृच्छ्रः सौम्योद्यमच्यते ॥

सौमी । स्त्री० शतपत्न्याम् ॥

सौम्यः । पुं० शुभग्रहे ॥ यथा

सौम्यः । सौराराः पापाः

सौम्यास्तथापरे । पापयुक्तेषु धः

पापिराहुर्केतुषु पापदौ ॥

सौम्यता । स्त्री० प्रियदर्शनताया

म् ॥

सौम्यत्वम् । न० सौमनस्ये ॥ रु

सौरज :

वर्लाकहितैषित्वे ॥ प्रतिषिद्धा
चित्तने ॥

सौम्यधातु : । पुं० कफे । श्लेष्मणि ॥

सौम्यशुपु : । न० अनुग्रहशरीरे ॥

सौम्या । स्त्री० अनुयायाम् । मनो

ज्ञायाम् । दुर्गायाम् । गौर्याम्

॥ शालपण्याम् ॥ महाज्योतिष्म

त्याम् ॥ गुञ्जायाम् ॥ उत्तरदि

शि ॥ ब्राह्म्याम् । मल्लिकायाम्

॥ रुद्रजटायाम् ॥ शय्याम् । म

हेन्द्रशरण्याम् ॥ महिषबल्ल्या

म् ।

शौभ्या : । स्त्री० बहुत्वे । मृगशिरः

शिरः । स्यात्पञ्चतारकासु । इल

त्खलासु ॥

सौम्यायनम् । न० उत्तरायणे ॥

सौरः । पुं० शनैश्चरे । मासविशेषे

। सूर्यकरागिभोगावच्छिन्नेमासे ॥

यथा । आदिचरागिभोगेनसौरा

मासः प्रकीर्तितइति । एकादश

त्यङ्गमादासङ्क्रान्तिः सौराभिधी

यतइतिच ॥ दिनविशेषे ॥ वर्ष

विशेषे ॥ तुल्यरुचौ ॥ जि० सूर्य

सम्बन्धिनि ॥ न० उपपुराण

विशेषे । जि० सूर्योपासके ॥ सूर्य

स्यार्कस्त्रायम् । तस्यैदमित्य

ण ॥

सौरजः । पुं० तुल्यरुचौ ॥ फलवि

शेषे ॥ जि० सौरजाते ॥

सौरमास :

सौरदिनम् । न० सौरदिवसे ॥

सौरनक्तम् । न० व्रतविशेषे । यथा ।

हस्तयुक्ते चार्कदिनेसौरनक्तं समाच

रेत् । स्यात्वात्वर्यसमभ्यर्च्यनौरो

गोवहुजीवति ॥ आत्मनोद्विगुण

प्रायश्चित्तं दामंतिष्ठतेरविः । सौर

नक्तं विजानीयान्नक्तं निशिभोज

नमिति नारसिंहे ६४ अध्यायः ॥

सौरभम् । न० कुङ्कुमे । विले । सु

गन्धितायाम् । विषमवृत्तान्तरे ॥

अथमुद्रतासदृशमेवपदमिदृशतृतीय

मन्यया । जायतेरनभगेयमितं

कथयन्ति सौरभमिदंतदीदृशम् ॥ य

था । परिभूतफुल्लगतपत्रवनविश

तगंधविभ्रमा । कश्चिद्दृशहरतोह

हरेमुपपन्नसौरभकलातशङ्कुता ॥

सौरमेघः । पुं० वृषे ॥ सुरभ्या अपत्य

म् । स्त्रीभ्योऽठक् ।

सौरमेघी । स्त्री० साहेय्याम् । गवि ।

उत्तायाम् ॥ सुरभ्योः स्तूपत्य-

म् । ठक् । डोप् ॥

सौरभ्यम् । न० मनोज्ञत्वे । सौग

न्धे । सुगन्धितायाम् ॥ सुगौर

वे । पुं० कुविरे ॥

सौरगामः । पुं० सूर्यकरागिभोगा

वच्छिन्नकाले ॥ यथा । एकराशौर

विर्यावत्कालमासः समस्करः ।

अथपङ्क्तिः सौरमासेदयनपरि

कीर्तितम् ॥

सौराष्ट्रक :

सौरसंवत्सरः । पुं० सूर्यसंज्ञादय
राशिभोगावच्छिन्नकाले ॥ यथा ।
सौरसंवत्सरस्यान्ते मानेन शशिकेन
तु एकादशातिरिच्यते दिनानि
भृगुनन्दन ॥

सौरसेनः । पुं० देशविशेषः ॥ य-
था । मागधाह्नभागे तु विख्यातप-
श्चिमतः शिवे । सौरसेनाभिधादे-
शः सूर्यवंशप्रकाशकः ॥

सौरसेयः । पुं० कार्तिकेये । स्कंदे
॥ सुरसाया अपत्ये ॥

सौरमैथ्वरः । वि० गेहासम्बन्धिनि ॥
सुरसिन्धोरयम् । अण् । हृङ्ग-
सिन्धुन्ते पूर्णपदस्य चेत्युभयपद-
वृद्धिः ॥

सौराष्ट्रः । पुं० देशविशेषः ॥ कोडक-
णात्पश्चिमं तीर्थसमुद्रप्राक्तगोचर-
म् । हिङ्गुलाजान्कोदे विदेशयो-
जनदेशकः । सौराष्ट्रदेशे देवेशित-
स्यात्पुगुर्जराभिधः ॥ कुन्दुके
॥ न० कांक्षे ॥

सौराष्ट्रकम् । न० पञ्चलेहि ॥

सौराष्ट्रमृत्तिका । स्त्री० काच्याम् ।
तुषर्याम् । फट्करी० इ० भा०
प्र० ॥

सौराष्ट्रा । स्त्री० तुषर्याम् ॥

सौराष्ट्रिकः । पुं० विषप्रभेदे । सौ-
मलखार० सङ्ग्रहा० इ० भा०
प्र० ॥ सौराष्ट्रविषयेयः स्यात्ससौ

सौवर्चलम्

राष्ट्रिक उच्यते ॥ नि० सुराष्ट्रज-
सुराष्ट्रे देशविशेषे भवः । अथः
त्वादित्वाट्ठञ् ॥

सौराष्ट्री । स्त्री० सौराष्ट्रमृत्तिका
याम् ॥ स्फटिकाया गुणाः सर्वे सौ-
राष्ट्रा अपि कीर्तिताः । सुराष्ट्रे भ-
वा । अण् । डीप् ॥ सौराष्ट्रीकफ-
पिशङ्गी विसर्पव्रणनाशिनी ॥

सौरिः । पुं० शनैश्चरे । शनिराहे ॥
सूरस्यार्कं क्षापय्यम् । अत इज् ।
श्रौकणो ॥ सूर्यादावेदन्यवानपौ-
तिमधुमाधवी । सचवसुदेवस्य पि-
ता । तद्वंशस्वार० श्रीरिः कृष्णः ।
वृष्णि त्वे पिता ह्यदेराकृतिगणस्वा-
दिज् असनवृत्ते ॥ आदित्यभक्ता-
याम् ॥

सौरिकः । पुं० स्वर्गे । न० सुरा-
निर्मितधने ॥

सौरिरवम् । न० नीलमणौ ॥

सौरी । स्त्री० रश्मौ । सूर्यकिरणे
॥ सूर्यसंज्ञम् । अण् । डीप् । स-
ूर्यतिर्गते तियक्षोपः ॥

सौव । वि० स्वकीये ॥ स्वस्येद-
म् । अण् ॥

सौवर्चलम् । न० सङ्कीर्णकारे ॥

सुवर्चलाया इदम् । तस्येदमित्यण् ॥
सप्तर्ष० इ० प्र० लवर्णः । कृष्णलवणे ।
अर्धे । रुचिके । सुष्ठु वच्यते । व-
चंदीप्तौ । हृषादित्वात्कलच् ॥

सौवीरः

प्रज्ञाद्यण् ॥

सौवर्णः । चि० सुवर्णस्य विकारे ।
कटकादौ ॥ तस्य विकार इत्यर्थे ०

जातरूपेभ्यः परिमाणकृत्यण् ॥

सौवर्णभेदिनी । स्त्री० प्रियंगौ ।

सौवली । स्त्री० गान्धार्याम् । सुवल्
स्यापुल्याम् ॥सौवस्तिकः । पुं० पुरोहिते ॥ चि०
सस्तिकृति ॥सौविदः । पुं० राज्ञस्त्रागारेवहीरक्षा
धिकृते । सौविदस्त्रे । कश्चुकिनि
। स्यापत्ये ॥ बहिः सञ्चरन्तोना
मस्यः पुरस्त्रीणां प्रोक्षकपुरुषान्तर
वारणाय राज्ञस्त्रागारेयेवैवधराणि
युक्तास्ते बहिर्मल्लकाः सौविदस्त्रादि
शब्दवाच्याः । सुष्ठु, विति । विदज्ञाने
। इगुपधेतिकः । सुविदएषः प्रज्ञा
दित्वात्सुर्थेऽण् ॥ यडा । सुविदस्य
तुराः स्त्रियस्तासामयंरक्षकः । तस्ये
दमित्यण् ॥सौविदस्त्रः । पुं० सौविदे ॥ सुष्ठु, दिन्त
विद्वांसमपि० लान्तिषशब्तिनं
कुर्वन्ति सुविदस्त्राः । तासामयंर
क्षकः । तस्येदमित्यण् ॥सौवीरः । पुं० नीहदन्तरे । कुमालके
॥ शूरसिमात्पूर्वभागेगंडक्याः पश्चि
मेशिवे । सौवीरदेशोदेवेशिसर्वदेशा
धमाधमः ॥ न० काश्चिके ॥ यथा ।
सौवीरन्तुयवैरामैः पक्षैर्वा निस्तुपैः

सौहादः

कृतम् । गोधूमेरपिसौवीरमाचार्याः
केचिद्विचरे । सौवीरन्तुयवैरामैः
कफघ्नमेदिदोपनम् । उदावताक्रम
दांस्यगुलानहेयुगस्यते ॥ स्त्रीतोऽञ्ज
ने । सौवीराञ्जने ॥ बदरीफले । म
हददरे ॥ यथाहुः । पच्यमानं सुमधुरं
सौवीरं बदरं महत् । सौवीरं बदरं शी
तमेदनं गुरुशुक्लम् । वृंष्टं पित्त
दाहसञ्चयटणानिवारणमिति ॥
सुवीरदेशिभवम् । तत्रभववृत्त्यण् ॥
सौवीरकम् । न० सुवीरान्ते । काश्चि
के ॥ पुं० बदरवृक्षे ॥सौवीरसारम् । न० स्त्रीतोऽञ्जने ॥
सौवीराञ्जनम् । न० स्त्रीतोऽञ्जने । सु
रमाङ्ग० भा० प्र० । सौवीरद्वैतद
ञ्जनस्य ॥ यथा । सौवीराञ्जनमिदं
सम्बध्नुषीस्ते विन्यस्तं कनकशला
कयाचयत् । तन्नूनं मलिनमपि त्व
दक्षिसङ्गाङ्गोन्द्राव्यभिलषणीयता
मियायेति शाङ्करीमानसीपूजा ॥सौशब्दः । पुं० गुणविशेषे ॥ तल्लज्ज
णं यथाः सुपांतिङां परावृत्तिः सौ
शब्दमिति ॥सौष्ठवम् । न० सुष्ठु, तायां ॥ सुष्ठु
भावः । उद्गाथादिस्वादण् ॥सौज्ञातिकः । चि० सुज्ञातप्रत्युक्त
त्तरि ॥ सुज्ञातं पृच्छति । पृच्छ
तौ सुज्ञातादिभ्य इति ठक् ॥

सौहादः । पुं० मित्रतन्त्रे ॥ सुष्ठु

स्कन्द :

दोपत्य'तस्मापत्यमित्यण् । इदम्
 गतिन्ध्व'तेपू'र्वापदस्यचित्युभयपद
 योरादिद्विभिः ॥ न० सौजन्ये ।
 शोभनहृदयत्वे ॥ सख्ये । मैत्र्या
 म् ॥ सुहृदयस्यभावः कर्मभा ।
 मित्रसुहृदादेशः ॥
 सौहाय्यम् । न० सौहाय्ये । सख्ये ॥
 सुहृदयस्यभावः । प्यञ् । बाशि
 कप्यञ् । रोगेऽप्यिति हृदादेशः ॥
 सौहृद्यम् । न० हृत्प्री । सुहितस्यभा
 वः । कर्मभा । पुरोहितादिच्वा
 द्यक् ॥ पर्याप्ते ॥
 सौहृदम् । न० सौहाय्ये । सख्ये ॥
 सुहृदः कर्मभावोवा । युवादि
 च्वाद्यण् ॥ प्रेमणि ॥
 सौहृदय्यम् । न० सौहाय्ये ॥ सुहृदय
 स्यभावः । प्यञ् । बाशि । कप्यञ् ।
 रोगेऽप्यिति पक्षे हृदादेशाभावः ॥
 स्कन्दः । पुं० कर्त्तिकेये । महासेने
 । पार्वतीनन्दने ॥ सेनापतीनांम
 ध्ये देवसेनापतिः कर्त्तिकेयोभगव
 द्भिभूतिः ॥ स्कन्दतिगच्छति । शि
 प्रयतिषादैत्यान् । स्कन्दिगतिशि
 षण्योः । पचाद्यञ् । तथाचवा
 युपुराणम् । स्कन्दितादानवगणा
 स्तेनस्कन्दः प्रतापयानिति ॥ दे
 व्याहारपालविशेषे ॥ नृपती ॥ पु
 राणविशेषे ॥ शरीरे ॥ पारदे ॥
 बालगृहविशेषे ।

स्कन्धः

स्कन्दनम् । न० रेचने ॥ क्रमणे ॥
 गमने । शिषणे ॥
 स्कन्दपुराणम् । न० स्कांदिमहापुरा
 णविशेषे ॥ तच्छोकसंख्योक्ताश्रीदे
 वीभागवतसंघया । एकाशीतिसह
 स्राणिस्कन्दाख्यं परमाद्भुतमिति ॥
 स्कन्दाशकः । पुं० पारदे ॥
 स्कन्धः । पुं० देहावयवविशेषे । भु
 जशिरसि । अंसे ॥ अक्षलक्षणं य
 था । कदलीस्तम्भसङ्काशापञ्चस्क
 न्धावयवैरनराः । राजानस्तैर्विज्ञे
 यामहाकीशमहाबलाः ॥ निर्भा
 सरामवहुजानिर्जनस्यप्रकीर्तिताः
 इतिसमुद्रः । स्कन्द्यते । स्कन्दि
 र् । कर्मणि घञ् । स्कन्देऽस्य स्वा
 कृत्ति । बाहुलकादनमुन्यपिधः
 पृषादरादिर्वा ॥ नृपती ॥ सम्परा
 ये ॥ व्यूहे । समूहे ॥ काये ॥ प्र
 काण्डे ॥ यथा । अस्त्रीप्रकाण्डः
 स्कन्धः स्यान्मूलाच्छाखावधिस्र
 रारिति । भाषादौ ॥ स्कन्धोभेदे
 ॥ विज्ञानादिपञ्चसु ॥ तेषु वि
 ज्ञानवेदनारूपसंज्ञासंस्कारसंज्ञ
 काः पञ्चैनाशिकानां नये प्रसि
 द्धाः ॥ ग्रन्थपरिच्छेदे ॥ पथि ॥
 कंशिरोदधाति । ऊधाञ् । अ
 तोनुपेतिकः । पारस्करादित्त्व
 त्सुट् ॥ वास्कन्द्यते । आरुह्यते ।
 स्कन्दिर् । कर्मणि घञ् ॥ पृषा

स्कंधशाखा

दरादिः ॥

स्कन्धकम् । न० । मोतावृत्तान्तरे ॥

स्कन्धकमितितत्कथितं यच्चतु-
ष्कलगणाष्टकेनादर्धस्यात् । तत्तुल्यमयिमदलं भवति चतुः ष-
ष्टिमात्रिकशरीरमिदम् । यथा । अ-
यमेतिषिमलविद्युत्करालकरवाल
ललितलजलधरकालः । उद्यमवध
नगर्जिततर्जितपथिकाङ्गनानिव
हृदयतलः ॥स्कन्धपापः । पुं० । बंगादिनिर्मिते
शिक्याधाने । विहङ्गिकायाम् ॥स्कन्धजः । पुं० । षट् । शङ्खक्यादी ।
पवथानयइच्छायाः स्कन्धजाः स
ङ्खकौमुखाः । इति हेमचन्द्रः ॥

स्कन्धतरुः । पुं० । स्कंधफले ॥

स्कंधदेशः । पुं० । आसने । द्विरदस्कं
धे ॥ स्कन्धएवदेशः ॥ स्कंधमा-
त्रे ॥स्कंधफलः । पुं० । नारिकेली ॥ स्कं-
धफलान्यस्य ॥ उदुम्बरवृक्षे ॥

स्कन्धफला । स्त्री० । खण्ड्य्याम् ॥

स्कन्धवन्धना । स्त्री० । मधुरिकायाम् ॥

स्कंधमल्लकः । पुं० । कङ्कखने ॥

स्कन्धरुहः । पुं० । षट्ठवृक्षे ॥

स्कन्धबाहः । पुं० । शकटादिबाहक
वृषे । शङ्खे । अक्षधूर्तिले ॥

स्कन्धबाहकः । पुं० । वृषे ॥

स्कंधशाखा । स्त्री० । वृक्षसमुख्यशा

खलनम्

खायाम् । शाखायाम् ॥ स्कंधजा
शाखा ॥स्कंधशृङ्गः । पुं० । महिषे । इतिक
स्थित् ॥स्कंधः । न० । वृक्षमूलाच्छाखावधिक
भागे । प्रकाण्डे ॥ अंसे ॥ स्कन्धा-
ते । स्कन्दिर् । स्कन्दे सखाङ्ग
त्यमुन्धस्यान्तादेशः ॥स्कन्धाग्निः । पुं० । षड्भाग्यौ । समि-
ध्नैः कृतयज्ञाग्निभेदे ॥

स्कंधानलः । पुं० । वृहत्काष्ठग्नौ ॥

स्कंधावारः । पुं० । कटके । सैन्य
स्थितौ । राजधान्याम् ॥

स्कंधिकः । पुं० । स्कंधशङ्खवृषे ॥

स्कंधी । पुं० । द्रुमे ॥

स्कन्धम् । चि० । हस्तादितः पतिते
अस्य पर्यायायथा । सस्तध्वस्तं भ-
ष्टं । स्कन्धं पन्नं च्युतं गलितमिति
॥ स्कन्धतेस्म । स्कन्दिर् । कर्म
णिक्तः गत्यार्थाकर्मकेतिकर्त्तरि
क्तो वा ॥ कठिनोभूते ॥

स्कोटिका । स्त्री० । हापुत्रिकाखगे ॥

स्कोनगरम् । न० । बाहोकर्यामवि-
शेषे ॥खदनम् । न० । बिद्रावणे । खद-
नम् । ल्युट् ॥

खलत् । चि० । चलति ॥

खलनम् । न० । रिङ्गणे । बालाभ्यां
हस्तपादाभ्यांचलने ॥ निनिमि

स्तनंधयः

तं हस्तादितः पतने ॥ पिच्छिला
द्वीपतने ॥ धर्मादिफलने ॥ सवल
सञ्चलने ॥ भावेच्छुट् ॥
स्खलितम् । न० कूटयुगादिनायुहम
र्यादायलने । छले । छलिते ॥
भवे ॥ सवलनम् । सवल० । त्तः ॥
स्खालित्यम् । न० व्यभिचारे ॥
स्तनः । पुं० वक्षसउपाङ्गे । कुचे
। पथाधरे । बक्षोजि ॥ स्तनौपुंस
स्तनानार्याः विशेषउभयोरयम् ।
योवनागमनमार्याः पीवरीभवतः
स्तनी ॥ गभं वस्थाः प्रसूतायाः
स्तनौचक्षीरपरितौ ॥ अरोमशौस्त
नौपीनौघनावविषमौशुभौ ॥ स्त
नमनेहरत्वकारक्षौषधयथा । कुष्ठ
नागपलाशपूर्णवमौतसमन्वितम्
तल्लोपोयुवतीनाञ्चकुर्यान्मनोहरं-
स्तनम् ॥ स्तनयतिकथयतियोगिनो
दयम् । स्तन्यतेश्वयतेवाक्कामु-
क्तेः । स्तनशब्दे । अच्० पुंसी
तिघोषा ॥

स्तनम् । वि० शब्दायमाने ॥ स्तन०
। कटः शलादेयः ॥

स्तननम् । न० धूमिमात्रे ॥ मेघश
ब्दे ॥ कुन्यति ॥

स्तनंधयः । न० अतिशालके । उत्ता
नशये ॥ स्तनंधयति । घट्पानि ।
नासिकास्तनयोर्धाधिठोरितिखश
। अरुविषदितिमुम् ।

स्तनालिङ्गनम्

स्तनंधयी । स्त्री० स्तनपायाम् । अ
तिवालिकायाम् । उत्तानशयाया
म् । घट्टित्त्वान्डोप् ॥

स्तनयः । पुं० आतिशयो । अभंके
॥ स्तनौपिबति । पा० आतीनुपे
तिक् ॥

स्तनया । स्त्री० डिम्भायाम् । स्तनं
धय्याम् ॥ टाप् ॥

स्तनभरः । पुं० स्तनाभोगे ॥

स्तनभवः । पुं० रतिबंधविशेषे ॥
यथा । खजङ्गादयमभ्येतुक्त्वायो
पितृपदद्वयम् । स्तनौधृत्वारमेत्
कामीबंधः स्तनभवः स्मृतः ॥

स्तनमुखम् । न० चक्षुके ॥

स्तनयितुः । पुं० वारिधरे । मेघे ।
मुस्तके ॥ स्तनिते । मृतौ । रोगे
॥ अशनौ ॥ विद्युति ॥ स्तनय
ति । स्तनगदीदिशब्दे । चुरादा
वदन्तः । स्तनिहृषयुषिगदिभ्यो
थेरित्त्वच् । अयामन्तेतिथेरया
देशः ॥

स्तनहन्तम् ।) न०
स्तनाशिखा ।) स्त्री० स्तनमुखे ॥
स्तनायम् ।) न०

स्तनान्तरम् । न० हृदये ॥

स्तनाभोगः । पुं० कुचभरे । स्तन
भरे ॥ कुचपरिपूर्णतायाम् ॥

स्तनालिङ्गनम् । न० कण्ठसूत्रे ॥
तल्लक्षयथा । उरसिदयितमुच्चै

स्तम्बहा

रादिशक्तिपराङ्गीस्तनयुगमुपधत्ते य
स्तनाभिङ्गनस्तदति ॥
स्तनितम् । न० गजिते । मीघनिर्घी
षि ॥ स्तनगदौदेशशब्दे । भावेक्तः
॥ चि० शब्दिते ॥
स्तनितफलः । पुं० विकण्टकवृक्षे ॥
स्तन्यम् । न० दुग्धे ॥ स्तनेभ्यम् ।
शरीरादुपयवाद्यत् ।
स्तब्धः । चि० साभिमाने ॥ अविनी
ते । अप्रणतस्त्रभावे । अन्त्ये । गु
रुदेवतादिष्वप्यनस्ये ॥ स्तम्भिते ।
जडौकृते ॥ स्तम्भ० । क्तः ॥
स्तब्धरोमा । पुं० वरहे । सूकरे ।
घोषिनि ॥ स्तब्धानि० अनस्त्राणि
रोमाण्यस्य ॥
स्तम्बः । पुं० गुल्मे । स्कन्धरहिते०
अणकाण्डद्रुमे ॥ तृण्यवादिगुच्छे
॥ व्रीह्यादीनाम्प्रकाण्डे ॥ आला
नि ॥ तिष्ठति० अथवा । छा० ।
स्यस्तोस्वत्रवकाविस्वस्वच्० तिष्ठ
ते । स्तादेशश्च ॥ तृणादौ ॥
स्तम्बकः । पुं० स्तम्बे ॥ स्वार्थे० या
वादिभ्यः कन् ॥
स्तम्बकरिः । पुं० धान्ये ॥ स्तम्बङ्
करोति । स्तम्बशक्तोत्तारिन् । व्री
हिषत्सयोरितिषक्तव्यम् ॥ चि० वृ
हत्स्तम्बे ॥
स्तम्बकारः । पुं० गुच्छकारके ॥
स्तम्बहा । पुं० स्तम्बघ्ने ॥

स्तम्भकारः

स्तम्बघनः । पुं० स्तम्बघ्ने । तृणादि
गुच्छोन्मूलनसाधने ॥ स्तम्बघ्नस्तुक्त
स्वघनः स्तम्बोयेननिहत्यते० वृक्ष
मरः । स्तम्बसृणवीरुश्च । सहन्य
तेयेन । स्तम्बेकचित्यपपक्षे हनोघ
भादेशः ॥ नीवारादियहणार्थं क्त
तवंशपात्रे ॥
स्तम्बघ्नः । पुं० तृणाद्युन्मूलकस्वनि
चादौ । स्तम्बघने ॥ स्तम्बोहन्यते०
येन । स्तम्बेकचेतिकः ॥ नीवारा
दियहणार्थं क्ततवंशपात्रे ॥
स्तम्बपूः । स्त्री० पुरीभेदे । तामलि
प्ते । विष्णुगृहे । तमोलुक्० इ०
भा० प्र० देशे ॥
स्तम्बहननम् । } न० स्तम्बघ्नी ॥
स्तम्बहननी । } स्त्री० स्तम्बघ्नी ॥
स्तम्बेरमः । पुं० दन्तिनि । दन्ताव
लि । इमे । स्तम्बेरमते । रमु० । स्त
म्बक्षणंथारमिजपोरित्यच् । हस्ति
सूचकयोरितिषक्तव्यम् । अन्यत्र
स्तम्बेरमता । तत्पुरुषिकतोति०
हलदन्तादितिडाङेरलुक् ॥
स्तम्भः । पुं० स्थूणायाम् । यम्भ०
भा० ॥ जडत्वे । अज्जडाड्ये ॥ स्त
भूति । स्तम्भुरोधने । पचाद्यच्
भावेघञ्श्च ॥ गतिनिरोधि । नि
प्प्रतिषेधायाम् ॥ गवे ॥
स्तम्भकारः । पुं० वेष्टने । चि० स्थूणा
कारके ॥ जाड्यकारके ॥

सप्तमः

सप्तमः । पुं० कामवाणविशिष्टः । य
था । उन्मादनः शिष्यस्यपनः
सप्तमः । सप्तमः । सप्तमः । सप्तमः ।
विद्याताः कामवाणः । न०
मलशुक्रादिरीधने । अभिचारक
म्भविशिष्टः । प्रवृत्तिरीधः । यथा ।
प्रवृत्तिरीधः सर्वेषां सप्तमः समुदा
हतमिति ॥

सप्तमः । वि० छन्दरहितः । अष्टो
भूते । सप्तमः । सप्तमः । सप्तमः ।
॥ अष्टोभूते ॥

सप्तमः । पुं० । तस्ये । शय्यायाम् ॥
सप्तमः । सप्तमः । सप्तमः ।
भूधस्यशुभ्यश्चमनिच ॥

सप्तमः । स्त्री० धूमः । सप्तमः । सप्तमः
आख्यादने । अविस्तृतमिदम् ॥
सप्तमः । पुं० । सप्तमः । नुतौ । सप्तमः
॥ सप्तमः । सप्तमः । सप्तमः ।
सप्तमः । सप्तमः ॥

सप्तमः । पुं० । गुण्यः । पुण्यकलि
कादिशब्दे । पुण्यादिसङ्कल्पे ॥
सप्तमः । यन्त्रपरिच्छेदे । समुद्र
॥ सप्तमः । पुण्यः । सप्तमः ।
पुण्यः । यथा । तिष्ठति । सप्तमः
सप्तमः । सप्तमः । सप्तमः ।
सप्तमः ॥

सप्तमः । पुं० । सप्तमः ॥

सप्तमः । पुं० । तेनः फले । वि

अथवा । पुं० । प्र० । सप्तमः ॥

सप्तमः

सप्तमः । पुं० । सप्तमः । सप्तमः
द्वितीयः ॥

सप्तमः । वि० । विष्णोः । सर्वेः सप्त
यतिः । सप्तमः । सप्तमः ।
सप्तमः । सप्तमः । सप्तमः ।

सप्तमः । पुं० । सप्तमः । प्रस्तावि ॥
सप्तमः । वि० । सप्तमः । सप्तमः ।
सप्तमः । सप्तमः । सप्तमः ।

सप्तमः । पुं० । समुद्रः । सप्तमः ।
सप्तमः । सप्तमः । सप्तमः ।
सप्तमः । सप्तमः । सप्तमः ।

सप्तमः । वि० । सप्तमः । निष्प
सप्तमः । सप्तमः । सप्तमः ।
सप्तमः । सप्तमः । सप्तमः ।
सप्तमः । सप्तमः । सप्तमः ।
सप्तमः । सप्तमः । सप्तमः ।
सप्तमः । सप्तमः । सप्तमः ।

सप्तमः । पुं० । समुद्रः । सप्तमः ।
सप्तमः । सप्तमः । सप्तमः ।
सप्तमः । सप्तमः । सप्तमः ।
सप्तमः । सप्तमः । सप्तमः ।

सप्तमः । पुं० । सप्तमः । सप्तमः ।
सप्तमः । सप्तमः । सप्तमः ।
सप्तमः । सप्तमः । सप्तमः ।

सप्तमः । वि० । सप्तमः । सप्तमः ।

स्तुतः

पचायिते । पचिंते । पचिष्टुते ।
 कूयते । कूयन्ते । कूयन्ते ।
 सुखः । सुखी । सुखी गुणानां कथने ।
 सुखोत्सर्गप्रतिपादिकायां वाचि ।
 साक्षाद्विषयं प्रमं सार्थं केवाक्ये ।
 सुयतीऽनया । सुयन्ते । स्त्रियां क्तम् ।
 । आदरेण यथा स्तौति धनं नान्यथे
 प्यथा । तथा चेद्विश्वकर्तारं को न सु
 च्योतयन्मनात् ॥
 स्तुतिपाठकः । पुं० भाट० इ० प्र०
 सहरजाती । बन्दिनि । प्रातर्गये
 । रात्रादेर्याचादीबीर्यादिना स्तुति
 कर्तारि । स्तुतेः पाठकः ॥
 स्तुतियन्त्रः । पुं० भोगावल्याम् ।
 । बन्दिपाठे ॥
 स्तुतिव्रतः । पुं० स्तुतिपाठके ॥
 सुखः । चि० स्तुत्ये । स्तुतनीये ।
 यथा । प्रत्यक्षे गुरवः सुख्याः प
 रोक्षे मिथवात्यथाः । कर्मान्ते दो
 सभूत्याद्यपुत्रानेवमृताः स्त्रियः
 । स्तौतुं योग्यः । सुयन्ते । एति
 सुखास्वदुःखः कथयितुं कथम् ।
 तुक् ॥
 सुख्या । स्त्री० विद्रुमलतिकायाम् ।
 सौराष्ट्रस्तुतिकायाम् । तुवर्याम् ॥
 टाप ॥
 सुमनः । पुं० णि ॥ इ० य० च०
 का ॥
 सुभः । पुं० णि ॥ सुभूति । सुम्

स्तेयम्

भुरोधने । मूलविभुजादित्वात् ।
 पचितुमक्षिपानद्यात् ॥
 सुवेद्यः चि० स्तौत्ये । सुयन्ते ।
 सुयन्ते । सुयन्ते । क्ते व्यञ्जयति ।
 क्तान्दसीयम् ॥
 सुपः । पुं० मृदादिक्टे । राशौ कृत
 मृत्तिकादौ । समुच्छाये । स्त्री
 ति । सुयन्ते । सुवेदीयं चेति
 पः ॥
 सुयन्ते । पुं० चिरे । तम्करे । प्र
 च्छवसुक्ते ॥ प्रच्छवसुकास्त्वे
 तीयेनो नाटविकादयश्चतिमनुः ।
 यएव हि परस्वेदमिति विप्रिये यकोना
 नः परस्वे स्वत्ववितुमन्तरेणैव स्व-
 त्वमारोपयति । सक्तेन मृत्तिकाक्षि
 प्रसिद्धम् ॥ स्तेनयति । स्तेनचौ
 य्ये । पचायत् ॥ परमं यत्रमा
 तिष्ठेत् स्तेनानां नियमिभूयः । स्ते
 नानां नियमादस्य यथारोप्यवर्जते
 ॥ न० स्तेये । चिरस्य कर्मभाव
 याः ॥
 स्तेमः । पुं० चाद्रीभावे । क्तेदमि ।
 समुन्दने । स्तेमनम् । हिमचा
 द्रीभावे । घञ् ॥
 स्तेयम् । न० चिरस्य भावकर्मचोः
 चोप्ये । यथा स्त्रीयमाणे परद्र
 व्यसो मारणे ॥ स्तेयस्य चणु । प्र
 च्छवसुकास्त्वे निशायासयथादि
 वा । यत्परद्रव्यहरणं स्तेयं तत्परि

स्तीता

क्लोत्तितम् । अपिच । अन्यायेनप
 रस्वस्वहरणं स्तीयमुच्यते । इति ॥
 स्तेनस्य भावः कर्म वा । स्तेनादयन्न
 लोपय ॥ महापातकीषु ब्राह्मणसु
 वर्णहरणे ॥ निः क्षेपस्यापहर
 णं नराऽवरजस्तस्य च । भूमिश्चमणी
 नाद्यद्वक्ता स्तेयसमं स्मृतम् ॥
 स्तेयफलः । पुं० कण्ठश्च । तेजः
 फले ॥
 स्तेयो । पुं० चौरः । स्वर्णकारि ॥ स्ते
 यमस्यस्य । अतद्गुनिः ॥
 स्तेनम् । न० स्तेने ॥
 स्तेन्यः । पुं० चौरः ॥ न० स्तेनस्य भा
 वः कर्मणिच । चौर्ये । स्तेनस्य
 भावः कर्म वा । स्तेनादयन्नलोपयत्ये
 च् । स्तेनादितियोगविभागात्पृथग् ॥
 स्तेमिच्छम् । न० लडतायाम् ॥ श
 रीरश्चाद्रक्षमांश्च गुणितत्त्वमिति वै
 द्याः ॥
 स्तोत्रः । पुं० पातके ॥ वि० अल्पे ॥
 स्तुच्यते । ऋचप्रसादे । घञ् । न्यङ्
 क्तादित्वात्कुत्वम् ॥ स्तूयते वा ।
 बाहुजकात्स्तुजः कः ॥
 स्तोत्रकः । पुं० पातके ॥ स्तोत्रकं
 जलमस्य ॥ स्तोत्रकायतिवा । कौ
 शब्दे । पातीनुपेतिकः ॥
 स्तोत्रयः । वि० रुचनीये । स्तुत्ये ॥
 स्तोता । वि० रुद्रकर्त्तरि ॥ स्तोति
 ऋज् । षच् ॥

स्थानम्

स्तोत्रम् । न० स्तुत्रे ॥ स्तूयतेऽनेन
 ऋज् । दास्तीतिकरणे ऋन् । ति
 तुचेति नेट् ॥ प्रगीतमन्त्रसाध्यायां
 स्तुतौ । उद्गात्रादिना गीयमाने क
 ग्भाते । प्रगीतमन्त्रसाध्यगुणिनि
 ऋगुणाभिधानं स्तोत्रमिति याजकानां
 व्यवहारः ॥
 स्तोभः । पुं० न० अर्थशून्ये वर्णे ॥
 स्तोभः स्यात्सामविच्छेदे हिलने स
 मनेऽपि चेति हिमचन्द्रः । साङ्केत्यं
 पारिहास्यं वा स्तोभं हिलने वशा । वै
 कृण्ठनामग्रहणमशीषाघहरं विदुरि
 त्यच । स्तोभस्तीतालापपूरणार्थे क
 तमिति श्रीधरः स्वामिनः ॥
 स्तोभितः । वि० प्रोत्साहते ॥
 स्तोमः । पुं० समूहे ॥ यन्त्रे । स्तो
 चे ॥ स्तूयतेऽनेन । ऋज् । अ
 तिस्तुस्विति मन् । सोमयाने क्दे ।
 गौः क्रियमाणायां पृष्टादिसंज्ञका
 बांस्तुतौ । मन्त्रसमूहे ॥
 स्तोमहारः । पुं० सर्वहारः ॥
 स्तोमवस्त्री । स्त्री० काण्डोरे । ना
 सासंवेदने । काण्डोरेक० इ०
 गौ० भा० प्र० लताप्रभेदे ॥
 स्तोपिकम् । न० बहुवचने । शीघ्रा
 इ० भा० प्र० ॥
 स्थानम् । न० स्थिते ॥ प्रतिध्वाने
 ॥ घनत्वे ॥ आलस्ये ॥ स्थैर्ये
 शब्दसङ्घातयोः । तः । अकर्म

स्त्रीचिह्नम्.

ख्यतायाम् । गुरुणाशिक्ष्यमाणस्या
प्रासनादिकर्मानर्हतायामिति या
वत् । निश्चये

स्थेनः । पुं० चोरे ॥ पश्यते । सु
धायाम् । स्थायति । स्थं० । श्या
स्थाहजविभ्यङ्गनञ् ॥

स्त्री० । स्त्री० स्तनकेशवक्ष्याम् । अ
स्थाः पर्यायावया । स्त्रीयोपिद्वा
लायीषानारीसीमन्तिनीधूः ।
प्रतीपदर्शिनौषामावनितामहिला
तर्धति ॥ स्थायतिगर्भीऽस्याम् ।
स्थै० । स्थायतेङ् । टिलोपः ।
यकोपः । टिड्डेतिङ् । वृषक
कंकल्यावृश्चिकमकरमीनराशिषु ।
अत्युक्त्यभिदे ॥ गौस्त्री । यथा ।
गोपस्त्रीभिः । कृष्णोरमे । देवति
र्यङ्मनुष्येषुपुंनमाभगवान्-
रिः । स्त्रीनामोलम्बोर्मन्त्रेयनान
योविद्यतेपरमिति विष्णुपुराणम्
॥ प्रजनार्थमहाभागाः पूजाहो
हदोमयः । स्त्रियः शिशुसंगेहेषु
नविशेदिति कथनम् ॥

स्त्रीकरणम् । न० रतवस्थे ॥

स्त्रीगवो । स्त्री० धनी ॥

स्त्रीचित्तहारो । पुं० शिष्यौ ॥ त्रि०
नारीमनीहारिणि ॥

स्त्रीचिह्नम् । न० भगि । यानी ॥ स्त्री
षामवाच्यदेशस्त्रिजनाडीवणम्
॥ अमेदिमिमेदाप्यनः प्राये

स्त्रीजितः

पश्यत्यते । चर्मखण्डं द्विधाभि
न्नमपानोद्धारधूपितम् । येरमन्तो
नमस्तोभ्यः साहसं किमतः परम्
॥ नारीलक्षणे ॥ स्त्रियो चिह्नम्
स्त्रीचिह्नम् । द० स्त्रीणां व्यवहारे ॥
मासायातिविषमचेष्टितस्त्वमुक्तं य
था । धर्मोपवेयोविनिगूहितेनवि
दूरयंयैमहिषीलषान । विषप्रदि
ग्येनचनपुरेणदेवीविरक्ताकिलका
शिराजमिति ॥ तस्याश्चरित्वनुव्रत्ता
वैवर्त्तेप्रकृतिखण्डे १४ अध्याये
द्रष्टव्यम् ॥

स्त्रीचौरः । पुं० कामुके । रतहिण्ड
के ॥ त्रि० योषिद्वचनं रि । स्त्रि
याः चौरः ॥

स्त्रीजितः । पुं० स्त्रीणे । स्त्रीशशी
भूतै । वस्तुगत्यास्त्रीजितोयोनिन्दि
तः सवर्थेवहि । यथा । सनिन्दि
तस्याप्यशुचियः पुमांश्चस्त्रियाजि
तः । निन्दन्तिपितरैर्देवावात्य
वाः स्त्रीजितंनरम् । स्त्रीजितंन
नसामातापिताभाताचनिन्दतीति
॥ अपिच । शुभ्ये द्विप्रोदयाहेतजा
तकेयुतकेयथा । भूमिपिडादयाहे
नवेश्यः पश्यदयाहतः । गृहीमा
सेनर्वदेपुमात्तद्वधीनरुद्धरः । अ
शुचिः स्त्रीजितः शुभ्ये क्षितादह
मकालतः ॥ नगृह्णन्तीत्युदात्तस्य
पितरः पिण्डतपण्यम् । नगृह्ण

स्त्रीधनम्

निवदेवास्तस्य पुष्पजलादिकम् ।
 ज्ञानेन किं किं तपसा जपहेमप्रयोज-
 नैः । विद्यया चैव यशसा स्त्रीभिर्य-
 स्य मनो हृतमिति श्रीदेवीभागवते तु-
 लस्युपाख्यानम् ॥ तस्यास्य शोपिनि-
 षिद्धः । यथा । स्त्रोजितस्पर्शं
 मात्रं यत्सर्वं पुण्यं प्रणश्यति । न भू-
 मी प्रातः कीपापात् पापिनां स्त्रीजिता-
 त् परः ॥ इति । स्त्रिया जितः ।
 स्त्रीधनम् । न० स्त्रीस्त्वोस्पदीभूतध-
 ने । यस्मिन् धने पतिनिर्पेक्षतया
 स्त्रिया अधिकारस्तस्मिन् ॥ तत्र वि-
 षण्णः । पितृमातृसुतभ्रातृदत्तमध्य-
 ग्न्युपागतम् । आधिपदेनिकं बन्धु-
 दत्तं शुल्काभिधेयकमिति ॥ मनु-
 यः । अध्यग्न्यध्यावाहनिकं दत्तञ्च
 प्रीतिकर्मणि । भ्रातृमातृपितृप्रा-
 मं षड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम् ॥ नारदो-
 पि । अध्यग्न्यध्यावाहनिकं भर्तु-
 दायस्तथैव च । भ्रातृदत्तं पितृभ्याञ्च
 षड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम् । याज्ञव-
 ल्क्यः । पितृमातृपतिभ्रातृदत्तम-
 ध्यग्न्युपागतम् । आधिपदेनिकञ्चै-
 व स्त्रीधनं परिकीर्तितम् । तदेव
 मव्यवस्थितसङ्ख्यस्त्रीधनकीर्तना-
 न्नपट्वसङ्ख्याविवक्षिता । कि-
 न्तु । स्त्रीधनकीर्तनमात्रपराणि सु-
 निश्चयानि । तदेव स्त्रीधनं यद्व-
 तं तः स्वातन्त्र्यदानं । विक्रय

स्त्रीधर्मः

भोगान् कर्तुं अधिकरोति । तदि-
 दं किञ्चित् सङ्घिष्याद्वाक्याय-
 नः । प्राप्तं शिल्पं सुवदितं प्रीत्या-
 चैव यदन्यतः । भर्तुः स्वाम्यं
 भवेत्तत्र शेषं तु स्त्रीधनं स्मृतम् ।
 अन्यत इति । पितृमातृभर्तृकुलव्य-
 तिरिक्ताद् । यत्तद्व्यम् । शिल्पेन
 वा यदजितम् । तद्व्यम् । स्वाम्यं
 म् । स्वातन्त्र्यम् । अनापद्यपि भ-
 र्तायहीतुमर्हति । तेन । स्त्रिया अ-
 पि धर्मं न स्त्रीधनमस्वातन्त्र्यात् । ए-
 तद्व्यातिरिक्तधनन्तु । स्त्रिया एव ।
 दानाद्यधिकारात् ॥ कुलाण्येव से-
 तौ श्रीमहानिर्वाणे श्रीसदाशिवः ।
 पितृभिः श्वशुरैर्वापि दत्तं यद्व्यम्
 सम्मतम् । स्वकृत्योपाजितं यच्च
 स्त्रीधनं तत्प्रकीर्तितं । मिति ॥
 स्त्रियाः । धनम् ॥ न भर्तुर्नैव च
 सुतेन पिता भ्रातरो न च । आदाने
 वा विसर्गे वा स्त्रीधने प्रभविष्ण इति
 दायभागः । प्रभविष्णवः । प्र-
 भवः ॥

स्त्रीधर्मः । पुं० ऋतो । पु० छे । आ-
 र्त्तवे । रजसि ॥ स्त्रीणामनुष्ठेये ॥
 तत्र मनुः । बालयावायुवस्थावाह-
 वयावापियोषिता । न स्वातन्त्र्येण
 कर्तव्यं किञ्चि कार्यं गृहेष्वपि ॥ दा-
 ल्ये पितुर्वशेति छेत्पाणिना हस्ययौ-
 यने । पुत्राणां भर्तृरिष्टे तेन भजेत् ॥

स्त्रीधर्मः

स्त्रीस्वतन्त्रताम् ॥ पित्राभावात्सुते
 र्वापिनेष्टे द्विरहमात्मनः । एषां
 हिविरहेणस्त्रीगर्ह्यो कुर्यादुभेकुले ॥
 सदाप्रवृष्टयाभाव्यं गृहकार्येषुदक्ष-
 या । सुसंस्कृतापस्करयाव्ययेचा
 मुक्तहस्तया ॥ यस्मै दद्यात्पिता
 त्वेनांभातावानुमतेपितुः । तंशु
 श्रूयतेजीवन्तं संस्थितं चनलङ्घयेत्
 ॥ मङ्गलार्थं स्वस्त्ययनं यज्ञस्यासांप्र
 जापते ॥ प्रयुज्यते विवाहेषु प्रदानं स्वा-
 म्यकारणम् ॥ अनृतावतुकाले वम-
 न्तं संस्कारकृत्पतिः । सुखस्य नि-
 च्छेदात्तेह परलोके च योषितः ॥ वि-
 शीलः कामवृत्तीवागुणैर्वापरिव-
 र्जितः । उपचर्यः स्त्रियासाध-
 व्यासततंदेववत्पतिः ॥ नास्ति स्त्री
 णांपृथग्यज्ञीनव्रतं नाप्युपोषितम् ।
 पतिं शुश्रूषते येन तेन स्वर्गो महीयते ॥
 पाणिग्रहस्य साध्वी स्त्री जीवती वा-
 मृतस्य वा । पतिलोकमभीप्सन्ती
 नाचरेत्किञ्चिदप्रियम् ॥ कामन्तु
 क्षपयेद्देहपुष्पमूलफलैः शुभैः ।
 न तु नामापि गृह्णीयात्पत्न्यै प्रेते
 परस्य तु ॥ आसीतामरणात्क्षान्ता
 नियता ब्रह्मचारिणी । यो धर्म एक
 पत्नीनां काङ्क्षन्ती तमनुसमम् ॥
 अनेकानि सहस्राणिकुमारब्रह्मचा-
 रिणाम् । दिवंगतानि विप्राणाम्
 कृत्वा कुलसन्ततिम् ॥ मृते भर्तृरि-

स्त्रीपुंसलक्षणा

साध्वी स्त्री ब्रह्मचर्यं व्रते स्थिता । स्व-
 र्गं गच्छत्यपुत्रापियथाते ब्रह्मचारि-
 णः ॥ अपत्यलोभाद्या तु स्त्री भर्ता
 रमतिवर्त्तते । सेह निन्दामवाप्नो-
 ति पतिलोकाच्च ह्रियते ॥ नान्योत्प-
 न्ना प्रजा स्त्री जनचाप्यन्यपरिग्रहे । न
 द्वितीयस्य साध्वीनां कचिद्भर्ता प्राद-
 श्यते ॥ पतिं हित्वा पक्रुष्टं स्वमुत्क्रु-
 ष्टं यानिषेवते । निन्द्यैव सामवेक्षी
 के परपूर्वति चेच्छते ॥ व्यभिचारा-
 त्पुमस्तुः स्त्री लोके प्राप्नोति निन्द्य-
 ताम् । शृगालयोनिं प्राप्नोति पाप-
 रोगी स पीड्यते ॥ पतिं यानाभिच-
 रति मनोवाग्देहमयता । सा भर्त-
 र्लोकमाप्नोति सद्विः साध्वीति चे-
 च्यते ॥ अनेन नरो व्रतेन मनोवाग्
 देहसंयता । इहाग्यां कौर्त्तिमाप्नो-
 ति पतिलोकं परवच ॥ इति मानवे
 धर्मशास्त्रे ऋषिमुखाध्यायः ॥

स्त्रीधर्मिणी । स्त्री० ऋतुमत्याम् ॥

स्त्रीधर्मीरजःस्थस्याः । अतइ

निठनाद्वितीनिः । डोप् ॥

स्त्रीधवः । पुं० पुरुषे ॥

स्त्रीपरः । पुं० कामुके । पिङ्गे ॥

स्त्रीपण्योपजीवी । पुं० सम्भोगार्थं स-

न्यस्मै स्त्रियं दत्त्वा तद्वनोपजीविनि ॥

स्त्रीपुं० सी । पुं० रमिषुने । इन्हे ॥

स्त्रीचपुमांश्च । अचतुरेत्थः ॥

स्त्रीपुंसलक्षणा । स्त्री० पोटायाम् ॥

स्त्रीप्रशंसा

स्त्रीपुंसयोर्लक्षणं चिह्नं स्तनशय्या
निकंयस्याम् सा ॥

स्त्रीपुंसयोः । पुं० स्त्रीपुंसयोर्व्यं
हरे । सचमानवेनशताध्यायेद्
हयः ॥

स्त्रीपुंसः । पुं० स्त्रीजिते ।

स्त्रीप्रसाधः । पुं० कुटुम्बनि ।
स्त्रीप्रसाधोयद् । अप्रपूषीप्रसा
धोरेतृयप् ॥

प्रशंसा । स्त्री० नारीश्लाघायाम्
। सायथा । जयेधरित्याः पुरमेव
सारपुरेष्टहंसद्वनिपैकदेशः तथा
पिशव्याशयमेवरस्त्रीरस्त्रीज्वलारा
ज्यमुख्यसारम् । रत्नानिविभू
तयंतियोषाः । अप्यन्तोवनितान
रत्नकन्धा । यास्येतोवनितज्वर
न्यरत्ना । जीरत्नानिविनाङ्गनाङ्ग
सङ्गम् । आकारं विनिगृह्णतां रि
पुबलं कीतुं समुत्तिष्ठतां तन्त्रं चिन्ता
यतां कृताकृतयत्तव्याप्रारणाखाकु
लम् । मन्त्रिप्रोक्तनिषेविषां जि
तिभुजामाशङ्कितां सर्वते दुःखा
गोनिधिपतिनां सुखलवः कान्ता
सनालिङ्गनम् । युतंष्टं स्पृष्टं स्मृत
मपिनृणां ह्लादजननम् नरत्नं स्त्री
भ्योन्यतकृदिदपि कृतले कपतिना
। तदर्थो धर्मार्थो मुतविषयसोख्या
निचतसोगृहेलक्ष्योमान्याः सत
तमवलामोनविभवेः । येष्यङ्गना

स्त्रीप्रशंसा

नांप्रदन्ति देवा नृवैराग्यमार्गेण
गुणान्विहाय । तदुच्चं नामे मनसो
वितर्कः सङ्गावकाक्यानिनतानिते
पाम् । प्रवृत्तसत्यं कतरोङ्गनानां
देवोस्त्रियोनाचरितोमनुष्यैः । धी
र्यनपुंसिः प्रमदागिरस्तागुणा
धिकास्तमनुनाचप्रोक्तम् । सीम
सासांददच्छीरंगन्वर्गः शिञ्जि
ताङ्गिरम् । अग्निश्चसर्वभक्षत्वं त
स्मान्निष्कसमाः स्त्रियः ॥ ब्राह्म
णाः पादतोमेध्यागावोमेध्याद्यपु
ष्टतः अजाद्यमुखतोमेध्याः स्त्रियो
मेध्यास्तुमर्तः ॥ स्त्रियः पवित्र
मतुलं नैतादुष्यन्ति काङ्क्षितं ता
सिमासिरजिह्वासांदृक्तादपि ता
र्पति ॥ आमयोथानिमेघं पश्यप
न्यप्रतिपक्षिताः । तानिहृत्वाह
तानीव विनश्यन्ति ममंततः ॥ जा
यावास्याज्जनिषीवासमावः स्त्री
कृतीनृणाम् । हेतुतथाः स्त्रि
योनिन्दीकुर्वतीवः कृतः शुभ
म् । इमप्योर्व्युत्क्रमेदेवः सम
शास्त्रे प्रतिष्ठितः । नरानतमवेक्ष्य
न्त तेनाश्वरमङ्गनाः । बहिर्लो
कातुषण्मासान्वेष्टितः खरचर्म
था । दारातिक्रमणे भिक्षादिहेत्यु
क्ताविशुध्यति । नयतेनापि वर्षा
णामपैति नदनाशयः । तयाशक्त्या
निवर्त्तन्ते नराधैर्येण योपितः ॥

स्त्रीयात्रा

अहे। धा। मसाधूनां निन्दतामनघाः
 स्त्रियः । मृष्यतामिबचौराणांति
 छचौरैति जल्पताम् । पुरुषं चटु
 खानिका मिनीनां कुरुतेयानि रङ्गान
 तानि पद्यात् । सुकृतं चतयाङ्गना
 गतासूनुग, ह्यप्रविशन्ति सप्तकिङ्क
 म् ॥ स्त्रीरजमेगीस्तिनरस्य यस्मिन्
 स्त्रीपिसमप्रत्यक्षनीश्वरोसी । राज्य
 स्यसारीऽयममङ्गना चटुष्या नलो-
 ह्यौपनचारुश्रेष्ठम् ॥ कामिनीप्रथ
 मयौवनान्वितामन्दबला, मृदुपोडि
 तस्त्रनाम् । उत्सर्गोत्सर्गलम्ब्य
 यारतिः सानधातुभुवनेऽस्ति मेम
 तिः । तवदेवमुनिसिद्धचारणै
 र्मान्यमावृषित्सेव्यसेवनात् । ब्रू
 तधातुभवमेति किंसुखं यद्रहः स
 मवलम्ब्य नखियम् ॥ आब्रह्मको
 टाक्षामिदं निबद्धं पुंस्त्रीप्रयोगेण
 गत्समस्तम् । ब्रौह्मवकायवस्तुमुख
 त्वमोश्रीपुलिभाङ्गमितीयुवत्या ॥
 कृतिवाराहोसंहितायाम् ७१ अध्या
 यः ॥

स्त्रीप्रियः । पुं० षट्पदातिथौ ॥ आ
 मृहन्ते ॥

स्त्रीमुखरः । पुं० देहदे ॥

स्त्रीयात्रा । स्त्री० योषित्प्रयाणे
 यथा । कुलीरकन्या चटसंस्थितैरनी
 सितज्वारीप्रथमः मथीतराम् । वि
 द्याययात्रावनितासु गच्छते विशिष्य

स्त्रीस्वभावः

श्रीषीऽन्यदशेषमुक्तम् ॥ प्रथमाप्र
 तिरत् । उत्तरा० उत्तरावयम् ॥
 स्त्रीरोगः पुं० नारीणामामये ॥
 स्त्रीतज्ज्ञा । स्त्री० पिपीलिकाया
 म् ॥

स्त्रीसमम् । न० योषितांसमूहे ॥
 स्त्रीशांसभाषणालाचेति नपुंसकत्व
 म् ॥

स्त्रीस्वभावः । पुं० महत्कृते । सौ
 विदज्ञे ॥ योषितांशौके ॥ यथा ।
 एषा हि प्रकृतिः स्त्रीणामासृष्टेऽधुन
 न्दन । समस्यमनुरज्यन्ति विषमस्यं
 त्यजन्ति च ॥ शतक्रदानां लीलस्वं
 शस्त्रीणां तोच्छतां तथा । गरुडानि
 लयेः शैष्यमनुगच्छन्ति योषितः ॥
 ब्रह्मवैवर्ते ब्रह्मखण्डे च यथा । ह
 दयं चुरधाराभं शरत्पद्मोत्सवं मुख-
 म् । सुधीप्रमंसुमधुरं वचनं
 स्वार्थसिद्धये ॥ प्रकीर्षे विषतु
 ल्यं तदनूहं गीतवृत्तितम् । दु
 र्ज्ञेयं तदभिप्रायं निगूढं कर्मकेशल
 म् ॥ तदा तासामविनयं प्रवर्त्तं सोऽह
 संपरम् । इदौ कार्यं कृत्वा त्का
 र्यं यश्च न्माय दुरत्यया ॥ पुंसश्चाष्ट
 गुणः कामः शत्रुत्कामो जगद्गु
 रो । आहारो हि गुणो निश्चिन्नेष्टुयं
 स्ववतुर्गुणम् ॥ कीपः पुंसः ष
 डगुणस्य वसावस्य निश्चिन्तम् ।
 यच्चैमेदोषनिवहाः कास्यातत्रपि

स्थयिकम्

तामह ॥ काक्रौडाकिंसुखं पुंसी
 विषम् चाश्रयवैशमनि । तैजः प्रच
 टं सक्नोनेदिवालापेवचः क्षयः ॥
 धनक्षयस्त्वतिप्रोतीरस्थासक्तौवपुः
 क्षयः । साहित्येपौवचं नष्टं कलहि
 मानमाशनम् ॥ सर्वनाशश्च विप्रला
 सीवस्त्रान्नारीषुकिंसुखम् ॥ यावद
 नीचतीक्ष्णसौमश्रीकीयोम्यतापरः ।
 पुमान् नारीं शौकते समर्थं सावदे
 वहि ॥ शीगिषं निगुणं हृद्दध्या
 विप्रापिचतेप्रियम् । लोकाचारत
 यातस्यैददात्याहारमल्पकामिति ॥
 स्त्रैवः । वि० स्त्रीसम्बन्धिनि ॥ स्त्रि
 बाअशम् । स्त्रीषुभवः । स्त्रीभिश्चर
 ति० स्त्रीभ्योहितोवा । स्त्रीपुंसा
 भ्यानिञ्ज्ज्जावितिनञ् । स्त्रिया
 म् । स्त्रीणी ॥
 सत्यागारम् । न० स्त्रीणां गृहे ॥
 स्थः । पुं० स्थले ॥ तिष्ठत्यस्मिन् ।
 छा० । चञ्जर्वेकः ॥
 स्थगः । वि० धूर्तः ॥
 स्थगनम् । न० अपिधाने । अन्तर्ही
 स्थनितः । वि० चाच्छादिते । संबो
 धे । रुद्धि ॥ स्तब्धे ॥
 स्थगितगीः । वि० स्तम्भवाचि ॥
 स्थगी । स्त्री० ताम्बूलपात्रविशेषः ।
 ताम्बूलकरहः । पानवट्टा० इ०
 भाषा० प्रसिद्धे ॥
 स्थगिलम् । न० स्थलसीमनि । च-

स्थण्डिलवायो

स्वरे ॥

स्थणिकवायो । वि० चत्वरवायिनि ॥
 स्थणिली० श्रिते । शौङ्गश्वने । न
 ते० इतिचिनिः ॥
 स्थसु । न० गडौ ॥
 स्थण्डिलम् । न० चत्वरि । चक्रने ।
 अजिरे । अनिक्रोन्नतायां परिष्कृता
 यां भूमौ ॥ वस्तार्थं परिष्कृतावांशु
 वि ॥ यस्ते परिष्कृतस्यानेक्षातांस्थ
 ण्डिलचत्वरि । इतिचन्द्ररत्नावली
 ॥ हेमनिमित्ताऽग्निस्थापनार्थं परि
 मितभूमौ । यथा । रम्भे परिष्कृ
 तेदेष्टेतुषाङ्गारादिबर्जिते । इत्यमा
 चप्रमाणेन स्थण्डिलं रचयेत्सुधीरि
 तिमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ ब्रह्मिष्ठसं
 हिताशामपि । तस्यात्सम्बन्धोपरीक्ष्यै
 वकर्तव्यं शुभवेदिकम् । इत्यमाचं
 स्थण्डिलं वासङ्क्षिप्ते हेमकर्मणी
 ति ॥ क्रियायोगसारेपि । कुण्डमे
 वंविधं न स्यात्स्थण्डिलं वासमाश्रये
 दिति । शारदातिलकीपि । निम्बं
 नैमित्तकं काम्यं स्थण्डिलीवासमाच
 रेत् । इत्यमाचमुत्ततृकुर्वाञ्चतुरसं
 समन्तत इति ॥ कौलावांशुभूमौ
 ॥ स्थण्डिलस्थानम् । छलस्थाने । ति
 ष्ठत्यस्मिन्नितिवा । छा० । मियि
 लादवसेतिशब्धु ॥
 स्थण्डिलवायो । पुं० स्थण्डिले ॥
 यः स्थण्डिलेनैवतत्रवाष्पं तेन स्थण्डिल

स्यलकन्दः

श्यामसी । स्याण्डलिकुशाद्यावृत्तस्य
 लेभेते । अती । इतिणिनिः ॥
 स्याण्डलसितकम् । न० । वेद्याम् ॥
 इ० । हा० । ली ॥
 स्याण्डलेशयः । पुं० । स्याण्डले ॥
 अतीनस्यण्डिलेशेति । शीङ् । अधि
 करणे शितीरिच्यच् । अलुक् ॥
 स्यपतिः । पुं० । वृहस्पती । वृहस्पति
 मन्वन्तरि । जीवेष्टियाजके । स
 गीष्पतीत्यास्यपतिरिच्यमरः । स
 वज्ज्वलितसम्बन्धः ॥ कुबेरे । कञ्
 किनि । सौविदे । यज्वनि ॥ का
 रुमेदे । शिल्पिविशेषि । राज् । या
 बो० । इ० । भा० । प्र० ॥ तल्लज्जय
 यी । वास्तुविद्याविधानश्रीलघुह
 स्तोचिन्तयमः । दीर्घदर्शीषशूरस्य
 स्यपतिः । परिकीर्तितः । इति ॥
 स्थानस्थः । सुपिस्थदृष्ट्यच् । स्थ
 इतियोगविभागात्कः । स्थस्यप
 तिः । यहा । तिष्ठन्त्यस्मिन् ।
 हा० । घञर्थेकः । स्थस्यसौपति
 च ॥ वि० । असत्तमे ॥
 स्थपुटः । ति० । विषमोन्नते ॥ विष
 मसञ्चारलीविनि ॥
 स्थलम् । न० । जलशून्याकृषिमभूभा
 ने । स्थल्याम् ॥ स्थलति । छल०
 । पचाद्यच् ॥ यल्लगृहे ।
 स्थलकन्दः । पुं० । अगाम्यकन्दः । वन
 पोद्गइतिभाषाप्र० ॥

स्यलेशयः

स्थलकमलम् । न० । स्थलपद्मे ॥
 स्थलकुमुदः । पुं० । करवीरे ॥ इ०
 रा० । गटः ॥
 स्थलपद्मः । पुं० । मानके । मान
 कचू० । इ० । भा० । न० । पुष्प
 प्रभेदे । छत्रपत्रे । तमासके ॥ प्र
 पीण्डरौके ॥ स्थलपद्मसाधुपुष्पं
 दृष्टिकृत्पुण्डरीयकमितिरभसः ॥
 स्थलपद्मनी । स्त्री० । स्थलपद्मे ॥
 स्थलपाकजम् । न० । पक्वमांसविशेषि
 ॥ यथः स्थलेनपक्वयन्मांसं तज्
 ज्ञं स्थलपाकजम् ॥
 स्थलमध्वरी । स्त्री० । अपामार्गे ॥
 स्थलविहङ्गमः । पुं० । मयूरादौ ॥
 सथलस्थविहङ्गमः ॥
 स्थलशृङ्गाटः । पुं० । गोश्वरे ॥
 स्थलशृङ्गाटकाः । पुं० ॥
 स्थलसौमा । पुं० । स्थण्डिले ॥
 स्थला । स्त्री० । पुरुषेणसंस्तुतायां
 भूमौ । स्थलति । छल० । प
 चाद्यच् । टाप ॥
 स्थली । स्त्री० । अकृषिमायान्भूमौ
 ॥ जानपदेतिङीष् ॥
 स्थलेकहा । स्त्री० । वृत्तकुमार्याम् ।
 दग्धावृत्ते । वि० । स्थलजाते ॥
 स्थलेरोहति । रुह० । इगुपधेति
 कः । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥
 स्थलेशयः । पुं० । मृगादौ ॥ स्थ
 लेशेति । अधिकरणे शितीरिच्यन्तीङो

स्यवीयान्

। ५७. शयवासीत्यलुक् । नि०
स्यलुक्शायिनि ।

स्यविः । पुं० स्यावरे । तन्त्र
वाये । तिष्ठति । षा० । कृषि
घृष्वच्छदिस्यद्विकोक्तिद्विरिति
क्रिन्० निपातनाद्धस्वः । नाके
। स्वर्गे ॥

स्यविरः । पुं० । त्रस्यवि । सुर
ज्येष्ठे ॥ न० शैलये । अस्मपुष्पे
॥ वि० वृद्धे । यथा । नतेनव
दुधीभवतियेनास्त्रपलितशिरः ।
मेगैयुवाप्यवीयानस्तदेवाः स्य
विरविदुरितिसमुः । अचक्षी । ति
ष्ठति । षा० । अजिरशिशिरैतिक्ति
रन्० तिष्ठतेवुक्० कृत्स्नत्वम् ।

स्यविरा । स्त्री० वृद्धायाम् । महात्रा
वण्याम् ॥

स्यविष्ठः । वि० अतिसूक्ष्मे । स्यलुक्
तमे । अयमेवामतिशयेनस्यलुक्
। स्यलुक्दूरतीष्ठनिसाधुः । धैरा
करूपेणस्यितेभगवद्रूपे ॥

स्यवीयान् । वि० स्यलुक्तरे । अय
मनयोरतिशयेनस्यलुक् । ईयसु
न् । स्यलुक्दूरत्यादिनाः पूर्वस्यगु
णलोपी ।

स्यासुः । पुं० शम्भौ । ईशि । वि
वे । प्रलयैपितिष्ठतिप्रकरूपेण ।

षा० । स्यलुक्प्रतिष्ठाप्रत्ययः । स्थि
तिगीलानिपृथिव्यादीनितिष्ठत्यस्मि

स्यानम्

प्रतिष्ठा । कीले । गन्धद्रव्यविशेष
वि । जीवके । पुं० न० शाखाव
नादिरहिततरौ । भ्रूवे । शम्भौ ।
वि० स्थैर्यान्विते । स्थिरे । अनि
कारिणि । सदैकरूपे ॥

स्यालुप्रिया । स्त्री० कुरुक्षेत्रवर्णि
न्यामस्वायां ।

स्यलुवटतीर्थम् । न० तीर्थविशेषः ॥

स्यालुतीर्थम् । न० तीर्थविशेषः ।

स्यालोः शिवस्यालिनमपराधितं
तीर्थम् । स्यलुतीर्थम् ॥ नास्ती
नास्यालुसंज्ञके ।

स्यालुलः । पुं० अलुलशायिनि ।
स्यालुलक्षेत्रेणयितुंनियमेण ।
स्यालुलक्षेत्रितरित्रतद्वत्त्वम् ॥

स्यालुलकम् । न० अलुलारादिपुंज
तेमाकीटादौ यथा अलुलकं
विजयेष्ठनामतः कथयामिते । मा
कीटमलुलेशानादिरलुलकगलुल
काः । अलुलक्षेत्रीयदुक्कवका
कक्षरावपीति । इदमलुलारितना
मेन्द्रयतस्वान्तरे । माकीटादिना
सुष्ठुकक्षितमित्यर्थः ॥

स्यालुलोया । स्त्री० स्यालुलोयाधिष्ठा
न्यादेव्याम् ।

स्यालुल्लरः । पुं० कुरुक्षेत्रस्थिवि
विशेषः ।

स्यालुल्यः । पुं० स्थानीये ।

स्यानम् । न० सादृश्ये । अलुकाशे ॥

स्थानम्

स्थितौ ॥ पसकौ ॥ यन्मसन्तौ ॥ साज
न ॥ राज्ञोऽवर्गस्यापचायोपचयाभा
वेन संस्थितौ ॥ अष्टवर्गस्यापचयः
क्षयः । तस्मैवोपचयावृद्धिः । त
स्मैवोपचयानाप्यपचयः स्थानम् ।
तदुक्तम् । क्षयः स्थानञ्च वृद्धिश्च
वर्गीनोतिवेदिनाम् । क्षयहृद्ध्यो
रभावेन स्थानमुक्तं सनीषिभिरिति
॥ राज्ञोऽचिन्तनीयेषु दण्डकोपपुररा
ष्ट्रेषु चतुर्षु ॥ तिष्ठत्यनेनेति । छा०
। अरण्ये ल्युट् । तत्र दण्डतेऽनेने
ति । दण्डोऽस्त्यत्र रथपदासयः ।
तेषां पोषणं रक्षणादिराज्ञाचिन्तनी
यम् । कीर्षार्थनिक्षयः । तस्याय
य्यादि । पुरस्सरक्षणादि । राष्ट्रं
देशः । तदासि मनुष्यपश्व्यादिधा
रणक्षमत्वादिचराज्जाचिन्तयेत् ।
मीचे । तिष्ठत्यवास्मिन् न तु कदा
चिज्ज्यवति । छा० अधिकरणे ल्यु
ट् ॥ अ धात् ॥ गृहे ॥ देशसामा
न्यं स्थानमिति मीमांसकाः । त
द्विविधम् । पाठसादेष्ट्यमनुष्ठानं
सादेष्ट्यञ्च । स्थानञ्च क्रमार्थं स्थान
र्थान्तरम् । पाठसादेष्ट्यमपि द्विवि
धम् । यथासङ्ख्यपठः । सन्नि
धिपाठश्चेति । तद्वैद्वाग्जनेकादश
क्षपालं निर्वपेत् । वैश्वानरं द्वाद
शक्षपालं निर्वपेदित्येवंक्रमविहि
तेषु । इन्द्राग्नीरीचनादिवेत्त्यादौ

स्थानम्

नां वाज्यानुवाक्यमन्त्राणां यथासङ्
ख्यं प्रथमं च प्रथमं द्वितीयं तृतीयं
मित्येवं रूपोऽभिधीयते यथासङ्
ख्यपाठात् । प्रथमपाठतमन्त्रस्यैव
मध्याकाङ्क्षायां प्रथमताविहितं
कर्मेव प्रथममुपतिष्ठते समानदेशस्था
त् । एवं द्वितीयमन्त्रस्यापि वैकल्या
ज्ञानां प्राकृतज्ञानुशदेन विहितानां
सदृशपातितानां विहितार्थत्वं सन्नि
धिपाठात् । यथा । आसन्नहोमाना
म् । तेषां हि वै मध्याकाङ्क्षायां फु
लं विहितपूर्वमेव भाव्यत्वेन सत्या
ध्यते । उपस्थितत्वात् । स्तन्यफले
स्तोषिकृतिसन्निधिपाठावर्धनवापत्तः
। पशुधर्माणां भक्षोपामोयार्थं च म
नुष्ठानं नाराध्यात् । शीघ्रवृत्त्यर्थं च
अग्नीषोमोयः पशुरनुष्ठेयते । तस्मि
न्नेव दिने । तेषां पाठ्यन्ते । अतस्ते
प्राक्मध्याकाङ्क्षायां मनुष्ठेयत्वे
नोपस्थितं पशुपूर्वमेव भाव्यत्वेन
समाध्यते । तच्च स्थानं ममाख्यातः
प्रथमम् । अतएव शृण्वन्मन्त्रः सा
न्न जातवाङ्मन्त्रः । पाठसादेष्ट्यात् ।
न तु पौरोडाशिकमिति सनाख्यया पु
रोडाशणावाङ्मिति । सनाख्यविशि
ष्टे पदमित्यस्य प्रमाणं । य
था । पितृस्थानीयः । पितुरिव स्थान
मस्येति बहुव्रीहिः ॥ स्थीयतेऽ
च । छा० अधिकरणे भावे वा ल्युट्

स्थानपञ्चला

। तिष्ठत्यस्मिन्शब्दादिति व्युत्पत्त्या
 कचित्स्थानशब्दोऽर्थवाचो । नि
 कटे । स्वधर्मानुष्ठायिनामसम्यग्
 र्त्तिनाञ्च स्थानविशेषप्राप्तिर्यथा ।
 वर्णानामाश्रमाणाञ्च सत्यगन्धर्मानु
 पालिनाम् । असम्यग्बर्त्तिनां लो
 कान् ब्रह्माचक्रे यथाचयत् ॥ प्राजा
 पत्यत्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रिया-
 वताम् । क्षत्रियाणां तथा चैन्द्रसङ्
 ग्रामेष्वनुवर्त्तिनाम् ॥ वैश्यानां सा
 रुतं स्थानं स्वधर्ममनुवर्त्तिनाम् ।
 गान्धर्वगृहजातीनां परिवर्त्यानुका
 रिणाम् ॥ आष्टाशौनिमहसाणां य
 तीनामूर्ध्वरेतसाम् । स्मृतं तेषानु
 यत्स्थानं तदेव गुरुवासिनाम् ॥ स
 प्रधीणोश्च यत्स्थानं स्मृतं तद्वड्नीक
 साम् । प्राजापत्यगृहस्थानं गृहध
 र्मानुवर्त्तिनाम् ॥ न्यासिजानुपर
 म्ब्रह्मयोगिनामस्मृतं स्मृतम् । ए
 कान्तवासिनां ब्रह्मध्यायिनां परमं प
 दम् ॥ तामिस्रमन्थतामिस्रमहा
 रीरवरीरथम् । समिपवर्जनघोरं
 कान्तपद्मवीचिमत् ॥ वेदस्मनिन्द
 कामानुयज्ञश्रीधातकारिणाम् ।
 स्थानमेतत्समाख्यातं स्वधर्माविनि
 वर्त्तिनाम् ॥ इति बह्निपुराणे सर्ग
 कथननामाध्यायः ॥

स्थानकम् । न० आलषाली ॥ नगरे ॥
 स्थानपञ्चला । स्त्री० वर्गराष्ट्रके ॥

स्थापकः

स्थानच्युतः । चि० स्थानभ्रष्टे । यथा
 । स्थानस्थितस्य पद्मस्य मिथीवरुण
 भः स्फुरौ स्थानच्युतस्य तावेव स्फो
 दशोष्णकारकौ ॥ इति ग० पु० ॥
 स्थानपालः । पुं० स्थानरक्षके ॥
 स्थानभ्रष्टः । चि० पदच्युते ॥ यथा
 । स्थानस्थितानि० पूज्यन्ते पूज्य
 न्ते च पदस्थिताः । स्थानभ्रष्टानपू
 ज्यन्ते केशादं तानखानराः ॥ इति
 गारुडेऽध्यायः ११५ ॥

स्थानाध्यक्षः ।) चि० स्थानरक्षके ॥
 स्थानिकः ।)

स्थाना । चि० स्थानविशिष्टे । स्थानी
 बति ॥

स्थानीयम् । न० पुर्याम् । पत्तने ।
 निगमे । नगरे ॥ प्राकारादिनादु
 र्गयोजनविस्तोर्णनगरं स्थानीयम्
 । स्थानायहितम् । तस्मै हितमि
 ति० छः ॥ चि० स्थानमवे ॥ स्था
 नसम्बन्धिनि ॥

स्थाने । अ० कारणार्थे । हेतौ । यु
 क्ते ॥ सादृश्ये । साम्ये स्थानस्य क
 रणम् । स्थानशब्दात् । तत्करोती
 तिणिजन्तादेप्रत्ययः ॥

स्थापकः । चि० स्थापनकर्त्तरि ॥ स्था
 पयति । छ० । विजन्ताण्यङ्गुल् ॥

स्थापत्यः । पुं० राज्ञां स्त्रागारेव हीर
 चाधिकृते । सौविदज्ञे । कश्चुकि
 नि । तिष्ठत्येव पुपुरुषाः । घञर्थे

स्यायुक्तः

कः । स्वाभांदाशेषांपतिः पाल
कः । स्वपतिरेव । चतुर्वर्णादित्वा
तुस्त्रार्थेऽप्यञ् । न० स्वपतेर्भावे ॥
स्थापनम् । न० स्थापणे । निवेशने ॥
पुंसवने ॥ समाधौ ॥ स्थितिहेतु
प्रयत्ने ॥ स्थापयति । षा० । ल्यु
ट् ॥

स्थापना । स्त्री० स्थापने । निवेशने ॥
मनुष्याद्याशयत्वे ॥

स्थापनौ । स्त्री० पाठायामोषधौ ॥
स्थापितः । त्रि० निश्चिते ॥ न्यस्ते ॥
स्थाप्यः । त्रि० रक्षितधने । न्यस्त-
धने ॥

स्थाम् । न० सामर्थ्ये ॥ तिष्ठत्यनेन ।
षा० । सर्पधातुभ्योर्मानिन् ॥

स्थायी । पुं० भावभेदे । रक्षादिभावे
षु ॥ यथा । रतिर्हाससशोकाश्रुक्ती
धीत्साहीभयन्तथा । गुञ्जसा विस्म
यगमोः स्थायिभावाः प्रकीर्ति
ताः ॥ समयेयः समुद्भूतः स्वा
न्ते यश्चरतिष्ठते । भाषः स्थायीस
मिज्ञे योव्यभिचारौततान्यर्थेति ॥
त्रि० स्थिरे । स्थितिमति ॥ योद्धि
राजाखदेशेदुर्गं कृत्वा तिष्ठति० स-
स्थायीत्युच्यते ॥ तिष्ठति । षा० ।
याच्चादिच्चाणिनिः । आतोयुक्
चिष्कृतीरितियुक् ॥

स्यायुक्तः । पुं० एकग्रामाध्यक्षे ॥
स्थातुंशीलमस्य । षा० । लक्षप

स्थालीपुलाकः

तपदस्थोभूवषेच्युवाञ् ॥ त्रि०-
स्थिरे ॥

स्थालम् । न० स्वर्णादिनिर्मितभोजन
पात्रे । घाल० इ० भा० प्र० ॥ तिष्ठ
त्यञ् । षा० । स्थाचतीत्यलच् ॥
स्थाली । स्त्री० ओदनादिपचनपा-
त्रे । पिठरे । उखायाम् । कु-
गडे । हांडी० इ० भा० प्र० ॥ तिष्ठति
षा० । स्थाचतिः ऋजिरालच्छालआ
लीयचः । जातेरिति ङीप् ॥ पा
टलादृजे ॥

स्थालीपाकः । पुं० भोजनपक्वान्ना
दौ ॥ भांसाष्टकायाश्च स्थालीपाकस्य
मांसप्रतिनिधित्वं यथागोभिलः ।
अपि सा स्थालीपाकं कुर्वीतेति । त
द्विधानन्तु । स्थालीपाकं पशुस्थाने कु
र्याद्यस्यामुकल्पिकम् । उपयेतं सव
त्मायास्तस्मिन्वाग्निः पयस्यन्तु । इ
ति कन्दोगपरिशिष्टोक्तं याज्ञम् । अ
न्विति० ओदनधरोः पद्यत् ॥
स्थालीपुरोषम् । न० स्थालीलग्ने द
ग्धान् ॥

स्थालीपुलाकः । पुं० न्यायविशेषे
॥ यथा । स्थालीस्थास्तगडूना एतंस
र्वैधिकिणिभिर्भाविनः । समकाला
भिनसंभोगभावितात्प्रतिपन्नवत् ।
इति स्थालीपुलाकन्यायेन वैदिकलि
ङ्गस्थापण्यदेनापूर्वशक्तिकल्पना
त् । प्रतिपन्नं हस्तमर्दनादिना सक्तु

स्थासकः

टितत्वेन ज्ञातमिति मलमासत्वम् ।
स्थालीविलम् । न० पाकपात्रसाम्य
न्तरे । स्यात्स्थाः शून्यभागे ॥

स्थालीविलम् ।) चि० पाकपात्रसाम्य
स्थालीविलम् ।)

तण्डुलादौ ॥ स्थालीविलम् । त
। स्थालीविलादिति० क्रमेण स्थाय
तो ॥

स्थालीविलम् । पं० नन्दोदधे । च
शून्यमेदि । विलयापोपर० इ०
भा० प्र० ॥

स्थानरः । पं० पर्वते ॥ न० ध
नुषि । कीदृशे ॥ चि० जङ्ग
मेतरे । अत्र जङ्गमसुनि ॥ स्थिति
शोले ॥ स्थानशोले ॥ शेषभागे
तिवरच् ॥

स्थावरगुणः । पं० एकमथानमधि
संपदाति समुष्टि । धाना० इ० भा०
प्र० ॥ स्थावरघासौगुण्यश्च ॥

स्थावरदि । न० वस्तुनामविधि ॥

स्थानिरम् । न० वस्तुत्वे ॥ तदुत्त
तिदधीत्परमवति । यथा । अथि
उगाद्वेदात्तदुत्तमवत्येति । उ
धः स्थातुमपत्येदुर्ध्वपथेयान्तरत्वे
परमिति स्मृतिः ॥ स्थानिरस्यभाविः
कर्मवा । युगादिस्वाद्यम् ॥

स्थासकः । पं० चाधिक्य ॥ अथा
देवुद्वेष्टि ॥ बुद्धवदाकारमण्डले ॥
हस्ताप्य ॥ तत्रनिर्माणमुद्राया

स्थितप्रज्ञः

म् । सांवा० इ० भा० प्र० ॥ ति
ष्ठति । षो० । बाहुलकत्तः ।
स्थार्थेकम् ॥

स्थानुः । चि० स्थितरे ॥ स्थान
शोले ॥ ग्लानिस्थानुः ॥
स्थानि ॥ भावते । वृद्धे ॥
स्थिकः । पं० कटिप्रोथे । इ०
श० र० स्त्री ॥

स्थितः । चि० प्रतिज्ञातवति । स
प्रतिज्ञे । ऊर्ध्व । निश्चले । स्थि
रे । यत्तमागे । समुत्थिते ॥
छा० । क्षः । द्यतिस्थितमाथा
मितिकारान्तादेशः ॥ मर्यादथा
न्यी ॥ निश्चलितगतिर्कोट्याहिस
स्थितः प्रीच्यतेजनः ॥

स्थितधीः । चि० स्थितप्रज्ञे । स्थि
तानिश्चलाधीर्यस्यसः ॥

स्थितप्रज्ञः । ति० असम्भूते । ए
पणावधानिर्मुक्तेरुदुषि ॥ स्थिता
प्रतिष्ठताश्च त्मानात्मविशेषजाप्र
जायस्यसः ॥ स्थितानिश्चला० अ
हवस्थास्थोतिप्रज्ञायस्थवा । अथ
स्थायवति । अथाज्ञानम् । प्र
कृष्टातिप्रज्ञाकामन्तर्धान्यार्थम-
भागतान् । अत्यन्तवात्मनातुष्टः
स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥ दुःखेष्वनु
द्विरमनाः सुखेष्वविगतस्य हः श्री
तरागभयक्राधः स्थितधीर्मुनिरुच्य
तइति ॥

स्थिरगन्धः

स्थितिः । स्त्री० अक्षयानि । ऊर्द्धाव
स्थाने ॥ मयादायाम् । न्यायपथ
स्थितौ । संस्थायाम् ॥ ईश्वरेच्छा
निरुद्धस्य सर्वज्ञाकृष्णसंगोचरेनि
योगस्थापने ॥ विद्यमानतायाम्
। सृष्टिप्रलययामध्ये ॥ सौमनि ॥
स्थानम् । षा० । त्यागापापचोभा
वे० इतिक्तिन् ॥ तिष्ठत्यत्रवा ।
बाहुलकादधिकरणेक्तिन् ॥
स्थितिस्थापकः । पुं० संस्कारविशेषि
। अन्यथाकृतस्यपुनस्तदवस्थापादके
घटादिपृथिवीवृत्तौ ॥
स्थिरः । पुं० शनैश्चरे । मोक्षे । दे
व ॥ नगे । पर्वते ॥ वृक्षे ॥ का
त्तिकेये ॥ धववृक्षे ॥ वृषे ॥ वृष
सिंहवृक्षकुम्भराशिषु ॥ न० न
क्षत्रविशेषेषु ॥ यथा । उत्तराचय
रीहिण्योभस्करध्रुवस्थिरम् ।
तत्रस्थिरं बीजगेहं शान्त्यारामादिसि
द्ध्यतीति ॥ चि० कठिने ॥ अच
ले ॥ दृढप्रयत्ने ॥ रसाद्यंशेनचिर
कालस्यायिनिशरीरे ॥ तिष्ठति ।
षा० । अजिरशिथिरशिथिलस्थिर
स्मिरस्यविरखदिराः । इतिक्तिर
च० टिलोपः ॥ घड्भाषविकार
रहितैसदैकरूपि ॥
स्थिरकर्मा । चि० आफलोदयका-
रिणि ॥
स्थिरगन्धः । पुं० चम्पके ॥ चि० स्थि

स्थिरबुद्धिः

रस्यायिसौरभयुक्ते । स्थिरोगन्धो
यस्मिन् ॥ *
स्थिरगन्धा । स्त्री० वाटलायाम् ॥ के
तव्याम् ॥
स्थिरचक्रः । पुं० मञ्जुचोषाभिधेजि
नविशेषि । चि० सुस्थसैन्ये ॥
स्थिरच्छदः । पुं० भूजपत्रे ॥ स्थि
राः कदायस्य ॥
स्थिरच्छायः । पुं० देवद्रुमे ॥ स्थिराच
चक्षलाकायायस्यसः ॥ वृक्षमात्रे
। कायः वृक्षे ॥
स्थिरजिह्वः । पुं० मत्स्ये ॥
स्थिरजीबिका । स्त्री० स्थिरवृत्तौ ।
शाल्मलौ ॥ चि० स्थिरवृत्तिमति ॥
स्थिरजीविता । स्त्री० शाल्मलिबृक्षे ॥
स्थिरतरः । चि० स्थान्त्री । स्थं यसि
। अतिस्थिरे ॥ अतिशयेनस्थिरः ।
द्वित्रयनविभज्येतितरप् ॥ एकं
पतयातिस्थिरं ॥
स्थिरदंष्ट्रः । पुं० भुजङ्गमे । बराहा
कृतिविष्णौ । ध्वनाविच्छेदयः ॥
स्थिरदारुः । पुं० शकवृक्षे ॥
स्थिरपत्रः । पुं० जित्ताली ।
स्थिरपुष्पः । पुं० चम्पके ॥ वकुले ॥
स्थिरपुष्पी । स्त्री० जिलकद्रुमे ॥
स्थिरफला । स्त्री० कृष्णगडाम् ॥
स्थिरबुद्धिः । वि० स्थिरप्रज्ञे । लब्ध
श्रवणमननफले ॥ स्थिरानिष्ठला
सञ्ज्ञासपूर्वकविदान्तवाक्यविचार

स्यिरायु :

परिपाकेणसर्वसंशयशून्यत्वेननि
र्विचिकित्सानिश्चिताब्रह्मणिवुद्धि
यस्य ॥

स्थिरमति : । स्त्री० निखलायांबुद्धौ
॥ परमार्थस्तुविषयायामतौ ॥
चि० तद्वति ॥ स्थिरापरमार्थस्तु
विषयामतियस्य ॥

स्थिरयोनि : । पुं० द्रुमे ॥

स्थिरयौवनः । पुं० विद्याधरे ॥ चि०
चिरस्थायितरुणावस्थे ॥ स्थिरयौव
नमस्य ॥

स्थिररङ्गा । स्त्री० भोल्याम् ॥

स्थिररागा । स्त्री० दारुहरिद्रायाम् ॥

स्थिरश्रीः । पुं० विष्णौ ॥ चि० नि
खलश्रीविशिष्टे ॥ स्थिराश्रीयस्मि
न् यद्यवा ॥ स्थिरोपायोहिपुरु
षः स्थिरश्रीरेवजायते । रक्षितुं
नैवशक्नोतिचपलस्यपलांश्रियमिति
मत्स्यपुराणम् ॥

स्थिरसाधनकः । पुं० सिन्धुवारवृक्षे ॥

स्थिरसारः । पुं० शाकवृक्षे ॥

स्थिरा । स्त्री० भुवि । धरित्याम् ।

विश्वम्भरायाम् ॥ शालपण्याम् ॥

शाल्मलिवृक्षे ॥ तिष्ठति । षा० ।

अजिरशिथिलेत्यादिनाकिरच् । टि

लोपः । टाप् । काकोल्याम् ॥

स्थिराङ्घ्रिपः । पुं० हित्तालवृक्षे ॥

स्थिरायुः । स्त्री० शाल्मलिद्रुमे ॥ स्थि

रमायुयस्याः ॥ षष्टिष्वसहस्रा

स्यूलकः

णिवनेजीवतिशाल्मलिरितिबचना
त् ॥

स्यूणा । स्त्री० गृहस्थाधारभूतेस्तम्भे
काष्ठमयीद्विकर्णिकास्यूणाभवति
। यूणी० इ० भा० प्र० गृहपूर्वः
स्यूणाशब्दः क्तावे । यथागृहस्यू
णमिति ॥ सूय्याम् ॥ तिष्ठति ।
षा० । रास्त्रासास्त्रेतिसाधुः ॥
रुगन्तरे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

स्यूरः । पुं० मनुष्ये ॥ तिष्ठति ।
षा० । स्थः क्तिञ्चेत्यूरम् ॥ स्यू
रस्यरायइतिमन्त्रेतुयोगपुरस्कारात्
स्यिरस्येत्यर्थः ॥

स्यूरो । पुं० खरवृक्षभवत्पृष्ठेनभा
रदाहकेऽश्वे ॥

स्यूलः । पुं० शिराजि । पनसे ॥
न० कूटे । समूहे । चि० निष्प्र
ज्ञे ॥ जडे ॥ उपचितावयवे । पौ
ने । पौष्टि । पौवरे । मोटा०
इ० भा० ॥ स्यूलशरीरे । आ
त्मनउपाधिविशेषे । स्यूलोदेहे
ऽहम्प्रत्ययादात्मेतिलोकायतभेदः
। तन्न । मृतसुषुप्तयोरपिसङ्गा
ताविशेषाच्चैतन्यप्रसङ्गात् । एकै
कस्यचभूतस्यचैतन्यादर्शनात् ।
सङ्गातस्यचावस्तुत्वात् । स्यूलय
ति । स्यूलपरिवृंहणे । चुराद्यदं
न्तः । पचाद्यच् ।

स्यूलकः । पुं० तृणविशेषे । सूच्य

स्यूलजोरक :

ये । खरच्छदे । उलुखड • इ •
गौ • दे • भा • प्र • ॥ वि •
स्यूलै ।

स्यूलकङ्कः । पुं • बरकधान्ये ॥
स्यूलकणा । स्त्री • स्यूलजोरके ॥
स्यूलकण्टकः । पुं • जालबवूरे ॥
स्यूलकण्टकिका । स्त्री • शाल्मलिष्ठ
चे ॥

स्यूलकण्टा ।) स्त्री • वृहत्याम् ॥
स्यूलकण्टिका ।)

स्यूलकन्दः । पुं • हस्तिकन्दे ॥ शू
रणे । मानकन्दे ॥ इत्तलशुने
। गृध्रने ॥

स्यूलकायः । पुं • स्यूलशरीरे ॥
स्यूलकाष्ठधृक् । पुं • वृहत्काष्ठा
गौ । स्कम्भानले ॥

स्यूलकाष्ठानिः । पुं • स्कम्भानौ ।
स्यूलखेडः । पुं • बाण्ये ॥
स्यूलकेश्वरः । पुं • सिद्धस्थानविशि
ष्टे ॥ स्यूलोद्यात्स्यूलकेश्वरे • इ
तिदेवीगौता ॥

स्यूलयान्यः । स्त्री • बचाप्रभेदे । म
हाभरा • इ • भा • ॥

स्यूलचञ्चुः । पुं • महाचञ्चुशाके ।
स्यूलचापः । पुं • तूलपरिष्कारार्थे
धनुषि । तूलचापे । इ • श •
र • लौ ॥

स्यूलजोरकः । पुं • कृष्णजोरके ।
उपकुष्ठिकायाम् । कलौजी • मं

स्यूलभद्रः

गरैला • इ • भा • प्र • ॥

स्यूलतालः । पुं • हिंताले ॥
स्यूलसत्त्वचा । स्त्री • काश्मर्याम् ।
गम्भार्याम् ।

स्यूलदण्डः । पुं • देवनले ॥
स्यूलदर्भः । पुं • मुञ्जे ॥
स्यूलदला । स्त्री • घृतकुमार्याम् ॥
स्यूलनालः । पुं • देवनले ॥

स्यूलनासः । पुं • सूकरे ॥
स्यूलनासिकः । पुं •

वि • पीननासायुक्ते ॥

स्यूलपटः । पुं • स्यूलशाटके ।
पटति । पटगती • पटविस्तारिवा
। पञ्चाद्यच् । स्यूलद्यासौपट्य ॥
वि • स्यूलवस्त्रवति । यथा ।
ऋस्रगृहाः स्यूलपटायवगीधूमशा
लिनः । प्रलयेपिनसीदन्ति यदि
कन्यानजायते ॥

स्यूलपट्टः । पुं • कर्पासि ॥
स्यूलपट्टकः । पुं • स्यूलवस्त्रे ॥
स्यूलपादः । पुं • हस्तिनि । व्याधि
नास्यूलचरणे ॥

स्यूलपुष्पः । पुं • वक्रद्रुमे ॥
स्यूलपुष्पिका । स्त्री • गिरिजापरा
जितायाम् ॥

स्यूलप्रपञ्चः । पुं • विराजि ।
स्यूलफलः । पुं • शाल्मलिष्ठचे ॥

स्यूलफला । स्त्री • शणपुष्पाम् ॥
स्यूलभद्रः । पुं • श्रुतकेवलिनानामनि

स्थूलशरीरम्

जेनभेदे ॥

स्थूलभुक् । न० व्यष्ट्युहितचैतन्ये ।
विश्वशब्दाभिधेये ॥ स्थूलान्विष-
यान्भुङ्क्ते । भुज० । क्तिप् ॥

स्थूलभूतम् । न० पञ्चीकृताकाशादिभूते
अपञ्चीकृतानामेवभूतानांपरस्परव्य-
वहृतं प्रोचिनिक्कायव्यवहारनिर्वाह-
कतदीयधर्माधर्मापेक्षपरमेश्वरसा-
न्निद्ध्यादिनिमित्तापेक्षयाविभागेन
मिलितानांस्थूलतापत्तौ । पञ्ची-
कृतभूते ॥

स्थूलमरिचम् । न० कक्कीले ।

स्थूलमूलम् । न० चोणक्यमूलके ।

स्थूललक्ष्मः । चि० बहान्ये ॥ स्थूलैर्म-
हद्भिर्लक्ष्यते । लक्ष्म० । कर्मणिघ-
ञ् ॥

स्थूललक्ष्यः । चि० दानशौण्डे । ब-
हुप्रदे । बहान्ये ॥ स्थूलकूटलक्ष्य-
मस्य ॥ स्थूलैर्महद्भिर्लक्ष्यतेवा । ल-
क्ष्म० । कर्मणिग्यत् ॥

स्थूलवत्सर्पकृत् । पुं० ब्रह्मगण्याम् ॥

स्थूलवत्कलः । पुं० रक्तलोध्रे ॥

स्थूलवृक्षफलः । पुं० मदनवृक्षशि-
थे । क्षिप्रपिण्डौतके ॥

स्थूलवैदेही । स्त्री० गजपिप्पल्याम् ।

स्थूलशरः । पुं० महाशरे । क्षुरेप-
के ॥

स्थूलशरीरम् । न० आत्मनउपाधि-
विशिषे । अन्नमयकोषे ॥ यथा । र-

स्थूलांशा

सादिपञ्चीकृतभूतसम्भवंभोगालयं
दुःखसुखादिकर्मणाम् । शरीर-
माद्यन्तबदादिकर्मजंमायामयंस्थू-
लमुपाधिरात्मनः ॥

स्थूलशाटकः । पुं० स्थूलवस्त्रे । व-
राशौ ॥ शटति शटरुजादौ गत्र-
ल् । स्थूलश्चासौशाटकश्च ॥

स्थूलशाटका ।)

स्थूलशाटिका ।) स्त्री० स्थूलवस्त्रे
स्थूलशाटिः ।)

। वराशौ ॥

स्थूलशालिः । पुं० महाशाली ।
स्थूलतण्डुले ॥

स्थूलशिराः । पुं० ऋषिविशिषे ।
न० बहुभक्तके ॥ चि० तद्युक्ते ॥
स्थूलशिरायस्यसः ॥

स्थूलबीषिका । स्त्री० क्षुद्रपिप्पलि-
कायाम् ॥

स्थूलपट्पदः । पुं० वरीले । वा-
ल्ता० इ० गौ० भा० प्र० ॥

स्थूलस्कन्धः । पुं० लकुचे ।

स्थूलहस्तः । पुं० करिशृण्डीयाम्
। हस्तिहस्ते ॥ चि० पीनभुजे ।

स्थूलः । स्त्री० स्थूलैलायाम् ।

कृष्णपिपीलिकायाम् ॥ गन्धपचा-
याम् ॥ एवारी ॥ गजपिप्पल्या-
म् ॥ स्थूलकेश्वरस्यायादेव्याम् ॥

स्थूलांशा । स्त्री० गन्धपचाया-
म् ॥

स्थेयः

स्थूलाम् : । पुं० महाराजाम् ॥

स्थूलायः । पुं० सपे ॥ त्रि० वृहन्
मुखे ।

स्थूलैरण्डः । पुं० महैरण्डे ॥ स्थू-
लैरण्डीगुणाद्यः स्याद्रसवीर्यवि-
पक्तिषु ॥

स्थूलेला । स्त्री० वृहदेलायाम् ॥
अस्यागुणायथा । स्थूलेलाकटुका-
पाकिरसेचानलकृच्छ्रः । रुक्षोष्ण-
श्चैषापित्तासकण्डूश्चासतृषापहा-
॥ वृज्जासविषयस्यास्मिन्निरोरुग्वमि-
कासनुत् ॥

स्थूलोच्चयः । पुं० गण्डोपले । गण्डा-
श्मनि । स्थूलोपले ॥ असाकल्ये
। अकात्मन्ये ॥ वरण्डे ॥ गजा-
नामध्यमगतौ ॥ नौचैर्गन्तम्-
स्थूलोच्चयः । बोधिमार्गइतिति
स्रोहस्तिगतयः ॥ उच्चयनम् । चि-
ञ् । एरच् । स्थूलोच्चयः ।
गजानां दन्तान्ध्रे ॥

स्थेमा । पुं० स्थैर्ये । स्थिरस्थभावः
पृथ्वादिच्चादिमनिच् । प्रियस्थिरे-
ति स्यादेशः ॥

स्थेयः । पुं० विवादपक्षस्य निर्णेतारि-
। अचट्टशि । प्राड्डिकाके ॥ तिष्ठत्य-
स्मिन् विवादपदनिर्णयार्थम् । षा०
। बाहुलकादधिकरणे । अचैयत्
। ईयति ॥ पुरोधसि । त्रि० अ-
तिस्थिरे ॥

स्थौण्यकम्

स्थेयान् । त्रि० स्थास्त्री । स्थिरतरे ॥

अयमनयोरतिशयेन स्थिरः । द्विव-
चनविभज्योपपदेतरबोयमुनाविती-
यमुनि० प्रियस्थिरेति स्यादेशः ॥
स्त्री० स्थेयसी ॥

स्थेष्ठः । त्रि० स्थिरतमे । अयमेषामति-
शयेन स्थिरः । अतिशायनेतमवि-
ष्ठनावितीष्ठनि० प्रियस्थिरेति स्यादे-
शः ॥ सुस्थिरे ॥

स्थैर्यम् । न० स्थिरत्वे । अचक्षुलत्वे
। मोक्षसाधने प्रवृत्तस्याऽनैकविधवि-
घ्नप्राप्तावपितदपरिच्छागेन पुनः पु-
नर्यन्त्राधिक्ये ॥ स्थिरस्थभावः ।
प्यञ् । स्तब्धत्वे ॥

स्थोरी । पुं० भारवाहितुरगे ॥

स्थौण्यम् । न० यन्त्रपणं प्रभेदे ।
कुकुरौ धाव्यौषधी । गांठयाला०
इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ अथप्र-
भेदागुणायथा । ईषरासुगन्धिस्थौ-
ण्येयं युनेर० इतिलिके । स्थौण्य-
यकं वर्हिर्वर्हिंशुकवर्हिंशुककुरम् ।
श्रीर्णरोमः शुक्लपिशुकपुष्पं शु-
कच्छदम् ॥ स्थौण्यकं कटुखादु-
तिक्तं स्निग्धं विदोषनुत् । मेघाशु-
क्लकरं त्वच्यं रक्षोऽश्रोज्वरजन्तुजित्
॥ इत्तिकुष्ठासतट्द्राहदौर्गन्ध्य-
तिलकालकान् । इति भा० प्रका-
शः ॥

स्थौण्यकम् । न० सुगन्धद्रव्यभेदे ।

स्नातः

बहिःश्रुतिः । स्थीयते ॥
 स्थीरो । पुं० खरवृषभवत्पृष्ठेनभार
 बाह्वोऽश्वे । पृष्ठ्ये । स्थलस्थेद
 म् । तस्थेदमित्यण् । रलयोरिक्
 त्वम् । स्थीरं बलमस्यास्ति । इनिः ॥
 स्थीललक्ष्यम् । न० बहुप्रदत्त्वे ॥ *
 स्थील्यम् । न० स्थूलत्वे ॥ स्थूलस्य
 भावः । घञ् ॥

स्नपनम् । न० अभिषिञ्चने ॥ स्नाने
 ॥ यथा । पूजनात्स्नपनं श्रेष्ठं स्न
 पनात्तर्पणं स्मृतम् । तर्पणान्मां
 सदानन्तुमहिषाजनिपातनमिति-
 दुर्गीत्युपकरणेतिथ्यादितत्त्वम् ॥
 स्नपितः । वि० स्नालिते ॥ सित्ते ॥
 स्नातेर्यन्तात्तः । अर्त्तिङ्गोत्या
 दिनापुक् । मितांङ्गस्यः ॥ आ-
 मुते ॥

स्नवः । पुं० स्नवे । स्नवणे । क्षरणे
 ॥ स्नवनम् । णाप्रसवणे । ऋदो-
 रप् ॥

स्नसा । स्त्री० स्नायौ ॥

स्नातः । वि० आमुते । कृतस्नाने ॥
 यथा । स्नातीऽधिकारीभवतिदैवे
 पैत्रेचकर्मणि । अस्नातश्चक्रियाः
 सर्वाः भवन्तिहियतोऽफलाः ॥
 प्रातः समाचरेत्स्नानमतेनित्य
 मतन्द्रितः ॥ कृतिप्रायश्चित्ततत्त्वम्
 स्नात्वाकर्माणि कुर्वीत । शिरः
 तस्य कुर्वीतदैवंपितृमयापिबेति

स्नानम्

स्मृतिः ॥ णाश्रीचि । भावेक्तः ॥
 स्नातकः । पुं० आप्नतर्पतिनि । स
 माप्तवेदपाठे । अष्टहस्ये । आश्र
 मान्तरगतेसमाप्तवेदव्रते । कृत-
 स्नाने ॥ अत्राहहारीतः । अयः
 स्नातकाभवन्ति । विद्यास्नातको
 व्रतस्नातकोविद्याव्रतस्नातकश्चेति
 । तत्रयः समाप्यवेदमसमाप्यव्रता
 निसमोवर्त्तते । सविद्यास्नातकः
 । यः समाप्यव्रतानि । असमाप्य
 वेदसमावर्त्ततेसव्रतस्नातकः । य
 उभयं समाप्यसमावर्त्ततेसविद्याव्र
 तस्नातकीभवति ॥ अत्रभवन्तिच
 यः पक्षाः । यथा । मन्त्रब्रह्मणा
 त्मकं वेदमधीत्यावबुद्ध्यचस्नाया
 दित्येकः पक्षः । साङ्गवेदमधी
 त्यावबुद्ध्यचस्नायादित्यपरः । य
 न्यमात्रमप्यधीत्ययस्त्रिविद्याद्याभ्यस्य
 स्नायादितितृतीयः पक्षः । यज्ञ
 विद्याविरहेणयन्यमात्रेऽधीतेनस्ना
 यादितिनिषेधः । यतोवेदाध्ययनं
 वेदविहितानिहोत्रादिकर्माद्यनुष्ठा
 नप्रयोजनमिति ॥ स्नातिस्म । णा-
 • । गत्यर्थकर्मकेतिक्तः । संज्ञा
 यांकन् ॥ यावादिषु । स्नातवेदस
 माप्तावितिपाठाद्वाकन् ॥ गृहस्य
 ब्राह्मणे ॥

स्नानम् । न० मज्जने । आप्लावे । आ-
 प्रवे ॥ स्नानं षड्विधं भवति । यथा

सनायु :

इशब्दः । नित्यं नैमित्तिका
स्य क्रियाङ्गमधकषणम् । क्रिया
ज्ञानं तथाषष्ठोऽष्टाज्ञानं प्रकीर्तितं
तमिति ॥ विशेषांशज्ञानांततए
वावगम्यताम् । तथाशब्दस्मृतिः
॥ आग्नेयादिप्रभेदेन तच्च प्रोक्तं चतु
र्विधम् । यथा । आग्नेयं भस्मना
ज्ञानमवगाह्यन्तुवारुणम् । आपो
हिष्ठेति च त्राह्मवायव्यं गौरजः स्मृ
तमिति ॥ षष्ठाशौचं । भावेत्युट्
॥ ज्ञानं तपणपर्यन्तं आहान्तं देव
पूजनम् । आङ्गिकस्य चिसन्ध्यान्तं
विप्राणांश्च श्रुतौ श्रुतम् । तच्च प्रातः
ज्ञानं प्रशंसन्ति दृष्टादृष्टकरं हितम्
। सर्वमर्हंति पूतात्मा प्रातः स्ना
यीजपादिकमिति दक्षः । दृष्टड्
कर्मधिकारः । अदृष्टजपादिद्वारा
परलोकसिद्धिः ॥

स्नानदणम् । न० कुशे ॥

स्नानीयम् । न० स्नानसाधने चूर्णादी
॥ स्नान्यनेन । षष्ठा० । कृष्यल्यु
ट् । बहुलमिच्छनीयम् ॥

स्नान्ती । स्त्री० जलमवगाहमाना-
याम् ॥

स्नाथी । चि० स्नानकर्त्तरि ॥

स्नायुः । स्त्री० वायुवाहिन्यां नाड्या
म् ॥ वज्रसायाम् ॥ स्नाति । षष्ठा
० । बाहुलकादुण् । आतोयुक् चि
ण् हतोः ॥

सन्निग्धपत्रः

स्नाय्वर्मा । न० नेत्ररोगप्रभेदे । तत्र
क्षयं यथा । स्थिरं प्रस्तारिमांसाद्यं
शुष्कं स्नाय्वर्मं पञ्चममिति साधक
रः ॥

स्नाषा । पुं० रसिके ॥ स्नाति । षष्ठा०
। स्नामदिपद्यत्तिपृथक्किभ्योऽनिप्
। धीशब्दत् ॥

स्नावरी । स्त्री० नद्याम् ॥ स्नान्य
स्याम् । षष्ठा० । वनिप् । वनीर
चेतिङ् व्री ॥

स्नाषा । स्त्री० शिरायाम् ॥ स्रुप्रस्रव
णं । स्नायति शरीरमिति ज्ञाषा ॥

सन्निग्धः । पुं० बहुवारे । रक्तैरगडे
॥ सरलवृक्षे । वयक्ते ॥ न० समू
हगन्धे । जवादिके । सिक्वाथके ॥
चि० स्नेहयुक्ते । अरुक्षे । चिकण
। मसृण् ॥ सहजिनगंतुकेन वाचं
हेनयुक्ते । प्रिये । वत्सले । स्निह्य
ति स्म । षष्ठा० प्रीती । अकर्मकत्वा
त्कर्त्तरिक्तः । बाटुहेतिवः ॥ म
तिवुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेति चादृशं मा
निवाक्तः ॥

सन्निग्धकन्दा । स्त्री० द्रोणपण्याम् ।
भूमिकंदल्यां ॥

सन्निग्धतरङ्गुलः । पुं० षष्ठिशाली ॥

सन्निग्धता । स्त्री० स्नेहे । प्रियत्वे ॥

सन्निग्धदारु । न० देवदारुणि ॥ देवदा
रुप्रभेदेयूतिकाष्ठे ॥ सरलवृक्षे ॥

सन्निग्धपत्रः । पुं० गर्जरक्षणे ॥ घृत

सन्नुह :

करञ्जे । गुच्छकरञ्जे ॥
 छिगधपञ्चा । स्त्री० वदर्याम् ॥ पाल
 ड्क्याम् ॥ काश्मर्याम् ॥
 छिगधपर्णी । स्त्री० गम्भार्याम् ॥
 छिगधपिण्डीतकः । पुं० मदनवृक्षवि
 शेषे । स्थूलवृक्षफले ॥
 छिगधफला । स्त्री० कर्कटौप्रभेदे ।
 बालुङ्क्याम् । मूत्रलायाम् ॥
 छिगधा । स्त्री० मेदायाम् ॥
 चुः । पुं० प्रस्थे । सानौ । पर्वतस
 मभूभागे । स्रौतिजलम् ० जाति
 वा । णप्रस्रवणे ० णाशौचेवा ।
 मितद्वादिच्वात् ० ड् ॥ स्त्री०
 जायौ ॥
 चुक्कुरः । पुं० चौरकञ्चुकीवृक्षे ।
 चुतः । त्रि० स्यन्त्रे । चुतजलादौ ।
 चुयतेस्म ० । णा० क्तः ॥
 चुषा । स्त्री० सुतस्त्रियाम् । पुत्रव
 ध्याम् ॥ क्रीति । णा० । चुत्रश्चि
 कृत्यृषिभ्यः क्तिदितिसः ॥ चु
 ह्याम् ॥
 चुक् । स्त्री० चुह्याम् ॥ चुह्यति ।
 णा० हउद्गरणे । क्तिप् । बाहुहति
 कुत्त्वम् । तदभावेहेठइतिठस्वे
 चुट् चुड् ॥
 चुहा । स्त्री० चुहीवृक्षे ॥ भागुरिम
 ते ० सन्नुहृष्टाप् ॥
 चुहिः । स्त्री० सन्नुह्याम् ॥ सन्नुह्य
 ति । णा० ह० । सर्वधातुभ्यङ् ॥

सन्नेह :

सन्नुहो । स्त्री० सिङ्गण्डे ॥ इन्द्रन्ता
 त्सन्नुहेः कृत्स्नारदितपञ्चे-
 ङीष् ॥
 सन्नेहः । पुं० सौहृदे । प्रेम्णि ।
 प्रियतायाम् ॥ तामसीयं चित्तवृ
 त्तविशेषः ० यस्मिन्सत्त्वान्यदीये
 हानिवृद्धीस्वस्मिन्नारोप्येते । अ
 न्यशेषयः प्रेमापरपर्यायः सन्ने
 हः ॥ यथा । स्मृत्त्वावियोगजन्दुः
 खं त्यजसन्नेहं प्रियेजने । अतिस
 नेहपरिष्वङ्गादिति रार्द्रापिदह्यतेइ
 ति । सन्नेहयतिप्रोणयतिपुरुषम्
 । णिह० । पचाद्यच् । सन्निह्यति
 पुरुषायस्मिन् । अधिकरणार्थे ०
 घञ् ॥ घृतादिरसविशेषे ॥ यथा
 सन्नेहसतुविधः प्रोक्तो घृतं तेलं
 वसांतथा । मज्जाच० तं पिबिन्म-
 त्त्यः किञ्चिदभ्यदितिरवौ ॥ स्याव
 रोज्ज्वलमथैवशियोनिः सन्नेहउच्य
 ते । तिलतेलं स्यावरेषुजङ्गमेषुघृ
 तं वरमइति ॥ इभ्याश्चिभिसतुभं
 वा० यमकस्त्रिवृतीमहान् ॥ न्याय
 मते ० सूर्णादिपिण्डोभावहेतौ ०
 गुणविशेषे ० जलमाचवृत्तौ ॥ ज
 लीयपरिमाणावयं निस्थोऽन्यत्रत्वं
 निस्थः । तैलादावस्यप्रकर्षीत्यत
 स्तेषां दहेभवति । यथोक्तं भाषा
 परिच्छेदे । सन्नेहाजलेऽणौ निस्थौ
 यमनिस्थोऽवयविन्यसौ । तैलान्त

स्नेहवती

रितत्प्रकर्षाद्दहनस्यानुकूलतेति ॥
 स्नेहनम् । णिह । भाविघञ् ॥
 स्निह्यतेयेनवा ॥ स्नेहस्यदुःखम्
 लत्वमुक्तंगारुड ११४५ ध्याये । य
 चस्नेहेभयंतस्नेहेदुःखस्यभा
 जनम् । स्नेहमूलानिदुःखानि
 तस्मिन्त्यक्तेमहत्सुखमिति ॥ स्नि
 ग्धतायाम् ॥ यथा । स्नेहः पञ्च
 सुलक्ष्योवागक्लिष्टादन्तमेव नखसं
 स्यः । सुतधनसौभाग्ययुताः
 स्निग्धसौनिधनारुचैरिति ॥
 स्नेहा । पुं० व्याधिप्रभेदे ॥ सुहृ
 दि ॥ चन्द्रे ॥ स्निह्यति । णिह ।
 । प्रवृत्तचनपूषकित्यदिना० कनि
 न्० निपातनाद्गणस्य ॥
 स्नेहनम् । न० तैलमर्हने । स्रज्जणे
 । अभ्यङ्गे ॥ स्निह्यतेयेन । णिह
 ह० । ल्युट् ॥
 स्नेहपात्रम् । न० कुत्वाम् । अर्मम
 येतैलादिभाण्डे ॥ स्नेहस्थतैलघृ
 तादिः पात्रम् ॥
 स्नेहप्रियः । पुं० प्रदीपे ॥ चि०
 तैलादिप्रिये ॥
 स्नेहफलः । पुं० तिले । पापघ्ने
 स्नेहभूः । पुं० सौम्यणि ॥ चि०
 स्निग्धभूमौ ॥
 स्नेहरङ्गः । पुं० तिले ॥
 स्नेहवती । स्त्री० मेदायाम् ॥ स्नेहे
 ऽस्यस्याम् । रसादिभ्यश्चेतिमतुप्

सपथः

। ङीप् ॥
 स्नेहवयस्यः । पुं० प्रिये । प्रदीपे ।
 स्नेहवस्तिः । स्त्री० अनुवासनरस्ती
 । तैलपिषकारी० इ० भा० ॥
 यथा । वस्तिर्द्विधाऽनुवासाख्योनि
 रुह्यततः परः । यः स्नेहेर्दीप्य
 तैसस्यादनुवासननामकः ॥
 स्नेहवीजः । पुं० पियालवृक्षे ॥
 चि० स्नेहकारणे ॥
 स्नेहाशः । पुं० प्रदीपे । दीपे ॥
 स्नेही । पुं० वयस्ये ॥ चि० स्नेह
 युक्ते ॥
 स्नेहुः । पुं० व्याधिभेदे ॥ चन्द्रे ॥
 स्निहति । णिह । शृस्वस्निही
 त्यादिनाउः ॥
 स्पन्दः । पुं० स्पन्दने । प्रस्फुरणे ॥
 स्पन्दते । स्पदिक्लिष्टिचलने । प
 चाद्यच् ॥
 स्पन्दनम् । न० स्पन्दे । किञ्चिच्च
 लने ॥
 स्पर्धकः । चि० सपद्धाकरे ॥
 स्पर्द्धा । स्त्री० सङ्घर्षणे । पराभि
 भवेच्छायाम् ॥ स्पर्धतेजलिनंस्त्री
 ॥ साम्ये ॥ क्रमसमुन्नती ॥ सप
 दर्धमङ्घर्षे ॥ भिदाद्यङ् ॥
 स्पर्धालुः । चि० स्पर्धायुक्ते ॥
 स्पर्धालाति । ला० । मितङ्गा
 दित्वात् । डुः ॥
 सपथः । पुं० रुजायाम् ॥ सन्तप्ते ॥

स.प.श :

सन्तापे । स.पृ.श.त । स.पृ.श.वा
 धनसर्गनयोः । पदरुजैत्यत्र । स.पृ.
 श.उ.प.ता.प.द.त.ि.क.र्त्त.रि.व.ज् ॥ यथा ।
 स.पृ.श.नं.स.पृ.श.ः । भावेवज् ॥ दाने
 । स.पृ.श.के । कादिमात्रसामेवर्गा
 चरे । उपतापे । रोगविशेषे ।
 स्पृश.के ॥ मणिविशेषे । पारस.
 इ.भा. प्र. ॥ त्वगिन्द्रियविषये ।
 स्पृश.ने । त्वगिन्द्रियमात्राद्ये गु
 णविशेषे ॥ सत्रविधः । शीता
 णानुष्णशीतभेदात् । पृथिव्यप्ते
 जि.मात्रवृत्तिः । तत्रशीताजलि ।
 उष्णस्तेजसि । अनुष्णशीतः पृथि
 वीवायुषोः । रूपरसगन्धस्पर्शः
 पृथिव्यापाकजाः । अनित्याश्च ।
 जलादावपाकजाः । नित्याः
 अनित्याश्च । नित्यगतानित्याः ।
 अनित्यगतानित्याः अबाहुः ।
 कठिनः पार्थिवः स्पर्शः शीता
 णीजलवज्जिजी । मृदुर्वायोरिति
 स्पृश.विशेषाद्भक्तीर्त्तिताः ॥ स्प
 र्श.सामान्ये.स्पृश.विशेषाणां लघुवृत्ति
 ॥ इन्द्रियैः स्पृश्यन्ते । इतिव्युत्प
 ण्या । शब्दादिविषयेषु ॥ मात्रा
 मात्रे । ॥ स्पृश.नम् । स्पृश
 य.श.ने । अकर्त्तरिवकारके सङ्गा
 यामितिचः ॥ पुराणे । एका
 दशविधः स्पृश.उक्तोऽयथा । उष्णाः
 शीतः सुखिदुःखः स्निग्धोविश

स.प.श :

दएवच । खरो मृदुश्चक्षुश्चक्षुषु
 गुंरु रितिक्रमात् ॥ कामिनस्तु ।
 शब्दादीनाञ्चपञ्चानां मध्यं स्पृश.सुखं
 वरम् । । आनन्दरसमूलं वै नान्य
 दस्ति सुखं किलेत्याहुः ।

स्पृश.कः । पुं. स्पृशे ॥ त्रि.
 स.पृ.श.न.क.र्त्त.रि ॥

स्पृश.ज्ञानम् । न. त्वाचप्रत्यक्षे ॥

स्पृश.नः । पुं. श्वसने । वायौ ॥

स्पृश.ति । स्पृश. । बहुलमन्य

चापोनियुक् ॥ न. दाने । स्पृ

शे ॥ स्पृशेर्भावेत्युट् ॥

स.पृ.श.मणिः । पुं. स.पृ.शे । पा

रस. इ. प्र. मणौ ।

स.पृ.श.मणिप्रभवम् । न. काष्ठने

। स्वर्णे ॥

स.पृ.श.लज्जा । स्त्री. लज्जालुहजे ॥

स.पृ.श.शुभा । स्त्री. शतमूल्याम् ॥

स.पृ.श.स.पृ.श.न्दः । पुं. भेके ॥

स.पृ.श. । स्त्री. कुटलार्या ॥

स.पृ.श.निन्दः । स्त्री. रतिमदायाम्

॥ अपसरः सु । स.पृ.श.न. स.पृ

शे वा आनन्दोऽस्माः ॥

स.पृ.श.ितः । त्रि. प्रतिपादिते ॥

स.पृ.श.ः । पुं. सम्पराये । युद्धे ॥

प्रणिधौ । चरे । हेरिके । अस्पृ

र्यायायथा । यथाह्वयः प्रणि

धिरपसर्पसरः स.पृ.श.ः । चारु

मूढपुरुषवृत्ति ॥ स.पृ.श.ति । स.पृ

स्पृष्टास्पृष्टि

शस्पर्शनवन्धनयोः । पचाद्य
च् ॥

स्पृष्टः । वि० स्फुटि । प्रव्यक्ते ।
उत्त्वणे । प्रकटे ॥ स्पृश्यतेस्म
। स्पृश० । ग्यन्तात्तः । वा
दान्तेतिसाधुः ॥

स्पृष्टौकृतः । वि० व्यक्तीकृते ।
स्पृशर्शनः । पु० स्पृशे । स्पृ
शनेनगृह्यते शेषद्वत्यच् ॥

स्पृशितः । वि० स्पृष्टे । स्पृश० ।
क्तः । वादान्तेतिसाधुः ॥

स्पृका । स्त्री० सुगन्धिद्रव्यविशेषे ।
शाकभेदे । पृक्कायाम् ॥ गुणास्तु ।
स्पृकास्वादीहिमावृष्यातिक्तानिखि
लदोषनुत् । कुष्ठकण्डूविषस्वेददा
हश्रीज्वररक्तहृत् ॥ स्पृश्यते । स्पृ
शस्पर्शने । बाहुलकात् कक् ॥
स्पृशा । स्त्री० भुजङ्गवातिनौवृक्षे ।
कङ्कालिका० इ० गौ० दे० भा०
प्र० ॥

स्पृशी । स्त्री० कण्टकार्याम् । स्पृ
शति । स्पृश० । इगुपधेतिक् ।
गौरादिः ॥ *

स्पृश्यः । वि० स्पृशनीये ।

स्पृष्टः । वि० कृतस्पर्शे ॥

स्पृष्टास्पृष्टम् । न० परस्परस्पर्शने ॥

स्पृष्टास्पृष्टि । अ० परस्परस्पर्शने । कृ
ष्णभेटी० कृष्णकृत० इ० भा० ॥

यथा । तीर्थे विशाह्वयात्रावांसङ्ख्या

स्पृहा

मेदेशविप्रवे । नगरग्रामदाहिवस्
ष्टास्पृष्टिनदुष्यति ॥ आपद्यपिचक
ष्टायांरुग्भयेपीडितेतथा । माता
पितृगुरोराद्यैर्निदेशेवर्त्तनात्तथा
॥ स्पृष्टास्पृष्टि० इत्यययंक्रियाव्य
तौहारे । तथेतिनदुष्यतीत्यर्थः ॥

स्पृष्टिः । स्त्री० स्पर्शे । पृक्कौ ॥ स्पर्शं
नम् । स्पृशेः क्तिन् ॥

स्पृहणीयः । वि० श्लाघ्ये ॥ कमनीये
। मनीहरे ॥

स्पृह्यालुः । वि० सस्पृहे । स्पृहाशो
ले । लाभिनि ॥ स्पृहयति० त
च्छीलः । स्पृहयेप्सायाम् । स्पृहि
गृहोत्थालुच् ॥

स्पृहा । स्त्री० दोहदे । इच्छायाम् ।
काङ्क्षायाम् ॥ भिदादेराकृतिग
णत्वात्स्पृहिरङ् ॥ धर्मादिरोधेन
प्राप्तोच्छायाम् ॥ उच्चावचेषुपरध
नेषुदृष्टान्तेषु० येनकेनाप्युपाये
नोपादित्सायाम् ॥ हर्षात्मिकायां
चित्तवृत्तौ । सुखानुभवकाले । त
ज्जातीयसुखलक्षणधर्ममननुष्ठा
यवर्धवतदाकाङ्क्षाचारुगार्याताम-
क्षांचित्तवृत्तौ ॥ भान्तिरेवसा ॥
तस्यानिन्दाप्रशंसियथा । नपौवनं
ब्रह्मणानांतपः कल्पतरुस्तथा ।
तपस्याकामधेनुसप्तसप्ततपसिस्पृ
हा ॥ ऐश्वर्येक्षविद्यायाश्चवाणिज्ये
चतथाविशाम् । शूद्राणांविप्रसेवा

स्फटिक :

यांस्पृहावेदेष्वभिन्दिता ॥ क्षत्रिया
यांक्षत्रपस्त्रिस्पृहातीवप्रशंसिता ।
ब्राह्मणानांविद्यादेयुस्पृहातीवविनि
न्दिता ॥ क्षत्रियाणांरथोधर्मीरणे
मृत्युर्नगर्हितः । रथेस्पृहाब्राह्म
णांनालिकेवेदिषिडम्बना ॥ तपोध
नानांविप्राणांवाग्वज्रानांयुगेयुगे ।
शान्तिस्तुत्यधनं कर्मविप्रधर्मीनस-
ङ्गरः ॥ इतिब्रह्मवैवर्तेगणपतिख
ण्डे ३५ अध्यायः ॥

स्पृह्यः पुं० फलपूरे । मानुलुङ्ग-
की । चि० स्पृहाहर्षे । याञ्छनीये ।
स्पृष्टा । चि० उपतापके । उपतप्त
रि । स्पृगति । स्पृगसंस्पर्शने ।
तृत् । अनुदात्तस्त्रैत्यमागमः ।
स्पृग्यनम् । कृत्स्नल्युटो बहुलमि-
तिमार्थतृज्ज्ञो । सक्तमे । स-
क्तपे ।

स्फटः पु० स्फटायान् । स्फुटति ॥
स्फुटविकसनेचुरादिः । यज-
भावेधच द्यच् । पृषादरादिः ।
स्फटा । स्त्री० फणायाम् । स्फटे ।
टाप् ।

स्फटिकः पुं० खनाम्नातिप्रसिद्धे
मणौ । सूर्यकान्तो । भासुरे । शा-
लिपिष्टे । धीतशिवे ॥ अक्षगुणा
दद्यायथा । स्फटिकः समशीयंश्च
पिप्पदाहातिदिपनुत् । तस्याज
मालांजपतां दत्तेकीटिगुणफलम् ॥

स्फटिक :

परीक्षास्ययथा । यद्गङ्गातौर्यविन्द,
स्फटिविभक्ततमं निस्तुषं नेचद्वयंक्षि
ग्धं शुभान्तरालं मधुरमतिहिमं पि-
प्पदाहास्तहारि । पाषाणैर्यन्निघृष्टं
स्फुटितमपिनिजांस्फुटतांनैवजह्या
त्तत्क्यात्यंजातुलभ्यं शुभमुपविनु
तेशैवरत्नस्रजम् ॥ इतिराजनि
घण्टः । अपिच । मुद्रादिद्रुमव
ज्जेन्द्रवैदूर्यस्फटिकादिकम् । म
णिरत्नसरंशीतं कषायं स्वादुलेखन
म् ॥ चक्षुष्यधारणात्तस्यपापाल-
क्ष्मीविनाशनमितिराजवत्तमः ॥
तस्योत्पत्तिपरीक्षेयथा । कावेरिषि
न्यधवनचौननेपालभूमिषु । लाङ्ग
लील्यकिरन्मेदेदानवस्तुप्रयत्नतः ॥
अकाशगृहंतेलास्यमुत्पन्नं स्फट
कं ततः । मृणालगङ्गखवशं कि
ञ्चिद्वर्णाकारान्वितम् । नतत्तुल्यं
हिरत्नानामयथापापनाशनम् । सं-
स्तुतं शिल्पिनासद्योमूल्यं किञ्चिज्ज
मेततः । इतिग. रुडे ७६९ ध्या-
यः ॥ तथा । हिमालयेमिहजैव
विन्ध्याटवितटे तथा । स्फटिकं जा-
यतेवैवनानारूपंसमप्रभम् ॥ हि-
माद्रौचन्द्रसङ्काशस्फटिकंतद्द्विधा
भवेत् । सूर्यकान्तश्चतुर्ष्वैकं चन्द्र-
कान्तं तथा परम् । सूर्योऽग्रेस्पृशमात्रे
णवज्जिह्वमतिथत्क्षणात् । सूर्यका
न्तं तदस्य तस्फटिकं रत्नवेदिभिः ॥

स्फुरणम्

पूर्णेन्दुकरसंस्पृग्दमृतस्रवति
क्षणात् । चन्द्रकान्तं तदाख्यातं दु-
र्लभं तत्कलौ युगे । अशोकपद्मवे-
च्छायं दाडिमीशैजसन्निभम् । वि-
न्याटवितटे देशे जायते मन्दकान्ति-
कम् ॥ सिंहले जायते कृष्णमाकरे
गन्धनीलके । पद्मरागभवे स्थाने हि
विधं स्फटिकं भवेत् ॥ अत्यन्तनिर्म-
लं स्वच्छं स्रवतीश्जलं शुचि । ज्यो-
तिर्ज्वलनमाश्लिष्टं सुक्ताज्योतीरसं-
दिज्ज ॥ तदेव लोहिताकारं राजाव-
र्त्तमुदहृतम् । आनीलं तत्तुपापा-
णं प्रोक्तं राजमयं शुभम् । ब्रह्मसूत्र-
मयं यत्तु प्रोक्तं ब्रह्ममयं हि जिते स्फटि-
कपरीक्षा । इति भोजराजकृतयुक्त-
कल्पतरुः ॥

स्फटिका । स्त्री० स्फटिक्याम् । रङ्गदा-
याम् । स्फटिकायाम् । फट्करी०
इ० भा० प्र० पाषाणे ॥

स्फटिकाचलः । पुं० स्फटिकोर्वीभृ-
ति । कैलासे ॥

स्फटिकात्मः । पुं० स्फटिके ॥

स्फटिकाभः । पुं० कर्पूरे ॥

स्फटिकारिः । स्त्री० स्फटिकायाम् ॥

स्फटिकारिका ।) स्त्री० स्फटिकाया
स्फटिकारो ।)

म् ॥

स्फटी । स्त्री० स्फटिकायाम् ॥

स्फुरणम् । न० स्फुरणे ॥ स्फुरस्फुरण

स्फिक्

द्वयकारोपधं केचित्पठन्ति० स्वार्थं
ग्यन्तादस्माद्युच् ॥

स्फटिकम् । न० स्फटिकोपले ॥

स्फटिका । स्त्री० स्फटिकोपले । फट्-
करीति ख्याते पाषाणे ॥ अस्या गुणा-
यथा । स्फटिका तु कषायाणां वात-
पित्तकफव्रणान् । निवृन्ति श्विच-
बोसपान्थानि सङ्कोचकारिणीति ॥

स्फटिकोपलः । पुं० स्फटिकाया-
म् ॥ स्फटिके ॥

स्फटिकोर्वीभृत् । पुं० कैलासे ॥

स्फातिः । स्त्री० वृद्धौ । स्फायन-
म् । स्फायीवृद्धौ । क्तिन् ॥ * ॥

स्फायितः । वि० वृद्धिक्ते ॥

स्फारः । पुं० शिकटे ॥ करकादे-
र्वृद्धे ॥ वि० प्रिपुले । विशाले ॥
यथा । तस्मिंश्चिदप्ये स्फारसम-
स्तावस्तुष्टयः । इमास्ताः प्रतिबि-
म्बन्ति सरसीवतटद्रुमाः ॥ स्फा-
यते । स्फायी० । स्फायितश्चीति
रक् ॥ यथा । स्फुरणम् । स्फुरस-
ञ्चलने । घञ् । स्फुरतिसफलत्थो
घञ्जोत्थे च आत्वम् ॥

स्फिग्घातनकः । पुं० कटफले ॥

स्फग्देशः । पुं० बालधिमूलप्र-
देशे ॥

स्फिक् । स्त्री० कटिप्रोथे । कटिदेश-
स्थमांसपिण्डे । स्फायते । स्फा-
यी० । बाहुलकाद्धिप्रत्ययः ॥

स्फुटल :

स्फुटति । स्फुटहिंसायाम् । कि
प् । स्फुटपूतेतिनिपातमात् । टस्य
चङ्गतिमुकुटः ॥

स्फुरः । वि० प्रचुरे ॥ स्फायते
। स्फायी० । अजिरशिशिरेतिक्
रच्ठलोपश्च ॥

स्फोतः । वि० समृद्धे । विकसि
ते ॥ स्फायतेस्म । स्फायी० ।

क्तः । स्फायः स्फोनिष्ठायाम् ॥
कथं स्फोतिकामङ्गतिस्फोतमाच-
ष्टे० इतिग्यतादचङ् । अलोप
णिलोपो ॥

स्फुट । स्त्री० ईश्वरी ॥ पादस्फुटे
। स्फुटति । स्फुट० । किप् ॥

स्फुटः । वि० व्यक्ते । स्पष्टे । सच
घटादीनां विषयेन्द्रियसन्निकर्षज-
न्यवृत्तिदशायां प्रमाचभेदाद्भवतीति
प्रसिद्धमेव । प्रफुल्ले ॥ व्याप्ते ॥
सिते । शुक्ले । स्फुटति । स्फुटवि
कसने । इगुप्रधेतिकः ॥ स्फुटिते
। भिन्ने ॥

स्फुटता । स्त्री० विशदार्थतायाम् ॥

स्फुटनम् । न० विदरे । विदरणे ॥

स्फुट० । कुटादि० । ल्युट् । वि
कसने ॥

स्फुटवन्धनी । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् ।

पारावताङ्घ्र्याम् ॥

स्फुटलः । पुं० तुम्बुरुवृक्षे । शू
लघ्ने ॥

स्फुलिङ्गः

स्फुटा । स्त्री० फणायाम् ॥ स्फुट० ।

कः । टाप् ॥

स्फुटिः । स्त्री० पादस्फोटामये । विपा
दिकायाम् ॥ निभिन्नकर्कटीशस्ये
। इर्विशुत्तिकायाम् । फूट०

इ० भा० प्र० ॥

स्फुटितः । वि० विकचे । विकसिते
। दीर्घे । भिन्ने ॥ अस्फुटत् ।
स्फुट० । क्तः ॥

स्फुरः । पुं० फलके ॥ स्फुरणे ॥

स्फुरणम् । न० स्फुरणे । फरक् ना
। इतिभाषा । यथा० अङ्गस्फुर
णनेत्रस्फुरणम् ॥ किञ्चिच्चलने
॥ भाने ॥ कम्पने ॥ स्फुरस्फुरणे
सञ्चलनेच । कुटादिः । ल्युट् ॥
स्फुरन् । वि० कम्पनयुक्ते ॥ दीप्य
माने ॥

स्फुरितम् । न० स्फुरणे ॥ वि० मन
सः कल्पनायाम् ॥ उल्लसिते ॥
उज्ज्वले ॥ प्रतिफलिते ॥

स्फूर्जकः । पुं० कालस्कन्धे । ति
न्दुके ॥

स्फूर्ज्युः । पुं० वज्रपतनजनितध्व
नी ॥ स्फूर्ज्यौ ।

स्फुलम् । न० तम्बू । इ० प्र० वस्त्रवि
श्रमनि ॥

स्फुलिङ्गः । वि० अग्निकणो । चिन्
गारौ । इ० भा० ॥ स्फु० इत्यनु
करणशब्दः । स्फुना० फूत्कारेण ॥

सफ्यः

लिङ्गति० गच्छति । लिङ्गिगतौ ।

पचाद्यच् ॥

सफुलिङ्गा । स्त्री० अग्निक्षणजातौ ॥

जातावपिनडोष् । अजादिषुपा

ठात्० टाप् ॥

सफुलिङ्गनौ । स्त्री० अग्नेर्जिह्वावि

शेषे ॥

सफूत्कारः । पुं० फूत्कारे ॥

सफूज्जकः । पुं० तिन्दुकवृत्ते ।

तेदू० इ० भा० प्र० ॥ सफूज्ज

ति । ट, षोसफूजाञ्चनिर्घोषे ॥

खलु ॥

सफूज्जथुः । पुं० वज्रनिष्पेषे । व

ज्रपातजध्वनौ ॥ सफूज्जनम् ।

ट, षोसफूजाञ्च । टितोऽथुच् ।

मेघनादे । तण्डुलौघे ॥

सफूज्जनः । पुं० तिन्दुके ॥

सफूत्तिः । स्त्री० सफुरणे ॥

सफूत्तिमान् । वि० पाशुपते ॥ य

था । पाश्वार्थिकः । पाशुपतश्चिद्रू

पः सफूत्तिमान्मतः । इतिच

काण्डशेषः । सफूत्तिविशिष्टे ॥

स्फेमा । पुं० स्फिरत्वे । प्रचुरता

याम् ॥ स्फिरस्यभाषः । पृथ्वा

दित्वादिमानच् । प्रियस्थिरेत्या

दिनास्फादेशः ॥

स्फेयः । वि० प्रचुरतरे । स्फिरतरे

॥ इदमनयोऽतिशयेनस्फिरम् ।

० ईयसुन् । प्रियस्थिरेनिस्फादेशः ॥

सफ्यः

स्फेरम् । वि० भूयिष्ठे ॥

स्फेष्ठः । वि० अतिशये । भूयि

ष्ठे ॥ अश्वमेधामतिशयेनस्फिरः ।

इष्टन् । प्रियस्थिरेतिसाधुः ॥

स्फैयकृतः । पुं० स्फाकृतेपथ्ये ॥

अण् ॥

स्फोटः । पुं० स्फोटके । विस्फोटे ।

पिडके ॥ शब्दव्यपारे । स्फु

द्यते । व्यञ्ज्यतेवर्णः । स्फुट्यर्थेय

यस्मादितिवा । स्फुटविकसने ।

वञ्ज् । अज्वा ॥

स्फोटकः । पुं० फोडाकृतिव्याते ।

रोगे । पिडके । स्फोटति । स्फु

टिर्बिशरणे । खलु ॥

स्फोटनम् । न० विदारणे ॥

स्फोटनौ । स्त्री० मणिशङ्खादिवेधा

पकरणे । आस्फोटन्याम् । स्फो

द्यतेऽनया । सफुटभेदेनेचुरादिः

। करणे ल्युट् ॥

स्फोटबीजः । पुं० वातारौभक्षात्

स्फोटबीजकः । पुं०

के ॥

सफोटायनः । पुं० मुनिविशेषे ।

कक्षीवति । सफोटप्रतिपादनप

रे । वैयाकरणे । सफोटोऽयनं

परायणं यस्यसः ॥

सफोटिका । स्त्री० खञ्जिकाया

म् । हापुनिकायां ॥

सफ्यः । पुं० यज्ञाङ्गभूते । खञ्ज

स्मरणम्

कारकाप्र
 स्म। अ० अतीते ॥ पादपूर्णे ॥
 प्रसिद्धे ॥ स्मयते ॥ झिङ्
 षदधसने । अन्येभ्योपीतिङः ॥
 स्यति । षो० डाप्रच्छयोषा ॥
 स्मयः । पुं० चङुते ॥ गर्वे ॥ स्म
 यनम् । झिङ्० । एरच् ॥
 स्मरः । पुं० कामे । पञ्चगरे ॥
 स्मरयति० उत्कण्ठयति । स्मृ
 त्वाध्याने । पचाद्यच् । स्मर्यते
 ऽनेनवा । पुंसि सञ्जायां च ॥ अ
 न्तः करणधर्मे स्मरणाख्ये ॥ स्मर
 णम् । भावेचोवा ॥
 स्मरकृपकः । पुं० भगे । स्मरागारे ।
 योनौ ॥
 स्मरगृहम् । न० भगे । स्त्रीषिङ्गे ॥
 स्मरवक्रः । पुं० रतिरन्ध्रविशेषे ॥
 यथा । धृत्वायामकरेणास्वपद
 स्मोपरिस्थितम् । दृढस्मरमतेका
 मोस्मरवक्रप्रकीर्तितः ।
 स्मरच्छत्रम् । न० योनौ ।
 स्मरणम् । न० चिन्तायाम् । स्मृती
 ॥ आध्याने ॥ स्मृचिन्तायाम् ।
 ल्युट् ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा ।
 यथानुभवमर्थं स्मर्यते तत्सदृशं स्मृ-
 तिः । स्मरणम् ० यः पदार्थः
 केनचिदाहरेणनियतोयदाकदा-
 चिदनुभूतिः ऽभूत् । सकालान्तरे
 स्मृतिप्रवोधाधायिनि० तत्त्वमानेष

स्मरवृत्तम्

स्तुनिदृष्टे सति यत्तथैव स्मर्यते तद्
 वेत्स्मरणम् । उदाहरणम् । नि
 म्नाभिकुङ्करीषु यदम्भः प्रावितं च
 लदृशांलङ्करोभिः । तद्भवैः कुङ्क
 रतैः सुरनायैः स्मारिताः सुरत
 कण्ठकृतानाम् । यथाया । करतु
 अगहितजसोदा० यणम् । विविधसि
 आधारपुटम् । सम्भरिचपञ्चजम्
 स्मरणमहकङ्कसरोमञ्चम् । अत्यसं
 स्मृतं यथा । करदुग्धसङ्गीतयज्ञो
 दास्तनमुखविनिवेशिताधरपुटम् ।
 स्मृतपाञ्चजन्यसुनमतक्त्यासरो-
 माञ्चमिति ॥

स्मरणापत्यतर्पकः । पुं० कच्छपे ॥
 स्मरदशा । स्त्री० कामावस्थायाम् ॥
 सादृशविधायका । नयनप्रीतिः प्र
 थमंचिन्तासङ्गस्ततीयमङ्गल्यः । नि
 द्राक्छेदस्तनुताविषयनिवृत्तिस्त्रपा
 नाशः ॥ उन्मादामूर्च्छास्मृतिरिच्छे
 ता । स्मरदशादशैव स्मृतिरिति ॥

स्मरदाशौ । वि० कामोद्दोषके ॥
 स्मरध्वजः । पुं० वाद्ये । शिष्टे ॥
 न० योनौ ।

स्मरध्वजा । स्त्री० ज्योत्स्नायां रञ्जो ॥
 स्मरप्रिया । स्त्री० कामपत्न्याम् ।
 रती ॥

स्मरमन्दिरम् । न० भगे । योनौ ॥
 स्मरलेखनी । स्त्री० शारिकापक्षिणि ॥
 स्मरवृत्तम् । पुं० अनिरुद्धे ॥

स्मार्तः

स्मरणीयिका । स्त्री० वेद्यायाम् ।
 स्मरवृद्धिः । स्त्री० कामवृद्ध्याद्वयौ
 षधौ । मदनयुगे ॥ स्मरवृद्धि
 र्यया ॥
 स्मरसखः । पुं० वसन्ते ॥ कामो
 द्वोपकत्वात् ॥ स्मरसखा । ट
 च ॥
 स्मरसहः । त्रि० कामोद्वोपके ॥ स
 हते । षड्० । पषाद्यच् । स्मरस
 सहः ।
 स्मरस्तम्भः । पुं० उपस्थे । मेढ्रे ॥
 स्मरस्तम्भद्वयस्तम्भः ॥
 स्मरस्त्यैः । पुं० गर्हभे ॥
 स्मरहरः । पुं० शिवे । स्मरहरति ।
 हरतेरनुद्यमनेऽच् ।
 स्मरागारम् । न० भने ॥
 स्मराङ्गुगः । पुं० कारुण्ये । नखे ।
 स्मरास्रः । पुं० राजास्रे ॥
 स्मरासवः । पुं० लालायाम् । मुख
 सुरे । मद्यप्रभेदे ।
 स्मरेष्टकः । पुं० अम्बे ।
 स्मर्तव्यः । चि० स्मरणौये ॥ यथा ।
 स्मर्तव्यः सततं विष्णुर्विष्मर्तव्यो
 न जातु चित् । सर्वविधिमविधाः
 स्मृतेत्यारिक्किङ्कराः ॥
 स्मयः । पुं० गूढहसिते ।
 स्मारकः । चि० स्मरणकारके ॥
 स्मार्तः । चि० स्मृतिशास्त्रविदि ।
 स्मृतिविहिते । स्मृतिसम्बन्धिनि

स्मृतिः

॥ न० स्मृतिशास्त्रोक्तकस्मर्णि । य
 था । श्रौतकर्मस्वयंकुर्यादन्योपि
 स्मार्तमाचरेत् । अशक्तौश्रौतमप्य
 न्यः कुर्यादाचारमन्वतः ॥
 स्मार्तयज्ञः । पुं० यज्ञविशेषे ॥ मय
 तुर्विधायथा । देवयज्ञः पितृयज्ञो
 भूतयज्ञस्तथैवच । मनुष्ययज्ञइ
 त्येवं स्मार्तयज्ञश्चतुर्विधः ॥
 स्मृतम् । न० ईषद्व्याख्ये । तल्लक्षणं
 यथा । ईषद्विकसितैर्दन्तैः कटा
 क्षैः सौष्ठवान्वितम् अलक्षितद्वि
 जहारमुत्तमानां स्मृतं भवेदिति ।
 पिङ्गुईषद्व्यसने । भावेत्तः ॥
 चि० विकसिते ।
 स्मृतदृक् । चि० स्मरेत्ये ।
 स्मृतः । चि० स्मृतिविषये । लोके स्म
 रणे ॥ यथा । आम्बिकेपितृहृत्ये
 चमासश्चान्द्रमसः स्मृतः । विशा
 हादौ स्मृतः सीरीयज्ञादौ सावनी
 मतः ।
 स्मृतिः । स्त्री० धर्मसंहितायाम् ।
 मन्वादिप्रणीते धर्मशास्त्रे ॥ स्मर्त्
 तेननुष्ठानप्रकारोऽनया । स्मृतिचिं
 तायाम् । स्त्रियाम्क्तिन् । वेदा
 र्थस्मरणपूर्वकरचितत्वाद्वा ॥ शा
 स्त्रमात्रे । स्मरन्निवेदमनयादिति
 स्मृतिः ॥ महर्षिभिर्बेदायं स्मर
 णं स्मृतिः । तद्योगाद्यन्योपि स्मृ
 तिः ॥ स्मरणे । स्मर्तव्यानुसम्भा

स्मृतिविभ्रमः

ने ॥ धियि ॥ इच्छायाम् ॥ अनु
भूतविषयज्ञाने ॥ स्वाभ्याश्रितक्रि
याजन्यसंस्कारजन्यज्ञानं स्मृतिरि
तिरसमञ्जसौ ॥ शास्त्राचार्योपदि
ष्टार्थानुसन्धाने ॥ अनुभवान्यसंस्का
रजन्यज्ञाने ॥ यथा । विभुर्वुद्ध्या
दिगुणवान्बुद्धिस्तुद्विविधामता
। अनुभूतिः स्मृतिसंस्थादनु-
भूतिस्तुर्विधेतिभाषापरिच्छेदः
॥ साम्प्रतिर्हिधा । यथार्थाः अ
यथार्थाश्च । तत्रप्रमाजन्याययार्था
अप्रमाजन्याऽयथार्थाः ॥ अनुभूतवि
षयऽसम्प्रमोषिप्रत्यये ॥ पूर्वानुभ
वसंस्कारजज्ञाने । चिरानुभूता
यंस्मरणशक्ती ॥ एतज्जन्मनिपूर्वानु
भूतार्थविषयायांशुक्ती ॥ योगिना
सृजन्मान्तरानुभूतार्थविषयापि-
स्मृतिर्भवति ॥ अनुभूतप्रियादी
नामर्थानांविस्तृतं स्मृतिः । तत्र
कस्य ज्ञेयवश्यवास्यनिः प्रवसिता
दयः ॥ तत्पर्यायाः । चिन्ता ।
अध्यानम् । चिन्तया । ध्यानम्
। स्मरणम् । चर्चेति । स्मरणम्
स्मृच्च ध्याने । क्तिन् ॥
स्मृतिमान् । चि० पूर्वानुभूतार्थावि
स्मरणशीले । स्मृतिविगिष्टे ॥ स्मृ
तिरस्त्यस्यास्मिन्बा । मतुप् ॥
स्मृतिविभ्रमः । पुं० स्मृतेर्विच-
लने ॥

स्यन्दनः

स्मृतिविरुद्धः । चि० धर्मशास्त्रवि
परीते ॥ यथाकूर्मपुराणे हिमालयं
प्रतिदेशीवाक्यम् । यानिशास्त्राणि
दृश्यंतिलोकेऽस्मिन्विबिधानिच ।
श्रुतिस्मृतिविरुद्धानिनिष्ठातेषा-
न्नुतामसौ । करालभैरवस्यैवयाम
लंतामयत्कृतम् । एषमदोनिचा
न्यानिमोहमार्थानितानिचैः । म
यासृष्टाणिचान्यानिमोहायैषांभवा-
ण्वे० इति ॥ जौषप्रवृत्तिकारोणि
कानिचित्कथितानिचेतिमहानि-
र्वाणसन्तम् ॥
स्मृतिशास्त्रम् । न० धर्मसंहिताया-
म् ॥
स्मृतिद्वितुः । पुं० स्मरणबीजे । वास
नायाम् । संस्कारे । भावना-
याम् ॥
स्मरः । पुं० प्रकाशे । चि० प्रकाशयु
क्ते ॥ ईषदृषसनशीले ॥ स्मर्यतेत
च्छीलः । प्रिङ् ईषदृषसने । म
मिक्कस्मिभस्यजसकमहिंसदीपीरः
स्मराचः । चि० स्मितदृशि ॥
स्यदः । पुं० जवे । वेगे ॥ सवेग
गतिवचनेऽस्यप्रयोगः स्यन्दतेऽनेन
। स्यन्दनं वास्यन्दप्रसङ्गम् ।
स्यदोजयवृत्तिवचनोनिपातितः ॥
वेगाख्यगुणम् ॥
स्यन्दः । पुं० स्यन्दने ॥
स्यन्दनः । पुं० तनिगृहणे । नेमि

स्यमन्तक :

नि । रथद्रौ । अतिमुक्तके । अती
तकल्पऽर्हदे । न० । अती । अ
रणे । नौरि । सलिले ॥ पं० । न०
रथे । बि० । जवने । स्यन्दते । स्य
न्दू० । बहुलमन्यथापौतियुच् ।
चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच् । इ
तिशायुच् । यद्वा । स्यन्दते०
प्रद्वर्तति । स्यन्दू० । नन्द्यादि
त्वाङ्युः ॥

स्यन्दनद्रुमः । पं० । तिनिशवृक्षे ॥
स्यन्दनारोहः । पं० । रथिनि । रथा
रुढेयोद्धरि । स्यन्दनमारोहय
ति । रुह० । कर्मण्यण् ॥
स्यन्दनोद्भवः । पं० । तिमिश्रे ॥ ति
न्दके । स्यन्दनमाह्वयोयस्यसः
स्यन्दिनिः । पं० । तिनिशद्रुमे ॥
स्यन्दनिका । स्त्री० । जूदनयाम् ।
स्यन्दनी । स्त्री० । लालायाम् । मूष
नाड्याम् ।
स्यन्दी । बि० । स्रग्णशीले ॥
स्यन्दनी । स्त्री० । लालायाम् ॥ अथ
श्वस्यन्दते । स्यन्दू० । आवश्यके
तिणिनिः ॥
स्यन्नः । बि० । स्रुतेजलादौ । स्यद्यतै
स्य । स्यन्दू० । क्तः । रदाभ्यामि
तिणस्त्वम् ॥
स्यन्नम् । बि० । स्रुतेः । रीणे ॥
स्यमन्तकः । पं० । श्रौक्लण्णस्रुहस्तमणौ
। मणिः । स्यमन्तकी । हस्ते भुजमध्ये

स्यूनः

तुकोस्तुभइतिहेमचन्द्रः । सौरभा
द्रपदीयचतुर्थ्या । चन्द्रदर्शने स्यमन्त-
कीपाख्यानश्रुत्वावच्यमाणमन्त्रेण
भिमन्त्रितं जलं पिबेत् । मन्त्रस्तु ।
सिंहः । प्रसेनमवधीत् सिंहो जाम्ब
वताहतः । सुकुमारकमारोदी
स्तवह्येषस्यमन्तकइति ॥
स्यमीकः । पं० । मुनिविशिषे ॥ पा
दपे । वृक्षे । नाकौ । बल्माकि
॥ स्यमति । स्यमुशब्दे । स्यमे
रीटचेतिकम् ॥
स्यमीका । स्त्री० । नीलिकायाम् ।
स्याडादौ । पं० । जिने ॥
स्यालः । पं० । पत्नीप्रातरि । श्यालि
॥ स्यामयति । स्यमवितर्के चुरा
दिः । अच्पृषादरादिः ।
स्यूतः । पं० । प्रसेवे । वस्त्रशणादि
निर्मितैर्यैलाइतिख्याते ॥ बि० । ज
ते । प्रोते । बुना० । इ० । भा० ।
कृतमौषने । सौव्यतेसम । पिबु
तन्तुमन्तानि । क्तः ष्ठोरिच्छूठ । य
णादेशः ।
स्यूतिः । स्त्री० । सूच्यादिनाबद्धा
दिसौवने । सिदने । सीवना० । इ०
भा० । प्र० ॥ पिबेः क्तिन् । ऊठ्
। सन्तती ॥
स्यूनः । पं० । किरणे ॥ सूर्या
धीतकटे ॥ सौव्यतेऽनेनवा । पि
बु० । सिवेष्टर्युचेतिनः । दीर्घा

संसमान :

चारणसामर्थ्याद्गुणः ॥

सू.म. : । पुं. किरणे ॥ सूत्रतन्त्रौ ।
सौव्यतिषिषु. । अविस्मिन्विस्मिन्
विभ्यः क्तिदितिमन् । स्वरत्नरे
छूट् ॥

स्तेगवा : स्त्री. सागमापत्येषु ॥
यथा । अर्जुनस्यदूमेवाणानेमेवा
णाः शिखण्डिनः । सीदन्तिमम
गाचाणिमागमास्तेगवाइवेति ॥
सागमाक्कंठौप्रोक्तातदपत्यानि-
स्तेगवाः ॥

स्तेगवि : । पुं. कर्कटपुत्रे ॥
कुक्षीराख्येगविरितिषिकाण्डशे-
पः ॥

स्तीतः । वि. स्तीते ॥

स्तेगः । पुं. किरणे ॥ सूर्ये ॥
धीतकटे । सौव्यति । विषु. ।
वाहुलकाद्गुणः । यस्त्वज्जट् । अत
रत्नत्वाद्यच्. । गुणश्च ॥ न. अ
नन्दे । वि. समीचीने । सु
खकारिणि ॥

स्तीनाकः । पुं. स्तीनाके । प
थीर्णे ॥ स्तीनेनाकति. अक्यति
वा. । अक्य. । पचाद्यच्. घ
ज्वा ॥

संसमम् । न. ऊर्द्धगतदोषस्याघा
नयने । अधः पतने ॥ संसे
ल्युट् ॥

संसमानः । वि. गलति ॥

सुखिणी

संती । पुं. पौलुवन्ते । संसय
यतिमलम् । स्वमुषधः पतने ।
पाश्वक्येणिनिः
संसनीफलः । पुं. भण्डीरे । शि
रीषवन्ते ॥

संतिः । स्त्री. कोणे ॥

संक्षुगन्धः । पुं. भूमिजम्ब्वाम् ॥
संघरा । स्त्री. प्रकृतिच्छन्दः २१
प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । सभे
यीनां चयेनचिमुनियतियुतासंघरा
कीर्त्तिर्तयम् ॥ यथावा । कर्णे
ताटक्युक्तं बलयमपिसुखं समुच्ची
रयुग्मं पुष्पं गन्धं बहुलोद्विज्जरुचि
रानूपुरद्वन्द्वयुक्ताश्च हारदधोना
मुललितरसनारूपवत्कुण्डलाभ्यां
मुग्धाकीर्णानचित्तं तरलयतिबलान्
संघराक्कामिनोव ॥ यथा । अ
न्यप्रोतास्त्रिमालावलयितविलसत्
वाहुदण्डप्रखण्डविगव्यालिलमुगडा
वलिक्लितरत्नत्कारकण्ठीपकण्ठा
। कुर्वन्त्योगं मत्तुद्गतगहनचल
द्वर्चरध्वानमुच्चैरुत्कृष्टैरुत्तमाङ्गै
र्विदधतिचशिवाः कन्दुकक्रीडि
तानि ॥

सुखिणी । स्त्री. जगतीच्छन्दः १२
प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । कीर्त्ति
तैषाचतूरेफिकासुखिणी । यथा
इन्द्रनीलोपलेनवयानिर्मिताशात
कुम्भद्रवीकृताश्रीभते । नव्यमेघ

स्रवणम्

श्रुतिः पीतवासाहरेर्मूर्तिरात्र
स्नांजयायारसिस्रग्वाणी ॥ माला
च्याम् ॥

स्रग्वी । पुं० भूततन्मात्ररूपां वैज
यन्त्याख्यां स्रजं विभ्राणो हरी ॥ त्रि०
कुसुममालाधारिणि ॥ स्रग्विद्य
तऽस्य । अस्मायामेधाऋजो विनि
रितविनिः ॥

स्रक् ग् । स्त्री० मूर्द्धन्यस्तपुष्य
दामनि ॥ माल्ये ॥ सृज्यते०
सृजति वा । सृजविसर्गे । कृत्व
गित्यादिना० कर्म्मणि० कर्त्तरि
वाक्किन्० अमागमश्च । कुत्वम् ॥
अतिशर्कारीच्छन्दः १५ प्रभेदे ।
तद्वल्लण्यथा । स्रगियमपिचर
सनवरचितयतिः । यथा । अ
यिसहधरि० रुचिरतरगुणमयीम
दिमवसतिरनपगतपरिमला । स
गिवनिःस्रविलरुनुमरसासुमुख
मुदितरनुजदलनदृश्ये ॥

स्रज्वा । पुं० प्रजापती ॥ पठसङ्घे
॥ रज्जी ॥

स्रवः । पुं० स्रवे । स्रवणम् । सुगती
। कृदोत्तरप् ॥ वारिप्रवाहे । यथा
हृदिमचन्द्रः । निभारस्तुभरः स
रिः । उत्सः सवः प्रस्रवण-
मिति ॥

स्रवणम् । न० स्रक्द्रवतेः शनैः
शनैर्जलनिर्गमे । चरणे ॥ स्र०

स्राक्

। ल्युट् ॥ मूवे ॥

स्रवतीया । स्त्री० रुदन्त्या ॥

स्रवद्गर्भा । स्त्री० पतितगर्भाया इति ।
अवतीकायाम् ॥ पतितगर्भाया
म् ॥ स्रवन्गर्भायस्याः ॥

स्रवद्रङ्गः । पुं० पण्यन्यौ । हाट० व
जार० इ० भा० प्र० ॥

स्रवन्ती । स्त्री० नद्याम् सिरिति । नि
स्रगायाम् ॥ स्रवति । स्रु० । ल
टः शब्दः । उगितश्चेति डोप् । श
ष्यनेरिति नुम् ॥ गुल्मस्थाने ॥
ओषधिभेदे ॥ चरन्त्याम् ॥

स्रवा । स्त्री० मूर्वायाम् । सुरह्वरा०
इ० भा० प्र० ॥ स्रवति । स्रु० ।
अव् । गुणावादेशौ । टाप् । जी
वन्त्यामोषधी ॥ जीवन्त्याम् ॥

स्रष्टा । पुं० प्रजापती । निष्कर्तारि ।
वेधसि । शम्भौ । शिवे ॥ विष्णौ
॥ सृजति । सृजविसर्गे । ढक् ।
सृजिदृशेरित्यम् ॥

स्रस्तः । त्रि० च्युते ॥ स्रस्तस्मै ।
स्रंसुप्रवसने । गत्यर्थकर्मकिति
कर्त्तरि शक्तः ।

स्रस्तकम् । न० च्युते ॥

स्रस्तारः । पुं० न० वीरककटे । पल्ल
वादिशये ॥ पुं० कुशमुष्टौ ॥

स्राक् । अ० द्रुते । भट्टित्यर्थे ॥ स्रै
षाके । सम्पदादिच्चात्किम् । स्रा
मकति । अककुटिलायाम्गती ।

सुक्०ग्

क्षिप् ॥

स्रामः । वि० एकनेत्रे ॥ यस्य सदा च

क्षुर्भासिकावासवतितस्मिन् ॥

स्रावः । पुं० क्षरणे ॥ आगर्भाधाना

चतुर्थमासपर्यंतं गर्भस्य क्षरणे ॥

स्रावकम् । न० मरीचे ॥

स्रावणो । स्त्री० ऋषिष्ठये ॥

स्रावितः । वि० गालिते ॥

स्रुग्दारु । न० व्याघ्रपोदवृक्षे । विक
ङ्कने ॥

स्रुघ्नः । पुं० आग्राष्ट्यो० नगरे ।

तदुपान्तदेशे ॥ मथुरायामिव० म

थुरावत्स्रुघ्ने प्रकाराद्वृत्तिकौमुदी ॥

स्रुघ्नी । स्त्री० सर्जिकाक्षारे ॥

सुक्०ग् । स्त्री० खादिरेव नपाच
विशेषः ॥ तस्मिन् दायथा । ध्रुवापभृज्

हूना तु स्रुवोभेदोः स्रुवः स्त्रियङ्

त्यमरः । तच्च वटपत्राकृतिर्ध्रुवा ।

उपभृच्चक्राकारा । जुहूर्द्ध्वेन्द्रा

कृतिः । वैकङ्कती ध्रुवाप्रोक्त-

आश्रयत्वीचोपभृन्मता । जुहूः प

क्षाशकाष्ठखदिरस्रुवोमतः ॥

स्रुवाद्रिकन्तुयज्ञादौ पाचमित्यभि-

धीयते । स्रुवः पुमानेकहस्तीवा

हुमावास्रुगौरिता । तद्विशेषाः

शरावायाः स्त्रीस्रुह रूपभृद्भ्रुवे

तिशब्दरत्नावली ॥ स्रवतिघृतादि

कम् । स्रुववणे स्रुवः कश्चिक्

चेतिचिक्प्रत्ययः इकारउच्चारणा

स्रोतस्वती

यः । कङ्कत् । कुत्त्वम् ॥

स्रुतः । वि० चरितेजसादौ ।

मे । रीत्ये । च्युते । स्रुयतेस्य

। स्रुगतौ । क्तः

स्रुता । स्त्री० हिङ्गुपत्र्याम् ॥

स्रुवः । पुं० यज्ञपात्रविशेषः । स्रु

चि ॥ स्रवति । स्रु० । अच्

। सञ्ज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः । उच्

ङ् । यङ् । स्रवतिघृतादिकम्

। स्रुवस्रुवणे । स्रुवः क्तः ॥

स्रुवा । स्त्री० होमपात्रान्तरे । स्रुचि

॥ मूर्धायाम् ॥ शङ्खक्याम् ॥

टाप् ।

स्रुवावृक्षः । पुं० विकङ्कते । सा

दुकण्टके ॥ स्रुवायावृक्षः ॥

स्रुः । स्त्री० होमपात्रविशेषः ।

यज्ञोपकरणे ॥ स्रुवे । निभारे ।

स्रवत्यतो घृतादिकम् । स्रुस्रवसे ।

क्षिप्चिप्रच्छिप्चि स्रुदुकटप्रज्वादी

र्घीऽसम्प्रसारणश्चेति क्विब्दोर्घी ।

स्रोतम् । न० स्रोतसि ॥

स्रोतद्वेषः । पुं० समुद्रे ॥ स्रोत

सामीप्यः ॥

स्रोतः । न० स्वतोन्मुखसरणे ॥ प्र

वाहे । वेगेन चलच्छले ॥ इन्द्रि

ये ॥ शरीरस्थनवच्छिद्रेषु ॥ स्र

वति । स्रुगतौ । स्रुरोभ्यां तु

ट्चेत्यसुन् । तुङागमश्च ॥

स्रोतस्वती । स्त्री० नदीमात्रे सरि

स्रोतीज्जनम्

ति । हीपवत्याम् । स्रोतीसिसन्ध्याः । तदस्यास्रोतिमतुप् । मादुपधायाद्येतिवत्त्वम् । उगितश्चेतिङोप् ॥

स्रोतस्त्रिनी । स्त्री० सरिति । स्रोतांसिसन्ध्याः । अस्मायामेधास्रजिविनिः । नास्तत्त्वान्ङोप् ॥ स्रोतीञ्जनम् । न० सौवीरे । कापीताञ्जने । यासुने । अथलक्षणादयोयथा । तदस्रोतीञ्जनं कृष्णं सौवीरं श्वेतमीरितम् । बल्मीकशिखराकारं भिन्नमञ्जनसंज्ञभम् । घृष्टन्तुर्गैरिकाकारमेतत्स्रोतीञ्जनं स्मृतम् । स्रोतीञ्जनसमंज्ञं यं सौवीरं तत्तुपाण्डुरम् ॥ स्रोतीञ्जनं स्मृतं तत्त्वादुवच्यं कफपित्तनुत् । कषायं लिखनं स्निग्धं ग्राहिच्छदिं विघ्नापहम् ॥ हिध्मक्षयास्त्रदृष्टो तंसेवनीयं सदाबुधैः । स्रोतीञ्जनगुणाः सर्वे सौवीरेपि मताबुधैः ॥ किन्तु श्वेतारञ्जनयोश्चैष्ठं स्रोतीञ्जनं स्मृतम् ॥ इति भावप्रकाशः । स्रोतीज्जनन्तु तद्विद्यादज्जनाभं पदं ज्ञमिति मदनपालः ॥ अपि च । स्रोतीञ्जनं भतं श्रेष्ठं विशुद्धं सिन्धुसम्पन्नम् । दृष्टेः कण्डू मलहरदोहकं दुरुजोपहम् ॥ अण्णो रुपावहश्चैष सहते मारुतातपो । नेत्ररोगानजायते तस्मादञ्जनमाचरेत्

खगृहः

स्रोतेः क्षणं कृष्णसुरभेतिप्रसिद्धम् । अज्यतेनयनमनेन चक्षुष्यत्वात् । अक्षुत्थक्तिस्त्रयशक्तामिगतिषु । करणे ल्युट् । स्रोतीसीऽञ्जनं स्रोतीञ्जनम् ॥

स्रोतीभेदकः । पुं० प्रवहज्जलानां सेतुभेदादिना देशात्सरभेतरि ।

स्रोतीवहा । स्त्री० नद्याम् ॥

खः सिन्धुः । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

खः । पुं० आत्मनि ॥ ज्ञातो । पुं० न० धर्मि ॥ न० द्वितीयभवने ।

त्रि० आत्मीये । खनति । खनश्ब्दश्चन्यभ्योपीतिङः ॥

खकः । वि० खीये । आत्मीये ॥

खकम्पनः । पुं० बायौ ॥

खकर्मकृत् । वि० निजकाव्यं कर्त्तरि ॥

खकीयः । वि० आत्मसम्बन्धिनि । खीये । निजे । आत्मीये ॥ खखेदम् । गङ्गादिषु खखेतिच्छः कृत् । गागमख ॥

खकुलजयः । पुं० मत्स्ये ॥ निजवंशनाशि ॥ वि० तत्कर्त्तरि । तद्विशिष्टे च ॥

खगतम् । न० मनोगते । त्रि० आत्मप्राप्ते ॥ आत्मनोगते ॥

खगुप्ता । स्त्री० आत्मगुप्तायाम् । शुक्लिभ्य्याम् ॥ लज्जालौ ॥

खगृहः । पुं० कलिखारपक्षिणि ॥

स्वज्ञान :

पुं० न० निजालये ।

स्वज्ञः । वि० सुरुपे । सुन्दराङ्गवि-
शिष्टे । सिंहसंहनने । शोभना-
निशास्त्रीकलकलललितान्यङ्गान्य-
स्वा ॥ न० शोभनाशयवे ॥

स्वच्छः । पुं० स्फटिके । न० भौ-
क्तिके । वि० प्रकाशगुणदीपस-
म्बस्वगुणोपरमात्मनि ॥ निर्मले ।
यथा । आसनं वसनं पात्रं शय्या या-
नं निमित्तनम् । गृह्यकं वस्तुजातञ्च
स्वच्छं तस्वच्छं प्रशस्तैर्दृष्टिव्याधिगु-
ण्ये ॥

स्वच्छटी । स्त्री० अङ्गुलिमोठने । अ-
ङ्गुलि सन्दर्शने ॥

स्वच्छन्दः । वि० स्वतन्त्र । स्वतन्त्रो-
पावृतः । स्वैरौ स्वच्छन्दो निरङ्गद्व-
न्द्वमरः ॥ स्वः आत्मकन्दोऽभि-
लाषिऽय ॥

स्वच्छन्दचारौ । वि० स्वच्छन्दं वि-
हरणशीले ।

स्वच्छा । स्त्री० न० अभक्ते ॥ स्वच्छ-
तत्पदञ्च ॥

स्वच्छमणिः । पुं० स्फटिके ॥

स्वच्छमालुङ्गम् । न० विमलेपरसे ।
निर्मले ।

स्वच्छा । स्त्री० श्वेतदूर्वायां

स्वज्ञः । पुं० प्रखेदे । पुत्रे । न०
रक्ते । वि० अत्माजाते ॥

सृजनः । पुं० ज्ञाती । संगोत्रे ॥

स्वधा

सृज्यात्मोद्ययासौजन्य ॥ आत्मो-
द्येवम्युद्योगे ॥ आश्रितधाम्बादौ ॥

स्वजा । स्त्री० कन्यायाम् ॥

स्वतन्त्रः । वि० स्वच्छन्दे । निरङ्ग-
ग्रहे ॥ यथा । सभयादभयं प्राप्तस्त-
दर्थं यतलेचयः । सपुनः सभयं
गन्तुं स्वतन्त्रं नृहीच्छयीति ॥ न०
अन्यतन्त्रानपेक्षे । तन्त्रविशिष्टे ।
स्वकोपशास्त्रे ॥

सूतन्त्रप्रज्ञः । पुं० व्यासादिपुं० स्मृ-
त्यपेक्षामन्तरिणपौर्वापर्यालिङ्गनया-
श्रुतिशब्दादेश्चुत्यर्थप्रतिपत्तिसम-
र्थोऽप्युच्यते ॥

स्वतः । अ० आत्मनश्चुत्यर्थे ॥

स्वत्थम् । न० शास्त्रसम्मतयथेष्टविनि-
योगार्हत्वे । सप्तपदार्थारिक्तपदा-
र्थे ॥

स्वदनम् । न० अशने ॥ आस्वदे ॥
लेहे ॥

स्वदृष्टान्तः । पुं० स्वपक्षे । स्वः स्वो-
यः दृष्टान्तोयञ्च ॥

स्वधर्मः । पुं० स्वधर्माश्रमेक्षावा-
रे । यन्धर्मोऽश्रमं चाप्रतियोविहि-
तः स्वधर्मः ॥ स्वः स्वकोयो-
धर्मः ॥

स्वधा । अ० पितृभ्यो दीयमानेऽन्ने ।
पितृणामन्नं ॥ पितृदाने । यथा
। पितृणां सुरपत्नीचमनुभिर्ममं नु-
भिर्ममं रे । पूजितापितृदानं हि नि-

स्वधावाचनम्

प्रफलं च यथा धिमेति भागवतम् ॥ पि
त्यदानमन्त्रे । देवहविर्दाने । यथा
स्याद्देवहविर्दानं श्रीषट् षौषट् ष
षट् षधेऽन्यमरः । अत्र पितरो देवता
इति स्मृतेऽपि देशः । स्वमात्मा
नंशरीरपोषयतीति स्वधा । स्वधा
धितृणामन्नमिति श्रुतिः ॥ देवपि
तृहविर्दाने । स्वद्यतेऽनेन । ध्वद
चास्वोदने । आप्रच्ययः । पृषाद
रादित्वाद्दृश्यधः ॥

स्वधा । स्त्री । पितृदाने ॥ स्वधाऽस्त्य
स्याम् । अच् । टाप् । पितृपत्न्या
म् ॥ स्वान्धत्ते इति श्रुत्युत्पत्तेः ।
नमः स्वधायै स्वाहायै । इति प्रयो
गश्च ॥

स्वधाप्रियः । पुं । कृष्णतिले ॥

स्वधाभुक् । पुं । पितृगणे । दिव्य
पितरि । देवे ॥

स्वधाम । न । स्वरूपविस्मरणे ॥

स्वधायी । पुं । पितृपु । स्वधागमन
शीलः । सुप्यत्रासौ णिनिस्ताः स्त्री
ल्ये ॥

स्वधावाचनम् । न । आह्वयार्थे काल
विशेषे ॥ यथा । ऋषिमुहूर्त्तात्
कुतपाद्यन्मुहूर्त्तं चतुष्टयम् । मु
हूर्त्तं पञ्चकञ्चैव स्वधावाचनमिष्य
ते । कुतपाद्दूर्ध्वं मुहूर्त्तं चतुष्ट
यं । मुहूर्त्तं पञ्चकञ्च कुतपात्पूर्ध्वं
म् । अर्थादिकं मुहूर्त्तं कुतपात् ॥

स्वपतिः

स्वधाधीच्यतेऽत्र । बव । अधिक
रणे ल्युट् ॥

स्वधितिः । पुं । स्त्री । कुठारे । य
था । हयोः कुठारः स्वधितिः
परशुष्वपरश्वधद्वयमरः ॥ स्वधि
यति । धिधारणे । क्तिच् । छेद
नीयमांसस्य शस्त्रविशेषे ॥

स्वनः । पुं । शब्दे । निनादे । निन
दे । ध्वनौ । स्वननम् । स्वनघ
ब्दे । स्वनहसोर्वेति पक्षेऽपि ॥

स्वनचक्रः । पुं । रतिबन्धविशेषे ।
यथा । धृत्वा बाहू तथा कण्ठपाद-
तोपि शिरः स्थितः । गूढञ्चकाम
येत्कामी स न चक्र प्रकीर्तित इति
रतिमञ्जरी ॥

स्वनितम् । चि । ध्वनिते । न । ग
ज्जिते । मेघशब्दे ॥ स्वन्यत्रेऽपि ।
स्वन । क्तः ॥

स्वनितान्नयः । पुं । तण्डुलीयशकी
। अल्पमारिषे ॥

स्वनुष्ठितः । चि । सर्वाङ्गोपसंहारेण
सम्पादिते ॥

स्वनेत्सहः । पुं । गण्डके ॥

स्वन्तः । चि । अक्षतोत्तरकाले । शुभे
दर्के ॥

स्वपनः । चि । निद्रामनुभवति ॥ स्वपि
ति । जिह्वप् । लट् । शब्दा
देशः ॥

स्वपतिः । पुं । आद्ये । निजभर्त्ता ॥

स्वप्नः

स्वप्नम् । न० निद्रायाम् । जिह्वप्-
 शये । ल्युट् ॥
 स्वपिण्डा । स्त्री० पिण्डखज्जूर्याम् ॥
 स्वप्नः । पुं० निद्रायाम् । शयने ।
 स्वापे ॥ प्रसुप्तस्थितिज्ञाने । आश-
 दासनामये । जागरितसंस्कारजः
 प्रत्ययः सविषयः स्वप्नद्रव्युक्तलक्ष-
 णे चान्तः करणस्यार्द्धविकाशियथा-
 । जाग्रदवस्थायां यद्दृष्टं दृष्टुं तत्तज्ज-
 नितवासनयानिद्रासमयेयं प्रपञ्चो-
 यत्रप्रतीयते सा स्वप्नावस्थेति वासु-
 देवसरस्वती ॥ तथाच । बाह्ये-
 पुकरणेषु पञ्चसंज्ञतेषु जागरितवासना-
 नुसारिणमनसस्तदर्थभासाकाराव-
 भासनं स्वप्नशब्दितम् ॥ यथाहुः
 । इन्द्रियाणामुपरमेमनेनोपरतं य-
 दि । सेवते विषयानेव तद्विद्यात्स्व-
 प्रदर्शनमिति । सचसप्तविधायथा-
 । दृष्टः श्रुतोऽनुभूतश्चार्थितः
 कल्पितस्तथा । भावितो दीपज-
 स्तेति स्वप्नः सप्तविधः स्मृतवृत्तिः ॥
 स्वप्नजाग्रदादिकल्पमया तस्यैवि-
 ध्यमाह । स्पष्टस्मृतिरथास्पष्टस्मृ-
 तिरस्मृतिरित्यमी । स्वप्नमेदाः ।
 स्वप्नमध्ये जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तय इति ॥
 सन्ध्यं तृतीयं स्वप्नस्थानमिति युतिः
 ॥ स्वपित्यनेन । जिह्वप्शये ।
 कृष्टजृष्टिदुपन्यनिस्वपिभ्यो निदिति
 नन् ॥ स्वप्नोऽन्यथाग्रहणं सर्पद्वय

स्वप्नकाशः

रज्ज्वामिति भाष्यम् । यथा रज्ज्वां-
 सर्पो गृह्यमाणोऽन्यथा गृह्यते । तथा
 तन्निदेहादियहसमन्यथाग्रहणम् ॥
 आत्मनो देहादिबैलक्षण्यस्य युति-
 युक्तिसिद्धत्वात् ॥ अन्यथा गृह्यतः
 स्वप्नो निद्रा तस्त्वमजानतः । विपर्या-
 सेतयोः क्षीणे तुरीयं पदमश्रुते ॥
 स्वप्नकृत् । पुं० सुनिषण्णके ॥ जीवे ।
 स्वप्नक् । चि० शयाली । निद्रा-
 शीले । स्वप्नशूलः । जिह्वप्०
 । स्वपितृषीर्न जिह्व् ॥
 स्वप्नदृक् । पुं० जीवे ॥ स्वप्नान्प-
 श्यति । दृशिर्० । कृिप् ॥
 स्वप्नस्थानः । पुं० तैजसे । स्थूल-
 प्रपञ्चलयस्थानं स्वप्नव्यय्युपहितचैत-
 न्ये ॥ स्वप्नः स्थानमस्य ॥
 स्वप्नान्तः । पुं० स्वप्नमध्ये । स्व-
 प्रविज्ञेये ॥ सुषुप्तिस्थाने । स्व-
 प्नस्यान्तोऽवसानं यस्मिन् ॥
 स्वप्नकाशः । पुं० अन्यानपेक्षप्रका-
 शः । चन्द्रसूर्यादिप्रकाशनिरपेक्षे ॥
 स्वप्नमेव भासमाने द्रष्टारि । दृष्ट्यानां
 जडानां बुद्ध्यादोनां दर्शनं स्वप्नका-
 शं द्रष्टारं विना न घटते ॥ यथोक्तं ल-
 क्ष्मीधरिसूरभिः । न प्रकाश इमिच्छ-
 तिर्यत्प्रकाशैकबंधना । स्वप्नका-
 शं तमात्मानमप्रकाशः कथं स्पृशे-
 दिति ॥ स्वप्नमात्मनैव प्रकाशते ।
 काशद्वीपी । पचाद्यच् ॥

स्वभावोक्तिः

स्वप्रमाद्यकः । चि० स्वतः सिद्धे ।
 स्वभावः । पुं० सङ्गधर्मविशिष्टे ।
 संसिद्धौ । प्रकृतौ । स्वरूपे । नि
 सर्गे । स्वभावान्तरः कश्चिद्येन स
 दाऽसदासदसदाकर्मनिष्पद्यते । ज
 न्मान्तरकृते धर्माधर्मादिशुभाशुभसं
 स्कारे । इदानीन्तनजन्मारम्भके
 प्राक्तनसंस्कारे ॥ सचसात्त्विका
 दिभेदात्त्रिविधः अनाद्यविद्याया
 म् ॥ स्वतन्त्राधिभावे ॥ यथा ।
 वहिर्हस्वनपेक्षीतुस्वभावाय प्रकीर्तं
 तः । निसर्गश्च स्वरूपश्च त्वेषोपि
 भवति द्विधा । निसर्गः सुदृढा
 भ्यासजन्यः संस्कार उच्यते । अ
 जन्यस्तु स्वतः सिद्धः स्वरूपं भाव
 दृष्यत इत्युज्ज्वलनी जमणिः । स्वो
 भावः सत्तायत्यसस्वभावः अग
 न्याधीनसत्ताकः ॥

स्वभावोक्तिः । स्त्री० अर्थालङ्कारवि
 शेषः । यथा । स्वभावोक्तिस्तुडिभा
 दे स्वक्रियारूपवर्णनम् । अथोक्तदे
 काश्रययोः रूपवर्णः स स्थानश्च ।
 उदाहरणम् । पश्चादङ्गो प्रसार्य
 चिकनतिश्चिततद्राघयित्वाङ्गमुच्चै
 रासज्याभुनकरुढो मुखमुरत्तिसटां
 धूलिधूमां विधूय । घासयासाभिला
 षादनवरतचलत्प्राथतुण्डस्तुरङ्गे म
 न्दं शब्दायमानो बिलिखति शयनादु
 त्यितः क्षमां खुरेणेति ॥ स्वभावो

स्वयम्प्रकाशः

स्तिरलंकारीयथा बहस्तुवर्णनमिति
 लक्षणान्तरम् ।
 स्वभूः । पुं० विष्णौ । हरी ॥ ब्रह्म
 णि । प्रजापतौ । परमेष्ठिनि ॥ स्व
 तो भवति । भुवद्वितिक्रि ॥
 स्वमेकः । पुं० संबत्सरे ॥ यथा ।
 स्वमेकमेकं वरदा तृप्ता भवति चण्डि-
 का । रुधिरैर्पीरणस्य हतपिता वि
 धिवद्भूतेति पुराणम् ॥ स्वमेकं संब
 त्सरीयव्योभास इति श्रुतिः ॥
 स्वयं हारिका । स्त्री० स्त्रीविशिष्टे ॥
 स्वयङ्कृतः । चि० आत्मना कृते ॥
 स्वयङ्कृत भेदिततत्पुरुषः ॥
 स्वयङ्गुप्ता । स्त्री० शुकशिमूल्याम् ।
 स्वयङ्ग्यहः । पुं० प्रार्थनां विनाय
 हणे ॥
 स्वयन्दत्तः । पुं० द्वादशविधपुत्रान्तर्ग
 तपुत्रविशिष्टे ॥ यथा हमनुः । मा
 तापितृविहंनो यस्य क्तो वा स्यादका
 रणात् । आत्मानं स्पर्शयेद्यस्मै स्व
 यन्दत्तस्तु स स्मृत इति । आत्मानं स्व
 यन्ददाति । तवाहं पुत्रो भवामीति
 • स्वयन्दत्तः उपनतः स्वयं प्राप्त
 इति यावत् ॥
 स्वयन् । अ० आत्मनेत्यर्थः । आप्
 वृ० भा० प्र० ॥ सुष्ठु अयते । अय
 गती । अम् ॥
 स्वयमुपस्थितः । चि० स्वयमागते ॥
 स्वयम्प्रकाशः । चि० स्वतः साधना

स्वयम्बरः

निरनिरपेक्षतयाऽपभःसमाने ।
 स्वयम्भूतः । त्रि० स्वयम्प्रकाशे । स्व
 यम्प्रभाप्रकाशात् । पुं० चतुर्थं
 शक्तिभाव्यहं दन्तर्गते चतुर्थो हति ।
 स्वयम्भूतः । पुं० विरिञ्चो । इति हि रु
 पके पः ॥
 स्वयम्भूता । स्त्री० चतुर्विधे । धूम
 पत्रायाम् ॥
 स्वयम्भूतः । पुं० चतुरानने । व्रज्याणि
 । काले । परमात्मनि । परमेश्व
 रे ॥ परमात्मा हि स्वयं भवति स्वेच्छ
 याशरीरपरिग्रहं करोति० न च्छित
 रजीववत्कस्माद्विषयदेहः यदा ।
 स्वयमेव स्वतन्त्रो भवति सर्वदानपरतं
 भोजनकरहितत्वात् । स्वयमेव भव
 ति । भुव इति कृप् ॥ अतीरुष्ये
 । जिने । जिनचक्रवर्त्तिविशेषे ।
 रुद्रतनये । माषपण्याम् ॥
 स्वयम्भूतः । स्त्री० माषपण्याम् । लि
 हिन्याम् । इ० रा० नि० गृहः ।
 स्वयम्बरः । पुं० विवाहविशेषे । स्वय
 म्वरे । यत्र कृत्वा प्रौढां कान्तस्य उ
 षोतिकामिनीवरं तत्र । सविधि
 धः । स्वयम्बरस्तु त्रिविधो विद्वहिः
 परिकीर्तितः । राज्ञां विवाहयो
 ग्यो बैनान्येषां कथितः किल ॥ इ
 च्छा स्वयम्बरश्चैको द्वितीयश्च प्रणाभि
 धः । यथारसेन भग्नं वैत्यस्वकस्य
 शरासनम् । तृतीयं शौर्यं शुक्लस्य

सुरः

शूराणां परिकीर्तित इति ॥ शौर्यं
 शुक्लः शौर्यमेव शुक्लं यस्मिन् ।
 यस्य शौर्यं वर्त्तते० तेन सर्वान् शूरो
 जिह्वाकन्याहरणीमेति देवीभगव
 ते तृतीयस्कन्धे १८ अध्यायः ॥
 स्वयम्बरा । स्त्री० स्वयं वरायाम् । स्त्री
 च्छया कृतवति वरायाम् ये पाया
 म् । पतिं वरायाम् । वर्यायाम् ॥
 स्वयं वृणीते पतिम् । वृङ् स्तम्भकौ
 । स ज्ञायां भृतृवृजिधारिसहितपि
 दम इति खच् ॥
 खः । अ० प्रेक्ष्य । परलीकि ॥ खर्गे
 नाकि । चिद्विषे । सुरलीकि ॥ यथा
 । यत्र दुः खेन सम्मिश्रं न च यस्तमन
 न्तरम् । अभिलाषोपनीतं यत्तत्
 सुखं स पद स्पदम् ॥ आकाशे ।
 नभसि । व्योम्नि । शोभने । स्व
 शब्दोपतापयोः । मूर्धतेस्तूयते०
 इति सः । अन्त्येभ्योऽपि ह्रस्वस्त इति
 बाहुवकात्० कर्मणि खिच् ॥ ख
 हा । सुरति० अप्रापका० उपता
 पयति० इति कटव्युत्पत्तिङ्ग
 हाण ॥
 सुरः । पुं० अच प्रख्याहरे ॥ उदात्ता
 नुदात्तसुरितेषु । सुरति । स्वश
 ब्दोपतापयोः । पचाद्यच् । सुरा
 अवः तद्धर्मात्त्वात्० उदात्ताद
 योऽपि मूरा उच्यन्ते । उक्तञ्च । उदा
 तस्य नुदात्तस्य सुरितस्य मूरास्त्वयः ।

स्वरपत्तनम्

चतुर्थः प्रचयेनाक्तोयतोसौष्ठान्द
सः स्मृतइति ॥ उदात्तादिभिः स्व
यं राजस्तइतिनागोप्युक्तेय ॥ स्वर
इतिकण्ठगतं माधुर्यमितिभगव
त्पूज्यपादाः ॥ श्रुत्यारब्धेऽनुरण
ने ॥ तदुक्तम् । श्रुत्यनन्तरभाषी
यः स्निग्धेऽनुरणनोत्पन्नः । स्व
नोरञ्जयतिश्रोतुश्चित्तं सस्वरउच्यत
इति ॥ शब्देध्वनी ॥ यथा । करि
वृषरथौघमेरीमृदङ्गसिंहाद्दनिस्व-
नाभूपाः । गर्दभजर्जरुक्षस्वरा
सधनसौख्यसंत्यक्ताइति ॥ नासा
समीरणे ॥ निषादादिसप्तसु ॥ ते
यथा । निषादार्धं भगाभारषड्जम
ध्यमधैवताः । पञ्चमद्ये त्वमीसप्त
तन्त्रौकण्ठोत्थिताः स्वराः ॥ अ
भाहनारदः । षड्जं रौतिमधूर
स्तुगावीनर्दन्तिषर्षभम् । अजा
बिकौचगाभ्यारं क्रीडोनदतिमध्य
मम् । पुष्पसाधारणं कालिकीकि
लोरीतिपञ्चमम् । अश्वस्तुधैवतरौ
तिनिषादं रौतिकुञ्जरइति ॥ सस्व
रोयः श्रुतिस्थानेस्वननृदयश्चन
इत्यन्यथ ॥

स्वरतः । अ० स्वरेणेत्यर्थः । आद्या
दित्वात्तसिः ॥ यथा । दुष्टः श
ब्दः स्वरतोवर्षतेवेति ॥

स्वरपत्तनम् । न० सामवेदे ॥ इ०
वि० श्रेष्ठः ॥

स्वराट्

स्वरभङ्गः । पुं० गलरोगविशेषः ॥
स्वरभङ्गो । पुं० पक्षिविशेषः ॥
स्वरभेदः । पुं० स्वरभङ्गरोगे ॥
स्वरमण्डलिका । स्त्री० बीणाविशेषः ॥
स्वरलासिका । स्त्री० वंश्याम् ॥
स्वरसः । पुं० वस्त्रनिष्पीडितरसः ॥

यथा । अहतात्तत्त्वणाकृष्टाद्रव्या
तत्त्वसात्समुद्भवेत् । वस्त्रनिष्पीडि
तोयस्यस्वरसारसउच्यते ॥ अहतः
कीटान्निशीतादिभिरनुपहतः ॥
शिलापिष्टकाल्के ॥ यथा । स्वर
सः स्वरसः प्रोक्तः कल्कोदृषदि
पेषितइति ॥ कषायविशेषः ॥ य
था । सद्यः क्षुणादाद्रद्रव्यादस्य
न्वादिपीडनात् । यारसस्त्वभिनि
र्यातिस्वरसः सप्रकीर्तितइति ॥
अपिच । पिष्टः कल्कोबिनौयस्य
रसः पीडितोरसः । कषायः क
षायोनिर्यूहानिर्यासिवेष्टकस्तथेति
रत्नमाला ॥

स्वरा । स्त्री० ब्रह्मणोऽप्येष्टपत्न्याम् ।
गायत्रीसपत्न्याम् ॥

स्वरांशः । पुं० सङ्गीतेस्वरस्यार्षेणा
देवा ॥

स्वराट् । पुं० स्वतोभासमानेसवित
रि ॥ इन्द्रियानपेक्षस्वतः सिद्धज्ञा
नेपरमेश्वरे ॥ स्वनेवराजते । रा
जदीप्तौ ॥ सत्सूक्ष्मिण्यादिनाकि
प ॥

स्वरूपस्थितिः

स्वरापगा । स्त्री० मन्दाकिन्याम् ॥

स्वरालुः । पुं० ववायाम् ॥

स्वरितः । पुं० मध्यस्वरे । उदात्तानुदात्तस्वेष्वर्धमौसमाङ्गित्येति यास्मिंस्तस्मिन्नचि ॥ शब्दनिष्ठेष्वर्धमविशिषे । स्वरः सञ्ज्ञते च । इतच् ॥

स्वरुः । पुं० शस्त्रे । क्रादिन्याम् ।

वच्चे ॥ यूरखण्डे । यूपैतज्यमा

णोप्रथमपतितैश्चकले ॥ यूपैकदेश

प्रादेयमात्रकाष्ठे ॥ अश्वरे ॥ शरे

। बाण्ये ॥ स्वरति० स्वर्गतेवा । स्वरु

शब्दोपतापयोः । शृङ्खलस्त्रिहिव्य

सिचसिङ्गनिक्रिदिश्वभिर्मनिभ्यश्च-

त्युः ॥

स्वरुचिः । त्रि० स्वच्छन्दे । सतन्त्रे ॥

स्त्रीखेष्टाथाम् ॥

स्वरुः । पुं० स्वरी । वच्चे ॥ शिभना

निचरुं विधारायस्यवान्तः ॥

स्वरूपम् । न० स्वभावे । निसर्गे ॥ स्व

रूपम् । स्वमेवरूपं यस्य वा । पर

मानन्दप्रकाशोऽद्यात्मनः स्वरूपम्

। येन धर्मोऽष्टद्वयतेन तत्तत् स्वरूपम् ॥

वि० प्राप्तिः । विदुषि ॥ म

नोऽज्ञे ॥ प्राप्तस्वरूपरूपाभिरूपावुध

मनोऽज्ञेतिरिच्यमरः ॥

स्वरूपलक्षणम् । न० अध्यासाधिष्ठा

नत्वेन सत्ये० सवर्जं ॥

स्वरूपस्थितिः । स्त्री० समाधिविशेषि

॥ यथा । संशान्तसर्वसङ्कल्पायां शि

स्वर्गः

लावदवस्थितिः । कायन्निद्रावि

निर्मुक्तासास्वरूपस्थितिः परेति ॥

स्वरूपासिद्धः । पुं० हेत्वाभासवि

शेषि ॥ यथा । शब्दो गुणश्चाक्षुषत्वा

दिति । अत्र चाक्षुषत्वं शब्दे नास्ति

। शब्दस्य श्रावणत्वात् ॥ स्वरूपेण

असिद्धः ॥

स्वरूपासिद्धिः । स्त्री० साध्यसमाख्य

हेत्वाभासभेदे । पञ्चहेतुतावच्छेद

कायन्निद्रास्वाभावे । यथा । क्र

दीदृशो धूमादित्यादौ ॥ स्वरूपस्य

सिद्धिः ॥

स्वर्गः । स्त्री० सूर्यपत्नीविशेषि । सं

ज्ञायाम् । यममातरि ।

स्वर्गोदयः । पुं० स्वरज्ञापकयन्त्रवि

शेषि ॥

स्वर्गोदयवित् । त्रि० दिक्परमार्थ

वादिनि ॥ सर्वदिग्ः परमार्थाद्

त्याह । भान्तिमात्रमेतत् । तदि

दामपि पराजयदर्शनात् ॥

स्वर्गः । पुं० नाकि । विदिवे । त्रि

पिष्टपे । देवलोके । सुवाधारे ॥

सुष्ठुचर्ज्यते । अजं अजं नि । कम

र्मणिघञ् । नङ्कादिच्वात्कुत्त्व

म् । सामवेदे । दुः खविरोधिनि

सुखविशेषि । उत्कृष्टसुखे ॥ सर्वस्व

र्गः स्वसत्तयासमूलवातमपहन्ता

दुः खम् । नचैष क्षयी । तथा हि श्रु

यते । अपामसोमममृताभभूमेति

स्वर्गसरित्

अथ यद्येकं तोऽमृतत्वं सम्भवः ।
यन्नदुः खेन सन्निवृत्तं न च यस्तमन
न्तरम् । अभिजातिपनीतश्च सुखं स्व
र्गपदाश्च हम् ॥ कथ्यतेऽस्मिन्निति
वा । कथं गतिस्थानादौ ॥ इल
खेति घञ् ॥ मनः प्रीतिकरः स्वर्गो
नरकस्तद्विपर्ययः । नरकस्वर्गसंज्ञे
वैपापपुण्ये द्विजोत्तमाः ॥ पारिभा
षिकस्वर्गीयथा । मनोनुकूलः प्र
मदारूपवत्तुः स्वर्गकृताः । बाह्यः
प्रासोदपृष्ठेषु स्वर्गः स्थाप्युभयमं
वद्वतिगारुडो १०८ अध्यायः ॥

स्वर्गगामी । वि० स्वर्गगमनकृत्सरि
॥ यथा । सर्वाहंसानिवृत्ताये सर्वदु
खहरास्ये । सर्वस्याश्रयभूतायेते
नराः स्वर्गगामिनः ॥

स्वर्गहा । स्त्री० मन्दाकिन्याम् ॥
स्वर्गद्वारम् । न० तीर्थविशिषे ॥
स्वर्गपतिः । पुं० इन्द्रो पुरन्दरे
स्वर्गपरः । पुं० स्वर्गप्रधानी ॥
स्वर्गएऽउर्वश्याद्युपेतत्वेन परउ
त्कृष्टीयस्यसः ॥

स्वर्गलोकः । पुं० वैकुण्ठे ॥ स्वर्गी
यते इति स्वर्गः । स्वर्गश्चासौ लो
कश्च ॥ यजमाने । स्वर्गोलोकीय
स्यसः ॥

स्वर्गलोकेशः । पुं० इन्द्रो ॥ शरीरे ।
स्वर्गबधूः । स्त्री० सूर्वेश्यायाम् ॥
सुर्गसरित् । स्त्री० मन्दाकिन्याम्

स्वर्णम्

सुर्गसरित्हरा ।)
सुर्गापगा ।) स्त्री० भागीरथ्याम् ।
सुर्गायः । पुं० हरौ ॥ सुर्गीयतइति
सुर्गीयः ॥

सुर्गिगिरिः । पुं० सुमेरौ ॥
सुर्गः । पुं० देवे । सुरे वि० सुर्गं
गामिनि ॥ तल्लक्षणात् । दयाभूते
धुमस्वादः परलोकप्रतिक्रिया ।
सत्यं परहिताचाक्षिर्बेदप्रामाण्यद
र्शनम् ॥ गुरुदेवर्षिपूजाचक्रेवलं
साधुसङ्गमः । सत्क्रियाभ्यसनं मे
षीसुर्गिणां लक्षणं विदुरिति ॥

सुर्गबधूः । स्त्री० अपसरसु ।
स्वर्गिनिः । पुं० मेरौ । सुरालये ॥
स्वर्गोक्ताः । पुं० चमरे । सुरे ॥
स्वर्ग्यः । वि० स्वर्गलोकस्य प्रा
प्तिसाधनभूते ॥ स्वर्गानिमि
त्ते । स्वर्गायइति ॥ स्वर्गस्य
निमित्तसंयोगउत्पातीवा । गो
दव्यचेऽसङ्ख्यापरिमाणाश्वादे
यत् ॥

स्वर्णम् । न० लोहवरे । भृङ्गारे । अ
स्यपर्यायायथा । स्वर्णमुवर्णकन
कंहिरण्यहेमहाटकम् । तपनीयं
शोतकुम्भगाङ्गेयं भस्मकवुरम्
। चामीकरं जातरूपं महारजतका
सुने । रुक्मं कान्तं सवर्णं जाम्बूनदं
मष्टापदास्त्रियामिति ॥ अस्य परी
क्षादियथा । दाहोऽतिरक्तमथ यच्च स

स्वरथम्

तं हिदायां काश्मीरकास्त्रिचविभा
तिनिकाषपट्टे । स्निग्धश्च गौरवमु
पेति चयत्तु लायाम् जानीत देवक
नकं मृदुरक्तपीतम् ॥ तथैकरस
बोधजं तदपरं जातं स्वयं भूमिजं
• किञ्चान्यद्बहुले हसङ्करभवम् चे
ति त्रिधा काश्चनम् । तदाह किल
पीतरक्तमपरं रक्ततोन्यद्यथा गौरा
भं तदिति क्रमेण गदितं स्यात् पूर्वं
पर्वोत्तमम् ॥ अस्त्योत्पत्तिप-
रोक्षे तु द्रष्टव्ये हेमनिष्फुटे । गुणा
नुभाषप्रकाशिता नृपठामिमाराणा
दिकम् । यथा । सुवर्णं श्री
तलं वृष्यं बल्यं गुरुरसायनम् । स्
वातुक्तिश्चतुर्वर्णाकेषु स्वातुपिच्छि
लम् । पवित्रं वृद्धं नेत्यमेधाम्
तिमतिप्रदम् । हृद्यमायुष्करं का
लिवाग्विशुद्धिस्थिरत्वकृत् । वि
षद्वयचक्षुःश्लाघाद्विदोषज्वरशोष-
जित् ॥ बलं सवीर्यं हरते नराणां रि
मत्रजं पोषयतीह काये । असौख्य
कार्ये बसदा सुवर्णं मशुद्धमेतन्मर
णश्च कुर्यात् ॥ असम्यङ्मारि
तं सुवर्णं बलं वीर्यं घृणाशयेत् । क
रोति रीगान्मृच्छुश्चतुर्न्याद्यन्नतस्त
तः ॥ मारणयोग्यं सुवर्णं माह ।
दाहेरक्तं सितं केदेनिकषेकुङ्कुमप्रभ
म् । तारशुल्बाग्निभेस्निग्धं किम
लं गुरुहेमसत् ॥ उत्तमम् । तच्छे

स्वरथम्

तं कठिनं रुद्धं विवर्णं समलंदलम् ।
दाहेरक्तं सितं श्वेतं तं कषेस्फुटलघु
स्थजेत् ॥ अथ शोधनम् । पत्तली
कृत्वा पचायि हिमोष्णौ प्रतापयेत् ।
निषिञ्चेत् तप्ततप्तानि तैले तक्ने च का
श्चिके ॥ गोमूत्रे च कुलत्यानां कषा
येतु चिधा चिधा । एवं हेमः परेषा
श्च धातूनां शोधनं भवेत् ॥ अथ मार
णम् । स्वर्णं स्याद्विगुणं सूतमस्त्रे न
सहमर्दयेत् । तद्गोलकसमं गंधं नि
दध्यादधरोत्तरम् ॥ स्वर्णं स्यात्तु
तनूकृतपचयः । गन्धः • गन्धकचू
र्णः ॥ गोलकश्च ततो रुक्वा स राव
दृढसम्पुटे । भिंशद्वनीपलौ दं
द्यात्पुटान्धे वंचतुर्दंश ॥ निरुत्यं
जयते भस्म गन्धो देवः पुनः पुनः ।
रुक्वा • सवस्त्रकुट्टितचिक्कणमृ
त्तिकाया । वनीपल • गोदृठा • इ
तिलीके । निरुत्यं यत्पुनर्न जीव
ति ॥ अथ बान्धप्रकारेण हेमो मारण
मुच्यते । काश्चने गलितेनागंधाड
शांशिननिः क्षिपेत् । चूर्णं बित्वा
तथ स्त्रे न घृष्टा कृत्वा तु गोलकम् ॥
गोलकीनसमं गन्धं दत्त्वा चैवाधरोत्त
रम् । शरावसम्पुटे घृत्वा पुटे चिं
शद्वनीपलैः ॥ एवं सप्तपुटे हेम
निरुत्यं भस्म जायते । अथापि पूर्वं
वद्गन्धः प्रदातव्यः पुनः पुनः ॥
काश्चनाररसैर्घृष्टं वा समसूतक-

स्वर्णकारः ।

गन्धयोः । कज्जलीहेमवचाणिलेपये
त्समयातया ॥ काष्ठनारस्त्वचः क
ल्केमूषायुग्मप्रकल्पयेत् । धृत्वा
तत्सम्पुटेगोलंमृन्मूषासम्पुटेवत
त् । निधायसन्निरोधस्तृकृत्वासं
शोध्यगोलकम् । वह्निं खरतरं कुर्या
देवंदद्यात्पुटत्रयम् ॥ निरुत्यका
यतेभस्मसर्वकर्मसुयोजयेत् । का
ष्ठनरप्रकारेणलाङ्गलौहन्तिकाष्ठन
म् ॥ लाङ्गलौकलिहारी ॥ ज्वाला
मुखीतथाहत्यात्तथाहन्तमनः
शिला । शिलाभिन्दुर्योषूष्णं
समयारकंदुग्धकैः ॥ सप्तधाभा
वनांदद्याच्छोषयेत्तपुनः पुनः
। ततस्तुगणितैर्हैमस्त्राल्लोयदीय
तिसमः ॥ पुनर्हमेदतितरांयथा
कल्कोबिलीयते । एवंचित्तात्रयं
दद्यात्कल्कंहेमसृतिर्भवेत् ॥ सु
ष्ठु कथीति । ऋणायतौ । पचाद्य
च् ॥ यद्वा । अणंनम् । घञ् ।
शोभनेऽर्णोश्च ॥ घलूरे ॥ गन्धशा
के । गौरसुवर्णशोके ॥ नागके-
शरे ॥

स्वर्णकस्मः । पुं० कथगुग्गुली ॥
स्वर्णकायः । पुं० गरुडे ॥ त्रि० सु
वर्णमयशरीरे ॥

स्वर्णकारः । पुं० यथाज्यवर्णसद्वार
जातिविशेषः । नाडित्यमे । कला
दे । तदुत्पत्तिस्तु । विश्वकर्मावश

स्वर्णचीरी

द्रायांबोय्याधानंचकारसः । ततो
बभूवुः पुत्राश्चमर्तेतिश्लेषकारि
णः । मालाकारः कर्मकारः श
ङ्खकारः कुबिन्दकः । कुम्भकारः
कांसकारः षडेतिश्लिपनांबराः ॥
सूयधारदिवकरः स्वर्णकारस्तथैवच ।
पतितः स्तेवक्षयापादयान्यावर्णसङ्क
राः ॥ स्वर्णकारः स्वर्णचौर्याद्राक्षया
नाडिजीतम् । बभूवसद्यः पति
तीव्रक्षयापेनकर्मणेतिवक्ष्यतेवर्त
व्रक्ष्यखण्डे १० अध्यायः ॥ स्वर्ण
करोति । ङ्कुञ्ज० । कर्मण्यण् ।
स्वर्णकृत् । पुं० स्वर्णकारे ॥
स्वर्णकेतकी । स्त्री० हेमकेतव्याम् ।
कानकप्रसवायाम् । हैम्याम् ॥
अप्यालक्षणगुणायथा । सुवर्णकेत
कीत्वन्यालघुपुण्यासुगन्धिनौ । के
तकीकुसुमंबर्ण्यकेशदौर्गन्धनाश
नम् । हेमाभंसदनेऽस्मादवाङ्मुख्ये
सौख्यकारिच ॥ तस्मास्तनीतिशि
शिरः कटुः पित्तकफापहः ।
रसायनकरोषण्योदंष्ट्रदाढ्यकरः
परः ॥

स्वर्णचीरी । स्त्री० ओषधिविशेषः ।
पटुपण्ड्याम् । हैमवक्ष्याम् । हि
मावक्ष्याम् । चोक्तिलोकेद्वति
भावप्रकाशः । अष्टाः पर्व्यागु
णाश्चयथा । स्वर्णचीरीस्वर्णदुग्धा
स्वर्णाङ्गाकृक्विणीतथा । सुवर्णाहेम

स्वर्णंदी

दुग्धीवहेमक्षीरीचकाक्षनी ॥ स्व
 र्णक्षीरीहिमातिक्ताकृमिपित्तकफा
 पहा । मूषकच्छाश्रुश्रीशफदाह
 ज्वरहरापरिति ॥ स्वर्णमिवपीत
 स्वात्क्षीरमस्याः । गौरादिः ॥
 स्वर्णगैरिकम् । न० सुवर्णगैरिकी ।
 सीनागिरु० इ० भा० प्र० ॥
 स्वर्णपीश । स्त्री० कामरूपदेगप्रसि
 धनयाम् ॥ यथा । यानिर्गतापू
 र्वभागात्तस्माद्गिरिवराद्गदौ । स्व
 र्णपीवेतिविख्यातासागङ्गासदृशा
 फले ॥ तस्मात्तनाकशैलात् ॥
 स्वर्णचूडः । पुं० चाधि । किक्की
 दिवौ ॥
 स्वर्णकम् । न० चपुणि । मृदङ्गे
 रङ्गे ॥
 स्वर्णजातिः । स्त्री० पीतमाल-
 याम् ॥
 स्वर्णजीवन्ती । स्त्री० जीवन्तीभेदे ।
 हेमाक्षायाम् । हेमजीवन्त्याम् ।
 हिमाक्षययाम् ॥
 स्वर्णतुला । स्त्री० नाराच्याम् ॥
 स्वर्णधातुः । पुं० स्वर्णगैरिकी ॥
 स्वर्णंदी । स्त्री० मन्दाकिन्याम् ॥ स्वः
 स्वर्णनदी । पूर्वपदादभावाया
 मगङ्गतिणस्त्वम् ॥ कामरूपप्रसिद्धा
 यांसितगङ्गायाम् ॥ यथा । नद्याः
 स्वर्णश्रियाः पूर्वतदीकामाक्षयात
 ता । कामाख्यायाः पूर्वभागेनदी

स्वर्णपुष्पः

सीमासनाक्षया ॥ सीमासनायाः
 पूर्वस्यानदीनाम्नातुषादका । ततः
 पूर्वकामरूपपीठान्तेजगतांप्रसूः
 ॥ जगन्मायामहामायादेवीदिकर-
 वासिनी । एतायाः कथितानद्याः
 सकलादधिणस्त्रयाः ॥ तामुक्ता
 त्वाचपीत्वापः स्वर्णलोकमवाप्नु-
 यात् । प्रान्तेदिकरवासिन्याः स
 दावहतिस्वर्णंदी ॥ सितगङ्गाक्षया
 लोकेसाक्षाद्गङ्गाफलप्रदा । साभू-
 मिपीठसंस्थातुदेवीदिकरवासिनी
 ॥ चतुर्जलेः प्रावयन्तीयातिप्र-
 त्यक्षतांसुरैः । सितगङ्गाजलेका
 त्वास्तुष्टाशम्भुहरिर्विधिम् ॥ दृष्ट्वा
 ललितकांताख्यापुनर्योनौनजायत
 इतिकालिकापुराणे ८२९ध्यायः
 ॥ वृद्धिकाल्याम् ॥
 स्वर्णंदीधितिः । पुं० चमनौ ॥
 स्वर्णदुग्धा । स्त्री० स्वर्णक्षीर्वा
 म् ॥
 स्वर्णदुः । पुं० चारग्वधि ॥
 स्वर्णपक्षः । पुं० गरुडे ॥
 स्वर्णपद्मा । स्त्री० मन्दाकिन्याम् ॥
 स्वर्णपाचकः । पुं० टक्षणे ।
 लोहद्राविणि ॥
 स्वर्णपारिवतम् । न० महापारिवती ॥
 स्वर्णपुङ्खः । पुं० शरविशेषे ॥
 स्वर्णपुष्पः । पुं० चारग्वधि ॥ च
 म्यके ॥

स्वर्णिक :

त्रि. सुवर्णसदृशवर्णयुक्ते ॥
 स्वर्णकल्कतः । पुं. श्योनाके ॥
 स्वर्णवल्ली । स्त्री. लताविशेषः ।
 रक्तफलीयाम् । काकवल्लीयाम् ॥
 स्वर्णवल्लीशिरः । पीडां चिदेषाम्
 हन्तिदुग्धदा ॥
 स्वर्णविन्दुः । पुं. बिण्णो । हरौ ॥
 विन्दुव्योऽवयवाः । स्वर्णसदृशाय
 स्यसः ॥ शोभनमयं मकरं बिन्दुस्य
 यस्मिन्मन्त्रे तदात्मकीया ॥
 स्वर्णश्रीफालिका । स्त्री. राक्षसवत् ॥
 स्वर्णश्रीफाली । स्त्री. राक्षसवत् ॥
 स्वर्णहः । पुं. लतमालि । आरग-
 वधे ॥
 स्वर्णारि । न. गन्धके ॥
 स्वर्णद्वयः । पुं. नागकीश्वरे ॥
 स्वर्णह्वा । स्त्री. स्वर्णश्रीर्षाम् ॥
 स्वर्णुली । स्त्री. क्षुपाक्षरे । हेमपु-
 प्याम् ॥
 स्वर्णनिषः । पुं. गोमेदमणी । पिङ्ग-
 स्फटिके ॥
 स्वर्णानुः । पुं. राक्षो । स्वर्णाका-
 श्रिविपरीतलक्षण्याभाति । भा. ।
 दभाभ्यानुः । क्षुभादि ॥
 स्वर्णानुन्दनः । पुं. सूर्ये ॥
 स्वर्णार्तिः । वि. मृते ॥
 स्वर्णिकः । पुं. सुर्गे । तदूनकीटिः
 सुर्गिकः । सुर्गवर्षसमाश्रयः ॥
 पञ्चाश्रीतिल्लीच्छायं सुर्गवर्षाणां

स्वल्पफला

सुर्वासिसुख्यानामास्यदं सुर्गोच्च-
 त्त्यर्थः ॥
 सुर्वाङ्गः । स्त्री. सुर्वेश्यायां ॥
 सुर्वापी । स्त्री. गङ्गायाम् ॥
 सुर्वेश्या । स्त्री. उर्वशीप्रधानास्वप्न-
 रश्मिः । तावथा । धृताचीमेवकार-
 म्मा उर्वशीचतिलोत्तमा । सुकेशी
 मधुचीवाद्याः कथ्यन्तेऽपरसोबु-
 धैरिति ॥ स्वः स्वर्गश्चेश्या ॥
 स्वर्वेद्यौ । पुं. २ पश्चिनोसुतयोः
 । नासत्ययोः ॥ स्वः स्वर्गस्यै-
 द्यौ एतयोः सर्वेष्वर्थाणि नित्य-
 द्विवचनात्ताः । एकस्त्विवचनाया
 मेकवचनात्ताश्च । तथेत्तांमाकंरुडे
 यपुराणे । नासत्यस्यैवदस्यस्यसृती
 द्वौनामताश्चिनाविति ॥
 स्वर्जीनः । पुं. दानवविशिष्टः ॥
 स्वर्जोला । स्त्री. स्वाचारे ॥
 स्वल्पः । वि. अल्पः ॥
 स्वल्पकीश्वरो । पुं. कीर्षिदारः ॥
 स्वल्पकेशी । पुं. भूतकेशे ॥
 स्वल्पतपाः । पुं. तोयज्ञानादिमा-
 नेतपीवुरौ ॥
 स्वल्पपत्रः । पुं. गौरशके । म-
 स्वल्पपत्रकः । पुं. गौरशके । म-
 धूले । गिरिजे ॥
 स्वल्पपरिणिका । स्त्री. मेदायाम् ॥
 स्वल्पफला । स्त्री. हवुषाप्रमेदे । क-
 षूघ्न्याम् । मोहशयी ॥

स्वस्ति

स्वस्ति । त्रि० धनिनि । स्वस्तिस्ति

मनुष्यः ॥

स्वस्ति । त्रि० अपराधीने । स्वस्ति

॥ स्वस्तिन्वशः आयतः ॥

स्वस्ति । स्त्री० सुशस्तिन्याम् ।

चिरगत्याम् । स्त्री० सुशस्तिन्याम् ।

शीलमस्याः । सुशस्तिन्याम् ।

स्तिनिः ॥

स्वस्ति । पुं० आत्मनि । न० निज

कारणे ॥ स्त्री० स्वस्ति ॥

स्वस्ति । स्त्री० स्वरूपसम्यग्-

ज्ञाने ॥

स्वस्ति । स्त्री० भगिन्याम् । सुष्ठु

स्ति० अस्ति । अमुचेपणे ।

सावसेकं न ॥

स्वस्ति । न० स्वरूपभूतेपरमा

नन्दे ॥

स्वस्ति । त्रि० स्वर्गभावे ॥

स्वस्ति । अ० मङ्गलसमोहितसाधने ।

समोहितसाधने । पुण्ये ॥ आशं

सायाम् ॥ आशीर्वादे ॥ दानस्वी

कारमन्त्रे । यथा । स्वस्तिदेवीया

युक्तोपनिषदेषु पूजिता । आ

दानसुप्रदानसुनिष्कलसुययाग्नि

तिदेशोभागवतम् ॥ अस्ति० अ

सतिवा । असदीप्ती० अमुचेपणे

॥ वा । सुपूर्वकात् । क्तिच् । बाहु

लकात्तिर्वा ॥ यद्वा । अस्ति । अ

समुच्चि । सावसेरेतितिः । बहुल

स्वस्तिवाचनम्

वचनाग्रभूभावः ॥

स्वस्तिकः । पुं० मङ्गलद्रव्ये । तण्डु

लचूर्णं निर्मितविकीर्णाकाराधि

वासद्रव्ये ॥ चतुष्के ॥ पिष्टकप्र

कारे ॥ रततालिके । जिनानां च

तुर्विशतिविज्ञान्तर्गतविज्ञविशेषे

॥ रसीजके ॥ राजादीश्वरसम्वि

शेषे ॥ चतुष्पथे ॥ सर्पाणां फणा

स्थे नीलरेखाविशेषे ॥ पुं० न० रा

जादीश्वराणां मङ्गलविशेषे ॥ तल्लज्ज

यां यथा । प्रागुत्तरद्वारद्वितः स्वस्ति

कास्थो धनप्रदं इति ॥ अपिच । स्व

स्तिकं प्राङ्मुखं यत्स्यादलिन्दानु

गतं भवेत् । तत्पार्श्वानुगतीचा

न्योतत्पथ्यन्तगतेऽपरः ॥ इति

॥ मितावरणाके ॥ अभिप्रेतार्थ

स्याविनाशे । अष्टाङ्गयोगसूत्रतया

ज्ञविशेषे ॥ तद्वया । जानू र्बीरन्त

रेतस्य क्क्त्वापदतले उभे । ऋजु

कायो विशिष्टमन्त्रोऽस्ति क्तं तत्प्रच

क्षते इति ॥ स्वस्तिज्ञे संकायति । कै

शब्दे । आतोऽनुपेतिकः । मूलवि

भुजादिर्वा ॥

स्वस्तिमुखः । पुं० ब्राह्मणे ॥ लेखे

॥ पत्रे ॥ त्रि० वन्दिनि ॥ स्वस्तिमु

खे रस्य ॥

स्वस्तिवाचनम् । न० विहितमङ्गलक

र्मारम्भे मन्त्रविशेषाणां पाठे । मन्त्रो

च्चारणपूर्वकतण्डुलविकिरणे ॥

स्वागता

यथाहव्यासः । सम्पूज्यगन्धपुष्पा
 यैर्ब्राह्मणान् स्वस्तिवाचयेत् । धर्मे
 कर्मणिमाङ्गल्ये सङ्ग्यामाहुस्तदर्श
 नइति । स्वस्थर्थं स्ववाचनम् ॥
 स्वस्थयनम् । न० अभिप्रेतार्थं स्वप्रा
 पके ॥ स्वस्तिप्रकाशनेमन्त्रविशेषे ।
 स्वस्तिपदवाच्यप्रयनम् ॥ स्वस्ति
 चोमम् । ईयतेप्राप्यतेऽनेन । इण्०
 । ल्युट् ॥
 स्वस्थः । वि० सुस्थे । प्रकृतस्थे ॥
 यथा । समदोषः समाग्नियसम
 धातुमलक्रियः । प्रसन्नात्मेन्द्रिय
 मनाः स्वस्थइत्यभिधीयते ॥ क्रि
 याऽचकर्म । तेनसमक्रियः । श
 रीरानुरूपकर्मा । स्वात्मनिस्थिते
 । उपसंहृतदेहमनेव्यापारे । सुप्त
 रूपस्थे । वरदे ॥
 सुस्त्रीयः । पुं० भगिनीपुत्रे । भागि
 नेये ॥ सुसुरपत्यम् । सुसुच्छः ॥
 सुस्त्रीया । स्त्री० भागनेय्याम् ॥
 सु । स्त्री० आत्मीयायाम् ॥
 सुक्षरम् । न० सूयाक्षरे । सङ्घोड्०
 सूहाया० इ० चभाष प्र० ॥
 सुगतम् । न० कुशलप्रश्ने ॥ शुभाग
 मने ॥ सुखेनागतम् ॥ सुनाग
 तंवा । वि० सुयमागते ॥
 स्वागता । स्त्री० विष्णुप० ११ प्रमेदे
 तल्लक्षणन्तु । स्वागतीतिरनमाहुस्तु
 गममिति ॥ अपिच । हारिणीकन

स्वातिः

ककुण्डलयुक्तापुष्पयुक्तरयुगावल्य
 श्रीः । वणिताहिपतिवक्त्रसह
 स्त्री० स्वागताहरतिक्लृप्तचेतः ॥ य
 था । पङ्कजंतदपिपाथसिमन्त्रचन्द्र
 माः सचचनान्तरितोभूत् । तन्मु
 खेन्दुतुलयापिबिन्दोदहन्तनैवसह
 तेइतवेधाः ॥ स्वयमागतायाम् ॥
 स्वागतिकः । वि० स्वागतवादिनि ॥
 स्वागतमित्याह । ठक् । स्वागता
 दौनास्तेत्येवागमाभावः ॥
 स्वाङ्गः । पुं० विष्णौ ॥ स्वात्मैवाङ्ग
 गंसहकार्यं स्वजगत्सृष्ट्यादाविति
 स्वाङ्गः ॥
 स्वाङ्गि । पुं० स्वाङ्गात्मजे ॥ स्व
 ज्ञस्यापत्यम् । अतइज् । स्वाग
 तादित्वाङ्गीजागमः ।
 स्वाङ्गिकः । पुं० माहङ्गिके ॥
 स्वाच्छन्द्यम् । न० स्वच्छन्दताया
 म् ॥
 स्वातन्त्र्यम् । न० अपराधोनताया
 म् । परस्परानुमतिनैरपेक्ष्ये ॥
 यथा । प्रभुः स्वातन्त्र्यमापन्नीयदो
 ष्छतिकरोतितत् । पाणिनेर्नदीग
 ङ्गायमुनाचस्थलौनदी ॥ इति ॥
 स्वातन्त्र्यभावः ॥ प्यज् ॥ वि०
 स्वाधोनताविशिष्टे ॥
 स्वातिः । स्त्री० सूर्यपत्न्यन्तरे ॥
 खड्गे ॥ पुं० स्त्री० पञ्चदशिनच
 चे ॥ तत्राजातस्यफलंयथा । क

स्वादिमा

न्दपरूपप्रभयासमेतः कान्त्याजन
प्रोतिरतिप्रसन्नः । स्वातिः प्रसू
तीयदिमानवस्यमहामतिः प्राप्त
विभूतियोगः ॥ बि. स्वात्तांजा
ते ॥ अविष्ठाफला, नीच्यणोलुक ॥

स्वाती । स्त्री. पञ्चदशर्षे ॥

स्वातीपथः । पुं. ज्ञायापथे । स्वाती
बोध्याम् ॥

स्वातीबोधी । स्त्री. सूर्यादीनामध्य
मार्गमध्यमबोध्याम् । यथा । सूर्या
दीनां द्वयोः मार्गादक्षिणीतरमध्य
माद्वह्यपक्रम्य. तथा ईषापिफ
लान्योमघाषैषर्षिभिर्मताहस्तं
चित्रातथास्वातिर्मध्यबोध्यमिवि
श्रुतं खल ज्येष्ठारिषाख नुराधाष
थिराजगबोमता । एताद्यदोयस
स्तिस्त्रोमध्यमेमार्ग उच्यतइतिवा-
युपराधात् ॥

स्वात्मा । पुं. स्वकीयात्मनि ॥

स्वात्ममृतरसात्वादः । पुं. स्वात्मैवा
मृतरसः ॥ अमृतद्रवस्तस्मात्सादने ।

सादः । पुं. । रसग्रहणे सादनम् ।

सादः । घञ् ॥

सादनम् । न. अगने ॥ सादनमन्नं
भक्षणमाहरोभोजनं सादनमितिह
लायुधः । प्रीतिकरणे ॥

सादितः । बि. अस्वादिते ॥

सादिमा । पुं. स्वादुतायाम् । सादो
भाविः । इमनिच् ॥

स्वादुफला

स्वादुः । पुं. मधुररसे । यथा । म
धुरसुरसज्येष्ठो गल्पल । दुर्मधु
लकइतिहिमचन्द्रः ॥ गण्डोले ।
गुडे । जीवकीषधी ॥ सुगन्धिद्र
व्यभेदे । अगुरुसारे । स्त्री. द्राक्षा
याम् ॥ बि. मिष्टे । रसनाकर्षि
णि ॥ मधुरे । मनोज्ञे । सुन्दरे
॥ स्वदेते । प्लवङ्गसादने । कृषापे
त्युण् ॥

स्वादुकण्टकः । पुं. विकटवृत्ति । गीच्छ
रके ॥ कण्टकोऽप्यास्ति । अर्ग
पाद्यच् । स्वादुपासीकण्टकश्च ।
स्वादुः कण्टकोऽप्यवा ॥

स्वादुकन्दा । स्त्री. विदार्याम् ॥

स्वादुका । स्त्री. नागदन्त्याम् ॥

स्वादुखण्ड । पुं. गुडे । मधुरभा
गे ॥

स्वादुगन्धा । स्त्री. विदार्याम् ॥

स्वादुह्वारम् । अ. स्वादुक्त्वर्थे त्वर्थे
॥ स्वादुमिणमुल् ॥

स्वापणी । स्त्री. दुग्धकायाम् ॥

स्वादुपाका । स्त्री. काकमाच्याम् ॥

स्वादुः पाकोऽप्यवा ॥

स्वादुपिण्डा । स्त्री. पिण्डखर्जूर्या
म् ॥

स्वादुपुष्पः । पुं. कटभ्याम् ।

स्वादुफलम् । न. बदरीफलम् ॥

स्वादुफला । स्त्री. द्राक्षायाम् ।
कीलौ ॥

स्वाधीनः

स्वादुमज्जा । पुं० श्रैलपीली । अक्षो
टे ॥

।दुमस्तका । स्त्री० खर्जूयां ॥

स्वादुमांसौ । स्त्री० काकील्याम् ॥

स्वादुमूलम् । न० गज्जरे ॥

।दुरसा । स्त्री० काकील्याम् ॥ आ

स्वासादफले ॥ मदिरोयाम् । श

तावर्धाम् ॥

स्वादुवता । स्त्री० विदार्याम् ॥

स्वादुदः । पुं० स्वादुदशरिषौ ॥

स्वादुः उत्तमं यज्जम् । उत्तर

पदमसिद्धयत्तलोदं देवः ॥

स्वादुज्जः । पुं० दाडने । स

मधुरास्त्रे ॥

स्वाधीनः । स्त्री० द्राघानाम् । स्व

यते । प्यश्चान्मादने । कृपापा

जिमिदाह्यम् । वेतो गुणवचना

दितिडीप् ॥ खर्जूय्यम् ॥

स्वाधिष्ठानम् । न० षट्चक्रान्तर्गत

द्वितीयचक्रे ॥ स्वाध्देनपरलिङ्गं

स्वाधिष्ठानं ततो विदुः । परलि

ङ्गस्वाधिष्ठानं यतस्तस्मात्स्वाधि

ष्ठानमुच्यत इत्यर्थः ॥

स्वाधीनः । वि० सबतन्त्रे । अ

पराधीने । स्वधर्मे ॥ यथा ।

वासोऽल्लक्षमास्तर किशलयान्धो

कस्तूरुणांतलं मूलानि क्षतयेक्षुधां

गिरिनदीतीयां तृषाशान्तये । कौडा

मुग्धमृगैर्वायांसि सुहृदेन तप्तं प्रदीपः

स्वाध्यायभ्यसनम्

अथोस्वाधीनेषु भवेत्तथापि कृपणा

याचन्त इत्युक्तम् ॥ इति शान्ति

शतकीशिक्षणमिश्राः । अपिच ।

स्वाधीनवृत्ते सोफल्यं न पराधीन

वृत्तिता । यि पराधीनकर्माणि कौ

बन्तोऽपि च ते मृता इति गारुडे ११५

ऽध्यायः ॥ स्वस्मिन्नधि । सप्त

मीशौण्डैरितिसमासः । ततः

स्वार्थे । अषडक्षेति खः ॥

स्वाधीनपतिका । स्त्री० स्वाधीन

भर्तृकायाम् ॥ स्वाधीनपतिका

सा तु यानमुच्चतिव भस्त्रभम् । स्वा

धीनः पतियंस्थोः । कप् ॥

स्वाध्यायः । पुं० वेदे । जपे ॥

स्वाभिमतप्रणवादिमन्त्रजपे । ब्र

ह्मज्जे ॥ वेदाध्ययने । फलवद

यां विधाय्यन्ताध्ययने । अष्टष्टा

र्थं सुखदाद्यध्ययनरूपे ब्रह्मयज्ञे ॥

उपनिषद्ग्रन्थावृत्तौ ॥ मेक्षशा

स्त्राणामध्ययने । सुपतीवचावृ

त्त्याध्ययनम् । इड् अध्ययने ।

इड्येति वज् ॥ स्वार्थमध्यय

नं वा ॥

स्वाध्याययज्ञः । पुं० यथाविधि

वेदाभ्यासपरे ॥ स्वाध्यायएव य

ज्ञीयमसः ।

स्वाध्यायवान् । पुं० स्वाध्यायवि

शिष्टे ॥

स्वाध्यायभ्यसनम् । न० यथाविधि

स्वाप :

वेदाभ्यासे ॥ स्वाध्यायसामभ्य
सनं ॥

स्वाध्यायी । पुं० पत्तनवर्णिजि ॥ स्वा
ध्याययुक्ते ॥ स्वाध्याये स्थित्य
हृदि ॥

स्वाध्वरिक् । चि० सुध्वरवादिनि ॥
शोभनेऽध्वरः स्वध्वरः । स्वध्वर
मित्याह । तेनचरतिवा । ठक् ।

सागतादीनाञ्चैव जागमेन ॥

स्वानः । पुं० निर्घोषि । निहृदे ।
शब्दे ॥ स्वननम् । स्वनशब्दे । स्व
नहसिर्वेतिपक्षे घञ् ॥

स्वानुभवः । पुं० आत्माकारान्तः
कारणसाक्षात्कारे ॥

स्वान्तम् । न० हृदि । मानसे । म
नसि । चित्ते ॥ गह्वरे ॥ स्वन्व
तेषां । स्वन० क्षुब्धस्वान्तध्यान्ते
तिमनश्चऽनिट्कमेतद्विपातितम्
॥ स्वध्यान्तोऽप्यष्टोदोभवतिवेनत-
दितिवा ॥

स्वापः । पुं० निद्रायाम् । कारण
भाविनावस्थाने । शयने । शय्या
याम् । अज्ञाने । तत्त्वाप्रतिबोधि
। दर्शनं नृत्तिरददर्शनं नृत्तिश्चेति
द्विप्रकारनिरूपिणीवावस्थाभेदे ।
रुग्भेदे । स्पर्शान्तरायाम् ॥ स्व
पमम् । जिह्वपश्ये । घञ् । धा
त्वन्मोऽगुरुकुताशसुराणांसंविशिदुप
दिनाप्यनुवंशम् । नीतरापरशि-

स्वाभाव्यः

रानचननीनेवचाद्रं चरणः श्रिय
मिच्छन् ॥

स्वापतेयम् ।) न० धने । वित्ते
स्वापतेयकम् ।)

॥ स्वपतिः । स्वपतिः । सुपती
धनसामिनीसाधु । पथ्यतिथिब
सतिसुपतेठञ् । सागतादित्वा
त्रैजागमः ॥

स्वापनः । पुं० न० अस्त्रविशेषि ।
पुं० ग्रीहरी । बिण्णौ ॥ स्वापय
तिसुप्रभाययात्रात्सज्जाविधुरानूक
रोति । जिह्वपश्ये । अस्मात्
न्ताल्ल्युट् । औपादिकीयुच्वा ॥

स्वाप्ययः । पुं० सुषुप्तौ । स्वप्ति
नृचययः ॥

स्वाभाविकः । चि० स्वभावसिद्धि
। स्वभावतत्त्वत्पद्मे ॥ स्वभावा
ऽनादिरविद्या । तत्कार्ये । सहज
। अकृतके ॥ स्वभावेभवः । सु
भावादागतीवा । ठक् ॥

स्वाभाविकी । स्त्री० प्रकृतौ । द्रव्य
स्वभावतएवसिद्धायांप्रकृतौ ।
यथाऽग्न्यादीनामुष्णप्रकाशादिल-
क्षणाश्च स्वाभाविकीप्रकृतिः ॥

स्वाभासः । चि० रमणीये ॥ रु०
आभासते । भास० । पचाद्यच्
॥ पुं० कुर्वरे ॥ स्वैनधनेनआ
भासते ।

स्वाभाव्यः । पुं० हरी । स्वभा

स्वारस्यम्

धनैवचभाव्योऽसाध्यो निश्चिन्त्य
रूपत्वात् ॥

स्वामिजङ्गी । पुं० परशुरामि ॥

स्वामिता । स्त्री० स्वामित्वे ॥ स्वा

मिनाभावः । तस्यभावस्त्वतलो ॥

स्वामी पुं० कात्तिकेये । विशाखे ।

शिखिवाहने ॥ पत्न्यौ । भर्तारि ।

गुरौ । श्रोनाथे ॥ यथा । गुरुं

नाम्नानभाषितकपकालादृते शिवे ।

श्रोनाथदेवस्वामीति विवादे विधेय

देत् ॥ हर ॥ हरौ ॥ परम

हंसे ॥ वाक्यायनमुनी ॥ प्राक्

स्वीयाहं दे ॥ नृपे । भूपे ॥

वि० अधिपतौ । अस्यपर्यायास्तु ।

स्वामीस्वीश्वरः पतिरीशिता । अ

धिभूर्नायकीनेताप्रभुः परिव्रटोधि

पद्धति ॥ स्वमैश्वर्यमस्यास्ति स्वामि

मैश्वर्यं इत्यामिनश्च निपात्यते ॥

स्वाम्यम् । न० आधिपत्ये ॥

स्वयम्भुवः । पुं० प्रथममनी ।

ब्रह्मणः पौत्रे ॥ स्वयम्भुवाऽपत्य

म् । अण् । संज्ञापूवकस्यवि

धेरनिश्चयान्नगुणः ॥

स्वयम्भुवी । स्त्री० ब्राह्मणमोषधी ॥

स्वारः । पुं० उपतप्तारि ॥ स्वर

ति । स्वयन्दोपतापयोः । अण् ।

स्वरणः । प्रज्ञाद्यण् ॥ भाषिषा

घञ् ॥

स्वारस्यम् । न० स्वभावे ॥ स्वर

स्वार्थानुमानम्

सस्यभावः । ष्यञ् ॥

स्वाराट् । पुं० इन्द्रे । नमुचिसू

दने ॥ स्वः स्वर्गो राजते ।

स्वेषुदेवेषु स्वेनधनेनवा । स्वारा

जते । सत्सुद्धितिक्रिप् । शि

रोतिलोपे । द्रुलोपवृत्तिदोषः ।

जान्तः ।

स्वाराज्यम् । न० स्वतन्त्रे । स्व

राजभावे ॥ ष्यञ् ॥

स्वारागुच्छकम् । न० यन्त्रिपथे

॥ ऐन्द्रेपदे ॥

स्वरोचिषः । पुं० द्वितीयमनी ।

स्वरोचिषोऽपत्यम् । अण् ॥

स्वार्थः । पुं० स्वप्रयोजने ॥ स्व

याभिधेये ॥ स्वकीयेधने । स्व

यवस्तुनि ॥

स्वार्थदर्शनः । वि० निजार्था

वलीकने ॥ स्वस्यात्मनोऽर्थपश्य

तीतितथा ॥

स्वार्थानुमानम् । न० स्वानुमि

तिहेतौ ॥ तथाहि । स्वयमे

वभूयोदर्शनेनयधूमस्तवाग्निरि

तिमहानसादौव्याप्तिगृहोत्वा । प

र्वतसमीपकृतः । तद्वत्तेजोऽग्नौस

न्दिहानः पर्वतेधूमपश्यन्व्याप्तिं

स्मरति यधूमस्तवाग्निरिति । त

दनन्तरं बह्निव्याप्यधूमवानसंपर्व

तद्वत्तिज्ञानमुत्पद्यते । अयमेवलि

ङ्गपरामर्श इत्युच्यते । तस्मात्प

स्त्रि

वर्तीवर्जमान् • इतिज्ञानमनुमि
तिरुत्पद्यते । तदेतत्सुवार्थानुमा
नम् ॥

सुवार्थः । वि० अनन्याश्रये ॥
सुवार्थ्याम् । न० आरोग्ये ॥ सुव
रूपेऽवस्थाने । सन्तोषे ॥ सुव
स्थस्यभावः । व्यञ्ज् ॥

स्वाहा । अ० देवहविर्दानमन्त्रे ॥ स्वा
दत्ते । स्वादद्यास्वादने । आप्रत्यय
। पृषोदरादित्वादस्यहः ॥ सुष्ठु
आहूयतेऽनेनवा । डाप्रत्ययः ॥

स्वाहा । स्त्री० अग्नेः पत्न्याम् । अ
ग्न्याम् ॥ यथा । स्वाहादेवीवर्ज
पत्नीप्रतिविम्बेषुपूजिता । यथावि
नाहविर्दानं न गृहीतुं सुराः क्षमाद
तिदेवीभागवतम् ॥ सुष्ठु आहूय
न्ते देवाः अनया । अन्येभ्योपीतिङ्
। टाप् ॥ स्वाहाऽस्त्यस्यावा । अर्श
चाद्यच् ॥ स्वान्प्राजिहीतेषा ॥
बुद्धिबलविशेषे । तारिण्याम् ॥

स्वाहापतिः । पुं० अग्नौ । इ० ध-
रणी ॥ *

स्वाहाप्रियः । पुं० वैश्वानरे । वज्री
॥ स्वाहाप्रियायस्य । अपूर्णीप्रिया
दिष्वितिनिषिधाम्पुं वद्भावः ॥

स्वाहाभुक् । पुं० विदग्धे । देशता-
याम् ॥

स्त्रि । अ० प्रश्ने ॥ वितर्कः । नानाप
ज्ञावमर्शे ॥ पादपूरणे । सुष्ठु एति

स्त्रीया

• अग्रतिश । इण् गती • इण् गती
वा । क्तिप् • तुक् ॥

स्त्रिदितः । वि० स्त्रेदिति ॥

स्त्रिम् । वि० प्रस्त्रिन्ने । स्त्रेदास्त्रिते ।
वर्मयुक्ते ॥ स्त्रिन्नीधर्मपेतिः जनक
तिहलायुधः ॥ पक्ते ॥ यथा । श
म्यं चैतदगत् प्राहुः सतुषंधान्यमु
च्यते । आसं वितुषमिच्छुक्तां स्त्रिन्
मन्त्रमुदाहृतमिति वशिष्ठः ॥

स्त्रिष्टम् । न० सम्यग्यजमे ॥ वि० स
म्यक् पूजिते ॥

स्त्रिष्टकृत् । पुं० पूर्णाहुत्यन्ते क्तिपमा
णे होमविशेषे । सु० सुष्ठु शोभनं
दृष्टं सर्वमपिकरोति । डुकृज् •
क्तिप् तुक् ॥

स्त्रिष्टकृत् । पुं० होमविशेषे । शोभ
नादृष्टिः स्त्रिष्टः । तां करोति ।
कृज् : क्तिपितुक् ॥

स्त्रीकारः । पुं० अङ्गीकारे । स्त्रीकर
णम् । च्यन्तस्त्रिष्टपूर्वात् कृजो
भावेचञ् । यावतास्त्रात् स्त्रिनिर्वा
हः स्त्रीकुर्यात् तावदर्थवित् । आ
धिष्ठेन्नूनतायाश्च्यवतेपरमार्थं
तः ॥

स्त्रीकृतः । वि० अङ्गीकृते ।

स्त्रीयः । वि० आत्मोद्ये ॥ प्राक् क्री
तोष्णः ॥

स्त्रीया । स्त्री० स्वामिन्येयानुरक्ता
यांनायिकायां ॥

सर्वेदः

सर्वेदः । त्रि० सुसमृद्धे ॥
 सर्वेच्छा । स्त्री० आत्मेच्छायाम् । य
 दृच्छायाम् । सर्वैरितायाम् ॥
 सर्वलक्षणा ।
 सर्वेच्छाचारो । त्रि० सर्वैरिणि ॥
 सर्वेच्छाचारोऽस्त्यस्य । इनिः ॥
 सर्वेच्छामृत्युः । पुं० भौमे ॥ सर्वे
 च्छयामृत्युर्यस्यसः ॥ सर्वेच्छया
 मरणे ॥ त्रि० तदति ॥
 सर्वेच्छाविहारो । त्रि० सर्वेच्छाचारि
 णि ॥ यथा । नदीवक्त्रामृजुं कर्तुं
 तत्प्रयाजं निवारितुम् । सर्वेच्छावि
 हारिणं सन्तकीवावारयितुं क्षमः
 ॥ सन्तकीवम् ॥
 सर्वेदः । पुं० घमे । घमांस्त्वनि ।
 ग्रमादिनादेहास्मिन्नुत्पत्तौ । पत्नी
 नाङ्ग० भा० । सचपार्थिवद्रव्याणां
 तपेनकंदरूपः ॥ सर्वेदने । भा
 वरा० इ० गौ० दे० भा० प्र० ।
 प्रसर्वेदहेतुतापे ॥ सचतुर्विधोय
 था । सर्वेदश्चतुर्विधः प्रीतस्ता
 पीष्ण सर्वेदसंज्ञितः उपनाहो
 द्रवसर्वेदः सर्ववातात्तिहारिणः
 । तापसर्वेदः । उपसर्वेदश्च
 तभ्यांसंज्ञितः । उपनाहः । उप
 पनाहः सर्वेदः । सर्वेदोत्तापी
 ष्मजीप्रायः श्मश्रूषमदीरितौ
 । उपनाहस्तुवातघ्नः पितरोगीद्रवो
 हितः । द्रवोद्रवसर्वेदः ॥ सर्वे

सर्वेदनिका

द्यत्यनेनाङ्गम् । त्विदागात्रप्रक्षरणे
 । घञ् ॥
 खेदकः । पुं० अयस्कान्तप्रभेदे
 त्रि० खेदकृति ॥
 खेदजः । त्रि० कर्मिदंशादिजन्तुषु ते
 यथा । खेदजं दशमशकं यूकामक्षि
 क्तमत्कुणम् । जपणक्षीपजायन्ते य
 चान्यत्किञ्चिदोद्विगम् ॥ खेदज
 नकत्वादूष्णखेदः । तस्माज्जातः
 । पशुम्यामितिष्ठः ॥ खेदमुक्ति
 द्वाजायमानंदशमशकादि० तदुक्ति
 क्तेऽन्तर्भवति । यथाखेदजं यूक्षा
 दि० तच्चाण्डजोऽन्तर्भवतीतिना
 गडजोऽस्तिज्जाभ्यांखेदजीतिरिच्य-
 ते ॥
 खेदनम् । न० खेदे ॥ दोलायन्ते ॥
 यथानिबद्धमौषधं सूतं भूष्णं तत्त्रि
 गुणः स्वरे रसपोटलिकाकाष्ठेदृढं
 बाध्वगुणं नाह ॥ संधानपूर्वकुम्भा
 न्तः स्थाबलस्वनसंस्थितम् । अध
 स्ताज्ज्वालयेद्भक्तं तदुक्तक्रमेणहि ॥
 दोलायन्तमिदं प्रोक्तं खेदनायकं तदेव
 हि । सम्यानंकाष्ठिकादि ॥ अपि
 च । साम्बुस्थालीमुखिषदधेवस्ते
 सर्वेद्यनिधाय च । पिधायपच्यते य
 चतद्यन्तं सर्वेदनं स्मृतम् ॥ इ०
 भा० शः ॥ *
 सर्वेदनिका । स्त्री० कन्दौ ॥ भर्जन
 पात्रे ॥ भर्जनशालायाम् ॥

स्वैरिणी

सर्वदनी । स्त्री० कन्दौ ॥ कन्द, शाला
याम् ॥ स्त्रियतेऽस्त्राम्पधिकरणे
ल्युट् । ङीप् ॥

सर्वदमलोक्तिरुत्तमे ॥ सर्वदमलरहि
तशरीरे ॥ वि० तदति ॥

सर्वदावरोधः । पुं० प्रसर्वदामिर्गमे
॥ दोषैर्जाठिरान्नेराच्छन्नतायाम् ॥
स्त्रियतेऽनेनेतिस्वदोऽग्निः । त
ल्लापवरोधः ॥

स्वैरः । वि० स्वच्छन्दे । स्वतन्त्रे ॥
मन्दे ॥ स्त्रियेनस्वातन्त्र्येणद्वर्तते
ईरतिवा । ईरगतीकम्पमैव० ई
रपेरतिवा । पचाद्यच् । स्वादीरे
रिणीरितिद्वद्धिः ॥

स्वैरिणी । स्त्री० सर्वईरतायाम् ।
व्यभिचारिण्याम् । अग्राः पद्या
यास्तु । पुं० अलोधर्षणीवन्धक्यसती
कुलटेश्वरी । स्वैरिणीप्राशुलित्यम
रः ॥ चवप्रिणेषस्तु । स्वैरिणीयः
पतिरुक्तान्नवर्णकामतः श्रयेत् ।
चतुर्विधासासम्प्रोक्तानारदेनसुरधि
या ॥ यथा । स्त्रीप्रसूताऽप्रसूता
वापह्याविषतुजोवति । कामासमा
श्रयेदन्यप्रथमास्वैरिणीतुसा ॥ कौ
मारपतिमुत्सृज्यशास्त्रन्यपुरुषंश्रिता
। पुनः पत्युर्गृहंयायात्साद्विती
याप्रकीर्तिता ॥ मृतेभर्तुरितुपा
सम्भूदेवरादीनपात्यया । उपगच्छे

स्वोपाजितम्

तत्परंकामात्साद्वितीयाप्रकीर्ति-
ता ॥ प्राप्तादेशादुधकात्क्रीताद्य,
तृपिपासातुराचया । तवाहमित्यु
पगतासाचतुर्थीप्रकीर्तिरिति ॥
स्वयादृच्छया० स्वेनस्वातन्त्र्येणवा
० स्वेनात्मनावाहुरितुंशीलमस्याः
। ईरगती । सुप्यजातावितिणि
निः । नान्तलक्षणीङीप् । स्वादी
रेरिणीरितिद्वद्धिः ॥ महाभारते
आदिपर्वणि० चतुः पुरुषगामि
नीस्वैरिणीत्युक्ता ॥

स्वैरिता । स्त्री० अन्त्यामपेक्षणे । गृह
च्छायाम् । स्वच्छन्दतायाम् । स्वे
रिणीभवः । तन् ॥

स्वैरी । वि० स्वतन्त्रे । स्वेनईरितुंशी
लमस्या । ईरगती । सुप्यजातावि
तिणिनिः । स्वादीरेरिणीरितिद्व
द्धिः ॥ परदारगमनशीले ॥

स्वैरिन्धो । स्त्री० सैरिन्ध्याम् ॥ स्वे
रस्वाच्छन्द्यधरतीतितथा ॥ इ०
रभसः ॥

स्वोपाजितम् । न० स्वयमज्जितेधने
॥ तदुक्तंश्रीमहानिर्वाणतन्त्रे । पु
ण्यंविषयविद्याचनाश्रयेदरोरिण-
म् । शरीरन्तुपितुयस्मात्किंन
स्यात्पैटकवसु ॥ पृथगमैः पृथ
! श्वितैर्मनुजैर्यदुपाजितम्सर्वत
तृपितसङ्क्रान्तं तदास्वोपाजितं
कुतः ॥ अतोमहेशिस्वायासैर्येन

हंस :

यद्वधनमज्जितम् । स्त्रीपाजितं ।
तदेव स्यात्सतत्स्वामीनवापरः इ
ति ॥ चि० स्त्रीजितधनादौ ॥ अ
वविष्णुसूचम् । पिताचित्पुत्रान्
विभजेत्तत्सुक्लसूयमुपात्तेये०
पैतामहेतुपितापुत्रयोस्तुल्यं सुमि
त्वमिति ॥

(**—*‡*‡*—**)

हकारस्यप्रारम्भः

ह । अ० सम्बोधने ॥ पादपूरणे ॥
विनियुक्ते ॥ नियोगे ॥ क्षिपायाम्
क्षेपणे ॥ कुत्सायाम् ॥ ऐति
ह्यर्थे ॥ प्रसिद्धौ ॥ हन्ति । हन
हिंसागली० । अन्येभ्योपीतिङ् ।
॥ वृत्तावद्योतकीयनिपातइतिवै
दिकाः ॥

हः । पुं० शिवे ॥ सलिले ॥ शून्ये ॥
धारणे ॥ मङ्गले ॥ गगने ॥ नकु
लौघे ॥ रक्ते ॥ नाके ॥ सुर्गे ॥ पा
पहरणे ॥ चन्द्रे ॥ हरी ॥ हंसे ॥
रणे ॥ रिसाक्षे ॥ बाजिनि ॥ ह
र्षे ॥ हकारे ॥ सकीपवारणे ॥
शुक्ले ॥

हंसः । पुं० मानसौकसि । श्वेतग
रुति । चक्राङ्गे ॥ अस्यमांसगुणा
यथा । स्निग्धं हिमगुरुवृष्यं मांसं ज
लपक्षिणान्तुवातघ्नम् । तीव्रपिचहं

हंस :

समांसं वृष्यतमं तिमिरहरणं चेति
रा० निर्घण्टः ॥ अस्यशकुनस्तु ।
काष्ठासुसर्वास्तुपिदर्शनमहंसस्य
शब्देन तु सर्वसिद्धिः । नामानिहं
सस्यशृणोति यस्तु प्रयान्तिनाशं दुरि
तानितस्य ॥ चौरैः समदंशनमा
द्यशब्दे निधिद्वितीयेऽयभयं तृतीये
। युवचतुर्थे० नृपतिप्रसादः स्या
त्पञ्चमेहंसरवेनराज्यामिति वसन्त
राजः ॥ निर्लोभनृपे ॥ विष्णौ ॥
अर्के ॥ परमात्मनि ॥ मत्सरे ॥
योगिभेदे ॥ अन्तर्भेदे ॥ शरीरस्थम
रुद्रिगिषि । प्राणवायौ ॥ ब्राह्मणे ॥
अश्वमेधीयाश्वे ॥ यथा । किमयं
दीयते हंसः सतिसैन्येषतुर्विधे०
इत्यादिपुराणम् । अगतः स्थित
श्रेष्ठे । गुरौ ॥ शिवे ॥ विशुद्धे ॥
पर्वते ॥ गन्धर्वविशिषि । जीवे ॥
चतुर्विधावधूतान्तगतावधूतवि
शिषि । यथा । श्रीदेव्युवाच । दि
विधावाग्रमौ प्रीतीगाहं स्थोभैषु
कस्तथा । किमिदं श्रूयते चित्रमव
धूतावधूतविधाः ॥ एतद्वदितुमि
च्छामितत्त्वतः कथयप्रभो । चतु
र्विधाऽवधूतानां लक्षणं सविशिषतः
॥ श्रीसदाशिवउवाच । ब्रह्ममन्त्रो
पासकायेन्द्राक्षयः क्षत्रियादयः ।
गृहाश्रमेव सन्तोपि क्षत्रियास्ते यतयः
प्रिये ॥ पूर्णाभिषेकविधिना संस्क

हंस :

तायेचमानवाः । यैवावधूतास्तौ
 श्रीवाः पूजनीयाः कुलाचिंते ॥
 ब्राह्मावधूताः यैवावधूताश्चमाया
 रवर्तिनः ॥ विदध्युः सर्वकर्मा
 विमदुदीरितवर्त्मना ॥ विनाब्र-
 ह्मापितं चैतैतथाचक्रापितं विना
 । निषिद्धमन्नं तोयश्चनगृह्णीयुः
 कदाचन ॥ ब्राह्मावधूतकौलानां कौ-
 लानामभिषेकणाम् । प्रागेवकथि-
 तं धर्मोपायसवरानने ॥ ज्ञानं
 सन्ध्याशनपानं दानं दारुण्यम्
 । सर्वमागममार्गेण श्रीब्राह्मावधू-
 तयोः ॥ उक्तावधूतो द्विविधः पू-
 र्णापूर्णाभिभेदतः । पूर्णः परम
 हंसाख्यः परिव्राडपरः प्रिये ॥
 कृतावधूतसंस्कारो यदिष्ठादज्ञा-
 नदुर्बलः । तदालोकालयेतिष्ठन्ना-
 त्मानं सतु शोधयेत् ॥ रत्नं मुञ्चा-
 तिचिच्छकुर्वन् कर्माणि कौलवत्
 । सदाब्रह्मपराभूत्वासाधयेज्ज्ञा-
 नमुत्तमम् ॥ शीतलं सन्मन्त्रमुच्चो-
 र्य्य सीहमस्मोतिचिन्तयन् । कुर्या-
 दात्मोचितं कर्म सदा वैराग्यमाश्रि-
 तः ॥ कुर्वन् कर्माण्यानासक्तो नलि-
 नीदलनीरवत् । यतैतात्मानमुद्ध-
 र्त्तुं तत्त्वज्ञानविवेकतः ॥ ब्रह्मपुत्र-
 स्योक्तम् । चतुर्णामवधूतानां तुरी-
 यो हंस उच्यते । अथान्ये योगभो-
 गाद्यामुक्ताः सर्वे शिषोपमाः ॥

हंसक :

हंसीनकुर्यात्स्त्रीसङ्गं न बाधातुपरि-
 यङ्गम् । प्रारब्धमश्रन् विहरेन्न विध-
 विधिविजितः ॥ लज्जेत्स्वजा-
 तिपिङ्गानि कर्माणि गृहमेधनाम्
 । तुरीयाविचरेत्क्षीणीनिः सङ्ग-
 ल्यो निरुद्यमः ॥ सदात्मभाषसन्तु-
 ष्टः शोकमीह विवर्जितः । नि-
 त्रिकेतस्ति तच्छुः स्यान्निः शङ्को-
 निरुपद्रवः ॥ नार्पणं भक्षयेयानां
 न तस्य ध्यानधारणाः । मुक्तो विर-
 क्तो निर्वन्दो हंसो चारपरो यतिः ॥
 इति ते कथितं दिवि चतुर्णां कुलयोगि-
 नाम् । लक्षणं सविशिष्टसाधूना-
 मत्सूरूपिणाम् ॥ एतेषां दर्शनस्य
 शीदालापात्परितीक्ष्णतः । सर्वं
 तीर्थं फलाभा मिर्जायते मनुजस्य ना-
 म् ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यक्षे-
 त्राणि यानि च । कुलसन्ध्यासिनां देहे स-
 न्निस्तानि सदा प्रिये इति श्रीमहानिर्वा-
 णतन्त्रे १४ उक्तसः ॥ हन्ति गच्छति ।
 सुषां केशवा । हन् । पचाद्यच् । भ-
 वेद्वर्णागमादधंस इति सक् ॥ हन्ति
 । बृहद्वदिहनीति सीवा । छत्तविशि-
 षे ॥ पिङ्गलदिष्टोभादिविशिष्टः
 कर्णयुतो सौभामिनि हंसः ॥ यथा
 । एतिव सन्तोषातिदिक्ते । किंस-
 खिकान्तः कोपिकृतान्तः ॥

हंसकः । पुं० पादकटके । पादपल-
 ये । हंस इव कायति अथुरध्वनिस्त्वा

हंसपदो

त् । कौशले । चन्द्रोभ्योपीतिङः
 ॥ हंसद्वयवाहंसकृतिस्त्वात् ।
 द्विप्रतिकृतावितिकम् । स्वार्थे वा
 कम् ॥ राजहंसे । तालप्रमेदे ।
 यथा । लघुगुरुलघुयुग्मसताली
 हंसकः स्मृतइति ॥
 हंसकलकः । पुं० रतिवन्धविशेषः ॥
 यथा । नारीपादद्वयंकृत्वाकांतस्यो
 रुयुगोपरि । कटिमान्दोलयद्यद्वाह
 न्योयं हंसकौलकः ॥
 हंसकेरलः । पुं० रामेश्वरवेङ्कटेश
 योर्द्विषः ॥
 हंसगः । पुं० सुरज्येष्ठे । परमेश्वि
 नि ॥
 हंसगङ्गादा । स्त्री० मधुरमाषिण्याम्
 । मधुरनिस्स्रवायाम् ॥
 हंसगामिनी । स्त्री० ब्रह्माख्याम् ।
 तां लोल्यणिनिः । नारीविशेषः
 । हंसद्वयगच्छति । गल्मु० । कर्त्त
 यूपमानइतिचिनिः ॥
 हंसह्रिस्व । पुं० हंसरीजे ॥
 हंसदहनम् । न० अगुनणिः ।
 हंसनादिनी । स्त्री० नारीविशेषः ॥
 यथा । गङ्गेद्रुगमनातन्वीकोकिला
 नाकता न्वतानितस्वगुर्विष्णीवासा
 कथ्यन्ते हंसनादिनी ॥
 हंसपदो । स्त्री० हंसपदीविशेषः ।
 मधुस्रवायाम् । हंसपाद्याम् । वि
 पद्याम् ॥ गोधापद्याम् ॥ यथा ।

हंसारूढः

हंसपदीगुरुः शीताहन्तिरक्तविष
 व्रणाम् । विसर्पदाहातिसारलू
 ताभूतादिरोहिण्यो ॥
 हंसपादः । पुं० हिङ्गुलि ॥ यथा ।
 जपाकुसुमसंकाशहंसपादेमहात
 मः ॥ पुं० हंसवरणः ॥
 हंसपादिका । स्त्री० हंसपद्याम् ।
 गोधापद्याम् ॥
 हंसपादो । स्त्री० गोधापद्याम् ॥
 हंसमाला । स्त्री० कलहंसे । हंसस
 मूत्रे ॥
 हंसमाषा । स्त्री० माषपण्याः ।
 हंसमयः । पुं० ब्रह्मणि । दुहिणे ॥
 हंसिरथेऽस्य ॥
 हंसलोमशः । पुं० न० कासीसे ।
 हंसलेहकम् । न० पित्तके ॥
 हंसवती । स्त्री० हंसपादीलतावाया
 म् ॥ वि० हंसयुक्ते ।
 हंसवाहनः । पुं० ब्रह्मणि । सुरज्ये
 ठे ॥ हंसोवाहनमस्य ।
 हंसबोळम् । न० हंसह्रिस्वे । यथा ।
 हंसबोळपरंबल्येष्ठं हंसवातना
 शनम् । पाक्षिकघुतरं प्रोक्तं सर्वमि
 यविनाशनमितिराजनिर्घण्टः ॥
 हंसार्द्धः । पुं० गोधापद्याम् ॥
 हिङ्गुलि ।
 हंसारूढा । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥
 हंसभिष्यम् । न० रूप्ये ॥
 हंसारूढ । पुं० कमलासने । ब्रह्मणि ॥

हंसीदकम्

हंसारुटा । स्त्री० ब्रह्माख्याम् ॥
 हंसिका । स्त्री० हंस्याम् ॥ हन्ति ।
 हन० । हन्तिमश्विभ्यांसिकम् ॥
 हंसिनी । स्त्री० शिखरिण्या प्रभेदे ।
 यथा । निर्नीरसुपोरसंयुक्तंगा
 लितदधि । शर्वरैलामसहारसं
 युक्तहंसिनौभवेत् ॥ हंसीशिखरि
 णौरुच्याशुभावाङ्गविकाशिनो । सु
 शीतजननीषैवकफपित्तविनाशि
 नी ॥
 हंसी । स्त्री० हंस्येऽपिति । वरटा
 याम् ॥ हंसिन्याम् । आकृति २२
 प्रभेदे । तल्लक्षणन्तु । मीगौनाश्च
 च्चारोगीगोवसुभुवनयतिरितभज
 तिहंसो । यथा । सार्धकान्तो नै
 काक्षेसौबिकचकमलमधुसुरभिपि
 वन्तीकामक्रीडाकृतस्फोटप्रमदसर
 सभरमलघुरसन्ती । कालिन्दीयेप
 च्चारय्येपवनपतनपरितरलपरागे
 कंसारतेपश्यस्वेच्छंसरभसगतिरि
 हंवलसतिहंसो ॥ वृत्तान्तरेपि ।
 यथा । स्याच्चेद्दोर्मभनगणतः प
 च्चाद्दोर्ध्वविपुलफणतः । हंसोऽप्या
 ताश्रुतिरसयतिस्तच्छाकिषानजयति
 मतिः ॥
 हंसीदकम् । न० अंशूदके । यथा
 । नादेयं नवमृदुघटेषुनिहितं सन्त
 प्रमकांशुभिव्यामिन्याश्चनिषिष्टमि
 न्दुकिरथैर्मन्दानिलान्दोलितम्

हट्टवणिक्

। एलाद्यैः परिवासितं श्रमहरं
 पित्तोष्णदाहविषमुष्णरक्तमदाह्य
 गेषुवाहितं शंसन्तिहंसीदकमिति
 राजनिघण्टः ॥
 हंहा । अ० प्रथे ॥ दन्ते ॥ दर्पे ॥
 सम्बोधने ॥
 हकः । पुं० गजसमाह्वाने ॥
 हकारः । पुं० आह्वाने ॥
 हञ्जा । अ० नाय्योक्ततथेटीसम्बो
 धने ॥
 हञ्जिः । पुं० क्षुति । लघे ॥
 हञ्जिका । स्त्री० भाग्याम् । भनक्ति
 रोगान् । भञ्जीयामर्हने । ग्व
 ल् । पृषादरादिः ॥
 हञ्जो । स्त्री० फञ्जिकायाम् । भाग्या
 म् ॥ हन्तिरोगान् । पचाद्यच् ।
 पृषादरारिः । गौरादिः ॥
 हञ्जे । अ० नाय्योक्ततथेटीसम्बो
 धी ॥ हिण्डते । हिडिगन्धमादरयोः
 । बाहुलकादिप्रत्ययः । इतोऽका
 रोडस्योपि ॥
 हटपणिका । स्त्री० शैवासे ॥
 हट्टः । पुं० क्रयविक्रययोः प्रसिद्ध
 स्थाने । आपणे । हाट्टतिभाषा
 प्रसिद्धे ॥
 हट्टचौरः । पुं० प्रसङ्गचौरे । बन्दी
 कारे । चिह्नभे ॥
 हट्टवणिक् । पुं० हट्टवणिज्जाहृति
 स्यातेनैगमविशेषे ॥

हठयोग :

हठविलासिनी । स्त्री० गन्धद्रव्यविशेषे । धमन्याम् । अञ्जनकीश्याम् । हरिद्रायां । हठेविलसति० तच्छीला । लसकौडायाम् । सुषीतिविनिः ॥

हठार्धः । पुं० अधिकमिके ॥

हठौ । स्त्री० अद्रहठे । पुरतस्याम् ॥

हठः । पुं० प्रसमे । बलात्कारे । अम्बुपण्याम् । प्रश्रन्याम् । हठनम् । हठमुतिशठत्त्वयोः । पुंसौति० खनेघचेतिवाचः ॥

हठनियहः । पुं० मूठानुगृहीतनियहविशेषे ॥ तथाहि । चक्षुः श्रोत्रादीनिज्ञानेन्द्रियाणि० वाक्पाण्यादीनिकर्मेन्द्रियाणिच० तत्तद्गोलकमाशोपरीधेनहठान्निगृह्यन्ते । तदृष्टान्तेनमनोपिहठेननियहीष्यामीतिमूठसम्भातिर्भवति । नचतत्तथानियहीतुंशक्यते० तद्गोलकस्यहृत्कमलमनिराहुमशक्यत्वात् । अतः क्रमनियहएवयुक्तः ॥

हठपर्णी । स्त्री० अम्बुताले । शैबाले ॥

हठयोगः । पुं० पातञ्जलीकृतप्रसिद्धेऽष्टाङ्गयोगे ॥ योगसुरोदयोक्तयोगे ॥ यथा । इदानींहठयोगस्तु कथ्यतेहठसिद्धिदः । कृत्वासनं पावनं शरीरेरोगहरकम् । परं कुम्भकश्चैरैवकं वायुनाभजित्

हठजम्

। इत्यंक्रमेत्क्रमंज्ञात्वापवनंसाधयेत्सदा । धौत्यादिक्रमंषट्कञ्चसंस्क्र्यादधठसाधकः । एतन्नाडास्तुदेवेशिवायुपूर्णं प्रतिष्ठितम् ॥ ततोमनोनिष्ठलं स्यात्तत्तत्तानन्दमेव हि । हठयोगाग्निकालः स्यान्मनःशून्येभवेद्यदि । इदानींहठयोगस्य द्वितीयं भेदवच्छृणु । आकाशनासिकायेतुसूर्यकीटिसमं स्मरेत् । श्वेतं रक्तं तथापौतं कृष्णमिच्छादिरूपतः । एवं ध्यात्वाचिरायुः स्याद्ब्रह्मजननवर्त्त्यतः ॥ शिवतुल्यो महात्मासौ हठयोगप्रसादतः । हठाज्ज्योतिर्मयीभूत्वा ह्यनरेण शिवो भवेत् ॥ अतोयंहठयोगः स्यात्सिद्धिदः सिद्धसेवित इति ॥

हठालुः ।) स्त्री० कुम्भिकायाम् ॥
हठालुका ।)

हठौ । वि० हठविशिष्टे ॥

हठौ । स्त्री० बारिपण्याम् ॥

हठिः । पुं० बन्धनसाधनकाष्ठयन्त्रविशेषे ॥ यथा । निगडोलोहबन्धेऽसौ हठिः काष्ठस्य यन्त्रणं इति शब्दमाला ॥

हठिकः । पुं० मलाकषिणि० नीचजातिविशेषे । हठि० इ० गौ० भा० ॥

हठम् । न० अस्थनि ॥

हठकः । पुं० हठिक ॥

हठजम् । न० मज्जनि ॥

हताश :

हडि : ।)

हडिका : ।) पुं. हडिकेमलियहौ ॥

हडिप : ।)

हण्डा । अ. कुत्सिताज्ञाने । नीचसम्बोधने ॥ यथा हण्डेतिचेटकाज्ञानं सख्यज्ञानं हसिति च । हण्डेति कुत्सिताज्ञानमार्थीमारिष उच्यत इति भागुरि : ॥ हण्डा हण्डा हलाशब्दा स्त्रियः सम्बोधनाचक्षाः ॥ पात्रविशेषे ॥

हण्डिका । स्त्री. हाण्डो. इतिप्र. मृत्पात्रे । उखायाम् ॥

हण्डिकामुतः । पुं. कणने । छोटी हांडी. इ. भा. ॥ इतिचिकाण्डशेषः ॥

हण्डी । स्त्री. हंडिकायाम् ॥

हण्डे । अ. नाय्योक्त्यानीचांप्रत्याज्ञाने ॥ हिण्डते । हिडिगत्यनादरयोः । बाहुलकादेप्रत्ययः इतोऽकारश्च ॥

हतः । वि. हननक्रियकर्मभूते । नष्टे । प्रमापिते । आशोरहिते । भग्नमनसि । मनेऽहते । प्रतिहतं । प्रतिबुद्धे । आहतं । गुणितं । ताडितं ॥ हन्यतेस्म । हन. । क्तः ॥

हतकः । पुं. नीचलोकि ॥

हताशः । वि. निर्दये ॥ आशारहिते । पिशुने ॥ हताआशायस्मात्.

हनू :

इत्यादिधियहः ॥ वन्ये ॥

हतिः । स्त्री. अपकर्षे ॥

हतौजाः । वि. निस्सोजस्के ॥

हनुः । पुं. व्याधौ ॥ शस्त्रे ॥ हन्ति. आहारमन्यं वा । हन. । कृहनिभ्यां हनुः । अनुनासिकीपदेशित्यादिनाऽनुनासिकलोपः ॥ हन्तरि ॥

हत्या । स्त्री. हनने । बधे ॥

हयः । वि. विषस्ते ॥ हन्ति । हन. । हनिकुपिनीरमिकाश्रिभ्यः कथन् ॥ * ॥

हनः । वि. हननकर्तरि ॥

हननम् । न. प्राणवियोगफलकव्यापारे । बधे ॥ पूरणे ॥

हनुः । स्त्री. हटविलासिन्याम् ॥ मृत्पथौ ॥ अन्ने । गदे ॥ अन्नगदे । रक्तरोगे । हरिद्रायाम् ॥ नखौषधौ । नृत्यारम्भे ॥ आयुधे ॥ पुं. स्त्री. कपोलाभयवे । कपोलाधोभागे ॥ हन्ति । हन. शृङ्खलित्वाहीत्य. ।

हनुग्रहः । पुं. हनुस्तस्मात्प्रायः वातव्याधौ ॥

हनुमान् । पुं. वायुजे । हनुमति । आश्रमेये । योगचरे । रामदृते । महाशौरे । अतिशक्तिहनुर्विदातेऽस्य । अतिशयनेमतुप् ॥

हनुस्तम्भः । पुं. अनुग्रहे ॥

हनूः । स्त्री. हनुगन्धार्थे ॥ इत्यम

हन्त

रटीकायांभरतः ॥

हनुमान् । पुं० । वातात्मजः । महा-
वीरः ॥ यथा । अथत्यतिबलीरामो
लक्ष्मणश्चमहाबलः । राजाजयति
सुग्रीवीराधवेणाभिपालितः ॥ दा-
सोऽहकौशलेन्द्रधरामखाक्लिष्टकर्म-
णः । हनुमान्गणसैन्यानांनिहन्ता
मारुतात्मजः ॥ नरावणसहस्रमेयु-
जं प्रतिबन्धोभवेत् । शिलाभिस्तुप्र-
हरतः पादपैशसहस्रगः ॥ अहं
यिस्त्वापुरीलङ्घामभिवाद्यचमैयिलो-
म् । समृद्धार्थीगमिष्यामिमिषतांस-
र्वरक्षसामिति ॥ अतिशयितो-
हनुस्त्यस्य । अतिशयमेतत्पुं ।
अन्येषामपिदृश्यतइतिपाक्षिकोदी-
र्घः ॥ शरादीनाञ्चेतिदीर्घइति
रघुव्याख्यानेमस्तिनाथः ॥

हनूषः । पुं० । राक्षसे । हन्ति० । ह-
न० । ऋहनिभ्यामूषन् ॥

हन्त । अ० । वाक्यारम्भे । खेदे । शो-
के । यथा । कालीनज्ञायतेनाना-
कार्यैः संसारसम्भवैः । सुखदुः-
खैर्जनीहन्तनवेत्तिहितमात्मनइ-
ति । विषादे । अवसादे ॥ ह-
र्षे ॥ सम्भ्रमे ॥ यद्यर्थे ॥ दाम्ने ॥
अनुकम्पायाम् ॥ निश्चये ॥ प्रमा-
दे ॥ अनुमती ॥ इदानीमर्थः ॥
हन्ति । हन० । बाहहलकातः ॥
आर्त्तौ । वादे । अन्तकल्पने ।

हम्

हन्तकारः । पुं० । अतिशयैदानार्थकी-
डशयसेषु ॥ यथा । भिक्षाश्रया-
चतादद्यात्परिव्राजन्नाचारिणाम् ।
यासप्रमाणभिक्षास्त्रादयंयासचतु-
ष्टयम् ॥ अयंचतुर्गुणंप्राहुर्हन्तका-
रंविजितमाः भोजनंहन्तकारवी-
अयंभिक्षामयापिवाः अदत्त्वातुन-
भोक्तव्यंयथाविभवमात्मन इति
॥ हन्तशब्दे ॥ इतिमःकण्डेयेमदा-
कसीपोष्यामम् ॥

हन्ता । चि० । हननक्रियाकर्त्तरि । जघ्नी-
घातके । हन्त । हन्० । तृच् ॥

हन्तः । चि० । कृतपुरीषात्सर्गे । गू-
ने ॥ हन्तैस्म । हदपुरीषात्सर्गे ।
तः ॥

हन्यमानः । चि० । ताड्यमाने ॥

हपुषा । स्त्री० । हवुषायाम् ॥

हवुषा । स्त्री० । हवुषायाम् । हौहवेर-
इ० । हाउवेर० । इ० । अप्रसिद्धफल-
विशेषे । तच्चफलंविशेषम् । म-
त्स्यसदृशंविस्मयप्रथमम् । अष्ट-
त्यफलसदृशंमत्स्यगन्धमपरम् । गु-
णायथा । हवुषादीपिनोतिक्ताकटू-
णात्तुरागुहः । पिप्पीदरसमीरा-
धीयहथीमुल्मशूकहृत् । पराप्येत-
द्गुणाप्रोक्तारूपभेदे हथीरपि ॥

हम् । अ० । रुषीकौ । शिषभाषणे ॥
अनुमये ॥ अनुशये । प्रप्ते । अप-
यायाम् ॥ स्मृतौ । अपाकृतौ ॥

हयपुच्छी

हम्बा । स्त्री० हम्बायाम् ॥
 हम्बा । स्त्री० गोध्वनी । रम्भायाम् ॥
 हयः । पुं० चोटके । तुरगे । अश्वे
 । बाजिनि । तत्समिहितालक्ष्मीः
 सन्तियचोत्तमाहयाः । हयति ।
 हयगतौ । अच् ॥ हिनातिमा ।
 अच् ॥ शरीररथस्याकर्षणादिन्द्रि
 येषु ॥ धनूरागौ ॥

हयकातरा ।) स्त्री० अश्वकातरा
 हयकातरिका ।)

याम् ॥ यथा । कातराहयपर्यायेः
 कातरान्तीः प्रकीर्तिताः । अश्व
 कातरिकातिक्तावातघोदौपनीपरा
 ॥ इ० रा० नि० गटः ॥

हयगन्धम् । न० काष्ठगन्धे ॥

हयगन्धा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

अजमेदायाम् ॥

हयग्रीवः । पुं० विदेदधारार्थं विष्णो
 रवतारविशेषे । असुरप्रमेदे ।

हयग्रीवहा । पुं० विष्णौ ॥

हयङ्गुषः । पुं० मातङ्गौ ॥

हयघोषः । पुं० लङ्कादिघोषवत्समु
 द्रान्तवर्तिनिघोषविशेषे ॥

हयनम् । न० पुरुषस्कन्धवाद्ये चौडो
 लास्येयानविशेषे । कर्णोत्थे ॥ ह
 यगतौ । ल्युट् ॥

हयपुच्छी । स्त्री० माषपण्यामिषधी
 ॥ हयपुच्छमिवपर्यायस्त्राः । गौ
 रादिः ॥

हयी

हयप्रियः । पुं० यवै ॥ इतिहमच
 न्द्रः ॥

हयप्रिया । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥
 खर्जूराम् ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

हयमारः । पुं० करवीरे ॥

हयमारकः । पुं० करवीरे ॥ हयानां
 मारकः ॥

हयमारणः । पुं० अश्वत्यवृक्षे ॥

हयबाहनः । पुं० सूर्यपुत्रे । रिवन्ते
 ॥ चि० हयारोहे ॥ हयोबाहनाय
 स्यसं ॥

हयवानशङ्करः । पुं० रक्तकाञ्चने ॥

हयशाला । स्त्री० मन्दुरायाम् । अ
 श्वालयि ॥

हयशोषः । पुं० विष्णौ ॥

हया । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ।

हयाध्यक्षः । पुं० अश्वप्राध्यक्षे ॥ त
 क्षक्षन्तु । हयशिक्षाविधानज्ञ-
 क्षक्षिकिस्मितपारगः । अश्वप्राध्य-
 क्षोमहीभर्तुः स्वासनस्यप्रशस्यत
 इति ॥

हयानन्दः । पुं० मुक्ते ॥

हयायुर्वेदः । पुं० अश्वचिकित्सा-
 शास्त्रे ॥

हयारिः । पुं० करवीरे ॥ महिषे ॥

हयाग्रना । स्त्री० शल्लकीवृक्षे ॥

हयाक्षया । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

हयी । स्त्री० बाम्याम् । अश्वायाम् ।
 बडवायां । चौडो । इ० भा० प्र० ॥

हररूप :

रस्त्रीविषयादिष्वत्र० यीपधप्रतिषे
धेगवयहयमुकधमनुष्यमत्स्यानाम
प्रतिषेधवृत्तिङीष् ॥

हयिष्टः । पुं० यवि ॥

हयौत्तमः । पुं० कुलीनाश्वे । आ
जानये । बाताश्वे ॥

हरः । पुं० स्मरहरे । शम्भौ । शङ्क
रे । हरतिसहेतुकंससारदुःख
म् । हज्जहरणे । पचाद्यच् ॥ धै
प्रवानरे ॥ बानरयूथपतिविशिषे ॥
चि० नाशके ॥

हरगौरी । स्त्री० अर्द्धनारीश्वरम्,
सौ ॥

हरचूडामणिः । पुं० चन्द्रे ॥ शिव
शिरारत्ने ॥

हरणम् । न० सुदाये । यौतकादीनां
द्रव्ये । यौतकादिधने ॥ दाण्या ।
भुजे ॥ हतौ ॥ भोज्याङ्गाङ्गाज
काङ्कद्वाराभागहरणे ॥ क्रियते ।
हज्जहरणे । कर्मणि ल्युट् ॥ हर
णम्० प्रापणम् स्वीकारः स्तेयना
शनश्चेतिवैयाकरणाः । उदाहर
न्ति चते । भोरंहरति० प्रापयति ।
अशंहरति० स्वीकरोति । स्वर्णं ह
रति० चारयति । पापंहरति० ना
शयतीति ।

हरतेजः । न० पारदे ॥

हरवल्लभा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

हररूपः । पुं० महेश्वरे । शिवे ॥

हरि :

जातेद्व० श० र० कौ० ॥

हरबीजम् । न० पारदे ॥

हरशेखरा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

हराक्षम् । न० रुद्राक्षे ॥

हसद्रिः । पुं० कैलासे ॥

हरिः । पुं० ब्रह्मणि । भूमि । अ

क्षरे ॥ ब्रह्मदातरिश्रीगुरौ ॥ हर

त्यविद्यामात्मज्ञानप्रदानेनेति निरु

क्तेः । विष्णौ ; नारायणे ॥ य

था । हराम्यघंहिस्मत्तृणां हविर्भा

गंक्तुष्वहम् । वर्णसमिहरिचोष्ट

स्तस्मादधरिरहं स्मृतः ॥ हरति ।

हज्ज० । अचङ्कः । हृदिपीत्यादि

नेन्वा ॥ चन्द्रे ॥ अर्के । भानौ

॥ यमे ॥ अनिले । वाते ॥ इन्द्रे

॥ सिंहे ॥ अशौ ॥ अश्वे । वा

ज्जिनि ॥ शुके । अहौ । सर्पे ॥

कपौ । बानरे ॥ मेके ॥ हरे ।

शिवे ॥ अजे । परमेष्ठिनि ॥ ला

कान्तरे । वर्षविशिषे ॥ मयूरे ॥

कोकिले । हंसे ॥ अग्नौ । भट्टं

हरी ॥ वि० कपिलवर्णे । पि

ङ्गे ॥ हरिद्वर्णे ॥ पीतवर्णे ॥

श्रीकृष्णरूपगुणवर्णनशास्त्रवर्गे वा-

धाधिकारद्वहचिदलमन्यशास्त्रेः ।

तत्प्रेमभावबलभक्तिविलासनाम-

हासेषु चैवदिरतिः किमु कामि

नीभिः । तंचेतसाविभजतां ब्रज

बालकिन्द्वन्द्यावनक्षितितलयमुना

हरिगीतम्

जलस्र । तल्लोकनाथपदपङ्कजधूलि
 भिषेक्षितं वपुः किलवृथाऽगुरुच
 न्दनाद्यैः ॥ इतिपाद्येपातालख
 ण्डे १२ ऽध्यायः ॥
 हरिकः । पुं० पीतहरितवर्णश्चै ।
 । हालके ॥
 हरिकेलीयाः । पुं० भू० षड्देशेषु ॥
 चि० तद्देशस्थे ॥
 हरिकेशः । पुं० शिवे ॥ शिवभक्तो य
 चविशिषे ॥
 हरिक्रान्तः । पुं० अश्वे ॥ इ० का
 ण्डविशिषः ॥
 हरिक्रांता । स्त्री० विष्णुक्रांतायाम् ॥
 हरिलक्षम् । न० हरिहरर्क्षे चै । पुल
 हाश्वमे । ददरिर्क्षे च० इ० भा० प्र० ॥
 हरिगन्धनम् । न० हरिचन्दने ॥
 हरिगीतम् । न० सात्रावृत्तप्रभेदे ॥
 तल्लक्षणन्तु । इन्द्रासनप्रथमं बिस
 र्जयतदनुसन्तनुषट्कलम् ॥ इह
 दनुपञ्चकलचयं किलकुरुविरामेकु
 ण्डलम् ॥ अष्टाधिकामिहर्षिशतिं
 चकलाः कलावतिसुन्दरं ॥ हरि
 गीतमिति हरिगीतकंवरवृत्तमतिर
 समन्दिरम् ॥ यथा । सखिवन्धुमी
 मियतोभृशं जगदेवशून्यमवेक्ष्यते-
 परिभयतेममहृदयममं नशमं सम्र
 तिवीक्ष्यते । परिहीयतेवपुषाभृ
 शं नलिनीवहिमकरसङ्गता ॥ रुद
 तीपरं वदतीतिसासुदतीरतीशवश

हरिणः

इता ॥

हरिगृहं । न० एकचक्रे । शुभपुण्याम्
 । हरिमंदिरे
 हरिचक्रम् । न० सुदर्शने ॥ सिंहौचै ॥
 हरिचन्दनम् । न० गोशौर्षे । तैलप
 णिके ॥ अस्यगुणायथा । हरिचन्द
 नन्तुदिव्यं हिमं तदिहदुर्बं हिमनुजेः
 । पिप्ताटीपबिलीपिवमथुभ्रममशी
 यमान्यसेदेह्नादति ॥ पारिभाषि
 कहरिचन्दनन्तु । घृष्टतुलसौका
 षं कर्पूरागुरुयोगतः । अथवाकेश
 रैर्योज्यं हरिचन्दनमुच्यते ॥ ज्योत्
 स्नायाम् ॥ कुङ्कुमे ॥ अतिगीतैर्पी
 तचन्दने ॥ कान्ताङ्गे ॥ पद्मकेशरे
 ॥ पुं० न० सुरतरुविशिषे ॥ चन्द
 यति० आह्लादयति । चदिआह्लाद
 ने । ग्यन्तः । नन्द्यादिह्याह्लाद्युः
 । हरेश्चन्दनो हरिश्चन्दनः ॥ हरेरि
 न्द्रश्च चन्दनम् । हरिः कपिलवर्णं
 चन्दनं वा ॥

हरिणः । पुं० सारङ्गे ॥ अस्यपर्यायाः
 । मृगेकुरङ्गवातायुहरिणाजिनयान
 यद्वति । ताम्रवर्णीयम् ॥ अस्यमां
 सगुणायथा । हरिणः शोतलोपह्व
 विगमूचीदीपमोलघः । रसेपाकेच
 मधुरः सुगन्धिः सात्रपातहेति ॥
 चि० विशदे । पाण्डुवर्णवति । ध
 पले ॥ हरतिमनः ॥ ह्रियतेगीतेनवा
 । ह्रज्ज् ॥ श्याख्याह्रज्जविभ्यङ्गनच् ।

हरिणी

हरिणनलकः । पुं० किरि । मृगः
गर्भके ।

हरिणप्रता स्त्री० अर्द्धसमवृत्तप्रभेदे
॥ विषमसगद्यतितयलगाव्यसमेन
गद्योभगद्यौपरः । यद्यन्तमद्यो
वर्णादिताकिकुलीरमलाहरिणप्र-
ता ॥

हरिणहृदयः । वि० भीरी ॥

हरिणाद्यो । स्त्री० रमण्याम् । मृगलि-
चनायाम् । हृदयिलासिनीनामग-
म्यद्रव्ये ।

हरिणाङ्गः । पुं० चन्द्रे । शशिनि ।

हरिणी । स्त्री० मृग्याम् । एण्याम्
॥ हरिणस्त्री । पुंश्यामादितिङो-
प् । हरितायाम् । वर्णादनुदा-
त्तादितिङोवन्ती । नारीभेदे । चा-
रुयाविति । सुवर्णप्रतिमायाम्
स्वर्णयुष्याम् ॥ मञ्जुष्ठायाम् ॥
सुवर्णश्यायाम् । अत्यष्टिच्छन्दः १७
प्रभेदे । तल्लक्षणं यथा । नममरस-
लागः पङ्क्तिर्देहयैर्हरिणीमता ।
आपन्न । भवतिहरिणीन्सौम्यौ-
सलीनारमाव्युधिविष्टपैरिति ॥ य-
था । व्यथितसविधिर्नवीनीस्वाधु-
हंहरिणीगणात् । व्रजमृगहृतांस-
न्दीहृद्योल्लसन्नयनश्रियाम् । यदय-
मनिशृङ्गश्यामेमुरारिकलेवरव्य-
किरदधिकोपह्लाकाङ्क्षोविलो-
विलोचनम् ॥

हरितालम्

हरित् । पुं० अश्वविशेषः । नीलपा-
तमिश्रितवर्णः । पालाशः । हज्जि-
 । हरावृत्तिभाषाप्रसिद्धे । मृद्गे ॥
स्त्री० दिशि । हरिद्रावाम् । पुं०
न० तृणे ॥ वि० हरिद्वर्णविशि-
ष्टे ॥ हरति० हरन्तिविनयस्थान-
यावा । हज्ज्० । हज्जुह्वयुषि
भ्यद्वितिरितोतिः ॥

हरितः । पुं० हरिद्वर्णः । पालाशः ।
हरा० वृ० भा० प्र० । मन्यानकी-
तृणे ॥ न० स्त्रीषोडशके । वि० ह-
रिद्वर्णयुक्ते ॥ हरति । हज्ज्० ह-
श्याभ्यामितन्नितीतन् ॥

हरितकम् । न० शाक्ये । शिष्यौ । ह-
रितोवर्णाऽस्यास्ति । अश्वपोष्य-
 । स्वार्थेकन् ॥ हरति । ह्रियतेवा-
 । हज्ज्० । हश्याभ्यामितन् ।
कन् ।

हरितपत्रिका । स्त्री० पाठ्याम् ॥

हरितशाकः । पुं० शिष्यौ ॥

हरिता । स्त्री० दूर्वायाम् । अथश्या-
म । जाहो० ह० प्र० पुष्पवृक्षे
॥ हरिद्रावाम् ॥ पाठ्याम् ॥ का-
पिनद्राव्यायाम् । नीलदूर्वायाम्
॥ वर्णादनुदात्तात्तेपधात्तानङ्
तिपक्षे ङीप्नकारदेश्येयारभावः ॥
हरितालम् । न० धातुविशेषः । पि-
च्छरे । पीतके । ताली । पाली । ह-
रितालके । तत्तुहरेर्वीर्यम् ॥

हरितालम्

यथाज्ञम् । हरितालं हरिर्वीर्यलक्ष्मी
वीर्यं भनः शिला । पारदं शिव
वीर्यं स्नाहन्त्यकं पार्वतीरजः । इ
ति ॥ तन्निरूपणं यथा । हरितालं
द्विधा प्रोक्तं पाच्यं पिण्डसंज्ञकम्
। तथैराद्यं गुणैः श्रेष्ठतत्तौ हीन
मुणं परम् । स्वर्णं वर्णं गुरुस्निग्धं
सपञ्चसुभ्रपञ्चवत् । पत्राख्यं तालकं
विद्याह्नुणाख्यं तद्रसायनम् । मि
ष्यत्रं पिण्डसदृशं स्वल्पसत्त्वं तथ गुरु
म् । स्त्रीपुण्यहारकं स्वल्पगुणं तन्पि
गण्डतालकम् ॥ हरितालं कटु, ति
ग्धं कषायी, णो हरेद्विषम् । कण्डू
कुष्ठऽऽघ्नो गोक्षकफपित्तकषत्रया
म् ॥ हरति च हरितालं चारुतांदि
हजातां कृत्तिचमहुतोपायज्ञसङ्को
चभीडाम् । वितरति कफशतौकु
ष्ठरोगं विदध्यादिदमशितमशुद्धं मा
रितञ्चाप्यसम्बन्धम् ॥ अशुद्धस्या
स्त्रदेवमाह । अशुद्धं तालमा
युद्धं तृकफमारुतमेव हन्ति । ताप
स्फोटोद्भसङ्कोधान् कुरुते तेन शोध
येत् ॥ अथास्त्रशोधनविधिः ॥ ता
लकं कण्ठः कृत्वा तस्मिन् कृत्वा स्त्रि
क्षीपेत् । देहायन्त्रेण यामैकं त
तः कृष्णगण्डजिह्वे ॥ तिलतै
लिपविद्यामं यामस्त्रिफलारसि ।
देहायन्त्रे चतुर्दशं पक्वशुद्धं त
तालकम् । अथ मारणम् । सद

हरिताली

लं तालकं शुभं पीनं न वरसि मत्तु । ख
ल्ले विमदं येदेकं दिनं पद्याद्विशिषयेत्
॥ संश्लिष्य गोलकं तस्मिन् माय्यातश्च
श्लिषयेत् । ततः पुनर्नवाक्षरैः
स्याख्यामर्चं प्रपूरयेत् ॥ तत्र तद्गो
लकं धृत्वा पुनस्तौ नैव प्रपूरयेत् । आ
कण्ठं पिठरं तस्मिन् पिधानं धारयेन्मु
खे ॥ स्यात्तुल्यं सुल्ल्यां समारोप्य क्र
मादुर्वाहं विषमं दयेत् । दिनान्यन्त
रशुभानि पञ्चमं हस्तं प्रदीपयेत् ॥ ए
वं तन्मन्त्रयति तालं मायातस्यैव रक्ति
को । अनुमानान्दमेकानि यथायो
ग्यं प्रयोजयेत् ॥ इति । तालकं ह
रति रोगाभ्युपशम्युच्चरापहम् ।
श्लिषितं कुरुते कान्तिं वीर्यं तद्विषं त
थायुषः ॥ हरितं वर्णं आलाति
। लाभादग्ने । आतीनुपेति कः ॥
हरितालः । पं० पीतवर्णं पक्षिषि
षि हरितालं । इ० गी० भा० प्र
० । तन्मांसगुणायथा । हरिताली
ल्पकटुः स्नात्कषायो मधुरो
लघुः । रक्तपित्तप्रशमनस्तृषाघ्ने
वातकोपनः ॥

हरितालकम् । न० हरिताली । स्वा
र्थकः ॥

हरितालिका । स्त्री० हरिताल्याम् ।
भाद्रशुक्लवतुष्याम् । दूर्वायाम् ॥
हरिताली । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ आ
काशरेखायाम् ॥ खड्गजतायाम् ॥

हरिद्रा

सर्वेष्ट्यायाम् ॥ भाद्रशुक्लचतुर्थ्या
म् । यथा । भाद्रेमासिसितेपक्षे
वसुदेवतसंयुता । हरितालीचतु
र्थीत्याश्वर्षाणौप्रोतिदासदा । भा
द्रेमासिसितेपक्षेचतुर्थ्याअभियोग-
तः । ददातिकिल्बिषघोरदृष्ट्य-
न्द्रोमसंशयः ॥ करविशानलर्चे
षुहरीसूर्येचतुर्थिका । हरिताली
समाख्यातारुद्राणौप्रोतिदासदा ॥
हरिताश्मम् । न० तुल्ये । मौलाक्षणे ॥
हरिताश्म । न० तुल्ये ॥ पुष्परणे ॥
हरिताषणम् । न० भगवत्प्रोतिक
रेसर्वभूतदयालक्षणेकस्मिन्विशेषे
॥ हरेराराधने ॥ हरेस्तोषणये
न ।
हरित्पथम् । न० मूलके ॥
हरिदर्भः । पुं० हरित्कुशे ॥ मरु
वक्षे ॥
हरिद्रव्यः । पुं० रघौ । सूर्ये ॥ ह
रन्तिशीघ्रंगन्तव्यदेशंप्रापयन्तीतिह
रितीहरिन्नामकाः अश्वः । यश-
सः ॥ अर्वाह्वे ॥
हरिदासः । भि० भगवद्भक्षे ॥
हरिदेवः । पुं० शरत्पक्षे ॥ हरिदे
वायस्यसः ॥
हरिद्रव्यः । पुं० नागकैगरक्षणे ॥
हरिद्रा । स्त्री० निशाङ्गायाम् ।
काञ्चन्याम् । पीतायाम् । वरव
र्णिन्याम् । हलदी० इ० भा०

हरिद्रुः

प्र० ॥ अस्योगुणास्तु । हरिद्राक
टुकातिक्तारुद्रोष्णाक्षफपित्तमुत् ।
वर्षास्वग्देवमेहास्रशोथपाण्डुव
णोपहा ॥ चिःस्रगन्धहरद्रान्यासा
शीतावातलामता । पित्तहृन्मधुरा
तिक्तासर्वकण्डूविनाशिनोति ॥
हरिद्रव्यंविशेषद्राति । द्राक्, त्सा
यांगतौ । आतीनुपेतिकः । हरि
द्रुर्द्रुयतिवा । हरितद्रव्यतिवा ।
द्रुगती । अन्धेभ्योपीतिहः ॥
हरितरातिवा ॥ टाप् ।
हरिद्राङ्गः । पुं० हरिताक्षपक्षि
णि ॥ हरिद्राङ्गान्यस्य ॥
हरिद्राभः । पुं० पीतवर्णे । गौरि ॥
असनक्षत्रे । कर्पूरे ॥ चि० पीत
वर्णवति । हरिद्रेवाभादीप्तिर
स्य ॥
हरिद्रारागः । वि० अस्थिरस्तेहे ।
अलसोद्धदे ॥ हरिद्रारागद्वारा
गोस्य । हरिद्रारागस्याचिरस्यायि
स्यात्तथेतिथावत् । यथा । क्षण
मात्रामुरागैश्चहरिद्रारागउच्यतक
तिहलायुधः ॥
हरिद्रुः । पुं० द्रुमे । वृक्षे ॥ द्राक्
हरिद्रायाम् ॥ वृक्षविशेषे । पीत
दारुणि । पीतकाष्ठे । हलदुवा०
इ० भा० प्र० ॥ हरित्पिङ्ग०
पीतेवाद्दुरस्य ॥ यद्वाहरिभिर्द्रुय
ते । द्रुगती । हरिमितयोर्द्रुव

हरिप्रिया

इतिकु : ।
 हरिहारम् । न० तीर्थविशेषः । गङ्गा
 हारे । मायापुर्याम् ।
 हरिनामा । पुं० सुद्धे ।
 हरिनाम । न० श्रीहरेराख्याने ।
 हरिनेत्रम् । न० श्रीहरेश्चक्षुःसि । श्रे
 तपश्चे ।
 हरिनेत्रः । पुं० पिचके । घूके ।
 हरिन्मणिः । पुं० गारुत्मते । मरक
 तयथौ । हरिद्वर्णमणिः । शाक
 पार्थिवादिः ।
 हरिन्मुक्तः । पुं० शारदमुद्धे ।
 हरिपदम् । न० विष्णुभरणे । रवेः
 सङ्क्रान्तिविशेषः । यथा । द्युस
 चिसङ्क्रमतेऽथलमेभवेद्भरिपद
 मिति । २ । ५ । ८ । ११ ।
 हरिपद्मम् । न० गुणके ।
 हरिप्रस्थः । पुं० इन्द्रप्रस्थे ।
 हरिप्रियः । पुं० कदम्बवृक्षे । विष्णु
 क्रन्दः । पीतभृङ्गराजः । वन्धूके ।
 शङ्खे । वारणीरे । न० उशीरे ।
 लुण्णवन्दने । कालीयके ।
 हरिप्रिया । स्त्री० लज्जाम्याम् । पद्मा
 लयावाम् । हरेः प्रिया । तुलस्या
 म् । तनखम्पूरे । गङ्गादिचतसृषु
 । यथा । गङ्गासरस्वतीलक्ष्मीस्त
 स्त्रियः प्रियाहरेः । तुलसीसहि
 तावत्प्रसूतसः कीर्तिताः शुभा
 इतिदेशोभागतम् ।

हरिमन्दिरम्

हरिबालुकम् । न० एतबालुके । ऐके
 ये । हरिवर्णबालुकम् । पुं० हा
 रीतपक्षिणि ।
 हरिभक्तः । पुं० हरिसेवके । तल्लज्ज
 ण्ययथा । सर्वजीवेषुधैविष्णुभाषये
 त्समताधिवा । हरीकरोतिभक्ति
 सुहरिभक्तः सचस्मृतः ।
 हरिभद्रम् । न० हरिबालुके ।
 हरिभुक् । पुं० मयूरे । सर्पे ।
 हरिमा । पुं० काले । हरति । ह्यञ्
 • • ह्यभ्युत्थुः ह्यभ्युत्थुः ह्यभ्युत्थुः ।
 हरिमन्यः । पुं० अस्त्रिमन्ये । गणि
 कारिकायाभू । अयुक्ते । हरिभि
 र्मध्यते । मन्यस्त्रिहणे । कर्मणि
 घञ् ।
 हरिमन्यकाः । पुं० अणके । स्वार्थे
 कः ।
 हरिमन्यजः । पुं०० अणके । हरी
 णामन्यजनयति । अनी० अन्यध्व
 पीतिङ् ।
 हरिमन्दिरम् । न० विष्णोरयतने ।
 तिलकविशेषः । यथा । तिलकान्
 र्द्विपुण्ड्राख्यमध्यदिद्रंहिनारद । य
 दिक्षुर्धातुलटितद्विज्जि वहरिमन्दि
 रम् । हरेः सर्वावतारार्णमस्यादी
 र्मांविशेषतः । उासनां तिलकं किञ्च
 लं हरिमन्दिरमिति पद्मपुराणम् ।
 अपिच । नासिकायास्त्रिभागैको
 भागोमानेनयोभवेत् । मृषामध्य

हरिवक्त्रम्

दधः स्थानं मूलमहमनीषिणः
इति ॥

हरियः । पुं० पीतवर्णश्च ॥

हरिलिखनः । पुं० तिर्यग्यने । कु
लीरे ॥

हरिवंश । पुं० महाभारतीयपर्वणि
शेषे ॥ श्रीकृष्णान्वये ॥

हरिवान् । पुं० वृन्दे । वि० हरि
विशिष्टे ।

हरिवर्षम् । न० निषधहीमकूटयोर्म
ध्यवर्षमात्रवर्षाद्विषयः ॥ यथा ।
निषधहरिवर्षयद्याम्यलोहेमकूटत
इति ॥ अपिच । दक्षिणे मेलावृत्तं
निषधोहेमकूटो हिमालय इति प्रागा
यता यथानीलादयोऽयुतयोजनोत्थो
धाहरिवर्षकिम्पुष्यभारतानां यथा
सङ्ख्यमिति श्रीभागवतम् ॥

हरिवल्लभा । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ तुलस्य
भू । जपायाम् । जवायाम् ॥

हरिवासरः । पुं० न० द्वादश्याः प्रथमे
पादे ॥ यथा द्वादश्याः प्रथमः
पादो हरिवासरसंज्ञकः । तमति
क्रम्य कुर्भीतपारणमिणुतत्परः इ
ति ॥ इति विष्णुधर्मोत्तरसहि
ता ॥

हरिवाहनः । पुं० गरुडे ॥

हरिवक्त्रम् । पुं० वरः पराक्रमे ॥

योपिदेकपरश्च समुच्छ्रितजायते हि
हरिवक्त्रमाह्वयइतिलक्षिते क्रियावि

हरिहरः

शेषे ।

हरिवीजम् । न० हरिताले ॥

हरिवृषम् । न० हरिवर्षे ॥

हरिगयनम् । न० वरेर्निद्रायाम् । त
त्त्वाषाढशुक्लैकादशीतः प्रसिद्धम् ॥

हरिचन्द्रः । पुं० नृपतिविशेषे । श
ताक्षोभक्ते । विशङ्कुजे । कृषिवि
शेषे ॥ प्रस्कण्वहरिचन्द्रावृषीकृति
साधुः ॥ चन्द्रिका देवीस्थाने तीर्थ
विशेषे ॥ इति देवीगीता । शुभेश्व
री हरिचन्द्रप्रत्यागमः ॥

हरिचन्द्रपुरम् । न० श्रीमे । स्वपुरे ।
जङ्गमपुरे । हरचन्द्रावलो । इ०
भा० प्र० ॥

हरिधेयः । पुं० जिनचक्रवर्तिविशेषे
। हरिसुते । यथा । हरिधियो हरि
सुतीजयोषिजयनन्दनः । ब्रह्मसू
नुव्रह्मदत्तः सर्वेष्वेवाकुवञ्जकाः
॥ हरिः सेनायस्य । एतिसंज्ञाया
मगादितिषः ॥

हरिसुतः । पुं० स्मरे । कामे । मौ
नकेतने ॥ हरिधियो ॥

हरिद्वयः । पुं० वृन्दे । शशिपती ॥
हरिर्हृयीयस्य ॥ अश्वविशेषे ॥ यथा
। श्वक्केशबालरोमाणि सुवर्णाभा
नियस्यतु । हरिः सवर्णतोऽश्वस्त
पीतकीर्षियसप्रभइतिशालिहोचः
॥ सूर्ये ॥

हरिहरः । पुं० संयुक्तहरिहरमूर्त्ते ॥

हरीतकी

यथा : हरिहरमनुसरमाधोपारंप
यातुमिच्छसिचेज्जनुजलधिः रूपत
भयउवदसिबस्तुतएकमजानासि ॥

हरिहरचेष्टम् । न० हरिचेष्टे ॥

हरिहरात्मकः । पुं० शिष्यस्त्वष्टमे ॥

गरुडे ॥

हरीतकी । स्त्री० स्वनाम्नाप्रसिद्धे पथ्या
वृक्षे । तत्फलम् ॥ तत्पथ्यायथा
पमयास्त्वयथापथ्यावयस्यापूतनाऽ
मृता । हरीतकीहैमवतीचेतकीये
यसीष्विति । अस्याः प्रमेदागु
णाश्चयथा । हरीतयमृतोत्पन्नासप्त
मेदैरुदीरिता । तस्यानमानिवर्णाश्च
बद्ध्याम्ययथाक्रमात् ॥ विजयारी
हिणीचैवपूतनाधामृताऽभया । जी
वन्तीचेतकीचेतिनाम्नासप्तविधासृ
ता । अलाबुधताविजयासुवतारो
हिणीमता । स्वल्पत्वक्पूतनाज्ञे
यास्यूलमांसाऽमृतासृता पक्षा
स्त्राचभयाज्ञे बाजः वतीस्वर्णवर्ण
भाक् । त्र्यस्रान्तचेतकीविद्यादिस्था
मांरूपसत्त्वयम् ॥ विख्याद्रीविजया
हिमाचलभवास्याच्चेतकीपूतना-
सिंधीम्रादथरोहिणीतुविजयाजा
ताप्रतिस्थानके । चम्पायाममृता
ऽभयाचजनितदेशिसुराष्ट्राह्वयेजी-
हन्तीतिहरीतकीनिगदितासासप्त
मेदाबुधेः ॥ सर्वप्रयोगेविजयाथ
रोहिणीवतेषुलेपेषुचपूतनादिता

हरीतकि

। विरेचनेष्वादमृतागुणाधिकाजी
वन्तिकास्यादिहजीर्णरीयजित् ॥
स्याच्चेतकीसर्वरुजापहारिकानेषा
मयधीमभयावदन्तिताम् । इत्यथ
यारीगमियंप्रवेरजताज्ञेयागुणा
व्यानकदाचिदन्यथा ॥ चेतकीवधु
ताहस्तेयावाऽष्टतिदेहिमः । ता
वद्विरिच्यतेवेगत्तत्प्रभावान्नसंश
यः ॥ सप्तानामविजातीनांप्रधानं
विजयासृता । सुखप्रयोगसुलभा
सर्वव्याधिप्रशस्यते ॥ विमृतासृनि
मज्जतिनामाज्ञेयागुणवतीभिषक्
प्रवरैः । यस्मैयः भूमिनिमज्जनं
सागुणाव्याख्यातः । हरीतप्रसभंव्या
धीन्भूयस्तकांतयद्वपुः । हरीतकी
तुमाप्रोक्तातकतर्दीप्रवा चका ॥
हरीतकीतुटव्यायां हनुस्तर्भगल्लय
हे । श्रेयेनश्चरेत्सौख्यं गुर्वण्यानैव
शस्यते । इतिराजनिघण्टुः ॥
अपिचभारप्रकाशे । नगस्त्रिगुधघ
नावृत्तागुरीं क्षप्तचयम्भसि । नि
मज्जेत्सासुप्रशस्ताकथितानिगुणाप्र
दा ॥ नवादिभूययुक्तत्वंतयैकचद्वि
कर्षता । हरीतक्याकलेयचद्वयंत
च्छेष्टमुच्यते ॥ चर्वितावर्द्धयत्यग्निं
पेषितामलशोधिनी । स्निग्धासङ्
याहिणीपथ्याभृष्टाप्रोक्ताचदीपनु
त् ॥ उन्मीलिनीबुद्धिबलीन्द्रबाणां
निमूनिनीपित्तकफानिहानाम् ।

हरिषा

विस्त्रंसिनीमूषशकुन्मलानां हरीत
कीक्षात्सहभोजनेन ॥ अन्नपानकृ-
तान्दोषान्वातपित्तकफोद्भवान् ।
हरीतकीहरत्वाशुभुक्तस्योपरिया-
जिता ॥ लवणेनकफंहन्तिपि-
त्तंहन्तिसर्करा । घृतेनवातजा-
न् रोगान्सर्वरोगान्गुडान्विता
॥ सिन्धूत्यर्कराशुगठीकणामधु-
गुडे : क्रमात् । वर्षादिष्वभया
प्राश्यारसायनगुणौषिणा ॥ अध्वा-
तिखिन्नोबलवर्जितस्वरुक्षः कृशो
लङ्घनकर्षितश्च । पित्ताधिको ग-
र्भतोचनारोविमुक्तरक्तस्त्वभयान्
खादेत् । इति ॥ अस्याः सेवनेदि-
नशुद्धिमाहकालिदासः । कृष्णा
भयानागरपूर्वसेदनारम्भोविधेया
लघुमेत्यमेवमेव । श्वस्त्रयेर्केन्दसि-
तेष्ववासरैः पूर्णाजयानन्दतीपु-
ष्पोमतेति ॥ हरीतक्याः फलं हरी-
तकी । विकारोवयवयोक्त्यम्लप्र-
त्ययस्य ॥ हरीतक्यादिभ्यश्चेति लुप्-
 । लुपियुक्तवद्व्यक्तवचने । हरीत-
क्यादिषु व्यक्तिरितिलिङ्गमेवप्रकृतिव-
न्नसङ्ख्या ॥ पथ्यामज्जातुचक्षुष्यो-
वातपित्तहरो गुरुः ॥ अस्यापाकपा-
कावल्यादृशनीयः ॥

हरीश्वरः । पुं० हन्मति ॥ बालि-
वानरः ॥ सुयोवे ॥

हरिषा । स्त्री० पक्वमांसप्रभेदे ॥ यथा

हर्म्यम्

। पाकपात्रे तु हृतिमांसखण्डानि
निः क्षिपेत् । पानीयं प्रचुरं सर्पिः
प्रभूतं हिङ्गुजीरकम् ॥ हरिद्रामा-
द्रं कंशुगठीकवणं मरिचानि च । त-
ण्डुलांश्चापि गीध्मान् जम्बूराण्यार-
सान् चूहेन ॥ यथासर्वांश्चिक्वन्ति
सुपक्वानि भवन्ति हि । तथापचेतनि
पुणोऽहुमण्डस्यितियथा ॥ एषा ह-
रीषा बलकृदातपित्तापहा गुरुः ।
शीतोष्णाशुक्रदास्त्रिगधासरासन्वा-
नकारिणी । इ० भा० भः ॥

हरिणः । पुं० सतीने । कलाये ॥ क-
लायस्त्रिपुटः प्रोक्तः सतीनावर्तु-
लामतः । हरिणरपुटोऽस्त्रियोवित्रि-
षायमुदाहृतः ॥ हरति । इज्ज-
 । कृद्भ्यामेणुः ॥ स्त्री० शृणुकाया-
म् । भस्मगन्धिन्याम् । कुलया-
षिति ॥

हरिणकः । पुं० कलाये ॥

हर्ता । चि० हरणकर्तारि ॥ हरति ।
इज्ज० । लृच् ॥

हर्म्यम् । न० जृम्भणे । इ० श० र०
लो ॥

हर्मितः । चि० क्षिप्ते ॥ दग्धे ॥

हर्म्यम् । न० धनिनां वासः । काष्ठे ह-
कादिना कृते धवलगृहे ॥ यथा । र-
म्यं हर्म्यं तलं न किञ्च सतथि श्राम्यं न
गौतादिकम् किञ्चाप्राप्तसमासमाग-
मसुखानैवाधिकं प्रीतये । किन्तु

हर्षः

प्रान्तपतत्पतङ्गपवनव्यालोलदीपा
 हुरव्यायाचक्षुषाकलव्यसकल-
 सन्तोषमान्तयताः । हरतिमनः
 हज्ज् । अग्रादिस्वाद्यत्-मुटच् ॥
 हर्ष्यः । पुं० सिंहे । हरिषोपिह
 लेखिषीयस्यसः । बहुव्रीहामि
 तिषच् । कुवेरे ।
 हर्ष्यतः । पुं० बायी । अश्वे । ह
 र्यति । हर्षगतिक्कान्त्योः । भृश
 दृशियन्निपर्विपच्यमितमिनमिहषि
 भ्योऽतच् । हर्ष्यतः सर्वेः स्पृह
 षीयइतिवेदभाष्यम् ॥
 हर्ष्यज्ञः । पुं० इन्द्रे । हरिहये ।
 इ० कश्चित् ।
 हर्षः । पुं० मुदि । प्रोती । शर्मणि
 । सुखे । स्वस्वप्रियलाभेरोमाश्चायु
 पातादिहेतुरानन्दाभिव्यञ्जकश्चित्त
 कृत्तलिविशेषिहर्षइत्यर्थः । ह
 षतुष्टौ । घञ् ॥
 हर्षकः । पुं० पर्वतविशेषे । वि०
 हर्षकारके ॥
 हर्षक्षयः । पुं० धातुक्षये ॥
 हर्षणः । पुं० अश्विरुग्मेदे । आह
 देषि ॥ शीतविशेषे । तत्रजातश्चफ
 लन्तु । सुचारुगात्रः स्फुटपद्मने
 चः शास्त्रप्रयत्नेषिनयोपपन्नः ।
 प्रसूतिकाक्षीयदिहर्षणः श्यादमर्ष
 षीनैवजनः कदाचित् । न० ह
 र्पे ॥ वि० हर्षके । हर्षकारके ॥

हलभृत्

हर्षमाचः । वि० विजुर्वाच । प्रमन
 सि । हृष्टमानसि । हर्षति । हृषु
 चलोकि । ताच्छौल्लेषानश् ॥
 हर्षयिज्ज् । पुं० पुत्रे । सुते । न०
 काश्चने । खर्षे । हर्षयति । हृष
 तुष्टौ । तनिहृषीतोऽन्तच् । वि०
 हर्षणशीले ॥
 हर्षस्वनः । पुं० किलकिलायाम् ॥
 इ० वि० शेषः ॥
 हर्षणी । स्त्री० विजयायाम् ॥
 हर्षितः । वि० हृष्टे । सञ्जातहर्षे
 ॥ हृषु० । क्तः । हर्षः सञ्जातोऽस्य
 वा । इतच् ॥
 हर्षुलः । पुं० मृगे ॥ कामिनि । का
 मुके ॥ हृष्यति । हृषतुष्टौ । हृषे
 कलञ्च ॥
 हलम् । न० लाङ्गले । गीदारणे । सी
 रि । हलति । हलविलिखने । अ
 च् ॥ अचगीशाननेदोषादेः षीय
 या । अष्टागवंधर्महलं षड्वज्जीवि
 तार्थिनाम् । चतुर्गवन्द्वयसानां
 द्विगवंत्रक्षवातिनामितिशारीतुः ॥
 हलदण्डः । पुं० ईषायाम् । हलयु
 गयोर्मध्यकाष्ठे ॥
 हलही । स्त्री० हरिद्रायाम् । इ०
 रा० गट् ॥
 हलधरः । पुं० बलदेवे ॥ हा-
 हलभृत् । लिङ्गे ॥

हलाहल :-

हलपदधति : स्त्री० लाङ्गलपदध
तौ । सीतायाम् । हलरेखायाम्
हलपदधति : ॥

हलप्रवाह : । पुं० सौरकर्षणे ॥
हलभूति । स्त्री० कृषिकर्मणि ॥
हलभूति : । पुं० मुनिविशेषि । उपव
र्गे ॥ कृषिकर्मणि ॥

हलराख्यम् । न० आहुत्ये । का
श्मपुष्पके । तरपट् । इ० काश्मो
रभाषाप्र० ॥

हलरेखा । स्त्री० सीतायाम् ॥ हल
सुरेखा ॥

हला । अ० नाय्योक्त्याख्याज्ञाने ॥
समानाभिलयासख्योहलाभाष्यः
परस्परमितिभरतः ॥ हल० । वा
बहुलकादाप्रत्ययः ॥

हला । स्त्री० सख्याम् ॥ पचाद्यज
न्तादधलाट्वात् ॥ मयि । जले ॥
भूयसी ॥

हलायुधः । पुं० बलदेवे ॥ हलमायु
धयस्य ॥ हलसुबलभद्रस्यगगनादा
गतं ज्वलदितिकरासम्ययुद्धाद्यो
गेविष्णुपुराणम् ॥

हलाहः । पुं० चित्रिताश्वे ॥

हलाहलः । पुं० भ्रष्टासर्पे ॥ हयभा
ले ॥ हले । बुद्धभेदे ॥ पुं० न०
विषप्रभेदे ॥ हलतिजठरम् । हल०
। अच् । नहति । आहलतिवा
। अच् । अहलम् । आहलंवा ।

हल्यम्

ततः कर्मधारयः ॥ स्त्री० अक्ष
नायाम् ॥ वृष्ट्याम् ॥

हलिः । पुं० महहले । जिह्वायाम् ।
कृष्टसमीकरणार्थेऽल्लकाष्टे ॥

हली । पुं० बलभद्रे ॥ हलीस्यस्य ।
सुखादिभ्यश्चेतौनिः ॥ कर्षके ॥

हलिनी । स्त्री० लाङ्गलिकायाम् ॥ ह
लसमूहे ॥

हलिप्रियः । पुं० कदम्बवृक्षे ॥ हलि
नीबलदेवस्यप्रियः । सुरायाचधि
वासनत्वात् ॥

हलिप्रिया । स्त्री० सुराधाम् । मदि
रायाम् ॥ हलिनः सङ्कर्षणस्य
प्रिया ॥

हली । स्त्री० कलिकार्याम् ॥

हलीनः । पुं० केतक्याम् । शाक
वृक्षे ॥

हलीमकः । पुं० पाण्डुरोगप्रभेदे
॥ यदातुपाण्डोर्षः स्यः दुधरि
तश्याषपीतकः । बलीत्साहचयस्त
न्नामन्दाग्नित्वंसदुज्वरः ॥ स्त्री
ष्वर्षोऽङ्गमहंसश्वासतृष्णा रुचिभ
माः ॥ हलीमकतदातस्यविद्याद
निलपित्ततद्वृत्तिमावमिश्रः ॥ पा
ण्डोः पाण्डुरोगिणः ॥

हलीशा । स्त्री० लाङ्गलदण्डे ॥

हल्यम् । चि० हलकृष्टवर्णे । कृष्टे
॥ हलीनकृष्टम् । हलस्यकर्षः ।
सतजनहलदितियत् ॥

हव :

हव्या । स्त्री० हलसमूहे ॥ हलानां
समूहः । पोशादिभ्योयः ।
हलकम् । न० रक्तसंध्यकी । रक्तसौं
धीतिख्याति । हला० इ० गौ०
भा० प्र० पुष्पो ॥ रक्तवर्णविकाल
विकाशिपुष्पविशिष्टः इत्यन्ये ॥ ह
लति । हलविकसने । खलु ॥ य
हा । हलनम् । सम्पदादिस्वात्
क्षिप् । हललाति । लादामे ।
आतीनुपेतिकः । सञ्ज्ञायांकम् ॥
हलनम् । नि० प्रचलायिते । इ०
ज० धरः ।
हल्लीषम् । न० धीषितामण्डलौनृत्ये
॥ स्त्रीणां हल्लीषं सहनत्तनमितिचि
काण्डशेषः ।
हल्लीषकम् । न० स्त्रीणांमण्डलिका
नृत्ये । मण्डलेनतुयत्र ह्यंस्त्रीणां
हल्लीषकन्तुतदितिहमचन्द्रः ॥ ए
कस्यपु सोवह्वीभिः स्त्रीभिः स
हक्रीडने । तत्तुरासक्रीडा । य
य । गोपीनांमण्डलौनृत्यवधेहल्ली
षकंविदुरितिकेपात् । तल्लक्षणं
रासगेष्ट्यांद्रष्टव्यम् ॥
हवः । पुं० आज्ञायाम् । निदेशे ॥
आज्ञाने । हूतौ ॥ अध्वरे । सप्तत
न्तौ ॥ ह्वानम् । द्वेजस्यर्द्धायांश
व्देच । भवेऽनुपसर्गस्येष्टपसम्प्र
सारवच्च ॥ हूयतेऽचेतिवा ॥ आ
हवे० इतिवेदविदः । आहूयन्ते

हविष्यान्नम्

परस्परयुद्धार्थयोद्धारोऽव ॥
हवङ्गः । पुं० कांस्यपात्रेदधिमिश्रि
तान्नभक्षणं । इतिकथितम् ॥
हवनम् । न० हेमे ॥
हवनायुः । पुं० अम्नौ ॥
हवनौ । स्त्री० हवनकुण्डे ॥
हवनीयम् । चि० हविषि । हेमीय
द्रव्ये ॥ हूयते । इ० अनीयर् ॥
हविषो । स्त्री० हेमकुण्डे ॥
हविरशनः । पुं० अम्नौ ।
हविर्गन्धा । स्त्री० शय्यां ॥
हविर्गृहम् । न० हवनगृहे । हे
हविर्गृहम् ।)
चौये ॥
हविर्भुक् । पुं० अद्विरसः पुत्रेचत्रि
याणांपितरि । अम्नौ ॥ हर्वोषि ।
भुङ्क्ते । भुज० । क्षिप् ।
हविर्भूः । स्त्री० पुलस्त्यस्यपत्न्याम् ।
हविर्मन्यः । पुं० अग्निमन्ये । श्री
पण्ये ॥
हविष्कृत् । स्त्री० देवानामर्थेयाहविः
सम्पादयतितस्याम् ॥
हविष्मत् । पुं० हविर्भुजि । त्रि०
आज्यादिमति ॥ ध्यानभावनाव-
ति ॥
हविष्यम् । न० हवनीये ॥ भोज्यभेदे
॥ मुन्यन्नादिषु ॥ घृते ॥ हविषिहि
तम् । उगवादिभ्योयत् ॥
हविष्यान्नम् । न० हविष्ये । व्रतादा

हव्यवाहन :

बदनीयद्रव्यविशेषि ॥ हविष्यसुत
द्वयम् ॥

हवि : । न० । हातव्यद्रव्ये । सान्नाय्ये
। देवतोद्देशिनामनीत्यज्यमानद्रव्ये
। त्यागप्रक्षेपक्रियायाः साक्षात्
कर्मकारके ॥ तद्विविधम् । पुरो
डाशरूपमाज्यरूपम् ॥ घृते । सर्पि
षि ॥ हविषां परिणामो यदेतद
खिलं जगत् ॥ हूयते । हुदनाद
नयोः अचिशुविहसृपौल्यादिनि
सिः ॥ मुन्यन्नानिपयः सोमोमां
संयच्चानुपस्कृतम् । अक्षारकवण
सौवप्रकृत्या हविरुच्यत इति मनुः ॥

हवुषा । स्त्री० । हवुषायाम् ॥

हवै । अ० । वृत्तार्थस्मरणार्थो निपा
तो ॥ प्रसिद्धार्थविशोक्तकीवेदे नि
पातो ॥

हव्यम् । न० । देवेऽन्ने । हवनीये ।
हूयन्ते प्रीयन्ते देवायेन० हूयते०
प्रक्षिप्यते वा । हु० । अचोयत् ।
गुणावादेशौ ॥

हव्यपाकः । पुं० । चरी ॥ पच्यते ।
पचेः कर्मणि घञ् । हव्यसुतत्०
पाकश्च यद्वा । भावे घञ् । पच
नम्० पाकः । हव्यस्य पाकः०
पाकाऽधिकरणम् ॥

हव्यवाहः । पुं० । अग्नी ॥

हव्यवाहनः । पुं० । अग्नी ॥ हव्यवा
हयति । ग्यन्ताहहेत्युः ॥

हस्त :

हव्याशः ।)

हव्याशनः ।) पुं० । अग्नी ॥

हव्येशः ।)

हसः । पुं० । हास्ये ॥ हसनम् । ह
सेहसने । खनहसोर्बेत्यप् ॥

हसनम् । ति० । हास्यं कुर्वति ॥ हसेर्ल
टः शब्दः ॥

हसनम् । न० । हास्ये ॥ हसे० । ल्युट् ॥

हसनौ । स्त्री० । अक्षरधान्याम् ॥ ह

सति । हसे० । कृत्यल्युट् इति ल्यु

ट् । टिट्ठेति ङीप् ॥

हसनीमणिः । पुं० । पर्वरीके । अ
ग्नी ॥

हसन्तिका । स्त्री० । हसन्त्याम् । अक्ष
रधान्याम् ॥

हसन्तो । स्त्री० । अक्षरधान्याम् ॥ मल्लि

काप्रभेदे ॥ शाकिनीविशेषि ॥ हस

ति । हसे० । लट् । शब्दः । उगितश्चे

ति ङीप् । शप्श्यनेरिति नुम् ॥

हसितम् । न० । अट्टहास्ये ॥ हास्ये ॥

दि० । विकसिते । फुल्ले ॥ हसि० ।

नपुंसकेभावेक्तः ॥

हस्तः । पुं० । करे । पञ्चशास्त्रे । शये

। पाणौ । हाथ० । इ० । भा० । प्र० ॥

करिकरे शुण्डायाम् । सूड०

इ० । भा० । प्र० ॥ मानभेदे । चतुर्विं

शत्यङ्गुलमिते सप्रकीर्णकरे ॥ यथा

। यथानां तण्डुलैरेकमङ्गुलं चाष्ट

भिर्भवेत् । अदीर्घं योऽस्ति ते हस्तः

हस्ता

चतुर्विंशदभिरङ्गुलै रितिकालिको
 पुराणम् । द्रुमेदे ॥ अयोदशर्चे ।
 हस्तायाम् ॥ यथा । पुष्योहस्तीमै
 चमप्याश्विनस्य चत्वार्याहुः सर्षदि
 गङ्गारकाशीति ॥ केशात्परोव्राते ॥
 यथाकेशहस्तः • कचसमूहइत्य
 र्थः । हसति • हस्तैषा । हसे •
 । हसिमृगिणितितन् ॥ चि० हस्ता
 यांजाते ॥ अविष्टः फल्गु नोच्यणीलु
 क् • न० चर्मप्रसीविकीयां ॥
 हस्तधारणम् । न० परिव्राणे ॥ प्राहर्तु
 मुद्यतस्य हस्तस्यधारणं रोधः । रश्म
 कस्यपृष्ठहस्तस्थापनं वा ॥ भुजय-
 हणे ॥
 हस्तपुच्छम् । न० कन्युषे । कल्मषे ।
 हार्थोक्ता • इ० भा० प्र० ॥
 हस्तवारणम् । न० परिव्राणे । मार
 णोद्यतस्य निवारणे ॥ हस्तै न०-
 हस्तस्य वा • वारणम् ॥ करेण नि
 वेधे ॥
 हस्तविश्वम् । न० चन्दनादिनादेह
 विलेपनविशेषे । स्यासके ॥
 हस्तसिद्धिः । स्त्री० भृती । धेतने
 । हस्ताभ्यां साध्यासिद्धिः ॥
 हस्तसूत्रम् । न० करसूत्रे । कंगणा
 • इति विवाहप्रसिद्धे ॥
 हस्ता । स्त्री० अश्विन्यादीवयोदशर्चे
 । तच्च जातस्य फलं यथा । दातायश्च
 स्त्रीमुतरां मनस्वीभूदेव देशार्चनकृ

हस्तिघोषा

नूनयज्ञः । प्रसूतिकाले किल यस्य ह
 स्ताहस्तस्थिता तस्य समस्तसम्पत् ॥
 हस्ताङ्गुलिः । स्त्री० करणाखायां ॥
 हस्तामलकम् । न० करस्थितामलकी
 फले ॥ करस्थितस्य कञ्जले । वेदा
 न्तरान्यपिशिषे । पुं० शङ्कराचार्य
 स्थपित्यविशिषे ॥
 हस्तावसेचनम् । न० उत्तरापोशाने ॥
 हस्तास्त्रम् । न० प्रहरणे । हथियार
 इ० भा० प्र० ॥
 हस्तकन्दः । पुं० वृहत्कन्दविशिषे ।
 कुष्ठहन्तरि० गंजकन्दे ॥
 हस्तिकन्दकः । पुं० हस्तिकन्दे । स्वा
 र्थेकः ।
 हस्तिकरञ्जः । पुं० महाकरञ्जे ॥
 हस्तिकर्णः । पुं० उरुबूके । एरण्डे
 । रत्नैरण्डे । स्तनाम्नाधिख्याते प
 लाशप्रभेदे ॥ हस्तिकर्णः परं वृष्यो
 मेधायुर्बलवर्द्धनः ॥ हस्तिकन्दे ॥
 गणदेशताप्रभेदे ॥
 हस्तिकर्णिका । पुं० हस्तिकर्णा
 हस्तिकर्णदलः । पुं० हस्तिकर्णा
 भिधेपलाशे । किञ्चने ।
 हस्तिकारवी । स्त्री० अजमेदायां ।
 हस्तिकालिः । गोपघोषटायाम् ॥
 हस्तिगिरिः । पुं० काञ्चदिने ॥
 हस्तिघोषा । स्त्री० केशातकीप्रभेदे ।
 महाकेशातक्याम् । नुनिचो • घो
 यातोरजी • इ० भा० ॥

हस्तिचेष्टितम्.

हस्तिचारिणी । स्त्री० महाकरञ्ज ॥
 हस्तिचेष्टितम् । न० गजेन्द्रते ॥ त
 यथा । तत्रादौ दन्तकल्पनविधान
 म् । दन्तस्य मूलपरिधिं हिरायतं
 प्रोज्झाकल्पयेच्छेषम् । अधिकम
 नूपचराण्यन्यूनं गिरिचारिणी कि
 षितम् । कल्पितदन्तस्य लक्षणन्तु-
 । शोभत्सर्वर्हमानस्य वध्वजचामरा
 नुरूपेषु । ह्येदेदृष्टे ध्वारोम्यविज
 यधनवृद्धिसौख्यानि ॥ प्रहरणस
 दृष्टिपुञ्जयो नन्द्यावर्ते प्रणष्टदेशाभिः
 । लिष्टे तुल्यव्युत्सृम्भवति देशस्य
 रुम्प्राप्तिः ॥ स्त्रीरूपेष्वविनाशो भू
 ङ्कारेभ्युत्थिते सुतेऽत्यन्तः । कुम्भे
 न निधे प्राप्तिर्यात्रा विघ्नश्च दण्डेन ॥
 ४ ॥ कृकलासकपिभुजङ्गेष्वसुभिश्च
 व्याधयोरिपुवशित्वम् । गृध्रो लूक
 ध्वाङ्क्षश्चेनाकारिषु जनमरकः ॥
 ५ ॥ पाशेऽशेषाकवधेनृपसृष्ट्युजं
 न विपत्सु तैरक्ते । कृष्णोऽष्टावेरुचे
 दुर्गन्धे चाशुभं भवति ॥ शुभश्चेदल
 लणन्तु । शुक्रः समः सुगन्धिः
 स्निग्धश्च शुभावहे भवेच्छेदः । ग
 लनस्नातफलानि च दन्तस्य समानि-
 भङ्गेन । अथ शुभाशुभमाह । मू
 लमध्यदशनाय संस्थिता देवदैत्यमनु
 जाः क्रमात्ततः । स्त्रीतमध्यप
 रिपिलवंफलं शीघ्रमध्यचिरकालस
 म्भवम् ॥ अत्र विशेषफलमाह ।

हस्तिच्छाया

दन्तभङ्गफलमत्र दक्षिणे भूप्रदेशबल
 विद्रवप्रदम् । वामतः सृतपुरोहिते
 भयानृष्टान्ति साटविकदारनायकान्
 ॥ पुनरपि । आदिशेदुभयभङ्गदर्शना
 त्पार्थिवस्य सकलकुलक्षयम् । सौ
 म्यलज्जति यिमादिभिः शुभं वर्धते
 शुभमथोऽप्यथा भवेत् । दन्तभङ्गस्य
 विशेषफलमाह । चौरमिष्टफलपुष्प
 पादपेष्वापगातटविघट्टनेन वा । वा
 ममध्यरदभङ्गखण्डनेन वा नाशकृद
 तोन्यथापरम् ॥ ११ ॥ अधुना गजि
 तमाह । स्वलितगतिरकस्मात् वस्त
 कर्षीति दौनः प्रसितिसृदुस्तु दौघं
 न्यस्तहस्तः पृथिव्याम् । द्रुतमुकुल
 तदृष्टिः स्वप्रवीलाविलोमीभयक
 दहितमघ्नीनैकशोऽसृष्टकृतकृत-
 ॥ १२ ॥ शुभचेष्टितमाह । वला
 कस्य सुगुल्मचपतरुमथनः खेच्छ
 यादृष्टदृष्टिर्यायावा नुलीमत्स्वरि
 तपदगतिर्वक्तव्यमुन्नम्यचोच्चैः । क
 ल्यासम्राहकालीजनयति च मुहुः श्री
 करं वर्हितं वातत्काले वामदाप्तिजं
 यकृदधरदं विष्टयेदक्षिणम् ॥ प्रवेश
 नं चारिणिधारणं यद्विषयनाशाय-
 भवेन्नृपस्य । याहं गृहीत्वोत्तरां हि
 पश्यतीयात्स्थलं वदिकरं नृभक्तुः
 ॥ १४ ॥ इति वाराह्यां ६२ अध्यायः ॥
 हस्तिच्छाया । स्त्री० गजच्छायायाम्
 । कुञ्जरच्छायायाम् ॥

हस्तिमुखः

हस्तिजिह्वा । स्त्री० नाडीविशिष्टे । यथा । हस्तिजिह्वोत्पलप्रस्थानाडोतथाः पुरः स्थिता । तस्मादडायाः । सव्यभागस्य मूर्ध्निदिपादाङ्गुष्ठान्तमाश्रिता । हस्तिजिह्वाञ्चयानाडोदक्षिणे षष्ठु प्रस्थितेति ॥

हस्तिदन्तः । पुं० मूलकी । मूली० इ० प्र० मूली ॥ नागदन्ते । खंटी० इ० भा० प्र० ॥ हस्तिभारदे ॥

हस्तिदन्तकम । न० मूलकी ॥

हस्तिदन्तफला । स्त्री० एवारी । ककडो० इ० भा० प्र० ॥ हस्तिदन्तवत्फलानियन्ताः ॥

हस्ती । पुं० महासूने । पीली । अस्त्रपर्यायास्तु । दन्तीदन्तावलीहस्ती० हिरदोऽनेकपोहिपः । मतङ्गजीगजानागः कुञ्जरोवारणः करो ॥ इभः स्तम्भेरसः पद्मीति ॥ हस्तशुण्डोऽस्यास्ति । हस्ताज्जाताधितोमिः ॥ हस्तिनापुरस्त्रनिर्मायकत्वरिसुहेषराजपुत्रे ॥ यथा । उच्यते च अस्त्रसुहेषः पुत्रः सुहे तद्दधस्तीति शिष्यपुराणम् । नारोहेतुवामुज्जोन्मत्तगर्जराजाश्च दाचनया रुद्धकामुक्तन्तुपरवे हविषोदतीति कालिकापुराणम् ॥

हस्तिमुखः । पुं० अश्वसेपानि । पद्वारिमृत्कूटे । पुरद्वारोऽऽवरणार्थं । तेक्रमनिम्ने मृत्कूटे । दुर्गपुरद्वार

हस्तिनीदुग्धम्

समीपेयुद्धार्थं यद्वरतटमन्तः सोपानयुक्तमृत्कूटं यवस्थित्वा । विपक्षे पुकाण्डादिकं क्षिप्यते तत्र हस्तिनखद्वयान्ये । पूर्णपद्वारियद्धस्तिनखस्तस्मिन्नित्यमरः । हस्तिनीमुखद्वय । हस्तिनानखन्यतइतिवा । खनुचवदारणे । अन्येष्वपीतिडः ॥

हस्तिनपुरम् ।) न० गजालयेहस्तिहस्तिनापुरम् ।)

नपुरे ॥ हस्तीनामराजा । तेन निर्मितत्वात् ॥

हस्तिनी । स्त्री० गजयेषायाम् । करिण्याम् ॥ घेनुकायाम् । वशायाम् ॥ भाद्रपदादौ हस्तिनीप्रसूतौतद्दानमाहकास्तिदासः । भाषीतदापिकरमेकलभः करिण्याज्ञेयं प्रसूयतइतिशुद्धिर्भौनभस्मि । चक्रव्ययोनरपतेर्यदिभूमिदेवेतद्दानमस्ति तदुपपन्नान्तयेत । इति ॥ नारीजातिविशिष्टे । कलक्षणं यथा । स्थूलाधरस्थूलनितम्बभागास्थूलाङ्गुलीस्थूलकुण्डलसुशीला । कामोत्सुकागाढरतिप्रियाचनितम्बखरशखलुहस्तिनीसिति ॥ हृद्विलासिन्याम् । हस्तशुण्डयाम् ॥

हस्तिनीदुग्धम् । न० इभ्याचीरे ॥ तद्गुणायथा । वृहस्पहस्तिनीदुग्धं मधुरं तुवरं गुरु । वृष्यं वक्ष्यं हिमं क्षिग्धं चतुष्पं स्थिरताकरमिति ॥

हस्तिलक्षम्

हस्तिनीपुरम् । न० हस्तिनापुरे ॥
 हस्तिपः । पुं० हस्तिपके ॥ ह-
 स्तिमं पाति । पा० । आतीनुपे-
 तिकः ॥
 हस्तिपकः । पुं० हस्त्यारोहे । आधी-
 रणे । निषादिनि ॥ स्वार्थकन् ॥
 हस्तिपत्रः । पुं० हस्तिपन्दे ॥
 हस्तिपर्णिका । स्त्री० राजकोषात-
 क्याम् ॥
 हस्तिपर्णी । स्त्री० राजकोषातक्याम् ।
 । मेनुषा० इ० भा० प्र० ॥ एवारी
 । कर्कश्याम् ॥ मेरुटायाम् ॥
 हस्तिमदः । पुं० गजमदे । दाने ॥
 हस्तिमल्लः । पुं० सुरहिपे । ऐरावते
 । अभ्रमातङ्गे ॥ विनायके । विघ्न-
 रजि ॥ शङ्खनागे ॥
 हस्तिमुखः । पुं० गणेशे ॥ हस्तिव-
 न्मुखयस्य ॥
 हस्तिरोहणकः । पुं० महाकरञ्जे ॥
 हस्तिलक्षम् । न० गजस्वरूपे ॥ तन्नि-
 रूपणं यथा । भद्रोमन्दोमृगोमिश्र-
 सतस्रो गजजातयः ॥ तत्रादौ भद्र-
 लक्षणम् । मध्वाभदन्ताः सुविभ-
 त्तदेहानचोपदिग्धानकृशाः क्षमा-
 स्य । गात्रैः समैश्चापसमानवंशा-
 बराहतुल्यैर्जघनैश्च भद्राः ॥ मन्द-
 लक्षणं यथा । वक्षोऽथकक्ष्यावलयः
 श्लथश्चलस्त्रोदरस्त्वग्बहुतीगलश्च
 । स्थूलाचकुक्षिः सहमेवकेनसैही

हस्तिलक्षम्

चटुङ्मन्दमतङ्गजस्य ॥ २ ॥ मृग-
 सङ्कीर्णलक्षणन्तु । मृगास्तुङ्ग-
 स्वाधरबालमेढ्रास्त्वङ्घ्रिकण्ठहि-
 महस्तकर्णाः । स्थूलीक्षणाश्चेति य-
 थे । कृत्विङ्गैः सङ्कीर्णनागाव्यतिमि-
 श्रचिह्नाः ॥ ३ ॥ अथैतेषामुन्नति-
 देव्यं परिणाहानां प्रमाणमाह । प-
 चोन्नतिः ० सप्तमृगस्य देव्यं मष्टौ
 च हस्ताः परिणाहमानम् । एकहि-
 ष्ठावयमन्दभद्रौ सङ्कीर्णनागोऽनि-
 यतप्रमाणः ॥ अथैतेषां वयं मदल-
 क्षणमाह । भद्रस्य चर्णी हरितीमद-
 स्य मन्दस्य हरिद्रकसन्निकाशः ।
 कृष्णो मदस्य अभिहितो मृगस्य सङ्कीर्ण-
 नागस्य मदो विमिश्रः ॥ ५ ॥ गजा-
 नां शुभलक्षणान्याह । ताम्रोष्ठता-
 लुब्धनाः कलविङ्कनेपाः स्निग्धा-
 म्रतायदशनाः पृथुलायतास्याः ।
 चापोग्रतायतनिगूठनिमग्नवंशास्त-
 न्वे करोमचित्कूर्मसमानकुम्भाः
 ॥ ६ ॥ विस्तीर्णकर्णहनुनाभिज-
 लाटगुह्याः कूर्मीम्रतैर्दिनवविंश-
 तिभिर्ब्रह्मैश्च । रेखाचयोपचितव-
 तकराः सुशलाधन्याः सुगन्धिम-
 दपुष्करमाकृताश्च ॥ दीर्घाङ्गुलिरक्त-
 पुष्कराः सजलाभोदनिनादवह-
 णाः । बहुदायतवतकश्चराधन्याभू-
 मिपतेर्मतङ्गजाः ॥ ८ ॥ अथाशुल-
 क्षणान् गजानाह । निर्मदाभ्यधि-

इस्यलुक् । न० कृञ्जलुक् । दी
घंतायुक्ते० महाशरीरेकंदविशिषे ।
इस्यः । वि० मूर्खे । इसति । इसे०

हातव्य :

। स्तायितस्त्रीतिरक् ।
 हलम् । न० । हाहाहसी ॥ इ० श०
 च० का ।
 हहः । पुं० । हाहनास्त्रिगभयं ।
 हा । अ० । विम्रादे ॥ शुचि । शोके ॥
 अर्त्ति । पोहायाम् । दुःखे ।
 कुत्सायाम् ॥ विस्मये । आर्त्तिकी
 ॥ जहाति । ओहाक्त्वागे ॥ क
 प् ॥ यथा । प्रारब्धव्ये निरुद्धोगी
 जागतव्ये प्रसुप्तकः । विश्रुतव्यो
 भवस्थाने हानरः । क्लिप्तहन्ते ।
 हाकान्तः । स्त्री० । मायावृत्तप्रभेदे ॥
 लक्षत्तु । द्विजगत्सगशभगवत्क
 लिताभवति चतुर्दशकलकलितः ।
 अन्ते गुह्यमुपधाधयदाहाकलिरपाभ
 वतितदा ॥ यथा । कौमुदकुमुदम
 भ्युदनास्मात्पीवूपन्नितमदना
 । चपलबिलोचनजितहरिणीहरति
 नमस्तस्मै ॥
 हाहरः । पुं० । ग्राह्येयादसि ॥
 हाटकः । पुं० । न० । स्वर्णं । हेमनि
 कनकी । हटति । हटदोषो ।
 गवल् ॥ हाटवतिवा । कान् ।
 धत्तूरे । वि० । स्वर्णनिर्मिते ॥
 हाटकीशः । पुं० । पातालाधिपतीश्व
 रः ॥ हाटकाव्यपारसविशेषशब्दः ॥
 हाटकीश्वरः । पुं० । गोदावरीतीरस्थे
 शिवविभेदे ॥
 हातव्यः । वि० । त्यक्तव्ये ॥ यथा ।

हापुत्रो

योभस्त्राविषयाजुगुप्सिततमः का
 योऽवैराग्यस्वरप्रायोवन्धुभिरध्वनीव
 पथिकैर्द्विगिर्विद्यागावहः हातव्यो
 यमसारणकविरसः संसारवृत्त्यादि
 कंसर्वस्त्रैर्बहिर्वाचिचेततिपुनः क
 स्यापिपुण्यात्मनः ॥
 हातम् । न० । भृत्यौ । वेतने ॥ प्रमथ
 ने ॥ पुं० । राक्षसी ।
 हानम् । न० । त्यागे । उत्सर्गे ॥
 आर्त्तिकोपरमे ॥
 हानिः । स्त्री० । अल्पत्वे ॥ अपचये
 । क्षतौ ॥ आयुषः क्षणराक्षीपि
 नलम्भः स्वर्णकोटिभिः । सचेत्तु
 विप्रकीयातिकाभौहानिस्ततोधि
 का । विनाशे । हानम् । ओहा
 कत्वागे । म्लान्याहाभ्योनिः ॥ य
 दा । हीयते । ओहाक् । बहि
 श्रिष्ट्युद्गम्लाहात्त्वरिभ्यानिदिति
 निः ॥
 हानुः । पुं० । दन्ति ॥ इतिविकामुह
 शेषः ॥
 हावम् । न० । भृत्यौ । मरणे ॥ ह
 नि । हन० । भस्त्रजिगमिन्मिह
 मिश्रशब्दविशेषेतिष्ठन् ।
 हापनीयः । न० । दत्तव्ययोग्ये ।
 हापितः । वि० । स्थाजते । हानिङ्
 गमिती ॥
 हापुत्रिका । स्त्री० । पक्षिविशेषे ॥
 हापुत्रो । पुं० । पक्षिविशेषे ॥

हारक :

तत्पर्यायायया । अथसर्षपी • ख
अनिकातुलिका • स्फोटिकेतिचि
काण्डशेषः । गोभण्डीरः वङ्ग
कौरोहापुचीराजभट्टिकेतिहाराव
ली ॥

हाफिका । स्त्री • जूम्भणे । जूम्भाया
म् । उपपुष्पिकायाम् । जम्भार्द्र •
द्र • भा • ॥

हायनः । पुं • अर्चिषि । ज्वालि ।
अम्नेः शिखायाम् ॥ ब्रौह्मप्रमे
दे । नीबारादावितिमुकुटः ।
षष्टिकइतिस्त्रामौ । शालिर्जातिवि
शेषः इतिभिषयः ॥ पुं • न •
संबत्सरे । शरद् । अर्धे ॥ जहा
तित्यजल्युदकम् । ओहाक्त्वागे ।
भाबान्जिहीतेव्याप्रोतिवा । ओ
हाङ्गती । हृष्टश्रीहृजालयारि
त्युभयतण्ड ॥

हारः । पुं • मुक्तावली । मुक्तदाम
नि । युधि । सङ्ग्रामे । संयुगे ।
गुरुवर्णे • ऽ • ॥ सुयोवधानरस्यश्च
शुरे । न • हरेश्चरिते ॥ त्रि • मनो
हरे । मनोऽक्रियतेऽनेन । हृज् •
घञ् • यद्वा । हारपतिमनः •
स्वार्थप्यस्तादृच् • हरणम् । भा
वेवाघञ् ॥

हारकः । पुं • कितवे । चौरि ॥ ग
द्यभेदे ॥ विज्ञानविशेषि ॥ शाखोट
वृक्षे ॥ भालकाङ्के ॥ चि • हरणक

हारित :

हारी । हरति । हृज् • । खलुल्
। क्रियते । बाहुलकात्कर्मणि
बाखलुल् ॥

हारहारा । स्त्री • कपिलद्राक्षायाम् ॥
हारहूरम् । न • मयि । इ • हेमच
न्द्रः ॥

हारहूरा । स्त्री • द्राक्षायाम् ॥

हारहूरका । स्त्री • गोस्तन्याम् ॥

हारावली । स्त्री • पुरुषात्तमकृतकी
षविशेषि ॥ हारपङ्क्तौ ॥

हारिः । स्त्री • पथिकसन्तानि । पथि
कपङ्क्तौ ॥ द्यूतादौपराजये ॥

चि • मनोज्ञे । रुपिरे । शुभे ॥

हरति । हृज् • । बाहुलकादिज् ॥

हारिकण्ठः । पुं • कीकिले ॥ त्रि •
हाराऽन्वितगले ॥

हारिणिकः । पुं • मृगयो ॥ हरिणा
नृहन्ति । पश्चिमव्यमृगानृहन्ती
तिठक् ॥

हारिणीः । स्त्री • अष्टाष्टिकन्द १०
प्रभेदे ॥ तल्लघणन्तु । वेदत्वर्षवेमं
भनमयलागद्येतदहारिणी । य
था । यस्यानित्यश्रुतिकुबलयेश्वी
शालिनीलाचनेरागः खीयोऽधर
किसलयलाचारसारङ्गनम् । गौ
रीकास्ति प्रकृतिरुचिरारम्याङ्गराग
ष्यटासाकासारिरजाननकथराधाम
नोहारिणी ॥ हारवत्याम् ॥

हारितः । पुं • पक्षिविशेषि । हारी

हारीत :

ते ॥ हारमित : ॥
हारितकम् । न० शःके ॥
हारिद्र : । पुं० कदम्बवृक्षे । नौपे ॥
विषविशेषे ॥ यथा । हरिद्रातुल्य
मूलेयीहारिद्र : समुदाहृत : ॥
हरिद्रावर्णे ॥ वि० हरिद्रारञ्जिते ॥
हरिद्रयारक्तम् । हरिद्रामहारजना
भ्यमञ्ज ॥
हारिद्रव : । पुं० मैत्रायणीयानांशाखा
प्रभेदे ।
हारिद्रुमत : पुं० गौतमगोत्रेमुनिवि
शेषे ॥ हरिद्रुमतोऽपत्यम् । अण् ॥
हारी । वि० हारविशिष्टे ॥ हारीत्य
स्य । इति : ॥ हर्तारि ॥ अश्व्यं ह
रति । हज्ज् । णिनि : ॥
हारी । स्त्री० मौक्तिके । यथा । मुक्ता
मुक्ताफलंशुक्तिबीजं हारीचमौक्तिक
मिति शब्दरत्नावली ॥
हारीत : । पुं० धर्मशास्त्रप्रवर्तकीमु
निविशेषे ॥ कैतवे । रुद्रानि ॥ पक्षि
विशेषे । हरिलाहारीतलङ्गितिला
कप्रसिद्धे ॥ अस्यमांसगुणायथा ।
हारीतीरुचउष्णः स्याद्रक्तपित्तक
फापहः । स्त्रेदस्वरकरः प्रोक्तर्द्रव
हातकरश्चसः ॥ हारीतीरक्तपीतः
स्यादुधारिताऽपि सक्त्यते ॥ हारी
मौतः ॥ हारीत्यस्मिन्वा । इ
ति : ॥ हारिमने । हरमितं गमनम
स्य ॥ यदा । हारयति । क्तिप् । ए

हाला

तिस्म । ईगतौ । गत्यर्थेतिक्तः ।
हारचासावीतश्च ॥
हारीतकः । पुं० हारीतखगे । स्वा
र्थेकः ॥
हादम् । न० प्रेमणि । क्ते हे ॥ अ
भिप्राये ॥ हृदयस्यकर्म । युवादि
त्वात् । हायनान्तयुवादिभ्योणित्य
ण् । हृदयस्य हृत्तेति हृदादेशः
॥ हृदमर्थेण्वा ।
हाद्वी । वि० स्त्रे हवति ॥
हार्यः । पुं० कलिद्रुमे । विभीतके
हरणीयाङ्गे । भाष्ये ॥ जरणे ॥
त्रि० हर्तव्ये ॥ हर्तव्योग्यः । ह
ज्ज् । कटहलाण्यत् ॥
हालः । पुं० बलदेवे ॥ शालिवाह
नभूपतौ ॥ हली ॥ हलति । ह
लबिलिखने । ज्वलतिकसन्तोभ्यो
णः ॥
हालकः । पुं० पीतहरितवर्णाश्वे ।
हालहलम् । न० पुं० हालाहलविषे
॥ हालिहलति । जठरम् । हल०
। पचाद्यच् । हलमिषहलतिवा ।
अव् । प्रज्ञाद्यण् ॥ मधुतिष्ठति
वाचिवोषितां हृदयेहालहलमहदि
षम् । अतएवनिपीयतेऽधरो हृदयं
मुष्टिभिरेवताड्यते ॥
हालहालः । पुं० न० हालाहले ॥
हाला । स्त्री० सुरायाम् । बलदेवप्रि
यायाम् । वरुणात्मजायाम् ॥ ह

हालिक :

लल्यङ्गम् । हल० । ज्वनतीतिण :

॥ हल्यतेऽनयाथा । हल्येतिच
ज् । हालाहलं हन्ति चैकं हालातु
साम्प्रतीरुषम् । तालमद्ये ॥हालाहलस्थानम् । न० चिदम्बरोभि
धेदेव्या : स्थानि ॥हालाहल : । पुं० न० विषप्रभेदे ।
तत्स्वरूपम् । गोक्षनाभफलागुच्छ
स्तालपत्रच्छदस्तथा । तेजसायस्यद
ह्यन्ते समीपस्थाद्रुमादयः किञ्चित्
भ्यायां हिमालये । दक्षिणाव्यतिटे
देशे कीदृशेऽपि जायते ॥ हालेन
आहलति । हल० पचाद्यच् ॥
हालाहलानैव विषं विषं रमापरं ज
नाव्यस्य मेवमन्वते । येऽनेन जाग
र्ति निपीयतं विषः स्रग्भ्रमं मुच्य
ति निद्रया हरिः ॥हालाहल : । पुं० कीटविशेषे । अ
ञ्चनिकायाम् । कुटिलकीटके ॥हालाहलधरः । पुं० सर्पे । हाला
हलस्य धरोधारकः ॥हालाहला । स्त्री० अञ्चनिकायाम् ।
गिरिकायाम् । बालमूषिका
याम् ॥

हालाहली । स्त्री० मदिरायाम् ॥

हालिकः । पुं० कर्षकवृक्षे । सैरि
के । हलेन खनति । तेन दीव्यति ख
नतीति टक् ॥ हलं वहति । हल
स्थायं वा । हलसीरोट्क् ॥

हाव :

हालिनी । स्त्री० स्थूलपल्ल्याम् ॥

हाली । स्त्री० कनिष्ठशालिकायाम् ।
यथा । कनिष्ठाश्यालिकाहालीयन्त्रि
काकिलिकुक्षिकेति हेमचन्द्रः ॥ म
दिरायाम् ॥

हालुः । पुं० दन्ते ॥

हावः । पुं० पाद्वाने । स्त्रीणां विला
सादौ । नारीणां शृङ्गारभावसुक्रि
यासु ॥ यथा । स्त्रीणां विलासावि
व्योकीविभ्रमोललितं तथा । हिला
लीलेत्यमोहावाः क्रियाशृङ्गारभा
वजाः ॥ शृङ्गारात्० रत्यादेः०
भाषाभ्यनोविकाराच्चजाताः क्रि
यास्येष्टाश्च शृङ्गाराख्याविलासादि
काहावशब्दाच्चादुत्थयः ॥ हवन
म् । हुदोनादनयोः । क्वचिदपवा
दविषयेषु त्सर्गोऽभिनिविशते । इत्य
वविषयेष्वज् । इतिशब्दः प्रकारे
। तेनान्येपि बोध्यः । लीलाविला
सोविच्छित्तिविभ्रमः किलकिञ्चित्
तम् । मोहायितं कुटुमितविव्योकी
ललितं तथा । विहृतश्चेति भन्तव्या
दशस्त्रीणां स्वभावजावृत्तिः ॥ हूय-
न्ते रागिणीऽवेति हावः । यदा हूय
न्ते रागिण्यः कासाग्नावनेनेति हा
वः । अधिकरणे करणे वाच्यम् ॥
यथोक्तम् । युवानोऽनेन हूयन्ते ना
रीभिर्मदनानले । अतो निरुच्यते हा
वस्ते विलासादयामतावृत्तिः ॥ हाक्

होखम्

हंवायतिशोषयति वेशोषणे ।

डः ॥

हासः । पुं० हास्ये ॥ हसनम् । हसे
हसने । स्वनहसोर्वीतिपक्षे घञ् ॥
प्रकाशि ॥

हासिका । स्त्री० हासे । हांसो० इ०
भा० ॥ हसे० । धात्वर्थनिर्देशेण
ल् । प्रकाशि ॥

हासिकम् । न० गजतायाम् । करि
समूहे ॥ हस्तिनासमूहः । अचित्त
हस्तिधेने।ष्ठश्च ॥ हस्तिनीनांसमूहो
वा ॥ भस्मटवृत्तिपुंल्लायः ॥ चि०
हस्यरीहे ॥ हस्तिनाचरति० ग
च्छति । चरतीतिठक् ॥

हस्तिनम् । न० हस्तिनापुरे ॥ हस्ति
दम् । गजपरिमाणे ॥ हस्तिप्रमाण
मस्य । पुरुषहस्तिभ्यामण् चित्त्वण्
। इत्यण्यनपञ्चद्वीतप्रकृतिभाषः ॥

हस्तिनपुरम् । न० हस्तिनापुरे ॥

हस्तिनायनः । पुं० हस्तिने।गो० वा
ऽपत्ये ॥ नडादित्त्वात्फक् । दा
गिडनायनेतिटिलोपाभाषः ॥

हास्यम् । न० रसविशेषे । हसे हा
से । यथा । विकृताकारवाग्वेशचे
ष्टादेकतुक्तादभवेत् । हास्याहासः
स्यायिभाषः ॥ त्रुत् प्रथमदेवतः
॥ विकृताकारवाक्चिष्टयदालो
क्यहसेऽनः । तद्वत्तत्त्वनंप्राहु
स्तच्चष्टोद्दीपनमतम् ॥ अनुभाषे

हाहा :

चिसङ्कोचवदनस्मरितादिकः नि
द्रासृष्टावहित्याद्यापयस्युर्व्याभवा-
रिणः ॥ ज्येष्ठानांस्मितहसितैर्मध्यानां
विहसितोवहसिनेच । नौवानाम
पहसितं तथातिहसितस्रुषड्मेदाः
॥ ईषद्विकासिनवनंस्मितं स्यात्
स्यन्दिताधरम् । किञ्चिद्व्यद्वि
जंतवहसितं कथितं बुधैः । म
धुरस्वरंविहसितंसांशशिरः कस्यम
वहसितम् । अपहसितंसास्त्राद्यं
विक्षिप्तं चभवत्यतिहसितम् ।
हसे० । ऋहसीर्ण्यत् ॥ चि० प
रिहसनीये ॥

हाहलम् । न० हालाहले ॥

हाहा । अ० विस्मये । शोके ।

हाहाः । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥ हाहा
ह्रह्रश्चैवमाद्यागन्धर्वास्त्रिदिवौकस
मिच्छमरः ॥ हवृत्तिशोकाव्यसृक्
शब्दं कर्हति । अ० हाक्छ्यागे । वि
च् । शसिह्रह्रः । अच्युत्पत्तिप
क्षे० शसि० हहान् । आतोधातो
रित्यस्याप्रवृत्तेः ॥

हाहाकारः । पुं० शोकध्वनौ ॥ हाहा
शब्दे । हाहाकरणम् । भावेघञ् ॥

हाहालम् । न० हालाहले ॥

हाहाः । पुं० देवगन्धर्वे ॥ साकोय
म् । गन्धर्वोहाहसिप्रोक्तो गन्धर्वो गा
यनेपिचेतिसाहसाहः । गन्धर्वप्री
तिहाहसोरितिवाच्यति ॥

हिंसा

हाहाहूहूहूः । पुं० गन्धर्वे ॥
 हि० अ० पादपूरणे ॥ हंतौ ॥ विशेषे
 अवधारणे ॥ प्रश्ने ॥ हेत्वपदेशे ॥
 सन्धमे ॥ असूयायाम् ॥ अप्यर्थे ॥
 निबद्धनुभगप्रसिद्धौ ॥ हिनेति । हि
 गतौ । विच् । संज्ञापूवकत्वाद्
 णाभावः । क्षिपितुगभावोवा ।
 भावेवाप्रत्ययौ ॥

हिंसकः पुं० व्याडे । हिंसपशौ
 । अथर्ववेदसंब्राह्मणे ॥ गचौ ॥
 भि० हिंसोक्तंरि । नृशंसे । घा
 तुके ॥ हिंसितच्छीलः । हिंसि
 हिंसायाम् । निन्दहिंसल्लिगेति
 बुञ्ज् ॥ शरणागतबालस्त्रोहिंसका
 नृसंबसिन्नतु चोर्णव्रतानपिसदा
 कृतघ्नसहितानिमान् ॥

हिंसा । स्त्री० चौर्यादिकर्मणि ॥
 आदिनावधनवासताडनादधीया
 ह्याः । घाते । वधे । अथास्तोथे
 प्राणिवधे ॥ साचकृतकारितानु
 मोदितभेदेनविविधा । कायवा
 द्मनोभिः प्राणिनापीडम् ॥ प्रा
 णवृत्तिच्छेदे ॥ स्वाभिप्रायप्रकटने
 नपरवृत्तिच्छेदने ॥ कायक्लेशंम
 नादुःखं वधंवाप्राणिनांपुनः ।
 यः प्रवर्तयतिहृषात्साहिंसेति
 समासतः । इतिदेवः ॥ हिंसन
 म् । हिंसि० । गुरोश्चेत्यः । टा
 प् ॥ एहेगुरावरण्यवानिवसद्वा

हिंसा

त्मवान् हिजः । नाऽवेदविहिताहिं
 सामापद्यपिसमाचरेत् ॥ कथं त
 र्हितुल्ये हिंसास्त्वेवेदिकोदीना-
 दिपशुहिंसानाधर्माधिष्ठतथाह ।
 यावेदविहिताहिंसानियतास्मिंश्च
 राचरे । अहिंसामेवतांविद्याहेदा
 चर्मोहिनिर्वभौ । इतिमनुः ॥
 याश्रुतिविहिताकर्मविशेषदेशका
 लादिनियता । अस्मिन्जगतिस्था
 वरजन्मात्मनि० अहिंसामेवतांजा
 नीयात् ॥ हिंसाजन्याधर्मविरहात् ।
 दैवपशुहननम्० अधर्मं० प्राणिह
 ननत्वात्० ब्राह्मणहननवदित्याद्य
 नुमानम्० उच्यतेव्याख्यायाधोदे
 वनप्रवर्तते । दृष्टान्तोक्तब्राह्मण
 हननस्याप्यधर्मत्वे । शास्त्रमेवाप
 जीव्यम् । वेदाहर्मोहिनिर्वभौ ।
 यस्मादमन्यप्रमाणकोधर्मोवेदादेव
 निः शेषिणप्रकाशताङ्गतइतिकु
 ल्लूकभट्टः ॥ यज्ञार्थब्राह्मणैर्ब
 ध्याः प्रशस्तामृगपक्षिणः । भृत्या
 नाश्चैवहृत्यधर्मगस्त्योह्याचरत्पुरा
 ॥ बभूवुर्हिपुरोडाशभक्ष्याणांमृग
 पक्षिणाम् । पुराणेष्वपि यज्ञेषुवृत्त्या
 लक्षसंविषुचेतमनु ॥ पुरातनेष्वपि
 ऋषिकर्तृकयज्ञेषुभक्ष्याणांमृगप-
 क्षिणांमांसिनपुरोडाशाचभवनम् । त
 स्मात्० यज्ञार्थमधुनातनैरपिमृग
 पक्षिणोवध्याइतिकुल्लूकभट्टः ॥

हिंसपशु :

हिंसाकर्म । न० अथर्ववेदोक्तमन्त्रय
न्नादिनिष्पादितमारणोच्चाटनादि
क्रियायाम् । अभिचारे ॥ हिंसा
फलकर्म । शाकपोथिबादि : ॥
हिंसात्मकः । वि० हिंसास्वभावे ॥
हिंसारुः । पुं० व्याघ्रे ॥
हिंसालुकः । पुं० खादुकेशुनि । क
टखना० खाणया० कुत्ताद्व० भा० ॥
हिंसितः । वि० प्राप्तहिंसे । हिंसां
प्राप्ते ॥ यथा । यस्तुकन्यां पिताद
त्त्वानप्रयच्छतितापुनः । अष्टौपि
तृगणास्तेन हिंसितानावसंशयः
॥ इ० वाराहपु० ॥
हिंसीरः । पुं० व्याघ्रे ॥ वि० खले
। दुष्टे । हिनस्ति । हिंसि० । हिं
सीरस्त्रीरघौ । खरेभेदः ॥
हिंसः । पुं० घेरे ॥ भीमसिने ॥
हरे ॥ वि० हिंसाशीले । शरारी
। धातुके ॥ हिंसाणां हिंसने दोषा
भाषायथा । कृपाकार्यासताशब्द
हिंसेषुचजन्तुषु । हिंसायां न हि
दोषश्च हिंसायाश्च व्रजेश्वर । इ०
व० वै० कृ० जन्मखण्डे ८५ ५
ध्यायः ॥ हिनस्ति । हिंसि० ।
नमिकम्पिस्स्यजसकमहिंसदीपो
रः ॥

हिंसकः । पुं० हिंसपशौ । व्याडे
॥ स्वार्थिकः ॥

हिंसपशुः । पुं० हिंसकजन्तो । व्या

हिङ्कारः

डे । हिंसकी ॥

हिंसा । स्त्री० ह्रींस० इ० भा० प्र०
वृत्ते । काकोदन्याम् ॥ जटामांस्या
म् ॥ वसायाम् ॥ हिनस्ति । हि
सि० । रः । टाप् । जगवेडुकाया
म् ॥ नाड्याम् ॥

हिङ्का । स्त्री० ऊर्ध्वघातप्रवृत्तौ शब्दवि
शेषे ॥ रोगोपसर्गविशेषे ॥ रोगवि
शेषे ॥ अस्याविप्रकृष्टनिदानमाह ।
विदाहिगुरुविष्टम्भिरुक्षाभिष्यन्दिभो
जनेः । शीतपानाशनस्यानरजो
धूमेस्तथानिलैः ॥ व्यायामकर्म
भाराध्ववेगाघातापतपणैः । हि
क्काशवासश्वासश्चन्द्रणंसमुपजायते
॥ अपतपणम् । अनशनादि ।
सम्प्राप्तिमाह । वायुः कफिनामु
गतः पञ्चहिक्कां करोति हि । अग्न्यां
यमलां च द्रागम्भीरां महतीं तथा ॥
सामान्यलक्षणन्तु । मुहुर्मुहुर्वायुः
देतिसस्वनोयक्तत्प्रिहान्वाणिमुखा
दिबन्धिपन् । सदीषगानाशुहिन
स्यसून्यतस्तस्तुहिक्केत्याभिधीय
ते बुधैरिति ॥ हिनस्ति इति हिङ्का
। पृषादरादित्वद्रूपसिद्धिः । हि
गितिकायति० शब्दं करोतीति वा ॥
हिक्कनम् । हिक्कअव्यक्ते शब्दे । गु
रोश्चेत्यः । टाप् ॥ यडा । हिक्कय
ते । हिक्कहिंसाम् । पचाद्यच् ॥

हिङ्कारः । पुं० सामभक्त्यन्तरे । पाञ्च

हिङ्गुल :

भक्तिकस्य सास्त्रः प्रथमायाम्भक्तौ ॥
हिङ्गु । न० मूलविशेषानिन्यासिपधूप
नि ॥ अथ यथायोग्याययथा । स
हस्रवेधिलतुकं बाल्लोकं हिङ्गुराम
ठम् ॥ हिङ्गुपाचनं रुच्यं तीक्ष्णवा
तवलासद्वत् । रसेपाके च कटुकं नि
ग्धस्रवज्जिदोपनम् ॥ शूलगुल्मोद
रानाहकनिघ्नं पित्तशुद्धनमिति ॥
हिनेति । हिगतौ वदधीच । हि
संगच्छति वा । मृगय्यादिः ॥ वंश
पत्याम् ।

हिङ्गुनाडिका । स्त्री० नाडी हिङ्गुनि
। रामठ्याम् ॥

हिङ्गुनिर्यासः पुं० निवृत्तौ ॥ हिङ्गु
ग्वार्कारो हिङ्गुगन्धो वानिर्यासि
स्य ॥ हिङ्गुरसे ॥

हिङ्गुपत्रः पुं० इङ्गुदो वृक्षे । हिगो
टाङ्ग० भा० प्र० ॥ हिङ्गुनः पत्र
मिव पत्रयस्य ॥

हिङ्गुपत्री । स्त्री० कारव्याम् । पृथु
कायाम् । त्वक्पत्याम् ॥ अस्यागु
णायथा । हिङ्गुपत्री भवेद्रुच्याती
क्ष्णोष्णपाचनीकटुः । हृस्तिरुग
विषमार्शः स्त्रीक्ष्णगुल्मानिलापहा
॥ हिङ्गुपत्रमिव पत्रमस्याः ॥ हि
ङ्गुनः पत्रे ॥

हिङ्गुपर्णी । स्त्री । वंशपत्याम् ॥

हिङ्गुलः पुं० न० कुरुक्षिन्द्रे । हं
सपादे ॥ अणनामानि० लक्षणा

हिंसुलः

नि० गुणाश्च यथा । हिङ्गुलंदरदं
स्नेच्छं विवासं चूर्णं पारदम् ॥ दर
दस्त्रिविधः प्रोक्तश्चर्मरः शुकतु
गडकः । हंसपादस्तृतीयः छाद्गु
णवानुत्तरोत्तरः ॥ चर्मरः शुक
वर्णः स्यात्सपीतः शुकतुगडकः
। जपाकुसुमसङ्काशः हंसपादो म
होत्तमः ॥ तिक्तं कषायकटु हिङ्गु
लं स्त्रीत्रेवामयघ्नं कफपित्तहारि ।
हृत्तासकुष्ठज्वरकामलांश्च ग्रीहामबा
तौ च गरं निहन्ति ॥ ऊर्ध्वपातनयु
क्त्या तु डमरुयन्त्रपाचितम् । हिङ्गु
लं तस्य सतन्तुशुद्धमेव न शोधयेत्
॥ शोधनविधिस्तु । मेघैस्त्रीरेणुद
रदमन्त्रवर्गैश्च भावितम् । सप्तवारा
नृप्रयत्नेन शुद्धिमायाति निश्चितम्
शोधितस्य गुणान्मूलास्तिक्तं कषाय-
मिच्छादिना ॥ हिङ्गुलाद्रसाकर्षण
विधियंथा । निम्बूरसैर्निम्बपत्र
रसैर्वायाममात्रकम् । घृष्टादर
दमूर्ध्वन्तुपातयेत्सूतयुक्तवत् ।
तत्रोर्ध्वपिठरीलग्नगृष्णीयाद्रस
मुत्तमम् । शुद्धमेव हितत्सूतं स
र्वकर्मसु याजयेत् ॥ इ० भा०
प्र० शः । सिन्दूरे ॥

हिंसुला । स्त्री० देशविशेषः । यथा ।
ब्रह्मरन्ध्रं हिंसुलायां भैरवी भीम-
लाचनः । केद्वीसामहामायाति
गुणायादिगम्बरी । इति मन्त्रबुद्धा

हिङ्गूलम्

मथौपौठमाला ॥ वामनपुराण
मपियथा । कन्याचातुर्दशसङ्घा
तासासृग्वलिलहेङ्गता । ततस्ता
माङ्गलाकर्णप्रभाभैरवमूर्त्तिमान्
शङ्करोवरदेलीकश्रेयोर्थायाचाम
हत् त्वांपूजयिष्यन्तसुराक्षयः
पितरस्तथा ॥ यच्चविद्याधरासैव
मानभ्रातृशुभङ्करि । त्वांस्लोष्यन्तिस
दादेविवलिपुष्पोत्करैः करैः
चर्चकेतिशुभनामयस्मादुधिरच
र्चिता । इत्येवमुक्तावरदेनचर्चि
काभूतानुयाताहरिचर्मवासिनी-
महीसमन्तादिचचारमुन्दरोस्थलग
ताहैङ्गलमाद्यमुत्तममिति ॥

हिङ्गुलिः । पुं० हिङ्गुलिः ।

हिङ्गुलिका । स्त्री० कण्टकार्याम् ।
भगटव्याम् ।

हिङ्गुली । स्त्री० वाक्ताक्याम् । सिं
ह्याम् । भगटाक्याम् । हिङ्गुला
ति । ला० । चातीनुपेतिकः ।
गौरदिस्वान्डीषः ॥ वृहत्त्याम् ।
कण्टकार्याम् ।

हिङ्गुलुः । पुं० न० रङ्गद्रव्यविशेषे
॥ यथा । दारदन्तुहिङ्गुलुः स्नाहि
ङ्गुलं रक्तपारदमिति चिकाण्डश्री-
षः ।

हिङ्गुलिशटिका । स्त्री० वंशपत्न्याम् ।

हिङ्गूलम् । न० बालुविशेषः । मधुमू
ले । मौञ्जालू । इ० गौ० दे०

हिण्डो

भा० प्र० ॥

हिण्डः । पुं० हिण्डले ॥

हिण्डलः । पुं० इण्डले । निचुलि ।

जलवेतसविशेषः ॥ यथा । इण्डले ।

हिण्डलस्यः पिनिचुलस्यः स्वजस्तथा ।

जलवेतसवृक्षयोः हिण्डले । यं विषाप

हः । इति भाषप्रकाशः ॥ हिने

तिः हिगतीवृद्धौ च । कृप् ।

हित्जलमस्य ॥ स्थलवेतसवृक्षस्य

॥ समुद्रफलेति स्यात्तद्वत्परः ॥

हिण्डोरः । पुं० इति पादवन्धे । नि

गडे । अण्डुके ॥ इति हिमचन्द्रः ॥

हिडम्बः । पुं० असुरविशेषः ।

हिडिम्बः । पुं० असुरविशेषः ।

हिडिम्बजित् । पुं०

हिडिम्बनिसूदनः । पुं० भीमसेने ।

हिडिम्बभित् । पुं०

हिडिम्बा । स्त्री० हिडिम्बासुरभगि
न्याम् ।

हिडिम्बापतिः । पुं०

हिडिम्बारमणः । पुं० हनुमतिः ।

रामदूते । अर्जुनध्वजे ॥

हिण्डनम् । न० भ्रमणे । रते ॥ या
ने ॥ क्राडायाम् ।

हिडिगल्यनादरयोः । ल्युट् ।

हिण्डकः । पुं० लज्जाचार्यः ॥

हिण्डरः । पुं० हिण्डारे ॥

हिण्डो । स्त्री० शिखरवासिन्याम् ।

। दुर्गायाम् । इ० वि० शेषः ॥

हिन्ताल :

हिण्डोप्रयतमः । पुं० शिवे ॥
 हिण्डोरः । पुं० समुद्रफले । अश्वि
 कफे । फले । हिण्डोतिशब्दमोर
 यति । ईरगतौकम्पनेच । पचाद्य
 च् । अच् वा ॥ यद्वा । हिण्डते
 • इतस्ततीगच्छति । हिडि० ।
 बाहुलकादोरन् ॥ बासांकी ॥ पू
 रुषे ॥ रुचके । अ मङ्गलके ॥
 इतम् । न० अ मशक्ये । परिणामे
 मुखकरवाक्ये । त्रि० पथ्ये । उ
 त्तरकालेष्टफलवति । अनुकूले ॥
 गते ॥ धृते ॥ आमे । उपकृतं
 रि ॥ दुधाजः क्तः । दधातेहिं
 ॥ मङ्गले ॥

हितकः । पुं० शिथौ ।

हितकारी । त्रि० मङ्गलकारके ॥

हितप्रणी । पुं० चारे । हिते ॥

हिताबली । स्त्री० औषधविशेष । अ
 ज्गारकुष्ठके ।

हितैषी । त्रि० हितार्थिनि । हिते
 प्लाकारिणि ॥ हितमिच्छतीति
 वा ॥ विमलंकलुषोभवच्चचेतः क
 यथत्ये वहिते पिणेरिपुस्र ॥

हितोक्तिः । स्त्री० पथ्यवने ॥

हितीपदेश । पुं० सत्परामर्शदाने
 ॥ विष्णुमर्मकृतेनोतिपथ्यविशेषे

हिन्तालः । पुं० वृक्षविशेषे । अश्व
 पर्यायानुषास्यथा । हिन्तालः स्यु
 स्ततालश्च बभ्रवतीवृक्षः । स्थि

हिन्दुः

रपवोद्विधालेख्यः शिरापवोस्थिरा
 ङ्गिकः । गर्भसावीमोलतालोभो
 षणीवृक्षकण्टकः । अम्बसारोवृक्ष
 तालः स्याच्चतुर्दशधाभिधः ॥
 हिन्तालोमधुराम्लश्चकककृतपित्तदा
 इमुत् । अमृतप्यापहः रौचशिशि
 रोवातदोषकृत् । दृषराजविशेषा
 यम् । यथः इवशिष्टः । गुवाताल
 हिन्तालास्तथाताडोचकेतको । ख
 र्णरनारिकेलौचसप्तैतेदृषराजका
 इति । पूगवेष्टस्तुहिन्तालः कौ
 वंकिरिटितैत्तुफलमितिचिकामण्ड
 षः ॥ हीनोऽल्पस्तालः । पृषाद
 रादिः ॥

हिन्दुः । पुं० कलौ । सान्तरालानां
 चतुर्वर्णानांसंज्ञेयम् ॥ यथोक्तंमे
 दन्ते २३ प्रकाशे । पश्चिमास्याय
 मन्वास्तुप्रोक्ताशारब्धभाषया । अ
 द्योत्तरशताशीतिर्येषांसंसाधनात्-
 कलौ ॥ पञ्चखानाः सप्तमीरानव
 साहसहस्रवलाः । हिन्दुधर्मप्रज्ञा
 मारोकायन्ते चक्रवर्तिनः । हीन
 सुदूषणोवहिन्दुरिष्युच्यतेप्रिये ।
 पूर्वाऽऽस्यायेनवशतंपठ्यतीतिः प्र
 कीर्तिताः । फिरङ्गभाषणामन्वास्ते
 षांसंसाधनात्कलौ अधिपामन्दि
 राबासुसङ्ख्यामेवपराजिताः ।
 इङ्ग्येजानवषट्पञ्चलण्डजोषापि
 भाविनइति ॥

हिमज :

हिन्दोलः । पुं० श्रावणशुक्लपक्षविहि
तभगवदाचारविशेषि । दोलयाचेति
प्रसिद्धे । षड्भागान्तगंतरागविशे
षे ॥ यथा । भैरवः कौशिकश्च व
हिन्दोलोदोपकस्तथा । आरामेमे
धरागस्रपञ्चेतैपुरुषाह्वयति ॥

हिन्दोलकः । पुं० यानविशेषे । दो
लायाम् । प्रोङ्खायाम् ॥

हिन्दोलनम् । न० दोलने ॥

हिन्दोला । स्त्री० दोलिकायाम् ॥

हिमुकम् । न० लग्नाच्चतुर्थं भवने ॥

हिमः । पुं० चन्द्रनक्षत्रे ॥ कर्पूरे ॥

चन्द्रे । हिमन्तर्तो ॥ हिमालयप
र्वते ॥ च० खवाण्ये । रजनौजले ॥

तत्पर्यायायथा । अवश्यायस्तुनीहा

रस्तुषारस्तुहिमं हिमम् । प्रालेयं म

हिकेति ॥ चन्द्रे ॥ नवनीते ॥

मौक्तिके ॥ पद्मकाष्ठे ॥ रङ्गे ॥ शो

ते ॥ त्रि० शीतले ॥ हस्ति ।

हन० । हस्ते हिचेति मक् ॥

हिमकः । पुं० विकङ्कतवृक्षे ॥

हिमकरः । पुं० चन्द्रे । कर्पूरे

हिमकिरणः । पुं० चन्द्रे । कर्पूरे

॥ हिमाः करः । किरणाय सः ॥

हिमकूटः । पुं० शिशिरर्ता ॥ हिम
कदम्बे ॥

हिमगिरिः । पुं० हिमालयपर्वते ॥

हिमजः । पुं० मैनाकाचले । मे

नकापुत्रे । हिमात्जातः । ज

हिमावत्सुता

नी० । पञ्चम्यामिति डः ॥ च०

॥ हिमोद्भवे ॥

हिमजा । स्त्री० गौर्याम् । पार्वत्या

म् ॥ हिमात् हिमालयात्जाता

। जनी० । डः । टाप् ॥

शच्याम् । इन्द्राण्याम् । क्षी

रिण्याम् ॥

हिमभृश्टः । पुं० भूमिकायाम् ।

कुहेलिकायाम् ॥

हिमतैलम् । न० कर्पूरतैले ॥

हिमदुग्धा ।) स्त्री० क्षीरिण्याम् ॥

हिमदुग्धिका ।)

हिमदुर्द्दिनम् । न० पञ्चहिमे ।

हिमनिप्रातितैनदु खदायकदिने ॥

हिमद्युतिः । पुं० चन्द्रौ । चन्द्रे ॥

हिमाद्युतिर्वस्यसः ॥

हिमद्रुमः । पुं० महानिम्बे ॥

हिमनामा । पुं० कर्पूरे ॥ हिम

स्यनामान्येवनामान्यस्य ॥

हिमप्रस्थः । पुं० हिमगिरौ ॥

हिमशान् । पुं० उमागुरौ । नगा

धिराजे । हिमालये । शतद्रू

चन्द्रभागाद्याः हिमवत्पादनिः

सृताः । सतांनिषिव्यो हिमशान्

भोगिनांमलयाऽवलः ॥ हिमम

स्मिन्नस्ति । मतुप् । वत्सम् ॥

हिमवत्सुतः । पुं० हिमरण्यानामे ।

मैनाकाचले ॥

हिमवत्सुता । स्त्री० उमायाम् ॥

हिमागमः

गौर्याम् हिमवतः सुता ॥ ग
 कायाम् ॥ इ० ध० यः ॥
 हिमवत्सुतार्धः । पु० । भीमे
 तीर्थविशेषे ॥
 हिमबालुकः । पु० कर्पूरे । इ०
 राजनिघण्टुः ॥
 हिमबालुका । स्त्री० कर्पूरे ॥ हि
 माचासौबलुकाच ॥
 हिमशर्करा । स्त्री० यावनाल्याम् ॥
 हिमशैलः । पु० हिमवति । मे
 नाधवे ॥ हिमप्रधानः शैलः ॥
 हिमशैलजा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥
 हिमसंहतिः । स्त्री० महहिमे ।
 हिमान्याम् । हिमोनांसंहतिः ॥
 हिमहः । पु० आदित्ये ॥ बङ्गो ॥
 हिमं जाडा हन्तीति हिमहः । डः
 हिमहासकः । पु० हिमालयध्वजे ॥
 हिमा । स्त्री० नागरमुस्तके । सु
 क्ष्मलायाम् ॥ रेणुकायाम् ॥ पृ
 कायाम् । भद्रमुस्तायाम् ॥ ज
 णिकायां ॥
 हिमांशुः । पु० चन्द्रमसि ॥ हि
 माचंशुवायस्यसः ॥ कर्पूरे ॥
 हिमांशुभिष्यः । पु० कर्पूरे ।
 न० रौप्ये ॥
 हिमागः । पु० हिमालये ॥ हि
 मप्रधानागः ॥
 हिमागमः । पु० हिमन्ते ॥ हि
 मस्थानमेयस्मिन् ॥

हिमाक्षम्

हिमाक्षलः । पु० हिमालये ॥
 हिमाक्षयः । पु० वसन्तर्तौ ॥ हि
 मक्षयस्त्रयोयस्मिन् ॥
 हिमाद्रिः । पु० हिमशैले ॥
 हिमाद्रिजा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥
 हिमाद्रिजाता । जनो० । डः ।
 टाप ॥ क्षीरिण्याम् ॥
 हिमाद्रितनया । स्त्री० पार्वत्याम् ॥
 हिमाद्रितनयापतिः । पु० शिवे ॥
 हिमानी । स्त्री० हिमसंहतौ ॥ मह
 हिमम् । हिमारण्ययोर्महत्त्ववृत्ति
 ङोषानुक्तौ ॥ यथा । आगतावत-
 चरेव हिमानीसेव्यताम् सुरतरङ्गि-
 णीसदा । कृष्णावर्त्मनिगुणान्कल
 यन्तीजीवनेषुलघयन्त्यनुरागम् ॥
 यावनालशर्करायाम् ॥
 हिमारातिः । पु० वीतिहेत्रे । ध-
 नक्षये ॥ किरणमालिनि । सूर्ये ॥
 हिमस्यारातिः ॥
 हिमालः । पु० हिमशैले ॥ हिमेन
 पल्यते । अन्नभूषणादौ ॥ घञ् ॥
 निमालयः । पु० भारतवर्षस्थसौ
 मावर्त्तते । उदगद्वी । नगपत्नी ।
 मेनाधवे । उमागुरौ ॥ स्यावरीणां
 मध्ये भगवतोविभूतिरयम् ॥ हि
 मक्षालयः ॥ शुरुखदिरे ॥
 हिमालयमुता । स्त्री० पार्वत्याम् ॥
 हिमालया । स्त्री० भूर्म्यामलक्याम् ॥
 हिमाक्षम् । न० उत्पले ॥

हिरण्यमयः

हिमावती । स्त्री० । स्वर्णवीर्याम् ॥
 हिममस्त्यग्राः । मत्पुं० । शरा-
 दैर्नाशेतिदौघः ॥
 हिमाश्रया । स्त्री० । स्वर्णवीर्याम् ॥
 हिमाक्षयः । पुं० । कपूर्णे ॥
 हिमिका । स्त्री० । दृष्योपरिपतितहि-
 मे । इतिक्वचित् ॥
 हिमेलुः । वि० । हिमार्ते । हिमलो-
 शिते ॥ हिमनसहते । हिमा-
 खेलुः ॥
 हिमेत्तरः । वि० । शीतले ।
 हिमेत्तरा । स्त्री० । कपिलद्राक्षायाम् ॥
 हिमेत्पद्मा । स्त्री० । यावनास्याम् ॥
 हिमेद्गवा । स्त्री० । शय्याम् ॥ क्षीरि-
 णाम् ॥
 हिम्याः । पुं० । भूस्मि हिमवतिपर्व-
 ते ॥ प्रथस्त हिममस्यास्मिन्वा-
 स्ति । अन्ये व्योपिदृश्यत इति यप् ॥
 हिरण्यम् । न० । रेतसि । स्वर्णं । वरा-
 टे । हिरण्यामिषवराटे इ० । हिम-
 चन्द्रः ॥
 हिरण्यमयः । पुं० । सुरग्येष्ठे । ब्रह्मा-
 णि । त्रिष्टुष्टिजि । न० । भारतवर्षा
 दिनववर्षान्तर्गतवर्षविशेषः । वि-
 तेकीमथि ॥ सुवर्णमये ॥ हिरण्यस्य
 विचारः । मयट् । दाहिडनाथने
 तिठिलीपोनिपात्यते । हिरण्ये-
 छन्दसिमकोपोनिपात्यते । हिरण्यये
 नसवितेतिदधनात् ॥

हिरण्यगर्भः

हिरण्यम् । न० । रेतसि । द्रव्ये ॥ शो-
 तकुम्भे । स्वर्णे । वराटे । चक्षये ॥
 मानभेदे । चक्षुष्ये ॥ रूप्ये ॥ श्वेत
 पर्वतादुदीच्यादिष्वित्तमानेवर्ण-
 विशिषे । इयति । इयंयतिकान्ता-
 योः । इयंतेः कन्यन् हिरण्यम् ।
 हिरण्यकः । पुं० । देवदत्तादेर्हिरण्ये
 ष्यायाम् ॥ हिरण्यकामः । धन
 हिरण्यत्कामकृतिकम् ॥
 हिरण्यकशिपुः । पुं० । कश्यपादिह्यजा
 तैर्देव्यविशेषे । हिरण्यकशिपुरस्य ।
 हिरण्यकशिपुहा । पुं० । विष्णोः ।
 हिरण्यकामधेनुः । स्त्री० । वीडवमहा
 दानान्तर्गतमहादानविशेषः ॥
 हिरण्यकीषः । पुं० । घटिताघटितहिम
 रूप्ययोः ॥ यथा । हिरण्यकीषाः
 कुप्यानिहेस्मिरूप्येकताकृते । इति हिम
 चन्द्रः । अमरसु० । स्यात्कोषस्यहिर-
 ण्यस्य हिमरूप्ये कृतः कृषीताभ्याविना
 यदन्यत्तत्कुप्यमित्याह ॥
 हिरण्यगर्भः । पुं० । ब्रह्मणि । लीके
 शि । चतुरानने ॥ हिरण्यं हिरण्यमय
 मण्डम् । तस्यगर्भं ब्रूवतदन्तर्बतित्वा
 त् । यथाहमनुः । तदण्डमभवद्दे-
 मंसहस्रांशुसमप्रभम् । तस्मिन्लक्षे
 स्वयं ब्रह्मासर्वलोकपितामहकृतिः ॥
 यथा हिरण्यं हिरण्यमयमण्डगर्भोऽस्य
 ॥ यथा । हिरण्यं हिरण्यमयं सुवर्णं
 प्रचुरम् । तद्वत्प्रकाशवहुलं ब्रह्मा

हिरण्यगर्भः :

गण्डगर्भे उदरे यस्य स हिरण्यगर्भः ।
 विराड्देहान्तर्गतवैराजपुरुषस्तद-
 न्तर्गमिणश्चाभेदेनोपासनाहिरण्य-
 गर्भोपासकैः कर्तव्यं तद्विषयं
 निरुक्तिः सङ्गच्छते । यूपतयए०
 तेन ययुरन्तमनन्ततयात्वमपि० यद्
 न्तराण्डनिश्चयाननुसावर्णाः । खड्ग-
 रजांसित्रान्तिवयसासहयच्छुतयस्त्व-
 यिविफलन्त्यतद्विरसनेन भवद्विधना
 द्रुतिवेदस्तुत्यन्तउल्लत्वात् ॥ यद्वा ।
 विराडपरनाम्नो हि हिरण्यमयत्रह्माण्ड-
 स्थगर्भो भूण्डवान्तर्बर्त्तित्वा वैराजपु-
 रुष एव हिरण्यगर्भ इत्युच्यते इति ।
 अथ गहिरण्यं वेदलक्षणमक्षयद्रव्यं ग-
 र्भे उदरे यस्य सः । हिरण्यमक्षयद्र-
 व्यं बराटे स्वर्णं रेतसो रित्यभिधाना-
 दिति । समष्टिलङ्गशरीराभिमा-
 नि निधैतन्ये • ज्ञानशक्तिमदन्तः ।
 करणीपहितत्वात् ज्ञानशक्तिप्रधा-
 ने । सूक्ष्मरूपे । प्राणैः । सूत्रात्म-
 नि । ईशे । ईश्वरे ॥ हिरण्यगर्भो
 नाम सूक्ष्मप्रपञ्चाभिमानो • सूर्यम-
 ण्डलान्तर्गतः सूक्ष्मसमष्टिदेहालि-
 ङ्गात्मा • चक्षुर्गोलिकानुगतेन्द्रियानु-
 याहकः संसारिणीर्ज्यान्तरमिति
 व्याख्यातारः । मायोपाधिकः प-
 रमात्मा । लिङ्गशरीरसमष्ट्यभिमाने
 न हिरण्यगर्भ इत्युच्यते ॥ अथ स्या-
 दिपुरुषादिजीव ईश्वरस्योच्यते ।

हिरण्यग्रीवः :

यथा । सर्वेश्वरी प्रथमः सर्वैयु-
 ष उच्यते । आदिकर्त्ता स भूतानां ब्र-
 ह्माय समवर्त्तत इति स्मृतेः । वि-
 ष्णौ ॥ सालयामविशिषे ॥ महादा-
 नविशिषे ॥
 हिरण्यदंष्ट्रः । पुं० अमृतदंष्ट्रे । अ-
 भग्नदंष्ट्रे ॥
 हिरण्यदः । पुं० समुद्रे । वि० स्व-
 र्णं दातरि ॥
 हिरण्यदा । स्त्री० भूमौ ॥
 हिरण्यनाभः । पुं० मैनाकाक्षसि ॥
 हिरण्यमिव नगभिरस्य । अथ प्रत्य-
 न्ववेत्यवाजितियोगविभागादथ ॥
 हिरण्यबाहुः । पुं० शिवायनदे । हिर-
 ण्यवाहावस्य ॥
 हिरण्यरेता । पुं० हुतभुजि अमनौ
 ॥ हिरण्यरेतेऽस्य ॥ सूर्ये ॥ चित्र-
 कवचं ॥ शिवे ॥
 हिरण्यवः । पुं० ऐवधने । न० नि-
 धिविशिषे ॥ वि० सहिरण्ये ॥ हिर-
 ण्यमस्त्यस्य । अन्येभ्योपौतिवप्र-
 त्ययः ॥
 हिरण्यवर्णः । वि० शुद्धवर्णे ॥
 हिरण्यवर्णा । स्त्री० नयाम् ॥ इ०
 हे० न्द्र ॥
 हिरण्यबाहः । पुं० शिवायनदे । हिर-
 ण्यवहति । कर्मण्यण् ॥
 हिरण्यग्रीवः । पुं० अक्षणीयस्याद्रिवि-
 शेषे ॥

हिलोल :

हिरण्यस्तूप : । पुं० ऋषिविशेषि । अ
हिरस : पुं० ॥

हिरण्याक्ष : । पुं० कश्यपादिस्थांसमु
त्पन्ने० आद्यदैत्यविशेषि ।

हिरण्याश्वः । पुं० तुलापुरुषादिषाड
शमहादानान्तर्गतमहादानविशेषि ॥

हिरण्याश्वरथः । पुं० षाडशमहादा
नान्तर्गतमहादानविशेषि ॥

हिरुकः । अ० विनार्ये ॥ हिरुकक्
र्मणिमेक्षः ॥ मध्यार्थे ॥ हिना
ति । हिगतौ । रुक्प्रत्ययः ।
सामोप्ये । अधमार्थे ॥

हिलमेचि । स्त्री० हिलमेचिकायाम् ॥

हिलमेचिका । स्त्री० ब्राह्म्याम् ।

आचार्याम् । चक्राग्र्याम् । हिल

स्त्रा० इ० गौ० भा० प्र० हिलसा

स्यशाक्ते । यथा । शीयकुष्ठकण

पित्तहरतेहिलमेचिका । हिलति

। हिलभावकरणे । इगुपधेतिकः

। मोचयति । मुचेय्वुल् । हिलाचा

सौमेचिका । ङापोरितिङ्प्रत्ययः

॥ चुक्ते ॥

हिलमेची । स्त्री० हिलमेचिकायां ।

हिल्लः । पुं० शरारिपक्षिणि ।

हिल्लोलः । पुं० तरङ्गे । नद्यादिजलस्य

वायुनातियगूर्जप्रवने । रतिबन्धवि

शेषे ॥ यथा । हृदिकृत्वास्त्रियः पा

दौकराभ्यां धरयेत्कुचौ । यथेष्टता

व्यथोजिबन्धोहिल्लोलमञ्जकः ॥

हीनाङ्गः

हिल्वला । स्त्री० इल्वलायाम् ।

हिवुकम् । न० लग्नाच्चतुर्थभवेने ॥

हो । अ० दुः खहेती ॥ विषादे ॥

विस्मये ॥ यथा । हविषिलुलि

तानांहीविचित्तीविपाकः ॥ हिना

ति । हि० विष् । संज्ञापूव्वक्

त्त्वान्नगुणः । क्रिपितुगभावीषा ।

भावेषाप्रत्ययौ । पृषादरादिस्था

द्वीर्घः ॥ हननमृषाहुलकाङ्गोर्षा ।

शोके ॥

हीनः । त्रि० गच्छे ॥ कने । प्रति

वादिविशेषि ॥ यथाहनारदः । अ

न्यशादीक्रियाद्घीनोपस्थाधोनिरु

त्तरः । आहूतप्रपलापीचहीनः

पञ्चविधः स्मृतइति ॥ जहाति०

होयतेस्मशाओहाक्प्रत्यये । आदि

कर्मणिक्ताः कर्मणिषा । ओदि

तथेतिनस्त्वम् । घुमास्येतीत्वम् ।

हीनक्रियः । त्रि० जातकर्मदिक्क्रि

याश्चिज्जिंते ।

हीनवर्णः । त्रि० नीचजाती ॥ य

था । हीनवर्णीपभुक्तायाध्याज्या

वध्यापिवाभवेदिति ।

हीनवादी । त्रि० शिकृदार्थवादिनि ॥

यथाहनारदः । पूर्ववाटंपरित्यज्य

थान्यमालम्बतंपुनः । बादसङ्

क्रमणाज्ज्ञेयोहीनवादीमवैनरइ

ति ॥ वाक्यश्चिज्जिंते । अधरे ॥

हीनाङ्गः । त्रि० स्वभावतोन्मूनाधि

हौरक :

कांगे । विकलाङ्गे । अपोगण्डे ।
तेनसहपरिहासनिषेधायथा । जा
तिहोनवित्तहीनंरूपहोनम दक्ष
म् । होनाङ्गमतिरिक्ताङ्गंतेनदोषि
तृणनाक्षिपे । इतिब्रह्मापुराग्राह
वेदीघाथंविनिश्चयमिदिकालिका-
पुराणे ४४९ अध्यायः ॥

होनाङ्गी । स्त्री० । चन्द्रपिपीलिका
याम् ॥

हौरः । पुं० । शङ्करे । भिवे । हरे ॥
प्रलयेकत्तुंहरति । हञ् । प
चाद्यच् । पृषादरादिच्वादीत्वम् ।
वञ्जे । सपे । श्रीहर्षकवेः पि
तरि ॥ हारे । तगणे० ५५१० ॥

हौरकः । पुं० । रत्नमूल्या । सूची
मुखे । दक्षीच्यम्पि । हीरे । वञ्जे
हीरा० इ० भा० प्र० रत्ने ॥ अत्र
यस्मिंस्वितुयोग्यं तद्वञ्जे लिखितं म
या । तत्रैवतस्माद्द्रष्टव्यं गुणनामा
दिषणं नम् । मात्रावृत्तान्तरे ॥ य
था । वङ्गिठगणमन्यरगणमेवचरण
शीभितम्० पश्यसुदतिनागन्तुति
रत्नदतिनोहितम् । राजभजनका
लेपठनएवरटनरञ्जनंहीरकइतिना
मभवतिकासमवतिसज्जनम् ॥ य
था । ध्यानमटतसामपठतनामरट
तकौशबंधममयतशर्म भजतकर्म
सुजतशैशवम् । द्वारभवनद्वार
प्रमणसारथयमवासनातावदयति-

हुडः

नाभतरति० कालमृपति शासना
स्वार्थेकः ॥

हीरा । स्त्री० । लक्ष्म्याम् । श्रियि । ते
लपायिकायाम् ॥ पिपीलिकायाम् ॥ काश्मर्याम् ॥

हीराङ्गः । पुं० । क्रादित्याम् । वञ्जे
कुलिशे ॥

हौलम् । न० । रेतसि । इतिक्
स्यत् ॥

हौलुक्षम् । न० । लयपिशिषि । यौ
डाभ० ना ॥

हौहो । अ० । विद्यये । हास्ते ॥
यथा । कस्तुरि, हितलोचनाय
चरणोद्भूतः कुतोमामसात्कृत
चास्तिनृपणंरङ्गजननीरंसदानि
मलम् । रत्नानानिचयः प्रवालल
तिकाशेदूयंवेहः कचिमगडुकाः
क्षिप्तवसन्तिनवकीराकण्यहौहो
कृतम् ॥

हुडूतम् । न० । हुडूकरी ॥ वन्यव
राहशब्दे ॥

हुडूतिः । स्त्री० । रत्नं वीरध्वनौ ॥

हुडः । पुं० । मेघे ॥ पांजिका
काटा इ० गौ० दे० भा० प्र० ।
चीरादिनिशरथार्थंभूमिनिहितलौ
हमयतीक्ष्णगङ्गुविशिषे ॥ लगुडे ॥
इ० महाभारतम् । भाषयाबुरज
इतिख्यातेयेधगणाग्रयस्थाने ॥ वि
यमूवीक्षर्जनशृङ्गे ॥

हुतवः

हुडम्बः । पुं० हुडम्बे ॥
 हुडः । पुं० मेघे ॥
 हुडकः । पुं० दाह्यह्वे ॥
 हुडुकः । पुं० बाह्यप्रभेदेमदमत्ते
 ॥ दाह्यह्वेष्विणि ॥ दण्डके ।
 हुडका इ० गौ० दे० भा० प्र०
 लगुडविशेषे ॥
 हुडत् । न० वृषशब्दे ॥
 हुडम्बः । पुं० भृष्टचिपिटे । हुडु
 म् । इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥
 हुण्डः । पुं० व्याघ्रे यामशूकरे ॥
 मूर्खे ॥ राक्षसे ॥
 हुतः । पुं० देवयज्ञस्थे होमे ॥ त्रि०
 वषट् कृते । मन्त्रेणानीप्रक्षिप्तेष्ट
 तादौ । हविः प्रक्षेपे ॥ हूयते ।
 हुदनादनयाः । क्तः ॥ न०
 हवने होमे । अग्नीहविः प्र
 क्षेपक्रियायाम् । नपुंसकेभावे
 क्तः ॥
 हुतभुक्प्रिया । स्त्री० अग्निपत्न्या
 म् ॥ स्वाहायाम् ॥ हुतभुजः
 प्रिया ॥
 हुतभुक् । पुं० वैश्वानरे । ब्रह्मो
 ॥ हुतभुक् । भुज० । क्तिप् ।
 विष्णौ ॥ हुतहोमभुनक्तिपात्र
 यतिविगुणमपिसगुणं करोतिस्वना
 मोच्चाद्यादितिहुतभुक् ॥
 हुतवहः । पुं० अग्नी ॥ हुतस्य
 वहः ॥

हूणः

हुताशः । पुं० अग्नी ॥ हुतं अ
 श्रति । अश० । कर्मव्ययम् ॥
 हुताशनः । पुं० अग्नी ॥ हुतं
 अशनमस्य । यथा । लक्ष्मिमे
 तुवक्त्रिः स्वात्कोटिहोमेहुताशनः
 । पूर्णहुत्वांमृडोनामभान्तिकीर
 दः सदा ॥ शिवे ॥
 हुताशनो । स्त्री० होलिषायाम् ॥
 हुतः । खो० हवने हु० क्तिन् ॥
 हुम् । अ० स्मृतौ । अपाकृतौ ॥
 अर्थप्रश्ने ॥ अभ्यनुज्ञायाम् ॥
 वितर्के ॥ भगे । भर्त्सने ।
 कोपे । हूयते । हु० । बाहुल
 कान्मः ॥
 हुलहुलौ । स्त्री० सुखचष्टायाम् ।
 स्त्रीषांमङ्गलजनकमुखध्वनिविशेषे
 । हुतलहलु इ० गौ० दे० भा०
 प्र० ॥
 हुहुः । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥ य
 हुहूः । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥ य
 या । हूहूहुहूह्विधिः । हुहूहुहूह्व
 कुवसिदितिशब्दवाक्कली ॥
 हू अ० आह्वाने । अवज्ञायाम् ।
 अहङ्कारे ॥ शोके ॥
 हूकारः । पुं० हूमितिभयजनकध्व
 निकरणे ॥
 हूडः । पुं० मेघे ॥
 हूणः । पुं० । स्त्रीषांजातिविशेषे
 ॥ यथा । श्वपाकस्य पुरुषक

हृच्छयः

हृच्छणीयवमहृच्छपि । लोकावाद्यास्तु
 योऽवलिगवाश्याचारवर्जितः ॥
 हृच्छः किरातशबरपुलिन्दाद्यास्तु
 तद्भिदेतिजटाधरः ॥ देशविशेषि ॥
 यथा । कामगिरेदंशभागेमरुदेशा
 तथोत्तरे । हृच्छदेशः समाख्यातः
 गुरास्तवरमन्त्रिषः ॥

हृतम् । न० आह्वाने । नास्ति ॥ चि०
 आह्वते ॥

हृति । स्त्री० आकारणायाम् । आ
 ह्वाने ॥ ज्ञानम् । ह्रञ्जः क्तिन् ।
 वचिस्त्वपीतिसम्प्रसारणम् ॥

हृम् । अ० प्रश्ने ॥ वितर्के ॥ रुषी
 कौ ॥ अनुनयोऽस्मृतौ सम्भाव्ये ॥
 अभ्युपगमे । कुक्षने ॥ प्राकाशये ।
 हृयते । हु० । बाहुलकात्मः ।
 पृषीदरादिः ॥ यदा । हवनम् ।
 • डम्प्रत्ययः ॥

हरषः । पुं० शृगाले ॥

हृच्छनम् । न० कौटिल्ये ॥

हृहु । पुं० गन्धर्वविशेषि ।

हृह्रः । पुं० देवगन्धर्वे ॥ हृह्रतिक्त्वा
 ह्वयति । ह्रञ्जस्पर्धायांशब्दे
 । क्तिम् । वचिस्त्वपीतिसम्प्रसारणम्
 । हलहृतिदीर्घः । अजादी० हृहु
 बी० हृहुषट्त्वादिरूपाणि । अन्यत्प
 सिपक्षेण हृह्रौ० हृह्रत्त्वादिः ॥

हृच्छयः । पुं० मदने । मन्मथे । का
 मदेवे । हृदिबस्त्वविवेकिनाचितसि

हृत

शेते । शीङ्स्वप्ने । अधिकरणे शि
 तेरिच्छच् ॥

हृच्छयालुः । पुं० कामदेवे ॥

हृच्छूलम् । न० हृदयशूले ॥ यथा ।
 कफपित्तवक्रहस्तुमारुतारसवर्द्धि-
 तः । हृदिस्थः कुरुते शूलमुच्छ्रा
 सस्थावरोधकम् ॥ सहृच्छूलहृति
 स्यात्तारसमारुतकोपजः ॥

हृषिया । स्त्री० जुगुप्सने ।

हृषीया । स्त्री० अर्त्तने । जुगुप्सने ॥

हृणीङ्काण्डादिः । यक् । अप्रत्य
 यात् ॥

हृतः । चि० मुषिते । आकृष्टे ॥ अ

हारि । ह्रञ्ज० । तः । उपात्ते ।

हृतिः । स्त्री० हरणे । देहाद्देशान्त
 रप्रापणायाम् ॥

हृत्कम्पः । पुं० हृदयकम्पने ॥

हृत्पतिः । पुं० अन्तर्यामिणि ॥

हृत्स्थः । चि० बुद्धिस्थे ॥

हृत् । न० बुद्धेः । चित्ते । बुद्धौ । मा

नसे । अन्तःकरणे । हृदयकम

ले ॥ नवमभवने । हृदयस्थः पद्म

हृतिहृदादेशः । प्रभृतिग्रहणस्य

कारणत्वात् क्वचित्त्वादावपि ।

यदा । हरति० क्रियते वा ह्रञ्ज०

। उक्तीः पुक्दुक्तेति० बाहुल

कात्कीधलादपिदुक् ॥ यथा । अ

चलंपृथुतुल्यसन्तपाणां हृदयं स्मृत

म् । विपरीतसिरालसरोमशं दुः

हृदयज्ञः

खभागिनामिति ॥

हृदयम् । न० उरसि । वक्षसि ॥ बुं
कायाम् । हृदयात्तर्गतमांसविशे
षे । अयमांसि । मानसि । स्वान्ते
स्मृतिप्रत्ययास्पदज्ञाने ॥ हरति०
आहरतिविषयान्० क्रियतेविषये
र्वा । वृद्धीः पुक्कदुक्चैतिकवन्
दुगागमश्च ॥ परमात्मनि ॥ हृदिअ
यम् ॥ हृदयकमले ॥ यथा । पद्म
कोषप्रतीक्षाशरुचिरचाप्यधीमुख
म् । हृदयं तद्विज्ञानीयाद्विश्वस्या
यतनं महत् ॥ अपिच । हृदयं पु
ण्डरीकेण सह यस्यादधीमुखम् ।
जायतस्तद्विक्रमतिस्वपतस्तु निमील
ति । आश्रयस्तत्तु जोष्यचेतनस्या
नमुत्तमम् । अतस्तस्मिन्तमेव्या
प्ते प्राश्निनः स्वपयन्ति हि ॥

हृदयग्रन्थिः । पुं० अहङ्कारे । चि
ज्जडग्रन्थनरूपेऽहङ्कारे विदहङ्कारता
दत्यरूपे ॥ चिज्जडात्मकत्वात्०
ग्रन्थिरिव ग्रन्थिः ॥ हृदयमेव ग्रन्थि
र्वा ॥ हृदयम् ॥

हृदयङ्गमम् । चि० सुखजनकोत्थी ।
युक्तियुक्तोक्ते । सङ्गते ॥ हृदयं
गच्छति । गमश्चेति खच् ॥

हृदयजः । पुं० पुत्रे ॥ चि० हृदयउ
त्पन्ने ॥

हृदयज्ञः । चि० हृदयप्रिये ॥ हृदया
भिच्चे ॥

हृदयेषा

हृदयदीर्घल्यम् । न० मनसोभमया
दिरूपेऽधैर्ये ॥ हृदयस्य दीर्घल्य
म् ॥

हृदयवान् । चि० हृदयालौ । म-
तुप् ॥

हृदयशङ्कुः । पु० । सन्देहे ॥

हृदयशुद्धिः । स्त्री० अनश्वरेधि ॥ हृ
दयस्य शुद्धिः ॥

हृदयस्थः । चि० सर्वात्मयामिणि ।
हृदयस्थानम् । न० भुजान्तरे । क्री
डे । उरसि ॥

हृदयस्पर्कः । चि० मनोच्चे । हृद
यस्य त । स्पृश० । स्पर्शोऽनु
दके किन् ॥

हृदयात्मकः ।) पुं० कङ्कखगे ॥
हृदयात्मा ।)

हृदयालुः । पुं० प्रसक्तचेतसि । सुहृदये ।
प्रसक्तं हृदयमस्यास्ति । हृदयाच्चा
लुरन्यतरस्यामिष्यालुः ॥

हृदबाधित् । चि० पिशुने ॥ हृदय
माविध्यति । क्तिप् ॥

हृदयिकः । चि० प्रसक्तचेतसि । हृद
यिनि ॥ हृदयं प्रसक्तमस्यास्ति । ठन् ॥

हृदयी । चि० प्रसक्तचेतसि । हृद
यालौ ॥ हृदयं प्रसक्तमस्य । इनिः ॥

हृदयेशः । पुं० धवे । भर्तारि
पत्यौ ॥

हृदयेषा । स्त्री० प्रेयस्याम् । भा
र्यायाम् । कान्तायाम् ॥

हृदयगन्धा

हृदामयः । पुं० हृद्रोगे ॥
 हृदावत्तः । पुं० अथ हृदयावत्ते ।
 श्रोतव्यके ॥ इ० वि० शेषः ॥
 हृदिस्पृक् । वि० मनेच्छे । हृद्ये ॥
 हृदिस्पृगति । क्लिन् ॥
 हृदोक्तः । वि० हृदये प्रवेशिते ॥
 हृद्गतः । वि० । वाग्व्यावहारप्र
 काशिते । अन्तर्गते ॥
 हृद्गोलः । पुं० पर्वतविशेषे ॥
 हृद्गोलौघः । पुं० आयुधजीविविशे
 षे । हृद्गोलोऽभिजनीस्य । आयु
 धजीविभ्यश्च ॥ पर्वते ॥
 हृदयन्यः । पुं० हृदवणे ॥
 हृद्यः । पुं० वशकृद्देमन्ते ॥ हृ
 दयस्यवस्वनः । वस्वने चर्षाधितिय
 त् ॥ न० धलजोरके ॥ गुड
 स्वचि ॥
 हृद्यः । वि० हृज्जे ॥ हृद्विती ॥ हृ
 त्प्रिये ॥ हृदयङ्गमे । मनेच्छे ॥
 मनेहरे । दुर्गन्धाश्चिन्सादिदृ
 ष्टादृष्टदोषशून्ये ॥ हृदयस्य प्रथम् ।
 हृदयस्य प्रथमिति यत् । हृदयस्य
 हृल्लेखिति हृदादेशः ॥
 हृदयगन्धः । पुं० विल्वे ॥ न० सौ
 बर्षले ॥ स्वल्पजीरके ॥ वी०
 सुगन्धे । सुरभी ॥ हृद्योमनीह
 रोगान्धोऽस्य ॥ हृद्यसासौगन्धस्य ॥
 हृदयगन्धा । स्त्री० मालत्याम् । जा
 हृत्याम् ॥

हृत्तासः

हृदयगन्धि । न० लुद्रजोरके । हृ
 दयोगन्धोऽस्य ॥
 हृद्या । स्त्री० वृद्धिनामीषधी ॥
 हृद्रोगः । पुं० व्याधिप्रभेदे । हृद
 यपीडायाम् । हृदयरोगे । अथ
 विप्रकृष्टनिदानस्तु । अथ्य, आगुधं
 म्लक्ष्णायतिक्तश्रमाभिघताध्ययनप्र
 सङ्गैः । संचिन्तनैर्बर्गविधारणेश्च
 हृदामयः पञ्चविधः प्रदिष्टः ॥
 सम्प्राप्तिपूर्वकं लक्षणस्तु । दूषयि
 त्वारसं देवाविगुणा हृदयंगताः ।
 हृदिवाधां प्रकुर्वन्ति हृद्रोमंतं प्रव
 र्त्तते । इति ॥ शुण्ठोसौवर्षलं हि
 हृत्पीतं हृदयरोगनुत् ॥ कामे ।
 यथा ॥ हृद्रोगमाश्रयपहिनेत्यवि
 रोधधीरिति ॥ हृदयस्य रोगः ।
 वाशीकप्यज्जरेगिष्विति हृदादेशः ।
 कुम्भराणी ॥

हृद्रोगवेरी ।) पुं० अर्जुनवृक्षे ॥
 हृद्रोगार ।) पुं० अर्जुनवृक्षे ॥

हृदगटकः । पुं० जठरे ॥ इ० श०
 च० का ॥

हृदगटकः । पुं० कोष्ठरोगे ॥

हृत्तासः । पुं० हिकायाम् ॥ हिका
 हिकाचहृत्तासइति हिमचन्द्रः । हि
 काभिधेरोमे ॥ हृदगात्कटुम्लनिगं
 मे ॥ हृदयादीषद्व्यधासहिताल्लक्षण
 पानीयोद्गिरणं हृत्तासइति तद्विदः
 ॥ हृदयस्य हृल्लेखयदण् लासेष्विति ॥

हृषु :

हृदादेशः ॥

हृल्लेखः । पुं० तर्कः ॥ ज्ञाने ॥ हृदयलि
खति । लिख० । कर्मण्यण् । हृद
यल्लेखे लिख्यादिना हृदादेशः ॥

हृल्लेखा । स्त्री० मायावीजः ॥ औत्स
व्ये ॥ भुवनेश्वर्याम् ॥ ज्ञानिनां
हृदयः सोऽजिहृल्लेखापरमेश्वरोतिदे
वीगीता ॥ हृदिलेखः जागर्तिप्रा
णशक्तिरियं पराहृल्लेखा कथ्यते तस्मा
दिति भुवनेश्वरोरहस्यम् ॥

हृषितः । वि० विस्मिते ॥ प्रीते ॥ प्रह
ते ॥ हृष्टलोमनि ॥ प्रपते ॥ व
र्मिते ॥ हर्षतिस्म ॥ हृष्यतिस्म
वा । हृषुअलीके ॥ हृषतुष्टौवा ।
क्तः ॥ हृषेलीमस्त्रितिक्कत्वेनेट् ॥

हृषीः । पुं० अग्नेषोमयोः ॥

हृषीकम् । न० श्रोत्रादोन्द्रिये ॥ हृष्य
त्यनेन । हृषु० अनिहृषिभ्योक्
चेतीकन् ॥

हृषीकेशः । पुं० विष्णोः ॥ सर्वेन्द्रि
यप्रेरकत्वेन सर्वान्तर्यामिणि । स
र्वान्तःकरणवृत्तिज्ञे । सर्वनिगू
ढाभिप्रायज्ञे ॥ हृषीकाणामिन्द्रि
याणामौशीऽधिष्ठाता ॥ हृषीका
यिनियम्याहं यतः प्रत्यक्षतांगतः
। हृषीकेश इति ख्यातिनाम्ना तत्रैव
संस्थितः ॥

हृषुः । पुं० हर्षः ॥ सूर्यः ॥ अग्नौ ।
अग्नौ । राहौ ॥ हृष्यति । हृष

हृति :

तुष्टौ हर्षतिवा हृषुअलीके ।
पृभिदिव्यधिगृधिधृषहृषिभ्यश्चे-
तिपठित्वा० एष्वर्थेषु कुप्रत्ययद्व
ितिकेष्विदितिमनैरमा ॥

हृष्टः । वि० जातहर्षः । अम्यपर्या
यायथा । हृष्टेमत्तस्तुम्नः प्रह
न्नः प्रमुदित प्रीतइति ॥ रोमा
श्चिते । अप्रतिहते । विस्मिते ॥
हर्षतिस्म ॥ हृष्यतिस्मवा । हृषु०
वा । क्तः ॥ हृषेलीमस्त्रितिक्क
ल्पिते ट्कत्वात् ॥ यत्प्रविभाषिति-
नेट् ॥

हृष्टमानसः । वि० सहर्षमानसे ।
हर्षमाणे । विकुर्वाणे । प्रमन
सि ॥ हृष्टमानसंयस्यसः ॥
हृष्टरोमा । वि० रोमाश्चिते ॥ हृष्टा
निरोमाणियस्यसः ॥

हृष्टिः । स्त्री० आनन्दे । माने ॥
हृष्यत् । वि० रोमाश्चिते ॥

हृ । अ० सस्वोधने ॥ आह्वाने ॥ अमू
यादौ ॥ हिनाति । हिगतौ । वि
च् ॥ पादपूरणे ॥

हृक्का । स्त्री० हिक्कायाम् ॥ इ० वि०
शेषः ॥

हृठः । पुं० बाधायाम् । विहृठे ॥

हृडावुकः । पुं० अश्वविक्रयिणि ।
विटकविक्रयकारिणि ॥

हृतिः । स्त्री० रवेरर्चिषि । शक्ते
। वज्रज्वालायाम् ॥ हिनाति

हेतु :

इतस्ततो गच्छति हि० । जतियु
तिज्जुत्तिसातिहेतिकीर्तयद्येति-
क्तिन्नन्तानिपातता । इन्ति० इ
न्यतेऽनयाबा । क्तिन् । जतियुत्ती
तिसाधुः ॥

हेतुः । पुं० कारणे । बीजि । निमि
त्ते । निधतपूर्वभाविनि । येन
विनायं न भवति तस्मिन् ॥ हिना
तिव्याप्नोति कार्यम् । हिगतौ
कमिमानजनिगाभाया हिम्यस्येति-
तु ॥ फलसाधनयोग्ये पदार्थे ॥
हेतुं लक्षयति गोतमः उदाहरणसा
धर्म्यात्साध्यसाधनं हेतुस्तथा वैधर्म्यं
त् ॥ ३४ ॥ अथ साध्यसाधनं हेतुरि
तिसामान्यलक्षणम् । साध्यसाध
नं साध्यसिद्धयनुकूलज्ञापकस्त्ववै
धक इत्यर्थः । तथा च साध्यतावच्छे
दकावच्छिन्नसाध्यान्वितज्ञापकस्त्ववै
धकः साध्यान्वितस्यार्थवैधकीऽव
यववृत्तिफलितार्थः । तस्य दूषिध्य
माह । उदाहरणसाधर्म्यात् । तथा
वैधर्म्यादिति । साधर्म्यमन्वयः
वैधर्म्यव्यतिरेकः । तद्वश्या
प्रतिरतिफलितार्थः । उदाहरण
साधर्म्यम् । उदाहरणवैध्यान्वय
व्याप्तिस्ततोऽन्वयी हेतुर्ज्ञातव्यः उ
दाहरणतिष्ठेष्टार्थम् । तथा च
ज्ञातान्वयव्याप्तिकहेतुवैधकीहेत्व
वयवः । अज्ञातव्यतिरेकव्याप्तिक

हेत्वाभासः

हेतुवैधकीहेत्ववयवः इति फलि
तार्थः । एवमप्रतीतान्वयव्याप्ति
कहेतुवैधकीहेत्ववयवव्यतिरेकी
हेतुः इत्यमेव प्रतीतान्वयव्यतिरेक
व्याप्तिकहेतुवैधकीहेत्ववयवोऽन्व-
यव्यतिरेकीत्यपि सूचितमिति वद-
न्ति । साधने ॥

हेतुकः । पुं० कारणे ॥ स्वार्थकः ॥
चि० तत्सम्बन्धिनि ।

हेतुता । स्त्री० कारणतायाम् । हेतु
त्वे ॥ भङ्गतिविशेषि । प्रत्यक्षप्रमा
यं हेतुतासङ्गातः । हेतोर्भावः ।
तस्य भावस्त्वतलावितितल ॥

हेतुमोन् । चि० व्यक्ते । कारणवति
युक्तियुक्ते । हेतुरस्य स्मिन्नस्य वामतु
प । फले ॥

हेतुशास्त्रम् । न० तर्कशान्ते ।

हेतौ । अ० निमित्तार्थे ॥

हेत्वाभासः । पुं० हेतुदोषे ॥ सपञ्च
विधः । सव्यभिचारयिरुहसत्प्रति
पक्षासिद्धस्त्वबाधितभेदात् । यथा
क्तभाषापरिच्छेदे । अनेकान्तो वि
रुद्धस्याप्यसिद्धः प्रतपक्षितः ।
कालात्ययोपदिष्टहेत्वाभासास्तु प
ञ्चधा । आद्यः साधारणस्तुष्ठात्
छादसाधारणोऽपरः । तथैवानु
पसहारीविधानैकान्तिकी भवेत् ।
यः सपक्षे विपक्षे च भवेत्साधारणस्तु
सः । यस्तूभयस्मादव्यावृत्तः स चा

हमकूट :

साधारणीमतः । तथैशानुपसंहारो
 केवलान्वयिपक्षकः । यः साध्यं
 तिनैवस्ति सविरुद्धउदाहृतः ॥
 आश्रयसिद्धिराद्यास्यात्स्वरूपा-
 सिविरप्यथ । व्याप्यत्वासिद्धिरप
 रास्यादसिद्धिरतस्त्रिधा । पक्षाऽ
 सिद्धिर्यत्र पक्षोभवेन्मभिमथागि-
 रिः अदेद्रव्यधूमयत्वादवासिद
 धिरथापरा ॥ व्याप्यत्वासिद्धिरप
 रानौलधूमादिकेभवेत् । विरुद्ध
 योः परामर्श इत्याः सत्प्रतिपक्ष
 ता । साध्यशून्योपपक्षस्त्वसौवा
 धउदाहृतः । उत्पत्तिकालीनघटेन
 म्वादिर्यत्र साध्यते । इति । सव्यभि
 चारविरुद्धप्रकरणसमसाध्यसमा
 तोतकालाहत्वाभासकृतिवाचार्थसूच
 म् ॥ हेतुलक्षणरहितैहेतुवदभास
 मानोहत्वाभासः ।
 हमः । पुं० मापक्षपरिमाणे । इ०
 वैदाक्षपरिभाषा ।
 मकन्दलः । पुं० प्रबाली ॥
 हमकान्तिः । स्त्री० दारुहरिद्रायाम्
 । वि० सुवर्णद्युतिमति ॥
 हमकारः । पुं० स्वर्णकारे । हमक
 तंरि ॥
 हमकिञ्चलः । पुं० नागकेशरे ॥
 हमकूटः । पुं० हिमालयादुत्तरे । इला
 वणस्यदक्षिणे द्विसहस्रयोजनविस्तो
 र्णे पूर्वतोदीर्घकिम्पुसुवर्णसमर्था

हम

दागिरौ ॥ हमः कूटीराशिः ॥
 हमकितकी । स्त्री० सुवर्णकितक्याम् ॥
 उष्मातिक्तरसास्त्रेयाचक्षुष्याहमकै
 तकी ॥
 हमकैलः । पुं० वज्रौ । इ० श०
 माला ॥
 हमकेशः । पुं० शिवे ।
 हमक्षीरी । स्त्री० सुवर्णक्षीर्याम् ॥
 मद्रवक्षीरमस्याः । गौरादिः ॥
 हमगन्धिनो । स्त्री० रेणुकाख्यग
 न्धद्रव्ये । इतिरत्नमाला ॥
 हमगौरः । पुं० । पश्चिमवर्णे ।
 किङ्किरते । वि० स्वर्णवज्रौर
 वर्णयुक्ते ॥
 हमज्वालः । पुं० वज्रौ । अनले ।
 हमतारम् । न० पञ्चनविंशति ।
 नीलतुल्ये । मूषातुल्ये ॥
 हमदुग्धः । पुं० उदुम्बरवृक्षे ।
 हमदुग्धकः । पुं० उदुम्बरवृक्षे । य
 चाह्ने । हमवर्णदुग्धमस्य । क० ॥
 हमदुग्धा । स्त्री० स्वर्णक्षीर्याम् ॥
 हमदुग्धीः । पुं० यक्षाह्ने । उदुम्बरे ।
 हमदुग्धी । स्त्री० स्वर्णक्षीर्याम् ॥
 हम । पुं० बुधयज्ञे ॥
 हम । न० काष्ठनि । स्वर्णे । पक्षोत्प
 त्वादिकं यथा । पुराणिजाग्रमस्या
 नांसप्तर्षीर्णाजितात्मनाम् । पक्षी
 विंशिकाव्यतावय्यलक्ष्मीसम्पन्नयौव-
 नाः । कन्दर्पदपविध्वस्तचित्ता

हेमपुष्पिका

जातवेदसः । पतितं यद्वरापृष्ठे रे
तस्तहेमतामगात् । कृचिमद्यापि
भरति तद्रसेन्द्रस्य वैधतः । स्वर्णं सु
वर्णं कनकं हिरण्यं हेमहाटकः ॥
तन्नीयं कलधीतंगाङ्गे यंगभं काष्ठ
नम् । चामीकरं शातकुम्भं तथा का
तं स्वरसुतम् ॥ जाम्बूनदं जातरु
पेमहारजतमित्यपि । दाहरेक्तंसितं
केदेनिकषिकुडुमप्रभम् ॥ तारशुल्बो
ज्झितस्त्रिगुणिकामलंगुरुहेमसत् । त
च्छोतं कृत्विनं रूक्षं विवर्णं समलंदलम्
॥ दाहिकेदेऽमितं ग्रेतं कषिष्ठाज्यं ल
घुस्फुटम् । दलं । दोषतद्वृत्तिलेकि
। स्फुटं यद्वृक्षनाहतं ॥ स्फुटति हि
जातिहोयते वा । हिगतीष्ठौ च ।
मनिन् ॥ धत्तूरे ॥ नागकिसरे ॥
मन्तः । पुं० कटुविशिषे । सह स
हस्रयोः । पीयहाषण्णपौषयोः ॥
हन्तिलीकान् भीष्मेन । हन्ते मुटचे
ति भवप्रत्ययः । हन्ते हि चिति हि
रादिभिमुडागमोगुणश्च ॥
हेमन्तनाथः । पुं० कपित्थे ॥
हेमपर्वतः । पुं० सुमेरुगिरौ ॥
हेमपुष्पम् । न० अशोकी । जशपुष्पे
॥ पुं० चम्पकवृक्षे ॥ हेमवर्णं पुष्पं
यस्य ॥ राजवृक्षे ॥
हेमपुष्पकः । पुं० चम्पकवृक्षे । हेम
वर्णं पुष्पमस्य ॥ लोभ्रे ॥ अशोकी ॥
हेमपुष्पिका । स्त्री० स्वर्णयूथिकाया

हेमशङ्खः

म् । पीतपूथिकायाम् । गन्धिका
यूथिकास्मृतासापीताहेमपुष्पिका ॥
हेमवर्णं पुष्पमस्याः । पाककर्णेति
होष । स्वर्णं कनम् । ह्रस्वः ॥
हेमपुष्पी । स्त्री० स्वर्णयूथ्याम् । सु
गल्याम् ॥ स्वर्णुल्याम् ॥ कथ्य
कार्याम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ स्व
र्णजीवत्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ ह
मवर्णं पुष्पमस्याः । पाककर्णेति होष ॥
हेमफला । स्त्री० स्वर्णकदल्याम् ॥
हेममाला । स्त्री० यमपत्रायाम् । स्वर्णं
स्रज ॥
हेममाली । पुं० सूर्ये ॥ कातं बीर्ये ॥
चि० हेममालायुक्ते ॥
हेमयूथिका) स्त्री० स्वर्णयूथिकायाम् ॥
हेमयूथी ।)
हेमरागिणी । स्त्री० वर्षण्याम् । ह
रिद्रायाम् ॥
हेमलः । पुं० कलादे । स्वर्णकारे ॥
कृकलासे । सरटे ॥ शिलाभरे ।
कषपाषाणे । कसौटो । इ० भा०
प्र० ॥
हेमलता । स्त्री० स्वर्णजीवत्याम् ॥
हेमलम्बः । पुं० वत्सरविशिषे ॥ त
त्फलं यथा । पौडाम्ने सर्वगस्यानि
देशे देशेषु चिस्मिन् । हेमलम्बे प्रजाः
सर्वाः क्षीयन्ते नावसंशयः । ३१ ॥
हेमवज्रम् । न० मौक्तिके ॥
हेमशङ्खः । पुं० बिम्बौ ॥

हेय :

हेमशिखा । स्त्री० स्वर्णंजीर्याम् ॥
 हेमसारम् । न० तुल्ये । इ० रसच
 न्द्रिका ॥
 हेमसूचकम् । न० हारविशेषः ।
 हेमहस्तिरथ । पुं० महादानविशेषः ॥
 हेमा । स्त्री० अम्बरसंभेदे । सुन्दर्या
 नार्याम् ॥
 हेमाङ्गः । पुं० गरुडे ॥ परमेष्ठिनि ॥
 सुमेरौ ॥ सिंहे ॥ चम्पके विष्णौ
 ॥ न० हेमवर्णशरीरे ॥ चि० तद्व
 त्ति । हेमेवाङ्गवपुर्यस्यसः ॥
 हेमाद्रिः । पुं० सुरपर्वते । मेरौ ॥
 हेमोऽद्रिः ॥ चिन्तामणिकामधेनु
 कल्पद्रुमनामकस्मृतसङ्ग्रहकारकेच
 चियेराजविशेषः ॥
 हेमाद्रिजरथः । पुं० स्वर्णंजीर्याम् ॥
 हेमाङ्गः । पुं० वनचम्पके ॥ चम्प
 के ॥ धत्तरे ॥
 हेमाङ्गया । स्त्री० स्वर्णंजीवन्त्याम् ॥
 हेमअङ्गयोयस्याः ॥
 हेमाङ्गा । स्त्री० हेमंजीर्याम् । ओके
 ॥ गुणायथा । हेमाङ्गरोचनोत्तिक्ता
 मादिन्युत्कीर्णकारिणी । कृमिक
 ण्डूत्रिषानाहकफपित्तासकुष्ठनुदि
 ति ॥ स्वर्णंजीवन्त्याम् ॥
 हेयः । चि० त्याज्ये । हातव्ये । पुरु
 षश्चोद्देश्यसिद्धयेयदुपयुक्तमविरा
 धितदुपादेवंविपरीतनुहेयम् ॥ हा

हेला

तुंगीग्यः । ओहाक् ० । अचोयत्
 ईदति । गुणः ॥
 हेरः । चि० मुकुटप्रभेदे ॥ हरिद्राया
 म् ॥ आसुर्यामायायाम् ॥ इ० क
 शित् ॥
 हेरम्बः । पुं० विनायके एकदन्ते ।
 लम्बोदरे । विघ्नराजे । गणेशे ॥ हे
 मङ्करे । रणे वाशिवसमीपेवारम्यते
 । रविशब्दे । ओष्ठोपधः । पचा
 यच्च । तत्पुरुषिकृतीत्यलुक् । हेउ
 षसिरम्वते । इतिस्वामो ॥ महिष
 ॥ शौर्यगर्विते । बुद्धविशेषः । हेरुके
 । वज्रटोके ।
 हेरम्बजननी । स्त्री० दुर्गार्याम् ।
 हेरम्बहृदः । पुं० देशविशेषः ॥
 हेरिकः । पुं० चरे ॥
 हेरुकः । पुं० कामाख्यायांप्रसिद्धेशि
 बलिङ्गविशेषः । महाकालगणे ॥ बु
 द्धभेदे । वज्रटोके ।
 हेलाष्टौ । स्त्री० हिलमोषिकायाम् ॥
 हेलनम् । न० अञ्जायाम् । अञ्जेलने
 ॥ हेड्ठपनादरे । ल्युट् । लडयो
 रैक्यम् ॥
 हेला । स्त्री० अञ्जायाम् ॥ वर्याषि
 तांबिलासे । स्त्रीणां शृङ्गारभाक्तीक्रि
 याविशेषः ॥ स्याद्भावसूचकोदाविहेला
 ऽस्यैवानुभावनम् । अपिच । हाव
 एवमवेदधेलाव्यक्तः शृङ्गारसूचक
 इति ॥ सुरतेप्रौढेष्वायाम् ॥ यदा

हैतुक :

४ । प्रौढेष्वायातिरूढानां नारीषु
सुरती तस्यै । शृङ्गारशास्त्रतत्त्वज्ञैर्ह
लासापरिकीर्तितैः । हिलभाव
कारणे । हेडुचनादरेवा । उलया
रभेदः । भावेद्यञ् ।

हेलाबुकः । पुं० । अश्वविजयिणि ।

इ० । हाराबली ।

हेलिः । पुं० । रजौ । सूर्ये । हिलति
। हिल० । इन् ।

हेलिः । स्त्री० । हिलायाम् ।

हेषा । स्त्री० । हयशब्दे । हेषायाम् ।

हेषणम् । हेष्ट् शब्दे । गुरोरेत्यः ।

हेषो । पुं० । अश्वे । हेषा० अस्तपस्य
। ब्रह्मादिस्तादिनिः ।

हेहै । अ० । सम्बोधने । ह्यतो । दूरात्
सम्बोधने । हेवहेव ।

हे । अ० । सम्बोधने । आह्वाने । हिमो
ति । हिगतौ । डेप्रत्ययः ।

हैतुकः । चि० । सद्युक्तव्यवहारिणि
॥ यथाहमनुः । वैश्वी हैतुकस्त
कीं निरुक्तो धर्मपठकः । अथ यथा
मिथः । पूर्वेपरिषत्स्य दयाधरेति ।
हेतुद्वारा सत्कर्मसु मन्दे हकृत् । र ।
शुष्कतार्किके । यथा । पाषण्ड
मीविकर्मस्य नूवैडालव्रतिका नूशठा
न् । हैतुकान् वक्तव्यं श्रुत्वा च
आपिनार्चयेदतिविष्णुपुराणे ३ अं
शे १८ अध्याये । पाषण्डादीनां ल
क्षणान्तु । भट्टः स्वधर्मात्पाषण्डो ।

हैमन :

विकर्मस्यो निषिद्धकृत् । यद्यधर्मं
ध्वजीनित्यं सुरध्वजद्वेषितः ॥

प्रच्छन्नानि च पापानि वैडालं नाम त
व्रतम् । वैडालव्रतमस्यास्ति वैडालव्र
तकस्तुतः । प्रियं वाक्पुत्रोऽन्यत्र

विप्रियं कुरुते भृशम् । व्यक्तापराधचेष्ट

अथ ठायं कथितो बुधैः । सन्देहकृद् धि

तुभिर्यः सत्कर्मसु स हैतुकः । अर्वाग्

दृष्टिर्नैकतिकाः स्वार्थसाधनतत्परः

॥ शठो मिथ्या विनीतश्च वक्त्रेति रु

दाहृत इति तद्विष्णुश्रुतम् । हेतुना चर

ति । ठक् । फलाभिसन्धियुक्ते ।

स्त्री० । हैतुकी ।

हैमः । पुं० । भूनिख्ये । न० । प्रातर्हि
मोहवजले । दिव्ययोगाय प्रभेदे ।

यथा । हिमशङ्खखरादिभ्यो द्रुमीभू

याभिर्धर्षति । यत्तदेव हिमहैमं जल

माहुर्मनीषिणः । हिमाम्बुगीतं पित्त

घ्नं गुरुवातविघ्नं नाम तमावप्रकाश

॥ अन्ये तु । श्रीनिधधुमेरितमम्बु

समुद्रस्य यदधनीभूतम् । पशुनानी

तमुदौच्यातदधिममितकथ्यते मुनि

भिः । हिमन्तुगीतलं रूक्षं दारुणं सू

क्ष्ममभ्यपि । न तु दूषयतीति तन्व

पित्तं न शक्यमिति । हि । चि० । हि

मभवे ॥ हिमजातेः । स्त्रीविकारे ॥

हैमनः । पुं० । न० । हिमस्तर्षी । पुं० ।

मार्गशीर्षे ॥ हिमकालोद्भवः । ठक्

धान्ये । यथा । हैमनास्तु हिमाह

हैमवती

प्यःमधुरावद्धवर्चसद्वृत्तिः ॥ वि०
 हैमन्तसम्बन्धिनि ॥ हैमन्तोत्थे ।
 हैमन्तोजातः ० भवः ० साधुर्वा
 । सर्वत्राणवतलोपस्थित्यण् ।
 हैमन्तम् । न० । पुं० हैमन्तर्त्तौ ॥ वि०
 हैमन्तसम्बन्धिनि ॥ हैमन्तभवे ॥ स
 म्बन्धिवेत्ति ० ऋत्त्वण् ॥
 हैमन्तिकम् । न० शालिधान्ये । आ
 मनधानं । इ० गौ० भा० प्र० ।
 हैमवतः । पुं० विषप्रभेदे ॥ न० भा
 रतवर्षे ॥ यथा । नाम्नदंभारतं व
 र्षं हिमाद्रेस्तच्चदक्षिणे । तैनहैमव
 तं नामपरिध्वप्यं वमुद्रयेत् ॥ इलाव
 तं सीमेरवंसुमेराः परितो हितदि
 ति ॥ वि० हैमवतिजाते ॥
 हैमवतवर्षम् । न० हैमवते । भारत
 वर्षे ॥ यथा । एतद्धैमवतवर्षं भा
 रतीयवत्सन्ततिः । हैमकूटपरं यत्र
 नाम्नाकिम्पुरुषामतद्वृत्तिः ॥
 हैमवती । स्त्री० उमायाम् । काल्याम्
 । पार्वत्याम् ॥ हैमवतीपत्न्यं स्त्री ।
 हैमवतीभवावा । अण् । डौप् ॥
 गङ्गायाम् ॥ हैमवतः प्रभवतिप्र
 काशते । तत्रप्रथमं दृश्यतद्वृत्तियाव
 त् । प्रभवतीत्यण् । स्वर्णक्षीर्याम्
 । पटुपण्याम् । हिमावत्याम् । द्रुयं
 पीतक्षीरानागजिह्वाकाराभवति
 । यथा । हैमवर्णपयस्तस्याहैमवद्भूमि
 सम्भवा । सानागजिह्वाकारात

हैहयः

न्मूलं बाणिजीषधमिति । इरोतक्या
 म् । श्वेतवचायाम् । हैमवतिजाता०
 भवावा । तत्रजातवृत्तिः तत्रभवद्वृत्ति
 बाण्यण् । क्षीरिण्याम् । रेणुकायाम्
 । अतल्याम् ॥ कपिलद्राक्षाधाम् ॥
 हैमा । स्त्री० पीतयूथिकायाम् ॥
 हैमी । स्त्री० पीतयूथिकायाम् ॥ हैमम
 य्याम् । स्वर्णकेतक्याम् । क्षीरिण्याम्
 । काञ्चनक्षीर्याम् । हिमाद्रिजायाम् ॥
 हैयङ्गवीनम् । न० एकरात्रिपर्युषिताह
 म्रउत्पन्ने । ह्योगोदोहोहवेष्टुते । त
 त्तु हैयङ्गवीनयत् । ह्योगोदोहोहवं
 दृगमित्यमरः ॥ यथा । हविर्ह्यस्तनदु
 ग्धोत्थं तत्स्यादधैयङ्गवीनकम् । है
 यङ्गवीनं वक्षुष्यंदोपनरुचिकृतपरम्
 । बलकृद्दृहणं ह्यविशेषात्कफना
 शनम् ॥ ह्योगोदोहस्यविकारः । है
 यङ्गवीनसंज्ञायामिति ह्योगोदोहस्य
 हैयङ्गुरादेशो विकारार्थे खसुनिपात्य
 ते । नवनौते ।
 हैरय्यगर्भः । पुं० स्वायम्भुवमनौ ।
 हैरय्यगर्भस्यापत्यम् । अण् । हैरय्य
 गर्भीपासके ॥
 हैरकः । पुं० क्षीरे ॥
 हैहयः । पुं० वार्त्तवीर्ये । एकवीरवृ
 त्ते । इय्याअपत्यम् । स्त्रीभ्योऽठक् ।
 पृषोदरादिः । यद्वा । हैहय्येन हैषा
 ० नामैकदेशेन नामयहणात् । हैषा
 शब्दकुर्वन् हयतिगच्छतीति हैहयिः ॥

हावा

श्वस्तस्यायं हैहयः । यद्वा । हेभक्तः ।
 हेभक्त इति वदन् हैहयति गच्छतीति हैह
 या विष्णुस्तस्यायम् हैहयः । देशविशे
 षु ॥ यथा । पश्चिमे हैहयास्ताद्रिम्बे
 ष्वशासणकादय इति कूर्मचक्रम् ॥
 हैहयः । पुं० कात्तर्धोर्यः । इ० श०
 र० ली ॥
 हा अ० विस्मये । सम्बोधने । आ
 क्षान्ते । हानम् । आहाङ्गती ॥ डा
 प्रत्ययः ॥
 हाडः । पुं० तरास्त्रीवहने । भङ्गः । हु
 डी० इ० गी० दे० भा० प्र० नीका
 विशिषि ॥ न० लिपत्रे । चौरधने ।
 हाडा । स्त्री० बालिकायाम् । वयसि
 प्रथम इति डपि बाधित्वा अजादि स्वा
 ट्ठाप् ॥
 हाडा । पुं० चोरे । ऋकारान्तः ॥ इति
 कश्चित् ॥
 हैठम् । न० चौरकर्तृकहृतधने ।
 हाता । पुं० । ऋग्वेदविदः । देशाना
 । मशहृनकर्त्तरि० ऋग्वेदस्त्विति
 । अग्निर्वेदेषानां हातितिश्रुतीरग्नौ ।
 हैमकर्त्तरि । जुहाति । हुदानाद
 नयोः । नमृमैष्टृत्वष्टृष्विहाटपो
 ऽविच्छादिनासाधुः ॥ तन्विधाष्ट
 त्विच्छुचानुपसर्गस्थितितन्वा ॥
 हावम् । न० इविषि ॥ हूयते । हु०
 । हुयामाशुभसिम्बलम् ॥
 हावा । स्त्री० ऋत्विजि ॥ टाप् ॥

हामीयः

स्तुती ॥
 हावी । स्त्री० यजमानरूपायां शिवमू
 र्ती ॥
 हावीयम् । न० हासालये । वि० हा
 वसम्बन्धिनि ॥
 हासः । पुं० । पञ्चमहायज्ञेषु दैवयज्ञः ।
 सायम्प्रातर्होमयोः ॥ सावित्रचक्रहा
 मादौ । हवने । देवतादेशेनाग्नौ
 हविः प्रक्षेपे ॥ यागएवत्यज्य
 मानद्रव्यस्याग्नीप्रक्षेपाद्धोमवृत्त्यु
 च्यते ॥ अवानुकल्पस्योक्तम् । ऋ
 त्विक्पुत्रोगुरुर्भाताभागिनेयोऽथ वि
 ट्पतिः । एतैरेव हुतं यत्तु तद्धु
 तं स्वयमेव होति । हवनम् हु० ।
 अस्ति स्तुमुहसिति मन् ॥
 हासकः । पुं० हातरि ।
 हासकुण्डम् । न० हवस्थाम् ।
 हासधान्यम् । न० तिले ।
 हासधूमः । पुं० निगणे । इति हैमच
 न्द्रः ॥
 हासभस्म । न० वैष्टुते ॥
 हासाग्निः । पुं० यज्ञाग्नौ । महा
 ज्वाले । महाशीरे ॥
 हासिः । पुं० पावके । अग्नौ । घृ
 ते ॥
 हासौ । पुं० । हैमकर्त्तरि जुहाति ।
 हु० । उल्मुकदर्पिं हिमिन इति जु
 हातेर्मिनिः ॥
 मीयः । वि० हातव्यद्रव्ये ।

लकः

हेम्यम् न. छुते ॥ त्रि. हेमोयद्र
व्यसात्रे ॥
हेम्यधान्यम् न. तलि । पितृतरं
थे ।
हेरा । स्त्री. रेखाप्रमेदे : शास्त्रविशि
षे . लगने ॥ राश्यर्ध्वे ॥ तथाहि
। विषमर्ध्वपुप्रथमाहेरा : स्युः शुण्ड
रोचिषः । द्वितीया : शशिनीयुक्
व्यत्ययाद्गणयेत्सदा । मेषमिथु
नसिंहतुलाधनु कुम्भपुप्रथमार्धसू
र्यस्य . द्वितीयार्धे चन्द्रमसीहेरा
ज्ञेयावृषकर्ककन्यादृष्टिकर्मकरमी
नेपुप्रथमाहेराचन्द्रस्य . द्वितीयासू
र्यस्येत्यर्थः ॥ मार्त्तगण्डे गृहोरयुजि .
सममेवन्द्रभान्वीस्तुहारेवृत्तिवृद्धाः
तकम । सार्धदण्डव्यात्मकेकाले ।
चौचर . वृत्ति . वृद्धयेजभाषाप्रसि
द्धे ॥ यथा । चतुर्विंशतिहेराभि
रहेरात्प्रवक्षते पश्चिमादर्धरात्रा
द्विहेराणां विद्यतेक्रमद्वितीयाङ्गिपुरा
णम् ॥ हेरालि . हुल्यतेवा । हुल
हि सासंवरणये . । पचाद्यच् .
वञ्च्वा । रक्तयेरेकात्त्वम् ॥

होलकः । पुं. तृणाग्निनाभृष्टार्धवक्र
शमीधान्ये । हेरहा . हेला . वृ
त्तिचलीकप्रसिद्धे . यथा । अर्धप
क्कैः शमीधान्यैस्तृणभृष्टैश्चहेलकः
॥ हेलकीऽल्पा निलिमेदः कफदे
पथमापहः । भवेद्योहेलकीयस्यस

हेलिका

चतत्तङ्गुणीभवैत् ॥

हेलाकः । पुं. स्वेदविशेषे . यथा । धी
तीकास्तुकरीषाणां यथोक्तानां प्रदीप
येत् । शयनान्तः प्रमाणेन शय्यासु
परितश्च ॥ सुदग्धायां अधूमायां य
थोक्तसुपकल्पयेत् । स्वपञ्चनः सु
खं तथाभ्यक्तः स्विद्यतनासुः खम्
हेलाकस्वेदकृत्य प्रसुखः प्रोक्तो मङ्
घिणा ॥ धौतीका . शुष्कगोमयक
तौग्निविशेषः . वृत्तिचरकसूत्रस्या
नम् ॥

हेलाका । स्त्री. वसन्तोत्सवे हेलि
कायाम् । हेलीद्व . भा .

हेलिका । स्त्री. हुताश्वन्याम् । भ
विष्यपुराणीक्ते वसन्तोत्सवे . अस्या
निर्ययमोऽकालिदास . । हुताश
नीकाल्पानपूर्णिमाङ्गानिशीथपूर्वा
क्षनयेऽनुभाषी . पश्चात्तमीतज्वल
नेदिशान्तरूपप्रियं हन्यपिपक्षतिर्वा
। सूर्यास्तकालाधारेवपूर्णिमाऽधि
कीमगाशाकलयातदाकृते । शब्दे
चतवज्ज्वलिताहुताशनीनन्दार्तिथौ
स्याद्रजसोत्सवः प्रिये . रिक्ताभ्य
तायद्युयुतीतपूर्णिमानयास्तगेतद्
ज्वलनेरवाविह । विष्टस्तुतत्रस्थित
यानदोषकृतत्तथोपर गं परिपूर्णमा
रजः ॥ ४५ ॥ अर्थस्तु । निशीथपूर्
वामध्यरात्रतथादिमाहुताशनीन
येत्कुर्यात् । द्विकर्मकीनीः ॥

हौमम्

चपुनः पश्चात्तमीतज्वलनं मध्य
रात्रतः पश्चात्तस्याभिप्राप्तं तत्
ज्वलनवतस्मिन् २ वा मयवादिवा
दिने हुताग्नीज्वलने सति पक्षतिः
प्रतिपत्वा नृपश्रियं राज्यालक्ष्मीं हन्ति
॥ सूर्यास्तेति । यदा सूर्यास्तकलाव
धिः सूर्यास्तसमयं यावत्पूर्णमास एव
निर्धारणे वाच्यवाक्ये कलयाच श्रेण च
धिकावाजनाहीना हुताग्नीष्वात्
तदा कृतैश्च सति तत्र ज्वलितं हुता
ग्नीर्गालिकास्वात् । चपुनः रज
सारिणुना उत्सवः श्रियैस्वात् । क
स्मिन् नन्दातिथौ प्रतिपत्तिथौ ॥ रि
तेति । ज्वलने गालिका ज्वलने रि
क्ता न्विता चतुर्होत्रियुक्ता । उत्सव
यद्युत्ता प्रतिपदा युक्ता पूर्णमासे या
। रवौ सूर्येऽस्तगे सति । दृष्टे गालिका
याम् । तुरं बधारणे विष्टिर्भद्रादिषु कृत्स्न
स्यात् । कया तन्निश्चयतया गालिका
यामिच्छभावात् । तथा उपरागं यज्ञं
दीपकृत्स्नतया परिपूर्णं मारजादिषु
कृत्स्नस्यादिति ॥ ४५ ॥ इति ज्यो
तिर्विदाभरणे २१ अध्यायः ।
होही । अ० सम्बोधने । हूतौ । आ
कारणायाम् । आह्वाने ॥
हौ । अ० सम्बोधने । आह्वाने ॥
हौमम् । न० ऋग्वेदविहिते । उद्गा
वादिभ्योञ् । हेतुः कर्मभावयोः
॥ युवादिच्चादण् ॥

हृदालयेषः

हौम्यम् । न० घृते । वि० होमाहं
द्रव्ये ॥
हौम्यधान्यम् । न० तिले ॥ हौम्यस्य त
दधान्यम् ।
ह्यः । अ० गतेऽङ् । यातमहः । पृ
षादरादिः । ऐषमोह्यः श्वसोन्य
तरस्यामिति निर्देशश्चाचानुकूलः ॥
ह्यस्तनम् । वि० ह्योभूते । अतीतेऽङ्
जाते ॥ ह्योभवम् । ऐषमोह्यः श्व
सोन्यतरस्यामिति पक्षे व्युत्पत्तौ ॥
ह्यस्त्यः । वि० ह्यस्तने ॥ ह्योभवम् । ऐ
षमोह्यः श्वसोन्यतरस्यामिति पक्षे ॥
ह्योगोदाहोद्वयम् । न० हैयङ्गवीने । दु
ह्यतइति दोहः । गोर्दोहः । गोदा
हः । ह्यसा० सुप् सुपितसमासः
। ह्योगोदाहोद्वयमिति भू० । अच् ॥
हृदः । पुं० अगाधजले । यत्र पाता
लादुदकमागच्छति स्वयमेव सहृदः ।
तज्जलगुणास्तु । हृदवारिविहङ्गजन
नं मधुरं कफघातहारिपथ्यञ्चेति ॥
प्रादते । ह्रादश्च्यक्ते शब्दे । पचाद्य
च् । पृषादरादित्त्वाह्रस्वः । धौरे ॥
हृदयहः । पुं० जलशूकरे । कुम्भीरे ॥
हृदालयेषः । पुं० सरोविशेषे । रैवा
लसरः । इ० भा० प्र० । कोपञ्चा०
इ० महाचीनभा० । यथा ।
हृदालयाः सुराः सर्वे तेषामौशा
जगद्गुरुः । हृदालयेऽन्नराख्यस्तुतेरे
वपरिसिषितइति स्कन्दपुराणम् ॥

ह्रस्वगवधुका

ह्रदालयेश्वरः । पुं० ह्रदालयेश्वरस्यमि
वि ॥

ह्रदिनी । स्त्री० नद्याम् । सरिति ॥

ह्रदाः सन्त्यराम् । अतद्भूतिः ।

डौप् ॥

ह्रसिमा । पुं० ह्रस्वत्वे । ह्रस्वस्यभावः
। पृथ्वादिस्वादिमनिच् । स्थूलदू
रेतिसाधुः ॥

ह्रसिष्ठः । चि० अतिह्रस्वे । ह्रस्वतमि
॥ अयमेषामतिशयेनह्रस्वः । इष्ठनि
स्थूलदूरेतिसाधुः ॥

ऋसोयान् । वि० ऋस्वतरे ॥ अयमन
थारतिशयेह्रस्वः । ईयसुनिस्थूल
दूरेतिसाधुः ॥

ऋस्वः । पुं० द्वागुक्ते ॥ एकमोत्रवर्षे
॥ न० परिमाणविशेषि ॥ यथा ।
अगुदौर्ध्वमहदध्रस्वमितितङ्गेदर्द्धिर
तद्वति ॥ गौरसुवर्णशक्ते ॥ पुष्प
कासोसे ॥ वि० प्रकृतपुरुषपरिमा
णात् । न्यूनमनुष्ये । खर्वे । बाम
ने । वीना । इ० भा० प्र० ॥ क्षुद्र
वस्तुमात्रे । वामने । न्यचि । नीचे
। खर्वे ॥ ऋसति० ऋक्षतेवा । ऋ
सशब्दे । बाहुलकाद्वा । उल्वादि
र्वा ।

ऋस्वकुशः । पुं० श्वेतकुशे ॥

ऋस्वगर्भः । पुं० कुशे ॥

ऋस्वगवधुका । स्त्री० नागवलायाम्
। कङ्गहोतिष्यातायाम् ॥ गविभू

ह्रादः

मौएधते । एध० । बाहुलकाद्वा
संज्ञायांकन् । ह्रस्वावासीगवधु
काच ॥

ह्रस्वजम्बुः । स्त्री० क्षुद्रजम्बुम् ॥

ह्रस्वतण्डुलः । पुं० राजान्ने ॥

ह्रस्वदर्भः । पुं० श्वेतकुशे ॥

ह्रस्वदा । स्त्री० शस्त्रक्याम् ॥ इतिरा
जनिर्घण्टः ॥

ह्रस्वपत्रः । पुं० गिरिजमधुकागमे ॥

ह्रस्वपत्रिका । स्त्री० अश्वत्थ्याम् ॥

ह्रस्वप्रज्ञः । पुं० क्षुद्रप्रज्ञश्च ॥ पुण्ड्र

। ह्रस्वपर्णे । पीपरौ ॥ गुणास्तु ।

प्रधः कटुः कषायश्चशिशिरोरक्त

दोषजित् । मूर्च्छाभ्रमप्रलापन्नोह्रस्व
प्रज्ञोविशेषतइति ॥

ह्रस्वफलः । पुं० मधुनालिकेरे ॥

ह्रस्वफला । स्त्री० भूमिजम्बुम् ॥

ह्रस्वमूलः । पुं० रक्तचौ ॥

ह्रस्वशाखाश्लिफः । पुं० ह्रस्वशाखामूले
। क्षुपे ॥ शाखाच० श्लिफः मूलक्षुपे

शाश्लिफे । ह्रस्वशाखाश्लिफेयस्त्रसः ॥

ह्रस्वा । स्त्री० खर्षायाम् । बामन्याम्

॥ नागवलायाम् ॥ सुद्रपण्याम् ॥

भूमिजम्बुम् ॥

ह्रस्वाग्निः । पुं० विश्वके ॥ हयोग्नी ॥

ह्रस्वाङ्गः । पुं० अष्टवर्गगतजीवकौष

धी । कूर्चशोर्षे ॥ ह्रस्वान्यङ्गान्यस्य ॥

ह्रस्वैरण्डः । पुं० रक्तैरण्डे ॥

ह्रादः । पुं० स्तनिते । गर्जिते । श

ह्री :

व्दे । हिरण्यकशिपोः कनीयसि
पुत्रे ॥

ह्रादनिः । पुं० गजितशब्दे ॥

ह्रादो । वि० सगब्दे ॥

ह्रादिनौ । स्त्री० वज्ज्रे ॥ ह्रादत्यवश्य
म् । ह्रादअत्यक्तशब्दे । आवश्यकी
णिनिः । ह्रादः स्फूर्जयुरस्यस्या
इतिवो । इनिः । तडिति । विद्यु
ति । ह्रादेऽव्यक्तशब्दोऽस्ति यस्याः ।
इनिः । अव्यवहितोत्तरेत्यसकत्वं
यस्याइतिषष्ठाश्रयः ॥ शलक्याम्
। गजभक्ष्यायाम् । सुवहायाम् । न
द्याम् ॥ ह्रादत्यवश्यम् । ह्रादी
मुखेव । आवश्यकीणिनिः । रल
योरैक्यम् ॥

ह्रासः । पुं० शब्दे । अभिलाषे । ध्वनौ
॥ यथा । शब्दाभिलाषौत्वभिधाऽ
भिधानवाचकीध्वनिः । ह्रासः कु
हरितश्चेतिमुद्राङ्कितस्त्रिकाण्डशेषः
॥ आरवे ॥ लये ॥ यथा । ह्रासव
होचसततंदिनरात्र्योर्यथाक्रमम् । स
न्यामुहूर्तमाख्याताह्रासवहोचसा
समेति ॥

ह्रीवेरम् । न० हरिवेरे । ह्रीवेरे ॥ इ०
हि० षः ॥

ह्रीः । स्त्री० लज्जायाम् । अकार्य्यप्रवृत्त्या
रम्भेतत्पूतिबन्धिकायांलोकलज्जाया
म् ॥ ह्रीलज्जायाम् । सम्पदादित्वा
तृक्तिप् । पार्वत्याम् ॥

ह्रीपितः

ह्रीकः । पुं० काके । नकुली ॥ सङ्गदे
वे ॥ वि० लज्जिते ॥ जिहृति । ह्री
० । ह्रियोरल्लज्जितकान् ॥

ह्रीको । स्त्री० तपायाम् । लज्जायाम्
॥ टाप् ॥ चासे ॥

ह्रीकुः । पुं० जतुके ॥ अपुणि ॥ वा
ले । साष्णारि ॥ वि० अप्रगल्भे ॥
अप्रगल्भे ॥ सलज्जे । लज्जिते । जि
हृति । ह्री० । ह्रियः कुक्कुरस्यलो
वा । किंस्वान्नगुणः ॥

ह्रीकूः । स्त्री० भुवि ।

ह्रीजितः । वि० सलज्जे । लज्जाशो
ले । लज्जिते ॥ ह्रियाजितः ॥

ह्रीणः ।) वि० लज्जिते । सपत्रे ॥
ह्रीतः ।)

अज्ज्ञेयोत् । ह्री० । तः ॥ नुदविदे
न्यदात्राह्रीभ्योन्यतरस्यामितिनिष्ठा
तस्यनैषा ॥

ह्रीता । स्त्री० लज्जितायाम् । ह्रियः
कर्त्तरितः ॥

ह्रीवेरम् । न० सुगन्धिवाला० इ० भा०
प्र० गन्धवस्तुनि । तत्पर्यायायथा । वा
लेह्रीवेरवर्हिष्ठे । दौर्घ्यंकेयाम्नामचे
ति ॥ गुणास्तु । ह्रीवेरं ह्रिं ह्रास
तृणातीसारनाशनमितिराजवल्लभ
॥ ह्रीयुक्तवेरमस्य ॥

ह्रीपितः । वि० ह्रियंलज्जांप्रापिते ॥ जि
ह्रीतेर्ग्यन्तात्कर्मणिताः । अस्ति ह्री
त्यादिनापुगागमः ॥ *

हरणम्

हेषा । स्त्री० अश्वशब्दे । हेषायाम् ।
 ॥ हेषणम् । हेषशब्दे । गुरोश्चै-
 स्थः । टाप् ।

ह्लादः । पुं० आह्लादे । प्रमोदे ।

ह्लादकः । वि० ह्लादेकुशले ॥ आक-
 र्षादिभ्यः कन् ॥

ह्लादिः । वि० । आह्लादके ॥

ह्लादो । वि० । ह्लादविशिष्टे ।

ह्लादिनी । स्त्री० अल्लव्याम् । गजभ-
 व्यायाम् ॥ ह्लादयत्यवश्यम् । ह्ला-
 दिसुखेच । आवश्यकैतिणिनिः ।
 शक्तिविशेषे । यथा । ह्लादिन्यासं
 विदाश्लिष्टः सच्चिदानन्देश्वरः ।
 स्वावित्यासंवृत्ताजीवः संकलशनि-
 कराकरः ।

ह्लीकः । पुं० जकुले ॥ सहटेवे ॥
 वि० लज्जिते । सवपे । जिह्वेति
 । ह्रो० । ह्रियोरश्लोवेतिकन् ॥

ह्लीका । स्त्री० अपायाम् । लज्जाया-
 म् ॥ जिह्वेति । ह्रीलज्जायाम् । ह्रि-
 योरश्लोवेतिकन् । टाप् ॥

ह्लीकुः । पुं० अतुनि ॥ अपुणि ॥ क-
 ले । मज्जारे । वि० लज्जिते ॥
 अप्रमत्ते ॥ अप्रमत्ते ॥ जिह्वेति
 । ह्रो० । ह्रियः कुक्श्लोवेति
 कुक् ॥

ह्लीकूः । स्त्री० धरित्याम् । भूमौ ॥

ह्लेषा । स्त्री० हेषायाम् ।

हरणम् । न० कौटिल्ये ॥ शुक्तौख्य

हरणम्

मिषसज्जीवभुजगोविश्वंयदज्ञानतः
 प्रोन्मोलल्यथतन्नमौलिततरायज्ज्ञा-
 नतः सर्वतः ॥ शान्तनिष्कलम-
 द्वितीयममलंसच्चिद्वनंन्यापकांस्वा-
 त्मानंसकलाश्रयश्रुतिशिरः सारंस-
 दोपासताम् ॥ १ ॥ श्रीमच्चिहृद-
 त्मकंहरिहरानन्दादिनाथनिजस्मा-
 रंस्मारमजसमेकमतुलंसंसारपाश-
 च्छिदम् ॥ नत्वातचरणांस्वजन्मसु-
 खपूर्वानन्दनाथामुदे । साधूनांसु-
 धियांचकारसुखदशब्दार्थचिन्तामणि-
 म् ॥ २ ॥ अत्यष्ट्यङ्गधरामितवर्षे-
 चैवाङ्कुरोनास्मिमाघासितसप्तम्यां-
 शनौसमाप्तिंगतायन्यः ॥ श्रीसु-
 खानन्दनाथस्यकृतिरिषजगदिता-
 प्रोत्थैभूयाद्गवतीभवानोविश्वना-
 थयोः ॥ इतिश्रीहरिहरानन्दनाथ-
 भारतीशिर्यत्राष्ट्यावधूतश्रीमुखान-
 न्दनाथसङ्गृहीतः शब्दार्थचिन्ताम-
 णिः । समाप्तः ।

आवण कृष्णसप्तम्यां द्विविदाङ्ग-
 शाङ्कमिति वैक्रमेन्द्रे शब्दार्थचिन्ता-
 मणिकोशः पण्डितबंशीधरवाज-
 पेयिनाधिकारिणमुद्रितः

ओं

तत्सत्

१८१०

(*—*—*—*—*)

श्रीएकलिकोविजयते .

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

स्वराज्यवंशवर्णनम्

शम्भुञ्जानावगम्यं निखिलनिधिकरं
सुज्ञवंशोधरोयं नत्वाविख्यातकीर्तं
नृपतिकुलमणेऽस्मिन्नस्माधिपस्य ॥
तस्मूनोः कीर्तिमूर्तेः फलहपदपरः
सिंहगब्धोऽस्मिन्नास्मि वंशश्रेणीविशालां
रचयति सचिवश्यामलस्यातिदेशात्
॥ १ ॥ भानोर्वंशस्यमध्ये रघुकुल
तिलकः श्रीसुमित्रोऽभूत् जातः वंशे
तदीयेनरपतिविजयः शत्रुविच्छिन्न
शक्तिः ॥ त्यक्त्वायोध्यांसभूपोयम
दिगिकृतवान्विस्तृतं सौयराज्यम्
देशे सौराष्ट्रभागेनगरमतिधनं वल्लभो
पोरसंज्ञम् ॥ २ ॥ तस्मिन्वंश्या
स्तदीया बहुसमयतयाराज्यभाजो
बभूवुस्तेषामन्त्योऽनृपासोऽकुटिलविधि
वज्रायशिशलादित्यसंज्ञः ॥ युद्धे
नष्टस्मृतेनाकुलजनसहितः शत्रुपक्ष
स्यसेन्यात् तद्राज्ञीगर्भयुक्ताप्रमरकुल
भशानामपुण्यावतीश्या ॥ ३ ॥
तामाचख्यमनुप्यामृदुलतनुतयापञ्च
सौन्दर्यदेहा मस्यायात्रांगताया बहु
विपदिशि शीर्षजन्मजातं हितम् ॥
तत्पुत्रोऽदीर्घजीवीरुचिरतनुवलीक्षण
वादित्यनामाभाण्डरेषेडरादौ नृपति
कुलमधिर्दीर्घराज्यवन्धार ॥ ४ ॥
नागादित्यः क्षितीशोऽव्यक्तसुखतया

स्वराज्यवंशवर्णनम्

नागदीयामराज्यं मेगादित्योऽनृपाक्षी ॥
निजगुणविदितो नीतिविद्याप्रसिद्धः
॥ आशादित्योऽपि भूपः स्वजनगण
हितोऽदौऽक्षतोऽशौमहात्मा बाहारेद्रव्य
पूर्वबहुनसुखतया चक्रतुस्तौ चराज्यम्
॥ ५ ॥ तीर्थगंगोद्गमसकलजन
हिततत्त्वभावात्प्रसिद्धं देशादित्यो
नृपोऽभूत्परमहितकरः कालभोजी
नृपाली ॥ गेहादित्योऽनृपोऽभून्निखिल
जनहितस्तत्पुत्रोऽहिषापा श्रीमान्
धीरोऽनृपाक्षी विपुलबलयुतो राक्षसित
प्रसिद्धः ॥ ६ ॥ तस्मादग्रेक्षितीशा
विपुलरथमदा राबलाख्यातिमन्तो
बापाभूपेन हत्वा विधुजवतुरगेवैक्रमे
मानसिंहम् ॥ सौरौज्जातेर्गृहीतं प्रबल
नयतया चिचकूटस्य राज्यं तस्मै रुद्रेण
दत्तं परमक्रुणया सेदपाटोऽयराज्यम् ७
गौरीनाथप्रसादात् तदधिपसमयात्
तस्य वंशेऽस्ति राज्यापाभूपः सुश्रेष्ठ
गगनविधुगजैवैक्रमेरीरदेही । स-
न्यासध्वस्तदेवोऽयमनियमरतयोद्धले
कंजगाम चर्द्धकीशैकलिको बहुस
मयवशाज्जीर्णभूतस्यमाधिः ॥ ८ ॥
सायं वर्धति धीरा बहुनृपतिगणास्त-
त्कुलसंतमुख्याः तत्पुत्रः ख्यात-
कर्मानयपटुगुहिलक्षस्य वंश्याऽनेके ।
तानाहुर्गाहलोतान्सकलजनहितान्
तस्य पुत्री हिमेजः तत्पुत्रप्रसीलसंज्ञी
बहुधनविभवः कालभोजस्तुतस्य ॥ ९ ॥

स्वराजवंशवर्णनम्

॥ तत्सूनुर्विश्वसिन्धोनिखिलगुणनिधि
भर्तृहृदयस्थमहःसौदम्यलोकविजः
सकलमुपनिधिःसर्वशास्त्रैकदयः ।
तत्पुत्रस्याधसिंहःखलभिदसमहा
धैकपुत्रोविशालस्तत्पुत्रोवैखुमाधः
परमहितरतसाल्लोटोभूत्सुकर्मा १०
नरवाहनसूनुषगुणविधुखचन्द्रके ॥
येसर्वराज्यभोक्तारिवैक्रमार्देसमाभ
वन् ११ प्रतीकुमारएवासीच्छुचिवर्मा
ततःपरं ॥ नरवर्मासूनुषकीर्ति
वर्माचनन्तरम् ॥ १२ ॥ वैरडोऽ
भूञ्जतत्पुत्रोवैरीसिंहस्ततोभवत् ॥
पञ्चाद्विजयसिंहोभूदरिसिंहस्तथै
वच ॥ १३ ॥ चौडसिंहोसूनुष
खलुविक्रमसिंहकः ॥ तत्सूनुः
क्षेमसिंहोयसामन्तासिंहएवच १४
ततःकुमारसिंहोभूत्तस्मान्मथ-
नसिंहकः ॥ पद्मसिंहोभवत्तस्य
तत्पुत्रो जैवसिंहकः ॥ १५ ॥
तेजःसिंहोभिधःपुत्रस्ततस्त्वमर
सिंहकः ॥ विधुविलोकचन्द्राब्दा
दातिवेदविभूमिकम् ॥ १६ ॥
उक्तधर्षहराज्यस्यःतत्सूनुःकोर्ति
मान्पली ॥ रत्नसिंहोन्टपालोभूत्
महायुद्धतदाभवत् ॥ १७ ॥ अति
मानोहिद्विज्जीशोप्यलाउद्दीनना-
मकः ॥ खिलजीपदसंयुक्तश्चिच-
कूटसमागमत् ॥ १८ ॥ तेनसाकंम
हद्युद्धंनवपंचविचन्द्रके । रत्नसि-

स्वराजवंशवर्णनम्

हस्यपुत्रोभूत्कर्णसिंहोमहाबली १९
तत्पुत्रोराहपस्तेनत्यक्तंवेरीखल-
पदं ॥ महाराणाख्यपदवीग्रहीता-
तेनभूभुजा ॥ २० ॥ नरपतिस्त-
त्पुत्रस्ततोदिनकरोन्मपः ॥ तस्या-
त्मजीयप्रस्कर्णोनागपालस्ततोभवत्
२१ पूर्णपालाभिधःपञ्चात्पृथ्वीपा
लस्ततोभवत् ॥ भूषसिंहोभवत्तेन
चित्रकूटं हियुवतः २२ क्लेशेष्टा
चपुनर्नीतंनयबुद्धिविचारतः ॥
ततोभवद्दीमसिंहस्तत्सूनुर्धसिं
हकः ॥ २३ ॥ लक्ष्मणःस्तत्सुता
जातोयुद्धंतत्समयैभवत् ॥ तुम्ल
कोपाधियुक्तोद्विज्जीशोहिमुहंमदः २४
महत्यासिनयासादूर्ध्वं चित्रकूटसमा
ययौ ॥ दारुणंयुद्धमभवत्तस्मि
मृष्टाःसहस्रकाः २५ सेनिकाः
स्त्रियलीकाश्चचित्रकूटंतदागतंभा
तरसाष्टसंख्याकास्तथैकादशसूज
वः २६ एतेसर्वेरणेकृत्वावीरतांस्व
र्गतिंगताःएकएवावशिष्टीयंवाद्
श्रीजयसिंहकः ॥ २७ ॥ पञ्चा
त्मजीरिसिंहोभूत्सकृत्वावीरतांग
तः ॥ पञ्चाद्विजयसिंहोहिगतपव
तमस्तके ॥ २८ ॥ प्रतीच्या
मेदपाटस्यसन्तिपर्वतभूमवः ॥ त
वस्थितिचकारासौभिज्जानांचसहाय
तः ॥ २९ ॥ अरिसिंहस्यवःपुत्रो
हम्भोरीहिमहाबली ॥ चित्रकूटग

स्वराजवंशवर्णनम् .

टैतन म्नेच्छामौतवलात्पुनः ॥ ३० ॥
 तदाधिकारं कुर्वाणो बहुशरं समागत
 न् । हम्पौरजः श्रेयसिंहे म्नेच्छान्स
 जितशानुवली ॥ ३१ ॥ तत्सुनूर्ल
 क्षसिंहे म्नेच्छा चण्डाण्येष्टोद्विपुषकः ॥
 शिरस्थान्नापितुर्धृत्वा सतुराण्यं स्व
 कंददौ ॥ ३२ ॥ मेकलायकनिष्ठा
 यस्वभावे वमहामतिः पितुराज्ञां स
 मादाय यथारामश्चकार तत् ॥ ३३ ॥
 स्वयं मेकलसेवायां स्थित्वा कालनि-
 नायसः ॥ चण्डावताख्ययाह्यतास्त
 दंश्याद्यमहीतले ॥ ३४ ॥ मेकलस्य
 सुतीक्ष्णः कुंभकर्णः प्रतापवान्शून्यां
 कवेदवन्द्रे म्नेच्छा वैकुण्ठराज्यमापसः
 ॥ ३५ ॥ युद्धे मांडूपतिं म्नेच्छां खि-
 लजीमहमूदकं ॥ बलाप्यित्वा च स-
 गृह्य कारगारेन्यवेगयत् ॥ ३६ ॥
 जीवदानं ततो दत्त्वा पुनस्तान्निर्मो-
 चयत् ॥ चित्रकूटे जयस्तंभं सज्जय-
 त्महात्मनः ॥ ३७ ॥ पंचशून्यो-
 पुवन्द्रे म्नेच्छा निर्मितः सूचनायसः ॥
 सहिष्वर्तित्वाद्यापि तवसंतिष्ठते
 स्वयम् ॥ ३८ ॥ गुर्जराधिपतिं म्नेच्छां
 कुतुबुहीननामकम् ॥ नागौरादि-
 पतिसर्वान्बहुशरं जिगायसः ॥ ३९ ॥
 कुंभकर्णश्च बाह्यलक्षसंख्या प्रमा-
 णतः । चतुर्देववन्तैरस्यै निर्मितं
 हावणं गढम् ॥ ४० ॥ कुंभलमेतत्कं
 दीर्घगढं सापि विनिर्ममौ । इत्यव-

स्वराजवंशवर्णनम्

दुसुखं कर्मकृतं तेनमहीतले ॥ ४१ ॥
 कुंभकर्णस्य पुत्रो भूदूरीभूषो भवत्तदा
 । पंचविपंचवन्द्रे म्नेच्छा स्वपितरं
 शठः ॥ ४२ ॥ एतत्कुम्भंतः सर्वे
 रुष्टास्तदधिकारिणः । खतिपंच
 विधौ वर्षे मिलित्वा मेदपाठकैः ॥ ४३ ॥
 पदच्युतयसकृती देशान्निष्कासितः
 पुनः । कुंभः धीशयः पुत्रो द्वितीयो
 योरायमज्जकः ॥ ४४ ॥ तं राण्ये
 स्थापयामासु सर्वे राण्याधिकारिणः
 । पंचषट्कामचन्द्रे म्नेच्छा रायमसौ
 दिवंगतः ॥ ४५ ॥ रायमज्जक
 संयामसिंहस्तस्य पदे भवत् । यं सांगा
 पित्रगुर्तीकाः सातिशोरोदभटो
 भवत् ॥ ४६ ॥ मांडुदेशपतिं म्ने-
 च्छां खिलजीमहमूदकं । युद्धे नि-
 त्वा च रुद्ध्वा हिमोचयामास सादरम्
 ॥ ४७ ॥ तस्मै दत्तं धनं भूरि किरीटा
 दिकभूषणम् । स्वस्थाने स्थापया
 मास यथावयोगतस्तसः ॥ ४८ ॥
 विदाष्टरश्च वन्द्रे म्नेच्छा यानायमसंनि-
 धौ । बादशाहादभूद्युद्धं तस्मिन्
 चाहताजनाः ॥ ४९ ॥ अस्त्रवि-
 द्धो महीपालो रथयंभोरके गढे ।
 तस्मिन् वर्षे चतुर्विंशतिः स-
 भूमिपः ॥ ५० ॥ तत्सुनूर्लसिंहे
 हिराण्यं प्राप प्रजाहितं गजाष्टपञ्च
 चन्द्रे म्नेच्छा परलोकं गतो हि सः ॥ ५१ ॥
 कनिष्ठस्तस्य हि भ्राता विक्रमः दित्य

सुराजवंशवर्णनम्

कामः । राज्यासनेसमारुढो
 दुराचारतः सदा । ५२ ॥
 नवाष्टपञ्चवन्दे द्वेगुर्जरप्रतिपा-
 लकः । बह दुराभिधानि च्छिव
 कूटसमारुहत् ॥ ५३ ॥ स्वात्मो
 नानिर्वलमत्वाद्रव्येणसप्रसादितः
 पुनर्विध्वंकपस्तेन्दौचितकूटसरो
 धयत् । ५४ ॥ तदाहिषिक्रमादि
 त्पः कनिष्ठभाटसंयुतः । मातु
 लालयन्त्याख्यरिपुभौतः समाग
 मत् ॥ ५५ ॥ तन्माताकर्मवत्या-
 ख्यचैकीकृत्यनिजान्जनान् ।
 सर्वान्संयुज्यसाराश्रीतेनसाकंस्व-
 योषयत् । ५६ ॥ खखशून्य
 द्विलोकाश्च क्षत्रियाः स्वमेतारणे
 लयेदशसहस्राश्चस्त्रियोदग्धाश्चवाङ्म-
 न् ॥ ५७ ॥ राश्रीकर्मपतीवी
 रारणे कृत्यास्त्ववीरतांराश्रीमहेद्यमं
 प्रप्यदिव्यातासुनिर्भया । ५८ ॥
 चितकूटचिकारोभूत्तदातद्वृष्टभूप
 तेः । कुमायूनामदितुल्योऽसिहाये
 मेदपाटके । ५९ ॥ चितकूटसमा
 वाते तद्व्याहृर्जराधिपः ॥ निजसे
 नांसमाधावचितकूटोद्विनिर्गतः ६०
 कुमायूनादशसहस्रसमुद्रतटपारगः
 तत्ताडनावसंशतः तदासौनीक
 यागतः ॥ ६१ ॥ पुटंगीजजनैश्चा
 र्धदेवांतरिपनामकं ॥ मुन्दोमगरत
 र्पूर्णविक्रमादिव्यागतः ॥ ६२ ॥

सुराजवंशवर्णनम्

तत्रराज्यं चकारासीत्तद्वृष्टाचारतो ज-
 नाः ॥ मेदपाटीयलोकानांजातेषा
 नुमतिः परा । ६३ ॥ तस्माच्च
 राजमत्तस्यपृथ्वीराजीयदेहजः । सं-
 ग्रामस्याग्रभातुसदासौजावणवीर-
 कः ॥ ६४ ॥ मिलित्वाविक्रमादि
 त्वंङ्कपञ्चनिशङ्करे ॥ जघान
 दुष्टकर्माणमीश्वरेष्वावलीयसी ६५
 धात्रीहृदयसिंहस्यगोपनाश्चितकूट
 तः ॥ निनायतंमुतवीराकुम्हसीचा
 मतापरा । ६६ ॥ तदासादेपुरा
 ध्यक्षः स्वामिनंदुर्गरक्षकः अपादुद
 यसिंहस्यमदादाग्रयमाश्रयन् ६७
 तदातूदयसिंहायुयतुर्दक्षमितंस्थित
 म् ॥ मेदपाटकनेः सर्वैर्वणवीरो
 विवासितः ॥ ६८ ॥ उदयः स्या
 पितोभूपोवेदहिरसचन्द्रके ॥ दि
 शीशिकथरणाश्चचितकूटसमायथी
 ॥ ६९ ॥ उदयश्चितकूटाचगतः प
 क्षिमपर्वते ॥ दुर्गाधिकारिणः स
 र्वैराठौरोजयमलकः ॥ ७० ॥ चू
 रणधतः सादृदासे राठौरेगरदाश
 कः ॥ चूगडावतसथाफताड्यो
 क्षियासाहसंज्ञकः ॥ ७१ ॥ रावत्
 र्खाचचक्रवानर्द्धश्वरोसंज्ञकादयः ॥
 अष्टसहस्रसंख्याताचितकूटस्यसैनि
 काः ॥ ७२ ॥ दशाश्चचतुर्मासंतेषां
 युद्धं चदारुणम् ॥ सामय्यालघुतां
 दृष्ट्वाहारानुदघातयिष्यताः ॥ ७३ ॥

स्वराजवंशवर्णनम् .

। अतिवीरतयावीरायुयुधस्तेरणा
जिरे । तस्मिन्नुद्धिराजपुत्राश्चान्ये
हिसिंहादयः ॥ ७४ ॥ खखशून्य
खचत्वारः सर्ववीरगतिगताः ।
अक्ववरस्याधिकारोभूत् चित्रकूटाख्य
दुर्गके ॥ ७५ ॥ अष्टद्विषट्निशा
नाथेगोगुंदानामपत्तने । भूपालोद
यसिंहश्चपरलीकंजगामसः ॥ ७६ ॥
॥ प्रतापसिंहस्तूनुर्महोपासन
मग्रहीत् । लोकविरमचंद्रेन्द्रे चित्र
कूटेपुनर्गतः ॥ ७७ ॥ अक्वरेवहु
सैन्येनसीतिष्ठदजमेरुके । मानसिं
हायराज्ञेवदत्वाशीतिसहस्रकम् ॥
७८ ॥ सैन्यपर्वतमार्गेणप्रेषयंश्च
बह्वयमम् । प्रतापसिंहयुद्धार्थं सनि
नायमहाबली ॥ ७९ ॥ कारणंचिद
मस्यास्तिप्रतापार्कक्षभाषणे । मान
सिंहेनवैसाकं नकरिष्यहिभोजनम्
॥ ८० ॥ इमंनिषेधं संश्रुत्यचाक्ववर-
स्तं हि प्रैषितम् । प्रतापसिंहः संगृ
ह्यषड्विंशतिसहस्रकम् ॥ ८१ ॥
विपक्षसेनयासाकं हल्दीघात्यसमा
युधत् । युद्धं हि प्रहरंघोरमस्त्रशस्त्रा
दिभिः परम् ॥ ८२ ॥ प्रतापसिंह
सैन्यस्यचाष्टदशसहस्रकाः । नष्टा
विद्धारणेभूवन्विपक्षस्ततोधिकाः
॥ ८३ ॥ भगनामृताश्वसंग्रामेप्रता
पोभूपतिर्गतः । क्षणार्द्धमपियोदेहा
तृक्वचनैः तमृज्जृम्पः ॥ ८४ ॥

स्वराजवंशवर्णनम्

यस्यायुश्चगतंसर्वघोरयुद्धांगणेसदा
। पर्वताभ्यंतरेगच्छन्स्वतएवाक्वरे
गतः ॥ ८५ ॥ बहुसैन्यायुतोभूच्छ
स्ववंशनानयन्नूपम् । लज्जितः
पुनरायातोयैः दिक्षुशीक्वरेनृपः
॥ ८६ ॥ विपक्षरसचन्द्रेन्द्रे बलीवीर
गणायणोः । दर्शयन्निजवीरत्वं
जित्वरस्मिदिबंगतः ॥ ८७ ॥
तत्पुत्रोमरसिंहाख्योराज्यासनमधि
ष्ठितः । नृपेणानेनदिक्षुशादक्व
राज्जहांगौरतः ॥ ८८ ॥ युद्धंघोरं
महज्जातंतत्सप्रदशवारकं । ततो ज-
हांगौरगाहः शून्यसप्तरसेन्दुके ॥
८९ ॥ बृहत्सैन्यं सन्नायमेदपाटे
समाययौ । स्वयंतस्थौचाजमेरेपुत्र
खुरंमसंचक्रम् ॥ ९० ॥ शाहीजहां
वदिष्यन्तियंसर्वसेनयायुतम् । बलि
नोमरसिंहस्ययुद्धार्थं प्रैषितम्
॥ ९१ ॥ यस्मिन्सैन्येबभूवुर्हिराज्य
सर्वाधिकारिणः । खुरंमेनयुताः
सर्वसंस्थिताह्यदयेपुरे ॥ ९२ ॥
उवासांमरसिंहोहिपर्वतंचैकवत्सरं
। युद्धं कुर्वन्विपक्षाच्चसंस्थितोवीर
मर्गतः ॥ ९३ ॥ विधुसप्तरसेन्दु
न्द्रे खुरंमेणहिमेलनं । कृतभूः ॥
हावीरात् सर्वाधिकारसंमतात् ॥
९४ ॥ तनयोमरसिंहस्य कर्णा-
सिंहाभिधोमहान् । खुरंमेणहि
संयुक्तं राजमेराख्यकेपुरे ॥ ९५ ॥

स्वराजवंशवर्णनम्

जहांगीर सभांयातः शाहसंप्रोति
 तोयहोत् । राज्यवस्तुन्याधति
 चैकङ्गत्वादिदत्तवान् ॥ ८६ ॥
 इत्थं प्रीतिदृढाजाता परस्पर
 सुखावहा । रससप्तषट्चन्द्रे
 ऽमरसिंहो दिवंगतः ॥ ८७ ॥
 कर्णसिंहाभिधः पुत्रो राज्यं प्राप
 प्रतिष्ठितः । तेन सर्वं प्रकारेण
 राज्यदेशौ सुरर्द्धितौ ॥ ८८ ॥
 तदानीं युगपद्देवात्कारणं गूढमप्यदि
 । पितुः कोपात्सभायां तं पालया
 मासखुरमम् ॥ ८९ ॥ युगाष्ट
 रसचन्द्रेण कर्णसिंहो दिवंगतः
 । तदपत्यो जगत्सिंहो राज्यं प्राप
 स्वसत्त्वकम् ॥ ९० ॥ तस्मिन्
 काले राज्यदेशौ महतीं श्रियमापतुः
 । नख ख सप्त चन्द्रेण जगत्सिंह
 स्तनुंजही ॥ ९१ ॥ तत्सूनू
 राजसिंहो हि राज्यं प्राप स्वगौरवात्
 । राजसिंहो नृपे जाते देवं माल
 पुरादिकं लुलुण्ठसुमङ्गलोरो बाद
 शाहो प्रभागकम् ॥ ९२ ॥ स्व
 देशे राजसामुद्रं तडागं च चकार-
 सः । गजिन्दु सप्त चन्द्राव्दात्
 प्रारंभं कृतवान् नृपः ॥ ९३ ॥
 द्वि लोके सप्त चन्द्रेण तत्पूतिं च
 चकार सः । तडागं दृश्यते नैत्य
 भारते बहुविस्तरम् ॥ ९४ ॥
 आलमगौर स्तदानीं बहु सेनासमा

स्वराजवंशवर्णनम्

युतः । मेदपाटे समागत्य बहु
 वारं च राजतः ॥ ९५ ॥ युयु
 धेन्नेच्छ भूपो हि सप्त चि सप्त चन्द्र-
 के । राजसिंहो दिवंगतो जयसिं
 हो नृपो भवत् ॥ ९६ ॥ असक्त-
 युयुधे वीर आलमगौरेण गर्विष्या ।
 गज चि सप्तचन्द्रेण स मते रधि
 कारिणः ॥ ९७ ॥ अत्यादर
 तथा संधिर्बभूव हि दृढस्ततः ॥
 ९८ ॥ स्वदेशे मध्यमे भागे जय
 सामुद्रं नामकम् । तडागं बहु
 विस्तारं कारयामास वै नृपः ।
 ९९ ॥ तद्विस्तृतं मभूद्वि राज
 पूर्वसमुद्रकं । पंचिषु सप्त चन्द्रे
 ऽदे जयसिंहस्तनुंजही ॥ १०० ॥
 द्वितीयो मरसिंहाख्यो राज्यासने सु
 संस्थितः । सप्ताङ्ग सप्तचन्द्रे
 ऽदे स्वर्गं प्राप नृपो हि सः ॥ १०१ ॥
 संयामसिंह स्तत्स्थाने संस्थि-
 तो युयुधे सक्तत् । नखः वरणा-
 आख्या आन्यद्वयुहं नवीभवत् ।
 १०२ ॥ शून्यांक सप्त चन्द्रे
 ऽदे भूपो हि दिवंगतः । तत्पदे
 च जगत्सिंहो रराज बलबुद्धिमान्
 ॥ १०३ ॥ जयपत्तनभूपाला-
 दीश्वरो सिंहा नामतः । जयसिंहस्य
 तनयात् युयुधे स्वसूनुवे ॥ १०४ ॥
 तनयौ जयसिंहस्य विश्वरो
 सिंह आदिजः । कनिष्ठो माधवी

स्वराजवंशवर्णनम् .

जातः तस्मै राज्यं मदापयत् ११५
 ॥ ततो हाम्नाहलं पौत्रा ज्येष्ठो
 भ्राता समारसः । अष्ट शून्याष्ट
 चन्द्रेन्द्रे जगत्सिंहो दिवंगतः ॥
 ११६ ॥ भूपः प्रतापसिंहस्यो
 द्वितीयस्तत्पदेभूत् । शून्येन्दु
 गजचन्द्रेन्द्रे भूपालः सतनुजहौ ।
 ११७ ॥ राजसिंहो भद्राज्ये
 सप्तैकगजचन्द्रे । परलोकं
 समागच्छत् पदेतस्मैरसिंहकः
 ११८ ॥ तदाविष्ठासि संजाताः
 पञ्च हि गजचन्द्रे । माधवा
 रावभूपाला दुष्प्रयिन्यामभूदणम्
 ॥ ११९ ॥ अस्मिन् रणांगणे
 वीरा हतयुद्धे हितान्शृणु ।
 शाहपुरीयराजीभू दुग्धेरासिंह
 नामतः ॥ १२० ॥ सलूम-
 रोयकोरावत् पाहाडसिंहसंज्ञकः
 अतिवीरतयायुद्धे चेदग्वीराहता
 सवः ॥ १२१ ॥ बीजालिक्षाधिपो
 राबोभैसरोडेशरावतविदधौकार
 गृह्णतामीमाधवस्यहिभूपतेः ॥ १२२
 भालालालिमसिंहस्य गरचन्द्रे नमं
 युतः ॥ माधवारावसंकुडः सेना-
 सार्वज्ञयंगता ॥ १२३ ॥ रसडिगजच-
 न्द्रेन्द्रे माधवाख्ये नभुभुजा रुद्धो-
 दयपुरीयः नीतः हि षष्टिलक्षकम्
 ॥ १२४ ॥ इत्यदस्त्वारिसिंहेन कृत-
 संधिर्विपक्षतः ॥ नवदिगजचन्द्रेन्द्रे

स्वराजवंशवर्णनम्

बुद्धासिंहोऽपि गतः ॥ १२५ ॥
 बुद्धोशाजीतसिंहेन कुर्वताखेटकक-
 लात् ॥ साधधानदशाऽभावे ह्यरि-
 सिंहेन्युपोहतः ॥ १२६ ॥ हम्सोर-
 सिंहस्तत्पुत्रस्त्वरितंतत्पदेस्थितः ॥
 युगाधिगजचन्द्रेन्द्रे सहलोकांतरं-
 गतः १२७ ॥ भीमसिंहः कनि-
 ष्ठोऽस्यभ्रातातत्पदमास्थितः ॥ या-
 वदादिकदेशाय तेनैवैवमकीकृ-
 ताः ॥ १२८ ॥ युगाधिगजचन्द्रेन्द्रे
 पूर्वाभिधीनचालजत् ॥ भीमसिंहाव-
 लासेषु स्वाधिकारं चकार हि १२९
 पश्चान्मरहटोसैन्यात् चलदूयामसं-
 निधौ ॥ इहल्ल्याखालसंभागे युद्धं
 जातं ससेनया ॥ १३० ॥ अस्मिन्
 दुर्ध्वे विपक्षीयाः संहतावहवीमराः
 मेदपाटीयसैन्यस्य जातस्तत्र पराज-
 यः ॥ १३१ ॥ विपक्षस्याधिकारस्य
 पुनस्तत्र भूषहि ॥ अथावध्यस्तितस्थौ
 बसोऽध्यानामभूपतेः ॥ १३२ ॥
 युगसप्तचन्द्रेन्द्रे मेदपाटनपालतः
 इग्लिंडीयमहीपस्य संधिपत्रं बभूव-
 हि ॥ १३३ ॥ पश्चादगजचन्द्रेन्द्रे
 भीमसिंहादिवंगतः ॥ पूर्वोक्तवा-
 नसिंहो हि राज्यं प्रापप्रतिष्ठितः
 ॥ १३४ ॥ गजाष्टगजचन्द्रेन्द्रे सी-
 जमेरंगतेनूपः ॥ इग्लिंडाध्यक्षमे-
 लार्थं सूर्यसाहससेनया ॥ १३५ ॥
 शून्याकगजचन्द्रेन्द्रे सगयाग्राहकैत

स्वराजवंशवर्णनम्

वे । चान्यतीर्थादियावायैदशसाह-
 ससैनया । १३६ । गत्वाकाशीप्रया-
 गस्थ मयाध्याचितकूटकम् । द्वाद-
 शमासिकीयावां कृत्वाहिपुनराग-
 तः । १३७ । पञ्चाङ्गजचन्द्रेन्द्रे
 परलीकङ्गतस्यसः । तत्पदेभूपसर्दा-
 रः समतिष्ठद्विशालधोः । १३८ ।
 जयानसिंहतुल्योहि तीर्थयात्राव-
 कारसः । नवाङ्गजचन्द्रेन्द्रे
 परलीकङ्गतानृषः । १३९ । त-
 स्म राज्यासनं प्राप्तस्वरूपासिंहभूष-
 तिः । अनृणीकृतवान् राज्याङ्गीश-
 वृद्धिचकारसः । १४० । हस्त्यश्वा-
 भूषणं सर्वं वस्त्रं दृश्य मकारयत्
 सर्वप्रबन्धकाराज्यं कृतवानिन्द्रसन्नि-
 भम् । १४१ । युगचन्द्राङ्गचन्द्रेन्द्रे यदे-
 ग्निङ्डीयवाहिनौ प्रातिकूल्यचकारा-
 सीतदारजाकृतापरः । १४२ । इ-
 ग्लिण्डोयान् समायातान् जगम-
 न्दिरमध्यतः स्थापयिष्यामहोप्रीत्या-
 चारजत्सर्ववस्तुतः । १४३ ।
 स्वरूपासिंहभूषायं जातयेन्द्र समो-
 वली । कृतः स्वर्गोपमोदेशाद्रव्यस-
 म्पत्तिभावनतः । १४४ । अष्टचन्द्रां
 कचन्द्रेन्द्रे सन्तपः स्वर्गतिङ्गतः
 राज्यस्थः शंभुसिंहाख्यः शम्भुः
 शम्भुरिगभवत् । १४५ । सप्त द्वा-
 नवचन्द्रेन्द्रे अजमेरे पुरेगतः भा-
 रतशयभूषाणा लाडम्पीनामदृष्ट-

स्वराजवंशवर्णनम्

ये । १४६ । कर्नेलवृक्षएजगटः
 सम्प्रयायादथ पुरम् । पदवीदत्तवी-
 न्दीर्घा । मेदपाटेगकीर्तय । १४७ ।
 सुधांशुल्यङ्कचन्द्रेन्द्रे महीपः सोहि-
 वङ्गतः तत्पदेसंस्थितोविज्जो भूपः
 सज्जनसिंहकः । १४८ । र-
 सेन्दुनवचन्द्रेन्द्रे नवम्यां च शुचिः
 सिते श्रीवागीरमहाराज शक्तिसिं-
 हादभूज्जनिः । १४९ । श्री-
 सज्जनमहीपेन राज्यं प्राप्य हि सा-
 दरं स्वल्पेन दिवसेनैव कृतं कार्यं-
 सुविस्तरम् । १५० । देशप्रजा-
 हितायां देशभ्रमणलाजसा ते-
 षांचित्ते समायाता देशाचारमुद-
 दृष्टे । १५१ । ईडरेप्रथमोद्वाहः
 पथ द्द्विल्यङ्कचन्द्रके बर्बर्द नगरे-
 माना वेल्जराजसमागमः । १५२
 अधीशयोर्दयोर्मध्ये जाता प्रीतिर्व-
 रीयसी स्वचिन्हं यं हृदयानि चाङ्ग-
 तानि परस्परम् । १५३ । शङ्ख-
 जादेन दत्तानि चैकसंप्रेसरैफलम्
 होरकाङ्गुलिकतम्यां चित्रं हि स्वस्व-
 रूपकम् । १५४ । करवालंकीर-
 चाख्यं स्वर्णं स धनसंयुतं राजवंशो-
 यचित्राणां पुस्तकं महदङ्गुतम् । १५५
 नक्षत्राख्यमुत्तमं दिव्य मेवमादिम-
 हात्ममम् प्रसन्नचित्तराजिन्द्रः सज्जन-
 नेशाय दत्तवान् । १५६ । इत्य-
 मार्यपतिस्तस्मै बहुमील्यान्यनेकयः

स्वर। सर्वशरणम्

॥ इच्छा भरण शस्त्राणि दिव्यानि
परिसंददे ॥ १५७ ॥ वाक्प्रधान्यास
मायात लब्धं नार्थं ब्रह्मनिजम् । अ
त्यादरतयासांगं प्रसन्नं कृतवान्मृ-
पः ॥ १५८ ॥ अस्मन्संबन्धरे
चैव नृपः सौहर्दासं हकम् निष्का
स्यवेमं वागीरात्यैषिप्रत्काशिकांपु-
रीम् ॥ १५९ ॥ नाथदुरेचगीस्वा-
मी नाम्नागिरधरः सदा निजकृत्य
निरुत्साहः । कृतगंस्तपदच्युत-
म् ॥ १६० ॥ तत्सूनुंतत्पदेका
पीत् स्वाभिगोवर्धनाभिधम् । विला
स्काकनिगानाथे प्राप्तराज्याधिकार
कः ॥ १६१ ॥ प्रभुर्दिल्लोसभायातः
पोप्रायश्चिद्भुजः तस्यांदेचाधिके
जाते गमागममुहृतके ॥ १६२ ॥
एकविंशतिसंख्याकः शतप्रगज-
नध्वनिः राजकायध्वजाप्रोप्ता लार्ड
लेटिननिर्मितम् । १६३ ॥ पुस्त
कं वास्यकाव्यस्य प्रसंशीप्रभुणात-
दा कृष्णगढे विवाहं च वर्षास्मिन्नक
तशाननृपः । १६४ ॥ युगलो
कांकचद्वेष्टे दुर्भिक्षं लोभभक्तं
चतुर्भ्यश्चाधिकारिभ्यो दत्ताज्ञाप्रभु
णावगा ॥ १६५ ॥ क्षुधितेभ्यः सम
स्तैभ्यो देयमन्नवसर्वतः द्रष्टव्योमम
राज्येहि नभवेदन्नपीडितः । १६६ ॥
जीर्णैर्हरे रुचिस्तस्य विलक्षणतमा
भवत् । यानि जीर्णानि ज्ञातानि

स्वर। जयं शवर्णानम्

नगौनानौवचाकरेत् ॥ १६७ ॥
 हिलजमुद्रयाकर्वीत् जयसामुद्रकी
 हृतिं । वेदलेकांकचन्द्रेन्द्रे कर्तुं देश
 प्रशम्यकम् ॥ १६८ ॥ अहृतः
 स्मिथतामास्यो यः प्राङ्मुखा विधा
 नतः । क्षेपमापक यच्चैश्च नर्भे
 यामाहिमापिताः ॥ १६९ ॥ इत्यं
 सप्तं प्रकारेण प्रशम्य नियमः कृतः
 । अस्मान् संशत्सरेदिव्ये चैकासेना
 सुशिक्षिता ॥ १७० ॥ म्यापिता
 नामतस्यास्ति संमरणा पल्लनाभिधम्
 । कृतस्तृतीय उद्वाहो भगिन्या
 ईडरेशितुः ॥ १७१ ॥ वाग्मे
 गश्नरश्चाथ सररीचर्डटे म्पलः ।
 राजधान्यां समायातः तस्मिन्मानो
 महानकृतः ॥ १७२ ॥ बाण
 लेकाङ्क चन्द्रेन्द्रे सुप्रयस्यो जिला
 भिधः । कृतो भूपेन देशस्मिन्
 सप्तविंशतिसंख्यया ॥ १७३ ॥
 जिलानां संस्थितयश्च तत्स्थाने
 स्थापितादयः । जिताधि कारिणा
 मदा वतिसुल्यं चमासिकं ॥ १७४
 शतपञ्चाशतस्तेषां पञ्चाशद् दि
 शतक्रमात् । भारतयज्ञधीत्यति
 लेशणस्य हिजायते ॥ १७५ ॥ इग्लै
 एडमुमिनातच स्वाधिकारः कृतः
 परः लक्षणीत्यतिहानेद्य द्रव्यं दत्ते
 हिभूभुजैः ॥ १७६ ॥ मेदपाटस्यभू
 पाय दुःकव्यैकर्तुं नैवकम् । रौप्यं

स्वराजवंशवर्णनम्

ददाति तद्वधाने स्ततो जातामहर्ष-
ता ॥ १७७ ॥ करुणारूपभूपेन
पंचयुग्माब्धिवस्तना । राजकीयकरस्य
क्तः घाटाहानिस्त्वनल्पिका १७८
। सपत्नीषु पञ्च वदेषि कर्णं रौप्या
णि सञ्जया ॥ रौप्यस्योषोडशांगियं
तत्पञ्च सहितानि हि ॥ १७९ ॥
यज्ञपुर्याश्च सेनाये शिवाज्ञां कृतवान्
पः । राजधान्यां महादीर्घा शुभल
क्षणवाटिकाम् ॥ १८० ॥ ऋतुव्यं
कशर्गां कर्द्वेयां कृत्वा हि भूभुजा ।
दृष्टाः स्वदेशभागाश्च तान् हि चर्मिस
मामृतः ॥ १८१ ॥ प्रथमं चित्रकूटं
च यज्ञपुर्याश्च द्वितीयकम् । तृतीयं माण्ड
लमुच्यते मादिभागं गते नृपः ॥ १८२
अष्टमहस्रसेनाभिः सभ्यसुभटसंयु-
तः । कविश्यामलदासस्य ग्रामे दे-
कलियाभिधे ॥ १८३ ॥ कविराजे
न संस्नेहात् सर्वातिथ्यं कृतं परम् ।
सेनासुभटसंयुक्तो नृपे हर्षाधिको भ-
वत् ॥ १८४ ॥ जहाजपुरमुच्यते
हात्रिभक्तमहस्रकम् । रौप्यनृपाय
संप्रीत्या दत्तवन्त उपायनं ॥ १८५ ॥
स्त्रोकृत्य तत्पसन्नार्थं दत्तवानधिकं नृ-
पः । स्थापनीयमिदं द्रव्यं तस्मा-
त्कार्यजलाश्रयः ॥ १८६ ॥ यतो भू-
मिः कृषिर्योग्या खायुषादुपकारि-
णी । इत्यं सर्वैः सदा भूमिः कार्या
चिदं भवोदगा ॥ १८७ ॥ श्रुत्वा भूप

स्वराजवंशवर्णनम्

मुखानित्यं मोदमाना जनास्तदा ।
पर्वतस्य प्रवन्धाय शैलसम्बन्धनीस
भा ॥ १८८ ॥ स्थापिता भूभुजा त-
स्याः कृतोऽध्यक्षो निजप्रियः । जानो
मुकुन्दलालाख्यः स्वकर्मकुशलो महा-
न् ॥ १८९ ॥ येनाधिकारिणादूरे
पर्वतोपद्रवाः कृताः । अस्य प्रवन्ध-
तो जाता स्वस्य तोतृत्वं सर्वथा १९०
निर्विघ्नाः पर्वता जाताः । चलत्प-
दधत्तिका नना । यन्मंसज्जननास्ते
दं कृत्वा यच्च सुशोभनम् ॥ १९१ ॥
सज्जनीत्कीर्तिविन्यासं कृतवान् सज्ज-
नो नृपः । तडागमध्यगोष्ठ्याभेजगन्नि-
वासकं स्थलम् ॥ १९२ ॥ अत्यद्भुत-
मिदं स्थानं यत्र मानस्य माननम् ।
तस्मिन् कारयितुं स्थानं तत्संस्थान-
विलासकम् ॥ १९३ ॥ तस्मिन्
संयत्सरैश्चैव कविराजाय धीमते ।
मेदपटेति हासस्य रचनां जाकृता
तदा ॥ १९४ ॥ उत्साहवदधि-
मकरोत् धनं तत्र मनोजनैः ।
कर्तुं माञ्जाहि सन्दत्ता सर्वसा-
हित्य साधनात् ॥ १९५ ॥ सा-
मान्य रीतितया स्य शंभुसिंहा-
ख्यमन्त्रिणौ । नयनेवाह्व चन्द्रैर्द्वे
प्रारंभो जात एव हि ॥ १९६ ॥
ऋतुलोकाह्व भूम्यर्द्धे यस्य कार्या
लघं परं । नानाजनसन्मानात्
स्थापितं चार्थतः परम् ॥ १९७ ॥

स्वराजवंशवर्णनम्

ताम्रपङ्कसु लेख्यं हि पाषाण मय
चिह्नकम् । बहु प्रकार मुद्राव्य
पुस्तकस्य सहस्रशः ॥ १८८ ॥
बृहत्खण्ड परसीकं च बहु गुर्जर
दैवकम् । तस्मिन्सहस्रशो मुद्राः
कविश्यामल इक्षतः ॥ १८९ ॥
भूपाज्ञया व्ययीभूता अस्मिन्चात्तम
कर्मणि । तन्मद्रूपेण चित्यं हि
भविष्यति बहुव्ययः ॥ २०० ॥
युधिष्ठिर महाराज कालः पौराणिक
कीर्तनम् । तथैवास्ति हासस्य
समयो वर्तते ध्रुवा ॥ २०१ ॥
यत्र विद्वज्जनाः सर्वे स्वस्वकर्म
सम्यक्ताः । सप्त लोकाङ्गवन्द्या
प्रजादेश सुखाप्तये ॥ २०२ ॥
भूपेनेज्जलासखासस्य महद्राज सभा
कृता । तस्मादष्टादश प्रौढानिय
तास्य सभासदः ॥ २०३ ॥ पण्डि-
तो मोहनलालः सेक्रेटरीपदेकृत
। अस्माक्यस्य व्यवस्था च ह्युत्तमा
रीतिर्तीर्तवत् ॥ २०४ ॥ अस्मिन्
वर्षे पितृव्यं हि काशीतः सप्तमा
हृतम् । रामसिंहस्य मृत्युं हि
श्रुत्वा शोका पनुत्तये ॥ २०५ ॥
श्रीमान् जयपुरे यातः स्तस्मिन्निबन्धि
वत्सरे । बृहत्खण्डोया जयाभूषः
स्वदेशगृहमाप्नुवान् ॥ २०६ ॥ गण-
यित्वैक रात्रौ हि संख्यामेकामकार
यत् । तस्माच्च मेदपाठस्य यम

स्वराजवंशवर्णनम्

पश्चिमभागिनः ॥ २०७ ॥
भिक्षाउपद्रवं कर्तुं मुशताः क्रोध
कारिणः । सेवकाङ्गतवन्तयथाने
दारादिकान्वहन् ॥ २०८ ॥ वृत्तं
श्रुत्वा जवान्भूपो मातुलमानसिंह
कम् । श्यामलं कविराजं च पदा
तिहयसेनया ॥ २०९ ॥ शतशो
द्वयसंयुक्तं तत्र संप्रैषि पत्तदा ॥
। सेनया सहितो प्रापतो ग्रामं
वारहपालकं ॥ २१० ॥ ततः पला
यितो भिक्षा संस्तानां चात्तरक्रियाः ।
तत्रैवकारितानूनं भेषज्यार्थं हि प्रैष-
वत् ॥ २११ ॥ विद्वान्प्राणावशेषां
स्य नगरेऽयसंज्ञके । भस्मोक्तानि
रोहानि भिक्षानामपकारिणम् ॥
२१२ ॥ गच्छन्त्यसेनयाभिज्ञैः
पडूनाग्रामवासिभिः ॥ सान्मुख्य-
तः कृतं युद्धं किन्नतवशिरीयुग-
म् ॥ २१३ ॥ प्रासादयामरुद्धाश्च
प्रेषितानगरेऽये ॥ पुरीसृष्टभदेश
स्य यातुं तावदधिकारिणी ॥ २१४ ॥
अग्निगातीतदातव पिप्पलीपालकां
तिके ॥ युद्धघोरं हि राजात्तं पंचाश
दभिल्लाकासृताः ॥ २१५ ॥ राजप
जीयसेनाया मेकोऽपि लिख्योऽस्तः ॥
शरविहोद्वितीयो भूत्वा जयपुरं दृष्ट्यदाभ
वत् ॥ २१६ ॥ दैवीकृपावशाद्वा नि
स्वकाप्यभयं हि ॥ अविश्यामल-
दासस्य सुजातामासिक्कोप्यतिः ॥

स्वराजवंशवर्णनम्

॥ २१७ ॥ पर्याप्तपददेश्य जाता
 वांशुनुकूलका ॥ दद्याधिकारिणि
 क्षतो भूपतः खलत्वरम् ॥ २१८ ॥
 भिक्षुभिरातिथि पर्वतसर्वतो
 भक्तानामगल्यकशयकेन्द्रे लाडी
 रितानि ॥ २१९ ॥ विष्णु
 टेषामातः पदवद नहेतवे ।
 मनुयाकावरेवह उत्सरेष्मस्तदा
 भक्तानामगल्यकशयकेन्द्रे लाडी
 तः ॥ २२० ॥ लोकापदतिचै-
 तः ॥ २२१ ॥ जशत्कृत्वानरेन्द्रेण
 स्थपितानिमसतः ॥ युरोपीय
 जनानां ॥ २२२ ॥ श्रीमज्जननरेन्द्रेण
 लज्जव्यधीकृतम् । नधलीकांकव-
 द्रेन्द्रे दयानन्दसरस्वतो ॥ २२३ ॥
 भूयाः प्रथममायातः परीपकृतका-
 रितो ॥ सभासंस्थापितायाटी नन्दा
 सज्जनवासिनी ॥ २२४ ॥ नानावृ-
 ज्जनताकाङ्क्षी सर्वदेवाङ्गविह्वलः ॥
 बाटिकायादमस्यत्ये तत्कार्यकुग-
 लीजनः ॥ २२५ ॥ आहुतीप्रदरा-
 साञ्च छोरीगामकमालिकाः । अ-
 स्मिन्संस्तारिचैव भावमरीभवाश्च
 शु ॥ २२६ ॥ श्रीमज्जनमहोपस्यरुह
 पुण्यप्रभातः । जवानसिंहसंस्थाप्य
 श्रीशमुसिंहकाङ्क्षि ॥ २२७ ॥ न-
 जातः कक्षचित्पुत्रः स वैकाङ्क्षी-

स्वराजवंशवर्णनम्

दिगंतः ॥ शून्यवेदांकवन्द्रे-
 सज्जनादिगठ कृतः ॥ २२८ ॥ वासं
 दरभिधेनागे पृथ्वीसीषहुलीचके ।
 स्वदेशेमेदवाटे स्मिन् इजिनीघरना
 मकं ॥ २२९ ॥ सनदीमलककर्तु
 माटेगठतमाद्रुपः संस्तारपद्या
 स्थैवचैवमामिसमागतः ॥ २३० ॥ मरु-
 देशिगवरोधीमान् यशवन्ताख्यभूप-
 तितः । शतमं वत्सरादूर्ध्वगमनजात
 महुतम् ॥ २३१ ॥ तथाकृष्णगठा
 धीशो नाम्नागादूर्ल सिंहकः ॥
 समोचीनप्रकारिणा तिष्ठ्यं बहुविधं
 कृतम् ॥ २३२ ॥ इतरेपिचराजान
 स्वागताः प्रीतिभासतः । नृपे
 चावेगमर्वेषां वैमनस्यनिराकृतम्
 ॥ २३३ ॥ सर्वतः स्नेहभावकृतः
 सच्छहृदाश्रयोत् । विधुवेदांकवन्द्रे
 व्दे विष्णुटाडिरेलकम् ॥ २३४ ॥
 नाथारिभवयात् उवोक्तयमकाव-
 धि ॥ इत्येकर्तुं विचारेहरेलप्रबं-
 धकारकः ॥ २३५ ॥ टामसेना
 भिधः कार्यनियतोप्यन्यकारकः ॥
 विद्याशालातथाकार्या स्थावरगुणौ
 प्रधानयाः ॥ २३६ ॥ यामौणाः
 पण्डिताः संतु विद्यायुक्ता चरोग
 क्षाः ॥ २३७ ॥ राक्षालोराजधान्यां
 हि विद्यावैद्यकयो स्तथा । चिकि-
 त्सां तव कुर्वन्ति पाठयन्ति पठन्ति च
 ॥ २३८ ॥ पुरुषाः पुरुषस्थाने यां

स्वराजवंशवर्णनम्

ति स्त्रीषु वियस्तथा साधयन्तिस्व
कार्याणि श्रुतमाचारतस्तदा ॥ २३६ ॥
॥ अस्मिन्संवत्सरे चैव श्रीमास्त्रोधपुरं
मतः । मार्गखिन्न शरीरोपिभूपः
प्रमथशब्दः ॥ २४० ॥ डाकूट
राणां चिकित्सातः मृष्यता सर्वं
भावतः । चित्तकूटस्य मार्गेण
सर्वं सम्यगर्थैः सह ॥ २४१ ॥
पौष कृष्णस्य पञ्चम्यां राजधान्यां
समागतः । तृतीय दिवसे
ऽकस्मान्मूर्च्छां प्राप्नो नरेश्वरः ॥
२४२ ॥ चतुर्थं मिता मूर्च्छा
ऽतिष्ठत्यस्यामचेतनः । चिकित्सा
बहुला वैद्यैः सर्वे पायैस्तदाकृताः
॥ २४३ ॥ तत्समये समातिष्ठत्
डाकूरा ज्ञक्बरादिकाः । एता-
दृशीं दृशां दृष्ट्वा कृष्णसिंहो जवा
दत्तः ॥ २४४ ॥ रजौडस्य
संस्थाने शिफर्ड डाकूरं ततः ।
समानयद्वा तूर्णं च व्यतिष्ठन्नधि-
कारिणः ॥ २४५ ॥ कविराजः
श्यामलस्य पद्मालालः प्रधानकः
। श्रीमनोहरसिंहस्य जानीमुकुन्द-
लालकः ॥ २४६ ॥ चेष्टां प्राप्नो
नृपः पश्चात् पौष कृष्णशुक्लवास-
रात् । चित्तभमेहि संजातः
चतुर्दश्यामवर्द्धयत् ॥ २४७ ॥
मनुष्यज्ञान राहित्यं गता निद्रापि
वैरिणी । सर्वं वैद्या स्ततो जाता

स्वराजवंशवर्णनम्

निराशा जीवनात्मभिः ॥ २४८ ॥
परन्तु चार्द्ध रात्रेः शंकरस्य प्रसा-
दतः । नृपोहि लब्धवान् निद्रां
रोगो दूरतरंगतः ॥ २४९ ॥
पौष कृष्णस्य षष्ठ्यास्तु सायंकाले
महेश्वरः । प्रसन्नः सर्वथा ज्ञातो
नैर्वर्ण्यं चावशिषितम् ॥ २५० ॥
दिवसस्यास्य मष्टस्य सप्ताता सम-
घण्टिका । रात्रौ मूर्च्छा गता भूपो
व्याकुलस्य तदा भवत् ॥ २५१ ॥
सर्वे डाकूर वैद्याश्च नानो पाय-
चिकित्सकाः । निरुद्योग फला-
भूता रोगे भूपस्य चांतिमे ॥ २५२ ॥
दयालु भूभुजा नूनं युग पत्सर्वं
लोकतः । स्नेहं कृत्वा यत्नेन
गाति कैलाशं गतवान्नृपः ॥ २५३ ॥
॥ कैलाश वाससं प्राप्तं सर्वं बन्धु-
जनादयः । वेदले राव संचस्य
देववाडीशकस्तथा ॥ २५४ ॥
वेगम राव संचस्य मेजा रावतक-
स्तथा । श्रीकुशावड रावस्य कविः
श्यामलदासकः ॥ २५५ ॥ श्री
भीडर महाराजः पद्मालाल प्रधा-
नकः । आदयो निखिलाः
सर्वे खिन्ना रुदन्त आगताः ॥
२५६ ॥ कर्नेलबाल्टरा भिक्षुः
प्रथमं कृतवा निमम् । अन्तः
पुरालय द्वारं गत्वा राज्ञीं न्यवेद-
यत् ॥ २५७ ॥ सर्वे वैधु गणै

स्वराजवंशवर्णनम्

मुंख्यै रधिकारि जनैस्तथा । गज-
सिंहस्य सत्पुत्रः । फतहसिंहभूप-
तिः ॥ २५८ ॥ सुप्रसन्नः कृती विज्ञै-
र्महाराज्योहिमूषिताः । इत्येव
सर्वं संमत्या राज्यास्पदं हि दत्त-
वान् ॥ २५९ ॥ सर्वं लक्षण-
तौ नूनं ज्ञायते सर्वं रीतितः ।
प्रजा पालनं कार्येयं चोत्तमः ।
संभविष्यति ॥ २६० ॥ तदानीं
सर्वं लोकानां सुखतो वाग् सु-
निश्चिता । चिरायुर्भवतां च्छोशः
अफतेसिंह भूपतिः ॥ २६१ ॥

श्री १०८ श्रीमदार्यभूपमानु

श्रीमहाराणाश्रीफतहसिंह

विषयकम्

——*

संग्रामसिंह पुत्रा हि वीर धर्माधि-
कारिणः । तेषां मध्ये ऽर्जुनो
वीरः स्तस्मिन्नुशशिर्वासिंहकः ॥
२६२ ॥ सूर्यमल्लः स्तदापत्यं
तस्मिन्नुदेलसिंहकः । तस्य पुत्रा
स्त्रयस्मान्ति प्रथमो गजसिंहकः ।
२६३ ॥ सूर्तसिंहो द्वितीयः स
तृतीयः फतहसिंहकः । गजसिंहस्य
भातुश्च दत्तकत्वेन संस्थितः ॥
२६४ ॥ श्रीमान् फतहसिंहाख्य
स्ततमसञ्जन भूपतिः । जातोहि
दत्तकस्तस्मात् मैदपाटोय भूपतिः

स्वराजवंशवर्णनम्

२६५ ॥ कथ्यते ततएवेदं भाग्यं
हि कर्म मूलकम् । वर्तमानं कृतं
कर्म भविष्ये भाग्यमुच्यते ॥ २६६
काले स्वल्पे पि भूपेन वर्तमाने
न धीमता । लवणाय करादीनि
कार्याणि मुकृतानि हि ॥ २६७
तेषां मध्ये परं कार्यं मितिहासस्य
मुद्रणम् । तदुत्कृष्टा कृता पश्चा-
दधिकारं च दत्तवान् ॥ २६८ ॥
कविः श्यामलदासाय सर्वं प्रकार-
तोऽर्पयम् । तदुपकारि वस्तूनि
कुर्वन्ति सज्जिता निहि ॥ २६९ ॥
कविराजिन विज्ञेन बहु यन्यादि-
लोकिताः । यन्यो यो रचित
स्तस्मात्कोशे सारं समुद्धृतम् ॥
२७० ॥ तदानीं कवि राजस्य
वंश कीर्तनं मुच्यते । स्वराज-
स्य तैः साकं मैदपाटोय भूपतिः ॥
२७१ ॥ श्यामलदासकवेर्दत्तं स-
क्षिप्तं वच्मि कीर्तये । साखा
पुत्रो महाराणा मोकली भूभृहा
बलो ॥ २७२ ॥ मरुदेशं रुणा-
ग्रामे विवाहं कृतवांश्च सः । सांख-
ला वशतो यस्य राजासीत्तस्य चार-
णः ॥ २७३ ॥ यदा मण्डोवरा
धीशो जोधा राठौर भूपतिः ।
सांखलान् क्षत्रियान् जित्वा रुणाराज्यं
गृहीतवान् ॥ २७४ ॥ तदाति क्षत्रि-
याः सर्वे चित्रकूटे समा ययुः ।

स्वराजवंशवर्णनम्

मेदपाटे तदा भूपं कुम्भाख्यो मो-
कलात्मजः ॥ २७५ ॥ स्वसेय
खांखलानां यः तद्राजाय ददौ नृपः
। युगा सौति ग्रामयुक्तं ताणानाम
कर्णनम् ॥ २७६ ॥ सांखल
क्षत्रियाणां च चारणं ज्ञातितस्तदा
। राठीरेण दधीवाडा ग्रामो नौ
नीत एव हि ॥ २७७ ॥ शून्य
सप्तोपु चन्द्रके तद्राम आरणा-
द्रतः । राठीरस्या भवद्वैरं तदैव
जात मद्रुतम् ॥ २७८ ॥ चत्वार
भारतरो भूपन् सांखलानां च चार-
णाः । तेषां मेको सही पञ्च द्विती
यो माण्डनी भवत् ॥ २७९ ॥
देश स्तुतीय कथासौ हरमिंह
श्चतुर्थकः । दधिवाडां परित्यज्य
मेदपाटे समागताः ॥ २८० ॥
तत्समये महाराणा कुम्भा जीवेऽ
भवत्तदा । रायमल्लस्य पुत्रेभ्यो
सांगा नाम्ना सहो वतिः ॥ २८१ ॥
पञ्च सप्तोपु चन्द्रस्य वैशाख
सित पञ्चके । सांगा नृपस्य सप्त
म्यां सहस्रं वादगं ददौ ॥ २८२ ॥
बीगहानुमितं भागं माण्डले गढ
पर्वने । स्थापयामास सुग्रामं
ढाकलियेति नामतः ॥ २८३ ॥
देवाय धारता ग्रामो वरसिंहाय
गेष्ठिया । सावरो माण्डलायैव
दत्तो भूपतिना स्वयम् ॥ २८४ ॥

स्वराजवंशवर्णनम्

यत्समयात्समायाता मेदपाटे वर-
स्थले । तदारभ्य हि विख्याता
आरणा दधिवाडियाः ॥ २८५ ॥
दधिवाडां परित्यज्य मेदपाटे समा-
स्थिताः । स्य तिलत् यमथाक्षेपः
चारणा दधिवाडियाः ॥ २८६ ॥
अयं ढोकलिया ग्रामः स्थापितो
मेपसंज्ञितः । तत्पञ्च यं शुक्लोऽ
भूत् तत्सन्नु रतरो भवत् ॥ २८७ ॥
ढाकलिया पि गतो ग्रामो युग
द्विरम चन्द्रके । माण्डले गढ
पर्वमं नीत मकरिण भूभुजा ॥ २८८ ॥
ढाकलिया पि ग्रामायं शाह
शामनतो गतः । तदनु मानतः
सम्बत् शून्य वेदाङ्ग चन्द्राः ॥
२८९ ॥ वेद पञ्च वद मध्ये वे
दपि द्विती सम्भवात् । एकस्थले
माहाया दुर्धवायैव सतिः ॥
२९० ॥ तद्रामतोऽ विजय भावे
श्रीगो दामादयो विजयम् । निर्वी
हारी ददौ भागं स्व प्रोत्सा चतुरा
हितः ॥ २९१ ॥ विधु सप्त रसे
ददौ ऽ मरविहस्य भूपतेः । कहां
गौरस्य स विद्या भवत्पर्वस्य प्रीतये
॥ २९२ ॥ नृपस्य कर्णमिंहस्य
चामुण्डादाम धीमतः । चतुरा
पत्यकाले च ढोकलिया यथास्थितः
॥ २९३ ॥ जगत्सिंहस्य भूपस्य
समये शाहजहात्मजः । गृहीतो

स्वराजवंशवर्णनम्

मागडाली भागी दिल्ली गत्वा लभ-
 त्पुनः ॥ २८४ ॥ महाराणा
 जगत्सिंहः क्रुद्धांगणदासतः
 । तस्मात्तद्वाटभिः सर्वे सुन्दराद्यैः
 सुभाजितुम् ॥ २८५ ॥ याम सुत्क-
 ण्ठ कैर्यस्मात् राज्याधीनं हि पर्ग-
 नम् । तस्माच्चावणदास्याधिकारे
 याम एवसः ॥ २८६ ॥ जगत्सिं-
 हेन तस्मैतं पर्गनं माण्डलं यथा
 । तदा ठोकलियायामोराजकोपाच्च
 निर्गतः ॥ २८७ ॥ पश्चाच्चावण-
 दासस्य हरिदासा भवत् सुतः ।
 सौतिकाष्टं सहन् खन्नः कालं स्त्रियं
 निनाय च ॥ २८८ ॥ आलमगीर
 शाहेन नीतं माण्डलं पर्गनम् ।
 दिल्ली गतो हरिदासा यामन्नं प्राप
 दुःखितः ॥ २८९ ॥ स्वयामंठे
 कानीत्वा चाजमेराधिकारिणः
 । हरिदासं प्रथमं तु शून्यं पश्चाद्वि-
 चन्द्रतः ॥ ३०० ॥ परं सम्वत्सरं
 भूपोऽमरसिंहे महामतिः ।
 तं यामं नीतशान् ठेका दालमगी-
 रमाहतः ॥ ३०१ ॥ हरिदासस्तु
 भूपाय ददौ सम्वत्सरं करम् ।
 याम ठोकलियार्थं च ठेकारौत्यनुसा-
 रतः ॥ ३०२ ॥ हरिदासस्य पुत्रो
 भूदर्जुनः प्रीतिवर्द्धकः । वक्रोक्त्या
 तं जगादैवम् मौनाज्ञातिवसं बलः
 ॥ ३०३ ॥ वाक्यविद्धोऽर्जुनस्तिष्ठन्

स्वराजवंशवर्णनम्

शाहस्तत्पर्गनं ददौ । कुहारसिं-
 र ठौरं ज्ञातये तत्पसादत ॥
 ३०४ ॥ जातार्जुनाधिकारः । हपुरं
 स्वल्पं दिनाधर्षः । माण्डलं पर्गनं
 नीतं ममराख्येन भूभुजा ॥ ३०५ ॥
 तदा विदाङ्ग सप्तैन्दौ शून्यपश्चाद्व-
 तः परम् । अर्जुनो मरसिंहाच्च
 स्वसुता करबौहने ॥ ३०७ ॥
 निन्ये ठोकलिया यामं ददौ तस्मा-
 त्सभागिने । तं यामं स्वाधिकारे
 हि स्थापयामास चार्जुनः ॥ ३०८ ॥
 । अर्जुनस्य भवत्पुत्रः केशरीसिं-
 हनामतः । तत्पुत्रस्य मयारामः
 कनीरामस्य तत्सुतः ॥ ३०९ ॥
 भीमसिंहे महाराणा तस्मै याम
 दूयं ददौ । जयसिंहपुरं चैकं द्विती-
 यं भालराभिधम् ॥ ३१० ॥ कनी-
 रामस्य पुत्रो भूद्रामदानीत्यदेहजः
 । कायमसिंहं सञ्जय कविताशास्त्र-
 कोविदः ॥ ३११ ॥ तत्सनुः
 कविराजो हि श्यामली बुद्धिसगरः
 । सञ्जनस्य नृपस्थायं मुख्यमन्त्री वि-
 चक्षणः ॥ ३१२ ॥ शून्याद्विगज-
 चन्द्रेन्द्रे षष्टिवर्षात्मको महान् ॥
 ३१३ ॥ कनीरामो दिव्यया तोराम-
 दानस्तदात्मजः । याम ठोकलिया ना-
 म्नि विविंशतिवर्षो भवः ॥ ३१४ ॥
 अधिकारी बभूवासी सर्वप्रियकरी
 भवत् । तस्यः कायमसिंहाख्यो

स्वराजवंशवर्णनम् .

द्यधिकारीतदाभवत् । ३१५ ॥ सप्त
 रसनजीमूहद्वेष्टमसिसज्जमान् ।
 तत्सूनवश्चत्वारः प्रथमेनारसिंह
 कः ॥ ३१६ ॥ दत्तकत्वेनयद्यासौ
 यामे खेमपुरे गतः । द्वितीयः
 श्यामली बिभ्रः व्यङ्ग नागेन्द्र
 वर्षके । ३१७ ॥ द्वितीया पाठ
 कृष्णस्य सप्तम्यांका वज्रोजनत ।
 तृतीया ब्रजलालस्य गोपालस्य चतु
 र्यकः ॥ ३१८ ॥ कायमसिंह
 देहांतः सप्तदिनव चन्द्रके ।
 वैशाखस्या सिते पक्षे नवम्या मभ
 वत्तदा ॥ ३१९ ॥ श्यामलः कवि
 राजाहि पितृस्थाने न्यवीविशत् ।
 तस्योपरि महाराणा शम्भुसिंहस्य
 दीर्घका ॥ ३२० ॥ कृपाजाता
 तथैवाहि श्रीमत्सज्जन भूभुजः । श्री
 मेदशाट प्रभुणा प्रसन्नस्ते हर्षित्तिना
 ॥ ३२१ ॥ पदं दत्तं प्रतिष्ठायाः
 कविश्यामलधीमते । कविराजपदं
 चैक मभ्युत्थानं द्वितीयकम् ॥ ३२२ ॥
 तृतीयं स्पर्गनं चाहो चतुर्थं
 पादभूषणम् । हिमादिकञ्च तत्सर्वं
 बीटीदानं च पञ्चमम् ॥ ३२३ ॥
 स्वासनस्थायकरतः षष्ठं दत्ताहि मु
 द्रिका । राणा श्रीसज्जनैद्रस्य चर
 णाज प्रसादतः ॥ ३२४ ॥ कवि
 राज पदस्यात श्यामलस्यैवमुद्रि
 का । श्रीनरेन्द्रस्य वैप्रीतिर्यथा

स्वराजवंशवर्णनम् .

श्यामलधीमति ॥ ३२५ ॥ वि
 श्वासभूता सत्याङ्गी नतयान्यपदश्च
 ते । सप्तमं रौप्यं यष्टिर्हं चाष्टमं
 परिलेखनम् ॥ ३२६ ॥ पञ्चोपरि
 सदा लिख्यं नवमं वासगीकम् ।
 हस्तिपौलस्य बाह्ये च दशमं बाटि
 कास्थलम् ॥ ३२७ ॥ प्रभुणा
 स्थापितं नाम श्यामलाराम संज्ञ
 कम् । मन्दिरं तस्यमध्ये हि देवं
 रम्यं न हङ्गुतम् ॥ ३२८ ॥ नि
 र्मापितं पुनस्तस्य जौर्णीहारे पि
 कारितः । त्रिचकूटगढा धस्तात्
 गम्भीरीवेषाभयोः ॥ ३२९ ॥
 नद्योर्मध्ये हि रेलस्य भूमिर्दत्ता हि
 पश्चिमे । तत्र श्यामलदासेन
 रचिते काहिवापका ॥ ३३० ॥
 मन्दिरं कर्णिका देव्या निर्मितं
 परमाद्भुतं । रसलीकाङ्कचन्द्रेन्द्रे
 चाष्ट सङ्ग्रह सैन्यतः ॥ ३३१ ॥
 भूपो ठेकलिया यामे सुभटैः सह
 सङ्गतः । दिनद्वयं वरातिथ्यं
 श्यामलेन कृतम्परम् ॥ ३३२ ॥
 प्रभोः प्रसन्नता तस्याज्जातात्यक्ता
 धिकारिणो । इत्यसर्वं प्रकारेण
 मुख्यमन्त्र्यधिकारवान् ॥ ३३३ ॥

इति

॥ राजवंशस्य सूचीपत्रम् ॥

आशयः	पृष्ठं	पंक्तिः
मंगलाचरणम्	१०४१	१
महाराजासुमित्र	तथा	११
राजाविजय	तथा	१२
राजाशिलादिता	तथा	१६
राज्ञीपुण्यावती	तथा	२२
राजाकेशवादिष्य	तथा	२६
राजानागादिता	तथा	२६
राजाभोगादिता	तथा	३१
राजाआशादिता	तथा	३३
राजादेवादिता	तथा	३७
राजाकालभोगादिष्य	तथा	३८
राजागेहादिता	तथा	३६
महाराजावापारावल	तथा	४०
रावलपदवी	तथा	४१
रावलगुहिल	तथा	५६
रावलभोज	तथा	५८
रावलशौल	तथा	५८
रावलकालभोज	तथा	५६
रावलभर्तारिभट्ट	१०४२	३
रावलअघसिंह	तथा	५
रावलसमहायक	तथा	५
रावलखुमाण	तथा	६
रावलअल्लट	तथा	७
रावलनरवाहन	तथा	८
रावलशक्तिकुमार	तथा	१०
रावलशुचिवर्मा	तथा	१०
रावलनरवर्मा	तथा	११
रावलकीर्तिवर्मा	तथा	११

॥ राजवंशस्य सूचीपत्रम् ॥

आशयः	पृष्ठं	पंक्तिः
रावलवैरड	तथा	१२
रावलवैरिसिंह	तथा	१३
रावलविजयसिंह	तथा	१४
रावलअरिसिंह	तथा	१४
रावलचौडसिंह	तथा	१५
रावलविक्रमसिंह	तथा	१६
रावलअमसिंह	तथा	१७
रावलसामंतसिंह	तथा	१७
रावलकुमारसिंह	तथा	१८
रावलमथनसिंह	तथा	१८
रावलपद्मसिंह	तथा	१६
रावलजैचसिंह	तथा	२०
रावलतेजसिंह	तथा	२१
रावलसमरसिंह	तथा	२१
रावलरत्नसिंह	तथा	२५
रावलकर्णसिंह	तथा	३२
महाराणाराहप	तथा	३३
राणापदवी	तथा	३४
राणानरपति	तथा	३५
राणादिनकर	तथा	३६
राणा यशकर्ण	तथा	३७
राणानागपाल	तथा	३७
राणापूर्णपाल	तथा	३८
राणापृथ्वीपाल	तथा	३८
महाराणाभूषसिंह	तथा	३६
राणाभीमसिंह	प्र० तथा	४२
राणाअयसिंह	तथा	४२
राणालक्ष्मणसिंह	तथा	४२

॥ राजवंशस्य सूचीपत्रम् ॥

आशयः	पृष्ठं	पंक्तिः
महाराणा अरिसिंह	तथा	५४
राणाअजयसिंह	तथा	५३
महाराणाहम्मीरसिंह प्र०	तथा	६०
राणाक्षेपसिंह	१०४३	४
राणालक्षसिंह	तथा	५
राणामीकल	तथा	८
महाराणाकुम्भकर्ण	तथा	१४
महाराणाउदयसिंह	तथा	४३
राणारायमल्ल	तथा	४०
महाराणासंयामसिंह	तथा	४४
राणारत्नसिंह	तथा	५७
राणाविक्रमादित्य	तथा	६०
तन्माताकर्मवती	१०४४	१२
राणाउदयसिंह	तथा	४०
महाराणाप्रतापसिंह प्र०	त० १०४५	१०
महाराणाअमरसिंह प्र०	तथा	४०
महाराणाकर्णसिंह	तथा	५८
महाराणाजगत्सिंह प्र०	त० १०४६	१५
महाराणाराजसिंह प्र०	तथा	२०
महाराणाजयसिंह	तथा	३५
राणाअमरसिंह द्वि०	तथा	४७
राणासंयामसिंह	तथा	५०
महाराणाजगत्सिंह द्वि०	तथा	५५
राणाप्रतापसिंह द्वि०	१०४७	६
राणाराजसिंह द्वि०	तथा	८
राणाअरिसिंह द्वि०	तथा	११
राणाहम्मीरसिंह द्वि०	तथा	३५
महाराणाभीमसिंह द्वि०	तथा	३८

॥ राजवंशस्य सूचीपत्रम् ॥

आशयः	पृष्ठं	पंक्तिः
महाराणाजवानसिंह	तथा	५५
महाराणासगदारसिंह	१०४८	७
महाराणास्वरूपसिंह	तथा	१२
महाराणाशंभुसिंह	तथा	२७
महाराणासज्जनसिंह	तथा	३७
महाराणाफतेसिंह	१०५४	१३
तद्विषयकवर्णनम्	तथा	१७
अतः परं कविराज	तथा	४६
॥ इति वंशवर्णनम् समाप्तम् ॥		

श्री १०८ श्रीमहाराणाफतहसिंह :

क्षितौशाः स्वीयार्थे कुशल जन
युक्ता अभिरताः सदा भोगाशक्ता
विविध सुखसाहित्य निचयैः ।
ततश्चायं विज्ञो नृप फतहसिंहः ।
इत्येतयः प्रजा शिखारक्षाकरण
पटु संस्थान नियतः ॥ १ ॥
नृपाणां निज्ञाना मुचितपरिपाटो
जनहिता प्रजा रक्षा सौमा सकल
जन पीयूष लहरी । तथेमांस्त्री
कुर्वन् नृपफतहसिंहस्य, मुदितो
प्रजा रक्षा शीलः सकल वसुधा
पालन रुचिः ॥ २ ॥ दिनानां
संख्यानं विविध तर कर्मार्जन
विधेर्वहुं स्वल्पं स्पष्टं नृप फतह
सिंहस्य बलिनः नृपाणां शूराणां
समरविजय श्रौरतिहिता जयश्री
न्यायश्रौरविकुलनृपश्रीपदरता ३

कीशशब्दार्थचिन्तामणौ चतुर्थोभागः ;

‡—‡—‡

शब्दार्थचिन्तामणि रसुपूर्णः शब्दार्थचिन्ताहत चित्तभोजाम् ।
विह्वराणां मथवामराणां चिन्तामणि स्थायं करो नराणाम् ॥ ४ ॥
इति शब्दार्थचिन्तामणि कीशः समाप्तः ॥

इत्यादि गौड़कुलोत्पन्ना ङीचवाल प्रधानोपनाम तुलाराम मिश्रात्मज
श्रीधनपति मिश्रापरनाम्ना श्रीभद्र कुलाब्धूत श्रीपरमहंस परिव्राज
काचार्य श्री महारिहरानन्द नाथ भारती शिष्येण ब्राह्मणवधूत श्री
सुखानन्दनाथ परनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ यवर्गं यवर्गयो
चतुर्थोभागः समाप्तिस्तः ॥

श्रीसुखानन्दनाथ तच्छिष्य श्री जगदीश मिश्रापरनाम ब्राह्मणवधूत
श्री जगदानन्दनाथ प्रीति कामैः , श्रीमन्महाराजा धिराज रविकुलाब-
तंस महामहेन्द्र यावदार्थकुलकमल दिवाकरैः मेदपाटदेशाधीशैः रत्निल
भूपाल मौलिमणिभिः श्रौयुत महाराणा कैलाशवासि सज्जनसिंहे
स्थापिते तत्पुत्र श्री १०८ श्रौयुत महाराणा अफतहसिंहे रक्षिते
उदयपुरस्थ सज्जनयन्त्रालये मुख्यमन्त्रि कविराजिराज श्रीश्यामलदास
प्रेरणया पण्डित बाजपेयि वंशीधरेण अकिञ्चनान्तितदेव शर्मणाचशोधितः
जीवनराम शम्भुनाथ श्यामसुन्दर गुलाधराम लक्ष्मोनाथ प्राणनाथ
खालसिंह प्रभृतिभिर्हितैः वर्षाक्रमेण दर्भितः सर्दारवेग यवनेन मुद्रितः ॥

—....—

एकीनविंशत्यधिक द्विपत्वारिंशत्तमे सम्वत् १८४२ वैक्रमाब्दे

राजधान्युदयपुरे सज्जनयन्त्रालये मेदपाटेश्वर

कीशधनव्यथात् बाजपेयि वंशीधरप्रबन्धतो

पञ्चम्यामाश्विन शुक्लायां संवत् १८४२

तदनुसारेण १३ अक्टूबरे सन् १८८५

ईसवीये मुद्रितः

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	प्रष्टः	प्रति	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	प्रष्टः	प्रति	पङ्क्तिः
५५	०००००	१	प्र०	१६	- य। था	तथाशब्दस्तथशब्दो	८	दि०	२३
- त	यच्चप्रिययुक्तदमः	१२	दि०	१६	० भा	दथाशानुभवः। पुं०	८	प्र०	२३
- चः	वटवृत्ते	१	०	१७	- य	अर्थगतं	१०	दि०	२४
- य	इत्यते	२	०	१४	- न	असाधुन	११	प्र०	२३
- य	आकृत्या०	३	प्र०	१४	५ ५	असाधुन	११	०	२४
- वं	विशेषे	३	०	१५	- व। य	माधुर्येद्वे तियमाः	१२	दि०	१८
- रु	अतिपूर्वपि०	३	०	२२	- पि पि	प्रह्वमयिनचिर	१३	प्र०	१४
- सु	मेखे	३	०	२६	५	मयि			
- ठा	ज्योतिष्ठीमा०	३	दि०	१८	मिश्रीशी	मजियमिश्रीडभ्यः	१४	दि०	१०
- वृ	जुहति	३	०	२८	- ते	नृपती	१४	०	२२
- रिचव	परिचक्षते	४	प्र०	१२	- योः	यापोः	१४	०	२८
- द्री	शूरासु	४	०	२४	- स्य	स्वल्पसकीर्त्तितः	१५	प्र०	१०
० टा	पञ्चयेष्टा। स्त्री०	४	दि०	२५	- र्या	स्वर्धोःचकरोगुरुः	१५	०	१४
- वृही	अग्निजिह्वोदभे	५	प्र०	१८	- री	स्थेयेकारोच	१५	०	१६
- घा	नखोघोरः	५	०	२४	- घी	यीति	१५	०	२८
- ह्या	गुह्याप०	५	दि०	५	- नि	वृद्धिरोपनः	१५	दि०	२१
- डि	त्रोहन्	५	०	१५	- प्र-चा	सीराड०भी०प्र०	१५	०	२५
- स्फय	स्फाकपालादि०	५	०	२६	प	युगान्याम्	१५	०	२८
- स्फय	स्फायकपालानि	५	०	२७	वृ	नूणाङ्गवे	१६	०	५
- हं- ल्य	तत्कर्मार्हताल्युपभृ	६	प्र०	८	थि	पुण्यिकायाम्	१६	०	६
- डर्थ	सुयजोर्द्धनिप	६	दि०	१४	- स्य	यवगस्य	१६	०	११
- न- न	प्रहृदेवान्नामामि०	७	प्र०	१	- स्या	फलान्यस्य०	१६	०	१८
- प्य	हविष्याशी०	७	दि०	१८	- ड	दृक्कायाम्	१८	प्र०	८
- ख	खञ्जनरते	८	प्र०	३	- छे	विमिश्रि	१८	दि०	१५

पञ्चदशः	शुद्धिलेखः	पङ्का	स्थानः	पङ्क	पञ्चदशः	शुद्धिलेखः	पङ्का	स्थानः	पङ्क
सं :	सं :	सं :	सं :	सं :	सं :	सं :	सं :	सं :	सं :
२१	पञ्चदशः	१८	०	२०	- सं - त	सं - त	२०	०	२५
०६	यष्टिः मधु ।	१९	०	२	- त्व	तत्त्वम्	२५	प्र०	४
- स्म	स्मार्ताभिः	२०	प्र०	१०	- शा	शशास्त्रे	२५	०	८
- ल	अभिहित्	२०	हि०	२	- सु :	सुपु :	२५	हि०	१३
- द्वा	विज्ञानि -	२०	०	२५	- मी - धृ	सुकर्मावधृतिः	२५	०	१८
- णि	अस्मात्पुत्रमात्	२२	०	७	- गृये	गण्डोद्धृष्टिर्धुवयेव	२५	०	२०
- स	सायाजा	२३	०	२३	- यं	सम्यग्दर्शनीयाये	२५	०	२६
- स्व	तस्यैदमित्यण्	२४	प्र०	२२	- त-पा	वित्तेषाप्रतयाप्राज	२६	प्र०	२
- दा	स्त्रिंशच्छतातिष्ठ	२६	०	८	- त्व। भा	तत्त्वस्यस्त्रागुभवा०	२६	०	३
- म - ती	यामवती । स्त्री	२६	०	२१	- विं	निर्वृत्तिः	२६	०	६
- वृ	कृत्वादिभ्यो वृत्	२७	हि०	१०	- दाध्योः	सिद्ध्यासिद्ध्याः	२६	०	७
- य	पर्यन्ते	२७	०	१५	- त्व	तत्त्वमस्यादि	२६	०	१२
- त्या	वहियुभ्यामिदित्य	२८	प्र०	२५	- इ	इष्टरसकल्पे	२६	०	२१
- जं	शान्तमुनिपुत्रे	२८	०	२७	- म्ये	आलोपम्येन०	२८	०	२०
- स- ना	साधसंदेवानां	३०	०	१०	- सु	देवतासु	२८	०	२०
- व	सुगमपुत्रस्य	३१	०	३३	- ष	दृष्टयोमिनोः	३८	हि०	३
- गो	श्रीचतुर्वा	३२	हि०	५	- दापियि	प्रदायिनो	३८	प्र०	५
- यु -	युधसम्वहारे	३२	०	१५	श	हृदिनामोद्धृ	३८	हि०	७
- ध	युधि :	३३	प्र०	११	- यु०	युज्	४०	प्र०	६
- व	सुधः स्यात्	३३	हि०	१८	- ष	क्रोशत्तुष्टये	४०	०	८
- त्वमात्रि० गद्रे यं श्यास्य नवम्		३४	प्र०	८	- ने :	गर्भाधानस्थाने	४१	०	७
द्वितीयपञ्चदशः पञ्चदशः पञ्चदशः					- श	प्रदर्शनीया०	४१	हि०	२८
- य	पुष्टे	३४	हि०	४	- ष	मुद्राविशेषे	४२	प्र०	१
- पिपुष्टयु	लपियुक्तवत्	३४	०	१०	- मा	माशंसु	४२	०	२४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-जा-न्ति। ता	विज्ञानन्तिमनसा तानपण्डिताः	४२	दि०	१	-त	धावृक	५४	०	१७
वः	सर्वभूतानां	४२	०	३	-गीरादि त्वान्ढोष	कदिकारादितिकः ष	५५	प्र०	२२
दि। त	मर्हति	४२	०	१२	- रज	रञ्जनम्	५५	ह०	२५
स्थि। मि	संवन्धिनि	४३	प्र०	१०	- नि	चतुर्थीक्रि.	५६	प्र०	१५
- वि	निषेविषाम्	४३	दि०	८	- ता	बहुलत्वाच्च	५६	दि०	२०
- व	कुचे	४३	०	१०	- त्या	रागित्यादनयाग्ये	५७	प्र०	२०
- स्य	सर्वतथीवनाद्यस्य	४३	०	२३	- ग	अनपद	८८	०	५
- थ	चतुर्थत्व०	४४	प्र०	१५	- पौ- ख	रक्तपीतख	६१	०	६
- त	नेवात्तानि	४४	दि०	३	- स्य	शोक्मस्य०	६२	दि०	४
- छी	धरांछीच	४४	०	४	- य	पुष्पसंयुता	६२	०	२२
- त	पित्ततः	४४	०	१४	- प्री	प्रोतरी	६२	०	२५
- स्ता	स्वावशीप०	४४	०	२५	- य	त्वाप्रांम्	६३	०	६
- ये	पाशे	४५	प्र०	२०	- प	नित्यचुचरि	६७	प्र०	१६
- त। क्र	यस्यै	४५	दि०	१	२१ मलमल	मलमल	६४	दि०	३
- लणे	लजे	४५	०	१६	रु	रुतेय	६४	०	२०
००।	रक्तपुष्पः। पु०	४७	प्र०	२	- लू-स	सन्दूरसरणी	६७	०	१४
- कुं	कन्दूरी०	४७	०	२२	- त्या	वहन्ययोग०	८६	प्र०	३
- ड	कुङ्कुमे	४८	दि०	१८	- व	मधाल्ये०	७०	०	८
- खाद	रक्तखदिरे	४८	प्र०	२	- सो	सरमीनोभषदु	७५	दु०	२५
- लं	रत्तिकाः	५०	दि०	२	- का	मधुरकामतः	७६	प्र०	६
- षो	भविष्योत्तरे	५१	प्र०	१०	० य	राचसेन्द्रः ए०	७७	दि०	१
- ग्ध	दुग्धे	५२	दि०	२८	- त्व	व्यप्यत्या -	७७	०	२७
- ज	रजस्यर्णम्	५३	प्र०	३	- ग	तेरागाइति -	७८	०	३
- णि	निर्णिण्या०	५४	दि०	१०	- वी	विगती -	७८	०	२८

प्रशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	प्रशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- म	भाल्लोचन -	७८	प्र०	१०	- मू	शूलातो	१०५	प्र०	११
- ङ	मध्याह्निका -	७९	दि०	५	- यो	श्रीकृष्णस्य -	१०७	दि०	१
- क्रा	शक्रोत्थान -	७८	०	१८	० र	विरंसुः । त्रि०	१०८	प्र०	१८
- रो	मस्तिर -	८०	प्र०	२२	० म् : ।	रिष्फम् । न०	१०८	दि०	६
- धि	दिषण्णा०	८०	दि०	८	- ये	स्वादयमोदितः	१०८	०	२४
- त्रि	पद्मागणांस्तोपु	८३	१	१२	- य	सस्ताप	११०	०	१६
- ज्ये	विकिपापुष्ये	८४	०	२	० रि	रोतिकम् । न०	११०	०	२५
प्रि :	राशि	८४	०	२५	० शि	शोभायाम्	१११	०	२०
- स	पविरोधिन	८६	प्र०	१४	० वि	रुचो । स्त्री	११२	०	२६
- व	स्वचक्रस्य	८६	०	१८	- थै :	रुदिविदिभ्यां छिदि	११३	प्र०	२४
ता०म्	विजिताम्	८६	दि०	२४	- दा	नदाप्रकारा०	११३	दि०	७
- णा	विद्यणत्	८८	प्र०	२६	- स्प	वनस्यष्टाधिक्यः	११५	प्र०	६
- न्या	राज्यदेश	८८	दि०	८	- यु	शुक्लवक्र०	११५	दि०	५
- विराज	विराटज	८८	०	२१	- श	रुद्धिसायायाम्	११६	प्र०	२४
- ल्य	धरतल्यधो :	८८	०	२८	२ १ रुद्धवज्र	रुद्धवज्रजन्मग०	११६	दि०	११
- क्रा	नैवक्तविका०	८८	०	६	- क्रु	क्रायायाम्	११५	०	२८
० ण	राजभोगौनम्	८१	०	१२	- तरः	प्रतायाद्य०	११७	प्र०	१
- ग	ततोमतः	८२	प्र०	१८	व्या	पञ्चाव्यादोनां	११७	०	२४
- य	वामथनि	८२	दि०	८	- र्घी :	दीर्घा :	११८	०	२
५ ल्युट्	कर्तरिच्युः	८५	प्र०	२२	- क्रा	अक्रान्त्य	११८	०	१४
- ग्र्यं	प्रदर्श०	८५	दि०	२०	२ १ - । :	०नोत्तमणिः ।	११८	०	१७
- ष्वप	वापलक्षप रित्यज्य	८६	प्र०	२८	- वन्ते	कुर्वन्ते०	११८	०	२५
- द्र	पुरराष्ट्र	८८	दि०	१४	- त्या	त्यन्तो	११८	०	७२
- पु	राधेयपु०	१०२	प्र०	१८	- प्याशा	रुप्यशीतकषावास्तं	११८	दि०	१८
- क्मन्	लोफिक्मन्मध्य	१०२	दि०	२६	- ट	पाटप्याट	१२०	०	१८

शुद्धः शुद्धपत्रम्

प्रश्नः	उत्तरः	प्रश्नः	उत्तरः	प्रश्नः	उत्तरः
- न्य	कादित्वात्कृत्वम्	१२१	०	२२	
- छे	हीमाचारः	१२४	प्र०	६	
- १	गीरीचनः	१२५	०	१२	
- क	वैपविमोहने	१२६	हि०	१२	
- कप	वप्यं	१२६	०	१५	
- मः	हीमः	१२७	०	१०	
- नि	भिक्षुः	१२८	०	८	
- छे	हीमाक्षः	१२८	०	११	
० ठ	हीमः	१२८	०	२०	
- ह	हीमघर्षणे	१२८	प्र०	६	
- मा - न	समापनकालः	१२८	हि०	८	
- छे	हीमो	१२९	०	५	
० त्या	हीमादिना	१३१	प्र०	४	
० ला	हीमाः	१३१	हि०	२	
- ला	हीमाभिः	१३१	०	३	
- विमूषे	हीमेषु	१३१	हि०	२६	
- नं	हीमि	१३२	०	१०	
- ल	हीमम्	१३२	०	१३	
- र	हीमः	१३२	०	२८	
हि	हीमः	१३३	प्र०	१५	
- भ०	हीमः	१३३	०	१८	
० पुं०	हीमः	१३३	०	१५	
- त्या	हीमः	१३४	हि०	१०	
- न्य	हीमः	१३४	०	२०	
- त्या	हीमः	१३५	प्र०	१	
- त्या	हीमः	१३५	०	३	
- त्या	हीमः	१३५	०	८	
- सु	हीमः	१३५	हि०	२०	
- छे	हीमः	१३६	प्र०	१२	
- न	हीमः	१३६	०	१४	
- त	हीमः	१३६	०	१५	
- वा	हीमः	१३६	०	१६	
- न्य	हीमः	१३६	०	१८	
- न्य	हीमः	१३६	०	२५	
- न्य	हीमः	१३६	हि०	३	
- ल	हीमः	१३६	०	४	
- य	हीमः	१३७	०	७	
- स	हीमः	१३७	प्र०	७	
- छे	हीमः	१३७	०	१७	
- न्य	हीमः	१३७	हि०	८	
- सु	हीमः	१३७	०	१२	
- न	हीमः	१३७	प्र०	४	
- त्या	हीमः	१३७	०	१२	
- यी	हीमः	१३७	०	१७	
- न	हीमः	१३८	०	१०	
- भि	हीमः	१३८	हि०	१८	
- न	हीमः	१३८	प्र०	१५	
- न्य	हीमः	१३८	हि०	१३	

प्रश्नविलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाः	स्तम्भाः	पङ्क्तयः	प्रश्नविलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाः	स्तम्भाः	पङ्क्तयः
- कि	नेत्रादिक्रिया०	१४६	०	१८	- द	कदिकारादितिङी	१५८	०	२२
- म्य	लिम्पन्ती०	१४६	०	२३	- ग्धि	दिग्धे	१५८	०	२५
- ईस्मि	ईस्मि	१४७	प्र०	१३	- लङ्	लोङ्शोपणे	१५८	०	२८
- मे	देवकुसुमे	१४७	दि०	१३	- त्या	प्रत्ययस्यपट्	१५८	प्र०	१
- मा०	भा०	१४७	०	१५	- क्ता	न्यङ्क्तादित्वाद्वा	१६०	दि०	१६
- य - १	खादुक्तरससारक्य	१४८	प्र०	७	- ह्ये	लुभगार्थे	१६१	०	७
- य	विपये	१५०	दि०	१८	- य	लुलयासावापय	१६१	०	१३
- त्व	सत्त्वगुणे	१५०	०	१५	- य	लुलापकम्पः । प०	१६१	०	१७
- ल्याः	कृत्वावल्याः	१५१	०	२४	- य	लुलापकान्तः स्त्री०	१६१	०	१८
- कोमस	शीषादिकोमस	१५२	०	२८	- ल्ये	पोल्ये	१६१	०	२८
- ऋ	नैऋत्याम्	१५३	प्र०	२४	- या-न्तु	लुतायास्तन्तुः	१६१	प्र०	१५
- ग्न	सग्नोऽर्केन्दु०	१५३	दि०	२३	- ल्ये	पोल्येन	१६२	दि०	२०
- ए	तिष्ठत	१५४	प्र०	६	- स्वे	हितान्वेषी	१६३	प्र०	५
- ला-न्त्ये	ललामर्शेतिठक्	१५४	०	१२	- क्क	कृदने	१६३	०	१३
- जलमस्तवि-	पृषादरादित्वात्	१५४	दि०	२३	- खं	लेख०	१६३	दि०	१
- तस्येति	शशुरेणवा०	१५५	प्र०	८	- ड	कृडान्यतः	१६३	०	१७
- यु	खादुः । स्त्री०	१५५	०	२०	- ल्ये	ताक्रील्ये	१६४	०	१७
- ० य	सयणमले	१५५	०	२१	- क	पात्तलोक०	१६५	०	१४
- न	कृडलोऽर्पत्	१५५	०	१६	० १ - क	लोकधातुः । प० ० जम्बु	१६६	प्र०	१०
- कृ	निता । जम्बु०	१५६	०	६	० प०	लोकलोचनः । प०	१६६	०	१८
- द्विः	प्रमाणंलिखितं	१५६	०	२०	- स्य	यस्यतिवा	१६७	०	२
- सि - तं	यदिति०	१५६	०	२७	- ग्नि	हसिमृषित्यादिना०	१६८	दि०	२२
- सि	लिङ्गादिनियोगे०	१५७	०	५	० ध्र - क	लोभककृत्वाः । प०	१६८	प्र०	८
- न	निमित्तन्तु०	१५७	दि०	२४	- ० ला	लोपः । प०	१६८	०	७

शुद्धः शुद्धपत्रम्

अक्षरः	शुद्धिः	पृष्ठाः	संख्याः	पत्रः	अक्षरः	शुद्धिः	पृष्ठाः	संख्याः	पत्रः
प	पुष्प	१६०	०	२४	व	सत्त्ववर्जिताः	१८५	प्र०	२८
भा	सामनोये	१७०	०	२०	- क्रीडा	क्रीडान्	१८५	दि०	१७
ः	स्योत्पत्त्यादयो	१७२	०	१३	- क्षु	क्षुत्तया	१८६	प्र०	०
त्वा	दत्त्वा	१७२	दि०	२३	- दी	प्रतद्विपस्या	१८६	०	२१
- त्वा	दत्त्वोपरि	१७२	०	२८	० श	जामरम् न०	१८८	प्र०	४
- टा	प्रतिष्ठाया	१७४	प्र०	४	- अ	वक्षु	१८८	दि०	८
- त्व	तत्त्वमिति०	१७५	दि०	६	- पि	विशेषे	१८८	०	२८
- टू	टुमङ्गलिते	१७६	०	१०	- ता	पूजिताः	१८८	प्र०	१०
- की	संज्ञका	१७८	प्र०	१६	स्व	स्वशब्दा	१८०	दि०	५
- ति	अशक्तप्रभेदे	१७८	०	२१	२१	आधारा	१८०	०	२६
- त्ये	कुल्ये	१७८	दि०	१३	- क्रा	अनुक्रोशे	१८१	०	२३
- काः	वालुकाः	१७८	०	२८	प	तमयति	१८१	०	२८
- कु	कथ्या०	१७८	प्र०	१	भ	मातरम्	१८२	प्र०	८
- ख	ब्रजपादेशावा	१७८	दि०	१०	- म्वा	अनुकम्पया	१८२	दि०	१६
- जा	महाराजा०	१७८	०	२८	- ना	महादत्ता स्तो०	१८३	०	२६
- व	कुटिलावयवे	१८०	दि०	८	- प्रा०	प्र०	१८४	प्र०	१६
०	वक्रो । पु०	१८०	०	१०	- य	नवाटायाम्	१८४	०	२५
- व	नेवाऽऽपत्ताती	१८०	०	२०	- य	मिथ्यायाम्	२००	०	१५
- व	भवान्	१८०	०	२४	- द	दृष्टम्	२००	०	२३
- व	अष्टोक्तं०	१८०	०	२४	- द	दृष्टम्	२००	दि०	१
- व	कुरिकायाम्	१८२	०	२	०	वपुतः । पु०	२००	०	११
- प	विशेषे	१८३	०	१६	- टु	दृष्टम्	२०१	प्र०	१४
०	धात्राम्	१८४	प्र०	०	- दु	अद्वैते	२०१	०	२२
म	प्रतिष्ठापित	१८४	दि०	१७	०	दयः । ज-	२०१	दि०	१२
सो	जिह्वहर०	१८४	०	२५					

पञ्चदशः	शुद्धिलेखः	पृष्ठः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	पञ्चदशः	शुद्धिलेखः	पृष्ठः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- हा	वयोवाधित्वावसि	२०२	प्र०	२	- त	बुद्धता -	२१८	प्र०	१२
तिथीगति					- ना	द्वन्द्वम्	२१८	०	२०
भागालः	सर्पौतिकः	२०२	०	२०	- ऊ	बुद्धतामो-	२१८	दि०	१६
- ती	हन्ती	२०२	६	२२	- ययासा	देवताया प्रसिद्धये	२१८	०	१८
- ष्या	मृतेभ्योऽपि सर्वाङ्गी	२०४	प्र	२८	- स्व	नयीहर्ष	२२०	प्र०	८
वराटका					- य०	स्वय -	२२०	दि०	३
रजाः	पु० नागेश्वरतिल	२०५	६	१६	- खदद	तत्त्वदर्शना	२२०	०	७
त्रि०	चि०	२०५	दि०	१	- ल्य	वाचिणा	२२०	०	१४
- व	वरणा०	२०६	प्र०	१६	- प	बमन्नाया	२२१	प्र०	२०
- ङी	पविपित्त०	२०६	०	२२	- व	भ्रातृवै	२२२	दि०	७
- भ्यां	कृष्णभ्यां मूषन्	२०६	६०	१५	- जा	भागजनः	२२२	प्र०	१
- चि०	इति	२११	प्र०	५	- न	वर्णिः । पु०	२२३	०	१०
- णः	वर्णसङ्ग्रहः	२१४	०	२१	- ल्य	पल्लयस्यादितौत्व	२२३	०	१८
- गी	समय	२१६	०	११	- सि-ति	तत्त्वतो तिवन्मोध्य	२२५	०	२०
- ङ	सङ्ग०	२१६	०	२०	- टा	श्रीकृष्ण	२२५	दि०	५
- ला	प्रमत्ता	२१६	०	२८	- त	हन्ते	२२५	०	७
- स्व	मात्रास्पृशीन्	२१६	०	२८	- ष्ये	मेवच्छदे	२२५	०	१२
- टं	श्रेष्ठ	२२७	६०	२८	- र १	ववव०	२२७	०	११
- व	मनः पूत	२१८	प्र०	२	- यु	पू. पविशेष	२२७	०	१२
- संशान्	मथ्या०	२१८	०	१२	- यु	धारापू. पववत्	२२७	०	१४
- त०	प्रातः सूर्योदयः	२१८	०	१८	- ण	कृतोऽ	२२८	०	८
- या	कमलाद्या, च	२१८	दि०	७	- विस्तारो	वर्षिमात्रागिरी	२२८	०	१०
- ये	प्रमेदाद्ये	२१८	०	१०	- मा	प्रथमं	२२८	०	२१
- न०	शय्याशन-	२१८	०	१८	- मा	प्रमात्रमचीकति	२२८	१०	

शुद्धाशुद्धपत्रम्

प्रशिक्षितः	शिक्षितः	पृष्ठः	सूत्रः	पङ्क्तिः	प्रशिक्षितः	शिक्षितः	पृष्ठः	सूत्रः	पङ्क्तिः
- आ	प्रोक्तादिः	२२०	प्र०	२५	- नि	इति -	२४५	०	१८
- १५५०	५०	२२०	दि०	२०	- क	वाक्याभि-	२४५	०	२०
- आ-या	वखाकायाम्	२२०	०	२६	- वा-ऊ	वादुह	२४६	०	८
- त्व	म. त्वे।	२२१	प्र०	२२	- मी	परोधमी	२४६	०	१५
- ची	साधेत०	२२१	दि०	८	- न्त	कर्मशान्त	२४७	०	१८
- य	तृण	२२२	प्र०	१०	- यू	पू.पविशेष	२४८	प्र०	२३
- यो	तृण्यो	२२२	०	२१	- बि	प्र.लापकः	२४८	०	७
- याम्	वन्धगवि	२२३	दि०	१६	- धी	वीथी० व. वृष्टि	२५०	दि०	७
- यु	अप्यु	२२३	०	१०	- अ-दु	अल्पदण-	२५०	०	१३
- म	मभापिप्यल्यम्	२२४	०	११	- जि	संज्ञिकायाम्	२५१	प्र०	१०
- व	यस्याभावेपि०	२२४	०	२४	- त्त	सुतिस्थान	२५१	०	१
- निववा	वसानवावे	२२५	०	२	- ती	तृती.	२५१	०	१३
- स	हीनाकायाम्	२२६	०	१२	- ध	वाटधानः पुं०	२५१	०	१६
- क	पुं० करिपिप्यल्यम्	२२६	प्र०	२	- य	पधिराधक०	२५१	०	२०
- ख	वाग्लूके	२२७	दि०	१	- ट	इत्कट. वृक्ष	२५१	दि०	३
- य	श्वेतधिल्लोशानि	२२८	०	१३	- वा	वहवाग्लो	२५१	दि०	२२
- य	हिट्टक	२२८	०	२३	- ह	वाहप्रयत्ने	२५२	प्र०	१०
- ज	वस्त्ररञ्जनी। स्त्री०	२४०	०	१	- प्रा	प्रसादसंज्ञया	२५२	दि०	२६
- पृ	धापवस्त्रन्यतिभ्योः	२४०	०	१०	- आसु	सिग्धाष्ट्याः सु.	२५३	०	२२
- म	वस्त्रनम्। न०	२४०	०	१२	- वा	पूजिताः	२५४	प्र०	३
- पृ	धापवस्त्रन्यतिभ्योः	२४०	०	१५	- वा	अपरामितायाम्	२५४	प्र०	१०
- आ-पु	व्यष्टिपहितचैतन्ये	२४१	०	७	- य-ट	सम्प्रदायनष्टवम्	२५५	प्र०	८
- ११-	वह्लोकः। पुं-	२४२	प्र०	१७	- चे	वृद्धसूत्र	२५५	०	१८
- ११-	वा. य-	२४२	०	१८	- ल	शरसङ्गमे	२५६	०	१५
- १२-	कुवशब्देतार	२४२	दि०	२६					

प्रमाणितः शुद्धिः	शुद्धिलेखः	पृष्ठा क्रः	स्त भ्यः	पङ्क्तिः	प्रमाणितः शुद्धिः	शुद्धिलेखः	पृष्ठा क्रः	स्त भ्यः	पङ्क्तिः
० त	वाताङ्गः । पुं०	२५६	दि०	२२	- कि-धि	तकिधितकिधिक०	२६८	०	१४
- स	वाताङ्गः	२५६	०	२२	- क	तङ्क०	२६८	०	१५
- र	रग्वधादाक०	२५७	०	३	- गज	ठेजम	२६८	०	२३
- तथा	राज्यक्षमाणमीद- रम्	२५७	०	६	- ल	भज्ज्भातासस्य	२६८	०	१५
- म	भाण्टा नाम्	२५८	प्र०	२	- यो-या	त्रयोदशाङ्कः	२६८	०	१८
- सङ्गे	मीदताङ्कते	२५८	०	१५	- यवे	वावये	२७१	०	४
- :- ॥	पञ्चाशद्विपपस्तः पञ्चप्रतिपञ्चपरिप- ष्टावदः ॥	२५८	दि०	१४	- यावे ॥	दोषिकावाम् ॥	२७१	दि०	२८
- म	भावनम्	२५८	दि०	१७	- पप	परिमाणे	२७२	प्र०	३
- ध्यः	मध्यस्थः	२६१	प्र०	१०	- यावावा	गुणगणि	२७२	०	८
- ठ	दुर्दुर्दुर्वादिनि	२६०	०	१३	- रा-ति	कृदिकारादिति०	२७२	०	२३
- ध्या	योन्व याभास	२६३	दि०	७	- मी	वसुगौ	२७२	दि०	१३
- ल्य	भद्रातोय	२६३	०	१६	- वा	॥ न० वायससमृद्धे	२७४	०	१८
- ण	कण्डलायोज	२६४	प्र०	६	- या	परातिः	२७४	०	२६
- ध्या	सम्भवात्	२६४	०	२७	- - स्य	शब्दस्यार्थगुणि	२७५	प्र०	१४
० द	वादामर्गः । न०	२६४	०	४	- मं	तस्यकर्मा०	२७५	०	२०
- व	भूयादिष्टध्याणगल्	२६५	न	१७	- म	मवादेः	२७५	दि०	१४
० नी	अह्नावणी	२६५	प्र०	१५	- धे-व	अथैवव०	२७६	०	३
- न्य	मष्टोप्याखलावणी	२६५	दि०	१२	- ख	खे	२७७	प्र०	१७
- द्र	तारिमन्ते, खरीक	२६५	०	१५	० यु	वायु० स्यदम् । न०	२७७	दि०	६
- न्यः	तवत्तन्तु, गिरीरेमः	२६६	प्र०	१६	० व	वागटा । स्त्री०	२७८	प्र०	८
- ली	समुत्ति०	२६७	प्र०	१६	- र	वाराणस्याम्	२७८	०	२२
- य	पारत्रय	२६७	०	११	- धं	पराहार्थे	२८०	दि०	१०
० ले	पवच्छेदवाद्ययमः	२६८	०	८	० वारिः	स्त्री० शब्दोयं व्या- ख्यातवत्तुशुद्धितम्	२६८	प्र०	५
- गा-वा	गजस्वाकम्	२६८	०	१२	- री	वारी	२८१	प्र०	३

अनुविष्टे शु	शुद्धिलेखः	प्रश्नः	उत्तरः	पङ्क्तिः	अनुविष्टे शु	शुद्धिलेखः	प्रश्नः	उत्तरः	पङ्क्तिः
- रु	कुम्भिकायाम्	२८१	०	२१	- यादम	व. य. पा. पा. या. सी. प.	२८७	०	१
- न्या	पण्यस्यः	२८१	०	२५	- द	वा. व. दू. ०	२८८	०	२५
- प्य	अप्यती	२८२	प्र	१६	तः	वा. त. त. १. चि.	२८९	०	२
- य	सुखायाम्	२८३	०	२२	- न्य	वा. त. त. न. स्य	२८८	६०	४
- व	मिच	२८२	०	२४	२ १	कः टा. प.	२८८	०	१२
- वी	तीष्	२८२	०	६	० छी	वा. शि. छी. १. प. ०	२८८	०	१२
० व	वा. व. व. व. १. पु.	२८२	हि.	१२	इ. वा.	०. इ. व. व. व. व. १. पु.	२८८	०	२७
- म	वा. स. ०. व. व. व. १. पु.	२८२	०	१३	- स. की	वा. स. की. प. १. पु.	२८८	०	१
० व	वा. व. व. व. १. पु.	२८२	०	१८	- त्सि	चि. व. त्सि. का. व. १.	२८८	०	११
- त्त	स. व. व. व. १. पु.	२८२	०	२८	- य	वा. व. व. व. १. पु.	२८८	०	२४
- स	स. म. व. व. व. १. पु.	२८३	प्र	६	- द	व. व. व. व. १. पु.	२८१	प्र	१
- वा	स. म. व. व. व. १. पु.	२८३	०	१८	- पा.	प. ट. वा. स. द. चि. व. १.	२८२	हि.	११
- प्या	सि. व. व. व. व. १. पु.	२८३	०	२४	१	ल. च. व. व. व. १. पु.	२८४	०	५
० सु	सु. व. व. व. व. १. पु.	२८३	०	६	- क. व.	०. त. क. म. व. व. व. १. पु.	२८४	०	६
- नि. स	नि. व. व. व. व. १. पु.	२८३	०	१८	- प्य	य. य. म. व. व. व. १. पु.	२८४	०	२०
- वे	भा. व. व. व. व. १. पु.	२८३	०	२६	- स्ता	वा. व. व. व. व. १. पु.	२८५	०	२४
- छः	स. म. व. व. व. १. पु.	२८४	प्र	६	- गा	क. व. व. व. व. १. पु.	२८६	प्र	५
० गी	वा. व. व. व. व. १. पु.	२८	०	८	१	रा. गा. व. व. व. १. पु.	२८६	हि.	११
० व	वा. व. व. व. व. १. पु.	२८४	६०	१२	- प	व. य. व. व. व. १. पु.	२८८	प्र	२५
- क्य	मि. व. व. व. व. १. पु.	२८४	०	१८	- सी	त. व. व. व. व. व. १. पु.	२८८	हि.	१५
- ग	शु. व. व. व. व. १. पु.	२८४	०	२५	० व	वा. व. व. व. व. १. पु.	२८८	प्र	३
- ख	ल. व. व. व. व. व. १. पु.	२८५	प्र	२०	- म	व. व. व. व. व. व. १. पु.	२८८	०	७
- न्त	क. व. व. व. व. व. १. पु.	२८५	०	२८	- स्य	मा. र. व. व. व. व. १. पु.	२८८	०	१२
१	वृ. व. व. व. व. व. १. पु.	२८६	हि.	२२	- न्य	क. व. व. व. व. व. १. पु.	३००	०	१४

शुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भाङ्कः	पङ्क्तिः	शुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भाङ्कः	पङ्क्तिः
० ल्य	भावेच्छुट्	३००	दि०	१२	० न०	दिक्जिजम् । वि०	३१८	०	८
० ल्य	कारशून्ये	३००	०	२०	० मा	जंटासिखाम्	३१८	०	१८
० वि	न० विद्ये पणे	३०३	०	८	० स्व	तत्त्व	३१८	दि०	२
० सति	ज्जमाने	३०३	प्र०	२	० अचक्ष	स्वयञ्चक्षणाकृत्यतः	३१८	०	१०
० लोमस	आयसस्यैश्यानि	३०४	दु०	८	० दा	वीडा	३१८	०	१८
० क्ति	विन्दुगताः	३०६	दि०	१०	० त	तिथेड्	३२०	०	६
० प्रा	विज्ञेयताः । वि०	३०६	०	२४	० अ	आदत्ते	३२१	प्र०	१६
० ल्य	विज्ञेयधीम्यद्वये	३०७	प्र०	७	० ल्ये	तीक्ष्णस्थे	३२१	दि०	१८
० विधि	विगतः	३०७	०	१४	० ए-ए	रणे । प्रतापणि ।	३२१	०	२३
० ल्य	प्रतिपराङ्मितिः	३०७	दि०	२२	० रि	विडम्बितः । वि०	३२१	०	२७
० धीशान्	सतीक्ष्णः	३०८	प्र०	१५	० रथी	परपक्षे	३२२	०	२८
० ल्य	यत्तदावाक्यपरासः	३०८	०	७	० ल्य	सुखस्थे	३२३	०	११
० ग	रुग्णैश्च	३१२	०	२०	० स्ना	जंटासलोवन्नी	३२४	प्र०	६
० ल्य	विचारित्वे	३१३	०	२	० वा	वीक्षणे	३२४	०	११
० ल्य	गन्धतरे	३१३	०	२४	० दु	सन्तद्वितीयम्	३२४	०	२३
० ल्य	भूतवर्णे	३१३	०	१६	० त	रितभाषुः	३२४	दि०	२
० ल्य	तन्त्रे	३१४	०	१	० तीर्थ	सदाहर्निदं	३२६	०	१८
० प्रा	विचित्रम् । न०	३१४	०	११	० ।-वा	दिद्विज्ञाने संज्ञायां	३२७	०	१७
० ए	विच्छित्तिः । स्तो०	३१४	दि०	१	० दुदुप	। दुदुपविताये ।	३२७	०	२६
० चिह्न	विच्छित्तिः । स्तो०	३१४	०	१८	० स्वादिभ्य	स्वादयचोदितद-	३२७	०	२६
० ल्य	अन्वयिष्य	३१५	प्र०	१८	० यति	मादित्येति	३२८	०	२५
० दि	वर्गीभिरुपेक्षितम्	३१५	दि०	२	० नी	श्वेनादी-	३२८	०	२५
० धी	जलनिधौ	३१५	प्र०	२८	० न्यफफ	नन्दफलकी	३२८	०	२१
० य	आजिघंशे	३१५	०	४	० नेष्ट	वध्वाजिनपृथक्	३२८	०	२८
					० स्वका	स्वपन्नायत्वं	३३०	प्र०	१४

पञ्चदश कः	शुद्धिलेखः	पञ्च कः	सप्त कः	पञ्च कः	पञ्चदश कः	शुद्धिलेखः	पञ्च कः	सप्त कः	पञ्च कः
- वा	वादिनीर्वादिनंदे	३३१	दि०	२५	- क-य	तस्यलंभया	३४८	०	७
- त्वा। स्वा।	कल्यायतस्यात्तृणं	३३२	०	१	- ल्य	कल्या	३४९	प्र०	६
- पूं ई	देवताभावात्कार०	३३३	प्र०	०	- ङ	दृष्टिर्दृष्टिर्दृष्टि	३४९	०	१६
- ता। सा।	शालावापः	३३४	०	१२	- ङ	० ० ० ०	३५०	०	८
- या	यथाशुद्धानकमं	३३५	०	२५	- सु	सु	३५१	दि०	६
- ष	दृष्टि	३३६	०	१	- ष	विशेष	३५१	०	८
- वी	विपूर्वादिधातोश्च	३३६	दि०	५	- ष। य।	विमिश्रिते	३५२	०	८
- प	नियमः	३३७	प्र०	१०	- षि.	विभोतः प्र०	३५२	०	२०
- षि. त	निषिद्धाया	३३८	प्र०	८	- षि.	न्यायोर्विभक्त्यर्थ	३५३	०	०७
- य. म.	यमः	३३८	०	१८	- ष	परिहृ	३५४	प्र०	८
- त। दि	विनोताकादि	३३९	दि०	१४	- शी	शोकायाम्	३५५	दि०	१४
- दि	निम्नस्तिमिश्र	३४०	०	१६	- शी	चित्तुर्वि	३५६	प्र०	१४
- तं	नखंधविधत्त	३४१	०	३	- श	नखंधविधत्त	३५६	०	१६
- थ	यथादध	३४१	०	६	- प	अपेक्षायत्वे	३५७	०	१७
- ल्ये	दधिकरणकस्ये	३४१	०	८	- छ	अपेक्षे	३५७	०	०३
- मा	निम्नस्तिमिश्र	३४२	प्र०	११	- षि	विषयम्	३५८	०	२४
- तस्ये	निम्नस्तिमिश्र	३४२	०	१०	- षि	निम्नस्तिमिश्र	३५८	दि०	२०
- स	तस्ये	३४२	०	१०	- म	नृपतेः	३५९	प्र०	१
- खा-की	शिवस्यापिजीव	३४२	०	१८	- २ १	सुकुरा०	३६०	०	३
- रि	वेदितव्ये	३४३	प्र०	०	- कुस	मिजिजिजि	३६०	०	१६
- जा	जाते	३४४	०	१	- नि	चित्तः चित्तः	३६१	०	१६
- ष	विषययति	३४५	प्र०	१	- यी	मिजिजि	३६१	०	१७
- य	यथा	३४५	०	२८	- त	वातः श्वेतः	३६२	०	१३
- छेः	विशिष्टे	३४५	दि०	१८	- त	वातः श्वेतः	३६२	०	१३
- तं-सि	विश्वसितं विसिन्ना	३४६	०	२५	- त	वातः श्वेतः	३६२	०	२०
	गमि								

अर्थविवेकः	शुद्धिलेखः	प्रश्नः	उत्तरः	पङ्क्तिः	अर्थविवेकः	शुद्धिलेखः	प्रश्नः	उत्तरः	पङ्क्तिः
- त	सुखतः	३६८	दि०	२०	- ज्ञ	सुखतः	३७०	०	६
- शिवा	पेयिका॥	८६८	०	२६	- न्या	चान्दोन्व-	३७०	०	१६
- य-य	यस्ययस्याडा	३६८	०	१४	- न	सामशर्धे	३७०	०	२१
- ती	पपावृत्ती	३६८	०	१८	पादर्थः	विशेषादित्यर्थे	३७०	०	२५
- न्द	पानम्	३७०	प्र०	३	- या	शिदिनी/स्त्री०	३७०	दि०	२६
- न	वचनम्	३८०	दि०	८	- य	विश्वामि	३७०	प्र०	१२
- व	विद्वद्	३७०	०	१०	- स्था	साम्यदः	३७०	प्र०	२८
- ये	विवाहयोग्ये	३७०	०	६	- क	कोङ्क	३७०	दि०	१
- ली	लौकिकरण-	३७१	०	१२	- च	मील-	३७०	०	६
- ह	येनाङ्-	३७२	प्र०	११	- प	प्राणितीयम्	३७०	०	८
- पा	धारणद्विगो-	३७२	प्र०	२०	- वि	नोच्युद्दतिवच	३७०	दि०	१८
- ह	हमायतः	३७२	०	२१	- सस	सत्योन्वो०	३८०	०	१२
- य	सर्वोद्गुणः	३७२	०	२२	- त्व	कुलप्यर्थे	३८०	०	१८
- म	समोद्गुणमिषां	३७२	दि०	६	- ठ	वेतितक	३८०	०	४
- य	मारण	३७४	प्र०	१६	- थै	विषयेभित्तः	३८०	०	२
- शिल्प	अल्पनरहितायाम्	३७४	०	२६	- रु	सुवृत्तम्	३८०	प्र०	१६
- तची	स्यप्रसन्नोत्तमवे०	३७५	०	४	- कामि	विषयेषुः पुं-कामे	३८०	प्र०	२०
- शायय	विशायय०	३७५	०	८	- लम्	लक्षणम्	३८०	दि०	५
- व	विशुद्धे	३७५	०	१८	- द्र	द्रूपशुद्धास्वरम्	३८०	दि०	१२
- तिमि	तमिविधि०	३७५	दि०	२६	- ने	दृष्टावन्	३८०	प्र०	१८
- तुमम	विशालतुमहाफल	३७५	०	१३	- गविनि	निगिरयायीगवि	३८०	दि०	१२
- या	सर्वज्ञत्वा	३७५	प्र०	२३	- तनसो	विषादयतमोभङ्ग	३८१	०	१३
- मि-त	मिलितयो०	३७५	०	२७	- ववत्वे	स्वभावत्वेनानु०	३८१	०	१८
- शक-क	विक्रमप्रकृतिः किल	३७५	०	२८	- यो	व्यामयोषितम्	३८३	०	१८

अशुद्धिः नः	शुद्धिलेखः	पृष्ठा नः	स्त भ्यः	पङ्क्तिः	अशुद्धिः नः	शुद्धिलेखः	पृष्ठा नः	स्त भ्यः	पङ्क्तिः
- था	प्राप्तावशीययुः	३८४	०	१८	- ११-वि	दुनिकायाम् का	४११	दुः	२८
- छ	ब्रह्मादिभ्यः मिदं	३८६	प्र०	१०	- रा० श	वीरापाशस्यन्ते	४१२	प्र०	११
- प	स्वरूप	३८६	द्वि०	२६	- ०००	वीराञ्जनाः पुं०	४१२	द्वि०	१२
- स	० कन् सत्परमो ०	३८७	प्र०	१४	० : १	सृजः पुं० कीकि	४१३	०	६
- स्वा	विष्वग्देवत्रयोरि- त्य०	३८८	द्वि०	२२	- शयति	दंशति	४१३	०	१३
- भा-सो	विभावधोरयनमिदं	३८८	प्र०	२०	- मो	गोमयेन	४१५	प्र०	२२
- व्य	मज्जितात्मानो	४००	०	२७	- ख	वसस्यते :	४१६	०	७
- म्याग्निनापार्जितस्यधनादेः मत्पक्षे निधयोगे		४०३	०	२५	- व	वृथादः न	४२१	०	२५
- न०-दाने	न० म्याग्निनापार्जित- स्यधनादेः मत्पक्षे	४०३	०	२५	- ह	तदाहो	४२४	०	३
- ०१	विहृत्स्वमुत्तमं	४०३	द्वि०	१६	- कं	हृत्स्वाक	४२४	०	८२
- व	विहृतं	४०४	प्र०	८	- ०००	वृत्त्यापनेस्वरः पुं०	४२४	द्वि०	१५
- पु	अजियुधूनीभ्यो ०	४०४	०	२८	- १२	तस्मादुपपन्नं	४२८	०	०
- ०	वोजनमं न०	४०५	द्वि०	२२	- ण	द्रवः पचति मत	४२९	०	१५
- ख	स्युर्वनस्यति	४०५	प्र०	२८	- म	विविमतः सम०	४२९	०	१५
- द-ति	वादयति	४०७	०	२५	- ख	वावस्यति :	४३५	प्र०	७
- स-य	सत्पणस्य०	४०८	०	८	- द	द्रव्यं तं	४३५	०	२०
- ०/-	वौतस्युहः । वि :	४०८	द्वि०	१०	- स-ग	सकृदी	४३६	०	१२
- १ नय	१ पम्नो	४१०	प्र०	१३	- म्य-प	देवास्तस्य प्रतिष्ठितः	४३७	०	६
- १-पु०	१ न० मृह्याम्	४१०	०	१७	- ० ण	वेदमोक्षाय	४३७	द्वि०	४
- १ पुं०	१ वीरयति	४१०	०	२६	- ० ण	मिथ	४३७	प्र०	५
- १	तदुभय	४१०	द्वि०	३	- प	विदः पुं०	४३७	०	८
- था-तो	१ वीराणां नस्य	४१०	०	८	- द	पूर्वसिद्धिनि	४३७	०	२१
- १	सुहृन्मनैः	४११	०	५	- विदितः	विदितः । अविशेषात्तस्ये	४३८	प्र०	३
- १	वीरान्	४११	०	२१	- विदितः	विदितः । अविशेषात्तस्ये	४३८	प्र०	३
					- विदितः	विदितः । अविशेषात्तस्ये	४३८	प्र०	३
					- विदितः	विदितः । अविशेषात्तस्ये	४३८	प्र०	३

शुद्धलि शः	शुद्धलिखः	पृष्ठा शः	पत्र शः	शुद्धलि शः	शुद्धलिखः	पृष्ठा शः	पत्र शः
- खे	वेवेवर्त्तहि	४८२	प्र०	२७	- य	विश्वरूपसमाधः	४५६ प्र० २७
- ख	काला	४८८	दि०	१०	- म	भूमिसूत्रम्	४५७ दि० १८
०।-	वेधितः। वि०	४८८	०	२०	- ठ	उत्तराषाढा	४५८ प्र० १३
- ण्डी	तनुवायद्वय	४९०	प्र०	१६	० ह	वेदार्थः वि०	४६० प्र० ७
- ल	वेत्तनम्	४९०	दि०	१८	- ता म	पुष्पात्मतायाम्	४६१ दि० २
- व	वेत्तन	४९२	०	२३	- व्य	भूतिर्व्यक्ति०	४६१ ० १३
- त	यथा	४९२	०	२७	- त्या	सैवैत्याह	४६१ ० २३
- प	विधुते	४९०	प्र०	११	- कि	विद्वद्भगतिवा	४६२ प्र० २
० य	वेत्तनवर्त्तिका। ख०	४९०	दि०	७	० ह	व्यञ्जकः। पुं०	४६२ दि० १
- खा ल	वेत्तनवर्त्तिका। यताः	४९०	०	८	- व्य	व्यञ्जिनी	४६३ प्र० २३
- धे	जम्बूपादद्वय	४९१	०	१	० व्य	मतिरिक्तव्याप्तिः।	४६३ दि० १६
- ख	वेत्तनारस्य	४९३	प्र०	२	- गा	उपधर्माकुलीनी०	४६४ प्र० १५
० ख	वेत्तनम्। न०	४९३	दि०	२	० प	व्यपेतः। वि०	४६५ ० २८
- य	वेत्तनम्	४९४	०	३	- ए	निद्रापसारणवच	४६६ ० २
- ध्या	मन्त्रमा०	४९५	०	१५	- य	रूपपसार	४६६ ० १५
- रु-ल	रूपव्याप्तिः	४९५	०	१५	- म्वरा	बाग्यापारे	४६६ दि० १७
- ला	हव्यरूपे	४९५	०	२८	- ला	पञ्चस्यतरकरणे	४६६ ० २८
- य	वो-मन्त्रम्	४९६	०	२७	- सा	सोद्यमे	४९७ ० २
पाक्षि०	पाक्षिम्	४९८	०	२७	० सा	व्यसनात्तः। वि०	४९७ प्र० १४
- ते	सत्त्वव्युत्पत्ति०	४९८	०	३	- मि	प्रदानत्रयेभ्यो०	४९७ दि० १२
- म-ला	सूर्यन्यत्राः	४९५	०	२७	- ल	सुधीलक्ष	४९७ प्र० ४
- व	मन्त्रव्युत्पत्तिः	४९५	०	२७	- ए	पादाद्वय०	४९७ ० १८
- लो	गेशिखेन	४९५	प्र०	१७	- म्वा-व	निद्राभिः व्यञ्ज्या०	४९७ दि० २४
- ला	पञ्चस्यो	४९५	दि०	२७	- पि	विश्वविषयवत्	४९५ प्र० २२
- द	विषयवत्	४९५	०	२७			

मशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्थानः	पङ्क्तिः	मशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्थानः	पङ्क्तिः
- भ	सपाधिर्भवेत्	४७५	दि०	१	- मा	साहसा	४८८	०	२८
- अधि	अनधिकदेश	४७६	प्र०	२७	- क्य	सदाक्य	४८८	प्र०	१०
- स	संशययुक्तः	४७६	दि०	७	- निः	नरोभिरूपः	४८८	०	१८
- प्रा	प्रतियोगित्वं	४७६	०	१८	- खः	धृतातपवः	४८८	०	२८
- व	व्यामृष्टः	४७७	प्र०	१०	- त्त	पादायविरक्त	४८८	दि०	७
- व्या-मी	व्याया मे०	४७७	०	२०	- क	क्षिप्रः	४८८	०	१८
- वि	गोप्यङ्गे	४७७	दि०	२६	- सो	श्रीकण्ठभासो	४८८	०	२८
- व	व्यासग्राहः	४७८	प्र०	१४	- न्य	पत्न्याम् ॥	४८०	०	५
- व्यस्य	व्यस्यति	४७८	०	२४	- लो	अपण्डितशैनादित्य	४८०	०	२५
- स	संस्कृते	४८०	दि०	१३	- र-बी	रस्यभी	४८१	प्र०	१३
- ल्ये-	कल्ये	४८०	०	२२	- तु-वानि	निस्सर्तुनिस्सारयितु	४८७	०	१७
- पू-व	विपूर्वाद्भवते०	४८२	प्र०	५	- य	तद्वपुः	४८२	दि०	५
- व	सवर्ण०	४८२	०	३	- दं	वदन्त्येवं	४८२	०	२१
- व्या	गोत्रोपपत्तिम्	४८२	०	४	- धेः	स्मृतौवधेः	४८३	प्र०	४
- स	सुप्तिकाले०	४८३	दि०	१०	- क्	सम्यग्	४८३	०	१२
- व	प्राधान्यं	४८४	दि०	१२	- या	सोपास्येति	४८३	०	२८
- द	नाचरिहास्याः	४८४	०	१३	- होनाप्य	होनीप्यकर्मकत्	४८३	दि०	७
- म	प्रात्यस्तोमः	४८४	०	१८	- क	संहारकारणः	४८३	०	८
- यवर्गः समासिकतः					- दे ग	जगदेतच्चराचरम्	४८३	०	१७
- ग-प	गर्भट् अ० पन्तः क	४८७	प्र०	१५	- व	कोपास०	४८५	प्र०	१०
- स्वरवि	कलम्वविधि	४८८	०	८	- र	परंज्योतिरोमिति	४८५	०	१८
- म्	क्रमान्	४८८	०	११	- ति	सिद्धान्तगामिनी	४८५	०	२४
- न	वीहनेः	४८८	०	१६	- ज्ञो-व	व्यङ्ग्येष्टनयाज्ञेय	४८६	०	१
- य	संयुक्तः	४८८	दि०	२५	- य	सर्जुनपादपे	४८६	०	११

पञ्चदशः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	पञ्चदशः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ये	शक्रः पर्या योस्या	४८६	दि०	३०	- या य	नित्यत्वदुत्पत्तिः	५११	०	१४
ता	बापमघोमः	४८७	०	८	- य	भातवाक्ये	५१२	प्र०	२
२१	शः खापनरहिततरो	४८८	प्र०	१	- ति-क	श्रुतिविक्रमजित	५१२	०	७
- हरि	शङ्कमस्येतिवा	४८८	दि०	२७	त्वा	तत्वावर्था-	५१४	०	१४
- य	वाहाज्जोवतिभेषज्य	५००	प्र०	८	- य	षष्ठादिषु	५१४	दि०	३
- ब्रति	मुष्ण-	५००	०	२८	- टो	षष्ठ्युणक्रिया	५१४	दि०	४
- य	युष्णामान०	५००	दि०	२४	- ष्	शब्दागुशासन०	५१४	०	१४
- पुष्पा	चित्रिणोरकते •	५०१	०	७	- मी	गीते	५४१	०	२४
- नी	॥ शङ्काः	५०१	०	१३	- टा	निष्ठायाम्	५१५	०	४
- ॥ शश	शचिः । स्तो०	५०१	०	१८	- भ्य	शाम्यति	५१६	०	१३
० चो	मध्यस्थपुरुषे	५०२	प्र०	११	० क	शम्भु, कः । पुं०	५१७	०	३
- पे	शानके ॥	५०२	दि०	२३	- य	करणे लुब्धा	५१८	०	२५
- श	प्राकाररक्षार्थे	५०३	०	३२	- न्त	श्लेषातके	५१९	०	२७
- थं	गलरीगविशेषे	५०३	०	२८	+ म्	- उतम्	५१८	दि०	१३
- श	शतच्छदः । पुं०	५०४	प्र०	१	- प	युक्तादेशः	५१८	०	१७
०न्दः	निर्मलदोषन	५०४	०	१२	- कल्	प्रातिकूल्यस्य	५२०	प्र०	२३
- लद	शतधा] प्र०	५०४	०	१६	- रि	सम्पन्नारणिभ्याडः	५२०	०	१३
०) -	पद्यस्य	५०४	दि०	४	- स्था	अस्यादधिपण०	५२२	दि०	१५
- स्थी	सुशुतोच्छ्वा	५०६	०	६	- य	मन्वयाश्चेष्टा०	५२३	प्र०	२४
- क्षण	रः जितत्वात्	५०७	प्र०	१८	- न्त	भेदाक्षरसिद्धत्व०	५२३	दि०	२३
- जि-त्वा	देवन्तर्ये	५०७	दि०	४	- १-॥	॥ ११ ॥	५२३	०	२४
- दे-च्छ	पतन्यायेति	५०७	०	१९	२१	सर्वतः	५२५	प्र०	५
- न्या	इन्द्रः	५०८	०	२	२१	कर्पूरमरिचैश्च	५२५	०	७
- द्रः	निर्भर्त्सने	५१०	०	५	- रपू	० ० ०	५२६	०	२६
- व्य					५				
					तिलि ५				
					इमाया				

प्रमाणितः	प्रमाणितः	प्रमाणितः	प्रमाणितः	प्रमाणितः	प्रमाणितः	प्रमाणितः	प्रमाणितः	प्रमाणितः	प्रमाणितः
प्रमाणितः	प्रमाणितः	प्रमाणितः	प्रमाणितः	प्रमाणितः	प्रमाणितः	प्रमाणितः	प्रमाणितः	प्रमाणितः	प्रमाणितः
२१	प्रमाणितः	५२६	दि०	४	५	प्रमाणितः	५४२	प्र०	६
११- अ	॥ अति । अवगती	५२७	०	१६	- मा	काङ्क्षामिति	५४२	दि०	१
०. व. पा	अवपादपः । पुं	५२७	०	२८	- शां	शावदीरोमः	५४२	०	२१
× सु	त्यसुन्	५२८	प्र०	१८	० अ	अक्षरः । पु०	५४३	प्र०	२०
- खी	वनाखी	५२८	०	२७	१ या	कालाटः	५४६	०	२२
- रं	नरेन्द्रोयदिस्वात्	५२८	दि०	२६	- अय	अयति	५४६	दि०	४
- त	अति	५२९	०	२८	- मन्तु	पद. मन्तु-	५४६	०	१८
० ला	अस्ताङ्गः । वि०	५२९	प्र०	१	५	सर्वस्वास्तयेः सर्वस्वास्तयेः	५४६	०	२०
- स्त्र	अस्तास्त्रै ० कुभा-	५२९	०	५	५	अस्तास्त्रै ०	५४६	०	२४
५	भेदात्	५२९	०	२६	- दरा	दरावती	५४६	०	२८
- भा	अकमाने	५३२	०	२७	० लि	अकमाने	५४८	प्र०	६
- ल	मूलमूलकादेः	५३२	दि०	४	०. वि	अकमाने (स्त्र) विदा	५४८	०	११
- र्वा	वर्वादि	५३२	०	२१	०. अ	अकमाने (पुं)	५४८	०	१२
२१	वर्षस्यस्वरणे	५३३	प्र०	२७	- क्त	प्रोक्तास्त्ववापिताः	५४८	०	७
- रक	अकमाने	५३३	दि०	२७	- य	अकमाने	५४८	०	२८
- कं	अकमाने	५३४	प्र०	१	- अ	अकमाने	५४८	दि०	४
- लण	अकमाने	५३५	दि०	१	- ति	अकमाने	५५०	०	१०
२१	अकमाने	५३५	०	१	५	अकमाने	५५२	प्र०	२५
दु- ख	अकमाने	५३५	०	१	- करगि	अकमाने	५५२	प्र०	२५
- शा	अकमाने	५३६	प्र०	१३	० लिः	अकमाने	५५२	दि०	२३
- स्त्र	अकमाने	५३६	०	१८	- ह	अकमाने	५५२	प्र०	२६
- ल	अकमाने	५३७	०	१०	की	अकमाने	५५२	दि०	१
- स्त्र	अकमाने	५३८	०	३	- र्वा	अकमाने	५५२	०	१२
० ताम	अकमाने	५३८	०	१७	- र्द	अकमाने	५५३	प्र०	१०
- स्त्र	अकमाने	५४१	दि०	२०	- अ	अकमाने	५५३	प्र०	१४

अक्षरलिखितः	अक्षरलिखितः	पृष्ठा	स्त	पङ्क्तिः	अक्षरलिखितः	अक्षरलिखितः	पृष्ठा	स्त	पङ्क्तिः	
खः	खः	खः	खः	खः	खः	खः	खः	खः	खः	
- नः	काव्यतेजनेः	५५२	हि०	१५	- ० म	शिवभूटा रक्तः पुं०	५६८	०	२८	
- द्वि	बुद्धरूपिणा	५५५	प्र०	१	- प्र	ऽमयभुता च ०	५६८	दि०	२१	
- सान्द्र	सन्दिग्धः	५५५	०	८	- । - च	अत्रचतुर्दशामिव ०	५७०	प्र०	१	
० । - प	शास्त्रतत्त्वप्रः/वि०	५५५	दि०	१	० शिववा	शिवटिका स्त्री	५७०	दि०	२१	
- संस्त्र	संमतेष्वात्	५५५	प्र०	२८	- य	याव्यधाने	५७१	प्र०	१७	
- । च	आविने	५५६	हि०	४	। - शिव	संज्ञायां कन्याशिवं	५७१	०	२०	
- ४ - द	इदयिप्रतिश्रियो	५५७	०	२७	- प्र-क०	तस्यप्रतिज्ञतिरिव	५७७	०	२३	
१	रामवक्ष्याम्	५५७	०	२८	- स्था	उत्तानपादस्तस्य ०	५७३	०	८	
५	शेषपाश्याम्	५५८	प्र०	१७	- करणि	अम्बु कक्षेषु	५७५	०	१	
क	कातिरि	५५८	०	१८	- द-ण	विशिषणस्वाद०	५७५	०	८	
० प्रा	शिक्षाणाम् । न०	५६०	०	१४	- ग	शिक्षिभ्रातृ	५७५	०	१४	
- य	शालिपिष्टक०	५६०	दि०	१३	- प	क ३०	५७५	दि०	६	
- अ	लत्वञ्च निपात्यते	५६१	प्र०	२१	- आद्य	अर्थभाष्य	५७५	०	१२	
- २	प्यवोगतम्	५६२	दि०	११	- व	वायुमध्यः	५७६	प्र०	२७	
- ता	नाश्याम्	५६३	प्र०	३	० गो	श्रीतत्रम्पकः । पुं०	५७६	हि०	३	
- अ	शिश्राष्ठनासी ०	५६६	०	२	- त	श्रीतर्ति ।	५७७	प्र०	१	
० ले	शिलीक्षपः । पुं०	५६६	०	१०	- न्द	इन्द्री	५७७	०	५	
- यो	पर्यायी	५६६	०	१८	- ए	वेष्टभ्यो	५७८	हि०	७	
- प्र । न	ब्राह्मणाश्च	५६६	दि०	१८	- व	द्ववावम्ययीः	५७८	०	१२	
- ४	मीठ	५६७	०	१८	० ण	शरी म ०	५७८	०	१८	
५	गानकण्डूम्	५६८	०	२०	५	स्यताम्	कारुण्यम्	५८०	०	२७
- व	महापोठत०	५६८	०	२	- । - ल	श्रीजनम्	५८०	०	२८	
- त	पयुक्वेदिकुलिङ्गः	५६८	०	१०	- स्त्र	वस्त्र	५८१	०		
- स्त्र	सर्वलि	५६८	प्र०	२५	- प्य	रूप्ये	५८३	०	१३	

शुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पङ्क्तिः	श्लोकः	पङ्क्तिः	शुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पङ्क्तिः	श्लोकः	पङ्क्तिः	
- शु	मुखोष्णः	५८२	०	२२	- त्व	संज्ञापूर्वत्वात्	५८४	प्र०	६	
० म	शुक्लकर्माः चि-	५८४	प्र०	१०	० पुं-शु	शुक्लः/पुं० नशुक्ले	५८४	०	१०	
- स्ता	शुक्लसंज्ञाः	५८४	०	२२	- पक्ष	शुक्लरस्य च	५८४	दि०	१५	
- क	तिथ्यात्मक	५८४	०	२४	- य०	कायस्थस्य च	५८५	प्र०	२७	
- य	श्वेतस्तुमुमुक्षुः	५८४	दि०	३	- त्व	जनयित्वा	५८६	दि०	१५	
- व	सञ्जातीयद्रव्ये	५८४	दि०	१४	५	आणव्य	आणव्याः	५८६	०	१५
- र	विगुपधोत्	५८५	०	१८	- मा	शुद्धसंभार्यायाम्	५८६	०	१५	
- ज	जायापत्य	५८५	०	२६	- म शू	भिन्नजातीयायाम्	५८६	०	१७	
- व	संपन्न	५८५	०	२८	५	पिष्ट	पिष्ट	५८७	प्र०	२७
त्व	शुचित्व	५८६	प्र०	४	- क्	उर्ज	५८७	०	२७	
- वाकव-	देवसर्वेषां पिण्डकाभ	५८७	प्र०	२	- टै	तिथौ च	५८८	०	२	
- पाप	वेत्	५८७	०	१८	- क्	लम्ने ॥ एतत्तिथिशू-	५८८	०	५	
- य	शुन्यते	५८७	०	१८	- क्	न्य- न्ने	५८८	०	५	
- स्त	अमन्तावृत्तः	५८७	०	१८	- य	आत्रेयत्वर्थः	५८८	दि०	५	
० म	शुद्धिस्तु पञ्चा. स्तो	५८७	०	२६	- द	श्रूयते	५८८	०	२०	
- शु	वृद्धवः कुलोद्गतः	५८८	दि०	८	- द	हस्तिद्रोणपक्षिणि	५८८	०	२१	
- स	व्यामगङ्गा	५८८	०	१७	- य दा	अस्य निदानादिकं	५८८	०	२१	
- वे	भवेत्	५८८	०	२५	- य	जीयते	५८८	०	२७	
- भा मि	अष्टशुभमार्ग्यम्	५८८	प्र०	२०	० क	शुक्लधृक्पुं०	६००	दि०	६	
- न	वेमङ्करे	५८८	दि०	४	- त्रि० शू	त्रि० शूनास्त्वधारिणि	६०१	प्र०	४	
- त्या	कल्यायाम्	५८९	१०	५	- यां	दुर्गायाम्	६०१	०	८	
नि	श्रीतुंमिच्छी	५८९	दि०	१४	० ल	शूल्यवे	६०१	०	११	
- न्दे	अनान्दे पिप्रिते	५८९	०	५	० पुं	पुं०	६०२	०	११	
- वा-वमं	वाकानां वक्तव्यं	५८९	०	१७	- य	गृणाति	६०२	दि०	१०	
० क	शुक्लाः ॥ पुं०	५८९	०	१८	- रा	गजमण्डले	६०३	प्र०	२१	
					- क्	शुक्लरोक्षस्याभिन्	६०३	दि०	१८	

अक्षर	शब्द	पृष्ठा	स्थान	पङ्क्ति
- क	कर्तृरिति	६०४	दि०	४
- तं	तमुच्यतेति	६०५	०	१८
- य	शेषसंज्ञिता	६०६	प्र०	२०
- ६	१९६	६०६	दि०	८
- न	नानारूपत्वात्	६०८	०	८
- नन । स्य	नद्यादिभ्यस्तित्ठक्	६०८	०	२५
- भि	योगविभागेन०	६०९	०	२७
० न०	पुं०	६०९	प्र०	५
- यु	श्रीकृष्णम्	६०९	०	२८
- प	दृष्टपानेनवाच्य	६१०	०	७
- र शेषाच्च	पुरुषशेषव्यतीति	६१०	०	२०
- । भि	गुणभिः	६१०	०	२१
- प्य	अनुक्रम्य	६११	०	१
- श्य	सोदितशब्दे	६११	०	६
- श	शेषशेषगण्योः	६११	०	१६
० त	शेषिताद्वम् न०	६११	दि०	१२
- धि	सोद्योदितम्	६१२	०	६
- शि	शेषे०	६१२	०	७
२१	रत्नपुनर्वशायां	६१२	०	१०
- नन	प्रमनुचकत्वेति	६१२	०	११
५	टक्	६१२	०	१५
प्र५ प्रमाके	श्रीफहारके	६१२	०	१५
पुचे	कर्मणिक्तः	६१२	दि०	१३
- था	विष्कम्भादिषु०	६१२	दि०	२६
- तैरि	सुधीरः०	६१३	प्र०	१
५				
आदिदि				
५				
रम०				

पञ्चमः	शुद्धिलेखः	प्रष्टः	पङ्क्तिः	पञ्चमः	शुद्धिलेखः	प्रष्टः	पङ्क्तिः		
- स्या	सम्पत्तिरनुजी	६२१	०	२५	- स्या	चक्षुरस्य १	६२६	०	२४
- च	मण्डकपणीपणी	६२१	६०	३	- चि	वक्त्रे सुदृष्टिः	६२८	०	१
- ति	पत्तिभ्यां	६२२	०	१०	- चि	भूर्द्धिर्मस्तुके	६२८	०	४
- त्व	शब्दतात्पर्या	२२	प्र०	२८	- चि	मीलात्पत्तिभ्यां नो	६२८	०	१३
- ला	शुद्धिदुदृष्ट्या	६२३	६०	१६	- न	शमने	६२८	०	१०
- य । ट	पत्तिशायनेतमविष्ठ	६२४	प्र०	१०	- ट	प्रतिपादका	६२८	प्र०	१२
- वि	नावि				- स्वा	निष्ठमा	६२८	प्र०	२८
- यम्	अव्यम् । न०	६२४	०	१५	- ता	म. षाम्.	६२८	दु.	१
- धं	सविधा	६२४	६०	८	- ता	स्त्रिता	६४०	प्र०	४
- द	यादधे	६२५	प्र०	२८	- ग्वं	स्त्रियमधुर.	६४०	०	८
- त्वस	केचित्पमिच्छन्ति	६२६	०	२५	- स्वे	स्त्रिपदा.	६४०	०	१५
- य	सियमन्व०	६२६	६०	२८	- क	सङ्घाते	६४०	६०	२८
- भूयामा	भूतायामविद्यायाम्	६२७	प्र०	२०	- स्त्रे	स्त्रास्त्रीशयनपे०	६४४	६०	८
- म	चन्दने	६२८		५	- अ	दृष्टातयः	६४२	प्र०	८
- द	बुद्ध्यावा	६२८	०	१३	- ल्य	कल्पतरुः	६४२	०	२०
- नि	अनपायिनो	६२८	६०	८	- ल्य	वामेयस्या	६४२	०	२२
- णी	पुष्पिनीनायि	६२८	०	२१	- म	सम्बकर्षी	६४२	०	०४
- ल	कटफलै	६२८	०	२८	- णा-तु	सङ्घातहंयो	६४२	६०	१
- ण	गन्धार्थाम्	६२८	०	२	- त्यति	तस्य त्वत्तिगेषा	६४२	प्र०	११
- र्था	समर्थे	६२९	०	११	- वे	स्त्रयत्रेति	६४२	दु.	२५
- न	प्रो. म. ष्य०	६२९	०	१६	- न	मित्तिनिर्देश्या०	६४४	प्र०	१५
- ग	गोत्रत्वम्	६२९	०	१०	- त	घृततेज०	६४५	०	८
- क	सिद्धिमेद्री	६२९	०	२२	- णम	०णैसमधुश्चास०	६४५	०	११
- पुं	अयुतेषुभिः	६२९	६०	१६	- र	स्त्रोसकुठारः । पुं०	६४५	०	२०
- मं	०कन्तिप्रवृत्ता	६२९	प्र०	१६					

अशुद्धिः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाः	स्तम्भाः	पङ्क्तयः	अशुद्धिः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाः	स्तम्भाः	पङ्क्तयः
- य्या	श्वेतयासी०	६४६	०	८	- सन्धानं	यावासनम्० युद्धार्थं	६५७	०	८
• ग	श्वेतदूर्वा । स्त्री०	६४६	दि०	८१	- घि	यानम नित्यतेवा	६५७	०	२७
• हो	श्वेतहिपः । पुं०	६४६	०	२७	- ना-ख	देवसेनास्रधास्त्राङ्गा	६५८	०	१५
• वे-पुञ्ज	श्वेतपुञ्जः । पुं०	६४६	०	३	- त्वि	श्वेतशस्त्रिंक्षसाध्य	६५८	०	१८
- का	सादापच-	६४८	प्र०	६	- ववव	वयववति	६५८	दि०	२३
- जय	श्वेततेनाह्यते	६४८	०	१५	- ॥ ५	॥ ५	६५८	प्र०	३४
- द	सुद्रुगतीक्याम्	६४८	०	२६	- न्या-र	लन्यो-रथे	६६०	दि०	२८
• पं	श्वेतमर्षपः । पुं०	६४८	दि०	१३	- ह्नु	श्राद्धगुणाभावः	६६०	०	२८
- बी	श्वेतदूर्वायाम्	६४८	प्र०	२	- त	कौतितः	६६१	०	४
- भा	विमण्डराम्	६४८	०	१०	- स-	संयोगद्वयते	६६१	०	१०
- ह्ये	सख्येये	६५०	दि०	१५	+ र -	तारकादित्वादितच	६६२	प्र०	१२
- विं	चतुर्विंशति	६५०	०	२०	- ॥ ५	कादित्वादितच । ॥ ०००	६६२	०	१४
- ट	षट्पदानि	६५५	०	२८	- श्व-लु	रभेश्वलिटी	६६२	०	२७
- वा	मात्राहसीन्तरे	६५०	०	२८	- श्रि	कृतन्तीति-	६६३	०	१६
- र-	गदाधरः	६५३	प्र०	४	- वा	कालात्मना-	६६३	०	२५
• कोकोति	ल्लकोति-	६५३	०	१२	- ॥	पटार्थः ।	६६३	दि०	१५
• निः	पडिन्दिः निःशन्तरि	६५३	०	१५	- ल्य	सर्वगस्यविद्या-	६६३	०	२६
- स्वा	मासाद्यन्तरसः	६५४	०	१४	- ये	परमहंसिः रवतारि	६६४	०	१
• अशुद्धिः	• • • •	६५५	प्र०	१०	- यि	तार्थविशेषे	६६४	प्र०	१३
• छिः	षष्टिः । स्त्री०	६५५	०	१८	- प्व	सप्तवाप्यन्तर्गत-	६६४	दि०	१
- म	शतपुण्यादोनाम्	६५५	दि०	२३	• वि	संशतः । नि-	६६५	०	१०
- छि	षष्टिः क०	६५५	०	२४	- नि-ति	निवर्तिनी-	६६५	प्र०	२१
- यो	राजपुङ्गवो	६५६	०	४	- ति	उपपत्तिर्ज्ञानम्	६६७	०	१
• ह्	पाण्डुपुष्पम् । न०	६५७	प्र०	६	- वि	पत्तिर्विद्वत्	६६७	०	०

अशुद्धिः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाः	कुं	पङ्क्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाः	कुं	पङ्क्तिः
- रटणं	निर्धारणं	६६७	प०	१२	- ख	कदित्स्मृत्तौ	६७३	०	१२
- स०	संशयो०	६६७	०	२३	- तेऽनेन	संतिष्ठते ।	६७४	दि०	३
- ज	विशेषादिः	६६७	०	२७	- अङ्	आतयेति०	६७४	०	४
- म वा	आयमाने तेषां च	६६८	०	१८	- घ णे	दूषमर्था०	६७४	०	१०
- म	संस्तुत्यतेवा	६६८	०	१७	- ख	स्मृत्यायाम्	६७६	प०	१२
- म	सद्भिनि	६६८	०	६	० दू	संस्तुतिः । स्त्रो०	६७६	६	१८
- विसं	दुःखमूलं हि ससारः	६७०	प०	१४	- ध्य	भवन्त्य०	६७८	प०	१६
- ।-त्य	। तस्यत्यागः	६६०	०	१६	- ० प्र० न०	सत्तवः प०	६७८	०	२१
- खी	मस्ते कृतमहाविषम्	६७०	०	२०	- ० त	प्रवसेत्तुने	६७८	प०	२३
- ख	सङ्घातस्या०	६७१	०	१६	- च या	नेत्रामयापहा	६७८	दि०	५
- सा	संस्मरणम्	६७१	०	२३	- म्य	सम्पत्तिश्च०	६७८	प०	११
- सं	सम्पत्तिधने	६७१	०	२६	० पु०	सगुणः । वि०	६८०	०	६
- व	साधसंस्तुतिः	६७१	दि०	८	- न्य	सम्पार्जन्या	६८०	दि०	८
- त्व	एत्यगामे	६७१	०	२०	- या	अभिधास्ति	६८०	०	२१
- रूपैती	सप्यन्तीणि वारे	६७१	५०	२३	- ख	परस्परमनु०	६८०	०	१४
- णा	उक्तृष्टगुणाधाने	६७२	प०	१४	- ष	हारं	६८१	प०	३
- स्मास्मा	० स्मार्तक०	६७२	०	१८	- म	कर्मणि	६८२	०	१
- ती	शुद्ध्यादि०	६७२	०	२०	- णा	स्मृत्वादिषु	६८२	०	४
- धा	रिहा०	६७२	०	२७	- ता	मङ्गीति० तः	६८२	०	१४
- ष	पञ्चाभियन्ता	६७२	दि०	१८	- छि	कुचमङ्गीकोचने	६८३	०	२०
- त्त	अप्यत्ती	६७२	०	२५	- म्य	सम्पत्ति	६८४	०	५
- न्य	कचिद्गजन्धः	६७२	०	२८	- ख	स्मर्तान्कृत्वा०	६८५	०	८
- प्य	अगोचरस्थिति	६७३	प०	६	- वुं	अस्युदसज्ज	६८६	०	११
- स्त	संस्तारः	६७३	०	११	- त्तु म	त्यक्तं मय्यस्ते	६८६	दि०	१७

पदविलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाः	स्तः	पङ्क्तिः	पदविलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाः	स्तः	पङ्क्तिः
- क	परस्मिन्	६८८	प्र०	६	- स-प्र	धृष्टि	७०१	दि०	२३
- इ-१	इति	६८८	दि०	७	- नो	एवाकिनि	७०२	०	५
- द्या	दशाह्वः	६८८	०	११	- व	निर्विकार	७०२	०	१६
० स-प्र	सङ्घ-प्रभाजन्मानः	६८८	०	१८	- य	वाच्यत्वात्	७०३	०	१७
० स-प्र	सङ्घ-प्रभाजन्मानः	६८८	०	२०	- / स	सर्वस्मिन्	७०४	प्र०	२१
- म	भवेच्छायाम्	६८९	दि०	२	वा	प्रतीत्योच्च-ज्ञाने	७०४	दि०	१५
० पद-ल	पश्चिदानन्दसङ्घम्	६८९	०	१२	- दे	कुन्दे	७०५	०	१७
- सधोःपु	पुंसोःपु	६८९	०	२५	+ स्व	त्यदादिष्वितिकञ्	७०६	०	७
- १-४	समःनोलातैःम-	६८९	प्र०	१	- ने/स	पक्षधरे. सँयासी०	७०७	०	१४
- ल्या	कल्याणा०	६८९	०	२६	- नि	नकारलोपः	७०८	प्र०	२८
- वा	अभिचरति.	६९५	०	१७	० ल्	सनत्कमारः। पुं०	७०८	दि०	८
- ट	खटःशचादेशः	६९५	दि०	६	- श	शःप्रते	७०९	प्र०	१८
- स्थातल	०क्षित्वविद्दि	६९५	०	८	× छ	पु.पोदरादिखा०	७०९	दि०	१८
० पा	अविज्ञातो	६९५	०	४	- छ	सङ्घनीहेनेति	७१०	प्र०	१४
- व	वधि	६९६	प्र०	२७	- म्य	पारम्पर्यं	७१०	दि०	२
० स	समस्रद्	६९६	०	४	- तलुम	सन्तपितसन्तप्तो	७१०	०	६
- त	भूतं यवचने	६९६	प्र०	६	× व	हलस्येतिष्वङ्वा	७११	प्र०	१
- त त्	सन्त-यत्नकस्यासत्यः	६९६	०	१८	- स/	चोरादिभरे	७११	०	२
- म्य	सम्यक्कपकम्।	६९६	दि०	८	- ध	प्रसिद्धे	७११	०	२८
- ि	महिन्नस्तगत०	७००	प्र०	१२	- ध-लु	कुतस्तद्वधनलुब्धाना	७११	दि०	१०
- ना	चतुर्थगणा०	७००	०	२३	- ध्य	क्यट्,	७११	०	१५
० वं :	सत्यवचाः। पुं०	७००	दि०	१३	० न्	सन्धानिनीलो०	७१२	प्र०	७
- म	सत्यवचने	७००	०	२८	- ह	वाचिकंरति	७१२	दि०	२८
०- कर्त	क. तन्वमिति०	७०१	प्र०	२५	- ल्या	मोक्षवात्रामराचः	७१३	प्र०	२

शुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	शुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- अ	मयुते	७१४	०	८	- ति	समानापीतिः	७२५	प्र०	२८
- अक्ष	मयसन्धाने	७१४	दि०	८	- द्विग	फलिक्रिती	७२५	दि०	२८
- १	दोहकालेदुग्धायाः	७१४	०	२२	- नाने	नातृपक्षे	७२६	प्र०	२६
- १	सन्ध्याप्रसूत्याः	७१४	०	२३	- ५	उत्तपुणेष्टः	७२६	०	२९
- कः	सन्ध्याः चि०	७१५	प्र०	१५	- यम	सप्तदशावयवमन्त्रः	७२६	प्र०	२४
- का	सङ्काः	७१५	०	२८	- ०	सोऽष्टादश्याः	७२६	दि०	४
- द्वि	सुदृढाद्विष्कार्यः	७१६	०	२२	- अक्षयो	विपश्चाद्विष्कार्यः	७२६	०	१२
- लं	तत्काले	७१६	दि०	१६	- ५	मत्तय	७२७	प्र०	१६
- ०	सन्ध्यापुष्पोः स्यो	७१७	प्र०	२८	- भि	सिन्धुपुष्पो	७२७	०	२५
- १	॥ अष्ट	७१८	०	१८	- सा-क	रसाङ्गुली	७२७	दि०	१५
- कमेनिश	भविष्यतः	७१८	०	२२	- यः	षट्मोद्या	७२८	प्र०	२०
- कः	इयुक्त्वणः	७१८	०	७	- विः	सप्तार्धपि	७२८	प्र०	८
- ५	॥ प्राज्ञः	७२०	दि०	१३	- न	स्वविषयार्थः	७२८	०	१०
- ०	नाम्यमार्गः	७२१	प्र०	११	- त	स्तुतेनीजय	७२८	दि०	१
- १	कक्षीनास्त्येव	७२१	०	१४	- स	सामाजिक	७२९	प्र०	१२
- ५	भङ्गे सन्ध्यामपङ्कण	७२१	०	१७	- येलुस	समयेसुधुदादे	७२९	०	२३
- म	सन्ध्यासः	७२१	दि०	२३	- मा	सप्तार्धपुष्पः	७२९	दि०	२०
- ५	सामान्यव्यवस्थितः	७२२	प्र०	१२	- स	सोऽष्टमर्थ	७२९	०	६
- ५	तोडकाचाये	७२२	दि०	५	- ५	वसाः	७२९	०	१०
- ५	पञ्चदशनामानि	७२२	०	६	- त	विधाता	७२९	०	२०
- त	धारणात्	७२३	प्र०	२	- क	कृत्वववा	७२९	०	२८
- ५	पुराणादिपुष्पद्रव्य	७२३	०	१८	- त्व	समर्थित्वे	७२९	प्र०	४
- ५	म	७२३	०	२०	- गं	रागद्वेषादि	७२९	०	५
- ५	ततोऽपवगन्तव्यम्	७२३	०	२०	- गोसु	समाप्तिषु	७२९	०	८
- ५	पिण्डम्	७२४	दि०	१०					

प्रथमः	द्वितीयः	पञ्चमः	षष्ठः	प्रथमः	द्वितीयः	पञ्चमः	षष्ठः
सं.	सं.	सं.	सं.	सं.	सं.	सं.	सं.
- प्र	समन्तात्	७३४	दि०	१६	× ति	समीकादयेतौकम्	७४८ ० १
- य	समति	७३५	०	५	नाभाः	शोभनाशोभनकीनः	७५१ प्र० ११
- त्या	दोषोत्पदि	७३६	०	१५	- ये-गु	क्रिये-गुणक्रिया	७५२ ० १६
० सु	समशुभानः नि-	७३७	०	३	- ह	सहोमे	७५२ ० १८
- वे	स्त्रीः स्यैकेन	७३८	प्र०	१२	० त्य	समुत्थानम्/न०	७५२ दि० २०
- ह	मासमासकृति	७३८	०	२१	- हृ	सहृते	७५२ प्र० ११
- ना	कृष्णः	७३८	०	२०	- वे	सहृ	७५२ ० २७
- प	संशयिते	७३८	०	१८	- ध	सहृतः	७५३ ० २८
- न	नपुनः	७३८	०	१७	- नि	विरोधकारोति	७५४ ० १८
- म	प्रहानुपपत्ते-	७३८	०	२४	- अ अ	असायाम्	७५४ ० २४
२१	काव्यगुणविशेषे	७४०	०	६	- सं	साधसिद्धिः	७५४ दि० २५
- विष्ण	नन्तरितः	७४०	०	२३	० म	समुद्रमिन्धुसङ्गमः पुं०	७५५ प्र० ६
- र	एषेचित्तलेपि-	७४१	प्र०	७	- द्रा	समुद्रान्ता-	७५५ ० १७
- नि	निष्ठतिरेनाद्य-	७४१	०	१३	० न्	समुद्रदुधः नि०	७५५ ० १०
- नि	पदेनापि	७४७	०	१७	- स्म	सम्पत्ति	७५५ ० २१
- कांशा	कादिशोभनाद्या	७४७	०	२१	- व्य	गन्धः	७५६ प्र० १७
- प	नियतः	७४८	दि०	२४	- ० व	पादयमेव	७५७ ० २१
० म	समासादितः वि०	७४६	०	२८	- ल्य	मानोऽल्पः	७५७ दि० ४
भु	सहितजगत्तुम्	७४७	प्र०	१७	- स	म.स.अपरा	७५७ ० २८
२१	विश्वेनखल-	७४७	०	२४	० गी	गोकुले	७६० प्र० २२
- स ५	समुद्रादिसरण	७४७	दि०	२	- श	सङ्गी	७६० दि० १६
- स ५	विमुक्तमयद्र०	७४७	०	५	- ह	विशिष्टे	७६२ प्र० ४
- नमव	समाश्रिते	७४७	०	२५	- व	विषयः	७६२ प्र० ८
- स ५	समितिः। स	७४७	०	१	- ध	सम्यक्वाच्यन्ते	७६३ ० ७

